תנ״ך · אחרונים

אהל יעקב על התורה

רבי יעקב קרנץ

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אהל יעקב על התורה

רבי יעקב קרנץ

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אהל-יעקב-על-התורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת בן המחבר 5
בראשית; פתח האהל 8
בראשית 15
נח 105
לך לך 120
וירא 156
חיי שרה 200
תולדות 223
ויצא 255
וישלח 290
וישב 326
מקץ 358
ויגש 387
ויחי 413
בראשית; חתימת הספר 433
שמות; פתח האהל 436
שמות; פתיחה 441
שמות 445
וארא 473
בא 492
בשלח 520
יתרו 575
משפטים 627
תרומה 654
תצוה 668
כי תשא 691
ויקהל 725
פקודי 736
ויקרא; פתח האהל 757
ויקרא; פתיחה 763
ויקרא 774
צו 821
שמיני 837
תזריע 866
מצורע 890
אחרי מות 898
קדושים 913
אמור 955
בהר 1022
בחוקתי 1046
במדבר; פתיחה 1077
במדבר 1084
נשא 1104
בהעלותך 1149
שלח 1186
קרח 1234
חקת 1244
בלק 1260
פנחס 1285
מטות 1299
מסעי 1307
במדבר; חתימת הספר 1318
דברים; פתח האהל 1325
דברים 1330
ואתחנן 1339
עקב 1392
ראה 1438
שופטים 1481
כי תצא 1496
כי תבוא 1512
נצבים 1533
וילך 1557

האזינו 1574
וזאת הברכה 1581
דברים; חתימת הספר 1606
דרוש ליום ראשון של סליחות 1617
דרוש לערב ראש השנה 1627
דרוש ליום א' של ר"ה 1641
דרוש ליום שני של ר"ה 1649
מוסר קודם כל נדרי 1658

הקדמת בן המחבר

הקדמה מבן המחבר בהדפסה הראשונה

ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה

קול קורא

שמעו רודפי צדק מבקשי אמת מוצאי חכמה ומפיקי תבונה האמונים עלי התורה והחוזים תמונתה מבעד לצמתה, כי המכתב מכתב אלהים. האמנם הוא שפה אחת ודברים אחדים, המה נושאים כוונות שונות כפולות ומכופלות צפונות וגנוזות. וכדברי המשורר האלהי ע"ה: אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי (תהלים ס"ב, י"ב). ויתחלפו בהבנתם כהתחלפות השכלת המעיינים, והשתנות הכרתם איש איש לפי השגתו ורוח מבינתו, הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו.

ולהורות נתן הוא יתברך, בלב השרידים אשר חלק להם בבינה, העומדים בסוד אלוה, אשר נטע ה' אותם ושתלם בכל דור, דור דור ודורשיו, דור דור ומנהיגיו, להטעימנו מנועם המושכלות הפנימיות הגנוזות בחדרי משכיתה, והטמונות בסתר אהלה. זה יכתוב ידו לה' בפשטי התורה, וזה ברמזים, זה נאה דורש, וזה מגלה סוד ומוציא לאור תעלומה, כאשר בספרתם שמו אותותם אותות, איש לפי אכלו לחם אבירים, ושתותו מפלג אלהים מים האדירים.

ומחמלתו יתברך, לא אפס לנצח חסדו יביע אומר לדור ודור, עד כי גם לעת כזאת ברדתנו פלאים ממעלת בני קדם, היותנו עניי הדעת דלי ההשגה רזי הבינה שוכני צחיחה, דבר שלח ה' ביעקב, ה"ה כבוד אא"מ הרב הדרשן הגדול מו"ה יעקב זללה"ה, וימלא אותו רוח אלהים ביתרון דעת החכמה להיות משוטט בבינתו צפונה וימה, הן קדם יהלוך ויבין תעלומות חכמה, במקראות סתומים ובמדרשים נעלמים, מצא את לבבו הרחב מני ימים ביאורים נפלאים ורמים, השמיע חדשות ונצורות לא שערום הראשונים, מתוקים מדבש, נעימים מנופת, משמחים לב, מאירים עינים, עתקו וגם גברו חיל לירות תוך לבב איש, חץ מוסר ודעת. תבערת מוסריו כל סיג לב צורפת, לבת תוכחתו כאש תחתוף חתף וכל ערב שואפת, והיה כל אשר יצא מדלתי שפתיו מפתחי פיו, יעשיר עניי הדעה אביוני הבינה, ירפא משובת פתיים, הוללות אויליים.

הן רבים מישני אדמת עפר האולת, הקיץ לחיי עולם, נשב באפם רוח חיים וימטר עליהם גשם נדבות, מארובות שמי השגתו, טל אורות ממבוע חכמתו, ויחליפו כח לרעות על שדי תבונתו.

אהה אבי נועם, אהה! הגיתי בכל פעלך, חכמתך, ותום דרכך, באנחתי אתהלך תמס אתכם בצעיף יגונים ואתעלף, כי מה אני, ומה חיי, הלהוכח מלים אחשוב, לרעות ביעקב עם ה' אלה. האקו תת שמחה בלבם, מאת דגן תבונתי, האוחיל לרוות נפשות הצמאים מיין מסכתי, הלא נפשי כארץ עיפה בחרבוני קיץ, נבערה מדעת, ולולא תורתך שעשועי כו', כי רבות עשית אתה אבי הפלאת אמרי נועם, בזרועך אספת המה מדרשיך הנעימים, חקותם בספר לזכרון לך, לזכר עולם היו, במו מצאתי און לי ומעט מזור לרפיון בינתי, כי בקראי הרשום בכתב אמת ליעקב, כמו בין עפאים דמות מראהו על פני יחלוף, וכאלו כבוד הדרתו וזוהר יפעתו עומד ממולי ויורני בר לקחו ומלמדני להועיל.

מה טובו אהליך יעקב, מה נעמו משכנותיך אבי, בהם עולם אשב, לחזות בנועם אמריך ללמד מהם ארחות יושר, כל מעגל טוב, ולבשר צדק בקהל רב, לכל באי שער עירי. ה' עליהם יחיו.

עתה קוראים מאושרים ידידים נעימים! נפשי יודעת מאד, כי מוזר הוא בעיניכם אשר אחרתי עד כה לשלם את נדרי אשר פציתי פי לה', ומראש הבטחתי, במגלת ספר כתוב עלי בהקדמתי לספר "קול יעקב" על חמש מגילות ממר אבי המנוח זללה"ה לאמר: בשיגמר ה' בעדי לבצע מעשי הדפסתו, אשובה אראה לאסוף באמרים, וללקט אורות העינים המאירים אל עבר פני תורת משה, ולקבעם בדפוס על סדר פרשיות התורה, ואנכי הכחדתיה עד כהיום. דעו לכם אחי, כי אפסה המנוחה, כי הכביד עלי משא הטורח, כתרוני עסקים שונים, סבבוני מניעות רבות, מאורעות ופגעי הזמן, לא נתנוני השב רוחי, לא הרפוני עד מעט מזער. (גם כי התעוררתי פעמים רבות להשליך העסקים מנגד, עם כל זאת לא יכולתי הפיק זממי הטוב אל הפועל להיות הענין כבד ממני עשוהו. כי מכתבי מר אבי ז"ל בלתי ערוכים בסידור נכון, כאשר הודעתי מלפנים בהקדמה הנזכרת) עד כי היה מרצון האל ה' לתור לי מנוחה, בעיר מגורי אבי זללה"ה היא העיר ההוללה מעזריטש (הסמוכה לבריסק) יע"א. כי זה חמש שנים שנתקבלתי אליהם לדובר צדק מגיד מישרים. כי יבוא אלי העם לדרוש להם מדי שבת בשבתו דבר בעתו מחידושי מר אבי ז"ל, אשר הניח לי מורשה, המונים המונים, חבלים נפלו לי בנעימים, אף נחלת יעקב אבי שפרה עלי, כי מלפנים היה הוא ז"ל מגיד מישרים בעיר העליזה הלזו, וגם אותי צוה ה' למלא לכהן תחת אבי ועל משמרתו העמידני, לפרוש להם, על פי תורת אמת ליעקב, ובחסדו יתברך שמו נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר ולדלות מים עמוקים ממקור בינתו, כהקיר ביר מימיה וכפלגי מים בציון.

ואף גם בג' שנים הראשונות עדן הייתי עמוס הטרדות, נבוך בסבכי הרעיונות בלתי שאננות, עד הניח ה' לי לתתי שלו בביתי שאנן באהלי, אמרתי כעת בא העת לעשות את נדרי, ואקח מועד, זה שנתים להיותי עוסק בעסק הנכבד הזה, לאסוף ולכנוס הדרושים השייכים לפרשיות התורה ולסדר אותם בסידור נכון ויאות לחובר חבר, והעתקתיו על ידי איש מהיר ומבין ה"ה האברך הישר הרבני מוהר"ר אברהם דוב נ"י מילידי קהלתנו, הנה ארשו ארש מטוהרה ולשונו נעים וצח, כאשר עיני הקורא יחזו מישרים. הוא כתב על הספר, כאשר מלאתי לו בפי ובשפתי בע"ה, כי מכתבי מר אבי ז"ל הנם כתובים בתכלית הקיצור, ככותב רק למזכרת עצמו.

והנה בהתחלת ההעתקה היה בדעתי לסדר על כל התורה ולעשותו כרך אחד, אולם בגמר ההעתקה מספר בראשית ראיתי והנה הוא לבדו כדי ספר עולה לכרך בפני עצמו, ואם אוסיף עליו עוד, יכבד עלי הוצאות הדפוס בל אוכל שאתם, ומה גם על כל התורה, על כן אמרתי: אחלקם ביעקב ואשימם לשלשה חלקים. ספר בראשית, להיותו גדול ורב מכולם יהיה כרך בפני עצמו, הוא החלק הראשון, והחלק הב' יהיה ספר שמות ויקרא בכרך אחד. והחלק השלישי במדבר דברים בכרך אחד.

וקראתי שם הספר "אהל יעקב" ע"ש מחברו "יעקב" שהיה יושב אוהלים אהלי תורה, ועוד כי סדר הדפסת ספרנו זה, יבוא ממש על דרך עשיית האהל שהוא עומד להתרחב בנקל, עם המשכת יתדות היריעות מהלאה לארבעת צדיהם, כן אהל זה נטעתי, אקוה לאלהי מושיעי, כי יתנני מהרה מרחיב אהלי, וחפצי ישלים חיש קל להוסיף עליו עד כי אפרוש האהל על כל חלקי התורה והיה האהל אחד.

אחלי מאת כל קורא בספר זה שלא יקראנו במרוצה כדרך הקוראים בספרי אגדה, קורא ודולג ומקפץ בינות העמודים, אבל יקראם בשום לב ובעיון נמרץ, ידעתי, כי כל עוד יוסיף להעמיק בהם ירוה נפשו דשן ולבו יקבץ דעת, ואף גם זאת עתירתי, כי כל קורא בו יעיין במדרש בפנים, על כל מאמר הבא מבואר בספר הלזה. כי מרוב הוצאות הדפוס לא העתקתי זולת ההכרחי, אבל המעיין בפנים יוסיף דעת בקודם ובנמשך.

עוד זאת ראיתי להודיע אודות החיבורים אשר מקרוב באו בדפוס ממחברי זמננו בהם מצאתי איזה ענינים מחידושי מר אבי המנוח זלה"ה. אשר כתבם מפי השמועה מאנשים אחדים ממהדורי מילי, ואנכי לא רציתי למשוך ידי גם מהחידושים ההם מבלי לקבעם בדפוס, כי למה אחדול את מתקי שמצאתי באמתחות מכתביו (גם אם מצער הוא), זולת אותם שלא מצאתי במכתביו הנחתים. ויהיו כמו שהם בספרתם, ודי בהערה זו.

ואני תפלה מהעוזר האמתי, יהיה בעוזרי לבצע מהרה מעשי החבור הנחמד הלז על כל התוה"ק. אשיב ידי, אכתוב לכם עוד רובי תורה, מבטן תם יצאו, כמה חבורים מועילים נוסדו על מוסרים ותוכחות לקחת חכמה ומוסר השכל, הגדתים והשמעתים במקהלות בעז"ה.

דברי בן המחבר עבד ליראי ה'

יצחק קראנץ מ"מ בק"ק מעזריטש יצ"ו.

אמר בן הרב המחבר הגליון הזה הנשאר חלק הנה הוא נשה בי כתוב דבר מה שהגבלתי לו מקום בפתח האהל ועתה פה יבוא.

הנה מר אבי ז"ל ביאר מאמר המשורר ע"ה: פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמ"ה, ט"ז). אשר מלת ומשביע היא חסרה הביאור, אבל הנה, ממשפט איש נדיב ושוע כי יתן מלחמו לדל ויפיק לרעב נפשו בבואו על ביתו רעב ועיף. ובאם יקרה שישיב אותו הדל (בשישאלנו הבעה"ב אולי תאכל בלחמי) אינני תאב לאכול כעת, בלתי אם רצונך הנדיבה לתת לי כוס יין חמר, או אז אולי יערב לי אכול. הלא יעננו, למה אעשה כזאת לתת לך מה שירעיב אותך. הוא הוא ממדת ה' יתברך להשפיע טובו להמיחלים לחסדו ולנפש תדרשנו, והוא אך באם הדורש הוא מהשמחים בחלקם, מה שאין כן באם הוא רחב לבב כאותו שאמרו רז"ל יש לו מנה רוצה מאתים וכו' הלא הוא יתברך יקפוץ ידו ממנו, כי מה שיתן לו יהיה הסבה להוסיף תאותו, וזהו: ומשביע לכל חי רצון והבן.

והנה מו"ר, אנכי לא נהגתי את עצמי במנהג הישר ההוא עם הספר הנכבד הזה שהבאתי לכם היום כי ירהיב אתכם באכלכם מפרי תבונתו, לומר מי יאכילנו עוד, ומה ימריצנו החבור על ספר בראשית לבד. אבל אחי ורעי תדעו ותאמינו כי עוז לי בה' אלהי יעקב שיהיה עמדי, להשלים החבור היקר הזה על כל חמשה חלקי התורה. ואתם קחו לכם ברכה כהיום ממה שהחלותי תת לפניכם ובקרוב אי"ה אשלים חפצכם וה' יגמר בעדי.

בראשית; פתח האהל

הקדמה להדפסה החדשה מתלמידו הרב המלקט והמסדר

החכם מכל אדם אמר: הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה בראש מרומים עלי דרך וגו' הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים, כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע, בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש, כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת (משלי ח', א'-ט').

ויען ידענו כי ממשפט המתהלל שלא יתהלל מפי עצמו רק מפי אחרים כמאמר החכם בעצמו יהללך זר ולא פיך וגו' (שם כ"ז, ב'). נפשי שמתני עויין בכתבי קודש האלה. כי איך תתהלל החכמה מפי עצמה? אכן עיני ראתה כי אין במאמרים האלה דברי התפארות, אבל רק דברי התנצלות, כי כבר יזדמן חכם בא לעיר ויבשר צדק בקהל רב ודבריו לא נתקבלו על לב השומעים, ויענה הוא ויאמר הלא אנכי החכם הנודע לשם ולתהלה אשר כל דברי זכו משמן, אין זה כי אם לאשר לא הטו אוזן ולא שמו לב להתבונן בדברי היקרים כמשפט לדברי חכמה ותבונה. והם לעומתו יאמרו, מה לך תדכא עמי, לכוף את השומע להתבונן ולהאזין כל פרטי הדברים אשר תדבר ולהעמיק בהם, מה יועילו לנו ההתבוננות אם ראינו בתחלת הענין שאין בהם מה לשמוע. ואם יחדו יעמדו למשפט דברי מי יאמנו אם דבריו יאמנו או דברי העם. אכן פשר דבר זה כך הוא. **למשל** אם אנשי העיר ההיא המתווכחים עם החכם, נתקיים בהם מאמר כלנו חכמים כלנו נבונים וכו' עם כל זאת באין מנוס ימצאו בעיר ב' וג' אנשים מצויינים מעולים בחכמה יתר על כלם, הנה על פי שני אנשים האלה ועל פי דבריהם ראוי להוציא לאור משפט, אם גם הב' או הג' הנבונים האלה יאמרו כי דבריו דלים ורקים, אז הדין עמהם. אולם הם הב' וג' אנשים הבחירים האלה יפליגו בשבחו יביעו תהלתו אז צדיק החכם בהתווכחו ונאמן במלאכתו. ויפה צווח ואמר הלא אמרתי אליכם האזינו לקולי התבוננו ושימו לב לרדת אל עומק הדברים.

זאת ראיתי כפי השערתי אשר על **דרך זה** היה ענין הצעת המאמרים אשר לפנינו: הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה וגו' הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב, לאמר: שמעו והתבוננו מאד. שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים, כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע בצדק כל אמרי פי גו' ואין דבר חסר, רק אם תאבו ושמעתם ותשימו לב להתבונן. והמופת: כי הלא כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. שאל נא את המבין האמתי מה משפטו על דברי, כי לכל תכלית הוא חוקר, שמע נא מה יאמר הוא על דברי היקרים. כן וכן אקרא בקול, לעומת כל פותח שער המחברת הזאת. הבינו אנשים ערמה וקוראים הבינו לב. לא כמשפט הממהרים לעבור על מחברת חדשה משער לשער ברגע קטן יקראוהו ובשאט נפש יניחוהו.

אחי אל תרעו כי בעוה"ר גם אנכי ידעתי את העם הזה אשר בדורנו כי נתקיים בנו מאמר החוזה: כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה כו' ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום כו' ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר (ישעיה כ"ט, י', י"א, י"ד). והשרידים בעם אשר כרתו ברית עם החכמה החמודה לפתוח שעריה ולבקר בהיכליה ראיתי אותם

והמה מעטים. לכן זה חסדכם אשר תעשו עמדי ועם מו"ר הצדיק וחסיד נ"ע אם תקחו מועד לקרוא בספר זה התבוננו והתבוננו מאד, כי לא לקלי המרוץ לשפוט, ולא להולך בחפזון מעגל ופלס. אבל שימו ושימו לב, אם גם אחר ההתבוננות לא יערבו הדברים אצל קוראים ידועים וענתה בי צדקתי מאמר החכם הנבחר ע"ה: כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת (משלי ח', ט'). כי בחסד צורי וגואלי הייתי בחצרות קודש של החכמים האמתים גאוני הדור, ראשי אלפי ישראל, שרי התורה והתעודה, החכמה והמדע. הייתי במעונות אריות גדולי החוקרים בין הררי נמרים אבירי הפילוסופים שמה צדק בשרתי, שמה חידתי חדתי, בשלום נכנסתי ובשלום יצאתי, כלם ענו אחרי: בצדק כל אמרי פיו אין בהם נפתל ועקש. לא יחשדוני מליצי רעי כי העתרתי דברים להתפאר חס ושלום, אבל כתבתי זאת לעומת השופטים הנזכרים כי כמשפטם לא ישפטוני. פלס ומאזני צדק בידם לא נתנו, ישרים דרכי החכמה לישרים בלבותם אך לא לנלוזים במעגלותם.

וכמליצת מו"ר ז"ל: כמו שאין להכניס חרב עקומה תוך תער ישרה כן אין להכניס חרב ישרה אל תוך תער עקומה. כי בהיות החרב ישרה מהצורך לתתה לתוך תער ישרה. כן וכן יושר החכמה לא יערב אך לנפש ישרה. וכבר אמר החכם ע"ה: חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב (משלי כ"ב, כ"ט). ר"ל הלא ראית ובחנת כי איש מהיר במלאכתו הוא לפני מלכים יתיצב, שמה יהיה לו מצב כי המה יכבדו אותו ומבינים על שלמותו. אבל בל יתיצב לפני חשוכים, כי המה לא יעריכו את ערכו ולא יטעמו את מתקו ויהיו דבריו אצלם כמו שר בשירים על לב רע (עי' בהקדמתי לספר דבר אליהו כי שם כתבתי באור נכון ונעים על מאמר זה).

אמנם ההבחנה בין טוב החכמה הטהורה לאשר איננה טהורה נאבדה מקצת אנשים לאשר בלקחם מועד למישרים לעיין בספרים לא יבחרו בספרי הראשונים ז"ל, רמב"ן, רשב"ם, ראב"ע, אברבנאל, וכדומה, הנקיים כסולת, טהורים בעצם השמים, פשטנים, מבארים, חוקרים על תכלית כל דבר. אבל בחרו להם החדשים אשר מקרוב באו ומדרך הפשט המה רחוקים מאד.

אמת מה נהדר היה פני התורה הטהורה ומה גדול היה כבודה בימים הראשונים אשר המבארים הקדושים הראשונים שמו הצניף הטהור על ראשה, באור הרמב"ן והרשב"ם וכו', הוד והדר שוו עליה, כל דרכיהם דרכי נועם ונתיבותיהם שלום. בכל כחם חתרו לבאר בדרך קרוב סלול וישר. ומאז החלו המחברים לרוב על פני האדמה, וחבורים יולדו להם, נתבלבלו הענינים ברוב ההצעות וההקדמות שעושים הדרשנים וכל אחד בונה על קמת חבירו בדרכים רחוקים למרבה ההצעות והאופנים אשר ינשאו לעומתם. וכבר

אמר החוקר: אם נחזה אופנים רבים אל השגת חפץ מבוקש, לא מרוב חכמה הוא, כי אם מחסרון ידיעת האופן הנבחר להשגת החפץ ההוא. כמ"ש הגאון מו"ה שלמה איגר ז"ל בהקדמתו לספר דרוש וחידוש עיין עליו.[1]

ומה גדלו חסדי ה' עלינו אשר הטיב עמנו בדור האחרון הזה, בשלחו אלינו אביר יעקב הוא אדמו"ר הצדיק נ"ע הוא החזיר העטרה ליושנה לקח לעצמו דרך הקודש אשר אל הראשונים ז"ל, להבין כל דבר קשה על עומק פשוטו, בלא הקדמות בלא אריכות והצעת ענינים. וישא משלו, והניף ידו אל המקום סגור חותם צר, והנה אור האמת נגה עליו כאשר ראיתם ושש לבכם, בחידושיו היקרים אשר לקטתי מבין כתבי הליקוטים אשר כתב לעצמו להיות לו למזכרת. כי הוא ז"ל לא כתב כדרך מחבר ספר להוציאו לאור, רק כתבי רשימות לזכרון דברים.

והן אמת כי גדול אחד מגאוני הזמן שאל אותו על כך מדוע אינו כותב כסדר על התורה או על נביאים ומדרשים. השיב בחכמתו ואמר, כי זה ההבדל בין איש עשיר וחשוב האוכל על סעודת מרעים, ובין איש עני הנמצא שם ומשיג גם כן ממאכל שלחנם. כי העשיר והחשוב הלא הוא מהקרואים, ובבואו קורא המשמש בקול "ברוך הבא ר' פלוני" ויתן לו כסא להסב אל השלחן, ומגישים אליו מאכלים כסדרן, תחלה דגים, ואחר כך צלי וכדומה מן המאכלים העולים על השלחן, אשר ראשון ראשון ואשר אחרון אחרון. לא כן העני, הוא בבואו אל המשתה הלא בין הקרואים לא היה, הוא לא ישמע קול קורא ברוך הבא, ואל השלחן לא יזמינוהו, רק יעמוד מרחוק וצופה ומביט אולי יתעורר אחד ויושיט לו דבר. הנה זה נותן בידו חתיכת צלי הוא חוטף ואוכל. אחר כך בא זה ונותן לו חתיכת דגים מלוחים, וזה נותן לו דגים מבושלים, את הכל יקח מן הבא בידו. איככה יוכל הוא לסדר לו סדר אל המאכלים.

[1] אשר על זאת יתפלל כל חסיד: שלח אורך ואמתך המה ינחוני במעגלי צדק ומישרים. המה יורו לפנינו דרכי התורה והחכמה. המה יאירו עינינו על דבר אמת וענוה צדק, ולא יוסיפו עוד לשגות באמרי דעת, להעמיס בהם כל העולה על רוחם, ומזה ימצאו מקום לסור מדרך סלול וישר דרך דרכו בו אבותינו מעולם. הלא במרירות תואנת נפש מבקש אמונה על קרן אור התורה והמצוה בסתר המדרגה, אשר לדעתי היה זה עתירת שהע"ה: מי יתנך כאח לי וכו' אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני אשקך מיין הרקח וכו' (שיר השירים ח', א'), אשר אות ת' ממלת תלמדני אינה נוכח אל דודה כמשפט נוכח לזכר, רק אות ת' הוא פה לנקבה נסתרת, ר"ל כאלו הרעיה מבקשת פני דודה שילך מפה ממקום שהוא בו, רק ילך עמה לבית אמה. ואמה ברוב חכמתה ובטוב לקחה תלמד את בתה איך לעשות מטעמים אשר יערבו לחכו, וזהו: אנהגך אביאך אל בית אמי. והיא תלמדני, איך אשקך מיין הרקח מעסיס רמוני, וכפי הנמשל: היתה בקשתו להשיב נדחים ממקום שהם, להביאם אל בית אמם ירושלים עיר הקדש עיר ואם בישראל, אשר על ירושלים נאמר: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב', ד'), ואז יאירו עינינו באור האמת, ואז נדע מה נעבוד את ה' הנכבד. וזהו: אנהגך אביאך אל בית אמי והיא תלמדני אשקך מיין הרקח וכו':

כן הדבר בגאון ישראל אשר אותו הזמין יתברך כביכול אל השלחן הטהור אשר לפני ה', לפניו הלא יערכו מערכת מנת כוסם על הסדר תחלה תורה שבכתב תורת משה, תורת הנביאים, אחר כך תורה שבעל פה הכל כסדר. לא כן אנכי כי עני ואביון אנכי עיני נשואות רק להושיט לי רק מזמרת הארץ על דרך נדבה וחסד, על כן כאשר מושיטים לי חידוש בדברי חבקוק הלא באהבה רבה אקבלהו, ואחר כך בדברי ישעיה, ואחר כך בפרשת בלק ובפרשת נח. (שמעתי אשר הדברים האלה אמר אל רבינו הקדוש הגאון החסיד רבינו אליהו מווילנא נ"ע). אמנם את כל חדושיו רשם רק לעצמו בקיצור כפי שעלו ברעיוניו. וכל הרואה עתה החיבורים אשר חברתי מתוך הליקוטים ההם ויראה גם כן הכתב יד ממו"ר ז"ל לא יאמין אשר הוצאתי חבורים יקרים כאלה מתוך מעט הרשימות. אבל ראיתי כי חסדי ה' גברו עלי, לבוא על עומק כוונת מו"ר ז"ל ולחבר ולקשר מאמר אל מאמר, עד כי קבצתי כל לקוטיו ועשיתי מכלם חיבור יקר ונעים על התורה. **וקראתיו** בשם "אהל יעקב" ע"ש מו"ר ז"ל. ולרגל המלאכה הבאתי חדושים הרבה אשר שמעתי מאחרים דבר בשם אומרו. כלם חדשים מקרוב באו. כי בכתבי מו"ר ז"ל לא נזכר זולת הגר"א מווילנא ז"ל. וכבר נדפס הספר ב"ה כמה פעמים ויצא שמעו בכל הארץ לשם ולתהלה ולתפארת, וכלם יענו ויאמרו מה טובו אהליך יעקב.

ותודות לגואלי חי, הנמצא שם ומשיג שהחייני וקיימני עד שמצאתי את שאהבה נפשי ה"ה הרב החריף השלם בחכמה ומדע מוהר"ר נפתלי בן הרב הגאון הגדול בעל משכיל לאיתן ז"ל, ונדבה רוחו אותו להדפיס עוד הפעם ספר "אהל יעקב" על כל חמשה חומשי תורה. ומכרתי לו את כל זכותי והתעוררתי לתת לו הוספות, קראתים בשם: "יריעות האהל". "שפת היריעה". החדושים אשר באו להוסיף מיא וקמחא אל אותו הענין המדובר בפנים. תוספת הסבר והמתקה, או באורי כתובים ומאמרי חז"ל חדשים העולים בקנה אחד עם הענין הנאמר בפנים ורוח אחד להמה. אותם קראתי "יריעות האהל". והחדושים אשר אין להם כל יחש אל הדרוש הפנימי כי אם נזכרים ובאים דרך אגב יען כי החדושים נמשכים ומתיחשים אל המאמרים המובאים פנימה, על דרך השתא דאתית להכא נימא בה מילתא. אותם קראתי "שפת היריעה". גם החדושים הבאים למלאות הדברים הנאמרים ביריעות האהל ע"ד הגה"ה ג"כ תחת דגל שם "שפת היריעה" יבואו, שם יחנו ושם יסעו. גם נתתי כעת הוספות חדשות לפנים הספר חדושים ממו"ר ז"ל שלקטתי מחדש מלקוטיו המפוזרים שלא נדפסו עוד.

גם זאת לדעת כי להיות אשר סדור כל חלקי ה"אהל יעקב" נמשכו כמה עשרות שנים ומהדפסת חלק אחד עד השני עברו רבות בשנים מפני דלותי ועניי, ומפני חולשתי

ורפיון כחי. וכשהדפסתי חלק אחד הייתי כמתיאש מהדפיס עוד חלק אחר כי מאין יבוא עזרי, ומפני הרחק השנים מהדפסת חלק אחד עד השני באו כפולים הרבה בהדפסות הקודמות חדושים שנכפלו ונשלשו במקומות הרבה ומה שנאמר בחלק אחד נשנה גם בחלק אחר. גם הרבה חדושים נסדרו ונדפסו שלא על מקומם העקרי מחמת הסבות הנזכרות. ואת כל אלה תקנתי בחסד ה' בפעם הזאת כל החדושים נדפסו על מקומם ונעתקו ממקום למקום אחר, היותר ראוי ונאות להם. גם מחקתי את הכפולים ולא יזכרו ולא יפקדו רק פעם אחת. ומעתה יהיו כל החלקים מזוקקים שבעתים. ולאשר ידי אסורות וכבדות לא אוכל עוד לעבוד עבודתי כבימים מקדם בימי נעורי. וקשה עלי גם לאחוז קסת הסופר בידי. על כן קם ידידי הרב ר' נפתלי הנזכר לעיל והתעודד לעזור לי בכל התקונים ההם. ואתה רוכב שמים עזרת ללא כח, עד הנה עזרני ולא תטשני גם לנצח. מלא את ידי ואמץ את זרועי לעבוד עוד עבודתך בקדש, למען אוכל להוציא לאור כל יתר החיבורים אשר חננתני.

וזכות מו"ר קדוש יעקב ז"ל יעמוד לי ולידידי הרב מוהר"ר נפתלי נ"י הנ"ל. יתברך בגופו ומאודו וכל בית כבודו. יהיה באושר ועושר בברכה וחיים. ממעוני שמים. מעמל נפשו יראה, ישבע נעימות. עוז ותעצומות. יהי שלום חילו, שלוה בארמונו. ברכה בהונו, הצלחה בממונו, ויהי ביתו נאמן עד עולם. עד ישובו בנים לגבולם.

ולי אני עבדך עני וכואב, עיני נשואות השמים לעורר עלי זכות מו"ר ז"ל וזכות אבותי הקדושים. ולעת זקנה אל תשליכני. ואחר כבוד תקחני. שלח נא עזרי מקודש ומציון תסעדני להשיב הנדחה לחבוש הנשברת לאסוף הצולעה. **וחנני בבינה השכל ודעה** לפ"ק, לובלין.

אלה דברי עבד עבדי ה'

אברהם בערוש פלאהם מ"מ פ"ק הנ"ל

נין ונכד להגאון מוהר"ר שאול וואהל ז"ל והגאון מהר"מ פאדווא ז"ל והגאון מהר"י מינץ ז"ל. ומגזע קדוש ה' מכובד הגאון החסיד המפורסם מוהר"ר אברהם אבוש ז"ל אבד"ק פראנקפורט דמיין, זכותם יגן עלי לקיים בי מאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך כו' אמר ה' מעתה ועד עולם.

אמר הכותב

אציגה נא עמכם הגיון לבי על מאמרים אחדים, למען יהיו לי כסות עינים. לבל יפטירו בשפה, להתגולל ולהתנפל עלי, כי אלה הדברים אשר אני נותן לפניכם היום מחדושי

הרב המנוח ז"ל, ריחם נמר וטעמם לא עמד בם כאשר יצאו מפי חכם זה, על אשר שניתי ואשר הרעותי.

שמעו נא אשר הכתוב אומר: ואת ברוך שאלו לאמר הגד נא איך כתבת את כל הדברים האלה מפיו. ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו (ירמיה ל"ו, י"ז). וההרגש מבואר, מה שאלו אותו ומה ענה להם. הידוע לא נדע כי כל הכתוב בספר, אם לשבט ואם לחסד, שמועה טובה או חזות קשה, בדיו חרות על הגליון לא במים. עוד טעמו וראו: ואלה דברי דוד האחרונים וגו' רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני (ש"ב כ"ג, ב') אשר המבארים יחדוהו לכפל ענין במ"ש.

אמנם דע כי כל חומר מוכן לקבל צורה ולפשוט צורה ולקבל צורה אחרת. עץ היער, מוכן לקבל צורת השלחן ולפשוט צורה זאת וללבוש אחר כך צורת הכסא. וכן שארי חומריים. ומוחלט גם כן, כי בעת קבלתו את צורתו השנית בהכרח ישתנה החומר או בכמותו או באיכותו, כי יפצל בו פצלות מחשוף הלבן, יתארהו במחוגה. כן דבר העתקת ספר מלשון אל לשון, שהוא הפשטת צורתו הראשונה לעדות צורה אחרת תחתיה, הנה בהכרח יגיע אליו אותו השתנות, המחוייב לחומר ששינה צורתו, אשר באין מנוס ישתנה או בכמותו או באיכותו.

לכן יפה שאלו עתה את ברוך בן נריה, הגד נא לנו איך כתבת את כל הדברים האלה מפיו, כי כבר יש לחשוב אשר ירמיה בלשון אחרת הגיד לו ניב שפתיו, אך ברוך בן נריה בחר לשון ערומים מליצה וחידות. ואם כן יקרה את הספר ההוא כמקרה החומר ששינה צורתו. ועל זאת ענה ואמר: מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה. ר"ל מלה מלה באו אלי הדברים מסורים מפי ירמיה ואני (רק) כותב על הספר בדיו, ר"ל כי אני לא נקראתי רק למעשה הכתיבה עצמה. והנה הוא גם כן מאמר משיח ה': רוח ה' דברי בי ומלתו על לשוני ר"ל לא תחשבו כי אנכי אדברה רק את העולה על רוחי, וערום בא אלי הרוח ממרום מבלי לבוש ומעטה המלות הנאותים אל הרעיון ההוא. רק: רוח ה' דבר בי וגם מלתו, בעצם תומו על לשוני.

עתה ברוכי ה' הנכם רואים כי לא אל איש גם מאנשי הרוח להתהלל כי יעשה כוונים אל רעיון זולתו לבלי יטה ימין ושמאל, בשנותו את חמרו ולבושו, כי באין מנוס פעם ישים נוספות ופעם יגרע וכדומה מהשנויים ההווים. ומה אומר אני, כי כבר ידעתם אשר החידושים ההיו לי למורשה ממו"ר המנוח זלה"ה המה כעיר פרוצה אין חומה, ערום התיצבו מבלי לבוש. ואלהי יעקב היה עמדי כי אספתים כעמיר גורנה. את האובדים אבקש, ואת הנדחים אקבץ, והבאתי אותם אל מקומם ואל אהליהם אהליך יעקב. ומפני

קצור דברי הרב ז"ל היה ההכרח אתי להרחיב העניינים כפי כחי פעם בהרחבת החקירה עצמה ופעם בהוספת מאמרי הנביאים ומדרשי חכמים לחזק יסודותיו ולאמץ פנותיו אהל בל יצען.

דברי עבדכם

אברהם דוב בערוש פלאהם.

בראשית

חלק א

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ[2]

[2] במדרש: מתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים. ולא עוד אלא שהקדים מדת הרחמים למדת הדין שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (ב', ד'). וראוי אלינו להתבונן כפי קט השגתנו במהות ענין השיתוף ופעולתו אם הוא כלשון בני אדם שנים שהטילו לכיס או על דרך אחר. ומה יורה ענין מאמר ולא עוד אלא שהקדים מדת הרחמים למדת הדין. הקדמה זו מה היא ומה פעולתה. אמנם היטבנו אשר דברנו בזה בספרנו שמן המור (בששי משני) על דרך מאמר חז"ל בגמרא (פסחים קי"ח) הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (תהילים קל"ו, א') הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו לעשיר בשורו לעני בשיו כו'. באור זה כי הנה משובח ומפואר הוא יתברך בפי נביאיו כי הוא טוב לכל ורחמיו על כל מעשיו. אכן חכמינו ז"ל העירו אותנו עוד חדשות ודבר גבורות, כי לא זאת לבד כי גדול חסדו על האדם בעת רצון וביום ישועה אבל עוד זאת כי גם בעידן רתחא יהיו הכל בחסד והכל ברחמים והוכיחו כן מסדר הנגעים תחילה נגעי בתים ואחר כך נגעי בגדים ואחר כך נגעי אדם מכאן שאין בעל הרחמים פוגע בנפשות תחילה (ויקרא רבה י"ז) היינו כי גם בעת העונש יתחסד יתברך לבל יפגע בהאדם עצמו אבל יפגע בממונו ברכושו והונו ובזאת יתן לאלהים כפרו (עיין כוזרי בנ"ח לשני).

אכן דע כי יש עוד חסד היותר גדול והיותר נפלא מזה והוא בראותו יתברך כי האדם נתחייב בחנותו כמאמר החנות פתוחה והחנוני מקיף והמדת הדין יבקש עליו לפרוע הקפתו ולקחת ערובתו והקב"ה רואה בהאיש הזה כי ריקה נפשו מכל וכל ומאומה אין בידו וכאשר ישלח אליו שלוחי הדין והגבאין המחזירין יהיו מוכרחים לפגוע בו בעצמו, יתחסד עמו יתברך באופן נפלא היינו כי יעכב המשפט ויאריך אפו ולא יתבענו כלל אבל יסבב עליו כי יעשר וכי יקום חילו בכסף ובזהב ובקנינים, ואחר היות העושר ההוא בידו אז ישלח אליו הגבאין המחזירין וימצאו בידו מן הרכוש ויקחוהו על חשבון חובו והיתה נפשו לו לשלל,

והדברים האלה אינם מלבי אבל מפי רבותינו ז"ל (בילקוט תשא) ארך אפים ורב חסד משל למלך שהיה אחד חייב לו מאה מנה שלח אליו שליח ואמר לו בוא ועשה עם המלך חשבון, היה מיצר שלח אליו שליח אחר ואמר לו בא ועשה חשבון עם המלך שוב היה מיצר, מה עשה המלך הלך בלילה ונטל בידו כיס אחד ונתן לתוכו מאה מנה וזרק לו דרך החלון, עמד וקבל הכיס והתחיל להיות שמח למחר שלח אליו שליח בוא ועשה עם המלך חשבון הלך ופרע מה שהיה חייב לו נמצא זה פורע חובו והמלך נוטל את שלו,(בילקוט, תשא - משל למלך וכו'. ובזה זכינו להבין מאמר הגמרא (ראש השנה י"ז) אילפא רמי כתיב ורב חסד וכתיב ואמת אלא בתחילה אמת ולבסוף ורב חסד. הקשה הרי"ף בע"י היה לו לכתוב בהיפך תחילה אמת ואח"כ ורב חסד ותירוצו דחוק מאד ע"ש והמהרש"א ז"ל כתב כי כאשר יש לאדם מחצה עונות ומחצה זכיות ולית ליה לדידיה להכריע, הקב"ה עושה עמו חסד אח"כ להכריע הכף של זכיות משלו עכ"ל. ואנכי בעניי אין אני מבין דבריו הקדושים, דא"כ אימתי מדת אמת משמשת הלא כאשר הקב"ה רואה אותו מחצה על מחצה יתחסד עמו ויכריע הכף של זכיות. וביותר למה נכתב בתורה בהיפך בתחילה ורב חסד ואח"כ ואמת.

והגאון מליסא ז"ל בספר נחלת יעקב כתב ע"ד מאמר המדרש (פ' בחקותי) משל למלך שכעס על בנו ונשבע להשליך עליו אבן גדולה. וכאשר נחם אח"כ צוה לפוצץ את האבן לחתיכות דקות והשליך על ראשו חתיכה וקיים שבועתו והבן לא ניזק. וזהו מעיקרא אמת היינו שחותכים הדין כפי המגיע באמת רק אותו הדין נתנהג ברב חסד שהוא נפרע מעט מעט וזה הכל למעלה אבל הכתוב הגיד לנו כמו שעינינו רואות למטה, ניכר ורב חסד תחילה ולבסוף כשנעשה העונש במעט מעט נגמר האמת עכ"ל. וגם זה רחוק ודחוק. כי עינינו רואות את הנעשה

דע כי מוסכם מפי חכמינו ז"ל אשר הזמן עצמו הוא נברא ומחודש כי הבורא יתברך הוא למעלה מן הזמן ומן המקום כמאמר המשורר (בשיר היחוד ליום ג') "כל היצורים גבול סבבתם אל ראשיתם ולאחריתם. כי כל הברואים בגבול שמתם ולימי צבאם גבול הקפתם. ולך אין גבול ולימיך ולשנותיך ולעצמך".

וברצותו יתברך לברוא את העולם ברא מקודם הזמן כי חלקי ההוויי' תלויים בזמן. והזמן הוא הנושא שלהם כמאמר שלמה המלך עליו השלום **לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים** (קהלת ג', א') ואם כן ע"כ הזמן נברא קודם בריאת כל חלקי המציאות ואחר כך נבראו כל חלקי ההוי' התלויים בזמן והוא מקיף אותם, היינו כי בלעדי הזמן לא יצוייר ראשית ואחרית והוה. רצה לומר תחלה ותכלה ומשך המציאות.

ואם כן תשאלך נפשך איכה מרומז בריאת הזמן. אמנם כהיום תמצאון אותו מבואר במאמר הראשון **בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ**. כלומר אחר אשר ברא הזמן ונתהווה הראשית (כי בלא זמן אין ראשית ואין אחרית ולא הממוצע בינם הוא הזמן של עתה רק בחידוש הזמן ובריאתו נתהווה הראשית) ובאותו הראשית ברא את השמים ואת הארץ ואם כן כבר הודיע אותנו הכתוב כי הראשית הוא נברא ומחודש מהמחדש בטובו מעשה בראשית.

חלק ב

בראשית ברא אלהים. מדרש: ר' הושעיה רבה פתח **ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום** (משלי ח, ל') אמון פדגוג אמון מכוסה אמון מוצנע. (פרשה א, א')

בפלוני הוא עונש ויסורין רח"ל, אבל ורב חסד אין עינינו רואות ולמעלה הלוא תחילה אמת ולבסוף ורב חסד. אמנם עם דברי הילקוט שזכרנו ימתקו הדברים מאד מתחילה אמת ולבסוף ורב חסד כי למעלה הקב"ה רואה כי פלוני חייב לו וצריך לשלם באמת וכשבא לגבות החוב צריך הקב"ה לתת לו תחילה למען יהיה בידו מה לקחת ממנו. וזהו ולבסוף ורב חסד שנותן לו עושר בדרך צדקה לגבות החוב שלא ליטול נפשו ממנו. אכן התורה הקדושה כתבה כמו שעינינו רואות למטה, ולמטה עינינו רואות תחילה איך פלוני השיג עושר הקב"ה וזרק לו דרך חלון היינו ורב חסד ואח"כ עינינו רואות ואבד העושר ההוא בענין רע והקב"ה נטל את שלו והחוב נפרע וזהו ורב חסד ואח"כ ואמת. כך הבריות עשה אדם עבירה וחייב עליה מיתה והקב"ה ממתין לו וכו' הא לך מבואר כדברינו. (ודוגמת זה מצאתי מאמרם ז"ל במקום אחר (במדרש ריש קדושים) ה' נתן וה' לקח (איוב א', כ"א) כשהוא נותן אינו נמלך בבריה שנאמר ה' נתן וכשהוא נוטל נמלך שנאמר וה' לקח. הנה המדרש הזה הוא ממש מאמר הילקוט מה עשה המלך הלך בלילה ונטל בידו כיס אחד כו' והליכתו בלילה בחשאי הוא כמאמר המדרש כשהוא נותן בעצמו נותן ואינו נמלך עם בריה רק בחשאי לא כן כשהוא נוטל וה' לקח). וזהו מאמר הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו רצה לומר שהוא מיטיב עמו תחילה למען יהיה בידו מה לגבות ממנו.

וזהו מאמר המדרש מתחילה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים היינו שילכו שניהם יחדו המדת הדין ילך לעשות משפט והמדת הרחמים ילך עמו להציל את נפשו שלא לגבות רק מהונו ורכושו לא לפגוע בנפשות תחילה, ולא עוד אלא שהקדים מדת הרחמים למדת הדין היינו אם הקב"ה רואה בו שאין בידו מאומה לגבות ממנו אז הקב"ה מקדים ומתחסד עמו ונותן לו שפע למען יהיה בידו לתת לאלהים כפרו וזהו שהקדים מדת הרחמים למדת הדין:

הנראה לדעתנו כוונתם בזה על פי מדרשם ז"ל (ש"ר כ"ח) א"ר ברכיה הלוחות היה ארכן ששה טפחים כביכול היה ביד מי שאמר והיה העולם שני טפחים ובידו של משה שני טפחים ושני טפחים היו מפרישים בין יד ליד. והנה אם אמנם המדרש הזה הוא ענין נעלם וגבוה מאתנו עם כל זאת נוכל להבינו אפס קצהו.

והוא כי התורה הקדושה כלולה מג' חלקים: נגלה, נסתר, נעלם. הנגלה הוא זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל והמה התרי"ג מצות שצונו יתברך לשמור ולעשות, והאמנם אין אתנו יודע מהותם טעמם וסודם ופעולתם עם כל זאת מחוייבים אנחנו לשמוע בקול ה' יתברך לבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל אף בלי ידיעת טעמי וסודי המצות וכענין הכתוב (בפרשת בא) **ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה'**. (שמות י', כ"ו) והחלק הנסתר הוא טעמי המצות וסודם ופעולתם וכאשר נזכה לעשותם ולקיימם לשם ה' כאשר צונו אז הוא יתברך יאיר עינינו ויגלה לנו נפלאות מתורתנו הקדושה ויחננו דעה בינה והשכל להבין גם עמקי טעמיה וסודותיה וכמאמר חז"ל (אבות ו') ר"א אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה כו' עד ומגלין לו רזי תורה וכמו שכתב דוד המלך עליו השלום **ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם** (תהילים קי"א, י') ובגמרא (ברכות י"ז) לעושים לשמה. והרצון, כי ראשית עבודתנו מחוייבת להיות אך מצד יראת ה' גם בבלתי מושג אל השכל ואחר שיעמוד האדם על משמרת עשיתם יגל ה' עיני השכלתו ויראה בעיניו ולבבו יבין גם עמקי סודותיה.

וזהו גם כן היתה כוונת ישראל במעמד הנבחר לאמר נעשה ונשמע רצו לומר כל אשר דבר ה' נעשה ועל ידי כן נזכה גם לשמוע כלומר להבין כהוראת מלת נשמע ברוב על ההבנה.

אמנם יש חלק עוד נסתר בהתורה הקודשה הצפון ונעלם מעין כל חי אשר רבותינו ז"ל (ברכות ל"ד, ב') קראוהו יין המשומר בענביו ועליו נאמר **עין לא ראתה אלוקים זולתך יעשה למחכה לו** (ישעיה ס"ד, ג') אשר בעולם הזה לא נוכל לזכות להתגלותו כ"א הוא משומר בענביו לעתיד לבא, וכמאמר המדרש על **ישקני מנשיקות פיהו** (שיר השירים א', ב') **עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא ויושב עמהם כחצי גורן עגולה ולומד עמהם תורה**.

וזהו שכוונו ז"ל במדרש הנזכר הלוחות היה ארכן ששה טפחים רומז על ג' חלקי התורה הקדושה שאמרנו, שני טפחים ביד מי שאמר והיה העולם מוסב על חלק הנסתר לגמרי כמוס אתו יתברך עד עת מועד במהרה אשר אז נזכה לשמוע חדשות ונצורות מפי הקב"ה, ושני טפחים ביד משה מוסב על חלק הנגלה אשר מסר לנו משה רבינו עליו

השלום לעשותם בלתי ידיעת סוד פעולתם ושני טפחים היו מפרישים בין יד ליד רומז על חלק הנסתר מאתנו עתה והוא טעמי המצות וסוד פעולותיהם העומדים להתגלות אחר העשיה לשמה.[3]

וזהו גם כן הכוונה במאמר שלפנינו ואהיה אצלו אמון אמון פדגוג כו' רומז גם כן על ג' חלקי התורה הנזכרים ואמר אמון פדגוג - לרמז על חלק הנגלה המלמדנו דעת ומדריכנו בדרך נלך והמעשה אשר נעשה ממש כמו הפדגוג המדריך צעירי הילדים בדרך תכליתם. ועל חלק הב' אמר אמון מכוסה - אשר באפשר לגלות ולהסיר המכסה מעל המכוסה כן העושה מצות ה' יתברך בלב ונפש יגל ה' את עיניו להביט באור החכמה וסוד התורה. ועל חלק הג' אמר אמון מוצנע - רצה לומר נעלם אשר אין מי שידע מקום כבודה בלתי ה' לבדו, הבין דרכה עד יערה עלינו רוח ממרום.

חלק ג

עוד שם: דבר אחר אמון אומן התורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא דיפטראות ופנקסאות יש לו לדעת איך הוא עושה חדרים האך הוא עושה פשפשין כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם והתורה אמרה **בראשית ברא אלהים** אין ראשית אלא תורה היאך מה דאת אמרת **ה'** קנני ראשית דרכו. (משלי ח', כ"ב).

לכאורה הדברים מבהילים לב כל קורא ספר כי היאות לומר שהקב"ה היה מביט בתורה ובורא את העולם הלא את מי נועץ ויבינהו והיא גם היא בריאה מאתו יתברך. גם מה שסיימו ז"ל והתורה אמרה בראשית ברא אלהים לא ידענו מה רצונם בזה.

אולם הדברים מובנים על דעת פשוט בשנצרף לזה עוד מאמר החכם בהתפארות התורה: **לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה** (משלי ח', י"ד) כו' ובמדרש בי נתייעץ הקב"ה וברא את העולם. (ילקוט במקומו) הנה מלבד התמיהה הקדומה הנופלת גם במאמר הלז עוד מהקושיה הוא כי לפי הדרש היה מהצודק שיאמר הכתוב בי עצה.

והבנת הענין הוא על פי מה שאמר שלמה המלך עליו השלום: **ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלהים עשה**

[3] והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה (משלי ד', א') כי התורה המסורה בידנו עתה היא רק כמוסר אב המלמד את בנו לאמר כה תעשה וייטב לך וכמאמר אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך (ישעיה מ"ח, י"ז) ואנחנו מקיימים מצות ה' יתברך רק מאמונתנו בלי הבנת תוכן ענינם ולזאת הבטיחנו ואמר שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה, כלומר אחר שתשמעו ותעשו תזכו לדעת בינה. ותהיה מלת והקשיבו על דרך חברים מקשיבים שהוא ענין המתנה:

שייראו מלפניו. (קהלת ג', י"ד) ולכאורה היה ראוי לומר כי כל אשר עשה האלוקים כי על העבר ידבר, אולם רצונו בזה להביננו דעת על מה לא ברא ה' יתברך את עולמו באופן בל יהיה כרוך בעקבה ההעדר והכליון. רצוני לומר שיהיה האדם חי לעולם ויהיה משולל מכל פגעי הזמן ותחלואות מכאיבות, וכל הטובות המושגות לאדם יהיו קיימות בלתי נפסקות כמשפט לפועל נצחי שיהא גם פעולתיו נצחיות וקימות בל יתערב במו מהכליון והקלקול. על זה השכיל אותנו אשר הכליונות וההעדרים המתהוים בעולם אינם מפאת חולשת הפועל כי באמת לפי איכות בוראם הממציאם היה החיוב שיהיו ברואיו בתכלית השלימות והנצחיות. וזהו כל אשר יעשה האלהים כלו' לפי חיוב השלימות הראוי למה שיעשה האלהים הוא יהיה לעולם, אך היה מרצון חכמתו יתברך לכונן עולמו באופן שתהיה עלולה להפסד וכליון למען הפחיד לב באי עולם בל יעברו חוק התורה ומצותיה וזהו והאלהים עשה הכליונות שייראו מלפניו (והארכנו בזה בקול יעקב קהלת שם).

מעתה הדבר הזה הוא לעד נאמן אשר כל עיקר בריאת העולם ומלואה איננה מכוונה רק בשביל התורה הקדושה, ולעילה זו היה החיוב כי יתכנו אופני יצירת ותכונת אישים לעומת צרכי התורה הקדושה היינו להכין מוסרים ותוכחות לייסר עוברי תורות והחולפים חוק, למען יראו רבים וייראו ויעמדו על משמרתה.

עוד קח לך מופת נאמן על האמור כי כפי הראוי להתלוכות ברואי ה' ודתות הנהגותיהם יחוייב שלא יהיה בין בני אדם שום תואר בעלים או אדנות וממשלה כמו שאין תארים האלו בצבאי מעלה בלתי לה' לבדו הוא השליט על יצוריו, וכמו כן בברואי מטה בבעלי חיים שיד כולם שוים בהתחלקות הטרף והמזון כן היה מהראוי שיהיה האדם כאחד מהם ושתהיה יד הכל שוים בכל שפע וברכה שבעולם לבל יצוייר מאמר האומר זה חלקי והזולת לרעהו. אבל מי כהחכם בורא עולם יתברך שהבדיל את האדם בנימוסו מכל הברואים למען רבות בו משפטי התורה ולהעמיסו בעול מצותיה כמו גניבה גזילה חמדת קניני רעהו בצדקה וגמילות חסדים וזולתם. (וכבר ביארנו הענין באורך בקול יעקב אסתר בבאור הכתוב וימלא המן חמה, עיין שם).

ומעתה ראה כי צדקו דבריהם ז"ל שהיה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם כי לולא תורתינו הקדושה היו באי העולם מחולפים בתכונת חוק בריאתם וכמדובר.

והוא ממש כמי שלוקח אל ביתו חרש חכם לעשות לו איזה מלאכה יקרה אשר מהצורך להכין לו בית מיוחד למכון ועריכת כלי המלאכה, לא ימלט אם שישאל להבעל מלאכה אודות זה או שישער בעצמו כל צרכי הבעל מלאכה לתיקוני מלאכתו, כן הדבר בענייננו

אחר כי כל תכלית בריאת העולם אינו רק למען תכון התורה הקדושה ומצותה ועל ידי עושיה ולומדיה שיער יתברך עריכת העולם ומכוני' להיותה קצובה וערוכה כפי צורך התורה ושלמו לה פרטי חקותיה בלי מגרעת.

וזהו שאמרה התורה: אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין וכו', כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (והוא אך על דרך המליצה) וכדברינו.

וזהו גם כן: **לי עצה ותושיה**. ובא מדרשם ז"ל: בי נתייעץ הקב"ה וברא את העולם. ממש על דרך הרוצה לעשות מלבוש לבנו מוכרח להיות מביט ורואה במדת ארכו ורחבו עבור לכוון המלבוש כמדו, כן העולם ומלואה נברא כלבוש הנמדד לתורתנו הקדושה וכמדובר, וזהו: **לי עצה**. כלומר בשבילי. לכן: בי נתייעץ כו'.

וזהו שסיים המדרש: והתורה אמרה "בראשית ברא אלהים" אין ראשית אלא תורה. כלו' הכל נברא בשביל התורה שנקראת ראשית על כן היה מהצורך לברוא העולם כמדה [כמדתה].

ולדברינו אלה יהיו מורים דבריהם ז"ל (בסמוך א', י') אמר ר' אלעזר בר חנינא בשם רב אחא כ"ו דורות היתה האל"ף קוראת תגר לפני כסאו של הקב"ה אמרה לפניו ריבונו של עולם אני ראשון של אותיות ולא בראת עולמך בי אמר לה הקב"ה העולם ומלואה לא נברא אלא בזכות התורה שנאמר **ה' בחכמה יסד ארץ** (משלי ג', י"ט) למחר אני בא ליתן תורה לישראל ואיני פותח תחלה אלא בך שנאמר **אנכי ה' אלוקיך** (שמות כ', י"ב). אשר לכאורה עדן לא ידענו במה תתקרר דעת אות הא' על מה שלא ברא עולמו בו. אולם הכוונה הפשוטה כי אחר שהעולם איננה עיקריית בבריאתה מצד עצמותה זולת להכין ולסבב קיומי התורה והמצוה על כן אין להאל"ף לקרוא תגר על אשר לא בו ברא הקב"ה עולמו אם הוא בא ראשונה במה שהוא ראשית ועיקר הבריאה וזהו שאמר ואיני פותח תחלה אלא בך (לשון בינוני) כלומר הלא באמת הפתיחה העיקרית היא בך.

עוד יש להעמיק בהבנת הענין בהזכיר עוד מאמר החכם: **ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז**. (משלי ח', כ"ב) אשר לכאורה מלות קדם מפעליו מאז נראים מיותרים. אבל ידענו ממאמרם ז"ל בכמה מקומות אשר משפט הבריאה הוא להיות הטפל מוקדם בזמן להעיקר, ומהם הקש לתבואה הקליפה לפרי וכן כל הנבראים קדמו לאדם וכאשר האריך בזה הזוהר הקדוש. ועילת הדבר הוא על דרך מליצת רש"י ז"ל: הנכנס ראשון יוצא אחרון (בראשית כ"ה, כו) והוא כי הפרי היא ראשית ומוקדמת אצל מחשבת הנוטע

או הזורע כי אליה הוא נושא את נפשו בעמלו, אך מטבע וחוק הבריאה מוסד שהראשון יצא אחרון ותקדם לו הטפל והקליפה.

ועל דרך זה ממש הענין עם תורתנו הקדושה כי גם היא ראשית ועיקרית לבריאת העולם וכאשר עלה ברצונו יתברך להצמיח פרי תנובתה ולהפיץ ענן אור התגלותה תוך העולם הזה, כמו כן חייבה חכמתו יתברך שמו להתחיל בבריאת העולם שהיא כקליפה הטפלה לפרי, ויוציא אלהים את כל הנמצאים בעולם ואחר תצמח ותתגלה פרי תבואתה.

ומעתה הלא מקום לשאול על התפארות התורה הקדושה בקדימתה במאמר: **ה' קנני ראשית דרכו**. אם המונח קיים כי המאוחר חשוב יותר.

אבל הבנת הדבר הוא על דרך הדמיון ב' נערים היו מריבים זה עם זה אמר אחד להשני איככה מלאך לבך להעיז נגדי ולדבר אלי קשות הלא ידעת מאבי כי מעודו הוא ראש הקהל מנהל העדה, ענהו: הלא ידעת כי לעת כזאת לאשר רבו הגייסות והשערורות בוחרים בעיר הפחותים בעם לשומם ראשים עליהם למען יצאו בראש לסבול משא ועול הגייסות, אמר לו חבירו: סכל, האם אך עתה הושם לראש, זכר נא כי גם מלפנים בהיות העיר בשלותה מאז הושם לראש וקצין בעם והוא לעד על יקרת ערכו ומעלתו כי ראוי הוא לכל הגדולה והכבוד. נמצא כי הפרנס הזה אם לעת כזאת לא היה ממונה לראש היה חשיבותו בכפלים עבור היותו ראש וחשוב בזמן הקדום.

כן הדבר בעניננו כי מאז הוסד ארץ על מכוניה מוטבע בכל דבר להיות הטפל מוקדם בזמן להעיקר והמאוחר קודם במעלה. וטרם נתהווה העולם הזה, היה אז המוקדם קודם במעלה. וזו שאמרה התורה: **ה' קנני ראשית דרכו** אך לא עתה שהמאוחר חשוב כי אם: **קדם מפעליו מאז**. וכאמרם ז"ל במדרש (א', ד') שני דברים קדמו לבריאת העולם התורה וכסא הכבוד אבל איני יודע איזו מהן קודם אמר רב אבא בר כהנא התורה קדמה לכסא הכבוד שנאמר: **ה' קנני ראשית דרכו**, קודם לאותו שנאמר בו: **נכון כסאך מאז**. (תהילים צ"ג, ב') אולם לעת עלה ברצונו יתברך להפיק ולגלות אור יושר תורתינו הקדושה על פני תבל אשר המוסד והמוטבע הוא להיות המאוחר בעולם יתחשב יותר מהקדום עשה כן לתורתנו להקדים העולם ומלואה לתורה.

וזהו תשובתו יתברך לאות האל"ף: העולם ומלואה לא נברא אלא בזכות התורה כלומר טפלים אל התורה אשר על כן קדמו בבריאתם, ואם כן מה לך איפה לקרוא תגר, הלא למחר אני בא ליתן תורה לישראל ואיני פותח תחלה אלא בך כלומר אתה תהיה בראשונה למה שהוא ראשית ועיקר הבריאה. ובריאת העולם הקדומה אך טפלה היא אליה, והבן.

חלק ד

מדרש: אימתי נבראו המלאכים ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים הדא הוא **דכתיב המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח עושה מלאכיו רוחות** (תהילים ק"ד, ג') ר' חנינא אמר בחמישי נבראו מלאכים הדא הוא דכתיב **ועוף יעופף על הארץ** וכתיב **שרפים עומדים ממעל לו** וכו' **ובשתים יעופף** (ישעי' ו', ב') ר' לולני בר טברין אומר בשם ר' יצחק בין על דעתיה דר' חנינא בין על דעתיה דר' יוחנן הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום, שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעו אלא אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מיאתי (שם מ"ד, כ"ד) מי אתי כתיב מי היה שותף עמי בבריאתו של עולם. דבר אחר כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך (תהילים פ"ו, י') בנוהג שבעולם מלך בשר ודם מתקלס במדינה וגדולי המדינה מתקלסין עמו מפני שנושאין עמו במשאו אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא לבדו ברא את העולם הוא לבדו מתקלס בעולם הוא לבדו מתהדר בעולמו, (פרשה א', ג').

ותכלית כוונתם ז"ל בזה הוא עם מה שהזהירה התורה בפרשת משפטים: **זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו** (שמות כ"ב, י"ט) ופירשו הרמב"ן ז"ל וזולתו מהמפרשים כי הוא מוסב על מערכת השמים ושרי מעלה העומדים ממעל לו יתברך אשר על פיהם מורק ומשתלשל שפעת הטובות מאתו יתברך אלינו. כי מכבר נודע אשר מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא. וכן ממשפט מלכי בשר ודם כי רבים אשר אתם שרים וסגנים ראשיים שניים ושלישיים אשר על ידם ינהל צבא חילו, כן גם למעלה יש שרים ממונים זה למעלה מזה שעל ידיהם ירד מטה כל פרטי הטובות המושפעות מאתו יתברך לברואיו.

וכבר ידענו מהחכמים הקדמונים שידעו והבינו התמנות השרים למחלקותיהם על מה כל אחד ממונה וידעו גם כן איזהו הדרך הקרוב להם להשגת תועלתם ממנו אם בעשיית דמותו וצלמו להשתחוות אליו או להסך עליו נסך או לזבוח ולהקטיר לפניו כמבואר בדברי המורה ז"ל באורך. ועל זה הזהירה אותנו התורה הקדושה: **זובח לאלהים יחרם.** לבל נהיה משוכים אחריהם להקריב להם קרבן ולא נכבדם בכבוד ומורא חס ושלום **בלתי לה' לבדו.**

וכי ישאלך לבבך לאמר למה לא יחפוץ ה' ביקרם הלא המה מובחרי ברואיו צבאי מרום רואי פני המלך ולא כן הוא ממשפט מלך בשר ודם כי יאבה ויחפוץ ביקר לגיונותיו. התשובה בזה כי מלך בשר ודם לא תכון מלכותו כי אם באמצעות שריו ויועציו כי המה לו לעזרה להנהגת המדינה. ובלעדם לא יעצור כח אף להנהגת עיר אחת קטנה על כן

הקילוס יחוייב להם מצד הדין כי גם עליהם עול וכובד משא המדינה. על כן המשפט על המלך לחלק להם מכבודו ושיתקלסו בקילוסו כל אחד לפי ערכו וכח ענינו. לא כן מלכותו יתברך שאיננו צריך לשום סעד ועזר חס ושלום משום נברא ולכן אין מקום לשרי מעלה שישיגו ההידור והקילוס מבני אדם.

וזהו מה שאמרו במדרש הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע כו' אלא: **אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי** כו' עד: מי היה שותף עמי בבריאתו של עולם. והנמשך מזה: בנוהג שבעולם מלך בשר ודם מתקלס במדינה וגדולי המדינה מתקלסין עמו מפני שנושאין עמו במשאו כי הוא צריך להם להחזיק במעוזו למען תכון מלכותו ע"כ ראוי הקילוס גם אליהם אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא לבדו ברא את העולם ולכן הוא לבדו מתקלס ומתהדר בעולם.

ומעתה יפול בלב האדם שאלה להקשות ולשאול על עיקר הווייתם אם המוחלט הוא אשר המה לא לעזר ולא להועיל אליו יתברך להנהגת עולמו. ונאמר בתשובת השאלה הזאת על פי מאמר הכתוב דוגמת המוזכר וזה תארו: **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני** (שמות כ', ג') ובמדרש: (ילקוט במקומו) אחרים שמאחרים את הטובה מלבוא בעולם. אשר לכאורה לא ידענו מה ראו רז"ל להוציא מלת אחרים מפשוטה ולדרשה לשון איחור, ואחשוב בזה כי הם ז"ל כוונו בדבריהם להשיב על השאלה הנזכרת וכמו שנבאר, והוא על ב' פנים.

הא' עם הנודע והמפורסם כי השפע המוצאת מידו יתברך אין ערוך לגודל קדושתה ובהירות רוחניותה וזוהר דקותה כי מנוגה נגדו אור לה מסביב עד שעבור גודל יקרת ערכה וזיוה והדרה אין די כח והשגת יד אנושי לסבול שפעת אלהים המאירה. אשר על זאת ראה יתברך להכין עבורנו דרך ומבוא איה איפה יושג שפעתו אלינו לחיותנו כיום הזה והוא להושיט טוב שפעתו אל צבאי מרום העומדים בין ה' ובינינו ועל ידי השתלשלות הרקת ההשפעה מיד ליד לממונים שונים זה למטה מזה וכולם יקחו ערובתם ממנה בזאת ימעטו וישוחו גבהי רום ערכה הנכבד ותורק מבשמי מגדים השמימיים ותלבש מעטה העולמיי לאט לאט עד כי יהיה בכח יד האדם לקבלה בהיותה נעשית ראוי' לו כמדו (ואין לנו להאריך בזה כי בכמוה נאמר במופלא ממך אל תדרוש).

ולך נא ראה קורא ישר כי המשורר האלהי ע"ה העמיס דברינו אלה במאמר קצר: **כי שמש ומגן ה' אלהים חן וכבוד יתן ה'** (תהלים פ"ד, י"ב) דימה הוא ע"ה הממוצעים הממונים להוריק ההשפעה (המתוארים על תואר אלהים כמוזכר למעלה) למגן החוצץ בין השמש לעין הרואה בכדי שיוכל ליהנות מאורה לבל תבהיק נוכחו יותר מכדי כח

יכלתו לקבל אורה, כן הממונים להריק ההשפעה על ידם המה אצלנו למגן ומחסה מבריקת אורה כי קרן פניה וזהו כי (בבחינת) שמש ומגן כן ה' אלהים.

המורם מדברינו כי לעילה גדולה פקד ה' צבאי מרום במרום ולטוב מועיל בראם אלהים אך עם כל זאת אינם ראויים לחלק כבוד שלמעלה גם כי מרבים הם עשות עמנו טובה וחנות.

ויתבאר הענין על פי דמיון להמזמין על שלחנו כמה קרואים והושיבם על השלחן ממעלה עד למטה מגדולם עד קטנם ובהביא הקערה עם המנות לפניהם לוקח הבעל הבית הטוב והמובחר ממנה ואחר כך הוא מושיטה להיושב סמוך לו והוא גם הוא בורר לו חלק היפה והנותר מושיט אל מי שאחריו וכן כולם עד כי להאחרון יגיע חלק הפחות והגרוע מכולם.

פעם נזדמן אשר האחרון הזה היה מאור עינים ולא ראה ולא ידע כל זאת ויהי בהגיע אליו חלקו מיד חבירו שלפניו החל לחזיק לו טובה על שהגיע לו חלקו, אמרו לו מיודעיו הלא תדע כי כולנו משל בעל הבית אכלנו והוא (רצה לומר המושיט אליך) הקדים ואכל ממנה את כל חלבה ואשר הותיר משבעו נתן גם לך, לכן אתה על מה עתה באת להחזיק לו טובה אם על מה שאכל לעצמו הטוב ואם על מה שהגיע אליך הלא איננו שלו, טוב לפניך ליתן תודות לבעל הסעודה כי מטובו שבענו.

כן הדבר בעניננו כי כל מלאך הממונה להריק הברכה אלינו נהנה בראשית מטוב דקות רוחניותה וזיו קדושתה ואחריו לשני לו וכן כולם, ולפי רוב השתלשלותה מדרגה למדרגה שלמטה ממנה כן תשיגנה הדלות והרזות כי הממוצעים ימוצו חלבה ממנה ואחר משילין אותה אל העולם השפל הנוכחי ומובאת אל האדם בהיותה ראויה אליו כפי קט כח קבלתו.

ואם כן למי ראוי להחזיק טובה אם אל המקבלים הממוצעים הלא לעצמם מקבלים אם על הנשאר המגיע לנו הלא טוב לנו לתת ההודאה לבעלים.

וזהו טעם **לא יהיה לך אלהים אחרים** מוסב על איסור ההקרבה וההקטרה לאמצעיים הנבדלים המתוארים על שם אלהים כי אינם כדאי לקבל חלק מכבודו יתברך כענין הכתוב **אני ואפסי עוד**. (צפני' ב', ט"ו) וכי תאמר הלא המה מריקים שפעת ה' יתברך להאדם בל תדמה בנפשך כי הוא יתברך צריך להם כי מכבר נאמר: **אנכי ה' עשיתי כל**. אבל כל עילת מציאותם הוא אך למען יאחרו התכת ההשפעה מבוא בעולם עד אשר תהיה ראויה לבני אדם, וזהו שביארו במדרשם ז"ל: אחרים שמאחרים את הטובה

מלבוא בעולם כלומר לעילה זו נוצרו מראש להיותם מאחרים טוב ההשפעה מלבוא בעולם מטעם המדובר, והבן.

הפן הב' עם מה שידענו כי הוא יתברך שמו איננו רק פועל טוב וחפץ חסד ומרבה להטיב וכל הברכות והטובות הנובעות ממקורו המבורך אין ערוך להפלגת עדנם ועוצם טובם בריאות ומלאות, והן לזאת ראה אלהים ויוכח מאז כי לא טוב היות האדם לבדו המקבל הברכה והטוב מאתו יתברך מבלעדי הממוצעים שיעמדו בין ה' ובינו. ממש כהאב החפץ בבנו להרבות לו מכל הטוב והערב מהמאכלים ערבים וכדומה, והוא אך אם הבן חזק הטבע בריא המזג שיוכל שאתם, לא כן אם הוא מדגיש בו כי הוא חלש בטבעו אשר בקל יזיקו לו המאכלים הערבים משפטו להמעיט ולהקטין טובותיו כפי כח סבלו.

הוא הדבר והוא הענין באבינו הקדוש יתברך שמו כי בהשקפתו על האדם אשר בארץ שאין ידו משגת לקבל רוב הטוב המושפע ובא מידו הרחבה והמלאה כי על נקלה ימוטו עליו און ויחטיאו אותו לה' חס ושלום כענין הכתוב: **וישמן ישורון ויבעט** (דברים ל"ב, ט"ו). ואף גם זאת, כי מניעת הטוב תיישר הולכי ארחות עקלקלות כאשר הועד בכתובים. ולאשר כי זאת איננה ממפעלי הי"ת כי מאתו לא תצא הרעה ומגמתו וחפצו הוא אך להטיב חייבה חכמתו יתברך להמציא לנו אמצעיים נבדלים המה מערכת השמים וצבאיהם למען יקבלו שפעתו יתברך כמות שהיא בגנזיו והמה יחלקו שללה אל שוכני ארץ ותאחז במשפט ידם להעריך מנת איש כפי הראוי לו וכאשר יוכל שאת ולמנוע מהראוי למניעת הטוב.

וכאשר יעידון ויגידון דברי המשורר עליו השלום המוזכרים למעלה: **כי שמש ומגן ה' אלהים**. והרצון כמו שעילת המגן הוא לחצוץ בעד אור השמש להמעיט אורה הבהיר למען לא תחשכנה עיני הרואה מראות בקרני אורה, כן מציאות מערכת השמים לעילה זו הוא, כי אין בכח האדם לסבול ולקבל רב הטוב הבא מאתו יתברך.

וזהו: **כי שמש ומגן כן ה' אלהים חן וכבוד יתן ה'**. כלומר אין מעצור לה' מליתן, כי זהו מגמתו וחפצו אבל המניעה הוא מפאת קוצר יד המקבל כי עבורו מהצורך אליו לצמצם מתן שפעתו על ידי השתלשלות המערכת והעד: **לא ימנע טוב להולכים בתמים** (סיום הפסוק) כלומר אשר ידעם כי כחם רב לקבל ודאי כי לא ימנע מהם.

ומעתה נבוא אל הענין על פי דמיון, עשיר אחד היה לו בן במרחקים ללמדו אומנות וכמוהם והיה משלח לו תמיד עם העוברים ושבים כסף לצורך הוצאותיו, והיה מחזר תמיד אחר עובר ושב. אולם משפטו היה כאשר הודיעו אותו מאיש ישר ונאמן הנוסע

לשם שתק ושחק ולא שת לבו לזה, ובהתוודע אליו מאיזה איש כילי ורע עין אשר אין להוציא כל מאומה ממנו כי אם בקושי גדול חרד לקראתו לשלח מעותיו על ידו.

ויהי המה כמשתוממים לדעת מה ראה על ככה ומה הגיע אליו כי לא יחפוץ בנדיבים ונאמנים ויבחר בכילי הזה, אמרו לו הלא ידעת כי יעבור על בנך ימים או עשור טרם יכלה לקחת הכסף ממנו אחת אחת, כי תת לא יוכל ועינו רעה בשל אחרים, ענה ואמר תדעו ותאמינו כי אך על ידי כילי הזה טוב לי לשלוח הכסף לבני, כי לא יוכל בני לבזבז על ענינים פחותים כדרך הנערים כי בטורח רב יוציא מכילי הזה לרעבון נפשו יום יום, לא כן אם אשלח ביד נדיב ושוע החרד להשיב כסף לבעליו, ובני להיותו להוט אחר הוללות האוילים וחמדת התעלולים יבזבז כל הכסף על שעה אחת לשמוע קול שרים ושרות וירבה במחול משחקים ודומיהם.

הנמשל מובן מאליו, כי לולא מערכת המזלות והוברי שמים אשר על ידם יתאחר ויתעכב השפעה היתה לצור מכשול לבני אדם כי קצר כח סבלם לקבלה כמות שהיא בערכה הרב לבל תטרידם משבילי צדקתם כי בקל יחטא האדם ויאשם על ידיה. גלל כן היתה עצתו אמונה יתברך לשלחה לעולם הזה באמצעות צבאיו והם יעצרו על ידה ויאחרו פעמים מבוא רק בזמנים קצובים ולבני אדם פרטיים ויקפצו ידם מתת לאדם יותר מכפי כח סבלו ויכלתו.

וזהו דברי הילקוט: **לא יהיה לך אלהים אחרים** והטעם דרשו ז"ל שמאחרים את הטובה מלבוא בעולם כלומר כל עיקר מציאותם הוא רק עבור שמאחרים את הטובה מלבוא וכנזכר לעיל, ולזאת אין מקום שישיגו ההידור וההודאה בעולם. זולת לו יתברך נאוה התהלה כי אין מעצור לו מתת ברכתו מיד ליד, והמניעה היא אך מצד המקבל וכמדובר.[4]

[4] דע כי אחד היה אברהם אשר זכה בהוד מפעליו והדרת צדקותיו לקחת מתן זוהר שפעת אלהים מאתו יתברך בלתי ממוצע שיעמוד בין ה' ובינו. ומטעם זה מתוארה ברכת אברהם עליו השלום "בכל" כלומר כליל כאשר היא באמנה אתו יתברך באוצרו הטוב בלי מחסור על ידי הממוצעים (ואחריו נתברך גם יצחק בברכה זו ואצלו מתוארה "מכל" ושל יעקב "כל" שהם השיגו מקור הברכה ומעין שפעת הטובה כאשר היא למעלה במעונה הצח אין נגרע ממנה דבר).

ומה נמרצו בזה דברי יושר מדרשם ז"ל (פרשת חיי) וה' ברך את אברהם בכל: מי יעלה בהר ה' זה אברהם. ומי יקום במקום קדשו זה אברהם כו'. עד: ישא ברכה מאת ה'. הרצון, כי אברהם עליו השלום עם בר לבבו ונקיון כפיו זכה כי היה לאל ידו לעלות ברום המעלות לקבל שפעת אלהים מידו יתברך הנדיבה ממש בלי ממוצע כלל וזהו ישא ברכה מאת ה'.

ובזה יתכן מה שסיימו ז"ל: אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם הקב"ה. אשר לכאורה יפלא מאד מה ששאלו ומי מברך את אברהם האם יעלה על הדעת כי תבוא הברכה מהזולת חס ושלום. אבל לפי המדובר יצדק מאד כי שפעת ברכת אברהם עליו השלום היתה שלולה ממערכת הוברי שמים ובעצמו היה עולה ונושא הברכה מאת ה' בלי אמצעי כלל והוא היה האמצעי בין ה' ובין עמי הארץ להריק להם הברכה והטוב (וכאשר יתבאר במקומו) וזהו אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם, הקב"ה. כלומר מידו הנדיבה ממש:

חלק ה

אמר הכותב: לאשר ראיתי רבים מהמפרשים ע"ה נתלבטו בהבנת הכתוב הבא ראשון בתורתנו הקדושה. והעמיסו בו כוונות שונות כפולות ומכופלות זה בכה וזה בכה. לזאת נפשי שמתני לילך ולבקש באשר אמצא גם אני להיישיר עקבי ומרוכסי הלחץ והדחוקים ממלת בראשית כי רבו. וראיתי כי טוב לסמוך אשורי ופעמי מלה זו על דרוש ערוך בדברים מועילים בעניני הראשיות ועל ידו אולי יתן ה' אומר בפי ולמרחב ממצר תצא לנו הוראת הכתוב. והוא:

החכם מכל אדם אמר: **מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש**. (קהלת א', ט') הנראה כי כוון בזה להורנו דעת ודרך תבונות למען נחדל מלחפש בדק במעשי בורא עולם יתברך שמו, ולבלתי בוא בסוד המקשים לשאול על פעולותיו הקדמוניות, והוא: כי נודע ומוסכם מכל חקרי לב כי הדבר הכלה והנפסד לא יתואר על שם טוב, גם לעת מציאותו, אם לא יתמיד בהווייתו. וכל הטובות הנפסקות מאפס ותוהו נחשבו אם לא לעולם יהיו. וכאשר הועד על מובחר הנבראים אדם אם כו' או אלף שנה יחיה כלא היה יהיה (זולת הדבר המתמיד בטובתו ותועלתו ותכונתו לא יחליפנו ולא ימירנו, אליו יאתה תואר הטוב. אשר על כן החליטו חז"ל: אין טוב אלא תורה שאין בסוג הזה דבר זולתה).

ואם הדבר כן יש לשאול על אלוה עושנו יתברך על כל אשר עשה עמנו להפליא מטובות גאולת מצרים וירושת הארץ ובנין בית המקדש, וכאלה רבות הנודעות אשר אין זכרון להם, וכולם תמו עברו לא השאירו שריד והיו כלא היו. וכמו שכתב הנביא: **למצער ירשו עם קדשך. צרינו בוססו מקדשך. היינו מעולם לא משלת בם לא נקרא שמך עליהם** (ישעיה ס"ג, י"ח) והוא יתברך הרבה להתפאר בהם וצוה וזירז אותנו על התמדת זכירתם ולהרבות בהודאתם ולשוש בשמחתם ככתוב וכמפורש, וכעת לשמחה מה זו עושה.

ומה גם כי על עיקר מציאות וחידוש העולם הזה ויצירת הנבראים למיניהם שהפליג עליהם הכתוב ואמר: **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד** (בראשית א', ל"א) הנה הנביא אמר בשם ה': **כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה** (ישעי' נ"א, ו') ואיך התהלל יתברך במעשים כאלה אם לכל תכלה ראה קץ, וביותר יפלא כי הלא המקובל אצלנו הוא כי פעולות פועל נצחיי יחוייב להם תכלית השלימות והנצחיות ואיככה יאומן כי יבלו בחייו חלילה.

והן לזאת בא החכם ע"ה להרגיענו ולהביננו כי מעשי הי"ת בהוויות הדברים ובהתחלפותם צדקו יחדו ומשפט אחד להם, כי כל מה שעשה מראש גם כי חלפו עברו

הנם מתמידים בטובתם ותועלתם. והוא בדמיון: כאשר יחפוץ אחד לקנות מרעהו הרבה סחורה ואין לאל ידו לבצע מעשה המקח וקנין מיד אם מפאת היותו עדנה חסר מסך המחיר או כי הסחורה צריכה עוד עיבוד וכדומה, המשפט כי יתן הקונה ערבון לאשר קנה מאתו, והוא להבטיחהו על מקחו כי לא ינחם אחר שמכבר החל בתשלומים ומאז עוז לו בו כי ודאי גאול יגאל דבר מקנתו.

הוא הדבר והוא הענין בכל הטובות והפלאים הראשונים שהפליא ה' יתברך לעשות עמנו מאז נעשתה הארץ ונתהוה העולם, אינם מכוונים ממנו יתברך לעצמיות הוויתם כי אין די בהם שישתבח בם יוצרם ויתפאר בהם ממציאם להיותם מעותדים לכליון והפסד ולא יתפאר פועל נצחי בדבר אשר לו תכלה חלילה, אבל כל עילת מציאותם לא היה זולת על דרך הערבון וההתחלה אל צרור הטובות העתידות לנו במהרה נצחיות וקיימות לעד, אשר התחדשותם איננו אפשרי בלתי במה שקדם יתברך עשות דוגמתם בזה ולהמציא הווייתם, ומאז תקותנו באמנה כי לעתיד יחדש אותם יתברך ויכוננם לעד לעולם, כי האמנם כל היום נביע אומר: **המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית**. (תפילת השחר) אין הרצון על חידוש יש מאין ממש כי זאת לא עשה יתברך זולת בששת הימים שברא וחידש כל העולם מאין ואפס מוחלט. ומאז לא יחודש כ"א יש מיש. כמו חטה אחת תצמיח רב תבואות ובלי זריעת הגרעין לא יעלה כל עשב (עיין קול יעקב קהלת שם על הפסוק מה שהיה וגו'). וכ"כ לעתיד, כי אז לא יפליא יתברך עשות לברוא ולחדש ענינים מחודשים מאפס מוחלט, מה שלא היה מעולם. זולת את שנתהווה כבר, אותו ישמור לעשות ולחדשו בקיום עולמיי. אשר ע"כ היה ההכרח להמציא בעוה"ז מעין כל העתידים לעתיד לבוא למען יוכלו להתהוות בימים העתידים.[5]

ומעתה כל אשר שש ה' ית' והתפאר בהמציאו טובותיו ונפלאותיו הראשונים ואשר צוה אותנו לשמוח בהם לא היה מכוון לעצמותם כ"א עבור כי מהם יחודש ויתהווה טובת העתידות עולמיות ונצחיות.

וזהו שרצה החכם להודיענו ברוח קדשו במאמר: "**מה שהיה הוא שיהיה**". כלומר כל מה שנתהווה בעולם, עיקר המכוון בהם הוא שיהיה. כלומר למען יוכלו להתהוות לעתיד. "**ומה שנעשה הוא שיעשה**". כלומר, אך בשביל שיוכל להעשות אחר כך. ואמר בטעם הדבר: "**כי אין כל חדש תחת השמש**". כלומר, שיחדש ה' יתברך דבר מכל וכל. רצוני, מאפס מוחלט. לזאת ראה והקדים עשות דוגמתם וכנ"ל.

[5] ומטעם זה מצאנו לרז"ל במדרש (ב"ר ע"ז) שאמרו את מוצא כל מה שעתיד הקב"ה לעשות לעתיד לבוא הקדים ועשה על ידי הצדיקים בעולם הזה הקב"ה מחיה את המתים ואליהו מחיה את המתים כו' עיין שם:

כלל דברינו כי כל מה שפעל ועשה יתברך טובות מופלאות אשר הטיבו לשעתם. היו בבחינתם ממש על דרך הזריעה והנטיעה. כי אחר שהזרע תהיה טמונה ומונחת בעפר הארץ עד שתשיג הכליון והרקבון, אזי מהכליון וההפסד הזה תצמיח הארץ ותעשה פרי תבואה. כן חייבה רצון חכמתו יתברך להמציא פלאים הראשונים ולכלותם ולהפסידם כי מהם וכליונם הטובות הנצחיות צומחות ועולות לעתיד לבוא.

ואעידה לי עדים נאמנים מה שפירשו רבים מהמפרשים ע"ה משנתם ז"ל: הילודים למות והמתים להחיות, (אבות ד', כ"ט). כי רבים ישאלו על האדם שעשה אלהים בארץ שהתפאר בו עושהו במאמר: **אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי** (ישעי' מ"ה, י"ב) וכבר צווח דוד המלך ע"ה: **על מה שוא בראת כל בני אדם מי גבר יחיה ולא יראה מות**, (תהילים פ"ט, מח מט). לזאת באו הם ז"ל להבינינו עילת בריאת האדם וכליונו שהוא מקבל, במה נחשב הוא? ולומר: שהכוונה המכוונת ברצון הבורא יתברך בבריאת האדם, הוא אך ההויה החדשה המקווה והתחיה הנצחיית שלעתיד לבוא. שהוא דבר הכרחי (כפי ידיעתו יתברך) להיות אחר הלידה ואשר הוא חי על האדמה ימים מספר. ואחר ימות וישוב העפר אל הארץ, הנה מזה יסובב כי ינוב תנובת תחיתו הנצחיית. וזהו: "הילודים למות" "והמתים להחיות". וכמו כן כל מה שהפליא ה' יתברך עשות, בחידוש העולם וזולת הטובות. המכוון בהם היה למען היות להם ניר לעולם המקווה במהרה.

חלק ו

ועתה הטה אזנך ושמע פרטי הדברים שנזכיר דבר דבור על אפניו כיד ה' הטובה עלינו: **ראשון** הוא לנו לדעת כי השמים והארץ אשר מתחם אלהים כאהל עד כהיום הזה לא בם מתפאר הקב"ה לאמר: **אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי** (ישעי' מ"ה, י"ב). אבל הוא הדבר אשר אמרנו, כי כל תכלית מציאות וחידוש העולם הזה הוא אך למען כי ימצא העולם החדש שכולו טוב המיועד במאמר הנביא: **כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלנה על לב** (שם ס"ה, י"ז). מה שאין מקום למציאותו, בלתי בשיוקדם העולם השפליי הזה כהוראת רצון חכמתו יתברך. אי לזאת קדם ועשה מראש שמים וארץ וכל אשר בהם והכינם שיעמדו בקיומם עד עת מועד הידוע לו יתברך. ואחר, כבגד יבלו ויחלופו. ומכליונם והפסדם יושתלו השמים החדשים וארץ החדשה.

והוא מה שרצו ז"ל במדרש (פרשתנו) **בראשית ברא אלוקים את השמים**. ר' אלעזר בנו של ריה"ג אמר אפילו אותן שכתוב בהם: **כי הנני בורא שמים חדשים**. כבר הם ברואים משׁשׁת ימי בראשית (לאשר הוקשה לו מלת השמים בה"א הידיעה) (פרשה א',

י"ג). אשר בההשקפה הראשונה דברי הדרש מתנגדים למאמר הכתוב "כי הנני בורא" שהוראתו יעוד העתיד. ולדברינו יצדק מאד, כי ממה שהמציא יתברך וברא שמים וארץ הנוכחיים הנה מזה הוכנו השמים החדשים והארץ החדשה. ממש כצמח האדמה שהוא בכח הזרע הנזרע, הטמון בארץ העלולה להוציא רב תבואות אחרי התמוגגותה ברביבים, כן השמים והארץ החדשים המה עתה בכח שמים וארץ אלו. וזהו שמסיים הדא הוא דכתיב: **כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה** (ישעיה ס"ו, כ"ב) הארץ חדשה אין כתיב כאן אלא הארץ החדשה.

וזהו הנרמז במאמר הכתוב בהתימו לספר מעשה כל יום אמר: "**ויכלו השמים והארץ וכל צבאם**". "**כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות**". כלומר: מכל אשר ברא, להיות עומדים להעשות ולהתחדש על ידי הווייתם, העולם החדש המקווה. ועל דרך מה שנעשה הוא שיעשה וכנזכר לעיל.

ועד"ז ממש היה ענין גאולת מצרים אשר הפליא ה' עשות נוראות להוציאנו מעבדות לחירות והרבה והעמיס אותנו בטובות נשגבות (הנודעות), ומה הטיבו לנו בפעולתם הלא לעומת שבאו כן הלכו להם ואנחנו נטושים גרושים בארץ לא לנו. ויותר פליאה את אשר דרוש דרש יתברך מאתנו הזכרון וההודאה עליהם פעמים אין מספר. הזאת היא מן ההוד וההדר לשבח פועל נצחי בטובות נפסקות.

אבל לפי המונח יתבאר כי הצור תמים פעלו. והוא, כי גאולת מצרים גם כן לא בה בחר ה' ולא אך אתה עמה הוא מתפאר, אולם היא היתה ממש בבחינת ערבון שהוא רק חלק והתחלת הקנין, כן היתה גאולת מצרים רק ההכנה על הגאולה העתידה במהרה.

וכן כל הנסים והטובות שעשה יתברך ופעל עמנו אז, הן הנה רק קצות ומעט קט, מעין הגאולה והטובות העתידות וכמאמר הכתוב: **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו). (ואין לנו להאריך בזה כי כבר דרכו בו רבים מגדולי המפרשים ע"ה).

כלל הדבר כי גאולת מצרים וכל הנסים היו רק ההכנה אל הגאולה והטובות העתידות. אשר על כן מוסד ברכתה: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו", כי אף אותנו גאל עמהם. והוא שרמזו ז"ל (במדרש וארא) במאמר: **לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי** (שמות ו', ו'). אין "לכן" אלא שבועה שנאמר: **לכן נשבעתי לבית עלי** (שמואל א' ג', י"ד). נשבע הקב"ה שינאלם (פרשה ו', ד'). כוונתם כי על ידי שיתחיל בגאולת מצרים שהוא פועל דמיון וחלק מגאולה העתידה בזאת בטח לבנו כי יבצע יתברך את מעשהו בגאולה המקווה במהרה והוא אצלנו בבחינת שבועה כי ודאי נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם אם מכבר עשה לה ניר בגאולת מצרים.

ומה לנו להאריך בזה אם הוא מאמר מפורש מפי עליון יתברך למשה רבינו עליו השלום, על שאלתו: **ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם** התשובה: **ויאמר אלוקים אל משה כה תאמר כו' אהיה אשר אהיה.** (שמות ג', י"ג) והוא, כי נודע אשר הקב"ה לפי מעשיו ופעולותיו הוא נקרא (כמבואר שם במדרש). ועל זה שאל משה רבינו עליו השלום "**מה שמו**" למען ידע ע"י אמיתת פעולתו יתברך ולמה הוא מכוון במעשהו ומה משפט הגאולה. (וכאשר יתבאר במקומו אי"ה באורך) על זה ענהו יתברך: **אהיה אשר אהיה.** כלומר מה שאהיה עמהם בגאולה זו הוא אך למען אהיה עמהם בגאולה העתידה, ועל דרך: **מה שהיה הוא שיהיה.**

וכמו כן כל הנסים והנפלאות והמופתים שהפליא יתברך בימים מקדם גם המה היו מכוונים אך למען יתהוו בעולם. ועל ידי זה יוכלו להתהוות לעתיד בתוספת העוז והאומץ ולא יהיו מחודשים ועל דרך: **מה שנעשה הוא שיעשה** וכנזכר לעיל. וזהו הנרצה בדברי דוד המלך עליו השלום **אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם** כו' עד **צוה ישועות יעקב** (תהלים מ"ד, ב') רצונו הלא כל אשר פעלת בימיהם היה אך למען יתהווה בימי קדם ויהיו מוכנים להתהוות ולהתחדש לעת מועד ע"כ: **צוה ישועות יעקב.**[6]

ואחר זאת חנן ה' יתברך אותנו במעמד הנבחר בגילוי שכינה כנודע. וגם היא חלפה ועברה כרגע ואין רואה. אך הוא גם כן על דרך שאמרנו כי אחר שהיה ענין זה בעולם, תקותנו חזקה כי לעתיד יגלה ה' עינינו וכולנו נחזה באור פני מלך עולם יתברך וכאשר יעד הנביא: **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר** (ישעיה מ', ה').

[6] ודעת לנבון נקל אשר על כן, בדיבור הראשון מעשרת הדברים הפליג הכתוב ביחוס נסיי יציאת מצרים, יותר מכל אשר הפליא ה' לעשות בעולם (כאשר כבר העירו בזה גדולי המפרשים) ואמר: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. וכמוהו רבים בתורה ובנביאים. אבל הוא הדבר המדובר כי על ידי שיציאת מצרים הוא שורש ויסוד למטע הטוב הנצחי וההכנה לצמיחת קרן ישראל לע"ל ובה נדע כי הוא יתברך בחר בנו לעם עולם (אשר על כן יכונה יתברך בדברי הנביא (ישעיה מ"ד) מלך ישראל וגואלו), היא העילה, לקדם פנינו בהשמעת גזירת מלך עולם יתברך, בנסי יציאת מצרים. כי בזאת יכירו וידעו כי האמירנו ה' יתברך לו לעם נחלה לעד ולנצח, וכדאי הוא לקבל אלהותו ועול מצותיו הנכבדות.
ואולי זהו הרצון במה שאמר דוד המלך עליו השלום: קרוב אתה ה' וכל מצותיך אמת. קדם ידעתי מעדוותיך כי לעולם יסדתם. (תהלים קי"ט, קנ"א קנ"ב) כי הנה הרמב"ן ז"ל כתב (בפרשת ואתחנן) בביאור מלת עדות כי תואר עדות יאמר על מצות שהמה לזכרון נסים ונפלאות כמאמר הכתוב: זכר עשה לנפלאותיו (שם קי"א, ד'). כמו פסח ליציאת מצרים סוכה ודומיהם. ונודע, כי עילת מה שצוה והעיר אותנו יתברך על זכירתם, הוא אך לבעבור כי עדנה לא נשלם ענינם עד עת מועד במהרה שיגאלנו ה' יתברך גאולת עולם. ועל כן צוה אותנו יתברך להתמיד בזכירתם (וכאשר יבואר עוד). וזהו: "קדם ידעתי מעדותיך" כלומר, ממה שצוית אותנו מצות עדותיות לזכר הנפלאות מאז ומקדם. ידענו: "כי לעולם יסדתם" רצה לומר שהנסים והנפלאות אינם זולת התחלות וסיבות יסודיות לעולם המקווה במהרה:

עוד תשוב תראה באשר עשה יתברך עמנו חסד ונדבה וטובה במתן תורתו היקרה. והנה הכתוב הפליג ליתן אומר עליה: **ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים** (איוב י"א, ט'). ולעינינו הוא כי היא גבוליית. אבל האמת הוא גם כן, כי זאת התורה אשר בידינו כהיום איננה זולת על דרך הערבון והתחלת הקנין אשר הואיל ה' והחל תת לפנינו קצתה, אבל עוד יבוא יום ה' ויגמר הקנין הנבחר הזה. והוא כי לעתיד יגלה ה' נפלאות וסודות נעלמות ועמוקות הרמוזות והצפונות בתורתינו הקדושה וכמוזכר במדרש בכמה מקומות (ובגמרא סוף תענית): עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבוא ויושב עמהם כחצי גורן עגולה ולומד עמהם תורה. אשר ע"כ ב' דברות הראשונות היה קול אלהים מדבר אלינו פנים בפנים. למען אשר דבר אלהינו יקום לעולם המקווה. ובזה, אזנים כרה לנו לשמוע חדשות מפיו הקדוש במהרה. ועל דרך: **מה שהיה הוא שיהיה**. **וגלל** כן מתוארה קבלת תורתנו הקדושה זו על שם אירוסין ולעתיד תתואר על שם נשואין כנודע וכאשר נבאר. ולכה נא לקראת אמרתם ז"ל במדרש (ריש תרומה) וזה לשונו: **תורה צוה לנו משה מורשה** (דברים ל"ג, ד'). אל תהי קורא מורשה אלא מאורסה, מלמד שהתורה ארוסה לישראל. שנאמר: **וארשתיך לי לעולם** (הושע ב', כ"א) (עיין בפנים במדרש פרשה ל"ג, ז'). והכוונה להמשיל תועלת המושג לנו כעת מקבלת תורתנו ממש לתועלת המושג לארוס עם ארוסתו. כי האמנם לא הועיל הארוס לעצמו מאומה במה שארש אשה ולא לקחה כי עדנה אסורה לו עדי יכנס אתה לחופה, עם כל זאת הועיל הרבה במה שאסרה על אחרים ולבו בטח כי היא מיועדת ומזומנת אך לו. כן הועילה קבלת תורתינו הקדושה. בשגם לא השגנו ממנה מאומה בלתי החזון הנגלה, ועדנה היא רחוקה מאתנו, על דוגמת הארוסה עדי יגיענו ה' יתברך למועד נשואינו. עם כל זה הועילה לנו במה שאסרנוה על כל העולם. כי כבר יעדנוה לנו ולבנינו. והיא שמורה עד התור הנכבד ומועד שמחתנו. ולזה רמזו חז"ל: למה נקרא הר סיני שירדה שנאה אל עמון ומואב. כלומר, שם הוחלט שלא תהיה התורה אל הזולת כ"א אלינו היא מיועדת. **וזהו** הנרצה במאמר הכתוב: **שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד' א'-ב'). ודרשו ז"ל (שם במדרש): אל תעזבו את המקח שנתתי לכם. והוא כי מאז קבלנו התורה הקדושה אין אתנו זולת הנגלות ממוסרים והוראת משפטים הישרים ודרכי הצדק אבל עדנה לא באנו בסודה ובינת מסתרה. לזה אמר: **שמעו בנים מוסר אב**. תואר על הנגלה ממנה. **והקשיבו לדעת בינה**. כלומר, הקשיבו והמתינו עד יערה רוח ממרום ללמד תועים בינה במושכלות הפנימיות שבתורה (וכאשר הארכנו בזה למעלה). וזהו: **כי לקח טוב נתתי לכם**. ממש על דרך

כאשר יתן איש אל רעהו דבר ארוך אחר שקיבל רעהו ואחז בקצהו יפול עליו לשון לקיחה כי בידו למשוך ולהשיג אליו כולו על ידי הקצה האחוז בידו. וזהו: **כי לקח טוב נתתי לכם**. כלומר, מה שנתתי לכם איננו זולת אופן, אשר על ידו תוכלו לקחתה. וזהו מה שכתב המדרש: אל תעזבו את המקח שנתתי לכם. רוצה לומר כי עלינו להשתדל להחזיק אצלנו אותו החלק, בל נרף ידנו ממנו. כי על ידי כן בטוחים אנחנו על כלל התורה, היינו הסודות הצפונות הנשארות למעלה בחיק הבורא יתברך. ממש בדמיון הזה שאם האוחז קצה הדבר יניח ידו ממנו אז בל יוכל עוד הגיעהו אליו. כן אנחנו באם חלילה נרפה ידינו מהלקח אשר נתן לנו אלהים מאז, איך נוחיל להשיג אוצר מחמדה כאשר הוא בחיק הבורא יתברך.

ובזה יתכן ראשית דברי הנביא הנזכר: **והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי** (הושע ב', י"ח) ודרשו רז"ל (פסחים פ"ז): ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה. כי ההבדל בין הנשואה לארוסה הוא, כי הארוסה איננה בתדירות אצל בעלה ולא תבוא אליו זולת על דרך עראי ומקרה לפרקים מיוחדים, וכן כשהיא מדברת עמו זה דרכה לצפון אמרי פיה מחמת הבושה ומקצרת באמריה על צד היותר. וכן לא כל דבר הטמון בחובה תגלה לו שאין מדרך המוסר אל הכלה לגלות מצפוניה וסודותיה אל הארוס. לא כן הנשואה, כי משכנה ודירתה אצל אישה בתדירי ואיננה חוזרת עוד לבית אביה, וכן בדברה עמו תפרש לו כל דבר באר היטב במראה ולא בחידות וכן לא תעלים ממנו דבר ותגד לו את כל לבה (עיין זוהר משפטים צ"ט).

כן התורה הקדושה עדנה היא אצלנו אך כעל דרך מקרה ולפרקים כי איננה מתגלית לעת עתה לכל ההמוניים בשוה כי אם ליחידי סגולה והשרידים בעם, וכן המושג ממנה הוא קטן ומעט נגד המושכלות הפנימיות אשר בה, כי היא קצרה במלותיה וארוכה מארץ מדה בענינה. וכמאמר: **הנסתרות לה' אלהינו** (דברים כ"ט, כ"ח). וע"כ זה המעט שהאדם משיג, הנה הוא אחר מרבית העמל והיגיעה. וכמו שהארכנו בפרשת יתרו בבאור: **יצפון לישרים תושיה**. (משלי ב', ז'). לא כן לעתיד, נאמר: **כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים** (ישעיה י"א, ט'). **ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאום ה'** (ירמיה ל"א, ל"ג). כלומר, כי התורה הקדושה יהיה משכנה אצלנו בהווה ממש כנשואה בבית אישה.

וזהו שסיים הנביא הנזכר לעיל: **וארשתיך לי לעולם**. כלומר, כי ראשית ארוסותינו היתה אך למען נהיה נכונים למועד המיועד ולשמוח בשמחת נשואינו לעולם. ועל דרך: **מה שהיה הוא שיהיה**. וכמדובר למעלה.

והן על בחינה זו היה גם כן ירושת ארץ ישראל לבאי הארץ כי האמנם עתה הלא נטושה היא מאתנו והרחקנו נדוד ממנה ואיה איפה שבועתו יתברך שמו אל אבותינו הראשונים ואיה הבטחתו אליהם כמה פעמים על ירושת ארץ ישראל. וביותר יתחמץ לבב איש על דברי הכתוב: **זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה** (דברים ל"ד, ד'). ובמדרש: אמר הקב"ה למשה לך אמור להם לאבות, שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם. ואם כההוראה הפשוטה יפול לבב האדם בנופלים חס ושלום לאמר כבר יצא המקום ב"ה ידי חובתו לאמת דבר הבטחתו ומה נוחיל עוד.

עוד חובה עלינו להתבונן בדברי הכתוב: **ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו** (שם ו', כ"ג). כי הדברים משוללי הביאור, כי די היה לומר "למען הביא אותנו" או "למען תת לנו את הארץ", אולם אחר ביאה אינו נופל לשון נתינה. אמנם האמת אצלנו המאמינים כי מה שהביא יתברך אותנו לארץ ישראל על זמן מוגבל, לא היה ביאה זו הכוונה המכוונת לעצמותה, כ"א למען תת לנו ערבון ובטחונות מופתיות על ירושת עולם בקרוב אי"ה. במה שיהיה לנו בה אחוזה התחליית (וכדברינו למעלה), וכמליצת הכתוב: **כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו**. (יהושע א', ג')

והוא כדמיון שר גדול שקנה לו אחת העיירות הרחוקות. משפטו, שישים שם משכנו ודירתו בראשית שנות מקנתו למען ילחץ רגלי אנשים הלוך בנימוסו ולכבשם תחת יד ממשלתו, ואחר יפן אל מקומו הראשון והעיר ממילא על שמו תקרא.

כן ממש, עבור כי חפץ בנו ה' לחזק תוחלתנו, על ירושת עולם המקווה. נדיבות יעץ, להכניסנו לתוכה על שעה מוגבלת. וזאת תהיה אצלנו לערבון ובטחון מבצר ומשגב כי ממנה תצמח ירושת עולם.

ומעתה כל כוונתו יתברך בהביאו אותנו לארץ ישראל היתה למען יוכל תת אותה לנו אחר כך (ועל דרך: **מה שהיה הוא שיהיה**). ומה נמרצו עתה דברי הכתוב הנזכר: **ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ**. כלומר, למען הביא אותנו על זמן מוגבל. כדי שיוכל לתת לנו אחר כך לירושת עולם. וזהו גם כן: **זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה**. ולא אמר לזרעך נתתי. אבל הרצון כי מעתה ההבטחה קיימת ועומדת במבטח עוז לאמר: לזרעך אתננה, כלומר לעתיד. ועל זה אמרו ז"ל: אמר הקב"ה למשה לך אמור להם לאבות שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם. כוונתם למה שאמרנו כי אחר שהכניסם ה' לתוכה כבר החל בזה קיום הבטחה. אבל השלמת וגמר ההבטחה נוחיל עוד עד קץ הימין.

ואולי הוא הנרצה בדברי המשורר: **חייתך ישבו בה תכין בטובתך לעני אלהים** (תהלים סח, י"א). הפליג בההודיה והשיר על הארץ ישבנו בה ואמר: "חייתך ישבו בה". והפעולה המכוונת בזה הוא: "תכין בטובתך לעני אלהים". כלומר, הנה מזה הוכן הירושה המקווה אלינו עם עני וכואב הדור האחרון.

ועל זה האופן סובב הולך גם כן בנין בית המקדש כי הלא נודע מרוב השמחה ששמח שלמה המלך עליו השלום וכל ישראל אתו בהבנותו וביותר כאשר זכה לחנכו וכנאמר: **ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלוקינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבע עשר יום**. (מלכים א' ח', ס"ה) וכי יעלה על דעת אדם אשר שלמה עליו השלום איש אשר רוח אלהים בו לא ידע את העתיד לבוא, והכי נעלם ממנו חורבנו וכליונו ואם כן לשמחה מה זו עושה.

אבל הוא הדבר שאמרנו, כי גם הבית הזה אשר בנוהו ידי אדם לא הוא היה רצוי ומכוון בעיני ה' יתברך מפאת עצמותו, ולא בו שמחו כל העם בכלות מלאכתו, זולת בהבית העליון העתיד להתבונן על ידי ה' יתברך בכבודו ובעצמו. מה שאין מקום לחידושו, בלתי במה שנעשה ממנו דבר בעולם הזה. וכביאורנו במאמרו: **מה שהיה הוא שיהיה**.[7] וכאשר נחפש ונבקר בדבריו המושכלים נמצא כי הוא עליו השלום בעצמו, דעת שפתיו ברור מללו כל מה שאמרנו, והוא: **אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים** (מלכים א' ח', י"ב). ורצה לומר הבית זה בניתי גם כי יחרב, עם כל זאת רבות עשיתי כי ממנו הוכן והוסד הבית עולמים. וזהו: **מכון לשבתך עולמים**. כלומר מכון והכנה יסודיית למושב אלהים העליון המקווה. והן לעילה זו הפליג לשמוח בהכילו בנין הבית ולחוג חג שבעת ימים ושבעת ימים כי לבו ראה הבית עולמים מקדש ה' כבר הוכן יסודתו.

ועל הכוונה הלזו שר לה': **שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו** (תהלים קכ"ז, א'). כוון בזה להשריש בקרבם היחול והתקוה לה' יתברך על בית עולמים, לומר היעלה על לבבכם כי לריק עמלה נפשי ולשוא יגעתי בו חס ושלום, אם לא מדעתי כי הבית זה בניתי הנה הוא מכון ויסוד הבית המקווה, על כן שישו אתו משוש ושירו לה'.

[7] והוא שאמרו במדרש (פרשת ויצא) מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. מה נורא המקום הזה - בנוי. אין זה - חרב. כי אם בית אלהים - בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא. ואולי רצו בזה כי מבנין בית המקדש וחורבנו וכליונו יעלה צמח בית עולמים הבנוי והמשוכלל לעתיד לבוא. ממש כזרע הזרוע אשר אחר התמוגגותה, צמחה תברך. ועל דרך שכתבנו בביאור: הילודים למות והמתים להחיות (ואם שגיתי כו'):

ומעתה ראו והתבוננו כי משה רבינו עליו השלום בשירתו על הים יחסו הכתוב ואמר: **אז ישיר משה** (שמות ט"ו, א'). ובמדרש: שר לא נאמר, אלא ישיר. (פרשה כ"ג, ז'). והנה על פי הדברים והאמת האלה אין בזה מן התימה, כי כל מה שפעל ועשה ה' יתברך בגאולת מצרים וכן כל המופתים והנוראות שהפליא עמנו המה היו מכוונים אך למען היות אבן למוסדות מציאות הוויות יסודיות שיסובב מהם ההוויות החדשות הנבאות בתוספת העוז והאומץ. וכאשר הארכנו כבר מביאור ענין זה מה שיש בו די. ולכן, כל שירת משה רבינו עליו השלום ושמחת לבו בגאולת מצרים, היה בעבור כי הוכן יסוד גאולה העולמית. וכמאמר הנביא הנזכר לעיל: **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות.** וזהו: **אז ישיר משה.** וזהו שסמכו ז"ל לפסוק הזה (במדרש במקומו), הדא הוא דכתיב: **ואני אשיר עזך וארנן לבוקר חסדך** (תהילים נ"ט, י"ז). "ואני אשיר עזך" לעתיד לבוא. שנאמר: **הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד** (ישעיה י"ג, ב') (פרשה כ"ג, ו'). והוא מבואר כדברינו. כי השכילו דעת אשר כל אלה ידו יתברך עשתה, לכונן ישועת עולמים וגאולה נצחיית. וזהו: ואני אשיר עזך, לעתיד לבוא. כלומר שרו על הטוב המקווה לעתיד.[8] וזהו גם כן: **עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה** (שמות ט"ו, ב'). ובמדרש: יהי לי אין כתיב כאן, אלא ויהי לי לישועה. היה לי ויהיה לי. (פרשה כ"ג, ט"ו) והרצון כי מלת ויהי היא מהופכת מעתיד לעבר על ידי הוא"ו. והוא: כי כן היה רצונו יתברך, להקדים עשות את אשר עתיד להיות, למען ליסד ולהכין מערכת גאולה העתידה. וכאשר ביארנו למעלה מאמרו יתברך אל משה: **אהיה אשר אהיה.** והוא שרמזו ז"ל במלת "ויהי" היה לי ויהי לי. כלומר היה למען שיהיה, ועל דרך שכתבנו בבאור **מה שהיה הוא שיהיה.**

וזהו שסיים ואמר: **תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה'** כלל בשירתו טוב חסדו יתברך בהביאו אותנו להר חמד אלהים לשבתו, ותאר ההבאה זו על שם נטיעה, אשר יחכה בה הנוטעה כי לעת קצוב תהיה לגפן פורחת ויבשילו אשכלותיה ענבים. ככה תצמח גם כן הירושה העולמית והנצחיית, במה שהחלו הם לנטוע במדרך כף רגלם. וכנזכר לעיל.

וזהו גם כן: **מכון לשבתך פעלת ה'** מוסב על בנין בית המקדש. ואמר מכון לשבתך כו' כלומר, הבית שיבנו ישראל לשעתו הוא מכון ויסוד לבנין בית עולמים, וכל מה שפעלת

[8] וזהו מה שאמר המשורר (מקודם לפסוק הנזכר לעיל): אלהי חסדי יקדמני (תהילים נ"ט, י"א). הנה שאל מאתו יתברך להקדים לו החסד והרחמים, למען יכין צדיק ישועה לדורות עולם לעתיד לבוא אי"ה, ועל זה סיים ואמר: ואני אשיר עזך (שם י"ז). וכמו שאמר המדרש: "לעתיד לבוא" כלומר כל מגמתי לא יהיה בשמחתי כי אם על מה שהוכן עזרת ה' וישועתו לזמן העתיד:

איננו רק ההכנה על העתיד (וברצות ה' עתידים אנו לבאר פרטי הענינים אשר זכרנום כל אחד על מקומו הנאות לו באורך).

חלק ז

ובהקבץ דברינו אלה נתבונן בינה על כל פרטי הענינים הנזכרים למקומותם במושבותם ונמצאם כי כולם מתוארים ונקובים בשם ראשית. והוא על הכוונה שאמרנו. כי ידענו אשר מלת ראשית יאמר על דבר שהוא ראש והתחלה סביית אל המסובב ממנו. שורש ויסוד אל אשר ממנו צומח ומסתעף מכח גזעו הראשיי. כמו אב, שהוא מתואר "ראשון" מצד בנו הבא מכחו והיוצא מגזעו. וכן זרע הזרוע הוא "ראשון" לצמחיו העולים על ידו.[9] ונזכירם אחת אחת.

התורה הקדושה אשר בידנו עתה תואר ראשית לה כמאמר הכתוב הנזכר לעיל: **ה' קנני ראשית דרכו**. וכבר ביארנוהו כי התורה הנוכחית היא לנו לראשית והתחלה סביית אל התורה החדשה הנמשכת ממנה המיועדת במאמר הנביא: **כי תורה מאתי תצא** (ישעיה נ"א, ד'). והיא העולה לנו על ידי חלקה הראשיי הנאחז במצודתנו.

וכאשר נחרוש בתלמיה ונשדד שדמותיה בקיום מצותיה וחקותיה, תעלה לנו צמיחת פרי המושכלות הצפונות הרמוזות בה. כלה כמות שהיא בין אישים העליונים (וכנזכר למעלה). ממש כזרע הזרוע אשר תואר ראשית לו אל מה שגדל ונצמח מכחו.

יציאת מצרים כמו כן נקראת ראשית כמאמר הכתוב: (פרשת בא) **החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה**. (שמות י"ב, ב') אשר לכאורה מלות כפולות דבר הכתוב, ראש חדשים, ראשון הוא. (וכאשר העירו בזה רבים מהמפרשים ע"ה) ובמדרש: אמר להם הקב"ה אין לכם חודש אחר גדול מזה, לפיכך נקרא ראשון שנאמר **ראש חדשים** (פרשה ט"ו, א') עד כאן. וההרגש מבואר הלא עדן לא הוחלט על החודש הזה שום מעלה וגדלות ממה שאין חודש אחר גדול ממנו.

אבל לפי המדובר יצדק מאד. כי החודש הזה עם היותו מעומס במרבית הנסים והמופתים הנפלאים והעצומים, נעשה בו רמז תשועה וקצה סגולת ההרווחה, עד שהוא כשרש פורה, לכל הנסים והטובות הנפלאות, העתידים לעורר מן הוא והלאה בחדשים המקיפים אחריו. כי ממנו צומחות והוא האב לכלם. כי החל לעשות תשועה בארץ וזמנו היה לסגולה. כי גם היום יצוה ה' חסדו עלינו ובחדשו נמצאנו.

[9] והוא המוזכר במדרש ז"ל (ריש מגילת אסתר): משה ראש לנביאים. אהרן ראש לכהנים. שהכוונה בזה מובן לכל משכיל, כי המה היו כנחל נובע להשפיע להשואפים למוץ משך מבועם הנאמן ולתת מהודם עליהם. ומהם הורק ונשתלשל לנביאים ולכהנים הבאים אחריהם, ומכחם האצילו בעדם וכמו שיתבאר באורך על מקומו בע"ה:

והוא שאמרו במדרש: **החדש הזה לכם** כו'. משבחר הקדוש ברוך הוא בעולמו קבע בו ראשי חדשים. וכשבחר ביעקב ובניו קבע בו ר"ח של גאולה. שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידים ליגאל. שנאמר: **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו) וכו'. ובו רמז להם לישראל, שהוא ראש להם לתשועה. (פרשה ט"ו, י"א).

ועל כן החדש ניסן, שבו יצאו ישראל ממצרים, הוא ראשיתיי ונכבד בשתים: א'. מצד היותו ראש וראשון אל הסגולה החדשה הנמשכת ממנו לכל חדשי ניסן הבאים אחריו. והב'. להיותו ראשון להחדשים להמקיפים בשנה והנמנה תחילה.

וזהו שייחסו הכתוב **החדש הזה לכם ראש חדשים** כלומר הוא ראשיתיי בסגולתו לכל חדשי ניסן בשנות העולם כי בו נרמז תשועת ישראל. עוד זאת, כי: **ראשון הוא לכם לחדשי השנה**. פירוש כי הוא הנמנה תחילה.

וזהו שרצו ז"ל, אין לכם חדש אחר גדול מזה. כלומר, גם כי בשנים המקיפים כלול גם החדש ניסן, והוא הגדול והמעולה שבהם, לחדש בו חידושים המקווים. עם כל זה, החדש ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים, הוא היותר נעלה וגדול יתר מאד, מפאת היותו התחלה סביית לירות במו חצי סגולתו. וזהו: לפיכך נקרא ראשון, שנאמר ראש חדשים. כלומר הוא להם לראש וראשון מפאת הנמשך ממנו אליהם, והבן.

ועתה הסכת ושמע נא עוד מאמר רז"ל (שם בסמוך): דבר אחר, "**ראשון הוא לכם**". כביכול הקב"ה נקרא ראשון. שנאמר: **אני ראשון ואני אחרון** (ישעי' מ"ד, ו'). וציון נקרא ראשון שנאמר: **כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו** (ירמיה י"ז, י"ב). ועשו נקרא ראשון שנאמר: **ויצא הראשון** (בראשית כ"ה, כ"ה). ומשיח נקרא ראשון שנאמר: **ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן**. (ישעיהו מ"א כ"ז) יבוא הקב"ה שנקרא ראשון ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון ויפרע מן עשו שנקרא ראשון ויבוא משיח שנקרא ראשון בחודש הראשון שנאמר: **החודש הזה לכם ראש חודשים**. (פרשה ט"ו א') הנה ממאמר הנכבד הזה נצטיידנו בלקח טוב: כי גם הבית המקדש וציון מתוארים ראשונים. והאמנם לא עמדנו בסוד ה' לבוא עד תכלית רצונם ז"ל במה שקראו להם על שם ראשון. (על פי עזרת ועדות הכתובים) עם כל זה, הקרוב אצלנו לומר, כי הוא נמשך אל דברינו למעלה. כי מאז הלוך הלכנו בגבולותיה ונירש אותה ואת בנותיה, גם הוא לעתיד הוכן כי עוד יבוא יום ונשוב לבצע מעשה הירושה ולגמור ענינה. (וכמו שכתבנו בביאור: "למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ") והן לכוונה זו תתואר תחילת ביאתנו לתוכה

על שם ראשון, יען כי היא ההתחלה וסבה גורמת אל הירושה העולמית.[10]
והוא הדבר גם כן בבית המקדש. כי הבית ההיה לנו מלפנים, הוא היה ההכנה ויסוד אל בית העולמים, העתיד להתכונן על ידי ה' יתברך בעצמו. ועל פי הטעם האמור למעלה. על כן הצודק, כי יקרא ראשון כלומר ראשון אל המסובב ממנו. ואולי שזהו גם כן הרצון במאמר הכתוב שהביאו ז"ל במאמר הנזכר לעיל: **כסא כבוד מרום מראשון**. כלומר הבית העליון המקווה, בנינו יתהווה ויחודש, מכח הבית הראשון. הוא הבית שבנה שלמה שתיארוהו ז"ל ראשון. וזהו: כסא כבוד מרום מראשון (נמשך למה שאמר (שם ג') בעת ההיא יקראו לירשלים כסא ה') כלומר יתרומם ויתנשא מסיבתו.
וטרם נשימה קנצי למה שרצינו לבאר בדרושנו זה, אביא עוד אליכם עד נאמן על נושא ענייננו, כי אמת וישר הוא. והוא מאמר רבותינו ז"ל: אמר ר' אלעזר אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים עמד וגנזו מהם שנאמר: **וימנע מרשעים אורם** (איוב ל"ח, ט"ו). ולמי גנזו לצדיקים לעתיד לבוא. (חגיגה י"ב, א').
אשר לכאורה מן התימה הוא על קורא הדורות מראש, שיברא דבר מה שהצורך יהיה למנעו מן העולם ולגנזו, האם יבצר ממנו מלברוא לצדיקים לעתיד לבוא אור חדש ולא לבראו בששת הימים ולגנזו. וכמו כן דברים זולתי' המובאים ברז"ל, הגנוזים לזמן העתיד, מבהמות ולויתן כנודע.
אבל הוא הדבר שאמרנו כי לעתיד לבוא לא יפליא יתברך עשות להמציא ענינים מחודשים אשר לא היו מעולם: **כי אין כל חדש תחת השמש**. וכנזכר לעיל ועל כן היה חיוב הבריאה לחדש ולהמציא הווייתם, ולסיבת רעת האדם שאיננו כדאי לשמש בהם עמד וגנזם לעתיד לבוא.
ומעתה הקרוב אצלנו לומר כי על זאת התורה הקדושה פתחה דבריה במאמר: **בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ**, ובדרש: **את השמים** לרבות תולדותיה **ואת הארץ** לרבות תולדותיה. להורות, כי השמים והארץ וכל ההוויות והטובות שנתהוו בעולם, אינם זולת ראשיות והתחלות יסודתיות וסיבות גורמות, אל ההוויות העתידים להתחדש לעתיד, והכינם יתברך לאבן מוסדות למציאת העולם החדש שכולו טוב שהוא עיקר הבריאה ברצון האל יתברך.

[10] ואולי הוא הרצון בדברי הכתוב שזכרנו: ראשון לציון הנה הנם. ולירושלים מבשר אתן (ישעיה מ"א, כ"ז). כי התחלת אחיזתם ורשתם ארץ ישראל הנה הוא ענין ראשיתי והכנה יסודיית אל הירושה העתידה וזהו: ראשון לציון הנה הנם. מוסב על הירושה הראשונה. ולירושלים מבשר אתן. כלומר, מן הירושה ההיא צומחת גם כן הבשורה לירושלים על הזמן המקווה. וזהו: ולירושלים מבשר אתן כלומר לעתיד:

וכמו שביארו ז"ל במדרש: את השמים שמים החדשים ואת הארץ הארץ החדשה. ורצונם: כי ההוויות העתידים להתחדש בזמן העתיד, המה עיקרי הבריאה וכל סיפורי מעשי בראשית הנוכחיים המה ספורות למו, כי את כל אלה ידו יתברך עשתה, לכונן השמים והארץ החדשים וכל תולדותיהם, אשר מהם יצמיח מוצא חידושם. אשר על כן אמר הנביא עליו השלום ביעודיו הנפלאים: **כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות**. (ישעיה סה, י"ז). תואר על חלקי התחליות והראשיות שמשמשים ובאים עד היום, אבל תוחלתנו כי בקרוב יחדש ית' עולמו בתשלום שלימות הבריאה.

וזהו גם כן מה שכתוב: **אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו הנני עושה חדשה עתה תצמח** (שם מג, י"ח). מוסב על כל הנסים והטובות הנעשו כבר והמה אך ראשיתיים ויסודיים למה שיתהווה לעתיד. ועליהם אמר: **אל תזכרו ראשונות**. כי כל עצמיית הזכירה הוא על כי עדן לא נגמר ענינם מכל וכל, כמשפט הבעל חוב המשלם מקצת חובו אשר מהצורך להם הזכירה או רשימה בפינקס על כמות הנתינה ועל מותר החיוב, אבל אחר תשלום החוב כולו אזי אין מקום לזכירה. כן לעתיד לבוא ישלים יתברך מעשיו הנפלאים ואז לא תזכרנה הראשונות כי אין מקום עוד לזכירתם.

וזאת אשר דיבר שלמה המלך עליו השלום על שניהם: (בנושא דרושנו) **מה שהיה הוא שיהיה**. מוסב על מה שהמציא וחידש יתברך בבריאת העולם. "היה", אך כדי שיוכלו להתהוות אחר כך. וכנזכר לעיל. "**ומה שנעשה**", מוסב על הנסים והפלאים שחידש ה' גם המה אך למען שיעשה. ועל כן סיים ואמר: **אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה**. ומובן כדברינו.

חלק ח

והארץ היתה תהו ובהו. מדרש ר' אבהו אמר מתחילת ברייתו של עולם צפה הקב"ה במעשיהן של צדיקים ומעשיהן של רשעים. הדא הוא דכתיב **כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד** (תהלים א', ו'). "**והארץ היתה תהו ובהו**". אלו מעשיהן של רשעים. "**ויאמר אלהים יהי אור**" אלו מעשיהן של צדיקים. אבל איני יודע באיזה מהן חפץ, אם במעשה אלו ואם במעשה אלו. כיון דכתיב: "**וירא אלהים את האור כי טוב**". הוי, במעשי צדיקים חפץ ואינו חפץ במעשיהן של רשעים (פרשה ב', ח').[11]

[11] וטהורים אמרי נועם מפי ידידי הרב מו"ה אליהו מ"צ דפה נ"י על המדרש שבפתיחה כי למעלה ממאמר זה בסמוך אמרו: ר' שמעון בן לקיש פתר קרא בגליות: תוהו זה גלות בבל וכו'. והכוונה בזה על דרך מאמר הנביא עליו השלום: הוגעתם ה' בדבריכם ואמרתם במה הוגענו באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט (מלאכי ב' י"ז). ונקדים לזה עוד מאמר המדרש: היו צריה לראש (איכה א', ה') יכול על

המחברים ז"ל כבר האריכו למעניתם בביאור מאמר נפלא זה אבל הסכת ושמע אשר נראה לדעתי בביאורו על דרך מאמרם ז"ל: **קדושים תהיו**. הדא הוא דכתיב: **ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה** (ישעיה ב' ט"ז) (ויקרא רבה פרשה כ"ד, א'). והדברים סתומים וחתומים.

אמנם דע כי הנה אל הקב"ה ב' דרכים להתגדל ולהתקדש בעולם. אחד מה שנאמר: **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג'). כי הרואה המעלות ומדות חמודות הטהורות והקדושות אשר בישראל, שכתוב בהם: **כי חלק ה' עמו** (דברים ל"ב, ט'). מה שהם רק אפס קצהו ממה שחלק ה' מהודו לבשר ודם, כש"כ איך יערוך גדולתו וקדושתו של הקב"ה לאין סוף ותכלית, אשר ממנו נאצלו המדות האלו. וכמו שמצאנו לרז"ל (ויקרא רבה י"ג): אלכסנדר מוקדון כד הוי חמי לשמעון הצדיק אמר ברוך אלהי שמעון הצדיק. הדרך הב' כאשר ישראל חייבים חס ושלום, אז יתגדל ויתקדש על ידי עשותו בהם דיניו ומשפטיו. כמאמר: **נודע ה' משפט עשה** (תהלים ט', י"ז). וכמאמר: **כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה** (משלי ט"ז, ד'). כי מיום רעה אשר אל הרשע יסובב גם כן פעולה טובה למענהו יתברך. וכמאמר: **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל**. (ישעיה כ"ו, ט')

מגן, תלמוד לומר: על רוב פשעיה. והמאמר פלאי. אבל הרצון בזה עם מאמרם ז"ל (חגיגה י"ג ב'): בנבוכדנצר שהשליטו הקב"ה על כל העולם כולו, שלא יאמרו אומות העולם ביד אומה שפלה מסר הקב"ה את בניו. ולכן היו צריה לראש כי המיצר לישראל נעשה ראש (סנהדרין צ"ח ב'), וכמאמר: וישמח עליך אויב הרים קרן צריך (איכה ב', י"ז).

אבל אפשר היה לחשוב כי אנחנו אין לנו נפקא מיניה מזה ואין בצע ויתרון אלינו בין אם אנחנו מסורים ביד אומה שפלה או ביד מלך אדיר, וזהו "יכול על מגן" שאין לנו נ"מ מזה. תלמוד לומר: על רוב פשעיה. והוא על דרך שכתב האלשיך ז"ל על מאמר: נהם ככפיר זעף מלך וכטל על עשב רצונו (משלי י"ט, י"ב). פירוש: שלא יקשה אלינו אם אנחנו רואים ההצלחה הגדולה אשר היתה בנבוכדנצר ונחשוב לומר כי הקב"ה מתנקם בנו חס ושלום עד כי הוא משלם טובה תחת הרעה אשר עשה עמנו, לא כן הדברים, כי ההצלחה וההתנשאות אשר היתה לו היא כטל על עשב, רצונו כי מטר סוחף כאשר ירד על עשב הלא יפסיד את העשב כי ישפילהו לארץ, אבל הטל על העשב הוא מקיימו ומחזיקו, כן תדע ותבחין, כי התנשאות הצרים הוא טוב נשגב, כטל על עשב. כי לולא כן היה מהצורך להוסיף ביסורים בפועל ממש, עד אשר ינוקה העון ופשע רב, לכן נדיבות יעץ הקב"ה, שלא להרבות במכאוב הצרות, רק להרבות הצלחת השונאים להגדיל הצער רק בלבבנו. למען אך זה לבדו יטהרנו מעונינו ולא נצטרך לקבל יסורים בפועל ממש.

וזהו "יכול על מגן" שאין לנו בזה מאומה מה שהיו צרינו לראש. על זה נאמר: על רוב פשעיה. רצה לומר: ואנחנו אין בנו כח לסבול רוב הצרות והיסורים הראויים עליהם, לכן הוא יתברך מצער אותנו בהצלחת הצר. ועיין "קול יעקב" במקומו, משל נכבד על זה, והעתקתי הדברים פה כי שמתי בהם נוספות.

ומעתה, הנה הספק הזה בצלמו ובדמותו היה על גולי בבל, בראותם הצלחת השוסה בם והצדיקים היו לבז ולמשסה והיה עולה על לבם פן חס ושלום מאס בהם הקב"ה והוא מתנהג עמהם עתה על דרך הנוקם ונוטר ומרים קרן הצרים. ובהם הוא חפץ לעשות על ידם נקמתו. וזהו: באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ. וזהו ממש מאמר: ואיני יודע באיזה מהם חפץ. פירוש: אם הוא אוהב אותנו, אז הוא בוחר יותר במעשה הצדיקים למען יגינו עלינו במעשיהם הטובים. או ח"ו בהיפך, שהקב"ה מאס בנו ח"ו ורוצה להתנקם, ע"כ הוא רוצה במעשה רשעים. אבל כשהוא אומר: וירא אלקים את האור כי טוב, הוי, חפץ הקב"ה במעשיהן של צדיקים. כמאמר: "לא מאסתים" בימי כשדים. "ולא געלתים" בימי חשמונאי ובניו. "לכלותם" בימי המן (מגילה י"א).

ומעתה יפה שאל הקב"ה מאתנו: **דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו** (ויקרא י"ט, ב'). כלומר, הלא טוב טוב לכם לבחור הדרך הראשון, שתהיו אתם קדושים ועל ידי קדושתכם תקדשו את שמי. וביאר ואמר: **כי קדוש אני ה' אלהיכם**, ר"ל כי לפני יש ב' דרכים להתקדש בעולמי אם ברחמים ואם בדין ומשפט. וזהו: הדא הוא דכתיב, כי הדברים האלה הלא הם כתובים במקרא אחר: **ויגבה ה' צבאות במשפט** (ישעי' ה', ט"ז) הוא דרך אחד. והשני: **והאל הקדוש נקדש בצדקה**. כאשר ישראל יתנהגו במישרים בקדושה ובטהרה. ואם כן טוב לכם לבחור את החיים ואת הטוב וקדושים תהיו. ועל ידי קדושתכם תקדשו את השם הנכבד.

ומעתה יפה אמרו רז"ל תהו ובהו אלו מעשיהן של רשעים. אור אלו מעשיהן של צדיקים. אבל איני יודע באיזה מהן חפץ יותר. פירוש: אחר כי אותו קידוש שם שמים המושג על ידי רשעים הוא גדול יתר מאוד, על אחת שבע, מהמסובב על ידי צדיקים. כמו שהפליג הכתוב במשפט הרשע: **וכל ישראל ישמעו ויראון ולא יוסיפו לעשות כדבר הרע הזה בקרבך** (דברים י"ג, י"ד). אבל כשהוא אומר: **וירא אלהים את האור כי טוב** וכו'.

והדמיון בזה לדאקטאר שנעשה סוחר וכל רואיו התפלאו עליו לאמר, היעלה על לבו להתעשר גם מן מסחרו כמו שהצליח תחילה בהיותו דאקטאר, ויענה ויאמר: הלא תדעו הלא תבינו מה בא לנגד עיני אז ומה בא לנגד עיני עתה. הלא אז הייתי רואה את הנגע וכל מחלה, עתה עיני רואות כל אבן יקרה וכל כלי חמדה, אז היה כל עסקי עם השוכבים על דמשק ערש, בהם עור ופסח כל צרוע וכל זב. עתה אני עוסק עם אנשים סוחרים מכובדים הלוקחים כל עין.

וזה ממש חקירת רז"ל: ואיני יודע באיזה מהן חפץ יותר. כי באמת על ידי מעשה רשעים ומשפטם המר, יש רווח יותר כמאמר: **וכל ישראל ישמעו** וכו' אבל עם מי יעסוק הקב"ה עם הזבים ומצורעים, אבל ברבות הטובה במעשה הצדיקים יעמיק הקב"ה עם תמימים וישרים. וזהו כשהוא אומר: **וירא אלהים את האור כי טוב** הוי, חפץ הקב"ה במעשיהן של צדיקים, גם כי אין הרווח גדול כ"כ, ואינו חפץ במעשיהם של רשעים.

חלק ט

ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. מדרש: ר' יהודא בר סימון אמר לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו. אלא בדבר ה', וכבר שמים נעשו. אף הכא והיה אור אין כתיב כאן, אלא ויהי אור כבר היה. (פרשה ג', ב')

להבין תכלית כוונתם נקדים עוד מאמר הכתוב: **וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר** (בראשית כ"א, א'). אשר ההרגש מבואר הלא גם בשר ודם לא יהולל

בקיימו את דברו. אך יגונה באם יחל דברו, ופה אחז הכתוב לדבר בשבח המקום ב"ה. וה' פקד, כאשר אמר. לשבח בורא עולם יתברך במה שלא יעורך גם בשבחי בשר ודם. וביותר כשנפקח עין לראות מדרשם ז"ל (במקומו) וזה לשונו: **וה' פקד את שרה כאשר אמר**: אמר ר' יודן לא כהדין דאמרין ולא עבדין אלא **אני ה' דברתי ועשיתי** (יחזקאל י"ז, כ"ד). והיכן דיבר, **למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן**. ועשיתי. (בראשית רבה נ"ג, א') הנה הם ז"ל עוד הוסיפו לאמץ פליאתנו זו במה שאמרו "לא כהדין דאמרין". וכי בכזאת ישתבח אלהינו יתברך במה שאינו כהדין דאמרין ולא עבדין, גם מלת ועשיתי בסיום דבריהם נראה כמו זר.

ואען ואומר כי באמת דבר גדול דברה התורה ושבח נורא הוא אליו יתברך. והוא בשנעמוד על מאמר בלעם דוגמת זה: **לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ידבר ולא יקימנה**. (במדבר כ"ג, י"ט) אשר גם הוא לא ידענו מה היה לו להעריך שבח להקב"ה בזה.

אמנם הענין כך הוא. כי מציאות הכזב והעדר קיום הדיבור אשר יקרה בבני אדם לשנות מוצא שפתם, הוא לבעבור כי מעשה איש מובדל ומרוחק ממאמרו ואינו פועל מאומה בעקימת שפתיו הקודמים למעשיו. על כן אפשר שיקרהו אחת הסיבות המונעים אותו מהפיק זממו ומפריעים לו קיום דברו. אולם לא כן מדת אלהינו, שהוא אומר ועושה גם יחד. כי אמירה דיליה הויה עשיה. והכל עשה באמרי פיו. כמו שכתוב: **בדבר ה' שמים נעשו** (תהילים ל"ג, ו'). על כן אין מקום אתו יתברך שיאונה אליו דבר שלילת קיום הדיבור חס ושלום כי מיד כשהדבר יוצא מפיו יתברך כבר נעשה ונגמר מכח דיבורו. וזהו: **לא איש אל ויכזב**. כלו' אין הכזב אצלו במציאות כלל. והטעם: **ההוא אמר ולא יעשה**. רצה לומר האם לו דרך בשר ודם שמעשהו מאוחר להדיבור, אשר על כן אפשר שיגיעהו דבר המונעו מלעשות, מה שאמר. אבל לא כן הקב"ה, כי אמירתו ועשיתו יתלכדו ולא יתפרדו ודבריו אשר יצא מפיו לא ישיב ריקם כי כבר עשה מה שחפץ.

והן לזאת כוון גם כן הפסוק: **וה' פקד את שרה כאשר אמר**. כלומר הפקידה היתה כבר בעת שאמר הבטחתו. **ויעש ה' לשרה כאשר דבר** כלומר, אז בעת שדיבר. וזהו שביארו ז"ל: "לא כהדין דאמרין ולא עבדין" רצה לומר, בעת שאומרים עדיין לא עושים מאומה, אלא: **אני ה' דברתי ועשיתי** כלומר, אצלי האמירה והעשיה באים כאחד ומאז דברתי עשיתי.

אבל כל זה הוא בדבר אשר ביד ה' לעשותו, בלתי יד בשר ודם באמצע. כמו כל מה שעשה ה' בשמים ובארץ בהבראם. וכמוהם מהענינים אשר מעשיהם מיוחד בלתי לה' לבדו. אזי האמירה והעשיה מתהוים כאחד אשה רעותה לא פקדו.

לא כן הדבר שעשיתה הוא על ידי אמצעי, והוא בשר ודם. אזי ההכרח שיתאחר קיום המעשה בפועל עד בא עת, המוכשר והראוי לשום להבטחת רצונו מוצא, כפי הכנת והשגת כח מקבלו וטבע אנושותו. והוא הענין בהבטחת ה' יתברך לשרה ליתן לה בן, כי האמנם מצדו יתברך היה מכבר נגמר הדבר. אבל הנה קיום המעשה הוא באמצעות בשר ודם, היא האשה הנאחזת בטבעי נשי גילה בהארכת זמן הריון ואחר תלד. על כן היה מההכרח להתאחר הדבר, כפי טבעיית אנושותה וחוק בריאתה.

וזהו שכוון הכתוב במה שכתוב: **למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן**. כלומר, מצדי היה נגמר מכבר מאז יצא הדבר מפי, אבל אתה הנך אחוז בחבלי טבעי אנושיות וכמו כן שרה אשתך. על כן ארחיב לך זמן, וזהו: **למועד אשוב אליך**, כלומר בעבורך יאוחר הדבר. וזהו מה שכתב המדרש "אבל אני ה' דברתי ועשיתי" והיכן דבר: **למועד אשוב אליך** וסיים במלת "ועשיתי" להורות כי מפאת הפועל יתברך כבר נעשה מעשהו כלה, אך נעצר מפאת הממוצעים בהדבר.

עתה נבוא אל ביאור המאמר שלפנינו והוא בשנתבונן תחילה בשימושי מלות ויהי והיה ובביאורם. ועל פיהם נעמוד עוד על מאמר רז"ל (ב"ר ע' ו'): אמר לו הקב"ה ליעקב אתה אמרת: **והיה ה' לי לאלהים** (בראשית כ"ח, כ"א). חייך כל טובות וברכות ונחמות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה. שנאמר: **והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם** (זכריה י"ד, ח'). **והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו** (ישעי' י"א, י"א). **והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס** (יואל ד', י"ח). **והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול**. (ישעיה כ"ז, י"ג) (עיין בפנים במדרש כי הוא מונה והולך כמה נחמות המיועדות בלשון והיה).

דע כי מלת "ויהי" שרשה עתיד ומהופכת לעבר על ידי תוספת אות וא"ו. ומלת "והיה" שרשה עבר והוא"ו מהפכת לעתיד. וכי ישאלך לבבך מדוע ישמש הכתוב לדבר במלת ויהי על ענין העבר מלה המהופכת מעתיד, הלא יותר מהנכון וכשר לפניו הוא שיאמר היה וכמו כן על ענין העתיד למה יאמר בו והיה מלה מהופכת מעבר מדוע לא יאמר יהיה.

דע לך כי כשידבר הכתוב על ענין העתיד ממש אומר בו יהיה. גם על מה שעבר ממש יאמר היה. אבל בשידבר הענין ממה שהיה ראוי להיות בעתיד וכבר הוא. אומר בו

"ויהי" מלה מהופכת מעתיד לעבר, יען כי כמקרה הזה קרה להדבר שהענין דובר בו שבהזדמן הוקדם, מה שראוי היה להתאחר. וכמו כן בהדבר המחוייב הוי' קדומיית והתאחר מבוא, מאיזה סבה, נופל עליו מלת "והיה" שהיא גם כן מהופכת מעבר לעתיד.
אשר על כן כל יעודי הנחמות והטובות מהמקום ב"ה אלינו, אשר מצדו יתברך אין מעצור לו להביאם מכבר (כענין הכתוב: היום אם בקולו תשמעו) וכולם נכונים ושמורים אתו יתברך להוריקם אלינו יום יום, אבל הנם עצורים מבוא, מסבתנו. להיותנו עדן בלתי מוכשרים לקבלם, (ממש כאיחור הבטחתו יתברך, לשרה, שהיה אך מסבתה כמדובר) על כן יאמר בספר עליהם, מלת "והיה" מלה מהופכת מעבר לעתיד. לומר והיה מה שהוא בהווייתו מכבר, ושמור אתו יתברך, עד כי נהיה ראויים להשיגם.
והנה עתה יזהירו דברי המדרש: לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את העולם אלא בדבר ה' וכבר שמים נעשו. כלומר, לא כמדת בשר ודם שיתאחר אצלו מעשהו מדבורו, כי הצורך אליו העמל והיגיעה לעשות מעשהו. ולא כן ה' יתברך, כי בדבר ה' וכבר שמים נעשו. ועל כן יצדק בסיפורי הבריאה מלת "ויהי" כי כבר היה את אשר להיות, בלי איחור ועיכוב מה. וזהו שסיימו: והיה אור לא נאמר. אלא ויהי, כבר היה. והבן.

חלק י

ויקרא אלהים לאור יום ולחושך קרא לילה. מדרש: **ויקרא אלהים לאור יום**, אלו מעשיהם של צדיקים. **ולחושך קרא לילה**, אלו מעשיהם של רשעים. **ויהי ערב**, אלו מעשיהם של רשעים. **ויהי בוקר**, אלו מעשיהם של צדיקים. **יום אחד**, שנתן להם הקב"ה יום אחד ואיזה זה יום הכפורים. (פרשה ג', ח')
הנה מהראוי לקרב מה ענין יום כפורים לכאן, ומה גם הדרשות הכפולות שהעמיסו ז"ל במלות השונות מאור לבוקר ומחושך לערב לא ידענו תכלית רצונם בזה,
ואחשוב כי ראשית מדרשם ידבר מצדיקים גמורים ורשעים גמורים הנדמים ממש לאור וחושך זה לרשעו וזה לתומו. ואחר, דברו מצדיקים ורשעים האינם גמורים, המשולים בענינם לבוקר וערב, כמו לעת הבוקר בהופיע השחר אשר מכלל לילה יצא ולכלל יום לא בא. כן הצדיק שאינו גמור יצא מחשכת הרשע ולאור הצדק לא בא. והרשעים האינם גמורים נדמים בענינם ממש לערב, שאינו לא יום ולא לילה. ועליהם המליצו ז"ל: ויהי ערב ויהי בוקר.
ומעתה לא נפלאת היא מה שדרשו "יום אחד" זה יום כפורים. כי הנה הצדיקים הגמורים אינם צריכים לכפרת יום כפורים כי לא יחשוב ה' להם עון. והאמנם כי גם המה מקיימים

יום כפורים, הוא אך, לאשר כי כן צוה המלך יתברך ועשהו חוק.[12] (יבואר במקומו) אבל לפעולתו ולתועלתו מה להם, כי אינם צריכים לטהרתו.

וכמו כן הרשעים הגמורים אליהם לא יפעל יום כפורים כל מאומה, כי אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה.

ועיקר יום הכפורים ותועלתו הוא להבינונים וכמאמר רז"ל: בינונים תלויים ועומדים עד יום הכפורים (ראש השנה ט"ז, ב'). וביום הכפורים מתקיים מליצת הכתוב: יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק. (תהלים ז, י).

ומה נמרצו עתה דברי המדרש: **ויהי ערב**, אלו מעשיהם של רשעים. **ויהי בוקר**, אלו מעשיהם של צדיקים. והוא מדבר מבינונים כנזכר לעיל, ואליהם נתן יתברך **יום אחד** המכריעם לצדק או להיפך. וזהו שסיים: "יום אחד" שנתן להם הקב"ה יום אחד ואיזה זה יום הכפורים.

חלק יא

ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה (א', ט"ז). גמרא: ר' שמעון בן פזי רמי כתיב שני המאורות הגדולים. וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד אמר לה לכי ומעטי את עצמך, אמרה לפניו ריבונו של עולם הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון אמעיט את עצמי וכו' אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח (חולין ס', ב').

והמאמר פלאי. כי מי הוא שיבוא אחר המלך את אשר כבר עשוהו, ועל פועל ידיו יצונו לאמר, לא כן הוא. היאמר מעשה לעושהו פעלך אין ידים לו. ומה גם להתפאר ולומר "דבר הגון אמרתי".

ולדעתי הבנת הענין הוא על פי דבריהם ז"ל: אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיוון שניסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים עמד וגנזו מהם. שנאמר: וימנע מרשעים אורם. למי גנזו, לצדיקים לעתיד לבוא (חגגה י"ד, א'). והוא הוא מה שייעד הנביא עליו השלום: **והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים** (ישעיה ל', כ"ו). והרצון: שלא יחודש אורם מאומה, רק ישובו לאיתנם. כמו שנבראו בששת ימי בראשית. ועל דרך מאמר החכם: **מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה** ואין כל חדש תחת

[12] ואולי זהו שכוון הכתוב במה שכתב והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא ט"ז, ל"ד). לומר, שיהיה ענין יו"כ אצלנו אך על דרך החוק. רצונו, שלא נצטרך לתועלתו:

השמש (קהלת א', ט'). רצונו, אשר כל מה שנראה לעתיד התחדשות בכל הענינים נדע כי לא חדשים המה, אך הראשונות הנה באו. ומה שהיה אז בששת הימים יחודש לנו כמקדם.

ומעתה הקרוב אצלנו אשר בעת שנבראו החמה והלבנה היה אור החמה שבעתים מכמו עתה ואור הלבנה היה כאור החמה עתה, ובעת שהקטין ה' יתברך אור החמה יגנזו, נשארו החמה והלבנה שוים באורם. אז אמרה הלבנה: ריבונו של עולם אפשר שישתמשו ב' מלכים בכתר אחד, וכל מגמתה וחפצה היה להחזיר אור החמה ולהניחה בגדולתה. והיא טענה הגונה. והשיבה ה' יתברך לומר: איעצך, לכי ומעטי את עצמך. כי בזאת תעדיף אור החמה, אז אמרה: וכי בשביל שאמרתי לפניך דבר הגון בעד השמש יהיה השכר לפעולתי מה שאמעיט את עצמי ועל כן ליתובא דעתה אמר הקב"ה: הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח.[13]

חלק יב

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. מדרש: במי נמלך וכו' א"ר סימון בשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם נעשו מלאכי השרת כתות כתות חבורות חבורות מהם אמרו אל יברא ומהם אמרו יברא כו' רב הונא רבה של צפורין אמר עד שמלאכי השרת מדיינים אלו עם אלו ומתעסקים אלו עם אלו בראו הקב"ה, אמר להם מה אתם מדיינים כבר נעשה אדם (פרשה ח', ה')[14]

[13] ואותנו חייב יתברך להביא קרבן, כי לסבת מעשינו הרעים ראה שאין אנחנו ראוים להשתמש באותו אור לכן נגנז. לכן הצריך אותנו להביא קרבן כפרה על שמעטתי את הירח. ושמעתי כי קצת גדולים רוצים להגיה הביאו אלי כפרה ולדעתי אין צריך להגיה:

[14] "כבר נעשה אדם" ובספר "כליל תפארת" מביא בשם מו"ר המגיד מדובנא ז"ל, באור אחר, יפה אף נעים על מאמר זה. אשר לכאורה יש לתמוה אחרי שהקב"ה לא חשש לדברי המלאכים ואמר "כבר נעשה אדם". וגמר מלאכתו בעוד הם מדיינים זה עם זה. א"כ לאיזה צורך נמלך כלל במלאכים.

אבל יתבאר הענין עפ"י משל למלך שצוה לצייר אמן לצייר על הכותל בהיכלו ציור דמות שר פלוני כשהוא בזעם ובחרי אף. בכדי שיתבייש השר ההוא בבואו אל היכל המלך בראותו את תמונתו בפנים זועפים. מה עשה הצייר הלך אל השר ההוא והקניטו בדברי חדודים עד שנתקצף השר ונתמלא עברה ובא לכלל כעס גדול עד שהכהו על הלחי. ובעת הכותו אותו מכה אחר מכה הביט הצייר בפניו והסתכל בו למען יוכל לצייר פרצוף פניו בהיכל המלך. וכל מה שהוסיף להסתכל בפניו יותר הכהו השר על הלחי. והנה העומדים ורואים את הדבר יתפלאו הפלא ופלא על הצייר הלזה למה הוא עושה ככה לתת גוו מהלומות ולמכהו לחי. אבל הצייר עצמו הוא יודע אל נכון וטעמו ונמוקו עמו כי זה עצמו מה שהשר הוא בחמה וקצף גדול זהו גופא לצרכו ולתועלתו. והוא תכלית חפצו שיקח מזה ציור אל התמונה שיצייר בהיכל המלך.

הנמשל כי הקב"ה חפץ לברוא את האדם הזה שיהיה כלול מכל הנבראים למעלה ממוזג מגל המדות הנמצאים למעלה. והנה האדם הלזה היה מוכרח שיברא גם במדת הכעס והחמה אשר תכלית המדה הזאת כדי שינקום מעברי עבירה ולשפוך עליהם חמה אפו. וידוע מאמרם ז"ל (ברכות) כי אין כעס ותחרות בפמליא של מעלה ואין למצוא את המדה הזאת בעליונים מה עשה הקב"ה הלך ונמלך במלאכים. וזה מדרכי הנאספים לשבת יחדו להמתיק סוד ולהתיעץ באיזה ענין, כי יתחלקו הדעות זה בכה וזה בכה עד שמתווכחים ומדיינים זה עם זה. ובאותה העת והרגע שיתחילו המלאכים מדיינים זה עם זה ימצא ברגע ההיא למדת הכעס שורש ומציאות למעלה

הנה ההוראה מדבריהם הוא שהם ז"ל מפרשים מלת נעשה על לשון נפעל, לומר כבר נעשה והוא מתנגד אל הפשוט המורה על המלכתו יתברך עם מלאכי מעלה וכמו שזכרו הם ז"ל. והיותר תמוה וכי מהצורך היה להקב"ה לעצתם, הלא מכבר אמר הנביא: **את מי נועץ ויבינהו וילמדהו באורח משפט וילמדהו דעת ודרך תבונות יודיענו** (ישעי' מ', י"ד) מי יאמר אליו מה תעשה (איוב ט', י"ב).

ובגמרא: אמר רב יהודא אמר רב בשעה שביקש הקב"ה לברוא את האדם ברא כת של מלאכים אמר להם רצונכם נעשה אדם בצלמנו אמרו לפניו רבש"ע מה מעשיו אמר להם כך וכך מעשיו אמרו לפניו רבש"ע **מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו** (תהילים ח', ה') הושיט אצבעו ביניהם ושרפן. וכן כת שניה. כת שלישית אמרו לפניו רבש"ע ראשונים שאמרו לפניך, מה הועילו, וכו' עד כל העולם כולו שלך הוא כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה, כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהם מקולקלים. אמרו לפניו: ריבונו של עולם לא יפה אמרו ראשונים? אמר להם: **ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט** (ישעיהו מ"ו, ד') (סנהדרין ל"ב, ב').

וגם במאמר הזה אנו רואים בו לכאורה מן הזרות כי מה ראה יתברך לברוא כת אחר כת ולהמלך עמהם לבלתי שמוע לקול עצתם ומה הועילו בתשובתם. ולבי אומר לי כי אבינו מעולם עשה זאת לטובת האדם ולקיומו והוא מהחסדים הנפלאים והרמים שבלעדו היה העולם כבר חרב חס ושלום. וההכרח היה כי יתיעץ עמם, גם כי לא יאבה ה' לקבל עצתם ולהסכים עמהם.

ויתבאר הענין על פי משל שר אחד צוה לאשר על ביתו לנסוע לעיר ידועה על יום השוק לקנות לו איזה חפץ יקר או כלי מפואר והזהירו לבל ישוב ריקם לביתו. ויהי בבואו העירה התחיל לחקור ולחפש איה ימצאנו לקנותו ולא מצא כ"א אחד בעיר ביד סוחר אחד והסוחר היה מעלהו בדמים יקרים (כמשפט הדברים כבדי המציאות) והאיש ההוא היה הולך הלוך ושוב שוקד על דלתות הסוחר לישא וליתן עמו, ויהי קרוב לגמר המקח נתוודע הדבר אל סרסור אחד ויבקש עילה כי יהיה לו דבר עמהם בענין המשא ומתן הזה ובא אל הסוחר לאמר לו הלא ידעת אחי כי גם אנכי כמוך ידעתי מהחסרון והמגרעת הנמצא בהכלי ועתה אם לא תפייסני ברצי כסף אלך ואגלהו לאזני הקונה ויקפוץ ידו

ויעשה פרי למטה בארץ לעשות כמתכונתו. וז"ש עד שמדיינים אלו עם אלו ומתעסקים אלו עם אלו כו' אמר להם מה אתם מדיינים "כבר נעשה אדם". ר"ל בזה הרגע שאתם מדיינים נעשה האדם כי ההתווכחות שביניכם היא שעשתה שורש למעלה וענף למטה ולזה הייתי צריך ולא לשמוע חוות דעתכם ורוב הדעות אם תסכימו לבריאתו אם לא. והדברים נחמדים.

מקנותו. וירע הדבר מאד בעיני הסוחר ויחר אפו ויאמר לו צא נבל לא אתן לך כל מאומה. ולא נח לב הסרסור וילך ויגד להקונה מאותו החסרון הנמצא בהכלי, והאיש ההוא עם כי מתחילה אחרי שמעו, הוסג אחור מלקנותו. אולם אחר יום או יומים נחם אל לבו כי אין לבוא אל בית השר בלתי אם הכלי אתו. וילך אל הסוחר ויתן דמי הכלי כחפצו. ויהי בשובו לבית השר עם הכלי לא רצה השר לקבלו כי אמר כבר מצאתי אחר נאה הימנו או אי אפשי בכלי יקר כזה, אז חלץ חושים ובא העירה אל הסוחר ואמר לו קח לך כליך והחזר לי מעותי ראה גם ראה מהחסרון אשר מצאתי בו, השיב לו הסוחר מה לי ולך מאומה הלא הוגד לך מראש מהסרסור טרם נתת דמיו ואתה רצית בו וקנית.

הנמשל, כי מן הנודע הוא שכל תכלית בריאת האדם, היה לכבודו יתברך לירא מפניו ולשמור מצותיו כמאמר: **כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו** (ישעיה מ"ג, ז'). וחיוב טבע הבריאה הוא להיות האדם ישר נקי מכל חטא. והיה כי יחטא ואשם לעבור את פי ה' אחת דתו להחזיר העולם לתוהו ובוהו כי לא על תנאי זה הטבעו אדני ועמודי העולם שיהיו מעשי ידי יוצר מכעיסים לפניו. ולפי שורת מדת הדין גם תשובה לא תועילנו. (כמו שכתב החסיד בהקדמתו לשער התשובה) ואלהינו מרחם להיותו קורא הדורות מראש ומרחוק נראה אליו כי רבה רעת האדם מנעוריו ואין אדם שליט ברוחו לעשות טוב ולא יחטא.

לכן טרם עשה את האדם ראה והכין לו אופן קיומו בארץ, כענין שאמרו ז"ל: "מתחילה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף מדת הרחמים למדת הדין כו'" (במדרש פרשתנו י"ב, ט"ו),[15] בל יפגיעו בו הדוברים עליו עתק וקטגוריה. והוא, להתייעץ עם המלאכים ולהמלך עמהם על בריאתו, והם יענו ולעומתו יאמרו: עתיד הוא לחטוא. ואחרי כי יזכירו לפניו מה שבלבם, יעשה כרצונו וכחפצו ויברא את האדם.

ועילת הדבר הוא כי מאז אף כי יחטא האדם ואשם אין מקום לבעל הדין לקטרג ולדבר דבר אם מראש הזכירו גנותו לפני ה' יתברך כי הוא מעותד לחטא ועם כל זאת בראו אלהים.

[15] "שיתף מדת הרחמים" וכו' והכוונה בזה הוא מה שרמזנו בפנים כי לפי מה שהיה ראשית הרצון לברוא העולם במדת הדין היה החוטא משולל התיקון ונעדר התקומה כל עיקר. אבל מרוב טובו יתברך הוא שוקד לתקנת האדם ולתועלתו והכין לו התשובה על כל אשר יעשה האדם לאשמה וחי בה, והוא אך ממדת החסד והרחמים כמאמר ז"ל (ילקוט תהלים כ"ה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. שאלו לחכמה ולנבואה הנפש החוטאת מה ענשה אמרו, הנפש החוטאת תמות. שאלו להקב"ה, אמר יעשה תשובה. עד כאן. הא לך כדברינו שכל עיקר תיקון התשובה הוא אך ממדת הרחמים וזהו שרמזו ז"ל ראה כו' ושיתף מדת הרחמים כו':

וזהו מאמר הגמרא: כיון שהגיע לדור המבול ולדור הפלגה כו' אמר להם הקב"ה: ועד זקנה אני הוא אני עשיתי ואני אסבול כלו', הלא קדם ידעתי מגנות האדם וחסרונו ועם כל זה עשיתיו. לכן "ואני אסבול".

וזהו מה שאמרו במדרש בשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם נעשו מלאכי השרת כתות כתות חבורות חבורות מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא, ועילת הרצון בזה היה אך למען שיזכירו רעת האדם וחסרונו. ועל כן אחר שהזכירו עמד ובראו, וזהו מה שכתוב מה אתם מדיינים אלו עם אלו כבר נעשה אדם. כלומר לא נמלכתי עמכם למען עשות כדבריכם גם לא שאלתי על עצתכם זולת להתוודע ולהגלות ולהזכר רעת האדם על פיכם ואני הטוב בעיני עשיתי.

חלק יג

מדרש: **ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו** (א, כ"ו). ר' יוחנן פתח: **אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך** (תהילים קל"ט, ה'). אמר ר' יוחנן אם זכה אדם אוכל ב' עולמות שנאמר **אחור וקדם צרתני** ואם לאו הוא בא ליתן דין וחשבון. שנאמר **ותשת עלי כפכה**. עוד שם: אמר רב נחמן אחור לכל המעשים וקדם לכל העונשים. (פרשה ה', א')

להבין כוונת דבריהם נקדים דברי דוד המלך עליו השלום: **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהלים קמ"ה, ט"ז). ואחר כך אמר: **רצון יראיו יעשה**. הנראה כי כוון בזה להורות לנו ההבדל בין האדם לבעלי חיים בענין הבחירה והרצון, והוא, כי נודע אשר כל הנבראים המה משוללי הבחירה ורצון ההשכלי, וכל מעשיהם ועסקיהם אינם על פי בחירתם כי אם פעולתם בכחותם ומוטבע בכל אחד רצונו ההכרחי מה שיחפוץ ימי היותו, ועל ידי כן כל הנהגתם ותנועתם שבתם וקימתם הכל מוטבע בם ואין להם בחירה רק טבע ההכרחי.

וזהו שאמר ומשביע לכל חי רצון מלת משביע הוא תואר על דבר משוער ומוגבל רצה לומר ששיער הקב"ה והשביע לכל חי כחותיו ורצוניו הטבעיים שישמש בהם ימי היותו לא יחליפנו ולא ימירנו.

לא כן האדם מבחר הנבראים אליו לא חלק יתברך רצונו עם מחצב בריאתו כי אז היה האדם מוכרח במעשיו והיה נופל ממנו השכר והעונש, אבל רצונו תלוי בו ובבחירתו להטותו למה שיחפוץ ויבחר והוא על ידי התורה הקדושה המלמדת לאדם דעת ואורח משפט לבחור בטוב לפני האלהים ולמאוס ברע.[16]

[16] "אבל רצונו תלוי בו" ואולי על זאת ירמוז המשורר עליו השלום (תהלים א') כי אם בתורת ה' חפצו כו': אשר לכאורה היה מהצודק שיאמר כ"א תורת ה' חפצו. אבל הוראת הב' הכלי הוא לומר שרצון וחפץ איש ישראלי הוא מונח בהתורה הקדושה כי לא יאבה זולת מה שהיא התירה אליו וירחיק עצמו ממה שהזהירה ממנו והיא

וזהו: **רצון יראיו יעשה** ולא אמר עושה, להורות שהאדם הישר איננו הולך אחר חפץ הטבעי, כי לא יאבה זולת מה שחפץ ה' ובמה שהעירו עליו בתורה במאמר **ובחרת בחיים** (דברים ל', י"ט) ועל כן נופל בו מלת יעשה לומר כי עדיין לא יצא רצון יראיו אל הפועל מעת הולדם אבל הוא נמשך אליהם אחרי כי יהגו בתורה שעל ידה יבחרו עשות לקרב ולרחק לאהוב ולשנוא.

וכאשר נתבונן עוד נמצא כי בע"ח כולם המה מחולקים בטבעם ומובדלים במדותיהם וכחותיהם והאדם כלול מכולם מכל חילוקי טבע תכונתם ומדותם ומשמש בהם כפי שיבחר. אשר על כן היה מרצון חכמתו יתברך שיהיה בריאת האדם אחר כל מעשה בראשית למען לכלול בו חלקי כל חי למיניהם כמבואר ברבותינו ז"ל (אבות דר"נ): שהאדם הוא עולם קטן וכל מה שיש בעולם יש דוגמתו באדם.

וביותר מבואר הדבר בספר הזוהר (פנחס רל"ח ב'): "ויאמר אלהים נעשה אדם. בתר דאשלימו לעבידתייהו כל אומן ואומן אמר לון קב"ה אומנתא חדא אית לי למעבד דיהא שותפות לכולנא אתחברו כולכו כחדא למעבד בי' כל אחד ואחד מחולקא דיליה ואנא אשתתף עמכון לימהב מחולקא דילי והיינו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, עד כאן. המבואר מדבריהם אשר מאמר נעשה אדם היה מדובר אל כל מעשה בראשית כי כולם יתנו חלקיהם לבנין האדם ושיהיה בנוי ומשוכלל מפרטי חלקיהם ומדותיהם. כי בהיותו כלול ממדות וכתות שונות יהיה חפשי בעניינו ועסקיו לשמש באשר יבחר להרע ולהטיב.

וכמו כן מצינו במדרש (פרשתנו): "**נעשה אדם**" במי נמלך ר' יהושע בשם ר' לוי אמר במלאכת השמים וארץ נמלך. משל למלך שהיו לו ב' סנקליטים ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן. ר' שמואל בר נחמן אמר במעשי כל יום ויום נמלך (ח, ג). ובאין ספק דבריהם

לו לעינים ללכת באורה וזהו: "כ"א בתורת ה'" לוטה חפצו. ועל כן: "ובתורתו יהגה יומם ולילה" למען דעת מה שירצה ובמה יבחר:

"את כל אשר עשה" כי הברואים כמספר המצות וכמספר אבריו וגידיו של אדם. כמו שאמרו רבותינו ז"ל (בזוהר תולדות קל"ד ב') לית לך כל שייפא ושייפא דלא הוי לקבליה בריה בעלמא מקיימא ביה בבר נש כצ"ל.

וכבר מלתי אמורה בספר "שמן המור" (בשלישי מראשון) בבאור מאמר: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". הנה הוסיף הכתוב ב' מלות אחר בריאת האדם, ממה שנאמר בכל מעשה בראשית. כי בכולם נאמר רק: "וירא אלהים כי טוב" ופה אמר: "והנה טוב מאד" ויותר יפלא על מה שכתוב "וירא אלהים את כל אשר עשה". הלא ביום הששי לא ברא רק את האדם לבדו ועל כל הברואים כבר נאמר במעשה כל יום "וירא אלהים כי טוב". ולדברינו ימתק מאד כי בחמשה ימים הראשונים נברא בכל יום בריאה פרטית, על כן נאמר על הפרט: "וירא אלהים כי טוב". אבל ביום הששי שבו נברא הכולל בו ובמה שבתוכו, כל מעשי בראשית. הנה הקב"ה בהביטו על האדם ראה כל מעשי בראשית איך הם קבועים בו יפה נאמר עליו: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" וזהו שדרשו במדרש (במקומו): "והנה טוב מאד" אדם (אותיות של מאד כאותיות אדם) היינו כי מכל הפרטים הרבים ועצומים נעשה בריאה הכוללת הכל.

מכוונים למאמר הזוהר הקדוש הנזכר לעיל כי הוא יתברך נמלך עמהם על בריאת האדם על היותם מוצרכים להאציל מכח חלקיהם להשתתף בבריאתו למען יהיה האדם כלול מכחות כל הנמצאים בעולם, ועילת הדבר הוא כי עיקר ותכלית מציאות העולם איננו אך לבעבור שעל ידי הנבראים כולם יהולל שמו יתברך ויתגדל כבודו אם בהודאת פיהם ושבח שפתותיהם או בטוב מעשיהם ובעבודה אשר יעבדוהו.

והנה הבעלי חיים כולם להיותם נעדרי הבחירה כי חולק לכל אחד טבעו וכחו ומדתו כנזכר לעיל איככה יעבדו את ה' הלא המה מוכרחים במעשיהם ועסקיהם וכל אשר הם עושים מחוק וטבע הבריאה הם עושים, ואם הדבר כן איך יכונו בקיומם בחייתם ומציאותם אם אין אתם חלק וזכות בעבודת הי"ת וספור תהלתו, ונעדרים מה שעיקר הבריאה תלויה בו. לזאת אלהי עולם יתברך כרב טוב חסדו על מה שעשו ידיו, עשה עמהם ברכה באשר יצר את האדם הכולל פרטי כחותיהם, משותף ומורכב מחלקי הנבראים כולם. למען אשר על פיו יזכו גם המה ומברכתו כולם יתברכו, במה שיעבוד הוא את ה' עם כל פרטי החלקים ובמדות הכלולים בו הלקוחים והנאצלים מהנבראים.

ממש על דרך ומשפט בני אדם, אשר לכל אחד סך מועט שאיננו מספיק לעשות משא ומתן כל אחד לעצמו, עושים שותפות וכיס אחד לכולם העולה לסך גדול ובוחרים אחד מהם שיהיה נושא ונותן עם כל הסך ומה שיעלה ריוח יזכה כל אחד לפי חלקו.

כן ממש כל הבעלי חיים האצילו כל אחד מחלקו אל האדם למען יהיה הוא כלול מכל המדות והכחות וישרת בהם את ה' יתברך ועל ידו יזכו גם המה (ובמה שהאדם מתקן ומקדש כל פרטי חלקיו בעבודת ה' על פיהם יתוקנו כל פרטי הבעלי חיים מפאת חלקם הנמצאים והכלולים בו).

נמצא כי האדם מטיב ומזכה לכל הבע"ח בטובו. ובהעוותו גם המה ירעו וישחיתו דרכם על הארץ. ממש כהנבחר מהשותפים לעשות המסחר עבור כולם בשירויח בו ירויחו גם המה ויפסידו בהפסדו, אשר על כן בדור המבול כי היה רעת האדם רבה וגדול עונו נתפעלו על ידו כל הבעלי חיים מפאת חלקיהם שנתמזגו בו. כאשר יעידון ויגידון דברי הכתוב: **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ** (בראשית ו', ה'). רצה לומר רעת האדם היה ניכר ונראה בארץ. כלומר בכל הבעלי חיים ההולכים עליה כי המה רשעו נגד פניו יענו.

ומעתה יבואו על נכון דברי המדרש: **אחור וקדם צרתני** (תהילים קל"ט, ובילקוט שם), אחור למעשה בראשית וקדם לכל העונשים, כלומר מחצבו ובריאתו היתה מחוייבת אחר כל הנבראים יען כי מהם הסתעף הרכבתו, ובזאת הנה הוא קדם לכל העונשים. כי גם ההשחתיות הנמצאות בנבראים הוא ישאם על כתף יסבלם, והוא בא לפניהם לקבל

ענשם. וכמאמר הנביא: **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב') כלומר כי על ידיכם נתהווה הרעה בכולם, על כן אפקוד עליכם. (ובזה מלות את כל מדוייקים) וזהו ראשית דברי המדרש: "אחור וקדם צרתני" זכה אדם נוחל ב' עולמות. ואם לאו עתיד ליתן דין וחשבון שנאמר: "ותשת עלי כפכה" ומבואר כדברינו.

ומה נמרצו בזה דברי דוד המלך עליו השלום: **יעלוז שדי וכל אשר בו אז ירננו כל עצי יער לפני ה' כי בא כי בא לשפוט הארץ** (תהלים צ"ו, י"ב) אשר לכאורה לא ידענו לשמחה מה זו עושה ועל מה ירננו. אבל הנה ידענו ממאמרם ז"ל: אמר ר' יהושע בן לוי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בדעתם נבראו ובצביונם נבראו. שנאמר: **ויכלו השמים והארץ וכל צבאם** (בראשית ב', א') אל תקרי צבאם אלא צביונם. (חולין ס', א') והרצון, כי כולם בחרו להם דמותם ומהות תכונתם ויאותו בבריאתם. והנה מהראוי לחקור מה ראו שלא בחרו להם צלם ודמות האדם ותואר צורתו ודקות ענינו בחכמה ודעת מושל בנבראים כולם. אמנם ידענו כי לפי רוב הכבוד וההתנשאות אשר לנברא על זולתו כן עודפות לו נטל המקרים ומשא התלאות והמכאובות הנכונים לעומתו והיה השפלתו שבעתים. כי כשהאדם מתנהג בחכמה ודעת יגדלנו ה' וקרנו ירים בכבוד ויתנהו עליון על כל. ובהיפך, שבעתים יוקם והיה למשלח חציו ולמרמס אפו. כמאמר החכם: **כי ברוב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) כי לפי רוב עליתו כן הוכן לו ירידתו באם ימיר דתו.

והוא שעלה על רוחם לאמר, הן אמת כי האדם הוא מובחר הנבראים מתואר במחוגה אלהית ואימתו וממשלתו על כל חייתם. אולם לפי יקרותו יותר הוא עלול להפסד. ואנוש ענוש הוא, מעותד לכל העונשים וחצי שדי. זאת ראו ובחרו באשר יחפצון.[17]

ומעתה הטה למשל אזנך ב' סוחרים מעיר אחת עוסקים במשא ומתן אחד א' היה מדרכו לסחור אך במעט הכסף אשר לו ולא חפץ להתעזר בהלואות ובהקפות, הב' היה מרבה

[17] הדירוג בנבראים כי הלא לעינינו הוא, כי הדומם עם גסות ענינו עד שהוא משולל ההרגשה מהווייתו, אין לו גם הרגשת הצער והמכאוב מכליונו. כמו חפירת האדמה וחטיבת העצים וניפוץ האבנים וכמוהם. והחי מבהמות שדי וחיתו יער, להם חלק הבורא יתברך הרגשות ומוחשים והעלה אותם מבחינת הדומם וצומח, להיותם מבחינים בעשבי השדה ומרגישים טעמי הצמחים. לעומת זה הכין להם הרגשת הצער והמכאוב במכת מכיהם וליותר בהעדרם. והאדם שהוא המעולה מכל הנבראים, להיותו מדבר. ולו לב מבין. וחכמה ודעת ענינו. כן ירבו עליו התלאות. והוא מעומס בעול ובמשא כבד יכבדו ממנו. כמו בקשת טרפו ומזונו. כמה מהליאות והעמל תשיגנו עדי יביא אוכל לפיהו ולבוש על בשרו כידוע. לא כן הבהמה ובעלי חיים זולתים, כי על נקלה ימצאו אוכל למו. על נאות דשא וציץ השדה, מבלי מלאכה וטורח מאומה.

וכמו כן, האדם מרוב חכמתו ודקות ענינו כמה מהכלמות ימצא אם יקור איש בפניו וישמע קול אלה, דבר גם חצי דבר, שהוא נגד כבודו הלא ירבה להכלם ויבוש ויאלם. והכלל בזה: לפי רוב המעלות והחשיבות אשר להאדם על זולת הנבראים כן עודפות לו המכאובות והתלאות העוברים על ראשו:

בסחורה במה שהרבה ללוות מכמה אנשים ולקח סחורות הרבה בהקפה. ויהי המה בדרך עם סחורתם קדם הסוחר האחד בנסיעתו ונטה ללון באחת האכסנאות ויוליך עגלתו תוך החצר החיצונה ויתן תבן ומספוא לחמורו והוא לן בבית האכסניא. בשכבו וישמע הבעל הבית קול נהמת דהרות סוסים ושאון מרכבות, נוסעים ובאים לעומת שער החצר. התחיל לדפוק על משכב הסוחר להקיצו משנתו, ויאמר אליו קום לך חיש מהר אסור חמורך למשוך עגלתך חוצה ופנה מקום לסוחר הבא כי גדול ורב הוא כבד מאוד בסוסים וחמורים מושכים מרכבות טעונות סחורות לרוב, ויקם האיש ממשכבו ויצא החוצה ויבט לקראת הבא, לדעת מי הוא. וירא והציץ בו כי הוא האיש שהרבה מסחריו בהקפותיו הרבים, וירע הדבר בעיניו למאוד שיהיה מוכרח לסור ממקומו למענו ולפנות מקום עבורו, ועם כל זה לא דבר מאומה וישם לפיו מחסום. לימים הקיפוהו הנושים בו על דבר הקפותיו עד כי נתנוהו במאסר ויהי כלוא בכבדות. ויתיעצו מיודעיו לסבב עבורו על פתחי נדיבים, ויהי בלכתם סרו גם אל הסוחר הא' ויספרו לו את כל התלאה אשר מצאתהו. ויזכור את אשר עשה לו מלפנים. ויען ויאמר, הלא קדם ידעתי כי באחריתו יהיה נבל. והחל ליתן תודות לה' על כי מעודו שמח בחלקו והסתפק במתן גורלו ולא חמד את שאינו שלו.

הנמשל כי כל הנבראים האמנם מעט הוא מנת חלקם וכוסם חלושי כח חסרי דעת ולשון מדברת ובידם היה לברור למו היפה והמובחר שביצורים הוא האדם. עם כל זה מיאנו בכזה, באמרם הלא כמה מהחבלים וצירים קצובים ועומדים ממעל לו, והאדם הוא בא ומילא את לבבו לאמר טוב לי להיות מובחר הנבראים כולם ולמשול במשפחות האדמה למיניהם ואישיהם והרבה לצבור אסיפת חלקי הנבראים ולקח באמנה פרטי מדותיהם וכחותיהם למען יהיה כלול מכולם כמוזכר למעלה. ואותו לקח ה' והמשילו על כל צבאם ואת כל, נתן בידו. כמאמר הכתוב: **תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו** (תהילים ח', ו') והוא מלך בתחתונים ומוראו עליהם כמאמר: **ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים** (בראשית ט', ב') ועושה בם כחפצו. והאמנם לעת עתה רע להם המעשה אולם לעתיד ביום הדין הגדול והנורא אשר ה' במשפט יבוא עם האדם על כל נעלם מטוב ועד רע אז הנבראים כשמעם עומק הדין יתרועעו אף ישירו בגילת ורנן על שבחרו להם בהמיותם ודלת איכותם. וזהו: **יעלוז שדי וכל אשר בו**. כולל כל חית השדה והמוני הנבראים וגם: **אז ירננו כל עצי יער לפני ה'**. על שבראם כמו שהם והטעם: **כי בא לשפוט את הארץ**. ויראו כי קו הדין מתוח לשפוט העובר להכותו מכה רבה יגילו וירננו למפרע על דלות ערכם.

ובזה נעמוד על הבנת דבריהם ז"ל (שם בסמוך) אמר רב שמואל אף בקילוס אינו בא אלא באחרונה הדא הוא דכתיב: **הללו את ה' מן השמים** וגו' (תהילים קמ"ח, א') ואומר כל הפרשה. ואחר כך אומר: **הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות** כו' ואומר כל הפרשה. ואחר כך אומר: **מלכי ארץ וכל לאומים בחורים וגם בתולות**. וראוי להתבונן למה יהיה האדם אחרון בקילוסו.

ונבין הענין בהקדם דברי המשורר עליו השלום **ברכו ה' מלאכיו** כו' **ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו ברכי נפשי את ה'**. (תהלים ק"ג כ'-כ"ב) והדמיון בזה לשר אחד נוסע למרחקים עם אשתו ובניו ובני ביתו ומשרתיו אשר משפטם בבואם לאכסניא יפרדו איש איש למאכלו ומשתהו, זה ללחום לחם וזה למזון וזה למעדנים, כי המשרתים לא יאכלו בלחם השמור להשר אבל יאכלו פת בגם לבדם ולא יבואו אל שלחן אדוניהם. וכשיבוא בעל האכסניא לתבוע מה שאכלו משלו יצוה אדוניהם להם לאמר בואו חשבון עם בעה"ב ואחר שחישב עם כל אחד כפי ארוחתו מביא סכום החשבון מכולם אל השר והוא משלם בעבור כולם.

הנמשל כי האדם הוא השר המושל בכל הנבראים וכולם נבראו לצרכו ולשימושו כמאמר רז"ל: **כי זה כל האדם** (קהלת י"ב, י"ג) כל העולם לא נברא אלא בשביל זה (ברכות ו'), וכאמרם ז"ל: כל אלה לא נבראו אלא לשמשני (קדושין פ"ב). ואם כן על האדם למלא מחסור העבודה המוטלת על כל הנבראים והשבח לאל יוצרם כי המה נעדרים מזה להיותם מוכרחים בטבעם כנזכר לעיל ומה גם כי הדיבור אין בהם, והוא להיותו שליט ברוחו עליהם ואסף בחפניו חלקי בהמה ורמש וחיתו ארץ, להשלמת הרכבתו. קדם יהלוך על פני כל הנבראים בהשלמת העבודה גם על המגיע עליהם. ובפיו יתן תודות לאל גם עבורם ועל ידו תושלם עבודתם של כל ברואי מטה.

וזהו: ברכו ה' כל צבאיו כו' **ברכו ה' כל מעשיו** כו' כלומר מחוייבים אתם בעבודה והלל יה כולכם יחד. אולם אני אשלים העבודה וההודיה מה שנגרע מכם מפאת חסרון שלמותכם ועלי לשלם הקפותיכם. וזהו: **ברכי נפשי את ה'** כלומר מה שאתם חייבים להלל יה על ידי יושלם.

וזהו כוונת דברי המדרש הנזכר לעיל: אף בקילוס אינו בא אלא באחרונה. נמשך למה שאמרו קודם, אחור וקדם צרתני. אחור למעשה בראשית וקדם לכל העונשים. ולבאר דבריהם סיימו ז"ל ואמרו: אף בקילוס אינו בא אלא באחרונה, ואין כוונתם שהוא האחרון בקילוסו כ"א הכוונה שהוא בא אחרון בספר מהללי יה, יען כי עליו נופל השלמת חשבון חובת תהלתם וכנזכר לעיל.

על כן הקדים דוד המלך עליו השלום בהזכרת הנבראים כולם ואמר: הללו את ה' מן הארץ תנינים כו' (תהילים קמ"ח, ז') ואחר כך אמר: מלכי ארץ וכל לאמים כו' ממש כמשל הנזכר לעיל.

עוד נוסיף נופך בזה והוא על דרך שר העיר הוציא משקים שלו על ידי כמה מוזגים נבחרים שבעירו וכל מוזג ומוזג קיבל עליו לקבל ממנו במחיר כך וכך מדות לשנה. פעם בא אחד לפניו ואמר לו אדוני תנה נא על ידי כל מזיגות ומשקים שאתה מספיק על ידי כמה מוזגים ואני אשלים לך מחיר הקצוב בעדם, השר התקשר עמו על זה ורשם בכתב שהוא מקבל על עצמו לקבל ממנו מזיגה לשנה כסכום שקבלו כל המוזגים, ויהי לקץ השנה בבוא עמו השר לחשבון, פתח לו פנקסו משנה אשתקד והראה לו מוזג פלוני הוציא כך וכך מדות בשנתו וכן שני וכן שלישי עד תומם והיה מחוייב האיש הוא להשלים לו כפי אשר היה מוציא והרויח על ידם.

כן הדבר בענייננו כי החוב הוא על כל הנבראים להודות לה' ולעבוד עבודתו כמשפט יציר ליוצרו, אבל מסיבת כי הבעלי חיים המה נעדרי הבחירה וההכרה ולא חלק להם בבינה[18] על כן האדם הוא הוא הבעל חוב הכללי, כי עליו לשלם תודות הנבראים כולם הנעדר מהם, מסיבת שלמותו ותיקונו.

וזהו: הללו כו' **תנינים** כו' מונה והולך חשבון פרטי הנבראים מה שהם חייבים מההודאה וההלל אבל אין אתם לשלם מסיבת כי נגרע מהם השלימות הצורך לזה והוא מפאת האדם וסיבתו כנזכר לעיל.

על כן אחרי עמדו על חשבון חוב ההודאה המגיע מאתם דבר ויקרא את האדם לאמר, אבל אתה הוא הנתפס בחוב הנבראים ועליך לשלם העבודה וההודאה המגעת מהם. וזהו שהמליץ הדרשן האלהי ר"ש ע"ה ואמר: אף בקילוס אינו בא אלא לאחרונה. הה"ד הללו את ה' מן הארץ וגו' ואומר כל הפרשה. ואחר כך אומר: מלכי ארץ וכל לאמים בחורים וגם בתולות כו' עד כאן. ומבואר כדברינו.

[18] כי בעלי החיים נעדרי הבחירה וההכרה והוא: כי כן חייבה טבע בריאתם, אחר היות עיקר מציאותם עבור האדם. כי על ידם ישיג תועליותיו וצרכיו בעולם. הסוס לרכוב, השור לעול, חמור למשא וכמוהם שיש בהם תיקון ענינו. ולו' בראם אלהים בחכמה ובדעת או בפה דובר, מה יתרון היה להאדם בהם, כי לא יחפצו להטות שכמם תחת עולו הכבד. היה מהורס בזה מעמד האדם וקיומו בעולם. אשר על זה היה מחסד אלהים, לברוא אותם בענין שהם, עבור לעשות אתם מה שמפיק תיקון העולם ומערכותיו. ככל אשר אנחנו עושים בהם היום איש כל הישר בעיניו. ואת האדם אותו ברא אלהים בחכמה ודעת ולב מבין בעל בחירה. ונטע בו כל המעלות אשר מנע מנבראים זולתו, לתיקונו ולתועלתו:

חלק יד

מדרש: אמר רבי סימון בשעה שבא הקב"ה לברא את האדם נעשו מלאכי השרת כתות כתות חבורות חבורות מהם אמרו אל יברא ומהם אמרו יברא, הדא הוא דכתיב: **חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו**, (תהילים פ"ה, י"א) חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אמר אל יברא דכולא קטטה, מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ הדא הוא דכתיב: **ותשלך אמת ארצה**, (דניאל ח', י"ב) (פרשה ח', ה').

הנה רבים וכן שלמים נתקשו אם רצונו יתברך היה להשליך אחד מהמחייבים למען ירבו המזכים מה ראה להשליך דוקא אמת ארצה, ולא אחד מהמחייבים זולתו.

והנראה פשוט עם מה שכתבנו (ב"קול יעקב" שיר השירים על מאמר הכתוב: מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה) בביאור המדרש הזה. והמורם מדברינו שם, כי בכל מקום שמזכיר הצדקה מקדים להזכיר המשפט, ומהם: **שמרו משפט ועשו צדקה** (ישעיה נ"ב) **משפט וצדקה ביעקב אתה עשית** (תהלים צ"ט, ד') **עשיתי משפט וצדק**. (שם קי"ט קכ"א) והוא: כי האמנם מצות צדקה גדולה ויקרה מאוד בעיני השם יתברך, עם כל זה מהצורך שיהיה המשפט אליה ליסוד ואבן פנה. רצה לומר, כי מי שסגל את אשר לו בצדק ובמשפט, אזי מה שנותן לדל משלו הוא נותן, לא כן מי שעושה עושר ולא במשפט ונותן צדקה במה שגזל, בכמוהו נאמר: **אני ה' שונא גזל בעולה** (ישעיה ס"א, ח') עיין שם באורך.

ובזה יאותו לנו דברי המדרש כי כל דעות המקטריגים בשגם בטענתם המה מתנגדים לדברי המזכים, אבל עם כל זה, לא עקרו ולא בטלו בטענתם, דעת שכנגדם, רק כוונו להחזיק ולהעמיד דעתם הקטרוגיי. מה שאין כן מדת האמת באמרו אל יברא, שכולו שקרים. עוד הרס ועקר טענת מי שלעומתו, הוא החסד והצדק. (באמרם שכולו מלא חסדים ושהוא עושה צדקות) כי אחר שהחליט שכולו שקרים ואין אמת ואין משפט בארץ, חסד וצדק כליל יחלופו. כי מה לחסד וצדקה הבאים אחרי העושק והגזל והצומחים על אדמת השקר.

נמצא אחרי טענת האמת מלבד קטרוגו נופלים ב' דעות מהמזכים. ומעתה אף אם ישליך הקב"ה אחד מהמחייבים הזולתיים עם כל זה ירבו המחייבים על המזכים אם אמת ישאר על עמדו. לכן השליך ה' יתברך אמת ארצה, ואז יכונו חסד וצדקה לב' מזכים וירבו בזה על המחייבים, והבן.

חלק טו

וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מדרש (מובא בילקוט): אמר ר' הונא הנה טוב זו מדת הטוב והנה טוב מאד זו מדת יסורין, וכי מדת יסורין טובה מאד אתמהא אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי עולם הבא, וכן שלמה אומר **דרך חיים תוכחות מוסר**. (משלי ו', כ"ג) (פרשה ט', ח)

והנה בשגם המדרש בעצמו שואל ומשיב כענין, עם כל זה לא ידענו מה טובם של יסורים להיותם מתוארים במאד, מה יבצר אם אך על הטוב יזכר שמם.

ואחשוב בזה כי הם ז"ל רצו לבאר מלת "כל" הנראית בכתוב ללא צורך. כי מה מנו יהלוך אם יאמר: וירא אלהים את אשר עשה כו' אי על זאת שמו אל הדרש פניהם לדרוש מה שדרשו. והוא: כשנעיר עוד על עדות הכתוב על מעשי ה' יתברך כי טובים הם, אשר לכאורה לאין צורך הוא, הלא אדם יראה לעינים כל טובות ה' ויבחינם מעצמו כמו עושר כבוד שקט שלוה שלימות ובריאות וכמוהם, ומי זה בא ויכחיש לדבר עליהם סרה, ואם כן העדות מה זו עושה. אבל מה שהעידה תורתנו הקדושה על כל אשר עשה אלהים כו' הוא אך לסיבת הדברים אשר עין הרואה ידין עליהם כי המה דלות ורעות על זה בא הכתוב להעיד עליהם, כי גם המה מן הטובות המאודיות.

והוא כי הנה, מלבד הענינים הרעים ומקריים שונים הברואים ועומדים מהמכאובות והיסורים המעיקים נפש האדם, עוד זאת כי גם הטובות המושפעות להאדם המה בלתי קיימות ועלולים לקבל הפסד וכליון. ויש בזה מחסד ה' ורחמים גדולים. כי לולא כן היתה נעדרה היראה מהאדם והחי לא יתן אל לבו, פן יתיסר או יעני או ימות. וילך שובב בדרך לבו. אבל מדעתו הכליונות והיסורים המוכנים ועומדים לבוא להממרה פי ה', ידע להזהר עוד, ועל ידי כן תהיה הטובה שמורה אתו ונחלתו לעולם תהיה.

וזהו שהעיד הכתוב ואמר: **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד**, כלומר גם הרעות המושגות להאדם, אשר כראות אנוש בעיני בשר, ידין עליהם שהמה רעות בהחלט בעצמיותם, אף הם לטובתו נבראו כי על ידיהם יתקיים הטוב בבני אדם, ועל דרך שאמרו ז"ל במדרש: אמר ר' איבו מי גרם להם שימרדו בי, לא ע"י שלא שגמתי אותם ביסורים, הדלת הזו מי מעמידו, שגמיו (פי': צירין) (בראשית רבה פרשה כ"ו, ו') וזהו מה שאמרו במדרש הנזכר לעיל: **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד**, טוב זו מדת הטוב מאד זו מדת יסורים. כלומר כל עיקר עדות הכתוב הוא אך על המקריים הרעים והיסורים, ועליהם העיר לבב האדם לבל ידבר סרה על מציאותם. וזאת הוציאו

ז"ל ממלת "**כל**" שאמר הכתוב שכוון בזה לכלול בו גם כל חלי, וכל מכה והיסורים. ועל כולם העיד ואמר כי לטוב מועיל נבראו וכמדובר.

ומעתה נשאר עלינו לבאר עוד מה ראו ז"ל כי תארו היסורים במלת "מאד" האם קטן בעיניהם תואר ה"טוב" לתארם בו? ונאמר, כי לתארם על שם טוב לא יתכן מצד כי המה רעות מכאיבות. זולת תואר המאודיי יצדק עליהם, כי המה בבחינתם, ממש כהמאכלים הרעים ומרים בעצמותם אשר לא תאכלנה מרוע, כמו מלח ופלפלין תבלין וכדומה ממינים החריפים, אשר בבלתי מאכל אחר, לא יאכל לכל אדם, אך בהצטרפותם אל המאכל הטוב, כמו בשר ודגים וכמוהם, הגם כי טובים המה בעצמותם, עם כל זה בלעדם אינם טוב מאד. ועל דרך: **היאכל תפל מבלי מלח** (איוב ו', ו') אך בהצטרף אל המאכלים ההם מעט מלח או תבלין מתקנים וממתיקים את הטוב להיות טוב מאד. כן ממש, היסורים והתוכחות והכליונות שברא יתברך, האמנם מרים ורעים בעצמותם עם כל זה רב טוב עשה במה שבראם כי טובה היא הצטרפותם אל הטוב שברא, ועל ידיהם יתוקן הטוב ויעמוד טעמו בו, עד כי יהיה הטוב "טוב מאד", כי בלעדם לא יכון הטוב ולא יתקיים באדם וכנזכר לעיל.

ואולי על זה יורה לשון הכתוב: **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד**, כלומר שאין הקב"ה מקלס היסורים בעצמותם כי אם הוא משבח טוב פעולתם. באשר טוב פעל ועשה, במה שבראן והמציאן, כי מסיבתם ייראו מלפניו יתברך ויתקיימו הטובות בבני אדם.

חלק טז

"**טוב**" זה מלאך החיים "**מאד**" זה מלאך המות (ילקוט).

ולקרב הענין אל השכל, נראה בשום לב אל מוצא הטוב והרע נמצא כי מוצאם ומובאם מקום אחד להם וממקור אחד נובעים. והוא כאשר נתבונן בעסקי האדם במאכלו ומשתהו, השיעור הראוי מהם הוא משובח. והמותר אך זה חלי. וכן גם במשאו ומתנו, אם יצא בהם מהשיעור הראוי לא ינקה רע. כמאמר החכם: **ואץ להעשיר לא ינקה** (משלי כ"ח, כ') ומהם תקיש על כל עניני האדם ועסקיו שהשיעור הראוי בהם משובח. והמותר הוא מקור משחת מבוע הרעה. וזהו: "טוב" זה חיים, כלומר אם תקח מן העולם רק כדי הטוב והיאות הוא חיים. "מאד" רצה לומר אם תבקש מותרות המגודרים בתואר "מאד" תפול ברעה. וזהו: "מאד" זה מלאך המות, כי הוא מבקש לך מצודים וחרמים.

וליתר ביאור נציע עוד לשון הילקוט: **טוב** זה יצר הטוב **מאד** זה יצר הרע, וכי יצר הרע טוב מאד אלא שלולא יצר הרע לא בנה אדם בית, ולא נשא אשה, ולא הוליד בנים,

ולא נשא ונתן. ונקדים לזה מאמר רז"ל (ברכות י"א) שאמרו בנוסח ברכות ק"ש: "עושה שלום ובורא את הכל" ושינו לשון הכתוב שאמר "ובורא רע" משום לשנא מעליא.[19] וכלל הענין הוא: שהקב"ה בבריאתו היצר הרע לא כוון חס ושלום להרע בו לבני אדם. כי מאתו לא תצא הרעות, אבל הקב"ה בראו לטוב מועיל כי על ידו יתנהג ויתקיים העולם הנוכחי בעניניו. ומהם התאות הגופניות מהמאכל והמשתה והמשגל ובקשת העונג ואסיפת ההון וכמוהם, כי בלעדי היצר הרע שיריצהו להאדם לרדוף אחריהם, ודאי כי לא היה נפתה להם מעולם. כי ערבותם הוא ענין מדומיי וכוזבי, ואין בם מועיל. ולאשר כי בלעדם אין מקום לקיום העולם (כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לזרעים לולא המשתגעים היה העולם חרב. שאין בעולם שגעון דומה לשגעון האדם) המציאו יתברך לתיקוני ענינים. אבל הורה אותנו וילמדנו דעת תורתו הקדושה בל נאבה לו, ולא נשמע אליו כ"א כפי משקל השיעור המוגבל הצורך לקיום המין, ויתרם תאכל חית השדה. נמצא שעל ידי היצר נתקיים ישובו של עולם, ותיקון ענינים כפי חוק טבע הבריאה.

ועל זה יסדו ז"ל "ובורא את הכל" תמורת "ובורא רע" כי הם ז"ל דברו מטובות הבריאה בכללה שהרע גם הוא עיקר מתיקוני העולם, על כן כללוהו במלת הכל, כלומר את הצורך לקיום הכלל.

אבל עוד מהצורך למצוא טעם ודעת במה שתארו ז"ל היצר הרע במאד ואין די לו בהמיר עליו רע בטוב. ויומלץ לנו הענין בעז"ה בהקדים מאמר רז"ל גבי בהמה טמאה, אמרו: לא מרחקא ולדא ואם מרחקא לא מקרבא (שבת קכ"ח, ב'). והוא על דרך מאמר הכתוב: **מי מדד בשעלו מים ושמים כזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים, וגבעות במאזנים** (ישעיה מ', י"ב) וביארו המפרשים ע"ה כי במקום שהתהום חזק מאד

[19] עושה שלום ובורא את הכל דע כי הר"ת כתב ב"ספר הישר" שלו טעם מספיק למה נבראו הרשעים. וכתב, שהיה מציאותם על דרך הצמחים העולים אחר הזריעה, אשר כוונת הזורע רק אל החטים. וטבע הצמיחה להוציא עם החטין, תבן וקש עם מוץ. כן הבורא יתברך היה המכוון בפעולתו בריאת הצדיקים. ומציאת הרשעים היה מטבע הבריאה. והרב מוהר"א ז"ל הוסיף דמיון לזה. העושה משתה גדול ביום כלולת בנו. וכוונתו לשמוח רק עם אוהביו ואחוזת מרעיו. ועם כל זאת, באין מנוס יהיה שמה גם אותו שאין רוחו נוחה הימנו ולא ידחפהו חוצה. הן האמנם, כי כוונת הקב"ה היה להזמין אל שלחן הבריאה, רק הצדיקים. עם כל זאת, בכלל הבריאה נבראו גם רשעים. וזה מנדיבת הבורא יתברך שאינו מתאכזר להמיתם ולדחפם חוצה. וזהו: "עושה שלום ובורא רע". ולא תאמר מדוע ברא רע? לזה אמרו: "ובורא את הכל" בדרך כלל נבראו גם אלה. כדרך הזריעה שכתב הר"ת ז"ל. וכמאמר: כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים (ישעיה ס"א, י"א). רצה לומר: כי צמיחתם וגדולתם באה ממילא על ידי הצדיקים.

אמנם על העתיד נאמר: הס מפני ה' אלוקים כי קרוב יום ה' כי הכין ה' זבח הקדיש קרואיו (צפניה א', ו'). רצה לומר: כי עתה בבוא השפע, יבואו כל ב"א ויקבלו. כזריעה המוציאה גם פסולת. אבל לעתיד יתבטל הפסולת. כי עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות כו'. ואז גם מקבלי השפע, מן הבלתי ראויים יתבטלו. וזהו: הכין ה' זבח. הקדיש והזמין אל הזבח והשפע, רק קרואיו ואוהביו. לא את הזולת. כמו שאמרו רז"ל (בבא בתרא ע"ה): מאי: ועל מקראה (ישעיה ד', ה') לא כירושלים של עולם הזה, ירושלים של עולם הבא. ירושלים של עולם הזה, כל הרוצה לעלות עולה. ירושלים של עולם הבא, אין עולים לה אלא המזומנים לה (בבא בתרא ע"ה, ב'):

נתן הקב"ה עליו הר גבוה וחזק לכבוש אותו, ובמקום שאיננו חזק כל כך המעיט עליו הכיסוי, הוא הדבר בענייננו. שהקב"ה נטע בטבע אם כל חי לרחם על בנה, והוא כענין כל תאות הגוף שתאותה להיותה משרכת ונקשרת אחר ולדה. והנה הלא לעינינו הוא כי הרבה יתברך בתשוקה הזו בבהמה הטמאה מבטהורה, אם לא כי הבהמה הטהורה אכזריותה מועטת, ובשגם תתאכזר לפעמים על ולדה מעט, בכמעט קט תשוב ותרחם. על כן לא נטע בה הבורא יתברך תשוקה היתרה. לא כן הטמאה, שאכזריותה רבה עד אשר כשתרחק פעם ולדה לא תקרבהו עוד. על כן היה מהצורך להרבות בה כח התשוקה והרחמנות, לעומת גודל מדת האכזריות שבה. וזהו אבל בהמה טמאה לא מרחקא ולדא ואי מרחקא לא מקרבא כלומר זה תלוי בזה, כי מסיבת, אם היא מרחקא ולדא לא מקרבא, לכן נטע בהם הקב"ה, שלא תהיה מרחקא.

והנה מזה נקח דמיון על כל פעולות ה' יתברך שהמה שקולים בפלס ומאזני הבחינה הכל כפי הצורך לקיום העולם, ותיקוני הברואים. כמו שאנו רואים במבחר הנבראים, הוא האדם שהוטבע בלבו לאהוב עניני עולם הזה ותענוגיו, ומהם האכילה והשתיה והמשגל וכאלה, מה שיש בהם צורך וקיום העולם: הנה תמצאם חלוקים באיכות האהבה, כי עניני אכילה ושתיה תאותם רפויה בלב האדם מטעם כי אינם ענינים מגונים כל כך, על כן לא היה מהצורך להרבות התאוה אליהם כי גם בלעדי התאוה ישמש האדם ויאבה בהם. אולם המעשים המגונים ביותר כמו המשגל וכדומה, ראה יתברך להעמיס בהם התאוה יתר מאד, כי בלעדה היו בני האדם בדלים מהם ונסו לקולם.

ובזה נבוא אל ביאור המאמר שלפנינו, אבל נמתיק עוד הענין, בדמיון לפונדקית מבשלת מאכלים למכור, אשר בהזדמן אצלה הרבה בשר חי וירם תולעים ויבאש. משפטה להרבות עליה מיני תבלין לבסמה, כי בסבתם לא יהיה מורגש ריח הבשר. אבל המשכיל יבין לאשורה, כי מה שהרבתה בתבלין הוא אך להדוף ריח הרע, ורב שיהיה ריח נודף, הוא לו לאות ולמופת כי מוסרח הבשר, כי לולא כן מה לה להרבות בתבלין הנותנים קטורה כל כך. הוא הדבר והוא הענין בכל תאות העולם וחמדותיו המדומיים, מה שנפש האדם מתאוה להם ביותר, הוא האות על גודל ערותם ורוב גנותם. אשר בלעדי התאות והתשוקות אשר ברגליהם תעכסנה לכל מראה עיני האדם, היו בני אדם פונים אליהם עורף. ויען כי יש בזה מתיקוני העולם וקיומו ראה יתברך להרבות ולהוסיף הכח התאוני. וזהו מליצת רז"ל: סעודה שהנאתך מרובה, משוך ידך הימנה. כי באין ספק רבה קלקולה שעל כן חולק עליו מתיקות וערבות כזה. והוא הנרמז בדברי החכם: **עד מתי פתיים**

תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם, (משלי א',כ"ב) שלבעבור שהליצנות מגונה יותר מן הפתיות ייחד אליה לשון חמדה שהוא יותר חזק מן אהבה.
וזהו, דברי המדרש שלפנינו "טוב" זה יצר הטוב "מאד" זה יצר הרע. כלו' כשתראה דבר בעולם שהוא "טוב מאד", דע לך שזהו ממפעלי היצר הרע. על כן לא תקח ממנו כי אם המשוער והמותר החרם.

חלק יז

ויכלו השמים והארץ וכו'. **ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה** וכו', **כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות**. (ב', ב') מדרש: מלאכתו לא כן א"ר ברכיה משום ר' סימון לא בעמל, ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו. ואת אומר "מכל מלאכתו" אתמהה, אלא, להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם שנברא כולו בעמל וביגיעה, וליתן שכר טוב לצדיקים שהם מקיימין את העולם שנברא כולו בעמל וביגיעה, ומה נברא בו לאחר ששבת, שאנן ונחת ושלוה והשקט. (פרשה י"ג)
המאמר כולו פלאי. א', התשובה על שאלת "לא בעמל ולא ביגיעה" אלא להפרע כו' "שנברא בעמל וביגיעה". ב' השאלה "מה נברא לאחר ששבת" אין לה שחר, וביותר מה שסיים הכתוב: אשר ברא אלהים לעשות. מלת לעשות חסרה הבנה וכבר הרגישו בזה גדולי המפרשים. (ועיין להלן בחלק ה' פרשת האזינו מה שכתבנו שם בבאור מאמר זה).
אמנם הענין כך הוא כי הקב"ה ברא העולם ומלואו בשרשיו הכוללים. שמהם יסתעפו הענפים על ידי עמל האדם ועסקיו, היינו שרצונו יתברך היה שלא להחיות אישי עולמו בלחם שמים, בלי הצטרפות מעשה איש ופעולתו ועבודתו, אבל רצונו יתברך היה לייגע את האדם, ושיהיה מעומס בעמל העולם. כמאמר: **אדם לעמל יולד** (איוב ה', ז'). ובדרש: זכה לעמלה של תורה, לא זכה לעמלו של עולם, וכמאמרם ז"ל: המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. (אבות ג', ה') ההוראה, שראשית הכוונה מאתו יתברך שיהיה עמל העולם על האדם, והוא המבואר במדרש: כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשיה. כגון החרדל צריך למתק, התרמוסים צריכין למתוק החטים צריכים להטחן, (פרשה י"א, ה') כוונתם על המלאכות שעל האדם לעשותם בתיקוני התבואה עד שיהיו ראויים לאכילה והפשתן למלבוש.
וזהו שאמר: **אשר ברא אלהים לעשות**. כלומר, כל מה שברא אלהים הוא באופן שיצטרך האדם עוד לעשות בהם, ולעסוק בתיקונם. ממש על דרך כאשר יעשה האומן בית למלאכתו ומכונותיו וכלי מלאכה אשר באמצעותם ועל ידם יוציא כלי למעשהו. כן

מעשה ה' יתברך בששת הימים, המה אך מלאכות יסודיות, אשר הצורך אליהם עוד העמל והיגיעה, ומהם ובהם יעסוק האדם ובעמלו ובעבודתו יוציא לחם מן הארץ.

וזהו הכוונה בדברי המדרש, אלא להפרע מן הרשעים הרוצים להשיג העולם בלי עמל ויגיעה, כי הוא יתברך עשה את העולם על אופן שיתנהג בעמל ויגיעת האדם ובעבודתו עלי ארץ יוציא לחמו צמרו שמנו כו'. וזהו: שמאבדים את העולם שנברא כולו בעמל וביגיעה. מלות בעמל וביגיעה אינם מוסבים על הבורא יתברך, אבל הרצון כי אדני העולם הטבעו ונבראו על אופן שיהיה עוד הצורך אליה העמל והיגיעה.

ועל דרך זה הוא גם כן ביאור הכתוב: **ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה**, מלת "מלאכתו" לא תוסב על פעולת הקב"ה, חס ושלום, לקרותה על שם מלאכה. אבל הרצון הוא, כי כבר פעל ועשה הקב"ה הכל עבור האדם, להכין לו כל השרשים הכלליים להיות מלאכתו נעשית בלי מחסור. וזהו: **כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות**, ומלת לעשות מוסב על האדם וכנזכר לעיל.

והנה כל זה הוא בהשגת צרכי ימי החול, אבל ביום השבת הוא להיפך, בו נאמר: **ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו**, כלומר, ברכו וקדשו ונתן בו כח אשר בו יושג צרכי האדם ויושפע מבלי שום עמל ויגיעה כי אם מסיבת המנוחה והשביתה. וזהו: **כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות**, כלומר בו פעל יתברך הפעולה השביתיית אשר השביתה והמנוחה תהיה מקור הברכה לאדם היפך מימות החול, אשר בראם אלהים לעשות בהם כמאמר הכתוב: וברכתיך בכל אשר תעשה.

ומעתה אחר אשר השביתה בשבת פועלת השגת הטוב כמו היגיעה בחול, שהוא בריאה מאת ה' על השגת חפצי העולם שלא יהיו רק על ידי עמל ויגיעה, כן השביתה בשבת גם כן אינו מוסב על הבורא יתברך, כי אם שברא אשר השגת הטוב ביום השבת לא יהיה אלא על ידי המנוחה והמרגוע, נמצא שהשביתה היא גם כן בריאה מאת ה'. וזהו: **וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה** כלומר, ברא בו כח שביתיית.

וזהו מה שאמרו במדרש: ומה נברא לאחר ששבת? שאנן ונחת שלוה והשקט. ר"ל, כמו שבימי החול מושפעת הברכה ע"י המלאכה והיגיעה, כן בשבת מושפעת הברכה על ידי המנוחה והמרגוע.

ובזה יתכן מה שהקדים הכתוב לאזהרת השבת: **ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך**, (שמות כ', ט') אשר לכאורה הוא ללא צורך. אולם כוונת הכתוב לומר שכמו שבחול תריק המלאכה ברכה לעושיה, כן המנוחה בשבת תשפיע ברכה מאת ה', וזהו: **ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת**. וזהו מה שאמר שלמה המלך עליו

השלום: **ברכת ה' היא תעשיר**, (משלי י', כ"ב) ודרשו רז"ל על יום השבת, וזהו גם כן מרומז במאמר הכתוב: **והיתה שבת הארץ לכם לאכלה** (ויקרא כ"ה, ו') הנאמר אצל שמיטה כלומר השביתה תשפיע לכם הברכה.

ולהבין הענין ביתר ביאור נקדים לבאר מה שאמר דוד המלך עליו השלום: **מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית**, (תהלים ק"ד, כ"ד) עוד מה שאמר בנו שלמה המלך עליו השלום: **מלך במשפט יעמיד ארץ, ואיש תרומות יהרסנה**. (משלי כ"ט, ד')

דע כי האמנם יכולת ה' יתברך היה בבריאתו האדם על הארץ, להצמיח לו מזונו ולבושו בלי עמל האדם מאומה, ושיהיה הכל אך על דרך גזירה כאשר גזר על הסלע ויזובו מים. אבל כוונתו יתברך וחפצו היה שיתנהג העולם בחכמה ובתבונה, ובעמל האדם. אשר בזעת אפו יחרוש שדהו, ויפתח וישדד תלמיה. ומן השמים יריקו טל ומטר להוציא לחם לאוכל וזרע לזורע. יען כי היה מרצון חכמתו יתברך, להעמיס עליהם מצות חבילות בחרישה, בזריעה, בנטיעה, בקצירה ובטחינה עד האפיה. נעשים מצוות חבילות חבילות לרוב, וכמה דינים פרטיים בכל מלאכה עד אשר יתן האוכל לפיהו.

ובכח המצוות הנתקיימים בלחם האדם, הנה בזה הוא פועל הרקת ההשפעה מאוצרו הטוב מן השמים. ולא יעצר הגשם והשלג מן השמים. והאדם המעולה העושה, באשר הוא עמל כפי חוק התורה ומשפטיה, בכח ההוא יענה את השמים והם יענו את הארץ, והארץ תענה את הדגן והתירוש והיצהר.

והוא ממש על דרך אבן השעות המורה עתים ורגעים על ידי פרטי חלקיו וגלגליו, שעל ידי האדם המשכיל, המעמידו על מכונתו ומריץ רתוקתו על סידור מהלכו ותנועתו, ועל ידי זה יתראה בו השעה וחציה שליש ורביע. כן ממש הקב"ה, ברא עולמות עליונים ותחתונים, שמים ושמי שמים וגלגליהם וצבאיהם, אשר כלם, נמשכים בתנועתם ובמרוצתם ובסיבובם, אך על ידי האדם אשר על האדמה. אשר כח מעשהו עולה הוא למעלה, מגיע השמימה ומניעם על מכונתם כאשר יהיה האופן בתוך האופן, ובזאת עושים פעולתם להריק גשמי ברכה וטל חיים על דרך ההשתלשלות מאוצר הכבוד ב"ה עדי תתראה הברכה על פני הארץ.

אמנם הכסיל, החושב להביא טרפו בסיבת הגזל והחמס ולעשוק אהֵב, נמשל לכלי הלזו, ביד האויל אשר לא ידע מהותה, ואיכות פעולתה. חושב בלבו, אשר ההכרח לקחת תמיד המחוגה ביד ולתתה על רשימת השעות. ואך בזה יחווה עתיו, באם ימשמש בו כל שעה להעמידו על רשימת השעה שאחריה. והיה משפטו, כאשר שמע מאחרים, או מזייגר העיר, הנותן בקולו קול עוז להשמיע על כל העיר מספר השעות, היה גם הוא

הולך והניע באצבעו המחוגה והוליכה אל מקום רשימת השעה זו, וכן בכל שעה ושעה. ויהי כראות אדם אחד מה משפט מעשהו והנהגתו עם הכלי ההוא, אמר אליו: סכל! על דעתך, על חנם הרבה האומן המשכיל בחלקים דקים הקבועים בו, ולשוא צרף גלגליו ועניינים שונים, כאשר עיניך יראו, יביטו, כי אחד מושך חבירו ואיש את רעהו יעזורו. וכפי סכלותך, די במטרה העליונה שהשעות חרותים עליהם והמחוגה על גבה, ואתה בעצמך תסבב המחוגה באצבעך כל שעה.

כן הרשע אשר כפו מלאה החמס והגזל, וחכמה ומוסר נאץ לבו. עליו המליץ הכתוב: **ואיש זרוע לו הארץ** (איוב כ"ב, ח') כלומר אם כדעתו וכפי משפטו, היה די שיברא הקב"ה אדם מתהלך על שטח הארץ (ולא יותר) שישיג עליה צרכיו וחמודותיו בבלתי אמצעות כל. רצוני, מבלעדי החכמה והדעת וכשרון המעשה. אך בזרועו ועוצם ידו יעשה חיל למצוא תאות לבו. אולם ישא נא את עיניו ויביט השמימה. ויראה ויתבונן בצבאי השמים, וגלגליהם, ומזליהם המשמשים תמיד בתנועתם ובמרוצתם, עבור האדם שנבראו עבורו ולתועלתו. ולמה הרבה יתברך כל כך במעשים נפלאים כאלה? אם לא, כי רצון חכמתו יתברך הוא, שיתנהג העולם על סדרי החכמה ואושר השכל הטוב, לפני אלהים, שעל ידו יניעו הגלגלים להריק אליהם הברכה והטוב וכנזכר לעיל.

וזהו מה שאמר שלמה המלך עליו השלום: **מלך במשפט יעמיד ארץ** (משלי כ"ט, ד') כלומר, מגמת מלך עולם יתברך ורצונו היה שיתנהג העולם על סדרי החכמה והמשפט, כאשר הורה אותנו בתורתו הקדושה. **ואיש תרומות יהרסנה** (שם) כלומר, יהרוס יסודי מעמד העולם ומצבה. כי על דעתו, יתרון עשה יתברך במה שהמציאה ובראה, כי די לו שטח הארץ כנזכר לעיל. וזהו גם כן מה שאמר: **ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה**, (משלי ג', י"ט) כלומר, כוננם ויסדם על מוסדות החכמה והתבונה שעל פיהם ינוהגו ובחקותיהם ילכו בתנועתם ושימושם ומחלקותיהם. והוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום: **מה רבו מעשיך ה'** (תהילים ק"ד, כ"ד). והוא כשואל וכמתמה על רוב המעשים שעשו ידיו יתברך, מהמשרתים והכדורים הסובבים והגלגלים המקיפים עד אין מספר, אף הוא השיב אמרים לעצמו לאמר: **כולם בחכמה עשית** (שם) כלו', המכוון בהם היה לנהג העולם בחכמה וכדברינו, והבן.

חלק יח

עוד במדרש: **ויכלו השמים והארץ וכל צבאם**, כתיב **לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאוד** (תהילים קיט, צ"ו) לכל יש סיקוסים, שמים וארץ יש להם סיקוסים חוץ מדבר

אחד שאין לו סיקוסים ואיזו זו התורה שנאמר: **ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים** (איוב י"א, ט') (פרשה י', א').

הנראה בהבנת המאמר על פי מאמר רז"ל אמר רב יהודא אמר רב כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה, ברא שבלול לכתית כו'. (שבת ע"ז, ב') והרצון: כי כל פרטי הברואים שעשה ה' יתברך הנה הנם מכוונים בשיעור ומדה, אך כפי הצורך להעולם לא פחות ולא יותר. והאמנם כי רואים אנו דברים רבים משוללי התועלת ונעדרי הצורך לא לעזר ולא להועיל, אולם מכבר החליט החכם ע"ה ואמר: **ויתרון ארץ בכל הוא** (קהלת ה', ח') ובמדרש: (במקומו) אפילו דברים שאתה רואה אותם מיותרים בעולם, בכלל הווייתו של עולם הן. פירש כי בשגם במקומות האלו אינם לצורך, הנם מוצרכים במקומות זולתים. או בעתים פרטיים. והוא כי ברואי ה' יתברך נחצבו מראש כפי הצורך לכלל העולם וקיומו ותיקונו. כענין מאמר חז"ל: אין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום, (אבות פרק ד' משנה ג') והוא ממש, כאדם הנוסע למרחקים או פורש לים הגדול, הנה מלבד שיקח עמו דברים הצריכים לו בהווה עוד יעלה על לבו לקחת אתו אף דברים אשר אין מדרכו בביתו לשאול עליהם, מדאגה פן יקרנו מקרה שיצטרך להם. כך ה' יתברך, מלבד שהכין עבורנו כל הדברים ההכרחיים והמתמידים בשימושם, עוד ברא אלהים ענינים אשר עלו על רעיוניו יתברך, אולי על פי מקרה וההזדמן יהיה הצורך אליהם, הכינם ובראם. והם כל עניני רפואות וסגולות וכאלה[20] (עיין קול יעקב קהלת בבאור הכתוב: הכל כאשר לכל).

ומעתה נבוא אל הענין, והוא בשנעמוד תחילה על ההבדל בין כלי תשמישיים והכרחיים, לכלי חמודות ושעשועים, כי בכלי תשמישיים המשפט לקמץ ולהמעיט אם בכמותם ואם באיכותם ומהם כלי חרס וכלי שופכים ודומיהם, שלולא הצורך הגדול אשר לבעליהם לא היה חפץ להביאם הבית, על כן יראה להסתפק אך במה שההכרח יביאהו אליהם. ובמה שלא יספיק לו בלעדם. לא כמוהם כלי החמד והשעשועים שאין שיעור ומדה אליהם לא למספרם ולא למדת גדלם ומשקלם כי הריבוי בהם הוא משובח.

הוא הדבר והוא הענין בכל הוויות העולם. כי כולם אינם מכוונים בבריאתם לעצמיותם זולת, כל פעל ה' אך עבור התורה הקדושה ועושים כמאמר: **אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי**. (ירמיה ל"ג, כ"ה) וכמאמר: **בראשית ברא** כו' ובדרש: בשביל התורה שנקראת ראשית. והמה ממש בבחינת כלי התשמישים וההכרחיים

[20] לא ברא דבר אחד לבטלה ואולי שזהו המכוון במאמר ה' יתברך: ובנו במות התופת אשר בגיא בן הנים לשרוף את בניהם ואת בנותיהם באש אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי (ירמיהו ז', ל"א) כלומר, לא עלה על לבו יתברך, להכינו ולהמציאו עבור תועלתו וסגולתו, אף למקרה זמנית. כי היטב אין אתו והבל הוא מעשה תעתועים:

להאדם אשר עשה אלהים. כאשר החליטו ז"ל: אין דבר בעולם מה שאין בו צורך האדם ותיקונו וכנזכר לעיל, וע"כ המשפט, כי יהיו מוגבלים במשקל ובשיעור ההכרחי אם בכמותם ואם באיכותם, באין עודף כל מאומה. לא כמוהם התורה הקדושה שעליה אמר הכתוב **ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום** (משלי ח', ל') החיוב אליה כי תהיה בלתי גבוליית. כי בכלי החמד והשעשועים הריבוי בהם הוא משובח.

וזהו שרצו ז"ל במאמר הנזכר לעיל, לבאר לשון: ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. הורה הכתוב שכל פרטי צבאי וברואי העולם נבראו בשיעור מוגבל כפי הצורך. כי לא יפול לשון כלות המעשה רק בדבר משוער וגבולייי. וזהו: ויכלו השמים כו', ועל זה בא מדרשם ז"ל כתיב: **לכל תכלה ראיתי קץ**. אמר דוד: לכל יש סיקוסים. יען, כי המה נבראו במשקל השיעור הצורך לא יותר. אבל: **רחבה מצותך מאד**. כי התורה הקדושה להיותה כלי שעשועים אצלו יתברך, המשפט שתהיה משוללת השיעור והגבול, והבן.

חלק יט

ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. (ב', ט"ז-י"ז)

הנה מהראוי להבין מה שדייק ואמר: כי ביום. ומלות: מות תמות, מקור עם הפעולה. כי די היה שיאמר כי באכלך ממנו תמות.

ונעיר עוד במה שכתוב הלאה: **והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלוקים ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו** כו' (ג', א') שלכאורה הוא חסר המובן.

עוד בתשובת האשה אל הנחש: **מפרי עץ הגן נאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלוקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון** (ג', ג'). לא ידענו, מדוע שינתה לומר פן תמותון. ומה גם אזהרת הנגיעה שהוסיפה מדעתה, מה שלא הזהיר ה' יתברך. כאשר מכבר העירו הקדמונים ע"ה בזה.

עוד יש להרגיש במאמר הנחש: **לא מות תמותון**. יפלא גם כן, המקור והפעולה. מדוע לא אמר לא תמותון.

עוד במאמר: ותרא האשה כי טוב העץ למאכל כו' יפלא מאד, מה ראתה עתה אחרי שמעה דברי הנחש. ומה נתחדש לה מה שלא ידעה קודם.

ונציע עוד דבריהם ז"ל במדרש (פרשתנו): **ויאמר אלהים אל הנחש** (ג', י"ד) **הה"ד איש תהפוכות ישלח מדון** ונרגן מפריד אלוף, (משלי ט"ז, כ"ח) איש תהפוכות, זה הנחש. שהפך דברים על בוראו, ונרגן, שריגן דברים על בוראו ואמר: לא מות תמותון. מפריד

אלוף, שהפריד אלופו של עולם (פרשה כ', ב'). ולכאורה הדברים משוללי הביאור מה ראו ז"ל שתארו הנחש "איש תהפוכות" ומה ענין ריב ומדון הנעשה על ידו.

להבין כל זה נחקורה נא בענין שכבר חקרו בו גדולים חקרי לב ע"ה ויסודתו במדרשי רז"ל, והוא מה ענין אזהרות מלכנו יתברך ופקודיו עלינו. ופרשת ענשם, ויעוד מתן שכרם, על איזה אופן מוסבים.

וזה יתבאר לנו בשנתבונן על אזהרות המזהירים להמוזהרים למחלקותיהם. ונאמר: כי תחייב לנו החלוקה בהכרח לשני סוגים א. אזהרה שהיא על דרך הגזירה, ב. ואזהרה שהיא על דרך עצה, ונבארם לאחדים. האזהרה ע"ד גזירה היא גזירת המלך על עמו, ואדון על עבדו, שכל עיקרה הוא מפאת משלו ואדנותו. כי גדול שמו בגוים ובאונו שרה עליהם, להזהירם ממה שיחפוץ. ואשר היא בדרך עצה טובה, היא אזהרת הרופא להחולה. שאין מהראוי לכנותה על שם גזירה, יען כי עיקרה הוא מפאת כי הוא היודע (מהדברים המבריאים ומהמפסידים הבריאות) והמוזהר הוא הבלתי יודע.

ועתה נעמוד על פרטי החילוקים וההבדלים בין ב' סוגי האזהרות האלה.

ההבדל הראשון הוא לטובת מי מכוון המזהיר באזהרתו. הנה באזהרת הגוזר כל ענין האזהרה הוא אך לטובת עצמו ולתועלתו, ואין בה תועלת המוזהר כל מאומה. כי מה מהטוב יגיע להמוזהר בשישמע חוק גזירתו, אבל עוד מההכרח יטה שכמו לסבול עול האזהרה ומשא הגזירה. לא כן אזהרת הרופא, כל מגמתו וכוונתו הוא אך לטובת המוזהר ולתועלתו, בהיות הוא היודע מהות מחלהו ומבין הדברים העלולים לרפאותו ומועילים להצלתו, יצוהו על פי דרכו ותכונתו. גם יודיענו הענינים העלולים להזיקו למען יזהר מהם.

והנה אזהרות מלך עולם יתברך בתורתנו הקדושה, ממצוות עשה ולא תעשה, חלילה לנו לדמות כי הנם על דרך הגזירה, כאדון הגוזר על עבדיו, לעשות מעשהו לתיקונו ולתועלתו. אבל החיוב עלינו להאמין כי הם אך לטובתנו. וכי מאהבתו אותנו צונו והזהירנו כזאת. לאשר הוא היודע ומכיר בטובת נפשותינו, כמו שכתוב: **כי יודע ה' דרך צדיקים** (תהלים א', ו') לכן מייעץ אותנו ממש כעצת הרופא לאמר זאת עשו וחיו. וכאשר יעידון ויגידון דברי המשורר האלהי ע"ה: **אברך את ה' אשר יעצני** (שם ט"ז, ז'). וכענין הזה הוא יתברך קדם פנינו בתורה הקדושה: **ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלוקיך והישר בעניו תעשה והאזנת למצוותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך** (שמות ט"ו, כ"ו) וכמוהו במשנה תורה: **כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה** (ל"ב, מ"ז) והרצון

במה שכתוב: כי לא דבר רק הוא מכם כלומר, לא על דרך ובחינת אזהרת הגוזר, אשר הדבר שהזהיר עליו הוא ריק ונעדר התועלת מצד המוזהר. כי איננו מכוון באזהרתו למה שמפיק טובת המוזהר. אבל אזהרת ה' יתברך, הכוונה המכוונת בה היא אך למה שיש בה מתועלת ותיקוני המוזהרים, וזהו: כי לא דבר רק הוא מכם. דייקא, "מכם" מצדכם המוזהרים כי הוא חייכם כו'. ובמדרש: **אמרת ה' צרופה** (תהילים י"ג, ל"א) רב אמר לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות. וכי מה איכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף, הוי לא ניתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות (בראשית רבה פרשה מ"ד, א'). וכמאמר: **אם צדקת מה תתן לו, או מה מידך יקח**. (איוב ל"ה, ז') והוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום: **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך** כו', (תהלים כ"ה, ח') רצה לומר: כי כל אזהרותיו יתברך אלינו המה אך מפאת רב טובו וישרו כי חפץ חסד הוא, להדריכנו בנתיבות הישרים והנכוחים מה שיש בהם תיקוני נפשותינו, וזהו שסיים ואמר: **כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו**. (שם פסוק ו') והוא גם כן מאמר הנביא: **אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך** (ישעיה מ"ח, י"ז)[21] ובזוהר הקדוש תארו ז"ל כל התרי"ג מצות על שם תרי"ג עיטין (ואין להאריך בזה כי הוא ענין ידוע לכל).

ועל פי הכלל המונח הזה יתבארו דבריהם ז"ל: אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד (ברכות ל"ג, ב'). אשר לכאורה, לא ידענו מה להקב"ה לבקש עוד יותר ולא ביקש, גם מלת בלבד חסרת הביאור. אבל לדברינו יתכן כי בשיצוה האדון על עבדו לעשות לו מעשהו, זר מעשהו, והעבד מיראתו אותו שומע לקולו ועושה מה שחפץ ממנו, הנה הוא מרויח בזה שני ענינים: א' מה שנתמלא חפצו שאמר ונעשה רצונו, אשר בזאת יתוודע ויתפרסם כי מוראו עליו וכי הוא המושל להכריחו לפקודתו, והריוח הב' הוא עצמיות המעשה ופעולתה ותועלתה. אמנם מה שצוה יתברך והעיר אותנו בתורה הקדושה, אף כי ייעד עליהם השכר והעונש, עם כל זה, איננו מרויח רק מה שירויח האב, הנותן לפני בנו הקטן מאכל טוב וערב, והנער להיותו משולל הדעת, הוא מתחטא לפני אביו וממאן בהמאכל. והאב לוקח שבט מוסר בידו להפחידו בו לאמר, אם לא תאכל אעשה בך שפטים, ומיראת השבט שומע הנער לקול אביו ויאכל וישתה. הנה

[21] ונמליץ בזה דברי המשורר עליו השלום: חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך (תהילים קי"ט, ס"ב). כי הנה העבד העובד את אדונו ועושה במלאכתו, אין מדרכו להזדרז ולעורר השחר. ולא יעשה עמו זולת הזמן הקצוב להפועלים, מבוקר עד עת הערב. אבל לא כן האדם העושה בשלו ולתועלת עצמו, משפטו לזרז א"ע להשכים ולהעריב יותר ויותר. וזהו: חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך. כלומר על הצדקה שעשה עמנו במה שהודיענו אותם לטובתנו ולחיותנו כיום הזה:

בזה לא ירויח האב, זולת מורא בנו ופחדתו מפניו, אבל פעולת הדבר ותכלית טובתה נשארה בחיק הבן. וזהו שאמרו ז"ל: "אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד", כלומר, לא נשאר לפני אדוננו יתברך בלתי אם יראתנו מפניו מה שאנו חרדים על דברו, אבל פעולות המצות ותכלית תיקונם אך לנו הוא, וזה בא מבואר גם כן במאמר הכתוב: **ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו** (דברים ו', כ"ד) כלומר היראה שעל פנינו היא העולה לה' יתברך אבל טובת המצוה ותועלתה לנו היא, וזהו: **לטוב לנו** כו'. (ועיין מזה ב"קול יעקב" שיר השירים בביאור הכתוב לבבתני אחותי כלה). בזה יאותו לנו דברי הכתוב: **ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלוקיך** וכו' (דברים י', י"ב), והקשו ז"ל בגמרא אטו יראה מלתא זוטרתא היא? אבל לדברינו, יתכן כי מלת "מה" תהיה נמשכת אל סוף המאמר: מה ה' אלהיך שואל מעמך כו', אשר אנכי מצוך היום לטוב לך". ממש כדברינו.

והבדל השני בין ב' האזהרות שאמרנו, הוא באיכות השכר והעונש. כי באזהרת הגוזר, השכר המגיע להנזהר או העונש המגיע להעובר, אינם מוטבעים בטבע המעשה ותכונתו, כי אין בכחו להרע ולהטיב, אבל כל עיקר סיבתם הוא מרצון והסכמת המזהיר והגוזר לגמול הטוב להשומע ולענוש העובר. לא כן באזהרת הרופא, שאין סיבת הטובה והרעה תלוי ברצון ודעת המזהיר, כי לא מלבו הוא כ"א באיכות הדבר ועצמותו. אשר בשישמע לעצת הרופא לאכול ולשתות מה שצוהו, יצמח לו מעצמיות הדבר רפואתו והצלתו. וכמו כן בשיעבור דברי הרופא, לאכול ממה שהזהירו לבלתי אכול ממנו. אזי מהאכילה ההיא יגדל מחלהו, או כי ימות. כן מצות הי"ת ואזהרותיו המה בבחינתם עצות אמונות המפיקים טובת הנזהרים בהם. האמנם כן! ייעד אותנו עליהם בשכר ועונש! אינם ע"ד הגמול מלבו ורצונו יתברך. אבל השכר והטוב הנה הוא צומח לנו מהמעשה הטוב. והרעה ממעשה הרע. כמבואר ברבותינו ז"ל: **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה**, (דברים י"א, כ"ו) אמר ר' אלעזר: משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני, באותה שעה, **מפי עליון לא תצא הרעות והטוב** (איכה ג', ל"ח) אלא מאליה הרעה באה לעושה הרעה, והטובה באה אל עושה הטובה, (דברים רבה פרשה ד', ג') והוא מה שאמר הנביא: **אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו** (ישעיה ג', י') הוראתו: שהשכר הוא פרי המעשה הטוב, כפרי הנצמח מזרע הזרוע. וכן: אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. (שם) וכמאמר: **חלילה לאל מרשע ושדי מעוול כי פועל אדם ישלם לו**, (איוב ל"ד, י') כלומר, הרעה המגעת את הרשע היא באה מאליה מכח מעשהו הרע ומר (כענין הכתוב: תמותת רשע רעה) ואיננו כלל מסיבתו יתברך.

ועם הכלל המונח הזה יתבארו דברי רז"ל במדרש: (מוקדם להנזכר לעיל) אמר הקב"ה לא לרעתם נתתי להם ברכות וקללות, אלא להודיעם איזהו דרך טובה שיבחרו אותה, כדי שיטלו שכר. מנין? ממה שקרינן בענין: ראה אנכי נותן לפניכם כו'.

וכדי לבוא אל תכלית כוונתם ז"ל, נחקורה נא עוד בב' סוגי האזהרות הנזכרים לעיל והוא:

ההבדל השלישי בין אזהרת הגוזר לאזהרת הרופא. הנה באזהרת הגוזר, האמנם כי העובר עליה הוא הגורם רעה לעצמו, במה שלא שמר חוק האזהרה, אולם גם להמזהיר, חלק בהרע המגיע להעובר. וגם הוא לו בגרם ההיזק, יען כי לולא אזהרתו, אין שום מכשול והיזק בטבע הדבר ועצמותו, אבל הוא באזהרתו עשאו למכשול ולאבן נגף לכל אשר יעבור עליו. לא כן באזהרת הרופא, שאין להמזהיר שום חלק וגרם בהרע המגיע להעובר. כי גם בלעדי אזהרתו, יגיענו ההיזק והרעה המוטבע בטבע הדבר ההוא, שהזהיר ממנו. ואין להמזהיר חלק וגרם, כ"א בהצד הטוב הצומח ובא להמוזהר מאזהרתו, בשישמע לדבריו. כי על ידי אזהרתו ייראו וסר מרע, וזהו מה שכתב המדרש: אמר הקב"ה, לא לרעתם נתתי להם ברכות וקללות. כלומר, לא מסיבת מה שהזהרתי אתכם, יצמח הרע וההיזק להעובר, ולא שתהיה נתינתי לכם, התורה והמצות, הסיבה להגיעכם להקללה והעונש. כמשפט גזירת הגוזר, כי גם אם לא נתתי ולא הזהרתי עליהם בהכרח יכשלו בם עושיהם. ויהיה למו לפוקה, ממש כהאוכל דבר המזיק בטבע, ואין הפעולה באזהרת ה' יתברך, בלתי הפעולה הטובה להשומע במה שידע להזהר. וזהו: אלא להודיע להם איזהו דרך טובה שיבחרו אותה, והבן.

וזהו שסיים המדרש: מנין? ממה שקרינן בענין: ראה אנכי נותן לפניכם היום כו', כי היה קשה להם ז"ל מלת היום, גם השתנות לשון הכתוב את הברכה אשר תשמעו ולא כן אמר בהקללה כ"א והקללה אם לא תשמעו.

ולדברינו יבוא הכל על נכון בשנחקור עוד בחילוקי הב' סוגי האזהרות והוא:

ההבדל הרביעי ביניהם למתי יהיה צומח עונש העובר. ואיזה עת מוצאו. הנה באזהרת הגוזר, נצמחת הרעה מעת האזהרה, כי מאז שהזהיר פעל ועשה שבט מרדות להעובר. לא כן באזהרת הרופא, שאין העונש והרע צומח להעובר בלתי בשעה שעבר. יען כי הרעה שתשיגנו אין לה שום התייחסות אל מזהירו, כי לא אזהרתו תסבב הרעה. אמנם, הצד הטוב המגיע להחולה, בשישמע לאזהרת הרופא ויחי מחליו. הוא צומח מעת שמעו אזהרת הרופא, כי מאז, באה לו הידיעה הנאותה מה שטוב לו ומה שמועילו.

וזהו: ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, כלומר, "מהיום" נמשך ונצמח. ומבאר ואומר: את הברכה אשר תשמעו כלומר, "הברכה" נובעת וצומחת תיכף כאשר תשמעון. רצוני, מיום זה שהזהרתיך בו. שתדע מהיום הדברים המועילים לתיקוני נפשך.[22] והקללה אם לא תשמעו. כלומר, הרעה והקללה תהיה אז, אם לא תשמעון. וזהו שסיים המדרש מנין? ממה שקרינן בענין: ראה אנכי נותן לפניכם היום וגו' וכדברינו, והבן.

ועל פי דרכנו יכול להיות גם כן כוונת הכתוב: **ובל יאמרו ללבבם כל רעתם זכרתי עתה סבבום מעלליהם נגד פני היו**. (הושע ז', ב') כי הנה אם יגזור המלך גזירה על עמו, הלא יחוייב, אשר ברבות הימים ובסגות הזמן תחלש ותתמעט גזירתו מעט מעט. כמאמרם ז"ל עבידא גזירה דבטלה (כתובות ג', ב'). אמנם כי ירבו הימים והגזירה היא בחזקה ותקפה כבראשונה, הוא לאות ולעד על הגוזר, כי עז הוא. ועברתו כי קשתה. לא כן כשיזהיר הרופא, על איזה דבר לאמר: את זה לא תאכלו. ואם אחר זמן רב יאכלו אדם ויזיקנו, היתכן לתמוה על אומץ ותוקף אזהרתו לאמר, כבר עבר זמן רב ולא נגרע דבר מגזרתו! אחרי, אשר לא מסיבת רצונו ואזהרתו צומחת הרעה וההיזק, כ"א הוא ענין ממילא וטבע תמידיית בל ישונה.

וזהו: ובל יאמרו ללבבם כל רעתם זכרתי. כלומר, שיאמרו ללבבם, הלא מאז הזהיר חלפו עברו כמה אלפים שנה, ועל כל זה בשיעבור אדם עליה, גם היום, ילכד ברעה. ואין זה כ"א מסיבת עוצם הפלגת קנאת המזהיר. לזה בא להבינם ולומר, שאין סיבת ההיזק והרעה מפאת אזהרת המזהיר בימים מקדם, כ"א: עתה סבבום מעלליהם, כלומר, עון עקבם יסובם. אשר העונש והרעה הוא מסיבתם כאכילת הסמים הרעים, ולא מזמן אזהרתי ולא מסיבתה, אך נגד פני היו כבר להזהירם ולהודיעם ממה שמזיק בטבע.

עתה נשוב לבאר המשך הכתובים בדברי דוד המלך עליו השלום, אשר דברנו למעלה: **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך** כו', עד **למען שמך ה' וסלחת לעוני** כו', אשר לכאורה מופלאים בהתכתם ובקישורם. ומה ראה להזכיר פה ענין סליחה, וכדי לבא אל הביאור נחפשה דרכנו ונחקורה עוד בב' האזהרות הנזכרים לעיל והוא:

ההבדל החמישי ועל ידו נבוא אל הענין. והוא באם כבר עבר המוזהר על חוק האזהרה. אם בידו לבקש על נפשו מהמזהיר לבל תגיענו הרעה וההיזק. הנה באזהרת הגוזר, אפשר שהעובר יבקש ממזהירו לאמר: הנה נא עברתי חוק אזהרתך, ואתה כחסדך עשה עמי

[22] ולבעבור זה התורה הקדושה נקראת "אור" כמאמר: כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו', כ"ג). כי בלעדה אנחנו כעורים בדרך לא ידענו, אבל התורה מאירה לנו את הדרך נלך בה ולא נכשל. וכמבואר במדרש (ריש תצוה): נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי (תהילים קי"ט, ק"ה). משל למי שעומד באפלה ונר בידו ראה אבן ולא נכשל ראה ביב ולא נפל:

טובה בל יפגיעני העונש וההיזק. ובקל ימחול לו, ולא ישיגנו עונש המלך המזהירו. ועל דרך מאמר החכם: מענה רך ישיב חמה (משלי ט"ו, א'). אבל באזהרת הרופא, כשיעבור החולה ויאכל או ישתה, מה שמרבה חליו ומגדיל מכאובו. הימצא מענה בפיו, לבקש מהרופא לבל תשיגנו הרעה וההיזק, אחרי כי הוא דבר החלטיי, המוטבע בתכונת הדבר והרעה מגורה בקרבה.

ומעתה, לפי המונח אשר כל אזהרת ה' יתברך, המה בבחינתם על דרך אזהרת הרופא. תפול שאלה, על ענין התשובה והחרטה שידענו, כי היא תחיה את בעליה. כמו שכתוב: והשיבו וחיו (יחזקאל י"ח, ל"ב). ואיככה איפה גזה ועברה מהות הרעה הממוזגה ומוטבעה בזרות המעשה הרעה? (ואם אמנם לא באנו בסוד ה' עם כל זאת נקרב הדבר כפי קוצר השגתנו) כי הלא ידענו, כי גם בכמו זה, הרופא המשכיל הרבה יועילנו להחולה, והוא, שבחכמתו ורוחב בינתו, ימציא לו דבר מה שעומד מנגד האוכל הרע, אשר אסף לתוכו, ולא יניחנו עשות פעולת רעתו. ובשגם אין אתו להחליף להמיר כח טבעיית רעת הדבר. עם כל זה בהשכלתו, ימצא אמצעיים ממיני סמים ותחבושת ויעלה לו ארוכה באמצעות הסמים האחרים, המועילים להעמידו על מכון בריאותו. אך בתנאי, שיהיה נזהר מיום ההוא בתוספת הזריזות, מלהתגאל עוד בדבר הזה כי אז תהיה רפואתו וארוכתו יותר כבדה.

כן ממש דרכי אלהינו יתברך, כי באם חס ושלום יעבור האדם דבר אזהרתו. האמנם ההכרח שישיגנו העונש מפאת רעת העבירה בעצמיותה, אבל מי כהחכם רופא הנאמן יתברך, ממציא למזור טרף ובחסדו הנדיבה מצרף ומטהר תחלואות הנפשות. כמאמר הכתוב: **מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה'** (משלי י"ז, ג') רצה לומר, יצמיח לו צמח תרופה למחלת נפשו, למרק אותה ולצרפה כצרף כסף, לטהרה מחלאתה. והוא על דרך הנאמר: **לב טהור ברא לי אלהים** וכו' (תהילים נ"א, י"ב) רצה לומר: כי בשגם המוחלט הוא אשר העבירה תפעל רעתה ופעולתה, אבל ה' יתברך הלא בידו לחדש נפש האדם ולעשותה על דרך בריאה חדשה.

וזהו כוונת הכתובים הנזכרים לעיל **טוב וישר ה'** כו' עד **כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו**, וכאשר זכרנו למעלה, אשר אזהרותיו יתברך המה על דעת עצה טובה כענין הרופא, אבל למען שמך ה', וסלחת לעוני, כלומר, עם כל זה בל תשיב את פנינו ריקם בשאלנו ממך הסליחה ותיקון הנפש אחר החטא. וזהו: למען שמך ה', תואר על היותו מהוה כל הוויות, כן אנחנו בידך לחדש בקרבנו רוח חדשה, ולברוא לנו לב טהור.

ומעתה נעמוד על ענין מוקשה בפרשת יפת תואר: **כי תצא למלחמה על אויביך** כו', עד **ולקחת לך לאשה** (דברים כ"א, י') אחר כך נאמרה פרשת: **כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה** (שם, שם, ט"ו) אחר כך נאמר: **כי יהיה לאיש בן סורר ומורה** כו', (שם י"ח) ודרשו רז"ל (קידושין כ"א): ולקחת לך לאשה, לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, אם אין הקב"ה מתירה ישאנה באיסור, אבל אם נושאה, סופו להיות שונאה שנאמר אחריו כי תהיה לאיש וגו', וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, (רש"י במקומו)

והענין כולו מוקשה כי משמעות המאמר לא דברה כו' כאלו שואלים על היתר יפת תואר ומשיב הקב"ה: ההכרח אתי להתירנה מדאגה פן תשאנה באיסור, אבל תתגלה לכם רעתה בימים הבאים. כי תלד בן סורר ומורה, הלא יפלא מאד, לאיזה תועלת התירה התורה הקדושה יפת תואר, אם הוא ענין מתנגד לרצונו יתברך, ומי הוא שיבוא אחרי המלך יתברך ויתאו יפיה אם תהיה אסורה על פי אזהרת ה', ומדוע לא היה החשש הזה על כל שאר איסורין שבתורה כאשת איש, נדה, וכמוהם מוטב שיעשה הדבר בהיתר כו'.

אבל כל זה יותר לנו בשנעמוד על חלוקינו הוא:

ההבדל הששי בין ב' האזהרות הנזכרים לעיל. כי הנה בארנו החילוק החמישי באם כבר עבר המוזהר על אזהרת המזהיר, עתה נמצא החילוק הששי אם יחפוץ המוזהר לבקש מהמזהיר שיניחהו לעבור על אזהרתו ולא תשיגנו הרעה וההיזק, אם יש מקום ומוצא להפקת רצונו בזה. הנה באזהרת הגוזר יכול המוזהר לבא בתחנה לבקש מהמזהיר שיתירהו הדבר, כי אחר שהוא יתיר לו עשות חפצו יהיה לבו בטוח כי לא תגיענו רעה משום צד, כי הדבר בעצמותו אין אתו להרע. אבל לא כן, באזהרת הרופא להחולה על איזה מאכל לא תאכלנו, כי הוא יזיקך, הימצא את לבבו לבקש מהרופא שיתיר לו הדבר, ולא יהיה ניזוק בו, אחרי שאין בכח הרופא למנוע היזק ההכרחי. אמנם, הלא לעינינו הוא, כי לפעמים יזדמן אשר הרופא יתיר להחולה איזה דבר עם רוב הפצרתו בו, הנה בזה חכמתו עמדה לו. כי הלא אם החולה היה מבין ומשכיל על עצת הרופא שכל מגמתו ליעצו אל טובתו ותועלתו, וכי אין בידו להפוך ולשנות דבר המזיק בטבעו, ודאי כי לא יעלה על לבו לבקש מאתו על איזה דבר שהזהירו עליו, אדרבא עוד יטה אוזן לשמוע ויחרתם על לוח לבו לזכרון לבל יעברם, אבל בשמוע הרופא הפצרת החולה בו להתיר לו מה מאזהרתו, הנה בזאת סכלותו על פניו תענה, כי על דעתו, הדבר תלוי בגזירת הרופא. ואזי הרופא יכריע במאזני השכלתו להתיר לו איזה דבר למען יבחנו דבריו אצל החולה, וידע כי אך בטובתו הוא חפץ, וכי הוא שוקד על תועלתו, ואחרי שיראה החולה

המוזהר, ההיזק הגדול שיגיענו. אז ישכיל ויבין אמיתת הענין, שכל דברי הרופא נוטים למה שטוב לו ולהזהירו מן הרע לו, ומן הוא והלאה לא יתנגד עוד לעצת חסדו הנדיבה. כן הדבר בענין אזהרותינו מפי עליון יתברך, כי האמנם הוא אך כיועץ להודיענו את הטוב לנו ולהזהירנו מן הרע. אמנם אנחנו, מרוב סכלותנו, לא כן נדמה. כי נדמה לנו אזהרת תורתנו הקדושה כגזירת המושל, ולא כעצת הרופא, והיצר הרע אשר בקרבנו מתגורר תמיד לאמר: מדוע כך גזר יתברך עלינו, והזהירנו מן הטוב והערב לגויתנו, אשר על כן, היתה עצת חכמתו יתברך להתיר לנו דבר שנפשו של אדם מתאוה לו ביותר, והוא יפת תואר במלחמה למען יבחנו דברי אזהרות מלכנו יתברך, כי כולם עצות אמונות מרוב רחמיו וחסדיו לשמירת נפשותינו וחיותנו, כי יהיה להם עד נאמן, מהאחת שיצאה מכלל האזהרות, ואליה ישיגחו, ואליה יתבוננו, כי אותה התיר ה' יתברך, וכמה מהרעה מצא האדם על ידה, על ידי כן ישפטו צדק, על כל מה שהזהירו ה' יתברך, שאינם מריעים מפאת אזהרתו וגזירתו עליהם כי אם מפאת רעת הדברים בעצמותם ואיכותם. והמופת: יפת תואר במלחמה, כי יצאה מכלל האזהרות והרודף אחריה לא ינקה רע, וזהו: כי תצא למלחמה כו' וחשקת בה ולקחת לך לאשה (דברים כ"א, י'). כלומר, אני מתירה לך אבל תראה מה יגיעך על ידה. וכי רע ומר עזבך עצתי כהוראת סמיכת הפרשיות.

עתה מה נמרצו דבריהם ז"ל: לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע כלום לא התירה התורה אלא למען העמידנו על האמת באחת, וממנה נדין על השאר.[23]

[23] ועל פי דברינו עד הלום זכינו להבין מאמר הכתוב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה (איוב כ"ח, כ"ח). ונקדים עוד מאמר משה רבינו עליו השלום: הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם כו' זכור ימות עולם כו' שאל אביך ויגדך כו' (דברים ל"ב, ו'-ז') ובתרגום: עם נבל ולא חכם. עמא דקבילו אורייתא ולא חכימו. וכבר צווחו בו קמאי דקמאי. ואחשוב בהבנת הענין, בשנבקר עוד בחילוקי האזהרות והבדליהם, יעלה לנו עוד מה שנקח ממנו להיישיר עקבי הכתובים האלה, והוא:
ההבדל השמיני בין ב' סוגי האזהרות הנזכרים לעיל. אם ביד האדם וכח השגתו, לעמוד מעצמו על אזהרת מזהירו, בלתי הערתו עליה. הנה, באזהרת הגוזר, המוחלט הוא שאין ביד המוזהר לעמוד על מה שיזהיר אותו מזהירו. כי האדם לא יראה ללבב, לדעת העולה על רוח המושל ומה שירצה ממנו. לא כן, באזהרת הרופא והיועץ הטוב, האפשרי ביד האדם הנלבב והמבין, לעמוד מעצמו על ענין אזהרת היועץ. בהיות גם הוא משכיל על דרכיו, ולבו לב חכם ופקוח עינים לראות בהטוב והמועיל. הוא הדבר והוא הענין באזהרת תורתנו הקדושה, שאבותינו הראשונים עליהם השלום, קיימו המצות עד שלא נתנה התורה. כמבואר ברז"ל בכמה מקומות. ואם יחשוב אדם לומר, שהמה אך גזירות, על דרך גזירת המלך על עמו, איך היה האפשרי בידם להשיג, מה שיעלה על רצון הגוזר, שהוא ענין משולל ההשגה בהחלט כמה שהנחנו. אבל הוא הדבר שביארנו, שכל מצות ה' יתברך ואזהרותיו, אינם רק עצות אמונות לטוב לנו ולחיותנו. כמאמר המשורר עליו השלום: גם עדותיך שעשועי אנשי עצתי (תהלים קי"ט, כ"ד) ממש כאשר ישאל איש לחכמי לבב, להגיד לו אופנים מדרכי תיקונו ועניני תועלתו. ולכן האפשרי ביד האדם הישר, כי רוח מבינתו יעניהו, לבוא מעצמו על ענין האזהרה, בלתי מצוה ובלתי מי שיועירנו עליה, רק מחכמתו וטוב השכלתו, וידיעתו מהו הטוב לו ומה שמועילו. ממש כצרכי הגוף ותועלותיו, מושגים אל האדם ומשתוקק ונמשך אל כל חלקה טובה, שבידה להועיל להחזקת קישורי הרכבתו. כן האיש אשר חלק לו בבינה, הנה עם הערת רעיוניו הלטושים והבהירים, הוא יודע ומבין מהות יקרת הנפש, ומאין תקח ערובתה, ומאין תשאב מימי חיותה והמעלים ארוכתה. ועל כן, האבות הקדושים עליהם השלום שהיה לבם פתוח כפתחו של אולם, השיגו כל

ומעתה יופיעו הכתובים הנצבים בפתח דברינו בשנעיר עוד על שאלת רבים מהמפרשים עליהם השלום, מדוע לא בא הנחש להסית לאדם בלתי לחוה,
ונבוא אל הענין עם מה שנקח בידינו עוד דבר העומד ומפריד בין אזהרת היועץ לאזהרת הגוזר, והוא:
ההבדל השביעי מי ומי הוא המחוייב לעמוד על משמרת האזהרה, הנה אזהרת הגוזר לא תהיה, בלתי על מי שהיה מרצונו לגזור עליו ולא על הזולת מהשומעים והיודעים חוק הגזירה, כי כן צוה המלך. יען כי לא כוון אליהם, לא כן אזהרת הרופא, היועץ הטוב שהזהיר ואומר השמרו לכם בסם פלוני, כי הוא עלול להזיק אוכלו רעה תבוא עליו, הלא החיוב על כולם, מהשומעים והבלתי שומעים הקרובים והרחוקים, לקיים עצתו, להזהר ולעמוד על נפשם בשיודע אליהם אזהרתו, ולא יאמרו ללבם הלא דעת הרופא המזהיר לא היה עלינו, עת נתן אומר אזהרתו, כי אין הרעה באה מסיבת המזהיר וגזירתו, כי אם מרעת הסם בעצמותו.
ובזאת יאותו לנו הכתובים בהתכתם ובקישורם, כי הנה הקב"ה הזהיר לאדם ואמר: **מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות**, הוראת מלת "ביום" שהמיתה לא תצמח כי אם ביום האכילה, אשר בסיבתה תמשוך ותגרום מיתתך, ולא מסיבת אזהרתי אותך, גם לא מעת שציותיך, (וכאשר בארנו בהחילוק הרביעי) ועל זה יורה גם כן, הוראת מלות "מות תמות" המקור עם הפעולה, כלומר מיתה טבעיית והכרחיית מסיבת האכילה, ולא על דרך העונש, שענינה תלוי

מצות הי"ת ואזהרותיו, על פי זַפּוּת חכמתם ובינתם, בלי הערת אוזן עליהם. וכאמרם ז"ל במדרש: על אברהם עליו השלום שנעשו שתי כליותיו כשתי מעינות נובעות חכמה. וכאמרם: (במדרש פרשתנו) נובלות חכמה עליונה זו תורה. ועל כן, מאז נתמעטו הלבבות אחר מות האבות הראשונים. הוא יתברך ברב חסדו, נדיבות יעץ, להעיר לנו אוזן להשמיענו דברי עצתו, לבל נהיה כעורים המגששים קיר והולכים בתוהו. וכמאמר המשורר: פתח דבריך יאיר מבין פתיים (שם קי"ט, ק"ל) כלומר, למן היום שנבערו האישים וגברה הפתיות, עד שאין בכח האדם לעמוד מעצמו על צרכי הנפש ותיקוניה, ראה אלהים ללמדנו דעת, ואזנים כרה לנו, לשמוע תורה מפיו. למען נשמור ונקיים אזהרותיו מצד היראה מפניו, לבלי המר בו. אם כי חסרנו החכמה המעוליית הזו.
וזהו: אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה. כלומר, ראה בבני האדם כי נתמעטה חכמתם ונסתכלה עצתם, יעץ עלינו לתת בידינו התורה והמצוה ויספר אזהרותיה לנו. וזהו: ויספרה כו' ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה. כלומר, מה שאשמיעכם ואצוה עליכם, מפאת מוראכם וחתכם ממני, תדעו שהוא רק ענין חכמה. וסור מרע הוא בינה. והיא עלולה להיותה נובעת בלב האדם הישר והמשכיל היודע את הטוב לו. וזהו מה שאמר משה רבינו עליו השלום: הלה' תגמלו זאת? כלומר, האם כשתמרו את פי ה', לעבור על דברו, תהיה ההעברה הזו בבחינת העובר אזהרת המלך הגוזר? שהוא פועל בזה נזק המלך? עם נבל ולא חכם. וזהו שתרגם: עמא דקבילו אורייתא ולא חכימו. כלומר, מסיבת העדר חכמתם, היה מהצורך אליהם לקבל התורה. ושיהיה תיקוניהם על דרך האזהרה. ומזה יבחן שאינם זולת עצות כי בעת שהיו ברי הלבב שלא היו צריכים לקבל עצה לא ניתנה התורה. וזהו שאמר: זכור ימות עולם כו' שאל אביך ויגדך כו' כלומר, הלא המה ידעו כמו כן מכל המצות וקיימום, אך מפאת השגתם וחכמתם, עד שלא נתנה התורה. על כן תדעו ותאמינו, כי היא בכללה עצת ה' הטובה עלינו. ומה מתקו בזה דברי הכתוב הנאמר הלאה: כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה. כלומר, ראו והתבוננו רוע לבכם כי מעצמכם לא תשיגו דבר מהעדר התבונה. ואשר ייעץ עליכם ה' תאבדו גם כן. וזהו כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה. והבן:

אך ברצון המעניש וכאשר הוכחנו למעלה על כל אזהרות התורה הקדושה, ולכן חוה כשמעה דברי ה' אלה, בשגם לא אליה דבר ולא אותה הזהיר עם כל זה היתה גם היא נזהרת מלאכלו, ואחור נסוגה גם מליגע בו, כמשפט להתרחק מסם המות וזולת הדברים המריעים בטבעם, והנחש להיותו ערום מאוד בא בערמומיות אל חוה ואמר אליה: אף כי אמר אלהים כו' כלומר, גם כי אמר אלהים לא תאכלו כו' מה בכך, הלא לא אותך הזהיר, ולא אותך, מנע אלהים מאכול ממנו, כי אם האדם באשר הזהירו, ולא כן את. ואם כן מדוע לא תאכלנו (וכוונתו בזה כי מה שהזהיר הקב"ה לאדם איננה בלתי על דרך הגזירה אשר איננה חלה, אלא על מי שנגזר עליו) ועל זה השיבה אותו חוה לאמר: מכל עץ הגן כו', עד אמר אלהים לא תאכלו ולא תגעו בו פן תמותון, אחזה בלשונה לשון רבים "תאכלו" "תגעו" גם לשון ספק "פן תמותון" ממש כאזהרת הרופא על אוכל המזיק, הגם כי ידבר ליחיד יסוב מלתו גם על הרבים, על היות אזהרתו כוללת כל האוכלים. גם לא יאמר לשון ודאי כי אם דרך ספק, פן תמות כלומר, קרוב הדבר לזה.

ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון, הוראת המקור והפעולה על דרך האמור. כלומר, בל תחשוב כי המיתה על ידי אכילת עץ הדעת, היא טבעיית והכרחיית מפאת עצמיות המאכל. לא כן הדבר, כי אם הקב"ה גדר בעד האדם לבל יאכל מהעץ. וחרץ עליו משפטו בעונש מיתה, ואין העונש על הזולת ממנו. ואמר הטעם: כי יודע אלהים כו', ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, ולא יחפוץ בזה שתהיו כמוהו לדעת טוב ורע על כן גזר עליו בעונש מיתה. וזהו: ותרא האשה כי טוב העץ למאכל כו' כלומר, אחרי הודיע אותה הנחש, אשר אין דבר רע והיזק בהעץ בעצמיותו, אז הבינה שאין הענין נוגע אליה כל מאומה, כי לא עלה עליה חוק הגזירה, ותקח מפריו ותאכל, ואולי יכול להיות, שעבור כך היה אדם הראשון נפתה לדברי חוה, אחר שנתחדש לו על ידה, אשר המיתה היא על דרך העונש מהגוזר ב"ה, ובאופן כזה מקום אתו למצוא כופר נפשו בהתחננו אליו וישיב חמת הגוזר מעליו. וכמוזכר למעלה. מה שאין כן מקודם חשב, שהמיתה היא לו הכרחיית מפאת טבעיית רעת האוכל, ואז אין לו הצלה משום צד.

וזהו כוונת דברי המדרש: איש תהפוכות ישלח מדון, זה הנחש שהיפך דברים על בוראו, רצו בזה לבאר, מהות רוע ענינו, לומר, שהוא דרך אחרת לו באזהרותיו יתברך, שלא כוון בהם על דרך העצה רק כגוזר חס ושלום. וזהו: ישלח מדון פירוש: שאמר אשר הוגעת הרעה אל העובר, הוא אך מחמת מדון וכעס המזהיר ובזה הפריד אלופו של העולם מן העולם לומר שאינו דורש טוב עולמו, זולת עניני עצמו.

חלק כ

ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו (ב', י"ח).

הנראה מזה המאמר כי עיקר מציאות מין אנושי הוא האדם, ואך בו היתה רצון אלהים יתברך, בהכינו שמים וארץ וצבאם, אבל האשה איננה זולת עבור, כי ראה ה' בהאדם ויוכח עליו כי לא טוב היותו לבדו עשה לו עזר כנגדו. ואם הדבר כן, נעמוד על פיהו על כוונת מאמר רז"ל: **וחנה היא מדברת על לבה** (שמואל א', א', י"ג) אמר ר' אלעזר משום ר' יוסי בן זמרא על עסקי לבה. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה, עינים לראות אזנים לשמוע פה לדבר כו' דדים להניק בהם, הדדים הללו שנתת על לבי למה, לא להניק בהן, תן לי בן ואניק בהן. (ברכות ל"א, ב') וראוי להבין מה שדייק לומר כל מה שבראת באשה, אם מכבר החליטו חז"ל ואמרו: לא ברא הקב"ה דבר אחד לבטלה, ובמדרש אצל יצירת האדם גם כן אמרו: אמר הקב"ה אני ובית דין נמלכתי על כל אבר ואבר ובראתיו שלא יאמר אדם אילו היה לי ג' עינים כו'.

ואחשוב בזה בשנעמוד על ההבדל (מובא למעלה) בין כלי חפצים, לכלי הכרחיים, והוא, כי הכלי אשר מלבד תשמישה ותועלתה עוד היא עלולה להתהדר ולהתנאות בה מיקרת יפיה ועוצם יפעתה, מדרך האדם החפץ במעשיו להוסיף בנתחים ופרחים וכמוהם בהעניינים, למען רבות ביקרה וליפותה כפי השגת יד בעליה. לא כן הדבר הנעשה מפאת ההכרח, אשר לא יספיק שימושי האדם בלעדה, ומהם כלי בישול, וכלי מים כלי שופכים וכמוהם, אשר לא יקחם האדם ולא יאספם הביתה, אם לא מפאת הכרחיותו אליהם, למלאות צרכיו בכמוהם, ממשפט האדם למעט בהם, ולצמצם בל יעדיף מהם יותר מכפי הכרחיותו וצרכו אליהם אם בכמותם ואם באיכותם, וכמו כן העושה לעצמו בגד חדש משפטו להרבות במעשהו במיני ציורין, ועל שפתו יוסיף כמה קשוטים והידורים, וכל אשר ירבה בו, אפילו יותר מהצורך, יהיה משובח בתכלית ההוד וההדר. אבל אם בהזדמן לאדם קרע בבגדו ויהיה מוכרח לתקנו באיזה הטלאות והסחבות למען יורכסו ב' צדדי הקרע, אז ימעיט ויצמצם במדת הטלאה בל תהיה כי אם במדת הקרע, ולא יותר. עבור, כי גם הוא דבר מגונה מאוד אל הבגד, אך בלעדה יותר מגונה בשיהיה הקרע מפולש, על כן יצמצם בה אך כשיעור ההכרחי.

כן הדבר בעניננו כי עיקר המציאות בבני אדם על הארץ המה הגברים והזכרים ואותם ברא הקב"ה כהוראת רצונו וחפצו לתורה ולעבודה, ועל כן יתוארו אצלו (על דעת הצעתנו) על שם כלי חפץ כי חפץ במו ה' לחדש מציאותם. אבל האשה לא ברא המקום ב"ה, כי אם מפאת ההכרח המבואר: לא טוב היות האדם כו', ולולא זאת לא היה שוקד

לבראה, ודאי כי במחצבה ובבריאתה צמצם יתברך מאוד אך כשיעור ההכרחי והצורך לקיום העולם, במבחרי ועיקרי הברואים המה הגברים העובדים את ה'.

וזאת אשר דברה חנה עליה השלום: כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה. ודברים סובבים על דעת האפשריות. לומר, האמנם אשר גם באיש לא ברא יתברך שום דבר לבטלה, עם כל זה, לו יונח שבו ברא יתברך, דברים נוספים על שיעור ההכרחי, לא היה מן התימה, להיותו אצלו יתברך, בבחינת כלי חפץ וכנזכר לעיל. אולם האשה כי אותה ברא אלהים אך מפאת ההכרח, ודאי יחוייב שלא יהיה במציאותה דבר אחד לבטלה, ואם כן, הדדים הללו למה נוצרו בי על חנם.

ועם דברינו אלה קרוב לומר טעם הגון על מה דקיימא לן מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. ולכאורה הדבר בלי מובן, למה יגרע גורל האשה במצות עשה שהזמן גרמא. אבל הכלל בזה כי האמנם ידענו אשר התרי"ג מצות בכלליותם המה עצת עליון לנו, עם קרובו אשר בהם ישיגו נפשות עם בני ישראל השלימות והתיקון המעולה כנודע למשכילים. עם כל זה בפרטם ראינו, כי כל הנבראים וכל ההויות שבעולם מוצאים חיותם ותיקונם על ידיהם ועל ידי האדם השוקד על קיומם, (וכמוזכר למעלה באורך), ומהם, מצות התלויות במקום, המה מחיות את המקום. כמו כל מצות התלויות בארץ, היתה הארץ מתעלית ומבורכת, בטוב התיקון והשלימות, מקיום מצות התלויות בה. וכמו כן, כל הבעלי חיים אשר הוקרב מהם קרבן לה' על ידיהם, היה מושג שפעת חיותם וקיומם, איש איש למינהו. ומהם, רבים מהמצות התלויות, בזמן מן הזמנים, המה לתועלת ולמחית הזמן ותיקונו, כי גם הוא נברא ומחודש ככל הנבראים.

כלל הדבר, כי האדם הוא המורם מהעולם ומלואו, וכל ההוויות על ידי מעשיו יכוננו, ועל ידו ישיגו מחיתם וקיומם ותיקוני מעמדם.

ואחשוב עוד כי כל צבא דור פרטי, לו חלק ה', תיקונו המסוגל לזמן שהוא בו. (כהוראת ידיעת רצונו יתברך) וכמאמרם ז"ל: מלמד שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו כו'. ההוראה: כי כן חייבה הבריאה שיהיה כל דור בזמן הנאות והמסוגל אליו, וכפי ההשלמה והתיקון, הצורך אל הזמן בעתותיו הפרטיים, מאישיו מבחרי מין האנושי, במעשה מצות הזמניות.

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך דמיון סוחר נוסע ועבדו נוסע עמו לשרתו, הנה על הסוחר יאמר איש הזה נוסע למקום פלוני ובזמן פלוני, על כי נסיעתו תלויה בהזמן והמקום, והמה מחייבים נסיעתו עבור תיקון ענינו ומסחרו, והיא לא תצלח בזולת מהזמנים והמקומות, כי רק לעת כזאת ובמקום ההוא, יחרוץ בענין חפצו ולא לעת

אחר ולא בזולת מהמקומות. לא כן, עבדו הנוסע עמו לשרתו, אין נסיעתו תלוי בהזמן ובהמקום כי אם בבעליו, כי למתי שיבחר הוא, ואל אשר ישאנו רוחו ללכת שמה הוא נוסע עמו. ולא יתכן לומר על העבד שהוא נוסע למקום פלוני או בזמן פלוני, כי אין נסיעתו עיקריית כי אם טפלה אל נסיעת אדונו.

כן הדבר בעניננו, כי הנה האדם מובחר מין אנושי אותו ברא אלהים בכוונה מכוונת ועיקריית להעמיסו בעול התורה והמצוה, מה שיש בהם תיקון העולם בכללו. על כן האישים והגברים מציאותם והווייתם מתייחס אל הזמן, כי הזמן גורם מציאותם לעתות הפרטיים דור ודור בזמנו, כי לא כל הזמנים שוים בסגולתם ובעילת תועלתם ותיקונם לאישיהם, וכמו כן עסקיו בעבודת ה' לתיקון העולם מהם המתייחסים אל הזמן, כי התיקונים תלויים בזמנים המסוגלים ועל כן שייך בו מצות שהזמן גרמא. מה שאין כן האשה אחרי שמציאותה איננה עיקריית כי אם טפלה, ואך לטובת ולעזרת האדם ואין מציאותה מתייחס אל שום פעולה עיקריית ולא נחצבה מראש להשלים על ידה תכונת נבראי העולם וחיותם, אף לא תיקוני הזמניות לעתותם, אם כן איך יתכן אצלה מצות הזמניות שהוראתם על תיקונים מיוחדים ומציאה עיקריית.

חלק כא

לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. (ב', י"ח) מהראוי לעמוד על העדר הטוב בהאדם בשיהיה לבדו ומה ענינו ומה בא לו בסיבתה, גם מלת עזר וכנגדו שהם ב' הפכים, וכבר הרגישו ז"ל ודרשו זכה עוזרתו לא זכה כנגדו. (יבמות ס"ג)

וכדי לבוא אל הביאור נקדים מאמר רז"ל רב חייא בר אבא בשם רבי לוי פתח: **אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות המה מהבל יחד** (תהילים ס"ב, י'). בנוהג שבעולם מה הבריות אומרים: איש פלוני נושא פלונית, אך הבל בני אדם. פלונית תנשא לפלוני, כזב בני איש. המה מהבל יחד, אמר ר' חיא עד שהן עשויין הבל במעי אמן, הם יחד. (ויקרא רבה פכ"ט, ח')

ולהבין כוונתם ז"ל, נקדים עוד דברי הנביא: **הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוקיך**, (מיכה ו', ח') וכלל הענין הוא עם מה שידענו כי מלבד מה שהאדם עלול לחטא מרחם אמו, כמו שכתב דוד המלך עליו השלום: **הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי**, (תהלים נ"א, ז') וכמאמר: **ועיר פרא אדם יולד**. (איוב י"א, י"ב) עוד זאת רעה חולה ורבה היא על האדם, מה שאיננו מכיר בגנות מעשהו, ואיננו מבחין בדרכיו הרעים, וכמו שאמר החכם עליו השלום: **כל דרך איש ישר בעיניו** (משלי כ"א, ב') וכמליצת רז"ל: כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי

עצמו. ממש כאשר יפול שחרורית על פני האדם, הנה מעצמו לא ידע בו ולא ירגישנו בלתי אם אחרים יודיעו אותו, אבל רפואתו והצלתו קרובה משני פנים, האחד. בשישמע לקול מורים ולמוכיחים, שהם, רשעו נגד פניו יענו ויורו אותו הדרך הטוב והאמת. וכדי להקל הענין על האדם, שלא יצטרך לשמוע גערת חכם והלמות צדיק, בא שלמה המלך עליו השלום ויעץ עליו עוד אופן הב' והוא מה שאמר: **עיניך לנוכח יביטו** כו'. (שם ד', כ"ה) כלומר אשכילך ואורך האמת, שאין האדם רואה חובה לעצמו, במופת, כי רעך אשר כנפשך, הנה גם הוא איננו מרגיש בחסרון מעשהו, ואיננו מבחין ברעתו, מפאת כי דרכו ישרה לעיניו. אבל אתה תחזה ועינים לך לראות ברעתו. (כי מהנקל הוא לאדם להרגיש במעשי זולתו ולא כן במעשי עצמו כנודע) ואם כן שפוט נא, כי גם אתה, שגית ברואה מה שלעיניך דרכך ישר וטוב. וזהו: עיניך לנוכח יביטו, כלומר תביט על מעשי אישים הנוכחיים, ותראה בהם שאינם מבחינים מאומה מרעת מעשיהם, ובזאת: וכל דרכיך יכונו. כי מהם תדין על עצמך, ממש כהסתכלות במראה הלטושה, שפעולתה לחוות לאדם דמותו. וזהו: הגיד לך אדם מה טוב, כלומר אך על ידי אדם זולתך, תעמוד

[24]ועם דרכנו זה יתבאר לנו יפה אף נעים מאמר צופר הנעמתי: ואיש נבוב ילבב ועיר פרא אדם יולד (איוב י"א). והוא מאמר סתום. ורז"ל אמרו בביאורו (ב"ב י"ב ב'): קודם שיאכל אדם וישתה יש לו שתי לבבות, לאחר שאוכל ושותה אין לו אלא לב אחד. ומה שהועילו רבותינו ז"ל אל באור המקרא, לא ידענו איך נמשך לזה מאמר: ועיר פרא אדם יולד.

אבל שא נא עיניך וראה מה שכתבנו בספר "שמן המור" (בחמשה עשר משני) בביאור מאמר: שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש (משלי כ"ז, י"ט). כי הנה כבר מפורסם מליצתם ז"ל: כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו. ונתקיים בו מאמר, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים. וכל זה בא אל האדם, עם מה שמוחלט אצלנו מפי חז"ל (סוטה ב' א'): אין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות. היינו, כי רוח התאוה המתנוססת בו, תאפיל אור עיניו מראות ברע, עד כי יתרשמו בו צדדי ההיתר, ואומר מותר! ע"ד שכתב החכם בס' המדות (בשני לשביעי), כי החוטא אשר ישלטו בו התאות, אין בו דעת כ"א סברא. היינו: בעבור התגברות כח המתעורר, יטהו דמיונו לחשוב סברא גרועה להיתר. וכן כתב בעל העיקרים ז"ל (בשבעה עשר מרביעי): כשיתחיל הכח התאוני להתאות, יתעורר הכח השכלי לחשוב מחשבות, ולבקש דרך, לזה שיוכל להשיג תאותו. וימציא בשכלו סברות בדויות והיתרים כי נכון לעשות כן. אמנם, כ"ז הוא בהזדמן לאדם תאוה על עצמו, ויתעורר בקרבו כח המתעורר. יתכן לומר, כי עם התגברות התאוה, יטהו דמיונו לצדד ויאמר מותר! אולם היזדמן שיתאוה ראובן על שמעון כי איככה יעורר אותו, כח המתעורר, שיעשה זולתו א"כ בעת שרואה ראובן את מעשה שמעון, אז יביט האמת, כי ברע הוא. ויפה אמרו: כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו.

ומה נעמו בזה דברי פי חכם שהע"ה: נפש רשע אותה רע לא יחון בעיניו רעהו (משלי כ"א, י'). ר"ל, גם כי נפש רשע תתאוה אל הרע, עכ"ז כאשר יראה מעשים כאלה אצל הזולת, לא יחון בעיניו רעהו. לכן יפה העיר אותנו הנביא ע"ה ואמר: הגיד לך אדם מה טוב (מיכה ו', ח'). ר"ל, יותר נכון לפניך, כי יגיד לך אדם אחר, מה טוב ומה ה' דורש ממך. כי עצת הזולת עליך, טהורה היא מכל צד. כמאמר: ומתק רעהו מעצת נפש. אכן, לבל יתעקש האחד, ולבל יעמוד להתווכח לאמר, מה זאת לי שאשמע אנכי לעצת הזולת, אין אני צריך אליו. גם לי לבב חכם כמוהו, ומה יתן ומה יוסיף איש אל לבו מלב איש זולתו. ע"ז המליץ שהמע"ה בחכמתו הנפלאה ואמר: הלא, שמן וקטרת ישמח לב. כמאמר (יומא ע"ו ב'): חמרא וריחני פקחין. מה שאינו רק מין ממיני הצמחים, והם פועלים בנפש המשכלת, אשר באדם בחיר הנבראים. ומעתה דון ק"ו, אם שמן וקטרת ישמח לב, והאדם יתפעל ככה ממינים גשמיים, לטהר רעיוניו, לבררם וללבנם, כש"כ: ומתק רעהו מעצת נפש. כש"כ שתתפעל נפש המשכלת, מן נפש

על הטוב והאמת.[24] (והארכנו בזה בספרנו "ספר המדות" בפרק שמיני משער האהבה עיין שם בשיורי המדות (בט"ו משני) בספרנו "שמן המור").

והן זאת היתה מרצון חכמתו יתברך במה שכתוב: לא טוב היות האדם לבדו, כי על ידי שהאדם בעצמו איננו רואה גנותו, מוכרח להטות אוזן, לשמוע כלמודים דברי זולתו. או אם בעיניו יראה את זולתו, כי גם הוא הולך חשכים ואינו מרגיש חסרונו וידון ממנו על עצמו. וזהו: אעשה לו עזר כנגדו, פירוש או שתהיה לו לעזר על ידי מה שיביט בעיניו על זולתו וידון דין על עצמו, או אם לא ישכיל על זה יצטרך להטות אוזן לתוכחת מגולה. וזהו שדרשו ז"ל: זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו, כלומר שתוכיחנו על פניו.

ובזה יצדק מאמרם ז"ל, במדרש הנזכר לעיל והוא כי ידענו שזווג האדם נעשה למעלה בתחילת יצירתו. וכמאמרם ז"ל: ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת, בת פלוני לפלוני (סוטה ב'). ופה בעולם הזה יזדווגו על ידי סרסרות שדכנים המעריכים גם כן לומר פלוני ישא פלונית. והאמנם כי על ידיהם יבצע הקב"ה את מעשהו, אבל אינם יודעים ואינם מבינים אל פעולות ה', כי המה יעריכו משפחה מול משפחה או נדיב לקראת רעהו וכמוהם, וכל זה הבל ודבר כזב, כי למעלה העריכו זו אל זה, להיותם או לעזר, או להתנגד. ושוקלים בפלס ומאזני המשפט, זיווגם של בני אדם איך פלוני ראוי לפלונית, ממש כמערכת הרפואה להחולה.

וזהו דברי המדרש: אך הבל בני אדם כו' בנוהג שבעולם, מה הבריות אומרים פלוני ישא פלונית כו'. במאזנים לעלות, כלומר: מרבים הבל וכזב במה שהוא ענין גבוה העולה הוא למעלה במאזני ה'. ושם, בדבר ה' נעשה זיווגם העליונייי. וזהו: המה מהבל יחד, עד שהמה, הבל במעי אמן, הם יחד, כלומר נתהווה הזיווג למעלה ושם נערך עזרם ומגנם.

חלק כב

ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו. (ב', י"ט)

ראוי להבין מדוע הקדים הכתוב, במאמר: וכל אשר יקרא לו כו' טרם היה קורא, יותר מהנכון היה שיאמר הכתוב, אחרי אשר קרא להן שמות, וכל אשר קרא לו האדם הוא שמו, ויתבאר לנו הענין על פי מדרשם ז"ל (במקומו): אמרו מלאכי השרת מה טיבו

המשכלת, וימתק לו, יותר עצת הזולת, מעצת נפשו. והוא פי' יקר לנבון דעת. (ועי' בס' "שמן המור" הארכנו עוד במאמרים אחרים). ומעתה, המשל הזה בעצמו, בצלמו ודמותו, לקח צופר הנעמתי להוכיח את איוב, לבל יתיאש לומר: מי יתן טהור מטמא גו' ע"ז השיב לו, ואמר: הלא עיניך רואות, ואיש נבוב ילבב, קודם שאכל, אדם יש לו שתי לבבות, ואחר שאוכל ושותה אין לו אלא לב אחד. ומעתה, עמוד והתבונן אם גם מדברים נשמיים יקבל האדם תועלת לנפשו, כבר תוכל להאמין, כי גם מן עיר פרא, אדם יולד. אם אתה הכינות לבך. והענין יקר.

של אדם? אמר להם הקב"ה: חכמתו מרובה משלכם. הביא לפניהם את הבהמה ואת החיה כו', אמר להם זה מה שמו ולא היו יודעין. העבירן לפני האדם, אמר זה שור וזה חמור כו'. ומהראוי להתבונן גם בזה, כי מה זאת להם למלאכי מעלה שנעדרו ידיעה זו והאדם ידע.

אבל כלל הענין בזה, הוא על פי מה שבארנו למעלה באורך, אשר כל הכחות והמדות הטובות והרעות, נחלקו לברואי מטה, אשר כל אחת תשמש בכחותיה ומדותיה הפרטיים, המוטבע בהם ולא תעשה מה שחולק לאחרת. כי אין לה בחירה ורצון, רק טבעה המכריחה להנהגותיה ולתנועותיה, כמארז"ל: אלמלא לא נתנה התורה, היינו למדין צניעות מחתול, גזל מנמלה ועריות מיונה (עירובין ק', ב'). והאדם, הוא הכלול מכולם, מכחותיהם וממדותיהם, ובידו נתן הקב"ה הבחירה שיבחר לשמש באשר יחפוץ, ועל כל אלה יביאהו אלהים במשפט.

עוד ידענו, כי שם כל נברא, הוא לפי בחינתו ושימושו ומדותיו הפרטיים, כמארז"ל למה נקרא שמה חסידה שעושה חסד עם חברותיה. אנפה, שמנאפת עם חברותיה כו'. (חולין ס"ג, א') והאדם, אחרי שהוא כלול מכולם, מכל המדות והכחות, אליו מוכנים ועומדים כל השמות מברואי מטה, לפי עת השתמשו, בהמדה מהמדות אשר לה יאות השם ההוא.

ועל כן יעקב עליו השלום בברכו את בניו עליהם השלום, חלק להם תארים נפרדים, שונים זה מזה. גור אריה, יהודה. דן, נחש. וכן זולתם. והוא מפאת הכרתו והבחנתו בבחינת כל אחד, והמדה אשר הוא משמש בה ביותר, קראו בשם הנאות אלי'.

והנה ידענו, כי האישים העליונים גם להם, חלק הקב"ה לכל אחד ואחד מדותיו וכחותיו, והמה מובדלים ומופרדים במדותיהם, יש בזה מה שאין בזה. אשר על כן החליטו רז"ל: אין מלאך אחד עושה שתי שליחות. שהוא מסיבת היותו משולל ממדות הפכיות ומהם הכעס והרצון רחמים ורוגז וכמוהם. אבל השם יתברך נטע בהם, בכל אחד כח פרטי שישמש בו כל ימי היותו בל יעתק ממנו, ומה שהוא ההיפך מכחו וממדתו, אין לו בה הבחנה, ממהותה ואיכות פעולתה. ולא ירגיש במה שמתנגד להמוטבע בו. והן לעילה זו, היו מלאכי השרת משוללים מידיעה זו, לנקוב שמות הנבראים, יען היותם נעדרים ההבחנה בכח כל אחד ומדתו. לא כן האדם, עם היותו כלול ומשוכלל, ממדות וכחות הפכיות, עיניו תראינה תכונת המוני הנבראים, והתבונן במהותם, ואיכות פעולתם ומדתם של כל אחד, מפאת היותם כלולים ונמצאים גם בו על כן ידעם בשם.

וזהו כוונת הכתוב: ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו. ומבאר סיבת קריאתו לאמר: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, כלומר, גם לו מוכן ויאות השם ההוא, בעבור כי המדה ההיא כלולה גם בו. ולכן לכלם בשם יקרא.

חלק כג

המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת. (ג', י"א)

הנה מהראוי להעיר על יתורי המלות: אשר צויתיך לבלתי כו'. מה מנו יהלוך אם יאמר: המן עץ הדעת אכלת? ונבין הענין על פי משל לסוחר אחד, שבא לשבות אצל אכסנאי אחד, והיה אתו ארגז קטן אשר בו היה מונח צרור כספו. ומחמת איסור ההוצאה בשבת, לא היה יודע מה לעשות בהמפתח לתתו במקום משתמר, ויתיעץ לתתו תוך הארגז, ולהסגירנו בו. ויהיה שמור וחתום במסגרתו תוך הארגז, עד אחר השבת. ואז יקרא לבעל מלאכה ויפתח המסגרת בדבר קל. והבעה"ב בנתנו עיניו בממונו, ויהי אך יצוא יצא הסוחר מביתו, בדק הבעה"ב בין מפתחותיו ויחפש בהם, וימצא אחד המסוגל לפתוח בו הארגז, וילך ויפתחהו ויוציא הכסף והארגז סגר אחריו. ויהי אחר השבת קרא הסוחר לבעל מלאכה לפתוח לו הארגז וירא והנה המפתח שמור בתוכו וצרור הכסף איננו. וישתומם על לבו מאד, לאמר, אם המפתח היה סגור איככה נפתח הארגז.

הנמשל כל התאות והחמדות המוטבעות באדם לטוב והערב, נתהוו מסיבת אכילת האדם מעץ הדעת, כי כן נקרא שמו עץ הדעת טוב ורע, על היותו הפותח שער למבוא התאוה והחמדה. ובלעדו לא היה האדם יודע ולא היה מבחין בין טוב לרע. אשר על כן, הבורא יתברך קדם פני אדם הראשון ויצוה ויאמר לו: **מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל** (ב', ט"ז), למען יהיה לבו ריק מכל חמדת העולם המדומיים והכוזביים, כי לא יהיה לו הבחנה בין הטוב והרע. ובזאת טמן יתברך מפתח התאוה מאת פניו ויסגור אותו במחבואות מסגרת אזהרתו. והאדם טרם אכל מפריו עודנה היה מפתח התאוה נסגר ממנו. על זה בא יתברך ושאלו לאמר: מאין נמצא אתך החמדה והתאוה לאכילת העץ, אם עודך היית משולל ונעדר התאוה טרם אכלת ממנו, וזהו: המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת (ויהיה הה' במלת המן ה' התימה) כלומר, מאין צמחה תאותך ותשוקתך לאכילת העץ עצמו. ענה ואמר: האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי כו' כלומר, זה היה מסיבת מפתח אחר כי היא פיתני ואפת. וכמבואר במדרש שהיתה מייללת עליו עד שאכל.

ואחר כך אמר אלהים גם אל האשה: מה זאת עשית. ולא אמר "למה עשית" אבל המכוון הוא, כפי דברינו בהמשל: איככה נפתח הארגז באם המפתח היה מסוגר. וזהו: מה זאת

עשית, כלומר ספר נא ענין וסיבת עשיתך, כי איככה אשר לא בחן בטוב יתאוה לטוב? ותאמר: הנחש השיאני. ובמדרש: נישואין היתה לו בה. והיינו שהטיל בה זוהמתו ובזאת נפתח הארגז במפתח אחר וכח אחר מעורב בה.

חלק כד

ויאמר ה' אל הנחש כי עשית זאת כו' עד **על גחונך תלך** כו'. (ג', י"ד)

מהראוי להבין איך נמשך מאמר: על גחונך תלך למאמר הקודם: כי עשית זאת. והנראה עם מה שידענו מקדמונינו עליהם השלום, אשר קודם חטא האדם היה היצר הרע עומד מנגד וחוץ ממנו, וכחו היה בפה לפתות האדם בחלק שפתיו. ממש כאשר ידבר איש אל רעהו, ואחר החטא נתמזג בהאדם ונעשה מגורו בקרבו ומסיתו בקרב לבו, למרות פי ה' יתברך.

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך דמיון, אחד נסע לדרכו על אודות מסחרו ויהי בעברו דרך עיר אחת פגע בו נער אחד והוא מקרוביו מסכן ודל, ושחר פניו לאמר, הן נתקשרתי בתנאים עם ב"ג והעדר המלבושים עצר עלי מבוא בנשואין עמה זה זמן כביר, הבטיחו הסוחר שיביא לי ממיני משי ורקמה על זוג בגדים בשובו מדרכו דרך שם, ויהי בשובו בא לפניו וחותמו ופתילו בידו, אמר לו הסוחר מה אלו בידך, אמר לו כבר היה לי נישואין, עם מה שסמכה דעתי עליך הנדיב כי תלבישני בגדי כבוד כמה שהבטחתני, אמר לו הסוחר, מעתה מה לי ולך מאומה אחרי כי מכבר זוגתך נשואה לך ידעתי כי לא יגרשוך בעבור העדר המלבושים.

הנמשל כי קודם חטא האדם שלא היה להנחש כח להסיח ולהדיח אלא בפיו, ממש כסרסור המפתה ללוקח ומשבח הסחורה לפניו. (אם ישמעו אליו ואם יחדלו) אז היה הצורך אליו הדרת הקומה ותואר הפנים וההילוך והדיבור כבני אדם, אבל אחרי אשר ניתך זוהמתו והטיל בו ארס תכונתו ורעתו, עד אשר האדם היה נמשך אל החטא מסיבת עצמו ורוע לבו, מה להנחש עוד להדרת התואר והקומה. וזהו מה שאמר יתברך: כי עשית זאת כלומר, אחר שכבר כלית המעשה ההוא להטיל בו רוע זוהמתך ובקרבו תשים ארבך. אם כן מה לך עוד להתואר והקומה, כי המה אך למותר כי ידך רב לך לבצע מעשיך גם אם על גחונך תלך.

חלק כה

עוד ביאור על זה בשנעיר עוד במאמרם ז"ל: "**ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת**". עם כולם נשא ונתן. עם אדם נשא ונתן, עם חוה נשא ונתן ועם הנחש לא נשא ונתן, אלא קפץ עליו ופסק לו את דינו. (פרשה כ', ב')

וכדי לקרב הדבר מדוע לא הניחו יתברך לטעון, נאמר בהבנת הדבר על פי מאמר רז"ל: חבל על שמש גדול שאבד מן העולם. שאלמלא נתקלל הנחש היה כל אחד מישראל מזדמנין לו שני נחשים טובים אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום, להביא לו סנדבלים טובים ואבנים טובות ומרגליות. ולא עוד אלא שמפשילין לו רצועה תחת זנבו ומוציא בה עפר לגינתו ולחורבתו. (סנהדרין נ"ט, ב')

אשר הוראת דבריהם הוא שהיה עיקר מציאות הנחש לסיבת תשמיש האדם, ויהיה בזה מן התימה כי אחר שישמש בו האדם ענין יקר ונכבד ישוב יקחנו לעבודה בזויה ופחותה וענין בהמיי, ואם כן מהראוי לדעת מדוע עשה ה' ככה במחצב בריאתו.

אבל הבנת הענין כך הוא. כי נודע להמעיין בדברי חז"ל אשר קודם החטא היה האדם זך ובהיר מכל סוגי התאות והחמדות, מקודש ומטוהר כאחד מצבאי מרום. דמי לבר אלהין. אשר אז היה הראוי אליו אך המנוחה והמרגוע כעיר וקדיש. ולסיבת טורפו ומזונו והזולת מהצטרכותיו ברא לו אלהים, הנחש אשר על ידו יעשה כל מעשהו למגדול ועד קטן. אבל אחר שהטיל בו הנחש זוהמתו הרעה ועשהו עלול לחטא, ראה יתברך כי לא טוב עוד המנוחה אליו, הכין לו עבודה רבה. והוא בקשת טורפו ומזונו, והזולת ממחסורי האדם מטעם המבואר בחז"ל (אבות) שיגיעת שניהם משכחת עון.

וזהו שאמר יתברך: ארורה האדמה בעבורך, למען הרבות לו עבודתו ויגיעתו. וכאמרם במדרש: אמר רב אחא מי גרם להם שימרדו בי לא על ידי שהיו זורעים ולא קוצרים. מכאן ואילך, זרע וקציר (בראשית רבה פל"ד, י"א). ומעתה נבוא אל הענין. והוא על פי דמיון לעשיר גדול שהיה לו בן יחיד רך וענוג למאד והיה אביו מניח לו מכל עסקיו הרבים אשר לו בבית ובשדה, ויעזוב את כל אשר לו על יד נאמן ביתו בא בשכרו, והוא היה העוסק בכל ענייני מסחריו וקניניו, פעם נלוה האיש הזה אל בן העשיר בערמה והיה מבהילו ומפחידו בדמיונות רעות וידבר על לבו משאות שוא ומדוחים המפחידים אוזן שומעם, ויהיה כי נעצב הבן וירא אביו וידע את אשר עשה לו, חבורתו את האיש ההוא. וישאל ברופאים להגיד לו עילת הפגת פחדתו ויראתו ועצבותו. ויאמרו הרופאים הנה רפואתו והצלתו קרובה, כשיהיה מעומס ברב היגיעות, וכובד המלאכות, ונטל העסקים. ושיהיה משאו ומתנו עם הבריות, ואך בזה ינוס לעזרה. כי יבריח משאות הכוזביות מקרב לבו, ויגרשם מרוחו הרגז, במה שיהיה עליו משא הטורח מענינים כאלה, האב בשמעו דברי הרופאים אמר לאשר על ביתו, גש הלאה. כי אין לך עוד חלק בהעסקים אשר לי, מסיבת הפחדתך לב בני, והאיש ההוא דימה בנפשו כי בענש בא עליו, מה שעשה אתו רעה, החל להתנצל לפניו ולהוכיח באמתלאות כי איננו חייב בדבר, אמר לו

העשיר הלא בין כך ובין כך הפסדת, כי גם אם אינך חייב בדבר לא תעבוד עוד עמדי כי כל עסקי לבני אתן, יען כי רפואתו ותועלתו קרובה מסיבתם ואם כן מה לך עוד בביתי. **הנמשל** מובן מדברינו הקודמים. וזהו מה שאמר יתברך, אל הנחש: כי עשית זאת כלומר, יהיה איך שיהיה, אבל אחרי עשותך זאת שזוהמתך הרעה כבר נתמזגה בהאדם, אשר מעתה הצורך אליו היגיעה ורוב עבודה. אם כן מעתה אין מהצורך לשירותך ולשימושך, ולזאת, ארור אתה כו' ואין מקום להנחש דבר מאומה ולטעון נגדו יתברך כי מה יתן ומה יוסיף.

ונעמיק עוד יותר בהבנת הענין, בשום לב אל מה שהפליג ז"ל באבידת שימוש הנחש באמרם: חבל על שמש גדול שאבד כו', גם מה שדייקו ואמרו: היה כל אחד מישראל מזדמנין לו שני נחשים ולא הסבו דבריהם אל כלל מין האנושי לומר היו מזדמנים לכל אדם שני נחשים.

וכדי לבא אל הענין נקדים מאמר הנביא: **כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם**. (הושע י"ד, י') דע כי כל חפצי העולם הזה כלולים מב' סוגים והם ערב ומועיל, ומתבקשים אל האדם על ידי ב' עילות הם: החכמה והתאוה, כמו עסק מסחר, יש העוסק במסחרו עבור תועלתו למען השיג בו מחיתו ומחית ביתו, ויש עוסק מפאת תאותו כי חפץ בהון ועושר, וכן נשואי אשה ורבים כאלה שיארך זכרם. והן על ב' סוגים האלה דיבר הנביא עליו השלום ואמר: צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.

ובזה נעמוד על דברי החכם עליו השלום: **צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר**. (משלי י"ג, כ"ה) כי הנה המבחן בזה לעמוד על מחשבת העושה אם הוא מכוון לתועלתו או לערבותו, הקרוב לדעת באם יאונה אליו דבר מה, שעל ידו יוכל לעמוד על השלמת העסק המועיל בקיצורו, ויחדל מעשות עוד בעסק הזה, זהו לעד שאיננו רוצה במעשהו זולת התכלית הטוב והמעולה, כמו מורה השעות שהוא נושא ב' סוגים הנזכרים, כי זולת התועלת הרב המושג ממנו עוד הוא דבר רב היופי והדרת הקנינים, ובאם יבקש אחד לקנות זייגר לביתו ודאי כי נוכל לדונו על ב' פנים, אם מפאת חפצו בהשגת התועלת ממנו, גם מהקרוב לשפוט עליו, כי כוונתו להשביע תאותו ולהתפאר בהדרתו. והדרך הקרוב לבא אל תוכן כוונתו, הוא באם באותו העת, לקח שכנו הקרוב אל ביתו, מורה השעות אשר יתן בקולו קול עוז להשמיע גם אליו מספר השעות ומחציתם וכמוהם, הנה בזה יבחנו עשתונות האיש ההוא. כי אם יניח ידו עוד מלחזור אחר כלי ההוא, יוכיח על פניו כי כל מגמתו ותשוקתו לא היה בלתי אל טוב תכליתו ותועלתו. מה שאין כן אם עוד ירבה לבקש על קניית הכלי הנזכר לעיל, גם אחרי הושג אליו התועלת התכליתי בזה

יתנכר כי מגמתו ותשוקתו אך למה שמפיק ערבותו, ומזה תמשיל על כל עניני וחפצי העולם הזה.

וזהו: צדיק אוכל לשובע נפשו. כלומר, איננו דורש באכילתו זולת השובע ושבר הרעבון, ועל כן בהשיגו תועלתו גם בלי הערבות הנה הוא שמח בלבו. לא כן הרשעים כי יבקשו ערבות אכילתם וכל מגמתם וחפצם למלאות תאותם, ואשר ישאלו עיניהם וגם אחר השגתם התועלת הצורך עוד בקשה נפשם ערבות הדבר אבל סגר עליהם בטנם בלי לקבל עוד. וזהו: בטן רשעים תחסר כלומר, נגרע להם מהבטן כי קטן הוא מלקבל כשיעור חפץ תאותם.

ועל דרך זה נבין דברי הנביא מה שייעד לנו: **ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם**. (יואל ג', כ"ו) ונמתיק הענין במשל אחד היה לו ב' בנים במרחקים דרים בעיר אחת אחד עשיר והשני איש מסכן ודל, והעשיר עם רב הגעגועים שהיה לו לבוא להתעלס באור פני אביו עסקיו הרבים עצור עצרו על ידו ולא נתנוהו הלוך גם מקיר העיר וחוצה, פעם החליט בדעתו וגמר אומר, יהי מה הנה בקרב הימים אשליך כל עסקי אחרי גוי ואעלה אל אבי, אחיו הדל גם הוא עם ראותו כי כלתה אליו לחיצת הזמן אמר בלבו, מעתה ההכרח אתי להרחיק נדוד ולשוט בארץ לקבל מתת הנדיבים. ולמען העלם יעלים את הדבר מאנשי עירו גלל על שפתיו ואמר אהה כי עבר עלי עדן עדנים ופני אבי לא ראיתי השקט לא אוכל עדי אקום ואתהלך אל בית אבי, וכוונתו היה אשר בדרך לכתו יסור אל נדיבי העם בכל עיר ועיר עדי בואו אל עיר אביו, וכמו כן בשובו. העשיר בהתוודע אליו מאחיו העני כי חפץ לנסוע אל אביו שלח אחריו ואמר לו הלא אני כמוך אזרז נסיעתי לאבינו עתה לכה עמדי, ויסעו וילכו יחד אל אביהם. והנה מגמת וכוונת כל אחד מחולפות בטוחות זה לכבד אביו וזה לקבץ ממון, ויבחנו לאמיתן, ויתברר ענינם, באם אביהם גם הוא געגועיו הרבים העירוהו לנסוע ולבוא אל בניו. והם כצאתם את העיר לא הרחיקו ללכת וישאו עיניהם והנה אביהם נוסע לקראתם, אך אז תתוודע ותתברר כוונתם לעין כל. כי העשיר כראותו את אביו מה מאוד ירבה לשמוח בפגעו בו עודו קרוב אל ביתו. לא כמוהו אחיו הדל כי בפגעו באביו נפרע מועצותיו ומחשבותיו אשר חשב, כי כל עיקרו בנסיעתו היה אך להרבות בנסיעות לקבוץ על יד נדבות המתנדבים.

הנמשל כי הצדיק כל מגמתו וחפצו באכילתו אך להחיות את נפשו ולשבור רעבונו. והרשע בשגם גם הוא אוכל לרעבונו, אולם עודו מחזיק בדרך אכילתו יסור ויקבץ און לו היינו להתעדן באכילתו וללחום במטעמים כאות נפשו התאונית. והבחינה על שניהם

היא באם יפגעם השביעה טרם ירבו לאכול, כי הנה הצדיק אם יקרה לו שיהיה שבע גם מאכילה קטנה וקלה מה מאוד ישבע גם נחת כי מה לו להרבות בענין בהמיי כזה. אבל הרשע לרעה יחשבהו כי חפצו לאכול ולהתעדן עוד ובטנו העומד על מילואו עצר עליו. (וכאשר בארנו ובטן רשעים תחסר) וזהו: **ואכלתם אכול ושבוע**. (ועל דרך מה שדרשו חז"ל אוכל קימע ומתברך במעיו) **והללתם את שם ה' אשר עשה עמכם להפליא**. כלומר, תהללו ה' על הפלא הנורא ההוא שתשבעו מאכילה מועטת, ומאז: ולא יבושו עמי לעולם. כי על ידי זה יתוודע טוב כונתם אשר אינם רוצים במאכלם מפאת ערבותו כי אם מפאת תועלתו.[25]

ומעתה נבוא לביאור המאמר הנזכר לעיל. כי הנה הקב"ה ברא עולמו באופן שגם הרשעים ימצאו ערבותם ובמה למלאות תאותם, אשר על כן ברא יתברך בהמות וחיות איש איש למלאכתו אשר המה עושים, השור לחרישה, החמור למשא, הסוס לרוץ וכאלה. ומה שיעשו הם, לא יעשה העבד כי ידיו רב לו לישא וליתן בעסקים נכבדים לשלחו למרחקים להביא לו אבנים טובות וכמוהם, והוא אך למען הגדיל מעשיו ולהרבות באודותיו למען השביע עינו ולבו השואלים תענוגות בני אדם עד למרבה. אבל האיש הישראלי היה מהראוי שלא יהיה לו כי אם משרת אחד משכיל ומצליח לכל עבודה גדולה וקטנה ויהיה מעט הכמות ורב האיכות. ולעילה זו ברא ה' יתברך הנחש שיעבוד האדם ושרת אותו בכל הענינים, היינו לשלח אותו לאסמפיא להביא לו אבנים טובות ומרגליות, ולא עוד אלא שמפשיל לו רצועה תחת זנבו ומוציא עפר לגינתו ולחורבתו שהוא ממעשי השור והחמור, למען המעיט עליו הטרדות והעסקים ולמען ינוח מרוב העבודה, וכמו שביארנו בדברינו הקודמים. וזהו שדייקו, חבל על שמש גדול כו' היה כל אחד מישראל מזדמנים לו ב' נחשים, לא אל הזולת. כי אליהם אין הקיצור בעניני תענוגי עולם הזה משובח, כי במה ימלא תאות לבו אם לא בהשיגו כל חפציו דבר דבר על אפניו.

והנה כל זה היה כביכול ראשית רצונו יתברך, שלא היה עדיין היצר הרע שולט באדם. אבל אחר החטא ראה יתברך כי טוב להעמיסו ביגיעות ובעסקים רבים כמאמר חז"ל: שיגיעת שניהם משכחת עון. וכמדובר למעלה, אם כן לא יצלח עוד שמש גדול כזה שיעשה כל המלאכות שעל האדם לעשותם, וזהו: ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה כו'. והדמיון בזה לאחד שהיה לו משרת נאמן רוח, רק היה מטבעו לישן

[25] ועל דרך זה היה ה' יתברך מנהיג אותנו במדבר הנורא. כי המטיר עלינו דגן שמים, מה שהוא מעט הכמות ורב האיכות. רצוני לומר, מין פרטי, והיה כלול מכל הטעמים. כי חפץ בנו ה' שנשיג חפץ המועיל, על דרך הקצר המשובח. אמנם, האספסף התאוו תאוה לאמר מי יאכילנו בשר. כלומר, ולא שנטעום בהמן טעם הבשר:

הרבה מאד והיה קשה מאד להקיצו משנתו. עד כי גם בקומו ממשכבו היה דעתו בלתי צלולה ובלתי מיושבת עליו כראוי והיה הולך ומתנמנם, מה עשה אדונו, עת שהעירו משנתו היה מרבה לייגעו בעסקים ובמלאכות זרות למען הסר שנה מעיניו ותנומה מעפעפיו. והנה ראשית מלאכתו עליו בכל יום בבוקר להדליק לו הנר והיה מהצורך לו להוציא האש באמצעיים דקים המיוחדים לזה, והיה משפט אדונו לפזר האמצעיים האלה בכל פנות הבית, למען יצטרך המשרת לחפש אחר כל דבר פרטי ולמשמש בחושך במקומות שונות ובכלים מכלים שונים. ובתוך כך יתעורר היטב משנתו ומתרדמתו, פעם הביא אחד, למכור כלי העלולה להוציא אור עם נגיעה קלה ובמעשה כל דהו, והיו רבים עליה הקופצים לקנותה אך הבעל הבית הזה לא הניח אותו בוא הביתה, למען לא יראנו משרתו עם הכלי ההוא. כי אליו יאתה אך היגיעה והעבודה בענין הזה. הנמשל כבר מובן מדברינו למעלה וזהו: כי עשית זאת כו' כלומר, אין מקום לטענתך, כי כמוך כבר לא תצלח.

חלק כו

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך כו' **ארורה האדמה בעבורך** כו' עד **שובך אל האדמה כי ממנה לקחת**. מדרש: אמר לו קומץ עפר של אדמה שנבראת ממנו לא גזול בידך (פרשה כ', י').

הנה הוראת דבריהם הוא, כי כוונו לתת טעם על גזירתו יתברך על האדם שישוב אל האדמה למען לא יהיה קומץ עפר גזולה בידו, ואם כן מה יאמרו, אלו לא חטא האדם בעץ הדעת והיה חי לעולם לא היה קומץ עפר גזולה בידו.

ונקדים לזה עוד מדרשם ז"ל: (פרשתנו) ארורה האדמה בעבורך. וזה לשונו: כדאמרי אינשי לייטין ביזייהו דהדין מניק, וביאורו הוא על דרך דמיון, כשיחלה תינוק יונק שדים אשר מהצורך אליו לקבל רפואות, והוא להיותו קצר רוח מהכיל מזורי הסמים החדים והמרים. המשפט לתת הרפואות למניקתו והילד עם המוצו חלבה יתפעל ממנה ושב ורפא לו. כן הדבר בענינינו, כי בעת ברא אלהים אדם על הארץ שלח אמרתו עדי' כי תוציא ברכתה להאדם על צד המילוא והריוח למאד, למען יהיה מאכלו בריאה ומשתה שמנים דשנים ורעננים ומבלי ליאות ועמל האדם מאומה, כי כן היה ראוי אליו קודם החטא וכמדובר למעלה, אבל אחר החטא כי לא טוב עוד היות האדם מתעדן מחלב הארץ. היתה עצתו יתברך לקלל האדמה בעבור האדם ולמנוע הפלגת ברכתה הרבה למען לא ירוה נפשו דשן, כי על ידי כן יסור לבבו מחטוא וכנזכר לעיל באורך. וזהו: ארורה האדמה בעבורך. ובא מליצתה, לייטין בייזיא דהדין מניק. כלומר הוא יתברך

קלל האדמה יען כי היא המספקת מזון האדם והוא מקבל חיתו ממנה ההכרח להיותה מקבלת קללה עבור תועלתו ותיקונו.

והנה מכבר הוכחנו למעלה אשר האדם הוא משותף ומורכב מחלקי כל חי ומדותיהם וכחותיהם למען אשר על ידו ישיגו שפעתם ומחיתם ומברכתו כולם יתברכו. ומאז דבר אלהים נעשה אדם שמחו ונאספו יחד להאציל חלקי המדות והכחות לתתם להאדם אשר עשה ה' ובשמחתם לא יתערב תוגה עד כהיום, יען כי גם היום משיגים טובתם על ידי האדם וזכות מעשיו. אך הארץ להיותה מוכרחת אחר החטא, לקבל קללת ה' לתקנת האדם ולתועלתו, אמר ה' יתברך אל האדם: קומץ עפר שנבראת ממנה לא גזולה היא בידך. והוא על פי משל עשיר אחד נולד לו בן זכר והיה צריך למינקת, ונזדמנה אליו אשה מינקת דלה ואביונה הסובבת על פתחי נדיבים אשר בבואה לפני העשיר הלז ועמדה על פתח ביתו הכיר בה שהיא מינקת אמר רצונך להניק בני משך הזמן הצורך, אמרה הן אם תתן שכרי, העשיר ענה עזות לאמר: היעלה על רוחך עוד קחת המשכורת מאתי, הביטי נא וראי מה לקטת היום גם תמול, היש בו להשביע נפשך העיפה, ועמדי מה תעשי כי תשבי שלאנן בביתי ותאכלי מכל, כאחד אוכלי שלחני ותשכבי במטה מוצעת כאחת השרות. תדעי כי לא אאספך הביתה כי אם כשתפייסני עוד לתת לי איזה סך מכיסך, השיבה אמריה: כנים דבריך כנים, אבל מה אתן לך ומאומה אין בידי, אמר: אם תתני ערבון ותורד שקה מעליה ותוציא את השמלות מהבגדים החמודות אשר אתה לשבת ויום טוב ותתן לו, ותהי לו למינקת. לימים נחלה הילד וישאל לרופאים על מהות מחלהו, אמרו: כי חלב המינקת כבד ממנו מהכיל, וזאת העצה למנוע ממנה כל חלקה טובה כל מאכל דשן כמו בשר חמאה וחלב ויין ושכר לא תביא לתוך פיה, וגם להאכילה איזה מהסמים העלולים להקל חלבה ויהיה הילד בריא וחזק, ויעש כן, ואז מצאה המינקת את לבבה לשאול על ערבונה להשיבה אליה באמרה הלא מכבר עצור עצרו על ידי מהתענג ומרוך במשמניכם וארוחתי קטן ודל כמשפט העניים.

הנמשל כל ברואי מטה נתנו חלקיהם להאדם למען אשר על ידו יזכו גם המה ועל ידו ישיגו שפעתם וברכתם (וכאשר הארכנו בזה בדרושים הקודמים) וכמו אז כן גם עתה בצלו הם חיים וקיימים. לא כן האדמה, אשר אררה ה' יתברך עבור האדם (מטעם המבואר למעלה) מני אז, שורת הדין הוא שיחזור האדם וישוב לאדמתו לתת לה בחזרה על כל פנים קומץ עפרה שנברא ממנה.

וזה מה שאמר יתברך: עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת. וזהו שביארו במדרש: קומץ עפר שנבראת ממנה לא גזולה היא בידך, כלומר אחר שאיננה משגת מאתך הטוב

והתועלת, אבל עוד קללת אלהים בא אליה מסיבתך, למנעה מתת ברכתה כחפצה על כן קומץ עפרה גזולה היא בידך.

חלק כז

אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך. (ג', ט"ז)

מהראוי להעיר על מה שמסמיך הכתוב מאמר: ואל אישך תשוקתך לקללת: הרבה ארבה עצבונך. ואחשוב בזה על פי מה שכתבנו למעלה (בביאור המדרש טוב מאד זה יצר הרע) כי התאוה והתשוקה אשר באדם מסיבת היצר הרע, לא נבראו כי אם עבור קיום העולם. אשר על כן לא נטע הקב"ה תאוה יתרה באדם יותר מהצורך לקיום המין, רצה לומר, כי אל הדברים האינם מגונים על עושיהם המעיט יתברך בהתאוה והתשוקה אליהם. אבל הדברים המגונים יותר אשר מבלעדי התאוה לא היה אדם פונה אליהם היתה עצת הבורא יתברך להרבות התאוה ולהוסיף בהתשוקה אליהם למען יתרצה לקבל על עצמו אחרית הדברים איך שיהיה עבור ראשיתם כי ישגה מאד ערבותם ונעימתם.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה ה' יתברך גזר על האשה צער העיבור וצער לידה וצער גידול בנים, ולולא שהרבה יתברך בתשוקת האשה לאיש באין ספק לא היתה נפתה לאיש מעולם מסיבת העצבון הגדול שתשיג לאחרונה. אבל מי כהחכם בורא עולם יתברך, אשר לשבת יצרה, להרבות תשוקת האשה ולהגדיל תאותה עד למרבה, למען יהיה העולם נוהג בקיום תמידיי. והוא המבואר במדרש: ואל אישך תשוקתך, בשעה שהאשה יושבת על המשבר היא אומרת עוד איני נזקקת לבעלי מעתה והקב"ה אומר לה תשובי לתשוקת אישך, (פרשה כ', ד') ממש כדברינו.

וזהו: הרבה ארבה עצבונך והרונך כו'. ולבל תאמר ללבבה, הלא בידי לחצוץ ולסכך בעד העצבון הזה לבל יפגעני, על זה אמר הכתוב, כי עוד זאת אעשה לך: ואל אישך תשוקתך.

חלק כח

ויחר לקין מאד ויפלו פניו ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלוא אם תיטיב שאת[26] **ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ** (א', ו')

[26] ויחר לקין מאד ויפלו פניו ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ (א', ו'). ואשר אחזה אנכי בבאור הדברים הסתומים וחתומים האלה כך הוא. כי הבל לא עלה על לבו להביא מנחה לה', מרוב ענותנותו מסבת שפלת ערכו. כי מה האדם ומה הודו, איך יגש להקריב את פני מלך הכבוד יתברך שמו. ומה גם, וכי הקב"ה צריך חס ושלום את ברואיו שיביאו לו מנחה, הלא כבר נאמר: אם ארעב לא אומר לך וגו' וכמו שמצאנו בראש הכהנים אהרן קדוש ה', שהיה בוש לגשת אל המזבח להקריב קרבן לה'. עד שאמר לו משה רבינו עליו השלום: מה אתה בוש לכך נבחרת. כך היה ענין הבל, כי היה פחות מאד בעיני עצמו. לא כן קין כי מגודל לבב עשה זאת, כי היה בעיני עצמו נכבד מאד. לכן אמר בלבו, כי נכבד כמוהו אם

הנה לכאורה לא ידענו מה היה לו לקין ומה הגיע אליו כי יחר אפו? ומה גם, מה שהוא יתברך שאלו: למה חרה לך כו' כביכול כמתנצל לפניו, אתמהה!

ואחשוב בביאור הענין עם מה שביארנו למעלה ההבדל בדבר הסתת היצר בין קודם החטא לאחריו. כי טרם שחטא היה היצר הרע עומד מנגדו וחוץ ממנו ולא היה כחו אלא בפה, לפתות האדם בחלק שפתיו. אבל בקרב לבו לא היה מעורב כח אחר ושמץ מהתאוה והחמדה, למה שהזהירו הבורא ממנו, ומאז חטא ואשם נתהווה ברוחו רמיה ותאוה זרה מה שממשיכו לרע לו, רצוני, לעבור תורות ולהפר חק הבורא יתברך.

יביא מנחה גם מן הדברים הפחותים, עם כל זאת תהיה מקובלת להיותה מיד איש נכבד ומעולה. לכן הביא מפרי האדמה מנחה לה'. והבל גם כי תחילה לא הרהיב בנפשו עוז להביא מנחה לה', אולם אחר כך כאשר ראה כי קין הביא מנחה, אמר, אם כן מוכרח אני גם כן לקחת מנחה. וזהו: והבל הביא גם הוא על ידי ראותו שהביא קין, הביא גם הוא. אבל עשה בחכמה בדרך כבוד, מבכורות צאנו ומחלבהן. "וישע ה' אל הבל ואל מנחתו" פירוש: בעבור כי הבל היה אהוב בעיני ה', בעבור הכנתו, וישע ה' אל הבל לכן שעה גם כן אל מנחתו. "ואל קין ואל מנחתו לא שעה" בעבור: כי לא שעה אל קין, לכן לא שעה אל מנחתו. ויחר לקין מאד על מעלת הבל אחיו ורוב חשיבותו. אבל: ויפלו פניו היינו בעיני עצמו נפל מרום לבבו. ויאמר ה' אל קין למה חרה לך, על חשיבותו של הבל. ולמה נפלו פניך, מדוע נפלת בעיני עצמך, הלא אם נפלו פניך ונפשך יודעת מאד, כי הסכלת עשה. למה אם כן חרה לך על הבל? אשר החמה והכעס מורים, כי עודך מחזיק ברוב לבבך וברוב גאונך. כי על כן יחרה אפך, מדוע לא נתקבלה מנחת נכבד ומעולה כמוך. הלא מה שעבר עבר, ומעתה ראוי להשית לב לתקן עצמך: הלוא אם תיטיב מעתה את מעשיך, שאת. יסובב לך נשיאת עון. ואם לא תיטיב, דע! כי לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו כו', הציע לפניו כח היצר הרע וגדרו. כי גדר גדר בעדו, שלא יבוא אל הבית לפתות את האדם לעבירה רק על פתח הבית יעמוד כעני על הפתח, כאמרם ז"ל (סוכה נ"ב): מתחילה הלך ואחר כך אורח כו' וכמו שכתוב בפנים.

"ויאמר קין אל הבל אחיו" פירוש: כי קין חשב, כל מה שהגיע לו עתה מן הקצף ומן הבזיון, היה הכל על ידי הבל אחיו, שנכנס גם כן לעשות כמוהו, והביא גם כן מנחה. כי לולא שהקריב הבל מנחתו ודאי היתה מנחתו מתקבלת. ויהי בהיותם בשדה, פירוש: כל המעשה הזה היה בהיותם בשדה, היינו שניהם יחד. לכן ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו.וחוץ לדרכנו יש לפרש עוד, מאמר: הלוא אם תיטיב שאת כי קין היה חרה לו על היצה"ר אשר נמזג בהאדם. כמו שנתבאר בפנים. ע"ז השיב לו ית', כי הוא קרוב לשכר ורחוק מהפסד. כי אם תיטיב תהיה המצוה והטוב, רם ונשא ביותר. ויהיה שכרו גדול מאד, לא כפי ערך המעשה למטה, רק כפי ערך הפעולה למעלה. ע"ד שפירשו הראשונים ז"ל מאמר: צדקתך כהררי אל. ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ החטאת ירבץ למטה, כמו שהוא ולא יעלה שמים, להעריכו יותר מאשר למטה. וזהו שנאמר בדור המבול: וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ כי גם בארץ הוא רב גדול ורחב ידים.

ואחשוב עוד, כי הקרבנות שהביאו קין והבל היו על דרך הקרבנות שהביא איוב. שהביא עולות מספר כלם, כי אמר איוב: אולי חטאו בני. והבל חשש לזה מאד, לכן הביא מבכורות צאנו ומחלבהן. אבל קין לא חשש לזה כל כך, על כן הביא מן הבא בידו, וכאשר לא שעה יתברך אל מנחתו, חרה לו. אחר שאינו יודע מחטא, אמר לו יתברך: אשכילך ואורך דרך היצר הרע, כי לא ירפה ידו מן האדם בכל עת, אשר על כן אמרו חז"ל: "לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע". מאמר "לעולם" מורה, כי האף אמנם נדמה בעיניו שהיצר אינו אורב עליו, אינו אויב ולא מבקש רעתו ואינו מפתהו לשום חטא. ידע! כי זה שקר, היינו אין לאדם דרך ממוצע כלל. כמו שכתב החסיד ז"ל בחובת הלבבות (ברביעי משלישי). רק, או: אם תיטיב תקבל שכר. ואם לא תיטיב, תדע בטח כי לפתח חטאת רובץ. היצר הרע עומד ומשמר לך כי מיד כאשר תתעלם משמירתך ממנו, יכנס אליך ויחטיא אותך. כמו שכתב החסיד ז"ל (בחמישי מחמישי): בן אדם, ראוי לך לדעת כי השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצרך הרע. ואתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך. ואם תהיה נזהר ממנו תנצל ותמלט. וזהו: ואליך תשוקתו בתמידות, לא ירף עין ממך. רק, ואתה תמשל בו כי יש בכחך למשול בו, להרגיז היצר טוב עליו. אם כן הקרבן מוכרח. כי יש לאדם לדאוג תמיד כדאגת איוב: אולי חטאו כו':

והנה בזאת האדם הוא נבדל מכל ברואי מטה, ויתרון להבהמה מן האדם. כי טבע כל אחד מרחיקו ממה שמזיקו ומקרבו למה שמועילו, ואין עליהם כי אם לשמור עצמם מפגיעת זרים, מהצד ציד ומהטורפים וכמוהם. אבל לא כן האדם כי מהצורך אליו לשמור עצמו גם מפגיעת עצמו. כי יצר לבו שולט בו לרע לו, ומטבעו הוא כרוך בעקבי אויבי נפשו ודורשי רעתו, המה תאות לבו וחמדתו ותשוקתו אל מה שמתנגד לתועלתו. ואם ירצה האדם לעמוד נגד תאותו הרי הוא לוחם מלחמת עצמו ועליו אמרו ז"ל: איזהו גבור הכובש את יצרו, שנאמר: **טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר** (משלי ט"ז, ל"ב) וכאמרם: בטל רצונך מפני רצונו (אבות פ"ד מ"א ופרק ב' משנה ד') והוא מן הקשות על האדם שהוא צריך ללחום עם רצונו ולעשות ההיפך ממה שיחייבהו חוק טבעו, והוא נושא בנפשו אויב אורב לו כארי במסתרים.

והוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום: **הביט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני**. (תהלים קמ"ב, ה') ירצה כי מפגיעת אחרים בהאדם נקל עליו לשמור עצמו בסיבות שונות. גם אח לצרה יולד שיעמוד לעזר לו, יען כי פגיעה כזו גלויה ונראית בעליל לארץ יראו רבים ויהיו לו לעזרה. מה שאין כן ההיזק אשר יפגיע להאדם מיצרי לבו אין רואה ואין יודע כי מי יראה ללבב. וזהו: הביט ימין וראה ואין לי מכיר. רצה לומר, אין מכיר ברעתי שאני משיג מעצמי ובשרי. וגם: אבד מנוס ממני כלומר מעצמי כי אנה אברח מפני. וזהו גם כן מה שכתוב: **שמרני כאישון בת עין בצל כנפיך תסתירני מפני רשעים זו שדוני איבי בנפש יקיפו עלי** (תהילים י"ז, ח') כלומר, איבי אשר בנפשי, המה יקיפו עליה. וזהו מה שאמרו: אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני (אבות א', י"ד) כלומר, כי איש זולתי איננו מכיר ברעת נפשי אשר בקרבי. וגם כשאני לעצמי כלומר, ואם אמרתי כי אני אשתדל בעדי להיישיר עצמי ולפקוח עיני על מעשי, מה אני. כלומר מה אועיל לנפשי בשכבר החליט החכם עליו השלום: **כל דרך איש ישר בעיניו** (משלי כ"א, ב') וכנזכר לעיל.[27]

[27] ועל פי דרכנו נעמוד עוד על מאמרם ז"ל (במדרש תהלים כ"ה ומובא בילקוט): פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני. וכי יחיד היה דוד כו', וכי עני היה דוד כו', אלא אמר דוד לפני הקב"ה: לפי ששמתני למלך על בניך עיניהם תלויות בי ועיני תלויות בך ואני יחיד כנגדם כו'. והנה תכלית מוצא דבריהם נמשך, ממה שאמר דוד: פנה אלי. שהוראת מלה זו בכמה מקומות פנה לך מכל עסקיך. וכאשר יבקש אחד העניים את פני הנדיב לאמר, אנכי אנכי הראוי למתת נדבת ידך, יתר על עניים זולתיים העוטרים על ידך. כמו כן הוא הוראת מאמר דוד המלך עליו השלום: פנה אלי. וכדי להבינו על מה זה הפליג ככה, לבקש חנות אל. באו הם ז"ל במדרשם הלז לבאר הענין ואמרו: אלא כך אמר דוד כו'. והדברים מובנים פשוט עם המונח בפנים. אשר אין אדם בארץ, יחזיק במעוזו, מפאת הכרת עצמו והבחנתו ביצרי לבו, כי ברע הם. כי דרך כל איש זך בעיניו, מפאת התאוה והחמדה המשימים מסוה על פניו מהביט בגנות מעשיו. אבל יתברר לו ענינו, על ידי זולת האנשים ממורי הדרך ברי הלבב. וכאשר כלל שלמה המלך עליו השלום במאמר: הולך את חכמים יחכם וברז"ל: עשה לך רב כו'. והן לזאת, נדיבות יעץ בוראנו יתברך להקים לנו נביאי הדור, למען יהיו עיניהם פקוחות וצופות על דרכנו, לבל נלך בנתיבות הישרים והזכים לעינינו.

וזהו גם כן מה שכתוב: **אדברה ולא איראנו** כי לא כן אנכי עמדי. נקטה נפשי בחיי כו' (איוב ט',ל"ה. י',א'). הפליג לקבול על פתויי היצר כי הוא משונה מזולת המפתים אשר מהצורך להמפתה לדבר על לב הנוכחו שירצה ויסכים לעצתו, ואם המפותה לא ישמע לקול עצתו לא יצר לו מאומה אחר שעשה כחפץ לבו. ולא כן היצר הרע, שהוא תאוה בקרב לב איש ונפשו מתאוה למה שיצרו מפתהו. וזהו: אדברה ולא איראנו כלומר, אלו לא היה יראת ה' יתברך על פני, הייתי דובר גבוהות על רוע מזגי, ועל ענין הרע אשר נתן אלהים באדם, והוא: כי לא כן אנכי עמדי כלומר, אין אני נכון עמדי! ואני מתנגד לעצמי. (ויהיה מלת כן על דעת הקשבתי ואשמע לא כן ידברו) ואמר: נקטה נפשי בחיי. כלומר, מהצורך אלי ללחום מלחמת עצמי ולהתקוטט עמדי.

ועל דרך זה יתבארו דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו): **האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל**, ואכלתי אין כתיב כאן אלא ואוכל אכלתי ואוכל. (פרשה י"ט, י"ב) אשר לכאורה מן הזרות הוא שיאמר יציר ליוצרו כדברים האלה, להמרותו חס ושלום. אולם על פי דרכנו, יתכן שהיה אדם הראשון מרגיש התאוה הנתנוססה בו מאז אכל מהעץ. והיה קובל ונאנח על עצמו לאמר: מאז אכלתי מפריו רוח אחרת נהיתה בי ורוח המושל עלה על לבי הוא היצר הרע השולט באדם לרע לו וזהו "ואוכל". ובא מדרשם:

ולעילה זו הקדים יתברך ועשה על פי נביאו הצדק משה רבינו עליו השלום, את היותנו במדבר, שרי עשרות שרי חמשים שרי מאות ושרי אלפים למען ידריכום בדרך ילכו. (ועל ידי כן נקראו עיני העדה, כמאמרם ז"ל: מה הגוף הולך אחר העינים אף ישראל הולכים אחר גדוליהם) ובזאת היה כל איש ישראל שמור בדרכיו בל יט ימין ושמאל, יען כי מושגחים מכמה ממונים ופקידים משרי העשרות עד האלפים. ואולם שרי העשרות, להם היה נחסר ממונה א' ממספר הממונים והמשגיחים אשר לעם, להיותם בעצמם שרי העשרות הממונים עליהם. ולהם אך משרי החמשים עד האלפים. ולשרי החמשים היה נגרע עוד ממונה א' ולא היו מושגחים כ"א ממי שלמעלה מהם, וכן כולם עד שרי האלפים לא היו עוד גבוהים עליהם. ומעתה, לפי רוב היתרון אשר להממונים מאחד על הזולת, כן ימעט מהם שרי העם המשגיחים העומדים על משמרת בני ישראל. וליותר, אותו שהוא פקיד ונגיד על עם ה' להיותו מלך לכולם, הוא משולל ההשגחה מהשרים בעם והמשגיחים כל מאומה להיותו גבוה מעל גבוה. על כן הרחיב ומילא עם פיו דוד המלך עליו השלום לשאול מאת הי"ת: פנה אלי וחנני כלומר, יותר ראוי אליך פנות אלי לחנני בעין השגחתך יותר מאל הזולת. והטעם: כי יחיד ועני אני. כי הנה העני, אשר לו קרובים ומיודעים ומכיריו רבים, איננו מדוכא כל כך כהעני המשולל מכל קרוב ונעדר כל מכיר, כי ממי יבקש עזרה. כן ממש המולך על עם ה', כי האמנם כל אדם הוא מעונה מיצרי לבו, עם כל זאת ישועתו קרובה לבוא על ידי מיודעיו וקרוביו והמכירים בו, המה שרי העם עיני העדה, מורי הדרך המגידים להם טעותם ולא כמוהם המלך. וזהו שאמר: עיני תמיד אל ה' כלומר אך בה' עוז לי כי הוא יוציא מרשת (היצר) רגלי, ועל זה אמר: פנה אלי וחנני והטעם: כי יחיד ועני אני. כלומר בלא מכיר ובלא משגיח. וזהו מה שכתב המדרש: וכי יחיד היה דוד כו' אלא אמר דוד לפני הקב"ה: לפי ששמתני למלך על בניך עיניהם תלויות ביהנה במאמר: "עיניהם תלויות בי", כוון דהע"ה אל כוונת מאמרו במק"א: ה' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך (תהלים ה'). ר"ל, כי להיותו מלך והכל רואים ומביטים בו, להתנהג כמנהגיו. דאג ופחד מאד שלא יכשל בדבר אסור. כמאמר: שגגת תלמוד עולה זדון. כי ההמון יסמכו עליו לאמר: כי הת"ח עושה כן. לכן שאל מאתו ית': נחני אתה בצדקתך, ושמרני מכל חטא, למען שוררי, כי עיני ההמון תלויות בי. ומה שהם רואים אני עושה יעשו ג"כ, ע"כ: נחני בצדקתך למען שוררי והישר לפני דרכך. ועיני תלויות בך ואני יחיד כנגדם כו' לכך: כי יחיד ועני אני ומבואר כדברינו. וזהו גם כן שדייק ואמר: הביט ימין וראה ואין לי מכיר כלומר, אך לי מה שאין כן זולתי:

"אכלתי ואוכל" כלומר, מה שאכלתי הוא מסיבת האשה כי היא נתנה לי. אבל מאז אכלתי רואה אנכי כי הנני נאחז בסבכי התאות והתשוקות לאמר מי יאכילני עוד.

ומעתה הקרוב לומר כי זה היה ענין החרון שהיה לו לקין כי היה לבו חולה עליו על אודות שליטת היצר הרע באדם כי הוא היה המרגיש הראשון בשליטת היצר הרע שבאתהו מסיבת אמו שקלטה זוהמתו ונשתרבב ממנה אל תולדתה והוא הראשון לקבלה. (וביותר יתכן לפי המבואר במדרש שכולם אכלו מפרי עץ הדעת) והיטב חרה לו לאמר, מה האדם שיהיה נקלה ועבד למלך זקן וכסיל הזה ולא יהיה הוא המושל ברוחו. וזהו: ויחר לקין מאד ויפלו פניו. על זה אמר לו יתברך: למה חרה לך כו' הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ. ביאורו שמעתי בשם אדוננו רשכבה"ג הגאון החסיד המנוח מוהר"ר אליהו מווילנא זצוק"ל: כי אין להיצר הרע שליטה על האדם להטותו מדרך הטוב כי אם במקום שפתח פתוח לפניו ופרצה עומד נגדו, כמליצת רז"ל: פרצה קורא לגנב (סוכה כ"ו, א'). רצוני, שהדבר שעלה על רוחו לעשותו לה', עדנה היה בלבו על צד הספק אם לעשותו או לא, ולבו לא נכון עמו. או אז מקום להיצר לבא להשתרר עליו על ידי הפתח ההוא. ועל נקלה יכריענו לרצונו הרע אם לא יכבשנו בחזקה. לא כן אם האדם דעתו ורצונו שלם אתו ותמים עם ה' עשות מה שצוה עליו ודאי כי אין מקום להיצר לבוא אצלו. אשר על כן נשבעו דוד ובועז ליצרם כדרש רז"ל, אך למען, החליט הדבר להסיר הספק מלבם כי הספק הוא פתח ומבוא ליצר הרע שיבוא וזהו: לפתח חטאת רובץ.

ועל דרך זה מצינו לרז"ל שדרשו: א"ר חסדא א"ר ירמיה בר אבא מאי דכתיב: **לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך** (תהילים צ"א, י') שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שתבוא מן הדרך. (סנהדרין ק"ג, א') וכתב רש"י ז"ל: כשימצא את אשתו ספק נדה יותר קשה עליו מנדה ודאית שעל ספק הוא מיצר ויצרו תקפו ואומר טהורה היא ועל חנם אני מונע, עד כאן. והוא מה שאמר יתברך לקין: למה חרה לך כו' כלומר על דעתך כי אין בידך עוד לבחור בטוב לפני אלהים. דע לך, כי לא כן הוא כי ככחך אז כחך עתה, רק כי מעתה מהצורך עליך לסגור הדלת בעד בואו לבל יעבור פתח ומפתן הבית, רצוני, שיהיה לבך שלם עם ה' לעשות רצונו. כי כשתפתח לו פתח להיות כמסתפק במצות ה' יתברך אם לעשות, אתה בעצמך תשליטהו עליך. וזהו: לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו. כלומר, תשוקתו אליך שתתחיל אתה לפתוח לו, אבל בלעדי סיבת פתיחתך, יהיה נכון לבך בטוח כי לא יקרב אליך ולא תגור ממנו.

עוד זאת כי: ואתה תמשל בו. ונמשיל משל וימתק כל הענין בע"ה, אחד בא לעיר והביא עמו מיני סחורות והיה רצונו לסבב בעיר מבית לבית מחנות לחנות למכור סחורתו, עמדו עליו סוחרי העיר והזמינוהו לדין יען כי לא נתנוהו לקפח פרנסתם, ויצא המשפט כי הרשות אתו ללכת על פתחי יחידי העיר אחר השלימו ג' תנאים. האחד. שלא יכנס לבית זולת כשיהיה פתחו פתוח, הב'. שלא ידבר על לב מי לשבח סחורתו או לפתות את הקונים כי אם בשישאלנו אדם על הסחורה או אז ישיב, הג'. גם כשיכנס לבית כפי התנאים האלו ויתחילו לשאת ולתת עמו ויקרבוהו ויעלוהו למרומי ארמונם אם אחר כך ירצו לדחפו חוצה לא יצטרכו להוליכו עד הפתח שבא בו כי אם הרשות בידם לדחפו ממקום מעמדו להוציאו חוצה דרך פתח המקום ההוא שיהיה בו.

הנמשל מובן מאליו, כי הקב"ה דבר על לב קין לאמר: אל תירא ואל תחת הנך גם היום כמאז, ובידך לבחור החיים והטוב באין מוחה, והוא בשיהיה אך לבבך שלם עם ה' ויכלת עמוד. וזה כלול במה שכתוב: לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו וכאשר ביארנוהו. ועוד זאת כי: ואתה תמשל בו כלומר, בשגם כבר פתחת לו פתח וכרע רבץ במשכן לבך, חדר לפנים מן החדר, (וכמליצת רז"ל (סוכה נ"ב) מעיקרא הלך ואחר כך אורח ולבסוף איש) עם כל זה, מהנקל אתך להדיחו ולדחפו ממקומו בשעה קלה, ולא תצטרך עסוק בדחייתו כימים שעסקת בקרבתו, כי גם בכמעט קט בידך להמיש אותו ולהפרידו ממך, כי דלת פתוחה לשבים ועוז ימינו פשוטה לקבלם. והוא שאמרו רבותינו עליהם השלום: קו"ף קדוש, רי"ש רשע, מאי טעמא כרעי' דקו"ף תליה דאי הדר ביה ליעול וליעול בהך. מסייע לה לר"ל כו' הבא לטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד, א'). והרצון, כי הקב"ה המציא לבעל תשובה דרך קרוב עד שבשעה קלה יהיה בוקע ועולה עד כסא הכבוד. וזהו דאי הדר ביה ליעול כלומר בשביל הקרוב ממש כהבא בארמנות מלכים ושרים כי גם אם יכנס חדר לפנים מן החדר בכמה חדרים ברצותו לצאת חוצה אין מהצורך אליו לחזור דרך כל אותם החדרים עד הפתח שבא בו כי גם ממקום היותו ימצא דלת פתוחה לפניך לצאת בו.

וכבר רמזו רז"ל במדרש על מאמר הנביא: התנערי מעפר קומי (ישעיה נ"ב, ב') וזה לשונו: כהדא תרנגולתא דמתנערא מן קטמא. פירש כמו התרנגולת גם אם כל היום תחבק אשפתות ותתפלש בעפר עם כל זאת, אם אך נוע תנועה עצמה להתנער מעפרה בכמעט קט תעמוד נקיה, ועל דרך זה ממש עם בני ישראל, גם אם ארכו להם חלילה ימי החטא, בתנועה קלה יתבררו ויהיו נקיים. והוא מה שרצינו בביאור מאמרו יתברך לקין: ואתה תמשל בו אשר מהנקל לשוב בתשובה לה' ואל אלהינו כי ירבה לסלוח.

חלק כט

עוד באור על מאמר: ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו וכו'.[28] **באור זה בהקדים מאמר**

[28] ובגמרא ברכות יצר הרע דומה לזבוב שנאמר זבובי מות יביאיש יביע שמן רוקח (קהלת י', א') ושמואל אמר כמין חטה שנאמר לפתח חטאת רובץ (ברכות ס"א א'). והמאמר אומר הביננו ויפה אמר ידידי הרב מו"ה אליהו מו"צ דפה כי זה משפט יצר הרע לא לבד שהוא מסית את האדם לדבר עבירה אבל גם זאת לו שהוא מכניס עצמו גם בעסק המצות ומורה זיקים חצים בלב האדם לחשוב בהם פניות אשר הם כמו זר וזהו ועומד בין שני מפתחי הלב היינו שהוא עומד באמצע ודולג פעם לימין פעם לשמאל, וזהו שמביא מאמר זבובי מות כו' כי יש בו ב' מיני זבובים וב' סוגי פעולות א' יבאיש היינו מה שהוא מסית ומדיח האדם לדבר עבירה ודבר מגונה ומכוער, ב' יביע שמן רוקח היינו שהוא מקלקל את הטוב והמשובח, ושמואל אמר יצר הרע דומה לחטה בא לבאר כי עוד זאת יעשה היצר הרע בערמה כי מן העבירות יעשה מצות כמו שמצינו בעכן שנאמר בו (יהושע) וארא בשלל שביארו חכמינו ז"ל ראה מה שנאמר ואכלא את שלל איביך והיה נראה בעיניו כאלו עשה מצוה גדולה, ולזאת המשיל יפה לחטה כי הנה מי אשר לו בחדרו חטים ורוצה לתת בחדר זה גם שעורים הוא צריך לעשות ביניהם מחיצה באמצע למען לא יתערבו יחד החטים עם השעורים, לא כן אם אינו מאסף בחדר הזה רק חטים לבד מה לו למחיצה להפסיק אחר שהכל מין אחד. כן מעשי האדם בעולם הלא ב' סוגים הם חלוקים זה מזה עד שנאמר עליהם לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו כי סוגי המצות הם מכח ימין וסוגי העבירות הם מכח שמאל ובא היצר הרע לאמר לאדם ראה נא החטה הזאת הלא נראית בקועה באמצעה כאלו היא חלוקה לשתים ובאמת הלא מזה ומזה עם כל זאת רק סוג אחד רק חטה כן מעשי בני אדם הגם שהמה נראים חלוקים אבל בתכליתם המה רק סוג אחד כי גם מן העבירה הוא עושה מצוה ורמז לזה במאמר לפתח חטאת רובץ כי הנה קין הביא מפרי האדמה מנחה לה' ואמרו חכמינו ז"ל שהביא זרע פשתן כי ידוע אשר פשתן הוא ענין גדול בקדושה אשר הכהן גדול ביום הכיפורים לא נכנס אל בית קדש הקדשים רק בבגדי פשתים לכן בחר קין להביא מנחה מן ענין יקר כזה אכן כמה גדול העמל והיגיעה בטרם יצא הפשתן מן הכח אל הפועל כי הוא נעשה מן גבעולים כמאמר (יהושע ב') בפשתי העץ. לא כן הבל הביא מבכורות צאנו ומחלבהן כי המה אינם צריכים לעמל ויגיעה בטרם יכשרו אל הקודש על כן ויחר לקין מאד למה לא נתקבלה מנחתו מדבר שיוכל לבוא לפני ולפנים ומנחת הבל נתקבלה דבר שמעולם לא יוכל לבוא אל הקודש פנימה ועל זה השיב לו יתברך למה חרה לך וכו' הלא אם תיטב שאת פירוש כי לעסוק בענינים כאלו אם תיטיב מעשיך ותגמור אותם כראוי וכנכון ודאי שאת תוכל לבוא למעלות רמות ונשגבות אבל אם לא תיטיב הלא לפתח חטאת רובץ היינו כי כאשר לא תבצע מעשיך אל הטוב לא תגיע ואת הקדושה לא תשיג ולא ישאר בידך רק פתח דברך ותחילת מעשיך. ותחילת מעשיך הלא נבזה הוא כי אינו רק עץ בעלמא ולדעתך הוא קדש קדשים ואליך תשוקתו מה שיצר הרע פותה אותך להביא מנחה זאת אין כוונתו רק לתפוש אותך בחרמו. ובזה זכינו להבין מאמר חכמינו ז"ל לעתיד מביא הקב"ה יצר הרע ושוחטו בפני הרשעים ובפני הצדיקים הצדיקים נדמה להם כהר והרשעים נדמה להם כחוט השערה (סוכה נ"ב). והוא פלא איך יהיו ב' הפכים בנושא א' ולדברינו הדבר מובן מאוד כי הצדיק אשר במצותיו יתברך חפץ מאד אליו יבוא היצר הרע בערמה לצוד אותו בעבירה ומסביר לו פנים בהיפך שזה מצוה גדולה כמאמר הנזכר וארא בשלל ראה מה שנאמר ואכלא את שלל איביך ואם כן מצוה היא ועל זה יתפלא הצדיק איך הייתי ביכולת לנצח אותו ולסור מן המצוה הלא לנגד עיני הבחנתי הייתי רואה רק מצוה ולא עבירה אם לא כי יד ה' עשתה זאת לנצור אותו ממצות כאלו. והרשעים להם הוא נדמה כחוט השערה כי אל הרשע אין ליצר הרע עבודת עבודה כי אותו הוא מסית אל עבירה גלויה לכל ואם כן יבכו הרשעים איך לא יוכלו לכבוש אותו הלא בעינינו ראינו כי התורה אסרתו מה שאין כן הצדיקים אליהם נדמה כהר כי אליהם בא והציע מצוה גדולה. ועם כל זאת התחכמו כנגדו כי שקר בימינו ויתפלאו ויאמרו איך יכולנו לכבוש הר גדול כזה. והבן.

ועם דרכנו זה יתבארו דברי המדרש (ב"ר פ"ד) וישב ראובן אל הבור והיכן היה בשקו ובתעניתו היה עסוק אמר לו הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחילה חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה ואיזה זה הושע שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך (הושע י"ד). והדבר פלא וכי ראובן היה הראשון שעשה תשובה הלא אדם הראשון עשה תשובה ועוד כמה שעשו תשובה קודם ראובן וכן בנביאים וכי הושע היה הראשון שהעיר על התשובה. אמנם לדרכנו יתכן כי ראובן היה הראשון באופן אחר מן אותם שעשו תשובה לפניו כי המה עשו תשובה על עבירות שעשו והוא עשה תשובה על מצוה שעשה כי כל ענין מעשהו חשב רק לשם מצוה כאמרם ז"ל עלבון אמו תבע וזהו שאמר לו הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני פירש

ה': **בצר פקדוך, צקון לחש מוסרך למו: כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה, כן היינו מפניך ה'**. (ישעיה כ"ו, ט"ז)

דע כי רבותינו ז"ל אמרו: צדיקים תחלתם יסורים וסופם שלוה והרשעים תחילתם שלוה וסופם יסורים (ב"ר ס"ו). וטעם הדבר נראה על פי מאמרם ז"ל: **טוב כעס משחוק** (קהלת ז', ג') טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעולם הזה משחוק שמשחק הקב"ה על הרשעים בעולם הזה. (שבת ל', ב') והדבר צריך טעם כי הלא יש מקום אל הרשעים שיאמרו וכי משוא פנים יש בדבר, אבל דע כי הוא יתברך עושה הכל לטובה לצדיקים ולרשעים כמאמר **ורחמיו על כל מעשיו**. (תהילים קמ"ה, ט') משל למלמד יש לו ב' תלמידים משכיל וסכל, לימים סכלו שניהם בלימוד אחד ואת מי יכה הרב יותר הנה דבר זה תלוי בכוונת ההכאה, אם כוונת הרב להכות בדרך עונש ירבה בעונש המשכיל יותר מאוד על עונש הסכל כי הוא פשע ביותר, כי אם היה נותן לבו היה יודע. ואם כוונת ההכאה שיקחו מוסר על העתיד יכה את הסכל יותר, כי המשכיל יקח מוסר גם מהכאה קטנה כמאמר **תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה**. (משלי י"ז, י') אמנם לדעת כוונת המכה על איזה אופן הוא, הנה כאשר יפשע המשרת נגד בעליו באמצע הזמן והוא מכה אותו מיד ואינו מוציאו לחוץ כוונתו במכות האלה שיקח מוסר להשכיל ולהיטיב את

מאשר אני לבדי יודע שהוא חטא אבל הזולת חושב שהוא מצוה ובכל זאת עשה תשובה חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה שנאמר שובה ישראל וכו' כי כשלת בעונך פירוש טעית ושגית באותו עון אשר עשית כי אתה חשבת שהוא מצוה. והנה התוכחה היקרה הזאת אמר אל הצדיקים כי אליהם לא יבוא היצר הרע בעבירות גלויות רק עם מצות מזוייפות וזהו שאמר אליהם שובה ישראל וכו' היינו הגדולים והטובים אחר כך דבר גם אל הבינונים כי גם אצליהם שכיח הדבר שיבוא היצר הרע בערמימות אמר אליהם קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב פירוש כל הענין הרע אשר היה באותו מעשה אותו תשא וקח טוב פי' הכח הטוב אשר היה באותו מעשה קח לך. והדברים יקרים.

ומה יקרו לי בזה דברי הגאון מו"ה אליעזר חרל"פ ז"ל בבאור מאמר (דברים ל"א) הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' ואף כי אחרי מותי אשר הראשונים ז"ל נתעוררו על קל וחומר זה מהנהו אבריוני דהוו בשיבבותיה דרב זירא אשר אחרי מות ר"ז אהדרו בתיובתא אמרו כי אין להם עוד מי שיגין עליהם (סנהדרין ל"ד) עיין מה שכתב המהרש"א ז"ל שם. אמנם עתה יתכן כי הקל וחומר כן הוא כי גם בימי משה רבינו עליו השלום היו מן האנשים שהביאו והעלו לפני משה מצות מזוייפות ומשה אמר להם שאין זה מצוה רק עבירה כמו שנתווכחו עמו על טלית שכולה תכלת וכדומה מן המעשים ומשה רבינו עליו השלום הלא הוא היה המקבל הראשון שקבל התורה מפי הקב"ה ועם כל זאת מלאו לבבם להתווכח עמו וכל שכן אחר מותו ומי יכחיש אותם ומי יתיצב כנגדם אם לא האמינו לקול המקבל הראשון ודאי לא יאמינו לקול המתווכח האחרון וזהו הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' פירוש שאמרתם כי אתם התמימים עם ה' ואך אתם הדבקים עם ה' ועם תורתו אף כי אחרי מותי ודאי תאמרו כל אשר יעלה על רוחכם ותאמרו כי אתם עושים רק מצות כמו שעינינו רואות בדור האחרון הזה כי קמו אנשים רעים וחטאים הרסו גדר התורה ובפיהם הם אומרים כי הם הם הדבקים בה' ובמצותיו הם חפצים מאד. וכבר יש מי שביאר בזה מאמרם ז"ל במדרש בפתיחה למגלת איכה אמר הקב"ה הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו פירוש כי ההולכים דרך עקלתון עוד הם מתפארים ואומרים שכל מה שעושים עושים לשם שמים לזה אמר הקב"ה הלואי אותי עזבו רצה לומר אני מוחל לכם על מצות כאלה רק ואת תורתי שמרו ראו מה שכתוב בתורה וכן תעשו לא לבדות דברים מלב ולומר עליהם שהם מצות וזהו לפתח חטאת רובץ היינהו כאשר אתה תפתח ותפרוץ גדר התורה ותתן לפני יצר הרע פתח ותצדד לחשוב שהוא מצוה אז החטאת רובץ:

מעשיו בימים שיבואו, אבל אם הוא שותק ודומם על כל דבר פשע, אז הוא קופץ על יד אחת לאחת למצא חשבון ערוך בסוף הזמן ואז מכה אותו על הכל ומוציאו לחוץ, אז נתברר כי כוונתו רק לעונש. ומעתה אם ידין ה' יתברך את הרשע בעולם הזה מיד כאשר יחטא הנה כוונתו למען ייטיב דרכיו בעתיד, אז יצטרך ליסורים רבים, כמאמר מהכות כסיל מאה, על כן הוא יתברך מעניש אותו לבסוף דרך עונש, ובדרך עונש אין העונש שלו גדול כל כך כאשר ראוי להעניש את הצדיק וכנזכר, ולהיפך הצדיק אם יעניש אותו בסוף יהיה דרך עונש ויענש עונש גדול ועצום, לכן ייסרהו למשפט ואלהיו יורנו בעולם הזה מיד בעת חטאו, למען יקח מוסר ויתקיים בו מאמר תחת געֲרה במבין, ודי לו ביסורים קלים.

וזהו מאמר שלמה המלך עליו השלום **גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים עלי יושר** (שם, שם, כ"ו) רצה לומר לא טוב להכות אותם בדרך עונש, כי לענוש יגיע אליהם עונש מופלג, אבל זהו הוא הטוב להם להכות נדיבים על יושר, שיתישרו מעתה להנעים מעשיהם ולהיטיב מעלליהם. ולכן אמרו חכמינו ז"ל על שלשה דברים נשים מתות וכו' אמר רבא נפל תורא חדד לסכינא, אבייֵ אמר תפיש תירוס אמתא בחד מחטרא ליהוי (שבת ל"ב, א') והטעם בזה כי כבר ידענו כי נשים דעתן קלות, ואמרו עוד הני נשי דאכלי ושתי [עיוה"כ] עד שתחשך, ולא אמרינן להו ולא מידי (שם קמ"א, ב') וכדרך הכסילים, ואם ילקו מיד בחטאם לקבל תוכחה על העתיד ירבו מאוד היסורים עליהם, על כן מקבץ יתברך חטא על חטא וכד תפוש תירום אמתא בחד מחטרא ליהוי בדרך עונש, ויהיה די במקל אחד.

וזהו מאמר ה' בצר פקדוך צקון לחש מוסרך למו וכו', כי עוד הבדל גדול מצאנו בין המוכים האלה, כי המוכה למען ידע להזהר עוד להשכיל להיטיב משפטו, יצעק על מכהו לאמר רב לך אדוני, אהיה זריז מעתה להיטיב דרכי ומעלליֵ, אשובה אראה אשמור ככל המצות אשר עליֵ. אמנם המוכה בדרך עונש הוא צועק וגונח אוי אוי, וזהו ה' בצר פקדוך, רצה לומר אינם זוכרים אותם כי אם בדרך הכסילים אשר רק אחר רדתם אל הגיהנם הנמלץ עליו כמאמר (איוב ל"ו) ואף הסיתך מפי צר צקיון לחש מוסרך למו, כי הצועק האחד הנזכר משפטו להרים קולו אל אזני בעליו להבטיחו ולהשבע לו כי יתקן את אשר שחת ויבקשהו שיפסוק מלהלקותו, וכן אצלו יתברך גם כי יקשיב וישמע גם דברים שבלב, עם כל זאת טובה הצעקה, וידעו רבים ויבקשו עליו רחמים, וכל זה כאשר יש לפניו תקוה להסיר המלקות מעל גופו על ידי מה שיקבל עליו מהיום להשכיל ולהיטיב. אולם המוכה מסוג הב' למה יצעק ולמי יצעק אבל הוא גונח בלחש על דעת

הנאמר **ונהמת באחריתך ככלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי** (משלי ה', י"א) כי מוסר ותוכחה יתכן באופן אחד בהיות כוונת המכות והיסורים שייטיב מעשיו אחר כך כמו **תשובו לתוכחתי** (שם א', כ"ג) **שמעו מוסר וחכמו** (שם ח', ל"ב) ואז יש לך לצעוק כנזכר, אבל זה העונש באחריתו בגיהנם למי יצעק או מה יועילנו הצעקה, אבל ינהום על דרך הגונח על יסוריו ומתחרט, איך הייתי נבער מדעת ושנאתי מוסר ותוכחה, והיה לי תועלת בתשובה וזהו ונהמת באחריתך כו'. וזהו צקון לחש מוסרך למו כי אף אחר גנוחם לא ילכו היסורים מהם, והטעם כי הם כאשה הרה תקריב ללדת תחיל ותזעק בחבליה, על כל אשר עשתה מנעוריה עד עתה, כמאמר תפוש תירום אמתא וכו' כן היינו מפניך ה' אשר ההכאה הוא בדרך עונש.

וזהו מאמרו יתברך אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך, כי קין חרה לו על יסוריו שלא נתקבלה מנחתו, אמר לו יתברך: למה חרה לך, הלא אני מתחסד עמך מכל צד אם תיטיב, היינו אם אתה מן החכמים שעל ידי היסורים תיטיב דרכך - שאת. רצה לומר ודאי אין לך לדאוג על עלבון המוסר, כי תהיה גערה אחת במבין ותתרומם ותתנשא על ידי המוסר והמכאוב להצדיק את מעשיך ולקבל שכר גדול יתר מאד, ואם לא תיטיב - לפתח חטאת רובץ היינו אתחסד עמך גם כן שלא תקבל עונש רק על פתח גיהנם, ואז יהיה בדרך עונש ויהיה עונש מצער אחר שאתה מן הכסילים, ואם כן למה חרה לך ולמה נפלו פניך וזהו מאמר **כי ברב חכמה רב כעס יוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) רצה לומר כי הנה החכם הגדול אם יחטא לאדוניו יש לו לכעוס עליו מאד לאמר חכם כמוך איך יעשה אולת כזאת, אבל עם כל זאת בפועל לא יענישהו הרבה כי הוא ברצועה אחת ירגיש יותר ממה שירגיש הכסיל במאה, ודי לו בזה כי מהיום ישים אל לבו ויביט את אשר פקר, וזהו כי ברב חכמה רב כעס, אבל לא רב עונש, כי יוסיף דעת יוסיף מכאוב, רצה לומר הוא היותר מרגיש גם מדבר קל, והענין נכבד.

או יאמר על דרך אחר לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו. דע כי הנושים או המבקשים יתחלפו בביאתם אל האישים המבוקשים, כי יש שיעמוד על פתח הבית, ויש שיבוא אל תוך הבית, ויש שישא את רגליו וילך בבית עד מושב הנדיב בראש פנה. והנה לפי התחלפות מצב רגלי האנשים האלה כן תתחלף שאלתם ובקשתם, כי העומד על מפתן הבית ישאל לחם לשבר רעבונו, והבא אל תוך הבית יתנכר לאדם מעולה ונכבד שאין מדרכו לשאול זולת מתנה הגונה, וההולך בבית בשוה עם בעל הבית לעד כי הוא יותר מעולה ונכבד ומבוקשו יותר גדול מאד. והוא מה שאמר הכתוב להפליג רעת הנחש ועברתו כי קשתה ואיך על האדם לשמור עצמו מחלק אמריו הרכו משמן והמה פתיחות.

וזהו לפתח חטאת רובץ, כלומר עומד כעני בפתח, ואף על פי כן אל תאמן לו, כי לא דבר ריק הוא שואל מעמך כי אליך תשוקתו, כלומר לצוד ציד נפשך היקרה, כי כן משפט היצר להחל לבקש מהאדם ענין היותר קל כעני בפתח ואחר כך מרבה ומוסיף לשאול לאט לאט עד שיעתיקנו אל היותר תמורות כמאמר רז"ל היום אומר לו עשה כך כו' עד למחר אומר לו לך עבוד עבודה זרה. וזהו שרמזו ז"ל מעיקרא הלך ואחר כך אורח ולבסוף איש (סוכה נ"ב) ומובן כדברינו. וזהו לפתח חטאת רובץ כלומר מתחילה ולבסוף ואליך תשוקתו.

חלק ל

ויצא קין מלפני ה' מדרש: רב חמא בשם רבי חנינא בר יצחק אמר יצא שמח כו' פגע בו אדם הראשון אמר לו מה נעשה בדינך אמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי התחיל אדם מטפח על פניו אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, מיד עמד אדם הראשון ואמר מזמור שיר ליום השבת. (פרשה כ"ב, י"ג).

המאמר פלאי! ונקדים לזה מאמר הכתוב **אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם**. (שמות ל"א, י"ג) הנה מלבד מה שלא ידענו ענין האות ומהותו, עוד מהראוי להבין מהו הטעם לשלא תדחה מצות שבת מפני מלאכת המשכן אשר ממנו הענין מדבר.

ונציע לזה לשונם ז"ל בילקוט (שם) **לדעת כי אני ה' מקדשכם** לעולם הבא כגון קדושת שבת שהיא מעין עוה"ב, וכן הוא אומר **מזמור שיר ליום השבת** (תהילים צ"ב, א') ליום שכולו שבת (עיין שם עוד יותר). ולהבין המאמרים האלה נזכירה נא עוד מאמרם ז"ל לדעת כי אני ה' מקדשכם אמר לו הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם, מכאן ארשב"ג הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו, מה עביד ליה כו' עד אר"פ שאיף ליה מאותו המין. (שבת י', א') ויש להעיר בזה מהו שאמר לך והודיעם מדוע לא יאמר מתנה טובה יש לי כו' לך ותן להם. ויותר יפלא כי הלא מצות שבת במרה נצטוו והפסוק לדעת נאמר אצל מלאכת המשכן כנזכר לעיל, ואף גם זאת לא ידענו מה שתאר יתברך מצות שבת מתנה טובה יותר על כל מצות שבתורה, גם מה שכתוב בבית גנזי אינו מובן.

אבל הענין כך הוא כי אם אמנם מצות שבת היא רק מצוה אחת ככל מצות עשה שבתורה אולם מכבר אמרו רז"ל גדולה שבת ששקולה נגד כל המצות, והקרוב אצלנו לומר אשר על כן יקרה היא בעיני ה' להיותה שקולה כל כך יען היות ענינה אחד מששים לעולם הבא כמרז"ל וכמוזכר בדברי הילקוט הנזכר לעיל. והנה הקב"ה בבחרו אותנו לעם

סגולה ונתן לנו תורתו הקדושה ובה יעודים נפלאים על מתן השכר לעושיה ולמקיימיה, וכמאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח', כ"א) אך אין אתנו יודע מהותו ואיכות טובו, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ואין אנחנו כהיום בגדר ההשגה להשכיל ולדעת מהות ענינו כדברי רז"ל אבל לעולם הבא עין לא ראתה כו' (ברכות ל"ד), והשם יתברך ברצותו להודיענו מרב טוב הצפון ולגלות לנו קצהו (כי כן מטבע העבד כי ישאף לדעת מהות משכרתו) היתה עצתו יתברך להפיק רצוננו במתן השבת, שהוא מעין עולם הבא ועל פיה נשכיל לדעת מהות העולם הבא.

ועתה קורא ישר לך נא ראה כי כל המאמרים הנזכרים עולות בקנה אחד וצדקו יחדו, והוא כי העולם הבא עליה אומר הקב"ה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, בעבור שהוא יום שכולו שבת, ובעבור שהיא מתנה גנוזה עד עת מועד לע"ל וכמאמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת כו'. (תהילים ל"א, כ') וזהו דברי הגמרא הנזכרים לעיל: לדעת כי אני ה' מקדשכם, אמר לו הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל, מוסב על עולם הבא, לך והודיעם. ומזה הוכיחו ז"ל ואמרו הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו שנאמר לדעת כי אני ה' מקדשכם, כלומר כי כן חייבה גם רצונו יתברך להודיענו ממהות מתנתו המעותדת לנו.

וזהו גם כן הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו גם כן מההוכחה הלזו כי גם אנחנו כהיום כעוללים ויונקים קטני הדעת קצרי ההשגה וכאמור, ומסיים ואמר מה עביד ליה א"ר פפא שאיף ליה מאותו המין כי כן ממש עשה עמנו יתברך ברצותו להטעמנו מטובו הצפון והגנוז נתן לנו את השבת שהיא אחד מס' לעולם הבא, וכאשר סידרו לנו ז"ל מענגיה לעולם כבוד ינחלו טועמיה חיים זכו.

ודברינו אלה מבוארים בילקוט הנזכר לעיל, באמרם לדעת כי אני ה' מקדשכם לעולם הבא, כגון קדושת שבת שהוא מעין עולם הבא, וכן הוא אומר מזמור שיר ליום השבת ליום שכולו שבת. ומעתה יתכן כי תהיה זאת נתינת טעם על אשר מצות שבת לא תדחה מפני מלאכת המשכן, וזהו אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, וכדברי הילקוט לעולם הבא ולכן אין להעריך ערכה.

ומעתה נבוא אל הענין כי הלא לעינינו הוא המבואר בדברי הנביא **ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מול עמו ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש, כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי** כו' עד **והביאותים אל הר קדשי** כו' (ישעי' נ"ו, ג') הא לך כי שמירת השבת ידה רב לה להביא בעליה למתן שכר הגנוז לעולם הבא, וכדרש רז"ל: אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד

ע"ז כדור אנוש מוחלין לו שנאמר כל שומר שבת מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו. (שבת קי"ח, ב') ובזאת מתוארה אצלנו מצות שבת לשם אות ממש כאשר יתן איש אל רעהו אות או מופת לאמר לך נא והגד אות זה לפלוני והוא יתן לך חפץ פלוני, ככה אצלנו מצות שמירת שבת כי שומריה לאות עולם היא להם כי המה מבני עולם הבא כמדובר. **ומעתה** מה שאדם הראשון דימה בנפשו כי תוחלתו לעולם הבא אבודה ממנו, אין בזה מן הזרות כי חטאתו נגדו תמיד לאשר לא ידע מתיקוני התשובה עדיין, והיה ירא על נפשו לשמור השבת לשלא יהיה נידון כגונב אות מחבירו לקבל מזולתו חפץ המסומן, אשר עונו גדול מנשוא (עיין בילקוט הנזכר לעיל מה שאמר על מי שאיננו מנוחלי עולם הבא ושומר השבת), אולם כאשר פגע בקין וראהו שמח, ושאלו מה נעשה בדינך ואמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי, וכאשר אמרו ז"ל במדרש וישם ה' לקין אות אות הוא לבעלי תשובה כי הוא היה השב הראשון ועל כן כאשר נתוודע לאדם הראשון תיקון התשובה התחיל מטפח על פניו ואמר כך כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, מיד פתח ואמר מזמור שיר ליום השבת ליום שכולו שבת (כדברי הליקוט) על היותו עדן בכלל שומרי השבת המעותדים לקבל חלקם בחיים הנצחיים לעולם הבא.

חלק לא

ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה ויקחו להם נשים כו' **ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר** (ו', ג'). ובמדרש: בשגם הוא משה חושבנא דדין כחושבנא דדין (פרשה כ"ו, ו'.

וכדי לקרבו אל הפשוט נאמר שהכתוב מדבר בהתנצלות אדם הראשון ולסכך בעדו בל ירבו באי העולם לדבר עליו עתק. והוא כי ידענו שעל ידי אכילת האדם מעץ הדעת נתהווה בו זוהמת הנחש ונעשה כלול מטוב ורע ועלול לחטא, ומן הוא והלאה שאפו כולם הזוהמא מכחו. והנה אם נניח שבזולת חטא האדם לא היה חוטא בעולם רק היו כולם בדוגמת האישים העליונים שאין חטא ביניהם, וגם כי אחר שחטא אי אפשר להיות אדם צדיק בארץ, אזי קלקולו רב מאד וגדול מנשוא, כי הוציא בני אדם מבחינת הטוב והאושר האמיתי לרע מוחלט, אבל אם ימצא אשר גם בני עלי' העדרי היצר הרע יעשו הרע בעיני ה', וגם אנוש אנוש ילוד אשה יהיה נקי מכל חטא, או אז תשקוט התלונה מכל ותנוח מזעפה. והן אמת כי כן נמצא כן היה כי הנפילים שהיו בארץ עשו תועבות גדולות, וכאשר הפליגו ז"ל במדרש עם כי בני אלהים המה משוללים מיצר הרע. ועוד זאת כי משרע"ה היה איש אלהים עם היותו כאחד האדם, ילוד אשה, אחינו בשרנו בעל בחירה.

ומעתה שתי אלה דוברות התנצלות על אדם הראשון כמדובר. וזהו ויראו בני אלהים את בנות האדם כי טובות הנה כו', כלומר מלאכי מרום השחיתו התעיבו דרכם על הארץ והוסיפו סרה על האדם, כמו אז ראה אלהים ויוכח על אדם הראשון ואמר לא ידון עוד רוחי באדם לעולם, כלומר לא אדון אותו עוד בשביל העולם מאומה אם רוח עברה גם על משוללי היצר לעשות הרע. ועוד בשגם הוא בשר כלומר משרע"ה גם הוא היה בשר ודם ואחז צדיק דרכו לבחור בטוב לפני אלהים, ועל כן סרה התלונה על אדם הראשון מכל וכל.

נח

חלק א

אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו. מדרש: אמר ר' יוחנן כל מי שנאמר בו היה מתחילתו ועד סופו הוא צדיק, התיבון ליה והא כתיב **אחד היה אברהם וירש את הארץ** (יחזקאל ל"ג, כ"ד) מעתה הוא תחילתו והוא סופו, אמר לו אף הוא לא תברה דהא רב לוי בשם ר"ל אמר בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, ר' חנינא ור' יוחנן תרויהון אמרו בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, ומה אני מקיים היה שהיה מתוקן להדריך כל העולם כולו בתשובה. (פרשה ל', ח')

הנה לכאורה לא ידענו תשובתם ז"ל שהיה מתוקן כו' הלא עם כל זאת יצא מהכלל שהניחו כל מי שנאמר בו היה מתחילתו ועד סופו הוא צדיק.

ונקדים לזה עוד מדרשם ז"ל (ריש פרשת לך) הדא הוא דכתיב **עמך נדבות ביום חילך** (תהילים ק"י, ג') עמך הייתי בעת שנדבת לשמי לירד לכבשן האש, ביום חילך בעת שכנסת אתה לי כל החיילות והאוכלוסים, בהדרי קודש מהדרו של עולם הקדשתיך, מרחם משחר מרחמו של עולם שחרתיך לי, לך טל ילדותך לפי שהיה אבינו אברהם עליו השלום מתפחד ואומר תאמר שיש בידי עון שהייתי עובד עבודה זרה כל השנים הללו, אמר לו הקב"ה לך טל ילדותך, מה הטל הזה פורח אף אתה עונותיך פורחות, מה הטל הזה סימן ברכה לעולם אף אתה סימן ברכה לעולם. (פרשה ל"ט, ח') וגם במאמר זה מהראוי לשית לב איה איפה היו ימי ילדותו לו לסימן ברכה אם עבד עבודה זרה כל השנים הללו. וכדי לבוא אל הביאור נזכיר מה שכתבנו (קול יעקב רות) **ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום** (רות ב', י"א) ובמדרש (במקומו): אלמלי באת אצלנו מאתמול שלשום לא היו מקבלים אותך שעדיין לא נתחדשה ההלכה עמוני ולא עמונית כו' (ילקוט רמז תר"א). וכלל הענין הוא כי יש חילוק והבדל גדול בין רות לשאר גרים, כי

כל הגרים האמנם שכרם אתם מעת נתגיירו ובאו בברית, אבל עם כל זאת נגע למו הימים הראשונים שהיו בגיותם כי יפלו ויאבדו. לא כמוהם רות כי כמו שהצליחה ועשתה פרי מעת נתגיירה כן תקבל שכר על שלא באה להתגייר בימים הראשונים, כי לא היו מקבלים אותה אלו באתה קודם, ועל כן כל סיבת גירותה היה אך ממה שלא באתה מקודם, וכמבואר שם עיין שם. וכענין הזה היה תשובתו יתברך אל אברהם, לאמר אין לך לפחד על הימים שהיית עובד עבודה זרה בהם, כי זולת מה שלא יגיעך עונש עליהם עוד המה לך לסימן ברכה, ועוד בעבורם שכרך הרבה מאד וכמו שנבאר.

דע כי אין תוכחת המוכיח מוצלחת כי אם בשיוכיח רעהו הדומה לו בכל ענייו כאשר ירמוז מאמר הכתוב **הוכח תוכיח את עמיתך** (ויקרא י"ט, י"ז) רצה לומר רעך הדומה לך. אשר על כן אמרו ז"ל הלל מחייב עניים רבי אליעזר בן חרסום מחייב עשירים (יומא ל"ח), כי כשיבוא העשיר להוכיח המסכן והדל, יענה ויאמר לו מה תמשילני לך ולכמותך כי ארוחתך ארוחת תמיד נכון יהיה, גם אם לא תכין בחוץ מלאכתך, לא כן אנכי אם אמנע כפי מיגיעתי כל היום לא אשיג גם לחם לפי הטף. וכמו כן אם יוכיח העני על פני העשיר יענהו עזות ויאמר לו מה מעשיך כל הימים, הלא הנך פנוי מכל מלאכה בבית ובשדה ואין עליך שום עסק יטרידך מעבודת שמים, לא כן אנכי עסקי הרבים והנשגבים יטרידוני כל ימי, לא יתנוני השב רוחי להרגיע גם רגע, ומתי אעשה אנכי לבית ה', הא לך שאין התוכחה מוצלחת כי אם מן הדומה לדומה, ומה לנו להרחיב הדיבור בזה אם מכבר הוא ענין מבואר ברז"ל וזה לשונם: אילו אחר אומר עתה ידעתי כי גדול ה' וכו' היו אומרים זה אומר עתה ידעתי, אלא יתרו שהיה יודע שחזר על כל בתי עבודה זרה שבעולם ולא מצא בהם ממש ואח"כ נתגייר לזה נאה לומר עתה ידעתי, דבר אחר אילו אחר אומר הבל הבלים (קהלת א' ב') היו אומרים זה אין לו פרוטה לאכל והוא אומר הבל הבלים אלא שלמה שכתוב בו ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים (מלכים א' י', כ"ז) לזה נאה לומר הבל הבלים (דברים רבה פרשה א', ה').[29]

[29] ומה נמרצו בזה דברי החכם מכל אדם טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז'). אשר ההרגש מבואר כי לפי התכת פתח דבריו טוב לשמוע כו' מהצודק היה שיאמר אחר כך מלשמוע שיר כסילים והיה מדבר מהתמורות וחילופי הפעולות טוב ברע. אבל לדברינו יאמר כי האיש אשר מעודו הוא מתהלך בתומו יושב אהלים פרוש מעניני העולם, הוא איננו מוכשר להוכיח ההמונים יען כי איננו יודע בסוג מעשי הבועריים בעם ובתהלוכותיהם ובמשפטיהם, כמה ברע המה כי רע לא ידע. לא כן האיש אשר מנעוריו הלך בעצת נבערים ובדרך התעלולים ואת כל אשר הם עושים הוא היה עושה ואחר כך נחם אל לבו ויעזוב דרכו ושב עד ה' הוא הראוי להוכיח במישור להיותו יודע דרך הרשעים ובקי בערמומיותיהם וזרות מעשיהם. וזהו טוב לשמוע גערת חכם (ומלת חכם יהיה תואר הפעולה ולא הפועל ועל דרך אם חכם לבך) מאיש שומע כו' כלומר מאותו איש שהיה שומע מעודו שיר כסילים והוא תואר על עצת כסילים הנבערה:

ומעתה יזהירו דברי המדרש עמך נדבות כו'. והוא כי אברהם עליו השלום שהיה מכניס נפשות רבות תחת כנפי השכינה כמו שכתוב ואת הנפש אשר עשו בחרן (י"ב, ה') אלו היה עובד ומכיר ה' יתברך מנעוריו באין ספק כי לא היה מצליח במעשהו מאומה, כי איה איפה היה בידו להוכיח על פניהם על תועבותיהם ועל עצביהם כי לא אלהים המה, כי הלא נגד פניו יענו מאין נודע לך כל אלה האם בחנת בנתיבמו לדעת מהותם ועילוי יראתם, וכאשר ענו עובדי כו"ם לנביאו יתברך **ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו**. (ירמיה מ"ד, י"ח) אמנם אחרי שגם הוא במשך מ"ח שנה עבד את כולם, ובחן בהם, ובמשפטיהם וחקותיהם, היו ידיו רב לו להוכיח על פניהם כי הבל המה מעשי תעתועים, והם שמעו רעתם וגנותם והאמינו לקול דברו, וזאת היתה הסיבה הקרובה להמשיך לבותם לקרבם לאמונת ה' יתברך, ועל כן המשפט הוא שיהיה לאברהם משכורת גם על הימים הראשונים שעבד בהם עבודה זרה וגם הם יעלו לחשבון ימי צדקתו. וזהו עמך נדבות ביום חילך[30] עמך הייתי בעת שהכנסת לי כל החיילות והאוכלוסים, בהדרי קודש מהדרו של עולם הקדשתיך, מרחם משחר מרחמו של עולם שחרתיך לי, כלומר טרם מרחם יצאת הקדשתיך לי להודיע שמי בעולם, ועל כן לך טל ילדותך לפי שהיה אברהם עליו השלום מפחד ואומר תאמר שיש בידי עון שהייתי עובד עבודה זרה כל השנים הללו, אמר לו הקב"ה טל ילדותך מה הטל הזה סימן ברכה לעולם אף אתה סימן ברכה לעולם כלומר לא זאת שלא תענש עליהם אבל עוד המה לך לברכה וכמדובר.

ומעתה יתבארו גם דברי המדרש שלפנינו ונאמר שהנחתו קיימת כל מקום שנאמר בו היה מתחילתו עד סופו הוא צדיק, ומה אני מקיים אחד היה אברהם והלא עד מ"ח שנה לא הכיר את בוראו, על זה באה התשובה שהיה מתוקן להדריך העולם כולו בתשובה מה שאין מקום לזה בלתי במה שעבד עבודה זרה בימים הראשונים, ועל כן גם המה יעלו במספר ימי צדקתו וכנזכר עיל.

[30] ועל דרך הפשט נוכל לבאר המאמר אשר כוונת הכתוב לבאר לנו ההבדל בין אבינו אברהם ע"ה ובינינו. והזכיר באברהם מעלה יקרה מה אשר אתנו אין לנו מאומה מן המעלה הזאת, והזכיר ג"כ אצלנו מעלה מה שלא היתה באברהם אבינו. כי הנה אברהם אבינו ע"ה היה לו מעלה אשר בן שלש שנים הכיר את בוראו שנאמר עקב אשר שמע כו' (נדרים ל"ב) כמספר עקב ואנחנו נאמר אצלנו כי הילדות והשחרות הבל (קהלת י"א, י') ואנחנו יש לנו מעלה מה שלא היה לאברהם כי אנחנו נולדנו בקדושה מלידה ומבטן, לא כן אברהם כי אביו היה תרח ואמו אמתלאי בת כרנבו (ב"ב צ"א, א') וזהו שאמר דשבח זרעו של אברהם עמך נדבות ביום חילך, שהמה בהדרי קודש מרחם משחר מלידה ומבטן וזאת לא היתה לאברהם. והזכיר לאברהם מעלה מה שאינה אצלנו, לך טל ילדותך כי הוא היה לו גם ימי הילדות כי בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו ואנחנו עלינו אמר הכתוב כי הילדות והשחרות הבל.

חלק ב

ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ (ו', י"ג).

הנה כדי לפרש מלת הארץ כפשוטה מוסב על האדמה כהוראתם בכל מקום, נאמר בזה על דרך המליצה, ועל פי דרכנו נעמוד על טעם קללת האדמה בעבור האדם וכאמרם במדרש והנני משחיתם את הארץ אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בהם נמוחו (פרשה ל"א, ז').

והוא כי הנה הקב"ה הטביע בכח הארץ להצמיח צמח לחיות כל חי אשר על פני האדמה, והוא רק על ידי קיומי המצות אשר יעשה אותם האדם ועל ידו כל הנבראים ישיגו מחיתם, וכמו שהארכנו בזה בפרשה הקדומה. אשר על כן בעת אשר בני האדם ירעו וישחיתו דרכם וגוזלים וחומסים זה מזה אזי הארץ תחמוס הכל ותשים לפיה מחסום בלי להוציא מאומה, ממש כאדם העושה סעודה בעבור קרואיו ומושיט לכל אחד מנתו לפי כבודו, ובמושבם על הלחם התחילו כל אחד לפשוט יד למנת חבירו וחטפו זה מזה, עלה על רוחו לחמוס מכולם בלי להושיט להם מאומה. כן אם רואה הוא יתברך גזל בעולם יביע אומר אל הארץ שלא תתן יבולה ולא תוסיף תת כחה להם. והאמנם מתחילה אין החמס רע רק למקצתם, רצה לומר הנעשקים, ויפה להעושקים והחומסים, אולם אחר שהארץ תחמוס הכל אז רע לכולם יחד. וזהו קץ כל בשר בא לפני רצה לומר קץ כל בני אדם ובע"ח, והטעם - כי מלאה הארץ חמס מפניהם רצה לומר מפניהם, ועל ידי מעשיהם מלאה הארץ חמס ומוכרחת לחמוס את כל לבלתי תת כחה להם ומאז רע לכולם.

ובזה יתכן מה שאמרו ז"ל במדרש: והנני משחיתם את הארץ משל לבן מלך שהיה לו מינקת כל זמן שהוא סורח היתה מניקתו נרדית, כך הנני משחיתם את הארץ כו' (שם). והוא כי הארץ להיותה המגדלת את כל חי והמכינה צרכי האדם והנבראים כולם ובעת הבריאה היה ברכתה רב מאד, עד שעל ידה נטו כולם מדרך הטוב כי שמנו עשתו ויבעטו בכבוד ה' יתברך, על כן היה הצורך להמעיט ולהקטין הטובה הלזו לקלל האדמה עבורם ממש כהמשל שהביאו ז"ל. ועל כן אחר המבול אמר ה' יתברך **לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעוריו** כו'. (בראשית ח', כ"א) כי הנה רעת האדם הוא על דרך ובחינת הזרעים והנטיעות, אשר רעת גידולם הוא לא' מב' סבות: אם בעבור רעת הזרע הנזרע והשורש הרע אשר בארץ, או על ידי העדר השגחת בעל השדה שלא סייר נכסיו ועלה קמשונים, כן רעת האדם על הארץ אם שהוא מפאת תולדתו כענין

הכתוב **זורו רשעים מרחם** (תהילים נ"ח, ד') או שנתקלקל מסיבת מגדליו ואומניו אשר לא חסרו לנפשו מכל מה ששאלו עיניו, ובזה הקשיח לבבו מיראת ה' כמאמר **וישמן ישורון ויבעט** (דברים ל"ב, ט"ו). והנה האדם אשר עשה אלהים מראש העיד עליו הכתוב ואמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א', ל"א) כי האלהים עשה את האדם ישר (קהלת ז', כ"ט) וטוב באין ספק, אבל קלקולו לא היה זולת על ידי רוב הטובה כמאמר המדרש: **עוד כל ימי הארץ זרע** כו' אמר רב אחא מי גרם להם שימרדו בי לא על ידי שהיו זורעים ולא קוצרים, יולדים ולא קוברים כו' והיו זורעין אחת למ' שנה. (פרשה ד', י"א) וזהו מה שכתוב **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ** (ו', ה') כלומר על ידי הארץ ומסיבתה שהיה ברכתה מרובה ולעילה זו נתקללה הארץ בדור המבול ונמח ממנה ג' טפחים, לא כן אחר המבול שכבר נשארה זוהמת מעשיהם הרעים ונשתרבבה להבאים אחריהם (אשר על כן לא חזר העולם לשלימותו שהיה קודם המבול אבל עוד נתחדשו חליים ונתקצרו שנות האדם כמבואר במדרש (שם) מעשה באחד מגדולי הדור שהיה חושש את ראשו אמר חמי מאי עביד לן דרא דמבולא) אמר הוא יתברך לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי אין רעתו עוד מסיבתה כי יצר לב האדם רע מנעוריו, כלומר כבר הוא רע מתולדתו ומה לי עוד להאדמה.

חלק ג

קץ כל בשר בא לפני[31] מדרש: כתיב מרוב עשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים (איוב ל"ה, ט') מרוב עשוקים יזעיקו אלו הנעשקים ישועו מזרוע רבים אלו העושקים, אלו רבים על אלו ואלו רבים על אלו. אלו רבים על אלו בחימוס ממון ואלו רבים על אלו בחימוס דברים, עד שנתחתם גזר דינם, ולפי שהיו שטופים בגזל נמחו מן העולם. קץ כל בשר בא

[31] ובמדרש (ב"ר ל"א): הגיע זמנם להקצץ, הגיע זמנם לעשות בתה הגיע קטגורי' שלהן לפני. מאמר זה נתבאר יפה אצלנו בספר עין המים על דרך מאמר על מה תכו עוד תוסיפו סרה (ישעיה א', ה'). משל לנער א' עשה מן הדברים אשר לא תעשינה, וכאשר נתודע הדבר אל אביו וימר לו מאד ויחר אפו ובקצפו הכה אותו מכה גדולה על הרעה אשר עשה, ולרגעים אחדים נשמע קול צוחה בעיר על אבי הנער הזה כי נחלש ונתעלף כי לבו היה כואב עליו על שהכה את בנו. וירץ הרב ויקח את הנער ויכהו בשבט למכה ולחרפה והנער שואג ושואל הלא כבר אבי היקר עשה בי שפטים, ויען הרב ויאמר לו אביך הכה אותך על דבר החטא אשר עשית, ואני מייסר אותך על דבר המכות אשר הכה אותך אביך הרחמן אשר אתה גרמת לו שיקצוף ויתאכזר עליך כמה ידאב לבו ע"ז. וזהו - על מה תכו על זה עצמו אשר אתם מוכים ולוקים בזה עצמו תוסיפו סרה מה שאתם מסבבים במעשיכם שיתאכזר הקב"ה כביכול עליכם להכות אתכם כל כך. הלא הוא אבינו המרחם עלינו מעולם. ועתה מאמר המדרש מבואר מאד מה שהכפיל דבריו ג' פעמים, כי באו חכמינו להורות על שלשה דברים שגרמו בעוותיהם ב' למטה וא' למעלה, א'. הגיע זמנם להקצץ, ב'. הגיע זמנם לעשות בתה הוא חורבן העולם בכלל כמאמר להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם, וא' למעלה מה שסבבו במעשיהם עד שיכתוב הכתוב ויתעצב אל לבו, וזהו הגיע קטגורי' שלהם לפני וסבבו במעשיהם הרעים שיכתוב הכתוב ויתעצב אל לבו אמחה את האדם מלך חפץ בחיים.

לפני הגיע זמנן להקצץ, הגיע קטגוריה שלהם לפני, כל כך למה כי מלאה הארץ חמס מפניהם (פרשה ל"א, ד').

הנה האמנם כי רצו ז"ל לבאר כפל המלות בפסוק מרוב עשוקים כו' לדרוש כי הוא מדבר מנעשקים ועושקים, אבל הדבר צריך ביאור וכי מה אשמת העשוקים שיהיו כלולים עם העושקים, ומה גם כי לא ידענו מה היה קשה להם ז"ל במאמר קץ כל בשר לדרוש עליו מה שדרשו, גם מה שסיימו הגיע קטגוריה שלהם לפני.

וכדי לבוא אל ביאור המאמר נקדים מה שאמר יתברך **זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד** (בראשית י"ח, כ') אשר יש בו מן הקשות במה שכתוב זעקת סדום כו', כי ממה שזעקו עדן לא הוחלט על רעתם כי רבה היא (אשר על כן הוכרחו רז"ל לומר זעקת ריבה אחת כו' כי לולא כן אין אשמת דבר בהזעקה), גם מה שכתוב הלאה ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה, הנה לכאורה אנו רואים בו מן הזרות חס ושלום, כי מי איכא ספיקא קמי קוב"ה.

ולבוא אל הענין נקדים עוד מאמר הנביא **הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד** וגו'. (מיכה ו', ח') דע כי התורה הקדושה היא כלולה ממצות שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו, והנה המצות שבין אדם למקום אין אתנו להשכיל לדעת ישרם, וטוב תכליתם ותועלתם, וסודם ופעולתם, אולם אשר בין האדם לחבירו מהנקל הוא על האדם לעמוד על אושר תועלתם ופעולתם, יען כי כל אחת איננה נעשית בלתי על ידי פועל ומקבל הפעולה, הן ממצות עשה כולל: צדקה, גמילות חסדים, השבת אבידה וכאלה, וממצות לא תעשה, ובהם: גניבה, גזילה, אונאה, הסגת גבול וזולתם. והאמנם יקרה אשר בבוא המצוה ליד הפועל יסוג אחור ממנה כי ירע עינו מתת מחיה לאחיו העני או להשיב האבידה לבעליה וכדומה, הוא אך מפאת יצרו הרע העומד על ימינו לשטן לו ומסמא ומחשיך את עיניו מראות בטוב המצוה ומהביט בעוצם ישרה, ומחבב לו עשרו וסגולתו לקפוץ ידו מאחיו האביון, וכמו כן במצות לא תעשה להזהר ממנה כבד לבו מהבין רוע ענינה וגנותה, אולם המקבל הפעולה הטובה אם רעה עיניו רואות וצופות היטב על אושר פעולת המצוה וטוב ישרה ונעימותה, ולבו ישכיל לדעת המצוה כי טובה היא וכי תערב לנפש בעשיתה, וההיפך בהיפך. וזהו שיעץ הנביא עליו השלום ואמר: הגיד לך אדם מה טוב כלומר הצורך אליך להטות אוזן לכל אשר יגיד לך אדם זולתך, רצוני המקבל פעולת המצוה כי הוא בוחן בטוב יושר המצוה ומכיר חנות אל יתברך במה שהעיר אותנו עליה וממנו תלמד ותקנה לב גם אתה לבחון יושר המצוה וערבותה. כלל הנרצה מדברינו הוא כי רק מקבל הפעולה הוא הבוחן על המעשה אם

לשבח ואם לגנאי, ומי שעושה עם רעהו רעה אז טחו עיניו מראות בזר מעשהו, לא כן אם ישיגנו כאלה מאישים זולתו אזי ישקיף וירא בעליל ולבבו יבין רוע המעשה וגנותה, וירבה לבחון ולהעריך הפלגת אשמת רעהו בו. והנה אם בהזדמן יעשה הוא אחר כך לזולתו כהדבר שהשיג מרעהו אזי עונו גדול מנשוא ותכבד אשמתו שבעתים, יען כי מאתמול כשהשיג הדבר מזולתו אז היו עיניו מאירות והיטיב לראות גנות הדבר הרע הזה ויתאבל עליו וכהיום עשה כן לאחרים.

הוא הדבר והוא הענין בחטאת סדום כי ידענו שכל החמס והגזל ההיה בסדום לא היה בלתי מאנשי סדום עצמם שעשקו וחמסו זה מזה, ולא ליוצא ולבא ממקומות זולתם, כי הלא שבת מהם עובר אורח, ואם כן היה כל אחד פעם עשוק ופעם עושק, ובודאי כל אחד כשהיה עשוק היה רואה בעין יפה גנות הדבר שהשיגו ופער פיו לבלי חוק לזעוק חמס ולקלל עושקו בקללות נמרצות, להאבידו ולהכרית מארץ זכרו, ולמחר עשה גם הוא לרעהו כדבר הזה ממש, אין מהצורך עוד לדין ודיין לשאול מהם המשפט אחרי שהוא בעצמו החליט וחרץ עליו העונש אתמול וכמשפטו יעשה לו, וכמליצת הכתוב אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם (במדבר י"ד, כ"ט) ואין מהצורך להדיין להעריך דין ומשפט זולת באם המעשים אינם שוים (רצוני מה שעשה הוא לאחרים למה שרעהו עשה לו) בפחות ויתר. וזהו מה שאמר ית' לאברהם זעקת סדום ועמורה כי רבה, וחטאתם כי כבדה מאד, כלומר אותם שזעקו והלילו על הרעה שהשיגו מאחרים הלא המה עשו אחר כך מעשים כאלו לאחרים, ובזאת תכבד אשמת האנשים האלה מאד, יען כי כל אשר הם עושים הוא עם הבחנת והכרת לבבם בזרות המעשה וגנותה, כי כל אחד בהיותו עשוק וחמוס היה מבין ומביט בטוב העיון רעת הדבר ולבו היה נגרש קולו כים, ואחר ההבחנה הגדולה הזו חטאו על נפשותם במעשים ההם. לזאת ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה, כלומר אותם אשר ממש כהדבר שצעקו עליו עשו גם הם (ויהי' הה' ממלת הכצעקתה ה' המתקיימת) ומעשיהם שוים ממש למה שהשיגו הם מאחרים שכבר פסקו דין עליהם לכמוהם, אין לי מהצורך לערוך דין ומשפט עליהם, כי כאשר דברו כן אעשה להם. וזהו הכצעקתה כו' כלה, כלומר אכלם כרגע בלי שום מערכת דין ומשפט כי אם יקבלו המשפט היוצא מפיהם. ואם לא, רצה לומר אם אינם שוים במדותיהם בפחות ויתר, אדעה, כלומר אדע ואערוך משפטם כפי ערך מעשיהם.

ואחר המונח הזה נאמר כי מאמר ה' יתברך לנח קץ כל בשר בא לפני סובב הולך גם כן על דרך שאמרנו. כי מבואר במדרש אנשי דור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל והוא כי באין ספק היה גם כן כל אחד מהם פעם חומס ופעם חמוס ועל כן לא

היה מהצורך להעריך עליהם דין ולעיין במשפטם, ועל זה יהיה הוראת מלת קץ כהענין הנגמר עד קצהו[32] כלומר כבר נגמר הדין עליהם, והטעם - כי מלאה הארץ חמס מפניהם, כלומר כולם מלאים החמס והגזל ועל כן באין מנוס כל אחד מהם הוא חומס וחמוס.

והוא שהביאו ז"ל במדרש כתיב מרוב עשוקים יזעיקו, דייק הכתוב לומר מרוב כו' וכן ישועו מזרוע רבים ולא דבר מאיש יחידי ועושק פרטי כי בהיות עושקים פרטיים ויחידים אין להחליט על העושק כהיום שהיה עשוק מאתמול ועל כן עדן לא נגמר דינו על פיו אבל בשיהיו העושקים רבים אזי הקרוב שיהיה כל אחד עשוק ועושק כי דרך אחד לכולם ובכמוהם מכבר יצא הדין על פיהם שהיו שופטים חומסיהם כמדובר. וזהו מה שאמרו במדרש מרוב עשוקים יזעיקו אלו הנעשקים, עושקים עושקיהם עד שגם הם מר צורחים. וזהו אלו רבים על אלו בחימוס ממון ואלו רבים על אלו בחימוס דברים, כלומר פעם רבים העושקים על הנעשקים בחימוס ממון והנעשקים רבים עליהם בחימוס דברים, כלומר מרימים עליהם קול אלה, ומעריכים משפטים ופעם להיפך עד שנתחתם גזר דינם כלומר על פיהם. וזהו שסיימו ז"ל הגיע קטגוריה שלכם לפני וכל כך למה כי מלאה הארץ חמס מפניהם כלומר כולם חומסים זה את זה. והבן.

חלק ד

קנים תעשה את התבה כו' (ו', י"ד).

ביארנוהו בחיבורנו (קול יעקב שה"ש בבאור המאמר מה יפו פעמיך בנעלים) עיין עליו.

חלק ה

ויזכר אלהים את נח כו' (ח', א').

גם זה מבואר שם (איכה) בבאור הכתוב תבוא כל רעתם.

חלק ו

וידבר אלהים אל נח לאמר צא מן התבה כו'. מדרש: כתיב **אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח** (קהלת י', ד') מדבר בנח, אמר נח כשם שלא נכנסתי בתיבה אלא ברשות כך אין אני יוצא אלא ברשות, בא אל התיבה - ויבא נח, צא מן התיבה - ויצא נח וכו'. דבר אחר כתיב לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים (שם ג', א') זמן היה לנח ליכנס לתיבה שנאמר בא אתה וכל ביתך אל התיבה, וזמן היה לנח שיצא ממנה שנאמר צא מן התיבה. (פרשה ל"ד, ד')

[32] ובנביא קץ בא הקץ כו' עד ולא תחוס עיני ולא אחמול כדרכיך עליך אתן ותועבתיך בתוכך תהיין (יחזקאל ז') ירצה שאין לי לחפש ולבקר אחר המשפט כי כדרכיך עליך אתן:

הנה כדי לבוא אל תכלית הבנת המאמר נקדים מאמרו יתברך **איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כבש או עז במחנה, או אשר ישחט מחוץ למחנה ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה' לפני משכן ה', דם יחשב לאיש ההוא דם שפך כו', למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זובחים על פני השדה והביאום לה' כו' ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם, חקת עולם תהיה זאת להם לדורותם**. (ויקרא י"ז, ג'-ז') ויש להעיר בזה רבות, ומאהבת הקיצור לא רציתי לפרטם.

דע כי התרי"ג מצות שצונו ה' יתברך האמנם בכללם אנו מוצאים בהם ג' סוגים. מהם חקיות שאינם אך כגזירת המקום ברוך הוא, ואין אתנו יודע בהם עד מה מטעמם ופעולתם וסודם, ומהם שמעיות שטעמם בא מבואר בתורה הקדושה כמו פסח על שם שפסח כו' סוכה כי בסוכות הושבתי כו' ורבים כאלה, ומהם שכליות המובחנים ומקובלים אצלנו מפאת השכלתנו והכרתנו בהם, ובטעמם ופעולתם וטוב ישרם, כמו גניבה גזילה ודומיהם. עם כל זה נדע אשר מבלעדי הטעם המבואר והמושכל עוד לאלהים יתברך טעמים צפונים וסודות גנוזות עליהם, כאשר העידו רז"ל בזוהר הקדוש, ואביא לכם עדים נאמנים על זה מצד השכל, והוא: כי המצוה שהיא גם מהשכליות כמו גניבה שענינה מוסד על אדני המשפט ויושר אנושי וטעמה גלוי וידוע לכל, הנה בשנתבונן על פרטיה והלכותיה התלויים בה והמסתעפים ממנה ילאה כל משכיל למצוא טעם ודעת בהם. כי מצד השכל יחוייב כי יגדל העונש לפי גודל הגניבה וכפי דלת הנגנב, ורז"ל כבר החליטו דין פרוטה כדין מאה מנה (סנהדרין ח', א') ואין הבדל בין העונש המגיע להגונב מעשיר שווה פרוטה להגונב מהעני פרוסת לחם אשר אליה הוא נושא את נפשו, ומעתה הנה שבה המצוה השכליית להיות גם היא חקיית. (ואל אלהינו יתברך טעמים נסתרים ורמים שעל פיהם מחוייבים גם פרטי ההלכות התלויות בה) וכאשר רמז המשורר האלהי עליו השלום **אתה צויתה פקודך לשמור מאד אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך**. (תהלים קי"ט, ה') מלת מאד הוראתה על רוב הפלגת השמירה גם למה שהוא מתנגד להטעם המושכל, כמו דין פרוטה כדין מאה, והמעצים עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים (שבת קנ"א, ב'), ואמר האמנה כי המצוה בכללה היא מבוארת הטעם עם כל זאת בהתבוננות בפרטיה המה רחוקים ממני וענינם רק על דעת החוק, וזהו אתה צויתה פקודיך לשמור מאד כלומר בשמירה יתירה ורבה מאד (וכוון על פרטי ההלכות כי עמקו ונשגבו) אמרתי כי כל מצות ה' המה אך חקיים וגזירת הגוזר ב"ה, על

כן אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך, כלומר יכונו דרכי לשמור כל מצות ה' על גדר החקים ולא בבחינת מושכלים.

ובמדרש (ריש וארא): הדא הוא דכתיב **ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו**. (קהלת ב', י"ב) הפסוק הזה נאמר על שלמה ועל משה, על שלמה כיצד כשנתן הקב"ה תורה לישראל נתן בה מצות עשה ומצות לא תעשה, ונתן למלך מקצת מצות, שנאמר **לא ירבה לו סוסים וכסף וזהב וכו'**, **ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו** (דברים י"ז, ט"ז) עמד שלמה המלך והחכים על גזירתו של הקב"ה, ואמר למה אמר הקב"ה ולא ירבה לו נשים, לא בשביל שלא יסור לבבו, אני ארבה ולבי לא יסור כו', מה כתיב ביה **ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו** כו' (מלכים א', י"א, ד'), ולכך אמר שלמה על עצמו ופניתי אני לראות חכמה ודעת והוללות וסכלות, אמר שלמה מה שהייתי מחכים על דברי תורה והייתי מראה לעצמי שאני יודע דעת התורה אותו הבינה ואותו הדעת של הוללות וסכלות היה כו' עד לפי שהרהרתי אחר מעשיו נכשלתי (פרשה ו', א') ותכלית רצונם ז"ל בזה למצוא מענה על חכם כמוהו שיהיה מוטעה בעצמותו ויעריך עצמו לדבר שלא יעמוד בו לאמר: אני ארבה ולא אסור, ודבריהם מבוארים כפי מה שכתבנו אשר גם המצוה שהכתוב בעצמו מבאר טעמה איננו אליה טעם עיקר וכולל אבל לאלהים יתברך עוד טעמים נסתרים גבוהים ורמים. ועל כן גם אם לפעמים יקרה שאין מקום לטעם המצוה הבא מבואר בכתוב מאיזה סבה, עם כל זאת חלילה לנו לדחות ולבטל המצוה, כי גם בלעדי הטעם המפורש עוד אליה טעמים וסודות נסתרות המחייבים עשייתה. כמו שמצאנו ברז"ל שאלו תלמידיו את רבי שמעון בר יוחאי מפני מה אמרה תורה מילה בשמונה השיבם כדי שלא יהיו כל העולם שמחים ואביו ואמו עצבים (נדה ל"ו, ב'). ומה יענה בשיהיה אביו מת, או אמו ילדתו בזוב וכדומה מהסבות המתנגדים לטעם ההוא, אם לא כי זולת הטעם הזה יש עוד טעמים נסתרים. והוא מה שעלה על לב שלמה עליו השלום כי היה חושב כי מה שכתב ית' לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו הוא עיקר הטעם ואין עוד מלבדו, ואחר שהוא היה בטוח שאיננו ירא לנפשו מהטעם ההוא אזי תפול האזהרה ממנו, אבל אחרי שובו נחם אל לבו ואמר חטאתי, כי לא ידעתי ענין המצות ושגיתי בתכונת טעמיהם בחשבי שאין למו זולת הטעם המבואר אבל האמת כי עוד גבוהים עליהם וכנזכר לעיל. וזהו שסיים ולפי שהרהרתי נכשלתי כלומר על דעת העונש (וכל דברינו אלה מכוונים במדרש כשתעיין בו).

המורם מדברינו כי האמנם יש בהמצות מה שהכתוב בעצמו מבאר טעמיהם או השכל יעיד עליהם, איננו זולת על דרך כלל אבל פרטי ההלכות המה רק על דרך גזירה מאתו יתברך, ועל כן מצאנו ראינו בכמה מצות שבתורה מהשמעיות או מהשכליות שעיקרם ושרשם הוא מוסד על טעם נגלה ומפורש, ולאחר שפרט הכתוב הלכותיהם ודקדוקיהם סיים האזהרה בלשון חוק. ונביא לדוגמא מה שכתוב במצות קרבן פסח שטעמו עמו על שום שפסח, וכשפרט הלכותיו מתחיל ואומר זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו תושב ושכיר לא יאכל בו בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה ועצם לא תשברו בו (שמות י"ב, כ"ג). וכאלה רבים אשר הטעם המבואר והמושכל איננו מחייב פרטי ההלכות התלויות בה[33] לכן אומר בהם זאת חקת הפסח כו' גם כי יסוד המצוה ושרשה הוא על פי טעם הנגלה והמבואר. והוא מה שזכרנו כי לכל מצוה טעמים נעלמים וסודות נסתרות והם המחייבים גם פרטי הלכותיה ודקדוקיה מלבד הטעם הנגלה האיננו מספיק זולת על כלליית המצוה. (עוד כתבנו בזה דברי נועם בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת וישלח על הכתוב כנען בידו מאזני מרמה).

ומעתה נתנה ראש לבוא לביאור הכתובים הנזכרים והוא עם מה שידענו כי הקרבנות מביאים בעליהם לידי חיים כמחז"ל הנפש החוטאת תביא קרבן ותתכפר (ילקוט תהלים כ"ה). ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך דמיון עיר קטנה שנפל באישיה חולי גדול בר מינן וחלו בה רבים, ושלחו למרחקים אל רופא מומחה ושלח להם רפואות, אך כשיעור הצורך להחולים ולא יותר. והנה באין ספק כל חיות האנשים האלה תלויים בשמירת הרפואות, ואם יבוא אחד ויקח כלי מלא רפואות וישפכם ארצה הרי הוא הורג בזה נפש אחד או שנים, שיחסר מהם הרפואות וימותו מחלים. אולם אם שלח רפואות יותר מכדי

[33] ובזה אני מבין מה שמסדר בעל ההגדה שאלת ארבעה בנים ומהם שאלת החכם מה העדות כו' אשר צוה ה' אלהינו אתכם ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. אשר כבר הרגישו המפרשים עליהם השלום בענין השתנות שאלה החכם משאלת הרשע מה העבודה הזאת לכם, אשר באמרו לכם הוציא את עצמו מן הכלל ולא כן החכם עם אמרו מלת אתכם. אמנם לפי הכלל המונח בפנים יתבאר הענין בטוב אי"ה. והוא כי הנה מצות הפסח ביארה לנו התורה הקדושה שהיא לזכר עולם שפסח הקב"ה על בתי ב"י כו' וכן מצות מצה על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ כו' וכמו שפירשו ז"ל מה שכתוב זכר עשה לנפלאותיו (תהלים קי"א, ד') שהקב"ה צוה אותנו כמה מצות למען יהיו לזכרון הנפלאות שעשה. אבל לא כמוהם פסח מצרים שנצטוו באכילתו טרם הכה ה' כל בכור במצרים כי מכת הבכורים היה בחצות הלילה ומערב כבר נצטוו לאכול הפסח על מצות ומרורים.

והן על זאת בא החכם בשאלתו מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם כלומר מה ענין הצווי לכם אתם יוצאי מצרים לעשות הפסח טרם פסח ה' ולאכול מצה עד לא יצאתם ממצרים והלא כל עיקר המצוה הוא אך לזכרון לדורות. ובאה התשובה ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח כו', כלומר זכרהו נא והגד לפניו הלכות הפסח הפרטיים כי מהם יקנה דעת כי אין העיקר בנושא המצוה הוא הטעם המבואר בכתוב לזכרון הנס לבד כי לולא כן מה ענין הלכות הפרטיים אשר כמו זר נחשבו לטעם הזכרון אם לא כי לה' יתברך עוד טעמים נעלמים ונסתרים אשר על פיהם היה החיוב גם ליוצאי מצרים להקריב הפסח גם טרם הונח לזכרון. וזהו אף אתה כו' הזכיר הלכה אחת לדוגמא אין מפטירין כו' שהיא זרה אל טעם הזכרון וכמו כן שאריתם, והבן:

הצורך אזי אין השופך אלא כעובר על בל תשחית. הוא הדבר והוא הענין בהקרבנות שעלו לרצון על מזבח ה' המה היו הרפואות תחלואות הנפש אשר חלה בה החוטא בעברו את פי ה', ועל ידי קרבנו אשר העלה לה' עולה או זבח נרפאו נגעי לבבו ונסלח לו. ועל כן הזהיר הכתוב ואמר איש איש מבני ישראל אשר ישחט שור או כשב במחנה או אשר ישחט מחוץ למחנה ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה' לפני משכן ה', דם יחשב לאיש ההוא דם שפך (ויקרא י"ז, ג') כי הוא ממש כשופך רפואות בחוץ. וזהו מה שכתוב למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זובחים על פני השדה והביאום לה' כלומר על כן הוא נחשב כשופך דם כי בידו היה לעושתו קרבן לה'.[34] והנה כפי הנחת הכתוב סוד האזהרה הלזו בנוי על אדני מושכלות המקובלות גם כן על לב אנושי. אבל כל זאת הוא במי שאין לו אלא קרבן אחד להתכפר בו והוא שחת ארצה, וזבחו בחוץ הרי הוא כאלו דם שפך אבל מה נאמר במי שיש לו הרבה בקר וצאן ומקריבן בפנים ורוצה להקריב עוד אחד בחוץ, האמנם כבר איננו כשופך דם, ועם כל זאת הזהירה התורה הקדושה גם על אופן זה במה שכתוב ולא יזבחו עוד את זבחיהם ירצה בשגם הקריב דיו בפנים ורוצה להקריב עוד אחד בחוץ גם זה אסור. והוא ענין בלתי מובן ואיננו אך חוק הבורא וגזירתו ועל כן סיים הכתוב ואומר חקת עולם תהיה זאת להם לדורתם. והבן.

נשמע מכל האמור שגם מצות השמעיות והשכליות נפלאים ורמים מאד מהשגתנו, ורחוקים מבינתנו, כי זולת הטעם המושכל או המפורש עוד להם טעמים גדולים ועצומים ונוראים, והוא שאמר דוד המלך עליו השלום **גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם** (תהלים קי"א, ב') כלומר גם כי החפץ לבקר בהמצות ימצא מה שמחייב

[34] נחשב כשופך כי בידו לעשותו קרבן לה' ומה מתקו בזה דבריהם ז"ל אין השוחט בחוץ חייב אלא על הכשר בפנים (זבחים ק"ו) ומובן כדברינו:
כי כולם צפונות... ועלינו לקיימם כחוק. ובזה יאותו לנו דברי הכתוב איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו (ויקרא י"ט, ג') אשר מכבר העירו רבותינו ז"ל על סמיכות ב' מצות אלו והתחברותם בכתוב אחד, אבל ידענו כי מצות מורא אב ואם גם היא מן השכליות כי בן יכבד אב מצד הטבע ועם כל זה הפליגה התורה הקדושה לצוות עליה בעשרת הדברות עד שהוקש כבודם לכבוד המקום. והוא אך להודיענו שלא נקיים אותה מצד הטבע כי אם מחוק הבורא ואזהרתו עליה, ויתרון להמקיים מצוה זו מפאת חוק על המקיימה מצד הטבע, כי מצד הטבע לא יכבד הבן לאביו ולא יהיה מוראו עליו כי אם בעוד הוא צעיר לימים בעבור צרכו לאביו ובעבור רב הטוב שעושה עמו, לא כן כשיגדל ויהיה לאיש ויתפרנס ממעשי ידיו או אז יאמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ועל זה מזהיר הכתוב ואומר איש אמו ואביו תיראו והוראת מלת איש על גדול ובעל היכולת כידוע. והנה על זה האופן בעצמו אמר גם כן ואת שבתותי תשמורו כי שמירת השבת היא גם כן ענין ערב מצד הטבע לנער ורך בשנים אשר גם בחול איננו יודע מכל מלאכה ויגיעה בעולם ובבוא יום השבת ילבישוהו שני ומכלול וילחם במטעמים יהיה שש ושמח מאד ויקרא לשבת עונג, לא כן כשיגדל ויהיה לאיש ויעלה עליו עול וכובד הפרנסה אז תערב לו היגיעה כי על ידה ישבע לחם וימר לו השביתה והבטלה ובהגיע יום השבת אם יניח ידו מעשות כל דבר וישמור השבת כהלכתה אזי שכר שמירת שבת בידו. וזהו שמסמיך הכתוב וכלל יחד ב' מצות אלו במלת איש, לאמר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו כלומר בהיותו איש אז יעשה המצוה על פי דעת המצוה עליה ולא מדרך טבע לבד:

עשייתם בטעם מושכל ונגלה, וידרוש בהם חפצו, עם כל זאת עלינו להאמין כי עוד להם טעמים גדולים וסודות רמות ונשגבות, וזהו גדולים מעשי ה', עם כי המה דרושים לכל חפציהם, ועל כן היטיב אשר דבר הוא עליו השלום אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך, הכניס כל המצות תחת תואר החוק (כמו שכתבנו למעלה) יען כי כולם צפונות וגנוזות בטעמם וסודם אתו יתברך ועלינו לקיימם על דעת חוק וגזירת המלך יתברך, וכמו כן כל מעשי ה' יתברך ונפלאותיו שהפליא מראש הנה הנם ממש על דעת זה, וכאשר יעידון ויגידון דברי המשורר עליו השלום **מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך**. (שם צ"ב, ו') ירצה עם כי לעינינו הוא, כי מעשי אלהינו גדולים ונפלאים, אנחנו מאמינים כי עוד מאד עמקו מחשבותיו, ולו יתברך טעמים נסתרים ונוראים, מלבד מה שאנו מבנים ומשכילים איכות המעשה ותועלתה על צד הנגלה.

והן על דרך זה היה גם כן מה שצוה יתברך לנח על בנין התיבה, כי האמנם כפי המושג ללב האדם היתה התיבה לנח הצלה טבעיית, אבל הנה כבר הועד ברז"ל כי הצלתו היתה אך בנס וזה לשונם: (במדרש פרשתנו) אמר רב חמא בר אבא נגר היית ולולא בריתי שהיתה אתך לא היית יכול ליכנס לתיבה. (פרשה ל"א, י"ב). הורו לנו ז"ל כי לולא בריתו יתברך ועזרתו עמו להצילו, לא היה במעשיו מאומה מכמה ענינים (כמובא ברש"י) אבל כל עיקר הצלתו היתה נסיית. ואם הדבר כן יש מקום לשאול הלא לא יבצר ממנו יתברך מהציל את נח על דרך נס גם מבלעדי התיבה ולמה צוה עליו עבודה כזו על חנם.

אבל מזה יאומת כי היה צורך בנין התיבה לכוונה עמוקה ונפלאה ועל פי טעמים נוראים אשר ידעם הוא יתברך. והנפקא מיניה הוא כי כשנאמר כי הצלת נח היתה אך טבעיית לא היה לו מהצורך להמתין ולהיות בתיבה עד שיצוהו יתברך לצאת מתוכה, רק כשיראה כי קלו המים ויוכל לצאת יפנה ויצא ממנה. לא כן אם כוונתו יתברך נעלה מזה והרי הוא חוק נסתר מאת ה' להסגירו, אם כן אין לו רשות לצאת ממנה עד שיצוהו יתברך לצאת. וההכרעה היא ממה שצוהו יתברך על הכניסה לתיבה שזה מורה שהיה חוק הבורא שיכנס לתיבה לא לבד להנצל, שאם היא רק הצלה טבעיית מה צורך להצווי הלא מעצמו יכנס כאשר יאלצהו ההכרח.

וזהו שכוונו ז"ל במדרש שלפנינו, כתיב אם רוח המושל תעלה עליך, רצה לומר שנצטווה מה' יתברך שיכנס לתיבה, ואם כן ודאי כי להקב"ה על זה טעם נסתר וסוד כמוס, ולכן - מקומך אל תנח, רצה לומר ההכרח היה לו להמתין עד שיצוהו יתברך לצאת מתוכה. וזהו אמר נח כשם שלא נכנסתי בתיבה אלא ברשות כך לא אצא אלא ברשות, בא אל התיבה - ויבא נח, צא מן התיבה - ויצא נח. רצה לומר ממה שצוהו ה' על ביאתו לתיבה

הבין כי הצלתו איננה טבעיית אבל לה' יתברך טעמים נסתרים עליה, על כן אין לו לצאת עד כי יצונו ה'. ועל זה סיימו ז"ל כתיב לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים זמן היה לנח ליכנס לתיבה כו', והוא מבואר כדברינו, כי אם היה ענין הצלתו אך על דרך הטבע אין נופל בו זמן כניסה ויציאה ועל כרחך שהוא ענין גבוה מעל גבוה, מה שהוא מחוייב להיות בעתות חקות ומוגבלות, וזהו שהביאו לכל זמן ועת לכל חפץ כו'. והבן.

חלק ז

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. (ט', כ') מדרש: נתחלל ונעשה חולין, למה? ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה, לא יחור אחד ולא גרופית אחת אלא ויטע כרם וכו', אמר רב חייא בר אבא בו ביום נטע בו ביום שתה בו ביום נתבזה. (פרשה ל"ו ג'-ד') **להבין** דבריהם נקדים לבאר עוד מאמרם ז"ל (במדרש פרשתנו) ויהיו בני נח היוצאים מן התבה כתיב **והוא ישקיט ומי ירשיע ויסתר פנים ומי ישורנו ועל גוי ועל אדם יחד** (איוב ל"ד, כ"ט) דרש ר' מאיר וכו' והוא ישקיט אמר נתן שלוה לדור המבול, ומי בא וחייבם וכו', וכשהסתיר פניו מהם מי אמר לו שלא עשית כשורה, על גוי זה דור המבול, ועל אדם זה נח, יחד שממנו הושתת העולם, ירוע כבירים לא חקר הרעו אנשי דור המבול במעשיהם הרעים ויעמד אחרים תחתם אלו בני נח (פרשה ל"ו, א'). וכלל הענין הוא עם מה שאמרו ז"ל במדרש: **ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה** וכו' אמר רב אבא בר כהנא כי נחמתים כי עשיתים, ונח מצא חן, אתמהא, אלא אפילו נח שנשתייר מהם לא שהיה כדאי אלא שמצא חן. (פרשה כ"ח, ט').

אשר לכאורה יפלא מה ראה יתברך לכלול גם את נח בכלל הגזירה ולחייבו מתחילה ולהמציא לו חן אחר כך, הלא לא בן אדם הוא וינחם, טוב טוב היה להצדיקו מיד. אבל ידענו ממדת השי"ת כי כשהוא מעניש לאדם ויעיר עליו חמתו אחר כך כשב אפו ממנו מרבה וכופל עליו רחמים וחסדים גדולים על אחת שבע. כמו שאמר הנביא **ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך** (ישעיה נ"ד, ז') וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום **כי רגע באפו חיים ברצונו** (תהלים ל', ו') וכן מצינו וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו (איוב מ"ב) וזהו שאמר הנביא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה י"ב, א') בכפלים.[35]

[35] והמדה הזאת נמצאת גם למטה בבני אדם גשמיים כמו שכתבו התוספות ז"ל (תענית כ' א') בדיבור המתחיל ונעתרות נשיקות שונא וזה לשונו נאמנים פצעי אוהב כאשר אוהבים עושים מריבה ביניהם ונעשו שונאים זה את זה השנאה נאמנת וקיימת וחזקה מאד. וכן להיפך ונעתרות נשיקות שונא. פירוש אם השונאים עושים שלום ביניהם יהיה השלום והאהבה והאחוה בהפלגה עצומה, והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר שונא בעת שעושה שלום ונתהפך לאוהב אז אהבתו עזה מאד מאד:

והנה ברצותו יתברך להרבות זרע נח אחר המבול, ולבנות העולם ממנו ובהביטו במעשיו כי המה דלים ומועטים ולא יעלו לו לזכותו, בזה היתה עצתו יתברך לכלול גם אותו בדין דור המבול, יען כי התגברות החסדים הבאים לאחר החמה והכעס רב חילם לפעול טוב נשגב ולהטות אליו חסד להרבות זרעו, גם אם איננו ראוי לזה על פי מעשיו. ואולי זהו הרמוז במה שסדרו ז"ל (בברכת זכרונות) וגם את נח באהבה זכרת כלומר מפאת אהבתו יתברך את נח, נדיבות יעץ לזכור גם אותו בהתעוררות הדין על דור המבול, ועל ידי זה ותפקדהו בדבר ישועה ורחמים בהביאך את מי המבול לשחת כל בשר כו' כלומר גם אותו, על כן זכרונו בא לפניך להרבות זרעו כעפרות תבל כלומר כי על ידי כן גבר עליו חסדו יתברך וחנותו שבעתים.

וזהו מה שאמרו במדרש והוא ישקיט ומי ירשיע, נתן שלוה לדור המבול מי בא וחייבם וכשהסתיר פניו מהם מי אמר לו שלא עשית כשורה, כלומר מדתו יתברך איננה כמדת בשר ודם שעושה דבר לפנים ולבו בל עמו, כי מי יאמר לו מה תעשה ועם כל זאת על גוי ועל אדם יחד, על גוי זה דור המבול, ועל אדם זה נח, יחד רצה לומר הקב"ה כלל גם אותו בדין דור המבול שממנו הושתת העולם, רצה לומר מה שכלל אותו עמהם הוא היה הסבה שנתברך להרבות זרעו כו' וזהו ירוע כבירים לא חקר ויעמד אחרים תחתם.

עתה נבוא אל ביאור המאמר שלפנינו בשנקדים עוד מאמרם ז"ל: **ויברך אלהים את יום השביעי**, כתיב **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) ברכת ה' היא תעשיר זו השבת שנאמר ויברך אלוקים את יום השביעי. ולא יוסיף עצב עמה זה האבל. (פרשה י"א, א') ויתבאר הענין על פי משל אחד היה בדרך, פגע בצדיק אחד אשר ידע בו כי ברכתו ברכה, אמר לו רבי ברכני, אמר לו יהי רצון שהעסק הראשון שתתחיל לעסוק בבואך לביתך יהי מבורך ומוצלח, מה עשה זה גמר אומר בלבו אלך לביתי ואקח צרור כספי למנותם ולשקלם ובהם תחול הברכה שברכני הרב. ויהי בבואו לביתו אמר לאשתו מהרי ותני לי צרור הכסף, והיא לאשר לא ידעה מה ברצונו היה נחשב בעיניה למשתגע ולא נתנה לו, ויגער בה התחילה לקללו ויוסף לאררה עד כי הריב שביניהם גדלה והצליחה וירב המדון ויעצם למאד לבעבור כי הוא היה העסק הראשון בבואו לביתו.

הנמשל כי הלא ידענו שכל שפעת ימי החול וברכתם מושפע ובא מברכת יום השבת. כי הוא מבוע הברכות וכמבואר בספר הזוהר כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא שביעאה תליין כו' בגין דיתברך פתורא כל שית יומין כו'. והוא כי כל המעשים שהאדם עוסק בהם בשבת מושפע בהם הברכה ועל ידי כן יהיו מבורכים גם בימי החול, וזהו חמדת

ימים אותו קראת כלומר כל הימים חומדים ומשותקקים אליו כי ממנו יבורכו, וזהו ויברך אלהים את יום השביעי כו' כלומר חלק לו מקור הברכה ומעין השפע אשר ממנו יניקו ששת הימים. ועל כן החוב עלינו עם בני ישראל שיהיה יום השבת כלול בכל הטוב לשמים ביראת ה' כל היום, ולענגו באכילה ושתיה, ועל ידי כן יושפע בהם ברכת ה' בכל ימי החול. וזהו שהביאו ז"ל ברכת ה' היא תעשיר זה יום השבת, כלומר השבת הוא מקור הברכה לכל המעשים ולכן יזהר האדם שלא יוסיף עצב עמה - זה האבל, כי בזאת יהיה גורם לעורר חס ושלום דרך עוצב על כל ימי השבוע.

והן על דרך זה היה גם כן ענין מטע נח. כי אחר המבול היה תגבורת מדת הרחמים והחסד מאת ה' יתברך על העולם לבנותו כמקדם ולכוננו על מלואו כמו שכתוב לא אוסיף לקלל עוד את האדמה כו', ולכן היה הדין נותן כי העסק הראשון שיתחיל האדם לעסוק בו מה שהוא מתיקוני העולם יהיה מבורך ומוצלח בהפלגה רבה ועצומה. ונח לא עשה כן וירא ראשית לו לנטוע כרם ועסק במטע תחילה, ובאה הברכה בעסק זה כמאמר רז"ל בו ביום נטע בו ביום שתה בו ביום נתבזה. וזהו מה שאמרו במדרש ויחל נח כו' נתחלל ונעשה חולין (גם רז"ל הניחו מלת ויחל על פשוטה שהוראתה התחיל נח אך אמרו נתחלל ונעשה חולין), כלומר על ידי שהתחיל במטע זה בראשית עסקיו נעשה חולין. וזהו שביארו: למה? ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה וכו'.

לך לך

חלק א

ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך כו' מדרש (מובא ברש"י): **לך לך להנאתך ולטובתך**. **הנה** האמנם דבריהם מוכרחים ממלת לך המיותרת, אבל לא ידענו מה רצה יתברך בזה, כי האם היה מהצורך אליו יתברך לדבר על לב אברהם לבל ימאן במצות ה' חלילה.

ומצאנו ראינו לרז"ל בילקוט: אמר הקב"ה נסיון ראשון ונסיון אחרון איני מנסה לך אלא בלשון הזה לך לך מארצך, לך לך את ארץ המוריה (רמז ס"ג). והנה מדבריהם נשמע כי הוא יתברך כוון במה שאמר לך לך להגדיל עליו ענין הנסיון ולתת לו נס הקשה להתנוסס, ואם הדבר כן עלינו לחקור במהות הנסיון ואיכותו לדעת מה הוא, כי לכאורה אין בזה מן הנסיון מאומה בשידע אברהם כי ה' דורש מאתו דבר המפיק טובתו ותועלתו.

ולבוא אל ביאור ענין זה נקדים מאמר הכתוב **זכור את יום השבת לקדשו** (שמות כ', ח') הנה האזהרה על זכירת הדבר אין לה מקום בלתי אם הדבר ההוא עלול להשתכח כאמרם ז"ל זכרהו מאחר שבא להשכיחו (ביצה ט"ו) ואם כן ראוי להתבונן מדוע מצות שבת

היא עלולה להשתכח יותר מזולת המצות. ונזכיר עוד מאמר הכתוב **אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם** (שמות ל"א, י"ג). ונאמר בההבדל בין מצות שבת לכל המצות כי האמנם המקובל אצלנו הוא כי כל שלימות המצוה הוא עם טהרת הלב וזכות המחשבה שיכוון במעשהו לעשות נחת רוח ליוצרו, עם כל זאת אם לפעמים יעשה אדם מצוה בלי הכוונה הצורך אליה גם כי איננה על צד השלימות הראוי למה שעולה לה' עם כל זאת היא מתקבלת לפניו יתברך ולמצוה יחשבנה כענין שאמרו ז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה כו' (פסחים נ'), ובספר הזוהר (יתרו צ"ג) אף על גב דלא מכוון זכאה הוא דעביד פקודא דמרא כו'. אבל כל זה הוא בשארי מצות ולא במצות שבת, והוא כי כל המצות עשיתם לא תערב אל גוף האדם כי אין לו הנאה מהם למאומה, כמו ציצית ותפילין וכאלה, ואז בשגם כי הוא עושה המצוה בלי שום מחשבה וכוונה, הצורך אליה רק כמתעסק בעלמא, עם כל זאת המחשבה ניכרת מתוך המעשה אחרי אשר כמו זר נחשבה אל הגוף ואין לו מהם שום הנאה. ומה גם מצות הצום והצדקה ודומיהם אשר עצם עשייתם יכבד על האדם מאד הנה המעשה עצמה תגיד ותוכיח עליו כי חפץ ה' בידו גם כי איננו חושב עליה כלל לשם ה'. לא כן מצות שבת אשר הגוף והנפש יחדו ירונו חלקם הנה במושבו על הלחם ומרבה במיני תענוג ועדונין באכול ושתות וכדומה, במה יודע איפה אם הוא בעבור ענג שבת או כוונתו לענג גופו במטעמים אשר אהב, אם לא על ידי המחשבה כי המעשה עצמה איננה ניכרת כלל לעסק מצוה כי זה כל האדם יאכלו וישבעו ויבחרו כל נתח טוב. ועל זאת הפליגה התורה הקדושה באזהרה זו זכור את יום השבת לקדשו, והוראת מלת זכור (בקמ"ץ תחת הזי"ן) איננה ענין ציווי כ"א מקור כידוע, ויהיה הרצון בזה לומר כי מהצורך אלינו לחפש ולבקר עשתונותינו שיהיה השבת מוזכר אצלנו, ולקבוע אותו בחוק הזכרון על היותו עלול להשתכח ולהתעלם מלב העושה, רצוני שלא יכוון לענג השבת כי אם לענג את עצמו, ואז אין במעשהו שום תמונת מצוה. וזהו מליצתם ז"ל זכרהו מאחר שבא להשכיחו, וזהו גם כן מה שכתוב שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך (דברים ה', י"ב) מלת שמור היא גם כן מקור, והוראתו כי מהצורך אליך לשמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה', כלומר שתקדים מחשבתך על כל עניני תענוג שתענג נפשך מהם שהוא אך בעבור כי כן צוה ה', וזהו גם כן אך את שבתותי תשמורו מורה גם כן על המחשבה כהוראת מלת שמור בכמה מקומות, והרצון כי האמנם בכל המצות גם אם לפעמים תעדר המחשבה עם כל זאת תהיה המצוה מקובלת לפניו יתברך, אבל לא כן השבת. וזהו אך את שבתותי תשמורו והטעם - כי אות היא ביני וביניכם, לדעת כי

אני ה' מקדשכם, כלומר רק המחשבה היא האות אשר אני ה' מקדשכם בקדושת שבת כי המעשה עצמה איננה ניכרת למאומה.

עתה נחקורה נא על הקשות שבשניהם והם המעשה והמחשבה, ואומר אשר בשתכבד המעשה על האדם אז תקל עליו המחשבה הראויה לו, ובהקל המעשה על האדם תכבד עליו המחשבה. והוא כי המצוה אשר עשיתה למשא על גופו כמו ציצית תפילין סוכה וכאלה, וביותר הצום והצדקה ודומיהם תקל עליו המחשבה שיכוון בה אך לעשות נחת רוח ליוצרו, כי למה יעשנה אם לא למען מצות ה'. אולם מצות עונג שבת ודומי' בעבור שהמעשה קלה מאד על האדם תכבד עליו המחשבה להשלים מחשבתו בלתי לה' לבדו ולא להנאת גופו כלל.

ובזה נבא אל הענין, כי הוא יתברך ברצותו לנסות אברהם אבינו עליו השלום צוה עליו דבר הקשה מאד, והוא לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך. וכאשר ביארו ז"ל במדרש: ר' יצחק פתח **שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך** (תהילים מ"ב, י"א) (פרשה ל"ט, א') רצו בזה להודיענו גודל נסיון אברהם אבינו עליו השלום, כי מן הקשות הוא על האדם לעזוב משפחתו ובית אביו וארץ מולדתו ללכת לגור בארץ נכריה, ואחר שהמעשה היתה מתנגדת מאד אל רצונו על ידי כן מה מהנקל היה עליו לחשוב בהליכתו לעשות רצון מצוהו ולא זולת. בגלל כן היתה מחכמתו יתברך לומר לו לך לך לרמז לו להנאתך ולטובתך, והוסיף ואמר לו ואברכך ואגדלה שמך וכדברי המדרש כאן אי אתה זוכה לבנים כו' וזאת היתה הסבה להכביד עליו הנסיון בדבר המחשבה. (אבל התורה הקדושה העידה עליו לאמר וילך אברם כאשר דבר אליו ה' רצה לומר שלא היה מכוון בהליכתו רק למלאות דבר ה'). ומעתה מה נמרצו דברי הילקוט אמר הקב"ה נסיון

[36] אמר הכותב: הנה מו"ר המחבר ז"ל לא ביאר רק הנסיון הראשון איככה הוא מרומז במאמר לך לך מארצך והנסיון האחרון שיהיה מרומז במאמר לך לך אל ארץ המוריה לא מצאתי בדבריו. וכדי להשלים הבאור בזה דע כי הנסיון האחרון גדול מאד מאד על כל הנסיונות הקודמים. כי רבותינו ז"ל במדרש דרשו על אברהם אבינו ע"ה מאמר נתת ליראיך נס להתנוסס מלשון נסה עלינו כו' להרים מדרגתם מעלה מעלה. והנה אברהם ע"ה בתחילתו בעוד היותו מרגיש ענייני החומר הגשמי ומחמדיו היה לו זה לנסיון גדול לך לך מארצך כו' ואברכך ואגדלה שמך. והוא בצדקתו דחה כל זאת מעצמו ובשרו הגם שאמר לו ית' להנאתך ולטובתך עכ"ז וילך אברם כאשר דבר אליו ה'. אמנם אח"כ כאשר העתיק א"ע מעניני הגוף מכל וכל ולא היתה מגמתו וחפצו רק להשלים הנפש לזכות נשמתו אז לא היה עוד נסיון לפניו בהצלחת חמריות כל מאומה, אבל הקב"ה נתן לפניו נסיון אחר גדול ורם מאד כי בנסיון העקידה גילה לו יתב' גודל הצלחת הנפש כאשר יעשה זאת להעלות בנו לעולה כמבואר בס' הזוהר (במקומו) לך לך (להנאתך ולטובתך) לאתקנאה באתר דאתחזי ע"ש. ואברהם ע"ה בצדקתו לא הלך גם בעבור הבטחה זאת, כי סוף סוף תהיה הכוונה בהמצוה רק לטובת עצמו. כאשר הורו לנו רבותינו ז"ל עשה דברים לשם פעלם כו' (נדרים ס"ב). ויש לנו דמיון ע"ז במאמר המשנה עשה לה סנדל בשביל שלא תחליק פרס טליתו עליה מפני הזבובים כשרה (פרה פרק ב'). זה הכלל כל שהיא לצרכה אינה עבודה. לכן אברהם ע"ה הגם שהקב"ה גילה לו אשר ע"י מעשה העקידה יעלה ויבוא ויגיע למדרגה נפלאה, עכ"ז בתם לבבו הלך רק בעבור לעשות נ"ר ליוצרו

ראשון ואחרון איני מנסה אותך אלא בלשון הזה[36] כי במה שרמז לו שהדרך הוא לטובתו ותועלתו בזה הגדיל עליו הנסיון.

חלק ב

אל הארץ אשר אראך. מדרש: ולמה לא גילה לו כדי לחבבה בעיניו, וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה. (פרשה ל"ט, ט').

הנה מהראוי לעמוד על ענין סבת השכר על כל פסיעה שלא יהיה זולת אם לא יגלהו מיד אנה ילך.

והקרוב לדעתי בזה הוא, דע כי ההולך ממקום למקום יהיה הליכתו לאחד מב' סיבות אם בעבור צרכו לבוא ולהגיע למחוז חפצו, או מפאת היותו מוכרח לעזוב מקומו לאיזה סבה[37] וההבדל למתי יפעל ההולך פעולת הליכתו, כי ההולך למקום חפצו איננו פועל מאומה עד כי יבוא אל המקום ההוא, לא כן הבורח אחרי כי כל עיקר הליכתו הוא אך לכוונת ההרחקה והעתקה ממקומו הנה הוא פועל בכל פסיעה ופסיעה כי כל עוד שירבו פעמיו ירחיק נדוד, ועתה דע לך כי מה שצוה הוא יתברך לאברהם לך מארצך כו' היה מכוון לב' סוגי ההליכות האלה האחד כי חפץ בו ה' יתברך שיתרחק מחוץ לארץ ושישכח ארצו ומולדתו ובית אביו. כמו שביארו ז"ל במדרש **לך לך מארצך וממולדתך** כו' ר' יצחק פתח **שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך** (תהילים מ"ה, י"א) כוונו בזה להודיענו רצון ה' יתברך במצוה זו מאת אברהם אבינו עליו השלום שהוא כי יתרחק אברהם נדוד וישכח ארצו ומולדתו, ויאמר לאביו ולאמו לא ראיתי כמשפט גר שנתגייר שהוא כקטן שנולד (יבמות כ"ב, א'), וזהו שהביאו ז"ל שמעי בת כו' ושכחי אמך ובית אביך.[38] הב'. כי היה מרצונו יתברך שיבוא למקום קדוש הוא א"י אשר שם

לעשות מה שצוה אותו ית'. וזה נסיון ראשון ונסיון אחרון איני מנסה אותך אלא בלשון הזה כי הנסיון הראשון היה בהצלחת הגוף והאחרון הי' בהצלחת הנפש אם לא יכוון בהליכתו גם להצלחת נפשו ונשמתו.

[37] כי ההולך למחוז חפצו מקומו מוזכר לו מעת צאתו מביתו ויודע אנה הוא הולך, לא כן הבורח ממקומו הוא עצמו איננו יודע איה איפה הוא הולך אבל עיקר מגמתו להתרחק ממקומו ואל אשר ישאו אותו רגליו שמה ילך. ובזה יתכן מה ששאל המלאך להגר אי מזה באת ואנה תלכי ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת, (בראשית ט"ז, ח') אשר בההשקפה הראשונה לא ידענו מדוע לא השיב זולת על שאלת אי מזה באת ולא על השאלה הב' אנה תלכי. ולדברינו יצדק מאד כי תשובתה על הראשונה היא מספקת גם על השניה. באמרה מפני שרי גברתי אנכי בורחת והבורח הוא עצמו איננו יודע אנה ילך (עיין מזה בקול יעקב שיר השירים על מאמר מה יפו פעמיך בנעלים).

[38] וכאשר נעמיק עוד בטוב העיון בהבנת דבריהם יעלה בידנו כוונה היותר נמרצה מה שרצו ז"ל בסמיכות הכתוב שמעי בת כו' אל מאמרו ית' לך לך מארצך כו'. והוא כי הוקשה להם ז"ל דברי הפסוק שאינם על הסדר כי הלא האדם היוצא והעוזב מקומו ללכת אל ארץ אחרת הנה ההרחקה הראשונה הוא מדלתי ביתו וחוצה, ואז הוא נפרד מבני ביתו, ואח"כ כצאתו את העיר מתרחק גם מבני משפחתו, ועדיין הוא בארץ מולדתו, וכאשר יצא גם ממדינתו אז הוא נפרד גם מארצו. והנה הכתוב מונה הליכתו והתרחקותו לאחור באמרו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך לכן הביאו ז"ל הכתוב מה שעל ידו יתבאר ענין הצווי. והוא כי באמת מה שצוה ית' על אברהם לך לך מארצך כו' אין הרצון בו על התרחקות גופו לבד אבל העיקר כי לבעבור שיהיה נבדל ומרוחק מהם ישכחם ויסירם מלבו ויהיה נפשו מובדל מנפשות החטאים האלה, ומעתה יהיה הדבר להיפך כי קל מהרה ישכח אדם ארץ מולדתו יען

ישביע בצחצחות נפשו ואשר שם יהיה להקב"ה קורת רוח בעבודתו. וכמבואר במדרש ולמה אברהם דומה לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלות הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו, אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך חלון בא והאיר לפני, כך אמר הקב"ה לאברהם עד שתהא מאיר לי מאספוטמיא ומחברותיה בא והאיר לפני בארץ ישראל. (פרשה ל', י').

והנה לב' סוגי ההליכות האלו ההיו באברהם אבינו עליו השלום (כפי הצעתנו) יהיה רומז הכתוב שלפנינו, והוא כי במה שכתוב לך לך מארצך ירמוז על סוג האחד שהוא ההליכה וההרחקה מבית אביו, ומה שכתב אל הארץ אשר אראך מוסב על הסוג השני שזכרנו והוא ההליכה לארץ ישראל. ועל זה יצדק קושיתם ז"ל ולמה לא גלה לו הארץ מיד, והוא כי בשיצטרך בעל הבית לדבר דבר עם איש סודו ואיננו רוצה שיהיה משרתו עמו בבית, היצטרך לומר לו צא מביתי הלא יעשה בערמה ויצוהו ללכת אל אחת המקומות וממילא לא יהיה אתו בבית. והוא שהוקשה להם ז"ל אם חפץ ה' באברהם שיבוא אל ארץ ישראל לא היה מהצורך לו לאמר כי אם לך לארץ ישראל, ומההכרח יניח מקומו ויצא מחוץ לארץ. וזהו למה לא גלה לו הארץ מיד, כלומר ולא לפרוט לו בתחילה לך לך מארצך, והתשובה כדי ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה, והוא עם הכלל המונח למעלה כי שכר ביאתו לארץ לא יגיע לו אלא כשיבוא שמה כי אז יהיה נשלם פעולת ההילוך, אולם בעבור פרידתו מארץ העמים והתרחקותו מהם יחוייב לו שכר מיד בהעלותו ובפרידתו מהם וכל עוד שירבו מספר צעדיו ותרב ההרחקה יגדל שכרו כי בכל פסיעה הוא פועל הרחקה יתרה. על כן לבעבור שלא לקפח שכרו היתה מחכמתו יתברך להעלים ממנו ושלא לגלות את אזניו במצות ביאת הארץ, כי אם היה מגלה לו אוזן על זאת שוב היה נפקד ממנו שכר יציאתו מחוץ לארץ בהיות יציאתו כבר מוכרחת בשביל לבוא לארץ ישראל, על כן אמר לו יתברך לך לך מארצך כו' אל הארץ אשר אראך, ולא גלה לו עתה כ"א דבר ההליכה ומצות ההרחקה, כדי ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה המגיע לו מפאת מצות ההרחקה.

וכדי לבאר דברינו עוד יותר נזכיר עוד מאמרם ז"ל במדרש: לך לך, לך אני פוטר מכיבוד אב (פרשה ל"ט, ז') עיין שם. אשר ההוראה בזה הוא שרצה יתברך להפריד אברהם אבינו עליו השלום ממולדתו להשכיחו אבותיו ומשפחתו, ויהיה כגר ויתום שאין לו אב ואם. והנה מזה נקח לבאר מאמר בעל ההגדה: מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

כי איננה אהבה התקועה בלב כ"כ, ויותר יכבד על האדם שכוח בני משפחתו להיותם עצמו ובשרו ומה גם זכרון אביו ובית אביו כי נפשו קשורה בנפשותם. וזהו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך כי כן הוא מטבע השכחה וזהו שכוונו ז"ל הדא הוא דכתיב שמעי בת כו' ושכחי עמך ואח"כ ובית אביך. והבן.

ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו, שנאמר **ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלוהים אחרים** ואקח את אביכם את **אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען**. (יהושע כ"ד, ב'-ג') ההערות בזה רבות, ונזכיר קצתם, אחד. מה שכתוב מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו מהראוי היה לומר מתחילה היו אבותינו עובדים עבודה זרה (כי הלשון שאומר עתה יורה כי עובדי עבודה זרה לא היו זולת אבותינו וכאשר דייקו ז"ל אדם, אתם אתם קרואים אדם כו' שהוא גם כן מוכרח אך ממה שהקדים מלת אדם למלת אתם לשלול הזולת מתואר הזה מה שאין כן אם היה אומר אתם אדם. כמו כן פה כשאומר עובדי עבודה זרה היו אבותינו שולל בזה זולתם לומר כי אך הם עבדו עבודה זרה, אתמהה). ב'. בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם מלת מעולם חסרה מובן. ג'. ואקח את אביכם את אברהם היה לו לומר ואקח את אברהם אביכם.

ונבוא אל הענין בהזכיר מדרשם ז"ל: **ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק**, הא לעשו לא? אלא הבוחר בדרכיהם ועושה כמעשיהם אני מתקיים עליו, מי שאינו בוחר בדרכיהם ואינו עושה כמעשיהם איני מתקיים עליו (בראשית פרשה ע"ו, ד'). הורו לנו ז"ל שלא היה ביד עשו לומר אלהי אבי אברהם כו' כי אינם נחשבים לאבות זולת אל הבנים האוחזים מעשיהם הטובים בידיהם, ולא אל האוחז מעשים זרים וההולך בדרכים אחרים כי הוא מפריד ממנו קרבת אבותיו, ועל כן כמו שיצחק לא היה מכונה אבי עשו מצד שעשו עבד עבודה זרה, כמו כן מאז הכיר אברהם את בוראו נפרד מתרח מהיות עוד נקרא אבי אברהם, על ידי מה שהוא עבד עבודה זרה וכדברי המדרש שזכרנו לך אני פוטר מכיבוד אב.

ומעתה גם אנו נאמר על כולנו בני ישראל אשר קודם מתן תורה היינו מכונים על שם בני נח על אשר ממנו נבנה הארץ אחר המבול, אמנם מאז קבלנו התורה אבדו כחם, ומאברהם ולמעלה אין להם שם אבות כי נפסק החבל, נמצא אשר קודם מתן תורה היו נקראים אבותינו גם מאברהם ולמעלה עד נח, אולם מזמן מתן תורה אין אנו חושבין האבות אלא מאתנו עד אברהם ולא ממנו ולפניו, כי נפרדו איי הגוים האלה מאתנו. וזהו מה שכתוב מתחילה רצה לומר קודם מתן תורה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, כלומר גם העובדים עבודה זרה היו מכונים אצלנו על שם אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו ומאז נוטל הכבוד הזה מהם מלהקרא עוד אבותינו, וזהו שאמר שנאמר כו' בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם כלומר אותם אשר מעולם היו אליכם לאבות והוא קודם מתן תורה. ואמר תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים ואקח את

אביכם את אברהם כלומר מאז לקחתי את אברהם להיות הוא אביכם, ומלת ואקח הוא על דרך ואקח את הלוים (במדבר ח', י"ח) כלומר אותו בחרתי והוא יהיה לכם לאב והבאים אחריו, וזהו ואקח את אביכם את אברהם ואולך אותו בכל ארץ כנען כו' כלומר הבדלתיו מבית אביו ולקחתיו להיות הוא אביכם.

עוד ביאור על מדרש הנזכר לעיל בשנציע לשונם ז"ל עוד יותר, והוא: ולמה לא גלה לו כדי לחבבה בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה, הוא דעתיה דר' יוחנן דאמר ר' יוחנן ויאמר קח נא את בנך את יחידך כו' (בראשית כ"ב, ב') ולמה לא גלה לו מיד כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל דבור ודבור, דאמר רב הונא משום ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי משהא הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים ואחר כך מודיע להם טעמו של דבר, כך אל הארץ אשר אראך, על אחד ההרים אשר אומר אליך (שם), וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך (יונה ג', ב'), קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך (יחזקאל ג', כ"ב). (פרשה ל"ט, ט').

וכדי להבין טעם הענין נקדים חקירה קטנה במצות מעשר בהמה שאמר הכתוב **כל אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קודש לה'** (ויקרא כ"ז, ל"ב) ובגמרא: כיצד מעשרן כונסן לדיר ועושה להם פתח קטן כו' (בכורות נ"ח, ב') ומהראוי לחקור בטעם הדבר מה יבצר אם יקח האדם מעדרו אחת מעשר או עשרה למאה ויהיה קורא עליהם שם מעשר, ומדוע צותה התורה דוקא על ידי פתח קטן. אבל כלל הענין הוא עם מה שידענו כי עבודתנו את ה' יתברך מתוארה עבודה בחיריית, לבעבור כי אין להאדם בעבודתו זולת הבחירה ורצון הטוב והסכמתו לעשות רצון מצוהו, אבל המעשה עצמה איננה נגמרת בלתי עם עזר אלהי יתברך כמאמר רז"ל: הבא לטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד, א'), ולנו אין לנו חלק בעבודתנו כי אם רצון הלב וחפץ הנפש לבחור בטוב לפני אלהים.

וזהו שאמר המשורר עליו השלום **חלקי ה' אמרתי לשמור דבריך** (תהלים קי"ט, נ"ז) כלומר כל חלקי בעבודתי הוא אך מה שאמרתי וגמרתי בלבי לשמור דבריך. אשר על כן מחשבת האדם ידה רב לה עשות חיל להרע ולהיטיב, ועל ידי בחירתו והסכמתו בלב כל מעשיו עולים ויורדים כמו הקרבנות וההקדשות נדרים ונדבות, מעלתם איננה זולת מפאת מחשבת האדם הישר ובחירתו הטובה אשר נדבה רוחו ולבו אותו, ועל ידי מחשבתו והסכמת לבבו נעלה הדבר והיה קודש, וכמו כן כל עניני מוקצה לעבודה זרה או מפגל בקדשים הכל הוא על ידי דעת האדם ומחשבתו כי גדול ורב חיל המחשבה להרע ולהיטיב.

ומעתה הקרוב אצלנו לומר טעם הגון בתיקוני הבהמות המעושרים אשר קודם עישורם היה איסור טבל עליהם ובלתי מתוקנים, ואחר שנתעשרו העשירי היה קודש והתשעה גם הם נתעלו ויצאו מכלל טבל הבלתי מתוקן לכלל חולין מתוקנים, אשר לכאורה לא ידענו מאיזה סבה נתעלו התשעה ומה עילת תיקונם הלא לא נעשה עמם דבר. אבל לדברינו יתכן כי לבעבור שלא ידע מקודם איזה מהם יצא עשירי וגמר בלבו ומחשבתו הטובה על כל אחת ואחת אם יעלה עשירי יהיה קודש, ולבעבור שהיו כולם בכלל הספק והסכמתו בלב נתעלו גם הם ונתקנו יען כי רצונו הטוב היה חופף על כולם בהסכמה מוחלטת לתת לה' מה שיעלה. לא כן אם מתחילה ידע האדם ויקדים מחשבתו רק על אחת הידוע לו שיהיה מעשר על כולם, מאיזה צד יתעלו התשעה אם לא היה דעת בעלים עליהם לשום צד קדושה, ולכן היה ההכרח שיהיה עישורם על ידי פתח קטן כמו שזכרו רז"ל.

ובזה נבוא אל ביאור מדרשם ז"ל הקב"ה משהא ומתלא עיניהם של צדיקים ואחר כך מודיע להם טעמו של דבר. הרצון כי מדרכו יתברך לסתיר עצה ומגיד לאדם באופן שלא יתברר לו מהות רצונו יתברך ואופן וסבת קיומו על איזה צד שיהיה, ועבור כך רבות מחשבות בלב צדיק לחפש ולחקור בדבר ה' מה הוא שואל מעמו, ויעלה במחשבתו אולי כך חפץ ה' ומסכים בדעתו לעשותו, עודו מדבר אל לבו והנה יבוא במחשבתו אולי באופן אחר רצה ה' וגמר בלבו גם עליו, ובין כך לבו מלא הסכמות לעבודות שונות כפולות ומכופלות, ועל ידי זה שכרו רב מאד כפי רוב המעשים שהכין עצמו אליהם. מה שאין כן אם הוא יתברך יגלה לו הדבר מיד ויאמר לו מגמתו ורצונו באר היטב אזי לא יהיה בלבו זולת הבחירה ורצון הטוב לאותו דבר פרטי, ואין לו אלא שכרו המגיע לקיום מצוה זו[39] וזהו מה שאמרו במדרש ולמה לא גלה לו הארץ מיד כדי ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה, רצה לומר כי בשיגלה יתברך את אזניו איה איפה יהיה הליכתו אזי בחירתו והסכמתו תהיה גבוליית, אך אל הדרך שאמר לו ה', וה' יתברך להיותו חפץ חסד היו דבריו אל אברהם עליו השלום בלתי מבוארים ואמר לך לך כו' אל הארץ אשר אראך, ואברהם לאשר לא נתברר לו הדרך אשר אמר ה' שעבד והכין עצמו והסכים בדעתו על דרכים שונים, על צד הספק למלאות רצון יוצרו אל כל אשר יחפוץ, ובזאת שכרו הרבה מאד. וזהו שסיימו ז"ל דאמר רב הונא הקב"ה משהא ומתלא עיניהם של צדיקים ואחר

[39] ואולי על זה ירמוז מאמר משה רבינו עליו השלום ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה' (שמות י', כ"ו) כלומר לא נוכל לדעת מהות עבודתנו ואיכותה בשום פעם ועל זה יתכן מלת נדע שאמר שהוראתה עתיד ולא אמר ואנחנו אין אנו יודעים:

כך מודיע להם טעמו של דבר, אל הארץ אשר אראך, על אחד ההרים אשר אומר אליך כו' וכל הנזכרים ומכוון למה שאמרנו.

והן זאת היתה גם כן כוונתו יתברך בצוותו את אברהם על אודות בנו, כי אם היה אומר לו מיד קח את יצחק לא היה נמצא אתו זולת ההסכמה על יצחק, אבל עתה היה לב אברהם כלול הסכמות שונות. כי כששמע מאמר ה' יתברך קח נא את בנך, היה לבו על אחד מב' בניו, או אחד מהנפשות אשר עשה כי גם המה נקראים בניו, וכמבואר במדרש, וגמר בדעתו על כולם את שיבחר ה' יקריב אליו. ואחר כך כשאמר לו את יחדך עדיין לא ידע מי מבניו, כמאמר המדרש זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, עד שגמר אומר את יצחק. וזהו למה לא גלה לו מיד כדי לחבבו בעיניו, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור, כלומר כי כל דבור היה נושא כוונות כפולות, והוא גמר והסכים על כולם על כן מגיע לו שכר על כל דבור ודבור.

חלק ג

מדרש: **אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלוקים אלקיך שמן ששון מחבריך** (תהילים מ"ה, א') ר' עזריה משום רב אבא פתר קרי' באברהם בשעה שעמד אברהם אבינו לבקש רחמים על סדומיים כו' עד השופט כל הארץ לא יעשה משפט, אם עולם אתה מבקש אין דין ואם דין אתה מבקש אין עולם, ומה אתה תופס החבל בתרין ראשין, את בעי עלמא ובעי דינא סב לך חד מינהו, ואם לית את מוותר צבחר לית עלמא יכיל קאים, אמר לו הקב"ה אברהם אהבת צדק ותשנא רשע אהבת לצדק את בריותי שנאת מלחייבם, מחבריך מהו מחברך מנח ועד אצלך עשרה דורות לא דברתי עם אחד מהם אלא עמך. (פרשה ל"ט, ו').

הנה כדי להבין מה היה ענין תפלת אברהם ועילת מה שהשיג דבר ה' יתברך ממה שהיה מצדיק עולמו, גם מה שכתוב שמן ששון שהוא חסר המובן, נקדים מה שכתבנו במקום אחר בביאור מאמר הכתוב **האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר** (איוב ד', י"ז) אשר מהצודק היה שיאמר האנוש לפני אלוה יצדק. אבל הנה ידענו כי העבודה הראויה והנאותה אליו יתברך כפי גדולתו ועוצם רוממותו תקצר נפש איש חומריי להגיע אליה, ומה גם כי אילי מרום העומדים ממעל לו אינם משיגים ואינם עומדים בעבודתם כפי העבודה הראויה לערכו יתברך כמאמר **מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה, הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו**. (שם ט"ו, י"ד) אבל מחמלתו יתברך ורוב חסדו עלינו יקח מידנו עבודתנו אך כפי ערך יכולת הבשר ודם להגיע אליה, ומעריך אותנו כפי דלת השגתנו, ויערבו לו מעשינו ושמח בעבודתנו, בשגם היא גבוליית ותכליית,

באשר זוכר שפלותנו, גויתנו, ואדמתנו, כמאמר זכור כי עפר אנחנו (תהילים ק"ג, י"ד). והן זאת עלתה לנו מעתירת אבינו היקר אברהם עליו השלום שהמליץ ואמר אתה תופס החבל בתרין ראשין בעי עלמא ובעי דינא, כלומר תחפוץ בישובו של עולם ובעבודת ילודי אשה ואם תתבע מאנוש אנוש כפי דין ומשפט העבודה הראויה אליך לית עלמא יכיל קאים, והוא עליו השלום פעל ועשה בתפלתו שיקבל הקב"ה מאתנו עבודתנו כפי ערכנו המעט והפחות.

וזהו שאמר דוד המלך עליו השלום **אוכיחך ואערכה לעיניך** (תהלים נ', כ"א) כלומר לא אדין אותך כי אם כפי ערכך השפל, ולעומת זה אמר איוב האנוש מאלוה יצדק כלומר האם מצדו יתברך ולפי ערכו יוכל איש למצוא צדקה או אם מעושהו יטהר גבר, וזהו הן בעבדיו לא יאמין כו' אך חסד ה' עלינו לאמר למעשי ידינו די עם שאין די לפי מה שראוי אליו יתברך.

ובגמרא: אם הראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים ואם הראשונים בני אנשים אנו כחמורים כו' (שבת קי"ב, ב'). ומהראוי לחקור על קוטב ומשקל דבריהם ז"ל, אשר באין ספק לכוונה עמוקה ירזמון מליהם. אבל הדברים נמשכים עם מה שאמרו ז"ל במדרש: נקראו הנביאים מלאכים דכתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ', ט"ז). (ויקרא רבה פרשה א', א'). והבנת הענין הוא על דרך משל אחד בא לחנות חבירו וראהו מוכר חפץ בעד עשרים כסף, ואחר כך ראה אותו מוכר חפץ כזה לאיש אחר בעד ט"ו כסף, אזי יהיה מסתפק בלבו לומר אם שהראשון לא שילם רק כדי שויו ולא יותר, והב' הוא שפיחת מהשיעור הראוי. או בהיפך שהשני שילם לו שיעור דמיו אבל הראשון ויתר הרבה ונתן יותר מכדי דמיו.

והן הספק הזה בדמותו וצלמו הוא הנופל אצלנו, כי אנחנו עם דלת ערכנו העבודה המושגת לה' יתברך מאתנו קטנה ודלה, ובהשקפתנו על דורות הראשונים והקדושים אשר בארץ המה, מהם נביאים, מהם חכמים, וחסידים, הבאו בסוד אלוה אשר כמונו כמוהם ילודי אשה חצובי החומר, וקטנם עבה ממתנינו. על זה חקרו רז"ל ואמרו אם הראשונים כמלאכים כלומר ויתרו בעבודתם לשלם לה' יתברך יותר משיעור החיוב להאדם ועלו במדרגת מלאכים אזי אנו כבני אדם, כלומר עם כי נגרע מאתנו ערך עבודתם עם כל זאת עוד עמדנו על שיעור העבודה אשר על האדם. אבל אם הראשונים כבני אדם, כלומר לא הוסיפו מאומה על העבודה האנושיית הרי אנו כחמורים כי נפקד מאתנו גם העבודה הראויה לבני אדם.

ואחשוב כי רז"ל במדרש שאמרו נקראו הנביאים מלאכים כוונו לדבר על לבנו, לפקח עצבוננו להחליט שהנביאים היו בבחינת מלאכים והוסיפו על העבודה המחוייבת על האדם ועל כן לא נגרע מאתנו מלהקרא בשם הנכבד אדם.

ומעתה נבוא על ביאור דברי המדרש שלפנינו, בשנבאר תחילה ההבדל בין ב' הקונים שזכרנו. והוא אם נאמר כי השני בתתו בעד החפץ ט"ו כסף שילם כדי דמיו ולא פיחת לו מאומה, אזי יחוייב להמוכר גיל ונחת על הקונה הראשון, לאשר השיג ממנו יותר מהשיעור הראוי. אבל אם נחליט כי הראשון לא שילם רק כדי דמיו אין לו לשמוח עליו, אך יהיה נעצב על הב' שפיחת מדמי שויו. וזהו הענין אצל אברהם עליו השלום כי טרם עמד להתפלל על סדומיים היה ה' חפץ מעולמו עבודה מעולה כיאות לערכו הגדול והקדוש יתברך שמו, ואז לא היה לו לשמוח בעבודת אברהם ובהפלגת צדקתו ורב שלימותו, כי לא ויתר מאומה, אך כביכול היה לבו רגז וכעסהו חסרון עבודת זולתיים. אבל אחרי אשר פלל אברהם עליו השלום ואמר בעי עלמא ובעי דינא, וכאשר ביארנו, ובזאת הקטין האיפה והמעיט העבודה מעל האדם, מאז ישאר לו גיל וששון מאברהם עבדו על כי מעשיו עודפים על מעשי כולם על דרך הוותרנות להתחסד עם קונו.

וזהו שאמרו במדרש אמר הקב"ה אהבת צדק ותשנא רשע כלומר בשגם אתה אהבת הצדק למאד, ותשנא הרשע, ועם כל זאת אהבת לצדק את בריותי ושנאת מלחייבן, כלומר אבית להקטין חוב עבודתם על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך, כלומר אשוב לשוש עליך על רוב הצדקה והחסד אשר לך יתר על חברך, ולכן זאת אעשה לך כי אייחד עמך הדבור, וזהו שמנח ועד אצלך עשרה דורות ומכולם לא דברתי אלא עמך, והבן. (ועיין מה שכתבנו עוד בבאור המאמר הזה בחלק ד' ריש פרשת בלק).

חלק ד

וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט (יב, ד') מדרש: וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וגו' ולוט טפל לו (פרשה ל"ט, י"ג).

ויש להתבונן מה חדשו לנו מה שאיננו מבואר בכתוב.

ואחשוב בביאור דבריהם כי הוקשה להם ז"ל בכתוב מלת אתו מדוע לא אמר וגם לוט הלך עמו, לזה אמרו ולוט טפל לו. והוא בדמיון הסוחר נוסע למקום השגת מסחרו יאמר עליו פלוני נוסע למקום פלוני עבור מסחרו, יען כי מסחרו הוא סבת נסיעתו, ולפעמים יזדמן אחד אשר מסחרו קטן מהכיל ההוצאה הרבה אל מקום המסחר ואין לאל ידו לנסוע לשם בעצמו, זולת בשיקרה לפניו אחד אחז דרכו למחוז ההוא ונלוה גם הוא עמו, אז יאמר סוחר פלוני נוסע למקום פלוני, וגם האיש ההוא נוסע עמו, יען כי כל אחד נוסע

על אודותיו להשגת מבוקשם, אבל על המשרת הנוסע עם הסוחר לשרתו עליו יאמר הוא נוסע את הסוחר (כי מלת את הוראתה על דבוק המחובר והמקושר, לא כן מלת עם כי הוראתה על דבוק הנפרד) כי נסיעתו איננה אך על אודות הסוחר למענו והוא טפל לו.
הוא הדבר בענייננו כי אברהם עליו השלום אותו צוה המקום ברוך הוא שילך אל ארץ ישראל, ולוט הלך גם הוא ולמען לא יעלה על דעת אדם לומר כי גם לוט היה חפץ לבוא לארץ ישראל אך מפאת כי לא מצאה ידו הפק זממו עד כי הלך אברהם ויקל עליו הדרך הלך גם הוא עמו, על זה בא הכתוב ואמר וילך אתו לוט כלומר לא שהלך לדעת עצמו ורצונו לבא לארץ ישראל אבל הליכתו היה עבור היותו את אברהם ונקשר אחריו.
וזהו שבארו ז"ל וילך אברם כאשר דבר אליו ה', כלומר הוא הלך על פי דבר ה', ולוט היה אך טפל לו, כלומר אברהם לקחו אתו וכמו שכתוב ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו.
ועל פי דברינו יתבאר לנו מאמר הכתוב **ויאמר אברם אל לוט** כו' **הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי** כו' (י"ג, ח') אשר לכאורה מה שהקדים לומר לו הלא כל הארץ לפניך הוא אך למותר, והיה די לומר הפרד נא מעלי, ומה גם כי לא ידענו מה היה לו להפציר את לוט כל כך, כאלו הדבר תלוי רק בלוט הלא לא יבצר ממנו שיפרד הוא ויעתק ממקומו להימין או להשמיל.
ולדברינו יצדק מאד, והוא על דרך אם יפגשו ב' עגלות זו לעומת זו אחת טעונה משאות ואחת הולכת ריקם, אשר המשפט כי בעל העגלה הקלה יטה עגלתו מדרך הרבים אל נתיב הסמוך לו כי עליו נקל הדבר, לא כן עם עגלה טעונה הנוהגת בכבדות אין להטותה ימין ושמאל. כן הדבר באברהם ולוט, כי אברהם עליו השלום לאשר נצטוה מאתו יתברך על ההליכה זו ובאין ספק הוא יתברך הציב לו ציונים, דרך ילך בו כמסע ישראל במדבר שהועד עליהם על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. (ומה גם לפי הנודע והמפורסם כי כל ארחות הצדיק הזה היו מוכרחים לתיקונים גדולים ונשגבים, כמאמר ויבוא עד מקום שכם ובדרש: להתפלל על בני יעקב, וכן ויעתק משום ההרה כו' ויבן שם מזבח כמו שזכר רש"י ז"ל כי בכל מדרך כף רגלו פעל פעולה ותיקון לו ולבניו אחריו, וכאשר יתבאר בסמוך באורך אי"ה, על כן לא היה בידו לנטות מדרך המלך יתברך ימין ושמאל, לא כן לוט להיותו אך נטפל אל אברהם כנזכר לעיל). וזהו הלא כל הארץ לפניך הפרד וכו', כי בידו היה להטות עצמו אל כל אשר יחפוץ ולא כן אברהם.
וזהו שאמרו ז"ל במדרש וז"ל: **אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה** (י"ג, ט') אמר ליה אם את לשמאלא אנא לדרומא ואם אנא לדרומא את לשמאלא אמר ר' יוחנן לב'

בני אדם שהיו להם ב' כורים א' של חטים ואחד של שעורים, אמר ליה אם חטים דידי שעורים דידך, ואם שעורים דידך חטים דידי מן כל אתר חטים דידי, כך אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה, אמר ר' חנינא בר יצחק ואשמאלה אין כתיב כאן אלא ואשמאילה מן כל אתר אנא משמאיל להאי גברא (פרשה מ"א, ו'), והרצון אשר לא ככל החלוקות כי בשיקח אחד את זה יקח השני הב', וכן בהיפך, אבל המשילו דבר אברהם עם לוט לב' בני אדם שהיה להם חטים ושעורים והחטים מוכרחים בהחלט לאחד, אזי על השני לקחת השעורים מדעתו ושלא מדעתו, כן היה מאמר אברהם אל לוט הימין לי הוא בהחלט, ואת אם תרצה בשמאל מוטב, ואם לאו על כרחך אשמאילך:

חלק ה

ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו (י"ב, כ'). מדרש: ר' פינחס בשם ר' הושעיא רבה אמר, אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו צא וכבוש את הדרך לפני בניך, את מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו, באברהם כתיב ויהי רעב בארץ בישראל כתיב כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ, באברהם כתיב וירד אברם מצרימה ובישראל כתיב וירדו אבותינו מצרימה כו' עד באברהם כתיב ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ובישראל כתיב ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ (פרשה מ', ו').

עיין בפנים במדרש כי הוא מונה והולך כמה כתובים מה שנאמר באברהם דומים למה שנאמר בבניו, וכדי להבין תכלית כוונת דבריהם נציע עוד מאמרם ז"ל (במדרש פרשתנו): **ויחלק עליהם לילה** (י"ד, ט"ו) אמר הקב"ה אביהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה. ואימתי במצרים שנאמר ויהי בחצי הלילה (פרשה מ"ג, ג'). אשר לכאורה הדברים מתהימים לב כל קורא, כי אחר התשועה הגדולה אשר עשה יתברך עם אברהם להפיל לפניו ארבעה מלכים גבורי חיל במעט אנשים שהיו עמו, יאמר ה' - אביהם פעל עמי, אתמהה!

וטרם נבוא לביאור המאמרים האלה נירו לכם ניר במאמר ה' יתברך אל לבו וזה תארו: **וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה לגוי גדול** (י"ח, י"ז) אשר בההשקפה הראשונה לא ידענו איך יחייב מה שאברהם יהיה לגוי גדול לשלא יכסה יתברך ממנו מה שהוא עושה, הכי עבור כך המשפט לאלהים להודיעו דרכיו. פליאה!

אבל הענין יתבאר היטב עם מה שידענו כי מדרכי אלהינו יתברך לבלתי העניש עוברי רצונו עד שהוא מודיע לאנשי סודו, לאמר כך עלה על רוחי, כאשר הועד בנביא **כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים** (עמוס ג', ז') ובמדרש: **הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה** (איוב ל"ו, כ"ב) שהוא מורה דרך לעשות תשובה

(שמות רבה פרשה י"ב, א'). הורו לנו ז"ל כי מדתו יתברך איננה כמדת בשר ודם, כי בשירצה בשר ודם לעשות לחבירו רעה הוא מסתיר דבריו למען לא יתודע הדבר אליו, ויתן מועצות בנפשו להחיש מפלט לו, אבל מדת הקב"ה לא כן הוא כי איננו חפץ לדכא את מעשיו ולייסר בריותיו, על כן מדרכו להודיע אלינו את אשר עם לבבו לאמר כי רעה אני עושה חס ושלום למען יחרדו על דברו ויקחו מוסר ולא יהיה הדבר ולא יבוא. וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום **משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** (תהילים ע"ו, ט') ובדרש: מתחילה יראה ולבסוף שקטה (שבת פ"ח, א') כלומר על ידי מה שהשמיע ה' יתברך כי יבוא במשפט עם בני האדם לעשות עמהם רעה זאת היתה הסבה שינחם ה' על הרעה אשר דבר כי שמעו רעתם, פחדו פחד ולקחו מוסר.

כלל הנרצה מדברינו הוא כי הקב"ה כרב חסדו שולח לנו עבדיו הנביאים השכם ושלוח טרם בא הדבר, והוא לאחד מב' סבות אם כי הנביא בשוט לשונו יעורר לבות האנשים לשוב עד ה', או כי ישא בעדם רנה ותפלה, ויהיה להם לפה ולמליץ מול האלהים, להשקיט חמת מדת הדין ותנוח מזעפה. והן על דרך זה ממש היה מאמר ה' יתברך המכסה אני מאברהם אשר אני עושה, וכמו שאמרו במדרש (במקומו) אברהם זה נביא הוא ואיני מגלה לו. ולעינינו הוא כי כשמעו דברי ה' כי כלה הוא עושה אתם, כמה הרבה והפציר בתפילה לבקש רחמים עליהם בזכות הצדיקים הנמצאים בהם, ואמר אולי יש חמשים צדיקים כו', ואחר כך פיחת ואמר אולי ימצאון שם ארבעים, עד עשרה, וה' אמר לו לא אשחית בעבור העשרה.

ואחרי הכלל הנאמן הזה נחפשה דרכנו ונחקורה עוד, כי כל זה היה מהצודק באם היה בסדום עשרה צדיקים ויהיו כולם מוצלים בזכותם, החרשנו בראותנו הפעולה הטובה והגדולה שפעל אברהם אבינו עליו השלום בתפלתו עליהם, אשר בעבור עשרה צדיקים נשא יתברך לכל המקום בעבורם. אבל אחרי כי לא היה בסדום עושה טוב גם אחד, יפול ספק גדול בפעולת תפלת אברהם עליו השלום, מה היא ומה טובה, ומה הועיל יתברך באשר לא כסה מאברהם מעשהו. אמנם בהתבונן בדברי הכתוב הנה הוא בעצמו בא כמבאר הפעולה הטובה והתועלת המושג מסיבת מודעה זו ומתפלת אברהם עליו השלום, והוא במה שסיים ואמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול כו'.

אך הסכת ושמע נא ביאור כמה מאמרים המה יבנו מוסדות על מה שכוונו בביאור ענין זה. והם רבותינו ז"ל אמרו הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים (יבמות ס"ד). הנה לכאורה לא ידענו למה יתאוה יתברך לתפלתם, הלא אם יהיה להם דבר להתפלל מה' חזקה כי יתפללו לעת הצורך, ואם לא יצטרכו למה יתפללו.

ונזכיר לזה עוד מאמר דוד המלך עליו השלום **ה' בעזך ישמח מלך, ובישועתך מה יגל מאד, תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה** (תהלים כ"א, ב') גם מה שכתוב **פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם תכתב זאת לדור אחרון** כו' (שם ק"ב, י"ח). וכל זה יתבאר עם מאמר הנביא **ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה** (ישעי' י"ב, ג') והוא עם מה שידענו כי מעשי ה' יתברך ונפלאותיו הנעשים בזמן מן הזמנים על ידי תפלת הנצרכים פועלים ישועות בקרב הארץ לעד ולנצח. רצוני לא כמדת בשר ודם העושה עם רעהו טובה וחנות תהיה הפעולה ההיא מיוחדת אך להאיש ההוא המקבל הפעולה ואך זמנית, ולא לאישים זולתו ולא לעת אחרת. אבל מעשי ה' יתברך אם יחדש בעולם ענין פלאי ונסיי בשגם ידומה כי המעשה ההיא מוגבלת אך לזמן ההוא לדור ההוא או לאדם פרטי, אולם האמת כי הדבר הבא לכלל הויה ואל המציאות יקום לעולם וחסדם לא ימיש, כמאמר החכם **ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם** (קהלת ג', י"ד) והישועה שעשה יתברך לאישים פרטיים ובזמן פרטי קמה וגם נצבה לעד ולדורות. וזה אשר יקראו לה תשועת עולמים והוא בנביא **ישראל נושע בה' תשועת עולמים** (ישעיה מ"ה, י"ז) על היותה עולמיית ונצחיית (וכאשר רמזנו מזה בחיבורנו קול יעקב אסתר על מאמר והימים האלה נזכרים ונעשים) וזהו ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, ממש כאשר יבוא אחד לארץ ציה ועיף ויצמא שם למים, ויזרז עצמו לחפור באר ומצא מים חיים וישת לרויה וילך לדרכו, אשר בהשתדלותו פעל פעולה כללית ונצחיית לכל העובר דרך שם ימצא מים לצמאו. כן נפלאות ה' יתברך וישועותיו גם אם לעת חידוש הווייתה ידומה כי פעולתה ותועלתה הוא אך לזמן ההוא ולאיש פרטי, אבל האמת כי היא תעמוד לישע רבים כי מאז היתה בעולם כל באיה ישאבו ממבועה הנאמן ומקורה המבורך.

וזהו שתיאר ע"ה ישועות ה' יתברך מעיני הישועה על היותם בבחינת מעינות הנובעות ישועה לדורות עולם. וזהו שכוונו ז"ל במאמר שזכרנו הקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים, והוא כי ה' יתברך בהיותו קורא הדורות מראש ויודע עתידות למו כי יהיה הצורך אליהם לישועה ועזרת מצר, וזכות מעשיהם לא יהיה כדאי לחדש להם נסים חדשים ולחצוב להם בארות ומעינות ישועה שלא היו מעולם. לכן מחסד ה' ורב טובו, ראה וחישב עליהם להכין מחצבם ומוצא חידושם בעת שהיו בעולם אבותינו הראשונים גבורי כח. בשגם בימיהם לא היה מקום וצורך להם עם כל זה סיבב עליהם מה שיהיו מוכרחים לשאול עזרה מה', ואחר כי תתהוה התשועה תעמוד בקיום נאמן לעד ולדורות, והיה כל מבקש ישועה בקול יהיה דולה מים בששון ממעין הישועה אשר כרוה נדיבי

עמנו. ממש כאשר יבואו הולכי ארחות לבאר מים החפורה מאז קל מהרה ירוו צמאונם באמצעים קלים. לא כן בשיצטרכו לחפור באר יהיה כבד מהם הדבר וילאו למצוא מבוקשם. והוא הטעם במה שאמרו הקב"ה מתאוה כו' רצו בזה כי הקב"ה מתאוה לתפלתם למען כי על ידם יתאוה ויתוקן המעין האלהי השופע ישועה ורחמים לנצח. והוא גם כן מה שאמר דוד המלך עליו השלום **פועל פעלת בימיהם בימי קדם** (תהלים מ"ד, ב') אשר מלות בימי קדם לכאורה הוא שפת יתר, אבל רמז בזה לדברינו כי הוא יתברך פעל ועשה ישועות בימי האבות הראשונים טרם היה הצורך אליהם למען יהיו מוכנים ועומדים לעת הצורך.[40]

וזהו מה שאמר דוד המלך עליו השלום ה' בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד. רצה בזה לספר עוצם יקרת פעולת ישועת ה' יתברך, ועל דרך שזכרנו היינו כי בשיצטרך הצדיק להשיג ישועת ה' יתפעל בזה ישועת עצמו וישועה לדורות. וזהו ה' בעזך ישמח מלך מוסב על ישועת עצמו, ובישועתך מה יגל מאד כלומר עוד יגל בזה על העתיד ומבאר בעצמו ואמר כי כפלים לישועתך, אחד תאות לבו נתת לו רצה לומר ישועת עצמו ב'. כי וארשת שפתיו בל מנעת סלה, כלומר מה שפעל בתפלתו הוא שמור ובא גם לאחרונים שיהיו.

ומעתה נבוא אל ביאור מאמר ה' יתברך שזכרנו ואברהם היו יהיה לגוי גדול כו'. ואשא משלי ועל ידו יומתק כל הענין בעז"ה, ב' סוחרים היו נוסעים בדרך על אודות מסחרם אחד היה צעיר ורך בשנים והשני שיבה זרקה בו, בא בימים, ויהי בבואם לעיר גדולה ראו חנויות מוכרות בגדים לרוב אמר הזקן מה מאוד כלתה נפשי לקנות לבני בן זקונים איזה בגד נאה ומשובח, אבל יראתי פן לא יזדמן כמדו, אמר השני אני אקח ב' וג' מהם,

[40] ודע כי על כן היתה עצת חסדו יתברך להעיר אותנו ולצוות עלינו להתמיד בזכירת נסיו ונפלאותיו כי עם זכרון הנסים והנפלאות הראשונים מעוררים אנחנו אותם החסדים להריק אלינו ישועות הנעשות מאז, ועל דרך זה באו מסדרי התפלות במליצתם מי שענה לאברהם אבינו הוא יעננו כו'. ובזה נעמוד על דברי הנביא והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע (ישעיה ס"ה, כ"ד) אשר מהראוי לקרב איך יתכן ליתן מענה ללא שואל, גם מה שהחל לאמר והיה טרם יקראו כו' שמשמעותו שיענם ה' גם בזולת הקריאה ואחרית דבריו מורים לא כן, באמרו עוד הם מדברים כו'. אבל לדברינו יהיה יעוד הכתוב הזה על דרך מאמרו שזכרנו ושאבתם מים בששון כו' והרצון כי בימים הבאים ובזמנים העתידים בהצר להם לא יצטרכו לבקש חדשות מאת ה' כי אם יזכירו הישנות והראשונות אשר באו מאז. וזהו והיה טרם יקראו ואני אענה כלומר הדבר שישאלו מפני, מכבר עניתיה ומוכנת ואך בזכרון וסיפור הנסים הראשונים ישאבו בששון ממעיני הישועה החצובים מאז על ידי תפלת הצדיקים, וזהו עוד הם מדברים כו' כלומר אך ישמע על פיהם זכר נפלאותי הראשונות ובקל ישועתם קרובה לבוא.
וזהו שסדרו לנו ז"ל טרם נקרא אליך ענני כדבר שנאמר והיה טרם יקראו כו' כי אתה ה' העונה בעת צרה כו' אשר אות הה' ממלת העונה היא מיותרת. אולם רצו בזה על דרך שזכרנו, והוא טרם נקרא אליך ענני ותמכו שאלתם זו (הנראית על דרך הפלגה) על יעוד הנביא בשם ה' כדבר שנאמר והיה טרם יקראו כו' וכביאורנו. והוסיפו לתת טעם על זה כי אתה ה' העונה כו' כלומר כאשר תתן מענה לאחד ביום צרתו ותושיעהו בזה אתה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה, כי תשועתו היתה לנצח ועד עולם היא:

אמר לו הזקן מה תעשה אם לא יהיו מוכשרים לבניך, אמר לו אתה לאשר אין לך כי אם הבן זקונים הצדק אתך כי משכת ידך מלקנות כי אם לא יהיה כמדו למי תלבישהו, לא כן אני כי חנני אלהים בכמה ילדים, צעיר ורב, וגם צעיר אנכי לימים ואם לא יוכשר לאחד יוכשר להשני או להבנים אשר יולדו.

הנמשל כי כל אשר פעל יתברך את אברהם אבינו עליו השלום שמור לדורות הבאים אחריו (וכמו שיבוא עוד אם ירצה ה') ועל כן ברצותו יתברך לשפוך על סדום סוללה אמר המכסה אני מאברהם כו', והרצון לגלות על אזני אברהם עבור יתפלל עליהם וכדברינו למעלה. והגם כי ידע ה' כי אין מקום לתפלתו עליהם וכנזכר לעיל, עם כל זה לא היתה חס ושלום לריק ולא שבה ריקם, כי ארשת שפתיו לא מנע ה' ופעולתו תעמוד לדורות, וזהו שסיים ואמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול, כלומר הלא יוליד רבות, על כן גם אם עתה אין תועלת בתפלתו, תועיל לדורות הבאים. ולדעתנו יהיו דברינו אלה נעמסים במאמר הכתוב הנזכר פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם, ערער רומז על אברהם באשר קרא עצמו ואנכי הולך ערירי. וסיפר לנו המשורר חסדי המקום ב"ה איך המציא עצמו לתפלת אברהם (כהוראת מלת פנה) ולא בזה את תפלתם. כלומר בשגם לא פעל מאומה בתפלתו על סדומיים, עם כל זאת לא בזה אותה כי היא ערוכה ושמורה לדורות. וזהו: תכתב זאת לדור אחרון כלומר פעולת תפלתו תעמוד לדורות, והיא כתובה בספרתו יתברך להיותו נעתר גם להם בשיקרה להם כמקרה הזה כאשר נעתר לאברהם. וזהו ועם נברא יהלל יה כלומר המה יודו לה' חסדו במה שפנה אל תפלת אברהם.

ובנביא: **מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד, יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו, ירדפם יעבור שלום אורח ברגליו לא יבוא, מי פעל ועשה קורא הדורות מראש, אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא** (ישעיה מ"א, ב'). וכשנתבונן בדברי הנביא בטוב העיון נראה ונדע כי המה דוברות מה שאמרנו, והוא בהזכרת מדרשם ז"ל: מי הוא זה שהעיר לבם של מזרחיים שיבואו ויפלו ביד אברהם, צדק יקראהו לרגלו, חי העולמים שהוא מאיר לו בכל מקום שהיה הולך כו' עיין שם (פרשה מ"ג, ג'). והוראתם לבל יעלה על דעת אדם לומר כי מפלת המלכים ביד אברהם היה אך ענין מקרה והזדמן כדרך מלחמות זולתיים, כי אם הקב"ה העיר לבב המלכים האלו ללחום עם אברהם והוא הסבם לכך, וזהו שאמרו מי העיר לבם של מזרחיים שיבואו ויפלו ביד אברהם. והנה אמרו גם כן במדרש (שם בסמוך) ויחלק עליהם לילה ר' בנימין בר יפת משם ר' יונתן הלילה נחלק מאליו, ורבנן אמרי יוצרו חילקו אשר כפי הנראה היה ענין חלוקת הלילה באחד מפלאי ה' ונסיו, אשר רק גבוה מעל גבוה שומר עליו, באשר הוא יודע

לכוין עתיו ורגעיו. והנה לא מצאנו זאת כי אם פה במלחמת אברהם, וגם ביציאת מצרים במכת בכורים נאמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כו' (שמות י"ב, כ"ט), וגם על העתיד רמזה לנו התורה הקדושה שהיא שמורה לכל בית ישראל, ולנו אין לנו לעמוד על טעמה וסודה מאיזה צד לא צלחה זולת מהעתים רק חצות לילה ממש,[41] כמו שאמר הוא יתברך כחצות הלילה אני יוצא וכו' ורק הוא יודע עתותיו הנאותים לפעולותיו. אך מכל זה נדע אשר הענין מרום ונשגב, ולא יכלו בני ישראל להשיג גאולתם ממצרים אם לא בחצי הלילה ממש, והנה היא שמורה ומוכנת גם לעתיד לבוא. ובעבור כי צפה הקב"ה וראה מאז דלת ערך עם בני ישראל גולי מצרים כי לא יהיה זכות מעשיהם כדאי וראוי לכך לחדש להם ענין נשגב כזה לחצות להם לילה, כרב חסדו יתברך ראה לסבב ולהתגולל על אברהם עליו השלום שנצטרך גם הוא לחלק לו לילה, ואחר שיעשהו ויחדשהו למען אברהם אוהבו, יצפון לישרים תשועה עד עת הצורך להם בצאתם ממצרים.

והוא הוא המרומז לדעתנו בכתוב **ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים** (שמות י"ב, מ"ב) כלומר הכינה יתברך והיתה שמורה אתו מאז חילקה בעבור אברהם, למען הצורך לה עתה להוציאם מארץ מצרים, ומעתה היא שמורה עוד לדורות עולם להגאולה המקווה במהרה. וזהו הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם וכדברי הנביא **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו). ומה נמרצו עתה דברי המדרש ויחלק עיהם לילה הלילה נתחלקת מאליה, ורבנן אמרי יוצרה חילקה, אמר הקב"ה אביהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה ואימתי במצרים שנאמר ויהי בחצי הלילה והוא מבואר כדברינו.

וזהו שדייקו ואמרו אף אני פועל עם בניו לשון בינוני ולא אמרו אפעל (כמו שאמרו בסמוך אברהם יצא בחצי הלילה אף אני אצא כו' והוא אך על הכוונה שאמרנו) כלומר בזאת הנני פועל תשועת בניו.

[41] ולולא דמסתפינא הייתי אומר בטעם הדבר כי הנה מכבר אמר החכם לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים (קהלת ב', א'). רצונו כי יש עתות קבועות לכל מעשה אשר יעשה אלהים להרע או להיטיב דבר דבר בזמנו עת רצון ועת רעה כנודע כמבואר בזוה"ק (תרומה קע"ג) בראשיתא דלילא דינין מתערין בעלמא כו' עד בפלגות לילא כדין וכו' ורחמין מתערין. והנה בשיזדמן דבר אלהים הנושא טוב ורע, רצוני טוב לזה ורע לזה לא תצלח זולת חצות לילה ממש, כי הוא זמן הממוצע ועומד בין הדין והרחמים וסובל ב' הבחינות גם יחד. גלל כן מלחמת אברהם שהיה ענין הנושא ב' פעולות הפכיות טובת הנוצח ורעת המנוצח לא הוכשר לזה זולת חצות לילה ממש, וכמו כן מכת בכורים שהיא רעת מצרים והטובה הגדולה לישראל, אחר כתבי זאת מצאתי מבואר בזוהר (פ' בא) וז"ל כתימרות עשן סליק חוור ואוכם אוף הכא בלא כליל בפלגות לילא ולמעבד נימוסוי בחד שעתא חוור לישראל ואוכם למצרים והאי לילא אי לא אתפלג לא עבד נמוסוי מנלן מאברהם, דכתיב ויחלק עליהם לילה ואתפלג למעבד נמוסוי הרי מבואר מה שאמרנו.

וזהו שאמר הנביא הנזכר לעיל מי העיר ממזרח כו' וכדברי המדרש (שם בסמוך) מי העיר לבם של מזרחיים שיבואו ויפלו ביד אברהם, רצה לומר שאיננו ענין מקרה והזדמן, רק ה' יתברך העיר לבם על זה. וזהו אורח ברגליו לא יבוא כלומר הלך אורח אשר לא הוצטרכו רגליו לדרוך בו אבל מי פעל ועשה קורא הדורות מראש, כלומר הצופה עד סוף כל הדורות ראה וידע אז כי עם בני ישראל יצטרכו לנפלאות נשגבות ולא יהיה לאל ידם להשיגם לכן הקדים יתברך להמציאם מאז על ידיי גלגולי הסיבות אשר קרה את אברהם אבינו עליו השלום וממנו יעמוד רווח והצלה לבניו אחריו וזהו שסיים אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא.

ומעתה נשאר עלינו לבאר לשונם ז"ל אביהם פעל עמי אשר שאלנו הלא הוא יתברך היה הפועל עם אברהם. וכדי לבוא אל הענין נקדים דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו): **אל תירא אברם אנכי מגן לך** (ט"ו, א') לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי, למלחמות מלכים ונצלתי, תאמר שנתקבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבא, אמר הקב"ה אל תירא אנכי מגן לך, וכל מה שעשיתי עמך בעולם הזה חנם עשיתי עמך, אבל שכרך מתוקן לעתיד לבוא, שכרך הרבה מאד היך מה דאת אמר **מה רב טובך אשר צפנת ליראיך** (תהילים ל"א, כ') (פרשה מ"ד, ד'). וגם בזה יש להעיר א'. מה שכתוב וכל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך, הוא דבר מתנגד למאמרם במדרש אגדה כל האומר הקב"ה ותרן כו'. ב'. כי על פחד אברהם עליו השלום שמא קבל כל שכרו היה הנכון להשיבו אל תירא הנה שכרך אתך בשלמותו, ומה שעשיתי חנם עשיתי עמך. אולם מה שכתוב אבל שכרך הרבה מאד מורה כי עוד הוא עומד למתן שכר יתר מאד עבור הנסים שעשה השם יתברך עמו.

וכל זה יותר לנו בשנחקור על גלגולי הסבות והקורות שאירעו לאבותינו הקדושים עליהם השלום. אברהם בכבשן האש, ברעבון, במלכים, וכן יצחק, ויעקב בחיר האבות כל ימיו לא נח ולא שקט, הכי קרה אותם כאלה על פי מעשיהם חס ושלום ואכלו פרי מעלליהם, אבל הוא הדבר שביארנו, כי כל מה שפעל אתם ה' יתברך היה אך למען בניהם אשר יקומו אחריהם, וכאשר העידו רז"ל מעשי אבות סימן לבנים[42] ובמדרש

[42] לך נא ראה מה שכתב הרמב"ן ז"ל (פרשת לך) על מאמר ויעבור אברם בארץ וזה לשונו. אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול הזכירו אותו רבותינו ז"ל בדרך קצרה ואמרו כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבוא לזרעו, כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזירה מתקיימת על כל הפנים, ולכן יעשו הנביאים מעשים כנבואות, כמאמר ירמיה שצוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל כו' (ירמיה נ"א, ס"ג), וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת ויאמר אליהו ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה באדם (מלכים ב' י"ג, י"ז) שלש פעמים תכה את ארם עד כאן לשונו הזהב. וכדברים האלה כתב הרמב"ן ז"ל בביאור מאמר אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי

אגדה מעשי אבות ירשו בנים והוא כי בהשקפתו יתברך על הדורות האחרונים שעתידים למקרות ופגעי התלאות, ותקצר נפש העם מהפיק ממנו יתברך ישועות נסיות, היה מחכמתו יתברך להקדים ולהמציא דוגמת אותן המאורעות להאבות הראשונים אשר ברב אונם ואומץ ידם יעשו חיל ויכרו בארות ומעינות ישועות ונפלאות, למען יהיו שמורים לזרעם אחריהם. וזהו מעשי אבות סימן לבנים, מוסב על הקורות והפגעים העברו עליהם היו לעד אשר יקרה כן לבניהם ומעשי אבות ירשו בנים מוסב על מעיני הישועה זו חפרו לטובתנו ולחיותנו כיום הזה (והמעיין במדרש וישלח יראה בעיניו ולבבו יבין כי כנים דברינו, כי הם ז"ל הסבו כל תפלות יעקב עליו השלום ביום צרתו על צרות בניו כמו שכתוב הצילנו נא מיד אחי מיד עשו, הצל את בני מיד בני בניו הבאים בכחו של עשו, ורבים כמוהו, וכאשר נאריך אם ירצה ה' בביאור ענין זה על מקומו בישע אלהים). וזה שסידרו ז"ל: עזרת אבותינו אתה הוא מעולם (ובזה הנה אתה) מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור.

וזהו שרצו ז"ל במאמר אנכי מגן לך כו'. כי הנה אברהם עליו השלום עת ערכו המלכים אתו מלחמה דן אל עצמו כי הוא ראוי לזה על פי מעשיו וכפועל ידו השיב לו ה' יתברך, כי כן הוא מדת הצדיקים להצדיק דין שמים כמליצת רז"ל לא חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא (ברכות ה'). ועל כן אחר כי הצילו ה' מידי המלכים (וכמו כן בכבשן האש וברעבון) פחד ואמר יגורתי שמא קבלתי כל שכרי בעולם הזה, כמאמר רז"ל ואם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו. אבל לפי האמת הוא עליו השלום לא היה ראוי לתהפוכות כאלה על דרך הגמול חלילה, כי כל אלה ידו יתברך עשתה לטובת הדורות העתידים והוא סבל מה שסבל על חנם, על כן לא זאת שלא ינוכה לו דבר מזכיותיו אבל עוד יחוייב לו מוהר ומתן הרבה מאד להיותו נאחז בסבכי המקרים על חנם. וזהו מה שאמר יתברך לאברהם - אל תירא אנכי מגן לך, וכל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך, כלומר לא כגמולך הסיבותי כל אלה עליך כי אם על חנם, ועל כן לא זאת שאין נגרע דבר מזכיותיך אבל עוד תקבל על זה רב טוב, וזהו אבל שכרך מתוקן לעתיד לבוא. וזהו שסיימו ז"ל שכרך הרבה מאוד היך מה דאת אמר מה רב טובך אשר צפנת כלומר רב טוב פעלת ותשועה לדורות עולם צפנת.

והנה עתה יזהירו דבריהם ז"ל שזכרנו, אביהם פעל עמי בחצי הלילה כי באם היה אברהם עליו השלום ראוי לקורותיו אשר מצאו אותו על פי מעשיו, וה' יתברך יעשה

שעשה יעקב כדרך שעשו הנביאים נטה ידו בחרב כנגד ארץ האמורי וזרק שם חצים כדי שתהיה אחר כך נכבשת לבניו כענין שעשה אלישע ויאמר אלישע ירה ויור, וזהו אשר לקחתי אני מיד האמורי בחרבי ובקשתי. כי מאז לקח הארץ שתהיה נכבשת לבניו (עיין שם בפרשת ויחי):

עמו חסד ונדבה להצילו מהם, אזי היה הקב"ה הפועל עם אברהם. אבל אחרי שאברהם עליו השלום על חנם סבל מה שסבל, אך הוא יתברך סיבב עליו מה שעל ידיהם יכין צדיק תשועה לדורות, הנה בזה היה אברהם עליו השלום הפועל עם הקב"ה. וזהו שאמרו אברהם פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, וכאשר ביארנו למעלה.

ומה נעמו לי בזה דברי רז"ל במדרש: אמר ר' ירמיה בר ר' אלעזר עתידה בת קול להיות מפוצצת בראש ההרים ואומר כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. הדא הוא דכתיב **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (במדבר כ"ג, כ"ג) (ויקרא רבה פרשה כ"ז, ב). כלומר כל מי שעל ידו ועמו עשה יתברך טובה וחנות לעולם יבוא ויטול שכרו, כי גם הזולת מהקדושים אשר בארץ ההיו למטרה לחצי ה' יתברך לטובת העולם כולו (כי את אשר יאהב ה' יוכיח) למען הפחיד על ידו לב ההמונים ויראו יביטו בו ויקחו מוסר.

וזהו שסיימו ז"ל הדא הוא דכתיב כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל כלומר אם כי לעת פגעם המקרים והמכאובות היו לזרה בעיני הרואה, אולם יגיע העת ויתבוננו מאד מה רצה יתברך בפעולותיו הללו. וזהו כעת יאמר כו' מה פעל אל.

והנה עתה פתח דברינו יאיר. אמר הקב"ה לאברהם צא וכבוש את הדרך כו'. והוא כי צפה יתברך בבניו עם בני ישראל עת יהיו תחת יד פרעה מלך קשה ומדינה קשה עמוסים בכובד הגזירות ועול השעבוד, ויצטרכו לנסי השם יתברך היתה עצתו יתברך להקדים למו גרות אברהם עליו השלום שמה, וגלל עליו שמץ מכל הקורות אשר מצאתם וכל אשר סבבם נגד פניו היה, למען יבקש רחמים עליהם ויפיק רצון ותשועה מאתו יתברך, והיא תעמוד גם לזרעו אחריו בגרותם. ולך נא ראה קורא ישר בפנים במדרש כמה כתובים לקטו ומצאו ז"ל מה שנאמר באברהם דומה להנאמר בבניו מכל גלגולי הסבות שפגעם מעת בואם למצרים עד צאתם, והוא מכוון למה שביארנו. וזהו צא וכבוש ממש כאשר עושים דרך חדש הרצוף באבנים מנופצות החדים ביותר כל אשר יעבור עליו ראשון ימחץ רגליו, זולת אחר אשר יעברו עליו עגלות עמוסות המהלכות בכבדות המה בכבדותם מרביצים ומחליקים האבנים וחד פניהם יקלקלו, כמו אז ההולך רגלו לא יגוף אף לא יכשל. וזהו שאמר יתברך לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך.

חלק ו

ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע כו' **ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך** (ט"ו, ה'). ילקוט: אמר אברהם

נסתכלתי באצטגנינות שלי וראיתי שאין אני מוליד, אמר ליה הקב"ה צא מאצטגנינות שלך מאותו כוכב שאתה רואה שאין אתה מוליד אני מראה לך שאתה מוליד.

והמאמר תמוה מאד א'. הכי אברהם עליו השלום טעה באצטגניניו הלא מכבר אמרו ז"ל אצטגנינות גדולה היתה בלבו של אברהם, ב'. מה שכתוב מאותו כוכב שאתה רואה שאין אתה מוליד אני מראה לך שאתה מוליד, כי גם אם נחליט שכוונו בזה על שידוד המערכת בשגם הוראת הכוכב הוא עתה שלא יוליד ישוב ויראה לו בו שיוליד, ועל דרך שאמרו ז"ל מאי דעתך דקאי צדק במערב מהפכינא ליה כו' (שבת קנ"ו, א') אם כן היה מהראוי שיאמר מאותו כוכב כו' אני אראה לך שאתה מוליד, והיה מדבר מתמורת ושידוד הכוכב שיעשה עבורו, אבל מה שכתוב אני מראה לך מורה כי עתה הוא יתברך מראה את אברהם ומגלה לו שהוא מוליד ואברהם ראה בהיפך, אתמהה!

ונקדים לזה דברי הנביא ישעיה לחזקיהו המלך **צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה** (מלכים ב' כ', א'). ובדרש: כי מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעוה"ב, אמר ליה אמאי כולי האי, אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה כו', אמר ליה השתא הב לי ברתך אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין דמעלי, אמר לו כבר נגזרה גזירה עליך, אמר לו בן אמוץ כלה נבואתך וצא, כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י', א'). והנה כדי לבוא אל ביאור המאמרים נציע עוד דברי הנביא **ויהי דבר ה' אלי לאמר, בן אדם שים פניך דרך תימנה והטף אל דרום והנבא אל יער השדה נגב, ואמרת ליער הנגב שמע דבר ה' כה אמר ה' אלוקים הנני מצית בך אש** וכו' **ואומר אהה ה' אלהים המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא, ויהי דבר ה' אלי לאמר, בן אדם שים פניך אל ירושלים והטף אל מקדשים והנבא אל אדמת ישראל, ואמרת לאדמת ישראל כה אמר ה' הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך צדיק ורשע** (יחזקאל כ"א א'-ח'). ומהראוי להתבונן על השנות סגנון הנבואה אשר אחת דברו ושתים שמענו. גם מהראוי להבין מה ענין התערה שאמר ומה מליצתה,

אבל הבנת הענין הוא עם מה שידענו כי סגנון הנביאות נאמרו ברוב על דרך משל חידה ומליצה, רצוני שלא נאמרו גלויים ומפורשים לאמר כה יהיה וכזאת יבוא, אך תבוא ברוב מעוטף ומוצנע תוך מחבואות החידות והמליצות. ועילת הדבר הוא עם המוזכר בדרוש הקדום על מאמר הנביא כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג', ז'). והוא כי כל כוונתו יתברך בשלחו אמרתו ארץ על ידי עבדיו הנביאים איננו אך למען ישמעו ויראו ויחדלו מדרכיהם הרעים ולא יהיה הדבר ולא יבוא. ויען

אשר ברית כרותה לשפתים גם לבני אדם כמוזכר ברז"ל (סנהדרין ק"ב) כי הדבור רב חילו לעשות פעולתו גם בלא דעת, אשר על כן שוט לשונו יחביא תוך ענינים זרים מבלי להשים לדבריו מוצא באם חמה וכעס ענינו, רק ילבישם רמיזות וחידות ישים כסותם, ומה גם לדברי פי מלך עולם יתברך שמו אשר כל פעל במאמרו וכאשר הפליג הנביא **כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם** (ישעיה נ"ה, י"א). וכמאמרו יתברך **הלא כה דברי כאש נאם ה'** (ירמיה כ"ג, כ"ט) וכמוהו רבים. על כן מרוב חנותו וחסדו יתברך מסתיר ענין הנבואה האיננה טובה תוך מעטפות החידות והדמיונות למען לא תפעל קל מהרה חלילה.[43]

ואעידה לי עדים נאמנים על דברינו כי כנים הם, כי בשדברו הנביאים טוב על ישראל יהיה אמרתם מפורש באר היטב בלי שום משל ומליצה רק עצמיית הנבואה, אבל ברצותו יתברך להעיר על עם בני ישראל בתשובה ושלח להם עבדיו הנביאים ליעדם על החזיון הקשה אז מרוב חמלתו יעטוף למו החזות במחלצות והם החידות והמליצות. והוא ממש על דרך אם יכה איש את זולתו בלהט החרב הבלתי לוטה ומוצנע תוך תערה בקל יכהו נפש, אבל ברצותו להקל מעליו ולהמעיט מכת החרב אזי יתננה תוך תערה ויכהו, ובזה תהיה התערה מפסקת ותחצוץ בעד המוכה ממכת מכהו. כן ממש הקב"ה מחמלתו עלינו נתן דבר הנבואה כמוס ומוצנע ומעוטף במעטה החידות והמשלים למען לא יעשו פעולתן קל מהרה, לא כן אם ישלח ידו על פי הנביא ויתן לו החזיון בפיו באר היטב ויפשיטנה ערומה בלי שום משל וחידה הוא ממש כמו שמוציאים חרב מתוך תערה. וזהו **וישם פי כחרב חדה** (ישעיה מ"ט, ב').

[43] והוא מה שאמרו ז"ל (מדרש פרשתנו) עשרה לשונות נקראות נבואה כו' קשה שבכולם חזון שנאמר חזות קשה הוגד לי עיין שם. אשר הוראתם ז"ל לדעתי הוא כי הנביאות לא ישתוו תמיד בסגנון אחד אבל ישתנו לפי העת, רצוני בהשקפתו יתברך על עמו אשר אם אך ישמיעם דבריו על ידי הנביא מיד ישובו לתוכחתו אז היה מצפין דבר הנבואה בחידה רחוקה ובסגנון צרור וחתום, אבל בראותו כי כבד לבם מהשיב אזי יגלה ענין הנבואה מעט יותר והוא על ידי משל וכדומה. והנה הם ז"ל מנו עשרה לשונות זו מזו והם לפי כבדות הנבואה והתגלותה ביותר ומטעם המדובר:
דבר הנבואה כמוס ושא נא עיניך וראה כי כל דברינו אלה נקבצו באו יחדו בסיפור הנביא עליו השלום הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר קום וירדת בית היוצר ושמה אשמיעך את דברי, וארד בית היוצר והנהו עושה מלאכה על האבנים ונשחת הכלי אשר הוא עושה כחומר ביד היוצר ושב ויעשהו כלי אחר כו' ויהי דבר ה' אלי לאמור הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם כו' עד ושב הגוי ההוא מרעתו כו' ונחמתי על הרעה כו' שובו נא כו' ואמרו נואש כו' עד כה אמר ה' הלוך וקנית בקבק יוצר חרש כו' עד ושברת הבקבק לעיני האנשים כו' ואמרת כו' ככה אשבור את העם הזה כו' כאשר ישבור את כלי היוצר אשר לא יוכל להרפה עוד כו' עיין שם (ירמיהו י"ח-י"ט). והענין מבואר פשוט כי מתחילה היה הוא יתברך מגיד דברי החזיון במשל כלי היוצר אשר ביד העושה במלאכה לשוב ולעשות כלי אחר גם אחר משחתו כן בידו יתברך להנחם עוד על הרעה אשר הוא חושב עליהם בשובם מדרכם. אבל אחרי כי לא שתו לב אל החזיון הקל הזה ואמרו נואש שלח יתברך אליהם חזות קשה ונפרץ בדמיון הבקבק אשר אנוש לשברו ולא יוכל להרפא עוד. וימתקו הדברים להמעיין בפנים בדברי הנביא:

והנה בעת עלה אף ה' יתברך וחמתו להשחית קודש הקדשים בית המקדש וירושלים, ולפגוע בנאמני ארץ כביכול אמר אל לבו יתברך לנצור על דל שפתיו בלי להוציא דברים כאלה מפורש בחזיון נגלה ומבואר לכן היה דברו יתברך אל הנביא על דרך משל, והשומעים במעט ההתבוננות ידעו ויבינו הענין הנרמז בו וימהרו ויתנו לב לשוב מדרכיהם הרעים. וזהו שאמר בן אדם שים פניך דרך תימנה הרומז על ירושלים והנבא אל יער השדה נגב רומז על בית המקדש, הנני מצית בך אש ואכלה בך כל עץ לח וכל עץ יבש רומז על צדיקים ורשעים. אבל אחר שהיה להם דברי ה' יתברך כמהתלות ואמרו הלא ממשל משלים הוא אז אמר יתברך בן אדם שים פניך אל ירושלים והטף אל מקדשים והנבא אל אדמת ישראל. כלומר צוה יתברך להגיד להם חזון נפרץ מבואר ומפורש בלי שום חידה ומשל. וזהו והנבא אל אדמת ישראל ואמרת לאדמת ישראל כה אמר ה' הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה, ובזאת והכרתי ממך צדיק ורשע כי חזיון כזה עלול לפעול בקל כמשפט החרב הבלתי נתונה בתערה.

ומעתה נבוא אל ביאור המאמרים שלפנינו אבל עוד אשא משלי עליהם וימתקו בעזרת ה'. כפרי אחד היה לו כלי כסף וזהב ותכשיטים הרבה מאד והיה ירא ופחד עליהם להניחם אותו בביתו, ויתנם לרעהו אשר לו בעיר הקרובה אליו למען יהיו שמורים אתו כמוסים בסתר אהלו. ויקר מקרה כי באו גנבים שודדי לילה ויוציאו משם כל כספו וזהבו וסגולתו, ויהי בבוקר שלח העירני הלז שליח מיוחד להכפרני להגיד לו מקרהו, ויהי בשמעו את הדבר הרע הזה, זירז אנשיו אשר אתו, וירק את חניכיו לשלח אותם על הדרכים והנתיבות אלה מפה ואלה מפה, לחפש אחרי הגנבים אולי ימצאו הגנבים. השליח בראותו זאת ענה ואמר לדעתי הרפו והניחו ידכם מזה למה זה לריק תעמלו נפשכם להפסיד גם הכסף הנמצא אתכם. אמר לו הכפרני הלא תגיד לי למה באת הלום, ויאמר הנה רעך העירני שלחני להודיעך אודות הגניבה. אז ענהו הכפרני אך עתה בינה אמריך והשכילה מוצא שפתיך, כי הנה למה זה חלץ חושים לשלחך להגיד אלי ולהודיעני הדבר אם לא כי לבבו יבין אשר בעמל נפשי בחיפוש הגניבה עוד בידי למצא אותה, והנה עתה ביאתך הוא ענין מתנגד לעצתך הנבלה ודבריך כחשים.

הנמשל הוא מה שאמרנו כי כל כוונתו יתברך בשלחו אלינו נביאו להגיד לנו בשמו דבר הנבואה הוא אך למען נחפש על מוצאה ומאין תבוא. (רצוני לבקר אחר העילה המסבת הנבואה) ונשרש אחריה על ידי שובנו עדיו יתברך בתשובה. והן על דבר זה ממש שלח הקב"ה את ישעיה הנביא לחזקיהו עליו השלום לאמר לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה על שלא עסק בפריה ורביה, וכשמוע חזקיהו את דבריו אמר אם כן הב לי ברתך,

וישעיה ענהו כבר נגזרה גזרה. על זה אמר לו חזקיהו בן אמוץ כלה נבואתך וצא. כלומר הלא כל עיקר בואך אלי אינו אך להודיעני מדבר הנבואה, אם כן כלה נבואתך וצא כי הלא לך לב לדעת אשר עוד לאל ידי למלא חסרוני ולהפריע החזיון המיועד, כי לולא כן למה זה שלח אותך יתברך אלי על חנם ולמה לו להודיעני אם מכבר הדבר מוחלט.

והנה עתה יופיעו דברי היקוט הנזכרים לעיל. כי ברצותו יתברך להודיע את אברהם על אודותיו ואין עוד נביא, היתה מחכמתו יתברך להודיע על פי כסילי ומזרות השמים ומשמשיהם. והרצון בזה היה (על דרך שאמרנו) למען יבקש מלפניו יתברך על בנים וכאמרם ז"ל למה היו אמותינו עקרות מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים, לכן הראה אלהים אותו בכוכבים שאיננו מוליד. ואברהם הבין גם כן כי הוראת הכוכבים חוק הוא שאין לעבור גבולו. וזהו שאמר נסתכלתי באצטגנינות שלי וראיתי שאין אני מוליד. על זה אמר לו יתברך צא מאצטגנינות שלך, כלומר לא ידעתי ענין הוראת הכוכבים ואיכות רמיזתם כי אדרבה אתה הראת לדעת ולהשכיל ההיפך. וזהו מאותו כוכב שאתה רואה שאין אתה מוליד אני מראה לך שאתה מוליד. כי אם כדעתך למה לי להראות ולהודיעך דבר אשר לא תחליפנו ולא תמירנו.

חלק ז

ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל כו' **כה יהיה זרעך** (ט"ו, ה').

ראוי לעמוד על שפת יתר שאמר הבט נא השמימה וספור, מה יבצר אם היה אומר ספור הכוכבים אם תוכל כו'. גם אם נחליט שהכתוב מדבר מרב הכמות מהראוי היה שיאמר כמוהם יהיה זרעך אבל לא מלת כה שאיננה נופלת זולת על איכות הדבר ותכונתו כנודע.

ואחשוב בהבנת הענין עם המוחלט אצלנו כי שלילת המספר מהכוכבים איננו מפאת עוצם כמות מספרם אבל מניעת המספר הוא מצד תנועתם ותהלוכתם אשר יסבו בלכתם, וכאשר מצאנו ראינו ברז"ל אמר ליה כופר לרבן גמליאל כתיב מונה מספר לכוכבים (תהילים קמ"ז, ד') מאי רבותיה אנא מצינא למימני כוכבי אייתי חבושי שדינהו בארבילא וקא מהדר להו אמר ליה מנינהו אמר ליה אוקמינהו אמר ליה רקיעא נמי הכי הדרא (סנהדרין ל"ט, א'). פירוש גם המה יסבו בלכתם על ידי תנועת גלגלי השמים ואל מקום שהם הולכים שם הם שבים ללכת. וזהו שדייק הכתוב ואמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם, רצה לומר כי בשגם אצטגנינות גדולה היתה בלבו עליו השלום לשער כמותם על ידי כללי המופתיים מחכמת תכונת השמים וקביעת מזליהם. אולם לספרם במבטת השמים לא יאומן כי יסופר מצד התחלפותם

ותמורתם בשימושם ובתנועתם. והן על דבר זה הבטיחו ואמר לו כה יהיה זרעך מלת כה רומזת על איכות מניעת הסיפור בזרע אברהם והוא כי יהיו עם בני ישראל משוללי ההעדר גם בשיפגע בהם חס ושלום חסרון מצד, יוותרו מצד אחר וממקום הזולת. ממש על דרך אם מונח הרבה מעות על השלחן הנה הבא למנותם לוקח אחד אחד מן המקובץ ומחסרם עד תומם, מה שאין כן אם אחר עומד מצד הב' ותחת כל אחד שלקח הוא מהכלל מצד זה מוסיף אחר תחתיו מעבר השני, הלא אז אין מקום לעמוד על מספרם. ועל דבר זה היתה הבטחתו יתברך לאברהם כי יתקיימו בניו עד נצח על מתכונת הרבוי, ובשגם יקרה חס ושלום שיהיה נגרע מה מהם חלילה מעונש המקום ב"ה, עם כל זה אין מחסור לעם בני ישראל ולא נגרע מאומה ממספרם המעולה. וכמאמר החכם **וזרח השמש ובא השמש** (קהלת א', ה') ובדרש: עד שלא שקעה שמשו של משה זרחה שמשו של יהושע, עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי. וזהו הבט נא השמימה כו' כה יהיה זרעך, וכדברינו.

ואולי זה יהיה הנרצה במה שאמר הנביא **והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי** (הושע ב', א'). אשר רבותינו ז"ל (יומא כ"ב, ב') הקשו כתיב והיה מספר בני ישראל כו' וכתיב אשר לא ימד ולא יספר. ולדברינו יהיה הרצון ביעוד הזה גם כן על איכות שלילת הסיפור בעם בני ישראל כי גם אם המה בכללם מתי מספר, עם כל זה הסופר ילאה למצוא מספרם וטעם הנזכר. וזהו והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, כלומר מספר עם בני ישראל יהיה בבחינת חול הים כי האמנם גם לחול הים יש מספר אבל לא ימד ולא יספר מצד מניעות האפשרית כן יהיה מספר בני ישראל. ומברר הטעם והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם. כלומר גם אם נגעה יד ה' באלה מזה יפריח יתברך ויעמיד אחרים תחתם במקום אחר. וזהו יאמר להם בני אל חי.

חלק ח

ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה (ט"ו, ח'). מדרש: ר' חייא ב"ר חנינא אמר לא כקורא תגר אלא אמר לו באיזו זכות (פרשה מ"ד, י"ד).

הנה הם ז"ל הורו אותנו כי שאלת אברהם עליו השלום במה אדע לא היתה חס ושלום מפאת קוצר אמונתו בהבטחת ה' יתברך בירושת ארץ ישראל, אבל שאל באיזה זכות. ואם הדבר כן יש לשאול למה נענש אברהם עליו השלום בידוע תדע, אחרי כי לא נמצא בו עון אשר חטא במה ששאל במה אדע, ואם כן הלא מהראוי היה להעלים ממנו ענין כזה ולכסות מעליו כמו שהעלים ממנו מעשי עשו.

וכדי לבוא אל ביאור הענין נזכיר מדרשם ז"ל על כפל המלות ידוע תדע מקור עם הפעולה וזה לשונם **ידוע** - שאני מפזרם **תדע** - שאני מכנסם, **ידוע** - שאני משעבדם **תדע** - שאני גואלם. ועל פי דבריהם אלו נאמר כי שאלת אברהם עליו השלום במה אדע ענינה ממש כאשר ישאל החולה אל הרופא שהבטיחו לרפאותו מחליו לאמר, אמצא חן בעיניך להגיד לי אופני רפואתי ולהודיעני מה תעשה עמדי להעלות ארוכתי, והוא אך למען יהיה הדבר מקובל מאד על לבו ומאומת אצלו יותר בשיבין מהות הסמים ואיכותם ותכונת מזורם. ועל דרך זה גם כן היה שאלת אברהם עליו השלום במה אדע, לא כמסתפק חלילה, כי אם אדרבה מרוב ששונו ושמחת לבו בהבטחת אל אמונה לא עצר כח מלשאול מאת ה' יתברך להבינו איכות וסבת הירושה הגדולה הזו, וזאת היתה העילה להודיע אותו גלות בניו וגרותם בארץ לא להם. והוא עם המקובל אצלנו כי כמו החרישה והזריעה המה מוכרחים קודם הצמיחה כך הגלות ועוני השעבוד שהיה לנו במצרים היה ענין הכרחי קודם ירושת ארץ ישראל. וכאשר העידו רז"ל ג' מתנות טובות ניתנו לישראל וכולם לא ניתנו אלא על ידי יסורים (ברכות ה'), כי היסורים ועול הגלות היו חורשים להצמיח על ידיהם טובות הנשגבות ירושת ארץ ישראל והזולת שזכרו רז"ל (שם). וכמו שאמר המשורר **הזורעים בדמעה ברנה יקצורו** (תהלים קכ"ו, ה').[44] (וכבר דברנו מזה באורך בקהלות יעקב בכמה מקומות.)

ומעתה האמנם כי היה מרצונו יתברך להעלים מאברהם עליו השלום ענין הגלות ועוני מצרים. אבל אחרי כי שאל במה אדע ומגמתו היה להבין עילת וסבת הדבר איך ומה הוא (כאשר ביארנו) אז היה ההכרח שיודיענו יתברך גלות בניו וגרותם בארץ נכריה. וזהו שרמזו בכפל לשון ידוע תדע, וכמו שביארו ז"ל במדרש הנזכר לעיל.

והנה הרמב"ן ז"ל דרך אחר היה לו בזה. וכתב כי על כן שאל אברהם עליו השלום במה אדע יען כי אין הבטחה לצדיקים בעולם הזה מדאגה פן יגרום החטא וכמוזכר במדרש. והנה על פי דרכו לא היה החיוב להודיעו גלות בניו עבור אמרו במה אדע.

וכדי לבוא אל התרת הספק הזה נקדים כלל אחד מה שנקח ממנו לבאר כמה מאמרים ואחר כך נעמוד על ענינם. והוא כי ידיעת כל דבר, מטוב עד רע פועלת באדם מעט קט ושמץ מני עצם הדבר, כמו בשיתוודע לאדם אשר לזמן ידוע ישיג איזה טובה וגדולה אזי ירגיש שמחה בלבו מכח הידיעה ההיא גם טרם יבואנו הדבר בפועל. וכן אם יוודע לאיש אשר אחר יום או יומים שבט המושל יעלה עליו ויעשה בו שפטים אזי יהיה לבו נהפך

[44] ואולי זהו הרצון במאמר ה' יתברך אל משה ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ כו' זבת חלב ודבש (שמות ג', י"ז) אשר מלות מעני מצרים נראים מיותרים. ולדברינו יאמר על דרך האומר מן העיסה הלז אעשה לחם או מן הסחורה זו אעשה בגד כן ממש העוני וסבל הגליות המה הולידו והצמיחו טובת ירושת הארץ:

בקרבו וכמעט ירגיש דאבון נפש גם כי עדן לא נעשה עמו דבר. והוא הנרמז במאמר החכם **לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר** (משלי י"ד, י'). ירצה כי כל אברי האדם גם אם נחרץ עליו להכותו מכה רבה לא ירגישו דבר עד כי יעלה השבט על גביהם, לא כן הלב מרגיש בידיעת הצער טרם בוא הדבר. כן אם האדם מיועד לאיזה טובה כמו אכילה שתיה, או ללבוש שני ועדנים אזי יגיל לבבו בו גם טרם בא הדבר מפאת הידיעה הטובה, וזהו לב יודע מרת נפשו כלומר מרגיש תחילה הרעה אשר תמצאנו, וגם ובשמחתו לא יתערב זר כי הוא המרגיש שמחת הטובה ראשון לכל האברים.[45] וזה לך האות על דברינו כי כנים הם מה שהמליצו ז"ל אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יבמות ל"ז). ועילת הדבר הוא אך הידיעה כי היודע בבירור כשירעב יאכל בלחמו השמור אתו הנה זאת יועילנו מעט להמעיט ולהקטין רעבונו, לא כן מי שאין לו פת בסלו כי יפחד גם טרם ירעב ללחם.

והנה עם הכלל הנאמן הזה נשכיל לדעת כי לפעמים יגמול הוא יתברך את האדם בשכר ידיעת הטוב ויעניש אותו עם ידיעת הרעה. והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל: לאדם טוב אין מראים לו חלום טוב ולאדם רע אין מראים לו חלום רע (ברכות נ"ה) אשר לכאורה הדברים האלה אין להם שחר. אבל יתכן כי יהיו דבריהם נמשכים למה שאמור שם

[45] ועם דברינו אלה נבין מאמרם ז"ל (ביצה ל"ב) המצפה על שלחן אחרים עולם חשך בעדו. והוא כי ההבדל בין בעל הבית ובין האורח הוא הידיעה טרם בא הדבר, כי הבעל הבית יודע אשר לעת האוכל יהיה מוכן לפניו לאכול לשבעה, מה שאין כן האורח כי איננו יודע מאומה. וזהו שהמליצו עליו עולם חשך בעדו כלומר איננו רואה ואיננו יודע עד כי ישימו לפניו לאכול. וזהו גם כן מה שאמר החכם ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו (קהלת ה', י'), רצה לומר כי בשתתרבה הטובה בעולם הקרוב כי גם זרים יאכלו בלחמו, ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו כי הבעל הבית עינים לו לראות את העשוי לפניו והמוכן עבורו לא כן האורח:

חלום ועל זאת ירמזון דברי המשורר עליו השלום יפול מצדך אלף ורבבה מימנך אליך לא יגש רק בעיניך תביט ושלמת רשעים תראה (תהלים צ"א, ז'). והוא כי לפי ראות אנוש בעיני בשר יפלא על מדותיו יתברך אשר לפעמים יפחד הצדיק בהמון רשעים רבים אשר סביב שתו עליו ולדמו יארובו ואחר כך תושיענו ימינו ויחיש מפלט לו והמונם יהדוף ורוח תשאם, הלא על זאת יתחמץ לבב איש לאמר טוב טוב היה לנצור עליו שלא יקומו הרשעים נגדו בל יערוץ מפניהם ולבל יתמה מגערתם. אבל עילת הדבר הוא מה שזכרנו בפנים כי הקב"ה מעניש הצדיק רק בידיעה רעה רצוני שיהיה עולה על רוחו ויחשוב בדעתו כי דמו הנה נדרש ובזאת ינקה רע וזהו יפול מצדך אלף כו' אליך לא יגש רק בעיניך תביט כלומר כל זאת מסב יתברך אך למען תביט ותגור מפחד אויב ותתיסר בידיעה וזהו תפלתו (שם ס"ב) מפחד אויב תצור חיי:

חלום לאדם טוב ולרע על דרך שראיתי בספר לקוטי תורה להאר"י הקדוש ז"ל על מאמר שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים (תהלים קכ"ז). היא מליצה נפלאה על העמלים בעמל רב ויגיעות גדולות בזעת אפם למרק עונותיהם כן יתן הקדוש ברוך הוא לידיו ואוהבו דרך למרק אותו מעונותיו בשעה שהוא ישן על מטתו כי הצדיק לא חטא בפועל חס ושלום רק מידי הרהור לא יצא. על כן זהו עונש שלו שמראים לו בחלום שהוא עולה על הסולם ונופל ממנו או פלוני רודף אחריו ומכה אותו ומפילו ומזה לבד יתמרק עונותיו. ועל פי דבריו הקדושים אמרתי כי זהו הכוונה במאמר הנזכר חלמא טבא חדוויה מסתייה חלמא בישא עציבותיה מסתייה. כלומר כי החלום הטוב לאדם רע והחלום הרע לאדם טוב אינו להורות לו מה שיהיה ומה אשר יהיה נעשה עמו רק החלום בעצמו הוא הוא הפעולה התכליתית שאין עוד אחריו מאומה שיהיה החלום רומז עליו. וזהו חלמא טבא חדוויה מסתייה כו' ודוק:

חלמא טבא חדוויה מסתייה חלמא בישא עציבותיה מסתייה. והוא כי בשיחלום לאדם חלום טוב שהוא נהנה ושמח מידיעת הטובה מאז כבר נתבטלה הטובה מבוא בפועל וכן להיפך. אשר על כן לאדם טוב אין מראים לו חלום טוב אחר שהוא יתברך רוצה שישיג הטובה בפועל. ועוד מראים לו חלום רע כדי שיענש בידיעה ולא תשיגנו הרעה בפועל. לא כן אדם רע אין מראים לו חלום רע למען לא יהיה נפטר בעונש הידיעה אך ישיג ענשו בפועל, ובהיפך בהטובה למען לא תבוא אליו בפועל מראים לו אותה בחלומו למען ישמח מידיעתה.

והטעם בזה הוא עם מה שאמר החכם **כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא** (קהלת ז', כ') ואם מידי עבירה יצא, מידי הרהור לא יצא, וכמו כן הרשע באין מנוס היה לו הרהור טוב באיזה זמן. על כן הוא יתברך כמעשה ידיהם ישיב גמולם להם, לאדם טוב שלא חטא זולת ברעיון לבו מראים לו חלום רע למען יענש ברעיוניו, וכן לאדם רע שכל הגמול הטוב הראוי אליו הוא אך עבור הרהור הטוב שהיה לו מראים לו חלום טוב.

ומה נמרצו בזה דברי המשורר עליו השלום **בגאות רשע ידלק עני יתפשו במזמות זו חשבו** (תהלים י', ב'). והוא כי הקב"ה מסבב שיהיה הצדיק נרדף מהרשע והצדיק יתעצב אל לבו מרגשת רודפו, והרשע הרודף ישמח ויאמר האח האח אשר בזאת גם שניהם פרי מזמותיהם יאכלו, הצדיק יתיסר בידיעה על העדר רעיון הטוב והרשע ישמח בידיעה על הרהור הטוב שהיה לו. וזהו יתפשו במזמות זו חשבו.

וזה הרצון במאמר הכתוב **והגדתי לו כי שופט אני את ביתו עד עולם בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו ולא כהה בם** (שמואל א' ג', י"ג). כלומר בעבור זה אני מודיע לעלי משפט בניו אחריו על אשר ידע כי מקללים להם בניו ולא כהה בם ויען כי חטא בידיעה המשפט כי יענש בידיעה.

ומעתה אחרי המונח הזה אשר הידיעה מטוב או רע רב חילה לפעול קצת ומעט קט מעצם הדבר. הקרוב לומר כי כמו עוני מצרים ועול הגלות הולידו והצמיחו לזרע אברהם עונג ירושת הארץ בפועל כן ידיעת אמיתת הטובה ההיא שרצה אברהם אבינו עליו השלום מאתו יתברך לא היה מקום שתהיה מושגת עליו בלתי במאצעות ידיעת העוני וצער הגלות שיוקדם אליה. ולכן אחר ששאל אברהם אבינו עליו השלום במה אדע כו' שלא היה הדבר מאומת אצלו בהחלט פן יגרום החטא (כמו שזכר הרמב"ן ז"ל) אמר לו יתברך אם רצונך שיאומת אצלך ידיעת ההבטחה הטובה הזו ההכרח אתך שתדע כי גר יהיה זרעך כו'. וזהו ביאור מלות ידוע תדע המקור עם הפעולה וכמדובר למעלה.

חלק ט

ויהי השמש לבוא כו'. עיין קהלות יעקב שיר השירים על מאמר דודי שלח ידו מן החור.

חלק י

ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (ט"ו, י"ב).

ראוי לשית לב אל סיפור הלז ותרדמה נפלה והנה אימה כו' כי המה ענינים מתנגדים זה לזה, כי בשיהיה לב האדם מהול בדאגה ומה גם באימה ופחד הלא אז נגזלה שנתו גם בלילה לא שכב לבו. אבל בשנפקח עין במאמר הזה נראה ונדעה אשר סוף הענין מוכיח על תחילתו, כי חזות קשה היה לאברהם עליו השלום מה שהוא מרמז על דורות הבאים וכנודע במדרשים אשר עבור כך חרד כל החרדה הזאת.

ואחשוב בענין תרדמת אברהם עליו השלום ורמיזותה עם מה שידענו ממשפטי הנבואה שהיה הקב"ה משמיע להנביא אפס קצהו ודמיון מהמעותד לבוא, כמו שאמר יתברך לנביאו **ונעלך תחלוץ מעל רגלך, ויעש כן הלוך ערום ויחף ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף** כו' **כן ינהג מלך אשור** כו' (ישעיה כ', ב'-ג') וכמוהו רבים ביחזקאל שאמר לו ה' יתברך **עשה לך כלי גולה וגלה יומם לעיניהם** כו' עד **אמור אני מופתכם כאשר עשיתי כן יעשה להם בגולה** (יחזקאל י"ב ג', י"א). והקרוב כי גם את אברהם הראה ה' יתברך דבר מאשר להיות בדור האחרון הנוכחי, והוא כי מלפנים בישראל עוד היה קול נביא נשמע בינינו קול מגיד מוסרים ותוכחות על עון. אף אמנם כי קרה למו לפעמים מאורעות מכאיבות מאיזה צד היה נביא הדור מגיד להם פשעם ומעלם אשר מעלו בה' יתברך, והיה מביאם להתעוררות התשובה, או כי ישא בעדם רנה ותפלה ובזאת נרפא משובתם קל מהרה. לא כן עתה כי אין עוד נביא, אין קורא אל ה' או מי שיעיר לב העם להשיבם לתוכחתו כמו שכתוב **אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה** (תהילים ע"ד, ט') ואנחנו נגועי התנומה, מוכי התרדמה, ושנת האולת וסבל ועול הגלות דופק עלינו עולה על צואריגו, ואין מתעורר אל התשובה. והן זאת רמז יתברך לאברהם בתרדמה זו בעודנו עומד לפני ה' עוד קול אלהים מדבר אליו ותעף אליו התנומה ותרדמה נפלה על אברהם. ועל זה אחזתו רעדה וחרד למאד, ואימה חשכה גדולה נופלת עליו, כי על ידי מה שקרה אותו דבר כזה לעת כזאת היה תחת אלהים עליו לאמר, אין זה כי אם מעשה אבות סימן לבנים אשר לעת יהיה קול דודי דופק פתחי לי כו' תרדמה תפול עליהם וירבו לנוס.

וזה שאמרו במדרש: ויהי השמש לבוא ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר תחילת מפלה שינה, דמך ליה ולא לעי באורייתא דמך ליה ולא עביד עבודה, רב אמר ג' תרדמות הן

תרדמת שינה, ותרדמת נבואה, ותרדמת מרמיטה, תרדמת נבואה ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם, ותרדמת מרמוטה שנאמר **ואין רואה ואין יודע ואין מקיץ כי כולם ישנים כי תרדמת ה' נפלה עליהם** (שמואל א' כ"ו, י"ב) רבנן אמרי אף תרדמה של שטות דכתיב **כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה כו'** (ישעיהו כ"ט, י') (פרשה מ"ד, י"ז).

חלק יא

ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי כי אמרה הגם הלם ראיתי אחרי רואי (ט"ז, י"ג). **רבו** בזה הפירושים וחלקי אמרה נפשי בזה, עם מה שידענו כי האמנם מכבר אמר **כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו** (איוב ל"ד, י"א) שהוראתו כי לפי מעשי האדם הטובים אם רעים לפיהם ימציאנו יתברך כל עניניו וגלגולי סבותיו. עם כל זה הנה מצאנו ראינו אשר לפעמים ישיג האדם משאת מאת פניו יתברך גם על ידי גררא ובאמצעות אחרים, כמו בן בזכות אביו כמאמר החכם **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') וכמו כן צדיקי הדור אשר ינהרו אליהם פלגי השפע יתנו מהודם גם אל הנלוים אליהם ובזכותם ובאמצעותם יזכו גם זולתם, וכמאמר המשורר **חונה מלאך ה' סביב ליראיו** (תהלים ל"ד, ח'). ובדרש (ילקוט במקומו): לסביביו ליראיו. אבל המושפע באמצעות צדקת הצדיק ואושר זכותו הוא איננו בכח להשפיע מן הוא והלאה, רצוני לזולתו כנודע.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה הגר גם כי ראתה מלאכים עודה בבית אברהם אין לנו להוכיח מזה כי היה על פי זכות עצמה, כי מקום לומר שזכתה באמצעות זכות אברהם אדונה, וכמו כן אם אברהם היה רואה מלאכים גם בחוץ לארץ שאיננו מקום מוכשר לנבואה הקרוב לומר כי זה היה מסבת מה שראה בארץ ישראל וכמאמר **היה היה דבר ה' אל יחזקאל** (יחזקאל א', ג') ודרשו ז"ל (ילקוט במקומו): היה שנדבר עמו בארץ, היה שנדבר עמו בחוץ לארץ. אבל עתה כי הגר ראתה מלאכים במדבר מקום הבלתי מוכשר לנבואה. ההכרח אתנו לומר כי מה שראתה בארץ ישראל בעודה בבית אברהם היה אך בזכות עצמה אשר על כן ראתה גם בחוץ לארץ אגב גררא. מה שאין כן אם נאמר שלא ראתה כי אם בזכות אברהם ובאמצעותו אם כן מה שראתה מלאכים במדבר בשל מי הוא אחרי כי גם בארץ ישראל לא ראתה כי אם על ידי אברהם. וזהו ותקרא שם ה' הדובר אליה כלומר הדובר אליה מאז - אתה אל ראי, כלומר מכחי וזכות עצמי ראיתיך. והעד כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי. כלומר גם פה במדבר ראיתי, אחרי רואי בבית אברהם, ואחרי כי גם פה זכיתי לזה מוכרח אשר שם בבית אברהם ראיתי אך בזכותי וכח מעשי עשה לי הכבוד הזה.

חלק יב

ויהי אברם בן תשעים ותשע שנה וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים, ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד (י"ז א'-ב').

הנה הוראת מאמר ויהי אברם כו' וירא ה' אל אברם כו' הוא כאלו לא נראה אליו ה' ולא דבר אתו מאומה עד עתה, והלא מכבר הרבה הכתוב והזכיר כמה חזיונות ודברות מה' יתברך אל אברהם, גם לא ידענו מה שכתוב ביני ובינך מה הוא כי מהצדק היה שיאמר בינינו, גם ב' השמוש ממלת במאד חסרה מובן מה מנו יהלוך אם יאמר וארבה אותך מאד מאד.

וטרם נבוא אל ביאור הכתובים נציע משנתם ז"ל ר' נהוראי אומר מניח אני כל האומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעוה"ז והקרן קימת לו לעוה"ב וכו' אבל התורה משמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו, בנערותו מהו אומר וקוי ה' יחליפו כח ובזקנותו מהו אומר עוד ינובון בשיבה, וכן הוא אומר באברהם עליו השלום ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל, מצינו שעשה אברהם את כל התורה כולה עד שלא ניתנה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי כו'. (קידושין פ"ב, א') והמאמר אומר הביננו כי איככה נמשך מאמר מצינו שעשה כו' לענין שלמעלה.

וכדי להבין הסמיכות הזה נעמוד תחילה על השתנות לשון הכתוב הנאמר באברהם למה שנאמר אצלנו כי בו נאמר עקב אשר שמע כו' ועלינו אומר והיה עקב תשמעון כו' לשון עתיד. אמנם כל זה יתבאר בשנחקור בההבדל אשר בינינו ובין האבות עליהם השלום, כי הנה מצאנו ראינו כי האבות הקדושים לא השיגו ברכת ה' יתברך בנערותם ובימי ילדותם כי אם לעת זקנותם כמו שכתוב **ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל** (כ"ד, א'), וכן זולתו אשר ראשיתם היה מצער. ולא כן בניהם אשר קמו אחריהם כי הרבה יתברך והפליא עמהם טובות נשגבות גם טרם עלה עליהם עול עבודתו יתברך וטרם קבלו מצותיו, ומהם נסי יציאת מצרים ואשר על הים, וכאלה נסים נוראים ועצומים.

ונאמר כי ההבדל שבינינו ובין האבות הוא אשר בין ב' בעלי מלאכה אחת, ואחד מעשהו אצל בעל הבית אשר לקחו לביתו לעשות לו כלים או לבושים מסחורת בעל הבית, והב' קונה סחורה לעצמו ועושה מהם כלים או בגדים ואחר כך ישאם ברחובות קריה לבקש איש אשר יאותו אליו ויחפוץ לקנותם. והוא כי העושה בשל בעל הבית האמנם שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, עם כל זה אם יגרע לו לחם חקו טרם עמדו על כלות מלאכתו או איזה דבר אשר יחסר לו מהצורך למלאכתו ודאי אם דרוש ידרוש מאת בעל

הבית לא יקפוץ את ידו מתת לו די מחסורו, כי על ידי זה יוכל למלא את ידו להשלים מעשהו בהחל וכלה, מה שאין כן הב' העושה משלו איננו רואה כל מאומה בידו עד כי יגמור מעשהו, כי ממי ידרוש או את מי יבקש. הוא הדבר והוא הענין העומד בינינו ובין האבות עליהם השלום כי אנחנו הננו ממש בבחינת הפועל העושה בשל בעל הבית כי אותנו צוה ה' וקרבנו לעבודתו ורצה בנו לעשות מצותיו, לכן בשגם עדן לא סגלנו מאומה מצות ומעשים טובים פעל ועשה עמנו טובות נשגבות, כי הלא לקח אותנו לביתו לעבוד עבודתו ולשרת בשמו על כן מהצורך היה לו יתברך להשלים חסרוננו לבל יהיה נגרע מאתנו דבר למען נהיה נכונים אל התורה הנכבד לקבל התורה והעבודה. וזה שאמר יתברך אל משה על שאלתו **וכי אוציא את בני ישראל ממצרים** (שמות ג', י"א) וביארו ז"ל (מדרש במקומו): באיזה זכות, השיב לו יתברך **בהוציאך את העם ממצרים תעבדון** כו' (שם פרק א', י"ב) כלומר גם אם עוד הם דלי הזכות עם כל זה ההכרח אתי לתת להם מחסורם באמנה ובהקפה בעבודה אשר יעבדו עמדי אחר כך. וכמו כן אחר כי קיימו וקבלו התורה הקדושה היה הצורך אליהם עוד מקום הנאות והמוכשר לעבודת הקודש שעליהם, הוא ארץ ישראל וירושלים כענין מאמרם ז"ל אוירא דארץ ישראל מחכים כו' (ב"ב קנ"ח, ב') וכמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם** (ישעיה ב', ג') עשה עמנו כחסדו והעלנו לתוכה טרם עמדנו על קיום התורה והמצוה. וזהו מה שכתוב **ויתן להם ארצות גוים** כו' **בעבור ישמרו חקיו** (תהילים ק"ה, מ"ד) כלומר כדי שיוכלו להשלים שמירת חוקותיו ועל כן נאמר אלינו והיה עקב תשמעון את המשפטים כו' ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד (דברים ז', י"ב) כלומר לבעבור היותכם מעותדים לשמוע מצות ה' מאז אתם ראוים לקבל הברכה והחסד למען העמיד אתכם על מכונות עבודתו יתברך וזהו עקב תשמעון כלומר כדי שתוכלו לשמוע.[46]

אבל לא כן האבות עליהם השלום שהם היו על דרך בעל מלאכה העושה בשלו, כי אברהם עליו השלום הכיר את בוראו מעצמו וקיים כל התורה עד שלא נצטוה עליה מאתו יתברך, לזאת אין לו לדרוש מאומה מה' עדי גמרו מלאכתו עד גמירא ובא לפני ה' לעת זקנתו ובידו מלאכה מפוארה היא משמרת התורה והמצוה כאשר לו יתברך יאתה, אז כאשר ישרה עבודתו בעיני ה' יתברך ברכו בכל. וזהו שאמר עקב אשר שמע אברהם

[46] לשמוע מצוות ה' ועל דרך זה מצינו עוד מאמר מבואר בתורתנו הקדושה וכתוב הדר הוא ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה כו' את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם (דברים י"א, כ"ז) ולא אמר אם תשמעו כמו שכתוב בקללה והקללה אם לא תשמעו. אבל הרצוי כי ה' יתברך מה שהוא נותן כהיום לעושי מצותיו איננו על דרך השכר, בשכבר החליטו היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם (עירובין כ"ב) אבל עיקרו הוא אך למלא ידינו היום ברכה, מה שעל ידה נוכל לעמוד על משמרת עבודתו יתברך. וזהו שדייק ואמר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה, והעילה - את הברכה אשר תשמעו, כלומר היא ההכנה והסבה הגורמת שתשמעו ותעשו מצות ה':

בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי, כלומר אחרי השלמתו כל מלאכתו על תכליתה או אז בא אליו השכר הטוב מאת ה' יתברך.

ומעתה הנה הנם מבוארים דברי המשנה שזכרנו כי הנה אמרו אבל התורה משמרתו בנערותו ובזקנותו והביאו ראיה מהכתובים, ואמרו עוד וכן הוא אומר באברהם ואברהם זקן כו' וה' ברך כו' שהוא ראיה לסתור כי מה שכתוב ואברהם זקן כו' מורה שבנערותו לא נתברך עד עת זקנותו. על זאת ביארו ואמרו מצינו שעשה אברהם את כל התורה עד שלא ניתנה שנאמר עקב אשר שמע כו' וכאשר ביארנו.

עתה נבוא אל ביאור הכתובים בנושא דרושנו בהקדים עוד דבריהם ז"ל במדרש (פרשתנו): אל תירא אברם אנכי מגן לך לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי, ירדתי למלחמת המלכים ונצלתי, תאמר שקבלתי כל שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבוא, אמר לו הקב"ה אל תירא אנכי מגן לך כל מה שעשיתי עמך בעולם הזה חנם עשיתי עמך כו' (פרשה מ"ד, ד'). והנה מכבר הערנו למעלה כי לכאורה המאמר הזה (חנם עשיתי עמך) הוא ענין מתנגד למאמרם ז"ל כל האומר הקב"ה ותרן.

ונאמר בהבנת הענין כי אברהם עליו השלום בעבודתו את ה' יתברך היה דומה ממש לאחד הבא אל עיר נכריה אל בית נדיב ושוע לבקש מלפניו לתתו משרת בביתו או באמרכולתו, אמר לו העשיר לא אוכל כי הלא נכריים אנחנו, אנכי עדן לא ידעתיך אם אתה איש משכיל ומצליח לעניני ועסקי, וגם אתה לא ידעתני עם תהלוכות ביתי, אם אנכי טוב לך. והנה לרוב הפצרת האיש אמר לו העשיר אם יש את נפשך תשב אתי איזה זמן תאכל בלחמי ובין כך תראה ותתבונן בעסקים אשר לי בבית או בשדה, ואתה גם אתה בעתים הנאותים בהזדמן דבר לפניך תעשהו ובו אדע זריזותך והשתדלותך, או אז נשתעה יחד אודות מבוקשך, ויעש כן. והנה אחר זמן ידוע הוטב הדבר לפני שניהם ולקחו העשיר לשרת אותו ואת ביתו וקצב לו שכרו ויכתבו בספר כל הנעשה בין שניהם אודות העבדות אשר עליו לעשות לבעליו ואודות המשכורת המגיע לו ממנו. ומתחילה נכתב אשר בין הבעל הבית להמשרת, היינו את שהבעל הבית צריך להשיג ממשרתו מהעבודה והשירות כפי הצורך אליו, ואחר כך אשר בין המשרת להבעל הבית והוא אודות הגמול והמשכורת המגיע לו ממנו. והנה ההבדל בין ב' העתים הללו (היינו קודם השוואתם יחד אל העת שאחריה) הוא כי האמנם גם מאז היה עובד את בעל הבית והוא גם הוא עשה עמו טובה וחנות בהספקת מחסוריו אבל לא היו אז בגדר החיוב זה עם זה, ולא היה נערך פעולת המשרת ממש מול מה שהשיג מאת בעל הבית כי פעם

היה שירותו יותר על השגת גמולו ופעם להיפך כי מעשה שניהם היה עדיין אך על דרך החסד והנדבה. ועוד זאת כי לא היה אז מקום אל ההקפדה והכעס, היינו גם אם לא הוטב שירותו בעיני הבעל הבית אין מקום לכעוס ולדבר עליו עתק כי הלא איננו מחויב בהדבר עדיין, וכן להיפך. מה שאין כן אחר השוואתם והתקשרותם כי אז יחקו בספר וחתום עדים על אודותם זה עם זה ותכבד ההקפדה אם יעבור עליו לכל דבר כי כן קיימו וקבלו עליהם.

הוא הדבר בדמותו וצלמו באברהם עליו השלום כי ברוח בינתו הכיר את בוראו מעצמו ובא להסתפח אל כהונת ה' ולעמוד על משמרת עבודתו רק מהשכלתו ובר לבבו אשר נדבה רוחו אותו. והאמנם עדן לא היה מגיע לו שכר מה' יתברך על מעשיו הטובים כי לא צוה אותו אלהים דבר, עם כל זאת בהשקפתו יתברך על אוהבו הנאמן כי תחת מסבות יתהפך כמקרה הכבשן אש, ומלחמת מלכים וזולתם, עמד על ימינו לעזרו להחיש מפלט לו. אבל הצלתו היתה אך על דרך חסד ונדבה מאתו יתברך ואז לא היה נערך עבודתו מול השגתו מה' יתברך כי הוא עליו השלום עבד בחנם מנדבת לבו כענין הכתוב **ומצאת את לבבו נאמן לפניך** (נחמיה ט', ח') והקב"ה גם הוא עשה עמו טובה וחנות לעתים מיוחדים. וזהו שאמרו ז"ל לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי כו' תאמר שקבלתי כל שכרי בעולם הזה אמר לו יתברך אל תירא אברם אנכי מגן לך כל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך. כלומר כל הטובות שגמלתיך לא היו חלף עבודתך כי הלא הפקדתיך על משמרת עבודתי רק אתה מצאת את לבבך הנאמן לעמוד לפני ולשרת בשמי ולמה אחשוך גם אנכי מהושיעך בצר לך על דרך הנדבה והחנות.

עוד זאת כי מאז החל אברהם עליו השלום לבוא לגשת נוכח פני ה' ולשרת לפניו מהערת עצמו לא היה עדנה מקום להקפיד עליו גם אם היה נגרע ממנו דבר מהמצות אשר על האדם לעשותם אחר שאיננו מחוייב בם. אבל אחרי כי הגיע אל תור זקנתו וראה בו יתברך כי לא חסר את נפשו כל מאומה מהעבודה המאושרה הנאותה אליו יתברך, אז בו חשק ה' לקרבו אל המלאכה לעשות אותה, וכרת עמו הברית להיותו עבד נאמן בבית ה' וייעד לו השכר בעבודה שיעבוד עמדו, ומאז נפל עליו החיוב בלי להפיל דבר מכל אשר יעבור תחת הברית הכרותה אתו, וכן ה' יתברך לא יחסר ולא יוותר מאומה כי אם לעומת פעולתו לפיהם ישוב גמולו.

וזהו דברי הכתוב ויהי אברם בן תשעים ותשע שנה וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי, כביכול כאשר הבעל הבית ברצותו להתוודע עצמו אל אשר יקחנו לביתו לשרת אותו יאמר אני אני הוא אשר לאל ידי לתת לאשר ישר בעיני כאות נפשי, וזהו אני אל שדי

התהלך לפני, כלומר מהיום שכור שכרתיך לעבוד עמדי והיה תמים, כלומר אך עתה אין נגרע מעבודתך דבר. ואמר ואתנה בריתי ביני ובינך כלומר נכרתה ברית על מה שאנכי אשיג מידך ממשמרת עבודתי וזהו ביני, וגם אשר עליך להשיג מאתי לתת לך משכורתך וזהו ובינך, ומאז וארבה אותך במאד מאד (ויהי הב' ממלת במאד ב' התמורה כמו טוב ברע או רע בטוב (ויקרא כ"ז, י')) כלומר מעתה לא אוותר עמך על דרך חסד ונדבה כי אם בעבודה שתעבוד עמי ואם תחפוץ רב טוב עליך להרבות בעבודתך. וזהו וארבה אותך במאד מאד כלומר חלף עבודתך בשתהיה מאד יהיה גם שכרך רב מאד. והבן.

ועם דברינו אלה יתבארו דבריהם ז"ל בגמרא: אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון שנאמר ויאמר ה' במה אדע כי אירשנה, אמר רב אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם שנאמר **ועתה שמע אלוקינו אל תפילת עבדך ואל תחנוניו והאר פניך על מקדשך השמם למען ה'** (דניאל ט', י"ז), למענן מיבעי, אלא למען אברהם שקראך אדון (ברכות ז', ב'). והמאמר מבקש ביאור ונמתיק הענין במשל שר אחד שנפלה לו עיר אחת בירושה והוא להיותו מנעוריו איש שקט לא ידע מאומה ממשפטי השרים מאת עריהם וחוק נמוסיהם במסים וארנוניות וכמוהם, בא אחד לפניו והודיעו מנמוסי השרים ותהלוכותיהם ומשפטיהם ואופני הכנסותיהם מגביית המסים וכדומה. ויהי בשמעו עצת האיש הזה נתן דת ויפקד פקידים על אנשי עירו להיות כל אחד מביא סך מסויים אל גנזי השר, איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, ולענוש העובר על זה באיזה קנס, לימים רבים ויקר לנכד האיש הזה לעבור חוק השר ויתנהו בכלא, ויהי זקן אחד בעיר ההיא אשר זכר כי הפקידה הזו נתחדשה לו מאת אבי אביו הלך אל השר לבקש מלפניו על העובר לאמר, אדוננו האמנם מהראוי להעובר על פיך להענישו, עם כל זה זכר נא מי הסב החוק ההוא הלא אביו הזקן הוא יעץ עליך טובות לחדש בעיר גביית המסים האלה אשר מעולם לא היו, על כן הלא עליך לעשות עם נכד היועץ הטוב הזה לפנים משורת הדין לבלתי העניש אותו במשפט הנחרץ אך מאתו.

הנמשל עד אברהם עליו השלום היה הוא יתברך מנהג עולמו בחסד חנם ובריותיו ברחמים על דרך נדבה לא לפי מעשיהם. אולם אברהם עליו השלום הכיר את בוראו וקבל עליו עול מלכותו ויהי למס עובד ומאז היה יתברך מתואר אדון בעבור אברהם עבדו, ומה גם מאז כרת אתו הברית (כמוזכר למעלה) נעשה מדת הדין בעולם. רצוני שיתנהג העולם כפי שורת הדין על פי מעשי בני אדם אם טוב ואם רע, ולא על פי חסד חנם וכמבואר במדרש (פרשתנו) וישובו אל עין משפט עין שעשתה מדת הדין בעולם

(זה אברהם) (פרשה מ"ב, ז'). וזהו ששאל דניאל עליו השלום למען אברהם שקראך אדון כלומר הלא הוא אשר המציא המדה הזאת בעולם ואך על ידו נקראת אדון לכן כדאי הוא שתהיה נושא פנים לזרעו אחריו להכנס עמהם לפנים משורת הדין.

וירא

חלק א

וירא אליו ה' כו' (י"ח, א') מדרש: כתיב **ותתן לי מגן ישעך וימנך תסעדני וענותך תרביני** (תהילים י"ח, ל"ו) ותתן לי מגן ישעך זה אברהם, וימינך תסעדני בכבשן האש, ברעבון, במלכים, וענותך תרבני מה ענוה הרבה הקב"ה לאברהם שהיה יושב והשכינה עומדת. (פרשה מ"ח, א').

הנראה בזה כי דבריהם ז"ל נמשכים למה שאמרו (במדרש לך) אל תירא אברם אנכי מגן לך כל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך, וכבר ביארנוהו על שני פנים (בפרשה הקדומה).

ועוד לאלוה מלין בעזרת ה'. והוא בהזכרת מדרשם ז"ל (ריש פרשת ראה): **ראה אנכי נותן לפניכם היום** (דברים י"א, כ"ו) אמר ר' אלעזר משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני באותה שעה **מפי עליון לא תצא הרעות והטוב** (איכה ג', ל"ח) אלא מאליה הרעה באה על עושי הרעה והטובה באה על עושי הטובה (פרשה ד', ג'). והענין הוא כי ההבדל בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה הוא על דרך בן הסמוך על שלחן אביו ומספיק לו כל צרכיו בעודנו נער, אבל בעמדו על דעתו לדעת עניני משא ומתן אזי ממשפט האב לתת לו איזה סך שישא ויתן בו ויתפרנס ממעשי ידיו. כן עלינו עם בני ישראל נאמר **כי נער ישראל ואוהבהו**, **וממצרים קראתי לבני** (הושע י"א, א') והרצון כי טרם יצאנו ממצרים היינו בבחינת הנער ורך בשנים חסרי התבונה לא ידענו מה נעבוד ה', ואז נהג יתברך אותנו אך במדת החסד והרחמים ולא על פי מעשינו הדלים והרעים. אבל מאז יצאנו ממצרים ונתן לנו יתברך לב לדעת אלהותו ויראתו בהראותו אותנו האותות והמופתים הגדולים והנוראים וכמאמר **וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים**, **ויראו העם את ה' ויאמינו** כו' (שמות י"ד, ל"א) אז קרבנו לפני הר סיני ונתן לנו תורה ומצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ממש כהמתפרנס ממעשי ידיו.

וזהו כי נער ישראל ואוהבהו, כלומר קדם ומאז היו אצלי בבחינת נער ורך אשר פרטי מחסוריו מעומסים על אביו יסבלם מצד אהבתו וחמלתו. וממצרים קראתי לבני כלומר

מאז באו לידי הבחנה והשכילו דעת אלהים מנעתי מהם החסד והנדבה כי מאז יחיו מעמל נפשם בתורה ומצות.

וזהו ראה אנכי נותן לפניכם היום כו' בא מדרשם משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני מפי עליון לא תצא הרעות והטוב אלא מאליה הרעה באה על עושה הרעה והטובה על עושה הטוב, כלומר העושה באשר הוא עמל ימצא טוב שפעתו לא ברחמים וחסד חנם.[47] אמנם עם כל זאת מצאנו ראינו אשר לפרקים וזמנים מיוחדים הוא יתברך עושה עמנו נסים נוראים ורמים ורק מפאת נדבת ידו וטוב חסדו. ממש כמשפט האב עם בנו, הגם שחלק לו חלקו ונתן לו סך מסויים מה שיתפרנס בו על ידי עסק משא ומתן, עם כל זה לעת צרכו לדבר גדול כמו לנדן בנו או בתו, או לבנות בית או מקרה חולי בר מינן, אזי אביו יתחסד עמו ויתמכהו ברצי כסף כי בשיקפוץ ידו ממנו מלעזור לו יתרושש ולא ישאר כל מאומה בידו לפרנס את עצמו וילידי ביתו.

כן ממש הגם כי מאז קבלנו התורה הקדושה נחפש כל צרכנו אך מעמל נפשנו בתורה ובמצות, עם כל זה לעת הצורך לנו לפלאי ה' ונסיו אזי ברוב חמלתו יתברך כביכול הוא מוותר מאוצר מתנת חנם ונותן משלו, ואיננו מנכה מפרי מעשינו ומזכיותינו, כי לא ישאר לפני אדוננו בלתי אם גויתנו, ובמה נחיה ונפרנס אותנו וזולתנו, היינו כל הבעלי חיים. והוא הענין גם כן באברהם עליו השלום שהיה עליו כמה מאורעות כבשן האש, רעבון, ומלכים והיה צריך להצלה נסיית לכן היה מתפחד ואומר שמא קבלתי כל שכרי בעולם הזה, השיבו יתברך אל תירא אנכי מגן לך, ומלת מגן ביאורה כפשוטה על דרך ואתה ה' מגן בעדי (תהילים ג', ד') והם ז"ל ביארו ואמרו כל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך כלומר להיות לך לעזר ולמגן על דרך החסד והנדבה.

וזהו דברי המדרש שלפנינו וירא אליו ה' כתיב ותתן לי מגן ישעך, כלומר אחר שזכה אברהם לחזות בנועם אור פניו יתברך אז הרחיב פיו בקול תודה לספר חסדי ה' עמו כי גדלו, והוא ותתן לי מגן ישעך כלומר בחנם, וכדברי המדרש הנזכר לעיל, וימינך תסעדני בכבשן האש, ברעבון, במלכים, כלומר אף אתה בימין חסדך הושעתני ולא בנכיון זכיותי, והמופת - ועונותך תרבני מה ענוה הרבה הקב"ה לאברהם שהוא יושב והשכינה עומדת. כלומר אחרי כי זכה לכל זאת הבין כי כל הנסים שהשיג מכבר אלהים

[47] עוד זאת כי מיום קבלנו התורה היה ענין הנהגתו יתברך על דוגמת אב שיש לו ב' בנים אחד דעתן וזריז, הב' בן לא חכם. משפטו למסור כל הונו ורכושו ביד בנו הא' ויצוהו ויאמר לו ראה נתתיך אמון על אחיך ועל פיך ישק הוא וביתו. כן העולם ומלואו מתקיים אך בעבור התורה הקדושה וקיום מצותיה כאמרם ז"ל על ג' דברים העולם עומד על התורה כו' (אבות פרק א') וכמאמר רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה כו' (עמוס ג', ב'), וזהו מה שאמר המשורר הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו (תהילים קי"ז, א'-ב'), כלומר יהללו את ה' בעבור חסדו עלינו במתן תורתו הנחמדה כי ממנה תוצאות חיים לכולם:

חשבם לצדקה וחסד לאברהם ועדן שכרו אתו בשלמותו להיות עיניו רואות ה' יתברך נצב עליו, וזהו שסיימו ז"ל הדא הוא דכתיב וירא אליו ה', עיין שם.

חלק ב

והוא יושב פתח האהל כו' מדרש: פתח טוב פתחת לעוברים ושבים, פתח טוב פתחת לגרים,[48] שאילולי את לא בראתי שמים וארץ, שנאמר **וימתחם כאהל לשבת** (ישעיה מ', כ"ב) (פרשה מ"ח, ח').

הנה הוראת דבריהם הוא שרצונם בביאור פתח האוהל, שהוא תואר על שמים וארץ המגודרים במאמר הנביא וימתחם כאהל לשבת (ואמרו שאלמלא את לא בראתי שמים וארץ, והוא נמשך למה שאמרו (נדרים ל"ב) גדולה מילה שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ) אבל מהנכון לדעת ענין הפתח מהו שאמרו על אברהם פתח טוב פתחת כו'.

ואחשוב בזה כי הוא יתכוון להיות מצות מילה גדולה ויקרה אצלו כל כך עד שעליה מתקיימים שמים וארץ, כי היא עיקר ויסוד לקיום התורה והמצוה כנודע, מצא את לבבו להקל על האדם ענינה ואופני קיומה למען לא יבעטו בה ולא תהיה רפויה בידם חס ושלום. והוא כי צוה על הבן הילוד לח' ימים ימולו אותו, ואם כי יתחמץ לבב אביו מרוב חמלתו עליו עם כל זה אין עליו כי אם לכבוש רחמיו לעשות רצון יוצרו, והילד עם שהוא המקבל המכאוב אין בידו למחות ולמאן בדבר, ובזאת על נקלה יהיה כל אדם חתום באות ברית קודש, לא כן אם היה זמן מצותה בשיגדל ויהיה לאיש. אבל מכבר אמרו רז"ל המול ימול מכאן למוהל שיהיה מהול (מנחות מ"ב, א') ואם כן איה איפה יהיה נימול הילד אם לא על ידי אביו (או אחר) הנימול, וההכרח כי הראשון יהיה נמול בגדלותו כי ע"י אביו הערל לא היה נימול בילדותו ואם כן מי זה היה בא ראשון למול עצמו בגדלותו. והנה אברהם עליו השלום בהמולו בשר ערלתו הוא אשר פתח פתח ומבוא לקיים מצוה זו במה שהיה הוא הראשון להמול בגדלותו ומן הוא והלאה כל אחד נימול לשמונה ימים על ידי אביו הנימול.

והוא בדוגמא בית מלא כל טוב חתום ונעול שאין מקום להשיג דבר מתוכו, ובא איש מהיר ומבין ועשה פתח ומבוא להבית, הלא המשפט על כל הבא אל הבית להחזיק לו טובה, כן אברהם עליו השלום הוא היה הפותח שער ומבוא למצות מילה כנזכר לעיל. וזהו פתח טוב פתחת לעוברים ושבים אולי הוא תואר על דורות עולם שהמליץ עליהם

[48] אמר הכותב הנה המחברים חתרו לבאר דברי המדרש מה הוא הפתח הטוב אשר פתחת לגרים. אמנם דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר. כי מצאתי מאמר זה במסכת גרים שאלמלא אתה הנימול לצ"ט שנה היה דואג כל גר הבא להתגייר פן לא יקבלו אותו על שלא בא קודם לכן בימי נערותו. ועתה אשר אברהם נמול לצ"ט שנה ונתקבל הלא כל גר שיבוא להתגייר שנותיו פחותים ממספר צ"ט שנה. וזהו פתח טוב פתחת לגרים.

החכם **דור הולך ודור בא** (קהלת א', ד') וזה גם כן פתח טוב פתחת לגרים כלומר לכל הבאים בברית ה'.

חלק ג

ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך (י"ח, ג').

הנה בההשקפה הראשונה יפלא מאד על אברהם עליו השלום (האמנם הוא יתברך מרוב ענותנותו ממציא עצמו לכל קוראיו אבל) איך ערב אל לבו לבקש גדולות כאלה לומר אל נא תעבור כו', ומה גם כי שאלתו הוא ענין מתנגד אל המאומת כי מלא כבוד ה' כל הארץ. ובגמרא: אמר ר' אלעזר מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבוא אצלך, ואלו בהקב"ה כתיב ויאמר אל נא תעבור מעל עבדך (שבת קכ"ז, א'). הנה ההוראה מדבריהם הוא שהם ז"ל רצו למצוא מרפא לשבר קושיתנו, לומר כי בו יתברך יתכן שיבקש אדם ממנו אל נא תעבור, אבל עדנה לא נחה שקטה דעתנו עד כי נבקר על עילת הדבר מה היא מדוע במדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן מה שאין כן בו יתברך, הלא דבר הוא.

אבל הבנת הענין הוא עם המקובל והמאומת אצלנו מפי קדמונינו עליהם השלום, ובראשם הרב המורה ז"ל כי הקב"ה נעלה ומרומם מכל השינויים והתנועות והעתק מקום, ובשגם מצינו בסיפורי הכתובים וירא אליו ה', ויבוא ה' כו', אין הרצון בו חלילה שהקב"ה נעתק וסר ממקומו ובא להתראות אל מקום ומצב מי שנראה אליו, אבל כל התקרבותו יתברך והתגלותו אל האדם תלוי אך בהתקרבות האדם אליו כמאמר **אני לדודי ודודי לי** (שיר השירים ו', ג'). וזהו שאמר **אני לדודי ועלי תשוקתו** (שם ז', א') כלומר תשוקתו יתברך אלינו הוא דבר התלוי בידינו כי לפי רוב ההכנה שיכין האדם את עצמו להפרד מעניני העולם ולהפשיט מעיל החומריות, ויקבוץ כל מדעו ותבונתו לחזק יראתו ולאמץ אהבתו ויכסוף אליו יתברך, עם עוצם התשוקה ובחמדה נמרצה להדבק בו יתברך, יערה עליו רוח ממרום ויהיו עיניו פקוחות לחזות בנועם אור כבודו יתברך כענין מה שכתוב **אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני** (משלי ח', י"ז).

אמנם הנה מכבר זכרנו למעלה (פרשת נח) כי כל עבודתנו את ה' אין אתנו בהם זולת הבחירה וההסכמה הטובה למה שחפץ ה' יתברך ממנו, ועל אלהי ישענו להביא רצון לבבנו הטהור אל הפועל כמאמר רבותינו ז"ל הבא לטהר מסייעין אותו (יומא ל"ח). ומה גם בענין נורא ונשגב כזה כי תקצר נפש איש חומריי להגיע אליה, אבל הרואה ללבב במבטו כי האדם הלז צמאה נפשו לאלהים ולבו נכון עמו אזי הוא יתברך עוז ימינו תעוז

לו לקרבו אליו.[49] ולגלות עיניו לראות עוזו וכבודו. ולכוונה זו אמר הכתוב וירא אליו ה' יען כי הוא אך מצד עזרתו יתברך שהמציא האדם לזה ועל זה תרגם ואתגליה ליה יקרא דה', רצה לומר הקב"ה גלה עיניו והסיר העורון ממנו לראות ביקרא דה'.

ובזה נבוא לביאור המאמר הנזכר לעיל כי אברהם עליו השלום עם עוצם דבקותו בו יתברך אתגליה ליה יקריה עם עזר אלהים (כמו שהנחנו) ובתוך כך נזדמנו לו האורחים וצידד להכניסם אל ביתו, וטבוח טבח והכן מה שיאכלו אתו האנשים, והיה ירא על נפשו שלא יפול ממדרגה זו וינתק מאושר דבקותו בו יתברך. על זה בא בשאלה לפניו יתברך ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא כו' כוון בזה (גם כי אחז בלשונו אל נא תעבור הוא על דרך שזכרנו בביאור וירא אליו ה' שהוא מדבר על ההארה הבאה מאתו יתברך אל עיני האדם ומושיעו שיוכל לראות בכבודו יתברך, כן מה שאמר אברהם אל נא תעבור הוא) לבל יסיר עזרתו מאתו ולא ינתק מדבקותו בהיותו מוטרד בהכנסת האורחים.

ומעתה מה נמרצו דבריהם ז"ל שאמרו מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבוא אצלך, מטעם כי בשר ודם תסוב שאלתו על פעולת זולתו, היינו כי האיש הנוכחי יעמוד על עמדו ולא יסור עד בואו אצלו ולכן אין ביד הקטן לומר לגדול המתן כי יהיה פוגע בכבודו. ואלו בהקב"ה כתיב אל נא תעבור מעל עבדך יען כי עצמיית הענין המבוקש מוסב על השואל והמבקש לומר שיהיה הוא יתברך בעזרו לבל יעבור הוא ולא יהיה נפרד מדבקותו בו יתברך. וזהו שהעיד הכתוב בסוף הענין על הפלגת דבקותו בה' ואמר **ואברהם עודנו עומד לפני ה'**, כלומר עסקיו הרבים עם האורחים לא הטרידוהו דבר והיתה נפשו קשורה באלהיו.

ולדברינו יתכן מה שאמרו ז"ל (מדרש במקומו): ואברהם עודנו עומד לפני ה' תיקון סופרים יש כאן אשר לכאורה יפלא להפך ולכתוב דבר מה שהוא היפך האמת. אבל לפי האמור יצדק מאד, והוא כי האמנה מהראוי היה לכנות העמידה אליו יתברך כענין שנאמר וירא אליו ה', ומה גם כפי דברי אברהם שאמר אל נא תעבור, אבל אחרי כי הדברים מוסבים והולכים על האדם המשיג כמו שביארנו, הנה פה יאות יותר להניח הדבר על האמת לבל יהיה נגד כבודו יתברך. והבן.

[49] והוא הנרצה במה שאמר דוד המלך עליו השלום דבקה נפשי אחריך בי תמכה ימינך (תהלים ס"ג, ט') רצה לומר אחר כי יהיה נפש האדם דבוקה בו יתברך דבקות נמרץ ותוקף התשוקה, אזי הוא יתברך ימלא את ידו וימינו יתמוך בו על מה שאין בכחו עוד לבוא אליו, ועל דרך שאמרו ז"ל אדם מקדש עצמו מעט מקדשים אותו הרבה מלמטה מקדשים אותו מלמעלה (יומא ל"ט) שהרצון אחר כי יקנה האדם בהשתדלותו מה שבכחו, יהיה ה' בעזרו על מה שאין בכח אנושי להשיג עוד:

חלק ד

יקח נא מעט מים כו'. מדרש: ר"א בשם ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם אתה אמרת יקח נא מעט מים חייך שאני פורע לבניך במדבר, ובישוב, ולעתיד לבא, הדא הוא דכתיב כו' אתה אמרת ורחצו רגליכם חייך שאני פורע לבניך כו' אתה אמרת והשענו תחת העץ חייך שאני פורע לבניך כו' (פרשה מ"ח, י').

עיין בפנים כי הוא מונה והולך כל דבר פרטי שעשה אברהם עם המלאכים ועל כולם אמר חייך שאני פורע לבניך. והנה מהראוי לשום לב מה ראו ז"ל לחלק המצוה הזאת לנתחים ולמעשים פרטיים הלא בכללה אחת היא, וזה אשר יקראו לה הכנסת אורחים, והם ז"ל בקשו חשבונות רבים, ובעקידת יצחק ז"ל עשו גם כן כמשפט הזה והוא (במדרש פרשתנו): ויחבוש את חמורו תבוא חבשה של אברהם ותעמוד נגד חבשה של בלעם כו', ויבקע עצי עולה בשכר ב' בקיעות שבקע אברהם עצי עולה זכה להבקע הים לפני בני ישראל. ובילקוט (במקומו): ויקח את המאכלת באותה שעה התקין הקב"ה שני כבשים אחד בבוקר ואחד בין הערבים. אשר גם פה נפלאים מעשיהם כי נתחו מצות העקידה לנתחים וחלקוה לחלקים, הלא עיקרה הוא ענין אחד, ומה לנו לחשוב דברים הפרטיים ההיו נכללים בה מה שאינם בלתי הכנות ואמצעיים אשר על ידם היה נשלם מעשה העקידה כמו לחבוש החמור ולבקע עצים ולקוח המאכלת, אתמהה!

ונעיר עוד הלא הסכימו ז"ל קיים אברהם כל התורה כולה כו' ומדוע לא מצינו בשום מצוה שעשה שיהיה מתן שכרה מיועד לבניו אחריו בלתי בב' מצות הנזכרים. ונקדים לזה מאמרם ז"ל גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם דאלו באברהם כתיב עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ובאיוב כתיב איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע (בבא בתרא ט"ו, א'). והדברים נפלאים כי מי לנו גדול מאברהם עליו השלום, לכן לבי אומר לי שהם ז"ל לא כוונו בזה שיהיה מדרגת איוב יותר גבוה ממדרגת אברהם עליו השלום, כי לולא כן היה מהצודק שיאמרו גדול היה איוב יותר מאברהם, ומה זאת להם שאמרו גדול הנאמר באיוב כו', ומזה יבחנו דבריהם כי להם כוונה אחרת בזה וכאשר נבאר בעזרת ה'.

דע כי כל הדברים ותשמישים הנעשים בעולם חפצים מלבושים וכלים המה על ב' סוגים מהם הנעשים רק מגולם אחד ונקובים בשמותם הנאותים לפעולתם איש איש על שמו, ומהם דברים מורכבים מחלקים רבים כמו בית מלבוש וכאלה, ולהם ב' סוגי שמות אחד שם הכולל כמו בית, בגד פלוני, כלי פלוני, והשם הלז כולל כל פרטי החלקים כולם, והב' שמות הפרטיים כי כל חלק וחלק נקוב בשם לבד כמו כותל חלון גג דלת וכאלה

רבים. אבל ב' סוגי השמות האלו להם עתות מוגבלות אשר בזמן שישמש הא' לא ישמש הב', והוא כי הדבר אשר בנינו הוא על דרך ההרכבה מחלקים פרטיים ועדיין לא בא לכלל שלמותו ולא נגמר מעשהו כמו אז רבים השמות אשר לו. רצוני הוא נקרא על שמות חלקי הרכבתו כמו איש כי יבנה בית וישאלהו אחד על אודות מעשהו ישיב אמריו לו הנה יריתי אבן למוסדות הבנין ומדת כותליו נסמן, נטיתי עליהם קו, ואחרי כי יכיל מעשה הכותלים והחלונות יפרט עוד יותר ויאמר כבר בניתי גם כותלי הבנין וקבעתי לו חלוניו, ועד כי יעמוד על גמר מעשהו כמשפט שלימותו לא ישמש כי אם בשמות החלקים הפרטיים הכלולים בהרכבתו כפי יתרון העושה באשר הוא עמל כן ירבו השמות, אבל אחר כלותו מעשהו מכל וכל אזי שמות הפרטיים יחליפם ויחלופו כי יהיו כל חלקי הפרטיים כלולים בשם הכולל הכל ויהיו נשואים בתואר בית.

ומעתה נחזה אם המוחלט הוא כי הדבר הקרוא והנקוב בשמות רבים הוא מחוסר השלמות בהחלט אף אנו נאמר כי מה שהכתוב מונה באיוב כמה תארים מעולים תם, וישר, ירא אלוקים כו' הוא לעד כי עדן לא בא לכלל השלמות שהיה לאברהם עליו השלום. והוא כי הנה האיש אשר נדבה רוחו אותו לבחור בטוב לפני האלהים לא קל מהרה ידאה כנשר ויגביה עוף לעלות במעלות הצדיקים השלמים, אבל יעלה ויבוא בהדרגה לאט לאט, ועל כן בהחילו לדבק במדות טובות עדן לא יקרא צדיק ושלם אבל יתארוהו על פי פרטי המדות אשר בו, וכל עוד שירבה בהם כן ירבו תאריו וכן יתוספו עד כי יבוא למדרגת הצדיק השלם או אז תאריו הרבים כליל יעבורו ויהיה מתואר על שם הכולל צדיק או ירא אלהים. והוא הדבר באיוב כי אצלו רבו התארים וההלולים, ועל כן המליצו ז"ל גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם דאלו באברהם כתיב עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה שהוא תואר הכללי אל כל שלימות הצדיק, ובאיוב כתיב איש תם, וישר, ירא אלהים, וסר מרע ומזה יבחן שלא הגיע עדיין אל שלימותו (ועיין מה שכתבתי בזה בפרשת וארא על מאמר לכן אמור לבני ישראל כו').[50]

[50] וכי ישאלך לבבך הלא גם באיוב נאמר ירא אלהים שהוא תואר שלימות אברהם עליו השלום. דע לך כי באמת יקרה לפעמים גם בטרם ישלים מעשה הבית יתארהו בעליו על שם בית על דרך המקרה וההזדמן. כמו כשירצה למכרו בחצי מלאכתו והיה דבריו אל הקונה קנה לך ביתי, וזה ישאלנו מה לך בביתך ישוב ויאמר הן לי בביתי הכתלים ארבעתם גם חלונות דלתים ובריח וכמוהם. והוא כי ההכרח אתו לתת לו תואר ושם על כן יתארהו בשם המושאל המעותד לו כי יקרא בית, אבל מההכרח אתו לפרוט לו עוד חלקיו הפרטיים. מה שאין כן בהיותו עומד על גמרו בשלימותו אין נגרע דבר לא יפרט אל הקונה גם לא יזכיר שום חלק ממנו אך יאמר קנה לך ביתי. והוא הענין באיוב כי הנה בהחל האדם לאחוז בסנסני מדות התרומיות והמעולות גם הוא יתואר ירא אלקים יען היות לו חלק ממנה אבל מהצורך עוד להמזכיר להרבות ולהפריט חלקי מדותיו הפרטיים. אולם בבואו אל תכלית שלימותו בלי מחסור דבר אזי די לו תואר יראה אלקים לבד ויהיה נושא כל חלקי מדותיו הפרטיים:

ואחרי המונח הזה נבוא אל ביאור המאמרים שלפנינו כי הנה מכבר אמרו ז"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא ועל כן כל המצות שעשה אברהם עליו השלום אשר כולם נעשו ונגמרו בשלימותם הנה כל מצוה ומצוה נקראת על שמה הכללי הנאות אליה, כמו מילה, ציצית, תפלין, שבת וזולתם ועל כן שכרם צפון וגנוז לעולם הבא כאמרם היום לעשותם ולמחר לעולם הבא לקבל שכרם, לא כאלה ב' מצות הנזכרים עקידת יצחק והכנסת האורחים (רצוני מלאכי האלהים), אשר בדבר העקידה לא רצה יתברך מאת אברהם רק בחירתו והסכמתו הטובה למה שצוהו, ועל כן בהביטו יתברך על אמון לבו וטהרת מחשבתו ועוצם זריזותו כי נכון הדבר מאתו וממהר לעשותו, אמר לו יתברך רב לך אל תשלח ידך אל הנער כי עתה ידעתי כו'. ובזאת עצמיית המצוה לא נגמרה ולא באתה אל הפועל בלתי טהרת לבו ורצונו הטוב על כן לא תכונה זולת על שמות פרטי מעשים וחלקים, כמו וישכם אברהם בבוקר, ויחבוש, ויבקע עצי עולה, ויקח את המאכלת, וזולתם, ורבו בה התארים יען כי לא באה לכלל קיום במעשה, וכמו כן הזדמנות האורחים לתוך ביתו לא היה אך למען הרגיע לב אברהם כמבואר במדרש, והמלאכים אינם רעבים גם לא צמאים ועל כן מצוה זו גם היא היתה נעדרה המעשה ולכן אין לה תואר הכללי הכנסת אורחים רק תארי פרטי חלקים מה שהיה הוא עליו השלום חרד עליה לקיימה ולעשותה למענו יתברך והם: יקח נא מעט מים, ורחצו, והשענו, ואל הבקר רץ.

והן זאת היתה העילה לב' מצות אלו לתתם גם אלינו ולחלק משכרתם לנו ולבנינו מה שנאכל מטובם פה בעולם הזה, ממש כהאופה גלוסקאות למכור בשוק משפטו שלא לתת מן היפות לבניו הקטנים להיותם ראויים ועומדים למכור להרויח בהם, זולת בשיזדמן בהם אחת שאיננה ראויה למכרה מסיבת איזה קלקול שנפל בה, אותה ידבנו לבו לוותר לבניו לתת לכל אחד חלק ממנה. כן כל המצות שעשה אברהם עליו השלום ונגמרו בתכלית השלימות מכונים כל אחד בשמם ושכרם צפון וגנוז רק לעולם הבא ולנו אין לנו עתה ליהנות מהם בעולם הזה. אבל לא כאלה חלק ב' מצות הנזכרים כי המה נעדרים המעשה ופעולה העיקריית על כן היתה עצתו יתברך לחלקם ביעקב למען נשבע מטובם גם בעולם הנוכחי. אבל בל יעלה על דעת אדם חס ושלום לומר שהזמין יתברך לאברהם מצוה הפועלת רק בעולם הזה כי באמת הוא עליו השלום מצד בחירתו והסכמתו הטובה להפיק רצונו יתברך לא נעדר ממנו מהחל הדבר בפועל, גם בעקידת יצחק גם בהאורחים שהכניס כי על דעתו היה כי בני אדם המה להם לכן שכרו אתו בשלמותו לעולם הבא כמאמר רז"ל חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה

עליו הכתוב כאלו עשאה (קידושין מ', א'). זולת על ידי מה שעל פי האמת היה עסקיו על חנם כי לא באו אל הפועל בשלמות המעשה כנזכר לעיל, הנה מנטיעתו של אבינו נחיה זרע גם אנו לחיותנו כהיום הזה. לא כמוהם מצות זולתיים כי לא היה נגרע מהם דבר שנוכל ליהנות מהם פה בעולם הזה והנם שמורים אתו יתברך עד עת מועד במהרה, לעולם שכולו טוב.

חלק ה

וירא וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך (ט"ו, ב').

הנה לא על חנם הודיע הכתוב אותנו מרוצת אברהם לקראת האורחים והפצרתו אותם אם לא להביננו גדרי מצות הכנסת האורחים ואופני השלמתה שעליה הפליגו ז"ל ואמרו גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה (שבת קכ"ז, א'), והוא בהזכרת מאמרם ז"ל ואמר רב נתן בר אבא אמר רב כל המצפה על שלחן אחרים עולם חשך בעדו (ביצה ל"ב, ב') אשר לכאורה לא ידענו איככה החליטו ז"ל על האוכל על שלחן אחרים כי העולם חשך בעדו הלא לפעמים יהיה עוד מכובד ומתנשא בעיני בני אדם על ידי זה בשיזמינו איזה נכבד קצין עם, וכענין שמצאנו בגמרא ר' זירא כי הוו מזמנים לי' אזיל אמר אתייקורי הוא דמתייקרי בי (חולין מ"ד, ב').

אבל דע לך כי אכילת האדם על שלחן אחרים הוא נושא אחד מב' סוגים כבוד או בזיון, והוא כי בשיקדים הבעל הבית פני האורח לאמר עשה נא שאלתי וכבדני נא לאכול אתי על שלחני אזי ישיג האורח כבוד גדול, ויהיה יושב אצל בעל הבית בפנים מאירות וייטיב גהה, אבל אם הבעל הבית יעלים עינו מן האורח עד כי יצטרך האורח בעצמו לבוא לבקש מאתו, אז גם אם יזמינו על שלחנו יהיה יושב נכאה לבב וישבע בחרפה ויחשכו עיניו. וזהו צחות לשונם ז"ל המצפה על שלחן אחרים, כלומר כשיהיו עיני האורח נשואות וצופות שיזמינו אחד על שלחנו אז עולם חשך בעדו, ועל זאת בא הכתוב להורנו דעת למען נלך בדרך טובים ובעקבי הנהגת אבינו אברהם עליו השלום לחזר אחר האורח ולבקש מאתו שיהיה נדמה כאלו האורח עושה עמו טובה, וכענין מה שאמרו (מדרש רות) יותר ממה שהבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית (ועיין קהלות יעקב רות על מאמר אל תלכי ללקוט בשדה אחר).

חלק ו

ואקחה פת לחם כו'

גם בזאת התורה הקדושה העירה לבותינו על איכות עשיית המצוה והשתדלות האדם בה. כי הנה ממשפט בני אדם כשיתארח אל אחד איש הגון ונכבד לאמר הן היום הקרה ה' לפני אורח יקר כזה אלך ואצוה לאשר על ביתי לעשות לו מטעמים ויאכל למעדנות, אבל לו חכמו ישכילו זאת יבינו כי העולה על רוחם איננו מצד הערת היצר הטוב כי אם ההיפך, והיתה כוונתו בזה כי כשירבה לפזר בהכנסת האורח הנכבד הזה יהיה סוגר הדלת אחריו בלי לאסוף עוד איש הביתה. וזהו שזכר הכתוב מאמר אברהם עליו השלום ואקחה פת לחם כו' ובזאת לא ימצא היצר הרע מקום להטריד אותו ממצות ה' יתברך בשום פעם.

חלק ז

וסעדו לבכם אחר תעבורו כו'.

הנה לכאורה מהראוי היה שיאמר אחר כן תעבורו. ואולי הרצון בזה כי הנה מדרך בני אדם שלא לאכול זולת לעת האוכל היינו כאשר ירעבו, גם לא יאכלו כי אם את אשר תאוה נפשם. ואם כן יש לשאול על אברהם עליו השלום שאמר ואקחה פת לחם. א'. אולי אינם רעבים. ב'. הלא לא יבצר ממנו מהעלות על דעתו אולי לא יחפצו בפת בגו זולת בשר הבריאה. אמנם הוא עליו השלום בדעת שפתו התיר הב' שאלות האלו, והוא כי ידענו שלפעמים יאכל אדם גם טרם ירעב, וגם מן הבא בידו ומה שיזדמן, והוא ממשפט הולכי ארחות בידעם הדרך שאין אכסנאות מצויות בו ימצא אוכל למו, אזי במקום שימצאו מה לאכול יאכלו גם כי איננו עת האכילה, וגם יאכלו כל מה שיתנו לפניהם כפי ההזדמנות, יען כי אחר שיפנו וילכו משם לא ימצאו מאומה, לכן יקדימו ויאכלו גם טרם ירעבו בשביל אחר כך, רצוני למען ישבעו אחר נסעם מזה.

והוא הדבר בעניננו כי אחד היה אברהם עליו השלום שהכניס אורחים לתוך ביתו ועל כן כל הולכי ארחות סרו אליו מן הדרך לאכול גם בטרם ירעבו, כי מן הוא והלאה אין עוד מאסף הבית, וזה שאמר ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו. כלומר מהצורך אליכם לסעוד אצלי על אחר עברכם מזה למען תשבעו אחר כך, ועל כן עליכם לאכול גם אם אינכם רעבים ומההזדמנות הנמצא גם לחם לבד. וזהו כי על כן עברתם על עבדכם. כלומר כן משפט כל עובר אורח לסור אצלי ולאכול אתי.[51]

[51] והיותר נכון בעיני כי מאמר כי על כן עברתם כו' הוא רק התנצלותו של אברהם ע"ה נגד המלאכים שאמר להם וסעדו לבכם אחר תעבורו, מה שלא יאות לנדיב כמוהו לאמר כדברים האלה אל האורח: לך אכול אח"כ תלך לדרכך, כי אולי ירצה האורח ללון פה הלילה ולאכול גם בסעודת הערב ולמה אמר להם אחר תעבורו. לזה התנצל ואמר להם כי זאת אמרתי לכם בעבור כי ראיתי כי תלכו לדרככם במהירות כאותו שהוא נחפז ללכת, וכאשר הגעתם לפני ביתי לא עמדתם לסור אלי כמשפט כל עוברי דרך לסור אלי לסעוד לבבם ואתם עברתם הלאה כמשפט להנחפז בנסיעתו, לכן אומר לכם אכלו מעט ואח"כ תעבורו ולא אעצרכם, אבל מצדי אין אני מדחה אתכם

חלק ח

ואל הבקר רץ אברהם (י"ח, ז'). מדרש: אמר ר' לוי רץ לקדם אותה אומה שכתוב בה **ואפרים עגלה מלומדה אוהבתי לדוש** (הושע י', י"א) (פרשה מ"ח, י"ג).

הקרוב לדעתנו בתכלית כוונתם ז"ל עם מה שנזכיר מאמר רז"ל: לקח ג' פרים כדי להאכילן ג' לשונות בחרדל (בבא מציעא פ"ו, ב'). והענין הוא כי נודע ומפורסם ההבדל בסדרי הילוך ההשפעה בין ימי קדם עת ישבנו על אדמתנו, להימים הנוכחיים, כי מלפנים בזמן היה בית המקדש קיים והיינו עולים לרגל לירושלים היינו מקבלים משם ההשפעה כבן הסועד על שלחן אביו, ונתקיים בנו מאמר הכתוב **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך** (דברים כ"ח, ב') כלומר שהיינו משיגים ההשפעה מידו יתברך לידנו ממש ומאתנו השיגו כל הנבראים שפעת מחיתם. לא כן עתה כי נחלתנו נהפכה לזרים, רוצה לומר כל סדרי ההשפעה באים אל הזולת וכמבואר בזוהר (תרומה קל"ב) עיין שם באורך ואנחנו ניזונים מהתמצית הוא הנותר הנשאר מהם. וכמאמר המשורר **נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו** (תהילים ד', ח') כלומר בעת יברך ה' את אדמתם ברב תבואות יש לנו לשמוח כי הם יותירו משבעם מה שיספיק לשבר רעבוננו. ועל כן ה' יתברך כחסדו הגדול מרבה בשפעת ברכתם כעתה יתר מאד למען אשר אנו עם בני ישראל נחיה בנותר, וכמאמר רשב"י עליו השלום (שם) והשתא דישראל אינון בגלותא על אחת כמה וכמה דנטלי מזונא על חד תרין כו'. ודע כי רז"ל הסכימו שכל מחיתנו ופרנסתנו בזכות מעשי האבות וביותר בזכות מעשה אברהם עליו השלום עם המלאכים, ובמדרש רבה (פרשה מ"ח) הורו אותנו אשר אברהם אבינו עליו השלום בכל המעשים אשר עשה עם האורחים הכל רמז על העתיד, והרמב"ן ז"ל בפרשת לך כתב בזה דברים ארוכים ונעימים.

והנה מה שרמז אברהם אבינו עליו השלום בלקחו בעבור המלאכים שלשה בהמות להאכילם שלשה לשונות, הוא על דרך מכניסי אורחים שיש בהם שני סוגים, יש מכניס אורח ויתן לו סעודתו ויאכל וישבע, אמנם יש מכניס אורח אשר לאהבת האורח יכניס גם אנשים אחרים ויעשה סעודה גדולה למען יראה האורח כמה תיקר נפשו בעיניו, וכמה הוא מפזר בשבילו. כן ממש יראו עינינו וישמח לבנו על גודל אהבתו יתברך את ישראל עמו אשר למענם הוא זן ומפרנס אל עמים אחרים למען יתפרנס ישראל מן הנותר מהם. והיכן נמצא דמיון זה אצל אברהם עליו השלום, אם לא במה שלקח ג'

ח"ו ותוכלו לשבת עמדי ככל אות נפשכם, וזהו וסעדו לבכם אחר תעבורו, ולמה אני אומר לכם אחר תעבורו כי על כן עברתם כו' בעבור שראיתי שעברתם הלאה. והבן.

בקר כדי להאכילם שלשה לשונות, גם אם את כל בשר הבהמות ישליך חוצה וכמוהם. על ידי זה זכה שיוותר יתברך עם בניו עבור המעט המושג להם לכלכל המוני וצבאי הנבראים כולם בלחם רב למען יותירו משבעם לחיותנו עתה. וזהו רק לקדם אותה אומה שכתוב בה אפרים עגלה מלומדה כו'. רוצה לומר העגלה דשה ונושאת בעול והדישה הוא לבעליה והוא ניזון על ידי עמל העגלה, כך ההשפעה יורדת בשביל ישראל ולהם לא יגיע רק המעט ועל דרך שהמליץ שלמה המלך עליו השלום **ורב תבואות בכח שור** (משלי י"ד, ד'). כלומר הוא המסב התבואות בעול סבלו ואיננו משיג לפיו בלתי המוץ.

חלק ט

ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן, ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי, היפלא מה' דבר למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן (ט"ו, י"ב).

ראוי להעיר בזה, א'. וכי שרה אמנו היתה חס ושלום מקטני אמנה, ב'. מלת היתה חסרה מובן כי מהראוי היה שתאמר אחרי בלותי תהיה לי עדנה, ג'. הלא מכבר אמרו רז"ל (בבא מציעא פ"ז) שבאותו יום פרסה שרה נדה (וכבר העירו בזה מגדולי המפרשים עליהם השלום), עוד מהצורך לשית לב אל מה שאמרו ז"ל (שם) שינה הכתוב מפני השלום כי שרה אמרה ואדוני זקן וה' אמר למה זה צחקה שרה כו' ואני זקנתי, כי יפלא מאד להפך ולשנות ולומר מה שלא אמרה היא גם אם מפני השלום. גם מה שסיים הכתוב למועד אשוב אליך כו' לכאורה שפת יתר הוא כי מה יבצר במאמר היפלא כו'.

ונאמר בהבנת הענין בהזכרת מאמרם ז"ל: ת"ר ארבעה צריכים חיזוק וכו' ואחד מהם תפלה מנין שנאמר **קוה אל ה'** כו' (תהילים כ"ז, י"ד) (ברכות ל"ב, ב'). וטעם הדבר הוא כי לא כמדת בשר ודם מדת אלהינו יתברך. כי בשר ודם כשיצטרך להושיע את רעהו ולהיות לו לעזרה מאיזה מקרה שקראהו כמו להוציאו מן הבור שהוא אסור שם ומבתי כלאים או בחלותו להמציא מזורו, מדרכו ליתן מועצות בנפשו באופני סבת הצלתו להחיש מפלט לו ולמהר רפואתו טרם תכבד מחלתו עליו וטרם יבואו המים עד נפש, כי אז תהיה רפואתו והצלתו רחוקה ממנו. אבל לא כן מדתו יתברך כי לאל ידו לתת נדבת ישועתו במעט קט ובפתע פתאום וכמבואר (במדרש ואתחנן) בנוהג שבעולם בשר ודם עושה לו פטרון שהוא מתקיים עליו, והוא נתפס באנקליטון, הלכו ומצאו לפטרונו ואמרו לו נתפס בן ביתך, אמר להם אני מתקיים עליו, יצא ליהרג היכן הוא והיכן פטרונו. אבל הקב"ה אינו כן אמרו לפניו מלאכי השרת נתפס משה בן ביתך, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא עומד לפני פרעה, הרי הוא יוצא ליהרג, אמר להם אני מתקיים

עליו, יצא ליהרג והצילו הקב"ה, מנין שנאמר ויצילנו מחרב פרעה (פרשה ב', כ"ט). כלומר כשהיה כבר החרב על צוארו אז הצילו יתברך ועשה צוארו כעמוד השן, כי כן הוא מדתו יתברך להושיע ברגע האחרונה וכהרף עין.[52] ועל כן צדקו רז"ל במה שאמרו ארבעה צריכים חיזוק כו' כלומר הבוטח בה' מהצורך אליו התחזקות הלב ואמונה גדולה יען כי לא תתראה ישועת ה' עד גמר הענין.

הוא הדבר והוא הענין בשרה אמנו כי באין ספק האמינה בהבטחת ה' יתברך אבל היא גם היא היתה חרדה ונמהרה לראות צמח ישועתה מאתו יתברך טרם עמדה על הפרק ועתותי ההריון החרוצים ממנו יתברך. ועל דעתה היה כי הישועה תתראה על דרך ובחינת ישועת בשר ודם שהיא צומחת בהדרגה לאט לאט (כמו הרופא העוסק ברפואת החולה הנה ארוכתו תבוא אליו מעט מעט) והיא ביום נתבשרה על בשורת הזרע פרסה נדה בעודה בקמטי בלותה בשדים צומקים כמשפט הזקנות. על כן היה הדבר בעיניה לפליאה, וצחקה ואמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה. כלומר עודי בבלותי בקמטי הזקנה והיתה לי עדנה, הלא אם רצונו יתברך הוא לתת לי הריון כבר היה ראוי כי יתעדן עורי ובשרי ויתחדשו עלי ימי נערותי מעט מעט ותראה ילדותי. ועוד גם זאת ואדוני זקן (וכאשר ביארו ז"ל במדרש שהיה טוחן ולא היה פולט) וראוי היה כי גם הוא יחדש כנשר נעוריו וישוב לילדותו. וזהו שאמרו ז"ל (במדרש תנחומא ומובא ברש"י) ותצחק שרה בקרבה מסתכלת במעיה ואמרה אפשר הקרבים הללו טעונות ולד השדים הללו שצמקו מושכות חלב. כלומר מהראוי כי כבר תתראה בי הילדות.

ועל זה אמר הוא יתברך למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. כלומר הלא כבר קרבו ימי ללדת ועדנה זקנתי. היפלא מה' דבר, כלומר האם דרך בשר ודם

[52] אשר על כן אמר המשורר יגמר נא רע רשעים כו' מגני על אלהים (תהלים ז' י'-י"א) כלומר הקב"ה מניח להרשעים שיתעוללו עלילות ברשע ויעשו פעולת שקר עד כי יעמדו על גמר הענין ואז ישלח עזרו מקודש ויכונן צדיק:
ובמדרש אצל בקיעת הים שצעקו ישראל לה' טרם נבקע לפניהם והוא יתברך אמר אל משה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (בשלח) ואמרו רז"ל (במקומו): אין לכם אלא ליסע מן היבשה אל הים. והוא כי לכאורה יפלא על עם ה' מדוע לא נתאמת אצלם כי עשה יעשה ה' עמם תשועה אחרי רואם המופתים הנוראים שעשה בפרעה ובכל מצרים לעיניהם. אבל באמת הם האמינו בה' ובטחו בישועתו אך היו חרדים על הישועה ונחפזו לראותה עד לא בא העת (על דוגמת ישועת בשר ודם) והעולה על רוחם היה כי מי הים יתמעט וילך הלוך וחסור לאט לאט טרם יבואו אל חוף הים. ואחר כי קרבו אליו וראוהו מלא על כל גדותיו אין נגרע ממנו דבר רעדה אחזתם לצעוק ולהתפלל ולא עצרו כח להמתין עד כי יתנו כפות רגליהם בו. על זאת אמר יתברך מה תצעק אליו דבר אל בני ישראל ויסעו ובא מדרשם אין לכם אלא ליסע מן היבשה אל הים. כלומר הלא עוד יכולים אתם להתקיים גם אם תבואו אל הים הכי מהצורך אלי להקדים עשות ענין נסיי כל עוד שיספיק דרך הטבעי. וזהו שדייק הכתוב ואמר דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך כו' ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה, כלומר אחר כי יבואו אל תוך הים ינתקו מי הים ותראה היבשה וכמוזכר שם במדרש כשבאו במים עד חוטמן נבקע הים. כלומר כשלא היה מקום להם להתקיים בדרכי הטבע או אז היה הים לחרבה ויבקעו המים. (וברצות ה' יבואר ענין זה באורך על מקומו):

לי שאין סיפק בידו ולכך הוא מוכרח להקדים מעשיו כל עוד שהיכולת בידו, הלא אני רב להושיע גם בבוא העת להכיל הדבר. וזהו למועד אשוב אליך כו' ולשרה בן. כלומר לאותה הרגע שיהיה הצורך אליך להזריע ושרה גם היא עת בא עת הריונה אז גם שניכם תשובו לילדותכם. ומעתה יתכן אשר שינה יתברך מעט מפני השלום כי היא דברה על עצמה גם על אדונה והוא יתברך הסתיר א' מפני השלום.

חלק י

וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה לגוי גדול כו'. (ולשון רש"י ז"ל וכי ממנו אני מעלים והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול) **כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה'** (י"ח, י"ח).

וביאורו באונקלוס ארי גלי קדמי בדיל כו'. והנה רש"י ז"ל מאן בזה וכתב אם תפרשהו כתרגומו כו' אין למען נופל על הלשון. ולבי אומר לי דרך קרוב בהבנת הכתובים האלו ויהי' מלת למען נופל על הלשון כמו שפירש האונקלוס, והוא בשנעיר עוד על מה שסיים הכתוב **ושמרו דרך ה'** מדוע לא אמר וישמרו כאשר אמר למען אשר יצוה.

ונאמר בהבנת הענין כי הכתוב בא להצדיק צדיק עליו השלום בל יפול בלב האדם להקשות ולשאול עליו מדוע לא שם לבו על הסדומיים להוכיחם בתוכחות וירצו את עונם. וכענין שמצינו ברבותינו ז"ל אמר ליה ר' זירא לר' סימון לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא אמר ליה לא מקבלי מינאי כו' עד אמרה מדת הדין לפניו אם לפניך גלוי להם מי גלוי (שבת נ"ה, א'). ואם כן אפשר שהיה אברהם עליו השלום עוד ראוי לעונש חס ושלום על שלא הוכיח הסדומיים כי אם לפניו יתברך גלוי כו'. על זאת בא הכתוב ואומר כי ידעתיו למען אשר יצוה כו', להביננו בזה עילת הדבר מדוע לא היה ביד ויכולת אברהם עליו השלום להוכיחם וכמו שנבאר.

ונקדים לזה מאמר רבותינו ז"ל: ואמר ר' אליעא משום ר' אליעזר ב"ר שמעון כשם שמצוה על האדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על האדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, ר' אבא אמר חובה שנאמר **אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך** (משלי ט', ח') (יבמות ס"ה, ב'). והנה מהראוי להתבונן בטעם בדבר מדוע הפליגו ז"ל כל כך בדבר שאינו נשמע. עוד ראוי להבין למה העתיקו ז"ל כל הפסוק ככתבו וכלשונו הלא לראייתם יספיק התחלת הכתוב אל תוכח לץ ולא יותר, ומה גם כי על בעל המאמר בעצמו (הוא שלמה המלך עליו השלום) יפלא מה לו להשמיענו הוכח לחכם כו' אם מכבר מקרא מלא דבר הכתוב **הוכח תוכיח** כו' (ויקרא י"ט, י"ז). אבל לדעתנו השמיענו בזה דרך המועיל להתוכחה וסבה הגורמת שתהיה מוצלחת ומקובלת על לב השומע.

והוא בשיהיה המוכיח נוצר על דל שפתיו מהוכיח ללצים, כי בשיזהר האדם על עצמו שלא לומר דבר שאינו נשמע אז בשיוכיח לחכם יהיו דבריו נשמעים ומקובלים על לבו מסבת מוראו עליו ובשתו מפניו, מה שאין כן אם יוכיח ללצים ויהיו מלעיבים ומלעיגים בו כאלו ידבר מהתלות בלעגי שפה ולשון אחרת, הנה זאת תהיה הסבה כי יהיו גם החכמים מעיזים נגדו להמר בו לבלתי שמוע בקול תוכחתו. והן זאת היתה עצת החכם עליו השלום במה שכתב אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך, כלומר למען יהיו דבריך יקרים ומקובלים על לב חכמים באמרם מי הוא האיש אשר מלאו לבו למרות את פיו ולהקל בכבודו, וזהו הוכח לחכם ויאהבך כלומר שתהיה אהוב בתוכחתך לאיש חכם.[53]

ומעתה מה נמרצו דבריהם ז"ל שאמרו כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. יען כי זה תלוי בזה, כי בשיאמר דבר שאינו נשמע, רצוני יוכיח ללצים, לא יהיה עוד מוכשר לומר דבר הנשמע וכמדובר. וזהו שבא ר' אבא ואמר חובה שנאמר אל תוכח לץ כו' וכדי להטעים דבריו להביננו מגרעת הדבר וחסרונו הביא גם הוא ז"ל סוף דברי הכתוב גם כן הוכח לחכם ויאהבך וכו'.

והנה עתה יזהירו דברי הכתובים שלפנינו המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה לגוי גדול, וכפירוש רש"י ז"ל וכי ממנו אני מעלים והרי הוא חביב לפני. ואם יחשוב אדם לומר כי היה לו אשמת דבר במה שלא שם לבו להוכיח על פני הסדומיים, בא הכתוב כמתנצל בעדו ואמר כי ידעתיו למען כו' (וכאשר תרגם ז"ל ארי גלי קדמי כו') כלומר יודע ומכיר אני בו כי מדעת עשה זאת למען אשר יצוה את בניו כו' ושמרו דרך ה', כלומר כי בזאת תהיה צוואתו לבניו מוצלחת ושמרו דרך ה'.

[53] ומה נעמו לי בזה פתח דבריו ע"ה יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, אל תוכח לץ כו'. בהקדים עוד מאמרם ז"ל (אבות ה') לא יתן ולא יתנו אחרים רשע אשר הדבר רחוק מאד שלא יספיק לו מה שלא יתן הוא אבל עוד יהיה מסית לאחרים בל יתנו גם הם. אתמהה! כי במדה ראשונה שזכרו ז"ל יתן ולא יתנו אחרים יתכן כי מגמתו וחפצו הוא שלא יתן איש זולתו אבל הוא בעצמו יספיק מחסורי העני עבור הגדיל שכרו ועל זה המליצו עינו רעה בשל אחרים. מה שאין כן מדת לא יתן ולא יתנו אחרים לא ראינו מקום לה לכאורה. אבל דע כי הבלתי נותנים שני סוגים להם. אחד אם ישאלנו אדם מדוע ירע עינך ולא תפק לרעב נפשך יענה התנצלות ויתן אמתלאות כי אין בכחו ליתן. ויש רשע רע כי יתן דופי בהעני השואל ויחפש עליו עולות לאמר איננו ראוי לחוס ולרחם עליו. וההבדל ביניהם כי האחד עם כי רעה עינו באחיו האביון ולא יתן לו הנה יתנו לו אחרים. מה שאין כן השני כי רבה רעתו שבעתים כי גם אחרים לא יתנו לו מסיבתו אחרי שהטיל דופי בהעני. ועליו אמר המשורר יען אשר לא זכר עשות חסד וירדוף איש עני ואביון ונכאה לבב למותת (תהלים ק"ט, ט"ז). כלומר הוא פועל שיהיה העני מרודף גם מאחרים וימות ברעב. וזהו לא יתן ולא יתנו אחרים רשע. כלומר שלילת נתינתו היא סבה גורמת לשלא יתנו אחרים גם הם. והוא הענין גם כן בהתוכחה ללצים או לרשעים כי ברצותם לתת אמתלאות על מה שאינם משימים לב לתוכחת המוכיח ירבו לדבר עליו עתק בגאוה ובוז לאמר איננו ראוי להוכיח. וכענין שאמר הנביא שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו (עמוס ה', י'). כלומר יטילו דופי בו ובזה גורמים כי גם אחרים לא יאבו ולא ישמעו אליו וזהו יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, ועל כן יעץ אל תוכח לץ כו' ויהיה הסבה הוכח לחכם ויאהבך וכאשר נתבאר בפנים, והבן:

חלק יא

ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (י"ח, כ').

הנה מכבר זכרנו למעלה (בפרשת נח על מאמר קץ כל בשר בא לפני) מה שיש להעיר בזה וביאורנוהו שם על נכון בעזרת ה', ועוד לאלוה מלין בזה. והוא לבאר מלת כי הראשון שהוא אך למותר.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שנודע מחילוקי טבעי בני האדם ודתיהם כי שונות זה מזה, יש אשר מעודו לא נסה בסבלת המכאובות והתחלואות אף לא חלו בו ידים ולא שמע קול נוגש מעולם, ומשפטו אם יתן אדם ידו עליו יפער פיו ויצעק הוי הוי וישמיע בחוץ קולו כאלו הכהו מכה רבה. לא כן האיש אשר עדו ועברו עליו כמה פגעים וקורות מכאיבות לא תהיה נשמעת שאגתו בלתי אם תכבד עליו מכת מכהו למאד. והנה בסוג הראשון האמנם כי יחרץ לשונו וירעים בקול מקולו לא יחת אדם ולא יחרד לבוא אליו לראות ברעתו, מדעתו כי מטבעו כן הוא להיות צועק וגונח ואין רע, לא כן השני אם יתן בקולו רבים יחרדו לעומתו ויאתיו אליו מידעם כי אין מטבעו להיות כל כך מר צורח אם לא כי נגע בו חרב עד הנפש. וכמו כן בדבר שבממון, רצוני בעשיקת הנעשקים ראינו גם כן ההבדל הזה כי האדם הישר אשר מעודו לא פגע בשל אחרים כל מאומה בכמוהו אם יגזול אדם ממנו דבר יהי מה יהיה, נפשו ירעה לו וירבה בזעקה, לא כן האיש אשר ידיו דמים מלאו לעשוק אהב, אם לפעמים יהיה הוא עשוק מאחרים הוא לא יצעק זולת על דבר גדול, והשומע בקל יבחין כי לא דבר ריק הוא.

והן על דבר זה עצמו היה ענין הסדומיים כי כולם גזלו וחמסו איש את רעהו ואיש את אחיו כמוזכר למעלה, ואם כן ודאי כי לא היה מדרכם לצעוק כי אם על רעה רבה וזהו זעקת סדום ועמורה כי רבה, כלומר אם בסדום יזעיקו מרה כל כך, באין ספק וחטאתם כי כבדה מאד עד כי אין מקום להכילם.

חלק יב

ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע, אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה (י"ח, כ"ג).

ההרגש מבואר כי מתחילה לא שאל מה' זולת על הצלת הצדיקים אשר בסדום, ואחר כך נתן אומר ולא תשא למקום בעבורם וכבר העירו בזה גדולי המפרשים עליהם השלום. והנראה בזה על פי מה שאמרו ז"ל: בסורא הוי דברתא בשיבבותיה דרב לא הוי דברתא, סברו מינה משום זכותא דרב דנפיש, אתחזי להו בחלמא רב נפישא זכותי' טובא הא מילתא זוטרא היא לרב, אלא משום ההוא גברא דשיילא מרה וחצינא כו' (תענית כ"א,

ב'). והקשו המפרשים ז"ל מה יבצר או מה יגרע כח רב ע"ה אם נחשוב ונאמר כי הצלתם היתה בזכותו, ומה גם כי כל שכן הוא כי בכלל מאתים מנה.

והשיב בזה הגאון רבינו יהונתן זצלה"ה בספרו קשת יהונתן ואמר כי הצלת הרשעים בזכות הצדיקים איננו אך מדאגה כי כשיתן הוא יתברך המשחית לבוא לנגוף בהרשעים יפגע גם בהצדיק מהם להיותו בלתי מבחין בין טוב לרע, אשר על כן באם הצדיק הוא שלם בצדקתו והוא תמים עם אלהים אשר גם אם יפול מצדו המון רשעים רבים לא יאונה אליו כל רע כי רב חילו לבלי תת המשחית לפגוע בו אז לא ינצלו הרשעים עבורו. ומעתה לפי מה שחשבו כי משום זכותיה דרב לא היה הדבר בשיבבותיה הנה בזאת הקטינו צדקת האלהי הזה רב ע"ה, על כן אתחזי להו בחלמא רב נפיש זכותיה טובא כלומר הוא היה יכול להנצל גם אם היה הדבר בשיבבותיה אלא משום ההוא דשיילא מרה וחצינא עד כאן, ודפח"ח.

והוא הענין גם כן באנשי סדום כי גם הצדיקים והטובים שהיו בהם באין ספק שלא היו גמורים ולא היו יכולים להנצל מהמשחית אם יגוף בהרשעים אשר סביבם יתהלכו, אי לזאת שאל אברהם עליו השלום את פני ה' ואמר האף תספה צדיק עם רשע אולי יש חמשים צדיקים כו' ואם כן הלא מההכרח הוא ונשאת לכל המקום בעבורם כי לולא כן יהיה מקרה אחד לצדיק ולרשע, וזהו חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כלו' ולא צדיק גמור.

חלק יג

הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר. (י"ח, כ"ז)

הנראה בזה עם מה שפירשו ז"ל עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשנו ה' אלהינו לנצח והוא כי אם נחליט על ישועות ה' יתברך עמנו בימים מקדם היו בזכות מעשינו הטובים אם כן היה לנו חס ושלום לפחוד לעת כזאת כי נגרע מאתנו צדקותינו ושלמותנו ההיה לנו מאז. אבל אחרי כי באמת גם מלפנים לא היינו ראויים להשיג תשועה מאת ה' על פי זכות מעשינו אך צדקה וחסד עשה עמנו. ואם כן נוחיל ונוחיל עוד כי גם היום יצוה ה' חסדו עלינו, וזהו עד הנה עזרונו רחמיך כלו' אך בעבור רוב חמלתך, ולא עזבונו חסדיך ועל כן נקוה כי אל תטשנו גם לנצח.

והוא שרצה אברהם עליו השלום במה שאמר הנה נא הואלתי לדבר כו' כלומר אם מה שהואלתי לדבר לפניך היה מפאת רוב זכיותי ועל פי מעשי הטובים אם כן אחר כי כבר כלה עשיתי במיעוט מעשי אינני כדאי עוד לדבר לפני ה', אבל ידעתי בנפשי כי גם מאז

הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר, כלו' לא הייתי נחשב למאומה אך אתה ה' ענותך תרבני והנה זאת תעמוד לעולם.

חלק יד

במדרש: אמר הקב"ה אתה אמרת ואנכי עפר ואפר חייך אני נותן לבניך ב' מצות בהם, אפר פרה ועפר סוטה.

כדי לקרב הדבר מעט אל הפשוט איככה נמשך הצטוות ב' מצות אלו מסבת מאמרו ע"ה ואנכי עפר ואפר, נאמר בזה על דרך אחד עשה משתה גדול והזמין קרואיו והיה ביניהם איש ישר נקי וצדיק נשוא פנים אשר לו נאה לשבת בראש הקרואים, אבל מסבת היותו עניו מאד בחר לו מושב השפל והמורד. הבעל הבית להיותו חפץ ביקרו העלה על לבו להושיב אצלו כל החשובים ובזאת הגביה השפל וקרנו הרים בכבוד. הוא הדבר באברהם עליו השלום כי מפאת היותו שפל בעיניו בענוה, צדק אמר ואנכי עפר ואפר, והקב"ה להיותו חס על כבוד הצדיק היקר הזה אמר חייך שאני עושה עפר ואפר לענין יקר ורב החשיבות וזהו חייך שאני נותן לבניך ב' מצות בהם.

חלק טו

ויבואו שני המלאכים סדומה כו' **וירא לוט וירץ לקראתם** כו' **ויאמר הנה נא אדוני סורו נא אל בית עבדכם** כו'. מדרש: אפילו איני כדאי עקמו עלי את הדרך (פרשה כ', ד').

עוד שם **ויפצר בם מאד** הכניס בם אף וצרה (שם).

והמאמר פלאי! וכדי לבוא אל ביאור הענין נעיר עוד במה שאמר הכתוב **ויסורו אליו ויבואו אל ביתו** כי הוא כפול הדברים במלות שונות. גם במה שאמר סורו נא אל בית עבדכם מדוע לא יאמר בואו נא אל בית עבדכם.

אבל דע לך ההבדל וחילוק השימוש בין מלת סורו למלת בואו, כי כאשר ישאל אחד פני רעהו לאספו אל ביתו עבור מה שמפיק טובתו יהיו אמריו אליו יבוא נא ידידי לביתי, יען היות העיקר בשאלתו להביאו אל ביתו כי חפץ ביקרו ולא לזרז אותו שיעזוב מקומו. אבל שימוש מלת סורה יהיה נופל באחד העומד במקום העלול למכשול וכדומה ורעהו ברצותו לזרז אותו שיעתק ממקומו ידבר ויקרא אליו סורה נא ממקום מצבך, יען כי איננו חפץ ממנו להביאו אל מקום ידוע, בלתי לסור ולעזוב מקומו שהוא בו וכענין הכתוב **סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה** (במדבר ט"ז, כ"ו).

והוא הדבר בלוט במה שאמר להאנשים סורו נא כו' ולא אמר בואו נא כי הוא לא היה רצונו ועיקר מגמתו לאספם אל ביתו ולשקוד על ביאתם אצלו על דרך מכניסי האורחים, רק בראותו אותם לעת ערב מועד בא השמש על אם הרחוב יעץ עליהם לאמר מהצורך

אליכם לסור ממקומכם, וכמבואר במדרש כך התנו אנשי סדום ביניהם כל אכסנאי שהוא בא לכאן יהיו בועלים אותו ונוטלים את ממנו כו', ולמען הציל אותם מפגיעת הסדומיים קרא להם ואמר הנה נא אדוני סורו נא אל בית עבדכם, ועל זה בא מדרשם אפילו איני כדאי עקמו עלי את הדרך, כלומר גם כי אינני כדאי והגון שתתארחו אצלי, עם כל זאת סורו לביתי מדאגה פן יפגעו בכם אנשי המקום, וזהו עקמו עלי את הדרך שלא יראו אתכם הולכים אצלי. וזהו שהשיבו אותו דבר, ויאמרו לא כי ברחוב נלין, כי אם היה ענין שאלת לוט מהם כי יבואו אל ביתו ויתארחו אצלו היה הראוי שישיבו לא נלך, אבל אחרי כי הוא לא כוון אך למען הצילם מרעת יושביו, על זאת ענו אותו לא כי ברחוב נלין, כלומר לא נירא מהם. וזהו שאמר אחר כך ויפצר בם מאד וביארו ז"ל ענין ההפצרה מה היא ואמרו הכניס בם אף וצרה. כלומר אחר כי ראה שאינם שמים על לב התחיל לפחדם יותר עם מה שהפליג לפניהם רעת אנשי העיר וגנות מעשיהם עד כי יצר להם ללון ברחוב. ובזה יתכן מה שכתוב ויסורו אליו ויבואו אל ביתו נגד מה שאמר לוט סורו נא אל בית עבדכם שהעיקר היה ברצונו להדירם ממקומם, ומה שאמר אל בית עבדכם הוא אך להורות לפניהם איה איפה יסורו והוא אך טפל אל שאלת סורו נא, ולעומתו יאמר הכתוב ויסורו אליו ועל דרך אגב ויבואו אל ביתו. והבן.

או יאמר על דרך אחר עם מה שנתבונן מה ראה יתברך על ככה שיבואו המלאכים אל לוט בדמות אנשים ושיתארחו אצלו האם יבצר מהם מעשות דבר השליחות בזולת זה. אבל הבנת ענין זה הוא עם מה שאמר המשורר האלהי עליו השלום **יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק** (תהילים ז', י') והוא כי לפעמים יעשו הרשעים פעולות שקר לארוב על דם נקי וצדיק ואחר כך כל מועצותיהם ופעולותיהם נהפכו אליהם כקשת רמיה וישוב עמלם בראשם. והוא בכוונה מכוונת מאתו יתברך להשלים צדקת הצדיק והרשע ברשעתו. רצוני כי יתמלא סאתו לקבל ענשו, עושה שניהם ה' בסבה אחת היינו מה שנותן בלב הרשע לרדוף הצדיק ובזה ימלא סאת רשעתו והצדיק גם הוא בהיותו נרדף ואחוז בחבלי הפחדים והמגורות יוסיף עוז ואומץ ביראת ה' יתברך ועבודתו ובבטחונו בו, וזהו יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק כלומר בסבה אחת יפעלו שניהם.

ועל דרך זה גם כן היה ענין שליחות המלאכים אל סדום למען ימלאו סאת הסדומיים ולזכות את לוט ויהי כדאי להנצל, והוא עם מה שנתראו שם בדמות אנשים הולכי ארחות ולוט נדבה רוחו אותו לאספם אל ביתו, ואנשי סדום עוד הוסיפו סרה רעה על רעה כמבואר בכתוב ועל ידי כן נתמלא סאתם. וכאמרם ז"ל במדרש (מובא ברש"י) עוד מי לך פה עד כאן היה לך רשות ללמד עליהם זכות, הורו לנו ז"ל כי בסבתם נתמלא סאת

הסדומיים, וגם ללוט הועיל העסק הזה בעצמו לזכותו להיותו ראוי להנצל, ומה גם לפי הנודע והמפורסם כי כל דבר ניכר יותר מפאת הפכו כמו הכלי הנאה והמשובח אם יזדמן אצל המגונה והפחות יתרבה בזה יפיו והדרתו שבעתים, וכמו כן הכלי המגונה יתגנה יתר מאד, כן כל מה שהתאמץ לוט והפציר המלאכים שיתארחו אצלו הרבה בזה לגנות הסדומיים ולהוכיח על רעתם וזדון לבם. וזהו ויפצר בם מאד ובא מדרשם ז"ל הכניס בם אף וצרה כלומר עם רב הפצרתו בם הכניס בם אף וצרה וחמה יתרה על סדומיים.

חלק טז

ויאמרו גש הלאה גו' **האחד בא לגור וישפוט שפוט**. (י"ט, ט')

הנראה בהבנת מלות הכפולות וישפוט שפוט, על דרך המליצה עם מה שאמרו ז"ל במדרש (פרשתנו): טרם ישכבו התחילו שואלים אותו אמרו לו אנשי העיר מה הם? אמר להם כל אתר אית טבין ובישין ברם הכא סוגיה בישין (פרשה נ', ה'). רצונם בזה להפליג רעת הסדומיים יתר מאד על כל עושי עול, כי האמנם הוא יתברך כל איש חוטא נבזה בעיניו נמאס, עם כל זאת איננו מתועב כהחטאים האלה כי יש עובר במקרה מסבת התגברות התאוה עליו לאיזה שעה חס ושלום, ואחרי שובו ינחם ויתעצב אל לבו ויהיה מודה ועוזב, ויש המשוקע בתאוה גם בתדירי, ועם כל זאת יודע ומבחין רעת מעשהו. אבל לא כאלה הסדומיים כי עליהם וכמוהם אמר הנביא **הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע** (ישעיה ה', כ') וכמליצת החכם עליו השלום **נפש רשע אותה רע** (משלי כ"א, י') כי עשו סייג וגדר למעשיהם ומנהגיהם הרעים שלא ימושו מהם, והוא כי נתנו עליהם שופטים שיהיו עיניהם פקוחות וצופות על שמירת דרכיהם הרעים והכוזביים, ושמם מוכיח עליהם קץ שקר רב שקר כמוזכר במדרש[54] וזהו שאמר לוט בכל אתר אית טבין ובישין ברם הכא סוגיהון בישין, כלומר מעשיהם הרעים אינם על דרך מקרה והזדמן כי אם על פי דתות הנימוסים ותיקוני העיר. והנה ביום באו המלאכים אל לוט מינוהו הסדומיים עליהם לשופט והוא לשמור פקודת הדתות וחקי התיקונים השקריים והכוזביים, כי זה דרך השופטים אשר להם וזה משפט מעשיהם כל הימים. ועתה בראותם אשר לוט עצר על ידם מלעשות בהאורחים כרצונם ולא נתנם להרע עמהם פערו פיהם עליו, ויאמרו האחד בא לגור וישפוט שפוט, כלומר משפט הנכון והצדק

[54] ובכמוהם המליץ הנביא עליו השלום הנה לשקר עשה עט שקר סופרים (ירמיה ח', ח'). כלומר שוקדים על הרע והשקר שיהיה עמהם בקיום נאמן לזאת יחוקו בספר לזכרון ויפקידו עליהם נוצרים לבלתי סור מהם:

שאיננו מחוק נימוסנו וכמבואר במדרש כאשר אמר להם דברים שאינן ערבים עליהם אמרו האחד בא לגור כו'.

חלק יז

ויתמהמה כו' מדרש: **עושר שמור לבעליו לרעתו** (קהלת ה', י"ב).
ביארנוהו בחבורנו קול יעקב (ריש אסתר) על מאמר כל מקום שנאמר ויהי בימי אינו אלא צרה.

חלק יח

אל תביט אחריך כו' (י"ט, י"ז).
דע כי המלאכים היה רצונם להמציא זכות אל לוט להצלתו, כי הנה אם יבוא אחד ויתנבא ויאמר על עיר כלילת יופי כי למחר תתהפך ותהי לגל של אבנים יצטרך השומע אל אמונת אומן שיאמין לו, ועל כן סיפר הכתוב **ויצא לוט וידבר אל חתניו לוקחי בנותיו** וכו' **ויהי כמצחק בעיני חתניו** (י"ט, י"ד). ובלשון המדרש שאמרו עיר שוקטת מלאה שמחה ושירים כו' איך תתהפך. ואם כן זה בעצמו זכות גדול אל לוט. אבל המלאכים חשבו אולי גם הוא אינו מאמין במוחלט רק יאמר בלבו למיחש מיהא בעי וירא גם מפני הספק. על כן עשו בחינה ואמרו לו אל תביט אחריך. אכן אשתו יצאה עמו רק מצד הספק ובלבה היה אולי הוא שקר ודבר נמנע, על כן הביטה בכל פעם אחורנית לראות אם יש אמת בדברי המלאך, ועל כן ותהי נצב מלח כי מעתה אין לה זכות להנצל.

חלק יט

ויסע משם אברהם כו' **ויאמר אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית את הדבר הזה ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי**. (כ' י'-י"א)
הנה לכאורה מלת רק מיותרת בכתוב, ואחשוב בהבנת הכתובים על דרך מה שאמר הנביא **כי מקטנם ועד גדולם כולו בוצע בצע** וכו' **גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו לכן יפלו בנופלים** (ירמיה ו' י"ג-ט"ו) והוא כי ידוע שאין מקום להחוטא שיהיה בוש במעשיו ולהכלם בפועל ידיו בלתי אם הוא בין בני אדם ישרים ותמימים. לא כן אם הוא בין חבל רשעים ולהקת החוטאים ומה גם כל אנשי עירו רשעים כי ממי יתבייש אם מעשה אחד לכלם, ועל כן אחרי שהחליט ואמר כי מקטנם ועד גדולם כלו בוצע בצע

אמר גם בוש לא יבושו גם הכלם לא ידעו.[55]

ומעתה נבוא אל ביאור מאמר אברהם עליו השלום כי אמרתי רק כו' והוא להשיב על שאלת רבים הכי יקל עליהם רציחה יותר מאשת איש, אם לא שהוא מסבת בשתם מאחרים ולא מיראת ה' על כן הרציחה יעשו באופן שלא יראה אדם ולא תשורנו עין ולא כן מעשה זנות. אבל כל זה לא יתכן זולת באם הם רשעים היושבים בין הצדיקים שיבושו מהם, וזהו שאמר אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית את הדבר הזה, כוון אל השאלה שזכרנו לומר מה ראית לדון עליהם כי יחושו על איסור אשת איש ולא על הרציחה. על זה אמר כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה, כלומר אבל סביבותיהם הם יראי אלהים ועל כן מסבת בשתם מהם יהרגוני על דבר אשתי והיה במחשך מעשיהם מה שאין כן מעשי זנות.

חלק כ

וה' פקד את שרה כאשר אמר (כ"א, א') מדרש: זהו שאמר הכתוב **וידעו כל עצי השדה כי אני ה' השפלתי כל עץ גבוה הגבהתי עץ שפל** (יחזקאל י"ז, כ"ד) וידעו כל עצי השדה אלו הבריות היך מה דאת אמר **כי האדם עץ השדה** (דברים כ', י"ט) כי אני ה' השפלתי עץ גבוה זה אבימלך. הגבהתי עץ שפל זה אברהם הובשתי עץ לח אלו נשי אבימלך, דכתיב כי עצור עצר ה' כו', הפרחתי עץ יבש, זו שרה. אני ה' דברתי היכן דיבר למועד אשוב אליך. ועשיתי, הדא הוא דכתיב **ויעש ה' לשרה כאשר דבר**. (פרשה נ"ג, א').

עוד שם וה' פקד את שרה **יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם** (ישעיה מ', ח') יבש חציר נבל ציץ יבש חצירו של אבימלך ונבל ציצו, ודבר אלהינו יקום לעולם וה' פקד את שרה כאשר אמר, (שם ג').

המאמרים מוקשים לעיני כל קורא ואין מהצורך להעיר עליהם, אבל תכלית רצונם ז"ל בזה להביננו התפארות הכתוב שאמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר, שהוא ענין אשר גם בשר ודם לא יהולל בו, אבל יתגנה בהעדרו, ועל זאת הביאו והציעו ז"ל הכתובים האלה ודרשו מה שדרשו וכמו שנבאר אי"ה.

אך נקדים עוד דבריהם ז"ל (שם בסמוך): **וה' פקד את שרה** ר' שמואל בר נחמן פתח **לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם** (במדבר כ"ד, י"ט) בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם לא איש אל ויכזב, ובשעה שהוא גוזר להביא רעה ההוא אמר ולא יעשה כו' עד בשעה שאמר הקב"ה שוב אשוב אליך לא איש אל ויכזב אלא וה' פקד את שרה (פרשה

[55] וזהו שסיים ואמר לכן יפלו בנופלים כלומר תוך הנופלים. (ויהי אות בי"ת ממלת בנופלים בי"ת הכלי) כלומר כלם יפלו כי בשאין כולם נופלים אזי הנופל הוא תוך אותם שלא נפלו מה שאין כן אם כולם נופלים אזי כל אשר יפול מהם הוא תוך הנופלים:

נ"ג, ד'). וכלל הענין הוא כי האמנם מאז יסד ה' ארץ ושמים היה מרצון חכמתו יתברך להנהיג עולמו על דרכי הטבעיים ההטבעו בכל פרטי מעשי בראשית שלא ישנו את תפקידם ולא יעברו חק עולם, עם כל זאת לעתות פרטויות וזמנים מיוחדים הלא שינה יתברך והעביר חקם והחליף טבע שימושם לאיזה סבה מהסבות כנודע. אבל דע לך כי כל השינויים שעשה יתברך בטבע המוטבע ביצירת בראשית בכמה דברים פרטיים היו אך על דרך ההלוואה ושאולים היו אתו יתברך לעת היה הצורך להחליף ולשנות את טבעם אולם אחר כך החזיר הדבר להשלים סדרי הטבעיים, כמו הפך המים לדם והדם למים, מטה לנחש ונחש למטה. וכמו כן מצאנו לרז"ל שאמרו **ויזרח לו השמש** (בראשית ל"ב, ל"א) וכי שמש לו לבד זרחה והלא לכל העולם זרחה א"ר יצחק שמש ששקעה בעבורו זרחה בעבורו (חולין צ"א, ב'). והרצון כי השמש על ששקעה שלא בעונתה שהוא ענין השתנות סדרי מעשה בראשית היה ההכרח שתקדים זריחתה ב' שעות להשלים שיעור ההשתנות. ובנביא **הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחורנית עשר מעלות** (ישעיה ל"ח, ח'). וכן בדור המבול עשה יתברך מן היבשה ים, ולהשלמת הטבע עשה אחר כך הים ליבשה לעת הצורך. ואולי זהו הרצון במאמר הנביא **הוי היורדים מצרים לעזרה** כו' **וגם הוא חכם ויבא רע ואת דבריו לא הסיר** (שם ל"א א'-ב') ירצה שלא יבטח הרשע בעשרו וגבורתו שיתמיד בהם, מצד כי אין מדרכו יתברך להפך סדרי הטבעיים ולשנות את חקם, על זה אמר הלא הוא חכם ויבא רע כלומר עם חכמתו הנפלאה יסיר הרשע הערץ מטבעי וסדרי הצלחתו וגבורתו, ועם כל זאת לא ישנה מאומה מסדרי הטבע וחק העולם כי מה שחיסר מזה יעדיף וישלים לאחר. וזהו ואת דבריו לא הסיר, וכמו שאמר המשורר **כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים** (תהלים ע"ה, ח'). ובדרש (ילקוט במקומו): מלכות משפיל, ומלכות מרים מה הקב"ה עושה נוטל מזה ונותן לזה, וכן חנה אומרת ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, באף שהוא מביא על זה הוא מרומם את זה. ומבואר כדברינו (ועוד לאלוה מלין בענין זה ויתבאר בפרשת יתרו אי"ה).

המורם מדברינו כי כשהקב"ה משנה לפעמים סדרי הטבע, אין ההשתנות בהם זולת על דרך ההלוואה כי למועד הנאות משלים יתברך ומחזיר טבעי הדברים ליושנם. אם בהדבר

[56] ובזה אני מבין מאמרם ז"ל במדרש: אז ישיר משה ובני ישראל הדא הוא דכתיב פיה פתחה בחכמה (משלי ל"א, כ"ו) וכו'. אמר ר' יהודה בן פזי מה ראו ישראל לומר שירה באז, אלא אמרו מתחילה היה הים הזה יבשה ועמדו דורו של אנוש והכעיסו לפניו באז שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד', כ"ו) ועשאו הקב"ה ים ופרע מהם, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה', ח') ועכשיו ים הוא ונעשה לנו יבשה נקלסנו

עצמו כמו שמש ששקעה בעבורו, וכמו כן בקיעת הים וכנזכר לעיל,[56] ויש שמשלים יתברך הטבע על ידי אחר וכמו שזכרנו.

והוא הדבר בעניננו כי שרה אמנו היתה עקרה כמו שכתוב **ותהי שרי עקרה** כו' (י"א, ל') וה' יתברך עשה עמה להפליא ושינה בה חוק הטבע ויפתח רחמה, על זה באו הם ז"ל ואמרו האף אמנם כי שינה יתברך סדר מעשה בראשית אצל שרה שנפקדה, עם כל זאת איננו השתנות בהחלט אף אתה עמה היה השלמת הטבע, כי מכבר עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך והוא שינוי בסדרי הטבע, ובשרה נתמלא הדבר כי נפקדה ללדת עם היותה עקרה בטבע. וזהו שדרשו וה' פקד את שרה הדא הוא דכתיב וידעו כל עצי השדה אלו הבריות, כי אני ה' השפלתי כל עץ גבוה זה אבימלך, הגבהתי עץ שפל זה אברהם, הובשתי עץ לח אלו נשי אבימלך, דכתיב כי עצור עצר ה' כו' הפרחתי עץ יבש זו שרה, ומבואר כדברינו.

וזהו גם כן שאמרו בסמוך וה' פקד כו' יבש חציר נבל ציץ יבש חצירו של אבימלך ונבל ציצו, ודבר אלהינו יקום לעולם וה' פקד את שרה, כלומר גם שלילות חוק הטבע שהיה באבימלך וביתו השלימו יתברך והשיב אותו לאיתנו במה שפקד את שרה שהיתה עקרה בטבע וזהו ודבר אלהינו יקום לעולם.

וזהו שסיימו ז"ל אני ה' דברתי ועשיתי והיכן דבר למועד אשוב אליך. והוא כי הנה לפי המונח היה מקום להקטין ענין הנס בזה באשר מכבר היה ההכרח לחזור הטבע ליושנו ולמלא חסרונו. אבל הלא ידענו כי הבטחתו יתברך שמו לאברהם על הזרע היה קודם בזמן טרם עצר כל רחם באבימלך ובשרו עליה במאמר שוב אשוב אליך שהוא מקור עם הפעולה לומר הנה בעבורך אעשה דבר בהשתנות הטבע, ומה שיהיה מהצורך אצלי להשיב ולהשלים אשיב אותו אליך. וזהו שוב אשוב אליך, כלומר אך בך אשוב ואשלים

באז שהפך לנו ים ליבשה, הוי אז ישיר משה ובני ישראל. ואין אז אלא לשון בטחון שנאמר אז תלך לבטח דרכך (שמות רבה פרשה כ"ג, ד'). והמאמר כולו פלאי, א'. מה שאמרו מה ראו ישראל לומר שירה באז כו' הכעיסו לפניו באז נקלסנו באז, וכי אז אז תפס הדרשן האלהי ר' יהודה עליו השלום בעבור השתוותם באותיות ובמבטא, אתמהה. ומה גם מה שסיים ואומר ואין אז אלא לשון בטחון איככה הוא נמשך לדבריו הקודמים.

אבל על פי הכלל המונח בפנים יצדק מאד כי עם חכם ונבון הגוי הקדוש הזה השכילו אל נפלאותיו יתברך ההיו מאז והנעשים בימות עולם, היינו מה שעשה בימי אנוש היבשה לים להציף גויים, ועל ידי זה סמך לבם במבטח עוז כי עוד ישיב יתברך ידו על הים לעשותו יבשה למען השלים סדרי מעשה בראשית, ועל כן עליהם לשיר שירת הים באז יען כי הוא ענין הראוי לשורר עליו, גם מאז מעת עשה היבשה ים. וזהו אז ישיר משה הדא הוא דכתיב פיה פתחה בחכמה. רצה לומר כי בדעת שפתם ושכל פיהם פתחו השיר במלת אז לרמז כי מאז היה ראוי לשיר. וזהו שביארו ואמרו מה ראו ישראל לומר שירה באז אלא אמרו בתחילה היה הים הזה יבשה כו' ועשאו הקב"ה ים ופרע מהם ועכשיו ים הוא ונעשה לנו יבשה נקלסנו באז כו' כלומר חוייבנו לשורר למפרע. וזהו הוי אז ישיר משה כו' וכנזכר לעיל (וכמו שיתבאר עוד בהג"ה שאחרי זה). וזהו שהמליצו ז"ל ואין אז אלא לשון בטחון כלומר כי מאז עשה יתברך היבשה ים לבם בטח כי ישוב ויעשה הים לחרבה, והבן:

מחסור הטבע והשתנותו שאעשה באבימלך, וזהו גם כן למועד אשוב אליך. אולי על זה יורה מאמר הכתוב וה' פקד את שרה כאשר אמר כו', ירצה בל נאמר ללבבנו כי פקודת שרה אמנו היה אך מסבת כי מכבר עצר ה' באבימלך והיה החיוב להשלים ההשתנות והשלים ומילא בשרה. לזאת בא הכתוב להגיד כי עיקר הנס היה בפקודת שרה וזהו וה' פקד את שרה, כלומר אותה פקד ה' ומה שעשה באבימלך וביתו היה אך למענה, כמליצת הכתוב כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרה כו'[57] וזהו שדייק וה' פקד את שרה, והעד כאשר אמר, כלומר כי מכבר היה מאמר הי"ת אל אברהם שוב אשוב מה שמורה על המדובר, וכנזכר לעיל. וזהו שסיימו והיכן דבר למועד אשוב אליך כלומר כי מאז גלה יתברך לאברהם כי עשה יעשה דבר בשידוד הטבע ואליו ישוב וימלא בו להעמיד הטבע על איתנו הראשון.

ומעתה עוד נשאר עלינו לבאר מה שסיימו ז"ל לא איש אל ויכזב כו' כי רצו בזה להשיב על ספק גדול והוא הלא באבימלך תיכף ומיד נתבטל הדבר ונרפא מעצירתו ושב ובא בעצמו אל סדר דרכי הטבע על ידי תפלת אברהם. על זה אמרו ז"ל לא איש אל ויכזב, כלומר כשידבר להביא טובה על האדם, כי אחר שהבטיח ה' יתברך את אברהם על הזרע אף אמנם כי נרפא אבימלך לא שבה ההבטחה ריקם כענין שאמרו ז"ל כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו (ברכות ז'). ואולי זהו מרומז בכתוב ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך כו' וה' פקד את שרה כאשר אמר, כלומר אף כי נרפא אבימלך לא חזר יתברך מהבטחתו הטובה ופקד את שרה וזהו כאשר אמר, (ועין למעלה (בראשית) כי שם כתבנו בע"ה דברים נמרצים בביאור וה' פקד וכו' ובמדרש לא כהדין דאמרין ולא עבדין וכו').

חלק כא

ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה. מדרש: ר' פינחס משום ר' חלקיה מי אמר מי דבר אין כתיב אלא מי מלל רמזו שהוא מוליד למאה שנה מנין מ'ל'ל' (פרשה נ"ג, ה').

[57] וכי יהיה דבר עם לבבך להקשות ולשאול היפלא מה' לפקוד את שרה להמיר בה הטבע מתחילה ולהשלים אחר כך, ולמה החריד כל כך להקדים לעצור בבית אבימלך. נשיב בזה כי אם היה הוא יתברך משנה באברהם דרכי הטבעיים טרם שינה בזולתו היה ענין אברהם עליו השלום על דרך מאמרם ז"ל ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו, מה שאין כן אם מתחילה יעצור באבימלך לא ישדד יתברך מערכת הטבעיים בעבור אברהם יען היות כבר הצורך אליו להשלים ולמלא חוק הטבע בין כך. ועל ידי כן לא ינוכה לו דבר משכרו. ולדעתי זה היה גם כן ענין בקיעת הים כי גם שם לולא שהיה החיוב להחזיר ולהשלים סדרי מעשה בראשית אולי לא היה מגיע כח זכותם אל הנס והפלא הגדול ההוא ועל הכוונה הזו שרו לה' באז (כמוזכר למעלה) כי נתנו תודות לה' על מה שעשה מאז והכין הדבר, ודו"ק:

עוד שם: **וה' פקד את שרה** וכו' **מושיבי עקרת הבית** (תהילים קי"ג, ט') זו שרה שנאמר ותהי שרי עקרה. **אם הבנים שמחה** שנאמר היניקה בנים שרה (שם ה').
המאמר אומר הביננו כי איך שייך ענין עקרת הבית למלת עקרה, וכדי להבינו נזכיר עוד דבריהם ז"ל (שם בסמוך) **היניקה בנים שרה** היניקה בן אין כתיב. אמנו שרה היתה צנועה יותר מדאי, אמר לה אבינו אברהם אין זו שעת הצניעות אלא גלי דדיך כדי שידעו הכל שהתחיל הקב"ה לעשות נסים גלתה את דדיה והיו נובעות חלב כשני מעינות והיו מטרוניות באות ומיניקות את בניהן ממנה כו' עיין שם. מהראוי לעמוד על זה מדוע הפליא יתברך עשות נוראות כאלה ללא צורך, הלא גם זה הוא לה מן המופתים הנוראים מה שתיניק בנה יצחק לבדו.
אבל כלל הענין בזה הוא עם מה שאמרו ז"ל במדרש בשעה שנפקדה שרה נפקדו הרבה עקרות עמה, ואם הדבר כן יפול ספק בינותם לומר מי נפקד עבור מי, היינו מי יבוא ויעיד על שרה אמנו שעל ידי פקודתה נפקדו גם המה, כי מקום להם לומר שהיא נפקדה על ידי זולתה. אי לזאת היה מההכרח להוכיח על פניהם ולברר כי רק על ידי שרה נפקדו כולם, והוא מה שהשפיע יתברך לשרה חלב כדי הספקת כל הילדים הנולדו מסיבתה. ממש על דרך אם יבוא נכרי וזר לבית אחד ויראה כמה אנשים מסובים על השלחן איש איש חלקו ומנתו לפניו, וברצותו לדעת מי בהם הבעל הבית אזי ימתין עד כי יביאו הקערה אל השלחן או אז יראה כי תנתן לפני הבעל הבית והוא יושיט לכל אחד מנתו. כן הדבר בפקודת שרה אמנו עליה השלום כי בעבור שהיו כולם נבוכים בשל מי היתה הפקודה הזאת היתה עצתו יתברך להשפיע לה חלב מה שיספיק לכל הילדים הנולדים בזכותה, והוא לעד כי היא היתה עיקר בהפקידה ופקידת כולם היתה אך באמצעותה והיא האם לכל הבנים, ועל כן אמר אברהם אין זו שעת הצניעות אלא גלי דדיך וידעו הכל שהקב"ה עשה לנו נסים, כלומר הנס שעשה יתברך לנו הוא ועבורנו נפקדו כולם. והוא מה שאמרו במדרש היניקה בנים שרה היניקה בן אין כתיב אלא היניקה בנים כי מזה יבחן אשר אך באמצעות פקידתה נפקדו הם.
וזהו שאמרו ז"ל וה' פקד את שרה הדא הוא דכתיב מושיבי עקרת הבית זו שרה שנאמר ותהי שרי עקרה כלומר היא היתה העיקריית בפקידת ה', והעד - אם הבנים שמחה שנאמר היניקה בנים שרה כלומר היתה כאם לכל הבנים כנזכר לעיל. וזהו מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כלומר מי יברר הנס לאברהם? היניקה בנים שרה, כלומר מה שהניקה בנים רבים היה לו לאות ולמופת כי חסד הנס לאברהם הוא, רצוני מיוחד

אך אליו ולא להזולת מהנפקדים. וכל זה רמז הכתוב במה שכתוב מי מלל (ולא אמר מי דבר או מי אמר) מנין מאה לרמז על הנס הנעשה עבורו.

חלק כב

מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם (כ"א, י"ז).
עיין רש"י, ואולי יתכן כי הנה בדבר הנס הזה שנזדמנו מים בעבור ישמעאל יש ספק גדול אם היה זה לסיבת מעלת ישמעאל עצמו כי הוא בנו של אברהם אבינו, או שהיה זה רק בעבור הגר למען לא תצטער ולא תתעצב במות הילד. אמנם המבחן בזה כי אם היו המים רק בזכות הגר היה מהראוי שיזדמנו המים אצלו במקום אשר היא יושבת שם, ובאמת לא כן היו שנזדמנו המים אצל ישמעאל. וזהו כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם, שמה נמצאו המים, מזה יש לך מופת קומי שאי את הנער כו' כי לגוי גדול אשימנו ונמצאו המים רק בעבורו.

חלק כג

והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך (כ"א, כ"ה).
הנראה בכוונת המאמר על דרך מה שאמר החסיד עליו השלום **צמתתני קנאתי, כי שכחו דבריך צרי** (תהלים קי"ט, קל"ט). דע כי דוד המלך עליו השלום אמר מדרגה נפלאה עד מאד באהבתו את הבורא יתברך כי הנה אם יקח איש חפץ מאת חבירו בגניבה או בגזילה שתים רעות הוא עושה, אחת אל הנגזל כי גזל ממונו, שנית כלפי מעלה כי עבר על אזהרת הקב"ה לא תגזול, וכפי הטבע כאשר יתעצב הנגזל יזעק ויצעק הלא לא יצעק רק על ההיזק אשר עשה לו הגזלן לא על שעבר הגזלן על אזהרתו יתברך, כי אדם בהול על ממונו, לא כן אם יגנוב בן אצל אביו בזה אפשר שיתעצב אביו על הרע שעשה לשמים יותר מעל הרעה אשר עשה אליו עם הנזק שנחסר ממונו. זהו שאמר דוד המלך עליו השלום צמתתני קנאתי כי שכחו דבריך צרי הגם שהמה צרי ואויבי לי, עם כל זאת אינני מצטער על צרת עצמי רק על כי שכחו דבריך. הן זאת היתה תוכחת אבינו אברהם עליו השלום כאלו אין הדבר נוגע אליו כלל, כאלו לא עשו לו שום נזק, ולא הוכיח אותו על הבאר עצמו רק על אודות באר המים אשר גזלו כו' איך עשו הרעה הגדולה הזאת לחטוא לשמים, וכן היה מאמר יעקב עליו השלום אל הרועים **הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה** (לקמן כ"ט, ז'). עיין ספורנו.

חלק כד

ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה כו'.
עיין קול יעקב קהלת (ח', ד') שם תמצא ביאורו.

חלק כה

ויאמר אליו קח נא את בנך את יחידך (כ"ב, ב') כו'. מדרש: אמר לו בבקשה ממך קח נא את בנך אמר לו תרין בנין אית לי אי זה בן, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו אית תחומין במעיא, אמר לו את יצחק, ולמה לא גלה לו מיד כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל דבור ודבור (פרשה נ"ה, ז').

הנה אם נאמר כי היה ענין הנסיון שלם גם אם יאמר אליו יתברך קח את יצחק ולא יותר, אזי יהיו רובי הדברים אך למחסור, ומה גם כי לא יהיה כבר מקום על השכר על כל דבור ודבור, אם לא שנאמר אשר המה הגדילו והשלימו נסיון העקידה ועבורם היה החיוב להרחיב מתן שכרו יתר מאד, ואם הדבר כן עלינו לחפש ולבקר לדעת עילת הדבר מהו. **ובקצרה** נוכל לומר כי ה' יתברך רצה בזה לירות תוך לבב אברהם עליו השלום אבן פנה להטות עליה קו חן ולמבנה אהבה וחסד על בנו יצחק עליו השלום. והוא כי בהשמיע יתברך את אברהם על אודות בנו לאמר קח את יצחק והעלהו כו', אכן רוח היא באנוש תאדיב לב האבות במכאובי בניהם, ומה גם על בן יקר יצחק כי יקר דמו בעיניו, וימר מאד לאכול חצי בשרו. ולמען המעיט מגינת לבו ולהקטין דאבון נפשו הלא ירבה מועצות ויתעשת להפך בגנות יצחק חס ושלום כי בזאת יכבה רשפי אהבתו ולהב חמלתו, וכבר נודע אשר ביד האדם להטות דמיוניו כפי רצונו ואל כל מה שיחפוץ. ועל כן מה נקל לו לומר ללבבו אך עתה רואה אנכי כי רק עיני בשר לי ולא עמדתי על מצפוני לבבו, אבל ה' רואה ללבב כי לבו לא נכון עמו, או יודע עתידות לו כי בבואו בימים ישגה בדרכו חס ושלום. ומה גם כי מקום אתו להעלות על רוחו לאמר הלא הוא יתברך הבטחתו קיימת אשר יצא ממעיך הוא יירשך אם כן ודאי יוסיף שנית ידו ויחננו בבן אחר הטוב ממנו והוא ימלא אחרי.

והנה אם חלילה היה עולה על לב אברהם עליו השלום כאלה מה בצע לו בנסיון העקידה ומה יתרון בכל מעשהו והשתדלותו והפלגת זריזותו כי כבר ענין הנסיון קטן ודל. על כן היתה עצתו יתברך לאמר לו קח נא את בנך, כלומר ואך כאשר מטבע כל אב לאהוב את בנו ולחמול עליו ולא להפך בגנותו. ב'. את יחידך רצה לומר אך זה לך בן ולא תוסיף עוד להעמיד אחר תחתיו. ג'. אשר אהבת, כלומר עם אהבתך המופלגת בשלימות כמקדם, כי כדאי הוא לאהבה אותו כי אותו ראיתי צדיק לפני ותמים עמי מעודו וגם כי יזקין לא יסור ממנו ואף עתה קחהו נא אלי והעלהו לי לעולה, ואל תפל דבר מאהבתך וחמלתך עליו. וזהו שדייק ואמר לו קח נא כו' לשון בקשה, כלומר צוה אותו על דבר הענין ואך זאת בקש ממנו לבל יקטין דבר הנסיון בדמיונו וכאמור.

ועם דברינו אלה ימתקו לנו דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו): **וישלח אברהם את ידו**, הוא שולח יד ליטול את הסכין ועיניו מורידות דמעות ונופלות דמעות לעיניו של יצחק, מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן הלב שמח לעשות רצון יוצרו (פרשה נ"ו, ח'). ולכאורה הדברים מפליאים כי יהיה אברהם עליו השלום מוריד דמעות עם עשותו מצות יוצרו, היפך ממה שכתוב **עבדו את ה' בשמחה** (תהילים ק, ב'). ומה גם כי דבריהם בעצמם הם כסותרים זה את זה במה שסיימו ז"ל ואף על פי כן הלב שמח כו' כי אם הוא היה שמח וטוב לב לא היו עיניו מורידות דמעות.

אבל על פי המוזכר יצדק מאד, והוא כי רצו ז"ל להביננו עוצם הפלגת נסיון אברהם עליו השלום בדבר העקידה אשר בהעלותו על המזבח לא היה מצדד להמעיט ולהקטין אהבת בנו, אבל עוד בשלחו ידו לקחת המאכלת העיר את רוחו באהבה נפלאה ועזה וחמלה מאודיית על בנו יחידו יצחק, עד שעל ידי כן היו עיניו מורידות דמעה כנחל, אבל גבר וכבש האהבה הזאת עם מה שנתעורר לאהבת ה' יתברך עד שאף על פי כן הלך שמח לעשות רצון יוצרו. וזהו שסדרו ז"ל כמו שכבש אברהם אבינו את רחמיו מבן יחידו כו' הרצון לא שהקטין אהבת בנו והמעיט רחמיו ממנו אבל מאהבת קונו כבש רחמי בנו, והבן.

חלק כו

ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק. (כ"ב ד') מדרש: כתיב **יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו** (הושע ו', ב') ביום שלישי של שבטים וכו' של אסתר וכו', באיזו זכות? ר' לוי אמר בזכות של יום שלישי של אברהם שנאמר ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (פרשה נ"ו, א').

המאמר פלאי! והנראה בהבנתו עם מה שנעמוד תחילה על שאלת קדמונינו עליהם השלום בדבר העקידה, והוא מדוע יתייחס אצלנו הנסיון הגדול הזה לאברהם עליו השלום יותר מאל יצחק, וכמאמרנו בכל מקום כמו שכבש אברהם אבינו את רחמיו כו', והלא יצחק עליו השלום במה שהיה פושטו צוארו כשה לטבח לשלשים ושבע שנים, גדול נסיונו יתר מאד.

אבל הענין הוא עם מה שידענו כי האמנם כל שלמות קיום המצות הוא אך עם כונת הלב וחפץ הנפש והתשוקה הגדולה (על דרך שאמר דוד המלך עליו השלום **כי למצותיך יאבתי** (תהלים קי"ט. קל"א) עם כל זאת מכבר הסכימו חז"ל שכוונת הלב הוא אך למצוה ולא לעכובא כמו שכתבו ז"ל בזוה"ק (יתרו צ"ג) ואף על גב דלא מכוין זכאה הוא דעביד פקודא דמרא כו' עיין שם.

והנה רז"ל אמרו היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם (עירובין כ"ב, א') כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא זולת מפירות המצות אנו אוכלים בעולם הזה וכמאמר **אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו** (ישעיה ג', י') ובמדרש (ריש עקב): אמר להם הקדוש ברוך הוא מצות שאתם עושים מפירותיהן אתם אוכלים עכשיו אבל שכרו בעקב אני נותן לכם (פרשה ג', א'). והקרוב אצלנו לומר בענין קרן המצות ופירותיהם, כי מעשה המצוה ופעולתה תכונה על שם קרן, יען שהיא עיקריית המצוה וגוף הקרן, ועליה אמרו ז"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא וכמאמר המשורר **מה רב טובך אשר צפנת ליראיך** (תהלים ל"א, כ'). אבל ההידורים והקישוטים הנלוים אליה, רצוני טהרת הלב, וזכות המחשבה, והכוונות המעולות, והזריזות והמהירות, המה מתוארים על שם פירות כי אינם עיקריים וגופי המצוה, אף לא לעכובא כי אם יפרחו ויציצו על ידי האדם הלבוב אשר לבו נכון עמו לעשות קטורה באפיו יתברך מבכורות מזימותיו ומחלביהן, מטובם נאכל פה בעולם הזה. ממש על דרך סוחר הנוסע למחוז חפצו לוקח עמו צרור הכסף במספר כפי הצורך על סחורתו ומשפטו שלא להוציא ממספר הלז בהזדמן לפניו מחפצי שעשועים וכדומה, לקנותם עבור בני ביתו בלתי אם ירויח שמה איזה סך מה שלא עלה על דעתו ולא חשב עליו, כמו מחילוף מטבע וכדומה את זאת ימלא לבבו להוציא לשעשועי בניו. כן ממש גוף המצוה ועצמיית המעשה הוא הקרן, ממנו לא יגרע יתברך מאומה עבורנו בעולם הזה, אך כרב טובו יצפינו לתתו שמור באוצרו הטוב להשביענו מטובו בעולם שכולו טוב וארוך, אבל פרי המצוה, רצוני טהרת הלב והתשוקה והזריזות מה שהאדם פורה ומוסיף מדיליה את זאת יאציל יתברך להאכילנו בעולם הנוכחי.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה אברהם עליו השלום בצותו יתברך על אודות בנו להעלהו לעולה גם אם לא ישכים בבקר למעשהו רק בעצלתים ובבכי ילך, ובשעה שדרך בני אדם ללכת, עם כל זאת היה בידו עצמיית וגוף המצוה ופעולתה העיקרית, כי חפץ ה' עשה וכמו שהצענו. אבל אברהם עליו השלום עם לבבו הנאמן מצא עצמו להתחסד עם קונו ברב המהירות וגודל הזריזות, עד שהעיר השחר וחבש חמורו בעצמו וכמו שאמרו ז"ל אהבה מקלקלת השורה (פרשה נ"ה, ח') והלך שמח וטוב לב כהולך בחליל כאמרם ז"ל במדרש אברהם היה דומה כמי שמוליך את בנו לחופה הלא זה הוא ההידור והקישוט הגדול למצות ה' יתברך שמטובו אנו אוכלים בעולם הזה, אבל עצמיית מעשה המצוה וגוף הקרן קיים לעולם הבא כמדובר למעלה. אמנם יצחק עליו השלום לא ידע אתו מאומה מכל מה שסיבב אברהם בב' ימים הראשונים ומה בלבו ודעתו עד יום השלישי ששאלו **הנה האש והעצים** כו' עד **אלהים יראה לו השה לעולה בני**. ומעתה האף אמנם

עיקר הדבר מה שיצחק מסר עצמו בכל לבבו ונפשו לה' לעולה וזבח גדול יתר מאד מנסיון אברהם עליו השלום אבל אנו אין לנו להזכיר נסיונו כי מה ממנו נקח אם שכר מעשה המצוה ועיקריית הפעולה שמורה אתו יתברך לעולם הבא. אולם אברהם עליו השלום, הוא אשר הרבה עשות חסד בהידורי המצוה ופארותיה בשני ימים הראשונים, מפריו נאכל פה בעולם הזה. וזהו שהביא ז"ל על ביום השלישי וישא כו' כתיב יחיינו מיומים כלומר מב' ימים הראשונים שהלך אברהם עליו השלום לעקוד את יצחק, אבל ביום השלישי כלומר מה שפעל ביום השלישי שהוא קרן וגוף המצוה יקימנו ונחיה לפניו כלומר שמור אתו יתברך לחיים הנצחיים לעתיד לבוא, והבן.

ועל פי דרכנו נעמוד עוד על מה שאמרו ז"ל וירא את המקום מרחוק אמר ר' יצחק עתיד המקום לירחק מבעליו (פרשה נ"ו, ב'). והדברים נמשכים עם מה שהם ז"ל נתנו טעם במדרש על מה שנשתהה אברהם ב' ימים בדרך כי השטן עכב על ידו ועשה נהר לפניו (עיין עוד). ועדיין גם על טעמם מהצורך ליתן טעם כי לכאורה יפלא מדוע היה ביד השטן לעכבו, הלא ה' יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים אבל לפי המונח שכל ענין ועסק אברהם עליו השלום והשתדלותו וזריזותו עד בואו אל המקום המה יעמדו לנו לברכה, ולחיותנו כיום בגלות החיל הזה כי למחיה שלחו אלהים יתברך לפנינו.

והנה ה' יתברך היודע עתידות לנו, ולפניו היה גלוי אריכת זמן הגלות היתה עצתו לעכב אבינו עליו השלום בלכתו לעקוד את יצחק למען ירבה בעסקיו הנכבדים ויעשה פרי למעלה עד למרבה, כי בזה יפרה ישע לבניו אחריו מה שיספיק להם גם בהעטיף הזמן בשיארכו ימי גלותם, מה שאין כן אם היה הולך ובא אל המקום בשיעור הראוי. ועל כן אחר שהוסיף הוא יתברך להרחיב זמן הליכתו תצדק הוכחת הדורש האלהי הזה ר"י ע"ה כי עתיד השכינה לירחק מבעליו. והוא ממש כאשר יראה איש אחד ברעהו שהוא שולח שליח לאיזה מקום ורוצה לדעת אם המקום קרוב או רחוק ישים עינו אך על סך המעות שהוא נותן לו על הוצאות הדרך ולפי גודל הסך ידע ויבין כי רב הדרך ממנו.

חלק כז

וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט כו' (כ"ב, י'). גמרא: יתיב רב אחורי' דר' חמא ור' חייא קמי דרבי ויתיב רבי וקאמר מנין לשחיטה שהיא בתלוש שנאמר ויקח את המאכלת לשחוט. אמר לי' רב לר"ח מאי קאמר, אמר ליה וי"ו דכתיב באופתא קאמר, והא קרא קאמר, קרא זריזותיה דאברהם קמ"ל (חולין ט"ז, א').

והמאמר פלאי מה ראה ר"ח להמשיל דברי רבי לוי"ו דכתיבא באופתא. והנראה כי לכאורה יפלא על עיקר ההוכחה שהשחיטה היא בתלוש ממה שלקח אברהם המאכלת,

אולי לא כוון בזה מאומה להדר עליה דוקא רק נזדמנה לו שם ולקחה, אם לא שנאמר שירמוז בזה שבכוונה הקדים ולקחה מביתו לכך, אזי ההכרח לומר שהשחיטה אסורה במחובר. והנה ההוכחה על זה הוא מן הוא"ו ממלת ויקח שהוא הוראה על היפך העתיד לעבר, לומר מאז בצאתו מביתו הקדים ולקח המאכלת והכינה טרם היה צריך לשחוט. וזהו שרצה רבי עליו השלום במה שאמר מנין לשחיטה שהיא בתלוש שנאמר ויקח כו' וכוון להוכיח מאות וא"ו של ויקח וכדברינו. ועל זאת השיב ר"ח לרב תשובה נצחת, כי הנה הלא לעינינו הוא כי כל הפרשה מראשה ועד סופה נכתבה בווי"ן המהפכים מעתיד לעבר, כמו וישכם, ויחבוש, ויקח, וילך וכאלה רבים לא נעדרה עשיה אחת מלהיות בוא"ו המורה על זה ואם כן הלא נופל הדרש מן הוא"ו של ויקח את המאכלת (ואין כאן הוכחה שהשחיטה מוכרחת להיות בתלוש) כי אם כן כל המלות אשר המה בווי"ן מה תהא עליהם. אלא על כרחך מההכרח למצוא טעם המספיק על כולם, וגם מלת ויקח יבא בתוכם, ועל זאת אחז ר"ח חין מליצתו וא"ו דכתיב אאופתא קאמר. והוא כי הנה אם תראה רושם אחד על העץ או על הכלי הקרוב לומר שהוא נעשה לאיזה כוונה, אולם בקעת הנמצאת מלאה חריצות ורשימות מושכות קוין קוין (כמשפטה להיות מלאה חריצות מאז נבקעה מן העץ) ויבא אחד ויאמר על אחד מחריצותיה שהוא לאיזה כוונה הלא כל שומע יצחק לו, לאמר אם תבוא לתת טעם על א' על כרחך תתן טעם גם על כולם. וזהו שהמליץ ר"ח ע"ה וא"ו דכתיב אאופתא קאמר, ירצה הלא כל הפרשה כתובה עם ווי"ן המהפכים מעתיד לעבר והוא מפריד אחת מהם וקא דריש עליה, ועל דעתו מה יענה בכולם. ועל זה אמר לו רב והא קרא קאמר, אמר ליה קרא זריזותיה דאברהם קא משמע לן כלומר זה וכן כולם רומזים על זריזותיה דאברהם, אשר בכל מעשיו הקדים את אשר להיות ונזדרז להקדים את שהיה ראוי לו לאחר, כמו וישכם ויחבוש וכן כל פרטי מעשיו נתהפכו מעתיד לעבר כי הקדים המועד עם גודל זריזותו לבצע מעשה המצוה ופקודתה בכל פרטי מעשיה טרם יחייב חוק הזמן עליהם, והבן.

חלק כח

ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (כ"ב, י"ב).

הנה מכבר העירו המפרשים עליהם השלום כי לא יתכן על בוחן לבבות שיאמר עתה ידעתי. והשיבו על פי דרכם בקודש, וחלקי אמרה נפשי בהתרת הספק הזה על דרך קרוב. והוא עם מה שאמר החכם עליו השלום **אין אדם שליט ברוח** (קהלת ח', ח') הראה לדעת כי בשגם בעניני ועסקי הגוף החיוב על האדם לחזק בטחונו ולאמץ לבבו

ברב היחול והתקוה לאלהים יתברך, כמאמר המשורר **והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך** (תהילים ל"ז, ד') **השלך על ה' יהבך** כו' (שם נ"ה, כ"ג) ורבים כאלה, ואין על האדם להעלות על רוחו שום פחד ודאגת מחר. אבל לא כן הוא בעניני הנפש אשר עליהם אמר שלמה המלך עליו השלום **אשרי אדם מפחד תמיד** כו' (משלי כ"ח, י"ד) שזהו מוסב על מגורת הנפש, ועל זה אמרו רז"ל אל תאמין בעצמך כו' (אבות פרק ב') כי אין אדם שליט ברוחו לעשות טוב ולא יחטא. וכמה שידענו מאבותינו הראשונים עליהם השלום כמה פחדו ורעדו ויהי חתת אלוקים עליהם פן יתנו מגרעת בצדקתם ויסוגו אחור מרום מעלת מדרגתם. וכן מצינו בדוד מלך ישראל שאמר **לולא האמנתי לראות בטוב ה'** (תהלים כ"ז, י"ג) ובגמרא (ברכות ד') פן יגרום החטא. ומטעם זה אמרו ז"ל אין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם (בתנחומא פרשת ויצא).

אבל זאת ידענו ממאמרם ז"ל כל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה עדיין היא מוחזקת בידם (שבת ק"ל, א'), והן זה הוא אחד מהטעמים לה' יתברך במה שהוא נותן להצדיק נס להתנוסס, כי על ידי מה שהוא יעמוד על עצמו וימסור נפשו עליה הנה נכון לבו בטוח על ענין זה והדומה אליו שלא יעברנו כל ימי חיותו.

וזהו הענין באברהם עליו השלום שהרבה הוא יתברך בנסיוניו ומסר נפשו על כולם על כן אמר לו הוא יתברך עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, דיבר הכתוב על דרך לשון בני אדם כאשר יצא על אחד עוררים על איזה דבר אשר תחת ידו, אחר שינצחם ויכוף כאגמון ראשם אז יאמר עתה ידעתי כי הדבר שלי הוא. כן ממש כל ימי האדם על הארץ נופל עליו מלחמת היצר וכאמרם ז"ל אמר ר' שמעון בן לקיש יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו שנאמר **צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו** (תהילים ל"ז, ל"ב) (סוכה נ"ב, ב'). וכן מצינו אצל אברהם עליו השלום שאמרו עליו במדרש (ריש לך) ר' ברכיה פתח **אחות לנו קטנה ושדים אין לה** (שיר השירים ח', ח') אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה (פירוש: חיבר ותפר) את כל באי עולם וכו' קטנה שעד שהוא קטן היה מסגל מצוות ומעשים טובים, ושדים אין לה, לא היניקוה לא מצוות ולא מעשים טובים, מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה, ביום שגזר עליו נמרוד לירד לתוך כבשן האש. אם חומה היא נבנה עליה, אם מעמיד דברים כחומה יבנה עליה. ואם דלת היא נצור עליה, אם דל הוא במצוות ומעשים טובים נצור עליה לוח ארז וכו' אמר לפניו רבון העולמים אני חומה מעמיד אני דברי (פרשה ל"ט, ג'). אולם אחרי עמדו על כל הנסיונות אז אמר יתברך עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה כלומר עתה בטוח בו כל הטוב אשר בידו ויראתו הטהורה תעמוד לעד.

חלק כט

ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה[58] **ולא חשכת את בנך את יחידך כי ברך אברכך** כו' (כ"ב, ט"ז).

[58] ובמדרש (במקומו) נסיון עשירי הוא וקורא אותו הדבר הזה למדת שאם לא עמד בזה אבד את הכל, וגם על מאמר קח נא את בנך כו' אמרו כן (סנהדרין פ"ט, ב') בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש. באור זה כי העמים הבלתי יודעים מה מטהור לב הצדיק הזה, היה להם מקום לומר על הנסיונות כי עשה אותם בעבור ההבטחות ואעשך לגוי גדול כו' והיה ברכה, ונסיון של אור כשדים שלא היה בו הבטחה יאמרו כי עשה ע"פ שכל כמו שקיים כל התורה ע"פ שכל לבד, אבל מעשה העקידה אין מקום לומר שעשה ע"פ השכל כי הלא באמת הוא היפך השכל כי הלא נצטוה אל תשלח ידך אל הנער, וזהו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני. כלומר למעני עשית זאת לא מסבתך והשכלתך. ובמדרש עתה ידעתי עתה הודעתי לבריות כי ירא אלהים אתה רצונם לתקן מלת ידעתי שהוראתה לשון עבר, אם לא כי באמת הקב"ה ידע גם מכבר ומה היה לו לנסותו, אמנם מאמרו ית' כך היה בהנסיון הזה הודעתי לבריות את אשר ידעתי מכבר, וזהו יען אשר עשית את הדבר הזה כי ברך אברכך כו' אשר בההשקפה הראשונה לא ידענו מדוע דוקא בעבור הדבר הזה יגיע לו עוה"ז, אמנם הענין כך הוא כי התשעה נסיונות הראשונות אינם מבוררים לעיני הזולת כי עשה אותם למען שמו ית' באהבה רק הצופה נסתרות הוא לבדו יודע תעלומות ובוחן כליות ולב שלא עשה לתקות פרס, לכן ראוי לשלם לו שכרו ג"כ בדרך זה שלא יראה עין הזולת כמאמר מה רב טובך אשר צפנת כו' למען לא יהיה קטרוג עליו, אבל במעשה העקידה ראו כלם והגידו צדקתו והכירו שלמותו, נכון וראוי ג"כ לשלם לו שכר גלוי לעיני הרואים בעוה"ז שלא יהרהרו אחר מדת הדין, וזהו יען אשר עשית את הדבר הזה כי ברך אברכך.

הערה

ויש להמתיק הדברים עוד יותר ויתבאר מאמר ולא חשכת את בנך את יחידך ממני כי הנה מה שאמר לו הקב"ה בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה שלא יאמרו הראשונות אין בהם ממש, כוונתו יתברך היתה להגדיל עליו ענין הנסיון, לאמר לו ידעתי כי בני אדם אומרים כל הנסיונות הקודמים לא היה בהן ממש אחר שהצלתיך מכלם ולא נגע בך רעה, וזאת ידעת מתחילה דאית אלהא די יכול לשיזבותך, אבל אם יתברר שיצמח רעה מהנסיון לא היה עומד בו, על כן שמע בקולי וקח את בנך והעלהו לעולה וידעו הכל כי אתה מוסר עצמך למיתה גם אתה גם את זרעך. והרצון בהצעה זאת אם יעשה רק לצאת ידי הבריות שלא לקלקל הראשונות ושלא יפזרו כלם בצדקתו אז כאשר ישלח אליו מלאך לומר לו אל תשלח ידך אל הנער הי' מקום אל אברהם להרהר מה יאמרו הבריות עתה ודאי יאמרו שהיה חס על בנו יחידו וממילא לא נשאר לו מכל הנסיונות כי בהראשונות ידע כי יצילהו, אבל ענין רע לא יאבה לעשות למענו יתברך. אכן אברהם עם בר לבבו לא שת לבו גם לזאת ועשה כדברי המלאך ולא שלח ידו לבנו, אשר מזה מוכח שעשה הנסיון רק למען כבודו יתברך ולא לצאת ידי הבריות, וזהו אל תשלח ידך אל הנער כו' כי עתה כאשר לא תעשה לו מאומה ידעתי כי ירא אלהים אתה שאין אתה ירא רק מפני האלהים ולא חשכת את בנך את יחידך מלהקריב אותו רק ממנו ומסבתו מפני כבוד שמי, לא מפני מאמר הבריות, כי אם הבאת אותו לעולה מפני הבריות לא היית שומע לקול מאמר אל תשלח ידך אל הנער. ומעתה הראה אברהם אבינו עליו השלום בנסיון זה ב' ענינים א'. כי רצה לשחוט את בנו יחידו ב'. במה שלא שחטו ולא היה דואג על דברי הדוברים על צדיק עתק. וזהו יען אשר עשית את הדבר הזה הוא הנסיון השני מה שלא שחטו ולקח איל תמורו. וגם אשר לא חשכת את בנך ורצית תחילה לשחוט אותו, כי ברך אברכך ברכה כפולה ומכופלת.

לפום צערא אגרא מדי דברי בזה עלה על לבי באור נחמד על מאמר דוד המלך ע"ה הקם לעבדך אמרתך אשר ליראתך (תהלים קי"ט, ל"ח). דע כי הרמב"ם ז"ל בא ועשה פשר דבר בין התורניים עם דעת החולקים להכריע ואמר (בששי משמונה פרקיו) אשר במצות שכליות כמו גניבה גזילה טוב שלא יתאוה כלל כמאמר ואוהב חמס שנאה נפשו (תהלים י"א, ה'), כלומר אע"פ שאינו עושה. לא כן מצות שמעיות היינו שהמה רק דרך חוק אשר שמירת החקים מורים על יראתו את אלהים יתב' כמ"ש הספורנו על מאמר (קדושים) את חקותי תשמורו, כי ההוראה אל יראת אלהים היא שמירת החוקים, כי השומר מצות הנודעים בטעמם וישרם עליו לא יגיה אור ושביבי יראתו ואמונתו כי אולי הוא עושה כל אלה מסבת הערת שכלו ובינתו לבד, לא כן השומר את החוקים באין ספק נתעורר אל שמירתם רק מסבת יראתו ואמונתו וכמו שכתבנו בחבורנו על האגדה באור מאמר (סנהדרין קיא) לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק למי שלא קיים אפי' חוק אחד כי אחר שאינו חפץ בדבר שאין שכלו מחייבו זה יורה שאין בו יראת שמים ומה שהוא מקיים המשפטים הוא רק בעבור הסכמתו ושכלו לא מצד מורא את השם הנכבד (עיין ברית אבות דפוס ווארשא יו"ד א') לכן יפה שאל ואמר הקם לעבדך אמרתך אשר ליראתך

הנה מכבר העירו רבים מהמפרשים עליהם השלום על השנות קריאת המלאך אל אברהם פעמים, כי מה תתן או מה תוסיף קריאה השניה על הראשונה, גם מדוע יפקד בקריאה השנית מלת ממני. וכדי לבוא אל הענין נזכירה נא דבריהם ז"ל במדרש (פרשתנו): אל תשלח ידך אל הנער התחיל אברהם תמה אין הדברים אלא דברים של תמה אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, חזרת ואמרת קח נא את בנך, עכשיו אתה אומר אל תשלח ידך אל הנער אתמהה. אמר לו הקדוש ברוך הוא אברהם **לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה** (תהילים פ"ט, ל"ה) כשאמרתי קח נא את בנך לא אמרתי שחטהו, אלא והעלהו לשם חיבה אמרתי לך, אסיקתיה וקיימית דברי ועתה אחתיני' (פרשה נ"ו, ח'). וכלל הענין הוא כי האמנם חפצו יתברך היה באברהם שיעמוד על הנסיון הנורא ההוא להקריב בנו יחידו לפניו, עם כל זאת היה יקר דמו בעיניו כמאמר **יקר בעיני ה' המותה לחסידיו** (תהלים קט"ז, י"ז). אבל הנה שתי אלה אין מקום להם שיתקיימו יחדו כי אם רצה יתברך באברהם לנסותו אם ימצא לבבו נאמן בדבר הזה ההכרח הוא לחשוך את יצחק ולקפוד כאורג חייו, אולם אם היה באפשרי שיעמוד אברהם בנסיונו וגם יצחק יעמד חי לפני ה' אזי היה לו יתברך גיל ונחת על אודות שניהם. והדרך לזה הוא עם מאמר רז"ל חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (קידושין מ'). ובודאי אין כוונתם ז"ל על רעיון הלב שעבר עליו לעשות איזה מצוה שיהיה נחשב כאלו עשאה, וכאשר האריך בזה הרמב"ם ז"ל ואחריו, כל אדם משכיל ימשוך כי העברת הרעיונים מאפס ותוהו נחשבו ואינם פועלים מאומה, וכמליצת הנביא עליו השלום **העולה על רוחכם היו לא תהיה** (יחזקאל כ', ל"ב). אבל רצונם ז"ל על המחשבה וההסכמה ההחלטיית שגמר בדעתו לעשות המצוה וחפץ בה בכל לבו ומשתוקק לעשותה, וכבר הסב והתנועע אליה אך על ידי איזה מקרה נאנס ולא הספיק לעשותה, או אז מעלה עליו יתברך כאלו עשאה.

והן על דרך זה היה ענין אברהם בנסיון העקידה כי אם היה ענין העקידה ביד אברהם אבינו עליו השלום כמוכרח לעשותו באין מנוס ובלא רצון, עם כל זאת היינו יכולים לומר שעמד בנסיון ועשה מצות ה' יתברך גם שהיה כמוכרח ועומד כי לא פורש איך יעשה המצוה אם מאהבה או מיראה או מוכרחי בלא רצון, רק אם היה אברהם מוכרחי לא היה מקיים המצוה בלתי בעשותו המצוה בפועל כי אם לא בפועל אין בידו מאומה כי מחשבה לא היה לו שיהיה מקום לומר מחשבה כמעשה, והיה ההכרח לעשות על כל

היינו היה בעזרי לקיים המצות אשר ליראתך היינו לקיים החוקים אשר הוראתם על יראה כי במצות השכליות לא יתכן לבקש עזר כי במצות כאלה הלא ראוי לאדם שלא יתאוה כלל כמאמר הנזכר ואוהב חמס שנאה נפשו, לא כן בשמירת החוקים כבר אמרו אל יאמר אדם אי אפשי בבשר חזיר אבל אפשי ואפשי ואבי שבשמים גזר עלי.

פנים המעשה ואז היה יצחק נשחט ואבד צדיק מן הארץ. אמנם בנסיון זה ראה הקדוש ברוך הוא באברהם כחו הגדול שיהיה מעתה מקום יתקיימו שניהם, ביד אברהם תהיה המצוה בשלימות, וגם יצחק ישאר חי, כי אחר שהשמיעו יתברך מה הוא שואל מעמו כמה זירז את עצמו ואיך היה חרד על דברו יתברך לעשותו ברב המהירות והזריזות עד שהעיר השחר למהר ולהחיש מעשהו מרוב תשוקתו לעשות נחת רוח ליוצרו. ואחר כי ראה יתברך בלכתו מעדנות בשמחה וגיל כהולך למשתה בנו (וכמוזכר למעלה) ובידו מאכלת אש ועצים ועיניו נשואות וצופות על המקום אשר אמר אלהים בתשוקה נפלאה, ובבואו שמה ערך העצים והאש ועקד בנו כשה לטבח, ולקח המאכלת לשחטו וה' יתברך בהשקפתו כי נכון הדבר מעמו וממהר לעשותו קרא ואמר לו רב לך אל תשלח ידך אל הנער, כי כבר רצה אלהים את מעשיך ולמה עוד על חנם תחשוך מעתה בנך הרך והיחיד מעולם, יחיה לעבודת שמים.

וזהו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה כלומר כבר ידעתי וגלוי לפני תום לבבך ומה לך עוד עשות הדבר בפועל ולפגוע בהנער. וזהו דברי המדרש העלהו אמרתי לך אסיקתיה וקיימית דברי אחתיני', כלו' אין עוד מהצורך לדבר יותר כי כבר נשלם נסיונך בעבור המעשים שעשית עד הנה עם נקיון רוחך ובר לבבך. משא"כ אם לא היה אברהם עליו השלום מזרז עצמו חושים בתשוקות מאושרות כאלה, אך ילך בעצלתים ובבכי יבוא אל המקום ההוא ודאי לא היה נשלם נסיונו בלתי עדי עמדו על גמר מעשהו בפועל והיה מההכרח לחשוך את יצחק וכמדובר.

ועל זה הוסיף ה' יתברך לשלוח אמרתו שנית אל אברהם בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה, כלומר עמדת על הנסיון הזה והנה הוא בשלמותו, גם ולא חשכת את בנך את יחידך, כלומר גם את בנך יצחק לא חשכת מן העולם, ועוד הוא נשאר חי ושלם לפני. לכן לא אמר ממני כמו שאמר תחילה וזאת היתה לך על ידי אהבתך מצות בוראך מתשוקתך לקיים מצותיו בשמחה ובטוב לבב נחשב זאת למעשה, לא כן אם היית הולך בלא רצון רק כמוכרח לא היה נשלם המצוה כי אם במעשה בפועל. ואם הייתי אומר לך אל תשלח ידך אל הנער לא היה בידך מאומה לא מחשבה ולא מעשה, עתה המצוה עשית כמעשה בפועל, וגם יצחק נשאר חי על ב' אלה המשפט הוא כי יהיה שכרך כפול ומכופל, וזהו כי ברך אברכך כו'.

ועם דברינו אלה יתבארו דבריהם ז"ל (ילקוט במקומו): בשעה שלקח אברהם עליו השלום את המאכלת התקין הקב"ה שני כבשים אחד של שחרית ואחד של ערבית, וכל כך למה שבשעה שישראל מקריבין קרבנות וקורין את המקרא הזה צפונה לפני ה'

זוכר הקב"ה עקידת יצחק. אשר לכאורה לא ידענו ענין התיחסות הב' כבשים אל מעשה העקידה, גם מה עילת זכירת העקידה אל הקרבנות שיקריבו הם. וכדי לבוא אל ביאור המאמר נקדים דברי המשורר האלהי עליו השלום **לא נסוג אחור לבנו ותט אשורינו מני ארחך**, **כי דכיתנו במקום תנים ותכס עלינו בצלמות** (תהלים מ"ד, י"ט-כ'). ובההשקפה הראשונה הוא כפול הדברים במלות שונות ומשוללי המובן. ובגמרא: ר' אלכסנדרי בתר דמצלי אמר גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות (ברכות י"ז, א'). וכלל הענין הוא עם מה שידענו כי עיקר שלימות המצוה הוא בהצטרף אל המעשה מחשבה הטובה והטהורה וכוונות רצויות ומעולות. אך מרב טובו וחסדו יתברך הלא לקח מידינו גם מצוה הנעשית בלי טהרת הלב וזכות המחשבה (וזאת עלתה בידינו מעתירת חסידו יתברך דוד המלך עליו השלום **ומעשה ידינו כוננה עלינו** (תהלים צ', י"ז) וביארו ז"ל בספר הזוהר (יתרו צ"ג, ב') אפילו אי לאו תמן רעותא דלבא וכו' עיין שם) וכמו שמובא למעלה, גם אם אין להאדם רק המחשבה הטובה והסכמת הלב, והמעשה שלילה מאתו על ידי איזה סיבה כאשר יעידון ויגידון דבריהם ז"ל חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (קידושין מ').

והנה ב' חלקי המצוה (המעשה והמחשבה) להם ב' סוגי מפסידים והמפסיד המחשבה אין בידו להפסיד המעשה, וכמו כן המפסיד המעשה לא יפסיד המחשבה בלתי אם ב' המפסידים האלו יקבצו ויבואו יחדו, אזי כל אחד עושה את שלו ופועל פעולתו ועל ידי זה יהיה נפקד גם המעשה גם המחשבה. והוא כי מכבר ידענו אשר על הרוב אין ביד היצר הרע כ"א להפסיד טוב המחשבה וטהרת הכוונה אבל לא יפתה את האדם לעשות זר מעשהו, או לבלתי עשות איזה מצוה מהמצות, לאכול ביום הכפורים או חמץ בפסח, וכדומה. אמנה חלק המעשה אליה מפסידים אחרים אשר יניאו אותה, ומה גם כי מיום גלינו מארצנו אדמת הקודש חסרנו רבים מהמצות המעשיות התלויות בארץ, ותורת כהנים וכאלה, אשר דורש אין להם. גם קצתם נעדרו על ידי מניעת האפשרי ימי היותנו בארץ נכריה. ועל כן כעתה הלא שניהם כאחת יפגשו זה יצוד ציד המחשבה וזה ילכד המעשה, עד כי לא נשאר כל מאומה לפנינו. וזה שאמר ר' אלכסנדרי האלהי עליו השלום גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה כו' כלומר מסבת שניהם ערומים נותרנו מכל. וזהו שבא המשורר עליו השלום בקובלנא ואמר לא נסוג אחור לבנו (מוסב על חלק המחשבה וכוונת הלב) כלומר מצד עצמנו לא היה נפקד מאתנו זכות המחשבה וטהרת הלב, גם ותט אשורינו מני ארחך (ומלת לא, תשרת לשניהם כמו שכתב הראב"ע עליו השלום) כלומר בפועל כי גם שלילות חלק המעשה

גם היא איננה מצדנו ומסיבתנו. ואמר בטעם הדבר כי מפסידים רבים סבבונו המה יכלו לנו והמה היו בעוכרינו, האחד כי דכיתנו במקום תנים כלומר על אדמת זרים וזה הוא העילה לשתעדר המעשה, והב' ותכס עלינו בצלמות הוא היצר הרע (כמובואר במדרש ריש מקץ) הנמסך ברוח האדם לציד המחשבות.[59]

ומעתה יזהירו דברי הילקוט הנזכרים לעיל בשעה שלקח אברהם אבינו את המאכלת התקין הקב"ה שני כבשים, והוא עם הכלל הנאמן המונח אשר עיקר שלמות המצוה הוא בהשלמו לה ב' החלקים המחשבה והמעשה, ולא כן היה באברהם עליו השלום כי לא באה מחשבתו הטובה לידי מעשה בפועל בדבר העקידה. אי לזאת ראה יתברך והתקין ב' כבשים בלקחו את המאכלת, ממש על דרך כשיעשה אחד לעצמו בגד חדש ונשאר ממין סחורה ההיא כאמתים ושלש מדרכו שלא להפסידו אבל יצפינו ויתנהו שמור אתו עד כי יצטרך לעשות לבוש לאחד מבניו הקטנים, או אז יקח בחנות עוד מעט מזה המין ויצטרף גם הנותר מאז ויעלה לבגד שלם. כן הדבר בענין העקידה כי אברהם עליו השלום התקשט עצמו לעשות אותה עם עוצם תשוקתו וטהרת לבבו במחשבות מעולות לעשות רצון יוצרו יתברך (כמובא למעלה) אבל הוא יתברך עיכב על ידו מלבצע מעשהו ולהביאה אל הפועל. ולזאת היתה מחשבתו היקרה והמעולה הזו מרחפת ומעופפת על בלי מה כי לא נתנה אלהים לנוח על גמר המעשה. על זה ראה יתברך והכין מאז לבניו אחריו עבודת הקודש מעשי הקרבנות, והם גם כי מקוצר השגתם ודלת ערכם לא יהיה בידם לצאת ידי חובת המחשבה והכוונה הרצויה הצורך אליהם (כאשר הפליגו ז"ל בהם) הוא יתברך יצרף למעשי ידיהם מחשבת אבינו היקר אברהם עליו השלום ועל ידה תשלם עבודת קדשנו במחשבה ובמעשה ויחדו יכוננו.

וזהו בשעה שלקח אברהם את המאכלת התקין הקב"ה שני כבשים וכל כך למה שבשעה שישראל מקריבין קרבנות וקורין המקרא הזה צפונה לפני ה' זוכר הקב"ה עקידת יצחק כי בקריאתם צפונה לפני ה', בא הרמז הלא עם ה' הוא המחשבה המעולה הצפונה אתו וכמוס עמו מאת אבינו אברהם עליו השלום, על כן צפונו ישבעו בניו ויתרונו לעולליו אחריו. ולך נא ראה קורא ישר איך דברינו אלה יכונו יחדו לעומת המחברת מבעל המסורת (בפרשתנו) לשחוט ב' ויקח את המאכלת לשחט את בנו **לשחוט אליהם**

[59] וזהו שסיים על זה ואמר אם שכחנו שם אלהינו כו' הלא כו'. כלומר בא ליתן מופת חותך אשר מסיבתנו לא היה נגרע דבר, והעד - כי המצוה שהיא חופשיית מב' המפסידים האלה הלא היא שמורה ועומדת ביד כל אדם והוא מצות ידיעת אלהותו יתברך והאמונה בו, שאין בכח בשר ודם לשלוט על רעיון לב האדם המאמין והמכיר להפסידה ממנו, וגם מיצר הרע היא חפשיית כמו שאמרו ז"ל יצרא דעבודה זרה נכיס, ומזה יבחן כי כל המצות היו שלמים אתנו במעשה ובמחשבה לולא ב' המפסידים האלה. וזהו לא נסוג כו' ותט כו' והעד אם שכחנו כו' הלא אלהים יחקר כו'. והבן:

העולה (יחזקאל מ', ל"ט) והרצון כי ענין העקידה ימלא מעשי הקרבנות בשלמות הנרצה. ויצדק בזה מה שחסר הכתוב במלת לשחט בעקידת יצחק לכותבה בלא ו' על כי נעדרה השחיטה בפועל, ושם בשחיטת הקרבנות כותב לשחוט מלא ו' יען כי עבודת הקרבנות ושחיטתם מתמלאת ונשלמת בתכלית עם מחשבה טובה המצורפת להמעשה מסבת כי נגרע מעשה השחיטה בהעקידה. והבן.

עוד באופן אחר יתבאר מה שהכפיל הכתוב בקריאת המלאך אל אברהם פעמים ועל מה שחסר מלת ממני בקריאה הב', בשנעיר תחילה על שאלה אחת קטנה והיא עם המוזכר למעלה מהפלגת ששון אברהם בעקידת יצחק עד שאמרו במדרש היה דומה בעיניו כאלו מוליכו לחופה (ומה גם לפי דברינו (בקול יעקב באבל כבד) כי אברהם עליו השלום חשבה לטובה נפלאה מאת ה' יתברך יען כי כל ישעו וכל חפצו להעמיד תולדות היה אך להניח אחריו בן כמותו שימלא אחריו בעבודת שמים למען ינחת בו יוצרו ויען כי אין האדם בטוח בעצמו כל מספר שני חייו כמארז"ל אל תאמין בעצמך כו' (אבות ב') על כן כאשר צוה אותו אלהים קח נא כו' להקריבו לריח ניחוח לפניו יתברך שמח לבו ויגל מאד כי בשעה קלה ישיג תכלית הנרצה, מה שיכבד על האדם להשיג בכמה שנים). ואין כאן מקום לומר כי חס ושלום לא יחוייב לו שכר על מעשה העקידה בשכבר החליטו ז"ל לפום צערא אגרא (אבות ה'). וכבר זכר הרמב"ם ז"ל (בשמונה פרקים פרק ו') דעת התורנים עם שכנגדם מי הוא הראוי לקיבול שכר יותר אם החסיד המעולה שנפשו אותה מעודו לכל הטוב לפני אלהים, או המושל ברוחו וכובש את יצרו, וסמכו דעתם במאמר הנזכר לפום צערא אגרא.

ונאמר בהתרת השאלה הזאת האם אמנם המושל ברוחו ראוי הוא להרבות מתן שכרו לפי צערו הגדול המגיעו עד כי יעשה איזה מצוה מהמצות ויביאה מכח אל הפועל, עם כל זאת החסיד המעולה מעריך אותו יתברך לעומת המושל ברוחו על כל הפחות. ונבינהו בדמיון שר אחד היה צריך איש משכיל ומצליח להפקידו על אודותיו ועסקיו וכל יש לו בבית ובשדה למען יכלכל דבריו במשפט, ושידע לגדל ולדות מבהמות ועופות, ולאסוף תבואות, לצבור בר, ולחם ומזון, יין ושמן, וכדומה עד שלא יצטרך לקוח דבר מאחרים. ויתן השר מועצות בנפשו איה איפה ימצא איש מעולה כזה ואיככה ינסהו בכל אלה, ועלה על רוחו לשוט בארץ ולהתהלך בה אולי יזדמן לפניו איש כזה. ויהי בדרך במלון בבית אחד מהפחות הכפריים שאל ממנו לערוך לו שלחן מיני מאכלים ומשקים לרוב כמשפט השרים, ויעש לו כן ויאכל וישת וייטב לבו, ויהי בבוקר שאלו כמה הוצאת עבורי, וערך לו חשבון מכל דבר ודבר, מהעופות, ובשר בהמה, חמאת בקר, וחלב צאן,

יין ושכר, וכמוהם והעלה אותם בדמים, באמרו הן קניתי כל דבר מן השוק. ויסע השר הלאה ויט גם כן אל אחד הפחותים ללון שם ועשה לו כמשפט הראשון, וכאשר שאל אותו על סכום ההוצאות, השיבו מה אשאל מאת אדוני או מה אחשב אם לא הוצאתי מאומה, כי לא קניתי שום דבר מן השוק אך מעמל נפשי היה לי כל אשר שאלו עיניך, ובתבונות כפי עשיתי לי כל החיל הזה. השר בשמעו דברי האיש שמח לבו ויגל מאד, ויאמר אליו הלא אצלתי לך ברכה פקיד ונגיד תהיה על ביתי ועל פיך ישק כל הנלוים אלי, כי אותך ראיתי משכיל בתהלוכות עניני עסקי בבית ובשדה כאשר חפצתי. אחר כך אמר השר אל לבו הלמען אשר זה האיש הטיב עמדי במה שלא הוציא עליו מכספו יקופח שכרו, הלא נחת לי מזה יותר מן הראשון על גודל השכלתו ורוחב לב בינתו כי בכמוהו חפצתי, ואם כי אין אתי לשער על מה שמגיע לו בעבור לא הוציא מאומה, עם כל זאת למה יגרע הוא עוד מן הראשון אשר גמלתיו בכסף מלא כפי הוצאותיו, יבוא גם הוא ויטול שכרו על כל הפחות כסכום אשר לקח הראשון.

הנמשל כי האמנם הכובש את יצרו אשר נפשו מתאוה אל הפעולות הרעות ונכסף אליהם ומתנגד בפעולותיו אל מה שיעירוהו אותו כחותיו ראוי הוא לשכר גדול לפי צערו שמשיגו עדי יעשה אחת ממצות ה'. ולא כן החסיד המעולה הנולד בטוב אשר מעודו נפשו מתאוה לכל הטוב בעיני ה' עד כי יערב לו כל דבר גם מהקשות לקנותם קנין עצמי בנפשו, והיה הראוי להמעיט בשכרו עליהם כי על נקלה יעשה אותם בטוב לבב בלי עמל כבישת היצר. אולם הלא יערב לו יתברך וימתק לו עצת נפשו של החסיד ומעשיו ופעולותיו הרבה יותר מהכובש את יצרו, בגלל כן הקב"ה מעריכו נגדו לכל הפחות כי מדוע יגרע הוא ממנו ולמה יקופח שכרו בשגם לא טרח ועמל על עבודתו.

הוא הדבר באברהם עליו השלום בשגם הלך שמח לעשות רצון מצוהו ונפשו אותה לעשות מעשהו, עם כל זאת אין נגרע דבר מרב השכר הראוי בענין כזה לאיש אחר המושל ברוחו כי לא נופל הוא ממנו וכמדובר. ועל כן אחר שאמר לו יתברך אל תשלח ידך כו' כי עתה ידעתי כו' וכביאורנו למעלה, פרט לו עוד ואמר **בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה**, רצה לומר אתה עם אמון לבבך היה ערב עליך הדבר לעשותו ולא חשכת את בנך את יחידך, כלומר מפאת נדבת לבך הטהור ולא מצד ההכרח מה ששמתי עליך הדבר לחוק (אשר על כן לא סיים במלת ממני שהיה הוראתה כי אך למענו יתברך עשה הדבר) לזאת הנה שכרך אתך כי ברך אברכך כו', גם כי היה הדבר לאברהם עוד לטובה וחנות מאת ה' יתברך (וכמו שזכרנו בפתח דברינו) כי אך את זה חפץ ה' ואך בכזאת יתפאר וכנזכר לעיל.

ועם דברינו אלה מה ימתקו בפינו דברי המדרש (ריש חיי) למה נסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק לומר לך כי על ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה פרחה נשמתה ומתה. אשר לכאורה לא ידענו צורך הסמיכות בעבור הוראה הלזו, כי מה יתן ומה יוסיף דעת בזה. אבל לפי האמור אשר אברהם עליו השלום גם כי עליו היה דומה דבר נסיון העקידה כהזולת ממצות ה' במאזנים ישאו יחד, עם כל זאת ה' יתברך העריכו במתן שכרו נגד אדם אחר כמה תכבד עליו הדבר וכמה היה הצורך אליו לכבוש את יצרו והצער הגדול שהיה פוגעו בענין כזה. עתה הנה אל מי ידמהו ואל מי יעריכהו, כי מי כמוהו רחום ומי הוא זה שחננו ה' למאה שנה בבן יקר כיצחק, ומי כהחכם יתברך יודע פשר דבר להעריכהו מול שרה אם יצחק כי כמוהו כמוה, והיא בשמעה מבנה שנזדמן לשחיטה פרחה נשמתה ומתה מהפלגת הצער. ואם כן אם הצער הלז הסב כל כך על שרה אמנו להיותה בלתי מצטוית מאת ה', דון מינה כי גם אם היה מצוה יתברך לאדם הבלתי נלבב כמוהו ולא נאמנה את אל רוחו כל כך, גם אם היה עושה מצות ה' אבל בלתי ספק כי היה מרגיש הפלגת הצער ההוא והיה מהצורך לו לכבוש את יצרו ולסבול כל הצער ההוא בשביל לקיים מצות ה'. ובכזאת הוערך אברהם עליו השלום ועל זאת יורה הסמיכות להעריך ולהגדיל חפץ אברהם במצות ה' והפלגת שמחתו בה ואיך יערך שכרו. והבן.

עוד ביאור על זה בשום לב אל מה שנתברך פה **והרבה ארבה את זרעך** אשר מכבר ברכו יתברך בזה (פרשת לך) ושמתי את זרעך כעפר הארץ כו' וזולתו, ואם כן לברכה מה זו עושה הלום. ונקדים לזה מאמר רבותינו ז"ל (בילקוט יתרו) ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, אמרה כנסת ישראל רבון העולם כל מה שאתה מצוה אותנו כבר קיימו אבותינו כו' ולכאורה יפלא מה ראו ז"ל להוציא מלת נעשה מההוראה הפשוטה ולפרשנה על בנין נפעל כבר נעשה אתמהה.

ואחשוב כי גם הם ז"ל הניחו מלת נעשה על ההוראה הפשוטה, אבל הורו לנו בזה כוונה עמוקה כי הלא יש לשאול על עם בני ישראל איך מצאו את לבבם ואיך ערבו אל נפשם לדבר גדולות כאלה כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, מי לנו גודל מיעקב עליו השלום שנענש על אמרו וענתה בי צדקתי ביום מחר כמבואר ברז"ל וכמאמר אל תאמין בעצמך כו'.

אבל הבנת הענין הוא עם מה שידענו ממאמרם ז"ל מעשי אבות סימן לבנים ובמקום אחר מעשי אבות ירשו בנים. והוא כי מבואר במדרש בשעה שגדרה שרה אמנו את הערוה אצל אבימלך ממנה זכו כל בנות ישראל לגדור ערותן במצרים, וכן יוסף וכל

הקדושים אשר בארץ העמדו בנסיונות הקלו על בניהם אחריהם, וכעדות החכם **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') וכמאמר **חלקם בחיים** כו' עד **והניחו יתרם לעוליהם** (תהלים י"ז, י"ד) כלומר חלקם וכח זכות מעשיהם הוא נשאר ועומד בין החיים כי על נקלה ילכו גם המה לבטח ודרכיהם בנתיבות זו הלכו ובעקבותם הנודעו ועל דרך שזכות אבותם מסייעתם.

והוא מה שאמרו (במדרש שיר השירים) **שחורה אני ונאוה** (שיר השירים א', ה') שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי (פרשה א' ל"ה) כלומר לא היינו נחשבים מאומה במעשינו לולא שאבותינו הקדושים שפעת אור מעשיהם מתנוצץ בנו וזורח עלינו כי המה המציאו בנו פרי דרכם בקודש ומאז דרכנו סלולה לפנינו ועל נקלה נלך בה.

וזהו שרצו ז"ל בילקוט הנזכר לעיל כל אשר דבר ה' נעשה אמרה כנסת ישראל רבון העולם כל מה שאתה מצוה אותנו כבר קיימו אבותינו, רצונם בזה להביננו איך מלאו את לבבם להשיב כדבר הזה יען כי סמוך לבם ובטוח כי יהיה לאל ידם לקיים כל אשר ידבר ה' באמרם כל מה שאתה מצוה אותנו כבר קיימו אבותינו ובזאת כבשו הדרך ויסולו המסלה לפנינו כי מעשי אבות ירשו בנים וכמדובר. ואולי זהו הרצון במאמר רז"ל ההוא צדוקא דחזיא לרבא כו' אמר ליה עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו ברישא איבעיא לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו, אמר ליה אנן דסגינן בשלמותא כתיב בן **תומת ישרים תנחם** (משלי י"א, ג') (שבת פ"ח, א') כלומר תומת הישרים (המה האבות) תנהל את בניהם בדרך אשר דרכו בה.

והוא הענין בנסיון העקידה כי אין לנו לחשוב אשר אך לבעבור נסות אותו בא אלהים כי אל דעות ה', אבל רצה באברהם עליו השלום בכל הנסיונות אך למען יכין צדיק ויניח יתרונו לבניו אחריו וכנזכר לעיל. וזהו המרומז במה שאמר לו יתברך עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, הרכיב המאמר מהוה והעבר כי מלת ידעתי הוראתה מכבר ידעתי להורות מה שעשית עתה אנכי ידעתיה מאז (וכמו שפירש השר אברבנאל) והיה הנסיון בזה אך למותר, אבל הרבה טוב פעלתי בזה לבניך אחריך ולמענם הסבותיך לכל אלה.

וזהו בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה כו' כלומר האמנם למעני לא היה הצורך לנסות אותך כי רואה אנכי וידעתי את אשר עם לבבך, אולם עיקר תועלת הנסיונות הוא לבעבור בניך אשר יקומו אחריך, והוא אך עם מה שעשית בפועל לא כן עם בר לבבך בלעדי המעשה לא היית פועל מאומה לבניך. וזהו יען כי עשית את הדבר הזה כלומר בפועל, כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך וכדברינו.

חלק ל

וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (כ"ב, י"ג). מדרש: מהו אחר אמר ר' יודן אחר כל המעשים ישראל נאחזים בעבירות וכו' אחר כל הדורות ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות וסופן ליגאל בקרנו של איל (פרשה נ"ו, ט').

וכדי להבין תכלית כוונתם ז"ל במה שאמרו נאחזים בעבירות כו' נקדים לבאר דברי המשורר עליו השלום **אשמעה מה ידבר האל ה', כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו** (תהלים פ"ה, ט') עד גמירא. דע כי האדם הוא מורכב מגוף ונפש והבורא יתברך מאז חברם יחד ראה והכין להם מזון ומחיה, הנאות לכל אחד לפי תכונתו, הגוף יהיה ניזון מאכילה ושתיה וכמוהם, והנפש מלחם אבירים תאכל, מזון הרוחני והוא: התורה, והמצוה ומעשים טובים כנודע. ולמען הרגיע אותם ולא תהיינה מורת רוח זה לזה כי מה שיבקש האחד הוא ענין מתנגד אל השני (כי הנפש זה דרכה בקודש לשקוד על התורה והעבודה וקרבת אלהים לה טוב, והגוף יאהב אך ענינים זרים מאכול ושתות ותענוגות בני אדם), היודע פשר דבר, הפליא עצה לשתף עם מזון הגוף ופרנסתו ומחייתו רבים מהמצות כמו קנין בתים ושדות בהם גופי תורה הנודעים, החרישה והזריעה, נעמסים בלא תחרוש בשור וחמור כו', כלאי זרעים, כלאי הכרם וכאלה, הקצירה והבצירה במתנות עניים, תרומה, מעשר, חלה, ובזאת עד כי יתן האדם אוכל לפיהו ימלא ידו בתורה ומצות לרוב, ומעט מן הלחם אשר יאכל הוא בלול ומעורב עם תורה ומצוה וכמליצת המשורר עליו השלום **ותורתך בתוך מעי** (תהלים מ', ט'). ועל ידי כן הגוף והנפש לקחו ערובתם גם יחד זה באכלו מחלב הארץ וטוב שמנה והנפש מקדושת הלחם והמזון הרוחני.

והיה ענינם ממש על דרך עיר קטנה שהיו בה ב' עשירים קציני עם והיה המחלוקת רב ביניהם ואנשי עירם היו נמשכים מחציתם אל האחד וזולתם אל השני, ועל ידי כן היו מרבים ריב ומדון עד מאד, והיה שם איש אחד חכם ומבין ורצה לעשות שלום ביניהם, ועלה על רוחו לקרב אותם על ידי בן ובת אשר להם כי בשיתחתנו ביניהם בתו יקח לבנו יהיו אהובים ושלמים זה עם זה כרע כאח.

כן הדבר בהאדם אשר עשה אלהים המתואר עיר קטנה (במדרש קהלת) ואליו שני שליטים והם התאוה והשכל וירגנו באהליהם וינצו שניהם, והעושה שלום עצתו אמונה לקרב אותם לאחדים, וערך להם ערך לחם הטוב והנאות לשניהם למען הפיק שלומם וטובתם. וזהו אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו כו' רצה לומר הוא יתברך ידבר שלום אל עמו לבל יריבו הרוח והגויה לנצח, ובל ישובו לכסלה במה שהנפש

תמצא ערובתה עם שפעת מזון הגוף ומחיתו. ואמר אך קרוב ליראיו ישעו כו' (עיין קול יעקב קהלת על מאמר הגדלתי מעשי בניתי לי בתים כו') חסד ואמת נפגשו כו' כלומר חסד ה' (המה טובות הגוף) יפגש את אמת ומשפט עמו ועל ידי כן צדק לפניו יהלך כו' כלומר התורה והמצוה המשותפת בצרכי הגוף יהלך לפניו ועל ידי כן הגוף והנפש יחדו ירונו חלקם.

אמנם כל זה היה מלפנים עת ישבנו בארצות החיים על אדמת הקודש איש תחת גפנו ותחת תאנתו חוברו יחדו אל עמק שוה חיות הגוף ומזון הנפשי, יען כי בכל מוצא מזון הגוף ופרנסתו נתקיים חלק רב מהתורה והמצוה כנזכר לעיל והיו הגוף והנפש שלמים ושקטים זה עם זה. מה שאין כן עתה עלינו אומר המקונן **ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה** (איכה ג', י"ז) כלומר למן היום נשנו אלהים הטובות הראשונות ההיה לנו בארץ ישראל, מאז אין שלום לנפש האדם וריב לה עם הגוף כי מה שיבחר הגוף הוא כמו שער בנפש. וכמו שאמר הנביא **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים** (יחזקאל ד', י"ג) כי זה לחמנו מגואל הוא כי בטרם ישיגנו האדם לא יחדל פשע מהאונאה והשגת גבול וכדומה, וכל עמל האדם לפיהו ונפשו עליו תאבל כי עסקיו ועניניו כולם המה לשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם. וזה שאמר הנביא **כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלוקים בארץ, אלה וכחש ורצח וגנב ונאף פרצו ודמים בדמים נגעו** כו' **כרובם כן חטאו לי** (הושע ד', א'-ב'-ז') כלו' לפי מרבית עשרם כן תרב חטאתם. וזהו שאמר הלאה **חטאת עמי יאכלו** כלומר כמו בהיותנו על אדמתנו לא היינו אוכלים לחם עד היינו מקיימים חבילות מצות, כן עתה להיפך אוכל פיהם בלול ומעורב בחטאים, ומן הקשות הוא על האדם לעזוב דרך רע הלזה אם רב אוכל יצא ניר החמס והעול.

והוא ממש על דרך מריש הגזול ששקעו בבנין שהוא קשה להשיבו לבעליו כן החטאים המה כעתה העמודים והמכונות אשר טרפנו ומחיתנו נשען עליהם כל משען לחם כו'. והוא מה שאמר **מאנה לנגוע נפשי המה כדוי לחמי** (איוב ו', ז') ירצה כי כמה הרחקות וגדרים גדרה התורה הקדושה להבדל ממעשקות, והונאות, והסגת גבול, ושנאת אחים, וכדומה. והנה עתה בעונותינו הרבים כל מעמד מחיתנו הוא עומד עליהם. וזהו מאנה כו' המה כדוי לחמי כלומר יעריכו לי שלחני וכפירש רש"י ז"ל.

וזהו שרמזו ז"ל במדרש שלפנינו מהו אחר, אחר כל הדורות ישראל נאחזים בעבירות כלומר אברהם עליו השלום נשא עינו ולבו וראה למרחוק הוא הדור האחרון שיהיו עמוסים בכובד החטאים ונטל העונות ובחבלי חטאתם ימשכו ויעלו שבר רעבונם

ולא יהיה בידם להשליך נעלם ולנתק מוסרותם. וזהו נאחזים בעבירות כלומר נאחזים ונשענים עליהם, ועל ידי כן ומסתבכים בצרות וסופן ליגאל בקרנו של איל במהרה בימינו אמן.

חלק לא

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' יראה (כ"ב, י"ד).
הנראה בזה על דרך המוסר על פי מה שאמרו ז"ל במדרש (פרשתנו) מלמד שהראה לו הקב"ה בית המקדש חרב ובנוי שנאמר שם המקום ההוא ה' יראה, הרי בנוי. היך מה דאת אמר **שלש פעמים בשנה יראה** (דברים ט"ז, ט"ו). אשר יאמר היום בהר ה' הרי חרב שנאמר **על הר ציון ששמם** (איכה ה', י"ח) ה' יראה בנוי ומשוכלל לעתיד לבא כענין שנאמר **כי בנה ה' ציון נראה בכבודו** (תהילים ק"ב, י"ז) (פרשה נ"ו, י'). והוא כי אברהם עליו השלום צוה עלינו וזירז אותנו אשר בכל עת וזמן חורבן הבית יהיה עיקר מגמתנו בתפלתנו, והזכרתנו לפניו יתברך עקידת יצחק אך על בית ה' החרב והשמם. ממש כהנותן דבר יקר הערך לצעירי הילדים יצום ויאמר להם ראו והתבוננו מאד ביקרת הדבר השמרו לכם פן תחליפו ותמירו אותה בהבלי חמודות מדומות, זולת אם כבר יהיה לכם ההכרח למוכרה תקחו מחירה דבר המשובח והמועיל.
כן אברהם עליו השלום אחרי אשר בצע מעשה העקידה פלל לפניו יתברך שיזכור עקידת יצחק לזרעו אחריו ויהיה עפרו נראה תמיד על גבי המזבח כמבואר במדרש.
וזהו ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה מורה על דברינו, ואותנו צוה אשר יאמר היום בהר כלומר בעת חרבנו שנדמה להר (במדרשם) ה' יראה כלומר אך אל הבית הזה יהיו עיניכם ולבכם כל הימים כשתזכרו לפני ה' יתברך מעשה העקידה ולא תשמשו הזכרון הנכבד הזה ולא תפסידו אותו על ענינים זולתיים.

חיי שרה

חלק א

ויהיו חיי שרה כו' **ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר גר ותושב אנכי עמכם** (כ"ג, א).
הנה מכבר העירו ז"ל אם גר אינו תושב ואם תושב אינו גר.[60]

[60] ורבותינו ז"ל (במדרש) אמרו: אם תרצו הריני גר ואם לאו מארי ביתא, שכך אמר לי הקב"ה לזרעך נתתי את הארץ הזאת. וראוי לבאר מציאות דבר זה איך תלוי בזה אם ירצו אז אברהם רק גר ואם לא ירצו אז הוא תושב, אבל הדבר יתבאר מאד עפ"י משל לאחד שהיה לו בית חומה נשגבה והעלה בדעתו לעקור דירתו מעיר מושבו ואת ביתו נתן לאיש ידוע וכתב ונתן בידו זכות שהבית הוא שלו, ובתוך המכתב הזה היה רשום כל זכות ויפוי

והקרוב בזה לדעתנו כי רצה הכתוב להביננו חכמת דברי אברהם עליו השלום איך צרופה אמרתו מאד אשר גם במקום הראוי לשנות מפני השלום שמר לשונו ונצר על דל שפתו בל ידבר דברים שקרים. אבל השכיל פיהו לדבר מאמר הנושא ב' פנים ובזה נתן מקום להשומע לטעות בדבריו ולחשוב את הרצוי בעיניו. ולמה שדעתו נוטה ואתו עמו כוונה אחרת וגם אליה ירמז מלתו, והוא הנרצה במאמר שמואל אל שאול **קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום, ונתנה לרעך הטוב ממך** (שמואל א' ט"ו, כ"ח) וכאשר העלה אותו שאול בבעלת אוב שינה את טעמו ואמר **ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד** (שם כ"ח, י"ז). ובמדרש (ריש אמור): אמר ליה ולית הללו מלין קדמייתא דהוית אמר לי, כד הוית גבי הוית אמר ונתנה לרעך הטוב ממך, וכדון את אמר לי לרעך לדוד, אמר ליה כד הוינא גבך הוינא בעולם דשקר והוית שמיע מני מלין שקרין דהוינא דחיל מינך דלא תקטלנני, וכדון דאנא בעולם דקושטא לית את שמיע מני אלא מלין דקשוט (פרשה כ"ו, ז'). ומהראוי להתבונן בדברי המדרש א'. מה ראה שאול לשאול את שמואל על שנותו הלשון שאמר קודם כי מה יוסיף דעת ההבדל שבין שתי הלשונות ב'. מה שאמרו בתשובת שמואל כד הוינא גבך בעלמא דשקר הוית שמיע מני מלין דשקר, הלא מהראוי היה שיאמר אמינא לך מלין דשקר, כי שמיעת השומע הוא דבר הנמשך אך מדברי המשמיע ואם המדבר ידבר אמת ישמע גם השומע אמת ואם המדבר ידבר שקר ישמע גם השומע שקר. וכמו כן מה שסיימו ז"ל וכדון לית את שמיע מני כו' גם כן היה מהראוי לומר לא אמינא לך.

אמנם הדברים מובנים פשוט עם מה שהנחנו, והוא כי בעת מאס ה' יתברך בשאול ממלוך על עמו באין ספק כל ישעו וכל חפץ שאול היה אשר יונתן בנו ישב על כסאו והוא ימלא אחריו ולא תכרת המלוכה מביתו (וכענין שאמר אל יונתן **כי כל הימים אשר**

כח כמשפט הכתבים הנעשים לקיום הדברים, רק בתוך הדברים היה כתוב תנאי שלא יהיה עז פנים, והאיש הזה נתן לו את הבית ואת הכתב והוא נסע אל אחת המקומות וישב שם כמה שנים, ויהי באחרית הימים נתן דעתו לשוב לשבת בעיר מולדתו, ויסע ויבוא אל העיר הזאת ויסר אל בית חומה שלו ויהי כי ישב שם ב' או ג' שבועות היה קשה בעיני האיש הנ"ל, ויאמר אליו אמור אמרתי אך יום או יומים תתארח אצלי והכנסתי אותך לביתי ועתה מה לך פה, ויענה ויאמר הלא זה ביתי אשר בניתי לי, ויאמר אליו הלא בחזקת היד אהדוף אותך חוצה כי הבית שלי הוא, עד כי בא הדבר לפני ב"ד ויאמר השופט להביא לפניו הכתב אשר לו על הבית הזה וירץ והביא את הכתב לפני ב"ד ויאמר הזקן קראו נא היטב את הכתב אשר נתתי לו, ויהי הם קוראים את הכתב וזה עומד וצועק על הזקן, אז אמר אליו השופט כבר אין לך זכות בבית הזה כי כן כתוב בו בתנאי שלא תהיה עז פנים ואין לך עז פנים גדול מזה כי מה הוא מבקש רק מקום ללון להשלים ימיו וזה עשה עמך טובה גדולה להנחיל לך נחלה גדולה ורחבה ואיך תעיז נגדו כל כך א"כ צא אתה מן הבית והוא הוא הבעה"ב. הנמשל גם כי הקב"ה החליט את הארץ לאברהם ואמר לו לזרעך נתתי כו' עכ"ז נתן זכות אל הכנענים לשבת בארץ ואמר לאברהם ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמורי עד הנה א"כ יפה אמר אברהם אני מבקש מכם רק דבר קטן תנו לי אחזת קבר עמכם כו' ואם תרצו הנה אתם אנשים ישרי לב ואני רק גר, ואם לא תרצו הלא אתם עזי פנים וכבר נשלם עון האמורי ואני מארי ביתא. והבן.

בן ישי חי על האדמה לא תכון אתה ומלכותך (שם כ', ל"א)) ומה גם כי ימר לו מאד אם תנתן המלכות לדוד. אשר על כן שמואל עליו השלום בבואו אל שאול להגיד לו מה דבר ה' היה ירא וחס להזכיר לו שם דוד כמו שזכרו ז"ל במדרש הנזכר לעיל, לכן הניח לו מקום לטעות בדבריו והוא במה שאמר לו קרע ה' כו' ונתנה לרעך הטוב ממך, ושאול עליו השלום היה אומר בלבו כי באור המאמר הטוב ממך, הטוב בעיניך. ועוד בידו לבחור את הטוב והישר בעיניו להמליכו תחתיו, ועל כן היה בדעתו כי ימליך את יהונתן בנו. מה שאין כן ההוראה האמיתית במה שאמר הטוב ממך היה כמוס עמדו במצפון לבו היינו הטוב יותר ממנו, או כי מעלת וזכות דוד להמליכו היה בעבור שהיה נרדף מפני שאול ולא השיב לו גמול, כמאמרם ז"ל דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב"ה בדוד (ויקרא רבה כ"ז). וזהו הטוב ממך שהוא טוב מסבתך מפני שאתה רודפו והוא נרדף ממך. אבל אחר כך כשהעלהו על ידי בעלת אוב אז דעת שפתיו ברור מללו במאמר ויקרע ה' כו' ויתנה לרעך לדוד, ולא נתן לו עוד מקום לטעות בדבריו, וזהו שאמר לו שאול כד הוית גבי הוית אמר ונתנה לרעך הטוב ממך וכדון את אמר לי לרעך לדוד, אמר ליה כד הוינא גבך בעולם דשקר והוית שמיע מני מלין שקרין, רצה לומר אני דברתי ולא שניתי כמאז כן גם היום, אבל בחיי נתתי לך מקום לטעות בדברי ולחשוב בהם באור שקר. וכמו שמצאנו בגיטין רב כהנא אמר לו (לעכו"ם) שלמא למר ולשון רש"י ז"ל ולא היה מתכוין לברכו אלא לבו היה לרבו (גיטין ס"ב, א'). אך עתה אנכי בעלמא דקושטא לית את שמע מני אלא מלין דקשוט, כלו' אך היום הנני אומר לך דברי באר היטב לבלתי העלים תכלית רצונם כאשר היה עם לבבי מאז. (ועיין מה שכתבתי עוד בזה בפרשת אמור).

והוא הדבר בעניננו כי אברהם עליו השלום בדברו עם בני חת לא היה יכול לומר גר אנכי, כי כבר הבטיחו יתברך ירושת ארץ, וגם היה ירא על נפשו לומר תושב אנכי, על כן גלל על שפתיו דברי נכבדות ונתן להם מקום לטעות בהם במאמר גר ותושב אנכי עמכם, שהרצון אני ואתם מכונים גר ותושב, והם ישמעו ויבינו כדעתם שהמה התושבים ואברהם הוא הגר, והאמת היה אתו שהמה הגרים והוא התושב, כי לו הארץ כהבטחתו יתברך רק אמר להם דברים משתמעים לתרי אפי אשר בין שניהם א' גר וא' תושב.

וזה יהיה הנרמז במאמר הכתוב **כי גרים ותושבים אתם עמדי** (ויקרא כ"ה, כ"ג) והוא עם מאמר חז"ל העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (אבות פרק ד' משנה כ"א). כי כל ימי האדם בארץ הוא כגר בארץ נכריה וכאורח נטה ללון וכמאמר **גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך** (תהלים קי"ט,

י"ט) כלומר כל עיקר הווייתי בעולם הוא כגר בארץ לא לו ואך למען אקבוץ על ידי תורה ומצות כדי לבוא אתם לעולם הבא, ולכן אחלי אל תסתר ממני מצותיך. ועל כן החיוב כי האדם ישליך אחרי גוו כל עניני ועסקי העולם הזה ויהיה תורתו קבע ומלאכתו עראי. ואולי זה רומז הכתוב והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ (ויקרא כ"ה, כ"ג) כלו' גם מה שהכנסתי אתכם לארץ ישראל לא שתהיה אצלכם לצמיתות כי אם למען היות לכם מקום המוכשר לקנין השלימות במספר הימים אשר אתם גרים בארץ, ולא שתשימו עניניכם ועסקיכם בעולם הזה בקביעות כמעשה התושב והעושה בשלו. וזהו שסיים ואומר כי גרים ותושבים אתם עמדי כלו' בין שנינו אחד גר ואחד תושב כי בשנהיה אנחנו בבחינת גרים בארץ ויהיה מלאכתנו עראי אזי יהיה הוא יתברך בבחינת התושב, כי תורתו הק' ומצותיו יהיו אצלנו עיקריים ועניני קבע וההיפך בהיפך וכמאמר הכתוב **אם תלכו עמי בקרי** (ויקרא כ"ו, כ"ו).

חלק ב

שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו (כ"ג, ו'). מדרש: **יפיפית מבני אדם הוצק חן** (תהילים מ"ה, ג') זה אברהם נתיפית בעליונים שנאמר **הן אראלם צעקו חוצה** (ישעיה ל"ג, ז') נתיפית בתחתונים שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (פרשה כ"א, ה').

הבנת המאמר הוא עם הנודע, כי הכבוד והיקר הראוי לאדם מעולה ונכבד יחוייב לו כפי איכות יקרותו ותכונתו, מדותיו המאושרות, ולא לפי יתרונו על סביביו לבד, וכאשר רמז החכם עליו השלום בקוצר דברים **לפי שכלו יהולל איש** (משלי י"ב, ח'). וקח לך דוגמא מגדול הדור אשר מעודו היה רב ומורה בעיר גדולה רבת עם, ולעת זקנתו שבתו יתן בעיר קטנה ואנשים בה מעט, אם יתארח שמה אחד וישאל עליו ועל אודותיו בשיענהו אחד מתושבי העיר לאמר הלא זה הוא נשיא עירנו מורה דרכנו, הנה בשגם מגמתו לספר בשבחו ובפיו יתן אומר כבוד, עם כל זאת הלא באמת הוא פוחת כבודו הרבה כי לפי יקרותו ורוחב לב בינתו אין מעצור לו להיות רב ומורה בקהל רב בעיר גדולה מלאה חכמים וסופרים, אבל מהצורך אליו להשיב אל השואל לאמר הלא זה הוא רב ונשיא עיר גדולה אך לע"ע הוא יושב בתוכנו.

והוא הדבר ממש בבני חת ברצותם להפליג שבח אברהם עליו השלום אשר לא זאת לבד שהוא עולה על גביהם בהדרת מדותיו ומעשיו הטובים אבל עוד הוא גבוה מעל גבוה, המליצו ואמרו נשיא אלהים אתה בתוכנו, כלומר נשיאותך ורוממותך רב ועצום מאד גם אם תעלה במעלות בני עליה גם שם לך יד ושם טוב להיות נשיא ורם יתר מכולם, וזהו נשיא אלהים אתה בתוכנו, כלומר אך כעתה הנך בתוכנו. וזהו שביארו ז"ל ההא

הוא דכתיב יפיפית מבני אדם כלומר נעלית מתואר היופי הנערכים בו בני אדם. ומלת יפיפית ענינו על דרך ירקרק או אדמדם, שהרצון בהם ירוק מן הירוק, אדום מן האדום, כן יפיפית יתבאר הנך יפה מן היפים עד כי אין ערוך אליך ביופי וחשיבות הבשר ודם, וזהו יפיפית מבני אדם. וזהו שהמליצו ז"ל נתיפת בעליונים כלומר יפיך ויפעתך הוא גם בעליונים שנאמר הן אראלם צעקו חוצה וזהו נתיפית בתחתונים שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו וכנזכר לעיל.

עוד יתכן בזה עם מה שנזכיר עוד מדרשם ז"ל נשיא אלהים אתה בתוכנו מלך את עלינו נשיא את עלינו, אלוה אתה עלינו (פרשה נ"ח, ו'). והוא שהמה אמרו לו מה לך לקחת אחוזת קבר במחיר הלא אך לך המלוכה, ונשיא אתה עלינו, מלך אתה עלינו, על כן במבחר קברינו קבור כו', כלומר בידך לבחור גם במבחר קברינו, ואיש ממנו לא יכלה כו' כי כן הוא משפט המלך מאת העם **את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתכם הטובים יקח** (שמואל א' ח', י"ד). ובזה יצדק מה שאמרו נשיא אלהים אתה בתוכנו בהקדים מאמר הנביא על נבוכדנצר **שבעת קלון מכבוד** (חבקוק ב', ט"ז) אשר לכאורה לא ידענו איככה ישבע אדם קלון מכבודו, ונזכיר עוד מאמר החכם **כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון** (משלי ג', ל"ה). וכלל הענין בזה הוא כי ידענו שיש ב' סוגי מכובדים, רצוני מכובדים בעיני הבריות מסבות הפכיות כי יש מכובד מפאת רוב שלימותו וחכמתו ויראתו את ה' וטוב לבו עם אנשים. ויש מצד היותו איש רע ובליעל, מעיק לבריות על כן בני אדם יראים ממנו וחרדים על דברו, ומכבדים אותו, למען לא יעשה עמם רעה וידרוש שלומם וטובתם. והנה ההבדל בין ב' המכובדים האלו הוא כי המכובד מסבת מעלותיו ומדותיו הנה הכבוד הרב המושג לו יעיד על גודל יקר ערכו, וכל עוד שיתכבד ביותר יבחן (לעיני הרואה בכבודו) יקרותו וחשיבותו בחכמתו וצדקתו. מה שאין כן המכובד והוא מסוג הב' כי כל עוד שיראה בכבודו ישכיל לדעת זדון לבו ושאט נפשו כי ברע הוא. וזהו כבוד חכמים ינחלו כלומר אצליהם הכבוד בבחינת נחלה כי מפאת יקרותם ואושר מעלתם יחוייב אליהם הכבוד בהחלט (והוא שרצה ע"ה במלת ינחלו, שהוראתה לעתיד כי כל עוד שירב כבודם יהיה הוא הסבה ליתן ולהוסיף עוד ביקרם יתר מאד, כי הרואה בכבודם יוכיח על רוב צדקתם ותום דרכם) וכסילים מרים קלון כלומר הכבוד וההתנשאות שמשיגים מבני אדם הוא נהפך אליהם לבוז, וכבודם ימירו בקלון כי על ידי השגת כבודם תגלה רעתם בקהל וכנזכר לעיל. ופירוש הפסוק כך הוא: כבוד חכמים ינחלו הכבוד אשר נותנים אל החכמים יהיה להם לנחלה, וכסילים פירוש אבל אם נותנים כבוד לכסילים הכבוד הזה מרים עליהם קלון, כי יהיו על ידי זה ללעג

ולקלס. וזהו שהמליץ על נבוכדנצר אשר עם זדון לבו הכביד עול סבלו על פאתי ארץ, אומר בו שבעת קלון מכבוד, ומבואר כדברינו.

ומעתה היטיבו אשר דברו בני חת את אברהם לאמר לו מלך אתה עלינו ובחר לך ממיטב אחוזתנו כי לך הארץ וכנזכר לעיל. ולמען לא ידומה כי זרועו מושלה לקחת בחזקה את אשר יבחר ואת שייטב בעיניו, אי לזאת השכילו פיהם ואמרו לו נשיא אלהים אתה בתוכנו, רצה לומר אתה ראוי לכל ההתנשאות והכבוד עבור היותך איש אלהים על כן הנהג נשיאותך כי לך יאתה.

חלק ג

וישקול אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת (כ"ג, ט"ו). מדרש: הדא הוא דכתיב **נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו** (משלי כ"ח, כ"ב). נבהל להון איש רע עין, זה עפרון שהכניס עין רעה בממונו של צדיק ולא ידע כי חסר יבואנו, שחסרתו התורה ו' (פרשה נ"ח, ז').

הנה מהראוי לשית לב אל חסרון הלז מה זו עושה לעפרון או מה יחוש בזה. וכדי לבוא אל הענין נסוב אל פנינו מול רובי הזכירות שהזכיר הכתוב את בצלאל בן אורי, עד שאמר עליו **ראה קראתי בשם בצלאל** כו' (שמות ל"א, ב'). ובמדרש: ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים משה ואהרן מיוכבד בצלאל ממרים (שמות רבה פרשה מ', א'), וההוראה מכל זה הוא שהיה לבצלאל עליו השלום חנות וזכיה מופלגת לפניו יתברך למעלה ראש, ומהנכון לעמוד על ענינו לדעת מה הוא, כי הכתובים לא הגידו דבר.

אבל עילת הדבר הוא כי בצלאל זכה להיות לו יד ושם במלאכת בית קדשו יתברך, וידיו עשו משכן ה' וכליו על מתכנתם לשכון יה אלהים בו, ועל כן כל אימת שיעלה זכרון הבית לפניו יתברך גם זכרונו יעלה לטוב. ממש על דרך בני אדם המביאים תשורה ויקריבו אשכר למלך מהם כלים יקרים ומהם מרכבות מלכים וכמוהם בהענינים. הנה זכרון האנשים האלה יעלה על לב מלכם רק לעתות פרטיים בהשתמשו בהכלים האלה, אבל האיש אשר נדבה רוחו אותו לבנות ארמון מפואר למושב המלך יעלה זכרון האיש ההוא על לב המלך בתדירי, כי הלא תמיד עיני המלך בו והוא הסבה שיהיה לבו עליו ויתמיד בזכרונו כל הימים.

הוא הדבר והוא הענין מה שזכה בצלאל עליו השלום כי הוא יתברך מלא אותו רוח אלהים בחכמה ותבונה להיותו חרש וחושב במלאכת המקדש וכליו לתת משכנו ולהשרות שכינתו בתוכו, אשר תמיד עיני ה' אלהים בו. הנמשך מזה כי גם הוא עליו השלום לזכר עולם יהיה.

ועל דרך זה מצינו לרז"ל (במדרש ויקהל) **מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה** (שיר השירים ח', ז') מים רבים אלו עובדי כוכבים וכו' עד אבל בני עשו לי מקדש וירדתי ושכנתי בתוכם. (פרשה מ"ח, א') כמו כן על חירם מלך צור אמרו רז"ל כי הרע לנפשו במה שעשה עצמו אלוה כי לולא זאת היה חי זה כמה. והוא אך בעבור עמדו לימין שלמה המלך עליו השלום לעזור אותו לבנין בית אלהים ושלח לו מארזים ועצי ברושים וכמוהם המבוארים בספר מלכים, גלל כן היה מהראוי להיות לו חלק וזכרון תמידי בהיכל ה'. והן לעילה זו היה גם עפרון ראוי ועומד לזכרון תמידי כמוהו כמוהו אחד יען כי בחלקת שדהו ספונים אבות העולם עליהם השלום אשר זכרם לא יסוף מזרעם, ועל ידי זה היה נזכר גם הוא לטוב נצח. אולם גם הוא נפשו ירעה לו במה שהיה נבהל להון והיה נחפז לקחת שקלי אברהם עליו השלום מחיר שדהו ומערתו, ובזאת חיסר את נפשו מטוב תמידי ונצחי כי מכבר אבד זכותו במה שמכרה ולא יקרא עוד שמו עליה כי קמה וגם נצבה לאברהם לאחוזת עולם, וכמו שכתוב ויקם השדה והמערה כו' לאברהם למקנה.[61] **והנה** אחר דברינו אלה כי עפרון במה שנתן עיניו בממון חשך את נפשו מטוב הזכרון המעולה הנזכר לעיל, יפול ספק הלא חירם מלך צור לקח גם הוא הרבה מתנות וסגולות מלכים מאת שלמה המלך עליו השלום כמבואר, ועם כל זאת היה לזכר עולם (לולא שעשה עצמו אלוה וכנזכר לעיל) ואם כן למה יגרע עפרון ויהיה נופל ממנו.

ונאמר בתשובת השאלה הזאת עם מה שנבין תחילה משנתם ז"ל אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס (אבות א', ב'). והוא על דרך דמיון שר גדול נתאכסן אצל אחד ללון ופינה לו בית לכל כליו ומקום לעבדיו ומושכי מרכבתו, ועשה לו מטעמים כאשר אהב, ויאכל וישת וייטב לבו, וכאור הבוקר שאל אותו על המגיע לו אמר כך וכך, ויתן לו ויסע לדרכו, ולא זכר עוד את האיש ההוא (גם כי טוב בעיניו עשה לו אבל אחרי שהוא עשה עמו אך לטובת עצמו (כמשפט בעלי האכסנאות) והוא גם הוא נתן לו שכרו אין עוד לזה על זה מאומה) לימים בא השר הגדול ההוא אצל איש אחר וכבדו בכל הטוב כמשפט, ובלבו היה כי עשה יעשה עמו בחנם על רוב שעשועיו שהיה לו ממה שבא אל ביתו לאכול בלחמו כי הדבר הזה היה יקר בעיניו מכל, לא יערכנה זהב וזכוכית. ויהי טרם נסע השר קרא אל בעל האכסניה להגיד לו מה משכרתו, בא לפניו ואמר אדוני מה אספר מהפלגת שעשועי לבבי במה שבאת לביתי ובמה שזכיתי לשרת אותך, ואיך אבקש מאת

[61] קמה לאברהם לאחוזת עולם והקרוב אצלי כי לכוונה זו חרד יעקב עליו השלום על המערה ונתן לעשו הון עתק למען לא יהיה לו חלק וזכות בהמערה וכמו שכתוב בקברי אשר כריתי לי (בראשית נ', ה'). ובמדרש (מובא ברש"י): נטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לו טול זה בשביל חלקך במערה, ודו"ק:

אדוני כסף או זהב. וכשמוע השר את דברי האיש נתעורר בלבו רוח אהבה וחבה יתירה על האיש ההוא ויפצר בו שיקח מאתו משאות ומתנות הגונות שהיו עולים שבעתים על ערך השכר המגיע לו, ומן היום ההוא והלאה זכרון האיש ההוא נשאר חקוק על לוח לבו לפקוד אותו ואת ביתו במתנות יקרות כל ימי צבאיו.

הוא הדבר בדמותו וצלמו בב' סוגי העובדים שהזכירו חז"ל, כי העובד עבור תקות השכר וכשכיר יקוה פעלו, האמנה עבודתו רצויה בעיני ה' יתברך, עם כל זאת אין לו אלא שכרו. לא כמוהו העובד הנאמן השמח במה שזכה לעבוד עבודת מלכנו הקדוש, ובה' תתהלל נפשו במה שבחר בו לשרתו ולברך בשמו, ולא יתן עיניו ולבו על שכר העבודה הוא עומד לרב טוב יתר מאד לעד ולנצח ומה הוא בחנם כו'. ומעתה אם זו היא העילה להביא האדם לשכר גדול ורב באם יהיה עובד עבודת ה' יתברך על דרך החסד והנדבה בהיותו חושב לעצמו טובה וחנות מה שזכה להיות אחד מהמשרתים את פני המלך הקדוש יתברך שמו.

זהו שאמרו ז"ל אל תהיו כעבדים כו' אלא על מנת שלא לקבל פרס כי על ידי זה יהיה יקר ואוהב בעיני ה' יתברך להרבות לו מאוד מוהר ומתן על דרך הנדבה והחסד.

ועל דרך זה היה ענין חירם מלך צור מה שהיה מעותד לטובה עולמיית ונצחיית (לולא שעשה עצמו אלוה) כי האמנם שלמה המלך עליו השלום הרבה לו מתנות, אבל הוא לא היה דעתו על המתנות ולא עבורם ולא על מנת כן פעל ועשה מה שעשה, רק על דרך מתחסד, ומפאת רוחו הנדיבה, על כן היה מהראוי שיהיה זכור לטוב כל הימים מצד חסד ה'. מה שאין כן עפרון שהיה נבהל להון לקוח מאת אברהם עליו השלום כסף מלא בעד שדהו, כזאת היה לבו חסר ממנו נבער מדעת ולא ידע כי חיסר את עצמו מטוב תמידיי ונצחיי כי אם היה מלא את לבבו לתת המערה לאברהם על דרך החסד והוותרנות כמעשה חירם מלך צור היה ענינו הטוב נצב סלה לפניו יתברך לגמול עמו גם כן על דרך הוותרנות וחסד חנם.

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש נבהל להון איש רע עין זה עפרון, כלומר מפאת עינו הרעה נבהל ונחפז לקבל מיד מחיר אחוזתו. ולא ידע כי חסר יבואנו. רצה לומר לא ידע החסרון הגדול שעשה לעצמו כי חיסר את עצמו מחסד ה' שהוא קיים לדור דור, ועל רוב גנותו ופחיתותו המליצו ז"ל שחסרתו התורה ו' לרמוז על חסרונו.

חלק ד

ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (כ"ד, א'). מדרש: מי יעלה בהר ה' זה אברהם, עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה. ומי יקום במקום קדשו זה אברהם על שם

שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום. נקי כפים ובר לבב כו' עד ישא ברכה מאת ה' וצדקה, ואברהם זקן, וה' ברך את אברהם, אברהם היה מברך את הכל שנאמר ונברכו בך, ומי ברך את אברהם? הקב"ה מברכו הוי וה' ברך את אברהם בכל (פרשה נ"ט, ה'). **הנה** תכלית רצונם ז"ל בזה נראה פשוט כי כוונו להתיר ספק גדול בענין ברכת אברהם עליו השלום. והוא כי מכבר ידענו מרב טובו יתברך וחסדו על העולם במה שחלק מציאות צרכיהם מהאכילה והמלבושים וכמוהם, כל דבר ודבר על מקומו המוגבל אליו ומשם יובא אל מקום העדרו כמה שידענו כי אין עיר גם מדינה שלא יחסר בה דבר, ויש בזו מה שאין בזו והוא העילה לעסוק במסחרים וקנינים ולהרבות משאם ומתנם, כי בעלי המסחר וכנעני הארץ המה ימשכו ויעלו ממקום הזול למקום היוקר ומביאים ממקום גידולם ומציאותם למקום העדרם. ומה לנו להאריך בזה אם מכבר האריכו בזה קדמונינו עליהם השלום ובראשם החסיד ז"ל (חובת הלבבות פרק ה' מ"ב) וזה לשונו: אלו היה הרבה מהם אצל כולם לא היו מגיעים בהם אל חפץ כו' עיין שם באורך.[62] וכבר רמזו ז"ל בנוסח בורא נפשות רבות וחסרונן כי יש לנו להודות לה' חסדו על העדר וחסרון דברים פרטיים כעל מציאות זולתם כי גם זה הוא מפלאי ה' יתברך וטוב נשגב מאד, מה שיש בו תקון העולם בכלל. וכמו כן בבני אדם חלק ה' יתברך אם ביודעי בינה חלקו של זה איננו כשל זה. וכמאמרם ז"ל במדרש (ויקרא רבה): הדא הוא דכתיב **לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה** (איוב כ"ח, כ"ה) אמר רב אחא אפילו רוח הקודש ששורה על הנביאים איננו שורה אלא במשקל, יש שמתנבא ספר אחד ויש שנים וכו'. אמר ר' יודן ב"ר שמואל אפילו דברי תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה וכו' יש זוכה למקרא ויש זוכה למשנה ויש לתלמוד כו' (פרשה ט"ו, ב'). וכן בענינים זולתיים מהחכמה, והגבורה, והעושר, היה מחכמתו יתברך לחלקם ולהפיצם מבלי אשר לא ימצא האדם את כולם יחד, כי על ידי זה אחד באחד יגשו ואיש את רעהו יעזורו ויהיו אחוזים ודבוקים איש באחיו.

ואחר המונח הנאמן הזה יש לשאול על אברהם עליו השלום שברכו ה' בכל באין מחסור דבר מה שהוא ענין מתנגד אל תהלוכות סדרי העולם. והן זאת הוקשה לבעלי

[62] ובזה אני מבין מאמר חכמינו ז"ל על יעוד הנביא ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות ביום ההוא (זכריה י"ד, כ"א). ובדרש (פסחים נ'): אין כאן עני, אשר לכאורה הוא ענין רחוק מאד לחלק מלת כנעני לשנים לדורשה נוטריקון אין כאן עני. אבל הדברים מובנים היטב עם המונח בפנים כי ההעדר מדברים ידועים במקומות פרטיות הוא הוא המסב טוב המשא ומתן והמסחר כי הדבר שאיננו פה במציאות יהיה תוצאותיו ממקום אחר על ידי כנעני ארץ. אמנם על העתיד כבר מובטחים אנחנו שנהיה מלאים כל טוב באין מחסור דבר, כאשר העידו ז"ל (שבת ל') עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת וכמוהם. וכמו אז יהיה המשא ומתן אך למותר. ועל כן היטיבו אשר דברו ז"ל ולא יהיה כנעני עוד. והטעם אין כאן עני כלומר אין נגרע דבר על כן לא יהיה מהצורך אל המסחר כי יהיה העולם מלא כל טוב בכל מקום:

המדרש עליהם השלום שעל זה הוכרחו לומר אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם הקב"ה וכמו שיתבאר. והוא כי הנה ממשפט בעלי מלאכות שיהיה נמצא אתם אך הכלים הנאותים למלאכתם, כמו העושה במעשה מחט החיוב כי ימצא אתו כלי תפירה מהמחטים ודומיהם, ואצל החורש נחושת וברזל כשיל וכילפות ומקבות וכאלה. ואם בהזדמן יראה אדם אצל החייט כלי החורש או אצל החורש מחטים וזולתם מכלי התפירה, הלא באין ספק יתמה על החפץ. אבל לפעמים יקרה שיראה אדם אצל אחד הרבה כלי מלאכה כלים מכלים שונים מכלי האורג והתופר והחורש והחוצב וזולתם, ועם כל זאת לא יהיה הדבר בעיניו לפליאה ולא יתמה עליה. והוא כי האדם הלז שהכלים האלו תחת ידו הוא חנוני, אשר כל בעלי מלאכות באים אליו לקנות כלים הנאותים איש איש למלאכתו אשר המה עושים. ולכן ההכרח כי יהיה אתו עמו כל הכלים אשר יעשה בהם מלאכה למען אשר החפץ ימלא את ידו במה שהוא נאות אליו.

כן הדבר בענייננו כי הקב"ה חלק לכל אחד ואחד חכמתו ומדותיו ומעלותיו הפרטיים, ומה שיחסר לו ידרוש מזולתו וכמדובר. אבל אברהם עליו השלום שבו נאמר והיה ברכה וכאמרם במדרש עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי מכאן ואילך הרי הברכות מסורות בידך. והוראתם שהקב"ה מסר בידו מבוע הטוב הכללי אשר ממנו יהיה נשפע כל שואל ומבקש ברכת ה' ועל ידו יבורכו, ועבור כך צלחה אליו ברכת בכל. וזהו שאמרו אברהם היה מברך את הכל, כלומר הוא היה המשפיע לכולם, ומי מברך את אברהם הקב"ה הוי וה' ברך את אברהם בכל. כלומר על כן אליו יאתה ברכת בכל.

וכדי לבוא אל ביאור פתח דבריהם מי יעלה בהר ה' זה אברהם וכו' עד ישא ברכה מאת ה'. נקדים לבאר מאמרי כתובים המוקשים בהתכתם ובקשורם והם **בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך** כו' עד **וייטב הדבר בעיני ה' כי שאל שלמה את הדבר הזה, ויאמר אלהים אליו יען אשר שאלת את הדבר הזה, ולא שאלת לך ימים רבים, ולא שאלת לך עשר, ולא שאלת נפש אויבך, ושאלת לך הבין לשמוע משפט, הנה עשיתי כדברך, הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך, ואחריך לא יקום כמוך, וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עשר גם כבוד** (מלכים א. ג' ה'-י"ד). ולא נאריך בהצעת הערות כי המה מורגשות. ונאמר בהבנת הענין עם מה שידענו כי מדרכי אלהינו יתברך לבחור בכל דור ודור המובחר והמעולה שבכולם לתתו משביר ומשפיע על יתר העם, ואשר על ידו יורק וישתלשל שפעת הטובות מאוצרו הטוב מן השמים לכולם. יען היות הם קצרי יד ודלי הזכות לפתוח למו ארובות שמים מעל ולהריק אליהם ברכה וטוב מאת אוצרו הנחמד, על כן מחמלתו יתברך הכין לכל דור ודור

השרידים אשר דבר ה' קורא אליהם למען יהיו לעם מול האלהים והמה יעלו השמימה לקבל הברכות והטובות מידו הרחבה והמלאה יתברך ויחלקו שלם אל יתר העם.

והנה בימי קדם בימי האבות הראשונים עליהם השלום היה כל השתלשלות הברכות ושפעת הטובות על ידם כי המה עם נקיון כפם ובר לבבם נתנם ה' עליון להיותם מקבלים ההשפעה מידו הקדושה כפי הצורך אל כל הדור. וכמאמר **אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם** (נחמיה ט', ז') והרצון כי בו בחר ה' יתברך לתתו משפיע לכל עם הארץ. וזהו ושמת שמו אברהם שהוראת השם ההוא על היותו אב ומשפיע לכל המון גוים כנודע. וזהו ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכמו שיתבאר בסמוך. ואחריו היה יצחק ויעקב וכנאמר בכולם בכל מכל כל המורה על האמור. וכמו כן משה עליו השלום נאמר בו **בכל ביתי נאמן הוא** (במדבר י"ב, ז') ההוראה שהיה אמון על כל טוב ביתו ואוצרו, וכאשר תארו המשורר עליו השלום **משה בחירו** (תהלים ק"ו, כ"ג) וכנזכר לעיל. ומן הוא והלאה היה הקב"ה משפיע הטובות והברכות בפלגות כי הפרידם לנאמניו אחת אחת, אחר הנסיון והמבחן בהם, אשר לחכמה לחכמה, ואשר לעושר לעושר, וכן לזולת מהטובות, ואושר המעלות היה שוקל בפלס ומאזני הבחינה ליד מי יתננה לטובת הכלל, ואשר יהיה בין ה' ובינם להשפיע להם שפעת ברכתו יתברך וכמאמר **ה' צדיק יבחן** (תהלים י"א, ה').

והנה במלוך שלמה עליו השלום היה מרצונו יתברך לתתו בכור ועליון על כולם בחכמה ועושר ולתתו משביר להריק על ידו לכל ישראל וכמאמר הכתוב **ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאוד ורוחב לב כחול אשר על שפת הים** (מלכים א' ה', ט'), ודרשו ז"ל (ילקוט במקומו) שנתן לו חכמה כנגד כל ישראל. והבחינה והנסיון על ב' אלה הוא סובב על ב' הפכים, והוא כי החכמה יתן ה' להדורש והמבקש אחריה וכמאמר **ובלב כל חכם לב נתתי חכמה** (שמות ל"א, ו'). וכמו שאמר שלמה המלך עליו השלום **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה'** וכו' (משלי ב', ד'). וההיפך בעושר כי האוהב ההון והחומד העושר הקב"ה מונע מאתו[63] כמאמרו **אוהב כסף לא ישבע כסף** (קהלת ה', ט') ואותו לא יתן יתברך לנאמן בית.

[63] והטעם בזה כי מה שהוא יתברך חונן האדם באיזה טובה יתר על כל ההמון הכוונה המכוונת בזה הוא אך לטובת ותועלת הכלל, שיהיה הוא המשפיע לכולם וממנו יחיל טובם. וזאת הבין דוד המלך עליו השלום במה שאמר גם את הארי גם הדוב הכה עבדך והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם (שמואל א' י"ז). כלומר לא על חנם חנני ה' בגבורה יתירה אם לא להצמיח על ידי ישועה וטוב הכללי. ובנביא: אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו כו' עד כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי כו' (ירמיה ט'). ירצה כי החכם או העשיר לא יאמר ללבבו כי החכמה תעוז רק לו, או העושר אך לו הוא למנה, ואין לזרים אתו. וזהו אל יתהלל חכם בחכמתו כו' עד השכל וידוע אותי כי אנכי ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כלומר עם הכלל. וזהו כי באלה חפצתי כלומר כל עיקר מה שהרביתי לאחד במעלה ידועה על יתר העם לא היה המכוון אך לטובתם

והיה מהצורך לנסות את שלמה בשני נסיונות אחד על החכמה אם הוא חפץ בה, ב'. על העושר אם הוא מואס בו. ומי כהחכם יתברך כי הפליא עצה לאמר לו שאל מה אתן לך. ובזה יבחן על שני הנסיונות כאחד, והוא כי בשיענה תן לי עושר וכבוד אז גם עושר גם חכמה לא ינתן לו אחר כי לא בחר בחכמה ויט לבבו אחר העושר. אולם אחרי כי הוא עליו השלום השיב ונתת לעבדך לב שומע כו', ולא שת לבו לבקש לו עושר וקנינים, הנה זאת היתה לו נס להתנוסס על שניהם כי נאמן הוא עליהם. וזהו וייטב הדבר בעיני ה' כו' ויאמר אלהים אליו יען אשר שאלת את הדבר הזה כו' ולא שאלת לך עושר כו' הנה עשיתי כדברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון כו' וגם אשר לא שאלת אתן לך גם עושר גם כבוד כו', כלומר עושר אתן לך בעבור אשר לא שאלת עליו וכנזכר לעיל.

ולך נא ראה קורא ישר כי כל דברינו אלה באים מבוארים בדבריהם ז"ל (מדרש קהלת) אמר לו הקב"ה החכמה שאלת ולא שאלת לך עושר וכבוד ונפש אויביך. לפיכך החכמה והמדע נתון לך ועל ידי כן גם עושר ונכסים וכבוד אתן לך. (פרשה א', א') ומובן פשוט כי כוונו ז"ל למה שביארנו.

ומעתה יזהירו דברי המדרש מי יעלה בהר ה' זה אברהם וכו' והוא כי ה' יתברך מצא את לבבו נאמן על כל, ורצה בו שיהיה הוא המריק הברכות והטובות כולם מאת ה' מן השמים לטובת הכלל. וזהו וה' ברך את אברהם בכל הדא הוא דכתיב מי יעלה בהר ה' זה אברהם כו' נקי כפים ובר לבב זה אברהם כו' עד ישא ברכה מאת ה' כו' כלומר הוא היה הנושא הברכה מרום שמים ועל ידו הורק ההשפעה לכל העולם. וזהו אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם הקב"ה הוי וה' ברך את אברהם בכל, מבואר כדברינו.

ועם דברינו אלה יתבארו דברי רבותינו ז"ל (במדרש לך): אל תירא אברם אנכי מגן לך כל מה שעשיתי עמך בעולם הזה חנם עשיתי עמך אבל שכרך מתוקן לעתיד לבוא (פרשה מ"ד, ד'). והוא כי אברהם עליו השלום בדורותיו היה ענינו דומה ממש לעיר גדולה שיש בה כמה סוחרים וסחורתם מובאת ממרחקים ואיי הים, ויען כי אין ביד כל אחד לזרז נסיעתו לשם, משפטם כי יחלצו מאתם איש אחד מהיר וזריז, אשר יצא לפניהם ואשר יביא הסחורות לכל אחד כחפצו, וכל הוצאות ואחריות הדרך נופל עליהם, והמשולח גם הוא מביא חלקו כפי הצורך למסחרו מבלעדי שום הוצאה ואחריות הדרך.

כן הדבר באברהם עליו השלום כי הוא היה העולה בהר ה' והוא היה המשולח הנבחר מכל בני דורו שישא הברכה מאת ה' להביאה למטה לארץ למען ישבעו מטובה ויקחו

ולתועלתם ובהם חפצתי שיהיו כולם מושפעים מסבתו, ובזאת יתהלל המתהלל כי זכה להיות בחור בארץ שיהיה הוא המשביר והמשפיע לאישי וצבאי ההמונים:

כולם ערובתם ממנה. ועל כן היה מהראוי כי אברהם עליו השלום ישא חלקו בחנם (שלא ינוכה לו דבר משכרו הטוב כי אם יהיה שמור ובא לעולם המקווה במהרה), רצוני להיות הוא בחור מכל בני דורו המשפט אליו כי יהיה נעזר ממקריו בחסד אל כל היום לטובת הכלל. וזהו לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי כו' תאמר שקבלתי כל שכרי בעולם הזה אמר לו הקב"ה אל תירא אברם אנכי מגן לך, כל מה שעשיתי עמך חנם עשיתי עמך כו' וכדברינו.

ובזה יצדק מאמר הכתוב המוזכר בדברי המדרש שלפנינו ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו. שהרצון בו על שני סוגי ההשפעות שהיו נשואות על ידי אברהם עליו השלום א'. הברכה הכללית עבור כל המוני הברואים וזהו ישא ברכה מאת ה' מוסב על ברכת העולם בכללו. והב'. וצדקה מאלהי ישעו מוסב על מנת חלקו שהיה מגיעו על דרך החסד והצדקה מאתו יתברך כנזכר לעיל. וזהו זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה רצה לומר כי גם כהיום הננו עדת יעקב המבקשים את פני ה' ואנחנו הנבחרים מכל המוני הברואים להריק אליהם הברכה והטוב וכמאמר הכתוב **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך** (דברים כ"ח, ב') וברז"ל: אין טובה יורדת לעולם אלא בשביל ישראל.

חלק ה

מדרש: **ואברהם זקן בא בימים** אמר ר' יצחק באותן הימים שכתוב בהן **עד אשר לא יבואו ימי הרעה** (קהלת י"ב, א') (פרשה נ"ט, ו')

והמאמר פלאי! וכדי לבוא אל ביאורו נקדים לבאר מאמר הכתוב **אם ימות גבר היחיה, כל ימי צבאי איחל עד בא חליפתי** (איוב י"ד, י"ד) והוא כי בשנתבונן בענין מיתת בני האדם אשר כמה פעמים מצינו בכתובים שמפחידים בה בני אדם ובתוכם דברי החכם שזכרנו עד אשר לא יבואו ימי הרעה ורבים כמוהו, והוא בעצמו אמר **טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו** (קהלת ז', א') וברבותינו ז"ל (מדרש בראשית): **טוב מאד זה המות**. והנה לכאורה מקום לומר כי המאמרים מתנגדים זה לזה חס ושלום.

אמנם הבנת הענין הוא עם מה שנתבונן בפעולת המות והנמשך ממנו שהוא עושה ב' סוגים. א'. מה שמוציאו מן העולם הזה. הב'. כי הוא העילה להביאו לחיי עד. אשר על כן העדר הרשעים יכונה מות על דרך הכתוב **תמותת רשע רעה** (תהלים ל"ד, כ"ב) וכמליצתם ז"ל כלים שבירתם זו היא מיתתם (ב"ק נ"ד, א'), כלומר כליונם. כן הרשעים מיתתם מיתת עולם, וכמו שאמר שלמה המלך עליו השלום **ורשעים מארץ יכרתו ובוגדים יסחו ממנה** (משלי ב', כ"ב) כלומר כל עילת מיתת הרשעים הוא אך לדחותם מחיי עולם הזה, וכאשר בארנו בקול יעקב (באבל כבד עיין שם). לא כן מיתת

הצדיקים שכל עיקרה הוא להביאם לחיים הנצחיים לעולם הבא, תואר פרידתם הוא גויעה, אסיפה כמו (בפרשתנו) ויגוע, ויאסף כו'.

ומעתה דע לך כי המבקש והמחפש אחר דבר מה יתואר הולך, ומשהשיגו נקרא בא אצל מבוקשו, לא כן מי שבא אליו דבר שאיננו חפץ בו יאמר הדבר בא אליו כמו **רעה תבוא אליהם** (ירמיה ב', ג') **בבוא עליכם צרה וצוקה** (משלי א', כ"ז) אשר על כן הרשעים שאינם חפצים במות אבל הוא דולק ורודף אחריהם, נאמר בם **ישיא מות עלימו** (תהילים נ"ה, ט"ז) אבל לא כן אצל הצדיקים אשר מדרכם לבקש ולחזר על יום פרידתם לבוא לאור פני מלך חיים, בהם אמר הכתוב **תבוא בכלח אלי קבר** (איוב ה', כ"ו) ממש כהבא אל מבוקשו.[64] והוא המרומז בדבריהם ז"ל (מדרש ריש ויחי) **כצל ימינו על הארץ ואין מקוה** (דברי הימים א' כ"ט, ט"ו) אין מי שיקוה שלא ימות הכל יודעים ואומרים בפיהם שהם מתים וכו' עד אף יעקב אמר ושכבתי עם אבותי (פרשה צ"ו, ב'). ומהראוי לעמוד על כוונתם ז"ל מה שהוסיפו ומה חידשו במה ששינו והחליפו מלת מקוה וכתבו אין מי שיקוה.

והנראה כי ההוראה הפשוטה בכתוב הוא שהם רוצים שלא ימותו אך אינם מקוים על העדר המיתה יען כי המלך יתברך כבר עשהו חוק שאין לעבור גבולו, כמאמר המשורר **מי גבר יחיה ולא יראה מות** (תהלים פ"ט, מ"ט). והאמת לא כן הוא כי הצדיקים אסיפתם הוא אצלם ענין המבוקש, כי אותו יום יום ידרשו ויבקשו. על זאת באו ז"ל ותיקנו בצחות לשונם אין מי שיקוה שלא ימות, כלומר כי אין רצונם וחפצם להשאר פה בעולם הזה רק מצפים ומחכים למות, וזהו אין מי שיקוה שלא ימות, הכל אומרים בפיהם שהם מתים אברהם אמר אנכי הולך כו', יצחק אמר ואברכך לפני מותי, יעקב אמר ושכבתי כו' (עיין מדרש). וזה שאמר איוב אם ימות גבר היחיה כלומר אם הוא רק מות כשמו בלי הצטרף אליו גויעה או אסיפה רחוק הוא שיחיה, אבל לא כן אנכי עמדי כי כל ימי צבאי איחל עד בא חליפתי.

[64] ואולי זהו הרצון במאמר הכתוב ויאמר יהונתן וכו' אם כה יאמרו אלינו דמו עד הגיענו אליכם ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם ואם כה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם ה' בידנו וזה לנו האות (שמואל א' י"ד, ט'). והרצון בזה על דרך מאמרם ז"ל (שבת קכ"א): נזדמנו לו נחשים ועקרבים הרגן בידוע שנזדמנו לו להרגן, לא הרגן בידוע שנזדמנו להרגו ונעשה לו נס. כן הזדמנות הלוחמים על ישראל הוא על אחד מב' אלה או להרוג או ליהרג, ואם סבתם להרוג מהראוי כי יבואו אל הנלחם כי הנלחם הוא המבוקש והמה המבקשים. ואם באים ליהרג אזי המה המבוקשים ומה שנזדמנו ובאו אל המבקשים מה' היתה נסיבה. וזה אם כה יאמרו אלינו דמו עד הגיענו אליכם ועמדנו תחתינו לא נעלה אליהם, כי מזה יבחן שסבת הזדמנותם הוא לבקש אותנו ואנחנו המבוקשים. ואם כה יאמרו עלו עלינו כו' הוא לאות והוראת סימן מאתו יתברך שאנחנו העולים עליהם וסבת הזדמנותם ליהרג והמה המבוקשים, והבן:

המורם מדברינו אשר הצדיקים מחזרים אחר המות והרשעים המות מחזר אחריהם לכלותם מעל הארץ, לכן אצל הצדיקים נאמר באים בימים כלומר באים אל מבוקשם, לא כן בהרשעים נאמר **ה' ישחק לו כי ראה כי יבוא יומו** (תהלים ל"ז, י"ג). והוא מה שאמר שלמה עליו השלום זכור את בוראך כו' עד אשר לא יבואו ימי הרעה, רצה לומר אשר לא יבואו אליך המבקשים את נפשך, כי אם אתה תבקש אחר הזוקן ותהיה אתה בא בימים. וזהו ואברהם זקן בא בימים ובא מדרשם ז"ל בא באותן הימים שנאמר בהם עד אשר לא יבואו כו' כלומר הוא היה זריז על עצמו ושמר על נפשו עד שכינה עליו הכתוב בא בימים, כלומר בא אליהם כי היה מבקש עת האסף לבוא לאור באור פני מלך חיים.

חלק ו

מדרש: **רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד** (משלי כ"א, כ"א) זה אברהם שנאמר **ושמרו דרך ה' לעשות צדקה** כו' (לעיל י"ח, י"ט) אמר לו הקב"ה אני אומנותי גומל חסדים תפסת אומנותי בוא לבוש לבושי **ואברהם זקן בא בימים**. (פרשה נ"ח, ט')

עוד שם - **עטרת תפארת שיבה** (משלי ט"ז, ל"א) והיכן היא מצויה בדרך צדקה תמצא ממי אתה למד מאברהם שכתוב בו למען אשר יצוה כו' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה ואברהם זקן בא בימים. (פרשה נ"ט, א').

וכדי להבין תכלית כוונתם ז"ל בזה נעיר עוד במאמרם ז"ל (ילקוט במקומו): אברהם תבע זקנה אמר לפניו ריבונו של עולם אדם ובניו נכנסים למקום אין העולם יודעים למי מכבדים ומתוך שאתה מעטרו בזקנה ושיבה אדם יודע למי יכבד, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל, מתחילת הספר ועד כאן אין בו זקנה וכיון שעמד אברהם נתן לו זקנה הדא הוא דכתיב ואברהם זקן בא בימים. אשר לכאורה יפלא מי זה יבוא אחרי המלך אשר כבר עשוהו משבח ואומר על כל אשר עשה **והנה טוב מאד** ובמדרש (בראשית): בוראן משבחן מי מגננן. עוד שם: אמר הקב"ה שלא יאמר אדם אלו היו לי ג' עינים ג' ידים כו' היה טוב יותר אמר הקב"ה אני ובית דיני המלכתי על כל אבר ואבר ובראתיו, גם מאמר שלמה המלך עליו השלום **ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע** (קהלת ג', י"ד) אם כן יפלא על אברהם עליו השלום איך ערב אל לבו לתבוע זקנה, כאלו מצא חסרון ומגרעת בבריאת האדם.

אבל הענין כך הוא, כי הנה האדם מורכב מגוף ונפש והגוף מיום יצירתו וראשית מצבו הוא בשלמותו באבריו וגידיו וחושיו המשלימים אותו וכאמרם ז"ל (ברכות ל"א) עינים

לראות פה לדבר אזנים לשמוע כו' וכמו כן כל צרכי הגוף הנם הכל בשלמות מעת הבריאה אין נגרע דבר. אבל צרכי הנפש והם חכמה ודעת ויראת ה' עוד צריכים תיקון ועשיה כמאמר רז"ל אמר ר' חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (מגילה כ"ה, א') כי האדם מעמל נפשו זוכה לקנינים האלו עם החיפוש אחר החיפוש כמאמר **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא** (משלי ב', ד') ואמר **כי ה' יתן חכמה** כו' (שם פסוק י') ולא אמר נותן חכמה יען כי הקב"ה לא יקדים ליתן החכמה להאדם טרם ישאל עליה וטרם יבקשנה. והנה ידענו אשר לכל עניני וצרכי הגוף משובח להם הילדות והשחרות בעוד האדם רענן בכחו, אבל הזקנה הוא לו לחסרון גדול לעיני הבריות כי רבים יבחרו בנער מבזקן אם לישא אשה או לעמוד לשרת וכמוהם. זולת אם להוכיח לרבים ולהודיעם דרכי ה' לזה מוצלחת יותר הזקנה והשיבה כמו שאמר הכתוב **שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך** (דברים ל"ב, ז') וכמליצת **אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה** (איוב ל"ב, ז') כי ישאו פנים לזקן ויתנו מקום לדבריו.

ועתה דע לך כי כל הדורות שהיו עד אברהם עליו השלום היו מכעיסים ובאים וכל עסקם היה אך בעניני העולם, וגם אם לפעמים היה בהם עושה טוב לא היה שם עינו ולבו כי אם על עצמו ולא להשכיל ולהיטיב לזולתו. והמופת - נח ע"ה כי צדיק תמים היה ולא העלה על רוחו להוכיח בני דורו וליישר דרכם, ועל כן עד אברהם עליו השלום לא היה מקום לזקנה כי מה יתרון לאדם על ידה, אדרבה לכל עניניהם ועסקיהם רבה כמו רבה גנות הזוקן וחסרונם עצום מאד. אולם אברהם אבינו עליו השלום הוא החל להיות מוכיח לרבים להורותם ידיעת ה' כנודע וכאמרו **ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ** (בראשית כ"ד, ג') (רש"י בפסוק ז':) אמר לו עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי ארץ שהרגלתיו בפי הבריות כו'. אשר על כן היה הצורך אליו הזקנה כי על ידיה יוכל לבצע מעשהו הטוב כי ישמעו רבים לדבריו וישאו אליו פנים ועל כן מצא את לבבו לשאול אותה מאתו יתברך, ואמר אב ובנו נכנסים למקום אין יודעים למי מכבדים. הנה אם כההוראה הפשוטה יפלא מאד שיעלה על לב צדיק כמוהו לבקש סבה להיות מכובד בעיני הבריות, אם לא שכוון שיתנו מקום למוסריו ותוכחתו אשר לזה צלחה הזקנה והשיבה וכו'. וזהו שהשיב יתברך חייך דבר טוב שאלת וממך הוא מתחיל, כלומר אך בך תחל הזקנה ואך כעתה הגיע עתה להמציאה בעולם, מה שאין כן עד היום היה ענינה אך למחסור וכמדובר.

וזהו דברי המדרש שלפנינו רודף צדקה וחסד כו' זה אברהם שנאמר למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' כלומר עשה צדקה עם באי העולם להיישירם בדרכי ה'. וזהו אני אומנותי גומל חסדים (על דרך הכתוב **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך** (תהילים כ"ה, ח')) תפסת אומנותי בוא לבוש לבושי כמליצת הכתוב **ועתיק יומין יתב ולבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא** (דניאל ז', ט') כי גם לך יאתה הזקנה להיותך מורה ומצדיק הבריות. וזהו שהביאו ז"ל בסמוך עטרת תפארת שיבה והמליצו ואמרו והיכן היא מצויה בדרך צדקה תמצא. הרצון היכן מצויה שתחשב הזקנה והשיבה, לעטרת תפארת, זאת לא תמצא כי אם בדרך צדקה, כלומר במצדיקי הרבים. וזה שכתוב וממי אתה למד מאברהם שכתוב בו למען אשר יצוה כו' זכה לזקנה כלומר לבעבור זה היה הצורך לו תפארת הזקנה למען יהיה מוצלח בצוותו להם דרכי ה' ואצלו נחשבה לעטרת תפארת אבל לא אל הזולת.

הנשמע מכל האמור כי ה' יתברך כרב חסדו יעמוד לימין הפונים לעבודתו לעזרם ולהועילם שיוכלו הפיק זממם הטוב אל הפועל כאמרם ז"ל הבא לטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד) רצוני כי יזמין לידו כל העילות והאמצעיים המסבבים לו קיום מעשהו והמועילים להשלמתה.

ובזה נבוא אל ביאור דברי רז"ל אמר ר' חמא בר אבא פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא והביאו לפניו שלחן של זהב משוי ששה עשר בני אדם, ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו וקערות וכוסות וקיטוניות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים וכשמיניחים אותו אומרים לה' הארץ וכו' וכשמסלקין אותו אומרים השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, אמרתי לו בני במה זכית לכך, אמר לי קצב הייתי ומכל בהמה שהיתה נאה אמרתי זו תהא לשבת, אמרתי לו אשריך שזכית וברוך המקום שזיכך לכך (שבת קי"ט, א'). והכלל בזה הוא כי האמנם ידענו כי הקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה ויתן גם לרשע חלקו תמורת מעשיו הדלים, אבל ההבדל רב ועצום בין השכר המגיע להרשע להמגיע להצדיק, כי אל הרשע יתן ה' תענוגות בני אדם שיתענג בם בעולם הזה, ולעולם הבא לא ישא את כל מאומה בידו, רצוני השכר נאבד ונשחת פה ולא יצמח לו מאומה על ידו לטוב הנצחיי,[65] לא כן הצדיקים כי מה שמשיגים מאת ה' יתברך בזה הוא להם לברכה שעל ידי כן יוכלו להוסיף עוז ואומץ

[65] והוא אצלי המכוון במאמר הכתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו כו' (דברים ז', י'). רצה לומר כי ה' יתברך ממהר שכר הרשע וגמולו הטוב בחייו למען השחיתו ולהאביד אותו בענינים מדומיים ולא ישאר כל מאומה בידו לעולם הבא. וזהו ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו כלומר להאביד השכר, על כן לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו:

בעבודת ה', ובזאת יהיה השכר ההוא להם לסבה להגדיל ולהעדיף שכרם יתר מאד. וזהו המרומז במאמר חז"ל הוי רץ למצוה קלה כו' ששכר מצוה מצוה (אבות ג'). כלומר שכר המצוה שמגיעך יהיה מסב אליך עוד מצוה. והנה איש לודקי' הנזכר כבד השבת כפי כחו ובמה שבידו, כמבואר שם שהיה משפטו לבחור בהמה היותר נאה לשבת והקב"ה הפליא לעשות עמו והרבה עשרו וסגולתו עד שזכה לכבד השבת בכבוד היותר נבחר ומעולה, הוא שלחן הזהב ועליו כל מיני מגדים, ומאז היה שכרו יותר עצום ורב מסבת השכר הקדום. וזה שאמר ר' חייא אשריך שזכית לכך רצה לומר שזכית לזה על ידי מעשיך הקודמים, וברוך המקום שזיכך לכך כלומר זיכה אותך בדבר המצמיח והמרבה שכרך שבעתים.

ועל דרך זה יהיה ענין מאמר ה' יתברך לאברהם **אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד** (ט"ו, א'). והוא כי אברהם עליו השלום היה דואג על עצמו פן ינוכה לו משכרו הטוב מסבת רוב הנסים שהפליא ה' עמו וכמו שזכרו ז"ל במדרש (במקומו) על זה היה דבר ה' אליו אל תירא, אנכי מגן לך. כלומר כל הנסים שעשיתי עמך עוד המה לך למגן ועזר שתוכל לבצע טוב מעשיך להכניס נפשות עמים תחת כנפי השכינה אחרי ידעם ויתברר אצלם אמיתת ענינך על ידי מה שהפלאתי עמך בכבשן האש ובמלכים, וראו כולם כי שם ה' נקרא עליך וילוו אליך וישמעו דבר מאחריך. ובזאת השכר שהשגת הוא ההכנה והעילה כי עוד ירב שכרך למאד כי על ידי כן תהיה בכל דרכיך משכיל ומצליח, וזהו אנכי מגן לך ועל ידי זה שכרך הרבה מאד. וזהו גם כן מה שאמר יתברך לאברהם **ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה** (שם) כלומר על ידי מה שיהיה שמך גדול בגוים תצליח במעשיך ותשיג על ידי זה ברכת עולם, וזהו ברוך אברם לאל עליון כו' אשר מגן צריך בידך וכנזכר לעיל.

וזה שאמר אליו עוד **וארבה אותך במאד מאד** (שם) אשר מכבר הערנו למעלה על ב' השימוש ממלת במאד שהוא לאין צורך כי מהראוי היה שיאמר וארבה אותך מאד מאד, ולדברינו יאמר כי מעצמיית הברכה והשכר יצמח עוד רב טוב ועצום מאד וזהו במאד מאד, כלומר על ידי מאד תוליד עוד ברכות רבות למאד, וזהו גם כן המרומז בכפל לשון (וירא) כי ברך אברכך. ואולי זהו גם כן המרומז במאמר הכתוב **וייטב אלהים למילדות וירב העם** כו' (שמות א', כ') אשר רבים העירו מהו ההטבה למילדות במה שהיו העם רבים והולכים, ולדברינו יתכן כי האלהים יתברך אנה לידם דבר המרבה בשכרם מאד כלומר זכו ליותר מאשר יזמו לעשות.

ועל פי דרכנו נעמוד על מאמרם ז"ל במדרש **ואברהם זקן בא בימים**, **אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד** (משלי ג', ט"ז) אורך ימים בימינה לעתיד לבוא, בשמאלה עושר וכבוד בעולם הזה, ואפילו שהוא בא להשמאיל לאדם עושר וכבוד, ממי אתה למד מאברהם על ידי שכתוב בו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה (פרשה נ"ט, ג'). הנה לכאורה דברי המאמר משוללי הביאור במה שכתב ואפילו שהוא בא להשמאיל לאדם שאיננו ממדתו יתברך. והקרוב בזה לדעתנו כי הוא מוסב על האדם הישר הרוצה ללמד לאדם זולתו דעת ויראת ה' והוא עם מה שאמרו ז"ל למיימינים בה אורך ימים איכא וכש"כ עושר וכבוד, למשמאילים בה עושר וכבוד כו' (שבת ס"ג), אשר מהצורך לתת טעם אל התפארות הכתוב בעושר וכבוד מה שהוא ענין ההבל והפחות, כאשר הפליג בהם החכם מכל אדם בכמה מקומות.

אבל דע לך ביאור מיימינים ומשמאילים הוא לשמה ושלא לשמה (כמו שכתב רש"י ז"ל) כי כמו שימין האדם היא יותר בריאה ברב אונים על שמאלו כי היא דלת הכח בטבעה ואיננה אך לעזרת הימין ולתמוך בה. כן העוסק בתורה ומצות לשמה ולעשות בהם נחת רוח ליוצרו הוא הדרך הימיני והעיקרי, והעוסק בתורה ומצות שלא לשמה מתקות השכר וכדומה, הוא הולך בדרך שמאלי. אך עם כל זה לא יגונה בשכבר החליטו ז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, כי זהו הדרך והמבוא להמדרגה המעולה לשמה, ממש כיד השמאלית שהיא עומדת לעזרת הימנית וכאשר האריך בזה החסיד ז"ל בחובת הלבבות (פרק ד' מ"ד) עיין שם. וליותר המוכיח בשער אם ירצה להעיר לב איש המוני אל התורה והמצוה בתוכחות ומוסרים קשים יהיה כבד ממנו הדבר זולת במענה רך בהזכרתו לפניו הפלגת היעודים להיטיב לטובים כמו **עושר וכבוד אתי הון עתק וצדקה** (משלי ח', י"ח) וכאלה רבים הנודעים, והיא העילה היותר קרובה להטות לבבו אל הדרך הטוב והישר, ואחר כי ישים אל הדרך הטוב פעמיו גם כי יכוון בו שלא לשמה ממילא יבוא אל העבודה המעולה לשמה כי מתוך שלא לשמה כו'. וזהו המרומז במאמר החכם **חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה** (שם כ"ב, ו') כי הוא ע"ה בא ללמד דעת להמוכיח הנערים והבוערים לדבר על לבם ולחנך אותם במה שערב להם מהעושר והכבוד וכדומה. וזהו חנוך לנער על פי דרכו ומאז גם כי יזקין לא יסור ממנה כי מתוך שלא לשמה בא לשמה. ועל כן המשפט כי המוכיח להההמונים יהיה משופע בעושר וכבוד למען יהיו דבריו מקובלים על לב השומעים ויאמינו לקולו בראותם כבוד עשרו וסגולתו.

וזהו אורך ימים בימינה כו', ואפילו אם בא להשמאיל לאדם כלומר להוכיח לאחרים כי האם אמנם הוא מן המיימינים לשמה, עם כל זאת ברצותו להוציא יקר מזולל אין לו דרך אחר רק לזכותם על דרך שלא לשמה, וזהו אפילו אם בא להשמאיל לאדם עושר וכבוד, וזהו שהוכיחו ואמרו ממי אתה למד מאברהם, על ידי שכתוב בו ושמרו כו' זכה לזקנה, וכאשר בארנו למעלה, אשר לענין הצוואה והתוכחה היה הצורך שיהיה מעוטר בהוד הזקנה שעל ידיה ישלים מעשהו וכאשר נתבאר באורך, כמו כן מהצורך שיהיה המוכיח מהודר בעושר וכבוד כי הוא דבר המועיל שיהיה מוצלח בתוכחתו לבריות וכמדובר. ואולי זהו הרמוז במאמר הכתוב (וירא) **למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו** (י"ח, י"ט) כלומר למען יוכל לצוות את ביתו וישמרו דרך ה', למען יביא ה' הטובות אשר דבר לאברהם עליהם והוא העבודה שלא לשמה, ועל ידיה בא לשמה ומזה זכה לזקנה וברכת בכל.

חלק ז

ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו כו' **ויברך הגמליך מחוץ לעיר אל באר המים לעת ערב לעת צאת השואבות** (כ"ד, י'). מדרש: אמר רב הונא בשעה שאדם הולך לישא אשה ושמע קול כלביא מנבחין הוא מצית מה אינון אמרין כו' (פרשה נ"ט, י"ב) עיין שם. **דברי** המדרש משוללים הביאור! ואולי הרצון בזה כי הנה ממשפט הולכי ארחות להיות מתאכסנים בבית אנשים מהוגנים כמוזכר ברז"ל מנקיי הדעת שבירושלים, זולת ההולך לישא אשה מה שכל עיקר מגמתו וחפצו לבקר על אודותיה ומדותיה, או על מומים שבסתר וכדומה, משפטו לסור לבית אנשים בזויים הולכי רכיל השולחים פיהם ברע, כי על ידיהם יתודע לו כל ריב וכל נגע, מה שאין כן בבית אנשים מהוגנים כי על פיהם לא ידע דבר להיותם נוצרים על דל שפתם מדבר מגנות אדם. וזהו שכוונו ז"ל ויברך הגמלים מחוץ לעיר כו' לעת צאת השואבות בשעה שאדם הולך לישא אשה ושמע קל כלביא מנבחין כו' והוא לתת טעם על מה שבחר לו אליעזר לישב על הבאר ולא סר אל אחת האכסנאות, יען כי על הבאר הוא מקום קבוצת אנשים פחותי הערך משואבי מים ורועי צאן. וזהו שהמליצו ז"ל שמע קל כלביא מנבחין תואר על מספרי לשון הרע הוא מצית מה אינון אמרין כלומר כי על ידם יוכל לעמוד על תכלית ענין המבוקש.

חלק ח

ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני אברהם (כ"ד, י"ב). מדרש: **מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו** (ישעיה נ', י') אמר מי בכם ירא ה' זה

אברהם, שומע בקול עבדו אשר שמע ה' בקולו של עבדו (הוא אליעזר) כו'. דבר אחר מי בכם ירא ה' זה אליעזר, שומע בקול עבדו בקול אברהם שהיה עבד להקב"ה שנאמר כו', אשר הלך חשכים בשעה שהלך להביא את רבקה, ואין נוגה לו ומי היה מאיר לו הקב"ה היה מאיר לו בזיקים ובברקים, יבטח בשם ה' וישען באלהיו - ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם (פרשה ס', א').

הנראה בתכלית כוונת המאמר כי בא להודיענו אשר עבדות אליעזר לאברהם עליו השלום ושמיעתו למצותיו היה אך מפאת הכרתו את ה' יתברך ויראתו אותו ואת עבדיו, על דרך - את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים. והוא שאמרו ז"ל מי בכם ירא ה' זה אליעזר שומע בקול עבדו בקול אברהם שהיה עבד להקדוש ברוך הוא, כלומר לא כהעבדים המשמשים את רבם עבור הגמול שישיגם או מצד היותר משועבדים מאבותיהם, אבל לא כמוהם אליעזר כי מיראתו את ה' נדבה רוחו אותו לשרת משרתי ה'. וכמו שזכרו הם ז"ל (שם במדרש) אמר אליעזר כבר קדמתני קללת נח עבד עבדים יהיה לאחיו מוטב שאשתעבד בביתו של אותו צדיק (ואם כן היה אליעזר נתעלה בשמעו מצות אברהם ממש כשומע אל ה' יתברך), והעד הנאמן על זה כי הנה העבד העובד את רבו מפאת ההכרח כי אכף עליו פיהו כמשפט כל העבדים אם יצוה עליו רבו דבר אשר בידו לפטור עצמו ממנו כמו לבקש אבדתו בשוק, הלא נגד פניו יענה אם תודיעני איה איפה היית בסוד מרעים ואנה פתחת אזור מתניך וכדומה מהתשובות, ועל דרך שאמרו הכשדיים אל נבוכדנצר **אמר חלמא לעבדך ופשרה נהוא** (דניאל ב', ד'). מה שאין כן העבד הנאמן אשר מגמתו ותשוקתו למלאות רצון אדונו ולהשלים חפצו גם בשיפול מעליו חיוב ההכרחי, לאשר הדבר יוצא מגדר האפשרי עם כל זאת מאהבתו את אדונו יתן מועצות בלבו ותחבולות יעשה עד כי יפיק רצון אדונו.

הוא הדבר באליעזר כי בצוותו אברהם עליו השלום לך וקח אשה לבני כמה זירז את עצמו והלך חשכים, דרך לא ידע, אורח ברגליו לא יבוא, עם השענו על אלהי אברהם אדונו שיורהו הדרך וינחהו במעגלי צדק. ואף גם זאת כי נשאו לבו להתפלל מאת ה' הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני אברהם, הנה מזה יבחן כי אליעזר היה איש ירא ה' וחפץ מאד במצות אברהם אדונו לשמור ולעשות ככל אשר יצוה עליו ולמלאות חפצו בלי להפיל דבר, וזהו מי בכם ירא ה' זה אליעזר שומע בקול עבדו בקולו של אברהם שהיה עבד להקדוש ברוך הוא וכאשר בארנו, והמופת אשר הלך חשכים ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו וכנזכר לעיל, ומזה יאומת ויבחן טוב לבו ואומן רוחו בעבדותו עבד ה' יתברך.

חלק ט

ויאמר ברוך ה' אלהי אדוני אברהם כו' **אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני** (כ"ד, כ"ז). מדרש: ממה שקפצה הדרך לפני הייתי יודע שבדרך נחני ה' בית אחי אדוני (פרשה ס', ו').

רבים מבינים כי מפאת חסד ה' בקפיצת הדרך שפט במאזני בחינתו שהמקום ברוך הוא יגמור בעדו להזמין לו זווגו, אמנה אחר ההשקפה הנאותה יעלה לנו כוונה היותר קרובה בע"ה. והוא על דרך אחד שכר בעל עגלה לנחותו אל אחת העיירות הסמוכות ויאסור לו מרכבתו ויתן עמו משרתו להנהיג העגלה, והמשרת היה איש אלם לא ידע דבר, אמר הסוחר אל בעל העגלה מה עשית לי ותנהג אותי על ידי אלם הזה אשר לא יוכל דבר אלי מאומה, אמר לו ומה בכך האם לא יספיק לך בלתי אם תדבר אליו, אמר לו הסוחר הלא לכל הפחות אצטרך לשאול מאתו אם עוד רב הדרך אל העיר חפצי שמה, ובאיזה מקום ארד ממרכבתי, כי הלא נכרי נחשבתי בעיר ההיא, וגם אם אבוא בתוכה לא אדע אם זאת היא אשר חפצתי בה. ענה אותו הבעל עגלה, דע לך כי בכל הדרך לא יתן מנוח לרגלי מושכי המרכבה עד כי יבוא לעיר ההיא ולמחוז חפצך, ואם כן במקום אשר יעמיד המרכבה תדע כי שם כלה הדרך וזה לך האות.

הנמשל אליעזר עבד אברהם הלך לקחת אשה ליצחק בדרך לא ידעו ולא דרך בה מעולם (וכאשר זכרנו למעלה הלך חשכים כו'), ולא ידע מקום זווגו של יצחק אך הלך לחפש באשר ימצא. ובזאת אם היה הליכתו כדרך כל הארץ אזי ודאי לא היה יודע מדבר השגת מבוקשו עדי עמדו על גמר הענין, אבל אחרי שהיה מחסד ה' יתברך להיותו נשא על כנפי נשרים אל המקום אשר דבר אדונו מגיע, ואך בכמעט קט שט וידא על כנפי רוח והועמד במקום ההוא, מזה הבין אשר אך פה כלה הדרך ופה ימצא דבר מבוקשו. ועל כן יצדק מה שנתן אליעזר המתנות לרבקה טרם ששאלה דבר כי מכבר היה נכון לבו בטוח אשר מצא מבוקשו ממה שקפצה לו הדרך ולכן מיד נתן אומר כבוד והודיה לה' יתברך, ואמר ברוך ה' אשר לא עזב חסדו וכו' אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני. ועל זה בא מדרשם ז"ל ממה שקפצה לי הדרך הייתי יודע שבדרך נחני ה' בית אחי אדוני, וכדברינו. **ובזה** יתכן מה שסיפר לפניהם ואבוא היום אל העין ודרשו היום יצאתי והיום באתי, אשר לכאורה מה ראה להודיעם ענין זה אבל כוון בזה להודיעם כי נכון הדבר מעם ה' וממהר לעשותו ממה שהפליא עשות עמו בקפיצת הדרך למען לא יערבו אל לבם להתנגד אל רצון ה' חלילה, וכאשר מלאו עם פיהם לאמר אם מה' יצא הדבר לא נוכל דבר.

חלק י

ואומר אל אדוני אלי לא תלך האשה אחרי (כ"ד, ל"ט). רש"י: אלי כתיב בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו.

הנה רבים העירו מה ראה הכתוב לרמז על זאת במאמר אליעזר אל לבן ובתואל ולא בדבריו הקודמים אל אברהם אדונו, כי שם נאמר אולי לא תאבה מלא בוי"ו, הלא יותר מהצודק היה לרמז במי שאליו נוגע הדבר הוא אברהם. והן אמת כי במדרש סמכו הדרש הזה על אולי הראשון שאמר אליעזר לאברהם וזה לשון המדרש (במקומו) ויאמר אליו העבד הדא הוא דכתיב **כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב** (הושע י"ב, ח') כנען זה אליעזר, בידו מאזני מרמה שהיה יושב ומשקיל את בתו ראויה היא או אינה ראויה, לעשוק אהב לעשוק אהובו של עולם זה יצחק אמר אולי לא תאבה ואתן לו את בתי (פרשה נ"ט, טי'). ולכאורה לא ידענו מדוע רש"י ז"ל דקדק על אולי השני.

וכדי לבוא אל ביאור הענין נתבונן עוד מה היתה זאת לאליעזר ומה ראה על ככה לגלות זאת על אוזן לבן ובתואל לספר לפניהם מה ששאל את אברהם אדונו. והנראה לקרב הענין על דרך דמיון סוחר אחד שהיה מסחרו ממרחק תמיד על ידי משולחו והיה מביא לו סחורה משם בהקפה מהסוחר הכללי, ולזמן קצוב היה שולח לו על ידי שלוחו מחיר סחורתו והיה לוקח עוד סחורה בהקפה, והיה זה משפטו כל הימים. לימים עלה על רוחו לשלוח שלוחו אליו לקוח ממנו סחורה עד למרבה שיעלה לסך גדול ולא ישיב עוד המחיר לבעליו ולא יוסיף שלוח עוד אליו (על דרך **לוה רשע ולא ישלם** (תהילים ל"ז, כ"א) רצה לומר על דעת כן שלא ישלם). וכאשר הציע דבריו לשלוחו לא הוטב בעיניו הדבר כי לא יעשה כן כו', אמר לו השליח על דעתי כי לא ירצה עוד הסוחר לתת סחורתו באמנה ובהקפה. ענה אותו עזות מדוע לא יאבה כעתה לשלוח מה שלא עשה כן מקדם ומאז. השליח להיות מוכרח לקיים דברי משלחו הלך ובא אליו ואמר לו אדוני שאל ממני כי אלך אליך לקחת עוד ממך סחורה הרבה בהקפה כמאז, ואמרתי לו כמדומה לי שלא ירצה הסוחר, אמר לי אף על פי כן, הסוחר השכיל על הדבר מה שאמר לו שפת יתר כמדומה כו' והבין מזה כי מסתמא בעלילה בא עליו לקחת סחורה בהקפה ולא ישוב אליו עוד, ולא אבה הסוחר לשלוח על ידו, והוא אך מסבת השליח שגלל על שפתיו דברים שדיבר לאדוניו כדי שהסוחר יבין מזה ולא ירצה לתת.

הוא הדבר באליעזר כי היה מחזר למצוא עילה שלא ירצה לבן או שלא תאבה האשה למען השיאו בתו והיא תצלח מאד, בשיזכיר לפני לבן ובתואל מה שאמר לפני אברהם אולי לא תאבה מזאת ירגישו הם כי יש לפחד בדבר, כי לולא כן אין מקום להסתפק כי

מי שזה לא יאבה לתת בתו ליצחק אם לא שיש בו ענין כמוס ומוצנע שעל כן עלה על לב העבד לומר אולי לא תאבה.
ועתה יצדק כי בעלי המדרש ז"ל סמכו הדבר על אולי לא תאבה שאמר לאברהם שהיה מגמתו ותשוקתו שלא תאבה האשה ללכת למען אשר בתו יתן לבנו ליצחק, אך הכתוב בא להוכיח ולרמז על הדבר כי כן הוא כי חפץ בבן אברהם ממה שחזר וסיפר כדברים האלה בפני לבן אין זאת כי להורות נתן בלבו שימאן בדבר ואך זאת היא לאות ולמופת גם על דבריו הראשונים לאברהם. וזהו הרמז במאמר אליעזר ללבן ואומר אל אדוני אלי לא תאבה ונכתב חסר יען כי עיקר הדרש מוכרח מהסיפור הזה. וזהו שפירש רש"י ז"ל אלי כתיב כו', והבן.

תולדות

חלק א

ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק (כ"ה, י"ט). מדרש: **גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו** (משלי כ"ג, כ"ד) גילה אחר גילה בזמן שהצדיק נולד וכו' ויולד חכם ישמח בו, ר' לוי אמר מנין שכל מי שיש לו בן יגע בתורה שהוא מתמלא עליו רחמים ת"ל **בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני** (שם כ"ג, ט"ו) האבות עטרה לבנים שנאמר **ותפארת בנים אבותם** (שם י"ז, ו') הבנים עטרה לאבות שנאמר **עטרת זקנים בני בנים** (פרשה ס"ג, א').
הנראה בהבנת המאמר בהקדים דברי דוד המלך עליו השלום **אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, גבור בארץ יהיה זרעו** (תהילים קי"ב, א'). דע כי מטבע האדם ותכונתו להוליד בצלמו ודמותו דומה אליו באיכותו ומזגו וגזרת תארו, כי כן הוא כח האב להיות הנצר משרשיו יפרה כמוהו אחד בתואר. ואם האב הוא איש לבן בעור בשרו בהיר וזך, אזי יצהיל גם כן עור תולדותיו, וההיפך בהיפך. אבל הנה לפעמים יקרה כי האיש הבהיר והצח יוליד תולדה הכהה בעור בשרה, והעילה לזה הוא כי זכות האב ובהירתו איננו מעצם תולדתו, בלתי מצד הרבותו בכיבוסים בנתר ובורית עד כי הלבין עצמו למראה עיני אדם. אולם התולדה אשר יוליד ההכרח שתהיה כפי איכות תולדתו ותכונתו כי היא נשארה אתו במשמר. וכמו כן הוא הדבר באיכות שלימות הנפשיות כי אם יהיה המוליד בר הלבב נקי וצדיק מרחם אמו יצמיח צמח טוב ושלם כעדות החכם מכל אדם **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') הוראת מלת בתומו על איש התם מעודו והוא הסבה לשיהיה אשרי בניו אחריו. אבל לא כן האיש אשר

כחותיו הנפשיות נוטים לעבור את פי ה' חס ושלום ואל מה שמתנגד לרצונו, אך הוא לוחם עמהם ומתגבר עליהם ומכריח עצמו למצות ה' יתברך ועבודתו מיראת העונש, אזי יהיו תולדותיו כלולים בתכונת נפשותם מה שבנפש מולידם ואין בידם מאומה מטובו החיצונית. והוא שהפליג המשורר האלהי עליו השלום בשבח הצדיקים ברי הלבב החפצים ומשתוקקים באות נפשם אל מצות ה' יתברך ואמר אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, והעילה בזה גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יבורך.

ובזה יתבארו הכתובים הנזכרים לפנינו גיל יגיל אבי צדיק רצה לומר הן אמת שיש לאבי הצדיק להתמיד בגיל גם אם צדקת בנו הוא אך מפאת ההכרח והיראה, אבל ויולד חכם כלומר אם עוד זכה שיהיה בנו חכם ומהיר לעבודת שמים מתולדתו ישמח בו כלומר יש לו להרבות בשמחה וגיל יתר מאד כי הפעולה תעיד על פעלו וניכר כח האב מהבן כי ממנו יחיל טובו. וזהו שהביאו ז"ל עוד בני אם חכם לבך כו' כי המשכיל על דרכי ה' מבחינתו והכרתו מעצם תומו ותולדתו הוא מתואר חכם לב כענין הכתוב **חכם לב יקח מצות** (שם י', ח') כלומר יקחם מאהבתו אותם ותשוקתו אליהם. וזהו בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני, כלומר כי על ידי בנו יתנכר טוב לבו גם הוא. וזהו שסיימו ז"ל האבות עטרה לבנים שנאמר ותפארת בנים אבותם כלומר תפארת הבנים הוא אך מסבת כי האבות נתנו מהודם עליהם והבנים עטרה לאבות שנאמר עטרת זקנים בני בנים כלומר צדקת הבנים ותום דרכיהם ובר לבביהם המה יתנו עדיהן על אושר האבות וטוב שלמותם והמה אליהם לזר תפארה.

ועל כל זאת כוונו ז"ל במה שסמכו הכתובים האלה למאמר שלפנינו אלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק. ועם דברינו אלה יתבארו לנו דבריהם ז"ל מפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מביניהם וכו' רבינא אמר שאין מברכין בתורה תחילה דאמר ר' יהודה אמר רב מאי דכתיב **מי האיש החכם ויבן את זאת** (ירמיה ט, י"א) דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו עד שפירש הקב"ה בעצמו דכתיב **ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם** וכו' (נדרים פ"א, א'). והנה לכאורה לא ידענו מאיזה סבה יהיה נמשך לאשר לא ברכו בתורה תחילה שלא יצא מביניהם תלמידי חכמים.

וכדי לבוא אל ביאור הלימוד הזה נעיר עוד במאמר הנביא שהביאו ז"ל כי בההשקפה הראשונה יש בדבריו שפת יתר במה שכתב אשר נתתי לפניהם כי מה יבצר במאמר על עזבם את תורתי. אבל על פי האמור יצדק מאד אשר העובד הנאמן החפץ במצותיו

יתברך מאד מעצם תולדתו יוליד בנים מאושרים נזירים מבטן, ולא כן העובד מפאת ההכרח מיראת העונש וכנזכר לעיל.

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך דוגמא יש אשר לבושו שני ועדנים עבור אהבתו לבוש הנאה והמשובח, ויש לובשם לא מאהבתו אותם כי אם מפאת ההכרח שלא יגיעהו מן הבזיון והבושה נגד המלובשים בהם, והמבחן בהם לדעת מי הוא הלובשם מאהבה ומי מההכרח באם יפגעו ב' אלה בהרוקם המשכיל אשר המציא ואשר עשה מין היקר ההוא, כמו אז יבחנו גם שניהם ויתברר ענינם לעיני כולם כי הלובש רקמות מאהבתו אותם ומחמדתו אליהם יאהב למאד הממציאם ועושיהם וירבה לו תודות נמרצות על רוב חכמת לבו ותבונת כפיו הנשואים במלאכת האריגה ההיא, לא כן הב' כי עוד יטיח דברים נגדו יען כי לולא הוא שהמציאם לא היה מוכרח לפזר עליהם כי לא היה לו ממי להכלם.

ועל דרך זה ממש העובד מאהבה המשתוקק למצות ה' יתברך בלב ונפש הוא יודה לה' חסדו על שחנן אותנו בתורתו הקדושה וישמח בה מאד בגיל ורנן, מה שאין כן העובד מפאת ההכרח והיראה כי היה לו נחת יותר באם לא היתה נתנה מראש והיה חפשי ממנה ומעול מצותיה. וזהו מפני מה תלמידי חכמים אין מצויין לצאת מביניהם תלמידי חכמים מפני שאין מברכין בתורה תחילה, כי כל עיקריית הברכה היא להודות לה' על בחרו אותנו וקרבנו לפני הר סיני מאז כמבואר בטור א"ח (סימן מ"ז). ועל כן העושה מיראה ומההכרח ודאי כי איננו מברך ה' על ראשית נתינתו התורה הקדושה אלינו ולכן המשפט להם שלא לצאת מבניהם תלמידי חכמים וכאשר זכרנו. וזהו ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם כלומר הגם שהם מקיימים אותה אבל המה תוהים על ראשית הנתינה (ועיין עוד בע"י מה שכתב בזה בשם החסיד רבינו יונה זלה"ה).

חלק ב

ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (כ"ה, כ"א). מדרש: ר' יוחנן אמר ששפך תפלתו בעושר לנכח אשתו מלמד שהיה יצחק מתפלל ואומר ריבונו של עולם כל בנים שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו, אף היא אמרה כן (פרשה ס"ג, ה').

כדי לבוא אל ביאור המאמר נקדים מה שאמר דוד המלך עליו השלום **ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב** (תהילים ל"ה, י"ג). דע כי ממשפט המבקש דבר מאת המלך שלא ירבה לשאול, גם לא להגדיל בקשתו אבל יצמצם מאד בשאלתו לבקש רק המועט ההכרחי, כמליצת רז"ל תפסת מועט תפסת (קידושין י"ז). אבל זה אינו כי אם בשיבקש עבור עצמו, לא כן אם יבקש עבור זולתו ידיו רב לו להרחיב

פיו לבקש גדולות ולא יבוש. ועל דרך זה הוא גם כן משפט הצדיקים עת יבואו לבקש מאתו יתברך, על הפקת צרכיהם לא יפטירו בשפה להרבות בבקשתם דבר נוסף על ההכרחי אבל יצמצמו כל מה שאפשר, מה שאין כן בהתפללם על אחרים.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה רבותינו ז"ל אמרו (ב"ק צ"ב) המתפלל על זולתו ירויח הרבה יותר מאם יתפלל על עצמו אשר לא היה מלאו לבו לשאול כעל זולתו. וזהו ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי, כלומר הרביתי עליהם התפלה בשקי ובתעניתי, וזה לי לתועלת נמרץ ותפלתי על חיקי תשוב, כלומר מה שפיילל עליהם ישוב אליו. והוא הדבר גם כן ביצחק עליו השלום שהרבה והפציר בתפלה כהוראת מלת ויעתר (עיין רש"י) אשר על כן לא אמר ויתפלל. וזהו שהמליצו ז"ל ששפך תפלתו בעושר כלומר ברבוי, והטעם לנכח אשתו, רצה לומר שהיה בבחינת המתפלל על חבירו וכנזכר לעיל, ועל ידי כן ויעתר לו ה' כלומר עתירתו שבה אליו כי גם הוא היה צריך לאותו דבר כמאמר רז"ל (יבמות ס"ד) שהיו שניהם עקרים.

חלק ג

ויעתר לו ה'. גמרא: לו ולא לה לפי שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק (יבמות ס"ד, א'). **הנה** לכאורה מלת תפלת היא אך למותר כי די היה שיאמרו לפי שאינו דומה צדיק בן צדיק כו'. ואחשוב בזה כי הנה המתפלל על חבירו לא ימלט אם שהמתפלל הוא הגדול על הקטן או להיפך, ובזה יפול ספק אם שמעלת המתפלל גדול וחשוב בעיני ה' יתברך לשיקובל תפלתו על הנצרך, או שמעלת הנצרך יותר גדולה והיא המועילה להמתפלל להעלות תפלתו. והנה לכאורה מקום לומר אשר מעלת הנצרך רבה היא ממעלת המתפלל ובה תלוי עיקר קבלת התפלה מצד שהוא הנענה והמשיג מחסוריו, אבל אם נאמר כן היה מהראוי שיאמר הכתוב ויעתר לה ה' אחר כי היא היתה מתפללת על יצחק והוא הנצרך, זאת לעד כי גדול ורב חשיבות המתפלל יותר מהנצרך. וזהו שרמזו ז"ל לו ולא לה רצה לומר אחרי כי ה' יתברך היה נעתר ליצחק ולא לה מזה יבחן כי הוא יתברך דורש חשיבות המתפלל, וזהו לפי שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק כו' מה שאין כן אם נאמר כי גדול ורב יותר מעלת הנצרך היה מהצורך שיתאר הכתוב העתירה אליה.

חלק ד

ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר אם כן למה זה אנכי ותלך לדרוש את ה', **ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך** כו' (כ"ה, כ"ב).

ראוי להעיר בזה כי הלא התשובה איננה מעין השאלה כי היא שאלה על אודות הפלגת צער הריונה ומה זה ירגיענה מאמר ב' גוים בבטנך כו' ולאם מלאם יאמץ ורב יעבוד

צעיר, כי לכאורה עדנה אין בזה לפקח עצבונה הגדול. ובמדרש: ותלך לדרוש את ה' הלכה לבית מדרשו של שם ועבר.

וכדי לבוא אל תכלית הענין בזה נקדים לבאר מאמר ה' יתברך לקין **למה חרה לך ולמה נפלו פניך** (בראשית ד', ו') אשר לכאורה לא ידענו שאלת למה נפלו פניך כי איננה צודקת אחר שאלת למה חרה לך, כי הלא מכבר ההכרח הוא אשר ברוע לב יפלו פנים. **אבל** דע לך כי המשיגים קורות ופגעי הזמן ב"מ, אנחותם ומגינת לבם חלוקים לב' בחינות, מהם אשר יתאוננו על המקרה והיסורים לבד, והוא ממדת הנבערים והפחותים, אבל לא כן הוא מדת הישרים והנכוחים כי מדרכם להצדיק דין שמים ולקבלהו בשמחה, כי לא חשיד קוב"ה כו' אך יהיו דואגים על מעשיהם אשר הטו אלה, ויפשפשו בהם על מה זה עשה ה' ככה אליהם.

וההבדל בין ב' סוגי התוגות האלה הוא, כי האחד צערו ויגונו לא לעזר ולא להועיל אבל עוד יבוא אליו המכאוב ודאבון נפש מסבתה כמאמר **ורוח נכאה תיבש גרם** (משלי י"ז, כ"ב). לא כן המתאונן על חטאיו והמתאבל על עונותיו שהמה הסבו לו פגעיו ומקריו הרעים הנה מזאת יגהה מזורו וארוכתו מהרה תצמח בשובו מחטאיו, ובזאת יהיה מתנחם בצערו ויצהיל פנים וייטיב גהה. וזהו שאמר יתברך לקין למה חרה לך, והוא כמוכיח על פניו במופת נאמן אשר עברתו ותוגתו הוא מרוב כעסו וחמתו על שלא עלתה מנחתו לרצון לפני ה', ולא על דרך המצטער והדואג על מעשיו ומפשפש בהם לבוא בתשובה לפניו יתברך, והעד כי נפלו פניו ורעים למאד וזהו למה חרה לך ולמה נפלו פניך.

וההבדל השני בין ב' סוגי המתאוננים הנזכרים הוא בבקשת המזור ורפואת תעלה למחלת מקריהם כי הא' מדרכו לדרוש ברופאים להעלות ארוכתו על ידי סמים מועילים וכדומה. לא כמוהו הב' כי יהיה זריז ומהיר לדרוש בהקרובים אל ה' לבקש מאתם מזור נמרץ במה שיורו אותו דעת להשכיל להיטיב, וידריכו אותו בדרכי התשובה על מעשיו הקודמים ובזאת יכופר עונו ושב ורפא לו. ועל דרך זה היתה רבקה עליה השלום היטיבה דרכיה לבקש ולשאול על ענין מכאובי הריונה מהחכמים וגדולי המורים להגיד לה עילת הדבר מה היא, ולא דרך נשים לה לבקש רפואה טבעיית מהרופאים או המילדות וכדומה, אבל באה לבית המדרש לפני שם ועבר. ומה גם לפי המוזכר במדרש עברה על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת והבינה מזה כי היא הרה עובר רע וטוב, על זה שאלה מה הועילה תפלת יצחק כל בנים שאתה נותן לי לא יהיו אלא מן הצדקת הזו אם גם בקרבה יתנוצץ איש רשע. וזהו ותאמר אם כן למה זה אנכי, כלומר מה אנכי טוב לו

ומה יתרוני על נשים זולתי, ועל זה ותלך לדרוש את ה' כי הם יעמידו אותה על תכונת הדבר מה הוא.

וזהו שהשיבו אותה על פי ה' שני גוים בבטנך כו' ובזה התירו שאלתה בטעם מספיק וכמו שנבאר, והוא בהזכרת דבריהם ז"ל: ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל משל למה הדבר דומה למלך שנטע כרם והיו בתוכו ארזים גדולים וקוצים אמרו לו עבדיו אדוננו המלך הקוצים שאוחזים בבגדנו למה הנחתם, אמר להם אם אין קוצים במה אני גודר את כרמי. כך ישראל כרמו של הקב"ה שנאמר **כי כרם ה' צבאות בית ישראל** (ישעיה ה', ז') וכו' עד כדי שישמרו ישראל את התורה שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (ילקוט שופטים ג', רמז מ"א). והוא לעינים אשר ה' יתברך ראה והכין מאז רצועה מרדות לישראל להיישירם ולהטותם הדרך הטוב לפניו על ידו ועל דרך שאמרו ז"ל גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נביאים כו', (מגילה י"ד) וכאשר רמז החכם עליו השלום **כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה** (משלי ט"ז, ד') אשר על כן אמר המשורר בשם ה' **לו עמי שומע לי** כו' (תהלים פ"א, י"ד) כלומר לי בעצמי בלי הצטרפות הנוגשים, כמעט כו'. ולעילה זו היה שורת הדין נותן שיהיה נולד עשו עם יעקב יחדו כאחד, יען כי למענו נברא. וזהו שאמרו ז"ל במדרש שני גוים בבטנך, שונאיהן דבנים במעיך (פרשה ס"ג, ז'), ולאם מלאם יאמץ, כלומר אחד יתאמץ בעבודתו על ידי הב', ורב יעבוד צעיר כמאמר המדרש זכה יעבוד לא זכה יעבד. והן בזאת נתקררה דעת רבקה אמנו עליה השלום אחרי כי הגידו שם ועבר מה הוא לה וכי הצורך גם לעשו למען יעקב עבור תיקונו ותועלתו.

ומה נמרצו בזה דבריהם ז"ל (במדרש במקומו) ויקראו שמו עשו הא שוא שבראתי בעולמי (פירוש כי מציאותו איננה כי אם עבור יעקב, ואולי כוונו עוד) והוא כי האמנה תולדות עשו יהיה לצורך בני יעקב וכנזכר לעיל, אבל יעקב עליו השלום בעצמו לא היה הצורך לו לעשו כי היה מתהלך בתומו, וזהו הא שוא שבראתי כלומר זה הראשון ודאי לשוא ולחנם הוא נברא.

חלק ה

ויצא הראשון אדמוני. (כ"ה, כ"ה) עיין קול יעקב רות על מאמר יתן ה' לכם ומצאן מנוחה. (עמ' כ"ו).

חלק ו

ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו[67] **ורבקה אוהבת את יעקב** (כ"ה, כ"ח)[66]

מהראוי להתעורר בזה מה זאת אל הזוג הקדוש הזה יצחק ורבקה שהיה להם שני בנים היה הוא אוהב את זה והיא את זה הלא דבר הוא.

אמנם הענין כך הוא כי יצחק עליו השלום נולד בבית צדיק חוסן רב אצל אברהם ושרה, בית שלא נשמע בו רק אמת לאמתו וקיים בעצמו מאמר **לא ישב בקרב ביתי עושה**

[66] ויתכן עוד בביאור מאמר ויאהב יצחק את עשו ורבקה אוהבת את יעקב, כי כבר קבלנו כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ע"כ אמר ויאהב יצחק לשון עבר לא לשון בינוני והטעם כי ציד בפיו שאכל מצידו והיא אהבה התלויה בדבר, אבל רבקה אוהבת בהווה את יעקב ולא בטלה כי אינה תלויה בדבר.
עוד יתכן בזה על דרך מה שאמרו במדרש (פ' בראשית) האדם נברא ביום הששי אחר כל מעשה בראשית כי הכל נברא רק בשבילו, משל לא' שעשה סעודה הוא מכין תחילה את הסעודה ואח"כ הוא מכניס הקרואים, כן הכין ית' תחילה כל צרכי האדם ואח"כ ברא את האדם כי הוא העיקר בכל צבאות הבריאה לכן בא באחרונה, כן ממש עשו נברא לצורך יעקב כמאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם כו' ואתם כהני ה' תקראו כו' (ישעיה ס"א, ו') היה צריך לבוא קודם יעקב ויעקב בעבור שהוא העיקר יצא באחרונה. אמנם דע כי יש שני כלים אשר האחד סבה לחבירו כמו הגעצייג אל הזיינער ודאי יראה להשיג תחילה את הגעצייג ואח"כ הזיינער והמאוחר הוא העיקר, אבל שני חפצים אשר האחד אינו נעשה למלאכת הב', כמו הבונה ב' בנינים הדבר בהיפך כי בנין הראשון הוא משובח יותר מבנין השני כמאמר וחברון שבע שנים נבנתה כו' (במדבר י"ג, כ"ב) (עיין רש"י) כי פסולת הנשאר מבנין הראשון הוא נותן בהשני, ולכן בכל שני בנים אשר האחד איננו סבה אל השני הראשון משובח והבכור הוא קודם במעלה כמאמר ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת וכו' (בראשית מ"ט, ג'), לכן היה יצחק אוהב את עשו כי הוא הבכור והוא המשובח כמשפט שני אחים בכל העולם אשר הראשון משובח, אבל רבקה ידעה האמת כי בשני בנים האלה המאוחר הוא הבכור והוא הקדוש והמשובח כי הלכה לדרוש את ה' ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך כו' ורב יעבוד צעיר כי הראשון נברא בעבור השני ולצרכו ע"כ רבקה אוהבת את יעקב, ולכן יצחק לפי שיטתו ראוי לעיקב לכבד אחיו הגדול ע"כ אמר בברכתו אשר חשב בדעתו שהוא מברך את עשו הוה גביר לאחיך, אבל הקב"ה הסכים לשיטת רבקה לברך את יעקב שיהיה גביר לעשו לקיים מאמר ורב יעבוד צעיר. (מפי הרב מו"ה אלקנה ז"ל נכד מו"ר ז"ל). והוסיף עוד ואמר כי זהו מאמר יעקב אל עשו מכרה כיום את בכורתך לי אשר המפרשים ז"ל בקשה נפשם לבאר מאמר כיום מה הוראתו, אמנם עתה יצדק מאד מלת כיום, כי יעקב ע"ה בעוד שלא ראה מאת עשו שיתגאה כנגדו לא נתעורר לעשות עמו מסחר בעסק הבכורה אבל היום הזה שמע יעקב כי עשו מדבר בחוצפה גדולה הלעיטני נא כו' ולא אמר כלשון בני אדם תן לי לאכול, אבל בזזון לבו רצה שיעקב ישמש אותו וישרתהו ועשו עומד וחובק ידיו מאחוריו ולא רצה להתיר יד לקחת המאכל אל פיו רק שיעמוד כך ידיו לאחוריו ויפתח פיו ויעקב יליעיטהו, אז התעורר יעקב ואמר מכרה כיום את בכורתך לי עתה נתעוררתי לקנות ממך הבכורה אחרי ראיתי כי רצונך שאהיה אצלך משרת, ע"כ אמר אח"כ ויעקב נתן לעשו לחם כו' לא שהוא משמש את עשו.

[67] והנה יש מהמפרשים ז"ל אשר בארו מאמר כי ציד בפיו של יצחק וסמכו עצמם על תרגום אונקלוס, ארי מצידי' הוה אכיל. ומזה הוכיח הראב"ע ז"ל שלא היה ממון ליצחק (עיין ראב"ע על ויבז עשו את הבכורה) והיה אוהב את עשו מפני צרכו אליו שיפרנס אותו, והרמב"ן ז"ל כתב עליו ואני תמה מי עור עיני שכלו בזה, כי הלא אברהם הניח לו הון רב ואח"כ חזר והשיג עושר גדול בארץ פלשתים עד כי גדל מאד ויקנאו בו שרי פלשתים, אמנם הציד אשר היה בפיו כן יעשו השרים והמלכים בוחרים בציד מכל מאכל ע"ש. אמנם לדעתי העניה אין מהצורך אל כל הדחוקים האלה כי מעולם לא היתה כוונת התרגום אונקלוס שהיה יצחק אוכל מצידו של עשו כי למה תספר לנו התורה ספורים כאלה וכי יש כבוד ליצחק מזה או איזה מדה טובה תצמח לנו מן הספור הזה. אמנם דע כי התורה הק' ספרה אלינו הסבה על מה ולמה אהב יצחק את עשו (וכבר רמזנו זאת בספרנו שמן המור בי"ד משלישי ושמעתי שהקדימני בזה הגאון ר' אליעזר חרל"פ ז"ל) לאמר כי יצחק אהב את עשו בעבור המדות טובות אשר ראה בו, כי כבוד אב של עשו גדול ומהולל מאד בפי רבותינו ז"ל והיה מנהגו של עשו על דרך שספרו חז"ל על ר' פנחס בן יאיר (חולין ז', ב') מיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו, כן היה מנהג עשו שלא הכניס אל תוך פיו דבר משל אביו רק מה שהיה צודה בשדה יער מיגיע כפיו זאת היה אוכל אבל משל אביו לא רצה ליהנות, הוא שתרגם אונקלוס ארי מיצדי' הוה אכיל פי' מה שהיה צודה בעצמו ביגיע כפו הוה אכיל ולא משל אביו, ומעתה מאמר כי ציד בפיו מוסב על עשו לא על יצחק.

רמיה, **דובר שקרים לא יכון לנגד עיני** (תהילים ק"א, ז') וכאשר לקח יצחק אשה ונולד לו הבן הזה עשו והתחיל לדבר, בא אצל אביו ושאל אותו אבי היקר הגד לי איך מעשרין את התבן איך מעשרין את המלח, התפלא ואמר מובטח אני בזה שיהיה מדקדק במצות לאין שיעור, אכן רבקה נולדה אצל לבן הארמי והיתה רגילה ובקיאה בדברי הרמאים והצבועים היא הבינה זאת כי ערום יערים ורמיה בפיו, לכן יפה אמר ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ויצחק לא הבין זאת כי לא הורגל בזה ורע לא ידע, אבל רבקה אוהבת את יעקב.

חלק ז

ויאהב יצחק את עשו כו' **ורבקה אוהבת את יעקב** (כ"ה, כ"ח). מדרש: כל שהיתה שומעת קולו היתה מוספת לו אהבה על אהבתו (פרשה סג, י')[68]

ביאור הענין על פי מה שכתבנו בארוכה בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת תולדות בבאור הכתוב **אהבתי אתכם אמר ה'**, **ואמרתם במה אהבתנו**, **הלוא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב ואת עשו שנאתי** (מלאכי א', ב'). והוא כי יש שני סוגי חשיבות יש החשוב מצד עצמותו ויש החשוב רק בבחינת ההצטרפות כשנערוך הדבר ההוא לעומת הגרוע ממנו.

והנה חשיבות ישראל הוא גם כן על ב' האופנים האלו. אם הם צדיקים ושלמים אז חשיבותם הוא מצד עצמותם, ואם הם חס ושלום במדרגה פחותה אז מאהבת ה' את עמו יעריכם נגד זולתם הגרועים יותר ואז הם משובחים בבחינת הצרוף. אולם גם בהיותם בגדר המעלה והשלמות אשר הנם חשובים בעצם יוסיף ה' להעריכם גם נגד הזולת למען ב' ענינים. א'. לטובת ישראל למען תהיה חשיבותם מכופלת גם בחינת ההצטרפות למען יתראו עליהם שתי החשיבות יחד. הב'. למען תגלה אז ערות הזולת ויהיה ניכר חסרונם כשיהיו נערכים נגד המשובחים מהם, ושני אלה יפעלו זה על זה. וזהו אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו, כלומר במה יודע אפוא עד היכן היא מגעת, הלוא אח עשו ליעקב כלומר אקרבם זה לזה (על דרך אחות לנו) ויהיה ההבדל ביניהם רב ועצום

[68] נוכל להמתיק דברי המדרש על דרך דמיון עיר שקבלו להם רב חדש ויהללו אותו מאד, וזה אפשר להיות על ב' אופנים או שהוא באמת נחל נובע מקור חכמה מחדש חידושי גפ"ת חדשים לבקרים, או שהוא בעצמו איננו חריף רק שמע איזה חדושים מאחרים ונוהג במרמה, אשר משפט הרב הזה שיהיה כבודו פוחת והולך כי כאשר יגיד לפניהם כל הדברים אשר שמע אין עוד, לא כן מעין הנובע יום ליום יביע אומר ויחוה דעת הלא יוסיפו בכבודו יום אחר יום כי איש כנה מצניע עצמו רק במושבו עמהם יכירו אותו בכל פעם יותר ביתר שאת ויתר עז. וזהו ויאהב יצחק את עשו בעבר ואח"כ נפחת והטעם כי ציד בפיו כי רמה אותו כמ"ש רש"י ז"ל ע"כ נפחתה האהבה, אבל רבקה אוהבת את יעקב כל מה שהיתה שומעת קולו בלמוד היתה מוספת אהבה על אהבתו כי כן היה גם הוא מעין המתגבר בתורה ומצות ומע"ט יום אחר יום ביתר שאת.

מאד, וזהו ואוהב את יעקב כלומר באהבה נוספת על אהבתו. ואת עשו שנאתי כלומר לא זאת שעשו יכתיר את יעקב אבל עוד יעקב יעיר קנאה על עשו ועל ידו תתגלה רעתו עוד יותר, וזהו שסיים וקראו להם גבול רשעה.

וכענין הזה היה בחינת אהבת רבקה עליה השלום את בנה יעקב כי מלבד חשיבותו מעצמותו מהפלגת שלמותו ותמימותו המחייבים לו אהבתה עוד היה לו אהבה נוספת מסבת רעת וגנות עשו. וזהו ורבקה אוהבת את יעקב לשון בינוני ובא מדרשם ז"ל שהיתה מוספת תמיד אהבה על אהבתו כלומר העצמיית.

עוד ביאור על זה תמצא בחבורנו קול יעקב שיר השירים על מאמר הביאני אל בית היין עיין שם.

חלק ח

ויזד יעקב נזיד ויבא עשו וגו' (כ"ה, כ"ט). מדרש: אמר לו מה טיבו של נזיד זה אמר לו שמת אותו זקן, אמר באותו הזקן פגעה מדת הדין, אמר לו הין, אמר אם כן לא מתן שכר ולא תחיית המתים. ורוח הקודש צווחת **אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו בכה להולך** (ירמיה כ"ב, י') אל תבכו למת זה אברהם בכו בכה להולך זה עשו (פרשה ס"ג, י"א).

ולכאורה דברי המדרש חסרי הביאור, אמנם הם מובנים פשוט עם דבריהם ז"ל בסמוך את מוצא אברהם חי קע"ה שנה ויצחק ק"פ אלא אותן ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו מפני שעבר עשו שתי עברות שבא על נערה מאורסה והרג את הנפש וכו' אמר הקב"ה כבר הבטחתי את אברהם ואמרתי לו ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה זו היא שיבה טובה והוא רואה לבן בנו עובד עבודה זרה ומגלה עריות ושופך דמים מוטב לו שיפטר בשלום זה הוא שכתוב **כי טוב חסדך מחיים** (תהלים ס"ג, ד') (פרשה ס"ג, י"ב). הנה מבואר מדבריהם כי עשו הסב קדימת מות אברהם ה' שנים, וזהו אמר עשו אף באותו זקן פגעה מדת הדין מלת פגעה יורה על ענין קדום טרם בא העת, ועל זה השיבה רוח הקודש אל תבכו למת זה אברהם, כלומר לא מסבת עצמו נפטר קודם זמנו אך אתה עשו עם זדון לבך פגעת בו ואתה הסבות עליו קדימת מיתתו וזהו בכו בכה להולך זה עשו.

חלק ט

ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא מן האדום האדום הזה כי עיף אנכי על כן קרא שמו אדום (כ"ה, ל'). מדרש: מן האדום האדום ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר מניה ומן פטרוניה ריש לקיש אמר מניה ומן דכוותיה הוא אדום ותבשילו אדום כו' הוא אדום שנאמר ויצא הראשון אדמוני ותבשילו אדום הלעיטני נא מן האדום (פרשה ס"ג, י"ב).

הקרוב אצלי כי הם ז"ל חשבו בביאור כפל המלות האדום האדום, להיות אחד מוסב על התבשיל והב' על עצמו, והוא עם מה שאמרו ז"ל סומקא חלף סומקא, פירוש כי כל מין מחזק את הדומה לו ומבריאו ומסייע אותו כמליצתם ז"ל נפש משיב נפש. ועל זה בקש עשו הלעיטני נא מן האדום האדום הזה כלומר הלעיטני ממה שהוא דומה לי,[69] וזהו שביארו מניה ומן דכוותיה יען כי הדבר שהוא דוגמת תכונתו תועילנו לעייפותו.

ובזה יתכן מה שסיימו ז"ל הוא אדום שנאמר כו' ותבשילו אדום שנאמר הלעיטני נא מן האדום האדום הזה אשר לכאורה עדנה אין הדבר מוחלט שתבשילו אדום ממה ששאל עדשים שבישל יעקב, ולדברינו יהיה עיקר ראייתם על תבשילו שהוא אדום ממה שפרט ואמר מן האדום האדום הזה שההוראה כי ימצא מין את מינו.

ובזה יצדק מה שסיים הכתוב ויאמר על כן קרא שמו אדום כי הנה ממשפט בני אדם הוא שלא לכנות שם גנאי לחבירו בלתי אם הוא בעצמו גלל על שפתיו אותו הכינוי, או אז כולם יקראוהו במה שכינה את עצמו. וכמו כן עשו אשר בו נאמר ויצא הראשון אדמוני ובדרש מוכן לשפיכת דמים, והנה מי הוא זה שהיה ערב אל לבו לקרותו בתואר ההוא, אבל מאז תאר הוא את עצמו בכינוי הלז במה שאמר מן האדום האדום הזה וכנזכר לעיל הותרה הרצועה להיותו נקרא אדום בפי כל וזהו על כן קרא שמו אדום.

חלק י

ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים, ויאכל וישת ויקם וילך ויבז עשו את הבכורה (כ"ה, ל"ד).

הנה מהראוי לשום לב אל סיפור ויאכל וישת שאיננו מעין מה שרצה להודיענו, כי הלא העיקר בהסיפור הזה הוא להודיענו מהפלגת בזיון הבכורה בעיני עשו, גם מאמר ויקם וילך לכאורה הוא ללא צורך. אבל לבי אומר לי כי מה שהרבה הכתוב בספורים האלה הוא אך למען נעמוד על ידם על זדון לב עשו, ועל רוב זלות הבכורה אצלו. והוא כי הנה בדבר המכירה יש מקום להסתפק ולומר אם שהבכורה היתה קלה בעיניו למוכרה בעד דבר מועט ופחות, או כי היה נזיד העדשים יקר בעינו כל כך עד שהיה אצלו המאכל והבכורה על משקל אחד.

ועל דרך שמצינו ברז"ל ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים, איבעיא להו שפיכות דמים הוא דזיל גבייהו אבל טהרת כלים כדקיימא קיימא, או דילמא שפיכות דמים כדקיימא קיימא אבל טהרת כלים הוא דחמירא (יומא כ"ג, ב'). וענין

[69] שוב ראיתי פירוש הטור על התורה כתב כן וזה לשונו יש מפרשים שהאדום האחרון חוזר אל עשו הלעיטני נא מן האדום האיש האדום הזה, וקורא הוא את עצמו אדום:

שאלתם הוא מה שאמרו קשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים, עילת הדבר מהו כי מקום לומר אשר הוא בעבור כי שפיכות דמים היא קלה אצלם אבל טהרת כלים קמה וגם נצבה אך בערכה הראוי והמחוייב, או שהוא לאשר טהרת כלים היא אצלם בחומרא יתירה ושפיכות דמים קמה בערכה ובחומר שבה.

וכמו כן הדבר באם יתן אחד חפץ יקר והמועיל בעד ארוחת ירק, יש לדונו על ב' פנים, אם שמגודל רעבונו לא שם עינו ולבו על יקרת החפץ גם כי הוא נכבד אצלו כמשפטו, או לאשר איננו יודע בטיב החפץ ויקרותו וחשיבותו ומרוב זלותו אצלו נתנו בעד דבר הפחות. והדרך הקרוב לבוא על בירור מעשהו והוא אם אחר כי יאכל לשובע נפשו ינחם ויתחרט מאד על אבדת חפץ יקר כזה (כמשפט כל הרודפים אחר תענוגות בני אדם אחר שימלאו תאותם יתעצבו וינחמו) לעד כי מה שעשה היה אך מפאת חשיבות המאכל כי אכף עליו פיהו. אבל עשו אחר אכלו ושתו מחיר בכורתו לא נחם על מעשהו ולא נעצב אל לבו כי נשללה ממנו יקרת נצח חמדת עולם עבור נזיד העדשים, הנה מזה יאומת הפלגת בזותו הבכורה כי מאפס ותהו נחשבה לו. וזהו ויאכל וישת ויקם וילך כלומר הלך לדרכו שמח וטוב לב, מזה הוכרע - ויבז עשו את הבכורה, כלומר לא מפאת חשיבות המאכל כי אם מפאת זלות הבכורה. והוא אמרו במדרש ויאכל וישת הכניס עמו כת של פריצים אמרו ניכול דידיה וגיחוך עליו (פרשה ס"ג, ד') כי עוד היה בלבו כי הוא עקב את יעקב.

ולדברינו יצדק מאד מה שכתוב הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, והוא כי עד נתברך יעקב מיצחק אביו דן על הבכורה שהיא עלולה להרע לבעליה ולהביאו אל המיתה כאמרו ואנכי הולך למות, אך אחרי ראותו כי היא הסיבה ברכת יעקב מטל השמים ומשמני ארץ מאז השכיל על יקרת הבכורה כי ידה רב לה להביא בעליה גם לתענוגי העולם, והבין מה אבד במכירתו אותה, וזהו ויעקבני זה פעמים כלומר אך עתה נתודע לי מה שעשה לי בערמימותו.

חלק יא

ויהי רעב בארץ (כ"ו, א') מדרש: **יודע ה' ימי תמימים** (תהילים ל"ז, י"ח) זה יצחק, ונחלתם לעולם תהיה, גור בארץ הזאת, לא יבושו בעת רעה ברעתו של אבימלך ובימי רעבון ישבעו, ויהי רעב בארץ. **לא ירעיב ה' נפש צדיק** (משלי י', ג') זה יצחק גור בארץ הזאת כו' (פרשה ס"ד א').

המאמר פלאי! והנראה בתכלית רצונם כי באו להשיב על מה שאמר ה' יתברך אל יצחק גור בארץ הזאת, אם מכבר כרת ה' את אברהם ברית לאמר לזרעך נתתי כו' והוראת מלת

נתתי הוא על החלט הדבר (כמו שכתב רש"י ז"ל) אשר על כן אמר לבני חת גר ותושב אנכי עמכם, ובדרש אם תרצו כו' ואם לאו הריני תושב (ומה גם כפי מה שביארנו שם עיין עליו) ואם כן מדוע יאמר הכתוב ביצחק גור כו' שהוא תואר גרות.

ועל זאת שמו ז"ל אל הדרש פניהם, יודע ה' ימי תמימים זה יצחק ונחלתו לעולם תהיה כו' וכאשר נבאר. והוא בהזכרת מאמרם ז"ל בילקוט: **יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו** (תהלים ק"ד, ל"א) כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שנאמר ישמח ה' במעשיו שמח לא נאמר אלא ישמח, ישראל לא שמחו בעולם, שמח ישראל בעושיו אין כתיב אלא ישמח שעתידים ישראל לשמוח בהקב"ה. ורצונם בזה להביננו מה שהקב"ה מעכב ומאחר שלות ישראל לעולם הבא ומקדים לזולתם, ממש כמשפט בעל אכסניא שמקדים להאורח היותר נחפז לנסיעתו לילך לדרכו ומאחר לאשר בדעתו להתבושש מה (וכאשר יבואר אי"ה באורך במקום אחר). והוא שאמר יתברך ליצחק גור בארץ הזאת, ובא מדרשם ז"ל יודע ה' ימי תמימים זה יצחק כו' גור בארץ הזאת. לרמז כי האמנם הבטחת הקב"ה קיימת בירושת הארץ עם כל זה לא ימהר ולא יחיש להושיבם עליה כי עוד חזון ומועד להם ולבניהם אחריהם. וזהו ונחלתם לעולם תהיה כלומר עוד יאריכו ימים ויקבלו ערובתם ומנת חלקם, מה שאין כן זולתם כי חלוצים יעברו מן הארץ ויסחו ממנה על כן ההכרח למהר ולבהל להם חלקיהם ומנותיהם.

ומעתה נעמוד על מה שסיימו ז"ל לא יבושו בעת רעה ברעתו של אבימלך לא ירעיב ה' נפש צדיק זה יצחק גור בארץ הזאת. אשר לכאורה המה כדברים שאין להם שחר. אבל לדברינו רצו ז"ל בזה להודיענו מחסדי ה' יתברך עם חסידיו כי עצמו, והוא כי בשעלה על רצונו יתברך להביא רעב על הארץ הזאת, היתה מחכמתו יתברך לצוות ליצחק על ישיבתו בארץ במאמר גור וכו' כוון בזה לתארהו גר בארץ למען לא יהיה נכלל עם תושבי הארץ בגזירת הרעב. וזהו צחות מדרשם ז"ל ויהי רעב בארץ יודע ה' ימי תמימים זה יצחק ונחלתם לעולם תהיה וכבאורנו, והתועלת מזה לא יבושו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו. וזהו שסיימו לא ירעיב ה' נפש צדיק זה יצחק, גור בארץ הזאת כלומר למען שלא להרעיב נפש צדיק אמר לו גור בארץ כו' להוציאו מכלל התושבים ומאשר נגזר עליהם.

חלק יב

ויאמר אלהם יצחק מדוע באתם אלי ואתם שנאתם אתי ותשלחוני מאתכם, **ויאמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך** (כ"ו, כ"ח).

הנראה בביאור הכתובים על דרך שאמרו במדרש (וירא): **ויאמר לוט אלהם אל נא אדני** כו' (י"ט, י"ח) שני בני אדם אמרו דבר אחד לוט וצרפית, צרפית אמרה עד שלא באת

אצלי היה הקב"ה ראה מעשי ומעשה אנשי עירי והיו מעשי רבים על אנשי עירי והייתי צדקת ביניהם, עכשיו שבאת אצלי באת להזכיר את עווני ולהמית את בני. לוט אמר עד עכשיו הקב"ה ראה מעשי ומעשי בני עירי ואני צדיק ביניהם, עכשיו שאני הולך אצל אברהם שמעשיו רבים על שלי איני יכול לעמוד בנחלתו (פרשה נ', י"א) וזהו אחרי הפרד לוט מעמו כלומר מהיות עמו (ועל כן לא אמר ממנו). וזהו גם כן דברי אבימלך אל יצחק לך מעמנו כלומר מהיות מושבך עמנו. כי המה דנו עליו אשר כל חשיבותו בעיני ה' הוא אך מסיבת רעתם וגנותם ורק המה יכתירוהו, וזהו כי עצמת ממנו מאד כלומר מסבת היותך עמנו. וזהו שאמר להם יצחק מדוע באתם אלי כו' ותשלחוני מאתכם, כלומר מהיות אתכם לבל אתחשב בעיני ה' יתברך על ידכם (ולכן לא אמר מכם). אבל הם בראותם כי גם אחרי הפרד יצחק מאתם היה בגדלותו וחשיבותו הבינו למפרע כי גם בעת שהיה עמהם לא היה חשיבותו בהצטרפות גנותם אבל היה חשוב מעצמותו. וזהו שדייקו ואמרו ראו ראינו כו' כללו בינוני ועבר כלומר כי כהיום נתברר אצלנו למפרע כי היה ה' עמך כלומר מפאת חשיבותך העצמיית ונאמר **תהי נא אלה** כו' עד **אתה עתה ברוך ה'**, כלומר ממה שגם עתה הנך מבורך ומוצלח יבחן ענינך אצלנו כי עצמך וגדלך וחשיבותך לא היה מסבת גנותנו גם מאז, על כן אין עלינו לקנא בך ונכרתה ברית עמך. והבן.

עוד באופן אחר היותר קרוב בהזכרת דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו): כי עצמת ממנו, אמר לו כל אותם עצמות שעצמת לא ממנו היה (פרשה ס"ד, ז'). והרצון בזה כי הנה יש בבני אדם ב' סוגי הצלחות, טבעיית ונסיית הטבעיית היא על דרך ההדרגה לאט לאט וממדרגה למדרגה, אבל הנסיית היא פתאומיית מהקצה אל הקצה. וההבדל ביניהם הוא כי המצליח על דרך הטבע רבים יקנאו בו באמרם לולא הוא שעסק במסחר הלז או במלאכה ההיא היינו מרויחים אנחנו מה שהרויח הוא, כי גם לנו יד ושם בעסק ההוא, מה שאין כן ההצלחה הנסיית היא רק כמו אחד יש לו במרחקים אב נדיב ושוע, ושולח לו בכל חודש למאות ולאלפים היעלה על לב אדם לקנא בו כי את מי עשק כו'.[70] והוא הדבר ביצחק עליו השלום לאשר כי ענין הצלחתו היה על דרך ההדרגה כאשר אמר ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד, על כן הפלשתים מצאו את לבבם לאמר לו

[70] ואל תשאלני ממאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא גו' מאה שערים כי גם זאת היתה לוטה בשמלת הטבע, כי ברכתו באה לו עם זמן ועת האסיף תבואת השנה אחרי עמדה בשדה כשיעור הקצוב הידוע (כאשר יורה מאמר וימצא בשנה ההיא), מה שאין כן אם היה ענינו מושג על דרך נסי ממש מן הראוי שיהיה על דרך הנאמר הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם (איוב א', י"ד) או יזרע היום ויקצור למחר. ועל דרך הכתוב ביום נטעך תשגשגי כו' (ישעיה י"ז, י"א):

לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, כלומר עוצם הצלחתך באה לך עם מה שחסרת אותנו בהסגת גבול וכדומה. וזהו שביארו כל עצמות שעצמת לא ממנו הוא, אבל אחרי ראותם כי גם בהיותו נפרד מהם עוד הוא בכל דרכיו משכיל ומצליח וה' עמו, והם לא השיגו מאומה מן התועלת בהפרדו מעליהם, ובעמדם יעמודו כמו אז, הבינו למפרע כי גם ההצלחה שהיה לו בשבתו עמהם היה אך מפאת כי ה' אלהיו עמו, והוא הוא שהעמיס אותו בכל הטוב כעתה כמאז. וזהו שאמר מדוע באתם אלי כו' ותשלחוני מאתכם, על זה השיבו הם ראו ראינו כי היה ה' עמך כו' עד אתה עתה ברוך ה' וכמדובר למעלה.

חלק יג

ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמר הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים גו' **בעבור אשר יברכך** (כ"ז, ו').

ראוי להבין מה שהקדימה לו לאמר הנה שמעתי כו' הביאה כו' שהוא לכאורה לאין צורך, ומה גם כי על יצחק עליו השלום בעצמו יפלא מאד מה ראה להעמיס את עשו בענין הזה, האם יבצר ממנו מלברכו מבלעדי המטעמים שיעשה לו, אתמהה!

אבל כלל הענין הוא כי יש דבר הנקנה בנפש האדם לעשותו מצד תכונת הלב בעצם וראשונה. ויש אשר לבו לא יהלוך לזה רק יעשה הדבר על ידי שיפעול בעצמו התעוררות חיצוניות. משל לשני בני אדם שהיה דרכם לאכול תמיד בצוותא חדא, פעם אחת אחרי אכלם אמר אחד אל השני דע ידידי כי מן הסעודה שאכלנו היום אני מרגיש כי אינני בריא אולם כיום ביום, וישאל לו השני איך תאמר בדבר הזה הלא אכלת היום כאשר אכלת תמיד לא נגרע דבר. ויען הראשון ויאמר לא כן ידידי בכל יום תמיד הייתי אוכל מצד הרעבון ותאות האכילה וזה היה לי האות כי האצטומכא בריא ושלם ומעכל את המזון כראוי, אבל היום לא התאויתי לאכול רק עשיתי פעולה מלאכותית לעורר בקרבי הרעבון, היינו כי שתיתי כוס מלא יי"ש, ולולא זה לא יכולתי לאכול, זה העד על קלקול העיכול בהאצטומכא ועל חסרון הבריאות.

והוא הדבר ביצחק עליו השלום ברצותו לברך את עשו כי הוא הבכור אבל לא נשאו לבו לתת מברכתו עליו ולהעמיסו בברכת ה' מה שאינו ראוי אליה, על זאת נתן מועצות בלבו לבקש לו סבות מועילות להעיר את עצמו לדבר זה, והוא מה שאמר לו וצא השדה כו' ועשה לי מטעמים בעבור תברכך נפשי כלומר למען אברכך בנפש רצויה.[71]

[71] ואולי זהו הוראת הכתוב ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו. כלומר מסבת מה שזירז את עצמו תמיד להכין לו מטעמים כאשר אהב הנה בזה נתעוררה אליו אהבתו וכאמרם במדרש כי ציד בפיו של יצחק כופרא טבא לפומי' כסא טבא לפומי':

והוא שאמרה רבקה עליה השלום אל יעקב בנה למען חזק ואמץ את לבו שלא יתעצל בדבר, הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמר הביאה לי ציד כו' ובינה מזה כי אין נפש אביך ודעתו שלמה לברך את עשו, כי לולא כן מה זה ועל מה זה דרוש דרש ממנו על מעשי המטעמים טרם יברכהו, לכן שמע בקולי.[72]

חלק יד

לך נא אל הצאן (כ"ז, ט'). מדרש: אמר ר' לוי לך וקדם אומה שמשולה לצאן שנאמר **ואתן צאני צאן מרעיתי** (יחזקאל ל"ד, ל"א) (פרשה ס"ה, י"ד).

עוד במדרש: **ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאוד ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד** (כ"ז, ל"ג) אמר יצחק מי היה סרסור ביני ובין המקום שיקבל יעקב הברכות, כלפי רבקה אמר.

[72] ויש להמתיק הדברים יותר כי מה היתה זאת ליצחק אבינו ע"ה מה שלא מצאנו כן בצדיקים אחרים, בעת ברך יעקב את בניו, ובברכת מרע"ה את ישראל, לא אמרו לתת להם תחילה מאכל ומשתה, אם לא כי פה הענין הכרחי מפני ג' סבות, א'. כמ"ש בפנים שלא הי' עשו ראוי לברכה וע"כ בקש התעוררות לזה מן החוץ להמציא טעם וסברא שיברכהו. ב'. לתת לפני עשו מצות כבוד אב למען אשר בזכות מצוה זאת יהיה ראוי להתברך, ג'. כי מן השמים היתה זאת שיאמר לעשו לעשות לו סעודה שלא ימהר לברך אותו, ובטרם יכין עשו את הסעודה יוכל יעקב לקבל הברכות. ומעתה הבט ימין וראה המשך דבריה אל יעקב אם לטעם הא' ועתה בני שמע בקולי ולא נאמר שמע קולי יען כי מלת בקולי מורה על דרך שנא' כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. לרוח הקודש שבה, וכוונת רבקה לומר לו הלא אתה רואה ממה שמבקש התעוררות מן החוץ ע"כ מה שהוא חפץ לברך את עשו אין זה ע"פ רוה"ק לא כן אני שמע בקולי כי הנני מגיד לך ע"פ רוח הקודש שבי שהברכה שלך היא.
ונוכל להמתיק הדברים יותר כי פיה פתחה בחכמה ואמרה אל יעקב הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו כו' כי הנה ידענו אשר רבקה היה לה אהל בפני עצמה כמאמר ויביאה יצחק האהלה שרה אמו והאהל הזה היה לה לצניעות שלא להשמיע קולה ושלא להראות פניה לאיש אחר, ובאין ספק היה אהל רבקה נפרד מאהל יצחק למען לא יהיה נשמע באהל זה הדברים שמספרים באהל זה, והעד מה שסיפר הכתוב ע"ד מקרה ושרה שומעת פתח האהל כו' ומדוע נזדמן פה ששמעה רבקה הדברים אשר דבר יצחק עם עשו אם לא כי ברוח הקודש שמעה את הכל, וזהו ורבקה אמרה אל יעקב הנה שמעתי את אביך מדבר כי ואיככה נזדמן לי שאשמע באהלי מה שהוא מדבר בתוך אהל שלו אם לא כי מאת ה' היתה זאת שאשמע ב' דברים האלה אם הביאה לי ציד למען אשמע ואפרוש אותו ממאכלות אסורות כמאמר עשו לצוד ציד להביא מן הגזל והנבלה ואם שאשמע מאמר ואברכך לפני ה' למען אעשה אני מה אשר ברצוני שיבוא יעקב ויקבל הברכות, ועתה בני שמע בקולי לרוח הקודש שבי. שנית אמרה לו לאשר אני מצוה אותך היינו כי הדברים אשר אדבר אליך אינם ע"ד עצה רק בגזירת כבוד אם, כי אני מצוה אותך ותהיה ראוי לברכה ע"י מצוה זאת, ואם לטעם השלישי לך נא אל הצאן מן המוכן בידי וברשותי ותוכל לקבל הברכה בטרם יבוא עשו מן השדה, ואמרה לו שני גדיי עזים טובים להשביע את יצחק מאד עד שימאס במאכל עשו ולא יהיה נכשל במאכלות אסורות.
ויעקב השיב ואמר אל אמו אולי ימושני אבי וגו' והבאתי עלי קללה ולא ברכה מאמר ולא ברכה אך למותר. אבל דע כי הלא עוד היה ליעקב להקשות ולשאול את אמו הלא אח"כ יבוא עשו מן השדה ויתודע ליצחק הרמאות אשר עשה יעקב ואז יקלל את יעקב. אמנם יעקב חשב בנפשו כי לא יהיה היזק בדבר כי יצא הפסדו (בקללה) בשכרו בברכה שברכו תחילה וקיים מצות אמו, רק זאת שאל אולי ימושני אבי והבאתי עלי קללה ולא ברכה, רק הקללה לבדה ולא שום ברכה היפך ממה שחשבת להיטיב לי, ותאמר לו אמו עלי קללתך בני, כלומר אנכי ערבה לך בזה כי הברכה היא ודאית, ומה אשר אתה דואג דע גם כי יבוא עשו אח"כ ויתברר הרמאות ותהיה גם קללה אח"כ לא כן היא רק עלי קללתך בני מה אשר הדבר הזה יגרום קללה ורע יהיה עלי ולא עליך כ"כ, כי הרעה אשר צמחה ליעקב מזה שהיה מוכרח לברוח מפני עשו ונתרחק מבית הוריו זאת היתה רעה יתרה לרבקה מאשר ליעקב כי לא ראתה עוד באור פני יעקב כל ימי חייה כמאמר ויבוא יעקב אל יצחק אביו כו' ולא אל רבקה אמו.

עוד שם: מי אפוא מי הוא זה שעתיד ליאפות כאן (פי' להיות נשרף בגיהנם) אני או בני יעקב אמר לו הקב"ה לא אתה ולא בנך יעקב. אלא הוא הצד ציד (פרשה ס"ז, ב').

וכדי לבוא אל תכלית כוונת דבריהם מהצורך לנו לתת טוב טעם על מוצא הדבר שלא רצה יצחק לברך את יעקב בברכות האלו, ומה גם על יעקב בעצמו שאמרו עליו במדרש וילך ויקח ויבא אנוס וכפוף ובוכה, ההוראה מזה שלא אבה לקבל הברכות כי אם מפאת ההכרח לאשר כן צותה עליו רבקה אמו. ויתר מזה יש לשאול איה אפוא הם הברכות שנתברך יעקב הלא אנחנו כהיום דלים ורקים.

אבל תכלית כוונת יצחק עליו השלום ברצותו להפריד יעקב מטוב עולם הזה למען לא ינוכה לו משכרו דבר בעולם הנוכחי, רק יהיה שכרו שמור אתו לעולם שכולו טוב, גם לשלא יתגאל בפת בג העולם הזה ולהתענג בהבלי חמודות כי אם על דרך שאמרו חז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' (אבות פ"ו, ד') וכמאמר הכתוב **וישמן ישורון ויבעט** (דברים ל"ב, כ"ו). אך רבקה עליה השלום ראתה (ברוח הקודש שבה) כי גודל ורב תועלת הברכות כשיתברך יעקב בהם גם אם לא יהיה בידו לשבוע מטובם וללחום במנעמיהם, טוב תת אותם לו למען יקרא שמו עליה (ושיהיה הוא המריק הברכה והטוב מן השמים על ידי זכות מעשיו ותפלותיו וכמאמר רז"ל אין טובה יורדת לעולם אלא בשביל ישראל) והוא למען יהיה בידו ליתן ערבון עת יתחייב בדין שלמעלה חס ושלום, ואם חלילה וחלילה עת צרה ליעקב ממנה יושע, רצוני יהיה נושע על ידה במה שימשכנה על חובו לתתה כופר נפשו ועל דרך נחלתנו נהפכה לזרים.

והדמיון בזה למדינה שהיה בה מלחמה אשר אנשי הצבא בזזו איש לו כל מה ששאלו עיניהם ונתיעצו סוחרים וכנענים להכיל עסק מסחרם ולנוח ממשא ומתן באמרם למה לריק נייגע כל היום אם יעמדו זרים ושאפו חילינו. חכם אחד היה בתוכם אמר להם מה זה הבל תהבלו כי אך כהיום מהצורך לכם לעסוק במשא ומתן לקבל על יד רב הכסף כי בזאת תחישו מפלט לכם לכפר על נפשותיכם ושמתם פדות בההון והעושר והיתה לכם נפשכם לשלל.

הנדמה מובן מאליו כי עיקר הרצון במה שניתנו הברכות ליעקב היה למען יהיה בידו במה לכפר פנים של זעם המדת הדין בשיקבלם יתברך מידו ויתנם לזולתו ובזה אך את נפשו ישמור. ועל זה אנחנו עם בני ישראל מתוארים על שם צאן כי הצאן מעשרות בעליהן בגיזה וחלב, והמשפט כי יחיה אדם צאנו אם הם משפיעים צמרן וחלבן ואם לאו לטבח יובלו. כמו כן אנחנו בזאת השאיר לנו יתברך שארית בארץ להחיותנו כיום הזה במה שסיבב על יעקב עליו השלום שיקבל הברכות ושיהיה הוא המקבל והנושא

הברכה מה' יתברך כמאמר המשורר **ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלוקי ישעו זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה** (תהלים כ"ד, ה') (וכאשר נבאר בסמוך) בזאת יהיה בידנו למצוא כופר נפשנו וכמדובר.[73]

וזהו שאמרה רבקה עליה השלום לך נא אל הצאן, ובא מדרשם לך וקדם אומה שנמשלה לצאן (פרשה ס"ה, י"ד), כלומר קדם פניהם להריק להם ברכה להגינם ולהצילם ממדת הדין דוגמת הצאן כאמור. ויצחק עליו השלום בהתוודע אליו אשר יעקב נתברך מטל השמים כו' חרד ואמר מי אפוא כי נודע אשר אברהם עליו השלום בחר לו הגלות ושעבוד מלכיות מבגיהנם, וזהו מי הוא שעתיד ליאפות בגיהנם אם אני שברכתי אותו או בני יעקב. השיבו יתברך אל תירא כי לא ישאר בידו מאומה מברכות וטובות העולם הזה וכמדובר, וזה אמר לו הקב"ה לא אתה ולא בנך יעקב אלא הוא הצד ציד, והבן.sup class="footnote-marker">יריעות האהל<[74]

עוד נשכיל לדעת יתרוננו במה שיעקב בחר לו יה להתברך מטל השמים ומשמני הארץ, עם מה שנשית לב אל מאמרם ז"ל (במדרש פרשתנו): **לא יחרוך רמיה צידו, והון אדם יקר חרוץ** (משלי י"ב, כ"ז) כדי שיבוא יעקב שהוא יקרו של עולם ויטול את הברכות שמעיקר העולם חרוצות לו (פרשה ס"ז, ב'). והענין הוא כי נודע אשר כל דבר היותר קרוב אל שרשו הוא יקר ומעולה מן הרחוק ממנו, כמו עצי השדה כל מה שהמה מרוחקים וגבוהים מהאדמה יתמעטו בעובים עד אשר ראשי האילנות דלים ודקים מאד מפני מיעוט לחותם, להיות מרוחקים מן השורש מרחק רב. וכמו כן הדבר בברכות השמים מעל כי האיש אשר המלך יתברך חפץ ביקרו לתתו למשביר ולמשפיע לעולם, ושהוא ישא משאות הברכות מאת פניו עבור הכלל, אתו עמו הברכה ביתר שאת ויתר העוז, יען כי הוא הקרוב אל שורש הטוב ומעון הברכה. והוא שאמרו במדרש (חיי): **מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו** (תהילים כ"ד, ג') זה אברהם נקי כפים כו' עד ישא ברכה מאת ה', וה' ברך את אברהם בכל (פרשה נ"ט, ה') פירוש אברהם עליו השלום היה העולה בהר ה' והוא היה הנושא הברכה והטוב מאת ה' יתברך לטובת הכלל ועל כן נתברך בכל (וכבר הארכנו בביאור ענין זה על מקומו) וכמו כן מן הוא והלאה אנחנו

[73] ואולי יהיה על דרך זה מליצת הכתוב (וישלח) ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי, ויאמר למצוא חן בעיני אדוני (ל"ג, ח'). אשר לכאורה מלת לך מיותר והיה מהראוי שיאמר מי כל המחנה כו'. אבל לדברינו התחיל עשו מתמה על רב סגולת עשרו של יעקב שהוא כמו ענין זר אצלו להיות איש תם יושב אהלים מובדל ומופרש מעניני העולם הזה. וזהו מי לך כל המחנה הזה כו' על זה השיבו למצוא חן בעיני אדוני, והבן:

[74] ובזה יאותו דברי המדרש הקול קול יעקב כו' אמר ר' פנחס קולו של יעקב מכניס והידים ידי עשו מרמזים ליה והוא אתא. ממש בדמיון ב' קבצנים א' פקח ואחד סומא אשר משפטם בבואם על פתחי נדיבים הסומא שואל ומבקש והפקח מושיט ידו ומקבל, כן קולו של יעקב מכניס ההשפעה בתפלתו ובקשתו פני ה' וידי עשו מקבלים וכמוזכר:

עם בני ישראל המריקים שפעת ה' וטובותיו לכלל העולם, וזהו שסיים זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה. וזהו מה שאמרו ז"ל שיבא יעקב שהוא יקרו של עולם ויטול הברכות שמעיקרו של עולם חרוצות לו, רצה לומר שיקבל הברכות מידו הרחבה יתברך וממקור העליון.

ואולי הוא הרצון במאמר הכתוב **ברוך תהיה מכל העמים** (דברים ז', י"ד) ממש כענפי האילן אשר שפע האדמה יינקו באמצעות האילן השולח הלחות אל יונקותיו כולם ממה שקיבל הוא משד האדמה אשר לו משפט רב האיכות ויתר ההיקף בעביו וברומו, לבעבור אשר כל כח האדמה ולחותה הבאה אל הענפים מסלות לה בלב האילן ותעבור דרך בו, על כן מדי עברה בקרבו היא מרוה מצב האילן דשן. כן ממש שפעת כל הנבראים בא אליהם באמצעות עם בני ישראל וכנזכר לעיל על כן ערובתם יקחו גם הם מה שמושפע ובא עבורם, יען כי היא עוברת והולכת דרך ידינו וזהו ברוך תהיה מכל העמים.

ועל דרך זה הוא גם כן ירושלים עיר הצדק בתוך כל ערי הגויים והמדינות כי היא מקום ירידת השפע ואשר כל טובות העולם מורקים אליה, והיא המחלקת שללם אל כל העולם והשולחת צדה להם לשובע (וכאשר יתבאר בסמוך). ובזאת היא מבורכה יתר מאד על מקומות זולתה השואפים למוץ משד טובה ומקורה המבורך. והוא הנרצה במאמר המשורר **שבחי ירושלים את ה'** כו' **ברך בניך בקרבך** (תהלים קמ"ז, י"ב) כלומר בני ציון מקבלים משאת ברכתם ממקור הברכה ובקרבה נתברכו, מה שאין כן מקומות זולתה אשר עיניהם נשואות לקבל מה שירושלים הותירה משבעה. וזהו השם גבולך שלום תואר על טובה וברכתה שהוא בשלימות המעולה בהרימה את כל חלבה ממנה, וזהו חלב חטים ישביעך, והטעם - השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו, כלומר כשלחו יתברך שפעתו הטובה למטה לארץ ירושלים היא העיר הקרובה אשר בה ירוץ קדמוניות דברו הטוב וכנזכר לעיל, והבן.

ועל פי דרכנו נעמוד על מדרשם ז"ל (במקומו) **ויתן לך האלהים מטל השמים** כו' יתן לך ברכות ויתן לך כיבושיהון, רב אחא אמר יתן לך ברכות ויתן לך אלהותו כו', מטל השמים זה ציון כו' ומשמני הארץ אלו הקרבנות דגן אלו הביכורים ותירוש אלו הנסכים כו' (פרשה ס"ו, ג') עיין שם. והוא על פי משל עשיר גדול שהיה לו כמה מיני משא ומתן שדות וכרמים ועבודה רבה, ויהי בבואו בימים שער בדעתו כי אין טוב מאשר יבחר אחד מבניו למסור לו כל סגולת עשרו ועסקיו, והוא יהיה משק הבית תחתיו, קרא לבניו ויאמר אליהם מי בכם החפץ אמלא את ידו בכל אשר לי בבית ובשדה וכל בני ביתי יהיו נזונים על פיו, וימאן כל אחד באמרו איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם מוטב

אהיה גם אנכי מן הניזונים ולא מן העושים והמפרנסים. בן חכם היה בתוכם ענה לאביו ואמר אני אקבל עלי לפרנס את אחי ואת כל בית אבי, אך יקים אבי את דברו הטוב ויתנני ויפקידני על כל אשר לו, ויהי כצאתם החוצה שאל אותו אחד ממיודעיו לאמר מה ראית אחי ומה הגיע אליך כי בחרת בסבל הזה הלא כבד הוא ממך. ענה ואמר לו השכילה נא ובינה מוצא התועלת שיגיעני על ידי זה כי רב הוא. א'. שימסור לי אבי כל כלי הבתים והחניות אשר יעשה בהם כל מלאכה וכל השתמשות מהם של כסף וזהב ומהם נחשת וברזל בדיל ועופרת. הב'. מה שיורני דעת בעניני משא ומתן וכל מלאכה מעשית הרקמות וכדומה, ועבודת הכרמים והשדות וכמוהם בהענינים מעסקי הבית, את כל זאת יורני וילמדני ולבי יקנה הרבה חכמה ודעת לא יעריכנה זהב ופז.

הנמשל כי כל הברכות וטובות העולם מושגים אך על ידי התורה הקדושה כי ממנה תוצאות החיים והטוב כאשר הפליג עליה הכתוב **כי לקח טוב נתתי לכם** כו' (משלי ד', ב') ובמדרש (ריש תרומה): יש לך אדם לוקח מקח יש בו זהב ואין בו כסף יש בו כסף כו' אבל התורה הקדושה יש בה כסף ויש בה זהב יש בה שדות ויש בה כרמים כו' (פרשה ל"ג, א'). והרצון כי התורה היא שורש פורה כל הברכות והמעין שממנו נובעים כל הטובות אשר על זאת יורה כינוי התורה הקדושה על שם לקח, על היותה אמצעות אל לקיחת הטובות להיותם מושגים מסבתה. ולהכין אותה ולסעדה הביאנו יתברך אל מקום הנאות והמוכשר לקיום מצותיה הוא ציון וירושלים וכמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג') ושם בנה לנו מכון לשבתו וכאמרם ז"ל (שם) בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, והשלחן והמנורה ולחם הפנים והקרבנות והקטורת המה האמצעיים העלולים להריק שפעת הטובות והברכות מאת ה' מן השמים. ואליהם בחר עוד בהכהנים הקדושים בני הלבב (העומדים בסוד אלוה והמשיגים ידיעת אלהותו) לשרת בקודש וכאמרם במדרש (פרשת תצוה): **ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך** (שמות כ"ח, א') הדא הוא דכתיב **ממנו פנה ממנו יתד** (זכריה י', ד') כו' (פרשה ל"ז, א') ובכל אלה נשלמה עבודת ה' יתברך מלאכת הקודש על משפטה וחקה, ועל ידה השגנו טוב ברכתו מאתו יתברך ומאתנו נתפשטה גם לזולתנו וכמאמר **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך** (דברים כ"ח, ב') כלומר כל הברכות יהיו מושגים אליך לטובת הכלל. וזהו מה שאמר הכתוב **והייתם לי סגלה מכל העמים** כו' **ממלכת כהנים** כו' (שמות י"ט, ה') כלומר כמו שהכהנים מיוחדים להריק ברכה אלינו שעליהם אמר המשורר **אשרי תבחר ותקרב** כו' (תהלים ס"ה, ה') כן אנחנו עם בני ישראל נגד כל העולם נקראים **עם קרובו** (שם קמ"ח, י"ד). וזהו שאמר המשורר שבחי

ירושלים את ה' כו' ברך בניך בקרבך כו' (וכמו שנתבאר למעלה) עד מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי למסור להם כלי ההשפעה. ומעון הברכות המה ירושלים, בית המקדש, מזבח וקרבנות, ועבודת כהנים, ומשפטים בל ידעום הוא התורה והחכמה אשר על ידו מתנהג העולם ומלואו. והוא שאמר עוד **טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו** (שם קי"א, ה') כלומר ברצותו יתברך לכלכל ברואי עולמו כמדת בריתו מאז נותן כל הפקת צרכיהם ליראי ה' והקרובים אליו, ומהם ועל ידם ישיגו כולם ועל כן כח מעשיו הגיד לעמו כלומר התורה שהיא כלי אומנותו יתברך ובה פעל ועשה כל המעשים (כמוזכר במדרש ריש בראשית ואהיה אצלו אמון אומן כו') נתנה אלהים לנו למען אשר על ידה נשיג את כל הצורך לקיום העולם, וזהו לתת להם נחלת גוים היא ארץ ישראל מקום המוכשר לקיומה וכנזכר לעיל, ומבאר בעצמו מה הוא הכח מעשיו ואמר מעשי ידיו אמת ומשפט כלומר התורה הקדושה שהיתה כלי אומנותו יתברך.

והן זה הוא אחד מהטעמים אשר לה' יתברך במה שסיבב על יעקב עליו השלום שיתברך מטל השמים כו' לא בעבור עצמותם רק לתתו לנאמן ביתו פקיד ונגיד על אוצרו הטוב ומעון הברכות, אשר הצורך לזה הפלגת החכמה ודעת התורה והשגת ידיעת אלהותו יתברך ועבודת המקדש. וכל זאת הוכיחו ז"ל אך מתוספת אות וא"ו של ויתן לך לרמוז יתן לך הברכות ויתן לך כיבושיהון כלומר מקורם ושרשם הכמוס אתו יתברך באוצרו הטוב (עיין רש"י ברכות י' בדבור המתחיל כבשי דרחמנא). יתן לך הברכות ויתן לך אלהותו רומז על מושכלות ידיעת אלהות (על דרך הכתוב ודעת אלהים תמצא) שהוא ענין הכרחי לעבודת הקודש וכנזכר לעיל. והנה על זאת ירמוז אות ו' ממלת ויתן לומר כי עיקר ותכלית הברכה המה אך היתרונות הנלוים אליה והאמצעיים המריקים אותה וזהו שסיימו מטל השמים זה ציון כו' ומשמני הארץ אלו הקרבנות והרוב דגן אלו הביכורים ותירוש אלו הנסכים רומז על דברינו (והדברים נכוחים וישרים להמעיין בפנים).

ועל פי דרכנו נעמוד עוד על מדרשם ז"ל (בפרשתנו): **ויהי רעב בארץ** (כ"ו, א') **יודע ה' ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה** (תהילים ל"ז, י"ח) זה יצחק, לא יבושו בעת רעה ברעתו של אבימלך ובימי רעבון ישבעו כו' **לא ירעיב ה' נפש צדיק** (משלי ג', י') זה יצחק והות רשעים יהדוף זה אבימלך (פרשה ס"ד, א'). וכבר נתבאר המאמר על מקומו, ועוד לאלוה מלין בזה ומתוכם נעמוד עוד על התועלת הרב בהברכות שנתברך יעקב עליו השלום. דע כי מאז עשה אלהים אדם על הארץ וימלא פני תבל בצבאי הנבראים למיניהם ראה והכין למו הפקת צרכיהם וספוקיהם וחמש את הארץ בהכנת מזון ומחסור כל חי, ועמד וימודד שפעתם כמכסת הנפשות וכפי הצורך אליהם, ומשפיע להם על

ידי השרידים בעם. וכאשר נתבאר למעלה אשר אברהם עליו השלום בדורותיו היה הוא הנושא הברכה מאת ה', והמקבל השפעת הטובות עבור הכלל (וכאשר העמסנו במדרשם ז"ל (חיי) מי יעלה בהר ה' זה אברהם עד ישא ברכה מאת ה' ואחריו היה יצחק הנבחר מכל דורו).

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך המקבל נחלת אבותיו ונכסיו לפרנס את כל אחיו אם ימות אחד מהם או יקרה לאחד מקרה חולי בר מינן, אזי חלק החולה הזה נשאר אצלו. כן ממש ברצותו יתברך לגזור רעב על איזה עיר, או מדינה או אישים פרטים, אין מדרכו יתברך לתת מגרעת בהשפעת הטובות ולהמעיט מדתם עבור כך וכאמרם ז"ל אלהא דילן מיהב יהיב מישקל לא שקיל (חולין ס'), אבל ההשפעה תהיה בסאסאה בשלחה כפעם בפעם ומה שלא יקבלו הם יהיה עודף על חלק הצדיק המקבל השפע מידו יתברך ואצלו הוא נשאר. אשר על כן בעת היה הרעב בארץ פלשתים, יצחק עליו השלום עם היותו המקבל השפע והנושא הברכה מה' יתברך הוא ירש חלקם, על כן היה הצלחתו יתר מאד וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד. וזה שאמרו ז"ל ויהי רעב בארץ הדא הוא דכתיב יודע ה' ימי תמימים זה יצחק כו' לא יבושו בעת רעה ברעתו של אבימלך אבל עוד ובימי רעבון ישבעו כלומר יקבלו גם חלקם של רעבים. וזהו שהביאו עוד כתיב לא ירעיב ה' נפש צדיק זה יצחק והות רשעים יהדוף זה אבימלך כלומר גם ברצותו יתברך להדוף הרשעים ולהעיק נפשם ברעבון עם כל זה לא יתן מגרעת במדת ההשפעה שהוא מעמיס לבחירו אבל חלקיהם יהיו עודפים על שלו וזהו גם כן המרומז במה שאמר הכתוב ברוך תהיה מכל העמים, והבן.

חלק טו

ויגש יעקב אל יצחק אביו וימושהו ויאמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו כו' **ויברכהו** (כ"ז, כ"ב).

הנראה בהבנת הענין על פי מאמרם ז"ל (מדרש דברים): לפיכך כשנכנס יעקב אצלו מה יצחק אומר לו הקול קול יעקב והידים ידי עשו בירך אותו ויצא לו, ובא עשו ונכנס אצל אביו כו' עד באותה שעה התחיל עשו צווח ואומר בוא וראה מה עשה לי התם הזה שכתוב בו ויעקב איש תם יושב אוהלים (פרשה א', ט"ו).

[75] והנה רש"י ז"ל כתב מי שאינו חריף לרמות קרוי תם, אבל יפלא וכי יעקב אבינו לא היה חריף בכל חלקי החריפות הלא אמר אל רחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא (עי' רש"י שם) ויצחק אבינו ע"ה אמר בא אחיך במרמה כו'. והחכם הנבחר ע"ה אמר דבר שקר ישנא צדיק ורשע יבאיש ויחפיר (משלי י"ג, ה'), ביאר בזה כי לא כדעת ההמונים בעם החושבים על התמימים עם ה', והמה יושבים כל ימיהם בבתי מדרשות לתורה ולתעודה

ראוי לעמוד על כוונת מאמר בוא וראה מה עשה לי התם הזה[75] הלא אם גנותו היה דורש מהנכון היה שיאמר מה עשה לי הרמאי הזה. אבל יתכן בשנתבונן עוד על שפת יתר שאמרו ז"ל תחילה לפיכך כשנכנס יעקב מה יצחק אומר לו הקול קול יעקב והידים ידי עשו ובירך אותו שלכאורה הוא לאין צורך. אמנם הרצון בזה כי עשו כוון לגנות את יעקב מפאת תמימותו לאמר לקח לו דרך התמימים למען אשר בתמימותו יצליח בהרמאות כדרך הצבועים, והעד כי גם יצחק היה כמסתפק עליו ואמר הקול קול יעקב כו' ועם כל זה ברכו אם לא שהעמיד את יעקב על חזקתו כי ודאי לא יעשה עולה ומעשה רמאים כי תם וישר הוא, ומעתה כל עיקר הצלחת הרמאות היה לו אך מסבת חזקת תמימותו. וזהו דברי המדרש כשנכנס יעקב יצחק אומר לו הקול קול יעקב כו' וברך אותו, כלומר אך בעבור תום חזקתו, באותה שעה צווח עשו ואמר בוא וראה מה עשה לי התם הזה וכדברינו.

ולהרחיב הדברים יותר בבאור דברי המדרש (פרשת דברים) ובבאור כל דברי הפרשה נבין עוד מאמר נפלא (פרשתנו) בא אחיך במרמה אמר רבי יוחנן בא בחכמת תורתו (פרשה ס"ז, ד'). ולכאורה לא ידענו מה מהחכמה עשה בזה, הלא לא עשה כי אם את אשר אמרה לו אמו לך נא אל הצאן כו', ונבאר תחילה מאמר שלמה המלך עליו השלום **אני חכמה שכנתי ערמה** (משלי ח', י"ב) אשר לדעתי הורה אותנו בדבריו אלה על דרך שאמר הנביא עליו השלום **כי יתפוש איש באחיו בית אביו שמלה לכה קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ידך** (ישעיה ג', ו') ובגמרא: דברים שאין אדם עומד עליהם אלא אם כן נכשל בהם (שבת ק"כ). באור זה כי כבר כתבנו על מאמר **טוב לשמוע גערת חכם**

ובעיני ההמון הם נחשבים כבהמות הבלתי יודעים דבר מדבר עצה ותחבולה וערמה, בא שלמה המלך ע"ה והעיר את אזנם לאמר כי לא כן הדברים, רק כי דבר שקר ישנא צדיק מסבת שנאתו את השקר לכך אינו משקר אבל הוא חריף ויודע תחבולות יותר ממך ואינו עושה זאת רק משנאתו את השקר. וזה דבר שקר ישנא צדיק ורשע יבאיש ויחפיר אותו אבל הוא בטעות כי אין זה מסבת העדר ידיעתו וחכמתו אל הרמיה רק מסבת שנאתו.

אבל כוונת מאמר ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה ויעקב איש תם יושב אהלים נראה בעיני על אופן אחר. כי כבר נתבאר בכמה מקומות אשר האדם הוא כלול כל הכחות מכל מעשי בראשית שע"כ נקרא עולם קטן (עיין מורה נבוכים ע"ב מראשון) וכמאמר חז"ל (אבות דר"נ פ' נ"א) כל מה שברא הקב"ה בעולם ברא באדם. וכבר כתבנו ענינים יקרים בכחות נפש האדם בספר שמן המור (בג' וד' מראשון). והנה בין הנמצאים במעשה בראשית הלא נמצא אבן המאגנעט שיש בו כח המושך, ובע"כ גם כח זה נטבע בהאדם כמבואר שהאדם יש בו הרכבת כל חלקי הברואים כי כל נמצא נתן חלק ומהחלקים ההם נעשה האדם, כאמרם ז"ל בספר הזוהר (פנחס רל"ח ב'). ובאמת כי האדם יש לו כח המושך להמשיך לבות בני אדם אצלו שיהיה מובלע ומעורב עם הבריות. רק לא כל בני אדם שוים בזה כי החכם והישר הוא ממשיך לעצמו התמימים והישרים והלץ משך ידו את לוצצים. וזהו המשך המאמר ויהי עשו איש יודע ציד (את) איש שדה כלומר היה לו בטבע כח המושך להמשיך אליו את איש שדה מי שהוא פרא אדם כמוהו ויעקב היה יודע ציד את איש תם יושב אהלים כלומר כי אל יעקב היה כח נפלא זה לצודד נפשות טובות להמשיכם אחריו ועם מי היו עסקיו עם איש תם עם יושב אהלים כי עשו היה ארח לחברה עם פועלי אבן ויעקב בהיפך, וכבר ספרו ז"ל על אבין רמאה שהיה רמאי במצות שמע הצבור פוסקים מעות לצדקה והוא שתק אח"כ נתן כנגד כלם, והבן.

מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז', ה') כי להוכיח אנשים ולהישירם מוצלח יותר אותו שהיה תחילה קצת מעורב עם הבוערים בעם, כי על ידי זה נעשה בקי בתהלוכותיהם ובעניני מנהגיהם ויודע על מה להוכיחם ולגדור פרצותיהם, וזהו טוב לשמוע גערת חכם מפי אותו איש אשר היה תחילה שומע שיר כסילים. (עיין למעלה ריש פרשת נח). ולכן מי שהוא צדיק וחסיד גדול אבל הוא פרוש ונזיר מן העולם ומעודו לא היה לו עסק עם אנשים פחותים אינו מוצלח להיות מורה דרך ומוכיח לרבים, וזהו שאמר כי יתפוש איש באחיו בית אביו כלומר היודע כל תהלוכותיו ובקי במנהגיו כי היה אחיו ברמאות, וזהו והמכשלה הזאת תחת ידך דברים שאין אדם עומד עליהם אלא אם כן נכשל בהם, כי הצדיקים מרחם אמם אינם מוצלחים לזה כל כך,

וזהו מאמר אני חכמה שכנתי ערמה, כלומר גם כי התם דרך רחוק הוא מן ערמה ומן תחבולה עם כל זה שכנתי ערמה, כמחזיק אצלו שכן מן השכנים, כי משפט השכן שלפעמים שואלים כלי מעמו כך תחזיק הערמה להיות בקי בערמומיות כי ברוב הימים תמצאנו שיש לך צורך גדול בזה בלתי דברים שנאמר עליהם **תזרם כמו דוה צא תאמר לו** (ישעיה ל', כ"ב) ובגמרא: צא תאמר לו הכנס אל תאמר לו (שבת פ"ב) הוראתו במלת תזרם כי הנה מדרך בני אדם אם יראה איש דבר לנגדו ואינו צריך לו עתה, עם כל זה אינו משליכו לאברים במקומות מפוזרות כי אם מקפלו ומניחו במקום מוצנע, כי אולי ביום מחר או לזמן אחר יצטרך לזה וימצאהו במקום שהניחו, אבל הדברים הפחותים אשר אין מועיל בם כל מאומה למה לך להקפילהו להניחו במקום משתמר, כי אם תזרם כמפרר וזורה לרוח למקומות הרבה עד שלא תמצא אותם לעולם, וזה צא תאמר לו עתה והכנס אל תאמר לו לעולם.

וכדי לבוא אל הענין נבאר כל דברי הפרשה ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד כו' ואברכהו כו' כשמוע עשו את דברי אביו ויצעק צעקה גדולה ומרה עד מאד. והדבר פלא כי לא נזכר במקרא מהות הצעקה אשר צעק עד אחר כך הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים כו'.[76] ב'. מה הוסיף יצחק במאמר בא אחיך במרמה

[76] וחוץ לדרכנו ראוי לדקדק מ"ש עשו הכי קרא שמו יעקב וכי יעקב עצמו קרא שמו יעקב הלא אביו קרא לו את השם הזה וא"כ היה לו לומר ליצחק הכי קראת את שמו יעקב בלשון נוכח ליצחק. אבל הנראה בזה על דרך עני חשוב ומיוחס היו לו קרובים במרחקים ונתנו לו יקרי העיר מליצה מפוארה וכלם חתמו את עצמם בכתב ידם כי זה האיש יוסף בן שמעון הוא מגזם וממשפחתם אשר היה להם בעיר הזאת, ויהי בדרך התחבר עמו עוד עני אחר ללכת עמו ובלילה גנב מכיסו את כתב המליצה הזאת ויעשה בערמה ויבוא אל הקרובים הנ"ל והקדים את עצמו בחפזון טרם בא לשם העלוב הנזכר, והקרובים נתנו לו מעות הרבה כי לא ידעו מי הוא. ויהי כאשר הקריב העלוב הזה לבוא אל העיר אשר קרוביו שמה והנה חבירו לקראתו נוסע בחזרה מבית קרוביו וידע את אשר עשה לו הגנב הרמאי הזה ויתפוש בו שילך עמו אל הב"ד, ויאמר אליו הגנב מה עשיתי לך גם עתה אני אתן ואשיב לך את המליצה ואתה תוכל לנסוע אליהם כנפשך, ויבך העני ויאמר הוי נבל אם אתה לא היית משנה את שמך

ויקח ברכתך הלא כבר אמר ואברכהו גם ברוך יהיה. ג'. מה שכתוב את בכורתי לקח הלא הבכורה מכר לו ברצונו הטוב.

אבל כלל הענין הוא בהתעורר עוד מה היה בדעת יצחק לברך כל ברכותיו את בנו האחד ולא להשאיר מאומה אל השני כמו שהשיב אל עשו הן גביר שמתיו לך כו' ולכה אפוא מה אעשה בני. אבל הנה כבר נתבאר מפי סופרים וספרים כי יצחק עליו השלום רצה לחלק לבניו ב' העולמות ועלה בדעתו כי ראוי וישר לברך את יעקב אשר חשב עליו עתה שהוא עשו הבכור בעולם הבא כי הוא קדוש והעבודה בבכורות, ואבינו יעקב בהיותו עומד מתחפש עתה בדמות עשו והרגיש כי יצחק רוצה לברך אותו בעולם הבא הראוי לברך בזה את בן הבכור ושיתברך הוא עתה בעולם הבא היה זה אצלו אך למותר כי הוא איש תם יושב אהלים, ועל גמול זה הלא הברירה בלבו שכבר נאמר על זה להנחיל אוהבי יש, ואם כן אל העולם הבא יוכל כל אדם להגיע אליו מעצמו, לכן התעשת כי יותר טוב לו שיתברך בעולם הזה. אמנם איה אפוא יסובב כן שיברכהו יצחק בעולם הזה הלא יצחק חשב שזה העומד לפניו הוא עשו הבכור ולו נאה העולם הבא, התחכם יעקב ויספר אל אביו בלשון עשו כאלו עשו מספר שמכר הבכורה ליעקב ואם כן ראוי לברך את הבכור בעולם הזה כי עשו כבר איננו הבכור האמתי רק יעקב בא במקומו,

---

והיית אומר בפניהם אשר שמך טודרוס הוא השם אשר קרא לך אביך הייתי נוסע ובא אל קרובי אבי ואתן לפניהם את כתב המליצה כי אני יוסף בן שמעון אחי אביהם, אבל אחר אשר הוא קרא את עצמו לפני קרובי בשם יוסף בן שמעון והוא לקח את הכסף המתוכן עתה אני אנה אני בא. זאת היתה טענת עשו כי יעקב עשה מרמה ונכנס ליצחק ונתברך, ובהתוודע הדבר לעשו צעק צעקה גדולה ואמר הכי קרא שמו יעקב כי כאשר בא לפניך אם היה אומר לך כי הוא יעקב ודאי לא היית מברך אותו עם הברכות אשר הכינות בעבורי, אכן הלא הוא לא קרא את עצמו בשם יעקב ויכזב ואמר כי הוא עשו א"כ כבר נתת לו הברכות אשר היו שמורות בעבורי וזהו הכי קרא (יעקב את) שמו יעקב הלא הוא קרא את עצמו עשו וא"כ ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי.

וכי תאמר מה היה עשו עושה אם לא נזדמנה אליו המקרה הזאת ולא היה יעקב נתברך רק עשו היה נכנס כאשר צוה לו אביו ודאי היה מברכו בעוה"ב כמשפט אל הבכור. דע כי לולא המקרה הזאת לא דאג עשו מאומה כי כאשר ירגיש באביו שרצונו לברך אותו בעוה"ב היה אומר לו דע אבי כי מכרתי הבכורה ליעקב אחי וחלילה לי מחטוא לנגוע במה אשר לאחי ובזה היה נשאר לפני יצחק נקי וצדיק.

עוד אפשר בכוונת מאמר זה כי עשו חקר זאת בדעתו אם גילה יעקב ליצחק שלקח הבכורה מיד עשו אם לא, והכריע הדבר והוכיח כי ודאי לא גילה לו וישאר לי העוה"ז כי הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים בתמיה, ממש על דרך אחד בא לקנות חפץ מחבירו וזה אין רצונו למכור עד כי עשה בערמה ורמה אותו בדברים וגינה את החפץ בעיניו עד כי מכר לו החפץ, לימים הלך הקונה ויתן את החפץ על יד אומן לצבעו בגוונים ידועים ולמשוך אותו בששר ואח"כ הלך ומכר החפץ בדמים פחותים אל המוכר עצמו, והכיר בו כי זה הוא אשר מכרו לו, ועכ"ז לא האמין את עצמו לאמר אם באמת זה הוא החפץ שלי מה זאת היתה לו כי רמה אותי תחילה לקנות מידי ועתה חזר ורמה אותי בה שנית למכור אותה לי, אם אין לו חפץ בה למה הפציר בי לקנותה מידי. כן אמר עשו הלא יעקב רמני תחילה כי לקח מידי הבכורה שההוראה מזה כי נתן עיניו בעוה"ב, ואם אומר כי גילה זאת לאביו ואביו יברך אותו בעה"ז כי התחפש ובא בדמות עשו שאין מגיע לו רק עוה"ז כי מכר הבכורה ליעקב א"כ מה זאת היתה לו לעקבו פעמים על לא דבר לא היה לו לקנות הבכורה תחילה, אבל בהכרח לא רמני מאומה אחר כי כל מגמתו וחפצו היה לקנות מידי הבכורה ואת בכורתי לקח צריך עתה בהכרח לקחת ברכתי המיוחדת לי היינו עוה"ב ולכן הוצרך לרמות את אביו שיחשוב עליו יצחק כי הוא עשו הבכור ויברכהו בעוה"ב ויהיה כדינו, וע"כ אמר הלא אצלת לי ברכה כלומר הראוי לי והוא עוה"ז.

ובזאת צדד יעקב שיברכהו בברכת עולם הזה כי יצחק יחשוב שהוא עשו שמכר בכורתו ליעקב, וכשאמר יצחק ואברכהו גם ברוך יהיה, חשב עשו כי יעקב בא בלא מרמה כלל בלתי כי שמע מרעבון אביו והביא לו מטעמים ויברכהו, ואם כן אחר כי ידע בו שהוא יעקב ודאי ברכו בברכת עולם הזה הראוי אל הצעיר על כן ויצעק צעקה גדולה ומרה עד מאד כי כל ישעו וכל חפצו היה רק בעולם הזה ולהוציא דבריו מן הכח אל הפועל לא היה יכול כי היה בוש מפני אביו.

על דרך אחד גנב כלי חמדה ויקרה עד מאד מבית חבירו ויטמון אותה תוך אהלו, ובלילה באו גנבים ויגנבו אותה משם והוא הולך ובוכה גונח וצועק הה נגנב ממני דבר יקר, וכאשר שואלים אותו מה הוא ומה סימניו, הוא דומם כאבן לא יענה מאומה רק יצעק ויבכה.

כן עשו היה בוש להגיד בפני אביו צרתו כי צר לו על חמודי העולם הזה, כי ציד היה תמיד בפיו מתחפש בדמות איש קדוש ואיך עתה ירעיש ארץ על חמודים חמריים, לכן צעק במר נפשו ואמר ברכני גם אני אבי סתם ולא פרט מהות הברכה, ויאמר לו אביו בא אחיך במרמה ויקח ברכתך היינו הראויה לך. עשו כשמעו זאת התנחם מעט מעצבו ומרגזו וחשב כי אחר שבא יעקב ברמאות ואמר שהוא עשו הבכור ודאי לא נתברך רק בעולם הבא הראוי אל הבכור, ונשאר לו העולם הזה כחפץ לבבו, כי עשו לא העלה על דעתו כי גילה יעקב ליצחק ממכירת הבכורה, ואם כן לפי המרמה שחשב יצחק שהוא עשו ודאי ברכו בעולם הבא, אז שמח עשו על מאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך כי עתה נתחדשה אליו ידיעה חדשה כי לא בא יעקב אל אביו בתורת יעקב רק במרמה התחפש ואמר שהוא עשו ולקח הברכה הראויה אל עשו. וזהו שאמרו במדרש בא בחכמת תורתו כי הותר לו לאמר אנכי עשו בכורך אחר כי הוא במקומו כי לקח הבכורה ממנו, על כן אמר עשו אל יצחק הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי, לאמר כי לא טעית אבי, אבל בדין ברכת אותו בברכת עולם הבא כי הוא הבכור ולי נאה לברכני בברכת עולם הזה. וזהו מה שאמר ויאמר הלא אצלת לי ברכה וכלשון המדרש (במקומו) מן הנצולות רצה לומר הגם כי ברכת עולם הזה הוא מן הברכות הפחותות כי היה ציד בפיו עם כל זה אחר כי מן הדין אין לי לדרוש יותר מזה.

ויאמר אליו דע בני כי טעית כי אנכי ברכתי אותו בעולם הזה, וזהו הן גביר שמתיו לך כו' ולכה אפוא מה אעשה בני כי אם לברך אותך בעולם הבא אין זה דינך כי כבר מכרת הבכורה ליעקב, ואז וישא עשו קולו ויבך, אחר כי ראה כי כלתה אליו הרעה ואבד ברכת

עולם הזה שהיא העיקר אצלו, זה שהתפלא עשו ואמר אל יצחק ראה מה עשה לי התם הזה אשר תמימותו עמדה לו להצליח בערמה זאת אשר לולא תמימותו הייתי נזהר בי שלא יקרה אותי כזאת.

חלק טז

ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד כו' **ואברכהו גם ברוך יהיה כשמוע עשו** כו' **ויאמר הלא אצלת לי ברכה** כו' **הן גביר שמתיו לך** כו' עד **ולכה אפוא מה אעשה בני**.

ולא נאריך בהצעת הערות כי המה מורגשות. ובמדרש: הלא אצלת לי ברכה מן הנצולת (פרשה ס"ז, ד'). והוא חסר המובן!

וכדי לבוא אל ביאור הענין נעיר עוד על שאלת רבים מגדולי המפרשים עליהם השלום, מה ראה יצחק עליו השלום לבחור את עשו לברך אותו בטובות נשגבות כאלה מטל השמים ומשמני הארץ, הלא גם אם נחליט שלא היה מחזיק אותו לאיש רשע עם כל זאת הכי לא ידע כי אחיו הקטן טוב ממנו, ואם כן מדוע משך עצמו מלברך את יעקב איש תם בברכות וטובות העולם.

ואחשוב בהתרת הספק הזה על דרך עשיר גדול שהיה לו כמה עניני מסחר ואמרכלאות הרבה והיה לו גם כן בית אכסניא מוכרת מאכלים ומשקים, ולא היה עוד בעיר ההיא בית אכסניא זולתו על פי משפט שר העיר, והיה לו שני בנים אחד חכם וישר והב' זולל וסובא מבזבז נכסיו, ויהי ביום הנחילו את בניו את אשר לו נתן לבנו השכור כל נכסיו, ולבנו הב' לא נתן בלתי בית משתה היין אשר לו, וישאלוהו על עילת הדבר, ענה ואמר הלא ידעתם כי מטבע האב לחוס על בנו גם כי נבל הוא, בן מביש להיותו עצם מעצמיו ובשר מבשרו, על כן יעצתי בחכמה להשביע אותו על כל פנים על זמן מועט בהון עשרי וסגולתי, אמנה ידעתי גם ידעתי כי לא לו יהיו, כי לקץ הימים יהיו הכל ביד בני החכם והנבון כי זה יתן בכוס עינו ולבו שם כל הימים כדרכו מאז, וזאת לא ימצא בלתי ביד בן המשכיל, וכל אשר לו יתן בעד משתהו, לא כן אם אתן כל הוני ורכושי לבני החכם ולו את בית היין מה ממני ישיג כל ימי צבאו כי מעודו לא יחפוץ ולא יבקר אחר מסך.

הוא הדבר והוא הענין ביעקב ועשו שעליהם נאמר ולאם מלאם יאמץ, רצה לומר כח ועוצם האחד הוא מסבת דלות הב' ורפיונו היינו כי בשיהיה האחד ראוי לאבד סגולת טובותיו על פי רעת מעשיו יקחם יתברך ויתנם לאחיו הטוב ממנו. על כן עלה על לב יצחק עליו השלום לברך את עשו ברב ההון ולתת כל טוב העולם בידו, ואת יעקב יברך בכאשר תריד, רצוני כשיחטא עשו יקח יעקב ברכתו ממנו, וקרוב הדבר כי עשו יחטא ואשם כל שעה להיות כל המעשים רעים נמשכים לרגלו וכרוכים בעקבו, ומדי עברו

יאציל מברכתו ליעקב עד כי לזמן קרוב יהיה כל טוב עשו ביד יעקב, ואך בזאת ימלא רצון שניהם איש איש כברכתו הנאותה אליו, לא כן אם בהיפך. ועל כן אחר כי נתוודע אליו שיעקב נתברך בטובות העולם ולא נשאר לפני עשו בלתי ברכת כאשר תריד מה שהוא ענין רחוק מאד, כמאמר **לא הביט און ביעקב** (במדבר כ"ג, כ"א) חרד ואמר מעתה במה אברך את עשו. וזהו ויחרד יצחק חרדה גדולה כו' מי אפוא כו' ואברכהו גם ברוך יהיה, רצה לומר הלא הכל ישאר בידו ועשו לא ישיג כל מאומה ממנו. וכשמוע עשו את דברי אביו ויצעק כו' ויאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך, רצה לומר ברכה אשר הכינותי עבורך וזהו ברכתך, ויאמר הכי קרא שמו יעקב כו' והנה עתה לקח ברכתי כלומר ההגונה לי, ויאמר הלא אצלת לי ברכה רצה לומר במה שרצית לברך את יעקב עתה תן לי חלקו. וזהו מה שאמר המדרש הנזכר לעיל מן הנצולות, כלומר גם כי אינם טובים אלי כל כך עם כל זאת האציל אותם בעדי כי טוב לי בהם מלא דבר. על זה אמר לו יצחק הלא הברכה אשר אצלתי ואשר הכינותי ליעקב לא תצלח לך כל מאומה, וזהו הן גביר שמתיו לך כו' ודגן ותירוש סמכתיו, כלומר את הכל נתתי בידו ולשוא תוחלתך להשיג ממנו דבר, וזהו ולכה אפוא מה אעשה בני ועם כל זה צווח ואמר הברכה אחת היא לך אבי או אז בהכרח אמר לו והיה כאשר תריד כו'.

ועם דברינו אלה יתבארו דברי הנביא עליו השלום **כה אמר ה' אלהים לאדום** כו' **הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד זדון לבך השיאך שוכני בחגוי סלע מרום שבתו** כו' (עובדיה א', ב'). והוא עם מה שידענו אשר גם הבעלי חיים המה חלוקים ונפרדים במציאות מזונם ומחיתם על דרך עשירות ודלות, וכמאמר רז"ל לית דעניא מכלבא ולית דעתיר מחזירא (שבת קנ"ה). כי מהם שמזונותיהם בא אליהם בקושי גדול ומהם בקלות, ויש מהנבראים אשר ימצאו בית ויקננו בארזים הגבוהים ומהם שוכני בתי חומר או בעץ נרקב, ויש אשר ישימו בסלע קנם ובנקרת הצור ושמה יבקשו אוכל למו ממה שיטחנו בשיניהם והוא מן הדלי דלות. ועל דבר זה ממש היה ענין ברכת עשו והיה כאשר תריד כו' כי הוא מיעוטא דלא שכיח כי רחוק הדבר שיחטא איש תם. וזהו שהמליץ עליו הנה קטן נתתיך בגויים כו' שוכני בחגוי סלע כלומר נדמה בענינו לחלושי הנבראים השוכנים בחגוי הסלע אשר כבד עליהם מציאות טרפם יתר מאד, אבל עם כל זאת מרום שבתו. והוא על דרך קינה כקובל ומתמה על רום הצלחתו בעונותיו הרבים שהמה הכתירוהו וחטאיו הגביהו מושבו.

ומעתה נבוא לבאר מה שאמר לעשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך כו' כי לכאורה כמו זר נחשב בשכבר אמר לו ולכה אפוא מה אעשה בני, וההוראה שלא השאיר לו כל ולקול בכיתו והפצרתו נעתר ואמר לו הנה משמני הארץ יהיה מושבך.
ומה גם כי הדברים אינם על דרך וסדר נוסח ברכה, אך נדמו במובנם על דרך אם יבקש אדם דבר ויחפש אחריו ורעהו יעננו ויאמר לו מה זה תבקש הלא נגד עיניך הנה הוא.
גם מהראוי להבין מה ראה יצחק עליו השלום לכלול ברכת עשו דבר קללה וארור במה שאמר ואת אחיך תעבוד.
ונאמר בהבנת הענין בהזכרת מאמרם ז"ל (במדרש פרשתנו): **ולכה אפוא מה אעשה** ברם לך פיתך אפויה (ס"ז, ה') אשר גם דבריהם משוללים הביאור וקשים להולמם. אבל נבין הענין על דרך שר גדול אשר לו עיירות וכפרים רבים ולהם שדות וכרמים גנות ופרדסים, ומשפטו לבחור איש מהיר וזריז להפקידו עליהם ועל עסקיהם ועל אודותיהם למען יהיה הוא על מקומו לעיין במעשיהם ותהלוכותיהם, והוא יהיה יושב מנוח ומרגוע בלב שקט בל יטרידו דבר, למען יהיה נקי לתור במושכלות ולשוט בארץ ולטייל בה כמשפט השרים, ומוסר בידו כל יש לו העיירות והכפרים וחצריהם ואסמיהם וכדומה, אשר מן הידוע הוא כי כמעט יהיה רב משאת הפקיד הזה חמש ידות על של השר עצמו, יען כי את הכל עזב בידו ולא ידע אתו מאומה. כן הדבר בענייננו כי הקב"ה הסב על יעקב שיתברך מטל השמים ומשמני הארץ יעבדוך עמים כו' והוא כי חפץ בו יתברך להרגיעו מכל מלאכה וכל עבודה בשדה למען נקי יהיה לתורה ועבודת שמים, ומלאכתו תהיה עשויה על ידי אחרים, ואחר כי עשו יהיה העובד עבודתו בשדות ובכרמים והוא יהיה משק ביתו ודאי ידיו רב לו להשיג שבעתים כעל חלק בעליו כי יעקב לא ידע אתו דבר.
וזהו שאמר יצחק לעשו הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים ודגן ותירוש סמכתיו, כלומר אחר כי תעבוד לאיש משופע כזה ועל פיך ישק הוא וביתו, והוא אך גביר ואדון יקרא (וזהו הן גביר כו') מה יבצר עוד ממך ומה תבקש עוד, הלא כל טוב אדונך יהיה בידך. וזהו ולכה אפוא ובא מדרשם ז"ל ברם לך פיתך אפויה, ועל כן מה אעשה לך עוד בני. ועשו להיותו איש בער חסר לב לא הבין עדיין מאמר אביו הן גביר כו' וצעק הברכה אחת כו' או אז אמר לו באר היטב הנה משמני הארץ יהיה מושבך כו' ואת אחיך תעבוד, כלומר הלא משמני הארץ וטל השמים הנם מעותדים ועומדים לפניך במה שתעבוד אחיך הגביר וכנזכר לעיל.

אך מדאגה פן יעקב יסיר מעליו חס ושלום עול התורה והעבודה ויפנה אל הכרמים ואל היוגבים ויתן עינו ולבו על עבודת האדמה ויפריע עבודתך וידל כבודך, על זאת ידי תכון עמך והיה כאשר תריד מעבודתך ותצטער כמו אז ופרקת עלו מעל צוארך.

חלק יז

בא אחיך במרמה (כ"ז, ל"ה).

אולי כוון בזה להצדיק את יעקב שלא החל הוא בהרמאות כי באין ספק רמית אותו תחילה בדבר מה, וכאשר עשית לו עשה גם הוא ועל דרך **עם עקש תתפתל** (תהלים י"ח, כ"ז) וכמו שאמר יעקב בעצמו (ויצא) **כי אחי אביה הוא** (כ"ט, י"ב) ובמדרש: אם לרמאות כי אחי אביה הוא ואם לצדק וכי בן רבקה הוא. (פרשה ע', י"ג). וזהו בא אחיך במרמה כלומר אחיך ברמאות להשיב לך כמעשיך עמו, ועל זה השיב הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, כלומר כבר עקב ורמה בי פעמים כי זה דרכו מעולם ושמו מוכיח עליו כי הוא איש רמאי מתולדתו.

חלק יח

יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (כ"ז, מ"א).

יש להתעורר הלא לפי הקבלה לא כן היה, כי עשו שלח את אליפז בנו להרוג את יעקב ועוד היה יצחק חי, ואולי יתכן עם מה שידענו כי אברהם עליו השלום נחסר משנותיו כדי שלא יראה בן בנו יוצא לתרבות רעה ואין זו שיבה טובה שהבטיחו יתברך, ומכל שכן שאין זו שיבה טובה שיראה יצחק הריגת בנו יעקב בחייו ואם כן בהכרח יתקצרו שנות יצחק שלא יראה זאת. וזהו יקרבו ימי אבל אבי כמחליט ואומר ודאי יקרבו ימי אבל אבי, יען - ואהרגה את יעקב אחי ואין זו שיבה טובה ליצחק, אבל זאת לא היתה כוונתו מעולם להמתין על מיתת אביו.

חלק יט

וישבת עמו ימים אחדים כו'.

ביארנוהו בחיבורנו קול יעקב (איכה) על מאמר נשקד עול פשעי (א', י"ד) עיין שם.

חלק כ

ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו כו' **ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך** כו'. (כ"ח, א'-ד')

יש להעיר בזה א'. הלא מכבר ברכהו ויתן לך כו' ומה חסר עוד. ב'. מה שכתוב ויתן לך את ברכת אברהם לא ידענו מה היא. והנה רבותינו ז"ל (במדרש וישלח) גילו לנו מעט מענין ברכת אברהם, וזה לשונם. אמר לו בוא ואברכך ברכה של גליות (פרשה ע"ה, ח').

אבל עם כל זאת אין דבריהם מספיקים כי לא ביארו דבר ממהות ברכת גליות לדעת מה היא. ג'. מלת לרשתך אין לה שחר.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שידענו כי לאלהים יתברך ב' סוגי הנהגות במה שהוא מנהג אותנו עם בני ישראל הא'. הנהגה טבעיית, הב'. הנהגה נסיית ובההנהגה הטבעיית היה ה' יתברך מנהג אותנו עת היינו על אדמנתו והיה לנו בית המקדש ומזבח וקרבנות העלולים להריק שפעת ברכתו יתברך על פי עבודתנו בקודש וכמוזכר למעלה באורך. והיה ענייננו ממש כאשר יתן האב לבנו הגדול סך מסויים ויורנו עשות מקנה וקנין ועסקי משא ומתן, או ילמדנו אומנות למען יפרנס את עצמו מעמל נפשו. אבל טרם הביאנו יתברך אל המנוחה ואל הנחלה היה השגת טובותינו מאתו יתברך על דרך ההנהגה הנסיית כמה שידענו מנסי הים, והמדבר וכאלה רבים הנודעים, וכן כל הימים שאנו מתגוררים בארץ ואין לנו חלק ונחלה לא מטל השמים כו' ממש כבן קטן הסמוך על שלחן אביו ומספיק לו כל פרטי מחסוריו, כן לעת כזאת שאין בידנו במה לעבוד את ה' כי אבדנו כל כלי העבודה וההשפעה על דרך ההנהגה הטבעיית, אבינו מעולם מנהג אותנו כרב חסדו בהנהגה המיוחדת הנסיית למעלה מן הטבע וכנודע.[77]

וגם את אבותינו הראשונים עליהם השלום נהג יתברך כמו כן בב' סוגי ההנהגות האלה, כי אברהם עליו השלום היה גר בארץ נכריה שנים רבות וקרה אותו העקת פרעה, ואבימלך, וכמוהם מקרים שונים הידועים, וה' יתברך עשה עמו להפליא למעלה מן הטבע וכאמרם (מדרש ריש וירא) **ותתן לי מגן ישעך** (תהילים י"ח, ל"ו) זה אברהם. וימינך תסעדני בכבשן האש, ברעבון, במלכים (פרשה מ"ח, א') (וכל פעולות הרמות והגבוהות למעלה מהטבע מתייחסות אל הימין כנודע וכמו שכתוב **ימין ה' רוממה** (תהלים קי"ח, ט"ז), וזהו וימינך תסעדני) והנהגה הנסיית הזו היתה מתנהגת אצלו עד בואו בימים ונתברך בכל, היינו כי הוא יתברך נתן בידו מכלל הברכה והטוב שיתפרנס מהם כהעוסק במסחר וקנין, ולא היה עוד מהצורך אליו שיפליא יתברך עמו על דרך ההנהגה הראשונה, וכענין הזה ברך ה' את יצחק בנו, והוא את יעקב. אבל בעת שהיה יעקב עליו השלום מוכרח לברוח ולהרחיק נדוד מפני אחיו, ולהיות גם כן גר בארץ נכריה, היה מהצורך אליו עוד אותה הנהגה עצמה שנהג יתברך את אברהם טרם ברכהו בכל. וזהו שמאר ויקרא יצחק אל יעקב כו' ויתן לך את ברכת אברהם כו'.

[77] אבינו מנהג אותנו בהנהגה מיוחדת וזהו ששאל דוד המלך עליו השלום את פני ה' רחמיך רבים ה' כמשפטיך חייני (תהלים קי"ט, קנ"ו). ירצה - האמנה כי גם עתה יקימנו ונחזה לפניו יתברך ברחמים גדולים ונסים נוראים, אבל הלא טוב לנו אשר מעמל נפשנו נראה נשבע במה שנעבוד עבודת הקודש בבית ה', וזהו כמשפטיך חייני כלומר על משפט סדרי הטבעיים:

ונמתיק הענין על פי דמיון לאחד גדול בתורה ובחכמה ממשפחות המיוחסות, היה ההכרח אתו לעזוב מקומו להרחיק נדוד לחזר בעיירות לקבץ על יד מתת הנדיבים לפרנסת ביתו, והיה עמו מכתבים מאנשי עירו אנשי השם אשר נתנו עדיהם עליו על יקרת ערכו ומעלותיו המעולות ומדותיו המאושרות, למען אשר בכל מקום בואו יחרדו לקראתו לכבדו בכל הטוב ולהרבות לו מתן. לימים הצליח ה' את מעשהו ונתעשר בהון עתק, ויהי ביום הנחילו את בניו את אשר לו חלק להם לכל אחד חלק הראוי, ובתוך כך עלה בידו דלוסקמא עם מכתבי המליצות הנזכר לעיל, אמר לבניו מי חפץ באלו? ויהי כמצחק בעיניהם, לאמר יגן עלינו ה' מעסקים כאלה, ענה אחד מהם ואמר אל אביו אם מלבד חלקי בין האחים יהיו המכתבים עודפים על שלי תנה אותם לי, האמנה כי אקוה לה' כי לא יעזבני לבקש לחמי על ידם, עם כל זאת מה מני יהלוך אם יהיו שמורים אצלי כמוסים עמדי, ומי יודע מה ילד יום.

הנמשל אברהם עליו השלום בימי עלומיו היה מתגורר בארצות זרים וה' יתברך עשה עמו נפלאות ונסים בכל עת לתת עיני השגחתו עליו, על דרך ההנהגה הנסית, לתת חנו בעיני כל רואיו ולהצילו מיד כל פגע ומקרה וכנזכר. ובבואו בימים ונתברך בכל לא היה עוד הצורך אליו ישועות הנסיות כי כבר היה בידו ההנהגה הטבעית והיא ברכת בכל, והוא עליו השלום הנחיל אותה ליצחק והוא ליעקב כנזכר לעיל. אולם בעת היה יעקב עליו השלום נחפז לברוח מארצו וממולדתו להיות גולה בארץ נכריה היה מהצורך אליו עוד אותה ההנהגה הראשונה שהיתה באברהם טרם נתברך בכל ויהיה ה' עמו בכל מקום בואו כאשר היה עם אברהם. וזהו ויתן לך את ברכת אברהם כו' לרשתך כו' כלומר נוסף על רשתך ארץ מגורך. וזהו שאמרו במדרש אמר לו בוא ואברכך ברכה של גליות. והבן.

ועוד נוסיף נופך בהענין המדובר ועל פיהו נעמוד גם על מה שזכר הכתוב מלת ולזרעך, מה שלא זכר בברכות הקודמות (כי הבנים כלולים בהאב כהשבטים בהאילן) גם מה שאמרו (במדרש הנזכר) לפי שראה יצחק ברוח הקודש שעתידים בניו להגלות בין אוה"ע אמר לו בוא ואברכך ברכה של גליות שיחזור עליך הקב"ה ויקבץ מבין הגליות, ומה הן הברכות: בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע, בשוט לשון תחבא כו'. אשר לכאורה דברי המדרש חסרי מובן כי לפי מה שהחל לדבר מאודות בניו לפי כו' שעתידים בניו להגלות כו' והיה הנכון לומר אחר כך שיחזור על בניך כו'. והענין הוא כי לכאורה יש מקום לשאול מדוע סבב יתברך כזאת על יעקב אבינו שיהיה גולה ונודד ממקומו מפני

עשו, אם מכבר מצא חן בעיניו להתגולל עליו ברכות מאושרות כאלה מטל השמים ומשמני הארץ.

אבל הבנת הדבר הוא על דרך מליצת הכתוב **דבר שלח ה' ביעקב ונפל בישראל** (ישעיה ט', ז'). והוא כי נודע ומפורסם מאמרם ז"ל מעשי אבות סימן לבנים. ובמדרש (הנזכר) להודיע שכל הברכות שברך יצחק את יעקב כנגדו ברכו הקב"ה מלמעלה, יצחק אמר ויתן לך האלהים מטל השמים והקב"ה ברכו בטל ומטר שנאמר **והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כטל** כו' (מיכה ה', ו'). יצחק אמר לו משמני הארץ והקב"ה ברכו בתבואה שנאמר **ונתן מטר זרעך** כו' (ישעיה ל', כ"ב). יצחק אמר יעבדוך עמים והקב"ה אמר **והיו מלכים אומניך** כו' (שם מ"ט, כ"ג) הראה לדעת אשר מעת נתברכו אבותינו עליהם השלום, מאז נצמחו והוכנו גם לנו ולבנינו במה שהכינו הם לבניהם אחריהם וממעשיהם, ומכחם ירשו בניהם, ועל דרך חלקם בחיים כו' והניחו יתרם לעוליהם. וכמו כן כל גלגולי הסבות שקרה לאבותינו הראשונים היה לנס שיקרה דוגמתם לבניהם וה' יתברך עשה כן בחכמתו למען אשר בזכות מעשיהם ובחין תפלתם יעשו ישועות בארץ, והם יעמדו עד דור האחרון (וכבר הארכנו בביאור ענין זה מה שיש בו די (פרשת לך) ידרוש המבקש שמה) על דרך שמצינו במדרש, ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך לך וכבוש את הדרך לפני בניך, והוא כי כל מה שאירע לאברהם עליו השלום בגלותו למצרים ולפלשתים וזולתם והיה ה' עמו הכין בזה ישועה והצלה לדורות עולם וכאשר נתבאר במקומו. וכמו כן יעקב בחיר האבות עליו השלום סיבב עליו יתברך להיותו בורח מפני אחיו שט בארץ כאחד הגולים בארצות הגוים, הבטיחו הנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך כו' כי בזאת יעשה עם בניו אות לטובה,[78]

[78] והקרוב לומר אשר כל ענינינו ותהלוכותינו מאז היינו לגוי עד היום הזה, את הכל פעל יתברך מראש עם אבותינו עליהם השלום ופעולותיהם שונות זו מזו. כי אברהם עליו השלום לפי המדובר אשר בראשיתו היה מתנהג בהנהגה נסיית עד אשר בא בימים ונתברך בכל, היה ענינו על דרך משפט הטבע כן נהג יתברך אותנו ימי היותנו גולים במצרים כי אז היה ה' יתברך מפליא עשות חסד למעלה מהטבע, ואחר כך כשקבלנו התורה ובאנו לארץ ישראל היה ענייננו על משפט סדרי הטבעיים ממש כהמתפרנס ממעשי ידיו וכאשר ביארנו. וזאת היא פעולת אברהם עליו השלום כי הוא ממש כהנהגתו יתברך עמו מתחילה על דרך הנהגה נסיית ואחר כך הנהגה טבעיית. אולם יעקב עליו השלום האחרון שבאבות הוא פעל עמנו עוד תועלת רב ועצום יתר מאד ממנהגי אברהם עליו השלום, ממש על דרך האב הרחום על בנו בשגם כבר חלק לו מהונו ורכושו להיות עוסק במשא ומתן לפרנס עצמו עם כל זה בשיקרה אליו הפסד בממונו ויאבד מה שבידו ישוב האב להחזירו אליו להסמיכו על שלחנו כמשפטו מאז. כן ממש הקב"ה גם כי בחסדו הנדיבה חלק לנו מה שממנו נתפרנס על משפט הטבע וכמדובר, אבל מעת אבדנו כל מה שבידנו כל כלי עבודתנו המפיקים מחיתנו הלא השיבנו אליו להתנהג בנו כמראש בההנהגה המיוחדת הנסיית. וזאת עלתה לנו על ידי אחרון האבות יעקב עליו השלום כי גם הוא אחרי היותו מבורך בכל מה שהוא ממנהגי הטבעיים קרהו מה שסבב לו גלות בארץ נכריה ולחדש לו ההנהגה הראשונה המיוחדת למעלה מן הטבע והוא ברכת אברהם וכאשר בארנו. וזאת היא מה שכוונו כי כסדר מנהגו יתברך עם אברהם נהג יתברך אותנו מצרים עד הביאנו לארץ ישראל (וזהו מה שכתב המדרש לך וכבוש את הדרך לפני בניך) ומארץ ישראל ועד הנה הוא על דרך סדרי ההנהגות עם יעקב עליו השלום. אשר על כן בכל תפלותינו אנו מזכירים לפני ה'

וזהו לפי שראה יצחק ברוח הקודש שעתידים בניו להגלות לבין אומות העולם אמר לו בוא ואברכך ברכה של גליות שיחזור עליך הקב"ה ויקבץ מבין הגלות, ומבואר כדברינו לכל המעיין בדברי המדרש.

וזהו שסיים ומה הן הברכות בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע בשוט לשון תחבא כו' כלומר שיהיה הקב"ה עמך וישמרך בכל אשר תלך ויצילך מכל הרעות אשר יפגעוך והשיבך בשלום ובזה ישועתך תעמוד לבניך אחריך.

ויצא

חלק א

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (כ"ח, י').

נתלבטו רבים מהמפרשים בהבנת מלות הכפולות ויצא וילך ובמדרש (מובא ברש"י) מכאן שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם. ולבי אומר לי בהבדל המלות שהמה מכוונות לעומת שני סוגי ההליכות הנמצאות בבני אדם, והוא כי ההולך ממקום למקום יהיה הליכתו לאחד משני סבות אם בעבור צרכו ללכת למחוז חפצו, או להיותו מוכרח לעזוב מקומו. והנה על ההולך למחוז חפצו שהעיקר אצלו ההליכה למקום ידוע, עליו נופל מאמר וילך ולא ויצא, יען כי יציאתו היא אך טפלה אל מה שהעיקר והמוכרח אצלו היינו ללכת ולבוא למחוז ההוא, ובאותו שהליכתו היא טפלה ליציאתו והעיקר אצלו אך ההעתקה ממקומו לאיזה סבה עליו יאמר ויצא ולא וילך, שהוא יחוס אל הטפל ליציאתו כי מסבתה הוא הולך למקום שיזדמן.

והנה שני סוגי ההליכות האלה נקבצו באו יחדו באבינו יעקב עליו השלום א'. שהיה מוכרח לברוח ולצאת ממקומו מפני עשו, והשני. כי היה הצורך אליו לבוא לבית לבן לישא אשה, וכאמרם במדרש: יש שהוא הולך אצל זווגו ויש שזווגו בא אצלו, יצחק זווגו בא אצלו יעקב הלך אצל זווגו (פרשה ס"ח, ג'), ואם כן היציאה גם ההליכה שניהם היו אצלו ענינים עיקריים על כן פרט עליהם הכתוב ויצא כו' וילך חרנה.

חלק ב

מדרש: ר' שמואל בר נחמן פתח **שיר למעלות אשא עיני אל ההרים** (תהילים קכ"א, א') אשא עיני אל ההורים למלפני ולמעבדני. מאין יבוא עזרי אליעזר בשעה שהלך להביא את רבקה מה כתיב ביה ויקח העבד כו' ואני לא נזם אחד ולא צמיד אחד וכו' חזר ואמר

יתברך מה שעשה עם יעקב כמו אתה הוא מלכי אלהים צוה ישועות יעקב (תהילים מ"ד, ה') יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (שם כ') וכמוהם רבים והוא לעורר אותה ההנהגה אשר יעקב עליו השלום קדם פנינו והכין עבורנו לעתות כאלה וכנזכר לעיל. והבן בזה:

מה אנא מוביד סברי מן בריי חס ושלום לית אנא מוביד סברי מן בריי אלא עזרי מעם ה' כו' (פרשה ס"ח, ב').

ראוי להעיר בזה, האמנה כי סוף דברי יעקב עליו השלום היו מן המאמינים השלמים להיות לו מבטח עוז בה' יתברך, לאמר חס ושלום לית אנא מוביד כו' אלא עזרי מעם ה', אבל עם כל זאת ראשית דבריו מה שאמר תחילה מאין יבוא עזרי וכו' מפליאים מאד, כי ההוראה הוא כי היה חס ושלום מפחד ודואג מאין ימצא עזרה, והוא אך מדרך חסרי הבטחון והאמונה באלהים יתברך, אתמהה!

וכדי לבוא אל ביאור דבריהם נקדים מאמר הנביא **שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני** (ישעיה ס"א, י') אשר לכאורה לא ידענו מה הם הבגדי ישע ומעיל הצדקה, ומה מליצתם. אבל הבנת הענין עם מה שכתבנו (בפרשה הקדומה) משני ההנהגות אשר לאלהינו יתברך אתנו עם בני ישראל, הטבעיית והנסיית, הטבעיית היא על דרך אב הנותן לבנו עושר ונכסים שיפרנס עצמו ממה שישא ויתן בהם, והנסיית היא על דרך אב המחזיק בנו על שלחנו ומספיק לו כל צרכיו, (ושם נתבאר באורך), והנה ידענו כי אין מדרכו יתברך לעשות ענינים נסיים למעלה מן הטבע כל עוד שיספיקו הטבעיים, זולת בשאין מקום כלל להנהגה הטבעיית או אז הוא יתברך יפליא עשות נוראות למעלה מהטבע על פי ההנהגה המיוחדת הנסיית (וכמו שכתבנו למעלה פרשת וירא בביאור היפלא מה' דבר למועד כו' עיין שם) ועל ההנהגה הגבוהה הזו המליץ הנביא עליו השלום כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני.

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך דמיון עשיר אחד שנתן לבנו סך מסויים שישא ויתן בו לפרנס אותו ואת ביתו, והבן לא הצליח במעשיו ובמסחריו וילך הלוך ודל ומחיתו היה בצמצום מאד, פעם סיפר ענינו אל אביו, ויגער בו לאמר מה לך עוד אלי הלא כבר אצלתי לך מהוני ונתתי לך חלקך ועתה הספק עצמך במה שבידך וכפי השגת ידך, זולת אם אראה כי לא יהיה בידך כל מאומה ותאבד כל תוצאות וסבות מחיתך או אז יהיה ההכרח אתי לקחתך אלי ותהיה כאחד מאוכלי שלחני. לימים יצאה אש בשערי העיר ותיקד סמוך לבית חנותו אשר שם מעט סחורתו, באו אליו ממיודעיו ומכיריו להעיר אותו ולזרזו למען ימהר ויחיש להציל סחורתו, וימאן ויאמר טוב לי אם תהיה למאכולת אש מאשר אציל, יען כי עתה אעלה אל אבי העשיר ואהיה מאוכלי שלחנו, כי יראה לעינים כי לא נשאר לפני כל מאומה.

הנמשל הוא מה שאמרנו כי כל עוד שיש ביד האדם להתקיים בדרך הטבע גם כי הוא רע למאד עם כל זאת לא יעשה עמו יתברך דבר מה שהוא למעלה מהטבע, זולת עם

ראותו בנו כי כבר ספו תמו דרכי הטבעיים מכל וכל, כמו אז רבת שבעה לה נפשנו כי מלחם אבינו נאכל ושמלת ישועתו נלבש. ועל כן אותם אשר עדן לאל ידם למצוא נושאי קיומם על דרך הטבע אך בדאגה ובעצבון מאד הנה בכלות להם כל העילות והאמצעיים הטבעיים ישמח לבם ויגילו מאד וירבו תודות לה' יתברך, כי הלא אז ישועתם קרובה לבוא נורא מאד למעלה מן הטבע, וזהו שוש אשיש בה' כו' כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני וכדברינו.

והוא הדבר ביעקב עליו השלום כי טרם הלך לדרכו ברכו אביו בברכת גליות, היינו שיעשה יתברך עמו מה שהוא למעלה מהטבע על דרך ההנהגה המיוחדת הנסיית וכמו שנתבאר במקומו, ועל כן בלכתו בדרך חפש ובדק את עצמו אם נכון הוא להתגולל עליו ישועה הנסיית (רצוני אם כבר הוא ריק מכל מה שבידם להפיק לו תשועה טבעיית), ואחר כי לא ראה את כל מאומה בידו חיזק את לבו במבטח עוז ונאמן כי הוא יתברך יערה עליו ממרום ברכת אברהם הנזכרת. וזהו שאמרו ז"ל אשא עיני כו' מאין יבוא עזרי כלומר חשב בנפשו אולי עוד באפשרי אתו להשיג מאיזה מקום עזרו ולהסתפק בדרכי הטבעיים. על כן אמר אליעזר כו' ואני לא צמיד אחד ולא נזם אחד כלומר אין בידי מאומה, חזר ואמר מה אנא מוביד סברי מן בריי לית אנא מוביד סברי מן בריי אלא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. כלומר אך עתה הנני הולך לאבי שבשמים ותושיעני ימינו על ההנהגה הגבוהה למעלה מהטבע ויקיים בי ברכת אברהם, וזהו תחילת דברי המדרש אשא עיני אל ההרים למלפני ולמעבדני. והבן.

חלק ג

ויפגע במקום (כ"ו, א'). מדרש: צלי בבית המקדש אריב"ל אבות הראשונים התקינו ג' תפלות אברהם תקן תפלת שחרית כו' יצחק תקן תפלת מנחה וכו' יעקב תקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום ואין פגיעה אלא לשון תפלה שנאמר **ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי** (ירמיה ז', ט"ז) וכן הוא אומר **ואם נביאים הם ויש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' צבאות** (שם כ"ז, י"ח) (פרשה ס"ח, ט').

ובגמרא: אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר **וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם** (בראשית י"ט, כ"ז) וכו' יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר **ויצא יצחק לשוח בשדה** ואין שיחה אלא תפלה שנאמר **תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו** (תהילים ק"ב, א') יעקב תקן תפלת ערבית (ברכות כ"ו, ב').

הנראה לדעתנו בהשתנות תארי התפלה בהאבות עליהם השלום, באברהם עמידה, ביצחק שיחה, ביעקב פגיעה, על דרך שמצאנו ברבותינו ז"ל לעולם יקדים אדם תפלה

לצרה (סנהדרין מ"ד). הורו לנו ז"ל כי החיוב על כל איש להתפלל לה' יתברך בהיותו שליו ושקט שלא יגיעוהו חס ושלום מהרעות המתרגשות לבוא ויהיה ה' מגן בעדו מכל מקרה ופגע רחמנא ליצלן, ועל דרך שאמר דוד המלך עליו השלום **ואני תפלתי לך ה' עת רצון** (תהלים ס"ט, י"ד) כלומר אינני ממתין להתפלל לה' עד אשר יבוא הזעם ויצא הקצף חס ושלום, אבל שוקד אני על תפלתי אליו יתברך עדן בעת היותו רצוי אלי וכענין הכתוב **דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב** (ישעיה נ"ה, ו').

ובמדרש (פרשת בא): דניאל היה שוחר ומתפלל למקום כו' ערב ובוקר וצהרים ולמה היה שוחר ומתפלל כדי שירחם הקב"ה על ישראל, ועליו אמר שלמה עליו השלום **שוחר טוב יבקש רצון** (משלי י"א, כ"ז) ונמצא להם האלהים בעת צרתם שנאמר **אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאוני** (שם ח', י"ז) (פרשה ט"ו, ו'). ולכאורה לא ידענו מה הודיעו אותנו רז"ל ומה כוונתם בזה. ונזכיר עוד דבריהם ז"ל בגמרא יכול משבא לגולה הוחלה כבר נאמר **די הוא עבד מקדמת דנה** (דניאל ו', י"א) (ברכות ל"א, א'). והנראה על פי דרכנו כי כוונו ז"ל להתיר בזה מה שיש לשאול לכאורה על קביעות התפלות מאבות הראשונים (וגם על דניאל שכתוב בו זמנין תלתא ביממא כו') הלא לא יבצר מהאדם להתפלל איש איש נגעי לבבו עת יעיקו אליו ולעת הצורך. לזה למדו אותנו דעת כי גדול ורב תועלת התפלות הקבועות למען כי תקדם התפלה לצרה וכנזכר לעיל, וזהו יכול משבא לגולה הוחלה כלומר אחרי היותו בצרה אז החל לקרוא ולהתפלל לה' ולא קודם, תלמוד לומר כל קבל כו'.

וזהו דברי המדרש דניאל היה שוחר ומתפלל כו' והוראת מלת שוחר הוא על ענין הקדום טרם הגיע עתו, ועל זאת שאלו ז"ל למה היה שוחר ומתפלל כלומר אם עדיין לא השיגו מאומה מה שיהיה מהצורך להתפלל עליו, על זה באה התשובה כדי שירחם הקב"ה על ישראל כלומר הקדים תפלה לצרה שלא תבוא ושיהיה יתברך תמיד ברחמים על ישראל. וזהו ועליו אמר שלמה שוחר טוב יבקש רצון כלומר יבקש מאת ה' התמדת הרצון הטוב על עם בני ישראל ובזאת נמצא להם בעת צרתם, כלומר בתפלתו מאז פעל ישועות לעתות בצרה, וזה שסמכו לזה מאמר שלמה המלך עליו השלום ומשחרי ימצאוני כלומר המשחרים פני קודם העת הצורך ימצאוני בצר להם.

והן על העיקר הגדול הזה העיר אותנו אברהם עליו השלום כי השכים בתפלה לה' יתברך טרם התעורר הדין וזהו שרמזו ז"ל אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם כו' (אשר על כן היא מתוארה שחרית על דרך שזכרנו בביאור שוחר טוב) ועל דרך שאמרו בגמרא (סנהדרין שם) שאלמלא הקדים אברהם תפלה לצרה לא נשתייר

כו'. ויצחק עשה עמנו טובה וחנות שיהיה לאל ידנו לבוא בתפלה לה' יתברך גם אם לא הקדמנו תפלה לצרה ולא היינו מתעוררים להשכים ולשחר פני ה' עם כל זאת יעתר לנו בשנרבה בשיחה ובתפלה, כי יצחק עליו השלום גם הוא התפלל אחר עקדתו במות שרה אמו עליה השלום וכנאמר בו ויצא יצחק לשוח בשדה על דרך **אשפוך לפניו שיחי** (תהלים קמ"ב, ג') ופעל בזה שיהיה בידנו להפיק רצון מה' יתברך גם בשנהיה חס ושלום משוקעים בנבכי הצרות וגלי היגונות, כי מעשי אבות ירשו בנים. וזהו שהביאו ז"ל לראיה על תפלת יצחק שנאמר **תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו** (שם ק"ב, א') כלומר הנתאחר להתפלל (ויהיה מלת יעטוף על דרך (ויצא) העטופים ללבן) עד שבאתהו הצרה חס ושלום הלא אז מהצורך אליו לשפוך שיחו יתר מאד, וזה שכתוב הלאה **ה' שמעה תפלתי** כו' **אל תסתר פניך ממני ביום צר לי** כלומר גם כי אחרתי עד בא יום הצרה עם כל זאת אל תסתר פניך ממני.

וכדי להבין תואר תפלת יעקב עליו השלום על שם פגיעה נעיר תחילה על שאלה הידועה אם מכבר מאמרו יתברך קיים **יקראני ביום צרה** כו' (שם נ', ט"ו) **יקראני ואענהו** (שם צ"א, ט"ו) הלא יום יום הוא יתברך קרוא בתחנות ובקשות נמרצות על עילוי כבודו יתברך, ועל קיבוץ גליות, ועל בנין בית המקדש, יומם ולילה לא דומיה לנו, ועדנה לא השגנו מענה עליהם מאתו יתברך ולא נעשה עמם דבר, אך עוד הוא יתברך מפליא לשאול אותנו על ידי נביאו **מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה, הקצור קצרה ידי מפדות ואם אין בי כח להציל** (ישעיה נ', ב') אתמהה!

ונאמר בישוב הדבר בהקדים מאמר הנביא **כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לכל הגולה** כו' עד **וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי ושמעתי אליכם** (ירמיה כ"ט, ג'-י"ב). אשר מלות והלכתם והתפללתם אלי המה אך למותר, אחרי אמרו וקראתם אותי, ומה גם מלת והלכתם אין לה שחר.

אולם בזה הורה לנו הנביא הדרך והבנת הענין והוא על דרך אחד שחטא עליו בנו ויגרשהו מביתו והיה נע ונד בארץ, והאב עם גודל מגמתו ותשוקתו שישוב בנו מדרכיו הרעים, כי נכמרו רחמיו להשיבו אליו, היה יושב ומצפה על בוא בנו אליו, או כי ישלח דברו על ידי אחר, כי נחם אל לבו וכי הוא נעצב על מעשיו הראשונים ומתחרט עליהם, אבל הבן עם קשיות ערפו לא בא אליו, גם לא הריץ דבריו על ידי שליח, ובתוך כך קרה כי היה נוסע ובא אחד מאנשי העיר שנתגורר הבן ההוא שמה להעיר שאביו יושב בה על אודות מסחריו וקניניו, ונשא ונתן גם עם אבי הבן ההוא ובתוך הדברים נתגלגל על שפתימו ענין הבן ההוא, אמר לו האיש מתי תשיב את בנך אליך, אמר לו כשיבקש ממני

או ישלח שליח, אמר לו אם הדבר תלוי בבקשה אבקשך אני עבורו, והלא אנכי טוב לך מעשרה שלוחים, אמר לו האב דבריך לא בדעת ועצתך לא בהשכל, כי הלא כל ישעי וכל חפצי בבקשת בני הוא אך לאשר מדברי בקשתו בשיתנפל לפני יתברר אצלי אמיתת ענינו בלב עמוק אם הוא נחם על מעשהו מודה ועוזב, וכמו כן אם יגיעוני דבריו על ידי שלוחו היה לי גם כן לעד נאמן כי כבס מרעה לבו אחרי השתדלותו לשלוח אלי ציר מיוחד, לא כן אתה כי באת הלום אך עבור מסחרך ועל דרך מקרה פגעת בי ועלה על רוחך לבקש אותי עבורו הלבעבור זאת ארצהו או העל זאת אשא פניו.

כן הדבר בענייננו כי אם היינו משימים עיקר מגמתנו בתפלתנו לבקש מלפניו יתברך על כבוד שמו הגדול, ואם היינו מתעוררים הולכים בכוונה ובאים לבתי כנסיותינו אך להתפלל על בנין בית המקדש וירושלים ודאי כי היינו נענים קל מהרה. אבל הנה עתה בעונותינו הרבים עלינו צווח הנביא **אין קורא בשמך בצדק מתעורר להחזיק בך** (ישעיה ס"ד, ו') רצה לומר שאין אדם מתעורר מעצמו להיותו קורא לה' על כבוד השכינה, אך לאשר מכבר נקבעים תפלות מסודרות מפי אנשי כנסת הגדולה בהם מבקשת הטרף והמזון והסליחה והרפואה וכאלה, ובתוכם לוטה גם תפלה על בית המקדש וירושלים ומלכות בית דוד, ומדי דברינו בבקשת מחיתנו מתגולל על שפתינו גם הבקשות האלה (ממש כאותו שפוגע בחבירו ומבקש ממנו דבר מה על דרך אגב) והוא מה שאמר הנביא **ולא זעקו אלי בלבם כי יייליו על משכבותם על דגן ותירוש יתגוררו יסורו בי** (הושע ז', י"ד). והרצון כי יש הולך או נוסע למחוז חפצו ונסיעתו לשם הוא אצלו הכוונה העיקריית, ולפעמים יזדמן אשר בעודו בדרך בעבור ענינו יסור גם אל מקום אחר בעבור היותו סמוך למקום ההוא, אשר על כן אמר אברהם אל נא תעבור מעל עבדך כי ידע שהמלאכים באו רק אליו ובשבילו אך בראותו כי החלו לסוג אחור (כמאמר רז"ל כד חזיוהו דהוי שרי ואסר כו'), אמר אל נא תעבור מעל עבדך וזהו כי על כן עברתם על עבדכם כלומר בכוונה מכוונת באתם אך אלי. לא כן לוט שהיה דן על עצמו כי לא בעבורו באו המלאכים על כן אמר סורו נא אל בית עבדכם, כלומר אחר היותכם כבר קרובים אל ביתי סורו נא גם אלי על דרך אגב. וזהו ולא זעקו אלי בלבם (אלי דייקא) כלומר אינם שמים על לב לזעוק על הנוגע אלי ולא לזה מורה אבן פנת מעמד תפלתם. ומבאר ואומר כי יייליו על משכבותם, כלומר גם אם אמנם מרבים ביללה וזעקה, על דגן ותירוש יתגוררו, כלומר עיקר התאספם בתפלתם הוא אך בעבור מה שמפיק תועלתם וטובתם, יסורו בי כלומר אגב יסורו גם בי ומתפללים כל המסודר לפניהם ממש כהפוגע הנזכר לעיל.

והן על זה רמז הנביא עליו השלום בשם ה' וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי הוראת מלת והלכתם לומר שתתעוררו בכוונה ללכת להתפלל ושיהיה עיקר השתדלותכם ולכתכם אל מקום התפלה להתפלל על מה שנוגע אליו יתברך, וזהו והתפללתם אלי, ועל זה אמר ושמעתי אליכם כו' כי תדרשוני בכל לבבכם ונמצאתי לכם.[79]

וזהו הענין בעצמו ביעקב אבינו עליו השלום בלכתו חרנה ועבר מקום הקודש ולא שת לבו אל המסלה אשר דרך בה, אך כאשר הרחיק ללכת זכר את אשר עשה ואמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי כמוזכר ברז"ל, ולולא שעבר דרך שם לא היה מחייב עצמו להתפלל, גלל כן תתואר תפלתו על שם פגיעה יען כי אך פגיעתו (במקום הקודש) הסבה תפלתו. וזהו שסמכו ז"ל ואתה אל תתפלל בעד העם הזה, והטעם - אל תפגע בי כלומר הלא אין אתה משולח מהם לבקש מלפני עליהם (על דרך ששלח חזקיהו אל ישעיהו **ונשאת תפלה בעד השארית הנמצאה** (ישעיה ל"ז, ד')) זולת ממה שאתה פוגע בי בהיותי מדבר דברי אליך תמיד נשאך לבך להתפלל עליהם לכן אל תפגע בי (כהפוגע הנזכר). וזהו שהביאו עוד מאמר הנביא אל נביאי השקר **ואם נביאים הם ויש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' צבאות** כו' (ירמיה כ"ז, י"ח) כלומר אם לאל ידם להיות דבר ה' אליהם הלא לא יבצר מהם מלפגוע בה' לכל הפחות על דרך אגב להתפלל על הכלים לבלתי יבואו בבלה. והבן.

[79] אמנם קול נביא מבשר ואומר בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל המה ובני יהודה יחדו הלוך ובכו ילכו, ואת ה' אלהיהם יבקשו, ציון ישאלו דרך הנה פניהם כו' (ירמיה נ', ד'-ה'), ירצה כי עוד יעיר ה' את רוח עם בני ישראל שיהיו מתעוררים להתאסף יחד לבקש פני ה' ויעלו בכי על עילוי כבודו ותנשא מלכותו יתברך, וזהו בימים כו' יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו כלומר נוסדו יחדו לבקש על כבוד ה' ועל משיחו, וזהו הלוך ובכו ילכו כלומר ילכו להתפלל בכוונה מכוונת לא עבור טובת עצמם, בלתי ואת ה' יבקשו לחסות בצלו. וזהו ציון ישאלו דרך הנה פניהם כלומר כל מטרת כוונתם בתפלתם מאת ה' תהיה אך לרומם קרן ציון ולכוננה עד עולם וזהו שסיים בואו ונלוו אל ה' ברית עולם לא תשכח מורה על דברינו:

[80] ראוי להתעורר על מאמר ויחלום כי הלא כל הנביאים השיגו נבואתם על דרך זו כמ"ש בחלום אדבר בו (במדבר י"ב, ו') ולא נאמר בהם ויחלום. וביצחק ע"ה נאמר וירא אליו ה' בלילה ההוא (בראשית כ"ו, כ"ד) ועכ"ז לא נאמר ויחלום. ואולי יתכן כי נבואה זאת היתה נבואה ראשונה ליעקב כי עתה הפעם הראשון שהשיג חזון מאתו ית', וכן מצאנו במשה רבינו ע"ה שנגלה אליו תחילה בקולו של אביו עד שאמר לו הקב"ה אנכי אלהי אביך (ע"ש במדרש) וכן שמואל נגלה אליו בקול עלי הכהן וע"כ בא אל עלי ואמר לו (ש"א ג') הנני כי קראת לי, וכל זה שלא להפחידם, וכן יעקב בפעם ראשונה נדמה לו כעין חלום. ובזה יתבאר מאמר חז"ל (ברכות ד') כתיב והנה אנכי עמך ושמרתיך כו' וכתיב ויירא יעקב מאד אלא אמר שמא יגרום החטא. אשר בההשקפה הראשונה הוא נגד מאמר כל שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר, אבל בהיות שנדמה לו החזון כחלום בעלמא והחלום הולך אחר החולם כאמרם ז"ל (ברכות נ"ה) לאדם טוב מראים לו חלום רע ולאדם רע מראים לו חלום טוב כי אם רשע הוא מראים לו חלומות כוזבות ומהתלים בו, ואם לפעמים יבוא חלום אמת יהיה הוא עצמו סבה

חלק ד

ויחלם[80] **והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה** (כ"ח, י"ב). מדרש: סלם זה הכבש, מוצב ארצה זה מזבח **מזבח אדמה תעשה לי** (שמות כ', כ"א) וראשו מגיע השמימה אלו הקרבנות שריחן עולה לשמים והנה מלאכי אלהים אלו כהנים גדולים כו' (פרשה ס"ח, י"ב).

מהראוי לשית לב אל המאמר הסתום הזה כי לא פורש ענינו לדעת מה הוא ומה ענין הסלם שראה יעקב מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומה זאת להם לרז"ל לדורשו על בית המקדש ומזבח וזולתם.

וכדי לבוא אל ביאור המאמר נקדים דבריהם ז"ל במדרש (ריש תרומה) ר' ברכיה פתח **לך ה' הגדולה** כו' **כי כל בשמים ובארץ** (דברי הימים א' כ"ט, י"א) אתה מוצא כל מה שברא הקב"ה למעלן ברא למטן, למעלה זבול כו' למטה זבול שנאמר **בנה בניתי בית זבול לך** (מלכים א' ו', י"ג) למעלה **שרפים עומדים ממעל לו** (ישעיה ו', ב') למטה עצי שטים עומדים למעלה כרובים למטה כרובים כו' עיין שם עוד יותר (פרשה ל"ג, ד').

וכלל הענין הוא עם המבואר למעלה באורך אשר עד קבלת התורה היה ה' יתברך מנהג

אל בטולו כמו שאמרו (שם) חלמא טבא חדוותיה מסתייה, אבל לצדיק מראים לו חלומות צודקות ואין משחקין ממנו וחלומותיו אמתיים כחלומות יוסף ע"ה וכדומה הרבה ברז"ל אחוי ליה בחלמא, וכן דאג יעקב ע"ה שמא יגרום החטא שלא יתקיים חלומו כי הוא חשב שאין זאת נבואה רק חלום, ומה גם כי כבר אמרו ז"ל אין מראים לאדם אלא מהרהורי לבו, היה חושב בדעתו יען כי הוא הולך בדרך נוסע ומתרחק מאביו ואמו וארץ מולדתו והולך בדרך מסוכן מאד מעשו וכבר רדף אחריו אליפז ודאי על כל פסיעה ופסיעה היה לבו לשמים להשיבו בשלום אל בית אביו, אשר ע"ז מורה מאמר ויפגע במקום ולא פירש הכתוב באיזה מקום פגע והתפלל אך בא להורות כי בכל מקום אשר צעדו רגליו היה מתפלל ולכן היה חושב כי ע"י הרהורי לבו חלם לו חלום זה אבל אינו אמת ואולי יתכן ויפגע כמו (שמואל א' כ"ב) סוב אתה ופגע בכהנים כו' ויפגע הוא בכהנים פגעת את שש (ישעיה ס"ד, ד'), ותהיה הכוונה במאמר ויפגע במקום כי קרה לו פגע רע בדרך כי בא אליפז ורצה להרגו ונטל ממונו לכן וילן שם כי בא השמש חשך עליו השמש, על דרך הנאמר חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו (שם י"ג, י') כי מרוב צרותיו נדמה לו כי חשך היום לערוב ושמש וירח קדרו והחשך כסה ארץ עד כי אפסו כחותיו ולא יכול ללכת עוד, וישכב במקום ההוא ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו כי לא היה לו עוד כר וכסת כי אליפז לקח את הכל ומתוך דאגה ישן ויחלום לו חלום זה.

הערה

אמנם ידעתי כי אחר הדברים האלה תשאלך נפשך אם כן איככה ראה בחלומו סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומלאכי אלהים עולים כו' שלא היו כלל מהרהורי לבו. אבל דע כי יעקב עליו השלום ברוב עונתנותו שפט ואמר כי זאת גרם לו המקום הזה אשר שכב עליו על דרך הנאמר באלישע וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מלכים ב' י"ג, כ"א), אשר באמת האיש הזה לא היה ראוי לנס זה של תחיית המתים רק קדושת המקום אשר אלישע שכב בו גרם לו שיעמוד וילך ממנו, וכמעשה הזה היה פה במחשבות יעקב עליו השלום, כי לגודל ענותנותו אמר בלבו כי על כן הראו לפניו קדושת המקום הזה כדי שיתרחק ממנו. וזהו וייקץ יעקב משנתו ומדוע לא נאמר בפרעה וייקץ פרעה משנתו להורות כי יעקב עליו השלום התעורר באמצע שנתו ויעמוד משם ויאמר אכן יש ה' במקום זה ואנכי לא ידעתי וישנתי פה על כן הראו לי מן השמים קדושת המקום למען אלך ואתרחק מפה. כל זה נדמה ליעקב שלא צדקותיו גרמו לו החלום הזה רק הרהוריו וקדושת המקום, רק עם כל זאת היה כמסתפק על כן נדר ואמר אם יהיה אלהים עמדי ויתקיימו כל דברי החלום אז והאבן הזאת כו' יהיה בית אלהים כו'. אבל באמת היתה זאת נבואה גמורה רק שהיתה פעם ראשונה באה על דרך חלום למען לא יפחד.

אותנו בחסד ורחמים גדולים על פי ההנהגה הגבוהה הנסיית להשפיע לנו כל הטובות מן השמים אף אם לא היה בידנו להשיגם מעצמנו, אבל משנתן לנו תורתו הקדושה צוה אותנו על המקדש וכליו ועבודתו בקודש, ומאז היה ענינו ממש כהאב המאציל איזה סך מהונו לבנו הגדול ומלמדו עניני מסחר וקנין מה שיתפרנס ממנו, כי מאז היה בידנו להשיג כל הטובות מן השמים מעצמנו על ידי עבודת המקדש והקרבנות וכאשר נבאר. **ונקדים** דברי הנביא **קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלהינו** (ישעיה מ', ג') **סלו סלו פנו דרך** כו' (שם נ"ז, י"ד). גם בזה ראוי להתבונן איזוהי הדרך ואיזוהי המסלה אשר עליה הקול קורא לאמר פנו דרך וישרו מסלה, ונאמר כי היעוד הזה והקול הזה קורא ומבשר על בית מקדשנו עם הנלוים אליו. והוא כי פעולת המקדש ועבודתו אצלנו ממש בבחינת הדרך והמסלה כי פעולת הדרך הוא אשר בו ועל ידו מובאים ומושגים מחסורי המקומות ממקום מציאותם למקום העדרם, כמו מדינה המגדלת צמר ופשתים ואין לה בעלי מלאכות מהרוקמים והאורגים, ובמקום אחר יש בני אדם חושבי מחשבות עושי פשתים שריקות צמר לרקמות, אבל הצמר והפשתים בידם אין. הדרך הוא הסבה הקרובה להשלמת חסרון ב' המקומות כי את אשר ישנו פה על ידי הדרך יובא למקום העדרו ומשם מה שחסר פה, ועל ידי כן לא תחסר כל בשניהם.

הוא הדבר והוא הענין במשכן ה' יתברך וכל כליו, כי השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, וידענו כי הברכות והטובות משכנם בשמים ממעל בגנזי מרומים והשירות והתשבחות לה' יתברך על הארץ מתחת כמאמר **עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו** (שם מ"ג, כ"א) אשר על כן מכונים אנחנו בשם שרים **קדמו שרים** (תהלים ס"ח, כ"ו). והנה אלינו מהצורך את אשר בשמים כענין הכתוב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים, ובמעוני שחקים החמדה והתשוקה אל הרנה ואל התפלה וזמרת הארץ, רצוני למנעמי זמירות ישראל כמאמר **חברים מקשיבים לקולך השמיעני** (שיר השירים ח', י"ג). ועל זה ראה יתברך להכין לפנינו דרך ומסלה יעלה מהארץ עד רום רקיע אשר דרך בו יושג ויובא כל סוג ממקום מציאותו למקום העדרו, והוא הבית המקדש שלמטה הנאמר עליו **מכון לשבתך פעלת ה'**, (שמות ט"ו, י"ז) כלומר מכוון ועומד נגד בית המקדש שלמעלה מזבח מול מזבח וזולתם. וכשם שהכהן עומד ומקריב מלמטה כך מיכאל עומד ומקריב מלמעלה כמבואר במדרש, ורצה לומר כי על ידי עבודתנו בקודש למטה תתעורר גם כן עבודה שלמעלה ממעל לו יתברך, הנותנת קטורה באפיו וריח ניחוח לפניו להפיק רצון וכל טוב מידו הרחבה והמלאה. ובזאת יש להבית המקדש בחינת הדרך בדמותו וצלמו ודרך הקודש יקרא לו להעלות עבודתנו למעלה ולהוריד שפעת הטוב והברכה למטה.

וזהו המרומז במאמר דוד המלך עליו השלום בראותו ברוח קדשו הפעולה הטובה הנמשכת מהבית הגדול והקדוש אמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ (דברי הימים א' כ"ט, י"א) כלומר מעתה אין נגרע דבר ולא יחסר כבשמים כבארץ. ומבאר ואומר לך ה' הממלכה כו' כלומר אליך ה' מושג מאתנו עבודת עול מלכותך והעושר והכבוד (מושגים אלינו) מלפניך (אשר על כן לא אמר והעושר והכבוד לפניך) וזהו שאמרו במדרש כי כל בשמים ובארץ כל מה שברא הקב"ה למעלה ברא למטה למעלה זבול וכו' למעלה שרפים עומדים כו'. והרצון כי על כן הוא המסלה העולה בית אל במרום להעלות עבודת ותפלת ישראל עד ה' ולהוריד על ידו שפעת החיים והטוב מאוצר הברכות אלינו על ידי כי את זה לעומת זה עשה אלהים.

ודע כי כמו הדרך איננו מוכשר ומוצלח להשיג על ידו טוב פעולתו אם לא על ידי מושכי הרכב ומנהיגי העגלה כי בלעדם לא יפעל הכנת הדרך מאומה, כמו כן לדרך הקודש הנזכר היה מהצורך עוד לבעלי ההנהגה אשר יעלו ואשר יביאו ממטה למעלה וממעלה למטה והם הכהנים הקדושים המשרתים את פני המלך ה' צבאות בטהרת הלב וזכות המחשבה המה היו האמצעיים העומדים בין ה' ובינינו כי בם בחר ה' לשרתו ולברך בשמו, ועליהם נאמר **כי את לחם אלהיך הוא מקריב** (ויקרא כ"א, ח') וכדברי המשורר **אשרי תבחר ותקרב** כו' (תהלים ס"ה, ה'). ועל דעתי כי את כל זאת הראה יתברך ליעקב עליו השלום במקום הקודש במראה הסולם, וזהו והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, כי הבית הזה העליון הוא ממש על בחינת הסולם אשר הוא האמצעי לעלות על ידו על מרומי קרת ולירד בו ממעלה למטה, כן הבית המקדש הוא הממוצע בין השמים ובין הארץ להעלות ולהוריד וכמדובר (וכנודע לכל המעיין בזוהר הקדוש פרשת תרומה). וזהו שדרשו סולם זה הכבש כו', מוצב ארצה זה המזבח, וראשו מגיע השמימה אלו הקרבנות שריחן עולה לשמים, והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אלו הכהנים. והדברים מבוארים כדברינו.

ועל כן מאז נחרב הבית המקדש הורס והודש נשא המקונן את קינתו **דרכי ציון אבלות**, (איכה א', ד') **גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה** (שם ג', ט') ממש על דרך שר גדול שהניא מעבר העובר דרך שדותיו דרך קצר מסולל וישר, אשר על ידי כן ההכרח לסבב הרים ובקעות על גבי קוצים מכאיבים. כן היינו מפני ה' כי בהיותנו על אדמתנו היה דרכנו אל ה' קרוב מאוד סלולה וישרה, רצוני כי כל תפלותינו ובקשתנו כצאתם מפתחי פינו לא הרחיקו עלו בסערה השמימה ונעשו עטרה למלכנו יתברך וכמאמר **כל תפלה וכל תחנה** כו' **ואתה תשמע השמים מכון שבתך** (מלכים א' ח', ל"ח) וכמו כן מתת ברכתו

יתברך היתה מושגת לנו ממש על דרך מיד ליד וכמאמר הכתוב **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך** (דברים כ"ח, ב') לא כן עתה כי רב הדרך ממנו ודרכנו סורר ונתיבותינו טועים (ועל דרך שביארנו בקול יעקב שיר השירים על מאמר הגידה לי שאהבה נפשי מאמר הכתוב רחוק מישועתי כו'). וזהו דרכי ציון אבלות כלומר הדרכים הקרובים ההיו לנו לבוא עד ה' והם עבודת הכהנים אומללו והתאבלו עד כי ההכרח אתנו לסבב ולהקיף דרך קמשונים וצנינים וזה שאמר גדר דרכי בגזית כו'. וזה שבשר לנו הנביא עליו השלום על עת מועד במהרה בימינו קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלהינו, רצה לומר כי לעתיד אי"ה יסקלו לפנינו נתיבות העולם ויהיה דרכנו ישרה לפנינו אל ה' כמלפנים ובמסלה נעלה.

חלק ה

מדרש: ר' יהושע בן לוי פתר קריה בגלות **ויצא יעקב מבאר שבע היך מה דאת אמר שלח מעל פני ויצאו** (ירמיה ט"ו, א') וילך חרנה **היך מה דאת אמר אשר הוגה ה' ביום חרון אפו** (איכה א', י"ב) ויפגע במקום, **עד אפס מקום** (ישעיה ה', ח'), כי בא השמש **אומללה יולדת השבעה** כו' (ירמיה ט"ו, ט') ויקח מאבני המקום **תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות** (איכה ד', א') (פרשה ס"ח, י"ג).

הנה במעט ההתבוננות מובן לכל קורא ישר כי דברי המדרש מכוונים לדברינו בביאור ויקרא יצחק אל יעקב כו' ויתן לך את ברכת אברהם (פרשת תולדות עיין שם), והוא אשר אבותינו עליהם השלום כבשו הדרך ויסולו המסלה לפנינו בכל קורות ומאורעות אשר מצאתם ויצילם ה', כי הצלתם וישועתם המה לנס לבניהם אחריהם להושיעם בצר להם, וזהו ריב"ל פתר קרי' בגליות ויצא יעקב שלח מעל פני ויצאו רצה לומר הקב"ה הסב על יעקב עליו השלום דוגמת המקריים העתידים עורר עלינו בגלותנו, וזהו וילך חרנה כי הוגה ה' ביום חרון אפו כו'. ואין להאריך בזה כי מכבר נתבאר הענין מה שיש בו די בדרושים הקודמים.

חלק ו

והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים (כ"ח, י"ב). ילקוט: כתיב **ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה' ואל תחת ישראל** (ירמיה ל', י') מדבר ביעקב, דכתיב ויחלום והנה סולם כו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אלו שרי אומות העולם, מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו, שרה של בבל עולה שבעים חווקים ויורד, ושל מדי עולה חמשים ושנים, ושל יון מאה ושמונים, ושל אדום עולה ולא ידע כמה, באותה שעה נתיירא יעקב אבינו אמר תאמר שאין לזה ירידה, אמר לו הקב"ה אל תחת ישראל אפילו אתה רואה אותו

יושב אצלי משם אני מורידו הדא הוא דכתיב **אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה'** (עובדיה א', ד') (רמז קכ"א).

הנה כדי לעמוד על טעם הדבר מדוע לא הראה יתברך ליעקב גם זמן שרה של אדום עד כמה הוא עולה, נקדים לבאר מדרשם ז"ל (בשלח): **מלך ביפיו תחזינה עיניך** (ישעיה ל"ג, י"ז) אמרו ישראל ריבון העולם איך אנו רואים פניך והלא מסרתנו ביד אדום, אמר להם אל תיראו מהם שעתידים אתם שתאמרו לי היכן הם הדא הוא דכתיב **את עם נועז לא תראה** (שם פסוק י"ט) ואתם רואין שמחתה של ציון שנאמר **חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן** (שם) (פרשה כ"ה, ח').

וכלל הענין הוא עם מה שביארנו למעלה (תולדות) מאמר רבותינו ז"ל: אמר הקב"ה לרשעים הצדיקים לא שמחו בעולמי ואתם מבקשים לשמוח כו' עד ישראל לא שמח בעולמו, שמח ישראל בעושיו לא נאמר אלא ישמח, עתידים הם לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא, כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא ישמח (ויקרא רבה כ', ב'). ואמרנו שם כי רצונם ז"ל להביננו עילת מה שהוא יתברך מעכב ומאחר שלות ישראל ומקדים להזולת (וכמבואר במדרש עשו נשא אשה בן ארבעים שנה ויעקב בן פ"ד שנים הא למדנו שהקב"ה משהה לצדיקים ומקדים להרשעים).

ממש כמשפט בעל אכסניא שבאו אליו אורחים הרבה כאחת ואינו מספיק להאכיל את כולם על שעה חדא שמקדים להאורח היותר נחרד לנסיעתו וירט הדרך לנגדו ומאחר לאשר בדעתו להתמהה מה.

כן הדבר באדום אשר צבא לו עלי ארץ מהצורך לבהל מנת חלקו כי עוד מעט ואיננו, לא כן יעקב אשר לפני שמש ינון שמו וזרעו לעד יכונו אליהם מעכב ומאחר הוא יתברך חלקיהם ומנותיהם.

וזהו ישראל לא שמחו בעולמו ישמח ישראל בעושיו, עתידים ישראל לשמוח לעתיד לבוא, כלומר אחר שהמה מובטחים בהתמדת קיומם מה לו לה' יתברך למהר בהשלמת ששונם ושלותם וכענין הכתוב **מה תשתוחחי נפשי** כו' **כי עוד אודנו ישועות פני** (תהילים מ"ב, י"ב) כלומר הלא עוד חזון ומועד לעולם שכולו טוב וארוך. וזהו שסיימו כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שנאמר יהי כבוד ה' לעולם, כלומר על ידי מה? כי כבודו יתברך הוא מתמיד לעולם על כן איננו שוקד על שמחתו וישמח ה' במעשיו לע"ל במהרה.

ומעתה מה נמרצו דבריהם ז"ל אמר להם הקב"ה כו' שעתידים אתם שתאמרו לי היכן הם כלומר חלוצים יעברו מן העולם ויסחו ממנו על כן ההכרח לקדם פניהם להשביעם מטוב העולם ככל אות נפשם וחפץ לבבם ותשוקתם.[81]

והקרוב אצלנו עוד בטעם הדבר על דרך מליצת הנביא **מי יקום יעקב כי קטן הוא** (עמוס ז', ה') והוא כי ענייננו עתה הוא ממש על דוגמת הקטן שהנחילו אביו מלבושים נאים ויקרים שאיננו ראוי ללובשם עד כי יגדל ויהיה לאיש. כן כל הברכות הרמות והגבוהות מאבותינו עליהם השלום הננו כהיום קטנים מהכילם בל יחטיאו אותנו כי בקל נבעט על ידם חס ושלום כענין הכתוב **וישמן ישורון ויבעט** כו' (דברים ל"ב, ט"ו) ולעתיד אי"ה שנהיה יכולים לקבל רוב טובה ולא נבעט על ידה, או אז הוא יתברך יתן ויחזור ויתן וכמו שאמר הנביא **ואכלתם אכול ושבוע והללתם** כו' (יואל ב', כ"ו) כלומר רוב הטוב לא יזיק אליכם, ומאז ולא יבושו עמי לעולם.[82]

המורם מדברינו כי שתי העילות הנזכרים הן הנה היו לבני ישראל בדבר שלילת טובות עולם הזה מהם, ולהיותם נתונים לעם אחר. והנה עצת חסדו יתברך היתה עתה לחלק טובות עולם הזה לכל העמים לכל אחד זמנו הקצוב, ואחריו לאחר עד עת בוא דברו הטוב להרים קרן משיחו.

ובזה נבוא אל הענין והוא על פי דמיון לאחד שהניח אחריו בן קטן והנחילו בית אכסניא טובה ורחבה, בי"ד העמידו לו אפוטרופוס שישכיר הבית לאחר עד אשר יגדל הנער, ורבו עליה הקופצים והעלו אותה בדמים, אמר להם אשר על הבית מה זאת תריבון זה עם זה מה יבצר מכם אם תשכרו אותה כולכם בשותפות ותחלקו ביניכם לכל אחד זמן קצוב עד כי יגדל הנער, וישמעו לו ויעשו כעצתו ויכתבו בספר להיות לראיה על הדבר מקביעות הזמנים לכל אחד ראשיתו ואחריתו, ואשר בכלות זמן האחד הוא התחלת זמן השני (כי כשלא יהיה רשום בכתב סוף זמן האחד באיזה כח יבוא זולתו לדור בבית) אבל לאותו שזמנו הוא אחרון לכולם, לא כתב לו האפוטרופוס זולת התחלת זמנו למתי יכנס לתוך הבית ולא אחריתו, יען כי במשך הזמן המוגבל ממשכירי הבית יגדל העלם ויהיה לאיש, ועל כן מה לו לכתוב בספר סוף זמן האחרון הזה כי הלא הבעל הבית אין

[81] וזהו שהמליצו ז"ל האי עלמא לבי הלולא דמיא (עירובין נ"ד). כי כן ממש ממשפט בעל השמחה להקדים ולקרב ביותר פני הרחוקים ולכבדם באכילה ושתיה וכדומה עד כי ילכו לבתיהם שמחים וטובי לב, אז ירבה שמחה וגיל ויתעלס באהבים עם בני משפחתו והקרובים אל ביתו:

[82] וכל זאת רמז יעקב אבינו עליו השלום בדבר אליו עשו לאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך, ובמדרש אמר לו מבקש את שאהיה שותף עמך בעולם, אמר לו יעקב אדוני יודע כי הילדים רכים כו' יעבר נא אדוני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי (עיין במדרש) עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, אמר רבי אבהו חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אבינו אצל עשו להר שעיר מימיו אלא אימתי הוא בא אצלו לעתיד לבוא הדא הוא דכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו כו' והדברים מכוונים למה שאמרנו:

מהצורך אליו להיות נעזר לכנוס תוך שלו עם מה שיהיה רשום אחרית זמן המוגבל כי ידיו רב לו להוציא מביתו כל מי שיהיה בו.

הנמשל מובן מאליו כי הקב"ה בהשקפתו עלינו עם בני ישראל כי הננו דלים ורכים מהתענג ומרוך בטובות העולם מטעם המוזכר למעלה, נדיבות יעץ למסור אותם לשרי אומות העולם עד אשר נהיה מוכשרים לקבלם ונוכל שאתם בל נבעט בם. וכחכמתו יתברך חלק לכל אחד זמן שליטתו על הארץ, וקצב לכל אחד ראשיתו ואחריתו יען כי הגבלת אחרית זמן האחד פועלת התחלת ממשלת השני וירידתו של זה תהיה סבה אל עליית זולתו. אבל לא כאלה המולך לאחרונה הוא אדום אליו לא היה מהצורך לרשום אחרית זמן ממשלתו, כי אז הממליך מלכים לבדו ימלוך ובעצמו יקח הממשלה מידו, כמו שכתוב ועלו מושיעים כו' והיתה לה' המלוכה. וזה שכתב הילקוט הנזכר לעיל והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים הראה הקב"ה ליעקב שרה של בבל עולה שבעים חווקים ויורד ושל מדי כו' ושל אדום עולה ולא ידע כמה, באותה שעה נתייירא יעקב ואמר תאמר שאין לזה ירידה אמר לו הקב"ה אל תחת ישראל כו' ההא הוא דכתיב אם תגבה כנשר כו' משם אורידך נאום ה' כלומר אני בעצמי, ועל כן אין מהצורך לסמן ירידתו למתי היא אם אני בעצמי אורידנו. (עוד כתבנו דרך אחר בבאו המאמר הזה הלא הוא בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת בא).

חלק ז

והנה ה' נצב עליו (כ"ח, י"ג). מדרש: י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה, וכנגד זה קבעו חכמים י"ח ברכות שבתפילה, ואם יאמר לך אדם י"ט הם אמור לו והנה ה' נצב עליו אינו מן המנין (פרשה ס"ט, ד').

והוא פלאי מדוע לא יהיה והנה ה' כו' מן המנין, ועוד מה ראו ז"ל להזכיר ראשית הכתוב והנה ה' כו' ולא אמרו סוף פסוק אני ה' אלהי אברהם אינו מן המנין.

וכדי לבוא אל הביאור נקדים מאמרם ז"ל הני תמני סרי תשסרי הוויין אמר ר' לוי ברכת הצדוקים ביבנה תקנוה, (ברכות כ"ח, ב') וגם המאמר הזה הוא תמוה למאד וכי עבור שתקנוה בזמן מאוחר אחר כך לא תהיה כלולה במספר הברכות.

ואחשוב בהבנת הענין, כי הנה ידענו אשר כל הברכות המסודרות מפי אנשי כנסת הגדולה ז"ל המה לברך ולהודות לה' יתברך על טובותיו וחסדיו שבכל עת עמנו, כמאמרנו ברוך חונן הדעת, רוצה בתשובה, מרבה לסלוח, רופא חולים וזולתם, ולא כאלה ברכת הצדוקים שהיא נוסדה להודות לה' על העדר הרעה, רצוני על העדר המינות רחמנא לצלן, ועל היותו שומר אמונתנו, אשר על כן לא תקנוה אנשי כנסת הגדולה כי

בימיהם בימי קדם לא היה במציאות כל כך רוח עועים הלזו, עד שבאו רבותינו ז"ל ביבנה כי בימיהם הוחל לרוב בבני אדם המינות והכפירה בר מינן, עמדו ותקנו ברכת הצדוקים. ומעתה גם כי ברכת הצדוקים היא ברכה יקרה בעיניו יתברך כמוה כמוהם אחד, עם כל זאת לא כללוה רז"ל במספר הברכות על כי עיקרה היא אך על מניעת ההפסד והעדר הקלקול. ממש כאשר לא יכלול הסוחר בסך הרווחים מה שקבל והוציא מאשר נושה בו והוא איש קשה וכילי, גם כי הסך ההוא נחשב לו למציאת דבר האבוד, עם כל זאת על שלא הרויח בו מאומה לא יכלול אותו במספר הרווחים, כן העם הזה וכן הברכה הזו גם כי היא מן השבחים הגדולים עם כל זאת איננה שוה לזולת הברכות לכוללה בצבא מספרם כי עיקרה היא אך בלתי להודות לשמו יתברך על מניעת ההפסד ולא על שום טובה המתחדשת.

וזהו שרמזו ז"ל במה שאמרו י"ח פעמים נזכרים האבות בתורה וכנגדם תקנו י"ח ברכות בכל יום, ובאין ספק כל הזכות המנויים בהאבות מכוונות ורומזות כל אחת על ברכה הנאותה לפי ענינה. והקרוב לומר כי ההזכרה הלזו והנה ה' נצב עליו כו' רומזת על ברכת הצדוקים והוא כי על דרך רמז בשרוהו עליו ועל זרעו כי הוא יתברך באמונתנו בו יהיה נצב על מצבו בקיום נאמן בל נט משבילי אמונתנו בו ולכן גם כי בין כולם המה י"ט הזכרות זו איננה מן המנין. והבן.

חלק ח

והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך כו' (כ"ח, ט"ו). מדרש: רבנן אמרי על הכל השיבו ועל הפרנסה לא השיבו, אם יהיה אלהים עמדי אמר לו הנה אנכי עמך, ושמרני - ושמרתיך, ושבתי-והשיבותיך, אמר ר' איסי אף על הפרנסה השיבו שנאמר כי לא אעזבך כו' (פרשה ס"ט, ו').

ראוי להעיר על דעתייהו דרבנן מדוע לא השיבו על הפרנסה[83] ומה גם על דעת ר"א יפלא אם גם על הפרנסה השיבו מדוע לא השיבו באר היטב לאמר אתן לך לחם, על דרך שהשיבו על הזולת משאלותיו. ונקדים לזה מדרשם ז"ל (וישלח): כל הברכות שברך

[83] ובקצרה נוכל לומר כי על הפרנסה לא היה מהצורך להשיבו. והוא עם מה שאמרו במדרש כי יעקב אבינו בלכתו חרנה היה מתפחד שלא יפול מרום מדרגתו ותום צדקתו עם התחברותו אל לבן הרע, אשר אך על זאת פלל לאלהיו ואמר ושמרני בדרך הזה, ובדרש מע"ז וג"ע וש"ד ע"ש, ולכן היה נכנס בלבו גם דאגת פרנסתו עד שבתפלתו על שמירת נפשו כלל ג"כ תפלה על הפרנסה. אבל אחר שהשיבו ית' הנה אנכי עמך ושמרתיך כו' שהרצון בזה להבטיחו על תום צדקתו וכמבואר במדרש ויבוא יעקב שלם בגופו ובתורתו מאז היה מובטח על פרנסתו ג"כ כעדות הכתוב ולא ראיתי צדיק נעזב כו' (תהלים ל"ז, כ"ה) וא"כ לא היה מהצורך להשיבו על הפרנסה. וזהו כי לא אעזבך והוא להבינו טעם הדבר מדוע לא השיבו כי יספיק בלעדה, וזהו שסיים המדרש ואין עזיבה אלא פרנסה שנאמר ולא ראיתי צדיק נעזב וכדברינו.

יצחק את יעקב כנגדו ברכו הקב"ה מלמעלה כו' (הבאנוהו למעלה) ואף רבקה אמו ברכתו כנגדם וכך אמרה לו **כי מלאכיו יצוה לך** וגו' (תהילים צ"א, י"א) כיון שאמרה בלשון הזה ברכתו רוח הקודש יקראני ואענהו כו' (פרשה ע"ה, ח'). והדברים בלתי מובנים.

אך תכלית כוונת המאמר הוא עם דברינו למעלה (סוף תולדות) אשר לאלהים יתברך ב' הנהגות עמנו עם בני ישראל, טבעיית ונסיית, הנסיית היא על דרך בן הסמוך על שלחן אביו המפיק לו כל פרטי מחסוריו, והוא מה שנהג יתברך את אבינו אברהם עליו השלום טרם נתברך בכל, כי מאז מסר בידו מכלל הטובות והברכות שיתפרנס מהם כאדם העושה בשלו, מאז היה ענינו ממש על דרך ההנהגה הטבעיית, ובזאת ברך את יצחק והוא את יעקב. אבל בעת שהיה יעקב עליו השלום מוכרח לברוח מפני עשו היה מהצורך אליו עוד אותה ההנהגה הקדומה שנהג יתברך את אברהם טרם נתברך בכל, שהיה ענין התנהגותו והצלתו ממקריו על דרך נסיי כבן הסמוך על שלחן אביו אשר כל אחריות פרטי מחסוריו מוטלים על אביו, וזהו שברכו יצחק ויתן לך את ברכת אברהם כו' וכמו שנתבאר במקומו. ורבקה אמו גם היא נפשה בשאלתה שיהיה מושגח משמים על דרך ההנהגה הגבוהה הנסיית מאת ה', וזהו ואף רבקה אמו ברכתו כנגדם כו' כיון שאמרה בלשון הזה ברכתו רוח הקודש יקראני ואענהו.

ובזה נבוא אל הענין מדוע לא השיבו יתברך על הפרנסה, ואיך לדעת ר"א תהיה נכללה תשובת הפרנסה במלות כי לא אעזבך. והוא על פי דמיון אחד היה שולח בנו למרחקים והכין לפניו כל הדברים אשר הצורך אליהם בדרך מהבגדים וכלים וכמוהם, גם הכין צרור הכסף לתת בידו להספקת הוצאותיו, ובתוך כך נתוודע להם כי הדרך משובש בגייסות, אמר האב מעתה ההכרח אתי ליסע בעצמי עם בני עבור לשמרו מכל פגעי הדרך, ויהי בעלותם המרכבה אמר הבן אל אביו איה צרור הכסף אשר הכינות תנה נא אותו על ידי על הוצאות דרכי, אמר לו אביו מה לך לשאל מאתי על הוצאות הלא אתך אנכי נוסע ומידי תבקש מחסורך כל אימת שיחסר לך לפי העת.

כן הדבר ביעקב עליו השלום כי כבר נתברך בברכת בכל והוא ההנהגה הטבעיית כבן הנעתק משלחן אביו להתפרנס ממעשי ידיו, אולם אחר כי היה ההכרח שיהיה הקב"ה עמו בדרך זו הלך לשמרו ולהצילו מכל רע ולהספיק לו מחסוריו על פי הנהגתו המיוחדת הנסיית לא היה עוד מהצורך לתת בידו מאומה מטוב ברכתו. וזהו ואף רבקה אמו ברכתו כנגדו כו' כי מלאכיו יצוה לך כו' כלומר לחדש עליו ההנהגה הנסיית, כיון שאמרה בלשון הזה ברכתו רוח הקודש יקראני ואענהו, כלומר אם כן הוא לא אתן לו עתה מאומה

מברכתו כי אם לעת צרכו יקראני ואענהו, כי הלא אהיה עמו בכל דרכיו, וזהו שהבטיחו יתברך ליעקב מיד בצאתו הנה אנכי עמך ושמרתיך כו'. ומעתה יתכן מה שאמרו ז"ל על הפרנסה לא השיבו, כי לא היה מהצורך להשיבו ולהבטיחו על הפרנסה כי הלא מלחם אביו יתברך יאכל, ור' איסי בא כמבאר ונותן טעם לומר אף על הפרנסה השיבו שנאמר כי לא אעזבך, כלומר הלא אנכי אהיה עמך תמיד תקרא ואני אענה וכדברי הבת קול יקראני ואענהו וכנזכר לעיל.

חלק ט

וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים כו' (כ"ח, ט"ז).

הנה מהראוי להבין כפל הלשון אכן יש ה' במקום הזה, מה נורא המקום הזה, וביותר יש להתבונן כי מאמר אין זה כו' הוראתו כאלו אחרים מתווכחים עמו בדבר בדעות שונות ובא הוא להחליט ולומר אין זה כמה שאמרתם כי אם בית אלהים.

והנראה כי הוא בא להתיר שאלת רבים מהחוקרים מה נשתנה בית המקדש ממקומות זולתיים, אם המוחלט כי הוא מלא כל הארץ כבודו (וכמו כן יקשה על מאמר יעקב עליו השלום אכן יש ה' במקום הזה), אבל הוא עליו השלום התיר השאלה הלזו בעצמו במה שסיים ואמר מה נורא כו' אין זה כו'.

והוא על פי דמיון אחד בא לעיר מלוכה ויסובב בשוקים וברחובות לראות בבנינים המפוארים, וירא ארמון מבצר משגב ומפואר להלל מאד, שאל למי הוא, השיבו לו ואמרו הוא ארמון המלך, ויגש אל החצר החיצונה והביט על רוב הבתים פרטיים הנמצאים בו וישאל עליהם למי הם, אמרו לו על כל אחת ואחת זה למושב רופא המלך וזה ליועציו ושריו וכדומה, עד כי בא אל הפלטין אשר המלך יושב בו ושאל גם עליו ויאמרו לו זהו בית המלך, וישתומם מאד לאמר הלא מכבר אמרתם על הארמון כולו כי הוא ארמון המלך וכעתה תאמרו אך על הבית הזה כי הוא בית המלך, ויענו אותו לאמר האמנם כנים דברינו כי הארמון כולו הוא ארמון המלך, עם כל זאת הנה המלך נתן דת גם לזולתיו לדור בחדריו החיצונים, וחלק גם להם משכנות כפי הצורך אל כל אחד ואחד, אבל הבית הזה עליו יאמר כי הוא אך של המלך, כלומר מיוחד אך לו לבדו ואין לזרים בו כל מאומה, והוא כי לא יערב שום אדם לגשת תוך הבית בלתי רשות ועת הקצוב לו מאת המלך, ואך בלבשו מלבושים הנאים הנאותים לכבוד המלך.

כן הדבר בעניננו כי האמנם כבוד אלהים יתברך מלא עולם, עם כל זאת הארץ נתן גם לבני אדם וזולת הנבראים כולם ישכנו ארץ ובתוכם ה', כמאמר הכתוב השוכן אתם

בתוך טמאותם (ויקרא ט"ז, ט"ז), אבל המקום בו בחר ה' לשכן שמו בו נאמר וכל זר לא יבוא באהל מועד והוא מיוחד בלתי לה' לבדו אשר על כן צוה יתברך גם על הכהן הגדול לאמר דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש כו'. בזאת יבא אהרן אל הקודש כו', (שם ב'-ג') כלל דברינו כי לה' הארץ אך גם לבני אדם חבלים בה, ובית המקדש הוא מיוחד אך לה' לבדו, וזהו וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה, ומבאר ואומר מה נורא המקום הזה והוא כמתמה על מורא מקדש מלך יתר מאד ממקומות זולתיים. אף הוא השיב אמרים לעצמו ואמר אין זה כי אם בית אלהים, כלומר המיוחד אך אליו ולא לבלעדו.

חלק י

מדרש: מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, מה נורא המקום הזה, זה בנוי וכו' ואין, זה חרב. כי אם בית אלהים - בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא (פרשה ס"ט, ז').

המאמר אומר הביננ כי איככה הוציאו ז"ל ממאמר אין זה שראה חורבנו שהרצון בו הוא להוכיח להחליט על המקום כי קדוש הוא לה'. וכדי לבוא אל כוונת המאמר (על דרך צחות) נקדים מאמר הנביא **אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע** (ישעיה מ"ה, ט"ו) והוא עם מה שכתב החסיד ז"ל בחובת הלבבות (שה"ב) וזה לשונו: ואם יבקש אדם בזמן הזה לראות מה שהוא דומה לענינים הנסיים הראשונים יביט בעיון האמת היותנו בין העמים מעת הגלות מסדור ענינינו ביניהם עם מה שאנו בלתי מסכימים עמהם כו' עיין שם, ובחבורנו כוכב מיעקב בהפטרה לשבת הגדול כתבנו בזה דברים נכונים, ובארנו שזהו מה שאמר הנביא **אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם** (מלאכי ג', ו') כלומר מה שאתם בני יעקב לא כליתם, זהו העד כי אני ה' לא שניתי, ועוד גם היום חסדי עליכם על דרך ואף גם זאת כו'. אך ההבדל הוא בין הטובות והחסדים הראשונים אל מה שמתחסד עמנו עתה, כי אז היו הטובות גלויות לעין משיגם והיה כעם ככהן, כבער כמבין, כולם ראו מעשי ה' יתברך ונפלאותיו, לא כן עתה הטובות המה מסותרות ומכוסות מעין הרואה בלתי מוחשות זולת את פני מבין חכמה והמביט בעיון נמרץ ובוחן בסדורי ענינינו ישכיל לדעת גם היום בההשגחה הנפלאה כי רבה היא. וזהו אכן אתה אל מסתתר כו' כלומר נפלאותיך ומחשבותיך אלינו כהיום אין רואה ומכיר בהם זולת הבוחן בעין ההשכלה יבין כי גם עתה אלהי ישראל מושיע.

עוד נקדים כלל אחד, והוא כי הדבר אשר מהותו ואיכותו נגלה לעין כל אין מהצורך להביא ראיה עליו ולהוכיח כי כן הוא, כי מי הוא המתנגד לזה, לא כן הדבר הבלתי

נגלה ובני אדם מתווכחים בו בדעות שונות זה בכה וזה בכה אזי מהצורך לראיה והוכחה לאמת הדבר. והוא הדבר בעניננו כי בזמן הגאולה הלא אז נגלה כבוד ה' וחסדו וטובו נראה לכל, הראיה והמופת על הטובה והחסד אך למותר, מה שאין כן עתה מהצורך לאיש הלבוב לתת ראיות מופתיות לחזק דעות אנשי אומתנו למען יאמינו לקול האות והראיה.

והן על שני הזמנים האלו רמז יעקב אבינו עליו השלום מה נורא כו' רומז על זמן הגאולה אשר עיני כולם רואות מעשה ה' כי נורא הוא. ועל זמן החורבן רמז ואמר אין זה כי אם כו' והוא כמכריע בין הסותרים בהוכחות וראויות מופתיות על דבריו כי כנים הם, וזהו שאמר אין זה כי אם בית אלוקים, וממילא אחר שהוצרך להוכחה מוכרח שראה חורבנו.

חלק יא

עוד ביאור על מאמר אין זה כי אם בית אלהים בהקדים מדרשם ז"ל (תולדות): מלמד שהראה לו הקב"ה בית המקדש בנוי וחרב, ראה ריח בני הרי בנוי היך מה דאת אמר **ריח ניחוחי תשמרו** (במדבר כ"ח, ב') כריח שדה הרי חרב כמה דאת אמר **ציון שדה תחרש** (מיכה ג', י"ב) (פרשה ס"ה, כ"ג).

והדברים סתומים אין חזיונם נפרץ, ואולי יהיה הרצון בהם עם מה שידענו כי העבודה הרצויה בעיניו יתברך הוא אך בהצטרף טהרת המחשבה וכוונת הלב אל המעשה. ובמעט התבוננות מובן כי הדבר הערב אל גוף האדם ומתקו לו רגבי פעולות המצוה, כמו מצות עונג שבת ויום טוב וכמוהם, יכבד מאד על האדם שיהיה מחשבתו וכוונתו במעשה המצוה אך לעשות נחת רוח ליוצרו, אם גם גופו שייך בגווה. לא כן המצוה שאין לגופו ערבות בה כל מאומה, ומה גם אם המה מדברים המתנגדים לו כעינוי יום כפורים, וצדקה וכמוהם, בכאלה על נקלה יכוון בהם האדם הכוונה הרצויה והנאותה. ומעתה דע לך כי בעבודת בית המקדש נקבצו באו יחדו ערבות הגוף והנפש, כענין הכתוב **לבי ובשרי ירננו אל אל חי** (תהילים פ"ד, ג') והוא עם המוזכר למעלה, כי הבית המקדש היה כסולם מוצב ארצה וראשו השמימה להריק על ידו הברכה והטוב מאוצר העליון, ובאין מנוס מצא הגוף עריבתו בעבודה היקרה הזו בידעו כי ממנה תוצאות החיים והברכה וכל טוב. ועל כן היה כבד מאד על העובד בקודש לשמור על עצמו בלי לכוון במעשהו התועלת הרב והעריבות המושג על ידה, כי מטבע האדם לחשוב במה שמפיק טובתו ותועלתו ויניח המחשבה הנאותה אל כבודו יתברך. והקרוב לומר אשר זאת החריבה את בתינו, כי לא מצינו שנתנו חס ושלום איזה מגרעת בהעבודה מבלי להקריב קרבן ה' במועדו וכדומה, אם לא על היות כוונתם על דרך שאמרנו, וכמבואר בבית שני אשר

הכהנים מגמתם וכוונתם היתה אך לתועלת עצמם ולטובתם והיה אצלם מעשי המקדש כאחת העילות והסיבות להבאת הטרף והמזון כביכול, ממש בבחינת השדה אשר כל היום יחרוש אותה החורש להוציא לחם מן הארץ.

וזהו שהפליג המקונן ואמר ציון שדה תחרש כלומר ציון היא להם בבחינת השדה אך להבאת הטרף והמזון. והן על זה צפה יצחק עליו השלום ורמז ואמר ראה ריח בני הרי בנוי כמה דאת אמר ריח ניחוחי תשמרו, כלומר אם תשימו עיקר מגמת לבבכם לעשות ריח ניחוח לה' יהיה הבית מתואר בנוי, כריח שדה הרי חרב וכדברינו. וזהו שרמז יעקב אבינו עליו השלום מה נורא המקום הזה כלומר הרבה יש לירא ולדאוג בעבודת המקום המקודש הזה כי להיותו עלול למה שערב לגוף האדם יהיה כבד ממנו לצאת בו ידי חובת שמים, וזהו מה נורא כו' אין זה כי אם בית אלהים כלומר החיוב הוא שהבית הזה יהיה עליון ומקודש רק לעבודת שמים ולשכון יה אלהים ולא לעילה אחרת.

חלק יב

וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלוקים עמדי ושמרני בדרך וכו' **והיה ה' לי לאלהים והאבן הזאת** כו' (כ"ח, כ').

הנה לא ידענו מהו שנדר כי לא פורש בכתוב, ורש"י ז"ל הרגיש בזה וכתב מה שכתב, ודברי תורה כפטיש כו'. ונציע דבריהם ז"ל במדרש (פרשתנו) וזה לשונו: נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים, אמר לו הקב"ה אתה אמרת והיה ה' לי לאלהים, חייך כל ברכות וטובות ונחמות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה שנאמר **והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים** (זכריה י"ד, ח') **והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס** כו' (יואל ד', י"ח) (פרשה ע', ו'). ומהראוי לחקור על יתרוננו במה שברכותינו מתחילים בלשון והיה.

וכדי לבוא אל הענין נזכיר מדרשם ז"ל ושמרני בדרך הזה מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים (פרשה ע', ד') ההוראה מדבריהם כי עיקר מה שפחד יעקב עליו השלום בלכתו חרנה פן ילוה אליו לבן הרשע להטותו מדרך הטוב והאמת אל דרך הרע והשקר, ועל כן פלל לאלהיו ושמרני כו' שיהיה ה' עמו לתמוך בימין צדקו ולשמרו מלבן בל ירע לו התחברותו עמו. ועם כל זאת ידע בלבבו שההכרח יהיה אתו לתת מגרעת בעבודתו את ה' בשיעבוד עבודת לבן כי אי אפשר לעבוד ב' אדונים כאחד, אי על זאת נתן מועצות בנפשו בעמדו לפני ה' בתפלה לנדור נדר לה' בשיהיה ה' בעזרו להשיבו בשלום אל בית אביו ולא יעבוד אדם עוד, אז ירבה בעבודת שמים בהפלגה ובתוספת העוז והאומץ יתר מאד, להשלמת השנים ההיה גר בהם אצל לבן ועשה במלאכתו.

וזהו מעומס במה שכתוב והיה ה' לי לאלהים, והוא עם דברינו למעלה (בראשית) אשר מלת והיה היא מהופכת מעבר לעתיד על ידי אות וא"ו, והרצון שקיבל על עצמו שלעתיד ישלים עבודת העבר, וזהו והיה ה' לי לאלהים כלומר מה שמן הראוי היה להיות כבר יהיה אחר כך. וה' יתברך כשמעו את דברי יעקב שקיבל על עצמו תשלום עבודת העבר בימים העתידים ולהוסיף כדי חסרונם, הבטיחו יתברך להתנהג ככה עם בניו, רצוני כל מה שנגרע מאתנו כעתה מהברכות והטובות להשלים חסרונם בימים הבאים במהרה נוסף על הברכות המיועדות כענין הכתוב **תחת בשתכם משנה וכלמה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו** (ישעיה ס"א, ז'). וכדברי הנביא **ושלמתי לכם השנים אשר אכל הארבה** כו' (יואל ב', כ"ה). וסיים ואכלתם אכול ושבוע כו' עד אשר עשה עמכם להפליא פירוש כי ירבה יתברך ברכתו בהפלגה עצומה כל כך עד שיושלם לנו גם בעד העבר וזהו ולא יבושו עמי לעולם כלומר למפרע.

ועל כן כל נחמות וברכות וטובות המיועדות מתחילים בלשון והיה מלה מהופכת מעבר לעתיד, כלומר חסרון העבר יהיה עודף על חלק העתיד ומה שהיה ראוי להיות כבר הוא יהיה אחר כך. וזהו צחות מאמרם ז"ל נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים, רצה לומר כי פתח טוב פתחו להניח ברכה לבניהם על דרך ההשלמה, וזהו אתה אמרת והיה חייך כל ברכות וטובות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה והענין נכון

ועם דרכנו נעמוד עוד על מאמר הנביא: **והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני קל חי** (הושע ב', י"א) והוא עם מה שהקשו רז"ל כתיב והיה מספר וכתיב כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, לא קשיא כאן בזמן שעושים רצונו של מקום כאן בשאין עושין רצונו של מקום (יומא כ"ב, ב'). והקשו בזה רבים היתכן שכתוב אחד ידבר מב' זמנים שונים זה מזה, ולדברינו יצדק מאד כי הכתוב בא להורות יעוד תוספת העתיד יותר מן הראוי להשלמת החסרון העבר בשלא היו עושים רצונו של מקום, כי אז יהיה גם צדקותינו ועבודתנו את ה' בהפלגה רבה ועצומה למאד, עד כי תושלם בהם חסרון העבודה מהעבר (ועל דרך שזכרנו ביעקב עליו השלום כי מעשי אבות ירשו בנים) ועל כן יהיה המשפט לאלהים להרבות אומתנו כל כך גם בעד העבר עד כי יהיו רבים ועצומים מאד משוללי המספר. וזהו והיה (מלה מהופכת מעבר לעתיד על דרך שכתבנו) מספר בני ישראל, כלומר תחת שהיה מספר לבני ישראל המשפט כי יהיו אחר כך כחול הים כו' אשר לא יספר, והטעם - והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם כו', כלומר תחת שלא היו עושים רצונו של

מקום יהיו נקראים אחר כך בני אל חי מה שהיא מדרגה מעולה עד בלי די היא העילה לשתהיו מרובים כל כך לאין מספר.

חלק יג

במדרש (שמיני): חכמות בנתה ביתה זה בית המקדש. חצבה עמודיה שבעה אלו ז' שנים של גוג, דאמר ר' יונה בשם ר' אבא בר כהנא כל אותן ז' שנים מסיקין ידותיהן של חרבות, וידותיהן של רמחים ושל סכינים, הדא הוא דכתיב **ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק ומגן וצנה בקשת ובחצים** כו' (יחזקאל ל"ט, ט') ואותן שבע שנים הן הן פרטגמיא של צדיקים לעתיד לבוא (פרשה י"א, ב').

וכדי להבין תכלית היעוד ההוא נקדים לבאר מאמר הכתוב **והיה כי יביאך** כו' **ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת** כו' **השמר לך פן תשכח** כו' (דברים ה', י'). והוא מובאר כאשר דברנו, כי מדרכי אלהינו יתברך להשלים הטוב הנחסר מאתנו לזמנים פרטיים כי לעולם ה' דברו נצב בשמים וכנזכר לעיל. אשר על כן כל הטוב שחסרו ישראל עת היותם במצרים שילם להם יתברך עת בואם אל ארץ נושבת מהשדות והכרמים והבנינים הכל הוכן לפניהם טרם באו שמה על דרך **תערוך לפני שלחן נגד צוררי** (תהילים כ"ג, ה') וכמאמר **ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו** (שם ק"ה, מ"ד). וזה היה למופת חותך שהוא להשלמת זמן הקדום, כי על כן היה החיוב שישיגו מה שהשיגו בלא לאות ועמל, ועבודה לא יעבדו בהם מאומה (ולא על דרך הכתוב וברכתיך בכל אשר תעשה שהוא מדבר מהשגת טובות העולם שאינם על דרך השלמה) ולכן אחר כי היה הטוב ההוא מוחלט להם להשלים זמן העבר אין לשלול אותו מהם גם בשיבעטו על ידו כי מורשה הוא להם מימים הראשונים. ולא כמוהם הברכות המיועדות במאמר **אם בחקותי תלכו** (ויקרא כ"ו, ג') וזולתו, שהמה על דרך התנאי לזכותם בהם בשילכו בחקות ה', ואם חס ושלום לא, לא. ועל כן מדאגה פן יבעטו ישראל על ידי רוב הטוב המושג אליהם בעד העבר אמר כי תבואו אל הארץ כו' ערים גדולות וטובות אשר לא בנית (ואולי ירמז הכתוב אשר לא בנית תחת שלא בנית עד הנה) וכנזכר לעיל, ולקחת אותם ממכם בעוניכם אי אפשר להיותם להשלמת זמן העבר, על כן השמר לך פן תשכח כו'.

ועל דרך זה ממש אנו מחכים לה' יתברך כי בשיגאלנו גאולת עולם במהרה ישלים לנו הטובות הנעדרות מאתנו עתה, וזהו שייעד הנביא עליו השלום ויצאו יושבי ערי ישראל והשיקו במגן וצנה בקשת ובחצים כו' והוא לעד כי יושלמו הטובות שחסרו בשנים קדמוניות. והוא על פי דמיון בשיתארח אחד באחת האכסנאות ויקנה מאת בעל הבית

בשר דגים וזולתם בשירצה לבשלם, וישאל מאת הבעלים כלי בשול ועצים וכדומה, ודאי כי לא ימנע ממנו יען כי גם המאכל קנה מאתו, לא כן בשיקנה המאכלים אצל שכנו הקרוב אל ביתו ויביאם לבית האכסניה לבשלם הלא אז הבעלים נגד פניו יענו לך לך אל מי שקנית ממנו הבשר והדגים והוא יתן לך גם העצים וכלי הבישול.

הנדמה כי הקב"ה מספיק מחסורי עולמו בתדירי, מהמאכלים והמכשירים ודומיהם, והוא כי הכין יער צומח עצים להספיק לבישול המאכלים ולהכשירם מכל זמן בזמנם. והנה לעתיד אי"ה כי יתן ויוסיף לנו התשלומים משנים הקדומות הברכות והטובות שנעדרו בהם על אלה, יחוייב כי לא יעלה הכורת על עצי היער ממשך הזמן ההוא להספיק עצים להכשיר הטוב מזמן העבר, כי ממקום מחצב הטובות מהראוי גם כן לחצוב מכשיריו. וזהו ובערו והשיקו בקשת ומגן כו' וזהו שמפרש המדרש טעם הדבר מהו כי הן הן פרטגמיא של צדיקים לעתיד לבוא וכדברינו.

ועם דברינו אלה נעמוד עוד על מאמר הנביא **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם** (ישעיה ל"ה, י') ובמדרש (פרשת בשלח): **צעקו וה' שמע** (תהילים ל"ד, כ"ח) שתי ירושות הנחיל יצחק לבניו, הנחיל ליעקב הקול וכן הוא אומר **הקול קול יעקב** (בראשית כ"ז, כ"ב) והנחיל לעשו הידים כו' עשו היה מתגאה בירושתו שנאמר **פן בחרב אצא לקראתך** (במדבר כ', י"ח) יעקב מתגאה בירושתו שנאמר **ונצעק אל ה'** כו' (דברים כ"ו, ז') ולעתיד לבוא שניהם נוטלים שכרן, עשו נוטל שכרו שנאמר **כי רותה בשמים חרבי, הנה על אדום תרד** (ישעיה ל"ד, ה') ויעקב נוטל שכרו שנאמר **קול ששון וקול שמחה** כו' (ירמיה ל"ג, י"א) (פרשה כ"א, א'). דע כי נחלת יעקב אבינו עליו השלום רצוני הקול משמשת אצלנו על שני ענינים, אחד ביום טובה לתת שבח והודיה לבעל הגמול, תודה וקול זמרה. השניה בעת צרה חס ושלום נשמיע קולנו אליו יתברך בתפלה ותחנונים, ויפן לקול שועתנו ויוציאנו למרחב. והן על בחינה זו כל שימושינו בהקול כהיום כי אין רגע כו' ואנו נושאים קול תחנה לעורר רצון העליון ב"ה, והוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום קולי אל אלהים ואצעקה פירוש הקול הנפל בחבלי הוא משמש והולך על הצעקה והזעקה בלבד. אמנם על העתיד ייעד אותנו הנביא עליו השלום **מנעי קולך מבכי** (ירמיה ל"א, ט"ו) כלומר לא תהיה עוד פעולת הקול אצלנו כאשר אנו עושים פה היום, כי אם קולנו יהיה בסוג קול רנה וישועה וכמאמר **עוד ישמע** כו' **קול ששון וקול שמחה** כו' **קול אומרים הודו את ה' צבאות** (שם ל"ג, י').

וזהו מה שאמרו במדרש לעתיד לבוא שניהם נוטלים שכר, והוא בהקדים עוד דבריהם ז"ל (מדרש בראשית) ביום ברוא ה' אלוהים כו' בתחילה עלה במחשבה לברוא העולם

במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים אשר על כן העולם הזה מתנהג תמיד חציו מדת הדין וחציו מדת הרחמים ותמיד שקולים המה במאזני ישאו יחד כזה כן זה. אשר על כן החליט החכם עליו השלום ואמר **ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה** (קהלת ז', י"ד) והרצון כי לפעמים מדת הדין והרחמים ישמשו בהאדם שניהם כאחד, והוא דרך הממוצע עומד בין הדין והרחמים, ולפעמים ישמשו בזה אחר זה, רצוני מקצת שני חייו ישמש בהם מדת הדין לבדו ולאחר כך יערה עליו רחמים גדולים, והוא מדרך הצדיקים שתחילתן יסורים וסופן שלוה וכענין הכתוב **והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד** (איוב ח', ז') ולפעמים בהיפך כנודע. וזהו ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, כלומר לעומת חלק הטוב שהשגת מעותד אליך חלק מדת הדין, וזהו שסיים גם את זה לעומת זה עשה האלהים כו'.

ודע כי לפעמים יקבל אחד ויהיה נושא בעול מדת הדין גם בעד זולתו ועל דרך שמצינו ברבותינו ז"ל כל העולם ניזון בשביל חנינא בני כו' (ברכות י"ז, ב') כי יען היותו מעומס הרבה ממדת הדין לעומתו זכה העולם כולו לטוב הרחמים. וכמו כן נמצא (במדרש ויחי): רבינו י"ג שנה חשש בשיניו וכל אותן י"ג שנה לא מתה חיה בארץ ישראל ולא הפילה אשה עוברה וכו' למחר נכנס ר' חייא אצלו אמר לו רבי אותה שן מה היא עשויה אמר לו משעה שנתת ידך עליה נתרפא, באותה שעה אמר ר' חיא אוי לכם חיות שבארץ ישראל אוי לכם עוברות שבארץ ישראל (פרשה צ"ו, ה'). מבואר כדברינו אשר בעבור סבל היסורים שסבל הצדיק פעל בזה שיהיו אחרים שרויים בטובה כל אותו הזמן. והן אנחנו עם בני ישראל על בחינה זו כהיום, כי אותנו לקח ה' והעמיסנו בסבל מדת הדין משא לעיפה וכמוזכר בנביא **אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם כו' והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו** (ישעיה נ"ג, ה'). עוד **ועתה אנחנו מאשרים זדים גם נבנו עושי רשעה** כו' (מלאכי ג', ט"ו) ועל כן המשפט הוא כי בשיגאלנו ה' במהרה נהיה מרוחמים ברחמים גדולים וחסד עולם ולא יתערב זר (רצוני שום השתתפות מדת הדין) בטוב שלותנו.

וזהו לדעתנו שמחנו כימות עניתנו כלומר שתהיה שמחתנו ברחמים מרובים בלי שום סיג והתערבות התוגה כמו שבימי ענינו היתה התוגה נעדרה השמחה מכל. וכענין היעוד המבואר בנביא **כה אמר אדוניך כו' הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה את קבעת כוס חמתי לא תוסיפי לשתותה עוד, ושמתיה ביד מוגיך** כו' (ישעיה נ"א, כ"ב).

ומעתה נבוא אל ביאור ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, ובדרש: שמחה שמעולם, אשר לכאורה לא ידענו מהו השמחה שמעולם.

ונבוא אל הענין על פי דמיון מדינה שצוה עליה המלך בל יהיו משיאים לבניהם בלתי כשיהיו במספר שנים הקצובות, ויהי טרם בא התחלת זמן הפקידה ההיא רבו כמו רבו נשואי בנים קטנים, ובתוכם היה עשיר מופלג השיא גם הוא לבנו הרך ויחיד עלמה קטנה והרבה בפיזורי הנשואים מאד כמשפט הנגידים והרוזנים, וכאשר עברו יומים או שלשה ימים אחר חתונתם ייפרדו זה מזו, זה לבית אביו והיא גם היא לאביה ואמה כדרך צעירי הילדים כי ישתעשעו תמיד בחיק אמותם, והעשיר ההוא נעצב אל לבו מאד לאמר כמה פזרתי על יום חתונת בני ותהי שמחתי לי לאכזב, והנה בעבור עליהם ג' וד' שנים והגיעו אל תור הנשואים חוברו יחדו ואבותם שמחו ונאספו בגיל ורנן והראו לנפשם טוב נגד הדאגה על הפיזור הרב בלי נחת, ולאשר עתה השיגו נחת בלא הוצאות. **הנמשל** הוא מה שאמרנו למעלה שהקב"ה ישלם ויעדיף הטובות הנעדרות מאתנו כהיום במועד שמחתנו במהרה ונקבל פי שנים במדת הרחמים בעד מה שסבלנו במדת הדין ורע לא נדע כל מאומה. וזהו ופדויי ה' כו' ושמחת עולם על ראשם, שמחה שמעולם כלומר בעד זמן העבר על כן ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, כלומר אך שמחה וטוב בלי התערבות ההיפך. ודברי המדרש הנזכר לעיל (שאמר לעתיד לבוא שניהם נוטלין שכר כו' עד קול ששון וקול שמחה) מובנים בקל מעצמם לפי דברינו.

חלק יד

ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה כו' (כ"ט, י"ד).

להבין מלת אך נראה על דרך מאמר אדם הראשון על חוה אשתו זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי (בראשית ב', כ"ג). הורה בזה אחר כי הוא העיקר, כי עליו נאמר נעשה אדם בצלמנו כו' וחוה היא רק חלק מן הכל יתכן לומר עליה כי היא עצם מעצמיו בשר מבשרו. וכן בשני קרובים עשיר ועני העשיר הוא העיקר והוא ראש המשפחה, והעני נקרא עצם מעצמיו של עשיר לא בהיפך. וכדבר הזה תמצא במדרש: על מאמר **אשר לו אלהים קרובים אליו** (דברים ד', ז') אדם אם יהא לו קרוב עשיר הוא מודה בו ואם עני הוא כופר בו ואומר שאינו קרובו, אבל הקב"ה כביכול ישראל היו נתונים במצרים בשעבוד, הקב"ה אומר קרובי הן, וזו מנין? שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהילים קמ"ח, י"ד) ואם עני הוא עושה עצמו עיקר ואותו טפילה, מהו אומר? פלוני מתקרב לי אבל הקב"ה כביכול עושה לישראל עיקר (דברים רבה פרשה ב', ט"ו). והנה לבן אחר אשר חבק ונשק את יעקב וידע שהוא עני ודל ובא אצל לבן לבקש עזרה, אמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה. כאומר אתה כטפל אלי כי אני הוא העיקר שאין אני עצם מעצמיך רק בהיפך, אתה הוא עצם מעצמי כי עני אתה ואין לך דבר רק מה שאתה עצמי ובשרי, ולזאת נתן

לו לאכול חודש ימים בחנם, אחר כך חזר בו ואמר הכי אחי אתה ועבדתני חנם. לאמר למה אפרנס אותך בחנם בעבור קורבתנו, וכי אתה בעבור כי אחי אתה תעבדני חנם אם אבקש ממך איזה עבודה הלא לא תרצה, כן גם אנכי למה אפרנס אותך בחנם בעבור הקורבה, לא כן הגידה לי מה משכרתך ואפרנס אותך בעבור העבודה.

ויתכן עוד על דרך שכתב רש"י ז"ל אשר גם החודש הזה היה רועה צאנו רק מלת ועבדתני היא עבר לא כמו ותעבדני.

אמנם הבאור כך הוא למשל אחד בא לחנות קרובו עצמו ובשרו ואמר לו אזכור אשר לפני שתי שנים נתת לי על מלבוש בחנם וד' ישלם לך, עתה אני צריך עוד למלבוש ובאתי לקנות ממך בכסף. וכוונתו בהקדמה זאת שימכור לו עתה בזול אחר אשר מאז נתן לו בחנם מצד קרבתו.

כן היה מאמר לבן אל יעקב הכי אמנם אתה אחי ועבדתני עד הנה חנם, עם כל זאת עתה אין רצוני שתעבוד בחנם רק בשכר, הגידה לי מה משכרתך. ובזה העיר אותו למען יתרצה בדבר מועט.

חלק טו

ויאמר לבן ליעקב הכי אחי אתה ועבדתני חנם הגידה לי מה משכרתך (כ"ט, ט"ו) ובמדרש: ועבדתני חנם אפשר כן (פרשה ע', י"ד).

מהראוי לדעת מהות התמיה מאין תבוא, כי מדוע היה רחוק בעיניו שיעקב יעבדנו חנם. אבל הנה באמת לבן בעצמו נותן טעם מספיק על דבריו בל יהיו מוזרים, והוא מה שמבואר במדרש: ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא כו' אם לרמאות כי אחי אביה הוא ואם לצדק וכי בן רבקה הוא. (פרשה ע', י"ג) והקרוב כי היא גילתה זאת לאביה ועל כן כהתוודע אליו כי יעקב איש יודע לרמות כמוהו היה דן עליו כי ודאי לא יעבדנו חנם, והיה ירא לנפשו כי בערמימותו יעשה פעולות שקר לקחת שבע על עבודתו שיעבוד אתו, על כן אין טוב לפניו כי אם לקצוב עמו ויהיה בא בשכרו, וזהו שאמר הכי אחי אתה ועבדתני חנם אפשר כן, על כן הגידה לי מה משכרתך.

חלק טז

ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה (כ"ט, כ"ב) מדרש: כינס כל אנשי מקומו כו' אמר להון אין בעיין אתון אנא מרמא בי' וכו' אמרין ליה עביד מאי דהני לך, אמר להון הבו לי משכון דלית חד מנכון מפרסם, ויהבין ליה משכונין, אזל ואייתי עליהון חמר משח וקופר (פרשה ע', י"ט).

כדי לקרב הדברים שלא יהיו כדברי נביאות, נאמר שהוציאו דבריהם ממה שאמר הכתוב ויאסף לבן כו' ויעש משתה שהוא ההיפך מהסדר כי משפט עשית המשתה והכנתו הוא טרם התאספות הקרואים וכנאמר **ויזבח שור ומריא וצאן לרוב ויקרא לכל בני המלך** (מלכים א א', י"ט) וכמאמר **יבוא המלך והמן אל המשתה אשר עשיתי לו** (אסתר ה', ד') ואם כן מהנכון היה שיאמר ויעש לבן משתה ויאסוף אנשי מקומו, אם לא שמציאת המשתה והכנתו באה מסבת ההתאספות את אנשי מקומו וזהו ויאסוף לבן כו' ויעש משתה ומזה הוציאו רז"ל דבריהם הנזכרים לעיל.

חלק יז

ויאהב יעקב את רחל כו' **ויהיו בעיניו כימים אחדים** כו' (כ"ט, כ').

עיין קול יעקב רות על מאמר חי ה' שכבי עד הבקר שם בארנוהו על נכון בע"ה.

חלק יח

וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה (כ"ט, ל"א).

הנה מהראוי לשום לב אל מאמר ויפתח את רחמה, הלא מטבע וחוק הבריאה הוא שיהיה רחם אשה פתוח להוליד לצורך קיום העולם, על כן אין מהנכון לומר בכזה ויפתח את רחמה, אבל להיפך עצירת הרחם הוא ענין השתנות בטבע על דרך הכתוב וה' סגר רחמה.

ובמדרש: כי שנואה לאה שהיתה אמורה להנשא לשונא, ורחל עקרה עיקרה של בית (פרשה ע"א, ב'). עוד שם במדרש קודם לזה: ויהי בבוקר והנה היא לאה [84]אמר לה מה

[84] זה לשון המדרש וכל ההוא לילא הוה צווח לה רחל והיא עניא ליה בצפרא והנה היא לאה אמר לה מאי רמייתא בת רמאה לאו בלילא הוה קרינא לך רחל ואת ענית לי. וראוי להבין מאמר המדרש וכל ההוא לילא הוה צווח לה רחל וכי מה מהצורך היה לו ליעקב לקרוא אותה כל הלילה רחל רחל אתמהה. אמנם דע כי יעקב אבינו ע"ה עשה את הכל בחכמה ותבונה כי יודע היה את לבן הארמי והיה דואג מאד כי גם אחר העבודה שעבד ז' שנים ברחל יעשה רמיה ויחליף לו לאה ברחל מה עשה יעקב היה נוהג את עצמו על דרך עשיר אחד שהיה חייב לו פלוני סך ידוע, והיה לו מכתב ממנו כי ביום חמשה עשר באב בנסעו ללייפציג יעשה דרכו דרך עירו ויראה להכין לו הסך ההוא שהוא חייב לו, וכן היה כי בחמשה עשר באב בלילה היה אחד דופק על הפתח לפתוח לו הדלת וישאלהו לאמר מי אתה, ויען ויאמר יוסף בן שמעון הבעל חוב שלך והשב תשיב לי כעת הסך ההוא, ובאישון חושך אין בעל הבית מכיר את האורח אם באמת הוא יוסף בן שמעון או אולי ברמיה בא אליו ושקר בפיו. העצה לזה שלא למסור לו המעות תיכף רק להכין לפניו משכב לאמר לו לך שכב מעט הלא עוד יש עת לנוח מעט ואח"כ אמסור לך המעות ותסע לדרכך, וכאשר ירגיש בו שכבר נישתקע בשינה יקרא ויאמר יוסף יוסף אז יהיה לו סימן אם באמת הוא יוסף בן שמעון בעל חובו ודאי יענה אותו אבל אם הוא איש אחר ושמו חיים ודאי לא יענה אותו. אמנם אם באמת שמו חיים והוא קורא יוסף והוא עונה לקול הקורא מהצורך שיהיה רמאי בן רמאי גנב בן גנב, שיהיה הרמאות נשרש בו בתולדה אשר גם באמצע שנתו הוא זוכר את שם השקר. כדבר הזה עשה אבינו יעקב ע"ה כי בלילה כאשר נסע יעקב אל חדר המטות קרא אותה לאמר מי את ואמרה אנכי רחל, פעם ב' ואמרה רחל. אמר יעקב אמתין עוד עד שתהיה נשתקעת בשינה ואז קרא אותה רחל רחל והיא עניא ליה, אז התפלא ואמר מאי רמייתא בת רמאה אשר הרמאות נשרש כך בתולדה כי כל ההוא לילא הוה צווח לה רחל בתוך השינה וגם בהיותה משוקעת בשינה היתה זוכרת את שם השקר.

רמייתא בת רמאה, לאו בלילא הוה קרינא רחל ואת ענית לי, אמרה לו אית ספר דלית לי תלמידים, לא כך היה צווח לך אביך עשו ואת ענית ליה (פרשה ע', י"ט). הדברים מפליאים כי האם אמנו עליה השלום דיברה ליעקב דברי קנטורים. עוד שם וזה לשונו: ועיני לאה רכות רכות מבכיה, שהיו אומרים כך היו התנאים הגדולה לגדול והקטנה לקטן, והיתה בוכה ואומרת יהיה רצון שלא אפול בגורלו של עשו, אמר רב הונא קשה היא התפלה שביטלה את הגזירה ולא עוד אלא שקדמה לאחותה (שם ט"ז), וגם בזה יש להעיר אחר שכבר היו התנאים הגדולה לגדול איככה מצאה את לבבה להתפלל עוד כי תהיה תפלתה תפלת שוא.

וכדי לבוא אל ביאור המאמרים נקדים לבאר מאמר הכתוב **ויאמר אבי, ויאמר הנני מי אתה בני, ויאמר יעקב אל אביו אנכי עשו בכורך** כו' (כ"ז, י"ח). ומכבר נתלבטו המפרשים בהבנת דברי יעקב אנכי עשו שלכאורה הוא חס ושלום כדובר שקרים, אבל בהתבונן בדבריו בטוב העיון לעינינו הוא, כי יעקב עליו השלום דיבר האמת כמו שהוא, ושמר על נפשו מלדבר כזב והוא מה שרצה בשפת יתר שאמר אנכי עשו בכורך, והלא על שאלת יצחק מי אתה בני יספיק להשיב **עשו** מלה אחת ולא יותר, אם לא שכוון בזה להאמית ענינו.

והוא ממש על דרך ראובן שמכר לשמעון שטר חוב שיש לו על לוי, ושמעון בא לתבוע החוב מלוי, אמר לו לוי מי אתה, אמר לו אנכי ראובן שאתה חייב לו, אמר לו הלא ידעתיך בשם כי שמעון אתה וממך לא לויתי, אמר לו גם אם שמעון אנכי עם כל זאת עתה בעסק גביית החוב אנכי ראובן הנושה בך, כי קניתי שטר חובו ממנו ומכחו אני בא. **כן** הדבר בענייננו כי מכבר כתבנו מה שבדעת יצחק עליו השלום ורצונו היה לברך את עשו מטעם כי הוא הבכור והוא קודם לברכה וכמבואר במדרש במקומו, ועל כן כאשר בא יעקב לפניו שאלו לאמר מי אתה בני, כי היה ירא לנפשו פן יפגע בבנו הצעיר והמשפט לברך הבכור כבכורתו כו', לזאת יעקב בידעו כי קנה כבר הבכורה מעשו, השיבו אנכי עשו בכורך, כלומר אם גם אני הוא מי שהוא, עם כל זאת לענין הבכורה אנכי עשו, וזהו אנכי עשו בכורך כי אני הוא במקומו לקבל הברכה ההגונה אל הבכור. וזהו מה שצווח עשו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי, כלומר אך עתה ידעתי מה שעשה לי בערמימותו כי כל עיקר לקחו הבכורה ממני היה בעבור לקחת עתה את ברכתי וזהו שאמרו במדרש: אמר ר' לוי לפי שהיה אבינו יצחק מתפחד ואומר תאמר שלא עשיתי כשורה, שעשיתי את שאינו בכור בכור, כיון שאמר את בכורתי לקח אם כן יאות ברכתיו (פרשה ס"ז, ב').

ומעתה נבוא אל ביאור המאמרים כי כמו שהברכה מחוייבת להיותה מבוהלת אל הבכור, כן גם לאה להיותה הגדולה שבבנות היתה שמורה ומיועדת אל הבכור, ולולא שלקח יעקב הבכורה מעשו היה עשו המתברך והנושא את לאה בהחלט, אך מאז לקח יעקב הבכורה מעשו ונתברך על ידה אין הדבר מוכרע מי מהם יהיה נושא ללאה אם יעקב כי הוא הגדול מפאת קחתו הבכורה וקם על שם אחיו, או עשו כי עם כל זאת הוא הבכור מעצם תולדתו, ועל כן היה ללאה מקום להתפלל. וזהו מה שאמרו במדרש שכך היו התנאים הגדולה לגדול כו', כלומר לא נקבו בשמות לאה לעשו ורחל ליעקב, רק התנאים היו על דרך סתם הגדולה לגדול והקטנה לקטן ולכן היתה בוכה ואומרת כו' אחר שהתנאים אינם מבוררים, וזהו קשה היא התפלה שביטלה את הגזירה, ולא עוד אלא שקדמה לאחותה, כלומר תפלתה הועילה לה לדון את יעקב לבכור לקחת גם אותה וגם להקדימה לאחותה.

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש הקדום לפי שכל הלילה הוה צווח לה רחל והיא עניא ליה, בצפרא והנה היא לאה, אמר לה רמייתא בת רמאה כו' אמרה ליה כו' לא כך צווח לך אביך מי אתה בני ואת ענית ליה אנכי עשו בכורך, והוא מטעם היותך קם על שם אחיך בקחתך הבכורה ממנו, ואם כן גם לאה נבררת אליך וכמדובר, וזהו שאמרה אית ספר דלית ליה תלמידים, כלומר ממך למדתי זאת. אבל אם כי לאה פעלה בתפלתה שתהיה ליעקב מפאת היות לו הבכורה עם כל זאת רחל עליה השלום אם שהיא הקטנה גם היא היתה ליעקב ולא נדחה מאתו. ואולי על זאת ירמז הכתוב במה שכתוב ויבוא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה לומר כי ראשית ועיקר הנשואים היה את לאה אך צדקת רחל עליה השלום ראה אלהים ויוכח וסיבב עליה שתהיה גם היא אשה ליעקב, וזהו ויבוא גם אל רחל אך יעקב עליו השלום באהבתו אותה חשבה לו לעיקר (כמו שכתוב בני רחל אשת יעקב עיין רש"י) וזהו ויאהב גם את רחל מלאה, כלומר עם כי היתה אך טפלה, חשבה לעיקר באהבת נשיו.

ומעתה נבוא אל ביאור הכתוב בנושא דרושנו וירא ה' כי שנואה לאה כו'. והוא על פי משל לעיר קטנה, שנבחרו בה שלושה פרנסים על פי שלטונם, והיה בעיר ההיא איש אחד החפץ מאד להיות אחד מן השלושה פרנסים והשלטון לא חפץ בו. מה עשה נסע אל מקום משכן שר העיר ובידו מנחה לרצותו על הדבר, ויפנה השר אל האיש ואל מנחתו, וכתב לו ונתן בידו מגילת ספר לפקידו השליט היושב בעיר ההיא שיכלול אותו בין השלשה ראשים ויהיה כאחד מהם, ושיעביר אחד מהמנויים לתתו בוא תחתיו, ונשתהה הדבר איזה זמן טרם כלה מעשהו, בתוך כך נזדמנה איזה עלילה בהעיר ויכבוש השלטון

השלושה ראשים וישימם במאסר. ויהי בהיותם אסורים בבית כלאם בא האיש ההוא אל השלטון ויתן לו מכתב השר, ויהי כקרוא השלטון בו אמר לו כן אעשה אתה תהיה אחד מהראשים וצוה לשומו בבור. ואת האחר להריצהו נקי לביתו.

הנמשל כי מהמוחלט היה שיהיו אמותינו עקרות על פי טעם הכמוס אתו יתברך, והנה אברהם עליו השלום לא היתה לו רק אשה אחת ואותה סגר ה' בעד רחמה. וכמו כן יצחק, אבל יעקב שהיו לו שני נשים רחל ולאה היה מהצורך להסגיר אותה שהיא עקריית נשואיו וגברת ביתו, ולאה להיות עיקר וראשית הנשואים אך בה, וכמדובר, היה המשפט להסגיר אותה ולעצור בעד רחמה. וכאשר העידו רבותינו עליהם השלום ראויה היתה בכורה לצאת מרחל אלא כו' (ב"ב קכ"ג). אבל אחרי כי יעקב עליו השלום אהב את רחל מלאה וחשב אותה לו לעיקר, המשפט לאלוקים הוא לפתח מסגרת לאה ולהסגיר את רחל במקומה, וזהו וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה, ועל זה בא מדרשם ז"ל כי שנואה שהיתה אמורה לשונא כלומר יעקב חשבה אך לטפלה בנשיו ולהיות היא האמורה לשונא הוא עשו, ורחל עקרה עיקרה של בית כלומר לבעבור כי יעקב עליו השלום החזיקה לעקרת הבית הנה בזאת פעל להיות היא העקרה בבנים.

ולך נא ראה קורא ישר כי כל דברינו באים מבוארים גם בספר הזוהר (ויצא קנ"ד) וירא ה' כי שנואה לאה וגו' ר' אלעזר פתח מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה מושיבי עקרת הבית דא רחל דהיא עיקרא דביתא, אם הבנים שמחה דא לאה, והכוונה כי ראשית הרצון היה להסגיר רחם לאה על היותה עיקריית נשואי יעקב, אולם הוא עליו השלום בהטותו את לבבו אחר רחל לתתה גברת הבית פעל בזה ללאה פתיחת הרחם. וזהו מושיבי עקרת הבית דא רחל, דהיא עיקרא דביתא לכן אם הבנים שמחה דא לאה.

עוד יותר מבוארים דברינו ברז"ל (ילקוט שמואל א' ב') עד עקרה ילדה שבעה זו לאה שהיתה עקרה, ורבת בנים זו רחל שהיתה ראויה שיעמדו ממנה רובן של בנים, אומללה. הלא מבוארים דברינו. ובמדרש (פרשתנו) מצאנו ראינו מאמר זה בשינוי לשון וזה לשונו: עד עקרה כו' זו לאה שהיתה עיקרה של בית, והמפרשים ז"ל הגיהו כלשון הילקוט ולדברינו יצדק גם לשון המדרש כי כוונתם שהיתה תחילה עקרת הבית ואז היתה עקרה אולם אחר כך סיבב הקב"ה ההיפך והעקרה ילדה שבעה וכנזכר לעיל. והבן.

חלק יט

ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני ה' בגללך, ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה, ויאמר אליו אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך כו' (ל', כ"ח).

וראוי להתעורר בזה כי אין זה דבר ראוי ליעקב לספר ללבן הספורים האלה אם גם לבן בעצמו אינו מכחיש זאת כי הוא עצמו הודה ואמר נחשתי ויברכני ה' בגללך, אמנם באור הדבר כך הוא למשל סוחר גדול היה עושה מסחרו על ידי משולחים ומשרתים רבים, זה לנסוע לליפציג וזה לדאנציג, זה לכתוב חשבונות וזה לכתוב אגרות, והיה נותן לכל אחד שכרו הקצוב בכל שבוע, והסוחר עצמו היה יושב בבית מדרשו עם עשרה בטלנים שהיה נותן גם להם סך קצוב בכל שבוע ובעסק מסחרו לא התערב מאומה, והקיפו הימים וילך הלוך וגדול מאד ויתלחשו המשולחים והמשרתים שרצונם להשיג הוספה על הסך שהם מקבלים עתה, ויתאספו ויבואו כלם לביתו זה אחר זה ובפיהם התנצלות, זה נולד לו בן והוא צריך למינקת, וזה בת, זה עשה נשואין לבתו והזוג סמוכין על שלחנו וכן כלם, ויתפלא הגביר מאד הלא כמה שנים אתם במסחרי והשכר הקצוב לכם היה די לכם ומדוע עתה תעשו חדשות, ולא ענה אותם דבר על שאלתם וילכו לאהליהם, ויהי כי עברו עשרה ימים, ועשרים יום, וחודש ימים ואין איש פונה אל המסחר ואגרות באות מכל מקומות המסחר ואין עונה, ראה הגביר כי הוא מוכרח לפייס את אנשיו והלך בעצמו וקרא לפלוני ולפלוני ועשה להם סכום אחר כרצון איש ואיש, וישובו אליו והתחילו לעסוק במסחריו, וכאשר ראו הבטלנים בבית המדרש את זאת ויעשו גם הם בערמה ויתאספו כלם ובאו אצל הגביר והציעו לפניו התנצלות שיוסיף להם על דמי השבוע, וישחק להם מאד, ויאמר הוי לכם שוטים מה אתם חושבים אשר על ידי הבטלנות שלכם הנני מוצלח, הלא הצלחתי באה על ידי עבודת עבודה ועבודת משא סבלת המשרתים הנאמנים, אם כן כאשר המה מבקשים הוספה הנני מוכרח להוסיף כאשר תאוה נפשם, אבל אתם עם הבטלנות לא ידעתי גם לא אתם ידעתם מה יש לי מזה, הרפו ממני.

הנמשל מובן מאד כי לבן אמר אל יעקב נחשתי ויברכני ה' בגללך, כאומר בזכות שאני מחזיק בטלן בתוך ביתי השגתי ברכה ומשפט הענקה אשר מעניקין את הבטלן כבר נודע ומפורסם, לזאת אמר לו יעקב שאין זה בזכות הבטלנות כי הלא אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך בהשתדלות רב בשמירת הצאן, ואת אשר היה מקנך אתי, חבשתי הצולעה, והנשברת ארפא, וגרשתי מהם כל דורס וכל טורף, ויברך ה' אותך לרגלי, היינו במה שנשאתי רגלי לרוץ ולרדוף אחר כל שה ואחר כל עז להצילו ולהביא אל העדר, ואם כן מהצורך להעניקני בהענקה אחרת לא כמו שאתה חושב.

אמנם להמתיק הדברים יותר, דע כי הברכה תבוא לשתי סבות אחת. בסבת מצות מעשר והצדקה כמאמר עשר בשביל שתתעשר (תענית ט'). ב'. העוסק עם מי שהשעה משחקת לו כאמרם ז"ל הוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו (פסחים קי"ב א') ואמרו עוד כל

הנוטל פרוטה מאיוב מתברך (פסחים שם)[85] והנ"מ בין שתי סוגי ההצלחות כי לסבה השנית שאמרנו יפה אמר יעקב אל לבן למה אעבוד אצלך ואתה תאכל ותשבע ההצלחה אשר מסבתי, יותר יכשר לפני כי אעסוק לעצמי, ומי יאכל ומי יחוש חוץ ממני, לזאת בא לבן הארמי ואמר ליעקב כי לא כן הדברים, אבל רק על אשר נתן מלחמו לרעב ואסף את יעקב לביתו והאריחו אצלו נתברך בזכות הצדקה, אבל יעקב אינו בעל מזל שיתברך הוא בפני עצמו, וזהו נחשתי ויברכני ה' בגללך לשון הנאמר בצדקה כי בגלל הדבר הזה יברכך (דברים ט"ו, י'), ועל זה אמר לו יעקב אתה ידעת עבודתי אשר עבדתיך ולא בחנם נתת לי מזונות על שלחנך, לא בצדקה ולא בחסד, רק בעבודה אשר עבדתי, ויברך ה' אותך לרגלי בעבור הייתי רץ כצבי בשמירת צאנך, בביתי לא ישכנו רגלי.

ומשל על כל זה לבעל מלאכה שלקח אצלו פועל ללמדו המלאכה והנער היה מהיר במלאכתו עוד יותר מבעליו, ויהי מקץ ג' שנים אשר קצב עמו אמר החייט אל הנער אני רואה כי מאת ה' הוא שלא אפריד אותך ממני כי לולא זריזותך ושקידתך הייתי חושב לעזוב אותך בהשלמת ימי העבודה, ועתה ההוראה היא כי מן השמים הוא שלא לעזבך ושלא אפרידך מביתי, השיב הפועל ואמר אל החייט אני רואה ההיפך כי מן השמים הוא שאצא מעמך ואהיה כאדם העושה בשלו ויהיה כל יגיעי לעצמי לא לאיש אחר.

הנמשל כי לבן אמר אל יעקב אשר הצלחתו באה מסבת הצדקה והחסד אשר עשה עם יעקב, והוא סבה שיהיה עוד אצלו ואמר לו נקבה שכרך עלי ואתנה, ויעקב אמר לו בהיפך כי הסבה היא בעבור היות יעקב איש מצליח זריז ונשכר, וזהו ויברך ה' אותך לרגלי היפך מדבריך אשר אמרת כי מן השמים הוא שאהיה אצלך, ואני רואה ההיפך כי מן השמים הוא שאשא רגלי ללכת ולצאת מעמך, וזהו ויברך ה' אותך לרגלי למען אלך לביתי ואהיה כאדם העושה בשלו.

[85] כי מי שהשעה משחקת לו כל העוסק עמו והנוטל פרוטה ממנו מתברך ממנו. וכל הבא בצל קורתו כלם מתברכים בגללו, ובהיפך - המקולל כל ברכותיו שהוא מברך אינם מתקיימים, וקללותיו מתקיימים כמאמר תחת תלמיד חכם, ולא תחת יתום ואלמנה (שבת י"א, א') כי קללותיהם יתקיימו. וזהו כי ידעתי את אשר תברך מבורך, היינו הוא מבורך גם מבלעדיך, רק ואשר תאור יואר. וזהו גם כן ואברכה מברכיך רוצה לומר אברכם תחילה בעבור תתברך מפי מוצלח, ובהיפך ומקללך אאור אחר כך. וזהו שאמר יתברך אל בלעם לא תלך עמהם כו' (במדבר כ"ב, י"ב) כי רצון בלעם היה ללכת והיה בדעתו כי עשה יעשה וגם יוכל לג' סבות, או יקללם ויתקיים, ואם לא יהיה לו רשות לקללם אז יברך אותם וממילא יהיה בהיפך כמו שכתוב אצל רבקה כדי שלא יאמרו אשר ברכותיהם עשו פירות, וכמו שכתב הגאון מהרע"פ ז"ל על מאמר ברוך תהיה מכל העמים ואף על פי כן לא יהיה בך עקר ועקרה, הג' כי יברך את בלק והמואבים ויכבדו אותו על ברכו אותם, לזאת כאשר השיב בלק בן צפור שלח אלי אמר לו יתברך לא תלך עמהם כי כבר המה יודעים ונתברר להם כי את אשר תברך מבורך הוא מכבר ולא תהיה תפארתך אם תברך ותתקיים, ואם רצונך לקלל את ישראל לא תאור את העם, וכלשון רש"י ז"ל ולא תאמר אם כן אברכם כוונתו היתה אברך אותם וממילא יתקללו על דרך שברכו את רבקה אחותנו את היי לאלפי רבבה, על זה אמר לו כי ברוך הוא ולא תצליח גם בזה. (מפי מהר"א ז"ל):

וזהו מתי אעשה גם אנכי לביתי מלות גם אנכי הוא לאמר הגם כי מזלי טוב עם כל זאת המזל לא יעשה רק עם מעשה האדם, כמאמר יכול ישב בטל תלמוד לומר בכל אשר תעשה אבל גם אני אעשה מעט והמזל יעזרני הרבה וזהו גם אנכי, ויאמר לבן אל יעקב מה אתן לך כאומר הגד אתה אופן נאות שיהיה טוב לשנינו, ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה ואין אופן לי להתברך כי אם באופן זה, הסר משם כל שה נקוד וכו' ויהיה בשכרי דבר שאין לו קצבה, לא כן אם שכרי יהיה קצוב רק כך וכך איך תשרה הברכה בדבר המסויים. ויאמר לבן הן כו' ואהיה בטוח כי תוכל לפרנס את בנותי, אבל לבן טעה בזה כי מאז לא הצליח רק יעקב והוא ירד מטה מטה כמאמרם ז"ל הוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו אמר רב פפא לא למיזבן מניה ולא לזבוני ליה אלא למעבד שותפות בהדיה (פסחים קי"ב, א'). והטעם כי בשותפות יתברכו שניהם זה בעבור מזלו הטוב, ובשלומו יהיה שלום גם לרעהו, אבל מכירה אין מזה לזה מאומה.

כן הדבר פה כי תחילה היתה כל פרנסת יעקב לחמו ולבושו אצל לבן היה ההכרח שיצליח לבן שלא יקמץ בהספקת צרכי יעקב ומברכת יעקב ממילא באה הברכה בבית לבן, אבל עתה שכבר היה יעקב כאדם העושה בשלו הנה על ידי מזל יעקב שוקע מזל לבן, וגם לפי מה שאמרו והשתא דאמר רב שמואל בר יצחק מאי דכתיב מעשה ידיו ברכת, כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך אפילו למזבן מניה ולזבוני ליה שפיר דמי (שם בגמרא) היינו למשל אם הקונה הוא בעל מזל טוב גם כי נתן אל המוכר בעד חפץ יקר מעות מעט והמוכר עצב, עם כל זאת במעט המעות שלוקח ממנו ירויח הרבה, לא כן פה נאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים ממילא על ידי ברכת יעקב יפסיד לבן את הכל, וזהו שאמרו לקח יעקב את כל אשר לאבינו.

חלק כ

אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך (ל"א, מ'). מדרש: צפה הקב"ה מה לבן עתיד לעשות עם אבינו יעקב, והיה צר צורה כיוצא בה אם כה אמר אין כתיב אלא יאמר (פרשה ע"ד, ג').

ביאורו פשוט בהקדים מאמר הכתוב **משה ידבר והאלהים יעננו בקול** (שמות י"ט, י"ט) אשר מהצודק היה שיאמר משה מדבר, אבל הנה רבותינו ז"ל אמרו מנין שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא שנאמר משה ידבר כו' עד בקולו של משה (ברכות מ"ה), והתוס' ז"ל ביארו שם כי מסתמא משה בכל כחו היה עונה כדי להשמיע קולו לכל העם, אבל הקב"ה לא היה צריך להרים קולו למשה בלבד ואפילו הכי היה מגביה קולו כדי שלא יהא קולו של משה המתרגם רם יותר מקולו של הקב"ה שהיה קורא

עיין שם. וזהו משה ידבר, כלומר שיער יתברך כחו של משה כאשר דבר ידבר הוא אל העם, כן ענה אותו בקול שוה לקולו (ואולי על דרך זה תהיה הכוונה במלת יעננו לשון עתיד כלומר כפי השתנות קול משה בהמשכת הדברים כן שיער יתברך קול ענותו לענות למשה).

ועל דרך זה תהיה עצת חסדו יתברך בהביטו אל לב לבן הארמי כי הוא מלא מרמות ותוך שעתיד להחליף משכורת יעקב עליו השלום עשרת מונים, ראה יתברך לצור צורת הצאן כמראה וכתבנית שיבחר לבן לאחרונה. וזהו מה שכתב המדרש צפה הקב"ה מה לבן עתיד לעשות כו' והיה צר צורה כיוצא בו פירוש כפי שיבחר בסוף, והעד - אם כה אמר אין כתיב אלא אם כה יאמר כלומר כאשר יאמר באחרונה.

חלק כא

ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי כו' **ותען רחל ולאה** כו' **כי כל העשר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו** (ל"א ט'-ט"ז).

הנה מהראוי להבין מדוע יהיה עושר יעקב מוגדר על שם הצלה. עוד יש להעיר בתשובת יעקב עליו השלום ללבן מה פשעי כו' זה עשרים שנה כו' טרפה לא הבאתי אליך כו' עד את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש. אשר לכאורה עוד השיבו דבר המורה זיקים חצים בתוך לבב לבן חץ מוסר ודעת, כי היא הנותנת לעורר את רוחו להמשיכהו אליו לשמור צאנו למען לא יפגעום הפגעים שהזכיר (וכמו שאמר בעצמו נחשתי ויברכני כו'). גם מה שאמר ויוכח אמש לא ידענו מה היתה ההוכחה, וביותר מהראוי להתבונן וכי יעקב עליו השלום יתנהג ברמאות כנאמר ויקח לו יעקב מקל לבנה כו', ומה גם כי מן השמים הסכימו עמו כמו שכתוב ויאמר אלי מלאך האלהים כו' עד כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך.

ומהראוי להבין הענין! ואחשוב בהתכת הכתובים האלו עם המבואר במדרש (במקומו): אנכי אחטנה אני הייתי חוטא על הארי, שכך גזר הקב"ה לארי שיהיה טורף ואוכל מצאנו של לבן בכל יום, ואם תאמר שאם היה רועה אחר היה מצילם, תלמוד לומר **כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו אשר יקרא עליו מלא רועים מקולם לא יחת ומהמונם לא יענה** (ישעיה ל"א, ד') (פרשה ע"ד, י"א).

ובזה נבוא אל הענין בהקדים משל לחייט גדול ששכר פועל לעשות עמו במלאכתו וימאן החייט הזה לקצוב עם פועלו על דרך משפט הנהוג בבעלי מלאכה זו, היינו החתיכות הנופלים והנשארים מבגדי החופש והרקמות וכאלה יהיו למשכורת הפועל, רק קצב לו שכרו לשלם לו מכיסו דינר זהב לחודש וכדומה והשירים יהיו שלו, ויהי ביום החודש

תבע הפועל דמי משכרתו ודחה אותו על החודש השני, וכן מחודש לחודש ויהיה בצאת השנה ופעלו לא נתן לו הזמינו לדין ותבעו כל שיורי החתיכות הנותרים מהבגדים הנעשו במשך השנה ההיא (כי עודפות הרבה על סך המעות שקצב לו), אמר לו בעל הבית מה לך ליתורי החתיכות הלא קצבתי לך מעות תחתם, ענה השופט ואמר להבעל מלאכה לו יהיה כדברך אבל אתה הגם כי חלפת משכרתו הראוי לו על מעות מעט הלא גם המעות לא נתת לו, אי לזאת תשוב משכרתו לאיתנה מאז לתת לו כל יתור וריוח שיורי הבגדים כמשפט כל הפועלים מאת בעליהם.

הנמשל כי מאז ברא אלהים כל היצורים למיניהם מבהמות שדי וחיתו ארץ ורמש האדמה, חלק להם מזונם וטרפם לרגל המלאכה אשר הם עושים, מהם יבקשו אוכל למו על נאות דשא, ומהם בזרע הארץ, ומהם צודים וטורפים ציד נפשות, כמו הארי והזאב וכמוהם, שכל מחיתם ופרנסתם הוא ממה שיטרפו בזרוע עוזם אביוני הנבראים בכבשים ובעזים, וכמו שכתוב **בו תרמוש כל חיתו יער** כו' (תהילים ק"ד, כ'). וזכות יעקב עליו השלום הועילה וגם עמדה לו ללבן עוד כי בכל משך זמן עבדותו אצלו לא קרה לצאנו כמקרה העדרים טרף חיה או זולת המקריים הנופלים בצאן (ועל דרך בהמה ממשכלת עדרים מדלות צאן מצמיתות).[86]

וזהו שאמר יעקב זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו וכו' טרפה לא הבאתי אליך אנכי אחטנה, וביארו הם ז"ל אני הייתי חוטא נגד הארי שכך גזר הקב"ה לארי שיהיה טורף ואוכל מצאנו של לבן בכל יום, כלומר כי זהו ארוחתו ארוחת תמיד הניתן לו מאת המלך יתברך, ואנכי במה שעמדתי נגדו להציל פניו הנה בזה הייתי חוטא נגדו. והנה מהראוי היה כי כל הניצולים מהמקריים הנזכרים על ידי זכות יעקב עליו השלום לו יהיו, כי כחו ועוצם יד זכותו עשה הצלתם, אך לבן במה שקצב לו שכרו היו הניצולים לו לשלל, ויעקב אין לו אלא שכרו, ולו הקים לבן דברו לתת ליעקב משכורתו הקצוב לו ודאי כי הניצולים היו מגיעים אליו בהחלט. אבל הוא היה סובב בתמורת משכורת יעקב כדלת על צירה וזהו והחליף את משכורתי עשרת מונים, מאז - ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי, כלומר נתן לי הניצולים, וזהו גם כן כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא.

והן זאת היתה תשובת יעקב ללבן זה כ' שנה וכו' כלומר מה לך אפוא כי חרדת כל כך על רוב עושרי, חשוב נא כי כל הניצולים על ידי מיום הייתי שומר צאנך, טרפה

[86] ועיין במדרש (פרשתנו) ותמצא מבואר שיעקב עליו השלום היה מתפלל על זאת וזה לשונו מה היה אומר? רבי יהושע בן לוי אמר ט"ו שיר המעלות שבספר תהלים היה אומר, הדא הוא דכתיב לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל (סבא), עד כאן:

לא הבאתי אליך אנכי אחטנה, רצה לומר אנכי הצלתי הצאן מהטורפים וכנזכר לעיל במדרש, לזאת את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש, כלומר הוכיח למפרע כי הניצולים לי הם ואך זאת היתה כוונת יעקב במעשה המקלות, והמעשה מעשה אלהים הוא אך להחזיר אליו את הניצולות למפרע.

חלק כב

יש לאל ידי לעשות עמכם רע כו'[87] **ועתה הלוך הלכת כי נכסף נכספתה לבית אביך למה גנבת את אלהי** (ל"א, כ"ט)

אמר למה גנבת כאלו הוא יודע בברור מהגניבה, אמנם הנה בההשקפה הראשונה יפלא למה היה מהצורך עוד לאמר ללבן השמר לך מדבר עם יעקב כו' כי אחר אשר רצונו יתברך כך הוא שלא יעשה ליעקב רע ודאי לא יוכל לבן לעשות.

אולם התשובה בזה כי יעקב היה מתיירא כי הוא לא ידע אם ינצל מידו לכן אמר אל לבן השמר לך מדבר כו'. אבל עוד יקשה היה לו להקב"ה לומר זאת אל יעקב שלא יפחד מלבן ושלא יגור ממנו,

רק מסבת התרפים שהיו אצל יעקב לא נתגלה ליעקב ומזה עצמו הוכיח לבן ואמר ואלהי אביכם אמש אמר אלי כו' ולמה לא נתגלה לך, מזה יש לי בירור כי התרפים עמך הם ויפה אמר ועתה הלוך הלכת כו' למה גנבת את אלהי.

וישלח

חלק א

וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו כו' **כה תאמרון** כו' **עם לבן גרתי ואחר עד עתה ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך** (ל"ב, ג').

[87] כבר התעוררו המחברים ז"ל מה ראה לבן לומר כדברים האלה, בשגם הוא סותר את עצמו איככה אמר יש לאל ידי לעשות עמכם רע אם הוא עצמו הודה ואמר ואלהי אביכם אמש אמר אלי השמר לך כו', אמנם כבר כתבנו במקום אחר מחבורנו כי לבן אמר אל יעקב יש לאל ידי לעשות עמכם רע, אנכי אוכל לעשות כפי בחירתי אשר אבחר אנכי, והעד ואלהי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע ואנכי מדבר ואינו סוגר את פי, אם כן כמו שיש יכולת בפי לדבר כן יש יכולת בידי לעשות בפועל:

[88] וחוץ לדרכנו נוכל לומר בזה על דרך הפשט כי יעקב צוה לאמר אל עשו כי הברכות אשר ברכו יצחק אביו לא נתקיימו בו, כי מחשבת יצחק היה שהוא מברך את עשו על כן צוה יעקב אל המלאכים שיאמרו לעשו כי הברכות נתקיימו רק בך ועליך נאמר הוה גביר לאחיך, ומה שיש לי שור וחמור אינו מן התימה כי עם לבן גרתי זמן כביר ואחר עד עתה בעבודתי אותו ומזה היה לי שור וחמור והמה מועטים כל כך עד שתוכל לכלול אותם בלשון יחיד שור וחמור. ואולי יתכן עם לבן גרתי שהוא היה עשיר מופלג מפורסם ועל כן היה גם לי שור וחמור כו' כי עסקתי עם איש דקיימא ליה שעתא ונתברכתי בגללו אבל ברכות אבינו לא נתקיימו בי רק בך, ואשלחה להגיד לאדני כי

הנה רבים מהמפרשים ז"ל העירו על ענין השליחות הנכלל במאמר עם לבן גרתי,[88] לדעת מה הוא ומה רצה בזה, גם מה שכתוב ויהי לי שור כו' הוא משולל המובן כי כלשון הזה לא הונח בלתי על הויה החדשה, אם בעיקרי ויסודי הברואים כמו ויהי אור וזולתם, או

הרוחתי למצא חן בעיניך כי אחר שאני עבדך ומה שקנה עבד קנה רבו ולזאת אשלחה להגיד לך בשורה טובה, ואם הייתי מרויח קודם זמן זה ודאי הייתי מקדים גם כן להגיד לך כי כן משפט העבד שהוא חייב להגיד לאדוניו בשורה טובה במהירות כמאמר ויאמרו איש אל רעהו כו' יום בשורה הוא ואנחנו מחשים וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון (מלכים ב' ז', ט'), לזאת אמר יעקב כי אנכי לא כן עמדי, רק אחרתי עם לבן עד אשר יהיה בידי דבר לבשר את אדוני בו, ועתה הנה אשלחה להגיד כו'.

ויתכן עוד כי אמר עם לבן גרתי ואחר עד עתה על דרך שכתב רש"י ז"ל על מאמר כראות פני אלהים שרמז לו שראה את השר שלו למען ידע עשו אם מפני שרו היה יכול לעמוד כל שכן שיכול לעמוד כנגדו, על דרך זה אמר עתה עם לבן גרתי, כלומר עם רב הרמאי גרתי ואחר עד עתה אשר לא היה אפשר לזולתי להתעכב אצלו גם ימים אחדים ואני הייתי עמו עד עתה זה עשרים שנה זמן כביר כזה. ולא עוד כי המשפט בבוא אורח אל אחד הנה ביום בואו הוא אצלו אורח וגר ומאכילו פטומים ואוהב אותו מאד. וכל אשר ירבו עליו הימים בהאכסניה תתמעט האהבה, ואני עשרים שנה הייתי אצלו והייתי בכל משך הזמן כגר ובחשיבות האורח בשעה ראשונה. וזהו עם לבן גרתי ואחר עד עתה, ומזה תבין כי גם אני אינני יניק ותם ממש רק אחיו אני ברמאות ועל כן לא יכול לי והרוחתי שור וחמור כו' ואשלחה להגיד לאדני עם היותי גבור ובעל תחבולות עם כל זאת רצוני לבוא אתך בברית לקבל אדנותך למצא חן בעיניך והיית לי לאדון ושר.

וישובו המלאכים אל יעקב לאמר באנו אל אחיך אל עשו רצה לומר ראינו בעשו ב' פנים פנים של אחוה כי פעם היה נדמה שאוהב אותך כאח ופעם היה נדמה כעשו. וגם הולך לקראתך רצה לומר כמו שיש בלבך עליו כן לבבו אליך כמאמר כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם (משלי כ"ז, י"ט). והאמנם כי אתה תשתדל בפני עשו להראות לו פנים של אהבה אבל באמת אין בלבך לדרוש שלומו וטובתו לעולם, מזה תדע כי גם הוא שני לבבות בקרבו עליך והוא הולך ממש לקראתך על דרך צורה הנראית במראה מלוטשת אשר התקרבות הצורה תלויה בהתקרבות האדם אל המראה. והרב מוהר"א ז"ל הוסיף ואמר וגם הולך לקראתך שהדבר תלוי ברצונך על דרך ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (שם ט"ז, ז'), ומזה כל המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ודרך ארץ. וזהו הולך לקראתך לפי ערך שתעבוד עבודת הקודש אם רב ואם מעט, כי מאמר הולך לקראתך הוא מאמר משתמע לתרי אפי אחד. כמאמר וגם הוא יוצא לקראתך הנאמר אצל אהרן, ב'. ויצא מלך אדום לקראת ישראל כו'. ומזה ויירא יעקב מאד ויצר לו שנתקבצו בו ב' הפכים בנושא אחד כי אם יכין עצמו לשלום פן ילך עשו רק למלחמה, ואם יכין עצמו בפני מלחמה לירות קשת וחצים ללחום כנגדו אולי הולך עשו לקראתו לקבל פנים בתרועה ולדבר שלום לו, ועל כן נתייעץ ויחץ את העם כו'. המחנה הראשונה הכין לשלום וכאשר יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו אז והיה המחנה הנשאר לפליטה:

הערה

ואולי יתכן עוד במאמר באנו אל אחיך אל עשו גם מאמר וגם הולך לקראתך אשר מלת וגם אין לה מקום כי יותר ראוי לומר והוא הולך לקראתך, גם מאמר ויירא ויצר, ירא שלא יהרג ויצר לו שלא יהרוג הוא את אחרים והקשו רבים הלא הבא להרגך השכם להרגו (ונוכל לומר ויצר לו שיהה צר לו ממאמר אמו למה אשכל גם שניכם יום אחד, ואם כן גם אם יעקב יהרוג את עשו הלא בהכרח יהיה נהרג גם יעקב). אבל דע כי הנה יעקב שלח אל עשו מלאכים ממש לא שלוחים מבני בשר ודם כי הוא היה צריך לדעת את הסימן אשר מסרה לו אמו עד אשר תשוב חמת אחיך כו' ולזאת יכשר יותר מלאך ממלאכי עליון לא כן בשר ודם. אמנם כבר מקובל אצלנו כי מחשבה אשר בלב גם המלאכים אינם יודעים והמלאכים ראו בעשו ידים מוכיחות לכאן ולכאן יש מקום לדונו שהוא אח לאחיו, ויש מקום לדונו שהוא נוהג עמו כעשו הרשע. וזהו באנו אל אחיך וגם אל עשו יש לדונו כך ויש לדונו כך. וגם הולך לקראתך יש בזה גם כן ספק כי מקום יש לומר שהוא הולך לקראתך לקבלת פנים כמשפט כבוד המגיע לאדם גדול, אך מקום לדון שכוונתו למלחמה, וכשמוע יעקב הדברים האלה באו בלבו שני הפכים בנושא אחד, כי אמר אם יכין את עצמו לשלום היה ירא פן עשו למלחמה ואם יכין את עצמו למלחמה היה צר לו פן הולך עשו לשלום ויהרוג הוא את אחרים על לא חמס, לכן היתה עצתו ויחץ את העם לשתי מחנות ולא הכין את עצמו למלחמה רק אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו אז על כרחך אלחם עמו.

בענין המאורע ומקרה מחודש כאשר זכרו הכתובים בכמה מקומות, מה שאין כן על עניני קנינים, ומהצודק היה שיאמר ולי שור וחמור.

ולבי אומר לי בהבנת הענין בשנעיר עוד על שאלה עצומה והוא איך היה עולה על לב יעקב עליו השלום למצוא חן בעיני עשו עם מה שיגיד לו רוב עשרו וסגולתו, הלא זה הוא הסבה להבעיר בו עוד רוח קנאה על הברכה אשר ברכו אביו בראותו כמה מהטוב בא אליו מסבתה. אמנם כל זה יותר לנו בהזכיר מה שכתבנו באורך למעלה (פרשת ויצא) כי לאלהים יתברך שתי סוגי הנהגות, האחת הנהגה טבעיית והשניה הנהגה נסיית, ובהנהגה האחת נהג יתברך את אברהם עליו השלום טרם נתברך בכל, ומעת שנתברך אברהם עליו השלום מאת פני ה', וממנו יצחק, והוא את יעקב היה ענין הצלחתם על דרכי וסדרי הטבעיים. אך בעת שהיה יעקב עליו השלום מוכרח לברוח מפני עשו להיות גר בארץ נכריה ברכו יצחק ואמר לו ויתן לך את ברכת אברהם כו', והוא מוסב על ההנהגה שנהג יתברך את אברהם טרם נתברך בכל. ואף גם זאת זכרנו למעלה (שם) כי הטבעיית והנסיית אינם שוים בדרכי הצלחתם וסדרי עליתם, כי הטבעיית לא תצליח בעליה מהדלות לעשירות ביום או יומים אבל תוליכהו לאט לאט עד כי בהאריך הזמן יעלה ויבוא להון עתק (וזהו ויגדל האיש וילך הלוך וגדל כו' כלומר על דרך הדרגה כמבואר במקומו) לא כן ההצלחה הנסיית כי היא תביאהו מעלה מעלה ברגע אחד ובשעה קלה בפתע פתאום.

ומעתה נבוא אל הענין כי הנה בשירחיק איש עני ודל לאיי הים וכדומה ויעשה שם כמה שנים ויבוא לביתו בהון רב, נשפטהו כי הצלחתו באה לו עם דרכי הטבעיים בעסקי מסחר שהרבה במשך הזמן ההוא, או במלאכת עבודה וכדומה, וכשיזדמן כי יבוא לביתו עם ההון ההוא בזמן קצר ומעט אחרי רבע שנה וכדומה, ודאי נדין אותו כי הצליחו ה' על דרך נסיי וענין מקרה, אם על ידי מציאה והזולת מענינים הנסיים. אמנה לפעמים יזדמן אשר עם הימים הרבים שהיה שם לא הרויח מאומה עד שהיה כבר מוחלט בדעתו לשוב ולחזור לביתו ריקם ולא ישא את כל מאומה בידו, ואך בכמעט קט טרם נשא רגליו ללכת משם הצליחו ה' בעושר מופלג מאד. והנה בבוא האיש הזה לביתו לבעבור כי אין איש יודע מענינו כל משך הזמן ההוא באין ספק ידונו אותו כי הון עשרו והצלחתו באה לו על דרכי הטבעיים עם מה שנשא ונתן וקבץ על יד עד שעלה לסך גדול, כי אורך הזמן יוכיח עליו, הלא המשפט על האיש ההוא לגלות על אזנם איך ומה היה ענין הצלחתו, למען לא יאמרו ללבבם שוא ודבר שלא היה, ולא יעשו גם המה כמוהו להרחיק נדוד על חנם, ולא יסמכו על הנס.

כן הדבר ביעקב עליו השלום כי נשתהה זמן כביר אצל לבן וחזר לביתו במחנה כבד מבקר וצאן, ועשו בהתוודע אליו מרוב ההצלחה הזו הלא יעיר קנאה ויתן בקולו כאשר מאז על יעקב עליו השלום בראותו כמה מהטוב אשר מצאה ידו על ידי הברכות שברכו אביו מטל השמים וכו'. אבל באמת לא כן היה כי כן הצלחת יעקב היה אך ענין נסיי וכאשר ביארנו למעלה, על כן עלה על לב יעקב להודיע ולגלות ענין הצלחתו על אוזן עשו כי איננה טבעיית באמצעות הברכות בלתי על דרך נסיי, והעד - כי כל משך הזמן שהיה בבית לבן לא הצליח מאומה וכל הימים הרבים לא הועילו לו דבר, כמו שכתוב לולי אלהי אבי אברהם כו' כי עתה ריקם שלחתני (ל"א, כ"ב), נמצא כי כל מוצא הצלחתו היה אך ענין נסיי ועל כן אין לו לעשו לשנוא אותו על אודות הברכות.

וזהו כה תאמרון לאדני לעשו כה אמר כו' עם לבן גרתי ואחר עד עתה, כלומר על חנם, אך ויהי לי שור וחמור כלומר עתה נתהווה עשרי על דרך נסיי, וכמו שכתוב את עניי כו' ויוכח אמש וכביאורנו למעלה, ומזה יבחן שאיננה מצד הברכות כי אם הצלחה נסיית, על כן ואשלחה להגיד לאדני למצוא חן בעיניך.

חלק ב

באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך (ל"ב, ו').

מלת וגם חסרה ביאור והנה מצאנו ראינו לרז"ל במדרש: רב הונא פתח **מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו** (משלי כ"ו, י"ז) שמואל בר נחמן אמר משל לארכי ליסטים שהיה ישן בפרשת דרכים, עבר חד ושרי מעיר לי' כו' קם ושרי מקפח בי' כו' אמר לו דמיך הוה ועוררתיני, כך אמר לו הקב"ה לדרכו היה מהלך ואתה משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב (פרשה ע"ה, ג'). ההוראה מדבריהם כי יעקב עליו השלום בעצמו גירה עליו כלבא רשיעא הזה במה ששלח אליו המלאכים, כי בלעדי זאת היה הולך לדרכו, וזה שאמרו המלאכים אל יעקב באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך, כלומר מה שבאנו אליו היה כהסבה לשילך גם הוא לקראתך.

ובמדרש: וישלח יעקב. ר' יהודה בר סימון פתח **מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע** (משלי כ"ה, כ"ו) אמר ר' יהודה בר' סימון כשם שאי אפשר למעין להרפש ולמקור להשחת כך אי אפשר לצדיק למוט לפני רשע, וכמעין נרפש וכמקור משחת כך צדיק ממיט עצמו לפני רשע, אמר לו הקב"ה לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו (פרשה ע"ה, ב').

והדברים מפליאים לב כל קורא, כי אחר שהחליט ואמר כשם שאי אפשר למעין כו' כך כו' חזר ואמר וכמעין נרפש כו', וכבר העיר בזה בעל הידי משה במדרש עיין עליו, וביותר ראוי להתבונן בדברי הכתוב עצמו מה ראה לבחור בדמיון הזה.

וכדי לבוא אל ביאור ענין זה נחקרה נא בדבר הנשאל מרבים חקרי לב על ענין התפלה לאלהים יתברך, אם המאומת אצלנו הוא כי ה' הוא המשגיח והמחיה את כולם הלא אין מעצור לפניו יתברך מהשפיע ברכתו וטובתו מבלעדי שאלתנו עליהם. ומה גם כי לעיני בשר ידומה שהתפלה ידה רב לה לפעול הטוב לבעליה וגם להשבית ולבטל את אשר נגזר עליו ותעשה ידיה תושיה, ואם כן יהיה חלילה מקום לומר שיהיה שינוי רצון אצלו יתברך (ועל דרך השואל והמבקש ממלך בשר ודם אשר עם שאלתו הוא פועל בלב הנשאל להפך ולשנות רצונו ממה שהיה) וכבר נאמר **אני ה' לא שניתי** (מלאכי ג', ו').

וחלקי אמרה נפשי בזה עם מה שידענו כי השפעת הטובה והישועה מתוארה על שם מעין והוא בנביא **ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה** (ישעיה י"ב, ג') כי הנה המעין הטוב אשר מימיו נאמנים, כל מבקש לרוות צמאונו ילך אל עין המים ובאמצעיים קלים יהיה דולה מימיה מקרקעיתה, או ישוח עצמו וישאב דיו. ועל דרך זה גם כן הוא ישועת ה' כי היא ממש בבחינת המעין ותעמוד לעד במצב הקרוב לבוא אל דורשיה חיש ומהר, וכענין הכתוב **כי קרובה ישועתי לבוא** (שם נ"ו, א') וכמאמר **אך קרוב ליראיו ישעו** (תהלים פ"ה, י') ואין שום השתנות רצון אצלו יתברך חס ושלום גם לא שינוי זמן בנדבת ישועתו כי מקום אתה לשכון כבוד לימין הדורשה והמבקשה. אך שלילות ביאתה בעתים פרטיים הוא אך מסבת הדורש הישועה כי לבו חסר ממנו לקרב עצמו אליה ואיננו תמים עם ה' בחוזק היחול והתקוה והאמונה בו יתברך.

והוא ממש כאשר יביט אחד במראה הלטושה כל עוד שיתקרב אליה תתקרב גם הצורה הנראית בה, ותתרחק עם התרחקותו על שיעור אחד. ולפי הנראה יתדמה כי התרחקותם זה מזה הוא מעשה שניהם, אבל האמת כי כל הרחקת הצורות והתקרבותם הוא רק ביד אחד, היינו בהתקרב האדם המביט אל המראה יתדמה כאלו תתקרב גם הצורה המתנגדת לעומתו, וההיפך בהיפך. כן ממש תשועת ה' יתברך עומדת במצב נאמן וקרובה לבוא אל המאמין השלם העומד על המצפה ומקרב עצמו אליה ברב היחול והתקוה ומחכה עליה שתבוא.[89] ומה שיקרה לפעמים כי תעמוד מרחוק ותתעלם לעת צרה חס ושלום הוא אך מסבת כי הדורש והמבקש הישועה לבו בל עמו במבטח עוז

[89] תשועת ה' עומדת במצב נאמן וקרובה למאמין והוא שאמר דוד המלך עליו השלום בו בטח לבי ונעזרתי (תהלים כ"ח, ז') ואמר עוד ואני בחסדך בטחתי יגל לבי כו' (שם י"ג, ו') כלומר אם נכון לבי בטוח בחסד אלהים הנה מאז יגל לבי בישועתך כי באין ספק אתה מושיע להבוטחים בישועתך:

להשליך על ה' יהבו. ועל כן לפי רוב התרחקותו מהתוחלת ומהתקוה בלבו ונפשו כן תתרחק ותסוג אחור עזרתו וישועתו. וכאשר רמז המשורר האלהי במאמר קצר **יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך** (תהלים ל"ג, כ"ב) כלומר כפי ערך עוצם בטחוננו ותוחלתנו כן יהי חסדך עלינו.[90]

והוא הענין בהתפלה לה' יתברך כי אין עיקרה ויסודה לעשות את שאינו רצוי, ולשנות מה שקדם ברצון הבורא יתברך חס ושלום. אבל התפלה היא להוכיח על אומץ תוחלתו ותקותו וכי הוא יתברך מעוזו, ולה' הישועה, אשר על ידי כן נשאו רוחו ונדבה אותו ערוך חין תפלתו לאל המושיע, ועל ידי השתדלותו והתאמצותו ללכת לבטח דרכו להתפלל אליו יתברך, ה' לו בעזרו ויוציאנו למרחב. והוא הוא שאמרו ז"ל ארבעה צריכים חיזוק כו' תפלה מנין שנאמר **קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך** כו' (תהלים כ"ז, י"ד) (ברכות ל"ב) ומובן כדברינו.

ומעתה מה ימתקו בפינו דברי המדרש הנזכרים לעיל מעין נרפש כו' צדיק מט כו' והוא כי הנה המעין בשגם הוא נובע מים חיים מתחת (רצוני מה שהתהום מעלה מקרקע הבור) עם כל זה עיקר קיומו ומבועו הוא רק באם מחצבו חזק לירכתים סביב וצלעותיו קשים כסלע, ולא הודש מעולם, אז הוא משתמר ומימיו נאמנים. לא כן אם ירכתי הבור סביב המה רפויים ושבורים מפילים עפר, הלא אז מהנקל הוא שיתקלקל המעין ומבוע הטוב מעצמו, כי יהיה נרפש ונשחת מגושי רגבי האדמה שיכסו עפר על נקבי התהום ויכזבו מימיו.

כן ממש בהאיש הלבוב אשר עוז לו באלהים ומחסהו בתוקף היחול והתקוה אז יזנק לו מי ששון ממעין הישועה. לא כן אם בטחונו הוא קטן ורפוי והוא מפחד כל היום ורעדה לו מסביב, הנה הפחדים האלה ישחיתו ויחמרו מימי ישועתו. וזהו צחות לשונם ז"ל כשם שאי אפשר למעין להרפש ולמקור להשחת, כלומר מעצמו, כך אי אפשר לצדיק

[90] ודע כי המופת באדם על חוזק בטחונו ואומץ לבבו הוא מנוחת הנפש ושמחתה כמאמר כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו (שם ל"ג, כ"א), ירצה עם בטחוננו בשם ה' ירון וישמח לבנו כי ודאי ימינו תושיענו. וזהו שסיים יהי חסדך ה' עלינו כו' כלומר הלא המוחלט הוא כי מדרכך לתת ישע להמיחלים לך על כן יש לנו לשמוח גם טרם בוא הישועה, מה שאין כן אם יהיה להאדם דרך עוצב ומורך הלב לפחוד ולדאוג, הלא אז יבחן כי איננו בוטח בחסד אלהים והוא יהיה הסבה כי תתרחק הישועה מאתו אשר על כן אמר הנביא ושאבתם מים בששון כו'. ועוד אמר בזה בשובה ונחת תושעון בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם (ישעיה ל', ט"ו) גבורתם כלומר מנוחת נפשכם ומרגוע רוחכם יהיה לכם למעוז ישועות, לא כן רכות הלב. וזהו שהזהירה התורה הקדושה והיה כקרבכם אל המלחמה כו' שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה כו' אל ירך לבבכם אל תיראו כו' ומי האיש הירא ורך הלבב כו' ולא ימס את לבב אחיו כלבבו (דברים כ', ב'-י"ח), הא לך שכל אזהרת התורה הקדושה על היראה ומורך הלב כי היא השוללת הישועה וכמו שכתוב כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרתי יבוא לי (איוב ג', כ"ה) כלומר מסבת מה שפחדתי ויגורתי על כן קרני כמקרה הזה, וזהו שסיים לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי (על ידי כן) ויבוא רגז:

למוט לפני רשע, אך מה שיקרה כי לפעמים ימוט גם הצדיק בצדקתו הוא אך בהיותו על דרך מעין הנשבר אשר לא יכיל המים. וזהו שסיים וכמעין נרפש וכמקור משחת כך צדיק ממיט עצמו לפני רשע כלומר כי הטה את רגלו וסר משבילי הבטחון, וגור יגור מזעף הרשעים, הנה מזה נמשך לו כי תבואנו מגורתו וזהו ממיט עצמו, וזהו שסיימו ז"ל אמר הקב"ה עשו לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואמר לו כה אמר עבדך יעקב, והבן.

והנה עתה יתבאר מה שסיימו ז"ל ר' יהודה בר' סימון פתח **מה תאמרי כי יפקוד עליך ואת למדת אותם, עליך אלופים לראש** (ירמיה י"ג, כ"א) עשו לדרכו היה מהלך כו' (פרשה ע"ה, ג'). והוא כי יעקב עליו השלום מה שהרבה השפלתו והכנעתו לפני עשו זאת לא הוטב בעיני ה', כאמרם במדרש אמר הקב"ה אתה השפלת עצמך וקראתך לעשו, אדוני ח' פעמים, חייך אני מעמיד מבניו ח' מלכים קודם לבניך (פרשה ע"ה, א') וזהו ואת למדת אותם עליך אלופים לראש, והוא נמשך אל מה שאמרו במקום אחר מעשי אבות סימן לבנים.

ואולי זהו הנרצה במה שאמר הכתוב ויירא יעקב מאד ויצר לו, כלומר אחר שנתוודע לו מפי המלאכים כי הוא בעצמו העיר את לב עשו שילך לקראתו (ושיגור ממנו פן יבוא והכני כו') היה מיצר את עצמו ונחם על מעשהו כי שגה בדבר השליחות להסב עליו המורא הגדול הזה, וזהו ויירא יעקב מאד ויצר לו כלומר היה מיצר ודואג על המורא שגרם הוא לעצמו.

חלק ג

מדרש: דבר אחר וישלח יעקב כו'. זה שאמר שלמה **ברכות לראש צדיק ופי רשעים יכסה חמס** (משלי י', ו') ברכות לראש צדיק זה יעקב ופי רשעים יכסה חמס זה עשו הרשע, אשריהם הצדיקים שמתברכים בארץ ומתברכים בשמים וכך היא המדה שנאמר **אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן** (ישעיה ס"ה, ט"ז) (פרשה ע"ה, ח').

הנראה בהבנת המאמר כי הנה הברכות והטובות המשופעות מאת ה' יתברך אל האדם האמנה כי אין בהם התערבות זרות, נקיים מכל סיג, עם כל זאת באפשרי שיתהפכו באדם לרע לו. והוא כי בהשיגו הטובות המאושרות מההון, והעושר וכמוהם, וישימם סבה לעבודת שמים ועסק התורה ומצות צדקה וגמילות חסדים הרי הוא מתברך בשמים ממעל כמו בארץ, ומה רב טובו שיצפין יתברך עבורו לעולם שכולו ארוך, אבל באם ישימם האדם סבה לעבור את פי ה' ולמרות עיני כבודו חס ושלום, על דרך הכתוב **וישמן**

ישורון ויבעט (דברים ל"ב, ט"ז) בכמו זה תתהפך הברכה לקללה.[91]

ועל כן בעת ברך יתברך לאברהם אמר לו הברכה במלות כפולות **כי ברך אברכך** (בראשית כ"ב, י"ז) כלומר ברכותיך יהיו ברכות עולם ולא ישנו את טעמם אבל כל ברכה תצמיח תוליד עוד ברכות נוספות. ועל דרך זה ברך יצחק עליו השלום את יעקב במה שאמר ואברכהו גם ברוך יהיה, כלומר שברכתו תהיה לברכה.

וזהו שאמרו ז"ל ברכות לראש צדיק זה יעקב, כי הם ז"ל רצו להביננו טעם הדבר מה שיעקב בחר לו יה להתברך מטל השמים כו' ולא הסכים על עשו, על זה דרשו ברכות לראש צדיק זה יעקב, כלומר הוא ראוי לברכה, כי אצלו יהיו הברכות לברכות ולא ימירו ולא יחליפו ענינם. מה שאין כן אם היו לעשו היה הפכם ועשה מהם קללות על ידי מה שהיו מוסיפים תת כחם לו להרבות עמל וכעס והיה מלא חמס מפניהם, וזהו שהמליצו ופי רשעים יכסה חמס זה עשו. וזהו אשריהם הצדיקים שמתברכים בארץ ומתברכים בשמים וכך הוא המדה, אשר המתברך בארץ יהיה מתברך באלהי אמן הוראת מלת אמן על אומן קיום הברכה בל יתגולל על ידה מה שמביא לסור חס ושלום מאחרי המקום ב"ה, וזהו מתברך באלהי אמן.

ונעמיק עוד יותר בהבנת הענין בשנבאר תחילה כמה מאמרים, החכם מכל אדם אמר **בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה** (משלי י"א, י') **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (שם י', כ"ב). וכלל הענין הוא כי ברכת האדם והצלחתו תהיה על שתי פנים, האחת אהובה והאחת שנואה, והוא כי יש מתעשר על ידי עסק מלאכה או על ידי משאו ומתנו באמונה והוא מסוג האחד, והשני ברכה שהיא מסבת הקללה כמו העושה עושר ולא במשפט, ויש בסוג הזה הגנבים, והבוזזים והחומסים, אשר על ידי קללת אחרים המה מבורכים. וההבדל רב ועצום בשתי סוגי ההצלחות האלה כי הברכה שהוא מסוג האחד אזי רבים ישישו ויגילו בטוב הצלחתו, ואוהבי העשיר ההוא רבים. מה שאין כן בההצלחה שהיא מסוג השני רבים יזעיקו עליו מרוב עשוקים שעשק אותם, כי ברכתו קללה היא לאחרים, וזהו הנכלל במאמרו עליו השלום **ברבות צדיקים ישמח העם ובמשול רשע יאנח עם** (שם כ"ט, ב') ממש כדברינו.[92]

[91] תתהפך ברכה לקללה ואולי זהו הרמוז בדברי רבותינו ז"ל אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת הרחמים למדת הדין, אשריהם הצדיקים שהם הופכים מדת הדין למדת הרחמים (בראשית רבה פרשה ל"ג). והוא כי הצדיקים גם אם הקב"ה מייסר אותם לפעמים ומונע מהם הברכה והטוב, עם כל זה לא יתנו מגרעת בעבודתם חלילה, אבל עוד יוסיפו עוז ואומץ ביראת ואהבת ה' יתברך ושמירת מצותיו, ובזאת מהפכים גם המדת הדין לרחמים גדולים. לא כן הרשעים כי גם אם המה מושפעים בטוב הרחמים והשלוה עוד יוסיפו סרה ויעשו תועבות גדולות כי יש לאל ידם ועל ידי כן המה מהפכים גם המדת הרחמים שעליהם לדין גמור:

[92] והוא הנרצה במה שכתוב כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף עדי רגע (איוב כ', ה') רצה לומר כי הגזלן והחמסן בבואו לביתו שמח וטוב לב על העושק אשר עשק ובני ביתו גם הם ישישו וישמחו על טובתו שהשיג,

וזה שאמר ה' יתברך לאברהם (פרשת לך) ואברכך ואגדלה שמך (י"ב, ב') כלומר אברך אותך בברכה שהכל שמחים בה, ויהללו בשערים מעשיה כי זכית אליה. וזהו גם כן ואברכה מברכיך כו' כלומר סבת ברכתך תהיה גם עם ברכת אישים זולתך, לא כן ברכת הרשעים כי על ידי סבת ברכתו ילבש קללה זולתו. וזהו גם כן מברכיך ברוך כלומר ממקום שתשיג ברכתך גם שם תהיה הברכה מצויה.

ומטעם זה הפליג שלמה המלך עליו השלום בשבח הצלחת הצדיקים המושפעים מברכת ידו יתברך ואמר ברכת ה' היא תעשיר, כלומר לא תפעול זולת טוב העשירות לבעליה ולאדם זולתו לא יצמח מסבתה קללה והיזק כל מאומה, וזהו ולא יוסיף עצב עמה כלומר לזולתו. וזהו בטוב צדיקים תעלוץ קריה כו' כלומר כל העיר יחד שמחים בטובתם, מה שאין כן רננת רשעים לא ירונו בלתי הקרובים אליהם.

ועם דברינו אלה יתבארו דבריהם ז"ל (בילקוט ויצא): והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אלו שרי האומות אמר הקב"ה עולים הם ועליה יש להם אלא שכל אחד ירוד מחבירו. והרצון בזה לדעתנו שהראה יתברך ליעקב כי הנהגת האומות הוא על ידי השרים שלמעלה לא כאלה חלק יעקב כי אנחנו מושגחים מעצם כבודו יתברך ולא נתננו אלהים תחת מערכת המזלות ושרי מעלה כמאמר **פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל** כו' **וראית את השמש ואת הירח** כו' **אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים** כו' (דברים ד', ט"ז-י"ט) וכאשר נתבאר בהרמב"ן ז"ל עיין עליו. וטעם הדבר הוא כי הוא יתברך להיות הוא אמת ומדותיו ופעולותיו אמיתיים ותמימים כמאמר הכתוב **הצור תמים פעלו** (שם ל"ב, צ') והברכות והטובות היוצאים ובאים מידו הנדיבה המה שלמים ותמימים מכל צד באושר טובם, על כן בנו בחר ה' להיותנו מושגחים על ידו יתברך בכבודו ובעצמו ולהושיט אלינו טוב שפעתו ממש מיד ליד. מה שאין כן עשו ודוגמתו הנאמר עליהם ועל חרבך תחיה, וכל עילת ברכתם הוא אך על ידי קללת זולתם על כן הבדילם ה' ונתנם תחת השגחת הוברי שמים ומערכת המזלות. וזהו והנה מלאכי אלהים עולים אלו שרי אומות העולם, וביארו הטעם (למה אינם מושגחים מכבודו יתברך בלתי על ידי צבאי מרום) עולים הם ועליה יש להם אלא שכל אחד ירוד מחבירו. כלומר עליתו והצלחתו של זה הוא דבר הנמשך מירידת זולתו, לכן חלק להם צבאי השמים לתתם שרים עליהם לעשות

הלא שמחה כזו לא תהיה בלתי אצל החומס ההוא וקרוב אל ביתו, אבל בהתרחק מעט יהיה נשמע קול צווחה בעיר ואנחות הנעשקים על ידו. וזהו כי רננת רשעים מקרוב, ולעומת זה אמר ושמחת חנף עדי רגע כלומר כמו שמקום שמחתו מצער הוא כן זמן שמחתו הוא גם כן אך עד ארגיעה כי היא לא תצלח וכמאמר ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו (תהלים ק"ט, י"ז) רומז על המדובר:

כדברים האלה על פי חוק הוראתם ותפקידתם ולא להנהיגם בדרך הזה בהשגחת כבודו יתברך להיותו דבר המתנגד למדת טובו.

וכאשר זכרנו בביאור ברכת ה' היא תעשיר כלומר ברכתו יתברך אין בסוגה בלתי הפעולה הטובה להמשיגה ולא נעשה עמה דבר אל הזולת וזהו ולא יוסיף עצב עמה (כלומר עם סבתה). אבל על עצמו ראה יעקב עליו השלום והנה ה' נצב עליו כלומר איננו זז מהשגיח על יעקב וזרעו בכבודו ובעצמו וזהו גם כן והנה אנכי עמך.

ובגמרא: בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורים זה בזה הוציאון לשוק ואמרו ישראל הללו שברכתן ברכה כו' יעסקו בדברים כאלו (יומא נ"ד, ב'). והמאמר פלאי וכי בעבור שברכתם ברכה אין מקום להם שיתעסקו בדברים כאלו. אמנם הענין מובן פשוט עם מה שכתבנו בטעם השגחת ישראל רק על פי כבודו יתברך יען כי הברכה הנאצלת מאור פניו יתברך היא ברכה שלמה מכל צד, אבל זולתם אשר טוב ברכתם מהול עם מה שהוא ההיפך ממנו כנזכר לעיל המה מתנהגים על ידי מערכת המזלות, אשר על כן משפטם לעשות כוונים לצבאי השמים פסל ומסכה לקטר עליהם כאשר כתב הרמב"ן ז"ל בביאור אשר חלק ה' אותם לכל העמים וכנזכר לעיל. ועל כן הנכרים בבואם אל היכל ה' אשר שם צורת הכרובים המה ראו כן תמהו ואמרו ישראל שברכתן ברכה כו' כלומר אשר על כן המה מושגחים על ידי יתברך בעצמו יתעסקו בדברים כאלו, והבן.

ומעתה פתח דברינו יאירו בהקדים עוד מאמר הכתוב **על לא חמס בכפי ותפלתי זכה** (איוב ט"ז, י"ז) ובגמרא: כל מי שיש בידו גזל תפלתו עכורה, ובמדרש (שמות רבה): וכן איוב אומר על לא חמס בכפי ותפלתי זכה, אמר ר' יהושע הכהן בר ר' נחמיה וכי יש תפלה עכורה, אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל הוא קורא להקב"ה ואינו עונה אותו, למה? שתפילתו בעבירה עיין שם (פרשה כ"ב, ג'). והוא כי המצליח בכף רמיה ולעשוק אהב ולחמוס הבריות הנה תפלתו עכורה, כי הברכה שהוא מבקש מאת ה' היא המסבת קללת אחרים, וזהו שאמר על לא חמס בכפי, על כן ותפלתי זכה, כלומר איננה מעורבת עם רעת זולתו.

וזהו דברי המדרש ברכות לראש צדיק זה יעקב כלומר לעילה זו הסב יתברך על יעקב שיקבל הברכות יען כי אתו עמו תהיה הברכה נקיה מכל סיג ולא יתערב זר בתוכה, רצוני שיהיה נמשך ממנה רעת אחרים.

וזהו שסיימו ז"ל ורוח הקודש צווחת יקראני ואענהו אבל ופי רשעים יכסה חמס כלומר כל מוצא הצלחתם הוא נמשך אך על ידי העושק והחמס ועל כן החמס אשר בכפיהם הוא מכסה על פיהם בל יהיה נשמע קולם.

חלק ד

ויירא יעקב מאד ויצר לו כו' (ל"ב, ח').

נתלבטו המפרשים עליהם השלום בהבנת הכתוב הזה, והקרוב אצלי בזה הוא עם מה שנזכיר עוד מדרשם ז"ל באותה שעה נשא יעקב את עיניו וראה את עשו שהוא בא מרחוק ותלה עיניו למרום בכה ובקש רחמים מלפני הקב"ה, ושמע תפלתו והבטיחו שהוא מושיעו מכל צרותיו בזכותו של יעקב שנאמר יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (כן הנוסחא במדרשים שבידינו) (פרשה ע"ה, י"ג) והדברים מפליאים מאד ומהראוי להעיר בהם. א'. מה שכתוב ראה את עשו שהוא בא מרחוק מה הודיעו לנו בזה, ומה הנ"מ אם מרחוק או מקרוב. ב'. מה שכתוב תלה עיניו למרום וכי מה היה לו לעשות אם לא להתפלל ולשפוך תחנה לפני ה', וכי היה לו דרך אחר שיספיק לו בלעדי התפלה, וביותר יפלא הלשון והבטיחו שהוא מושיעו מכל צרותיו בזכותו של יעקב.

אבל כלל הענין בזה הוא עם מה שכתוב למעלה מאמרם ז"ל מעשי אבות סימן לבנים כי כל מקרה ופגע שקרה את אבותינו עליהם השלום היתה לנס והוראת סימן לדורות שיקרה גם להם כמקרה הזה בדמותו וצלמו, וזאת היתה ממדת טובו יתברך לגלגל המקריים האלה בזמניהם בעבור כי היה חילם רב לפעול להם תשועה עם אושר תפלתם, והישועה וההצלה ההיא קמה וגם נצבה בקיום מתמיד לדורות עולם.

ובזה נבוא אל הענין והוא על דרך עיר אחת שהיו בה כמה חולים בר מינן ורופא אין שם, ושר העיר היה יושב בעיר אחרת והיה עמו רופא חכם ונאמן אבל היה רחוק מאד והיה רב הדרך מהם, והיה בעיר ההיא איש אחד יקר ונכבד אצל השר למאד אשר עבורו ינדב השר לשלוח הרופא אצלו, אך האיש ההוא לא היה חולה לו דבר, ולא הרגיש בעצמו שום מיחוש, ויהי היום וחלה את ראשו בכאב מעט אשר היה באפשרי אתו להמציא ארוכתו על נקלה, אבל אמר ללבבו והחליט בדעתו לכלכל מחלהו ולהגדיל הענין והיה גונח וצועק הוי ואבוי, וחיש מהר שלח שליח אל השר לשלוח הרופא אצלו, וישתוממו עליו בני ביתו ויתפלאו, אמר להם אוילים חסרי לב האם אני צועק על מחלתי ועל מכתי והאם בעבורי אנכי שולח אחר הרופא, גם אנכי כמוכם ידעתי כי ישועתי קרובה לבוא בדבר קל, אבל אנחות נפשי ומגינת לבי הוא אך עבור אנשי עירי כי אנוש לשברם,

נחלה מכתם, ומי ישלח ידו וירפאם בלתי אם יבוא הרופא עבורי יחיש מפלט גם להם וירפאו מסבתי.

הנמשל כי הקב"ה הביט על דורות הבאים ועל הקורות המעותדים עליהם וראה כי לא יהיה זכות מעשיהם כדאי להפיק רצון מאתו יתברך להושיעם מצרתם, על כן כרב חסדו קדם פניהם לגלגל דוגמת המאורעות האלו על אבות העולם עליהם השלום, והם בארשת שפתם וחין תפלתם ישיגו ישועות מאתו יתברך, ומה שיעשה ה' הוא יהיה לעולם גם לבניהם אשר יקומו אחריהם. והנה בשגם כי אבותינו עליהם השלום היתה היכולת בידם להושיע את עצמם ולעשות בשונאיהם כרצונם, ומה גם יעקב אבינו עליו השלום שהיו עמו כמה אנשים גבורים כמבואר ברז"ל (במדרש פרשתנו) שהיה לו כמה רבוא עדרים וכלבים ורועי צאנו מלבד גבורתו וגבורת בניו. ועם כל זאת היה גולל על ה' דרכו וביקש מלפניו הצילנו נא מיד אחי כו' כאלו היה חלילה רפה ידים וחלוש שבחלשים, אין זאת כי ראה והבין בכל מה שמצא אותו כי המה אך שמץ דבר מאשר יקרה לדורות האחרונים על כן הפיל לנפשו חבלים העתידים עורר לבניו, כי אמר האמנם כי יש לאל אתי להושיעני עם כחי ועוצם ידי אבל מה יעשו בני אחרי, ולעילה זו השליך על ה' יהבו, כי תושיענו ימינו תשועה נסיית, ואחר כי תתהווה התשועה עבורו תעמוד בקיום נאמן לעד ולדורות.

וזהו צחות מדרשם ז"ל באותה שעה נשא יעקב את עיניו וראה את עשו שהוא בא מרחוק, כלומר מרחוק נראה אליו אשר בהעטיף הזמן והתרחקותו יבוא וילחץ את בניו. תלה עיניו למרום, כלומר עם כי היה אתו לחפש ולמצוא לו עזרה בכח ואומץ ידו עם כל זאת תלה עיניו אך למרום שיהיה נושע בה' למען תהיה ישועתו ישועת עולמים גם לבניו אחריו. וזהו ובכה וביקש רחמים מלפני הקדוש ברוך הוא כלומר ביקש רחמים על הצלה נסיית וזהו ושמע תפלתו והבטיחו שהוא מושיען מכל צרותיו בזכותו של יעקב כלומר שמע תפלתו, ובזה כבר הבטיחו שהוא מושיעו מכל צרותיו מוסב גם על צרות בניו אחריו וזהו בזכותו של יעקב כלומר כי ישועתו תעמוד גם לבניו כי מעשי אבות ירשו בנים וכנזכר לעיל.

וזהו שסיימו ז"ל שנאמר יענך ה' ביום צרה והוא על דרך ההבטחה, כלומר ודאי יענך ה' ביום צרה, והטעם - ישגבך שם אלהי יעקב כלומר יצוה עליך ישועות יעקב העומדות מכבר (ומצאתי ראיתי בספר נזר הקודש מעתיק כלשון הזה והבטיחו שהוא מושיעו את בניו מכל צרותם בזכותו, וכתב שכך מצא בספרים ישנים ואנחנו לפי ראות עינינו במדרשים שלפנינו הגדנו).

והוא המרומז במה שאמר יעקב בתפלתו **ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך** (ל"ב, ט') אשר לכאורה היה יותר מהראוי שיאמר ואיטיבה לך. אולם לדברינו יצדק מאד כי יעקב עליו השלום הבין כי כל הישועות וההצלות שעשה יתברך עמו היו מכוונים אך למען יכין צדיק ישועה לבניו אחריו, וכמו שאמרו במדרש ויאבק איש עמו ר' חמא בן ר' חנינא אמר שרו של עשו היה, וכו' משל למלך שהיה לו כלב אגריון וארי נמירון, והיה המלך נוטל את בנו ומלבבו בארי, שאם יבוא הכלב להזדווג לו יאמר לו המלך ארי לא היה יכול לעמוד בו ואתה מבקש להזדווג לו, כך שאם יבואו אומות העולם להזדווג לישראל יאמר להם הקב"ה שרכם לא היה יכול לעמוד בו ואתם מבקשים להזדווג לבניו (פרשה ע"ז, ג'). וזהו ואיטיבה עמך כלומר הבטחתני שתיטיב לבני עמדי היינו שאהיה אנכי הממוצע להכין להם טוב ישועתם על כן הצילני נא.

וזה שאמרו במדרש: הצילני נא מיד אחי מיד עשו הצל את בני לעתיד לבוא מיד בני בניו שבאו עליהם בכחו של עשו (פרשה ע"ו, ו'), הורו לנו ז"ל כי כל מה שפחד יעקב וחרד על קורותיו והפציר בתפלה עליהם לא כוון בזה על עצמו מאומה כי אם על הצלת בני בניו, יען כי כל מאורעותיו היו לאות והוראת סימן לבניו וכנזכר לעיל. על כן גם כי אמר הצילנו, ופרט תפלתו על עצמו היתה כוונתו בזה כאשר תצילני ותושיעני מיד עשו תהיה ההצלה ההיא שמורה וערוכה גם לבני בני וזהו הצל את בני לעתיד לבוא כו'.

וזהו שסיים ואתה אמרת היטב איטיב עמך כנזכר לעיל כלומר איטיב לאחרים על ידך. ואמרו עוד (שם בסמוך) ורווח תשימו בין עדר ובין עדר. אמר יעקב לפני הקב"ה ריבונו של עולם אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותם זו אחר זו אלא הרווח להם מצרותיהם (ועיין עוד בספר קול יעקב קהלת על מאמר הכתוב כי גם לא ידע האדם את עתו (ט', י"ב)).

הנשמע מכל דברינו אלה כי כל מגורת יעקב עליו השלום ופחדתו מכל מה שקרה אותו לא היה מפאת מה שהיו מעיקים אליו, אבל לבו היה חולה עליו כי כל המקרים האלה עתידים עורר על בניו ועל בני בניו בעתים הבאים, כי מעשי אבות סימן לבנים ועליהם זירז את עצמו ושת לבו לשפוך שיחו לפני ה' לעשות תשועה לדורות.

ועתה הסכת ושמע נא ביאור מאמר הכתוב הנזכר לעיל ויירא יעקב מאד ויצר לו ונבינהו בדמיון לאחד שעלה על לבו לנסות את מזלו אם טוב הוא ואיך יעלו לו כל ימיו, ושאל בחכמים יודעי העתים, אמרו לו כשיגיע אל היום שנולד בו יעשה ענין המשחקים בקוביא וכדומה, ואם יצליח ביום ההוא ידע את עתו כי יצליח בכל ימי צבאו, וההיפך בהיפך. ויהי היום ויצא לשחוק עמהם ולקח עמו צרור כספו והיה מפסיד פעם אחר פעם

ב' וג' דינרים, והנה על ההפסד ההוא עדיין לא יצדק לומר כי היה מיצר על הפסד מעותיו, אבל יפול בו מאמר ויירא מאד יען כי ההפסד ההוא הוא אות ומופת על רוע מזלו, אולם אחר כך כאשר האריך עוד בשחוק (למען יבחון ענינו יותר ויותר) עד שהפסיד כל מה שבידו, אזי נופל בו מאמר וירא וייצר כי לבו חולה על שתיהם, אחד על בחנו רוע מזלו על כל ימי שני חייו כי רד הוא למאד, וגם צר לו עתה כי ריק הוא מכל ולא נשאר מאומה בידו.

הוא הדבר והוא הענין ביעקב עליו השלום, כי כל הקורות והמאורעות שאירעו את יעקב בתחילה כמו לברוח מפני עשו אחיו, ומעשה אליפז ברדפו אחריו במצות אביו, ומה שקרה אותו בבית לבן, הנה בכולם לא שת לבו להצטער עליהם בלתי היה מתייירא ומפחד על רוע הוראתם ורמיזתם מה שיעשה לבניו באחרית הימים, אך עתה בהתוודע לו על ידי המלאכים כי עשו הולך לקראתו וארבע מאות איש עמו, ובמדרש (פרשה ע"ה, י"ב) כי כולם היו מלכים קושרים כתרים או ארבע מאות ראשי גייסות, אז נקבצו באו יחדו היראה והצער, וזהו ויירא יעקב מאד מוסב על רמיזת המקרים העתידים כי יהיו קשים מאד ממה שאירע אותו כדבר הזה, וזהו ויירא מאד (כההוראה האמיתית ממלת ויירא שהוא מפני העתיד לבא) וגם ויצר לו כלומר היה צר לו גם עתה פן תדבקנו הרעה חס ושלום ויכהו אם על בנים.

ועל פי דרכנו יזל כטל מאמר רז"ל במדרש: ויבוא יעקב שלם, **שיר המעלות רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל** (סבא) (תהילים קכ"ט, א') אמר לו הקדוש ברוך הוא ויכלו לך, אמר לו גם לא יכלו לי (פרשה ע"ט, ב') והוא חסר המובן. וכדי להבינו נעיר במה שכתב הכתוב מלות כפולות רבת צררוני מנעורי, רבת צררוני כו', אמנם לדברינו למעלה היה ענין יעקב עליו השלום ממש על דרך כאשר האכר יפתח וישדד אדמתו ויזרע אותה למען הצמיח על ידה פרי תבואה דשנים ורעננים. כן כל גלגולי הסבות והמאורעות שהסב יתברך על יעקב היו חורשות על גביו להצמיח על ידם צמח ישועה לחיות זרעו על פני הארץ בימים העתידים, כי כל הישועות שהשיגו אבותינו היו נדמים בענינם ממש לזרע הנזרע בארץ אשר בעת שהזורע יוציא השדה זרע רב ויפיץ קצח וכמון יזרוק, ידומה ענינו כי הוא שחת ארצה כל הזרע ההוא, אבל כשיצוה ה' את הברכה בשדהו ותוציא רב תבואות או אז יבוא ברנה ויקח אלומותיו וישמח על מה שהפסיד מקודם, כי המה הולידו והצמיחו לו הברכה הגדולה ההיא.

כן האבות עליהם השלום מה שקרה אותם היו נראים כמו זר אליהם כי לא היו ראויים לזה חס ושלום על פי מעשיהם (וכמו שזכרנו בפרשת לך עיין שם) אך לאחר שראו

הפעולה הטובה הבאה מסבתם בימים העתידים והישועה הנשגבה שהורישו לנו ולבנינו נבחן ענינם למפרע.

ואל דברינו אלה ירמוז מאמר הכתוב **כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל**, **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (במדבר כ"ג, כ"ג) ובזוהר הקדוש (פרשתנו) כי לא נחש ביעקב בקדמיתא ביומי דלבן, ולא קסם בישראל לבתר ביומי דבלעם. הרצון מסבת מה שהחליש יעקב עליו השלום כח הנחש והקסם פעל בזה עם בניו שלא ישלוט בהם קסמי בלעם, וזהו כי לא נחש ביעקב כו', כלומר ממה שעין בעין נראה אליהם פעולות ה' יתברך עם יעקב כמה הועילו להם בימי בלעם כמו אז נתוודע למו כי מעשי ה' יתברך עם האבות היו מכוונים לטוב מועיל מאד, וזהו כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל. והן אמת כי יעקב ראה את כל זאת בעיני השכלתו וברוח בינתו ועליהם שר בשירים רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל כו' על גבי חרשו חורשים כו' וכביאורנו.

אך כדי לבוא אל ביאור מלות הכפולות ודברי המדרש נקח דמיון לרופא חכם שראה איש בריא וחזק והיה מיסרו עד שהפילו למשכב, ואחר כך בתחבולות והשתדלות גדולות המציא לו רפואתו להבריאו כמקדם, הנה האיש ההוא אין מן הדין לחייב אותו שיתן תודות להרופא על רפואתו, כי טוב היה לו באם לא ימחצנו ולא ירפאנו, אולם לפעמים יקרה שהאיש המוכה מאת הרופא הכיר בו הרופא המבין ההוא כי אתו עמו מחלה מסותרת העתידה להתעורר בו עם בואו בימים אחרי בלותו, אשר אז יחלשו טבעי הרכבתו ויתמעט לחותו וידל בכחו, ותהיה רפואתו והצלתו רחוקה ממנו, ומהבחנתו את זאת פעל בו להעיר מחלהו אשר כמוס עמדו בעודו בימי עלומיו עוד הוא רענן בכחו בריא המזג, למען כי כחותיו העלומים יועילו לו עם הסמים להסיר מחלהו ממנו להעמיד אותו על שלימות הבריאות. הנה האיש הזה בקומו ממשכבו החיוב עליו להודות להרופא על חסדו פי שנים כעל הרפואה כעל המכה.

כן ממש לולא שהעיר ה' יתברך כל המקריים האלה על אבותינו הראשונים רק ימתין עד שיגיע העת לגלגל עלינו הקורות ההם כמה תכבד ההצלה ובקשת המזור למחלת נפשותינו עם דלת ערכנו וקוצר השגתנו, אבל בחסדו יתברך עשה עמנו אות לטובה להעיר המקרים המכאיבים האלה בימי האבות עליהם השלום המה הגבורים אשר מעולם, אשר כחם רב לסבול תמרוקת הסמים המרים הפועלים ישועה ורפואת תעלה עד הדור האחרון.

וזהו שאמר יעקב עליו השלום רבת צררוני מנעורי, כלומר הוא היה שר לה' על דבר אשר קדם פניו בהמקרים העתידים לבני בניו, ומלת מנעורי תהיה הוראתה על הכונה

שאמרנו כי כל מה שקרה לאבותינו היתה בחינתם נוכחנו על דרך המקרים שיעברו על האיש בימי עלומיו בעודו ברב אונים וכנזכר לעיל.

ולבל ידומה כי הודה לה' חסדו רק על הצלתו ולא על צרתו לזה באו ז"ל וביארו אמר לו הקב"ה ויכלו לך. והנה אם נאמר כי לא היתה הודאתו בלתי על ההצלה שהשיג היה די שישיב לא יכלו לי, אבל הוא עליו השלום כלל ואמר עוד הפעם רבת צררוני כו' גם לא יכלו לי, להורות כי על שניהם הודה לאלהים יתברך, גם על מה שצרו והעיקו לו גם על הצלתו מהם. ואמר הטעם על גבי חרשו חורשים כלומר כל המאורעות והפגעים שאירעו אותי המה היו עלי, על דרך כאשר יחרוש החורש תלמי שדי וכביאורנו למעלה. וזהו שאמרו ז"ל בסמוך רבות רעות צדיק כו' רבות רעות זה עשו ואלופיו, צדיק זה יעקב ומכולם יצילנו ה', ויבוא יעקב שלם וכו' עד ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם, כלומר מה שהציל יתברך את יעקב מעשו ואלופיו היתה הצלה נצחיית, וזהו מעתה ועד עולם.

ועם דברינו אלה יתבאר לנו מאמר דוד המלך עליו השלום **יענך ה' ביום צרה** (תהלים כ', ב') והוא עם מה שאמרו ז"ל לעולם יקדים אדם תפלה לצרה (סנהדרין מ"ד, ב'). וטעם הדבר ביאר לנו החכם מכל אדם עליו השלום **גם אני באידכם אשחק** כו' **בבוא עליכם צרה וצוקה אז יקראונני ולא אענה ישחרוננני ולא ימצאוננני** (משלי א', כ"ו-כ"ח). אשר לכאורה מלות כפולות דבר החכם, וביותר יקשה מלות ולא ימצאוננני כי האם מציאותו יתברך הוא על דרך ובחינת מציאת בשר ודם, הלא המאומת אצלנו הוא כי ה' יתברך הוא משולל מריחוק והעתקת מקום, אבל הוא יתברך נמצא בתדירי לכל קוראיו ודורשיו והוא קרוב אליהם בכל עת, ואין לתאר עליו שינוי רצון או שינוי מקום חס ושלום.

אך כל התקרבותו יתברך אל האדם תלוי בהתקרבות האדם אליו היינו אם תפלת האדם זכה ובהירה ודורש את ה' בלב ונפש ובוטח בישועתו אז קרובה ישועתו לבוא וכמאמר דוד המלך עליו השלום **תכין לבם תקשיב אזנך** (תהלים י', י"ז) וכמו שכתוב **ובקשתם משם את ה' אלוקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך** (דברים ד', כ"ט). ולכן באם ימתין האדם להתפלל לאלהיו עד עת שמצאה אותו הרעה חס ושלום הלא אז יהיה כבד ממנו להשיג ישועה יען כי לבו יהיה מהול ביגונות ורעיונות הבלתי שאננות המשביתים לו אמונתו בה' ומפריעים בטחונו בו. וזה שכתוב גם אני באידכם אשחק כו' בבוא עליכם צרה וצוקה אז יקראוננני ולא אענה, והטעם - ישחרוננני ולא ימצאוננני כלומר לא אהיה מצוי אצלם בלבם כיאות בקראם אלי ביום צרתם, כי לא ימצאו את לבבם נאמן לפני ה' וכנזכר לעיל.

ומעתה היטיבו אשר דברו ז"ל לעולם יקדים אדם תפלה לצרה. ועל זה בא דוד המלך עליו השלום ויתנפל לפני ה' יתברך שיעננו ביום קראנו אליו גם אם כבר נהיה לכודים חס ושלום בפח הצרה, עם מה שיעורר אלינו הישועות הנעשו מאז עם אבינו יעקב עליו השלום, וזהו יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (ועל דרך שביארנו מאמר טרם יקראו ואני אענה למעלה בפרשת לך).

והקרוב עוד בהבנת המאמר הנזכר רבות רעות צדיק כו' עם מה שנבאר תחילה מאמר הכתוב **פדה בשלום נפשי מקרב לי, כי ברבים היו עמדי** (תהלים נ"ה, י"ט). והענין עם מה שזכרנו כמה פעמים כי השפעת הברכות והטובות מושגים על ידי השרידים אשר בכל דור, ואת שיבחר הוא יתברך יקריב אליו להיות הוא הנושא הברכה והטוב מאת ה' מן השמים, וינהרו אליו פלגי השפע ממקור העליון לחלק שללה להנלוים אליו והחיים בצלו, והוא מוגדר על שם צדיק יסוד עולם. ודע כי כמו שרז"ל החליטו ואמרו כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו (סוכה נ"ב, א') כן גם האיש אשר יתן מהוד שפעתו לרבים מבנ"י ואשר יקבלו ערובתם על ידו עליו צופה השטן ביותר להפילו במכמוריו ומבקש המיתו למען יהרוס היסוד וממילא יפול הבנין אחור וחללים רבים יפיל, לא כן איש ההמוני עליו לא יגביר היצר כל כך, כי גם בשיפול הוא האישים זולתו יהיו נקיים ולא יעשה עמם דבר. ומעתה אחר אשר כל עוצם תגבורת היצר ומלחמתו על איש היסודי הוא עבור המוני האנשים הנלוים אליו הנה הוא לוחם אתו אך מלחמת אחרים, ובכמו זה מהראוי שיעזרהו ה' ולתמוך בו בל ידחו פעמיו. ואולי זהו הרצון במאמר הכתוב **דחה דחיתני לנפול, וה' עזרני** (תהלים קי"ח, י"ג) אשר מהראוי היה שיאמר ליפול תמורת לנפול שהוא לשון נפעל, אבל כוון בזה לומר כי רוב התגברות היצר עליו הוא עבור להפיל רבים על ידו ולכן יצדק מה שכתוב דחה דחיתני לנפול לשון נפעל כי מסבת מה שיפול הוא יפלו רבים אתו, ועל כן היה המשפט וה' עזרני, וזה שכתוב פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי.

והדמיון בזה אחד הנוסע לדרך במרכבה טעונה ואין לו עליה כי אם מעט מן המעט מה שהוא שלו, בלתי רבים ממכיריו שלחו על ידו משאות אל המקום שהוא נוסע שמה להשלמת נשיונם והקפתם, או להביא אשכר לקרוביהם ואוהביהם. והנה איש הלזה אם היה נוסע רק בהמעט אשר לו היתה נסיעתו בטח מפגיעת הגנבים והשודדים, כי לא היו משימים לב עליו, אך עתה ע"י רוב עשרם וסגולתם נופל עליו אחריות הדרך מסבת מה שתהיה העגלה נראית בעליל גבוה ותלול יתעוררו על ידי זה לשלול שלל ולבוז בז, ועל ידי כן מהצורך אליו להעמיד שומרים אתו בתדירי להגן עליו ועל העגלה, והמשפט

הוא שיתנו הם שכר השמירה מכיסם יען כי כל עצמיית השמירה נהיתה הכרחיית אך מסבתם.

הנמשל מובן מאליו מדברינו הקדומים וזהו פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, כלומר ה' יתברך יעשה שלום לי לשמרני ממלחמה וקרב אשר לי על ידי אישים זולתי, וזהו כי ברבים היו עמדי כלומר על ידי כי הטובות אשר לאנשים רבים המה היו עמדי. והוא הענין כמו כן ביעקב עליו השלום בחיר האבות כי הוא אבן פנת ויסוד בנין בית ישראל כמו שאמר הכתוב **משם רועה אבן ישראל** (בראשית מ"ט, כ"ד) ובעת יצא עשו לקראתו ועמו ארבע מאות איש בא גם השטן בתוכם שהוא שר של עשו ובאין ספק כי רצה להפוך הקערה על פיה ולהרוס היסוד ואבן בוחן שכל בית ישראל נשען עליו, וכמוזכר במדרש (פרשתנו): **כי השתות יהרסון** (תהלים י"א, ג') זה יעקב שהוא משתיתו ויסודו של עולם. ואחר שהמלחמה הגדולה הלזו נתעוררה עליו אך עבור הנטפלים אליו והמסתעפים ממנו היה החיוב כי ישלח יתברך עזרו מקודש ויסך בעדו, וזהו שפלל ואמר ה' האומר אלי שוב לארצך כו' ואיטיבה עמך, כלומר הלא אתה בחרתני לתת אותי ממונע להיטיב על ידי לכל ישראל ולכן מהראוי כי תושיעני ימינך יען כי השטן מתעבר בי על ריב לא לי. וזהו קטנתי מכל החסדים כו' כלומר הלא אנכי קטן מהשיג טובות נשגבות כאלה אשר עשית עד עתה עמדי כי מה אני, אולם ידעתי כי לא בעבורי היו לי בלתי להצמיח על ידי צמח ישועה ומרפא לבני אחרי, והנה גם עתה עושקי האדם סביב שתו עלי לעשות רעה לדורות חס ושלום, ממש כמכה האם עבור להמית הבנים, וזהו הצילנו נא כו' פן יבוא והכני אם על בנים, וזהו ואתה אמרת היטב איטיב עמך וכנזכר לעיל.

והנה עתה יזהירו דברי המדרש רבות רעות זה עשו ואלופיו, צדיק זה יעקב, כלומר רעות רבות יותר מהראוי אירעו ליעקב מסבת היותו הנושא הברכה והטוב לכל בית ישראל, וזהו צדיק זה יעקב כלומר הוא יסוד העולם, והשטן ערך אתו מלחמה וקרב עבור זולתיים ועל כן היה החיוב שיצילהו ה' וזה שכתוב ומכלם יצילנו מלה העתידה (במקום עבר או בינוני) כלומר כן היה מגיע לו מאתו יתברך שיצילנו.

אבל עוד נשאר עלינו לבאר מלת ומכולם שאמר כי גם בה יש כוונה נוספת ונמתיקנו בדמיון ב' משרתים היו בעיר אחת אצל ב' עשירים, והכה אחד את חבירו וקבל עליו בפני השופט, וזה דרכו של השופט מאז לענוש המרים יד בזולתו אך בסך ידוע, אבל לאשר ב' העשירים האלה היו לשכים בעיניהם הלך הבעל הבית של המוכה אל השופט לבקש מלפניו כי יחרוץ המשפט לגרש את המשרת מן העיר למען הרגיז לב בעליו, ובהתוודע

הדבר אליו הלך הוא אצל השר והרבה גם הוא לתת אליו שוחד עד שפטר את משרתו מכלום, נמצא על ידי מה שהיה מרצון איש ריבו לחרוץ המשפט יתר על החיוב היתה הסבה שיצא נקי אף מכדי חיובו.

כן הדבר ביעקב עליו השלום, כי השטן היה עורר מדנים עליו יתר מאד מכפי ערך אנושותו וכאשר ביארנו, ואחר כי היה המשפט לאלהים יתברך לעמוד לימינו לעזרו, הושיע לו גם על חלק מלחמתו אשר היה החיוב עליו להלחם מול לוחמו, וזהו רבות רעות זה עשו ואלופיו צדיק זה יעקב וכנזכר לעיל, כלומר המאורעות שאירעו אותו היו רבות ועצומות מאד והרויח מזה כי מכולם הצילו ה'.

חלק ה

ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו כו' (ל"ב, י"ג).

הנה מכבר הרגישו ז"ל מלות מן הבא בידו שאין להם שחר, עד שדרשו ז"ל במדרש כמה דרשות (מהם מובא ברש"י). ולבי אומר לי דרך קרוב בזה בשנקדים ליתן טעם במצות מעשר בהמה שאמר בה הכתוב **העשירי יהיה קדש לה'** (ויקרא כ"ז, ל"ב) וברבותינו: כיצד מעשרין מכניסן לדיר ומוציאן על ידי פתח קטן והיוצא עשירי הוא קודש (בכורות נ"ח, ב') אשר מהצורך לתת טעם מדוע החליטו ז"ל שהתהיה המצוה דוקא על דרך זה, מה יבצר אם יקח אחד מעשר איזו שיבחר ויהיה קורא עליה שם מעשר.

אבל עילת הדבר הוא עם מה שידענו, כי כל דבר גם מהדומם והצומח והחי בהיותו מוטפל ומקורב אל שום צד קדושה יש לו עילוי ותוספת מעלה. מהדומם מצאנו שהעיד הכתוב על המערה שקנה אברהם מאת בני חת ואמר **ויקם שדה עפרון והמערה** (בראשית כ"ג, י"ז) ובדרש: תקומה היתה לו כו' וכמו כן בהאבנים שהניח יעקב תחת מראשותיו זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו כו'. ואצל החי מה שאמר אליהו ז"ל לנביאי הבעל **ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו להם הפר האחד** (מלכים א' י"ח, כ"ג) ואמרו רז"ל (ילקוט שם): אותו הפר שעלה לשם הבעל נתקבצו אותם כל נביאי הבעל ד' מאות וחמשים ונביאי האשרה ארבע מאות וכולם לא יכלו להזיז רגלו מן הארץ עד שפתח אליהו פיו ואמר לו לך עמהם, השיב הפר ואמר לאליהו לעיני כל העם אני וחברי יצאנו מבטן אחד וגדלנו במרעה אחד ועל אבוס אחד, והוא עולה לחלקו של הקב"ה ושמו של הקב"ה מתקדש עליו ואני עליתי לחלק הבעל להכעיס את בוראי, אמר לו אליהו לך עמהם ואל ימצאו עלילה, כשם ששמו של הקב"ה מתקדש על ידי זה שעמי כך הוא מתקדש על ידך (רמז רי"ד). ועל כן צדקו רז"ל במה שהורו אותנו צדדי העישור על ידי פתח קטן דוקא כי אין בכח ורשות יד הבעל הבית לבחור את אשר יחפוץ הוא לקרוא

עליו שם מעשר וזולתו ישאר חולין, כי מאי חזית דדמא דהאי כו' על כן אין בכח האדם לברר ולחלק על פיו[93] איזה לקודש ואיזו לחולין, אך יכניסם לדיר ואת שיבחר ה' ויוציאנו עשירי יהיה קודש.

והנה פה בהמנחה ששלח יעקב לעשו היה הדבר בהיפך שהיה מהצורך אליו להפריד ולהאציל מעדרי צאנו אשר הנם ביד מלך לתתם אל יד חנף והדיוט. ועל כן לא היה יכול לקחת בידו את שיבחר כי מה חזית כו' על כן תחבולות עשה איה איפה תבאנה הצאן ושאר הבעלי חיים לידו בעצמם על ידי איזה סבה ואותו שבא לידו על ידי הסבה ההיא הפריש אותו לעשו וזהו ויקח מן הבא בידו כו'.

חלק ו

ואמרתם כו' **כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני**, **ותעבר המנחה על פניו** כו' (ל"ב, כ').

מהראוי להתבונן מה ראה יעקב עליו השלום לקדם פני עשו במנחה הגדולה ההיא בשכבר פלל לאלהים הצילנו נא כו', האם אין סיפק בידו יתברך להפך אויב לאוהב מבלעדי המנחה אתמהה! ויותר פליאה מה שאמרו ז"ל במדרש (מובא ברש"י) ותעבור המנחה על פניו על פניו של יעקב שהיה שרוי בכעס על שהוצרך לזה ואנחנו לא נדע סבת הצטרכותו. אמנה החכם מכל אדם אמר **כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם** (משלי כ"ז, י"ט) ורצה לומר כי כפי התקשרות לב האחד בזולתו תפעל כי יהיה גם לב רעהו קשור בו על ערך הזה, וכמו כן בשיהיה עם לבבו שנאה עליו יהיה גם בלבו על משקל אחד. והוא שביארו המפרשים במאמר רבקה אל יעקב **וישבת עמו ימים אחדים** כו' **עד שוב אף אחיך ממך ושכח את אשר עשית לו** (בראשית כ"ז, מ"ד) שהרצון בזה כי היא עליה השלום מסרה סימן ליעקב למתי יוכל לבוא מבית לבן ולא יגור עוד מאפו וחמתו של עשו, והוא בשיאבד יעקב השנאה מלבו שהיה לו על עשו על מה שאמר יקרבו כו' ואהרגה את יעקב אחי, בשישוב האף ההוא מלבו יהיה לאות ולמופת כי עשו גם הוא שכח מה שהיה בלבו על יעקב, וזהו עד שוב אף אחיך ממך, כלומר עד שלא תרגיש עמך שום אף וחמה על אחיך, זה לך האות - ושכח (גם הוא) את אשר עשית לו או אז ושלחתי ולקחתיך משם.

[93] וכי תשאלך נפשך על נדרים ונדבות שהנודב בעצמו הוא מפריש בידו ומחלק על פיו, ואומר זה יהיה עולה זה שלמים. כי בכאלה כל קדושת הבהמה ועליתה לה' הוא מאשר נשאו לבו ונדבה רוחו אותו מעצמו להביא קרבן לה' עולה או זבח, על כן הרשות בידו לבחור את הטוב בעיניו, מה שאין כן קדושת מעשר שהוא קדשי שמים אין ביד האדם וכחו לברר איזה מהם יהיה קודש, על כן הם ז"ל החזירו כביכול מצוה זו לידו יתברך, יקדיש הוא את שלבו חפץ היינו איזה מהם שיוציא עשירי:

אבל יעקב ע"ה עם כל הימים הרבים שהיה בבית לבן עדנה היה בלבו על עשו כמאז, ותכלית שנאה שנאו ולא שינה את טעמו כל מאומה. והנה עתה בשובו אל בית אביו הגיעה השעה לבקש אהבתו על צד ההכרח למען יהיה בטוח מפגיעתו בו ולא יעשה עמו רעה. והאמנם כי ביד ה' יתברך להשלים אויביו אתו, עם כל זאת היה מהצורך גם ליעקב להתראות לפני עשו כאח אהוב כדרך תאומי בטן, והוא אצלו דבר זר מאד, כי היה נבזה בעיניו נמאס. על כן היה לו מהצורך לחפש סבה לירות תוך לב עשו חצי אהבה וידידות, אם כי לא מלבו המה עם כל זאת יתנו מסוה על פניו ויכסו את עיניו ויחשוב וידמה בלבו כי הוא אוהבו, והוא עם מה שיראה המתנה הגדולה שהאציל ממבחר קנינו בעבור לתת משאת לאחיו הגדול. וזה שאמר הכתוב טעם על מה ששלח יעקב מנחה גדולה ורבה כזו כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני כו' כלומר המנחה תהיה ענין אמצעי ומסך מבדיל לפני פני לכפר בה פני זעמו. וזהו ותעבור המנחה על פניו ובא מדרשם על פניו של יעקב כלומר לכסות השנאה שבלב יעקב ולהעלימה מן העין לבל תהיה מורגשת לעין עשו.

חלק ז

ויותר יעקב לבדו. מדרש: **אין כאל ישרון רכב שמים בעזרך** (דברים ל"ג, כ"ו) רב ברכיה בשם ר' יהודא בר סימון אמר אין כאל ומי כאל, ישורון הנאים והמשובחים שבהם, את מוצא כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא הקדים ועשה על ידי הצדיקים בעולם הזה, הקב"ה מחיה מתים ואליהו החיה את המתים, הקב"ה פוקד עקרות ואלישע פוקד עקרות כו' עד ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר אין כאל ומי כאל ישורון ישראל סבא, מה הקב"ה כתיב בו **ונשגב ה' לבדו ביום ההוא** (ישעיה ב', י"ז) אף יעקב ויותר יעקב לבדו (פרשה ע"ז, א').

והדברים מפליאים מאד כי אחר שהכתוב אומר אין כאל, שאלו הם ז"ל ומי כאל, אתמהה! וגם מהראוי להבין דבריהם הקודמים לאיזה תועלת הציעו ומה הודיעו לנו בזה. ונקדים לזה מאמר רבותינו ז"ל (בילקוט בשלח) **זה אלי ואנוהו** הוי דומה לו מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון וכו'. וגם במאמר הזה מהראוי להשית לב כי לכאורה הדרש הוא רחוק מאד מן הפשט בביאור מלת ואנוהו.

אמנם כלל הענין הוא עם מה שידענו מפי קדמונינו עליהם השלום על מאמר דוד המלך עליו השלום **דע את אלהי אביך ועבדהו** (דברי הימים א' כ"ח, ט') שהרצון בו על הידיעה השכליית וההתבוננות להשכיל לדעת ולהכיר אלהותו ואחדותו יתברך (ואין לנו להאריך בזה כי כבר הוא מבואר בספרים). והנה ידיעת אלהותו מצד עצמותו ילאה כל

בריה לבוא עד תכונתו כי הוא סתום וכמוס ועמוק מכל רעיון ולב בלתי חקר אלוה ימצא מצד פעולותיו ומדותיו הידועים והגלוים כמליצת המשורר (בשיר היחוד) לא מצאנוהו ולא ידענוהו אך ממעשיו הכרנוהו. וכמו כן כל התארים הנמצאים בדברי הנביאים הוא רק בהשאלה מתארי הנבראים וכמו שכתב החבר (מאמר ב', ב') וזה לשונו: שמות הבורא כולם חוץ מהמפורש הם מדות ותבניות טפליות נלקחות מהפעוליות הברואים כו' עיין שם. ובדברי המורה ז"ל (חלק א' מ"ד) כל מה שיתואר בו הבורא יתברך הוא אך על צד הדמיון בשלמותינו המובנות אצלנו. ועל כן החיוב עלינו עם בני ישראל שנהיה אחוזים ודבוקים במדותיו יתברך בכל מה שבא בספורי שבחיו הנשגבים וכמאמר **ובו תדבק** (דברים י', כ') ובדרש (ילקוט במקומו): הדבק במדותיו למען שיהיו חלקי המדות האלו כלולים בנפשותינו לבחון תכונתם ולהכיר מהותם ועל ידם תשלם בנו ידיעת והכרת אלהותו יתברך.

ממש כאשר הסומא אשר מעודו לא ראה אור אם יאמר לו אדם על האור כי טוב הוא לא ידע מה טובו, אם ישאל על צבע הלבוש ורעהו יעננו שחור או אדום או ירוק וכדומה, עם כל זאת לא ידע ולא יבין מהות צבע הלבוש אחרי כי מעודו לא ראהו שיהיה הצבע ההוא מצוייר ברעיוניו ושידע לשער צבע הלבוש מחמת דמיונו.

כן אנחנו עם בני ישראל אשר חוק דבר המלך יתברך ודתו עומד עלינו לדעת עם לבבנו ידיעה אמיתיית אחדות הבורא יתברך וכח אלהותו ופאר מדותיו המעולות ואיככה תבוא הידיעה ההיא בלבנו אם אין אתנו יודע עד מה מהמעלות והמדות שהוא יתברך ישובח בהם, ואין לנו ההבחנה בטוב ישרם ואושר תכליתם, וכאשר החליט החוקר השלם אין חכם כבעל הנסיון. על כן החיוב עלינו להיות דבוקים בדבקות נמרץ בכל המדות הבאות בספורי שבחיו ותאריו יתברך למען יבחן אצלנו טעמם ופעולתם וערבותם וישרם, ומאז עת נספר תהלות ה' יתברך והשבחים שיתואר בהם יהיה נקל עלינו לדעת ולהבחין אחדותו ואלהותו מצד פעולותיו ומדותיו ומצד תאריו שיהולל בם.

ומה מתקו עתה דברי הילקוט זה אלי ואנוהו וביאורו כפשוטו כלומר אפארנו בכל תארי שבחיו, אך הם ז"ל ביארו איכות הפאר ההוא איה איפה יהיה, ואמרו הוי דומה לו מה הוא רחום כו' כלומר כשנהיה שלמים וכלולים בחלקי המדות האלו שיתואר בהם יתברך או אז נהיה הגונים וראוים להללו ולשבחו יתברך בשנדע תכונת טובם ומהות אושר פעולתם, והבן.

והנה הדמיון הנכבד על חקר אלוה איננו במציאות בלתי אתנו עם בני ישראל, כי מסבתנו יהיה לאדם אות ומופת על ה' יתברך לדעת ענין אלהותו ויקרת מדותיו מה הם אחרי

ראותו טוב ענינינו וסדרי תהלוכותינו כולם נכוחים וישרים ושכולה אין בהם, ועם כל זאת אינם נגדו יתברך אך כמלא נימא נגד כל אויר העולם, מזה יבחן וידע כח מדותיו יתברך. ראה זה מצאתי אמרם ז"ל (במדרש ויקרא) אמר ר' יהודה בר סימון משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך, עבר אחד עליו אמר לו מה אתה עושה, אמר לו אני עושה עטרה למלך, אמר לו כל שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות קבע, זמרגדין קבע, למה? שעתידה להנתן בראשו של מלך, כך אמר לו הקב"ה למשה כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבח, לגדלן ולפארן פאר, למה? שאני עתיד להתפאר בהן שנאמר **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג') (פרשה ב', ד'). והכוונה בזה מפולשת עם דברינו והוא כי אם ישימו בני האדם עיני בחינתם להתבונן בעם ה' אלה וקצות דרכם בקודש, צדיקים וישרים חכמים רחמנים וכדומה מהמעלות והמדות התרומיות שאינם אצלנו רק מעט קט וחלק מן הכלל כמאמר **כי חלק ה' עמו** (דברים ל"ב, ט') הלא כמה ירבו להעריך ולהגדיל גדולת הבורא יתברך שממנו נאצלו המדות האלו בנפשותינו ומהחלק ישפטו על הכלל.

וזהו ישראל אשר בך אתפאר. ובמדרש (פרשת עקב) מעשה בר' שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי אחד הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן טובה אחת תלויה בצווארו, אמרו לו רבנו ברכת ה' היא תעשיר, אמר להם ר' שמעון בן שטח חמור לקחתי אבן טובה לא לקחתי, הלך והחזירה לאותו ישמעאלי, וקרא עליו אותו ישמעאלי ברוך ה' אלוהי שמעון בן שטח, הוי מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב"ה (פרשה ג', ג'). הא לך כי מה שקרא עליו הישמעאלי ברוך אלהי שמעון בן שטח היתה כוונתו בזה לומר שהמדה ההיא היא נמצאה בו מפאת היותו חלק וחבל הבורא יתברך, ולפי גודל יקרת החלק מהנקל להעריך יקרת הכללי וזהו שסיים מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב"ה אשר אתו עמו האמונה ביתר שאת ויתר עוז מפאת היותו בעל הכחות כולם[94]

ובזה יתבאר מאמר הכתוב **הושיענו ה' אלוקינו וקבצנו מן הגוים, להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך** (תהלים ק"ו, מ"ז) כלומר אחר שהוא יתברך מתהלל ומתפאר על

[94] ומה נעמו לי עתה דברי המדרש המוזכר למעלה: זה אלי ואנוהו הוי דומה לו מה הוא רחום אף אתה רחום וכו', כי הם ז"ל הורו אותנו שהעיקר מה שאנו נותנים פאר וכבוד לה' יתברך הוא עם המדות והמעלות המאושרות הנמצאות בנו ובהם נביע תהלתו גם באין אומר ואין דברים, כי המעשים הטובים והמדות הישרות יחוו כבוד אלהים ותהלתו יגידו גם בלתי תנועת השפתים. וזהו זה אלי ואנוהו וביארו ז"ל איך ומה הוא הנוי וההוד שיבוא לה' יתברך מסבתם, לזה אמרו הוי דומה לו מה הוא רחום אף אתה רחום כו' כלומר אך אתה הדבק במדותיו ותאשר בדרכיו ובזאת תתן אומר כבוד לה' יתברך. ואולי זהו הרצון גם במאמר הכתוב עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מ"ג, כ"א) כלומר שיתוודע על ידם תהלתו יתברך גם מבלעדי הדבור למלל הודו ותהלתו בפה ויהיה מלת יספרו על דרך השמים מספרים כבוד אל כו' אין אומר כו' (תהלים י"ט, ב'). והבן:

ידנו על ידי חלקי המדות הנמצאות בנו אשר יעידון ויגידון על עוצם תהלתו יתברך הנה הלא על ידי זה תהולל גם נפש איש הישראלי כי מסבתו נתוודע כבודו יתברך. וזהו דברי המדרש שזכרנו למעלה גדול כחן של נביאים שמדמים הצורה ליוצרה.

המקובץ מכל כי החיוב עלינו עם בני ישראל להיות שלמים ודבוקים בכל פרטי מדותיו יתברך, ולהתדמות אליו כפי אל ידנו וכח השגתנו למען הודיע ולפרסם אמונתו וחסדו וישרו, כי מהחלק ידונו על הכלל וכאשר ביארנו. אשר על כן היתה עצתו יתברך לעשות על ידי נביאיו עליהם השלום בזמן הקדום מה שהוא עתיד לעשות לעתיד לבוא למען השרש בלב אומתנו אמונת חוסן ישועתו יתברך, אחרי כי עין בעין ראינו נפלאות כאלה מידי בשר ודם שאיננו רק חלק מהכלל כטפה מן הים הגדול.

וזהו שאמרו בנושא דרושנו את מוצא כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא הקדים על ידי הצדיקים בעולם הזה, אליהו מחיה את המתים ועוצר גשמים, אלישע פוקד עקרות ממתיק את המר כו' והוא מטעם שאמרנו.

ומעתה יופיעו פתח דבריהם ז"ל אין כאל ומי כאל ישורון הנאים והמשובחים שבכם, והוא עם מה שהצענו כי החוב עלינו להתדמות אליו ולאחוז בסנסני פארות תפארת מדותיו, עד אשר כל המדות המתוארות בו יתברך יהיו מתוארים גם בנו, ולעילה זו מודיעים לנו ממדותיו יתברך כדי שנדמה לו ללכת בדרכיו ולבחור בכל ענייניו. והנה אחר שהכתוב מספר מעלה על הקב"ה אין כאל, מהצורך גם אלינו להתדמות אליו במעלה ההיא היינו שנהיה יחידים בעולם הזה וזה נמצא על כלל אומתנו כמאמר רבותינו ז"ל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר **שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד** אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר **ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ** (דברי הימים א' י"ז, כ"א) (ברכות ו', א'). אך זהו על כלל אומתנו נגד אומות זולתנו, אמנם החוב הוא גם על כל איש פרטי שיתגבר במעלותיו ובמדותיו עד שיהיה יחידי בדרכיו כענין שאמרו ז"ל למה נברא האדם יחידי כדי שיאמר כל אחד בשבילי נברא העולם (סנהדרין ל"ז) פירוש שהחיוב על כל איש ישראלי להיות תם בדרכיו ושלם במדותיו עד שיהיה להעולם די בקיומו לבד, כי די לעולם באיש אחד ישר ושלם, וכמאמר כי זה כל האדם (קהלת י"ב, י"ג).

ועל דרך זה היה ענין אברהם עליו השלום הנאמר בו **כי אחד קראתיו** (ישעיה נ"א, ב') מפאת היותו תמים במעשיו ושלם בכל המדות, וכמו כן יצחק, ואחריו יעקב כאשר תארו הכתוב **ויעקב איש תם** כו', רצה לומר שהיה תמים ושלם בכל עד שהיה גם הוא מוגדר בתואר יחיד, והיה מקיים בזה הוי דומה לו. וזהו מה שאמרו במדרש אין כאל ישורון

כלומר יחיד הוא בצדקתו ובמדותיו ואין דומה לו, והעילה המביאה לספר המעלה ההיא עליו יתברך, כדי שנדמה לו גם אנו להיות חשובים כל כך, עד שלא יהיה דומה אלינו, אשר בזאת נהיה חשובים אצלו יתברך יתר מאד ככל המתדמה לו. וזהו ששאלו ומי כאל במעלה ההיא, לזה אמרו הנאים והמשובחים שבכם, שגם עליהם יאמר המספר בשבחם אין כמוהם והמה יחידים במעשיהם, ור' ברכיה פורט יותר ואמר אין כאל ומי כאל ישראל סבא, מה הקב"ה נאמר בו ונשגב ה' לבדו כך יעקב ויותר יעקב לבדו, רומז כי הוא עליו השלום היה מתואר גם כן כשבח המקום ברוך הוא כי הוא לבדו היה די לעולם וכנזכר לעיל.

עוד ביאור על זה בהקדים מאמרם ז"ל (ילקוט בשלח) כי יד על כס יה אין הכסא שלם ואין השם שלם עד שימחה זרעו של עמלק (רמז רס"ח) והדבר צריך טעם. ונזכיר עוד מאמר הנביא **כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה** (ישעיה ס', ב') גם מאמר הכתוב **הס כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו** (זכריה ב', י"ז). וכדי לבוא אל ביאור כל המאמרים האלה נקדים לבאר מאמר **כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים** (שמות י"א, ד') **ועברתי בארץ מצרים** כו' **אני ה'** (שם י"ב, י"ב) ובמדרש: ועברתי אני ולא מלאך כו' עד אני הוא ולא אחר (הגדה של פסח) אשר לכאורה לא ידענו למה סיים עוד לאמר אני הוא ולא אחר בשכבר פרט למעט מלאך ושרף ושליח. ואחשוב בזה כי הם רצו להביננו איה איפה היתה סבת מכת הבכורים על ידי הקב"ה, הלא המוחלט קיים כי מאתו לא תצא הרעות וכל הפעולות הרעות משוללות מאתו יתברך, אי על זאת יסדו הדרש הזה אני הוא ולא אחר וכאשר נבאר.

דע כי משפט כבודו יתברך שלא יהיה בעולם ממשלה זולת ממשלתו יתברך וכמאמר **למען ידעו ממזרח שמש וממערבה כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד** (ישעיה מ"ה, ו') אשר על כן תארו חכמי האמת לכלליית הבריאה צמצום כבודו יתברך. ובענין כזה הקיצור משובח. אך על דרך כלל נאמר כי כל הכבוד והרהות וההתנשאות הנמצא בפרטי האדם וכחותיו הוא ממה שהאציל יתברך וחלק מכבודו לברואיו בעבור קיום העולם, כאשר הועד **כי ממך הכל ומידך נתנו לך** (דברי הימים א' כ"ט, י"ז) ונוסח הברכה אשר חלק מכבודו כו' וכמו כן ענין הבכורה וחשיבותה היא נאצלת מכבוד העליון כנודע.

ועתה דע לך כי כל חלק נבדל הוא נמשך אחר הכלל עם התקרבותו אליו, כאשר תראה בהתקרב נר קטן אצל לבת אש ידעך אור הנר, כי כח יקוד הלהב הגדול ימשיך וישאף חלקו אליו. כן הדבר בענייננו כי לעת עברו יתברך במצרים מהחיוב היה שידעך אור

הבכורים עם התגלות אשו הגדולה אור כבודו יתברך, ולשעה קלה ספו תמו ונכרתו, יען כי מעלתם, וגדולת חשיבותם היא עם עצמיית תולדתם מראשית און מולידם, או מפטר רחם אמותם, על כן היה מההכרח כי כליל יחלופו. וזהו כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור כו' כלומר ממילא ידעך נרם, וזהו ועברתי בארץ מצרים כו' עד אני ה' ובא מדרשם אני הוא ולא אחר כלומר כשאני בעצמי אעבור במצרים מההכרח יהיה להתבטל מציאות גדולת הזולת, וזהו שדרשו אני ולא מלאך אני ולא שליח כו' והטעם אני הוא ולא אחר, כלומר אך זאת היא סבת מיתתם ולא כן היה אם הייתי שולח מלאך. אולם שרי מצרים והשליטים ומלכם בראשם עליהם אמר משה **וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר** כו' (שמות י"א, ח'), והוא כי ההתנשאות וההתרוממות אשר אליהם איננה מעצמיית תולדתם רק נלוה אליהם בהסכמת רצונו יתברך לתת מכבודו ולחלק מלוכה וממשלה לבשר ודם, על כן לא מתו, רק עם התגלות כבודו יתברך הוסר מהם הצניף הנכבד והורידו עדים מעליהם היינו קרן כבודם וממשלתם והתרוממותם ובאו והשתחוו למשה כאישי ההמונים וההדיוטים.

כלל הדבר כי כל ממשלת המון לאומים הוא אך מסבת מה שהוא יתברך נתן ועזב מכבודו לבשר ודם והגביה אור כבודו כביכול לשמי מרומים למען נתון מקום לממשלת בשר ודם וכמאמר **השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם** (תהלים קט"ו, ט"ז). אמנה לעתיד אי"ה שיתגלה כבודו יתברך לעיני כל בשר ותנשא מלכותו וממשלתו בכל, או אז יתקיים מאמר הנזכר לעיל כי אפס בלעדי. וזהו הס כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו, רצה לומר כי ה' יתברך יעיר את עצמו לכונן מלכותו וממשלתו, על כן מהראוי כי יסוגו אחור המושלים באדם וידחו מרום מדרגתם כי ה' יתברך לבדו ימלוך, כבשמים כבארץ, ומעתה לא נפלאת היא מה שאמרו ז"ל אין הכסא שלם ואין השם שלם עד כו' כי עד הזמן ההוא לא נשלמה כסא מלכותו וכבוד אחדותו וכמאמר **ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה** כו' (עובדיה א', כ"א) **ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד** (זכריה י"ד, ט').

והנה עתה נבוא אל ביאור מאמר הנביא הנזכר לעיל, כי הנה החשך יכסה ארץ כו' ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה. והוא כי אחר המונח הזה אשר בהגיע התור הנכבד במהרה תשיב המלוכה למלך עולמים יתברך לבדו, ולא יהיה עוד דבר חוצץ לאחדותו והיה הוא אחד ושמו אחד, ולא יהיה עוד שריד לגדולת וממשלת זולתו גם בארץ מתחת וכאשר זכרנו מיעודי הנביאים עליהם השלום, יש מקום לשאול איה איפה יכונו עדת הישראלי ואיך יהיה קיומם וממשלת מלכם המיועד במאמר הנביא **ועבדי דוד מלך**

עליהם (יחזקאל ל"ז, כ"ד) אבל התשובה בזה הוא עם מה שאמרו ז"ל אמר להם הקב"ה לישראל חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני, נתתי גדולה לאברהם אמר **ואנכי עפר ואפר** (בראשית י"ח, כ"ז) למשה ואהרן אמרו **ונחנו מה** (שמות ט"ז, ז') לדוד **ואנכי תולעת** כו' (תהילים כ"ב, ז') אבל אומות העולם כו' עיין שם (חולין פ"ט, א'). ורצונם כי כל הגדולה והכבוד והממשלה שחלק יתברך למלכנו עליהם השלום לא לקחו לעצמם שמץ מנהו להתהדר ולהתיהר בו חס ושלום, אבל כל ענינם היה לשמור כבודו יתברך מלך המלכים והיו פקידים ונגידים על עם בני ישראל ללמדם חכמה ומוסר ומושכלות אלהות וכמאמר **וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה'** (דברים י"ז, י"ח) וזהו שאמר דוד המלך עליו השלום לך ה' הגדולה והגבורה כו' הרצון כי מה שחלק יתברך כבוד וגדולה לבחירי העם הכוונה המכוונת בזה הוא אך לשמירת דתו ולהשגיח על תורתו הקדושה ומצותיה, ולמען הגדיל והעדיף הכבוד העליון יתברך וזהו לך ה' הגדולה כו' כלומר כל הגדולה המושגת אלינו היא חוזרת אליך ה' ולא לנו, ומעתה לא זאת שמציאותנו איננה חוצצת ולא תמעיט חס ושלום כבוד העליון יתברך ואחדותו, אבל עוד תעדיף ויתגדל כבודו על ידנו וכמדובר, נוסף לזה עם מה שתהלתו בפינו תמיד וספורי עזוזו ונפלאותיו וכמאמר **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג') וכאשר ביארנו למעלה כי על ידי מה שאנו דבוקים במדותיו והולכים באורחותיו יתפאר ויתהדר על ידנו. וזהו כי הנה החשך יכסה ארץ כו' ועליך יזרח ה' והטעם - וכבודו עליך יראה, כלומר לא לבד שמציאותך איננו דבר מתנגד וחוצץ לרום כבוד ה' יתברך ואחדות אלהותו אבל עוד כבודו על ידך יראה.[95]

וזהו שהעמיסו ז"ל בכתוב אין כאל שכוונתו אין כאל בכבודו שכל הכבוד והממשלה יתבטל ואך לו יתברך הממשלה וקיום הנצחי, ועל זה אמרו ומי כאל ישורון הנאים והמשובחים, כלומר גם הם יתמידו בקיומם לעד ולנצח יען כי מציאותם איננו דבר המתנגד והחוצץ לאחדות אלהותו יתברך אבל עוד ירימו קרן כבודו יתר מאד, כי בישראל יתפאר וכנזכר לעיל. וכדי להאמית הענין אמרו את מוצא כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא הקדים ועשה על ידי נביאיו, והיתה כוונתו בזה למען יתהדר ויתפאר על

[95] ובנביא כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם כו' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא (ישעיה ב' י"ב-י"ז), והוא כי אחר שיגלה יתברך כבוד מלכותו ימחה כל גאה ורם כי המה מתנגדים כביכול לאחדותו ולרוממותו יתברך שמו, וכמאמר רבותינו ז"ל (סוטה ה') כל המתגאה עליו אומר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור בעולם, מה שאין כן עם בני ישראל הממעטים את עצמם גם עם רב כבודם וגודל הצלחתם, נאמר עליהם מרום וקדוש אשכון את דכא ושפל רוח (ישעיה נ"ז, ט"ו):

ידנו, כי מהחלק יש לשפוט על הכלל וכנזכר לעיל באורך. ור' ברכיה ביאר הענין יותר ואמר אין כאל ומי כאל ישורון ישראל סבא, מה הקב"ה כתיב בו ונשגב ה' לבדו אף יעקב נאמר בו ויותר יעקב לבדו. כוונתו בזה כי השי"ת גלגל על יעקב עליו השלום שיהיה מתואר על דרך התארים המוזכרים בו יתברך וזהו ויותר יעקב לבדו, וכשם שעליו יתברך נאמר כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם כו' ונשגב ה' לבדו כן גלגל יתברך על יעקב שיהיה מפיל שרו של עשו שנזדמן לו שם כמאמר **וישר אל מלאך ויוכל** כו' (הושע י"ב, ה') והיה בזה לאות עולם ולהוראת סימן לבניו שיתקיימו נצח, וכי אך הם לבדם יותרו בארץ וכמאמר **ואתה אל תירא עבדי יעקב** כו' **כי אתך אני נאום ה' להושיעך כי אעשה כלה בכל הגויים אשר הפצתיך שם אך אותך לא אעשה כלה** (ירמיה ל', י'-י"א) כי על ידנו תכון מלכותו וכבוד אלהותו. וזהו אף יעקב ויותר יעקב לבדו רומז על הימים העתידים וכנודע, אשר מעשי אבות המה סימן לבנים.

חלק ח

ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי (ל"ג, ח').

לשכנו תדרשנו בפרשת ויצא.

חלק ט

כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים כו' (ל"ג, י').

רצה לומר כמו שמביאים עולות ראיה אליו יתברך הגם כי הכל שלו כמאמר **כי ממך הכל ומידך נתנו לך** (דברי הימים א' כ"ט, י"ד) עם כל זאת תחשב לצדקה אל המביא, כן הגם כי אני עבדך ושלי שלך עם כל זאת אבקש שתקח מנחתי מידי גם כי אינה שלי, ועם כל זאת ותרצני, וזהו קח נא את ברכתי אשר הובאת לך, כאחד שגנב מן העשיר ואחר כך התנחם ובא עם הגניבה אל העשיר ואמר לו קח נא את גנבתי אשר הבאתי לך, כן יעקב כי תחילה לקח הברכה ממנו ועתה אמר לו קח נא את ברכתי אשר הובאת לך, ואתה אדוני כאלו אתה המתברך ולכן מנחתי שלך ויהיה נא חשוב בעיניך כאלו משלי נתתי לך וכאלו נתתי לך כל הוני ורכושי כי הכל שלך.

וזהו ולא יראו פני ריקם רצה לומר שתביא אלי דבר מועט ואצלי יהיה המעט הזה חשוב ומקובל, כאלו איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך, היינו שיהיה חשוב אצלו יתברך כאלו נתת משלך ממש מכחך ועצם ידך, וזהו כמתנת ידו, ועוד זאת כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך, היינו כאלו נתת כל הברכה אשר ברכך ה' ונתן לך, את הכל נתת לו. ואולי יתכן כי אות כ"ף ממלת כמתנת ידו הוא כמו הכ"ף של כמוך כפרעה, כאלו

היה כתוב איש מתנת ידו יהיה חשוב ומקובל ככל ברכת ה' אשר נתן לך כי אצלו יתברך שניהם שוים אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד כו'.

חלק י

ויאמר נסעה ונלכה כו' (ל"ג, י"ב).

ביארנוהו בספר קול יעקב (אסתר) על מאמר ויהי כאמרם אליו יום ויום, עיין שם.

חלק יא

וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה (ל"ג, ט"ז).

ראוי להעיר על מודעה הלזו מה הוראתה, מה מנו יהלוך אם לא נדע יום חזרתו של עשו אם ביום ההוא או בימים זולתו. וכדי לבוא אל הביאור נזכיר עוד מאמר אליעזר ללבן **אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי** (כ"ד, נ"ו) אשר גם פה יש להעיר כי אדרבא כי תשובתו היתה נכונה באם היה כבר מתעכב בדרך יותר מהשיעור הראוי להנסיעה ההיא, והם ישאלו ממנו עוד שיתאחר עמהם איזה זמן, נגד פניהם יענה ויאמר אל תאחרו אותי כי כבר התמהמהתי בדרך יותר מהראוי, אבל אחרי שהצליח ה' דרכו וכמו שכתוב ואבוא היום אל העין, ובדרש: היום יצאתי והיום באתי (ילקוט רמז ק"ט), אין מקום לתשובתו אל תאחרו אותי. ולכאורה יפלא גם כן מה ראה אליעזר לספר לפניהם כל מה שהפליא עמו ה' ולומר ואבוא היום אל העין וכמדרשם.

אמנם בהתבונן במשפט הנוסעים למחוז מגורי קרוביהם ובני משפחתם לדרוש שלומם וטובתם ולהתעלס באהבתם, הנה נמצאם חלוקים בשיעור עיכובם ומושבם עמהם, כי מהם ישבו שם ימים רבים, ומהם ימים אחדים, ויש שימעטו עוד יותר והוא אך כפי ערך זמן נסיעתם והתעכבותם בדרך, כי אותם שהדרך רב מהם על כמה פרסאות אשר נסיעה כזו לא תהיה בהם זולת לעתים מיוחדים, על כן בבואם אל אהוביהם ירבו להתעכב שמה לשבועות או לחדשים לפי ערך רוב טורח ומרחק הנסיעה, לא כן אותם שאין ביניהם אלא כאלפים אמה, או גם אחד ושתי פרסאות אשר מהנקל על האדם הלוך ונסוע הדרך הקרוב הזה באיזה שעה משעות היום, על כן ימעיטו עיכובם עמהם, כי אחר יום או יומים הנקל להם ללכת עוד הפעם.

הוא הדבר באליעזר כי שער בנפשו שישאלו ממנו להתעכב עמהם ימים ידועים כיאות לדרך הרחוק הזה, אך הוא השכיל על דרכי הרמאים אשר מטבעם להחליף דברימו עשרת מונים, על כן נתן מועצות בלבבו להקדים ולומר להם ואבוא היום אל העין, עבור לגלות על אזנם שלא ארכה לו נסיעתו, וכמו שדרשו ז"ל היום יצאתי והיום באתי, ועל כן כאשר שאלו אותו תשב הנערה אתנו כו' אמר אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי, כלומר

בל תדמו בנפשכם כי התמהמהתי בנסיעתי כי ירט הדרך לנגדי כי היום יצאתי כו' ואחר שלא התמהמהתי בדרך כי אם ערך יום אחד די גם פה בלינה אחת (ובזה יצדק מלת דרכי, ולא אמר וה' הצליח בדרכי, שהיה מורה על ענינים זולתיים ולא על קפיצת הדרך, והוא גם כן שאמר תחילה בתפלתו אל ה' אם ישך נא מצליח דרכי כו').

ובזה נבוא אל הענין כי הנה עם כל הנסים הנפלאים שעשה יתברך ליעקב עד שהפך לו אויב לאוהב וכמו שכתוב ויפול על צואריו וישקהו, הלא יהיה עוד מקום לבעל דבר לחלוק ולומר כי עשו לא העלה על רוחו ללחום עם יעקב, אדרבא לאשר לא ראה אותו ימים כבירים ועתה שמע כי הולך הוא וכי הצליחו ה' לקח אחוזת מרעיו ארבע מאות איש והלך לקראתו לשוש אתו כמשפט האחים, אי על זאת הודיעה אותנו התורה הקדושה את העצור בעומק זדון לבו הרע, לאמר וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה, כי מזה יבחן ענין הליכת עשו, כי לו היה דרכו ונסיעתו על דרך שלום וריעות הלא לא יבצר ממנו להתעכב אתו זמן מה להתעלס עמו על כל פנים ימים או עשור, כי על הכוונה הזו היה נוסע כל הדרך הרחוק הזה. וזהו וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה, כלומר ומזה יתברר כי גם בלכתו לקראתו לא שב אפו ממנו והיתה ידו נטויה לעשות אתו רעה, אך לא נתנו אלקים להרע עמדו, ואחרי כי הפריע ה' עצתו חלץ את עצמו חושים ושב ביום ההוא לדרכו שעירה.

חלק יב

ויבא יעקב שלם (ל"ג, י"ח). מדרש: **רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה'** (תהילים ל"ד, כ') רבות רעות זה עשו ואלופיו, צדיק זה יעקב ומכולם יצילנו ה' (פרשה ע"ט, ב').

המאמר צריך ביאור (וכבר הערנו בו למעלה) ותמצאנו מבואר בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת וישלח על הכתוב וריב לה' עם יהודה.

חלק יג

ובני יעקב באו מן השדה בשמעם ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה (ט"ז, ז'). מדרש: וכן לא יעשה אפילו באומות העולם, שמשעה שלקה העולם בדור המבול עמדו וגדרו עצמן מן העריות (פרשה פ', ו').

והמאמר מבואר פשוט על דרך מה שכתוב **תבל עשו** (ויקרא כ"ט, י"ב) רצה לומר אשר מלבד מה שהוא מתנגד לרצונו יתברך עוד הוא ענין נבזה ונמאס גם לעיני בשר ודם, ועל דרך הכתוב **כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה**[96] (איכה א', ח') כן מעשה שכם עם דינה

[96] והוא שאמר ה' יתברך הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם (דברים ל"ב, כ"א). ממש על דרך אחד שמאן במצות אביו אין עליו אלא העדר מצות כבוד אב, אולם אם יכה איש את אביו עד כי הפילו למשכב תהיה רעתו רבה מאד וגדול מנשוא, כי גם זולת מה שהוא אביו עוד הוסיף סרה להכות נפש נקי על לא דבר. וזהו שהוכיחם הם

כי זולת רעת וגנות הדבר בעצמו לשכב את בת יעקב יקר ונכבד כמוהו, עוד גם הדבר עצמו הוא מתועב גם בפני בני אדם אפילו באומות העולם.

אבל עוד מהראוי להתבונן מדוע החלו בגנות הגדול (לשכב את בת יעקב) וסיימו בגנות הקטן והפחות, הלא מהצודק היה שיאמרו ראשונה כי נבלה עשה גם לעיני אומות העולם ומה גם לשכב את בת יעקב.

ונבין הענין על דרך אחד נתארח אצל בעל הבית מוכר משקים ויהי בלילה קם ממשכבו וילך בהחבא אל הכלים שהמשקים בהם ובתוך כך הפיל מכון ומעמד הכלים ונשברו ככלי יוצר, ויהי בהשמע הדבר לבעל הבית ותבע אותו על נזקו, אמר מה חטאתי לך הלא בחושך לא הייתי יודע להשמר מדבר זה, ויצא המשפט לחקור עליו לאיזה סבה הלך אל הכלים, אם היה מגמתו ללכת אך אל המים לרווות צמאונו, ובהליכתו ובתנועתו באישון לילה בא לידי אונס זה, אין להבעל הבית עליו מאומה, אבל אם כוונתו היתה לסאוב יין או שכר, למלאות תאותו בשגם בדעתו עתה לשלם בעד היזקו עם כל זאת מגלגלין עליו את הכל, אחר אשר עיקר הליכתו באפלה היה דרך רשעים.

הנמשל שכם בן חמור נתן עיניו לזנות בבנות הארץ ופגע בבת יעקב, והאמנם כי מהראוי היה לדונו כשוגג בדבר הפגם הגדול הזה, כי אולי לא היה מתכוין דווקא אליה, וגם לא היה מבחין הנבלה הגדולה הזו על שלא ידע מהותה ויקרת מחצבה ואיכות חשיבותה. אבל כל זה יתכן באם המעשה עצמה היתה הגונה לו על פי מנהג ונימוס המדינה, אולם הדבר לא כן הוא כי כולם גדרו עצמן מזנות מן המבול ואילך, ולכן היה החיוב לגלגל עליו את הכל אחר שהתחלתו היתה גם כן ברשע. וזהו שאמרו בני יעקב כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב, כלומר רעתו רבה מאד במה שפגע בבת יעקב ורב ההיזק, וכן לא יעשה אפילו באומות העולם, כלומר שאין מקום גם לעצמיית המעשה גלל כן רעתו ועונו גדול מנשוא וכמדובר.

חלק יד

וידבר חמור אתם לאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם תנו נא אותה לו לאשה כו' (ל"ד, ח') **ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם** (שם י"ג).

ולכאורה מלות יתירות דיבר הכתוב אשר טמא כו' בשכבר זכרו המעשה ההוא בפסוקים הקודמים, אבל בשנתבונן מעט היו בני יעקב עליהם השלום מכוונים בזה להקהות שיני

קנאוני בלא אל, כלומר גם מלבד מה שאני אלהיהם ועברו על מצותי, עוד כעסוני בהבליהם מה שאיננו ממשפט מעשי בני אדם:

הרשעים האלה ולהוכיח על פני שכם גודל ערותו וזדון לבו. והוא כי באין ספק דנו בני יעקב על פגיעתו באחותם שהיתה מלפניו כשגגה ולא כוון לחלל בתולת בת יעקב, אך למלאות תאותו ביפת תואר וטובת חן ולא לפגוע בבת גדולים ועל כן אין להאשים אותו כל כך וכמדובר למעלה. אבל חמור בבואו לפניהם לבקשם שיתנו אותה לבנו לאשה רצה להודיעם משפט בנו ומעשהו כי אין ענינו כאותם שיתנו עיניהם בהוד הבתולות, אך נפשו חשקה להדבק בבת טובים והיתה כוונתו בזה להמציא לו חן בעיניהם למען יתנו לו בתם. וזה שכתוב שכם בני חשקה נפשו בבתכם כלומר כל חפצו בה הוא אך על היותה בתכם ממיוחסי העולם (וכמו שיתבאר עוד אי"ה), ובני יעקב כשמעם זאת שהיתה מגמתו מתחילה לחלל זרע קודש ומדעת עשה מה שעשה ויחר להם מאד, וזהו אשר טמא את דינה אחותם.

והוא על דרך אחד עשה משתה גדול והזמין קרואיו והושיבם הבכור כבכורתו כו' ונתן לפניהם קערה מלאה מנות, קפץ הפחות שבהם ונטל מנה היפה שבכולם, ויחר לבעל הבית מאד אבל היה מחריש כי חשבו לשוגג בדבר באשר לא כוון דוקא אליה רק כך עלה בידו עבור היותה יותר קרובה אליו, ויהי בהביא עוד איזה מאכלים לפניהם והנה הנבל ההוא הושיט עוד את ידו כבראשונה ויחפש ויהפך אחר היותר טובה ובריאה שבהם, והבעל הבית בראותו כי הוא שונה באולתו כעס עליו מאד, ואמר מתחילה אמרתי עם לבי אולי משגה הוא בידו ולא מפאת הבחנתו בין טוב ובין רע אבל אחרי רואי כי הוא מסיר ומפנה הנתחים הבינונים ומחפש אחר המשובח והיפה ביותר מדוע לא יבחין ברעתו ופחיתותו כי איננו ראוי לזה.

הוא הדבר בעיננו כי האמנם מתחילה חשבוהו לשכם כי לא מלבו עשה מה שעשה אך היה שוגה בדבר פגימת כבוד בת יעקב, אולם לפי דברי חמור שכם בני חשקה נפשו בבתכם, כלומר חשק בבת גדולים וכנזכר לעיל ובדעת פנה אך אליה, מעתה חובתו רב ועצום וזהו אשר טמא את דינה אחותם.

חלק טו

ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו כו' (ל"ד, י"ג).

הנה לכאורה מלת במרמה למותר כי הלא הדברים בעצמם יוכיחו אם במרמה או לא, ומה גם מלת וידברו חסרה מובן.

והנראה כי בא הכתוב להשיב על בני יעקב איך לא חשו לתת מענה בפני אביהם יעקב הלא מכבר אמרו ז"ל (מדרש ויצא) ותען רחל ולאה ותאמרנה לו, למה מתה רחל תחילה ר' יודן אמר שדיברה בפני אחותה (פרשה ע"ד, ד') ומכש"כ לדבר במקום האב, ועל זה

בא הכתוב להצדיק אותם בדבר הזה והוא עם מלת במרמה שאמר. כי הנה ממשפט הבן הוא לכבד פני אביו בלכתו עמו ברחוב העיר וכדומה שילך הוא אחורי האב ולא קודם לו, וכמו כן בכניסתו לבית יניחנו להאב שיכנס ראשון והוא אחריו, אמנם לפעמים יזדמן אשר בן יכבד אב בלכתו לפני אביו והוא באם המקום שהם הולכים שמה הוא מקום חמר וטיט, או אז הנכון כי יקדים הבן ללכת לפני אביו למען הכין מעגל לפעמי אביו עם מה שירביץ מעט רגבי הטיט.

כן ממש האמנם שאין מדרך הבנים לדבר במקום אביהם אך להחריש עד דבר ידבר הוא, אולם בענין ועסק הזה שהיו עסוקים בדבר מרמה כבדו אביהם לענות במקומו, למען הציל אותו מדבר מרמה, וזהו ויענו בני יעקב כו' במרמה, לכן וידברו כלומר קדמו לדבר בפני אביהם למען לא יצטרך הוא להחל דברו.

חלק טז

ולא אחר הנער לעשות הדבר כי חפץ בבת יעקב (ל"ד, י"ט).

ראוי לעמוד על השתנות הלשון מחשק לחפץ, כי חמור אמר שכם בני חשקה נפשו כו' והכתוב מסיים ואמר ולא אחר כו' כי חפץ בבת יעקב, עוד ראוי להבין מה הודיענו הכתוב בזה שלא אחר הנער כו'.

והנראה עם מה שנודע חלוקת החוקרים כל דבר לשני סוגים: ערב ומועיל, כי כשיעשה אדם מעשהו לאיזה תכלית ותועלת מצד חכמתו ועיונו תכונה על שם מועיל, ואשר הוא מבלי חקירה ועיון כלל כי אם מצד תאותו הגוברת עליו ומכרחת אותו עשות הדבר היא נקראת בשם ערב. ועל הרוב מה שהוא מועיל איננו ערב והערב איננו מועיל, אבל יש מעשים פרטיים הנושאים שני הסוגים האלה גם יחד, וביותר מצות תורה הקדושה כמו עונג שבת ויום טוב וכמוהם כמה מצות הנודעות. והנה הנסיון והמבחן בהם לעמוד על כוונת העושה אם הוא מבקש ערבותו או טוב תכליתו הוא כי הדבר שהאדם מסכים בלבו ומצפונו לעשותה עבור תכלית הטוב והמועיל מהנקל אצלו לדחותה זמן מה עד כי יבקר הענין על תכלית פעולתה ותועלתה יען כי הפסק הזמן ההוא גם היא עילה אל תועלתו אשר כוון עליו, לא כן הדבר שיעשהו מסבת התשוקה והתאוה לא ישקוט ולא ינוח עד אם כלה הדבר תיכף ומיד, כי תאותו לא תרפה ממנו גם רגע (ועיין מזה בקול יעקב רות על מאמר חי ה' שכבי עד הבקר),

ומעתה דע לך ההבדל בין מלת חשק למלת חפץ, כי מלת חשק ברוב תפול על דבר החשוק על האדם מצד תועלתו, וסבת החשק נצמח בלב החושק מפאת עצמיית דבר החשוק ותועלתו כענין הכתוב **רק באבותיך חשק ה'** כו' (דברים י', ט"ו) וכאמרם ז"ל

אמר הקב"ה חושקני בכם (חולין פ"ט), **לא מרבכם מכל העמים חשק** כו' (דברים ז', ז') נפשי חשקה בתורה (קידושין ל"ג) וכמוהם רבות. אבל תואר מלת חפץ יונח על דבר שאין הרצון בו מצד עצמיית דבר האהוב כי אם האוהב חפץ בו וחומד אותו מסבת התאותו כמו **כי אם חפץ בה המלך** (אסתר ב', י"ד) ובדברי החכם **וכל חפציך לא ישוו בה** (משלי ג', ט"ו). והנה חמור ברצותו לתת חן לשכם בנו בעיני יעקב למען יאבה לתת את דינה בתו לו לאשה, אמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם כלומר לאשר היא בתכם וראויה היא לאהוב אותה ולחשקה עבור עצמותה ויקרותה כדי להדבק בבת טובים, ולא מפאת היותו נותן עיניו בהוד יפיה והדרתה וכנזכר לעיל, וזהו שדייק ואמר שכם בני חשקה כו'. אבל הכתוב מעיד עליו כי לא כן היה עם לבו רק אש תאותו בערה בו מפאת עוצם יפיה וטוב תארה, והעד - וכי לא אחר הנער לעשות הדבר ואם היה דעתו עליה אך בעבור עצמותה ויקרת תועלתה ולא עבור ערבותה הלא לא יבצר ממנו מלעמוד על עצמו איזה זמן עד כי ירבה בעיון וחקירה אם נכון וכשר הדבר לפניו כל כך, עד כי יהיה כדאי לו להדאיב נפשו עבורה להמול בשר ערלתו, אכן הוא היה נחפז מאד למהר ולהחיש מעשהו מזה יבחן כי לא כוון מאומה רק להשביע יצרו הרע. וזהו ולא אחר הנער לעשות הדבר ומזה ההוכחה כי חפץ בבת יעקב כלומר חפץ התאוני ולא חשק התועלת כאשר הפריז עליו חמור.

חלק יז

וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו כו' (ל"ה, ט'). הנה רבותינו ז"ל במדרש הוקשה להם מלת עוד וזה לשונם: עוד ר' יוסי בר חנינא אמר עוד כבראשונה, מה הראשונה על ידי מלאך אף שניה ע"י מלאך, אמר ר' ברכיה עוד איני מייחד שמי על בריה אלא עליך ולא על אחר שנאמר וארא אל אברהם כו' ולא אחר עמם (פרשה פ"ב, ג').

דברי ר' ברכיה מתפלאים מאד כי לא ידענו איה איפה מוכרח הדרש הזה ממלת עוד. ובגמרא: אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי שלשה דברים ביקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו, ביקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר הלוא בלכתך עמנו, בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו שנאמר ונפלינו אני ועמך (ברכות ז'). וגם במאמר הזה אנו רואים בו מן הקשות לכאורה, כי הלא אם יהיו האומות העולם ראויים להשראת שכינה מדוע ימנע הקב"ה מהם, הלא כבר נאמר **לא ימנע טוב להולכים בתמים** (תהלים פ"ד, י"ב) ואם לא איך עלה על דעתו כי הוא יתברך ישרה שכינתו עליהם עד שהוצרך להתפלל על זה. (וזאת שאל מאתי הרב הגאון המפורסם המנוח מו"ר ישעיה ברלין זצוק"ל בהיותי בברעסלויא).

ואמרתי בהתרת הספק הלזה על פי משנתם ז"ל הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות (אבות ב', א') אשר לכאורה היה די לומר שאין אתה יודע שכרן של מצות, ועוד איך יתכן לשונם תחילה קלה וחמורה אחרי שאין ידוע מתן שכרם.[97] אמנם כלל הענין הוא עם מה שידענו כי מדרכי אלהינו יתברך לוותר ולהוסיף מדיליה על השכר הטוב המגיע לשומרי מצותיו כמאמר המשורר האלהי עליו השלום **ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו** (תהלים ס"ב, י"ג). ירצה כי בנתנו יתברך לאיש כדרכיו מטוב שכרו עוד יתחסד עמו ויתן לו תוספת על המגיע לו (ויהיה מלת כי משמש במקום כאשר) ממש כדרך משפט בני אדם אשר הסוחר יוותר ויוסיף להקונה מאתו ויעדיף לו מאותו המין או יתן לו איזה מתנה. אבל מה נפלאו ומה יקרו חסדי ה' יתברך עם הטוב לפניו עד כי נדבת תוספתו מרובה על העיקר עשר ידות כמבואר ברבותינו ז"ל (מדרש חיי) בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, קין עיקר והבל על ידי שהוא תוספת שנאמר ותוסף ללדת נולד הוא ושתי תאומותיו, יוסף עיקר ובנימין על ידי שכתוב בו תוספת, הוא מעמיד עשרה כו' עיקר שניו של איוב לא היה אלא ע' שנה ונתוסף לו מאה וארבעים שנה עיין שם (פרשה ס"א, ד'). וכענין הזה אמרו עוד (במדרש בא): כשביקש הקב"ה להביא מכות על מצרים מכת בכורים אמר להביא תחילה, שנאמר הנה אנכי הורג כו' התחיל אומר מי ה' כו' אמר הקב"ה אם אביא עליו מכת בכורים תחילה משלחן, אלא מביא אני עליו מכות אחרות תחילה ובעקב זאת אני מביא את כולם, לפיכך דוד המלך עליו השלום מקלס **בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו** (תהלים ע"ז, כ') דברים שאתה עושה בעקב מי יודע (פרשה י"ח, ה'). והוא מבואר כדברינו כי כן דרך מדתו יתברך לוותר ולהוסיף בשביל העיקר. **ומזה** תלמד על טובותיו יתברך ושכר המצות שאנו מקיימים כמאמר רז"ל מדה טובה מרובה כו' (סוטה י"א, א') ודאי כי אין ערוך לתוספת הגדול שיעדיף יתברך. והנה

[97] וחוץ לדרכנו נבאר משנה זו על דרך קצר קרוב בשנעיר עוד על מה שסימו ז"ל שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות אשר לכאורה מלות של מצות היא שפת יתר מה יבצר במאמר שאין אתה יודע מתן שכרן, אבל הרצון בזה כי לעושי מצוותיו יתברך יש ב' סוגי השכר, האחד הצפון וגנוז לעוה"ב הנאמר עליו מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהילים ל"א, כ'), הב' מה שהקב"ה מזמין לפניו בכל עת מצות חבילות, עם מה שקדם ועשה תחילה מבחירתו הטובה, וזהו שאמרו ז"ל הוי רץ למצוה קלה ובורח מהעבירה שמצוה גוררת מצוה (אבות פרק ד', ב') והוא מחסדי אלוקינו יתברך שחפץ להרבות בשכר הבוחרים בטוב לפניו הוא מזמין לפניהם ענין משכרתם שיראה השכר עצמו מצמיח ומוליד שכר הרבה, ועל דרך שזכרנו בבאור אנכי מגן לך וכו', עי"ש. וזהו שמסיים ששכר מצוה מצוה וזהו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, ומלות של מצות הוא על דרך לשון בני אדם בגדי משי כלי כסף שהרצון העשוי ממש או העשוי מכסף, כן יתפוש מה שאמר מתן שכרן של מצוות כלומר המצוות שיתנם יתברך לשכר עבור מעשים טובים שעשה האדם תחילה, ואין ענינם ידוע לבני אדם איזה מהמצוות יזמין יתברך כשכר מצוה הקלה אולי החמורה שבחמורות, וזהו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, וכנ"ל.

התוספת הזה שהוא בא בעקב עיקר השכר ובשבילו הוא מתואר על שם מתן שכר כי הוא בא במתנה עם עיקר השכר[98] והן זאת כוונו ז"ל במה שאמרו שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות כלומר האמנם כי נודע לפעמים עיקר השכר הקצוב לאיזה מצוה אבל לא נודע תוספתו ועל דרך ועקבותיך לא נודעו כלומר תוספותיך שאתה מוסיף ונותן עקב כל דבר המה לא נודעו.

ועתה דע לך כי משפט התוספת והוותרנות יהיה על ב' פנים, יש אשר אותו הצדיק בעצמו שמקבל עיקר השכר מקבל גם התוספת כמו שהוסיף הקב"ה לאברהם עליו השלום בנים על יצחק, ולפעמים יתן ה' יתברך התוספת להצדיק על בחינה אחרת, והוא לאשר בזכותו ועבורו זוכים גם אחרים כמוהו, ועל דרך שאמרו (במדרש וירא) בשעה שנפקדה שרה, הרבה עקרות נפקדו עמה (פרשה נ"ג, ח'). וכמו כן אם יזכה האדם על פי מעשיו הטובים לחזות בנועם אור כבודו יתברך ולהיות מכון להשראת השכינה הלא רבים יעלו אתו כי יתן מהוד רוחו עליהם, ועל דרך שזכתה הגר אצל שרה כנודע והוא מפאת תוספת מתן זוהר שפעת האלהות עקב מה שבא בשכרו, וכמוהם מצינו הרבה. והן זאת בקש משה רבינו עליו השלום מאתו יתברך כי עלה על רוחו פן יזכו על ידנו גם זולתנו להשראת שכינתו יתברך מצד התוספת הגדול הבא עוד עם עצמיית קרן השכר, על זה ביקש ואמר ונפלינו אני ועמך וזהו שלא תשרה שכינה רק על ישראל כלומר שלא יזכו זולתם עבורם ועל ידם רק המה ישיגו הכל גם העיקר גם התוספת.

והנה עתה נבוא אל ביאור המאמר שלפנינו והוא עם מה שזכרנו כמה פעמים אשר כל מעשי האבות סימן לבנים כי כל מעשיהם ועניניהם היו רומזים עלינו כאשר הארכנו בביאור ענין זה מה שיש בו די, ואם כן גם את זאת פעל יתברך מקדם עם יעקב עליו השלום שלא נתן מיתרון תוספתו לאדם זולתו רק הוא עליו השלום אסף בחפניו את כל וכנזכר לעיל. וזה יהיה מרומז במלת עוד שאמר הכתוב וירא אלהים אל יעקב עוד כו' כלומר גם התוספת המתואר עוד כנודע גם הוא היה אך עם יעקב.

ומה מאד יצדק עתה התכת הכתוב שאמר מלת עוד אחר מלות אל יעקב לומר אשר התוספת המתואר עוד אל יעקב היה, וזולת זה יותר מהראוי היה שיאמר הכתוב וירא עוד אלהים כו' ואז היה מלת עוד מוסב אל מלת וירא והיה ההוראה כי עוד פעם נראה אלהים, אולם עכשיו אשר נאמר אל יעקב עוד ההוראה כי גם המראה העודיית (רצוני התוספת) גם היא היתה אל יעקב. וזהו צחות לשונם ז"ל וירא אלהים כו' עוד אמר ר'

[98] ובילקוט (תהלים י"ט): גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב כל המשמר אותן אין סוף למתן שכרו כלומר אין סוף לתוספת הבא במתנה עקב השכר ובשבילו, וזהו (עקב רב וזהו גם כן) למתן שכרו:

ברכיה עוד איני מייחד שמי על בריה אלא עליך ולא על אחר שנאמר וארא אל אברהם כו' ולא אחר עמם עיין במדרש וימתקו הדברים.

וישב

חלק א

וישב יעקב בארץ מגורי אביו (ל"ז, א'). מדרש: כתיב **בזעקך יצילוך קבוציך** (ישעיה נ"ז, י"ג) תני כינוסו וכינוס בניו הצילו מיד עשו ואת כלם ישא רוח יקח הבל (שם) זה עשו ואלופיו והחוסה בי ינחל ארץ זה יעקב וישב יעקב כו' (פרשה פ"ד, א').

מהראוי להתבונן מה רצו ז"ל בהצעת דבריהם האלו, ומה גם דברי הכתוב עצמם אינם מובנים כי הלא מלת בזעקך כוונתו בהתכנסך (ועל דרך ויזעק ברק (שופטים ד') או ויזעק סיסרא) והוא ענין קיבוץ ואיך שייך לומר בזעקך יצילוך קבוציך.

אבל תכלית כוונתם ז"ל הוא להבינו ההבדל בין מלחמות ישראל לזולתם. כי מלחמות האומות וגבורתם הוא אך עם גבורת בעלי המלחמה וכחם ועוצם ידם ובכלי קרב וכדומה, וכל עוד שירבו כלי מלחמתם ואנשי המלחמה מהנקל להם לנצח צד שכנגדם. לא כאלה עם בני ישראל אשר עליהם נאמר **לא בחיל ולא בכח** (זכריה ד', ו') יגבר איש כי אם לה' הישועה לעמוד על ימינם להפיל אויביהם לפניהם ולעשות בשונאיהם כרצונם. והן לעילה זו היה מקום לומר שאין מהצורך להיות במלחמת ישראל רבים מהעם ולא גבורי חיל כאשר אין מהצורך לכלי מלחמה (ואשר מצינו לפעמים כי לקחו כלי מלחמה הוא אך לחזק לבם, ואין כאן מקומו) וזולתם אחרי כי ה' הוא הלוחם לפניהם ובידו אין מעצור להושיע בהמעט כבעם רב.

ובאמת זה היתה דעתו של יהושע שלא לקח כל ישראל אתו בלחמו על עי. אמנם אחר כך צוה אותו ה' לקחת את כולם. והטעם בזה כי האמנם אין התשועה תלויה בידנו עם רוב גבורת אנשי מלחמתנו בלתי לה' לבדו, עם כל זאת הלא אלהים יתברך דורש זכותם של ישראל שיהיו ראוים להשיג תשועה לכן רצה בנו שנהיה גם אנחנו קרבים למלחמה להתאסף המון אנשי אומתנו כולם במערכות המלחמה למען כי כרובם כן תרב מעלתם ואושר זכותם כי זכותא דרבים עדיף וכמאמר **הן אל כביר ולא ימאס** (איוב ל"ו, ה'). ומעתה גם נצוח המון הישראלי תלוי ברוב הקיבוץ אך עם כל זאת לא ידמו אל זולתם כי המה קשת וכידון יחזיקו ומגן גבורים ובהם יעשו חיל, לא כאלה חלק יעקב כי יוצרם הוא לוחמם עם השקפתו על רוב זכותם וגודל אמונתם במה שמשליכים אליו יהבם ונשענים בו בלבם ונפשם ברב היחול, ומאמינים בכח ישועתו, הנה בזאת יצליחו במלחמתם ואך

אסיפת גדודם על מקום אחד היא כל עצמיית הצלתם.[99] וזהו בזעקך יצילוך קבוציך כלומר בהתאסף עם בני ישראל למלחמה תהיה הצלתם אך מפאת אסיפתם ועמידתם יחד בלב בטוח ונאמן לפניו יתברך ואך רב זכותם עמדה להם.

והן על דרך זה היתה גם כן הצלת יעקב עליו השלום. וזהו כינוסו וכינוס בניו הצילו מיד עשו כלומר האמנם כי הכין עצמו למלחמה וחלק מחנהו לשתים עם כל זאת לא עשה מאומה בלתי זכותו וזכות בניו שבטחו בה' ובישועתו זאת הצילם מיד עשו. וזהו ואת כלם ישא רוח יקח הבל, זה עשו ואלופיו והחוסה בי ינחל ארץ זה יעקב וכאמור.

חלק ב

וישראל אהב את יוסף מכל בניו כו' **ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום** (ל"ז, ג'-ד').

הנה רבים העירו על אות למ"ד ממלת לשלום שהוא אך למותר כי ראוי היה לומר ולא יכלו דברו שלום.[100] עוד יש להרגיש בזה מדוע לא זכר הכתוב הזולת מהדברים שהיו גורמים לו שנאתם כמוזכר במדרש, ומכולם לא זכר רק העילה הזו ויראו אחיו כו'.

אבל יתכן בשנזכיר מאמר הכתוב **לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא** (ויקרא י"ט, י"ז). והרצון בזה הוא כי הנה ידענו אשר אם תפול שנאה בלב בני האדם איש את אחיו ואיש את קרובו, כל עוד שתהיה השנאה טמונה בלבו העמוק ולא ידלנה על דל שפתיו, ובמו פיו לא כהה בהשנוא לו להוכיח על תרמית ענינו, הלא בקרב לבו יקבץ און לו וחמת מדנים יפריא עד כי יגדיל שנאתו בכל עת. אבל לא כן באם לא יעצור השנאה תוך לבו אך ילך מיד ויוכיח על פניו - רשעו, אזי באפשר כי קל מהרה תשקוט המית שנאתו, אם הנוכחי יעמידנו על אמיתת ענינו ויברר לו כי שקר הועד עליו וכדומה, עד כי יעשו שלום ביניהם. וזהו לא תשנא את אחיך בלבבך,

[99] ובזה אני מבין מאמר הכתוב ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו כו'. ויאמר דוד לא תעשו כן אחי, את אשר נתן ה' לנו וישמור אותנו כו' כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו (שמואל א' ל' כ"ב-כ"ד). אשר לכאורה יפלא מה ראה לקראם על שם בליעל, אבל כי האנשים אשר העירו את עצמם לריב על החלוקה היתה דעתם כי ידי עושי המלחמה המה המנצחים והמה עשו כל החיל הזה בזרוע עוזם, ולא ה' פעל כל זאת, על כן יחוייב כי ינתן השלל לעורכי המלחמה משנה על היושבים על הכלים. וזהו ויען כל איש רע ובליעל כו' ויאמר דוד כו' כלומר כי הוא עליו השלום נגד פניהם ענה ואמר האם תדמו בנפשכם כי ידי אדם עושות מלחמה ונצוחים, לא כן הוא כי אם זכותא דרבים וקבוצם והתאספותם, ועל כן חלק הלוחמים וחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו כי המה שוים בפעולתם:

[100] ועל דרך הפשט נראה כי יפה אמר הכתוב דברו לשלום ולא דברו שלום, כי באמת גם מלת דברו קשה הבאור. על כן אמרתי לדבר מעט בזה. כי הבאור האמתי בזה כי יוסף הצדיק עליו השלום כאשר הרגיש השנאה בלב אחיו אליו היה מצדד בכל כחם לבקש אהבתם, והיה הולך בכל פעם ואמר להם צפרא טבא, שבתא טבא, וכדומה מדברי שלום ואמת והמה מסבת שנאתם אותו לא יכלו לסבול לשמוע מפיו צפרא טבא, וזהו וישנאו אותו לא יכלו (לסבול) דברו (הדבור שלו) לשלום, כי חשדו אותו כי לבבו לא כן ידמה לשלום וידבר עמם אחד בפה ואחד בלב:

כי אם הוכח תוכיח את עמיתך, וזאת תהיה הסבה ולא תשא עליו חטא, כלומר על ידי שתוכיח אותו האפשר שיתגלה לך אמיתת הדבר כי הוא מונקה מן העון.
והנה השבטים עליהם השלום שנאו את יוסף אחיהם עבור ענינים שונים כנודע, ובשגם על כל הדברים היה באפשר אצלם לדבר אתו ולהוכיחו עליהם אולי יש את נפשו מענה נכונה, אך על מה שאותו אהב אביהם מכל אחיו מה אתו להשיב להם כי אביהם הוא הוא המסב השנאה על כן לא יכלו לדבר אתו ולבקש שלומו. וזהו שלא הזכיר עילה אחרת מהממשיכים שנאתם וקנאתם בלתי את זאת ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם כו' כי בלעדי הסבה הזאת היה בידם לדבר אתו ולהוכיח אותו כנזכר לעיל. וזהו וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום, כלומר לא יכלו להתווכח עמו מה שהוא עילה אל השלום.

חלק ג

שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי (ל"ז, ו'). מדרש: אמר להם כך יהיו הנביאים מוכיחים אתכם **שמעו נא את אשר ה' אומר** (מיכה ו', א') (פרשה פ"ד, י'),
והמאמר פלאי! והנראה בזה כי הם ז"ל באו להמליץ על יוסף עליו השלום ולהתיר בזה ספק גדול מה שיש לשאול עליו, והוא כי לכאורה יפלא מאד מה ראה לספר חלומותיו לפניהם ולומר שמעו נא כו', אשר מזה ידומה כי היה חס ושלום מתהלל ומתפאר בהן והיה מחכה מתי תבוא העת שיהיה מלך עליהם, וכי זאת היא ממדת הצדיק אתמהה![101]
ובמדרש: ויגער בו אביו אמר הקב"ה כך תהיו גוערין בנביאכם שנאמר **ועתה למה לא גערת בירמיהו הענתותי** (ירמיה כ"ט, כ"ז) (פרשה פ"ד, י"א). וכלל הענין הוא עם מה שאמור למעלה (פרשת וירא) כי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה כי מדת בשר ודם כשהוא רוצה לעשות לחבירו רעה הוא מסתיר דבריו למען לא יתודע אליו הדבר ויבקש סבה להנצל מרעתו ויחיש מפלט לו. לא כן הקב"ה שהוא מודיע סודו על ידי עבדיו הנביאים ומגלה על ידיהם את אשר דבר לעשות לעמו למען יתעוררו ויעמדו על נפשם לבקש מה שיגין עליהם ולא יהיה הדבר ולא יבוא. ועל דרך הכתוב **משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** (תהלים ע"ו, ט') ובדרש (שבת פ"ח): מתחילה יראה ולבסוף שקטה (וכאשר הארכנו שם בביאור ענין זה עיין עליו) והן על זה היה מדרך הנביא לבוא אלינו ולומר **שמעו נא את אשר ה' אומר** (מיכה ו', א') על דרך בקשה לומר שימו לב על הדבר הלא בידכם להפריע בשתשובו מדרכיכם הרעים. וזה שכתוב **הלוא ידעת אם לא שמעת** (ישעיה מ', כ"ז) כלומר אם לא תרצו להתייסר בשמיעה לבד הלא ההכרח

[101] וזהו שהבין הרמב"ן ז"ל במאמר ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו ועל דבריו. כלומר מלבד השנאה שהיתה בלבם על חלומותיו עוד הוסיפו שנוא אותו על דבריו, כלומר על מה שסיפר חלומותיו לפניהם כי דנוהו למתכבד בקלונם ושהוא שומר ומצפה מתי ירים עול מלכותו עליהם:

יהי' שתדעו הדבר בפועל היינו בבואו עליכם. וזהו גם כן מה שכתוב **שמעו שמוע ואל תבינו** לכן יהיה העונש **וראו ראו ואל תדעו** (שם ו', ט') כלומר על אשר לא נתייסרתם בידיעת הדבר ההכרח שתראו אותו בפועל וזהו וראו ראו ואל תדעו.[102] וזהו גם כן **מנעי רגלך מיחף** כו' (ירמיה ב', כ"ה) כלומר קחי מוסר על ידי השמיעה ובזה תהיה מונע את עצמך מפגיעת הדבר בפועל.

והנה ידענו כי החלום הוא אחד מס' בנבואה והצדיק הזה יוסף עליו השלום בודאי לא היה מחזיק עצמו שהוא הנכבד בעיני ה' מכל בית אביו עד שמרוב זכותו יתנהו עליון עליהם להיות הוא המלך והמה אליו לעבדים, אבל היה דן את עצמו כי אותו הראה אלהים ענין הזה למען ילך ויגד הדבר לאחיו להפחידם ולהביא מורך בלבם למען יחפשו את דרכם וישובו וייטיבו דרכיהם ומעלליהם לפני ה'. ועל כן מיד אחר ראותו מראה החלום הלך אל אחיו ואמר שמעו נא את החלום הזה אשר חלמתי (ועל דרך בקשה) למען יוסרו בדברים ולא יתקיים החלום בפועל. וזה שאמרו ז"ל אמר כך יהיו הנביאים מוכיחים אתכם שמעו נא את אשר ה' אומר, והרצון בזה להודיענו כי יוסף עליו השלום לא על דרך התפארות סיפר לפניהם החלום חס ושלום כ"א ממש על דרך כאשר יאמר נביא הדור שמעו נא כו', כך הוא עליו השלום במה שאמר שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי, רצה בזה שיקחו מוסר ויתייסרו בידיעה למען לא יבוא הדבר. וביותר כי על ידי

[102] ובנביא הכיתי אתכם בשדפון ובירקון כו' ולא שבתם עדי נאום ה' שלחתי בכם דבר כו' ולא שבתם עדי הפכתי בכם כו' ולא שבתם עדי וכו', לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד' ט'-י"ב). והוא ממש על דרך כאשר הרב יניח השבט בפני תלמידיו להפחידם בה, והמשכיל אך כראותו השבט ביד רבו יירא ויחת ויקנה מוסר, והסכל עדן לא יוסר בזה עד אם ישלוט בו לרע לו ויכהו על גבו. ויש אשר גם השבט לא יועילנו גם אם יכהו מכה רבה ועל דרך מה שאמר החכם אם תכתוש את האויל כו' (משלי כ"ז, כ"ב). וזהו הכיתי אתכם בשדפון כו' ולא שבתם עדי כלומר את כל אלה הודעתי אתכם ולא שבתם ולא נתייסרתם בידיעה, לכן כה אעשה לך ישראל כלומר בפועל. וזהו שביקש מהם ואמר עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל כלומר לכל הפחות הכינו עצמכם לקראתו יתברך בשיבוא הדבר בפועל ולא תהיו כאותו שנאמר בו אם תכתוש כו':

על ידי היראה יתבטל הדבר והעד הנאמן על דברינו כי כנים הם הוא מה שאמרו הכתובים (מקץ) ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם (מ"ב, ט'), ולא אמר אשר חלם לו יען כי יוסף הצדיק לא העלה על רוחו כי הוא יתברך רוצה בו להמליך אותו עליהם מפאת רוב זכותו. אך הדבר היה בעיניו על דרך מראה נבואה להעיר לב אחיו ולהפחידם בדברים וכאשר נתבאר בפנים וכל עיקר החלום היה אך עבורם וזהו אשר חלם להם:

החלום מראה נבואה ואשר ראה בחלומו כי הוא ימלוך עליהם דן הדבר אך על דרך מאמר הכתוב ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם (שמואל א' ב') ודרשו ז"ל (במדרש פרשת מטות) באף שהוא משפיל לזה מרים לזה. וכוונתם בזה כי לפעמים ברצות ה' לייסר איזה איש ולהשפילו אזי בעבורו ובשבילו מרים את חבירו ומגביהו עליו ונותן בו כח וממשלה לעושת בו כחפצו. ובכמו זאת הנה עיקר כוונתו יתברך להשפיל ולהוריד את האחד ואגב זה מגביה את השני. וזהו משפיל אף מרומם כלומר העיקר הוא השפלת האחד ואגב מרומם השני וזהו אף מרומם. וזאת ביארו לנו רז"ל באמרם באף שהוא משפיל לזה כלומר עיקר הענין הוא הכעס מאת המקום ברוך הוא להעניש את האחד והתרוממות השני הוא אך מסבתו ועל דרך אגב (ובעז"ה יבואר לנו הענין באורך במקומו):

היראה והעצב שיגיעם ידיעת החלום גם כן יתבטל הדבר ולא יבוא, כענין שאמרו ז"ל חלמא בישא עצבותיה מסתייה (ברכות נ"ה).

וכי ישאלך לבבך למה באמת לא נתבטל החלום הלא המונח קיים חלמא בישא עצבותיה מסתייה, אף אתה אמור לו כי השבטים עליהם השלום לא עצבו על החלום מאומה כי אמרו ללבבם כי החלום יתבטל גם מבלעדי עצבותם, אך מפאת שמחת יוסף והתפארותו בו (כי כן חשדוהו) וכמרז"ל חלמא טבא חדוותיה מסתייה (שם) ועל כן תוחלתם היה כי יתבטל על ידי שמחת יוסף. ובאמת יוסף עליו השלום לא שמח בו מאומה כי על דעתו היה ענין החלום על דרך מראה נבואה לנביא הדור וכנזכר לעיל. ועל כן לא היה שום סבה שיתבטל החלום הוא לא שמח והם לא עצבו. וזהו מתק לשונם ז"ל שמעו נא החלום כו' אמר להם כך יהיו הנביאים מוכיחים אתכם כלומר כאשר ידבר הנביא בשם ה' על דרך המודיע וכנזכר לעיל. אבל הם לא דימו כן, ועוד שנאו אותו כי על דעתם היה כי הוא מתהלל ומתגאה עליהם ממש כאשר ישראל לא שמעו לקול נביאיהם. וזהו שאמרו בסמוך ויגער בו אביו אמר הקב"ה כך תהיו גוערין בנביאכם שנאמר למה לא גערת בירמיהו הענתותי.

חלק ד

ויאמר לו אחיו המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו (ל"ז, ח').

הנה מכבר העירו המפרשים ז"ל על כפל הדברים שאמר הכתוב ונאמר בזה על דרך קרוב כי נודע ההבדל בין מלוכה לממשלה כי המלך יהיה על פי בחירת העם והסכמתם עליו בעבור העדפת יקרת ערכו על זולת האנשים, והמושל יהיה מפאת עצמו ורום לבבו לשלוט על הפחותים מערכו ולהרים עולו עליהם בכחו ועוצם ידו.

ומעתה נאמר כי אחי יוסף ע"ה לא באו לסתור דבריו מכל וכל אבל הודו על דרך כלל שהחלום מורה שיהיה לו התנשאות עליהם אבל לא כמו שהוא חושב שימליכו אותו עליהם על פי בחירתם ורצונם, כי אם אולי ימשול עליהם מעצמו, וזהו המלוך תמלוך עלינו לשון תמיה, אם משול תמשול בנו כלומר אם לא שתמשול עלינו מדעת עצמך, ותהיה מלת אם על דרך אם לא, וחבירו בנביא **הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם** (ירמיה ח', כ"ב), שהרצון שאין מניעת הרפואה מצד חסרון הסמים המרפאים כי אדרבא יש צרי וסמים הרבה, אם רופא אין שם, כלומר אם לא זאת כי רופא אין שם והוא מליצה על שאינם משימים לדברי הנביא ומוסריו:

עוד באופן אחר עם מה שאמרו ז"ל (מדרש פ' נח) למה נקרא שמו יקטן שהיה מקטין את עצמו ואת עסקיו ומה זכה, זכה להעמיד י"ג משפחות וכו' ודכוותה וישלח ישראל את

ימינו וישת על אפרים והוא הצעיר (בראשית מ"ח, י"ד) אמר רב הונא וכי מן התולדות אין אנו יודעים שהוא הצעיר אלא שהיה מצעיר מעשיו לפיכך זכה לבכורה (פרשה ל"ז, ז'). ועוד אמרו על דרך כלל (ילקוט שמואל א' יא) כל הרודף אחר השררה השררה בורחת ממנו וכל הבורח מן השררה כו'. והנה אחי יוסף לאשר הוכיחו עליו מדברי ספורי חלומותיו כי הוא מבקש הכבוד ורודף אחריו (וכאשר זכרנו למעלה) ענו ואמרו לו המלוך תמלוך עלינו, כלומר היעלה על דעתך כי תמלוך עלינו אחר אשר אתה משתרר עלינו, הלא בהכרח יקויים בך מאמר החכם **גאות אדם תשפילנו** (משלי כ"ט, כ"ג). וזהו המלוך תמלוך עלינו כלומר הכי אפשר זאת, אם משול תמשול בנו עתה.

ונעמיק עוד יותר בהבנת הענין ונאמר כי אחי יוסף השיבו לו על פי דרכי התורה וגם על פי המושכל ונבארם לאחדים. האחד כי הנה המקובל והמאומת בלב אומתנו הוא כי אך לה' המלוכה בשמים ובארץ, רק הוא יתברך חלק מכבודו ליראיו ונתן שבט מושל בידי אדם למען תכון תבל במשפט וצדק ולרדות באנשי רשע בל יעברו גבול עולם. וכמאמר הנביא **הן לצדק ימלך מלך** כו' (ישעיה ל"ב, א') רצה לומר להורות לפני העם דרכי הצדק וארחות יושר אשר על כך הזהיר הכתוב ואמר **וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר** וכו' **וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה'** כו' (דברים י"ז, י"ח) כי הוא היה המורה דרך לעם לצוות להם על הטוב ולהזהירם ולשמרם מן הרע. וזהו שאמר שלמה המלך עליו השלום **ירא את ה' בני ומלך** (משלי כ"ד, כ"א) כלומר כי יראת שניהם אחת היא על היותו ממונה ללמד לאדם דעת ויראת ה'. וזהו שנאמר בו לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאול, כלומר שלא ישתמש במלכותו לכבוד עצמו להתפאר ולהתהלל בה כי מלכותו היא חלק ממלכות שמים אשר חלק ה' אותה לבחירו והושיבו על כסא מלכותו לעשות משטרו בארץ, להכריח העם על קיום התורה והמצות. ועל דרך הנאמר בשלמה המלך עליו השלום **וישב שלמה על כסא ה'** (דברי הימים א' כ"ט, כ"ג) רצה לומר כי לא העלה על רוחו חס ושלום להתפאר ולהתגאות במלכותו בידעו כי מלכותו נאצלת ממלכות מלך עולמים יתברך, לרעות ביעקב עמו ובישראל נחלתו, וזה שאמר דוד המלך עליו השלום **מלכותך מלכות כל עולמים** (תהלים קמ"ה, י"ג) אשר לכאורה היה יותר מהראוי שיאמר אתה מלך עולמים, אבל הרצון כי כל המלכים שהעמיד הקב"ה בארץ היו רק למען ישמרו עול מלכות שמים ועל כן כל עצמיית מלכותם אליו יתברך היא ולכבודו. וזהו מלכותך כו', וזהו הממליך מלכים ולו המלוכה כלומר אך בשבילו (ועיין עוד מזה בקול יעקב אסתר בביאור על כסא מלכותו).

וכענין הזה מצינו בגמרא: לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני (תהילים פ"ו, ב'). אמר דוד לפני הקב"ה ריבונו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה (ברכות ד', א'). העיד על עצמו שלא היתה המלכות אצלו לעטרה להתהדר ולהתפאר בה אבל ידע כי לה' המלוכה ואיננו אלא פקיד על עם ה' להורותם הטמא והטהור האסור והמותר.[103] ולעילה זו כל המלכים אשר מלכו מאומתנו השרידים אשר ה' קורא היו ממאנים בקרן המלוכה כנודע משאול עליו השלום שהיה נחבא אל הכלים וכמו שאמר **הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל** (שמואל א' ט', כ"א) וכן דוד וזולתם. יען כי לא העריכו את עצמם שיהיו ראויים לענין נשגב כזה להיות משוח על עם ה' והיו יראים פן יגרעו חקם, וכמו שאמר שלמה המלך עליו השלום **כי מי יכול לשפוט את עמך הכבד הזה** (מלכים א' ג', י'). ועל ידי כן בחרם אלהים וקרבם לתת אותם נגידים על עמו.

ולאות ולעד על דברינו הסכת נא ושמע דברי המדרש (ריש ויקרא): **אז דברת בחזון לחסידיך** (תהילים פ"ט, כ') מדבר בדוד כו' לחסידיך שנאמר **שמרה נפשי כי חסיד אני** וכו', הרימותי בחור מעם זה דוד שנאמר **ויבחר בדוד עבדו** כו' (תהלים ע"ח, ע') (פרשה א', ד'). והדברים מכוונים למה שאמרנו, כי על ידי מה שצפה הקב"ה בדוד כי לא יחפוץ במלוכה להתהדר בה על כן בחר בו. וזהו אז דברת בחזון לחסידיך שנאמר שמרה נפשי כי חסיד אני וכמוזכר למעלה, לזאת הרימותי בחור מעם שנאמר ויבחר בדוד עבדו כו' לרעות ביעקב עמו כו'.

ועוד יותר אמרו (שם בסמוך): דבר אחר אז דברת בחזון לחסידיך (תהילים פ"ט, כ') מדבר במשה כו' לחסידיך כו' הרימותי בחור מעם לולי משה בחירו אתה מוצא בשעה שנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו אמר הקב"ה לכה ואשלחך כו' אם אין אתה גואלם, אין אחר גואלם, בים עמד לו מן הצד אמר לו הקב"ה ואתה הרם את מטך ובקעהו, לומר שאם אין אתה בוקעו אין אחר בוקעו, באהל מועד עמד לו מן הצד אמר לו הקב"ה עד מתי את משפיל עצמך אין השעה מצפה אלא לך, תדע לך שהוא כן שנאמר ויקרא אל משה (פרשה א', ה'). הא לך מבואר כי כל עילת בחרו יתברך במשה להפקיד אותו להמליכו על בניו הוא רק בעבור מה שהיה בורח ועמד מן הצד ולא חפץ בהוד

[103] וזה היה משפט כל נשיאי ישראל טרם הפרדם מן העולם כמו שמואל עליו השלום היה מתנצל לפני כל ישראל שלא נהג בהם שררה ולא התפאר בכבודו כמו שכתוב הנני ענו בי כו' את שור מי לקחתי כו' (שמואל א' י"ב, ג') וכן משה רבינו עליו השלום אמר לא חמור אחד מהם נשאתי כו' (במדבר ט"ז, ט"ו) וכן דוד המלך עליו השלום טרם סילוקו אמר לך ה' הגדולה כו' (דברי הימים א' כ"ט) כלומר כל מעשי עם ישראל לא היו לכבוד עצמי כי אם לכבודך עשיתים:

המלכות על כן בחר בו כי ודאי נאמן הוא עליה שלא ישמש בה לכבוד עצמו מאומה. לא כן אם היו המלכים האלה עליהם השלום חרדים על דבר המלוכה וחפצים בה היה הדבר לעד כי דורשים המלכות אך לכבוד עצמם וגדולתם. וזהו שאמרו השבטים ליוסף המלוך תמלוך עלינו אם משול כו' כלומר אם אתה חפץ בהמלוכה והממשלה להתפאר ולהתנאות בה היא הסיבה שימאסך ה' ממלוך.

ועתה נחפשה דרכנו ונחקורה עוד מה שיש בתשובתם גם על פי מופת השכלי. ואומר שהם הבינוהו דעת שלא יגיעהו כבוד המלוכה אחר שהוא חפץ בה ורודף אחריה, כפי שיעיד סיפור החלום כי עיניו נשואות וצופות מתי יהיה מוכתר בכתר מלכות, ואם כן גם אם יגיע אל תור גדולתו ומלכותו יהיה כבודו תלוי מנגד ולא יתכבד בה מאומה. והוא מה שהכפילו דבריהם המלוך תמלוך, מקור עם הפעולה לומר גם בשתמלוך איננה מלוכה וכמו שיתבאר. הנה רבותינו ז"ל אמרו במדרש (שם בסמוך) **כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב** (משלי כ"ה, ו') ר"ע מתני לה בשם ר' שמעון בן עזאי הרחק ממקומך ב' וג' מושבות ושב עד שיאמרו לך עלה כו' מוטב שיאמרו לך עלה עלה ואל יאמרו לך רד רד, וכן הלל אומר השפלתי היא הגבהתי הגבהתי היא השפלתי. (פרשה א', ה') ותכלית כוונתם ז"ל לבאר דברי החכם עליו השלום מה חידש בהם והוא כי הכבוד איננו ניכר לאמיתו זולת אם הנכבד היה מובדל ומרוחק ממנו ולא דרש אחריו, אבל המכבדים אותו שחרו פניו שיהיה מקבל כיבודם אותו. ולהיפך אם הוא מבקש ושוקד אחר הכבוד הנה בשישיגהו עוד ירבה קלונו מאד כמו אם יבוא אחד אל מקום מסבת אנשים עוטרים אל השלחן לא יחליט על היושב בראש כי הוא הנכבד מכולם כי אולי הוא בא ראשון וקדם להם ובחר לו המקום ההוא בראש פנה כמשפט לעזי נפש, והאפשר כי המסובין עוד יערימו עליו סוד להוריד אותו מרום שבתו, ובזה מקום כבודו נגד פניו יענה על פחיתות ערכו וקלות ענינו. אך למתי יתודע אליו אמיתת כבודו באם ראה בו שבא אחר כולם וישב בשפל המושבות במורד והמה יענו בקול רבינו מה לך לשבת שם במושב שפל ופחות קום נא ושבה למעלה ראש כמשפט לכבודך, הנה בזאת יעמוד על אמיתת ענינו כי הוא היותר נכבד בהחלט.

וזהו צחות לשונם ז"ל (ילקוט שמואל א' י"א): **גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד** (משלי כ"ט, כ"ג) כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו, שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך שנאמר הנה הוא נחבא אל הכלים וכו' ורדפה אחריו שנאמר הראיתם אשר בו בחר ה' כי אין כמוהו בכל העם (רמז קי"א). הא לך מבואר כדברינו כי לבעבור שברח מהמלוכה ושאל על עצמו מי זה אנכי למלוך על עם ה' (כמבואר בילקוט

שם) על ידי כך היה ניכר כבוד מלכותו ואשר אך לו המלוכה. וזהו הראיתם אשר בו בחר ה', כלומר מזה ניכר שהוא הנבחר האמיתי ואך בו חפץ ה' מכולם. וכמו כן משה רבינו עליו השלום, וכמו שזכרנו דבריהם ז"ל את מוצא כו' בסנה ויסתר משה פניו אמר הקב"ה לכה ואשלחך כו' בים עמד לו מן הצד אמר הקב"ה ואתה הרם כו' בסיני עמד לו מן הצד אמר לו עלה אל ה' באהל מועד כו' ויקרא אל משה. וזהו שהמליצו ז"ל הכבוד רודף אחריו כלומר כי בשיתכבד הבורח מן הכבוד או אז יתברר אמיתת כבודו וכי הוא ראוי אליו, ולהיפך הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו, כלומר גם באם ישכון כבוד איננו הוא לכבוד אבל עוד לבזיון גדול.[104]

וזהו מה שנאמר **כרבם כן חטאו לי כבודם בקלון אמיר** (הושע ד', ז') רצה לומר הכבוד שעשיתי להם עד הנה הוא נשאר להם עתה לקלון, כי אינם ראויים עוד אליו ואיננו כמדתם, ממש כאשר ילבש הקטן בגד גדול יהיה סרוח רובו על הארץ, כן הכבוד להאוילים. והוא שהורה לנו החכם עליו השלום במה שאמר כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב, ובא מדרשם ז"ל הרחק ממקומך ב' וג' מושבות ושב עד שיאמרו לך עלה וכן הלל אומר השפלתי היא הגבהתי הגבהתי היא השפלתי. כלומר שאין הכבוד נראה ונגלה על תכליתו כי אם להנסוגים אחור ממנו והבלתי בוחרים בו, לא כן המשתדל ומחפש אחריו כבודו עוד לקלון יראה. וזהו שאמרו השבטים עליהם השלום ליוסף המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו, כלומר גם בשתמלוך עלינו לא תהיה מתכבד ומתהדר בהמלוכה אחר היותך שוקד עליה וכנזכר לעיל.[105]

[104] ומה נמרצו בזה דברי שלמה המלך עליו השלום כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון (משלי ג', ל"ה). ירצה כי החכמים עבור מה שהם בורחים מן הכבוד ועם כל זה משיגים אותו יהיה נראה כבודם כאלו הוא נחלתם וכי אך המה ראויים אליו, מה שאין כן הכסילים בקחתם הכבוד לעצמם הנה מלבד מה שאיננו אליהם לכבוד עוד ישבעו בוז וקלון. וזהו וכסילים מרים קלון וזהו גם כן מה שכתוב בנבוכדנצר שבעת קלון מכבוד (חבקוק ב', ט"ז).

[105] וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם. מדרש (ב"ר פ"ד) שהלכו לרעות את עצמם. באור זה דע כי מאמר רועה מוסב גם על נשיאי ישראל כמאמר לרעות ביעקב עמו וגם בו יתברך נאמר ה' רועי משם רועה אבן ישראל, ומאמר אבן רומז על אב ובן. וכמו שדרשו ז"ל מאמר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה. הנה נקראו ישראל בני יעקב ובני יוסף. וזהו שאמר להם יוסף כי למחיה שלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה, הורה בזה ג' תועליות א'. כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם כמו שכתוב ויוסף הוא השליט הוא המשביר, ב'. לשום לכם שארית בארץ כי אם לא בא יוסף תחילה למצרים לסקל לפניהם המסלה היו ישראל משוקעים ח"ו בטומאת מצרים, וכאמרם ז"ל (במדרש שה"ש) על מאמר גן נעול אחותי כלה, בשעה שגדר יוסף את הערוה במצרים זכו כל ישראל לגדור ערותן במצרים עד שנאמר עליהם גן נעול אחותי כלה, כי לולא כן היו מתערבים בין המצריים והיו משוקעים עד עולם וזהו לשום לכם שארית בארץ, ג'. ולהחיות לכם לפליטה גדולה בים סוף, כמאמר הים ראה וינס מה ראה ארונו של יוסף דכתיב ביה וינס ויצא החוצה כו'. והנה בני יעקב עליו השלום כל הימים שהיו בבית אביהם היה אביהם רועה אותם במרעה ההנהגה בארחות יושר, ועתה מספר הכתוב וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם מקום רחוק מבית אביהם, וביארו ז"ל הטעם כי הלכו לרעות את עצמם היינו להתנהג כפי חפץ לבם וכפי בחירתם, לכן נלגלגל להם שמכרו את אחיהם וכמעט נהרג על ידם:

חלק ה

ונראה מה יהיו חלומותיו (ל"ז, כ').

ביארנוהו בדרוש רחב בקול יעקב (סוף אסתר) ידרוש המבקש שמה.

חלק ו

ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו (ל"ז, כ"ו).

ההרגש מבואר הכי היה בדעתם להרויח ממון עם הריגת יוסף אשר ידבר הוא מה בצע כו', אתמהה! ואונקלוס שתרגם מה ממון ניתהני לנא, אין אתנו יודע כוונתו, גם מה שכתוב וכסינו את דמו לא ידענו מה בכך אם יכסו דמו או לא.

ורגע אדבר בביאור מאמר הכתוב **ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו, שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו** (ויקרא כ"ד, י"ט). הנה מכבר העירו רז"ל (בבא קמא פ"ד) על יתור הכתוב כאשר יתן כו' עד שדרשו שיהיה ענוש בממון דבר הניתן כו', אבל נעיר עוד על אמרו כאשר יתן, כי על כל פנים היה מהצודק שיאמר כאשר נתן מום באדם כו'.

אמנם הענין כך הוא, כי הנה בדבר האזהרה הזו עין תחת עין יש מקום לחקור ולומר אם שהיא דרך נקמה ותוכחה בהמכה להרגיע נפש המוכה בשיראה לעינים נקמת מכהו, ואם כן יהיה ענשו עבור העבר להשיב גמולו בראשו. או שנאמר כי העונש הוא אך למיגדר מילתא על העתיד שלא יעשה כן עוד לא הוא ולא אחרים וכענין הכתוב **וכל ישראל ישמעו ויראו** (דברים כ"א, כ"א) אבל הדברים הראשונים יפלו. אמנם בשנתבונן בכתובים נקנה דעת איזהו הדרך הישר בענין העונש הזה, רצוני העילה המסבבת העונש מה היא. והוא במאמר המשורר עליו השלום **משפטי ה' אמת צדקו יחדו** (תהלים י"ט, י') רצה לומר כל משפטי ה' יתברך עיקרם הוא אך אמת וצדקה למען הצמיח על ידם תוכחות ומוסרים לכלל ההמון כשיראו יביטו עונש העובר, וגם הוא עצמו יזהר עוד מן הוא והלאה, וכמו שאמר עוד **כי עד צדק ישוב משפט** (שם צ"ד, ט"ו) וכמאמר הנביא **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט'). אשר על כן אמרו ז"ל (סנהדרין מ"ג) כרוז היה יוצא פלוני יוצא ליסקל על שעבר עבירה פלונית, ומיתתו היתה במעמד כולם ולעיני כולם. ומזה יבחן שכל עיקר העונש איננו חלילה על דרך לעשות נקמה בהעובר כי מה תועלת בזה, אבל הכוונה המכוונת בו הוא לעשות גדר על העתיד וכמו שכתוב וכל העם ישמעו ויראו.

ומעתה אחרי אשר עיקר ותכלית העונש הוא אך לגדור גדר על העתיד צדקו רז"ל במה שדרשו עין תחת עין - דמי עין, כי גם בעונש דמים ימצא חפץ התכליתי ויוסרו גם בו.

ואולי רז"ל הבינו עוד כי בצע ויתרון לעונש הממון מעונש יד או עין ממש. כי עין ממש אין לענוש כי אם פעם ושתים ואם ישוב ויעשה עוד כדבר הזה במה איפה יענש, מה שאין כן עונש ממון כי הוא דבר שאפשר לקנוס בו כל הימים. וזהו שרמז הכתוב איש כי יתן כו' עין תחת עין כו' וכדרש רז"ל דמי עין והטעם - כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, כלומר שאין המשפט על דרך הנקמה על העבר ועל מה שנעשה כבר כי אם כאשר יתן כו' כלומר לבל יתן ויוסיף עוד על רעת מעשהו לעילה זו כן ינתן בו, ועל כן יותר טוב להענישו ממון.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה מה שעלה על לב השבטים הקדושים להרוג את יוסף אחיהם, חלילה לנו לדמות שהיה ענינם חס ושלום על דרך הרציחה לשפוך דם נקי וצדיק, אבל באין ספק הם דנוהו למיתה על פי דת תורתינו הקדושה וכמבואר בכמה מקומות ברבותינו ז"ל. ועל זה ענה יהודה ואמר, האמנם כי האמת אתכם שהתורה חייבה אותו מיתה, עם כל זה ראו והתבוננו הלא משפטי התורה אינם על דרך הנקמה חס ושלום כי אם למיגדר מילתא ולהצמיח תוכחת מגולה על הכלל, אשר על כן המשפט לפרסם העונש לעין כל למען יראו ויקחו מוסר. ואתם הלא הנכם היום נעדרים הפעולה הטובה ההיא כי מההכרח לכם לכסות על דם הנער בל יודע לאיש, ואם כן אין בידכם להענישו ולעשות בו דבר המשפט. וזהו ויאמר יהודה מה בצע כי נהרוג את אחינו (אחר שההכרח הוא) וכסינו את דמו.

חלק ז

וישבו לאכל לחם (ל"ז, כ"ה). מדרש (בתנחומא פרשת תשא): אמרו נאכל ונשתה כו' באו לברך כו' אין אנו מברכין אלא מנאצין.

ביאור זה המאמר תמצא בפרשת שמיני.

חלק ח

ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו (ל"ח, א'). מדרש: **בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל** (מלאכי ב', י"א) אמר לו כפרת יהודה, שקרת יהודה, ותועבה נעשתה בישראל, יהודה נעשה חולין כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב (פרשה פ"ח, א').

והמאמר סתום וחתום מבלי בא שעריו! ונזכיר עוד דבריהם בסמוך: ויהי בעת ההיא **עוד היורש אבי לך יושבת מרשה עד עדלם יבוא כבודן של ישראל** (מיכה א', ט"ו) עד עדולם יבוא כבודם של ישראל דכתיב ויט עד איש עדלמי. עוד שם: ר' שמואל בר נחמן פתח **כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם בית ישראל** (ירמיה כ"ט, י"א) שבטים היו עסוקים במכירת יוסף ויוסף היה עסוק בשקו ותעניתו ראובן בשקו ותעניתו

ויעקב היה עסוק בשקו ותעניתו יהודה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח (שם).

ולא נאריך בהצעת הערות כי המה מורגשות למבינים, ונעמוד תחילה על מאמר פלאי. במדרש (ריש פרשת ראה) אין מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כולם, למדונו רבותינו למה אין מפסיקין בקללות אמר ר' חמא בר גמדא לפי שכתוב **מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו** (משלי ג', י"א) אל תעש את התוכחות קוצים קוצים (דברים פרשה ד', א'). אשר הפליאה נשגבה מה ראו ז"ל לעקור הכתוב מההוראה הפשוטה לדרוש מלת תקוץ - קוצים קוצים. והנראה בהבנת המאמר עם מה שנזכיר עוד מאמרם ז"ל חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה (ברכות נ"ד) וביארו בגמרא לקבלינהו בשמחה, ובאין ספק יש להם ז"ל בזה כוונה עמוקה (כי לא דבר ריק הוא להזהיר אותנו לשמוח על הרעה כמו על הטובה) וראוי לדעת מה הוא.

ונאמר כי אלהינו יתברך מתת נדבתו הטובה לפעמים תהיה גלויה וידועה, כמו איש אשר יתן לו אלהים עושר ונכסים וכבוד וכדומה, מה שעיני כולם רואות כי מתת אלהים הוא לטוב מועיל. ויש אשר הקב"ה יעסוק עמו בטובתו באמצעות שונות הנראה לעין איש דלות ורעות, אך הוא יתברך יודע טיב פעולתם ותכליתם ותועלתם. ממש כאשר החייט השלם יקח חטיבת היריעות ממיני משי ורקמה ויחתוך אותה לנתחים לעשות מהם לבושי פאר והדר, והסכל בשיראה זאת יחשב אותו למפסיד ומקלקל. או כאשר החרש העוסק במלאכת הבנין יקח ארזים גבוהים מפוארים מאד ויחטבם בקרדומות כפי מדת אורך ורוחב הבנין, ומהם דקים וקטנים מאד למסגרות וכדומה, אשר כשיראה האויל מה שהוא עושה להארזים ההם ידינהו למשתגע, כי הוא מקלקל ארזים יקרים כהם לחתכם במגרה, ולמלא אותם חורים ונקבים וכמוהם. אולם האיש אשר תבונה בו ידע ויבין כי כל המעשים ההם שהוא עושה המה הכרחים אל השלמת בנין הארמון על משפטו ואשר בקישורם והרכבתם א' אל א' יצא בנין מפואר להלל מאד.

כן ממש עילת כל העילות יתברך אין חקר לתבונתו ואין ביד נברא לשער הכוונה העמוקה המכוונת בפעולותיו הרמים והנשגבים כי לפי הבחנתנו והשכלתנו בהם נראים לפעמים מרים כלענה והן הנה סבות ועילות צומחות אחריהן טובות וברכות נשגבות, רק ההכרח כי הרעות יוקדמו להטובות כחרישה וזריעה המוקדמים לקצירה. וזה שאמרו ז"ל חייב אדם לברך על הרעה יען כי גם הרעות המה משובצים בטובות רמות במלואותם כמשפט הבונה הנזכר לעיל.

אבל נחפשה דרכנו ונחקורה עוד לשמחה מה זו עושה, מה יבצר אם לא נשמח עד כי נעמוד על גמר ענינם ונראה מה תהיה טובתם ותכלית תועלתם.

אמנם הדבר מובן פשוט, כי בשנקבל המקרים והמאורעות בשמחה ובטוב לבב ובאמונה בו יתברך לעילה זו יחפוץ בנו ה' להיטיב אחריתנו ולגמור מחשבתו אשר זמם. מה שאין כן אם לא יקבלם בשמחה ועוד יהיה לבו רגז ויקצוף על מקריו ויתרעם על מדותיו יתברך חס ושלום האפשר כי הוא יתברך יניח ידו ממנו באמצע הענין בלי לבצע מעשהו, ואת הרעות יקבל ואת הטוב לא יקבל. ממש כאשר בעל הבנין הסכל בראותו כי העושה במלאכה יקצץ מבחרי ברושים לחתיכות דקות כפי הצורך להרכבת הבנין ויתן עליו בקולו מה לך כי תשחית עצים מפוארים ויקרים כאלה, הנה מרוב שיחו וכעסו ירף ידו מעסוק עוד בבנין הזה ואז ישארו העצים והאבנים שטוחים ומהורסים ויעמדו בקלקולם, כי אין עוד מי שיחברם. כן ממש המתרעמים על מדותיו יתברך ויקצפו על קורותיהם ויבעטו בהם, יניח יתברך ידו מהם ולא יגמור המלאכה על תכליתה וישארו אך נגועים ומוכים.

ומה נמרצו בזה דברי המשורר עליו השלום **כי לא יבינו אל פעולות ה' ואל מעשה ידיו** (תהלים כ"ח, ה') רצה לומר על ידי שאינם מבינים ואינם משכילים אל פעולות ה' על כן המה מתרעמים על ראשיות המאורעות, ועל ידי כן יהרסם ולא יבנם כלומר יהיו נשארים הרוסים ועזובים בחצי מלאכתם בלי לבצע מעשה בנינים.

ומעתה יזהירו דברי המדרש כי גם הם ז"ל הניחו הכתוב על פשוטו אל תקוץ בתוכחתו, אל תמאס בתוכחתו כלומר שלא יתרעם האדם על מדות ה' יתברך. אולם הם ז"ל באו להבינו עילת המיאוס בתוכחות והצומח מסבתו ואמרו אל תקוץ בתוכחתו אל תעש את התוכחות קוצים קוצים, כלומר כשתמאס חס ושלום מוסר ה' ותקוץ בתוכחתו ירף ויניח ידו מלגמור הבנין הטוב, וישארו הפעולות הראשיות קוצים קוצים וכמו שפירש בעל המתנות כהונה ז"ל חתיכות מקוצצים.

וזהו ההוראה הפשוטה בכתוב הנזכר לעיל כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם בית ישראל כו', אשר לכאורה יפלא מי הוא זה שלא ידע מחשבתו במה שהוא עושה גם טרם כלותו מעשהו, כי כבר החליטו סוף מעשה במחשבה תחילה. אבל לדברינו יהיה הרצון בזה לומר כי כראות אנושי בעיני בשר ידומה ענין הקורות והמאורעות לרע מוחלט ולכאב ממאיר, להיותנו קצרי המדע מהעמיק בתכונתם לדעת מהותם, בלתי הוא יתברך הפועל החכם היודע והמכיר בהתועלת הטוב הצומח ובא

מסבתם, וזהו כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם בית ישראל מחשבת שלום ולא לרעה.

והנה כהענין הזה בדמותו וצלמו היה מה שנהג יתברך את אבינו יעקב עליו השלום בכל פרטי ענייניו, מצרת יוסף ושמעון ובנימין וכמבואר במדרש **וישלחהו מעמק חברון** וזה לשונו: הלא אין חברון נתונה אלא בהר אמר ר' אחא הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר הנאה שהיה קבור בחברון, ועבדום וענו אותם (פרשה פ"ד, י"ג). והרצון בזה כי הוא יתברך התגולל על יעקב עליו השלום לבנות ממנו בנין בית ישראל עם בינות למען יקבלו תורתו הקדושה ושיבואו אל הארץ הטובה אשר הבטיח לאברהם, ולהשרות שכינתו בתוכם וכל זאת לא יכלו להשיג בלתי היותם קודם לזה משועבדים במצרים כמאמר הכתוב **וממצרים קראתי לבני** (הושע י"א, א') וכמו שאמרו רז"ל ג' מתנות טובות ניתנו לישראל וכולם לא ניתנו אלא על ידי יסורים תורה ארץ ישראל ועולם הבא (ברכות ה', א') (וכאשר כתבנו בביאור ידוע תדע כו' עיין עליו) וזה שאמרו ז"ל (במדרש פרשתנו): **ויוסף הורד מצרימה** (ל"ט, א') משל לפרה שהיו מושכים אותה למקולין ולא היתה נמשכת, מה עשו לה, משכו את בנה לפניה והיתה מהלכת אחריו על כרחה שלא בטובתה, כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרים, אמר הקב"ה בני בכורי הוא ואני מורידו בבזיון וכו', אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו (פרשה פ"ו, ב'). הא לך מבואר כי ה' יתברך גלגל על יעקב את כל אשר קרהו מיוסף ושמעון ובנימין עד שבא הוא וזרעו למצרים שהוא ההכנה והיסוד הנאמן לצמיחת קרן הטוב המעולה, וכמו שאמר הנביא **הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל** (ישעיה כ"ז, ו').

אולם יעקב עליו השלום גם הוא לא הבין תכלית ענין מאורעותיו ועל כן בכל דבר שאירע לו רבו דאגותיו והיה מצר עליהם עד שאמרו במדרש (בראשית רבה צ"א) ויאמר ישראל למה הרעותם לי כו' הוא דהוא אמר **למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה'** כו' הלא **ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא יעף ולא יגע אין חקר לתבונתו** (ישעיה מ', כ"ז). ירצה כי מה שהאדם מהרהר אחר מדותיו יתברך נראה ממנו כאלו הוא יודע ומכיר דרכי ה' מעולם אך הדבר הזה הוא עומד מנגד וחוץ מהשכלתו והכרתו.

והוא ממש על דרך אם יבוא לבית אומן גדול איש המוני שאין לו ידיעה כל מאומה בטיב המלאכות ואופני מעשיהם וימצאהו עושה מלאכה על האבנים, וישאלהו על דבר אחד למה תעשנו כך, הלא נגד פניו יענה עזות ויאמר האם לך לב אומן כי תשאלני טרם

כליתי מלאכתי, הלא כאשר אגמור הדבר תשוב תראה כי כל מה שפעלתי עד הנה לא היה דבר ריק אבל היו מוכרחים בהחלט להשלמת הכלי. וזהו למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' כו' הלא אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ, כלומר איך יערב לבך להרהר טרם ראותך גמר ותכלית המעשה, וזהו בורא קצות הארץ, כלומר מה שקרה אותך אינם ענינים תכליתיים מה שאין עוד אחריהם מאומה, כי אם אמצעיים וראשיות מעשיו להכין לך ולזרעך הטובות העתידות, וזהו אין חקר לתבונתו (אבל יעקב עליו השלום דימה בנפשו כי ימות המשיח היה בימיו וכאשר זכרו רז"ל במדרש שהוא תכלית כל הטובות, על כן מצא את לבבו להצטער על מקריו הרעים כי היה ירא על נפשו פן גרם החטא). וזהו שכוונו ז"ל במאמר הנזכר לעיל וירד יהודה מאת אחיו ההא הוא דכתיב כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם בית ישראל מחשבת שלום ולא לרעה, לומר כי כל פרטי המאורעות שקרה אותם כולם היו מכוונים אך למען הצמיח מהם הטובה הכלליית כנזכר לעיל. אך יעקב ובניו לא ידעו ולא הבינו טוב תכליתם ופעולתם, וזהו השבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף, ויוסף עסוק בשקו ותעניתו, ראובן בשקו ותעניתו, ויעקב בשקו ותעניתו, ויהודה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה עוסק וברא אורו של מלך המשיח.

ונעמיק עוד יותר בהבנת הענין בשנעיר עוד על מאמר הנביא **כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו** (עמוס ד', י"ג) אשר מלת מה לכאורה היא אך למותר. אמנם בהתבונן מעט נקנה דעת כי דבר גדול דבר הכתוב והוא מהנפלאות העמוקות, והוא כי מצאנו לרז"ל שאמרו על כמה אנשים שנתנוצץ בהם דבר נבואה, כמו יעקב עליו השלום אמר רדו שמה רמז בזה על משך זמן גלות מצרים, פרעה באמרו (שמות א') ועלה מן הארץ רמז בדבריו גאולת ישראל וכמוזכר במדרש (שם) כשישראל בירידה התחתונה הם עולים, וניבא ואינו יודע מה ניבא. וכמוהם רבים הנודעים, אשר אין לחשוב ולומר שהיו מתנבאים בעת ההיא, כי מה נאמר על הבלתי ראוי לנבואה כמו פרעה, ועדת קרח באמרם לא נעלה וזולתם. אבל האמת כי הם אמרו מה שאמרו לפי תומם ולפי רצונם האנושית אך מאת ה' היתה זאת שיאמרו ענינם במלות האלה, למען רמוז על מה שהוא ברצונו יתברך וכמוס עמו, ובהגיע תור דבר ודבר שהיו רמוזים בדבריו בבלי דעת או אז מודיעים אותו משמים מה רמז בדבריו הקודמים, וזהו מגיד לאדם מה שחו כלומר מודיעו מה שרמז כבר במלתו ושיחתו.

עוד זאת ידענו כי הקדוש ברוך הוא מושל באדם גם על המחשבה, רצוני לומר כי מה שיחשוב האדם במעשהו לרצונו ולתועלתו היא המחשבה בעצמותה מה שחשב ה'

לבצע על ידו מזמתו, כמו השבטים דימו בנכליהם כי כל מה שהם עושים עם יוסף המה האמצעיים לבטל ולהפריע חלומותיו, ובתחבולות עשו עד שמכרוהו ממכרת עבד, והיא היתה הסבה לכונן גדולתו ומלכותו וכמו שאמר בעצמו **אתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטובה** (בראשית נ', כ'). וזהו כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם בית ישראל כלומר מחשבותי על לבבכם ממש כהנושא משא על כתף חבירו (ועיין בקול יעקב סוף אסתר).

ועל דרך זה עצמו היה מעשה יהודה עם תמר, וזהו שסמכו ז"ל הכתוב הנזכר לעיל אל וירד יהודה מאת אחיו, לומר כי בשגם יהודה חשב מה שחשב אבל האמת כי מה' היו מצעדי יהודה כוננו והוא העיר את לבבו ללכת את תמר כלתו למען הוציא ממנה אורו של משיח. וזהו שהביאו ז"ל עוד היורש אבי לך כו' עד עדלם יבוא כבוד ישראל עד עדלם שנאמר ויט עד איש עדלמי. רמזו בזה כי הוא יתברך הסב על יהודה להטות ולבוא עד איש עדלמי למען הצמיח קרן מלך המשיח הנאמר בו גם כן עד עדלם יבוא כבוד ישראל, שהוא מהיעודים הנשגבים העתידים במהרה.

ומעתה נבוא אל ביאור המאמר בנושא דרושנו וירד יהודה מאת אחיו. ההא הוא דכתיב בגדה יהודה כו' והוא עם מה שאמרו עוד ויראה יהודה כו' אמר ר' יוחנן בקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך הממונה על התאוה, אמר לו יהודה היכן אתה הולך, מהיכן מלכים עומדים מהיכן גואלים עומדים, ויט אליה אל הדרך בעל כורחו שלא בטובתו (פרשה פ"ה, ח'). עוד שם מלמד שהיתה מטפחת על כרסה ואומרת מלכים אני מעוברת גואלים אני מעוברת ובסמוך ויאמר יהודה צדקה ממני יצתה בת קול ואמרה צדקה ממני, פירוש ממני היתה זאת, והמבואר מכל זה הוא כי מאת ה' היתה העילה שיהודה יבוא לתמר למען העמיד ממנה מלכים וגואלים. אמנה אם נלך ונתור עוד בדבריהם ז"ל נמצא מה שמתנגד להמונח המאומת הזה, והוא אמר הקב"ה ליהודה אתה רמית לאביך בגדי עזים חייך שתמר מרמה בך בגדי עזים (פרשה פ"ה, ט') ובסמוך הכר נא למי החותמת אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה ליהודה אתה אמרת הכר נא חייך שתמר אומרת לך הכר נא (פרשה פ"ד, י"ט). הא לך כי דבריהם ז"ל נראים לכאורה סותרים זה את זה, כי אחר אשר הוא יתברך בעצמו הסב עליו ענין זה איככה יהיה נחשבה לו לעונש מענה פי תמר.

אבל כלל הענין בזה הוא כי ה' יתברך רצה לגלגל על יוסף שיבוא למצרים אשר עבורו יבוא גם יעקב וכל זרעו אתו (כי היא העילה לצמיחת קרן הטוב הכללי כנזכר לעיל), והאמנם כי מהנקל היה אצלו יתברך להתגולל על יוסף שיבא למצרים על ידי כמה סבות, עם כל זאת היה מרצון חכמתו לפעול הדבר על ידי אחיו, על כי הם חשבו מחשבות ועשו

תחבולות להפר ולבטל הוראת חלומותיו לקחם ה' לסבה לגמור על ידיהם מגמת רצונו וכנזכר לעיל. והנה השבטים עליהם השלום דימו אותו להרוג - לא באלה חפץ ה', וגם ראובן עם אמרו לא נכנו נפש וחשב בלבו להשיבו אל אביו עדנה גם הוא לא היה קולע אל מטרת כוונתו יתברך, בלתי יהודה הוא הוא פגש עם העולה על רצון חכמתו יתברך ממש במה שאמר לכו ונמכרנו לישמעאלים אשר על ידם בא יוסף למצרים. ולעילה זו עלה ברצונו יתברך לכבד פני יהודה להוציא ממנו אורו של משיח תחת אשר על ידו נשלמה מחשבתו יתברך אשר זמם, ולכן אחר שנמכר יוסף למצרים שהיא ההתחלה הסביית להמשיך לרגלה פרטי הענינים המסתעפים מסבתה, הנה אז היה מהצורך לכונן לעומתה קרן אור המשיח גואל הצדק. וכמבואר במדרש ויהי בעת ההיא וירד יהודה **בטרם תחיל ילדה** (ישעיה ס"ו, ז') קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון, מה כתיב למעלה מן הענין והמדנים מכרו אותו אל מצרים, ולא היה צריך קרי' לומר אלא ויוסף הורד מצרימה ומפני מה נסמך פרשה זו לזו (פירוש כי מתחילה היה הראוי לגמור ענין יוסף מה נעשה עמו ואחר כך לספר מעשה יהודה) ר' יוחנן אמר כדי לסמוך הכר להכר (פרשה פ"ה, א'). והרצון כי מדרכי אלהינו יתברך לברוא הרפואה קודם למכה, וזהו שהביאו ז"ל בטרם תחיל ילדה כו' ובזה נאמרו הפרשיות על הסדר כי מיד אחר מאמר והמדינים מכרו אותו אל מצרים שהוא העילה המסבבת ביאת יעקב וכל זרעו למצרים היה החיוב לברוא הגואל קודם התחלת השעבוד ולהקדים הכנת הרפואה טרם תהיה המכה והוא על ידי יהודה וכאשר ביארנו.

אבל עוד מקום לשאול אחר כי הוא יתברך היה חפץ ביקר יהודה לכבד פניו במתן נבחר הזה הכי לא מצא עילת כל העילות חס ושלום סבה מפוארה לענין נכבד ההוא, מה שמפיק כבוד יהודה והדרו ולא לגלגל עליו דבר שיאמר עליו פן נהיה לבוז, ועליה היה קול דברים הנה הרה לזנונים אתמהה!

ונאמר בישוב הדבר על פי משל נמרץ עשיר אחד עשה נשואין לבנו החכם ושנון והיה המשפט כי הרב אשר בעיר ההיא יכתיר החתן ביום חתונתו לקרוא אותו מורנו, והרב ביום חופתו כתב לכבוד הגביר ההוא פאר המורנו יפה וברה ועשה לה זר סביב מציצי השיר ופרחי המליצה, ובה הרים גם קרן בנו בכבוד והדר מאד, אולם אך בזה שגה כי כתב ההרמנה המפוארה הלזו על נייר מחוק ומשחת וישלחה עם משרתו ליד אבי החתן ההוא, ויהי כראותו את המכתב עודו בכפו והנה הוא כהה מאד וחשך משחור תארו בהרות בהרות, וירע הדבר בעיניו מאד, אך עם כל זאת לקחו לבלי הרגיז לב הרב ויפתח אותו וירא והנה נכבדות מדובר בו כאות נפשו ויערב לו הדבר מאד (מבית אבל לא

מבחוץ) ואמר בלבו שלא לריב עמו מאומה כי על כל פנים עיקר ותוכן הענין נאה לו מאד, אך עלה על רוחו להשיב גמולו בראשו היינו שבהגיע העת לשלוח לו משאת מאת פניו כמשפט להרב, לקח ממבחרי המגדנות והמרקחות וגם ערך עשרים כסף ונתן כל זאת על טבלא של עץ אשר מצואתו לא רוחץ, וגם נתן מכסה עליהם מפה מזוהמה ושלח לו על ידי עלם אחד הנבזה והנמאס, ויהי הוא מביא כל זאת לפני הרב וימלא חמה, ועם כל זאת לקח מידו וירא כי טוב הוא למאכל וכי תאוה לעינים אך לא נחמד למראה. אחר כמה ימים פגעו זה בזה וישאל הרב את הגביר לאמר הלא תגיד לי מה בלבך מה זאת עשית לכבדנו בתשורה יקרה מעוטפה באחת הסחבות, השיבו הלא גם אתה ככה עשית עמדי בשלחך מכתב יקר ונחמד על גליון מחוק ופחות.

הנמשל כי האמנם אליו יתברך כמה סבות איך לגלגל על יוסף שיבוא למצרים אולם לאשר אחיו שנאו אותו ורצו לבטל חלומותיו הניח יתברך שיתגלגל הדבר על ידם וכנזכר לעיל באורך. ומעתה עיקר ותכלית המעשה שיעץ יהודה בענין מכירת יוסף היתה רצויה מאד בעיניו יתברך, אך למראה העינים היה ענינם על דעת בגידה ומעשה תעתועים. וביותר בבואו לפני יעקב אביו ואמר לו הכר נא הכתנת בנך היא כו' ורימה בו בדם גדי עזים, הנה כמשפט הזה ממש עשה לו יתברך והשיב גמולו בראשו לתת לו אשכר נכבד ויקר מחוספס בבלויי הטלאות, היינו עם היות תכלית הדבר יקר הערך ורב החשיבות מה שמפיק טובות ישראל בכלל, והוא שממנו יולד ויצמח גואל האחרון, עם כל זאת אלהים אנה לידו הדבר על דעת חרפה ותועבה כי לעיני הבריות היה נדמה מעשיהן כמעשה הזנות.

ומעתה כל המאמרים האלה צדקו יחדו כי בתחילה אמרו על יהודה בקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך הממונה על התאוה, ואמר לו יהודה מהיכן גואלים עומדים, מהיכן מלכים עומדים, גם מאמר יצתה בת קול ואמרה צדקה ממני ממני יצא הדבר, והוראת דבריהם אלו כי מן השמים העירוהו לזה, אך לבל נשאל מה ראה יתברך לתת לו המתנה הטובה ההיא על דרך זה ולא על דרך כבוד, על זה אמרו אמר הקב"ה ליהודה אתה רמית לאביך בגדי עזים חייך שתמר מרמה בך בגדי עזים אתה אמרת לאביך הכר נא חייך שתמר אומרת לך הכר נא, כלומר גמלתיך כמעשיך ומדדתי גם אנכי כמדתך.

הנה מה מתקו עתה דברי המדרש הנזכרים לעיל וירד יהודה מאת אחיו בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל. רצונם בזה לומר כי האמנם מעשה יהודה עם יוסף היתה יקרה בעיניו יתברך, אבל הלא לעיני בני אדם היה ענינה על דרך בגידה וכנזכר לעיל תחת כן ותועבה נעשתה בישראל כלומר המעשה היקרה והנצחיית (והיינו בריאת אור מלך

המשיח) היא גם כן על דרך תועבה. וזהו שהמליצו ז"ל שקרת יהודה ותועבה נעשתה בישראל כלומר זה לעומת זה, וזהו יהודה נעשה חולין כי חלל יהודה קודש ה' אשר אהב כלומר הגם כי מעשה יהודה היתה קודש ואהובה לפני ה' עם כל זאת היה מעשיו על דרך חולין.

חלק ט

ויאמר מה הערבון אשר אתן לך ותאמר חותמך ופתילך ומטך כו' (ל"ח, י"ח).

ראוי להעיר בזה כי מאמר יהודה מה הערבון כו' מורה שלא היה בידו דבר לתת לערבון בידה והיא בקשה ומצאה בידו חותמו ופתילו, הלא לא יבצר ממנו מתת לה את אלה מעצמו מבלעדי שאלתה, עוד יש להעיר במה שכתוב אחר כך וישלח יהודה את גדי העזים כו' ולא מצאה וישב אל יהודה ויאמר לא מצאתיה כו', ויאמר יהודה תקח לה פן נהיה לבוז הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה, אשר לכאורה שפת יתר דבר הכתוב במה שכתוב הנה שלחתי כו'.

אבל הענין מובן פשוט בהזכרת מאמרם ז"ל במדרש: חותמו פתילו טליתו שהוא מתעטף בו ותפילין שבראשו. ובזה נבוא אל הענין כי הנה כממשפט הממשכן לחבירו איזה חפץ להבטיחו על חובו שיהיה המשכון שוה עוד יותר מכפי שיעור חובתו כי אז יהיה המלוה בטוח בהלוה כי גאול יגאל את ערבונו. אולם לפעמים יזדמן שיקבל המלוה מיד הלוה דבר שאינו שוה אף חצי דמי הלואתו והוא לאשר הדבר ההוא הוא נצרך מאד אל הלוה שלא יספיק לו בלעדו, כמו מפתחות חנויות וחותמות וכדומה, כי בשגם אצל המלוה אינם נחשבים למאומה עם כל זאת יקבלם בערבונו בהיותו בטוח בהלוה שבודאי לא יניחם בידו. וההבדל ביניהם כי המשכון היקר אשר שוה יותר מהחוב באם הלוה לא ישיב לבעליו דמי החוב ויחליט אצלו ערבונו, לא יפסיד אך לעצמו אבל המלוה עוד ירויח על ידו, לא כן המשכון הב' באם לא יגאלנו הלוה גם שניהם יפסידו כמלוה כלוה, כי אצל המלוה המה לאין תועלת כי מה יקח עבורם וגם הלוה הפסדו רב כי אבד כלי מחמדיו אשר בלתי אפשר לו להיות בלעדם. והנה יהודה חשב כי מה שאמרה תמר אם תתן ערבון מגמתה וחפצה הוא שיהיה הערבון שוה לכל הפחות דמי הגדי, וערבון כזה לא היה אתו על כן אמר מה הערבון אשר אתן לך, כלומר אין אתי במה להבטיחך על הגדי, אז אמרה חותמך ופתילך. וכאשר ביארו במדרש טליתו שמתעטף בו כו' כי ידעה ביהודה שחותמו ופתילו חביב עליו כגופו ובודאי לא יניח אותם בידה. ועל כן בשלחו אחר כך הגדי ולא מצאה אמר יהודה תקח לה פן נהיה לבוז, כלומר גם כי הפסדי גדול מאד עם כל זאת יראתי פן אהיה לבוז ולקלון, ועוד היה מצר ודואג על תמר כי היא גם

היא תפסיד המגיע לה ממנו כי הערבון שבידה אין שוה לה מאומה כי מה לה לטלית ותפילין, וזהו שאמר הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה.

חלק י

היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה לאמר כו' (ל"ח, כ"ה). מדרש: היא מוצאת אמר ר' יודן מכאן שנאבדו והמציא הקב"ה אחרים תחתיהם היך מה דאת אומר או מצא אבדה (פרשה פ"ה, י"א).

הקרוב אצלי כי תמר רמזה זאת ליהודה במה שאמרה הכר נא למי החותמת ולא אמרה של מי החותמת, והוא כי אם יהיה בידך כלי שהפקיד אצלך חבירך אם ישאלך אדם עליו תאמר לו של פלוני הוא, אבל אם אותו הכלי שהפקיד אצלו נאבד ועשית לו אחר תחתיו הנה בשישאל השואל מה טיבה, תענהו לפלוני עשיתיו ולא תאמר לו של פלוני הוא, כי מלה זו לא תפול בלתי על אותו הדבר ממש שהפקיד אצלך או אז תאמר של פלוני הוא, כי שלו הוא בעצמותו.

וזהו שרמזה תמר ליהודה במאמר הכר נא למי החותמת כו' כלומר עבור מי המציאם הקב"ה (והוא נמשך אל מה שאמרו הם ז"ל כי נאבדו והמציא הקב"ה אחרים תחתיהם) וזהו שאמרו (בסמוך) בקש לכפור אמרה לו הכר נא שלך ושל בוראך הן כלומר אחר אשר בוראך המציא לי כאלה תחת ערבונך ההוראה מזה הוא כי הוא מבקש הודאתך.

חלק יא

ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו אל יוסף כו' **וימאן ויאמר** כו' (ל"ט, ז'). מדרש: יהודה בר רב אמר בדבר מצוה ממאנין בדבר עבירה אין ממאנין בדבר מצוה ממאנין שנאמר מאן יבמי (דברים כ"ה, ז'), בדבר עבירה אין ממאנין בתמי' (פרשה פ"ז, ה')

[106] ולהמתיק הדברים יותר אמר הרב מ' אלקנה ז"ל כי רז"ל במדרש היה קשה להם מאמר וימאן שהוא אך למותר כי הכתוב מבאר לנו התשובה אשר השיב על דבריה הן אדוני לא ידע אתי מה בבית כו'. אמנם לבוא אל הכוונה נקדים לבאר תחילה מאמר ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו שזה מן הזרות שהכתוב יתלה המצות בחפץ האדם ורצונו וכמו שכתבנו בפנים הלא המצוות המה גזירות המלך על עבדיו. אמנם דע כי בורא העולם בחכמתו יתברך נטע התאוה באדם לדבקות אישות עם היות הדבר בפני עצמו מגונה מאד כמאמר ז"ל בג' דברים האדם נדמה לבהמה אוכל ושותה כבהמה פרה ורבה כבהמה כו' והפילוסוף אמר חוש המשוש חרפה היא לנו. עם כל זאת לסבת היותו ענין הכרחי לקיום העולם שמהו ה' יתברך נצר ממטעי הטבע. אבל אין כח התאוה שוה בכל בני אדם כי זה יבחר לו את זאת וישנא השנית, ויש בהיפך יבחר לו השנית וירחיק הראשונה כאמרם ז"ל חן אשה עלֿ בעלה כי לולא כן היה העולם פרוץ בזנות, ועתה כי יש במציאות גם תאוה גם גדר סביב התאוה יתקיים העולם, ומה גם כי כל הנושא אשה בידו לבחור היפה בנשים לפי דעתו והסכמתו עד שלא יחמוד עוד לאחרת, ואף שאין בידו לבחור מן האסורות היינו הקרובות או שיש עליהן איסור אשת איש, עם כל זאת הם בטלים אצלו ברוב נגד המותרות ולא יתאוה אל האסורות, אשר על כן אמרו ז"ל אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה (קידושין מ"א, א')

כי יש לחוש פן יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו ויתאוה לאחרת ותהיה האשה קלקולו לא תיקונו. ומעתה הנה במצות יבום אשר המצוה היא לקחת רק זאת בלא בחירה יהיה נשאר הרעותא הנזכרת לעיל שלא יקיים עמה לשבת יצרה ויהיה פרוץ בזנות, על כן נתן יתברך בזה גם כן ברירה אם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו יחלוץ. אמנם יותר יתכן בהקדם מה שכתבנו בספרנו שמן המור (בי"ט בשלישי במור ואהלות אות א') כי התשוקה אשר בהחושים אינם על גדר אחד רק יתחלפו בכמותם בגדרים מתחלפים כי חוש הראות וחוש השמע תשוקתם דקה וקלה מחוש הטעם יען יספיק לקיים מינו ומציאותו מן המעט מן התשוקה גם כן יבחר ויאבה לשמש עם החושים האלה כי החושים האלה חוש הראות וחוש השמע מיוחס על דרך השיתוף גם למעלה וירח ה' את ריח הניחוח כי ראה ה' בעניי וישמע ה'. אמנם חוש הטעם מה שהוא א' מן השלשה דברים אשר האדם נדמה בהם לבהמה אוכל ושותה כבהמה (חגיגה ט"ו) אשר זולת התשוקה הגדולה היה בורח מזה, היה אם כן מן הצורך בעבור קיום העולם להעדיף בהם כח התשוקה, וחוש המשוש שהוא חרפה לנו עד מאד היה מהצורך להאריך נגדו שיעור יותר גדול מן התשוקה כי לולא כן היה העולם חרב ומעתה דע כי לא תתכן התשוקה רק בדבר שבידו לעשותו בבחירתו לא בדבר שהוא מוכרח לעשות על ידי כפיה שכופין אותו לעשותו ואינו בבחירתו, כי זאת היתה עצת אחשורוש והשתיה כדת אין אונס רק לעשות כרצון איש ואיש למען יאכלו וישתו בבחירתם ובתשוקתם ויערב להם. ואם כן במצות יבום שהוא ענין הכרחי באין ברירה אין מקום אל החפץ ואל התשוקה ובאין תשוקה נשאר הדבר כמאמר הנזכר חרפה היא לנו והוא מגונה מאד ויהיה מהנמנע לקיים המצוה להקים לאחיו שם בישראל, לזאת נתן יתברך ברירה אל האדם אם לא יחפוץ לקחת יחלוץ, ואחר אשר הברירה בידו מה לבחור יש ביד התשוקה להכריע ויש מקום אל האדם להטות עצמו אל קיום המצוה, ואז אחר כי יש ברירה בידו ועם כל זאת לא יחפוץ לקחת את יבמתו, בעל כורחו שהוא ממאן להקים לאחיו שם בישראל ורק על ידי זה לא אבה יבמי, אז ועלתה יבמתו השערה ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל על דרך וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע כו' על כן לא אבה יבמי ולכן וירקה בפניו דרך בזיון ככה יעשה לאיש כו'. ומעתה הנה הברירה שנתנה התורה במצוה זאת היא על דרך הברירה אשר נתנה התורה במאמר כי תצא למלחמה כו' וראית בשביה אשת יפת תואר כו' ולקחת לך לאשה כי שמה נתנה הברירה למען לא יהיה אנוס מן היצר ויוכל לעמוד נגד היצר ולא ישאנה כן פה אין הכוונה באמת שיחלוץ רק כי על ידי הברירה יהיה מקום להתעורר ולבחור בה וישאנה:

ומעתה התבונן נפלאות בתשובת יוסף הצדיק בדבר מצוה ממאנין בדבר עבירה אין ממאנין כי כבר מבואר במדרש (ב"ר פ"ז) שאמרה לו ליוסף אם לא תשמע לי כופפת אני את קומתך מסמא אני את עיניך כו', והגם שאמרו בגילוי עריות יהרג ואל יעבור אבל אין בן נח מצווה על קדוש השם (עיין מזה בפ"ד שהאריך) ואם כן היה יוסף אפשרי על ענין זה באין עון כל כך. אבל הצדיק הזה השכיל פיהו ואמר לה למשל איש רך וענוג היזדמן או היתכן שיעשה מעשהו זר שמעשהו בדברים פחותים ומגונים לגרוף תנורים וביבים וכדומה, ואם במקרה יזדמן שיעשה לפעמים כזאת אפשר שעשה זאת בעבור היותו לעסק נכבד לדבר מצוה, בהיותו קרוב לבית הכנסת ולבית המדרש, אבל לא לדבר הרשות וכל שכן שיהיה נמנע מלעשות זאת בהיות בו עוד דבר עבירה כמו בשבתות וימים טובים. וזה היה מאמר יוסף הצדיק עליו השלום בדרך בירור כי מצד הטבע לבד אין בכחו לעשות זאת כי היא באה אליו בהכרח לכוף אותו על כך הלא ראי נא אם בדבר מצוה ממאנין שנאמר ואם לא יחפוץ כו' כי אם היה הכרח ליבם לא תהיה התשוקה גומרת המצוה ובהעדר התאוה נשאר הדבר מאוס ומגונה ולא יהיה בכחו לעשותו עם היותו מצוה כל שכן בהיות בו דבר עבירה תרתי לריעותה דבר מגונה שהאדם קץ בו והוא עבירה גם כן ודאי מהנמנע הוא אל האדם לעשותו על דרך הכפיה וההכרח. ואמר עוד הן אדוני לא ידע אתי מה בבית כו' ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים - מאמר הזאת מורה כי יש עוד רעה אחרת רק היא קטנה בערכה גם למה איחר העיקר והקדים הטפל הלא מאמר וחטאתי לאלהים ראוי היה להקדימו קודם מאמר הן אדוני לא ידע כו', (עיין הג"ה נתבאר יפה) אבל הוא הדבר שאמרנו כי בן נח אינו מצווה על קידוש השם כמאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל אם כן לא היה לפניו מקום כל כך להשיב וחטאתי לאלהים במקום מאמר אני הורגך אני צולבך, לכן בהכרח אמר לה הן אדוני לא ידע אתי מה בבית כו' איננו גדול בבית הזה ממני פירוש מלת איננו כי גם הבעל הבית איננו גדול ממני בבית הזה ואינו מחזיק עצמו כבעל הבית נגדי בבית הזה לרוב חשיבותי בעיניו ולא חשך ממני מאומה כ"א אותך באשר את אשתו, ואחר אשר יתודע אליו כי גזלתי את אשתו ממנו ינקום בי ויהרגני והאף אמנם כי גם את תפחידני בהריגה עם כל זאת הלא את תצטרך להתגולל עלי דין ודברים אבל הוא יהרגני מיתה מחויבת ואם כן אחר כי הקיפה עליו ההריגה משני צדדים אם כן וחטאתי לאלהים אם אשמע אליך ובעלך יהרגני כי יהיה בזה חיוב מיתה מה שאין כן על ידך אם אתה תהרוג אותי אהיה נשאר עומד בצדקי ומוטב למות מיתת זכאי ולא למות מיתת חייב:

הערה

ובמדרש (ויקרא רבה כ"ג) ואיך אעשה כו' וחטאתי לאלהים אני חוטא ואיני עושה הרעה הגדולה. עיין

והמאמר פלאי![106] וכדי לבוא אל ביאור המאמר נקדים לבאר פרשת יבום ונעמוד על מה שיש להעיר שם והוא **כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבוא עליה** כו' **ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו** כו' **ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי, וקראו לו זקני עירו ודברו אליו ואמר לא חפצתי לקחתה, ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו** כו' (דברים כ"ה ה'-ט'). ויש להעיר בזה א'. מה שכתוב ואם לא יחפוץ כו' מן התימה הוא מה נשתנה מצוה זו מכל מצות תורתנו הקדושה שלא נתנה בהם הבחירה להאדם. ב'. מאן יבמי להקים כו' לא אבה יבמי. יקשה כפלי המלות. ג'. מדוע שינה הכתוב ואמר אצל היבם לא חפצתי לקחתה ואצל היבמה ואמרה כו' לא אבה יבמי, מדוע לא יאמר גם הוא לא חפצתי יבמה.

וכלל הענין בזה הוא עם המבואר מפי סופרים וספרים אשר תכלית שלמות המצוה הוא עם זכות המחשבה וטהרת הלב שיכוון בה האדם אך לעשות נחת רוח ליוצרו. וידענו כי הדבר הערב אל גוף האדם כמו מצות עונג שבת ויום טוב וזולתם יכבד על האדם לכוון רצונו ומחשבתו בלתי לה' לבדו, יען כי גם הגוף חפץ בהם, מה שאין כן במצוה המתנגדת אל רצון וטבע הגוף כמו מצות הצום והצדקה ודומיהם מהנקל על האדם לעשותם בכוונה רצויה ומיוחדת אך לשם ה', וכאשר הארכנו בביאור ענין זה פרשת לך בביאור מאמר הכתוב זכור את יום השבת לקדשו כאשר צוך כו' שהרצון לבל יתערב במצות עונג שבת שום מחשבה חיצוניית וגופניית לענג את עצמו חס ושלום. ומעתה אם במצות עונג שבת הזהירה התורה הקדושה אותנו כל כך, מה תהיה עוד במצות יבום שעצמיית המעשה בנויה על אשת אח שאיסורה איסור כרת, בלתי במות אחיו וזרע אין לו צוה יתברך לייבם אשתו לבנות בית אחיו וודאי כי בכמוהם החיוב על האדם לאזור חיל לבל יתערב זרות במחשבתו חלילה לעשות מצוה זו למלאות תאותו ולהשביע יצרו, כי בקל יהיה כפוגע באשת אח שלא במקום מצוה. אשר על כן אמרו ז"ל מצות יבום קודמת למצות חליצה בראשונה שהיו מתכוונים לשם מצוה, עכשיו שאין מתכוונים לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום (בכורות י"ג, א').

מפרשי המדרש שנדחקו מאד, ויפה אמר הרב מ' אלי' מ"ץ ז"ל כי הנה אשת פוטיפר באה אל יוסף בטענה שהיא ראתה בכוכבים שעתידה להעמיד תולדות מיוסף, והכוכבים היו לה לאלהים ואחר אשר אלהים רוצה כן אין ליוסף למאן בדבר זה, על זה ענה יוסף כי איננו חושש לזה ומוכן הוא לחטוא לאלהים זה, ושלא לשמוע לו. וזהו לאלהים (שלך) אני חוטא ואין אני עושה הרעה הגדולה, וזהו ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, ועל טענתך אני אומר - וחטאתי לאלהים שאמר כן, ואין אני חושש על הדברים שתאמר לי בשמו.

ומעתה מה שכתבה התורה הקדושה ואם לא יחפוץ האיש כו' איננו על דרך ברירה חס ושלום, אך זאת היתה מחכמתו יתברך עם השקפתו יצרי לב האדם ובחנו בהם, כי יהיה כבד ענינה על האדם לקיימה על שלמותה בכוונה הרצויה הצורך אליה, ולאו כל אדם זוכה למדרגה כזו, ואין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, על כן מצא את לבבו להקל ענינה על האדם בחליצה, והיא אך להאדם אשר ירגיש בנפשו כי לא יוכל לעמוד בדבר לכוון הכוונה הנאותה אליה.

ודע כי מצוה הלזו מתוארה על שם יבום והוא באם לב האיש המייבם תמים אתו לעשותה אך למען הקים לאחיו שם בישראל, לא כן באם יגרע ממנו כח העז ההוא וילוה אליו כח המתאוה לעשות הדבר על דרך גבר בעלמה ולשם אישות או אז מוגדר ענינו על שם לקיחה, על דרך הכתוב כי יקח איש אשה.

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים כי ישבו אחים כו' ויבמה יבוא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה רמזה התורה הקדושה במלת ויבמה אשר מגמתו לא יהיה לזולת בלתי ליבמה ולקיים המצוה, ועל זה אמר ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו, רצה לומר לא על דרך הממאן במצות ה', אדרבא מאד חשקה נפשו לקיים מצות יבום אבל הוא ירא על עצמו פן יפגע בה על דרך לקוחין. וזהו ואם לא יחפוץ האיש לקחת כו' אי על זאת היה מהצורך להודיע אמתלאותיו מדוע הוא נסוג אחור ממצוה זו, וזהו ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל, כלומר על דבר שאיננו בבחינה זו שיהיה מכוון מחשבתו אך להקים לאחיו שם בישראל על כן לא אבה יבמי מדאגה פן יפגע בי על דרך הלקוחין, וזהו וקראו לו זקני עירו כו' ואמר לא חפצתי לקחתה וכנזכר לעיל, ואחר כי הציע אמתלאותיו ונגשה יבמתו כו' וירקה בפניו כו'. כי אין לחרוץ משפטו בעונש גמור כי אתו עמו טעם מספיק ואיננו כמסרב חס ושלום, אך עם כל זאת הוא ראוי לבזיון כי מדוע לא יגביר שכלו על יצרו לעשות המצוה עם הכוונה הנאותה אליה. וזהו וענתה ואמרה ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו, כלומר אין בגדר לכוון אך בעבור לבנות בית אחיו ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל כלומר זה הוא שאין בכחו לייבם בלתי לחלוץ.

ומעתה דברי המדרש מובנים פשוט כי הנה מבואר במדרש כי שאלת אשת פוטיפר את פני יוסף לאמר שכבה עמי לא היתה על דרך פריצות כמשפט הזונות, אבל באתה אליו בדברים של טעם כי ראתה באיצטרלוגין שלה שעתידה להעמיד ממנו בן, ולא ראתה יפה כי הדברים מגיעים לבתה. והנה יוסף עליו השלום ידע כי אם ידיח דבריה בלי נתינת טעם לא יוכל לה, כי כפי הנראה היו דבריה בתם לבבה, לכן היה מהצורך ליוסף

לתת לה מענה במועצות ודעת למען לא תחשבהו כממאן בעלמא, לאמר האמנם שאתה חוזה בכוכבים שתעמיד ממני בן הביטי נא וראי במצות יבום אשר נצטוינו עליה בתורה נאמר בה ואם לא יחפוץ כו' מיראתו פן יתערב לו איזה מחשבה זרה, כן אנכי לבי הומה לי פן לא יהיו רעיונותי אמונות אתי בל תהיה כוונתי לזולת רק להעמיד ממך תולדות, וזהו לדבר מצוה ממאנין לדבר עבירה אין ממאנין בתמיה. והבן.

חלק יב

ויהיה כדברה אל יוסף יום יום (ל"ט, י'). מדרש: ר' יודן בשם ר' בנימין אמר בניה של רחל נסן שוה וגדולתן שוה, נסן שוה ויהי כדברה אל יוסף יום יום **ויהי כאמרם אליו יום ויום ולא שמע אליהם** (אסתר ג', ד'), גדולתן שוה ויסר פרעה את טבעתו ויסר המלך את טבעתו (פרשה פ"ז, ו').

ולבוא אל הבנת המאמר נעיר עוד במאמר הכתוב **ויהי כהיום הזה ויבוא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש** ובמדרש: לעשות מלאכתו לחשוב חשבונות של רבו ר' שמעון בר נחמן אמר לעשות צרכיו אלא ואין איש בדק עצמו ולא מצא עצמו איש וכו' איקונין של אביו ראה וצינן דמו דכתיב משם רועה אבן ישראל מי עשה כן מאל אביך ויעזרך (שם, ז'). הנה מה מאד יפלא על רבותינו ז"ל באמרם לעשות צרכיו נכנס לו יהיה כדבריהם אם התורה הקדושה כסהו למה יגלוהו, ומה גם כי ההוראה מסיפור הכתוב הוא להפליג צדקת יוסף עליו השלום ולפי דבריהם תתמעט צדקתו הרבה במה שכתוב, כי הוא נכנס לדבר עבירה ואך מן השמים עכבוהו. עוד יותר יפלא כי הלא המוחלט הוא שהאדם הוא חפשי בבחירתו להטות עצמו אל מה שיחפוץ וכמאמרם ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (מגילה כ"ה) ואם כן איך עכב יתברך על יוסף והפר בחירתו.

ובגמרא: אמר ר' שמעון בן לקיש יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום שנאמר צופה רשע לצדיק כו' ואלמלא הקב"ה עוזר לו אינו יכול לו שנאמר ה' לא יעזבנו בידו (סוכה נ"ב, ב'). והנה גם במאמר הלז קשה קושיתנו הנזכרים לעיל הלא הכל בידי שמים כו'.

ונזכיר עוד שאלת רבים מהקדמונים עליהם השלום על מה שהפליגה התורה לספר מרעת פרעה מלך מצרים וכבדות לבו הלא ה' פעל כל זאת כאמור ויחזק ה', כי אני הכבדתי, וזולתם, ואם כן מה פשעו ומה חטאתו, ומה גם כי יפלא מדוע הפר יתברך בחירתו ורצונו.

אמנם עילת הדבר כך הוא כי פרעה הפליג מאד לעשות רעה מצד רוע בחירתו וזדון לבו אבל בעת נגעה בו יד ה' והפליא את מכותיו עד כי לא היה יכול שאתם והיה קשה עליו כח הסבל הגם כי אז עלה על רוחו לעזוב מרי רשעתו על ידי הכרחת היסורים

ולחץ המכאובות לא רצה יתברך בהעולה על רוחו ולא קיבל נחומו, יען כי אין תשובתו מצד הערת רוחו ועצמיית בחירתו, רק זרה היא אצלו וכח אחר מעורב בו היינו המכות והמכאובות אשר חלה ה' בו אשר מסבתם היתה תשובתו הכרחיית אצלו, אי על זאת הוא יתברך הוסיף תת כחו לו לסבול מחלתו ויחזקהו במסמרות בל ימוט מרוע בחירתו, וינהגו בכבדות להעמידו על מצב רשעתו למען יפעלו בו מגפותיו שינחם ויתעצב על לבו לעזוב דרכו הרע (וזהו ויחזק את לבו רצה לומר שישאר על דרכי בחירתו).[107]

ועל דרך זה גם כן משפט הנהגתו יתברך עם חסידיו שכל מגמתם ובחירתם אך לטוב לפני האלהים, בלתי כי היצר הרע מבקש הדיחם להטותם מבחירתם ושרירות לבם הטוב, ויום יום יתגבר עצמו עליהם ביתר שאת ויתר עוז וילך הלוך וגדל, וכל עוד שיש בכח הצדיק לאזור חיל מול יצרו ודאי לא יעזרהו ה' כי הוא בכלל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אבל בראותו יתברך שכבר נלחם אתו כפי יכולתו ואין לאל ידו עוד יותר והיצר הרע מוטות כנפיו הרחיבו, הגביהו יתר מאד מה שאין בכח אנושי עוד לכבוש אותו ולהנצל מרשתו, או אז ישולח עזרו מקודש וימין ה' תתמך בו למען העמיד אותו על אומן בחירתו הטובה.

וזהו שאמרו ז"ל הבא ליטהר מסייעין אותו (יומא ל"ח, ב') וזהו שרצו ז"ל במאמר הנזכר לעיל יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום כו' ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו. רצה לומר אם הוא כבר בבחינה זו שאם לא יעזרהו ה' לא יוכל לו מעצמו כי לא נותר בו עוד כח ללחום עמו ולעמוד נגדו או אז ה' לא יעזבנו בידו.

[107] ואחר אשר אספת בחפני מדעך הדברים היקרים האלה אמרתי אכבדך לבאר לך על דרך זה מאמר תמוה בגמרא כלום כפית עלינו ההר כגיגית ולא קבלנוהו כמו שעשית לישראל, מיד אומר להם הקב"ה שבע מצות שקבלתם היכן קיימתם (עבודה זרה ב', ב'), אשר הפליאה נשגבה אם כן מתחילה מאי קסבר למה בא אליהם ליתן להם התורה, אמנם דע כי לתת בכפיה אין זה נתינה, אבל הכפיה אשר כפה את ישראל לא היה אונס כמו שכתב הרמב"ם ז"ל (הובאו דבריו בתוספות יום טוב פרק ט' דגיטין) בטעם גט המעושה בישראל כשר כי הוא אונס מדעתו הרעה ואחר כי לעשות כל המצות הוא רוצה רק יצרו תקפו שלא לגרש וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו עד כאן לשונו, ואם כן הדבר בהיפך מה שהיה צורך לכופו זה היה אונס כמאמר יצרו אנסו כי נפש הישראלי כל רצונו בתכלית להתדבק במצות בוראו יתברך, רק היה לו הזדמנות אונס היצר וזה הוא אונס. על כן לישראל כפה ההר כגיגית לדחות אונס היצר ובא אונס כפיית ההר ודחה אונס כפיית היצר ונשאר בנפשם הרצון הטבעי מחפץ הלב והנפש. לא כן ישמעאל ושעיר המה מאנו לא באונס רק מבחירתם וחפץ לבבם כמאמר זורו רשעים מרחם (תהלים נ"ח, ד') אם כן מה זו טענה כלום כפית עלינו ההר כגיגית הלא שבע מצות שקבלתם היכן קיימתם, ואם כן רחוקים אתם בעצם מן התורה ואין מקום אצלכם אל הכפיה. כלל הדברים כי בישראל לא היה כפיה רק לדחות אונס היצר ואם כן נשארו עומדים על רצון הטבעי. ואם כן ישרים דרכי ה' כי גם בפרעה לא שהכביד הקב"ה את לבו חס ושלום להסיר אותו מבחירתו, רק בהיפך בחירתו ורצונו היה שלא לשלח את ישראל רק על ידי אונס המכות היה מוכרח לומר לכו עבדו את ה' על זה הכביד את לבו שלא יתפעל מן אונס המכות ושיהיה נשאר עומד על בחירתו. והבן הדברים כי נכונים הם למבין (ועיין עוד מה שכתבנו בחבורנו שמן המור בתשעה עשר משלישי במור ואהלות אות א' בביאור בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו כו' למען שתי אותותי אלה).

ומעתה יתכן כי גם ר' שמעון בר נחמן עליו השלום שאמר כי יוסף לעשות צרכיו נכנס, הנה הוא גם הוא רצה להודיענו רוב צדקת יוסף עד היכן היה כובש את יצרו עד כי תם כחו, והעד - כי ה' עזרהו וכנזכר לעיל. וזהו דברי המדרש מי עשה כן מאל אביך ויעזרך, הרצון כי מזה יבחן טוב בחירת יוסף עליו השלום אך היצר הרע פרש עליו רשתו יותר מכפי כח וסבל האנושי כי על כן נושע בה'.

אך עתה מהצורך אלינו עוד לחקור מה זאת עשה אלהים יתברך בתתו כח להיצר לעשות חיל יותר מכדי יכולת סבל אנושי עד שיצטרך לעזר אלהי. נשוב בזה עם מה שנבאר תחילה מאמר פליאה בדברי רבותינו עליהם השלום והוא במדרש (פרשת תרומה) **עלית למרום שבית שבי** (תהילים ס"ח, י"ט) כל עלוייך לא היו אלא מן המרום (פרשה ל"ג, ב') (הוכרחו לזה על ידי אות למ"ד ממלת למרום הנקודה פת"ח שהוא משמש במקום ה"א הידועה וכאלו יאמר להמרום) והמאמר סתום וחתום אין חזיונו נפרץ. ונזכיר עוד מאמר הכתוב **והיית רק למעלה ולא תהיה למטה** (דברים כ"ח, י"ג) אשר לכאורה מלת רק אין לה שחר, גם מה שכתוב ולא תהיה למטה נראה אך למותר כי ידענו ידיעת ההפכיים אחת היא.

אבל כל זה יותר לנו בשנחקור על מחצב האנושי וענין הרכבתו האמור בו **נעשה אדם בצלמנו כדמותנו** (בראשית א', כ"ו) וברז"ל (ילקוט במקומו): אמר הקב"ה אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת, ואם אני בורא אותו מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא הריני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים אם יחטא ימות ואם יזכה יחיה (רמז י"ד אות ק"ס). וכלל הענין בזה הוא כי מה שהתפאר יתברך בבריאת האדם בפני המלאכים הוא עבור היותו כלול מכחות שונות וטבעים שונים המתנגדים זה לזה. כי חומריותו ועפריותו הותך בו כח התאוה והחמדה לתענוגי בשר וכל עניני העולם הזה, ונפשו האצולה מן העליונים מתחת כסא כבודו יתברך כל מגמתה ותשוקתה למה שמפיק רצון אלהים, וכחות הגופיות והנפשיות שקולים הם על משקל אחד למען לא יהיה מוכרח לא' יותר מאל הב' ובזאת הוא חפשי בבחירתו להטות עצמו ולהכריע את שיבחר הוא.

וזהו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו כלומר שיהיה אדמיותו ועפריותו מזוג עם צלם דמות העליונים (וכאשר ביאר הרב המורה ז"ל ענין זה באורך פרק א' מא'). ועל כן אחר כי כחות הגופניות והנפשיות הם ממש כבמאזנים על שיעור אחד ותלויים ליכרע כפי הכרעת בחירת האדם הנה מאז מה שיבחר האדם ויכריענו אם לצדק כח נפשו יעלה ויגבר בו, וכשיעור עלית הנפש כן תרד הכף השניה. רצוני כחות ותאות הגוף ירדו

ויחלשו עד כי עם רוב התמדתו להגביר ולהעלות כח הנפש ולכבוש תאות הגוף יעלה ברום המעלות עד כי יהיה מבני העליה המופשטים ממחלצות הגשמיות וילבש מעטה אור בהיר מקרני הודו יתברך, ועל דרך הנאמר **והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע** (דניאל י"ב, ג'). וכחות הגוף וזוהמתו כן תרדנה ויתמעטו ילכו עד כי יחלפו כליל ועל דרך שאמר דוד המלך עליו השלום **ולבי חלל בקרבי** (תהלים ק"ט, כ"ב) וכנודע מרבים מן הנביאים הראשונים. ולהיפך בעניני העולם ותענוגות הגוף הוא מגביר עליו כח התאוני עד כי עם התמדתו בהם יהיה משולל אור וחיות הנפש. והוא שאמרו ז"ל רשעים בחייהם קרויים מתים (ברכות י"ח, ב') יען כי אי נפשם אתם כי חללו תפארתה ואינם בלתי גופים חומריים שעליהם המליץ המשורר עליו השלום **נמשל כבהמות נדמו** (תהלים מ"ט, כ"א).[108]

המורם מדברינו כי מחצב האדם והרכבתו הוא מב' סוגים הפכיים עליוניי ותחתוניי והמה שקולים בפלס משפט במאזנים ישאו יחד ועל האדם לבחור ולהכריע את שיחפוץ. ועל כן האדם השלם המגביר שכלו על יצרו עד כי ימעטו וישוחו ילדי חלק התחתוני הנה כפי רוב ירידתם והשפלתם כן יהיו כחות הנפש פורחות ועולות עד אשר אם כחות הנפשיות הרימו קרן למעלה ראש או אז איננו למטה כל מאומה רק למעלה, וזהו שאמר הכתוב והיית רק למעלה ולא תהיה למטה (דברים כ"ח, י"ג) ועל דרך ליבי חלל בקרבי (תהילים קי"ט, כ"ב).[109]

והן על דרך זה היה ענין ובחינת משה רבינו ע"ה אשר ידעו ה' פנים אל פנים כי היה מורק ומטוהר מכל סיג החומריות ומופשט הגשמיות בהיר וזך כאראלי מרום, והיה רק

[108] והוא שאמרו ז"ל צדיקים גמורים יצר טוב שופטן (ברכות ס"א), כלומר כי הגבירו כח נפשם המשכלת על זוהמת תאותם עד כי לא השאירו לה שריד ואין מושל בם בלתי יצרם הטוב, והרשעים גמורים יצר הרע שופטן כי הרשע הגמור שהוא רק רע משולל ונעדר מחלק יצר הטוב מכל וכל אין דן דינו בלתי יצרו הרע, והאוחז בשתיהם פעם יכריע עצמו לצד זה ופעם לזה עליו אמרו בינונים זה וזה שופטן:

[109] והיית רק למעלה ואולי זהו שרצו ז"ל במדרש (במקומו) והיית רק למעלה יכול כמוני תלמוד לומר רק, גדולתי למעלה מגדולתכם, אשר לכאורה לא ידענו איככה היה עולה על הדעת לומר יכול כמוני. ולדברינו נוכל להבינו על דרך צחות, והוא על דרך קטן המתווכח עם גדול מי הוא הגדול ביניהם ויעמוד הגדול על רגליו והעמיד אצלו הקטן ואמר לו ראה כי לא הגעת אף למתני, מה עשה התינוק עלה על השלחן וקרא אל הגדול ואמר ראה שאני גדול כמוך, אמר לו הלא אין אתה אלא מהשלחן ולמעלה אבל ממנו ולמטה אינך כלום אבל אנכי הנני מן הארץ עד למעלה. כן הדבר בהאדם הרוצה להיות עולה במעלות בני עליה הלא מהצורך אליו שלא יהיה לו למטה חשיבות כל מאומה כי אין בכחו לאחוז בשני הקצות, היינו שיהיה לו עסק בעניני העולם ובעניני שמימיים. וכמליצתם ז"ל הרוצה שיחיה את עצמו ימית את עצמו (זוהר, וכעין זה ברכות ס"ג, ב'), ואמרו עוד אין התורה מתקיימת אלא במי שעושה עצמו כמי שאינו (סוטה כ"א ב'), ועל כן בשלא יהיה נחשב למטה כל מאומה או אז יעלה למרום שיאו ויהיה חשוב כעליונים על דרך מי מושל בי צדיק. וזהו שדייק ואמר והיית רק למעלה ולמטה לא תהיה נחשב למאומה, מה שאין כן הוא יתברך כי ידו בכל לנהל בעליונים ובתחתונים ושליט במטה ובמעל וזהו גדולתי למעלה מגדולתך:

למעלה, וגם בהיותו מוצב ארצה קרן כבודו היה במרומי שחקים, ועל כן בעלותו ההרה לא נתעלה יותר מכמו שהיה קודם.

וזהו שאמרו במדרש עלית למרום בניקוד פת"ח תחת הלמ"ד שהוא כמו להמרום, רצוני הידוע כלומר למקום שהיה עומד שם גם בהיותו למטה בארץ, וזה כל עלוייך לא היו אלא מן המרום, כלומר עליתו להר אלוקים היה גם כן מן המרום היינו מרום מדרגתו. וזהו שהביאו ז"ל לזה ומשה עלה אל האלוקים, ומשה נגש אל הערפל, כי לכאורה היה ראוי לומר ויעל משה וכו' ויגש וכו' אולם לדברינו יתכן כי עלית משה רבינו ע"ה אל האלוקים היה ממש על דרך אחד שיש לו ארמון גדול רום הקומה ובו תחתיים שניים ושלשיים, בשיעלה הבהע"ב אל חדר העליון איננה נחשבת לו לעליה, כי גם בעודו מטה עלייתו קרובה כי לו הבית והעליה, כן בזה משה האיש אשר גם בהיותו למטה בארץ היה עליון והוא בשמים, על כן לא יפול עליו מאמר ויעל משה שהיתם הוראתו על דרך סיפור ההפלגה וענין מחודש, אבל אמר ומשה עלה אל האלוקים כההולך לתומו עם המשכת הטבע בדרך ישר וסלול, יען כי עליתו היתה מן המרום וכאשר ביארנו.

והנה עתה נשוב לבאר את אשר הערנו מה ראה יתברך לתת כח ליצר הרע שיתגבר באדם יותר מכפי כח סבלו ויכלתו. אמנה על פי המונח הזה נקנה דעת כי זה היה מכוון לעיקר גדול ולהעלות נפשותינו ברום המעלות ולתת מהודו יתברך עליהם וכמו שנבאר. **והוא** הנביא אומר בשם ה' **אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך** (ישעיה מ"ח, י"ז) הראה לדעת כי משפט הנהגתו יתברך אתנו עם בני ישראל הוא ממש על דרך הרב עם תלמידו, אשר משפטו תמיד לתת לפניו איזה ענין מהמושכלות הכבד ממנו מה שלא יוכל להביננו מבלעדי עזרתו עמו, עד כי יחרוץ בבינתו (על ידי עזר הרב) להבין גם מאליו למודיות כאלו, אז יעלהו הרב לענינים היותר עמוקים ונשגבים. ולא יוכל גם להם, והרב יועילנו עוד ויסייע אותו להרגילנו גם במושכלות ההם, ומהם יעתיק אותו עוד להיותר חמורות, וכה משפטו כל הימים עד אשר לא יצטרך עוד לעזרת הרב ותועלתו. הוא הדבר והוא הענין בהנהגתו יתברך אתנו, אשר רבותינו ז"ל העידו הבא לטהר מסייעין אותו והוא כי בראותו יתברך את האדם בוחר בטוב לפניו ומואס ברע ומגביר שכלו על יצרו להיישיר דרכו כמו אז יסכסך יתברך עוד היצר הרע בתוספת העוז והאומץ. ובשגם אין בכח ויד האדם לעמוד בו ולהנצל ממנו הלא אלהים יענה את שלומיו (בשכבר תם כחו ממנו, וכאשר ביארנו למעלה) ועוז ימינו תעוז לו לסייענו לנצחו עד כי יעמוד בכח ההוא מאליו, אז יגביר יתברך כח יצרו עוד יותר למעלה מערכו

ויהיה גם כן בעזרו עד כי יהיה הנצחון הזה קנין מוחלט בנפשו ובכח בחירתו, או אז יגדילנו עוד יותר.

וזהו הבא לטהר מסייעין אותו, כלומר הוא יתברך מזמין לפניו תגרת היצר עודף על כח סבלו ומסייע אותו, כי על ידי זה יתגברו כחותיו הנפשיות בכל פעם ויעלו מעלה מעלה, עד כי לא יצטרך לעזרה. וזהו אני ה' מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך כלומר מתחילה יועילנו וילמדנו עד כי יהיה בכחו ללכת מעצמו בדרך צדיקים.[110] וזהו יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום כו' וה' לא יעזבנו בידו, וכאשר ביארנו למעלה ותכלית הרצון הוא עבור להעלהו ממדרגה למדרגה היותר גבוהה.

ומעתה נתנה ראש לבוא אל ביאור המדרש נושא דרושנו ויהי כדברה אל יוסף יום יום ולא שמע אליה כו'. הוראת כ"ף הדמיון ממלת כדברה רומז כי יוסף עליו השלום נתפעל על ידי דבורה, עד שיום יום היה מגביר עצמו על יצרו בתוספת העוז והאומץ. וזהו ויהי כדברה כו' ולא שמע אליה, כלומר כל מה שהרבתה היא לדבר ולהגדיל יצרה ותאותה כן גם הוא הוסיף על ידי כן והעדיף כח ואומץ בהתגברותו עד שהוסיף להתרחק ממנה אפילו מלהיות אתה בבית, לא לבד לשכב אצלה, עד שאמרו במדרש שהיתה מסבבת עליו שעל כל הפחות יתן עינו עליה להביט בה ומאן גם בזה, ומזה יבחן כי יוסף עליו השלום היה הולך וכובש יצרו יום יום על אחת אפים.

וזהו דברי המדרש בנים של רחל נסן שוה כלומר נסיונן שוה, כי כמו שנאמר ביוסף עליו השלום ויהי כדברה אליו יום יום כן נאמר במרדכי ויהי כאמרם אליו יום ויום כו'. והרצון בו גם כן כל עוד שהרבו לדבר על לבו ולהסית אותו כן עוד יותר לא שמע אליהם, וכמבואר שם, בתחילה לא נאמר כי אם ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה, ואחר כך נאמר ולא קם ולא זע, לכן גדולתן שוה כמו שהיו שוים בערך צדקתם ואמונתם.

ובקצרה נוכל לומר בטעם הדבר עם מה שאמרו רבותינו ז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו (סוכה נ"ב, א') והוא כי ענין התגברות היצר באדם יהיה כפי ערך מעלתו וגדולתו ויקרותו על יתר העם. כי יש אדם ישר שעמלו בחכמה ודעת וכשרון המעשה, אבל אך לעצמו ועל אחרים לא יתן עינו ולבו כלל להיישרים ולזכותם, ויש גדול ממנו המתואר צדיק יסוד עולם להיותו מזכה הרבים בזכותו כי יתן את רוחו עליהם ויהיה לעם מול האלהים להריק להם ברכה וטוב מאת ה' מן השמים. וההבדל ביניהם כי האחד עליו לא יתגבר היצר כל כך כ"א כפי ערכו ולא יותר, מה שאין כן הב' כי עליו צופה השטן

[110] וזהו שכתב רש"י ז"ל (פרשת נח) את האלהים התהלך נח ובאברהם הוא אומר אשר התהלכתי לפניו, נח היה צריך סעד לתמכו לא כן אברהם שהיה מתחזק והולך בצדקו מאליו ומובן כדברינו:

ומבקש המיתו, ומתגבר עליו יותר מכפי כח סבלו עבור המון אנשים רבים הנלוים אליו והחיים בצלו, כי בשיהרס יסודתם יפול הבנין אחור. וזהו שאמר צופה רשע לצדיק כו' מלת צופה הוראתה כדברינו שהוא צופה ומביט ואורב מרחוק על צדיק יסוד עולם שעל ידו יפלו כל המסתעפים מכח גזעו היסודיי. אבל מי שהוא מסוג הזה המשפט לאלהים הוא להיות לו לעזרה בל ילכד ברשת היצר להיותו לוחם אתו מלחמת אחרים, אך בתנאי אם יתאמץ תחילה ללחום חלק מלחמתו בהיצר הרע ואז על ה' ישעו על מה שהוא נלחם בעבור אחרים, וכאשר ביארנו הענין באורך למעלה (וישלח) עיין שם.

וכמו כן יוסף עליו השלום הוא היה היסוד ואבן פנה למשען בית ישראל על דרך הכתוב **והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה** (עובדיה א', י"ח) וכנודע, ועל ידו נשתלשלו כל טובות העולם וברכות יעקב ובניו כמאמר (ויגש) **וכלכלתי אותך שם** (מ"ה, י"א) והוא היה עקרן של שבטים כמאמר **אלה תולדות יעקב יוסף** (ל"ז, ב') ועל ידי זה נקראת רחל עקרת הבית שממנה נולד יוסף שהוא היסוד לבית ישראל, ולכן פרץ עליו היצר הרע יתר מאד למען הפיל כל הבנין. ועל כן אחר כי התגבר עצמו ללחום ביצרו כפי ערך חלקו היה המשפט כי על המותר יעזרהו ה', כי היא מלחמת אחרים.

וזהו מרומז בדברי הכתוב **בן פורת יוסף** כו' **וימררוהו ורובו וישטמוהו** כו' (בראשית מ"ט, כ"ב) רומז על הסתת היצר כמוזכר במדרש, ותשב באיתן קשתו ויפוזו זרועי ידיו כלומר בכח ואומץ ידו נלחם ביצרו. מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל כלומר לאשר התגבר עליו היצר ללחום עוד מלחמות זולתיים עבור היותו אביר יעקב ואבן ישראל אי על זאת מאל אביך ויעזרך כלומר היה החיוב אליו שיהיה נושע בה' וישגבנו שם אלהי יעקב.

חלק יג

וירא שר האופים כי טוב פתר ויאמר אל יוסף אף אני בחלומי (מ', ט"ז).

ראוי להעיר על מלת בחלומי מדוע לא אמר גם אני חלמתי וכדומה מהלשונות, ואולי הרצון בזה על פי מה שאמרו ז"ל במדרש (פרשה פ"ח, ד') שכל אחד ראה חלומו ופתרון חבירו על כן כשמעו מה שפתר יוסף לשר המשקים ענה בו כי טוב פתר כי הוא ראה כן בחלומו, וזהו וירא שר האופים כי טוב פתר, והטעם ביאר במה שכתוב אף אני בחלומי כלומר כן ראיתי בחלומי.

עוד יתכן בזה כי השר האופים העלה על רוחו כי הב' חלומות שוים בפתרונם כמו שהם שוים וקרובים בסגנון המראה, זה ג' שריגים וזה ג' סלים. וכהוראת לשון הכתוב ויחלמו חלום שניהם איש חלומו בלילה אחד, לומר כי החלום אשר לשניהם הוא רק אחד, ולכן

לא אמר ויחלמו שניהם חלומות (ואולי יהיה מוסב גם מלת אחד על מלת חלום כאלו אמר חלום אחד) וגם אחר כך בדברם אל יוסף אמרו כלשון הזה חלום חלמנו ופותר אין אותו. ולכן כראותו כי טוב פתר לשר המשקים דן את עצמו כי הוא גם הוא עומד על פתרון כזה, וכלל גם חלומו עם של חבירו ואמר אף אני בחלומי. אולם יוסף לא כן פתר וזהו ויען יוסף ויאמר זה פתרונו.

חלק יד

ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו (מ', כ"ג).

הנה מכבר העירו המפרשים עליהם השלום כפל הדברים ולא זכר כו' וישכחהו, הלא ידיעת ההפכיים אחת היא. עוד יותר יפלא איככה יגונה שר המשקים על שכחו את יוסף אחרי כי הוא אצל האדם כענין האונס הנעשה בלי דעת, ומה גם כי על יוסף בעצמו יקשה שאמר לו כי אם זכרתני כו' והזכרתני כו' הלא הזכירה איננה בבחירתו שיוכל להחליט עליו כי אם זכרתני, וזולת זה לא ידענו כפל המלות זכרתני והזכרתני כו'. ובגמרא: זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין (פסחים ק"ו) והנה לכאורה לא ידענו מאין הוציאו ז"ל דרוש זוכרהו על היין ממלת זכור, וגם על הפסוק עצמו יש להעיר מה שהזהיר האדם זכור כו' הלא הזכירה איננה בטוחה בבחירתו כנזכר לעיל.

אבל כל זה יתבאר בשנקדים מאמר רבותינו ז"ל (ילקוט קדושים): אמר הקב"ה לישראל הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי אתכם לפיכך היו קדושים כשם שאני קדוש (רמז תר"ד). ותכלית רצונם ז"ל בזה הוא כי הנה האדם להיותו מורכב מגוף ונפש הוא מקורב ומחובר אל העולם הזה מצד, ונבדל מצד, כמו הגוף חומר ומתאוה לטובות ותענוגי העולם הזה עד שכמעט אין דבר בעולם שלא יהיה לו קרוב ומכיר בגוף האדם וחושיו, אשר גם מעצמם הם מתעוררים אליהם בכל פעם מבלעדי מי שיזכירם ויעירם, כמו לאכול לרעבונו, לשתות לצמאו, וזולת מעניני הגוף, כי על כולם לא תעבור ההעלמה והשכחה לכסות עליהם, אבל כולם חקוקים בטבעו ובמזגי הרכבתו.

לא כן עניני הנפש והם התורה והמצוה אין שום מכיר וקרוב בגוף האדם שיתעורר להחזיק בהם לדרוש קרבתם ולבקש אהבתם. ועילת הדבר הוא כי הנה האיש היושב בעיר שנולד בה יהיו אהוביו ומכיריו רבים מצד אביו ואמו ובית אבי אביו וכמוהם מהקרובים, לא כן הנולד באיים רחוקים ושבתו יתן באחד המקומות הרחק מאד מעיר מולדתו, אין לו שום קרוב עמהם ויהיה ביניהם כגר בארץ נכריה, ואם יאמר לו אחד מהם שהוא קרובו ודאי לא יאמין לדבריו ולא יקבל ממנו. כן הדבר בגוף האדם להיות גזעו ושורש מחצבו מחבור העולם נתח מנתחיו הוא קרוב אל העולם והעולם לו והיו

לאחדים. לא כן הנפש האצולה ממרומים ונחצבה מן העליונים והיא בעולם כגר בארץ לא לו על כן היא מתנכרת להם ואין לה דבר עם חפצי העולם מאומה כי כולם זרים אצלה, ואין התחברותה וחפצה בלתי בתורת אלהים ומצותיו, כי היא גם היא קדומה לעולם אלפים שנה ומעונתה בשמי מרומים ונקבע דירתה בארץ על כן גם היא אין לה קירוב עמהם. ולכן גם אם יראה אדם כי דבר מעניני וחפצי העולם יתקרב אל נפשו לאמר גואל אנכי וטובה אני לך בל יאמין לו ויהי זורה אותה הלאה. וכמו שאמר החכם **אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא** (משלי ז', ד') כלומר אך המה הקרובים אל נפש האדם ולא זולתם כי יבואו לפניו חנפים ללכוד אותו במוקשם.

וזהו צחות לשונם ז"ל קדושים תהיו כו' והוא כמדבר אל נפש הישראלי שלא תחל לזנות אחר תענוגי וקניני העולם ושלא תתקרב אליהם, ובא מדרשם הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי אתכם היו קדושים כשם שאני קדוש. כלומר אחרי כי ראשית מחצבך הקודש היה טרם בריאת העולם, עליך לדעת שאין לך בו שום קרוב או גואל, ועל כן הפרד נא מהם, וזהו קדושים תהיו כלומר בדלים ופרושים.

המורם מדברינו כי עניני וחפצי הגוף הטבעו בו כחות המתאוים והמעוררים אותו אליהם עד שאין מהצורך אליו הערת אחרים כל מאומה כי הוא תובע חלקו מעצמו ובחוק טבעו, לא כן עניני הנפש אין שוקד עליהם להעיר את האדם לתבוע צרכה כי דורש אין להם במזגי ויסודי גופו להיות נמשך אליהם בטבעו.

על כן הוא יתברך בצוותו אותנו על זכירת יום השבת ושמירת קדושתו מה שאיננו מוחש ומורגש בלתי אל הנפש ובקל היא עלולה להשתכח אמר זכור את יום השבת לקדשו, והוראת מלת זכור איננה על דרך הצווי (בשכבר אמרנו כי לא יאות לצוות על הזכירה) אבל הוא מקור בקמ"ץ והכתוב הורה לנו כי מהצורך אלינו לחפש עילות ולעשות תחבולות מה שיביאו לזכרון קדושתה. וזהו שדרשו זוכרהו מאחר שבא להשכיחו, ממש כמשפט בני אדם אם יהיה להם דבר מה לחוק אותו על זכרונם ומדאגה פן ישכחוהו יעשו להם אותות במה שעומד ומתמיד נגד פניהם, אם ברשימה בחרט או כדומה מהאותות והסימנים המסכים זכירת הדבר, עם הבטתם עליהם. כן מצות שבת רבת החשיבות שעליהם הפליגו ז"ל שקולה היא נגד כל המצות, ולבל תעבור עליה השכחה חס ושלום להיותה בלתי מוחשת ומורגשת אל גוף האדם היתה עצתו יתברך לתת אליה אות ומופת מה שיביא את האדם לזכירתה. וזהו זכור כו' וכנזכר לעיל, וביארו ז"ל מה תהיה העילה המסבבת זכירתה זוכרהו על היין כי היין להיותו ענין האהוב ונחמד לגוף

האדם על כן בהשתתף הוא אל קידוש היום הנה מאז יהיה זכרונו חקוק וחרות בלב כל איש כי הגוף יגוש אותו על חלקו ויקרא לשבת עונג והוא העילה להתענג גם על ה'.
ומעתה נבוא לבאר הכתובים שלפנינו כי אם זכרתני אתך כו' והוא כי יוסף עליו השלום רצה בשר המשקים שיזכיר אותו לפני פרעה, וזכירה כזו לפני מלך לאו בכל יומא זמנה אף לא בכל שעה, כי אם לעתים פרטיים כשיהיה עסוק בענין הראוי להזכירו כזאת. על כן היה ירא על נפשו פן יארכו לו הימים ובתוך כך ישכח אותו ויסירו מלבו, ומאז גם בשיזדמן עת הראוי להזכיר אותו אל פרעה ידום ויחריש בהיותו כבר נשכח מלבו. לזאת היתה עצתו אליו לאמר הלא מהחיוב עליך לזכרני על כל טובה פרטיית שייטיב המלך אתך וייטב לבך עליך לומר הלא זה בא לי אך מסבת חסדי יוסף אשר פתר חלומי לטוב ולולא הוא כבר הייתי נעדר התענוגים האלה, ועל ידי שיזכרהו תמיד ממילא יתגלגל הדבר שיזכיר אותו לפני פרעה בעת הראוי והנכון. וזהו כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך, כלומר בתדירי ועל ידי כן יסובב והזכרתנו אל פרעה. וזהו שחייב הכתוב את שר המשקים וסיפר בגנותו ולא זכר שר המשקים את יוסף כלומר בטוב לו, ועל ידי כן וישכחהו לעת הצורך, ולא חייבו על השכחה בלתי על מה שלא שמע לעצתו.

מקץ

חלק א

ויהי מקץ שנתים ימים (מ"א, א'). מדרש: **קץ שם לחשך** וגו' (איוב כ"ח, ג') זמן נתן לעולם כמה שנים יעשו באפלה, ומאי טעם קץ שם לחושך שכל זמן שיצר הרע בעולם אופל וצלמות בעולם, דכתיב **אבן אופל וצלמות** (שם) נעקר יצר הרע מן העולם אין אופל וצלמות בעולם (פרשה פ"ט, א').
הנה מה מאד ראוי לשום לב לבוא אל תכלית כוונת דבריהם במה שכתוב שכל זמן כו' אופל וצלמות כו' מה ענין האופל והצלמות (שאין לומר שכוונו ז"ל על דרך שאמרו (ב"ב ט"ז) הוא היצר הרע הוא המלאך המוות בשכבר החליטו (במדרש בראשית) טוב מאד זה מה"מ), ונזכיר לזה מאמרם ז"ל במדרש (בראשית רבה) **יצר סמוך תצור שלום שלום כי בך בטוח** (ישעיה כ"ו, ג') וכו' ואם תאמר שאינו ברשותך תלמוד לומר כי בך בטוח, כבר כתבתי בתורה **ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו** (ד', ז') (פרשה כ"ב, ו').
ונקדים עוד משנתם ז"ל איזהו גבור הכובש את יצרו כו' ומושל ברוחו מלוכד עיר (אבות ד', א'). ונאמר שהם ז"ל לא כוונו בזה על דרך משל ומליצה אבל דברו האמת כמו שהוא

מבלעדי שיתוף הדמיון כלל והדברים נמשכים אל מה שאמר החכם **כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם** (משלי כ"ז, י"ט) וכמו שנבאר.

דע כי הסכימו ז"ל כמו שאין חטא האדם בא כי אם על ידי היצר הרע, כן העונש המגיעו הוא רק על ידו, וכמאמרם ז"ל הנזכר הוא השטן הוא היצר הרע הוא מה"מ. וכל המאורעות הרעות המגיעות את האדם על ידי נחלי בליעל מהגנבים והחומסים ודומיהם את כולם ישא רוח יצרם הרע לעשות זר מעשיהם לפרוע פרעות מאת החוטא. וכמו שיצרו הרע הסית אותו על אחרים כן הוא מסית אחרים עליו, וזה תלוי בזה היינו באם ישלוט האדם ביצרו וירגיז עליו יצרו הטוב שלא יפתנו לרע ממילא אותו היצר הרע לא ישלוט באחרים להרע לו. ואם כי אין הדבר מוכרע מצד השכל עם כל זאת הוא מאומת מן המקובל כעדות רז"ל זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהן וכו' עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו (ברכות כ', א'). הא לך יען שלא רצה להשביע יצרו הרע לזון עינו ממה שאינו שלו לא ימצא עין שולטת עליו מיצרי אחרים. ובמדרש (וישלח) אמר ר"ל לרבי לא תיסב מן בר אינש כלום ולית את יהיב כלום. והרצון כי בשלא יחמוד הוא ממון אחרים לא יחמדו אחרים ממונו. וזהו גם כן **אם נפתה לבי על אשה ועל פתח רעי ארבתי**, **תטחן לאחר אשתי ועליה יכרעון אחרין** (איוב ל"א, ט') ועילת הדבר היא כי אותו המעשה שעשה מפאת שליטת יצרו עליו היא פועלת בזולתיים שיעשו לו במתכנתה ומדויל ידי משתלים.[111]

והוא ששאל דוד המלך עליו השלום **שמרני כאישון בת עין בצל כנפיך תסתירני מפני רשעים זו שדוני אויבי בנפש יקיפו עלי** (תהלים י"ז, ח') ירצה שישמרהו ה' מאויבי נפשו ומיצרי לבו ובזאת יהיה בטוח מפגיעת רשעים, וזהו שמרני כו' מפני רשעים זו שדוני, והעילה אויבי בנפש יקיפו עלי.

ומעתה עמוד והתבונן נפלאות כי ביד האדם ללחום ולנצח כל אויב ואורב בהקרובים כהרחוקים, גם כי לא ידעם שידע להזהר מהם, עם כל זאת ידיו רב לו להיות יושב שקט ושאנן בל יתיצב איש נגדו ולא יריע אויב לו. והוא באם לבו שלם אתו ולא נתן מקום לשליטת יצרו הרע בנפשו, הנה בכח ההוא ידיח ויהדוף ממנו המוני הרשעים המעיקים

[111] והוא שאמר החכם עליו השלום רע ירוע כי ערב זר (משלי י"א, ט"ו) כלומר הרע שהאדם עושה לזולתו ירוע, כלומר אותה הרעה תתהפך אליו, והטעם כי ערב זר כלומר אותו יצר הרע יתלבש אחר כך בזולתו להשיב גמולו בראשו, והוא הוא הערב בדבר להשיב לו כמפעלו. וזהו מאמר המשורר עליו השלום כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים בתנאי למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם וזהו היטיבה ה' לטובים כו' והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון (תהלים קכ"ה, ג'-ה'). אמר בה"א הידיעה (ולא אמר פועלי און) לומר כי באותו דבר שהשליט יצרו על נפשו עשות רעה באחרים בכמוהו יענש וזהו יוליכם ה' את פועלי האון כלומר העושים אותו האון ממש שעשה הוא:

מפאת רוע יצרם עד שלא יצטרך לקשת וכידון וכדומה. וכאשר הפליג המשורר עליו השלום ואמר **לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ, משבית מלחמות עד קצה הארץ קשת ישבר** כו' (תהילים מ"ו, ט') מלת שמות תתבאר על פי דרכנו ענין שליטה ואדנות כמו שביארו ז"ל מאמר **שום תשים עליך מלך** (דברים י"ז, ט"ו). והרצון כי אין מהצורך אל האדם לערוך מלחמה וקרב על אויביו אף לאשר בקצוי ארץ כי אין עליו כי אם ללחום ביצרו ובזה יכבוש הכל גם מבלעדי קשת וחנית, וזהו הרמוז במלת משבית ולא אמר כובש וכדומה.

ומה נמרצו עתה דברי החכם עליו השלום. כמים הפנים לפנים כו' כי הנה כל התנועות שירצה האדם לעשות בדמות והצורה הנראית תוך המים יעשה התנועות ההם בעצמו במראה פניו וכאשר יעשה בצורת עצמו כן יעשה בה כן ביד האדם עשות לב רעהו אליו אם לטוב או להיפך בשגם רחוקים המה זה מזה מרחק רב לא יבדיל ביניהם. וזהו כמים הפנים לפנים רצה לומר כמו כל התנועות שיתפעלו במים הוא רק תנועת האדם המביט בה, כן לב האדם אל האדם רצה לומר כל מה שבלב זולתו עליו הוא רק מה שבלבו על רעהו. וברצות אדם לעשות לב זולתי' עליו לטובה לא יצטרך לפעול כל מאומה עם לב זולתו אך יפעל בלבו טוב על אחרים ובזה יפעל גם לבב אחרים עליו לטוב.

ומעתה דברי רז"ל יתבארו פשוט איזהו גבור הכובש את יצרו ומושל ברוחו מלוכד עיר, כלומר עם משלו ברוחו וכבישת יצרו הוא גבור בארץ משבית מלחמה עד פאתי ארץ. וזהו עצת הנביא עליו השלום יצר סמוך תצור, כלומר אם רצונך להשמר ולהנצל מיצרי אחרים הרחוקים ממך עליך לשמור יצר הסמוך והקרוב בלבבך, ומאז גם המה יעשו שלום לך. וזהו שלום שלום, כלומר כאשר יהיה לאחרים שלום מיצר לבך יהיה גם לך שלום מיצרי אחרים וזהו כי בך בטוח, ועל זה בא מדרשם ז"ל ושמא תאמר אינו ברשותך תלמוד לומר כי בך בטוח, כבר כתבתי בתורה ואתה תמשל בו ולא כן יצרי אחרים שאינם ברשותך.

כלל הענין הוא כי האדם לעמל יולד להתייסר מיצר הרע, אבל הבחירה בידו אם להתייסר מיצר לבו היינו ללחום עמו ולהתגבר עצמו עליו או להתייסר מיצרי אחרים.[112] וההבדל כי האדם שיטה שכמו לסבול עול מלחמת יצרו ויתייסר ממנו עליו אין להוסיף, לא כן בשיפול ליד יצרי אחרים הלא ירבו להתגולל עליו להכאיבו יותר ממה שהיה מתייסר באם היה לוחם עם יצרו. אשר על כן שאל דוד המלך עליו השלום **ראה אויבי**

[112] הבחירה ביד האדם והוא הנרמז במאמר החכם מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון (משלי כ"ט, כ"א). כי הרשע בראשיתו הוא סר אל דברי היצר ויט אליו לשמוע כל אשר יעצנו ולסוף יסכסך יתברך בו יצרי אחרים, וזהו ואחריתו יהיה מנון היינו שיפול ביד יצרי אחרים אם לא היה חפץ ביסורי עצמו:

כי רבו, ושנאת חמס שנאוני (תהלים כ"ה, י"ט) כלומר המה מוסיפים להרע אתי יותר מאשר סבלתי מיצרי באם הייתי לוחם עמו. וזהו ראה אויבי כי רבו, כלומר האמנם ההכרח אתי להתייסר ולהיות נגוע מיצרי אחרים עם כל זאת למה ככה ירבו עלי מאד, וזהו ושנאת חמס שנאוני כלומר שנאתם אותי איננה על דרך הגמול רק שנאת חמס כלומר מרוע לב.

וזהו גם כן **שפטני אלהים וריבה ריבי מגוי לא חסיד** (שם מ"ג, א') אשר לכאורה יפלא מאד מה עון מצא בהם במה שאינם חסידים. ולדברינו יצדק מאד כי בהצירם אותו על שלא סבל יסורי יצרו המה מתדמים כנוקמים נקמתו יתברך, ועוד נדבו לבם ליתן ולהוסיף על המגיע לענשו ועל דרך הכתוב **אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה** (זכריה א', ט"ו) וזה ידומה למדת חסידות כהמתחסדים עם קונם. וזהו שפטני כו' מגוי לא חסיד כלומר שאין כוונתם בזה למלאות רצונו יתברך על דרך הוותרנות, אבל מה שעושים עמדי הוא אך עם זדון לבם ותאותם (ועל דרך שכתב הרמב"ן ז"ל פרשת יתרו בביאור אשר זדו עליהם) והמה מתנצלים עצמם לומר כי תובעים הם עלבון ה' יתברך.

וזהו שקובל הנביא **הנה כעננים יעלה** כו' **השמיעו על ירושלים נוצרים באים מארץ המרחק ויתנו על הרי יהודה קולם כשומרי שדי היו עליה מסביב כי אותי מרתה נאום ה'** (ירמיה ד', ט"ז) כלומר מתנצלים שמגמתם לקחת נקמת ה' מישראל שחוטאים לפניו ממש כשכיר המשגיח והשומר שדי בעליו. וזהו שסיים ואמר דרכיך ומעלליך עשו אלה לך זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך כלומר רע ומר התיסרך מיצרי אחרים כי יוסיפו שבע על רעתך.

והנה עתה נשוב לבאר דברי המדרש בנושא דרושנו קץ שם לחשך כו' והוא כי הוראת הכתוב שהקב"ה חלק זמן קצוב אל החושך הוא חשכת ואופל היצר הרע כי כולם לבשו קדרות על ידו אם מפאת הלחמם אתו והנם מדוכאים מעול יסוריו ופתוייו, או מצד היותם מעותדים לקבל עונש ויסורים מיצרי מעללי אישים זולתים וכנזכר לעיל. וזהו קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר, כלומר תכלית רצונו יתברך הוא עבור היישיר לבות בני אדם מדאגה פן יפגעם חמת יצרי זרים המשלמים שבעתים כעל רעתם. וזהו צחות לשונם ז"ל קץ כו' זמן נתן לעולם כמה שנים יעשו באפלה, שכל זמן שיצר הרע בעולם אופל וצלמות בעולם דכתיב אבן אופל וצלמות. והוא כי היצר הרע מתואר על שם אופל על היותו מחשיך עיני הרואה להטותו ארחות עקלקלות, ושל המעניש יכונה צלמות - תואר על מזורת הרשת וכלי מות. וזהו אבן פירוש היצר הרע שכינהו הכתוב אבן כמו שכתוב **והסירותי לב האבן מבשרם**, (יחזקאל י"א, י"ט) אופל וצלמות, כלומר

שני סוגים האלה נקבצו בו יחדו ונמשכים לרגלו. וזה שאמרו כל זמן שיצר הרע בעולם אופל וצלמות בעולם רצונם לבאר כי גם העונש בא מסבתו ומגירא דיליה נעקר יצר הרע מן העולם, אין אופל וצלמות בעולם כלומר אין חוטא ואין מעניש ושלום בעולם כמאמר לא ירעו ולא ישחיתו כו'.

עוד באופן אחר בהקדים מאמר רז"ל **ומצאוהו רעות רבות וצרות** (דברים ל"א, י"ז) עבד שרבו ממציא לו רעות וצרות תקנה יש לו (חגיגה ה', א'). ונקדים עוד מאמר הכתוב **גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת** כו' (דברים כ"ח, ס"א) והפליאה נשגבה האם קצרה היריעה מלכתוב אותם בספר. ואחשוב בהבנת הענין כי הנה כל הרעות והצרות הבאות בעולם והיסורים המשיגים את בני האדם אשר כפי ראות אנוש בעיני בשר ידומה כי המה אך כעתה נצמחים ונעשים על ידי חטאת האדם וטרם שחטא לא היו במציאות כלל. ממש על דרך האוכל דבר המזיק ונחלה שההחלט הוא כי סבת מחלהו בא לו רק על ידי רעת המאכל ואך עתה נתהווה. אולם המקובל והמאומת אצלנו הוא כי אין כל חדש תחת השמש גם הטובות גם הרעות כולם נמצאים ועומדים בעולם וממונים עליהם כאמרם ז"ל (בראשית רבה) אמר ר' סימון אין לך כל עשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל (פרשה י', ו') ומה גם תהלוכות עניני העולם מטוב עד רע. ואת הכל עשה אלהים בששת הימים כמרז"ל טוב מאד אלו יסורים וכמו שאמר החכם **והאלהים עשה שייראו מלפניו** (קהלת ג', י"ד). זולת בעת כי רבה רעת האדם בארץ אז הרשות נתונה לאשר על אשפת חצי היסורים ונגעי המכאובות לירות זיקים חצים לפרטי בני אדם ח"ו, או אל הכלל וכמאמר רז"ל חליים רעים ונאמנים נאמנים לעשות שליחותם (ע"ז נ"ה, א'). ואולי זהו הרמוז במאמר המשורר עליו השלום **לעולם ה'** **דברך נצב בשמים לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד למשפטיך עמדו היום** (תהלים קי"ט, פ"ט) כלומר את הכל כוננת מאז ותעמוד ואך לעת המשפט יעשו פעולתם.

אבל עוד נשים לב להתבונן כפי קט השגתנו איככה היה נערך מדת היסורים הנבראו מאז אם עדנה לא היה נערך חטאת האדם אם מעט ואם הרבה ואיה איפה היה משוער סאת מעשי האדם לברוא היסורים במדתם. ואעז ואומר כי הרעות והיסורים נערכו ונבראו כפי כח יצר הרע הניתן בהאדם ומשוערים כמדו. אבל דע שכמו שיש שיעור לצדקת הצדיק אשר בעשותו את כל מה שחייבה התורה יקרא צדיק ויש ביד האדם להגדיל מעשיו יותר מהחיוב והוא מדרך החסידים שעליהם אמרו ז"ל איזהו חסיד המתחסד אם קונו (זוהר). כן הרשעים משוער רעתם כפי כח טבע יצרם הרע המסיתם ויש שיפליג ויגדיל רשעתו יתר מאד עד אין שיעור כאשר תארו ז"ל מגרה יצר הרע בנפשו וכאמרם אבר

קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע (סנהדרין ק"ז, ב') וכמו כן בכל העבירות יגדיל יצרו ותאותו עם התמדתו עליהם עד שיצא ויעבור הגבול הטבעיי[113] ועל כן בשגם הרעות והיסורים שנבראו לענוש בם בני אדם נמדדו לערך מדת כח היצר הרע וכפי שיעור רוע טבעו להחטיאם אמנה בהוסיפם להגדיל ולהעדיף היצר עליהם יותר מן השיעור המוגבל ההכרח להוסיף ולהמציא רעות ועונשים יתר על הראשונות.

ממש על דרך מלך שקבץ אנשי חיל לצבא מלחמתו למאות ולאלפים ולהספקת צרכיהם צוה מס על סוחרי המדינה אגורת כסף מכל חפץ שיהיה נמכר, וכדומה מהמסים, ושיער והעריך הדבר עם ידעו מספר בעלי המלאכות הנמצאים במקומות ממשלתו וכמות הסחורות היוצאים מתחת ידם בכל חדש, אשר באין ספק כולם נמכרים, כן העריך חשבון המס וכפיהו עשה חזיזי חייליו. וכאשר יראה בבעלי המלאכות כי ידם יצליחו עשות על אחת אפים ויגדל המסחר ויתרבה סכום המס יקבץ עוד על נקבציו.

כן הדבר בעניננו כי הקב"ה ברא אדם על הארץ בעל בחירה כלול מכחות הפכיות יצר טוב ורע למען ילך בכאשר יבחר והכין למולו שבט מוסר ותוכחת יסורים נערכים בפלס ונתכנו בזרת למדת כח ותכונת רעת היצר. אבל בראותו יתברך את האדם כי הולך שובב בדרך לבו עד כי פרץ יותר מהשיעור ושטף ועבר הגבול והלאה, הלא אזי מהצורך לעשות חדשות.[114]

ומעתה יצדק מאמר גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב כו' רצה לומר כי תוספת מציאות הרעות מה שלא היו בחוק הבריאה לא נתנו לכתוב כמו שתוספת החטאים יתר על כח וטבע היצר הרע אינם בכתובים כי הוא ענין רחוק מאד אך בשיזדמן לפעמים כי תרב אשמת האדם או אז מהצורך להמציא לו רעות נוספות על הראשונות הכתובות, וזהו גם כו' אשר לא כתוב כו'. וזהו גם כן ומצאוהו רעות רבות וצרות מלת ומצאוהו רומז על

[113] וזהו הרמוז במאמר חז"ל אל תהי רשע בפני עצמך (אבות ב') ובמאמר החכם אל תרשע הרבה (קהלת ז', י"ז), כלומר על כל פנים לא תרשע יותר מכח וטבע היצר הרע הנמזג בכלל ההמון. ובזה יותר קושית רז"ל (שבת ל"א ב') אל תרשע הרבה הרבה הוא דלא לירשע אבל מעט לירשע עיין שם. וכמה שידענו כי ה' יתברך כביכול הוא מתחרט על בריאת יצר הרע כמאמר ואשר הרעותי (מיכה ד', ו') ובזה הוא מפיק זכות ישראל וטובתם להקל מהם משא העונש וכמבואר ברז"ל אלמלא ג' מקראות כו' יצר הרע דכתיב ואשר הרעותי (סוכה נ"ב) מה שאין כן אם האדם יעמיק סרה יותר מגדר הטבעי אין לו הצלה משום צד:

[114] ומה נעמו לי בזה דברי המשורר עליו השלום אם לא ישוב חרבו ילטוש כו' ולו הכין כלי מות חציו לדולקים יפעל הנה יחבל כו' (תהלים ז', י"ג). ירצה כי האמנם מוכנים ועומדים מאז. רבים מכאובים לרשע עם כל זאת לפעמים עוד מהצורך להמציא לו חדשים יען כי הראשונים תכנם יתברך במדה כפי ערך כח היצר. אבל בשנזדמן רשע רע הפורץ גבול יותר ממה שמוטבע ביצרי לב אנושי, הלא אז מהצורך להוסיף עוד על הראשונים, וזהו ולו הכין כלי מות כלומר מאז ועליהם עוד חציו לדולקים יפעל כלומר להדולקים והעברים שיעור המוגבל יפעל עוד חדשים (וזהו שאמר יפעל מלה העתידה) והטעם הנה יחבל און והרה עמל וילד שקר, כלומר הלא הוא מוליד וממציא רעות חדשות לכן מהצורך לפעול עבורו חצים חדשים:

רעות וצרות מחודשות, ועל כן ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי אמר עבד שרבו ממציא לו צרות כלום תקנה יש לו, כלומר המעט מהאדם להתייסר בהיסורים המוכנים והעומדים מאז עד שירמז הכתוב עוד צרות מחודשות.

והנה עתה יזהירו דברי המדרש הנזכרים לעיל, קץ שם לחושך כלומר הקב"ה ברא החושך והיסורים בשיעור מוגבל בקץ ותכלית, ושאלו ז"ל ומה טעם קץ שם לחושך. כלומר איך ומה היה השיעור למדת הרעות והצרות שיהיה הצורך אם עדן לא נתברר חטאת האדם, ועל זה אמרו שכל זמן שיצר הרע בעולם אופל וצלמות בעולם, כלומר כאשר נברא היצר הרע להחטיא את האדם לפי ערכו נברא כל ריב וכל נגע ולעת הצורך יתפעל עוד וכנזכר לעיל. וזה מרומז בכתוב ולכל תכלית הוא חוקר אבן אופל וצלמות, וכמו שנתבאר למעלה אופל הוא תואר החטא וצלמות הוא העונש וזה לעומת זה עשה אלהים. רצוני לפי העת כי בשיזדמן שהאדם יפרוץ גבולו לחדש מעשים רעים הנה לעומתו יחודש רעות רבות וצרות. נעקר היצר הרע מן העולם אורה ושמחה בעולם.

חלק ב

מדרש: **אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו** (תהילים מ', ה') זה יוסף, ולא פנה אל רהבים על ידי שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני והזכרתני נתוסף לו שתי שנים (פרשה פ"ט, ג'). **הדברים** מפליאים מאד כי התחילו בשבח יוסף וסיימו בההיפך (וכבר העירו בזה המפרשים עליהם השלום). וכדי לבוא אל ביאור המאמר נציע הכתובים החונים עליו **קוה קויתי ה' ויט אלי וישמע שועתי ויעלני מבור שאון מטיט היון ויקם על סלע רגלי כונן אשורי ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלוקינו יראו רבים ויראו ויבטחו בה', אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו** (תהילים מ' א'-ה'). אשר מהראוי להתבונן בהתכת הכתובים ועל קישורם לפי הדרש הזה שהענין מדבר ביוסף.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שידענו מקדמונינו עליהם השלום מגדרי הבטחון באלהים יתברך, שלא יבטח האדם במעשה נסים אבל ישתדל ויעסוק בסבות ואמצעים מהמלאכה, והמשא ומתן, וכדומה מהסבות, ויהיה בוטח בה' כי על ידי הסבות האלה ישיג חפצו. וכמאמר ז"ל (ספרי) וברכתיך יכול יהיה יושב ובטל תלמוד לומר בכל אשר תעשה, וכמו כן אמרו ז"ל הרבה עשו כר' שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם (ברכות ל"ה). והן לעילה זו יוסף עליו השלום האמנם היה סמוך לבו בטוח בה' לא חטא מאומה במה שביקש עילה וסבה לצאת מן הבור שהיה אסור שם, כי כך היא המדה, אמנם מגרעת אחרת היתה בו.

והוא על דרך דמיון שר גדול אשר לו כפרים ועיירות רבות ונתן עיר אחת קטנה במתנה לאחד מאוהביו ושיהיה הוא השליט עליה לאסוף ולכנוס כל המסים והארנוניות ויהיו שלו כל ימי חייו, ובתוך כך היה איש אחד שהפיק רצון מאת השר לפטרו מהמסים האלה וכתב ונתן לו מכתב חתום בחותמו כי הרשות אתו לשבת בכל העיירות אשר תחת ידו באיזה מהם שיבחר, ויצא האיש לבקש לו בעיירות ההם ויבחר לשבת בהעיר ההיא הנתונה במתנה לאיש זר, ויהי כשבתו בה איזה זמן בא הנושה והנוגש על המס המוטל על יושבי העיר ותבע גם אותו, לקח בידו המכתב אשר לו מאת השר ובא לפני הפקיד הנזכר לעיל ויראהו כי השר עשה אותו חפשי מכל המסים. ענה הפקיד ואמר לו צדקת צדקת, אולם הלא הסכלת עשו, הכי קצור קצרה ידך לבחור מקום לשבתך בזולת מערי השר הרבות שאינם נתונים לזולתו, ובחרת בעיר קטנה הזו שאיננה עתה ברשותו כי מתנה נתונה היא אלי על כל ימי חיי.

הנמשל כי ה' יתברך הכין בעולם יצורים נבדלים ונבראים שונים, וכולם בחירתם ביד ה' כי הוא השליט ברוחם להטותם אל כל אשר יחפוץ זולת האדם הלז אליו חלק יתברך לכל ימי צבאיו בחירתו ורצונו להטות עצמו אל מה שיבחר ואל מה שייטב בעיניו.

ומעתה הבוטח בה' האמנם כי מהצורך אליו לבקש עילה וסבה אך בשיבחר בזולת מהנבראים ויקחם לאמצעי לבצע מגמתו וחפצו על ידם יהיה נחשב בעיני ה' לבוטח השלם אחרי כי גם מה שלקח לו לסבה הוא מהעומדים תחת רצון הבורא יתברך והוא המניע אותם בבחירתו ורצונו. מה שאין כן אם הבוטח יתעולל עלילות ויבקש סבות מאת בני אדם הנעתקים מאת ממשלת רצון ובחירת ה' יתברך (כי האדם הוא חפשי בבחירתו ורצונו) או אז לא יהיה בטחונו בה' שלם כמאמר הנביא **ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו** (ירמיה י"ז, ה') כלומר לוקח אותו לו לסבה, והטעם - ומן ה' יסור לבו כלומר האדם המבטיח אשר הבוטח לקחו לסבה לבו מוסר מה' כי רצונו ובחירתו הוא רק בידו. ומעתה יוסף עליו השלום האמנם כי בטחונו בה' היה שלם בלב ונפש, עם כל זאת הרע לעצמו במה שלקח לו לסבה את שר המשקים בעל בחירה, על כן נתוסף לו שתי שנים מרוע לב ובחירת שר המשקים, שלא רצה להזכיר את יוסף כמאמר ולא זכר כו' (וכמו שנתבאר למעלה).

וזה שכתוב קוה קויתי ה' כלומר בטחונו בה' היה שלם והמופת ויט אלי כו', אך עם כל זאת נתוספו לו שתי שנים עבור שלקח לסבה את שר המשקים, וזהו ויתן בפי שיר חדש כו', כלומר להודיע חדשות יראו רבים וייראו ויבטחו בה', כלומר רק בה' ולא יקחו בני אדם לסבה. וסיים ואמר אשרי הגבר כלומר זהו שלמות הבטחון שישים האדם מבטחו

בה', אך בתנאי ולא פנה אל רהבים כו' כלומר שלא יקח לסבה בני אדם אשר התוחלת מהם נכזבה להיותם נוטים אחרי רצונם ובחירתם. וזהו שאמרו במדרש אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, ולא פנה אל רהבים כלומר אך לא היה לו לפנות עצמו אל שר המשקים לקחת אותו לאמצעי. והבן.

חלק ג

ופרעה חולם (מ"א, א'). מדרש: וכל הבריות אינם חולמים אתמהה, אלא חלום של מלך של כל העולם כולו הוא (פרשה פ"ט, ד').

הנראה כי הוקשה להם ז"ל בלשון הכתוב ופרעה חולם כי ממשפט דרכי הספורים להזכיר תחילה הסבה המחודשה טרם יזכיר המסובב, כמו ויעש פרעה, ויצו פרעה, וזולתם, ופה הפריז הכתוב והחל בבעל הסבה ופרעה חולם כאלו עיקר הסיפור וענין המחודש הוא מה שחלם את פרעה על זה אמרו בטעם הדבר כי חלום המלך של כל העולם כולו הוא.

ובזה יצדק מה שרבים ישאלו מה היה לשר המשקים (שידע כבר מחכמת יוסף כי ישמע חלום לפתור אותו) שלא הלך בלט אצל יוסף לספר לו לאמר חלום חלמתי עוד והנה שבע פרות כו' והנה שבע שבלים כו' ומה שיפתור אותו יוסף ילך ויגיד לפרעה והיה בזה יקר ונכבד בעיני פרעה לעשות עמו כמעשה יוסף. אבל כי באמת גם השר המשקים הבין זאת כי חלום המלך הוא של כל העולם על כן אמר ללבבו מה בצע אם אבוא במרמה אל יוסף ויפתור החלום כיאות לאיש המוני אם איננו ממשפט הפתרון הראוי לחלום המלך.

חלק ד

מדרש: **כי בא החלום ברוב ענין** (קהלת ה', ב'). אמר פרעה מי מתקיים על מי, אני על אלהי או אלהי עלי, אמר לו אתה על אלהיך (פרשה פ"ט, ג') וכו'.

אמר ר' יוחנן הרשעים מתקיימים על אלהיהם ופרעה חולם והנה עומד על היאור, אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם והנה ה' נצב עליו (שם, ד').

והמאמר סתום וחתום מאד! ולבי אומר לי בזה דרך קרוב ויהיה כל הדרש הזה מיוסד על מלת על האמור בכתוב, בהזכיר דבריהם ז"ל על מאמר הכתוב **אלה יעמדו לברך את העם** כו' **ואלה יעמדו על הקללה** (דברים כ"ז, י"ב) בקללות לא נאמר לקלל את העם כמו שכתוב בברכות לברך את העם רק ואלה יעמדו על הקללה. כי ישראל עליונים על הקללות וכובשים אותם כי המה עודפים וגבוהים עליהם, עד כאן, ומעתה דע לך כי אלהים יתברך עשה את האדם בארץ למען הגדיל כבודו ומלכותו על ידו כמאמר **כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו** כו' (ישעיה מ"ג, ז') והאדם גם הוא כל עיקר קיומו אך

עם חסד ה' וטובתו מהספקת כל מחסוריו וסדרי עניניו, וידענו כי כמו במלך בשר ודם יש שרים וסגנים הנלוים אל ממשלת כבוד מלכותו, הפקידים על צבאי חייליו לוחמי מלחמתו ואין להם דבר מעבודת עבודה ועבודת משא, ומנת חלקם וכוסם ניתן מאת המלך הרבה מאד, ויש עבדים עושים עבודות קשות וכבדות ואין להם בלתי הלחם אשר בדאגה ובעצבון יאכלו. הנה בהם ראוי לומר כי המלך מתקיים עליהם כי כל משענת שבט מלכותו הוא עומד ונשען עליהם ועל ידם תכון כסא ממלכתו. לא כן הראשון כי מה שהמלך נעזר מסבתם איננו עשירית ממה שישיגו הם מטוב המלך.

כן ממש מלכות הבורא יתברך ערוכה ושמורה רק על ידי עבדיו העשוים מצותיו ודבקים במדותיו כי על ידיהם יתהלל ויתפאר שמו הגדול בעולם וכמאמר **ישראל אשר בך אתפאר** (שם מ"ט, ג'). (וכמו שהארכנו למעלה בביאור ענין זה) הרי שהקב"ה כביכול כבוד מלכותו מתקיים עליהם. והמה לא יערבו לנפשם מאומה ממגד טוב העולם הזה כמו שאמרו ז"ל (כתובות ק"ד) ברבינו הקדוש שבשעת מיתתו זקף עשר אצבעותיו ואמר גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מן העולם הזה אפילו כאצבע קטנה וכמו כן אמרו ז"ל כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (תענית כ"ו). לא כן הרשעים כי יתנו עינם ולבם אך למה שהוא נוגע לנפשם להתענג בתענוגות בני אדם וכל טוב העולם הזה ולא ישימו על לב לחפש ולבקר אחר מה שהוא מפיק כבוד ה' יתברך ותפארת מלכותו. ועם כל זאת הוא יתברך כל מה שישאלו עיניהם לא יאציל מהם, עליהם אמרו ז"ל הרשעים מתקיימים על אלהיהם אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם.

והנה עתה יתבאר גם כן מה שהם ז"ל הציבו ציון מאמרם על דברי החכם כי בא החלום ברוב ענין (קהלת ה', ב') אשר לכאורה לא ידענו מה רצו ז"ל בכתוב הזה ומה ענינו פה. אבל נבינהו במשל עשיר אחד שהיה מסחרו גדול עד כי כל החנונים מהעיירות הסמוכות באו אליו לקוח סחורה מאתו, ומשפטו היה להתאחר בכל יום בבית התפלה עד קרוב לחצי היום, פעם בא אחד מעיר נכריה לביתו ושאל עליו ותאמר לו אשתו עדנה לא בא מבית המדרש, סר וילך, ויהי כבואו לביתו ותספר לו לאמר הן בא אלי איש אחד ושאל עליך ואמרתי לו כי אין האיש בביתו, נער בה לאמר מדוע עזבת את האיש היה לך לקרוא לי מבית המדרש. ויהי לימים אחדים בא איש זר לביתו ושאל עליו ותאמר לו שבה ידידי אלך וקראתיו, ויבוא לביתו ונתן לו שלום, ושאלו על אודותיו ויספר לו כי הוא איש עני ודל שואל עזרה מנדיבי העם, ומצד ההכרח נתן לו איזה מתנה ויפן וילך, ואחר כך חרק שן עליה למאד לאמר שלוח שלחת אלי לפצעי וקראתני לחבורתי,

ותאמר לו הכי לא צוית עלי מאז לקרוא לך בשיבואו אורחים לביתי. ענה ואמר לה הלא עליך לשאול אותו תחילה מה שאלתו ובקשתו, וכאשר תשמע ממנו מה שהוא לטובתנו תקראני, ואם בא לקבל מתנה תענהו אין האיש בביתו.

הנמשל פרעה היה נבוך ומותעה בחלומו ולא ידע אל מה ירמוז אם אל מה שמפיק טובתו או רעתו. והנה רז"ל אמרו חלמא דלא מפשר כאגרתא דלא מתקרי' (ברכות נ"ה) ואמרו עוד כל החלומות הולכים אחר הפה (שם) כי כל עוד שלא נפתר החלום הוא כאגרת החתום לא יועיל ולא יזיק. ומעתה האמנה כי פרעה היו עיניו נשואות וכלות מאד לדעת פתרון חלומו, עם כל זאת היה ירא על נפשו מלספר אותו לאדם פן יפתור אותו לרעתו, מה שאין כן בשלא יהיה נפתר אין לפחד מאומה. על כן כבוא יוסף לפניו הקדים ואמר לו אשמיעך חלומי ואתה לא תפתור אותו לי בלתי אם לבך יגיד לך כי הוא לרמוז על מה שמפיק טובתי, לא כן אם תבין בו כי הוא רומז לרעתי יהיו הדברים עצורים בלבך ולא תוציאם על דל שפתיך.

ומה נמרצו עתה דברי המדרש במה שהביאו מאמר כי בא החלום ברוב ענין, כלומר לבעבור כי החלום נוטה לענינים רבים לטוב ולרע וכל אימת שלא נפתר אין לחוש על רעתו, על כן פרעה בפעמון רוחו הקדים ואמר אל יוסף מי מתקיים על מי אני על אלהי או אלהי עלי. כלומר אם שהחלום רומז על גדולתי והתרוממותי שאשיג מאתו או להיפך, עד שהשיבו יוסף אתה על אלהיך כלומר אני מבין כי יתורמם קרן מלכותך על ידו, וכמו שכתוב אלהים יענה את שלום פרעה, וכן היה כי על ידי הרעב כל זהב הארץ בא אליו.

חלק ה

ונחלמה חלום חלום בלילה אחד אני והוא כו' **ויהי כאשר פתר לנו כן היה אותי השיב על כני ואותו תלה** (מ"א, י"א).

הבנת הכתובים לדעתנו הוא עם מה שביארנו למעלה מאמר ויחלמו חלום שניהם כו' שהמה חשבו כי חלומותיהם דומים זה לזה ושוים בפתרונם, אשר על כן כששמע שר האופים פתרון שר המשקים אמר אף אני בחלומי (וכמו שנתבאר במקומו), וזהו מה שהפליג שר המשקים לספר לפני פרעה ונחלמה חלום בלילה אחד כו'. אמר חלום ולא חלומות להורות על עוצם התדמותם אחד אל אחד עד שיהיו שניהם מוגבלים בשם א' (וכמוזכר ברש"י ז"ל פרשת תשא לחת אבן) וכבר כתבנו כי מלת אחד מוסב על מלת חלום כאלו אמר ונחלמה חלום אחד, ועם כל זאת יוסף השכיל עליהם ברוח בינתו והפריד ביניהם ופתר להם ממש דבר והפוכו אין זאת כי אם רוח אלהים בו.

חלק ו

ויהי כאשר פתר לנו כן היה אותי השיב על כני ואותו תלה (מ"א, י"ג).

ראוי להעיר במה שכתוב אותי השיב כו' בשכבר ידענוהו, והיה די במאמר ויה כאשר פתר כן היה. אולם גם בזה כוון שר המשקים להפליג את יוסף ולומר כי רק על ידי פתרונו נעשה הדבר, כי הנה לפעמים יזדמן באם יתחייבו שני בני אדם ראשם למלך, אחר שהומת אחד מהם יהיו מוחלים להשני יען כי כל עיקר הדבר הוא לגדור גדר על העם למען ישמעו וייראו ולא יקלו עוד בכבוד המלך, ואחר שהומת האחד הלא מכבר כבוד המלך יבוא על מקומו, כי כבר יקבלו העם מוסר עם ראותם מיתת האחד ולמה ישפוך עוד דם השני על חנם. ואם הדבר כן גם פה מקום לומר כי גם לשר המשקים היה משפט מות אך מסבת מה שהומת כבר השר האופים על כן ויתר על מיתתו, אבל פתרון יוסף לא הועיל אליו מאומה, לזה אמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה, כלומר מסבת פתרונו היה כן, והעד - סדר המעשים אותי השיב על כני תחילה, ואחר כך ואתו תלה ומזה יבחן כי אך פתרון יוסף עמד לי, כי אם לא כן היה החיוב להיות הדבר להיפך היינו לתלות תחילה שר האופים ואחר כך להשיב אותי.

עוד יתכן בזה על פי אמרם ז"ל (ברכות פרשת הרואה) שלושה חלומות מתקיימים ואחד מהם חלום שחלם עליו חבירו. ואם כן גם פה מקום לומר כי מה שנעשה עם שר המשקים ועם שר האופים לא היה מפאת פתרון יוסף, רק מסבת כי פתרון כל אחד חלם עליו חבירו כמבואר במדרש (על מה שכתוב איש כפתרון חלומו חלמנו), אי על זאת הוכיח שר המשקים לפני פרעה ונתן מופת לדבריו כי מה שנעשה אתם היה רק מסבת יוסף עבור שפתר כן, והוא שאמר פרעה קצף על עבדיו ויתן אותי במשמר כו' אותי ואת שר האופים, כלומר אותי תחילה, ונחלמה כו' אני והוא אשר לכאורה מלות יתרות הן אבל דייק לספר לו סדר חלומותם אני והוא כלומר אני תחילה ואחר כך הוא. ולכן הוכיח ואמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה כלומר אך כפתרון יוסף כן נתקיים, והמופת - אותי השיב על כני תחילה ואותו תלה כלומר אחר כך. ואם מה שנעשה אתנו היה מפאת חלום חבירו היה מהראוי שיוקדם משפט שר האופים לשל שר המשקים כסדר החלומות, כי תחילה חלם לשר המשקים שיתלו לשר האופים ואחר כך חלם לשר האופים כי שר המשקים ישוב על כנו, ומזה יאמת כי הכל היה על פי פתרוני יוסף וכנזכר לעיל.

ובזה אני מבין דברי הכתוב (סוף וישב) **וישב את שר המשקים על משקהו** כו' **ואת שר האופים תלה כאשר פתר להם יוסף** (מ', כ"א) אשר לכאורה מלות יתרות דיבר הכתוב כי כבר הוא ידוע שכך פתר יוסף. ובמדרש וזה לשונו: וישב את שר המשקים כו' אירע

לזה מה שנאמר לו ולזה מה שנאמר לו (פרשה פ"ח, ו'), אשר לכאורה לא ידענו מה רצו ז"ל ומה חדשו בזה הלא מקרא מלא דבר הכתוב וישב כו'. אולם לדברינו כוונו לומר אירע לזה מה שנאמר לו, כלומר מה שראה בחלומו על עצמו וכפתון יוסף ולא מסבת מה שראה חבירו עליו, והם ז"ל באו לבאר דברי הכתוב שאמר וישב כו' ואת שר האופים תלה כאשר פתר להם יוסף, כלומר לא מסבת חלום חבירו כי אם לאשר יוסף פתר כן. וזהו שאמרו אירע לזה מה שנאמר לו, ולזה מה שנאמר לו, כלומר מה שנאמר לו מפי יוסף רמיזת חלומו הנראה אליו. והבן.

חלק ז

וישלח ויקרא את כל חרטומי מצרים ואת כל חכמיה ויספר פרעה להם את חלומו ואין פותר אותם לפרעה (מ"א, ח'). מדרש: ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי פותרים היו אותו אלא שלא היה קולן נכנס באזניו שבע פרות הטובות שבע בנות אתה מוליד וכו' שבע שבלים הטובות שבע מלכיות אתה כובש כו' הדא הוא דכתיב **ביקש לץ חכמה ואין** (משלי י"ד, ו') אלו חכמי פרעה, **ודעת לנבון נקל** זה יוסף (פרשה פ"ט, ו').

הנה מהראוי להעיר בזה מה כוונו ז"ל במה שהביאו הכתוב הזה הלא לא בסתר דבר הכתוב וקראם חכמים כמו שכתוב ואת כל חכמיה.

אבל נבין הענין על פי משל מלך אדיר היה לו בן לא חכם, רך ויחיד, ויתן אל לבו לאמר הלא בני ימלוך אחרי והוא ישב על כסאו והוא ריק מכל מדע וחכמה, החליט בדעתו לשלח אותו למקום ידוע למען ילמד שם חכמות ומושכלות והיה שם כמה שנים עד כי למד חכמות הרבה, וכמו אז הריץ אגרות אל אביו המלך למען ישלח אחריו ויקח אותו משם לביתו כי כבר הוא מלומד ככל הצורך, וישלח המלך אחריו מגדולי שריו ויביאו אותו אל המלך ומרוב שמחת לבו בבנו עשה משתה גדול לכל שריו ויועציו ויהי כטוב לבם ביין עלה על אחד מהשרים לבחון חכמת הבן והשכלתו, ושאל אותו על כמות החכמות שלמד שם אמר לו מדידה ומשוער וחשבון וכמוהם. ויקח השר בידו טבעת עגול ויקפוץ את ידו והושיטה אליו לבחנו אם יכיר מה בידו ויאחז בכפו ושיער בה והתבונן על פי כללי הלמודיים אשר ידעם ואמר כי יש בידו דבר עגול, חלול באמצע, סביב הקיפו, והאיש משתאה לו מאד ולא עצר כח מלשאול אותו עוד לאמר לו הן אמת צדקת בדברך אך הגד נא מה זה הדבר העגול והחלול באמצעיתו, אמר לו הלא מופתי החומה וכללי הלמודיים אינם מודיעים הדבר כי אם על דרך כלל אם הוא מרובע או עגול, חלולה או מלאה, אבל לא להודיע פרטיית הדבר מה הוא ואיזהו. אמר לו השר ועם כל זאת הלא מהנקל הוא לשער זאת מעצמו מבלעדי כללי הלמודיים, עמד הבן ההוא

כרגע ואמר הנה הוא אבן הטוחן (לאשר מעשהו הוא כתבניתו וציורו) ובזאת הראה והודיע עוצם פתיותו ואולת לבו מעצמותו, האמנם הוא מלומד מושכלות וחכמות כללי המופתיים אולם לדעת ולהבין מעצמו איכות הדבר אל מה יתכן יותר לדמהו הוא ריק ההבנה בער ולא ידע כי הוא דבר התלוי בחכמת התולדיית ולא במושכלות הלמודיות. **הנמשל** החרטומים היו יודעים חכמת פתרון החלומות על פי מופתיים הלמודיים ועל פי כללי חכמתם, וכבר דברנו כי החכמה אינה מלמדת כי אם על דרך כלל כמו ז' פרות טובות רומזות על איזה שבע ענינים טובים וכן השבלים הטובות, וההיפך בהיפך, ועל כן עלה על לבם כי שבע פרות רומזות על ז' מדינות ומלכיות וכדומה. אך עוד מהצורך היה להם לשקול בפלס ומאזני בחינתם התולדיית לאיזה מהענינים יתכן יותר לדמות הדבר כי הלא יותר קרוב הדבר שיהיו שבע השבלים הטובות רומזות על שבע שני שובע והפרות הטובות כמו כן, וכמו שמוזכר ברש"י ז"ל כי בימי השובע הבריות נראות יפות, אבל בזאת שגו ברואה יבערו ויכסלו. וזהו שאמרו במדרש בקש לץ חכמה ואין, כלומר בקשו חכמת לבם והכרעת בחינתם מה שהוא בתולדה - ואין, ודעת לנכון נקל - זה יוסף. **אבל** עוד מהצורך אלינו לחקור על עילת הדבר מה ראו החרטומים החכמים הלמודיים ומה הגיע אליהם שעזבו ההוראה הפשוטה בהחלום להיות השבלים הטובות רומזות על שני שובע והרעות על שני רעב. עוד ראוי להבין מה שהפליג פרעה וכל עבדיו בשבח יוסף ומהללו כשמעו פתרונו עד שאמר הנמצא כזה כו' מה ראה בו כי פתרונו יותר יאומת מפתרון החרטומים.

ואחשוב בביאור הענין עם מה שכתבנו למעלה (פרשת לך) בביאור דברי הנביא **ואמר אהה ה' אלהים המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא כו' כה אמר ה' הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה** (יחזקאל כ"א, ה'). והמורם מדברינו שם כי הנבואה הבאה מאתו יתברך לנביאו להשמיע קשות חס ושלום, תהיה ברוב מעוטפה במעטה המליצה לוטה בשמלת החידה והמשל, יען כי הוא יתברך צופה ומביט אולי ישובו מדרכיהם על כן יסתיר ענין הנבואה ויחביאנה במשל וחידה למען לא תפעל קל מהרה וכמאמר רז"ל ברית כרותה לשפתים (סנהדרין ק"ב) ומה גם דברי פי מלך עולם יתברך שנאמר בו **כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם** (ישעיה נ"ה, י"א) ואז תהיה הנבואה ממש כהמכה לאחד בחרב הנתונה בתערה. אולם אחר שהיו מלעיבים בו לאמר ממשל משלים הוא או אז אמר כה אמר ה' הנני אליך כלומר בנבואה מפורשה וזהו והוצאתי חרבי מתערה. וזהו שאמר הנביא **וישם פי כחרב חדה** (שם מ"ט, ב') כי הנבואה שהיה הנביא מדבר על ימים רבים ולעתים רחוקות היה מרצונו יתברך לכסות עליה בל תפעל

בתוך כך דבר ואולי בתוך הזמן ההוא יתנו לב לשוב עד ה' ולא יהיה הדבר ולא יבוא, לא כן הנבואה שהיתה קרובה לבוא היה הנביא משמיע אותה באר היטב מפורש מבלעדי מעטה החידה והמשל וזהו וישם פי כחרב חדה.

ועל דרך זה גם כן היה משפט סגנון החלומות שעליהם אמרו ז"ל חלום אחד משישים לנבואה (ברכות נ"ז, ב') כי כן הוא מדרך החלום לבוא ברוב ענין וברוב דברים אשר מהצורך אליו לפותר חכם שידע ויבין מה הוא העיקר שבו ומה רמיזתו, כי אין להפותר לפתור אותו בלתי על רמז ודמיון רחוק כאמרם ז"ל הרואה שמן זית יצפה לחכמה (ברכות נ"ו) וכמוהו רבות. ממש על דרך סגנון הנבואה אשר הוראתה העיקריית היא נחבאת אל כלי החידות הרחוקות.

והנה החרטומים הלמודיים שידעו משפט סגנון החלומות וחכמת פתרונם על איזה צד שיהיה, רצוני מובדל ומרוחק מדבר החלום על דרך הרמז והחידה דימו בנפשם כי גם חלום פרעה הוא כן וכחלום נבואת נביא שראה בחלומו צלם ופתרונו היה כי כל אבר ואבר מורה ורומז על ענינים שונים נבדלים, כן חשבו בחלום פרעה כי השבע פרות רומזות על ז' מדינות וכדומה מהרמזים הרחוקים, ובאמת היה חלום פרעה ממש הדבר בעצמו המעותד לבוא לא על דרך הדמיון והחידה בדרך רחוק ונבדל בלתי עצמיית הדבר אשר להיות. וזהו שאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אחד הוא את אשר האלהים עושה הראה את פרעה, כלומר אותו הדבר ממש ולא ברמז. וזהו שבע פרות הטובות שבע שנים הנה ושבע השבלים הטובות שבע שנים הנה, כלומר ולא שיהיה החלום רומז על דבר אחר ממה שנראה בו, כי הקב"ה הראה לפרעה התבואות ותואר הבריות משני הזמנים ויוסף עליו השלום נתן טעם לדבריו מדוע ישונה החלום הזה מכל סגנון החלומות, כי הדבר תלוי באם הדבר הרמוז הוא יעוד על עתים רחוקות יבוא גם החלום מלובש ומעוטף בדמיונות רחוקות למען לא יפעול ענינו קל מהרה, מה שאין כן באם הדבר נכון מעם האלהים וממהר לעשותו וצוה עליה בחזקה כמו אז יבוא החלום ערום מכל במראה ולא בחידות.

וזהו הוא הדבר אשר דברתי אל פרעה אשר האלהים עושה הראה את פרעה, כלומר לעילה זו בא החלום נגלה ומבואר ולא ברמז כי הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל ארץ מצרים, כלומר לבעבור כי הדבר הוא קרוב וממהר לבוא (כהוראת מלת באות שהוא בינוני וגם השובע והרעב יהיה על צד ההפלגה והחוזק על כן הראה אותך אלוהים הדבר גלוי ומבואר מבלעדי המעטפות).

ומעתה היה פתרון יוסף דומה ממש על דרך מי שנאבד לו איזה חפץ והולך במר לבו לבקש אחריו נלוים אליו ממכיריו זה אומר אולי אבדת אותו בשוק, וזה אומר אולי ברחובות, וזה אומר אולי בבית מלונך על מרבדי משכבך ותכס עליה השמיכה, ומשכיל אחד היה בתוכם ואמר לו אולי משגה הוא, שלח נא ידך אל אמתחות לבושך שאתה לבוש בו אפשר הוא מונח כמו שהיה, כן הדבר בחלום פרעה כי החרטומים בידעם משפט סגנון החלומות אשר הוראתם הפשוטה הוא ענין שוא ודבר כזב אך כמוס ומוצנע בתוכם מה שהוא רומז על דרך החידה, על כן ביקשו כל אחד למצוא הדבר הרמוז בו ולא מצאו, כי לא למצוא יען שהחלום בעצמו הוא הוא הדבר אשר להיות, וזהו שאמרו ז"ל בקש לץ חכמה ואין, כלומר אך בזאת האפילו החרטומים חכמתם כי הם בקשו חכמות ומועצות שונות לפתרון החלום ואין, כלומר לא היה בו מקום להתחכם כי פתרונו הוא ההוראה הפשוטה מספורו, ודעת לנבון נקל זה יוסף כלומר הבין ברוח בינתו כי החלום הזה איננו על דרך הזולת מהחלומות ועל כן אמר פרעה הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו כי איננו אך כמתנבא.

ועם דברינו אלה נעמוד על מאמר יוסף עליו השלום אל פרעה ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם כו'. אשר רבים מגדולי המפרשים ז"ל העירו מה ראה יוסף לתת עצה ללא שואל. **עוד** ראוי להבין מה שכתוב אחר כך וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני עבדיו, לא ידענו מה נעשה יקר וגדולה אל יוסף ממה שהוטב פתרונו גם בעיני עבדיו הלא העיקר הוא מה שהיו דבריו מקובלים על לב המלך ומה לו אל העבדים.[115]

[115] אמנם בקצרה נוכל לומר כי באמת יפלא מדוע לא נכנס באזני פרעה הפתרון של החרטומים שבע בנות כו' שבע מדינות, אבל יתכן כי פרעה ראה בדברי הפתרון כי חסרו וגרעו התחלת החלום כי התחלת החלום היה והנה עומד על היאור ומה ענין בנות או מדינות אל היאור, לכן בא יוסף והתחיל הפתרון בסדר חלומו אין נגרע דבר וכה אמר לו אשר האלהים עושה הגיד לפרעה, לאמר כי על כן נגלה אליך חלום זה בסגנון עמידתך על היאור אשר היאור היה לו לאלהים לצייר לו ענין ודבר אלהי, כי אלהים יתברך זה דרך טובו וחסדו מעולם שהוא זן ומפרנס ומכלכל ועתה רצה הקב"ה להעיר את לבבך שתזדרז אתה לעשות כמעשהו. וזה אשר האלהים עושה הגיד לפרעה לעשות כמוהו (ומה גם לפי דעת חכמי האמת ז"ל אשר מדת יוסף נקראת נהר ורצונו יתברך היה כאשר יבואו בני ישראל למצרים לא תהיה מחייתם על דרך השפעת שר של מצרים רק על ידי הקב"ה בהשתלשלות על ידי הצדיק להמשיך השפע ממקום קדוש ועל ידי נהר, לכן ראה בחלומו והנה עומד על היאור כמו שכתוב רק הכסא אגדל ממך) וביאר ואמר שבע פרות הטובות שבע שנים הנה ודבר זה אינו נוגע לך כלל אין מהצורך להודיעך כי מה לך בזה אם השובע יהיה גדול אם לא. אכן הלא השבע השבלים הרקות יהיו שבע שני רעב ותהיה סכנת מות רחמנא לצלן לכן היה מהצורך להודיעך גם השובע של שבע שנים הקודמות למען יצבור פרעה בר ויהיה האוכל לפקדון. וביאר ואמר הנה שבע שנים באות תיכף ומיד שבע גדול, לכן: ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם כי אם יתעכב הדבר ימים או עשור יכלה מספר רב מן התבואה ויחסר אחר כך בשנות הרעב:

ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך. ביאור הדברים כך הוא כי הנה יש בעולם בתי למוד אל למוד החכמות חכמת מדידה או חכמת החשבון חכמת האיצטגנינות וחכמת פתרון חלומות. אמנם מי שהוא מלומד בחכמה אחת אין להוכיח מזה שהוא בקי גם בחכמות אחרות. אמנם יוסף אשר כבר נשמע אל פרעה כי הוא נער עברי עבד ודאי לא למד בבתי הלמודים אל פתרון חלומות רק מן השמים כבדו אותו אלהים עליון הודיע לו סודו אם כן אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת ודאי אין עוד נבון וחכם כמוך, אתה כבר מלומד

ונאמר בזה (על דרך הצחות) כי יוסף עליו השלום האמנה כי מבטח עוז היה לו בה' יתברך שיתירהו מאסיריו עם כל זאת היה מסב שיתגלגל הדבר על דרכי הטבעיים. והוא על דרך דמיון לבן מלך שהיה חולה מאד וישלח המלך אחר כל גדולי הרופאים אשר במדינות מלכותו ונוסדו יחדו לבקש לו מזורו וילאו למצוא רפואתו. והאמנה כי אין ממשפט ונימוס המלך שיבוא לחדר בנו כל מי שיחפוץ, עם כל זאת אחרי ראותו כי אבדה תקותו אמר מעתה כל הרוצה ליכנס יבוא ויכנס בחשבו אולי בהזדמן יבוא איזה איש המוני ויגיד דבר המועיל, אם על דרך סגולה, או לחש או על ידי סמים פרטיים וכדומה מהענינים. והנה רופא אחד חכם ומבין היה בעיר המלך איש עני ודל (לאשר לא היה מוצלח כל כך במעשהו ולא היה מוחזק לרופא חכם) והרופא ההוא האמנם כי מאז שמע מחלת בן המלך הבין רפואתו וארוכתו מה היא, עם כל זאת לא נשאו לבו ללכת במקום גדולי הרופאים כמוהם, ושער בעצמו כי לא יתנוהו לבוא אל בית המלך, אבל אחרי שמעו כי כבר פתח המלך פתח ביתו לכל הרוצה לבא בא גם הוא בתוך הבאים וילך אל משכבו, וירא והתבונן בו מעט וראה לבו כי לאל ידו להמציא ארוכתו קל מהרה על ידי סמים היותר עלולים למצוא הגדלים על כל מים ואגמים וכדומה, אבל חשב בנפשו אם ידבר דבריו בפני רופאים נכבדים וגדולים כאלה הלא נגד פניו יענו עזות וירבו ללעוג עליו ולומר נבל איך לא יראת מדבר כזאת בפני רופאים חכמים כמונו שכבר חקרנו על כל מיני סמים יקרים המובאים ממרחק היותר עלולים ומוצלחים להעלות

בכל לכן אתה תהיה על ביתי בעניני תכסיסי מלכות ועל פיך ישק כל עמי בדברי תכסיסי מלחמה. והנה פרעה אחרי שהגדיל את יוסף כל כך ומבית האסורים יצא למלוך היה מביט בפני יוסף ולא ראה בפניו שום השתנות אחר הבשורה הגדולה הזאת כי לפי דעתו היה צריך לרנן ולרקד בשמחה ובשירים אבל הצדיק הזה לא נתפעל מאומה, והיה פרעה חוקר ואמר בלבו הנה הנער הזה עומד ומחריש כי לבבו נכנע מאד כי הוא עבד מלומד בסבל ובשעבוד, כמאמר הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעבורנה (תהילים פ"א, ז') ואיך איש כזה יתאזר עוז בהוד מלכות. התעורר ואמר אל יוסף ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים, לאמר לא עת עוד להראות הכנעה ושפלות על דרך מאמרו יתברך אל משה רבינו עליו השלום ראה נתתיך אלהים לפרעה. פירוש עדה נא גאון וגובה ועשה בו שפטים, כן מאמר פרעה אל יוסף ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים ויסר פרעה את טבעתו כו' ויוסף עוד הוא עומד במעמדו ואינו רואה בו שום השתנות, היה פרעה חוקר מה זאת ליוסף שהוא לא נתפעל מאומה החליט ואמר בלבו אולי יש בלב יוסף דאגה מה יאמרו השרים אשר בכל מלכות מצרים, אולי ימאנו הם, לזאת הוסיף ואמר לו אני פרעה כלומר אין אני מתייעץ עם השרים רק כל מה שאני עושה הנני עושה מדעת עצמי ומי ימחה בידי, ואולי תדאג פן יקשרו עליך קשר, דע לך כי ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים לא ירים איש את ידו לקחת כלי זיין אם לא על ידי ידיעתך תחילה ואת רגלו לא ירים ללכת אל בית הועד רק הכל על ידי ידיעתך והסכמתך, ואולי תדאג עוד אולי יעשו התחבולות שלהם במחבא סתר ויביאו ויכהו נפש בשלי, גם על זה התחכם פרעה ויקרא פרעה את שם יוסף צפנת פענח, לאמר כי לפניו הנסתרות כנגלות ואם כן מי זה ירים עוד ידו הלא כלם יפחדו גם במסתרים כי מי יסתר מפני צפנת פענח. אמנם עוד דאגה אחת היתה בלב פרעה אשר היה חושב על יוסף שהוא מהרהר בזה אשר על כן עוד לא נתפעל מכל המאמרים האלה כי יוסף דואג כי כאשר ירכב יוסף במרכבת המשנה לרחוב העיר יעמוד פוטיפר ויתפאר ויאמר הראיתם האיש הזה העובר עלינו הלא אצלי היה עומד אצל הדוד להחם לי חמין, לכן גם על זאת התחכם פרעה ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע כהן און לאשה ואחר שיהיה חותנו ודאי ינצור על דל שפתיו ויאבה להתכבד עמו:

ארוכה לחולים ועם כל זאת לריק יגענו ואתה תדבר דברים כוזביים כאלה. אי על זאת נתן מועצות בנפשו להגיד ענין הרפואה על דרך שייטיב גם בעיניהם, ועמד ואמר הנה אנכי משׁשתי את כלי בינתי הדלים ומצאתי תרופה למחלת בן המלך על ידי סמים ידועים, ובשגם קרובים הם לנו ומציאותם הוא בכל מקום, אבל הלא מהצורך אליהם רופא מהיר ומבין על דרכי עשייתם ועריכתם ואופני שחיקתם, להתיכם ולצרפם על אחת שבע, והאיש אשר בחכמתו ובתבונתו ירקח כמוהו ראוי הוא שיהיה המלך חפץ ביקרו. ויהי בהשמע דבר הרופא ההוא לפני חכמי הרופאים כבשו שמחה וענו ואמרו כנים דבריו כנים, כי כל אחד דימה בנפשו כי אותו יבחר המלך לבצע מעשה הסמים ועריכתם על כן החשו כולם.

הנמשל כבוא יוסף לפני פרעה ועבדיו וחכמיו עוטרים על ידו עומדים ממעל לו אמר אל לבו אם הוא יפתור החלום ויגיד דבר הוראתו הפשוטה הלא ירבו עליו מאד לעג וקלס לבזותו עם חכמתו לאמר הן רבים עתה היושבים לפני המלך אשר לבם יהגה חכמות ומושכלות עמוקות בפתרוני החלומות ויבינו בהם רמזים רחוקים וילאו בעצתם, ואתה עתה איככה ערב לבך לדבר כדברים האלה הפשוטיים בהוראתם אשר לא כן הוא משפט הפותר (וכמו שנתבאר למעלה). על כן לב חכם השכיל פיהו לדבר לפני המלך ענין הוראת החלום ולצרף לדבריו ועתה ירא פרעה כו', כלומר אני אמרתי פתרון החלום על דרך כלל אבל עוד מהצורך אל איש נבון וחכם לשית אותו על ארץ מצרים ויצבר בר כו'. והנה בזאת היה נותן רסן וחכה בפי חכמי פרעה שלא יהרסו דבריו עם מה שאמר כל אחד בלבו כי אותו יבחר המלך ויהיה משנהו, וזהו וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל עבדיו.

חלק ח

הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל הארץ מצרים וקמו שבע שני רעב אחריהן ונשכח כל השבע בארץ מצרים וכו' **ולא יודע השבע בארץ מפני הרעב ההוא אחרי כן** (מ"א, ל'). **ראוי** להעיר בזה, א'. ונשכח כל השבע הוא ענין מתנגד אל הטבע כי החוש יעיד ההיפך כי כל עוד שיגדל הרעב יותר יהיה מוזכר השובע ההיה בימים הקדומים והעד **זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היו לה מימי קדם** (איכה א', ז'). ב'. הלא מה שכתוב וקמו שבע שני רעב אחריהן ונשכח כל השבע הוא פתרון הבליעה כלשון רש"י ז"ל, ואיככה ידומה שכחת השובע לבליעת הפרות, כי שם הפרות הרעות אכלו את הטובות, והשבלים הטובות נבלעו בשבלים הרעות ולא היו עוד, מה שאין כן בדבר הפתרון כי שבע שנים הטובות יהיו נמשכים כל הזמן ההוא באושר טובם באין מחסור

דבר, עד כי יבואו שבע שני הרעב אחריהן או אז מסבת גודל הרעבון יהיו נשכחים אחר כך כמו שאמר הכתוב ולא יודע השבע בארץ כו' אחרי כן, ג'. כי לכאורה מקרא מסורס הוא ויותר מהנכון היה שיאמר ואחרי כן לא יודע השבע בארץ מפני הרעב ההוא.

ואחשוב בהבנת הענין כי הנה באין ספק כל מה שאמר יוסף לפרעה לא היה בו מאומה מן היתרונות, זולת את שראה בחלומו והנדמה לו ממש, אותה הגיד לפרעה, למען העמידו (על נכון) על גדרי המראות שראה בחלומו למחלקותיהם. ומעתה נתבונן בדרכי בני אדם ובסדרי ענייניהם כי בעת שיברך ה' את הארץ בדגן תירוש ויצהר ויהיה שבע גדול בארץ הלא אז ייטיבו לבם לאכול לשבעה מכל אשר תתאוה נפשם וכל מה שישאלו עיניהם לא יאצלו מהם, וישבעו ויתענגו מכל חלב הארץ וכמליצת החכם **ביום טובה היה בטוב** (קהלת ז', י"ד). והנה ברצותו יתברך להביא על הארץ שבע שני שובע ואחריהן רעבון ומבלי יודיעם על הדבר היו המבורכים בימי השובע מתענגים על דרך פזרנות כמשפט ברבות הטובה, ויאכלו מכל על צד המלוי והריוח ולא ידעו להזהר להכין להם צדה לעת הרעב. על כן הוא יתברך כרב חסדו הראה כל זאת את פרעה בחלומו והודיעו על הדבר למען ידעו כולם להזהר בשני השובע. וזהו צחות לשון יוסף עליו השלום הנה שבע שנים באות שבע גדול כו', ועם כל זאת אין ביד האדם למלא משאלות לבו לאכול מברכתה כמשפט בימים המבורכים יען וקמו שבע שני רעב אחריהן על כן ונשכח כל השבע כו' כלומר בל יעלה על לבבם כי הימים ימי שובע. והוסיף עוד לבאר דבריו ואמר ולא יודע השבע בארץ מפני הרעב ההוא אחרי כן, ומלות ולא יודע אינם על דרך המגיד עתידות אבל על דרך האזהרה וכמצוה לבל יתוודע ענין השובע בארץ אף בימי השובע, מסבת ידיעת הרעב שיהיה אחרי כן. היינו כי גם בימי השובע לא יאכלו יותר מכדי סיפוקם אבל ימעיטו בהם מהתענג ומרוך כי מהצורך לאסוף ולכנוס בר ולחם ומזון עבור ז' שני הרעב.

ועתה יהיה הפתרון דומה ממש אל החלום, אשר הפרות והשבלים הרעות בלעו הטובות, כמו כן יהיו שני השובע מובלעים בפחד הרעבון שיהיה אחרי כן כי גם בימי השובע לא ערבו אל נפשם לאכול לשבוע. זהו שכתב רש"י ז"ל ולא יודע השבע בארץ הוא פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה, כי כן היה עצת יוסף ולא יודע השבע כו' שלא תהיה השובע ניכרת בארץ.

ועם דברינו אלה יותר שאלת קדמונינו עליהם השלום על מה שאמר יוסף ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם כו' האם שאל ממנו עצות, ולדרכנו יתכן כי לא היו דבריו על דרך

העצה כי אם הוא כפתרון הבליעה, כי זולת זה למה ראה מראה הבליעה בחלומו, ומלות ועתה ירא פרעה המה גמר דבריו בפתרונו, והבן.

והנה בשנתבונן בדברי יוסף עליו השלום נראה בעליל כי בעת שפקד עליהם לקבץ אוכל השנים הטובות רמז להם שאיננו בטוח בהתבואות שלא ירקבו. והוא שסיימו ז"ל במדרש הנזכר לעיל: ותחלינה נכנסו חולניות עד שהם יושבים על השולחן בקשו אפילו פת קיבר ולא מצאו, אמרו לא כך אמר יוסף והיה האוכל לפקדון (פרשה צ', א'), אשר לכאורה הנראה מדבריהם הוא שכוונו לגנות את יוסף והוא תמוה כי הלא לעיניהם ראו כי נעשו דבריו בתבניתם וצלמם. וביותר יפלא לשון הכתוב ותחלינה כו' כאשר אמר להם יוסף, א'. כי הוא אך למותר מי לא ידע זאת שיוסף אמר כן, ב'. כי הוראת הכתוב היא כי הכל היה כמו שאמר יוסף אין נגרע דבר, הלא הוא אמר והיה האוכל לפקדון וסוף הדבר היה שנרקב כל מה שנקבץ על ידם, וכאשר ביארו ז"ל מלת ותחלינה. אמנם יוסף עליו השלום בדעת שפתיו רמז להם בעצמו כי אין הדבר מוחלט אצלו שיהיה האוכל שמור בקיומו לשנות הרעב רק על דרך האפשרי אמר להם. אשר על כן לא גמר אומר ויהיה האוכל לפקדון כי אם והיה כו'. והוא בשום לב על מה שהגיד אליהם יוסף פעולת ענין הקיבוץ מה שאין ממשפט המצוה זולת לומר דבר הצואה ולא יותר, וכאשר הרופא בשיצוה על החולה משפט הנהגתו במאכלו ומשתהו הנה הפעולה תשאר בכח הידיעה של המצוה ולא יאמר לו דבר מהצומח מסבת אזהרתו. אבל הנה לפעמים מצינו שהמצוה יציע להמצווה פעולת דברי הצואה, והוא באם הרופא איננו בטוח בהסמים שצוה אותו עליהם שיהיו פועלים בו בהחלט לחבוש מזורו, הלא אז משפט הרופא לומר אל החולה ראה אנכי מצוה עליך דברים ידועים והם באפשרי כי יועילו לך אם תהיה זהיר בעצמך מהדברים המכלכלים מחלת החולים ותחזר אחר מה שמסב שלמות הבריאות, או אז יעשו הסמים פעולתם וכל תועלתם אך בידך הוא.

ועל דרך זה ממש היה מאמר יוסף אל המלך יעשה פרעה ויפקד כו', וחמש את ארץ גו', והיה האוכל לפקדון, כלומר בל תדמו בנפשכם כי אחר שתעשו כן יהיה האוכל שמור לפקדון בהחלט, אבל עוד מהצורך לכם זכות ורחמים גדולים שיהיה קיבוץ התבואות שמור בקיומו. וזהו והיה האוכל על דרך אפשרי כלומר יוכל להיות שיהיה האוכל לפקדון באם תפיקו רצון מה' לבל ירקבו.[116]

[116] ועל דרך זה היה מאמר ה' יתברך אל נח והקימותי את בריתי אתך כו' (בראשית ו', י"ח). ובמדרש (מובא ברש"י): ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו, ואחר כך אמר אליו עוד ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה. הא לך כי מה שכתב והיה לך כו' איננו כעל דרך ההחלט בשכבר אמר ברית אתה צריך כו', אך לאחר שאמר לו יתברך והקימותי כו' יתכן לשון והיה על דרך האפשרי, והבן:

ומעתה יצדקו דברי המדרש אמרו לא כך אמר יוסף והיה האוכל לפקדון. והרצון כי הם לא כוונו להאשים את יוסף וללעוג על דבריו כי נכזבו, אבל הודו בפיהם כי יוסף רמז להם בדבריו שאינו כמבטיח וכמחליט שהאוכל יהיה לפקדון אשר על כן לא אמר ויהיה האוכל כו' רק והיה וכנזכר לעיל, וזהו לא כך אמר יוסף והיה כו'. ועל פי דבריהם ז"ל הקרוב לומר כי זהו הרמוז במאמר כאשר אמר להם יוסף שהוא מוסב על מלת ותחלינה כפי מדרשם ז"ל נכנסו חולניות שאפילו פת שבסל נרקב, ולבל נשאל עליו הלא צוה לצבור בר ואיה איפה עצתו, על זה סיים הכתוב - כאשר אמר להם יוסף, כי באמת גם הוא אחז בלשונו מלה אפשריית ולא החלטיית, והבן.

חלק ט

ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה ובלעדיך לא ירים איש כו' (מ"א, מ"ד). מדרש: ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, מן אני של בשר ודם את למד אני של הקב"ה, מה אני של בשר ודם שאמר פרעה הרשע ליוסף אני פרעה, היה לו כל הכבוד הזה, לכשיבא אני של הקב"ה **אני עשיתי ואני אשא** וגו' (ישעיה מ"ו, ד') על אחת כמה וכמה (פרשה צ', ב').

ותכלית כוונת המאמר הוא עם מה שכתבנו למעלה (פרשת וישב) כי הוא יתברך חלק מכבודו לבשר ודם אם להשתרר או להיות מולך בעמים, למען כי עבורו יתכבד ויתרומם שמו הגדול, והיה כשבתו על כסא ממלכתו עיניו יחזו ויבחנו בני אדם להיישיר אותם בדרכי האמת והצדק כל מעגל טוב. ועל ידי מלכות בשר ודם תשוב אליו יתברך כי על ידי השגחת המלך ההוא יכון עול התורה והמצוה וכמאמר דוד המלך עליו השלום **מלכותך מלכות כל עולמים** (תהלים קמ"ה, י"ג) כלומר מלוכת כל המלכים חוזרת אליך ה', אשר על כן אמר בנו החכם עליו השלום **ירא את ה' בני ומלך** (משלי כ"ד, כ"א) כלומר להחזיק במעוז יראת ה' מהצורך אל יראת המלך (בשר ודם) להיותו מורה הדרך לפני העם להשלים עבודת המלך הקדוש יתברך.

וזהו שכוונו ז"ל מאני של פרעה אתה למד אני של הקב"ה, כי פרעה אמר אל יוסף אני פרעה כלומר אני הוא המושל ושבט המלכות בידי, ואנכי צויתיך פקיד ונגיד על עמי אשר בלעדיך לא ירים איש את ידו. נמצא כי גדולת יוסף היתה לעד על גדולת פרעה, ועל ידו היה ניכר רב מלכותו וכבוד גדולתו וקרן ממשלתו, מזה נלמד אני של הקב"ה שנאמר בו **אני ראשון ואני אחרון** (ישעיה מ"ד, ו') שכל המלוכה והממשלה הוא אך לו יתברך, והוא הוא הממליך מלכים למען העדיף כבוד גדולתו ועול עבודת מלכותו.

וזהו שסיימו ז"ל לכשיבוא אני של הקב"ה אני עשיתי ואני אשא כו'. והוא על פי מה שכתבנו בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת בראשית בבאור מאמר הנביא **החרשים שמעו והעורים הביטו לראות מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח** (ישעיה מ"ב, י"ח). והמורם שם כי הוא יתברך מנהג עולמו ומקים חפצו על ידי מלכי אדמה להיטיב לטובים או להכניע זדים, כי הקב"ה מכניס רצונו בלב המלך וכמאמר **פלגי מים לב מלך ביד ה'** כו' (משלי כ"א, א') וכמאמר **הוי אשור שבט אפי** (ישעיה י', ה') **האומר לכורש רעי וכל חפצי ישלים** (שם מ"ה, כ"ח) ועל כן מהראוי להפועל ומקבל הפעולה שיבינו את זאת הן לטוב והן לרע חס ושלום, כי לא נעשה דבר מבלעדי רצונו יתברך, ועל זה מוכיח הנביא החרשים שמעו כו' רצה לומר הפועל והמקבל הפעולה אשר טח מראות עיניהם, ואזנם הכבד רצה לומר שיטעו לחשוב כי לא ה' פועל כל זאת, עליהם אומר החרשים שמעו והעורים הביטו לראות, רצה לומר התבוננו ודעו כי הכל מיד ה' ומבאר ואומר מי עור כי אם עבדי הוא המקבל הפעולה, וחרש כמלאכי אשלח הוא הפועל המלאך המשולח מאת ה' לעשות חפצו, כי שניהם לא יתלו בהקב"ה.

אמנם לעת העתיד אי"ה אשר עיני העורים תאורנה, ואזני החרשים תפתחנה או אז כולם יעמדו על אמיתת הדבר כי כל הנעשה בעולם מאיזה סוג שיהיה הוא רק מפאת ה' יתברך כי הוא המדבר והמצוה עליהם שיהיו ובחפצו הוכיחנו וברצונו ינחמנו. וזהו דברי המדרש לכשיבוא אני של הקב"ה אני עשיתי ואני אשא כו', והבן.

חלק י

ויאמר יעקב לבניו למה תתראו (מ"ב, א'). ובגמרא ומובא ברש"י: באותה שעה עדיין היה להם לחם אבל למה תתראו בפני עשו וישמעאל (תענית י', ב').

וראוי לחקור הטעם מה זאת אשר היה להם לחם יותר מכלם הלא כבר נאמר ויהי רעב בכל הארץ. אמנם הלא ראוי לחקור עוד על מה אשר צוה יוסף לשום כסף איש בפי אמתחתו וכי ראוי אל נאמן בית אצל המלך שיעשה כן.

אבל דע כי כבר נתבאר מפי חז"ל אשר הרעב היה לשתי סבות. א'. למען יבואו יעקב ובניו למצרים כמו שכתוב לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. הב'. כדי לקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. והנ"מ כי לטעם הב' לא היה מהצורך שיהיה רעב בארץ ישראל ובפרט בבית יעקב כי לא יגיע אל בית יעקב ריוח מזה מאומה, ממש כענין סוחר אשר לו חנות סחורות רבות היזדמן אליו כאשר הוא צריך אל מלבוש ילך אל חנותו וישלם, למי ישלם? והוא נותן רק מידו האחת אל השנית, אבל לטעם הא' לגלגל על יעקב שיבוא למצרים היה ההכרח שיהיה הרעב גם אצלו,

והנה זה דרכו יתברך להכין הרפואה קודם למכה (מגילה י"ג) ולזאת ראה יתברך להקדים ולהכין הרכוש, על כן היה הרעב למען כל הארץ יבואו מצרימה לקנות ויעקב ובניו היה להם לחם כי הם אינם צריכים לתת להרבות הרכוש, רק יעקב אמר להם למה תתראו בפני עשו וישמעאל. ואחר כך בבוא הזמן להמשיך את יעקב למצרים היה ההכרח שיהיה הרעב גם אצל יעקב. אבל הלא כבר אמרנו לפניך כי הסוחר הנזכר לעיל כאשר יצטרך הוא לקחת סחורה בחנותו לעשות לו מלבוש ודאי לא ישלם, כי אל מי ישלם הלא הכל שלו, ולכן צוה יוסף לתת כסף איש בפי אמתחתו אם הכל שלהם.

חלק יא

ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו (מ"ב, כ"ח).

ראוי להעיר על מלת זאת כי היא מיותרת בכתוב, מה יבצר בשיאמר מה עשה אלהים לנו.

והנראה בביאור הענין עם מה שידענו כי הנהגתו יתברך אתנו היא על ב' בחינות. א'. המובנת והמקובלת על לבותינו. והב'. עומד מנגד וחוץ מהשכלתנו, וההנהגה האחת היא להטיב לטובים ולהאדיב הרשעים וכמוזכר ברבותינו ז"ל צדיק וטוב לו רשע ורע לו (ברכות ז'), והב' צדיק ורע לו רשע וטוב לו והוא דבר מופלא מהשגתנו, וכבר חקרו בזה רז"ל (שם) ולנו אין לנו לבקר בענינים כאלה וכמאמר במופלא ממך אל תדרוש (חגיגה י"ג, א').

ועתה דע לך כי בני יעקב עליהם השלום העיד עליהם הכתוב שהיו שלמים ותמימים מנוקים מכל עון. אבל מעת שמכרו את יוסף אחיהם היו חרדים ועצבים שלא יגיעם העונש בעון מכירתו וכאמרם במדרש (וישב) וירד יהודה מאת אחיו, אמר בואו ונפזר עצמנו שכל זמן שאנו מכונסין השטר מצוי להגבות (פרשה פ"ה, ב'). ולכן כל מה שהיה מגיע אליהם מאז אם טוב או הפכו לא היה זר בעיניהם, כי הטובה ראויה להם מפאת טוב ישרם וצדקתם, וכמו כן בהשיגם איזה מקרה אשר איננה טובה היו מקבלים אותה לדין ומשפט מאתו יתברך על מכירת יוסף, וכמו שאמר ראובן הלא אמרתי אליכם אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש (מ"ב, כ"ב). אולם עתה מה שחרדו איש אל אחיו ויתמהו על המעשה שעשה אלהים להם היה בזה עילה אחרת והיא הסבה להם שיתפלאו על המקרה אשר אלהים יתברך אנה לידם. והוא כי מציאת כספיהם באמתחותיהם היה ענין מורכב מב' סוגים טוב מצד ורע מצד, לא כזולת מהענינים אם טוב היא ואם רעה אין להאדם אלא מה שעיניו רואות, כמו אם יברך אלהים את האדם באסמיו וכדומה אין לדון על הדבר בלתי טוב מוחלט, וכמו כן באם חס ושלום יקרה לאחד איזה מהמאורעות הדלות והרעות תתואר אך רעה. מה שאין כן מציאת כספיהם

היתה מקבלת שני התארים כאחד על היותה טובה מצד עצמיית מציאה כי כספיהם בא אליהם במשקל, ורעה מצד פחדתם ויראתם אולי מדעת נעשה זאת להם להתגולל עליהם לקחתם לעבדים. וזהו שאמר הכתוב ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו. כלומר תמהו ויתפלאו על תואר הדבר הנעשה עמם וחרדו על איכותו כי לא ידעו מה הוא להם, אם לטוב היפלא מה' מתת מתן טובתו באופן בל תהיה לוטה בשמלת העצב והחרדה, או גם אם חס ושלום להיפך גם כן לא יבצר ממנו עשות כל אשר זמם לעשות.

ומעתה הסכת ושמע נא דברי המליץ אשר בינותם כי הוא השיב להם דברים נמרצים מה שיש בהם לפקח חרדתם ולהרגיע המית לבם. והוא **ויאמר שלום לכם אל תיראו אלהיכם ואלהי אביכם נתן לכם מטמון באמתחותיכם** ובמדרש: בין בזכותכם בין בזכות אבותיכם אלוקיכם נתן לכם מטמון מכל מקום כספכם בא אלי (פרשה צ"ב, ד'). הנה הם ז"ל רצו להשיב על מלות ואלהי אביכם כי המה מיותרים בכתוב, על זה בא מדרשם אם בזכותכם אם בזכות אבותיכם, אבל עם כל זאת יקשה על בעל המאמר בעצמו מה ראה לחקור ולבקר אחר דעת ה' יתברך באיזה זכות נתן להם המטמון. אבל הדברים מובנים היטב עם מה שנזכיר עוד מאמרם ז"ל (במדרש רות): כתוב אחד אומר **כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב** (תהילים צ"ד, י"ד) וכתוב אחד אומר **כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול** (שמואל א' י"ב, כ"ב) אמר רב שמואל בר נחמני פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו, פעמים שהוא עושה בשביל שמו הגדול, אמר ר' איבי כשישראל זכאין, בעבור עמו ונחלתו, וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול, רבנן אמרי בארץ ישראל בשביל עמו ונחלתו, בחוצה לארץ בעבור שמו הגדול שנאמר **למעני למעני אעשה** (ישעיה מ"ח, י"א) (פרשה ב', י"א) ומהראוי להתבונן מה לנו הנפקותא בזה הלא בין כך ובין כך ה' הצדיק יתן ולא יחשוך.

וכלל הענין בזה הוא עם מה שאמר המשורר האלהי עליו השלום **אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה** (תהלים ס"ז, ב'). ירצה כי אנחנו עם בית ישראל אצלו יתברך ממש כבן אצל אביו, אשר כשילך הבן בתומו וטוב ישרו יושיבהו תמיד על ימינו וירבה להתעלס אתו ויט אליו אוכל כל חלקה טובה ובריאה, באהבה נפלאה. לא כן הבן אשר כעס לאביו ממנו גם בשימצא את לבבו לתת לו לחם רעבונו לא יתן לו מידו, אבל יזרוק המאכל על פניו, ולפעמים יפול גם לארץ ויהיה נפחת ונמאס, בעבור כי רעה עיניו בו להאדיב נפשו בל תערב לו אכילתו. כן ממש בהיותנו במכון שבתנו על אדמת קדשנו היה אבינו יתברך נותן הברכה ממש מיד ליד בעין יפה בטוב לבב מרוב שעשועיו בבניו

היקרים וכענין הכתוב **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך** (דברים כ"ח, ב') ממש כהאב המושיט מנה ליד בנו. לא כן עתה בעונותינו הרבים בשגם לא אפס חסדו מאתנו גם היום, עם כל זאת הלא מחיתנו ופרנסתנו הוא עתה בקושי גדול ועל ידי סבות רחוקות ובעצבון מאד וכמו שכתוב **לחמם בדאגה יאכלו** (יחזקאל י"ב, י"ט) והוא לעד כי לא מאהבתו אותנו עושה עמנו מה שהוא עושה כי אם מחסדו הגדול ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותינו. וזהו ששאל דוד המלך עליו השלום אלוקים יחננו ויברכנו כלומר שנהיה מבורכים בעין יפה, יאר פניו אתנו סלה שיתן לנו ברכותיו בפנים מאירות ומצהילות ולא בפנים זועפות.[117]

ומעתה נבוא אל ביאור המאמר אלהיכם ואלהי אביכם כו' והוא כי מנשה עליו השלום ברצותו לנחם אותם ולדבר על לבם - אלהיכם נתן לכם מטמון לבל ישיבו אותו דבר איך תנחמנו הבל הלא אם רצונו יתברך היה להעניקנו מתנת ידו הנדיבה, היבצר ממנו מתת אותה בלי התערבות החרדה והעצב. אי על זאת השכיל פיהו ואמר אלהיכם ואלהי אביכם, לרמוז בין בזכותכם בין בזכות אבותיכם מכל מקום כספכם בא אלי, ירצה לבל יתפלאו על הדבר אשר ה' אנה לידם שיש בו פנים לטוב ולרע כי אולי אין הקב"ה חפץ להיטיב עמכם מצד יושר מעשיכם עד שיתן לכם טוב ברכתו על דרך מתנת האוהב, אבל הוא מהנה לכם רק בזכות אבותיכם ועל כן באה אליכם על דרך זה שתבהלו על רוחכם ולא תערב לנפשכם.

חלק יב

ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש (מ"ג, י"ד). מדרש: **אשרי הגבר אשר תיסרנו יה** וכו' (תהילים צ"ד, י"ב) ר' פינחס בשם ר' אושעיא אמר אשר תיסרנו ה' אין כתיב אלא אשר תיסרנו יה, כזה שהוא נידון לפני הדיין צועק ומצטער ואומר יה יה די די, כך אמר יעקב מי שעתיד לומר ליסורין די, הוא יאמר ליסורי די שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים (פרשה צ"ב, א').

[117] ומה נמרצו בזה דברי הכתוב ואהבך וברכך והרבך וברך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך ותירושך ויצהרך כו' שגר אלפיך כו' לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך (דברים ז', י"ג). כי הנה בשיתאכסן לאחד אהוב יקר ונאמן מרוב שמחתו בו יבקש מועצות נמרצות איך ומה השביע נפש אהובו כפי כל השגת ידו, וכמו כן לפעמים יזדמן שיתארח אצלו איש חמס רע ובליעל ועל צד ההכרח יאספהו אל ביתו ויזמינו על שלחנו ויאכל מכל. והאמנם ההבדל בין ב' אלו הוא הכמוס בקרב לבו, עכ"ז מהנקל לעמוד עליו ממה שנראה לעין, והוא כי הא' מרוב אהבתו אותו וחפצו למלא אותו שמחה וגיל ושובע נחת, הלא ישתדל לקרב גם הנלוים אליו ממשרתיו והבעל עגלה ולתת מספוא למושכי המרכבה, משא"כ הב' אשר גם אותו לא יקרב הבעה"ב זולת מצד ההכרח ע"כ משרתיו וזולתם לא יתן עינו ולבו עליהם כל מאומה, וזהו שהפליג הכתוב ואהבך וברכך כו' שגר אלפיך כו' לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך, כלומר שנהיה מבורכים מאתו יתברך מפאת רוב אהבתו אותנו ועל ידי זה תהיה הברכה גדולה ורחבה כל כך עד אשר גם הבהמות:

הנה מה מאד ראוי להתבונן מה ראה יעקב עליו השלום לומר מי שעתיד לומר כו' ולהקדים ולעורר החסדים המעותדים אלינו, מה שלא מצאנו כן בכל תפלות ישראל כי על הרוב יהיה ענינם להזכיר ולהעיר החסדים הראשונים ההיו מלפנים כמאמר **זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה** (תהלים כ"ה, ז') וכעתירתנו מי שענה כו' הוא יעננו, ויעקב אבינו עליו השלום היה מסב תפלתו על הערת את אשר עתיד להיות הלא דבר הוא!

עוד שם בסמוך: **על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא** (שם ל"ב, ו') לעת מצוי היום, לעת מצוי הדין, לעת מצוי החשבון, כיון שראה יעקב אבינו שנתמצה החשבון התחיל שופך תחנונים ואל שדי יתן לכם רחמים (פרשה צ"ב, ב') (דרשו ז"ל מלת מצוא על דרך שתית מצית) וגם במאמר הלז ראוי להעיר מה רצו ז"ל במאמר הכתוב על זאת יתפלל כו'.

עוד שם: ר' יאשיה בן לוי פתר קרא בגליות ואל שדי יתן לכם רחמים **ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם** (תהילים ק"ו, מ"ו) לפני האיש זה הקב"ה שנאמר **ה' איש מלחמה** (שמות ט"ו, ג') (פרשה צ"ב, ג') הלא גם המאמר הזה יפלא בעיני כל קורא. והכלל בזה הוא כי הנה מכבר זכרנו מאמרם ז"ל (בפרשת וישלח) מעשי אבות סימן לבנים, ובמקום אחר מעשי אבות ירשו בנים, והוא כי כל מה שאירע לאבות היה לאות והוראת סימן שיקרה לבניהם כדבר הזה והישועה שהשיגו הם מאת ה' יתברך בכח זכותם ואושר צדקתם היתה לנצח עד הדור האחרון (וכאשר הארכנו בביאור ענין זה שם עיין עליו), אשר על כן יעקב עליו השלום הרבה והפציר בתפלה על כל דבר ודבר עם ידעו כי כל הבא עליו הוא לאות ולעד שיקרה כה לבניו אחריו. וזהו שרצה הדרשן האלהי ריב"ל עליו השלום במה שפתר קרי' בגליות ואל שדי יתן לכם רחמים ויתן אותם לרחמים כו', כי האמנם יעקב עליו השלום התפלל על בניו שיתן ה' להם עתה רחמים לפני האיש, אמנה הלא ידע כי התשועה שישיגו כעת תהיה עד עולם, והיא תעמוד גם להם בעת היותם בצרה בשביה שיתנם ה' לרחמים לפני שוביהם.

וזהו גם כן לפני האיש זה הקב"ה כי בשגם יעקב עליו השלום באמרו לפני האיש כוון על אדוני הארץ המושל במצרים, אבל רמז בדבריו גם תשועת העתיד שתהיה צומחת מסבת תשועתם עתה וכנזכר לעיל. וזהו לפני האיש זה הקב"ה, כלומר כי ישועת ה' אשר יעשה לכם היום היא תעמוד לפניו גם לדורות הבאים להזכיר להם ישועות הנעשו מכבר כנודע.

ומעתה יתבארו המאמרים הנזכרים לעיל, אבל נקח דמיון אליהם מאחד שנחלה אצלו תינוק יונק שדים וידרוש ברופאים ויגידו לו כי רפואתו קרובה לבוא בשיתן למניקתו

סמים ידועים העלולים אל הקאה, והילד עם המוצו חלבה ממנה יתפעל על ידה וירבה בהקאה ויתרפא, ויהי כהביא הסמים לפני המינקת בשגם היה מר לה מאד עת בא העת לקחת מהם מלא כף אחת, עם כל זאת באמרה אל לבה הלא באלה יהיה נרפא הילד וחי בהם קבלה על עצמה סבל המרירות לטובת הילד והצלתו, ויהי אחרי שתה עד חציו ויותר התחילה לחנן במר נפשה פני הרופא ותדבר לפניו אולי יהיה די לרפואת הילד במה ששתיתי והמותר החרם, אמר לה הרופא לא כן בתי הלא מהצורך שתמצה תשתה כל הסמים, ויהי אחרי כלותה לשתות והילד בהניקו חלבה פעמים ושלש התחיל להקיא מאד עד כי תם כחו, ויקרא אל הרופא וכבואו הודה ואמר הלא שגיתי במה שצויתי על מניקתו לשתות השיעור הגדול הזה, אבל עם כל זאת יש בידו להועילו וילך והביא כמה טיפין חריפין ויתנם אל פי הילד ותעמוד הקאתו. המינקת כראותה זאת התחילה בוכה ומיללת לאמר למה זה אנכי שבעתי מרורים, הלא אמרתי אליכם שיהיה די להילד במחציתם ולמה סבלתי כל זאת ללא צורך.

כן הדבר בענייננו כי אבותינו הראשונים עליהם השלום סבלו כמה מאורעות על חנם מה שלא היו ראויים אליהם מצד מעשיהם חס ושלום, אבל הוא יתברך הסב עליהם כל אלה למען הכין ישועה לבניהם אחריהם אשר שפע ישועתם יינקו ומימיהם הנאמנים ישאבו לעתות בצרה, ומה גם יעקב עליו השלום בחיר האבות זה האחרון הכביד יתברך עליו נטל המקרים והעמיס אותו משא לעיפה מכל המאורעות שישיגו בניו עד הדור האחרון וכנודע, ועל כן האמנם כי היה רע עליו המעשה עם כל זאת קיבל על עצמו הסבל הזה לטוב לנו ולחיותנו כיום הזה. אבל עת התגולל עליו ענין יוסף והמסתעפים מסבתו וראה כי רבו צרותיו כל כך עד כי אין להכילם, ובידעו כי כל מה שקרה אותו אינם אלא אפס קצהו ממה שיארע לבניו אחריו אמר בלבו אם חלילה יתגלגל על בני דוגמת צרותי אלה הרומזות שבעתים על אשר אתי הלא ודאי לא יהיה בכחם לסבול ויתפללו אל ה' וישבור עולם מעל צואריהם ויחיש מפלט להם,[118] ואם כן היתה לו טענה צודקת לאמר הלא ידעתי כי תעשה עם בני כחסדך בלי לבצע עומק הוראת ורמיזת מאורעותי, ואם כן מה לך להרבות עלי משא התלאה ללא צורך.

וזהו דברי המדרש אשרי הגבר אשר תיסרנו יה אשר תיסרנו ה' אין כתיב אלא אשר תיסרנו יה, כזה שהוא נידון לפני הדיין צועק ומתחנן ואומר די די, כך אמר יעקב מי שעתיד לומר ליסורין די הוא יאמר ליסורי די. כלומר לא שהיה חלילה מבעט ביסוריו

[118] כי כן הוא ממדתו יתברך להנחם על הרעה כמאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שמות ל"ב, י"ד) וכמו שאירע לדוד המלך עליו השלום שקיבל ג' ימים דבר ואחר כך נאמר ויתן ה' דבר בישראל מהבוקר עד עת מועד וכו' וינחם ה' על הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידיך (שמואל ב' כ"ד, ט"ו):

אבל התחנן ואומר די, כי הלא תאמר די ליסורי דורות הבאים וזהו מי שעתיד כו' הוא יאמר כו'. וזהו שסיימו ז"ל שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים כלומר הלא יתן לעתיד ואם כן ירחם גם עתה.

וזהו שהביאו ז"ל על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, הרצון כי יעקב עליו השלום אם שהיה מתפלל לה' יתברך על מקריו לא היה בזה כמבעט ביסורים חס ושלום אבל תפלתו היתה לעת מצוא, ובא מדרשם לעת מצוי הדין לעת מצוי החשבון כיון שראה יעקב אבינו שנתמצה החשבון כלומר יותר מדי התחיל שופך תחנונים.

חלק יג

הם יצאו את העיר לא הרחיקו כו' **ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה, הלוא זה אשר ישתה אדוני בו והוא נחש ינחש בו הרעותם אשר עשיתם** וכו' **ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה** וכו' **הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב** וכו' עד **ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני** (מ"ד, ד'-ט"ו).

רבו בזה ההערות והמה מורגשות, אך על דרך כלל נעיר על מה שעלה על לב יוסף להביאם לידי עלילה באמצעות הגביע, הכי נעלם מהנלוים אליו גדולת עשרם וחשיבותם ואם כן מי פתי יאמין לקולו על דבר הגביע, וכי מה היה משקלו, או מה היה יקרותו בעיניהם, ואם להתעולל עמהם יותר טוב היה לתת באמתחותם דבר היותר יקר מאבנים טובות וכדומה. ונזכיר לזה עוד מאמר יהודה אל יוסף וזה תארו **ויאמר יהודה מה נאמר לאדוני מה נדבר ומה נצטדק** (מ"ד, ט"ז). ובמדרש: מה נאמר בכסף ראשון ומה נדבר בכסף שני ומה נצטדק בגביע (פרשה צ"ב, ט'). והפליאה נשגבה מה הגיע אליהם להתודות על דבר שאין נוגש ולא נושה עליו, וכבר העירו בזה גדולי המפרשים עליהם השלום.[119]

[119] והקרוב לומר עוד בזה בשנעיר עוד על מאמר גם עתה כדבריכם כן הוא הלא הוא לא אמר כדבריהם, הם אמרו אשר ימצא אתו ומת וגם אנחנו נהיה עבדים, והוא לא אמר כן רק אשר ימצא אתו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים. עיין רמב"ן וספורנו חתרו לבאר זאת ולא נתבאר יפה, ואולי באור הדברים כך הוא כי הנה האיש אשר על הבית אמר הרעותם אשר עשיתם כלל במאמרו את כלם אבל הם השיבו ואמרו לו הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו כו' ואיך נגנוב כו' ואין לך לחשוד אנשים כשרים כאלה כי כבר אנחנו מוחזקים לפניך לנאמנים, על זה השיב להם גם עתה רצה לומר גם עתה אחר שננגב הגביע בחזקתייכו קיימיתו וכדבריכם כן הוא כי אתם אנשים כשרים ונאמנים, אבל עם כל זאת אשר ימצא אתו הוא יהיה לי עבד כי מה תועלת יש בחזקה נגד עין הרואה ואני אתחסד עמכם כי גם אותו אשר אמצא הגביע בידו לא יומת רק יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים מכח הקל וחומר אשר אמרתם.
ויחפש בגדול החל כו' וימצא הגביע כו' ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם, פירוש הלא אתם זה דרככם רק לתרץ תירוצים על שנכנסתם בעשרה שערים אמרתם לבקש אחיכם הנאבד ממכם, ועל הכסף אמרתם מצאנו בפי אמתחותינו ומה המעשה הזה, היינו מה אתם משיבים על זה. ויאמר יהודה כי הוא היה הערב וכבר

ונראה בהבנת הענין (על דרך הצחות) כי יוסף עליו השלום מתחילה בא עליהם בעלילה בצוותו לשום כסף איש בפי אמתחתו, ועל דבר זה יאמינו כולם כי רעה עינם לתת כסף מלא בעד משא י' חמורים מרוב יוקר התבואות (ובקל יוכל אדם להורות לפניו היתר על ענין כזה, לומר אין דבר גם אם לא אשלם מחיר התבואה כבעת היוקר) על כן מצאו את לבבם לגנוב את שלהם. אך עלילה זו לא צלחה בידו כי השיבו כספם אליו, על כן תחבולות עשה להתגולל עליהם עלילה זו באמצעות הגביע, היינו כי מה שהשיבו הכסף הראשון והשני היה אך מסבת כי פחדו פחד פן ינחש בהגביע והוא יגיד לו עלבון מעשיהם, על כן אמרו לכו ונכחידו ממעשה נחושו, עם מה שנקח ממנו הגביע והיה כאחד האדם ואז יהיה לאל ידם לקחת כספיהם בחזרה ולא יודע לאיש. אשר על כן אמרו תחילה אל אשר על הבית הן כסף כו' ואיך נגנוב כו' ולאחר שראו כי הגביע בפי אמתחתם החשו ולא מצאו פיהם דבר עוד כדברים האלה כי ראו כי כלתה אליהם עצתו הרמיה.

ומעתה מה נמרצו דברי הכתובים למה שלמתם רעה תחת טובה הלוא זה אשר ישתה אדוני בו והוא נחש ינחש בו. כלומר הכי היתה מגמת לבבכם אך על הכלי מה הוא חשוב בעיניכם כל כך שלא נתתם לב אל דברים נכבדים ממנו, ואם תאמרו ללבכם לנחש בו אך שוא תוחלתכם כי לא יועיל לזולת. וזהו והוא נחש ינחש בו כלומר הוא ולא אחר, ומזה יבחן שלא נתתם עיניכם כי אם בכספכם הראשון והשני אשר השבתם מיראת אדוני כי ינחש בגביע על כן באתם לקחת אותו ואת כספכם עמו. וזהו הרעותם אשר עשיתם, כלומר אך עתה הרעותם מעשיכם הקודמים שהיה מקום לדונם לצדק וליושר אבל עתה ידעתי כי גם המה היו במרמה.

הרגיש מדברי שאלתו כי גם שאלות הראשונות לא נתיישבו בעיניו יפה, מה נאמר לאדוני בכסף ראשון ומה נדבר בכסף שני ומה נצטדק בגביע. ודע כי מה שמאמר יוסף אליהם הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני הוסיף בזה על דברי אשר על הבית, כי הוא אמר והוא נחש ינחש בו הוא ולא אחר, ועתה הוסיף יוסף ואמר כי נחש ינחש איש אשר כמוני, היינו גם בלא גביע זה כי אוכל לנחש גם בכלי אחרת אם אכה בה אבל אתם גם כי תכו בגביע כל היום לא תדעו מאומה. ויהודה אמר מה יועיל בזה התנצלות אחר כי האלהים מצא את עון עבדיך ומן השמים הם נתפשים על עון אשר בידם מכבר (חטא מכירת אחיהם) לכן הם מוכרחים לקבל דין שמים יען כי לעבד נמכר יוסף הננו עבדים לאדוני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו. עיין מפרשים שנתעוררו על מה שנאמר שני פעמים גם. אמנם יהודה השכיל פיהו ואמר שני פעמים גם לפי שיטת יוסף ולפי שיטתו, לפי שיטת יוסף אמר גם אנחנו כי אצלך בנימין הוא הגנב ואם כן עיקר העונש ראוי עליו, וגם אנחנו נהיה נטפלים אליו בדבר העבדות, ואנכי לא כן דעתי רק גם אשר נמצא הגביע בידו כי אנחנו העיקר כי אנחנו יש בידנו עון לא כן בנימין שלא היה עמהם בעת מכרו את יוסף אם כן הוא נתפס רק מסיבתנו, על זה השיב יוסף חלילה לי מעשות זאת כו', והוא על דרך מה שאמר הלאה (פרשת ויחי) ויאמר אליהם יוסף אל תיראו כי התחת אלהים אני (נ', י"ט). רצה לומר וכי אני עומד להיות שבט מרדות ביד המדת הדין על דרך הנאמר אשור שבט אפי (ישעיה י', ה') אין זה רק אל עריצי נפש. לא כן אני אם יש בכם עון הרבה שלוחים למקום ומה לי ולכם עלו לשלום אל אביכם:

וזהו גם כן דברי יוסף אליהם מה המעשה הזה אשר עשיתם הלוא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני, כלומר רק כמוני ולא מאנשים זולתים ולמה הוא לכם, אין זאת כי אם לחרוץ בחזרת הכסף. וזה שאמר לו יהודה מה נאמר לאדוני בכסף ראשון ומה נדבר בכסף שני ומה נצטדק בגביע, כלומר מסבת הגביע הננו רעים וחטאים גם על הכסף וכנזכר לעיל.

ויגש

חלק א

ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני כו' (מ"ד, י"ח).
ההרגש מבואר, הלא את מי דבר עד עתה לא אתו, ומה זה שאמר ידבר נא כו' כאלו הואיל עתה לדבר לפניו אתמהה!
ובמדרש: כתיב **תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו** (משלי כ"ה, י"א) מה אופן זה מראה פנים לכל צד כך היו דבריו של יהודה נראים לכל צד בשעה שדיבר עם יוסף (פרשה צ"ג, ג'). וראוי לדעת מה ראו רז"ל להוציא מלת אפניו מפשוטה לדרשה כמו אופן המתגלגל.
ובסמוך: דבר אחר ויגש אליו כו' כתיב **מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה** (משלי כ', ה') לבאר עמוקה מלאה צונן והיו מימיה צוננים ויפים ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, בא אחד וקשר חבל בחבל משיחה במשיחה ודלה הימנה ושתה, כך לא זז יהודה משיב ליוסף דבר על דבר עד שעמד על לבו (שם ד'). וגם דברי המאמר הזה לכאורה הם סתומים במובנם.
וטרם יצמחו נטעי הביאור ופרחי ההבנה נירו לכם ניר בדבריהם ז"ל (במדרש שלח): **ותשא כל העדה ויתנו את קולם** זה שאמר הכתוב **נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה** (ירמיה י"ב, ח') עד ומן אותה שעה נגזר על בית המקדש שתתחרב כדי שיגלו ישראל לבין האומות שכן הוא אומר **וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות** (תהלים ק"ו, כ"ו) נשיאות יד כנגד נשיאות קול (פרשה ט"ז, ז'). ולכאורה גם המאמר הזה הוא חסר ההבנה, אבל נזכיר לזה עוד משנתם ז"ל ר' אליעזר אומר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים (ברכות כ"ח, ב') ובגמרא: מאי קבע רבנן אמרי כל שאינו אומרה בלשון תחנונים (שם כ"ט, ב'). והנה ממאמר הזה יוצץ לנו כוונה עמוקה וממנה נקח לבאר כל המאמרים אשר לפנינו.

דע כי המלות שידבר האדם אל האדם יתחלפו במובנם לפי תנועת לשון הברתו והרמת אמרתו, כמו בשיאמר הנער לאביו ראה להשביעני מרעבוני, לכסותי מערומי, הנה אם ישיק שפתיו ויניעם בנחת וקול דממה דקה הנראה ממנו כי הוא מכוון בדבריו לבקש מאביו עין השגחתו עליו. מה שאין כן בשיגביה קולו בהדברים ההם כמשפט המתרעם נדין עליו כי הוא מטיח דברים על אביו ומרים קלונו לאמר אכזרי הוא לא ירחם על בן אונו. והן על זה באו רז"ל ולמדו אותנו דעת במה שאמרו אל תעש תפלתך קבע כו', כי החיוב על האדם בעמדו בתפלה לפניו יתברך שתהיה תפלתו בנמיכת רוח וענוה צדק, רק שפתיו נעות וקולו כאוב מארץ, בלב נשבר ונדכה, כי אז יתראה למבקש רחמים מאת המקום ברוך הוא לחנותו אף על פי שאינו ראוי,[120] לא כן בהרימו את קולו ויגביה שאונו מעט יותר מן הראוי להמתפלל ומתנפל לפני ה' יהיה ענין תפלתו על דרך המתרעם והמטיח דברים על העדר משכרתו הטוב המגיעו מכבר בחוק מוחלט מאת ה', וזהו מאי קבע כל שאינו אומרה בלשון תחנונים.

ולבוא אל הענין נקדים עוד כלל אחד כי לפעמים יהיו ב' ענינים הפכיים מוסבים והולכים תחת תואר אחד, ומהם יד ה' שהוא נופל בתואר ברכת ידו יתברך כמו **פותח את ידך** כו' (תהלים קמ"ה, ט"ז). וכמה פעמים מצינו תואר הזה על תוקף הדין וכליון חרוץ כמו **הנה יד ה' הויה במקנך** כו' (שמות ט', ג') **ויד ה' היתה בעם להומם** כו' (דברים ב', ט"ו) **וישא ידו להם** (תהלים ק"ו, כ"ו) והאמנה כי אין אתנו לבאר ענין העמוק הזה כי הוא מהנסתרות אשר לה' אלהינו, עם כל זאת נקרב הדבר מעט כפי קט השגתנו. והוא עם מה שכתוב למעלה (סוף מקץ) בביאור מאמרם ז"ל (במדרש רות) כתיב כי לא יטוש ה' את עמו כו'. והמורם מדברינו שם כי בעת שישבנו בא"י היה מושג אלינו שפעת ה' יתברך וברכתו בחן וכבוד כהאב המקדים פני בנו במבחרי המשאת מיד ליד. מה שאין כן עתה היה ענייננו ממש כהאב אשר לבו רגז על בנו כי בשגם לא ימנע ממנו לחם חקו כפעם בפעם אבל לא יושיט לו עוד מנת חלקו מידו ליד בנו, בלתי יזרוק המאכל בכעס אל המקום אשר הוא שם ובקל יפול לארץ ויהיה נפסד ונשחת. וההבדל בין נתינה לזריקה הוא אך בתנועות היד ובהרמתה, כי בנתינה יהיה הנותן מושיט ידו ליד המקבל, לא כן הזורק שהוא נושא ומרים ידו לירות הדבר הלאה.

כן הדבר בהספקת מחית עמו בית ישראל בחוץ לארץ על אדמת נכר מרוחקים מעל שלחן אבינו יתברך כי האמנם אין מעצור בשפעת ברכתו ויום יום יעמס לנו מחסורנו,

[120] וכאמרם ז"ל (במדרש ואתחנן) מכאן אתה למד שאין לבריה כלום אצל בוראו שהרי משה רבן של כל הנביאים לא בא אלא בלשון תחנונים:

אבל היה ענינה ממש על דרך הזורק הזה כי הוא יתברך זורה אותה הלאה ורחוק מאתנו עד כי מהצורך אלינו לבקשה בחיפוש אחר חיפוש ובאמצעי רחוקים נבזים ודלים עדי בנפשנו נביא לחמנו. וזהו וישא ידו להם להפיל אותם בגוים ולזרותם בארצות, הנה תאר הכתוב מתנת ידו יתברך על שם נשיאות יד כמשפט הזורק הנושא ידו למעלה וכמדובר. וכל זה נמדד לנו מדה כנגד מדה יען כי גם בכיית עמו בית ישראל היתה מתוארה בנשיאות קול כמו שכתוב ותשא כל העדה כו', כי גם שם האמנם עצמיית בכייתם איננה מהדברים הזרים והמגונים, ועוד מקום לומר כי בכו על שמעם כי עז העם היושב עליה ונפלה אימתם עליהם, וכמאמרם אנה אנחנו עולים אחינו המסו כו' והיו בוכים מתוך היראה והחרדה על דרך המבקש ישועה לאמר יואל נא ה' ויושיענו מהעזים האלה.[121] אבל אם נאמר כן היה הראוי והנכון להם שיתנו בכיתם וישפכו שיחתם לפני ה' ברוח נשברה בעטוף לבם ושחות נפשם מבלעדי שאון והמיה. אולם הכתוב העיד עליהם ואמר ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו, ההוראה שהרעימו בקול ענות כמשפט המתרעם והמטיח דברים על ה'.

וזהו דברי המדרש ותשא כל העדה ויתנו את קולם זה שאמר הכתוב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. הרצון שלא היה בם אף ה' על עצמיית בכיתם, זולת על מה שהרימו קולם, כי זה דרך המתרעם על ה', וזהו נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. וזהו שסיימו וישא ידו להם כו' ולזרותם בארצות נשיאות יד כנגד נשיאות קול, וכאשר ביארנו.

ומעתה נבוא אל המאמרים בשנעמוד עוד על תועלת הטעמים והניגונים הבאים בתורת אלהינו יתברך, והוא מובן פשוט עם הנחתנו זו כי הנגינות המה עיקריים ויסודיים לנושא המכוון מפי האומר אל לב הנאמר לו. ממש כדברת לשון בני אדם כאשר ישאל איש דבר מחבירו וחבירו משיבו, הנה בשגם תשובתו תהיה מוגבלת במלותיה כחפץ השואל, עם כל זאת אם יורה בה איזה תנועה ונגינה יעמיקנה או יגביהנה מעלה הנה בזאת ישנה את טעמה והשומע ידין בה כפי הוראת קול המדבר החזק הוא הרפה, וכפי רמיזת הנגינה. וכדי להבינך הדבר יותר קח לך דמיון באם ישאל איש מרעהו איזה דבר מהמשכורת וכדומה, והוא משיבו אתן לך, אם בקול הברה פשוטה ההוראה היא כי יתן לו באמת, ולפעמים יטעים המלות האלו באיזה תנועה ונגינה או יהיה קורץ בעיניו יהיה הוראתו אך היפך ועל דרך המתמיה, ולפעמים גם ככועס והכל הוא לפי רוב הטעם והנגינה.

[121] והאמנם כי גם זאת אך למותר כי אין משפט הבוטח השלם לבכות, ומה גם אם כבר הבטיח יתברך להם לבוא לרשת את ארצם וכדברי הטובים שבהם עלה נעלה כו' כי יכול נוכל, אך עם כל זאת לא היה נחשב להם הדבר לעון כל כך:

וזאת ליהודה באמרו אל יוסף ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני. והוא כי הנה המדבר עם חביריו דברים פשוטיים בהוראתם, כפיו כן לבו אין חילוק והבדל אם ידבר דבריו על ידי עצמו או על ידי אמצעי, או ירשום אמריו בגליון. לא כן החפץ לדבר בלב ולב דברים עקובים ומורכבים מפנים הפכיים עם רמיזות שונות ונגינות מובדלות או אז לא יחרוץ במעשהו בלתי על ידי עצמו אשר בשוט לשונו יראה פנים ורמזים על מה שבלבו. ולעילה זו לא רצה יהודה לדבר דבריו אל יוסף על ידי המליץ שהיה ביניהם עד הנה כי רצה לירות תוך לבו חצי מדון וכעס, ולמען לא יחטיא מאמר החכם **אל תצא לריב מהר** (משלי כ"ה, ח') השכיל פיהו לשמור כבוד המלך בל יגרה מדון בשפתיו, אבל דבר עמו דברים עקובים המורים חן וכבוד מבחוץ וכאש מתלקחת מבפנים, כמתלהלה היורה זיקים חצים בחלקלקות והוא אך עם תנועת המלות ורמיזת נגינתם וכנזכר לעיל (וזהו שאמרו במדרש ויגש אליו יהודה, ר' יהודה אומר הגשה למלחמה כו' הגשה לפיוס כו' הגשה לתפלה. והרצון כי דבריו הקשים היו במשכיות דברי פיוס ורצוי, וכאמרם בסמוך כי כמוך כפרעה ממך אני מתחיל ובפרעה רבך אני מסיים. ושם בי אדוני בי-ה את מעביר עלינו שכך אמרת לנו ואשימה עיני עליו וכי זו היא שימת עין נהפך הדבר שאמרת לסמות עינים עיין שם. והאמנם לא אמר לו כדברים האלה מפורש אבל קול דבריו כי כמוך כפרעה וזולתם יעטוף כונה זו על ידי הנגינה ורמיזת התנועה) וכמו כן היו עיני יהודה נשואות לדלות ולשאוב כל עצת עומק לב יוסף והוא עם שמעו תשובותיו איך יוצאים מפיו ואיך המה נדברים בטעמם ובנגינתם. וזהו שאמר יהודה ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני, כלומר אדבר אליך לא על ידי מליץ שיעמוד ביניינו.

ועל זה בא מדרשם ז"ל עילת הדבר מדוע היו דבריו אל יוסף מוכרחים להיות על ידי עצמו ולא על ידי מליץ, ואמרו תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו מה אופן זה מראה פנים לכל צד כך היו דבריו של יהודה נראים לכל צד בשעה שדיבר עם יוסף. הנה באמת גם הם ז"ל הניחו מלת אפניו על פשוטה אבל המליצו על יהודה מן אופן זה מראה פנים לכל צד כו' כלומר דברי יהודה היו מושכלים ושנונים כל כך עד שהיה מורגש מהם עינים הפכיים רמוזים ונשואים בדעת שפתיו ואת כולם ישא קול נגינתם וקריצת רמיזת תנועתם אשר על כן היו דבריו אל יוסף מוכרחים אך על ידי עצמו מבלעדי המליץ.

וזהו שאמרו עוד כתיב מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה, לבאר עמוק מלאה צונן כו' חבל בחבל משיחה במשיחה ודלה הימנה, כך לא זז יהודה משיב ליוסף דבר על דבר עד שעמד על לבו. כלומר וגם מטעם זה היה ההכרח אתו לדבר עם יוסף בעצמו ולא באמצעות המליץ יען כי עצת איש היא עמוקה וטמונה בירכתי לבו ובפיו

ידבר מה שהוא מורה כוונה אחרת. אולם המשכיל על דבר ימצא את העצור בלבו על ידי הוראות רמיזותיו ונגינת ותנועת מלותיו וזהו כך לא זז יהודה כו' עד שעמד על לבו. והבן.

חלק ב

במדרש: אמר ר' סימון בנימוסות שלנו כתיב אם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כ"ב, ב') וזה יש לו (פרשה צ"ג, ו').

השאלה הזאת נפלאה מאד מה להם להקשות לו ממה שכתוב בנימוס שלהם, הלא המה חשבו עליו שהוא איש מצרי ומה לו לאיש מצרי דת ישראל ונימוס ישראל (אמר הכותב והמסדר נשאול נשאל מו"ר ז"ל השאלה הזאת מאת אחרים והתנו עמו שיאמר באור על מאמר זה בלא משל. וזהו אשר השיב להם) כי השבטים לא טענו לדון אותם בדין תורה ודת ישראל כי מה למצרי דת ישראל, רק טענתם היה לדון אותם בדין שכלי וענין שכלי, הלא גם בעלי דתות אחרות לא ירחקו מה שהשכל מחייב אותו. כי הנה אנחנו עם בית ישראל הגם שאנחנו מאמינים בתורה שהיא אלהית תורה מן השמים עם כל זאת הלא היא נחמדת גם לשכל אנושי כמאמר **פקודי ה' ישרים משמחי לב** (תהילים י"ט, ל') כלם נכוחים למבין כו'. והנה פה כתבה התורה ענין נגד השכל - ואם אין לו ונמכר בגנבתו מי יאבה לקנות אותו, מי יאבה להכניסו בביתו הלא יגנוב ממנו כל אשר לו בבית, ובעל כורחנו מוכרחים לומר שיזדמן קונה גם עליו והטעם כי אצלו לא יגנוב, כי תחילה גנב בעבור שלא היה לו במה לפרנס את עצמו ומפני דחקו היה גנב, וכבר יש עליו התנצלות גדולה מפי שלמה המלך עליו השלום **לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב** (משלי ו', ל') מה שאין כן עתה כאשר יהיה סמוך על שלחנו ויספיק לו כל מחסוריו למה יגנוב. אמנם כל דבר התנצלות זאת יש להשיב רק על הגנב מפני דחקו, עליו יש לומר כאשר לא יהיה לו דוחק לא יגנוב.

זהו טענת השבטים כתיב בנימוסין שלנו ואם אין לו ונמכר בגנבתו, לא כן בנימין זה הלא יש לו הלא הוא עשיר עם כל זאת גנב ואם כן למה לך גנב כזה לקחת אותו שיהיה עבד בביתך הלא יגנוב ממך כל אשר יש לך, ואם כן בעל כורחו מוכח הדבר שאתה יודע האמת שאינו גנב חס ושלום רק בעלילה באת עליו. והענין נחמד.

חלק ג

ועתה כבואי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו, והיה כראותו כי אין הנער ומת (מ"ד, ל').

ראוי להעיר על שפת יתר שאמר והיה כראותו כו' כי די היה שיאמר ועתה כבואי כו' ומת. עוד מהראוי לשית לב על מלת ועתה שהוראתה כי אחר ההצעה הזו שפרס לפניו ההחלט הוא כבואו אל אביו כו' ומת.

והנראה כי במה שאמר יהודה לא יוכל הנער לעזוב את אביו ועזב את אביו ומת כו', ונאמר לא נוכל לרדת כו', וכל הענין היתה כוונתו בכל זה לגדור בעד יוסף, לבל ישיב אותו לאמר הלא כל עוצם יקרת הנער אצל אביו איננו אך מפאת טוב מעשהו, ישרו, ושלמותו במה שמעשי אבותיו בידו, אשר על כן חרד עליו כל החרדה הגדולה הזאת והורדתם כו'. אולם כבואכם אליו ותגידו לו כי שלח ידו לגנוב מאתי גביעי הכסף, הנה מאז באין ספק יהיה נבזה בעיניו נמאס ולא יעלהו עוד על לבו לעולם כי מה לו לאב יקר ושלם כמוהו לבן מבישׁ. אי על זאת יהודה עליו השלום השכיל פיהו במה שדוחה תשובתו הזו, והוא במה שאמר ונאמר אל אדוני לא יוכל הנער לעזוב את אביו כו' פן יקרנו אסון וכמקרה יוסף גם הוא יהרג (וכמו שכתב רש"י ז"ל) כי מעת הפרד בנימין מאתו היה דואג ומפחד לאמר מי יודע אם ישוב עוד בני אלי. ועתה כבואי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו כו' והיה כראותו כי אין הנער ומת, כלומר מיד בהביטו בבניו שאין בנימין ביניהם יגוע וימות כי רעיון דמיונו יכריע כי כבר קרהו אסון ולא יעצור על רוחו להתמהמה מה עד כי נספר לו את אשר נעשה עמו במעשה הגביע, ובכמעט קט יהיה בכל רע חס ושלום.

חלק ד

ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו (מ"ה, ג'). מדרש: אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, בלעם חכם של הגויים כו' יוסף קטנן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, הדא הוא דכתיב ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, וכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא שנאמר **אוכיחך ואערכה לעיניך** (תהלים נ' כ"א) על אחת כמה וכמה (פרשה צ"ג, י').

הנראה בתכלית רצונם ז"ל על פי מאמר החכם עליו השלום **כל דרך איש ישר בעיניו** (משלי כ"א, ב') והוא כי האמנה יצר לב האדם אך להרע ולתאוה יבקש, עם כל זאת כל עוד שעיניו פקוחות על דרכיו לבחון את הרע ואת הטוב, ומבין ומכיר גנות החטא לא במהרה הוא חוטא. וכאשר הועד ברבותינו ז"ל אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות (סוטה ג', א') היינו אם עבר עליו רוח עועים ותכס על עיניו מהביט ומלבחון רעת המעשים וגנותם עד שנדמים לו כדבר רשות, ולפעמים אף למצוה ולענין ישר וטוב, וזהו שהחליט החכם עליו השלום כל דרך איש ישר בעיניו.

אבל בשנתבונן על שני סוגי הדרכים - רע וטוב, הגם כי שניהם לא יבחר האדם בלתי אם יראה לעינים טובם וישרם, עם כל זאת ההבדל רב ועצום ביניהם. כי דרכי התורה והמצוה במעמד היושר יעמדו על לב הבוחר בהם עד נצח, מה שאין כן דרכי הרשע אשר ישרם הוא מצד אולת לב הבוחר אותם כי טח עיניו מראות בגנות ענינם, אם מפאת גודל לבבו ורוב גאונו וכדומה, וכענין שזכרו רז"ל (אבות) הקנאה והתאוה והכבוד כו' (כי שלש אלה הם חלקי השרשים הכוללים כל ענפי מדות הרעות ומהם תפרחנה והם ידיחו וימישו את האדם מדרך הטוב והאמת אל דרך הרע והשקר). אמנם בסור הסבה ממנו כמו כי שקעה אש גאותו ושח רום לבבו וכדומה, כמו אז יראה בעיניו ולבבו יבין כי היה תועה בדרכו והלך חשכים. והחכם עליו השלום כלל כל הדברים האלה במאמר קצר **הפכפך דרך איש וזר** (משלי כ"א, ח') כלומר הזר דרכו מהופך במה שנדמה לו ליושר אבל עתיד לעמוד על סכלותו ואולתו בשיאבד הסבה המסבבת לו הפתיות, אבל - וזך ישר פעלו כלומר בתדירי.

ומעתה נבוא אל הענין והוא על דרך דמיון לאחד שהיה מונה מעות להשלמת החוב המגיע ממנו לשר העיר וכדומה, ואשתו ובניו עוטרים על ידו והיה מעלה בחשבונו סכום כל מטבע יותר מן הראוי באמרו אני אבוא אל השר בכמה אמתלאות והתנצלות מה שבעבורם יחוייב שיקבלם ממני בסכום ההוא, ואז בשבתו ברום לבו אם יסתרו אשתו ובניו את דבריו הלא ימלא חמה עליהם, לאמר אנשי דמים אתם לי, שונאים טובתי ותועלתי, אולם בבואו לפני השר וירא בתמונת כבוד גדלו ושרים רבים ונכבדים עומדים למולו הלא יפול מוראו עליו וירעד ויפחד ויבלום פיו מדבר דברים כוזביים כאלה בלתי האמת ההכרחי.

הנמשל הרשעים אבירי הלב יושבים שאננים באהלם שמחים וטובי לב מלאים מרמות ותוך, ואמתלאות כוזביות ואומרים לרע טוב ולטוב רע, אבל בעמדם לפני כסא הדין הלא יפול עליהם מורא ופחד ויעמדו מרעיד ולא ימצאו עוד פיהם ולבבם להגיד אמתלאותם הסכליים והכוזביים כי שם יעמדו אל אמיתת הענין ויבחינו רעת מעשיהם וגנותם, וידעו דרכם בגיא מה עשו. והעד על זה אחי יוסף כי חלילה לנו לחשוב עליהם כי הזידו במעלליהם והמירו הטוב ברע חס ושלום, אבל האמת כי היה אתם טעמים רבים וגדולים מה שעל פיהם היו מעשיהם כעשיית הישר והטוב, ועם כל זאת בעמדם לפניו נסתתמו דבריהם וחלפו ועברו טענותיהם ואמתלאותיהם, וזהו ולא יכלו אחיו לענות אותו כלומר לא מצאו מענה להשיב אותו כי צדקו במעשיהם מפאת טעמם הכמוס אתם מקדם, כי נבהלו מפניו ואבדו את שהיה עם לבבם, וזהו אוי לנו מיום הדין כו' וכנזכר לעיל.

אבל נתבונן עוד במה שסיימו ז"ל ויוכיח כל אחד לפי מה שהוא שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך שלכאורה הוא חסר המובן. ונקדים לזה מאמר הכתוב **ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו** (שמות כ', כ"ג) אשר מכבר העירו ז"ל (במדרש משפטים) והרי כתיב ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (פרשה ל', ד'). ונקדים לבאר מאמר הכתוב **האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר הן בעבדיו לא יאמין** כו' (איוב ד', י"ז) אשר מהנכון היה שיאמר האנוש לפני אלוה יצדק. אבל כלל הענין הוא עם מה שידענו מפני החוקרים הראשונים עליהם השלום, כי המתנה מהנותן אל המקבל תתחשב על ב' פנים, אם מפאת עצמותה ויקרותה תהיה חשובה אצל המקבל, או אם גם המתנה היא קטנה וקלה בעצמותה ואין די בה שתעלה לפני שר ונגיד אבל לפעמים גדולה היא מצד וערך הנותן, אם דל הוא ואין ידו משגת לגדולה ממנה. ככה הננו קרוצי החומר בעבודתנו את ה' הנכבד והנורא כי העבודה הראויה אליו יתברך אין בכח אנושי להגיע אליה וכמו שכתוב **מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה הן בקדושיו לא יאמין** (שם ט"ו, י"ד) אך מרוב טובו וחסדו עלינו הוא מעריך ענין עבודתנו וצדקתנו כפי דלת ערכנו וקוצר רוחנו.

וזהו שהתנצל דוד המלך עליו השלום: **ה', מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו אדם להבל דמה** כו' (תהלים קמ"ד, ג') כי חלילה לנו לחשוב ולומר שהוא מרעים על האדם לאמר ליוצרו למה תדעהו, אבל הוא עליו השלום בא להבינינו כי כל חשיבות האדם אשר ידעו ה' איננו מפאת כי ידיו רב לו לעבוד עבודה כיאות לערכו יתברך בלתי כי מחסדו הגדול הוא מקבל מאתו מעשה עבודתו ותהיה רצויה בעיניו מפאת דלת תכונתו ושפלת ענינו. וזהו ה' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו כלומר מה כחו כי ייחל להיות חשוב בעיניך כי במה נחשב הוא זולת כל חשיבותו הוא מסבת כי להבל דמה כו'. וזה שכתוב עוד **בתוכחות על עון יסרת איש ותמס כעש חמודו אך הבל כל אדם סלה** (שם ל"ט, י"ב) רצה לומר גם בהוכיחו יתברך את החוטא אין העונש (לפי ערך הפגם והקלקול הנעשה על ידו בעולמות העליונים) בלתי לפי מה שהוא איש. וזהו אך הבל כל אדם סלה וזהו אוכיחך ואערכה לעיניך כלומר כפי ראות עיני בחינתך והשכלת לבך.[122]

וזהו שרצה הכתוב האנוש מאלוה יצדק והוא ממש על דרך איש עני בא לחנות לקנות לו איזה מלבוש ושאל את הסוחר כמה הוא רוצה מחירו אמר לו ערך עשרים כסף, אמר

[122] וזהו אך הבל כל אדם סלה והוא מה שפתח ואמר אלה עשית והחרשתי וברז"ל (ילקוט תהלים נו"ן) אלה עשית, אלה אלהיך שעשו ישראל במדבר החרשתי לכם כו' דמית היות אהיה כמוך, דמיתם צורה ליוצרה ואת הנטיעה לנוטעה, כלומר הפגם שפגמתם הוא גדול מאד אבל עם כל זאת אוכיחך ואערכה רק לעיניך כלומר אך כערך בינתך וידיעתך:

לו העני איננו שוה לי זולת עשרה כסף וכדומה, נשבע לו הסוחר כי בסך ההוא קנהו גם הוא ואיננו רוצה להרויח בו מאומה, הריק העני כל כספו מכיסו ויאמר אל הסוחר אין בידי כי אם הסך ההוא קח ממני, ונכמרו רחמי הסוחר עליו ואמר די ולקח כספו מאתו ונתן לו המלבוש. העני בא לביתו עם המלבוש וסיפר בפני בני ביתו איך לשקר נשבע הסוחר כי תחילה אמר כך וכך נתן מחירו ואחר כך אמר די על פחות מסך ההוא, ויענו ויאמרו לו סכל האם כוון באמרו די אשר לפניו די הלא הוא הפסיד הרבה, אך בעבור כי ראה בך שאין לך עוד יותר אמר די בעבורך מצד חמלתו וחסדו עליך.

הנמשל מובן מאליו, וזהו האנוש מאלוה יצדק כו' כלומר האם יעלה על הדעת שיצדק אנוש על ערך העבודה הנאותה אליו יתברך הלא גם בעבדיו לא יאמין כו' אף כי אנוש רמה, אולם מה שהוא מקבל מאתנו מעט עבודתנו ואומר די הוא אך בעבור השקפתו עלינו ועל דלת ערכנו כי אין בידנו להשיג יותר.

ומעתה הנה הנם מבוארים דברי המדרש הנזכרים לעיל לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד לפי מה שהוא כו' כי הנה מכבר אמרו ז"ל הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה. והיינו כי הוא יתברך איננו דן את בני האדם במשפט אחד לכולם זולת על דרך מאמר החכם **ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח). ועילת הדבר הוא כמה שאמרנו כי העבודה הראויה והנאותה אליו יתברך היא לאין תכלית ומרוב טובו וחנותו הלא לקח מידנו העבודה שהיא כפי קט ערכנו וקוצר השגתנו. ועל כן האיש אשר מלא אותו אלהים בחכמה ותבונה ראוי הוא שיעבוד ה' בתוספת עבודה במעלה יתרה מהזולת כפי יתרון השגתו עליהם, מה שאין כן הפחותים מהם עמהם איננו מדקדק כי אם כפי קוצר השגתם. וזהו לכשיבוא הקב"ה ויוכיח את כל אחד ואחד לפי מה שהוא שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך וכנזכר לעיל. ורצה לומר כאשר יראו יביטו אז כי נתנו מגרעת כל אחד גם לפי מיעוט השגתו גם בעבודה אשר לאל ידם לעבדה ולשמרה הלא אז ירבו להכלם יבושו ויבהלו.

ומה נמרצו בזה דברי דוד המלך עליו השלום **אשרי אדם לא יחשב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה** (תהלים ל"ב, ב') אשר לכאורה מלות לא יחשוב משוללים הביאור, גם איככה נמשך סוף המאמר (ואין ברוחו רמיה) לתחילתו. אמנה על פי הנחתנו זו הנה מהראוי לאדם להקטין עצמו ולהשפיל רוחו ויתבונן בקלות ענינו וחסרון שלמותו ופחיתותו. ומאז במדה שהוא מודד בה מודדים לו, כי אחרי שהוא מעריך עצמו ללא כלום יעריך ה' יתברך מעשה עבודתו גם כן כפי הראוי לשפל היצורים כמוהו.

וזהו אשרי אדם לא יחשב ה' לו עון, והעילה לזה - ואין ברוחו רמיה, כלומר בהיותו שפל בעיניו לערוך עצמו לאין, מה שאין כן אם הוא רום עינים ומעריך עצמו אל החכמים השלמים כי אז יוכיח רעתו על פניו. ואולי זהו הרמוז במאמר הלל (במדרש ויקרא) הגבהתי היא השפלתי השפלתי היא הגבהתי (פרשה א', ה').[123]

ואחר דברינו אלה יצדק מאמר הכתוב הנזכר לעיל ולא תעלה במעלות כו' בהזכיר עוד מאמרם ז"ל אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך שנאמר ממעמקים כו' עד לפי שאין גבהות לפני המקום (ברכות י'). והדמיון בזה לאחד שהזמינו בעל חובו למקום המשפט ותבע ממנו סך גדול ורב, והיה בידו לשלם לו החוב אבל הרבה וחפש מועצות ותחבולות שונות איככה יפטור את עצמו מלשלם החוב הגדול ההוא, וישאל עצה באהוביו ומכיריו, אמרו לו אין עליך להפטר כי אם בטענת אין לי, אם תשבע בפניו שאין לך לשלם, וייטב בעיניו דבר עצתם וילך לביתו שמח וטוב לב לאמר אזרז נסיעתי למקום המשפט ואהיה נשבע ונפטר, וצוה לאשר על ביתו להכין לו מרכבת כבודו ולקפל לו בגדיו החמודות אשר ילבשם רק לעתים פרטיים להתהדר בהם. ויהי כראות אשתו את אשר הוא עושה הרימה קולה עליו לאמר נבל מה תתהדר עתה במבחרי לבושיך ותתייפה בהוד מרכבת כבודך, הלא הם יהיו בעוכרך בעמדך לפני השופט ויראה כי הנך לבוש שני ועדנים מעוטף כאחד הרוזנים, ואיך תמצא את פיך לדבר ולטעון לפניהם דלותי ואין לי לשלם. הסר נא בגדי החמודות מעליך והלבש אותך בגדיך הקרועים המטולאים, וקח לך עגלה פחותה ובזויה ואסור בה סוס אחד שינהג אותך בכבדות כמשפט העניים, ובזה יתנו מקום לטענתך ויאמינו לקולך בשתאמר אין לי.

כן הדבר בעניננו כי העבודה המוטלת עלינו והראויה לבוראנו יתברך רבה היא מאד, אבל כל אמתלאותינו הוא לאמר ראה עמידתנו דלים ורקים, רצה לומר כי קטן כח והשגת יד אנושי מהגיע אל העבודה הרמה והנשגבה הזו. על כן המשפט עלינו כי בעמדנו בתפלה לפניו יתברך עלינו להתראות לפניו בלב נשבר ונדכה וברוח נשברה ויבוש על קיצורו בעבודה המגיע ממנו. וזהו שרמזו ז"ל אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל כו' לפי שאין גבהות לפני המקום. ומה גם כי יקרב האדם אל המזבח להעלות עליו קרבן לה' על חטאתו למען יהיה נרצה לו לכפר עליו מה מאד היה הצורך אליו לבוא אל מקום הקודש באימה וביראה וללבוש כסות הענוה ומעטה ההכנעה לפני ה' לאמר ראה דלת ערכי וקוצר השגתי, האף עלי פקחת עיניך להביאני במשפט עמך. כי אז אם יהיה אל

[123] וכענין הזה אמרו ז"ל בגמרא (תענית ט"ז) סדר תענית כיצד מוציאים את התיבה כו' ונותנים עפר על גבי ראש הנשיא וכל אחד ואחד נותן בראשו. והוא על דרך זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג, י"ד) וכמו שאמרו שם בגמרא כי הוא עיקר ויסוד התנצלותנו לפניו יתברך ועל דרך הכתוב אף על זה פקחת עיניך כו' (איוב י"ד, ג'):

האדם שום גבהות חס ושלום להעריך עצמו לבעל המעלות והשלמות הנה בזה יגלה רעתו פחיתותו כי הוא חסר העבודה הנאותה אליו יתברך וכמליצת החכם **גאות אדם תשפילנו** (משלי כ"ט, כ"ג). וזהו ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו. והבן.

חלק ה

ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניכם כו' **וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה, ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים** (מ"ה, ה'-ח').

הנה מהראוי להתבונן בהתכת הכתובים, כי לכאורה אנו רואים בהם שפת יתר במה שכתוב ועתה לא אתם שלחתם אותי כו' בשכבר אמר ועתה כו' כי למחיה שלחני אלהים כו'.

וטרם נבוא אל ביאור הכתובים נעמוד על מאמר דוד המלך עליו השלום **עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני** (תהילים פ"ו, י"ז) אשר לכאורה לא ידענו מה שכתוב עשה עמי, כי יותר מהצודק היה שיאמר עשה לי אות. ונזכיר עוד דבריהם ז"ל בגמרא: אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו, אמר דוד לפני הקב"ה ריבונו של עולם מחול לי על אותו עון, אמר לו מחול לך, אמר לו עשה עמי אות בחיי, אמר לו בחייך איני מודיע בחיי שלמה בנך אני מודיע, כשביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים דבקו שערים זה בזה אמר שלמה עשרים וארבע רננות ולא נענה, פתח ואמר שאו שערים וכו' עד כיון שאמר **ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך**, (דברי הימים ב' ו', מ"ב) מיד נענה, באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדרה וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו עוון, ולא יפה אמר שלמה **ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים** כו' (קהלת ד', ב') (שבת ל', א'). וכלל הענין בזה הוא בשנחקור בשאלת דוד המלך עליו השלום יראו שונאי ויבושו, כי הנה ידוע כי הדבר הנתקלקל ונתקן כמו בגד שנקרע האמנם כי החייט השלם בתבונת כפיו יעשה תפירה מוסתרה בל יתוודע מה, עם כל זאת לא תהיה חשיבותו אחר התיקון ממש כמו טרם שנתקלקל, ומה גם שלא יתכן לומר שיתחשב אחר תיקונו יותר מכמו שהיה בשלמותו קודם הקלקול. כן גם האיש החוטא ושב על חטאיו בתשובה נאותה, בשגם עונו מחול לו עד בלתי השאיר ממנו רושם כלל, עם כל זאת טוב טוב היה באם לא חטא ולא שב. ואם הדבר כן ראוי להתבונן מה יהיה

בושת שונאי דוד גם כי יראו לו עונו מחול כי עם כל זאת הלא יותר טוב היה לו אם לא חטא כלל.

אמנה אחר החקירה תשוב תראה כי הדבר בהיפך, כי דוד עליו השלום היתה חשיבותו אחר החטא שבעתים כמקדם טרם שחטא והוא בהזכרת מאמרם ז"ל כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה שנאמר **ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו** (שמואל א' י"ח, י"ד) (שבת נ"ו, א'). ונאמר כי ענין דוד המלך עליו השלום היה דומה ממש לשר גדול שהיה לו אבן ספיר יקר מאד ונפל איזה פחת על פניו מלמעלה כמו בקע או חריץ משהו, ונתייעץ השר עם בעלי מלאכות היודעים טיב מלאכת אבנים יקרים ולטישתם אם ימצאו לו תיקון, ואמרו גם בשיתוקן יהיה נשאר רושם מה, עד כי בא אומן אחד חכם ומבין מאד, ואמר לו איעצך - הנה האבן הלז גם כי הוא יקר ונכבד גם עתה אבל הלא עוד יותר יתחשב באם אנוהו בפתוחי צורות מזהירות מאשכולות וציצים ופרחים וכדומה, אם תשמעני אני אעשה לו כן ואפתח עליו חותם שמך המפואר, ודע כי ראשית מלאכתי יהיה מאותו החריץ כי ממנו ימשכו קוי הציור האלה לירכתים סביב, אשר המוחלט הוא כי האבן ההוא הפחת והגרעון הנפל בו, הוא היה הסבה להרבות חשיבותו, כי אחרי תיקונו בכל הפרטים האלה יהיה יקר ומהודר שבע על יקרותו קודם.

כן ממש מקרה דוד המלך עליו השלום את בת שבע אשר רבותינו ז"ל העידו עליו ואמרו לא היה דוד ראוי לאותה מעשה אלא כדי להורות תשובה ליחיד (ע"ז ד', ב'), וכאמרם **נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על** (שמואל ב' כ"ג, א') שהוקם עולה של תשובה (שם). ואם הדבר כן אין מקום לכנות מקרהו על תואר חטא חס ושלום. והוא מה שהעידו רז"ל במאמר הנזכר לעיל כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה שנאמר ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו, כלומר מאת ה' היתה זאת למען יהיה הוא המורה תשובה ליחיד, ומעתה היתה חשיבותו אחר ששב יתר מאד כעל אשר מקודם, כי עם תשובתו פתח פתח ומבוא לכל השבים להורות לפניהם דרכי התשובה עד שאין ערוך לכל הטוב ההוא שעשה בעולם עם הענין הזה.

והוא מה ששאל דוד המלך עליו השלום עשה עמי אות לטובה שלא הספיק עצמו במה שמחל לו יתברך על חטאו, אבל ביקש עוד שיתברר ויתוודע טוב מעשהו שהוא היה בעולם לאות ולמופת להורות תשובה ליחיד, וזהו עשה עמי אות לטובה. וזה שהשיבו יתברך בחייך איני מודיע בחיי שלמה בנך אני מודיע, בשעה שביקש שלמה המלך להכניס הארון לבית קודש הקודשים דבקו שערים זה בזה ואמר כ"ד רננות ולא נענה עד שאמר זכרה לחסדי דוד אבי מיד נענה. הנה מזה נתברר ענייננו אצליהם כי אחר תשובתו

עלה קרן מעלתו על צדיקים זולתים, וכמו שסיימו ז"ל יצאת בת קול ואמרה ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה ואין עוד אות גדול מזה.[124] **והן** על דרך זה ממש היה ענין מה שקרה לשבטי יה בדבר מכירת יוסף, כי היא גם היא היתה נסבה מאתו יתברך למען הביא יעקב וכל זרעו למצרים וכנודע. וזהו שאמר אליהם יוסף ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניכם כו' עד להחיות לכם לפליטה גדולה. ולבל יאמרו ללבבם כי עם כל זאת היה ענינם אך על דרך הדבר שנתקלקל ושב לתיקונו, היינו כי תחילת מעשיהם אתו היה אך להרע רק כי אחר כך הוא יתברך גלגל על ידם טובתו. אי על זאת הוסיף ואמר ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כלומר הלא כפי הנגלה עתה עיני כולם רואות ושכל כל לב יעיד כי אך ה' יתברך הוא הוא שהסב כל זאת ולא אתם.

חלק ו

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, ויפג לבו כי לא האמין להם, וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוח יעקב אביהם (מ"ה, כ"ו). מדרש: אמר להם אם יאמין לכם הרי מוטב ואם לאו אתם אומרים לו בשעה שפרשתי ממך לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק, הדא הוא דכתיב וירא את העגלות ותחי רוח כו' ויאמר ישראל רב, רב כחו של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו הרבה ממני שחטאתי ואמרתי **נסתרה דרכי מה'** (ישעיה מ', כ"ז) ובטוח אני שיש לי במה רב טובך (פרשה צ"ד, ג'). **הנה** יש להעיר בזה רבות, אבל נזכיר אך קצתה להעיר לב הקורא. א'. מה שאמר יוסף ואם לא יאמין לכם תגידו לו כשפרשתי כו' מדוע לא יאמין יעקב לקול בניו עד שיצטרכו לסימן. ב'. מה שסיימו ז"ל רב כחו של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו, יפלא מאד איה איפה נתאמת לו כל זאת מדברי הסימן.

והנראה בהבנת הענין עם מה שכתבו המפרשים עליהם השלום על מאמר הכתוב **את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע** (דברים י', כ') כי עיקר ותכלית רצונו יתברך במה שצוה והעיר אותנו לשבע בשמו הנכבד יען כי מזה יבחן טוב לב איש הישראלי כי הוא תמים עם ה' ושלם באהבתו, כי כן הוא משפט האדם ברצותו לאמת ולחזק דבריו בפני רעהו ישבע בדבר היותר יקר אצלו והמעולה על כל חפציו, כי הוא יעלה על דל שפתיו ראשונה לכל אשר יבטא בשבועה. כמו אם בנו הרך והיחיד

[124] ואולי זה הרמוז במאמר הכתוב וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו ולישראל עמו (מלכים א' ח') (ורז"ל הביאוהו שם ודרשו מה שדרשו), והרצון בזה לדברינו כי היה בזה טובה כפולה לדוד שנמחל לו עונו, ולישראל כי אות היא להם על התשובה:

שוכב על ערש דוי ישא ידו עליו ויאמר כן יבורך בני זה במרפא וחיים וכדומה מהענינים היקרים בעיני האדם. ועל כן האיש הנלבב העוזב כל חפציו ומבחרי קניניו החמודים אצלו ונשבע בשם ה' הוא לאות ולמופת שאין שוה לו אהבת כל חפציו כאהבת ה', כי על כן גלל על לשונו שם ה' יותר מענינים זולתים.[125]

ועל דרך זה מצאנו ראינו לרז"ל הקדושים שאפילו בעת שעסקו בעניני העולם לא משו מלבם אהבת התורה והוא בגמרא: רב אויא איקלע לבי רבא כו' אתיבי אפוריא קמיה דרבא, איקפד רבא בעי לצעוריה אמר לה מאי טעמא, רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו שרגא דנפט נמי שרי לטלטולא כו' (שבת מ"ו, א'). הא לך כי בשגם היה אתו לצערו בדבר זולתו, לא עלה על רעיוניו ראשונה בלתי דבר הלכה. (וכדמיון הזה תמצא רבות בדברי רז"ל וכולם לא נאמרו ונשנו כי אם להורות לפנינו דרכי אהבת ה' יתברך והתשוקה אל מצות תורתו הקדושה עד שלא יהיה מנוח בלב אומתנו לכף רגלי אהבת זולתיים). הוא הדבר והוא הענין ביעקב ויוסף עליהם השלום כי כל עצמו שפחד יעקב על יוסף לא היה זולת פן על ידי גירותו בין העמים והתערבותו עמהם ילמד ממעשיהם, או כי טורח ומשא העוני והסבל שיהיה לו ביניהם המה יחטיאו אותו לשוב מאחרי ה' חס ושלום. אשר על כן אמר **כי ארד אל בני אבל שאולה** (בראשית ל"ז, ל"ה) ולא אמר על בני, אבל פחד ואמר שיהיה בנו בגיהנם על ידי מעשיו הרעים והוא ירד אליו בעבור היות הוא הגורם והמסב עליו כל זה. ואם הדבר כן היה העיקר בבשורת בני יעקב כי עוד יוסף חי ועומד בצדקו ממש כמאז.

וזהו שאמרו אל יעקב עוד יוסף חי וכי הוא מושל כו' כי המושל במצרים היה ידוע ומפורסם שהוא איש יקר וצדיק (לשמע החלומות שפתר לפרעה ועבדיו מה שיעיד עליו כי ה' אתו להודיעו סודו) וזהו וכי הוא מושל כו' כלומר הוא הוא המושל הידוע בטובו וישרו. ועל כן ויפג לבו כי לא האמין להם כי הוא ענין המסור אל הלב ואין לזרים לבוא ולעמוד על סגור לב הנקי והצדיק וזהו ויפג לבו כהמסתפק באיזה דבר שלבו נוקפו לאמר מי יודע אם הדבר הוא כן. עד כי וידברו אליו את כל דברי יוסף וירא את העגלות כו', וכרמז המדרש שהגידו לו הסימן שמסר להם כי כשפרש מאביו היה עסקו בפרשת עגלה ערופה. ועל כן כששמע זאת התנחמה נפשו וחיה כי ודאי עודנו עומד בצדקו כמאז ולבו קשור באהבת התורה והמצוה, והעד - כי גם ברצותו לתת לאביו מזכרת אות ומופת לא עלה על רעיוניו דבר מענינים זולתים ממה שאכל ושתה, או ממה שדיבר עמו וכדומה

[125] שאין שווה אהבת חפציו לאהבת ה' ויש לכוון הדברים האלה במאמר הכתוב ואהבת את ה' כו' והיו הדברים האלה כו' על לבבך (דברים ו', ה'). הרצון שיהיה שמו הנכבד ומצותיו מונחים על לבבך בתדירי עד שאהבתם תעלה ותכסה על אהבת ענינים זולתים המדומיים:

מהענינים העלולים לסימן, אבל זה יצא ראשונה מדלתי שפתיו להגיד סימן לאביו ממה שלמד טרם הפרדו מאתו הנה מזה בחן אותו כי עוד הוא ישר ושלם ועומד בצדקו כאשר היה באמנה אתו.

אבל נחפשה דרכנו ונחקורה עוד במה שסיימו ז"ל כשפרשתי ממך לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק, אשר הוראת לשונם הוא על דרך המתווכח והמביא ראיה להחליט על דבריו כי כנים הם, כי לולא כן היה מהצודק שיאמר כשפרשתי ממך הייתי עוסק בפרשת עגלה ערופה, ואם כן עלינו לחקור על עילת הדבר מה היא. אמנה על פי המונח הנאמן הזה שכל עיקר פחד יעקב על יוסף היה שלא ימוט מדרכי צדקתו, ואם כן גם אם יאמרו השבטים ליעקב כי עוד יוסף חי עדנה אין בזה להשקיט מגנת לבו עליו השלום בלתי אם ידע אם הוא ישר ושלם. ויוסף עליו השלום האמנה כי רצה להודיע את אביו כי עוד הוא מתהלך בתומו אבל הדבר היה קשה עליו בשכבר אמר החכם **יהללך זר ולא פיך** (משלי כ"ז, ב') אי על זאת מצא את לבבו לאמר לאביו כשפרשתי ממך כו' ובזה תלה הדבר בו יתברך (כי זה דרכו תמיד מאז - הלא לאלהים פתרונים אלהים יענה כו' ובמדרש תלה הגדולה בבעליו) וכמו שנבאר.

ובגמרא: אלו הם יסורים של אהבה? כל שאין בהם ביטול תורה ותפלה (ברכות ה', א'). ביאור המאמר כי האמנם מכבר אמרו ז"ל אין יסורים בלא עון, עם כל זאת לפעמים יזדמן שהקב"ה מעניש את הצדיק על ידי עון אחרים וכמו שכתוב **והוא מחולל מפשעינו** כו' עד **והוא חטא רבים נשא** (ישעיה נ"ג, ה'-י"ב) כלומר הוא נושא עול המדת הדין למען הקל על אחרים, ועל דרך שמצאנו ברז"ל כל העולם ניזון בשביל חנינא בני כו' (ברכות י"ז). ולפעמים יהיה עונש הצדיק להפחיד על ידו לב העם ויראו ויקחו מוסר וכמאמר **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט'). ועל דרך הכתוב **נורא אלהים ממקדשיך** (תהלים ס"ח, ל"ו) ובדרש: ממקודשיך.

ומעתה יצדק הסימן שנתנו ז"ל איזהו יסורים של אהבה כל שאין בהם ביטול תורה ותפלה, והוא על דרך בשיבוא אחד לחנוני היושב בחנותו ויבקש ממנו שילך עבורו אל איזה מקום מה שהוא מפיק טובתו ותועלתו, אשר החיוב על השואל הזה לעמוד ולשמור חנותו מכל מקרה והיזק עד בוא בעליו, יען כי מסבתו הלך לו ועזב חנותו פתוח. **כן** הדבר בהצדיק הסובל יסורים על חנם למען זכות את בריותיו אזי השומר אמת לעולם עומד על ימינו לשמרו לבל יפגענו מחסור בעבודתו על ידיהם, כי כך הוא המדה להיותו מתייסר על ריב לא לו.

וזהו אלו הם יסורים של אהבה, כל שאין בהם ביטול תורה ותפלה כי ממה שלא יתן מגרעת בעבודתו ובתורתו יבחן כי יסוריו אינם על פי מעשיו חלילה, והעד - כי ה' שומרהו.

והוא הענין בעצמו אצל יוסף כי הוא עליו השלום כל קורותיו שגלגלג עליו יתברך היה אך למען יבא יעקב וכל זרעו למצרים, להתיך מהם זוהמתם, להכשירם לקבלת התורה, וכנודע להמעיין בספרים,[126] ולא היו חס ושלום לעונש על מעשיו, ועל כן היה מגיע לו מאתו יתברך שיהיה עמו לשמרו בל ימוטו פעמיו על ידי סבלת התלאות האלו וכנזכר לעיל.

ודע כי מה שצותה התורה חיוב הכפרה על העיר הקרובה אל החלל איננו להחליט אשר החלל נרצח מן העיר ההיא כי אין הדבר מוכרע. אבל עילת הדבר הוא כי בשגם נאמר שהרוצח הוא ממקום אחר על כל פנים מי הביא את האיש ההוא שמה להיות נרצח קרוב אליהם, אם לא כי אלהים יתברך אנה לידם שיהרג זה סמוך להם בעבור שהמה צריכים לפעולת מיתתו להתכפר על ידו (ועיין בספר קול יעקב (באבל כבד) כי שם ביארנו פרשה זו על נכון).

והנה רז"ל אמרו (במדרש איכה): **רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם** (ד', כ') רבי ור' ישמעאל בר' יוסי היו יושבין ופושטין במגילת קינות ערב תשעה באב שחל להיות בשבת עם חשיכה, שיירו בה אלפא ביתא אחת, אמרו אנו גומרים אותה למחר וכשעלה רבי לביתו נכשל באצבעו אמר על עצמו **רבים מכאובים לרשע** (תהילים ל"ב, י') אמר לו ר' ישמעאל בר' יוסי אלו היינו עוסקים בענין הזה והגעך כך הייתי אומר, עכשיו על אחת כמה וכמה, רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם (פרשה ד', כ"ג). והרצון כי רבי עליו השלום הצדיק עליו את הדין כי נכשל באצבעו בעונו, אבל ר' ישמעאל בר' יוסי הבינו לומר הלא גם אם לא היינו עוסקים בענין הזה כך היינו אומרים, שלא נכשלת בעונך כי אם בעון אחרים, על אחת כמה וכמה שאנחנו עוסקים עתה בפסוק הזה רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם הוא לעד על המכשלה הזאת שפגעה בך שהיא רק

[126] וזהו שהמליצו ז"ל (במדרש וישב) והעליתם את עצמותי מזה אתכם. מושלים אותו למה הדבר דומה ללסטים שנכנסו למרתף של יין נטלו קנקן אחד ושתו, הציץ עליהם בעל המרתף אמר להם יערב לכם, יבושם לכם, ימתק לכם, שתיתם את היין החזירו את הקנקן למקומו, כך אמר הקב"ה לשבטים מכרתם את יוסף החזירו עצמותיו למקומן (פרשה פ"ה, ג'). והרצון כי השבטים עליהם השלום היו צריכים שיהיה יוסף נמכר למצרים ושיקרה לו כל מה שיקרהו יען כי מסבתו צמחה הפעולה הטובה הכלליית כנזכר לעיל, ועל כן אחר כי נשלם הדבר כי בא יעקב וכל זרעו למצרים ועשו שם עד כלות הזמן הידוע, בצאתם משם היה הראוי להחזיר את יוסף למקומו כי אחר שכבר שאבו הישועה ממעינו ושתו יין פעולתו המשפט להחזיר עצמותיו למקומו:

בעון אחרים. ומעתה הלא לעינינו הוא כי היה בדוק ומובחן אצלם עסק למודם לסימן מאורעותיהם ותכונת מקריהם לאיזה סבה הוא ומה זה ועל מה זה.

והן גם יוסף עליו השלום טרם שלחו אביו מעמק חברון נזדמן הדבר שלמד אז פרשת עגלה ערופה, ולכן שער בנפשו כי באין ספק ענין מקרהו סובב הולך על בחינת ענין עגלה ערופה, היינו מה שהוא משולח מאביו ונעזב אל קורות מכאיבות כאלה הוא רק בעבור פעולת אחרים, וכי כך הסב עליו יתברך ולקח אותו לאמצעי לכונן על ידו טובת הכלל (ממש כענין העגלה ערופה וכנזכר לעיל) וזה שאמר יוסף: כשפרשתי ממך לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק, כי הוא עליו השלום ברצותו להודיע את אביו כי הוא עומד בצדקו היה תולה הדבר בהקב"ה לאמר כי הוא יתברך שמר אותו כמשפט להנתיסר בעבור אחרים.

וזהו שמסיים, ויאמר ישראל רב, רב כחו של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין עומד בצדקו, הרבה ממני שחטאתי ואמרתי נסתרה דרכי מה', ובטוח אני שיש לי במה רב טובך. רצה לומר כי יעקב עליו השלום היה גונח וקובל תמיד על מאורעותיו ואמר נסתרה דרכי מה' (וכמו שנתבאר באורך בפרשת וישב) ובשמעו מדברי יוסף איך הוא ברב צדקו קיבל כל מקריו באהבה עם ידעו כי כן הוא מרצון עילת כל העילות יתברך לטובת כלל ישראל אז אמר רב כחו של יוסף בני הרבה ממני כו' ובטוח אני שיש לי במה רב טובך.

הנה כל זאת כתבנו בביאור דברי המדרש שאמרו כי העגלות הוא ענין רמז על פרשת עגלה ערופה, כי הוקשה להם ז"ל מה ראה יעקב בהעגלות ומה שמח בהם, כאלו היו מן הענינים הנשגבים שאין למעלה מהם עד שבעבורם החיה את רוחו. אולם הלא לנו דרך קרוב בזה ב"ה ויהיו העגלות כפשוטם עגלות ממש, ועם כל זאת לא יתפלא מה שהפליג יעקב עליו השלום בהם. והוא בהזכיר עוד הפסוקים הקדומים **ויאמר פרעה אל יוסף אמור אל אחיך זאת עשו** כו' **ואתה צויתה זאת עשו קחו לכם מארץ מצרים עגלות** כו' **ויעשו כן בני ישראל** ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה כו' עד **וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו**. והפליאה נשגבה מה ראה פרעה להקפיד לשלוח עגלות אחר יעקב למצרים, האם לא היה מוצא עגלות בארץ כנען לבוא מצרימה. ומה גם מה שהזהיר את יוסף ואתה צויתה זאת עשו כו' רצה לומר שיאמר לאחיו דוקא בשמו קחו לכם מארץ מצרים עגלות לא ידענו לכאורה למה חרד והקפיד על זה כל כך, כי מה יבצר ממנו אם אחי יוסף יחשבו כי יוסף שלח העגלות מדעת עצמו עד שהקפיד הכתוב וכפל ואמר ויעשו כן בני ישראל

ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה, אתמהה! וביותר יש להעיר במה שסיים ואמר הלאה ויעלו כו' ויגידו כו' ויפג לבו כו' וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא את העגלות כו' ותחי רוח יעקב אביהם. כי מה ראה יעקב עליו השלום בהעגלות אשר עבורם החיה את רוחו הלא דבר הוא.

וכדי לעמוד על הבנת ענין זה עמדו ושמעו דברים נמרצים בביאור מאמר רז"ל במדרש (שמות רבה משפטים): **כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא** כו' (ישעיה נ"ו, א') כו' דבר אחר כי קרובה ישועתי לבא, כי קרובה ישועתכם אינו אומר, אלא ישועתי יהי שמו מבורך אלולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו, אמר להם הקב"ה לישראל אם אין לכם זכות, בשבילי אני עושה כביכול כל ימים שאתם שם בצרה אני עמכם שנאמר **עמו אנכי בצרה** (תהלים צ"א, ט"ו) ואני גואל לעצמי שנאמר **וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו** כו' (ישעיה נ"ט, ט"ז) וכן הוא אומר **גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא** (זכריה ט', ט') ומושיע אין כתיב כאן אלא ונושע, הוי אפילו אין בידכם מעשים עושה הקב"ה בשבילו שנאמר כי קרובה ישועתי (פרשה ל', כ"ד). ויש להרגיש בזה. א'. מה שהכתוב מכריז ואומר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה מי זה יסור הנה לשמור משפט וצדקה, אם הוא סיים דבריו כי קרובה ישועתי כו' שהרמז בזה אפילו אינם עושים רצונו של מקום הוא יתברך יעשה בשבילו, וכלשון המדרש הזה וכמו שאמר הכתוב **למעני למעני אעשה** כו' (ישעיה מ"ח, י"א) ואחר כי בין כך ובין כך הישועה קרובה לבוא הלא לא יחרדו כל כך על שמירת המשפט ועשית הצדקה. ב'. מה שסיים הכתוב אשרי אנוש יעשה זאת כו' עד סוף הענין איככה הוא נמשך אל הכתוב שלמעלה. ג'. ראוי להעיר בכתוב הב' שהביאו ז"ל במה שסיים ואמר צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור מה ענינו לפי הדרש הזה.

והכלל בזה הוא כי האמנם נקוה לה' יתברך כי בין כך ובין כך נזכה לגאולה אם למענו יתברך כדברי המדרש הנזכר לעיל ואם למעננו, אולם ההבדל ביניהם הוא בשני דברים, אחד בזמן הגאולה, והשניה באיכות הגאולה, היינו מי ומי יהיו הגאולים. והוא: כי אם למעננו יגאלנו ה' ובזכות מעשינו הטובים אין מעצור גם היום וכמו שכתוב **היום אם בקולו תשמעו** (תהלים צ"ה, ז'). ב'. כי בשיקרא דרור לשרידי עמו גם את כולם ישא רוח נדבתו ויקחם על אברתו, כהקטנים כהגדולים הקרובים גם הרחוקים ממנו, ולא יבדיל ביניהם כי יהיו כולם נמשכים עם זכות הצדיקים ולא ידח ממנו נדח כנאמר במצרים וגם ערב רב עלה אתם, וכענין הכתוב **ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל** (ישעיה כ"ז,

י"ב) וכמוהו הרבה בנביאים. מה שאין כן באם חס ושלום תהיה הגאולה הכרחיית, אך למענו יתברך אין בידנו לעמוד על סוד הקץ וכאשר הפליגו רז"ל לבא לפומא לא גליא כו' (קה"ר י"ב, י'). גם הבדל יבדיל ה' בין הטובים להבלתי טובים וכמאמר **וברותי מכם המורדים והפושעים בי** כו' (יחזקאל כ', ל"ח) וכמו שכתוב **ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון** (ירמיה ג', י"ד).[127]

ומה נמרצו עתה דברי הנביא הנזכר לעיל כה אמר ה' ממש על דרך נותן עצה ואמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא. רצה לומר האמנם לא אכחד מכם שיש מקום שתגאלו למען כבודו יתברך (וכרמוז במלת ישועתי ישועתך לא נאמר וכנזכר לעיל במדרש) עם כל זאת הלא טוב לכם שתגאלו בזכות מעשיכם. ומבאר הטעם ואומר אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה כלומר שתהיו גורמים הגאולה מסבת מעשיכם הטובים (והזכיר שומר שבת מחללו כי נודע שזכות שמירת שבת מקרב הגאולה כמרז"ל אלמלי שמרו ישראל ב' שבתות מיד נגאלים) לא יבדיל מהם כל מאומה. וזהו ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים בבריתי ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם כו' עד נאם ה' אלהים מקבץ נדחי ישראל עוד אקבץ עליו לנקבציו (ישעי' נ"ו ג'-י"ח). כלומר כי מרוב צדקותינו ילוו אלינו גם רבים מזולתנו ויתוספו על קבוצנו מה שאין כן אם לא נגאל חס ושלום בלתי למענו יתברך, וכמו שנתבאר לפנינו.

ובזה יתכן גם כן מה שסיימו ז"ל וכן הוא אומר גילי מאד בת ציון כו' צדיק ונושע הוא כו' אבל כתר לי עד ארגיעה ונשיב על ההערות שהערנו בהכתובים שלפנינו בנושא דרושנו. והוא בהזכיר דבר אחד ממה שכתבנו למעלה (ריש פרשת וירא) בביאור דבריהם ז"ל המצפה על שלחן אחרים עולם חשך בעדו (ביצה ל"ב, ב'), והמורם מדברינו שם כי הסועד על שלחן זולתו, לפעמים ירבה בזה כבודו ולפעמים עוד ירים קלונו, והדבר תלוי במי שמהדר אחר מי, כי בשיהיה הבעל הבית מהדר אחר האורח לבקש מלפניו לאמר כבדני נא וסעוד אצלי, הנה בזה יפיק כבוד האורח, ועל דרך שמצאנו ברז"ל ר' זירא כי

[127] ואולי זהו הרמוז במאמר המסורה (פרשת וארא) פדות ג' יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות (תהלים ק"ל, ז'), ושמתי פדות בין עמי ובין עמך למחר יהיה האות הזה (שמות ח', י"ט) פדות שלח לעמו צוה לעולם בריתו (תהלים קי"א, ט'). והרצון כי בין כך וכך יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות, כלומר למענו אם לא למעננו, אבל בא להודיענו ההבדל ביניהם ואמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, כלומר גם כי ישים פדות אם גם לא יזכו חס ושלום הלא יבדיל ביניהם לקחת אך הקרובים אליו והנאמנים בבריתו ולא זולתם וזהו בין עמי כו', והב' למחר יהיה האות הזה כלומר לזמן הבלתי ידוע היפך ממאמר היום אם בקולו תשמעו, אמנה פדות שלח לעמו כלומר בשישלח פדות בעבור עמו ונחלתו הלא אז צוה לעולם בריתו כלומר אל כולם:

הוי מזמנין לי הוה אזיל אמר אתיקורי הוא דמתייקרי בי (חולין מ"ד, ב'), מה שאין כן אם האורח עיניו נשואות וצופות שיזמינו הבעל הבית אל שלחנו עליו המליצו ז"ל המצפה על שלחן אחרים עולם חשך בעדו.

ומעתה נחקרה נא על ענין ביאת יעקב אל פרעה למצרים שיכלכל אותו ואת ביתו, אשר לכאורה הוא לו ענין זר ודבר בזיון למאד שיהיה הוא מאוכלי טוב פרעה. אמנה כהאמת אתנו כי יעקב עליו השלום לא היה חלילה בבחינת המצפה שיבוא אל פרעה אבל פרעה היה המצפה על ביאתו אליו, וכמה שידענו מרב החשיבות שהיה להאבות הקדושים בעיני אומות העולם, אברהם אצל פרעה ואבימלך, וכן יצחק ויעקב אצל לבן, וכאשר אמר נחשתי ויברכני ה' בגללך, וכן נאמר ביוסף ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. ועל דרך זה היה גם כן מגמת ותשוקת פרעה במה שהיה נחפז כל כך להביא את יעקב מצרימה בראותו כמה נתברך בגלל יוסף חלק ושריג אחד מן האילן, מה יהיה עוד בשישיג גזע ושורש האילן עם כל הענפים, אשר על כן אמר והקול נשמע בית פרעה לאמר באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו ויאמר פרעה אל יוסף אמור אל אחיך כו' וקחו את אביכם ואת בתיכם ובואו אלי (מ"ה ט"ז-י"ח.

ואם כן היה ענין יעקב על דרך אתיקורי הוא דמתייקרי בי, כי פרעה היה צופה ומביט על ביאת יעקב אליו, והעד הנאמן על זה הוא העגלות אשר שלח פרעה אחריו, כי אם היה יעקב אך כמבקש רשות מאת פרעה לגור בארצו היה די לפרעה אם היה משיבו בוא אלי וגור בארצי, אבל אחר ששלח אחריו עגלות יבחן הדבר כי פרעה היה המצפה על יעקב, ממש כמשפט בעל האבדה שמחפש ושולח אחר המבוקש (וזה היה ליעקב לכבוד גדול שהמלכיות מתכבדים ומתפארים בו). והוא שהקפיד פרעה ואמר ליוסף ואתה צויתה זאת עשו, רצה לומר שיאמר הדבר אל אחיו בשמו. כי אם יחשבו אחי יוסף כי מדעת עצמו הוא שולח העגלות איה איפה היה מובחן כי פרעה חפץ ביקרו, כי המשפט הוא בן יכבד אב. על כן היה מהצורך אליו להזכיר בפני כולם כי פרעה צוה עליו לשלוח העגלות להיות לעד ולמופת שהוא מתייקר ביעקב. וזהו שכפל הכתוב ואמר ויעשו כן בני ישראל ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה, ואמר עוד וישאו בני ישראל את יעקב אביהם גו' בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו, כי בזה היה נכבד ומתפאר בעיני הבריות.

ומעתה מה נמרצו דברי הכתוב ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל כו' ובאין ספק שספרו לו מיד כי באו עגלות מאת פרעה להביאו מצרימה, ועל זה אמר ויפג לבו כי לא האמין להם. רצה לומר היה קשה עליו להאמין שיחפוץ פרעה להתפאר בו, עדי

ויספרו אליו את כל דברי יוסף, רצה לומר מה שאמר להם בשם פרעה שהקפיד עליו לשלוח העגלות על שמו דוקא, גם וירא את העגלות כו', או אז ותחי רוח יעקב.

והוא על פי משל עיר אחת ממדינת ספרד קבלו עליהם לרב ומורה איש אשכנזי (וב' מדינות אלו הלא אנשים שונאים זה את זה כנודע, אך מפאת ההכרח קבלו אותו עבור רוב חכמתו ויראתו) והתנו עמו שלא יביא אתו כי אם בניו ובנותיו הקטנים הצריכים לעין השגחתו, והגדולים ישארו בארצם, ועל כן כשלחם עגלה אחר בני ביתו יבחרו עגלה קטנה ומצומצמת שתספיק אך עבורו ובניו הקטנים, ולא יוותרו לשלוח מרכבה גדולה ורחבה מדאגה פן יעלה עליה עוד אחד מבניו הגדולים או אחד מהקרובים.

כן יעקב עליו השלום ברצותו לעמוד על העצור בלב פרעה גמר בלבו לראות בהעגלות אשר שלח אם נהג בהם מנהג ווותרנות מה שהוא לעד על טוב לבו כי חפץ בו בכל מאוויי נפשו עד אשר עבורו יבקש גם הנטפלים אליו, אזי ירד ויסע למצרים, וכשיראה בהם מה שיעיד כי רעה עינו בו ואך מצד ההכרח שולח אחריו להפיק רצון יוסף ימאן וישב בארצו. וזהו שהעיד הכתוב כי פרעה היה חפץ ביעקב בלב ונפש (כמאמר אמור אל אחיך זאת עשו כו' וקחו את אביכם ואת בתיכם ובואו אלי כו' ואתה צויתה כו' ועינכם אל תחוס על כליכם כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא) אשר על כן ויתר לשלוח עגלות רחבות ויפות עבורו ועבור כל הנלוים אליו, וזהו וירא את העגלות אשר שלח פרעה הנה מזה ותחי רוח יעקב.

והנה עתה לכו ונשובה לביאור דברי המדרש הנזכר לעיל מה שכתוב וכן הוא אומר גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע, ומושיע אין כתיב אלא ונושע הוי אפילו אין בידכם מעשים הקב"ה עושה בשבילו שנאמר כי קרובה ישעותי לבוא. הנה הנביא זכריה עליו השלום הלך בעקבי ישעיה עליו השלום לבשרנו כי הגאולה היא הכרחיית אם למענו יתברך ואם למעננו, וזהו הנה מלכך יבוא לך כלומר בהחלט גם אם חלילה לא תזכו מעצמכם ואמר הטעם צדיק ונושע הוא וכדברי המדרש. אבל הוא עליו השלום החליף מליצתו ובלשון אחרת ידבר לבאר הבדל בין שתי סוגי הגאולות והוא מה שכלה לדבר עני ורוכב על חמור, והוא מליצה שימעט יתברך מספר הקבוץ בשתהיה הגאולה אך למענו יתברך חס ושלום.

והוא ממש על דרך בן כפר הנולד לו בן זכר ושולח עגלות העירה למען הביא משם הקרואים לשמחתו, משפטו לשלוח עגלות כערך השגת ידו, אם הוא עשיר ישלח עגלות גדולות ורחבות באמרו אולי יחפוץ עוד אחד לבוא לשמוח בשמחתי, ואם איש עני הוא

שולח אחת הקרנות הקטנות שלא תקבל כי אם מתי מעט האנשים ההכרחיים, ואם הוא מדלי דלות שולח רק חמור אחד לעיר אך למרכב המוהל ולא יותר.

כן הדבר בקבוץ המון אומתנו לעתיד אי"ה כי אם יחפוץ בנו ה' ויגאלנו למעננו מפאת מעשינו וצדקתנו, הלא אז ישולח רכב אלהים רבותים לקבץ נדחי עמנו כולהם. וכענין שאמר הנביא **והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלים אמר ה'** (ישעיה ס"ו, כ') וכמו שכתוב **אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבו כמו רבו** (זכריה י', ח') כלומר יהיו מקובצים באותו מספר הרב כמו שהיו בל יפקד אחד מהם. לא כן אם חס ושלום לא נהיה זכאים להגאל מצד מעשינו רק הוא יתברך למענו יעש, אזי ימעיט המספר ולא יקח כי אם המובחרים כנזכר לעיל. וזהו הרמוז במליצת עני ורוכב על חמור כלומר לא ירבה לו מרכבותיו רק כפי הצורך לאחד מעיר חס ושלום, אמנה נוחיל לה' יתברך כי יקיים בנו עוד אקבץ עליו לנקבציו.

חלק ז

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו (מ"ו, כ"ח). מדרש: כתיב **זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן** (ישעיה ס"ה, כ"ה) בוא וראה כל מה שהכה הקב"ה בעולם הזה מרפא אותם לעתיד לבוא, העורים מתרפאים שנאמר **אז תפקחנה עיני עורים** והפסחים מתרפאים שנאמר **אז ידלג כאיל פסח** (שם שם, ו') וכו' ואף החיות מתרפאות שנאמר זאב וטלה ירעו כאחד, (פרשה צ"ב, א').

ודברי המאמר סתומים וחתומים מאד! אבל הסכת ושמע נא ביאור דברי הנביא עליו השלום ועל פיהם יוצץ לנו כוונה נמרצה בהבנת המאמר הנזכר לעיל והוא **וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדיו ונער קטן נוהג בהם ופרה ודוב תרעינה יחדו** כו' **לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה'** (ישעיה י"א, ו'-ט'). שהוראת הכתוב הוא כי לבעבור שתמלא הארץ דעה יחוייב ממילא שיהיה שלום בין הנבראים וזה צריך טעם. אמנם הבנת הענין הוא עם מה שידענו כי הקב"ה לא ברא את עולמו כי אם לזכות אותנו בקיום התורה והמצוה ולא כוון בבריאת עולמו כי אם להיטיב לבריותיו וכמו שאמר הנביא **כי אמרתי עולם חסד יבנה** (תהלים פ"ט, ג').

ואם ישאלך לבבך על כמה נבראים בעולם המעיקים והמזיקים, ומהם כל בעלי ושלוחי הדין מצבא מרום, וכל החיות הרעות הדורסים והמזיקים למטה בארץ. אף אתה אמור לו כי כל פעל ה' למעננו וגם בריאת המשחיתים האלה גם היא לטובתנו ולתועלתנו, היינו כי המה מוכנים ועומדים להעיר לבבנו ליראתו יתברך על כל פנים יראת העונש

וכאשר הפחיד אותנו בתוכחת מגולה **והשלחתי בכם את חית השדה** (ויקרא כ"ו, כ"ב) וזולתו, וכמו שאמר החכם **והאלהים עשה שיראו מלפניו** (קהלת ג', י"ד). והוא מה שאמרו ז"ל (במדרש קהלת): **ויתרון ארץ בכל הוא** (קהלת ה', ח') ר' יהודה אומר אפילו דברים שאת רואה אותם כאלו הם מיותרים בעולם הן, הן בכלל הויית העולם הן, (פרשה ה', ו') כי כולם המה צורך העולם ותיקונם, אשר על כן התהלל יתברך על כל הנמצא בעולם גם מהטורפים והמשחיתים ואמר **בראתי משחית לחבל** (ישעיה נ"ד, י"ז).

ומעתה אחר שכל עילת מציאותם הוא רק לבעבור תהיה יראת ה' על פנינו על כן בעולם הזה שהאדם עלול לחטא על ידי יצרי לבו כי ברע המה, מהצורך הדברים המפחידים את האדם למען יגור מהם ולא ישלח ידו לרעה, מה שאין כן לזמן העתיד אשר יעד אותנו הנביא עליו השלום **והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר** (יחזקאל ל"ו, כ"ו) ואין שטן ואין פגע הלא אז אין מהצורך עוד למשחית לחבל על כן יסיר יתברך כעס הטורפים וארס עברתם, כי גם מבלעדי אימתם ופחדתם יהיה לב האדם מלא יראה ודעת אלהים. וזהו שיעד הנביא וגר זאב עם כבש לא ירעו ולא ישחיתו, והטעם - כי מלאה הארץ דעה את ה'.[128]

וזהו דברי המדרש כל מה שהכה הקדוש ברוך הוא בעולם הזה מרפא אותם לעתיד לבוא, העורים מתרפאים הוא תואר על עורון עיני השכל אשר היצר סגר עליהם מראות יושר כל מעשה, וכן הפסחים הוא תואר על המונע רגליו מלכת בדרכי ה'. ועל כן לעתיד כשיתרפאו כולם תחוייב רפואה להמזיקים והטורפים כי אין עוד מהצורך לקנאתם ועכס רעתם וזהו ואף החיות מתרפאות.

והנה עתה נתבונן במה שסיימו ז"ל הכל מתרפאים, מי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא אלא - ונחש עפר לחמו, למה שהוא הוריד הבריות לעפר. ובדרש בראשית וזה לשונו: אמר ר' לוי לעתיד לבוא הכל מתרפאים חוץ מהנחש שנאמר **ונחש עפר לחמו** (ישעיה ס"ה, כ"ה) (פרשה כ', ה'). ומהראוי לקרב הדבר מדוע יחרוץ יתברך משפט הנחש כל כך עד שתהיה מכתו אנושה לעד, ונזכיר לזה עוד דבריהם ז"ל בגמרא לעתיד מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך. (תענית ח', א') וכדי לבוא אל הבנת המאמרים נקדים לבאר מאמר ה' יתברך אל האדם המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת (בראשית ג', י"א) ומה שכתוב אל האשה מה זאת עשית (שם פסוק י"ג) ואל הנחש כי עשית זאת (שם

[128] ואולי זהו הרצון במה שאמר המשורר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים ק"ג, כ'). רצה במה שאמר גבורי כח על שלוחי הדין של מעלה, עושי דברו לשמוע בקול דברו, כלומר אשר סבת מציאותם הוא לעשות דבר שליחותו יתברך להכריח ולכוף בני אדם לשמוע בקול דברו:

י"ד). ובמדרש (במקומו): אמר ר' אושעיא בשביל זו פעולה שלך לא בשביל זו (פרשה כ', ד') ושם: עם אדם נשא ונתן עם חוה נשא ונתן ועם נחש לא נשא ונתן (שם ב'). והנה לכאורה לא ידענו דבר מהתועלת שהקב"ה נשא ונתן עמהם.

ואחשוב בביאור הענין עם מה שידענו כי כמו שהמצוה המעולה היא בהצטרף המחשבה הטהורה אך לעשות נחת רוח ליוצרו ולא לתקות השכר וכדומה. כמו כן העבירה הנתעבה והנאלחה שאין לה תיקון לעתיד הוא אך בשיכוון בה בעליה להכעיס ולמרוד בה' יתברך ולמרות עיני כבודו, וכמו שאמר הנביא **ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר** (ישעיה ס"ו, כ"ד). מה שאין כן אם העובר לתאוה יבקש ואיננו מכוון אך להשביע יצרו ולמלאות תאותו, תקטן מדת פורעניותו כפי אשר ישית עליו שופט האמת, וכלה לא יעשה עמו ולא יחרוץ עליו הדראון והאבדון.

ואולי זהו הרצון במה שכתוב **ושבר פושעים וחטאים יחדו** (שם א', כ"ח) כי יפלא מאד שהחוטא בשוגג יהיה שוה בענשו להפושע והמורד, אבל יתכן כי העובר עבירה בר מינן מעשהו כלול מחטא ופשע, כי מצד מה שחסר ופגם בעצמו ובנפשו תתואר מעשהו על שם החטא שהוא לשון חסרון כמאמר **וחוטאי חומס נפשו** (משלי ח', ל"ו), ונגד מה שהמרה את פי ה' תתואר על שם פשע כלומר שפשע בה'. והנה המכוון במעשה העבירה אך להנאות את עצמו אין לתאר מעשהו זולת על שם חטא, והפשיעה תהיה ממילא מסבת השלמת תאותו, אבל אם כוון בה להכעיס ה' אזי כלולים במעשהו גם שניהם כי המעשה עצמה הוא לפשוע בה'. וזהו ושבר פושעים וחטאים יחדו ועוזבי ה' יכלו. והוא הנרמז במאמר הכתוב **ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה** (בראשית י"ח, כ"א) כי השטן מקטרג במרום ומביא לפני ה' אך הפשיעה הצומחת מהמעשה, ועל זה אמר יתברך ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו, כלומר אראה כוונת מעשיהם אם היא כקול ענות הנשמע במרום, והיינו שכוונו לפשוע בה', אעשה כלה - כמשפט להמורדים והפושעים ואם לא - אדעה.

וזהו ששאל יתברך לאדם הראשון המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת, כלומר אם כוונת להמרות את דברי לעשות ההיפך ממה שצויתיך, ומסבת שצויתיך לבלתי אכל ממנו עבור כך אכלת לפשוע נגדי, ואם כן לא היה לו תרופה חס ושלום. על זה אמר האשה אשר נתתה עמדי, כלומר ולא להכעיסך אכלתי, וגם לאשה שאל יתברך כזאת לאמר מה זאת עשית כלומר מה כוונת במעשיך, והיא גם היא אמרה: לא, רק הנחש השיאני. אבל הנחש לא כוון רק להכעיס את המקום ברוך הוא ומעשהו ומחשבתו יחדו

מכוונים למרוד ולפשוע בה' יתברך ואין זר ביניהם. והוא שאמר לו יתברך כי עשית זאת וביארו במדרש כל מה שעשית בשביל זאת.[129] כלומר כל מעשיך שפעלת נגד רצוני לא עשית אלא בשביל זאת היינו להמר בו יתברך על כן ארור אתה ולא יהיה לך תקומה לעולם כמשפט הפושעים, וכדברי המדרש: **איש לשון בל יכון בארץ** (תהילים ק"מ, י"ב) זה הנחש שאמר לשון הרע על בוראו (פרשה כ', א').

ומעתה מה נמרצו דבריהם ז"ל לעתיד מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואמרים לו ארי דורס ואוכל כו' אתה מה הנאה יש לך. כי כל החיות בשגם הם טורפים ודורסים (כטבע בריאתם כנזכר לעיל) אבל הלא מגמתם וחפצם הוא אך להשביע את עצמם ולמלאות תאותם, ואינם מכוונים להעיק וכמאמר **הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם** (תהילים ק"ד, כ"א). מה שאין כן הנחש שכל כוונתו הוא אך להשחית ולהאביד הבעלי חיים, והעד - כי עפר לחמו פי' גם באכלו בשר אינו טועם בלתי טעם עפר, ואם כן מה לו לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים על חנם אם לא יהנה מהם מאומה. ועל כן לא תהיה לו תרופה לעתיד בשיתרפאו כל החיות ויברא להם יתברך מזון אחר, כמו שכתוב ואריה כבקר יאכל תבן (ישעיה י"א, ז'), אבל הוא ישאר על עמדו וחליו סלה ולחמו אך עפר כמעולם. וכדי להצדיק עליו דין שמים על שלא יתרפא עמהם יאמרו אליו ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך, ולכן משפטו אמת.

וזהו כוונת דברי המדרש (בראשית) הנזכר לעתיד הכל מתרפאים חוץ מן הנחש שנאמר ונחש עפר לחמו מוסב על רשעתו, כלומר לאשר הוא אך עפר לחמו הנה הוא משחית הבריות בזדון שלא להנאתו על כן יהיה נמדד במדת הפושעים שלא יתרפא. וזהו לשון המדרש שלפנינו הכל מתרפאין מי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא, אלא ונחש עפר לחמו מוסב על ענשו כלומר ישאר על תכונתו, וביארו הטעם למה שהוא הוריד הבריות לעפר כלומר בלי הנאת מאומה וכנזכר לעיל (ועיין מה שכתבנו עוד בענין זה בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת בראשית בבאור הכתוב הוציא עם עור כו').

חלק ח

ויבואו אליו בשנה השנית ויאמרו לו לא נכחד מאדוני כי אם תם הכסף כו' **למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו קנה אותנו ואת אדמתנו בלחם ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה ותן זרע ונחיה ולא נמות והאדמה לא תשם, ויקן יוסף את כל אדמת**

[129] ואולי הכוונה כי עשית זאת כלומר מה שאמרתי לאדם פן כוון הוא במעשהו לפשוע הנה עתה נתברר כי אתה עשית זאת, וזהו שביארו ז"ל כל מה שעשית בשביל זאת כלומר לא עשית בלתי בשביל לפשוע וזהו בשביל זאת, ותהיה מלת זאת רומז על אותה המחשבה ששאל עליה תחילה לאדם וחוה:

מצרים לפרעה כי מכרו מצרים איש שדהו כי חזק עליהם הרעב ותהי הארץ לפרעה (מ"ז, י"ח-כ').

הנה מה מאד ראוי להעיר במלות היתרות שאמרו ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, בשכבר אמרו קנה אותנו ואת אדמתנו, ואחר שקנה אותם ואת אדמתם הלא בהכרח המה עבדים לפרעה. גם מה שגמר אומר ותהי הארץ לפרעה גם כן מיותר אחר שכבר קנה אותה. ואף גם מה שאמר הכתוב הלאה ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה הא לכם זרע וזרעתם את האדמה והיה בתבואות ונתתם, הלא יפלא לשון הכתוב הן קניתי אתכם כמודיע להם חדשות. גם מה שדייק ואמר והיה בתבואות כו' הוא משולל הבנה כי היה די לומר הא לכם זרע וזרעתם את האדמה ונתתם חמישית לפרעה כו'. וביותר יפלא מאין היה זאת להם לאמר תן זרע כו' והוא גם הוא אמר הא לכם זרע וזרעתם הלא לא בסתר דבר יוסף אל אחיו לאמר כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר.

הן אמת כי רז"ל במדרש אמרו שמעת שירד יעקב אבינו למצרים נפסק הרעב בשבילו (תוספתא דסוטה י', ג') והקבלה נקבל, אבל עם כל זאת הלא התורה היא כפטיש יפוצץ סלע על כן נחקרה נא בדבר כפי קט השגתנו ואת אשר ירחש לבי בעזר האל אותו אדבר.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שזכרנו למעלה כי רעב מצרים היה למעלה מן הטבע כבריאה חדשה מאת ה' כמו שאמר הכתוב ותחלינה שבע שני הרעב לבוא, ובמדרש: נכנסו חולניות שאפילו פת שעל השלחן נרקב מיד בהכיל שנות השובע (וכאשר ביארנוהו במקומו) ועילת הדבר כי היה מרצון ה' יתברך להכין ולקבץ כל הרכוש וללקט את כל הכסף לשום אותו תחת יד פרעה עבור לקיים מאמרו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול כנודע. ועל כן הסב להכביד ולחזק הרעב למעלה מהטבע, להרקיב כל התבואות שגנזו ואצרו עובדי האדמה וזולתם בלתי האוצרות אשר פקד עליהם יוסף על פי פרעה מלבד שלא שלט בהם הרקבון אבל עוד שרתה בהם ברכה כמבואר בדבריהם ז"ל (במדרש מקץ): הדא אמרה שהברכה נתונה באוצרות (פרשה צ', ה') וכל זאת למען יבואו כלם לשבור אל יוסף בעד הכסף אשר הם שוברים. ומעתה הגם כי היה רבה רעת הרעב בארץ לכל האדם והבהמה והחיה. אולם אל פרעה וביתו היה ענינו לטוב נשגב כי לקט כל הכסף וגנז כמה אוצרות כמוזכר במדרש.

ואם הדבר כן לא יקשה מה שאמר יוסף כי עוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר, כי על פרעה לא היה נופל גזירה זו אבל עוד היה מרצונו יתברך לברך אסמיו למען רבות כספו וזהבו לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני אלהים, לקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וכמו

שכל מה שגנזו ואצרו המצרים וזולתם נרקב ונשחת ובאוצרות פרעה לא שלט הרקבון אבל עוד נתברכו, כן גם מה שזרעו הם לא צמח מאומה כי אררם ה' אולם אדמת פרעה היתה נזרעת ומצמחת כי ברכת ה' אתו.

והוא שאמרו המצריים אל יוסף לאמר למה נמות לעיניך כו' קנה אותנו ואת אדמתנו ובזאת ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, ואחר שנהיה לפרעה ושמו יקרא עלינו ועל אדמתנו נחיה זרע. וזהו שדייק ואמר ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה כו', ותהי הארץ לפרעה.[130] ועל כן טרם נתן להם יוסף זרע הארץ אמר להם הן קניתי אתכם כו' כאלו הבינם הטובה הנפלאה שעשה עמהם במה שקנה אותם לפרעה להקרא על שמו. וזהו הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה הא לכם זרע וזרעתם את האדמה כו'. וזה שכתוב והיה בתבואות ונתתם כו' כי אם היה אומר להם על דרך סתם הא לכם זרע וזרעתם את האדמה ונתתם חמישית לפרעה היו מחלקים אדמתם לחמשה חלקים ויבררו לפרעה חומש חלקו בחלקת השדה ויזרעו עבורו את הנברר אליו וארבע ידותיו יזרעו לעצמם, ואז לא היה להם כל מאומה אחר שיהיה נברר בחלקי השדה איזהו לפרעה ואיזהו למצרים לא יצמח זולת במה שנברר לפרעה ואשר יזרעו על שמם לא יעלה בה כל עשב. על כן נדיבות יעץ לאמר להם וזרעתם את האדמה כלה על שם פרעה, בלתי והיה בתבואות ונתתם חמישית לפרעה כו'. והבן.

ויחי

חלק א

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה (מ"ז, כ"ח).

הנה מכבר העירו המפרשים עליהם השלום על הפרט הזה ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה, הלא מהצודק היה שיאמר אך מספר הכללי ויחי יעקב מאה וכו' ולא יותר. והקרוב אצלי בזה הוא עם מה שאמרו ז"ל (בכמה מקומות) צדיקים תחילתן יסורין וסופן שלוה. ובכתובים **והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד** (איוב ח', ז'). והוא כי ממדת טובו יתברך למלא ולהשלים ימי האדם הראשונים לכל בהם חיי צער ומכאובי המקרים, יתן ויוסיף לו באחרית ימיו מנה אחת אפים להשלים כדי חסרונם כאלו ימים יוצרו להיטיב בהם להטוב לפני האלהים מדת יום ביומו, אשר החיוב בהעדר

[130] ואולי זהו הרמוז במה שהקדים יוסף ואמר לפרעה טרם השמיע אותו פתרונו לאמר בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה. כלומר בשגם אדבר בפתרון חלומך מה שהוא ענין רע ומר לכלל המדינה אבל אתה הנך נבדל ותעמוד בחוץ מן הכלל כי אליך יהיה הדבר לטוב ושלום:

הטוב מקצה הימים יחיל טובם בימים הבאים אחריהם. וזהו שאמר ואחריתך ישגה מאד וההוראה במלת מאד הוא שיעדיף יתברך וישלים מה שהיה נגרע בימים הראשונים. וזהו הרמוז במאמר **וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו** (שם מ"ב, י"ב) כלומר מלא אותו במה שהיה חסר בראשיתו.[131]

ועל דרך זה עצמו היה הדבר ביעקב אבינו עליו השלום שבאחרית ימיו נמלאו כל ימי חייו מה שהיה מעומס בהם בנטל המקרים ומשא היגונות והצרות, מיוסף, ושמעון, ובנימין וכמוהם, ונשלם החסרון הזה בימים שהיה במצרים.

וזהו ויחי יעקב בארץ מצרים כו' כלומר בארץ מצרים היה חיותו בטוב המעולה כל כך עד ששלמו לו ימיו הראשונים, והיו ימיו מאה כו' כלומר עם הימים האלו נמלאו ונשלמו אתו כל הימים אשר חי.

ואחר הכלל הנאמן הזה עלינו להאמין כי עוד היום יבוא והוא יתברך כאב את בנו ירצנו וימלא ימינו בטובות הנעדרות מאתנו, והננו נתונים למשלח חציו ולמרמס אפו. אבל בשיבחר ה' בציון וינהלנו לתוכה יתן ויוסיף בברכותינו וטובותינו להשלים מה שחסרנו עתה. ממש כאשר נהג יתברך את אבינו יעקב עליו השלום וכאשר העידו ז"ל מעשי אבות סימן לבנים ובנביא **תחת בשתכם משנה וכלמה ירונו חלקם, לכן בארצם משנה יירשו ושמחת עולם תהיה להם** (ישעיה ס"א, ז') ועוד **ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה** כו' **ואכלתם אכול ושבוע** (יואל ב', כ"ה).

ומעתה דע לך כי כמו כל שלמות הטוב ואושר השלוה שהיה לאבינו יעקב באחריתו צמחו וגדלו על שדי קוצים המעיקים והמכאיבים הלא המה מקריו הרעים והנאמנים אשר קדמוהו. אשר בעת פגעו בו הרבה לשאוג עליהם בחשבו כי פגיעתם רע מוחלט וכמו שכתוב עליו **למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' ומאלהי משפטי יעבור** (ישעיה מ', כ"ז) עד שהבינו יתברך כי המה לו בבחינת החרישה והזריעה להצמיח לו צמח צדקה, וכמו שנתבאר למעלה (פרשת וישב) באורך. כן גם הנהגתנו עתה, מאז שלחנו יתברך אל ארץ אחרת ועדו עלינו כמה מאורעות וקורות מכאיבות, הנה בשגם כי הנראה והנגלה מהם הוא כי רבה רעתם. אבל המאומת אצלנו מאשר שמענו ונדעם כי תוכם רצוף טוב נשגב כי המה בחינתם כזרע הזרוע להצמיח פרי תבואה. ממש כאשר האכר יפתח וישדד תלמי השדה והוא פנים יקלקל בחפירתו וחרישתו הלא זר הוא לחשוב עליו כי הוא מקלקל אדמתו וזרע הזרוע כי הוא חושב במעשהו על טוב

[131] ואולי זהו הרמוז במאמר הנביא לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו (ישעיה ס"ה, כ'). והרצון ימלא את ימיו בטובות המגיעות לו להשלמת החסרון בימים הראשונים:

מוחלט שיצמח על ידו כי על ידי כן ישבע לחם. (ועיין מה שכתבנו בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת אחרי משל נמרץ לזה) כן ממש כל המקרים וילדי הזמן העוברים עלינו כולם מכוונים מאת ה' יתברך להצמיח על ידיהם טובות מאושרות. וכאשר כלל המשורר עליו השלום במאמר קצר **הזורעים בדמעה ברנה יקצורו** (תהילים קכ"ו, ה').[132]

ועל פי הדברים האלה נעמוד אי"ה על ביאור כמה מאמרים. במדרש (פרשת בשלח): **עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה** (ט"ו, ב'). יהי לי אין כתיב כאן אלא ויהי לי לישועה היה לי ויהיה לי (פרשה כ"ג, ט"ו). והמאמר צריך ביאור וכדי להבינו נזכיר עוד מדרשם ז"ל (שמות) הדא הוא דכתיב **יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו** (תהלים ק"ג, ז'). בשר ודם מדותיו ועלילותיו מעוותות הן אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר **רחום וחנון ה'** (שם, שם ח') ואותן המדות הודיע למשה שנאמר וחנותי את אשר אחון הוי רחום וחנון ה'. (פרשה ב', א').

והמאמר מובן פשוט עם דברינו כי הנה בשיכעוס מלך בשר ודם על עבדו ויצוה להכותו מכה רבה ותהיה מגמתו ומחשבתו בעת ההיא אך להכאיבו. ובאם אחר כך יתפייס עליו מאיזה סבה וירצהו, אזי נהפך עליו לבו ודעתו ורצונו שינו את טעמם מאויב לאוהב והמיר הרע בטוב. אבל לא כן הדבר במדותיו יתברך כי גם בהוכיחו נפש עבדיו הנה

[132] ובמאמר המשורר עליו השלום בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים, אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה (תהלים קכ"ו, א'-ב'). והוא כי האמנם גם היום אנו שמחים ביסורים ומאמינים בה' יתברך שהוא מצמיח ישועה על ידיהם. עם כל זאת אין שמחתנו בשלמות, אבל ממש על דרך החולם חלום והפותרים יפתרוהו כי הוא מורה על טובות נשגבות המעותדות לו שאין נפשו עליהם בבטחון קיים ומוחלט אחר שעדנה לא ראה מהם דבר, הוא הדבר אצלנו כי האמנם הנביאים עליהם השלום יעדו אלינו והבטיחו אותנו הטובות העתידות אבל לב האדם בהם כדלת תסוב על ציריה. וזהו היינו כחולמים אבל אז רצה לומר בהגלות אלינו הטובות היעודות ימלא שחוק פינו וכו' עד הזורעים בדמעה ברנה יקצורו.

וזהו שאמר שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים ישמח ישראל (שם קמ"ט, א'). רצה לומר כי כהיום אנו מודים אליו יתברך על חסד ההבטחות הגדולות וגם על כל הקורות אותנו מבטחוננו שהם חורשים להצמיח על ידיהם הטובות העתידות ואין זה כ"א ממדת חסידות להודות על הטובה טרם ראותנו טוב צמיחתה ונאסוף את תבואתה, וזהו תהלתו בקהל חסידים כלומר עתה, אבל לעתיד ישמח ישראל בעושיו כו' ויהללו שמו במחול, בשיעמדו על אמיתת הענין וידעו ויבינו כי רוצה ה' בעמו כלומר בתדירי כי גם היום חופף עלינו רצונו וחסדו להצמיח הטוב המקווה:

והוא באור מאמרם ז"ל במדרש אמר להם הקב"ה לישראל בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת זה אלי, אבל לעתיד לבוא אתם אומרים אותו דבר ב' פעמים, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' כו' (ישעיה כ"ב, ט"ו). (שמות רבה פרשה כ"ג, ט"ו). באור הדברים על דרך שכתבנו בספר המדות (בחמישי משער התפלה) כי בעולם הזה נאמר עלינו אכן אתה אל מסתתר (ישעיה מ"ה, ט"ו). כי לפי ראות עינינו רק עמל וכעס נביט כי נתקיים בנו מאמר בערב תאמר מי יתן בקר כו' והיסורים מתגלגלים ובאים יחד עלינו יתמלאון. לכן אין אנחנו אומרים שירה רק על השגת טובה וישועה, אבל לעתיד יתברר אלינו אמתת הענין אשר כל הרעות והצרות המה רק הכנות אל הטובות כמו החרישה והזריעה אל הקצירה.

וזהו בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת זה אלי היינו רק על השגת טובה אבל לעתיד אתם אומרים אותו ב' פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו רצה לומר אותו המנהיג אשר חשבנו עליו למתנהג במדת הדין והיינו כמתגעגעים ומבקשים לרחמנו ולהושיענו, הלא זה ה' קוינו לו הלא היה רק רחמים גמורים, ואז נשיר שני פעמים גם על החרישה והזריעה גם על הקצירה:

בזה עצמו הוא מפיק שלומם וטובתם. וזהו מדותיו ועלילותיו של בשר ודם מעוותות הן אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן, שאין שום שינוי רצון חלילה בין תחילת מעשיו לאחריתם כי את הכל הוא עושה בטוב ישרו ומרוב חנותו. וזהו ואותן המדות הודיע למשה שנאמר וחנותי את אשר אחון, כלומר וחנותי אותו בדברים המסבבים את אשר אחון.

וזה שכוונו ז"ל במדרש הנזכר לעיל ויהי לי לישועה, יהיה לי אין כתיב כאן כי בשיאמר יהיה לשון עתיד היה ההוראה על ענין מחודש והשתנות הרצון שיהיה מה שלא היה. אבל בשאומר ויהי מלה מהופכת מעתיד לעבר ההוראה כי מה שיהיה הוא עצמו מה שהיה, כלומר אותו הרצון בעצמו היה תחילה. וזהו היה ויהיה לי כלומר גם בעבר גם בעתיד הוא לי לישועה בלי שום השתנות רצון חס ושלום.[133]

ומה נמרצו בזה דברי הכתוב **והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם** (דברים כ"ח, ס"ג). והדבר פלאי שישמח ה' יתברך בהרעה אשר ימצא את עמו חס ושלום, הלא מצינו לרז"ל שאמרו (במדרש שמות) אמר לו הקב"ה למשה אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער של ישראל כשם שישראל שרויים בצער (פרשה ב', ה') (וגם הם ז"ל בעצמם הרגישו זאת עד שדרשו הוא אינו שש אבל אחרים משיש).

ובנביא: **מה אתה רואה ירמיהו, ואמר מקל שקד אני רואה ויאמר ה' אלי היטבת לראות כי שוקד אני על דברי לעשותו** (ירמיה א', י"א). גם פה יש להתבונן הכי הוא יתברך המרחם על כל מעשיו ישקוד חלילה על הרעה.

אבל נבין הענין במשל עשיר אחד מתה עליו אשתו והיה בעירו אשה אחת גברת חיל להלל מאד, אשר מעת מת בעלה היה עסקה במשא ומתן, אף כי לא היה לה דבר משלה לקחה סחורה באמנה ובהקפה, ותיטב האשה בעיניו לקחתה לו לאשה ויקרא אליה וידבר על לבה לאמר, הלא אנכי לא אקח ממך מאומה אך על כל פנים מהצורך שתהיה נקיה מבעלי חובותיך הנושים בך מחיר סחורתם ולא תהיה חתימת ידך יוצא מיד מי לתבוע איזה חוב, שלא אצטרך לשלם בעדך, והרחיב לה זמן עד כי תכלה מסחרה וחשבון כנעניה ונושיה למען לא יהיה לה דבר עוד עם אדם. אולם האשה ההיא היתה ממשכת הזמן ולא גמרה ענינים אלה, כדרך הבעלי חוב שמשמט עצמו מהם אשר שמה

[133] והוא שרצה הנביא עליו השלום ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עוז וזמרת יה ה' ויהי לי לישועה (ישעיה י"ב, א'-ב'). רצה לומר כי גם על הכעס ראוי להודות כמו על הרצון הנגלה כי אין דבר מפריד ביניהם בלתי תוכחת המגולה ובאמת היא אהבה מסותרת. וזהו אודך ה' כי אנפת בי כו' והטעם הנה אל ישועתי כלומר בהוה, על כן אבטח ולא אפחד ויהי לי לישועה וכאשר ביארנו:

עלילות דברים לאמר לא נתחייבתי מעולם ומהם אשר כפרה במקצת, וברצותם להזמין אותה לדין הסתירה עצמה מפניהם למען ילאו להשתדל עוד על נשיונם ויתרצו לקבל ממנה כפי הודאתה הפחות. וירא העשיר כי ארכו לו הימים וירע הדבר בעיניו מאד והיה הולך בלט אצל בעלי החובות הנושים בה והיה נותן להם עצות ואפני תחבולות איה איפה יפרעו ממנה קל מהרה. ויהי בהתוודע הדבר אל האשה באתה אליו ותדבר לו לאמר אם ככה אתה עושה לי כהיום מה תעשה עוד עמדי אחר הנשואין, אמר לה הלא לך לב לדעת כי אין כוונתי במעשי להרע עמך חס ושלום, בלתי כל מה שאני עושה עמך כיום הוא אך מפאת רוב אהבתי אותך וכי שוקד אני למהר לקחתך אלי לשוש בשמחתנו.

הנמשל הוא מה שאמרנו כי כפי ראות אנוש בעיני בשר ידומה כי הקב"ה חושב בהמקרים העוברים עלינו עמיית הרעה והכאב חס ושלום. אבל המאומת בלב אומתנו הוא שהמה העילות והאמצעיים לצמיחת קרן הטוב העתיד אי"ה, אשר על כן שוקד יתברך להביאם מכה אחר מכה עבור למהר ולהחיש הטוב הצומח מהם. והוא מה שהראה יתברך לירמיה מקל שקד לרמוז לו כי שוקד הוא על הרעה להביא חיש ומהר, וירמיה פחד על זה מאד, ויאמר לו ה' היטבת לראות, כלומר הרעות שאתה רואה הלא המה משובצים בטובות רמות ונשגבות העתידים לצמוח מסבתם. וזהו כי שוקד אני על דברי לעשותו, כלומר שאני שוקד על הרעות איננו מפאת רוע לב, אבל מרוב חנותי אותם להביא עליהם הטוב המעותד על כן הנני שוקד על בוא הרעות ולהעבירם חיש ומהר למען הקדם ביאת הטובות לרגליהם. וזהו כי שוקד אני על דברי לעשותו כלומר דברי הנחמות וישועות הנבאות.

ובגמרא: הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיה צרכיהם לפניך וביארו ז"ל מאי פרשת העבור אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה יהיו כל צרכיהם לפניך (ברכות כ"ט, ב'). והמאמר פלאי כי מה ענין אשה עוברה פה, אם להמשיל לדבר המלא הלא לא יבצר מהם לדמות לנאד מלא יין וכדומה. אמנה כפי המונח אשר כל הקורות והמאורעות המכאיבים אותנו כולם מוצאם ומובאם אך למען יעריכו מערכה למצמיח צמחי הטובות והעתידות כארץ תוציא צמחה, יצדקו רז"ל במה שאחזו דמיון הזה. והוא כי מטבע אשה הרה עת בואה בירחים שבהם יתנכר עוברה בשיפגענה איזה מכאוב מהריונה נפשה תגיל בה ותשבע נחת, יען כי מכאובות האלו יעידון ויגידון כי בנים במעיה ולהן תשבר במבטח עוז, וכל מה שירבו הירחים והריונה יהיה מורגש לה ביותר ותוסיף מכאוב כן תרבה בשמחתה וצהלתה עדי ימלאו ימיה ללדת ויחזו אותה חבלים וצירים הנקובים חבלי לידה הלא

גם אז תשים נפשה בכפה ותאמץ את לבבה לקבל בשמחה המכאובות ההם יען כי בעקבותם וברגליהם תבוא תוחלתה הנכבדה ותהיה חובקת בן.

והן אל האשה ההיא נמשלנו בדברי הנביא **כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה כן היינו מפניך ה'** (ישעיה כ"ו, י"ז). הנה תאר ע"ה כל הקורות המכאיבות אותנו בגלותנו על שם חבלי לידה.[134] וכמו כן גאולתנו ופדות נפשנו העתידה במהרה מתוארה על שם לידה וכמו שכתוב **בטרם תחיל ילדה** (שם ס"ו, ז'). והנה אם הדבר כן הלא יש מקום לשאול על מה אנחנו שואגים להשבית ולהסיר מאתנו המכאובות האלו אם המוחלט אצלנו כי המה בחבליהם תשלחנה ילדיהן היינו הטובות הגדולות היעודות. אמנם הנביא עליו השלום במאמר הנזכר התיר השאלה הזו והוא כמתנצל לפני ה' יתברך על מה שאנחנו מתנפלים לפניו להקל היסורים האלה. והטעם כי גם ההרה עת ימלאו ימי הריונה ותקרב ללדת ויקיפוה המכאובות, האמנם כי נפשה יודעת כי עוד מעט והנה ילד יולד לה בן נתן לה, עם כל זאת תחיל תזעק בחבליה ותדרוש ברופאים להקל היסורים מעליה.

כן גם אנחנו בשגם ידענו כי הרעות והיסורים מסבים אלינו הטוב המעולה, עם כל זאת נפרוש כפינו אל ה' לאמר הלא כל יכול אתה ולא יפלא ממך להושיע ביסורים מועטים כמו ברבים והלא כשל כח הסבל. וזהו כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה כו'. וזהו צחות לשונם ז"ל הושע ה' את עמך את שארית ישראל בכל פרשת העבור, וביארו ז"ל אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה.[135] רצה לומר אשר העברה היא רק על דרך ובחינת אשה עוברה שהיא רק ההכנה אל הטוב הגמור עם כל זה יהיה צרכיהם לפניך להקל מעליהם כפי שיוכלו שאת.

[134] והוא שאמר הלאה הרינו חלנו כמו ילדנו רוח כו'. ממש כאשר יקרה לפעמים גם לאשה הרה אחר כל המכאובות הרבות שסבלה כל עת הריונה וחבלי הלידה תפיל חס ושלום בן בטנה, אשר כמו אז מר תבכה לאמר על מה שוא נכאבתי עד הנה אחר כי כאבי נעכר. ועל דרך זה ממש הננו כהיום כי כבר רבת שבענו מרורים סבלנו חבלים וצירים ולא פעם ולא שתים קרבה העת ללדת וכמאמר רבותינו ז"ל ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע אלא שגרם החטא (ברכות ד', י"א), וזהו הרינו חלנו כמו ילדנו רוח ישועות בל נעשה ארץ. ועל דרך זה אמר גם כן אלי קורא משעיר שומר מה מלילה כו' אמר שומר אתא בוקר וגם לילה (ישעיה כ"א, י"א) כלומר לא פעם ולא פעמים אתא עת הבוקר ועם כל זאת הוא לילה:

[135] אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה ובזה יתבארו גם דברי רש"י ז"ל בכל פרשת העבור בכל עניני פרשת העבור כגון עברה ועוברה. ולכאורה המה משוללים המובן, אבל הכלל בזה הוא כי המאורעות וקורות הרעות הבאות מאתו יתברך ישתמשו על ב' פנים אם לענוש בהם עוברי רצונו וליסרם בתוכחות על עון, או על דרך שאמרנו בפנים שהמה המעריכים והמכינים הטוב המקווה על בחינת אשה הרה. וזהו בכל עניני פרשת העבור כגון עברה הוא הפן האחד, ועוברה הוא הפן הב', כלומר האמנם אנחנו לא ידענו על מה ולמה הם באים אם להכאיב ולהעיק על דרך העונש או להצמיח הטוב העתיד, הנה בשניהם יהיה צרכיהם לפניך. והבן:

ועל פי דרכנו נעמוד עוד על מליצת המשורר עליו השלום **עד אנה ה' תשכחני נצח עד אנה תסתיר את פניך ממני** כו' **הביטה ענני ה' אלהי האירה עיני פן אישן המות** (תהלים י"ג, ב'-ד'). ובמאמר המקונן עליו השלום **למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים** (איכה ה', כ'). אשר על שניהם יפלא השאלה על השכחה למה עד אנה, הלא השכחה היא אך ענין אונס מה שלא יגביל אותה הזמן עד כמה או לשאול עליה למה. גם מה שהחל בשכחה נצחיית למה לנצח תשכחנו וסיים בעזיבה תכליתיית תעזבנו לאורך ימים. ונזכיר עוד מה שכתוב **זעקתי אליך ה' אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים הקשיבה אל רנתי כי דלותי מאד** (שם קמ"ב, ו').

והבנת הדברים הוא על פי משל לאיש שיבה שלא היה לו כי אם בת אחת קטנה וקודם מותו קרא לאחד מאוהביו ושאל מאתו שיהיה אפוטרופוס לכל מה שיוריש לבתו והבטיחו על זה, אבל הזהיר אותו ואמר לו שלא יתן מהירושה ההיא דבר, לא על הספקת מזונות הבת ולא על מלבושים וכדומה רק תבקש לחמה מעמל נפשה בעבודה אשר תעבוד בבית בעליה, וכל מה שבידו יהיה שמור אתו למועד נשואיה. ויהי אחרי מותו ויקח האפוטרופוס כל אשר לו והעלמה בקשה פרנסתה מכל אשר מצאה ידה, לימים בא אחד מהקרובים אל האפוטרופוס ואמר לו הן ראיתי פני הנערה רעים מאד מסבת מיעוט פרנסתה ומהצורך לתת לה מהכסף אשר אתך להוסיף לה על לחם חקה, אמר לו לא אוכל לתת כי כן צוה עלי אביה. ויהיה עוד הפעם ובאו אליו אנשים והגידו לו לאמר הלא היא הולכת ערום ויחף, ולא ענה אותם דבר. ויהי אחרי איזה זמן נפלה היתומה למחלה מסוכנת והיה ההכרח לפזר עליה מעות לדרוש ברופאים באו אל האפוטרופוס לצורך הוצאות הרפואות וענה אותם כמשפט הראשון לאמר לא אוכל הפר מה שצוה עלי אביה המת, אז ענו אותו עזות לאמר לו יהיה כדברך אבל אם תעצור על ידה לבלתי תת מהכסף כהיום על הוצאות הרפואות את מי תשיא או את מי תכניס לחופה, הלא היא קרובה למות ואם לא תתן עתה למתי תשמור כספה.

הנמשל הוא מה שאמרנו למעלה כי כל הטובות הנצחיות המעותדות צומחות ועולות מיסורי ומכאובי הגלות החיל הזה אשר על כן פקד עלינו יתברך לבל נהיה חרדים לבהל ולמהר זמן הגאולה כמאמר הנביא **המאמין לא יחיש** (ישעיה כ"ח, ט"ז) וכמאמר שלמה המלך עליו השלום **השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ** (שיר השירים ג', ה'). ובמדרש (במגלה זו) השביע הקב"ה את ישראל שלא ידחקו על הקץ. ממש כפרי העץ כל עוד שתעמוד מחובר בנוף האילן תגמר בטוב הביכור והבישול, כן כל מה שירבו הימים ויתאחר

זמן הגאולה ויסורי הגלות יגבירו כח, כן לעומתם תחזקנה הטובות העתידות המיועדות וישלמו באושר שלמותם.[136]

ולעילה זו אמר הנביא עליו השלום **ושלמו ימי אבלך** (ישעיה ס', ז'). אולם שאגתנו אל ה' הוא כי המכאובות והתחלואות עצמו מאד עד כי אין להכילם אשר כפתע בינם ובין המות ומה ימריצנו טוב העתיד כי מה יתן ומה יוסיף. וזהו זעקתי אליך ה' אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים, כלומר כשהייתי צועק על קורותי הייתי משיב אל לבי ואמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים כלומר אוחיל בדבר התוחלת הטוב כי על ידי כן יפרצו ילכו ויתוספו בטוב שלמותם. אבל לא כן עתה הקשיבה אל רנתי כי דלותי מאד ואם לא עכשיו אימתי.

וזהו גם כן למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים כלומר אם תעזבנו לאורך ימים הלא בהכרח נהיה שכוחים לנצח כמת מלב. וזהו גם כן עד אנה ה' תשכחני נצח עד אנה תסתיר כו', הביטה ענני ה' אלהי האירה עיני פן אישן המות, ומובן כדברינו, (ודע כי תפלת דוד המלך עליו השלום נוסדה ברוב רק על עיני וצרכי הנפש והן עליהם מר צורח האירה עיני מוסב על עיני השכל) וזהו גם כן שאמר **מהר ענני ה' כלתה רוחי אל תסתר פניך ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (תהילים קמ"ג, ז').

חלק ב

ויקרא לבנו ליסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת כו' (מ"ז, כ"ט)[137]

הנה מכבר העירו רבותינו ז"ל במדרש וכי יש חסד של שקר, אלא חסד שעושים עם

[136] אשר על זאת אמר המשורר עליו השלום שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה יראה אל עבדיך פעליך (תהלים צ', ט"ו). והוא על דרך בשיבוא אחד לביתו ויאמר לאשתו מהרי לתת לי לחם כי רעב אנכי ותאמר אליו אבל כתר לי זעיר ואעשה לך מטעמים כאהבת נפשך, והתחילה לעסוק בהכנתם ובתיקונם ותתמהמה במעשיה, ויאמר לה עד אנה תכין ארוחתי הלא אני רעב ועיף מאד, ותאמר אליו עוד אך שמע נא והמתן עוד ותאכל מכל ויחל עד בוש, אז אמר לה הלואי שתאכילני אחר כך כערך זמן המתנתי ושיעור אורך הכנתך.
כן הדבר בענייננו כי הרעות ועוני הגלות המה המכינים אלינו הטובות העתידות אבל אנחנו רעבים גם צמאים אל הטובות היעודות ועינינו נשואות מתי יהיו מושגים לידינו, וה' יתברך אומר אלינו לבל נמהר עצמנו יען כי עם אריכות הימים האלה יושלמו הטובות בתכלית השלמות ובבוא יום המועד נאכל למעדנות. אי על זאת אנו שואלים אליו יתברך שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה, כלומר אחר כי ממתינים אנחנו כל הזמן הארוך ההוא המכין אלינו הטוב המקווה המשפט שתשמחנו על ערך הימים הרבים האלה למען יעמוד לנו הטוב והשמחה ההיא להפיג מכאובנו וסבלנו אשר לנו כעתה. וזהו יראה אל עבדיך פעלך כו' כלומר שיראה אלינו הפעולה הטובה הצומחת ממשך אריכת הזמן ההוא:

[137] על דרך הפשט יש מקום לומר בבאור ועשית עמדי חסד ואמת על דרך שכתב רש"י ז"ל על מאמר גר ותושב אנכי עמכם אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין, על דרך זה אמר לו יעקב אם תרצה תעשה עמדי חסד ואם לאו עשה עמדי בדין כי בני אתה ומצות כבוד אב עליך:

המתים הוא חסד של אמת.[138] ולנו העיר ה' דרך קרוב בזה בהקדים מאמר הכתוב **תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם** (מיכה ז', כ'). הנה גם במאמר הזה יש להעיר על כפלי הדברים במלות שונות מחסד לאמת.

אבל הבנת הדברים הוא על דרך אחד רצה לתת לאוהבו מתנה גדולה והגונה אחר זמן ידוע, ומדאגה פן תסרב אשתו בדבר, חשב בנפשו לכתוב לו שטר חוב על הסך ההוא שעלה על לבו לתתנו לו וחתם עליו עדים כמשפט, בעבור שבהגיע זמן הנקבע בשטר חוב יהיה מוכרח לשלם לו כסף נשיו על פי כפיית בית דין, ואשתו לא יהיה לה פה לדבר מאומה כי בית דין יכפוהו לשלם. הנה בדבר הזה יתואר פריעת החוב על שם חסד ואמת כי לעת התביעה שתבעו בשטר חוב בבית דין יהיה נופל עליה תואר האמת על היותו מחוייב באמת לשלם ככל הכתוב בשטר, ועם כל זאת הוא חסד מה שהתחייב עצמו מראש לכתוב לו שטר חוב בחסד ונדבה.

וכענין הזה היה מה שכרת ה' את אברהם ברית ונשבע לו לאמר לזרעך אתן את כל הארצות האל כי התחלת הדבר מה שנשבע יתברך אליו על הטובה הנשגבה ההיא היה על דרך החסד והצדקה, אבל אחר כי כבר נשבע הנה הדבר כחוב גמור כי מהצורך אליו יתברך לאמת שבועתו ולקיים דברו. ועל כן בצדק שאל הנביא ואמר תתן אמת ליעקב, כלומר מהראוי אליך ה' לאמת ולקיים דברך הטוב לשלם החוב, אולם לא נכחד מאדוננו כי עיקרו הוא חסד מה שהקדמת להבטיח אבינו אברהם ולשבע לו על הדבר הזה. וזהו חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם כלומר ראשית השבועה לאבותינו היה בחסד ונדבה.[139]

והוא מה ששאל יעקב מאת יוסף עליו השלום ועשית עמדי חסד ואמת כי אלו לא נשבע יוסף ליעקב היה מעשהו מתואר רק על שם חסד אבל יעקב עליו השלום בקש ממנו

[138] הנה רבותינו ז"ל סתמו דבריהם ולא נתנו טעם מפני מה הוא חסד של אמת רק רש"י ז"ל הוסיף דברים בזה שאינו מצפה לתשלום גמול, וכבר יש שהעירו בזה הלא גם על זה יש תשלום גמול כאמרם ז"ל (נדרים פ"ג, ב' וכתובות ע"ה) דספיד יספדוני' כו', ודחקו עמם לומר שעם כל זאת אינו מצפה הגמול ממנו בלתי מאחרים אשר חלקם בחיים, ולכן קרוב לומר בכוונת המדרש על דרך שכתבנו (בקול יעקב איכה) על מאמר טוב ה' לקויו (איכה ג', כ"ה) יכול לכל תלמוד לומר לנפש תדרשנו (ילקוט רמז תתר"ב), אשר כל עניני הנוף אינם ידועים אם המה טובים בהחלט ובהיטיב אדם עם רעהו אינו מוכרח שהוא טובה בהחלט, אולי יתגלגל מזה חס ושלום רעה גדולה. אבל החסד שעושים עם המתים הוא חסד באמת כי הוא צריך לארון מטה ותכריכים ור"ת אמת ארון מטה תכריכים. (מפי הרב ר' אלקנה ז"ל נכד מו"ר ז"ל:)

[139] ואולי זהו שהמליצו ז"ל (במדרש וארא) לכן אמור לבני ישראל כו' אין לכן אלא לשון שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי (שמואל א' ג', י"ד) (פרשה ו', ד'). ולפי דברינו יש לומר שהוקשה להם ז"ל מלת לכן שהוראתה על גמול ותשלום דבר בעד דבר כמו בעבור למען. והמאומת אצלנו הוא שאין לאדם על הבורא מאומה וכמו שזכרו הם ז"ל (בפרשת ואתחנן), אי על זה המליצו ואמרו אין לכן אלא שבועה כלומר אחר השבועה הקדומה להאבות עליהם השלום, יצדק מלת לכן יען כי ההכרח הוא לקיים חוק דבר השבועה. וזהו שאמר הכתוב וארא אל אברהם כו' וגם הקימותי כו' לכן אמור כו':

שיחייב את עצמו על הדבר בשבועה עד שיהיה הדבר מתואר גם על שם האמת כי יהיה ההכרח אתו לאמת שבועתו. וזהו שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת, ועילת הדבר הוא כי ידע בפרעה שלא יניחהו ללכת אל ארץ כנען בלתי אם יהיה מושבע ועומד וכאשר פקד יוסף אל פרעה אבי השביעני לאמר כו' והוא גם הוא אמר עלה וקבור את אביך כאשר השביעך (ועיין רש"י ז"ל).

חלק ג

ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו משמאל ישראל ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל ויגש אליו, וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר ואת שמאלו על ראש מנשה, שכל את ידיו כי מנשה הבכור (מ"ח, ג').

ראוי להעיר על הנתינת טעם שאמר כי מנשה הבכור, הלא אדרבא לאשר מנשה הוא הבכור יותר מהראוי היה לשום יד ימינו על ראשו (ופירש רש"י ז"ל ידוע, אבל לדברי האונקלוס שתרגם אחכמינון לידוהי ארי מנשה בוכרא תהיה תמיהתנו קשה מאד), עוד יש להעיר במאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור שים ימינך על ראשו, וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. אשר לכאורה לא ידענו ענין כפלי המלות ידעתי בני ידעתי.

ואחשוב בהבנת הענין בהקדים מאמר רבותינו ז"ל במדרש (פרשת במדבר): **ואני הנה לקחתי את הלויים תחת כל בכור** (ג', י"ב) וזה לשונו ר' נתן אומר ואני מוסיף אני על חיבתם, הנה בשמחה וכן הוא אומר **וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו** (שמות ד', י"ד) (פרשה ג', ד') והמאמר הוא משולל הבנה למאד.

וכלל הענין הוא כי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה כי בשירצה האדם לבכר בנו הקטן על פני בנו הבכור לתתו יורש פי שנים אזי מההכרח יגרע חלק הבכור על ידי העדפת אחיו הקטן ממנו. אבל לא כן מדתו יתברך בשירצה להגדיל ולהעדיף חלק הקטן על הגדול לא יפחות ולא יגרע דבר מחלק הגדול להעדיף בו חלק הקטן כמאמר ז"ל משמים מיהבי יהבי משקל לא שקלי (חולין ס', א'). אולם מדת טובו יתברך הוא להניח הגדול על מנת חלקו אשר לו אבל הוא מוסיף ומגדיל חלק הקטן מאוצרו הטוב. והוא שאמרו ז"ל במדרש (שם בסמוך) לפי שהוא אומר ואני הנה לקחתי את הלוים מתוך בני ישראל תחת כל בכור, שומע אני מיום ההוא ואילך לא יהיו הבכורות קדושים תלמוד לומר לי יהיו מלמד שהם צריכים פדיון. רצה לומר כי הקב"ה רצה לחבב לו הלוים ולקדשם תחת הבכורים, ולאשר כי מדרכו יתברך אך למיהב ולא למשקל על כן לא גרע מאומה מקדושת הבכורים וחיבתם, אבל נשארו ביקרת קדושתם כאשר היו, אשר על כן יהיו

צריכים פדיון, וללוים נדבה רוחו אותו לחבבם ולקדשם בתוספת על הבכורים מדיליה. והוא שרצו ז"ל (ואני בוא"ו הנוספת) מוסיף אני על חיבתם כלומר אוסיף ללוים משלי מבלי לגרוע ולקחת מהבכורים חלק קדושתם, ועל זה אמרו הנה בשמחה. ממש כאשר האב ימעיט ויגרע מבנו האחד עבור להוסיף על חלק השני לא יתוסף בלבו שמחה לאשר נתרבה חלק בנו אם התוספת הזה הוא בא מפאת מה שחסר את בנו האחר, לא כן אם היה ברכת ה' את בנו מבלעדי מגרעת גורל אחיו הנה בזאת ישמח האב ויגל מאד, כי העדפת ותוספת חלק האחד לא פעל מגרעת לזולתו. וכמו כן אם היה הקב"ה מחסר חיבת הבכורים ויקרת קדושתם להוסיף ללוים לא היה מקום אל השמחה כי תוספת הלוים הוא בא מחסרון הבכורים, אבל אחר כי היה מנדבת ידו יתברך להוסיף ללוים מדילי' אזי יעלוז כבודו יתברך.[140] וזהו ואני מוסיף אני ולכן הנה בשמחה.

ומעתה נבוא אל ביאור הכתובים שלפנינו ונאמר כי יוסף עליו השלום בראותו באביו כי שת יד ימינו על ראש מנשה חשבו למוטעה, לומר אם הוא עושה זאת מדעת על ראותו בנבואה שהקטן ראוי לגדולה, הלא לא יבצר ממנו מלהחליף גם מעמדם להעמיד מנשה לשמאלו ואפרים לימינו. אבל האמת כי יעקב עליו השלום עשה הכל בדעת ובבינת הלב כי אם היה רום קרן אפרים מפאת שלילת גדולת מנשה היה הדין נותן להעמיד אפרים לימינו ומנשה לשמאלו, על כי הוא נגרע מערך גדולתו ואפרים הוא יבוא על מקומו. אבל באמת הדבר לא כן היה כי מנשה לא נגרע מאומה מחלק בכורתו וגדולתו, ולאפרים הוסיף הקב"ה מדיליה להרים קרנו למעלה על קרן מנשה, לכן היה המשפט כי מנשה ישאר על עמדו לימין יעקב כי הוא הבכור וגדולתו שמורה אתו בשלמותה אין נגרע דבר, אך אפרים קרן גדולתו יהיה מרום יותר וזרעו יהיה מלא הגוים.

וזהו שרמז יעקב עליו השלום בהרכיבו ידיו דרך עקלתון להשית יד ימינו על ראש אפרים שכל את ידיו, כלומר ולא החליף מעמדם, והטעם - כי מנשה הבכור וכנזכר לעיל. וזהו שהשיב יעקב ליוסף ידעתי בני מה שהעמדתם כסדר הזה, וגם ידעתי מה שהנחתי יד ימיני על ראש אפרים כי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל, רצה לומר מגדולת מנשה אין נגרע דבר אולם אחיו הקטן יגדל ממנו על כן השכלתי את ידי לרמוז כי גדולת הקטן תעדיף על גדולת הגדול.

[140] והוא אצלי הכוונה במה שאמר שלמה המלך עליו השלום ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י', כ"ב). והבן:

חלק ד

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים (מ"ט, י"א). בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה (פסחיים נ"ו, א').

הנה האמנם לא עמדנו בסוד ה' להבין עילת ההסתרה הזו מכל נביא וחוזה וכמו שכתוב **ואתה דניאל סתום הדברים וחתום הספר עד עת קץ** (דניאל י"ב, ד') עם כל זאת נאמר בטעם הדבר על פי קט השגתנו ועל פי המקובל אצלנו ממאמרי רבותינו ז"ל שנזכיר, והוא בילקוט **על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור** (חבקוק ב', א') התחיל צווח **עד אנה ה' שועתי ולא תשמע** (א', ב') אמר לו הקב"ה הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה, בן תורה אתה ולא עם הארץ אתה, לך כתוב אל"ף בלוח ואחר כך תאמר הודיעני את הקץ, וכן הוא אומר (שם) ויענני ה' ויאמר כתוב חזון ובאר על הלוחות (רמז תקס"ב). והמאמר סתום וחתום מאד!

ונקדים לזה עוד מאמרם ז"ל: אמרה כנסת ישראל רבון העולם הנפש הזאת שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר, אמר הקב"ה חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות. והנה גם במאמר הזה לכאורה אנו רואים בו מן הקשות כי התשובה איננה מעין השאלה, כי גם הם מאמינים שיבא הקץ אך שואלים עד מתי.

אבל הענין כך הוא, כי הנה בשנתבונן בשמחות בני אדם ועת ששונם, וכמו כן בעתות צרתם והעקת נפשם באין מנוס כל שמחה מהול בתוכה הדאגה והתוגה, וכל אנחה ודאגה כרוך בעקבה הששון והשמחה.

ונבארם לאחדים,

כי הנה השמחה המוגבלת על ימים ידועים כל מה שיעבור עליה יום או יומים קרובה היא לימי חליפתה, ועל כן כל עוד שימשך זמנה ויתאחר יותר לא תערב השמחה אל נפש האדם ולא תהיה מוחשת אצלו עוד עם ידעו כי עוד מעט ימי העדרה קרבו יאתיון. וכמו כן היגון והאנחה אשר גבלו על האדם השולטים בו לרע לו הנה כל יום שיעבור ויחלוף ממספר הימים הנקובים עת ישועתו קרובה לבוא והוא הולך ומתקרב גם בכל שעה אל העדר יגונו ולזאת ירגיש מעט שמחה בלבו כל יום ביתר שאת ויתר עוז. אמנה כל זה הוא בשמחה המוגבלת בזמנה ויגון המוגבל בזמנו, לא כן השמחה המתמדת והנצחיית כי תערב להאדם גם בהעטיף הזמן כי שמחת עולם היא לו ולא תהיה נעדרת ממנו גם בשיארכו הימים.

והוא שבשר לנו הנביא עליו השלום **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם** ולעילה זו **ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י') רצה לומר לא

ידאגו על חליפתה כי עד עולם היא. וכמו כן הדבר בצער ויגון היסורים אם לא נודע אל האדם עת חליפתם וחושב בלבו שיתמידו בו כמכת בלתי סרה אזי יהיה יגונו ואנחתו קשה עליו בתדירי על משקל אחד כי איננו מייחל על העדרם.

ולך נא ראה קורא ישר כי דברינו אלה באים מבוארים בדברי רבותינו ז"ל למנצח על ידותון (תהלים ע"ז, א') וזה לשונם: כשהקב"ה מראה לנביאים הצרות הבאות על ישראל הם עומדים ומתרעמים, שנאמר קולי אל אלהים ואצעקה, וכן את מוצא בחבקוק שאמר על משמרתי אעמודה (חבקוק ב', א') אזעק אליך חמס מאנה הנחם נפשי, למה היא ממאנת להנחם שאינה יודעת עד מתי, תודיעני עתך ואני מתנחמת, אדם בא להכות את בנו אמר לו עשר רצועות אתה לוקה, הכהו אחד אמר לו עוד תשע, שנים אמר לו עוד שמונה, מתנחם והולך, ואימתי אינו מתנחם בזמן שאינו מודיעו כמה עליו ללקות, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה מאנה הנחם נפשי למה שאיני יודעת את הקץ שנאמר **הודיעני ה' קצי** (תהילים ל"ט, ה') (ילקוט תהילים פרק ע"ו ורמז תתט"ז). הא לך מבואר כדברינו.

והן זה הוא אחד מטעמי חכמתו יתברך להסתיר קץ גלותנו כי חפץ בנו ה' שיהיה אבלנו וצער גלותנו באחרית ימי הגלות כבימים הראשונים עת הגלה יהודה שלא יהיה נגרע דבר, וכמאמר הנביא ושלמו ימי אבלך (ישעיה ס', כ'). יען כי היגון והצער המה עיקריים לכפרת חטאתינו (ומה גם כי השמחה הנצחיית העתידה היא צומחת רק מסבתם וכמו שהארכנו בזה למעלה) אי על זאת חייבה רצון חכמתו יתברך שלא לגלות את הקץ כי לו ידענו זמנו היה האבל וצער הגלות הולך ומתמעט אצלנו כל יום, וכל עוד שנתקרב אליו יהיה מורגש מהשמחה כפי רב הרגשת ימי הגאולה עד שלא נרגיש בסוף ימי הגלות האחרונים כל מאומה מהיגון וצער הגלות, והוא דבר המתנגד את העיקר המחוייב כפי ידיעת רצונו יתברך וכנזכר לעיל.

ומה מתקו עתה דברי המדרש, אמרה כנסת ישראל רבון העולם הנפש הזאת שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר, אמר לו הקב"ה חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות, כלומר איככה הוא באפשרי לגלות לכם זמן הקץ הלא בשתדעו אותו הנה בשיהיו ימי הגאולה קרובים לבוא יהיו נפשותיכם שמחות ולא ישלמו ימי האבלות, על כן ההכרח להעלים אותו מכם. והבן.

ומעתה יחוורו גם דברי הילקוט מה שהשיב יתברך לחבקוק לך כתוב אל"ף בלוח ואחר כך תאמר הודיעני את הקץ. והוא כי הקב"ה הבינו טעם ההעלמה הזו במשל האות הכתובה על הגליון כי הנה המשפט בכתיבת האות להניח סביבו חלק ושיהיה מוקף

גויל, כי ע"י גויל המקיף את האות הוא ניכר שהוא בשלמותו בכתיבה תמה. לא כן כשיהיה האות כתוב על גליון מצומצם רק כמדת גוף האות אזי לא יהיה ניכר אם האות הוא בשלמותו הצורך, כי אולי מקוצר הגויל ומחסרון הגליון קצר בו הכותב וגרע קצהו ממנו (אשר על כן כתיבה זו איננה תמה בסת"ם) נמצא כי הגויל המקיף עם שאיננו מעצמיית וגוף האות עם כל זאת הוא מחוייב אל הכתיבה כי הוא יתן מופת על הכתיבה שהיא תמה כנזכר לעיל.

כן ממש זמן גלותנו ואבלנו מהצורך שיהיה מוחש אצלנו עודף על גוף הזמן כי על ידי מה שידומה אלינו כי הוא יותר מאמיתת הויתו יהיה העודף הזה משלים ומתאים גוף הזמן באבלו ויגונו הצורך, מה שאין כן אם יהיה קצו מוגבל בידיעתנו הלא יהיה נגרע האבלות מגוף הזמן, והבן.

חלק ה

שמעון ולוי אחים כו'.

ביאורנוהו בחבורנו קול יעקב (רות) על מאמר יתן ה' לכם ומצאן מנוחה (פרק א' פסוק ט').

חלק ו

בסודם אל תבוא נפשי (מ"ט, ו'). מדרש (מובא ברש"י): זה מעשה זמרי.

הנה מהראוי לעמוד על זה איככה יהיה ענין זמרי נשוא במאמר בסודם אל תבוא נפשי, עוד יש להעיר במה שסיים ואמר כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור כי מלת ברצונם חסרה מובן, הכי יעשה אדם דבר מבלעדי הרצון הממשיכו אליו, אתמהה!

ובמדרש: וברצונם עקרו שור בשביל לעשות רצון יצרם עקרו שורן של גרים (פרשה צ"ח, ה'). וגם המאמר הזה צריך ביאור. ובגמרא: זמרי בן סלוא שהסליא עון משפחתו (עיין רש"י ז"ל שפירש לשון הכרעה) (סנהדרין פ"ב, ב').

וכלל הענין הוא עם מה שידענו כי האדם מעודו נופל עליו מלחמת היצר הצופה ומבקש להדיחו ממצות ה' יתברך, אם מעצמיית המעשה, או יפסיד טוב מחשבתו בעשייתה שיכוון בה להתפאר, או לתקות השכר, וכדומה מהמחשבות הזרות. ועל האדם לערוך אתו מלחמה וקרב להרגיז יצרו הטוב ולנצח אותו עליו, וכמאמר ז"ל לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע (ברכות ה', א').[141] ולעילה זו יותר מהנקל על האדם לעשות מצוה

[141] ואולי זהו שכוונו ז"ל (ב"ר ס"ו) צדיקים תחילתן יסורים וסופן שלוה והרשעים תחילתן שלוה וסופן יסורים. והוא כי הצדיקים מתחילה המה מתיסרים ביסורי המלחמות מיצרם הרע ואחר כי רואה יתברך תום דרכם אזי ישלים אתם את יצרם וכמאמר ז"ל: ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז, י"ז) זה יצר הרע (ב"ר נ"ד). וזהו תחילתן יסורים וסופן שלוה כלומר שלום יעשה להם מיצר הרע (וזהו שרמזו ז"ל במלת שלוה ולא אמרו

המתנגדת אל רצון ותאות הגוף כמו הצום והצדקה וכמוהם שלא יתערב זר במחשבתו בלתי לכוון בהם לעשות נחת רוח ליוצרו. יען כי דבר אין להם עם גוף האדם שיהיה נמשך אליהם בטבעו ויכוון בהם להנאת עצמו ועל כן תקל בהם המלחמה עם היצר. אבל לא כן המצות שגם הגוף ימצא ערבותו בהם כמו מצות עונג שבת ויום טוב וזולתם, הלא תכבד המלחמה מאד על האדם שיכריח עצמו להטות רצונו ומגמתו אל הכוונה הרצויה והנאותה אך לעשות נחת רוח לה' יתברך שצוה עליה, כי בקל יהרסו מזמותיו לכוון בעשייתם להתענג ולהתעדן בהם.

וקרוב הדבר אשר גם הוא יהיה תועה בעצמו ולא ירגיש מהות כוונתו, כי כמו שיצרו הטוב מזרז אותו אל מהירת עשיית המצוה ולענג השבת כן גם יצרו הרע יריצהו למהר לענג את גופו, ואם כן מי יכריע הדבר בעבור איזה מהם הוא עושה מעשהו, אם ליוצרו או חס ושלום ליצרו. אשר על כן הזהירה התורה הקדושה **שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך** (דברים ה', י"ב) (וכאשר הארכנו בביאור ענין זה ריש פרשת לך יבוקש משם) והעד על זה מצינו בדברי רבותינו ז"ל (הוריות י"ב) כשנמשח אהרן בשמן המשחה נרתע כו' אמר אוי לי שמא מעלתי בשמן המשחה, כלומר דאג פן התערב זר בשמחתו יען היות משיחתו גם דבר הערב להתהדר ולהתפאר בה (כמו שמוזכר בקול יעקב שיר השירים על מאמר שחורה אני ונאוה).

והן על דרך זה ממש היה ענין מעשה שמעון ולוי עם שכם שחגרו כלי מלחמה והרגו עם רב כאיש אחד, כי הוא דבר העומד בין שתי בחינות האלו. היינו אם לקנא קנאת ה' צבאות כי נבלה עשה בישראל, והוא ממעשי היצר הטוב, או לעשות רצון טבע לבם הרגז אך להשביע אפם וחמתם לעשות בהם כרצונם האנושיי להתנקם בהפוגעים בכבודם, וכמאמר וידברו אשר טמא את דינה אחותם. ויעקב עליו השלום היה חוקר בבניו לעמוד על נפשם וסודם אם כוונו לקנא קנאת ה' או להרגיע רצונם וחפץ לבם לעשות בהם נקמה. ובהיות ענין זה דבר המסור אל הלב עמד ואמר בסודם אל תבוא נפשי, רצה לומר הכוונה הצפונה בלבם המתוארה על שם סוד, והוא כי יעקב עליו השלום בנשאו עין על מעשה זמרי היה מכריע על ידו והיה עומד על לבם וסוד מצפונם מה הוא. כי הנה רבותינו ז"ל אמרו כל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה עדיין היא מוחזקת בידם

דבר המורה על טוב הזולת כמו עושר כבוד וכדומה) לא כן הרשעים אשר מתחילה המה סרים לעצתו הנבלה יקויים בהם מאמר החכם מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון (משלי כ"ט, כ"א) וזהו רשעים תחילתן שלוה וסופן יסורים.

וזהו שהורו אותנו ז"ל עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו (אבות ב'), רצה לומר כי מתחילה החוב על האדם ללחום מלחמת היצר ולכבשנו בחזקה וזהו עשה כו' כדי שיעשה רצונך כרצונו כלומר כי אחר כך יהיה ה' בעזרך וישלים האויב אתך ולא תהיה נמשך ברצונך בלתי אל מה שירצה ה':

(שבת ק"ל) וכענין שאמרו ז"ל מעשי אבות סימן לבנים, וכאמרם: בשביל שגדרה שרה את הערוה אצל פרעה עמדו וגדרו כל נשי ישראל את הערוה במצרים, ובשביל יוסף שגדר את הערוה גדרו האנשים במצרים (שיר השירים רבה פרשה ד', כ"ד). וכל שכן פה אלו היו מעשיהם באמת ובתמים לקנא קנאת ה' היה ממש כמעשה פינחס והיה הראוי כי יעמוד הזכות הזה לבניהם אחריהם להגן עליהם שלא יקרה כדבר הרע הזה (על כל פנים) במשפחתם, ואם כן היה מעשה זמרי לעד ולמופת להכריע אותם לחוב ולומר שלא היו מעשיהם בלב תם וישר.

וזהו שרמזו ז"ל בן סלוא שהסליא עון משפחתו, כלומר הוא הכריע משפחתו לחוב, ועל כן אחרי רואו מעשה זמרי מה שהוא אות על סוד לבם כי לא טוב היה, החליט ואמר כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור, רצה לומר כי כן חייבה להם רצונם הכעסני. וזהו שביארו ז"ל לעשות רצון יצרם עקרו שור כלומר אך מסבת יצרם וחמתם. ומעתה מה שסמכו ז"ל ודרשו בסודם זה מעשה זמרי איננו זולת לתת מופת על מצפון לבם וסודם כי לא טוב היה וכמדובר.

חלק ז

ארור אפם כי אז ועברתם כי קשתה (מ"ט, ז'). מדרש: אפילו בשעה שקללם לא קלל אלא אפם (פרשה צ"ח, ה').

הנה רבים העירו על ענין קללת האף שהוא לכאורה אך דברי הבאי, ואחשוב כי באמת יעקב עליו השלום כוון לקללה נמרצה אבל נצר על דל שפתיו מלהפריט במו פיו הקללה על בניו וישת אל אפם פניו. והוא כי העשיר אם הוא איש חמה ולבו לב רגז וחפצו תמיד להרבות עמל וכעס על בני אדם, הנה אצלו לבו הכעסני מרומים ישכון בהיותו שליט ברוחו לדכא אנשים תחת רגליו ולשפוך עליהם כוס חמתו כאות נפשו. לא כן אביוני האדם אם יהיו כעסנים וזועמים אשר אין לאל ידם להפיק זממם לעשות כרצון אפם וחמתם הנה באלה תהיה החמה והכעס מאורר ומקולל.

וזהו ענין המארה שקלל יעקב אף בניו ואמר ארור אפם כי עז לאשר ידע בם כי המה אנשים מעוכסים וזועמים מאד קלל אפם ועברתם, היינו בל יוכלו לשום לחפץ רצונם מוצא, וביאר ואמר אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, ובמדרש: שיהיו עניים וסופרים כו' ובזאת יואר עברתם כנזכר לעיל.

חלק ח

ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם (מ"ט, כ"ו).

הנה המפרשים ז"ל הדחיקו עצמם בביאור מלת תאות עד שחברוה עם **והתאויתם לכם לגבול קדמה** (במדבר ל"ד, י') (עיין רש"י) ואולי יהיה רצון הכתוב למה שנאמר ויהיה, ביאור מלת תאות על דרך הפשוט לשון תאוה וחמדה, ונקדים לזה מאמר ז"ל: אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים שנאמר **אז תתענג על ה' והרכבתיך על במותי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך** (ישעיה נ"ח, י"ד) לא כאברהם שכתוב בו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, ולא כיצחק שכתוב בו **כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל**, אלא כיעקב שכתוב בו **ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה** (שבת קי"ח, א'). אשר לכאורה עדנה לא ידענו מה יתרון במאמר ופרצת ימה וקדמה כו' על מאמר קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה,

ולדעתנו יהיה מוצא הדרש הזה אך ממלת ופרצת האמור ביעקב. והוא בהזכיר עוד דבריהם ז"ל במדרש (פרשת בראשית): ר' יוחנן סליק למשאל שלמא דר' חנינא אשכחיה דיתיב ודריש בהדין פסוק **בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה'** (ירמיה ג', י"ז) אמר ליה רבי וכי מחזקת היא ירושלים כסא ה', אמר לו הקב"ה אמר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך הדא הוא דכתיב **הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי** (ישעיה נ"ד, ב') למה? **כי ימין ושמאל תפרוצי** (שם) ויקרא אלהים ליבשה ארץ, למה נקרא שמה ארץ שרצתה לעשות רצון קונה, ר' נתן בשם רב אחא אמר, אני אל שדי אני שאמרתי לשמים ולארץ די שאלמלא כן היו מותחין והולכין עד עכשיו (פרשה ה', ח'). ותכלית רצונם ז"ל בזה להביננו בשורת הנביא עליו השלום הרחיבי מקום אהלך, שהרצון כי לעתיד אי"ה תהיה הארץ מתרחבת ומותחת לצדדים ארבעתם כפי הצורך להחזיק יושביה. לא על דרך שאנו עושים היום באם הצורך להרחיב המדינה ההכרח להורישׁ, ולגרש הסמוכים לגבולותיה ובזה תתוסף המדינה ההיא, מה שאין כן לעתיד. וזהו הרחיבי מקום אהלך כלומר מקום וקרקע האהל יהיה נמתח ונרחב, וזהו שאמר ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי, כלומר לא כמו עתה כי החפץ להרחיב אהלו מהצורך אליו להתירו ולהסיע יתדותיו ולתקעם בריחוק מקום כפי השיעור שהוא רוצה להרחיב אהלו, אבל לעתיד יהיה האהל מתרחב מעצמו עם קרקעיתו בעמדו עם יתדותיו התקועות בארץ וזהו ויריעות משכנותיך יטו, ועם כל זאת אל תחשוכי ממקומה.

וזהו מבואר בדברי הנביא **חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלם נאוה שאנן אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח וכל חבליו בל ינתקו** (ישעיה ל"ג, כ'). וזהו שאמר המדרש וכי מחזקת היא ירושלים כסא ה' אמר לו הקב"ה אמר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך הדא הוא דכתיב הרחיבי מקום אהלך והוא מבואר כדברינו. וזהו שסיימו ז"ל

למה כי ימין ושמאל תפרוצי ומלת תפרוצי תתפרש מרחב נפרץ באין גבול כי הארץ תהיה מתרחבת וממיתחת כל שעה.

וכי תשאלך נפשך לאמר הלא מכבר החליט החכם עליו השלום ואמר **אין כל חדש תחת השמש** (קהלת א', ט') לזה הודיעו אותו ז"ל שאין הדבר ענין מחודש כי כבר היה כן. וזהו שסיימו למה נקרא שמה ארץ שרצתה לעשות רצון קונה, אני אל שדי שאמרתי לעולמי די שאלמלא כן היו מותחין והולכין עד עכשיו, כי בעת אשר ה' יתברך נתן אומר על בריאת הארץ היתה הולכת ומותחת ומתרחבת מכח מאמר האלהי עד שגער בה יתברך ואמר די, וזהו למה נקרא שמה ארץ שרצתה לעשות רצון קונה.

והן לא על חנם רמז הכתוב הענין הזה הארץ היתה מתרחבת ומותחת עד שגער בה יתברך אם לא להודיענו כי כן יהיה בימים העתידים אי"ה, וכאשר יורו דברי החכם הראשונים מה שהיה הוא שיהיה וכמו שביארנום למעלה (בפרשת בראשית) עיין עליו. והוא מה שרמז יתברך בברכתו ליעקב אבינו עליו השלום ופרצת ימה וקדמה כו' ומלת ופרצת ענינה על דרך שאמרנו שתהיה ארצו מתמתחת והולכת בלי גבול וכנזכר לעיל.

וזהו שכוונו ז"ל כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך לא כאברהם שכתוב בו קום התהלך כו' ולא כיצחק שכתוב בו כי לך ולזרעך אתן כו', אלא כיעקב שנאמר בו ופרצת. וזהו ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם רצונו לומר כמו שחמדה הארץ ורצתה מקדם כנזכר לעיל.[142]

חלק ט

במדרש: ר' יוחנן מפקד ואמר לא תלבישוני לא חיוורין ולא אוכמין אלא מאנין דבריקא, אם מתבעית עם צדיקיא לא ידעון בי רשעיא ואם איתבעית עם רשעיא לא ידעון בי צדיקיא, ר' יאשי' הוה מפקיד ואמר הלבישוני מאנין חיוורין חפיתין, אמרו ליה רבך אמר כדין ואת אמרת כדין, אמר להון מה אנא בהית בעובדאי (פרשה ד', ב').

ויפה אמר בטעם הדבר ידידי הרב מו"ה אליהו נ"י מו"צ דפה כי ר' יוחנן להיותו מנהיג הדור כאמרם ז"ל מלך ר' יוחנן (תענית כ"א). היה דואג על עצמו פן יהיה נתפס להגיהנם בעבור החטאים אשר באחרים, כי היה בידו למחות, וכמו שהובא בר"ש בן שטח (עיין רש"י סנהדרין מ"ד, ב') באחד שהיה בגיהנם ואמר עד שימות שמעון בן שטח ויכנס תחתיו מפני נשים מכשפות שיש באשקלון ואינו עושה בהם דין. וכבר יש מי שביאר

[142] ואולי גם לזאת כוון יעקב עליו השלום במה שהחל ואמר טרם ברך בנו יוסף אל שדי נראה אלי בלוז כו'. והוא להבינו אמיתת הדבר כי מה שברכו ה' ופרצת כו' איננו ענין מחודש על העתיד אבל כן היה מאז דבר ויקרא ארץ. ועל זה רמז למה שהזכיר אותו יתברך בתואר אל שדי שהוראתו שאמר לעולם די ולולא שגער בה היתה מותחת גם היום:

בזה מאמר ר' יוחנן על ר' חנינא בן דוסא הוא דומה כעבד לפני המלך אני דומה כשר לפני המלך (ברכות ל"ד ב') היינו כי העבד אינו נידון לפני המלך רק על המעשים אשר הוא עצמו עושה אם טוב ואם רע אבל ידינוהו בעבור חטאת אחרים לא כן השר הוא נידון לפני המלך על החטאים אשר באחרים, ולכן תפלת ר"ח בן דוסא היתה ראויה יותר להתקבל כי עליו אין קטרוג בתפלתו.

ומעתה גם צדיק גדול כר' יוחנן אמר על עצמו שאינו בטוח מעונש הגיהנם והיה מסופק ודואג על זה שלא יהיה נתפס בעון אחרים לכן צוה לא להלבישו חוורין ולא אוכמין, אבל ר' יאשיה היה כאחד העם לא התנשא בנשיאות והיה איש בפני עצמו לא היה דואג, לכן צוה להלבישו מאנין חיוורין ואמר מה אנא בעית בעובדאי, והענין נכון.

חלק י

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו (נ', ט"ו).

הנראה בהוראת דבריהם, שהם עליהם השלום היה לבם בטוח ביוסף אחיהם שלא יעלה על לבו עשות עמהם רעה, אבל היה בלבם מורך ודאגה פן יקיים מאמר רבותינו ז"ל כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם (יומא כ"ג). וענין נקימה ונטירה הוא שאם יצטרך לטובתו יקפוץ את ידו וימנע ממנו, כן חשבו על יוסף אולי ישיב ידו מהיטיב להם והרעה תבוא עליהם חס ושלום ממילא, וזהו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו, וכמו שנבאר.

והוא בהקדים מאמר דוד המלך עליו השלום **ה' אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני כי חציך נחתו בי ותנחת עלי ידך אין מתום בבשרי מפני זעמך אין שלום בעצמי מפני חטאתי** (תהילים ל"ח, ב'-ד'). והרצון בזה הוא על דרך כשיקצוף אחד על איש בריא וירצה להכותו ולהכאיבו יהיה מהצורך אליו להכותו מכה רבה, לא כן החפץ להאדיב איש נגוע ומוכה על כל בשרו אשר נמקו חבורותיו אין לו לחפש אחר דברים המכאיבים כמו מקל יד או שבט וכדומה, כי אם יתן ידו עליו אך בהכאה קלה יזעק מר על כאבו כי אנושה מכתו וכולו דוי.

ועל דרך זה ממש ענין עם בית ישראל בעת גלותם כי בעוונותינו הרבים הפלא ה' את מכותם בחלים רעים ונאמנים, וכמאמר **ואהי נגוע כל היום** (שם ע"ג, י"ד) ועל כן אם יוסיף ה' תת ידו עלינו רק לנגוע בנו הלא גם בזה מכאובנו ירבה חס ושלום וישגה מאד כי בשרנו כמו רצח.

וזהו ה' אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני כלומר מה לך להרבות לבקש בעבורנו אמצעיים המכאיבים בחמה וקצף כי הלא מכבר חציך נחתו בי ואם כן אם לא תוסיף מעתה בלתי הנחת ידך עלי הלא רב לך, וזהו ותנחת עלי ידך והטעם - אין מתום בבשרי כו' הבאישו נמקו חבורתי, וכדברינו.

ומעתה נבוא אל הענין בשנבאר עוד מה שכתוב **אף זנחת ותכלימנו ולא תצא בצבאותינו** (שם מ"ד, י'). כי הנה ידענו אשר אליו יתברך ב' פנים בעונש הממרים בו, אם ביסורי ההשגחה כענין שנאמר **ושמתי אני את פני** כו' (ויקרא כ', ה') **ונתתי פני בכם** (שם כ"ו, י"ז). או שיהיה העונש מצד הסתרת הפנים והעלמת ההשגחה על דרך הנאמר **ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות** (דברים ל"א, י"ז) רצה לומר כי בשיהיו נעדרים עין השגחתו יתברך הטובה המסבבת שלומם וטובתם ממילא יפגעו בהם האורבים לדמם והדורשים רעתם כי סר צלו יתברך מעליהם.

והוא ממש ההבדל בחרדת בני אדם כי הבריא והשלם לא ייירא ולא יתעצב כי אם בעבור הרע שישיגנו מזולתו, אבל אם אך סמוך לבו בטוח שלא יעשה עמו רעה בפועל כי אם מה שיעלים עצמו ויסתיר פניו ממנו מהיטיב עמו לא יחוש על זה מאומה, כי גם מבלעדי השגחתו עליו והשתדלותו על אודותיו לא יקרנו דבר. אבל לא כן הדבר באיש חולה אם ירגיז לב הרופא בשגם לא יעשה עמו דבר רק הסתר יסתיר פניו מהשתדל בעיונו להתבונן במחלתו ולהגיד לו מוצא ארוכתו, הנה בזאת יעשה עמו רעה בהחלט כי יהיה כאבו נעכר או ירדם ויתעלף.

וזהו מה שאמר **צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (תהלים כ"ח, א') כלומר על ידי הסתרת הפנים ושלילות ההשגחה. וזהו אף זנחת ותכלימנו כלומר בשגם לא עשית עמנו רעה מאומה רק זנחתנו ולא תצא בצבאותינו הנה גם בזה הרבית כלמתנו. והוא הדבר בעצמו בחרדת בני יעקב כי האמנם שהיו בטוחים ביוסף אחיהם שלא יעשה אתם רעה בפועל זולת ההסתרת פנים (כמשפט הת"ח וכאשר זכרנו למעלה) הלא די למו, כי ראו בהמצריים אשר לבם בל עמם כמתמול, ואך ההכרח אתם לישא פנים אל יוסף, על כך יראו לנפשם פן יסתיר יוסף פניו מהם מהשגיח עליהם ואזי ממילא יפגעם פגיעת המצריים. וזהו לו ישטמנו יוסף כלומר רק נטירה בלב וממילא יסובב עלינו כי השב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו.

חלק יא

ואתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה למען עשה כהיום הזה להחיות עם רב (נ', כ').

הנה יוסף הצדיק עליו השלום הפליג לנחם אותם ולהפיס דעתם לבל יעצבו מאומה על מה שעשו אתו. כי הנה ידוע הדבר שנתקלקל ונפסד לא יתוקן באופן שישוב לאיתנו ושלמותו הראשון טרם פגע בו הקלקול, בלתי אם ירבה עליו אמצעיים המועילים יתר מאד על ערך קלקולו. כמו בנפול מעט מצבע שחור על יריעה לבנה או אדמדמת, אם יתן על מקום הכתם סמים המלבנים כערך ומשקל השחרורית שנפל בו לא יועיל בזה שיתלבן המקום ההוא וישוב לתארו הקודם, בלתי בשיתן ויוסף עוד בכפלים על ערך השחרורית או אז מרוב מראה הלובן יהיה מראה הכתם השחור נאבד ויתבטל מעיקרו והיה כלא היה.

ועל דרך זה ממש היה יוסף עליו השלום מרבה לנחם את אחיו לומר אם היה ערך הגדולה והטוב המושג לו על ידם רק כערך וכמות הרעה אזי היה כתם רעתם עמד בעיניו ויהיה נכתם לפניו לזכור להם מה שעשו. אבל הדבר לא כן הוא כי רעתם היא מצער ומוגבלת בשיעור קטן ומעט, וזהו אתם חשבתם עלי רעה כלומר רק עלי, ואלהים חשבה לטובה להחיות עם רב, ועל כן לעומת גודל ערך הטובה הנפלאה שעשיתם החיוב שלא ישאר עוד שריד מכתם הרעה אשר חשבתם. והבן.

בראשית; חתימת הספר

וינחם אותם וידבר על לבם (נ, כ"א) מדרש: והרי דברים ק"ו ומה יוסף שדיבר דברים רכים על לבן של שבטים כך נחמן. לכשיבוא הקב"ה לנחם את ירושלים על אחת כמה וכמה, הדא הוא דכתיב **נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם** (ישעיה מ', א') (פרשה ק', ט').

והדבר רחוק מאד זה מזה.

ונקדים מאמר הנביא **אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי, כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו וגואלך קדוש ישראל** (ישעיה נ"ד, ד'). וכלל הענין בזה הוא עם מה שהארכנו למעלה אשר כל קורות הרעות והמכאובות המעיקים אותנו לעת כזאת כולם מכוונים מאת ה' יתברך להכין בעבורנו הברכה והטוב באחרית הימים, והמה מוכרחים להיות מוקדמים אל טוב העתיד כאשר לא יקצור הקוצר מבלעדי החרישה והזריעה המוקדמים לה. וכמו שכתוב **כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה**

נגד כל הגויים (שם ס"א, י"א) ובמאמר **כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה** (ירמיה כ"ט, י"א). ומעתה דע לך כי המגרש אשתו מסבת הריב שהיה ביניהם אם גם לאחר זמן העיר את רוחו להשיבה אליו ופייסה ודבר על לבה, עם כל זאת תכסנה בושה על זמן העבר שהיה לב בעלה רגז עליה והיה מתעבר עמה. אבל הנה לפעמים יקרה איש ואשה השלמים זה עם זו מעולם, בלתי מחמת שלא הולידו שאל לחכמי הרופאים והגידו לו כי ההכרח אתו לגרש אשתו ולהפרידה ממנו זמן ידוע ואחר כך כשישוב אליה תתעבר ותלד. וביום שמעו עצתם היה נחפז מאד לשלחה מביתו עד כי נמלאו הימים שאמרו הרופאים לקחה אליו ותהי לו לאשה כמאז, הנה האשה ההיא אין לה להכלם מאומה בשובה אליו על שהיתה גרושה מאת בעלה כל משך הזמן ההוא, כי האם בשנאה או באיבה הדפה? הלא אדרבא מסבת האהבה הגדולה, כי פרידתה כל הזמן ההוא הוא הסבה לכונן אהבתם עד עולם.

הוא הדבר כמו כן בכל הקורות וילדי זמן העוברים עלינו, אשר לפי ראות אנושי בעיני בשר המה חס ושלום מסבת כעסו יתברך עלינו, ועל כן גם בשישיב ה' את שבותנו ויביאנו אליו עם כל זאת יהיה לנו בושה על כי היינו מרוחקים ומשולחים ממנו יתברך כל משך הזמן ההוא. אי על זאת אלהינו מרחם יתברך בא לדבר על לבנו לאמר אל תיראי כי לא תבושי כו', כלומר כשיתגלה לנו לעתיד פעולת ההרחקה הזו ומה שהולידו והצמיחו הקורות והפגעים ההם או אז לא יהיה מקום אל הבושה והחרפה כי כל זאת היה אך מפאת רוב טובו וחסדו להכין מוצא אל הטוב הנצחי. וזהו כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו, כלומר כל זה היה מכוון לעשותנו ולהשלימנו שנהיה מוכשרים אל הטוב המקווה וכמאמר רז"ל ג' מתנות טובות נתנו לישראל וכולם לא נתנו אלא על ידי יסורים (ברכות ה', א'). וזהו שסיים **ברגע קטן עזבתיך כו' בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גואלך ה'** (ישעיה נ"ד, ז').

ועל דרך זה יתבארו עוד דברי הנביא **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י') אשר מלת ונסו אין לה שחר. אמנה מליצת הנביא ע"ה היא על דרך מה שכתוב **לקוב איבי קראתיך והנה ברכת ברך זה שלש פעמים, ועתה ברח לך אל מקומך** (במדבר כ"ד, י'). כי הנה בשיובא הרופא אל החולה ולא ימציא תרופתו עם כל זאת המשפט להחזיר אותו למקומו בכבוד כי התחת אלהים הוא. אמנם אם נתוודע שלא ידע הרופא מאומה ממהות מחלהו, ומלבד

מה שלא העלה לו ארוכה עוד הוסיף החלותו בסמים הזרים אליו, הנה בשובו לביתו יאמרו עליו כי הוא ברח בחרפה ובוז. וזהו לקוב כו' והנה ברכת ברך כו' ועתה ברח כו'.
הוא הדבר בעניננו כי הנה עתה רבתה בנו האנחה והתוגה על המקרים העוברים עלינו, ולעתיד אי"ה נראה עין בעין בפרטי הטובות מאין יבואו ומבטן מי יצאו ואי זה מקום צמיחתם, שהוא רק מהמאורעות שהרבינו עליהם יגונות ואנחות, ואם כן יתגלה אשר למפרע לא היה מקום אל האנחה. וזהו ובאו ציון ברנה שמחת עולם על ראשם, ובדרש שמחה שמעולם, כלומר ישמחו למפרע על סבל הרעות וזהו ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה וכנ"ל, וזהו שהביאו ז"ל במדרש מאמר הנביא **והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם** (ירמיה ל"א, י"ב) אשר לכאורה לא ידענו איככה יתהפך האבל אל הששון, ולדברינו יצדק מאד כי לעתיד יתגלה אשר היגון והאבל היו כמו אכזב כי היה ראשית ושורש השמחה וזהו **והפכתי אבלם לששון**.
והנה כדבר הזה בדמותו וצלמו היה אצל יוסף ע"ה כי כל מה שהסבו עליו אחיו לרעה, הלא לעינים ראה והבין כי המה חרשו על גבו להצמיח אליו הטובות המאושרות שהשיג, והשכיל והבין על כל מאורעותיו שהיה לו ע"פ אחיו כי לא ברע היו אבל עשו אתו אות לטובה. וע"כ החיוב כי לא יטור בלבו שנאה עליהם, אדרבא עוד חייב את עצמו להודות להם חסדם כי זרעו לו לצדקה, ואם כי לא כוונו כן במחשבתם בעשותם עמו מה שעשו, הלא מה לו ולמחשבתם שידרוש נקמה עליה.
וזהו שדייק ואמר ויאמר אליהם יוסף אל תיראו כי התחת אלהים אני, כלומר שאתן נקמתי בכם ולענוש אתכם על מחשבתכם שהיתה זרה אל טוב מעשיכם, וזהו ואתם חשבתם עלי רעה הלא אלהים חשבה לטובה, כלומר הרעה עצמה היתה התחלה שרשיית אל הטובה[143] על כן - ועתה אל תיראו מעונש, אבל עוד אתם ראויים ועומדים אל גמול הטוב וזהו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם.
ומה מתקו בזה דברי המדרש וינחם אותם וידבר על לבם, והרי דברים קל וחומר ומה יוסף שדיבר דברים רכים על לבן של שבטים כך ניחמן, לכשיבוא הקב"ה לנחם את ישראל על אחת כמה וכמה כו'. והוא כי הנה באמת גם אחר הנחמה הגדולה ההיא שדבר יוסף על לבם עוד לא יבצר מהם מהתפעם רוחם בקרבם ומהיות עוד בלבם דרך עוצב בידעם בעצמם רעת מעשיהם וגנות המחשבות שהעמיקו עליו בכל דבר פרטי. וע"כ האף אמנם כי אמר להם יוסף אתם חשבתם כו' אלהים חשבה לטובה, עוד היה

[143] אשר ע"כ החליטו ז"ל (במדרש וירא) אין רע יורד מלמעלה כלומר שלא יהיה עיקר פעולת הדבר להרע בעצם אבל יבוא להצמיח מכחו ושרשו הטוב והאושר הנצחי:

מקום אתם לדאוג על מעשיהם ונכליהם אשר נכלו על יוסף. ועם כל זאת בראותם כמה הוא דואג ובוכה על צרתם ומבקש אהבתם ונחמתם ואומר להם כי אל דעות ה', הוא הסב המעשים שעשו אתו ולא היה בהם מאומה מן הרע כ"א טוב מוחלט נתפייסו בזה ונחמו. כל שכן כשיבוא הקב"ה לנחם אותנו על המקרים הרעים שהתגולל עלינו, ועל מה שאנחנו עזובים ממנו כל משך הזמן ההוא, ויאמר כי כולם היו לתכלית הטוב ולחסד עולם למען לא נבוש על בושת עלומנו וחרפת אלמנותנו וודאי כי תתנחם נפשנו בשנשמע כדברים האלה, מאת הפועל המרחם יתברך בעצמו היודע המחשבות שהוא חושב עליו מחשבות שלום ולא לרעה לתת לנו אחרית ותקוה,- במהרה בימינו אמן.
תם ונשלם ספר בראשית

שמות; פתח האהל

פתח האהל
מאז ברא אלהים אדם על הארץ והערה עליו רוח ממרום, הוצק חן חכמה בקרבו והתבונה בנפשו נטעה, למען ילטוש עיניו לו להביט באור המושכלות, ללכת לנוגה החכמות, לבלי יכשל באבן האולת. ולבלתי יתן לכל דבר ישר כתף סוררת.
ולהורות לפניו דרך נתיבה ואורח צדקה, נגלה בכבודו על הר סיני והשמיע את הוד קולו להנאמנים בבריתו. והציב להם ציונים בדרך תורתו, כי באורה יראו אור ונוגה להם מסביב.
והתבונן נפלאות צורנו, אשר שגיא כח לא מצאנוהו. כי עמד וימודד תכונת כל איש, כח השגתו ורוח מבינתו. והעריך כמדו התגלות יקר התורה. כי אצילי בני ישראל אשר מעלתם נכבדת, המה חזו נפלאות והבינו מהנסתרות. ואל שארית העם, העריך כמו כן התגלות כבודו וכבוד תורתו לפי ערך כח השגתם. אשר על הכוונה הזאת יורה מאמר חכז"ל: **מלמד שנגלה לכל אחד ואחד לפי כחו** (שמות רבה ח').
ועל דרך זה עצמו תשוב תראה, כי בהקים יתברך רועים על ישראל. וימן להם נביאים וחוזים. בחר כמו כן באנשי הרוח, אשר להם לב חכם לבחון תכונת כל איש וערכו. לנהל אותו על פי דרכו. אשר על זה קרא יתברך, למשה אדון הנביאים ע"ה מן ההר לאמר: **כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל** (שמות י"ט ג'). וכבאורם ז"ל, כי אל "בית יעקב" קטני הדעת אליהם תאמר רכות. ותגיד קשות ל"בני ישראל" היינו שלמי הדעת. וכן שאל ע"ה טרם אסיפתו: **יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה** (במדבר כ"ז ט"ז). וביארו ז"ל: מנה עליהם מנהיג שיהיה סובל כל אחד לפי דעתו. ועל

היותר היה מוכרח ענין זה, בנביא הדור והמוכיח בשער. כי הוא בא בדבר ה' אל העם כלו, להישירם ולהטותם הדרך, אמנם מדרגות האנשים שונות זה מזה. והיה ההכרח אליו להיות לו לשון חכמים, למען יכלכל דבריו במשפט. באופן שיבין בהם כל אחד כפי הנאות לו. אשר ע"ז התפאר הנביא ע"ה: ה' אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבוקר בבקר יעיר לי אוזן לשמוע כלמודים (ישעיה נ', ד'). ר"ל: כי בכחו לפלס מעגל דבריו, באופן אשר גם העייפים, היינו פחותי ההרגשה ידעו כמו כן מדברי תוכחתו. וזהו: בבקר בבקר יעיר וגו' לשמוע כלמודים. היינו ממש, ע"ד למודי התורה, אשר יתחלקו מובניה כפי ערכי שומעיה ולומדיה.

ואחרי כי פסו הנביאים ונסתם החזון, עוד היו בישראל חכמים גדולים עד ימי רבינא ורב אשי אשר אספו דבריהם וכתבו אותם על ספר, הוא תלמוד בבלי שבידינו. ובספר התלמוד הזה ובמדרשיהם, ערכו שלחנם אף מסכו יינם, גם בדינין, גם במדות ודעות, בתוכחות ומוסרים, אשר רוב האגדות נוסדו על זה.

אמנם הם ז"ל נהגו בדבריהם כמנהג החכמים הקודמים, ומחשבותיהם הרחבות לאין חקר, העמידו במלות קצרות וסתומות. מבלי תצאינה פרצים מגדרי התורה. וממגורם מסביב, פן יתעללו במו ערלי לב, אשר חכמת מה להם ויראת שדי לא בחרו. ועתה פן ישלחו ידם לאכול מפרי עץ הדעת והיה לזרא באפם. וימסכו רעל בכוסם הרויה. ויאמרו: שלחן ה' מגואל. (עיין "מורה נבוכים" ע"א מראשון). התחכמו המה להלביש אגדותיהם מחלצות ומעטפות. ולתת על פניהם מסוה. למען לא יהרסו לראות בהודם. ולא יעפילו להביט בקרן אורם, הנבלים ההמה. ולא כתבו דבריהם רק לחכמי לב הנאמנים. והשרידים בעם. אשר כח להם לראות כוונתם גם מבעד לצמתם. והחכמים המבינים בם היו מרחיבים בחן שפתותיהם כל ענין וענין ולמדום לכל העם מדור דור.

אולם ברבות הימים. חדלו אנשי הרוח בישראל חדלו, ספו מביני מדע, אין עוד דורשי תושיה, עד אשר כמעט סך בדלתים ים החכמה, התלכדו פני תהום התבונה. וארחות האגדות נשכחו מני רגל, ומסלותיהם נשמו מבלי עובר. וברב חסדו יתברך, דבר שלח ביעקב להתר חרצובות האגדות, ולנתק מוסרותיהם, פעם במשל, פעם במליצה, ופעם במחקר עיוני ופעם החזיק יד אגדה אחת באגדה זולתה. כענין שזכרו ז"ל: דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר (ירושלמי ר"ה פ"ב). ואשר חסר בלמוד זה מלא אותו בלמוד אחר. כי כן ימלאו תמרוקי החכמה. וכן תרוממנה קרנות התבונה.[144]

[144] ומה יקרו לי בזה דבריהם ז"ל: לא הוו ידעי רבנן מאי **סלסלה ותרוממך** (משלי ד', ח') יומא חד שמעוה לאמתא דבי רבי דהוות אמרה להדין גברא דהוה קמסלסל בשעריה, אמרה ליה: עד כמה אתה מסלסל בשערך (ראש השנה כ"ו ב'). אשר הדברים מפליאים מה בצע אלינו בספור זה, או מה מנו יהלוך אם נחשוב שהרבנן היו יודעים מאי

והן זאת היתה תפארת האדם הגדול המחבר ע"ה. והדר גאונו. כי עשה לו כנפים להגביה עוף על מרומי שדי הלמודים, ידלג על הרי המדרשים, יקפץ על גבעות האגדות, ירוץ עליהם כגבור ברצוא ושוב. וכל מאמר וכל אגדה אשר עוז פניה ישונה, לא נמצא טעמה בה, הנה ממרחק הביא לחמה ומריח מי פלגיו הפריחה, ופניה לא היו לה עוד.

ועל כל אלה מי כמוהו דורש חכם, ישכיל פיהו, לעומת השומעים כלם למחלקותיהם. אנשי לבב, הם שמו בכליהם מפרי עץ הדעת ושושני המושכלות, חדשים לבקרים. אביוני האדם ודלת העם, אליהם המתיק רגבי חכמתו ותוכחתו במשל ומליצה. כי יוצרו נתן לו לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר. ועל דרך שאמרנו.

וכענין מאמר דוד המלך ע"ה: **שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון, פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות אטה למשל אזני** וגו' (תהלים מ"ט, ב'-ה'). רצה בזה להשמיעם, אשר מה שידבר הוא נכון לכל אדם,

---

סלסלה, עד שהוכרחו ז"ל להעיר אותנו ולומר לא הוו ידעי רבנן וכו'. ומה גם כי ראוי להתבונן במהות הלמוד שלמדו על ידי מאמר ההוא.

אבל הדברים יתבארו על נכון בהצעת חקירה אחת. דע כי גדר כל עצם להיות נקוב בשמו מצד תכלית אשר לו, כי כן גדר השם להיות מצד התכלית, כמו המנורה אשר גדר שם מנורה, מצד התכלית אשר בעצם שהוא מוכשר לקבל הנר או השמן והפתילה. אולם בעוד לא נשלם העצם בגמר מלאכתו לכל מעשהו ואין עוד בו תכליתו, לא יהיה מתואר בשם מנורה, רק גולמי כלי עץ או גולמי כלי מתכת, עוד זאת ידענו אשר גדר העצם השלם הוא ראוי להיות שלמותו מעצמותו ולא שיצטרך לבקש שלמותו מזולתו השלם, כי בהיותו בלתי שלם בעצמו רק בהצטרפות זולתו אם כן עוד לא השיג תכליתו.

ומעתה נחקורה בגדר שם הספר הנכבד אשר בידינו מפי ה' ביד משה המגודר בשם "תורה", אשר בהכרח התנאים האלה הנה הנם בגדר השם, כי גדר העצם בשמו מצד התכלית הטוב אשר בו, להורות לאדם דרכו וללמדו מישרים. וכן העצם הוא שלם מעצמותו, היינו כי התורה היא שלמה מעצמותה, בתכלית כל השלמות ואין צורך אליה לבקש השלמתה מדברים זולתים. כמאמר חז"ל: הפוך בה והפוך בה דכולא בה (אבות ה' כ"ב), ר"ל גם הדבר הנראה בעיניך כי הוא מכוסה מלמעלה הפכהו מעבר אל עבר, ויבוא ענין זה וילמד על זה, וזהו: **דכולא בה**. היינו שאין לה צורך לבקש השלמתה מדברים זולתים ומחכמות אחרות. כי לולי כן יהיה שלמות העצם אך על ידי הזולת ואנחנו קבלנו: **תורת ה' תמימה** (תהלים י"ט, ח') ר"ל שלמה בעצמותה.

והנה בזמננו אנו רואים כמה חכמים מלומדים, אשר בהגיעם אל מאמר בתורה הבלתי מובן, יבקרו אחר כללים מחכמות זולתיות להישיר בהם העקוב, ובאין ספק רבותינו בעלי התלמוד להיותם חכמים גדולים בכל שבע החכמות אם היו רוצים היו יכולים לכלול חלקי הלמודים ההם, בגדרה, להבין על ידיהם, מאמריה הקשים והסתומים. אכן הם ז"ל שמו לבם לחקור בכוונת מאמר שלמה המלך ע"ה: **סלסלה ותרוממך** כי אפשר לבארו בב' פנים, למשל אם יאמר לך אחד אני באתי מבית פלוני ושם הייתי מסלסל את השלחן, השומע לא יבין מה הוא אומר, היינו כי יש לחשוב בכוונת מאמרו ב' פנים, או שהשלחן עומד באמצע הבית והוא הלך ועשה הקפות סביב השלחן, כענין המסלסל דבר בדבר, היינו שהוא מקיף ומסבב העצם בדבר אחר, או שהיה מסלסל את העצם עצמו היינו כי עשה אותו נפתל ופתלתול עד כי הגיע קצה אחד אל קצהו הב', ואם כן היה לחז"ל הספק הזה, על מאמר סלסלה כו'. כי נסתפקו על מניח הלשון על מה יסד הוראתו בעצם וראשונה, אם שרצונו סלסול דבר בדבר, ואם כן לסלסל התורה יהיה הצורך להשית סביב לה למודים זולתים ולהקיפה בחכמות אחרות, להבין על ידיהם מאמריה הקשים, או שרצונו היה בעצם וראשונה במאמר סלסול, על סלסול העצם עצמו, ואם כן מה שהזהיר ואמר סלסלה וצוה לסלסל התורה, כוונתו לסלסל התורה עצמה ולהפוך בה עד כי יתערבו חלקי ענייניה ומה שחסר לו בזה יתגלה לו על ידי מקום אחר. וזה למדו מאמתא דבי רבי. כי השתמשה במאמר סלסול על המסלסל בשערו שהוא סלסול בעצם עצמו, ואם כן מה שאמר שלמה סלסלה כוונתו כמה שאמרנו שאין לנו לחפש ולבקר בלמודים אחרים, כי אין צורך אל התורה לבקש דבר מחכמה זולתה, והבן.

כגדול כקטן להטות אוזן לשמוע אמריו. ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש, ערער כערבה, ולא בינת אדם לי. ומה יסכון לי החכם בחכמתו, או מה יועילני ברוחב בינתו, בהיות כל דבריו דקים, שבעתים מזוקקים. ואני בהם כחרש לא אשמע, ידבר ולא אבין לו. אי על זאת קרא להם ואמר, אשר עם אישים כאלה, יתנהל לרגל המלאכה אשר לפניהם. היינו: לבאר להם תכלית כל דבר, על פי משל ודמיון מטיב העולם ועסקיו. ולצייר להם דקות ענייניו על נושא הגס, באופן שיבינו כלם. והוא מה שאמר: **שמעו זאת כל העמים וגו'**. **גם בני אדם גם בני איש וגו'**. היינו, מכל סוגי המדרגות. והציע לפניהם התכלית: **פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות**. לאמר: כי לא על דבר ריק יקראם. בלתי להשמיעם מושכלות יקרות. ולבל יזורו אחור ממנו אישי ההמון, קרא ואמר: **אטה למשל אזני** וגו' ותבינו גם אתם.

ככה גם קול המחברת. תשמיע דבריה ואומרת: שמעו אבירי עם, האזינו שוקדים בתבונה, אלה מזה ואלה מזה גשו הנה! אביאכם באהלי יעקב. שמה תשבעו לחם החכמה, שמה תשתו לרויה מימי הלמודים, תתענגו מפרי האגדות, דודאי המדרשים. הכל נתון מאתי עלי יריעות אהלי. חתום באוצרתי - גם דלי ההשגה אביוני הבינה. גושו חושו נא. אל תפחדו ואל תרהו לאמר, מה לנו כי נעמול נפשנו? הלא אנחנו כאלמים, הוזים שוכבים לא ידעו דבר. כי חתום הוא אל אישים כגילנו. לא כן הגברים! דעו נא וראו מי ילד לכם את אלה, הלא תשפטו כי גם לכם נתן האהל הזה למורשה, כי יטה במשל ודמיון ומליצה, עד כי יפתח שעריו לכל באי חדריו.

ונפשי דלפה מתוגה מדי העלותי נועם זכרו ברעיוני. וכי אפקוד גבר חכם בעוז כמוהו. הה, הוא אשר האיר לארץ כלה באור חכמתו. ובנוגה תבונתו, גם בלבבות מאפליות יופע נהרה. אם להוכח מילים יחשוב, רוכסי אנשים ישים למישור. כי מעולם חצי תוכחותיו לא שבו ריקם, עברו משכיות לב, לא החטיאו המטרה. ואם לעת ספוד יאבה לעורר לויה, הלא כאפיק נחלים וכשטף נוזלים, היו המים המוגרים מעפעפי השומעים. ואם עגומים לנחם, יין שמחות ושמן ששון ימסוך להשקות מרי נפש, עד כי שכחו רישם ומצאו נחומים, כי יש לדל תקוה. אם מועף מאשר מוצק לו, שמש צדקה הופיע הרחיב לו. וגם כל הנשוך מפגעי הזמן, וראה אותו וחי.

אולם מה אוסיף דבר אוסיף מלל. אם רבות שבחיו, כח מעשיו ופועל ידיו, גם באיים רחוקים נודעו. ומי לנו גדול מרבינו הגאון החסיד רבן של כל בני הגולה רבינו אליהו מווילנא זצוק"ל. אשך הפליג בשבחיו עד להפליא, באגרותיו אשר שלח אליו לק"ק דובנא (נדפסו בבאורו להגדה ש"פ) לבקש אותו לבוא אליו, להשתעשע אתו ולשוש

באהבתו. הה. הן אך זאת מותר החכם מאישים זולתו.[145] ואם להלל יקר הספר, הלא כל חכמי לב יראו עין בעין, סגולתו ותפארתו. ואהיה כמהלל השמש בצהרים. אשר תראה בהדרה לכל אשר לו עינים.

אמנם מי יתן תבוא שאלתי ותהי זאת נחמתי מיגוני ואנחתי, כי יהיה אלהים עמדי למלא את ידי, ולאמץ את זרועי, להשלים המלאכה אשר החלותי, ולפרוש האהל הזה על כל התורה, כי כוונתי רצויה להפיץ מעינות חכמתו חוצה, להגדיל כבוד התורה, ולמען ספות הרוה לנפש צמאה לדברי אמת ליעקב, כי עילה זאת היתה בעוררי נפשי לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, עם היות המלאכה גדולה וכבדה. כי מכתבי הרב זללה"ה אין להם סדרים לא על פי סדר המקראות, ולא על פי סדר מאמרי רז"ל. כי הוא ז"ל לא התוה אותם בלתי ע"ד הכותב ליקוטים מאגדות מפוזרות ומכתובים נפרדים לא קרב זה אל זה.

גם החדושים בעצמם המה כדברים מיוחדים, ואין להם דודים. להיות עמהם אגודים. בלתי במקומות מועטות כתב חדושיו ע"ד המשך מעט. אמנם את הכל כתב בתכלית הקיצור. ככותב לזכרון דברים למזכרת עצמו. ועל כל אלה כל כתבי חדושיו נעדרים ציוני מראה מקומות. לא למקרא ולא לגמרא ולמדרש,

וברב חסדו יתברך שמו עזרני ללקט מהחדושים ההם. ולאסוף אותם כעמיר גורנה, לסמוך מאמר אל מאמר, לענוד ענין אל ענין, אחר החקירה בהם, עד שיהיו העניינים מתאימים איש אל רעהו. ותושע לי זרועי לחבר מהם האהל הזה. ולקרוע לו חלוניו. המה ההערות הרבות אשר עשיתים זר סביב האהל. וגם כי רובם הוספתי מחידושי. עם כל זאת לא אביתי להזכיר שמי עליהם. כי רק על שדה חקירתו צמחו. ועשיתי הכל בסדר נכון ובלשון רחב וצח.

[145] ומה נעמה בזה מליצת החכם ע"ה: **כי מה יותר לחכם מן הכסיל מה לעני יודע להלוך נגד החיים** (קהלת ו' ח'). אשר בהשקפה הראשונה הוא כדברים שאין להם שחר. ויתכן כי מאמר זה נמשך למה שאמר תחלה פעמים רבות בדרך כלל כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה כו' והכל הבל, ואין יתרון לחכם על הכסיל (וכוונתו בזה רק על ענייני עולם הזה כמו שאמר כמות זה כן מות זה, אבל על ענייני הנפש הלא בפה מלא אמר מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה כו') והנה הוא עצמו ע"ה ביאר לנו במקום אחר אשר גם בענייני הגוף יהיה יתרון אל החכם על הכסיל, והוא: **לב נבון יקנה דעת ואזן חכמים תבקש דעת מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו** (משלי י"ח ט"ו), ר"ל כי החכם ידיו רב לו לעמוד בפני גדולים ולהתיצב לפני חכמים ולהתוועד באסיפתם, לא כן הכסיל שאמר עליו: **ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו** (שם כ"ד, ז').

והנה בקהלת במאמר הנכחי היתה כוונתו כמו כן לבאר היתרון הזה. אך הוסיף עליו משל נמרץ כדרכו בכל ספריו הטהורים. והוא, כי הנה כבר מוחלט אצלנו עני חשוב כמת (נדרים ס"ד). והוא שוה אליו ממש, ועם כל זאת יש אל העני יתרון על המת שהוא יכול ללכת בין החיים והמת שוכב בין המתים, כן ממש גם כי החכם והכסיל שוים המה במקרי העולם, עם כל זאת רב ההבדל ביניהם, והוא שאמר: כי מה יותר לחכם מן הכסיל. ממש אותו היתרון מה לעני על הדומה לו שהוא יודע להלוך נגד החיים כי החכם זה יתרונו שהוא יכול לעמוד באסיפת חכמים והבן.

גם הצבתי ציוני המאמרים המובאים בבאוריו, ממאמרי הנביאים. ואם ממאמרי חכמינו ז"ל בש"ס ומדרשים. איש איש על דגלו באותות למקומותם במושבותם, כאשר עיני הקורא יראו יביטו במחברת הזאת, גם במחברת הראשונה על ספר בראשית. רבת עמלה לה נפשי עד כי גלותי את אבן הקיצור מעל פי באורו. והחלק הא' כבר יצא לאור בדפוס על ידי הרב המגיד המפואר גבר חכם בעוז מהור"ר יצחק זלה"ה בן הרב הצדיק יעקב איש תם. הה. אמרנו זה ינחמנו מעצבוננו. זה יחבוש פצעי לבבנו. והשמש אשר באה תזרח עוד הפעם. הן בהיותו חי עמנו, עומד מול הארון, מבשר צדק בקהלנו, אמרנו לא מת יעקב. חי חי הנהו, יצחק ידבר וקול יעקב קולהו, כי האלהים חנן אותו לשון למודים. וישם את פיו כחרב חדה. ומה אומר אני, כי כמשוטט על הרי בשמים הייתי. ולמתהלך בעדן גן אלהים דמיתי. כל הימים אשר את קולו שמעתי. הה, נפש עדינה, נעמת לי מאד, אך עתה לבי כחלילים יהמה על הפרח הנחמד הזה, כי נקטף בלא עת. ומת מיתת שמואל הרמתי בגוע אחינו לפני ה' (שנת ה' תקצ"א). ואתה אלהים ראה עניי ועמלי. מעמל נפשי אראה אשבע נעימות מתורתך. והדריכני בנתיב מצותיך. והושיעני למען שמך. וזכות הרב הצדיק המחבר זלה"ה יעמוד לי ולזרעי, ואהיה בריא אולם לתורתו ועבודתו יתברך שמו כל הימים.

דברי הצעיר עבד עבדי ה'

אברהם בערוש בן לאאמ"מ מוהר"ר דוד פלאהם יצ"ו

מילידי ק"ק מעזריטש

שמות; פתיחה

ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה

במדרש ואלה שמות כו' הדא הוא דכתיב: **חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר** (משלי י"ג, כ"ד) ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה כו' עד: ואוהבו שחרו מוסר, זה הקב"ה על שאהב את ישראל דכתיב: **אהבתי אתכם אמר ה'** (מלאכי א', ב') הוא מרבה אותם ביסורים. אתה מוצא ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם על ידי יסורים התורה וארץ ישראל וחיי עוה"ב וכו' ע"כ.

ונזכיר עוד מאמרם ז"ל במדרש (פרשתנו):

ה' צדיק יבחן (תהלים י"א, ה') בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה. שנאמר: **ויקחהו ממכלאות צאן** (שם ע"ח, ט') מהו ממכלאות כמו **ויכלא הגשם** (בראשית ח', ב'), היה מונע הגדולים מפני הקטנים. והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שירעו עשב הרך ואחר

כך מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינוני ואחר כך מוציא הבחורים שהיו אוכלים עשב הקשה. אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו יבוא וירעה בעמי. הדא הוא דכתיב: **מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו ובישראל נחלתו** (תהילים ע"ח, ע"א) ע"כ.

ומהראוי לחקור תכלית המבחן הזה מה הוא ומה הוראתו, אבל דע כי פועלי הרחמים עם רעיהם יתחלקו לב' סוגים. היינו כי יעשו מעשיהם לאחד מב' פנים, יש ירחם כי נדבה רוחו אותו להטיב עם אנשים וחפץ חסד הוא שקוד בטובת זולתו. ויש כי יתנדב, אך מצד רכות הטבע כי לא יכול לראות בצרת רעהו, וכמו שזכר החסיד ז"ל בחובת הלבבות (בהקדמת שער הג'), בכוונת החומל על העני שהוא מכוין בה לדחות הצער מעל עצמו אשר מצאהו מעגמת נפשו, למי שחמל עליו. והוא ממש כמי שמרפא כאב שמצאהו ע"כ.

והנה ב' סוגי המרחמים האלה יבחנו לאמתתם, בהזדמן לפניהם איש נגוע ומוכה, אשר מהצורך לעסוק ברפואתו באכזריות, כמו לחתוך ממנו איזה אבר וכדומה מהיסורים, הנה אז תראה כי השני הזה לא יאבה ולא ישתדל לעסוק ברפואתו מאומה, יען כי כל מה שהוא עושה לפעמים טובה לבני אדם, אינו מחמת היות חפצו להטיב, בלתי להסיר רעה חולה מעצמו, כי לבו עליו דוי בראותו רעהו ברעה, ולכן פה בהיות דרכי הרפואה עוד סבה להוסיף על דאבון נפשו, כאשר יראה עניינים זרים כאלה, הלא ישא כנפי שחר ויפנה אליו עורף, גם כי באמת היסורים האלה המה לטובת החולה, אבל הנה המדה הזאת נעדרת אצלו כי לא חפץ חסד הוא. לא כן הא' אשר כל מגמתו וחפצו להטיב בעבור אהבתו הבריות, הוא הלא ירבה להשתדל ולהשתתף בצרתו ולסבול במכאובו יען כי זה הוא הדרך המביא אותו אל רפואתו ואל הצלתו.

הוא אשר הפריז המשורר ע"ה ואמר: **טוב וישר ד' ע"כ יורה חטאים בדרך** (תהילים כ"ה, ח'), כלומר, לא כמדת המטיב הנזכר שכל עיקרו הוא אך עבור הצלת עצמו, לבקש לו מזור לכאב לבו על צרת חבירו ולא מצד טובו וישרו. אבל לא כן הוא מדת אלהינו יתברך, כי טוב וישר הוא. ע"כ גם יורה חטאים בדרך, כלומר יביא יסורים על החוטאים להטותם הדרך. כמשפט לאוהב השלום שזכרנו. [146]

[146] הוא שסיים: כל ארחות ד' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו. כלומר, כל עיקר מגמתו לעשות חסד ולהפיק טובת מקבל הפעולה. ואם כן יכונה מעשהו בשם חסד ואמת רצה לומר חסד של אמת. לא כן חסד הבשר ודם כי על פי האמת אינו חסד כלל, בהיות עיקר כוונתו לטובת עצמו, וזהו: כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו כי החסד נשאר דבוק אצל מקבל הפעולה.

ומעתה דע כי מה שהחליטו חז"ל שהקב"ה בוחן ובודק רועי ישראל בצאן, הוא לעילה גדולה. היינו שיתברר אם הם דבוקים והולכים במדותיו יתברך, לכלכל ענייניהם במשפט על דרך שאמרנו. היינו לאיזה סבה יפעול הרועה רחמיו, אשר קל מהרה אפשר לבחון זאת במרעה הצאן. כי האיש שהוא רחמני בטבע עד שאינו יכול לעשות רע לשום בריה, הוא אינו מוכשר להיות רועה צאן כי הוא יוציא הילדות והזקנות יחד. והוא ענין רע אל הילדות. לא כן העוצר בעד הזקנות ומונע אותם מלרעות עד אשר יאכלו תחלה הילדות, הנה מזה יבחן כוונתו וטוב לבו באמת שהוא דורש אך טובת הצאן, אשר על כן הוא עושה דבר גם נגד טבעו היינו לגרש הזקנות עבור יאכלו הילדות תחלה לכן ההוא יקרא רועה נאמן.

וזהו: ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות. כמו ויכלא הגשם, היה מונע הגדולים כו'. אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו יבא וירעה בעמי, וזהו: לרעות ביעקב עמו ובישראל נחלתו כלומר לכל אחד לפי שעור הכנתו וכח יכלתו.

ובזה יתבאר לנו מאמר: **הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאום ה'** (ירמיה ל"א, י"ט), בהזכיר מאמר רבותינו ז"ל: (שמות רבה ב') יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו, (תהילים ק"ג, ז'), בשר ודם מדותיו ועלילותיו מעוותות הן אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר: רחום וחנון ה' (שם שם ח').[147]

[147] ובקצרה נוכל להמתיק המאמר, כי הנה מדות לחוד ועלילות לחוד. מדה היא הפעולה המכוונת בתכלית, ועלילה היא הסיבה להביא את התכלית. כשוכר עגלה וסוסים לנסוע לדרך אין העגלה התכלית ולא הסוסים, רק הריוח אשר ירויח בנסיעתו, ואם כן טלטול הדרך הוא לו למורת רוח כי למה זה לו רק בהכרח יתעסק בזה כי אין לו דרך אחר להפיק זממו לסבב התכלית. ואחר כל העלילות ואחר כל היגיעות הלא יזדמן גם ההיפך, לא הרויח בדרך ועוד הפסיד ההוצאות. ואם כן עסק בעלילה ואל התכלית לא בא. וזהו מאמר המדרש בשר ודם מדותיו ועלילותיו מעוותות הן. שנאמר ושם לה עלילות דברים, פי' שאין העלילה מכוונת אל התכלית ולא התכלית אל העלילה. שנאמר **ושם לה עלילות דברים**. הוא עסק בסבה לסבב עליה שם רע והנה נתברר כי שקר בפיו כי הלא **ואלה בתולי בתי**. אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן. פי' גם העלילות גם המדות יחד מתאימות לסבב התכלית. וכענין אמרם ז"ל במקום אחר: (שמות רבה פרשה נ', ג') בשר ודם מכה באזמל ומרפא ברטיה. אבל הקב"ה במה שהוא מכה בו הוא מרפא. שנאמר: **כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך** (ירמיה ל', י"ז). כי המכה עצמה היא המרפאת ג"כ. וזהו שבארו שם בסמוך: **לבני ישראל עלילותיו**. שעשה עלילותיו במצרים כדי שיספרו ישראל עלילות שעשה הקב"ה במצרים. וא"כ גם המכות שהשיגו המצרים גם הם היו מכוונות לתכלית הרפואה. כמאמר: **נגוף ורפוא** (ישעי' י"ט, כ"ב). פי' שיתרפאו ישראל על ידיהם ויבואו אל האמונה השלמה. כמאמר **וירא ישראל את היד הגדולה כו' וייראו העם את ה' כו'** (שמות י"ד, ל'). כי המכות שישיגו המצריים לא נקראו מכות רק מצד פרעה ועבדיו. אבל מצד ישראל נקראו אותות ומופתים להכשירם ליראת שמים. וזהו יודיע דרכיו למשה. כי מרע"ה מצד עצמו לא היה צריך אל עלילות לסבב לו היראה והאמונה. אבל הודיעו דרכיו תיכף. אבל לבני ישראל היה מהצורך להראות עלילותיו.

אמנם כלל הדברים הוא כי אם תבחין ותתבונן על מעשי בני אדם תראה בהם דבר והפכו והם תמיד כסותרים את עצמן, כי לפעמים האדם מטיב עם רעהו ולפעמים בהיפך ומכוון להזיק. לא כן מדת הקב"ה כי כל עסקיו רק להטיב, רק הטוב נחלק כפי המקבל ממש. **על** דרך העושה סעודה גדולה לפני בני אדם הרבה והיו שם אנשים בריאים במזגם והיו אוכלים וערב להם והטיבו לבם. והחלשים שהיו שם לא היו תאבים לאכול, מה עשה בעל הסעודה הלך והביא להם סמים מרים להריק מעיהם ולזכך אותם עד אשר התאוו תאוה לאכול אז נתן להם המטעמים אשר עשה. והנה בשני הכתות כל מעשיו רק חנינה וחמלה רק אלה מזה אכלו תיכף. ואלה הלא הביא להם סמים למען יוכלו אחר כך לאכול.

וזהו: יודיע דרכיו למשה, והטיב עמו תיכף. כי הוא בריא המזג יכול לקבל הטוב. **ולבני ישראל עלילותיו**. היינו, האכילם תחלה לענה וראש להריק הרע מהם שיוכלו אחר כך לקבל הטוב, ולכן נקראו עלילות. אבל עם כל זאת דרך אחד לכלם כי הלא כוונתו יתברך בכלם רק להטיב. וזהו מאמר המדרש: בשר ודם מדותיו ועלילותיו מעוותות הן. כי העלילות אינם מתאחדים עם המדות רק הם דבר והפכו. כי כאשר מדתו להטיב, הלא כאשר תביט על העלילות תראה ההיפך, אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן גם המדות גם העלילות.

וזהו: ואותן מדות הודיע הקב"ה למשה שנאמר: **וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם** (שמות ל"ג, י"ט), כלומר אני חונן את האדם ביסורים ודינים, אותו את אשר אחון אחר כך, לכלכל אותו טוב השפעתי, ולהשביעהו מטובתי. היינו כי יעסוק עמו בעלילות לסבב מהם הרחמים הגמורים וזהו: הוי, רחום וחנון ה'.

וזה בעצמו מאמר: הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים, לקח משל לילד אשר אביו סובל ממנו צער הרבה מעמל גידולו והוא משתעשע בו, הנעלה על הדעת כי מעשיו של עתה ערבים לאביו כל כך, רק האמת כי האב מתנחם בו במה שעתיד להיות כאשר יגדל ויהיה לאיש.

וזהו: כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד כלומר, כל שעשועי בזכרי כי לימים עוד, איך יפאר מעשיו והנהגותיו, על כן המו מעי לו רחם ארחמנו, כלומר כל מה שאני מגדלהו וכל אשר אני עושה עמו עתה, הוא רק סבה אשר ארחמנו אחר כך ואוכל להטיב עמו בגדלותו.

הוא הדבר אשר כוונו ז"ל להשמיענו בפתיחת הספר הזה. אשר בכללו הוא מדבר מגלות אומתנו במצרים ואת כל התלאה אשר מצאתם בדרך בצאתם, ואחר כך הטובה הנפלאה אשר השיגו מאתו יתברך מימינו אש דת למו ושארי הטובות הידועות.

לאמר, כי כל עיקר הגלות היה מאהבת ה' את עמו ישראל ומפאת היותו שוקד תמיד בתקנתם ותועלתם כל כך, עד כי גם כאשר תחייב חכמתו הנפלאה להאדיב את נפשותינו למרק אותם מכל סיג וערב הלא ימציא לנו מצד אהבתו, צרות רבות ורעות (עם היות ענין זה דבר המתנגד אל מדת טובו יתברך) בידעו שאין תרופה למחלת נפשנו בלעדם. וכמאמר: כי כאשר ייסר איש את בנו וכו', ואת כל אלה יד ה' עשתה למען הוסיף שלמות בנפש אומתנו, עד כי נהיה מוכשרים לקבל מתת אלהים קדושים. לכן גלגל עלינו להיותנו גולים בארץ מצרים נתונים בכור הברזל למען התך מאתנו זוהמת הנחש ולטהרנו מכל ערב וסיג. ממש כהגו סיגים מתוך כסף, למען נהיה מוכשרים לקבל התורה ולעבוד עבודת אלהים חיים.

וזהו שכללו ז"ל בפתיחת הספר הדא הוא דכתיב: **חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר** ללמדך כו' עד ואוהבו שחרו מוסר זה הקב"ה על שאהב את ישראל הוא מרבה אותם ביסורים. את מוצא ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם על ידי יסורים תורה ארץ ישראל וחיי העוה"ב.

שמות

חלק א

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב (א', א'),

ראוי להעיר על מאמר את יעקב שהוא לאין צורך.

והנראה בהבנת הענין עם מה שהתעוררו רבים מה ראה יתברך לסבב על יעקב ע"ה שיבוא למצרים כי האף אמנם גלות כלל העם היה מוכרח כאשר החליט רשב"י ע"ה שלש מתנות טובות ניתנו לישראל וכלם לא ניתנו אלא על ידי יסורים ואלו הן תורה וארץ ישראל ועוה"ב (ברכות ה') (וכמו שכתבנו בפתיחה) אבל יעקב ע"ה מדוע זה יתגלגל עליו שיבוא הוא למצרים ויהיה גולה בארץ לא לו עד שאמרו ז"ל בגמרא ובמדרש ראוי היה לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין הלא דבר הוא.

אמנם הדבר מובן פשוט עם מה שאמרו ז"ל אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה (בראשית מ"ו ד') אותך ואת כל הצדיקים כיוצא בך (בראשית רבה פרשה צ"ד, ו'). והרצון בזה כי הוא יתברך סיבב על יעקב שיבוא למצרים תחלה וראש לגלות בניו

ולהבטיחו להעלהו משם למען אשר עלייתו ממצרים תעמוד לנס ותהיה מורשה לבניו אחריו כי יפליא יתברך חסדו עמהם להעלות גם אותם מבור גלותם. וכאשר החליטו ז"ל מעשי אבות ירשו בנים (וכמו שהארכנו בזה בחלק א').

והוא המבואר בדברי הנביא **שמעו דבר ה' גויים והגידו באיים ממרחק ואמרו מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה עדרו כי פדה ה' את יעקב** (ירמיה ל"א, י"ט). לומר כי יש להם לבטוח בה' שיקבץ נדחיהם מבין הגליות כי מכבר פדה את יעקב אביהם ועל היות כח הבנים כלול בהאב הלא היתה גאולת יעקב מורשה לבניו ולבני בניו לדורות עולם וזהו אנכי אעלך גם עלה אותך ואת כל צדיקים כיוצא בך. כלומר אשר לעילה זאת מההכרח אתך לרדת למצרים ולעלות משם כי עלייתך תהיה סבה גורמת עליית בניך.

ומעתה היה ענין ירידת יעקב למצרים דבר מוכרח אל כלל האומה הנבחרת אשר בלעדה לא היו יכולים לבוא למצרים עבור יקנו התועלת הנזכרת לעיל, מדאגה פן ישתקעו שם לנצח אבל אחר כי יעקב ע"ה ירד עמהם ועלה מן הארץ הנה העליה הזאת היתה מורשה לבניו. וזהו ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב. לומר כי היה בידם לבוא מצרימה עם יעקב היינו בעבור שהלך גם הוא עמהם היו בטוחים בבואם כי ישובו לארצם מה שאין כן בלעדו:

חלק ב

וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא ובני ישראל פרו וגו'. **ויקם מלך חדש** וגו'.

הנראה בזה עם מאמרם ז"ל (שמות רבה פרשה א', ו') כל זמן שאחד מן השבטים היה קיים לא היה שעבוד כי אם אחר שמתו כלם נתחדש עליהם הגזירה והתחילו לשעבדם בחומר ובלבנים.

ודע כי רז"ל החליטו כי על ידי סבל הגלות נתקלקל הדור וכענין **ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם** (תהילים ק"ו, לה), וכמו שביארו הקדמונים מאמר וירעו אותנו המצריים.

והנה קורא הדורות יתברך בהשקפתו על הענין הזה אשר על ידי סבלת גלותם יתקלקלו בתכונתם ויאבדו שלמותם ראה מאז להרבות אותם כל כך עד אשר רוב מספרם ישלים השלמות הראוי לאדם ישר ושלם וכמו שכתוב במקום אחר (כוכב מיעקב הפטרת תבא) בבאור וכאשר יענו אותו כו'. וזהו וימת יוסף וכל אחיו וגו', ובני ישראל פרו גו'. (עבור השלמת ישרת האדם בין כלם) ויקם מלך חדש. כלומר על כי מיתת יוסף ודורו היתה הסבה הראשיית לעוני השעבוד הנה מאז הוא יתברך ברב חסדו הקדים התיקון ההוא טרם הוקם עול מלך החדש וזהו ובני ישראל פרו וגו', ואחר כך ויקם מלך חדש וגו':

חלק ג

ותיראן המילדות את האלהים. מדרש: עליהם נאמר **אשה יראת ה' היא תתהלל** (משלי ל"א, ל).

הנראה בכוונת דבריהם ז"ל עם מה שכתבנו בחלק ד' (ריש פרשת בלק) בבאור מדרשם ז"ל (תשא) והביטו אחרי משה (שמות ל"ג, ח') חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח אשרי יולדתו (פרשה מ"ה, ד'). וכלל הענין מהמבואר שם הוא כי צדקת הצדיק תהיה לאחד משני פנים אם שהוא נולד בטובו וישרו מרחם אמו כענין מה שכתב הרמב"ם ז"ל (בשמונה פרקיו פ"ו) ועל דרך מאמר **ובטרם תצא מרחם הקדשתיך** (ירמיה א', ה') או שהגיע אל אושר צדקתו אחר רוב שקידתו ויגיעתו. וכביאורנו שם על מאמר **ועושה אלה לא ימוט לעולם** (תהלים ט"ו, ה') שהרצון מי שעושה וקובץ על יד המדות המאושרות האלה בכח ידו ויגיעתו ושקידתו בטוח הוא שלא ימוט לעולם.[148] והנה ההבדל ביניהם הוא כי אותו שצדקתו באה לו אחר רוב יגיעו ועמלו לכבוש את יצרו ולהפך מדותיו הגרועות אל טוב מועיל הוא ראוי בעצמו אל השבח ואל היקר. לא כן הנולד בטובו מרחם אמו הוא אינו ראוי להלל בשערים מעשיו כי אינם אך מסבת מולידיו הישרים אשר משרשם הטוב התנוצץ טובו וישרו. וזהו וחד אמר אשרי יולדתו כלומר אין האושר שלו כי לא טרח על צדקתו אבל באה לו מסבת מולידיו הטובים.

וזהו שרצה הכתוב לבאר צדקת המילדות ואמר ותיראן המילדות את האלהים. כלומר כשרון מעשיהם היה מסבת יראתם את ה' וחרדתם על דברו ולא מצד טבע תולדתם. וזהו שהמליצו ז"ל עליהם אמר שלמה אשה יראת ה' היא תתהלל כלומר היא בעצמה ולא ייחדו התהלה למולידים:

חלק ד

וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו כו', **וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים** (ב', כ"ד). מדרש: וירא אלהים שלא היה בידם מעשים טובים שיגאלו בשבילם וכן הוא מפורש על ידי יחזקאל **רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו ושערך צמח ואת עורם ועריה** (יחזקאל ט"ז, ז'), לא היה צריך לומר

[148] עושה אלה לא ימוט לעולם ובזה אני מבין מדרשם ז"ל חזית איש מהיר במלאכתו זה משה לפני מלכים יתיצב זה פרעה בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו (ילקוט משלי כ"ב). והוא כי משה ע"ה התאמץ מאד נגד פרעה ודיבר עמו קשות וגבוהות על דרך הפלגה כמבואר, והיה מקום לחשוב ולומר שהיה מעיז נגדו מצד טבע תולדתו כי עז הוא. אולם אם נשים לב אל רוב ענוותנותו לפני יתרו למה שהיה אחד משרי פרעה ועבדיו הנה מזה יבחן כי עמידתו לפני פרעה והמרותו בו היה אך מצד אומץ בחירתו לקיים דברי ה' ולעשות מה שצוהו. וזהו חזית איש מהיר במלאכתו ר"ל ולא בטבעו לפני מלכים יתיצב זה פרעה. כלומר מה שהיה נצב לפני פרעה והעיז בו לא היה מפאת טבע תולדתו כ"א עבור היותו מהיר במלאכת ה' אחר מרבית העמל והיגיעה. והעד בל יתייצב לפני חשוכים זה יתרו כלומר ראה נא רוב ענוותנותו לפני יתרו והבן:

אלא ושערך צמח ואחר כך שדים נכונו שקודם בא סימן התחתון מן העליון אלא מהו שדים נכונו זה משה ואהרן שהיו נכונים לגאלם ושערך צמח הגיע הקץ של גאולה ואת ערום ועריה בלא מעשים טובים לכך נאמר וירא אלהים את בני ישראל שאין בידם מעשים ליגאל בהם, וידע אלהים ידע הקב"ה שעליו לגאלם למען שמו בעבור הברית שכרת עם האבות (פרשה א' ל"ה-ל"ו).

הנה מהראוי לעמוד על תכלית כוונת הצעה זאת וכן הוא מפורש על ידי יחזקאל רבבה כו' ושערך צמח. ומה גם כי יפלא איך יוסר שאלתם הלא הסימן התחתון בא קודם לסימן העליון.

ואחשוב בהבנת הענין כי הם ז"ל היה קשה להם התכת הכתובים שלפנינו שאינם על הסדר כי מהנכון היה לומר וירא אלהים את בני ישראל כו', ויזכור אלהים את בריתו, להורות כי מה שראה יתברך בעוני ישראל זה היה סבה עצמיית לזכור להם ברית אבות. והן על זאת באו ז"ל להעיר אותנו במדרשם זה על חסדי ה' הגדולים אשר עליהם המליץ הנביא ע"ה שדים נכונו ושערך צמח וכמו שנבאר.

ועם דרכנו נוכל לתת טוב טעם על מה שהחליטו ז"ל אין הקב"ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחלה שנאמר **כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים** (הושע ז', א') (מגילה י"ג), אשר לכאורה אין להחליט ממקרא זה כלל ענין קדימת הרפואה אל המכה כי הכתוב לא אמר רק ונגלה עון כו'. והקרוב אצלי כי דבר זה היה מקובל בידם שכן הוא מדת טובו יתברך לברוא הרפואה קודם למכה אבל הם ז"ל בקשו לתת טעם אל הענין המקובל הזה. והוא כי ה' יתברך בהשקפתו על גלות אומתנו (שעיקרו הוא מכוון לרפאות אותנו ולטהרנו) הוא מחליש אותנו עוד יותר.[149] ועל דרך **ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם** (תהלים ק"ו, ל"ה). הקב"ה להיותו שוקד בטובת ישראל זה דרכו להכין הרפואה קודם אל המכה היינו שהוא מכין הגואל קודם העת מדאגה פן בהקרב עת הגאולה לא נהיה ראויים להגאל חס ושלום. וכמבואר במדרש בטרם תחיל ילדה קודם שנולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון (בראשית רבה פ"ה). וזהו טעם אמרם ז"ל אין הקב"ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחלה שנאמר כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים,[150] כלומר בהיות גלות ישראל (המכוון בעצם וראשונה למרק אותם

[149] ויתערבו בגויים... וכמו ששאל דוד המלך עליו השלום **ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי** (תהלים קמ"ג, ב'). ר"ל שלא יביא עליו יסורין שלא יצדיקו אותו אבל יחטיאו אותו יותר ויותר. וכענין שזכרו ז"ל (ברכות ה') אלו הם יסורים של אהבה כל שאין בהם ביטול תורה וזהו ג"כ וצדקנו במשפט כלומר ולא שיתקלקלו ע"י המשפט:

[150] אין הקב"ה מכה את ישראל אא"כ בורא להם רפואה. ובקצרה נוכל לומר בזה ע"ד מאמרם ז"ל אני ה' קודם שיחטא כו' והבאור בזה ע"ד שכתבנו ביריעות האהל (ריש בראשית), על מאמר מתחלה עלה במחשבה לברוא

ולרפאות אותם) סבה להוסיף סרה ולגלות עונם. אם כן בהכרח הוא מכין לנו הישועה תחלה כל עוד שנמצא אצלנו זכות מה, טרם יהיה הכאב אנוש.

ומעתה דבריהם ז"ל במדרש אלא מהו שדים נכונו אלו משה ואהרן, מספיקים מאוד להשיב על שאלתם מדוע הקדים הסימן העליון להתחתון. והוא על פי דמיון לשני בתולות שנשאו, אחת פרנסה אביה העשיר, ואחת יתומה שפרנסוה בני משפחתה, זו שפרנסה אביה הכין לה מלבושים כמשפט הנהוג וכסדר הצורך היינו תחלה בגדי חול ואחר כך בגדי שבת ויום טוב, ואחר כך בגדי החופה, לא כן אותה שפרנסוה בני משפחתה הנה מדאגה פן לא יספיק על כל זה משפטם אשר המוכרח מוכרח קודם היינו להכין תחלה בגדי חופתה והוצאות החתונה ואחר כך בגדים כפי מסת ידם והעילה לזה כי הדבר היותר מעכב הנשואין הוא קודם להבלתי מוכרח כל כך.

וזהו מאמר הכתוב רבבה כצמח השדה נתתיך כלומר מה שהיית רבבה כצמח השדה היה אך מה שנתתי אני לך על דרך נדבה וחסד ולא מסבתך ובזכות עצמך.

והעד כי הכין יתברך הגואלים הרמוזים במאמר שדים נכונו טרם הגיע עת הגאולה שעליה יסוב מאמר ושערך צמח הנה מזה יבחן רוב חנותו יתברך כי חפץ חסד הוא, להקדים ולהכין פועלי הגאולה ומוצא הרפואה טרם תכבד המכה ויתמעט הזכות אשר אז אין דן דינם למזור.

וזהו דברי המדרש וירא אלהים את בני ישראל שלא היה בידם מעשים טובים, שיגאלו בשבילם וכן הוא מפורש על ידי יחזקאל כו', לא היה צריך לומר אלא ושערך צמח כו', אלא שדים נכונו זה משה ואהרן שהיו נכונים לגאלם. והן את כל זאת רמז הכתוב פה במה שאמר וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים כו', את אברהם כו', ולבל נחשוב לומר כי נאקתם היתה סבה עצמיית להזכיר להם ברית אבות ולחדש הגאולה, סיים ואמר וירא אלהים את בני ישראל לומר כי הוא יתברך ראה הדבר מראש וידע אלהים שעליו לגאלם מבלעדי זכות ונאקת הנואקים, והעד כי הגואלים (המה משה ואהרן) היו מוכנים ועומדים טרם נשמע קולם. וזהו שמסמיך ואומר ומשה היה רועה ובמדרש: כל מי שנאמר בו היה הוא מתוקן לכך (פרשה ב', ד') כלומר היה מוכן ועומד מכבר כי ידע יתברך שעליו לגאלם למען שמו:

העולם במדת הדין כו' על דרך שמצאנו לרבותינו ז"ל בילקוט תשא על מאמר ארף אפים ורב חסד, משל למלך שהיה אחד חייב לו מאה מנה כו' מה עשה המלך נטל בידו ארנקי של מאה מנה וזרקו לו דרך חלון למחר שלח אליו שליח בא ועשה עם המלך חשבון נמצא זה פורע חובו והמלך נוטל את שלו, וזהו ג"כ מאמר המדרש (ריש קדושים) ה' נתן כשהוא נותן בעצמו (ממש כדברי המשל הנ"ל) הלך בלילה בחשאי אינו נמלך בבריה וה' לקח הוא ובית דינו, וזו אני הוא קודם שיחטא וקודם שיתחייב מכין ית' הרפואה קודם למכה.

חלק ה

ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו (ג', י').

הנה מלות אשר במצרים נראה מיותרות לכאורה כי מה לו לסמן היכן הם, וביותר ראוי לשים לב על כפלי הדברים (פעמים ושלש) במלות שונות ראה ראיתי, ואת צעקתם שמעתי, כי ידעתי כו'.

ונקדים לבאר מאמר המשורר **שמעי בת וראי והטי אזנך** (תהלים מ"ה, י"א), הנה הכתוב הכפיל שמושי החושים: שמעי, וראי, שהוא לכאורה ללא צורך. אבל יתבאר הדבר בהזכיר מאמר החכם **אוזן שומעת ועין רואה, ה' עשה גם שניהם** (משלי כ', י"ב), באור הדבר כי הנה בשנתבונן בהחושים אשר באדם הנה חוש הראות הוא סבה לראות דבר הסמוך והקרוב, וחוש השמע משמש על דבר הבלתי אפשר לראותו עין בעין והוא נבדל ומרוחק אם במקום ואם בזמן, והנה הדבר הזה יקבל האדם מן השמיעה מאוזן לאוזן ממי שראה אותו בעיניו. וכי תאמר אשר אל הדבר שתוכל לראותו בעיניך השמיעה היא ללא צורך, אל תאמר כן כי באין מנוס יקרה את האדם שיצטרך לשמש בשני החושים גם יחד. כי הנה בבוא אליך דבר הנראה לעין כל כי אך טוב הוא מתחלתו ועד סופו אין במגורו רע לא בנראה ולא בנסתר הנה אז יספיק לך ראיית העין לבד, לא כן בהזדמן דבר הנראה לעין שהוא טוב אבל סופו רעה מוחלטת, או להיפך או שיהיה סתרו בלתי מתדמה אל הנגלה ממנו אז לא יספיק לך ראיית העין מבלעדי שמיעת האוזן אל אשר יגידו לך היודעים והמכירים אמתת הדבר הזה על פי חכמתם ובינתם. וזהו שהחליט החכם ע"ה אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם כלומר העינים לראות והאזנים לשמוע בראם אלהים שישמשו שניהם גם יחד.

ודע כי עיקר הכלל הזה אמר שלמה על דרכי התורה ומשפט עבודת האדם והיישרתו כי כבר החליט ואמר **יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות** (שם י"ד, י"ב). כי בלכת האדם אחר ישרת עיניו הלא בקל ישגה ויראה און ולא יתבונן, כי כל דרך איש ישר בעיניו. וזהו שיעץ הכתוב ואמר שמעי בת מקודם אל המורים בעם, ואחר כך וראי כי אחר אשר ישמעו אזניך תחלה מפי המורים הכללים האמתיים המקובלים אז גם עיניך יראו יביטו היושר האמתי ולא תשגה בזרות.[151] ואולי אל הכוונה הזאת הקדים גם כן

[151] ועל דרך זה יתבארו דברי הכתובים **וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל כו' נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר שתם העין נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עינים** (במדבר כ"ד, א'-ג'). אשר לדעתי היתה כוונתו בזה להשיב אל בלק שהעלהו ראש הפעור למען העיר עליהם חימה ויהיה מקום אל הקללות לחול עליהם אולם בלעם יורה על עצמו שאין בחינת הבחנת ראייתו מספקת לעמוד על אמתת האומה ותכונת סגולתה ולשקול בפלס עין בחינתו כי המה ראויים לקללה ח"ו. וכדי שלא יאמר בלק א"כ איך אתה מבחין לצד

שלמה המלך ע"ה שמיעת האוזן אל ראיית העין ואמר אוזן שומעת ועין רואה כו'. וזהו הרמוז במדרשם ז"ל (אסתר פרשה ז', ט') וירא המן כו', אמר ר' איבו **תחשכנה עיניהם** של רשעים **מראות** לפי שמראית עיניהם של רשעים מורידות אותם לגיהנם כו', אבל מראית עיניהם של צדיקים מעלה אותן למעלת העליונים הדא הוא דכתיב **וישא עיניו וירא** (בראשית י"ח, ב'). הכוונה כי הרשעים הולכים בלתי אחר מראית עיניהם ותור לבבם על כן שגו ברואה לא כן הצדיקים נושאים עיניהם להתבונן תכלית אושר כל דבר מתחלתו עד אחריתו וזהו וישא עיניו וירא.

והנה עתה נבוא אל הענין כי אם תראה אחד מכה רעהו מכה רבה הנה הכאב והצער מורגש ונראה לעינים, אמנם אם תהיה המכה קלה רק היא מפחות הערך והמוכה הוא גדול הערך הנה אז כאב המכה בלתי מוחשת כל כך אל העין כמו שהיא נשמעת מפי המוכה שהוא צועק בקול אוי לי אשר נבל כזה ירים ידו עלי וישלוט בי לרע לי. ולפעמים יהיה אשר גם המוכה אינו מכיר יקרת ערכו כמו שמכירים אותו אחרים מהזקנים וכדומה מהיודעים ערך משפחתו הרמה. הם הם ירגישו צערו יותר, וכענין מליצת רז"ל הכל לפי המבייש והמתבייש. והנה כל השלשה בחינות אלו כלל הקב"ה במאמר הזה, א'. ראה ראיתי את עני עמי כו', רוצה לאמר כאב הצרות עצמן, השני. ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו אשר תעלולים כאלה ימשלו בם וכדי בושה וכלימה וגם מלבד מה שהם מכירים את עצמם הנה אנכי מכיר אותם יותר ויותר וזהו כי ידעתי את מכאוביו:

עוד יתכן בזה בהקדים מאמר המשורר ע"ה **כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלוקים**, **צמאה נפשי**, **מתי אבוא ואראה פני אלהים** (תהילים מ"ב, ב'-ג'). דע כי השואלים רפואה מאת הרופא יזדמנו בשני פנים אם שהחולה יוכל להראות בעצמו לפני הרופא ויגיד לו את חליו, או שהחולה בעצמו לא יוכל ללכת אל הרופא רק יכתוב לו את ענין מחלהו על הגליון והרופא ישלח לו על ידי זה הסמים המפיקים מזור ורפואת תעלה. אמנם יש הבדל גדול בשני אלה כי לפעמים החולה בעצמו לבו בל עמו להבחין תכונת מחלהו ואינו יודע אמתת הדבר המעיק אותו, הנה השני ההוא לא יפעול מאומה בדברי האגרת בהיות שאלתו חלוף ממה שהוא צריך לשאול ואולי ישלח לו הרופא עוד

זה ואיך ישיאך לבך לברך אותם אם אינך מבין תכונתם, לזה אמר נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה כלומר לא שיערתי ע"י עין בחינתי לדונם לפי ראות עיני אבל הקשבתי ואשמע אמרי אל שלומד זכות והתנצלות על ישראל ואח"כ שבתי וראיתי בם ע"כ הרבה זכות מצאו לפני. וזהו הצעת הכתובים ותהי עליו רוח אלהים וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער כיוון בזה להגיד לבלק כי עין השגתו סוגרת ומסוגרת מלבוא עד תכלית תכונת האומה וזהו ונאם הגבר שתם העין בלתי אני הגבר השומע אמרי אל ואחר אשא מחזה שדי יחזה או אז נופל וגלוי עינים כלומר נפקחו עיני לראות תכונת הדבר עד תכליתו. וזהו שאמר הלאה נופל וגלוי עינים אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב כלומר גם הנה אני רואה אותם לא כמו שהם עתה אבל עיני נשואות להביט למרחוק כמה יתרומם קרנם בכבוד לזמן העתיד והחל לספר קצת מזה ואמר דרך כוכב מיעקב וקם שבט כו':

דבר המתנגד לתועלתו. לא כן האיש הבא בעצמו לפני הרופאה הנה הרופא יראה בעיניו ולבבו יבין מהות מחסורו אשר יחסר לו ויושיע לו במה שראוי אליו.

וזהו ממש מאמר צמאה נפשי לאלהים כו',[152] מתי אבוא וארא פני אלהים. לומר כי בזמן גלותנו גם כי אנחנו שולחים אגרות קול תפלה וקול תחנה למעון קדשו אל השמים עם כל זה הרבה יש לדאוג עליהם כי צרות לבבנו הרחיבו כל כך עד שאנחנו נעדרים ידיעת תכלית רעתנו והבחנת מחסורנו. לכן יפה שאל ואמר צמאה נפשי כו', מתי אבוא וארא בעצמי פני אלהים אשר אל תכלית כל דבר הוא חוקר והוא יודע ברעתי מה הוא לי.

וזהו גם כן מליצת הכתוב **הטה אלהי אזנך ושמע** אבל עוד **פקח עיניך וראה** כו' (דניאל ט', י"ח). ולך נא וראה כמה תפלות שהעתיר דוד המלך ע"ה וכלם בלשון קול שמע ה' קולי אקרא, קולי אל ה' ואצעקה, וזולתם, ועוד המליץ ואמר **אמרי האזינה ה' בינה הגיגי** (תהילים ה', ב') רצה בזה כי בהיות ישראל בלתי מבחינים במר נפשם תכלית העצמיים המעיקים לפרוט אותם בפיהם ובשפתותיהם רק צועקים מכאב לב לכן שאל על דרך כלל שמע ה' קולי אקרא, כלומר מה שאני מרים קולי לצעוק. וזהו אמרי האזינה ה' אבל עוד בינה הגיגי יתר על שאלתי.

וזהו ראה ראיתי את עני עמי[153] אשר במצרים כי שם על ידי קוצר רוחם מעבודה הקשה והפלגת השיעבוד לא ידעו כמו כן עיקר מחסורם ולא היה מי מהם מכיר רוע קלקולם

[152] וזהו ממש מאמר צמאה נפשי והוא הרצון ג"כ במאמר **אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי** (תהילים כ"ב, ב') והוא כי כהיום שאנחנו נעדרים ההכרה האמתית במחסורנו וכל משאלותינו עוד המה עניינים מתנגדים אל שלמותנו ע"כ על ה' לשכון כבוד בארצנו להשגיח במחסורנו כביכול ע"י ראות עיניו, וע"ד שאמר שוב נא הבט משמים וראה ופקוד כו'. וזהו אלי אלי למה עזבתני ר"ל למה נהיה נעזבים ורחוקים מאור פניך ה', וכי תאמר הלא בידינו לשלוח אגרות היינו להשמיע קול שאלתנו ושועתנו, לזה אמר רחוק מישועתי דברי שאגתי כלומר הלא אנכי שואל מה שהוא רחוק מישועתי והמתנגד לתועלתי:

[153] וזהו ראה ראיתי את עני עמי... והוא ג"כ מאמר **בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאוד תאות לבו נתת לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה** (תהלים כ"א). סיפר בזה חסדי ה' בשתים, א' שהוא נותן לאיש כפי ארשת שפתיו היינו מה שהוא שואל בפיו, הב' את הנשאר בקרב לבו ולא זכר על לשונו מפאת קוצר הבחנתו בתכונת רעת הדבר וזהו תאות לבו כו' וארשת שפתיו כו', ולהמתיק הדברים יותר נבאר ג"כ מאמר **זה עני קרא וה' שמע מכל צרותיו הושיעו** (שם ל"ד) גם מאמר **ומה שאלתך וינתן לך ומה בקשתך כו'** (אסתר ה') הנה הכפיל הכתוב וחילק הדבר לב' עשיות, והוא מובן עם מה שכתבנו בקול יעקב (אסתר ז') במהות גדרי השאלה והבקשה, ושם נאמר כי גדר השאלה הוא חפץ השואל שמפרש בשפתיו כי אין החפץ ההוא תכלית מבוקשו רק שעל ידו ישיג מבוקשו, ובקשה יסוב על תכלית המכון המושג מהשאלה כמו תינוק שואל מאביו פרוטה לקנות בה מגדנות הנה השאלה היא הפרוטה, והבקשה (היינו התכלית המכוון) הם המגדנות, והאמנם כי יש ביד האב למלאות בקשתו מבלעדי שאלתו היינו לתת לו תיכף מגדנות עכ"ז מצד אהבת בנו יקיים שניהם כי יתן לו כסף כפי מה ששאל וכי יתן לו בקשתו ר"ל התכלית המכוון, וזהו כפל מאמר מה שאלתך וינתן לך ומה בקשתך כו' ותעש, כלומר כי את כל חפצך אמלא גם השאלה גם הבקשה, וזהו תאות לבו נתת לו מוסב על תכלית הבקשה וחפץ הלב וארשת שפתיו בל מנעת כו' מדבר מחלקי האמצעיים שעל ידיהם ישיג מבוקשו והם מה שהוא מפרש בשפתיו, וזהו ג"כ זה עני קרא וה' שמע ומכל צרותיו הושיעו וזהו ג"כ רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע כו':

(בלתי יתברך בעצמו כמאמר וירא אלהים כו'). וזהו ראה ראיתי את עני עמי רצה לומר אשר על הענוי הזה אין מבין בהם לזעוק עליהם, ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כלומר מה שצועקים על מכאובים שהשיגו מלוחציהם. ויען כי הנגישה זאת אין בה ענין נסתר והבלתי מוחש אמר בה שמעתי לא כן העוני הנזכר לעיל בהיות ענייינה בלתי מוחש ואין בה משמיע צעקה אמר בה בלשון ראיה. ואמר עוד כי ידעתי את מכאוביו להפליג ענין צעקתם אשר באין ספק משבר רוח יילילו כי נוגשיהם נגעו בם עד הנפש, וזהו כי ידעתי כו', ר"ל מכבר מאז התחיל הגלות רבים מכאובים להם ולא נשמע צעקה כזאת כי אם היום לכן הנה עתה עת בא העת לפקוד אותם וזהו ואת צעקתם שמעתי כו', כי ידעתי כו', ועיין מה שכתוב מזה פרשת וירא (בבאור מאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה כו'). וימתקו הדברים:

חלק ו

ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (ג', ז') מדרש: הדא הוא דכתיב **כי הוא ידע מתי שוא** (איוב י"א, י"א) ידע הקב"ה העם המתים על שוא לעשותו, דבר אחר ידע הקב"ה העם העתידים לעשות שוא ונהוגים כמה דתימא **מתיך בחרב יפלו** (ישעיה ג', כ"ה). אלא וירא און ולא יתבונן כו'. וכן כשהיו ישראל במצרים ראה הקב"ה מה שעתידים לעשות הדא הוא דכתיב ויאמר ה' ראה ראיתי. ראיתי לא נאמר אלא ראה ראיתי אמר הקב"ה למשה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורתי. ואני רואה אותם מקבלים תורתי. זהו ראה, ראיתי זו ראית מעשה העגל שנאמר ראיתי את העם הזה כו', ואף על פי כן איני דנם לפי מעשים העתידים לעשות אלא לפי ענין דהשתא (פרשה ג', ב').

והפליאה נשגבה וכי מה בצע בשתי ראיות אלא שאמרו שראה יתברך והלא עוד הוא סבה לגלגל קטרוג על העם, ואם להפליא חסדו עמנו שלא יתן עינו ולבו על הרע העתיד להעשות הלא זאת קדם ידענו ממעשי בראשית כי כבר נתנו אומר: אמר רב ברכיה בשעה שבא הקב"ה לברא את אדם הראשון ראה צדיקים ורשעים יוצאים ממנו, אמר אם אני בורא אותו רשעים יוצאים ממנו, ואם לא אברא אותו היאך צדיקים יוצאים ממנו, מה עשה הקב"ה הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו ושתף בו מדת הרחמים ובראו הדא הוא דכתיב **כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד** (תהילים א', ו') אבדה מכנגד פניו ושתף בו מדת רחמים ובראו (בראשית רבה פרשה ח', ד') אשר לולא זאת אין מקום לקיום העולם, ומעתה הספור הזה מה הוא עושה, אתמהא!

אמנם תכלית הבנת הדברים הוא עם המבואר מפי קדמונים ע"ה אשר המצריים שיעבדו את ישראל בגוף ובנפש כמאמר **וירעו אותנו המצריים ויענונו** (דברים כ"ו, ו'). הכפיל הכתוב ואמר וירעו, ויענונו, לעומת שני סוגי השעבוד שהיה להם במצרים. ואמר וירעו אותנו על קלקול הנפש הבא אל האומה מסבתם וכמו שכתוב **ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם** (תהלים ק"ו, ל"ה). ויענונו מדבר מעוני הגוף מהעמל והלחץ שהיו המצריים לוחצים אותם לכל עבודה. ובאמת מה שחרד יתברך כל כך למהר להוציאם מן הארץ ההיא טרם שלמו להם ימי הגלות שאמר לאברהם לא היה מכוון אל הצלת הגוף כמו אל הצלת הנפש. ועל זה רומז הכתוב **פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם** (ג', ט"ז) מלת אתכם מוסב על עצמיותם והוא קלקול נפשם. וכמבואר בחכמי אמת ז"ל על מאמר הכתוב **ולא יכלו להתמהמה** (שמות י"ב, ל"ט) כי אילו היו במצרים עוד מעט היו משוקעים בטומאת הארץ והיו משוללים התיקון לנצח, וזהו וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים ובמדרש: ידע שעליו לגאלם, כלומר ראה והבין בהם כי לא יוכלו להתמהמה עוד מצד קלקול נפשותם.

ודע כי גם מה שהציל יתברך את העם ממצרים והוציאם משם לא היה ענין זה חפשיית אמתית אל הנפש כמו אל הגוף, כי מעוני הגוף נעשו חפשים מיד בכלות השיעבוד לא כן שיעבוד הנפשות כי פגם הנפש וקלקולה שנתקלקלה במצרים הוא שורש פורה כל הרע הנעשה בכל הימים, אשר על כן הזהיר הכתוב פעמים רבות **כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו** (ויקרא י"ח, ב'), וכן **כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים** (דברים כ"ט, ט"ו), **פן יש בכם שורש פורה** (שם פסוק י"ז), והדבר הזה נסתבך בקרבנו והיה בעוכרנו גם במעשה העגל כי דרכיהם ומעלליהם במצרים עשו אלה להם כבכרה קלה משרכת דרכיה:

ומעתה נאמר אשר העגל שהיו ישראל עתידים לעשות במדבר שהוא אות ומופת על גודל השחתת הנפש שנשחתו במצרים זה היה הסבה העיקרית אשר על ידה החיש יתברך לפדותם משם קודם הקץ ואך זאת ראה אלהים ויוכח לגאלם חיש מהר,[154] וזה יהיה

[154] ראה אלוקים ויוכח לגאלם חיש מהר והן אמת כי מרע"ה תפס ענין זה במליצתו אחר מעשה העגל באמרו **למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים** ובמדרש: מה ראה להזכיר כי יציאת מצרים אלא אמר משה רבון העולמים מהיכן הוצאת אותם ממצרים שהיו כלם עובדי טלאים, אמר רב הונא בשם ר' יוחנן משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות, המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער כבחור עשה שלו, יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו וכו' כך אמר משה רבון העולם הנחת כל עולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדים טלאים ולמדו מהם בניך והם עשו עגל לפיכך אמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים. דבר אחר אשר הוצאתיך וכו' אמר ר' יהודה בן שלום בשם ר' יהודה בר סימון בשם ר' לוי בן פרטא למה הדבר דומה לאחד שבא ליקח עבד אמר לאדוניו העבד הזה שאתה מוכר קאקגריסין (רע מעללים) או קאלוחסין (טוב מאד) אמר לו קאקגריסין פעם א' סרח אותו עבד התחיל אדונו מכהו וכו' כך אמר משה רבון העולם לא כך אמרת לי ראה ראיתי

ענין הספור ראה ראיתי וכבאורם ז"ל אני רואה שתי ראיות שהכוונה בזה לומר שהיה מן ההכרח לראות בעון העגל שעתידים לעשות במדבר שעיקר סבתו הוא עוני הנפש שהיה להם במצרים שזאת היא סבה הכרחיית למהר ולהחיש לגאולתם והצלתם למען תת שריד אל הנפש טרם תכבה נרה מכל וכנ"ל.

ומעתה הנה המאמר הזה יביע נפלאות נוספות עליו יתברך כי לא זאת שהוא מפליג הרע מכנגד פניו אבל לעתות בצרה עוד הוא עמל וכעס יביט. ומשים נגד פניו כל הרע העתיד להעשות למען החיש מפלט לישראל. וזהו כי הוא ידע מתי שוא, ידע הקב"ה העם העתידים לעשות שוא כו', וירא און ואף על פי כן לא יתבונן. וזהו ראה ראיתי מקור עם הפועל ר"ל כי לא הפלגתיה מכנגד פני אבל מהכרח ראיתיה ושמתי הדבר נגד עיני ולעילה זאת ואת צעקתם שמעתי:

עוד יש לכוון בזה בהזכיר מדרשם ז"ל: דבר אחר **כי ירחיב** זה שאמר הכתוב **אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי ידעת בצרות נפשי ולא הסגרתני ביד אויב העמדת במרחב רגלי** (תהילים ל"א, ח'-ט') וכו' דבר אחר אגילה ואשמחה בחסדך מדבר בישראל אמרו ישראל אגילה ואשמחה בחסדך שעשית עמנו שאלו נפרעת מן המצריים ולא נתת לנו את ממונם היינו שמחים שמחה וגילה יש לנו שנתת לנו את ממונם אשר ראית את עניי אלו ישראל שכתוב בהם וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה ונצעק אל ה' וכו', ידעת בצרות נפשי אלו ישראל שכתוב בהם וימררו את חייהם ולא הסגרתני ביד אויב זה פרעה הרשע שכתוב אמר אויב ארדוף העמדת במרחב רגלי שהרחבת את גבולי שנאמר כי ירחיב וכו' (דברים רבה ד', ז'). ואחשוב בהבנת דבריהם ז"ל עם מה שידענו כי החילוק וההבדל בין הרעה המוצאת אותנו חס ושלום להמוצאת אומה זולתנו, כי אצליהם יהיה ענין מפלתם על דרך מקרה, היינו שהקב"ה לא יעשה עמהם דבר בלתי הוא מסיר השגחתו מהם והרעה תבוא עליהם ממילא, כמו שכתב רש"י ז"ל במאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ. לא כן בני ישראל עם קרובו שכל קורותיהם וגלגוליהם הכל הוא בהשגחה פרטיית מאת ה' כמאמר **שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני** (שיר השירים ב', ו'). כלומר כי גם שמאלו שהיא מדת דינו היא בהשגחה ממש כאשר יתן האב לבנו סמים לרפאותו מחליו.

וכל זה כלול במאמר הנביא **כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אני חושב עליכם נאום ה' מחשבות שלום ולא לרעה, לתת לכם אחרית ותקוה** (ירמיה כ"ט, י"א). אמנם האומות

את עני עמי. וזהו קולו של עגל קול ענות אנכי שומע ועד שלא נאלתם אמרת לי שהם עושים את העגל ועכשיו שעשו אותו אתה מבקש להרגן לכך הזכיר יציאת מצרים בסנגורים שלו (שמות רבה פרשה מ"ג, ח'):

לא כן יאמרו ולבבם לא כן ידמה אבל חושבים כי כמונו כמוהם אחד נתונים נתונים למקרים מתחלפים. ודע כי כאשר יעשה ה' דין עמו ויריב ריבם מיד שוביהם הנה אז מאהבתו את ישראל יכה צרים אחור גם כן בהשגחה, כמו שידענו ממה שעשה ה' בפרעה וכל מצרים כי הפלא ה' את מכותם בהשגחה נפלאה למעלה מהטבע. והנה המצריים אשר אמת הגידו ולא כחדו כי מכת אלהים היא ולא במקרה הנה על זה מוכרחים לומר שהוא מכוון לעשות בהם נקמה מצד החימה והכעס ולא מאהבתו את ישראל, לומר גם אם ישראל רעים וחטאים בעיני, עם כל זה מה לכם לדכא עמי ולהתעבר על ריב לא לכם.[155]

אמנם לו חכמו ישכילו הדבר ממה שנתן לנו את ממונם כי כל מעשיו ונפלאותיו אשר הראה במצרים כלם היו מרוב אהבתו וחסדו עלינו. ובחון הדבר בהפוגע באחד גוזל מעות מיד הגנב הנה גם כי ירבה עמל וכעס על הגזלן ההוא ויקח הכסף מידו לאמר רשע מה לך כי תעשוק עם כל זה לא ישיב הכסף ליד הגנב, מה שאין כן אם יהיה הנגזל הזה נקי וצדיק הלא ודאי ישיב הכסף לבעליו.

הוא הדבר בענייננו כי אם היה משפט פרעה אך על דרך הנקמה והכעס לאמר מה לכם תדכאו עמי וכנזכר לעיל אם כן הכסף של מצרים גם לנו גם להם לא יהיה. אולם אחר כי נתן לנו את ממונם הוא האות והמופת על אהבתו יתברך אותנו כל כך עד שנתן פניו בנפשות החטאים האלה ועשה בהם שפטים בהשגחה פרטיית.

וזהו אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי ידעת בצרות נפשי כלומר עשית הכל בהשגחה, והעד-העמדת במרחב רגלי וכדברי המדרש שנתת לנו את ממונם. וזהו ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו אשר לעילה זו נכמרו נחומי לפקוד אותם ואת העשוי להם אך מפאת אהבתי אותם ולא להתנקם בפרעה ובמצרים, וזהו כי ידעתי את מכאוביו כלומר כי את כל אלה ידי עשתה בהשגחת מדת טובי ועל דבר אשר ראית את עניי ידעת בצרות נפשי וכנזכר לעיל:

[155] מה לכם לדכא עמי וכענין מאמר הנביא **מה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו** (ישעיה ג') שהוא על דרך מה שאמר דוד המלך ע"ה **בקרוב עלי מרעים לאכול את בשרי צרי ואויבי לי** (תהלים כ"ז). דייק ואמר ואויבי לי להורות חקירת הרמב"ן ז"ל על מאמר **אשר זדו עליהם** (יתרו) לומר האף אמנם כי הגזירה היתה על ישראל להיות משועבדים במצרים עכ"ז הוא יתברך ידע את זדון לבם ועריצת נפשם שכוונתם לא היתה למלא רצונו בלתי מפאת היותם חפצי רעות ודורשי הוות. וזהו צרי ואויבי לי כלומר אשר כוונתם אך להרע עמדי מסבת שנאתם אותי. ולעילה זאת המה כשלו ונפלו. וזהו שדייק מה לכם תדכאו עמי כלומר מה לכם להתעבר ולעשות בזדון לב גם אם הדבר עצמו הוא משפט מאת ה':

חלק ז

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים, ויאמר משה אל אלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים (ג', י').

הנה מהראוי להעיר בזה א'. על אות וי"ו ממלת והוצא שהיא משוללת המובן כי הוראתה לחלק המאמר אל הנאמר לו כאלו שתים מבקש יתברך ממנו והיה מהנכון לומר להוציא. וכמו כן בתשובת משה אל ה' מי אנכי כי אלך כו', וכי אוציא כו', הנה התשובה נכפלת במלות שונות.

אמנם הענין יתבאר לנו בטוב טעם בהקדים דברי המדרש לכה ואשלחך אל פרעה וזה לשונו: אמר ר' אלעזר לכה ודאית לומר אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם (פרשה ג', ג'). ולבוא אל כוונת דבריהם נמתיק על פי משל לאחד שבקש מאת הנוסע ללייפציג לקנות בעדו סחורה על זוג בגדים ולשלם מכיסו, והנוסע דחה את עצמו בשתי תשובות אחד כי איננו מבין על מיני משי ורקמה, ב'. כי אין בכחו להכניס כספו בעדו. על זה השיב לו המבקש הנה על הטענה הראשונה שאינך מבין בהסחורה הנה יש עמך שם פלוני המבין ויש לך לסמוך עליו. ועל הטענה השניה תדע כי תיכף בשובך הביתה אשלם לך בלי המשכה.

הוא הדבר בענייננו כי הקב"ה רצה לשלוח אל פרעה להוציא את עמו ממצרים, ואם היה בידם זכות להגאל אין הבדל בהמשולחים מי ומי הם לא יבצר מהם מלבצע מעשה השליחות על אפניו. אבל באמת לא היה ביד העם זכות להגאל כמאמר **ואת ערום ועריה** (יחזקאל ט"ז, ז') ורצה הקב"ה לזכות אותם עם שלחו בשליחות ההוא אצילי העם גדולי הזכות המה משה ואהרן וכמו שזכרו ז"ל במדרש (שמות רבה) על החודש הזה לכם: הדא הוא דכתיב **אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ** (זכריה ד', י"ד). אמר ר' לוי מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא עד שמצא זכות של משה ואהרן (פרשה ט"ו, ג'). וזה שדייק יתברך ואמר אל משה לכה ואשלחך כי אם היה אומר לך בלא ה"א יהיה הרצון ההליכה לבדה אבל אמר לכה בה"א (עיין מה שכתב רש"י ז"ל במאמר ולכה לישועתה לנו תהלים פ') להורות כי לו לו תהיה הגאולה ואך בזכותו אם כן לא יצלח שליח זולתו לעסק ההוא. וזהו שאמר המדרש לכה ודאית הה"א שבסוף התיבה לומר אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם כלומר לא אוכל לשלוח שליח אחר לזה.

וזהו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא כו', הנה שתים שאל יתברך מאתו אחד הליכתו לפרעה בשליחותו, השניה והוצא כלומר הוציאם אתה בזכותך. ועל זה השיב

משה בענוותנותו ואמר מי אנכי כי אלך כו', וכי אוציא כו'. כלומר גם ההליכה לבדה אל מלך גדול כפרעה היא בלתי אפשרית אצלי, וכי אוציא וכו', כלומר ומה גם כי תשאל ממני לגאלם בזכותי. וזהו שאמרו במדרש (מובא ברש"י) וכי אוציא באיזה זכות כי מרוב ענוותנותו החזיק עצמו לקטן הזכות ודל המעשים. ועל שניהם השיבו ה' על ראשון ראשון כו', על אמרו מי אנכי - כי אהיה עמך ואין ספק תצליח את דרכך והאות על זה - כי אנכי שלחתיך ומן הסתם בחנתי את מי לשלוח, ועל הטענה השניה על מיעוט זכותו אמר לו - כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ותיכף יהיה להם זכות עצמם ונצרך זכותך לזמן מועט.

ובזה יובן לנו סדר הכתובים (וארא) הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל כו' הם המדברים אל פרעה כו', הוא משה ואהרן, אשר פעם הקדים אהרן למשה ופעם להיפך, ובדברי רז"ל מלמד ששניהם שקולים זה כזה, אשר עם כל זה עדן אין הדבר מוכרע כל כך. אבל לדברינו יצדק מאד כי הנה דברנו אשר בשליחות הזה רצה הקב"ה שני דברים: אחד ללכת לפרעה ולהתווכח עמו בדברים לטובת ישראל. השני. לתת מזכותם אל הגאולה. והנה בדבר הזכות יש לנו מקום לומר כי גדול ורב חלק זכות משה איש אלהים מזכות אהרן, על כן בא הכתוב ואמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו הקדים את אהרן באמרו להם הוציאו את ישראל והיינו בזכותם וכנזכר לעיל. אמנם בדבר השליחות לדבר עם פרעה יש מקום לתת הגדולה לאהרון.[156] כמאמר הוא יהיה לך לפה כו', על כן כתב בזה הם המדברים אל פרעה כו', הוא משה ואהרן ומבין שניהם נשמע שהיה זה שוה לזה בזכות וזה לזה בדבור:

עוד יתכן בכוונת דבריהם ז"ל אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם וכלל הענין בזה הוא כי הראשונים ז"ל נתנו טעם על מעלת גאולת מצרים שלכאורה היה עניינה ללא כלום כי עוד היום הננו גולים בתוך העמים, והוא יתברך כמו כן אמר אהיה אשר אהיה. אמנם הטעם בזה כלול בכתוב ולא יכלו להתמהמה כי אם היו במצרים עוד מעט היו משוקעים בטומאת מצרים כנודע וכמאמר (המגיד) אלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים, אשר לכוונה זאת חייב אדם לראות עצמו כאלו הוא יצא ממצרים וזהו אשר גאלנו וגאל את אבותינו. ומעתה כל יקרת גאולת מצרים ומעלתה הוא אשר על ידי נוכל להגאל גאולה שלימה לחרות עולם וזה כלול במאמר אהיה אשר אהיה.

[156] מה משה אמר לא איש דברים אנכי ודברים בגימטריא אהרן ולזה השיבו יתברך אהרן אחיך יהיה נביאך.

ואם כן צדקו דברי המדרש אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם כי משה רבינו ע"ה הבין שאין תועלת בגאולה זאת כשיהיו עוד גולים אחרים אשר על כן אמר שלח נא ביד תשלח, על זה אמר לו יתברך לכה ודאית כי אם אין אתה גואלם עתה אין אחר גואלם לעתיד, כי לא יזכו עוד לגאולה, ואם כן שלך גדול כשלו. (עוד כתבנו בביאור הכתובים האלה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה כו', בחבורנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת יתרו שים עינך עליהם ותמצא נחת):

חלק ח

מי אנכי כי אלך אל פרעה כו', וזה לך האות כו'.

עיין מה שכתוב בקול יעקב שיר השירים בבאור הכתוב שחורה אני כו', ושם על מאמר קול דודי הנה זה בא:

חלק ט

לך ואספת את זקני ישראל (ג', ט"ז): ובמדרש: לעולם הזקנים מעמידים את ישראל וכן הוא אומר **וכל ישראל וזקניו ושטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון** (יהושע ח', ל"ג), אימתי ישראל עומדים כשיש להם זקנים שנאמר שאל אביך ויגדך כו', שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל (פרשה ג', ח').

הנראה לדעתנו רצונם בזה להביננו עיקר גדול בין נביא האמת לנביא שקר והוא החילוק בעצתו בין המלך המלקט ומקבץ חיילות, לבין קשר המורדים והבוגדים. כי המלך ברצותו לאסוף אליו אנשים לצבא משפטו לעשות תחלה שרים שרי אלפים ואחר כך שרי מאות והמה מאספים ומלקטים לאחד אחד אישי ההמון עד כי יהיו לצבא רב, לא כן קשר המורדים החרדים ומתפחדים לעשות דבר בנגלה משפטם לאסוף וללקט תחלה אנשי ההמון עד שהם רבים ואחר כך יתנו עליהם ראשים.

כן הדבר בנביא האמת כי הקב"ה יפקיד אותו על כל הדור כמו שפקד את משה על בני דורו והזהיר אותו לבלי יתחיל לגלות נבואתו לפני פחותי הערך כדרך הנביאים הבודים דבר מלבם המתחילים לדבר תחלה על לב ההמונים קלי הדעת (שנאמר עליהם פתי יאמין לכל דבר) עד שיתרבו בדעות על הראשים ואחר כך יכופו גם את הראשים שיסכימו עמהם. אבל לא כן דרך הנביאים האמתיים כי מיד בקבלם הנבואה מיד הקב"ה יבשרו צדק אל הזקנים בעם ראשי העדה העומדים בסוד אלוה והמה יאספו אליהם כל ההמון ויגידו להם מה דבר ה'. ואין ביניהם רק אלו מתחילים מלמעלה היינו יקבלו הנבואה מהשם וממנו אל הקרובים אל ה', ודרך הכוזבים הוא להיפך שהתחלת נבואתם הוא מן הקליפה והולכים כסדר מלמטה למעלה.

וזהו שאמר יתברך למשה לך ואספת את זקני ישראל והם יאספו אליהם כל העדה, וזהו שהורו ז"ל במדרש לעולם הזקנים מעמידים את ישראל כו', שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל.

והן החלוקה הזאת היתה גם כן אצל המרגלים אשר משה ע"ה שלחם בעצת ה', שאמר לו שלח לך אנשים ר"ל שלא ישתף עמו עצת העם אבל ישלחם על פיו לבד, כי זה משפט המלך שלא לגלות ענייניו אל העם. וכן בשובם היה ראוי שלא יבואו בלתי לפני משה לבדו להשיב לשולחם דבר ולא להזולת, והם לא עשו כן אלא וישיבו אותם דבר ואת כל העדה, היינו כי מתחלה הלכו אל אנשי ההמון לדבר על לבם להסיר לבבם מאחרי ה' ויאספו כל העדה טרם באו אל משה.

ואולי זהו שדרשו ז"ל על וילכו ויבואו מקיש הליכתן לביאתן כו', אשר יפלא מאין יצא להם הדרש הזה. ולדברינו יהיה מאמר וילכו ויבואו על דרך מה שדרשו ז"ל ברות ותלך ותבא (מדרש במקומו) שהלכה ובאה עד שמצאה אנשים המהוגנים לה, כן מאמר וילכו ויבוא האמור במרגלים יתפרש שהלכו ובאו בסתר אצל ההמון עד שנתאספו אצל משה ואחרי כן באו גם הם. ועל זה באו רז"ל לתת טעם למה הלכו תחלה אל ההמון אם לא כי מתחילה לא הלכו לקיים דברי משה אבל הלכו במועצותיהם מצד הקליפה ומשם הלכו כסדרן מלמטה למעלה:

ואגב נבאר דברי המדרש בסמוך: תדע לך כששלח בן הדד אל מלך ישראל שנאמר **כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא** (מלכים א' כ', ג') שלח לו מלך ישראל **כדברך אדוני המלך** פעם שניה שלח לו **כי אם כעת מחר אשר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו** כו', מהו כל מחמד עיניך דבר שהיא חמדה מתוך חמדה זו התורה שנאמר **הנחמדים מזהב ופז רב** (תהלים י"ט, י"א). ראוי להעיר בזה כי עדיין הדבר צריך ביאור איככה החליטו ז"ל על מחמד עיניך שהוא מוסב אך על התורה וגם מאמר חמדה מתוך חמדה לא ידענו באורו.

ותחלה נשים לב אל מאמר המשורר שהביאו ז"ל הנחמדים ומזהב ומפז רב אשר מלת רב לכאורה אך למותר. אבל הענין הוא עם מאמרנו (בקול יעקב איכה על מאמר זכרה ירושלים) בבאור דברי רבותינו ז"ל (סוכה מ"ו) מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק, שנאמר והיה אם שמוע תשמעו אם שמעת תשמע ואם לאו לא תשמע. והוא כי כל מחמדי ותענוגי העולם הזה לא יערבו לנפש האדם בלתי טרם השיגו הדבר שהוא נכסף אליו. אבל בהשיגו הדבר

יופג ממנו ערבותו ונעימתו וכמו כן הדברים מעוטי המציאות המה גדולים בחשיבות ורובי המציאות חשיבותם מועטת.

וקח לך דמיון משני גננים שהיו אצל המלך אחד היה אומן חכם בנטיעות לנטוע עץ כל פרי הדר וכל מגדים כפרים עם נרדים וכדומה, והשני היה איש כפרי מעשהו בירקות וזרעוני גנה ויהי בתחילת ימי הקיץ באו שניהם אל המלך ומנחתם בידם הנוטע והכורם הביא מבכורי ענביו ומחלביהם, והשני הביא גם הוא מפרי האדמה מהירקות ודומיהם המפליאים רואיהם בעת ההיא (להייתם חדשים ובלתי נמצאים עדיין) וימצאו חן בעיני המלך ויט אליהם חסד ויאכל מפרים ויתן להם מתנות וילכו, ויהי בצאתם הלך הכורם אל בית היין לשתות ולשמוח, והכפרי הזה אחריו לאמר אחי נעשה נא לנו כירה גדולה ונתעלסה באהבים גם יחד, אמר לו האחד מה לי ולך נבל הלא אתה ובית אביך עובדי אדמה מעולם ואני מלומד בחכמה יקרה מלאכת הנטיעה וההרכבה, ויען ויאמר לו הלא עיניך רואות כי מלאכתי עלתה על שלחן המלך ובא אכבדה כמוני כמוך, ענה ואמר לו הרף ממני ימים אחדים או אז תראה מה בין מלאכתי ומלאכתך, ויתמהמה עד עת שהירקות מצויות לרוב ונמכרים בשוק אגודות אגודות קרא לבעל הירקות הזה ואמר לו הלא תדע כי אנכי אכין תשורה למלך מתבואות הכרם וגם אתה עתדה בשדה וקום ולך אתי אל המלך, השיב ואמר לו לא יום תשורה עתה להביא מיני ירקות ועשבים לפני המלך כי כבר נמצאים ביד כל אדם יחד עשיר ואביון, אמר לו הנה עתה דע נא וראה ההבדל במעשינו כי מלאכתי תעמוד בחשיבותה העצמיים בכל הימים ובכל זמן להיותה יקרה בעצמותה כי היא חיי כל רוח במתק טעמם וריח ניחוחם, לא כן מעשיך גם כי העלו חן לפני המלך הלא היה סבתם העדר מציאותם בזמן ההוא ולכן עתה כי רבו כמו רבו לא עמד טעמם בם והיו לזרא.

הוא הדבר שאמרנו שכל החמדות והתשוקות אשר באדם וכל חשיבות חפצי העולם הזה הוא אך מצד העדר וקושי מציאותם והעד כי כאשר ירב מציאותם יתמעט חשיבותם כאשר כלל שלמה המלך ע"ה ואמר בדרך כלל **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז'). אמנם לא כאלה חלק תורה החמודה כי כל מה שירבה מציאותה יתרבה חשיבותה כל דדיה ירוו נפש האדם דשן בכל עת, וכמליצת רז"ל למה נמשלו דברי תורה כדד מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בה חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם (עירובין נ"ד, ב'), ולכן היא יותר חמודה אצל לומדיה ומחזיקיה, כי כל עוד שיעמיקו בה תוסיף תת כחה להם, וכל עוד שיתמידו בלמודה ירבה אליה תשוקתם. וזהו הנחמדים מזהב ומפז רב, כלומר תבחון

חמדת התורה לעומת הרבה זהב ופז אשר רבויים הוא סבה להמעיט חשיבותם כמאמר **אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה** (מלכים א' י', כ"א) לא כן התורה כי אפילו כל הארץ תתמלא דעה וכלם יהיו אנשים חכמים ומלומדים הנה עוד יוסיפו ביקרת התורה וחביבותה. וכבר המשילו רז"ל (בראשית רבה פרשה צ"ז, ג') לומדי התורה לדגים שבים כי הם תמיד במים ואף על פי כן הם משתוקקים לטפת מי הגשמים. וכל זה כלול במאמר הנזכר לעיל מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, ומדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק.[157]

ומעתה דברי המדרש מובנים פשוט אשר מאמר וכל מחמד עיניך אינו מדבר מהזולת רק מהתורה. כי הנה כל החפצים הנאים והמשובחים שיזדמן לעיני האדם בבואו לבית שר וקצין משפטו כי יתמה על החפץ ולא תשבע עינו לראות ולא כן בני הבית הרואים ביפים תמיד כבר המה רגילים בחפצים ההם. אבל התורה היא בהיפך כי אם תבוא למקום תורה שמה תראה כמה היא חביבה בעיני לומדיה אשר באהבתו ישגו תמיד, ואצל האדם שלא למד כלל אינה חביבה אחד מני אלף כי לא טעם את נעימותה ואינו יודע את מתקה.

ומעתה הכרעת המאמר כך הוא כי אם יסוב מאמר וכל מחמד עיניך על חפצי העולם הזה אשר משפטם שהרואה אותם מחדש אצלו חביבים יותר מאצל מי שרואה אותם תמיד, אם כן הלא היה מהצורך שיאמר וכל מחמד עיניהם. וזהו שדייקו ז"ל מהו מחמד עיניך שהוראתו על דבר החביב בעיני בעליו בישן יותר מבחדש על כן החליטו אין זה כי אם התורה שהיא חמדה מתוך חמדה כלומר כי החמדה אשר אל התורה הולכת ונוספת חמדה אחר חמדה, היינו מדי השגתו ממנה יותר יחמוד יותר, והבן:

עוד באור על זה כי הנה כל סוגי החמדות לא תהיינה נמצאות כי אם מן נושאם והלאה ולא בהנושא עצמו, כמו בהשמע קול כלי שיר או המרנן בצוארו הנה יחרדו ויתאוו כלם לשמוע שיריו וזמריו ויפזרו לשלם לו על זה מעות הרבה, וכן בכדומה מן הדברים החמודים אצל בני אדם כמו בתי טרטיאות וזולתם אשר רואיהם ישלמו אל המראה אותם ויגמלו אותו גמול רב. והנה אצל נושא המעלה החמודה ההיא בעצמו היא שנואה ומאוסה שע"כ לא יעשה זאת מבלעדי התשלומין ואם כן תהיה חמדת המדומים חמדה מתוך שנאה היינו שנואים אצל נושאיהם ובעליהם. לא כן הדבר בחמדת התורה כי המלמד לאחרים הוא עצמו יחמוד ויאהוב אותה יותר מכלם וכנזכר לעיל ולכן היא

[157] משל לסרסור כל זמן שלא נגמר המקח הוא מצוי אצל הסוחר לא כן אחר אשר גמר המקח אין לו עוד דבר עמו וכמו שכתבתי בקול יעקב באורך עיין שם.

חמדה מתוך חמדה. וזהו שבארו ז"ל וכל מחמד עיניך רצה לומר דבר שהוא נחמד אצל בעליו עצמו אין זאת כי אם זו התורה שהיא חמדה מתוך חמדה מה שאין כן בנושא מעלות אחרות המדומות שהמה שנואות אצל בעליהם וחמודות אצל רואיהם מחדש:

חלק י

ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה' (ד', א'). **ראוי** להבין מה שהכפיל הכתוב דבריו פעמים ושלש במלות שונות כי מאמר והן לא יאמינו לי כולל שארית המאמר כולו.

ולבוא אל באור הדברים נקדים מאמרם ז"ל שאמר רב קטינא מי ידע אובא טמי' האי גוהא מהו אמר לו אמאי לא ידענא בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם, מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו והיינו גוהא, אמר רב קטינא אובא טמיא כדיב הוא ומיליה כדיבין (ברכות נ"ט, א'). דע כי השקר יש במינו שני סוגים כמו אם יאמר אדם שראה ארי בדרך אפשר שיהיה הענין שקר על שני פנים, או שלא ראה כלל והוא בעצמו יודע בלבו כי שקר בפיו, או שהיה רואה כלב או דבר אחר וחשב שהוא ארי, ועל אופן כזה לא יהיה ספורו לשקר רק הוא שקר באמתתו כי לא ראה מה שהוא חושב ועיניו הטעו אותו. ואלו השני פנים היו אצל אובא טמיא, שאמר בשעה שהקב"ה זוכר את בניו שרויים בצער כו', והבין רב קטינא שגם הוא אין בלבו כמו שהוא אומר בפיו ואין דעתו מכרעת אותו להחשיב את ישראל כל כך ולהגדיל מעלתם בעיני ה' רק שהוא מגזם דבריו לפני רב קטינא כדי להחניפו לומר לו דבר הטוב לפניו ומה שהוא רוצה בו. וזהו שאמר אובא טמיא כדיב פירש שאומר דבר לא מלבו, ומלבד זה ומיליה כדיבין פירש כי גם גוף הענין הוא שקר. ומעתה דע לך מה שכתב רבינו סעדיה גאון ז"ל כי נבואת שקר תהיה גם כן באלו שני פנים, או שהזיד הנביא להמציא דבר שקר מלבו או שעיניו הטעו אותו וראה ולא ידע מה שהוא רואה לאמתתו.[158] וכדברי הנביא ע"ה **מחזה שוא חזיתם** (יחזקאל י"ג, ז'). וזה ענין כל נביאי הבעל הנזכרים בדברי הנביאים וביותר בצדקיה בן כנענה שאמר **ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארם** (מלכים א', כ"ב, י"א), וברז"ל: מאי הוה ליה למעבד רוח נביות אטעיתיה דכתיב **ויאמר מי יפתה את אחאב**

[158] מה שכתב ר' סעדיה גאון ז"ל על נבואת שקר. וזהו שאמר הנביא **יען דברכם שוא וחזיתם כזב** (יחזקאל י"ג) הנה כלל בדבריו ב' הסוגים האמורים בפנים אשר מהם שבודים שקר מלבם וזהו יען דברכם שוא ומהם אשר עיניהם יחזו שקר וזהו וחזיתם כזב. וזהו ג"כ מ"ש (ירמיה י"ד) ויאמר ה' אלי שקר הנביאים נבאים בשמי כו' ולא דברתי אליהם חזון שקר וקסם ואליל ותרמית לבם המה מתנבאים לכם כלומר כי מתחלה עייהם הטעו אותם וחזו חזות שקר ואחר הרגלם בזה ברו עוד דברים מלבם. וזהו ותרמית לבם המה מתנבאים לכם וזהו ג"כ מ"ש (יחזקאל שם) הלא מחזה שוא חזיתם ומקסם כזב אמרתם כלל בזה ג"כ ב' הסוגים וכנ"ל:

כו' (שם פסוק כ'), ותירצו הוה ליה למבדק כו' (סנהדרין פ"ט, א'), ועל כן כתב הוא ז"ל שהנביא בבוא אליו הנבואה מאת ה' לא היה רשאי להאמין ולקבל הנבואה בלתי בבוא לו מופת עם הדבור כמו שנאמר **משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו, קוראים אל ה' והוא יענם, בעמוד ענן ידבר אליהם** (תהלים צ"ט, ו') כי הענן היה דבר ידוע להם על התגלות כבודו יתברך וכל מקום שהענן שם שם השכינה שורה, וגם רבותינו ז"ל אמרו במדרש: וירא מלאך ה' ר' יוחנן אמר זה מיכאל רבי חנינא אומר זה גבריאל, ר' יוסי הארוך בכל מקום שהיו רואים אותו היו אומרים שם רבינו הקדוש, כך כל מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה (פרשה ב', ה'), ומכלל הדברים תדע אשר קריאת המלאך בכל מקום קודמת למאמר ה' אל הנביא הוא אך לתת מופת בלב הנביא כי השם מדבר עמו ולא אחר.

וזהו שאמר משה לפני ה' והן לא יאמינו לי רצה לומר שיחשדו אותי שאני בודה שקר מלבי, השני ולא ישמעו בקולי כי יאמרו כו', כלומר גם אם יאמינו בי שאיני משקר עם כל זה לא ישמעו בקולי כי יחושו פן טעיתי והנבואה באה מסטרא אחרא, וזהו כי יאמרו לא נראה אליך ה' כלומר אמת הדבר כי נראה אליו אבל לא ה'.

ומעתה יתכן גם כן מה שהוצרך משה ע"ה לשני מופתים אחד למען יאמינו בו שלא בדה הדבר מלבו וזה יבחן על ידי מופת התהפכות המטה לנחש, כי כשם שאין יכולת ביד האדם לעשות התהפכות כזה מעצמו כן הדברים אשר דבר לא בדה מלבו. והמופת השני לאמת הדבר שהנבואה באה מאת ה' ולא מצד אחר והוא מופת עונש הצרעת שהשיג על אמרו לשון הרע על ישראל שהוא מופת גדול והוראה עצומה שאין הדבר מסטרא אחרא כי אם מאת ה' האוהב את עמו ישראל ודן את דיניהם:

חלק יא

ויאמר משה אל ה' בי אדוני לא איש דברים אנכי גם מתמול כו', כי כבד פה וכבד לשון אנכי (ד', י').

יש להתעורר בנתינת טעם הזה שאמר כי כבד פה כו', שלכאורה ענייננו אחד עם מה שאמר לא איש דברים אנכי ויקשה הכפל. והנראה שבא משה להתנצל על עצמו לאמר הן אמת כי הוא גם הוא לא היה מסופק אם יכולת ביד ה' לעשות עמו נסים ולתת לו פה ולשון, אבל עם כל זה אמר לא איש דברים אנכי. כי הנה אם יבקש אחד את פני עני ודל ההולך למקום ידוע ששם מצוי סחורות הרבה ויאמר לו אשאל ממך בהיותך שם קנה לי סחורה פלונית והיא סחורה יקרה למאד. הנה אל העני ההוא שני סבות המעכבים אותו מעשות זאת אחד שאין לו מעות לתת מחירה אף אם זה יחזיר לו המעות בשובו

מדרכו, השני גם אם יתן לו מעות מיד עם כל זה יש לו התנצלות לאמר שהוא אינו מבין על הסחורה ההיא כי מעולם לא קנה אותה לעצמו. הוא הדבר במשה שאמר לפני ה' לאמר אף אם יעשה אותו כבריה חדשה בפה ולשון חדים וקלים עם כל זה הלא השליח בדבר הזה צריך שיהיה לו בפיו דברי חן ומליצות צחות להנעים דבריו אל הנוכחי דבר דבר על אופניו והוא לא הורגל מעולם לדבר עם אנשים, מסבת היותו כבד פה, ועל כן אינו איש דברים ובלתי ראוי לשליחות ההוא. וזהו שאמר בי ה' לא איש דברים אנכי ר"ל להטעים דברי אליו והטעם כי כבד פה וכבד לשון אנכי כלומר מאז וכנזכר לעיל:

חלק יב

ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישים אלם או חרש או פקח או עוור הלא אנכי ה'. **ראוי** להבין מה שהתחיל הכתוב בלשון עבר מי שם פה וסיים בלשון עתיד, או מי ישים אלם. עוד יש להתבונן במה שהוא מונה והולך או חרש או פקח כו', הלא ידוע מי שיש בידו לעשות אחת יעשה את כלם.

והנראה בזה עם מה שאמרו ז"ל במדרש: ויברח משה כו' אמר רב ינאי וכי אפשר לבשר ודם לברוח מן המלכות אלא בשעה שתפסו את משה וחייבוהו להתיז את ראשו ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה ותפסו את המלאך וברח משה, אריב"ל נעשו כל הסנקלוטים שהיו יושבים לפני פרעה מהם אלמים מהם חרשים מהם סומים, והיה אומר לאלמים היכן משה ולא היו מדברים, לחרשים ולא היו שומעים, לסומים ולא היו רואים, זהו שאמר הקב"ה למשה מי שם פה לאדם מי שם פה לפרעה שאמר בפיו הביאו את משה לבימה להורגו, או מי ישום אלם מי שם הסגנים אלמים חרשים וסומים שלא הביאוך, ומי עשה עצמך פקח שתברח, הלא אנכי ה', שם הייתי עמך והיום אני עומד לך (פרשה א', ל"א). אשר מהראוי לחקור בדבר הנס ההוא שאירע למשה שהצילו יתברך מחרב פרעה כי יש להסתפק ולומר אם ששניהם (היינו המסירה וההצלה) היו בכוונה מכוונת מאת ה' שהתגולל עליו יתברך שיבוא ליד פרעה כדי לעשות לו הנס הזה. או יש לומר שהמסירה היתה מקרה רעה מאת המוסרים שהלשינו אותו וה' עשה עמו רק ההצלה.

והנה יש לעמוד על זה ממה שנכפל הנס היינו שמקצתן נעשו אלמים ומקצתם נעשו סומים, אשר יפלא למה הרבה יתברך כל כך בנסים ללא צורך הלא כבר יידענו לא עביד קוב"ה ניסא למגנא. אין זאת כי אם שרצונו יתברך היה לעשות הנסים ההם בעיני פרעה ובעיני עבדיו למען ידעו ויאמינו שהקב"ה הצילו ועשה עמו נסים כאלה, והתועלת בזה כדי שאם יבוא משה ויעמוד לפני פרעה אז יזכור פרעה את הנעשה לו מאז ויפחד ממנו.

וז"ש במדרש: כשהיה משה יוצא מאצל פרעה היה אומר אם יבוא אצלי בן עמרם אני הורגו אני צולבו אני שורפו, וכשהיה משה נכנס מיד נעשה פרעה מטה (פרשה ט', ד'). **וזה** כלול בתשובתו יתברך אל משה על אמרו מי אנכי כי אלך כו', ויאמר כו', כי אהיה עמך. וזהו מי שם פה לאדם כו', כי הנה גם משה ע"ה לא היה נסתפק חס ושלום בזה שאין מעצור לה' מלעשות לו פה, אבל עם כל זה שאל ואמר שלח נא ביד תשלח למען לא יצטרך לעשות לו נסים, ועל זה השיבו יתברך הלא כבר עשיתי בעיני פרעה נסים גדולים אף עבורך, היינו ששמתי לו פה לבקש לדון אותך למיתה כדי שיעשה אלם וסומא וחרש כדי להגדיל מוראך עליו, ואם כן מוכן אתה מאותה שעה לכך. וזהו מי שם (בעבר) פה לאדם, ובא מדרשם מי נתן בפיו של פרעה כו', ומי ישים אלם כלומר כדי לעשות אלמים הלא אנכי ה' שהכינותיך מראש לגאול את ישראל וכאמרם במדרש (ש"ר ב') ומשה היה כל מקום שנאמר בו היה מתוקן לכך:

עוד יותר יתבאר הענין עם מה שאמרו ז"ל במדרש: ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם אמר לו אם אין אתה איש דברים אל תחוש הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם מי שחפצתי וחרש ועור ופקח לראיה ופקח לשמיעה, ואם חפצתי שתהיה איש דברים תהיה כמו כן, אלא לעשות בך נס אני חפץ בעת שתדבר שיהיו דבריך נכונים שאני אהיה עם פיך הדא הוא דכתיב ואנכי אהיה עם פיך מהו והוריתיך ר' אבוהו אמר מורה אני דברי לתוך פיך כמו חץ כמה דאת אמר או ירה יירה (פרשה ג', ט"ו) עיין שם. גם אל המאמר הזה ראוי לשים לב אם הדברים כפשוטם למה להקב"ה לומר למשה כזאת, מי הוא אשר לא ידע בכל אלה ומה חידש לו בדברים האלו. עוד ראוי להבין במה שכתב הלא אנכי בראתי כל פיות מהו הרבוי במלת כל.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שנקדים דבריהם ז"ל: שאלה מטרוניתא אחת את ר' שמעון בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את העולם, אמר לה לששת ימים, אמרה לו מאותה שעה עד עכשיו מה עושה אמר לה יושב ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה (במדבר רבה פרשה כ"ב, ח'). אשר לכאורה אין טעם בהשאלה גם בהתשובה כי מה לה לשאל מאותה שעה מה הוא עושה מי הגיד לה כי הוא מוכרח לעשות דבר שתשאל עליה מה הוא עושה, ומה השיב לה ר' שמעון יושב ועושה סולמות. ולבוא אל הביאור נחקורה נא בהמקריים העוברים על פרטי האדם והשתנות ענייניהם אי מזה באו. כי יש להסתפק ולומר אשר בריאת העולם היה על דרך פרט היינו שהוא יתברך מדד לכל איש ואיש מנת חלקו וכוסו אם בדברים העצמיים מהמעלות והשלמות ואם בהמשותפים מהקנייניים ודומיהם הכל כאשר לכל שקל בפלס ותכן במדה בששת ימי בראשית עד כי מאותה

שעה מפי עליון לא תצא עוד הרעות והטוב אם דל ואם עשיר אם בריא ושלם ואם בעל מום הכל היה בכח בריאת מעשה בראשית, או מקום לומר כי בששת ימי המעשה נברא העולם אך על דרך כלל סוגים סוגים למחלקותיהם וחלקי השלמות אשר לכל מין יקיף את המין כלו בשוה אמנם השינויים ההוים המה מתחדשים עתה מרצון הגוזר ב"ה. והשכל ישפוט על זה ממאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ועל כן שבסדר הבריאה לא היה דל ולא בעל מום ולא שום חסרון. מה שאין הראוי לומר עליהם כי טוב אבל כל המקרים המה עניינים מחודשים בעתם וכמבואר בדברי רז"ל שמביאים הטפה ושואלים מה תהיה עליה עשיר או עני חכם או טפש כו', הא לך שהשינויים הן הנה חידושים הנעשו עתה איש איש למה שראוי לו.

וזהו שאלת המטרונה מאותה שעה מה הוא עושה כלומר היש לו עוד דבר לחדש גם עתה בעולמו כי אפשר לומר שכל המקרים העוברים כלם נעשו מראש בזמן הבריאה כנזכר לעיל. ועל זה השיב לה ר"ש יושב ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים פירש שכל החדושים העוברים על אישים פרטים המה נעשים כעת כפי הוראת רצונו יתברך. וההבדל בין שני החלוקות הנזכרים לעיל אם יש לחקור אחר מי שנתחדש לו מקרה ולשאול על אדותיו כמו אלם או חרש וכדומה כי אם הדבר נעשה משׁשׁת ימי בראשית אין לשאול עליו מדוע ישתנה זה מכל אישי המין, משני טעמים: אחד כי זה הוא מפלאי מעשה בראשית הנעלמים מעיני כל בשר ואין לבוא בסודם וכאמרם ז"ל כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כ"ה, ב') זה מעשה בראשית (בראשית רבה פרשה ט', א'). השני מפאת שלא נעשה בו שום השתנות כי אם שלא נתן בו כח הדבור ונשאר אלם, או שלא נתן בו כח השמע ונשאר חרש או שלא נשפע בו מזל הפרנסה ויהי לדל. אבל אם נאמר שבששת ימי בראשית נברא הפה לכלם בשוה ופרנסה לכלם שוה אך כעת נתחדשה עליו הגזירה להוציאו מסדר הכל ולעשותו אלם הנה על כך צריך הדבר טעם לאמר מה גבר בגוברין לשנות אותו מכלל המין ולאיזה סבה הוא.

ובזה נבוא אל הענין כי הוא יתברך רצה להבינו למשה כי בכוונה עשה אותו אלם למען יהיה מקום לעשות בו נס אחר כך לעת הצורך. וז"ש המדרש הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם, הרצון בזה לבל יאמר ללבבו שכל השינויים המה משׁשׁת ימי בראשית, לא כן כי אם אנכי בראתי כל פיות שבעולם, כלומר בראתי את כל האדם בשוה בפה דובר וזהו - ואני עשיתי אלם למי שחפצתי, כלומר האלמים אשר אתה רואה דע לך כי אני אני הוא עשיתים כעת עבור השלם חפצי על ידם. וזהו ואם חפצתי שתהיה איש דברים היה כמו

כן כלומר לא הייתי צריך לעשות אתך מאומה כי אם היית כמו כן, פירש נשאר עומד על הבחינה הראשונה שוה לכל איש אלא לעשות בך נס אני חפץ כו', וכמדובר.
וזהו גם כן כוונת הכתוב מי שם פה לאדם (בעבר) כלומר בשעת הבריאה או מי ישים אלם (בעתיד) המה המקרים המתחדשים הלא אנכי ה' כלומר אנכי חסרתי ממנו עתה מה שנתתי לו כבר ועל כן כי יש לי בזה כוונה מסותרת. וזהו ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר ובא מדרשם מורה אני דברים לתוך פיך וכנזכר לעיל:

חלק יג

וילך משה ואהרן ויאספו את זקני בני ישראל (ד', כ"ט) מדרש: גדולה הזקנה אם זקנים הם חביבים לפני הקב"ה ואם נערים נטפלה בהן ילדות (פרשה ה', י"ב).
באור הדברים תמצא בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת חיי שרה:

חלק יד

וישב משה אל ה' ויאמר ה' למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה (ה', כ"ב).
הנה רבותינו ז"ל במדרש אמרו כי משה רבינו ע"ה חטא בזה על שהקשה לדבר כאלה. ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע ובידינו לקרב הדבר כפי קט השגתנו בהקדים מאמר המדרש (בפרשתנו) ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע וגו', אמר רב פינחס הכהן בן חמא אמר לפניו שמך הגדול גבור ונורא הוא וכל העולם כלו מתייראים ממנו, ופרעה הרשע שמע שמעך והזיד (פרשה ה', כ"ב). אשר לכאורה לא ידענו תכלית רצונם בזה, אבל נעיר תחילה על מה שדייק הכתוב ואמר ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, שאין מהצורך אליו כלל להזכיר לפני ה' כי בשמו דבר אל פרעה ודי היה לו לומר ומאז באתי אל פרעה הרע כו'.
והקרוב כי הוא ע"ה כיוון בזה לטובת ישראל ורצה בזה להעיר חמתו יתברך על פרעה לעשות בו כליון חרוץ למען שמו להודיע את גבורתו. והוא על פי משל לשני עשירים שהיו בעיר והיו שונאים זה את זה מחמת קנאה, ויהי היום והכה אחד את משרתו של העשיר השני והמשרת ההוא אמר בלבו להחריד את העשיר המכהו בבטחונו בבעליו כי יריב ריבו, ואמר הלא ידעת בי כי אנכי משרת את אדוני הגביר, תדע כי יקח נקמתי ממך, והעשיר בשמעו זאת אמר בלבו מדוע יפחידני הנבל הזה בנקמת אדוניו ויוסף להכותו על אלה מכה רבה הכה ופצוע, ויהי הוא בא לבית אדוניו סר וזעף נעצב על מכתו ולא הגיד דבר, וישאלהו בעליו לאמר מדוע פניך כל כך רעים נגועים ומוכים, אמר לו ולמה זה תשאלני האם בידך להושיעני, ויאמר לו עם כל זה הגד נא לי מי עשה בך

המכות והפצעים האלה, אמר לו מי ומי יכני יותר מהעשיר ההוא, אמר לו אפשר כי לא ידע אותך ואת אדוניך, אז ענה המשרת ואמר הלא גם אנכי כן שגיתי וכן דמיתי אשר בהתוודע אליו שם אדוני גור יגור וירף ממני, ועתה הלא כל תודות גמול מכותי אלה לך הם אדוני ובעבורך רבו פצעי חנם, כי אותך זכרתי לפצעי ושמך לחבורתי, כי מדי הזכרתי לו שם אדוני עלה עשן באפו להכות אותי עד דכא, העשיר הזה בשמעו כל זאת נתמלא עברה ותבער כאש חמתו, ויאמר עתה תראה מה אעשה לו ויקף עליו מצודות וחרמים עד כי שלם לו שבעתים על אשר עשה, וכל זאת סבבה חכמת לב המשרת שהציע לפניו כי כל מה שהרבה להכותו, היה מסבת זכרו לפניו שם אדונו, על כן חייב את עצמו לתבוע עלבונו ממנו ולהשיב אל חיקו חרפתו ולא בעבור אהבת המשרת.

כן הדבר וכן הענין בדברי משה ע"ה אל ה' יתברך כי הלא נודע אשר בזמן הגאולה בקשו למעלה זכות ישראל שיהיו ראויים להגאל, וכן כת המקטרגים באו בטענה הללו עובדי עבודה זרה והללו כו' ומי כהחכם רועה הנאמן משה ע"ה ומה נעמה מליצתו לפני ה' שהשיאו בה לדבר אחר ויצת אש החימה והכעס על פרעה הרע הזה, כי הנה הוא יתברך אמר לו בשלחו אותו אל פרעה ואמרת אליו ה' אלהי העברים נקרא עלינו רצה לומר אנחנו משולחים מתקיף ובעל יכולת, והוא הזיד ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי כו', מעתה הלא מהצורך אליו יתברך לעשות בו נקמה למען כבוד שמו, גם אם לא מאהבת ישראל. וזהו ה' למה הרעות לעם הזה כו', ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע כו', כלומר עיקר התעוררותו להגדיל עוני העם ולהכביד עבודתם הוא אך מסבת שדברתי אליו דברי בשמך ואם כן קנא לשמך הגדול.[159] ומה לך לבקש עתה זכות בענין הזה.

וזהו דברי המדרש אמר לפניו שמך הגדול גבור ונורא הוא וכל העולם כלו מתייראים ממנו ופרעה הרשע שמע שמעך והזיד, והן על השאלה ההיא נעתר יתברך ויאמר אליו עתה תראה אשר אעשה לפרעה כו', כלומר אקח נקמתי ממנו למען שמי ואין צורך שוב לזכות ישראל, ועל כן נאמר פעמים רבות וידעו מצרים כי אני ה' למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ:

חלק טו

למה הרעותה לעם הזה כו', ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה (ו', א'), מדרש: במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמה של ל"א מלכים שיעשה

[159] וכענין תפלת חזקיה ע"ה **הטה ה' אזנך ושמע כו'** (ישעיה ל"ז) אשר שלח סנחריב לחרף אלהים חי וישלח ישעיהו כו' כה אמר ה' כו' יען התרגזך אלי כו' עד קנאת ה' צבאות תעשה זאת כלומר גם מבלעדי זכות ישראל יקנא באויביהם למען שמו הגדול:

בהם נקמה יהושע תלמידך, מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ (פרשה ה', כ"ג).

והדברים מפליאים מה היה לו לבעל המאמר לייחס הדבר אל המקבל ולא אל הפועל לאמר שנתן הקב"ה דין למשה כו'. והיותר קשה הלא רז"ל הסכימו במדרש (דברים רבה) בטעם הדבר שלא נכנס משה לארץ כדי שיקומו עמו מתי מדבר וזה לשונם שם: כי לא תעבור את הירדן הזה אמר לו הקב"ה למשה אם אתה נקבר כאן אצלם בזכותך הם באים עמך, אמר רבי לוי למה הדבר דומה לאחד שנתפזרו מעותיו במקום אפלה אמר אם אומר אני האירו לי שאקבץ מעותי אין בריה משגחת עלי, מה עשה, נטל זהוב אחד והשליך בתוכם והתחיל צווח ואומר האירו לי זהוב אחד היה לי ונפל ממני כאן, האירו לו מה עשה, משנטל את הזהוב אמר להם בחייכם המתינו לי שאלקט את המעות ולקטן, בזכות הזהוב נתלקטו המעות, כך אמר לו הקב"ה למשה אם נקבר אתה אצלם במדבר הן באים בזכותך ואת בא בראשם שנאמר **וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון ויתא ראשי עם** (דברים ל"ג, כ"א) (פרשה ב', ט'). הנה ההוראה מזה שלא היה למשה חטא משפט מות במדבר ואם כן יהיו המאמרים מתנגדים זה לזה.

ונזכיר עוד מדרשם ז"ל: אמר לו הקב"ה למשה אין אתה יודע מה לעשות אתה רוצה לאחוז החבל בשני ראשין אמר לו אם אעברה נא אתה מבקש לקיים בטל סלח נא, ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא, אמר ר' יהושע בן לוי כיון ששמע משה רבינו כך אמר לפניו רבונו של עולם ימות משה ומאה כיוצא בו ולא תנזק צפרנו של אחד מהם (שם פרשה ז', ו'). ולכאורה גם דבריהם אלו נעלמים הכוונה.

אבל נבוא לבאור המאמרים בהקדים דברי המדרש: באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל דיבר כן לא פגעה בו מדת הדין ויאמר ה' אל משה עתה תראה עיין שם.

ונמתיק הענין על פי דמיון לשני עניים שבאו לעיר אחד נער ואחד זקן ויריבו שניהם ויקם הזקן והכה את הנער הכה ופצוע, ויבוא הנער אל השופט ויאמר השופט למה הכית את העלם הזה, ענה ואמר דע נא אדוני כי אני דודו גואלו וקרובו ואביו מת ואנכי גדלתיו על ברכי, והנה עתה הוכחתי בשבט פשעו כאשר ייסר איש את בנו למען ילך בדרך טובים וישמור ארחות יושר, והעלם הזה שאט בו לאמר שקר בפיו כי נכרי וזר הוא מבני משפחתי, אך זה ימים אחדים שנתוועדנו בדרך במלון ועתה בא אתי אל העיר הזאת והרבה פצעי חנם, לכן ישפט נא אדוני ביני ובינו מה לי ולו ולאהוב אותי ולהוכיחני בשבט מוסר, מה עשה השופט קנס את הזקן בכמה סלעים ומהם צוה לעשות מלבוש

מהודר לעלם הזה, וכה אמר אליו אם האמת כדברי העלם שאין אתה קרובו אתה ראוי באמת לתת חנם דמי בשתו, ואם כדבריך שאתה דודו הלא ראוי אליך לקיים גם את מצוה הזאת מבשרך לא תתעלם.

הנמשל כי הקב"ה צפה בדור המדבר שיצטרכו לצדיק אחד שיהיה נקבר ביניהם למען העלותם ולהחיותם עמו לעתיד כדברי המשל המובא במדרש הנזכר לעיל, אמנם עדיין אין הכרע מי מהצדיקים יהיה הנבחר לזה וראה יתברך במשה כי הוא הרועה ישראל הנאמן העומד בפרץ תמיד לפניו בעבורם ונתן נפשו עליהם בעגל ובמרגלים וזולתם מה שהוא הוראה על רוב אהבתו אותם ודבקותו בהם. אך עם כל זה מקום למשה לומר מה אתה רואה אותי לאוהב גדול כל כך לתתי קבור עמהם וכמו שאמר אעברה נא כו', ועל זה בא מדרשם ז"ל אמר הקב"ה למשה אין אתה יודע מה לעשות אם אעברה נא אתה מבקש בטל סלח נא כלומר מה היה לך להשתדל בעבורם כל כך לבקש סליחתם ואם סלח נא אתה מבקש הנך חפץ בטובתם והצלתם בטל אעברה נא למען תהיה קבור עמהם. אבל על ידי הדבר הזה שאמר משה למה הרעותה נתנוצץ הכרעה היותר קיימת כי רק משה נבחר לזה בהחלט כי הלא לעינינו הוא כי דיבר קשות אל צור ישראל מה שלא מלא לבב כל נביא וכל חוזה, עד שעל ידי כן ביקשה מדת הדין לפגוע בו בלתי כי הוא יתברך הרואה ללבב ידע שבשביל צער ישראל דיבר כן ומגודל אהבתו אותם כנזכר לעיל במדרש, ואם כן מי הוא הנאמן באהבתם והמצטער בצרתם כמוהו.

ומה נמרצו עתה דבריהם ז"ל מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ כלומר הנה מסיבת הדבר הזה נטלו בהכרח באין מנוס אם מצד העונש על מאמר הקשה הזה ואם לא היה בזה עון וחטא כי מאהבתו את ישראל דיבר כן הנה ראוי אליו לעשות גם את זאת בעבורם, והבן:

עוד יתכן בדרך אחר בהקדים דברי המדרש (ריש וארא): אני הכתבתי עליך שאתה עניו ואתה מקפיד על דברי חייך יש לך לידע מה שנאמר **טוב אחרית דבר מראשיתו** (קהלת ז', ח') טובה אחריתן של ישראל מראשית שנתתי להם במצרים (פרשה ו', ב'). עוד שם בסמוך: ר' מאיר אומר משל למלך בשר ודם שהיה משיא בתו קרא לקרתני (בן עיר) אחד להיות סרסור ביניהם התחיל מדבר בגסות כנגדו אמר המלך מי הגיס את לבך לא אני שעשיתיך סרסור, כך אמר הקב"ה למשה מי גרם לך שתרבה דברים הללו אני הוא שגדלתי לך ור' יהודה אומר כך אמר משה בשעה שאמרת לי לך ואשלחך אל פרעה במדת הרחמים אמרת לי שאתה עתיד לגואלם שמא עד שבאתי נהפכה למדת הדין, אמר לו הקב"ה אני ה' במדת הרחמים אני עומד (שם ג').

ונאמר בהבנת הדברים כי מה שאמר יתברך למשה עתה תראה כו', ובא הדרש באותה שעה נטל משה דינו כו', אין הדבר על צד העונש בלתי זו היא התשובה על שאלתו למה הרעותה ומההכרח נתוודע לו שלא יכנס לארץ וכמו שנבאר. והוא כי רז"ל במדרש אמרו (פרשתנו): אותה שעה נתברר משה על עסקיו שנתירא אם ישאלו לו מה שמו מה יאמר להם, באותה שעה היה מבקש שיודיענו הקב"ה את השם הגדול ויאמר אלוקים אל משה, אמר רב אבה בר ממל אמר לו הקב"ה שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא, פעמים שאני נקרא בקל ש-די, בצבאות, באלוקים, בה' כשאני דן את הבריות אני נקרא אלוקים וכו' וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה' (פרשה ג' ה'-ו') עיין שם. ובאין ספק גילה לו כל ההנהגה של גאולת מצרים והן זאת היתה הסבה להרהר אחר מדותיו ולומר למה הרעותה כי הנה כבר ידענו כי כל ההנהגה שנהג יתברך אותנו במצרים ומה שהשליט כל כך יד פרעה לרדות בנו להכביד עבודתו עלינו כל זה היה מחכמתו יתברך קורא הדורות מראש לצרוף כבור סיגם ולהסיר כל בדילם כהגו סיגים מתוך כסף, עד אשר כל הנשאר בהם קדוש יאמר לו. והוא ע"ה אחר שגילה לו יתברך הנהגת הגאולה הכלולה בשם ה' כנזכר לעיל שיער בעצמו כי כבר הוא בא בסוד ה' ותכלית כל דבר הוא חוקר עד שכאשר ראה בישראל דבר מתנגד אל הגאולה כמו מה שהכביד פרעה עולו עליהם והכבידם בקושי מילא את לבבו לאמר הנה גברה מדת הדין ובטלה את הכל כמאמר המדרש שזכרנו שמא עד שבאתי נהפכה למדת הדין.[160]

[160] שמא עד שבאתי נהפכה למדת הדין. והוא ממש כמו שדרשו ז"ל (במדרש שיר השירים) אצל יעקב ע"ה במאמר **למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' כו'** כי הוא גם הוא ע"ה ערב לבו להרהר במדותיו ית' במה שהוא מתנהג אתו טרם ראיתו השלמת הדבר עד תכליתו ע"ש במדרש. ואנחנו הרחבנו הדבור בזה בחלקנו הא' (פ' וישב) על מאמר **וירד יהודה מאת אחיו**. וכדברים האלה אמרו ז"ל במדרש הנ"ל אמר הקב"ה למשה היה לך לידע מה שנאמר טוב אחרית דבר מראשיתו ובאורו כבר כתבנו בקול יעקב (קהלת שם):
והן להוכיח את משה על הדבר הזה בא דבר ה' אליו לאמר וארא אל אברהם כו' עד וגם הקימותי את בריתי כו' ובמדרש: אמר לו הקב"ה למשה חבל על דאבדין ולא משתכחין הרבה פעמים נגליתי עליהם באל שדי ולא הודעתי להם כי שמי ה' כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה ביקש לקבור את שרה ולא מצא כו' עד ולא הרהר אחר מדותי ולא שאל אותי מה שמי כשם ששאלת אתה ולבסוף אמרת ומאז באתי אל פרעה לדבר וגו' וע"ז נאמר וגם הקימותי את בריתי שנתנה להם כמו שאמרתי להם ולא הרהרו אחרי אשר מהראוי להתבונן במה שסיימו ז"ל וע"ז נאמר וגם הקימותי כו' שלכאורה אין לו טעם לענין שלמעלה וביותר יפלא מה שאמרו שנתנה להם כמו שאמרתי להם והלא עדיין לא היה נתנה להם עד זמן שנכנסו ישראל לארץ וכמאמר רז"ל בגמרא (ברכות י"ט).
אבל כוונת המדרש הוא להגדיל התוכחה למשה למען יקח חכמה ומוסר מהאבות שלא שאלו מה שמו ולא הרהרו אחר מדותיו וכדי שלא יתנצל משה לומר כי היא הנותנת כי האבות בעבור שלא ידעו דבר ממעשי הנהגות ה' א"כ עיניהם לא ראו ג"כ עניינים המתנגדים וע"כ לא מצאו את לבבם להרהר. ע"ז אעז וגם הקימותי את בריתי אתם ובא מדרשם הקימותי שנתנה להם כמו שאמרתי להם כלומר הלא גלוי וידוע לפני שהיה מוחלט אצלם לקיום אמתי וחזק שכבר נתתי להם את הארץ (וזהו הוראת מאמר וגם הקימותי) וא"כ גם עיניהם ראו עניינים המתנגדים ועכ"ז לא שאלו אותי מאומה על קורותיהם וגלגוליהם שהלכו וגלו מגוי לגוי וממלכה לממלכה באין הרהור מאומה.

וכמו שכתבנו בקול יעקב בבאור מאמר הקב"ה למשה היה לך לידע מ"ש טוב אחרית דבר מראשיתו טובה אחריתם של ישראל מראשיתם שהיה להם במצרים, ר"ל כי בכוונה עשה יתברך והתגולל עליהם כאלה למען השלם אותם בזמן העתיד לבער הרע מקרבם בשיהיו על אדמתם אדמת הקודש, והעד על זה כי משה הציל אחד מהם מן החומה ועשה פסל מיכה הנה מזה יבחן כי כל פעל ה' למעננו לברר הפסולת מתוך האוכל שלא יתקלקלו אחר כך על ידי חברתם עמהם, וכמו כן יש לשפוט על כל הקשות והרעות שאירע להם טרם צאתם כלם היו מכוונים להמשיך לרגליהם טובות נשגבות באחריתם וכמליצת ר' חנינא חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנותי (חולין כ"ד), והטעם שלא גלה לו יתברך למשה תכלית העניינים ההם ותועלתם כי לא גלה לו רק הנהגתם מגאולת מצרים עד שיבואו לארץ ולא עד בכלל, כי לא יכניס אותם לארץ על כן הידיעה בזה יתירה היא לו כי לא גלה לו רק אשר יהיה בימיו.

ומעתה מה ישרו דברי המדרש שזכרנו אמר הקב"ה למשה מי גרם לך שתרבה דברים הללו אני הוא שגדלתי לך, הנה באו ז"ל לזכות את משה על ששאל והרהר אחר הנהגותיו יתברך כי אם לא היה יודע כלום מהנהגתו יתברך את ישראל לא היה מהרהר בלתי במה שהודיעו סדר הנהגת הגאולה כנזכר לעיל ויחפש ומצא עניינים זרים אל הגאולה מצא את לבבו לאמר לפני ה' למה הרעותה, ועל זה באה התשובה ויאמר ה' אל משה עתה תראה כו', ודרשו ז"ל במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות ל"א מלכים והיא תשובה נכונה על שאלתו למה הרעותה לאמר אחרי שאינו רואה זולת מה שהוא עתה ולא מה שעתיד להיות אחר כך על כן הדברים האלה נעלמים ממנו כי אין פעולתם וסגולת תועלתם כי אם אחר זמן חליפתו וכנזכר לעיל, נמצא ממילא נתוודע לו על פי הדברים האלה שלא יכנס לארץ ולא בעונש חס ושלום רק גרם לעצמו שיודיעהו יתברך מזה במה ששאל למה הרעותה והוכרח יתברך להשיב לו על שאלתו, ומה נמרצו עתה דברי המדרש מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ כלומר נטל לו ידיעת דינו בהכרח במה ששאל שאלתו אף כי רצונו יתברך היה להעלימו ממנו:

וארא

חלק א

וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, (ו', ב')

הנה רז"ל במדרש ביארו פרשה זו באופן תהיה נמשכת לענין שלמעלה להשיב תשובה על שאלת משה ע"ה למה הרעותה כו', ואנחנו כמו כן נלך בעקבותם כפי שיורנו ה', ונאמר כי הוא יתברך בא להשיב את משה בל יפלא בעיניו מה שראה בדבר הגאולה הזאת ענין זר והיפך מן הראוי, כי השכל ישפוט אשר בהתקרב ימי הגאולה על כל פנים יקל העוני ויתמעט השיעבוד,[161] והנה פה לא מלבד שלא נגרע מעבודתם דבר, עוד הוסיף והרע אל העם יותר מהעבודה הקודמת טרם נשמע בשורת הגאולה.

ולבוא אל באור הענין נזכיר דבר אחד האמור עם הספר קול יעקב (קהלת על מאמר ביום טובה היה בטוב) בבאור הכתוב **כדבר אחת הנבלות תדברי גם את הטוב נקבל מאת האלוקים ואת הרע לא נקבל** (איוב ב', י') וכלל הדברים מהמבואר שם כי כוונת הבריאה בכלל לא היתה למען יתענג האדם מטובה כי אם להיות עמל העולם עליו ויתיסר ביסורים ממדת הדין, ומדת הרחמים לא ניתן בעולם זולת למען יוכל העולם שאת את מדת הדין כמבואר במדרש (ריש בראשית) מתחלה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים, וזהו שתמה איוב ואמר גם את הטוב נקבל אשר הטוב אינו אלא נטפל אל הרע (על כן נופל בו מלת גם) ואת הרע לא נקבל מה שהוא עיקר בכוונת הבריאה, ועל כן אותו שהקב"ה רואה בו שיש בכחו לסבול משא מדת הדין הוא מכלכלהו ביסורי מדת הדין מבלי שתוף טוב הרחמים כמאמר רז"ל וחנינא בני די לו בקב חרובים, מערב שבת לערב שבת (ברכות י"ז). וכמו כן האבות הראשונים ע"ה הטו שכמם לסבול ביסורי מדת הדין בכל ימיהם עד כי יעקב ע"ה בחיר האבות אמר לא שלותי ולא נחתי כו', (בראשית רבה פרשה פ"ד, ג') וזהו שהשיב יתברך למשה על שאלתו למה הרעותה. דע לך כי המובחר בכל הטוב שאני מתנהג עם בני הוא הדין שאני עושה בהם מרוב חנותי וחסדי למען טהרם ולקדשם ולהביאם אל תכלית כל הטובות בעתיד וכל לחץ העם ועוני השעבוד ממדת הדין הוא מהטובות הנשגבות ומהחסדים הגדולים שאין להרהר אחריהם.

[161] בל יפלא בעיניו... והן אמת כי מדתו ית' מוחלפת בענין זה ממדת ב"ו. כי הנה זה הוא משפט ב"ו הצריך לאיזה ישועה לצאת מבית האסורים או להתרפאות מחליו הוא יחפוז וישקוד להצמיח ישועתו מעט מעט היינו כי ישתדל למהר ולהחיש מעשהו וכמו כן האדם המושיע משפטו להיות נחפז במעשהו טרם תכבד מחלהו אשר אז יהיה כבד ממנו לחבוש מזורו. אמנם לא כן הוא מדתו יתברך כי רב אונים הוא לתת ישועתו הנדיבה במעט קט ובפתע פתאום וכן היה הצלת משה ע"ה כנאמר ויצילני מחרב פרעה כלומר בהיות כבר החרב על צוארו או אז הציל ה' כי כן היא מדת ה' להושיע כהרף עין וברגע האחרונה. אשר מטעם זה אמרו ז"ל (ברכות ל"ב) ארבעה צריכים חיזוק ואחד מהם בטחון יען כי לא תתראה ישועת ה' עד גמר הענין וכמו שהארכנו בזה בחלק הא' (פ' וירא במאמר ותצחק שרה בקרבה) וכמו כן פה רמז הכתוב ואמר אני ה' כו' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים כלומר בעוד אתם נתונים תחת סבלות מצרים אוציאכם ברגע וזהו והצלתי אתכם מעבודתם. כלומר בעוד תעמדו על העבודה אשר עליכם כי הוא ית' רב להושיע בפעם אחד מן הקצה אל הקצה ולא מעט מעט:

וזהו וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' ר"ל גם המדת הדין (הכלולה בשם אלהים וכמבואר פה במדרש) שאני עושה בעולם הוא מכוון לטוב נשגב שראוי ליחס אותו אל שם ה' שכלו רחמים כי הטוב אינו כי אם טפל להמתיק הרע שיוכלו שאתו. והעד - וארא אל אברהם כו', באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, כלומר לא אצלתי להם חלק בטוב כל מאומה מפאת ידיעתי חילם הרב שיש ביכלתם לסבול המדת הדין כלו מבלעדי שתוף הרחמים. כן מה שהיו ישראל במצרים היה עיקר הכוונה לענותם בסבלות המדת הדין.[162] בלתי אחרי ראותו יתברך תוקף הדינין כל כך עד שלא יכלו לסבול עד הקץ הנאמר לאברהם אביהם, וכמאמר ולא יכלו להתמהמה שההוראה שהיה עליהם להשתעבד עד כלות ארבע מאות שנה (רק לא יכלו) היה ההכרח להוציאם משם קודם הקץ ועל כן היה המשפט לעשות בהם מעת שקרבה הגאולה כל מה שאפשר לעשות. ממש כהרופא העוסק ברפואות עם החולה ורואה בו שלא יוכל לסבול לקבל ככל הצורך ויהיה מוכרח להפסיק. עם כל זה כל מה שיוכל לזרוק לתוך פיו מן הרפואות טרם יפסיק יתן לו, כן הדבר בגאולת מצרים אחרי כי הקב"ה החליט להפסיק מן הגלות קודם הקץ על כן טרם צאתם הרבה והעמיס אותם ביסורי הגלות כל מה שאפשר:

ועתה נשים פנינו אל התכת הכתובים וארא כו', וגם הקימותי את בריתי אתם לתת כו', וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל כו', אשר לכאורה אין שחר אל הגמי"ן האלה, עוד מהראוי להבין במה שסיים ואמר לכן אמור לבני ישראל כו', אשר מאמר לכן הוא בלתי נקשר אל הדברים הקודמים.

אמנם לדרכנו כלל הכתוב תשובה נכונה על שאלת משה למה הרעותה כו', ומאז באתי כו', הרע לעם הזה וכמו שאמרנו. והוא כי עיקר שאלת משה רבנו ע"ה היה לפי שראה ענין המתנגד אל הטבע כי מצד הטבע יחוייב אל כל העושים במלאכה אשר בהתקרב המלאכה אל גמרה ימעטו מעשיהם ויתרשלו ידיהם מן העבודה, ופה היה בהיפך כי כבר שמעו והאזינו שהקב"ה פקד אותם לגאלם והעבודה עוד הולכת ונוספת בקושי גדול. אולם העילה לזה כי באמת אם היתה גאולתם מפאת כי בא הזמן וקץ הגלות ודאי היה החיוב שתתמעט העבודה לאט לאט, אמנם אחרי כי הקץ עדיין לא הגיע אליהם אך מבלתי יכולת העם להתמהמה עוד במצרים היה ההכרח להוציאם טרם בא הקץ

[162] ומה גם לפי המבואר בגמ' ג' מתנות טובות ניתנו לישראל וכלם לא ניתנו אלא על ידי יסורין תורה וא"י כו' (ברכות ה') וכמו שזכרנו בכמה מקומות אשר כמו החרישה והזריעה המה הכרחיים והכנה אל הצמיחה כך הגלות ועוני השעבוד שהיה לנו במצרים היה ההכנה וההכשר לקבלת התורה וירושת הארץ, וכמו שבארנו בחלק א' (פרשת לך לך על מאמר במה אדע כי אירשנה) באור הכתוב ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ כו' זבת חלב ודבש (שמות ג') שהרצון בו כי מהעוני והשעבור נצמחה ירושת הארץ וכל הטובות שהשיגו כנודע:

על כן היה החיוב עליהם טרם צאתם שיעבדו עבודה כפולה ובקושי. ממש כפועלים שכירים עושי מלאכת הבנין וכדומה להשלימה לזמן מוגבל, הנה בגשת גמר מלאכתם העבודה עליהם בכל עת קטנה וקלה מתמעטת והולכת. אולם אם יקרה שיקח אותם שר העיר למלאכתו בעודם בעסק הזה בחצי המלאכה הנה מדרכם בהיפך אשר בשמעם זאת יחרדו איש אל רעהו לעשות מלאכתם בזריזות ומהירות למען הרבות בהעסק הזה כל עוד שהוא תחת ידיהם.

הוא הדבר בגלות מצרים וקושי השעבוד שהיה להם כי עיקר סבתו הוא בעבור שהיו מוכרחים לצאת קודם הקץ לזאת מן הראוי היה שכל עוד שהם במצרים תכפל עבודתם בהפלגת הקושי בהיות גם העוני והשעבוד ענין הכרח ועיקר גדול. וזהו הרמוז בהכתובים שלפנינו וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כו', כלומר אשר להקים ברית הזה מהצורך להשלים שיעבודם וכנזכר לעיל. אולם וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל כו', כלומר ואינם יכולים להתמהמה עוד פן יטבעו בטומאת מצרים וההכרח לגאלם על כן ההכרח אתם להשתעבד בקושי כל עוד שאפשר להם.

וזהו לכן אמור לבני ישראל אני ה'. (רומז אל הדברים האמורים בהגה"ה) והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים כו', כלומר מוכרחים אתם לעבוד בקושי ובסבל רב טרם תצאו מזה וזהו ולקחתי אתכם לי לעם כו', והבאתי אתכם כו' וכמדובר. וזהו וידבר משה כן אל בני ישראל כלומר גם הוא השיב להם כן על שאמרו ירא ה' עליכם כו', והבין אותם כל זאת אשר קושי השעבוד הוא לטובתם אבל עם כל זה לא שמעו אל משה מקוצר רוח כו' וכלשון רש"י ז"ל לא קבלו תנחומים:

ועוד יתכן בדברי התשובה על שאלת למה הרעות עם דבריהם ז"ל במדרש: אמר לו הקב"ה למשה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא פעמים באל שדי בצבאות באלהים בה' כו', וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה' (פרשה ג', ו'), והכלל בזה הוא עם מה שאמרו ז"ל עוד כל האומר הקב"ה וותרן כו', עד מאריך אף וגבה דיליה (ב"ק נ') וכמאמר עון עצמו אינו נמחק (ר"ה י"ז). אשר ההוראה מכל זה שאין המדה לוותר על העונות כי אם להאריך האף אם לזמן קצר ואם לזמן ארוך וכמאמר **ארך אפים ורב חסד** כו', **ונקה לא ינקה** (שמות ל"ד, ז'). ואם הדבר כן לא יקשה מאמר האבות ע"ה ימחו על קדושת שמך (שבת פ"ט) כי זה מדבר מאחרית הימים שעליה אמר הנביא **ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע** (מלאכי ג', י"ח). כי בעולם הזה אין הדבר ניכר לעין מפאת היותו מאריך אף גם לרשעים לא כן בזמן הקץ. ממש כהסוחר אשר כל ימי עסקו במסחרו מקום להקונים מאתו בהקפה לבקש

מאתו ולומר לו המתן לי ויעתיקו אותו מזמן לזמן, מה שאין כן בשיפסק מלישא וליתן עוד לא שייך עוד לבקש המתנה מאתו כי אם או לשלם או לוותר ולמחול. כן עד זמן העתיד שייך הארכת אף לא כן לקץ הימין שעליה אמר שלמה **והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ** (קהלת י"ב, א') ודרשו רז"ל ימים שאין בהם לא זכות ולא חובה (שבת קנ"א, ב') ר"ל שלא יהיה נשאר עוד שום חוב בבני אדם כי אם או למחול לחלוטין או לפרוע מהם.

וזהו תשובתו יתברך על שאלת משה למה הרעותה כו', ומאז באתי כו', הרע ואמר וארא אל אברהם כו', באל שדי, וכדברי הדרש כשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי. כי הנה בזה גילה יתברך למשה שאין גאולתם זו גאולה שלימה שאין עוד גלות אחריה, בלתי כל עיקרה היא מפאת גודל הלחץ והדחק שאין ביכלתם למלא זמן השעבוד הנאמר לאברהם וכנזכר לעיל. על כן בהכרח הוציאם יתברך לשעה מוגבלת, ואמר לו לוותר אי אפשר כי לא הבטיח מעולם אל האבות שיוותר לחלוטין. וזהו ושמי ה' לא נודעתי להם בלתי הוא מוותר ומאריך אפו להמתין מזמן לזמן היינו שישלימו חק העבודה שעליהם בגלות שאחריה.

ומעתה נבין הענין על פי משל לאחד שהיה חייב לרעהו סך גדול אשר לא השיגה ידו לשלם לו בעתו והיה המלוה מטיב עמו ליטול ממנו כפי מה שהשיג ידו, והנה המותר ההוא כל אחד חושב בו מחשבה אחרת, המלוה אומר בלבו אקבל ממנו עתה כפי השגת ידו והמותר ישאר חוב אצלו ולימים עוד אגוש אותו גם על המותר, והלוה לא כן ידמה כי על דעתו כבר נפטר מכל החוב בהסך ההוא שנתן לו. והחילוק בזה כי כפי מחשבת הלוה יותר טוב לפניו להמעיט במה שהוא נותן לו עתה ולקמץ כל מה שיוכל ויפטר חובתו בסך קטן ומעט, אולם אם הלוה יודע מחשבת ודעת המלוה הלא יכשר לפניו יותר לדחוק עצמו לתת להמלוה יותר ויותר כפי כל אשר תמצא ידו למען המעיט החוב הנשאר.

כן הדבר במשה כי הוא ע"ה דימה בנפשו כי העם ישיגו גאולה שלימה על כן בראותו בה' יתברך כי הוא דולג ומקפץ להמעיט גלותם ולמהר גאולתם מפאת ראותו בעוני העם כי רב הוא עד כי לא יוכלו שאתו על כן היה בעיניו כמו זר קושי השעבוד הנתוסף בם מאת החל להיות שליח בעסק הזה, ושאל למה הרעותה כו' ומאז באתי כו' הרע לעם הזה. על זה השיב לו יתברך לא כשם שאתה סבור כו'.[163] כי אין אני מוותר עמם לחלוטין

[163] רק עתה תראה אשר אעשה לפרעה. כלומר אך עתה תראה הטוב הנשגב שיצמח מזה כי ביד חזקה אשר החזיק בישראל והכביד עליהם העבודה על ידי זה ישלחם ויגרשם. ואני שוקד על גאולתם והצלתם.

בלתי אני ממתין להם שישלימו שעבודם לזמן אחר, ועל כן טוב להם מה שאקח מהם עתה כפי כחם למען ישאר חוב קטן. וזהו וארא אל אברהם כו', באל שדי, ובא מדרשם - כשאני תולה על החטאים כו', היינו ממתין להם לאחר זמן ועל כן כל מה שיש בידי לגבות מן החוב זה עתה הוא טובה גדולה אחרי כן לבניהם וכנזכר לעיל:

חלק ב

לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים ולקחתי אתכם לי לעם (ו', ז'). מדרש: אין לכן אלא שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי, נשבע הקב"ה שיגאלם. והוצאתי אתכם ד' גאולות יש כאן והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי כנגד ארבע גזרות שגזר עליהן פרעה וכנגדם תקנו חכמים ארבע כוסות בליל הפסח לקיים מה שנאמר **כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא** (תהילים קט"ז, י"ג) (פרשה ו', ד').

הנה כדי להבין מה מקום לשבועה במקום הזה נעמוד תחלה על הבנת ארבע שמות הגאולה שהם ז"ל תקנו כנגדם ארבע כוסות. והענין הוא עם מה שכתב בחלק האחד בחלוקי השמות בחפצים המורכבים אשר לפעמים נקראים בשם הכולל כל חלקיו, כמו שם בית שהוא יקיף כל חלקי הרכבת הבנין מהכותלים והקורות והחלונות והדלתים וזולתם. ולפעמים אינם נקראים בלתי בשמות פרטיים היינו בשם כל חלק וחלק כמו כותל חלון גג ודומיהם. ואמרנו שם כי הדבר הנקרא בשמות רבות הוא מפאת כי לא בא עדיין אל גמר שלמותו לקרות שם הכולל על כן ישמשו בו בשמות חלקי הרכבתו. אולם הדבר הבלתי נקרא זולת בשם אחד הוא לעד כי יש לו גמר כל השלמות אשר יאות לקרותו בשם הכולל. (ועיין באור הדברים באורך פרשת וירא על מאמר יוקח נא מעט מים).

ומעתה אחרי המונח הזה אשר רובי השמות מורים כי הדבר חסר השלמות יתבאר לנו ד' שמות הגאולה כי הם לאות ולמופת בישראל שהיא חסרת השלמות ושיהיה עוד אחריה שעבוד. על כן אין מן הראוי לקרותה גאולה סתם כי אם לנתח אותה לנתחים ולקרא כל חלק בשם לבד, וכמו שאמר והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, כלומר גם כי נהיה עוד בגליות עם כל זה לא נהיה תחת יד מלך קשה ואומה קשה כפרעה וכעמו. וזהו גם כן והצלתי אתכם מעבודתם כלומר גם כי נהיה עבדים אבל עבודה קשה כזו בחומר ובלבנים לא נעבוד עוד, וכדומה שמות ישועות פרטיות. מה שאין כן גאולה העתידה אי"ה שתהיה גאולה שלימה לא יהיה לה בלתי שם גאולה לבד כמאמר ובא לציון גואל. (וכי ישאלך נפשך הלא גם בגאולת מצרים אמר לשון וגאלתי הנה כבר הכינותי התשובה

בזה בחלק הא' שם) והשם הזה כולל הכל גם חירות גם הצלה ולקיחה. ולכן רז"ל מצאו מקום לתקן ארבע כוסות כנגדם לזכרון.[164]

ועל זה מביא המדרש כתוב כוס ישועות אשא כו', והוא על פי משל לחולה אחד אשר מחלהו הולידה והצמיחה לו עוד ענפים הרבה, כמו כאב ראש, ואבדת טעם האוכל, נדידת שינה וכדומה מהדברים הבאים מסבת החולי, ובבואו לפני הרופא משפטו אם הוא רואה בו שיכול לרפאותו מכל וכל אזי לא ירבה עמו דברים כי אם יאמר לו אל תירא הנה חיש קל תתחזק ותתרפא ותהיה בריא כאחד האדם, לא כן אם הוא רואה בו שאין ביכלתו לרפאותו עתה עד אשר יגיע עת מסוגלת לקבלת הרפואה, כמו בחודש זיו וכדומה, ואך אז יוכל להתרפא ממחלתו האנושה, אולם כעת לא יוכל להועילו בלתי להקל מעליו המכאובים הפרטיים המסתעפים מחליו, הנה אם לא יעשה עמו דבר ויאמר לו לך עתה ותבוא לפני לזמן ההוא הלא יפחד ויתעצב מאימת מות, על כן משפטו לומר אליו אל תירא אחי הנה אסיר כאב ראשך מעליך, ועוד יערב לך אכול ושתות, וגם שינה ינעם לעיניך, ומספר והולך כמה תועליות פרטיות שיעשה עמו עתה, אולם לדברים כאלה עוד יחרד לב השומע בשמעו כמה הוא פורט בשפתיו ויבין מזה כי אין הרופא דן דינו למזור, כי היה די שיאמר לו דברים קצרים תדע אחי כי תתרפא ותהיה בריא, על כן המשפט אל הרופא טרם יאמר לו כל אלה לדבר על לבו ולנחם אותו לאמר הלא תאמין לדברי שאני נשבע לך כי בבוא הזמן המסוגל אל הרפואה תתרפא בשלמות מכל וכל אך עתה אועילך על דברים ההם.

הוא הדבר בענינו כי בכוונה הזכיר הכתוב גאולה זו בכינויים הרבה וחלק אותם לארבע, לארבע לשונות של גאולה להבינם בזה שאין זו גאולה שלימה אך הצלות פרטיות וכמוזכר למעלה ולמען לא יחושו לומר אבדה התקוה חס ושלום להשיג גאולה אמתית על כן הקדים תחלה מאמר לכן אמור לבני ישראל אני ה', וכלשון המדרש נשבע להם שהוא גואל אותם לעת קץ גאולת עולם וכעת והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים וכנזכר לעיל.

ועל כן שקדו ז"ל לתקן לנו ארבע כוסות כנגד הארבע לשונות של גאולה, לזכר הפעולות פרטיות שעשה יתברך במצרים סדרו לנו לזכירה ההיא שיר ושבח להלל אותו על העבר ולהתפלל על העתיד, כנוסח הברכה אשר גאלנו (בעבר) כו' כן יגיענו כו', שמחים בבנין

[164] וזה תלוי ג"כ בחסרון שלמות הגאולה כי אם היתה שלימה זכרון למה כאשר בשישלם הבע"ח כל חובו אין מקום לזכירה עוד, וזהו שדרשו במדרש (איכה ג') השביעני במרורים בלילי פסח הרוני לענה בליל ת"ב לומר כי יש לנו לדעת מהם שצוה אותנו על מרורים לזכרון גלות מצרים שזה לרמז שאין זו גאולה שלימה אבל עוד יהיה אחריה גלות:

עירך כו'. וזהו שמביא המדרש כוס ישועות אשא, כלומר ממה שהרבו לנו ארבע כוסות לזכרון ארבע חלקי ישועות הגאולה הנה מזה אדע כי עוד ידו נטויה להגלות אותנו ולגאלנו, לכן ובשם ה' אקרא כלומר אתפלל לה' לגאלנו חיש מהר:

ועם דברי המדרש האלה נשבע להם הקב"ה שיגאלם נאמר טעם הגון על סמיכת גאולה לתפלה שחייבו ז"ל (ברכות ט') ממה שכתוב יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי, וסמיך ליה יענך ה' ביום צרה, ויתכן גם כן מה שכתוב בשלחן ערוך אורח חיים (קי"א א') דבשבת אין צריך לסמוך גאולה לתפלה הואיל דנפקא לן מיענך ה' ביום צרה, ובשבת לאו יום צרה, אבל נעיר תחלה על הכתוב עצמו מה ראה להזכיר תוארים כאלה צורי וגואלי אצל שאלת יהיו לרצון.

ונקדים לזה עוד דברי טעם על מה שכתוב בשלחן ערוך (שם רי"ח, ה') מי שנעשה לו נסים הרבה בכמה מקומות בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות, אשר לכאורה לא ידענו מה לו להזכיר הנסים שהיו במקומות אחרים הלא גם על זה איננו מברך מבלי שהגיע למקומו. ונבין הדבר על פי דמיון להולך בדרך ופגע בגזלן וניצל ממנו, ולמחר פגע בו ארי ורצה לטרפו, הנה עתה לא יחשוב עוד למאומה מה שניצל מן הגזלן כי מה לי אם יהרג על ידי גזלן או על ידי ארי, אמנם אם ינצל גם מן הארי הנה שניהם כאחד טובים. וכדמיון הזה תמצא עוד הרבה נסים הנעשים לאדם וכאשר ינצל מתשעה ויפול בעשירי אבד את כלם. לכן מה צדקו עתה דבריהם ז"ל אשר בבוא האדם להודות על אחד צריך להזכיר כל הנסים שנעשו לו כי לולא הצלתו ממקרים האחרים גם זה היה לשוא:

ומעתה נבוא אל הענין כי הנה כבר בארנו בח"א (בראשית ד') כי גאולת מצרים היתה אצלנו רק הבטחה נאמנה על הגאולה העתידה וכמו שאמרנו במדרש שלפנינו נשבע הקב"ה שיגאלם וכמאמר אהיה אשר אהיה, ובדרש: אהיה עמהם בגלות זה כו', כלומר כי במה שיהיה עמהם בגלות זה לגאלם יהי סמוך לבם בטוח כי יגאלם לעתיד. ובכלל הזה מובטחים אנחנו בכל מי המקרים הרעים השוטפים עלינו כי יעלנו ויצילנו ממצולותם ולא יתן אותנו לרדת פלאים חס ושלום כי אם תאבד חלילה שארית העם הזה פעם אחד איך יקיים בנו עוד הבטחתו והבאתי אתכם ציון, ועל שוא תהיה גאולתנו ממצרים. וזהו שהזכיר דוד המלך ע"ה (בתוארי ה') בבקשת ההצלה מאויבים ומרודפים, ה' צורי וגואלי, כלומר הלא אתה מקדם אלהי גואלי ממצרים למען הכין עבורנו תשועת עולמים ואם כן עליך לעננו ולהצילנו מכל צרה וזהו ענין סמיכות גאולה לתפלה כי סמוך לפסוק זה נאמר יענך ה' ביום צרה ומובן כדברינו:

ובזה עלה בידינו טעם ישר על דבריהם ז"ל שאין דין סמיכות הזה בלתי בימי החול ולא ביום השבת. כי הנה ההבדל בין בקשות התפלה שבימות החול לבקשות יום השבת, כי בימי השבוע אנו שואלים ללחם ולמזון והזולת ממחסורי האדם שלא יוכל להתקיים בלעדם (כאשר תדקדק בבקשות הי"ח הנה הנה כלם יסבו ילכו על צרכי האדם שבסוג הזה) לא כן בשבת שאנו מקיימים בו הרחב פיך כו', לשאול שמחה ועונג שלוה והשקט וכאשר הפריז הנביא **אז תתענג על ה'** כו' (ישעיה נ"ח, י"ד), ואם כן התבונן בעצמך שאין מקום לסמיכות גאולה לתפלה בימי השבתות.

והוא על פי משל לאחד שהיה בדעתו לנסוע למדינה רחוקה אשר שם גוי לא ידע לשונו, ויהי טרם הקריב לגבול המחוז ההוא ויחפש איש היודע לשונו ולשון המדינה למען יהיה לו לפה ולמליץ בכל מקום בואו, וירא שם בן אשה אלמנה מסכנת והוא לה בן יחיד ויבקש ממנה את בנה לנסוע עמו בדרך הזה ולא רצתה עד שהיה מוכרח לתת לה ערבון ובטחון חזק אם לא יביאנו אליה ויצג אותו לפניה יהי לה כל כבוד ביתו עשרו וסגולתו ותתנהו לידו ויסע עמו לדרכו, והיה האיש ההוא שומר אותו כאישון עינו מכל חתחתים בדרך, בעלותם על כל גבעה גבוה, גם ברדתם לעמק ימינו תתמוך בו עד שכמעט נשא אותו על זרועותיו כאומן את היונק, והנער ההוא דימה בנפשו כי כל אשר עשה עמו הוא מרוב אהבתו אותו וחשיבותו בעיניו, ויהי בדרך במלון אמר הסוחר לאשר על הבית לעשות לו מטעמים כאשר אהב ולנער אשר אתו צוה לתת לו לחם ומעט ציר, או ממיני ירקות הגסים וכדומה, ויהי הנער ההוא מחריש משתאה לו לחקור אחר אשר יקרה נפשו בעיניו כל כך יאמר לתת לו מאכל גס אשר יאכלו הנערים ולא יכלכלהו כמשפט לאוהב יקר, ולא עצר כח עד כי שאל אותו לאמר אמור נא מדוע תכבדני בכל ענייני הדרך רק במלון אתה מקמץ במה שתתן לפני, ענה ואמר לו הלא לך לב לדעת כי כל אשר אני עושה עמך בשמירתך איננו מפאת אהבתי אך מפאת הערבונות והבטחונות שנתתי לאמך בעבורך על כן אצרך בכל הדברים אשר חייך תלויים בהם עד שובך אל אמך מדאגה שלא יקרך סכנת הדרך, לא כן ענייני אכילה ושתיה כי תוכל לחיות גם בלחם ומים.

הנמשל מובן מעצמו כי הבקשות שאנו מבקשים על חיותנו וקיומנו מפגיעת כל צרה וצוקה שהם בקשות ימי החול יש בהם דין סמיכות גאולה לתפלה יען כי הדברים האלה המה מהעניינים המעכבים הגאולה בשיפגעו בעם חס ושלום, וכנזכר לעיל א"כ המה סמוכים לעד ותלויים זה בזה, לא כן בקשות יום השבת שהמה על דברים תענוגיים אינם בכלל הסמיכות גאולה לתפלה כי גם בלעדם נוכל להגאל ברצותו יתברך וזהו שרמזו

יהיו לרצון כו', צורי וגואלי, וסמוך לזה יענך ה' ביום צרה, אבל מה שתשאל ביום שמחה ותענוג אין לו יחוס הסמיכות וכנזכר לעיל:

חלק ג

וידבר ה' אל משה בא דבר אל פרעה כו', מדרש: המשל אומר מן שטייא לית הנייא אלא מן קציא (פרשה ו', ה') (עיין בפירוש המתנות כהונה וידי משה ז"ל שנדחקו בביאורו), עוד שם: וידבר ה' אל משה כו', ויצום אל בני ישראל ואל פרעה כו', משל למלך שהיה לו פרדס ונטע בו אילני סרק ואילני מאכל אמרו לו עבדיו מה הנאה יש לך באילני סרק הללו, אמר להם כשם שאני צריך לאילני מאכל כך אני צריך לאילני סרק שאלולי אילני סרק מהיכן הייתי עושה לי מרחצאות וכבשונות, לכך נאמר אל בני ישראל ואל פרעה שכשם שקילוסו של הקב"ה עולה מגן עדן מפי הצדיקים כך עולה מגיהנם מפי הרשעים שנאמר כו', מה הם אומרים אמר ר' יוחנן יפה אמרת יפה דנת כו' (פרשה ז', ד').

ונקדים לזה מאמר פליאה (בראשית רבה ב') והארץ היתה תוהו ובוהו אלו מעשיהם של רשעים, ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהם של צדיקים, אבל איני יודע באיזה מהם חפץ אם במעשי אלו ואם במעשי אלו כיון דכתיב וירא אלהים את האור כי טוב הוי במעשיהם של צדיקים חפץ ואינו חפץ במעשיהם של רשעים.

וכדי לבוא אל באור המאמרים נזכיר דברי המשורר ע"ה אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים כו', והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח, לא כן הרשעים כו' (תהילים א' א'-ד'), ובילקוט (במקומו): אמר הקב"ה לרשעים אני בראתי העולם בכן ואתם אומרים לא כן אני אמרתי לא כן ואתם אומרים כן, חייכם לא כן, עד כאן. והמאמר סתום וחתום!

ולבי יחשוב כי באו ז"ל להשיב על ההבדל הזה שאמר בין הצדיק והרשע לא כן הרשעים כי אם כמוץ כו', אשר לא יתכן לחלק בין שני דברים בלתי בשישתוו מצד וחלוקים מצד, וכמו שנאמר על שני עשירים והאחד גדול מחבירו הנה גם פלוני זה הוא עשיר, אבל לא כן כמו חבירו פלוני, אמנם בין עשיר גדול למסכן ודל אין מקום לחלק כי המה הפוכים מהיפך אל היפך ורחוקים תכלית ההרחק, ופה אחרי ספרו הפלגת אושר הצדיק עד קצה הטוב דיבר על מפלת הרשעים שהוא מן הקצה אל הקצה ואמר בהם לא כן הרשעים שלא יתכן מאמר זה בנעדרי ההשתוות מכל, אתמהה!

והן על זאת באו ז"ל ומצאו מקום לדמותם בצד מה עד שיתכן בהם לומר לא כן הרשעים וכמו שנבאר. דע כי האמנם פעולת הצדיקים ידוע אשרם וטובם ותיקונם בעליל לארץ, ולא כן הרשעים במעשיהם הרעים כי מאפס ותוהו נחשבו עם כל זה כאשר נתבונן מעט

יש פעולה טובה ונפלאה גם בעמל הרשעים, כי הנה כשיצוה המלך מס על הארץ מכל הסחורות הבאים ממדינה אחרת ואחד יגנוב המכס אין להחליט עליו כי בגניבתו זאת הוא פועל נזק המלך לא בפעם ולא בשתים כי הלא אם הוא נמצא בפעם השלישית ישלם שבעתים על המכס שגנב, כן הדבר בהרשעים גם כי נראה מהם שיתנו כביכול מגרעת במכסם לה' ויגנבו דיים בסכום מעשה עבודתו יתברך שמו, עם כל זה אין נגרע מהעבודה דבר על ידם, אבל עוד יוסיפו תת כח בעבודת השם יתברך ביתר שאת ויתר עז, ממש כבושת גנב כי ימצא כי בהלכד רשע אחד במזורי הרשת במכמורי המשפט הלא ינהם ככפיר ושאגה לו כלביא יפה דנת יפה חייבת (וכנזכר לעיל במדרש) וישבע לה' באמת עד דור העשירי להזהר עוד ממעשים כהם ויפיל בקרב מחנהו אימה ופחד על האנשים כלם ויהי מורא שמים עליהם. וכאשר כלל שלמה המלך ע"ה ואמר **כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה** (משלי ט"ז, ד') ר"ל מיום רעה אשר להרשע גם כן יסובב פעולה טובה למענהו יתברך, וכמאמר הנביא ע"ה **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט'). וזהו מה שאמרו במדרש כשם שקילוסו של הקב"ה עולה כו' מפי הצדיקים כך עולה מפי הרשעים יפה אמרת יפה דנת כו' וכמו שנתבאר.[165]

וזהו גם כן דברי המאמר השני שזכרנו והארץ היתה תוהו ובוהו אלו מעשיהם של רשעים, ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהם של צדיקים אבל איני יודע באיזה מהם חפץ כו', כי אחר שכל מה שברא הקב"ה לא ברא אלא לכבודו וכשהוא עושה משפט בהרשעים נאמר והתגדלתי והתקדשתי כו', (ועיין במדרש ריש קדושים) ואם כן היה אפשר לומר שיחפוץ הקב"ה במעשיהם של רשעים כי באמת על ידי הרשע יסובב בנקל קידוש שם שמים יתר מאד מהמסובב על ידי מעשי צדיקים, כמו שדייק הכתוב במשפט הרשע וכל העם ישמעו ויראו. וזהו כשהוא אומר וירא אלהים את האור כי טוב הוי חפץ הקב"ה במעשיהם של צדיקים ואינו חפץ במעשיהם של רשעים, כלומר אם אמנם מעשי הרשעים פועלים בעולם עם כל זה אינו חפץ בהם וכמאמר **החפץ אחפוץ במות רשע נאום ה' אלוקים הלא בשובו מדרכיו וחיה** (יחזקאל י"ח, כ"ג) ר"ל גם כי על ידי מיתת הרשע ומפלתו היה נצמח תועלת המוסר לרבים עם כל זה הוא חפץ יותר בתשובתו, וזהו כשהוא אומר וירא אלהים את האור כי טוב הוי במעשיהם של צדיקים חפץ ואינו

[165] קילוסו עולה גם מהרשעים. עוד פעולה יתירה נצמחת ע"י הרשעים והוא פעולת הנסיון אל הצדיקים כי כבר נאמר וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך (קהלת ב') כלומר כי אין כל דבר ניכר היטב בלתי מפאת הפכו וכמאמר אין חכם כבעל הנסיון ואיך יבחנו הם בעצמם נסיון כזה אם לא על ידי הרשעים בראותם כמה מהרעה תבוא עליהם מסבת חטאתם וכי רע ומר עזבם דרכי ה':

חפץ במעשיהם של רשעים:[166]

אמנם ההבדל בין שני סוגי הפועלים האלה שזכרנו (היינו בין הפעולה הצומחת מטוב הצדיקים ורעת הרשעים). הוא כך אחר יהיה הבדל בשם הפעולה שני בזמן הפעולה והוא המבואר בדברי החכם ע"ה **פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחטאת** (משלי י', י"ז). והוא על דרך מליצת הנביא **מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה אשר היה בעצי היער** (יחזקאל ט"ו, ב') כי הנה כל עץ גם עצי השדה גם עצי היער יש בכל אחד פעולה טובה לבעליו, בעצי מאכל הפעולה בהם כי יתנו פרי הלולים המשמחים אלהים ואנשים, ועצי היער ישמשו כמו כן להבעיר בהם אש. אמנם החילוק בהם כי הפעולה הבאה מעצי הגפן הנה הפעולה תהיה בעת קיום העץ בעמדו על שרשיו ויעשה פרי ויחיה הוא וחי בעליו עמו, לא כן פעולת עצי היער כי כל עוד שהוא עומד קיים מחובר לארץ אין שום פעולה לבעליו ממנו כי אם כאשר יכרת משרשיו ויהיה נתון על האש לאכלה, או אז אחר כליונו ישיג בעליו פעולתו ממנו. וזה עצמו הוא ההבדל בין פעולת הצדיק ופעולת הרשע כי הצדיק הוא פועל פעולתו בעת קיומו ואשרו והצלחתו כי הוא מגין בזכותו על בני דורו ויחיו בצלו וכן פרי מעלליו יהיה כמו זרע לצדקה בלב כל אדם ויאמר אעשה גם אנכי כמו שעשה הצדיק הזה ואהיה כמו כן מבורך ומוצלח כמוהו, לא כן הרשעים כי כל עוד שהם עומדים בקיומם והצלחתם אין תועלת בהם כל מאומה והלואי שלא יזיקו, כי אם אחרי משחתם וכליונם יצמח על ידם פעולת המוסר ותועלת התוכחה בכל ההמון.

וזהו שסיים הנביא שם לכן כה אמר ה' כלומר אחר שהם בבחינת עצי היער אעשה בהם דבר המסבב פעולתם ממש כהדבר המסבב פעולת העצים והוא הכליון וההפסד, וזהו ונתתי את פני בהם כו', והאש תאכלם וידעתם כי אני ה' בשומי את פני בהם כלומר אחר אשר אתן את פני בהם, ויהיו למאכולת אש אז תבוא על ידיהם הפעולה.

וזהו הנכלל בדברי החכם הנזכר לעיל פעולת צדיק לחיים כלומר הוא יפעול פעולתו בעמדו על קיומו בחיים ואושר ושרוי בטובה, תבואת רשע לחטאת כלומר פעולת הרשע

[166] גם כי על ידי מיתת הושע ומפלתם יהיה תועלת. ומה נעמה לי בזה מליצת הנביא ע"ה ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם (מלאכי ג') ממש כמי שרוצה ללכת ביום סגריר והמקום מקום חמר הנה בגדיו יוכל לשמור שלא יתלכלכו על ידי שיגביהם אבל עכ"ז אי אפשר שלא יטנף את רגליו אכן אם הוא דואג גם ע"ז וגם את רגלו הוא רוצה לשמור מכל טיט וחמר הנה העצה לזה לקחת אפר ולפזרו מלמעלה למען אשר בלכתו לא ידבק בו הטיט, כן הדבר בהצדיקים גם כי המה זריזים בעצמם לבלתי יגיעו כתמי העונות בלבושי צדקתם עכ"ז מדאגה מדבר שלא ימחצו רגליהם בחמר העונות שאדם דש בעקביו אשר בהכרח יגיע לרגלו לכלוך מה והקב"ה בחסדו רגלי חסידיו ישמור גם מזה והוא מפזר אפר תחת כפות רגליהם הוא מליצה צחה על עונש הרשעים כי ע"י ראותם עין בעין כמה רע ומר עונש הרשע יהיו זהירים בעצמם וחרדים מאד לפלס מעגל דרכם לבלי יתגאלו בעונות שאדם דש בעקביו גם כן וזהו ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם והבן:

הוא בהיפך בהפקד מקומו ואיננו. וזהו גם כן כל פעל ה' למענהו וגם רשע (אבל לא יפעל פעולתו אך כאשר יגיע) ליום רעה:

ומעתה יצא לנו כוונת דברי המשורר הנזכר לעיל אשרי האיש כו', והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו כו', הסתכל כי אחז במליצתו ממש דברי המשל שזכרנו לאמר כי הצדיק הוא ממש בפעולתו כדוגמת עץ הגפן השתול על פלגי מים וחי הוא ופעולתו נעשית גם לאחרים,[167] אבל לא כן הרשעים, כי האמנם גם הם פועלים בעולם אבל לא כן כמו הצדיקים הפועלים בעת קיומם, כי אם בהיותם כמוץ אשר תדפנו רוח כלומר אחר אשר הרוח ישאם ויכלו ויאבדו או אז יסובב על ידם פעולת המוסר.

ומעתה מה ישרו דברי הילקוט אמר הקב"ה לרשעים אני אמרתי יהי כן ואתם אומרים לא כן, והוא בהקדים עוד ההבדל בשם הפעולה אשר יעדנו, ונאמר כי הפעולה אשר מסבת מעשי הצדיקים ורוב אשרם וטוב הצלחתם נקראה בשם כן ר"ל הם פועלים בהזולת שיעשה כן כמו שעשו הם, אבל הפעולה הנצמחת ממעשי הרשעים וממנת כוסם זה אשר יקראו לה לא כן לאמר הבדלו מעשות כמעשים ההם, וזהו אני אמרתי כן ר"ל הוריתי אתכם הדרך ואמרתי אליכם עשו כן ואתם אומרים לא כן ועשיתם ההיפוך, וכדי לעצור על שארית העם לבלתי יעשו כמעשיכם על כן חייכם לא כן כלומר עקב זאת יעשה עמכם דבר לפעול על ידכם פעולה לא כן.[168]

וזהו מליצת המדרש הנזכר לעיל בא דבר אל פרעה המשל אומר מן שטיא לית הנייא אלא מן קציא, כי פרעה הרשע מתחלה בבוא משה אליו בשליחותו יתברך פער פיו לדבר עתק ואומר מי ה' אשר אשמע בקולו, אשר על כן ראה יתברך להרבות בו אותותיו ולהפליא את מכותיו למען ידע שמו וגדולתו, וכמו שכתוב וידעו מצרים כי אני ה', למען תדע כי אני ה', וכמו שהודה בסוף בעצמו ואמר ה' הצדיק כו' ובזה הוא ממש כהאטד הזה אשר כל זמן שהוא מחובר אין הנאה מושג ממנו, בלתי אחרי אשר יעלה הכורת עליו, וזהו גם כן המשך דברי המדרש אחר כך ויצוו אל בני ישראל ואל פרעה משל למלך כו', אמר להם כשם שאני צריך לאילני מאכל כך אני צריך לאילני סרק כו', לכך נאמר אל בני ישראל ואל פרעה, כוונתם כאשר דברנו כי אל בני ישראל צוה אותם לדבר דבריו בשמו כי הוא פוקד אותם לגואלם והם יאמינו וכמ"ש ושמעו לקולך, ואל פרעה

[167] פעולת הצדיק נעשית גם לאחרים. וזהו וכל אשר יעשה יצליח כי הוא יפעול תקונו בעת אשר יעשה ויעמוד על קיום מצבו:

[168] וכדי לעצור על שארית העם לבלתי יעשו כמעשיהם. וזהו על כן לא יקומו רשעים במשפט למען יתגלגל גם על ידם פעולת לא כן ויבוא גם מהם ענין לכבוד עבודת הבורא ית':

לגלות לו כי נכונו ללץ שפטים למען ידע את חטאתו ויכיר את שם ה' ויכלתו, וזהו כשם שקילוסו של הקב"ה עולה כו', מפי הצדיקים כך עולה מפי הרשעים והענין נכון:

חלק ד

כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (ז', ט') מדרש: ר' פנחס הכהן בר חמא פתח **מגיד מראשית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה** (ישעיה מ"ו, י') הקב"ה מגיד מראשית מה יהא בסוף שכן הוא אומר למשה וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ כו', מהו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו שנאמר ה' **חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר** (ישעיה מ"ב, כ"א), ואינו חפץ לחייב בריה שנאמר כו', וכן אתה מוצא שהגיד הקב"ה למשה מראשית אחרית אם ידבר אליכם פרעה אין כתיב כאן אלא כי ידבר עתיד הוא לומר לכם כן ור' יהודה בר רב שלום אמר כהוגן הוא מדבר תנו לכם מופת, וכן אתה מוצא בנח אחר כל הנסים שעשה לו הקב"ה בתיבה כו' התחיל מבקש סימן עד שאמר הקב"ה את קשתי נתתי בענן ומה נח הצדיק היה מבקש סימן פרעה הרשע על אחת כמה וכמה (פרשה ט', א').[169]

ראוי להבין מה ראו ז"ל להצדיק את פרעה הרשע ולומר עליו כי כהוגן שאל פרעה מופת. גם יש להתבונן מדוע סיימו במלות תנו לכם מופת הלא שפת יתר הוא כי דבריו ידועים, ומה לבעלי הדרש לזכרם לאין צורך ודי היה להם לומר כהוגן הוא מדבר ומה נח שאל מופת. וביותר ראוי להשים לב אל עיקר הדרש הזה מגיד מראשית אחרית הקב"ה מגיד מראשית מה יהא בסוף מה תועלת יש בזה ומה יתרונו.

אמנם הנראה כי תכלית המאמר הזה בא להשמיענו כי בכוונה הקדים הכתוב לספר בהרעות שעתידים ישראל לעשות לימים רבים ולעתים רחוקים למען הצדיק אותם לעתיד לאמר מאתי היתה זאת להם. וכענין שאמרו אלמלא שלש מקראות הללו

[169] וחוץ לדרכנו נוכל להמתיק כוונת רבי יהודה אשר כהוגן שאל פרעה מופת. והוא על פי דמיון לאחד שהיה מחזיק אצלו משרת כמה שנים ובכל פעם שהיה צריך להלוות לו מעות אצל רעהו העשיר שלח אליו משרתו זה, ועל פיו ועל ידו שלח לו הכסף, וכהגיע תור המשרת הזה להתחתן לקח אל ביתו משרת חדש ולאיזה ימים שלח גם את המשרת ההוא אל רעהו להלוות לו סך ידוע ויהי בבוא המשרת אל המלוה אמר לו לא אתן לך כסף עד אשר תביא שטר חוב מאת אדונך, וילך אל ביתו ויספר לו כדברים האלה ויתפלא מאד עליו וישא את רגליו וילך בעצמו אל רעהו וישאל אותו מה יום מיומים, ויען ויאמר דע אחי כי איש נאמן אתה לי מעולם, אולם המשרת הראשון אשר כבר ידעתי אותו כי הוא נאמן ביתך הנה מאתו לא דרשתי להביא ראיה על הלואה, לא כן הבחור הזה כי עוד אין אני מכיר בו מי הוא ומי אדונו אם כן כהוגן שאלתי מאתו להביא ראיה. כן הדבר בפרעה כי מבואר במדרש (שמות רבה ה') אשר בבוא משה אל פרעה ואמר אליו כה אמר ה' כו' כעס ואמר מי ה' כו' לא ידעתי כו' אבל המתינו לי עד שאחפש בספר שלי, מיד נכנס לבית ארמון שלו והיה מביט כל אומה ואומה ואלוקיה התחיל קורא אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צדון, ואלהי ישראל לא מצא. אמר משה למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד שוטה ויצא הכהן חוץ למדינה הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות אמרו לו אנשי העיר שוטה מה לכהן בבית הקברות, כך אמר משה אלו שאתה אומר מתים הם אבל אלהינו הוא אלהים חיים ומה לו בבית הקברות. ואם כן כהוגן שאל פרעה מופת כי עוד לא היה יודע ממנו וכנ"ל.

נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל חד דכתיב ואשר הרעותי (סוכה נ"ב, ב') הנה הוא יתברך כביכול תולה הדבר בעצמו כדי להצדיקנו ולהצילנו מעונש הדין. וגם פה ההוראה כן כי כבר ידענו כי מאמרו יתברך מכריח ומבטל כח הבחירה אשר באדם כמו שכתבו המפרשים ז"ל בבאור אלו צדיק ורשע לא קאמר ולעילה זאת לפעמים הוא מקדים ומגיד מראשית אחרית.

וזהו שאמרו שכן הוא אומר למשה וקם העם הזה וזנה כו', מה שעתידים לעשות אחר מיתת יהושע כי בזאת הוא מחליש כח הבחירה בהם לזכותם אחר כך בהפרם הברית. וזהו שדרשו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו ואינו חפץ לחייב בריה.

הוא הדבר בפרעה כי באין ספק ביקש לבבו לשאול מופת כי אלהי העברים נקרא עליהם. ומדאגה אולי יתעשת ולא ישאל מופת כי הדבר תלוי אך בבחירתו, על כן הקדים יתברך והגיד מראשית כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת ואחר שהדבר יצא מפיו יתברך הנה מאז כבר הוא מוכרח לשאול מופת בהחלט. וזהו שכוונו ז"ל אם ידבר פרעה אינו אומר אלא כי ידבר פרעה עתיד הוא לומר כן. ואין הוכחתם ממלת כי לומר שממנו ההוראה עתיד הוא לומר כן, כי הלא כמה פעמים מצינו מלת כי משמש גם על דבר בלתי מוכרע ועומד בספק והמה רבים בכתובים, כמו כי תצא למלחמה, כי ישאלך בנך, כי ינצו אנשים, אבל פה החליטו ז"ל כי עתיד הוא לומר כן מצד היותו כבר מוכרח על פי דבר ה' כי הגיד כן מראש.

ועילת הדבר שרצה יתברך שישאל פרעה מופת הוא מאותו טעם עצמו ששאלו נח ויחזקאל וזולת מהצדיקים כי חלילה לדמות שהיתה זאת להם מפאת העדר אמונתם, אבל האמת כי יראו על נפשם פן יגרום החטא ויתבטל הטוב המיועד להם, וכמאמרם ז"ל אין הבטחה לצדיקים בעולם הזה כו' (בראשית רבה פרשה ע"ו, ב'). והעצה המועילה לזה היא שאלת המופת כי הדבר שכבר יצא עליו מופת בעליל ודאי לא ישנה את טעמו ובזה צדקו כל שואלי מופת על הבטחת ה' יתברך.

ומעתה גם פה ביציאת מצרים היה כמו כן מן הראוי למשה ואהרן שישאלו מופת על הבטחתו יתברך על הגאולה, והם לא שאלו דבר לזאת נתן יתברך בלב פרעה לשאול מופת והוא לטובת ישראל לאמת אליהם הגאולה. והעד הנאמן אשר מאת ה' היתה זאת הוא מה שאמר תנו לכם מופת, אשר מהראוי היה לומר תנו לי מופת, אבל הרמז בזה כי עיקר שאלתו על מופת הוא סבה מאת ה' לטובת ישראל ובשבילם.

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש אם ידבר פרעה אינו אומר אלא כי ידבר עתיד הוא לומר כן וכאשר בארנו שהקב"ה במאמרו הכריחו לשאול מופת לטובת ישראל. ועל זה בא

הדורש ר"י בר"ש ואמר כהוגן הוא מדבר תנו לכם מופת, כלומר מדבריו יבחן האמת כי הוא יתברך נתן דבר בפיו לדבר כן, על כן דיבר כהוגן כפי הצורך לטובת ישראל ואמר תנו לכם מופת כי אם היה שואל המופת בבחירתו מהצודק היה שיאמר תנו לי מופת וכנזכר לעיל:

חלק ה

ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה מאן לשלח העם לך אל פרעה כו', **והנה לא שמעת עד כה, כה אמר ה'** (ז', י"ד)

הנה לעמוד על כוונת מאמר כה נזכיר דבריהם ז"ל (בילקוט מטות): זה הדבר אשר צוה ה' מגיד שכשם שנתנבא משה בכה כך נתנבאו הנביאים בכה מוסיף עליהם משה שנתנבא בזה הדבר. והנראה לדעתי בהבדל הדברים כי מאמר כה יונח על איכות הדבר ופעולתו בתכלית וגדר שימוש מאמר ההוא כאשר ירצה אחד דבר מזולתו, והוא איש הבלתי מוכרח לסור אל משמעתו ולעשות כל מה שיאבה ממנו, משפטו כי ישאל תחלה איכות הדבר ותכלית ענייני ופעולתו, וזה יאמר לו כה וכה. אמנם מאמר זה הדבר יונח על נושא המאמר בדרך כלל כמו כאשר יצוה המלך על עבדיו לעשות לו איזה דבר אליהם אין מן הראוי לשאול איכות הענין ופעולתו ותכונת רצונו ותכליתו כי גם אם יהיה מה שיהיה מחוייבים הם להזדרז ולהכין עצמם לעשות ככל אשר ירצה מהם.

וזה עצמו הוא ההבדל בין משה ע"ה לשאר הנביאים כי הוא ע"ה להיות מקובל אצל ישראל לציר נאמן העומד בין ה' ובינם כאשר העיד עליו הכתוב **בכל ביתי נאמן הוא** (במדבר י"ב, ז') בגלל כן בבוא אליהם משה והגיד להם כי בידו חזון מאת ה' לא היו שואלים אותו להגיד להם תחלה איכות הדבר כי קיימו וקבלו עליהם כל אשר יאמר להם יהי מה.[170] וזהו בחינת מאמר זה הדבר שהוא מאמר המקיף הענין בדרך כלל. לא כן שאר הנביאים היה החיוב על העם להתבונן תחלה בענין החזון אשר ביד הנביא אם

[170] כי קימו וקבלו עליהם כל אשר יאמר להם (משה) וכענין שאמר האי צדוקא לרבא (שבת פ"ח) עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו ברישא איבעיא לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו א"ל אנן דסגינן בשלימותא כו'. ר"ל אנו אין לנו לבקש תחלה איכות הדברים ואחר שנשמע אותם נדע אם לעשות או לא כי כך קבלנו עלינו בברית נאמן להכין עצמנו אל כל המעשים שיצוה השם וכמו שמצינו במדרש (ב"ר ל"ט) אמר רב הונא משהא הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים ואח"כ הוא מגלה להם טעמו של דבר כך אל הארץ אשר אראך על אחד ההרים אשר אומר אליך וקרא אליה את הקריאה אשר אני דובר אליך קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך. ההוראה בזה שאין מהצורך אליו ית' להעיר אוזן הצדיקים להגיד מיד את אשר הוא שואל מהם כי על כל האופנים יכינו את עצמם למלאות דבר ה' ככל אשר יגיד להם אח"כ וזה מ"ש הקב"ה משהא ומתלא כו' ואח"כ הוא מגלה להם כו'. וזהו ג"כ מ"ש (בא) ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה' עד בואנו שמה כלומר כן משפט עבודתנו שלא לדעת מהותה עד בא זמן פעולתה (ובזה יתכן מלת נדע שההוראה עתיד כלומר כן משפטנו תמיד) אמנם לא כן האומות כי לא יקבלו שום דבר בלתי אחרי שמעם איכות הדבר אם ישמעו ואם יחדלו והיה הנביא מוכרח לומר להם כה אמר ה' להורותם איכות הדבר (ומה יסובב להם באם לא ישמעו):

הוא דבר המשתווה אל דת תורתנו המקובלת מסיני ואם ראו בו דבר זר וענין מתנגד לא קבלוהו, ומשפטו מבואר בתורת משה איש האלהים (דברים י"ח) כי יקום בקרבך נביא כו', ועל כן היה הנביא מוכרח לברר להם דבריו לאמר כה אמר ה' אשר מאמר זה מוסב על איכות הענין המדובר היינו כי הורה לפניהם כי חזיונו הוא ענין משתווה אל דרכי התורה ודו"ק.

הוא הדבר בפרעה כי מתחלה בשלחו יתברך את משה אליו צוה עליו לאמר לו ה' אלהי העברים שלחני אליך, לומר כי בשמוע פרעה כי אדון כל העולם יתברך שלחו אליו הלא יחרד על הדבר לעשות דבר השליחות חיש קל, וכאשר אמר מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי כו', שההוראה מדבריו כי כאשר ידע את ה' ויתברר לו אמתת מציאותו ישמע לקולו הנה על תשובתו זאת צוה יתברך לעשות לפניו מופתים: הפיכת המטה לנחש, והמים לדם, אשר מהם יתברר לו אמתת מציאות ה' יתברך על ידי ראותו השתנות הטבעיים, ומאז היה החיוב כי יספיק לו בשמעו זה הדבר אשר אמר ה' כי יחלץ חושים לקיים דבריו ולא יהיה מהצורך לברר אליו תכונת הדברים ואיכותם (ומה יהיה אם לא ישמע שזהו בחינת מאמר כה אמר ה' כלומר כה יהיה וכה יעשה לך עיין מה שכתוב בהג"ה).

אמנם אחר כי הכביד את לבו גם אחרי ראותו המופתים והשתנות הטבעיים והיה מההכרח שוב להתרות בו וליעד אותו על מכות גדולות ופגעים רעים וקשים הנה מאז גם כי ישמע מצד הכרח המכות על כל זה אין ספק כי לא ישמע עד כה היינו עד אשר יתברר לו תחלה תכונת כל התראה ופעולת כל מכה וכבדת סבלותה וזהו והנה לא שמעת עד כה לכן כה אמר ה' והענין נכון:

חלק ו

ויאמר ה' אל משה השכם בבוקר והתיצב לפני פרעה (ח', ט"ז) מדרש: הדא הוא דכתיב **חזית איש מהיר במלאכתו** (משלי כ"ב, כ"ט) זה משה שהיה מהיר במלאכת המשכן לפיכך לפני מלכים יתיצב לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה כו', בל יתיצב לפני חשכים זה פרעה שהחשיך הקב"ה לו ולארצו (פרשה י"א, א').

והדברים מפליאים לב כל קורא אם בסמיכות הדרש למאמר שלפנינו ואם בהוציאם דברי החכם בל יתיצב כו', לדבר רחוק מן הפשט.

והנראה כי בא הדרש הזה להפליא צדקת משה ע"ה וחסדו גם עם גויי הארץ, כי הנה לכאורה יקשה מאד מה צורך היה לאמר למשה השכם בבוקר הלא גם מבלעדי זאת יחייב עצמו מכח זריזותו להשכים לעשות רצון ה' יתברך וכמו שמצינו באברהם שאמר

לו יתברך קח נא את בנך כו', ולא הגביל לו זמן ונאמר וישכם אברהם בבוקר, ופה אמר יתברך למשה השכם כו', מה שיורה חלילה על היותו עצל בדבר ה'. והן על זאת באו ז"ל והמליצו חזית איש מהיר במלאכתו זה משה, שהיה מהיר במלאכת המשכן לומר כי היה מהיר וזריז בכל עבודת מלך עולם יתברך ואך פה בשליחות פרעה היה מהצורך לזרזו על המהירות והוא לסבה אחרת. והוא כי הנה זה כלל גדול אשר כל נביאי ישראל היה לבם חולה עליהם בהנבאם חזות קשה על האומות כמבואר כמה פעמים בדברי הנביאים ובמדרש (במדבר רבה כ') ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם כו', ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במדת הרחמים על ישראל ועל אומות העולם שכן ירמיה אומר **לבי למואב כחלילים יהמה** כו' (ירמיה מ"ח, ל"ו), ואם כן עצלותו להרע לאומה גדולה תביאהו לאחר נבואתו.

וזהו הענין במשה ע"ה כי מהצורך היה לאמר לו השכם בבוקר למען לא יתעצל מהרע לפרעה, וזהו שביארו ז"ל חזית איש מהיר במלאכתו זה משה, לפני מלכים יתיצב לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, כלומר בכל עבודת ה' היה זריז מאד ועם כל זה פה היה מהצורך להזהיר אותו על המהירות, והטעם - בל יתיצב לפני חשכים זה פרעה שהחשיך הקב"ה לו ולארצו, כלומר בענין כזה היה מתעצל ונמנע מהרע לכך היה צריך הכתוב לזרזו והבן:

חלק ז

העתירו אל ה' ורב מהיות קולות אלהים וברד כו', **ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה'**, **הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד** כו', **וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא** (ט', כ"ח).

ראוי להבין כי לשון הכתוב מורה כי סבת חטאו היה ממה שראה שחדל המטר כו', הלא מזה יחוייב להיות בהיפך אחר שנתאמת לו כחו של משה שהוא פועל מה שהוא אומר בשם ה'.

ואולי יתכן כי פרעה היה לו מקום להכביד את לבו על ידי ראותו איזה השתנות ממה שאמר משה והוא עם מה שנעיר בסדר מאמר וירא פרעה כו', כי אמר שראה פרעה כי חדל המטר והברד ואחר כך הקולות, הלא תחלה אמר הכתוב שהיה הסדר בהיפך, והוא שאחר תפלת משה נאמר ויחדלו הקולות ואחר כך והברד ומטר לא נתך ארצה, וכן פרעה עצמו אמר כן תחלה למשה העתירו כו', ורב מהיות קולות ואחר כך הזכיר ברד, ומשה הבטיחו גם כן בסדר הזה הקולות יחדלון ואחר כך והברד לא יהיה עוד, ואם

כן איך אחר שסיפר הכתוב שגם הקב"ה עשה כן בסדר הזה כמו שכתב ויחדלו הקולות ואחר כך והברד ומטר לא נתך ארצה יראה פרעה הסדר בהיפך, אתמהא!

אבל כל זה יתבאר על נכון בשנעמוד עוד על מאמר משה לפרעה הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד, שהוא בלתי מובן שהיה נכון לו לכלול המינים יחד ולומר הקולות והברד יחדלון, ולאיזה סבה דייק ואמר לא יהיה עוד, אבל הסכת ושמע. כי הנה כאשר נעתר הקב"ה למשה לחדול העניינים האלה הנה באין מנוס שיער משה בנפשו כי הקולות יהיו נחדלים מיד אולם הברד והמטר להם אי אפשר כי יהיו נחדלים יחד בעת שיחדלו הקולות כי הלא אותן טיפי מטר ורגבי ברד אשר כבר היו נעתקים ממקומם ומאוצרותם המיוחדות להם למעלה ויצאו משם לרדת וליפול למטה לארץ הנה אותם הטיפים בהכרח כי ירדו בהחלט גם אחר כי יחדלו הקולות. וזהו שהבטיח משה לפרעה הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד, היינו כי עוד לא יצא ברד מן המקור וממקום אוצרו, רק אותן שכבר יצאו ונעתקו ממקומם, הנה על נס גדול כזה לא עלה על לב משה לבקש מהקב"ה כי יהיו נשארים גם הם למעלה תלויים באויר, וזהו הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד. אכן הקב"ה הוסיף בזה נס חדש במה שנחדלו הברד והמטר בעת שנחדלו הקולות והיינו שנשארו למעלה תלויים ועומדים באויר, וזהו ויפרוש כפיו אל ה' ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה. אכן פרעה לא הבין ולא השכיל ענין נס כזה שיהיה אפשר הברד והמטר נשארים תלויים אחרי צאתם ממקורם ומאוצרותם ואם כן לדעתו גם אחר שראה כי חדלו הקולות עם כל זה עוד שיער בנפשו כי באין מנוס גם אחר כי חדלו הקולות עוד ירד איזה שעה ברד ומטר מה שכבר היו נעתקים ממקומם והתחילו לרדת טרם התפלל בע"כ כי הם ירדו רק לרגליהם לא יהיה נמשך עוד מטר חדש כי האוצרות שוב יהיו סגורים אחר תפלתו, וזהו וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות, היינו גם כי באמת נפסקו שלשתם בפעם אחד אבל פרעה הבין כי בע"כ המטר והברד נפסקו תחלה ואחר כך הקולות כי לולא כן היה מהמחוייב כי יהיה מטר וברד גם אחרי הקולות ממה שכבר נעתק לצאת ולרדת ואם כן כאשר ראה שלא ירד כלום בעת חדלו הקולות בע"כ הברד והמטר נפסקו תחלה והרגיש (לדעתו הנבלה) איזה השתנות ממה שאמר משה ואם כן היה לו מקום לתלות שלא חדלו מסבת תפלת משה ולא מאלהיו וזהו וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא (ענין זה הוא מחדושי הרב המסדר נ"י) ודו"ק:

בא

חלק א

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו (י', א'), מדרש: הדא הוא דכתיב **כובד אבן ונטל החול וכעס אויל כבד משניהם** (משלי כ"ז, ג') (פרשה י"ג, א'). **הנה** מהראוי לשים לב מה רצו ז"ל במה שהביאו הכתוב הזה, ויותר יש לעמוד על דברי החכם עצמו בבאור מליצתו כובד אבן ונטל החול ומה ראה לדמות אליהם כעס האויל. **והנראה** כי דבריהם ז"ל נמשכים אל מה שסיימו פרשה הקדומה וזה לשונם: וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא, כך הן הרשעים כל זמן שהם בצרה הם מכניעים עצמם משהצרה עוברת חוזרים לקלקולן כו', (פרשה י"ב, ז') עיין שם. ועתה הסכת ושמע, דע כי יש בבני אדם שני סוגים יש כבד לב וערל אוזן, ויש רך הלבב וקל הדעת. הקשה לב הוא אדם חכם איננו מאמין אל שום דבר עד כי יעמוד על אמתתו ויחקור אותו עד תכליתו, והקל הדעת הוא הנוטה אוזן אל כל מי שידבר אליו ויקבל ממנו אם טוב אם רע לא יבדיל כמליצת החכם **פתי יאמין לכל דבר וערום יבין לאשורו** (משלי י"ד, ט"ו). והנה לכל אחד יש מעלה מצד וחסרון מצד, כי הקשה לב האמנם כי אל המדבר על לבו והרוצה שיאמנו דבריו אצלו רע עליו המעשה כי לא יקבל ממנו חיש קל, אמנם לאשר לא קיבל הדבר עד כי נתברר אליו על פי מופתים חזקים לכן אחר כי נאמנו לו דבריו וקבלם ממנו לא ישמע עוד לקול מלחשים הרוצים להכחיש ולהגיד לו ההיפך ועוד לא יסורו ממנו לעולם. לא כן אותו שהוא רך הלבב וקל הדעת להאזין ולשמוע כל אשר יגידו לו אם אמנם נוח להמשמיע להכניס דבריו בלבו על נקלה אמנם קרובים גם כן לצאת בשיפגע באחר ויגיד לו ההיפך וכענין שזכרו ז"ל קשה לשמוע וקשה לאבד, מהיר לשמוע ומהיר לאבד (אבות ה', ט"ו). ודע כי זה הוא משפט אומתנו הקדושה לבלתי האמין עד אשר ירבו לחקור תכלית כל דבר ואחר שתהיה האמונה מקובלת על לבם לא תזוז מהם לעולם כמליצת רז"ל (במדרש תשא) כי עם קשי עורף הוא,[171] תמן אמרו או צלוב או יהודי (כי בעבור זה עשה ה' מדת העקשות נצר ממטעי הנפש האנושי יען נמצא בו דבר טוב לעקש נגד החולקים על האמת והצדק כנודע).

[171] עם קשה עורף וכו'. וזה לשונו המדרש (שמות רבה מ"ב) אתה סבור שהוא לגנאי ואינו אלא לשבחן או יהודי או צלוב. והן הנביא ע"ה התמרמר על בחינתנו עתה במאמרו בשם ה' יתברך (ירמיה י"ב) היתה לי נחלתי כאריה ביער. באור זה כבר אמרו במדרש (שמות רבה כ"א) יונתי בחגוי הסלע אמר הקב"ה מה כתיב בישראל ויהי אפרים כיונה פתי אין לב. אצלי הם כיונה פותה אבל נגד אחרים המה כחיות גור אריה יהודה בנימין זאב יטרף כו' לפי שרוצים להעבירם מאמונתם ונעשים לפניהם כחיות. לכן עתה התפלא הקב"ה ואמר היתה לי נחלתי כאריה שכבר הם מתיצבים נגדי כמו אריה כי לא יקשיבו לקול משה ואיך נתהפכו כו'.

וזה יהיה כוונת חז"ל במאמר (ילקוט שמות) בשעה שאמר משה להקב"ה והן לא יאמינו לי אמר לו הקב"ה הם מאמינים בני מאמינים (רמז קצ"ז), אשר לכאורה המה מחולקים מהיפך אל היפך אבל לדברינו יתכן כי משה ע"ה ידע את העם כי קשים הם לקבל ולהאמין דברי המשמיע על כן אמר והן לא יאמינו לי, ועל זה אמר לו יתברך אתה תדין זאת לגנות ולחסרון הלא בזה אני קורא אותם מאמינים בני מאמינים כי באמת הוא עיקר גדול אל האמונה לבלתי האמין לדברי החוזה עד אשר ירבו לדרוש ולחקור אמתת עניינו, אמנם זאת ידעתי כי אחר שיהיו דבריך מקובלים אצליהם יהיו תקועים בלבם כיתד במקום נאמן, מה שאין כן הרשעים כי קשים הם להאמין היום כך ולמחר ההיפך.[172] וזהו מאמר המשורר **מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו** (שיר השירים ח', ח') כלומר אמונת ישראל ואהבתם את ה' הוא דבר העומד לנצח מה שאין כן אהבת העכו"ם. וזהו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו כלומר יזכרו לו הצד הפחות והגרוע אשר במהירות אמונתו כי עוד מעט יתקצף וקלל במלכו ואלהיו:

והנה עתה אחר שביארנו שני הסוגים האלה לכו וראו מפעלות אלהים איך רבותינו ז"ל שמו להם שמות בארץ ומצאו להם תוארים נאותים בלשון המקרא לזה כמשפט הראוי לו ולזה כנכון לו, והנה אל הקשה לב יחדו תואר כובד אבן ואל האויל קל הדעת יחדו תואר נטל החול כי הנה האבן הגדול רב המשא הוא כבד על האדם להסיעו ממקומו וכן הר גדול שכלו חול ועפר נמוח גם הוא כבד לשאת אותו ולהרימו. אולם ההבדל בין האבן ובין ההר הוא כך, כי האבן גם כי הוא כבד להסיעו ממקומו עם כל זה אם בהזדמן יהיה נמצא אדם שהוא רב אונים ואמיץ כח ויוכל להרימו על כתפו אז ישאהו כלו גם שאינו אוחז בו רק קצהו מה שנכנס בפאת ידו עם כל זה להיותו עצם אחד מחובר בדבקות חזק אין צורך להקיף את כלו בידיו כי גם אפס קצהו שיאחוז בידו יספיק לו לשאת אותו בטח. לא כן הר החול שיש בו חסרון אחר כי גם אם יזדמן גבור גדול שיוכל לשאת משא

[172] הרשעים קלים להאמין היום כך ולמחר ההפך. והוא הרצון במאמר וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר ה' אלי שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו מי יתן כו' (דברים ה', כ"ה). שהוראת הלשון הוא כי משה ע"ה לא הביא דבריהם לפני ה' מטעם כי גם מתחלה כאשר שאלו ממנו רצוננו לראות את מלכנו. היה בוש לאמר הדבר לפני הקב"ה כמבואר במדרש (שיר א') על הפסוק משכני כו' ומה גם עתה להביא מאמר החזרה שאינם רוצים עוד לשמוע הדברות מפי אלהים. וזהו וישמע ה' (בעצמו) את קול דבריכם בדברכם אלי אבל אנכי לא מלאתי את לבי להגיד דבריכם אל האלהים כי מתחלה בעלילה באו אחרי רואם הנפלאות הגדולות והנוראות שעשה משה לעיניהם וידעו כי הוא נאמן בבית ה' ועכ"ז העמיקו שאלה רצוננו לראות את מלכנו והיה הדבר קשה בעיני משה על ראותו בהם כי כבד לבם מהאמין ומלקבל דברי השמועה והאלהים חשבה לטובה ויאמר ה' אלי היטיבו כל אשר דברו והלואי מי יתן והיה לבבם זה להם כלומר כמו שהקשו ערפם עתה מלהאמין עד שיראו בעיניהם כן יהיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים כי יקשו את ערפם נגד כל הבאים להכחיש הקבלה ולסתור האמונה:

גדול עם כל זה לא יוכל לו כי אל ההר אין די במה שתאחז ידו בקצה ממנו, כי ההר בכללו אינו רק חלקים דקים ונפרדים, ואם כן מה יועילנו מה שיאחז בקצהו הלא גם המעט הזה לא יהיה נשאר בידו בלתי בהקיף את ההר כלו עד שלא ישאר כמלא נקב קטן כי לולא כן יפלו חלקיו וישארו על מקומם ואי אפשר לקחתו ולנטלו. נמצא כי אצל האבן היתה המניעה כבדותו ורוב משאו אשר לזה אפשר כי יזדמן נושא שיש בכחו לשאת משא גדול. לא כן הר החול כי בו המניעה היא הנטילה כי אין אופן לנטלו כי יפול ויהיה מורק מן היד כנזכר לעיל.

כן ממש קשה הלב גם כי הוא קשה להמשיכו לדברי המשמיע עם כל זה הלא הדבר תלוי באדם המדבר היינו אם יבוא אליו משמיע שהוא בריא אולם בראיות צודקות ומופתים ברורים ונאמנים עד אשר יקחהו ותאחז ידו בו היינו שיקבל ממנו דבריו הנה מאז הוא בטוח עד עולם כי הוא נאמן ביתו ולנצח לא ישקר ולא ינחם מקבלתו. לא כן הכסיל כי אין באפשר לנטלו ולנשאו כי גם אם יטה אזנו וישמע ממנו ויקבל דבריו הנה כפתע יקויים בו אבדה האמונה ונכרתה מפיהם כי אין להחליט עליו על ידי אמונתו לדברי המשמיע ביום שמעו שהדברים לא יסורו ממנו לעולם יען כי דעתו ובחירתו בהימים הבאים היא בלתי נקשרת ונאחזת אצלו בבחירתו עתה להיותו הפכפך בדרכו ואמונתו כמשפט מה שכתוב פתי יאמין לכל דבר, ואם כן הצורך אל המשמיע שלא לזוז ידו ממנו לעולם והוא ממש כמו נטל החול היינו נטילת ולקיחת החול שהוא מן הנמנעות מסבת היות החלקים נפרדים בלתי דבוקים איש באחיהו.

ומעתה מה יפה המליצו ז"ל במאמר זה שיחסו אותו אל פרעה כי בהרשע ההוא נזדמנו יחד שני סוגי החסרונות אשר בשנים סוגים הנזכרים לעיל כי מתחילה בבוא משה אליו בשם ה' לא רצה להאמין ואמר מי ה' כו', לא ידעתי את ה' אשר כל אלו אינם חסרונות כל כך אצל המאמין השלם כמו שאמרנו כי המאמין האמתי מהראוי אליו שלא לקבל אמונתו עד אשר יתברר לו על פי חקירה ודרישה ובמופתים וכנזכר לעיל. ולזאת העניק אותו משה רבנו ע"ה במופתים גדולים (דם צפרדע כו') עד כי אחר שנתברר לו אמתת מציאותו יתברך האמין בה' והודה ואמר ה' הצדיק כו', ואחר כל אלה המופתים והבירור הגדול שהיה לו הנה כרגע בצאת משה מאת פניו נתרוקן מכל ויכבד לבו הוא ועבדיו וכחש בה' ובמשה, וזהו שהביאו ז"ל הדא הוא דכתיב כובד אבן הוא תואר הקשה לב ונטל החול הוא תואר אל אמונת ההפכפך וכעס אויל כבד משניהם כלומר כי בפרעה הרשע נזדמנו יחד הקשות והכבדות הנמצא בשניהם והבן:

חלק ב

בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו.

יש להעיר בזה איך יתכן לתת טעם הסותר עיקרו של ענין כי אם יודע השליח שהולך על חנם ולא יפעול דבר הלא ימנע עצמו מהלוך אל אשר היו פני בעליו לשלחו, ואם כן אחרי כי הוא יתברך גלה למשה כי הוא מכביד את לב פרעה ולא יפעול בהליכתו דבר לטובת ישראל (כבר אמר תחלה ומאז באתי אל פרעה, הרע כו') אם כן מה יתרון במה שיבוא אל פרעה. ובמדרש: ולמען תספר באזני בנך גילה הקב"ה למשה מה מכה יביא עליהם וכתב משה ברמז ולמען תספר באזני בנך זו מכת הארבה כמה דתימא **עליה לבניכם ספרו** (יואל א', ג') (פרשה י"ג, ד'). והפליאה נשגבה מה לנו ולרמז הלא מקרא מלא דיבר הכתוב הנני מביא מחר ארבה בגבולך.[173]

והנראה אחר שנעמוד תחלה על ענין המכות ועל מה שהתעולל יתברך עם פרעה גם שאין בידינו לתת טעם על כל מכה בפרטות עם כל זה בדרך כלל נאמר שעיקר סבתם לא היה אך לעשות נקמה בפרעה בלתי גם כן למלא לב בני ישראל יראה וחכמה והשגת אלהות למען יהיו נכונים ומוכשרים לקבלת התורה. ושתהיה יראתם קודמת לחכמתם וכעדות הכתוב **ויתן ה' אותות ומופתים גדולים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו** (דברים ו', כ"ב). מלת לעינינו מורה כי פעל עמהם כל זאת למען אשר עינינו יראו ויביטו בכל המופתים ההם לקנות על ידם הידיעה השלימה וההכרח האמתית, כי הוא האלהים וכל העולם ומלואו שלו ומושל על הטבעיים ועל המזלות כאשר נתפרסם כל זה בעת ההיא בראותם עין בעין פעמים רבות שידוד המערכות וכניעת המזלות. אשר לעילה זאת פתח דבריו יתברך האירו בעשרת הדברים (יתרו) אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ', ב') יען כי על ידי הנפלאות הנעשו לעיניהם ביציאת מצרים הכירו את כבודו ואת גדלו וכח אלהותו וכדברי הכתוב **או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות** כו', **ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך** (דברים ד', ל"ד). וזהו שכלל הכתוב ואמר אחר השלמת הגאולה ויושע ה' ביום ההוא כו', ומבאר ואומר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל'-ל"א), ממש כהעוסק במו"מ זמן ידוע ובכלות המו"מ מחשב חשבונו ורואה סכום

[173] ואמר אברהם בערוש המסדר, עם לבבי אשיחה אשר רצון רז"ל להשיב על ענין גדול כי הכתוב אמר בא אל פרעה כי אני כו' ולא פירש מה יעשה לפרעה כמו שביאר בכל שארי המכות רק אחר כך כתיב ויבוא משה ואהרן אל פרעה כו' הנני מביא מחר ארבה בגבולך. הלא הקב"ה לא אמר לו ולא כלום. על זה אמר המדרש שהודיע הקב"ה למשה איזה מכה יביא עליהם וכתב אותה משה ברמז ולמען תספר כו', וכן מצאתי בפירוש הרמב"ן ז"ל.

הריוח מכל העסק, כך העיד הכתוב אחר כל המעשים איך גדלו והצליחו ועשו פרי וזהו ויושע ה' כו', ומה היה הריוח וייראו העם את ה' כו':

והנה לפי דברינו אלה אשר כל המעשים ההם היה עיקרם בעבור פעולת עם בני ישראל על כן נהג הקב"ה להתרות את פרעה לעיני העם והוא על פי משל לשופט ששלח לקחת משכונות מאחד על עשותו איזה מעשה רעה והאיש ההוא בהתוודע אליו כי דבר השופט נחוץ וילך בלאט אל השופט. ואמר לו הנה אתן לך בסתר כל אשר תצוה עלי אך אל תעשה עמדי רעה לפרסם אותי ברבים, אמר לו השופט כלום אני מכוון על עצם הקנס הלא רק לעשות גדר אל העם שלא יעשו גם הם כמעשיך ואם כן כל אשר יגדל קלונך ותרב חרפתך יהיה הגדר יותר חזק. הנמשל כבר מובן מדברינו הקודמים.

ועתה דע כי הנפקותא בזה כי אם נחליט על המכות שלא היו כי אם רק על דרך נקמה בפרעה אם כן אין חיוב לזכור ולספר בכל דור ודור, כי אחר שכבר נגאלו והנקמה כבר נעשית מה עוד אל הזכרון ואל הספור. לא כן אם עיקר סבתם להרים קרן היראה ולהגביר מבוע החכמה והאמונה הנה מה נפלא הספור הזה ומה רב תועלתו כי עוד היום בתת האדם אל לבו הנפלאות ההם ויתבונן בהם בעיון נמרץ הלא יוסיף תת כח ועוז ביראתו ואהבתו את ה' יתברך. ולך נא וראה כמה פעמים נכפל בתורה הזכרון הזה ואי אפשר לפורטם כי רבים הם, והכל עבור הכוונה שאמרנו.

וזהו ממש מאמר ה' יתברך למשה בא אל פרעה כי אני הכבדתי כו', ולמען תספר כו', הנה בזאת השיב יתברך למשה בל יקשה עליו הליכתו לפרעה בחנם כי אינו פועל בהליכתו דבר. על זה אמר לו האם אני מכוון בשליחותך לעשות בו נקמה ולכוף אותו אל הגאולה הלא העיקר אצלי לפעול בלב ישראל ידיעת אלהותי ואם כן רבות עשית בכל פעם בואך לפרעה, ובכוונה אני מכביד את לבו למען התל בו בכל התראה ובכל מכה למען עיני ישראל יראו יביטו כל הנפלאות ההם, ויקומו ויספרו גם לבניהם אחריהם, וזהו בא אל פרעה כי אני הכבדתי כו', למען שיתי כו', ולמען תספר כו', עד וידעתם כי אני ה' כלומר את כל אלה פעלתי בכוונה למען יתקצף עליך ויקשה לבו, למען הרבות בו מכותיו והפעולה הצומחת מזה כי על ידי כך תדעו את שמי ואת גדולתי וזהו וידעתם כי אני ה':

וכי יהיה דבר עם לבבך לאמר הייטב בעיני ה' להכות את פרעה וכל עמו עבור פעולת ישראל ותועלתם, דע כי כבר השיב הכתוב על זה **ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי ידעת כי הזידו עליהם** (נחמיה ט', י'). אשר יותר מהצודק היה שיאמר כי זדו עליהם מבנין הקל והזידו הוא מבנין הפעיל שפעולתו יוצאת אל השני.

אבל באור הדברים על פי משל לאחד שהיה מחזיק אצלו מינקת עבור הילד אשר לו, לימים חלה הילד ושאל ברופאים והגידו לו כמה סמים לתתם אל המינקת והתינוק יתפעל ממנה בהמיצו חלבה, אמרה המינקת מה לי ולילד האנכי הריתיהו או ילדתיהו, אמרו לה הרופאים הלא תדעי כי כל חולי האדם הוא אך מסבת המאכלים הבלתי ראויים, והילד הזה ידעת בעצמך שלא אכל מאומה, ומאין הוא חולה אבל באין ספק חולי הילד הוא אך מסבת המינקת באכלה דברים המזיקים, ואם כן הדין נותן כמו שהיא סיבבה לו מחלהו על ידי אכילתה כן תסבב לו ארוכתו באכלה הסמים אשר מהם תצמח רפואתו.

הוא הדבר בפרעה כי הוא יתברך הכניס ישראל למצרים למען יתבררו ויתלבנו ויקנו דעת אלהים וכמבואר למעלה. ובאמת עד הזמן ההוא נתפעלו ישראל עד כי כבר נתברר להם אמתת ה' יתברך וכח יכלתו וכמו שכתוב **ויאמן העם וישמעו כי פקד ה'** כו', **ויקדו וישתחוו** (שמות ד', ל"א). אמנם אחר כך בבוא משה לפרעה ואמר לו כה אמר ה' כו', ונתמלא חימה ואמר תכבד העבודה על האנשים הנה בזה המעיט מדרגתם והקטין אמונתם עד כי אמרו למשה ואהרן ירא ה' עליכם וישפוט כו', ולא שמעו עוד אל משה. וכמבואר במדרש: אמר ר' אבהו אף על פי שכתוב כבר שהאמינו עד שהיו במצרים, שנאמר ויאמן העם חזרו ולא האמינו כיון שבאו אל הים וראו גבורתו של הקב"ה איך הוא עושה משפט ברשעים כו', מיד ויאמינו בה' (פרשה כ"ג, ב'). ולעילה זאת היה החיוב שיקבלו מכות ויסורים למען העלות ארוכה ומרפא אל עם בני ישראל להחזיר אותם אל מעמד אמונתם על ידי ראותם האותות והמופתים ששלח בהם ה'. וזהו ותתן אותות ומופתים בפרעה כו', והטעם - כי הזידו עליהם כלומר החטיאו והזידו אותם לעשות כתועבותם על כן היה החיוב להצמיח הרפואה מסבתם:

ומעתה נבוא אל באור דברי המדרש וכתב משה ברמז ולמען תספר והיא מכת הארבה שנאמר עליה לבניכם ספרו כו'. כי הנה המופת היותר חזק על מכות הארץ ההיא ותחלואיה שעיקר סבתם עבור פעולת ישראל ולא לנקמה בפרעה הוא רובי המכות והשתנותם מזו אל זו כי אם לנקמה לבד היה די במכה אחת שתשמש אצלו משך הזמן ההוא ששמשו המכות כלם, וכשאלת המדרש (בפרשתנו) וכי לא היה הקדוש ב"ה יכול להציל את ישראל מיד מצרים במכה ראשונה אם לא שהיתה הכוונה בהם כמו שאמרנו. **ממש** כהמבשל או האופה מאכלים הנה יש מבשל לעצמו ויש מבשל למכור לאחרים, וההבדל כי המבשל לעצמו איננו מרבה במיני תבשילים כי אם אחד או שנים, רק יראה לשער המאכל איש כפי אכלו, לא כן המבשל לקונים הבאים לביתו נוח לו להרבות

במיני תבשילים כפי השתנות רצון הקונים כי יש חפץ במין זה ויש במין אחר לכן הוא מרבה במינים למען ימצא כל אחד מה שלבו חפץ.[174]

הנמשל אם היו המכות רק לנקמה ולהכריח אותו אל הגאולה אין מהצורך להחליף ולשנות ממכה למכה כי יקחו דיים ממכת דם או צפרדע וזולתם. לא כן אם הטעם בהם להפליא עיני הרואים ולמען יספרו עזוזו ונפלאותיו אשר עשה, יותר טוב להרבות בחלקי מכותם מינים ממינים שונים יען כי לבות האנשים אין שוה להם לזה יפלא מכת דם ולזה צפרדע ולזה מין אחר, וברבות המכות תתרבה ההפלאה בין כלם. והעד היותר נאמן על זה הוא מכת הארבה שהוא ממש כמו שאוכלים איזה מאכל ושוטפים הקערה ומעלין עוד הפעם אותו המאכל בעצמו שהוא אך להשביע עין הרואה כך הברד הכה התבואה ואחריו בא הארבה ואכל הנשאר ממנו, הנה הם שני מינים ופועלים רק דבר אחד הנה מזה יבחן כי עיקר הכוונה היה אך להרבות במופתים להפליא לבב רואיהם וכנזכר לעיל, כי אל המוכה אין חילוק בהדבר.

וזהו דברי המדרש גילה הקב"ה מה מכה מביא עליהם וכתב משה ברמז ולמען תספר באזני בנך זהו מכת הארבה שנאמר עליה לבניכם ספרו, כלומר במאמר ולמען תספר רמז לבאר לנו כוונת המכות היינו לבל יאמרו ללבבם הדור ההוא כי רק בשבילם באה המכה לקחת נקמתם מפרעה כי אם כן למה תהיה מכה אחת מתחלקת לכמה מינים, אין זאת כי אם בעבור יפלא בעיניהם ולמען יספרו לדור אחרון.

וזהו שסיימו ז"ל למען תספר זהו מכת הארבה שנאמר עליה לבניכם ספרו כי שם מבואר הענין מפורש עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם כו', ואמר הטעם יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק וכו', הוא לעד על אמתת כוונת הספור וכנזכר לעיל והבן:

חלק ג

ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים, אחרי כן ישלח אתכם מזה כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה (י"א, א').

הנה מלות מזה שהוסיף הכתוב פעמים לכאורה לאין צורך.

[174] ומה נעמה בזה תוכחת משה רבינו ע"ה בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו (דברים ד', ל'). באור זה ממש כמו שאמרנו כ"א ליסר בלבד היה די במין מן א' הרעות והצרות ג"כ יש בו די לענות נפש אמנם כאשר יגיעך מאמר ומצאוך כל הדברים האלה ודאי הכונה להעיר ולעורר אותך ושבת עד ה' אלהיך. ולכן הקב"ה מרבה בהעונשים מכל הדברים האלה למען ושבת עד ה' אלקיך כי זה יתפעל מעונש פלוני וזה מעונש פלוני כי אין לבב כל האנשים שוים וכמו שנתבאר בפנים והוא מוסר יקר:

והנראה כי הם באים להורות על ענין גדול, כי האמנם מתחלה לא רצה יתברך ממנו בלתי דרך שלשת ימים ילכו במדבר, ואחר כי נכנע על ידי המכות ההם לשלחם הנה מקום לומר כי הסכים עתה על אותו תנאי שלא רצה בו מתחלה היינו אך דרך שלשת ימים ולא יותר. אבל באמת מעיד הכתוב כי על ידי המכות הנפלאות אשר חילה ה' בו היה לו העם למוקש עד כי החליט בדעתו לגרשם מארצו לבלי שיבואו שוב אליו עוד וכמאמר המשורר **שמח מצרים בצאתם כי נפל פחדם עליהם** (תהלים ק"ה, ל"ח). וזהו כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה, מורה שלא ישלח אתכם דרך שלשת ימים לזבוח במדבר ואחר תשובו אבל גרש יגרש אתכם מזה שלא יאבה בכם שתהיו עוד במקום הזה. ובאמת כבר הקדים יתברך כדברים האלה למשה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו (שמות ו' י"א). והוא הטעם במה שכתוב ה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום ובמדרש (מובא ברש"י) אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם אתה אומר אחד טול שנים ולך, ממש כמאמר המשורר הנזכר לעיל ויוציאם בכסף וזהב כו', שמח מצרים בצאתם.

והוא בהזכיר חקירתנו במקום אחר כי כבוד ה' יתברך יחייב את האדם להודות על משפטו שהוא עושה עמו בשמחה ובטוב לבב. והנה אם האדם ההוא עקש ונלוז במדותיו, לבלי לקבל הרעה בשמחה, מי כהחכם יתברך שהוא מסבב עליו מה שמכפיל יגונו שבעתים. כמו הקב"ה רוצה לקחת מהאדם מאה כסף ויודע בו שיתעצב ולא יקבל הדבר בשמחה מה הקב"ה עושה מזמין עליו גנבים שודדי לילה וגונבים ממנו כעשרת אלפים כסף, ואחר כך הוא מצליח אותו ברדפו אחר הגנב להשיגו וימצא הגניבה בידו וישמח מאד, גם כי הוציא הוצאות על בקשת הגניבה ערך מאה כסף יהיה כאין נגדו נגד הסך הנגנב, נמצא שהוא נותן כבוד לה' על הדין והאמת הנעשה עמו על ידי מה שהרבה עצבונו מתחלה, כי אם יאבדו לו מראשית רק לערך ההוא הלא יתעצב ויתקצף. וכמשפט הזה היה פה, כי הקדים יתברך על פרעה ועל עמו העצב הרב והאימה הגדולה עד אמרם כלנו מתים, ועל ידי זה היתה שמחתם לאין חקר בצאת ישראל מארצם וכנודע להמעיין במדרש עד אשר הפצירו בהם לקוח משאות מהם וזהו ויוציאם בכסף וזהב, והסבה - שמח מצרים בצאתם. וזהו וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום ובא הדרש אף מה שלא שאלו אתה אומר אחד טול שנים ולך, והוא אך מרוב שמחתם בצאתם.

וכל זאת רמז יתברך אל משה מאז שלחו אל פרעה (שמות ג') ואמרתם אליו כו', נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר כו', ואני ידעתי כי לא יתן אתכם כו', ושלחתי את ידי והכיתי כו', ואחרי כן ישלח אתכם (וכבאור המדרש אין שלוח אלא לשון לויה והכל מרוב

חרדתו למען יציאתם) ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים כו' כלומר אחר כי לא ירצה לתת אתכם להלוך דרך שלשת ימים בלתי בשלחי את ידי בם הנה עקב זאת תמצאו חן בעיניהם להעמיס אתכם בכל מה שישאלו עיניכם למען תהיו נמהרים לצאת:

והנה עתה עלינו להשיב על קושיא עצומה מדוע צוה יתברך מתחלה למשה לשאול מאת פרעה רק דרך שלשת ימים, אשר הפליאה נשגבה הלא רצונו יתברך היה להוציאם משם לחרות עולם, ואם כן האם להטעות את פרעה רצה חלילה. ונעיר עוד על מאמר ולא יכלו להתמהמה אשר יפלא מאד כי מאמר זה לא יתכן כי אם בבוא אחד מרחוק לאיש בריתו ולשעה קלה זירז נסיעתו וישב לדרכו, שזה יפלא בעיני הרואים מדוע לא התמהמה עד בוש להתעלס עמו איזה ימים אחר ההוצאה הגדולה שהיה לו בדרך, בכזה יתכן להשיב ולומר כי לאיזה סבה לא היה יכול להתמהמה ולהתעכב יותר, אבל פה בבתי כלאים החשכים האלה הכי מהצורך לתת טעם על עת צאתם ולומר ולא יכלו להתמהמה.

אמנם בשנתבונן מעט הנה יהיה באור הענין זה על דרך מאמרם ז"ל אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שילוחה שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כ"ז, ח') (סוטה ט', א') ואם כן אחרי שאנו רואים כי מפלתם היה ביום שביעי של פסח הנה בע"כ יבחן כי ביום ההוא נתמלא סאתם בשלמות, ואם כן מה זאת היה להם לישראל למהר יציאתם בשביל שבעה ימים ומדוע לא המתינו במצרים עד שבעה ימים של פסח וממילא היה מקויים בהם מאמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו. ועל זה אומר הכתוב ולא יכלו להתמהמה, וכמו שכתבו חכמי האמת ז"ל שכבר היו ישראל משוקעים במ"ט שערי טומאה ואם נשתהו עוד רגע אחת במצרים היו משוקעים בטומאה לחלוטין וכמאמר ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים כו'.

ובזה נבוא אל הענין על פי דמיון לאחד שקנה בית מחבירו והבית הזה היה מושכר לאיש אחר על משך שנה, והקונה הזה גם כי היה ברצונו לבוא לדור בביתו עם כל זה לא היה יכול כי השוכר עצר עליו באמרו לו הלא הבית מושכר ומשועבד אלי עד תום שנתי, מה עשה הקונה שכר מן השוכר ההוא הבית הזה על משך הזמן שהבית משועבד לו לדור בתוכו, והנה הרואה אותו שהוא מפייס את הדר בתוכו ושוכר הבית ממנו משתומם ומתפלא לאמר אחר כי אתה קנית הבית והוא שלך למה לא תקחנו ממנו בחזקה, אמנם הוא יבין האמת כי גם שהוא קנה הבית עם כל זה על זמן ההוא הוא משועבד אל השוכר על כן מהצורך אליו לפייסו על זה.

כן ממש אם היו יכולים ישראל להתעכב במצרים עד יום ז' של פסח לא היה מהצורך אל ישראל לישאל מהם דבר אחר כי ביום ההוא כבר נתמלא סאתם לקבל כליון וממילא

הכל של ישראל, אמנם המצריים עוד היה עליהם שם בעלים עד יום שביעי של פסח ואם כן עדיין היה הרכוש משועבד להם אם כן היו ישראל צריכים לפייסם ולדבר על לבם שישאילו להם כלי כסף וכלי זהב על משך הזמן ההוא מיום הראשון של פסח עד יום השביעי, ואחר יום השביעי (כשיקבלו המצריים כליונם) ממילא הכל שלהם:

וכענין הזה דיבר המשורר ע"ה במפלת גוג ומגוג לעתיד אי"ה (אשר כפי המבואר במדרש (פרשתנו) יהיה מפלתו ממש על דוגמת מפלת מצרים כמאמר הנביא כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות) ואמר **למה רגשו גוים** כו', **יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו, אז ידבר אלימו באפו** כו' (תהלים ב' א'-ד'), וכמו כן אמר **ועוד מעט ואין רשע** כו', **ה' ישחק לו כי ראה כי יבא יומו** (שם ל"ז, י"ג). והוא על פי דמיון לעשיר אחד שהלך בשוק עטוף בגדי כבוד מאד ובנו אחריו פגע בו שכור אחד ויתפשהו בבגדו לאמר שלי הוא גנוב הוא אתך, השיב לו בנחת ובמענה רך לאמר חלילה לי ידידי לגנוב מביתך מאומה אבל הבגד הזה שאול שאלתיהו מאשתך להתעטף בו אך עד יום המחרת ונתפייס בזה השכור והלך לו, ויאמר אליו בנו מה לך אבי כי ענית אותו כזאת האם אמת הוא כי זה בגדו ואתה שאלתיהו, השיב לו בני מה לי לריב עמו על חנם הלא טוב לי לדחותו על מחר ולמחר בהפיג יינו ממנו הוא בעצמו יבוש ויכלם ולא יחרץ לשונו עוד.

הנמשל כי גם גוג לעתיד כמוהו כפרעה יערוך מלחמה על ה' ועל משיחו ויושב שמים ישחק לו לאמר אז ידבר אלימו באפו כלומר הלא עוד מעט ויבער אפו בהתמלא סאתם ומה לו להקדים הרוגז, וזהו גם כן ה' ישחק לו כי ראה כי יבא יומו וכמדובר:

חלק ד

דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו כו' (י"א, ב'), גמרא: אמרי דבי ר' ינאי אין נא אלא לשון בקשה, אמר ליה הקב"ה למשה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם (ברכות ט', א').

וכבר העירו בזה גדולי המפרשים ז"ל כי הלא גם אם לא יאמר אותו צדיק ועבדום כו', עם כל זה האם אין מהצורך אליו יתברך לקיים דבר הבטחתו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול.

והנראה על פי משל שני מלכים עשו מלחמה ימים רבים ואחר כך הסכימו ביניהם לבלי להשחית עוד ולהמית אנשים רבים מעורכי המלחמה רק לבחור איש אחד לצבא, ושני אלה ילחמו זה את זה ועל פיהם יקום דבר, היינו אותו שינצח הנה מלכו יעלה ויתפוש ממלכת השני, ויעשו כן, ויבחרו השנים ויכרו בור עמוק להתנוסס מי בהם יוכל לשאת את השני להפילו הבורה, ויעמדו שני המלכים לראות בהאבקם יחד מי ומי ינצח, וילך

האחד ויחזק ידו בהשני וישאהו על שכמו להפיל אותו הבורה, ויהי כי הקריבו אל שפתו ויתחזק השני ההוא על נושאו עד כי השליך אותו אל תוך הבור ויעל מלכו ויתפוש המלוכה, אחר כך ענה המלך על בחירו זה לא אכזב בך כי איש חיל אתה להכות צרים אחור, אבל עם כל זה תדע את חטאתך מה שנתת לו להחזיק בך להרים ולשאת אותך על כתפו עד שפת הבור כי בראותי כי הסכן הסכנת לרדת אל ירכתי בור הכני לבי מכה על מכה באמרי אבד מנוס ממני ואני וממלכתי חטאים.

הנמשל הקב"ה הבטיח לאבינו אברהם ע"ה כי גר יהיה זרעך כו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול והנה ידענו כי ביזת מצרים לא היתה נחשבת נגד ביזת הים כמאמר המדרש על תורי זהב נעשה לך זה ביזת הים עם נקודת הכסף זה ביזת מצרים, ואם כן עבור קיום ההבטחה לא היה מהצורך אל העם למהר שלל ביזת מצרים כי יקחו את שללם על הים בטח (ומה גם לפי מה שכתוב במ"א כי גמר הגאולה היתה ביום ז' של פסח בהתמלא סאת מצרים לקבל דין ענשם, בלתי כי ישראל לא יכלו להתמהמה גם עד היום ההוא כמו שידוע בספרים, ואם כן בצאת ישראל ממצרים בי"ד בניסן עדיין לא הגיע זמן הבטחת וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי לקיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול) אבל מדאגה שלא יאמר אותו צדיק לעת עתה בראותו כי יצאו ממצרים ריקם, ועבדום כו' קיים, ואחר כך כו' לא קיים בהם על כן היה מהצורך לצוות דבר נא כו' וישאלו כו' כדי שלא יאמר אותו צדיק נואש על ההבטחה טרם ראותו קיומה:

עוד יתכן בזה בשום לב אל מה שדייקו ז"ל כדי שלא יאמר כו', קיים בהם ואחרי כן כו', לא קיים בהם אשר מלת בהם פעמים היא לאין צורך, ועוד יותר מהנכון היה שיאמרו כדי שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים והיה מוסב הענין על הפועל והמבטיח לאמר את זאת קיים ועשה וזאת לא קיים, אבל במה שסיים ואמר קיים בהם מורה שהענין מדבר לא מהפועל בלתי מהמקבל הפעולה.

וזה יתבאר עם מה שכתבנו למעלה אשר מבלתי יכולת העם להתמהמה במצרים למלאות ארבע מאות שנה שנאמר לאברהם הוציאם יתברך קודם הקץ, והעבודה הנשארת חוב עליהם הטיל יתברך עלינו בגליות האלה עד כי נזכה אי"ה לגאולה שלימה במהרה.

ועתה דע לך כי מה שאמר יתברך לאברהם בהבטחתו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול הנה זמן קיומה בעת תשלום עבודת ה' ארבע מאות שנה כמו שכתוב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה כו', ועל כן לא היה מהצורך עוד כי יבוזו העם במצרים ויצאו ברכוש גדול בעוד לא שלמה עבודת גלותם, אולם עילה אחרת היתה בזה,אשר עבורה החריד

יתברך ואמר למשה דבר נא כו', וישאלו כו' וכבאור הדרש כדי שלא יאמר אותו צדיק, והוא על פי משל לאחד שעלה בדעתו להיות מתפרנס מאשר יהיה טבח ומחלק המנות בסעודת אנשים, וכדי להתלמד הדבר שאל מאותם הרגילים לבוא על כל סעודה ועל כל שמחה להגיד לו סדר וקדימת המאכלים איזה מהם עולה ראשון על השלחן ואיזה הבא אחרון, ויגידו לו כי בראשונה נותנים דגים ואחר כך צלי עם חזרת, ויהי בעיר איזה סעודה והוא בא ועומד לפניהם להושיט להם המאכלים כמשפט שהגידו לו והנה על השמחה היו קרואים הרבה מסובים על שני שלחנות זה מול זה והנה בהגישו לפניהם הדגים לקח בידו שני קערות דגים ויציגם אחד על שלחן זה ואחד על שלחן השני, ויהי בעלותו הצלי והחזרת לקח כמו כן קערת הצלי בידו האחת וקערה עם חזרת בידו השנית ויציגם הצלי על שלחן אחד והחזרת על שלחן השני, ויהי בעיניהם כמצחק לאמר מה לך איפוא לתת לפנינו החזרת אחר כי לא נתת לפנינו הצלי.

הנמשל מובן מאליו כי האמנם עדן לא היה מגיע זמן הבטחת רכוש גדול לגולי מצרים בלתי לאותם שיושלם הגלות על ידם, עם כל זה היה מקום לבעל דין לומר הנה גולי מצרים יאכלו המרורים קושי השעבוד ודור האחרון יקחו חלקם ברכוש, וזהו שדייקו ואמרו כדי שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותו קיים בהם מורה על הגולים ההם אשר כבר שבעה נפשם מן המרורים, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם כלומר בלתי בדור אחר אשר לא עמל בו כעמל הדור ההוא:

חלק ה

כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור (י"א, ה')

עיין מה שכתוב בחלק הראשון פרשת וישלח על מאמר ויותר יעקב לבדו:

חלק ו

החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה (י"ב, ב'). ובמדרש: ראשון הוא לכם כביכול הקדוש ברוך הוא נקרא ראשון שנאמר **אני ראשון ואני אחרון** (ישעיה מ"ד, ו'), וציון נקרא ראשון שנאמר **כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו** (ירמיה י"ז, י"ב), ועשו נקרא ראשון שנאמר **ויצא הראשון** כו' ומשיח נקרא ראשון שנאמר **ראשון לציון הנה הנם** (ישעיה מ"א, כ"ז) יבוא הקדוש ברוך הוא שנקרא ראשון ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון ויפרע מן עשו שנקרא ראשון בחודש הראשון שנאמר כו' (פרשה ט"ו, א').

באור הדברים כי כבר נודע אשר מלת ראשית יאמר על דבר שהוא ראש והתחלה אל המסובב ממנו והבא מכחו, כמו האב יקרא ראשון לבנו והזרע אל הצמחים, וכמו כן

התורה היא ראשונה אל כל אושר הטוב וההצלחה כי ממנה נובעים כלם וכמוזכר במדרש (ריש תרומה) הדא הוא דכתיב **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד', ב') יש לך אדם לוקח מקח יש בו זהב ואין בו כסף כו', אבל המקח הזה שנתתי לכם יש בו כסף ויש בו זהב יש בו שדות ויש בו כרמים כו' (פרשה ל"ג, א'). והקב"ה הוא הסבה הראשונה אל כל ההויות, והבית המקדש הוא השורש והראשון אל כל הצדק והיושר, ועשו הוא שורש כל הרע שממנו נשפע אל כל רשע רע כמובאר באורך בספר כוכב מיעקב (בהפטרת בראשית) במאמר הוציא עם עור כו', וזהו שהמליצו ז"ל (מדרש תולדות) ויקראו שמו עשו הא שוא שבראתי בעולמי, כלומר הוא אב השוא והשקר אשר כל הרעות מסתעפים ממנו.

וזהו יבוא הקב"ה שנקרא ראשון כמאמר ונגלה כבוד ה', ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון ויפרע מעשו כו', כלומר ימרק יתברך העולם כלו מזוהמת הרע כו', ויבער אותו עד תומו כי בהעדר השורש יעדרו הענפים כלם וכל הרשעה כלה כעשן תכלה.

והוא כמו כן הטעם בהחדש ההוא להיות נקרא ראש וראשון יען כי הוא אב ושורש וממנו נובעים כל הישועות וכל הנסים ההווים בעולם מן הוא והלאה, וכבר מבואר כי כל הגאולות היו כלולות בגאולת מצרים כמאמר **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו). וכן אמרו במדרש משבחר הקב"ה בעולמו קבע בו ראשי חדשים, ומשבחר ביעקב ובניו קבע ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידים ליגאל כו'. וזהו החדש הזה לכם ראש חדשים הוא מורה באצבע על החודש הנוכחי שבו יצאו ממצרים שהוא ראש לכל חדש ניסן שיהיו אחריו כי הסגולה שבהם הוא אך דבר הנמשך מכח החדש הזה.

ואמר עוד ראשון הוא (לשון נסתר) לכם לחדשי השנה להורות על חדש ניסן המקיף בכל שנה שהוא ראש לחדשי שנתו (וקרוב לזה כתבנו בחלק הראשון (בראשית) וע"ע כי שם הרחבנו ענין זה על נכון ומה שכתבנו פה הוא בשביל דבר שנתחדש):

עוד באור על דברי המדרש הנזכר לעיל יבוא הקב"ה שנקרא ראשון ויפרע מעשו כו', בהקדים מאמרם ז"ל במדרש (ריש בראשית): ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח **כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים** (תהילים קי"א, ו'), מה טעם גלה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון וביום שני, מפני אומות העולם שלא יהיו מונים את ישראל ואומרים להם אומה של בזוזים אתם, וישראל משיבים אותם העולם ומלואו של הקב"ה כשרצה נתנה לכם וכשרצה נטלה מכם ונתנה לנו הדא הוא דכתיב לתת להם נחלת גוים וגו', (פרשה א', ב') עיין שם. ויש להעיר בזה שהוראת הכתוב הוא שהגיד

לנו כח מעשיו להתנצל מתלונותינו ולא מתלונות האומות והם ז"ל הביאו הכתוב הזה להסיר התלונה מלב האומות. והנראה כי מאמר כח מעשיו כו', בא האמת להתנצל בשתים היינו מתלונותינו על ה' ומתלונות האומות עלינו, כי הנה מה שלקח יתברך את הארץ מיד האומות ונתנה לנו אין לתמוה כי הוא מחמת שלא רצו לקבל התורה ואנחנו קבלנוה, אמנם זאת יפלא בעינינו מה שלקח יתברך אחר כך את הארץ מיד ישראל ונתנה להאומות כי האף אמנם שלא קיימו התורה עם כל זה הלא על כל פנים האומות בלתי טובים מהם, אולם הזכות שלהם הוא מחמת שכבר היה הארץ בידם טרם זכו בה ישראל.
משל מי שיש בידו חפץ למכור ושנים רוצים לקנותו אחד נותן עשרה כסף והשני י"א, יתן החפץ אל השני הזה שנותן יותר, אולם אם גם השני לא יתן אך עשרה הנה יחוייב החפץ אל הראשון ואין ביד השני לסלקו בלתי בהוסיפו על הסך שנותן הוא.
כן אנחנו מצאנו ארץ ישראל ביד האומות ישבו בה מלפנים ולא היינו יכולים לסלק אותם, כי אם בתוספת הזכות יותר מהם והוא בקבלת התורה, אמנם אחר כי ישראל לא קיימו התורה ואבדו הזכות שהוסיפו על האומות הנה המשפט להחזיר הארץ לבעלים הראשונים ואינם צריכים להוסיף דבר כל עוד שאין לנו זכות יותר מהם יען כי הם זכו בה תחלה וזהו כח מעשיו כו', שאם יאמרו האומות בוזזים אתם, יאמרו העולם ומלואו של הקב"ה כו', כלומר על כי הוסיפו זכות בקבלה התורה על כן היה המשפט לתת להם נחלת גוים, ומזה נדע גם כן כי אחר שיקחנה מאת ישראל ויתננה אל יד האומות שמעשי ידיו אמת ומשפט גם כי אינם טובים מהם כי אחר שאין לנו זכות יותר מהם ממילא המשפט להחזיר הארץ לבעלים הראשונים.
המורם מדברינו כי אין להאומות כח וזכות בארץ כי אם מפאת היותם ראשונים בשבתם עליה, אמנם לעתיד אי"ה יתגלה כבודו יתברך שהוא ראשון לראשונים, וכמליצת הכתוב מי הקדימני כו', ויקח את הארץ מידם, וזהו יבוא הקב"ה שנקרא ראשון ויפרע מעשו שנקרא ראשון:
אמנם עוד יותר יתבארו הדברים על פי משל שני עניים הולכים מעיר לעיר אחד היה בריא וחזק מאד שלם בכל אבריו, מעודו לא נסה בכל כאב וכל מכה, אף לא חלו בו ידים, והשני היה בהיפך לא חסר בו כל מחלה וכל נגע מכף ראשו ועד רגלו אין בו מתום, פצע וחבורה הולך על ארבע, והיה הבריא בוזה אותו ולועג על רפיונו ומתפאר למולו בבריאותו ושלמותו, והיה החולה הזה מוסר דינו לשמים לאמר אתה השם זכור חרפתי מני נבל הזה, הבאת יום להתגולל עליו אשר תקפו וגבורתו תהיה סבה למפלתו, וכן דלותי ומחלתי תהיה סבה לתשועתי ולרומם קרן הצלחתי, ויפן אלוקים לקול שועתו

ויהי הם באים אל עיר מלוכה ונזדמן כי מת אחד מגבורי המלך אשר לא נמצא גבור בארץ כמוהו והיה גדול וחשוב מאד בעיני המלך והשרים, עוד קרה להם בזמן ההוא כי מת רופא אחד אבי כל חכמי הרופאים, ונעצב המלך על שניהם עד מאד, ויפקד פקידים בכל מדינות מלכותו לבקש שני אנשים כאלה תחת הראשונים למלאות חסרונו הגדול הזה, וימצאו מבוקשו באחת מערי ממלכתו ויביאו אותם אל המלך, וייטב בעיני המלך לנסות אותם אם כח להם למלא ולעמוד תחת הראשונים אם לא, ענה הגבור לפני המלך יביאו לפני איש אחד בריא מאד חזק ורב אונים והמת אמיתהו בתתי עליו אצבעי אך בנגיעה קלה, והרופא אמר יביאו לפני איש נגוע ומוכה מדוכא בחליים ואני אעלה ארוכה לו וממכותיו ארפאהו ויהיה כאחד האדם, ויצו המלך על עבדיו לבקש באשר ימצאו להוציא הדבר אל הפועל, והנה הרצים יצאו בדבר המלך ויפגעו בשני העניים האלה ויעלו אותם אל המרכבה להביא אותם אל המלך ויאמר הבריא אל השני ראה נא עתה כי אך בעבורי חרדו הרצים האלה ולמי יחפוץ המלך לעשות יקר אם לא לאיש כמוני, והחולה ההוא מחריש שופך לבו נוכח ה', ויהי המה מובאים לפני המלך ויוטבו בעיניו לנסות בהם את בחיריו ויתן את הבריא הזה לפני הגבור להראות בו כחו ועוצם ידו ויעש בו כאשר אמר, ויקחו את החולה הנגוע ויתנוהו על יד הרופא וירפאהו מכל מכאוביו והיה ככל האדם.

הנמשל כי כהיום יש במין האדם הומים פתיות ודוברים עתק לאמר מי ה' ומה שדי וכמאמר **אמר נבל בלבו אין אלהים** (תהלים י"ד, א') אבל לעתיד במהרה אי"ה יקויים ונגלה כבוד ה' וידע כל פעול את פועלו. ובמה איפוא יודע הדבר לכל העמים ובמה יכירו כח מלכותו יתברך אם לא בעשותו דברים הבלתי מושגים על דרכי הטבע והם להשפיל גאים עדי ארץ ולהגביה שפלים עדי מרום וכדברי הנביא **אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה'** (עובדיה א', ד'). והמופת השני בקחתו האומה השפלה בעת ההיא גוי ממושך וממורט וירים קרנו בכבוד ויכוננהו עליון לתתו עם נורא מן הוא והלאה, והשני מופתים האלה יעידו ויגידו לכלם כי ה' אחד ושמו אחד (ובמדרש ריש וישלח אמר הקב"ה דוד בני אפילו אתה מקימני כמה פעמים איני קם ואימתי אני קם בשעה שתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים שנאמר משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה', ואולי זהו הרצון במאמר רז"ל דלותי ולי יהושיע (תהילים קט"ז, ו') אף על פי שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע (פסחים קי"ח ב'), כלומר אף על פי שאיני כדאי בזכות מעשי להושע עם כל זה לי נאה להושיע מצד כי דלותי מאד שעל ידי זה יתפרסם כח אלהותך בעולם וכנזכר לעיל), והוא מה שאמרו במדרש הנזכר לעיל יבוא

הקב"ה שנקרא ראשון, כלומר הנה ימים באים שיבוא הקב"ה ויפרסם עצמו וכח אלהותו כי הוא הראשון לראשונים, והעילה שיתפרסם על ידה א', ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון שהוא עתה שפל ומורד, ויפרע מעשו שנקרא ראשון כלומר על ידי שניהם (אשר זה ישפיל העמק שאלה וזה ירים למעלה ראש) יתודע ויתפרסם כי יד ה' היא הפועלת כל מפעל וכי אך הוא יתברך אדון כל המעשים ראשון לראשונים ואחרון לאחרונים:

חלק ז

מדרש: דבר אחר החודש הזה לכם הדא הוא דכתיב **אשרי הגוי אשר ה' אלהיו** (תהילים ל"ג, י"ב) משבחר הקב"ה בעולמו קבע בו ראשי חדשים ושנים, וכשבחר ביעקב ובניו קבע בו ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידים להגאל שנאמר **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו) ובו נולד יצחק, ובו נעקד, ובו קיבל יעקב את הברכות, ובו רמז להם לישראל שהוא ראש להם לתשועה שנאמר ראשון הוא לכם (פרשה ט"ו, י"א).

וראוי להבין סמיכות הדברים האלה אל מאמר אשרי הגוי כו', שלכאורה כמו זר הוא. עוד יש להרגיש כי מאמר החדש הזה מורה דבר חדש הנתחדש מעתה (וכמו שהבינו חז"ל בילקוט במקומו) והם ז"ל זכרו לזה נסים אשר כבר היו.

והנראה כי עיקר הדרש בנוי על מלת לכם שההוראה שהוא חדש רק לכם ולא לאחר ולא ידענו את מי בא למעט, ובארו ז"ל המעוט על הקב"ה, כי הנה מדינה שנתנו עליהם מלך יהיה הדבר חדש בשני הקצוות אחד מצד המלך כי עד הנה לא מלך ועתה נעשה מלך, שני מצד המדינה שעד הנה היו בני חורים ועתה במלוך עליהם מלך נעשו עבדים לו.

וזהו שאמר הקב"ה החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם כלומר גם כי אתם ממליכים אותי זה עתה עם כל זה אין התחדשות אצלי כי אני הייתי מלך (גם עד שלא נברא העולם וכמסודר אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא וגם) על אבותיכם והרבה הפלאתי עמהם בחדש הזה ואין התחדשות כי אם לכם שנעשיתם עם סגולתי לחדש גם עמכם נסים ונפלאות. וזהו שדייק החדש הזה לכם ובארו ז"ל הדא הוא דכתיב אשרי הגוי אשר ה' מעולם הוא אלהיו ואין התחדשות בלתי במה שבחר העם עתה לנחלה לו:

עוד נוכל להמליץ בזה כי באו ז"ל לתת אות ומופת על אמתת הבטחת הנביאים ע"ה כי לא יטוש ה' עמו ולא יעזוב את נחלתו וכמאמר הנביא **כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה'** (ישעיה נ"ד, י'). וכבר מצינו במדרש: אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם אחר הרהורי דברים

שהיו שם, מי הרהר, אברהם הרהר אמר לפני הקב"ה רבון העולמים כרת ברית עם נח שאינך מכלה את בניו, עמדתי וסיגלתי מצות ומעשים טובים יותר ממנו ודחתה בריתי לבריתו, תאמר שאחר עומד ומסגל מצות ומעשים טובים יותר ממני ותדחה בריתו לבריתי, אמר לו הקב"ה מנח לא העמדתי מגנים של צדיקים, אבל ממך אני מעמיד מגינם של צדיקים (בראשית רבה פרשה מ"ד, ה'). וכדי שיהיה לבבנו נכון בטוח על מעמד קיומנו לנצח לבלי תת מקום לדאוג ולומר כי אהבתו יתברך את ישראל עיקרה הוא מיום קבלו התורה ועול מלכותו, ועל כן אחר כי יתנו איזה מגרעת בקיום התורה אפשר כי חס ושלום יפר בריתו אתם כאשר הפר ברית נח בימי אברהם וכמוזכר.

על כן באו ז"ל במופת נאמן וחזק כי האמירנו לו לעם נצח ולא יכזב בנו עד עולם וכבר נענש הושע הנביא ע"ה על אמרו החליפם באומה אחרת כנודע. והעד כי הלא מאז ברא אלהים ארץ ושמים ישראל עלו תחלה במחשבה כמאמר בראשית ברא אלהים. ובדרש לא נברא העולם אלא בשביל ישראל שנקראו ראשית ומאז בחר אותנו לו לסגולה ולעם נחלה (ואשר כרת ברית את נח היה אך עד כי יתנוצץ ויגיע עת דודים לכרות ברית חדשה עם אבינו אברהם ע"ה) ואם כן מובטחים אנחנו כי לא יגרש אותנו מפניו לעולם.

והמופת הזה הוא מבואר במאמר שלפנינו, החדש הזה לכם ראש חדשים משבחר הקב"ה בעולמו קבע בו ראשי חדשים, ומשבחר ביעקב ובניו קבע בו ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים, ובו עתידים ליגאל, ובו רמז להם שהוא ראש להם לתשועה. הנה לעינינו הוא כי מראש ומקדם נתן יתברך כח גאולה וישועה בחדשיו והכין עבורנו חדש מיוחד שהוא ראש לתשועה אשר בו נגאלו ובו עתידים ליגאל ומזה יבחן כי מאז לקח אותנו לעם עולם וברית שלומו לא תמוט לנצח:

עוד נמתיק לזה מאמר הנביא ע"ה **אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי כי בושת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד, כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו וגואלך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא** (ישעיה נ"ד ד'-ה'). ואמר עוד **כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך** (שם ס"ב, ה'). אשר מהראוי לשים לב אל כוונת דברי הנביא ומה מליצתם.

אבל הנראה כי הוא מדבר על לב אומתנו כי ידעו ויאמינו כי גאולת עולם תהיה להם ובשמחה יבואו ציון בגיל ורנן ולא יעלו על לבם יגון ואנחה לאמר מי יודע אם לא ברגע קטן יקבצם ועוד יוסיף להגלותם כאשר כבר גאלנו כמה פעמים והגלנו אחרי כן, ומה גם כי לא תערב השמחה אחרי הבושת והגיל אחר החרפה. והן לזאת אחז מליצתו ע"ה כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך כו', כי הנה המשפט בבני אדם הנושא בתולה הוא מוצא

בה קורת רוח ומרבה בשמחתו כמשוש באשת נעורים, לא כן הנושא אשה גרושה מבעלה הראשון וכל שכן אלמן שנושא אלמנה תהיה השמחה ללא כלום, מדאגה פן יקרנו כמקרה הראשון. כן יש מקום לומר חלילה איה איפה תהיה שמחתנו לעתיד שלימה בשוב אלינו בעלנו הראשון אחר כי כבר כמה פעמים שלחנו מגוי אל גוי מממלכה לממלכה, גלות מצרים וגלות בבל וזולתם. ועל זה בא הנביא ע"ה לחזק את לבבנו ואמר כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך. והענין הוא עם מה שבארנו כבר אשר גאולת מצרים לא היתה גאולה באמת, אבל עיקרה היה למען לא ילאו ויוכלו לסבול הגלות הבא אחריו בהשיגם מנוחה מעט, וכמאמר אהיה אשר אהיה כלומר אהיה עמהם עתה למען אהיה עמהם בגלות שאחר כך (וכמו שכתבנו בקול יעקב איכה על מאמר השביעני במרורים עיין שם) וכל מה שפעל יתברך עמנו בגליות הקודמים היו רק הכנות המוכרחות אל הגאולה המקווה במהרה.

ונקדים לזה משל לאחד שהיה לו בת יחידה והיתה חביבה אצלו עד מאד, וישא עיניו וירא בחור אחד בעירו חכם ומופלג להלל מאד וגמר בדעתו לתת את בתו לו לאשה, אבל לא עלתה בידו כי הלך הבחור ההוא למרחקים ללמוד ויהי כי ארכו לו שם הימים ובתו הגיע עתה עת דודים ומדאגה אולי לא תאבה לשבת גלמודה עוד התקשר עם בחור גרוע ופחות הערך כדי שלא יתקיים הזיווג כי אם זמן מועט כי יהיה נקלה ומגואל בעיניה, וכן היה כי שהתה עמו איזה זמן ונפלה מריבה ביניהם עד כי גרשהו מביתו ובתוך כך בא הבחור הנזכר לעיל לביתו, וילך האיש לדבר על לבו שישא את בתו ולא אבה לקחתה באמרו אולי כמקרה הזה גם אני יקרני כי תגרשני מהסתפח בכבוד ביתך ותגזול את בתך מעמי. כשמוע האב הדברים האלה קרא אותו אל ביתו ויגד לו את כל לבו לאמר, דע בני כי על אפי ועל חמתי היו לי הנשואים הראשונים כי למן היום הכרתיך נתתי את לבי לתת את בתי לך לאשה ומעולם לא היה בדעתי לתת אותה לבעלה הראשון, אך לבלות זמנה עד שובך פה. ולתת לו מופת על זה הכניסו בחדר מיוחד והראה לו כי הוא מלא כלו בגדי חמודות וכלם עשויים כמדו מכבר קודם הנשואים הראשונים ועל כל אחד מצויין שמו מעשה רוקם והחדר ההוא היה סגור לא שזפתו עין, ובעלה הראשון כל זמן שהיה עמה לא זכה לראותם אף כי ללבשם, ומזה האמין כי כל מחשבתו לא היה כי אם עליו וכי הוא הוא זווגה באמת מעולם ממש כנושא בתולה.

הנמשל מבואר בדברי הנביא שזכרנו אל תיראי כי לא תבושי וכו', כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד. כלומר כי אז יתגלה לנו אשר כל הבא בגאולות הקודמים וכל הישועות שהשגנו עד עתה היו רק להכין מוסדות אל הגאולה העתידה

ואם כן יהיה עניינו אז ממש כבחור הנושא בתולה, וזהו שסיים כי בועליך עושיך וכו', אלהי כל הארץ יקרא, כלומר אז יבינו כלם אשר ראשית הכוונה לא היתה כי אם על הגאולה ההיא והיא תכלית כל דבר אשר סוף מעשה הוא במחשבה תחלה, והמופת על זה בהראותו יתברך אותנו לעתיד אוצר המלתחה היינו כל הנסים והנפלאות שהקדים ועשה בגאולת מצרים אשר רבים מהם היו עניינים הבלתי מוכרחים לזמן ההוא, וכמאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, הוראת מלת אראנו לאמר כי אז תפקחנה עינינו להכיר פעולת כל נס שהיה ללא צורך בזמן ההוא אבל עיקר המכוון בהם היה להכין נסים וטובות הגאולה עתידה (וכאשר יתבאר אי"ה באורך פרשת בשלח) ואם כן יש מזה לאומתנו מופת גדול כי הוא אלהינו מקדם ולא יתעמר בנו חס ושלום עד הדור האחרון, וזהו שסמכו ז"ל מאמר אשרי הגוי אשר ה' אלהיו כו', לדבריהם אחר כך משבחר ביעקב בניו קבע בו ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידים ליגאל שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים כו', ובו רמז להם לישראל שהוא ראש להם לתשועה, (והכוונה כבר בארנו) כלומר כל הנסים וההכנות האלו יתנו עדיהן כי מעולם ועד עולם כל מחשבותיו יתברך עלינו לתת לנו אחרית ותקוה בגאולה העתידה במהרה:

חלק ח

עוד במדרש (בסמוך): דבר אחר החדש הזה לכם ר' מאיר אומר לי ולכם היא הגאולה כביכול אני נפדיתי עמכם שנאמר **אשר פדית לך ממצרים גויים ואלוקים** (שמואל ב' ז', כ"ג), וקבעו החדש הזה לי ולכם שנאמר כו', ותהא שמחתכם שלימה אפילו מי שהוא עני כו', תמים לשמו של הקב"ה שנאמר **הצור תמים פעלו** (דברים ל"ב, ג') (פרשה צ"ג, י"ב).

וראוי לעמוד על כוונת מאמר ותהא שמחתכם שלימה, ומה גם איך הדבר תלוי במה שכתוב אחר כך אפילו עני שבישראל.

ותחלה מהצורך אלינו לתת טעם על מה שצונו יתברך בכל עת שמחה וזמן ששון לשמח גם העניים והאביונים וכמו שנאמר **ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו** (נחמיה ח', י') וכן **ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים** (אסתר ט', כ"ב). וכבר דרשו ז"ל על פסוק עשיתי ככל אשר צויתני (דברים כ"ו, י"ד) שמחתי ושימחתי. אבל טעם הדבר הוא כי מטבע האדם עת יתעצב אל לבו מעוצר רעה ויגון לא די כי לא ישמח ולא ילבש גיל כמדו בראותו בעת ההיא ממולו איש שמח וטוב לב אשר ההצלחה משחקת לו. כי נהפוך הוא כי אז יתגבר

עליו עצבונו עוד יותר ויותר, לא זו כי לא ישתנה מיגון לשמחה משמחת זולתו אלא אף זו כי עוד יגבר עצבונו ויגונו. ממש כמו הרעב ללחם כי יראה מי שהוא יושב ממולו ואוכל לשובע נפשו מעדנים וממתקים, הלא לא די שלא ישקיט רעבונו כי עוד יתגבר עליו רעבונו ותשוקתו לאכילה ביתר שאת וביתר עז. כן בעניני עצבות ושבר רוח. הנשמע מזה כי אם ישמח העשיר ויתעדן בטובה שהשיג מאת ה' הנה בזה ידאיב נפש העני ויכפיל אנחת האביון, בחשבו עם לבו כי הוא ריק וערום מכל, נמצא כי יש בתענוגיו שני פעולות הפכיות משמחות אותו ומעצבות את אחרים, וזהו היפך הוראת תמים (שהוא כענין שמחתי ושימחתי) וכדברי החכם **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) כלומר שלא יסבב בשמחתו עצב אל העני, וזהו שתהא שמחתכם שלימה אפילו עני שבישראל, וסיים תמים לשמו של הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו:

ומעתה יתבארו פתח דבריהם ר' מאיר אומר לי ולכם היא הגאולה כביכול אני נפדיתי עמכם ותהא שמחתכם שלימה, אשר משמעות המאמר כי על כן ישוה העני בשמחת כלם בעבור כי לי ולכם הגאולה, ולכאורה הדבר בלתי מובן, והנראה אחרי שנקבל הדברים כפשוטם מה שאמר כביכול אני נפדיתי עמכם שנאמר אשר פדית לך כו', הכוונה אשר גאולת מצרים היתה אך בעבור שמו הגדול שהיה כביכול עמהם בגלותם וכענין שאמר יתברך ליעקב **אנכי ארד עמך מצרימה** (בראשית מ"ו, ד') וכמאמר הזוהר (ריש פרשת שמות), ואנו מיחלים גם כן על גאולה העתידה בדרך הזה כמאמר הנביא **למעני למעני אעשה** (ישעיה מ"ח, י"א).[175]

וכבר מבואר בכמה מקומות במדרש שלא היו ישראל ראויים להגאל מצד עצמן כמאמר ואת ערום ועריה, ואם כן צדקו רז"ל שחייבו השמחה להיות בכלם בשוה והוא על פי

[175] ובנביא מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד כו' (ירמיה ל"א, ב') מורה ג"כ כי גאולת העתיד תהיה כמו כן למען שמו ולמען זכות האבות וזהו ואהבת עולם אהבתיך כלומך לא אהבת עצמך כ"א אהבת האבות אשר מעולם (ועיין מזה בקול יעקב שה"ש על מאמר קול דודי הנה זה בא) וזהו שסיים שם ואמר אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון כו' הרצון בזה כי לכאורה יש לשאול אם גאולת העתיד תהיה אך למען שמו הלא יפלא מאד מדוע יארכו ימי הגלות כ"כ הלא אין בצע ויתרון בימים הבאים מהימים האלה כי גם היום יש לה' ית' לקנא קנאה גדולה למען שמו ולמען כבודו. והן ע"ז אמר והפכתי אבלם לששון כו' ממש כענין גאולת מצרים אשר לא היתה כ"א אחרי שלא היה יכולת בידם להתמהמה ולישתעבד עוד, כן יהיה לעתיד.

ועילת הדבר הוא ממש כאשר יזדמן לפעמים כי יבא עני אחד לעיר ולא יהיה מרחמים עליו בשום דבר וכאשר יחלה אז יקחו אותו לבית תעלה מיוחד וישתדלו ברפואתו עד שיתרפא מחליו ויהיו מתחסדים עמו אח"כ לכלכלהו בכל מחסוריו ממאכלים ומשקים ומלבושים, ומי פעל וגרם לו כל זאת הלא מחלהו אשר קרה אותו. והוא הענין בגאולת ישראל כי כל עוד שיש כח להתקיים גם בנבכי מי הצרות ההכרח להם לסבול, בלתי בבוא המים עד נפש ויכבד אבלם ויגונם הנה אז יערה עליהם רוח רחמים לשלם נחומים להם עד כי יקחו חלקם בשמחה שבעתים. וזהו והפכתי אבלם לששון כלומר כשיתמהמהו כ"כ עד כי יתאבלו הנה אז אהפוך להם האבל לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם. וזהו ג"כ אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה י"ב, א') כי בבוא הנחמה אחר החימה תהיה הנחמה כפולה ומכופלת וכנ"ל:

דמיון לעניים ההולכים בחבורה ממקום למקום לקבץ מחייתם ונושאים עמהם מעט סחורה מה שדרך העניים לשאת כמו ציצית, מזוזות וכדומה אשר לפעמים יזדמנו למלון בבית נדיב ושוע ונותן להם במתנה איזה סך, ולפעמים יבואו לבית כילי ויקנו מהם מהסחורה שבידם. וההבדל כי המעות שנותנים להם בעד סחורתם גם כי יתנו המעות ליד אחד מהם עם כל זה הם יחלקו ביניהם כפי המגיע לכל אחד בעד סחורתו, לא כן אם בנדבה ישיגו יחלקו ביניהם בשוה כי להמתנה ישתוו כלם כזה כן זה.

כן הדבר בעניינו כי אם היו משיגים הגאולה בזכות מעשיהם הטובים היה כל אחד שמח לפי חלקו ולפי ערכו לא כן עתה שהגאולה היתה אך למענו יתברך שפדה את עצמו כביכול ואגב פדה גם אותנו על דרך החסד והנדבה אם כן המשפט שיהיה יד כלם שוים בהשמחה. וזהו ר' מאיר אומר לי ולכם הגאולה כביכול אני נפדיתי עמכם וקבעו החדש הזה לי ולכם ותהיה שמחתכם שלימה, אפילו עני שבישראל יהיה שוה בשמחת כלם, וזהו שסיים תמיד לשמו של הקב"ה.

וזהו שיעד כמו כן בשמחת העתיד - אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו כי כפי המדובר שם הנה גם גאולת העתיד תהיה אך למען שמו הגדול (וכמו שכתב בהג"ה שלפנינו) על כן המשפט גם כן כי יהיו כלם שמחים בשוה עם הגאולה כנער כזקן, כיונק כאיש שיבה מה שאין כן אם בזכות המעשים טובים הנה יחלק העם למדרגות חלוקות כי לא כערך השב ערך העלם הרך:

חלק ט

ואכלתם אותו בחפזון (י"ב, י"א). מדרש: בעולם הזה כשאכלו ישראל את הפסח אכלו בחפזון שנאמר וככה תאכלו אותו על שם כי בחפזון יצאת מארץ מצרים אבל לעתיד לבוא - **כי לא בחפזון תצאו**, (ישעיה נ"ב, י"ב) למה הדבר דומה לסוחר שנכנס לשרות בפונדק עמד שם כל היום, בלילה עמד ונטל כל אשר לו ויצא לדרכו, עמדה הפונדקת בבוקר והתחילה צווחת ראו הפרגמטוטוס עמד בלילה ונטל כל אשר לי ויצא לו, שמע אותו הפרגמטוטוס ואמר מי גרם לי לשמוע כך אלא מפני שיצאתי בלילה לפיכך נשבע אני שלא אצא בלילה עוד, כך התקינו ישראל עצמם בלילה לצאת בהשכמה עמדו המצריים ואמרו נרדוף אחריהם מפני שנטלו כל אשר לנו, אמר להם הקב"ה מי גרם לכם כל אלה חפזון שיצאתם בו, מכאן ואילך כי לא בחפזון תצאו (פרשה י"ט, ו').

והדבר פלאי הלא לא עשו ישראל דבר מעצמם כי אם על פי ה' ומצותו וכמאמר וככה תאכלו אותו כו', ואכלתם אותו בחפזון וכמו כן נאמר **כי בחדש האביב הוציאך ה' אלוקיך ממצרים לילה** (דברים ט"ז, א') ואם כן מה זה בא לחוב אותם לאמר מי גרם

לכם זה חפזון שיצאתם בו. והיותר נפלא בעיני מה שקבע הכתוב חוב על האדם לאכול הפסח בחפזון מטעם כי בחפזון יצאת ואם כההוראה הפשוטה הנה שעה קטנה הזאת מה זו עושה הכי על שעה או שתים קודם הבוקר כדאי לשים חק וזכרון להכפיל כמה פעמים בתורה כי בחפזון יצאת.

והקרוב אצלי כי ענין החפזון הזה בא להורות ענין היותר צח, והוא עיקר גדול המלמדנו התנצלותו יתברך על איזה ענין וכמו שנבאר.

דע כי כבר חקרו ז"ל מאין צמחו ארבע גליות כי לפי הנראה לא גילה יתברך לאברהם כי אם גלות אחד ומעולם לא כיסה יתברך מאברהם את אשר הוא עושה. אבל הנה תכלית ענין זה מבואר במליצתם ז"ל כל הדוחק את השעה השעה דוחקתו (ברכות ס"ד) היינו כי אם היה הדור ההוא ממתין ומתעכב במצרים עד תום ארבע מאות שנה שאמר יתברך לאברהם לא היה עוד גלות אחריו, אבל הם דחקו השעה ויאנחו מן העבודה ויזעקו עד כי גדלה צעקתם את פני ה' והיה ההכרח למהר ולהקדים הגאולה טרם בא הקץ וכאשר רמז הנביא ע"ה **מהרו בניך**, **מהרסיך ומחריביך ממך יצאו** (ישעיה מ"ט, י"ז) מורה כי אשמם בראשם במה שדחקו השעה למהר הגאולה טרם הגיע זמנה.[176] אמנם התורה

[176] למהר הגאולה טרם הגיע זמנה. ומטעם זה יתכן מה שהזכיר הכתוב בגאולת מצרים כח גדול ויד חזקה אשר לכאורה הדברים קשים להולמם כי זה יתכן בבו"ד בהזדמן לידו דבר כבד לפי כח וטבע אנושותו אשר מהצורך אליו להזדרז ביתר כח ויתר עז אל השלמת העסק הזה לא כן הבורא יתב' בעל הכחות כלם עושה הכל במאמר יצטרך לעשות דבר בכח גדול אתמהא. אבל דע כי כבר מבואר במדרשים גודל הקטרוג של מדת הדין בצאת ישראל ממצרים וכן אמרו על מאמר והנה מצרים נוסע אחריהם זה שר של מצרים שרצה לעכבם וכל זה היה מפאת יציאתם קודם הזמן הראוי (וכמו שנתבאר בספרנו חסד לאברהם בבאור עבדים היינו כו') ובדין היה רוצה לעכבם וכביכול היה מהצורך אליו ית' לעשות הדבר בכח גדול וביד חזקה כי אין קשה לפני הקב"ה כ"א כאשר יצטרך לעשות נגד מדה"ד כי אין המדה הזאת דבר מה שהוא חוץ ממנו כי עצמות המדה מעצמותו ית' וזה נודע אל המעיין בספרים. ודברינו אלה מבוארים בילקוט (ואתחנן) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי מהו מקרב גוי כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הבהמה למדנו צער לנשמט מנין אף לשומט שנא' ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל כאדם שהוא נוטל את האש לא בצבת ולא בסמרטוטים. ע"כ הא לך מבואר כדברינו. וזהו שהמליצו ז"ל כאדם שהוא שומט את העובר ממעי אמו ממש כפרי העץ אשר בגמר בישולה תפול מהענף מעצמה לא כן קודם גמרה היא דבוקה בהענף דבקות חזק עד שיצטרך האדם להפרידה מהענף בכח ידו וכמו כן העובר בהתמלא ירחיו הוא עומד ויוצא לאויר העולם מעצמו ועל נקלה משא"כ טרם ימלאו הימים ללדת יהיה העובר נשמט בכח גדול כן היה ענין גאולת מצרים כי הוא ית' גאלם והוציאם משם כהשומט את העובר בכח גדול טרם שלמו להם ימי הגלות. וזהו ואמרת אליו בחוזק יד הוציאנו ממצרים מבית עבדים הרצון כי הוא ית' הוציאם בעודם עבדים ובעוד חוב השעבוד עליהם כי לא נשלם זמן גלותם ועליהם להשלימו אח"כ וכמו שנתבאר למעלה: והוא מה שהביאו ז"ל במדרש (ריש בשלח) מאמר הנביא כה אמר ה' צבאות עשוקים בני ישראל ובני יהודה יחדיו וכל שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם גואלם חזק ה' צבאות שמו כו' (ירמיה נ', ל"ג). אולי הבינו ז"ל כוונת הכתוב ע"ר שבארנו כלומר עדיין ישראל המה בבחינת עשוקים כי לא נשלם זמן גלותם לכן שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם מוסב על רדפם אחריהם אבל גואלם חזק ה' כלומר בכח גדול וביד חזקה הכביש קטרוגם והוציאם לחרות תוך זמן גלותם. וזהו ג"כ מה שאמרו במדרש (פרשתנו) היו יודעים שהעבירה שאני עובר קשה היא.˙-שפת היריעה-

היו יודעים שהעבירה שאני עובר קשה היא (ביריעות האהל): פירוש מה שאני מקדים זמן הגאולה קשה הוא להם שעל ידי זה יצמח גלות אחר כך וזהו וכן ישראל אומר ויהי ה' משגב לדך משגב לעתות בצרה. רוצה לומר לא ברצון

העידה עלינו לאמר ולא יכלו להתמהמה כי לא היה עוד אפשר בידם לסבול עול השעבוד וצערו מגודל הלחץ והדחק ובהכרח גאלם יתברך עתה אבל נשאר עלינו החוב להשלים השעבוד בגליות המלכיות כמבואר במדרש משל למלך שכעס על בנו ראה אבן גדול ונשבע שהוא זורקו עליו כו'. וזהו הרמז במאמר אהיה אשר אהיה, ודרשו בזה כי בישרו יתברך על גליות אחרות והיה הדבר קשה בעיני משה עד שאמר דיה לצרה בשעתה.

ולדברינו יתכן כי הוא יתברך היה צריך להתנצל על הגליות האלו ולומר שאינו מוסיף דבר על מה שאמר לאברהם בלתי מה שחסר בגלות מצרים ישלים אחר כך. והיה צריך הקב"ה להודיע זאת למשה אהיה אשר אהיה, כלומר עוד אהיה עמהם בגלות אחר חלוף מה שאני צריך להיות עמהם עתה כי עתה אין בכחם לסבול עוד. ולעילה זאת צוה יתברך לאכול הפסח כאותו שנחפז לנסיעתו וירט הדרך לנגדו נעלו ברגלו מקלו בידו לרמז בזה אל העם היוצאים כי יציאתם היא תוך זמן גלותם בחפזון ובמהירות ועליהם להשתעבד עוד וזהו מה שהזכיר הכתוב פעמים רבות כי בחפזון יצאת כו', ואין הכוונה על השעה קלה כזאת שלא המתינו עד אור הבוקר ויצאו בלילה כי גם חפזון הרגעים האלה היו סבה מאת ה', אך להורות להם כי קודם זמן הגאולה הם יוצאים. אמנם לעתיד אי"ה יעד הנביא ואמר **ושלמו ימי אבלך** (ישעיה ס', כ') כלומר ימי הגלות ישלמו עד תכליתם (אשר על כן פקד עלינו יתברך לבל נהיה חרדים לבהל ולמהר זמן הגאולה כמאמר הנביא **המאמין לא יחיש** (שם כ"ח, ט"ז) וכמאמר שלמה המלך ע"ה **השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ** (שיר השירים ג', ה'). ובמדרש (במקומו): השביע הקב"ה את ישראל שלא ידחקו על הקץ.

וזהו דברי המדרש ואכלתם אותו בחפזון בעולם הזה אכלו אותו בחפזון ע"ש כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, אבל לעתיד לבוא כי לא בחפזון תצאו, משל לסוחר שנכנס וכו' אמר להם הקב"ה מי גרם לכם כל אלו החפזון שיצאתם בו כלומר מה שיצאתם ממצרים טרם בא זמן הגאולה על כן כביר מצאה יד פרעה (ויד שר של מצרים) לררוף אחריכם (וכמו שכתבנו בהגה"ה שלפנינו), לא כן לעתיד אי"ה לא תהיה הגאולה כי אם בזמנה, וזהו מכאן ואילך כי לא בחפזון תצאו.

ה' נעשה הקדימה רק מסיבת מהירת ושקידת ישראל, וגרמו בזה משגב לעתות בצרה שנתחלקה הצרה לכמה עתות, וכמו שכתוב במדרש משל למלך שכעס על בנו להשליך עליו אבן גדולה אחר כך התנחם וצוה לפוצץ את האבן הגדולה לעשות ממנו אבנים קטנים כדי שלא יזיקו את הבן כאשר יזרוק עליו החתיכות זו אחר זו.

וכן ישראל אומר ויהי ה' משגב לדך משגב לעתות בצרה כלומר עדיין עת צרה היא ועת גלות מצד החיוב אבל הוא יתברך השגיב בכחו הגדול לעתות בצרה וכנ"ל:

ובזה יתכן דברי הכתוב כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון מילת תצאו מוסב על יציאתם ממקומם כמו **ותצא מן המקום** (רות א', ז') ומילת תלכו מוסב על הליכת כל שטח הדרך ממחוז למחוז. והנה בגאולת מצרים היה הליכתן במנוסה ובמרוצה (מרדיפת המצרים אחריהם כמו שדרשו ז"ל ריש בשלח על מאמר שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם) כי יציאתם היתה בחפזון, אולם בגאולה העתידה אשר בעת הגאולה כבר יהיו בני חורין ולא תהיה יציאתם חפזון על כן גם בהליכתן לא ילכו באנוסה וזהו כי לא בחפזון תצאו, ולכן - ובמנוסה לא תלכון:

עתה נשאר עלינו לבאר דברי הנביא **אני ה' בעתה אחישנה** (ישעיה ס', כ"ב) שלכאורה ההוראה מזה שימהר יתברך גאולת העתיד ואיך יהיה כזאת אחרי כי הזהיר יתברך אותנו לבל נהיה נמהרים, ומה גם כי מלות בעתה אחישנה מתנגדים זה לזה וכבר הרגישו רז"ל בזה ודרשו זכו אחישנה כו'.

אמנם נבין הדבר על פי משל לאורח שנתאכסן בבית אכסנאי אחד פעם בא מן השוק טרם הגיע עת האוכל המשוער בחצי היום בעבור שהיה לו דבר נחוץ אחר כלות השעה ההיא והצורך להקדים מאכל שלחנו קודם זמנו, ויהי בבואו הביתה ויבקש לאכול, אמרה לו המבשלת מה אעשה לך אחרי כי עדן לא הבשילו המאכלים ומרוב הפצרתו בה ערכה לו שלחנו ותתן לפניו לאכול, ויהי הוא מביא המאכל לתוך פיו ולא ערב לו כי לא היה מבושל כל צרכו, אמרה לו המבשלת הלא אמרתי אליך אל תחיש עלי ואתה מהרת עצמך, על כן המאכלים משחתם בהם ואין טעמם בם כראוי, ויהי למחרת ויקר מקרה להמבשלת שהיתה מוכרחת ללכת אל איזה מקום בחצות היום וקראה לאורח ההוא לתת לו ארוחתו בשעה הקודמת ויאכל ויערב לו, אז אמר לה האורח הלא אמרת לי שאין טעם בהמאכל הבא במהירות וכהיום מהרת לתת לי קודם הזמן ואעפ"כ ערבו לי המאכלים לא חסר בהם מאומה, ותאמר אליו הלא תדע ההבדל כי אתה אם תמהר ותחיש על המאכל אין טוב כי הלא אתה אין לך עסק בבישולי המאכלים לדעת מתי הם מבושלים על גמרם, אך אתה מסבת רעבונך תחפוז לתתם לפניך על כן לא יערב על ידי מהירתך כי עדן לא נתבשלו כראוי, מה שאין כן מה שמהרתיו אני הוא לבעבור ראותי כי נגמרו בטוב בשולם וכן מהירתי ופחזותי גם המה סבות גורמות אל המאכלים להקדים בשולם טרם יגיע עת האוכל. נמצא ההבדל בין מהירת האורח למהירת המבשלת כי הוא ממהר לתת לו לאכול אף טרם גמר המאכלים, ומהירת המבשלת הוא למהר על המאכלים שיגמרו קודם זמנן.

הנמשל כי בגאולת מצרים היו ישראל נמהרים אל הגאולה מסבת רוב הדחק טרם נשלם זמן הגלות על כן לא היתה הגאולה שלימה בתכליתה, מה שאין כן לעתיד אשר באמת קץ הימין משוער לזמן ידוע אליו יתברך מתי שיטהרו ישראל ויתבררו ויתלבנו מכל חלאת זוהמת מעשיהם אשר האפשר כי יזדרזו ישראל מהרו ויחישו לשוב בתשובה שלימה חיש מהר, אזי הוא יתברך ימהר ויקדים לגאלם, ומה גם כי כל זאת הוא בידו יתברך וכמאמר הנביא **ונתתי לכם לב חדש** כו', **ואת רוחי אתן בקרבכם** כו' (יחזקאל ל"ו, כ"ו). וזהו שהנביא מקדים תחלה ואומר ועמך כלם צדיקים כו' הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום, אשר השמות האלו מורים על אושר שלמותם וטהרתם ובראותו יתברך כי כבר נגמרו בשלמות והגיע עתם עת דודים ימהר ויגאלם. וזהו שדייק אחר כך אני ה', כלומר אך לי נאה למהר, ומבאר ואומר - בעתה אחישנה, כלומר כי יכולת בידי לעשות סבה המביא העת להיות קודם. נמצא ההבדל בין מהירת ישראל למהירתו יתברך כי בשימהרו ישראל הנה ממהרים על גאולתם והצלתם אף אם טרם הגיע העת, לא כן הוא יתברך ממהר על העת שתגיע קודם וזהו אני ה' בעתה אחישנה והבן:

חלק י

והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם (י"ב, י"ג).

הנה כבר העירו ז"ל על מלת לכם שהיא לאין צורך עד שדרשו לכם לאות ולא לאחרים לאות.

וכדי להבין ענין זה נקדים מאמר הנביא **ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמייך חיי** (יחזקאל ט"ז, ו'). ובמדרש (פרשתנו): הקב"ה עובר ונוטל כל אחד ואחד ונושקו ומברכו שנאמר ואעבר עליך כו', ואומר לך בדמיך חיי וגו', חיי בדם פסח, חיי בדם מילה (פרשה י"ט, ה'). ותכלית כוונת הדברים הוא עם מאמר רז"ל: **והתוית תו על מצחות האנשים** (יחזקאל ט', ד') אמר לו הקדוש ב"ה לגבריאל לך רשום על מצחן של צדיקים תי"ו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחות הרשעים תי"ו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה (שבת נ"ה, א'). הא לך כי סימן הדם הוא לתת שליטה אל המשחית ופה היה בהיפך כי היה הדם להם לאות שלא יבוא המשחית בבתיהם לנגוף, ואין זאת כי אם חק דבר המלך וגזירתו שיהיה הדם להם אות חיים בזכות עשותם רצון ה' יתברך ושפכו דם עצמם בהמול בשר ערלתם. לא כן הרשעים המגואלים בדם אחרים כמאמר **ידיכם דמים מלאו** (ישעיה א', ט"ו) על כן אות הדם מעורר עליהם דין משחתם.

וזהו מאמר הנביא הנזכר לעיל ואעבר עליך כו', בא להגיד להם חסדי האל ה' כי הפך בהם הוראת המערכת אשר מדת אות הדם הוא לעורר דין מות, ואצליהם פעל אות הזה ההיפוך. וזהו ואעבר עליך וארא מתבוססת בדמיך, כלומר כי תשפוך דמך למען הקים מצות האל והיה זה שכרך ואמר לך בדמיך חיי כלומר כי אך בך יהיה סימן הדם אות לטובה וחיים מה שאין כן באחרים הבוססים דמי זולתם.

וזהו שדייק גם פה והיה הדם לכם לאות ודרשו ולא לאחרים לאות, וכמו שמובא במדרש כי המצריים היו מטמינים בכוריהם בבתי ישראל ואעפ"כ שלט בהם המשחית הנה מזה יתנכר אל כי המצריים האלה היה אות הדם להעיר עליהם המשחית וזהו לכם לאות כו'. (עוד באור רחב על זה עיין בקול יעקב):

חלק יא

כי בעצם היום הזה הוצאתי כו' **ושמרתם את היום הזה לדורותיכם חקת עולם**

עיין קול יעקב אסתר על מאמר והימים האלה נזכרים כו' (עמוד תל"ב):

חלק יב

והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרתם זבח פסח הוא וכו' (י"ב, כ"ו).

כבר התעוררו בזה רבים מהמפרשים מדוע החליפו ז"ל (בסדר ההגדה) תשובות השאלות מסדר שהם כתובים בתורה כי מאמר והגדת לבנך כו', אמרה התורה לשאינו יודע לשאול והם ז"ל לקחו מאמר זה לתשובה על שאלת הרשע, לי ולא לו. גם ראוי להבין מדוע החליטו ז"ל על השואל הזה לכם ולא לו ולא אמרו כן בשאלת מה העדות כו', עד אתכם מה יתרון במלת אתכם על מלת לכם.

אבל הנראה לדעתנו כי הם ז"ל לא החליטו לכם ולא לו על ידי דיוק מלת לכם, אבל החליטו זאת על ידי הוכחה היותר מוכרחת. כי הנה אם יראה אדם בבית רעהו שעושה המשרת ענין זר שהוא נוקב כותלי הבית וכדומה, הנה אם לו לב חכם ישאל אל המשרת בזה הלשון אמור נא ידידי למה צוה עליך אדוניך המלאכה הזאת. והוא כי החליט תחלה בלבו אשר באין ספק לא היה עושה המשרת העסק הזה מלבו אם לא כי מוטל עליו לסור אל מצות אדונו ואל משמעתו לכן הוא שואל את פיו להגיד לו הטעם והסבה שכוון בזה אדונו. אמנם האויל יעיז ויאמר אל המשרת למה אתה עושה כן ומדוע תעמול בזה. והוא כי טפש לבו מהבין כי בעלות על המשרת רוח המושל מחוייב לעשות ככל אשר יצוהו.

ועתה ראה איך רמז הכתוב ענין ההבדל הזה בצחות לשונו וכמו שזכרו ז"ל חכם מה הוא אומר מה העדות כו', אשר צוה ה' אלהינו אתכם. מורה בלשונו כי הוא שואל לאביו אולי

אתה יודע מה היתה הסבה אל אדונך שצוה עליך כן (וזה מובן מעצמו שהוא מחליט על העבדים אשר אחר דברי אדוניהם לא ישנו, ואם כן כלל בזה גם את עצמו) ולכן קבע לו הכתוב תשובה כנכון להעיר אותו על טעם המצוה והוראתה. לא כן שאלת מה העבודה הזאת לכם, ההוראה כי השואל מחליט ואומר מדוע המלאכה הזאת בידכם ומה לכם העבודה הזאת, וזה אינו מעלה על לבו כי עלה עלינו עול מצות אדון כל הארץ שאין לנטות עוד ימין ושמאל, ואם כן ממילא על ידי שאלתו זאת הוא מחליט ואומר לכם ולא לו כלומר שאין צורך כלל לעמול בעניינים כאלה.[177] ולזאת הלבישו אותו קללה כמדו ורמזו לו תשובה בעבור זה עשה ה' לי כו', לי ולא לו. והאף אמנם כי ביחוד נאמר זה אל הבלתי יודע לשאול עם כל זה נרמז בו תשובה גם לבן רשע במה שדייק בעבור זה עשה ה' לי להורות לי ולא לו. ויפה המליץ עליו המגיד ואף אתה הקהה את שניו כו', אלו היה שם לא היה נגאל כי אחר שהוא מחליט בלבו דעות נפסדות כאלה היה נשאר במצרים לדראון עולם. וזהו ואמור לו בעבור זה כו', רצה לאמר אין לך לחוש להתעבר עמו ולאמר לו באר היטב אתה אין לך חלק במצוה ולא נחלה בתורה כי על ידי זה תהיה בטוח שלא יבוא אליך פעם שנית.

והם הם דברי דוד המלך ע"ה **הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט**, **תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי** (תהלים קל"ט, כ"א-כ"ב). דע כי ההנהגה הראויה אל מבקש שכל ונוהג בחכמה כי בהמצא לפניו אדם רשע עקש ונלוז במדותיו יתן בלבבו לשנוא אותו, כמאמר אוהבי ה' שנאו רע (שם צ"ז, י') אבל לא יריב ולא יתקוטט עמו שזהו ללא צורך וכבר הזהיר **אל תתחר במרעים** כו' (שם ל"ז, א'). אכן בהמצא לפניו אפיקורוס חרוץ שהוא מחליק דבריו ולוכד חכמים בערמה אין די שישנא אותו אבל מהצורך אליו להתעבר עמו ולעשות סיבה עד שיהיה האפיקורוס שונא אותו.

[177] והוא הרצון במאמר החכם מכל אדם עליו השלום אל תען כסיל כאולתו כו' (משלי כ"ו, ד') ענה כסיל כאולתו (שם פסוק ה'). וכבר העירו ז"ל (שבת ל') ואמרו שהוא סותר דברי עצמו כו'. ולדרכנו יתכן כי הנה הרשעים יתחלקו לב' סוגים יש רשעים כי יחפרו אחר טעמי מצות כי כל עוד שאינם יודעים איזה טעם המצוה בעיניהם כמו זר ויהיו מלעיבים במצות השם ית' רק אחר אשר ידעו טעם המצוה ותהיה מקובלת על לבם יעשו אותה כהלכתה. והאמנם כי הוא דרך רע ומעשה כסילות עכ"ז יעץ החכם ע"ה ואמר ענה כסיל הזה כאולתו והטעם - פן יהיה חכם בעיניו לומר כי אך לי לב חכם ואני הוא החוקר על פעולת כל מצוה ולא כהפתאים המאמינים לכל דבר עושים ואינם יודעים מה עושים. אמנם יש עוד רשע רע הרבה גרוע מן הראשון. אשר בבואו לשאול טעם המצוה עיקר רצונו להשבית מעשה המצות וללעוג עליהם אך למען היות לו כסות עינים בפני הנשאל יאמר דבריו באופן שיובנו כי הוא שואל טעם המצוה. ודבר זה מסר החכם ע"ה לעיני בחינת הנשאל לעמוד על מגמת השואל ההוא וכאשר יבין כי ברמיה הוא בא ותואנה הוא מבקש איך לפטור ולהתנצל הזהירו הכתוב אל תען כסיל כאולתו. כי לא תפעול מאומה אבל יהיה לועג גם על דבריך ופן תשוה לו גם אתה היינו כי אתה עלול להכוה באש לשונו ולהלכד בחרמי פיו:

והדמיון בזה לאחד שיהיה טוב הלבב מאד עם כל אדם, גם אל שונאיו לא חרה אף, פעם בא גנב לביתו וירבה להתקוטט עמו מאד וישאלו אותו מה לך זה היום כי תרבה אף וכעס על הנבל הזה אשר לא ראינו ממך כזאת מעולם, אמר להם מעולם היה די מה ששנאתי הרשעים בלבי אבל לא כן הגנב הזה אשר מהצורך אצלי לסוך בעדי שלא יגנוב דבר מעמדי, על כן אין די מה שאשנאהו בלבי אבל ההכרח אתי להרבות עמו ריב וקטטה עד שיהיה הוא שונא אותי וירף ממני מבוא אלי הביתה. וזהו הלא משנאיך ה' אשנא כלומר רק שנאה בלב. אבל ובתקוממיך היינו האפיקורסים - אתקוטט, ותכלית שנאה שנאתים עד כי לאויבים היו לי רצה לאמר שישנאו אותי:

חלק יג

ויהי בחצי הלילה כו' (י"ב, כ"ט). מדרש: הדא הוא דכתיב **מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים** (ישעיה מ"ד, כ"ו) וכו' שעשה עצה עם אברהם בשביל הדבר הזה, אימתי כשבאו המלכים ורדף אותם אמר לו הקב"ה דייך עד חצי הלילה בוא ונחלוק הלילה אני ואתה שנאמר ויחלק עליהם לילה כיון שהגיע השעה שלמה העצה הוי ויהי בחצי הלילה (פרשה י"ח, א').

הדברים העמוקים האלה יש לנו לקרב כוונתם עם מה שכתוב בחלק הראשון (פרשת לך) על מאמר ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו, בבאור ליל שמורים כו', והמורם מדברינו שם כי רק חצות לילה ממש היתה שעה המסוגלת לגאולת מצרים ויען כי צפה יתברך בדלת ערך גולי מצרים שלא יהיה להם זכות לחדש להם ענין נשגב כזה לחלק להם לילה התגולל יתברך על אברהם ע"ה שיצטרך הוא לחלוקת לילה כמאמר ויחלק עליהם לילה, ומאז היתה החלוקה שמורה עד עת הצורך בצאת ישראל ממצרים.

וזהו ליל שמורים הוא לה', היינו מיום שנתחלקה בעבור אברהם למען להוציאם מארץ מצרים כלומר למען הצורך לה עתה להוציאם מארץ מצרים ומעתה היא שמורה עוד לדורות עולם אל גאולת העתיד, וזהו הוא הלילה הזה לה' שמורים כו', לדורותם. וזהו ויהי בחצי הלילה הדא הוא דכתיב מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים שעשה עצה עם אברהם בשביל הדבר הזה כו', כיון שהגיע השעה שלמה העצה (ועיין בחלק האחד ויתבאר לך הענין היטב):

חלק יד

והגדת לבנך כו', בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים.

עיין מה שכתוב להלן פרשת האזינו:

בשלח

חלק א

ויהי בשלח פרעה את העם כו'. מדרש: כששלח פרעה את העם מי צווח ווי? פרעה, משל למלך שהיה בנו הולך למדינה אחת, הלך ושהה אצל עשיר אחד וקיבל העשיר בנו של מלך בעין טובה, כיון ששמע המלך מי קיבל בנו ובאיזה מדינה הוא היה שולח אגרות אל אותו האיש, ואמר לו שלח את בני, פעם אחת, ושתים, ושלש היה משלח בכל זמן ובכל שעה ושעה, עד שהלך והוציא לבנו בעצמו התחיל אותו האיש צועק על שיצא בנו של מלך מתוך ביתו, אמרו לו שכניו למה אתה צועק, אמר להם כבוד היה לי כשהיה בנו של מלך אצלי שהיה המלך כותב אגרות לי והיה זקוק לי והייתי ספון בפניו, עכשיו שנמשך בנו של מלך מאצלי אינו נזקק לי בדבר לכך אני צועק, כך אמר פרעה כשהיו ישראל אצלי היה הקב"ה זקוק לי והייתי ספון בפניו היה משלח לי אגרת בכל שעה ואומר כה אמר ה' אלהי העברים כו' כשירד הקב"ה למצרים והוציא את ישראל התחיל פרעה צועק ווי ששלחתי את ישראל לכך נאמר ויהי בשלח פרעה (פרשה כ', ז').

והמאמר הזה מפליא לב כל קורא, ואין מהצורך להעיר בו כי הלא נודע מהות האגרות אשר שלח יתברך לפרעה. ולבוא אל כוונת הענין נעיר עוד במאמר **ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו** (י"ד, ה') אשר כמו זר נחשבו במה שכתוב מה זאת עשינו המעט מהם המכות הגדולות שהשיגו, ומה גם אשר מלת מעבדנו אך למותר. ונזכיר עוד לזה מאמר רז"ל וינצלו את מצרים אמר ר' אמי מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן ר"ל אמר עשאוה כמצולה שאין בה דגים (ברכות ט', ב').

והכלל בזה הוא עם מה שאמרו ז"ל כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם (מגילה כ"ט, א'), והאמנם שהוא דבר שאין הפה יכול לדבר אבל רבותינו ז"ל כללו בזה הנהגתו יתברך בהשפעת טובות העולם, כי כביכול שעבד הקב"ה כל הברכות וכל הטובות אל עמו ישראל וכמאמר רז"ל אין טובה באה לעולם אלא בשביל ישראל (בראשית רבה פרשה ס"ו, ב') וכל מקום שהם שורים שם הברכה מצויה. והנה בהיותנו בארץ ישראל נתקיים בנו מאמר התורה ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך (דברים כ"ח, ב') רצה לאמר כי אנחנו היינו משיגים כל טוב ההשפעה מידו יתברך לידינו ומאתנו השיגו כלם מחייתם ושפעתם, לא כן בזמן הגלות נתקיים ההיפוך נחלתנו נהפכה לזרים (איכה ה', ב') היינו כי ההשפעה מושגת אל יד זולתנו כל כך עד אשר נוכל לחיות ממותר שלהם, כמאמר המשורר **נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו** (תהלים ד', ח') כלומר ה' יתברך

כחסדו הגדול הוא מרבה בשפעת ברכתם כעתה יתר מאד למען אשר אנחנו עם בית ישראל נחיה בנותר. (ועיין בחלק הא' וירא על מאמר ואל הבקר רץ אברהם).

ממש כאשר היה נתפס בבית האסורים בן עשיר גדול ואביו שולח לו מאכלים ומשקים הנה לא ישלח לו כפי השיעור שנתן לו בביתו כי בהיותו קרוב אליו היה בטוח במנת חלקו שיהיה לו לבדו ואין לזרים אתו, אמנם בשבתו תוך מאסר אם ישלח לו אך כפי אכלו לא יגיע אליו דבר, על כן מהצורך אליו לשלוח עד אשר יאכלו כלם לשובע ובנו יחיה בנותר. וזהו מה שאמר המשורר **הלא ידעו כל פועלי און אוכלי עמי אכלו לחם ה' לא קראו** (שם י"ד, ד') בהקדים דברי הנביא **מקוה ישראל** (ה') **מושיעו בעת צרה** וכו', **למה תהיה כאיש נדהם** כו' (ירמיהו י"ד, ח'). והרצון כי הנביא התרעם על הפסק ההשפעה ועל העדר התקרבותו אלינו כאלו קצרה יד ה' חס ושלום, ובאה התשובה על זה במאמר **נדרשתי ללא שאלו** כו' (ישעיה ס"ה, א') כלומר הקב"ה מתנצל - ראו כי אני משפיע לכל האומות הבלתי שואלים ממני הרבה מאד עד כי יאכלו וישבעו ויותירו גם לכם, וזהו נמצאתי ללא בקשוני, אמרתי הנני הנני אל גוי לא קורא בשמי וזהו הלא ידעו כו', כלומר היה להם לדעת אוכלי עמי אכלו לחם כו', מורה כפשוטו כי ההשפעה חוזרת אל האומה שאנו גולים אצליהם וזהו ה' לא קראו כלומר אין קוראים בשמו ומשיגים רב טוב.[178] (ועיין בקול יעקב איכה על מאמר יתומים היינו ואין אב בבאור תשיבנו אחור מני צר ומשנאינו שסו למו):

[178] והוא מה ששאל הנביא ע"ה חוסה ה' על עמך וכו' למה יאמרו בעמים איה אלהיהם (יואל ב', י"ז) והוא על פי משל לאיש כפרי אחד נדיב ושוע נתן בנו אל העיר הקרובה אל מלמד אחד ודיבר עמו כי ישלח מביתו פרנסת בנו מלחם ומזון ובשר ודגים וכדומה, ויושט כל זאת אל בית המלמד ההוא ואשתו תשתדל בתיקוני המאכלים האלה כמשפט, ויהי הבן ההוא בבית הספר בעיר ואביו שלח לו כזאת מכל מאכל אשר יאכל ומכל משקה, גם פזר נתן ושלח לו יותר מכפי צורך מחיית בנו למען העניק גם לבני הבית, אמנם האנשים האלה העלימו מאת הנער ההוא כל מבחרי המטעמים ששלח לו אביו וכל חלקה טובה השאירו לעצמם ואל הנער ההוא נתנו מאכלים פחותים אשר לא נסה בם מעולם, ובראות המלמד כי העלם קץ במאכליו עשה עצמו כמתמיה ואמר מה לאביך כי הקפיץ ידו מלפרנס אותך בריוח כאשר בהיותך אצלו, והנער ההוא מחריש משתאה לו כי ידע בלבו האמת כי באין ספק הוא שולח לו מכל והמלמד וביתו בוזזים איש לו, לימים בא הנער ההוא אל ביתו וראה אביו כי הוא ככה דל ופניו רעים ויאמר לו הלא הגיד וכי אנכי מקמץ חלילה במחיית פרנסתך הכי לא שלחתי לך כזאת וכזאת בריוח מאד ופורט לפניו כמה מיני מאכלים יקרים. ויען הנער ויאמר ידעתי אבי ידעתי אבל חמסי על המלמד שנתת אותי אליו כי העלם יעלימו הוא ואשתו כל המאכלים הערבים אשר תשלח לידם ולא יתנו לי כי אם לחם נקודים מגואל ועל היותר יכאיבו את לבי כי עוד יניעו ראש לנגדי ויתפלאו עלי לאמר איה אביך האכזר איה עשרו וסגולתו מדוע מונע מבנו ברכתו ורוב סגולתו.

הנמשל כי אנחנו עתה בדמיון הנער ההוא והקב"ה שולח השפעתו הנדיבה אל מקום שאנחנו גרים בו ולמעננו הוא שולח השפעתו ברוב עד כפי הספקת הרודים בנו וכנ"ל, אבל המה ימלאו את כליהם מכל מבחר ההשפעה ואותנו יכלכלו אך לחם דאגה ומי יגון כאלו נתמעטה חלילה השפעת אבינו יתברך ויתמהו עוד איש אל רעהו לאמר מה זה לאביהם כי עצור עצר כל השפעה טובה מאת בניו וזהו למה יאמרו בעמים איה אלהיהם כאלו לא ידעו דבר מהשפעת השם יתברך:

ומעתה הנה הנם דברי המדרש שלפנינו כי הלא נודע מהפלגת הצלחת פרעה וכל מצרים מעת גלו ישראל לשם ואיך הברכה והטובה היתה מצוים אצליהם, וכאשר הפליג הכתוב כגן ה' כארץ מצרים (בראשית י"ג, י') וכל זאת מפאת התקרבותו יתברך אל עם בני ישראל הגרים ביניהם על כן בצאת ישראל ממצרים ונעדרו כל אלה צווחו ווי, וזהו מי צווח ווי פרעה משל למלך כו', כך אמר פרעה כשהיו ישראל אצלי היה הקב"ה זקוק לי והייתי ספון בפניו והיה משלח לי אגרת בכל שעה, הענין מובן כי המליצה בזה על אבדת ההשפעה הגדולה והממשלה על ידי התקרבות ה' יתברך שהיה במצרים עבור היות ישראל גולים שמה.

וזהו באור המאמר הנזכר לעיל וינצלו את מצרים חד אמר עשאוה כמצולה שאין בה דגים והוא כפשוטו להגיד חורבן מצרים ומפלתה, וחד אמר כמצודה שאין בה דגן אחז מליצה צחה על קוטב הענין שבארנו, כי כמו הדגן שבמצודה הוא עיקר הסבה לצוד ציד חיה ועוף כי אך בשביל הדגן נגשים העופות אל המצודה, כן על ידי היות ישראל במצרים נמשך לשם כל השפע והברכה והתקרבות אלהותו יתברך כענין מה שכתב **למענכם שלחתי בבלה** (ישעיה מ"ג, י"ד), וכמו כן פה נאמר אנכי ארד מצרימה ובזה היה למצרים בחינת המצודה ולישראל בחינת הדגן, וכשיצאו משם נשארו מצרים כמצודה שאין בה דגן וכבר סר צלו יתברך והתקרבותו מעליהם והוסר ממשלתם והצלחתם.

ובזה יתכן מה שאמר אחר כך ויהפך לבב פרעה ועבדיו כו', ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו, והוא על פי משל לעשיר אחד שעשה משתה גדול ונתן כל המאכלים על יד מבשלת אחת שתקח אותם לביתה לעסוק בתיקונם ובבישולם עד גמרם, ולעת הזמנת הקרואים ישלח משרתיו להביאם משם לתתם לפניהם, והנה משפט המבשלת לעסוק בתיקוני המאכלים לאט לאט כדי שיתעכבו בידה איזה זמן יותר כי כל עוד שהם ברשותה גם היא אוכלת מהמטעמים ההם ותגנוב גם בעד בניה, ויהי להמבשלת ההיא איזה סבה שהיה ההכרח אתה ללכת אל איזה מקום על שעה או שתים ותנח בתה הקטנה להשגיח על המאכלים עד בואה ולשמרם מאיזה הפסד, והנערה ההיא ברצותה להראות השתדלותה וזריזותה בפני אמה חגרה בעוז מתניה ותלך ותלקט עצים יבשים ותערוך על האש ומפח בידה עד כי נתבשלו המאכלים חיש קל ויבואו המשרתים ויקחו המאכלים כלם לבית המשתה, ויהי בבוא המבשלת לביתה ותרא את אשר עשתה לה בתה ותרגז עליה מאד לאמר מה זה מהרת על המאכלים, אמרתי אני בלבי לקחת מהם מה בשבילי וגם לך אתן מהם ועתה גם לי גם לך לא יהיה.

הנמשל מובן מאליו כי הקב"ה נתן ישראל ליד מצרים למען ישיגו שם התיקון וההכשר הגדול שיוכלו לקבל התורה, וכמו שהארכנו בזה בדרושים הקודמים. והנה כל עוד שהיו ישראל במצרים היתה הברכה באה לרגליהם וכמו שידוע הפלגת הצלחת מצרים למן היום באו ישראל שעריה והנה הקב"ה אמר לאברהם ע"ה ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה כי כן שיערה חכמתו זמן ההכשר ההוא, אמנם פרעה הרשע הכביד עליהם עולו הקשה והיה רודה בם בפרך וזה היה סבה גדולה להכשיר אותם בגמר התיקון ק"צ שנה קודם הזמן ההוא כמאמר המדרש אמר משה רבון העולם ארבע מאות שנה אמרת לנו להשתעבד ועדיין לא שלמו אמר ליה כבר שלמו (שמות רבה פרשה ט"ו, א') ובזאת קלקלו לעצמן כי על ידי שהיו ממהרים על תיקון ישראל אבדו שפעת ברכתם והצלחתם. וזהו שהתנחמו ואמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו, כלומר מסבת שהיינו מעבידים אותם בקושי:

חלק ב

בילקוט: דבר אחר מי קרא ווי המצריים קראו ווי, למה הדבר דומה לרופא שהיה במדינה והיה אדם נפצע והיה מרפא אותו, כיון שיצא הרופא מן המדינה התחילו בני המדינה קוראים ווי, כך היה במצרים כשהיתה המכה באה על מצרים היו באים אצל משה ומבקשים ממנו והוא מתפלל ומרפא את המכה כשיצאו ממצרים אמרו המצריים ווי ששלח פרעה.

והדבר פלא מה עוד להם אל הרופא בהעדר המכה בהם.

ואולי הרצון בזה על דרך הצחות כי הנה כל מכה ומכה שהביא יתברך על המצריים באין מנוס היה מסוגה גם מקודם אצל אישים אחדים, כי במדינה גדולה כזו לא יבצר מהיות בהם בעלי שחין וכנים וכדומה. והנה בבוא הסוג הזה בבחינת מכה על כל המדינה ומשה העתיר עליה אל ה' הנה בצאת דבר ה' שלא יהיה עוד שחין (וכדומה מהמינים) במצרים נרפאו גם אותם שהיו מנוגעים בו מאז, וכמאמר לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. והנה בסור מהם הרופא הגדול הזה צווחו ווי כי הרוויחו הרבה על ידי הרופא כי מי ירפא אותם ממקרים כאלה הנופלים בפרטי האדם:

חלק ג

במדרש: **ויהי בשלח פרעה** הדא הוא דכתיב **שלחיך פרדס רמונים** (שיר השירים ד', י"ג) אמר ר' לוי משל לאחד שהיה לו שדה והיה בה גל של צרורות עמד ומכרה לאחר, עמד אותו האיש שקנאה והעביר את הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים, נטעה גפנים עשאה שורות שורות נטע בה כל מיני בשמים, נטע בה רמונים העמידה על קנים בנה מגדול

בתוכה והושיב בתוכה שומר, כל מי שהיה עובר עליה היה משבחה עבר עליה אותו איש שמכרה ראה אותה מלאה כל טוב אמר אוי לי שכך מכרתי אוי לי שכך הוצאתי מידי, כך היו ישראל במצרים גל של צרורות שנאמר **גן נעול אחותי כלה, גל נעול מעין חתום** (שם פסוק י"ב) כיון שיצאו נעשו פרדס רמונים שנאמר שלחיך פרדס רמונים, נעשו כגפן היין נעשו שורות שורות כו', כל הימים שהיו הבריות רואים את ישראל היו משבחים אותם כו', התחיל צווח ואמר אוי לו לאותו איש שכך יוציא מתחת ידו (פרשה כ', ה').

הנראה בתכלית כוונת מליצתם ז"ל עם מה שכתוב למעלה כי העיקר מה שהגלה יתברך את ישראל למצרים היה מכוון למען הכשר אותם אל קבלת התורה, כי במשך הזמן ההוא ראו עין בעין נפלאות ה' יתברך והשגחתו הטובה בהכותו צריו אחור במכות נוראות ואותם הציל בנסים נפלאים אשר מזה קנו בלבם ידיעת והכרת אלהותו יתברך ואמתת מציאותו וכח ידו. והאמנם כי בעודם במצרים לא היה ניכר בהם פנימיות הקנין היקר הזה היתה העילה בזה מה שהיו שורים בין העמים מגואלים בטומאת הארץ מבחוץ.

ממש כהמרפא המוכה בראות עיניו בבית אפל הנה גם כי נרפאו עיניו עד אשר יטיב לראות עם כל זה בבית אפל ההוא לא יוכל לראות כי אין בו אור. כי האף אמנם כי עלתה ארוכת העם להשכיל לבותם עם כל זה טרם הוציאם ה' ממחשכי גלותם לא היה ניכר בהם הכח ההוא כי לא בקרו אותו אל דבר כי עדיין לא היה נופל עליהם נכבדות ממצות ועבודות ה' יתברך. אמנם כצאת העם מערפלי גלותם והסירו מעליהם הבגדים הצואים ודבר ה' החל לפעמם הנה אז נתוודע הקנין הנחמד ההוא אשר בלב עמוק עד כי כל בינה וכל דעת היה נקל להם וכמאמר **כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה** (דברים ב', ו'). וזהו שהמשילו ז"ל את ישראל אל גל של צרורות המכסה על מבוע המים אשר בסור הצרורות מעליו יתן מימיו מים נאמנים:

חלק ד

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא (י"ג, י"ז).

ראוי לתת טעם איככה ימשך מקריבת הדרך שלא לנהלם דרך ארץ פלשתים.

והענין הוא עם מה שאמר שלמה המלך ע"ה **לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים, עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע** (קהלת ג', ב') ומונה והולך כמה דברים והפוכם. והנראה כי החכם ע"ה השמיענו דבר גדול ברוח קדשו והוא נמשך למאמר המדרש (ויצא) מלאכי אלהים עולים ויורדים בו עולים הם ועליה יש להם אלא שכל

אחד ירוד מחבירו. דע כי כמו היום והלילה הם זוג אחד אשר בהעלות האחד יבא השני וכמליצת רז"ל (ברכות ב') נשיף יממא ואתא ליליא, כמו כן כל הטוב והרע והחיים והמות הממשלה והירידה כלם הם זוגים זוגים אשר בהעדר האחד יבוא השני וכשזה קם זה נופל. וכדברי המדרש (ריש ויצא) הקב"ה יושב ועושה סולמות משפיל לזה ומרים לזה ומוריד לזה ומעלה לזה הוי אומר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה, ח'). הרצון כי השפלת וירידת האחד היא סבה גורמת על עליית השני ולזה מביא המדרש וכן חנה אמרה **ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם** (שמואל א' ב', ו'-ז') באף שהוא משפיל לזה הוא מרומם את זה. וכמו שמצינו ברז"ל אמר דוד אמות באחד בשבת אמר ליה כבר הגיעה מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת בחברתה כו', וכן דרשו ולאם מלאם יאמץ לא נתמלא צור אלא מחורבנה של ירושלים כי כשזה קם זה נופל (רש"י במקום מגמ' מגילה ו').

וזה הענין בעצמו בפרעה כי בעת ההיא היה פרעה לישראל כמו צור לירושלים אשר כל אחד ירוד מחבירו כי מאז היתה ירידה לישראל (כמאמר רדו שמה וכמו ירוד ירדנו) היתה התחלת עליית פרעה וכן ירידתו היתה מיועדת לעליית ישראל וכאשר ענה בפיו ועלה מן הארץ. והנה אם היתה הגאולה בזמנה הראוי לה היה החיוב כי יתלכדו הזוג הזה היינו ירידה למצרים ועליה לישראל לעלות תיכף ומיד לארץ ישראל, אבל לא כן היה כי ישראל יצאו ממצרים קודם זמנן וכמו שכתבנו למעלה, ולכן גם כי נתמלא סאת מצרים להפילם עד רדתם עם כל זה עדיין לא הגיע זמן עליית ישראל וכניסתם אל הארץ כמאמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו (תהילים קכ"ד, ז'). כלומר כי לולא נתמלא סאת מצרים להאבידן עדיין לא היו ישראל ראויים להמלט ולצאת ממצרים קודם זמנם על כן לא נשאר בהם סדר פעולת הזוג.

ואולי יהיה זה כלול במאמרם ז"ל כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא צרה (בגמ' מגילה י', ב', אינו אלא לשון צער) אשר לכאורה הלשון אינו אלא צרה הוא בלתי מובן כי די היה לומר היא צרה. אבל לפי דברינו הנה הצרה והשמחה כמו אחות זה לזה אשר בהסתלק זמן האחד יבוא השני. אבל כל זה הוא אם ישמשו בזמנם ובעתם כמו שאמר שלמה המלך ע"ה לכל זמן ועת כו' עת לטעת ועת לעקור נטוע. אולם אם היה דוד ע"ה מת כמה שנים קודם לא היה בהדבר ההוא רק צרה לבדה הבלתי משותפת עם שמחה הצומחת אחריה כי עדיין לא הגיע זמנה. כן הדבר בענייננו.[179]

[179] ועל זה יורה מאמר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים כלומר כל עילת תשועתם היתה על ידי מצרים שהגיע זמנם למות וזהו וירא ישראל את מצרים מת כו'. וכמשפט הזה היה בכל הגאולות והישועות שהשיגו ישראל עד הנה בכלם הוקדם תחלה מפלת האומה המושלת עליהם כמו באשור ונב"נ וזולתם. וביותר מבואר

וזהו כלול במאמר ויהי בשלח כו', אשר מלת ויהי היא מהופכת מעתיד לעבר על ידי הוי"ו המהפכת לומר כי זמן צאתם היה ראוי להיות לעתיד ונתהפך לעבר על ידי התמלא כוס פרעה (ומה גם כי גם מלת בשלח מורה כי יציאתם ממצרים היה אך מסבת פרעה וכי הוא שלחם מארצו קודם הזמן בהכבדת עול שעבודו עליהם) והנה לעילה זאת עקם יתברך את הדרך ולא נחם דרך ארץ פלשתים, וזהו כי קרוב הוא כלומר עדיין לא שלמו ימי אבלם ולא הוכשרו לבוא לידי עליה הגבוהה הזאת לרשת ארץ הקדושה על כן ויסב אלהים את העם:

חלק ה

בילקוט: **ולא נחם אלהים** כדרך כל הארץ דרך ארץ מים מלמעלה ולחם מלמטה, ברם הכא הלחם מלמעלה שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים והמים מלמטה אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר.

הבנת הדברים הוא גם כן על דרך שכתבנו כי הנה ידענו כי לאלהינו יתברך שתי הנהגות שהוא מנהג אותנו בהם: טבעיית, ונסיית, ובהנהגה הטבעיית היינו מתנהגים עת היינו על אדמתנו והיה לנו בית המקדש ומזבח וקרבנות העלולים להריק ברכה על ידי עבודתנו בקודש. ממש כאשר יאציל האב לבנו הגדול איזו סך ומורה אותו דרכי המסחר שישא ויתן ויפרנס עצמו ממעשה ידיו. אבל טרם הביאנו ה' אל המנוחה ואל הנחלה היה השגת טובותינו על דרך הנהגה הנסיית ממש כבן קטן הסמוך על שלחן אביו ומספיק לו כל פרטי מחסוריו כי עד היום ההוא לא היה בידינו במה לעבוד את ה' לפרנס עצמנו מעמל נפשנו. והנה ידענו שאין מציאות לענייני נסיים בלתי במקום שכלו בו כל דרכי הטבע ואין להתקיים עוד בהם.[180] ועל כן גם עתה בזמן הגלות שנעדרו

הדבר בפרעה שאמר ית' למשה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כו' והרצון כי העולה על לב משה היה כי התחלת הדבר יהיה בגאולה והצלה וע"כ היה בעיניו כמו זר מה שראה כי עוד הכביד עולו עליהם יותר ויותר. ע"ז הבינו יתב' ואמר עתה תראה אשר אעשה לפרעה כלומר כעתה אין אני עוסק כ"א לעשות משפט פרעה, ואחר כלות משפטו ותתמלא סאתו ע"י הכבדת עולו על ישראל אז תהיה הגאולה כענין הפח נשבר ואנחנו נמלטנו, אשר באופן אחר לא היה לנו זכות להגאל אם מצרים ישאר על שלמותו. וזהו ענין תפלת המשורר ע"ה על אף אויבי תשלח ידך (אשר מסבת זה) ותושיעני ימינך (תהלים קל"ח):

[180] ובגמרא (שבת נ"ג) מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לינק ולא היה לו שכר מניקה ונעשה לו נס ונפתחו לו שני דדים כדדי אשה כו', אמר רב יוסף בא וראה כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה אמר אביי אדרבה כמה גרוע אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית, אשר לכאורה יפלא לחלוק בפלוגתא רחוקה כזו שזה יאמר כמה גדול וזה יאמר כמה גרוע אתמהא! אבל יתכן הדבר על פי משל לבית אכסניא אחד שהיה עליון על כל אכסנאות שבעיר היינו כי שם מספיקים כל מיני מטעמים יקרים אל השרים הגדולים ובני המלכים המתארחים שמה גם מחללים בחלילים בתוף וכנור שמטיבים כל לב והמשמחים כל רוח וכל המתארח שם שעה או שתים משלם כמה שקלי כסף ואל אכסניא כזאת אין הולך ואין בא להתאכסן שם רק מי שהוא עשיר גדול, פעם ראו בעיר סוחר אחד הלך ונתעכב שם והתפלאו עליו לאמר איך ידו מספקת לאכול ולשתות באכסניא יקרה כזו, ענה אחד מהם ואמר כבר אני רואה אותו ערך חדש ימים הולך לשם ערב ובוקר ושוהא שם כמה שעות, וישתוממו עליו לאמר כמה רב עשרו

מאתנו כל כלי עבודתנו ואין מקום להתפרנס בדרכים הטבעיים הנה בחסדו יתברך ינהג אותנו בחסד ורחמים גדולים על דרך הנהגה הנסיית וכאשר הפליא אתנו קודם בואנו לארץ ישראל. וכבר כתבנו רב מזה (פרשת תולדות) דרשהו משם.

וזהו הענין פה כי אם היתה הגאולה בזמנה היו באים מיד לארץ ישראל והיו מתנהגים בדרכי הטבע. אבל הנה מחמת דוחק השעה גאלם יתברך אף קודם הזמן, ולארץ ישראל לא היה בידם ליכנס מטעם שכתבו למעלה נמצא ממצרים יצאו ולארצם לא באו, ועל כן אין מקום אל תחנותם בלתי בעקום שאין בו ישוב לבני אדם היינו במדבר ולנהגם על פי הנהגת הנסיית כי עוד לא היה להם חלק בהנהגת הטבע.

וזהו ויהי בשלח פרעה את העם וכנזכר לעיל שהיתה הגאולה אך מסבת פרעה שהכביד עולו על ישראל להעבידם בקושי ולכן הוצרך הקדוש ב"ה להוציאם ממצרים קודם הקץ. על כן ולא נחם אלהים דרך ארץ וכדברי הילקוט דרך ארץ לחם מלמטה ומים מלמעלה כו', כלומר לא נהגם על פי דרכי וטבעי העולם כי אם בדרך נס:

חלק ו

עוד במדרש: דבר אחר ולא נחם אלהים אף על פי ששלחם פרעה לא נתנחם הקב"ה, משל למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו והלך אביו והצילו מן הלסטים והרגן, והיה הבן אומר לאביו כך וכך עשו לי כך וכך הכו אותי ושעבדו אותי, אף על פי שהרגן לא היה מתנחם. כך עשו המצריים שעבדו את ישראל כו', הביא עליהם הקב"ה עשר מכות וגאל את בניו ואף על פי כן היה אומר איני מתנחם עד שאהרג לכולן וכו', וכתיב **מצרים לשממה תהיה** (יואל ד', י"ט) (פרשה כ', י"ב).

הנה מהראוי לשום לב ולמצוא בהנמשל דברים שזכרו בהמשל כך וכך עשו לי כך וכך שעבדו אותי שהוא מורה על דבר שנתוודע לו אחר כך בשכבר הוציאו מיד הלסטים, וגם מהראוי לעמוד על טעם הנטירה והנקמה עד לנצח כמאמר הנביא ההוא מצרים לשממה תהיה.

והנראה בבאור הענין עם מה שזכרנו למעלה בדרוש ראה ראיתי כו', כי ישראל היו מעונים ומרודים במצרים בגוף ובנפש כי כמו שהעבידו גופי אומתנו בכל עבודה קשה כן הרעו אל נפשותם על ידי עשותם לעיניהם מעשה תועבותיהם ועבודות עצביהם וכענין

אשר יכולת בידו להוציא הוצאות רבות כאלה, ענה השני ואמר כמה עני הוא זה, התחילו תמהים על דבריו הלא אם היה עני לא היה נשאו לבו ללכת לאכסניא כזו, השיב ואמר האמת אתכם כי עשיר גדול היה אבל תדעו כמה יגיע לו מן הדלות מעתה ואיך מהיום יתרושש מכל על ידי הפזור הגדול הזה.

וזהו ממש מאמר אבי כי גם הוא היה מכריע כי אדם גדול הוא אחר שזכה לנס כזה אבל עם כל זאת אמר כמה גרוע אדם זה כלומר כמה מעתה נתמעטו זכיותיו על ידי זה כמאמר ואם עושים לו נס מנכים לו מזכיותיו.

ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, וכמאמר הכתוב **וירעו אותנו המצריים ויענונו** (דברים כ"ו, ו') הכפיל ואמר וירעו ויענונו לעומת שני סוגי השעבוד ששעבדו בנו ואמר וירעו אותנו על קלקול נפשותינו ויענונו מוסב על עוני הגוף וזהו פקוד פקדתי אתכם (היינו עצמותכם, רצה לאמר קלקול נפשותם) ואת העשוי לכם.

ובזה נבוא אל הענין בהזכיר מאמר הכתוב ולקחתי אתכם לי לעם וידעתם כי אני ה' המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים (שמות ו', ז'), והוא על פי דמיון לבעל מלאכה יקרה שנתפס הוא וכליו לבית הסוהר וכמו שהיה הוא מעונה במכות ויסורים כן כל כליו היקרים שלטו בהם ידי זרים להשחיתם בעשותם בהם מלאכות זרות, אולם ההבדל ביניהם כי העול והסבל שסבל הוא היה מרגיש אך בהיותו במאסר, ויהי אך יצוא יצא מבית המאסר כבר נעשה חפשי ולא הרגיש עוד שום עוצב, לא כן הפסד כליו כי גם אם בעודו במאסר הבין הפסדם עם כל זה לא היה הדבר מורגש ומוחש אצלו להיותו בטל ממלאכתו ולא היה משתמש בהם מאומה, אבל בצאתו מבית המאסר והתחיל לעסוק במלאכתו הנה אז ידע את כל אשר עשו לו בעלי הסוהר כי בכל עת אשר לקח איזה כלי למלאכתו ראה משחתו וגודל קלקולו והרגיש מעט מעט בכל פעם שהוצרך לשנות מכלי אל כלי ראה הפסדו יותר ויותר.

כן ממש ישראל כל זמן שהיו במצרים היו מעונים בגופם בסבלות עבודתם ומיד בצאתם נחה שקטה כל עבודתם וכל סבלם, לא כן שעבוד וקלקול נפשותיהם כי בעודם במצרים לא הרגישו דבר ממשחתם יען כי לא עסקו ולא השתמשו כלל בענייני הנפשות לבחון אותה מה טיבה, אבל אחר כי יצאו והתחילו לעסוק במלאכת הקב"ה בתורה ובמצות בכל פעם שצוה לנו איזה דבר אשר מהצורך אליה איזה מדה טובה הנה אז נחפשו קלקולי הנפש והיה לה בקורת על כל משחת והיה מורגש כל טומאה הנדבק בהם במצרים המעכרת אותם ומדותיהם.

וזהו שבארו ולא נחם אלהים לא יתנחם הקב"ה משל כו', והוא ממש כמו ספור הבן לאביו לאמר כך וכך עשו לי כן אחר שכבר יצאו ישראל ממצרים נתגלה בכל פעם יותר ויותר מקלקול מדותיהם ותכונת נפשותיהם. וזהו ולקחתי אתכם לי לעם וידעתם כי אני ה' המוציא כו', ר"ל אחר אשר אקרב אתכם לעבודתי ותתחילו לעסוק במלאכתי או אז תדעו ותבינו אמתת פעולת הגאולה כי היא תועלת נפשיי לא בעבור הגוף לבד:

חלק ז

ויסב אלהים את העם כו',

בארנוהו בקול יעקב (שיר השירים) על מאמר הנצנים נראו בארץ (עמ' קצט):

חלק ח

ויקח משה את עצמות יוסף (י"ג, י"ט), מדרש: עליו הכתוב אומר **חכם לב יקח מצות** (משלי י', ח') שכל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב ומשה היה עסוק בעצמות יוסף שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו אמר הקב"ה למשה עליך נתקיים חכם לב יקח מצות (פרשה כ', י"ט).

וראוי להעיר בזה מה ראו ז"ל לבקש זכות משה מגנותם של ישראל שהם הטו אחר הביזה והוא לקח מצות, ומה גם אם רצו לדבר בשבח משה ע"ה האם לא מצאו בו מדה אחרת הטובה ממנה עד שעליה קראו עליו חכם לב כו'.

ונקדים לזה מאמר המשורר **אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד** (תהלים קי"א, א') הרצון כי יש חילוק והבדל גדול בעושי מצות השי"ת, יש שיקיים המצות אך מצד היראה פן יפגענו בעונש ואינו שוקד להבין תכלית טובתם ותועלתם בזה ובבא, ואשר אך לטובתנו ולתועלתנו צוה עלינו יתברך כמאמר הכתוב לטוב לנו כל הימים לחיותנו כיום הזה (דברים ו', כ"ד) והוא מדריגה הפחותה מאד כידוע, ויש בעלי הלבבות הטהורות אשר חלק להם בבינה להבין פעולת כל מצוה וטוב תכליתה וסגולתה ועל כן הוא אוהב וחפץ במצוות בכל לב מצד אהבת המצוה אותם. וזהו אשרי איש ירא את ה' אבל עוד במצותיו חפץ מאד באהבה גמורה.

והנה בין שני סוגי העובדים האלה אין חילוק נגלה שיוכיח הדבר לעיני האדם כי גם שניהם דומים במעשיהם, ורק אלהים הוא הרואה ללבב, אבל הנה לפעמים יתחלקו גם במעשיהם ואת אשר יבחר האחד לא יבחר השני, ומזה יתברר תכונת חפצם ורצונם ובחירתם. והוא באם יפגעו שני סוגי מצות במקום אחד, אחד ערב לנפש לבד, שני דבר מצוה הערב גם לגוף כמו עונג שבת ויום טוב, הנה אז חיש קל תראה ההבדל כי העובד אך מצד היראה מהעונש בשיהיו הדרכים שוים לפניו יבחר לו לאכול ולשתות ולהתענג בתענוגי הגוף אחרי שגם זאת למצוה תחשב לו כהיום, כמאמר ר"א או כלו לה' או כלו לכם (ביצה ט"ו, ב'), לא כן העושה מצות ה' מצד אהבתו וחפצו במצותיו יתברך יבחר לו יותר כלו לה' כי זה דרכו מעולם לבקר אחר ענייני הנפש ולדחות מחמדי הגוף.

ומעתה זהו דברי המדרש לאמר אף כי כלם היו עוסקים במצות ה' באותה שעה כי כן נצטוו לעסוק בביזת מצרים לצאת ברכוש גדול, עם כל זה כלם לקחו עצמם אל הביזה ועטו אל השלל בהיותו דבר שנצטוו עליו, לא כן משה חכם הלבב היודע דעת עליון ומבין יקרת סגולת כל מצוה בחר לו יותר לקחת עצמות יוסף מלבוז מצרים, וזהו עליו אמר שלמה חכם לב יקח מצות שכל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב ומשה היה עסוק

בעצמות יוסף, אמר הקב"ה למשה עליך נאמר חכם לב יקח מצות, כלומר כי הקב"ה הבוחן לבבות הבין באמת בר לבבו וחכמתו של משה וכנזכר לעיל:

חלק ט

דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון (י"ד, ב'). ובילקוט: כאן נתקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול אמר הקב"ה זו היא ההבטחה שהבטחתי לו יחזרו לאחוריהם שכל כסף וזהב שכינס יוסף היה נתון בבעל צפון וכשחזרו נטלוהו כו'.

וראוי לעמוד על זה מדוע פסל את ביזת מצרים, ונזכיר מאמר רז"ל בגמרא (ברכות ט') דבר נא באזני העם וישאלו כו', בבקשה ממך כדי שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן כו', לא קיים בהם, וכבר ידוע מה שיש להעיר בזה.

והנראה כי עיקר המאמר אינו כמשמעו לומר כי ישיגו בצאתם רכוש רב אבל יש בזה הוראה אחרת, והוא עם מה שידענו (ממדרשי רז"ל) מחסדי אלהינו יתברך כי ברצותו למסור אותנו לאיזה מלכות הוא מקדים ומגביה אותו למעלה ראש, והראשון היה פרעה כי לקט יוסף כל הכסף וישם תחת יד פרעה ובזאת נקבץ כל הכסף והזהב למצרים עבור ישראל, היינו לרומם ולנשא קרן מלכם הרודה בם. וזהו המרומז במאמר **ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל** (לקמן י"ח, ח') כלומר כי ראה משה את יתרו מצטער על מפלת מצרים ועל אבדת רכושם כמוכח ממאמר ויחד יתרו, על כן הקדים ואמר לו אל יפול לבבך על השפלתו ועל ירידתו כי כל גדולתם מתחלה לא היתה כי אם על אודות ישראל. ולכן הבטיח הקב"ה לאברהם כי כאשר יצאו ישראל ממצרים יצא עמם כל הנכנס בעבורם, וזהו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, כלומר גם הרכוש שיכנס בעבורם יצא עמהם.

אמנם הנפקא מינה בזה כי אם נפרש המאמר כפשוטו כי בישרו יתברך שיתעשרו עושר גדול אם כן האפשר לקיים הדבר בכל כסף שישיגו, לא כן כמו שאנחנו מפרשים עתה שהבשורה היתה על הכסף שלקט יוסף אם כן לא תתקיים הבטחה עד שיטלו הכסף הזה דוקא מה שהיה טמון אצל פי החירות, וזהו מאמר הילקוט כאן נתקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול וזהו אמר הקב"ה זו היא הבטחה שהבטחתי לו כו'. אמנם אברהם ע"ה הבין המאמר כפשוטו ועל כן היה מקום אליו חלילה להרהר כי יש כזב בהבטחה על כן ביקש יתברך את משה לאמר דבר נא באזני העם וישאלו, וזהו צחות לשונם ז"ל כדי שלא יאמר אותו צדיק כו', ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים, אשר זה המאמר יסוב לפי דעתו על ביזת מצרים אבל כפי הכוונה שהבין ה' יתברך בהבטחת ואחרי כן

יצאו כו', לא היה מהצורך להחריד על ביזת מצרים כלל כי תתקיים בהאוצרות שגנז יוסף והבן:

חלק י

וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו כו', ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ סגר עליהם המדבר, וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם (י"ד, ב').

הנה מהראוי לשום לב בזה מדוע צוה עליהם יתברך לשוב לאחוריהם והוא יחזק לב פרעה לרדוף אחריהם אשר לכאורה כמו זר נחשב כל הענין הזה ומה זה ועל מה זה, ורבותינו ז"ל במדרש כבר הרגישו זאת וזה לשונם: ויצעקו בני ישראל אל ה' ולמה עשה הקב"ה להם כך, אלא שהיה הקב"ה מתאוה לתפילתם אמר ר' יהושע בן לוי למה הדבר דומה למלך שהיה בא בדרך והיתה בת מלכים צועקת לו בבקשה ממך הצילני מיד הלסטים, שמע המלך והצילה, לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה והיה מתאוה שתדבר עמו ולא היתה רוצה, מה עשה המלך גירה בה הלסטים כדי שתצעק וישמע המלך, כיון שבאו אליה הלסטים התחילה צועקת למלך, אמר לה המלך לכך הייתי מתאוה לשמוע קולך, כך ישראל כשהיו במצרים והיו משעבדים בהם התחילו צועקים ותולים עיניהם להקב"ה, התחיל הקב"ה מוציאם משם ביד חזקה והיה הקב"ה מבקש לשמוע את קולם פעם אחרת ולא היו רוצים, מה עשה גירה לפרעה לרדוף אחריהם שנאמר ופרעה הקריב מיד ויצעקו בני ישראל אל ה' באותה שעה אמר הקב"ה לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם עד כאן (פרשה כ"א, ה'). ולכאורה גם המאמר הזה כתפל מבלי מלח כי למה לו יתברך לסבב עליהם כל אלה בשביל תפלתם מה בצע בתפלה ההיא ולמה יתאוה לה.

עוד יש להתבונן במאמר משה אל העם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום, מלת היום הלא היא מיותרת, גם מה שכתב אחר כך כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם כו', הנה זה יתכן למבקש את החולה שיקבל רפואות, לומר לו דום אך הפעם וקבל הסם הזה ולא תצטרך עוד, מה שאין כן פה כי לא הוצרכו ישראל לכל זה אך הוא יתברך גלגל עליהם המקרה הזאת, ומה זה ינחמם כי אשר ראיתם כו'.

גם מה שסיים ואמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון אשר לפי הכוונה הפשוטה היה מהראוי שיאמר ואתם החרישו והיה מדבר מענין המלחמה ההוה עתה אבל מה שכתוב תחרישון מורה כי יחרישו בעתיד אתמהא! ובילקוט: ה' ילחם לכם לא לשעה אלא לעולם

שנאמר ה' ילחם לכם ר' אומר ה' ילחם לכם המקום יעשה לכם נסים וגבורות ואתם תהיו עומדים ושותקים.

ונקדים עוד דבריהם ז"ל במדרש: ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' ובמה האמינו על סימן הפקידה שאמר להם שכך היה מסורת בידם מיעקב שיעקב מסר את הסוד ליוסף כו' כל גואל שיבא ויאמר פקוד פקדתי אתכם הוא גואל של אמת (פרשה ה', י"ג) וכבר עמדו בזה גדולי המפרשים ז"ל ז"ל למצוא טעם הכמוס במאמר פקוד פקדתי אשר עבורו יבחן הגואל אם הוא גואל האמת.

ולבוא אל באור כל המאמרים נזכיר מה שכתבנו פרשת מסעי באורך בבאור דברי המשורר ע"ה **אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך** כו' (תהלים ק"ו, ז'), אשר בהשקפה הראשונה הנה הפליג דוד ע"ה בגנות ישראל כי לא השכילו נפלאות השם ולא זכרו חסדיו הרבים, וחלילה למשיח ה' מדברים כאלה. אמנם בהשקפה הנאותה נוסיף לקח כי הוא ע"ה כיון עוד להגיד התנצלותם והוא בשנדייק מה שאמר לא השכילו אשר מהראוי לומר לא הביטו או לא ראו וכדומה מהלשונות.

אבל הדבר הוא כמו שנבאר, כי הנה האמת יש לתמוה על יוצאי מצרים שהיה מורך בלבבם ופחדו פחד בראותם מצרים רודפים אחריהם שלא היה זאת ראוי להם אחרי ראותם המסות הגדולות האותות והמופתים שעשה ה' בפרעה ובכל מצרים כי מאז היה ראוי להם לבטוח ולהאמין בצור משגבם כי לא יפלא ממנו דבר. והן על זאת בא המשורר ע"ה בהתנצלות ואמר אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך כו', לומר כי לא היו מבינים בהנפלאות למה הם באים כי היו דברים מיותרים לעיניהם, היינו שיהפך יתברך לב פרעה לרדוף אחריהם ולעשות להם אחר כך נסים נוראים להצילם מידו, הלא טוב טוב היה להם שלא ירדפם ולא יצטרכו לישועה, וכמו כן כל הנסים שעשה יתברך עמהם אחרי כן בלכתם במדבר, בים, ובמן, ובאר וכדומה הנה כלם היו אך למותר, כי זה כל אדם אין דבר נחשב בעיניו כי אם לפי ערך ההכרח שילחצהו אליו, כמו בהקרה לאחד איזה מקרה רעה אם בגופו וכדומה ויבא הרופא וירפאהו הנה לבבו יבין כמה מההודאה הוא מחוייב אל הרופא ההוא וכמה הוא מחוייב להשתדל בגמולו הטוב, אמנם לא כן באם הרופא הוא הוא אשר סבב לו מקרהו הנה אין טובת הרפואה שעושה עמו הרופא אחר כך נחשב בעיניו למאומה, אף כי לחסד ולנדבה כי יותר טוב היה שלא יצטרך לבקש רפואה ממנו.

כן העם הזה וכן הגוי הזה אשר הפליא יתברך עמהם נסים רבים במקום שהיו יכולים להתקיים בלעדיהם כי טוב וכשר היה לפניהם באם הלכו דרך ישר דרך ארץ פלשתים

סלול וקרוב והיו מתפרנסים בדרכי הטבע מבלעדי הנסים ההם, ולכן היה הדבר אצליהם נגד השכל המקובל כי למעט בניסא עדיף. וזהו אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך על כן - ולא זכרו את רוב חסדיך וימרו כו', כלומר היה קשה בעיניהם למה יביאם יתברך לתוך הים שיצטרכו לנסים וזאת היתה העילה להקטין אמונתם וימרו על ים סוף.

אולם תכלית הדבר מבואר אצלנו בכמה מקומות כי להיות הקב"ה קורא הדורות מראש וראה מה שעתידים ישראל להשתעבד עוד עד עת קץ הימין, וכי באחרית הימים יהיו דלי הזכות בלתי ראויים להעשות להם נסים, ומי כאלהינו החושב בעזרת בניו כי הכין מראש כל הנסים והנפלאות שיצטרכו ישראל בגאולה המקוה בהיות העת ההוא עת רצון ומוכשרת לחדש להם עניינים נסיים וכל דבר נסיי הבא לכלל הויה והמציאות תתמיד סגולתו לעולם ונמצא בקל לעת הצורך, אשר ע"כ התגולל וסיבב עוד עליהם כמה סבות למען יצטרכו לבקש רחמים על נסים וישועות והכל להכין ישועה אל דור האחרון (וזהו עזרת אבותינו אתה הוא מעולם מגן ומושיע לבניהם אחריהם כו'), (ועיין מה שכתבתי באורך פרשת מסעי ויתבשמו הדברים).

ומעתה דברי המדרש מבוארים ולמה עשה הקב"ה להם כך אלא שהיה הקב"ה מתאוה לתפלתם משל למלך כו', כך ישראל כשהיו במצרים כו' והיה הקב"ה מבקש לשמוע את קולן פעם אחרת מה עשה גירה לפרעה לרדוף אחריהם ר"ל כי על ידי תפלתם וישועתם עתה יוכן תשועה לדורות,[181] כלל הנשמע מדברנו כי נסי הגאולה בכלל האמנם כי לפנים היו לזמן ההוא לבד, אבל מי שיש לו לב לדעת מה פעל אל היה לו הוראה עצומה כי עתידים ישראל להגלות עוד אשר על כן הכין יתברך בחסדו כל פרטי נסים שיהיו שמורים ועומדים לעת הצורך בגאולת העתיד[182] וכמאמר **כימי צאתך מארץ מצרים**

[181] ע"י תפלתם וישועתם עתה תוכן תשועה לדורות. וזהו שסיים המדרש מיד ויצעקו בני ישראל אל ה' באותה שעה אמר הקב"ה לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם. הרצון בזה הוא ע"ד מה שאמרו ז"ל במדרש (ריש תולדות) ויעתר יצחק לה' ויעתר לו ה' משל לבן מלכים שהיה חותר על אביו ליקח ליטרא של זהב והיה זה חותר מבפנים וזה חותר מבחוץ כו', באור הדברים כי המלך גם הוא כל מגמתו למלא חפץ בנו ולתת לו כל משאלות לבו וע"כ בשמעו כי בנו חותר חתירה לקחת ממנו ליטרא של זהב היה גם הוא חותר מבפנים ויגש לו מבוקשו כן הדבר ביצחק כי באין ספק רצה הקב"ה לתת לו זרע ויען כי הוא מתאוה לתפלתם של צדיקים עצר בעדו לבלתי נתן לו זרע עד אשר יבקש ממנו וע"כ מיד בהחילו להתפלל והעתיר לה' הושיט לו ית' מבוקשו כנגדו וזהו ויעתר לו ה'. כן ממש בצעקת ב"י על הים כי אם היה צעקתם בשביל איזה מקרה אשר קרה אותם לרגלם כמשפט כל מבקש ישועה על ענין המאורע לא היה ית' נעתר להם עד כי יתאמצו בתפלה להשקיט ולהרגיע הדינים שלמעלה. אבל פה כל ענין מקריהם אשר אנה ית' לידם לא היה דבר הנוגע אליהם עתה כי רצה ית' להוליכם בדרך הזה לחרוש על גביהם להצמיח הנסים המוכרחים בגאולת העתיד ע"י מה שיצעקו להושיעם ממקריהם עתה הנה אין עליהם להאריך בתפלה כי זה כל ישעו וכל חפצו להושיעם מכל אשר יעיק להם וזהו באותה שעה אמר הקב"ה לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם וזהו שאמר מיד אל משה מה תצעק אלי דבר אל בנ"י ויסעו ובמדרש עת לקצר ועת להאריך ע"ש:

[182] **שיהיו שמורים לעת הצורך בגאולת העתיד**. ואולי זהו הרצון במאמר וירא ישראל את היד הגדולה כו' ויראו העם את ה' ויאמינו כו' ובמדרש אמר ר' יצחק היו רואים כל אותן נסים שנעשו להם ולא היה להם להאמין. אבל

אראנו נפלאות (מיכה ז', ט"ו) כלומר שלא יתחדש דבר רק יתוודע ויתגלה להם מה שלא הבינו עד הנה. וכבר מבואר במדרש בכמה מקומות כי נסי גאולת העתיד ישתוו ממש לנסים הקודמים בגאולת מצרים וזהו שאמרו גם כן במדרש: **והפכתי כסא ממלכות** כו', (חגי ב', כ"ב) כשם שהפכתי את מצרים כך אני הופך את הממלכות שנאמר **והגוים חרב יחרבו** (ישעיה ס', י"ב) (פרשה י"ח, י"ב) אולי יהיה הוכחתם ז"ל ממלת חרב שהיא אך למותר, אבל ההוראה בזה כענין מה שדרשו (ברכות מ') אם שמוע תשמע אם שמוע בישן תשמע בחדש כן מאמר חרב יחרבו (מקור עם הפעולה) כלומר כבר הם חרבים בכח ממפלת מצרים ולעתיד יתגלה הדבר בפועל.

ומעתה זהו המרומז במאמר פקד פקדתי ובדברי המדרש: פקוד להבא פקדתי לשעבר (פרשה ג', ח') (כהוראת מקור עם הפעולה) כלומר הפקידה אשר להיות בעתיד פקדתיה עתה בגאולת מצרים ולזאת היה להם לעד נאמן כל גואל שיאמר פקידה כפולה הוא גואל האמת כי באמת זאת לא נתגלה כי אם למשה שאמר לו ה' אהיה אשר אהיה ר"ל אהיה עמהם עתה במה שאצטרך להיות עמהם לעתיד. ולך נא ראה קורא ישר כי כל דברינו מבוארים במאמר קצר ברבותינו ז"ל (בילקוט פרשתנו) ויסב אלהים את העם מפני מה כדי לעשות להם נסים וגבורות. והרצון כמו שאמרנו כי האמנם כי יכולת היה בידו יתברך לנחותם מישרים דרך ארץ פלשתים הנה בכוונה הסיבם דרך המדבר כדי שיצטרכו לעשות להם נסים וגבורות להכין לפניהם נסי הגאולה העתידה הנזכרת לעיל: **וזהו** ויאמר משה אל העם אל תיראו כי העם פחדו ורעדו מחמת ראותם דברים מיותרים אל הגאולה כי מה היה להם ללכת בדרך הזה ולשוב לצד מצרים לגרום להם שיהיו רודפים אחריהם שאין זה כלל מענין הגאולה, לזה בא משה להבינם סבת רבויי הפעולות ואמר התיצבו וראו כו', אשר יעשה לכם היום. כלומר ראו והתבוננו מאד אשר יעשה ויגמור ה' ביום הזה עבור הזמן העתיד, כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם כלומר כל הדברים הנעשו עתה עם מצרים לא תוסיפו לראות עוד מהמלחמות והרדיפות ההם רק מהיום ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, כלומר גם מבלעדי

ע"פ דברינו בפנים יהיה המשך המאמר כך כי מתחלה חשבו ישראל שהיה גאולה עולמית אמנם אחר כי ראו נסים גדולים ורבים עודפים על הצורך הבינו מזה שעתידים עוד להגלות ועתידים להגאל וזהו וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' (כלומר מחחלה יראו ולבסוף שקטו וזהו) ויאמינו בה' שיגאלם. וזהו שנאמרה השירה בלשון עתיד אז ישיר. ובמדרש: הדא הוא דכתיב ואני אשיר עוזך לעתיד לבא שנאמר הנה אל ישועתי כו' וארנן לבקר חסדך. בוקר הוא כינוי על זמן העתיד. והרצון כי הבינו המשוררים האלה כי נסי הגאולה הזו המה מכוונים אך אל גאולת העתיד וזהו (תהלים ק"ו) ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו כלומר האמינו כי עתידים לשורר תהלתו. וזהו ג"כ מה שרמזו ז"ל במדרש עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה יהיה לי אין כתיב אלא ויהי לי לישועה היה לי ויהיה לי כלומר במה שהיה לי במצרים פעל שיהיה לי גם לעתיד וכמאמר אהיה אשר אהיה וכבר הארכנו בזה בדברים נמרצים בחלקנו הראשון (בראשית) ע"ש:

תפלתכם (וכמו שכתוב בחלק הראשון פרשת לך על מאמר ויצו עליו פרעה כו' ביריעות האהל במאמר והיה טרם יקראו כו') כי מכבר הגאולה מוכנת ונגמרת מהיום בכל פרטי חלקיה. וזהו מאמר הילקוט ה' ילחם לכם לא לשעה אלא לעולם, ובא ר' וביאר הדבר עוד יותר המקום יעשה לכם נסים וגבורות ואתם תהיו עומדים ושותקים, ומבואר כדברינו. **עוד** יתכן במאמר אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום כו', לא תוסיפו כו', בהקדים דברי המשורר הנזכר לעיל אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך כו', עד ויתאוו תאוה במדבר וינסו אל כו'. והוא על פי דמיון עשיר גדול ומיוחס היה לו בת וראה אצל עני אחד בחור מופלג ומהולל מאד והחליט בדעתו לקחתו לו לחתן, ויהי ביום הנשואים החליף שמלותיו כאשר ילבשו בני הרוזנים מוכתר בכסף וזהב ואבני חפץ וערך את ביתו בכלים יקרים והזמין על המשתה כל גדולי משפחתו הפרתמים, והעריך השלחן בכל מיני מגדים וכל המטעמים, וכל זה עשה למען יראה החתן ויכיר בכבוד חותנו ופאר משפחתו ורוב עשרו וסגולתו, אבל החתן ההוא מסבת רעבונו כי עני הוא ותאב למאכלים ערבים לא שת לבו להתבונן כלל לא בעשרו ולא ביקר משפחתו רק נתן עיניו אל הלחם אשר הוא אוכל, ויהי לקץ הימים עלה על לבו לחקור על מהות חותנו ועשרו ובני משפחתו, ויתקצף עליו חותנו לאמר מדוע לא התבוננת אז בעת שהראיתי לך את אשר לא ראו עיניך ואבות אבותיך.

כן הדבר בנסי מצרים כי ידע יתברך כל הספקות וכל השאלות והנסיונות שעתידים ישראל לנסותו לדעת כחו וגבורתו ועל כן הראה יתברך במצרים כמה מופתים נוראים המעידים על יכלתו יתברך וכמו שכתוב **ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אותתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'** (י', ב'). אבל ישראל מפאת סכלות דעתם בעת ההיא לא נתנו אל לבם להתבונן במעשים ההם כי אם על ענין חרותם וחפשיותם לבד וכמליצת רז"ל משל לאחד כו', עד הוציאני היום ואיני מבקש כלום, ולכן בהיותם במדבר הנה אז עלה על לבם לנסות את ה' לדעת אותו ואת אלהותו ותבער כאש חמתו וכמאמר **ועד אנה לא יאמינו בי בכל האותות אשר עשיתי בקרבו** (במדבר י"ד, י"א), **כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אותותי אשר עשיתי במצרים ובמדבר וינסו אותי זה עשר פעמים** (שם פסוק כ"ב). ר"ל מתחלה לא רצו לתת עין ולב אך זה עתה יחפשו עולות לנסות אותי להכירני, וזהו אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך כו', כלומר לא העירו את עצמם להתבונן ולהשכיל בנפלאות השם על כן נתגלגל ויתאוו תאוה במדבר וינסו אל בישימון:

וזהו שהזהיר משה את העם בעת קרבו אל הים ואמר אל תיראו, כי ידוע אשר היראה והפחד תפריע את האדם מההתבוננות ושום שכל. ממש כמשפט הבורח בפחד ורעד נמנע ממנו שימצא איזה מציאה כי בחפזו לא ישגיח כלל גם על מה שעומד נגד עיניו, לכן אמר אל תיראו אבל התיצבו בלב נכון ובטוח באין מורך וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום. והטעם כי אשר ראיתם את מצרים היום כלומר הנסים והגבורות אשר אתם רואים שנעשו עתה עם מצרים לא תוסיפו לראותם כו', כלומר כי לאחר זמן תבקשו עניינים נוראים כאלה לנסות את אלהיכם אבל לא תמצאו, לכן עליכם לפקוח עינים עתה להטיב לראות את הנסים והישועות הנפלאות שהוא עושה עמכם היום הזה:

חלק יא

ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (י"ד, ט"ו)

ראוי לתת טעם על מלת אלי המיותרת בכתוב, כי די היה לומר מה תצעק דבר כו', ובמדרש: דבר אל בני ישראל ויסעו אין לכם אלא ליסע מן היבשה לים, וראוי לשום לב בזה כי מאמר מה תצעק מורה כי תמה יתברך על צעקת משה לאמר הלא אך בהרימך את מטך על הים הנה על נקלה יתבקעו המים כי זה יתכן באם היה גם כח בשר ודם מספיק לזה ודאי היתה צעקתו אך למותר, אמנם אחרי כי זהו מן הנפלאות העצומות שפעל יתברך ברוב חסדיו ועשה נתיבה במים עזים אשר לא נסה אלהים לבוא לקחת לו גוי במופתים כאלה מה זה יתפלא ויאמר מה תצעק, אתמהה! (ובחון הדבר בהמעיר והמקיץ את הרופא בחצות הלילה עבור חולה אחר ויבוא אליו ויראה כי לא חסר לו דבר הנה יחרה אפו לאמר מה לכם הלאות אנשים להעיר אותי משנתי על חנם, אמנם אם יבוא אל החולה ויראה אותו כי הוא מוכה חולי אך הוא ברוב חכמתו היה לו לעזר באיזה טיפים מהסמים ונרפא ממחלתו היתכן כי תרגז ויאמר מדוע תטרידוני על הטיפים המועטים האלה, כי יאמרו לו וכי בשביל שאתה בכח ההוא להושיע על נקלה לא היה לנו להקיץ אותך, הלא עם כל זה עסק רב הוא כי הצלת את החולה מרדת שחת).

אמנם הדברים מובנים היטב עם הכלל הנזכר בחלק הראשון כי אין ממשפט הנהגתו יתברך לעשות עניינים נסיים למעלה מן הטבע כל עוד שיספיקו הטבעיים, בלתי כשאין מקום כלל להתקיים בהנהגה הטבעיית או אז יפליא לעשות נוראות למעלה מן הטבע, על כן החיוב על האדם להשתדל בעסקיו בהתחזקות הלב כל עוד שהוא יכול להתקיים ולהסתפק בדרכים הטבעיים וכמו שכתבנו בבאור מרז"ל (ברכות ל"ב) ארבעה צריכים חיזוק כו', (עיין פרשת וירא על מאמר ותשחק שרה בקרבה).

ובזה נבוא אל הענין והוא על פי דמיון לעשיר אחד שהיה לו בן רך ויחיד והיה מחזיק אותו על שלחנו בתמידית, ויאמר האב אל לבו הנה עתה לא ידע בני שום עסק מסחר ומו"מ ומה יעשה עמו באחרית הימים, ואם אומר לו צא ועסוק במו"מ והשתדל בפרנסתך יהיה כבד ממנו הדבר להרויח כדי פרנסת עצמו ואשתו ובניו וצרכי ביתו, וכדי להמשיכו ולהרגיל אותו למו"מ עשה מאמר עם בנו לאמר צא ועסוק בכל שבוע עד כי תרויח ששה כסף וכאשר תביאם אלי ביום הששי הנה אנכי אשלים לך עד שלשים כסף, אכן דע לך כי כל עוד שלא תביא אלי הששה כסף משלך לא אתן לך מאומה משלי, ויעשו כמשפט הזה כמה ימים, פעם עסק הבן ההוא והיה לו ששה כסף חסר פרוטה אחת ותקטן בעיניו לחזור אחריה להשלים הסך ההוא והלך אל אביו להשלים לו עד שלושים אמר לו אביו ספור נא אתה הסך שבידך. ויספר לו ששה כסף חסר פרוטה אמר לו אביו הנה לדעתך קלה בעיניך הפרוטה מחמת מיעוטה ואין בה כדאי לעכב הסך הגדול התשלום עד שלושים אולם הלא תדע כי הסך שלי יותר קל על היותו שמור ומזומן תחת ידי, ולכן יותר היה עליך להשתדל על השלמת הסך בכל מה שתוכל כי יקר הוא על ידי איכות מציאותו אצלך לעכב הסך הגדול אשר לי קל המציאות.

הוא הדבר בענייננו כי אם היו ישראל באים עד כרחוק דרך יום מן הים ולא יאבו ללכת יותר עד אשר יבקע הים הנה יהיה מהלך הטבעיי הזה מעכב את הנס. כי כן מדרכו יתברך בלי להקדים הנס אף רגע כל עוד שאיננו מוכרח ויש מקום להתקיים בלעדו, והנה אחרי בואם אל שפת הים נדמה בעיניהם כי כבר כלתה אליהם יכולת הטבעיי וראויים אל הנס, ועל כן בראותם כי הים הולך על מלואו כפעם בפעם צעקו לד' על דבר הנס בכלות קיום הטבע, אבל באמת עוד היה יכולת אתם ללכת גם בתוך הים עד חוטמם, אך קטן הוא בעיני בני אדם ודומה בעיניהם שאין כדאי לעצור הנס בשביל זה, ועל זה אמר הקב"ה מה תצעק אלי, כלומר על החלק אשר עלי לעשותו הלא שלי יותר קל מהמעט שלכם, על כן יש בו כדאי לעכב הנס.

וזהו דבר אל בני ישראל ויסעו וכדברי הדרש אין לכם אלא ליסע מן היבשה לים כלומר אותו המעט שתוכלו להתקיים בטבע ראוי הוא לעכב הנס, ואתה הרם את מטך וכנאמר במדרש אתה ברשותי והים ברשותי וכבר עשיתיך גזבר עליו. והשלמת הדברים עיין בחלק הראשון שם.

חלק יב

במדרש: מה תצעק אלי אמר הקב"ה למשה מה אתה עומד ומתפלל כבר קדמה תפלתם של בני לתפלתך. עוד שם הדא הוא דכתיב **צעקו וה' שמע** (תהילים ל"ד, י"ח) מהו

כן אלא שתי ירושות הנחיל יצחק לשני בניו, הנחיל ליעקב הקול וכן הוא אומר הקול קול יעקב כו', ולכך כתיב צעקו וה' שמע. לפי שצעקו בני ישראל על הים שמע הקב"ה תפלתם ואמר למשה מה תצעק אלי כבר שמעתי צעקתם (פרשה כ"א, א').

כונת הענין על פי דבריהם שם בסמוך. ד"א מה תצעק אלי הדא הוא דכתיב **היערוך שועך לא בצר** (איוב ל"ו, י"ט) מהו כן אמר ר' אלעזר בן פדת המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו (שם ז'). והכלל בזה הוא כי נביאי ישראל היו ממש בפעולתם כפעולת הרופא הגדול כי שתים הוא עושה לבעליו, אחד שהוא שומר אותו ומזהירו מדברים המביאים לידי חולי, וגם אם בהזדמן יתנוצץ בו איזה חולי הנה בחכמתו הוא מבין ומכיר בו ומגיד לו דרכי הצלתו טרם תכבד עליו מחלהו. כן היו הנביאים לישראל, אחד כי היה עיניהם צופות על דרכיהם ומעלליהם לשמור אותם ולהזהירם מכל רע, וגם אם לפעמים תתעורר מדת הדין היו יודעים ורואים כי הדין מתוח והיו עומדים בתפלה ובתחנה טרם תכבד עד כי בטלו הגזירה. וזהו מליצתם ז"ל כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, כלומר הזהר בדברי הנביא השוקד בטובת שלמותך ולא תצטרך לטובתו במחלת מוקשך, אמנם כל זה הוא טרם התגלות מדת הדין אל עיני העם אז מהצורך אל הנביאים העומדים בסוד אלהים והם יקדימו תפלה לצרה מיד בראותם איזה התעוררות הדינים חלילה, מה שאין כלל ההמון יודעים מזה מאומה שיתפללו טרם בואו הצרה, אבל אחר כי תבוא הצרה בפועל וכלם מרגישים מר מקריהם וקוראים אל ה' הנה כבר נאמר צעקו וה' שמע ואין מהצורך עוד לתפלת הנביא, וזהו לכך כתיב צעקו וה' שמע לפי שצעקו בני ישראל על הים שמע הקב"ה תפלתם ואמר למשה מה תצעק אלי כבר שמעתי צעקתם דבר אל בני ישראל ויסעו, ואתה הרם את מטך כו', ממש כפעולת הרופא להגיד לאדם מחלהו טרם שירגיש הוא, אבל בהעיק אותו עד כי הוא בעצמו מבין מחלהו אז אין על הרופא כי אם לעסוק ברפואתו דבר שהוא אך בידו ולא ביד הזולת וזהו ואתה הרם את מטך:

חלק יג

עוד במדרש: ד"א מה תצעק אלי הדא הוא דכתיב **והיה טרם יקראו ואני אענה** (ישעיה ס"ה, כ"ד) שני פעמים הוא אומר בפסוק ואני ואני כו', אלא כל מי שעושה רצון המקום ומכוון את לבו בתפלה שומע לו בעולם הזה, וכן לעתיד לבוא שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה בעולם הזה ולעתיד לבוא הם מדברים ואני אשמע כו', כך אמר הקב"ה למשה אם כן מה תצעק אלי והיה טרם יקראו ואני אענה, אמר ר' אלעזר בן פדת בשר ודם אם שומע דברי אדם עושה דינו ואם לא שמע אינו יכול לכוון דינו אבל הקב"ה אינו כן עד שלא ידבר אדם הוא יודע מה בלבו (פרשה כ"א, ג').

להבין דבריהם הנפלאים האלו נקדים להתיר שאלת הקדמונים ע"ה בדבר התפלה לאלהים (וזכרה הרב החכם מהר"י אלבו בי"ח מרביעי) והוא כי אם המוחלט והמאומת אצלנו הוא כי הקב"ה רואה ויודע נגעי לבב כל איש מבין מחשבות כל אדם למה הצריך להתפלל אליו ומדוע לא יתן לאיש כלבבו מבלעדי שאלתו. והנראה לדעתנו בטעם הענין כי כמו כל מצות ה' יתברך עיקרם הוא לזכות אותנו ברב צדקו, כן התפלה היא תזכה את המתפלל להיותה כמו כן מצוה מן המצות וכמאמר רז"ל ולעבדו בכל לבבכם איזה עבודה שבלב זו היא תפלה (ספרי עקב) ועל כן מלבד אשר יעשה המקום בקשת המתפלל עוד ישאר לו זכות על המצוה שעשה וצדקתו עומדת לעד. וזהו מה שאמר המשורר **תאות לבו נתת לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה** (תהלים כ"א, ג') ר"ל כי שתים הוא יתברך עושה עמו. אחד מה שהוא נותן לו משאלות לבו, השני כי ארשת שפתיו בל מנעת סלה, כלומר שמור לעד לעולם כמשפט הזולת מהמצות. וזהו דברי המדרש הנזכר לעיל שני פעמים הוא אומר בפסוק ואני ואני כו', אלא שכל מי שעושה רצון המקום ומכוון את לבו בתפלה שומע לו בעולם הזה וכן לעתיד לבוא:

ודע לך כי אם נאמר כי התפלה היא אך על דרך החק שלא יתן תאות לב האדם אם לא יבקש הנה יהיה הפנאי ההוא כולל כל האדם ויקיף כל הזמנים שלא יענה בלא תפלה לשום אדם ובשום זמן, מה שאין כן אם נחליט כי הקב"ה היה עונה בלא תפלה רק עיקרה היא לזכות המתפלל, יהיה הראוי כי לא כל אדם ישתוה בזה ולא כל עת ראוי לזה, היינו אם רואה הקב"ה אדם שאם יצטרך לאיזה דבר יחלץ חושים להתפלל אליו אזי יקיף עליו מה שיכוף אותו להתפלל (וכאשר רמזו ז"ל הקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים) למען זכות אותו במצות התפלה, לא כן אם רואה הקב"ה שאף כי יחסר לחמו לא יתפלל ועוד יתקיים בו כמליצת הנביא והיה כי ירעב והתקצף כו', אז יתן לו הקב"ה טרם יתפלל כמו דור המדבר שהתרעמו ונתן להם הקב"ה המן טרם ששאלו ואין זאת כי אם מפאת ידיעתו שלא יתפללו לאשר עוד לא נשרש בלבם הידיעה והאמונה.

וזה יהיה ענין תשובתו יתברך על התרעמות הנביא **העל אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו עד מאוד** (ישעיה ס"ד, י"א) ובאה התשובה **נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני, אמרתי הנני אל גוי לא קורא בשמי** (שם ס"ה, א'). הכוונה כי הנביא התרעם על שאין הקב"ה עונה את ישראל בקראם בצר להם, והשיב יתברך לא כשם שאתה סבור שהיא מעלה גדולה ואות לטובת השואל מה שהוא נענה במהרה, לא כן הדבר כי לפעמים הקב"ה עונה גם טרם יתפלל כמו דור המדבר הנזכר לעיל, וזהו נדרשתי ללא שאלו כו'. אולם אותו שהמקום רוצה בו לזכות אותו בתפלתו לא יתן לו עד שיתפלל וגם שיאריך

בתפלה מרוב חפצו בו להרבות בזכותו, וזהו שכיון הנביא במה שאמר והיה טרם יקראו ואני אענה כלומר כך היה ראוי מצדי לענות גם טרם הקריאה, ומבאר המדרש בשר ודם אם שומע דברי אדם כו', אבל הקב"ה אינו כן עד שלא ידבר האדם הוא יודע מה בלבו אמנם כל עיקר רצונו לזכות את האדם על ידי תפלתו שתהיה מצות תפלתו שמורה לו לעתיד לבוא, וזהו עוד הם מדברים ואני אשמע וכבאור המדרש והיה טרם יקראו ואני אענה בעולם הזה, ולעתיד לבוא הם מדברים ואני אשמע שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו כו'.

כך אמר לו הקב"ה אם כן מה תצעק אלי כלומר אחר כי התפלה אינה כי אם לזכות את המתפלל הנה בשעה דחוקה הבלתי מסוגלת לתפלה ודאי כי יענה אף זולתה, וזהו שאמר המדרש אחר כך: אמר לו הקב"ה למשה עת לקצר ועת להאריך בני שרוים בצער הים סוגר והאויב רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך כו' (פרשה כ"א, י"ח), והבן:

עוד באור על מה תצעק עיין בקול יעקב שיר השירים על מאמר הנצנים נראו בארץ (עמוד ר'):

חלק יד

ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה כו', **ויט משה את ידו על הים** כו', **וינער ה' את מצרים בתוך הים** כו', **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה** כו' (יד, כ"ב-כ"ט).

והנה ידוע דרש רז"ל חמה כתיב חסר מלמד שנתמלא הים חמה כו'. והאמנם כי כל דבריהם בקבלה ואין להשיב עליהם עם כל זה לא ידענו מדוע נאמר בפסוק הראשון חומה מלא.

ונוכל להבינו על פי פשוטו בשנעיר על מאמר ובני ישראל הלכו ביבשה כו', הנאמר בפעם השני שהוא כלו מיותר כי כבר נאמר ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה, וכן כבר נאמר ויכסו את הרכב ואת הפרשים כו', ומה הוא חוזר עוד לענין הראשון ובני ישראל הלכו כו'. אבל הקרוב אצלי כי הכתוב בא לקרב לנו הדבר אל השכל כי מה שהרעישו המים בשאון ורגש יותר מהראוי להם לפי טבעם (כהוראת וינער כו' ויכסו וכו') הוא מסבת היותם עומדים מתחלה כמו נד אחד ויחשו גליהם בגזירת המקום היפך הטבע. כי הנה משפט הדבר המוטבע על התנועה ועל הרעש אם יעצרוהו על איזה שעה מחק שימושו ואחר כך ירפו ידיהם ממנו ויניחוהו לחזור על שימוש טבעו משפטו שלא ישוב אך אל סדר תנועתו הראוי לו לפי טבעו, אבל בחמה יתגבר ועוד יעדיף ויכפיל

תנועתו כפלי כפלים. וביותר תמצא זאת במי נהרות כי יותר ירוצו בשאון ורעש אחרי היותם עצורים מעט מהמושכים בתדירי בחק טבעם, וזהו שסדר הכתוב ואומר ויבואו בני ישראל בתוך הים כו', והמים להם חומה כלומר נצבו כמו נד ואמר אחר כך ויט משה את ידו על הים וישב הים כו', וינער כו', וישובו המים ויכסו כו', והעילה לזה - ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה. כלומר מסבת היותם תחלה עומדים עצורים כחומה לעבור ישראל ביבשה הנה מזה גברו המים אחר כך בשובם לאיתנם לרוץ ברב חימה לנער ולכסות את המצרים וזהו הרמוז במלת חמה הב' הכתובה חסר, והבן:

חלק טו

ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבואו אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו (י"ד, י"ז).

הנה מהראוי לשום לב אל הכפל הזה ואכבדה בפרעה כו', בהכבדי בפרעה.

והנראה בזה עם דברי המדרש: ואני הנני מחזק משל לב' אתליטים אחד חלש ואחד גבור נצח הגבור לחלש ונטל עטרה בראשו, מי גרם לגבור ליטול העטרה לא החלש, כך מי גרם להקב"ה ליטול שבח וכבוד לא פרעה שניערו לפיכך ואכבדה בפרעה (פרשה כ"א, י"א). באור הדברים כי האמנם יושב בשמים שחק למצרים ולעג למו כמאמר את אשר התעללתי כו', וקיים בו אם ללצים הוא יליץ עם כל זה זיכה את פרעה לענין יקר ומעולה וטוב נשגב, והוא מה שהכיר אלהותו יתברך והודה על כחו וגבורתו, כמו שכתב כי ה' נלחם להם במצרים.

וכי תשאלך נפשך על עילת הדבר מאין זכה הרשע הזה לבוא אל השגה נכבדת הזאת דע כי כבר המליצו ז"ל אורח ארעא למשבק אינש גולפא ומשכא באושפיזי (מגילה כ"ו). וזה אמרו גם להמשלם שכר לבעל אושפיזא עם כל זה ראוי להנהותו ממה שהשתמש בתוך ביתו, וכן משפט הסוחר הנתאכסן אצל בעל הבית ומוכר בביתו סחורותיו אשר עמו, כי אחרי מכרו את הכל יהנה אותו מאותו המין שמכר בביתו. הוא הדבר בפרעה כי האמנם העמיק סרה על ה' ועל עמו עד כי הפליא ה' את מכותיו ואת מכות מצרים, אבל האמת ידענו כי בזה היה אליו יתברך מסחר יקר המעלה ריוח הרבה, כי על ידי כבדות לבו ועל ידי המופתים שעשה בו נתפרסם אלהותו לעיני כל הגוים כמאמר שמעו עמים ירגזון כו', וכמו שהארכנו למעלה בבאור ויתן ה' אותות כו', בפרעה ובכל ביתו לעינינו, כי על ידי היות המופתים האלה לעיני ישראל נתפעלו בלבבם להכיר אלהי עולם בידיעה אמתית וכמאמר וירא ישראל כו', וייראו העם כו', ואם כן ראוי היה פרעה אחרי כלות

המו"מ הגדול הזה שנעשה בביתו ועל ידו להנהותו ולזכותו ממין המסחר ההוא היינו לחלק לו גם הוא מהידיעה וההכרה המעולה הזאת וזהו שאמר ואכבדה בפרעה ובכל חילו כו', וידעו מצרים כי אני ה'. והדמיון בזה כי משפט העשיר בעשותו משתה גדול אשר זה צריך הכנה גדולה למלוח הבשר ולהכשירו, ולבשל ולאפות ולצלות וכדומה מהענייניים הצריכים כמה חדרים לזה, זה דרכו לתת כל המינים האלה אל יד מבשלת אחת לביתה ואחר אשר יהיו המאכלים ערוכים ומתוקנים בטוב גמרם יבואו המשרתים ויביאו הסעודה בשלמות מבית המבשלת אל בית המשתה. אמנם הלא ידעת גם שמעת כי גם בבוא המשרתים לקחת הסעודה מאת המבשלת האם את הכל יקחו ולא ישאירו שריד, הלא אין זה מדרך המוסר אבל בהכרח ישאירו אל המבשלת מכל מאכל גם מן הדגים גם מן הבשר כמו מן הכנפים והקורקבן וכדומה.

הנמשל מובן מעצמו כי הקב"ה כביכול עשה לעצמו הכנת משתה גדול בבית פרעה היינו כי הביא אותו באש ובמים והכל עבור שיצמח ממנו ועל ידו פרסום כח אלהותו יתברך והשגחתו וכנזכר לעיל, ועל כן כאשר היתה המשתה בגמר כל השלימות אין עוד מדרך המוסר מלהעניק גם את המבשלת בעצמה הוא פרעה.

וזהו ממש מאמר ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרים כי אני ה' לומר כי על ידי המופתים האלה יבואו מצרים גם הם להכירני והטעם בהכבדי בפרעה כו', רצה לאמר הלא כל עיקר פרסום כבודי וידיעת אלהותי נצמח רק מסבתו. וזהו ממש מאמר המדרש מי גרם להקב"ה ליטול עטרה לא פרעה שניערו לפיכך ואכבדה בפרעה (עיין במפרשי המדרש שנתקשו בהבנת סיום דבריו לפיכך ואכבדה בפרעה, אבל יצדק יפה לביאורנו) כלומר יען כי עיקר ידיעת אלהותי היה על ידי פרעה לפיכך ואכבדה בפרעה היינו כי ישיג גם הוא חלק בידיעת שמי וכבוד אלהותי:

חלק טז

וישובו המים על מצרים כו' (י"ד, כ"ו). ילקוט: והמים להם חמה שירד סמאל ואמר לפניו רבונו של עולם לא עבדו ישראל עבודה זרה במצרים ואתה עושה להם נסים, והיה משמיע קולו לשר של ים ונתמלא עליהם חימה וביקש לטובען, מיד השיב לו הקב"ה שוטה שבעולם וכי לדעתם עבדוה והלא לא עבדוה אלא מתוך שיעבוד ומתוך טרוף דעת, ואתה דן שוגג כמזיד אונס כרצון כיון ששמע שר של ים, אותה החימה שנתמלא על ישראל החזירה על מצרים שנאמר וישובו המים וישבו מישראל על מצרים.

ראוי להבין כוונת מאמר אותה החימה כו', מה דיוק מלת אותה.

ונקדים לזה מאמר המשורר **נודע ה' משפט עשה בפועל כפיו נוקש רשע הגיון סלה ישובו רשעים לשאולה** כו' (תהילים ט', י"ז). ובילקוט (במקומו): נודע ה' משפט עשה בדין שעשה במצרים שנאמר וידעו מצרים כי אני ה' בפועל כפיו נוקש רשע זה פרעה ומצרים כו', ישובו רשעים לשאולה אמר ר' אבא לדיוטא התחתונה שבשאול ע"כ. והנראה בתכלית כוונת הדברים כי באו ז"ל להורות לנו דבר חדש אשר מלבד שנענשו המצריים על ישראל שעבדו עבודה זרה על ידי כפייתם כאלו עבדו הם בעצמם, הנה עוד הוסיף יתברך והכביד משפטם יותר ויותר על המגיע להם על עבודת עצמם. כי כבר אמר החכם ע"ה **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח) כו', היינו שאין משפט הזולת מאומתנו על העבירה שעבר כמשפט איש הישראלי כי לו לב חכם ורוח דעת להכיר רעת העבירה וגנותה כי הבל היא מעשה תעתועים, ועל כן בהתהפך אותה החימה שהיתה על ישראל על המצריים היה משפטם כפלי כפלים על העונש המגיע להם בעד מעשי עצמם.

וזהו נודע ה' משפט עשה כלומר נודע ה' עם המשפט שעשה וכדברי הדרש בדין שעשה במצרים. ומבאר סבת חריצת המשפט מה הוא ואומר בפועל כפיו נוקש רשע כלומר נתן מוקשים לרשע בעבור החטיאו פועל כפיו המה ישראל, וזהו שדרשו בפועל כפיו נוקש רשע זה פרעה ומצרים, ומבאר עוד איככה נתוודע זאת ואמר - ישובו רשעים לשאולה, ודרשו לדיוטא התחתונה שבשאול אשר מזה יבחן כי הוא יתברך העמיק עליהם המשפט כל כך אך בעבור החטיאם את ישראל ונהפך עליהם משפט הישראלי,[183] וזהו דברי הילקוט הנזכר לעיל מיד השיב הקב"ה וכי לדעתם עבדוהו והלא לא עבדוהו אלא מתוך שיעבוד קשה ומתוך טרוף הדעת, מיד אותו החימה שנתמלא על ישראל החזירו על מצרים כלומר עשה בהם אותו המשפט עצמו הראוי על חטאת ישראל והפך עליהם את הדין:

ולהמתיק העניין יותר נקדים לבאר מאמר הילקוט: **וקבצתי את כל הגויים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל** כו' (יואל ד', ב'), יכול על עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים, ת"ל על עמי ונחלתי ישראל. והדבר פלאי

[183] וזה יהיה הרצון במאמר וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו יעם את ה'. והוא כי בראותם גודל הפלגת העונש שהשיגו המצריים עבור חטאת ישראל אחזה גם אותם רעדה ופחד ממש כאשר יפתה אחד את חבירו לאיזה מעשה רעה לגנוב או לגזול וכדומה, וכאשר רצו לעשות בו שפטים התנצל ואמר דעו כי לא מלבי הוא אבל חבירי זה פיתני ואפת ויצא הדין שיקבל המפתה המשפט הנחרץ מב"ד אבל חייבו את המפותה ההוא לעמוד ולראות במשפטו למען יקבל מוסר בראותו המכות הראויות אליו לולא שחבירו היה בעוכריו. וזהו וירא ישראל את היד הגדולה, כלומר יותר מן הראוי להענישם על מעשה עצמם הנה מזה הבינו כי הוא אך בעבור החטיאם אותם וע"כ וייראו העם את ה' וכו':

מה חדשו ז"ל אם מקרא מלא הוא, אבל באור המאמר על פי משל לעשיר שנתדלדל ונשאר בעל חוב לנושים רבים ולא נגשוהו מאומה מפני הרחמנות, ונתחסד עמו סוחר אחד ולקחו שיהיה אצלו משולח ויסע עם סחורותיו וימכרם בהקפה לשלם לזמן ידוע. ויהי בבואו שמה לגבות המגיע מהם ולא היו להם לשלם ויגוש אותם ויתפשם והכה אותם בחמת רוחו, ואחד מבעלי החובות האלה היה קרובו של הסוחר ויכתוב אגרת אל הסוחר על כל הדברים הרעים אשר עשה עמהם. ויהי כבוא המשולח לביתו תפשוהו בעלי חובות שלו ויסרו אותו בשפטים גדולים, ויתפלא עליהם מאד לאמר למה תעשו כה לעבדכם הכי נעלם מכם רוע מצבי כי בביתי אין כל, ויענו ויאמרו רשע מדוע עשית אתה הדבר הזה עם פלוני ופלוני אשר גם המה אין בידם לשלם. כן הרשעים עובדים עבודה זרה וגילות עריות ושפיכות דמים ועם כל זה הוא יתברך מרחם עליהם לאמר הלא יצרם גבר עליהם למלאות תאותם רק בהיות ישראל אצלם בגלות ואין מרחם עליהם ועוד עזרו לרעה כמאמר **ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד** (ישעיה מ"ז, ו') וכל התנצלותם כי עושים שליחות ה' יתברך ליגוש אותנו על עונותינו, אז גם ה' יתברך יגוש אותם על עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים. וזהו וקבצתי כו', והורדתים אל עמק יהושפט כו', יכול על עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים. וזהו מיד אותה החמה שנתמלא על ישראל מחזירו על המצריים. כי כאשר הם נוגשים אותנו שאנחנו נשלם חובותינו מיד אותה החמה תתגלגל עליהם שישלמו הם חובותיהם:

עוד יותר נוכל להעמיק בכוונת המאמר הנזכר לעיל נודע ה' משפט עשה בהקדים מאמר יתרו **עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם** (י"ח, י"א), הנה לדעתי היתה כוונת יתרו בזה לתת מופת נמרץ על השגחת ה' יתברך בתחתונים כמו בעליונים, ושם רסן בפי המינים הדוברים עתק לאמר כי הוא רק אלהי השמים משגיח בעליונים לבד, כמאמר רם על כל גוים ה', ר"ל שהם יחליטו עליו יתברך כי הוא ישכון מרומים ואין כבודו להשגיח בעולם השפל הזה, וזהו על השמים כבודו לומר כי כן יחייב כבודו להשגיח רק ברום שמים ולא למטה בארץ וכבאור בעל עקידה ז"ל **אשר יומרוך למזימה** (תהלים קל"ט, כ'), ועל היותר גברה הדיעה הזרה הזו בפרעה ועמו עד כי משה ע"ה הוכרח לברר לו על פי מופת ואמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, היינו כאשר יראה עונש הקב"ה בהרשעים וברכתו וטובתו בהצדיקים הנה מזה יתברר לו כי הוא יתברך הוא העושה משטרו כבשמים כבארץ, אך עם כל זה יש מקום לבעל הדין לחלוק ולומר שאין ראיה משכר הצדיקים ועונש הרשעים מטעם כי כבר מבואר מפי סופרים ומפי ספרים כי השכר והעונש אינם הסכמיות מאת הגומל אבל

הם מוכרחים בטבע כי השכר כרוך בעגולת המצוה והעונש בהעבירה ממש כהאוכל סם המזיק (וכבר הארכנו בבאור ענין זה בחלק הראשון פרשת בראשית על מאמר ויצו ה' אלהים על האדם בהבדל השני שם) ואם כן מקום להם לומר שאין הוכחה מהעונש והשכר על השגחת ה' למטה, יען כי הם פועלים בטבע, אמנם באמת היה למשה עד היותר נאמן להוכיח על אמתת השגחתו יתברך וכי לו השמים אף הארץ לעשות בהם כרצונו, והוא כי מדת הדין שהיתה מתוחה על ישראל נהפכה על מחטיאיהם ונתן מצרים כפרם על כי המה הזידו וגרמו להם כל המעשים שעשו.[184]

הנה מזה יבחן בהכרח כי הוא יתברך השופט כל הארץ והמשגיח לענוש החייב ולזכות הבלתי חייב גם כי ידיו עשו הרעה כי לולא כן וישאר השכר והעונש אך בטבע ככל דברים המזיקים בעצמותם אם כן איככה היה מתהפך נזק העוברים בפועל על הגורמים חטאתיהם, הלא אם יכוף אחד את חבירו ויתן סם המות לתוך פיו ודאי כי ימות האוכל לא המאכיל ופה היה מתהפך עונש חטאת ישראל על מצרים גורמי עונותיהם הנה מזה נתאמת אצלם כי הוא יתברך המשגיח אל כל יושבי הארץ לגמול את כל איש כפי בחירתו הטובה אם רעה.

וזהו מ"ש יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (ובדרש מכירו הייתי לשעבר ועתה ביותר) כלומר ישנו בהשגחתו גם למטה בארץ, והעד - כי בדבר אשר זדו עליהם, כלומר כי בדבר אשר זדו להחטיא את ישראל נתהפך עליהם. וזהו נודע ה' משפט עשה כלומר על ידי המשפט הגדול הזה שהחריץ על מצרים נתוודע אמתת השגחתו בעולם השפל הזה. ומבאר בעצמו סבת ההוכחה ואמר בפועל כפיו נוקש רשע, כלומר על חטאת ישראל נוקשו המצריים וכנ"ל, ואם יהיה העונש אך כטבע כל דבר המזיק לא היה מקום אל המשפט הזה אם לא כי זאת היתה מאתו יתברך השופט צדק בידעו כי הם הזידו עליהם כנזכר לעיל:

חלק יז

ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים (י"ד, ל')

[184] **מדת הדין שהיתה על ישראל נהפכה על מחטיהם.** ואולי זהו ירמוז במאמר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל כלו' איך עשה שפטים במצרים על הזידם להחטיא את ישראל, וזהו ג"כ ותרא את עני אבותינו במצרים (נחמיה ט', ט') ודרשו ז"ל זהו פסל מיכה וע"ז שעשו, ואעפ"כ ואת זעקתם שמעת על ים סוף ותתן אותות ומופתים כו' כלומר הפכת ועשית עונש בפרעה ועבדיו והטעם כי ידעת כי הזידו עליהם כלומר הם גרמו לישראל לעשות התועבות ההם:

והוא פלא כי משמעות המאמר אשר עד היום ההוא לא נושעו ישראל מיד מצרים, והדבר לא כן הוא כי כבר היו חפשים בצאתם כי גורשו ממצרים אך הוא יתברך סיבב על פרעה שיחזק את לבו לרדוף אחריהם אשר לפי בחירתו כבר היה מתכבד ויושב בביתו.

וכן נאמר בעצם היום הזה הוציא ה' כו'. גם במאמר משה אל העם אל תיראו כו', כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד כו', ראוי להעיר מה היה לו לדבר על לבם לא תוסיפו כו', כי מהיום ההוא והלאה מה להם לדאוג יותר על מלכות מצרים מעל הזולת מהממלכות אחר כי כבר הם מבחוץ.

והנראה עם מה שזכרנו למעלה כי ישראל יצאו ממצרים קודם הקץ הנאמר לאברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, והיתה הסבה לזה מה שלא יכלו לסבול עוד מושב הארץ ההוא כמאמר ולא יכלו להתמהמה, והוא מבואר בארוכה בספרי האמת אשר על כן הוצרכו ישראל להשלים השעבוד הזה בגלות המלכיות כי לא נגאלו כי אם לזמן להרגיע אותם מעט כמספר השנים הרמוזים במאמר ונושנתם, ואם היה מצרים קיים בזמן ההוא היה היותר ראוי אל השלמת השעבוד הזה, כי הוא החל להיות נוגש על חוב ועבדום וענו אותם ונשאר השט"ח בידו, והקב"ה רצה להצילנו מידו הקשה שלא ישעבד בנו עוד לעולם על כן קיים בו מאמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו.

וזהו שקראו ז"ל במדרש על גאולת מצרים מאמר נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים היינו העומדת ליצוד מעצמה, ועל כן גם אם העוף הנלכד יהיה ניצל פעם מתוך המוקש עם כל זה כל עוד שהפח קיים אינו בטוח שלא ילכד בו פעם אחרת בלתי כאשר יהיה הפח נשבר, כן לולא כי שיבר יתברך גאון מצרים עודנה לא היינו בטוחים מהם גם כי נמלטנו ממצודתם והוא על ידי מה שסבב יתברך עליו לרדוף אחר ישראל ויטבע בים.

וזהו מאמר משה התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום, ולבל יאמרו ישראל עם כל זה מה לנו לצרה הזאת טוב היה יותר באם לא רדף כלל, לזה אמר כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם כו', כלומר בכוונה סבב על מצרים כן למען הצל אתכם מידם שלא ישעבדו בכם עוד. וזהו ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים.[185]

[185] והקרוב לומר בזה על דרך מאמר המלאכים אל לוט (פרשת וירא) אל תבט אחריך עיין רש"י שלא ניצל לוט בזכות עצמו רק בזכות אחרים אינו ראוי לראות במפלתם*, ואם כן היו ישראל בגלות מצרים ארבע מאות שנה בשלימות היה נתמרק עונש מכל וכל והיתה הגאולה בזכות עצמם אבל כשהיו רק רדו שנה מקום לומר שלא נגאלו רק בזכות אבות ואם כן איככה ראו במפלת מצרים, על זה הקדים ואמר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים היינו תשועתם היתה מסבת מפלת מצרים וכמו שנתבאר לפנינו כי נתקיים בהם מאמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו כי הגיע הזמן שיקלנו כליון ואבדון כי נתמלא סאתם על ידי קושי השעבוד אשר הטילו עליהם, ועל ידי זה כבר היה נחשב רד"ו שנה לארבע מאות שנה, ולכן וירא ישראל את היד הגדולה וירא ישראל אף מצרים מת על שפת הים, מפי מהר"א ז"ל.

*]הערה: ויתכן עוד כי המלאכים היה רצונם להמציא זכות על לוט שיהיה ראוי להנצל, כי הנה אם יבוא אחר

כלומר אך בהיום הזה שנטבעו בים הושע ה' את ישראל מידם תשועת עולמים כי מהיום בטוחים הם גם אם ישתעבדו עוד לא ישתעבדו אל מלך קשה ועם קשה כפרעה ומצרים:

חלק יח

אז ישיר משה, מדרש: הדא הוא דכתיב **נופת תטופנה שפתותיך** (שיר השירים ד', י"א) אמר משה רבון העולמים במה שחטאתי לפניך בו אני מקלסך משל למדינה כו', כך אמר משה לפני הקב"ה יודע אני שחטאתי לפניך באז שנאמר ומאז באתי אל פרעה והרי טבעת אותו לים לכך אני משבחך באז, הדא הוא דכתיב אז ישיר משה (פרשה כ"ב, ג'). **ומה** מאד ראוי לשית לב אל המאמר הנפלא הזה כי מה ענין תיקון החטא שהיה באז במלת אז ישיר אם לא כי כוונת והבנת מלת אז רב לה לתקן המעוות הזה וראוי לחקור על זה.

ומתחילה נעמוד על מאמר המגיד: ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא שהקב"ה חישב את הקץ לעשות כו' אשר לכאורה לא ידענו מהות ענין המחשבה והעשיה שאמר, ונקדים מאמר הכתוב **קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם** (בראשית ו', י"ג) גם מאמר הנביא **כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות כה אמר ה' צבאות המה יבנו ואני אהרוס וקראו להם גבול רשעה** (מלאכי א', ד') אשר מאמר גבול רשעה הוא משולל הביאור.

אבל הכלל בזה הוא עם מאמר המשורר **לכל תכלה ראיתי קץ** (תהלים קי"ט, צ"ו) אשר הכלל הזה יקיף כל הנבראים וכל ההוויות לומר כי כלם המה משוערים ומוגבלים עד מועד ידוע ואחר כך יקבלו כליון והפסד, כמו כל הכלים והחפצים ישמשו בקיומם כפי ערך כחם שנתן בהם פועלם בעת הרכבתו אותם אשר בכלות מהם הכח ההוא יהיו כלים ונפסדים, וכמו כן האדם מבחר הנבראים הנה הוא יתברך שם לו קץ שבעים שנה שהוא

ויתנבא ויאמר על עיר כלילת יופי כי למחר תתהפך ותהי למעי מפלה יצטרך השומע אל אמונת אומן שיאמין לו, ועל כן סיפר הכתוב ויצא לוט וידבר אל חתניו לוקחי בנותיו ויהי כמצחק בעיניהם, וכלשון המדרש שאמרו עיר שוקטת מלאה שמחה ושירים איך תתהפך ואם כן זה בעצמו זכות גדול אל לוט, אבל המלאכים חשבו אולי גם הוא איננו מאמין בהחלט רק יאמר בלבו למיחוש מיהא בעי וירא גם מהספק על כן עשו בחינה ואמרו לו אל תבט אחריך. אכן אשתו יצאה עמו רק מהצד הספק ובלבה היה אולי הוא שקר ודבר נמנע על כן הביטה בכל פעם אחריה לראות אם יאמת דברי המלאכים על כן ותהי נציב מלח כי מעתה אין לה זכות להנצל.
עוד יתכן על דרך שני עניים באו על פתח בית עשיר ובבואם שברו כלי זכוכית יקרה, וימהרו וילכו החוצה, והעשיר היה אז בחדר הפנימי ובשמעו קול השבירה וירא כי אין איש, רץ החוצה, והעניים האלו עשו בערמה ודברו איש אל רעהו נסעה ונלכה לפניו, לא נביט אחרינו כי כאשר נביט מאחרינו יבין העשיר כי אנחנו עשינו לו ההיזק ורצוננו לראות אם רודפים אחרינו או לא, לכן יכשר יותר לבל נביט אחרינו רק ללכת הלאה, הוא הדבר באנשי סדום כי היו רעים וחטאים וחייבים הרבה אליו יתברך, ולוט היה גם כן בחברתם רק בזכות אברהם באו המלאכים והצילו אותו, לכן יפה אמרו אליו אל תבט אחריך כי אם יביט אחריו אז ירגישו המשחיתים כי גם הוא חייב וירדפו גם אחריו.]

זמן אפיסת כחותיו והסרת החום והליחה התולדיים המשוערים למספר השנים ההם, וגם העולם הזה בכללו יש לו קץ ידוע אליו יתברך, והאמנם הקץ הזה לא השיגהו עין, לבא לפומא לא גליא עם כל זה מלבד הנסתרות והנעלמות אשר לה' אלהינו יש דבר המגביל קצו אשר עליו אין להוסיף, והוא מה שאנחנו מקוים כי ימלאו כלם על גמרם ועל שלמותם, כי הצדיקים עוד לא נגמרו בטוב צדקתם עד עת העתיד במהרה אשר אז יגיעו אל קצה השלמות, וכן הרשעים אינם גמורים עתה ולא נתמלא עדיין סאתם, ועל העתיד נאמר **ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע** (מלאכי ג', י"ח) כי אז יתקיים בשניהם מליצת המשורר **יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק** (תהלים ז', י') והוא הקץ המשוער אל העולם הזה בהגמרו שני הסוגים האלה על תכלית וקצה השלמות ויגיעו שניהם אל הגבול הצדיקים עד גבול הצדק, היינו שאין ביכולת להצטדק יותר והרשעים עד גבול הרשע.

ודע כי כמו כל הדברים הכלים והנפסדים לקץ המשוער לא יתקיימו עד הקץ הזה בלתי באם לא יהיה שימושם באין עודף על דרכי הטבע אולם אם ישמשו בהם בחזקה ובהכבדה הנה ישיגו כליונם המעותד להם קודם זמנם וימהר עליהם הקץ, וכמו כן במין האדם כי לא יתקיים עד הקץ המשוער לשבעים שנה באם ישתנו עליו סדריו ויפגענו איזה מקרה ממקרי התחלואים ויתקלקלו מזגיו וכחותיו, כי גם בימי עלומיו יגיע לבחינת הרפיון הראוי לימי הזקנה. כן הדבר בהרשעים כי האמנם גם להם קץ וזמן משוער למתי יתמלאו סאתם עם כל זה בשיפליגו ברעת מעשיהם הרבה מאד הנה בזה יקרבו הקץ לבוא עליהם קודם הזמן וכמאמר **ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם** (שם נ"ה, כ"ד) יען כי כבר נגמרו בשלמותם ואין בכח העולם לסבול עוד יותר מעל הגבול הזה. וזהו וקראו להם גבול רשעה היינו שלא ימשך רשעתם עוד הלאה ועל זה מורה מאמר גבול לאמר עד פה תבוא. וכמו כן היה מקרה דור המבול כי הוסיפו תת כח ברשעתם בזריזות כ"כ עד כי נתמלאה סאת רשעתם ולא היה יכולת העולם לסבול ולהתעכב עד הקץ המשוער באחרית הימים אבל הקץ בא לקראתם קודם זמנו הראוי לפי סדר הבריאה.

וזהו שהפליג הכתוב ואמר קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם כלומר נתמלאה הארץ מפני הפלגתם ברע עד כי הקריב הקץ ובא קודם כענין מה שכתוב **קץ בא הקץ** (יחזקאל ז', ב') ממש כמשפט אנשי דמים ומרמה הנזכר לעיל, כי ינקש עליהם המות קודם זמנם:

וכענין הזה היה קץ מצרים כי הוא יתברך הגביל לאברהם זמן ארבע מאות שנה באופן שיהיה השעבוד כמנהג וכטבע כל העבדים העובדים לאדוניהם והשיעור הזה יקיף כח הסבל אשר לישראל בארבע מאות שנה, אבל הנה המשעבד הזה בזדון לבו הרע הכביד העול עד אשר לא יכלו שאת, והנה בזה הקריב את הקץ והביאו קודם היינו כי נתמלא סאת רשעתו עד אשר לא יכלו שאת יותר, וכמאמר ולא יכלו להתמהמה, ומעתה ראשית החסד היה מאת ה' בשליחות משה אל פרעה להכניס עזות ורשע בלבו למען אשר יתרגז ויכביד העבודה עד כי לא יוכלו לסבול שעל ידי זה נתקרב הקץ.[186] וזהו ברוך הוא שהקב"ה חישב את הקץ לעשות כו'.

וזה יהיה תשובתו יתברך למשה על שאלתו ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה על זה השיבו עתה תראה אשר אעשה לפרעה כלומר תשוב תראה מה שאפעל בו על ידי הכבדת עולו כי על ידי זה עוד לא יצטרכו ישראל להתעכב עד הקץ שאמרתי לאברהם כי אם עוד כעתה תראה את אשר אעשה לו (אבל עם כל זה לא נתברר לו הדבר עד ראותו תכליתו) ומעתה מה נמרצו דברי המדרש הדא הוא דכתיב נופת תטופנה שפתותיך מה ראו ישראל לומר שירה באז. רצה לאמר כי כלשון הזה ראוי לשמש אל כותב התורה לספר לנו עתה מה שהיה בזמן העבר ולומר אז אמרו שירה, אבל המשוררים ההם שהתחילו שירתם אז ישיר יפלא מה ראוי לומר שירה באז כאלו ישוררו על זמן העבר, ועל זה המליצו אמר משה רבון העולמים במה שחטאתי לפניך בו אני מקלסך, יודע אני שחטאתי לפניך באז שנאמר ומאז באתי אל פרעה והרי טבעת אותו לים לכך אני משבחך באז הדא הוא דכתיב אז ישיר משה. פי' כי כן אמר משה לישראל כי לא מלבד שראוי לשורר עתה על הנסים שעשה לנו אבל גם בשעה שנתן בלב פרעה להכביד עולו עלינו הנה אז היה ראוי לשורר השירה הזאת כי זאת היתה הסבה הגדולה לקרב קץ הגאולה, וזהו יודע אני שחטאתי לפניך באז כי אחרי צאת הדבר אל הפועל הבין והודה בעצמו כי שגה במה שהיה קובל לפני ה' לאמר ומאז באתי, לכן הריני מקלסך באז אז ישיר משה כלומר אז בעת ההכבדה היה לו לשיר. (והשלמת הדברים עיין בקול יעקב סוף מגלת אסתר):

[186] וזהו מליצת החכם אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך (משלי כ"ה, כ"א) ודרז"ל ישלימנו לך. ביאר הדבר ההוא ממש כבריה קלה הנותנים על בשר האדם למוץ ולשאוב דם אשר סבת נפילתה בשתתמלא מדמו כן התמלאות חפץ השונא והפקת זממו הוא סבה גורמת ירידתו. וזהו עצת החכם אם רעב שונאך כו' ירצה כי לפעמים יהיה נגרע אל השונא ההוא איזה דבר מה שעל ידו לא יוכל לבצע מעשה רשעתו אשר עי"ז תתעכב מפלתו ע"כ על האדם להטות אליו האמצעים האלה, אם רעב - יאכילהו ואם צמא - ישקהו, וזהו כי גחלים אתה חותה על ראשו כלומר כי בזה תקרב קצו וזהו וה' ישלם לך ישלימנו לך:

חלק יט

מדרש: דבר אחר אז ישיר הדא הוא דכתיב **פיה פתחה בחכמה** (משלי ל"א, כ"ו) וכו' אמר ר' יהודה בן פזי מה ראו ישראל לומר שירה באז אלא אמרו מתחלה היה הים הזה יבשה כו' (פרשה כ"ג, ד').

עיין באורו פרשת וירא ביריעות האהל על מאמר וה' פקד את שרה:

חלק כ

עוד במדרש: דבר אחר אז ישיר משה הדא הוא דכתיב **ואני אשיר עוזך וארנן לבוקר חסדך** (תהלים נ"ט, י"ז) ואני אשיר עוזך לעתיד לבוא וארנן לבקר חסדך כו', כי היית משגב לי באדום ומנוס ביום צר לי בגוג ומגוג (פרשה כ"ג, ו').

הנה כדי לבוא אל תכלית כוונת דבריהם ז"ל שהסבו משמעות מאמר ואני אשיר על נסים העתידות, וגם להבין מאמר וארנן לבקר כו', נקדים מאמר המשורר **ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה' כי גמל עלי** (תהילים י"ג, ו'), עוד מה שכתוב: **ה' בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד** (שם כ"א, ב'). באור הדברים כי אנחנו עם בית ישראל מצווים על שני דברים אשר האחד יכחיש ויסתור את השני, והם הבטחון בהאלהים והשמחה בישועתו. והוא כי כבר כתב החסיד ז"ל בחובות הלבבות כי משפט הבוטח השלם להיות תמיד בשמחה במה שיש יכולת ביד הבורא יתברך להטיב לאדם, וכל כך יחליט השמחה בלבו כאלו כבר השיג הטובה עד שלא יהיה אצלו חילוק כלל בין טרם השגתו מחסוריו לאחר כך, וכאשר אמר הנביא ז"ל **כי אם שישו וגילו עדי עד, אשר אני בורא** (ישעיה ס"ה, י"ח). ממש כבן העשיר שהוא שש ושמח מתפאר בעושר אביו אף כי אין בידו מאומה, בהיות מוחלט אצלו כי כל העושר הזה שמור בעבורו ולא ימנע ממנו אביו מאומה.

אמנם המצוה השניה היא סותרת מופתי שלמות הבטחון והוא מה שאנחנו מוזהרים להודות לו על כל דבר ודבר ולתת לו בכל יום מעין ברכותיו ולשמוח על כל טובה שנשיג ממנו יתברך שמו, כמאמר **ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך** (דברים כ"ו, י"א) אשר מכל זה יתנכר כי בלבו היה ההיפך, כמו הנושה מעות מאנשים הרבה ומהם בטוחים ונאמנים גדולים שאין בלבו ספק כלל על גביית חובותיהם, ומהם אנשים קשים לא יאבו לפרוע חובות הקפתם, אשר באם יבוא אחד לבשר לו כי ראה אחד מבעלי חובותיו מכין מעות לפרוע לו חובו, הנה משפט המבשר ההוא מן הנושה יהיה כך: אם האיש הזה המכין המעות הוא מהאנשים הבלתי פורעים חובותיהם והנושה כבר התייאש ממנו הנה יעיר את עצמו לתת להמבשר תשורה על בשורתו כי הכניס בלבו

שמחה חדשה מה שלא עלה על לבו כלל, אבל לא כן באם המכין מעות החוב הוא איש בטוח ונאמן גדול הפורע חובו תמיד בזמנו כי לבשורה זו ולשמחה מה הוא עושה, כן הדבר בהבוטחים באלהים כי אותו שהוא מקטני אמנה וכל זמן שאין הטובה בידו לא תפעל בו מאומה להעיר עצמו אל השמחה אבל עוד הוא דואג ומצטער הנה בתת ה' אליו טובתו מה מאד ירבה לשמוח ולשוש עד כי תחייב אותו שמחתו להודות ולהלל לה' על הטוב שגמלו אחרי שלא עלה לבו שמחה ובטחון מקודם, אבל מי שלבו שלם עם ה' ובוטח בישועתו עד היותו מלא שמחה בעוז ויכולת המקום ב"ה כאלו כבר השיג טובתו אם כן איה איפא תתעורר שמחה בלבו בתת לו ה' דבר בהיות הטובה ההיא בלתי מוחשת אצלו כלל לענין מחודש.

והן אמת כי על זאת התפאר המשורר על עצמו ואמר ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך כלומר אני בחסדך בטחתי אף טרם השגתי הישועה בפועל, ואם כל זה לא מנעתי עצמי משמוח אחר כך, וזהו יגל לבי בישועתך, וזהו גם כן ה' בעזך ישמח מלך, כלומר על היות הדבר אצלך בכח וגם בישועתך מה יגל מאד, כלומר אחרי כי תבוא התשועה בפועל, ואמר הטעם תאות לבו נתת לו, והוא כי באמת יש לשאול על עילת הדבר הזה, היינו מאין יתנוצץ בלב הבוטח ההוא מה שיעיר אותו אל השמחה בהשיגו טובתו אחר כי היתה אצלו מוחלטת כאלו כבר היתה בידו.

אבל נקח דמיון על זה מאורח שהזמין אותו בעל הבית לסעודתו, ואחרי אכלם אמר לו הבעל הבית תדע כי גם למחר אני מזמינך אצלי והודה לו האורח על בשורתו ועל טובתו, ויהי ממחרת אחרי כלותם לאכול ויברך האורח את בעל הבית ההוא בקול גדול והודה לו על טובתו ועל חסדו אמר לו הלא אתמול הזמנתיך וגם ברכתני תמול על הבשורה הזאת ועתה מה לך עוד לברכני היום, אמר לו האורח אתמול הגיעתני הבשורה אחרי כי שבעה לה נפשי באכלי מכל בסעודת הצהרים, ואף כי האמנתי וידעתי כי למחר אהיה רעב ואתה תטיב עמדי להשביעני עם כל זה עודנה לא היה מורגש בלבי צער הרעבון גם לא טובת השביעה של מחר, לא כן עתה הנה הייתי רעב וצמא ואתה בחסדך השבעתני מטובך, הנה אני מרגיש ערבות טובתך ומוחשת אצלי בשלמות על כן כהיום אודך בכל לב.

כן הדבר בהבוטח כי האמנם הוא שש ושמח בישועת ה' בלב נאמן לאמר באם יחסר לי איזה דבר לא ימנע ממני יתברך ואם חלילה יפגענו איזה מקרה יצילנו ה', עם כל זה עדן אין הצער ההוא מורגש לו כלל גם לא טובת ההצלה ולכן אחר כי יחסר לו איזה דבר ויחננו ה' כי יפגעו בו המקרים בפועל וירגיש בם ויצילנו ה' הנה אז ודאי יתחדש

ויתעורר בשמחה יותר גדולה בהיותו מרגיש אז יקרת וטובת ההצלה כמה היא (וזהו שהמליצו ז"ל (ברכות מ') בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו כלומר לא מן העתיד לבוא כי אין טובתם מורגשים אצלך עדיין) וזהו ה' בעזך ישמח מלך, רצה לומר במה שיש יכולת ועוז בידך להושיע ועם כל זה ובישועתך מה יגל מאד, כלומר אחר כי תושיע לו בפועל יגל וישמח ביותר, והעילה בזה תאות לבו נתת לו, כלומר כי יותר מוחש אצלו הדבר אחר כי נכסף לו והשיג תאות לבו. וזהו גם כן ואני בחסדך בטחתי ועם כל זה יגל לבי בישועתך, וכנזכר לעיל, והטעם - אשירה לה' כי גמל עלי. וזהו גם כן ואני אשיר עוזך כלומר על הכח והעוז שיש בידך להושיעני ועם כל זה - וארנן לבוקר חסדך כלומר אחרי בוא התשועה בפועל, והטעם - כי הייתי משגב לי ומנוס ביום צר לי, ועל כן התשועה יותר מורגשת מאשר בתחילה:

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש אז ישיר משה הדא הוא דכתיב ואני אשיר עוזך כי הנה כבר זכרנו למעלה כי בגאולת מצרים היתה כלולה גאולת העתיד עם כל פרטי הנסים העתידים להעשות, ועל זה יורה מאמר אז ישיר שר לא נאמר אלא ישיר, לומר כי השירה הזאת עיקר תכליתה ופעולתה עתידים ישראל לשורר לעתיד וכמאמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה ובדרש: היה לי ויהיה לי. וזהו שסמכו ז"ל הדא דכתיב ואני אשיר עוזך לעתיד לבוא, כלומר כעתה אמרו שירה על כח ועוז גאולת העתיד המקווה הכלולה עתה בגאולה זו, ועוד וארנן לבוקר חסדך כלומר עם כל זה אכפיל לשורר בבוקר בהתחדש הנסים האלה לעתיד לבוא, והטעם - כי היית משגב לי באדום ומנוס יום צר לי בגוג ומגוג, כלומר לכן בעת תושיעני מידם יהיו אז הנסים יותר מורגשים מאשר בתחלה. וזהו גם כן הרמז במה שכתב אז ישיר כו' ויאמרו לאמר כלומר החליטו בלבם לשיר עוד אחר כך בבוא הנסים אל הפועל בעתיד:

חלק כא

עוד במדרש: דבר אחר **אז ישיר משה** הדא הוא דכתיב **נודע ה' משפט עשה** (תהילים ט', י"ז) מדבר במצרים שעשה הקב"ה בהם משפטים במצרים ועל הים כו', ומהו נודע ה' כדכתיב וידעו מצרים כי אני ה' כו', בפועל כפיו נוקש רשע זה פרעה מה אמר כל הבן הילוד אף הקב"ה עשה לו כשם שעשה שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף, מה הגיון סלה אמרו ישראל מה עלינו לעשות אלא לומר שירים וזמרים שנאמר אז ישיר משה (פרשה כ"ג, ט').

והמאמר משולל הבנה, אבל על כל פנים יורה פשטות הדברים כי ישראל בעצמם לא ידעו מתחלה מה לעשות אם לומר שירה ואם לחדול, ואחרי שובם התנחמו והחליטו

בלבם לשיר וכמאמר אז ישיר שהוראתו כפי המבואר שראו אז איזה דבר מה שהכריעו על ידו לשורר השירה הזאת. ואם כן עלינו לחקור בהדבר ההוא מדוע נסתפקו תחלה ומה נתחדש להם אחר כך.

ואחשוב בהבנת הענין כי הנה עון מצרים היה תחלה נגד ישראל כמו שכתוב ויעבידו מצרים את בני ישראל כו', ולסוף הרבו לפשוע נגד ה' עד שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו, ונמשך המרד הזה עד מכת בכורים כמבואר בכתוב. והנה עתה יש לנו ספק בראותנו כי יד ה' היתה בם עד תומם אם היתה בעבור נקמת ישראל או בעבור נקמת שמו הגדול. והנפקא מינא אם לומר שירה על מפלתם, כי אם עיקר ענין מפלת מצרים היה אך בעבור שמו יתברך ותשועת ישראל באה להם ממילא אם כן אין הראוי להם לומר שירה כנודע.[187]

והוא על דרך משרת שהיה בבית עשיר יצא לשוק לקנות חפץ בעבור בעליו ויפגשהו אחד מאנשי העיר ויכהו הכה ופצוע ויודע הדבר אל בעליו העשיר ויתמה על החפץ ויאמר אל משרתו אולי לא ידע הנבל הזה מי אתה, ויענה ויאמר גם אנכי כן דמיתי ואמרתי לו וגליתי את אזנו כי אני מבני ביתך ואז הרבה במכאובי כי אמר מה לך להפחידני באדוניך, אז לבש קנאה בחמת אפו וימהר וירץ ויעשה בו שבטים ויקנא קנאה גדולה.

כן ממש היתה עצת משה רבינו ע"ה להעלות חמה לנקום נקם בפרעה ועמו, אמר ויספר לפני הקב"ה ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך ואז הרע לעם הזה יתר מאד וכמו שנתבאר למעלה עיין שם.

ונתבונן עתה בהעשיר הזה שהתעורר עתה לקחת נקמה מיד המכה אשר הכה את משרתו אם שהכה אותו בעבור משרתו רק שעל ידי פגיעתו בכבודו התעורר להעלות חמה, או שכל עיקר הכעס והנקמה לא היה רק על אשר חרף אותו ועל אשר ביזה אותו בעצמו ולא בעבור נקמת משרתו, והנפקא מנא אם המשרת צריך לתת לבעליו תודה על זה, כי אם קנא בעבור משרתו מחוייב המשרת לתת לו תודה על זה, מה שאין כן אם מה שעשה עשה רק למענו ולמען כבודו מה לו אל המשרת להודות לו. אמנם יש דרך אל המשרת שיתברר לו ענין הנקמה מה זה ועל מה זה והוא כי העשיר נתודע אל הבלייעל המכה הנזכר לעיל כי כאשר כועס עליו והוא מתעורר לבוא עליו במשפט הקדים את עצמו וימהר וירץ אל בית העשיר בהכנעה גדולה ויבך ויתחנן לו שימחול לו על הנבלה

[187] וזהו המרומז במאמר המשורר הללו את ה' כל גוים כו' כי גבר עלינו חסדו (תהילים קי"ז א'-ב'), כלומר אין להם להודות לה' על חסדו שהשפיע בעולם בלתי כנוסח הזה כי גבר עלינו (על עב"י) חסדו ואגב יגיע מן הטובות גם להם, ולא שיודו לה' כי גמל עמהם כמאמרם (במדרש איכה) אין טובה באה לעולם אלא בשביל ישראל וכמ"ש לא עשה כן לכל גוי אבל עלינו אמר יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו:

הזאת, ועם כל זה לא נתפייס ויקם עליו וייסרהו למשפט ויכהו מכה רבה אז כבר נתברר אל המשרת כי לא על כבוד עצמו הוא עושה רק בעבור נקמת משרתו ואז הוא יודע כי ראוי להודות לו על זאת.

כן הדבר בהמכות שהביא יתברך על פרעה יש להסתפק בהם אם שהיו בעבור אשר חירף כלפי מעלה ואמר מי ה' כו', ולא למעננו ואז אין אנחנו חייבים להודות על ההכאות האלה שהכה את פרעה כי לא היו בגללנו, או שהיו רק בעבורנו. וזה נתברר לנו כי הלא הרשע הזה אחר אשר קבל חמשה מכות נכנע מפני ה' ואמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים ועם כל זה הוא יתברך לא הביט על זה ויכהו עוד מכה רבה מוכח בע"כ כי רק בעבורנו בא עליו כל מה שבא ואם כן מחוייבים אנו לשורר ולזמר לתת תודה לאלהים יתברך.[188] וזהו נודע ה' כדכתיב וידעו מצרים כי אני ה' ר"ל שכבר נודע ה' וכבר הכירו המצריים כחו ואלהותו יתברך ועם כל זה משפט עשה בע"כ כי בפועל כפיו נוקש רשע, רצה לאמר בעבור ישראל שהם פועל כפיו של הקב"ה רק בעבורם בא עליו המוקש

[188] וזהו ויושע ה' ביום ההוא את ישראל כו' כלומר הכירו בהדבר כי כל מפלת מצרים היה אך בעבור תשועת ישראל והמופת וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים כלומר יותר מן הראוי אחר כי כבר הכירו והודו לה' וע"כ וייראו העם את ה' ויאמינו כו', אז ישיר כלומר הכריעו בדעתם לומר שירה וזהו נוסח שירתם עזי וזמרת יה וכפירש"י ז"ל וזהו הוראת הי' הנוספת במלת עזי לומר כי עוז התשועה הזאת בא בשבילי וזהו ויהי לי לישועה והבן:-שפת היריעה-

ובמדרש (שמות רבה כ"ג) עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה עזי הוא ועטרה לראשי והוא כחי ויהי לי לישועה יהי לי אין כתיב כאן אלא ויהי לי היה לי ויהי לי. באור הדברים כי ישראל הודו ואמרו כי לא כחם ועוצם ידם עשה להם החיל הזה רק את כל אלה עשה להם הבורא יתברך בנדבה וחסד, וזהו עזי הוא ועטרה לראשי והוא כחי ואני בכח ידי וזכותי לא עשיתי מאומה ולכן מובטח אני ויהי לי לישועה, יהי לי אין כתיב כאן אלא ויהי לי היה לי ויהיה לי, והכוונה בזה על דרך שהבאתי בספר חסד לאברהם על הגדת פסח באור הגאון ז"ל על מאמר עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשנו ה' אלהינו לנצח, כי ההבדל בין התובע חוב ובין המבקש נדבה כי החוב אין מקום לתבוע כי אם כאשר יש לו עוד עליו איזה מספר מה שהיה נשאר חייב אבל כאשר ישלם לו עד פרוטה אחרונה לא יוכל לתבוע אותו עוד, לא כן המבקש נדבה כי אליו לא יוכל העשיר להשיב כבר נתתי לך נדבה הלא מה שנתן נתן בנדבה תן גם עתה בנדבה. וזהו עד הנה עזרונו רק רחמיך ולא עזבונו רק חסדיך לא על דרך הפורע חוב ולכן אל תטשנו ה' אלהינו לנצח. וזהו שאמר אחר כי עזי הוא והוא כחי אך בנדבה אך בחסד לכן היה לי ויהיה לי לישועה.

עוד בסמוך אמר להם הקב"ה לישראל בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת זה אלי אבל לעתיד לבא אתם אומרים אותו דבר ב' פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' כו', באור הדברים ע"ד שכתבנו בספר המדות (בחמישי משער התפלה) כי בעולם הזה נאמר עלינו (ישעיה מ"ה) אכן אתה אל מסתתר, כי לפי ראות עינינו רק עמל וכעס נביט כי נתקיים בנו מאמר בערב תאמרו מי יתן בקר כו' והיסורים מתגלגלים ובאים יחד עלינו יתמלאון, לכן אין אנחנו אומרים שירה על השגת טובה וישועה, אבל לעתיד יתברר אלינו אמתת הענין אשר כל הרעות והצרות המה רק הכנות אל הטובות כמו החרישה והזריעה אל הקצירה, וזהו בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת זה אלי היינו רק על השגת טובה אבל לעתיד אתם אומרים אותה ב' פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו, רוצה לומר אותו המנהיג אשר חשבנו עליו למתנהג במדת הדין והיינו כמתגעגעים ומבקשים לרחמנו ולהושיענו הלא זה ה' קוינו לו הלא היה רק רחמים גמורים, ואז נשיר שני פעמים גם על החרישה והזריעה גם על הקצירה.

ולא בעבור נקמת ה' רק נקמת ישראל ואם כן - הגיון סלה מה עלינו לעשות אלא לומר שירים וזמרים:

חלק כב

עוד במדרש: דבר אחר **אז ישיר משה** הדא הוא דכתיב **קדמו שרים אחר נוגנים** (תהלים ס"ח, כ"ו) אמר ר' יוחנן בקשו המלאכים לומר שירה לפני הקב"ה באותה הלילה שעברו ישראל את הים ולא הניחם הקב"ה, אמר להם לגיונותי נתונים בצרה ואתם אומרים לפני שירה כו', וכיון שיצאו ישראל מן הים באו המלאכים להקדים שירה לפני הקב"ה אמר להם הקב"ה יקדימו בני תחלה הדא הוא דכתיב אז ישיר משה אז שר לא נאמר אלא אז ישיר שהקב"ה אמר ישיר משה ובני ישראל תחלה, וכן דוד הוא אומר קדמו שרים אלו ישראל אחר נוגנים אלו המלאכים, ולמה, כך אמר הקב"ה למלאכים לא מפני שאני משפיל אתכם אני אומר שיקדימו תחלה אלא מפני שבשר ודם יאמרו תחלה עד שלא ימות אחד מהם, אבל אתם כל זמן שאתם מבקשים אתם חיים וקיימים (פרשה כ"ג, ז'). **וטרם** נבוא אל ביאור דבריהם נבין תחלה הטעם במה שתיארו ז"ל ישראל על שם שרים וכן מצינו במדרש וזה לשונו: שיר השירים נאמר שירים ושבחים למי שעשה אותנו שרים בעולם (שיר השירים רבה פרשה א', י"א). והוא ענין פשוט בדברי הנביא **עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו** (ישעיה מ"ג, כ"א), הכוונה כי אותנו פקד יתברך לשורר עוזו ולהלל כבודו בעד כל הנבראים מה שלא עשה כן לכל גוי, וזהו תהלתי יספרו כלומר תהלתי המחוייבת לי מכל סוגי הנבראים יספרו הם. והדבר הזה הוא המופת האמתי שאנחנו העיקריים בכל ביתו וכל פעולותיו אך למעננו הם וכמליצת המשורר מושיבי עקרת הבית כו',[189] וזהו **אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה** (תהילים פ"ד, ה'), עד כי הפליגו רז"ל בגודל חשיבותנו אצלו יתברך שצוה להקדים שירת ישראל אל שיר המלאכים וזהו אמר להם הקב"ה יקדימו בני תחלה שנאמר קדמו שרים אלו ישראל אחר נוגנים אלה המלאכים.

[189] **וכמליצת המשורר מושיבי עקרת הבית וזהו אשרי יושבי ביתך**. וזהו הרצון בדברי המשורר ע"ה אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו (תהלים קמ"ד), כיון בזה לספר אושר הצלחת ישראל במה שהם נבחרים לנצח בבית ה' ואמר כי טובתם כפולה ומכופלת כמו בשיתן המלך אל אחד לבוש מלכות וכליל תפארת לסימן על גדולתו וחשיבותו בעיניו, הנה גם אם יהיה הלבוש הזה מהדברים הנמכרים בזול עכ"ז סימנא מילתא הוא כי גדלו המלך וכי נשאו על כל השרים, ומה גם אם יהיה הלבוש הזה יקר בעצמו רצוף בזהב ורב פנינים אזי תהיה מתנתו כפולה, וזהו שבא המשורר ע"ה להעריך מתת מלכנו הקדוש ית"ש בשתים ואמר אשרי העם שככה לו, היינו אשר זכו למתנה יקרה ונכבדת כזו לקבל תורת אלהים חיים ולעבוד עבודתו ולשרתו, הב' אשרי העם שה' אלהיו כי על ידי זה יבחן במופת נאמן כי הוא אלהינו ואנחנו עמו:

אבל עם כל זה מהצורך לנו לתת טעם בדבריהם ז"ל שסיימו ולמה כך אמר הקב"ה למלאכים לא מפני שאני משפיל אתכם כו', אלא מפני שבשר ודם יאמרו תחלה עד שלא ימות אחד מהם. אשר לפי דבריהם מעתה מה יתפאר עוד האדם ומה יתהלל באשר לו משפט הקדימה בשיר. ממש כאשר אורחת אנשים באים אל הבית הנה הנכנס ראשון תהיה כניסתו לאות ולעד כי הוא היותר נכבד מכלם, אולם אם יהיה האיש הזה לבוש קרועים הולך ערום ויחף מצטער מן הקור אין להוכיח מקדימת כניסתו מאומה על חשיבותו ותתבטל ממנו התפארות בדבר זה, כן מה ענין חשיבות והתפארות קדימת שיר ישראל אל המלאכים אחר אשר הוא אך מדאגה פן ימות.[190] אמנם כבר בא המשורר ע"ה והתיר זאת במה שאמר **אשירה לה' בחיי אזמרה לאלוקי בעודי יערב עלי שחי אנכי אשמח בה'** (שם ק"ד, ל"ג) ירצה כי עם כל זה הרבה מן הטוב השיג האיש ההוא בכניסתו תחלה אל הבית כי הכניסה עצמה היא לו לתועלת נמרץ להציל אותו מן הקור. כן ענין קדימת שירת האדם אל המלאכים וזהו - אשירה לה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי כלומר כל עוד שאני חי מטעם האמור במדרש הנזכר לעיל, ואל תאמר שאין זה שבח להתפאר בקדימה כזו על זה אמר יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה', כלומר עם כל זה הוא זכות גדול אל המקדים בדבר יקר כזה וכדאי לי הדבר הרבה בהיות שיחתי ערב לפני ה' יתברך ומשתוקק אליה:

עוד יותר רמזו לנו ז"ל, כי באמת הוא יתברך חפץ בבניו להקדים שירתם גם לולא הדאגה הנזכרת לעיל, והוא במה שדרשו קדמו שרים אלו ישראל, אחר נוגנים אלו המלאכים, אשר לפי דבריהם היה מהצורך שיאמר הכתוב ואחר כך נוגנים, אבל ההוראה בזה כדברינו כי הנה האיש הזה ההולך ערום גם כי אין להחליט עליו החשיבות מצד קדימת כניסתו כי מקום לומר אשר מפאת הרחמנות הניחוהו ליכנס תחלה, אבל כל זאת באם גם הוא היה בתוך הבאים ונכנס תחלה, אולם אם היו כלם סמוכים ועומדים אצל הפתח ואחד נתעכב מלבוא עמם והוא אחריהם וממתינים כלם שיבוא הוא ויכנס תחילה הנה בזה ההכרח לומר כי הוא מצד כבודו וחשיבותו.

כן הדבר בעניינו כי המלאכים רצו לומר שירה מיד בעלות ישראל מן הים והיו יכולים לגמור שירתם טרם יגיע העת ששוררו בו ישראל, כי ישראל לא אמרו שירה עד כי פלט

[190] הן זה לא יהיה ניכר רק לעתיד שיתקיים מאמר בלע המות לנצח. וזהו אשירה לה' קודם המלאכים יכול להיות בחיי מחמת כי עתה אני חי. אזמרה לאלהי קודם המלאכים יכול להיות בעודי בעוד נשמתי בגופי לכן מוכרח אני למהר א"ע ואין קדימה זאת מסבת המעלה רק בהיפך אני מוקדם מסבת החסרון אשר בי, ומתי אדע כי יערב עליו שיחי יותר מן המלאכים זה יתברר רק כאשר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ויתבטל המות ועכ"ז ברכי נפשי את ה' אז יתברר כי שיחי ערב לו ית' יותר:

הים את המצריים וראו אותם מת על שפת הים, ועל זה יורה לשון המדרש וכיון שיצאו ישראל מן הים באו המלאכים להקדים שירה לפני הקב"ה, כלומר ביקשו להקדים ולגמור שירתם טרם יגיע עת שירת ישראל, אמר להם הקב"ה יקדימו בני תחלה הדא הוא דכתיב אז ישיר משה שהקב"ה אמר ישיר משה ובני ישראל תחלה כלומר כי הוא יתברך צוה להמלאכים שימתינו עד עת בוא זמן שירת ישראל ואז יקדימו הם שירתם תחלה ואם כן נתעכבו המלאכים הרבה עד בוא העת שיוכלו ישראל לשור ואז תהיה שירתם קודמת לשירת המלאכים, וזהו ראיה נאמנת על הפלגת חשיבות ישראל בעיני ה' יתברך, וזהו שסיים המדרש וכן דוד אומר קדמו שרים אלו ישראל אחר נוגנים כלומר אף כי באו אחר הנוגנים אלו המלאכים וכמדובר:

עתה נשאר עלינו להשיב על שאלתנו הנזכרת לעיל במה שסיימו ז"ל ולמה כך אמר לו הקב"ה לא מפני שאני משפיל אתכם אני אומר שיקדמו תחלה אלא מפני שבשר ודם יאמרו תחלה עד שלא ימות אחד מהם, אשר לכאורה הסירו בזה צניף ההתפארות מעל ראש הבשר ודם מכל. אמנם הענין יתבאר היטב בהקדים מאמר דוד המלך ע"ה **ה' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו אדם להבל דמה** כו' (תהלים קמ"ד, ג'), אשר לכאורה יפלא מה ראה ע"ה לקטרג על האדם ולאמר אל יוצרו למה תדעהו אתמהא!

ונעיר עוד במאמרם ז"ל (חולין צ"א) חביבין ישראל יותר ממלאכי השרת (שאין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל שירה למטה) אשר לכאורה יותר מהנכון היה שיאמר גדולים ישראל כו'.

אבל הנה לדעתי כללו ז"ל בזה כוונה צחה כי הנה באמת כבר חלקו בזה, מהם אומרים כי המלאך חשוב יותר מן האדם וראייתם מיהושע שנאמר ויפול יהושע אל פניו ארצה וישתחו ויאמר לו מה אדוני מדבר אל עבדו, ויש מביאים ראיה להיפך כמו שאמרו כי מלאכיו יצוה לך לשמרך כו', מי גדול השומר או הנשמר כו'. ועל זאת באו ז"ל במאמר הנ"ל וגמרו לאמר חביבים ישראל יותר ממלאכי השרת, היינו גם כי מצד עצמם המלאכים יותר גדולים ומי מבשר ודם ידמה להם, ומי ישוה להם בבחינתם להיותם נבדלים רוחניים מלאכי מעלה, אבל עם כל זה מעשי בני אדם חביבים יותר בעיני הקב"ה לפי ערך כח העושה, והוא כי ידוע אשר חשיבות דבר המצוייר והמתחפש תהיה שבעתים על חשיבות דבר שהוא מראשית מחצבו ובטבע בריאתו, כמו אם יעשה אחד דמות אדם מעץ או מאבן ויתחכם בהרכבתו עד שתמצאינה בו תנועות אדם חי למשמש בידיו ללכת ברגליו או לדבר איזה מלות וכדומה הנה כל רואיו יתפלאו עליו וישתוקקו כלם לראות אותו ואת תנועותיו לאשר הוא באמת אך עץ ואבן ונמצאים בו תנועות של

אדם חי, הוא הדבר בהמלאכים כי המה עצמיים נבדלים גבורי כח מצד הבריאה אם כן אין להתפלאות על גדולתם וחשיבותם ושלמותם, לא כן האדם יאשר מצד בריאתו הוא קרוץ מחומר חרס את חרסי אדמה אבל הוא פועל ומתחפש עצמו בהשתדלותו וחריצותו להשיג חלקי השלמות הראויים בעצם אל המלאכים ע"כ הוא מעלה חן לפני ה' ואהובים וחביבים מעשיו יותר ממעשי המלאכים.

וזהו שרמזו ז"ל במתק לשונם חביבים ישראל יותר ממלאכי השרת כלומר גם כי אין להם ערך ודמיון כלל אל גדולת המלאכים עם כל זה מעשי האדם אהובים יותר, כי הלא נודע אשר ענין החביבות לא יהיה דוקא אל דבר הגדול והחשוב כי לפעמים יחבב אדם דבר קטן יותר מדבר הגדול והיקר, וכענין שאמרו ז"ל חביב ושאינו חביב חביב קודם, וזהו, ה' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו, והוא כשואל ומתמיה על יקרת האדם וחביבותו אצל ה', אף הוא השיב אחריו לעצמו ואמר אין זאת כי אם מפאת היות האדם להבל דמה ימיו כצל עובר ועם כל זה הוא מצליח ועושה מעשים מעולים הראויים אל המלאכים.

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש ולמה כך אמר להם הקב"ה לא מפני שאני משפיל אתם אני אומר שיקדמו תחלה כי באמת אין חקר לגדולתכם ומי בשפלים ידמה לבני אלים, אלא מפני שבשר ודם יאמרו תחילה עד שלא ימות אחד מהם כלומר לעילה זאת חביב עלי להקדים שיר הבשר ודם להיותו דל הבריאה קצר ימים ועם כל זה יטיב נגן שירים נכבדים כאחד הנוגנים על כן הוא חביב במעשיו ובתהלותיו יותר מן המלאכים:

חלק כג

את השירה הזאת. מדרש: כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבה לומר מה הנקבה הזאת מתעברת ויולדת וחוזרת ומתעברת, כך הן הצרות באות עליהן והיו אומרים שירות בלשון נקבה, לכך עמדו בבל מדי יון אדום ושיעבדו את ישראל, אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות בו שנאמר **כי נשכחו הצרות הראשונות** (ישעיה ס"ה, ט"ז) וכתיב **ששון ושמחה ישיגו** וגו' (שם ל"ה, י') באותה שעה אומר שיר לשון זכר שנאמר **שירו לה' שיר חדש** (תהלים קמ"ט, א') (פרשה כ"ג, י"א).

להבין דבריהם נקדים מאמר הנביא **כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה כן היינו מפניך ה'** (ישעיה כ"ו, י"ז). וכלל הענין הוא כי אנחנו מתפארים לפניו יתברך ואומרים **אף אורח משפטיך ה' קוינוך לשמך ולזכרך תאות נפש** (שם פסוק ח') לא כאותם שנאמר עליהם **והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו** (שם ח', כ"א).

משל לשתי נשים עגונות המצפות שיבואו בעליהם אחת צופה שיבוא הוא וצרור הכסף בידו, אשר אם יאמר לה המבשר בא בעלך אבל לא הביא עמו דבר הנה תתהפך שמחתה

לאבל. והשניה אוהבת את בעלה ותקוה לראותו הנה היא תשמח עמו גם אם יבוא בידים רקניות.

כן אנחנו האף אמנם כי יעדו לנו הנביאים חזות קשות על ימות המשיח עם כל זה אנו מחכים ומצפים עת בואו, וזהו אף ארח משפטיך ה' קוינוך, והטעם - לשמך ולזכרך תאות נפש, כלומר כי עיקר מגמתנו ותאות נפשנו להתעלס באהבים עם בעלנו עושנו. וכי יקשה עליך לאמר מדוע בבוא איזה צרה יהמו ויצעקו מכאב לב הלא היסורים שאנחנו סובלים הוא סבה להתקרבות הגאולה, הנה על זה החריץ הנביא ע"ה ואחז דמיון על צעקתנו מאשה הרה כי היא גם היא כל רצונה וכל חפצה להתעבר, ועם כל זה בהקרב חבלי הלידה תחיל תזעק מר על כאבה יען כי זהו מטבע הכאב שיהיה המרגיש בו צועק ונוהם עליו. וזה כמו הרה תקריב ללדת, כלומר שהיא מקרבת עצמה להתעבר ולהוליד גם כי נפשה יודעת כי תחיל תזעק בחבלים, עם כל זה תבחר ותחפוץ בתכלית הדבר כן היינו מפניך ה'.

ומעתה הבנת דבריהם כך הוא כי הנה הזכר והנקבה שניהם פועלים להביא זרע היולד אבל אין חלקיהם שוה כי הנקבה תשמח בו אחר אשר תסבול עצבון הריונה וחבלי לידתה, לא כמוה הזכר שהוא מקבל השמחה בלי שום צער ובאין אנחה כלל. וזהו החילוק בעצמו בין שמחת העולם הזה לשמחת העתיד, כי לעניות דעתי אנחנו שמחים על כמה מקרים מכאיבים מפאת אמונתנו כי על ידם יסובב טובותינו, ממש כשמחת הנקבה, אבל לעתיד נהיה שמחים רק על טובות אמתיות בלי סבל שום צער כמאמר ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, ולכן מדמה שירת העתיד אל שמחת הזכר שאינו סובל שום צער בסבת השמחה.

ומעתה מה נמרצו דברי המדרש כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבה כו', כך הן הצרות באות עליהן כו', אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות בו כו', וכתיב ששון ושמחה ישיגו וגו', באותה שעה אומר שיר לשון זכר שנאמר שירו לה' שיר חדש, רצה המשורר ע"ה במה שכתב על העתיד שירו לה' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים, כלומר עד היום היתה שירתנו אך ממדת חסידות שהיינו מקבלים הרעה בשמחה, לא כן לעתיד כי יהיה המשפט להללו על טובותיו האמיתיות וזהו ישמח ישראל בעושיו כו', (ועיין תוספות פסחים קי"ו ב' בד"ה ונאמר כו', שהביאו שם דברי המדרש שלפנינו והבינו המאמר בדרך אחר קצת עיין שם):

ובזה יתבארו דבריהם ז"ל בסמוך: **ויאמרו לאמר**, נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהם שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם נסים (פרשה כ"ג, י"ב). ויש

להעיר על זה כי מאמר זה היה ראוי לכתוב אחר גמר השירה, לאמר כמעשה השיר הזה ישירו גם בניהם ובני בניהם, אבל לא יתכן להקדים לקבל על דורות הבאים טרם שאמרו הם בעצמם. ומה גם כי הדרש הזה כבר הוכיחו ז"ל ממאמר אז ישיר שר לא נאמר אלא ישיר להורות כי כן קבלו עליהם לשיר תמיד על כל הצלה ועל כל גאולה שישיגו וא"כ מה צריך עוד על מאמר שלפנינו.

אבל הנראה כי המאמר הזה בא להתנצל על מה שיש לשאול עליהם מדוע אמרו השירה בלשון סתום ואך על דרך כלל כמו כי גאה גאה כו', עזי וזמרת יה כו', הלא יותר מהראוי היה לומר השירה בפרטות ולתת תודה על כל דבר ודבר שסבלו במצרים וניצלו מהם, כי זה כלל גדול כי הברכה הפרטיית חשובה מן הכלליית, כי בכל ברכה והודאה החיוב על האדם לבאר דבריו היטב על דרך הפרט.

ועל זה בא כמתנצל ואומר כי ההכרח היה לסדר השירה הזאת על דרך כלל יען כי יסדו אותם גם על הצלות העתידות, ממש כהעושה בגד לעצמו או לאיש ידוע הוא מתקנהו כמדת לובשו, לא כן העושה בגדים למכור לכל מי שיזדמן ודאי כי הוא עושה בלא מדה. כן אם היה ענין השירה אך על שעה ההוא ולא לדורות היו פורטים כל ענייניהם והצלותיהם איך ומה היו, אמנם אחרי כי סדרו השירה הזאת גם לדורות לכל מי שיצטרך לשיר אם כן לא יכלו לשיר אותה כי אם על דרך כלל לספר מעשי ה' וישועתו.

והמשך המאמר כך הוא אז ישיר כו', (וכדברי הדרש שר לא נאמר אלא ישיר). לרמוז כי השיר הזה עתידים ישראל לשורר אותו גם לדורות, ולכן ויאמרו לאמר כלומר אמרו השירה בלשון שתהיה ראויה להאמר עוד אחרי כן. וזהו שבארו ז"ל ויאמרו לאמר נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהם שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת כו', ומטעם זה נאמרה גם כן בלשון נקבה וכנזכר לעיל:

חלק כד

אשירה לה' כי גאה גאה.

הנה מכבר העירו רז"ל במדרש על הכפל הזה גאה גאה.[191]

[191] ובקצרה נוכל לבאר הכפל הזה עם מליצת הפייטן הגאוה והגדולה לחי עולמים והוא עם מה שכתבנו בחלק הא' (פרשת וישב) בבאור המלוך תמלוך עלינו אם משול כו', כי כן משפט החכמה העליונה אשר כל המתגאה נשפל וכמאמר המדרש (פרשת נח) למה נקרא שמו יקטן שהיה מקטין את עצמו לפיכך זכה לגדולה, והמשפט הזה יקיף כל הנבראים מלבד הבורא יתברך כי בעשותו גאות יתגדל ויתכבד בפי כלם כמאמר זמרו ה' כי גאות עשה כו'. וזהו שדייק במתק לשונו ואמר הגאוה והגדולה כלומר שתי אלה לא תמצאנה חוברות בלתי לחי עולמים כי אך אצלו יתברך תבוא הגדולה אחר הגאוה ולא אצל הזולת. וזהו אשירה לה' כי גאה גאה כלומר אשירה למי שמתגאה ונתגאה היינו מתרומם ומתכבד על ידי הגאוה.

והנראה לדעתי בבאור הדברים בהקדים מאמר המשורר ה' **עזי ומגני בו בטח לבי ונעזרתי ויעלז לבי ומשירי אהודנו** (תהילים כ"ח, ז'). הנה ההוראה ממלת ומשירי, כי ההודאה והשיר המחוייב על הטובה הוא בלתי מתנגד אל טבע ורצון משיגה, אבל כן הוא מטבע וחק האדם כי מדי השתעשעו בטובתו שהשיג ירחש לבו רנה ושיר ויתנוצץ בו תודה וקול זמרה, אבל התורה הקדושה באה אך להורות לפניו למי יודה ולמי ישבח לומר כי יש לו להודות למי שכל הטובות באות ממנו ולא לעסוק בשבח עצמו או אחרים האינם בלתי אמצעים בין המטיב ובין המקבל כי הלא יותר טוב ונאה להודות אל הסבה הראשונה וזהו ה' עזי ומגני כו', ונעזרתי ויעלוז לבי כלומר אחרי כי נעזרתי היה לבי עלץ ורוחש שירים ומשירי אהודנו כלומר אמרתי השירים האלה המתעוררים בי מוטב להודות בם את הראוי אל ההודאה:

ומעתה נבוא אל הענין כי הנה אחרי בא אל ישראל טובת גאולתם והצלתם ממצרים נתנו לבם לשורר ולהלל על הגדולה ועל התשועה שהשיגו. וכפי משפטי השיר היה ראוי אליהם לסדר נוסח ומליצת השירה מהדברים הנעשים עמם במצרים ולכלול בה כל התלאה שהיה להם בעבר ולשורר על כל הטוב שהשיגו עתה, ויהי השיר שב אל עצמות המשוררים כענין ברכת אשר גאלנו וגאל את אבותינו, והם לא עשו כן אבל הסבו כל השיר והשבח בספורי פרסום שמו וגדולתו יתברך. אמנם הטעם בזה הוא כי כל טובות העולם הזה אין אמתת עניינם ידוע אל בעליהם אם לא יהיה טובם לאכזב ויש לחוש בהם פן ישנו את תפקידם ומה גם טובת הגאולה אשר כפי שזכרנו למעלה הנה המשוררים ההם הבינו בעצמם כי טובתם וגדולתם איננה בטוחה להם כי יתמידו בה לנצח וכי אין זאת טובה עולמיית כי עוד עתידים להיות גולים לאחר זמן, גלל כן לא רצו לתת פני השיר אל עצמם היינו לשורר על טובתם העתידה להתבטל אבל אמרו שירתם על כבוד שמו וגדולתו יתברך שנתפרסם על ידי המופתים הנוראים שעשה במצרים שזהו ענין העומד קיים לעד.

ממש כשני מחותנים שנתקשרו על ידי שדכן ועשו סעודת אירוסין וכטוב לבבם ביין התחילו להתווכח בין שלשתם לאמר שמחת מי גדולה מחבירו, וגמרו אומר כי שמחת השדכן עודפת במעלה על שמחתם כי האמנם קטנה היא נגד שמחת המחותנים אבל ודאית היא כי כבר בידו מעות השדכנות, לא כן המחותנים כי אולי יזדמן כי אחר זה יתפרדו זה מזה ואין להם שמחה למפרע.

הנמשל מובן מאליו וזהו אשירה לה' כי גאה גאה כלומר על כן נטיתי קו שירתי לשורר לה', היינו מהדברים שפעלו פרסום גדולתו וגבורתו, כי גאה גאה כלומר כי

הגאון והגדולה שנתגאה ה' בעת ההיא הנה עד כהיום הוא בבחינה הזאת. וזהו שרמזו המשוררים האלה בסוף השירה ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד, כלומר כבר נכון כסאו עד עולם והסיבה לזה - כי בא סוס פרעה כו' אשר על ידי זה נגמר פרסום גאונו וגדולתו, והבן:

חלק כה

עזי וזמרת יה. ילקוט: אין עזי אלא תורה שנאמר **ה' עוז לעמו יתן** (תהילים כ"ט, י"א), דבר אחר אין עזי אלא תוקף שנאמר **ה' עוזי ומעוזי** (ירמיהו ט"ז, י"ט), עוזר ומסמך אתה לכל באי עולם אבל לי ביותר עשאני אמירה שנאמר **וה' האמירך היום** ואף אני עשיתיו אמירה דכתיב **את ה' האמרת היום** והרי כל האומות שבחו את מי שאמר והיה העולם, אבל שלי נעים לפניו שנאמר **ונעים זמירות ישראל** (שמואל ב', כ"ג, א'). ישראל אומרים שמע ישראל כו', ה' אחד ורוח הקודש אומרת מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ישראל אומרים מי כמוך, ורוח הקודש אומרת אשריך ישראל מי כמוך כו', ישראל אומרים כו'. **ראוי** לשום לב בזה כי כפי הנראה מדבריהם כיוונו ז"ל לומר כי שבח ישראל אל הקב"ה ושבח הקב"ה אל ישראל עניינם אחד ותלויים זה בזה, ויש עלינו לחקור איך ומה הוא. ובסמוך זה אלי ואנוהו הוי נדמה לו מה הוא חנון ורחום אך אתה תהא רחום וחנון והדרש הזה הוא רחוק מאד.

ולבוא אל באור דבריהם נקדים דברי המשורר ע"ה **אך טוב לישראל אלהים** (תהלים ע"ג, א'), גם מאמר **אשירה לה' בחיי אזמרה לאלוקי בעודי יערב עליו שיחי** כו' (שם ק"ד, ל"ד), גם מאמר הפייטן נאה לקדוש פאר מקדושים, אשר לדעתי הכוונה בכל זה לתת טעם על מה שיחד הקב"ה את ישראל וחייב אותם להתפלל על הטובות והשפעות וגם להודות ולברך על כל דבר ודבר כמאמר חז"ל בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו (ברכות מ') מה שלא חייב כן אל הזולת המתענגים כפלי כפלים.

אבל הנה ידענו כי החכמה תחייב את האדם, להבדיל בין הטוב האמתי ובין הטוב המדומה, כמו בבוא אחד אל חנות לקנות סחורה ויראה כמה סחורות יפות הצבע נאות למראה אם לו לב חכם לא יביט אל מראיהן אבל יבדקם בטוב עצמותם אם טוב יקבל, ואם רע לא יקבל, כי זה דרכו מעולם לדרוש תכלית כל דבר, אבל האויל יתן עיניו אך על דברים היפים ונחמדים למראה גם כי לא יתקיימו כי אם ימים אחדים, ואם כן הבורא יתברך אשר עמו החכמה האמתית ודאי כי הוא מואס הדברים המשובחים לזמן מוגבל וסופן לקבל כליון והפסד והיו כלא היו, אבל יבחר ויאבה רק הטוב המתקיים והנצחיי, ועל כן כמו שאין הקב"ה חפץ בטובת רשעים כי הם ומעשיהם וטובותיהם ותענוגיהם

כאין בעיניו, כן איננו חפץ בקילוסם והודאתם על הטובות המשיגות אותם כי אין טובתם טובה שיהיה ראוי אל כבודו יתברך לקבל הודאה עליה, והן לעילה זאת אמר המשורר **הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם** (תהלים קי"ז, א') כלומר שבחוהו על היותו משפיע אלינו (עב"י) בחסדו מה שהוא טוב ואמת מוחלט, אבל את ישראל חייב בברכה והודאה כי טובתם טובה באמת, כי ילכו בכח הטובה ההיא לעבוד עבודה המתקיימת לנצח.

וזהו המבואר בברכת ההלל יהללוך ה' אלהינו כל מעשיך וחסידיך צדיקים כו', וסיים כי לך טוב להודות כו', רצה לומר אך צדיקים יודו את שמך על הטובות וההשפעות המשיגות אותם וזהו כי מעולם ועד עולם כו', כלומר על היות אתה נצחיי וגם טובותיך אל הצדיקים המה נצחיות וקיימות על כן טוב ונאה לך שירתם והודאתם. וזהו אשירה לה' בחיי כו', כלומר אך אנכי לה' אנכי אשירה על טובותיו ולא אחר, והטעם - יערב עליו שיחי, אנכי אשמח בה', כלומר ההודאה שלי ערבה עליו מפאת כי שמחת עולם על ראשי בהטובות המשיגות אותי לא כן ההודאה על טובת הזולת, והטעם - יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, כלומר הם וטובותיהם יתמו ויאבדו. וזהו שדייק אך טוב לישראל אלהים כו', מה שאין כן אל הזולת כמאמר המדרש: (אסתר א') רשעים אין להם טובה שנאמר **וטוב לא יהיה לרשע** (קהלת ח', י"ג):

ומעתה נבוא אל הענין כי הנה טובות הרשעים לא מלבד שאין הראוי אל כבודו לקבל הודאה עליהם מפאת היותם טובות כוזבות ונפסקות, אבל עוד כביכול גנאי הוא לקבל הודאות כאלה יען כי טובתם קללה להאביד כל זכר למו, כמאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו וכבר המליצו ז"ל כל שהוא מין קללה אין מברכים עליו (ברכות מ'), כי בהיותו יתברך משפיע אל הרשע ויתן לבו תאות לבו הנה זאת תהיה אצלו הסיבה הגדולה להוסיף סרה בגאוה ובוז להיות שורר ורודה באף אישי ההמון ותהיה ברכתו סבה אל קללת אחרים כמאמר החכם **ובמשול רשע יאנח עם** (משלי כ"ט, ב') ומה יתפאר הוא יתברך בקילוס הרשע הזה שהוא מודה ומשבח לה' על הצלחתו בחמס וגזל בני אדם ומוריד הבריות עד עפר כמאמרם ז"ל הרי שגזל סאה חטים כו', אין זה מברך אלא מנאץ (ב"ק צ"ד). וההיפוך בהצדיקים כי טובתם טובה לעולם כמאמר החכם **ברבות צדיקים ישמח העם** (משלי שם) וזהו נאה לקדוש פאר מקדושים (ועיין מה שכתבתי עוד בבאור המאמר הזה בח"ג פרשת ויקרא). וזהו גם כן המרומז בברכת יהללוך הנ"ל כי לך טוב להודות ולשמך נאה לזמר רצה לומר טוב אל המקבל ההשפעה להודות כי טובתו שלמה, וגם אליו יתברך נאה ההוצאה ההיא כי ע"י יתפאר.

וזהו צחות דברי הילקוט עוזר ומסמיך אתה לכל באי עולם אבל לי ביותר עשאני אמירה שנאמר וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כו', עד לתהלה ולשם ולתפארת ואף אני עשיתיו אמירה. רצה לומר כי האמנם הוא משפיע ומטיב לכל הבריות, עם כל זה יתרון עשה אל עמו ישראל כי האמיר אותם לו לסגולה להשתבח בתפלתם ולהתפאר בהודאתם מה שלא יתכבד כן מהודאת הזולת. וזהו שאמר והרי כל האומות שבחו את מי שאמר והיה העולם אבל שלי נעים לפניו שנאמר ונעים זמירות ישראל וזהו ישראל אומרים מי כמוך באלים ה' כלומר משבחים מעשי ה' וישועתו ורוח הקדש אומרת מי כמוך עם נושע בה', לומר הן אמת כי אין כמוהו רב להושיע, אבל מי כמוך עם נושע היינו מי בעמים להתפאר על ידי תשועתם וטובתם (כי אין תשועתם תשועה ולא טובתם טובה) כמר על ידי סגולת ישראל, וזהו ישראל אומרים כי תפארת עוזמו אתה ורוח הקדש אומרת ישראל אשר בך אתפאר ואם כן שבח המקום ב"ה ושבח ישראל משולבות ומצומדות אשה אל רעותה.

ומעתה מה ישרו דבריהם בסמוך זה אלי ואנוהו. התנאה לפניו במצות כו', אבא שאול אומר הוי דומה לו כו', הנה גם הם ז"ל הניחו מלת ואנוהו על פשוטה אבל בארו אל האדם העילה שעל ידה יפאר שמו ואמרו הוי דומה לו מה הוא רחום כו', כלומר במה שיהיה האדם מעוטר ומכולל במדותיו יתברך הנה בזאת יהיה שמו הגדול מתפאר ומתנאה על ידי הטובות שהשפיע אליו וכנ"ל:

חלק כו

אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל, ילקוט: זה היה תחלת הפרשה ולמה נכתב כאן ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה.

הנה מה מאד ראוי לשום לב לעמוד על טעם וחשיבות מאמר אמר אויב ארדוף עד שיהיה ראוי להקדימו בתחלת הפרשה, ומדוע לא יאבו בסדר שנכתב בתורה שמתחלת השירה באז ישיר כאשר יחייב משפט השיר וסדרי מליצותיו.

והנראה בזה כי הנה משפט וסדר השיר ראוי להיות כפי סדר הנסים שישוררו עליהם והנס הנעשה ראשון ראוי להקדים ספורו ראשונה, והשני אחריו וכן כלם.

ומעתה נחקורה נא בדבר רדיפת פרעה אחרי ישראל אם נאמר כי היתה מחוייבת אליו על פי הדין והטבע, כאשר תדון בעצמך במה שאמרו לו דרך ג' ימים נלך במדבר ועל דעת זאת שלחם שישובו אליו אחר ג' ימים ועל כן בבוא האקטורים והגידו לו כי ברח העם לחלוטים נתמלא חימה הוא וחילו ורדפו אחריהם, ואם כן לא יהיה התחלת הנס כי אם כשנטבעו בים, אמנם הנה ההוראה מספורי התורה לא כן היא, שנאמר ויהפך לבב פרעה

כו', ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף כו', הא לך כי רדיפת פרעה היתה מאת ה' והיא היתה ראשונה והיה ראוי להקדימה בתחלת השירה, אולם הדור ההוא שקדמה יציאתם אל קריאתם בתורה לא היה להם לדון כי אם לפי הסברא, והסברא נותנת כי לא שלחם כי אם לחוג דרך שלשה ימים, אשר על כן השאילום כלי כסף וכלי זהב, אמנם אל משה גלה יתברך הנס הגדול הזה ועוד כפול ומכופל והוא במה שאמר לו עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם מזה (י"א, א') לומר לא כאשר תדמו בנפשכם כי סבת שלחו אתכם הוא אל המקום הראוי לזבוח אבל כל מגמתו יהיה כי תלכו מזה למען לא תהיו לו עוד למוקש. וזהו שהוסיף לבאר ואמר כלה גרש יגרש אתכם מזה כלומר לא יהיה בדעתו עוד כי תשובו אליו לאחר שלשה ימים, ועם כל זה דבר נא באזני העם וישאלו כו', הנה יהיה נס בתוך נס כי האמנם ידעו המצריים כי לא יוסיפו שוב אליהם עוד עם כל זה ישאלו אם מסבת החן ואם מסבת המורא (עיין למעלה על מקומו). וכמו שיורה מאמר דוד המלך ע"ה **מלכי צבאות ידודון ידודון ונות בית תחלק שלל** (תהלים ס"ח, י"ג) רצה לומר ידעו המצריים כי בלב ישראל לצאת ממצרים לחלוטין (וזהו הוראת הכפל ידודון ידודון, ועם כל זה ונות בית תחלק שלל וכמאמר בע"כ השאילום). והמופת הגדול על ענין זה הוא מה שאמר האויב **ארדוף אשיג אחלק שלל** ואם היתה הנתינה בתחילה אך בדרך שאלה להחזיר להם אחר שלשה ימים. א"כ איך יתכן לקרוא השאלה ההיא שלל ולומר אחלק וכו'. כי לא יפול בזה משפט החלוקה, אבל בהכרח כל אחד יטול בחזרה את שלו, אם לא כי גם מתחילה היה כל נותן מחליט בדעתו כי לא ישובו עוד למצרים, והיה כל אחד מסיח דעתו מהם וממה שנתנו לו, וע"כ אח"כ כשנתנו לבם לרדוף אחריהם היה בעיניהם כאילו יבוזו בז כמשפט כל שלל המושג במלחמה.

והנה כל זאת הראה ית' למשה במראות רוח הקודש, ואם כן אחר כי המוחלט הוא שהיה רדיפת פרעה ענין חדש על דרך נס. א"כ מהראוי אל השבח הזה שיהיה מוקדם בסיפורי הנסים המוזכרים בשירת ישראל כי הנס הזה קדם לכל הדברים, וזהו שהחליטו ז"ל וגמרו אומר אמר אויב וכו', זה היה תחילת הפרשה, ולמה נכתב כאן ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה, והבן:

חלק כז

מי כמוך באלים ה'. ילקוט: מי כמוך לא כאלו שאחרים קוראים אותם אלהות ואין בהם ממש ועליהם נאמר **פה להם ולא ידברו**, **עינים להם ולא יראו**, **אזנים להם ולא ישמעו**, **אף להם ולא ירחון**, **ידיהם ולא ימשון**, **רגליהם ולא יהלכו**, **לא יהגו בגרונם** (תהלים קט"ו, ה') אלו פה להם ולא ידברו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר שני

דברים בדבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן שנאמר **אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי** (שם ס"ב, י"ב).

הנה מה שדרשו מי כמוך באלו שאחרים קוראים אותם אלהות הוא בעצמו מאמרם ז"ל (בילקוט יתרו) לא יהיה לך אלהים אחרים וכי אלהות הן הלא כבר נאמר כי לא אלהים המה ומה תלמוד לומר אלהים אחרים שאחרים קוראים אותם אלהים, אמנם עם כל זה ראוי לשום לב על כלל המאמר מי כמוך כו', איך יתכן לקחת מופת על גדולת אלוהותו יתברך מפאת היותו נעלם ומרומם מאלוהי זרים מעשה ידי אדם, וחלילה חלילה להעריך כן אלהי כל הארץ.

ולבוא אל הענין נעמוד תחלה על מאמר המשורר **ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה'** (שם קי"ג, ג') גם מאמר הנביא **כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מקטר מגש לשמי** (מלאכי א', י"א) אשר מלת שם נראית אך למותר כי מה יבצר כשיאמר ממזרח שמש עד מבואו מהלל ה'.

אבל בהתבונן מעט הנה לא היה יכול לומר מהלל ה' יען כי באמת יש ויש כמה עובדים לכוכבים ומזלות השמים וכדומה מהעצבים, אבל במה שאמר מהלל שם ה' נכלל בזה כוונה אחרת. והוא על פי דמיון לגדול אחד שהיה מהולל ומפורסם בכל פאתי ארץ, ויהי איש מרמה נסע מעיר לעיר ורימה את העולם ואמר על עצמו שהוא הגדול ואסף הון רב ועשו לו כבוד גדול, וכאשר שמע הגדול ההוא מעשי הרמאי הזה שמח מאד לאמר הלא על כל פנים הנה שמי נכבד הוא עד כי כל המתלבש והמתהדר בשמי יתכבד באנשים על ידי טעותם לאמר כי אני הוא.

כן הדבר בהעובדים עבודה זרה כי האף שהמה מוטעים בדרכם ויקראו אלהים ללא אלהים עם כל זה הלא העילה בזה היא מפני שחושבים על העבודה זרה שזהו האלהים האמת, ואם כן הלא בין כך יתכבד שם האלהות, וזהו ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה', רצה לומר גם אותם שמכבדים לעבודה זרה הוא בעבור שטועים וחושבים שהוא ה', ואם כן גדול שם ה', וזהו כי גדול שמי בגוים ובכל מקום מקטר מגש לשמי.

ומעתה זהו שרצו ז"ל במאמר שלפנינו מי כמוך באלים מי כמוך באלו שאחרים קוראים אותם אלהות, כי הנה לפי דברינו מקום לומר כי יש התנצלות להעובדים עבודה זרה לומר כי מ"מ למען שמו עשו כל מה שעשו. לזה אמרו מי כמוך באלו שאחרים קוראים אותם אלהות ואין בהם ממש, ועליהם נאמר פה להם ולא ידברו כו', אלו פה להם ולא ידברו, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר שני דברים בדבור אחד כו', אשר מהראוי להבין שפת יתר שאמר הכתוב פה להם ולא ידברו כי די היה לומר לא ידברו

לא יראו לא ישמעו. אבל המאמר נחלק לשני דברים כי הנה כל מה שנזכר בו יתברך פה ועין ואוזן וכדומה כלם הם לשבר את אוזן האדם, מה שהוא יכול לשמוע, אבל באמת אינו גוף ואין לו שום דמיון כלל, וכמו שכתב החבר (מאמר ב', ב') שמות הבורא כלם נלקחות מפעולות הברואים. ואם כן תתגנה העבודה זרה בשתים: אחד - במה שיש לה פה, והשני - כי גם עם הפה לא תדבר, יש לה עין - וגם לא תוכל לראות, וזהו עצבי הגוים כסף וזהב כו', פה להם ומלבד הגנות הזה גם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, וזהו שסיים הילקוט ועליהם נאמר פה להם ולא ידברו, אלו פה להם ולא ידברו, כלומר גם פה להם גם לא ידברו, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר שני דברים בדבור אחד:

עתה נחזור על דברי המשל הנזכר לעיל פעם היה אחד מתחפש ברמיה ואמר על עצמו שהוא הגאון המפורסם ועשה מעשה הצבועים הלובשים לבושי צניעות גם לא הסתכל מד' אמותיו וספרו בידו ודבריו מועטים. וכאשר שמע הגאון את כל הכבוד שעשו לו, לא האשים אותם בזה מאומה כי רק עיני בשר להם אבל נתן האשמה בהנבל הצבוע הזה שרימה בהם, לימים בא אחד מלובש כאשר ילבשו ההוללים מתנהג בקלות זולל וסובא לא תואר ולא הדר לו, לא תורה ולא חכמה, ואמר על עצמו שהוא הגאון הנזכר לעיל והאמינו לקול דברו והרבו לו מאד מוהר ומתן וכבוד גדול, כששמע הגאון הדבר הזה נתן האשמה עליהם, לאמר האמנם כי גם הראשון רימה בהם וטעו בו עם כל זה נתן להם מקום לטעות במה שהיה מתדמה למעשי ועניני אנשי הרוח, לא כן הנבל הזה אחרי ראותם נבלת ענייניו איך עלה על דעתם לטעות בו ולחשוב עליו כן.

הוא הדבר בהעובדים אלהים אחרים כי אם היתה יראתם מתדמית בצד מה לערך האלהות, אף שבאמת איננה כלום עם כל זה היה ראוי לזכותם ולומר הלא טעו ושגיאות מי יבין, אבל אחרי כי אין להם דמיון כלל וכלל כי לאלהיהם יש פה גם עינים גם אזנים, ועוד זאת כי גם עם הפה אינם מדברים, ועל הקב"ה נאמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, מה שאין הפה יכול לדבר, ואם כן האשמה בראש השוגים ההם כי אין דבר בו שיהיה מקום לטעות על ידו, וזהו מי כמוך באלים ה' וכדברי הילקוט הנ"ל כלומר ואיך יתכן לטעות בדבר רחוק כזה.

חלק כח

תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' כו'.

עיין בחלק ראשון (ריש בראשית) כי שם בארנוהו על נכון (עמ' ל"ה):

חלק כט

ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצוותיו ושמרת כל חוקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך (ט"ו, כ"ו). **הנה** מכבר העירו רבים בזה אם אין מכה רפואה למה? והנראה בבאור הענין בהזכיר פירוש המפרשים על בורא נפשות רבות וחסרונם על כל מה שברא להחיות כו', והוא כי צרכי האדם נחלקים לשני סוגים מהם הכרחיים שלא יספיק לו בלעדם כמו מים לחם ומזון וכדומה, מהדברים שאין להתקיים בהעדרם, ויש מהם דברים תענוגיים אשר בהעדרם לא יחסר אל האדם מהשלמת קיומו דבר אבל הוייתם אך לתת עונג ועדן אל בעליהם, וזהו: בורא נפשות רבות וחסרונם - מוסב על דברי ההכרחיים אשר העדרם הוא חסרון אל הקיום, ועל כל מה שברא להחיות מדבר מן המותרות, ומעתה נחקורה נא אל מי משני סוגיות האלה נייחד התורה והמצוה שנתן לנו יתברך, היינו אם שהיא אצלנו הכרחיי להחיותנו אשר בלעדה לא היינו יכולים להתקיים כלל, או כי גם בזולת התורה והעבודה היינו מתקיימים בעולם הזה כמו שיש קיום לכל הנבראים אבל הוא יתברך חפץ חסד והפליא טובתו אתנו להוסיף שלמות על שלמות הראוי (כענין יפיפית מבני אדם) לזכותנו ברב טוב הצפון לעולם הבא בתורתו ולהשתבח בעבודתו, כי אם יהיה אל התורה בחינת קנין עודף לגדל ולרומם קרן האדם יותר ממה שראוי אל בחינה האנושית הנה יש לו להתפאר ולהרהיב בנפשו עוז בהיות לו יתר שאת על ידי התורה, לא כן אם מבלעדי התורה היה האדם חסר השלמות ונעדר התקומה והתורה משלמת ומעמדה אותו על כנו הראוי לו איך אם כן יתגאה במה שהוא נעדר החסרון כאשר לא יתגאה הבלתי מחוסר אבר, ולהיפך הרשע ראוי אליו קלון וחרפה במה שהוא חסר מהראוי להיות כבושת כל בעל מום.[192]

ואל החלוקה הזאת רמז הכתוב **אם רשעתי אללי לי וצדקתי לא אשא ראשי** (איוב י', ט"ו) רצה לומר כי בצדקותיו אין לו להתפאר שלא קנה על ידיהם קנין עודף בלתי העדר החסרון, וכמאמר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת (אבות). היינו כי רק בהשלימך התנאי הזה נשלם יצירתך ואם יחטא ויאשם הנה אוי לנפשו כי משחתה בה.

[192] וזהו כוונת דברי הנביא אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו כו' (מלאכי א') מלת ואמרתם תהיה צווי כמו ואמרתם זבח פסח ור"ל כי יש עליכם להתבונן במהוה האהבה ולא תעלו על דעתכם כי מסבת מעלתכם העודפת על כל ע"כ הקב"ה אוהב אתכם, לא כן הדבר כ"א הקב"ה שמח בכם במה שאין אתם חסרים מאשר ראוי להיות והעד - הלא אח עשו ליעקב כו' ואת עשו שנאתי כלומר אם קיום התורה הוא ענין מהמותרות על שלמות הראוי אין מהראוי לשנוא את הבלתי שומרה אם לא כי הוא נעדר ומחוסר השלמות הראוי:

והנפקא מינא השני אם היה יכולת בידינו להסתפק בעולם הזה באין תורה אזי (בשגם כי הוא תוסיף שלמות ברוח האדם על כל זה) היתה עלינו למשא וכמליצתם ז"ל לא מעוקצך ולא מדובשך (במדבר רבה פרשה ז', י'), כי בוודאי על כל פנים ולכל הדעות לא יפול דבר מכל אשר דברו חז"ל זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות (יומא ע"ב, ב'), לא כן אם בבלעדה היה האדם מגואל נגוע ומוכה, והקב"ה בחמלתו שקד על רפואתו והצלתו כמאמר **כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא** (משלי ד', כ"ב) ודאי כי אין לאדם לקוץ בתורתו יתברך, ועוד יחייב את עצמו להתאמץ בכל עוז ללמוד וללמד לשמור ולעשות להשלמת רוחו ונפשו.

והן אל כוונה זאת הסכימו רז"ל במה שאמרו כל העוסק בתורה יסורין בדלים ממנו (ברכות ד'), ההוראה כי אם לא יעסוק בתורה אין לו להתרעם על הקב"ה לומר שהוא מביא עליו יסורים, אבל הנה היסורים מוכנים ועומדים אתו מכבר, בלתי בעסקו בתורה הוא פועל בעצמו כי יבדלו היסורים, וזהו כל העוסק בתורה יסורים בדלים ממנו. וזאת הקדים יתברך לדבר אלינו טרם קרבנו לפני הר סיני ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצוותיו ושמרת כל חוקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, כי אני ה' רופאך (ט"ו, כ"ו), כלומר במה שתקבלו תורתי תשיגו רפואת תעלה מבל מחלה ומכל יסורים:

עוד באור על זה בהקדים מאמר הנביא **שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו** (ישעיה נ"ז, י"ט). באור הדבר דע כי מה שזכרו הנביאים ז"ל מאמר רפואה וארוכה מחלה ונגע אינם מדברים ממחלת הגוף ומרפואתו, אבל עיקר עסקיהם היה מענייני הנפש אשר בהיות הנפש בלתי מטוהרה מחלאת זוהמתה והיא נכתמת ומגואלת בהבלי מדות הרעות תארו אותה על שם חולה, כמו שזכר החכם ע"ה פעמים רבות חולה רעה ראיתי כו' וכן אחר שתתכבס מעונה וסר ממנה נגע חטאתה יפול עליה מאמר רפואה כמו **ארפא משובתם** (הושע י"ד, ה') וכמאמר **השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו הושע פן יראה בעיניו** כו', **ושב ורפא לו** (ישעיה ו', י').

ועתה דע לך כי זה כלל גדול, כל היותר רחוק מן התורה ומן הקדושה הוא יותר מוצלח ויותר שבע ומעונג בטובות העולם הזה כמה שידענו מהשגת פרנסת הנבראים שהיא יותר קלה מהשגת המדברים, וכן העמים יותר מעם בית ישראל הקרובים אליו יתברך, והשגת הכהנים מועטת מהשגת הזרים, עד כי הנביאים הקרובים והנאמנים בכל ביתו מרוחקים מן העולם הזה מכל, עד שהיה אליהו לבוש אדרת שער ומאכלו לחם ומים. ואם אין טעם הדבר מבואר אצלנו בפרט עם כל זה בדרך כלל ידענו מן החכמים

הראשונים כי כמו שהאדם החולה מצמצם מאכליו ומשקיו שלא להשחית גופו כן משפט הקרובים אל ה' בעלי הנפשות הקדושות כי שקד יתברך על שמירתם להבדיל אותם מכל התענוגים המדומיים שלא ייתגאלו בפת בגם ושלא יכתימו נפשם בחלאת התאוות החומריות, והנביא ע"ה ייחד הדבר הזה אל הרפואה. וזהו שאמר שלום שלום לרחוק כלומר הרחוקים מהשם מושלמים ומוצלחים בשפע רב ובכל תענוגי עולם הזה, ולקרוב אמר ה' ורפאתיו כלומר לישראל עם קרובו המעיט התענוגים המדומיים למען הפק רפואה לנפשם היקרה.

וזהו שהזהיר יתברך אותנו בדרך כלל ויאמר אם שמוע תשמע כו', כל המחלה כו'. והוא על פי דמיון לאחד שהיה מבקש להיות משרת אצל קצין גדול אמר לו בעליו אבל תדע כי אם נתת את לבך לשרת בביתי למען תהיה מאוכלי בשר הבריאה ולהתענג בדשן המטעמים, הנה תהיה נחדל גם מלחם ומזון, אבל מהצורך אליך שלא לתת לב כלל אל התענוגים כי אם לשרת אותי ולשמור עבודתי בתמידות ולסוף ממילא יגיעך התכלית הטוב.

כך אמר הקב"ה לישראל אם שמוע תשמע כו', כלומר אם רצונך להקשיב ולשמוע לקול ה' אלהיך (וזהו הוראת שמוע תשמע מקור עם הפעולה) והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו, כלומר אם כן תקבל עליך הנה זאת אני עושה עמך - כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, הכניס כל התאוות הזרות והפלגת השלוה והתענוגים המדומיים תחת שם מחלה להיותם בעוכרי הנפש והמסבבים מחלתה, וזהו אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, רצה לומר לא ארבה לכם מוהר התענוגים כמו שהרביתי להאומות, והטעם - כי אני ה' רופאך השוקד על שלמותך והצלתך.

חלק ל

ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצאו העם וללקוט דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא (ט"ז, ד').

הנה מהראוי לשית לב מה ענין המן להיות נסיון על ידו אם ילכו בדרכי התורה אם לא. **ונזכיר** לזה דברי המדרש: **ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו**, הדא הוא דכתיב **ברוך ה' יום יום** (תהילים ס"ח, כ'). אמר הקב"ה לישראל במדה שאדם מודד בה מודדים לו, אני נתתי לכם את התורה שתהיו עוסקים בה יום יום שנאמר **אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום** (משלי ח', ל"ד) וכן **ואותי יום יום ידרושון** (ישעיה נ"ח, ב'), חייכם שאשביע אתכם לחם מן השמים דבר יום ביומו (פרשה כ"ה, ט'). ולבוא אל באור הענין

נעמוד תחלה על באור הכתוב שזכרו ז"ל אשרי אדם שומע לי אשר מהראוי היה שיאמר שומע בקולי או לדברי.

והנראה בזה עם מה שידענו כי כמו שהכין יתברך מזון הגוף מהמאכלים והמשקים והזולת ממחסוריו, כן ראה והתקין מזון הנפש מאין תקח ערובתה ומאין תשאב מימי חיותה והוא - התורה, והמצוה והמעשים טובים, וכמאמר לכו לחמו בלחמי כו', וכמו שהגוף אם ירצה יסתפק במיעוט ההכרחי מה שלא יספיק לו בלעדו, כן במזון הנפש יש שיסתפק בתורה בשיעור ההכרחי לבד מה שאי אפשר בלעדו ולא יותר, וכענין שאמרו ז"ל אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש ספר התורה כו' (מנחות צ"ט). וזהו משפט ההמונים להסתפק במיעוט ההכרחי הזה, אבל לא כך אמר המשורר **אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד** (תהלים קי"ב, א'), היינו כי נפשו צמאה ושוקקת לדבר ה' יתברך, עד כי יהיה לו הלילה למשמר והיום למלאכה, וכל הימים אשר הוא חי לא יספיקו לו למלא חפץ לבבו, כאשר שאל דוד המלך ע"ה **למנות ימינו כן הודע ונביא לבב חכמה** (שם צ', י"ב). וזהו מה שאמר **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** (שם כ"ז, ד'), ירצה כי בחפצי העולם הזה אם ישאל אדם דבר מאת הקב"ה ויתן לו שאלתו לא יבקשהו עוד אחרי כי כבר השיגו.[193] אבל דוד המלך ע"ה שאל דבר נפשיי אשר גם אחרי כי יעתר לו ה' לעשות

[193] **בחפצי העוה"ז אם ישאל אדם דבר מאת הקב"ה ועונין לו לא ישאלנו עוד**. וכי תשאלך נפשך הלא מכבר אמרו ז"ל אין אדם מת וחצי תאותו בידו יש לו מנה רוצה מאתים מאתים רוצה ארבע מאות (במדרש קהלת) הסכת ושמע את אשר אשכילך ואורך בענין זה. ראשונה מהצורך אלינו להעיר על עיקר הדבר איה איפוא יתנוצץ כן בלב אנוש אשר עד עולם לא יוכל להשביע נפשו ולומר די על מה שבידו הלא כבר החליט דוד המלך ע"ה ואמר לכל תכלה ראיתי קץ (תהלים קי"ט, צ"ו) היינו כי כל עצם מחפצי עוה"ז יש לו קץ וגבול תוך השלשה מרחקים וא"כ יחוייב מצד הטבע כמו שהעצם ההוא יש לו גבול וסוף ותכלית כן היה מהראוי אשר החמדה והתשוקה אשר יהיה לאדם אל עצם זה יהיה ג"כ גבולי ותכליתי כאשר העיד החכם ואמר גם את זה לעומת זה עשה האלהים (קהלת ז', י"ד) היינו כי המדות נמדדות כפי ערך העצמיית לכל בהן חיי האדם וא"כ מדוע יגדל כח החמדה אשר אל העצם מערך העצם עצמו אלף פעמים ככה ומעולם לא מת אדם וחצי תאותו בידו. אבל לעמוד על חקירתנו זאת נזכיר דברי שלמה המלך ע"ה חכמות בחוץ תרונה כו' עד מתי פתיים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם (משלי א') אשר מאמר עד מתי הוא חסר הבאור כי מהצודק היה שיאמר למה פתיים תאהבו פתי, כי מאמר עד מתי מורה כי עד היום הזה אין לשאול למה אהבתם את הפתיות רק הוא שואל ואמר הגידו לי עד מתי הלא דבר הוא (ועי' בזה בספר קול יעקב קהלת על מאמר יקר מחכמה מכבוד ותמצא דברים נכחים):

דע כי כל הכחות והמדות הנטועות בנפש האדם כמו החמדה והתשוקה וההשתדלות והחריצות כלם נוצרו באדם בעצם וראשונה רק עבור ענין מיוחד בתכליתו למעלה ראש היינו לתורה ולתעודה לעבדה ולשמרה לאהוב התורה ולחמוד אותה להשתוקק לדבקותו ית' ולמצותיו הטובים ולהשתדל בהם בחריצות שונות ולא היתה הכוונה בנטיעות הכחות היקרות האלה בעבור ירדוף האדם בהן אחר תאוות עוה"ז ותענוגת הגוף שאין מי יכחיש זה בכל המדברים, אבל הלא עכ"ז יתחמץ לבב אנוש לחשוב ולומר אם הדבר כן מדוע זה כל האדם יתאוה תאוה לרדוף אחר תענוגי הגוף ומעולם לא ישבע בהם ורב שיהיה עשרו וסגולתו יחפוץ יותר ויותר א"כ מקום לומר חלילה כי האדם מוטבע על זאת היינו כי הכחות והחמדות נוטעו בו לתכלית פחות הזה לאהוב תענוגי הגוף ולרדוף אחריהן בחמדה גדולה כאשר עם נפשו. אמנם בהתבונן מעט נקנה דעת כי עי"ז עצמו מה האדם אוהב תענוגי העולם מזה עצמו יתברר לו מופת נמרץ על אמתת אמונתנו וקבלתנו שאין לאהוב את התענוגים מאומה וכל הכחות והחמדות

שאלתו עם כל זה נפשו לא תשבע ולא ירף ממנו מלבקש עוד על הדבר ההוא בעצמו, כי מדי תתבונן נפשו ויגדל שכלו יוסיף אומץ בתשוקתו ולצעוד משלמות אל שלמות, וזהו

לא נוטעו בנפש רק בעבור התורה והמצוה. כי הנה ידוע אשר התאוה והתשוקה מחולפת בין האנשים, זה ירדוף למלא גרונו בדברים ערבים ולהתענג בתענוגים, וזה אוהב כלים מכלים שונים, וזה ללבוש שני עם עדנים, וזה רודף אחר הכבור וגדולה והזולת מהתאוות המדומות, מה שאין מקום כלל להסתפק ולומר כי כן היתה כוונת הבריאה שזה יחמוד סוג זה מן צרור ההבלים, וזה בהבל אחר הלא כבר העיד הכתוב ואמר אשר עשה האלהים את האדם ישר רק והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז', כ"ט) א"כ בע"כ נחליט ונאמין כי אלהים ית' הטביע בהאדם רוח תאוה המתנוססת בקרבו לחמוד ולחפוץ ולרדוף להשיג שלל חלקי האמצעיים המגיעים את האדם אל האושר וההצלחה רק מפאת העדר ידיעתם והכרתם נבוכים הם באושר הטוב האמתי ויבחר כל א' בדבר זולת דבר, כ"א היה כל אחד קולע אל עצם המאושר באמתו היו משתוים כלם בחמדותיהם ותשוקותיהם, אבל הנה האמת אינו רק אחד והשקרים וההבלים הם רבים ולכן בהטותם א"ע מן האמת כבר יתחלקו במיני תשוקותיהם זה להבל זה, וזה להבל אחר ע"ד מאמר תחת כי שנאו דעת ויראת ה' לא בחרו (משלי א', כ"ט), וכאו שאמר הנביא הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע (ישעיה ה', כ') היינו לא שמו לב לחקור תכלית כל דבר להטות תשוקתם ותאותם אל דעת התורה ולבחור ביראת ה' שזהו תכלית הכוונה בעצם וראשונה בבריאת האדם:

אמנם העדים הנאמנים על הכלל הזה א'. הוא מה שזכרנו כי החמדה היא תמיד יותר גדולה מן העצם המבוקש כמו שתראה כי יתאוה אדם לכירה גדולה העולה לסך גדול הנה הנאתו ושמחתו עדי רגע והפסיד לעצמו כמה סלעים ע"ז, הנה זה יהיה לך למופת נמרץ כי עיקר החמדה והתאוה והתשוקה היה בעצם וראשונה רק בעבור עצם יקר ונכבד הוא התורה שנאמר עליה יקרה היא מפנינים כו'. וא"כ בעבור עצם יקר כזה היה מהצורך לבנות ולנטוע בנפש האדם כח התשוקה באופן נפלא גדול מאד במדתו למען יהיה משוער כפי החמדה המחייבת לסגולת התורה היקרה ואת זה לעומת זה עשה האלהים וכנ"ל. ולכן אם היה אדם הולך עם החמדה הגדולה הנפלאה הזאת לשקוד על התורה היקרה מכל כלי חמדה ודאי היה משתוה כח ומדת החמדה לעומת העצם הנכבד אכן להיותו כמתעתע הולך ורודף ומעלה חוח בידו א"כ על ידי זה יסובב שתהיה התשוקה יותר גדולה מן העצם המבוקש. ממש כנער קטן הלובש לבוש אביו יהיה סרח העודף פנים ואחור גם בארכו גם ברחבו. הנמשל מובן כבר מעצמו. והמופת הב' הוא מה שהערנו עליו מדוע לא תשבע נפשו גם אחרי השיגו תאותו ועוד הוא מתאוה יותר כי אחרי שיהיה לו המאתים ירצה ארבע מאות. אבל הנה מזה יבחן אמתת הענין כי עיקר כח התשוקה היא רק בעבור התורה ולכן היה מהצורך אליו ית' לנטוע התשוקה באופן נפלא כל כך בלי גבול ובלי תכלית למען תהיה מדת התשוקה נמדדת אל התורה שנאמר עליה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, כי כן ראוי אליה כי תתוסף ותתרבה התשוקה עם תוספת השגתו כמ"ש למעלה. כי לולא כן היה מקום אל האדם אחר אשר ילמוד איזה פרק או הלכה אחת לומר כבר שבעה לה נפשי לא אלמוד יותר לכן היה ההכרח לנטוע כח התשוקה באופן שלא יוכל להשביע נפשו למען ישתדל בשקידה אחר שקידה וכמאמר רחבה מצותך מאד ולכן אם היה האדם הולך בכח התשוקה הזאת אל התורה לא היה מוצא בהתורה את שביעתו. ואחר היותו סר ומשתולל בתענוגי הגוף יחוייב ג"כ מאמר אוהב כסף לא ישבע כסף כי הכח הנטוע בנפש לא ישנה את טבע פקודתו אשר הפקד עליו לבלי ימצא את שביעתו בעבור התורה הארוכה והרחבה וכמו שביארנו.

והדמיון בזה כאשר יזדמן אחר שיהיה לבו כואב ונתעלף והולך לביתו ואומר כמדומה לי שאני רעב תנו לי לאכול ואוכל ואינו משיב נפשו וחושב עוד שהוא צמא ויצוה לתת לו משקה ושותה ורוחו לא שבה אליו. והסבה לזה כ"א היה באמת רעב או צמא הנה בהכרח אחרי אכלו ושתותו יחוייב כי יסור כאב לב ממנו, אבל האיש הזה באין ספק לבו חולה עליו על ענין אחר ולכן יכאב לו אחר האכילה כאשר בתחלה. כן אם באמת היתה התשוקה המתנוססת בנפש האדם בעבור המנה או המאתים יחוייב אליו באין מנוס להשביע נפשו כאשר ישיג תשוקתו. אכן כאשר לא ישבע יבחן מזה כי לבו חולה עליו לסבה אחרת והיא התורה אשר אך עבורה היה מהצורך להטביע תשוקה נפלאה לאין תכלית להיותה גם היא בלתי תכלית. וזה יהיה הרמוז במאמר שלמה המלך ע"ה עד מתי פתיים תאהבו פתי כלומר כאשר היה לך מנה שאלת מאתים מצאת מאתים תבקש ד' מאות מדוע יהיה כזאת בעניני עוה"ז שכלם תכליתיים ותשוקתך אליהם תהיה לאין תכלית הלא את זה לעומת זה עשה האלהים. ועוד תתבונן שנית ולצים לצון חמדו להם התחכם הכתוב ויחפש בין כל חמדי ותאוות עוה"ז את הפחות והנרוע שבכלם כי מה בצע אל הלץ כאשר ילין ועכ"ז אם יחפוץ אחד לבלום פיו במתג ורסן לא יוכל לו וא"כ תוכל לבחון כי התשוקה היא תמיד יותר גדולה מן העצם המבוקש. וזהו ולצים לצון חמדו להם חמדה היא עזה מאהבה ואין בזה כדאי לאהבה אף כי לחמדה אם לא כי עיקר הכחות האלה המה לענינים יקרים באמת. וזהו תשובו לתוכחתי הנה אביעה לכם רוחי אודיעה דברי אתכם בעבור מה התעתדו הכחות האלה. והענין נחמד ונעים ללב מבין:

אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, היינו אבקש אותה אף אחר שאשיגה (ועיין דבר זה באורך בחבורנו קול יעקב איכה במאמר זכרה ירושלים).

וזהו אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי כו', לשמור מזוזות פתחי. והוא על פי דמיון למשרת העומד בבית החיצון ואין לו רשות ללכת לנפשו רק להיות עומד מוכן אולי יצטרך לו אדונו עבור איזה דבר, הנה בקל יקראוהו וימצאהו, ויש שיבוא אל אחד איזה סוחר עם סחורה וזה היה לו דבר עם אנשים ואמר אל הסוחר עמוד נא בחדר החיצון וכאשר אצטרך לך אקראך אלי. וההבדל בין שני אלה כי המשרת מוכרח לעמוד שם פן יקרא אליו אדונו אבל הוא עצמו חפץ יותר שלא יקרא אותו ולא יטריח בשימושו, לא כן הסוחר הזה כי כל ישעו וכל חפצו לשמוע דבר ממנו כי הוא קורא אותו להשתכר בסחורתו.

וזהו הוראת אשרי אדם שומע לי רצה לומר נוטה אוזן ומצפה לשמוע אולי אני קורא אותו והיא מליצה על העובד מאהבה, שהוא דורש ומבקש חפש מחופש לחייב נפשו בעבודה יותר ויותר מאשר הוא עובד עתה, וזהו אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי כו', לשמור מזוזות פתחי רצה לומר שהוא ממציא עצמו בכל לבו ונפשו לשמוע דבר ה' עוד יותר.

והאמנם כי הבחינה הזאת לא תתראה באדם בהנגלה ממנו כמו שהיא בקרב לבו הנה יש מופת נאמן שעל ידו יתברך יושר סתרו לעין כל, והוא בהזדמן לפניו דבר המטריד אותו מתורתו או מעבודתו, ובא אחר וקבל על עצמו לבצע מעשה הדבר ההוא בהשתדלותו בעבורו כי אז תראה כמה תחשב לו לצדקה מה שרעהו פרק ממנו הטרדה ההיא, לא כן הדבר באיש מנוחה ובאדם בטל כי אם תפגענו איזה מלאכה תהיה אצלו למציאה גדולה לבלות זמנו בה, וזה היה ענין המן שכלכל יתברך את ישראל במדבר באין טורח כלל ובזה היה להם נסיון אם לבם שלם באהבת התורה והמצות יחוייב כי יערב לנפשם העדר טורח בקשת המזונות להיות נקי לבית ה' לתורה ולתעודה. וזהו ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, כי אם הם חפצים בשקידת התורה יחוייב כי ישבעו נחת מן המתן הזה.

וזהו דברי המדרש במדה שאדם מודד כו', הקב"ה נתן לנו התורה לעסוק בה יום יום כו', חייכם שאשביע לכם לחם מן השמים יום ביומו למען אנסנו כו', וכמו שבארנו:

חלק לא

ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק (י"ז, ט'). מדרש: למה יהושע? אמר לו זקינך אמר **את האלהים אני ירא** (בראשית מ"ב, י"ח) ובזה כתיב **ולא**

ירא אלהים (דברים כ"ה, י"ח) יבוא בן בנו שאמר את האלהים אני ירא ויפרע ממי שנאמר עליו ולא ירא אלהים (פרשה כ"ו, י"ג).

והדבר פלאי וכי בעבור שאמר יוסף את אלהים אני ירא שוב מהצורך אל מי שנאמר בו ולא ירא אלהים ליפול בידו דוקא, הלא באמת כל שבטי ישראל גם כי לא נאמר אצליהם את אלהים אני ירא עם כל זה מקובל ומאומת אצלנו שהיו יראי אלהים באין ספק כלל, רק אצל יוסף היה מהצורך אל הכתוב לכתוב כן מפני ההזדמנות ואם כן אין מההכרח אל עמלק ליפול ביד יוסף דוקא.

והנראה כי באו ז"ל להשיב בזה על מה שיש לשאול לכאורה במה שהאשים הכתוב את עמלק ואמר עליו ולא ירא אלהים מי זה אמר אשר הנכרי אשר לא מזרע ישראל הוא מחוייב להיות ירא אלהים עד שתהיה שלילות היראה נחשב לו לעון וחטא, הנה על זאת הוכיחו ואמרו יבוא בן בנו של מי שאמר את האלהים אני ירא כו'. והוא על פי משל לשני אחים שהיו בעיר אחד עשיר ואחד עני, והיה העשיר מפרנס את העני והיה מספיק לו כל מחסוריו ממאכלים ומשקים ומלבושים וכדומה והיה דרכו תמיד לתת לאחיו העני המלבוש אשר הפשיט מעצמו אחרי בלותו ואחרי אשר נהפך הודו למשחית, והעני הזה בלובשו את המלבוש ההוא אחר איזה ימים ראה אותו העשיר והנה המלבוש תלוי עליו, ולבו מגולה החוצה ובטנו נראה לחוץ, ושאל אותו העשיר על זאת ויתנצל ויאמר מה אעשה אחי כי נתת לי הלבוש הזה אחרי משחתו וכבר אין בו קרסים לחבר את שוליו, ויתעשת העשיר לבחון את אחיו ולנסותו ויקחהו וילך עמו אל סוחר אחד ויקח אצלו ממין אחד על שני מלבושים אחד בעבורו והשני בעבור אחיו אחר ימים אחדים פגע בו בשוק והנה הוא הולך עוד כדרכו מעולם, ויהי העשיר מתווכח עמו לאמר הבט נא וראה כי עתה נעשו המלבושים בזמן אחד ואותו שאני לבוש בו הוא ביפיו והדרו ובטוב תארו, ויען העני בשחוק ויאמר האם רצונך לשנות חקי הטבע הלא זהו משפט וחק הטבע אל העני להיות כנפי כסותו פתוחים בלתי מחוברים, העשיר הזה בהכרח קבל תשובתו, ויהי היום והיו שניהם על סעודת נשואים והיה הבדחן מתחפש ובא בדמות עני במלבושיו ובכל תנועותיו ויחרדו לקראתו כל הקרואים לראות אותו ומעשהו והציץ בו גם העשיר ההוא וירא והנה שוליו מחוברים בקרסים, אז אמר אל העני עתה אין לך תשובה כי הבדחן הזה מתחפש עתה ונוהג מנהגי העני בכל הדברים וכנפי כסותו מחוברים יבחן בזה כי גם העני באמתו הולך כן כי כן דרך המתחפש לבלי השאיר שריד מכל המעשים והתנועות המיוחדים לאותו שהוא מתחפש בדמותו.

הנמשל כבר מובן כי הכתוב האשים את עמלק והפליג ואמר עליו זכור את אשר עשה כו', עד ולא ירא אלהים, אך כדי שלא יתנצל לאמר כי הנכרי אינו מחוייב להיות ירא אלהים בשום דבר ואינו ראוי על זה לעונש כלל, הנה המכריע על זאת הוא יוסף שהיה מתנכר במצרים ומתחפש בדמות נכרי עד שלא היה מדבר עם אחיו כי אם על ידי מליץ, ועם כל זה לא נצר על דל שפתיו מלאמר את אלהים אני ירא, ואם היה משפט הנכרי שלא להיות ירא אלהים איך אם כן הוציא יוסף דבר זה מפיו הלא יהיה נתפס על ידי זה ליהודי, אם לא כי גם הנכרי מחוייב להיות בו יראת אלהים ואם כן מגיע עונש לעמלק ורק על ידי יוסף, וזהו יבוא בן בנו שנאמר בו את אלהים אני ירא ויפרע מאותו, שנאמר בו ולא ירא אלהים, והבן:

יתרו

חלק א

וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את בני ישראל מארצו וכו' עד **ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל**.

ההרגש מבואר מה זה היה לו למשה לספר ליתרו אחרי כי כבר שמע.

והנראה כי יתרו הבין כי כל המעשים שנעשו לישראל כלם היו בזכות משה שהיה שקול כנגד כל ישראל. והאמת הוא בהיפך כי כבר אמרו ז"ל אמר הקב"ה למשה לא בשביל כבודך אתה עולה לכאן אלא בשביל כבוד בני כו' (שמות רבה פרשה מ"ב, ב'). וזה ידוע כי מעלת הכלל היא עודפת על מעלת הפרט ואם כן מבואר כי כל גדולת משה היה אך בעבור ישראל. וזהו וישמע יתרו כו', את כל אשר עשה אלהים למשה כו', רצה לומר כי אליו באה השמועה אשר כל הכחות האלה היה עיקרם בעבור משה וממנו זכו גם ישראל וזהו למשה וישראל. ובא משה ע"ה והעיר אותו על ההיפוך, וזהו ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים היה אך על אודות ישראל היינו בזכותם לבד ולא בעבורי, ובירר לו הדבר במופת ואמר את כל התלאה אשר מצאתם בדרך והוא על פי משל לאחד שבא לבית מחותנו וראה אצלו כמה יקרים מכסף וזהב, ולימים חזר ובא אליו ולא ראה אותם וירא את פני מחותנו והנם רעים כי הוא נעצב ונכלם מפניו, וישאל אותו לאמר מדוע אתה ככה נכלם מפני, ובתוך הדברים שאלו גם כן על כליו היקרים אמר הלא זה הוא כלימתי כי נתמשכנו כלי היקרים ואינם בעבור סך ידוע שלויתי עליהם,

אמר לו אחי אין זה בושה הלא עוד זאת היא נחמתי כי עתה ידעתי כי הכלים שלך הם, מה שהייתי דואג ואומר בלבי אולי שאולים הם אצלך.

הנמשל כי מקובל ומאומת אצלנו מי שמטיבין לו בזכותו הנה יעדרו ממנו בהעותו ויתמשכנו טובותיו בחטאיו (עיין רמב"ן על מאמר ויחשבה לו צדקה) לא כן אם בזכות אחרים אין מקום לקחתם ממנו כמאמר רז"ל רשע וטוב לו רשע בן צדיק (ברכות ז') היינו בהיות טובותיו בזכות אחרים לא יתמשכנו על חוב עונותיו,[194] וזהו ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים (היה רק) על אודות ישראל היינו בזכותם, והעד - את כל התלאה אשר מצאתם בדרך כלומר כי תיכף ומיד כאשר קלקלו מעשיהם בנסותם את ה' נענשו בפגיעת לוחמים רבים וירדו מגדולתם ונתמשכנה מעלתם, אשר מזה יבחן כי רק בזכות עצמם הפלא ה' בגדולתם והצלתם:

עוד יתכן בזה בהקדים מאמר רז"ל חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה (ברכות נ"ד, א'). שהוראת לשונם הוא כי שתיהם לפניו והוא מברך על הטובה מחפץ לבבו, והעירו להם ז"ל לברך גם על הרעה ועל דרך מה שאמר **חסד ומשפט אשירה** (תהילים ק"א, א'). והוא כי יש שני בחינות בנותני תודות על הצלתם ממקריהם, יש יודה על הצלתו ולבבו יחשוב לו כי עיקר דבר המאורע היה למותר ולמה לו המקרה שיצטרך אל הצלה. ויש שיחייב עצמו להודות גם על המקרה כי הוא מכיר שהכל בא אליו מאתו יתברך לטובתו ולתועלתו להטיב אחריתו כמאמר **הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי** (שם ק"ג, ג'). וזהו חסד ומשפט אשירה כלומר כמו שאני מודה על חסד ההצלה והישועה כן אני מודה על המשפט. וזהו חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה רצה לומר כשם שהוא מברך על הטובה עתה כן הוא חייב לברך על שסבב עליו מתחלה את המקרים, כי אף הם היו מפיקים טובתו ותועלתו. וכן נאמר על העתיד **ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני** (ישעיה י"ב, א') כלומר נודה לעתיד על המקרים כי המה סבבו הטובות והנחמות העתידות במהרה.

[194] ואולי זהו מה שנאמר וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו כו' (שמואל ב' ז'), ולכאורה אין לזה טעם מדוע לא יסיר יתב' ממנו את חסדו כאשר סר מאת שאול ונתן המלוכה אל הטוב ממנו, ועם הכלל הנאמן שזכרנו יתכן מאד כי הקב"ה הבטיח כל זאת לדוד אביו ואמר לו והגיד לך ה' כי בית יעשה לך ה' כי יקים ממנו בית המלכות ויכונן כסא ממלכתו עד עולם והיינו בזכות דוד א"כ שוב אין להסיר המלוכה מבניו. ממש כהחייב מעות לסוחר והוא מלובש בבגדים שאולים אין הדין נותן שיקח זה המלבושים שעליו להיות לו משכון על חובו כי אינם שלו. וזהו טעם הענין שאמר אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים כו', היינו גם אם יחטא בעונשים אחרים אבל חסד המלוכה לא אסיר ממנו בהיותה כסא דוד. וזהו שסיים שם ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם:

ומעתה יתכן כי יתרו לא השיג בשמועתו רק טובת ההצלה ולא חשב חסדי ה' כי אם מאת החל ה' יתברך לשקוד בנסי הגאולה, וזהו וישמע יתרו כו', את כל אשר עשה ה' כו', כי הוציא כו' אולם הגלות וסבל השעבוד הפליג מכנגד פניו כי חשב זאת לענין מקרה והזדמן. ועל זה בא משה ע"ה והחכים אותו כי כל מה שקרה אותם במצרים מתחלה היה הכל בהשגחה ובכוונה מכוונת להפיק טובת ישראל. וזהו ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל למען השרש בקרבם רוח יראה ואמונה לקרב אותם אל הקדושה ואל קבלת התורה וכנ"ל, וזהו שסיים אחר כך ויחד יתרו על כל הטובה כו', ובדרש (מובא ברש"י) על כל הטובה זו התורה, ממש כדברנו.

חלק ב

ויקח יתרו חותן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי (י"ח, ב').

ראוי להבין לאיזה תועלת זכר הכתוב פה שמות הבנים הלא כבר ידועים הם מספור לידתם בפרשת שמות, ומה גם כי יפלא על זכרון טעמי השמות מה ענינם פה, כי יתכן לתת טעם בעת שנקראו בשמות האלו לומר כי המה מכוונים אל ענין המאורע, (וזה כבר נכתב כמ"ש ותלד בן ויקרא שמו כו', כי אמר כו').

עוד ראוי לשום לב אל מה שאמר אחר כך אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה, ובמדרש: עשה בגיני ואם אין אתה עושה בגיני עשה בגין אשתך ואם אין אתה עושה בגינה עשה בגין שני בניך (פרשה כ"ז, ב'). והאמנם כי הדרש הזה מוכרח מלשון הכתוב שהכניס מלות בא אליך באמצע המאמר, אשר מהראוי היה לכתוב אני חותנך יתרו ואשתך ובניה באים אליך, אולם על הכתוב בעצמו יפלא מדוע לא אמר כלשון הזה.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שאמרו ז"ל בילקוט: אחר שלוחיה אחר שפטרה הימנו בגט ומעתה היה לו ליתרו להעלות על לבו מה לו ללכת עם בתו ושני בניה אל משה כאלו היא אשתו הלא כבר גרשה מביתו ודבר אין לה עוד עמו, אבל בשומו אל לבו מה שם בני בתו אשר שם האחד גרשם ושם האחד אליעזר, שהם למזכרת המקרים שאירעו לאביהם להיות לו לנס לזכר עולם, ואם כן באין ספק לא שאט בבנים המזכירים חסדי ה' כאלה. וזהו ויקח יתרו חותן משה את צפורה אשת משה אחר שילוחיה כלומר שיער בנפשו כי עוד היא אשת משה גם כי כבר שלחה ממנו בגט. ואמר עוד ואת שני בניה, והעילה לזה - אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי כו', ושם האחד אליעזר כי אלהי

אבי בעזרי כו', ואם כן יקרים הם אצלו להיות זכרונים האלה רשומים בשמותם ובאין ספק עוד ישוב ויפרוש כנפיו על אם הבנים.

וזהו שפקד אחר כך למשה ואמר אני חותנך יתרו בא אליך חלק המאמר לשנים, לומר לבבי ידמה כי יקר אנכי בעיניך לצאת בגיני, ואם לאו צא בגין אשתך, ואם אין אתה יוצא בגין אשתך צא בגין שני בניך, והבן:

חלק ג

ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך, מדרש: ר' יהושע אומר שלח לו ביד שליח ר' אליעזר אומר שלח לו אגרת כו', ר' אלעזר אומר הקב"ה אמר לו צא, ויאמר אל משה אמר לו הקב"ה אני הוא שאמרתי והיה העולם כו', אני הוא שאני מקרב, אני הוא שאני מרחק, שנאמר **האלהי מקרוב אני נאם ה' ולא אלהי מרחוק** (ירמיה כ"ג, כ"ג) אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו, אדם זה שבא אצלי לא בא אלא לשם שמים, ולא בא אלא להתגייר אף אתה קרבהו אל תרחיקהו (פרשה כ"ז, ב').

הנראה בתכלית כונתם ז"ל עם מה שאמר הפייטן הטוב ומטיב לרעים ולטובים והוא כי הטובות המושפעות מאתו יתברך להטובים לפניו יש מקום לדון עליהם ולומר כי הם באים מפאת ישרת מקבליהם כי ראויים הם שתחול עליהם הברכה והטוב. אבל באמת הדבר לא כן הוא כי מה נאמר על הטובות שמשיגים הרשעים הנה מזה יבחן כי כל ההשפעות וכל הטובות באות מאתו יתברך מפאת טובו וחפצו להטיב עם הבריות, וזהו הטוב ומטיב לרעים ולטובים כלומר מצד היותו מטיב גם לרעים ניכר כי הכל בא מפאת טוב המשפיע ולא מצד המקבל. וכאשר כלל המשורר ע"ה ואמר **טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו**, **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהלים קמ"ה, ט', ט"ז) רצה לומר כי כן הוא רצונו וחפצו להטיב לכל ברואיו.

וכי תאמר הלא אנו רואים כי הרחיק יתברך והבדיל את העמים מאת התורה מבוע החיים וכל הטוב, אשיבך בזה כי הקב"ה התחסד עמהם להרחיקם למען טובתם והצלתם ממש כהמכין סעודה גדולה עבור הרבה אנשים ורואה ביניהם בלתי בריאים חולי האצטומכא, הנה מדרכו להרחיק מהם כל חלקה טובה וכל מאכל שמן וערב, ואין להם להתרעם על מעשהו שהוא מפריד ומשנה בין המסובים נותן לזולתם בשר הבריאה ולהם כל מאכל דל ורזה, יען כי מחלתם גרמה להם למנוע אותם מהתענג בדשן נפשם.

והכלל הזה סובב כל התרחקות שהרחיק יתברך את הרשעים כי לולא ידיעתו שהתורה היא להם סם המות לא היה מונע אותה מהם ואם כן גם הריחוק הכל הוא מחסד אלהים להטיב לכל אחד במה שיוכל שאת.

וזהו אני הוא שאני מקרב, אני הוא שאני מרחיק, כלומר אני הוא בעצמי המטיב גם בהיותי מרחוק, וזהו כוונת הנביא הנזכר לעיל האלהי מקרוב אני ולא אלהי מרחוק וכדברינו.

ולראיה על דבריהם אמרו אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו כו', כי הנה המופת החזק על אמתת הדבר הוא גר הבא להתגייר שיש בו שני הפכים בנושא אחד, היינו כי המשפט לרחקו ולדחותו תחלה בכל היכולת רצה לומר לספר לפניו כל החומרות שבתורה כמאמר **לא תוכלו לעבוד את ה' כי אלוקים קדושים הוא אל קנא הוא, לא ישא לפשעכם** וגו' (יהושע כ"ד, י"ט), ולאחר שנתגייר עלינו לקרבו בכל היכולת כידוע, ואין זה כי אם מטעם שכתבנו כי מתחלה טוב לו ההרחקה כי אולי לא בא זולת בעבור תקות השכר הטוב שיהיה לו בעולם הבא, או בשביל כוונה אחרת, נמצא שברוב הימים יתחרט ויהי תוהא על הראשונות מה שאין מזור למכתו, על כן מזהירים ומפחידים אותו אולי יתחרט, ואחרי שאנו רואים בו כי עם כל זה אינו מתחרט ולבו שלם להתגייר לשם שמים מוכרח הדבר שסופו להתקיים, ועל כן החיוב לקרב אותו כי מהיום טוב לו הקירוב, (וזהו הרמוז במאמר המשורר **כי הנה רחקיך יאבדו** (תהלים ע"ג, כ"ז) כלומר אותם שהרחקת הוא מסבת היותם עלולים להאבד בזולת הריחוק ולכן הצמת כל זונה ממך היינו הבדלת אותם מן התורה, ולכן אמר אחר כך ואני קרבת אלהים לי טוב כלומר אותי קרב ה' על היות קרבתו לי לטוב נשגב).

הנשמע מכל זה כי הנהגתו יתברך שוה בכל באי עולם להתנהג עם כלם כפי כוחם ועניינם אם לרחק ואם לקרב, וזהו אני הוא שאני מקרב אני הוא שאני מרחק והמופת על זה הוא משפט מצותו להתנהג עם הגר וכמו שכתבנו, וזהו שסיימו אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו כי המופת על המשפט כל הגרים כי כן הוא, תקח מיתרו כי בבואו להתגייר היתה הצווי לקרבו תיכף ולא לרחקו, יען כי הוא יתברך ידע את לבבו כי נאמן הוא עם ה' ואין בו טעם לרחקו, וזהו אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו, אדם זה שבא אצלי לא בא אלא לשם שמים ולא בא אלא להתגייר אף עתה קרבהו אל תרחיקהו (ועיין בחבורנו קול יעקב רות על מאמר וארא כי מתאמצת היא כו'):

חלק ד

ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל (י"ח, ט').

הנה מאמר ויחד יתרו נדרש ברז"ל לשני פנים הפכיים וישמח יתרו, ונעשה בשרו חדודין חדודין מיצר על אבדן מצרים.

וכדי לקרב הדבר שלא יהיה מתנגד אל הפשוט אמרתי עם לבי כי הדרש נעשה בשרו חדודין עיקר נושאו הוא מאמר על כל הטובה, רק הם ז"ל המליצו וסמכו אותו על מלת ויחד, כי הנה משפט בני אדם הוא בהגיע לאחד איזה טובה בלא שום הוצאות ובלי יגיעה גם כי תהיה קטנה שבקטנות עם כל זה תתעורר שמחה בלבו וישוש עליה כפי ערך השמחה הראויה לטובה ההיא, לא כן אם יוציא הוצאות הרבה ובדרך רחוקה יעמול עבור השגת הטובה אזי לא ישמח בה בלתי אם תהיה גדולה כל כך להספיק לו על הוצאיתיו וכדאי להפיג צער סבל טרדותו בבקשתה, והנה פה אמר ויחד יתרו על כל הטובה כו', ההוראה כי לא שמח כי אם בהצטרך הטובות כלהם והתבוננותו בהם, מה שלא היה שמח על קצתם ועל מחציתם אם לא שאין בקצתם כדאי לעורר השמחה נגד רוב הצער שהשיג על אבדת פרעה ומצרים, ומעתה מלת ויחד כפשוטה וישמח יתרו, ורז"ל הוכיחו ממאמר על כל הטובה וכנ"ל שבהכרח היה מיצר ובשרו נעשה חדודין.

חלק ה

ובילקוט: **ויחד יתרו על כל הטובה** ר' יהושע אומר בטובת המן הכתוב מדבר, אמר לו משה המן הזה שנתן לנו המקום אנו טועמים בו טעם פת, טעם בשר, טעם דגים, טעם חגבים, טעם כל המטעמים שבעולם.

וראוי לתת טעם מה ראה יתרו להפליג בשמחה וגיל על ענין חומריי ודבר גשמיי? ומה גם מה ראה משה ע"ה להפליג בשבח זה מה שהוא משתנה לכמה טעמים מה שאין דרך הפרושים האלהיים לתת שמחה בלבם מדברים כהם.

והנראה בזה עם מאמר חז"ל כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה (אבות ו', א')אשר לכאורה לא ידענו מה הם הדברים שהוא מקיף אותם בכלל מאמר זוכה לדברים הרבה, כי הדברים שהוא פורט אחר כך אינם צריכים להיות כלולים במאמר הכולל אחר שהוא מבארם בפרטות. אמנם יתכן לפי הכלל המבואר בספרים אשר חיות כל דבר ודבר הוא בא ממקום שרשו ומחצבו ועל כן מהצורך אל כל נברא ומחודש להיות מחובר אל שרשו שממנו הוא יונק חיותו ואיכות חיבורם על ידי התורה הקדושה שהיא הממוצע בין הקב"ה ובין ברואי מטה והיא המחברת אותם אחד אל אחד, והוא על ידי נעשה ונשמע כי על ידי נעשה תתחבר אל העולם הזה. היינו כי כל דבר יש לו אחיזה בהתורה על ידי המצות התלויות בו כמו תבואת השדה על ידי לקט שכחה כו', הטלית על ידי הציצית ועל ידי הברכה הצריכה להם וכדומה מהדברים, ולמעלה היא מחוברת על ידי נשמע שאנחנו שומעים ומקיימים ככל אשר צוה אלהינו יתברך ובזאת היתה התורה ממש כסולם מוצב ארצה כו', לתת מהוד חיותה אל כל הנבראים. וזהו כל העוסק

בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה כי התורה היא שורש כל הדברים ומקור כל הטובות וממנה משיגים קיומם, וכענין שאמרו ז"ל במדרש (ריש תרומה): **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד', ב') אל תעזבו את המקח שנתתי לכם, יש לך אדם שלוקח מקח יש בו כסף יש בו זהב אין בו כסף ואין בו זהב, (יש בו שדות ואין בו כרמים), אבל המקח הזה יש בו כסף, יש בו זהב, יש בו שדות, יש בו כרמים (פרשה ל"ג, א'), והוא מכוון לדברינו.

וכן היה ענין המן שהוא לחם שמים (וכמו שאמרו ז"ל לחם אבירים לחם שאבירים אוכלים אותו) ודאי בהכרח הוא כלול מכל הטעמים המתחלקים בכל פרטי המאכלים יען כי יסודתם ומקור כל שרשם יתלכדו למעלה והיו לאחדים במקור העליון שמשם יושפע כל טעם וכל חיות.[195] (וזה היה ענין ברכת האבות בכל מכל כל כי הוא יתברך נתן בידיהם מכלל הטוב כמו שהוא למעלה שהוא שורש אל פרטי ענפי טובות העולם הזה ומקור כלם, והן זאת היתה שמחת יתרו כי על ידי המן הכולל כל הטעמים נתברר לו כי הוא יתברך ייחד לישראל מבוע ושורש הטוב כמו שהוא למעלה, וזהו ויחד יתרו על כל הטובה רצה לומר על כלליית הטובות שנתן יתברך ליד ישראל ובארו ז"ל בטובת המן הכתוב מדבר שהיה משתנה לכל הטעמים וכמדובר):

ומה נעמו בזה דבריהם ז"ל בגמרא וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו כו', שמחל לו על אותו עון (שבת ל', א'), אשר לכאורה אין הדרש הזה מוכרח מלשון הכתוב אבל לדברינו יתכן, כי הנה כבר הסכימו ז"ל מגלגלין זכות על ידי זכאי כו', ואם כן בע"כ הדבר תלוי בזכות הזכאי ההוא היינו כי אם יתגלגל על ידו זכות גדול בע"כ גם המזכה הוא גדול הזכות ומה גם אם יסובב על ידו זכות הכולל כל הטובות ומקור לכל הסגולות יחוייב מזה להיות גם המזכה זכותו בכל ואין צריך לומר שהוא מנוקה מעון ודופי.

וזהו שהוכיחו ז"ל על כל הטובה פירוש טובה כלליית (כי לולי כן היה ראוי לומר על הטובה) היינו בית המקדש שנבנה בזכותו, ואם כן בהכרח אתה צריך לומר שהוא זכותו בכל ומה גם באין שמץ דבר מעון וחטא ומוכח מזה היטב שמחל לו על אותו עון והבן. (ועיין בקול יעקב ריש אסתר):

[195] **במן כלול מכל הטעמים**. אמנם תנאי היה באוכלי המן לבלתי יגבילו אותו לייחד אליו טעם פרטי ואז היה מוחש אצליהם כל הטעמים שהיו כלולים בו משא"כ אם היה האדם מגביל ענינו וצמצם אותו להבדילו מענין כלליותו לטעום בו טעם פרטי יהיה מאיזה טעם שיהיה, הנה בזה לא השאיר בו בלתי הטעם שבחר, אם בשר או דגים והזולת, וכן בהתורה הקדושה כלילת כל הטובות ישיג בה הלומד לשמה כל הדברים כל עוד שלא יכוין במחשבתו להשיג על ידה דבר פרטי כמו העושר, והכבוד וכדומה ואם יעסוק בה לשמה הנה עמד בה טעמה העצמיי הכולל את הכל, וזה שרמזו ז"ל כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, והבן:

חלק ו

ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם כו', עתה ידעתי כי גדול ה', גמרא: תנא משום ר' פפיס גנאי הוא למשה ולשישים רבוא שלא אמרו ברוך עד שפתח יתרו ואמר ברוך ה' (סנהדרין צ"ד, א').

והדבר פלאי הכי נעלם ממשה רבינו ע"ה מה שנתגלה ליתרו? אתמהא!

והנראה בבאור הענין עם דבריהם ז"ל במדרש ר' לוי פתח **אמרתי להוללים אל תהולו ולרשעים אל תרימו קרן** (תהילים ע"ה, ה') אמר להם הקב"ה לרשעים הצדיקים לא שמחו בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח כו', עד שמח ישראל בעושיו אינו אומר אלא ישמח, עתידים הם לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו. שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא ישמח עתיד הקב"ה לשמוח במעשיהם של צדיקים לעתיד לבוא (ויקרא רבא פרשה כ', ב'). אשר לכאורה הדברים תמוהים וכי בעבור שהצדיקים לא שמחו עדיין בעולם יקלל הרשעים שמבקשים לשמוח אשר לדעתם גם הצדיקים ראויים לשמוח. אבל הכלל בזה הוא, כי כמו שהיו כל מעשי שמים וארץ תלויים ועומדים עד שקבלו ישראל את התורה כמאמר רז"ל (שבת פ"ח) נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה בשביל אנכי כיון שקבלו ישראל את התורה נתבסס העולם כן העולם הבא וכל טובותיו תלויים עד שתתקיים התורה בשלמות וכל הרשעה כליל תחלוף כי כל עוד שיש רשעים בעולם אין הבטחה גם לצדיקים פן יגרום החטא וכמו שזכרו ז"ל (ברכות ד') ביעקב ודוד שהיו מתפחדים פן יגרום החטא (וכמו שיתבאר אם ירצה ה' באורך בפרשת פנחס).

והוא הטעם בפחד ורעד הצדיקים שלא יערבו אל לבם לשוש בעבודתם ולשמוח בצדקתם יען כי עוד הם במקום שהוא עלול למוט ממדרגתם על ידי עמל הרשעים וכמאמר החכם **וחוטא אחד יאבד טובה הרבה** (קהלת ט', י"ח) וזהו ארורים הרשעים, הצדיקים לא שמחו בעולמי ואתם מבקשים לשמוח.

והוא ממש כאחד העומד באיזה סכנה וכל בני משפחתו בוכים ומתאבלים מפחד הסכנה אשר עליו וכאשר יתוודע לבני אדם כי האיש המסתכן הוא בעצמו יושב בביתו בשמחה בגיל ורנן, הלא יקבוהו ויאוררוהו לאמר הלא בני משפחתך שיש להם לשוש בשלותם, ועם כל זה גררו עצמן באבל מסבת סכנתך ואתה בעצמך תטיב לבך בשמחה. וזהו ארורים הרשעים (המסתכנים בעצמם) שמבקשים לשמוח בעולם, הלא הצדיקים המלאים כל טוב לא שמחו בעולמם מדאגת מפלת הרשעים והם בעצמם שמחים.

וזהו צחות דבריהם ז"ל שמח ישראל בעושיו אינו אומר אלא ישמח, עתידים הם לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא, יען כי כל עוד שהרשעים בעולם אין מעשי ה' וטובותיו המיועדות בטוחים אצליהם להיותם עלולים להפסד ולהאבד על ידי החוטאים.

וזהו יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' כלומר הנה אז כל נפש תברך על הטובות השמורות למענם כי לא יהיו נכזבות עוד לעולם, וזהו גם כן כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שנאמר ישמח ה' במעשיו שמח אינו אומר כו', עתיד הקב"ה לשמוח במעשיהם של צדיקים לעתיד לבוא, והוא גם כן מטעם הזה כי כל עוד היות מעשי הצדיקים באחריות שיש לדאוג בהם פן יגרום החטא כביכול אין שמחה ושחוק לפניו יתברך, וזהו יהי כבוד ה' לעולם רצה לומר אחרי כי יתאמת שיהיה כבוד ה' לעולם, באין חלוף כלל היינו בשיתמו חטאים מן הארץ אז ישמח ה' במעשיו:

ומעתה מה נמרצו דברי המאמר שלפנינו גנאי הוא למשה ושישים רבוא שלא אמרו ברוך עד שפתח יתרו ואמר ברוך ה' כו', והוא על פי דמיון ב' שעשו שידוכים בינים על ידי שדכן אחד ויהי בסעודת התנאים והנה השדכן מפליג לשמוח ולרנן יתר על המחותנים, ועילת הדבר הוא כי המחותנים עודנה אין שמחתם שלימה עד אשר יראו גמר הענין, מה שלא יתוודע להם כי אם אחר זמן רב כשיראו טוב תכליתם וכי טוב הדבר וכשר לפני הזוג, לא כמוהם השדכן כי שמחתו שלימה מיד אחרי התקשרות הצדדים בקחתו כסף משקלו מוהר השדכנות.

הוא הדבר במשה וישראל כי האמנם כבר השיגו מאתו יתברך טובות רבות ונוראות בנסי מצרים, ועל הים וזולתם, והעולה על כלם מתן התורה הקדושה, עם כל זה עודנה לא היה בידם לומר ברוך ה' על המשא ומתן הגדול הזה עד אשר יראו תכלית כל דבר לעתיד בגמר כל המעשים וכל העסקים על השלימות, לא כן יתרו שקבל טובתו לעצמו מיד במה שנתגייר ונעשה יהודי כי על כל פנים הנה מסחרו טוב באין ספק שנתוודע לו לברור האמת מן השקר, וזהו ויאמר יתרו ברוך ה' כו', והטעם - עתה ידעתי כי גדול ה', כלומר הרבה הרויח במה שקנה עתה הידיעה הנכונה מה שלא ידע מקודם. וזהו דברי הילקוט גנאי הוא למשה כו', שלא אמרו ברוך רצה לומר שלא יכלו לומר ברוך על כי אין טובתם ודאית עד לעתיד במהרה. מה שאין כן יתרו וכנזכר לעיל:

חלק ז

וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם כו'. מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך וכו'. כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו, והודעתי להם את חקי אלהים ואת תורותיו, ויאמר חותן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה

נבול תבול גם אתה כו'. והזהרת אתהם את החקים ואת התורות, ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע (י"ח, י"ד-כ"א).

ראוי להתבונן בהשתנות הלשון כי משה אמר ליתרו ושפטתי בין איש כו', והודעתי את חקי האלהים כו', ויתרו אמר לו והזהרת אתהם כו', והודעת להם את הדרך ילכו בה כו', וביותר ראוי לשום לב על עיקר התחדשות שחידש יתרו למשה אשר לכאורה אין אנו רואים בזה מאומה מן החכמה, מי לא ידע כי כבד משופט אחד לשפוט עם כבד כזה.

והנראה בהבנת הענין, כי הנה המורים בעם יתחלקו לשני סוגים מהם המשיבים לשואלם דבר על דרך החק אם בענייני איסור והיתר יאמר לו אסור או מותר, וכן בזולת מהשאלות שלא ישיבו עליהם כי אם בדרך חק חייב או פטור, טהור, טמא בלא שום טעם, ויש אשר בבוא אחד לפניו באיזה שאלה ישיב לו התשובה עם כל הטעמים וכל הסברות וילמדהו אותו דין בכל פרטי ענייניו מה שהוא מדאורייתא, ומה הם הגזירות שהוסיפו החכמים, וילמד עמו כסדר הזה עד שיוכל השואל ההוא לדון בעצמו ולהורות על הענין הזה כמו השופט והמורה, וההבדל ביניהם כי אם משיב לו בדרך חק ואינו מבינו טעם הדבר אזי אם יזדמן לפניו ענין זה פעם שני או שלישית עדן לא ידע מעצמו משפט הדבר ויצטרך ללכת בכל פעם אל השופט להגיד לו ככל חקות דבר משפטו, לא כן אם ילמד אל השואל דרכי משפטו וכל טעמיו וסברותיו אז לא יצטרך עוד השואל הזה לשאול שאלה כזאת לעולם, נמצא כי ברוב הימים תתמעטנה השאלות מן השואלים כי בכל פעם יוסיפו לקח כפי התחלקות השאלות, וכי תאמר אם הדבר כן למה לא יבחרו במנהג הישר הזה כל שופטי ארץ, אבל דע לך כי זה תלוי במציאות השאלות בין רב למעט היינו אם יהיה המורה בעיר קטנה ואנשים בה מעט ולא תזדמן שאלה כי אם פעם בשבוע אז יש לו זמן ושהות ללמוד עם השואל מקור הדין על שרשו, לא כן אם הוא בעיר גדולה רבת עם, אשר בכל שעה מזדמנים ובאים כמה שואלים אז אין ביד המורה להשיב כי אם בדרך חק, ואז ילאה השואל לשאול כל דבר ודבר בכל עת שיזדמנו, וכל שכן המשיב יבול מלתת תשובה, ומעתה המשך המאמר כך הוא כי משה רבינו ע"ה אמר כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי כו', רצה לומר כשפוט השופטים המגידים דבר המשפט מבלי שיסביר אל השואל טעם הענין אך יאמר המשפט כך הוא, וזהו והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, כלומר אני מודיע אותם התורות אך על דרך החק, וזהו ויאמר חותן משה אליו לא טוב הדבר כו', נבול תבול גם אתה מלהשיב על כל דבר בכל פעם וגם העם הזה ילאו בשאלתם (כי לא היה הזמן מספיק למשה ללמוד טעמי התשובה על כל שאלה אל כל שואל הבא בהיות השואלים שישים רבוא ומורה אחד

להם), ולזאת אמר לו יתרו עתה שמע בקולי איעצך כו', והזהרת אתהם כו', כלומר לא תצליח בדרכי ההוראה אם ככה תתנהג להגיד אל העם רק בדרך חק, אבל הנכון לפניך להבין ולהשכיל את כל שואל טעם ויושר המשפט ומזה ידעו להזהר עוד מהיום בהיות דרכי המשפט מובנים אצלם ומקובלים על לבם. וזהו והזהרת אתהם את החקים ואת התורות, והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה כו', וכמו שדרשו בילקוט ואת המעשה זו מעשה הטוב. רצה לומר מפאת שיבינם המורה דרכי וטעמי התורות ידעו מהיום להטיב מעשיהם והנהגותיהם. וביאר לו העילה לזה ואמר ואתה תחזה כו', יראי אלהים כו', שרי אלפים כו', כלומר כי כאשר יהיה לכל עשרה אנשים שופט אחד יספיק להם הזמן להורות לכל שואל ולהבינו טעמי ודרכי המשפט.[196]

והוא הרצון גם כן במאמר **שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך** (דברים ט"ז, י"ח) וכמו שביארו ז"ל בכל עיר ועיר, בכל פלך ופלך, והתועלת בזה - ושפטו את העם משפט צדק, רצה לומר כי יספיק הזמן להדיינים ללמוד לבעלי הדין הצדק של המשפט היינו הטעם והיושר וכח פנימיית כל דין, מה שאין כן אם ימעטו השופטים וירבו המשפטים עד שלא יוכל השופט להורות כי אם בדרך חק זה חייב זה פטור הנה בזאת לא ילמד המתחייב יושר דבר המשפט כי לא ידע צדקת טעמו, וזהו שהזהיר עוד לא תטה משפט כו', ולא תקח שוחד כו', צדק צדק תרדף (שם), באור הדברים בהקדים מאמר המשורר **משפטי ד' אמת צדקו יחדו** (תהילים י"ט, ו') גם מאמר הנביא ע"ה **ארח לצדיק מישרים ישר מעגל צדיק תפלס** (ישעיה כ"ו, ז') דע כי החילוק בין השופט צדק להמטה דין כי הצדיק ישקול הדבר הבא לפניו בפלס ומאזני המשפט והיושר לחייב את החייב ולזכות את הזכאי, והדיין הרע דרכו בהיפך כי מעשה ההזדמנות תשקול את ישרו והיא תכריע את משפטו אם לחייב אם לזכות, כמו אם יזדמן שיהיה הבעל דין אחד מאוהביו יהיה מצדד בזכותו, ואם הוא שונא לו ידון אותו לחוב, וישנה ויחלף בכל פעם דעתו ויושר הכרעתו, נמצא כי אצל דיין כזה יהיה המעגל וההזדמנות מפלס את ישרו, היינו כי היושר אצלו

[196] ומה נמרצו בזה דברי רז"ל (סנהדרין ז') ההוא דהוה קאמר דאזיל מבי דינא ושקלוהו לגלימיה ליזמר זמר וליזול אמר ליה קרא כתיב וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום, אשר לכאורה לא ידענו איככה נרמז זאת במאמר וגם כל העם הזה כו' שאיננו ענין צווי אך דברי עצה. אמנם לדרכנו יתכן כי זה כלל גדול שארית ישראל לא יעשו עולה, והאמנם יזדמן כי יבואו בני אדם לדין ואחד נמצא חייב הוא אך מפאת טעותו כי לפי דעתו והכרעתו נראה לו כי הדין עמו.
ומעתה יש עוד הבדל גדול בין ב' סוגי המורים שזכרנו בפנים והוא כי מי שחייבים אותו בדרך חק ואין מודיעים לו טעם הדין וישרו אזי ילך מבית הדיין סר וזעף מתקצף על משפטו, לא כן אם משכילים אותו ומבינים לו טעמי המשפט ודאי ישמח בו שהציל אותו הדיין מחמס וגזל וכדומה מהאיסורים. וזה שיעץ יתרו אם את הדבר הזה תעשה כו' ויכלת עמוד וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום. כלו' עוד זאת תפעול ע"י עצתי כי כל בעל דין יקבל ממך המשפט בטוב לבב. וזהו שהמליצו ז"ל ליזמר זמר וליזול, א"ל קרא כתיב וגם כל העם כו' כלומר הלא כן היה עצת יתרו מה שהסכים ית' על ידו:

כפי הזמן והמקום וישנהו ויחליפהו בדבר אחד להורות פעם כך ופעם להיפך, לא כן הדיין האמת לא ישתנה ישרו לעולם כי חרפה לא ישא על קרובו.

וזהו ארח לצדיק מישרים כלומר הצדיק יאחז דרכו הישר במשפטיו תמיד בשוה. ואמר הטעם - ישר מעגל צדיק תפלס רצה לומר היושר מפלס המעגל, ולא כדרך הרשעים שהמעגל מפלס היושר ומורה בכל פעם כפי מעגל ההזדמנות. וזהו משפטי ה' אמת, רצה לומר אם יהיה השופט מורה לעם על פי ה' ותורתו יהיו כל משפטיו אמת לעולם היינו בלתי מכחישים זה את זה. וזהו צדקו יחדיו כלומר גם אם תקבץ משפטיו ששפט בכמה שנים ותתבונן בהם יהיו כלם מתאימים ותואמים יחדיו באין פירוד והתנגדות כלל. לא כן המטה דין כי אם תבקר ותחפש במשפטיו במשך זמן מה תמצא דבר אחד פעם חייב ופעם זכאי כי משפטיו תלויים במתת שוחד.

וזהו שהזהיר ואמר לא תטה משפט כו', ולא תקח שוחד ועל ידי זה יהיה המשפט מתמיד בישרו לעולם ויוכל הבעל דין ללמוד דבר מדבר לדעת ההוראה בהזדמנות הב' והג' כי יהיו כלם מתאימים ויצדקו יחדיו. אבל לא כן בהלוקח שוחד כי ממנו אין ללמוד צדקת המשפט וישרו יען היותו סובב בהוראתו כדלת על צירה ומחליף ההוראה בכל פעם מהיפך אל היפך. וזהו לא תטה משפט כו', ואז צדק צדק תרדוף רצה לומר אם תחייב לאחד ילמוד ממנו גם השני שלא לעשות כמעשהו. וזהו שמסמיך גם כן הכתוב שלפנינו והודעת להם את הדרך ילכו בה כו', וכנזכר לעיל. אבל עוד ואתה תחזה מכל העם כו', יראי אלהים כו', שונאי בצע דוקא כי בזולת זה עדן אין תועלת במרבית השופטים והבן. (ועוד ביאור על זה תמצא בפרשת משפטים):

חלק ח

היה אתה לעם מול האלהים (י"ח, י"ט). ילקוט: היה להם ככלי מלא דבורים דברים שאתה שומע תרצה ותבין להם (רמז מ"ח).

והמאמר חסר המובן ובאין ספק כוונה עמוקה לרז"ל בזה.

והנראה בהבנת הענין עם מאמרם ז"ל אנכי אמירה נעימה כתיבה יהיבה (שבת ק"ה, א'). דע כי הנה החילוק וההבדל בין מאמר הקב"ה לישראל ובין מאמר האדם לחבירו, הוא ממש על דרך הרופא שאומר אל החולה איזה רפואה אשר הדברים בעצמם אינם מרפאים כי אם מודיעים את החולה מה הם הדברים שיוכל להתרפאות בהם. אבל לא כן התוה"ק מאמר אלהים חיים יתברך שמו. כי מלבד מה שהיא לנו לעינים להורות דרך נלך בה והמעשה אשר נעשה לחיותינו כיום הזה, הנה עוד הדברים בעצמם מפי המשמיע הם פועלים ברוח האדם השומע תועלת נמרץ כאשר הפריז הכתוב **שמעו ותחי**

נפשכם (ישעיה נ"ה, ג'). וכמו כן הלימוד והעסק בתורה הנה הלימוד עצמו מחיה לב בעליו כמאמר החכם **מרפא לשון עץ חיים** (משלי ט"ו, ד') וברז"ל המאור שבה מחזיר למוטב (איכה רבה פתיחה ב'). וזהו אמירה נעימה כתיבה יהיבה כלומר גם האמירה לבדה תשביע נעימות על ידי העסק בה, ואם הדבר כן יש עתה ההבדל גדול בין אם המשמיע הוא אדם, ובין השומע מפי הקב"ה בעצמו, כי הרופא האומר רפואת החולה אין נפקותא אל החולה אם ישמע מפי הרופא עצמו או מפי שלוחו הבלתי מכזב, לא כן דברי התורה הקדושה שהדבורים עצמם הם פועלים חיות וקדושה בנפש האדם, על כן יתרון גדול אל השומע אם הקב"ה בעצמו הוא המשמיע, והן לטעם זה בקשו ישראל לשמוע הדברות מפי הקב"ה ולא על פי שליח וכמו שהפליגו ז"ל בכמה מקומות כיון ששמעו ישראל הדברות מפי הקב"ה נעקר יצר הרע מלבבם ונתבשמו כלם מה שלא היה נעשה על ידי משמיע בשר ודם.[197]

והוא הדבר שחלקו ז"ל (בילקוט מטות) כל הנביאים התנבאו בכה מוסיף עליהם משה שנאמר בו זה הדבר והוא כי כל הנביאים היו דומים בענייניים ממש אל השליח המוליך והמביא מעות מאחד אל השני אשר המעות שקיבל מהאחד הוציא על סחורתו ואחר כך בבואו אל השני נותן לו מכיסו כמספר הסך שקיבל, כן היה ענין הנביאים שהיו מקבלים הדברים מפי הקב"ה ואחר כך בבואם אל ישראל להגיד להם דברי ה' היו מוציאים דברים מפיהם ככל הדברים אשר דבר אליהם הקב"ה, אבל עצם הדבור היה שלהם, לא כן נבואת משה רבינו ע"ה שהיתה השכינה מדברת מתוך גרונו נמצא הדבור עצמו מאת הקב"ה ולכן היה מתנבא בלשון זה הדבר, שהוראתו שהוא הדבור עצמו מה שהקב"ה מדבר, ממש כהשולח מעות לבנו על ידי שליח ורוצה שישיג בנו המטבעות ההם בעצמם הוא צורר אותם באמתחתו וחותם אותו בחותמו, כך היה הקב"ה מוסר דבריו לפיו של משה והיו טמונים ונצורים אצלו עד בואו לדבר אל ישראל ואז היה הקב"ה מדבר מתוך גרונו לישראל, והיה משה מחזיק הדברים כאלו נתונים בכלי עד שימסור אותם לישראל

[197] **הפליגו חז"ל ששמעו ישראל הדברות מפי הקב"ה**. והוא שהמלי"ץ החכם ואמר ישקני מנשיקות פיהו (שיר א') ודרשו ז"ל במדרש שהוא נגד מה שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים נתחרטו באחרונה ואמרו ישקני כו' וכאמרם (שם) בשעה ששמעו אנכי ה' אלהיך נתקע תלמוד תורה בלבם והיו למדים ולא היו משכחים כו' ע"ש. ע"כ המה מבקשים עתה ישקני מנשיקות פיהו היינו לשמוע תורה עוד הפעם מפי הקב"ה בעצמו, וזהו שהמלי"ץ ע"ה ואמר לריח שמניך טובים שמן תורק שמך כלומר כי עתה אשר נמצאו דבריך על ידי שליח ואמצעי המה בבחינתם ממש כשמן הטוב המורק מכלי אל כלי שהוא מאבד כחו ומפיג ריחו, וזהו ששאל משכני אחריך נרוצה כלומר לשמוע דבר מפי עצמך כי גדול כח השמיעה ההיא לתת און ועצמה אל השומעים שיוכלו לשמור ולעשות ולקיים, וזהו הרמז במה שדייקו ישראל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה הרצון כי עיקר מבטחם הוא כאשר ידבר אליהם השם וישמעו התורה מפיו ית' בעצמו באין ספק יזכו לקיים, וכענין מליצת הכתוב כן יהיה דברי אשר יצא מפי כו' עד והצליח אשר שלחתיו (ישעיה נ"ה) (ועיין בקול יעקב שה"ש על מאמר קמתי אני לפתוח לדודי בבאור יודוך ה' כל מלכי ארץ כו'):

ומעולם לא נתחלף אצלו הדבור ממאמר למאמר כי שמעו ישראל גם כן מפי הקב"ה על ידי מעבר גרונו של משה. וזהו שאמר יתרו היה אתה לעם מול האלהים. כלומר ממוצע בינם ובין אלהים ומה שישמעו מפיך יהיה כאלו שומעים מפי הקב"ה, וזהו שדרשו היה להם ככלי מלא דבורים לא כמשפט שארי הנביאים שדברו בפיהם מה ששמעו מאת ה', אבל אתה יהיה דבר ה' בפיך ככלי המלא דבורים:

עוד יתכן בזה בהזכיר מאמר החכם מכל אדם **בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך, להקשיב לחכמה אזנך תטה לבך לתבונה** כו', **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה'** כו', **כי ד' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה יצפון לישרים תושיה** כו', **כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם** (משלי ב', א'-י'). והנראה לדעתי כי החכם ע"ה בא להתיר בזה ספק גדול והוא מה שאנו רואים כל התורה וכל דברי הנביאים כלם דברו בלשון קצר וסתום בלתי מבואר עד שעל ידי כן רבתה המחלוקת בין החכמים דורשי הכתובים, זה אומר בכה וזה בכה הלא לא קצרה היריעה מלכתוב התורה וחזיונות הנביאים בלשון רחב ומבואר עד שיבינו אותם באין יגיעה כלל ותהיה ההלכה מבוררת בפי כלם.

והנה על מאמרי הנביאים וחזיונם בתוכחתם ובמוסרם יש לומר טעם פשוט כי סדרו דבריהם כן לתועלת נמרץ, ממש כאשר יזדמן יהיה לאחד בן מביש רע מעללים והוא רודה אותו בכל פעם שהוא עושה מעשהו זר מעשהו פעם הלך האב מביתו על כמה ימים והנה בבואו סיפרו לו כל המעשים שעשה בנו בזמן ההוא גמר האב בלבו לאמר אם אכנו על כל דבר דבר ביחוד אין כחו לסבול המכות, ואם אכה אותו בלתי על דבר אחד לבד, מאין ידע בני להזהר משאר מעשיו שעשה, מה עשה לקח את בנו והכה אותו מכה רבה ולא פרט לו שום דבר ממעשיו, אבל אמר לו לך ותפשפש במעשיך ותדע את חטאתך שעל ידה החלותי הכותך, והיה הבן ההוא מהרהר בכל יום וזוכר את מעשיו הרעות אחת לאחת וכל מעשה שעלתה בזכרונו אמר בלבו הלא בעבורה הכני אבי ולשעה נזכר מעשה אחרת אמר אולי על ידה הכה אותי, ובין כך ובין כך נעשה זהיר בעצמו מכל המעשים שלא לבחור בהם עוד, וכל זה מסבת שלא גילה אביו על עונו בעת יסרו אותו, שעל ידי כן היה אל הבן ההוא להוכיח על מעשיו ולכלול את כלם במוסר אביו. הוא הדבר במוסרי ה' יתברך כי אם היה רצון הכתובים להוכיח על כל המעשים רעים שאפשר להעשות ילאה הסופר ולא יכילם הספר, וכן הקוראים ילאו ויבולו מלקרוא אותם, ולכן זאת העצה היעוצה כי סתמו דברי המוסרים וסדרו אותם במלות הבלתי מוגבלות להורות אך אל דבר פרטי אבל השכילו פיהם במלות כוללות

והניחו אל הקורא והמעיין בהם לבקר בענייניהם והוראותיהם וממילא כל אחד יקח מוסר לעצמו על תהלוכותיו ועל עלילותיו בהיות דבר המוסר מקיף מעשה כל איש.

אמנם יש טעם היותר מתקבל על סתימת הדברים גם בתורה גם בנביאים והוא בהקדים מאמרם ז"ל אינו דומה השומע מפי הרב לשומע מפי התלמיד (כעין זה כתובות קי"א, א' יעו"ש) אשר לדעתי כוונו ז"ל בזה לכוונה עמוקה יותר ממה שנראה פשוט, והוא בהזכיר מאמר החכם ע"ה **אל תלחם לחם רע עין** כו' (משלי כ"ג, ו'), הראה לדעת שלא יאמר האדם שאין השביעה באה כי אם מהלחם והמזון ואין נפקא מינה בהמאכיל מי ומי הוא, לומר כי אין יתרון בנפש האוכל אם המאכילו הוא טוב עין או לא, כי לא תשבע הנפש כי אם מכח האכילה, לכן הודיע אותנו בחכמתו שגם כח ורצון הטוב של המאכיל ישאף גוף האוכל וכפי טוב לבבו כן תשבע נפשו, וההיפך בהיפך, וכמו שמצינו בנותני צדקה שאם יתן הנותן בעין יפה יתברך המקבל ממנו וכאמרם ז"ל באיוב **מעשה ידיו ברכת** (איוב א', י') מלמד שכל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך (ב"ב ט"ו, ב'), ומזה דון בעצמך קל וחומר בלמוד התורה כי תתחבר נפש ורצון המלמד ותשתתף עם תלמידו להאיר בו אור החכמה והבינה ולתת מהודו עליו להשיג במושכלות המקובלות אצלו קל וחומר מהנותן לחבירו דברים גשמיים שתשתתף נפש המאכיל ורצונו הטוב אל האוכל ותפיק טובתו והועלתו כל שכן במשפיעי חכמות התורה שהוא כלה רוחניית, ואם כן יפה אמרו אינו דומה שומע מפי הרב כו', כי הרב להיות מגמתו וחפצו להביא החכמה בלב תלמידו, הנה מלבד הלמוד שהוא מדבר עמו פה אל פה עוד ישפוך את רוחו להשפיע בו חכמה ותבונה בגודל רצונו וטוב עינו, לא כן השומע מפי התלמיד שהוא משולל ההשפעה המעולה הזאת.

ומעתה קל וחומר שיש חילוק והבדל גדול בין הדור שקבלו התורה לדורות שאחר כך, כי הדור הראשון שמעו התורה מפי ה' יתברך ומפי משה עבדו, וקבלו הארה גדולה ונמתקו ונתבשמו כלם, כי באורו ראו אור לא כן הדורות האחרונים הרחוקים מהמקור הראשון, ושומעים תורתם וחכמתם על ידי השתלשלות מדור לדור, ומפה לפה הנה לא תפעל בהם השמיעה כפעולת השמיעה הראשונה מפי ה' יתברך כי כבר חלף והלך לו הכח הגדול הזה עם רובי המשמיעים והמקבלים מהם מדור דור (ממש כשמן המורק מכלי אל כלי וכמו שזכרנו בהגה"ה). אבל מי כהחכם יתברך היודע פשר דבר והחפץ בהצלחת הדורות כלם כהצלחת הדור ראשון כי הפליא עצה והגדיל תושיה להיות כלם לומדים מאת המורה הראשון ושיהיו כלם שואבים מי חכמתם מעצם המקור והיינו כי סתם יתברך הדברים וחתם אותם, וכל מי שילמוד לא ידע פירושם והוראתם עד שיצטרך להתבונן

ביגיעה רבה ולבקש רחמים מהנותן חכמה לגלות עיני השכלתו להוציא תעלומה אורה (וכאמרם ז"ל כל העוסק בתורה לשמה כו', עד ומגלין לו רזי תורה כו' (אבות פרק ו')). ואחרי אשר מעצמו לא יוכל לבוא על מצפוני התורה בלתי מן השמים ישיגו אליו אם כן הנה הוא לומד תורתו מפי הרב הראשון:

ומה נעמו עתה דבריהם ז"ל שדרשו אנכי נוטריקון פנים ואחור אמירה נעימה כתיבה יהיבת יהיבה כתיבה נאמנים אמריה (שבת ק"ה, א') רצה לומר כי על כן ניתנה התורה בכתב שלא תאבד נעימות המאמר וכח קדושתו מפי האומרו וישתו כלם מהמעיין הראשון כי גם אם הדברים עצמם כתובים ומסורים ביד כל אדם עם כל זה תוכם רצוף משכיות חמודות טעמיהם וסודותיהם, מה שלא יתגלו לאדם בלתי אם יערה עליו רוח חכמה ממרום, לא כן אם היתה ניתנה על פה היה נעימתה וערבותה הולך ומתמעט כפי רוב התרחקותו מהאומר האחד, יען כי בדברים שבעל פה לא יוכל המשמיע להסתיר דבריו אל השומע ולהעלים מהם דבר מה (ועיין עוד בזה בקול יעקב סוף קהלת).

וזהו המשך הכתובים הנ"ל בני אם תקח אמרי כו', להקשיב לחכמה אזנך כו' אם תבקשנה ככסף כו', אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא כלומר מהצורך אל הלומד תורה לבקש ולחפש בה כמחפש מטמונים בעמל ויגיעה יען כי כן נתנה בלתי מבוארת ולא תשיגנה ידי אדם כי אם אחר רוב השקידה והיגיעה ואז יבין וימצא דעת אלהים היינו הטעמים הנעלמים והסודות הנסתרות אשר ידעם אלהים. וזהו כי ה' יתן חכמה מפי דעת ותבונה יצפון כו'. רצה בזה לבאר ולומר למה עשה כן יתברך כי לא נתן התורה די באר ומפורש, והטעם כי רצונו יתברך להיות הוא הנותן חכמה אל האדם בהווה, ומפיו יחננו תמיד דעת ותבונה, וזהו שאמר כי ה' יתן חכמה ולא אמר נתן חכמה לומר כי חפצו יתברך שיהיה הוא תמיד הנותן והמשפיע החכמה והתבונה בכל דור ודור על כן יצפון לישרים תושיה כלומר הצפין יתברך התורה בדברים סתומים (ממש כמאכל מבושם מכוסה כדי שלא יפיג טעמו ולא יחליף ריחו). הבלתי מושגים כי אם אל מי שיחפוץ הקב"ה להבינו. וזהו שסיים אז תבין כו', כי תבוא חכמה בלבך כלומר אחר אשר על ידי עמל ויגיעה תשיג המושכלות ומרחוק תבוא החכמה בלבך, אז ודעת לנפשך ינעם כלומר ינעם ויערב לו כל דבר ממש כשומע מפי האומר הראשון.

וזהו שרמז הנביא ע"ה **אכתוב לו רבי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב). כלומר אם היתה התורה כתובה באופן שתהיה כלה מבוארת עד שלא ישאר אל הלומד לחקור בסודה ולהתחדש לו דבר מעתה, אם כן כבר היתה נחשבת כמו זר רצה לומר נעדרת הכח היקר והנעימות מכל וכל וכנ"ל. וקח לך דמיון על כל זה מיואב שלא רצה לכבוש

רבת בני עמון וקרא לדוד שיכבוש הוא בעצמו למען יהיה לו לתפארת כן התורה וכל דברי הנביאים סתומים בעניניהם והניחו למשפט אלהים יורנו.

וכל דברנו אלה מבוארים ברז"ל ויותר מהמה בני הזהר (קהלת י"ב, י"ב) הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה כו', ושמא תאמר אם יש בהם ממש מפני מה לא נכתבו אמר קרא עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר כו', כל ההוגה בה טועם טעם בשר (ערובין כ"א, ב') והוא מכוון לדברינו.

ומה נעמו עתה דברי הילקוט היה להם ככלי מלא דבורים, דברים שאתה שומע תרצה ותבין להם. והוא כי בא המאמר לדבר על לב משה לבל ירע בעיניו על העצה הזאת לשתף עמו עוד אנשים ונשאו אתו בדבר ההוראה, לזה הקדים יתרו ואמר לו כי אין נגרע מכבודך דבר על ידי מה שילוו אליך השופטים ההם, יען כי הם לא ישפטו דבר זולת על פיך ועל פי התורה אשר תלמדם ואם כן כתרך גדול מכתרם. וזהו שהמליצו ז"ל היה אתה לעם מול האלהים ככלי מלא דבורים שאין הדבורים מובנים בלתי על ידי מי שיסדר אותם לעשות מהם מאמר שלם ואחר כך יהיו נתונים למי שרוצה להבינם, כן היה משה ע"ה כי התורה כמו שניתנה מהר סיני היו עניינים סתומים בלתי מובנים אל העם, אבל משה רבינו ע"ה שעליו אמרו ז"ל ותחסרהו מעט מאלהים היה הוא המורה והמלמד טעמי התורה פרטים ודקדוקים וסודות וממנו תצא תורה ודבר ה' לכלם. וזהו היה אתה לעם מול האלהים כלומר ממוצע בינם ובין האלהים ובארו ז"ל היה להם ככלי מלא דבורים דברים שאתה שומע תרצה ותבין להם. והענין נכון:

חלק ט

בחדש השלישי כו'. **ויסעו מרפידים** כו', **ומשה עלה אל האלהים**.

ראוי להבין כי כפי סדר וצחות הלשון יותר מהצודק היה שיאמר ויעל משה כו'.[198]הוא שאמר ר' שמעון בן חלפתא (סוף עוקצין) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, כי הנה כבר נאמר ראה

[198]כבר האריכו למעניתם המפרשים ז"ל וביותר האלשיך הקדוש ז"ל כי עד בואם אל מדבר סיני לא נטהרו עוד מזוהמתם כמו אשר עד יעקב לא היה מי אשר היה מטתו שלמה כן עד היום הזה לא פסקה הזוהמא וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן. וראה כי הכתוב מבאר ואומר ויסעו מרפידים וכאמרם ז"ל שרפו ידיהם מן התורה, נסעו מזה ונתרחקו ממרתם הגרועה והפחותה. ויבואו מדבר סיני ומדבר סיני רמז למדת ענוה המחוייבת למתן תורה אם עושה עצמו כמדבר (נדרים נ"ה) והיא גם כן מדת סיני כאשר דרשו ז"ל על מאמר (תהלים ס"ח) למה תרצדון הרים גבנונים בעלי מומין אתם. ההר חמד אלהים זה היה לשבתו על כי ישב במקומו ולא בא והיא מדת ענוה. עוד תנאי אחר המחוייב להיות במקבלי תורה ומצות שיהיו כלם כאיש אחד חברים כמו אדם שלם הכולל אברים רבים אשר היד תעשה פעולתה בעבור הרכבת כלל הבנין. או העין רואה ופועל השמורה על כל האברים. כן כאשר יש בישראל אחדות יש בידם זכות כל התורה וכל המצות כי המצוה אשר ביד זה אין באפשר לקיים תהיה נעשית על ידי אחר כמו מי שאין לו בית אינו יכול לקיים מצות מזוזה ומצות מעקה וכדומה הרבה מצות וכאשר יש אחדות בישראל כל אחר עושה בשם כל ישראל

אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו הנה עינינו רואות כי כלי חמדה זאת היינו התורה היא סבת הברכה, ואם כן מי שאין לו בית אי אפשר לו לעשות מזוזה ולא מצא דרך לזה רק שלום ואחדות שנאמר ה' עוז לעמו יתן כאשר עלה ברצונו יתברך לתת תורה לישראל, ה' יברך את עמו בשלום. ועל ידי השלום והאחדות חשב על כל אחד מישראל שהוא קיים כל התורה. וזהו שאמרו במדרש אתם נצבים היום כלכם למה נסמכה פרשת נצבים לקללות לפי שכאשר שמעו ישראל צ"ח קללות שבמשנה תורה הוריקו פניהם ומיד בא משה לפייסן ואמר להם אתם נצבים היום כלכם משל לזקנים כשהם הרבה באגודה אחת הם חזקים כך אתם אם תהיו באגודה אחת תהיו נצבים ולא נופלים, הא לך כדברינו כי פחדו ואמרו שהמה מעותדים לקללה יותר מלברכה כי זהו מן הנמנע שיקיים אחד את כל התורה כולה על זה השיב כי כאשר תהיו באגודה אחת כל אחד יעשה בעד כלל ישראל ויהיו כלם צדיקים: [199] ובגמרא (עבודה זרה ב' ב') כלום כפית עלינו ההר כגיגית ולא קבלנוה כמו שעשית לישראל כו' מיד אומר להם הקב"ה שבע מצות שקבלתם היכן קיימתם, באור הדברים על דרך עשיר אחד היה בנו ובן חורגו שניהם חולים והרופא בא ונתן תרופה אחת לשניהם שישתו שמן זית כל שעה כף אחת ולא אבו גם שניהם, ויקח את בנו בחזקת היד ויפתח את פיו ויתן לו בעל כרחו ואל השני לא עשה מאומה ולא שתה ונשאר בלא כח, אחר זמן שאל את העשיר מדוע לא כפית גם אותי כאשר כתית את בנך האף אמנם כי להכות ולייסר אין המשפט רק באב לבנים אבל לכל הפחות היה לך לשפוך מעט אל פי כי כמה בני אדם מתענגים על שמן זית ואף כי אני חשבתי כי מר הוא אבל אחר הטעימה אם היה נתברר לי שאינו מר הלא הייתי שותה, ויען ויאמר העשיר הלא אזכרה ימים קודם שנתתי לפניך דגים מלוחים עם שמן זית וטעמת והקיאות אם כן מה הייתי פועל עם הכפיה שתטעום

[199] וזהו שאמר ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני הכל בלשון רבים ויסעו ויחנו וסיים בלשון יחיד ויחן שם ישראל נגד ההר כי כאשר נגשו וקרבו אל נגד ההר עלו ונתעלו ונזדככו עד כי נתדבקו בנפשות מצומדות בדבקות נמרץ עד כי נעשו כלם כאיש אחד בלב אחד. ואחר ההתעלות הזה שנתעלו ישראל כמה נתעלה עוד משה רבן של ישראל, וזהו ומשה שכבר היה מעולה יותר מכלם נתעלה הוא עתה עד כי עלה אל האלהים אל שלמות היותר נשגב, כי המנהיג הוא תמיד לפי ערך הדור כאמרם ז"ל יפתח בדורו כשמואל בדורו, אשר על כן נאמר למשה אחר מעשה עגל לך רד כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל וכאשר ישראל צדיקים המנהיג מתרומם ועולה עיין במדרש (שמות רבה פרק מ"ב) אם כן כאשר הדר כלו עלו ונתרוממו היה ראוי אל משה שיהיה מאד נעלה, ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו כו' כה תאמר אל בית יעקב ותגיד לבני ישראל, כי דרך המוכיח בשער לכוון דעתו אל המון עם לא לאותם אשר שקידתם בתורה, ובאמת הדבר בהיפך כי אצל ההמון אינו פועל מאומה כי אינם מבינים את דבריו והחכם ישמע ויוסיף לקח כן ההתנצלות של אתם ראיתם כו' גם שהוא ענין מצטרך רק לבית יעקב היינו ההמון אבל בית ישראל גם בלא התנצלות זה יקבלו דבריו באהבה, וזהו כה תאמר לבית יעקב אבל יודע אני כי ותגיד לבני ישראל אליהם יועיל הדבר ויפעול פעולתו. ובזה יתבאר מה שהתעוררו רבים מהקדמונים ז"ל על מה שכפה עליהם ההר כגיגית

ממנו, הנמשל העכו"ם יודעים שהמה אינם בנים למקום ואין להכריחם כמו לישראל שכופה אותם אל קיום התורה והמצות בתוכחות וצ"ח קללות רק טענתם כך היא הלא התורה מתוקה מדבש ונופת צופים למבין את נועמה וטועם את מתקה רק אנחנו חשבנו כי מרה היא והיה לך לכפות ההר עלינו רק בעבור נקבל ונטעום את מתקה ואז ודאי היינו מקבלים אותה על זה ישיב הקב"ה הראשונות ישמיעונו ז' מצות שקבלתם היכן קיימתם הלא טעמתם כבר את נועמה ואת מתקה ומאסתם אותה ומה לי לכפות אתכם עוד:הלא כבר אמרו נעשה ונשמע רק בית ישראל הם קבלו באמת ברצון טוב, וגם כי כל העם ענו ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה נמשכו העם בדבריהם אחר הרוב והרוב היה בית ישראל, לא כן העם נאמר עליהם ויפתוהו בפיהם כו', ואמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים, באור הדברים על דרך שנתבאר בקול יעקב מאמר משכני אחריך נרוצה. ובמדרש ממה שנתת לי משכני ביזת מצרים וביזת הים אחריך נרוצה, והמורם מדברינו שם כי הוא יתברך זיכה אותנו בשני מעלות טובות המחוייבות אל עבודתו יתברך והם היראה והאהבה, והנה מבוא היראה הוא על ידי פניעת העונשים והוכח במכאובות אזי יביאנו ליראה את ה' ומבוא האהבה הוא כאשר תביאתהו טובה מאתו יתברך כדרך כל מקבל טובה שאוהב אל המטיב לו, והקב"ה בחסדו המציא אל ב' מעלות אלה סבה אחת והיא גלגלה את שתיהן והוא על ידי שנתן לנו ביזת מצרים וביזת הים ברכה וטובה אלינו ועונש וקללה לשכנינו ועל ידי זה נתעוררה בלבנו האהבה מסבת הטוב אשר השגנו אנחנו והיראה והפחד ממוראו יתברך על ידי העונש אשר הגיע לשכנינו, וזהו אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים היא סבת היראה ואשא אתכם על כנפי נשרים היא סבת האהבה ובזאת ואביא אתכם אלי. ועתה אם שמוע תשמעו בקולי כו' והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ כו', ויפה המליץ בזה הרב מוהר"א ז"ל ע"ד רב גדול עשה חבור נחמד ונסע אל עיר אשר שמה בית הדפוס והיה צריך מלון על זמן ידוע ב' וג' חדשים, בא לבית אכסניא אחת ויפצר את בעל האכסניא לאמר אני רב פלוני המחבר ספר חדש ואני צריך אכסניא עד צאת ספרי מבית הדפוס הבעל הבית בשמעו הפצרתו בו איך שואל ומבקש ממנו הבין מדבריו כי רצונו להתאכסן בחנם כי לולי כן מה ענין שאלתו ובקשתו בתחנונים ומה זה היה לו להציע לפניו גדולתו חכמתו ויקר כבודו, אמר בלבו אם כן מה לי לצרה זאת ויענה ויאמר לא אוכל לעשות הדבר הזה כי צר לי המקום וילך לבקש בית אכסניא אחרת גם אל השלישי גם אל הרביעי וידבר אליהם כן ויענו אותו כמשפט הראשון, אחר כך נשמעו הדברים אל נדיב אחר וירץ אליו ויחבקהו ויפול על צואריו ויבקש מאת הרב אם נא מצאתי חן בעיניך הנה ביתי

לפניך בטוב בעיניך שב וכל מחסורך עלי וישב עמו עד אשר כלה מעשהו ויסע עם הספר למכור ונתעשר עד מאד. פעם חזר ונסע אל עיר הנ"ל לאיזה סבה ויבוא שמה במרכבה גדולה וכבודה ושני נעריו עמו ויבוא עד לפני רחוב האכסניות אשר בפעם הקודם פנו אליו עורף, ועתה כלם נקבצו באו אליו כל אחד לבקש ממנו שיבוא אליו ולא הטה אזנו אליהם עד אשר בא אל מקומו מאז ויסורו ויבואו אליו כל יקירי הקהלה וכל אחד מתנפל לפניו מדוע לא באת אצלי להתאכסן בצל קורתי האמנם לא אוכל כבדך, ויגער בהם ויאמר אם באמת נדיבים אתם למה לא הכנסתם אותי אז האם קדמתם אותי בלחם ומים רק עתה אחרי ראותכם כי יש בידי הון יקר באתם אלי למען בצוע בצע. הנמשל הקב"ה ברצותו לבוא לשכון כבוד בארצנו בא עם חבורו הטהור אל ישמעאל עמון ומואב ובקש אכסניא מהם ותלה ברצונם ובחירתם והרגישו כי הכוונה היא בבקשה זאת שיתעסקו עמו בנדבה לא על מנת לקבל פרס ונזורו אחור בתשובות שונות, מה כתיב בה לא תרצח כו', ובא אצל ישראל והציע גדלו ואלהותו אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים כו' ואביא אתכם אלי, וכל אלה עשיתי לכם בכח גדול ויד חזקה אשר בעיניכם ראיתם ועתה קבלו נא אותי בדירתכם, והנה לעתיד כאשר יפתח יתברך את אוצרו הטוב ויתגלה לעין כל כל חמדת הסגולה הצפון אל עבדיו הנאמנים אז יאמרו תנה לנו מראש מדוע לא תשכון אצלנו, והקב"ה יבעט בהם לאמר מדוע לא קבלתם אותי מאז, על דרך כשרציתי לא רציתם, וזהו ועתה אם תשמעו בקולי כלומר עתה בעודי זר באין מכיר בי ואין לי שום אכסניא אם תקבלו אותי ותשמעו בקולי ושמרתם את בריתי אז והייתם לי סגולה מכל העמים גם בעת יהיה לי כל הארץ יקראו העמים כלם בשם ה' ויתנו לי משכן לשכון בתוכם גם אז תהיו לי סגולה מכלם לא אפן אל מנחתם ולא ארצה מידם.

והנראה בזה בהקדים דבריהם ז"ל במדרש: באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה, עשה בו הקב"ה קלסתורים של פניו של משה דומה לאברהם, אמר להם הקב"ה אי אתם מתביישים הימנו, לא זה הוא שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו (פרשה כ"ח, א'). וכלל הענין בזה הוא עם מה שכתבנו בחלק הראשון (פרשת וירא במאמר וה' פקד את שרה) כי כל השינויים שעשה יתברך לזמן באיזה דברים פרטיים בטבע המוטבע ביצירי בראשית היה אך על דרך שאלה ולפי שעה לעת הצורך להחליף ולשנות את טבעם אולם אחר כך היה החיוב להחזיר הדבר להשלים סדרי הטבעיים, כמו הפך המים לדם והדם למים מטה לנחש ונחש למטה. וברז"ל: אמר ר' יצחק ויזרח לו השמש וכי שמש לו לבד זרחה והלא לכל העולם זרחה אמר ר' יצחק שמש הבאה בעבורו זרחה בעבורו (חולין צ"א, ב') רצה לומר להשלים שיעור ההשתנות ותחת ששקעה קודם זמן

זרחה אחר כך קודם זמן וכמו כן נאמר **הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחורנית עשר מעלות** (ישעיה ל"ח, ח'). הנה מכל זה אנו רואים כי גם אם נשתנה דבר פעם אחד החיוב כי ישתנה הדבר אחר כך בהיפך ובזה ישלמו סדרי הטבע. **כן** הדבר בענייננו כי הנה כבר אמרו ז"ל גזר הקדוש ב"ה שיהיו העליונים למעלה והתחתונים למטה, שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שמות רבה י"ב). והנה במתן תורה לולא שכבר היה סבה מאת ה' שירדו המלאכים למטה אצל אברהם לא היה יכולת ביד משה לעלות למרום בלתי על ידי ההשתנות שהיה בהמלאכים בעבור אברהם היתה עליית משה מחוייבת להשלים הסדר. וזהו שאמרו במדרש (שם) אמר הקב"ה למשה לא ניתנה לך תורה אלא בזכות אברהם, שנאמר לקחת מתנות באדם ואין אדם אלא אברהם, שנאמר **האדם הגדול בענקים** (יהושע י"ד, ט"ו) וזהו שסיים הוי ומשה עלה אל האלהים, כלומר ועל כן לא נאמר ויעל משה אלא ומשה עלה כאלו הענין נמשך לענין שלמעלה ממנו כי לא היתה ההתחלה ממנו לשנות חק הגזירה אבל כבר נעשה הדבר מקודם בימי אברהם, והוא עלה להשלים שינוי הטבע, וזהו שהשיב יתברך להמלאכים שהתפלאו לאמר מה לילוד אשה בינינו, כלומר מה שהוא חלוף בחקי וטבעי מעשי בראשית לזה אמר להם יתברך לא זה הוא שירדתם אצלו כו'. כלומר הלא כבר קדמה ההשתנות בכם לרדת מטה על כן הוא מחוייב לעלות להשלים תנאי הטבע:

עוד באור על זה על פי משל לשר צבא גדול שהיה חשוב ונכבד מאד בעיני המלך עד שלא היה עושה דבר כי אם על פי עצתו, ויהי להמלך בן יחיד רך וענוג ובכל פעם שהיה מהצורך אליו להמתיק סוד עם שר צבאו צוה לבנו לסור מאצלו כי כבוד מלכים הסתר דבר, ויהי שר צבא הזה מתפאר בפני כל שרי המלך לאמר הלא אנכי טוב לו גם מפרי בטנו כי בעבורי יפריד מאצלו את בן יקירו ויקח מועד להתבודד עמי בחדר היכלו ויגד לי את כל לבו, והגיעו דבריו אלה לבן המלך ונעצב הבן ההוא על דברי השר צבא ועל רוב גאונו מאשר הוא יקר בעיניו נכבד כל כך יותר ממנו. והפליג כל כך להתעצב עד כי נפל למשכב, ויבואו הרופאים לבקר אותו ויכירו בו כי מחלהו באה לו רק על ידי היות בו דרך עוצב, ויאמרו כי לא יועיל לו שום מזור אם לא על ידי אשר יבקשו לו מיני שחוק והיתול שעל ידי כן יתפעל בעצמו לגרש עצבונו ויגונו, ויצו המלך להביא לפניו הרבה כלי שיר המטיבים כל לב, אבל לא פעלו דבר כי כבר היה מורגל בהם, ויקרא המלך אל חכמיו ויועציו אולי ימצאו המה ברוחב לבבם איזה ענין חדש המשמח הנפש מה שלא ראה עוד בנו יחידו מעולם, ויתיעצו ויאמרו למלך יצא דבר מלכות מלפניו על כל השרים והפקידים אשר בחצר המלך כי בכל יום יתחפש ויתחלף אחד מהם בצורת

דוב וכדומה מבעלי החיים ויבוא כך לפני בנך ובאין ספק כי יכיר את כל אחד בכבודו ופקידתו ועתה כאשר יראה אותו מצחק לפניו יתפעל להפליג בשחוק ושב ורפא לו, ויהי כן, ויהי היום והגיע הדבר על השר צבא הגדול הזה ובהכרח התחפש בדמות איזה בעל חיים, ובא אליו והיה מצחק ומרקד לפניו וזה הכירו וימלא פיהו שחוק והכניס בלבו שמחה עצומה ויהי בצאת השר ההוא חוצה נלוו אליו שרי המלך ואחוזת מרעיו ויאמרו הנה עתה ראה גם ראה כי אין אהבת המלך אל הזולת כאשר אל בנו כי הלא בחלותו הפליג לצוות עליך שתתחפש בצורה נכריה מה שהוא לך בזיון גדול, עבור הפיק רפואה לבנו אהובו לתת שמחה בלבו.

הנמשל כי המלאכים שרי מעלה הסתכלו בעצמם שאין ערך כלל לגדולתם וחשיבותם בין קרוצי חומר כי המה עצמיים נבדלים העומדים ממעל לו יתברך דבן אדם לו הארץ והוא שפל ומורד לכן הפליגו ואמרו מה לילוד אשה בינינו, תנה הודך על השמים, ומי כהחכם יתברך שבירר לפני המלאכים כי יכירו וידעו כי חביבת בשר ודם גדולה יתר מאד מחביבות המלאכים וזהו מה עשה הקדוש ב"ה צר קלסתר פניו של משה דומה לאברהם ואמר להם אי אתם מתביישים הימנו שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו כי בהיות אברהם דואג ומתעצב על שלא היו אורחים באים בהכרח באו מלאכים בדמות אנשים לאכול אצלו לחם מה שהוא בלתי נאות לשכל רוחניי כי אין לפניו לא אכילה ולא שתיה ועם כל זה מאהבת אברהם צוה עליהם לשנות הסדר ויאכלו, הנה מזה יש להם לראוה יקרת מין האנושי שהוא עיקר במעשי ידיו יתברך ובנים המה לו, וזהו אמר להם הקב"ה אי אתם מתביישים הימנו, לא זה הוא שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו, והבן:

חלק י

עוד שם: **ומשה עלה אל האלהים** הדא הוא דכתיב **עלית למרום שבית שבי** (תהלים ס"ח, י"ט) מהו עלית נתעלית נתגששת עם המלאכים שלמעלה וכו' דבר אחר בנוהג שבעולם הנכנס למדינה נוטל דבר שאין עין בני המדינה עליו, ומשה עלה למרום ונטל את התורה שהיו הכל נושאים עיניהם עליה הוי עלית למרום שבית שבי יכול מפני ששבה אותה נטלה חנם תלמוד לומר לקחת בלקיחה נתנה לו (פרשה כ"ח, א').

וראוי לעמוד על תכלית כוונת הדברים ועל כפל המלות שבית שבי.

ונקדים לזה מאמרם ז"ל אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מה לילוד אשה בינינו אמר להם לקבל תורה בא אמרו לפניו חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבע דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו כו', אמר לו הקב"ה למשה החזר להם תשובה,

אמר לפניו רבונו של עולם מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל פיהם, אמר לו אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה כו', אמר לפניו רבונו של עולם תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנוכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים אמר להם למצרים ירדתם כו', שוב מה כתיב בה לא יהיה לך אלוהים אחרים בין העמים אתם שרויים, לא תרצח לא תנאף לא תגנוב קנאה יש ביניכם יצר הרע יש ביניכם מיד הודו לו כו' (שבת פ"ח, ב'), ולכאורה לא ידענו איך לא השכילו המלאכים בעצמם שינצחם משה בשאלות ההם הלא מי לא ידע את זאת שאין בהמלאכים לא גניבה ולא גזילה ודומיהם.

אבל לדעתי כוונה אחרת היתה בזה כי הנה בבוא לעיר סוחר אחד עם סחורות הרבה ויבוא אחד וירצה לקנות סחורתו, מלבד עשרה או ט"ו מינים והאחד רוצה לקנות הכל, בוודאי ימכור כל סחורתו אל השני, אבל אם הראשון נאמן ובטוח והשני בלתי בטוח אם ישלם, אז הראשון יותר ראוי כי גם שישאיר לו כמה סחורות פרטיות שלא יקחם עם כל זה מה שיקח ממנו בטוח שישלם לו באין גרעון דבר, לא כן השני גם כי יקח הכל אבל אפשר שלא ישלם כלל.

וכדבר הזה היה ממש טענת המלאכים מה אנוש כי תזכרנו כו', אשר לכאורה מה להם לדבר קטגורים על האדם הלא לענינם יספיק לומר ה' אדונינו כו', אשר תנה הודך על השמים כלומר מה עול מצאת בנו להרחיקנו מהוד התורה ולקחת אותה מידינו. אבל המלאכים כוונו בזה לפייס אותו יתברך על דבר המצות (מעשיות) הנעדרות אצליהם ונמצאות בבני אדם (וכמו שזכרם משה כלום בין העמים אתם שרויים כו'). לאמר האף אמנם כי יש מהמצות הבלתי שייכים להם עם כל זה ראוים היא שתנתן בשמים יען כי מה שיקבלו הם בטוח הוא ונאמן שלא ישתנה, לא כן בבני אדם יותר קרוב הדבר שיאבדו הכל. וזהו שכללו במאמרם מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו, היינו כי אין האדם בטוח כלל שיקיימם.

ועל זה אמר יתברך למשה אחוז בכסא כבודי כו'. והרצון בזה אך להראות לעיני המלאכים כח משה וגדולתו שאחז פני כסאו מקום שאין ידם משגת.[200] ואחר כי ראו המלאכים כמה גדול כחו של משה וכי מדרגתו עודפת על מדריגתם אם כן כבר הוא בטוח כמו הם ואם כן יש בו עוד עתה שני המעלות גם יחד כי הוא רוצה לקבל כל

[200] והדברים נמשכים למה שאמרו ז"ל לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו ועליו הכתוב אומר טוב עין הוא יבורך (משלי כ"ב, ט') (נדרים ל"ח) וא"כ כל העסק הזה שהיה עם המלאכים לא היה כ"א לתת התורה למשה שהוא שקול כנגד כל ישראל וע"כ כראות המלאכים גדולת משה שהוא מאחז פני כסא כבודו ית' לא היה עוד מענה בפיהם, ואולי שזה היה טעם משה שאמר מתיירא אני שלא ישרפוני בהבל פיהם ולא נחשב לו לעון כאשר נחשב לכלל ישראל מה שיראו לשמוע קול הקב"ה בעצמו אבל גם משה אמר כן בכוונה מכוונת כדי שישיב לו יתברך אחוז בכסא כבודי וגם הוא ית' כביכול רצה בזה להראות בפני המלאכים עד היכן כח האדם מגיע:

חבילות סחורות המצות גם לא תגנוב גם לא תרצח וכדומה, מה שאין נאות למלאכים בסחורות כאלה, ועוד זאת שהוא גדול בעושר ובטוח כמו המלאכים לכן חזרו והודו. **וזהו** אמר משה רבונו של עולם תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה כו'. מיד הודו לו כו'. שנאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב. ולשון הודו מורה כי עתה נתברר להם ההיפך כי יתרון במעלת מתן התורה להאדם יותר מאילו ניתנה להם אחרי שגם האדם הוא רוב אונים ובטוח כמותם הנה יש בו עוד מעלה עודפת כי הוא יקיים כל המצות גם לא יהיה לך גם לא תגנוב לא תרצח ודומיהם מה שאין כן המלאכים.

ומעתה יתבאר הכפל עלית למרום שבית שבי אשר לדעתי הוא כענין שבארו ז"ל ושבית שביו (דברים כ"א, א') לרבות כנענים שבתוכה היינו שהיו שבויים אצל בעליהם אשר לא משבעה עממים כן יורה מאמר שבית שבי היינו שבית מה שהיה שבוי. כי הנה אם יקח אדם בשבי איזה דבר מיד בעליו כמו אשה מתחת בעלה או בנים מתחת אביהם יהיה הדבר רע מאד בעיני השבויים, לא כן אם ימלט שבויים מיד שוביהם כענין שלקח חזקיה מאשור שבי מצרים או יוחנן בן קרח מישמעאל ודאי כי יערב הדבר לכלם. כן התוה"ק כל מגמתה וחפצה היה כי תבוא לידי משה נאמן ביתו יתברך, אבל היתה שבויה אצל המלאכים בעל כרחה. וזהו עלית למרום נתגששת עם המלאכים שבית שבי כלומר שהיתה כשבויה ביד המלאכים ומשה זכה בה על ידי שנצחם בטענותיו:

עתה נבין מה שסיימו ז"ל יכול מפני ששבה אותה נטלה חנם תלמוד לומר לקחת כו', והאמנם כי הדברים עמוקים ובסוד ה' לא עמדנו, עם כל זה נקרב המאמר מעט כפי קוצר השגתנו ונאמר כי היה בה שני הבחינות יחד שביה, ולקיחה. והוא כי אם יתגבר איש על רעהו לקחת ממנו דבר בחזקה אם אחר כך יוכל לרצות ולפשר את בעליו לקנות הדבר מעמו להחליט לו הדבר ושיסכים עליו שהוא שלו ודאי יעשה, ואף כי לו לבדו אין נפקותא ותועלה בזה כי גם מבלעדי זאת הדבר שלו כי זרועו מושלה לו. אולם אם ירצה לתה הדבר מידו במתנה לאיש אחר הבלתי תקיף הנה יחוש פן יבוא בעליו ויקח את שלו מידו, על כן באין ספק ישתדל לפייס בעליו עד שיסכים ברצונו הטוב להחליט הדבר אצלו. כן משה ע"ה קבל התורה לעצמו (כמוזכר בהגה"ה) וכחי ועוצם ידו עשה חיל והתגבר על המלאכים לקחת התורה מידם בחזקה. אבל ברצותו לזכות את ישראל בטוב עינו, לתת התורה גם להם, חשש פן יתגברו המלאכים ויתעוררו עליהם עוד לאמר מה אנוש כו', כי הם בלתי בטוחים כמוהם וכנזכר לעיל, לזה הכריע בדעתו כי טוב לקחת אותה אחר השביה היינו לרצותם למען יסכימו עמו ברצון טוב, וזהו - עלית למרום שבית

שבי, ואחרי זה לקחת מתנות באדם רצה לומר עבור זה לקחה אחר כך בקנין כדי לתתה מתנות באדם, כלומר כדי שיוכל לתת אותה גם לבני אדם זולתו.

ומעתה נעמוד על סיום דברי המאמר הנ"ל מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסר לו דבר שנאמר **עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם** בשכר שקראוך אדם, **לקחת מתנות** אף מלאך המות מסר לו דבר שנאמר **ויתן את הקטורת ויכפר על העם** (במדבר י"ז, י"ב)כו', אי לאו דאמר ליה מי הוה ידע (שבת פ"ט, א') ומהראוי לדעת ענין המתנות מה הם, כי אם נאמר שמסרו לו סודות התורה כלום חסר בבית המלך שלמד מפי הגבורה וכבר אמרו ז"ל חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכלם ניתנו למשה חסר אחד, שנאמר **ותחסרהו מעט מאלהים** (תהילים ח', ו') (ר"ה כ"ב, ב').

אמנם מן הפרט נשפוט על הכלל והוא מה שאמרו מלאך המות מסר לו דבר והענין הוא כי התורה הקדושה בכללה היא סם חיים אל נפשות אומתנו, עד שכל ההוגה בה הוא מוצל מכל רע ומכל מחלה ונגע כאמרם ז"ל כל העוסק בתורה יסורים בדלים הימנו (ברכות ה', א') וכמאמר **כי אני ה' רופאך** (שמות ט"ו, כ"ו). אולי בעבור על האדם רוח עועים ויחטא לאלהיו ויעבור על מצות התורה ויפגענו באיזה עונש חלילה, מלבד מה שהכין יתברך רפואה למכתו על ידי התשובה יש עוד סגולות רבות להנצל מהתעוררות בעלי הדינים כמו שאמרו ז"ל איסרא דמזונא נקיד שמיה איסרא דעניותא נבל שמיה (פסחים קי"א, ב') ועל ידי הנקיות ינצלו ממנו, וכדומה הרבה ברז"ל. וכמו כן הקטורת סגולתה לבטל הנגף כי המלאך הממונה על זה משפטו להתרחק ולברוח מן הקטורת, וכן הזולת מהממונים כל אחד יודע כחו ומהותו ומכיר הדבר שסגולתו להבריחו כנודע, ודברים כאלו אינם כלולים בהתורה כי ההולך בדרכיה אינו צריך לבקש הצלתו על ידי עניני הסגולות. ולדעתי הן הנה הדברים שגילו המלאכים למשה, ורז"ל קראו להם מתנות, וזהו שדרשו לקחת מתנות באדם בשכר שקראוך אדם לקחת מתנות, הנה לפי דרכנו כוונו ז"ל לבאר לנו יקרת המתנות ההם בעיני משה אשר באמת אינם חשובים אצלו לכלום כי שומר התורה כמוהו לא ישמש בענינים כאלה מעולם, ולזה אמרו כי המתנות היו לו בשכר שקראוהו אדם.

והוא על פי משל לעשיר גדול שהיה לו בת יחידה ושידך אותה לבחור אחד מופלג בשלמות ומהולל מאד, ויהי קודם החופה יצא עליו שם שהוא נגוע ומוכה בגופו במומים שבסתר והיתה שמחת העשיר ההוא נכזבת והולך ומצטער מאד שנתן בתו לחתן כזה, ויהי כי עברו כמה ימים אחר הנשואים בירר החתן את הדבר כי שקר העלילו עליו, והוכיח ההיפך כי הוא בריא אולם כ"כ עד שהוא בטוח מפגיעת כל מחלה כל ימי חייו,

וישמח אבי הכלה מאד ויעש משתה גדול וישתו וישכרו עמו, ויהי כטוב לבו אמר אל חתנו לך נא החדרה וחפש בכל כלי הנבחרים וכל אשר ישאלך לבבך קח לך, וילך ויחפש וימצא כלים נאים וחמודים מלאים רפואות יקרות והיה בוש לבקש שיתנו לו הכלים ההם עם הרפואות מפאת החשד שחשדוהו לחולה, אבל בא ואמר בפניהם הלא תדעו ותאמינו שאין לי צורך בהם כלל אולם הן אתם גמרתם אומר בלבבכם שאני חולה וצריך לרפואות והסכימה דעתכם לסבול ממני הוצאות הרפואות אם כן למה כעתה אפסידם, גם כי אני איני צריך להם הנה אתן אותם לאחרים ואגמול טובות עם הצריכים להם.

הנמשל משה ע"ה בעלותו למרום ונתגשש בעליונים היה הדבר כמו זר בעיני המלאכים עד שאמרו עליו מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כו', ובאמת הלא לעיניהם ראו אחר כך כי איש אלהים הוא ממש כמלאכי מרומים, ועל כן ברצותם אחר כך לפייס אותו בהמתנות הנ"ל שמסרו לו, גם כי המה לו אך למותר עם כל זה לקח המתנות מפאת שקראוהו תחלה אדם והיו ראויות לו לפי דעתם והסכמתם, ועל כן עתה אם כי הוא אינו צריך להם יתחסד ויתנם לבני אדם הצריכים להם וזהו לקחת מתנות באדם בשכר שקראוך אדם, והבן:

עוד נוכל להשיב על שאלתנו במאמר הנ"ל מה סברו המלאכים מתחילה ברצותם שתנתן התורה להם הלא באמת רוב המצות אין להם עסק בהם. אבל זה יותר מובן לנו בשנעיר בלשונם ז"ל אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו, אמר להם לקבל תורה בא, אמרו לפניו חמדה גנוזה כו', אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כו', ה' אדוננו כו', אשר תנה הודך על השמים, אשר באין ספק הוראת מלת הודך הוא רומז על ענין נשגב. עוד מהראוי להתבונן בתשובת משה ע"ה אמר לפניו רבונו של עולם תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, אשר לכאורה מלות שאתה נותן לי המה שפת יתר כי די היה לו לומר מה כתיב בתורה, אנכי לא יהיה לך כלום כו'.

ולהבין כל זאת נזכיר מאמרם ז"ל במדרש **אז ראה ויספרה** (איוב כ"ח, כ"ז) אמרו רבנן צריך האדם להיות נוטל משל לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאומרם בציבור לא יאמר הואיל שאני יודע בו יפה כשאכנס לדרוש אני אומר, אמר רב אחא מן האלהים אתה למד, כשבקש לומר תורה לישראל אמרה ארבע פעמים בינו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל, שנאמר אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואחר כך ויאמר לאדם, וכן **וידבר אלהים את כל הדברים האלה** (שמות כ', א') ואחר כך לאמר לישראל (שמות רבה מ', א'). והנה אם דבריהם ז"ל האלה כפי הכוונה הפשוטה הוא דבר שאין הפה יכול לדבר, וכי מהצורך היה לו כביכול לחזור התורה בינו לבין עצמו

טרם אמרה לישראל. אבל הענין יתבאר בהקדים דברי המשורר ע"ה **אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה גדולים מעשה ה' דרושים לכל חפציהם הוד והדר פעלו** כו' (תהלים קי"א, א'-ג'), אשר לדעתי כיוון בזה ע"ה להפליג בחינת התורה הקדושה וערכה ואיך היא מוצלחת לכלם למקטן ועד גדול. כי הנה בהתבונן בהמלאכות הנמצאות בעולם יש מלאכה יקרה ששכרה רב מאד כמו מלאכת הרקמה וכדומה, ויש מלאכה פחותה ששכרה מעט מן מעט כמו מלאכת עבוד העורות, או מלאכת הנפחים עושי קרדומות, וכלי מחרישה וכדומה. וכי תאמר מדוע לא יבחר כל אדם ללמוד מלאכה יקרה כדי שיתפרנס ממנה בקל, וגם מה שישתכר ביום אחד יעלה על שכר זולתו בכל השנה, אכן דע לך כי יתרון במלאכה הפחותה כי היא תחיה בעליה בכל מקום ובכל זמן, יען כי כמעט אין אדם שלא יצטרך למלאכתו, לא כן בעל מלאכה יקרה כי לא ימצא מקום שיש צורך במלאכתו כי אם בעיר גדולה מושב מלכים ושרים מחושקים כסף ואבני חפץ, אולם בבואו לעיר קטנה וכדומה מהמקומות שאין צורך במלאכתו ימות ברעב, ובזאת יש לכל מלאכה מעלה מצד וחסרון מצד, אמנם אם תמצא בעל מלאכה שיכול לעשות כלים יקרים וגם בהזדמן לפניו מלאכה פחותה יוכל גם כן לעשותם הוא הוא המשובח מכל צד, כי יש בו כל חלקי המעלות אשר בהמלאכות ולא חסרונם, הוא הדבר בהתורה הקדושה שהפליג החכם ע"ה בהתפארותה **ה' קנני ראשית דרכו** כו', **ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם** (משלי ח', כ"ב ל'-ל"א), ירצה כי באין ספק כל המעוז והשעשועים שהיה אצלו יתברך עם תורתו הוא, אך עבור הסודות החמודות והאורות הצפונות בה שזה הוא הודה והדרה בשמים ממעל מה שהוא נעדר ההשגה אצל בשר ודם, ועם כל זה יש בה גם כן הפנים הפשוטים מה שהוא מפיק ישרת וצדקת האדם וטוב ענינו, ואם כן תתפאר התורה בשתים, כי אחרי היותה חמודה בעליונים בעלי הרוחניים מפאת הוד האורות והדר הסודות הרוחניות אשר בה, והיא בכח לעשות שעשועים לאלהי שמים, עוד היא מסוגלת לייחד ענינים לבשר ודם, ולשעשע גם בעלי הגשמים קרוצי החומר, והיא כלולה משני כחות הפכיות רחוקות מגבהי שמים עד הארץ השפלה, וזהו ואהיה אצלו אמון כו', משחקת לפניו בכל עת, עם ענינים דקים רוחניים המזהירים כזוהר הרקיע, ואחר כל אלה משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם.

והוא ממש מאמר דוד המלך ע"ה אודה ה' כו', ידוע כי ההבדל בין גדול ובין רם כך הוא, מאמר גדול יסוב על אותו שהוא מלמעלה עד למטה, ומאמר רם יסוב על אותו שהוא רק למעלה אבל למטה אינו מאומה. וזהו שהפליג אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים

ועדה, כלל בזה כל סוגי המדרגות וביאר ואמר - גדולים מעשי ה' כלומר להיותם בבחינת גדולים ונמצאים גם בבחינות רמות גם בבחינות אשר למטה מהם על כך המה דרושים לכל חפציהם היינו כי כל החפץ יוכל למלא את ידו מדרושיה ועניניה. וביאר עוד ואמר כי מלבד אשר הוד והדר פעלו הוא סוד התורה שכלו הוד והדר מה שהוא נחמד וערב בעליונים וצדקתו עומדת לעד כלומר גם זה נמצא בה שהיא פועלת צדק ויושר בבני אדם ונותנת חיים לעושיה בעולם הזה:

ובזה נבוא אל הענין כי כבר נודע כי התורה כלולה מארבע פנים, והם פשט, רמז, דרוש, סוד, והנה אצל הקב"ה היתה רק בסוד וברוחניות אש שחורה על גבי אש לבנה, אמנם ברצונו יתברך לתתה לבני אדם בעלי הגשמיים היה מהצורך שתתלבש כביכול בענין גם בכדי שיהיה בכח האדם לקבלה על כן העתיקה יתברך מאופן לאופן עד שעלה ממנה חלק הפשוט. וזהו שרמזו ז"ל במדרש הנ"ל כשבקש לומר תורה לישראל אמרה ארבע פעמים בינו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל שנאמר אז ראה ויספרה כו', ואחר כך ויאמר לאדם, רצונם בזה על השתלשלות המדרגות ממעלה למטה מסוד לדרוש ומדרוש לרמז ומרמז לפשט עד שהיה יכולת ביד בני אדם קצרי יד לקבלה. והנה באין ספק לא העתיק יתברך את התורה אל דרך הפשט עד עת נתינתה כהוראת מלת אז, וכמובא במדרש וידבר אלהים את כל הדברים האלה ואחר כך לאמר לישראל, ואם כן עדנה לא ידעו המלאכים למעלה כי אם מהפנים הקודמים שכלו רוחניי ודק מה שהוא יאות אך לבעלי הרוחניים, ועל כן כאשר שאלו על משה לאמר מה לילוד אשה בינינו, והקב"ה השיב להם לקבל תורה בא, באותה שעה התפלאו המלאכים ואמרו חמדה גנוזה שגנוזה לך תתקע"ד דורות כו', אתה מבקש ליתנה לבשר ודם כי הם חשבו שהקב"ה נותן התורה למטה כלה כמות שהיא למעלה. וזהו שאמרו אשר תנה הודך על השמים, כלומר לא יתכן לתת הוד אור התורה ומצפוניה וסודותיה בלתי על השמים, ומה אנוש כי תזכרנו כו', ועל זה השיב משה ואמר לפניו רבונו של עולם תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, רמז בדבריו כי אליו לא ניתנה בפנים שידעו הם בלתי בפנים מתחדשים היינו המובן הפשטיי הראוי לבני אדם. וזהו שדייק תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה לא יהיה לך כלום בין העמים אתם שרויים לא תרצח לא תגנוב כו', מה שהוא אצליהם כמו זר וזהו מיד הודו לו כו'.

והדמיון בזה לאחד שנגנב ממנו בגד של משי ובלכתו בבתי העיר לחפש גניבתו בא אצל אחד וראה בגד מקופל תולה על יתד ונדמה לו שהוא שלו, כי על ידי היותו מקופל לא ראה פני הבגד מאיזה מין הוא, ויאמר אל הבעל הבית מה לבגדי אצלך, ויתלוצץ עליו

בעל הבגד לאמר שלי הוא, ויהי הוא מתעבר עמו וזה משיב לו על כל דבר בכמה ראיות כי לא גנוב הוא אתו, וירא כי לא יכול לו אז אמר הלא תגיד מאיזה מין היה בגדך הנגנב, אמר של משי וילך ויפתח את כנפי הבגד ויראהו כי הוא של צמר ומיד לא מצא עוד מענה בפיו וירף ממנו.

כן הדבר בהמלאכים כי באו בטענה להוכיח כי ראוי אליהם התורה יותר מלבשר ודם הבלתי מכירים הודה ויקר תפארתה ואמרו תנה הודך על השמים, ואפשר שהיה גם כן ביד משה להוכיו ההיפך כי אליו היא יותר מוצלחת מאל המלאכים וכמוזכר למעלה אבל למען לא יהיה לו עמהם דין ודברים ולבלתי יתווכחו עמו עוד אמר תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, לומר כי לא לקח מחלק הראוי אליהם, אז מיד לא נשאר להם שום טענה. וזהו מיד הודו לו וחזרו ואמרו בעצמם ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, כלומר אחרי התוודע להם כי בכח התורה לפעול גם צדקות בארץ ולזכות את קרוצי חומר אמרו מה טוב ומה נעים גורלה ומה אדיר שמך גם בארץ. וזהו שסיימו ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב לומר שלא היה להם לישאל עוד תנה הודך כו', כי הוא נשאר למעלה בחיק יתברך שמו וכמדובר:

ובזה נבין דבריהם ז"ל שם בסמוך אמר רבי יהושע בן לוי בשעה שירד משה מלפני הקב"ה בא שטן ואמר לפניו רבונו של עולם תורה היכן היא, אמר לו נתתיה לארץ, הלך אצל ארץ אמר לה תורה היכן היא, אמרה לו אלהים הבין דרכה כו', עד אמר לו לך אצל בן עמרם הלך אצל משה אמר לו תורה שנתן לך הקב"ה היכן היא אמר לו וכי מה אני שנתן לי הקב"ה תורה (שבת פ"ט, א'). אשר מהראוי לשום לב וכי משה ע"ה הוציא חלילה שקר מפיו, לאמר וכי מה אני שנתן לי הקדוש ב"ה תורה הלא באמת לקח אותה. אבל לדברנו יתכן כי באין ספק כוונת שאלת השטן היתה דוגמת שאלת המלאכים ששאלו התורה באותו אופן שהיא למעלה, ועל זה השיבה אותו הארץ אלהים הבין דרכה, כלומר גם כי הפנים הפשוטים ניתנו בארץ עם כל זה החלק שאתה שואל אין מי שידע בלתי אלהים לבדו. וזה גם כן תשובת משה וכי מה אני שנתן לי הקב"ה תורה, והוא מוסב על חלק הנסתר והנעלם הנשאר בשמים.

עוד נאמר בתשובת השאלה הנזכרת לעיל (מה ראו המלאכים לעכב התורה שתשאר בעליונים בשכבר ידוע כי עיקר התורה הוא אך בעבור ישראל שקדמו במחשבה וכאמרם ז"ל מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר משל למלך שהיה נשוי למטרונה אחת ולא הוה לו ממנה בן פעם אחת נמצא המלך עובר בשוק אמר טלו מילנין וקלמין זו לבני והיו הכל אומרים בן אין לו והוא אומר טלו מילנין וקלמין זו לבני, חזרו ואמור המלך

אסטרוגוס גדול הוא אילולי שצפה המלך שהוא עתיד להעמיד ממנה בן לא היה אומר, כך אלולי שצפה הקב"ה שאחר עשרים ושש דורות עתידים ישראל לקבל את התורה לא היה כותב בתורה צו את בני ישראל, דבר אל בני ישראל (בראשית רבה א', ד'), ואם כן הלא לעינים ראו כי ישראל זכו בה מכבר). עם מה שאמרו ז"ל במדרש: זה שאמר הכתוב **בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך** (משלי ב', א') מהו אם תקח אמרי, אמר רב הונא בשם ר' אמא אמר הקב"ה לישראל בני לא תהא תורתי עליכם כאדם שיש לו בת בוגרת והוא מבקש להכניס אותה אצל מי שמוצא, מהו אם תקח אמרי, אם יהא לכם זכות אתם מקבלים את תורתי שמלאכי השרת נתאוו לה, ולא נתתי אותה להם, מנין שנאמר **מלאכי צבאות ידודון ידודון** (תהלים ס"ח, י"ג) (דברים רבה פרשה ז', ט').

ובאור הדברים על פי משל לגדול אחד שהיה רב ומורה בעיר גדולה כמה שנים ולעת זקנותו רצה לבקש לו מנוח, לבלתי יטרד עוד בעסקי ההמון הגדול הזה ובמשפטיהם הרבים הכבדים ממנו, ועלה בדעתו לכתוב לעיר קטנה הסמוכה אליו שיקבלוהו עליהם למורה, כי שם ישב מרגוע בהיות אנשים בה מעט, וקרא לראשי עירו וישאל אותם לחוות דעתם אם הם מסכימים עמו על הדבר הזה, ויאמרו לו רבינו כטוב לפניך עשה, ויכתוב אל ראשי העיר ההוא לאמר אם תאבו קבלוני נא אצלכם למורה, והם נאספו יחד ויאמרו טוב הדבר, ויבחרו מהם אנשים ויקחו עגלות וישלחו לשם לשאת אותו ואת ביתו, ויהי כבוא העגלות ויתקבצו גדולי העיר ולא נתנו אותו לנסוע מעמהם, ויאמר אליהם הלא שאלתי את פיכם תחלה והסכימה דעתכם על הדבר, ועתה מה לכם להתנגד, ויאמרו אליו רבינו חלילה לנו מעשות כדבר הזה, הנה העגלות לפניך קום ולך כאות נפשך, ויהי הבעלי העגלה אוסרים מרכבתו והם באים והכו אותם הכה ופצוע וינתקו המוסרות לאמר את רבינו הגדול אתם באים לקחת מאתנו, שוא לכם שוא וילכו הבעלי העגלה לבית הרב ויספרו לו את אשר עשו להם אנשי העיר, וישלח ויקרא אותם אליו ויאמר אליהם הלא תגידו מה לכם להתעבר עם האנשים האלה הלא הם בתם לבבם ובנקיון כפם באו הנה אחרי כי השלמתם לעצתי, ויאמרו לו רבינו אבל עליך לדעת כי בכוונה עשינו כן למען הפק טובתך לאמר הנה אתה כתבת אל אנשי עירם שיקבלו אותך אצליהם, ומי יודע מה הם אומרים ללבבם אולי הם דומים כי גדולי עירנו שאטו בך לגרש אותך מעמנו על ידי איזה סבה ועל ידי כן תהיה נקלה בעיניהם לאמר מי זה הוא הבא לגור ולשפוט שפוט, על כן יעצנו לעשות כה למען יראו הם כמה נכבדת בעינינו וכמה יקרת עד שלא נתרצה לתתך הלוך מעמנו כי אם בקושי גדול, וידעו מעתה כמה להזהר בכבודך

שכל עיקר מה ששלחנו אותך מפה הוא מסבת חפצנו למלא רצון רבינו להרגיעו מרובי העסקים המזדמנים בעיר רבת עם.

הנמשל כי התורה הקדושה עת עלה ברצונו יתברך לתתה למטה בארץ ולזכות בני האדם מורכבי החומר והצורה, הנה המלאכים גם כי ידעו כי התורה היא אך בעבור ישראל עם כל זה התאמצו לחמוד יפיה בלבם ואמרו תנה הודך על השמים, לכוונה גדולה כי חשו המלאכים (היודעים יקרת התורה וחין ערכה יותר מבני אדם השפלים) פן אחרי שיקבלוה תהיה אצלם כמו גר בארץ, לאמר אם היתה חשובה מדוע נתנוה העליונים לרדת מטה. (ומה גם כל הנפלאות הגדולות שעשה יתברך עמהם במצרים ועל הים, שהיו כלם על תנאי שיעבדו אלהים על ההר הזה ושיקבלו תורתו ואם שיש בה סגולת הטוב לא היה מהצורך להרהיב כל כך נפש המקבלה כי מי פתי שלא יאבה בסגולת מלכים). על כן עשו בכוונה בעלות משה למרום לקבל התורה בקשו לפגוע בו וחזקו דברים עליו, לאמר תנה הודך על השמים מה אנוש כו', למען ידעו ישראל כמה היא חמודה בעליונים בלתי למען זכות אותם נתנה למטה, ועל ידי כן ידעו להזהר בכבודה והדרה. וזהו דברי המדרש בני לא תהא תורתי עליכם כאדם שיש לו בת בוגרת כו', שמלאכי השרת נתאוו לה כו'. וזהו גם כן ביאור הכתוב המובא במדרש בנושא דרושנו **עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם** כלומר לקוח מה ששייך ומוכן לבני אדם היה מהצורך למשה להתאבק עם המלאכים לקחתה בצדיה ושביה וכמדובר:

חלק יא

ובגמרא: ואמר ריב"ל בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש ב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, אמר לו משה אין שלום בעירך אמר לפניו כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, אמר לו היה לך לעזרני, מיד אמר לו ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר (שבת פ"ט, א') (עיין רש"י).

ויש להעיר במלת ועתה שלכאורה היא בלתי מובנת פה, גם מה שכתוב כאשר דברת לאמר.

ואולי יהיה כוונת המאמר כי משה ע"ה אמר כלשון הזה כדי לצאת ידי שניהם, היינו כי הוא ע"ה היה מחזיק בדבריו הראשונים כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, וגם לקיים מאמר ה' יתברך היה לך לעזרני, וזהו שאמר ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר כלומר לא מדעת עצמי אני עושה כן רק מפאת שדברת אלי לאמר כן:

חלק יב

ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר כה תאמר כו', **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי**, ילקוט: ר' עקיבא אומר זה מתן תורה.

והנראה בהבנת הענין בהקדים מה ששמעתי מפי קדוש אדוננו הגאון החסיד מוהר"ר אליהו מווילנא זצוק"ל על מאמר הנביא **כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון, כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל** (ישעיה נ"ב, י"ב), כי הנה ההולך במהירות יהיה מרוצתו לאחד משני סבות, אם שהוא בורח מן הרעה שאחריו, או שהוא נמהר ונחפז לבוא למקום חפצו מה שהוא לפניו. והנה על הבורח להמלט מרעה יפול מאמר מנוס והנחרד להשיג דבר טוב שלפניו יפול בו מאמר חפזון. והנה שני בחינות האלו היו ביוצאי מצרים שהיו ממהרים וחרדים לנוס ולהתרחק מפחד המצריים הרודפים אחריהם, וגם היו נחפזים (להתקרבות השכינה) לבוא ולהשיג מבטחם הנכבד שהבטיחם ה' תעבדון את אלהים כו'. אכן על גאולת העתיד יעד אותנו הנביא ע"ה שלא יהיה דבר המפחיד שיצטרכו הגאולים לנוס, וכן לא יצטרכו להיות נחפזים לבוא אל השגת הטוב המקוה. וזהו שדיבר על שניהם ואמר כי לא בחפזון תצאו, רצה לומר למהר לבוא אל מקום השכינה, ובמנוסה לא תלכון, לברוח מן הרעה שאחריכם. ומבאר הטעם על ראשון ראשון כו', כי הולך לפניהם ה' כלומר בסמוך אליכם, וזהו טעם על כי לא בחפזון תצאו. ומאספכם אלהי ישראל כלומר הוא יתברך ילך אחריכם לשמור אתכם מכל רודף (ההולך אחרי המחנה נקרא מאסף עיין רש"י ז"ל), וזהו טעם על ובמנוסה לא תלכון כי לא יגורו משום דבר.

ומעתה הנה בא המאמר הזה להביננו איך יקרה אצלו יתברך נתינתו התורה לבני ישראל ומה רב חיבתה עד כי שקד לשאת אותם אל אברת נשר וכאמרם ז"ל שבאו מרעמסס לסכות ק"כ מילין לשעה קלה, וכל זאת למען הקדם הנשואים הנכבדים. ואל תאמר שזה היה למען ימהרו ינוסו מאת רודפיהם המצריים, לזה אמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, כלומר הלא מכבר מוכים היו וטבועים בים ועם כל זה ואשא אתכם על כנפי נשרים אין זאת כי אם ואביא אתכם אלי וזהו שביאר ר"ע ואביא אתכם אלי זה מתן תורה:

חלק יג

ועתה אם שמוע תשמעו בקולי כו', **והייתם לי סגולה מכל העמים** כו', **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש**.

הנה מלבד שכל המאמר ואתם תהיו לי ממלכת כו', מיותר עוד יותר יקשה מלת ואתם שמהנכון היה לומר והייתם לי סגולה מכל העמים ממלכת כהנים.

והנראה בזה על דרך עשיר אחד שמתה אשתו ושיער בדעתו שלא לקחת אשה עשירה, אבל בחר לו עלמה אחת מהמשרתות בביתו ולקחה לו לאשה. וזה הדבר אשר דבר אליה, דעי בתי כי עד עתה היית כאחת השפחות והיום הזה נהיית לגברת כי תהיי לי לאשה, אבל אני אומר לך כי לא בהחלט עלית על כלנה במה שאתנך לגבירה על אמהות, אולם עוד מקום לומר כי יתרון לך אז מעתה יען כי בהיותך אמה בביתי לא היה תחת ידך בלתי דבר אחד שפקדתי אותכה עליו, כי יחדתי לכל עסק משרתת לבד, זאת על הכלים של כסף, וזאת על של זהב, וכן זולתם אשר כל אחת לא היה עליה זולת שמירת העבודה המיוחדת אליה. וכמו כן את היה תחת ידך אך דבר מיוחד, לא כן עתה כאשר את אשתי הנה החיוב עליך להשגיח על כלם ואחריות כל הבית וכל כליו עליך הוא. והדבר הנגרע מאיזה משרתת אדרוש ממך להיותך עקרת הבית, וכי תאמר אם כן מה זה אנכי ומה יתרון לי עתה בהיותי גברת בבית ובמה יודע איפה כי אתה אישי, אמר לה איעצך ואודיע לך פשר הדבר ההוא, והוא כי נחלק הדבר בין שנינו היינו גדולתך וחשיבותך יהיה עמדי, ואני אשתדל להטות לך חן וחסד להרים קרנך בכבוד למעלה ראש כיאות לגברת. אמנם את לא כן תדמי אבל תתני בלבך כי נעשית שפחה כפולה ועבודתך מכופלת בשמירת כל הכלים וכל החפצים אשר לי, ועל ידי זה הרבה ארבה גאונך וגאותך, מה שאין כן אם את תגביה רוחך בקרבך ותגיס דעתך לאמר גברת אני, ואת כל אשר לי תשליך אחר גיוך הנה כבודך בקלון תמירי.

הוא הדבר בענייננו כי עלינו נאמר **ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי** (ויקרא כ', כ"ו) וההבדלה ההיא היא מקפת שני דברים. אחד האהבה הנפלאה והתרוממות העצום וכאשר הפליגו ז"ל במדרש: לא זז מחבבה עד שקראה אחותי, בתי, אמי (שמות רבה פרשה נ"ב, ה'), היינו כי ארש אותנו יתברך לו לעם עולם מה שלא זכה לזה כל עם וכל לשון וכמו שכתוב **ולתתך עליון על כל הגוים** (דברים כ"ו). והשני כי עלינו לעשות ולקיים מצות התורה לעבדה ולשמרה, עד שכל הנבראים שבעולם השית תחת ידי האדם הישראלי שישתדל בתיקונם וקיומם בתורתו ועבודתו, ושינויי וקלקולי כל הדברים תלויים בו כמאמר רק **אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב') וברז"ל: אין פורעניות בא לעולם אלא בשביל ישראל (יבמות ס"ג, א'). ועל כן נדיבות יעץ יתברך והקדים לדבר על לב בני ישראל קודם מתן תורה, לאמר אם תשיתו לבכם להתפאר בגאון עוזכם וברום מעלתכם שהשגתם הלא תגרעו מהעבודה אשר עליכם ותתקלקל האהבה, ועל כן החיוב עליכם להחליט בלבבכם כי נעשיתם עבדים ומשרתים ולהיות עיניכם פקוחות על עבודתכם בשקידה נפלאה ויגיעה

רבה, והאהבה וההתרוממות תהיה שמורה בלבי. וזהו אם שמוע תשמעו בקולי כלומר אם באמת רצונכם להתמיד בקבלת השמועה ושלא תאבד מכם (כהוראת מקור עם הפעולה) הנה אגיד לכם העילה הגדולה המועלת לזה, היינו והייתם לי סגולה מכל העמים, רצה לומר אני אשתדל בלבבי בהתרוממות קרן סגולתכם ולהרבות כבודכם, אבל אתם לא תחשבו כן בלבבכם, וזהו ואתם (תחליטו בדעתכם) תהיו לי ממלכת כהנים כלומר קבלתם עליכם רוב עבודה, וכמאמר הנביא **ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו** (ישעיה ס"א, ו') וכבאור הרמב"ן ז"ל ממלכת כהנים ממלכת משרתים:

עוד באור על זה בשנעמוד תחלה על קושיא עצומה מה שמבואר בתורה ובנביאים שיש על האדם להחביל כל מחמדי העולם הזה וכל הטובות המדומות, ולהרחיקם תכלית הריחוק, עד שאמרו ז"ל כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל כו' (אבות ו', ד'), וכן החכם ע"ה בכל ספר קהלת הפליג לדבר בגנות אכילה ושתיה עושר וכבוד. והלא כמה גופי תורה וכמה מצות נוסדו על ענייני טובות העולם הזה כמו צדקה וגמילות חסדים והכנסת אורחים, וכן גניבה וגזילה. אשר לכאורה אין מקום לזכות את הנודב גם לא לחייב העושק על דברים פחותים כהם, בלתי אם יגזול מרעהו איזה מצוה מהמצות כמו ציצית תפלין וכדומה, והתורה הקפידה על גזילת ממון חבירו אפילו היא פרוטה, וכמו כן גדולה מצות צדקה, ולכאורה מה לקח ממנו או מה נתן לו אחרי כי הבל הוא.

וביותר יש לתמוה על דבריהם ז"ל (במדרש רות) אלו היה יודע בועז שהקב"ה מכתיב עליו **ויצבט לה קלי ותאכל ותשבע ותותר** (רות ב', י"ד), עגלות מפוטמות היה מאכילה (פרשה ה', ו') והיתכן כי יבקש יתברך להנות האורחים במפוטמים אחרי כי צוה אותנו להתרחק מכל התענוגים המדומים. והנראה בהבנת הענין עם מה שידענו מפי קדמונינו ע"ה כי עיקר ותכלית המצות לברר ולזכך נפש אומתנו, ושתקנה על ידי כל מצוה פעולה ותועלת ותקון עד שתמשך בטבעה אל כל מדה נכונה, וכמאמרם ז"ל **אמרת ה' צרופה** (תהילים י"ח, ל"א) וכו' רב אמר לא ניתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות (בראשית רבה פרשה מ"ד, א'). ועל כן אם יעשה אדם דבר אשר מקורו ממדת רחמנות כמו צדקה וגמילות חסדים יפעל בנפשו שתתדבק במדת הרחמים והחמלה, וכן בכדומה מהמעשים הטובים, הנה כל מעשה תשאר ותתעצם בכח הנפש. ולהיפך העושה מעשים רעים כמו כן תתפעל נפשו מעתה לבקש מדות זרות וכענין שאמרו ז"ל עבר אדם עבירה ושנה כו', נעשה לו כהיתר (יומא פ"ז, א') והוא מחמת קנין הקלקול והמשחת שנעשה בנפשו עד שתאבה ותכסוף למדות רעות, וכמאמר החכם **נפש רשע אותה רע** (משלי כ"א, י'). והן לעילה זאת צוה אותנו יתברך על עשיית החסד והרחמים גם בעניני וחפצי העולם

הזה, והזהיר אותנו גם כן על החמדה שלא לחמוד אותם מיד הזולת. אמנם לא מצד יקרת מהותם חלילה אבל מצד היות הנפש עלולה לקבל פעולה נכבדת על ידי שתתרגל בבקשת המדות המאושרות והמשובחות, וכן להיפך יהיה מושרש בכחה וטבעה בקשת הרעות והמגונות.

ודברנו אלה נוכל לכלול אותם במסורה. **ולמה זה לי בכורה** (בראשית כ"ה, ל"ב) **ולמה זה חרה לך על הדבר הזה** (שמואל ב' י"ט, כ"ג) **ולמה זה הבל תהבלו** (איוב כ"ז, י"ב) והוא לדרכנו בדרך שאלה ותשובה, ומלת בכורה תתפרש לפי דברנו בדרך שאלה על חמדי העולם הזה כי הוא לשון חשיבות. וזהו ולמה זה לי בכורה, לומר כי אין אל האדם הישר והשלם לבחור בדברים פחותים ומדומים כאלה. ואם תאמר אחרי שבאמת המה מהבל אצלו יתברך למה יחרה אפו על הגונב אותם, הלא לא גנב כלום כי אם ענין הבל ושוא, וזהו ולמה זה חרה לך על הדבר הזה. ועל זה בא הכתוב השלישי כמשיב ואומר, ולמה זה הבל תהבלו, כלומר לא תחשוב בענין הגניבה שהקב"ה כועס בעבור היזק הנגנב והנגזל, לא כן כי אם על פגם והיזק הגונב כי בחמדתו ממון חבירו נשאר הרע מדובק בכח נפשו. וזהו למה זה הבל תהבלו כלומר למה תרגילו נפשותיכם לעשות רע, וכמאמר הנביא **הוי בוצע בצע רע לביתו** (חבקוק ב', ט'), כלומר לנפש עצמו, וזהו גם כן **כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח** (משלי א', י"ט) הבוצע צודה את נפש עצמו,[201] וכמו כן הדבר בהנותן צדקה והגומל חסד או החולק כבוד להראוי לו, גם כי הדברים מצד המקבל הם דלי החשיבות עם כל זה טובתם ותועלתם ישגא מאד מצד העושה למי שיחפוץ בהם וכנזכר לעיל.

ומעתה נבוא אל הענין כי הוא יתברך ברא עולם מלא כל טוב ומסר אותו ואת טובותיו בידינו, ועם כל זה צוה והזהיר אותנו להתרחק מהם. ממש כמי שעושה לבנו בית אכסניא, ומכין לו בו כל מיני מאכלים טובים וכל משקים יקרים למוכרם למי שיחפוץ בהם, אבל אמר לו הנה נתתי בידך כל זאת לא למען שתעדן נפשך לנסך בשמחה מכל יין ושכר כאשר יעשו השכורים, אבל אנכי הכינותי כל זאת אך עבור ההוללים ואנשי ההמון הבוחרים בהם, אבל אתה בעצמך הנה טוב לך לבל תשגה בהם.

[201] **הבוצע צודה את נפש עצמו**. ומה נעמה בזה מליצת רבותינו ז"ל היינו דאמרי אינשי בתר גנבא גנב וטעמא טעים (ברכות ה'). כי הנה אם היה עיקר החימה והכעס מפאת חסרון הנגנב היה הגונב מן הגנב ריק מכל עון אמנם אחרי שהגניבה היא סבה לפעול זכות בנפש הגונב א"כ אין נפקותא מי ומי הוא הנגנב כי מ"מ מתרגל נפשו לחמוד מה שאינו שלו וזהו בתר גנבא גנב וטעמא טעים כלומר טועם טעם גניבה ופועל בנפשו אותו הקלקול כאלו היה גונב מאת הבעלים עצמם:

כן הדבר בכל חמדות וטובות העולם הזה שהכינם יתברך ופקד על האדם הישראלי שיהיה הוא המשתדל להריק שפעתם ולאצור ברכתם (כמאמרם ז"ל אין טובה באה לעולם אלא בשביל ישראל) עד שיהיה העולם מלא כל טוב. הנה אין הכוונה שיתעדן הוא בעצמו בדשן התענוגים, כי אליו יותר נאה הפרישות מטובות המדומה ועזיבת כל חמדה, אבל מפאת היותו יתברך טוב לכל ראה להכינם עבור יהיו מצויים לכל שואל ומבקש ולכלכל נפשות הדורשים הפתאים שנאמר בהם **פתי יאמין לכל דבר** (משלי י"ד, ט"ו). אבל מהצורך אל המאמין השלם שיהיה קשה אותם אולם אתה אין לך עסק בכזה. וזהו והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ כלומר למען הפק טובת כל ברואי הארץ שיאות להם לבלות זמנם בתענוגים מדומיים, על כן בחרתי בכם לסגולה שתהיו משתדלים ועוסקים להביא השפעת הטובות בעולם. אבל ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, כלומר בדולים ופרושים מכל זה כי הוא אך כמשקה המשכר והמבלבל את האדם מכל יושר:

חלק יד

ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, וישב משה את דברי העם אל ה'.

הנה רז"ל בגמרא העירו בזה כתיב וישב משה את דברי העם וכתיב ויגד משה מה אמר לו הקב"ה כו', ומה השיב משה כו' (שבת פ"ז, א').

ואולי יהיה הכוונה בזה עם מה שאמרו במדרש: **ישקני מנשיקות פיהו** (שיר השירים א', ב'). ר' יוחנן פתר קריא בישראל בשעה שעלו להר סיני, (משל) למלך שבקש ליקח לו אשה בת טובים ובת גינוסים שלח אצלה שליח, דבר לה אמרה איני כדאית לשפחתו אלא רצוני לשמוע מפיו, כיון שחזר אותו שליח אל המלך היה פניו שוחקות, ושיחותיו אינן נשמעות, דומה שאמרה רצוני לשמוע מפיו, כך ישראל היא בת טובים השליח זה משה, המלך זה הקב"ה, בשעה ההיא וישב משה את דברי העם אל ה', ומה תלמוד לומר ויגד משה, אלא על ידי שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך ויגד משה את דברי העם אל ה' אמר לו כך תבעו (שיר השירים רבה א', י"ד). הנה הנראה מדבריהם כי מאמר וישב משה עם מאמר ויגד משה ענינם אחד, בלתי כי מתחלה בבואו לפני המקום היה בוש להוציא הדבר בשפתיו כי אם מתוך שתיקתו ושחיקות פניו היה ניכר כי דברים עצורים יש בלבו. וזהו הרמז במאמר וישב משה כו', ממש כהמשיב דבר הניתן בכלי, כן היו דברי העם עצורים אתו, וכאלו הביא הדברים עצמם והראם לפני ה', ולא כדבר הנאמר מפה לפה. ואחר כי אמר לו יתברך הנה אנכי

כו', בעבור ישמע העם בדברי עמך, הנה אז בהכרח אמר תשובתם באר היטב כך תבעו ועל זה יסוב מאמר ויגד כו':

חלק טו

הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם.

ראוי לדייק מלת בך, אשר יותר מהנכון היה לומר וגם לך יאמינו, על דרך שאמר משה והן לא יאמינו לי, וגם מלת לעולם היא לכאורה חסרת מובן.

והנראה עם המבואר אצלנו (למעלה ריש פרשת בא) באורך כי עיקר יסוד ושורש האמונה היא כבדות האמונה אצל המאמין. היינו שלא יקבל המאמין לקול השמועה חיש קל כאשר יאמינו לשמוע וכבד מהאמין עד כי ירבה לחקור ולדרוש תכלית הדבר אם איננו מתנגד חלילה אל הקבלה מפי משה רבינו ע"ה. וכמו שהשיב יתברך אל משה (על אמרו והן לא יאמינו לי): הם מאמינים ובני מאמינים, כלומר על כן גדרתים בשם מאמינים על היותם כבדים לקבל האמונה.

וזהו מאמר הנביא **ה' אלהי אתה ארוממך, אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן** (ישעיה כ"ה, א') רצה לומר כי כן עשה בנפש הישראלי שלא יאבה להאמין ושלא ישמע לקול מלחשים הבודים דבר מלבם, כי אם באותו שאמונתו מקובלת ונאמנת מפה לפה עד משה רבינו ע"ה, שעליו העידה התורה **בכל ביתי נאמן הוא** (במדבר י"ב, ז'), ועל כן אותו שהיה מוסמך מיד משה לנאמן ראוי להאמין בו, והוא גם הוא ראוי להסמיך לנאמן את הבא אחריו, ועל דרך זה תבא האמונה בהשתלשלות מדור לדור ומחוזה לחוזה וכלם ממשה. וזהו בעבור ישמע העם בדברי עמך ועל ידי כן תהיה מקובל ומוחזק אצליהם לנאמן וגם בך יאמינו לעולם, רצה לומר בהשתלשלות אמונתך מדור לדור וגם בך יאמינו לעולם, גם בך גם בנביאים העתידים לעמוד אחריך, וכמדובר:

חלק טז

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים.

הנראה לדעתי בהבדל הנרדפים אני - אנכי, שהוראת שימושם אחד הוא, ולעינינו הוא כי הגביל הכתוב לכל מאמר שימוש הנאות לו פעם במלת אני, ופעם באנכי, וההבדל ביניהם אולי כך הוא, כי מאמר אני ישמש באותו שבא ממרחק נכרי וזר לא נראה ולא נשמע מעולם, וכאשר ישאלו אותו מי הוא יאמר אני פלוני מעיר פלונית, אבל בשיהיה האיש ההוא מפורסם בשמו גם במרחקים, וכלם יודעים שיש אדם גדול בעיר ידועה ומכירים אותו בשמו ולא בדמותו, אז כאשר יבוא האיש ההוא אל איזה מקום וישאלו אותו מי הוא, יענה ויאמר אנכי פלוני (כלומר המפורסם והידוע לכם), וכמו שאמר

שמואל לשאול **אנכי הרואה** (שמואל א' ט', י"ט) כי גם השואלים האלה היו יודעים הרואה ומכירים שמו אך לא עצמותו, ולכן ענה אותם ואמר אנכי הרואה, כלומר אנכי הוא הרואה אשר ידעתם ואשר שמעתם. (ובספרנו כוכב מיעקב בהפטרת בשלח בארנו כמה כתובים על פי הבדל הנרדפים האלה עיין שם).

ודע כי כאשר יתן המדבר בעדו מופת והיכר על עצמו יתפוש תמיד מופת היותר קרוב ויעזוב מופת הרחוק, כמו שאמר יתברך ליצחק אנכי אלהי אברהם אביך (בראשית כ"ו, כ"ד), ואל משה אמר אנכי אלהי אביך אלוהי אברהם (שמות ג', ו'), ומלת אביך תסוב על אביו עמרם כמבואר במדרש. והטעם כי המופת הבא מקרוב יעשה רושם יותר גדול בנפש השומע ממופת נבדל ורחוק, ועל כן בבואו יתברך אל אומתנו להשמיעם עשרה הדברים פתח דבריו האיר במאמר אנכי ה' אלהיך, כלומר הידוע אצלכם מפי אבותיכם, ונתן היכר ומופת היותר קרוב אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כלומר אשר זה עתה מקרוב נגלה נגליתי עליכם וגאלתי אתכם בידי הגדולה ממצרים. (ובזה יותר קושית הקדמונים מדוע לא נאמר אנכי כו'. אשר בראתי ארץ ושמים). והיא עילה גדולה לפעול בנפש השומעים רושם חזק ונפלא להכיר אלוהיהם הכרה אמתית, ושהוא כדאי לקבל עול מלכותו ועבודתו, מה שעיניהם ראו ולא זר כחו וגבורתו ואחדותו ואלהותו. וכענין שאמר הנביא **אנכי אנכי ה'** כו', **אנכי הגדתי והושעתי** (ישעיה מ"ג, י"א), הנה שימש הכתוב כל כך במאמר אנכי להורות כי המדבר אליהם הוא עצמו אשר גאלם והושיעם מיד מצרים.

ונמתיק גם כן מה שסיים ואמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל, והוא כי הנה כל הדברים המעידים לבעליהם על איזה דבר שיהיה יתחלקו לשני סוגים. יש שיאמר שדה פלונית או חפץ פלוני שלי הוא, ויעמיד עדים שיעידו בפני דין להחזיק הדבר בידו. ויש מראה עץ נטוע בקצה שדהו לסימן ולעד כי שלו הוא. וההבדל ביניהם הוא כי האדם המעיד על איזה דבר, אין העד הזה עד עצמותי, היינו שיהיה עצמותו ותולדתו, אך לסבת עדותו כי כבר נודע שהוא אדם נברא לכוונה הכוללת כל מין האנושי רק העדות הוא עתה במקרה שיודע עתה להעיד, לא כן העץ הנטוע לסימן הנה הוא עד בעצמיית הוייתו ובעיקר מציאותו, וכמו שכתוב **עד הגל הזה ועדה המצבה** (בראשית ל"א, נ"ב) כי לולא כוונת העדות לא היה אליו מציאות כלל במקום הזה.

ומעתה זהו החילוק בעצמו בין האומה הנבחרת לזולתם, כי כל האומות האמנם יש לכל אחת חלק באמונה אבל לא לכוונה זאת היה עיקר מציאותה כי עילת מציאותם הוא כמציאות כל הנבראים שיש בהם תיקון העולם וזיונו בכלל, ונלוה להם גם זאת על ידי איזה הזדמנות שמאמינים ביראתם, ועל כן אין לומר בהם שלולא אמונתם לא היו

נמצאים כי יש להם עילה עיקריית למציאותם וחברתם כנ"ל. לא כן האומה הישראלית שכל מציאותם והוייתם אינו כי אם לאמונתם ולעבודתם כמאמר **יוצרי מבטן לעבד לו** (ישעיה מ"ט, ה') ובזולת זה אין מקום אל מציאותם. (ובחון הדבר אם תרצה לבטל את אחד מאמונתו ימסור נפשו ויבחר מות מחיים, יען כי בהעדר אמונתו הוא כאין וכאפס), ואם כן עם ד' אלה עדים הם בעצמות הוויתם וזהו ואתם עדי נאם ה'.[202] כלומר אתם בעצמותכם, אמנם היתרון בזה כי הנה העד הבלתי מעיד עם עצמותו, והעדות בו הוא אך ענין מחודש ונוסף על עצמותו יש מקום לחשוב אולי הוא משקר עתה בעדותו, כי בזאת ירויח אל עצמותו, מה שאין כן אותו שהוא עד בעצמיית הוייתו איך יתכן לחשדו למשקר הלא לא ירויח מאומה על ידי שקרותו כי מי ישיג הריוח בזולת עצמותו.

כן ממש האומות שכל אמונתם הוא ענין מחודש ונוסף במקרה אבל נושא עצמותם הוא דבר אחר אם כן מקום לומר שמשקרים בעדות אמונתם וטעם שקרותם, כדי להרויח בחלקם העצמיי, לא כן הישראלי אשר בזולת אמונתו ועדותו אין לו מציאות וקיום וחפץ כלל וכנזכר לעיל איך אם כן יחשדוהו למשקר בהיותו משולל הריוח בחלקו העצמיי והבן.

ועל אותה בחינה עצמה אמר גם כן ואני אל. ירצה כי אין להסתפק חלילה אולי הוא רוצה להתהדר בהוד הזולת, שזה לא יתכן להרהר בלתי על אחד מן המשרתים במרום שיאמר כי הוא אלהים נוכל לחשדו כי הוא מכזב למען הרבות בכבודו יותר ממה שראוי לו. לא כן אלהי האלהים יתברך שמו אשר כל הגדולה וכל הכבוד שלו הוא. וכבר מקובל ונאמן אצלנו על פי מופתים ברורים כי יש בעולם בורא שהוא המציא את כל הנמצאים אין עוד מקום אל החשד שיחפוץ בכבוד יותר מהראוי לו כי הלא כל העולם שלו וכל הכבוד שלו, ומה לו לשקר או מה ירויח בהשקר. והדברים כנים ועמוקים:

חלק יז

גמרא: אנכי נוטריקון רבנן אמרי אמירה נעימה כתיבה יהיבה יהיבה כתיבה נאמנים אמריה (שבת ק"ה, א').

דע כי התקשרות האדם בעולם הזה הוא על ידי החושים הנמצאים בגוף כמו הרעבון יעיר אותו אל האכילה, והצמאון אל השתיה, וכן כלם, ועל ידי החושים האלה יפעול

[202] ויש לכוין עוד במה שדייק ואמר ואתם עדי ולא אמר ואתם עדים. כי הנה אותו שמעיד לחבירו על איזה דבר לא יתכן לייחדהו אל בעל החפץ לומר כי עד שלו הוא כי אין לו שום השתתפות עמו בעדות זה והיום יודע להעיד לזה ומחר לאיש אחר, לא כן העד המעיד בעצמותו כמו גל ומצבה וכדומה הנה העד ההוא מיוחד בעדותו אך אל בעליו ולא לאחר בשום פנים. הוא הדבר בישראל אשר כפי שדברנו בפנים הנה עדותם בכח עצמותם ובמציאותם ואם כן עדותם מכוונת ומיוחדת בלתי לה' לבדו וזהו ואתם עדי. והבן:

פעולותיו לקיום המין. אמנם התקשרות האדם עם התורה אינו דבר החקוק בטבע, שעל כן לא תמצא הקשר הזה בכלל מין האנושי בלתי אם במי שעוסק בתורה, שעל ידי עסקו בה הוא קונה בנפשו כל המדות הישרות - האהבה, והיראה והענוה, וכדומה ממדות הטובות המביאות בעליהן לידי מעשים טובים, ועל ידיהם יהיה האדם דבוק ונקשר בהקב"ה ותורתו. וזהו מאמר **כי נר מצוה ותורה אור** (משלי ו', כ"ג), היינו כמו שטלטול האור בבית אינו כי אם באמצעות הנר כן המצות מעשיות המה האמצעים בין עושיהם ובין התורה, אשר לולא המצוה לא היה שום קשר והתחברות בין האדם עפר מאדמה לבין אור התורה אשר בשמים ממעל שהוא אור המאיר מעצמותו יתברך, באין ממוצע כלל (והעד שהיא קדמה לכל המעשים גם לכסא הכבוד כמבואר במדרש בראשית רבא א' ואם כן מי ומי היה הממוצע).

וזהו גם כן **כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה** (שם ב', ו'), כלומר מאת המקור והשורש הראשון. והן לטעם זה גזרה חכמתו יתברך לתת התורה בכתב באופן שלא יפול בה שום השתנות לעולם, אפילו באות אחת ואז יהיה הלומד התורה הכתובה בזמנו ממש כהלומד בהתורה הנתונה למשה, בהיות הדברים עצמיים אותם שנאמרו מפי הגבורה. וזהו אמירה נעימה כתיבה יהיבה, כלומר כדי שתעמוד בצחות אורה ובנועם זהרה על כן נתנה בכתב מחוקק ומוגבל שלא לשנות או להחליף איזה מלות.

עתה נמתיק דברי המאמר יהיבה כתיבה נאמנים אמריה והוא עם הכלל המבואר כי כל האמונה אשר בבנים היא בקבלה מאבותיהם, כי האב ימסור לבנו מה שקבל הוא מהאמונות והדעות מאבותיו והיא מוסכמת ומקובלת מצד החכמה ומצד הטבע, כי כן משפט וטבע הבן שלא להרהר אחר האב כלל, וזה יכלול אמונות ודתות כל העמים כי מצד הטבע הם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם כמאמר **כי עברו איי כתיים** כו', **ההימיר גוי אלהים** (ירמיה ב', י').[203] ותועלת השכל אל האמונה גם הוא לעיקר גדול

[203] וטעם הדבר ביאר לנו שלמה המלך ע"ה שמע לאביך זה ילדך ואל תבוז כי זקנה אמך אמת קנה כו' (משלי כ"ג, כ"ב). בא לבאר לנו הסבה להיות יסוד האמונה בנוי על כבוד אב ואם לאמר כי כמו כל קיום העולם בעניני הגוף בנוי על חסדי האבות המשתדלים בתיקוני תולדות לגדלם ולחנכם עד כי יביאום אל אושר האנושי, כן יורו את בניהם דרכי האמונה המקובלת בידם מאבותיהם וימסרו אותם אל חכמים ומורים הנאמנים אצלם למען יקנו חכמת האמונה האמתית. וחס ושלום אם יקל הבן בכבוד אביו הנה יפריע את עצמו מאמונתו וכמו שאמר האברבנאל ביסוד מצות כבד את אביך כדי שתהיה קבלת ההורים חשובה להאמין בה, וכמו שנאמר שאל אביך ויגדך כו' עד כאן. ולכן אמרו ז"ל (בבא מציעא ל"ב) הוקש כבודם לכבוד המקום רוצה לומר היקש עצמיי שענין כבוד המקום וענין כבוד אב ואם אחד הוא כאשר תקיש הפרוטה ללחם מחמת שבמחירה תקח לחם כן על ידי כבוד אב ואם יקנו הבנים האמונה לכבד המקום. וזהו שמע לאביך זה ילדך לומר כי הוא מחוייב מצד הטבע שהוא הוליד אותו ומשלים לו כל מה שמפיק הצלחת גדולו ושוקד בכל צדי טובתו.
וכמו שאמר הרמב"ן ז"ל על מאמר הכתוב (דברים ד') והודעתם לבניך כו' וזה לשון כי האב לא יעיד שקר לבנו ולא ינחיל אותו דבר הבל ואין בו מועיל ואמר עוד ואל תבוז כי זקנה אמך כלומר שידיעתו קודמת ומקובלת מאבותיו,

לחקור אחר אביו אם אמונתו תתדמה אל אמונת וקבלת כלל אומתנו או פן היה בודא דברים מלבו, ועל דרך **אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם** (איוב ט"ו, י"ח) רצה לומר שעל כן ראוי לקבל מהם כי לא כחדו באמונת אבותם, ומלבד זה אין שום אופן להרהר אחר אמונת האבות כמאמר עין תלעג לאב כו'.

ודע כי עיקר ויסוד אמונה ודת האלהית הוא תורה שבכתב שנאמין אמונה שלימה כי התורה שבידנו היא מן השמים בלי השתנות אות אחד וראוי לומר עליה וזאת התורה אשר שם משה כו', וכמאמר הילקוט (וילך): משה כתב י"ב תורות לי"ב שבטים, ואחת שתהא בארון, שאם יבקשו לזייף דבר שיהיו מוציאים אותה שבארון. ואולי לכוונה זאת צוה יתברך על מלך ישראל **תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם** (דברים ל"א, י"א) והוא מדאגה פן נפל איזה זיוף בהתורות שבידם יתברר הדבר על ידי התורה הנתונה בארון, וזהו יהיבה כתיבה נאמנים אמריה כלומר על ידי היות התורה בכתב נשארים אמרים נאמנים לעד לעולם:

חלק יח

לא יהיה לך אלהים אחרים על פני,[204] וחוץ לדרכנו נראה לבאר על דרך מאמר (שבת נ"ה א') אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עון ואם כן מי אשר לו גם חטאים גם עונות הוא עצמו ימות בעבור החטאים והעונות נשארים אל בניו לסבול יסורים המגיעים על העונות וזהו אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו. וימים רבים אחרי כתבי זאת הגיה לידי ספר לקוטי תורה מהאר"י הקדוש ז"ל ומצאתי זאת בלקוטי דניאל והוסיף לבאר בזה מאמר (דניאל ט') כי בחטאינו ובעונות אבותינו כו' רצה לומר בחטאים אשר חטאנו אנחנו ובעונות אשר עשו אבותינו והחטאים של האבות לא הזכיר וכן בנינו יסבלו עונותינו וחטאים שלהם. ובזה יתורץ מאמר לא יומתו אבות על בנים כו' איש בחטאו יומתו היינו השוגג יסבול בעצמו אך המזיד יסבלו גם הבנים:גם מאמר (תהלים ע"ט) אל תזכור לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד. למשל אחד

והוא ההבדל בין מאמר (שם א') שמע בני מוסר אביך ובין מאמרו (שם י') שמעו בנים מוסר אב, היינו כי האף אמנם שיסוד האמונה הוא ענין העומד על כבוד האב עם כל זה גם אותו שאין לו אב גם הוא יש לו ממי ללמוד וממי לקבל האמונה האמתית, והיינו כי ישמע מאבות אחרים המצווים את בניהם וזהו שמעו בנים מוסר אב כלומר מאותו שהוא אב לבנים כי בוודאי אב לא יכזב בבנו, והבן:

[204] לא תשתחוה להם כו' פוקד עון אבות כו' על שלשים כו'. ובגמרא (ברכות ז') כתיב פוקד עון אבות על בנים וכתיב ובנים לא יומתו על אבות כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם כו'. והדבר צריך טעם וכי בעבור כן יגיע להם עונש כפול הלא ראוי להקל גם עונש חטא עצמם כי הורגלו מאבותיהם וכמו שכתב השל"ה ז"ל על מאמר וזכרתי את בריתי יעקוב שהוא באמצע התוכחה כי גם זה בין התוכחות כי אין מענישים כל כך רשע הנולד מגזע מכוערת כמו שמענישים את הנולד מגזע ישרה בבית גדולים וטובים.
אבל נקדים לבאר תחלה מאמר (איכה ה') אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו

חייב לחבירו ת' אדומים וזה תובע אותו הקרן עם הרוחים התחיל להתנצל אדוני יודע כי אין בידי לשלם בפעם אחת הקרן והרוחים אשלם מעט מעט סלע בכל שבוע, הנה תשלומין כאלה אינם תשלומין כי הרוחים יעלו בכל שבוע יותר ממה שנותן בכל שבוע ולא יהיה סוף לדבר. כן אדם העומד באמצע ימיו ורוצה לעשות תשובה לפרוע חובותיו ולפרוע כל החוב בפעם אחת אי אפשר רק מעט מעט להתענות מספר התעניות הקצובים וכדומה מן הסיגופים, ובזה הלואי שיגיע לפרעון הרוחים כי האדם חוטא בתמידות והקרן והרוחים בעמדם יעמדו, וזהו שאנו מבקשים אל תזכר לנו עונות ראשונים לא תדרוש מאתנו לשלם לך השטר חוב והרוחים רק מהר יקדמונו רחמיך לוותר הרוחים, והיינו שתתן לנו לב טהור מעתה שלא יצמחו עוד רוחים בכל יום כתפלת יהי רצון שלא אחטא עוד כי דלונו מאד ואין לנו לשלם הכל ביחד. והנה כבר בארנו מאמר (איוב ל"ד) כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו (עיין אהל יעקב ויקרא על מאמר אם הכהן המשיח) כי יש הולך דרך והוא תועה בשדה עוקם את עצמו וסר מן הדרך הישר איש זה לא קלקל לאחרים מאומה כי אם לעצמו. אמנם בהזדמן ענין זה אל סוחר גדול הנוסע עם עשרים עגלות טעונות משא לעיפה כאשר הוא יעקם דרכו ויסע ערך פרסה אחת כבר פעל בזה אשר גם אחרים יתעו גם כן בתהו לא דרך כי יראו לפניהם דרך כבושה הנעשה על ידי הסוחר הנ"ל והסוחר הזה קלקל לעצמו וקלקל לאחרים גם כן. וזהו כי פועל אדם ישולם לו היינו מה שיעשה האדם ההמוני. וכאורח איש היינו כאשר יחטא אדם גדול המתואר איש הוא יעשה אורח ברגליו ודרך כבושה לרבים שגגת תלמוד עולה זדגון וזהו וכאורח איע ימציאנו, ומעתה הנה רשע בן רשע ראוי הוא להקל בענשו ולהחמיר בעונש אביו כי עשה דרך כבושה לבנו וגורם הבן אל האב להכביד עליו את הדין. וזהו חטאנו עם אבותינו (ופירוש מלת עם כמו ממרים הייתם עם ה') גם העוינו הרשענו כי העבירות אשר בין אדם למקום כל חטא הוא בחשבון אחד אבל בחטאים אשר בין אדם לחבירו כמו גניבה גזילה יש בחטא הגניבה שני חטאים. א' בין אדם למקום כי הקב"ה הזהיר לא תגנוב לא תגזול, ב' מה שחטא לחבירו וזהו חטאנו עם אבותינו שהגדלנו העונש על אבותינו כי הרשע סיבב להביא עונש על אביו על ידי מעשים רעים אשר עשה הוא והוא חוטא נגד אביו, גם העווינו הרשענו בין אדם למקום. וזהו מאמר (ישעיה ס"ה) עונותיכם ועוונות אבותיכם יחדיו אמר ה' אשר קטרו על ההרים ועל הגבעות חרפוני ומדותי פעולתם ראשונה אל חיקם, רוצה לומר כי הרעות אשר עשו הם בעצמם ימדוד להם פעולתם ראשונה ואחר כך יעשה חשבון גם עם האבות הגורמים חטא בניהם עד כי נחשב להם כאלו חטאו כפלים. המורם מדברינו כי האב חייב יותר מן הבן כי הבן כמעט

מוכרח מטבעו רק עם כל זאת מעונש לא יפטור את עצמו ועונש זה גרם לו אביו והדבר נראה כאלו הוא נענש בעד אביו, למשל אחד היה בעל תאווה לץ היין הומה שכר והרגיל את בנו בכל מדותיו ויגדל הנער והגיע אליו כל מחלה וכל מכה כי היה מתגולל בקיאו ברחובות קריה וכאשר התעורר משנתו בכה ואמר אוי לי על שברי אבי היה בעוכרי הוא הכפישני באפר כן הרשע הזה אם נענש על חטאו נראה כאלו נענש על חטא אביו, וזהו שנאמר כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם אז פוקד עון אבות על בנים שכל עונשם הוא בעד האבות. ילקוט: אחרים שמאחרים את הטובה מלבא בעולם.
עיין בחלק הראשון (ב', ב') כי שם ביארנוהו על נכון:

חלק יט

זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך כו'.

ראוי להעיר בזה א'. על כפל הדברים במלות שונות תעבוד - ועשית כל מלאכתך. ב'. מה הוא הוראת מאמר ששת ימים תעבוד, כאילו מצוה על האדם לעבוד בששת הימים ולעשות בהם כל מלאכה, והלא באמת אין המלאכה בחול כי אם רשות, ואם כן מה ענין להקדים למצות שבת מלאכת ימי החול, ולא היה לו לומר כי אם ביום השביעי תשבות. **והנה** הדברים האלה נאמרו ונשנו במשנה התורה (ואתחנן) וזה תואר **שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך** כו' (דברים ה', י"ב). ומלבד הדיוקים שזכרנו בהכתובים שלפנינו, עוד יש להעיר בהם על שפת יתר, כאשר צוך ה' אלהיך, כי מה יבצר במאמר שמור כו'. גם מה שסיים למען ינוח עבדך ואמתך כמוך לכאורה אין מלת כמוך מדוייקת אם להשוות את העבד להיות אתו במנוחה היה מהנכון לומר למען ינוח עבדך ואמתך עמך כאשר אמר **וחי אחיך עמך** (ויקרא כ"ה, ל"ו) ומלת כמוך תתפרש על איכות הענין המדובר ואם כן ראוי לחקור על מהותו ואיכותו לדעת מה הוא.

ורגע אדבר בבאור מדרשם ז"ל: אמר ר' יוסי בר חנינא אימתי שמרו ישראל את השבת כשם שראוי לה. תחלה כשניתנה להם באלוש, מנין שנאמר **וישבתו העם ביום השביעי** (שמות ט"ז, ל').[205] ואת סבור שמא לרעתך נתתי לך את השבת לא נתתי לך אלא לטובתך,

[205] **אימתי שמרו ישראל את השבת כראוי לה**... וטעם ההוכחה ממאמר וישבתו כו' שלא שבתו אלא שבת אחד לכאורה הוא נעלם ובלתי מובן. ואולי כוונו ז"ל על דרך שכתבנו בחלק הראשון (ריש פרשת לך) בבאור מאמרם ז"ל (יבמות ס"א) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד) אתם קרויין אדם ואין הכותים קרויין אדם, שעיקר הדרש הוכרח ממה שהקדים מלת אדם למלת אתם לשלול הזולת מתואר הזה ולא כן אם היה אומר אתם אדם. כן הדבר פה כי הכתוב דייק ואמר וישבתו העם אך ביום השביעי ולא אמר וביום השביעי שבתו אם לא שהכוונה בזה לומר שלא שבתו כי אם באותו יום השביעי ולא יותר.

כיצד אמר ר' חייא בר אבא את מקדש את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקיה ומהנה את נפשך ואני נותן לך שכר מנין **וקראת לשבת עונג**, מה כתיב אחריו **אז תתענג על ה'** כו' (דברים רבה פרשה ג', א'), ולכאורה כמו זר נחשב כי מי הוא זה ואי זה הוא שיאמר כן שנתן יתברך את השבת לרעת האדם חס ושלום, שיאמרו ז"ל ואת אומר שמא לרעתך נתתי לך את השבת, אתמהא!

עוד ראוי לשום לב במה שסיימו ז"ל את מקדש את השבת במאכל ובמשתה כו', ומהנה את נפשך מה באו לרבות בהכלל זה זולת הפרטים הנזכרים.

אבל ביאור הדברים לדעתי בשנחקור בשביתות ובמרגוע בני האדם הנה ענינם חלוק לשני סוגים. אחד שביתה רצונית, והשניה שביתה הכרחיית. כמו ההולך בדרך רחוקה והוא נחפז מאד לבוא למחוז חפצו ואי אפשר לו ללכת ולנסוע בתמידות כל היום וכל הלילה, אבל אחר איזה שעות יעמוד לנוח הוא ובהמותיו. הנה המנוחה הזאת היא הכרחיית ולא רצוניית, כי לפי רצונו היה הולך ונוסע באין מנוח כלל, אולם יעמוד לנוח מצד ההכרח והמנוחה ההיא מכוונת לפעולה הפכית היינו כדי שיהיה לו ולבהמתו כח ללכת עוד. ועל כן תראה כי גם בשעה ההיא שהוא עומד לנוח ולתת מספוא לחמורו כמעט לא ינוח ולא ישקוט, וילך בכל פעם לראות אם כבר אכלו ושתו על כי הדרך ירט לנגדו. אמנם אחרי שובו לביתו ויחדל מלצאת ולבוא עוד וישבות מכל, תהיה המנוחה ההיא מנוחה רצונית באמת.

הוא הדבר והוא הענין בהשובתים ביום השבת כי יש שובת ממלאכתו בשבת אבל כל היום חושב בדעתו כי למחר ישוב למלאכתו, וכן יהרהר באיזה מלאכה יעסוק. וכבר חייבו ז"ל שיהא בעיניו כאלו כל מלאכתו עשויה. וכן זכרו ז"ל בגמרא תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שנפרצה לו פרץ בתוך שדהו ונמלך עליה לגודרה ונזכר ששבת הוא ונמנע אותו חסיד ולא גדרה (שבת ק"נ, א'). והנפקא מינא בזה כי השובת כך היינו שהחליט בדעתו כי כבר כל מלאכתו עשויה תהיה המנוחה לו למנוחה ועונג וישבע גם נחת, לא כן מי ששובת בעל כורחו וכל היום הוא טרוד במחשבתו לעשות מעשהו והשביתה מעכבתו הנה המנוחה לו ליגיעה ולמורת רוח, (ואולי לזאת כיון הכתוב במה שכתב מה פעמים שבת שבתון כו'. רצה לומר שתהיה השביתה נחשבת לשביתה ומנוחה, ולא שתהיה לעוצב ואנחה על בטול מלאכה, וכלשון רש"י ז"ל (שמות ל"א ט"ו) שבת שבתון מנוחת מרגוע וכו'), וזהו צחות לשונם ז"ל: אימתי שמרו ישראל את השבת כשם שראוי לה, תחלה כשניתנה להם באלוש מנין כו'. ואם יקשה להשומע איה איפה הם כל השבתות שאנחנו שובתים, לזה בארו ואמרו ואת סבור שמא לרעתך נתתי לך את השבת,

רצה לומר שתהיה השביתה מסבבת לך רעה ויגון אבל לא נתתי לך אלא לטובתך כיצד אמר ר' חייא בר אבא את מקדש את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, ומהנה את נפשך, כלומר שירגיש בנפשו הנאה ותענוג מאת השביתה. והנה שמירה מעולה כזאת לא היתה בהם (לכבדות ענינה) בלתי באלוש:

ומעתה אחרי המונח הזה אשר מצות שבת קשה היא כל כך על האדם, אם כן יהיה הדבר הזה מתנגד לכאורה אל מאמר הנביא בשם ה' **עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי** (מיכה ו', ג') והלא צוה עלינו מצות שבת כבידת השמירה עד מאד, להזהר מכל מחשבה והרהור מלאכה כל יום השביעי. והן לכוונה הזאת בא הכתוב שלפנינו להגיד אל האדם אופני השלמתה על נקלה, והוא במה שהקדים ואמר ששת ימים תעבוד כו', כי בזה הקדים יתברך לאיש הישראלי מדה אחת שידבק בה מה שהיא סבה גדולה שתהיה שמירת השבת חלה עליו והוא הבטחון בהאלהים יתברך, שיהיה מוחלט בלב האדם שאין לה' מעצור להושיע גם מבלעדי העסק בסבת הטרף וישב בטל וישליך יהבו על ה'.[206] כענין שאמר רשב"י ע"ה אפשר אדם חורש כו' (ברכות ל"ה, ב').

טעמו וראו דברי משיח ה' **השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך** (תהלים נ"ה, כ"ג). אשר לכאורה לא ידענו מאין היתה זאת לדוד המלך ע"ה להיות מפליג כל כך בדבר הבטחון, וכי אין לאדם להשתדל מאומה באמצעים העלולים להביא פרנסתו רק להשליך יהבו על ה'.

והנראה בטעם הענין על פי משל לעני שהיה הולך בדרך וחבילתו על שכמו וכמשא כבד יכבד ממנו, ויפגע בו סוחר אחד נוסע במרכבה רחבה, ויאמר אל העני עלה על המרכבה, ויעל וישב והסוחר נוסע לדרכו, ויפן הסוחר אחר כך לאחוריו עבור איזה ענין וראה כי העני יושב ומשאו על כתפו כאשר בתחילה, ויאמר אליו מה לך עתה לשאת אותו הניחו בקרון והקל מעליך, ויאמר העני די לך אדוני מה שתסבול משא גופי תסבול עוד משא חבילתי, אמר לו סכל הלא גם בהיות המשא על שכמך מי ישא אותך ואת חבילתך.

הנמשל אחר אשר כל העולם וכל הברואים עמוסים כלם כביכול עליו יתברך כמאמר אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואם כן אין לך לדאוג על משא חבילתך להניחהו גם כן כמאמר מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, וזהו השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך, והבן.

[206] **שיהיה מוחלט בלב האדם... וישליך יהבו על ה'**. ובדברים האלה שמעתי אומרים בבאור דבריהם ז"ל (ראש השנה כ"ו) לא הוו ידעי רבנן מאי השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך (תהלים נ"ה) אמר רבה בר בר חנה יומא חד הוה אזלינא בהדי ההוא טייעא הוה דרינא טונא ואמר לי שקול יהביך ושדי אגמלאי. רצה לומר כי הם ז"ל נסתפקו בגדר שלמות הבטחון אם להשתדל ולבקש סבה או לא וזהו לא הוו ידעי רבנן מאי השלך כו'. ועל זה בא רבה בר בר חנה וסיפר כי השתדלות והחריצות אך למותר ואמר יומא חד כו' הוה דרינא טונא ואמר לי שקול כו', כלומר אנכי לא שאלתי אותו מאומה ולא הייתי עוסק בסבה אבל הוא בעצמו אמר לי שקול כו', והבן:

וכבר מבואר בספרים שיש להאדם לשמוח ביכולת המקום ב"ה כמו שהוא שמח על הדבר שכבר הוא תחת ידו. והנה עתה יש חילוק והבדל גדול בין הבוטח בה' באמת ומאמין בתשועתו וכח יכלתו לבני אדם זולתו, כי הבוטח השלם כל העסקים שהוא עוסק בכל ימי החול כמשא כבד יכבדו ממנו ויהיו אצלו לחוק לקיים רצון ה' יתברך שתלה הברכה בסבת מעשה ידיו כמו שכתוב **למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך אשר תעשה** (דברים י"ד, כ"ט) אחרי דעתו שאילו רצה הקב"ה היה מפרנס אותו מבלעדי שום עסק ובאין יגיעה כלל. ועל כן אין לכנות את מעשיו ועסקיו בשם מלאכה כהעושה מלאכה להתפרנס ממנה, אשר עיקר מחייתו בא מסבתה, אבל הם מכונים אצלו בשם עבודה כעבודת העבד העוסק במעשה אדונו לקיים גזירתו שאמר לו לא תסעד היום עד כלותך עבודה זאת, שאין זה תלוי בזה. ואחרי שיהיה האדם בבחינה זאת אז בבוא יום השבת תערב עליו המנוחה למאוד, כעבד העושה במלאכת אדונו בעל כורחו הנה יחמוד בלבו תמיד את יום השבת, כי בו ינוח וינפש מכל מלאכה ועבודה לא יעבוד. לא כן מי שמדת הבטחון נעדרת מאתו ובלבו הוא אומר כי בכחו ועוצם ידו יעשה חיל אם במלאכה ואם במו"מ תהיה הצלחתו עם רוב השתדלותו במלאכתו, הנה אליו תתמרמר השביתה כלענה והמנוחה תהיה עליו משא לעיפה כי גם אם באבריו הפועלים ישבות, הנה מחשבתו תחוג ותנוע מעסק אל עסק ותעוף ממלאכה למלאכה.

וזהו שהקדימה התורה הקדושה למצות שבת ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. כלומר כל המלאכות שאתה עושה בימי החול יהיו אצלך בבחינת עבודה היינו כעבד העובד בעל כרחו, ואז ויום השביעי שבת לה' אלהיך. כלומר אחר היותך שלם בגדר המעולה הזה באין ספק בהגיע יום השביעי תקיים מצות שבת לה' אלהיך בכל חלקי השלמות. והנה במשנה תורה ביאר הכתוב ענין זה מעט יותר ואמר שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך כלומר הרבה שמירה צריך יום השבת עד שיהיה קדוש לה' כאשר צוה והפליג בקדושתו והיינו שלא להטריד המחשבה בהרהורי מלאכות ועסקי החול, והעילה לזה ביאר ואמר ששת ימים תעבוד כו', וכנזכר לעיל.

[207] ואעידה לי עדים נאמנים על דברינו כי כנים הם כי באזהרת שמירת השבת בעשרת הדברים נאמר פה ובמשנה תורה לשון אחר ששת ימים תעבוד כו' מלבד כשהקדים אזהרת שבת למלאכת המשכן אמר (ויקהל) ששת ימים תעשה מלאכה, ולדברינו בפנים יתכן מאד כי הנה אמרנו אשר מאמר עבודה יפול על דבר הנעשה מבלי שתקדם להעושה ידיעת תכליתה ומחשבת פעולתה כמעשה העבדים העושים במלאכת אדוניהם שאינם עושים כי אם מחמת חק מצותו, אבל בעל מלאכה העושה מלאכתו בכונה מכוונת לפעולה ידועה ההיא תקרא מלאכה, ולכן מעשי המצות הם מכונים בתורה על שם עבודה כמו שכתוב ולעבדו בכל לבבכם וכדומה הרבה יען כי אין עלינו לעשות המצוה לשום כונה בלתי כאשר יעשה העבד כמאמר רז"ל עשה דברים לשם פועלם כו', וכמאמרם אדם ובהמה תושיע ה' אמר רב יהודה אמר רב אלו בני אדם שהן ערומים בדעת ומשימין עצמן כבהמה (חולין ה')

ומבאר עוד יותר ואמר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך.[207] רצה לומר שתקבל בשבת שמחה ועונג כל כך עד אשר תשתווה במרגוע נפשך אל מנוחת עבדך כי הוא הוא שובת מנוחה שלימה באין ספק. וזהו שסיים ואמר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם כו', על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת. ירצה במלות על כן כלומר על אופן כזה צוך ה' כו', היינו שתדמה בנפשך כאלו אתה עבד ואדונך עשה אותך חפשי על איזה שעה שאין ערך ליקרת השעה ההיא ואל חביבותה. וזהו וזכרת כי עבד היית כו', על כן צוך כו' כלומר על בחינה זו צוך לעשות את יום השבת, והבן:

חלק כ

כבד את אביך ואת אמך, גמרא: דרש עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה מאי דכתיב **יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך** (תהלים קל"ח, ד') מאמר פיך לא נאמר אלא אמרי פיך בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך, חזרו והודו למאמרות הראשונות (קידושין ל"א, א').
והמאמר פלאי כי מה איכפת להו למלכי האומות ומה ראה עינם גם אם הוא דורש לכבוד עצמו, וכי בלתי ראוי הוא חס ושלום לכבוד ומורא.
והנראה לדעתי כי רבותינו ז"ל כוונו בזה לכוונה עמוקה, והוא עם מה שידענו מגדולי חקרי לב ע"ה, כי האף אמנם כפי הנראה לעיני בשר הנה מצות ה' יתברך ופקודיו עלינו דומים בענינם אל משפטי מלכי אדמה המצוים לעבדיהם על מה שיש בהם צורך טובתם והשלמת תועלתם. אמנם המקובל והמאומת אצלנו הוא כי כל עיקר המצות הוא אך לטובתנו ותיקוני נפשותינו, כמו שכתוב **ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלוקינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה** (דברים ו', כ"ד), וכמאמר המשורר ע"ה **אברך את ה' אשר יעצני** (תהלים ט"ז, י"ז). ממש כהרופא והיועץ הטוב שמזהיר ואומר זה תאכל וזה לא תאכל, וכמו שכתוב **ויאמר אם שמוע תשמע** כו', **כי אני ה' רופאך** (שמות ט"ו, כ"ו) (וכמו שכתבנו פרשת בראשית על מאמר ויצו ה' אלהים כו', עיין שם באורך).
והנה המופת על זה ביארו ז"ל במאמר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות (סוף מכות). והוא אך לתת טעם על כמה מצות הכתובות בתורה

פירוש שאינם יודעים מה הם עושים בלתי על דרך החק והגזירה, ועל כן אמר באזהרת השבת ששת ימים תעבוד כו' להורות את האדם אושר הבטחון שלא יהיו עסקיו אצלו כמעשים מכוונים לפעולת תכליתם היינו להתפרנס מהם אבל ישים עצמו כעבד במלאכת אדונו וכמבואר בפנים, ומעתה כל זה יתכן בכל המעשים שהאדם עושה בימי החול לפרנסתו שייך להזהירו שיהיו אצלו בבחינת עבודה, אמנם בהעושים במלאכת המשכן לא נוכל לומר כך כי שם היה מצוה ומעלה גדולה לחשוב מחשבות (כמו שהפליג הכתוב בחכמת העושים במלאכתו) ועל כן אמר בו ששת ימים תעשה מלאכה, ודו"ק:

אשר האדם היה נזהר בהם מעצמו מצד הטבע כאכילת הנבילות והשקצים והרמשים וכדומה, מה שנפשו של אדם קצה בהם, וכן מצות כבוד אב ואם גם היא מחוייבת מצד הטבע. לזה אמרו כי הוא יתברך צוה אותם וכתבם בתורתו למען זכות את ישראל בקבלת השכר עליהן וכענין שאמרו גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה (קידושין ל"א, א'). ולפיכך הרבה להם תורה ומצות, גם שהיה האדם מקיים אותם מבלעדי מצות התורה. ומעתה הדבר הזה לאות ולמופת על כלל התורה שהיא מכוונת אך למעננו כי אם היו המצות לצרכו יתברך חס ושלום ודאי לא היה מזהיר על דברים אשר גם מבלעדי האזהרה היו זהירים בהם מטבע עצמותם.[208]

ובזה נבוא אל הענין כי אומות העולם שהקשו לדבר לכבוד עצמו הוא דורש גם הם לא היה מגמתם לדבר בגנות חס ושלום, אבל לעילה אחרת דברו כן. כי הנה ההבדל בין אזהרת האדון אל עבדו לאזהרת הרופא אל החולה אם ישמע אחד מה שהאדון מצוה ומזהיר את עבדו אין עליו להזהר בזה כי לא אותו צוה, לא כן אם ישמע אדם חולה שהרופא מצוה לחולה זולתו איזה רפואה וגם הוא צריך לאותה רפואה, או שהוא עומד אחורי הדלת ושומע דברי הרופא שאומר על דבר פלוני כי הוא סם המות, היתכן שיאמר הוא הלא הרופא לא היתה כוונתו להזהיר אותי ובידי הוא לאכול הסם הזה ולא יגע בי רעה, הלא אחר שהדבר מזיק בטבע יזיק גם מבלעדי כוונת הרופא המזהיר. וזה הענין באומות העולם כי מתחלה בשמעם הדברות הראשונות מה שהשם יתברך מדבר אל ישראל חשבו בדעתם כי מצות ה' דומים בענינם אל מצות האדון אל עבדו המכוון במצותו לתועלת עצמו ואם כן גם אם בהזדמן ישמע עוד אחד מרחוק את דברי המזהיר אין לו לחוש עליו ועל אזהרתו. וזהו שאמרו לכבוד עצמו הוא דורש, כלומר הלא עיקר כוונתו במצותיו לצורך עצמו כמצות מלכי בשר ודם ואם כן לא תסוב האזהרה כי אם על מי שנגזר עליו, אמנם אחרי שמעם מפי ה' יתברך מצות כבד את אביך כו', הנה מיד הבינו האמת שהמצות אינם כי אם לטובת האדם, לצרף בהן את הבריות, ואם כן עליהם לזרז גם עצמם להזהר ולעמוד על נפשם.

[208] ועל דעתי זהו שכוונו ז"ל במדרש זאת החיה כו' הדא הוא דכתיב אמרת ה' צרופה לא ניתנו המצות לישראל אלא לצרף בהן את הבריות (ויקרא רבה י"ג), אשר לכאורה לא קרב זה אל זה כי מה ענין מאמר אמרת ה' צרופה והדרש לא ניתנו המצות כו' אל מאמר זאת החיה ומה חדשו בזה. אמנם עם המונח בפנים יצדק מאד כי הם ז"ל באו לתת טעם על מה שכתבה התורה הקדושה פרשה ארוכה בדיני שקצים ורמשים ונבלות אשר האדם קץ בהם והאזהרה עליהם אך למותר. ועל זה בא מדרשם הדא הוא דכתיב אמרת ה' צרופה לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות, כלומר ואחרי כי המצות מכוונות עבור תועלתנו ותקוני נפשותינו על כן הרבה יתברך תורה ומצות למען זכות אותנו יותר ויותר:

וזאת נתברר להם ממצות כבוד אב ואם שהיא מחוייבת בכל האדם מצד הטבע כנזכר לעיל ולולא שרצה הקב"ה לזכות את האדם לא היה מהצורך לצוות על זה, וזה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך מאמר פיך לא נאמר כו', בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך, אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד כו', חזרו והודו למאמרות הראשונות, כלומר הבינו להודות על אמתת כוונת המאמרות כי נתברך להם אמתת הענין שהקב"ה הוא רק יועץ הטוב והוא מכוון באזהרותיו להפיק טובות השומע וכמדובר, והבן:

חלק כא

כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך כו'.

הנראה בבאור המאמר בהקדים דברי הנביא **הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו** כו', **הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית** (ישעיה נ"ח, ה'-ו'). ובמדרש: ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מכבודם ומנכסיהם. מי גרם להם שיהיו עניים, על ידי שלא פשטו ידיהם לעניים ועל ידי שלא עשו רצון אביהם שבשמים (ויקרא רבה פרשה ל"ד, י"ג). הנה מה מאד ראוי לשום לב בזה א'. מה ראה הנביא ע"ה ומה הגיע אליו להיות מונה והולך כל כך תוארי האביונים למחלקותיהם ולכלם בשם יקרא, ומדוע לא אמר בדרך כלל אם רעב אחיך האכילהו, ואם צמא השקהו, וכי תראה ערום תכסהו, וזה יכלול העניים המרודים והבלתי מרודים. וביותר יש להתעורר בזה שסיימו ז"ל מי גרם להם שיהיו עניים כו', שאין זה כלל מענין המאמר לחקור פה בסיבת עניים ומרודים, הלא הענין כלו מדבר בצדקה ואדרבה בכדי להרהיב עוז בנפש האדם שיחרד על קיומה היה מהנכון לדבר בענין הצדקה ממעלת העניים וחביבותם בעיני ה' יתברך ולא בגנותם, והם ז"ל חקרו פה מי גרם להם כו', על ידי שלא פשטו ידיהם לעניים כו', אתמהא!

אמנם אחרי ההשקפה הנאותה הנה כוונה עמוקה לרז"ל בזה והוא בהזכיר עוד דבריהם ז"ל בסמוך אז יבקע כשחר אורך, וארוכתך מהרה תצמח, אמר ר' ירמיה בן אלעזר אפילו אותה שכתוב בה והארכת ימים מהרה תצמח (שם שם, ט"ו). והמאמר פלאי ואין מהצורך להעיר בו.

אמנם הבנת הענין הוא כי ידוע שהאדם צריך למוסר ותוכחה להוכיח אותו על פניו, והנה בקבלת התוכחה יחלק העם לחצי, יש שלא יתן לבו לקחת מוסר בלתי מן המצר אם יפגענו בעונש ויסורים כענין שנאמר במנשה **וכהצר לו חלה את פני ה' אלהיו ויכנע מאד** כו' (דברי הימים ב' ל"ג, י"ב), ויש שיקבל מוסר לעצמו על ידי התבוננותו בעונשי אחרים העושים כמעשהו כמו שזכר החסיד ז"ל בחובת הלבבות וזה לשונו (שער התשובה פ"ו)

והג' כשהוא רואה נסיון הבורא וחוזק עונשו למי שהלך בדרך לצאת מעבודתו יוסר בו וישוב אל ה' וכענין מה שכתוב **לץ תכה ופתי יערים** (משלי י"ט, כ"ה). ובאמת זאת היתה עצת החכם ע"ה **ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה** כו' (קהלת ז', י"ד), כלומר כי הוא מלמד את האדם דעת, כי גם בהיותו בחסנו ויקרו ובטוב שלותו יש לו לפקוח עיניו לראות ברעה המוצאת את הזולת ולקבל המוסר על ידו, ולא יצטרך להתייסר בעצמו, וזהו גם כן מה שכתוב **טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה והחי יתן אל לבו** (שם שם, ב'). ואולי זהו הרצון במאמר המשורר ע"ה **אשרי משכיל אל דל ביום רעה** כו' (תהלים מ"א, ב'), כלומר שמשכיל את נפשו בקבלת המוסר עם ראותו מכאובי הדלים והתבוננותו בעניים ומרודם. וזהו שאמר ה' ישמרהו ויחייהו ואושר בארץ כו', כלומר לא תאונה אליו כל מקרה ופגע למען החרידו ולהעיר אותו אל המוסר כי יקח מוסר על ידי עונש זולתו, וזהו שסיים ה' יסעדנו על ערש דוי כו'. (ולא אמר דויו לכינוי על בעל המכאוב) כלומר על ערש דוי של מי שיהיה, כי גם על ידי הזולת יתפעל בנפשו והיה ה' למסעד לו, וזהו כל משכבו הפכת בחליו כלומר בחליו של איש אחר.

והנה הנביא ישעיה ע"ה מצא עוד דרך ישר לפני איש היותר מוכשר והיותר מוצלח לפעול בלבו היראה והתוכחה והוא להביא אל ביתו עניים מרודים שירדו מכבודם על לא שמרם מצות ה' כראוי, שמדרכם לספר תמיד ולהצדיק דין שמים ולהתוודות על דרכיהם ומעלליהם הרעים שנהגו בהם בזמן הצלחתם, כמו שהתודה אדוני בזק **ויאמר אדוני בזק שבעים מלכים בהונות ידיהם ורגליהם מקוצצים היו מלקטים תחת שלחני כאשר עשיתי כן שילם לי אלוקים** (שופטים א', ז'), ומעתה המשך המאמר כך הוא כי מתחלה בא להקטין ענוי נפשם בצום ותענית, ואמר הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו כו', ונתן עצה היותר מועלת ומסוגלת ואמר הלא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית כו', לומר כי על ידיהם יבוא האדם אל המוסר ויראת ה' על נקלה יותר מע"י ענוי הצום והתענית, וזהו שביארו ז"ל ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מכבודם ומנכסיהם, מי גרם להם שיהיו עניים על ידי שלא פשטו ידיהם לעניים כו', כלומר כל זה יתברר לו על ידי התמדתם בספורי עשרם וגדולתם שהיה להם בימים מקדם והפלגת ירידתם עתה על ידי עונותיהם הרבים.[209] ויקנה בשעה קלה (על ידי החרטות והוידויים

[209] וזהו שכוון המשורר ע"ה במאמר הנ"ל אשרי משכיל אל דל ביום רעה כו', רוצה לומר הוא משכיל ומתבונן בפגיעת ומקרי הדלים על מה ולמה הם באים (כענין הכתוב על מה עשה ה' ככה כו' מה חרי האף כו' (דברים כ"ט, כ"ב), וזהו אשרי משכיל אל דל כלומר משכיל בסבות המקרים שאירעו את הדל כי על ידי זה יעשה חשבון עם נפשו פן יש גם בו שורש פורה ומסבב מקרים כאלה וישוב אל אלהיו ויתודה את חטאתו, וזהו ה' ישמרהו ויחייהו כו' וכנ"ל בפנים:

ששומע מפיהם). אותה הפעולה שקנו הם בימים ארוכים. וזהו שסיים אז יבקע כשחר אורך, וארוכתך מהרה תצמח, ובא מדרשם אפילו אותה שכתוב בה אריכות ימים מהרה תצמח, כלומר מה שחקרו הם באריכות ימיהם יתגלה לך מהרה גם בילדותך:

ועל דרך זה עצמו יהיה הדבר בענין כבוד אב ואם כי כבר זכרנו שכבוד אב ואם הוא יתד גדול ונאמן שכל עיקר שלימות האנושי תלוי בו, כי בהיות האב יקר ונכבד בעיני בנו יאבה ויאמין לכל מה שיורנו מהאמונות הנכוחות והדעות המקובלות וכמו שכתוב שאל אביך ויגדך כו', ועל דרך כלל כל דרכי התורה והאמונה מכונים בשם ירושה כמאמר תורה צוה לנו משה מורשה, והוא לכוונה גדולה, כי הנה ידוע שאינו דומה עשיר שנתעשר זה ימים לא כבירים לעשיר מתולדתו שזה יש לו כלים ותכשיטים הרבה מאד מחמת אריכות זמן אסיפת ממונו וכל עוד שיתארך זמנו יתרבה עשרו וסגולתו, מה שאין כן השני, אולם היורש רכוש גדול מאביו וישיג בילדותו מה שאסף אביו בכל ימיו מילדותו עד זקנתו, הנה אריכות ימי מורישו המה המזכים אותו למצוא כל הון יקר בכמעט קטן. וכדבר הזה מצאנו גם כן בתכלית ואושר האמתי כי הבא בימים באין ספק הוא יותר שלם בחכמה מהעלם הרך וכמו שאמר אליהוא בן ברכאל **אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה** (איוב ל"ב, ז'). ועל כן האדם אשר יארכו לו הימים ובכל יום יוסיף חכמה וירבה דעת הנה אחר כך יבוא בנו ולבו יקבץ דעת כל מה שקנה אביו בימים הרבים ויקויים בו מליצת המשורר **נער הייתי גם זקנתי** (תהלים ל"ז, כ"ה) כלומר גם בנערותו יקרא זקן על קנין החכמה והמדע שהשיג מאת אביו שהוסיף בה עד עת זקנותו. **וזהו** שהסמיך הכתוב אריכות ימים אצל כבוד אב ואמר כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך, לומר כי כשיכבד הבן את אביו ויחבב את דבריו ויקבל ממנו מה שיורנו מן המושכלות שעמד עליהם עד זקנה ושיבה יהיו ימיו ארוכים. ויהיה ענין למען יאריכון ימיך על דרך שביארו ז"ל **וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע** (יהושע כ"ד, ל"א) ימים האריכו שנים לא האריכו (שבת ק"ה, ב'), ולשון רש"י ז"ל: ימים האריכו שבלו ימיהם בטוב דחשוב אריכות ימים כו', וכאמרם בגמרא כי מיפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי מחיה חיים יתן לך חיים ארוכים וטובים ומתוקנים (יומא ע"א, א'). וכל זה אינו מדבר מאריכות זמן החיים בלתי מהצלחת וסגולת הימים ורכוש הקנינים שהוא קובץ בהם כי כבר ידוע שלפעמים יהיו הימים ארוכים וקצרים ולפעמים קצרים וארוכים. וזהו **אורך ימים בימינה** (משלי ג', ט"ז) ממש כשדה קטנה ותבואותיה מרובים משל גדולה וזהו למען יאריכון ימיך כלומר בפעולתם, וזהו ההבדל בין מאמר זה לבין למען ירבו ימיכם כי שם משמעו כפשוטו ומוסב על משך הזמן, והבן:

חלק כב

ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם, לבלתי תחטאו.

באור הדברים לדעתי בהקדים מה שכתב בעל עקידה ז"ל (שער מ"ח) בבאור דברי המשורר ע"ה **אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה ארץ רעשה** כו', **זה סיני** כו', **גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה** כו' (תהלים ס"ח, ח'). והכלל מדבריו כי אלהים יתברך אמר אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, ולזה ראה שיהיה המעמד ההוא הנורא על צד החרדה וההשתוממות הנפלא מהזהירות בנקיות וקדושה וההזהר בכבוד ומורא והראות הקולות וברקים רב וענן כבד וקול שופר חזק מאד, ודברות אלהים בלהבות אש אשר אלו הם חרדות נפלאות עשאם אלהים לפוצץ בם לבות האבן ולהמוח שם כל גיד נחושת וברזל, וכדי להכין לב העם הרחוקים ולהקריבם אל שלמותם בפעולות ועניינים חדשים אשר לא נבראו בכל הארץ, וזהו שאמר אלהים בצאתך לפני עמך כו', רצה לומר בצאתו לפני עמו במעמד הנכבד והנורא ההוא ובהכין צעדיו שם בארץ ישימון לעשות את הגדולות ואת הנוראות ההם מהרעשת הארץ והטפת השמים הכל היה להכין העם ההוא ולהכשירם אל קבלתם הפועל הנאות להם להצלחתם כמי שמכין הארץ העיפה אשר לא עובד בה זה כמה, והוצרך להשתדלות רב להולידה ולהצמיחה, וזהו גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה, תיאר כל העניינים הללו על שם גשם נדבות הנוטפים על נחלה הנלאה והעיפה.

ומבאר הנמשל חיתך ישבו בה תכין בטובתך לעני אלהים כלומר הנפלאות האלה היו להכין בטובתך עם עני להקריבו אליך אלהים, והנה הדור ההוא הרואים הקולות והלפידים נזדעזעו מהעניינים הנוראים האלה ולא יכלו שאתם כי נפשם נבהלה עד מאד, ועל כן אמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ועל זה בא משה ע"ה ודבר על לבם אל תיראו. כלומר אל תיראו מאשר אמרתם פן נמות שאין הכוונה שימשך המות על ידי הפעולות האלה כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים. כלומר כל זאת היא אצליכם נס להתנוסס בידיעת והכרת אלהות ולהכין אתכם ולהביאכם אל רום ההצלחה האמתית גבוה מעל גבוה. וזהו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם כו'. והבן:

חלק כג

ולא תעלה במעלות על מזבחי.

עיין באורך בחלק הראשון פרשת ויגש על מאמר ולא יכלו אחיו לענות אותו.

משפטים

חלק א

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. מדרש: הדא הוא דכתיב **ועוז מלך משפט אהב** (תהלים צ"ט, ג') וכו' העוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה הוא, והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו, ומה שכתוב **אתה כוננת מישרים** (שם שם, ד'), אתה כוננת ישרות לאוהביך שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושין מריבה זה עם זה ובאין לידי משפט, והם עושין שלום (פרשה ו', א').

הנה זה כל האדם יראה לעינים כי המאמר קשה הוא עד מאד, ונכון היה לומר כשעושין מריבה נעשה שלום ביניהם, על ידי המשפט. ומה הוא אומר שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה זה עם זה, אתמהא!

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שצוה יתברך **שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך** כו'. ובדרש בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר (מכות ז', א') אשר לכאורה יפול לבב האדם לחשוב ולומר כי האומות צדיקים יותר מישראל כי אצליהם לא נמצא דיינים קבועים כי אם במקומות ידועים, וכי יהיה להם דבר יקומו ילכו אל מקום המשפט, וגם שם אינם שופטים בלתי לזמנים ידועים, ועם כל זה אין המשפטים מצויים ביניהם, ובאומתנו הנבחרת הנה דיינים יושבים בכל פלך ופלך בכל עיר ועיר, וכמעט כל מקום שיש שם עשרה אנשים הם בוחרים להם רב ובית דין לשפוט בין איש ובין רעהו, ואף גם זאת כי כל דיין ודיין גם כי רבים הם יושב ושופט מבוקר עד ערב, ובעלי הריב ודורשי המשפט רבים מאד עוד זה מדבר וזה בא, וזה הוראה חלילה על העדר ישרת האומה וטוב תכונתה.

אמנם אחר השקפה הנאותה נקנה דעת כי הענין בהיפך, והוא בהקדים כלל אחד והוא ידוע כי ההרגשות אשר במעשים אם בפעולות הנאותות ואם בהמגונות תהיינה לפי ערך הבחנת נפש הפועל, אם מעט ואם הרבה, כי בעלי הנפשות הטהורות למודי החכמות ומושכלות אלהיות הנה הם מרגישים בכל מעשה מן המעשים, מה שלא ירגיש איש בער וחסר לב וכאשר כלל החכם ע"ה ואמר **דרך אויל ישר בעיניו** (משלי י"ב, ט"ו) כי טחו עיניו מראות השמן לבו מהשכל, ועל כן תראה כי הנפש החכמה עם רוב הבחנתה וטוב תכונתה בהיישרת אנושית הנה בכל יום תרבה חכמה ותוסיף דעת, גם על ענין ומוחש

דק מן הדק, לא כן הנפש הגסה כי לא תחשוב לה עון בלתי דבר מפורסם הגנאי והכעור כמו הגנוב רצוח, ונאוף וכדומה, מהמוחשים הגסים מפורסמים ברעתם וקלקולם, וכבר שיערו רז"ל בהופיע עליהם אור חכמת אלהות ואמרו כל המלבין פני חבירו ברבים כאלו שופך דמים, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חיורא (ב"מ נ"ח, ב') וכן אמרו המכנה שם רע לחבירו אין לו חלק לעולם הבא (שם), וכדומה הרבה שאין כל אדם יבין לאשורם ובלתי מרגישים העולה והכעור שבהם, ועל כן החליט שלמה המלך ע"ה ואמר **כי ברב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח). ולכן ההכרח אצלינו לשופטים רבים. וזהו שצותה התורה שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך וכדברי הדרש בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר.

ומעתה דברי המדרש מובנים פשוט ועוז מלך משפט אהב העוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו, ומה שכתוב אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות לאוהביך שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה זה עם זה ובאין לידי משפט והם עושין שלום כלומר שעל ידי המשפטים והאזהרות הרבות יתרבה הריב ויתרבה המשפט, והבן:

עוד ביאור על זה בהקדים מאמר הכתוב **וישב משה לשפוט את העם ויעמוד העם על משה מן הבוקר עד הערב וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך** כו', **ויאמר משה לחותנו כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים כי יהיה להם דבר בא אלי** כו' (שמות י"ח, ט"ו-ט"ז), וראוי להתעורר בזה א'. כי על מה ששאל יתרו לא השיב משה כלום, כי משה אמר אליו כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים כו' הלא בע"כ גם יתרו ראה והבין זאת בעצמו, כי הרב האב בית דין יושב ודן את הבעל דין ומשיב לשואלים דבר, רק שאל את משה ואמר מדוע אתה יושב לבדך כו', ועל זאת לא מצאנו תשובה בדברי משה רבינו ע"ה, ב'. מה שהרגישו המפרשים ז"ל במאמר כי יהיה להם דבר בא אלי אשר מהנכון היה לומר כי יהיה להם דבר יבואו אלי.

אבל דע כי הקהלות והעיירות יתחלקו לשני סוגים יש עיר אשר אנשיה טובים וישרים רודפי שלום אוהבי צדק, ויש בהיפך זה בעלי ריב ומדון מחזיקים במחלוקת, וההבדל בין שני המקומות האלה אם יש אתם להספיק עצמם באב בית דין אחד, הנה העיר האוהבת שלום די לה הרב הזה לבד כי מתי יזדמן שם דין תורה שיבואו אנשים למשפט כי המה זריזים בעצמם מזילותא דבי דינא ויתפשרו תמיד בין עצמם בטוב לבם. לא כן העיר השניה בעלי המחלוקת אין באפשר להם להסתפק עצמם עם רב אחד, כי כן

דרך המחרחר ריב לומר מוסיף אני עליכם דינים, וכן מהצורך אליהם שמשים רבים המכריחים את הבעל דין לבוא אל הבית דין למשפט כי מעצמם לא יאבו לבוא. והנה בבוא יתרו אצל משה ראה אצלו שני הפכים בנושא אחד, כי בבואו לביתו לא ראה כי אם רב אחד היושב ומורה רק משה לבדו, ולא ראה אצלו שום דיין גם לא שמש המכריח אל המשפט, ואם כן ענין זה יורה על העם ההוא כי כלם אנשי יושר אוהבי צדק כנזכר לעיל. ובשומו את לבו על הבאים לפניו למשפט ראה ההיפך כי לא יתנו אל הרב שום מנוחה ונופש אבל כל היום יתיצבו בטענות ותביעות. וזהו צחות מאמר יתרו מדוע אתה יושב (רק אתה) לבדך, מה שיורה שלמות העם וכל העם נצב עליך מן הבוקר עד ערב, ואם המה צדיקים כל כך ששוקדים על הדין מעצמם מרוב ישרת לבם אם כן מה לצדיקים ולדיין, הלא מהראוי להם להתכבד לשבת בביתם לעשות פשרה בין עצמם כי רובי המשפטים באנשים הוא הוראה עצומה עליהם כי יתעוללו עלילות ברשע, ועל זאת השיב לו משה ואמר כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים, כי יהיה להם דבר בא אלי כו', אשר בזאת העיר את לב חותנו על תכלית ענין התיצבות האנשים ההם ועל מרבית משפטיהם וכמו שנבאר, והוא בהזכיר מאמר המשורר ע"ה **משפטי ה' אמת צדקו יחדו** (תהלים י"ט, י') גם מאמר בנו החכם ע"ה **באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט** (משלי ח', כ'):

והנה לבוא אל הענין נחקור במשפטים ודיני תורות הבאים בפני הבית דין אשר בהכרח יתחלקו לשני סוגים. יש כי יבואו שנים לבית דין ויריבו על החפץ זה אומר שלי הוא, וזה אומר שלי הוא, או זה אומר מנה לי בידך וזה אומר לא היו דברים מעולם. ויש כי יבואו שנים לבית דין ויתווכחו לפניהם על דבר ידוע, זה יאמר לדעתי נראה כי דבר זה הוא של חבירי הנכחי, וזה ישיב ויאמר לדעתי נראה כי שלו הוא ולא שלי כענין שספרו רז"ל אלכסנדר מוקדון אזל למדינה דשמה אפריקי כו', עד דאינון יתבון אתו תרי גברי לדינא קדם מלכא, חדא אמר מרי מלכא חרובא זביניה מהאי גברא, וגריפת ואשכחי בה סימא, ואמרית ליה סב סימתיך דחרובתא זבינית וסימא לא זבינית, ואחרינא אמר כמה דאת מסתפי מעונש גזל כך מסתפינא אנא, כד זבינית לך חרובתא וכל דאית בה זבינית לך (ויקרא רבה פרשה כ"ז, א'). והנה ההבדל בין שני סוגי המשפטים האלה הוא כי משפט האחד סיבתו הוא העולה כי על ידי היות חפץ אחד לפגוע בממון חבירו ולשלוח בעולתה ידו, רק השני עומד כנגדו הנה העולה הזאת תביא אותם למשפט.[210]

[210] **הבאים לפני בי"ד יתחלקו לב' סוגים... וההבדל ביניהם**... ומה נעמו בזה משנתם ז"ל האומר שלי שלך ושלך שלך חסיד שלך שלי ושלי שלי רשע (אבות ה', י'). אשר יפלא מאד וכי לא היה להם ז"ל הבדל אחר בין חסיד לרשע רק בדבר שלי שלך. ומהיותר יפלא הלא כל עילת הדבר מה שהוא קורא אותו חסיד הוא על אמרו שלי שלך

לא כן הסוג השני הנה סבתו הוא הצדק והיושר כי מרוב צדקת בעלי הדין ושנאתם הבצע ימשוך כל אחד את ידו מהדבר המוטל בספק מדאגה פן יפגע בממון שאינו שלו, ועל זה יורה מאמר התורה הקדושה אשר באין ספק היה רצונו יתברך אשר כל המשפטים שיזדמנו בישראל לא יהיה על ידי סבת העולה רק על ידי סבת הצדק, ולכן דייק הכתוב ואומר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך ושפטו את העם משפט צדק. לאמר אמת שאני מזהיר אותך על שימת השופטים בכל עיר, למען ישפטו צדק אבל אגיד עוד תנאי בדבר, צדק צדק תרדוף. כלומר כאשר תתן לך השופטים לא יהיה עיקר רצונך רק עבור זה אשר הרב יורה אותך את הצדק. וזהו צדק צדק תרדוף זאת היא אזהרה אל מבקש הדין אשר כל אחד יבוא לבית דין רק עבור זה להורות לפניו היושר והצדק, ולא שיבקשו הבעל דין איש איש עולת חבירו, וזהו שהכפיל ואמר צדק צדק תרדוף כאלו הוא מצוה לכל צד וצד מבעלי הריב. וזהו בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט כלומר מחמת מגמתי וחפצי ללכת בארח צדקה על כן אהלך בתוך נתיבות משפט, רצה לומר יגשו אל השופטים למען היישיר אותם אל אורח צדיקים. וזהו גם כן דברי המשורר הנזכר לעיל משפטי ה' אמת צדקו יחדו, כלומר השני צדדים גם יחד יתלכדו בכוונה אחת ומבקשים האמת והצדק:

והוא מה שהשיב משה רבינו ע"ה ליתרו על שאלתו כי לא יתכן שיזדמנו משפטים רבים כל כך בין אנשים ישרים. על זאת השיב משה ואמר הלא המשפטים הרבים שאתה רואה אין סבתם חס ושלום מצד היותם בעלי ריב ומדון, אנשי און ומרמה, רק בהיפך להיותם

והוא מוותר ונדיב ראוי לקרותו חסיד אבל מה מן החסידות נמצא בו במאמר שלך שלך. וכן בחלוקה הב' אצל הרשע הנה על אמרו שלך שלי ראוי לקרותו רשע אבל למה הרשיעו אותו על אמרו ושלי שלי.

אבל לדרכנו יתכן כי רז"ל כללו בזה הבדל גדול על דרך שאמרנו היינו בהזדמן אצל אחד ממון המוטל בספק אז תוכל להבחינו לדעת אותו ומהותו, כי בהיות הממון אצל צדיק וחסיד באין מנוס יהיה אצלו הרעיון הראשון על אותו סך שמסתמא אינו שלו והוא של חבירו, וגם כי אינו יודע בבירור ויוכל להיות כי שלו הוא עם כל זאת יתעשת ויאמר גם אם המעות שלי טוב לי באופן זה שיהיה גם שלי נשאר אצלו מאשר אשאיר הסך ההוא לעצמי כי אולי הוא של חבירי. לא כן הדבר באדם רשע כי הוא יכריע מיד ויאמר הלא המעות הוא שלי מן הסתם גם כי אינו יודע בהחלט עם כל זאת יותר נכון לפניו כי יהיה גם של חבירו נשאר אצלו למען לא יצטרך לדאוג על שלו שמא ישאר אצל חבירו. לכן יאמר גם אני טועה בי יותר. טוב לי שארויח אנכי משל זולתי משירויח זולתי משלי-שפת היריעה-

ומה נעמו בזה דברי החכם ע"ה מחשבות צדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה (משלי י"ב), אצל צדיקים אמר מחשבות וברשעים אמר תחבולות, ולדברנו יתכן מאד כי בא הכתוב להעיר אותנו על ההבדל הגדול אשר בין זה לזה כי הצדק גם המושכל ראשון הוא טוב וחסד אצלו כי ישפוט תיכף במחשבתו ויאמר אין הכסף שלי רק של חבירי, וזהו מחשבות צדיקים הוא גם כן משפט והרשעים לא לבד המושכל ראשון שלהם הוא מקולקל אבל גם זאת להם כי גם אם יתיישבו ויחקרו בדבר היטב בכל התחבולות מן המרמה לא יסורו וזהו תחבולות רשעים גם הם מרמה.

וזהו ממש מאמר שלי שלך כלומר יותר טוב לפני שיהיה גם שלי שלך למען ושלך שלך היינו כדי שיהיה שלך נשאר אצלך וידי לא תהי בו זהו ממדת החסיד. והרשע יכריע תמיד בהיפך וזהו שלך שלי ושלי שלי כלומר גם אם הוא שלך מוטב שישאר שלך אצלי כדי ושלי שלי רוצה לומר מה שהוא שלי יהיה נשאר בידי בודאי:

חרדים על האמת והצדק ובורחים מן העולה, על ידי כן יתרבו המשפטים, כי הם דואגים על שום צד ספק וכנזכר לעיל. וזהו מה שכתוב כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים כלומר לדרוש ולבקש האמת והיושר.

והנה לתת לו מופת על תשובתו זאת סיים ואמר כי יהיה להם דבר בא אלי כי הנה ההבדל בין שני סוגי בעלי דינים הנזכר לעיל הוא אם יש הכרח לשני בעלי הדין לבוא שניהם לפי הבית דין להשמיע טענותיהם או שיש די באחד מהם. הנה אם יהיה המשפט מסבת העולה אשר ראובן אומר מנה לי בידך, ושמעון אומר לא היה דברים מעולם אז יש הכרח שיבואו שניהם לבית דין למען הטעים דברי טענותיהם ולהשמיע אמתלאותיהם וכענין מאמר **צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו** (משלי י"ח, י"ז). לא כן אותם שרודפים הצדק וכל מגמתם וחפצם לעמוד על האמת והיושר, אליהם אין מהצורך לבוא שניהם לבית דין להציע דבריהם כי יש די כאשר ישלחו לבית דין ציר אמונים בדרך שאלה להגיד להם איך ומה לעשות, או כי אחד משני בעלי הדינין ילך בעצמו לשאול את פי הרב בדבר ההזדמנות, כי בודאי לא יכזב איש ברעהו.

וזהו ממש תשובת משה רבינו ע"ה ליתרו כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים, כלומר אך בעבור יראתם אלהים נתרבו המשפטים והראיה כי יהיה להם דבר בא אלי, כלומר כי משני בעלי הדין לא יבוא אלי רק אחד כי אינם חשודים זה אצל זה אשר מזה יתברר סבת רובי המשפטים אצלי שאינו רק לברר להם האמת והיושר וכנזכר לעיל:[211]

ומה מתקו עתה דברי המדרש אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות לאוהביך שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושין מריבה זה עם זה. רצה לומר רובי המשפטים המזדמנים ביניהם אין סבתם אהבת הבצע וחמדת ההון, אבל אדרבא מחמת אהבתם היושר והצדק וכל אחד ירא וחרד על נפשו אולי הוא פוגע במה שאינו שלו וזהו שעל ידי המשפטים כו', הם עושים מריבה כו'. וזה שסיימו ז"ל ובאים לידי משפט והם עושין שלום, הנה בזה כוונו ז"ל לתת עוד מופת אחר על אמתת ישרת כוונת בעלי הריב בגשתם אל השופט והוא בהזכיר משנת חכמינו ז"ל על שלשה דברים העולם עומד על האמת ועל הדין ועל השלום, שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (אבות א', י"ח),

[211] ויתכן עוד כי יתרו שאל על היותו דן יחידי ודיני ממונות בשלשה רק להורות הוראה באיסור והיתר סגי בחד וההבדל כי בדבר הוראה יבוא רק אחד אותו שנזדמנה השאלה בביתו למען דעת האמת אם המאכל מותר או אסור, לא כן בדבר המשפט בין איש לרעהו אשר שנים יבואו אל הבית דין וכל אחד יבקש לעשות עולה לחבירו ואם יהיה רק דיין אחד יאמרו כי הדיין הוא אוהב את זה יותר מזה על כן מזכה אותו לכן תקנו דיני ממונות בשלשה, וזהו ששאל יתרו מדוע אתה יושב לבדך על זה השיב משה כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים, היינו לדבר הוראה לא לדבר משפט ואני רק כמורה הוראה של איסור והיתר, והעד - כי יהיה להם דבר בא אלי רק אחד כדרך הבא לשאול שאלה.

ובירושלמי הוסיפו ז"ל ואמרו על שלשה דברים העולם עומד כו', ושלשתם דבר אחד נעשה אמת נעשה דין נעשה שלום שנאמר אמת ומשפט שלום כו' (תענית פ"ד, מגילה פ"ג), והמאמר הוא משולל הבנה למאד, אמנם הדברים מובנים מאד עם דרכנו, והוא בשנבאר עוד הבדל אחד בין שני סוגי המשפט שזכרנו, היינו אם שיהיה המשפט מסבת שרצון בעלי הדין לשלוח בעולתה ידם או ששניהם צדיקים והם חפצים ביושר האמתי רק יבואו לבית דין על דרך מאמרם ז"ל לאו כולי עלמא דיני גמירי, לכן ילכו לבית דין שהם יבררו להם היושר והצדק, וההבדל ביניהם יהיה כך, כי אותו שבא לדין מסבת היותו חומד לממון חבירו, ואז גם כי באין ספק הבית דין יעמידו אותו על היושר, עם כל זה ילך מבית הבית דין סר וזעף מתקצף על הבית דין ונעצב על משפטו כי לא נתמלא רצונו, לא כן מי שסבתו היא בקשת היושר בלתי כי הוא אינו בקי בדינין ויבוא לבית דין אך בדרך השואל שאלה. אם כן אחר שישמע מפי הבית דין כי און בידו ירחיקהו ולא יחפוץ בו עוד, ועוד ירבה שמחה וגיל על זאת שהבית דין העמידו אותו על היושר וכמו שהמליצו ז"ל דאזיל מבי דינא ליזמר זמר וליזול (סנהדרין ו') ועוד יפייס את חבירו על שהיה לו עמו דין ודברים על חנם, ועל כן תראה כי אחר הדין יהיה ביניהם שלום וריעות. **וזהו** מאמר הירושלמי תמן תנינן על שלשה דברים העולם עומד על האמת ועל הדין ועל השלום אשר מדברי המשנה עצמה היינו חושבים כי כל אחד הוא ענין בפני עצמו על זה באו ז"ל בירושלמי ואמרו ושלשתן דבר אחד נעשה אמת נעשה דין נעשה שלום, כלומר אם הסבה הראשונה של המשפט היה אמת שרצון כל אחד מבעלי הדין היה לעמוד על אמתת ישרם וצדקתם יהיה בסדר הזה, תחלה אמת היינו הסבה שהביאה אותם לבית דין ואחר כך משפט היינו דין היוצא מפי הבית דין ואחר כך שלום כי כל אחד יפייס את חבירו ויתן אלף תודות אל הבית דין גם כן שהם העמידו אותו על הצדק והיושר. וזהו שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם כלומר כסדר הזה דוקא. לא כן אם הסבה הראשונה של המשפט יהיה עולה יהיה סדר אחר עולה משפט מחלוקת וכנזכר לעיל לשנוא את התובע ואת הדיינים. וזהו מאמר המדרש שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה כלומר כל עיקר סבת הריב הוא בקשת משפט האמת, ובאים לבית דין והם עושים שלום, כלומר מזה יבחן אמתת ישרת הבעלי דינים וכמדובר:

ועם דרכנו נעמוד עוד על דבריהם ז"ל במדרש: **עשיתי משפש וצדק בל תניחני לעושקי** (תהילים קי"ט, קכ"א). אמרו לו ישראל רבון העולם הסתכל שאנו מבקשים לעשות צדקה ומשפט, ואנו מתייראים מן האומות אלא אל תמסרנו בידיהם, הוי עשיתי משפט וצדק (פרשתנו ל', כ"ד). אשר לכאורה הדברים מתמיהים מה היא המורא מן האומות

בדבר המשפט הלא גם הם אין מדרכם לכוף אותנו חלילה על העושק ועל הגזל. וזה יותר בשנעיר עוד על שנותם סדר לשון הכתוב שמקדים משפט לצדקה, כמו שכתוב עשיתי משפט וצדק והם אמרו הסתכל כו', לעשות צדקה ומשפט, ובאין ספק כי כוונו בזה לכוונה עמוקה.

והנה לפי דברינו יתכן מאד כי לעת עתה אנו עושים משפט וצדקה, היינו שהמשפט מביא אותנו לידי הצדק, אבל באמת רצון לב איש הישראלי אינו כן, רק להיות במדרגה השניה שזכרנו שיקדם בנו הצדק להיות סיבה אל המשפט (וכענין שנתבאר בהגה"ה מאמר שלי שלך ושלך שלך) אולם מתייראים אנו מן האומות שלא ישפטו אותנו במשפט אלכסנדר מוקדון כמו שזכרו ז"ל במעשה הנ"ל אתו תרי גברי לדינא קדם מלכא, חד אמר חרובתא זביניתו סימא לא זבינית, ואחרינא אמר חרובתא וכל דאית בה זבינית לך, קרא מלכא לחד מנהון אמר ליה אית לך ברא אמר לו הן, קרא לאחרינא, אמר לו אית לך ברתא אמר לו הן, אמר לו זילו וינסבון דין לדין ויכלון תרויהו סימא, שרא אלכסנדר מוקדון תמה, אמר לו מלכא מה את תמה לא דנתי טבית, אמר לו הן אמר לו אלו הוה הדין דינא בארעכון מה הויתון עבדין, אמר לו מרים רישא דדין ורישא דדין וסימא סלקא לבי מלכא.

והדמיון בזה לשני עניים הולכים מעיר לעיר והיו אוהבים זה את זה עד מאד, והיה משפטם בתת לפניהם לאכול היו מכבדים זה את זה במעט הנשאר בקערה, זה אומר אכול אתה ואני כבר אכלתי די שבעי וזה אומר אכול אתה, פעם היו מתארחים אצל בעל הבית אחד גרוע מאד ויהי כשמעו הפצרתם זה בזה וילך ויקח מלפניהם הקערה והמאכל, ומן היום והלאה היו נזהרים עוד מלכבד זה את זה כהרגלם.

וזהו ממש התנצלות ישראל בעת היותם נתונים תחת יד ממשלת אדונים זולתים הסתכל שאנו מבקשים לעשות צדקה ומשפט, כלומר אשר הצדק יהיה סבה קודמת אל המשפט כנזכר לעיל, רק אנו מתייראים מן האומות כלומר שלא יקחו את הכל מידינו. וזהו אלא אל תמסרנו בידיהם הוי עשיתי משפט וצדק, כלומר בהכרח אנו מקדימים המשפט להצדק, והטעם - בל תניחני לעושקי, והענין נחמד למבין:

עוד ביאור על דברי המדרש בנושא דרושנו ועוז מלך משפט אהב העוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל כו', בהזכיר דבריהם ז"ל בסמוך ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים מה כתוב למעלה שם שם לו חק ומשפט כו'. משל למטרונא שהיתה מהלכת והזין (אנשי חיל עם כלי זיינן) מכאן והזין מכאן והיא באמצע, כך התורה דינים מלפניה ודינים מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר

באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט (משלי ח', כ') התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת, אהלך בדרכן של עושי צדקה בתוך נתיבות משפט, התורה באמצע ודינים מלפניה ודינים מאחריה מלפניה שנאמר שם שם לו חק ומשפט, ודינים מאחריה שנאמר ואלה המשפטים (פרשה ל', ג'), והמאמר אומר הביננו.

וכדי לבוא אל באור המאמר נקדים דבריהם ז"ל בגמרא וכי מאחר דאפילו תרי תלתא מבעי מהי דתימא דינא שלמא בעלמא הוא כו', קא משמע לן דדינא נמי היינו תורה (ברכות ו', א') והנראה בהבנת הענין עם מה שזכרנו פעמים רבות מפי קדמונינו ע"ה שאין בצע וגמול ממצות התורה הקדושה כי אם לעושיהם כמרז"ל **אמרת ה' צרופה** (תהילים י"ח, ל"א) לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות וכי מה אכפת ליה להקב"ה אם אתה שוחט מן הצואר או אם אתה הורג מן העורף כו' (בראשית רבה מ"ד, א'), וכמאמר רחב"ע רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, וכמו שכתוב **כי פועל אדם ישלם לו** כו' (איוב ל"ד, י"א) ואמר עוד **אם צדקת מה תתן לו** כו' (שם ל"ה, ז'), וגם מבלעדי זאת הנה האמת עד לעצמו הכי יעלה על לב איש שיש צורך להקדוש ב"ה בישראל ובמצותיהם שהם עושים, אמנם כל זה הוא במצות שבין הקב"ה לישראל, אבל במצות שבין אדם לחבירו אפשר שיעלה על הדעת שמה שהזהירה התורה על הגזל ועל העושק ודומיהם, אין הכוונה לטובת הגזלן למען הצל אותו מעון בלתי עבור כוונת התיקון לכלל העולם. אבל באמת הדבר לא כן הוא, כי לא חש הקב"ה על היזק הנגזל והנגנב כי אם על פגם והיזק נפש הגונב, כי נפשו הוא חובל, וכמו שהארכנו למעלה בבאור מאמר הנביא **הוי בוצע בצע רע לביתו** (חבקוק ב', ט') כלומר לנפש עצמו. ואם כן עיקר תכלית המצות גם ממה שבין אדם לחבירו כלם מכוונים להפיק טובת עושיהם כמאמר רז"ל גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא (אבות ו', ז'). וזהו מאמר הגמרא מהו דתימא דינא שלמא בעלמא כלומר שאין לדינים שבין אדם לחבירו הרי למעלה ככל מצות התורה כי אם שרשם למטה לעשות שלום בין הבריות קא משמע לן דדין נמי היינו תורה.

ולבוא אל הענין נקדים עוד כלל אחד: דע כי כמו שהמעשה הרעה שהאדם עושה בפועל הוא ענין רע ומגואל בעיני ה' נבזה ונמאס כן החפץ והתשוקה הרעה אשר בנפש גם היא מתועבת אצלו יתברך, וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל (בחי' פרקיו פרק ו') וזה לשונו: ואף על פי שאינו עושה אותו מפני שתשוקתו לרע, היא תכונה רעה בנפש. וכבר אמר שלמה המלך ע"ה **נפש רשע אותה רע** (משלי כ"א, י') הנה קרא למי שמתאוה המעשים רעים רשע אף על פי שלא עשאם מדקאמר אותה ולא אמר עושה, עד כאן. וכן אמר דוד המלך

ע"ה **ואוהב חמס שנאה נפשו** (תהלים י"א, ה') כלומר גם כי אינו עושה בפועל, וכמו כן נאמר **רחצו הזכו** כו' (ישעיה א', ט"ז), שזה מורה על הזדככות הנפשות מהתערב בהן סיגי התאות והתשוקות.[212] וכן תמצא במאמר דוד לשלמה **ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה** (דברי הימים א' כ"ח, ט'), רצה לומר שתהיינה כל הכחות הנפשיות מתוקנות כפי ארחות החכמה עד שיקבל הלב טבע שניה לחפוץ בדרכי החכמה מבלי שיצטרך להתאמץ נגד טבע היצר:

ודע כי ידיעת טעמי המצות היא סבה גדולה לטהר נפש עושיהם שיחפוץ ביקריהם ושלא לחמוד ולחשוק חלופיהם כי על ידי ידיעתו ובקיאתו בטובם וישרם יהיו מקובלים על לבו לעשותם ברוח נכון ובנפש חפיצה, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה **הבינני ואצרה תורתך ואשמרנה בכל לב** (תהלים קי"ט, ל"ד). רצה לומר אחרי שיבין תכלית אושר פעולת המצות יתלבב יותר בנצירתם בשמירה יתירה. ולטעם זה גם כן נצטוו ישראל על הדינים בעודם במרה, עם כל זה הוסיף ה' דבר אל משה מחורב ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, והביאור בדרש: (מובא ברש"י) כשלחן הערוך ומוכן לאכול כו', רצה לומר להבינם ישרת עניינם וצדקת פעולתם אשר במרה לא היו יודעים אותם בלתי על דרך החק, כמו שכתוב שם שם לו חק ומשפט. רצה לומר המשפט היה אצליהם כדבר חקיי. והטעם - כי בעת ההוא עודנה היו ישראל בלתי מטוהרים מחלאת ועופל זוהמת מצרים ולא נגה עליהם עדיין אור החכמה, אפס בגשתם אל הר סיני והראם יתברך את אשו הגדולה הנה אז פסקה זוהמתן ונפקחו עיניהם, ובאורו ראו אור, ואז צוה ואמר למשה אלה המשפטים אשר תשים לפניהם כשלחן הערוך הנותן חן המאכל בעיני אוכליו, כן ימתיק בפיהם משפטי ה' בכדי שיבחינו ישרם ותועלתם וצדקתם ויקיימו אותם בטוב לבב ובנפש זכה.

[212] **וכמו שכתב הרמב"ם בחידושיו... נפש רשע**... ומה ישרה בזה משנתם ז"ל (שם שם) כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה כו' אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה כו'. וכבר התעוררו בזה רבים מגדולי המפרשים, ועל דעתי כללו ז"ל בזה מאמר הרמב"ם ז"ל (שם) בבאור דברי החכם ע"ה שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און (משלי כ"א). כי החסיד המעולה הוא נמשך בפעולותיו אחר מה שתעיר אותו תאותו ותכונתו ויעשה הטובות והוא מתאוה ונכסף אליהם ועל כן ישמח וישיש בעשייתם, אמנם אותו שהוא עושה המצות ומתאוה אל הפעולות הרעות ונכסף אליהם הנה יצטער בעשיית המצות ויהיה נזוק בהם, וזהו ומחתה לפועלי און רוצה לומר המשפט הוא להם למחתה כי הוא היפך טבעם עד כאן.
וזהו גם כן המרומז במאמר המשורר שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (תהלים קי"ט, קס"ה) והוא מובן כדברינו. וכמו כן כל האזהרות שבתורה היינו מצות לא תעשה והפרישה מן התענוגים ועזיבת המותרות אם יעשה אותם האדם מצד ההכרח אשר עליו לבלתי סור מן המצוה ונפשו שוקקת כל עונג וכל עדן הנה בכל פעם שיעשה דבר מן הפרישות נפשו ירעה לו ולבו דוי. וזהו שהורו אותנו ז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' כלומר עליך להשכיל לדעת שכל התענוגים המה מהבל יחד ואין יתרון לך אם תתעדן בדשן המטעמים מאשר תאכל פת במלח, וזהו שסיים ואמר אם אתה עושה כן רוצה לומר מפאת עצמך ומבינתך תעשה כן באין הכרח אזי אשריך וטוב לך וזהו אשריך בעולם הזה כו' מה שאין כן אם תתנהג כן בעל כרחך מצד ההכרח, והבן:

ומעתה עד הדבר הזה ועד המאמר הזה כי עיקר האזהרה שהזהיר הקב"ה על הגזל והעושק היא מכוונת להציל נפש העושק שעל כן הכפיל ואמר אלה המשפטים אשר תשים כו'. מלבד מה שהזהיר במרה בדרך חק כדי לתת דעה טהורה בנפש המקיימם, לא כן אם נאמר שכוונת האזהרה היא לטובת הכלל לעשות שלום בעולם אין נפקותא כלל בין אם יעשו המשפטים על דרך חק או על פי טעם ועל פי מושכל. כי מ"מ יהיו זהירים מעושק וגזל.

וכל זה המצא מבואר בדברי המדרש הנ"ל כי הנה אם תראה את אחד הולך בשוק ורבים מאנשי הצבא הולכים אחריו אין לעמוד על סבת הליכת האיש הזה אם שהוא שר וגדול שמדרכו ללכת בשמירה גדולה מפגיעת כל אויב ואורב, או להיפך שהאיש ההולך הוא גנב וגזלן או רוצח, ויתפשוהו להוליכו אל מקום המשפט ועל כן ילך הגדוד אחריו לשמרו שלא יברח ושלא יזיק אחרים כמשפט הגזלנים. אמנם המופת על זה יש לבחון במהות הנשמר הזה, כי אם יהיה הנשמר נער ורך או חולה, וחיל כבד הולך אחריו אז ההכרח לומר שלכבודו הם הולכים לשמרו מן ההיזק, כי לולא כן רק שהם הולכים לשמור אותו שלא יברח אם כן היה די באחד או בשנים. וזהו מאמר המדרש ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים מה שכתוב למעלה שם שם לו חק ומשפט כו', משל למטרונא שהיתה מהלכת כו'. הנה הם ז"ל כוונו לתת טעם על כפל האזהרה פה אחר שכבר הזהירם במרה לומר שמזה יאומת כי הקדוש ב"ה חס על נפשות המוזהרים, ולכן אין די במה שהזהירם במרה על דרך חק אבל חזר עליהם עוד הפעם למען הבין אותם ישרת פעולתם ותכלית צדקתם.

וזהו שכוונו ז"ל במה שהמשילו הענין למטרונא מהלכת והזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע כי בע"כ אין זה כי אם לטובתה ולכבודה, כי אם לשמור את העולם מפגיעתה בהם היה די (למטרונא) בשומר אחד, ואם כן יורה משל התורה דינים מלפניה ודינים מאחריה והיא באמצע, וכן הוא אומר בארח צדקה אהלך, התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת אהלך בדרכן של עושי צדקה. והוא כאילו ישאל השואל לאן אתה הולך היינו מהו תכלית כוונת המשפט, והוא משיב באורח צדקה אהלך, כלומר עיקר כוונת המצוה להיישיר אותי באורח צדקה, והיינו לטובת הפועל ולא בעבור חשש הפסד העולם, וזהו באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט, כלומר תכלית סבת המשפט הוא למעני להכין פעמי באורח צדקה ולא לסבה אחרת חלילה (והאומר בסבת המשפט שהוא לתיקון העולם הוא משים משפטי ה' יתברך לדת נמוסיי) והבן:

ומעתה מה ימתקו בפינו דברי המדרש בנושא דרושנו ועוז מלך משפט אהב כו', הנה בדבריהם אלו כוונו ז"ל לתת מופת היותר חזק אל אמתת הענין המדובר שאין עילת המשפטים בלתי עבור השלמת ותיקון נפש הישראלי, כי אם נאמר כי הקב"ה שקד על המשפטים לתיקון העולם, מה בצע בתת המשפטים לעם אחד, המעט מכל העמים, ומה בכך אם ינצל העולם מגזל יהודי שאיננו אך חלק אחד משבעים אומות אשר ידיהם דמים מלאו. והוא שהוכיח המשורר ע"ה ואמר **מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום** (תהלים קמ"ז, י"ט-כ') ואין זה כי אם לזכות את ישראל לכן **הללויה**. וזהו צחות לשונם ז"ל ועוז מלך כו', העוז של ממ"ה הקב"ה והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו כלומר גם כי הקב"ה היה יכול להציל עשוק מיד עושקו, עם כל זה מחמת שהוא אוהב את המשפט וכל כוונתו ללמד לאדם ישרו, על כן נתנו לישראל שהם אוהביו. וזהו משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, כלומר מזה יאומת טוב כוונתך להשלים נפשות אומתנו ולא זולת, והעד - שלא נתתי משפטים לעם אחר בלתי ליעקב לבד וזהו משפט וצדקה (אך) ביעקב אתה עשית. וזהו מה שסיימו ז"ל אתה כוננת מישרים, אתה כוננת ישרות לאוהביך כו', כלומר כל כוונת המשפטים שניתנו לישראל הוא רק להיישיר את לבבם ותכונת נפשם ולא בעבור תיקון העולם וכנ"ל:

חלק ב

מדרש: אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולם עד מתי אי אתה עושה דין בעכו"ם, אמר להם עד שתגיע עונתן ליבצר שנאמר ביום ההוא כרם חמר ענו לה (ישעיה כ"ז, ב') כלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל, אלא אחר שהוא מבושל הוא קוטפו ונותנו בגת ודורכו ומזמר והם עונין אחריו, כך אמר הקב"ה לישראל המתינו לי עד שתגיע עונתה של אדום ואני דורך אותה שנאמר על אדום אשליך נעלי (תהילים ס', י') אני פותח לה ואתם עונין אחרי (פרשה ל', א').

הנראה בתכלית כוונת המאמר כי הנה זמן המשפט (אם ליחיד ואם לרבים) הוא לשני סבות אם בהתמלא סאתו, או כשאחד מוסר דין עליו לשמים, וכענין מה שכתב הטו"ז (בשלחן ערוך אורח חיים קי"ח סעיף קטן ב') בבאור ההבדל בין המלך המשפט לאוהב צדקה ומשפט. אמנם מי שהוא מעורר דין ומשפט על הרוב הוא מסתכן בעצמו שיהיה נידון עמו או שיקדימנו כמבואר **המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה** (ר"ה ט"ז, ב') כי על ידי זה יתבקר פנקסו למעלה אם הוא כדאי וראוי לכך לעורר דין על אחרים.

ומעתה אם אנחנו נעורר דין על האומות כל עוד שאנחנו בלתי נקיים. אפשר שיתעורר מדת הדין לשלוט גם בנו חס ושלום, ועל כן מוטב לנו לשום דממה לפינו עד שיתעורר עליהם הדין מעצמו היינו בהתמלא סאתם. וזהו מאמר הנביא **חמה אין לי מי יתנני שמיר שית במלחמה אפשעה בה אציתנה יחד** (ישעיה כ"ז, ד'). ירצה כי הוא יתברך בא להביננו כי יותר טוב לנו שלא לעורר דין עליהם. וזהו שאמר חמה אין לי, כלומר מעצמי אין לי חמה עליהם כי לא נתמלא סאתם עדיין, ואם אתם תעוררו עליהם את הדין אינכם בטוחים שלא ישלוט בכם כמו בהם, וזהו מי יתנני שמיר שית במלחמה כלומר כשאתעורר בדינים הנה אז אפשעה בה אציתנה יחד כלומר עם אותו שמעורר עליהם הדין,[213] וזהו שסיים ואמר או יחזיק במעוזי יעשה שלום לי כו', כלומר באם תהיו שלימים וטהורים מכל פגם ומכל סיג אז שלום יעשה לי כלומר שלום מן העכו"ם כי גם שתהיו מעוררים הדין עם כל זה אין היזק בדבר ושלום יהיה לכם.

וזהו דברי המדרש אמר להם הקב"ה עד שתגיע עונתן ליבצר כו', כלומר בהתמלא סאתם ועד אותה שעה אין לנו לעורר הדין עליהם וזהו המתינו לי כו', ואני דורך ואתם עונים אחרי כלומר כי אז תהיו בטוחים מכל היזק מהתעוררות הדינים והבן בזה, (עוד ביאור על זה בקול יעקב במגילת אסתר על מאמר ויהי כאמרם אליו יום ויום):

[213] ומה נעמו בזה דברי המשורר ע"ה אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (תהלים צ"ד, א'). ומהצורך להבין למה הכפיל הדברים ב' פעמים נקמות אם לא כי יש באמת ב' סוגי נקמה. ולבאר זאת נקדים מאמר אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם נקם יבוא גמול אלהים הוא יבוא ויושיעכם (ישעיה ל"ה, ד'). באור הדברים על דרך מאמר המשורר ע"ה משוך חסדך ליודעיך אל קנא ונוקם אשר יותר מהראוי היה שיאמר משוך חסדך אתה רב חסד כי מדת קנא ונוקם אינו ענין כלל אל בקשת משוך חסדך. אמנם באור הדברים הוא על דרך מאמר קרנו תרום בכבוד רשע יראה וכעס (תהלים קי"ב, ט'), והרצון בזה על דרך נער אחד עשה אל אביו איזה הפסד ויכעס האב מאד וחמתו בערה בו על הנער ועל מעשהו אבל לקחת מקל חובלים ושבט מוסר לא לקח כי לא נסה באלה להכות באגרוף ומה גם את בנו. אבל עם כל זה אש קדחה באפו והשתוקק לקחת נקמתו ממנו מה עשה רק מהרה אל חנות של מיני משי ורקמה ויקח שמה סחורה על מלבוש בעבור בנו השני למען יראה הוא וידאב לבו, ועוד לא שככה חמתו וירץ עוד והביא אל הנער השני כובע מפוארה וחגורה חדשה וכל זה להתנקם בבנו על המעשה אשר עשה.

הנמשל הרשע עושה מעשים אשר לא יעשו ולקחת מיד מקל חובלים להכותו על אלה מכה רבה הלא מדת הקב"ה אינו כן. אמנם כדי לשכך הכעס והחמה להתנקם ממנו יעשה הקב"ה כביכול אל הצדיק בגד מפואר כובע ישועה וחגורה חדשה והכל למען הדאיב לב הרשע וזהו קרנו תרום בכבוד רשע יראה וכעס והבן. וזהו מאמר אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם נקם יבוא וביאר ואמר באיזה אופן תהיה הנקמה אמר כי דרך הקב"ה כך הוא גמול אלהים הוא יבוא ויושיעכם, ברצותו לקחת נקמתו מן הרשע יבוא ויושיע את הצדיק כענין מאמר הנ"ל קרנו תרום בכבוד ורשע יראה וכעס. וזהו משוך חסדך ליודעיך אל קנא ונוקם כי על ידי מה אשר תמשוך חסד לישרים תהיה קנא ונוקם לרשעים:

ומעתה הנה להקב"ה ב' סוגי נקמות, א'. כהתמלא סאת הרשעים עד שהמה מגיעים וראויים לקיים בהם מאמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו, ב'. כאשר ישראל זכאים טהורים ושלמים ואז המה ראוים לישועה מצד עצמם גם אם לא נתמלא סאת הרשעים ראוים הם לקיים בהם מאמר קרנו תרום בכבוד רשע יראה וכעס. זהו ששאל על שניהם אל נקמות ה' וכי תאמר עוד לא נתמלא סאתם הנה אל נקמות הופיע עלינו קרן ישועה וקיים בנו מאמר קרנו תרום בכבוד רשע יראה וכעס:

חלק ג

מדרש: אמר הקב"ה לאומות העולם ישראל שלי הם והחימה שלי, ישראל שלי כו', והחימה שלי כו'. ואתם מתמלאים משלי על שלי (פרשה ל', א').

עיין בחבורנו קול יעקב (אסתר) על וימלא המן חימה:

חלק ד

מדרש: **כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי** כו' (ישעיה נ"ו, א'), ישועתכם אינו אומר אלא ישועתי אמר להם הקב"ה לישראל אם אין לכם זכות בשבילי אני עושה כו' (פרשה ל', כ"ד).

עיין בחלק הראשון פרשת ויגש על מאמר וירא את העגלות כו':

חלק ה

וכי ימכור איש את בתו לאמה. מדרש: בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם שאין אתם מוציאים אותה אלא חבושה בארון (פרשה ל', ה').

הנראה בבאור המאמר בהזכיר מאמר הכתוב **וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה** (בראשית ב', ז'). הנה הרמב"ן ז"ל העיר על אות ל' במלת לנפש שהיא מיותרת, והיה די לומר ויהי האדם נפש חיה. וכתב הוא ז"ל כי הל' תבוא בהפוכים כמו והיו לדם ביבשת, וכן הטעם במאמר לנפש חיה כלומר ששב האדם להיות נפש חיים אחרי שהיה חרס את חרסי אדמה.

ואולי יתכן בזה עם המקובל והמאומת אצלנו כי מעשי ה' יתברך מובדלים ממעשי בני אדם. כי האדם בעשותו איזה דבר הנה בעת שהוא עוסק במעשהו הוא נותן בו כל כח הרכבתו וחזקת קיומו מה שיספיק לו להתקיים עד זמן ידוע, ואחר כלותו מלאכת הדבר תהיה המעשה נבדלת מן העושה והפעולה מן הפועל כי הדבר יעשה פעולתו מעצמו בכח פועלו שנתן בו מכבר. לא כן מעשי ה' יתברך כי את כל אלה ידו עשתה ועל כלם עוד ידו נטויה להשפיע בהם החיות רגע אחר רגע, ואילו יצוייר שתתעכב השפעת החיות כרגע מיד היו הבעלי חיים כלם כפגרים מתים. ממש כהנופח בכלי שפיו פתוח הנה כל עוד שיפיח בו ברוח פיו יהיה נפוח ובהתימו יצא הרוח. ומטעם זה אמרו ז"ל כל הנשמה תהלל יה עם כל נשימה ונשימה כו', וכן נאמר **ואתה מחיה את כלם** (נחמיה ט', ו'). וברז"ל: כי מפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי מחיה חיים יתן לך חיים (יומא ע"א, א') כלומר בהווה הוא משפיע בהם החיות לא כפועל בשר ודם אשר אחר גמרו מלאכתו לא יפנה אליה עוד, (וטעם הדבר אין כאן מקום לבארו, והוא ידוע להמעיין בספרי האמת).

וכי תאמר מעתה מה פעל יתברך מתחלה בהרכבת האדם במה שהפיח בו נשמת חיים אחר שהוא צריך תמיד אל השפעת החיות מאתו יתברך ולא יכון בלעדה. הגע עצמך כי גרגר הזרע הנתון בארץ הוא נותן כח אל הצומח לקבל שפעת צמיחתו, אשר בזולת הזרע אין כח בארץ להמשיך שפע הצמיחה, כן הנשמה שנתן יתברך בגוף האדם היא סבה להמשיך אליו שפעת חיותו. וזהו רמז ויהי האדם לנפש חיה. כלומר נעשה מוכן להיות נפש חיה, היינו לקבל החיות מאת המחיה את כלם.

ועל בחינה זו היא גם כן התורה הקדושה אשר נתן אלהים לבני אדם, האמנם כי בידם היא נתונה עם כל זה המה צריכים תמיד אל השפעת החכמה העליונה לערות עליהם רוח ממרום רוח חכמה ובינה השכל ודעת. כמו שכתוב **כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה** (משלי ב', ו'). לא אמר ה' נתן חכמה כי אם יתן כלומר יתן בהווה החכמה, ומפיו ישפיע תמיד הדעת והתבונה, יען כי עיקר סגולת התורה נשאר בשמים ממעל מהטעמים הנעלמים והסודות הצפונות גבוהות ורמות מה שאין בכח אנושי לבא מעצמו עד תכליתם כמו שידענו מדוד מלך ישראל ע"ה, כמה הפליג ופלל לאלהיו **גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך** (תהלים קי"ט, י"ח). וזהו מה שכתוב **שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד', א'-ב'). הנה בזה הוא מדבר מההכנה וההכשר שצריך האדם בשקידתו על התורה והשתדלותו בהשגת מצפוניה, ואמר כי לקח טוב נתתי לכם כלומר נתתי לכם סבה אשר על ידה תוכלו לקחתה.

ממש כאשר יתן איש אל רעהו דבר ארוך הנה אחר שיקבל ותאחז ידו בקצהו יתכן בו מאמר לקח כי בידו למשוך ולהשיג החפץ כלו, על ידי הקצה שהוא אוחז. כן חלק התורה אשר בידינו יקרא לקח על היותו סבה לקחת ולהשיג על ידה המושכלות הפנימיות שבה (וכמו שנתבאר בחלק הראשון פרשת בראשית בדרוש הראשית עיין שם). וזהו גם כן המרומז במאמר רז"ל בשעה שירד משה מלפני הקב"ה בא שטן ואמר לפניו רבונו של עולם תורה היכן היא, אמר לו נתתיה לארץ, הלך אצל הארץ כו', אמר לו אלהים הבין דרכה כו' (שבת פ"ח). אשר לכאורה יפלא איך השיבה אותו שוא ודבר כזב, אבל אמתת הדבר כמו שאמרנו, וכך השיבה לו גם כי החלק הפשטיי ישנו בארץ אמנם עיקר וגוף התורה היינו חלק הנסתר והנעלם, אלהים הבין דרכה. וזהו שרמזו ז"ל במדרש שלפנינו בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם שאין אתם מוציאים אותה אלא חבושה כו', כלומר שאין בכח האדם להוציא תעלומתה לאור אבל היא צפונה וגנוזה וחבושה בלבושי הפנים הפשוטים. והבן:

חלק ו

כל אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה אותו כי אם צעוק יצעק אלי כו'. (כ"ב, כ"א). **להבין** דיוק מלת כל המיותרת בכתוב נקדים מאמר המשורר ע"ה **יען אשר לא זכר עשות חסד וירדוף איש עני ואביון ונדכה לבב למותת ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו** (תהילים ק"ט, ט"ז).

ביאור הדברים כי הנה ידוע ומפורסם אושר ויקרת המטיב עם הבריות, וכן בהיפך המעיק לבריות אפילו בשליחות מאחרים, כמליצת רז"ל מגלגלין זכות על ידי זכאי וחוב על ידי חייב (שבת ל"ב, א'). וכ"ת הלא כמה חכמים וגדולים המורים היו מענישים את בני אדם בעונשים קשים אם בגופם ואם בממונם בהמצא להם דבר כראוי להעניש עליו. דע לך כי גם הרעה והעונש שעשו לאיזה שעה היו מכוונים ופועלים בו טוב נשגב עם העולם כלו, כמאמר **כי עד צדק ישוב משפט** (תהילים) ובנביא **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט'). והיינו כי על ידי המשפטים שעשו בהעוברים הולידו והצמיחו תוכחות ומוסרים בכל ההמון (וכמו שהארכנו בחלק הראשון פרשת וישב על מאמר מה בצע כי נהרוג כו').

אמנם כל זה הוא באם המריע והמעניש הוא אדם ישר ושלם, מפורסם לצדיק ועושה חסד עם כלם. ולכן כאשר יראו ממנו שהוא עושה רעה ונקמה באחד, אם בקנס או במלקות ידונו אותו כלם לזכות, ויחליטו על משפטו שאיננו חלילה מרוע לבו, בלתי מפאת חובת הנענש שהוא מכוון לקחת נקמת ה' ממנו ולפעול מוסר באחרים אשר ישמעון את משפטו, וכמאמר **וכל ישראל ישמעו ויראו** (דברים כ"א, כ"א). לא כן אם יהיה המעניש הזה שונא ומעיק לבריות, הנה מעתה גם אם לפעמים יענוש את הראוי לעונש עם כל זה לא יאמינו בו שהוא זכאי בדינו, אבל יתלו הדבר בזדון לבו ובעריצת נפשו כי כן דרכו תמיד לעשות רעה עם אחרים, להכות נדיבים על יושר, ואם כן מעולם לא יצא ממנו שום פעולה טובה אל כלל ההמון.

וזהו מה שאמרו ז"ל במדרש: שופטים ושוטרים שיהיה השוטר כשופט כשיהיו המעשים כנגד המקל והרצועה ושלא יהיה המכה צריך ללקות (דברים רבה פרשה ה', ה'). והוא כי אם יהיה השוטר נקי וצדיק ויכה לאחד ידעו כלם כי הוא עושה בו שפטים במצות השופט, מה שאין כן אם הוא איש רשע וכן דרכו להכות אנשים על חנם אז לא יבינו הבריות שהמוכה חייב, כי אולי הוא רודה בו על שוא.[214]

[214] ועל דעתי זהו הרמוז בכתוב הנ"ל ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו, ירצה כי בהיות המעניש מוחזק לישר וטוב נקי מכל רע הנה אז הוא פועל במשפטו להעובר יראה ומוסר בכל העם, וזהו ובערת הרע מקרבך כלומר כאשר יבער השופט הרע מקרבו אז וכל ישראל ישמעו ויראו:

ומעתה זהו שדייק המשורר יען אשר לא זכר עשות חסד רצה לומר כי אין לו להתנצל על מה שהוא קופץ ידו עתה מתת ברכה לעניים, לאמר שאינם מהוגנים ואינם ראויים לחון אותם, יען כי דרכו ומדתו שמעולם תעיד עליו כי אשמו בראשו. וזהו יען אשר לא זכר עשות צדקה וחסד עם אדם ועתה וירדוף איש עני ואביון כו', אין זאת כי אם מחמת שהוא אוהב קללה, וזהו ויאהב קללה כו', ולא חפץ בברכה כו', ועל כן - וילבש קללה כמדו כלומר כמדתו שהוא מתנהג בה.

וזהו שדייק הכתוב כל אלמנה ויתום לא תענון, ירצה כי אם יתנהג האדם להיות תמיד מטיב וחונן לאלמנות מעודד ליתומים, אז גם אם לפעמים יתנהג עם אחד באכזריות ידעו כלם כי הדין עמו, שבאין ספק כיון במעשהו לאיזה עונש, ותהיה הרעה סבה גדולה לצמיחת הטובה אם בהמוכה עצמו ואם באחרים וכנזכר לעיל, מה שאין כן אם יהיה מריע ומעיק לכל אלמנה ויתום אם כן לא יצא ממנו שום פעולה טובה לעולם בלתי רעה על רעה. וזהו שהכפיל אם ענה תענה אותו כלומר שלא תחזירהו למוטב על ידי מה שתעיק אותו אם כן תכוון אל עצמיית הענוי, וזהו כי אם צעוק יצעק אלי. כלומר אך הצעקה לבדה באין תשובה והודיה, והבן:

חלק ז

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך. (כ"ב, כ"ד).

הנה הכוונה הפשוטה בזה לדעתי כפי ענין המאמר שמצוה את האדם על גמילות חסדים עם הבריות, ובאין ספק כל איש אשר רוח נדיבה בו יחפוץ וישתדל יותר להטיב לרבים מהטיב אל יחיד. ולזאת בא הכתוב לתת עצה נכונה איך ומה יחרוץ בטובתו ליחיד כמו לעם רב, והוא להלוות לעני בשעת דחקו כי בזה ישתרבב הטוב ההוא שהוא עושה עם העני ויכלול את הרבים, כי אם היה העני נשאר בדחקו היו הם צריכים לעזור לו במתת הצדקה, ועל כן בהפיק האיש הזה נפשו אל העני הנה הוא גומל בזה את הרבים. וזהו אם כסף תלוה את עני, היינו שתרצה לגמול חסד עם הרבים אל תדמה בנפשך לחלק מה שביכלתך לפרוטות כדי להלוות לאנשים רבים, אבל הנכון הוא את העני עמך כי בגמלך את העני תפעול גמול לרבים וכנזכר לעיל:

או יאמר כי הכתוב בא להביננו ההבדל הגדול שבין הלוקח רבית, להגומל חסד חנם, כי האדם החונן ונותן לעני ממה שחננו ה' נמצא בשעה שהוא עוסק להשיג מעות לעצמו הנה אז גם העני עמו, היינו כי ירבה ויקבץ על יד עד כדי מחיית עצמו ומחיית העני. אבל הלוקח רבית ענייננו בהיפך כי כשיעסוק העני עם המעות שהלוה לו העשיר הנה יעמול עצמו מלבד מכדי פרנסתו עד שיספיק לו לתת להעשיר מוהר הרוחים. וזהו אם

כסף תלוה את עמי לא תהיה אתה משותף עם העני בבקשת הפרנסה, היינו שיעמול הוא גם עבורך כי אם את העני עמך, כלומר כל צרכי העני יהיו משותפים עמך היינו שתראה להרויח גם עד כדי הספקת העני.

ואולי זה שרמזו ז"ל במדרש: **אם כסף תלוה** כו', הדא הוא דכתיב **טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט** (תהלים קי"ב, ה') (פרשה ל"א, א'). ולכאורה הוא דרש נעלם, ולדעתי מכוון הדרש אל מה שכתבנו כי הנה זה משפט הרודפים צדקה וחסד לאחוז במדת ההסתפקית בכל חפציהם מבלי לפזר על מותרות ותענוגים כדי שיוכלו להטיב מרכושם אל העניים. וזהו טוב איש חונן ומלוה, יכלכל דבריו במשפט. כלומר דברים הצריכים לו ממאכל ומשתה יכלכל אותם בסדר הראוי (וזה מבואר), וזהו דברי המדרש אם כסף כו' את העני עמך כלומר שתשתתף את העני עמך בעסק פרנסתך הדא הוא דכתיב טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. והבן:

עוד ביאור על זה בהקדים מאמר המשורר ע"ה **ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרהו** (תהלים ס"א, ח'). והביאור בדרש (מדרש פרשתנו) אמר דוד רבון העולמים ישב עולמך (ובתנחומא הוסיף תיישב עולמך בשוה העשירים והעניים,) אמר לו הקב"ה אם אעשה עולמי שוה (ויהיו כולם עשירים) חסד ואמת מן ינצרוהו, פירוש למי יעשו צדקה.[215]

והנה לכאורה קשה מה ענין אמת אצל החסד הלא המה ענינים מתחלפים מהיפך אל היפך. אבל הענין יתבאר עם מה שכתבנו בקול יעקב (קהלת) בבאור מאמר החכם **ביום טובה היה בטוב, וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים** כו' (קהלת ז', י"ד). והוא עם מה שכתב הגאון בעל תורת חיים ז"ל על מאמרם כל העולם ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (ברכות י"ז, ב'). וזה לשונו: ביאור הדבר על פי מאמרם ז"ל מתחלה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים, ולכן העולם הזה מתנהג חציו

[215] ישב עולם לפני אלוקים ומבואר בדרש... והנה לכוין הדרש במלת ישב אל הפשוט ולהחזיק הכלל המונח אין מקרא יוצא מפשוטו נאמר שהם ז"ל לא כוונו בזה בלתי לבאר קוצר לשון הכתוב. כי הנה ההבדל בין העניים והעשירים הוא ממש כמשפט המסיבים בסעודה גדולה אשר היושבים על השלחן מקבלים חלקיהם ומנותיהם מאת בעל הבית, והעניים אינם מסובים אבל עומדים על פתח מפתן הבית ועיניהם נשואות וצופות למה שיושיטו להם המסובים ואל מה שיותירו משבעם. כן העשירים דומים בענינם כמסובים ויושבים ראשונה בהשלחן אשר לפני ה' אשר חלק ה' ונחלתו יאכלון איש איש על פי סבות ידועות וחלקיהם ומנותיהם נתנו להם מיד ליד בכבוד והדר, והעניים מרחוק יעמדון אין להם חלק בין המסובים ולא נחלה בין הנוחלים ואינם נזונים כי אם מהנותר מפי העשירים. ולזאת שאל דוד המלך ע"ה ישב עולם לפני אלהים כלומר ישבו כלם סביב לשלחנך ויתפרנסו מידך בשוה, וזהו שביארו ז"ל אמר דוד רבון העולמים ישב עולמך בשוה העניים והעשירים, ועל זה השיבו יתברך חסד ואמת מן ינצרהו כלומר מאין יזכו העשירים אם לא על ידי העניים.

במדת הדין, וחציו במדת הרחמים. ור' חנינא בן דוסא סבל מדת הדין הרבה כדי שיזכה העולם בשבילו בטוב מדת הרחמים, עד כאן דברו. והתבונן בזה חסדי אלהים יתברך שמו, כי מרבה הוא להטיב לפנים משורת הדין היינו כי שורת הדין הוא שלא יחדל אביון מקרב הארץ, כי הוא גלגל החוזר בעולם, ומי שהוא עשיר עתה יהיה עני לאחר זמן, וכן העני היום יהיה עשיר למחר, והקב"ה רצה לזכות את העשיר שיעמוד בעשרו מבלי לגלגל עליו גלגל העוני לעולם, ולכן הדין נותן שיסבול העשיר דין דלים להאציל אליהם מחלקו ומברכתו, אשר ברכו ה'. ולתת מנות לאין נכון לו כי בזאת ישתתף עם העניים לשאת בעול המדת הדין. וזהו מאמרו יתברך לדוד חסד ואמת מן ינצרהו רצה לומר שיהיה האמת (היינו המדת הדין) משתתף עם החסד גם יחד אצל העשיר וישא בעול העני ובזה יחשוב לו הקב"ה כאילו הוא עצמו היה מעונה במדת הדין.[216] וזהו אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, כלומר יהיה אצלו יתברך כאילו המדת הדין שאצל העני (וזהו את העני) הוא עמך היינו כאילו אתה בעצמך שרוי בעוני ודלות וזהו גם כן **נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'** כו' (דברים ט"ו, י'), והוא ממש כדברינו:

עוד יתכן בזה בשנעמוד על כוונת דבריהם ז"ל במדרש (בסמוך) **מתן אדם ירחיב לו** (משלי י"ח, ט"ז) משל לאחד שהיה לו עסק לפני המלך והיה לו סנגורין מפייסים עליו, כך האדם עושה מצות והוא בן תורה וגומל חסדים, והשטן עומד ומקטרג וסנגורין עומדים כנגדו ומלמדים זכות, שנאמר מתן אדם ירחיב לו, מה שהוא עושה עם העניים מסייעים אותו, לכך נאמר אשרי משכיל אל דל. והנה אם נניח המאמר בההוראה הפשוטה שהוא בא להשמיענו שבזכות הצדקה יחיש מפלט לו וימצא כופר ממדת הדין יפלא הלא מאמר מפורסם הוא מתן בסתר יכפה אף (משלי כ"א, י"ד) ובנביא **וחטיך בצדקה פרוק** (דניאל ד', כ"ד). גם המשל שהביאו לאחד שהיה לו עסק כו', מורה שיש לרז"ל כוונה עמוקה בזה.

ואחשוב בהבנת דבריהם כי הנה ידוע ממעלת הצדקה ויקרותיה עד שהיא מביאה את בעליה להון ועושר ובשעה שנפשו מצפצפת לצאת מתוך גופו הקב"ה משיבה אליו בזכותה, וכאשר הפליגו ז"ל (ויקרא רבה ל"ד עיין שם). ועם כל זה יש עוד מעלה העולה

[216] ועל דרך זה רמז המשורר ע"ה אשרי משכיל אל דל (ובדרש נדרים מ' אין דל אלא חולה) ביום רעה ימלטהו ה' (שם מ"א) כלומר כי כבר קבל חלקו במדת הדין במה שהיה משכיל לדל. וזהו ה' ישמרהו כו' ה' יסעדנו על ערש דוי כל משכבו הפכת בחליו (שם) כלומר במה שהוא סובל ומכלכל מחלת העני ומבקר אותו הרי כאלו הוא היה החולה. וזהו מה שכתוב (שם ל"ה) ואני בחלותם לבושי שק כו' כלומר ועל ידי זה תנצל נפשי כי כבר שבעה לה במדת הדין של אלו:

על גביהן הוא מה שאמרו ז"ל **עץ חיים היא למחזיקים בה** (משלי ג', י"ח) ובדרש: אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה תקומה לשונאי ישראל אלא למחזיקים בה (ויקרא רבה פרשה כ"ה, א'), וכן נאמר **כי בצל החכמה בצל הכסף** (קהלת ז', י"ב) רצה לומר שיש להנותן צדקה חלק ושותפות בתורת העני המקבל ממנו והקב"ה מעלה עליו כאילו הוא למד וכאילו הוא עשה המצות שעשה העני, וכמו שסיימו ז"ל שם עתיד הקב"ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן, ואית ליה ג' קראין חדא כי בצל החכמה בצל הכסף כו', עץ חיים היא למחזיקים בה כו', ודכוותה שמח זבולון בצאתך וישששכר באהליך, על ידי שהיה זבולון מפרש ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של ישששכר נותן לו שכר בעמלו, עד כאן.

ולמען שלא יתפאר על עצמו האדם החכם והמלומד לאמר הלא בעל תורה אנכי ובעל מעשים טובים אין אני צריך להשתתף בתורת העני ובמעשיו, ולא עלי נאמרו הדברים הנה על זאת באו ז"ל להביננו כי יהיה בצע ויתרון במעשים שיזכה האדם על ידי העני מאשר יעשה בעצמו. כי זה כלל גדול כי המשפט של מעלה לא לבד על הרשעים כי אם גם הצדיקים שקיימו כל התורה, גם עליהם ינקש המדת הדין מאד, וכמאמר רז"ל הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה. והטעם מבואר במאמר החכם **כי ברב חכמה רב כעס** כו' (קהלת א', י"ח), כי כל מה שהאדם יותר גדול בחכמה ראוי הוא לדקדק בו יותר כי מעשי הצדקה ופרטיהם ודקדוקיהם ועומק כונותיהם אין חקר להם כמאמר המשורר **לכל תכלה ראיתי קץ, רחבה מצותך מאד** (תהלים קי"ט, צ"ו). וכבר הפליגו ז"ל על יונתן בן עוזיאל שכל עוף הפורח עליו מיד נשרף (סוכה כ"ח, א'), ולכן אמר כי ברוב חכמה רב כעס. יען כי לפי גדולתו ויכלתו כן מוסיפים לדקדק עמו וכמו שאמרו כדבעי למעבד לא עבד. ומעתה מי שהוא בעצמו חכם בתורה ובעל מעשים טובים ומחזיק עניים ההוגים בתורה ומקיימי מצות, באין ספק כי שלהם עלולים להתקבל יותר משלו כי עם העניים לא ידקדק מדת הדין כל כך.

וזהו דברי המדרש מתן אדם ירחיב לו משל לאחד שהיה לו עסק לפני המלך והיה לו סניגורין מפייסים עליו כך אדם עושה מצות והוא בן תורה וגומל חסדים והשטן עומד ומקטרג, כלומר בא לבקר ולמצוא דופי בדקדוקי מצותיו, וזהו וסניגורין עומדים כנגדו ומלמדים זכות, שנאמר מתן אדם ירחיב לו. מה שהוא עושה עם העניים מסייעים אותו כלומר המעשים שהוא משותף בהן עם העניים מסייעים אותו כי המה קרובים להתקבל בטח יותר ממעשי עצמו, וזהו שסיים ולכן נאמר אשרי משכיל אל דל וכמו שביארנו.

וזהו אם כסף תלוה את עמי את העני עמך כלומר בא כמייעץ אל האדם ולהעיר את לבבו לבלי יקפוץ ידו מאחיו האביון, לאמר כי על ידי מה שתעביטנו די מחסורו תפעול בזה את העני עמך, כלומר מה שעושה העני יהיה עמך היינו תשתתף עמו במצותיו ויהיה לך חלק בהן:

חלק ח

לא תהיה לו כנושה לא תשימון עליו נשך (שם).

הנראה בענין סמיכות שני האזהרות האלו כי המלוה ברבית גם שאינו מראה עצמו בפני הלוה הנה הנשך והמרבית נושים בעצמם את הבעל חוב אחרי כי הוא נותן לאשר נושה בו בעד אריכות זמן הפרעון כפי הקצוב, וכל עוד שיתוסף הזמן יתרבה החוב. וזהו לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך לומר כי אם תשים עליו נשך ממילא תהיה לו כנושה:

חלק ט

מדרש: **אם הכסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה** הדא הוא דכתיב **מלוה ה' חונן דל** כו' (משלי י"ט, י"ז), עד היכן עבד לוה לאיש מלוה (פרשה ל"א, י"ב).

הנראה בכוונת המאמר כי הם ז"ל באו בעצות נדיבות ללמד לאדם דעת, כי המלוה לעני יותר טוב לו שלא לגוש אותו על חובו ולא לתבוע אותו כלל ועיקר.

והוא על פי משל לאחד שבא אצל חבירו וביקש ממנו איזה הלואה אמר לו, אם יהיה לך ערב, וילך והביא לו שני אנשים והם קבלו ערבות על הלואה זאת, אחד היה עשיר גדול ונאמן רוח, והשני היה בלתי בטוח מסכן ודל, וכתב בשטר חוב רצה מזה גובה רצה מזה גובה, אשר באין ספק אם המלוה הוא חכם לב יבין את זאת כי טוב וכשר לפניו שלא להזכיר החוב הזה בפני הבלתי בטוח בשום פעם, לעזוב אותו מלגוש בו מאומה, למען ידע חבירו הבטוח העשיר כי רק עליו הוא סומך ואליו הוא נושא את נפשו, כי כאשר יראה העשיר שהמלוה רודף אחר העני יאמר אם כן החזק ידך בו ומה לך עוד אצלי.

כן ממש בא הכתוב בעצה טובה אל האדם לאמר כי המלוה לעני הנה העני הוא חתום בשטר חובו, אכן גם הקב"ה כביכול חתם את עצמו גם כן על השטר חוב שלא יהיה הפסד אל המלוה, ועל כן נתן הכתוב עצה טובה ואמר, אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, לא תהיה לו כנושה והרף ידך ממנו מכל וכל שלא להתראות בפני העני שאתה נושה בו, וכי תאמר מה יהיה בכסף ההלואה, על זה דרשו הה"ד מלוה ה' חונן דל כו', ואם כן החזק ידך בהעשיר הגדול הזה והוא ישלם לך גמולך באין ספק כלל, והענין נחמד:

חלק י

מדרש: בא וראה כל מי שהוא מלוה ברבית כו', ואינו מוצא מי שילמד עליו זכות. שנאמר **בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה** (יחזקאל י"ח, י"ג).

הקרוב לדעתי בטעם הדבר עם מה שכתבו ז"ל (בסמוך) בא וראה כל בריותיו של הקב"ה לוין זה מזה, היום לוה מן הלילה, והלילה מן היום, הלבנה מן הכוכבים כו', האור מן השמש והשמש מן האור כו', בריותיו של הקב"ה לוין זה מזה ועושים שלום זה עם זה בלא דברים, ובשר ודם לוה מחבירו ומבקש לבולעו ברבית ובגזל. ומעתה אם משפט המלוה הזה שלא לעשות טובה לזולתו אם לא ירויח טובה ממנו הנה כמשפט הזה יעשה לו וכאשר הסכימו ז"ל במדה שאדם מודד בה מודדים לו (מגילה י"ב, ב'). ולכן אף המלאכים כי גם הם יכולים לעשות עמו טובה ללמד עליו זכות, עם כל זה למה יעשו עמו טובה בחנם, הלא גם הוא אין מדתו להטיב בחנם:

חלק יא

מדרש: כל אדם מישראל שמלוה לחבירו ואינו נוטל רבית כאילו קיים כל המצות שכן דוד הוא אומר **ה' מי יגור באהלך** כו' (תהלים ט"ו, א'), וכתיב **כספו לא נתן בנשך** וגו' (שם פסוק ה').

הנראה בביאור הוכחתם ז"ל כי הנה יש שני דרכים להנצל מנשך ומרבית, אם שלא להלוות לשום אדם, או שילוה אבל יזהר בעצמו שלא יקח רבית. וההבדל ביניהם כי מי שאינו מלוה כל עיקר אינו מקיים הל"ת לא כן מי שמלוה ואינו נוטל רבית, הוא מקיים מצות לא תשיך.

וזהו שרצה המשורר ע"ה במה שסיים ואמר כספו לא נתן בנשך כו', עושה אלה כו'. כלומר לא שהיה זהיר מבלי להלוות לאדם, אבל עושה אלה, כלומר עושה ההלואה, ונשך לא לקח, על כן שכרו אתו שלא ימוט לעולם. וזה שהוכיחו ז"ל ממקרא זה כל אדם מישראל שמלוה לחבירו ואינו נוטל רבית כו', שכן דוד הוא אומר כו' וכתיב כספו לא נתן בנשך גו' וכוונת המדרש במלת וגו' על מאמר עושה אלה וכמו שביארנו והבן:

חלק יב

אם חבול תחבול שלמת רעך כו',

הנראה בהבנת הכפל חבול תחבול, כי הנה הממשכן את חבירו יהיה המשכון על א' מב' פנים אם למשכנו מבעליו כדי שיפרע את חובו, או שהמלוה נתן עיניו בהמשכון עצמו שישאר אצלו לחלוטין. והמופת על זה לעמוד על כונת המלוה הוא כך, כי אותו שהעיקר אצלו להיות בטוח בכסף הלואתו וכל כוונתו במשכונו להכריח את הלוה לשלם לו,

זה משפטו בבואו לעבוט עבוטו לקחת דוקא דבר החשוב אצל הלוה אף שאיננו חשוב אצל המלוה, לא כן הנותן עיניו במשכון שיהיה מוחלט אצלו הוא יקח דוקא דבר הבלתי חשוב אצל הלוה כדי שלא יחוש לפדותו ויחליטהו אצלו.

וזהו שהזהיר הכתוב אם חבול כלומר בבואך לחבול ולעבוט תחבול שלמת רעך, כלומר תראה לחבול דבר הבלתי חשוב אצלך וחשוב אצל הלוה, וזהו שלמת רעך כי היא שמלתו לעורו נמדד אליו כמדתו, ועל ידי זה תתברר טוב כוונתך שאין מגמתך בלתי לכוף אותו לשלם לך ולא שישאר אצלך:

חלק יג

אלהים לא תקלל. מדרש: **ושמעתי כי חנון אני**, מה כתיב אחריו **אלהים לא תקלל** ומה ענין זה לזה אמרו רבותינו מעשה באחד שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו, ובא ויצא אותו שנזכה ואמר פלוני השופט אין כמותו בעולם, אחר ימים היה לו דין ובא אצלו וחייבו, יצא מלפניו ואמר אין דיין שוטה הימנו, אמרו לו אתמול היה משובח והיום שוטה, לכך הזהיר לך הכתוב **אלהים לא תקלל** (פרשה ל"א, ח').

והדבר פלאי. א'. כי עדן לא השיבה על שאלת הסמיכות מה ענין זה לזה. ב'. כי גם המשל בעצמו הוא קושי המציאות, הלא הבעל דין כבר נתברר לו על ידי המשפט הראשון אשר הדיין הוא נקי וצדיק, ואם כן יחוייב אליו בטבע כי יאמין אחר כך אל הדיין כאשר יחייב אותו, כי בדין הוא מחייב אותו, ומה גם איך יתכן שיקרא הבעל דין את הדיין שוטה הלא לפי דעתו ראוי אליו לקרוא אותו רשע.

אמנם הקרוב בזה לדעתי בשנעמוד עוד על סדר הכתובים שלפנינו אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה כו'. אם תחבול כו', עד בוא השמש תשיבנו לו. והכלל הענין בזה הוא עם מאמר הכתוב **כי תשה ברעך משאת מאומה** כו', **ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך** (דברים כ"ו, י"א). ירצה שלא יחוש המלוה שהלוה לא יפרע לו לעולם אחרי כי הוא משיב לו משכונו בכל עת שהוא צריך לו. לזה אמר הלא באמת אנכי מצוה אותך שלא תכוין בהלואתך על מנת שיחזיר לך, אבל ראשית מחשבתך תהיה כי צדקה אתה נותן לו, אך מפני הבושה תתן לו בתורת הלואה, כמאמר טוב איש חונן ומלוה כו' (תהילים קי"ב, ה'). וממילא אם ירחיב ה' את גבולו וישלם לבעליו הנה ירויח בזה ובבא, והוא הטעם במה שכתוב אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, כלומר שתלוה לו בינו ובינך (כי זה כל שלמות המצות לעשות בסתר, כמאמר החכם מתן בסתר כו', ורז"ל הפליגו בזה הרבה בגמרא סוכה (מ"ט, ב') עיין שם) למען לא

יתבייש העני, כי הפרסום בזה הוא אך למותר אחרי שאינך רשאי ליגוש אותו, וכאשר תשיג ידו ומצא כדי השיב לך ממילא יפרע לך ברצונו הטוב.

וכי תאמר בלבבך עם כל זה יותר טוב לי לגלות הדבר בפני אנשים למען אוכל להזמינו לדין על ידיהם כי יתנו עידיהן ויצדיקו, ישמעו ויאמרו אמת, והבית דין יצוו לקחת משכונו ולתת בידך. לזה אומר הכתוב אם חבול תחבול שלמת רעך. כלומר גם כי תחבול משכונו מה תרויח על ידו, הלא כבוא השמש בהכרח תשיבנו לו, ואם כן מה איכפת להלוה במה שיהיה המשכון נשמר תחת ידיך בעת שאין לו צורך בו, אולי יותר נוח לו בשמירתך ממה שיהיה בידו:

ומעתה המשך המאמר מבואר מאד, ושמעתי כי חנון אני מה כתיב אחריו אלהים לא תקלל ומה ענין זה לזה משל כו', כי הנה באין ספק לא יזדמן כלל בעולם שיהיה אחד שיבוא לפני הדיין פעם אחת ויצא זכאי בדינו, ובפעם שניה חייב אותו הדיין ויהיה הנידון הזה מעיז בו לקללו ולחרפו, כי הלא כבר נתברר אליו על ידי המשפט הראשון כי הדיין מפלס כל ענין בפלס ומאזני משפט, וכאשר היה יכולת בידו להטותו לזכות היה מזכה אותו, ועתה כאשר חייב אותו באין ספק לא מצא אופן לזכותו ואם כן מה לו לקללו.

אבל הענין מדבר מבעל דין הבא לפני הדיין על איזה דבר ויצא זכאי, ואחר כך בא אליו פעם שנית על אותו דבר בעצמו והדיין חייב אותו, אשר אז כפי ראות אנוש בעיני בשר ראוי הוא ודאי לקבותו על האולת הגדול הזה, ועל זאת יבוא הכתוב להעיר אותנו במאמר שלפנינו כי הוא מחוייב מפאת החכמה העליונה.

ונבאר עתה מציאות המשל הזה באופן שאמרנו כי יש אחד בא אצל הדיין צועק על העני שהוא חייב לו, מה עשה הדיין שלח שליח בית דין לקחת משכנות וימסור את המשכון ליד המלוה וילך לביתו ויספר בפני אנשים טובת לב הדיין הזה שעושה את הכל ביושר ובמשפט אמת, והוא מפליג להלל בשערים מעשיו כי נתן אומר אשר הלוה בעצמו יביא אלי את המשכון לעבוט אותו בחובי. והנה לעת ערב כבוא השמש חזר העני הזה ובא לפני הדיין ויחנן קולו לפניו לאמר במה אשכב הלא המלוה לקח שמלתי לעורי, והדיין בשמעו זאת הלא יצוה מיד אל השליח בית דין ללכת אל המלוה לקחת ממנו את המשכון בחזרה, והמלוה ההוא בראותו זאת הלא יפער פיהו לבלי חק לאמר בוז לך, לעג לך, הפכפך אורח משפטיך וזר, הלא אתה בעצמך אמרת תחילה לקחת המשכון ממנו, ועתה תאמר להשיב לו ולא הייתי עליו רק כשומר.

וזהו נועם מאמר הכתוב אם חבול תחבול שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו, והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, אבל אף על פי כן אלהים לא תקלל, כלומר גם כי הבית דין ידונו תחילה לקחת ואחר כך להחזיר לא יפלא כלל בעיניך.

וזהו דברי המדרש ומה ענין זה לזה מעשה באחד כו'. ובא אצל הדיין וזיכה אותו יצא ואמר פלוני דיין אין שופט כמוהו. (והוא משל נמרץ על מה שכתוב לקחת משכנות) לזמן חזר אצלו לדין וחייב אותו (זהו משל צח על עת הערב שהדיין אומר להשיב המשכון) יצא ואמר אין שוטה כמוהו בעולם (כי אחר אשר ידע שיהיה הכרח להשיבו לעת ערב מה תועלת בדבריו הראשונים שצוה לקחת המשכון ואינו רק שוטה וכסיל) לכך הזהיר הכתוב ואמר אלהים לא תקלל יען כי המשפט לאלהים הוא, והוא מהדברים הנעלמים מבינת האדם וגבוה מעל גבוה שומר עליו שאין להרהר אחריו כלל, והוא ענין אמתי לדעתי:

חלק יד

מדרש: בעולם הזה מי שהוא עושה מצות אינו יודע מתן שכרן, אבל לעולם הבא כשיראו מתן שכרן של מצות הם תמהים שאין העולם כולו יכול לקבל את השכר, שנאמר **ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה** כו' (ישעיה ס"ד, ג') (פרשה ל', כ"ד).

הבט בספרנו כוכב מיעקב בהפטרה פרשת שמות בבאור הכתוב את מי יורה דעה ותמצא באור מאמר זה כמין חומר:

חלק טו

מדרש: אמר הקב"ה אדם הראשון צויתיו מצוה אחת כדי שיקיימנה והשויתיו למלאכי השרת שנאמר **הן האדם היה כאחד ממנו** (בראשית ג', כ"ג) אלו שהן עושין ומקיימים תרי"ג מצות חוץ מן הכללים ומן הפרטים ומן הדקדוקים אינו דין שהן חיים וקיימים לעולם כיון שאמרו אלה אלהיך ישראל בא מות עליהם, אמר הקב"ה בשיטתו של אדם הראשון הלכתם שלא עמד בנסיונו ג' שעות, ובתשע שעות נקנסה עליו מיתה, אני אמרתי אלהים אתם, והלכתם אחר מדותיו של אדם הראשון, אכן כאדם תמותון (פרשה ל"ב, א').

ומהראוי לחקור מה ראו ז"ל לתלות המיתה באדם הראשון כאילו זולתו לא מת אדם מעולם, ונזכיר עוד דבריהם ז"ל (במדבר רבה ז') בשעה שהוריד להם האלהים את המן עשה להם אלהים כמה נסים, אמרו רבותינו לא היו נצרכים להפנות כדרך בני אדם, ולמה כן, אלא אמר האלהים יהיו בני נצרכים להפנות והיאך הכתבתי עליהם שהם אלהים שנאמר **אני אמרתי אלהים אתם** (תהילים פ"ב, ו'), אלא כשם שאין המלאכים צריכים

לדבר זה אף הן לא יצרכו לדבר זה עוד כו' התחילו אומרים ליצנות עליו כו' (במדבר רבה פרשה ז', ד'). וגם במאמר הזה יש להעיר א'. במה שכתוב אלא אמר אלהים יהיו בני נצרכים להפנות ואיך הכתבתי עליהם שהם אלהים שנאמר אני אמרתי אלהים אתם כו'. יפלא מאד איך רמוז במקרא זה שלא יהיו צריכים להפנות. ב'. וכי לא מצא הקב"ה לתת להם טובה היותר נכבדת ממה שלא יצטרכו להפנות, והלא יש באדם דברים מגונים יותר מזה, והוא מוכרח בהם לעשותם. אבל כל זה יתבאר לנו בשנעיר עוד על כפל הדברים במלות שונות שבמאמר הכתוב הנזכר לעיל, אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם שהוא לכאורה אך למותר.

אמנם הכלל בזה הוא עם המבואר ברבותינו ז"ל ברא בו ארבע בריאות מלמעלן וארבע מלמטן, אוכל ושותה כבהמה, פרה ורבה כבהמה, מטיל גללים כבהמה, ומת כבהמה. מלמעלה עומד כמלאכי השרת כו', אמר הקב"ה אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי, ואינו מת, מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא הריני בורא אותו מאלו ומאלו ואם יחטא ימות, ואם לאו יחיה (בראשית רבה פרשה י"ד, ג'). ומעתה מאז המטיר יתברך להם את המן מאכל הנבלע באיברים היו ישראל שלש מלמטה וחמשה מלמעלה וכבר מחוייבים הם להיות חיים ולא מתים. (ויהיו ב' מלמטה וששה מלמעלה). ומעתה הנה הכתוב הנזכר לעיל מובן פשוט אני אמרתי אלהים אתם כו', כי הכתוב בעצמו בא כמבאר איך ומה עשה יתברך שלא ימותו לזה אמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם. (הנה תיאר את הרוב ע"ש כל כידוע ברז"ל הרבה ועל כן אמר לשון כלכם) כלומר הנכם היום יותר מלמעלה על אשר מלמטה, ואם כן מעתה החיוב להם החיים הנצחיים. וזה בעצמו שביארו ז"ל אמרו רבותינו לא היו נצרכים להפנות כו', ולמה כן אלא אמר האלהים יהיו בני נצרכים להפנות ואיך הכתבתי עליהם שהם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם כו', שזה מורה כי חלקי היצירה שבהם מן העליונים עודפים על אותם שמלמטה וכאשר התחילו אומרים ליצנות עליו אמר להם אכן כאדם תמותון, כי מאותה שעה היו ממש בבחינת אדם הראשון אשר הוא גרם לו המות על ידי עצמו וממנו והלאה הוא מחוייב לכל כמאמר מי גבר יחיה כו'. כן העם הזה וכן הגוי הזה אחרי שהיו במדריגה מעולה כזו שקראם יתברך אלהים והוסיף בהחלקים שהם מתדמים בהם להעליונים עד שאמר ובני עליון כלכם, אשר מעתה ראויים הם להיות חיים ולא מתים, כמשפט העליונים התאוו תאוה וקדוש ישראל התוו, והתחילו להתלוצץ על המן ובזה העירו עליהם המות מחדש אחרי היותם כבר חפשים ממנו. וזהו אכן כאדם תמותון לומר כי אתם בעצמיכם גרמתם התחדשות הגזירה בכם, כמו שגרם לעצמו אדם הראשון, ולא כדורות שאחריו שאליהם

היה המות ענין מחוייב מפאת הגזירה, וזהו גם כן דברי המדרש שלפנינו אמר הקב"ה בשיטתו של אדם הראשון הלכתם כו', אני אמרתי אלהים אתם כו', וכמו שביארנו:

חלק טז

הנה אנכי שולח מלאך. מדרש: אמר לו משה מלאך אתה משלח עמי כך היו התנאים לא אמרת **וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא** (שמות ג', ח'), ועתה אתה אומר הנה אנכי שולח מלאך לפניך, אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, אמר לו כי לא אעלה בקרבך, אמר משה הרי אמרת מלאך ואני אומר אם אין פניך הולכים כו', אמר לו הקב"ה חייך פני ילכו והניחותי לך ורוח הקודש צווחת **באשר באשר דבר מלך שלטון** וגו', **שומר מצוה לא ידע דבר רע** (קהלת ח', ד') (פרשה ל"ב, ח').

והמאמר פלאי! והנראה בהבנת הענין על פי חקירה אחת, דע כי ענין הישועה ואופן ההצלה הוא על אחד משני פנים למשל אם שנים מתאבקים זה עם זם ובא השלישי לעזור לאחד מהם יש בידו לעשות העזרה בשני פנים, אם כי ישתדל להוסיף לו כח וגבורה און ועצמה אשר ממילא יתגבר על שכנגדו להפילו, או שיעסוק באותו שכנגדו להחלישו, והאחר ינצח אותו ממילא. ושני סוגי הישועות האלו מצאנו ראינו כמו כן בהתשועות שהשגנו מאת ה' יתברך, כי פעם הוסיף תת כח להאומה הנבחרת, וזה היה בצאת ישראל ממצרים שהקיף אותם בעננים, ובקע ים ויעבירם, וכדומה מהאמצעים העלולים להרהיב עוז בנפש הנוצח, ופעם היתה התשועה בפנים אחרים כי נתן מהומת מות בהקמים עליהם וכמו שכתוב **ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור** כו', **וישכימו בבוקר והנה כלם פגרים מתים** (מלכים ב' י"ט, ל"ה) וכמו שכתוב **יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך** (דברים כ"ח, ז'). והנ"מ בין שני סוגי הישועות האלה הוא כך, כי לעזור ולהרים יד ישראל זאת יעשה יתברך בכבודו ובעצמו, כמליצת הכתוב לך ה' הגדולה והגבורה, לא כן ברצותו יתברך לשלוח יד במבקשי רעתם ולהפיל שונאים חללים זאת הוא עושה על ידי שליח, בהיות הדבר נגד כבודו יתעלה בשכבר נאמר מאתו לא תצא הרעות וכמו שנאמר במפלת אשור ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור ולא נאמר ויך ה' כו', יען כי הדבר הזה בלתי נאות לטוב לכל.

ואולי שזהו הכוונה במאמר הכתוב **וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו** (יהושע ה', י"ג). אשר לכאורה יפלא איך עלה על לב יהושע שבא המלאך לעזור לצריו ואויביו, ולדברינו יתכן כי יהושע שאל על איכות הישועה אם להגביר אותנו או להשפיל צרינו וזהו הלנו אתה

כו':[217]

ומעתה נחקורה נא איזה מקום הראוי שהקב"ה בעצמו יעסוק בעזרת ישראל, ולמה יעשה התשועה על ידי מלאך היינו להכות ולהפיל הלוחמים עלינו. ונאמר בזה כי שני סוגי הישועות האלה תלויים במשיגי התשועה ובהתחלפות מדרגותיהם, והוא כי ידוע שיש שני בחינות בערך מעלת ישראל אשר על ידיהם יהיו ראויים לישועה אם שהם כלם צדיקים גמורים ושלימים אשר אז המה חשובין מצד עצמן וראויים להשיג תשועה, או בזמן שאינם שלמים ותמימים רק כל יקרת חשיבותם הוא מצד הצטרפות רוע מעשי שונאיהם ואשמת אויביהם, וכאשר הוא יתברך מעריך אותם נגד המונם הנה הם חשובין וטובים בערך לאומים כאלה. ולכן בהיות ישראל חשובין בערך עצמן בבלתי הצטרפות כלימת הגוים הלוחמים עליהם הנה אז ראויים הם כי הוא יתברך יהיה עזרם ומגנם על ידי עצמו להוסיף להם חיל וכח על הצר הצורר, ובהיות כל חשיבותם בערך פחיתות שונאיהם אז יעזור אותם על ידי שלוחו ומלאך פניו יושיעם, היינו כי יתן המשחית לבוא בהמונם לנגוף ולהדוף וישועת ישראל תהיה ממילא, ממש כמו שכל זכותם וחשיבותם אינו כי אם מחמת רעת שונאיהם כן ראוי אל ישועתם שתהיה אך מסבת מפלת לוחציהם.

ובזה נבוא אל הענין כי הנה ידוע אשר בימי משה היו ישראל שלמים ותמימים ממעלת עצמם בבלתי הצטרפות עון האומות כמאמר בלעם **הן עם לבדד ישכון ובגוים לא**

[217] ובמקהלות המלצנו ענין זה בדרך אחר להתיר הספק הגדול אשר במאמר זה. והוא איך עלה על לב יהושע אשר המלאך יהיה לצד מתקוממינו עד ששאל אותו הלנו אתה אם לצרינו וכי לא ידע כי מלאך אלהים הוא מלאך מושיע ישראל אם לא כי היה ליהושע פני הוראות וידים מוכיחות עד כי היה לו מקום להסתפק גם לצד זה פן הוא לצרינו. עוד ראוי להעיר על תשובת המלאך ליהושע לא כי שר צבא ה' אני עתה באתי הנה מאמר עתה באתי אין לו מובן כלל (ודרש חז"ל ידוע על של עתה באתי), אמנם דע כי הנה השומר אשר יעמוד לפני החצר וחרבו בידו יהיה לב' פנים פעם יהיה לכבוד הנשמר כי בחצר זה עומד שר צבא גדול והמשפט כי לפניו יעמוד שומר אם בחרב או בחנית לשמור על אנשי השוק שלא יכנסו אצלו ולא לרמוס בחצרו ופעם יעמוד השומר הזה לבעליו לרעתו היינו כי בבית הזה יושב אחד אסור ותפוס ולפניו יהיה שומר לבלתי ימצא מקום לברוח. והנה אם תרצה לבחון ולהכיר בהשומר הזה תכונת שמירתו הטובה היא אם רעה בעיני אדוניה תוכל להכיר זאת בפני השומר היינו לראות בו לאיזה צד הוא עומד בפניו כי אם תראה אותו עומד ופניו לצד החוץ בהכרח הוא עומד לכבודו לשמור אותו שלא יבוא אצלו איש זר מבלי ידיעתו ואם תראהו עומד ופניו לצד הבית יבחן כי הוא לרעת הנשמר שעל כן יעמוד תמיד ופניו נגדו. אמנם הנה לפעמים אפשר כי תראה את השומר ההוא עומד ופניו לצד פנים לצד הבית ועם כל זאת יעמוד שם לכבוד הנשמר העילה בזה כי אתה ראית אותו בזו הרגע שבא ממקום תחנותו אל המקום הזה לעמוד על המשמר אשר אז בהכרח בבואו מן החוץ כל עומת שבא יהיה פניו לצד בית הנשמר ויעמוד כך מעט להודיע ולהגיד את בואו ואחר כך יסיב את פניו לצד החוץ. וזהו ממש שאלת יהושע ע"ה כי הכתוב אומר וישא יהושע את עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו והיה קשה לו אם שר צבא ה' אתה צריך אתה להיות מלאך מושיע מיד צרינו הלוחמים נגדינו ואם כן מדוע זה תעמוד בחרב לנגדי היה לך לעמוד ופניך נגד הצרים וזהו והנה שר צבא ה' עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו ולכן שאל אותו הלנו אתה ואם כן מדוע תעמוד בחרב נגדי אם לצרינו זה לא נאות למלאך של רחמים. על זה השיב לו ואמר לא כי שר צבא ה' אני ואל יפלא בעיניך כי תראה אותי עומד לנגדך עתה באתי כלומר להתוודע אליך שבהכרח באתי ופני נגדך והבן.

יתחשב (במדבר כ"ג, ט') כלומר שיש להם הבחינה האחת שהם טובים בערך עצמן ואינם צריכים להתחשב נגד האומות, ולכן היו ראויים לישועת ה' יתברך על ידי עצמו, היינו להוסיף להם כח וגבורה על המתקוממים נגדם. וזהו שאלת משה רבנו ע"ה אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה כו', ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו, כלומר במה יתוודע שאנחנו נושעים מפאת יקרת עצמנו ומאהבתך אותנו ולא מחמת שנאתך זולתנו, וזהו ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן כו', הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך כו'. כלומר על ידי לכתך עמנו בעצמך ועל ידי עשותך בנו פלאות להעדיף עזוז אומתנו על כל העמים וזהו ונפלינו אני ועמך כו' ועל זאת השיב יתברך למשה פני ילכו והניחותי לך כלומר הקב"ה ילך בכבודו ובעצמו ומאז אופני תשועתם לא יהיו על ידי מפלת השונאים שאין זה ניחא לצדיקים כמו שאמר דוד המלך ע"ה **אשירה לה' כי גמל עלי** (תהלים י"ג, ו') כלומר בהיות גמול התשועה מסבת הזרוע והעוז שהוסיף עלי עבור שלמותי וצדקתי ולא מפאת אשמת הרודפים. וזהו מה שדייק והניחותי לך רצה לומר כי אייחד גבורתי אליך להוסיף תת לך עוז ואומץ עודף על הלוחמים.

וזהו המשך לשון המדרש הנה אנכי שולח מלאך, אמר לו משה מלאך אתה משלח עמי כו', אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, אמר לו הקב"ה חייך פני ילכו והנחותי לך וכמו שביארנו. וזהו שסיים ורוח הקודש צווחת באשר דבר מלך שלטון, פירוש שנצח משה בתפלתו שילך יתברך בעצמו והטעם - שומר מצוה לא ידע רע. כלומר שומרי המצות אין מהראוי אליהם שיהיו נושעים ממילא על ידי מפלת שונאיהם, כי אם מפאת השקידה בהצלתם בכוונה מכוונת להוסיף להם עזרה ועוז. והבן:

תרומה

חלק א

וידבר ה' אל משה לאמר כו', ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחושת כו'.

ראוי להתעורר על מה שהכפיל הכתוב במאמר אחד ג' פעמים תרומה (ודרש חז"ל ידוע ודברי תורה כפטיש כו').

ונקדים לזה מאמר דוד המלך ע"ה ובכל כחי הכינותי לבית אלהי, הזהב לזהב והכסף לכסף והנחושת לנחושת (דברי הימים א' כ"ט, ב').[218] אשר לכאורה יקשה הכפל הזהב

[218] וחוץ לדרכנו יתכן בזה עם מאמרם ז"ל (במדרש פרשתנו) אשר שם צפרים יקננו וכי תעלה על דעתך ששם צפרים היו מקננות אלא הצפרים שהיה כהן שוחט ומקריב בבית המקדש, אשר לדעתי ההוראה בזה לומר כי בית המקדש כל זמן שהיה עומד קיים קבלו כלם על ידו ברכה וחיות כי שם צוה ה' את הברכה וההשפעה לכל העולם

לזהב והכסף לכסף והנחושת כו'. אבל הכלל בזה הוא עם מה שביארנו בקול יעקב מאמר שלמה המלך ע"ה **אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים** (שיר השירים ג', ט'). והמורם מדברינו שם כי מה שבחר הקב"ה כסף וזהב דומיהם וצוה לעשות לו מהם משכן (ולא צוה לעשות לו משכן מאורות עליונים הנאותים לו) לא מאהבת ה' את הדברים האלה, אך מחמת שהם יקרים בעיני האדם, ובתת האדם דבר הנאהב לו נדבה לה' ממילא גם אהבתו ניתנה עמו. כי באמת אין לך דבר ואין לך מקום המובחר יותר להקב"ה כי אם אהבת ישראל, ובהצטרף אהבת פרטי איש ישראל יעשה ממנו בית לשכינה (וכאשר ביארו הקדמונים מאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם), והיה ראוי שיצוה הקב"ה שיתן כל איש ישראל חלק אהבתו את ה' לעשות ממנו משכן, אך איך יצוייר הדבר לקחת ענין רוחניי היינו אהבת כל איש אשר בלב עמוק, לזאת צוה הקב"ה שיתן כל אחד נדבה חפץ גשמי ובזה יהיה נותן חלק אהבתו את ה', כי אם יתן איש דבר שאהבתו אליו חזקה כמו כסף וזהב וכדומה נמצא שהוא נותן עם החפץ ההוא חלק אהבתו שיש לו על החפץ והוא מורה שאהבת ה' יותר גדולה אצלו ועודפת על אהבת החפץ כי לולא כן לא היה נותנו. וזהו מה שאמר שלמה המלך ע"ה בדרך שאלה ותשובה אפריון עשה לו המלך שלמה כו', ולמה בחר בדברים פחותים כסף וזהב אשר מאפס ותוהו נחשב לו, יותר היה לו לבחור באורות עליונים לאהל ולמשכן, ועל זה אמר לא בחר ה' באלה כי אם בעבור שתוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים, כלומר לא מפני שהשם יתברך אוהב כסף וזהב רק מחמת שהבריות אוהבים אותן ובתתם מהם נדבה האהבה עמם תנתן. וזהו דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי, כלומר עיקר התרומה מה שיש צורך בה לעשות משכן לכבודו יתברך הוא רק נדבת הלב ורצון

ולכן לא נמצא שום דבר הצריך לעולם שלא יהיה נכלל במשכן בית עולמים כידוע, ועל כן כל הבעלי חיים שהיו מעלין על המזבח הנה הקרבת כל מין היתה פועלת השפעה כל עוף למינו וכל צפור למינהו וכל הבהמה למינה, ממש כאחד מבני משפחה שהוא רגיל ועומד תמיד לפני המלך אשר המשפחה ההיא תקח ערובתה מאת המלך בכל הצורך אליה על ידי האיש הזה הקרוב אליו, וזהו מה שהנביא ע"ה קובל עתה על עת חרבנו ואומר (יואל א') הלא נגד עינינו אוכל נכרת מבית אלהינו שמחה וגיל רוצה לומר כי בהעדר המין על המזבח גם ההשפעה נעדרת מלמעלה באותו המין (עיין זוהר פרשתנו קנ"ד) ויותר מבואר הדבר בנבואת חגי ע"ה, וזהו מאמר דוד המלך ע"ה ובכל כחי הכינותי כו' הזהב לזהב כו' כלומר הזהב ישפיע הברכה למין הזהב והכסף למין הכסף כי כל אחד ישא ברכה על ידי החלק שיש ממינו בבית ה'.

עוד יש לכוין בזה בשנעיר על סיום דברי המאמר הזהב לזהב וכו' ומי מתנדב למלאות ידי היום לה' שאין זה כלל מענין הסיפור אבל יתכן עם מה שאמרו ז"ל (במדרש נשא) שבכל מלאכת המקדש היה רק זהב מזוקק, ואיך היה שלמה עושה היה נוטל ככר זהב ונותנו לתוך האש לצרפו עד אלף פעמים ולא יצא מאלף ככרי זהב כי אם ככר אחד ואם כן היה הרב נחשב למעט, וזהו שאמר ובכל כוחי הכינותי וכו' הזהב לזהב כלומר הכינותי הזהב לעשות ממנו זהב (היינו מזוקק) עד שמאלף ככרים לא יעלה כי אם אחד, וזהו שסיים ואמר ומי מתנדב למלאות ידו היום לה' והיתה כוונתו בזה לזרז את העם שירבו להתנדב.

הטוב של ישראל, אמנם וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב כו', כלומר והתרומה היקרה הזאת תוכלו לקחת מהם על ידי אשר תקחו מאתם עניינים גשמיים זהב וכסף כו'. אשר על כן הפליג הכתוב כל כך לספר בשבח המתנדבים ומרוצתם כמו שכתוב ויבואו האנשים על הנשים כי איש את רעהו ידחקון כלם מגישי מנחה בצדקה בלב שמח ברוח נכון.

ומעתה אחר אשר כל יקרת המשכן וחביבותו בעיני ה' היה מסבת כי תוכו רצוף אהבה וכנזכר לעיל היה מהצורך שיתנדבו רק הדברים העצמיים שהיו ראויים למלאכת המשכן ולכל כליו, ולא שיתנו מעות לקנות בהן הדברים הצריכים. יען כי הדברים ההם שנתנו היו נושאים אהבת ישראל לאביהם שבשמים בכלי טהור בית ה', ולכן היה מהצורך אשר הדברים בעצמם שהתנדבו ישראל באש אהבתם יאירו יזהירו לנוגה ברק הרכבת המשכן ולא שיתנו מין אחד להחליפו לקחת תמורו דבר אחר. ומה נעמו עתה דברי משיח ה' ובכל כחי הכינותי כו', הזהב לזהב והכסף לכסף כו', כלומר הכין הדברים אשר מהם עצמן יעשה המשכן, ולכל מלאכה הנעשית מזהב הכין אליה את הזהב, והכסף לכסף. וזהו מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי כלומר שהקב"ה יקבל נדבת הלב המחייבת הנתינה בפועל וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחושת כו', הנה הוא מונה והולך כל הדברים שהיה צורך בהן למלאכת המשכן וכל כליו לאמר שלא יתנדבו כי אם אותן הדברים עצמן ולא שיתנדבו כלם כסף לקנות במחירו הדברים הראויים אל המשכן:

עוד יתכן בזה כי הנה מהצורך להבין מה שאמר הכתוב ויקחו לי תרומה מדוע לא אמר ויתנו לי תרומה, ומה גם מדוע תלה הכתוב ענין זה בבחירת האדם ורצונו מה שלא מצאנו כן בכל מצות התורה. אמנם לדברינו יתכן מאד כי באמת אין חפץ לה' בכסף וזהב רק באהבת הלב ושלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה, כי כאשר ירצה המלך לגבות מס מן המדינה אינו כותב להם אגרת אם תרצו שלחו לי מס כך וכך, כי אז לא יתנו מאומה, אבל ישים עליהם שרי מסים והם יגבו בעל כרחם שלא בטובתם. אבל הקב"ה הכסף והזהב אין צורך לו בהם, צוה ואמר ויקחו לי תרומה, היינו שיקחו הם בעצמם מממונם נדבה מאת כל איש אשר ידבנו לבו, אם ירצה ויתעורר מעצמו. ומה נכון מאמרו ויקחו ולא אמר ויתנו כי הנה כאשר גובים מס מאת אנשי העיר הנה בעת אשר יקח הבעל הבית את הכסף ואת הזהב מתיבתו או מכיסו עוד לא עשה מאומה וגם בעת מסר הכסף ליד הגובה גם כן עוד לא עשה מאומה כי יש לחוש פן לא ימסור אותו ליד הקהל, וגם אם הכסף ביד אנשי הקהל עוד יש לחוש פן יהיה נפסד ביד הקהל, בלתי אחר אשר

שלמו הכסף אל יד סוכן המלך אז נשלמה דבר הפקודה. אמנם הוא יתברך אשר הכסף עצמו הוא בעיניו כאין וכאפס והעיקר אצלו רק האהבה נדבת הלב של המתנדב. הנה זאת תתברר יותר בעת שיבואו הגבאים אצלו והוא מזרז עצמו בזריזות נמרץ ובאהבה רבה ונפלאה ישא את רגליו וירוץ אל תיבתו לקחת סך ידוע. וזהו ויקחו לי תרומה כי הוא יתברך אצלו תהיה התרומה בעת אשר יקחו אל ידם בטרם יתנוהו על יד הסוכן, והאמנם כי הכתוב לא נתן קצבה אל המתנות הנה רואים אנחנו כמה הרבו להתנדב עד שהיה מן הצורך להעביר קול במחנה איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה כי מרבים העם להביא:

ומה נעמו לי בזה דברי המדרש **מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה** (שיר השירים ח', ז'), אם מתכנסין כל העמים לבטל את האהבה שבין הקב"ה לישראל אינם יכולים אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו, אבל בני עשו לי מקדש של יריעות וירדתי ושכנתי בתוכם (שמות רבה פרשה מ"ח, א'), משל לרב אב בית דין בעיר גדולה והיה עשיר גדול וביום הפורים שלחו כלם משלוח מנות אל הרב, ואחד היה בעיר קמצן גדול עם כל זה מפני הבושה שלח אל הרב על ידי משרתו ב' וג' אדומים, ולשעה הלך בעצמו אל הרב לסעודת פורים והחזיר לו הרב הכסף הזה לאמר הלא כילי אתה יהי לך אשר לך, אמר לו העשיר מה לך לדברים שבלב על כל פנים שלוח שלחתי כמשפט כל נגידי עירנו, ויען הרב ויאמר הלא תדע כי דרך אנשים לשלוח זה לזה מנות שוה ח' או י' גדולים ומה ישבע מזה המקבל, רק יען כי יש בני אדם הרבה אשר יאהבו זה את זה עד מאד בכל לבבם וכל נפשם, ובמה יודע אפוא כי כרתו ברית יחד ובריתם נאמנת זה לזה אם בכל השנה לא יתן זמנם שיתאחדו להתעלס באהבים מפני הטרדות, על כן יבחרו להם ביום זה לשמוח איש פני רעהו ושולחים זה לזה משלוח מנות ובזאת ישלח כל אחד אהבתו אל חיק רעהו והמנחה היא מנחה מזכרת ברית אהבתם וחברתם והתאחדותם, לא כן אתה ברית האהבה לא כרת עמי וכל כוונתך להשביעני, והחסר כסף אנכי?!

וזה לעתיד לבוא יאמרו העמים אנו נותנים כל ממוננו בשביל האהבה זה הוראה עצומה על סכלותם לחשוב עליו יתברך שיאצור כספם וזהבם, כאיש חוטף מעדנים וזהו שהשיב יתברך אם אתם נותנים לי כל ממונכם בשביל האהבה בושה היא לכם, כי הלא בני עשו לי משכן של יריעות עזים וירדתי ושכנתי בתוכם כי גם הדבר הקל הזה היה סבה לעורר אהבה אליהם ודבר זה אינו אצליכם ואם כן למה לי ממונכם וכל הון ביתכם, היפך מהנאמר אצל ישראל ויקחו לי תרומה, כי אתם בעת תקחו הכסף מן התיבה הוא

דבר שאין בו ממש אחר כי לבבכם רע עליכם רק ירצו להשביע אותו יתברך עם הנתינה וזה אינו בחקו יתברך:

חלק ב

מדרש: למה ניתנה פרשה תרומה אחר משפטים, הדא הוא דכתיב **עשיתי משפט וצדק** (תהלים קי"ט, קכ"א).

ונקדים לזה מאמרם ז"ל במדרש (ריש משפטים) הדא הוא דכתיב (שם צ"ט) **ועוז מלך משפט אהב** (תהלים צ"ט, ד') העוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו, ומה שכתוב אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות לאוהביך כו' (פרשה ל, א').

הנה תכלית כוונתם ז"ל בזה הוא להביננו למה שאט יתברך בעמים לבלתי שום לפניהם משפטים ואמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, ולא לפני ארמיים והלא עיקר המשפט הוא במה שבין אדם לחבירו, אשר להישרת אנושי יסכים כל סוג האדם כעם ככהן, כבער כמבין, כלם יתנו עדיהן ויצדקו ויאמרו משפטי ה' אמת להיותם מובחנים באשרם ופעולתם ותועלתם (וכמו שזכרנו בחלק הראשון פרשת נח על מאמר קץ כל בשר) ואם כן למה מנע יתברך הטוב ההוא מהם. והן על זאת באו ז"ל ואמרו ועוז מלך משפט אהב כו', משפט וצדקה ביעקב אתה עשית העוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו, אשר הדבר משמע כאלו כל התורה נתן הקדוש ב"ה לאומות העולם ולא מנע מהם, כי אם המשפטים והלא הם שלולים מכל התורה בכלל ופרט, ובע"כ צריכים אנחנו לומר כי יש חילוק והבדל בין המשפטים ובין כל התורה, כי כל התורה היתה תלויה ברצונם כי אם היו חפצים בקבלתה לא היה הקב"ה מונע אותה מהם, לא כן המשפטים לא רצה הקב"ה לתת להם גם אם יבקשו לקבלם וזה צריך טעם.

אמנם הענין הוא כאשר נבאר, דע כי באחוזת נחלת חפצי העולם הזה יש הבדל בין ישראל לבין העמים כי ישראל אליהם נתן יתברך בעצמו חלק בארץ כמאמר הכתוב תביאמו ותטעמו בהר נחלתך והיה מוליך לימין משה זרוע תפארתו והביאם אל המנוחה ואל הנחלה ונתן להם את הארץ בכלל, וחלק לכל אחד חלקו הראוי לו על פי הגורל בפרט, נמצא כי חלקי אומה הנבחרת מושגים אליהם על פי הצדק והיושר, לא כן זולתנו כי את אשר להם איננו כי אם מה שלקחו בחרבם ובקשתם בנצוח מלחמה, ועליהם ימלץ כי בחרבם ירשו ארץ וזרועם הושיעה למו.

ומעתה בינה אמתת הנחתנו כי מצות המשפטים אין לצוות כי אם לאותם אשר רכושם וכל קנינם שבידם עד הנה הוא שלהם, מה שבא אליהם ביושר ובצדק להם נאה לצוות על המשפטים למען אשר מכאן ולהבא יהיו זהירים בעצמן לבלי יתערב דבר זר בגורל נחלתם, היינו להתרחק מהגזילות והמעשקות וכדומה, מהרבה גופי תורה הכלולים בסוג הזה, מה שאין כן עמי הארץ אשר אחוזותיהם וקניניהם אשר להם הכל בזזו מתחלה איך אם כן יצוה אותם על המשפטים.

וזהו מאמר המשורר **שבחי ירושלים את ה'** כו', **מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום** (תהלים קמ"ז, י"ב) כלומר כי אל האומות לא עשה כן להנחיל להם נחלה כמו שעשה לישראל (ויהיה מאמר לא עשה כן לכל גוי שב אל מאמר שבחי ירושלים כו'). שנתן להם נחלתם כאב המוריש לבניו, שעל כן יאות לצוות אותם על המשפטים וזהו לא עשה כן לכל גוי ועל כן ומשפטים בל ידעום.

ונמתיק הענין על פי משל לעשיר אחד שהיה לו מלמד בתוך ביתו עבור בניו ללמדם סדרי ההנהגות בדרך ארץ במאכל ובמשתה בהליכה בישיבה וכדומה מהמעשים והתנועות, המוגבלות בשיעורן על פי ההנהגות הנמוסיות, פעם בא בחדרם עלם אחד מההוללים והבוערים בעם ויעמוד לשמוע למודי המנהגים האלה, והוא היה מלמדם בעת ההיא הסדר הראוי בסעודה, והתלמידים כראותם אותו באו להוציאו מהם ויהי הוא מבקש ומתחנן לפניהם לאמר מה לכם אם אעמוד פה לשמוע בלמודים הנחמדים ההם, ויפצר בם והעתירו לו, והרב מסדר ואומר לפניהם הנהגות הראויות בסעודה, א'. להזהר מלכת לסעודה בהזמנת שליח אחד אך על פי שנים או על פי שלשה ב'. שלא לשבת בראש הקרואים בראש פנה ג'. שלא לפשוט יד בקערה תחלה ושלא לאחוז הקערה בידים, וכדומה מאלו הנהגות הרבה, והם פערו פיהם על העלם הזה וילעגו לו לאמר אתה הגידה נא מה בצע לך מהלמודים האלה המימיך הזמין אותך אחד על שלחנו, או מי נתן לפניך מנה בין הקרואים לבד כמו שנותנים לפנינו לכל אחד מנה לבד, הלא אתה זה משפטך תמיד לחטוף ולאכול הנותר מהמנות אשר לפני הקרואים ואם כן מה לך אפוא כי תשקוד על הלמודים האלה אשר אצלך כמו זר נחשבו.

[219] ומטעם זה מקדימים אשרי יושבי ביתך כו' קודם תהלה לדוד כי הקרואים יודו לבעל הבית לא החוטפים וההיכר מי הם הקרואים כי הם יושבים סמוכים על השלחן בכבוד. והנה תהלה לדוד מלא הלולים רבים להורות כי אנחנו עיקר הבריאה ואמר הסימן על זה אשרי יושבי ביתך כי הושיב לכל שבט על נחלתו כדרך הקרואים. על כן עוד יהללוך סלה אשרי העם שככה לו כו' שה' אלהיו והם עיקר הבריאה והמזומנים ועל כן תהלה לדוד,

הנמשל מובן מאליו.[219] וזהו לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הללויה רצה לומר עלינו עם בית ישראל להודות לה' חסדו כי נפלינו מכל גוי ומכל לאום בתתו אלינו נחלתנו יד ליד כהאב המנחיל לבנו וכאשר ביארנו, וזהו דברי המדרש אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית מהו אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות לאוהביך כלומר כי אליהם הנחלת נחלה מידך המלאה והרי היא שלהם על פי היושר ולכן שייך ללמדם משפט וצדקה אבל לא כן הזולת:

ומעתה נבוא אל ביאור המאמר שלפנינו בהזכיר עוד מאמר החכם ע"ה **כי ה' יהיה בכסלך** (משלי ג', כ"ג). ובדרש: אם נתת מכיסך צדקה הקב"ה הוא משמרך מן הפיסין (פירוש: מיני מיסים) ומן הזמילנות ומן הגלגלאות ומן האתוניות (בראשית רבה פרשה א', י"ד), אשר לכאורה לא ידענו מדוע דקדק ואמר מכיסך ולא אמר סתם אם נתת צדקה. **אמנם** על פי דרכנו יתכן מאד כי הנה בהתבונן בדברי הנביאים נמצא כי בכמה מקומות נזכרו צדקה ומשפט ביחד כאחים תאומים, ותמיד מקדימים משפט לצדקה, כמאמר **משפט וצדקה ביעקב אתה עשית** (תהלים צ"ט, ד'). **עשיתי משפט וצדק** (שם קי"ט, קכ"א) וכמאמר **שמרו משפט ועשו צדקה** (ישעיה נ"ו, א'). והטעם לזה כי יסוד הצדקה הוא המשפט כי מי שהשיג את אשר לו בצדק ובמשפט הנה מה שנותן לדל משלו הוא נותן ותעמוד צדקתו לעד לא כן מי שעשה עושר ולא במשפט נמצא שמה שיש לו אינו שלו, והוא נותן לעני בצע מעשקות וכבר נאמר **אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה** (שם ס"א, ח'). וזהו מה שדייקו ז"ל כי ה' יהיה בכסלך אם נתת מכיסך צדקה, כלומר מכיסך דוקא שלא תהא מעורבת בבצע מעשקות (ועיין עוד מזה בקול יעקב שיר השירים על מאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה כי שם הרחבנו הדבור בעזרת ה' יתברך). **ובזה** נבוא אל הענין כי הנה כל עיקר הקנאה שהתקנאו בנו האומות היה אך בעבור כי לנו צוה יתברך לעשות לו בית המקדש ולהם לא צוה כמאמר **כי קנאת ביתך אכלתני** (תהלים ס"ט, י') וכמבואר ברז"ל (מדרש נשא) כשראו האומות הבית המקדש שבנו ישראל כנסו זהב הרבה שיעשו גם המה בית המקדש, יען כי מצוה כזאת שאיננה למשא על הגוף כמו הפרישה ממאכלות אסורות והעריות ונדה וכדומה מהדברים שנפשו של אדם מתאוה להן, לא כן מצות בנין בית המקדש כי על שבעים אומות כמה מהנקל הוא

וזהו מגיד דבריו ליעקב שהם קבלו התורה וכל הבריאה היתה בשבילם לכן חקיו ומשפטיו לישראל צוה אותם ההנהגה איך להתנהג בעולם הזה. לא עשה כן לכל גוי שלא היתה הבריאה בשבילם לכן משפטים בל ידעום ולכן הללויה. רק המזומנים והקרואים צריכין להודות לו יתברך וזהו הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו רוצה לומר כי החוטפים יתנו הוראה אל הקרואים אשר בעבורם נעשית הסעודה ועל ידי זה יש להם גם כן וזהו הללו כו' כי גבר עלינו עם בני ישראל חסדו ועל ידי כן ואמת ה' לעולם כלו:

להם לבנות בית לשם ה' מהודר על אחת שבע. אבל הדבר ידוע כי הקב"ה לא בחר בנדבה הנראית לעין היינו הכסף והזהב, כי הלא כל לבבות הוא דורש ולכן בחר בדבר אשר ממנו ראוי לעשות היכל לה' והוא מבחר כל הנתחים, והיינו כי מבחר כל הברואים הוא האדם ומבחר האדם הוא הלב והמעולה בכחות הלב הוא הרצון הטוב והאהבה הגדולה אשר בהמתנדב לתת משלו להקב"ה ולכן חפץ יתברך שיתנדבו כל איש ישראל ממה שיש להם ויעשו ממנו משכן. ובע"כ לא מצא זאת כי אם בישראל כי אצלהם קדם המשפט אל הצדקה, היינו כל מה שיש להם הוא מה שהשיגו ביושר ובמשפט, לא כן הזולת שעשו עושר ולא במשפט עליהם נאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו כי מה שיש לו אינו שלו.

וזהו דברי המאמר שלפנינו למה ניתנה פרשת תרומה אחר משפטים הדא הוא דכתיב עשיתי משפט וצדק, כלומר עשיתי תחלה משפט וממנו עשיתי צדקה לנדבת המשכן, והבן:

חלק ג

מדרש: **ויקחו לי תרומה** הדא הוא דכתיב **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד', ב') אל תעזבו את המקח שנתתי לכם (פרשה ל"ג, א').

עיין באורו בחלק א' פרשת בראשית ובקול יעקב קהלת:[220]

[220] עוד נוכל לומר בכוונת זה המאמר כי כבר נתבאר אשר כל ענין המשכן ויקרו וחשיבותו לא להיות המשכן עשוי מזהב וכסף כי מה זה לפניו יתברך אבל כל חשיבותו לצד יקר המתנדבים כי אהבתם ונדבת לבם וקדושתם וטהרתם זה היה בעצם עיקר מקום השראת השכינה כמאמר היכל ה' המה (ירמיה ז'). ומה שצוה יתברך לבנות המשכן בפועל מעשה בני אדם מדברים גשמיים נוכל לומר כי חכמינו ז"ל רמזו נועם הדברים באמרם (פרשתנו י"ב שמות רבה ל"ג) כל מה שהקב"ה ברא למעלה ברא למטה למעלה שרפים עומדים למטה עצי שטים עומדים. באור זה כי ראה יתברך את הדור הנבחר הזה דור דעה דור ישרים יבורך אשר פנים בפנים דבר ה' עמהם ולב כל העם היה תוכו רצוף אהבה אל אביהם שבשמים היה מחסדו יתברך לצבור לאסוף הכחות הנכבדות האלה אשר בנפשותם לבנות ולנטוע מהן בנין עדי עד לכונן בפניהם עמידה וקיום מתמיד היינו לקחת מהם נדבות לבנין המשכן, ויען כי בקחתם ובהניפם תרומה לה' הרימו בזה נדבת לבם ואהבתם ויושר לבבם כי כאשר נתן איש כסף וזהב וכדומה היה נותן עם החפץ הזה אהבתו אשר בלבו אשר אהבת ה' יותר גדולה אצלו ועודפת על אהבת החפץ כי לולא כן לא היה נותן את החפץ. וכאשר באו הכחות הפנימיות האלה אל הפועל היינו אל מעשה המשכן היה זה לישראל אור עולם זכות מתמיד וקבוע כי הכחות הפנימיות בעודם בנפשות רק בכח כאשר יחנו כן יסעו ומה גם מה יהיה אל הדור אשר אחריהם. זה שהעירו אותנו חז"ל כי רצונו יתברך היתה לכונן מלמטה כענין מה שלמעלה, כי למעלה יש שרפים עומדים היינו עומדים בתכונה מתמדת וקיימת כמאמר מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג') כן עשה יתברך למטה קרשים עומדים וכמאמרם ז"ל (יומא ע"ב) עצי שטים עומדים שעומדים לעולם כי הכח ייקר אשר הערה נפש המתנדב היה נשאר עומד קבוע לדור דורים. וזהו ויקחו לי תרומה שיהיה תרומתם נשאר אצלי וביאר ואמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי רק נדבת הלב של המתנדב היא היא תרומתי וזאת התרומה תהיה כאשר תקחו מאתם בפועל זהב וכסף כו' ואז ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם זהו שסמכו ז"ל ויקחו לי תרומה הדא הוא דכתיב, פירוש פי' כדבר הזה ממש תמצא בכתוב אחר והדא הוא דכתיב במאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו אל תעזבו את המקח שנתתי לכם רוצה לומר כי רצונו של הקב"ה שנהיה נשארים עומדים על מעמד הטוב והנאות וזהו אל תעזבו את המקח שנתתי לכם.

חלק ד

מדרש: אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה, שנאמר ויקחו לי תרומה. משל למלך שהיתה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה, ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו, אמר לו, בתי שנתתי לך יחידית היא לפרוש הימנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצליכם שאיני יכול להניח את בתי, כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלו איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (פרשה ל"ג, א').

והדברים קשים להולמם, וכי מתחלה לא ידע המלך שלא יוכל לעזוב אותה וגם לא לעכבה מבעלה ומה נתחדש לו אחר הנשואין מה שלא היה קודם הנשואין.

והנראה כי דברים האלה רומזים על מה שאמרו רז"ל ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמ"ו, א') וכיון שעשו את העגל חזרו לזוהמתן. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל במדרש: חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה יינה וכו' (משלי ט', א') ר' ירמיה בר אלעאי פתר קרא בברייתו של עולם חכמת בנתה ביתה זה הקב"ה דכתיב **ה' בחכמה יסד ארץ** (שם ג', י"ט) חצבה עמודיה שבעה אלו שבעת ימי בראשית וכו' מי פתי יסור הנה הן הניחו דעתו של הקב"ה והלכו אחר דעתו של נחש בשביל כך חסו לו אמוה לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (ויקרא רבה פרשה י"א, א') ותכלית מליצתם ז"ל בזה גם מה שדייק הכתוב ואמר חכמות בנתה ביתה, ראוי לחקור על מהות החכמה המורכבת במחצב ההוא.

ולדעתי יכוון בזה למה שאמרו ז"ל (במדרש בראשית) אחר שברא הקב"ה ג' בריות מלמעלה וג' מלמטה בא לבראות את האדם אמר אם אני בורא אותו מן העליונים הרי הוא חי ולא מת, מן התחתונים הוא מת ולא חי, מה עשה ברא אותו מן העליונים ומן התחתונים כדי שיהיה שוה לכל. וזהו ממש כוונת חנה שאמרה בתפלתה **ונתתה לאמתך זרע אנשים** (שמואל א' א', י"א) ובדרש: זרע המובלע בין אנשים (ברכות ל"א, כ') היינו שלא יהיה קרוב לשום מזל יותר מאל חבירו, כי אם מובלע בשוה ועומד ממוצע בין כל המזלות כי אז יוכל לקבל ההשפעה מכלם, לא כן אם יהיה קרוב לאחד ביותר הנה יהיה נמשך אליו בהכרח ויהיה משולח ונעזב מכלם.

ומעתה דע כי האדם באכלו מן העץ נתקרב אל העפר היינו אל החלק שלמטה יותר משלמעלה, וזהו שרמזו ז"ל חכמות בנתה ביתה כו', כלומר הקב"ה יצר את האדם

בחכמה שיהיה ממוצע ועומד בין העליונים והתחתונים כי בזה ישלם טובתו ותועלתו וכאשר נלכד במכמורי הנחש ואכל מן העץ הנה אז וחסר לב אמרה לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב וכנזכר לעיל.

והן מטעם זה לא היו ישראל ראויים לקבל התורה ולא היו בטוחים על שמירתם עד שעמדו על הר סיני, ופסקה מהם הזוהמא שנדבקה בהן על ידי הנחש, וחזרו להיות על אותה הבחינה שהיה בה אבינו הראשון קודם החטא, היינו קרובים אל החיים העליונים כמו אל המות, וכמאמר אני אמרתי אלהים אתם כו', ועל תנאי זה נתנה להם תורה כדי שישארו למעלה ברום מדרגתם ולא שיורידוה למטה עמהם כאשר היו במורד עד הנה.

ומעתה יתכן כי המשל שהביאו ז"ל הוא דומה ממש אל הנמשל כי מה שאמרו בקש לילך לו לארצו רומז על חזרת ישראל לזוהמתן ושובם לעפרן, וזהו אמר לו בתי שנתתי לך כו'. כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש הימנה כלומר להורידה למטה ממש איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול, אף שנתחלפו במדרגתם וחזרו לזוהמתן עם כל זה איני יכול לחזור לקחתה מהם, ומה לעשות? אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, רצה לומר אקרב הקדושה שלמעלה אצליהם ואתן משכני בתוכם. ובזה יהיו שוים אל הקדושה עם שהם למטה,כי מה להם אם יקרבו ויעלו למעלה להשיג הקדושה או כי תתקרב הקדושה עליהם. והבן:

חלק ה

מדרש: דבר אחר **ויקחו לי תרומה** הדא הוא דכתיב **עלית למרום שבית שבי** (תהילים ס"ח, י"ט) כל עלוייך לא היו אלא מן המרום (פרשה ל"ג, ב').

ביארנוהו נכון בחלק הראשון פרשת וישב במאמר ויהי כדברה אליו יום יום עיין שם:

חלק ו

מדרש: ר' ברכיה פתח **לך ה' הגדולה והגבורה** וגו', **כי כל בשמים ובארץ** (דברי הימים א' כ"ט, י"א) אתה מוצא כל מה שברא הקב"ה למעלן ברא למטן, למעלן זבול וערפל כו', למעלן שרפים עומדים למטן עצי שטים עומדים כו', למעלן אופנים כו' (פרשה ל"ג, ד').

הנראה בביאור הענין עם מה שאמר המשורר ע"ה **השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו** (תהלים קמ"ז, ט"ו) והכלל בזה עם מה שידענו מפי הקדמונים ע"ה כי המרכבה העליונה בכלל ובפרט היא כלולה באבות הקדושים ותולדותיהם, אשר ראשי שבטיהם יתפקדו על מספר הי"ב מזלות וייחד להם עיר אלהים הר קדשו, ובכתב מיד ה' עליהם השכיל לעשות תבנית הבית וצורתו, עם סדר עבודותיו ומשרתיו הכל על צורת העולם העליון, בכללו וחלקיו וזה מבואר בספרים בארוכה (ובפרט בספר עקידה שער ל"א).

והנה מלבד הטעמים המקובלים מפי הקדמונים ז"ל נוכל להטעים הדבר עוד כפי קט השגתנו, ונאמר כי פעולת הדבר הזה הוא ממש בדמיון המלך שיש לו כמה מדינות ובכל עיר ועיר יש לו ארמון מפואר לפי כבודו, גם עבדים ומשרתים גם רכב גם פרשים, ומשפטו היה כאשר רצה לנסוע לאיזה מדינה שלח מקודם שיביאו לו מן המקום ההוא מרכבותיו הפקודות שם, גם עבדים ומשרתים כפי הצורך, וכאשר שאלו אותו על עילת הדבר אמר כי הוא מכוין בזה למען שיוליכו אתו בשמחה ובטוב לבב כמשפט השב לביתו, לא כן אם יקח מרכבה מן המקום שהוא בו כי האמנם הוא ישמח בבואו למחוז חפצו הנה יתעצבו הם בהתרחקם נדוד מביתם.

הנמשל כל הדברים נמשכים בטבעם אל שרשם ואל מחצבם כמליצתם ז"ל זרוק חוטרא לאוירא על עיקרא קאי (בראשית רבה נ"ג, ט"ו), ועל כן בשלחו יתברך צבאי מרום למטה לארץ לעשות שליחותם יהיה הדבר אצלם נגד הטבע, להתרחק ממעון אלהי קדם אשר שם חביון עוזו ושכינת כבודו, לבוא ולשוט בארץ מאפליה. אמנם אחרי כי גם פה פעל יתברך מכון לשבתו לשכון כבוד בארצנו, והבית הזה ברמותו ותכונתו הוא מתדמה ונערך אל הבית העליון וכמאמר רז"ל בית המקדש שלמטה מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה (ירושלמי ברכות ד', ה'), מעתה גם בעשותו מלאכיו רוחות למטה לארץ הנה קל מהרה ברנה ירוצו כאשר ירוץ החוזר והשב אל שרשו.[221] וזהו השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו, ומלת אמרתו תתפרש על דרך שביארו ז"ל בצע אמרתו בזע פרפורין שלו (איכה רבה ב', כ"א) פירוש קרע לבושי כבוד מלכותו, והוא תואר אל המקדש שלמטה שהוא הלבוש הנחמד אל כבודו יתברך שהוא מתלבש בו בשכנו בתוכנו, כמאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. וזהו השולח אמרתו ארץ כלומר אחרי כי שלח למטה לארץ פרפורין שלו אז עד מהרה ירוץ דברו בהיות העולם הנכחי מתקשר ומתאחד בקדושת העולם העליון לא יבדיל ביניהם והבן בזה:

עוד ביאור על זה בשום לב אל מה שדייק הכתוב ואמר ויברך דויד את ה' לעיני כל הקהל כו'. לך ה' הגדולה כו', אשר לכאורה לא ידענו צורך הספור הזה שבירך דוד את ה' לעיני כל הקהל דוקא מה מנו יהלוך אם נחשוב שלא בירך כי אם בסוד ישרים ולא בעיני כל קהל עדת ישראל. ולבוא אל הענין נקדים דבריהם ז"ל אשמעה מה ידבר האל ה' בדין הוא מדבר או ברחמים הוא מדבר, אמר לו הקב"ה למשה שלום אני מדבר להם אין בלבי על בני שנאמר כי ידבר שלום אל עמו כו', אך קרוב ליראיו ישעו כו' (ילקוט תהילים

[221] וזהו הנרמז במאמר הנביא והחיות רצוא ושוב כו' (יחזקאל א') גם במאמר החכם אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת (קהלת א'), הנה תארו הליכתם במשלחתם על שם שיבה וחזרה כאלו הם חוזרים אז אל שרשם אשר על כן יעופפו במרוצה זהו והחיות רצוא ושוב:

פ"ה). והנה גם בזה מהצורך לתת לב מה ראה משה להיות כמסתפק מה בלב הקב"ה על בניו עד שהוצרך לתשובה זו.

ונזכיר עוד דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו) **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** (משלי ד', ב'), אמר ר' ברכיה הכהן ברבי בנוהג שבעולם אדם מוכר חפץ מתוך ביתו הוא עצב עליו, והקב"ה נתן תורה לישראל ושמח הוי כי לקח טוב (פרשה ל"ג, ו'). ומהראוי לחקור בזה במה הדבר תלוי אם להתעצב ואם לשמוח.

אבל הבנת הענין הוא עם מה שכתבנו (בחלק הראשון פרשת ויחי על מאמר שכל את ידיו כו'). בביאור דברי המדרש ואני הנה לקחתי את הלוים תחת כל בכור (במדבר ג', י"ב) ואני מוסיף אני על חיבתם הנה בשמחה (מדרש רבה פרשה ג', ד'). והמורם מדברינו שם כי הקדוש ב"ה לא גרע מאומה מקדושת הבכורים אבל נשארו על רום מדרגתם כמו שהיו (והעד כי עוד הם צריכים פדיון) וללוים נדבה רוחו אותו לתת להם קדושה וחיבה משלו, לא שנטל מזה ונתן לזה כמשפט בשר ודם אשר אם ירצה לבכר בנו הקטן על פני בנו הבכור לתתו יורש פי שנים אזי בהכרח יגרע חלק הבכור על ידי העדפת חלק אחיו הקטן, אבל הקב"ה לא יפחות ולא יגרע מאומה מחלק הגדול להעדיף בו חלק הקטן, כי אם הוא מוסיף ומגדיל חלק הקטן מאוצרו הטוב. וזהו ואני מוסיף אני על חיבתם כלומר אוסיף ללוים משלי מבלי לגרוע מהבכורים חלק קדושתם.

וזהו שסיימו ז"ל הנה בשמחה ממש כי האב כאשר ימעיט ויגרע מבנו האחר עבור להוסיף על חלק השני לא יתוסף בלבו שמחה לאשר נתרבה חלק בנו אם התוספת הזה בא מפאת מה שחסר את בנו האחר, לא כן אם היה ברכת ה' את בנו מבלעדי מגרעת גורל אחיו הנה בזאת ישמח האב ויגיל מאד, כי העדפת חלק האחר לא פעל מחסור לזולתו. **כן** אם היה הקב"ה מחסר חיבת הבכורים להוסיף ללוים לא היה מקום אל השמחה כי התוספת הלוים בא מחסרון הבכורים אבל אחר כי היה מנדבת ידו יתברך להוסיף ללוים משלו אזי יש שמחה לפניו יתברך, וזהו ואני מוסיף אני ולכן הנה בשמחה.

הוא הדבר בעניננו כי האמנם ה' יתברך נתן את התורה למטה, עם כל זה איננה שלולה בהעליונים, אבל הוסיף אור קדושתה מלמעלה עד למטה עד שגם התחתונים מתלוננים בצלה ומעתה אין מקום שיתעצבו העליונים אחרי שלמעלה לא נגרע דבר, וכמבואר במדרש נשא: **ויהי ביום כלות** כו', מי אמר ווי המלאכים אמרו ווי, אמרו עכשיו הקב"ה מניח אותנו ויורד ודר בארץ, אף על פי כן פייסם הקדוש ב"ה ואמר להם חייכם העיקר למעלה הוא שכן כתיב **כסה שמים הודו** (חבקוק ג', ג') ואחר כך **ותהלתו מלאה הארץ**

(פרשה י"ב, ז'), וזהו דברי המדרש בנוהג שבעולם אדם מוכר חפץ לחבירו הוא עצב עליו, והקב"ה נתן תורה לישראל ושמח והוא מבואר כמו שאמרנו:

ומעתה יתכן מה שהיה משה ע"ה מסתפק אולי יש בלב הקב"ה עלינו כי חשב שהקב"ה הוריד השראת שכינתו מן העליונים מכל וכל, ואם כן פן יש בלבבו על שהוצרך בעבורנו להוריד משמים לארץ תפארת שכינתו. אולם באמת אין כאן כי אם תוספת השראה גם למטה, לא כמדת בשר ודם אשר בהעתקתו ממקום למקום יתחלף מצבו ממקום זה למקום זה, לא כן בהקב"ה, ואם כן אין מקום להיות בלבו עלינו דבר.

וזהו דברי הילקוט אשמעה מה ידבר כו', אמר משה אשמעה אם בדין הוא מדבר כו', אמר לו הקב"ה משה שלום אני מדבר להם, אין בלבי על בני שנאמר כי ידבר שלום אל עמו כו'. וכדי להביננו אמתת הענין סיים ואמר אך קרוב ליראיו ישעו כו', ממש כאשר יתן אחד לרעהו חפץ ידוע מידו ליד רעהו הנה יהיה בזה שני פעולות אחד מה שיצא החפץ ונעתק מיד הנותן הפעולה השנית מה שבא החפץ ליד המקבל אמנם אם הנותן הזה יתן ליד רעהו חפץ זה והוא עצמו אינו עוזב החפץ מידו רק שנותן מקום אל המקבל לאחוז בו גם כן הנה עתה לא נעשה זולת פעולה אחת מה שהמקבל אוחז גם כן בחפץ זה.

כן הדבר במשה כי מתחלה חשב אשר במתן תורה יהיו שני פעולות הנזכרות לעיל, אחד ההעתק מן העליונים, שני מה שתבוא ליד התחתונים. וזהו אשמעה מה ידבר אם בדין הוא מדבר כו', אמר לו הקב"ה משה שלום אני מדבר להם אין בלבי על בני שנאמר כי ידבר כו', אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו כי באמת אור התורה לא נעתק ממרום כמאמר הנסתרות לה' אלהינו, נשאר למעלה בחיקו יתברך אך הנגלות לנו כו', ואם כן לא נעשה כי אם פעולה אחת מה שיד בשר ודם תאחז גם כן בה.

וזהו דיוק מאמר אך קרוב כו', כלומר לא שנעתקה מן העליונים אך עיקר הפעולה היתה מה שנתקרבה גם למטה בארץ. והוא גם כן מאמר הכתוב הנזכר לעיל ויברך דויד את ה' לעיני כל הקהל, לומר שצורך המאמר היה להודיע לאישי ההמון המכונים קהל כי ראשי העדה ורוזניה המה מבינים מעצמם אמתת הדבר הזה שאין בהקב"ה העתקה ממקום למקום, רק ההמונים למען שלא יחשבו הם כי סר צלו יתברך מן העליונים ונעתק ובא למטה, לזה אמר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם כו', וסיים כי כל בשמים ובארץ רצה לומר שלא נשתנה בשמים מאומה, רק שגם בארץ נתגלה קדושתו וזהו כי כל בשמים ובארץ וכדברי הדרש כל מה שיש בשמים יש בארץ כמו כן:

חלק ז

מדרש: הדא הוא דכתיב **שדי לא מצאנוהו שגיא כח** (איוב ל"ז, כ"ג) בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן התחיל מתמיה ואומר כבודו של הקב"ה מלא עליונים ותחתונים והוא אומר עשה לי משכן כו', עד אמר הקב"ה לא כשם שאתה סבור כך אני סבור אלא עשרים קרשים בצפון ועשרים בדרום כו' (פרשה ל"ד, א').

ביארנו המאמר על נכון בקול יעקב במגלת קהלת עלה קי"ז דרשהו משם:

חלק ח

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

(עיין קול יעקב שיר השירים על מאמר מה יפו פעמיך):

חלק ט

ואת המשכן תעשה כו', ילקוט: אמר הקב"ה למשה עשה לי משכן שאני מתאוה לשכון אצל בני, כששמעו מלאכי השרת כן התחילו אומרים רבונו של עולם למה אתה יורד לתחתונים שבחך הוא שתהא בשמים, שנאמר תנה הודך על השמים, אמר להם הקב"ה חייכם שאני עושה כשם שאמרתם אלא תהלתי מלאה הארץ.

והמאמר פלאי! והנראה על פי מאמר החכם מהר"י אלבו שהוכיח על פני האומרים שאין כבודו יתברך להשגיח בתחתונים לאמר אם דעתם להגדיל יקרו, שאין כדאי בתחתונים להשרות שכינתו בתוכם כי אם בעליונים שהמה ראויים לזה, אם כן עוד בזה כביכול המה מקטינים כבוד אלהים יתברך שמו, כי באמת גם העליונים אינם חשובים לכלום בערכו אין סוף ב"ה, והם באמרם שאין כבודו לשכון כי אם בעליונים הנה בזה הם נותנים חק וגבול אל כבודו יתברך, כי העליונים ראויים שישכון בתוכם.

וזהו מאמר הילקוט כששמעו מלאכי השרת כן התחילו אומרים רבונו של עולם למה אתה יורד לתחתונים, שבחך הוא שתהא בשמים שנאמר כו', כלומר הלא זה הוא משפט הראוי אל כבוד השם להיות הודו על השמים, ועל זה אמר להם הקב"ה חייכם שאני עושה כשם שאמרתם, כלומר גם עתה כשהשכינה שורה בעליונים אני עושה (נגד כבודי) כמו שאמרתם בהיותי משרה שכינתי בתחתונים, כי גם העליונים אינם ראויים לזה כמו שהתחתונים אינם ראויים, וזהו חייכם שאני עושה כשם שאמרתם, כלומר כמו שאמרתם על התחתונים, אבל תהלתי מלאה הארץ כלומר שעל ידי כך יתברר כי ענוותנותו גורמת זאת.

ועוד ביאור על זה תמצא בחבורנו קול יעקב שיר השירים על מאמר אפריון עשה לו עיין שם:

חלק י

והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש כו',
עיין קול יעקב שם על מאמר תוכו רצוף אהבה:

תצוה

חלק א

ואתה תצוה כו', **ויקחו אליך שמן זית זך** כו'.
ביארנוהו בחבורנו קול יעקב במגלת שיר השירים על מאמר הנך יפה עיניך יונים עיין שם:

חלק ב

מדרש: כתיב בצור צור את אמרת אני כלילת יופי את אמרת אני כלילת יופי (יחזקאל כ"ז, ג') אחרים אינם אומרים, אבל ירושלים הכל אומרים שבחה שנאמר הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (איכה ב', ט"ו) (פרשה ל"ו, א').
ביאור המאמר מובן פשוט שאינו מדבר כי אם על היות כל חוסן וכל יקר של צור דבר המושפע ובא אליה ממדינות אחרות כמו שזכר הנביא (שם) ברושים משניר בנו לך כו', ארז מלבנון כו', אלונים מבשן כו', ועוד הרבה, שמבאר על כל דבר ודבר מאין הוא בא אליה, אבל היא בעצמה היתה ריקנית מכל הטוב כי היא יושבת בלב ימים, רק שעשתה מסחור עם ארצות זולתה וכמו שכתב רוכלת העמים אל איים רבים. ממש כהשואל כלים יקרים וחשובים משכניו לכבד בהם פני האורח אשר לפי ראות עיני האורח יחשבהו לקציו ואדיר, אבל אם ישאל את פי השכנים הנה הם יספרו ויאמרו לו על כל דבר למי הוא וכל אחד יכיר את שלו.
וזהו צור את אמרת אני כלילת יופי את אמרת אחרים אינם אומרים כי כל מדינה תעיד על חלקה המובא ממנה אל צור. לא כן ירושלים ענינה בהיפך כי לא תחסר כל בה, ואדרבא כל המדינות היו מקבלים שפעתם וברכתם על ידי ירושלים וכמו שיתבאר אי"ה לפנינו, ואם כן אחרים אומרים ומעידים עליה זאת העיר כלילת יופי:

חלק ג

ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. מדרש: הדא הוא דכתיב **לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי** (תהילים קי"ט, צ"ב), כשאמר הקב"ה למשה ואתה הקרב אליך, הרע לו אמר לו תורה שלי היתה ונתתיה לך כו' (פרשה ל"ז, ד').

והמאמר פלאי! והנראה על פי מה שאמרו ז"ל (במדרש קהלת) יפתח בדורו כשמואל בדורו. שאם היה שמואל בדורו של יפתח לא היה נחשב לכלום. והוא עם המבואר במדרשם ז"ל (תשא פ' מ"ב) לך רד לא בשביל כבודך אתה עולה לכאן אלא בשביל כבוד בני כו', כשישראל צדיקים הם מתרוממים ועולים וכן שלוחיהן מתעלין עמהם, וכשהם יורדים הם ושלוחיהן בירידה (פרשה מ"ב, ב').[222] וההוראה מזה כי כמו שחסרון לראש הדור אם מדרגתו קטנה ממדרגת הדור, כן איננו ראוי להיות עליהם לראש אם הוא גדול מהם יתר מאד, ממש כהלבוש הזה שאינו ראוי ללבוש בו בלתי אם הוא כמדת לובשו לא ארוך ולא קצר. וזהו מה שאמרו יפתח בדורו כשמואל בדורו, לא שחשיבות יפתח מחמת דוחק מציאות שמואל ודוגמתו, לא כן הדברים, כי אם כשם שאם ראש הדור קטן מאד אינו ראוי להיותו בלתי מוצלח לשפוט את הדור, כן אם הוא מופלג במעלה יותר מדאי מערך ההמון גם כן אינו מוצלח לנהל אותם כי לא יעצרו כח ללכת אחריו ולהתדמות אליו בדמותיו, ולכן יפה אמרו אילו היה שמואל בדורו של יפתח לא היה נחשב לכלום. ולכן אחר חטא העגל שירדו ישראל הרבה מרום מדרגתם אמר הקב"ה למשה לך רד רצה לומר מהצורך לך לרדת עמהם ותתמעט בבחינתך בכדי שתהיה ראוי להיות להם לראש כפי דלת ערכם:

ובזה נבוא אל הענין והוא על פי דמיון לגדול אחד שלקח לביתו מלמד עבור בניו ויהי לתקופות הימים ויגדל אצלו ילד ויגמל, והיה צריך להתרגל באותיות ונקודות וכדומה מלמודי הדרדקי, ולקח מלמד עבור הילד הזה לבד, אמר אליו המלמד הראשון מדוע נתת עיניך בדרדקי הזה הלא לא נופל אנכי ממנו והלא כביר מצאה ידי ללמוד עם בחורים הגונים קל וחומר עם הקטן הזה, אמר לו לדבריך יקשה גם כן למה אין אני בעצמי לומד עם בני ומה לי ולך, ובע"כ צריך אתה לומר מפני שאני גדול יותר מדאי כערך הבנים קצרי השגה כי לא להועיל אהיה להם, ואם כן הוא הדבר והיא התשובה שגם אתה לא תוכל ללמוד עם הקטנים ביותר, אשר שכלך גדול משכלו עד למרבה.

וזהו תשובתו יתברך למשה שאין לו להצטער כלל על שלא נבחר הוא אל הכהונה גדולה כי אינו ראוי לזה כלל מרוב גדולתו ומעלתו יתר מאד על מעלת העם. ונתן לו דמיון על זה התורה לאמר התורה היתה שלי ונתתיה לך בכדי שתהיה אתה לעם מול האלהים

[222] ואולי שזהו מאמר משה עליו השלום אל יהושע המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כו' (במדבר י"א, כ"ט) אשר המפרשים ז"ל דחקו עצמן לפרש המקנא אתה לי בשבילי, ולפי המאמר שהצענו נוכל לפרש מלת לי כמשמעה, כי בהיות ישראל עולים ראשיהם עולים עמהם ואם כן אם יהיו כל עם ה' נביאים ודאי כי הוא יתברך יוסיף למשה במעלה הנבואה נמצא כי קנאתו היא גם כן למשה בעצמו וזהו המקנא אתה לי כו':

ולמה לא למדתי עמהם אני בעצמי ובע"כ שאני אצליהם גבוה מעל גבוה, וכאשר אמרו בעצמם דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים כו'.

וזהו דברי המדרש ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך הדא הוא דכתיב לולי תורתך שעשועי כו', כלומר על ידי התורה נתנחם משה ע"ה על שלילות התקרבותו אל הכהונה, ונצטוה להקריב את אהרן כי על ידה נתברר לו אשר מורה הדור צריך שיהיה במדרגה קרובה למדרגת העם וכדמיון הלבוש שזכרנו:

חלק ד

מדרש: **אשרי תבחר ותקרב** כו' (תהילים ס"ה, ה'), משל לחכם שנטל קרובתו ועשתה עמו עשר שנים ולא ילדה, אמר לה בקשי לי אשה, ואמר לה יכול אני ליטול חוץ מרשותך אלא שהייתי מבקש ענותנותך. כך אמר הקב"ה למשה יכול הייתי לעשות לאחיך כהן גדול חוץ מדעתך אלא שהייתי מבקש שתהיה גדול עליו (פרשה ל"ז, ד').

הנראה בביאור המאמר בהקדים דברי המשורר ע"ה **שבחי ירושלים את ה'** כו', עד **השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו** (תהילים קמ"ז, י"ב). והכלל בזה כי כבר נודע ומפורסם אשר כל הנבראים מהעליונים והתחתונים כל אחד מקבל שפעתו מאשר למעלה ממנו, וכן כלם עד אין סוף ב"ה המחיה את כלם, כי ממנו תשתלשל ההשפעה מיד ליד ממעלה למטה, וכל אחד מקבל מיד הסמוך לו עד אשר לפי הסדר הזה יושפעו כלם מהחיות הקודש עד נחשול קטן.

ואם רצונך להבין טעם הדבר שלא תבוא ההשפעה בלתי על ידי ממוצעים ושלוחים, הנה אפשר לנו לומר בזה שני טעמים. אחד שאין ביכולת הנברא להגיע אליו דבר מיד העומד ברחוק כי אם על ידי ממוצעים רבים העומדים בין הנותן ובין המקבל.

אמנם להסביר הדבר גם בהענין שלפנינו על דרך זה הנה תתן חלילה פגם וחסרון ביכולת של מעלה, לאמר שאין ביכולת שתבוא ההשפעה מרם על רמים לנבראים שפלים בלתי על ידי ממוצעים, וחלילה חלילה לומר כן הלא כבר נאמר היפלא מה' דבר. והמופת היותר חזק לשלילות הטעם הזה הוא ענין הנבואה אשר כשלחו יתברך מאמר נבואה אל הנביא הנה עד מהרה ירוץ דברו מאת גבוה על גבוה לנמוך שבנמוכים באין ממוצע כלל, ובע"כ נאמר בטעם הדבר בפנים אחרים כי כל מגמת ה' יתברך ורצונו היה בזה לזכות את הממוצע והשליח עם אותו שנשתלח אליו, ממש כהשולח מתנה לרעהו על ידי שליח גם כי הוא היה יכול להושיט לו המתנה על ידי עצמו, עם כל זה יאבה כמו כן לזכות השליח שיקח גם הוא שכרו.

כן הדבר בעניננו כי כל מקבלי ההשפעה יריקו להסמוכים אליהם במדרגה בתנאי אחר שנתמלאו הם די צרכם, וכמו שיתבאר ענין זה באורך בפרשת ברכה אי"ה. ואם כן את שיבחר ה' יתברך להיות ממוצע בקבלת ההשפעה להשפיע לאחרים ודאי כי לא תשטוף ולא תעבור ההשפעה ממנו עד כי יתמלא הוא על כל אפיקיו.

ומעתה המשך המאמר כך הוא שבחי ירושלים את ה' כו', רצה לומר מהראוי שתתן תודה שבח לה' יתברך על נתנו אותך לממוצע לקבל הברכה וההשפעה מלמעלה להגיע ולהריק לכל הארצות (שע"כ היא נקראת כלילת יופי משוש כל הארץ). כי בודאי היתה הכוונה העליונה גם לזכותך על ידי היות מערכת סדרי ההשפעה נערכים בסדר הזה להיות מסילות לה בשערי ירושלים. והוא כדי שתהיה מלאה ברכת ה' עד בלי די ותשבע ותותיר, עד כי כל הארצות יאמרו די אל הנותר משבעה, וזהו שבחי ירושלים את ה' כו', השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך (וכמו שנתבאר בחלק הראשון פרשת תולדות על מאמר לך נא אל הצאן). שאם לא תאמר כן כי אם שמההכרח תבוא ההשפעה אך על ידי אמצעים מיד ליד על כי קצור קצרה יד הנברא לקבלה ממקומה הראשון, יקשה אם כן אל הנבואה. וזהו שאמר והלא השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו אם לא שחפץ הקב"ה לזכות את הממוצע (ועיין מה שכתב החכם בעל העיקרים זלה"ה בי"ח משלישי בביאור מאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם כו').

וזהו המכוון בעצמו במאמר שלפנינו, כי משה ע"ה היה רע בעיניו מדוע לא היה הוא הנבחר לכהונה גדולה ושיהיה הוא הצינור המביא ההשפעה להעם, והשיבו הקב"ה הלא לאמונה כי שלך גדול משלו, כי כמו שאהרן יתמלא ברכה וטוב על ידי מה שנעשה שליח להריק הברכה לישראל כן אתה תהיה מלא ברכת ה' ותתברך משמים קודם לאהרן אחרי אשר אתה הוא השליח לבחור בו ולמשוח אותו.

וזהו מליצתם ז"ל משל לחכם שנטל קרובתו ועשתה עמו עשר שנים ולא ילדה אמר לה בקשי לי אשה כו', כך אמר הקב"ה למשה יכול הייתי לעשות לאחיך כהן גדול חוץ מדעתך אלא שהייתי מבקש שתהא גדול עליו, כלומר לזכותך יותר ממנו במה שתהיה עליון עליו וקודם לו בקבלת ההשפעה, וזהו שהעמיסו ז"ל במקרא שהביאו אשרי תבחר ותקרב, אשר לפי הפשט יותר מהצורך היה שיאמר אשרי נבחר ונתקרב, אבל לדברינו הנה המאמר הזה הוא מה שדיבר יתברך על לב משה, לאמר כמו שאשרי לאהרן שהוא הנבחר כן אשרי לך במה שאתה תבחרהו, ולא אעשה זאת על ידי עצמי בלתי על ידך וזהו אשרי תבחר ותקרב כו', והבן:

חלק ה

מדרש: **ויקחו אליך שמן זית זך** אמר הקדוש ב"ה למשה לא שאני צריך להם אלא שיאירו לי כשם שהארתי כו', משל לפקח וסומא שהיו מהלכים אמר הפיקח לסומא בא ואני סומכך, והיה הסומא מהלך, כיון שנכנסו לבית אמר הפקח לסומא צא והדלק לי את הנר והאר לי שלא תהא מזיק לי לעבד שלויתיך כך הפקח זה הקב"ה שנאמר **כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ** וסומא אלו ישראל שנאמר **נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה** כו' (ישעיה נט, י') (פרשה ל"ו, ג').

הנראה בהבנת הכפל כעורים וכאין עינים, כי הנביא ע"ה כיון בזה לשלול השני סוגי הצלות שיש לאיש עור, אחת בלכתו לנוע בתוך העיר בין אנשים פקחים שהמה ידריכו אותו מישרים וינחוהו במעגלי צדק אל כל אשר יחפוץ, והשני אם הוא זוכר את דרכו מעת היותו פקח הנה גם הזכרון הזה יועילנו כי ישרוך דרכו אל אשר הלך מאז. אמנם אותו אשר מעולם לא ראה אור ונמצא שהצלת הזכרון שלולה מאתו, והוא גם הוא בין אנשים סומים והוא נמנע הישועה אפילו מאחרים אזי רעתו כפולה והוא רחוק ההצלה משום צד.

וזהו נגששה כעורים קיר כלומר שכלם עורים אין רואה, וגם וכאין עינים רצה לומר כאלו לא היו עינינו פקוחות מעולם, והוא להפליג על גודל העורון אשר לעיני הנפש מפאת היצר הרע המחשיך את אורה, והקב"ה מוביל אותנו ביד בחסדו הגדול לבלתי נכשל במכמוריו וכמו שכתוב צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו בידו (תהילים ל"ז, ל"ב) וזהו כך הפקח זה הקב"ה כו', והסומא אלו ישראל:

חלק ו

מדרש: כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, הדא הוא דכתיב **משה ואהרן בכהניו** (תהלים צ"ט, ו') ר' ברכיה בשם ר' סימון מייתי לה מן הדין קרא **בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו קודש קדשים הוא ובניו עד עולם** כו', **ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי** (דברי הימים א' כ"ג, י"ג) (ויקרא רבה פרשה י"א, ו'. וכעין זה בפרשתנו).

וכתב הרב בעל ידי משה ז"ל ומדכתיב בניו יקראו על שבט הלוי שמע מינא הוא בעצמו היה כהן גדול, עד כאן.

והפליאה נשגבה מה ראה האלהי הזה ר' ברכיה ע"ה להוכיח הדרש ממקרא אחר ולא נראה לו המקרא הראשון אשר שם מבואר הדבר באר היטב כי משה ואהרן גם שניהם היו כהנים כמ"ש משה ואהרן בכהניו, והמאמר שהביא הוא מדברי הימים אינו מוכיח

על הדרש כי אם על פי דיוק (וחוץ מזה מצינו הרבה בגמרא אשר בהזדמן לפניהם ב' כתובים על ענין א', מקשה הש"ס מאי ואומר שהיא הוראה כאילו הוא בא לפסול הלימוד הראשון).

והנראה כי ר' ברכיה כיון בזה לבאר לנו ענין גדול והוא להתיר ספק עצום הנופל בדברי הדרש הוה, כי הנה כבר קבלנו בשעה שאמר הקב"ה למשה ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך הרע לו וכאמרם ז"ל (שם בסמוך) כל שבעה ימי הסנה היה הקב"ה מפתה את משה שילך בשליחותו למצרים כו', ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח אמר לו הקב"ה חייך שאני צוררה לך בכנפיך אימתי פרע לו כו', כל שבעה ימי המלואים היה משמש משה בכהונה גדולה וסבור שלו היא בשביעי אמר לו לא שלך היא אלא של אהרן אחיך היא (ויקרא רבה שם), אשר מכל זה אנחנו רואים שעל פי עונש לא היתה הכהונה למשה בלתי לאהרן ולא שימש משה בכהונה כי אם שבעה ימים, ואיך אם כן יאמרו כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר שימש משה בכהונה גדולה, והן לזאת בא ר' ברכיה ע"ה והסיר הספק הזה במה שהביא מאמר בני עמרם כו', עד בניו יקראו על שבט הלוי כי בזאת ביאר לנו פשר דבר ההוא וכמו שנבאר.

והוא בהזכיר עוד מה שאמרו ז"ל (בסמוך) אמר ר' אלעזר בר' יוסי פשוט הוא לן שבחלוק לבן שימש משה במדבר (כך הגירסא בפסיקתא רבתי דרב כהנא פרק י"ד) ולכאורה אין אנו יודעים מה השמיע אותנו גם האלהי הזה כי מה יתרון למשה בחלוק לבן ובמה גדול כחו בענין זה.

אבל הסכת ושמע: חכמים הגידו ולא כחדו אשר ממלכות בשר ודם יש לנו לקחת דמיון על מלכות שמים וכאמרם מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא ואם כן נחקורה נא בתהלוכות צבאות מלכי בשר ודם כי הנה זה משפט המלך להיות לו שרים רבים אשר יצבאו על עמו שרי אלפים שרי מאות וכדומה הרבה, וכל אחד ממונה על עסק מיוחד ולכלם בשם יקרא כפי המחלפות ההתמנות אשר להם איש איש למלאכתו אשר המה עושים. והנה מלבד שרי צבאות הרבים האלה יש עוד אחד אצל המלך אשר אם תשאל עליו ועל פקודתו יאמרו לך שאין לו התמנות מאומה, לא פקיד ולא נגיד, ואין לו שם ותואר המורה על איזה התמנות, אבל אם יתקוף אחד לברר לו תכלית גדר האיש ההוא ובחינתו הנה יאמרו לו כי מעלת האיש ההוא עודפת על כל שרי צבאות, והוא יקר בעיני המלך נכבד מכלם והוא עליון עליהם וידיו רב לו לעשות כרצונו ככל העסקים המיוחדים לגדולי השרים אין דבר נעלם ממנו, והסבה לזה להיות ריע המלך מפליא עצה

ממתיק סוד, ולכן גם כי אין לו שום התמנות עם כל זה דעתו ומאמרו עודפת במעלה על דעות כל השרים.

ומעתה נחקורה ההבדל בין כל השרים הפקידים ובין ריע המלך הזה הנה כל השרים הפקידים למחלקותיהם מיד כאשר ישיגו ההתמנות אשר להם ישיגו כמו כן חק תבנית המלבושים אשר ילבשו בהן ואך בצלם יהלכון אם בכמות המלבושים ואם באיכותם וכל אחד מן השרים מצויין במלבושיו בצלם דמות תבניתם אין לבושו של זה נעשה כשל זה, וכן אין מספר הבגדים של זה כמספר המיוחד לזה כי כל השרים ראוי אליהם להיותם רשומים ומוגבלים באפודותיהם ובמחלצותיהם ומגבעותיהם, כפי התחלפות ההתמנות שעליהם. ועוד זאת כי כל אחד מן ראשי הצבא בעת אשר המלך יפקיד אותו יתן לו עתים מוגבלים למתי יוכל לבוא לפני המלך, לא בכל פעם שיחפוץ הוא, רק כפי החק המוגבל לעתים ידועים ולא יותר, נמצא כי השר צבא אשר הונף ואשר הורם להתמנות ידוע הוא מחוייב לשמור שני ענינים האלה שאמרנו ברצות לבוא לפני המלך. א'. צלם ודמות אפודתו. ב'. שצריך לכוין השעה ורק בעת מוגבל. אמנם לא כאלה אותו החשוב שאמרנו כי אליו לא נקבע עת מוגבלת מתי יוכל לבוא אל המלך כי הוא נכנס ויוצא אצלו בתמידות כבן בית. ב' שאין מהצורך אליו להחליף שמלותיו גם כן ולבוא לפניו בצלם ידוע כי לא נתייחד אליו מעולם שום צלם ודמות מהמלבושים, שאין לו שום התמנות שיצטרך לבוא כתבנית מלבושים ידועים:

עתה הנה עלה בידינו תכלית חקירתנו כי המלך העליון יתברך היה לו שירות וכהונה אחת לתת אותה ליד ממונה ולהפקידו עליה והיא עבודת הכהונה גדולה. והנה החכמה העליונה חייבה לבחור את אהרן להתמנות זאת לקדשו ולכהנו וראה נא גם ראה כי מיד כאשר נבחר אהרן להתמנות המעולה הזאת הנה בכתב מיד ה' עליו השכיל. **ואל יבוא בכל עת אל הקדש**. ב'. **בזאת יבוא אהרן אל הקודש כתונת בד** כו' (ויקרא ט"ז, ג'), היינו כי הגביל את הממונה הנבחר הזה בזמן בואו ובצלם דמות מלבושיו הראויים להתמנות זאת לא זולת. לא כן משה רבינו ע"ה עליו הפליג הכתוב ואמר **בכל ביתי נאמן הוא** (במדבר י"ב, ז') ובמדרש: (במקומו) שהיה עייל בלא בר (פירוש נכנס בלא רשות) וכן דרשו על ואל יבוא בכל עת אל הקודש אהרן בבל יבוא ואין משה בבל יבוא.

ונמצא אם כן כי בין אהרן למשה יש ההבדל הזה שאמרנו, כי אהרן להיותו פקיד ונבחר בהתמנות זאת היה אליו מהצורך לשמור השני התנאים הנזכרים לעיל, העת המוגבל ואך בצלם הבגדים הרשומים, לא כן משה ע"ה להיותו כביכול ריע המלך נאמן בבית ה'

אין ספק אצלו שלא היה צריך לא עת ידוע ולא בגד ידוע, כי לא נתמנה לכהן שיהיה צריך להיות מצויין במלבושיו הנאותים להתמנות זאת.

וזהו כוונת ר' אלעזר בר' יוסי הנ"ל שאמר פשוט הוא לך שבחלוק לבן שימש משה כו', והוא רק להפליג כחו ומעלתו של משה שהיה גדול וחשוב אצלו יתברך כל כך עד שהיה כבן בית ולא היה צריך הכנה כלל וכלל כמו שהיה צריך אהרן ללבוש את השמונה בגדים ולהחליף מנהגו התמידי בגשתו אל קודש הקדשים, אבל משה היה תמיד מתהלך לפני ה' בשוה והיה יכול לעבוד עבודה אך בחלוק לבן לבד.

ומעתה מה ימתקו בפינו דברי המדרש שלפנינו כל ארבעים שנה שהיה ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, אשר לכאורה יפלא אם רצונם ז"ל לומר כי בכל ארבעים שנה שימש משה ראוי היה להם לומר דבריהם בדרך קצרה כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר שימש משה בכהונה גדולה, מה ענין השלילה שאמרו לא נמנע משה כו', אבל עתה לדרכנו יצדק מאד כי זאת לא היה אפשר כלל לומר כל ארבעים שנה שימש משה בכהונה גדולה כי חלילה לומר כן הלא אהרן היה נבחר לכהן ואיך יאמרו כי רק משה שימש כל ארבעים שנה, אכן זאת היה מהצורך אל רבותינו ז"ל להשמיענו שלא נטעה לומר כי לבעבור שהיה אהרן הנבחר להתמנות הכהונה שוב היה משה נמנע מזה מכל וכל, על זה באו ז"ל להעיר אותנו לאמר חלילה לטעות כן על קדוש ה' מכובד כמוהו, מי החרים את ים מצרים, מי עלה למרום, וכדומה מכחות החזקות אשר עשה משה, ואיך יתכן לומר שהיה נמנע ממנו מלשמש בכהונה, על זאת יפה אמרו כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש כו', כלומר גם כי באמת היה אהרן הנבחר אל ההתמנות, עם כל זה לא היה משה נמנע על ידי זה. אבל ודאי בכל עת שהיה חפצו לשמש בכהונה היה משמש כי בכל ביתו יתברך נאמן הוא, ועל זה הביאו ז"ל מקרא מלא הדא הוא דכתיב משה ואהרן בכהניו כלומר גם כי באמת אהרן הוא הכהן הנבחר עם כל זה הכתוב הקדים את משה תחילה להיותו ריע המלך וכנזכר לעיל.

ומדריגתו עודפת על מדריגת אהרן:

ומעתה הנה נשאר עלינו לתרץ אם כן מדוע הרע למשה בשעה שנאמר לו ואתה הקרב אליך את אהרן ומה גם איפה הוא העונש הנחרץ עליו מאתו יתברך לשלול ממנו הכהונה על שסרב ללכת בשליחותו למצרים אחרי אשר בין כך ובין כך כביר מצאה ידו לשמש בכהונה, והן זאת היתה כוונת רבי ברכיה ע"ה במה שהוכיח הדרש ממקרא הנאמר בדברי הימים, כי שם מבואר היטב התפשרות הדברים, היינו מוצא הדרש הזה ששימש משה בכהונה גדולה וגם עונשו מבואר שם איך ומה הוא, כי הנה האמנם למשה עצמו

לא היה נפקותא כלל אם היה נבחר להתמנות הכהונה מאשר לא נתמנה כי ככחו אז כחו עתה, עם כל זה יש נפקותא גדולה לבניו אחריו כי אותו שנתמנה ונעשה כהן גדול נאמר בו והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, היינו שהבנים נכנסים תחת האבות בהתמנות זאת, לא כן משה ע"ה גם כי הוא בעצמו שימש בכהונה גדולה אף על פי שלא נתמנה עם כל זה ביקש שיתמנה עליה עבור בניו שלא יהיו במדריגה זאת ולא ישמשו אפילו בח' בגדים וישארו לוים ככל בני שבטו.

ומעתה זה היה עונשו במה שלא נתמנה שישארו בניו לוים וזהו צחות דבריהם ז"ל ר' ברכיה מייתי לה מן הדין קרא בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו כו', כלומר אותו הבדיל השם יתברך וזיכה אותו בהתמנות הכהונה היתה הפעולה בזה הוא ובניו עד עולם, ומשה איש האלהים, כלומר ואם כן ודאי שאין להסתפק בו, אם היה יכול לגשת לעבודת הכהונה גם כי לא נתמנה, כי בכל בית אלהים נאמן הוא. ואם תאמר אם כן מה מנו יהלוך במה שלא נתמנה ולמה נצטער עליו הלא מדריגתו עודפת על אהרן, הנה על זה מבאר ואומר בניו יקראו על שבט הלוי, כלומר שיש לו נפקותא בבניו שלא יהיו נקראים בלתי על שם השבט, והענין אמתי ונחמד למבין:

חלק ז

ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו', **ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי**.

וראוי לעמוד בזה מדוע שינה הכתוב את לשונו אצל העושים במלאכת הבגדים שלא אמר בהם לכבוד ולתפארת כמו שאמר אצל משה.

ולבוא אל הענין נזכיר מאמרם ז"ל ת"ר **כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן** כו' (תהילים קל"ג, ב'), על דבר זה היה משה דואג אמר שמא חס ושלום מעלתי בשמן המשחה יצתה בת קול אמרה כשמן הטוב וגו', כטל חרמון מה טל חרמון אין בו מעילה אף זקן אהרן אין בו מעילה, ועדיין היה אהרן דואג אמר שמא משה לא מעל אבל אני מעלתי יצתה בת קול ואמרה לו **הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד** (שם פסוק ח') מה משה לא מעל אף את לא מעלתה (הוריות י"ב, א'). והכלל בזה הוא עם מה שמבואר מפי החוקרים כי יש דברים המכונים בשם ערב, כמו כל תענוגי עולם הזה, ויש המכונים בשם מועיל היינו שאין בהם ערבות כלל כי אם תכלית טוב, ולפעמים ימצאו דברים פרטיים שתרוייהו איתנייהו בהו יחד. וכמו כן תמצא במצות התוה"ק אשר קצתם בלתי ערבים על עושיהם ואדרבא עוד כמשא כבד יכבדו ממנו, כמו מצות הצום ביום הכיפורים, והצדקה וכדומה מהענינים המתנגדים אל טבע האנושי, ויש שיהיה

בהם בחינת שניהם ערב ומועיל, ערב מחמת מתיקותן ומועיל מחמת קיום מצות השם, כמו מצות עונג שבת ויום טוב, יש מקיימין אותה מחמת חשקות התענוג, אבל באמת החסידים ואנשי מעשה אינם עושים כי אם מחמת מצות ה' לא לכוונת שום תענוג, וכבר ידוע כי המצוה אשר עשייתה מתנגדת אל יצרי לבו כמו מצות הצום וכדומה הנה לבעבור אשר המעשה כבדה עליו לעשותה אם כן ודאי שהוא עושה אותה למען קיים מצות ה', לא כן להתענג על ה' ביום השבת בעבור שהמעשה קלה מאד כי בעסקו בה גם שני היצרים כאחד נפגשו, אם כן איה איפה יבחן עונג זה לשם מי הוא, אם לענג את השבת וכל ערבות המאכלים מורגש לו מפאת יצרו הטוב הממתיק אותם בפיו, או שכוונתו לענג את עצמו במטעמים אשר אהב, ועל כן זהו הגדולה שבנסיונות שטוב התענוג לא יפסיד כוונת המצוה[223] בלתי האדם אשר חלק לו בבינה אף חכמתו עמדה לו למאוס בתענוגים כל הימים וכל מתוק מר לו, וכאשר הפליג המשורר ע"ה ולבי חלל

[223] **איפה יבחן אם לענג השבת או לענג עצמו**... ועל פי המונח הזה יתבארו דבריהם ז"ל במדרש (אסתר ג') כל מה שהיה המן מקטרג את ישראל למטה היה מיכאל מלמד עליהם סנגוריא מלמעלה אמר לפניו רבונו של עולם אין בניך מתקטרגין לא על שעבדו עבודה זרה ולא על שגלו עריות כו', אלא אין מתקטרגין אלא על שהן משמרין דתותיך אמר לו חייך לא שבקת ולא אשבוק הדא הוא דכתיב כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול (שמואל א' י"ב). והוא בהזכיר עוד מדרשם ז"ל (במקומו) כל מה שהיה המן מקטרג מלמטה היה השטן מקטרג מלמעלה. ומן הראוי לחקור על מהות הקטרוג שיש במה שאמרו (שם) שאוכלים ושותים ואומרים עונג שבת עונג יו"ט כו', ועל כרחך צריך לומר שהיה הקטרוג כך שעושים המצות שלא לשמן וביותר שבתות וימים טובים שעיקר מצותם הוא להתענג על ה' למען שמו הגדול שצוה לנו על העונג הזה ולכן קטרגה מדת הדין לאמר שאינם מכוונים בלתי לתענוג עצמם. ומעתה אם היה קטרוג מדת הדין על שעובדים עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ועוזבים המצות מעשותם כלל הנה הקב"ה הדן את דיננו תמיד מדה כנגד מדה היה מהראוי באמת שיעזוב אותם כמו כן, אבל אחרי אשר באמת היו מקיימים המצות רק שעשו אותם שלא לשמן כי אם להתענג בדשן נפשם המשפט לאלהים הוא שלא לעזוב אותם גם כן בלתי כי תשועתם לא תהיה למענם כי אם למענו יתברך כמו שהם לא כוונו בהמצות למענו כי אם למענם. וכענין שאמרו ז"ל (במדרש רות) כתוב אחד אומר כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול וכתוב אחד אומר כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו כו', אמר ר' איבו כשישראל זכאין בעבור עמו ונחלתו רוצה לומר כשעושים המצות לשמן גם הוא יתברך יעשה עמהם למענם, וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול ר"ל שמכוונים בהמצות לטובת עצמם גם תשועתם לא תהיה כי אם למען שמו הגדול.

וזהו מאמר המדרש אמר לפניו רבונו של עולם אין בניך מתקטרגין לא על שעבדו עבודה זרה כו' אלא על שהם משמרים דתותיך והוא מוסב על מה שאמר תחלה שאוכלים ושותים ואומרים עונג שבת כו' כלומר מתענגים שלא לשם שבת. ועל זה אמר לו הקב"ה חייך לא שבקת ולא אשבוק רוצה לומר כי אושיע אותם למעני וזהו שסיים הדא הוא דכתיב כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול וכמו שביארנו:

ודע כי האמנם רבותינו ז"ל דברו על לבבנו כי בין כך ובין כך מובטחים אנחנו על הגאולה כמו שזכרנו מאמר המדרש כשישראל זכאין בעבור עמו ונחלתו וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול. אולם יש הבדל גדול בין ב' בחינות אלה בדבר הגאולה והוא נרמז במאמר הנביא בשם ה' (ישעיה מ"ח) למעני למעני אעשה. והרצון בזה לדעתי כי אם יזכו ישראל להשיג הגאולה למען צדקתם ולמענם הנה כאשר הוא יתברך יקרא דרור לשרידי עמו הלא בעבור זכות הצדיקים יפדה את כולם, לא כן אם תהיה הגאולה אך למענו יתברך הנה ימעט במספר הגאולים חס ושלום אך כפי הצורך אל קיום העולם שאין העולם מתקיים אלא בשביל ישראל ואם כן יהיה די אליו כפי ההכרח לבד, וזהו הרמז במאמר למעני למעני אעשה כלומר כאשר לא אעשה כי אם למעני ולמען שמי אז לא אעשה רק כפי הצורך למעני היינו שלא לקחת רק כפי ההכרח:

בקרבי (תהילים קי"ט, כ"ב) הנה עליו אין להסתפק אם ישמח ויתענג בשבת ויום טוב, בוודאי במצות ה' הוא שמח.

וכמו כן הדבר בענייננו כי גם המצוה הזאת למשוח את אחיו לכהונה גדולה נפגעו בה ערב ומועיל שניהם כאחד, שהמשיחה היתה ערבה וחשובה מאד מצד מעלתה שיזכה על ידה לגדולה שאין למעלה הימנה, וגם מועילה מאד מצד שיהיה הוא הנבחר לשרת בקודש, כאשר הפליג עליו המשורר **אשרי תבחר ותקרב** כו' (תהילים ס"ה, ה'). ועל כן משה ע"ה דאג פן התערב זר בשמחתו בהיות משיחת אחיו דבר הערב להתהדר ולהתפאר בה, וזהו ועל דבר זה היה משה דואג אמר שמא חס ושלום מעלתי בשמן המשחה כי זה משפט הצדיקים השלמים שאינם מאמינים בעצמם, ולכן כאשר הרגיש שמחה בלבו בעשותו מצות השם, דאג לאמר אולי השמחה הזאת מעורבת עם שמחת היצר הרע חס ושלום, מחמת הערבות והתענוג שיש בה. (וכמו שכתבנו בחלק הראשון פרשת ויחי על מאמר בסודם אל תבוא נפשי).

ועל זה יצתה בת קול ואמרה כשמן הטוב כו', כטל חרמון כו', מה טל חרמון אין בו מעילה כו'. וזהו ועדיין היה אהרן דואג אמר שמא משה לא מעל אבל אני מעלתי, יצתה בת קול ואמרה לו הנה מה טוב ומה נעים כו', כלומר האף אמנם כי הדבר ערב עליך, עם כל זה אחרי היותך תמים עם ה' לעשות מצותיו באהבה ושמחה, ואם כן מה בכך אם מצוה זאת ערבה לך מלבד מה שהיא מועלת. וזהו דקדוק הכתוב הנה מה טוב מוסב על סוג המועיל ומה נעים מדבר מסוג הערב, ורצה לומר למה יגרע כח המועיל שבמצוה הזאת על ידי היות בה גם ערבות ואם כן שבת אחים גם יחד מה משה לא מעל כו', כי הכל הולך אחר מדריגת ובחינת לב העושה, כי בוודאי קדוש ה' כמוהו שלל מלבו כל ערבות וכל עונג ולבו התאווני כבר היה חלל בקרבו, ועל כן בהכרח לא היה כוונתו כי אם לקיים מצות בוראו ובה היה שמח.

הוא הדבר גם כן במה שצוה יתברך למשה ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך כו', כי בזה היה גם כן ערב ומועיל כנ"ל רק הקב"ה הרואה ללבב כי האיש משה עניו מאד מכל האדם מואס בכבוד וגועל בתפארת, על כן אמר לו יתברך ועשית בגדי קודש כו'. לכבוד ולתפארת כי נאמן הוא לו שבאין ספק יעשה המצוה למען שמו יתברך, ולא לכוונת הגאון והתפארת. מה שאין כן אל העושים במלאכת הבגדים לא אמר משה לעשות הבגדים לשם כבוד אהרן ותפארתו, כי האדם יראה לעינים ויחשבו את משה חס ושלום שהוא רוצה להתהדר בתפארת אחיו החשוב, כי ענותנותו לא נתוודע כל כך לפרטי

האדם על אמתתה, ועל כן אמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו', ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי. והבן:

ועם דרכנו נעמוד על כוונת דברי הנביא ע"ה **אם תשיב משבת רגליך עשות חפציך ביום קדשי, וקראת לשבת עונג** כו', **אז תתענג על ה'**, (ישעיה נ"ח, י"ג), כי הנה לפי הצעתנו מצות שבת היא הגדולה שבנסיונות מצד הכוונה שאיננה כבדה על האדם, בכל המצוות לכוון בהם לשם ה', כמו שהיא כבדה במצות עונג שבת ויום טוב, אי על זאת בא הנביא ע"ה והמציא לנו מקום ועצה איך להתרצות לפני ה', במצוה זאת, והוא ליחד לכבוד שבת תענוגים ידועים מה שהיה נעדר מהם כל ימי החול, כי כבר ידוע אשר כל החושים והכחות שבאדם המרגישים בהנאות לפי ריקותן מן הדבר כך הנאתן בהתמלא הדבר להם, כמו שתראה אשר העני שהוא ריק מכל נפשו תאבה לכל, ואחרי השיגו הדבר ימתק ויערב לו מאד, והעשיר הוא להיפך שמפני המצא לו כל דבר ואיננו חסר מכל לכן באכלו ושתותו והתלבשו לא ירגיש אחד מני מאלף מההנאות שמרגיש בהם העני.

ועל כן זה הוא דרך ישר לפני איש למנוע עצמו מהתמיד בתענוגי העולם הזה, שעל ידי כן יהיה עשיר בתענוגים בעת שהוא צריך להתענג כמו בשבתות וימים טובים, שמצוה להתענג בהם יהיה בידו להתענג במאכל ובמשתה כברכת ה' אשר אתו, וגם זה לו לתענוג גדול אחרי ענותו את נפשו בימי החול אשר בזה יעמדו הדברים בגדר דברים הנעדרים בתמידות, ונמצאים לעתים רחוקות אשר באין ספק בעת פגעו בהם יהיו לו לנופת כמשפט הדברים כבדי המציאות. נמצא כי העונג והערבות שירגיש בשבת לא יהיה ההרגש מצד התולדה וכח הטבע, אבל ההרגש הזה יהיה ממעשי ידי עצמו על ידי מה שגדר בעדו לענות את עצמו ולחסום בעד כל עונג וכל טעם בכל הימים, הנה על ידי זה תתעורר לו תאוה חדשה לחמוד גם הדברים שאינם בגדר שיהיו ראויים להתאוות להם ולכן גם אם יאכל בשבת לכוונת השביעה לבד עם כל זה הוא משובח.

ונמתיק הדבר על פי דמיון לעשיר אחד שלא רצה להחזיק אצלו משרת בלתי אם יזדמן לו אחד מקרוביו, וכאשר שאלוהו על עילת הדבר אמר הלא ידוע כי המשרתים רובם ככולם גנבים בוזים הון בעליהם, ואם יהיה עוד המשרת נכרי וזר ימר לי מאד גנבתו, מה שאין כן אם הוא אחד מקרובי אתנחם כי עם כל זה נשארה גנבתי בבני משפחתי.

הנמשל אם התאוה אשר לו בסעודות השבת תהיה מצד התולדה וישיש ויתענג מפאת שביעת התאוה הנה היא גנבה בהיכל ה' ובאוצר העבודה, לא כן אם גם התאוה תהיה אך מצד בחרו בעבודת ה' כל הימים היינו על ידי מה שהרעיב עצמו וענה את נפשו בכל ימי השבוע עד שעל ידי זה גדלה תאותו לדבר זה בשבת, נמצא כי גם תאותו היא

מהקרובים לפני ה' ומחלקי העבודה החשובים והנאותים. וזה מאמר הנביא אם תשיב משבת רגליך, רצה לומר הדברים שהם בגדר ההרגל תמנע אותם ממך בכל ימי השבוע ויסובב לך מזה עשות חפציך ביום קדשי, רצה לומר כי אתה בעצמך תעשה לך חפץ וחשק להתאוות אל דברים שאינם מעצמם בגדר הזה, וזה וקראת לשבת עונג, כלומר איך שתכוון בהם תהיה משובח. וזהו שסיים אז תתענג על ה' כלומר גם תאוותך גם שביעתך כלם תבואינה מצד טוב בחירתך ועל כן לצדקה תהיינה לך לפני ה':

חלק ח

ובמדרש: הדא הוא דכתיב **סביב רשעים יתהלכון** (תהלים י"ב, ט') סביב לצדיקים הרשעים מהלכים דכתיב כו', הא כיצד בשעה שהרשעים עולין מתוך גיהנם ורואים את הצדיקים יושבים בשלוה בתוך גן עדן נפשם מתמענת עליהם כו', אימתי כרום זלות לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני מה לך יוצא לישרף על ששמרתי את השבת מה לך כו', על שעשיתי רצון אבי שבשמים הה"ד **ואמר אליו מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הוכיתי בית מאהבי** (זכריה י"ג, ו') מכות האלה גרמו לי להאהב לאבי שבשמים (ויקרא רבה פרשה ל"ב, א').

ולכאורה הדברים חסרים באור.

אמנם על פי דברינו יתבארו על נכון כי הנה זה ידוע שאנחנו מחוייבים להכביד עלינו עול העבודה הקדושה ולעבדו מחמת גודל היראה והרעדה בלב טהור ורוח נכון, ולכן אם אנחנו מקילין העול מעלינו ותהי יראתנו כמצות אנשים מלומדה, הקב"ה מגרה בנו הרשעים המתנכלים להפריע אותנו ממצות התורה על ידי גזירות קשות אשר ימול את בניו יסקל, ואשר ישמור את השבת ישרף, וכדומה מן הגזירות, ובזאת הם פועלים כי תכבד העבודה על העובדים כל כך עד אשר גם הקלות יהיו אצליהם כחמורות.

ממש כמלך שהיה לו שר המשקים והיה עומד לפניו בלא כבוד ומורא כמו שראוי להעומדים לפני המלך, מה עשה המלך גזר עליו שלא יאכל שלשת ימים, ברביעי צוה עליו שיבוא לפניו וכוס המלך בידו להשקותו כפעם בפעם, וישאלו אותו על עילת הדבר ויאמר להם הלא ידעתם כי מלאכתו אצלי קטנה וקלה ומשכורותו רב מאד, כמשפט להמשרתים את פני המלך שראויים לשכר גדול, אך בעבור הפלגת האימה אשר עליהם כאשר ישרתוהו שזה עולה על הכל, כי חמת מלך מלאכי מות, ולכן האיש הזה שלבו גס בו לא יחוג ולא ינוע ממורא המלך, אם כן אפוא מאין יהיה ראוי לקבל שכרו, על כן אמרתי שיבוא לפני רעב ועיף וישמשני, ואז באין ספק תרפינה ידו ויעמוד מרעיד והעבודה תכבד עליו ועל ידי זה יהיה ראוי להשיג שכרו.

כן הדבר בהעובדים למלך הקדוש יתברך שמו אשר כל שלמות ויקרת העבודה הוא שתהיה מכח גדול ויראה חזקה כענין שהפליג המשורר ע"ה **בבית אלהים נהלך ברגש** (תהילים נ"ה, ט"ו) ועל כן המתרפים בעבודתם ועוסקים בה מבלי לאות ועמל במה איפוא יתרצו פני האדון ה' הגדול והנורא,[224] ומי כבוראנו יתברך השוקד לזכות שרידי בניו בכדי שיהיו ראויים לקבל גמול מעשיהם הוא נותן שבט מושלים ביד הרשעים, ובמה שהם גוזרים עלינו גזירות כדי להשבית חלילה התורה והמצות ואנחנו סובלים גזירותיהם בכל היכולת ואין נגרע מעבודתנו דבר, הנה בזאת הם עושים אתנו ופועלים עמנו שנהיה ראויים לקבל השכר הגדול והצפון לצדיקים. ולכן מוליכים הרשעים סביב לצדיקים לאמר ראו כמה גרמתם אל הצדיקים להרבות במשכורתם יתר מאד. וזהו צחות לשונם ז"ל סביב לצדיקים הרשעים מהלכים כיצד בשעה שהרשעים עולין מתוך גיהנם ורואים את הצדיקים יושבים בשלוה בגן עדן נפשם מתמענת (לשון עינוי) עליהם. יען כי הם חושבים בנפשם מה זאת עשינו כי הכבדנו עליהם עול המצות ולגרום להם שכך גדול כזה (כי לולא כן מה שייכות להם להצטער על השכר הגדול אשר להצדיקים).

וזהו אימתי כרום זלות לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני כו', הה"ד כו' אשר הוכיתי בית מאהבי מכות האלה גרמו לי להאהב לאבי שבשמים כלומר אשר בלעדם לא הייתי כדאי במעשי שאהיה אהוב אצל הקב"ה וכנזכר לעיל:

ומה נעמו לי בזה דברי רבותינו ז"ל (בילקוט עובדיה א') לעתיד כשהקב"ה דן את עשו הרשע מה עשו עושה מתעטף בטליתו ובא ויושב אצל יעקב, ויעקב אומר אחי לא תהא כיוצא בי שנאמר אהי דבריך מות, גזירות שהיית גוזר עלי אילו הייתי עושה נתחייבתי מיתה בידי שמים ואי לא אתה הורג אותי, אשר לכאורה יפלא מאד הכי בזה ינוס לעזרה במה שיבוא וישב אצל יעקב ומה דעתו להנצל, אמנם לדברינו יצדק מאד כי עשו יבוא אצל יעקב לקבל שכרו על רב טוב הצפון שבא לו מסבתו אשר לולא גזירותיו והכבדת

[224] וכי תשאלך נפשך כי אם כן איפוא גם השרידים בעם והחסידים השלימים אשר את אלהיהם הם עובדים מחמת ערבות ומתיקות ולא מפאת ההכרח לבלתי סור ממצות ה' יתברך כי אם מאוות נפשם ומחפץ לבבם הטהור מצד גודל התענוג והמתיקות שבהם כענין שזכר הכתוב באצילי בני ישראל ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, אם כן במה ראויים הם לקבלת השכר. אבל דע לך שזהו מצד הנסיון היינו שמכריחין עצמן לעשות כל מעשיהם לא מצד ערבות המצות כי אם מצד עבודה והכרח אף שהמצות מוטעמים אליהם בטעם טוב וערב. וכענין שהתפאר על עצמו משיח ה' הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהילים י"ט, י"א) רוצה לומר שנפשו מטוהרה כל כך עד שבא אל ההרגשה האמתית וכבר החליט שאיננו טועם מתיקות בעולם כמתיקות התורה, ואחר כל זאת גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. כלומר גם כי ערבו ונעמו עלי כל כך עם כל זאת אנכי זהיר בעצמי שלא לעשותם לתוחלת רב טוב הצפון הכרוך בעקבם והבא לרגליהם, וזהו בשמרם (וכענין שאמרו השמר פן כו') עקב רב רוצה לומר לא עשיתים בעבור הכוונה הזאת כי היה בדרכיו משכיל לעשות כל המצוה מפאת היראה את שמו ואת גדלו יתברך כי אלוהים קדושים הוא.

עולו אין אנחנו ראויים כלל לשכר גדול כזה וכן מעשינו לא היו רצויים כל כך בהעדר המורא הגדול והאהבה הנפלאה והכוונה הטהורה המחוייבת בעשיית המצות, וזהו מה עשו עושה מתעטף בטליתו כו', ויושב אצל יעקב, ועל זה יאמר לו יעקב אחי לא תהא כיוצא בי כו', והבן:

חלק ט

וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם. מדרש: הדא הוא דכתיב **הלוא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות** כו' (חבקוק א',), אתה גוזר ואומר קדושים תהיו כו', וכן זה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם, רבון העולם אתה מבקש שנהיה קדושים הסר ממנו המות שנאמר הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות, אמר להם אי אפשר ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו (פרשה ל"ח, ב').

ומהראוי לשום לב על מהות השאלה והתשובה.

וכדי לבוא אל ביאור הענין, נקדים מאמר החכם ע"ה **אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות** (קהלת ח', ח'). והוא עם הכלל הידוע שההבדל בהנהגת אבינו הראשון בין קודם החטא לאחר החטא כך הוא, כי מתחילה היה האדם זך ובהיר מכל סיגי התאוות והחמדות מקודש ומטוהר כצבאי מרום דמי לבר אלהין, וכל סדר עניינו היה אך על פי הוראת השכל הישר והאמת. גם כי היה צריך לאכול ולשתות ולנהוג מנהג האדם, עם כל זה את הכל עשה בפלס החכמה העליונה הנאצלת עליו מאתו יתברך, כפי מה שיחייב חק ההכרח ולא מצד תגבורת הדמיון על השכל כמעשי הנבראים ההולכים אחר דמיונם כאחר היושר, כמו שאנו רואים היום בפרטי האדם המחרפים נפשם למות מרוב חמדת האכילה והשתיה וכדומה מסוג הזה, אבל את הכל עשה יפה בשכל האלהי הנאצל עליו כמעשי המזבל והחורש שדהו והגודר את כרמו שכל מעשיו משוערים אצלו כפי מה שיבואהו מן ההכרח. אמנם אחר שבא הנחש על חוה הטיל בה זוהמת הבהמיות עד שיפול עליו מאמר (חגיגה ט"ז) ששה דברים נאמרו באדם שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבהמה כו'. וההוראה במאמר כבהמה לומר כי מתחילה היה באלו השלשה לא כבהמה אשר דמיונה מטעה אותה אבל התנהג בהם מפאת שכלו ודעתו בשיעור הראוי מה שאי אפשר להתקיים בלעדם. ולכן בהיות הנהגתו על אופן המעולה הזה לא פעל בנפשו שום פגם על ידי עסקו בפרנסת הגוף כי אם אדרבא בהתענג הגוף התענגה גם הנפש כענין שהיה בזמן המקדש שיבנה במהרה בימינו שנאמר בו **מה ידידות משכנותיך ה' צבאות נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי ובשרי ירננו אל אל חי** (תהלים פ"ד, ב'-ג'). רצה לומר כי בהיות המקדש על

מכונו הוא יתברך עשה שלום עלינו בין הגוף והנפש ותאכל היא והוא והתענגו על ה' כי תענוגי הקרבנות שנעשו בקדושה ובטהרה היו מוסיפים חיים לגוף ומרפא לנפש כי כמו שכחות הגוף היו נזונים מהבשר כן כחות הנפש לקחו ערובתם ונזונו מהקדושה וזהו דיוק לבי ובשרי כלומר הנפש והגוף, וזהו מאמר המדרש **צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה** כו', (שם ס"ג, ב') כשם שנפשי צמאה לך כן רמ"ח אברים שבי צמאים לך:[225]

[225] **כשם שנפשי צמאה לך כך ומ"מ אברים שבי**... ואולי זהו מאמר הלא מעתה קראת לי אבי אלוף נעורי אתה הינטור לעולם כו' (ירמיה ג', ד') ירצה שלא יחליט האדם לומר אשר מעתה הוא מוכרח להתנהג כבהמה בכל עסקיו וללכת אחר תאותיו ובאמת הדבר לא כן הוא, וכמה שידענו מכמה חסידים השלימים שנהגו עצמן להחיות את גופם בשיעור ההכרחי לבד ואת המותר החרימו וכמו שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו (משלי י"ג), וזהו הלא מעתה קראת לי אבי אלוף נעורי אתה כלומר שתרגיל את גופך מנעורך להתנהג בקדושה וגם אנכי לא אמנע הטוב הצפון ממך וזהו הינטור לעולם הישמור לנצח, ומי כהחכם שלמה המלך ע"ה אשר לימד דעת את העם ואמר ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה (קהלת ז', י"ד), הורה לנו בחכמתו הטהורה כי טוב לאדם להיות זהיר על עצמו מהתענג ומרוך בתענוגי העולם הזה ושלא לקחת מהם בלתי המוכרח לבד כי בזאת יתן שריד לעצמו כי ייטב לו באחריתו וכמו שנבאר.
ונקדים לזה מליצתם ז"ל (ברכות ל') על מאמר וגילו ברעדה (תהלים ב') במקום גילה שם תהא רעדה ובמדרש: (קהלת ד') ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני זה יוסף שנתוספו לו ב' שנים להיות במאסר עד שחלם פרעה והמאמר תמוה מאד. אבל ביאור הענין הוא בהקדים כלל הידוע מפי הגאון בעל תורת חיים ז"ל על מאמרם (ברכות י"ז) כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, וזה לשונו ביאור הדבר על פי מאמר המדרש (הביאו רש"י ז"ל פרשת בראשית) מתחלה עלה במחשבה לברוא את העולם במדת הרין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים, ולכן העולם הזה מתנהג חציו במדת הרין וחציו במדת הרחמים ורבי חנינא בן דוסא סבל מדת הדין הרבה כדי שיזכה העולם בשבילו בטוב מדת הרחמים עד כאן דבריו. ומעתה עמוד והתבונן ענין נפלא שנעשה עם יוסף אשר בעבור שפת יתר שאמר כי אם זכרתני כו' נתוספו לו ב' שנים להיות בבית האסורים ולולא שאמר כך היה יוצא ב' שנים קודם ובעל כרחך היה מוכרח להיות גם כן חלום פרעה ב' שנים קודם, והוא פלאי ורחוק מן הדעת כי הלא לכל זמן ובלי ספק הוקצב זמן אל ז' שני השבע והרעב משמש ימי בראשית והוא החלום ופתרונו ואם כן איך היה כל זה תלוי במאמר כי אם זכרתני שהוא דבר תלוי בבחירת האדם.
אמנם על פי הנחתנו יצדק מאד כי רבותינו ז"ל במדרש (פרשת שמות) אמרו על ויוסף היה במצרים כל מי שנאמר בו היה הוא מתוקן משמש ימי בראשית ויוסף היה מתוקן משמש ימי בראשית להיות פרנס דורו. והנה בחינת מפרנסי הדור היא בב' אופנים אם כדרך ר' חנינא בן דוסא שהיה הוא הסובל מדת הדין של כל בני דורו להסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת כדי שיהיו כלם נזונים בשלוה די שבעם, או כמשמעו היינו שיזון ויפרנס את הדור בחכמתו כמו שזן אותם יוסף באמת אחר הפתרון. והנה שתי אלה הבחינות היו אצל יוסף כי בעת היותו במאסר סבל מדת הדין כנגד כלם כי הוא לא חטא מאומה ואז התפרנסו הם בשלוה בזכותו ואחר צאתו מן האסורים היה מפרנסם כמשמעו. ומעתה היה הדבר באמת תלוי בו כי אילו לא חטא במאמר כי אם זכרתני היה כבר ראוי לפרנסם כמשמעו ואלו היה יוצא מבית האסורים אז היה השובע והרעב באמת שולטין מקודם אך בעבור השפת יתר שאמר כי אם זכרתני הוכרח לפרנסם עוד כדרך ר' חנינא בן דוסא. ומעתה יובן המדרש ויהי מקץ שנתים ימים דהיינו שנתוספו לו ב' שנים והוקשה להמדרש ואיך היה הדבר התלוי בזמן תלוי במאמרו לזה אמר ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני זה יוסף. כלומר שהיה כל העולם כבמשקל אל יוסף במשקל השני דהיינו שסבל המדת הדין כנגד כלם ומעתה לא היה הדבר תלוי אלא בו דהיינו באיזה אופן יהיה המפרנס שאלו יצא קודם היה מפרנס כבר כמשמעו על פי השובע והרעב ועתה פיו הכשילו להיות מפרנסם כרבי חנינא בן דוסא. אבל בהזמן לא היה שום השתנות כי מאז שהיה זמנו לצאת מן האסורים התחיל הזמן שיהיה הוא מפרנס והשפת יתר שאמר גרם לו להיות מפרנס אלו הב' שנים כדרך רבי חנינא בן דוסא וכנ"ל. והבן:
כלל העולה שהעולם מתנהג תמיד כסדר הזה חציו במדת הדין וחציו במדת הרחמים ושקולים המה במאזנים ישאו יחד וכמו שכתוב זה לעומת זה עשה האלהים, עד שאמרו במדרש (פרשת ויחי) רבינו י"ג שנה חשש בשיניו וכל

המורם מדברינו כי קודם החטא היה האדם מנהיג ומכלכל את גופו על פי שכלו לבד, ממש כמנהג האדון עם עבדו שמכלכל דבריו במשפט, במדה ובמשקל, ולא היה משמש כלל בהנאות המדומות ובבקשת המותרות. ועל כן לא היו עניני הגוף שוים בנזק הנפש יען שלא הרגיש בהנאות מאומה כמשפט הבהמה ואם כן היו ידיו רב לו להיות קודש לה' מבואו ועד צאתו, והיתה חזרתו אל מקומו ותשובתו למעונתו כמי שבא מן הדרך ושב לביתו בלי אסון (וזה היתה עלית חנוך ואליהו זכור לטוב). לא כן עתה שהנפש נוטלת חלק מן האכילה והשתיה והנאה והמשובח ותתגאל בהם, הנה כל עוד שהיא בגוף האדם לא תוכל להתרחץ מצואתה ולבוא אל טהרתה כאשר היתה באמנה אתו יתברך טרם נתנה בו, כי אם המות הוא הוא המפריד רוח הטומאה ממנה מסיר כל סיגיה מצריף כל בדיליה. ולכן אחר אכילת האדם מן העץ הוחלט לו המיתה, לא בדרך עונש כי אם בדרך תיקון לתת לו שארית שיוכל לשוב על ידי כן לטהרתו הראשונה ולהיות נפרד מרוח התאוות המשותפות עמו במזגי הגוף כנ"ל.

וזהו אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח כלומר רחוק מאד שיהיה האדם מושל ברוחו לכלוא הרוח ממנו, בעודו בחיים חיותו כדי שלא יצטרך למות כמו אליהו וחנוך וכאשר זכרו ז"ל (במדרש תזריע) על ובחטא יחמתני אמי שאפילו יהיה צדיק שבצדיקים אי אפשר שלא יהיה בו מה מן החטא וכמו שכתוב אין אדם צדיק בארץ כו', ולכן אין שלטון ביום המות רצה לומר שישלוט בעצמו שלא ימות:

ומעתה מה ימתקו דברי המדרש בנושא דרושנו הה"ד הלא אתה מקדם כו', לא נמות אתה גוזר ואומר קדושים תהיו כו', הסר ממנו המות, והוא כי לפי הנחתנו היו ישראל בזמן המקדש באותה בחינה עצמה שהיה בה האדם קודם החטא (וכפי מה שבארנו בחלק הראשון (וירא על מאמר והנה איל אחר נאחז וכו', מאמר המשורר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו וכו', אשר עיקר השלום הזה שאמר הוא מוסב על

אותן י"ג שנה לא מתה חיה בארץ ישראל ולא הפילה אשה עוברה כו' עד משעה שנתת ידך עליו נתרפא באותה שעה אמר ר' חייא אוי לכם חיות שבארץ ישראל אוי לכם עוברות כו'. והוא מבואר כמו שאמרנו כי לסבת סבל היסורים שסבל הצדיק הרבה ממדת הדין פעל בזה שיהיו אחרים שרויים בטובה, וזהו ממש מאמר וגילו ברעדה לומר כי הלא המוחלט הוא אשר לפי ערך השמחה והגיל אשר במקום זה ישקל כנגדה במקום אחר יגון ואנחה (ומי יודע על מי יפול חלקו ביסורים נגד תוספת שלוחו של זה), ואם כן זאת העצה אל האדם השרוי בשמחה שלא יערב השמחה אל עצמו ולשוש בה והאנחה והעצב יפליג מכנגד פניו אבל מהראוי אליו לשקול משקל שוה ויקיים בעצמו וגילו ברעדה, והביאור בדרש במקום גילה שם תהא רעדה כלומר במקום השלוה שם תהיה האנחה ועל יד זה לא יוסיף לדאבה עוד בזמן אחר ולא במקום אחר. וזהו צחות לשון שלמה המלך ע"ה ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה כלומר ולא שתרחיב לבך ותמלאהו שמחה כדי שלא תמצא תוגה אחריה כי גם את זה לעומת זה עשה האלהים ולא יוותר מאומה והכל לפי החשבון. וזהו ביום טובה כו' וביום רעה ראה כו' והטעם על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה כלומר אחרי יום טובה לא תמצא מאומה מן הרע כי כבר היה נגד פניך גם ביום טובה, והבן:

השלום והשלוה שהיה להנפש עם הגוף בזמן המקדש שהיו שניהם אוכלים מקערה אחת וכמבואר שם באורך), ואם כן היה בכח האדם להתנהג בגופו ונפשו כמו קודם החטא ולא היתה המיתה מוכרחת אליו להגות סיגים מתוך הנפש ולצרפה מהתערב בה רוח זרה מהתאוה והחמדה וכדומה, וכאשר הפליג המשורר ע"ה על הזמן ההוא ואמר **ותורתך בתוך מעי** (תהלים מ', ט'), וזהו הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי כלומר הקדשתנו עתה ממש באותה בחינה שהקדשתנו מקדם היינו קודם החטא ואם כן לא נמות.

וזהו שביארו ז"ל אתה גוזר ואומר קדושים תהיו כו', וכן זה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם רבון העולמים כו', הסר ממנו המות וזהו שנאמר הלא אתה מקדם כו' וכנ"ל, על זה השיב הקב"ה ואמר להם אי אפשר ה' למשפט שמתו וצור להוכיחו יסרתו, ביאור הדבר כי הנה פעולת המות היה על שני פנים אחד להפחיד בו את האדם קודם החטא היינו שלא יאכל מן העץ מאימת מות כמו שאמר לו יתברך ביום אכלך ממנו מות תמות, ולעילה זאת אם לא אכל האדם מן העץ מיד אחר שנצטוה עליו ממורא המות הנה היה ממות אצלו למוכיח בכל הימים כי כל אימת שהיה מעלה על לבו לאכול מפריו היה ירא וחרד לבלתי יתקיים בו מאמר כי ביום אכלך ממנו כו' והיה מונע עצמו מלאכול ממנו נמצא כי יסור המות היה קודם החטא למען הוכח את האדם ולהפחידו בו שימנע עצמו מאכילתו, אמנם עתה בשכבר עבר וחטא ונענש במיתה הנה נעשה מן התוכחה משפט רוצה לומר ענין מחוייב על פי המשפט הנחרץ.

והן על שני בחינות אלו משמש המות גם עתה א'. להעניש הרשעים במשפט, והב'. להוכיח ולהפחיד הצדיקים שלא ינקש עליהם המות טרם בוא קצם. וזהו מליצת הכתוב **האל לנו אל למושעות ולה' אלהים למות תוצאות** (תהלים ס"ח, כ"א) והכוונה בזה לתת טעם על סיפור הקדום שנתן יתברך תורת אמת אל אומתנו שלא יקשה על זה, אם כן למה זה יגוע האדם וילך למות, לכן אמר יש למות שני פעולות, וזהו למות תוצאות ואם כן בין כך ובין כך הוא מחוייב להיות בעולם למוכיח גם אם לא למשפט. וזהו מאמר הכתוב **החפץ אחפץ מות רשע** כו', **הלא בשובו מדרכיו וחיה** (יחזקאל י"ח, כ"ג). רצה לומר כי באמת כל מגמתו יתברך במה שחייב את האדם למות לא מחמת חפצו חלילה במות המת לכונת המשפט, אבל כל חפצו הוא למען יהיה המות למוכיח, וזהו הלא בשובו מדרכיו וחיה והיינו מאימת מות. וזהו שבא המאמר שלפנינו להתנצל למפרע על מה שהוטבע האדם על המיתה לומר אם אמנם כי עתה הוא מחוייב עליו במשפט עם

כל זה תחילת יסודו לא היה בלתי להוכח בו האנשים. וזהו שאמר הכתוב ה' למשפט שמתו. כלומר עתה ועם כל זה הכונה הראשונה לא היתה כן וזהו וצור להוכיח יסדתו. **ומעתה** מה נמרצה תשובת ה' יתברך על שאלתם הנזכרת לעיל אמר להם אי אפשר ה' למשפט שמתו כו', לומר כי אחר שכל עיקר יסוד המיתה היה מכוין מתחילה להוכיח בו אם כן גם עתה בהיות המקדש על מכונו גם שאינם צריכים עוד אל המיתה מצד החיוב והמשפט כנזכר לעיל עם כל זה אי אפשר להעבירו ולבטלו, והוא על פי דמיון לאחד שהיה מזהיר את בנו לאמר אל תאכל דבר זה, ולא שמע אליו ואכל וחלה, שלח אביו אחר רופא אחד והכניסו לתוך ביתו והיה מרפא אותו על ידי סמים מרים מאד עד שהבריא, והיה האב מחזיק אותו בביתו בדירה מיוחדת והספיק לו מזון ומחיה כל ימי חייו, והאמנם שהדבר הזה מובן מאליו שאינו מחזיק את הרופא בלתי עבור בנו, עם כל זה הוא מכוון לשני ענינים, אחד כי בראות הבן את הרופא הוא זוכר תמיד מרירות הסמים שכלכל אותו במחלהו, ועל ידי כן הוא מונע עצמו מכל המאכלים הרעים והמזיקים, כדי שלא יפול עוד הפעם בידו, והתועלת השניה גם אם יאכל לפעמים מדברים המזיקים ויחלה הנה עד מהרה ירוץ הרופא יחיש קל ירפאהו ויחבשהו, ולכן אפילו אם יעבור זמן רב שלא יחלה הבן עם כל זה לא ימנע האב מלהחזיק את הרופא אצלו, כי מיראתו אותו הוא נזהר מהדברים המסבבים מחלתו.

והנדמה מובן מדברינו הקודמים וזהו אמר להם אי אפשר ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו כלומר האמנם כי כדבריכם כן הוא כי אינכם צריכים עתה אל תועלת המיתה כמו שנזכר למעלה עם כל זה אי אפשר לבטלו להיות עיקר יסודו למבנה המוסר והתוכחה וזהו וצור להוכיח יסדתו ולעילה זאת אי אפשר להסירו גם היום, והבן:

חלק י

וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם.

להבין כוונת הכפל אחת בשנה מדם חטאת הכפורים, אחת בשנה כו', נציע לשונם ז"ל בילקוט (סוף פרשתנו) וזה לשונם: **וכפר אהרן על קרנותיו** וגו', וסמיך ליה **כי תשא** זה שאמר הכתוב **כסף נבחר לשון צדיק** (משלי י', כ') זה הקב"ה שהבחיר את לשונו ואמר למשה כי תשא אמר משה לפני הקדוש ב"ה רבונו של עולם בשעה שיש להם זכות לישראל הנח להם, ובשעה שאין להם זכות הנשא להם, פעם אחת כדי שיבוא יום הכפורים ויכפר שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם עד כאן. והמאמר סתום מאד.

ונזכיר עוד דבריהם ז"ל (במדרש פרשתנו): וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם הדא הוא דכתיב **לעולם ה' דברך נצב בשמים** (תהלים קי"ט, פ"ט) אל תאמר בשמים אלא כשמים כו', אף דבר שדברת לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (פרשה ל"ח, ב'. וכונת המאמר להוציא ההוראה הפשוטה אשר מלת עולם תסוב אל החלוקה השניה היינו על מאמר ולזרעו ולא על מאמר לו הקדום נמצא שאין מתקיים הבטחה הנצחיית באהרן עצמו בלתי בזרעו אחריו מדור דור ולכן פירשו ז"ל ענין המאמר כאלו נאמר והיתה לעולם לו ולזרעו כו', כלומר אף שלו קיים לעולם. והוא מובן עם מאמרנו בחלק הראשון (בראשית) על מדרשם ז"ל (ריש אסתר) משה ראש לנביאים, אהרן ראש לכהנים, אשר משפט ראשית האמת הוא על דבר שהוא ראש והתחלה סביית אל המסובב ממנו שורש ויסוד אל אשר ממנו צומח כמו אב שהוא מתואר ראשון מצד בנו הבא מכחו וכן הזרע הוא ראשון לצמחיו העולים על ידו. ועל דרך זה ממש היה משה ע"ה ראש לנביאים ואהרן ראש לכהנים, רצה לומר כי המה היו כנחל נובע להשפיע להשואפים למוץ משוד מבועם, ונבואת משה ע"ה היתה כוללת מה שהתנבאו כל הנביאים ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כי הוא היה אביהם אשר מניצוץ נבואתו העליונה נמשכה הנבואה אל כל שאר הנביאים, וכאמרם במכילתא מאותה שעה שעמדו ישראל על הר סיני זכו להעמיד להם נביאים אשר על כן אמרו פני משה כפני חמה כו' (ב"ב ע"ה), כי אור הלבנה והכוכבים נמשך להם על ידי השפעת אור השמש כן היה משה בענין הנבואה עם כל שארי הנביאים, וכן עבודת הכהנים כלם היו נזכרים ונעשים בקדושתו של אהרן ובכח זכותו שהאציל בעדם ובזה יקראו על שם ראש על כי מהם הורק ונשתלשל לכהנים ולנביאים הבאים אחריהם. וזהו מאמר המדרש וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם הדא הוא דכתיב לעולם ה' דברך נצב בשמים. אל תאמר בשמים אלא כשמים כו', אף דבר שדברת לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם כלומר גם קדושת אהרן עצמו עומדת במרום לעולם.

ובזה יהיו תואמים הדרש עם הפשוט, אל תאמר בשמים אלא כשמים רצה לומר קיים לעולם כשמים (ואיפה הוא קיים בשמים) וזהו שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, ומלת עולם תסוב גם על מלת לו כאילו יאמר והיתה הכהונה לו לעולם ולזרעו לעולם, וזהו שסמכו ז"ל הדרש הזה למאמר זה הדבר כדי לבאר מאמר זה הדבר כמשמעו כי מעשה משה שקידשם הפעם הזאת לכהונה הוא קיים לעולם כי האף אמנם שבדורות שאחריהם נתקדשו מחדש עם כל זה אין הדבר כי אם מכח קדשת אהרן כי הוא וזכותו קיים עמהם (וכמו שיתבאר ענין זה באורך אי"ה בפרשת צו):

וזהו גם כן דברי הילקוט וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליכם לדורותיכם והוראת הכפל מובן היטב לדברינו. אחד. כמשמעו שיעבוד בכל שנה פעם אחד, או הוא או בניו, וזהו וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה. הב'. מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליכם לדורותיכם, והוא להורות לנו ההבדל העצום שבין אהרן לכהנים זולתו אשר בכל דור לאמר כי מדם חטאת הכפורים שיקריב אהרן פעם בשנה יכפר עליכם לדורותיכם, כלומר זכות קרבנו יהיה שמור לדורות עולם כי העבודה שעשה אהרן ביום הכיפורים הראשון היה כלול בו כפרת כל ימי הכיפורים הבאים אחריו, והמקיפים אחריו אינם כי אם כשואב מים מן הנחל ומביאים לביתו, וזהו שסיים כי קודש קדשים הוא, כלומר כל הכהנים קודש ואהרן קודש של כל הקדשים, היינו קדושת אהרן הוא אב ושורש לכלם.

וכאשר תתבונן מעט תמצא כל דברינו כלולים במאמר הילקוט שלפנינו וכפר אהרן כו', וסמיך ליה כי תשא זהו שאמר הכתוב כסף נבחר לשון צדיק זה הקב"ה, שהבחיר את לשונו ואמר למשה כי תשא, ר"ל כי הקב"ה נתן תנאי בדבר שלא נחשוב לומר כפי משמעות הפסוק (ולפי ביאורנו) שאין הכפרה תלויה כלל בהכהנים שבדורות אחרים ולא בעבודתם לא כן הדבר כי עבודת הכהנים שבכל דור היא הכרחית לעורר הזכות ולרומם את העם למעלה ראש בכדי שיהיו ראויים לקבל זכות עבודת אהרן שעבד כבר, ויהיה מאמר כי תשא כמו תנאי על מאמר לדורותיכם לאמר אימתי יהיה כך כי תשא כלומר לכשתרומם מדרגתם בעבודת הכהנים שבדורותם או אז יתעורר עליהם זכות אהרן וכפרת עבודתו, וזהו אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שיש להם זכות לישראל הנח להם ובשעה שאין להם זכות הנשא להם פעם אחת, כדי שיבוא יום הכפורים ויכפר שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם, והרצון כי לפי דברינו הנה ענין יום כפור הראשון והעבודה שעבד בו אהרן היה דומה ממש כמי שיש לפניו מטמון זהב ורב פנינים ובחפירה מועטת יכול להשיגו ולכן אם יתעצל בבקשתו הנה הוא עצמו מונע ממנו הטוב ההוא, אמנם אם האיש ההוא אין בו כח אפילו לחפירה מועטת הזאת ורעהו עומד אצלו וחופר בשבילו באין ספק כי לטובה גדולה תחשב לו, וזהו אמר משה כו', בשעה שיש להם זכות לישראל הנח להם, ובשעה שאין להם זכות כלומר שלא יעצרו כח אפילו אל המועט הזה היינו לעבוד עבודה נאותה בכדי שתעורר עבודת אהרן - הנשא להם, כלומר תהיה אתה בעזרם להעיר להם הזכות הזה. וזהו כדי שיבוא יום הכפורים ויכפר כלומר יום הכיפורים המוכן ועומד לכפרה מאז ועד עתה שאינו מחוסר כי אם קריבה והבאה משם לפה. וזהו שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם שהוא מורה באצבע

על אותו יום כפור הראשון לומר שעיקר הכפרה תלויה בו והיום כיפור שבכל השנים שאחריו אינם כי אם בכדי להעיר כח פעולתו של ראשון ולזכות את העם שיהיו ראויים להשיג פעולתו (ויהיה אות ב' ביום ב' הכלי לא ב' התוך), והבן:

ובעמדי במקהלות סיימתי את הדרוש הזה במאמר **ויבא איש אלהים אל עלי ויאמר אליו כה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים בל בית פרעה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן** כו', **למה תבעטו בזבחי** כו', **לכן נאם ה' אלוקי ישראל אמור אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני עד עולם, ועתה נאם ה' חלילה לי כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו** (שמואל א' ב', כ"ז-ל'). אשר לפי הפשט ראוי לפרש אות ה' של הנגלה כמשפט ה' השאלה, ומפרשי המקרא הסבו את הפשט מצד ההכרח וביארו הה"א לאמת הדבר כמו **הרצחת וגם ירשת** (מלכים א' כ"א, י"ט).

ולדעתנו יתבאר המאמר פשוט ויהיה הה"א ה' השאלה כמשפטו תמיד, וגם המשך הפסוקים יתבארו על נכון ונקדים לזה מאמר הכתוב **אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה וישב ויעש מקצות העם כהני במות החפץ ימלא את ידו** כו' (שם י"ג, ל"ג). אשר לכאורה דברי הכתוב סותרים זה את זה כי מתחלה אמר ויעש מקצות העם כהני במות שמשמעו שבחר בהחשובים שבהם כמו שבא ביאורם על מאמר בקצה המחנה בקצינים שבמחנה וכמו שזכרו המפרשים, והשכל מחייב כך שלא לכהן בלתי אנשים מעולים וחשובים, ולבסוף אמר החפץ ימלא את ידו כו', שההוראה שנתן רשות לאמר מי שירצה ימלא את ידו ויהיה כהני במות, אתמהה!

והנראה בעיני כי באמת תפש לשון ראשון ולא בחר כי אם בהחשובים (כי האף אמנם שהמרי והזדון היה טמון בחבו עם כל זה הלא היה צריך להחניף את העם ולצאת ידי הבריות, שלא לקחת לעבודת הכהונה בני בלי שם) אבל הכתוב בא להבינינו איך ומה מצאה ידו להטעות את חכמי דורו בהפרת ברית הכהונה אשר מעולם לאהרן ולזרעו אחריו מדור דור, ולבחור ולקרב אישים זולתם. וזאת אשר דבר על לבם הלא לכם לב לדעת כי רחוק מאד להיות החשיבות באדם להתקרב אצל הקדוש ב"ה מצד הירושה, היינו בעבור שאבותיו היו גדולים וטובים בעיני ה' יתברך, שהוא נגד השכל ונגד הקבלה, כי באמת הכל תלוי בכח הבחירה אם להתקרב ואם להתרחק כמליצתם ז"ל כתר תורה מונחת וכו', (יומא ע"ב, ב')[226] ואם כן היתה טענתו מוצלחת מאד לפתות את ההמון להטות אחריו להפך הכהונה מזרע אהרון לאמר אחרי כי החשיבות אינו מצד הירושה

[226] והמופת על זה שלא זכה ישמעאל על ידי אביו אברהם ויצחק לא זיכה את עשו כי אין אצל הקב"ה כי אם מי שבוחר בטוב ומואס ברע וזה מוסכם מכמה מקומות בנביאים ע"ה ובמדרשי חכמינו ז"ל:

מהאבות והוא דבר התלוי בחפץ האדם ובחירתו אם כן החפץ ימלא את ידו, והן בטענה זאת החליק אל ההמון עד שהאמינו בדבריו וקבלום.

אמנם פשר הדבר ההוא מבואר לאמתו בדבריהם ז"ל (פרשת אמור) וזה לשונם: הדא הוא דכתיב **יראת ה' טהורה עומדת לעד** (תהילים י"ט, י') מיראה שנתיירא אהרן מלפני הקב"ה זכה ונתנה לו הפרשה הזאת שאיננה זזה ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף הדורות (פרשה כ"ו, ו'). הורו לנו בזה כי באמת לא בחר הקב"ה בזרע אהרן אפילו אם יהיו רשעים כמאמר כי מכבדי אכבד כו', כלומר בהכרח הדבר תלוי בבחירת האדם ויראתו הטהורה ומעשיו הטובים, אבל עילת הדבר מה שבחר באהרן וזרעו וכרת עמהם ברית עולם הוא כך, כי הנה כבר ידענו שכמו שטבע האדם בעניני הגוף ממוזג כח האב בגוף הבן, ועל פי רוב טבע האב והבן שוים בעניני הגוף, כן במעלת הנפש וחסרונה תשוה נפש הבן אל נפש האב ונקל לפרי צדיק להיות צדיק, כמו שכתבנו בחלק הראשון בביאור **תומת ישרים תנחם** (משלי י"א, ג') כלומר תומת האבות הישרים תנהל את בניהם בדרך שדרכו בה הם, וזהו גם כן **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (שם כ', ז'). והנה הקב"ה ראה באהרן כמה טהורה יראתו כמה זכה עבודתו, עד שבודאי תתנוצץ היראה הזאת גם בבניו אחריו ויהיו כלם אוחזים מעשי אבותיהם בידיהם, בחר בו וכרת עמו ברית כהונת עולם, וכעדות הכתוב **וכפר הכהן** כו' **ואשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו** (ויקרא ט"ז, ל"ב) כלומר שיאחז צדיק דרכו ללכת בדרכי אביו שעל ידי כן יהיה ראוי לעבודה נבחרת כזאת.

וזהו דברי המדרש יראת ה' טהורה עומדת לעד ר"ל לו ולזרעו ולדורות עולם, וזהו מיראה שנתיירא אהרן מלפני הקב"ה זכה ונתנה לו הפרשה הזאת שאיננה זזה ממנו ולא מבניו כו', ומאמר לא זזה נמשך אל היראה שנתיירא אהרן לא תסור מבניו לעולם כי כן משפט היראה הטהורה כי תעמוד לעד. ומעתה הנה לא בחר הקב"ה באהרן לבד ר"ל כי הסתפק עצמו בצדקת אהרן וטובו וישרו, עד כי מאהבתו אותו היתה בריתו אתו גם לבניו אחריו (יהיו איך שיהיו גם צדיקים גם רשעים). אבל כל עילת הבחירה באהרן היא מכוונת, כי ממטע תפארה כזאת באין ספק יתנוצצו שריגי קודש ענפי חמד, וכמליצת הכתוב **לא ימושו מפיך ומפי זרעך** כו', ועד עולם כי הבנים ישתו מנהרי נחלי טוב צדקת אביהם, ממש כבעל הכרם שהיו פירותיו טובים להלל מאד לקח שנים או שלשה מהם והביאם לפני המלך, וייטבו בעיניו עד מאד, מה עשה המלך נתן לו דמי כל כרמו וגם אותו החזיק אצלו והיה מאוכלי שלחנו, למען ישמור את הכרם למלך, והרואה את זאת היעלה על דעתו שנתן לו המלך את כל הרכוש וכל כבוד הזה בשביל מעט הפירות שהביא בידו,

כי אם מן המעט הזה הבין חשיבות הכרם בכללו ומה שנתן לו הוא מכוין בעד כל הכרם וכל הפירות שיעלו בו לעולם, הנמשל כבר מובן:

ומעתה מה נמרצו דברי איש אלהים שלפנינו ויאמר אליו כה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך כו', ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן כו'. כלומר כלום בחר רק באהרן לבד אפילו אם יהיה זרעו רשעים יספיק עצמו באהרן וזכותו, לא כן הדברים כי אם שבחר באהרן להיות זרעו מסוגלים להתהלך לפני ה'.

וזהו אמור אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני עד עולם, ועתה נאם ה' חלילה לי כי מכבדי אכבד כו', כלומר אחרי אשר שבתם מאחרי ה' ותבעטו בעבודתי חלילה לי מעתה להתערב בכם, כי רק מכבדי אכבד ובוזי יקלו, והבן:

כי תשא

חלק א

וידבר ה' כו', **כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כופר נפשו לה'** כו', **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם**.

הנה מהראוי לשום לב בזה איככה ימשך הנגף מסבת המספר ומה סכנתו. ובמדרש: אמר לו הקב"ה, משה, חייבין לי ישראל מה שלוו הימני שנאמר כי תשא כמה דתימא כי תשה ברעך אמור להם שיפרעו מה שהם חייבים לי כו', ואשלמה להם שנאמר **והיה מספר בני ישראל כחול הים** כו' (הושע ב', א') (פרשה ל"ט).

והמאמר סתום מאד אין מהצורך להעיר בו, ורגע אדבר בביאור משנתם ז"ל כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר ועמך כלם צדיקים כו', נצר מטעי כו' (סנהדרין צ'), אשר הרב בעל מדרש שמואל זלה"ה התעורר בזה מאין יתעורר הקורא להשתדל בעבודת ה' יתברך אחר שכבר נכון לבו בטוח בדברי חכמינו ז"ל כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שההוראה שיש חלק עולם הבא לכל אחד ואחד גם מבלעדי יגיעה כלל ואם כן מה בין עובד ה' לאשר לא עבדו.[227] אבל הענין מובן פשוט עם מה שאמרו ז"ל הכל צפוי

[227] וחוץ לדרכנו יתכן עוד בכוונת המשנה הזאת להוכיח את האדם בתוכחה גדולה ולזרזו על שמירת התורה והמצוה בכדי שלא יאבד מה שבידו, כי הנה אם תאמר לאיש מסכן ודל הלא טוב לפניך להסתפק במעט מן המעט עד כי תקבץ על יד סך גדול לבנות בעצמך בנין מפואר או חומה גבוה באין ספק לא יאבה ולא ישמע אליך לדחוק עצמו על זה כי אין כלל מדרך העני להצטער על שלא זכה לחומה נשגבה, ויענה ויאמר לא טוב אנכי מאבותי וכאשר התגוררו הם אתגורר גם אני, לא כן מי שיש לו חומה מה שהנחילו אביו ותאמר לו מה לך להסתפק בחיי צער מכור ביתך ותחיה עצמך בריוח הלא יענה ויאמר לך חלילה לי מעזוב נחלת אבותי. כן הדבר במבטח השכר לעולם הבא כי אם יבטיחו את האדם לאמר שמור התורה והמצוה ותזכה על ידי כן לקנות לך חלק בעולם הבא לא יחרד כל כך על שמירתם ועל עשייתם, מה שאינו כן אם תאמר לו שיש לו בודאי עולם הבא רק שמהצורך לו להזהר שלא לאבד מה שבידו באין ספק יתלבב להשתדל בשמירתו בשבעה עינים. וזהו צחות לשונם

והרשות נתונה (אבות ג', ט"ז), וזה יתבאר כאשר נתיר ספק גדול בענין הגלות אשר לפי ההוראה מדברי הנביאים כל עיקרו הוא כמו מאסר ובית הכלא לאסרנו עד אשר נשוב מדרכינו הרעים, והנה הנחמות היעודות סותרות המורא, כי אחרי שמובטחים אנחנו מאת אבינו יתברך כי לא לנצח יריב ולא לעולם יטור, ויוסף שנית ידו וגאל את ממכר בניו, אם כן אין הגלות מכריח אותנו אל התשובה.

אמנם הבנת הדבר הוא כך כי ההבדל בזה הוא בין הכלל והפרט, הגע עצמך כי כל עיר ועיר יש לה שני שמות יחידים והוא שם הפרט, וראשי הקהל הוא שם הכלל, היינו הממונים על ההמון להשתדל בצרכיהם ולעסוק בתיקוניהם, והנפקא מינא כי לפעמים תמצא עיר שפרטיה עשירים כל אחד בפני עצמו, והקהל יהיו דלים ורקים היינו שאין להם מעות מיוחד אל הכלל וכאשר יקרה להם עסק הצריך אל הכלל לא יהיה בידם על הוצאות אפילו פרוטה אחת, ולפעמים תמצא בהיפך אשר בפרטות יהיו כלם עניים ואביונים והקהל יהיו עשירים, כי יש להם איזה הכנסה השייכת אל הכלל ולא אל הפרט, והאמנם כי מאישים הפרטים נעשה הכלל עם כל זה לא יתפאר היחיד בהון המיוחד אל הקהל, כי אולי לא יאבו בו עוד אל ההתמנות הזה להיות ממונה על הכלל לראש וקצין, ועוד אין לו דבר עם הכסף הזה.

ז"ל כל ישראל יש להם חלק כו' הנה בכוונה פרסמו הדבר הזה למען העיר לב האדם לחוס על חלקו שבידו להזהר בשמירתו. וזהו מאמר רז"ל (ויקרא רבה ל"ב) סביב רשעים יתהלכון סביב לצדיקים הרשעים מהלכים כו' ורואין את הצדיקים יושבים בשלוה בתוך גן עדן נפשם מתמענת עליהם כו', וח"א סביב רשעים צדיקים מהלכים היינו שמראים להרשעים חלקם בגן עדן שאבדו ומכרו להצדיקים כמאמר (חגיגה ט"ו) זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן, ואחרים אומרים להיפך שמראים לצדיקים חלק הרשעים בגיהנם וזה גם כן סובב על מאמרם ז"ל (שם) לא זכה נוטל חלקו כו' בגיהנם.

ודע כי כמו שהכלל מגין על היחיד בהיותו נכלל עמהם גם אם בפני עצמו אינו חשוב כל כך כן להיפך היחידים הבלתי חשובין ממעיטין ומקטינים ערך החשובין השלמים כי זכות מעשיהם יתחלק בין הכלל כמאמר ז"ל (במדרש פרשתנו) כשהן עולין גדוליהן עולין עמהם וכשהם בירידה גדוליהן יורדין עמהם. ובזה יש לומר טעם נכון בדברי רז"ל שהחליטו ואמרו (חולין ז') גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן ויהיה הטעם בזה ממש כאנשי הצבא אשר למלך חילו ופרשיו יש ביניהם אשר חוץ החק שיש להם מאת המלך מן המזון והבגדים אין להם דבר משלהם רק יאכלו את חוקם מן הכלל, ולפעמים נמצא ביניהם אישים אחדים אשר בהיותם לעצמם המה עשירים גדולים יותר ממי שלמעלה מהם היינו השרים והשלטונים בהיות לזה כפרים ועיירות ולזה אמרכלאות וקנינים ועבודה רבה וכדומה ועתה בהיותם בין כלל הצבא לא ילבשו ולא יתנהגו לפי תפארת רום ערכם והשגת ידם בלתי כפי המגיע להם מן הכלל וחלק כחלק יאכלו ולא יחגרו זולת כחגורת הצבא בכלל. אבל הנפקא מנה באם יתבטל הכלל וילך כל אחד לביתו אז תראה החילוק והיתרון הגדול אשר להעשיר על העני כי העני בשובו לביתו עוד יתמעט ערכו ממה שהיה ולא יראה את כל מאומה בידו והעשיר יתעלה בערכו ממה שהיה כי בא אל אחוזתו אל כל מיטב קנינו והון סגולתו. הוא ההבדל בעצמו בין גדולי הצדיקים ובין כלל ההמון כי האמנם שבהיותם נכללים עם הכלל הנה צדקת הצדיק על ההמון תהיה ופרי מעלליו יאכלו כלם חלק כחלק עם כל זה אין הדבר כן בלתי בעודם כלולים בצבא ההמון שבהכרח אין יתרון לזה על זה, אמנם בשובם מן הצבא וילכו לנפשם היינו בגויעתם ואסיפתם הנה בית העליון פתוח לפניהם מלא כל טוב אשר מלאוהו בחיים ויתעדן כל אחד ברכוש מעשיו הטובים שסגל ותשבע נפשו בצחצחות הוא לבדו ואין לזרים אתו וזהו גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן והענין נכון.

כן הדבר בעניננו כי כל הברכות והנחמות היעודות נאמרו אל כלל האומה הנבחרת ולא על אישים פרטיים, ולכך אין הרכוש הזה רשום ומיוחד אל הפרט זולת אל הקהל היינו כלל האומה, בלתי אם יזכה כל אחד את ארחו להיות מאנשי הקהל יהיה בכלל מקבלי הנחמות, ואם לא יתפרד ויצא מן הכלל ויזכו המנויים בלעדו.[228] וכמו שאמר יתברך למשה הרף ממני כו'. ואעשה אותך לגוי עצום כו' (דברים ט', י"ד). כי אין מעצור לה' מהסתפק באישים אחדים הכשרים שבהם שיש די לקיום העולם בהם לבדם. וזהו הכל צפוי והרשות נתונה כלומר רשות ביד כל אחד להתקרב ולהסתפק אל הכלל להיות נמנה ומושגח בהשגחה המוגבלת ליראי ה' ולחושבי שמו. וזהו ממש כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר ועמך כלם צדיקים כו' והבן.

כלל הענין חשיבות ישראל היא בשתים, אחד. חשיבות כל איש בפרט באם הוא שלם במעשיו ומדותיו ככל חקות התורה, והשני. הוא ענין נעלה ונשא מזה היינו מה שאנו נחשבים לעם אחד כמו שכתוב **אתם נצבים היום כלכם** כו' עד **למען הקים אותך היום לו לעם** (דברים כ"ט, ט'). וכמו שהפליג המשורר ע"ה ואמר **ודגלו עלי אהבה** (שיר ב'), ר"ל שעשה הקב"ה מכל ישראל בית נאמן מורכב מחלקי אישים הפרטיים וקרא לנו בשם בית ישראל וכהוראת מאמרי השיר הנבחר הזה שמפליג בשבח מהללנו ממש על דרך השבח הראוי לבנין מפואר בית המלכות, וכמו שנאמר **קורות בתינו ארזים** כו' (שם ז'). ובהיותנו בבחינה הרמה הזאת אין ערך ותכלית אל חשיבותנו בעיניו יתברך, והוא בתוכנו כבעל הבית המתכבד ויושב בביתו מתפאר בממשלתו אשר לא כן אנחנו היום בזמן הגלות כמו שאמר המן **ישנו עם אחד מפוזר ומפורד** (אסתר ג', ח') כלומר כל חשיבותם אצל השם על היותם עם אחד כלולים זה בזה ולא כן עתה שהוא עם מפוזר ומפורד:

ודע כי בהיותנו במדבר היינו משובחים מצד, ופחותים מצד, היינו כי בפרטות לא היו היחידים חשובין כל אחד בפני עצמו ולא היו במדרגה המעולה המחוייבת כפי התורה

[228] **כן הדבר בעיננו הברכות נאמרו על הכלל.** ואולי שזהו הרצון במאמר רז"ל אין בן דוד בא אלא או בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב (סנהדרין צ"ח). והוא לפי מה שהנחנו בפנים כי האמנם נצח ישראל לא ישקר בברית הבטחתו ויקיים כל הנחמות שיעד על פי נביאיו הקדושים עם כל זאת אין ההבטחה הזאת כי אם על הכלל שעתידים ישראל להגאל וילכו לארצם הקדושה אבל לא נתברר מי ומי ההולכים כי הדבר תלוי בתשובה. ובזולת התשובה אין היחידים בטוחים מאומה כל אחד בפני עצמו שלא יתקיים מאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר כו', וכבר תיקן דוד המלך ע"ה תפלה ותחנה מיוחדת בעבור היחידים כי אמר בלשון יחיד עד אנה ה' תשכחני נצח כו' (תהלים י"ג). ומעתה הקרוב לומר כי רז"ל החליטו כן אין בן דוד בא כו' בהיות באמת חפץ ה' יתברך לבלתי ידח ממנו נדח ואם כן אם יבוא בן דוד בדור שמקצתם צדיקים ולא כולם פן ידחו הבלתי טובים ולא יגאלו רק הצדיקים לבדם. אבל בדור שכולו חייב ולא יגאלו רק מחמת הכרח קיום שבועתו אם כן יזכו כלם בשוה וזהו או בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב. והבן:

כי יצאו ממצרים ערום ועריה, רק בכללות במה שאנחנו כלולים ונקראים עם אחד בבחינה זאת חשבנו אלהים יתברך לסגולת העמים כלילת היופי.

והיינו דומים ממש למי שלקח עצים בהקפה מזה עשרה ומזה עשרה, ועשה לו בנין מפואר יקר הערך עד מאד, ובאין ספק גם אם יכיר כל אחד את שלו אין שורת הדין נותן שיקלקל ויהרוס את ביתו למען יקחו איש איש עציו ואבניו, ועם כל זה כאשר יהרוס הוא עצמו ויסתיר את ביתו לשעה קלה לכונת איזה תיקון לחזור לבנותו בתבנית אחר וכדומה מהתיקונים, הנה מיד בהיות הבנין מפורד ומהורס ועציו ואבניו שטוחים ונחים על הארץ אם יבואו הבעלים וכל אחד יכיר את שלו ודאי כי לאל ידם לקחת את שלהם על פי המשפט באין מוחה ומעכב כלל.

כן הדבר באומנתנו הנבחרת, כי בההשקפה על כל יחיד בפרט הנה כל נתח וכל חלק מן הכלל בלתי נראה יפה והם כלם בעלי חובות למקום ב"ה, בלתי התחברותנו והיותנו לעם אחד כלולים בהרכבת הבנין היא הסבה המגבהת ערכנו והמחשבת בית תפארתנו, כידוע אשר בהשקפתו יתברך על כלל האומה לעולם יעלו חן לפניו, ולכן ההרכבה הזאת והבנין הזה יגן עלינו מכל שטן ופגע גם בפרטי החלקים כי בהפקד החלקים כי נהרס הכלל:[229]

ומעתה לא נפלאת היא מה שיש לדאוג על סכנת הנגף בעת המספר. כי כשהם נמנים יהרסו אז את הכלל למשפחות ולבתים ולגברים היינו כי יתראה כל אחד בעת ההיא בפני עצמו ולכן יש לחוש בשעה ההיא מפגיעת המשטינים.

וזהו שצותה התורה כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לה' כו', ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. וזהו שביארו במדרש אמר לו הקב"ה למשה חייבין לי ישראל (פי' היחידים) אמור להם שיפרעו מה שהם חייבין לי. וזהו שסיימו ז"ל ואשלמה להם שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים כו', והוא כי הנה לעת כזאת שאנשי ההמון בלתי שלמים המנין מקטין אותנו וממעיט חשיבותנו, כי כל זמן שהבנין עומד מורכב ומחובר בנוי לתלפיות קרא ה' שמנו כלילת יופי סגולת העמים שאין ערך לחשיבותנו וליקרת ערכנו בהיותנו בגדר המעולה הזה, מה שאין כן בהיותנו יחידים שעל כן נתחייבנו בכסף כפורים לכפר על נפשותינו. אמנם לעתיד אי"ה שההבטחה

[229] ודע כי מה שאמרו ז"ל שתפו צערי עמכם ענין השיתוף כך הוא משל לבן בליעל שנתפס לבית הסוהר ואביו היה צדיק וישר אשר כל שומע זאת היה מוריד דמעות והיה מקונן עליו לאמר הנה אביו החסיד יושב ומתאבל על בנו יחידו (כי כן טבע האב להצטער בצרת בנו יהיה באיזה בחינה שיהיה) והיו מקוננים על צרת האב יותר מעל צרות הבן.
הנמשל כי מבואר שהקב"ה מרגיש בצערן של ישראל יותר ממה שהם מרגישים ואם כן הלא ראוי ונכון להצטער ולקונן על גלות השכינה הקדושה וצרתה יותר מעל צרותינו כי ה' הצדיק ואנחנו החייבים.

קיימת לכל יחיד שיהיה חשוב בפני עצמו כפלי כפלים מחשיבותם עתה בין הכלל כמאמר **הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום** (ישעיה ס', כ"ב) (ועל דרך שבא ביאורו בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת תבוא), ואם כן בזמן ההוא יהיה המספר סבה עצומה להגביה ערכנו ולהרים קרננו למעלה ראש, כי כל אחד בפני עצמו יתראה בהודו והדרו. **וזהו** שהבטיח יתברך למשה במאמר שלפנינו חייבים לי ישראל אמור להם שיפרעו מה שהם חייבים לי והיתה הבטחתי בזה ואשלמה להם, היינו כי לעתיד יהיו במדרגה שיתפקדו בלא פדיון, וזהו שמבאר הטעם שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, יען כי במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, כלומר אותו הדבר שהיה מזיק להם מלפנים היינו בצאתם מן הכלל להתראות כל אחד בפני עצמו לא היו נחשבים לכלום והיו צריכים לפדיון ובדרך זו יאמר להם בעתיד בני אל חי, שהוא מאמר המורה על המעלה היותר רמה ועל המדרגה הגבוה מעל גבוה שנהיה בה ב"ב, והבן:

חלק ב

ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי כו', **ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת** כו'.

עיין בקול יעקב קהלת על מאמר כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת (עמ' ע"ט):

חלק ג

מדרש: כתיב **והיה שדי בצריך** (איוב כ"ב, כ"ה) עשה אותו בצרך שיהיה עמך בצריך שמגיע אתכם שנאמר עמו אנכי בצרה (פרשה מ', ד'), ובילקוט: **יענך ה' ביום צרה** (תהילים כ', ב') זהו שאמר הכתוב **יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה** אמר הקב"ה בשעה שמגעת צרה לישראל והם מבקשים אותי יהיו משתפים כבודי עמהם, באותה שעה אני עונה אותם שנאמר יקראני ואענהו למה? עמו אנכי בצרה.

ונאמר בביאורו בשנמתיק תחלה מאמר המשורר ע"ה הנ"ל יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב ישלח עזרך מקודש כו', וכלל הענין כך הוא כי ידענו מפי סופרים וספרים שאנו מחוייבים ליחד כל תפלותנו (ביום הנאות והמוכשר לתפלה) רק על קבוץ גליות ועל בנין בית המקדש, כי זה כלל ידוע שאין אנו סומכים שיעתר לנו ה' בכח וזכות התפלה שאנחנו מתפללים, כי אין מעשינו ראוי לזה כלל, אבל כל בטחוננו הוא תפלת האבות הקדושים שקיימו **היערוך שועך לא בצר** (איוב ל"ו, י"ט) והקדימו והתפללו עלינו שימלא ה' כל משאלותינו, ובם אנו נשענים ועל ידי התפלה שאנחנו מתפללים עתה יתעורר כח תפלת האבות וזכות פעולתה, אמנם כל זה הוא אם תפלתנו מכוונת ומתאחדת עם תפלת האבות, ובאין ספק הם לא בקשו רק על הטוב האמתי והמתקיים,

היינו לכונן יהודה וירושלים, לא כן אם תפלתנו על עושר וכבוד וכדומה מהדברים הבלתי טובים בהצלחתם ובתכליתם איך אם כן תפנעינה התפלות זו בזו, ואיך תפגשנה, ואם כן לא נפעול מאומה, וזהו מאמר המשורר יענך ה' ביום צרה בתנאי - ישגבך שם אלהי יעקב, כלומר שתהיה תפלתך שוה לתפלת האבות ומבאר בעצמו שכל תפלתך תהיה שישלח עזרך מקודש.

וזהו מאמר הילקוט יענך ה' ביום צרה זהו שאמר הכתוב יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה, כלומר כל עיקר רצונך יהיה שאענך על מה שגם אני בצרה כמוך היינו שלא תצטער בלתי על גלות השכינה, וזהו אמר הקב"ה בשעה שמגעת צרה לישראל והם מבקשים אותי יהיו משתפים כבודי עמהם, כלומר שיתפללו על דבר אשר גם הקב"ה שותף בצער ההוא. וזהו באותה שעה אני עונה אותם שנאמר יקראני ואענהו כו', וכביאורנו.

וזהו דברי המדרש שלפנינו והיה שדי בצריך עשה אותו בצרך שיהיה עמך בצריך שמגיע אתכם והוא מבואר כמו שביארנו. (ואולי יתכן עוד בכוונת מאמר זה שאינו ע"ד ברכה ושבח מאת ה' אבל בגדר פקידה שיהיה כל עסק האדם בתורה ובמצות וממילא בטוב לו הוא מטיב מעשיו ואם יחסר מזונו או יחלש כחו תתחסר מלאכתו ובזה הוא מקיים עמו אנכי בצרה, והבן):

עוד ביאור על דברי המדרש הנ"ל בהקדים מאמר המשורר **דרשתי את ה' וענני** כו', **הביטו אליו ונהרו** כו', **זה עני קרא וה' שמע ומכל צרותיו הושיעו** (תהלים ל"ד, ה').

ביאור הדברים, דע כי צרכי האדם מה שהוא צריך לבקש עליהם מאת ה' יתברך בכלל הם שני סוגים, צרכי הגוף, וצרכי הנפש, ויש בסוג השני הזה תפלה על גלות השכינה הקדושה, ועל חילול כבוד שמו, וכבוד תורתו, והעדר העבודה מבית אלהים. ומשני טעמים יש להאדם לעזוב עניני הגוף ולשום עינו ולבו להתפלל רק על צרכי הנפש, אחת. מחמת הבושה הגע עצמך באם יגמול אחד חסד עם רעהו הדל בתתו לו חפציו היקרים למען יעשה אותם משכון ללוות עליהם כפי צרכו ודאי מהראוי אשר גם הפרוטה הראשונה הבאה לידו ילך ויתן להנושה בו למען לפדות משכון רעהו ולהחזירו לבעליו, ובאם יקרה שישיג מעות ויוציאם על צרכי ביתו וכדומה אז די לו בושה וכלימה, כי איך יוכל להתראות לפניו מעתה.

הנמשל מבואר מעצמו כי כבר דרשו ז"ל משכן משכן, שנתמשכן שני פעמים בשביל עונותיהם של ישראל, היינו בהשקפתו יתברך בפני הדור כי הם דלים מזכות ריקים מכשרון הטה אליהם חסד ונתן להם כל מחמד עינו למען יעשו אותו משכון להמציא להם על ידו רווחה. ועל כן מהראוי אשר בכל עת רצון לא נשים מגמתינו לבכות

ולהתפלל על זולת רק להשתדל לפדות המשכנות, ואם נעזוב הבקשה ההיא ולא נבקש רק צרכי הגוף די בזיון וקצף.

והטעם השני יובן גם כן על פי דמיון להולך בדרך והיה צמא מאד למים לשעה נעשה רעב ועל ידי כן נשכח ממנו כי הוא צמא, ויהי כבואו לעיר סר אל בית עשיר וראה שם שלחן ערוך בכל מאכלים טובים ומשקים יקרים, ויאמר בלבו אם יחליט לבקש מאת הבעל הבית לתת לו לחם לשבור רעבונו הלא ישאר צמא, ואם יבקשהו לרוות צמאונו יהיה רעב, מוטב להתנפל לפניו שיזמין אותו על שלחנו ושם ימצא כל משאלות לבבו, והיתה נפשו כגן רוה.

הנמשל כי לעת עתה היינו כעדת עניים הבלתי מזומנים על השלחן כי השלחן ערוך מאת המקום ב"ה רק לפני האומות, כי להם נחלת שדה וכרם מטל השמים ומשמני הארץ, וזולת מה שעלינו לבקש על המזון ופרנסת הגוף עוד אנחנו רעבים גם צמאים לשכינת עוזו יתברך, ולבית מקדשו. כמאמר **צמאה לך נפשי** כו', ואם נייחד בקשתנו על דבר מצרכי הגוף הנה לא יהיה בידינו בלתי הדבר ההוא, אמנם כאשר נבקש על קיבוץ גליות ועל בנין בית המקדש, וזהו ממש כאב המחזיק בנו על שלחנו אזי הבקשה ההיא כוללת הכל.

והן על השני טעמים האלה דיבר המשורר ע"ה ואמר דרשתי את ה' כו', כלומר השליך כל צרכי גופו מנגד ולא שאל בלתי על השראת השכינה בתוכנו ועל קיבוץ גליותינו, והיה פועל בזה שני פעולות אחר הביטו אליו ונהרו כו', הוא הטעם האחד כי גדולה הבושה מאד אל השואל צרכי הגוף ועוזב צרכי הנפש כמו שזכרנו, מה שאין כן השואלים האלה הביטו אליו ונהרו, והשני זה עני קרא כו', ומכל צרותיו הושיעו, כלומר כי תפלה כזאת היא כוללת הכל, וזהו דיוק ומכל צרותיו הושיעו.

אמנם יש עוד פעולה גדולה ורבה מאד באם יעשה האדם עיקר תפלתו על התכלית המעולה היינו שיתעלה כבוד שמו יתברך, וכבוד תורתו, ויניח צרכי הגוף והפעולה הצומחת מזה מבוארת במאמר השם יתברך אל שלמה **יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים ולא שאלת עושר** כו', **ושאלת לך הבין לשמוע משפט** וכו', **הנה נתתי לך לב חכם** וכו', **וגם אשר לא שאלת אתן לך** כו' (מלכים א' ג', י"א), ומעתה אין עצה הוגנת יותר מזאת, וזהו זה עני קרא וכו', ומכל צרותיו הושיעו ר"ל יען שהיה מניח את צרכיו ולא ביקש עליהם ולא דרש כי אם עילוי כבודו יתברך, יעשה בו כמשפט המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר וכו' וזהו מאמר המדרש עשה אותו בצרך

כלומר כלומר שלא תתפלל כלל על צרת עצמך בלתי על הצער המגיע אותו יתברך, ותרויח בזה שיהיה עמך בצריך, מה שאין כן אם תתפלל רק על צרכי גופך, והבן:

חלק ד

אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם (ל"א, י"ג).[230]

דע כי עבודתנו את ה' יתברך מיוסדת אצלנו שיקבל האדם על עצמו להיות ראשיתו מצער ואחריתו ישגא מאד, היינו כי המצות המה כבדות בעת עשייתן וקיומן, ואינן ערבים ומתוקים אל עושיהן כמעשים המפיקים קיום הגוף והצלחתו אשר מלבד פעולתם אל קיום האדם עוד המה ערבים ונעימים לעסוק בהם, כמו האכילה והשתיה והשינה והטיול, וכדומה מחפצי הגוף. וראוי היה שגם מעשי העבודה יהיו בגדר זה.

אבל אמתת קבלתנו היא מבוארת בדברי הרב המורה זלה"ה (בא' מא') כי מתחילה קודם שחטא האדם היה ענין זה במעשי המצות, אבל נשתנו מסבת זוהמת הנחש להיות מדתן מר בתחילתן ומתוקים באחריתן. והמופת על זה שהיה כן בתחילת הבריאה הוא מבואר פעמים רבות בתורה ובנביאים, **ומל ה' אלהיך את לבבך** וכו', **לאהבה** וכו' (דברים ל', ו'), ובנביא **והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר** (יחזקאל ל"ו, כ"ו), היינו כי לעתיד ימתיק הקב"ה בפינו טעמי המצות ויהיה מוחש ערבותן כדבש למתוק. ואם לא שהיה כן כבר קודם החטא לא היה הכתוב מייעד אותנו על זה, כמאמר **אין כל חדש תחת השמש** (קהלת א', ט'), היינו כי לעתיד לא יחדש דבר רק יתוקנו כל הקלקולים אשר היו מסבת החטא (וכמו שנתבאר בחבורנו (קול יעקב קהלת)). אמנם מצות שבת עוד היא נשארת על צורתה הראשונה, היינו שמצות שבת עוד היא להתענג בתענוגים

[230] ובגמרא (שבת י') אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו שנאמר לדעת כו' רב חסדא הוה נקט בידיה תרתי מתנתא דתורא אמר כל מאן דאתי ואמר לי שמעתא חדתא משמיה דרב יהיבנא להו נהליה אמר ליה רבא בר מחסיא הכי אמר רב הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו שנאמר לדעת כי אני ה' מקדשכם יהבא נהליה אמר חביבין עליך שמעתתא דרב כולי האי אמר ליה אין אמר ליה היינו דאמר רב מילתא אלבישייהו יקירא. והפליאה נשגבה וכי לא היה לו שמעתתא אחרת משמיה דרב רק זאת ואם כי ירא להגיד הלכה אחרת פן לא תהיה חדשה אצלו מאין החליט על הלכה זאת שתהיה אצלו חדשה. ב' לבתר דיהיב ליה שאלו חביבין עליך שמעתתא דרב מדוע לא שאל לו תחילה. והקרוב לומר כי רבא היה שונא מתנות כר' זירא (חולין מ"ה) ועם כל זה רצה לומר לן שמעתתא דרב ואמר לו זאת שעל כרחך ישנה היא אצל רב חסדא כי היה קשה לו הלא רב חסדא תלמידו של רב הוא ודאי יודע הרבה שמועות משמו או מרב הונא דהוא אמרי דבי רב ומדוע ישתוקך כל כך לשמעתתא דרב כי בני אדם ישתוקקו רק לדבר חדש לא אל מה שכבר הורגל בו ומילתא אלבישייהו יקירא לא אסיק אדעתיה. לכן חשב רבא כי רב חסדא רוצה לתת מתנה בעלמא רק שלא לבייש את המקבל תלה הדבר בשמעתתא חדתא למען יחשוב המקבל כי יתן לו זאת בשכרו. לזה קפץ רבא ואמר הכי אמר רב הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו ועם כל זה יהבה נהליה הוכיח רבא מזה כי בעל כרחך שמעתתא חדתא היא אצלו כי לולא כן היה לו לרב חסדא לומר לרבא כי נותן מתנה בעלמא. לכן יפה שאלו עתה חביבין עליך שמעתתא דרב רוצה לומר הלא אתה רגיל בהם ובעודו כמתפלא עליו נזכר ואמר היינו דאמר רב מלתא אלבישייהו יקירא.

לאכול ולשתות וללבוש בגדי כבוד ולקבל שכר על זה, והטעם כי בשעה שחטא אדם הראשון עדיין היה השבת רק בכח ולא יצא אז אל הפועל.

ונסביר את הדברים על פי דמיון לסוחר אחד שהביא נתח סחורה יקרה עד מאד לעשות מלבושים לבנו הרך, ונתן כל הסחורה אל החייט הראשון ראשון שנגמר הביא אל העלם הזה ולבשו, ויהי הוא מתהלך בחוצות וברחובות להתהלל בהן ולהתפאר בהודם והדרם, פגע בו עלם אחד ודחפו אל מקום חמר ונשחתו כל בגדיו והוד פניהם קלקל, רק מלבוש אחד האחרון אשר עוד היה ביד הבעל מלאכה ולא יצא אל הפועל נשאר עומד ביפיו, וכשנגמר גם הוא הזהיר אותו אביו לאמר בני הזהר במלבוש הדר זה לבלי הכתם אותו, למען ישאר ביפיו והדרו, כי הוא לבדו יהיה לך לעד על כל הבגדים שאתה לבוש בהם כי כולם היו באותו יופי רק עבר עליהם איזה קלקול רע מלמעלה.

הנמשל כל ששת הימים נשתנו מסבת זוהמת הנחש לבלי יערב לנו מעשי המצות, ולבלתי יהיה מוחש אצלינו מה מנועם מתיקות ישרם וטובם, רק המלבוש המיוחד היינו יום השבת אשר עדיין היה בכח ולא יצא אל הפועל בעת שחטא אדם הראשון והיה אצל הבעל מלאכה הקדוש יתברך, ולכן אליו לא הגיע הפסד ונשאר עומד ביפיו ותארו הראשון, היינו שהמצות ערבות בו בעת עשייתן וטובות גם באחריתן.

וזהו דיוק מאמר **שמור את יום השבת לקדשו** (שהוא גם עתה באותה בחינה עצמה) **כאשר צוך ה' אלהיך** (דברים ה', י"ב) כלומר בצלמה ובתבניתה ולא נשתנית מאומה. וזהו צחות מאמר אך את שבתותי תשמורו ממש כאשר האב מבקש פני בנו הנזכר לעיל, אך את המלבוש הזה שמור לי, והטעם - כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני מקדשכם, וכביאור הילקוט בעולם הבא, כלומר הערבות במצות אשר אני מבטיח לעולם הבא, תוכל לקחת אות על זאת מיום השבת אשר כל נפש טהורה מבחנת זאת כמה נעמה מצוה זאת גם לחושים הגסים, והבן:

חלק ה

ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו. מדרש: כך פתח ר' תנחומא בר אבא **לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים** (דניאל ט', ז') מהו כן אמר ר' נחמיה אפילו בשעה שאנו עושים את הצדקה מביטים אנו במעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים (פרשה מ"א, א').

הנראה בהבנת המאמר בהקדים מאמר הכתוב **כי תכלה לעשר** כו', **ואמרת** וכו', **בערתי הקודש מן הבית וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני** (דברים כ"ו, י"ב) ודרשו ז"ל שמחתי ושימחתי בו. ובמדרש: בשעה שבא הקב"ה לברוא את

האדם נעשו מלאכי השרת כתות כתות וכו', חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכלו שקרים והדבר פלאי להיות למעלה פלוגתא רחוקה כל כך.

אבל לבוא אל הענין נחקורה נא במה שהפליג הכתוב במצות מעשר וכתב בה **ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך** (דברים כ"ו, י"א), אשר לכאורה לא ידענו מה מצוה יש בשמחתו פה יותר משאר המצות אשר בתורה. והנראה עם מה שידענו מהחסיד ז"ל (בחובות הלבבות שער הב') שנתן טעם על היות אדם מחזיק טובה לאותו שעשה עמו טובה, והקב"ה מטיב לאדם בתמידות עושה עמו גדולות ואין חקר ואינו מעיר את לבו להודות לה' על חסדיו, ואמר שהסבה בזה היא מה שנתגדל האדם בהם מנעוריו והוא מורגל בהם מעודו, כמאמר **ואנכי תרגלתי לאפרים** כו', **ולא ידעו כי רפאתים** (הושע י"א, ג') כלומר התרגלם בטובות הוא סבה שלא ידעו ולא ירגישו טובת המטיב, עיין שם (וכבר הארכנו בזה לבאר כמה מאמרים בחיבורנו קול יעקב איכה על מאמר זכרה ירושלים).

וקרוב לומר שזה הוא הרצון במאמר **תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך** כו' (דברים כ"ח, מ"ז), גם מאמר המקונן **זכרה ירושלים, ימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היו מימי קדם בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה** (איכה א', ז'). כי הנה המשכיל פלס טובותיו במאזני בחינתו להרגיש בטובת ההשפעה מאת הטוב והמטיב יתברך בכל עת ובכל רגע, והם אצלו בבחינה כאלו המה חדשים אצלו בכל פעם, וכאילו לא ראה טובה מימיו, ולכן יחייב עצמו להודות לה' חסד טובתו. לא כן מי שהתמדת הטובה מפרעת אותו מהרגיש בה כראוי ואינו מכיר חסד ה', כי אם אחר שבא עליו צרה וצוקה והשיג הצלתו וישועתו, כי כן משפט הרגשת האדם להרגיש בטובת המטיב ותועלתו אך טרם השיגו הדבר שהוא נכסף אליו, או אחרי שהוא נעדר ממנו אשר אז סעיפיו ישיבוהו להזכירו כל המעלות והחשיבות שהיה בעצם ההוא. וזה זכרה ירושלים כו', כל מחמדיה אשר היו מימי קדם, (רק) בנפול עמה ביד ואין עוזר לה אך אז התעוררה לזכור כל מחמדיה ולהבחין טוב תענוגיה. והוא גם כן מאמר דוד המלך ע"ה **צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה** כו', **כן בקדש חזיתיך לראות עוזך וכבודך** כו', **כן אברכך בחיי** כו' (תהלים ס"ג, ב'-ה'). ירצה כי הוא מתוודה ואומר כי רק עתה צמאה לך נפשי מחמת היותי בארץ ציה וכו', והנה אני מרגיש טובת שפעתך רק אחר ההעדר, אבל טוב היה לי אם הייתי מרגיש זאת בהיותי במקום הקודש בארץ ישראל. **וזהו** כן בקודש חזיתיך לראות עוזך וכבודך, כלומר הלא טוב היה לפני בהיותי בקודש לראות ולהבחין כי מידך היינו נשפעים והייתי מרויח בזה, כן אברכך בחיי בשמך אשא

כפי כלומר שכל תפלתי היתה רק על זאת שיתקיימו טובותיך אצלי ובזאת היתה התפלה וההודאה על מעמד אחר, וזהו כן אברכך בחיי - היינו הודאה על העבר, בשמך אשא כפי - היא התפלה על העתיד (ועיין עוד בחיבורנו על ההגדה במאמר בכל דור חייב אדם לראות את עצמו כו').

וזהו תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה וכו', מרוב כל, כלומר בהיותך על מעמד השפע וההצלחה לא היית מבחין בטובותיך לשמוח בהם ולהורות עליהם תחת כן ועבדת את אויביך במצור ובמצוק וכו', כלומר אעביר כל טובי מאת פניך ואז תבוא אל ההבחנה וההרגש ותזכור את הטובות הראשונים ותתפלל על בואם:

המורם מדברינו כי האדם ראוי אליו לבחון טובות הבורא המשיגות אליו בתמידות ולפקוח עין עליהם להכיר בהם רוב פעולתם ולשמוח בתועלתם כאילו השיג אותם מחדש.

ומעתה הנה דבר גדול דבר הכתוב במה שכתוב ושמחת בכל הטוב וכו', אתה והלוי, לאמר כי בזמן האסיף חייבה החכמה העליונה את האדם להודות לה' חסדו ולהכיר נדבת המתנדב יתברך שמו, אשר יום יום עמס לנו כרחמיו וכרוב חסדיו ולמען נסות את הנותן תודה הזה אם הוא בכל לב יהיה המופת עליו השמחה שיהיה שמח וטוב לב בכל הטוב שהשיגה ידו, כמוהו כגר, כלוי ככהן. לא כמו שאנחנו במדריגה היום אשר העני ישמח בפרוטה שהוא משיג והעשיר איננו מרגיש בשום שמחה אפילו על האלפים שבידו, מסבת ההרגל העצום שכבר המה מוחזקים אצלו, ויחשוב אותם לחיוב. ולכן דייק הכתוב ואמר ושמחת בכל הטוב כו', אתה והלוי והגר כו', להורות שתהיה השמחה מוחשת אצלך ואצל העני בשוה, במאזנים ישאו יחד כי השמחה הזאת תהיה לאות ולמופת שאתה מרגיש טובת ה' יתברך כמשוש בטובות חדשות ולא שתהיינה הטובות אצלך על דרך ההרגל הבלתי מוחש. וזהו ושמחת אתה והלוי והגר, כלומר שלא יהיה שום חילוק בשמחתכם.

וזהו וגם נתתיו ללוי ככל מצותך אשר צויתני שמחתי ושימחתי, היינו כי מעולם לא הייתי מחליט לעצמי שראויים אלי הטובות בדרך חיוב עד שעל ידי זה הייתי מפליג בשמחה בעת השגת הטובה כמוצא שלל רב, ואם כן אחרי היותו מחליט כזאת בקרב לבו ומכיר שהכל בא אליו מאת הקב"ה בחסד ובנדבה אם כן אינו מחליט עליה כי שלו הוא, אבל ישפוט בעצמו שאינו רק כשליח מאתו יתברך לתת ללוי ולגר וזהו שמחתי ושימחתי.

ודע כי הנפקא מינא בזה היא הצדקה כי אם יחשוב האדם מתנת הקב"ה אליו למשפט אז מה שיתן אל העני יחשבה לצדקה כי משל עצמו הוא נותן אל העני, לא כן אם תחשוב מתן הקב"ה לך לצדקה וחסד אז מה שתתן אל העני תחשוב למשפט, כענין שאמרו חז"ל תן לו משלו כו'. וזהו מאמר המדרש לך ה' הצדקה ר"ל אתה הוא העושה עמנו צדקה בדרך חסד ואם כן לנו בושת הפנים, ומבאר המדרש מהו כן אמר ר' נחמיה אפילו בשעה שאנו עושים הצדקה מביטים אנו במעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים היינו כי חושבין אנחנו עם נפשנו הלא כל הנתינה שלך היא ואין בה משל עצמנו מאומה. וזהו **אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת** (תהלים ק"ו, ג') כלומר כל מה שהקב"ה נתן לו הוא חושב אותו לצדקה ועל ידי כן מה שהוא נותן לעני יחשוב למשפט. וזהו גם כן מאמר **שמרו משפט ועשו צדקה** (ישעיה נ"ו, א') כלומר השמרו בנפשותיכם שתהיה הצדקה אצליכם משפט.

ומעתה יחוורו דברי המדרש חסד אומר יברא שכלו חסדים היינו שהוא עושה עם עניים חסד. ואמת אומר אל יברא שכלו שקרים, ר"ל מה שהאדם חושב בלבו שהוא עושה חסד עם העני הוא מנחיל בזה שקר לעצמו להחליט על מה שתחת ידיו שהוא שלו, והאמת לא כן הוא כי הקב"ה נתן לו אך בדרך צדקה, ואם כן מה שנותן לעני הוא נותן משל הקב"ה ולא משלו, מה עשה הקב"ה השליך אמת ארצה היינו כי בחסדו יתברך שמו הסכים על טעות האדם לאמר כי שלו הוא והחליט לכל אחד להיות אדון ומושל על שלו, וצוה על ידי זה על החמס והגזל אם יגע אחד במה שיש תחת יד חבירו נקרא גזלן וענוש יענש, ולא תמצא כזאת זולת בבני אדם כי במרום אין שום בעלים ואדנות וממשלה כי אם לה' לבדו, וכן למטה ממדרגתנו כמו הבהמות והחיות אין לשום בריה בעולם זולת מה שהוא מכניס לתוך פיו וכל הנותר יד כלן שוים בו, והקב"ה האציל זאת אל האדם ונתן לכל אחד חלק ונחלה איש לפי פקודיו והוא אדון בעצמו ומושל על שלו:

ומה מתקו בזה דברי המדרש: (ריש משפטים) אתה כוננת מישרים (תהילים צ"ט, ז') כו', אתה כיננת ישרות לאוהביך שע"י המשפטים שנתת להם וכו' וסיים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית (פרשה ל', א'). הרצון כי הקב"ה כנן את העולם ביושר היינו כי החליט לכל אחד חלקו מה שיש לזה הוא שלו ומה שלזולתו לזולתו, והטעם בזה להצמיח על ידי כן משפט וצדקה להגדיל תורה ולהאדירה. משפט שלא יגע אחד במה שתחת יד רעהו. צדקה מה שיתן אל העני תחשב לו לצדקה כי לולא כן היו נעדרים שני סוגי מצות האלה כי היה הכל של הקב"ה, וזהו אתה כוננת ישרות לאוהביך והטעם משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, והבן:

חלק ו

וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, (ל"ב, ו') מדרש: אמר הקב"ה למשה בעולם הזה שהיה בהם יצר הרע עושין עבודה זרה, אבל לעתיד לבא אני עוקר מהם יצר הרע ונותן להם לב בשר, כמו דאת אמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (יחזקאל ל"ו, כ"ו) (פרשה מ"א, ז').

וההרגש מבואר כי הידוע לא נדע כי היצר הרע גורם החטא ומה השמיעו אותנו חז"ל בזה, ובמדרש (שיר א') שחורה אני ונאוה שחורה אני מבחוץ ונאוה אני מבפנים כאהלי קדר מה אהלי קדר מתלכלכות ומתכבסות כך ישראל חוטאים כל השנה ויום הכפורים מכפר (פרשה א', ל"ח), וראוי להתבונן במהות השבח הזה ומה הוראתו, והנראה כי המקובל אצלינו מפי השרידים אשר דבר ה' היה קורא אליהם שכל עיקר בטחוננו אשר לעתיד יטהר הקב"ה את נפשותינו הוא רק מצד החנינה והחמלה בחסד ובנדבה כי יחמול הקב"ה לחונן ענייי עמו לטהרם ולקדשם וימול ערלת לבבם, היינו כי יסיר זוהמת היצר הרע מקרבנו וכנודע.

וכי ישאלך לבבך מה יעשה הקב"ה אם יאמרו עובדי אלילים עשה גם אתנו חסד כחסד אשר אתה עושה עם ישראל, דע כי ההבדל בין ישראל לעובדי אלילים ממש אותו ההבדל אשר בין החולה ובין המת כי החולה האף אמנם שהוא קרוב למיתה עם כל זה הלא יש בו חיות, ובעצם הוא נקרא חי בלתי עתה הנה נטפל אליו חליו, ולכן אפשר כי יהיה יכולת ביד הרופא להסיר ממנו מחלהו ולרפאותו עד כי ישוב לאיתנו כאשר היה תחלה, לא כן המת הוא בבחינה אחרת שאין עוד רוח חיים באפיו, דומם כאבן הנה מאין יבוא עזרו ומאין יבקש לו הרופא חיות.

כך עם ה' אשר בעצם וראשונה המה צדיקים בעלי דעה בינה והשכל רק שנטפל להם יצר הרע, כמו שהמחלה נטפלת אל איש בריא ונעשה על ידי זה עלול לחטא הנה לעתיד כאשר הקב"ה ישלח דברו וירפאם יהיו נשארים עומדים על בחינתם העצמיית אשר להם בעצם וראשונה, וכמו שכתב ארפא משובתם וכו', כחולה שנתרפא ושב אל בריאותו כאשר היה. לא כן אותם שנאמר בהם **זורו רשעים מרחם** (תהלים נ"ח, ד') והם רק רע ואין בקרבם שמץ דבר טוב אם כן מאין יבוקש להם רפואה וכאשר החליט החכם ע"ה **אין כל חדש תחת השמש** (קהלת א', ט'). וזהו ממש מאמר שחורה אני ונאוה וכו', כי אותנו מדמה הכתוב אל בגד לבן שנפל עליו איזה כתם אשר היכולת בזה לכבסו ולהחזירו אל לובן יפיו והדרו, לא כן בגד שהוא שחור בתולדה.

וזהו שחורה אני כלומר עתה אבל בעצם וראשונה אני לבן, זהו ונאוה אבל זולתנו עליהם המליץ הכתוב **היהפוך כושי עורו** (ירמיה י"ג, כ"ג). וזהו שהמליצו ז"ל מה היריעות מתלכלכות וחוזרות ומתלבנות כך ישראל לעתיד לבוא, כמאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם כלומר כי אנחנו נקבל תיקון על ידי הכבוס ונוכל להטהר, ולולא פירוש זה תהיה מלת וטהרתם אך למותר:

[231]בגמרא (שבת פ"ח) בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע יצאת בת קול ואמרה מי גילה רז זה לבני לשון שמלאכי השרת משתמשין בו שנאמר עושי דברו לשמוע בקול דברו. ענין מאמר מי גילה רז זה כו' נראה על דרך שזכרנו במקום אחר על מאמר (ברכות מ') שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק מדת הקב"ה אינו כן רק מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק. באור זה כי צרכי הנפש אינם כצרכי הגוף כי בצרכי הנפש מחוייב האדם לעמול בעמל ויגיעה כמאמר (מגילה ו') יגעתי ומצאתי תאמין לא יגעתי ומצאתי אל תאמין כאמרם ז"ל (סוכה נ"ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, וכל עוד שיש בכח הצדיק לאזור חיל מול יצרו לא יעזרהו ה' כי הוא בכלל הכל בירי שמים חוץ מיראת שמים אבל בראותו יתברך שכבר לחם עם היצר יפי יכלתו ואין לאל ידו עוד יותר או אז ישלח עזרו מקדש. וכבר רמזנו זאת במאמר הנזכר יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, היינו אם כבר עשה האדם מה שיש ביכלתו לעשות וטם לא יעזרהו ה' על המותר הזה מה שאין ביד האדם לכבוש אותו אז ה' לא יעזבנו בידו, וזהו מאמר מדת הקב"ה מלא מחזיק היינו אם כבר עשה מה שיש בכחו לעשות כמאמר אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר יהיב חכמתא לחכימין ריקן אינו מחזיק אם לא עשה מאומה לא יעזרהו ה'. ומדת בשר ודם בהיפך היינו צרכי הגוף לא כן המה כי כאשר יאמר האדם בכח ידי עשיתי אז לא יהיה לו מאומה אבל ראוי לו להחליט על עצמו שאין בכחו לעשות מאומה. וכבר יש מי שפירש אם אמרתי מטה רגלי ואין בכחי לעשות אז חסדך ה' יסעדני, וזהו כל אשר דבר ה' נעשה בכל כחנו וכפי יכלתנו על ידי זה נשמע מאת ה' גם דברים שאין ביכלתנו וזהו ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע קרא אל המלאכים גבורי כח, יען כי אנחנו יש לנו חסרון גדול כי אין בנו כח למלאות עצמנו תורה ומעשים טוים בלא עזר מלמעלה כמאמר (יומא ל"ח) הבא לטהר מסייעין אותו אבל המלאכים שאין בהם יצר הרע יכולים לעשות בלא עזר. וזהו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו רוצה לומר עושי דברו מעצמם כדי שיזכו לשמוע בקול דברו יותר מהשגתם גם כי באמת אינם משיגים יותר כמאמר שרפים עומדים אבל רצונם ותשוקתם כן הוא כי עושי דברו כדי לשמוע בקול דברו. אמנם ישראל משיגים באמת יותר מכדי כחם ואם כן יפה אמרו נעשה ונשמע לא אמרו לשמוע רק ונשמע כמחליט ואומר ודאי נשמע לא כן בהמלאכים נאמר עושי דברו כדי שיזכו לשמוע ולא כן הדבר כי המה עומדים לא הולכים. והנה המלאכים אינם בעלי הגוף רק שכליים נפרדים ומדת הקב"ה היינו עניני הנפש מלא מחזיק ועל כן הם עושים תחלה כדי לשמוע אחר כך אבל אנחנו אשר כל עסקנו בעניני הגופות ומה גם קודם מתן תורה שלא ידעו עוד עניני הנפש ובגוף הוא בהיפך ריקן מחזיק שלא יעשה האדם מאומה רק הוא יתברך ואיך ידעו שהמה צריכים להקדים נעשה לנשמע וזהו מי גילה רז זה כו' לשון שמלאכי השרת משמשין בו.

עוד שם ויתיצבו בתחתית ההר מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית ואמר להם אם תקבלו התורה מוטב ואם לאו שם תהיה קבורתכם והקשו בתוס' הלא אמרו אל משה נעשה ונשמע ומה היה ענין אל הכפיה. אמנם באור הדבר על דרך אב קרא רופא לביתו בעבור בנו החולה ויאמר הרופא שיקח מן הסמים הידועים ויתרפא וימאן האב לומר הנה בני רך וענוג מאד איך יקבל סמים מרים כאלה והמציא לו הרופא רפואות מתוקות אבל הנער חשב כי גם אלה מרים הם כמשפט כל מיני רפואות וימאן לקבל והאב פתח את פיהו בעל כורחו וישפוך הסמים אל פיהו, ויהי לשעה הזכיר הנער את אביו ויאמר לו הגיע העת לקבל עוד הפעם מן הסמים ויתפלאו השומעים ויען הנער מה תתפלאו תחלה חשבתי כי מרים הם עתה אחר אשר טעמתי והמה מתוקים כדבש בכל לב אקחם. כן התורה היקרה קודם שקבלוה חשבו כי מרה היא היה מהצורך לכפותם אמנם לאחר אשר טעמו את מתקה אמרו נעשה ונשמע כי על כן לא נזכר מאמר נעשה ונשמע רק בפרשת משפטים אחר אשר טעמו מנופת צוף אמריה (עיין כלי

חלק ז

ובגמרא: האי צדוקא חזייה לרבא וכו' אמר ליה עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו וכו',[231] אמר ליה אנן דסגינן בשלימותא כתיב בן **תומת ישרים תנחם** (משלי י"א, ג') ועליהם נאמר **וסלף בוגדים ישדם** (שם) (שבת פ"ח).

וראוי לקרב המאמר להבין תשובת רבא בכונה עצמיית ולא להניח המאמר להיותו אך בדרך מליצה.

אמנם לדרכנו יתבאר הענין על נכון כי הנה ביארנו ההבדל בין ישראל ובין הזולת, אשר בישראל הנה הטוב מעורב ברע, ולא כן הזולת שאינם רק רע. אולם המופת על זה יתברר לנו מקבלת התורה, כי לכאורה לא ידענו מה זאת היה להם לישראל לקבל את התורה מיד ולא דאגו מאומה על היצר הרע שבקרבם שלא יהיה להם לשטן, והאומות חששו ופחדו ממנו.

אבל הבנת ענין זה הוא בהקדים חקירה אחת בדבר המתאוננים והוא **והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו שם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר** (במדבר י"א, ד') אשר בהתבונן מעט הנה הכתוב הזה יבאר לנו ההבדל העצום אשר היה בין ישראל ובין הערב רב לאמר כי האמנם גם בני ישראל עבר עליהם ריח תאוה להכין להם שאר, עם כל זה היו מתאוננים בקרב לבם על התגברות היצר ונפשם מרה להם על רוח עועים המסכסך אותם לרגל ולהתאוות, ואם בהזדמן היה אחד בא אל איש ישראל ויאמר אליו אם רצונך אשקוד על רפואתך להשקיט אותך משאון רגשת התאוה ודאי היה חפץ בדבר בכל לב ובכל נפש, בהיות גם הוא יודע ומרגיש כי התאוה היא דבר שוא והבל,

יקר שכתב כך בשם חכמי ספרד כי מאמר נעשה ונשמע היה אחר עשרת הדברות לא כדעת רש"י ז"ל עיין שם פרשת משפטים) כי אם הרפואה מרה היא טובה רק מצד אחד שמביאה לתכלית טוב כי יתרפא על ידה וכאשר הרפואה מתוקה היא טובה מב' צדדים גם הרפואה כי נעמה היא גם התכלית, כן נשמע הוא הלמוד המביא אל התכלית הוא המעשה כמאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולכן אמרו נעשה ונשמע כי גם שניהם טובים אבל תחלה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה לא אמרו רק נעשה אבל על הרפואות חשבו כי מרים הם. וזהו מאמר שלמה המלך ע"ה משכני תחלה בכפיה ואחר כך אחריך נרוצה ואמרנו נעשה ונשמע והטעם הביאני המלך חדריו וטעמנו מנופת צוף הרפואות אז נגילה ונשמחה בך כפל גם על הרפואות גם על התכלית. אמנם על זה ישאל השואל אם כן למה לא כפה הר כגיגית גם על עמון ומואב כי אם היו טועמים את מתקה היו מקבלים אותה וביותר כמה פעמים לא אבו ישראל לקיים התורה והוא יתברך כופה אותם בעל כורחם בגלות ויסורים כמאמר אם לא ביד חזקה אמלוך עליכם. אמנם באור הענין על דרך דמיון עשיר גדול חלה את חליו אשר ימות בה ויבוא אליו אוהבו אשר כנפשו לבקרו התחיל לבכות לפניו לאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ ומה יהיה בבני זה הילד וינחם אותו והבטיחו שהוא יהיה לו לאב, ויקח את הנער לביתו ויקח בעבורו עוד נער אחד מבני עניים למען היה לו לחבר בבית הספר ולא היו פונים אל הלמוד רק להתהולל בחוצות וילך ויתפוש את בן אוהבו ויכהו ויסרהו מכות נאמנות לאמר הלא הבטחתי לאביו להביאו אל שלמות לעשות עמו שדוך הגון לא כן הנער השני אני מצדי הנני מקרבו ולא מרחקו ואם הוא בעצמו מרחיק את עצמו אין אני ערב בדבר. כן הדבר בעם בני ישראל כי הוא יתברך הלא הבטיח אל האבות ונשבע אליהם לעשות חסד עם זרעם ואם לא יקבלו התורה לא יהיו כדאי והמדת הדין יעכב לכן כפה עליהם ההר בעל כרחם למען יהיו ראויים לקבל הטובות שהבטיח להאבות מה שאין כן אל העמים.

רק שבהכרח יתאוה כי אכף עליו היצר הרע ומתגבר בו ולא יכול לו. לא כן האספסוף כי עליהם העידה התורה לאמר והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה, היינו כי בחרו בהתאוה בנפש חפצה ואלו היה יכולת בידם לכבות רשפי תאוותם לא היו רוצים, וזהו וישובו ויבכו גם בני ישראל, לאמר כי הם בכו במר נפשם על היותם עלולים להקרה להם כן.

ומעתה הוא עצמו ההבדל בין ישראל ובין הזולת כי הנה כבר העידה לנו התורה אשר גם אם ימדוד אדם את תאותו יהיה דומה בעיניו שאין ביכלתו לדחותה מעל עצמו ידע כי שקר בימינו, כמאמר בראתי יצר הרע בראתי תבלין, כי כאשר ישליך האדם כל עסקיו בתורה הנה המאור שבה מחזיר למוטב, ולכן גם כי ישראל היו יודעים את יצרם כי ברע הוא, עם כל זה בטחו בישועתו שעל ידי הגותם בתורה יכנע לבבם הערל וגחלת התאוה תכבה. אך כל זה הוא באותו אשר לבבו חפץ לבטל התאוה ולהפריע אותה לא כן אותם שנאמר בהם התאוו תאוה הנה הם לא אבו לא בהתורה ולא בישועתה כי לפי בחירתם יותר טוב להם להתענג ולהתהולל עם התאוה. וזהו מאמר **יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך וישירו בדרכי ה'** כו' (תהלים קל"ח, ד'), כלומר זאת היו יודעים שאם יקבלו התורה וילמדו אותה ויהגו בה תתבטל מהם התאוה, אבל ברוע בחירתם לא היו חפצים להשבית אותם מהם:

ומעתה מה יפה השיב רבא ואמר אנן דסגינן בשלימותא כו', והוא על פי דמיון לשני אנשים עורים שהיו הולכים מעיר לעיר מבית לבית לקבץ, אחד היה איש טוב והשני איש רע ובליעל, היינו שהא' היה מצטער ודואג הרבה על טלטלה גבר ועל בזיון הקבצנות, רק מחמת דוחק היה מוכרח לזה, והשני היה אוהב את הטלטול כי ניחא ליה בהפקירא, פעם באו לעיר אחת שהיה שם רופא גדול אומן חכם ברפואות העינים האחד עשה השתדלות הרבה לבוא אל הרופא שירפא את עיניו, השני לא היה רוצה כי אמר הלא העורת היא לו אבן פנה למשען פרנסתו ואיך יניח אותו ויעזבהו, והרופא בשמעו זאת הנה אל אותו שהיה שוקד להתרפא נתן אומר יהי רצון שיתן לך המקום סבה לפרנסתך הטובה ממנה למען תחיה אתה וזרעך בעושר וכבוד כאשר יש את נפשך, ואל השני אמר הלואי שלא יפסוק הדלות ממך לעולם כי בו בחרת.

וזהו ממש מאמר רבא על שאלת הצדוקא עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו, אמר ליה אנן דסגינן בשלימותא ר"ל כי מאסנו בעצם וראשונה מהתגאל בהבלי התאוה וכל ישענו וחפצנו הוא רק בטהרת הנפש ותשועתה רק במקרה אכף עלינו היצר כתיב בן תומת ישרים תנחם, היינו כי בתם לבבנו היינו חרדים לבקש ישועתנו ועליהם נאמר

וסלף בוגדים ישדם כי בחרו בתאוה לשוכבת חיקם ומאסו את הישר ואת הטוב ולכן ילפתו ארחות דרכם לשוד ולכפן:

חלק ח

ובמדרש: **והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם יען וביען במשפטי מאסו, ואת חקותי געלה נפשם** אמר רב כהן יען הוא עני (ויקרא רבה פרשה ל"ד, ט')

והוא פלא!

ולדרכנו יתכן כי כוונת המאמר להשמיענו אותו ההבדל שאמרנו, והוא להתנצל בעבור ה' יתברך ולהצדיק את מדותיו מה שהפריד בין הדבקים היינו בין ישראל עמו ובין ארץ חמדה, אשר מעולם היה זווג נכבד זה לזה מיום ברא אלהים ארץ ושמים, כאשר דרשו ז"ל על מאמר עמד וימודד ארץ כו', אי לזאת באו ז"ל לבאר לנו כי ענין הפירוד הזה היה על דרך פירוד הזוג אשר גם שניהם אינם חפצים להתאחד לדור יחד וגועלים זה את זה, אשר אותם ראוי לגרש. כן היה לנו כי הארץ הנבחרת היתה בוחרת מעתה לשבת גלמודה, כמאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה וכו' והם ירצו את עונם, כלומר שכל חמדת ארץ ישראל בעם ה' לא שיאכלו את פריה וישבעו מחרוץ תבואתה רק בעבור יקיימו המצות התלויות בה, כמו שזכרו ז"ל במשה ע"ה, ולכן כל זמן שהיו שומרים המצות ראוי להם לדור יחד בהיות הזיווג נכון לפני שניהם, כי לישראל היה מקום נאות המוכשר לקיום התורה כמאמר אוירא דארץ ישראל מחכים והארץ היתה משגת פעולתה מהמצות התלויות בה וכמו שזכרנו במקום אחר (קול יעקב ריש אסתר). אמנם כאשר עברו חק התורה והתחילו לבקר אחר הבלי חמודות אשר בארצות זרים ובמדינות אחרות, אז פזרם הקדוש ב"ה כל אחד אל אשר תשאנו רוחו למלאות שם תאותו וכמאמר **כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים** (ישעיה ב', ו') ולכן עתה כאשר יתפרד הזוג יהיה נכון לפני שניהם. וזהו אז תרצה הארץ את שבתותיה כו', וגם הם ימלאו רצונם. וזהו והם ירצו את עונם:

ומעתה מה נפלאו דבריהם ז"ל יען הוא עני כי הכוונה בזה רק לתת מופת לעיני העם על היותם מואסים וגועלים במשפטי ה' בשאט נפשם. והוא עם מה שכתב בעל מנורת המאור זלה"ה אויל נוטריקון אכול ושתה יאמר לך, וראוי להבין מאמר יאמר לך וכי מי שהוא אוכל ושותה ומתענג בתענוגים אינו אויל, רק אותו שאומר לאחר אכול ושתה. אבל הנה באמת זה כל האדם יודע ומבחין שכל עניני העולם ותענוגיו המדומים המה מהבל יחד, וכעדות החכם ע"ה **הבל הבלים הכל הבל** (קהלת א', ב') רק שעם כל זה

תשלוט התאוה באדם בעתים אחדים לאכול ולשתות ולהתענג מפאת יצרו הרע אשר בקרבו, ולכן אליו אין מהראוי לקרוא אויל כי יצרו תקף עליו. לא כן מי שמצוה לאחרים ויאמר לו אכול ושתה וייטב לבבך, אשר מעולם לא תעורר התאוה להסית את הזולת שיתעדן הוא, כי מעולם לא נזדמן שיתאוה ראובן בעבור שמעון, ואין זה רק מסבת היותו תועה מדרך השכל ומינות נזרקה בו.[232] והוא ראוי לקרוא אותו אויל.

כן הדבר בענייננו כי מי שאוהב התורה ומאמין בה רק יצרו גבר עליו לעשות רע עם כל זה הלא נאמר עליו פושעי ישראל מלאי חרטות, והעד כי כאשר יראה מעשים כאלה מאת אחרים הלא ישנא אותם, גם שאינם עושים רק מה שעושה הוא. לא כן אותו שאוהב את הרשעים ומחבבם ומרחק הצדיקים, הוא לאות ולמופת שהוא תועה מדרך השכל והוא אוהב הרע בעצם, לא בעבור הסתת היצר רק מדעתו הוא מואס בטוב ובוחר ברע.

וזהו שדרשו ז"ל (בילקוט בחקותי) ואם את משפטי תגעל נפשכם שהוא שונא את החכמים, והוא פלא איה איפוא יורה מאמר זה על שנאת החכמים, אבל לפי דברינו אין המאמר יוצא מפשוטו רק לומר שהוא מואס במשפט התורה כפשוטו, היינו לא בעבור התגברות יצרו רק הוא בנפשו שונא את התורה בעצם, ולכן אחר שאמר הכתוב ואם בחקותי תמאסו הכפיל ואמר ואם את משפטי תגעל נפשכם, להורות הכוונה שאמרנו כלומר לא זאת לבד שישנאו את משפטי מסבת התעוררות היצר הרע, אבל עוד מצד נפשם עצמם ימאסו אותה. אך שלא יפלא בעיני השומע זאת לאמר איכה נדע המסור אל הלב, לזה באו ז"ל רק לגלות לנו המופת שהוא שונא את החכמים מה שלא יתכן אל העובר רק מצד התגברות היצר, כי לבבו יבין מאד כבוד חכמים וידרוש אהבתם והצלחתם, לא כן העובר בשאט נפש כבר הוא שונא מוחלט אל החכמים והצדיקים. אמנם אם לא ישנא רק הצדיקים שהמה עשירים, עדיין אין המופת בשלימות כי מקום לומר אשר השנאה היא מחמת קנאה, לזה העירו אותנו ז"ל במופת ברור ומוחש והוא לתת עין ולב על הצדקה שהם נותנים אשר זה משפטם תמיד לבחור דוקא בעניים שאינם

[232] **מעולם לא תתעורר התאוה להסית אל הזולת.** ובזה נוכל להמתיק מאמר שלמה המלך ע"ה ומתק רעהו מעצת נפש (משלי כ"ז) אשר לדעתי השמיע אותנו בזה דבר גדול כי הנה כבר מצווים אנחנו לשמוע געת חכם וכמו שהפליגו ז"ל בכמה מקומות שכל מעלת אומתנו הנבחרת היא במה שהם מתנהגים תמיד בעצת זקניהם וחכמיהם והולך את חכמים יחכם, וגם אמרו עשה לך רב וקנה לך חבר והרב הוא ללמדו תורה שהיא מסוגלת מאד לנערים מפי הזקנים כענין דור לדור ישבח מעשיך אבל במה שהפליגו כל כך ואמרו וקנה לך חבר לכאורה אין אנו רואים התועלת בזה. אבל לדרכינו בפנים יתכן מאד כי רז"ל השמיעו אותנו כי גם בהיות רעת שניהם שוה יש בצע ויתרון על ידי החבר והוא תועלת נמרץ אל הישרת המדות יען כי דרך כל אדם ישר בעיניו על ידי היותו דעתו מעורבת ופי שנים ברוחו היינו התאוה והשכל ואל אשר יזהירהו השכל הנה התאוה עומדת לנגדו להכריע אותו אל ההיפך, לא כן אם ישמע אל עצת רעהו כי עצת רעהו עליו היא טהורה באין ספק כי לא יתערב בה תאוה כי אין התאוה שולטת באדם רק על מה שיתעדן הוא, ואם כן יפה אמר שלמה ומתק רעהו ואפילו רק דומה לו מעצת נפש וכנ"ל, ועיין מה שהארכנו בזה בספר המדות בפרק ח' משער האהבה:

מהוגנים ומואסים העניים המשובחים. וזהו צחות מדרשם ז"ל יען וביען במשפטי מאסו והמליצו ואמרו יען הוא עני, כלומר כי על ידי העני תוכל לבוא על אמתת הדבר שהמה מואסים וגועלים בתורה ובמצות, והבן:

ולבוא אל הענין נקדים עוד מאמר הנביא ע"ה **כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם אלהינו לעולם ועד** (מיכה ד', ה'), אשר לכאורה יקשה הלא כבר טען נבוכדנצר על חנניה מישאל ועזריה שלא רצו לקבל דבריו להשתחות לצלם, ואמר להם הרבה עבודה זרה היה בישראל יותר מבאומות (עיין במדרש פרשת בהר) ואם כן יקשה איך יצדקו ישראל לעתיד נגד הזולת שהם יתרחקו מן הטוב מחמת העבודה זרה שבידם ואנחנו נקבל כל הטוב, הלא גם אנחנו בלתי נקיים מזה.

אבל הנה בשום לב להתבונן מעט יתבאר לנו אשר מאמר זה נותן תשובה על הדבר והוא על פי משל לאחד שלקח אשה והיה לה בנים מבעלה הראשון והיתה אשה רעה עד מאד והיה משפטה להאכיל את בניה משופרי דשופרי, ובראותו כי רע ומר גם מהאשה גם מבניה אמר אל לבו אם יריב עמה יהיה ביתו מלא מדנים ודברי ריבות ולא יעלה בידו כי אם רגזנותו, טוב יותר להשלים עמה ולהראות לה פנים שוחקות, והיה משתדל בכל כחו להטות אליה חסד, וידבר אתה טובות גם הכריח עצמו לקרב את בניה ולחבב אותם כאלו הם בניו ממש (והרואה זאת יחשוב בלבו כי הוא אוהב אותם באמת), ויהי כי ארכו לו הימים עמה והדבר היה כמו איש עצור בעצמותיו כלכל לא יוכל, גמר בלבו לגרש אותה ולפוטרה, והיתה האשה הולכת וסוררת להרבות עליו רעים אהובים לדבר על לבו ולא אבה לשמוע להם, אמר אחד משכניו אני אלך ואפתנו, וילך אל ביתו ויאמר אליו האמין לי אחי כי גם לי אשה רעה אשת מדנים, ועם כל זה אין אני מגרש אותה. ויענה אליו ויאמר אתה לא תוכל לגרש את אשתך כי יש לך בנים עמה, ואתה מוכרח אליה לטובת בניך החביבים עליך, אמר לו הלא אנכי רואה שאתה אוהב את בניה כאלו הם יוצאי מעיך ממש ואיך תעשה הרעה הגדולה הזאת לגרש את הבנים האלה, אמר לו סכל לא בדעת תדבר, וכי עלה על דעתך שאני אוהב אותם באמת, חלילה לי מהיות קורא דגר ולא ילד, רק שמצד ההכרח אעשה בנפשי שקר לקרב אותם ולחבבם, והכל בעבור אשתי אבל עתה כאשר כבר מוחלט אצלי לגרשה מה לי היא ומה לי בניה את כלם ישא רוח יקח הבל.

הנמשל מובן מעצמו כי הם אוהבים העבודה זרה מחמת כי משורש אחד הם כמליצת הכתוב בושה אמכם כו', אבל ישראל הנה חלק רע היה משותף בהם רק על ידי היצר הרע אשר בתוכם עד שבהכרח על ידי התגברות כח אחר המעורב בהם נראה כאלו הם

אוהבים העבודה זרה מחמת שאין בכחם ללחום ולהתעבר עם היצר הרע יום יום, לא כן ביום שיהיה נכתב הגט היינו שהקב"ה יעקור היצר הרע מקרבנו ממילא גם העבודה זרה תתבטל מאתנו כי באמת הנפש היתה גועלת בה מעולם, ולכן כאשר יתבטל היצר הנה יהיו נשארים על תכונתם העצמיית כמקדם, והבן:

חלק ט

וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך כו'. מדרש: לך רד ר"מ אומר מרדות הם צריכים (פרשה מ"ב, ה').

והדבר פלאי שלא יתכן כלל להוציא מלת רד מפשוטה לפרש אותה לשון מרדות.

ואחשוב בהבנת הענין עם מה שאמרו חז"ל (במדרש בשלח) שני ירושות הנחיל יצחק לבניו הנחיל ליעקב הקול והנחיל לעשו הידים. היינו כי מאז שעלה במחשבה לפניו יתברך לבחור את ישראל לנחלה לו ראה כמו כן להכין גם כן אמצעים העלולים לחזק כל בדק בית ישראל היינו כי גם מלפנים בעת שהיינו בארץ ישראל והיינו מושלמים בתורה ובמצות עם כל זה החליט הכתוב ואמר אדם אין צדיק בארץ כו', וכרוב חסדו יתברך הכין בעבורנו כמה נביאים וחוזים ובכל עת שנזדמן בבני אדם איזה חטא זירז את נביאו בבוקר השכם ושלוח להגיד לעמו פשעם ולבית יעקב חטאתם. וכמו כן עתה גם כי עונינו גרמו לנו שאבדנו את כל אלה אין עוד נביא כו', עם כל זה אין הקב"ה עוזב אותנו ומכין בעבורנו אמצעים אחרים להעמיד אותנו על שלמותנו על דרך שאמרו גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נביאים (מגילה י"ד, א').

וכל זה כלול במאמר יצחק ע"ה אשר על דרך נבואה נזרק בפיו לאמר (תולדות) הקול קול יעקב והידים ידי עשו, היינו כי בין כך ובין כך מוכרחים אנחנו להשאר במעמד אמונתנו אם על ידי קול יעקב ר"ל על ידי נביא השם או לכל הפחות יפעול בנו הענין השני.

והדמיון בזה כי אותו שצריך לקחת מלמד לבנו הנה מהצורך אליו לבקר תחלה משפט הנער ומעשהו, וכאשר יראה כי הוא טוב אוהב תורה לומד בשקידה הלא ישתדל לקחת בעבורו מלמד חרוץ ושנון, השוקד בלמודו וטוב לו, אמנם אם הנער חפץ בהוללות לשוטט בחוצות, אז הוא צריך אל מלמד בריא וחזק אביר לב שיהיה יכולת בידו לשלוט בו להכותו ולשפוך עליו חמת אפו. אולם שני המעלות אלה לא בנקל הם נמצאים במקום אחד, כי על הרוב אותו שהוא חכם בתורה עליו נאמר דברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט', י"ז), ואיך יוכל הוא להראות כעס וחמה, וכן האביר לב על הרוב הוא גס השכל, ואם כן בהכרח יבחור האב את הרע במיעוטו, ויעזוב את היותר מובחר בחכמה

ויקח את השני גם שאיננו חכם כמוהו, עם כל זה ידיו רב לו לעצור בו להיותו בעל חימה ויכול להפחידו.

כן ממש בהיות ישראל במדרגה גבוה וביותר בעת קרבו אל הר סיני והפליגו ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה והיו חפצים בלמוד התורה עד מאד הנה כאשר היה בקורת על המלמד הראוי בעבורם ראה יתברך כי משה ע"ה הוא מוכשר עליהם עד מאד, וכמו שהמליצו ז"ל יבוא טוב ויקבל הטוב מן הטוב ליד הטוב (מנחות נ"ג, ב'), לומר כי נאה למשה שהוא טוב, להיות מלמד אצל תלמידים טובים וחשובים כאלה האוהבים את ה' ותורתו ואינם חסרים רק להורותם תכונות התורה והנהגותיה. אמנם אחר כך כאשר הקשו את ערפם וילכו אחרי ההבל ויהבלו ויעשו להם אלהי זהב, אז אמר הקב"ה למשה לך רד וכפשוטו אין אני מחזיק בך עתה למלמד. והטעם בארו ואמרו מרדות הם צריכים, היינו שהם צריכים עתה אל אותו שיוכל לרדות בהם בחזקה, אם כן אינך לפי מדתם והמה צריכים למלך קשה ממך (והגם שלא נתקיים מיד נתקיים לאחר זמן). וכל דברינו מבוארים בדברי החכם ע"ה **תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו** (משלי י"ז, י"א) ר"ל כי התלמיד הרע יבקש רע ומלאך אכזרי וכנזכר לעיל:

ושורש דבר זה נמצא במדרש ר' יהודה בר' סימון פתח **ממלוך אדם חנף ממוקשי עם** (איוב ל"ד, ל') מן קשיותיהון וחוביהון דברייתא די לא עבדין רעותא דברא עלמא ממליך עליהון מלכא חניפא (אסתר רבה פרשה א', ט'). וראוי לעמוד על יתור אות מ' של מלת ממלוך, ונקדים מאמרם ז"ל בגמרא **אעשה לו עזר כנגדו** (בראשית ב', י"ח) זכה עוזרתו לא זכה כנגדו אשר לדעתי יהיה כוונת המאמר להורות לנו אשר מה שאמר הכתוב לא טוב היות האדם לבדו הוא לכלול בין יהיה האדם טוב או שיהיה רע לא נכון לפניו להיות לבדו, כי כאשר יהיה טוב עם כל זה הוא צריך לחבר כמאמר עשה לך רב וקנה לך חבר וכמאמר **ומתק רעהו מעצת נפש** (משלי כ"ז, י'). וגם אם יהיה רשע הנה אם יהיה יושב בדד לא יבצר ממנו כל אשר יהיה כזממו לעשות, כי מי יאמר לו מה תעשה או מי יסתור דבריו, לכן טוב לו להיות אלי מתנגד לסתור דבריו כמליצת מאמר אל תתן ה' מאויי רשע זממו אל תפק (תהילים ק"מ, ט'). אמנם ההבדל ביניהם כך הוא כי לאדם טוב מוכשר אליו להיות חבירו גם כן טוב ויישר כמוהו להיות לו לעזר בכל דרכיו שיבחר ואם יהיה רשע אז לא נכון אליו בלתי שיהיה חבירו גם כן רשע ובאין ספק לא יהיה דעתיהם שוות זו לזו, כמוחלט ברז"ל, ואם כן מעולם לא ישתוו ברעתם ומה שיעלה על רוח האחד יסתור לו השני, כי כן משפט הרע שלא יסתרו מעשיו כי אם מן הרע. כמאמר **ברזל**

בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו (משלי כ"ז, י"ז) הנה כלל ואמר פני רעהו לאמר אם הוא טוב יתעזר מן הטוב ולהיפך הרע מן רעהו הרע ואל שניהם יהיה הדבר לעזר ולסעד או להטיב עמו בטובתו או לסתור הרע ברעתו. וזהו שכלל ואמר אעשה לו עזר כנגדו כי אם יהיה צדיק יתן לו הקב"ה זיווג טוב, היינו אשר המדות החסרות בו תהיינה נמצאות בה ושניהם כאחד יהיו שלמים וטובים, ואם יהיה רע מהצורך בעבורו מי שיוכל למחות בידו, ואם כן ההכרח לתת לו אשה רעה אשר מדותיה המה הפוכות ממדותיו ושניהם לרוע, כמו אם הוא בעל תאוה להיות זולל וסובא תהיה היא כילית ביותר (וסימן לדבר כי גם במרה המתיק הקב"ה מר במר) וזהו זכה - עוזרתו, לא זכה - כנגדו, לקיים בו זממו אל תפק:

כל זה אמרנו בדרך כלל אבל בדרך פרט תדע כי לפי צדקתו יהיה צדקתה וכן רשעתה כדי רשעתו. ממש על דרך שבארנו הנהגת הקדוש ב"ה עם ישראל, כי אם הדור טהור והם חסרים רק להורותם מהות הטוב לעשותו והרע למנוע מהם, ראוי אליהם להנהיג אותם על ידי קול יעקב היינו להעמיד להם נביא וחוזה, וכאשר יקשו את ערפם והם צריכים ליסורים אז והידים ידי עשו, וכמאמר דוד המלך ע"ה **ה' משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים**, וסיים **הכל סר יחדו נאלחו** (תהלים י"ד, ב'), ולכן ההכרח לתת שבט הממשלה ביד הזולת כמאמר ארץ נתנה ביד רעים ורז"ל ביד אפוטרופוסים רעים. וזהו שרמז לנו המאמר בדרך כלל ממלוך אדם חנף ממוקשי עם כלומר כי הקב"ה יעריך את המלך אל ערך העם, ואם כן תוכל להכיר את האחד על ידי השני, וכאלו אמר ממלוך אדם חנף (תוכל להכיר) מוקשי עם, וכן בהיפוך ממוקשי עם תוכל לבחון אותו וערכו ולכן אם בהם רק מקצת מוקשי עם לא הרבה הקב"ה נותן להם מלך חנף לפי ערך קשיותם.

וזהו שדקדק המדרש (ריש אסתר) מן דאכעיסון בנים חביבים קדם אבוהון דבשמיא אקים עליהון מלכא חניפא, לומר כי כמו שהם לא חטאו רק לפנים גם הקב"ה העמיד עליהם מלכא חניפא שהיתה רשעתו רק לשעה:

ונשוב לדברינו כי בהיות ישראל במדרגה טובה היו מתנהגין על ידי קולו יתברך ביד הנביאים והכהנים והסנהדרין, לא כן עתה ברדתנו פלאים ממעלתנו הקדומה ואנחנו צריכים למרדות נתקיים בנו **ישא ה' עליך גוי מרחוק** (דברים כ"ח, מ"ט) היינו שכל ההנהגה היא על ידיהם. וכבר בארנו בזה (בקול יעקב אסתר על מאמר הכסף נתון לך) מאמר ז"ל במדרש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע (קהלת ג', י"ז) שדרשוהו ז"ל על התחלת החורבן בשעה שהובקעה העיר נאמר וישבו בשער התוך,

שבאו שרי מלך בבל וישבו בלשכת הגזית מקום שהיו סנהדרין חותכים הדין והמשפט. אשר לכאורה יפלא וכי לא היה לו לשלמה לקונן כי אם על זה הלא יותר הנכון היה לו לקונן על שנכנס טיטוס לפני ולפנים ועשה שם מן התועבות הגדולות.

ונקדים לזה מאמר **זנח ה' מזבחו נאר מקדשו חלל ממלכה** וכו' (איכה ב', ז'), והנראה על פי משל למלך שהיה לו בן יחיד חסר אונים והיה מחזיק עבורו רופאים חכמים גדולים, ונתן להם משרתים מהודרים מאד, בתואר ובקומה ושלמים במדות כמשפט להמשרת בן המלך, והם היו משגיחים עליו רק להזהירו מכל מאכל רע המזיק אותו, ויהי הוא מתנהג כן כל זמן שהיה הבן שומע לקולם והאזין אליהם, לימים מרד הבן בהרופאים ולא אבה לשמוע אליהם והיה אוכל ושותה כל שתאוה נפשו עד שנפל בחולי גדול, וצרעת ממארת שלטה בו מכף רגלו עד קדקדו, ויאמר המלך אין טוב לפני בהרופאים ההם גדולי הערך וטובי הלב, כי כעתה מהצורך אליו רופא שיהיה אביר הלב ואכזר גדול למען ענותו בכל עת אשר ימאן משמוע, וגם יהיה אכזר עליו לחתוך ממנו אבריו המדולדלים ולהעיז נגדו, ויתייעץ לשלח אותו מעל פניו אל מקום רופא פחות כזה אשר לא ידע כבודו וכבוד ביתו, כי על ידי כן יעשה מעשהו באומץ לבו ועריצת נפשו ולא תבעתהו אימת המלך.

הנמשל כי אבינו הקדוש נתן לנו רופאים נאמנים לשמור אותנו מכל רע, והם הסנהדרין והכהנים הנגשים אל ה', כי היו מיוחדים להורות לעם דרך התורה, ובית נאמן עשה להם הוא בית המקדש ולשכת הגזית אשר שם לא יחסר המזג, וכל עוד שהיינו שומעים אל הרופאים המעולים ההם היינו סמוכים על שלחן אבינו יתברך בירושלים והיינו מושלמים בכל טוב, אבל כשנאמר עליהם השמן לב העם הזה ולא הועילו הרופאים גדולי הערך לא מצא הקב"ה תרופה למכת נפשנו כי אם למסור אותנו ליד פחותי ערך הבלתי מכירים בכבוד המקום ויתאכזרו עלינו, כמאמר ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה עד שיקויים בנו מאמר הנביא **ורדפה את מאהביה** וכו' **ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון** (הושע ב', ט') וכמאמר **או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם** (ויקרא כ"ו, מ"א). והוא על דרך משל כאדם אשר מרוב דלותו בחר לו ללכת למרחקים מקום שאפשר שיגיע לקרוביו ויעזרוהו ויתמכוהו, או שאפשר שיסתכן בעצמו כי ילך גלמוד ביערים הגדולים המצויים שם גזלנים, אך מרוב דוחקו הכריע בעצמו על צד האחד. וזהו עצמו מאמר או אז יכנע כו', כי הקב"ה אמר אין לי דרך אחר כי אם להגלותם בין האומות, ואף שהוא ספק ישועה, וזהו או אז יכנע לבבם הערל והיינו ישועה או חלילה כי מלבד שלא ישובו מדעתם כי אם גם ירצו את עונם.

ומעתה כל מה שיהיה פועל בנו לשכת הגזית והסנהדרין היינו להדרכינו בדרכי התשובה הנה עתה הקב"ה פועל זאת על ידי מנהיגים אחרים אשר על ידי עשותם בנו שפטים נתעורר לאמר אלכה ואשובה אל אישי הראשון. וכל זאת ביארו לנו ז"ל במאמר במקום המשפט שמה הרשע כו', (וכאשר בא ביאורו בקול יעקב עמ' פ"ז עיין שם):

וכדי לעמוד על ההבדל אשר בין שני סוגי המנהיגים הנזכרים לעיל, נזכיר מאמר המסורה ו' ולילה **וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש** כו' (שמות י"ג, כ"א), **ולילה ללילה יחוה דעת** (תהלים י"ט, ג') **ולילה אור בעדני** (שם קל"ט, י"א) **ולילה כיום יאיר** (שם שם, י"ב) **ולילה ולא דומיה לי** (שם כ"ב, ג') **ולילה באים להרגך** (נחמיה ו', י') הנה במאמר זה נוכל לרמז מה שיש בין ההנהגה שהיתה על ידי הנביאים ובין ההנהגה שאנחנו מתייסרים ומקבלים תוכחה על ידי שבט המושל אשר ביד הזולת. האחד הוא מבואר במאמר המשורר ע"ה **ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים** (תהלים ע"ג, י"ד) כי הנה כבר בארנו (בקול יעקב איכה על מאמר נחפשה דרכינו ונחקורה) מאמר דוד המלך ע"ה **אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני** (שם ו', ב'). כי זאת מלפנים בישראל כי בהצטרכות האדם אל התוכחה היה הקב"ה שולח לו נביאו להגיד לו פשעו וזה נקרא תוכחה, אמנם עתה שאין עוד נביא, ברצות ה' להוכיח אולת האדם על פניו ישלח עליו תיכף יסורים והם נקראים תוכחת מוסר, שהיסורים הם במקום התוכחה.

והנה בין תוכחת הנביאים ובין תוכחת היסורים יש חילוק גדול, כי זה משפט האדם להיות ההרגל שולט בו על הכל היינו כי השמחה על הטוב והעצב על הרע אינם כי אם בבוא אליו דבר חדש, אבל אחרי התרגלו בו תתבטל השמחה מן הטובה והעצב מן הרעה. וזהו מאמר **הטה אזנך לרנתי כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו** (שם פ"ח, ד'). כלומר שכבר הורגלנו גם בדברים שהם קרובים אל המיתה ואם כן מה יהיה בסופנו. וזהו שאמר הנביא **התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה ואל החכמות שלחו ותבואנה ותמהרנה ותשנה עלינו נהי, ותרדנה עינינו דמעה** וכו' (ירמיה ט', ט"ז), כלומר הביאו עצה לכם שתרגשו בהרע אשר מצא אתכם והוא אך על ידי המקוננות.

ומעתה אחר שההרגל מבטל ההרגש אם כן כאשר הקב"ה מוכיח אותנו בהביאו עלינו גזירות קשות למען אשר יתבהלו נפשנו מרוב עצבונינו ונשוב עד ה', לא יהיה ההרגש בנו בלתי בתחלת בואם בעוד שלא הורגלנו בהם, אבל אחר ההרגל יהיו דומים בלב המתייסר כאלו כבר המה מחוייבים אליו בתולדה, כאשר לא ירגיש העור והפסח בצער חסרונו כמאמר **דליו שוקים מפסח** (משלי כ"ו, ז'), כלומר אינו חושב עצמו לפחות

וחסר מן הראוי אבל הוא חושב את אחרים כאלו הם גבוהים מן הראוי, והוא אדם ישר. וזהו ואהי נגוע כל היום ותוכחתי אך לבקרים, כלומר המשך זמן הרעה הוא גדול ורב והתוכחה היוצאת ממנה אינה כי אם בהתחלתה, וזהו ותוכחתי לבקרים כי מלת בוקר הוראתה על ההתחלה:

ומלבד זאת הנה לפעמים יחשוב האדם את הרעה לטובה גדולה והקללה לברכה, כמו מי שגנבו מאתו כל אשר לו ורדף אחרי הגנב והשיגו והשיב מידו את כל הגניבה בלתי דבר מועט שחסר מידו שוה שנים ושלשה אדומים, והגניבה כולה היתה ערך אלף אדומים, נמצא שימלא פיו שחוק תודה וקול זמרה וישמח על מציאות הגניבה, וההיזק לא יחשוב למאומה ואם מתחלה לא היה גונב כי אם השלשה אדומים ודאי כי היה מצטער עליהם, ועל דרך זה מנהגינו תמיד לשמוח בצרות קטנות שנתמעטו מהתחלתן שהיו גדולים עד אשר לא נוכל שאתם.

וזהו מאמר דור המלך ע"ה **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** וכו' (תהלים ע"ו, ח'), אשר רז"ל הקשו אם שקטה למה יראה כו', וכן קשה מאמרו הלאה **בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ סלה** אם משפט ישועה מנין, אבל הנה לדברינו יהיה כוונת כל המאמר להודיע איך לפעמים תתחשב הקללה לברכה.

משל מי שנגזר עליו להמיתו מיתה חמורה והשתדלו בעדו עד שמצאו חנינה מבעלי המשפט לשוב לדונו לחקור היטב במשפטו, אולי ימצאו לו זכות, לא לפוטרו מכל כי אם להקל בדינו, וישובו ויחקרו עד שהקילו משפטו שלא להמיתו אבל יעשו עמו משפט קל, היינו לייסר אותו בשוטים שעה או שתים הנה בבואו אליו השמועה כי יקל משפטו האמנם כי זאת בלתי אפשר שלא תאחזנו רעדה גם על סבל המכות, עם כל זה הלא ישיג גם השקט ומרגוע על שנפטר ממיתה חמורה.

ומעתה תמצא המאמר באר היטב וזהו אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך היינו מן הדין הקשה ואחר כך כאשר מן השמים השמעת דין הקל, מן הראשון ארץ יראה ושקטה כנ"ל, והוסיף לבאר בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ סלה היינו להקל הדין ועל ידי זה אפשר כי חמת אדם תודך כלומר הדברים הראויים להעלות עליהם חמה גם עליהם תודך נפש האדם (והוראת מלת חמת כענין מה שכתוב עששה מכעס עיני שהוא מוסב גם כן על הצרות הגדולות המכעיסים ומכאיבים נפש האדם) והטעם שארית חמות תחגור כלומר אשר היקל הדין אשר מאז.

והוא גם כן מאמרו ע"ה **עוברי בעמק הבכא מעין ישתוהו גם ברכות יעטה מורה** (תהילים פ"ד, ז') כלומר עוברי בעמק הבכא מורה על השגת דין קשה וכאשר ישיגו איזהו משפט הקל ממנו הנה יתעצבו וגם יורו וזהו מעין ישיתוהו גם ברכות יעטה מורה כלומר יבכו על הדין ויודו על היותר. והחסרון השני אשר בתוכחה שהיא על ידי יסורים נגד התוכחות מפי הנביאים והכהנים והסנהדרין, כי הם היו מודיעים אותנו על כל ריב וכל נגע שזה הוא בחטא פלוני, וזהו הוא בחטא פלוני והיו יודעים בזה על מה לעשות תשובה, לא כן בהיות שבט המושל ביד הזולת, האמנם כי יודעים אנחנו בדרך כלל שאין יסורים בלא עון, עם כל זה אין אנחנו יודעים לפרוט חטאינו על מה זה ועל מה זה.

וזהו מאמר הנביא **הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם** (ירמיה ח', כ"ב) כלומר הנביא מתמיה בעצמו על הצרות הבאות עלינו שאינן פועלות מאומה, והתשובה על זה אם רופא אין שם היינו מחמת שאין שם רופא להגיד להם מכתם ומה היה בעוכרם:

ומעתה נבוא לביאור המסורה שהכוונה במאמר זה יהיה להשמיענו כי הקב"ה הבטיח לנו שלא נשאר בלא מנהיג ובלא מנהל, והוא על שני בחינות כנ"ל. וזהו וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך, ביאור מלת לנחותם ממש כמשפט מנהל שמוליך ביד את המושגח ממנו דרך אהבה וחבה וזה מוסב על זמן גאולתנו הנקרא יומם, אשר אז ינחנו יתברך בעמודי חכמינו ונביאינו כמוליך את חבירו ביד, שני - ולילה בעמוד אש להאיר להם, מורה על זמן הגלות הדומה ללילה אז יהיה יתברך מורה דרך לפנינו באש, כמאמר ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א', י"ג) וזהו ולילה בעמוד אש, להאיר להם ממש כמשפט המאיר לאותו שצריך לאור שהוא אוחז את האור בידו וההולך רואה לעצמו להיות נשמר מכל חתחתים, גם שהאיש ההוא אינו אומר אליו דבר ואינו מחזיק אותו בידו. וזהו ללכת יומם ולילה, כלומר כל זה הוא מחסדי ה' יתברך עלינו להטיב לנו באחריתנו, משיבים אנחנו כי לא טוב לפנינו אופן זה, וזהו - ואומר אך חושך ישופני, הנה מלת אך באה להורות מיעוט בהפעולה היינו כי לא תפעול בנו שום טובה במנהל כזה, והטעם - ולילה אור בעדינו הוא ההבדל האחד שאמרנו כי על ידי ההרגל בצרות הרבות לא נרגיש בהם וברעתם, ונחשוב הלילה ליום ומה גם אם יתמעטו, מה יהיו חשובים בעינינו לישועה ולברכה כנזכר לעיל וזהו ולילה אור בעדינו התשובה על זה לאמר אם תרצה תתנהג כך ולא תתייסר ביסורים יגדל השונא עליך עד שיאמר להרגך, וזאת תרגיש בוודאי וזהו ולילה באים להרגך, משיבין אנו התשובה השניה לאמר שעם כל זה רחוק הדבר מאד שיצמיח לנו הטוב האמתי על ידיהם וזהו שאמרו גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר, כלומר וכי אפשר לחשיכה להאיר מאחר שאין אומר

ואין דברים לומר על היסורים על מה ולמה הם באים, כאשר בהיות המשפט על ידי הסנהדרין שהיה כרוז יוצא פלוני יוצא ליסקל על שעבר עבירה פלונית. והקב"ה משיב לנו גם על זה שני תשובות מספיקות אחד מה שאתם שואלים על מה עשה ה' לנו את כל זאת, התשובה על זה ולילה ללילה יחוה דעת, כמאמר הגמרא אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה', א'), ואמרו אף על פי שמדה בטלה במדה לא בטלה כלומר שהיסורים אינם באים כי אם מדה כנגד מדה כמו שהאריכו ז"ל ביוסף בכל הגדולות והטובות שבאו עליו באו על כל אבר מדה כנגד מדה, וכן להיפך אצל סוטה חשבו גם כן על כל חלקי ענשה מדה כנגד מדה על כל אבר ואבר. וזהו יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת כי בכל מקום הוא ממשיל הטובה ליום והרעה ללילה. והתשובה השניה ולילה ולא דומיה לי כי בהיותנו במעלה העליונה גם כי לפעמים היתה נמצאת אצלנו עבירה במקרה הנה התורה למדה אותנו התשובה הראויה לאותו חטא ולהביא הקרבן הראוי לו. לא כן עתה כי דלונו מאד וחטאינו ופשעינו עלינו ובם אנחנו נמקים, ואם נשוב אל ה' אין לנו לא קרבן ולא מנחה בלתי שיח שפתותינו להתחרט בלב ונפש ולבקש רחמים מלפניו שלא נשוב בדרך הזה עוד, ואם נבוא לפרוט החטאים יכלה הזמן כו'.

ומשל על כל זה לחולה בכל אבריו, בלא עינים וידים ורגלים שוכב מוטל לפני נושאו כמת, לימים שמע קול בעיר אמר לנערו הנצב עליו לאמר לכה נא ושמע מה הקול הזה באזני אם קול ששון או קול זעקת שבר, וילך ויבוא ויאמר הנה קול צרה גדולה בא לעיר, אמר לו פרוט לי מה היא הצרה השיב לו הנער מה לך לדעתה, כי איש הבריא על כל אבריו צריך לדעת כל פרטי הצרה וכל צד ההצלה אם לברוח או ללחום בידים או להתחנן במו פיו, אבל אתה שאין לך מאומה מן כלי ההצלה כי אם לזעוק ולהתחנן לכל השומע שירחם עליך להצילך מפח יקוש, והשומע ישמע וידע איך להצילך, ואם כן אין לך חיוב לרעת על מה לצעוק.

וזהו ממש מאמר ולילה ולא דומיה לי, כלומר אין אנו מחוייבים כי אם להתוודות שחייבין אנחנו בדרך כלל וכמאמר הנני נשפט אתך על אמרך לא חטאתי:

חלק י

ויחל משה את פני ה' אלהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים כו'. מדרש: הדא הוא דכתיב **אנשי לצון יפיחו קריה** (משלי כ"ט, ח') אלו ישראל שנתנו פיחה בעולם בעגל שעשו, דאמר רב אסי אין דור ודור שאינו נוטל אוקיא אחת ממעשה

העגל **וחכמים ישיבו אף** (שם) זה משה שהשיב אפו של הקב"ה בסניגורים שלמד על ישראל הוי ויחל משה (פרשה מ"ג, ב').
וראוי לעמוד על כוונת המאמר לדעת מה השמיע אותנו במה שהביא דברי הכתוב אנשי לצון כו'.
אמנם כאשר נתבונן היטב במאמר משה ע"ה הנה נמצאהו חלוק לשני ענינים, כי מאמר ויחל כו', אשר הוצאת מארץ הוא רק מליצה על ישראל לעורר רחמים עליהם ולהפר האף והחמה. וכאשר זכרו ז"ל במדרש אשר הוצאת מארץ מצרים דע מהיכן הוצאת אותם, וכדברי המשל שהביאו שם לאחד שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות וכו', כך אמר משה רבון העולמים הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדים טלאים ולמדו מהם בניך ע"כ. ואם כן הנה מאמר זה מלמד זכות על ישראל לאמר גם כי חטאו אין להקב"ה עליהם. אבל מאמר למה יאמרו מצרים כו', הוא באופן אחר לאמר אם אמנם שחייבים ישראל על מעשה העגל, עם כל זה מהצורך עתה לכבוש האף והחמה שלא לעשות להם דבר פן יאמרו מצרים ברעה הוציאם כו'. והנה בין שני המליצות האלה אין אנו רואים שום נפקותא שיהיה בצע ויתרון באחת מבזולתה, ואחר שהדבר כן והמליצות שוות יקשה מעתה על משה איש האלהים שטען לפני הקב"ה ואמר למה יחרה כו', שאין זה כלל מדרך המבקש רחמים, וזה משפט כל תפלה וכל תחנה שאנחנו מתפללים על כפרת עון להצדיק תחלה דין שמים כי לא חשיד קוב"ה דעביד דינא כו', וצדיק אתה על כל הבא עלינו, רק שאנו מבקשים שיעשה ה' עמנו חסד לפנים משורת הדין, ולא לטעון לפני יוצרו למה יחרה וכו', שהוראתו שאין מהנכון לחרון אף על ישראל ועיקר הכעס אינן כדין, ומה גם בהיות למשה טענה אחרת צודקת למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם.
והנה כפי הנראה לדעתי היה קשה לרבותינו ז"ל קושיא זאת עד שהוכרחו לדרוש הדא הוא דכתיב אנשי לצון יפיחו קריה אלו ישראל שנתנו פיחה בעולם בעגל שעשו כו', והוא רק לגלות לנו כי משה הרגיש כי הוא מוכרח לטענת למה יחרה, כי יש בה בצע ויתרון על טענת למה יאמרו מצרים כו'. ממש על דרך אחד היה שונא איזה עיר ויושביה ויקח בידו שני זנבות האודים וגחלות אש ויזרוק אותם לבין הבתים והתחיל לשרוף פעם בית פלוני פעם בית פלוני והעם הלכו בחפזון איש לאהליו להציל את רכושם, אמר להם חכם אחד מה תועילו אם תלכו לאהליכם טוב לכם יותר כי תתאספו כלכם יחד אל מקום האש לכבות את הלהב וממילא ינצלו כל הבתים.

וזאת היתה כוונת משה ע"ה כי ראה בעון העגל שנתנו העם פיחה לדורות עולם (כי בהר סיני פסקה זוהמתן ועתה חזרו לזוהמתן) לכן אמר משה אם כן מה אפעל בטענה למה יאמרו מצרים שאינה מוצלחת רק עבור בית אחד היינו בעבור הדור ההוא שהיה בימי מצרים ואם כן מי יודע מה יהיה אחר כך כאשר המצריים יהיה כלים והאש יתחיל לשרוף בבתים אחרים, אי לזאת החריץ משה רבנו ע"ה והמליץ רבונו של עולם למה יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים, וכלשון רז"ל דע מהיכן הוצאת אותם ואם כן פעל בזה פעולה המוצלחת לדורות עולם, אחר כי בירר הדבר שאינם חייבים כלל, וזהו מאמר המדרש למה יחרה כו', הדא הוא דכתיב אנשי לצון יפיחו קריה אלו ישראל שנתנו פיחה בעולם בעגל שעשו, וחכמים ישיבו אף זה משה שהשיב אפו של הקב"ה בסנגורים שלמד על ישראל.

ונמתיק הענין על פי משל לאחד שהביא סחורה יקרה עבור בנו לעשות לו מלבוש נכבד והבעל מלאכה הביא את המלבוש אל הנער על יום השבת, ובפעם הראשון אשר לבש אותו הלך והתהולל עם חביריו וזרקוהו למקום חמר וטיט והשחית את הלבוש היקר, ויקר מקרה אשר באותו שבת היו אצל האב אורחים נכבדים אנשים חשובים, ויהי הם יושבים מעוטרים אצל השלחן והנער בא והמים עוד נוטפים מעל בגדו, והאב גם כי נתמלא חמה עליו עם כל זה היה מתאפק ומחריש לעומת האורחים האלה, אבל היה יושב ומצפה מתי יגיע השעה אשר האורחים יתחילו לעמוד ללכת ויעשה בבנו ככל אשר יחפוץ, והנה אחד מהאורחים ראה והכיר בפני האב כי הוא נעצב מאד והוא נחרד לקחת נקמתו מבנו, והיה חפץ להציל אותו מידו אמר אל האב הנה אני רואה בך שאתה בכעס על הנער, שאל נא אותי ואספר לפניך גופא דעובדא היכי הוה, לאמר הנה בעד החלון ראיתי כי בנך הולך לבית הספר והגמרא בידו ובא שכור אחד נוכח פניו ודחף אותו אל המקום הזה, אבל הוא אינו חייב בדבר זה מאומה, נמצא אם כן ההבדל בין פעולת כל שארי האורחים ובין האורח האחד הזה כי כל שארי האורחים שהיו יושבים לא היה בכחם להטיב עמדו בלתי כל עוד שהמה יושבים, כי לא נאות בפניהם לבעל הבית לעשות רעש, אמנם כאשר ילכו לדרכם הלא יעשה עמו כאות נפשו, לא כן האורח האחד הזה כי הוא פעל אליו גם אחר שילכו כלם עם כל זה לא יוכל להכותו כי נתברר אליו שאינו חייב מאומה.

הנמשל כי משה ע"ה ראה כי יש בידו לבטל ולהשבית הגזירה עתה גם על ידי טענתו למה יאמרו מצרים וכו', אבל ענין מליצה כזאת אין בכחה להגן בלתי בדור ההוא בהיות עוד האורחים בחיים, אבל מה יהיה אחר כך כאשר יהיו המצריים אבודים והעון יהיה

קיים, לכן בא משה בהכרח והראה פנים להוכיח אשר מתחלה לא היה מקום לכעוס על העון הזה וכנ"ל, וזאת תצליח לעולם בכל דור, וזהו למה יחרה אפך, והיה קשה להמדרש למה זה דבר דברים כאלה לכן אמרו הדא הוא דכתיב אנשי לצון יפיחו קריה כו', עד וחכמים ישיבו אף זה משה, שהשיב אפו של הקב"ה בסנגורים שלמד על ישראל, והענין יקר.

ואולי זהו הרצון במאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו לאמר שפעלה מליצתו הראשונה להעביר מהם גם הכעס וכאלו הוא נוחם על מה שדבר מתחלה לעשות ומתחרט על התחלת הכעס:

ובזה נעמוד על מאמרם ז"ל במדרש: **והנחם על הרעה לעמך** אמר ר' חנינא בר אבא תהא התהות (פי' החרטה) מצויה לפניך, אמר לו הקב"ה מה אמרת והנחם על הרעה לעמך, חייך כך אני עושה שנאמר **וינחם ה' על הרעה** (פרשה מ"ג, ט'), וגם המאמר הזה לכאורה הוא משולל ההבנה עד מאד.

אמנם לדרכנו יתכן כאשר נעיר במאמר והנחם על הרעה שהוא מאמר סתום, ולמה לא אמר בפירוש והנחם על ההשמדה, וגם הקב"ה השיבו כלשון הזה חייך אני עושה כו' שנאמר וינחם ה' על הרעה, כאלו אינו רוצה לפרוט הדבר וסתם אותו בשם הכלל, כי מאמר רעה יכלול כל הקללות והכליונות. אבל יתכן על פי משל לעשיר אחד שהיה לו בן אויל וראה באצטרולוגיה שיהיה הבן ההוא ובניו אחריו אביונים גדולים דלים ורקים, נתן דעתו להכין בעבורו דברים אשר יעמדו ימים רבים עד שיספיקו לתשמיש בנו ובן בנו נינו ונכדו, וצוה על האורגים לארוג על מלבושים אריגה עבה וחזקה, ויבקר אחר אומן גדול לתפור מזה מלבושים עבור בנו הנ"ל ויהי בבוא הבעל מלאכה לקחת מדה שיהיו המלבושים תפורים כמדו, אמר לו האב חלילה לך מזה הלא תראה רוב השתדלותי אחר סחורה כזאת למען אשר יעמדו המלבושים לו ולזרעו אחריו, ואם כן מה יועיל לך מדתו טוב לך לעשותם בכוונה מכוונת בריוח מעט באופן שיהיו ראוים לכל אדם ללובשם.

הנמשל כי אם היתה תפלת משה ע"ה רק לשעה זאת היה באמת פורט בתפלתו ואומר והנחם על ההשמדה, לא כן עתה שתפלתו גם לדורות שלא ישלוט בהם מדת הדין היה מהכרח לו לסתום דבריו ואמר שם הכולל כל העונשים וזהו והנחם על הרעה למען תעמוד תפלתו לכל דור. ומעתה זהו מאמר המדרש והנחם על הרעה לעמך אמר ר' חנינא בר אבא תהא התהות מצויה לפניך (ומה שקרא להקב"ה תוהא ואמר התהות מצויה כו', נמשך למאמרם הקודם ויחל משה כו', שהתיר נדרו של יוצרו ואמר לו תהית, אמר לו הקב"ה תוהא אנא, וע"כ אמר עתה תהא התהות מצויה לפניך היינו שאתה

רגיל להתחרט) והיינו גם לדורות אם יתעוררו עליהם גזירות ביום פקוד תהיה גם כן החרטה הזאת מועלת להם. אמר הקב"ה חייך מה אמרת והנחם על הרעה לכלול כל פרטי הרעות, גם אני אומר וינחם ה' על הרעה היינו בדרך כלל שיספיק גם לעתיד, והבן:

חלק יא

גמרא: אמרה כנסת ישראל רבנו של עולם שמא לא תשכח לי מעשה עגל כו' (ברכות ל"ב).

עיין באור המאמר להלן פרשת נשא, ובספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת נח, ופרשת אמור ופרשת עקב:

חלק יב

וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. (ל"ב, י"ד).

הנה הלשון הזה יתכן מאד לפי מאמר רז"ל כל דבר שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר, מנלן ממשה שלא נתבטל ממנו מאמר ואעשה אותך לגוי גדול, וזהו שאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, אבל לא על הטובה אשר דבר לעשות למשה:

חלק יג

וישב משה אל ה' ויאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וכו'. (ל"ב, ל"א).

הנראה בכונת המאמר עם דברי המדרש ויחל משה לשון חילוי (פירוש מתיקות) וכו' חולי מרירותן של ישראל ורפא אותם (פרשה מ"ג, ג'), ר"ל לא ששאל למחול עונם, אבל שאל להמתיק מרירותן, ולעילה זאת הפליג משה ע"ה לספר גודל הרע הנמצא בהם. ממש על דרך ב' אנשים שהיו מהלכים יחד מעיר לעיר לסבב על הפתחים והיה אחד מהם חולה גדול נגוע ומוכה בכל איבריו, ובכל מקום שבאו היה הבריא מזהיר אותו להתאמץ בכל כוחו להעלים מחלהו, שלא יהיו כולם מובדלים ממנו ולא יתנוהו לבוא אל שום בית, פעם ויהיו בדרך במלון והיה שם רופא גדול, ויאמר הבריא אל החולה עתה הנה עת להראות נגעי בשרך ולגלות כל מכאוביך למען יהיו מוחשין אל עיני הרופא וכל אשר תרבה לספר לפניו גודל כאבך כן תגדל רפואתך.

וזהו צחות לשונו אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, היינו כי נפגמו וקלקלו בנפשותם מאד בחטא גדול וצריכים רפואה גדולה למכתם ולתקנם בלב טהור ורוח נכון:

עוד באופן אחר כי הנה האדון המייסר את עבדו הנה כאשר יגדל עון העבד יכהו מכה גדולה מצד החמה הגדולה הבוערת בקרבו, ולא ימנע עצמו מהכות אותו מדאגה פן ימות תחת ידו, לא כן האב המייסר בנו ברפואת תעלה, הנה כאשר תגדל מחלהו

ויתרבו הרפואות שהוא צריך לקבלם עד שלא יוכל שאתם וימות מחמת מרירותם, הלא ימנע עצמו האב ולא יתן לו הרפואות אחרי אשר לא ייטיבו לו ומוטב שיחיה חיי שעה. וזהו **למען שמך ה' וסלחת לעוני כי רב הוא** (תהלים כ"ה, י"א) ר"ל אם תאמר לייסרני ברפואות היינו בתוכחות על עון הנה העון רב מאד ואיככה אוכל לקחת רפואות הראויות לערך העון הגדול הזה. וזהו גם כן מליצת משה ע"ה אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ואם כן למען שמך סלח:

עוד באור על זה עם באורנו בקול יעקב (שיר השירים על מאמר אל תראוני שאני שחרחורת) מדרשם ז"ל ויחל משה שנים עמדו כנגד מדת הדין, והאחד משה שנאמר עמד בפרץ לפניו עמד במקום הפורץ שדחה את השטן ועמד במקומו וכיון שאמר משה אנא חטא וכו', נסתלקו כל המקטריגים ואמרו מה לנו לקטרג מוטב שיקטרג בעצמו. ואמרנו שם כי על ידי שיתחיל משה בעצמו להגדיל החטא ותפס אומנתו לשעה ועמד במקומו וטען טענתו של שטן הנה על ידי זה דחה אותו והניח מלקטרג עוד, וזהו עמד במקום הפורץ כלומר לעשות מעשיו. וההבדל בזה אם יקטרג הוא או השטן, דע כי הדבר תלוי בתנועות המספר אם הוא מציע דבריו בתנועות של קטיגורים או שהוא מספר על דרך המתאונן ואומר הה מה נזדמן לידי, ממש כמי שהלביש את בנו מלבוש יקר מאד ויהי כצאתו החוצה ויקר מקרה שהלך סמוך לרקק מים ונפל לתוכו והשחית את לבושו, הנה כאשר יבוא בעצמו אצל אביו ויתאונן ויאמר אוי לי כי נפלתי למקום טיט ונתקלקל לבושי הנחמד בשגגה, הלא ודאי יחמול עליו אביו וינחמהו וידבר על לבו אל תירא בני כי אנכי אטהרנו, לא כן אם יבוא איש אחר ויספר לאביו, לא ראית מה עשה בנך, הלא הלך במקום חמר וקלקל כל בגדיו, הלא אז יבער כאש חמתו על הבן ההוא, וכן זאת היתה עצת משה עליו השלום כי השתדל לדחות את השטן במה שעמד במקומו לטעון טענותיו, והיתרון בזה כי הוא היה עושה בזה תנועות אחרות לא כתנועות המקטרג, וזהו ששאל והתאונן אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, והבן:

חלק יד

ויאמר ה' אל משה פסל לך שני לוחות אבנים וכו'. ילקוט: מפני מה לוחות הראשונות מעשה שמים והשניות מעשה אדם, משל למלך שנשא אשה, והניר והלבלר משלו, עטרה משלו והכניסה לתוך ביתו, ראה אותה המלך שוחקת עם עבד אחד משלו קצף עליה והוציאה, בא שושבינה אצלו אמר לו, מרי, אין את היודע מהיכן נטלת אותה לא מבין עבדים גדוליה וכיון שגדלה ביניהן לבה גס בהן, אמר לו המלך ומה אתה מבקש,

שאתרצה לה הבא הנייר והלבלר משלך והרי כתב ידי, כך אמר משה להקב"ה וכו' עד הבא הלוחות משלך והרי כתב ידי.

ביאור הדבר על פי משל לסוחר שהיה עושה מסחרו תמיד על ידי משולח והמשולח היה נאמן רוח מאד, ויהי אחרי מות המשולח הזה לקח משולח אחר והיה מהיר בעסקיו אך בלתי נאמן כאשר היה הראשון, רק מצד ההכרח לקח אותו כי אמר גם אם יגנוב הרבה עם כל זה אולי ירויח גם בעבורי, ויאמר אליו שילך אל הסופר שיכתוב לו כתב התעודה אשר ביניהם, ואמר לו כי כאשר תביא עמך הכתב אנכי אחתמהו ואתן ידי עליו באחרונה, התחיל האיש מתמיה לאמר למה אגרע אנכי מן הראשון שהיית כותב וחותם הכל בעצמך, ויאמר לו הלא תדע ההבדל כי הראשון הייתי יודע בו שכל פעולתו יהיה לי לבדי ע"כ כתבתי מכתב ההתקשרות בעצמי, אבל אתה הלא מה שתרויח תגנוב ותבוז לך, אך מאשר לך תאציל מעט גם בעבורי אחר אשר תשבע ותותר, לכן גם הכתב יהיה כך, אתה תכין הכתב וידי תהיה עליו לאחרונה.

הנמשל כי בלוחות הראשונות פסקה זוהמתן ואם כן ודאי היתה כל עבודתם רק לשמו יתברך לכן היו הלוחות מעשה שמים, לא כן האחרונות אשר אז התערב בתוכן הזוהמא עוד הפעם ונפלו ממדריגתם לבלי יוכלו עוד ללמוד התורה אך לשמה, בלתי כי מתוך שלא לשמה יבואו לשמה, ואם כן הנה המה הראשונים בפעולת התורה והמצוה היינו שלומדים תחלה על מנת לקבל פרס לכן צדקו דברי המאמר פסל לך היינו להנאתך, ובאחרונה הרי כתב ידי, והבן:

חלק טו

ויעבור ה' על פניו ויקרא וכו', **נושא עון** כו', ובנביא: **מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע** (מיכה ז', י"ח) כו'.

הנה הוא ע"ה הוסיף בהפלגת מדותיו יתברך ענין גדול במה שדייק ואמר מי אל כמוך, אשר די היה שיאמר מי כמוך נושא עון.

אבל לדעתי היתה כוונתו בזה להפליג חסדי ה' יתברך יתר מאד, לאמר כי באמת לא יוכל לכחד כי גם בבני אדם נמצאת המדה הזאת להיות איש נושא עון חבירו, אבל עם כל זה ההבדל רב ועצום מאד, כי הבשר ודם האמנם שהוא מוחל עון רעהו, הנה הוא קל אצל המוחל והסולח כי האדם יראה לעינים אשר האיש שחטא אליו בא לפניו בבכי ומבקש אותו למחול על עונו, ומפאת חסרון ידיעתו בעתיד כי לימים עוד ישוב לחטוא לו לכן הוא מוחל לו עתה, ואם היה יודע כי ישוב לחטוא אליו אחר כך באין ספק היה

מחזיק אפו לעד. אמנם הקב"ה עם היותו אל אלהים יודע את אשר יהיה אחר כך כי החוטא המבקש סליחה ישוב לכסלה, ועם כל זה הוא מוחל לו עתה.

וזהו צחות מאמרו מי אל כמוך נושא עון כלומר להיות אל היודע עתידות ולהיות נושא עון. וזהו שסיים לא החזיק לעד אפו כו', ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו היינו כי כאשר יזדמן אל האדם להיות שונה באולתו ישוב וירחמהו עוד הפעם וזה ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו:

ומעתה נבאר ענין נשיאת עון. דע כי הוא על דרך מאמר החכם ע"ה **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח) היינו שאין הקב"ה חושב את העון כי אם לפי ערך השגת האיש שחטא לו, וכמאמר **כי אתה תשלם לאיש כמעשהו** (תהלים ס"ב, י"ב) וכל הגדול מחבירו משפטו גדול ממנו, עד שעל כרחך היתה יראת דוד מלכנו ע"ה ודומיו גדולה כל כך, כי עם גודל צדקתם היו מתפחדים שלא יבצע יתברך להם עומק הדין ולא ידקדק עמהם מפאת גודל מעלתם. וזה ידוע כי המשפט הראוי וכפי שורת הדין יחוייב לדקדק עם כלם כמו שמדקדקים עם גדולי הצדיקים כי חלילה לומר שידקדק יתברך עמהם יותר מהראוי לדקדק, רק בהיפך כי אל דלי הערך הוא מוותר בחסדו שלא לדון אותם כפי האמת. וז"ש הילקוט על ויקוד ארצה וישתחו מה ראה אמת ראה. (סנהדרין קי"א, א') וזהו מאמר אברהם אבינו ע"ה (במדרש לך) אם עולם אתה מבקש אין דין. ועל היותר תמצא הדברים מבוארים במאמר צופר **ואולם מי יתן אלוה דבר ויפתח שפתיו עמך, ויגד לך תעלומות חכמה כי כפלים לתושיה** כו', **כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן** (איוב י"א, ה'-י"ב). ורצונו בזה לבאר לנו כי אחר כל הדקדוקים שמדקדק יתברך עם גדולי הצדיקים אינו כפי האמת, והכל אך בחסד כי בעיני הקב"ה כלם שקועים בעונות (וכמאמר הן שמים לא זכו בעיניו) מה שהם למעלה מהשגת אנושי. ועל החלק הזה נקרא הקב"ה נושא עון ועובר על פשע כי על אותו החלק לא תמצא מעולם לא חרטה ולא תשובה, כי אינם מורגשים כלל אצל בשר ודם, ואינו יודע חובת התשובה עליהם ואיך יתכן בהם מאמר סליחה וכפרה שהם אך פריי התשובה וענינים כאלה אחר שאין להאדם השגה בהם איה איפה יעשה עליהם תשובה, או מאין תבוא עליהם הסליחה, ואם כן על החלק הזה יסוב תואר נושא עון ועובר על פשע:

כלל דברינו כי יש בני אדם אשר דלת ערכם תעמוד להם למגן שלא יהיה להם שום דין וחשבון, אבל בבחינתם המה דלים עד מאד וכאשר רמז המשורר ע"ה **אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אשרי אדם לא יחשוב ה' לא עון** (תהלים ל"ב, א'-ב'), והדמיון בזה לעשיר גדול שהוא בעל הוצאה גדולה וההוצאה עודפת על ההכנסה, משפטו אשר עם

גודל עשרו הוא מקנא בעניים ואביונים בפגעו בהם בהיותם דופקים על פתחי נדיבים, לאמר כי הם בטוחים על פרנסתם יותר ממנו כי הוא באחריתו יהיה נבל שיהיה נשאר בע"ח לרבים.

כן ממש דוד המלך ע"ה עם גודל חסידותו וקדושתו הפליג ואמר אשרי נשוי פשע כו', וביאר עוד יותר ואמר אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון, היינו מי שהוא דל השכל קטן הערך אין לו פחד כל כך כי לא יחשוב ה' לו עון, לא כן הוא ע"ה בעבור הפלגת יראתו דן את עצמו שאינו יוצא ידי חובה. וזה כלול במאמר צופר הנ"ל וירא און ולא יתבונן כלומר שהוא רואה עון אשר האדם עצמו לא יתבונן עליו ואינו מרגיש בו כלל:

חלק טז

אם נא מצאתי חן בעיניך ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא כו'. (ל"ד, ט')

ההרגש מבואר וכי בעבור היותם עם קשי עורף ראוי כי ילך ה' בקרבם הלא מטעם זה עצמו אמר הקב"ה כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך כו'.

אמנם הנראה בזה על פי משל לאחד שהיה מסחרו בחתיכות מיני משי ורקמה הנאותים לתקוני המלבושים הישנים למלא מקום הבלוי הקרוע, פעם נסע הסוחר הזה למדינה אחת שאין מצוי שם מין משי כלל ואין לובשין שם רק בגדי פשתן וצמר והיה נוסע מעיר לעיר ממחוז למחוז ולא מכר מאומה מסחורותיו, והיה מתפלא מאד ויאמרו אליו אנשי המקום הלא ידעת אם לא שמעת כי במקומנו אין צורך כלל אל סחורות האלה, כי אין אנו לובשין ממין הזה, ואליך ראוי לנסוע רק למדינה שלובשין שם בגדי משי והבגדים ההם עלולים להתקלקל וצריכים תיקון ולכן שם תמכור סחורתך במקח טוב מאד.

הנמשל משה עלה למרום ומצא להקב"ה שהיה כותב ארך אפים כו', נושא עון כו', מה שהם ענינים מועילים לתקן כל קלקול וכל קרע, לכן אמר משה אם כן רבונו של עולם בהיות כבודך בעליונים לא תוכל למכור מסחורות מדותיך מאומה, כי שם לא יזדמן שיקרע אחד את לבושו שיצטרך תיקון, ולכן אם נא מצאתי חן, ילך נא ה' בקרבנו, והטעם כי עם קשה עורף הוא ואתה תוכל למכור סחורתך וסלחת לעוננו, והענין נכון:

ויקהל

חלק א

ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות

אותם.[233] **ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש שבת שבתון לה'.** ילקוט: אמר הקב"ה עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת בשבת, ומכאן אמרו משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח כו'. (רמז ת"ח).

ונעמוד עוד על כוונת מאמר (יתרו) זכור את יום השבת לקדשו כו', ורבותינו ז"ל למדו זה גזירה שוה (שבת פ"ו) בשבת נתנה התורה שנאמר זכור את יום השבת, ונאמר להלן זכור את היום הזה, מה להלן עצמו של יום אף כאן בעצמו של יום, וראוי לדעת כוונת הזכרון הזה ומה הוראתו.

אבל דע כי השכחה יש בסוגה שני פנים אם שהוא שוכח בשכחה עצמיית עד שהדבר יוצא מלבו ונעדר ממנו בהחלט זכרון הדבר הזה, או שהוא רק מונע עצמו מהעלות אותו על זכרונו ומעלים עיניו ממנו. והוא כי כל הדברים בהתחלתם הם חביבים כמשפט לכל דבר שהוא חדש אצל בעליו, וברוב הימים יתמעט ממנו הערבות מפאת ההרגל בו עד אשר לזמן כביר יוכל להיות שלא יהיה נשאר מערבותו שום רושם כלל. כמו אם תפדה את אחד מבית הכלא שהוא אסור שם ותוציאהו חפשי, ומה גם אם היה עליו משפט מות אז תראה כמה תגדל הטובה ההיא אצלו וכמה יפליג להודות אל המטיב עמו עד כי יחליט בלבו להיות לו בעבור זה עבד עולם. אבל כאשר יארכו אליו הימים הנה מעלת הטובה הזאת תלך אצלו הלוך וחסור עד שתצא מלבו ולא יחזיק לו טובה גם

[233] ובגמרא (שבת ע') דברים הדברים אלה הדברים אלו שלשים ותשע מלאכות שאמר הקב"ה למשה וכו' וההרגש מבואר איכה העמיסו ז"ל הדרש הזה במאמר אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם אשר כפי הדרש צוה אותו שלא לעשות. עוד מהצורך לתת טעם על שנותו יתברך את טעמו ואמר פה ששת ימים תעשה מלאכה ובעשרת הדברים אמר ועשית מלאכתך. אמנם הנה כבר שמענו ונדעם אשר כל יעודי הנביאים על העתיד מהפלגת התיקונים שיהיה בעולם ומה שהפליגו חכמינו ז"ל בגמ' (שבת ל') עתידה אשה שתלד בכל יום וכו' עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת וכדומה הרבה עינים מפליאים, את כל אלה ידו יתברך עשתה מראש ביום ברא אלהים ארץ ושמים וכבר היו כל ענינים האלה אצל אבינו הראשון קודם החטא וכמאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת א') מה שהיה הוא שיהיה וכו' רוצה לומר כי לעתיד לא יחדש הקב"ה דבר רק מה שהיה כבר הוא שיהיה לעתיד ומה שנעשה הוא שיעשה וזהו אין כל חדש תחת השמש רוצה לומר שלא יחדש יתברך דבר שיהיה מחודש מכל וכל (עי' בקול יעקב קהלת שם). ומעתה הנה בעת הבריאה אשר האדמה נבראת להוציא גלוסקאות וכלי מילת לכל צרכי האדם אם כן היו כל הל"ט מלאכות חסרות בבריאה שאין צורך לא לחרוש ולא לזרוע ולא לארוג וכן כלם רק אחר החטא גרם האדם אל עצמו כל המלאכות האלה שנתקלל בזעת אפיך תאכל לחם ונתקלל להיות עליו ל"ט מלאכות והכל מסבת החטא ואם כן היה כח הקדושה נעדר בהם כי רק מסבת החטא באו. ולכן בעת צוה אותנו על מצות שבת בעשרת הדברים אמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך בכ"ף הכינוי אל האדם לרמוז אליו כי המלאכות המה שלך ובאו מסבתך. אמנם אחר כי צוה יתברך על המשכן אשר בו היו כל הל"ט מלאכות הנה על ידי זה השינו המלאכות כח נעלה ונשא כי נתקדשו בעשיית כלי הקודש עד כי מאז נאמר עליהם (בבא קמא ב') הך דהוה במשכן חשיבא וכו'. וזהו אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם כלומר אחר כי צוה יתברך על אותן הל"ט מלאכות לעשות אותם במשכן קנו על ידי זה חשיבות ונתעלו להיות נקראים אבות מלאכות ומאז לא יהיו עוד מתוארים בכ"ף הכינוי אל האדם כנ"ל אבל אמר ששת ימים תעשה מלאכה כי כבר נקנה בהם כח מעשה שמים (והשלמת ענין זה תמצא בקול יעקב סוף שיר השירים), והבן.

על פרוטה אחת, ומה גם אם יהיה הנפדה הזה הולך וגדל ודאי תהיה זאת סבה להשכיח מלבו מקרהו הקדום. כמאמר יוסף אל שר המשקים **כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך** (בראשית מ', י"ד) כלומר כי אם היה גם אחרי כן דל הערך ודאי קרוב הדבר לזכור דלות ענינו שסבל בבית המאסר בהיות המעמדים קרובים זה לזה, כמו אם תעיק אליו צרת הרעבון הנה יזכור ויאמר אנכי עתה רעב כאשר הייתי רעב בבית האסורים, לא כן אם יצליח וייטיב את לבבו בתמידות הנה בהכרח שמחת נפשו תעקור זכרון יגונו מכל וכל כמאמר **ששון ושמחה ישיגו** ואז **ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י') היינו שלא יהיה נמצא דמיון היגון בלב כלל. וזהו שאמר כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך (להציב לו ציונים להיות לו למזכרת) ולכן נחשב לו זאת לעון ואמר ולא זכר שר המשקים את יוסף באמצעים העלולים להזכירו עד כי יצא מלבו וישכחהו:

והנה השכחה הזאת תכלול כל הטובות המושגות ממאכלים ומשקים ומלבושים וכלים יקרים כלם יצא חשיבותם מן הלב יום יום עד שלא ישאר ממנו מאומה, אשר ע"כ צוה יתברך עלינו שתהיה התורה והעבודה אצלנו כענין חדש בכל יום כאילו היום ניתנה התורה, היינו שלא תשלוט השכחה עליה ועל מצותיה להמעיט נועם ערבותם וחשיבותם, וזהו שאמר משה ע"ה **זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים** (שמות י"ג, ג') כלומר כמו שחביבה עליכם הטובה ביום הזה כן תהיה חביבה בכל הימים (וכמאמר בכל דור חייב אדם לראות א"ע כאילו הוא יצא ממצרים) וכמו שכתבתי למעלה פרשת תשא על מאמר ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו:

ומעתה נתבונן על מה שהפליג הכתוב בענין השבתות וימים טובים בין לשבח בין להיפך, נזכרים הם יותר משאר המעשים, לשבח זכור, שמור, אשר לא נמצא בלשון הזה בכל המצות, וכן להיפך בהעדר שמירתם הפליג הכתוב ואמר **חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח נלאתי נשוא** (ישעיה א', י"ד). אמנם אם נשים לב נשכיל לדעת כי יום השבת מטיב לטובים להשלים מעשיהם מה שלא יוכלו להשלים בימי החול, וכן הוא סבה גם כן אל ההולכים אחר תאות לבם להשיג בו מה שלא ישיגו גם הם בימי החול. כי הנה איש ישר וטוב עם אלהים החפץ בכל לב לשקוד רק על התורה ועל התעודה ולעסוק במצות עם כל זה בכל ימי השבוע הוא אחוז בחבלי הטרדות בבקשת פרנסתו ולחם ביתו וזה יפריע אותו מעסוק בתורה כראוי, אמנם בשבת שאין שום עסק מטריד אותו יקח מועד למישרים ויהיה אצלו היום ההוא קודש לה' ויעסוק בתורה ותפלה, ומה גם כי האכילה והשתיה אשר בשבת היא מצוה, אם כן כל היום הוא עובד עבודתו באין מעצור כלל. וכן הרשע האמנם כי תאות לבו תסכסך איתו בכל יום ללכת

בדרך חטאים להיות בסובאי יין בזוללי בשר ולהתהולל בהבלי שוא, עם כל זה לא יוכל לסור לעצת יצרו הרע להשליך עסקי פרנסתו מנגד, וכמאמר שיגיעת שניהם משכחת עון (אבות) לא כן בשבת שהוא בטל מעסק פרנסה ומכל דבר המטריד אותו, יקרא יום להוללות ויעשה בו כל מה שלבו חפץ, לכן אמר הנביא **חגים ינקופו** (ישעיה כ"ט, א'). וחלילה לאל מרשע לתת יד לפושעים כי לא זאת המנוחה ולא זאת המרגעה, רק השם יתברך נתן לנו השבתות ומועדי קודש רק להשלים מעשינו הטובים ולבוא אל מעמד יותר נכבד ביום המועד.

ועל זאת יורה מאמר הכתוב **אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם אלה הם מועדי** (ויקרא כ"ג, ב'), לאמר אל תדמה בנפשך כי המועדים המה מסבת רצונו יתברך להעניק את הגוף מבלי טעם, כי אם כן תחליט שינוי רצון חלילה אצלו יתברך כי מה יום מיומים. רק בהיפך כי הקב"ה רוצה להשיג ממך עבודה עודפת ושלימות וקדושה מה שלא ישיג בימי החול, וזהו אלה מועדי ה' כלומר כי הקב"ה מצפה עליך כל ימי החול מתי יבוא המועד הנכבד למען תוסיף טהרה וקדושה, כי לולא כן היה ראוי לכתוב אלה מועדיך. ולכן בראותו יתברך אשר ביום השבת המה הולכים לנפשם אחרי ההבל למלאות תאותם, קובל ואומר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, כלומר כי תקחו המועד רק בעבור עצמכם ואינם עוד מועדי ה' רק מועדיכם. ועל כן אמר והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה, כלומר כי הפכו כל המועדים על שם עצמם וזהו חגה חדשה והכל שלה, וזהו שאמר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי וסיים ואמר היו עלי לטורח נלאתי נשוא.

ונמתיק טעם הענין על פי משל לעשיר אחד שהיו לו כמה בנים וכלם חולים, ולקח רופא אל ביתו למען ישקוד תמיד בהצלתם לחלוץ ממות נפשם, והיה מחבב את הרופא ההוא עד מאד, אך כל זה היה בזמן שהבנים קבלו הרפואות אשר הרופא נתן להם, פעם נפלו במחלה מסוכנת עד מאד והרופא נתן להם רפואות אבל לא רצו לקחת, וכאשר ראה האב כי רע ומר הבנים מסוכנים ורפואות לא רצו לקבל, הביט בפני הרופא בפנים זועפות, וישאלהו לאמר אדוני מה לך עלי אם בניך מרחיקים הסמים אשר אני נותן להם, ויענה ויאמר לו הלא עם כל זה על ידך נכפל יגוני ואנחתי, כי אלו לא היה אצלי רופא שיוכל לשקוד ברפואתם בהכרח הייתי מתייאש מהם והייתי מסיר אותם מלבי, אמנם עתה כי אביט בפני רופא חכם כמוך אשר רפואתם וישועתם קרובה לבוא על ידי מעט צרי שנתת לפניהם, לכן עלי לבי דוי יותר מאוד.

הנמשל כי הקב"ה נתן לנו שבתות ומועדים למען רפאות נפשותינו מכל מחלה ומכל אשם הנזדמן בימי החול על ידי עסקים שונים, וכאשר הוא רואה כי אין ברצונם לקחת רפואות תעלה, הוא קובל ואומר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח, היינו לא שהימים עצמם היו לטורח, רק על ידי הימים האלה העלולים לרפאות את שברם ואינם חפצים ברפואתם היו לטורח ונלאתי נשוא וכנזכר לעיל במשל:

ונשוב לדברינו אשר השבתות וימים טובים לא נתנו כי אם להשלים יראתנו ועבודתנו מה שלא נשיג בימי החול. וזהו שאמר זכור את יום השבת לקדשו ר"ל כי צריך אתה לזכור לקדשו לעולם באותה קדושה שהיינו בה בעת הצווי ביום מתן תורה שהיה בשבת והיינו עומדים כלנו באסיפה שלימה לפני ה' לשמוע דבריו הקדושים, כן נהיה בכל שבת באסיפה והקהל לשמוע מפי החכמים דברי תורה יראה חכמה. וזהו גם כן מאמר שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך הנה פה ביאר הכתוב דברינו באר היטב היינו כי צריך אתה לשמור את השבת באותה בחינה כאשר צוך כו', ר"ל ביום מתן תורה. וזהו מאמר הילקוט אמר הקב"ה למשה עשה לך קהלות ודרוש לפניהם הלכות שבת בשבת כו', היינו בעבור יתדמו כל השבתות לשבת הראשון אשר בו ניתנה התורה.

וזהו מאמר הכתוב ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת לה' אלהיך אשר לדרכנו יהיה הרצון בזה להביננו תכלית הדברים שאמרנו. אבל עוד נמתיק הענין על פי משל לאחד שהרחיק נדוד ויעזוב משפחתו וכל בית אביו לגור בארץ אחרת והיו עיניו נשואות וכלות אולי יראה איזה אורח הבא מעיר מולדתו למען ישאל את פיו על בני משפחתו, ולא עלתה בידו, לימים בא עני אחד הסובב ומחזיר על הבתים, והנה כבואו אל ביתו הכיר בו כי הוא מעיר מולדתו וישמח מאד לקראתו ורצה להשתעשע עמו לשאול אותו על בית אביו ומשפחתו הכבודה, ויאמר אליו העני מדוע תעצרני הלא לעשות מלאכתי באתי הנה ולמה תגרום לי הפסד, ויאמר לו אם כן הגידה נא לי כמה עלה בדעתך לקבץ פה, אמר לו שנים ושלש זהובים אמר לו הא לך שלש זהובים ושבה עמדי, ויעש כן וישב עמו והתחיל לספר לו עסקי משפחתו ואודותיהם ושלום בניהם, ויהי אך התחיל לספר נפלה עליו תרדמה והוא יושב ומתנמנם, ויאמר אחר כי זכיתי להיות לי מקום לנוח בו אבקש את הבעל הבית ויתן לי מקום מנוחה ואשכבה ואישן, כעס עליו הבעל הבית ויאמר הלא אנכי עשיתי אותך איש בטל היום הזה למען הפיק טובתי, למען תספר לי משלום משפחתי והקרובים אל ביתי, ועתה מה לך לנוח, או מדוע תשכב ותרדם.

הנמשל הקב"ה נתן לאדם נפש עליונה חצובה מתחת כסא כבודו ונתרחקה ממעונתה, ובכל ימי השבוע גם כי הקב"ה משתוקק לשמוע טובות ממנה אך האדם טרוד בעסקיו, לכן הגביל להשתעשע עמנו ביום השבת והספיק לנו בעבור זה ביום הששי לחם יומים למען נהיה נקיים ביום השבת מכל טרדה ונוכל להשתעשע בקרבת אלהים יתברך שמו, ולשוש באהבתו. וזהו ששת ימים תעשה מלאכה ואתה טרוד בעסקי הגוף, ואם כן וביום השביעי שבת לה' אלהיך, כלומר לייחד את היום ההוא רק לה' לבדו כי הוא נתן לך את המנוחה רק למען יהיה לו מקום להשתעשע עמך ולא שתתעדן בתנומות עלי משכב או בענינים אחרים וזהו שבת לה' אלהיך, והבן:

חלק ב

ויבואו כל איש אשר נשאו לבו כו', **ויבואו האנשים על הנשים כל נדיב לב** כו'.
לפי הפשט נראה כי הנשים בעצמן הביאו התכשיטים, אך מפני שאין מקבלים מן הנשים מבלעדי הסכמת בעליהן לכן עשה הכתוב את הנשים עיקר המתנדבים והאנשים באו על הנשים, וכמאמר רז"ל על בסמוך, כלומר תכיפים אליהן להסכים על נדבת הנשים.
אבל עם כל זה ראוי להתבונן על עיקר כוונת הספור מה מנו יהלוך אם לא יפרסם את זאת מי היה המביא, וכי להתפאר בפני הבריות היתה הכוונה, חלילה מלחשוב כן, גם ראוי לחקור בדבר נדבת הנזמים אם שהיה בהם איזה ענין הפלגה וחשיבות יותר מבשאר הדברים אם כן יפלא על אהרן למה הכשיל את ישראל לאמר אליהם שיביאו חח ונזם המובחר שבדברים לעשות ממנו העבודה זרה, ואם תאמר להיפך שזה היה הגרוע בחלקי הנדבות להיותו ענין הגורם לפרוץ תאותן התכשיטים הם כתבלין לרע, הלא הכתוב מתפאר במה שהביאו התכשיטים לנדבה.
דע כי אם תחקור על המשך הספור הנה כל המאמרים מדברים משבח האנשים מביאי הנדבות וכלם מפליגין מעלות ותפארת הנודבים כי התנדבו בתשוקה נפלאה ובזריזות כ"כ עד שאמר להם משה מרבים העם להביא וכו', והעילה לצורך ספור הזה הוא אך מדאגה מדבר, לבל יאמרו האומרים מי הוא המעיז פניו נגד רבון העולם יתברך שמו שלא למלאות בקשתו, כמאמר המפורסם בקשת מלך אין הכרח גדול ממנו (ואולי אשר מטעם זה דייק הכתוב ואמר **קחו מאתכם תרומה** כו', מאמר מאתכם מורה ולא כלכם, כדי להשאיר להם מקום שיעשו כרצונם) ואם כן מי הוא אשר צלל בעמקי לבבם לבחון אם התנדבו מרצון נפשם בכל לב או רק מפאת ההכרח והיראה פן יפגענו בעונש, הנה על זאת מביא לנו הכתוב כמה עדים נאמנים כי רק מפאת האהבה הנפלאה עשו כל מה שעשו, וכמאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה וכו', הביאו

בני ישראל נדבה לה', הנה העיד הכתוב כי נדב לבם אותם להתנדב לה' בלב שלם ונפש חפצה, לא זולת ונבאר עתה המופתים הנאמנים על זה:

המופת הראשון הוא מהירת המתנדבים כמאמר ויבואו האנשים על הנשים שהיה נראה לעין כי איש את אחיו ידחקון כלם מגישי מנחה בצדקה, ואם שהיה ענין זה רק על דרך הכרח למלאות רצון המלך יתברך שצוה לעשות לו משכן וכלים, אם כן באין ספק היו מתעצלים בדבר והיה כל אחד אומר בלבבו אולי תתמלא המלאכה מבלעדי כסף שלי, ולא יהיו צריכין אל נדבתן, אבל בהיות תשוקת כל אחד להתנדב לה' למען יהיה לו גם כן יד ושם בחלקי משכן כבודו יתברך, אם כן היה לכל אחד דאגה בהיפך לאמר אולי כרגע תתמלא המלאכה משאר המתנדבים ולא ישאר לי מקום על נדבתי להיות לי חלק בהיכל ה', לכן חרדו כלם והתנדבו במרוצה עד שבאמת אמר להם משה מרבים העם להביא כו':

המופת השני הוא רבוי הנדבות וכמו שאמרו ז"ל במדרש (פרשת פקודי) אלה פקודי המשכן משכן העדות (שמות ל"ח, כ"א) שמתחלה הביאו נדבות יותר מן הראוי מה עשה משה שאל מהקב"ה מה נעשה מן המותר, אמר לו הקב"ה עשה מהם ארון ללוחות שנקראו עדות, ולכן אמר אלה פקודי המשכן ואחר כך משכן העדות, וראוי להמתיק המאמר מדוע דייק פה לקרוא אותם עדות. ואולי יתכן על דרך מאמר **ותאכל ותשבע ותותר** (רות ב') אשר לכאורה אין צורך אל הכתוב לכתוב מלת ותותר הלא עיקר המצוה בהכנסת אורחים לתת אל האורח שיאכל לשבעה ולא להותיר, ומה גם מה חידוש השמיע אותנו במאמר ותשבע אחר שאמר ותותר הלא כבר מובן שאכלה לשובע נפשה. אמנם הנה באמת אין הבעל הבית מחוייב לתת לעני רק להשביע נפש רעבה, אך איה איפה יתברר שכבר שבעה לה נפשו יהיה המופת על זה מה שהשאיר ולא יאכל, וזהו צחות מאמרו ותאכל ותשבע והעד - ותותר. הוא הדבר בענין נדבת המשכן כי המותר היה כל כך חשוב וחביב אצלו יתברך לסבת היותו עד נאמן לפאר טהרת מקדשו שהיתה נדבתם בלב טהור וברוח נכון ובאהבה גדולה בלב ונפש כי הלא המלאכה היתה די והותר, ולכן צוה יתברך לעשות מן המותר ארון לעדות כי הוא עדות לישראל על טהרת לבם וזכות נפשם, וכמו שבארנו:

המופת השלישי הוא מה שאמר שלמה המלך ע"ה **כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך וימלאו אסמיך שבע** (משלי ג', ט'-י'), הנה כוונת המאמר להשמיע אותנו ההבדל העצום בין הנותן מחפץ לבבו ובין הנותן מפאת ההכרח כי אכף עליו העני, או שכוונתו להתפאר, וכדומה מן הכוונות הזרות, וההבדל יהיה בשני דברים. אחד כי

הנותן מפאת תשוקתו וחושב בנפשו כי מה שיתן אל העני הוא כאלו יעשה מו"מ נכבד וקונה סחורה נפלאה, הלא יפזר עליו לתת לו מעצם הונו ורכוש סגולתו, לא כן הנותן מצד ההכרח משפטו לבקש ולחפש אחר איזה מעות שיש לו שהוא חוץ לחשבון הונו, אם שהגביה פעם איזה מציאה או שגבה חוב ישן, אבל מן הסך המסויים אשר תחת ידו ובא אליו ביגיעה לא יאבה לפזר בשום פעם. וזהו שדרשו ז"ל **כי ה' יהיה בכסלך** (משלי ג', כ"ו) אם נתת מכיסך צדקה (בראשית רבה פרשה א', י"ד) היינו מאותו דבר אשר עין בעל הבית עליו והוא צרור הכסף אשר בידו למו"מ ולא מדבר שכבר התייאש ממנו. וזהו שהפליג הכתוב בגנות העובדים עבודה זרה ואמר **הזלים זהב מכיס** כו' (ישעיה מ"ו, ו'), כלומר כי העבודה זרה חביבה עליהם כל כך עד שבעבורה יתנדבו לתת מכיס שלהם היינו מן הזהב המזומן ומן עיקר הונם ורכושם. וההבדל השני, כי אותו שנותן ברצון טוב משפטו לתת מעט הכמות ורב האיכות כמו דנרי זהב והוא סמוי מן העין, לא כן מי שנותן להשביע עין המקבל או עיני הרואים זולתו יכין איזה מטבע גדולה של נחושת וברזל רב הכמות ומעט האיכות על דרך הנאמר ביעקב וישם **עדר עדר לבדו** (בראשית ל"ב, ט"ז) כדי לסמות עיניו של עשו. ועל השני בחינות אלה דייק שלמה עליו השלום ואמר, א. כבד את ה' מהונך היינו ולא מן הדבר המיואש. ב'. ומראשית כל תבואתך, היינו מן המובחר שיהיה מעט בכמותו ורב באיכותו, והבטיח כי הקב"ה ימדוד לו בעבור זה כמדתו. וזהו וימלאו אסמיך שבע, לא כן אם יתן לך ברכה בשדה תהיה הברכה גדולה מצד וקטנה מצד שתהיה התבואה מעורבת תוך קש ותבן ומוץ ותצטרך עוד לעמל ויגיעה להסיר הפסולת מתוך המאכל.

ומעתה הנה המופת היותר גדול היה מה שנתן כל אחד דבר האהוב אצלו ביותר ובחר להתנדב החפץ היקר הזה החביב עליו מכלם, וכהוראת מאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם, כלומר אותו החפץ החביב לעצמם אותו הביאו לנדבה לה', וזה היה מופת נמרץ על שלמות המתנדבים כי אם היתה הנדבה עליהם למשא ודאי היה כל אחד בוחר את הפחות שבכליו מה שאין לבו עליו, וע"ד מאמר **כל אשר בו מום לא תקריבו כי לא לרצון יהיה לכם** (ויקרא כ"ב) כלומר מלבד הטעם הכמוס אתו יתברך, עוד הוא הוראה שאתה תבחרהו לקרבן בעבור שאין אתה רוצה בו ואינו חביב עליך וזהו כי לא לרצון יהיה לכם:

ומעתה נבאר מאמר המדרש: בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם. מה כתיב שם **פרקו נזמי הזהב** וכו'. וכשעשו המשכן הביאו אותו לנדבה ורוח הקודש צווחת ע"י הושע **והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי** (הושע ב', א') (פרשה

מ"ט, ב'). אשר לכאורה לא ידענו כוונת הענין בכלל מה שהפליגו ואמרו בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם וכו', גם מאמר והיה במקום כו', אינו ענין כלל לכאורה לדבריהם אלו.

אבל הנראה כי אהרן ע"ה במה שאמר פרקו נזמי הזהב וכו', היה קולע בזה אל ענין שיתבאר. כי הנה הנזמים יש בהם שתי בחינות כי אצל האנשים הוא דבר הפחות בהונו ורכושו כי הוא לו אך למותר ואינו יכול להרויח בו מאומה, והוא קרוב אצלו אל דבר האבד שכבר נתייאשו הבעלים ממנו, אבל אצל הנשים הוא בהיפך כי הוא להם כלי תכשיט יקר ואהוב מן הכל. לכן בעגל אמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם כי בטח בהנשים שלא ירצו לתת להפסיד אותם, ולכן גם כי האנשים יתגברו עליהן ויקחו מידם בע"כ ע"י ריב ומדנים, עם כל זה יתברר על ידי זה עצמו שאהבת העבודה זרה אינה נחשבת אצלם כי לולא כן מה להם להתעבר עם הנשים בעבור הנזמים יהי להם אשר להם, והם יקחו את הזהב אשר צרור אצליהם למו"מ לעשות ממנו העגל, אם לא כי לא יאבו לתת רק דבר שהוא אצליהם למותר, והעד כי התעברו על ריב ופרקו מהם בע"כ וזהב אחר לא אבו לתת מחירם. לא כן במשכן נאמר ויבואו האנשים על הנשים שההוראה כי הנשים הביאו אותם בעצמם, רק שבעליהן באו אחריהן להסכים עמהם שיוכלו הגובים לקחת אותם מידם, ואם כן מעתה יתגלה למפרע גנות הפריקה הקודמת, שלא רצו לתת רק מה שאין לבם עליו, לכן הנשים שהנזמים חביבים אצלן לא רצו לתת עד שנאמר בהן פרקו כו', לא כן עתה בנדבת המשכן חתרו דוקא להתנדב הדברים החביבים עליהם ביותר והביאו נזמים נדבה לה'. וזהו ורוח הקודש צווחת והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, כי עד מעשה המשכן היה אפשר לומר שלא רצו להתנדב התכשיטים מחמת כי התכשיטים המה יקרים בעיניהם יותר מדבר ה', היינו אפילו אם היו מאמינים בעבודה זרה שהוא אלהים, עם כל זה תשוקתם אל התכשיטים עודפת במעלה, אכן עתה שאנחנו רואים כי נתנו אותם נדבה לה' מוכח למפרע כי רק מחמת קלות העבודה זרה בעיניהם לא רצו לתת, והבן. (עוד באור ע"ז תמצא בחבורנו קול יעקב שיר השירים על מאמר שחורה אני כו'):

חלק ג

ויאמר ה' אל משה לאמר מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה' לעשות אותה. (ל"ו, ה')

הנה לכאורה מאמר מדי העבודה שפת יתר הוא.

אבל יתכן כי הנה ידוע אשר הנותן זהב לבעל מלאכה לעשות לו כלי משקל עשרה שקלים בהכרח יתן לו יותר מעשרה שקלים שהוא משקל הכלי עצמו כי באין מנוס המלאכה עצמה תפסיד הרבה, כי בע"כ צריך להיות פחת, ואם כן מה זה שאמר מרבים העם להביא אם לא כי ראה שכבר היה מרבים כל כך עד כי גם אחר הפחת שצריך לפול מהמלאכה עוד יש זהב עודף רב מאד. וזהו מרבים העם להביא אפילו מדי העבודה למלאכה, היינו גם זולת מה שצריך להיות נפחת בעבודתה להשלמת המלאכה. וזהו גם כן מה שסיים ואמר והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה והותר, והבן. (עוד באור על זה כתבנו בספר קול יעקב שיר השירים על מאמר מה יפו פעמיך דרשהו משם):

חלק ד

ויעש בצלאל את הארון עצי שטים, מדרש: הדא הוא דכתיב **כי אעלה לך ארוכה וממכותיך ארפאך** (ירמיה ל', י"ז) אין מדותיו של הקב"ה כמדותיו של בשר ודם, מדת בשר ודם שהוא מכה באיזמל ומרפא ברטיה, אבל הקב"ה במה שהוא מכה בו הוא מרפא שנאמר **ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם, ויורהו ה' עץ** ומה היה הרדופני היה (פי' עשב מר) והמתיק מר במר הוי וממכותיך ארפאך (פרשה נ', ג').

הנה כבר בארנו זה בקול יעקב (סוף אסתר) שאין כונת המאמר להשמיענו אשר הסיבה שהביא בה המכה תהיה סבה גם כן אל צמיחת הרפואה, היינו שהוא מכה במקל מרפא במקל לא כמדת בשר ודם שמבקש סבה אחרת אל הרפואה אבל כוונה היותר עמוקה בזה היינו כי העיקר מה שהוא מכה הוא אך כדי לרפאות באותה הכאה ע"כ.

וראוי לנו עתה להמתיק הענין כי לכאורה אין צורך לנו לדעת זאת ומה היא הנפקא מינה בזה, ונבאר תחלה מאמר המדרש (פרשת תשא) ויחל משה עשה את המר מתוק כיצד כיון שבאו ישראל למרה התחיל משה מהרהר בלבו ואמר המים הללו למה נבראו מה הניה יש לעולם בהן, מוטב היה אילו לא נבראו. ידע הקב"ה מה היה מחשב בלבו אמר לו הקב"ה לא תאמר כן, ולא מעשי ידי הן, יש דבר בעולם נברא שלא לצורך, אלא אני מלמדך היאך תהא אומר אמור כך עשה את המר מתוק ומנין שלמדו הקב"ה להיות אומר כך שנאמר ויורהו ה' עץ ויראהו אין כתיב אלא ויורהו אין ויורהו אלא לשון למוד וכשבאו ישראל למדבר וביקש הקב"ה לכלותן אמר לו משה לא אמרת לי במרה עשה את המר מתוק אף עכשיו חלי מרירותן של ישראל ורפא אותן (פרשה מ"ג, ג').

ולא נאריך בהערות, אבל נזכיר עוד מה שנאמר שם (פרשת בשלח) **ויורהו ה' עץ** כו', **שם שם לו חק ומשפט** כו', עד **כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, כי אני**

ה' רופאך. וכלל הענין בזה הוא כי לכאורה יפלא מאד על עיקר הענין הזה מדוע היתה זאת מאתו יתברך ויתעלה להביא את העם למרה ולא יוכלו לשתות מים ויהיה הצורך להמתיקם, הכי לא היה דרך אחר לנחותם בו אשר מימיו מתוקים. והנראה כי באמת זהו כוונת המדרש שאמר כיון שבאו ישראל למרה התחיל משה מהרהר בלבו ואמר המים הללו למה נבראו, והיא קושיא כוללת כמעט חצי הבריאה כי ידוע אשר הברואים המרים והמזיקים והמשחיתים עודפים הרבה על הברואים הנאותים, וכבר אמר שלמה **את הכל עשה יפה בעתו** (קהלת ג', י"א) וכמו שכתוב **כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה** (משלי ט"ז, ג'), כלומר שאין הבדל בין הטוב והרע כי אם אשר הטוב הוא טוב בתמידות והרע רק בעתו הצריך לו כמו כל מיני רפואות. וביותר הדבר מבואר על יצר הרע שנתן הקב"ה באדם ואמרו במדרש וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד זה יצר הרע ועוד זכרו שם דברים הרבה שהם רעים מאד ועם כל זה החליטו עליהם מאמר טוב מאד, להיותם כלם לטובה נפלאה לעתים אחדים כאשר יצטרכו אליהם. וכן היצר הרע אשר לולא הוא לא היה אדם בונה בית ולא נושא אשה כמוזכר דבריהם ז"ל במדרש בראשית, אבל עם כל זה מי שיפנענו הרע בלא זמן פעולתו על הקדוש ב"ה להמתיק לו לטובה ולהצילו מפגיעתו כמאמר **ה' צלך על יד ימינך** כו' (תהילים קכ"א, ה'), וכל המאמר. וזהו מה שאמר הקב"ה למשה אל תאמר כן כלומר כי באמת בראתי גם זאת לטובה בבוא עתה וזמנה, אבל לעת עתה הוא רע ומר לכן אמור כך עשה את המר מתוק. סוף דבר כי גם על היצר הרע הבטיח לנו הקב"ה שירפא אותנו ממנו כמאמר ואשר הרעותי (מיכה ד') ובגמרא (סוכה נ"ב) ג' מקראות כו'. אך עם כל זה המאמר הזה מטריד אותנו ממעשינו וממצותינו לאמר אחרי שהקב"ה תולה הקלקול בעצמו ועליו לתקנו ומה עלינו לעמול בשבירת היצר אשר בקרבנו, וחלילה שיתהפך לנו טובת הקב"ה לקללה ולא לברכה. הנה להצילנו מזה הביא אותנו הקב"ה למרה והמתיק אותם והראה אותנו איכות ההמתקה, דהיינו שהורה עץ מר ונמתק המר במר. להורות כי באמת על הקב"ה להמתיק את מרורותינו ואיך ירפאנו מזה שיביא עלינו רעות רבות וצרות עד שימתיקו אותנו כמו שעשה לפרעה שהמתיק אותו מרע לטוב על ידי המכות הנפלאות שהוא המתקת מר במר.

ומעתה כוונה גדולה היה במרה שהוליכנו הקב"ה דרך מרה להוציא מלבנו העולה על רוחנו שעל הקב"ה להמתיק לנו היצר הרע, לזה הראנו לאמר אמת הדבר שעלי לתקן אבל לא טוב לך הרפואה שהיא במרירות, וזה הבינו מן העץ המר שהשליך משה אל המים. וזהו מאמר כי אעלה ארוכה לך אבל רק וממכותיך ארפאך. ומעתה מה שאמרו

מדת הקב"ה במה שהוא מכה בו הוא מרפא כמשמעו, לאמר כי ההכאה היא מכוונת לרפאות אותנו. וזהו מאמר שם שם לו חק ומשפט כו', עד כל המחלה אשר שמתי במצרים כו', לאמר כי יש לפניכם רפואה להמתיק היצר על ידי התורה ועבודה, כמאמר רז"ל בראתי יצר הרע בראתי תבלין ואם לא תחפוץ בזה בהכרח ארפא אתכם על ידי מרורים. וזהו מאמר רז"ל: הסייף והספר כרוכין ירדו מן השמים (דברים רבה פרשה ד', ב'). וכמאמר הנביא **אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו** (ישעיה א', י"ט) היינו שהקב"ה מורה לנו דרך שלא נצטרך לרפואת והמתקת מר במר בלתי למצוא רפואה על ידי החק והמשפט. וזהו שם שם לו חק ומשפט כו', ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' כו', אז כל המחלה כו', לא אשים עליך כי אני ה' רופאך ברפואה מתוקה. והבן:

פקודי

חלק א

אלה פקודי המשכן כו'. מדרש: שנו רבותינו כו', אשר פקד משה אין כתיב כאן אלא אשר פוקד על פי משה על ידי משה ביד איתמר, עליו נאמר **ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים כסף אשם וכסף חטאות לא יובא בית ה'** (מלכים ב' י"ב, ט"ז) (פרשה נ"א א'-ב').
באור המאמר תמצא בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת שקלים:

חלק ב

מדרש: **אלה פקודי המשכן משכן העדות** מהו משכן משכן שני פעמים, אמר ר' שמואל בר מרתא שנתמשכן ב' פעמים על ידיהם וכו', זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים **חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החקים** (נחמיה א', ז') כו'. ואין חבול אלא משכון (פרשה נ"א, ג').
הנה מה מאד ראוי להתבונן בדברי הכתוב שהביאו ז"ל שאינו בסדר הראוי, היינו להקדים הסבה אל המסובב הכתוב שינה את הסדר ואמר חבול חבלנו ואחר כך ולא שמרנו כו'.
ונקדים מאמרם ז"ל **ולקחתם לכם ביום הראשון** ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון הרי אני נגלה לכם ראשון ופורע לכם מן הראשון זה עשו הרשע ובונה לכם ראשון זה בית המקדש וכו' (ויקרא רבה פרשה ל', ט"ז). ולבוא אל באור המאמרים נקדים עוד דבריהם ז"ל אמר רבי אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין

ולית אנן יודעין מאן נצח אלא מאן דנסיב באיין (פירוש כידון) בידיה אנן יודעין דהוא נצח, כך ישראל ואומות העולם באים ומקטרגים לפני הקב"ה בר"ה, ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא במה שישראל יוצאים מלפני הקב"ה ולולביהון ואתרוגיהון בידיהון אנו יודעים דישראל היו נוצחים לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון (שם, שם ב'). והדבר פלאי, וכי המצות נתנו להתפאר בהן ומה לנו אם אין אנו יודעים מי היו הנוצחים, די לנו האמת שמובטחים אנחנו כשם שאדם הראשון נידון בראש השנה ויצא בדימוס כן יצאנו גם אנו בדימוס.

אבל הנה לדעתי כוונו ז"ל בזה לאמת לנו הטובה שגמלנו הקב"ה והפך לנו את הדין לרחמים להטיב לנו מראשית השנה ועד אחרית השנה, אך הם ז"ל רצו לבאר עוד כי הדבר תלוי בצדקותינו ובמעשינו של השנה כולה כאשר זכרו ז"ל הרי שהיו ישראל בראש השנה צדיקים ופסקו להם הרבה גשמים כו', עד הקב"ה מורידן במדבריות (ר"ה י"ז ע"ב). ולכן חייבה החכמה העליונה לצוות עלינו מצות הארבעה מינים בראשית השנה למען היות ניר לזרוע לצדקה מראשיתה עד אחריתה.

ונמתיק הענין על פי משל לאחד שהרחיק נדוד ויהי הוא בא אל בית עשיר אחד והיה שם כמה שנים, ויהי ברצותו לשוב לביתו נתן לו בעליו את כל המשכורת של משך הזמן ההוא וילך בחוץ לבקש לו עגלה ובתוך כך אבד את כל כספו ויתמרמר מאד בבכי ויזעק זעקה גדולה ויחמול עליו בעליו וילך ויחפש בכל שערי העיר מגדול החל וכו', עד כי נתוודע אליו שהוא אצל בליעל אחד, וישתדל בכל מאמצי כח עד כי השיב לו הכסף, אז אמר אליו בעליו הלא ראית בעיניך כמה עמלה נפשי להפיק טובתך, אבל עם כל זה מפחד אנכי אליך עד בואך לביתך כי רב הדרך ממך פן תשכב ותרדם ויבואו זרים ויקחו חילך, או תאבד אותו ותהיה יגיעתי לריק, לכן ראה נא למסור הכסף ליד בטוח גדול והוא ימסור אותם בעצמו ליד אשתך.

הנמשל הנה הקב"ה עושה עמנו כחסדו והופך לנו מדת הדין לרחמים גדולים, ומדאגה אולי במשך הזמן נשוב ללכת בדרכים הראשונים ונאבד חלילה את כל הטוב ההוא צוה אותנו הקב"ה מצוה זאת והמתחיל במצוה אומרים לו גמור, היינו מן השמים יסייעו אותו, וכמאמר החכם כל התחלה היא יותר מחציה. וכבר מבואר בדברי רבותינו ז"ל הבא לטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד, א'), וכמאמר **והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד** (איוב ח', ז'). וזהו מאמר המדרש אומות העולם באים ומקטרגים בראש השנה ולית אנן ידעין מאן נצח, כלומר אף אמנם שנצחנו זה עתה עם כל זה אין הדבר בטוח בידינו פן יגרום החטא, אלא במה שישראל יוצאים מלפני הקב"ה ולולביהון בידיהון אנו

יודעים דישראל היו נוצחים. כלומר בתחילת השנה העמיס אותנו במצות קדושות בלולב ואתרוג ומצות סוכה, וכל אלה לסקל לנו המסלה ולכונן פעמינו אל המסלה הישרה בראשית השנה, ואחריה כל אדם ימשוך עד מועד צאתה. וזהו גם כן מה שסיימו ז"ל שם הוא שאמר דוד **תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח** (תהלים ט"ז, י"א) אם קיימתם מצות לולב שנקרא נעים הרי אתה מבושר שנצחת לאומות העולם שנאמר וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם.

הנה פה מבוארים דברינו עוד יותר והדמיון בזה לעני שלקח איזה חפץ מאת עשיר ונתן לו בזול והניח החפץ בידו עד אשר יביא לו המעות, ויהי בלכתו לביתו פגע בו אחד מאוהביו ויספר לו לאמר הלא תדע ידידי שלקחתי חפץ פלוני בזול מאד אבל הנחתיו ביד העשיר ואני דואג שלא יחזור בו, ויענה ויאמר לו סכל הלא העשיר בודאי לא ישקר ולא ינחם רק אתה לא תשקר מלשלם לו, כי כאשר לא תשלם לו ודאי יתבטל המקח.

וזהו ממש מאמר דוד ע"ה אם תקיים מצות לולב וכו', אתה מבושר שנצחת והטעם כי נעימות בימינך נצח כלומר המצוה הזאת תגן עליך שתהיה ימינך נאמנת לנצח שלא לשנות מעשיך הטובים בכל השנה ומאת הקב"ה ודאי לא תהיה המניעה כי נצח ישראל לא ישקר כו':

ולבוא אל הענין נזכיר כלל אחד המבואר בחלקנו הראשון (פרשת בראשית) אשר כל הטובות הנפלאות שהפליא יתברך עמנו אשר הטיבו לשעתם היו בבחינתם ממש על דרך הקונה מרעהו סחורה הרבה ואין ידו משגת עתה לבצע מעשה המקח, אם מפאת היותו עדנה חסר מסך המחיר או כי הסחורה עדנה לא נשלמת בתשלום מלאכתה, והמשפט כי יתן הקונה לאשר קנה מאתו ערבון למען הבטיח אותו על מקחו כי גאול יגאלנו. כן כל הטובות שגמלנו יתברך שמו היו כלם בלתי מכוונים לעצמותם אבל היו על דרך הערבון, וההתחלה אל צרור הטובות העתידות לנו במהרה, וכמו שהוכחנו דברינו אלה מהרבה מאמרי רז"ל. וכן כתבנו שם אשר כל הגדולות והנוראות אשר הפליא ה' אתנו בימים הראשונים כולם מתוארים בשם ראשית. כי מאמר ראשית יתכן בדבר שהוא ראש והתחלה סביית אל המסובב ממנו. התורה נקראת ראשית כמאמר ה' **קנני ראשית דרכו** (משלי ח', כ"ב). גאולת מצרים ראשון הוא לכם כו', וכמבואר במקומו. בית המקדש, ציון מתוארים ראשונים במאמר **ראשון לציון הנה הנם** (ישעיה מ"א, כ"ז) כו'. וכל זה מבואר שם באורך שמתוארים בשם ראשית להיותם ראשונים אל המסובב מהם. התורה היא התחלה סביית אל התורה החדשה המיועדת כמאמר **כי תורה מאתי**

תצא (ישעיה נ"א, ד'), היינו התגלות מצפוניה וכמו שזכרנו שם. הבית המקדש היה ראשית אל בית העולמים העתיד להתכונן על ידי הקב"ה בעצמו.
ומעתה זהו מאמר ר' ברכיה במדרש הנזכר לעיל בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון כדי שיהיו נמשכים אחריו כל ימי השנה בעבודת שמים כנזכר לעיל, אז גם הוא יתברך ישלים ויגמור כל הראשיות. וזהו הרי אני נגלה לכם ראשון, ופורע לכם מן הראשון, ובונה לכם ראשון היינו שיקיים לנו כל הראשיות שהיו אצלינו לערבון להבטיחנו על תשלום מקחן:
כלל העולה מה שנקרא אצלנו בטחון מיד ליד לקיום המקח הוא הנקרא בכתוב ראשית היינו ערבון ומשכון. ואולי שזהו כונת מאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות, שנתמשכן שני פעמים לא שזה מדבר מהשני חורבנות כי שניהם נקראים אחד, כי מה שנחרב בראשון לא נתמלא בשני כאשר זכרו ז"ל כמה דברים שחסרו בבית שני והם דברים עיקרים ויסוד לכלם, וגם כסא המלוכה לא היתה כראוי כי רוב הזמן היו תחת יד זרים, אשר על כן היו הזקנים בוכים אשר זכרו גודל כבוד הבית הראשון יהיה זה כאין בעיניהם. אבל מה שכתוב שנתמשכן שתי פעמים היינו שני בחינות משכנות. האחד כמו שאמרנו כי כל עיקר בנין הבית אשר בנה שלמה לא היה כי אם לבטחון להבטיחנו על הבית העתיד וכמו שאמר שלמה ע"ה בעצמו **בנה בניתי בית זבול לך**, **מכון לשבתך עולמים** (מלכים א' ח', י"ג) היינו הבית הזה הוא רק הכנה אל בית עולמים המקווה. והשם הראוי לתאר את הבנין הזה הנכון לתארהו משכון כי היה לנו למשכון ולאות מאת הקב"ה שיבנה לעתיד הבית העליון. והשני שנתמשכן אחר כך בעונינו ממש, כאשר ילוה אחד מחבירו על משכון ובתוך כך היה צריך המלוה למעות ומשכנו ביד אחר, כן עלה בידינו אשר המשכון שנתן לנו הקב"ה עשינו אותו משכון ביד זרים, שזהו ודאי מורת רוח אל הלוה הראשי, שיהיה משכונו משועבד ביד אחר. והן על זאת הפליגו ז"ל ואמרו שנתמשכן שתי פעמים היינו מיד שני ליד שלישי שהוא דבר הבלתי רגיל ואין הנכון לעשות כן, אל הלוה הראשון להכפיל יגונו. וזהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים חבול חבלנו לך, כלומר המשכון שלך שמסרתו אלינו הנה אנחנו מסרנוהו ליד שלישי, וזהו ולא שמרנו את המצות כו', שעל ידי כן נחרב הבית.
אבל נתבונן עוד במאמר זה וכי מי הכריחו לעקור הכתוב מפשוטו לעשות ממלת משכן משכון. אמנם נבין הענין על פי משל לעשיר אחד שהיה לו בת יחידית וראה נער הגון אצל עני אחר וייטב בעיניו להתקשר עמו לתת לו בתו, ויהי בכתיבת התנאים ויאמר העני שיתן העשיר בטחון על קיום ההתקשרות, והעשיר לא שאל כן מאת אבי הבן כי

לא יעלה כזאת על הלב שיהיה הצורך לקחת בטחון מן העני שלא יחזור בו, ויהי בתתו כסף הבטחון ערך עשרים אדומים ליד שליש וירא אחד הבלתי יודע מה נעשה ביניהם וחשב שזה שהוא נותן ליד השליש הוא נדן בתו, ויתפלא ויאמר עשיר גדול כמוהו לא יתן לבתו נדן בלתי כעשרים אדומים, ויאמרו לו לאמר אין הכסף הזה כי אם בטחון מאת העשיר שלא יחזור בו, ויאמר אם הדבר כן למה לא יתן גם הצד שכנגדו, ויענו אותו סכל מה עולה על דעתך שיחזור העני, מי הוא שיעזוב טובה נפלאה כזאת. לימים חזר העני מן התקשרות זה ויתמהו כלם איש אל רעהו לאמר כמה העזנו את פנינו נגד העשיר שיתן משכון לקיום הדבר להיות הקשר אמיץ ועל העני לא עלה על לב אחד שיחזור בו, ואיך עתה נהיה להיפך אשר העני חוזר מהתקשרות העשיר כמוהו.

הנמשל מי שרואה חשבון המשכן אשר לפי כבודו יתברך היה הראוי שלא יהיה ערך ומספר למלאכת המשכן בשכבר גינו ז"ל את ישראל בזמן שיש להם מספר, כל שכן משכן כבודו יתברך. לזה מתנצל הכתוב ואומר אלה פקודי המשכן, לאמר זה אינו כי אם לפי שעה לבטחון על העתיד למקדש שלמעלה שאז יהיה מבלי ערך, וזהו משכן העדות וכמאמר המדרש עדות הוא שיש סליחה לישראל והוא רק משכון על קיום ההבטחה, אבל אצלנו לא ביקש הקב"ה מאומה כי לא עלתה על רוח שנשוב מאחריו כמאמר **היעזוב מצור שדי** (ירמיה י"ח, י"ד), ועתה נהיה להיפך כי שבנו מאחרי ה'. וזהו שהתפלא הכתוב ואומר חבול חבלנו לך, כלומר אנחנו לקחנו משכון מאתך ולא אתה מאתנו, ועתה נתהפך הדבר ולא שמרנו אנחנו את המצות כו', והבן:

או יאמר על פי משל לשני בני אדם שעשו שידוך ביניהם, אחד היה בעל מלאכה שלא היה שום אדם יכול לעשותה בלתי הוא לבדו, והשני היה לו בחנותו כל הכלים הנאותים למלאכתו, והנה בעת ההתקשרות אשר המשפט שיתנו הצדדים בטחונות על קיום הדבר, אמר השלישי די שיתן זה הכלי מלאכה אשר לו בחנותו וזה יספיק לבטחון משניהם, כי כמו שהבעל מלאכה אינו יכול לעשות מלאכתו מבלעדי הכלים האלו, כן בעל הכלים לא יוכל למכור כליו כי אם לזה, שאין זולתו עוסק במלאכה זאת, נמצא במשכון אחד נתמשכנו שניהם להיות מוכרחים לקיים הדבר, ולאיזה ימים עזב הבעל מלאכה את מלאכתו והתחיל לעסוק במלאכה אחרת, הנה אז אין המשכון מכריח כי אם את בעל הכלים לא את הבעל מלאכה, אחרי שאין לו צורך עוד בכלים אלו, בשכבר הוא פונה למלאכה אחרת.

הנמשל הוא מה שאמרנו למעלה בבאור משכן משכן שנתמשכן שתי פעמים, אין הכונה על משכונות של שני הגאולות, אבל גם באחד שייך שתי פעמים משכון, היינו אשר

המקדש היה משכון מאת הקב"ה לידינו כי יוסיף שנית ידו ויגאלנו. והשני שהיה גם כן אל הקב"ה משכון מאתנו להכריח אותנו לשוב אליו, כי כמו שאין אומה זולתנו לעבוד עבודת המקדש, כן לנו אין אפשר לעבוד עבודתנו בשלימות בלתי במקום הקדוש כידוע. ואם כן זהו מה שאמר שנתמשכן שתי פעמים היינו שיש עליו שם משכון בשני תוארים להיותו משכון על שני סוגים מהקב"ה אלינו ומאתנו להקב"ה. אבל כל זה כשאנחנו אוחזים ביקר מלאכתנו ושוקדים על עבודתנו הנבחרת הנה מפאת חסרון הכלים הנאותים אל העבודה אנחנו מוכרחים לשוב לה' ובזאת הנה המשכן למשכון גם מאתנו להקב"ה, אבל כאשר אנחנו עוזבים חלילה מלאכתנו אין צורך לנו אל כלי העבודה ואז אין המשכון כי אם מהקב"ה. זהו חבול חבלנו (רק) לך והטעם מחמת ולא שמרנו את המצות כו', ואם כן חורבן בית המקדש לא נחשב אצלינו לחסרון מאומה, והבן:

חלק ג

אלה פקודי המשכן כו'. מדרש: משכן שנתמשכן בשביל עונותיהם של ישראל. **וראוי** לשום לב בזה מה ראו ז"ל להוציא מלת משכן מפשוטה לדורשה משכון ומה גם אם רצו ז"ל לדרוש זאת על דרך הרמז מדוע נתמהמהו עד פרשת פקודי, והיו יכולים לדרוש זאת כבר בפרשת תרומה או תצוה כי תמצא מלת משכן בכל הפרשות הקודמות. **אבל** הנראה לדעתי כי הם ז"ל לא הוציאו המאמר מפשוטו, וגם לא יכלו לדרוש זאת רק מענין הפרשה שלפנינו והוא על פי דמיון כי הנה אותם שקונים תכשיטים ואבני חפץ יזדמנו בשני פנים יש שלוקח אותם לתשמיש שלו מרוב עשרו וקונה התכשיטים בעבור אשתו או בתו וכלתו, ויש קונה אותם אך מדאגה מי יודע מה יולד יום, אולי יצטרך פעם אל איזה הלואה יהיה בידו מה לתת משכון. והנה אם רצונך להכין ולבחון כונת כל אחד לדעת את אשר בלבבו (היינו בעבור מה הוא קונה התכשיטים) סימן זה יהיה בידך לבחון אותו ומגמתו, כי אם קנה התכשיטין רק בעבור צורך עצמו לאשתו ובניו, הנה תראה כי אחר אשר ישלם אל הסוחר מחיר התכשיטים לא יעשה דבר רק יתנם תיכף ליד אשתו או ליד בתו ויאמר לכי בהן לשלום. לא כן אותו שקונה התכשיטים מדאגה מה יהיה באחרונה, הנה תראה כי אחר אשר ישלם אל הסוחר מחיר התכשיטים יצוה אל משרתו לתת לפניו גליון ודיו ויאמר להביא אליו משקלות ומאזנים לשקול כל דבר לדעת כמה משקלו של זה וכמה משקלו של זה, וכן יכתוב בספר לזכרון ערך משקלם וכמה נתן מחירם, למען דעת אחר כך כמה יתן אל המלוה.[234]

[234] הנמשל כי המשכן טוב לנו בב' זמנים. א' כאשר נהיה שלמים ותמימים טוב המשכן לעבוד בו עבודת מלכנו בקדש. הב' כאשר ישראל חוטאים שופך חמתו על העצים כו' וישאר לנו שריד, ואנחנו לא נדע מחשבת הקב"ה רק

והוא הדבר בענייננו כי הקב"ה צוה לעשות לו בנין מפואר וכלים יקרים משכן וכלי הקודש, ואם כן כאשר נגמר במלאכתו לכל מעשהו היה מהראוי לתת את כל התכשיטים האלה ליד ישראל והם יתעסקו בו במשמרתו ובעבודתו כמשפט, ומה זאת היתה מלפניו יתברך לקחת פלס ומאזנים לשקול ולספור משקלו של כלי זה עולה כך ושל זה כך, ואם כן ממה שאנו רואים כי הקב"ה שוקל וסופר את כל אלה מזה יש להוכיח שהוא רואה שעתיד להתמשכן. וזהו צחות מאמרם ז"ל אלה פקודי המשכן ר"ל ממה שאנו רואים ספור ומנין המשכן, שהיה אך למותר לספר ערכו ומשקלו אם לא כי מכבר דאג שעתיד להתמשכן כו', אשר מטעם זה פרט הכתוב גם כן (ירמיה נ"ב) משקל הבית כלו בעת נמסר ליד נבוכדנצר, והבן:

חלק ד

משכן העדות אמר ר' שמעון בר' ישמעאל עדות הוא לבאי עולם שיש סליחה לישראל (פרשה נ"א, ד')

הנה לכאורה לא שייך על זה מאמר עדות כי המשכן בעצמו הוא הסליחה, וכמבואר במדרש. אבל הדברים נמשכים למה שאמרו ז"ל במדרש סוף ויקהל אמר להם הקב"ה עשיתם יריעות עזים אני מגין עליכם לעולם הבא, עשיתם כפורת אני מכפר לכם עונותיכם כו' (פרשה נ', ה'). ומעתה הנה לזאת כוונו ז"ל פה שעל כן נקרא המשכן עדות להיות עדות על העתיד שיש סליחה לישראל (ועוד באור על זה כתבנו בקול יעקב שיר השירים על מאמר אל תראוני שאני שחרחורת):

חלק ה

ויביאו את המשכן אל משה, מדרש: ר' תנחומא בר אבא פתח **לרקמות תובל למלך בתולות אחריה מובאות לך** (תהילים מ"ה, ט"ו), מהו לרקמות זה המשכן שהוא מצוייר, מהו תובל למלך זה משה שנקרא מלך, תובל שהביאו לו המשכן, בתולות אלו ישראל כו', מובאות לך שביום שנגמר המשכן הביאוהו אצלו (פרשה נ"ב, א').

והדבר פלאי, וכי לא מצא הכתוב מעלה אחרת שהיתה במשכן בלתי המעלה שהיה המשכן מצוייר עד שתיאר אותו במאמר לרקמות. אתמהא! עוד מהנכון להרגיש וכי יאות להם ז"ל לעקור ההוראה הפשוטה ממלת מובאות שהיא מדברת על רעותיה הבתולות אשר זכר תחילה, והמדרש הסב הדבר על המשכן שביום שנגמר המשכן הביאוהו אצלו וכאלו היה נכתב בכתוב בתולות אחריה רעותיה הביאו לך.

בראותנו הקדוש ב"ה שוקל וסופר משקלו מהותו ואיכותו ודאי הוא מדאגה פן יחרב ויכפר בעדם וכל מה שירבה משקלו וערכו יגדל כפרתן:

ונקדים לזה עוד מדרשם ז"ל בשעה שאמר הקב"ה שיעשו המשכן אמר משה וכי אלהים אני לעשות כזה, אמר לו כתבניתם אשר אתה מראה בהר כו', כך אמר הקב"ה למשה עשה אתה מה שלמעלה למטה ואני מניח שלמעלה ויורד ומצמצם שכינתי ביניהם למטה, ע"כ (ילקוט תרומה). והפליאה נשגבה איה איפה הדין נותן כך לאמר אם תעשה למטה כאשר למעלה אני מניח כו'.

אבל כלל הענין בזה הוא עם מה שכתבנו למעלה (פרשת בשלח על מאמר אז ישיר משה) בביאור מאמר המשורר **ה' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו אדם להבל דמה** כו' (תהלים קמ"ד, ג') שאין הכונה בדבריו כההוראה הפשוטה כי מדוע יבחר לו דרך כזה לקטרג על האדם אשר עשה ה' לאמר מה אדם ותדעהו. אבל רצה בזה לבאר העילה הגורמת חביבות ישראל אצל הקב"ה אשר רז"ל הפליגו ואמרו חביבין ישראל יותר ממלאכי השרת. והוא כי ידוע כי הדבר המצוייר והמתחפש בתואר דבר אחר יהיה יותר נכבד ויותר אהוב מעצם הדבר שהוא מתחפש בצורתו. כמו אם תעשה דמות אדם מעץ או מאבן ותרכיבהו בתחבולות גדולות עד שימצאו בו מעשים כמעשה אדם היינו שילך מעט או ידבר איזה מלות כמה ירוצו יעופו אנשים לראותו אותו, ואת תנועותיו ודבוריו, ואם תאמר לאחד מדוע תרוץ לשמוע מלות אחדות אנכי אדבר עמך דבורים למכביר, הלא נגד פניך יענה כי התנועות המועטות אשר תמצאנה בו חביבות ואהובות לאשר באמת עץ הוא. כן הדבר בהמלאכים עם שהמוחלט הוא כי בריאת המלאך היא יותר נכבדת מבריאת האדם, עם כל זה הלא המלאכים הם מעולים וזכים מעצם הבריאה ואם כן אין חידוש בכח גבורותם ומעלתם, לא כן האדם אשר מצד הבריאה הוא כחומר חותם והתורה תלמדהו להועיל ותצרף אותו עד שיעשה מעשה מלאך, לכן הדבר הזה מעלה חן לפניו יתברך יותר ויותר ממלאך. וזהו כשואל וכמתמיה לאמר ה' מה אדם ותדעהו, והתשובה - אדם להבל דמה, כלומר מסבת היותו דומה להבל ומתחפש בצורה נכבדת ובתנועות מעולות כאחד מצבאי מרום זה הוא חביבותו וחשיבותו:

ומזה נקח דמיון על המשכן כי משה ע"ה חשב באמור אליו יתברך לעשות לו משכן שההכרח לעשותו על דוגמת משכן שלמעלה מאורות עליונים היינו בנין רוחני ודק מה שאין בכח בשר ודם לעשותו, וזהו שהתפלא ואמר וכי אלהים אני לעשות כזה, אמר לו כתבניתם כו', כלומר הדמיון שלמעלה ותבניתו אני מבקש, ועוד יתרון לזה על שלמעלה כמשפט אל המתדמה והמתחפש למצוא חן יותר מהעצם ולכן אם תעשה למטה כמו שלמעלה מניח אני שלמעלה. וזהו דברי הילקוט ויברך אותם משה אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו

וכו'. הנה מאמר נועם מוסב על השראת השכינה כענין הכתוב לחזות בנועם ה', ונתן טעם לאמר כי ראויים התחתונים להשרות שכינתך בתוכם, יען ומעשה ידינו כוננה עלינו היינו אשר גם על ידי קצרי יד נתכוונו למטה מעשים מצויירים בתבנית שלמעלה ולכן ראויים אנחנו יותר ממלאכי השרת שאין להם כי אם הידיעה ולא המעשה:

ומעתה זהו מה שכוונו ז"ל במאמר שלפנינו לרקמות זה המשכן. רצו בזה לבאר לנו אשר כל חשיבות המשכן וחביבותו הוא על היותו ציור על משכן שלמעלה, לא שנאמר אשר למטה היה חשיבותו העצמי יותר נכבד. וזהו מה שכתוב לרקמות תובל למלך, זה המשכן שהיה מצוייר, ואין המאמר מדבר מציורי הגוונין אשר בתוכו, אבל כוונו לומר שהמשכן שלמטה היה מצוייר בדוגמת משכן שלמעלה אשר על כן היה ההכרח להביאו אל משה בכלות מלאכתו לכל מעשהו למען אשר עיניו יראו יביטו בו להכירנו אם הוא דומה אליו בציור שלמותו כמראה אשר ראה בהר.

וזהו שסיים הכתוב ואומר וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו, וכדברי רז"ל (בילקוט תרומה) וירא משה כו', כאשר צוה ה' והיכן צוה ועשו לי מקדש כו', ככל אשר אני מראה אותך כו'. ומעתה המשך המאמר כך הוא לרקמות זה המשכן שהיה מצוייר, תובל למלך זה משה, בתולות אלו ישראל רעותיה שהן רעיו של הקב"ה, מובאות לך שביום שנגמר המשכן הביאוהו אצלו.

ונמתיק הדבר על פי דמיון למלך שבא לעיר אשר אנשיה עניים ודלים ותשורה בידם אין להביא לפני המלך, ויהי בתוכם עשיר אחד ישר וטוב לב אשר יש לו כח לעמוד בהיכל מלך מפני חשיבותו, גם להקריב לפניו אשכר כמשפט למקבל פני המלך, אך מפאת ישרו וטובו רצה לזכות את כלם, מה עשה צוה עליהם לעשות כלי נחמד מורכב מחלקים רבים וכל חלק היה צריך בעל מלאכה אחר אשר לזהב לזהב, אשר לכסף לכסף, עד אשר בכל חלקיו ופרקיו יהיה לכל בעל מלאכה חלק בו איש לא נעדר, ובכלות מלאכתו הביאו לפני המלך ורמז לכל בעלי המלאכות שילכו אחריו, ויהי כבואו לפניו עם הכלי היה המלך משתעשע מאד במלאכת כל פרקיו והרכבתו אחד אל אחד, ושאל אותו על כל דבר ודבר מי עשה את זה ומי עשה זה, ויקרא אליהם איש איש למלאכתו אשר עשה והיה מראה את המלך, לאמר זה עשה חלק זה, ופלוני חלק זה, עד שהביא את כל העיר אל המלך.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו לרקמות תובל למלך כו', בתולות אחריה רעותיה אלו ישראל שהן רעיו של הקב"ה, לאמר אשר תכלית הדבר מה שהיה המשכן מובא אל משה היה אך למען אשר יבואו בני ישראל עמו, אשר כל אחד הובא והעלה חן לפני

המלך מפאת חן מלאכתו, שכל אחד עסק בחלקי הרכבתו אשר ע"כ היה ההכרח אשר כל אחד יביא חלקו אל משה במה שהקימו המשכן, ולא היה די שיבחרו להם אחד דהיינו בצלאל שהיה ראש לכל החרשים והבונים בנין הנבחר הזה כי הוא סיבב להם שיעלו חן כלם ע"י המשכן. וזהו רעותיה מובאות לך, היינו שהם עצמן הובאו אל המלך למצוא חן לפניו.

וכל דברינו באים מבוארים בדברי המדרש (סוף פרשתנו) דבר אחר **ויביאו את המשכן** הדא הוא דכתיב **צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו** (שיר השירים ג', י"א) וכו' בנות ציון בנים המצויינין כו', בעטרה שעטרה לו אמו, זה המשכן (פרשה נ"ב, ה'). היינו כי על המשכן עצמו היו ישראל מצויינים ומצויירים על ידי מלאכת כל אחד וטהרת כונתו, ונדבת לבו אשר בזאת היו נושאים חן בעיני ה' יתברך להשרות בהם שכינתו. והבן:

חלק ו

וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה. ובילקוט: אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה' אלהינו עלינו כו'.

הנה כדי לבוא אל ביאור ברכה זאת נקדים לתת טעם אשר על כל מעשה שעשו ישראל במשכן נאמר ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה, והיה די לומר כאשר צוה ה', או כאשר צוה אותם משה. ומצאנו ראינו בילקוט (ריש פרשתנו) **ובצלאל** כו', **עשה את כל אשר צוה ה' את משה** אשר צוה משה אין כתיב כאן אלא כל אשר צוה ה' אפילו דברים שלא שמע מרבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני (רמז תט"ו). והדבר פלאי כי לא יתכן לאמר אשר משה ע"ה לא צוה לבצלאל כל אשר צוהו ה'. ובאמת אחר שנפרוט כל דבר ודבר הנה לא הוסיף בצלאל מאומה בכל מלאכה הזאת אבל עשה הכל כאשר צוה עליו משה, בלתי מה שהקדים משה וצוה לבצלאל לעשות הכלים ואחר כך המשכן, והוא דחה דבריו בטענה מועטת מנהג העולם לעשות תחילה בית וכו', וגם זאת לא עשה בלתי אחרי שהודה לו משה שאמר לו שמא בצל אל היית כו'. גם נעיר במאמר הילקוט שזכרנו וירא משה כו', כאשר צוה ה' והיכן צוה ועשו לי מקדש, ע"כ. והוא פלאי מי לא ידע בכל זה.

אבל כלל הדברים כי מה שאמר יתברך למשה ועשו לי מקדש וכו', ככל אשר אני מראה אותך את תבנית כו', מוסב על הסודות הצפונות אשר להקב"ה במעשה המשכן, וכמו שכתוב כמראה אשר הראת בהר שזה לא יפול כי אם על מראות שכליות מפנימיות

המשכן וכל כליו אשר את הכל גילה יתברך למשה. אבל משה לא אמר לבצלאל וחבורתו כי אם הנגלה היינו הראוי לעשות במלאכת חרש וחושב, ובצלאל עם גודל קדושתו ורום ערכו זכה להשיג גם כל הסודות הקדושות שנאמרו למשה מפי ה'. ואם הדבר כן יתכן עתה לאמר ובצלאל עשה את כל אשר צוה ה' את משה כלומר כמו שהקב"ה הודיע הסודות למשה כך עשה בצלאל והנלוים אליו, שהיו מכוונים בכל דבר כוונה הראויה לו, וכמאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובדעת כו'. ממש כאשר הרופא יצוה את המחזיק הבית תעלה לעשות איזה רפואה, והוא יצוה עוד לנערו נמצא שהנער עושה כאשר צוהו אדונו. אמנם אם הנער ההוא מלומד בחכמת הרפואות כמו הרופא ובעת עשותו כל צרי הוא משכיל על הדבר להיכן הוא ראוי, יכול אתה לאמר עליו שהוא עשה כמו שצוה הרופא לאדונו, היינו שהרופא יודע פעולת הסמים והוא גם הוא יודע. והמופת על זה אם ימעט אדונו דבר אחד מלאמר לו עם כל זה יכוון הוא מדעתו. וזהו מאמר הילקוט כאשר צוה משה אינו אומר אלא כאשר צוה ה' את משה לרמוז כי השכיל גם על פנימיותו, והמופת על זה שאפילו מה שלא אמר לו משה, דהיינו סדר העשיה השכיל מעצמו וזה די על המופת שהבין מדעתו.

וזהו שאמר לו משה בצל אל היית וכו', היינו אתה ידעת ממש כאשר צוה ה' אותי כאילו הייתי עמדי בהר. ולא נפלאת היא ולא רחוקה היא מדברי רז"ל במדרש כל מי שנתעסק במלאכת המשכן נתן בו הקב"ה חכמה ובינה ודעת ולא בבני אדם אלא אפילו בבהמה וחיה (פרשה מ"ח, ג'). ומעתה דברי הילקוט הנזכר לעיל נכונים מאד, וירא משה כו', כאשר צוה ה' והיכן צוה ועשו לי מקדש. וכוונת המאמר להורות על מקרא שלאחריו ועשו לי מקדש כו', ככל אשר אני מראה אותך כו', וכמו שביארנו שזה מוסב על סודות המשכן בכלל. והאמנם כי משה ע"ה לא גלה אותם להם הנה בהביאם המשכן אליו הכיר היטב וראה בכל חלק פרטי כי הוא נעשה באותה כוונה ובאותו הסוד שנאמר לו מפי ה' וזהו וירא משה כו', כאשר צוה ה' והיכן צוה ועשו לי מקדש כו', ככל אשר אני מראה כו':

ומעתה נעמוד על הברכה אשר ברכם משה ע"ה כי מצאנו במדרש (פרשת תרומה) שהמלאכים באו בטענה לפני הקב"ה ואמרו כבודך שתשרה בתחתונים כמו שטענו במתן תורה, והתשובה שמצאנו שם שייכת גם פה וכמו שנבאר, דע כי ברואי מעלה מחולקים מברואי מטה ולא ראי זה כראי זה כי למעלה אין שום מצוה מעשיית כמו ציצית תפילין סוכה וכדומה, רק משה לא טען עם המלאכים כי אם על עשרת הדברות (לא תגנוב גניבה יש ביניכם, לא תרצח רציחה יש ביניכם כו'), יען שמצות אלה לקח

עם הלוחות אבל באמת תשובותיו שייכים גם על כלל התורה (עיין בפרשת יתרו מה שכתבתי על מאמר ומשה עלה אל האלהים וימתקו לך הדברים), ומעתה התורה בכללה שהיא כלולה מסורות רמות ונשגבות והיא צריכה להתקיים בפועל הנה לעליונים יש מעלה שראויה התורה לתת להם מפאת היותם שכליים נכבדים ומכירים הוד יפעתה ותפארתה בכל סודותיה הצפונות בה, אבל עם כל זה יש להם חסרון שאין בהם המעשה ואם תנתן למטה הנה תהיה המעשה נעדרת שלימות הכוונות הצפונות, ועל כן הדבר בלתי מוכרע אם למעלה או למטה, אבל כשראה מעשה המשכן שעשו ישראל כאשר צוה ה' היינו שהשכילו הכוונות העמוקות והסודות הפנימיות הנה עתה שלימותם למטה היא בשני פנים. ועל כן ברכם ואמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ואמר ויהי נועם ה' אלהינו עלינו שזה מורה על נועם הסודות אשר לאלהים יתברך בתורתו, וגם ומעשה ידינו כוננה עלינו, כלומר אחר אשר אנחנו שלמים במעשה ובמחשבה ראויים אנו להשרות שכינתו בתוכינו.

וזהו ומעשה ידינו כוננהו רצה לבאר אשר סבת היות הנועם הזה נמצא בינינו הוא אך מפאת כי עשו מצות נדבת המשכן שעל ידי קיום המצות ועשייתן תזדכך הנפש להשיג נסתרות כמאמר שכל טוב לכל עושיהם (תהילים קי"א, י'). וזהו ומעשה ידינו כוננהו מלת כוננהו תסוב על מאמר נועם אשר בתחילת הכתוב כאילו אמר מעשי מצותינו הם יכוננו את נועם ההוא להיות מושג אצלנו. והבן:

חלק ז

מדרש: דבר אחר **ויביאו את המשכן** הדא הוא דכתיב **עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון** (משלי ל"א, כ"ה) מהו ליום אחרון מעשה ברבי אבהו שהיה מסתלק מן העולם וראה כל הטוב שמתוקן לו לעולם הבא התחיל שמח ואמר כל אלין דאבהו **ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי** גו', (ישעיה מ"ט, ד') הוי ותשחק ליום אחרון (פרשה נ"ב, ג').

הנה באין ספק לא בשפתי מרמה נאמרו הדברים כי אם באמת, ואם כן יפלא מאד כי לא ידע בעצמו רובי תורתו שלמד ומעשיו הטובים, ובאין ספק האמין גם כן כי נאמן בעל מלאכתו שישלם שכר פעולתו.

אמנם לבוא אל הענין נבאר תחלה ענין גדול אשר מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים כמה מאמרים המכחישים זה את זה בדבר שמירת התורה והמצות, בתורה **זאת התורה אדם כי ימות באהל** (במדבר י"ט, י"ד) ובדרש אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות ס"ג) ובמקום אחר אמר ההיפך **כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך**

ובלבבך לעשותו (דברים ל', י"ד) וכן אמר הנביא בשם ה' **עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי** (מיכה ו', ג') לאמר כי נקל מאד ללכת בדרכי התורה כי כל דרכיה דרכי נועם ונתיבותיה שלום, ומלבד זאת גם החושים הגסים יגידו כי העבודה תכבד מאד אצל עובדיה עד שאמרו רבותינו ז"ל במדרש על מאמר ושם ינוחו יגיעי כח מפני מה נגזרה מיתה על הצדיקים אלא כל זמן שהם חיים נלחמים ביצרם וכיון שהם מתים הם נחים (בראשית רבה פרשה ט', ה'), וכן דרשו על מאמר **כי מיץ חלב יוציא חמאה** (משלי ל', ל"ג), ובמדרש במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק (ברכות ס"ג) ואחר כל זאת אמרו רז"ל במדרש (ריש ואתחנן) שאין לאדם אצל הבורא כלום רק מה שהקב"ה נותן אינו אלא מתנת חנם:

אבל הנראה לדעתי בפשר דבר זה כי הנה עבודתנו היא כוללת שני חלקים סור מרע ועשה טוב, וחלק עשה טוב מבואר כי יסוב על שמירת המצות וקיומם ככל אשר צוה עלינו הבורא יתברך, וחלק סור מרע היינו לשלול מלב כל התאוות הרעות אשר האדם נתגדל בהם מילדותו ולהבדל מהן ולעזוב אותן. וידוע כי הסוג ועשה טוב אין בו מאומה מן הקשות והכבדות כי זה נראה לעינים, ומה גם כפי מה שהעירו לנו חז"ל כי הטוב הוא דבר המושפע ובא מידו יתברך כמאמרם הבא לטהר מסייעים אותו (יומא ל"ח). וכן נאמר **כי ה' יתן** כו' (משלי ב'), והאדם אינו רק כמקבל מלמטה מה שנותנין לו מלמעלה. ועיקר היגיעה אשר על האדם הוא סוג הסור מרע כי יצר לב האדם רע מנעוריו והוא נמשך בטבע אחר כל התאוות. וזאת נמשך אליו מאז אכל אבינו הראשון מן העץ נתערב הרע בטוב, כידוע ליודעי חן, כי אם היה האדם נשאר בבחינתו שנברא בה או על דרך שהיינו במעמד הר סיני שפסקה הזוהמא מקרבנו והיו כלם על דרך שאמר דוד המלך ע"ה **אוהבי ה' שנאו רע** (תהלים צ"ז, י') ולא היה בלבם כי אם אהבת ה' והדבקות במצותיו והיה מוחש אצליהם עונג שמירת התורה לתענוג נפלא שאין למעלה ממנו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה **הנחמדים מזהב ומפז רב, ומתוקים מדבש ונופת צופים** (שם י"ט, י"א). כי על ידי שהיה לו נפש טהורה היתה לו ההרגש האמיתי לבחון נעימתה ומתיקותה. לא כן מי שנפשו בלתי מטוהרה נכתמת ומגואלת בהבלי התאוות לא עמד טעמה בה לבחון עוד את נועם התורה ושלום נתיבותיה. אשר על כן יפה אמר הנביא **הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חושך לאור ואור לחושך שמים מר למתוק ומתוק למר** (ישעיה ה', כ') אשר לכאורה לא ידענו למה הכפיל המאמר פנים ואחור לרע טוב ולטוב רע כו', הלא לתוכחתו יש די להזכיר כי אומרים לרע טוב ודי גם בזה בזיון וקצף.

אבל ביאור הדברים על פי משל לעני אחד שהיה לו קרוב עשיר גדול והעשיר היה צריך לעשות חתונה לבנו, ובאין ספק סעודה גדולה כזאת צריכה הכנה, העני הזה אמר בלבו הלא גם אנכי אהיה נקרא אל שולחן דודי אם כן אכין את עצמי לבלי לאכול בביתי מאומה, ועל דרך שהמליצו באתרא דליעול ירקא ליעול בשרא וכוורא והיה יושב בתענית שני ימים למען הרעיב את עצמו ויוכל אחר כך להתעדן בדשן המטעמים הערבים, ויהי ביום השני לעת ערב ויתעלף מאד וישקף בעד חלון ביתו אם התחילו המשרתים ללכת אל הנגידים להזמינם אל הסעודה וירא את המשרתים כלם חלפו עברו לפני פתח ביתו ואותו עזבו, וימר לו מאד ויאמר לאשתו העניה כי תתן לפניו לאכול מאשר אתה בבית ותתן לפניו לחם ובצלים וצנון הרבה וכדומה מן הדברים המרים והחמוצים ולא היה פליט ושריד ביום רעבונו, ואחר אכלו את כל אלה בא אליו משרתו של דודו לאמר הנה אדוני מבקש את פניך לבוא אליו על יום חתונתו ושמחת לבו, וילך במר נפשו ויהי כי הסב על השלחן נתנו תחלה דגים ולא מצא טעם בהדגים מאומה כמשפט להיות נפש שבעה תבוס נופת (משלי כ"ז, ז'), ואחר כך הביאו על השלחן צלי ורוטב ויהי כי לקח אל פיו כף אחת רוטב בעודו חם הנה מבטנו יורישנו המרירות של הבצלים והצנון והיה מוטעם לו המאכל הנכבד הזה למר לחומץ והיה אליו כמו שער בנפשו, וישב כן בכל הסעודה ולא אכל מאומה מכל המאכלים הערבים האלה, ויהי אחר הסעודה והקרואים הולכים לביתם וישמע את קול האנשים כמה הם מפליגים להלל הסעודה הגדולה הזאת בנועם המאכלים הערבים והמשקים היקרים, ויענה ויאמר בשחוק הלא התל תהתלו בי גם אנכי טעמתי מהם והיו כלם בפי כמרורים, ויהי הם מתפלאים עליו איך אפשר לגנות סעודה יקרה כזאת, ענה אחד מהם ואמר אנכי אגיד לכם כי אנכי ראיתי אותו שאכל תחילה הרבה ירקות חמוצים ומרים טרם שהלך על הסעודה ואם כן שוב לא היה אפשר אליו לטעום טעם טוב בהמאכלים אם עוד מתחולל בקרבו המרירות.

הנמשל כי באמת הקב"ה הזמין אותנו אל תורה ומצות כלם אהובים כלם נעימים ומתוקים מדבש ונופת צופים. רק יהיו מוחשים במתיקותם אך אל כל הבא אליהם בנפש טהורה בלב טהור ורוח נכון. לא כן אותו שכבר שבעה לה נפשו מן המרורים מן הבלי התאוות הרעות אם כן גם כי יבוא פעם אל התורה איה איפה יוכל עוד להרגיש נועם טעמה ומתיקות ענינה הלא התורה דבריה תאמר הכל בהיפך מכל אשר יתאוה הוא, ויאמר אם כן כי התורה רעה ומרה.

וזהו שהקדים ואמר הוי אומרים לרע טוב היינו שאמרו תחלה על הרע שהוא טוב ומלאו את מעיהם מרמה ותוך, אם כן יחוייב לאמר ולטוב רע כו', שמים מר למתוק וממילא המתוק הוא מר. וכבר המליצו רבותינו ז"ל במדרש (מובא בתוספות כתובות ק"ד א' בדבור המתחיל לא) אמר הקב"ה עד שאתם מתפללים שיכנסו דברי תורה בתוך מעיכם בקשו שיצאו דברי הבלים מתוך מעיכם ממש כמו שביארנו:

המורם מדברינו כי כל כבדות שמירת התורה היא שבירת התאוות היינו הסור מרע והיא המייגעת את האדם כענין מאמר **נקטה נפשי בחיי** (איוב י', א'). ובאמת התאוה בכללה לא היתה בעצם וראשונה ביום ברא אלהים את האדם רק האדם המשיך התאוה על עצמו מסבת החטא כנזכר לעיל, ואין להקב"ה חלק פה ומה לנו לחשוב מה על הקב"ה לאמר שהוא העמיל אותנו אחרי שהתורה נבראת אלפים שנה קודם לעולם, אך האדם עם התגדלו מנעוריו בהבלי תענוגים מדומיים נעשה רגיל בהם וקשה עליו אחר כך לפרוש עצמו מהן, ואם כן כל הכבדות אשר בהמצות איננה רק בחלקי הסור מרע.

אמנם חלק ועשה טוב הוא דבר שנאמר עליו הבא לטהר מסייעין אותו ואם כן ר' אבהו ברוחב לבבו ראה את זאת ויוכח לאמר כל אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי ולתהו והבל כחי כליתי כו', והוא על פי משל לאחד שנשרף ביתו והשכנים עשו את המקום הזה מקום זבל ואשפתות, לאחר ימים מצא הנשרף חן בעיני שר העיר לבנות לו חומה גבוה וארמון מפואר ואמר אליו כי ישתדל תחלה לראות שיהיה קרקע הבית נקי להוליך מעל פניו הזבל והאשפה שנזרק שם, והאיש הזה הרבה בהוצאות והפסיד כל הנשאר לו אשר הציל מן האש על הוצאות נקיון קרקע ביתו, ואחרי כי היה נקי ואחרי חלץ עציו ואבניו שלח השר את כל הצורך לבנין החומה ושלח בעלי מלאכות ויבן בו חומה נשגבה, לימים שמע השר את האיש שהיה מתפאר בפני אנשים לאמר שהוא בנה את הבית הזה בשותפות עם השר, בא אליו השר ואמר לו שמעתי עליך שאתה מתפאר שהיית עמי בשותפות בבנין החומה, אם כן הראני נא חלקך מה שאתה נתת להרכבת הבנין, והראני חלקי מה שנתתי אני, ויוציא מתוך חיקו חשבון ערוך כתוב על גליון גדול לאמר כך וכך עגלות אשפה פניתי מעל המקום הזה וכמה עגלות עצים נרקבים וכדומה, ויאמר אליו השר סכל מי חייב לך בדבר הלא לא הוצאת ולא פנית כי אם מה שהכנסת כי אתה בעצמך היית הזורק האשפה אתה המכניס ואתה המוציא, אבל הארמון בכללו הוא רק שלי.

כן ממש הזולת מבני אדם מעריך את עצמו כי ראוי הוא לשכר מאת הקב"ה כי כמה הוצאות וכמה יגיעות היו לו עד כי שלל מקרבו התאוות, ועשה את עצמו נקי מאשפות

החמרות המדומות, אמנם האלהי הזה ר' אבהו ע"ה שיער את זאת בנפשו מדוע יחוייב אליו שכר על ענין כזה אחר שהאדם בעצמו התגאל תחלה בהבל הזה, וזהו שהתפלא ואמר כל אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי, כלומר כל יגיעתי לא היה כי אם לטהר את עצמי שאהיה נשאר ריקם ממה שהכנסתי, וזהו ולתהו והבל כחי כליתי רצה לומר הייתי צריך ליגיעות לנקות עצמי מההבלים שנסתבכו בי בראשונה ואם כן על זה לא מגיע שום שכר ואם על סוג ועשה טוב הלא הוא של הקדוש ברוך הוא כנ"ל, וזהו אכן משפטי היינו משפט העשה טוב שקיימתי הלא הוא את אלהי והכל ממנו, והבן:

ובזה נבין מה שאמרו ז"ל לעתיד מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים הללו בוכים והללו בוכים צדיקים בוכים ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גדול כזה (סוכה נ"ב, א'). אשר לכאורה לא ידענו מה מקום אל הצדיקים לבכות אחר אשר עם כל זה כבשו אותו, אם כן מעתה ראויים הם לשמוח שמחה גדולה ולא לבכות. אבל לדברינו יתכן כי הנה כל חלק האדם בשמירת התורה מה שהוא מתייגע בו הוא רק הסור מרע והקב"ה בחסדו הוא גומל את האדם על החלק הזה ולכן לעתיד שהקב"ה מראה אותנו את היצר הרע ההר גבוה ותלול מה שהוא נמנע אל האדם לכבוש הר גבוה כזה אם לא כי יד ה' עשתה זאת כמאמר יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו (סוכה ל"ב). לכן כאשר יתברר אליהם זאת ויראו לעינים רב כחו של היצר הרע יבכו לאמר הלא עתה לא נשאר להם מאומה לא חלק בעשה ולא נחלה בסור מרע כי רק הקב"ה כבש את היצר הרע לפניהם ומה מהשכר מגיע אליהם עתה. וזהו שאמרו ואף הקב"ה תמה עמהם שנאמר **כה אמר ה' צבאות כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימות ההם גם בעיני יפלא** (זכריה ח', ו') היינו כי מרוב חסדו יתברך יעשה עצמו כאילו אינו יודע מזה. ממש כאשר אחד היה ברצונו לעזור ולתמוך יד עני אחד, אבל לא רצה לקחת מתנה, מה עשה הלוה אליו סך ידוע על מו"מ וצוה בלט על הסרים למשמעתו שילכו לקנות ממנו את סחורתו וישלמו לו אחד באחד ויותר. בא העני אל העשיר והחזיר לו הלואתו והתפלא מאד לאמר לא ידעתי היש למצוא סוחרים כאלה שיתנו ריוח גדול כזה, ואף הוא היה מתפלא לעומתו למען לא ירגיש בו את התחבולה שעשה.

וזהו ואף הקב"ה מתמה עמהם, לאמר כי כיבוש היצר הרע לא היה ממנו כי אם מאתנו ועל דרך שאמרו התולה בזכות אחרים תולים לו בזכות עצמו כי אנחנו תולים בהקב"ה והוא יתפלא גם כן עמנו וכנזכר לעיל, והבן:

חלק ח

מדרש: מעשה היה בסוחר אחד שהלך לירושלים למכור את שלו, הלך וישב שם ולא מכר אמר זו היא שאומרים עליה משוש כל הארץ לאחר שעה מכר כל פרקמטיא שלו אמר יפה נוף משוש כל הארץ (פרשה נ"ב, ה').

והדבר פלאי הכי בעבור סחורתו שלא מכר ראוי להחליט שאיננה משוש כל הארץ, ומה גם וכי בעבור שמכר אחר כך יתכן לקרוא אותה משוש כל הארץ.

והנראה על פי מאמר המדרש כתיב בצור - **צור את אמרת אני כלילת יופי** (יחזקאל כ"ז, ג') את אמרת אבל אחרים אינן אומרים (פרשה ל"ו, א'). באור הדבר דע כי הקב"ה הוא מביט ורואה את כל בני האדם יחד ואל כל תכלית הכלל הוא חוקר אשר ע"כ כל דבר פרטי מטוב עד רע אם הוא מיוחד בתכונתו רק לצד אחד להרע או להטיב, אז ראוי לכנותו בשם הראוי אליו לפי פעולתו היינו או שם טוב או שם רע. לא כן אם הוא טוב מצד ורע מצד האמנם כי בבני אדם יזדמנו שיקראו אותו בשני השמות כפי הפעולות שיקבלו ממנו אותו שקבל ממנו רעה יקראהו רע, ואותו שנתפעל ממנו לטוב יקראהו טוב, אולם הקב"ה לא יקרא דבר בתואר טוב בלתי אם הוא דבר המטיב מכל צד אין רע במגורתו כלל. ומעתה הנה צור היתה מוכללת מכל מיני סחורות, והיו הכל מוכרחים לסחור בה נמצא כי לעצמה היתה כלילת יופי שהיו הכל באים וסוחרים בה, והיה מושג אליה ריוח גדול מכל הסוחרים הבאים שם ממרחק. אמנם אצל כל העולם היתה רעה מופלגת שהיו מוכרחים להרחיק אליה נדוד, ולשבת שם במצור ובמצוק ביוקר ודוחק ולהרבות בהוצאות עד כי העלו סחורות משם. לא כן ירושלים שפעת ברכתה באה לאיים רחוקים על ידי שבעים פרים שהקריבו בחג ונתמלא על ידי כן כל העולם טובה וברכה בלא עמל ובלא יגיעה, לכן היו הכל אומרים עליה כלילת יופי משוש כל הארץ. ר"ל כלם היו מרויחים ומקבלים טובה ממנה לא כן צור שנשאר הכל אצלה.

וזהו את אמרת אחרים אינם אומרים אבל ירושלים הכל אומרים שבחה וכנזכר לעיל. והנה הסוחר ההוא אשר בא לירושלים באין ספק העלה על לבו למכור סחורתו ביוקר ורצה להרויח הרבה כי כבר נתפרסם אליו אשר זאת העיר שאמרו עליה משוש כל הארץ אם כן ראוי אליו הצלחה זאת למכור סחורתו ביוקר. אבל הוא שקר כי לא על טובה כזאת נשתבחת ירושלים כי אין בזה רק טוב מצד אחד היינו טוב אל המוכר ורע ללוקח ובאין מנוס אחר כי ישב שם זמן ידוע ולא מכר גמר בדעתו אם יבוא עתה איזה סוחר יתן כמה שיתן אקבל ממנו בשמחה בחושבו עם נפשו כי הוא עלול להפסיד הכל, ולאחר שעה בא אליו סוחר ומכר כל פרקמטיה שלו היינו במקח הראוי למכור, הנה על ידי זה יסובב

להיות שניהם בשמחה כקונה כמוכר. אז אמר עתה נתברר אצלי מהות השם שקראו אותך יפה נוף משוש כל הארץ היינו טובת ירושלים מחוייבת להיות טובה כוללת ולא טוב מצד אחד לבד, וכענין שנאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) היינו שלא יסובב על ידי הטובה הפסד לאיש אחר, והבן:

ומעתה נעמוד על דבריהם ז"ל בסיום הספר אמר ר' יוחנן כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וכל מי שמבקש לחשוב הולך לשם, למה? שלא יחשב בירושלים וְיֵצַר, לפי שנקראת משוש כל הארץ, וכל השבח הזה למה? שהיא קרית מלך רב, ומשחרבה ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ מהו ערבה חשכה קבלה (פי': חושך תרגום של חושך קבלה מתנות כהונה) כמה דאת אמר **ויהי ערב ויהי בקר יום אחד** (בראשית א', ה') בעולם הזה שבת משוש כל הארץ וכשיבנה הקב"ה את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה שנאמר **כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה** כו', **ששון ושמחה ימצא בה** כו' (ישעיה נ"א, ג') (פרשה נ"ה, ה'). דע כי השמחות אשר בבני אדם יתחלקו לשני סוגים יש אדם שישמח בעבור השגת איזה טובה, ויש שמחה על הצלה מרעה, היינו שהשמחה בעצם אינה מאומה כי אם אצל אדם זה נחשב הדבר לשמחה, אם שהיה חולה ונתרפא, או שהיה עליו משפט מות ועשו אותו חפשי והיתה נפשו לו לשלל, הנה ילך אל ביתו בגיל ורנן על טובת ההצלה מהרעה. והנה השמח הזה גם כי הוא ישמח בהפלגה עצומה עם כל זה יש הבדל גדול בין שמחתו לשארי השמחות, כי השמחה על השגת טובה חדשה הצלחה וגדולה היא שמחה כוללת את כל העולם, היינו כל מי שמשיג הטובה הזאת יחוייב אליו לשמוח ולרנן כמו האיש הזה. לא כן השמח על הצלה מרעה וסר מעליו מר המות ונשאר בחיים הנה הוא עצמו ישמח במה שהוא חי, וזולתו אין עוד מי שירנן וישיש על עונג החיים, ולכן לא ימלא את לבבו גם כן להשמיע קול ששון ושמחה ברחובות קריה כאשר ישמיעו השמחים אלי גיל בטובות אמתיות, אחרי כי אין מי מאנשים מרגיש שום שמחה בזה ויהיו המון שיריו לזרא באפם. וזהו מאמר **והשבתי מערי יהודה ומחצות ירושלים קול ששון וקול שמחה** (ירמיה ז', ל"ד) כלומר גם כי השמחה לא תהיה נעדרת מיהודה וישמחו בגולה על הצלה מרעה היינו כאשר תהיינה הצרות מופלגות ואחר כך כאשר תתמעטנה ישמחו כי ישתוקו, אבל עם כל זה אין ביכולת להשמיע בחוץ קול ששון כי יהיה לבוז וזהו והשבתי מערי יהודה ומחצות ירושלים קול ששון:

ומעתה יתבאר המאמר בטוב טעם כי הנה הקב"ה קבע מקום השמחה בירושלים, ויפה נוף משוש כל הארץ קרא ה' שמה, אך כל זה היה בזמן שהיו השמחות מרוב טובה

אשר בשמחה כזאת ישתתפו כלם וכמו שיורה שם המקום משוש כל הארץ, ר"ל שכלם שמחים בה.[235] לא כן כאשר אין השמחות שלימות יסוב עליה מאמר ערבה כל שמחה. והוא מה שאמרו כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים כו', אשר הטעם הוא כי אסור להצטער בירושלים על היותה מיוחדת רק לשמחה, ואם כן שמחה המעורבת ומשותפת עם דאגה איך תשכון בירושלים. וזהו למה שלא יחשוב בירושלים ויצר לפי שנקראת משוש כל הארץ, וכל השבח הזה למה שהיא קרית מלך רב, היינו שאין כבודה של קרית מלך רב להיות בתוכה אנחה. וזהו ומשחרבה ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ מהו ערבה חשכה כמה דאת אמר ויהי ערב ויהי בקר. כי ידוע אשר ערב הוא קודם לילה אשר אז האור והחושך מעורבים יחד, כן השמחות אשר אחר החורבן המה משותפים עם התוגה, היינו כי נשמח רק על הצלה מרעה ואחר שתתבטל הרעה יתפעל האדם לשוש ולשמוח, וזהו ומשחרבה ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. ולכן לעתיד שיחזיר יתברך השמחה השלימה לעולם נאמר **כי נחם ה' ציון** כו', עד **תודה וקול זמרה** היינו כי נוכל להשמיע השמחה בקול גם בחוצות וברחובות וכנזכר לעיל.

וזהו גם כן מאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י'). אשר לכאורה מאמר ונסו כו', הוא למותר, אבל לדברינו יהיה הרצון בו לאמר כי עוד עתידים אנחנו לשמוח בעבור השגת טובות מתחדשות בכל פעם, לא שתהיה השמחה נמשכת מפאת היגון והאנחה שהיה תחלה. וזהו ושמחת עולם על ראשם, היינו שיהיו בשמחה בתמידות, ומבאר ואמר עוד, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה ומקום השמחה הזאת יהיה בירושלים כימי עולם. **ונמתיק** הדברים על פי משל לאחד שהיה מתפרנס מן בשורות, היינו כאשר שמע על אחד שמועה טובה היה הולך ובא והגיד לבעלים והיה נותן לו שכרו, לימים שמע על

[235] **משוש כל הארץ ר"ל שכולם שמחים בה.** והוא מה שאמרו ז"ל במדרש (ריש תצוה) כתיב בצור צור את אמרת אני כלילת יופי את אמרת אחרים אינם אומרים. כי הנה השמחה השלימה אשר הקב"ה מעניק את הצדיקים נאמר עליה תאות צדיקים אך טוב (משלי י"א, כ"ג) היינו שאין טובתם גורמת רע לשום אדם אבל על ההיפך נאמר תקות רשעים עברה. ובדרך כלל מבואר הדבר במאמר כאשר יגילו בחלקם שלל כי יותר ממה שגוברי המלחמה ישיגו שמחה ישיגו הנופלים חיל ורעדה שבעתים והללו שמחים מטוב לב וכו' ועל זה יסוב מאמר ערבה כל שמחה היינו כי השמחה מעורבת עם הפכה ישמח הנוצח ויתאבל המנוצח וכן הדבר בנגיבה וגזילה. והנה אל ב' שמחות האלה נתן הקב"ה ב' מקומות, ירושלים וצור והשמחה השלימה שנאמר עליה שמחתי ושימחתי משכנה בירושלים. ואחר כך כאשר ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ ולא נשארה כי אם שמחה מעורבת על דרך מאמר צוחה על היין בחוצות (ישעיה כ"ד, י"א) היינו שהגזלן שותה יין בשמחה על דרך מאמר ויין ענושים ישתו (עמוס ב', ח') והנגזל עומד כנגדו בקול צוחה ויללה ולשמחה כזאת אין מקום בירושלים ולכן בעת ההיא נבחרת צור להיות בה משכן השמחה. וזהו יען אמרה צור האח נשברה דלתות העמים וכו' אמלאה החרבה רוצה לומר אך אליה נאות השמחה הזאת לשמוח בחורבן הזולת:

אחד שנפלו לו נכסים הרבה מאבי אשתו שמת, ולא רצה ללכת לאמר כי קודם שיתבשר השמחה מהנכסים שנפלו לו יקדם האבל לאשת חיקו על מות אביה.

הנמשל הקב"ה חלק טובה לירושלים אשר אליה ינהרו נהרי נחלי כל שפע וכל ברכה וכל שמחה וממנה יושפע לכל העולם ויבואו להודות שם על טובותיהם ושמחותיהם שהשיגו על ידי המקום הנבחר הזה, אבל כל זה אם סבות השמחה הם רק שמחה לא כן אם השמחה היא מתוך צרה כנזכר לעיל אם כן יהיה מוכרח השמח לסדר הודאתו בספור הצרות שקדמו וזה אין כבוד לירושלים:

ומעתה נעמוד על מאמר **אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדו** (ירמיה ל"א, י"ב), כי הנה כאשר יוציא הקב"ה אותנו משעבוד לגאולה הנה גם אם יתן לנו אחר כך מן הטוב רק כשיעור ההכרחי הלא עם כל זה נשיג שמחה ועונג על העדר השעבוד והגלות. אך ענין זה לא היה בכחו להפיק עונג רק אל הזקנים אשר כבר סבלו צרות רבות ורעות אם כן יחשבו העדר הצרות לשמחה, לא כן הנערים והבחורים שלא טעמו עוד מאומה ממרירות הגלות איה אפוא יטעמו הם ערבות הגאולה ופעולתם. אמנם כאשר הקב"ה יוציאנו מן הגלות ויפליא לעשות אותנו גדולות ונוראות, ויטעימנו מרב טוב הצפון אז יתפעלו גם הבחורים העלומים לשוש ולרנן גם כי לא טעמו מרירות הגלות. לכן יפה אמר אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדו והטעם - והפכתי אבלם לששון היינו (מהיפך אל היפך) מקצה הרע אל קצה הטוב שאין למעלה ממנו:

ובזה יתבארו עוד דברי רז"ל (בילקוט ואתחנן) אמר הקב"ה אני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וכו', עתידים אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועת ישראל כו' והענין בזה כי הנה כמו שטובות הגוף יש בהן מדרגות חלוקות והם השני סוגים שזכרנו, טובה שלימה בעצמותה וטובה מצד הערך על ידי הצטרפות הרעה שקדמה ודלת מעמדו שהיה בה עד הנה, אשר בעבורה יערב לו המעט מן הטוב לחשבהו לדבר נשגב, כן תדע כי גם הצדק והרשע יהיה לפעמים על ידי הצטרפות, כמו **נח איש צדיק תמים היה בדורותיו** (בראשית ו', ה'). שביארו ז"ל ששקלו לפי הדור ונתקבלו מעשיו לזכות גדול ובאמת אין אנחנו מרויחים בזה כלל כי כמו שמחשבים למעלה מעשינו לטוב לפי הזמן ולפי הדור כן הקב"ה מטיב עמנו בישועות הבלתי נחשבים לטוב רק בערך והצטרפות השעה הקודמת, וכאשר ביארנו למעלה (פרשת תשא על מאמר לך רד וכו') מאמר המשורר ע"ה **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך** וכו'. **בקום למשפט אלהים להושיע** וכו', עד **נדרו ושלמו לה' אלהיכם** (תהלים ע"ו, ח'-י"ב). והוא כי הקב"ה כמעשה ידינו יתן לנו כי אנחנו מתפארים במעשינו לא באמת ולא בצדקה

רק על ידי הצטרפות רשעת הרשעים הגדולים ממנו או בהצטרפות דלות ערכנו ועל דרך מאמר **ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאותי** (תהלים כ"ה, י"ח) ואם כן רצוננו כי יחשוב הקב"ה מיעוט מעשינו למציאה בערך דלת ערכנו. אולם גם הקב"ה כגמול ידינו ישיב לנו היינו כי ימציא לנו תלאות ואנחנו מחשבים אותם להצלחות.

והמשורר ע"ה המליץ הדבר למי שנחרץ עליו משפט קשה מאד, והיינו ומי יעמוד לפניך מאז אפך, ואחר כך משמים השמעת דין הקל מן הראשון ארץ יראה ושקטה וכמו שנתבאר למעלה. וזהו שסיים נדרו ושלמו לה' אלהיכם וכו', משל לאחד שהיה קונה סחורתו כמה שנים במזומן לימים לא השיגה ידו לקחת במזומן והיה מוכרח הסוחר לתת לו בהקפה, אבל לא נתן לו מן הסחורות היפות והטובות רק מן הדלות והגרועות, והוא גם הוא מצד ההכרח קבל אותם בפנים זועפות, אמר לו הסוחר גם אני ידעתי כי לא נכון לפניך סחורות כאלה כי להרויח בהם לא תוכל כי לא תמצא מי שיקח סחורות גרועות כאלה רק אותו שלוקח בהקפה, לכן אין טוב לפניך רק ללוות מעות ולקנות סחורה במזומן ואתן לך סחורה משובחת ותוכל גם אתה למכור אותה בכסף מלא.

וזהו ממש מאמר נדרו ושלמו לה' כו', כי אחר שנתברר אלינו שאין אנחנו מרויחים במה שחושבים למעלה דלת צדקותינו לטוב על ידי הצטרפות אחרים אחר אשר גם הקב"ה יגמול אותנו רק בדרך הצטרפות אם כן אין טוב רק נדרו ושלמו כו' במזומן, ונוכל גם אנחנו להשיג טובות אמתיות ומשובחות.

המורם מדברינו כי עתה כמו שמעשינו דלים ורקים כך ישועתנו היא דלה ואם היו מעשינו טובים על צד השלמות היתה ישועתנו גם כן שלמה. וזה ידוע כי שלימות המעשים כראוי הוא כמו שלימות שהיינו בו במעמד הר סיני שנאמר אז עלינו אני אמרתי אלהים אתם (תהילים פ"ב, ו'). ושלמות ישועתנו היא כאשר יביאנו יתברך לציון בשמחת עולם.

ומעתה זהו מאמר הילקוט אמר הקב"ה אני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים, לא כמו שהם עתה אשר יראתם ועבודתם היא חשובה רק על ידי הצטרפות ואם כן לא יוכלו להרויח מאומה כי תשועתם לא תהיה גם כן תשועה רק על ידי הצטרפות, ולכן עתידים אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועת ישראל. היינו כי יקוו תמיד אל ישועה שלמה ואמתית שהיא נעדרת עתה מן אז חדלנו להחשיב מעשינו בשלימות אמתי ואין להם חשיבות רק על ידי הצטרפות, ואם כן כל היום נקוה ונאמר מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ה' שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל, אמן:

חסלת ספר שמות

ויקרא; פתח האהל

עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ

ביום ברא אלהים מעוני שמים. ברום עולם כל צבאות מחנים, מידו להם קרנים. גם הארץ האירה מכבודו בעדי עדיים. כל אשר באפיו נשמת חיים, ברבבות אלפים הנמצאים. וכל המוני נבראים, כבוד ה' יתנו קול מבין עפאים בין עצי רענן. ביערות הבשן שמה יחסו בצל דליותיהם. יחפרו אוכל מאשר תמצא ידיהם. ואלה מזה, אל שדה מישור אל כר נרחב או בין הרים יהלכון. צמחי דשא ופרחי נועם לאכלם ילקוטון.

והאלהים עשה את כל אלה לצורך האדם בחיר הנבראים תרומת הנמצאים. נתן עליו מהודו נשמת חיים מזיו כבודו, כי ישתרר גם ישתרר בכל המעשה אשר עשה אלהים. והכל ברא כנדבת רוחו ורצונו. כי מדרך הטוב להטיב והחסיד להתחסד כמאמר: **כי אמרתי עולם חסד יבנה** (תהלים פ"ט, ג'):

וכמו השחר עלה בתתי אל המציאות תהלה, כמו אשר בעת ה', ברצונו לחדש העולם, להראות את יפעת זהרו בעליל לארץ. את הכל עשה יפה, רק בנדבה וחסד, כן וכן חסד אל כל היום. ונר אלהים חופש כל חדרי הבריאה. משמים הביט ה' על גוי ואל אדם יחד, לא יגרע צדיק עינו ממעשי ידיו כלם גם רגע, מגבהי מרומים עד תהומות הארץ.[236]

כי אם יצויר העדר השגחתו יתברך גם רגע אחת מן המציאות, הלא יגוע כל בשר יחד ושמים בעשן נמלחו. והארץ כבגד תבלה. וכמו שכתבו רבותינו ז"ל בספר הזוהר (בראשית כ"ה, ב'): עובדין דקוב"ה לאו כעובדין דבשר ודם, בשר ודם עביד עובדיה ואגמר ליה אבל קוב"ה עבד עובדין ולא אגמר להון. דכתיב: **כה אמר הא-ל ה' בורא**

[236] מה יקרו לי בזה דברי פי אחי הרב מהו"ר שמחה פלאהם נ"י בבאור מאמר **וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד** (דברים ד', ל"ט) כי הנה אם ראובן אמר אני ראיתי את ר' שמואל ביום השבת בק"ק קראקא ושמעון אומר אני ראיתי את ר' שמואל ביום השבת בק"ק ווילנא עוד לא נוכל להחליט כי יש שקר בדבריהם, כי הלא יוכל להיות כי ראובן ראה את ר' שמואל לנדא בקראקא, ושמעון ראה בווילנא את ר' שמואל אשכנזי, ואין בדבריהם מאומה מן השקר, וגם אם יתקיף שמעון ויאמר כי אותו ר' שמואל אשר ראיתי אני, הוא הוא ר' שמואל לנדא עכ"ז עוד אין להחליט כי יש שקר בדבר כי הלא אפשר כי ראובן ראה אותו בשבת חזון ושמעון ראה אותו בשבת נחמו, אבל אם שמעון יאמר כי אני ראיתי את ר' שמואל לנדא באותו יום אשר אתה אומר שראית אותו בקראקא ראיתיו אני בווילנא זה ודאי שקר.
זה שביאר הכתוב ואמר, כי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה, רק **וידעת היום** פי', גם היום הזה בעצמו, **והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים**, היינו גם כי ראה בעיניו מעשה מדת הרחמים, וזה עינו רואות ענין מדת הדין, לא יעלה ולא יבוא במחשבתם כי התחלפות הפעולות נמשך מפועלים מתחלפים מדת כחו ומדתו של זה משונה מזה. לא כן הדברים, רק כי ה' מדת הרחמים אשר ראה זה במקום פלוני הוא האלהים אשר ראה זה במקום פלוני. וגם **בשמים ממעל ועל הארץ מתחת**, גם כי שני מקומות אלה רחוקים מאד זה מזה כגבוה שמים על הארץ, לא כאותו שהוא בעל גשם הנתפס במקום, אשר בעת היותו במקום זה אינו נמצא במקום אחר. אבל הקב"ה אינו נתפס במקום ח"ו, וא"כ גם היום הזה עצמו אשר אתה רואה בו רחמים בעצם היום הזה רואה בו אחר במקום פלוני אלמוני מדת הדין וגם במקומות רחוקות בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד אחר, והבן.

השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מ"ב, ה'). לא אמר ברא שמים, רקע הארץ, נתן נשמה. אלא אמר בורא, רוקע, נותן נשמה. בכל שעתא ושעתא בכל יומא ויומא, וכלשון הזה מצאנו בגמרא מחיה חיים יתן לך חיים (יומא ע"א, א'). היינו שהוא מחיה חיים בהווה. רגע אחר רגע בכל נשימה ונשימה. ונאמר: **הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין** וכו' (תהלים צ"ד, ט') הזכיר ג"כ לשון בינוני. נוטע, יוצר. כי הוא יתברך נוטע אוזן ויוצר עין ומקיים באדם כח הראות וכח השמע וכל שאר הכחות בתמימות:

ועדות נאמנה כתב בעל "דרך אמונה" ז"ל (בשער הראשון) כי הדבר המחייב מעצמו דבר מה, ההכרח שיתיחס וידמה באיזה ערך אל הסבה אשר ממנה יחויב. במשל האור הנמשך מן השמש. ומבואר הוא שאין ערך ויחס לשום נמצא עם השם ב"ה א"כ אי אפשר שימשכו ממנו על צד החיוב. אמנם הכל ברצון, רוצה להטיב וחפץ חסד עכ"ל.

וגם כי הדברים ישרים למוצאי דעת. ואין ערך ויחס אל שום נמצא עם השם יתברך. עכ"ז לבעבור כי נפש האדם היא מחצב ספיר אבני נזר מתחת כסא כבודו יתברך, עליו יציץ נזרו, בהלו נרו עלי ראשו. וגם האדם על הארץ מתחת, זורח הוא שם. כי הופקד בידו נפש מרוח אפו יתברך ושורש פורה ראש כל בושם המדות. והוא נצר ממעשי האצילות הביא אלוק' בידו. הלא מסלות לו בלבבו מקדשי השם. הוטבע בנפשו כח המדות העליונות מיד המאציל יתברך נגזרו. בו הנפשות מרוח אפו נוצרו. הביטו אליו ונהרו. יש להם כח טבעי ככח הבן וכח האב.

ע"כ לא תנוח ולא תשקוט נפש האחת אשר נחלת שפרה עליה. ויבוא חבל לה בנעימים, בנועם זיו החכמה העליונה, בלתי אם תורת חסד על לשונה, להפיק תבונה מסגור הלב, לעשות חסד עם חבריה מקשיבים, להשמיע החדשות והנצורות אשר רחש לבם, מחדרי כליותו ומשכיתו יוציאום אלינו ונדעה אותו. כי גבר עלינו חסד אלהים מעולם, עד כי עצור במלין לא יוכל, החכם בחכמתו, גם גבור בגבורתו.

כמאמר אליהו בן ברכאל: **אענה אף אני חלקי, אחוה דעי אף אני. כי מלתי מלים, הציקתני רוח בטני. הנה בטני כיין לא יפתח, כאובות חדשים יבקע. אדברה וירוח לי** כו' (איוב ל"ב, י"ח-כ').

ובדברי הנביא ע"ה כתוב לאמר: **פתיתני ה' ואפת, חזקתני ותוכל. הייתי לשחוק כל היום. כלו לועג לי כי מדי אדבר אזעק, חמס ושוד אקרא. כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום. ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו. והיה בלבי כאש בוערת, עצור בעצמותי. ונלאתי כלכל ולא אוכל** (ירמיה כ', ז'-י'). והנה, מאמר: **כי מדי אדבר**

אזעק חמס וגו'. הוא כדברי הספר החתום. אבל הסכת ושמע. כי הנה כבר כתב רבינו יונה ז"ל (במסכת ברכות ריש פרק אין עומדין) וז"ל: כשהדברים טובים בעיני האדם יש לו חשק לאמרם, ומתוך שרואה אותם נאותים, אינו מבקש עת ראוי שיוציא מפיו דבר דבר בעתו, ויאמר אותם לפעמים בלא עתם ואין מעלתם נכרת כו' ע"ש. ומה גם הנביא, אשר עת בוא דברו יתברך אליו אז עצור במלין לא יוכל. והוא מוכרח לדבר ככל דברי המחזה. אכן הנביא הלא גם הוא, בן אדם הוא. ובאין ספק היה לו עסקים לדבר עם אנשים. כאיש יחד פני רעהו. ובתוך הדברים, הנה פתאום דבר ה' אליו. ויפתח את פיו כחרב חדה, ויתן בקולו קול עוז ויזעק חמס ושוד על המנאצים את ה' יתברך. עד כי לעיני העומדים שמה היה נראה כמשתגע ויהי כמשחק בעיניהם. וזה הדבר שאמר: **פתיתני ה' ואפת, חזקתני ותוכל. הייתי לשחוק כל היום. כלו לועג לי**. וביאר ואמר: **כי מדי אדבר**. ר"ל כאשר אדבר עם אנשים כחברי איש אל רעהו. הנה בפתע פתאום: **אזעק, חמס ושוד אקרא**. ועי"כ **היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום**. וסיפר ואומר: **ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו. והיה בלבי כאש בוערת, עצור בעצמותי. ונלאתי כלכל ולא אוכל**. וכמאמר: **ועצור במלין מי יוכל** (איוב ד', ב') (עיין "עינות מים" ל"א, א' הרגיש קצת מזה):

וכבר הפליגו חכמי לב ואמרו אם היה בכח האדם לעשות לו כנפים ולעוף שמים למעוני שחקים. לעלות ולראות הנמצאים העליונים בנועם סדר צבאותיהם. ומשטרם ותנועותיהם. לא היה מתענג בהשגתו, ולא היה מסתפק בשמחתו, עד שובו הנה לספר לאוהביו את אשר ראו עיניו. עד יתן אומר, המבשרות צבא רב הנמצאים היקרים ההם, עם הפלאים הנוראים הנכבדים.

כי רוח היא באנוש, לא תעצור כח לסגור לקראת המיתה ותשוקתה. להדוך חידושים תחתיו, לבלי יראו החוצה. רק להודיע לבני אדם זולתו אשר הבשילו אשכלות תבונתו: והרב מוסקאטו ז"ל ביאר בזה מאמר החכם ע"ה **דברי אגור בן יקה המשא** (משלי ל', א'). ר"ל: אלו הם דברי מי שאגר ואסף דברי חכמה בלבו והקיא אותם מלבו והודיעם אל אחרים, למען הקל מעליו המשא. כי כמשא כבד כבדו ממנו ולא יכול להתאפק מהודיעם אל הזולת.

והנה כבר הבאתי דברי הפילוסופים (בס' ויקרא ה', ב'), כי מן הפעולות הנגלות תודענה הכחות הפנימיות והצורות הנעלמות. (עיין ק"י באור הכוזרי בל"א מראשון) כי אנחנו בני אדם קצרי יד. מה כחנו ומה השגתנו להשיג השגה באלהות. אם לא ע"י מה אשר נבחון תחילה הכחות אשר בנפשותינו כמאמר: **ומבשרי אחזה אלוה** (איוב י"ט, כ"ו).

ואחר אשר נחפש בכל בתי הנפש בכל חדרי משכיתה. לדעת מה שאלתה ובקשתה. מה חפצה בטעמה, כל ימי היותה פה עמנו בארצות החיים, יבוקש הדבר וימצא.

כמאמר החכם בספר המדות (בשביעי מעשירי) וז"ל: הנה יראה כי התענוגים מתחלפים במין כו'. היינו כי המינים מצד התחלפותם והשתנותם זה מזה, יהיה השלמתם כמו כן ממינים שונים ישלימו אותם. כי שלמות הבע"ח הוא שונה משלמות הצמחים. ומשלימיהם ג"כ שונים. הצומח ישלם בטעם וריח ומראה. ומשלימו, טוב הארץ מנוגה ממטר. והבע"ח, השלמתו מזון הצמחים. והמדבר, ישלם מבעה"ח. וכן תענוגי החושים שונים זה מזה. חוש הראות לא יתענג בעונג השמע. וכן להיפך. וכן יובדלו התענוגים החמריים מתענוגי השכל. כי בתענוגי השכל אין בה לא אכילה ולא שתיה. כענין שזכרו ז"ל בתענוגי עוה"ב (ברכות י"ז, א'). אבל מאהבת החכמה יתיחדו בשקידת המדעים והעיונים. ונבדל באשרו זה מכל הנמצאים. כי הבעלי חיים לא ישתתפו בהשכלה. אבל יש בו חיים ועונג אלהי המשותף לשכליים הנבדלים:

וכבר כתב הרב מהר"י אלבו ז"ל (בשני מהשלישי): השמחה בכל דבר תהיה בהתכלית. ואנחנו נמצא השמחה והערבות, במעט המושג מן הדברים העיונים, יותר גדולה ואין שיעור מכל שמחה. וזו ראיה שעיקר תכלית האנושי הוא נתלה בחלק העיוני מן הכח השכלי כו'. שכל נמצא יכסוף יותר להמשך אל דבר המתיחס אל צורתו המינית, ואל תכליתו המיוחד לו. ולזאת האדם נכסף יותר, להמשך אל המוחשים הנכבדים החקים העיונים והנפשיים, יען המה מתיחסים אל צורתו. לא כן שאר המוחשים, הם מתיחסים יותר אל המורגשים החמריים הגסים, שאינם בלתי להעמיד הגוף בהווייתו הזמנית עכ"ד:

ועתה הגד אם ידעת בינה מאין היה אל האדם כח התשוקה הזאת? ומי הרהיב עוז בנפשו לרדוף ולבקש המטעמים האלה הנכבדים? עד כי ירעב ויכסוף לשאול אותם כל הימים לא ייעף ולא יגע! בע"כ תאמר, כי כחות האדם נאצלו מהמאציל ב"ה בעל הכחות כלם. כי כל מה שנמצא אתנו, מהכחות והמדות לא היה מציאותם אפשר, אם לא היו נמצאים כלם יחד אצל הבורא יתברך בתכלית השלמות, כי אין על דבר מצוייר רק מה שהוא

[237] מדי דברי בענין נכבד זה זכור אזכיר מה ששמעתי מפי הגאון ר' אליעזר חרל"פ נ"ע על מאמר התימני: **האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר** (איוב ד', י"ז). כי הנה כבר ספרו ז"ל (ויקרא רבה י"ג) באלכסנדר מוקדון כד הוה חמי ליה לשמעון הצדיק אמר ברוך אלהי שמעון הצדיק. כי ע"י התבוננותו בצדקתו וקדושתו שאיננו רק נצוץ קטן משביבי אשי יתברך, תוכיח ואמר: על אחת כמה וכמה יגדל כח זה בבעל הכחות המאציל העליון יתברך בהמקור עצמו, לכן יפה אמר: ברוך אלהי שמעון הצדיק, והנה איוב כל תלונתו היה כי בעיני עצמו היה צדיק תמים ולכן פער פיו ואמר: **אשר בסערה ישופני והרבה פצעי חנם** (איוב ט', י"ז) עד שהוכיח אותו אליהוא

חקוק על המצייר.[237] וכמאמר: **הנוטע אוזן הלא ישמע כו'** וכבר כתב מו"ר זצ"ל דברים יקרים בענין זה בספר המדות (בששי משער הדעת).

ולכן כל אשר יכסוף לו האדם בהכספה טבעיית, חפץ גם בו הבורא יתברך בעצמו. אבל ביותר שלמות ובתכלית האחרון. היינו בצורות הדברים הנכספים לא בחמריהם. כמו שביאר הרב הרמ"ג ז"ל בספר יסוד התורה (בחמישי ממנו). ובזה יתיישר אמונת אומן: "שלא נברא העולם אלא בשביל התורה שנקראה ראשית", ו"בשביל ישראל כו'", ו"אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד".

ויפה אמר החסיד ע"ה: **לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי** (תהלים קי"ט, צ"ב) ר"ל, כי בראותו את עצמו כי הוא נקי מנכסיו, לא יטעום טעם מכל העוה"ז וחמודותיו, א"כ מה תכלית אל מציאותו והווייתו, אם אין לו בהם הנאה של כלום. ערום יצא האדם מבטן אמו וערום ישוב שמה. אף הוא השיב אמרים לעצמו. הלא עיני רואות, כי כל ישעי וכל חפצי רק לטעום מטעם המלך יתברך. ממטעמי המושכלות האלהיות אשר בהתורה הטהורה. בע"כ כי זה הוא תכליתו אשר כיון בו יוצרו להטיב עמו במציאותו! ולתכלית נכבד זה, שלחו אלהים הנה אל השארתו והצלחתו. הוא מה שאמר: **לולי תורתך שעשועי**. ר"ל אלולי זאת, מה אשר אני רואה את עצמי קשור בעבותות אהבה, בשרשרות גבלות שעשועי התורה והמצוה **אז אבדתי בעניי**! כי מה האדם ומה הודו. ולכן: **לעולם לא אשכח פקודיך כו'**. ואמר: **לי קוו רשעים לאבדני**, המה חושבים לאבדני ולכלותני. אבל אני, **עדותיך אתבונן** בהתבוננני בהתורה, אני רואה היפך דבריהם, ולשוא שמרו תקותיהם אשר קוו לאבדני, כי הלא **לכל תכלה ראיתי קץ**, הכל עומד לכליון והפסד, לא כן התורה, **רחבה מצותך מאד**. בלתי בעלת תכלית. וא"כ אחר היותי קשור בדבר הבלתי בעל תכלית, לא אהיה נאבד ח"ו, אבל חיי עולם היא לנו. תקיימנו ותחיינו וסוכת שלמה תפרוש עלינו:

ככל הדברים האלה וככל החזיון הזה, אמרתי לנפשי. הנראה זאה נחמתי בעניי, כי אמרתי חייתני. **לולי תורתך שעשועי כו'**. כי מיום נפקחו עיני לדעת ולראות העמל אשר תחת השמש, פגעי הזמן כתרוני, רדפוני, מצאוני השיגוני, המה מרו ועצבו את

ואמר לו: **הזאת חשבת למשפט אמרת צדקי מאל** (שם ל"ה, ב'). על זאת שאל אותו התימני, הגד נא אם אפשר זאת שיהיה האדם יותר צדיק מצדיקו של עולם? הלא כל הטוב וכל כח המדות המשובחות אשר באדם המצוירות בלבו ונפשו אינם בלתי מה שנאצל לו מאת המצייר העליון ב"ה, וא"כ אם אתה יש בידך יותר מאשר יש למעלה, מאין לידך נגזרו איפה לקטת היום חמודות כאלה, וזהו שהתפלא ואמר: **האנוש מאלוה יצדק** וכי אפשר שיהיה במציאות כן, שיהיה האדם יותר צדיק מאלהים יתברך, אם המוחלט אצלנו כי רק, **מעושהו יטהר גבר**, כל הטוהר וכל היקר אשר בהאדם הוא רק מה שנאצל עליו מלמעלה מאת הבורא יתברך, ואין על המצויר רק מה שהוא על המצייר ואיך יהיה על המצוייר דברים אשר על המצייר לא נמצאו? (ועי' לזה מה שכתבנו בספר "אהל יעקב" ויקרא ה', ב' ותמצא שם דברים ערבים מנופת צוף וכל טעם:)

רוחי לא נחתי ולא שלותי. וכל המקרים הרעים הרבים לא יכלו לי, לכבות אש האהבה ולהפר הברית אשר כרתי עם החכמה החמודה. ובכל כחי על משמרתי אעמודה, לתורה ולתעודה. בצלה אחמוד לשבת, ופריה מתוק לחכי. עד כי גם אחרי היותי בסבך המוקשים, תחת שואה ומקרים קשים, ככתוב בהקדמה אשר לספר דברים. כי הזמן הבוגד השביעני מרורים. והמלאכה עלי גדולה מה שאני צריך לבצע את מעשי, לגמור ולהשלים כמה דברים יקרים, אשר טפחתי ורביתי בימי הנעורים, בעזרת בורא רוח ויוצר הרים. אשר הגדתי ואשר השמעתי בתוך קהל ועדה בשבתות ובמועדים, כלם מלאים חכמה ודעת נעימים לאוזן שומעת, ועוד אינם ערוכים בסדר נכון כמשפט ספר אשר יקריב המקריב על מכבש הדפוס, אתה ה' היה עוזר לי וחדש נא כנשר נעורי למען אוכל להשלימם ולהוציאם לאורה.

אמנם להשלים חבורי הצדיק נ"ע ראיתי ראשית לו. כי הוא ז"ל לא כתב חידושיו כ"א למזכרת עצמו, כל זר יבוא יקרא בהם כקורא בספר החתום, כי אינם רק רשימות ולקוטים כפי שנתחדשו לו עד כי הרואה עתה ספר ערוך ומסודר ורואה את הרשימות מהלקוטים אשר רשם הוא ז"ל, לא יאמין בשום אופן אשר מיריעות מכתביו עשיתי את האהל הנכבד הזה, כלול בהדרת קודש, אשר רק זכותו היה עמדי למלא את ידי לפרוש את האהל הנכבד הזה על כל חמשה חומשי תורה, אשר כבר כמו נואש הייתי בעצמי אחר המקרה הרעה אשר קרני בדרך, שנת המעשר, הלא היא כתובה בהקדמה אשר לסדר "דברים", אשר יצא לאור זה ג' שנים.

וגדולים מעל שמים, חסדי אבינו שבשמים להשאירני בחיים, בזכות אבותי הקדושים ובזכות מו"ר הצדיק נ"ע למען עלהו לא יבול, והיה פריו פרי קודש הלולים, יזהירו כזוהר הרקיע למשכילים ולמצדיקי הרבים ככוכבים, בתתי לפניהם חידושים נעימים כדבש למתוק, על כל פרשיות התורה יגידו ישמיעו מפי מחברת ערוכה ושמורה, ספר נחמד ונעים, כלו ממתקים וכלו מחמדים ועל פתחיו כל מגדים:

ואתה גואלי חי רוחך טובה, שלח ישע לעבדך, תקיימני ותחייני ליראה את שמך, לשבוע נעימות מתורתך, חדש נא כנשר נעורי, ימי מגורי, ואהיה בריא אולם לתורתך ועבודתך כל הימים, עד עינינו תחזינה ארמון על משפטו בנוי כמו רמים.

דברי אלה יום ה' ל"ג לעומר:

שנת **נחלתו לא יעזוב** (תר"כ) פ"ק מעזריטש

הק' **אברהם דוב בער פלאהם** מ"מ פ"ק הנ"ל.

ויקרא; פתיחה

ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה

זה ספר תורת הכהנים ועבודת המקדש והקרבנות, גדולים חקרי לב, לא ידע אנוש ערכם ונפשו לא תבוא בסודם. כי כפי ארחות החכמה ודרכי השכל, לא יקובל על הלב לחשוב כי החוטא ישוב להיות נרצה בעיניו יתברך ע"י הקרבן. כי לא יתכן שיהיה ענין הקרבן כמו קנס ועונש אל החוטא על חטאתו אשר חטא. כי הקנס ראוי להיות כפי גודל מעלת מי שחטאו לו. ואחר אשר החטא היה נגד מעלת העליון יתברך הבלתי בעל תכלית ראוי שיהיה גודל עוונו מנשוא. ואם נאמר כי הקרבן הוא דמות מתנה, גם דעת זאת מבוארת הבטול. כי הוא יתברך אינו צריך כל דבר ולא חסר לו דבר, עד שיבוא הנברא המחודש ממנו שימלא מחסוריו ח"ו. וכבר נאמר בביטול זה: **לא על זבחיך אוכיחך** כו' **לא אקח מביתך פר** כו' **אם ארעב לא אומר לך** כו' **האוכל בשר אבירים** כו' (תהלים נ', י"ב-י"ג). **וכמו** שתראה בדברי רבותינו המפרשים ז"ל אשר בקשה נפשם לנגוע בצינור החכמה בדבר הקרבנות, ונזורו אחור. הודו ואמרו כי האדם קצר ידים מהגיע עדים.

ואבי התעודה הרמב"ם ז"ל בספר המורה כתב את אשר נראה לדעתו ואלה הם דבריו (בל"ב משלישי): מלפנים חשבו כל עמי הארץ שהאלהים יחפוץ בקרבנות. ויגדלו בעיניהם המעשים האלה וידמו בלבבם כי בלעדם אין דת ואין עבודת אלהים. ואלו קם נביא בימים האלה ויאמר לעם הארץ: לא יחפוץ אלהים עולה וכליל. לב טהור נבחר מזבח. הלא אז כל העם אמרו פה אחד להרגו. לכן לא רצתה חכמתו יתברך לבטל את הקרבנות והשאירם לדורות, אך צוה ואמר להקריבם לפני כבודו יתברך ולא יקריבו עוד לאלילים, אין בם מועיל. כמאמר התורה: **ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם** (ויקרא י"ז, י"ז). והזהיר עוד: **זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו** (שמות כ"ב, י"ט).

ומקור דבריו אלה נובע ממעין היוצא מבית ה' מפי רז"ל (ויקרא רבה כ"ב): רבי פנחס בשם ר' לוי אמר, משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למוד לאכול בשר נבלות וטרפות. אמר המלך, זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודה זרה במצרים והיה מביאים קרבניהם לשעירים דכתיב: **ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים כו'**. עד אמר הקב"ה יהיו מקריבים לפני בכל עת קרבנותיהם באהל מועד והם נפרשים מעבודת אלילים.

אמנם כבר יש מן השואלים, הלא נח הקריב קרבן. וקין והבל הביאו קרבנות, בטרם הוחל לקרוא בשם אלהים אחרים, בטרם זבחו זבחיהם לשעירים. לכן נראים דברי הרמב"ן ז"ל

יותר קרובים מ"ש בטעם הקרבנות (והוא מובא בספר החנוך מצוה צ"ה) וז"ל: בעבור שמעשה בני אדם נגמרים במחשבה זבדבור ובמעשה לכן צוה השם יתברך שאם יחטא האדם יביא קרבן ויסמוך ידיו עליו כנגד המעשה ויתודה בפה נגד הדבור וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה וכרעים נגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו ולזרוק הדם על המזבח כנגד דמו ונפשו כדי שיחשוב האדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלהים בגופו ונפשו וראוי לו שישפוך דמו וישרוף גופו לולא חסד הבורא יתברך שלקח מידו תמורה וכופר שיהיה דם הקרבן תחת דמו וכו'.[238]

[238] וכבר מלתי אמורה בקונטרס ההספדים (אב"י י"ג ב') שזהו באור מאמר חז"ל (סוטה ה') כמה גדולים נמוכי רוח לפני הקב"ה שבזמן שביהמ"ק קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו, מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כולם שנאמר: **זבחי אלהים רוח נשברה** (תהילים נ"א, י"ט) ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת שנאמר: **לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה** (שם). והנה מלבד כל התמיהות אשר זכרו המפרשים ז"ל יש להתעורר עוד על מה שסיימו ז"ל ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת, שאינו רק העדר הגנאי ואין בזה מן השבח נגד השבח הגדול אשר הפליגו תחלה שהוא כאלו הקריב כל הקרבנות כלם. אמנם לפי דברי הרמב"ן שזכרנו יתבארו הדברים יפה אף נעים כי עיקר הקרבנות ותועלתם לפעול בלב בעליהם שפלות הרוח וענות צדק כי בשחיטת הקרבן יצייר בלבו כי הוא עצמו היה ראוי להיות נשחט וכן בנתוח והקטרת החלב והדם ושארי העבודות בכלם יש לו לצייר כי הוא היה ראוי להפשיט עורו מעליו ולנתחו לנתחים ולהעריכו על העצים ועל האש.

ומעתה הנה המביא עולה לתכלית פעולה שזכרנו או איזה קרבן אחר אין בכחו להשריש המדה הזאת בקרב לבו בלתי כפי ערך הבנתו והתבוננותו בקרבן שהביא, וההתבוננות תהיה בכמה בחינות מתחלפות בפחות ויתר כפי התחלפות המעשים הנעשים בהקרבנות, כי המקריב עולה יש בקרבנו שחיטה, הפשטה, נתוח, הערכה והקטרה, וכדומה מן המעשים, מהם שהם עילות גדולות להכניע נפש בעליה בחשבו עם נפשו כי הוא עצמו היה ראוי להיות נשחט ונתוח לנתחים, אבל אין כמעשים האלה בהקרבת המנחה, וא"כ יש חילוקים רבים בתועלת הקרבן ופעולתו, כל קרבן לפי בחינתו לזה כערך קרבן עולה אשר העלה ואשר הביא, ולזה רק כערך המנחה. וזהו שבזמן שביהמ"ק קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו, כלומר הוא משיג תועלת גדולה בפעולת עולתו כפי ערך הפעולה הראויה אל העולה, אבל אם לא הקריב רק מנחה שכר מנחה בידו ולא יותר א"כ יקנה כל אחד ממדת הכנעה לפי השתדלותו הפרטית. אבל מי שדעתו שפלה עליו מעלה הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כולן. ומה מתקו עתה דבריהם ז"ל במה שסיימו ואמרו ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת כי הנה המביא קרבנות על המזבח אינו יכול להביא בלתי אותם הראוים להביא עתה אם עולה עולה ואם חטאת חטאת, וכאשר יביא חטאת יתירה היא נמאסת כמאמר: **למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'** (ישעיה א', י"א) אבל אותו אשר רוחו נשברה הנה הוא חשוב כאלו הקריב כל הקרבנות כולן עם תפלתו ואעפ"כ אינה נמאסת והבן.

הוא שאמר הכתוב: **צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר** (ויקרא ו', ב') ואחר כלותו לצוות על כל פרטי הקרבנות השלים ואמר: **זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת** כו' **אשר צוה ה' את משה ביום צותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם** כו'. והמאמר משולל הבאור עד מאד כי הוא מתחיל ואומר זאת התורה כו' אשר צוה כו' וסיים ביום צותו כו' שלא יתכן לדבר כן בלתי בב' סוגי צוויים לאמר אשר דבר זה נצטוה באותו יום אשר נצטוה הדבר הב' אבל בדבר אחד לא יתכן לומר דבר זה נצטוה ביום צותו הדבר ההוא בעצמו.

אבל באור הדברים כי מיום ברא אלהים אדם על הארץ ראה כי יצר לבו רק רע והוא מעותד לחטא, הנה כרב חסדו ראה והכין לו אופני התיקון איך איפוא יתרצה פני ה', אשר ע"כ מיד אחר לוחות השניות שחזרו ישראל לכמות שהיו קודם מתן תורה ונעשו מדור ליצה"ר וזוהמתו צוה יתברך על מעשה המשכן והמזבח ועבודת הקרבנות למען אם יקרה את האדם מקרה בלתי טהור יהיה לו מקום לתקן המעוות בהביאו את עולתו ואת מנחתו החטאת והאשם כו'. וכמו היום גם אם אין לנו ביהמ"ק ולא מזבח וקרבנות עכ"ז ברב טובו יתברך השאיר לנו ברכה בה נוכל גם היום למצוא כפרה לכל עון ולכל חטאת. וכמאמר רבותינו ז"ל (סוף מנחות) מהו דכתיב זאת התורה לעולה כו' שכל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא חטאת. ובמדרש (שמות רבה ל"ח): קחו עמכם דברים כו' לפי שישראל אומרים עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות אמר להם הקדוש ב"ה דברים אני מבקש כו' ואני מוחל

ולי מה יקרו בזה דברי רז"ל: **מכם ולא כלכם להוציא את המומר** (חולין ה', א'). ומה ראו חז"ל לדרוש כן, מה מנו יהלוך אם נפרש הפסוק כפשוטו, אם איזה מכם ירצה להקריב. כי ודאי לא יקריבו כלם כאחד. ואל תתמה על לשון הכתוב, אדם כי יקריב מכם. ולא נאמר אדם מכם כי יקריב. כבר מצאנו כמה מקראות מדברים כן, והיא מדה הל"א מל"ב מדות דר"י הגלילי, מוקדם שהוא מאוחר בענין. כמו: **ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה'** (שמואל א', ג'). ומתפרש: ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב (קידושין ע"א, ב'). ועיין ב"לשון למודים" מהרב לוצאטו ז"ל כתב כן במאמר: **רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים** (דברים ל"ג, כ"ו). תיקונו: רוכב שמים ובגאותו שחקים בעזרך. אדם כי יקריב מכם קרבן, אדם מכם כי יקריב.

אמנם אחר הדברים והאמת האלה, אשר הבהמה באה במקום החוטא. וכל הנעשה אל הבהמה ראוי היה לעשות זאת אל החוטא, כ"א האדם חטא בהמה מה חטאה? ועל נקלה תתעורר נפש החוטא, בראותו בהמה בעלת חי כערכו, נזונת כמותו, והיא נשחטת ונמצה דמה, פשוטה ונתוחה כליל לאישים, מה שהיתה מחמלתו על האדם, להתחסד עמו לקחת בהמתו תחת נפשו. והנה כל זאת, אם החוטא היה שוגג לא אם היה מזיד. והטעם בזה כי האדם הוא מורכב מגוף ונפש. והגוף מצד רדיפתו ושקידתו בדברים חמריים ותאות המדומות הוא ממש כבהמה, כמו שנאמר עליו: **נמשל כבהמות נדמו** (תהלים מ"ט, כ"א). היא מליצה כוללת כל התאוות הנמשכות מצד החושים, אם התמכר בהם לתור רק אחר הדברים הבהמיות כבר הוא נמשל כבהמה. אשר זאת היתה עצתו הנדיבה יתברך שמו, בתתו אלינו התורה היקרה להאיר עינינו באור החכמה, שלא תלך הנפש אחר משאות שוא והבלי הדמיונות אשר יתאוה הגוף, כי אם אחר השכל התוריי המכלכל מעשה האדם ותכליתו מראש ועד סוף להנחילו החיים האמתיים הנצחיים.

ומעתה, האדם אשר עבר עבירה במזיד הלא גם הגוף גם הנפש היו במעל הזה ושניהם חטאו, ואז איך יתן בעבורו בהמה כי אין לה נשמה, לא כן, אם עבר בשוגג הלא אז לא

לכם על כל עונותיכם, ואין דברים אלא תורה כו' וכל דבריהם ז"ל מבוארים במקרא: **זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חייתני** (תהלים קי"ט, נ').

ומעתה הנה בפרשת ויקרא נכתבו ונתבארו כל חלוקי הקרבנות והמנחות על כמה חטאים פרטיים ולבל יתחמץ לבבם אחרי שמעם כל תורת הקרבנות האלה לאמר אם תיקון החטאים האלה תלוי אך בהקרבנות ההם מה תהא עליהם כשימרב הביהמ"ק ולא יהיה מזבח וקרבנות אי על זאת בא הכתוב להרגיענו במה שהציע ואמר: זאת תורת העולה ר"ל הלומד והעוסק בפרשת עולה היא עולה כי הלמוד הוא העולה, כאלו הקריב בפועל וכאלו: היא העולה על מוקדה על המזבח ומבאר ואומר: כל הלילה עד הבקר ר"ל כל ימי משך החורבן עד יאיר הבקר הנכבד במהרה. ולכן ככלותו לכתוב משפטי כל קרבן חזר ואמר: זאת התורה לעולה למנחה וכבאוריהם ז"ל: כל העוסק בפרשת עולה כו' אשר צוה את ה' משה בהר סיני ביום צותו את בנ"י להקריב את קרבניהם בפועל, צוה ה' את משה ביום ההוא עצמו על הלמוד והעסק בפרשיות האלה. כי המה סבות מועולות לטהר נפש האדם עד שאינו צריך לא עולה ולא חטאת.

חטא כ"א הגוף לכן התחסד עמו יתברך שיביא בהמה תמורת גופו. משל לשני בני אדם שהיה להם בגד בשותפות ואין ברצונם לקלקל הבגד משלמותו, אז יקח אחד מן החנות סחורה שהיא שוה כמו חצי הבגד ונותן לחבירו בעד חציו המגיע לו, ואז נשאר בידו כל הבגד בשלמות ואינו צריך להפסידו.

וזהו מאמר: **אדם כי יקריב מכם קרבן** כלומר, חצי קרבן לא כלו. היינו גוף בלא נפש, בעבור היות חטאו בשוגג ולא נגע החטא עד הנפש, אז יביא בהמה ומן הבקר ומן הצאן כו'. וממילא הוא מוציא את המומר מן הכלל, כי הוא בעשותו את אשר שנא ה' הנה חטאו פרח בכולו. כי גם נפשו יודעת מחטאתו, ואין די לו בבהמה. וכאמרם ז"ל (שבת ס"ט, א'): השב מידיעתו מביא קרבן על שגגתו, אינו שב מידיעתו אינו מביא קרבן על שגגתו. וכמו שנאמר עליו: **ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה** (ישעיה מ', ט"ז). כי הוא צריך להיות נשרף הגוף והנפש, ולשריפה כזאת אין לבנון מספיק, כי הנשמה אין לה שריפה על העצים באש בעוה"ז, רק בגיהנם. וזהו: ולבנון אין די בער. וגם וחיתו של היער, אין די עולה. כי המה רק גופות לא נשמות.

כלל הדברים כי ענין הקרבנות וסודם אין ביד האדם לבוא עד תכליתם, ודלו מאנוש נעו. אבל מה שכתב רבינו הרמב"ן ז"ל המה דברים קרובים אל השגתנו. כי האדם על ידי הקרבנות יוכל להתדבק בו יתברך, ע"י מה אשר יתבונן בהמעשים הנעשים בבע"ח מרגיש כמוהו, ישבור לבו בקרבו ויכניע את עצמו, לאמר הלא המעשים האלה היה צריכים ליעשות בגופו בעצמו ובשרו. ואז ע"י הקרבנות יעלה המקריב לרצון לפני ה', כמאמר: **זבחי אלהים רוח נשברה** (תהלים נ"א, י"ט).

אמנם הנראה להוסיף דברים בזה, בהזכיר דבריהם ז"ל (בילקוט ראה): **כ"א אל המקום כו' לשכנו תדרשו ובאת שמה**. דרוש ואתה מוצא באור הדברים. דע כי כמו אשר קיום התורה בנפש הוא רק על ידי הלמוד, כאמרם ז"ל (בבא קמא י"ז א'): גדול תלמוד שמביא לידי מעשה. לא זאת לבד אשר באין למוד לא ידע מה לעשות. אבל גם לא יוכל לעשות, מסבת יצרי הלב כי ברע המה. והיצה"ר כחו עז לא ירף מן האדם כי אם ע"י עסק התורה. כמאמר חז"ל (בראשית רבה כ"ב): אם בא יצרך להשחיתך דחהו בדברי תורה. וזה אשר השיב רבא להאי צדוקי שאמר, עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו. ברישא איבעיא לכו למשמע אי מציתו קבליתו כו'. אמר לו: אנן דסגינן בשלמותא כתיב בן **תומת ישרים תנחם** (שבת פ"ח). היינו כי בכח למודנו ועסקנו בתורה לשמה נזכה לקיימה באין ספק. לא כן הלומד שלא לשמה. לכן לא היו ראויים לקבל התורה כי אצליהם לא יועיל הלמוד. וזהו אשר קרא עליהם: **וסלף בוגדים ישדם** (משלי י"א, ג').

וכמו שאין בנו כח לקיים אם לא שיעזרנו עסק למודה, כמאמר (מגילה ו'): יגעתי ומצאתי תאמין, כמו ויכולתי.[239] כמו שביארו ז"ל מאמר: כל אשר תמצא ידך כו', עד שאתה מוצא ומצוי לך כו' (שבת קנ"א). והוא הטעם במה שאמרו ז"ל (מנחות ל' א'): הקונה ספר תורה מן השוק, כחוטף מצוה מן השוק. כתבה, מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני. כן תדע, כי אין בנו כח לעמוד בהיכל המלך ית"ש, כי מי יגור לנו אש אוכלה. אבל בכח המעשים אשר נעשה ונעסוק בבנינו ותיקונו ליוצרו, ונתנדב עליו לכל מלאכתו ועבודתו, באהבה וחפץ הלב והנפש. הנה בכח המעשים האלה אשר נעסוק בהם, עד כי אין שעה ושעה שלא יהיה נעשה בה חבילות של מצות, על ידם נזכה ונתעלה לראות עוזו וכבודו יתברך. כמו שכתבנו ב"קול יעקב" שה"ש, על מאמר, **מה יפו פעמיך** בביאור מאמר: **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם**, כי ע"י עסק המשכן בעצמו, זכינו לכל הכבוד הזה שישרה שכינתו בתוכנו.

הוא שאמרו חז"ל (ילקוט פקודי): **ויברך אותם משה**. אמר להם, יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. **ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, ומעשה ידינו כוננה עלינו, ומעשה ידינו כוננהו**. בכפל הדברים האלה, העיר אותנו על ב' בחינות ועל ב' סוגי פעולות. א' **כי מעשה ידינו כוננה עלינו** כי אם לא נעשה לא יהיה עשוי. והשנית, כי כל עיקר עסקינו במצות בנינה, תכונן עלינו שנהיה ראוים להתדבק בו יתברך. וזהו **ומעשה ידינו כוננהו**, מאמר כוננהו, מוסב על הנועם שהזכיר בתחלת הכתוב. כאלו אמר, אשר מעשה ידינו ועסקינו במצות העשיה, הוא יכונן עלינו את נועם העליון ב"ה.[240]

[239] הגה"ה באור זה, על דרך משל לנדיב גדול שהיה בעיר וקנה כלים רבים מכל כלי מלאכה להשאילם לכל מיני בעל מלאכות. ויהי בא אחד להשאיל ממנו כלי, אמר לו לך בני ועלה על העליה כי שם הנחתי כלי זו, ויעל ויבקש ויחפש ולא מצא, בא לפניו ויאמר כבר עמלתי ויגעתי בחפש מחופש ולא מצאתי, ויאמר לו א"כ לך אל המרתף, לך נא אל בית העצים וילך ויחפש כל היום ולא מצא, והיה עיף ויגע עד מאד, ויאמר אליו הנדיב הנה הכלי עומד על השלחן, ויתפלא מאד על הנדיב מדוע לא נתן לו תיכף, ויאמר לו הנדיב דע לך כי באמת רצוני להטיב אל כל הצריך, אכן איפוא אדע אם אתה צריך, אכן עתה אחרי ראותי רוב עמלך ויגיעתך שיערתי בנפשי כי מבין אתה יוקר הכלי ורב צרכך אליה, ע"כ נתתיה לך. וזהו: יגעתי ומצאתי תאמין. כי הלומד שלא לשמה הוא לא יחפוץ ביגיעה כי אינו דורש כ"א טובת עצמו ולמה יעמול בזעת אף, אבל האיש המייגע את עצמו על דברי תורה הוא לו אות אמת על בחרו בתורה בכל לב כי נותן נפשו עליה ומבין יקר הודה ותפארתה, אז מן השמים ירחמוהו להשפיע לו שפע התורה והחכמה ובנקל ימצאוה, וזהו: יגעתי ומצאתי תאמין, כי ע"י היגיעה שקדמה ימציא לו יתברך למצוא מציאות מבוקשו (ועי' בק"י שה"ש על מאמר מים רבים לא יוכלו לכבות):

[240] הגה"ה ובמקום אחר מחבורנו המתקנו מאמר זה עם מה שידענו ההבדל בין האדם ובין בעלי החיים האלמים. כי כל הנבראים דעתם ותשוקתם מכוונת אל קיומם וחייתם. כי תאותם רק לדברים הראוים אליהם להשאיר קיומם ושונאים מה שמזיק להם ורואים להרחיק עצמם ממנו. לא כן האדם כי תאותו ותשוקתו גדולה אל הדברים המזיקים אותו והמפסידים חייתו, כמו הקנאה והתאוה והכבוד שמוציאים את האדם מן העולם. וכמו שזכרו רז"ל (אבות דר' נתן פרק ט"ז): אבל בא וראה בגדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו. וזהו מאמר: **הבט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני** (תהילים קמ"ב, ה') ר"ל איך אוכל להמלט מעצמי שלא אזיק את עצמי. כי כל הנבראים נאמנים על עצמן והאדם גם על עצמו אינו נאמן, והנה כל מעשה המשכן ועבודתי וסגולתו להריק השפעה וטוב על כל הברואים ואם אנחנו לעצמנו אין אנו בטוחים שלא נעשה עמנו רע כש"כ לאחרים, כי הקב"ה

ובדבר הזה בדמותו וצלמו, היה עליית ישראל ברגל. כ"א לא היו עולים, לא היו מגיעים אל מה שהגיעו להתדבק בנועם הוד כבודו יתברך. אבל בזכות ההילוך כמאמר (שיר השירים ז', ב'): **מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב**. ובמדרש (במקומו), בתו של אברהם. ואברהם מצאנו בו שנתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה, כן בשכר ההילוך וזכות העסק בתיקוני ההילוך. וההשתוקקות לבוא אל ירושלים, כמשפט הולך דרך למחוז חפצו, אשר עיניו נשואות כלות וצופות, להגיע אל המקום הנועד. וזהו: **לשכנו תדרשו ובאת שמה**, דרוש ואתה מוצא.

והדמיון בזה לאחד עשה שידוך עם בתו למרחקים והבטיח להביא המוהר אל מקום החתן. וכל בטחנו היה לקבצנו בדרך. ובאם יזדמן כי יקדימנו אבי החתן ויפגענו סמוך לביתו, לא ימצא בידו כל מאומה. לכן מקונן ירמיה ע"ה: **דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד כל שעריה שוממין כהניה נאנחים** (איכה א', ד'). הוא קינה על הממוצעים הנכבדים שהיה בידינו להגיענו אל מטרת חפצנו. והאמנם אשר עיקר הדבר, אפשר להמציא עי"ד סבות המדמים דבר לדבר, כי יש דברים אשר העושה אותם הוא כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן ועכ"ז הממוצעים נעדרו.

זהו שאמר ירמיה עליו השלום: **זכור ה' מה היה לנו כו' שבת משוש לבנו כו'. אתה ה' לעולם תשב כו'**. (שם ה', א') משל לסוחר נסע בדרך עם בעל עגלה ובא גנב וגנב העגלה עם כל הסחורות היקרות. והבעל עגלה היה לו מעט חפצים ובגדים. וגם הדברים המעטים האלה היו בכלל הגניבה. והיה הבעל העגלה מרבה לבכות יותר מבכיית הסוחר. ושאלו אותו על עילת בכייתו כ"כ ויענה ויאמר, דעו אחי כי הסוחר העשיר מצד טוב מזלו יתמלא הפסדו באין ספק, והשב ישיב לו הגנב, שבעתים על מה שגנב, אם לזמן קרוב ואם לזמן רחוק, עכ"פ הוא לא יפסיד. אבל הפסד שלי הוא דבר מועט לא יזכר ולא יפקד. זה שסדרו לנו בסדר ההגדה: **אשר גאלנו וגאל את אבותינו כו' כן יגיענו למועדים ולרגלים אחרים כו' שמחים בבנין עירך כו' ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו'**. כי אין חסר כי אם שלנו. כי גם אשר אמרינו לרצון, כאלו הקרבנו. אבל החלק שלנו נעדר ואיננו. וזהו שהוא קובל ואומר: **זכור ה' מה היה לנו כו'**, כי אנחנו נשארנו ערומים מכל. אבל **אתה ה' לעולם תשב כו'**. ועוד חזון למועד תקח מן הגנב, והשב ישיב את

מסר אלינו קיום כל הנבראים כמאמר: **כל שתה תחת רגליו** (תהלים ח', ז') וכמבואר בדברי רז"ל בספר הזוהר (ומקץ קצ"ה ב') על מאמר: גם את העולם נתן בלבם, כל עלמא וכל עובדין דעלמא לאו אינון אלא בלבהון דבני אדם דאמשיכו עובדין טבין כו'. ועל זאת התפלל משרע"ה ואמר: ויה' נועם ה' אלהינו עלינו, ר"ל נועם ומתן טובות כל הנבראים יהיה מסור בידינו כי אנחנו המריקים שפע ונועם טובותיו יתברך אל כל הברואים לכן התפללו תחלה ומעשה ידינו כוננה עלינו שלא נרע לעצמנו, ואז: ומעשה ידינו כוננהו את הנועם הנזכר:

כל ההפסד, וחיל בלע יקיאנו ולבעליו ישיבנו, אבל אנחנו אשר ימינו כצל, למה תעזבנו לאורך ימים. וזהו מאמר: **שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם, ירושלים הבנויה** (תהלים קכ"ב, ב'). כלומר, הבנויה בפועל, לא ע"י דמיונות, כאלו בנה כו' כאלו הקריב כו'. ומבאר ואומר: **ששם עלו שבטים כו' כי שמה ישבו כסאות למשפט, כסאות לבית דוד** אשר כל זאת נחסר מאתנו, מאז הוסר הצניף הטהור מעל ראשינו:

כלל הדברים כי כוונת החכמה העליונה במצות בנין המשכן והמקדש ולהקריב בו קרבנות, לזכות את נפשותינו בעבודת מלכנו בקודש, להתדבק עי"כ בכבוד עליון נורא יתברך. כמאמר: **זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'** (ויקרא ט'). ר"ל, מידכם תהיה זאת לכם, כי אתם בעבור תוספות עבודתכם תזכו להשיג דעת אלהים בלבבכם, ונפקחו עיניכם לראות בכבוד ה',[241] וכמו שכתב הרב המורה ז"ל (במ"ז לשלישי): כוונת התורה בצוותה לבנות בית המקדש, אך היתה למען יחדש תמיד כבוד הבית הזה, לתת רוח דעת ויראת אלהים בקרב כל בואיו. כמאמר **ומקדשי תיראו** (ויקרא י"ט).

ומעתה לא נפלאת היא ולא רחוקה היא מה שהיה דבר ה' ביד עבדיו הנביאים: **כה אמר ה' כו' עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח** (ירמיה ז', כ"א-כ"ב) **למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'** (ישעיה א', י"א).[242] ובהשקפה הראשונה, הוא מתנגד אל חלק אחד מספרי התורה, כל ספר תורת כהנים ועבודת הקרבנות, וכבר דברנו מזה במקום אחר

[241] הגה"ה והתבונן כי הכתוב רמז בלשונו הטהור וירא אליכם כו' אל מה שכתבו הראשונים ז"ל על מאמר התרגום אונקלוס וירא אליו ה' באלוני ממרא, ואתגלי ליה יקירה דה', כי הוא יתברך נבדל מאד מכל תנועה וכל שינוי מקום והעתקה וכל מקום אשר אתה מוצא גילוי שכינה בהכרח תפרש כך כי זאת נמשך מפאת מי שהשכינה נתגלית אליו, וזהו ואתגלי ליה יקריה דה'. אבל כבודו יתברך במקומו כמאז כן עתה, רק אצל המקבל נתחדשה בו התפעלות עד כי נפקחו עיניו לראות מה שלא ראה תחלה. וזהו זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' היינו כי מאתכם ובכם תהיה תוס' השגה בעבור תוס' העבודה, אבל הוא יתברך נעלה ונשא מכל תנועה ורחוק וקרוב והעתקה ממקום למקום, וכן מוכרחים אנחנו לבאר המאמרים אשר נמצא כי נשבע הקב"ה להחזיר שכינתו אלינו כמו **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו** כו' (ישעיה מ', ה') וכדומה מהמאמרים כלם הם על דרך מאמר **חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליהם** (יחזקאל ב', ל"ג) היינו כי יכריח אותנו להביאנו אל המדרגה הנפלאה לעבוד עבודה שלמה אשר בעבורם נזכה שיתבררו ויתלבנו כל כחותינו והיה עינינו רואות את מורנו:

[242] מה נכבד בזה מאמר המשורר ע"ה בשם אלהיו: **אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה** (תהלים נ', י"ב) ירצה בזה להסביר מה שאמר תחלה: לא על זבחיך אוכיחך כו' לא אקח מביתך פר, כ"א הייתי צריך לפר יש ויש לפני פרים בני בשן ובהמות בהררי אלף, ולמה לי ליקח דוקא מביתך פר וממכלאותיך עתודים, ומהגם, אם הייתי באמת רעב ותאב לאכול והייתי צריך הפרים לארוחת שלחני האם לא הייתי מזהירך שלא ליגע בהם, כי לי הם ובעבורי המה מוכנים. וזהו: - אם ארעב לא אומר לך, כי לי תבל ומלואה פי' אם הייתי רעב האם לא הייתי מגלה אזנך שתשמור עצמך מנגוע בהם, וכי לא הייתי אומר כי לי תבל ומלואה ולצרכי הכינותי כל אלה.

("קול יעקב" שה"ש על מאמר "מה יפו פעמיך"). ולפי הענין נאמר עתה, כי הנה ידענו אשר יסוד ועיקר עבודתנו הוא אם העבודה תהיה לשמה, כי אם היא שלא לשמה, הוא נקרא עובד את עצמו ואין עבודתו עבודה. וכענין שאמרו חכמינו ז"ל (פרה פרק ב'): עשה לה סנדל בשביל שלא תחלוק, פרס טליתו עליה מפני הזבובים כשרה. זה הכלל כל שהוא לצרכה אינה עבודה.

ומעתה קח לך משל ע"ז, לאחד גמר אומר עם בעל מלאכה, שיבנה לו בית מחיה, אשר בכללה יש בתים וחדרים חלוקים. אם לצורך דירתו ואם לצורך כל כליו וחפציו, שיהיה לכל סוג חדר מיוחד הראוי לו. וקצב לו כך וכך בעד מלאכתו והגביל לי זמן להתחלת מלאכת הבנין. וכעתה אחר אשר התפשר עמו וקצב לו שכרו, רשם על נייר קטן, ענין ההתקשרות אשר ביניהם בדרך כלל, איך פלוני הבעל מלאכה מחוייב לעשות לפלוני בית נחלה. וכך וכך יהיה ארכו ורחבו ורומו. וכך וכך יהיה שכרו. ויהי כאשר קרבו הימים והגיע זמן התחלת המלאכה, למלאכת הבנין, עשה עמו כתב נכון ורחב. ורשם בו מעשה הבנין וכל פרטיו, כל הדברים למחלקותיהם. וכך וכך דלתות, וכך וכך חלונות, ארכם ורחבם. והבע"מ התחיל לעשות מעשה, והיינו כל עץ ועץ תיקן אותו כראוי בגמר מלאכתו לכל מעשהו והניחו כך על הקרקע. ועשה כן לכל העצים לכל חלקי הבנין, כמעשה חרש עצים. נטה קו, יתאדהו בשרד, יעשה במקצעות ובמעצד. ולא היו חסרים כ"א ההרכבה להעמיד הבנין על תלו. והאויל הזה אמר בלבו כי כבר יצא י"ח גם בלא ההרכבה. ובא ואמר אל הבעה"ב בוא וראה, כי אני כבר עשיתי כל הרשום תוך כתב הגדול הנעשה ביניינו. הא לך הכותלים והדלתות והחלונות והקורות. ואתה אם רצונך תוכל להעמידם ולהרכיבם כל אחד במקומו הראוי לו. ויאמר לו הבעה"ב: נבל, מה תעשה עם הכתב הקטן הנעשה ביניינו ראשונה?

הנמשל, הקב"ה אמר אל משה בעודם במצרים, בדרך כלל: **בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה** (שמות ג', י"ב). ואח"כ כאשר עמדו במעמד הר סיני אז ביאר הקב"ה על דרך פרט, כל פרטי העבודה. ומעתה הנה העושה מעשה העבודה בשלימות, אבל ברוחו רמיה, כי כוונתו בה אל מה שמפיק טובתו. העובד הזה הוא מקיים את אשר נאמר בסיני, אבל לא מה שנאמר למשה במצרים, שנאמר שם: **תעבדון את האלהים כו'**. וזהו: **כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם** (ירמיה

ז). ר"ל: **אשר אצוה אתכם**, בעתיד. ע"ד פרט במעמד הר סיני.[243]

[243] וכבר כתבנו בדברים האלה (בקול יעקב שם) על מאמר הנביא בשם ה' **הכזה יהיה צום אבחרהו** (ישעיה נ"ח, ה'), כי גם ענין הצום והתענית גם ענין הקרבנות לא בחר ה' בעבור עצמותם, כי לא בחר יתברך בענוי הגופות, רק בעבור היותם סבה ומבוא אל ההכנעה והתשובה, כאמרם ז"ל אגרא דתעניתא צדקתא (ברכות ו'). ובזה הרווחנו תשובה נכונה על קושיית רבינו המהרש"א ז"ל על מאמר אמר ר' אלעזר גדול התענית יותר מן הצדקה (ברכות ל"ב, ב'), וקשה כי בפרק קמא אמרו אגרא דתעניתא צדקתא עכ"ל, אבל הדבר מובן מאד, על דרך חייט בא אצל עשיר ומבקש ממנו שיתן לו בגדים לתקנם ויפן וירא כי שלמים הם אינם צריכים תיקון מה עשה החייט המתין עד אשר יצאו כלם מן הבית ואז הלך ויפתח כל התפירות מן הבגדים. וכאשר נתודע הדבר לבעה"ב נתמלא עליו חימה ויאמר להומו ולאבדו, ויען החייט ויאמר בי אדוני העון, עתה תנה אותם ע"י ואתקן אשר שחתי. ויקח הבגדים ויעש איתם בתיקונם הראשון אח"כ הלך הבע"ב וישלם לו בעד מלאכתו זאת, הנה התשלומים האלה ודאי תאמר שאין לקרוא אותו שכר מלאכה רק צדקה גמורה. הנמשל כל המצות אשר האדם עושה ואח"כ הוא מקבל שכר עליהם זה נקרא שכר מצוה, לא כן התענית שאינו מצוה כלל רק כאשר קלקל נפשו בחטאותיו אז מתקן בתעניתו, ומי בקש זאת מידו וא"כ אגרא דתעניתא אינו רק צדקתא והבן.

ובמקהלות המלצנו מאמר זה ע"פ משל עני היה דופק על דלתי העשיר לאמר עלי לבי דוי, לחם לא אכלתי כל היום גם מאשמורה בלילה, עתה השב נא את נפשי הנכאה, ויכעס עליו ויצו להכותו מכה רבה על שהקיץ אותו משנתו, למחר היה י"ז בתמוז ויתענה גם העשיר ויהי לעת ערב קרא את העני לביתו לאכול עמו לחם כי ביום התענית הרגיש היטב צער העני. וזהו אגרא דתעניתא צדקתא. הוא שאמרנו, כי שכר התענית אינו בעבור התענית עצמו רק על מה שהוא מקבל עליו להצדיק מעשיו מעתה ולישר דרכיו. וזהו: הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו כו' הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע כו' והכניס בדבריו מאמר: הן ביום צומכם תמצאו חפץ. משל לעני שקנה עז והביאו אותה לביתו ואשתו העניה נתמלאה שמחה וגיל כי יהיה לה חלב לפרנס בניה האומללים ותמהר ותקח כדה על ידה ותלך לחלוב העז ולא נתנה חלב כל מאומה ונהפכה שמחתה לאבל והתחילה מיללת עליו, ויאמר לה בעלה הלא בהכרח להמתין מעט להכניסה לדיר, לתת לה תבן ומספוא ולתת לה מנוח מעט אח"כ תוכל לחלוב בטח. הנמשל כי המה אומרים: למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע, ומה פעלנו עם הצום, ע"ז הוא משיב: הן ביום צומכם תבקשו תיכף למצוא חפצכם, התעכבו נא מעט עד אשר אראה מה פעל התענית בכם וכי תשובון מאון. וזהו: הן ביום צומכם (ורצונכם כי) תמצאו חפץ וכל עצביכם, הדברים אשר אתם מתעצבים ומבקשים ומתפללים עליהם תנגשו, כמעשה הנוגש את רעהו שמכרחתו לשלם בו ביום, הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע כו' הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כו' ר"ל אראה תחלה מה פעל בכם התענית אם היה סבה אל תיקון המעשים ולישר המדות לפתח חרצובות רשע להשביע רעבים להלביש ערומים וכדומה מן המע"ט.

(ודע כי מאמר זה אמר מו"ר ז"ל אל רבינו הקדוש הגאון מווילנא נ"ע כאשר כתב אליו לדובנא יום ב' פרשת וישב שנת תקנ"א שימהר לבוא אליו לווילנא, ובבואו לפניו ונתן לו שלום בקש ממנו שיאמר לו מדברי חדושיו ומו"ר היה עיף ויגע כי לא נתן לעצמו מנוחה בכל הדרך הרב הזה בכדי למהר למלאות משאלות רבינו הגאון הקדוש ז"ל, ובבואו לווילנא עוד לא טעם מאומה רק כאשר ירד מן העגלה הלך תיכף לבית הגאון ז"ל והוא מבקש לשמוע מפיו מחידושיו הערבים, מיד היתה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה ואמר לו באור המאמר הן ביום צומכם תמצאו חפץ אשר מזה יסוב הענין על עצמו כי אין לחלוב אותו בעוד שלא טעם מאומה ולא לקח אל פיו דבר. ובאור מאמר וכל עצביכם תנגושו הוספתי אני כי גם מאמר זה כתבאר יפה עם דברי מורי ז"ל).

וכדמיון הזה בן כפר בא לדור במלון אחד ויהי בלילה הלכו בהמותיו על שדה תבואות וצוה השר לקחת אותם אל הדיר שלו, וילך הכפרי וישאל מפי שכניו מה לעשות בזה לפייס את השר ויספרו לו לאמר כבר קרה כן לאיש פלוני ויקח בידו מתנה הוט צוקר ויביא אל בית השר ובזה הוציא את שלו מתחת ידו וילך גם הוא ויקח הוט צוקר ויביא אל בית השר והשר לא היה בביתו הגית המתנה על השלמן והלך אל הדיר ולקח בהמותיו אח"כ נתוודע הדבר אל השר והיה עליו קצף גדול כי האויל הזה לא ביקש מאומה מאת פני השר, ולא התחנן לו גם פניו לא ראה והעיקר הוא הבקשה והתחנונים אשר ידבר רש. הנמשל: עיקר הצום להכניע הלב כמאמר: **לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה** (תהלים נ"א, י"ט) **קחו עמכם דברים ושובו אל ה'** (הושע י"ד, ג') אשר הצום מועיל לזה, והאויל חושב כי בצום לבד יספיק לו וכל היום הוא הולך בטל יבדר דברים המביאים חטא, ובא לנגוש את הקב"ה שיענה לו בצום תעניתו. זה שהוכיח אותם ואמר להם הן ביום צומכם תמצאו חפץ אתם חושבים כי הוא חפץ יקר מצד עצמו וכל עצביכם תנגושו כנוגש את רעהו על המגיע לו ממנו וכנ"ל:

והוא ג"כ מאמר: **למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' כו'** (ישעיה א). **גם כי תרבו תפלה אינני שומע כו'** (שם). דע! כי זאת הבטיח אותנו ה' יתברך לקבל מאתנו מנחה ונסך. אך אם הם באים מרצון, אז המה אהובים. ואם לא, יקבלם בהכרח כביכול. כמאמרם ז"ל במדרש (ריש ויקרא): אם תהיו מקריבים מרצון, יהיה לריח ניחוח ואם לאו, לאישי. והסימן ע"ז כי מהכרח אינו רוצה לקבל רק מה שכתב לנו בתורתו, לא יותר מזה.

וכן התפלה שהיא במקום קרבן, גם כי נאמר: **הן אל כביר ולא ימאס** (איוב ל"ו, ה'). עכ"ז אמר: **גם כי תרבו תפלה אינני שומע**. משל לאחד עשה התקשרות עם רעהו שיביא לו סחורה בכך וכך, וזה הביא לו הרבה יותר ממה שדבר עמו. ואם הסחורה אינה מן המובחר, די לו שהוא מקבל מידו כפי המדובר. ויותר ממה שהתחייב א"ע ודאי לא יקבל. אמנם כאשר הסחורה תשא חן בעיניו, אז יקבל יותר ויותר. וזהו: **למה לי רוב זבחיכם** כו' וכן **גם כי תרבו תפלה אינני שומע**. וזהו אשר חלק המאמר לשתים: **ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם**. כמעשה מוכרח שהוא מקבל ובעיניו לא יביט בו. אבל **כי תרבו תפלה** יותר מהחיוב, **אינני שומע** כל מאומה.

אמנם עוד יותר נוכל להמתיק מליצת מאמר: **למה לי רוב זבחיכם כו'**. עם מ"ש בעל עקידה ז"ל (שער מ"ח) בענין הקרבנות. כי באמת מרומם אלהינו יתברך, נעלה ונשא מלחשוב עליו שהוא מקבל קרבן עולה וזבח, רק יען כי זה טבע בני אדם, ישמחו כי ישתוקקו לבוא בצל אדוניהם ולהביא תשורה לפניהם. ומאהבת ה' אותנו התיר לנו זאת. ונתן לנו כמה חלוקי קרבנות, כאלו המקריב מביא תשורה לפני אדוניו והוא מקבלו באהבה. וז"ל: הקב"ה הכתיב על עצמו מעשה המשכן ועבודתו והקרבנות, כאלו ישיג ויסובב לו מהם שום טובה כו' ע"ש כי האריך. ומעתה, דע כי כבוד האורחים יהיה על ב' פנים מתחלפים, אם ברבוי ואם בחשיבות, וזה יהיה כפי התחלפות האורחים. כי אם יכניס אורח עני לביתו רעב ללחם וצמא למים, אותו ראוי לכבד בריבוי אכילה, להרבות לחם ולהביא לפניו קערה גדולה עם ירקות וחתיכת בשר. גם אם תושיבהו בשפל המושבות, לא יתן לבו לזה כל מאומה. כי אין עינו ולבו רק אל הלחם, להשביע רעבונו כמשפט לנפש דלה ורעבה, לא תהיה תאותו כי אם למלאות כרסו. לא כן, אם תכניס לביתך איש אפרתי נכבד גדול ומפורסם, שאינו צריך אל מה אשר תתן לפניו, רק אתה תבקשהו ע"ז בכל אות נפשך, אז יהיה הכבוד הראוי אליו בחשיבות, לקבלהו בהוד והדר, לא ברובי הכמות רק ברובי האכות. הקערה תהיה קטנה לא גדולה, אבל תהיה של כסף או של זהב. ובה יהיה מעט מרקחת, מעט מגדנות, ולהושיבו בראש וכדומה מעניני יקר וגדולה.

זה שהתפלא הכתוב ואמר, אמת כי נעניתי לך בזה להטות אליך חסד, עד כי לבבך ידמה כאלו אני מתארח אצלך ומקבל תשורה מידך, אבל עכ"ז הלא עליך לדעת, כי מלך גדול אני ואותי ראוי לכבד ברב האיכות לא ברב הכמות. ביקר היראה ותפארת האהבה, לא שיהיה הככוד בקרבנות רבות וגדולות בכמותם. כי אצל אורח נכבד יהיה רבוי הכמות לזרא באפו. ואין אצלו רק רבוי האיכות, איך מקבלים אותו בסבר פנים יפות באהבה וחן. והעד כי העני אינו מביא רק מנחה, והכתוב מעלה עליו כאלו נפשו הקריב, וזהו: **למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'**:

והוא הענין בעצמו שהתרעם הנביא על הצום והתענית: **הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו** כו' (ישעיה נ"ח, ה'). כי גם התענית אינו דבר הנדרש בעבור עצמותו כ"א בעבור פעולתו וסגולתו. כי האדם כאשר יתענה יכניע חמרו אשר ממנו נמשכים כל התאוות. וכאשר האדם ירגיל נפשו להתענות, ישיג מן הצום נ"ר, הרבה יותר מאשר ישיג מן האכילה, בחשבו עם נפשו כמה טובה כפולה ומכופלת באה לנפשו ע"י התרחקו מתאוות העוה"ז.

וא"כ אין לו לבקש שכר על מה שלא אכל ועל מה שאינו עושה רעה לנפשו. והדמיון בזה, לתינוק רוכב על המקל ברחוב ואביו מבקש ממנו לאמר, חדל בני ממעשים כאלה. והא לך ג' גדולים ומה לך לשטות כזה. וביום מחר בקחתו המקל לרכוב עליו, נתן לו ג"כ ג' גדולים. פעם נסע אביו למרחקים על משך זמן רב והנער היה עושה מעשהו באין מוחה ומעכב בידו. ובכל יום אשר לא עשה סכלות זאת, כתב לעצמו על פנקסו שמגיע לו מאביו ג' גדולים. וירבו הימים ואביו בא לביתו, בא לפניו עם פנקסו ותבע אותו בעד כל פעם ג' גדולים. ויאמר לו אביו, וכי אפשר בידי לתת לך בעד כל פעם ג' גדולים. השיב הנער ואמר, דע אבי הלא לאמונה, כי אני מזלזל המקח כנגדך. כי רק בעבורך אעשה זאת, ואני עוזב את מקלי בעבור ג' גדולים. אבל אצל איש אחר הייתי דורש עשרים בעד כל פעם. וכשמוע האב את דבריו חרה אפו ואמר לו, סכל, כאשר היית נער ורך הייתי מפייס אותך שלא תעשה שטות כזה. והיום הזה אשר כבר נהיית לאיש גם אם יתנו לך כל כסף אשר בעולם אין לך לעשות זאת. ואתה סכל תבקש עוד שכר על שלא עשית סכלותך.

וזה עצמו תשובת הכתוב על שאלתם: **למה צמנו ולא ראית כו'** (שם) השיב ואמר: **הן ביום צומכם תמצאו חפץ**. אמר כמתפלא, וכי דבר חפץ הוא בידכם, לבקש שכר על העדר העסק בדברים הבהמיים. **הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו**, ר"ל גם בתענית מצד עצמו, אינו תענית, אם אינו פועל פעולתו וסגולתו. וכמו שכתב הרב

המורה ז"ל (בל"ב משלישי): כי ענינים כאלה (גם התענית גם הקרבנות) הם מעשים הבלתי מכוונים לעצמם, והם אך תחבולה לבוא על ידם אל הכוונה הראשונה כו'. וכמאמר: **החפץ לה' בעולות כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים** (שמואל א', ט"ו). והאמנם עוד לי דברים בזה. לא אתמהמה פה להאריך בהם, אבל תמצאם כי תבקשם בפרשיות הבאות לפנינו.

ואלהים אמת הוא יורנו ובאמתו ידריכנו:

ויקרא

חלק א

ויקרא אל משה מדרש: מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם רב חמא בר חנינא אמר אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בחצי דבור כמה דתימר **ויקר אלהים אל בלעם** (במדבר כ"ג, ד') אבל נביאי ישראל בדבור שלם שנאמר **ויקרא אל משה** וכו' אמר ר' יוסי אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בשעה שדרך בני אדם פרושים זה מזה דכתיב **בשעפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים** (איוב ד', י"ג) (פרשה א', י"ג). **באור** זה, דע כי מציאות הדברים מהם בעצם ומהם במקרה, כמו המים מציאותם בעצם וראשונה בימים ובנהרות, ועצם מציאות האש הוא באבנים ובעצים ביערות שם מציאותם בעצם, ואם תמצאם בהזולת מהמקומות הם שמה אך דרך מקרה.

כן התורה ונועם ההשגה באלהות אצל העם הנבחר הוא בעצם כמאמר: **אשרי הגוי אשר ה' אלהיו, העם בחר לנחלה לו** (תהלים ל"ג, י"ב) מורה כי עצם תולדותינו להיות משכן לאלהותו ותורתו, ואם המצא תמצא אצל הזולת הוא אך במקרה כמאמר **זורו רשעים מרחם** (שם נ"ח, ד'). לכן, הזולת אם תראה בו דבר טוב לא תראנו בלתי על דרך מקרה אחר אשר השביע נפשו ממשאלותיו החמריים יזכור גם את הבורא כל טוב העולם, לכן נאמר **ויקר אלהים אל בלעם**.

לא כן העם הנבחר אשר הדבק בה' תהיה דבקותו עצמיית כאשר בלעם בעצמו הודה ואמר **ה' אלהיו עמו** וכו' (במדבר כ"ג, כ"א) **כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו** (שם כ"ד, ט') לכן היתה הקריאה קריאה שלמה וגם ביום, משא"כ בלעם וחבריו נגלה אליהם רק בלילה בשעה שהם נוחים מתאותם.

חלק ב

במדרש: דבר אחר **אז דברת בחזון לחסידך** מדבר במשה שנדבר עמו בדבור ובחזון שנאמר **פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות** כו' עד כל ישראל עומדים לפני הר סיני

ואומרים **אם יוספים אנחנו לשמוע** (דברים ה', כ"ב) ומשה שומע כל הדבור עצמו וחיה תדע לך שהוא כן שמכלם לא קרא הדבור אלא למשה שנאמר **ויקרא אל משה** (פרשה א', ד').

הנראה בכוונת הדברים על דרך מאמרו יתברך **הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם** (שמות י"ט, ט') והוא על פי משל לשר גדול שהיה לו בעירו איש אחד שהיה בעיניו חביב ונכבד עד מאד והיה יודע לדבר עם השר בכל הלשונות שהיה השר מדבר בהן, פעם בא השר הזה אל העיר והלכו כל תושבי העיר לקראתו ובתוכם היה גם האיש הזה וישא השר את עיניו וירא את האיש הזה וידבר אתו אבל דבר אתו בלשון אנשי המדינה, ויתפלא האיש מאד מדוע לא דבר עמו בשפה נכריה לועזית או ארמית צרפתית וכדומה, הלא השר יודע כי שומע עבדו גם לשונות זרות, ויאמר אליו השר הלא תדע כי בזה גליתי היום הפלגת אהבתי אותך כי אם בחרתי על דל שפתי שפת מצרי או ערבי לדבר עמך לא היה נודע אל ההמון רוב אהבתי אותך כי מה אשר אני מדבר עמך ולא עמהם כי ידעתי כי הם אינם מבינים שפת ערבי, אמנם עתה אשר פתחתי פי בלשון המדינה ועכ"ז אין אני מדבר כי אם עמך ידעו כלם כי דברתי רק עמך מאשר יקרת בעיני ונכבדת יותר מכל ההמון.

וזהו ממש מאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בהשתלשלות עד גדר אנושי בעבור ישמע גם העם בדברי עמך, ואז גם בך יאמינו לעולם אחר כי יתברר להם דבקותך ונפלאתה לי אהבתך.

וזהו אז דברת בחזון לחסידך זה משה שנדבר עמו בחזון ובדבור שנאמר **פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות** כלומר לא בגדולות ונפלאות מהשגת כח אנושי וכאמרם ז"ל (שמות רבה ה') קול ה' בכח למד שנגלה לכל אחד ואחד לפי כחו[244] ועם כל זה מכולם לא קרא הדבור אלא למשה שנאמר **ויקרא אל משה**.

חלק ג

מדרש: ר' תנחומא פתח **יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת** (משלי כ', ט"ו) הכל הביאו נדבתן למשכן זהב הדא הוא דכתיב **וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב** כו' (שמות כ"ה, ג') **ורב פנינים** זו נדבתן של נשיאים דכתיב **והנשיאים הביאו** כו' (שם ל"ה, כ"ז) **וכלי יקר שפתי דעת** לפי שהיתה נפשו של משה עגומה עליו ואחר הכל

[244] נגלה לכל אחד כפי כחו ודע כי הדרש הזה מוכרח ממלת בכח שהיא נקודה פתח תחת הבי"ת מה שהיה צריך לנקד שו"א אם לא להורות על כח הידוע לכל, ולכן יפה אמרו שנגלה לכל אחד ואחד לפי כחו:

הביאו נדבתן למשכן ואני לא הבאתי, אמר לו הקב"ה חייך שדבורך חביב עלי יותר מן הכל שמכולם לא קרא הדבור אלא למשה **ויקרא אל משה** (פרשה א', ו').

הדברים פשוטים כי באו רז"ל להביננו מאין גדול חלקו של משה יותר משלהם, כי יש מתנה שהוא דבר נחמד ועכ"ז יש באפשר להשיגו יהיה גם בקושי ובכבדות אבל המתיגע עליו ישיגהו כמו זהב וכסף, אמנם יש דבר רחוקה השגתו גם אחר היגיעה שאין לו מציאות בעולם כענין הנאמר **יש אחד ואין שני** (קהלת ד', ח') זה שאמר הכתוב **יש זהב ורב פנינים** ר"ל האף אמנם כי דברים נחמדים הם עכ"ז יש ויש ממינם בעולם גם זהב גם פנינים, אבל **וכלי יקר שפתי דעת** כי שפתי דעת חמודים ויקרים עד כי אין מציאות אל מי אשר יקבל וישמע דבר מהבורא יתברך כי אם משה לבדו הגיע אל מעלה זאת עד שתהיה התורה נקראת על שמו כמו שנאמר **זכרו תורת משה עבדי** (מלאכי ג', כ"ב):

חלק ד

מדרש: **אדם כי יקריב מכם קרבן לה'** זה שאמר הכתוב **הבן יקיר לי אפרים** (ירמיהו ל"א, י"ט) עשרה נקראו יקרים ואלו הן התורה והנבואה והתבונה, והדעת, והסכלות, והעושר, והצדיקים, ומיתתן של חסידים, והחסד וישראל, התורה מנין שנאמר **יקרה היא מפנינים** (משלי ג', ט"ו) כו' הסכלות מנין שנאמר **יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט** (קהלת י', א') (פרשה ב', א').

ובהשקפה ראשונה הדבור כמו זר איך יתכן להחליט על הסכלות כי הוא מן הדברים היקרים שנבראו בעולם. אמנם דע כי כבר נתבאר אצלנו מאמר המלך החכם ע"ה **עד מתי פתיים תאבהו פתי** (משלי א', כ"ב) לא אמר למה פתיים תאהבו פתי, או מדוע אבל אמר עד מתי אשר מכותלי שאלתו ניכר היותו מחליט על הפתיות כי ראוי לאהוב, רק שאל ואמר עד מתי פתיים תאהבו פתי, כי ראוי עכ"פ להגביל זמן עד כמה, והדבר פלאי כי באמת אין ראוי לאהוב פתיות מכל וכל.

אמנם יפה בארנו זאת (קול יעקב ריש קהלת) כי הפתי אשר התמכר אל הדברים התמידים אצלו גם הוא יש לו תקוה שתועיל לו התוכחה והמוסר באמור לו כי הוא תועה בדעתו והדבר אשר הוא אוהב וחומד הוא מאוס ומתועב, והסבה בזה יען כי החומד הזה כבר עבר בין בתרי החמדות, כבר ראה כמה דברים אשר חמד אותם מאד והחליט היותם טוב ומועיל ואח"כ נגלה לו בעצמו טעותו וראה והבחין כי מאוסים ומתועבים הם באמת, אז נקל בעיניו לשמוע לקול מוריו המסכלים עצתו בדבר חן הדברים אשר הוא חושק ומתאוה, באמרם לו כמו שטעית בזה והיית חושב כי הוא טוב וישר והוא שקר כן תאמין כי גם החמודות אשר אתה מבקש עתה גם המה מהבל יחד.

כמו שאנחנו רואים האדם בהולדו אינו אוהב כ"א שדי אמו לינק מהם ואחר הגמלו מהיניקה וירגיל את עצמו לאכול אז הוא מואס בשדי אמו ומרחיק אותם תכלית ההרחק, ואז הוא בוחר במשחקי ההבל אשר אין בהם ממש לרכוב על המקל ולומר עליו כמה נאה סוס זה וכדומה מהבלים כאלה, ואחר אשר יתגדל ימאס באלה החמודות ותגעל נפשו בהם ויבחור בכלים נאים למראה, יחמוד השחוק והטיול ושאר דברים שאין בהם ממש, ובהתגדלו עוד יותר ימאס גם באלה ויתאוה לכבוד ולתפארת מה שאין בהם תכלית בלתי כבוד מדומה וגאה וגאון יתנוססו בקרבו מרבים ההבל.

ואם רצונך לחקור למה נתן יתברך בלב הנער ובטבעו לאהוב את ההבלים אשר אין בהם ממש. אומר לך דע כי משכן האהבה והחמדה הוא בלב, ותולדות החמדה השמחה והאבל, השמחה בהשיגו חמדתו והאבל בהעדרה יאהב את מי אשר יתננה לו, ישנא ויתעב את מי אשר יקחנה מידו וכחו, כן הכעס והרצון, הצער והתענוג, החמלה ואכזריות, וכל המדות כלם יתעוררו באדם ויתהוו בלבו ע"י הבלים. ועילת הדבר כי כל פעל ה' למענהו למען יהיה מקום השראה ומציאות לכל המדות בלב האדם להתרגל בהם מעודו עד אשר בהגיעו אל ימי הבינה אז יהיה בו הרגל המדות להשתמש בהם בעבודת בוראו יתברך.

והדמיון בזה לאבנים יקרות אשר מציאותם מעבר לים והבא לקנותם מארץ מרחק והוא ירא ודואג עליהם פן יאבד מהם להיותם קטני הכמות ורבי האיכות והנזק בכל אחת מהן רב, זאת העצה אשר יבחר לשבץ אותם שיהיה קבועים בעץ או בעופרת למען ישתמרו עד בואו לביתו, ואח"כ יקחם משם ויעשה להם משבצות זהב וכסף לכל אבן משבצת הראויה לו.

כן הדבר במדות כי הבורא יתברך צייר אותם בכח נפש האדם בבטן אמו, לא תהו בראם ח"ו כי אם לעבודתו ויראתו, האהבה לאהוב את השם ותורתו, השנאה לשנוא את הרע בעיניו יתברך, ותולדות האהבה והשנאה נגררים אחריהן וכלם לעבודת הקודש נתנו.

אבל זמן שמושם באדם לעבודת הקודש כראוי להם איננו בימי עלומיו כי האדם נולד ובא לעולם לא בדעת ולא בתבונה כמשפט אפרוח, ומתי יעשה הקישוטין אשר הקב"ה דורש מאתו אשר למענם נטע בו הכחות והמדות האלה בנפשו, אך כאשר יגדל וכאשר יהיה לאיש ואחר אשר ישלים עצמו בחכמה ודעת איך להשתמש בהמדות היקרות האלה.

והנה אם לא היה האדם משתמש בהמדות האלה מיום הולדו עד יום עמדו על דעתו האמתית שיש ביניהם מרחק רב ושנים הרבה היו נאבדים ממנו מעט מעט ולא היה

נשאר מהם בלב האדם מאומה, ולכן שם הבורא יתברך בלב הנער רעיונות לאהוב את הבליו ולשנוא את קצתם למען יתרגל בהן ובתולדותיהן בילדותו, והיה בעת עמדו על דעתו יהיו המדות נכונים ומזומנים לו, היינו כי הוא יתברך עשה ויכונן המדות האלה תוך משבצות של בדיל ושל עופרת כי גם התינוק כאשר אביו יעקם פניו עליו הוא מתירא ופועלת בו מדת היראה, ואח"כ כאשר יראה איזה הבל מן הכפתורים וחלקי נחל הוא מתאוה וחומד אותם משתמשת בו מדת האהבה והתשוקה, וכאשר יוכל ללכת ברגליו יחמוד מקל לרכוב עליו ישמח במציאותו ויתאבל על העדרו.

ואת כל אלה ידו יתברך עשתה למצוא מקום אל הכחות ואל המדות אשר בנפש שיהיה להם על מה לחול, וזה להם מקום תחנותם כל הדרך הארוך ההוא מלידה מבטן עד אשר יבוא לכלל שנים הראוים לעבודה ואז יסיר הפחות וישים סגנים תחתיהם, ר"ל ילקט ויקבץ המדות האלה ויפרידם ויפשיטם מכתנות עור או שק שהיו משובצים בהם ויעשה להם מעתה כתנות בד ומשבצות זהב טהור קודש לה' לקחת כל מדה ולהשתמש בה את הראוי אליה בעצם, וראשונה. היראה ליראה את ה' אלהיו, האהבה לאהוב אותו ולאהוב תורה ומצות ומעשים טובים.

ושלמה המלך ע"ה אחרי ראותו בני אדם באים בשנים יזקינו, ויזקינו וכשלג ילבינו ועוד הם רוכבים על המקל יתפלא עליהם ואמר **עד מתי פתיים תאהבו פתי** לאמר אמת כי מתחלה היה הכחות מסודרות כך למען תת מקום אל תחנותם ואל מושבם שיהיה להם על מה לחול, אבל עתה כבר הגיע עת דודים לשמש עם המדות האלה את הראוי אליהם.

[245] והתבונן עוד בדברי החכם ע"ה כי פתח דבריו האירו במאמר **חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה בראש הומיות תקרא בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר עד מתי פתיים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם** (משלי א', כ'). אשר לדעתי כוון בדבריו אלה אל מה שאמר אביו החסיד ע"ה **ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד בקרוב עלי מרעים** כו' **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש** (תהילים כ"ז, א'). דע כי הבורא יתברך ברא את האדם עולם הקטן על דרך בריאת עולם הגדול אשר תחלת הויתו מארבע יסודות והרכיב מציאותו וברא בו מרה אדומה לעומת האש, הדם לעומת הרוח, הלחה הלבנה לעומת המים, המרה השחורה לעומת העפר, וברא בו חמשה חושים ומהם נמשכים ומסתעפים כל התאוות והחמדות אשר באדם בעוה"ז.

והאלהים עשה את האדם ישר בארץ שיתנהג עם החושים כמעשה הרופא החכם המרכיב המים מחולקים בסגולתיהם וחלוקים במשקליהם משקל גרם מזה וכאיסר מזה, כן הרכיב הבורא יתברך את האדם בחושים שונים אשר בהם יתקן הנהגתו. וכמו אשר האברים החיונים הנראים נבראו בו על דרך כלל, ר"ל העינים לראות בהם לא שהם מיוחדים לראות רק דבר זה כי ע"ז הוא בעל בחירה לראות כל מה אשר יזדמן לנגד עיניו לראות המראות לשמוע הקולות הערבות לטעום המטעמים וכן כל החושים. כן החושים הפנימים נבראו אך בדרך כלל כמו כח האהבה נטוע בלב אבל לא נרשם בו במזג הרכבתו מה שיאהב ומה אשר ישנא, כ"א שיבחור לו לעצמו הדברים הנכבדים לאהבה אותם, וכן כח הרחמים והחמלה והאכזריות הענוה והגאוה הרצון והכעס וזולתם מן המדות, כי אין דבר שאין לו מקום והאדם יש בלבו הבחירה עליהם להשתמש בהם כפי אשר יבחר.

ודע כי כמו שאין כח בעינים לראות פנים ואחור ולאזנים לשמוע ב' קולות, כן אין באפשר אל הלב לאהוב יותר מאחד כי האהבה האמתית שהיא מצד המעלה, לא תקום ולא תהיה בשנים כמ"ש החכם במאמר הח' מספר

ובזה כבר אמרנו לפניך טעם נכון על מאמר חז"ל (במדרש קהלת)[245] אין אדם מת וחצי תאותו בידו יש לו מנה מבקש מאתים יש לו מאתים מבקש ארבע מאות (עי' אהל יעקב ח"ב סוף פ' בשלח) אשר מה מאד יתחמץ לבב איש על עיקר דבר זה מאין יתנוצץ בלב אנוש אשר עד עולם לא יוכל להשביע נפשו ולומר די על מה שבידו, הלא כבר החליט הכתוב ואמר **לכל תכלה ראיתי קץ** (תהלים קי"ט, צ"ו) היינו כי כל עצם מחפצי עוה"ז יש לו קץ וגבול תוך השלשה מרחקים וא"כ יחוייב מצד הטבע כמו אשר העצם ההוא יש לו גבול וסוף ותכלית כן היה מהראוי אשר החמדה והתשוקה אשר יהיה לאדם אל עצם זה יהיה ג"כ גבוליי ותכליתיי, כאשר העיר החכם ע"ה ואמר **גם את זה לעומת זה עשה האלהים** (קהלת ז', י"ד) היינו כי המדות נמדדות כפי ערך העצמיים לכל, בהם חיי האדם וא"כ מדוע יגדל כח החמדה אשר אל העצם מערך העצם עצמו אלף פעמים. ככה ואין אדם מת וחצי תאותו בידו.

אמנם דע כי לא לתהו ברא יתברך כח זה בנפש בלתי לתכלית טוב להיות באדם תשוקה ותאוה בלי גבול אל התורה ואל התעודה, ולהיושבים לפני ה' ראוי להיות התאוה גוברת בהם בלי גבול כי חכמת התורה היא ג"כ בלי גבול ותכלית רק האדם הוא בעל בחירה והוא מחליף וממיר את כבודו על תהו והבל, היינו כי הוא רודף עם התשוקה הזאת הנכבדת אחר ההבלים, ועכ"ז הכח המשתוקק לא ישנה את תפקידו וא"כ אם הוא אוהב כסף לא ישבע כסף.

המדות. ומעתה הנה משפט האדם המשכיל כך הוא על דרך עשיר עושה משתה ושמחה ושולח להזמין את הקרואים והבית קטן מהכיל המוני ב"א המתאספים ומתקבצים לשמוע קול שרים ושרות, ובעל השמחה רואה אשר בטרם יתאספו ויבואו המנויים לסעודה יתמלא הבית מאנשים רקים הזוללים כמשפטם כשמעם כלי זמר המה ינועון לאכול וימהרו הביתה להיות מן הראשונים ובע"כ מוכרח הבעה"ב לדחותם אחד אחד ולפנותם לתת מקום אל הקרואים אשר יבואו. כן הדבר בהאדם אשר נברא עם הרבה חושים וכחות הנצרכים אליו להשלמת עבודתו הנכבדת, היראה לירא את ה' אלהיו, והאהבה לאהבה אותו יתברך, לאהוב חכמי התורה, וכן כל שארי הכחות רק האדם כבר נאמר עליו **ועיר פרא אדם יולד** (איוב י"א, י"ב) ולפתח חטאת רובץ כי האדם מנעוריו הוא ריק משכל לא דעת ולא תבונה בו והכלים רקים ומתמלאים אמתחותיו וכל כליו מחפצי עוה"ז, כי הכלים מתמלאים מעצמם כמו היראה לירא ולפחד משבט הרודה בו, לירא מגנב ורוצח והזולת מהמקרים השולטים בעולם ודוד המלך ע"ה בראותו כי עת דודים הגיע התור הנכבד להכניס בכליו הפנימים החכמה והאמונה היראה והאהבה ולא מצא מקום פנויי להם כי כלם מלאים מעסקי העוה"ז, התחיל לדחות אותם בטענותיו ואמתלאותיו לאמר ה' אורי וישעי וא"כ ממי אירא הלא ה' מעוז חיי וא"כ ממי אפחד והאריך באמתלאותיו עד אשר פינה את לבבו מכל יראות חיצוניות אז הכניס בלבו את היראה הנכבדת האמתית ואמר אחת שאלתי מאת ה' כו' שבתי בבית ה' כל ימי חיי כו', זה שאמר שלמה המלך ע"ה על המתעלם מזה ואינו נותן דעתו לטהר את לבבו וכל כלי נפשו, המליץ עליו כמליצתו הנפלאה חכמות בחוץ תרונה כי כחותיו מלאים מהבלי עוה"ז ואין מקום אל החכמה לשכון כבוד בקרב לבו האדם פנימה כבר לא היה מן הצורך להעיר ולעורר את האהבה אבל כל עוד אשר האדם נאחז בסבך בקרני עוה"ז ובהבליו לא תמצא החכמה קן לה בלבו וחכמות בחוץ תרונה כו' תשובו לתוכחתי כו', והבן:

הוא אשר השלים ואמר **הנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה לאכול ולשתות ולראות טובה בכל עמלו שיעמול תחת השמש מספר ימי חייו אשר נתן לו האלוקים כי הוא חלקו** (קהלת ה', י"ז), והוראתו בזה להביננו דעת כי הכוונה הראשונה בבריאת הכח הזה באדם היה רק בעבור חלקו המיוחד לנפשו למען יעסוק בתורה ומצות כל הימים אשר הוא חי על האדמה, ויצעד מעלה מעלה אל שלמות הנרצה מאתו יתברך בלי הפסק לעולם, ולכן גם בעלי התאוה המעתיקים כח זה אל הבלי העולם אין קץ אל תאותם כי הכח ההוא ישמור את חקו.

וזהו הנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה כלומר ראיתי ענין טוב ויפה בבריאת הכח ההוא לדברי תורה להגות בהם בלי שביעה ובאין קץ ולעמוד בסוד ה' העמוק מני ים ולראות טוב בעמלו כי הוא חלקו. וזהו ג"כ מה שאמר הלאה **אם יוליד איש מאה** כו' **ונפשו לא תשבע מן הטובה** כו' **כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא** (שם ו' ג'-ז') מאמר וגם הנפש כו' הוא כמו ועוד ראיה כי גם הנפש לא תמלא, כמאמר רבותינו ז"ל במדרש ע"פ זה משל לעירני שנשא בת מלכים אם יביא לה כל התענוגים שבעולם אינם חשובים אצלה לכלום, למה? לפי שהיא בת מלכים, כך הנפש אלו הבאת לה כמה מצות ומעשים טובים לא תמלא מהם לפי שהיא בת מלך יתברך שמו ואין קץ לתשוקתה הנפלאה, והמדה הזאת היא גזולה ביד האדם מן הנפש, כי לצורך הנפש נטע יתברך כח זה בעבור התורה שהיא ג"כ עד אין קץ, ולכן גם הנפש לא תמלא, כמו הרעב ללחם ואוכל דברים שאינם משביעים אשר כרסו מלא ונפשו רעבה (והמשכיל יבין כי גם הגאוה אשר באדם הנה היא גם היא רק על דרך החלוף והתמורה כי הוא ממיר הכח הנטוע בנפש בעבור קיומו והשארתו הנצחיית הוא מחליפהו על ענין אחר כי כבר אמרו חז"ל לפיכך נברא אדם יחידי כדי שכל אחד יאמר בשבילי נברא העולם (סנהדרין ל"ח).

ועל ב' אלה, על התאוה ועל הגאוה אמר החכם ע"ה **רום עינים ורחב לב נר רשעים חטאת** (משלי כ"א, ד') כלומר כי המה בבחירתם הרעה הטו הכוחות האלה דרך עקלתון אל חטאת אשר בעצם וראשונה נטע בו יתברך פחות כאלה להשתוקק לתורה ומצות ושיאמר בשבילי נברא העולם על דרך הנאמר ביהושפט מלך יהודה: **ויגבה לבו בדרכי ה'** (דברי הימים ב' י"ז, ו') אבל המה בזדון לבם יחליפו וימירו פעולות הכחות האלה ודו"ק. כלל הדברים כי אין לה שביעה לעולם והוא גלגל החוזר בכל אדם גם בחכמים מחוכמים המלאים חכמה למדי. אמנם לדעת ולחקור על איזה אופן יבוא שהנפש השלם בכל, כמו שלמה ע"ה שגם הוא עיניו לא תשבענה. ויותר יפלא ע"פ הכלל אשר כלל דוד המלך ע"ה בדבורו על סוג האדם בכלל באמרו **כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח**

וכוכבים אשר כוננתה מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח', ד') לומר כי יש דברים פרטיים שנעלמים מעיני כל חי שלא ישיגם שום אדם גם אחר היגיעה והעמל הרב כמו ידיעת עצמותו יתברך עד כי גם מרע"ה לא השיגו כמאמר ופני לא יראו, והרמב"ן ז"ל כתב על מאמר **כי לא יראני האדם וחי** (שמות ל"ג, כ') גם המלאך המתואר חי גם הוא לא יראני וכן כמה חקים כמו פרה אדומה ודומיה, עד כי גם שלמה המלך ע"ה בחכמתו הנפלאה אמר **אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני** (קהלת ז', כ"ג). והשלשה שאמר עליהם **שלשה המה נפלאו ממני** כו' (משלי ל', י"ח) שאין המאמר יוצא מפשוטו שלא ידעם באמת ומי לא ישתוקק לדעת את אלה ושלמה העיד על עצמו כי עסק בחכמה להשיגם ולא עלתה בידו אף כי מטרם שם לבו לחקור עליהם ידע כי יד ה' עשתה זאת לסתום ולחתום חזון מדברים אלו שלא נדעם, עכ"ז לא מנע ולא חדל מלחקור עליהם. כי גם זאת מאת ה' צבאות יצאה שתהיה התשוקה בנפש לחקור אחר הדברים הבלתי ידועים, כהוראת מאמר כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני ר"ל גם כי מראשית כזאת ידעתי שהיא רחוקה ממני עכ"ז לא חדלתי מלעסוק באלו הענינים כי ה' פעל כל זה בטבע אנושי.

וראוי א"כ לתת טעם על מה נתן יתברך הכח הזה באדם השלם בכל שיעמול לרוח לחקור על דבר שיודע שלא ישיגנו. ומצאנו ראינו טעם הגון לזה ע"פ מאמר מפורש יוצא מפי הרמב"ן ז"ל בהקדמתו לפירוש התורה. כי אמר כי יש בתורה מקום לעמוד על כל החכמות דהיינו איך ממתקין את החרדל, ואיך כל בריה חיה ואיך היא מתעברת וזמן עבורה וקיומה והפסדה, וכלם נרמזים אם באותיות התורה ואם בהנקודות, וכבר מצאנו בר' יהושע שידע מן התורה כוחה ימי עבורו של נחש (בכורות ח') וכן כל החכמות יש להם רמז בתורה, וכבר ספרו ז"ל על ר"א ור"י שידעו כמה טיפים יש בים (הוריות י', א') והשגתם הדברים האלה הוא בכלל מאמר ר' מאיר ע"ה כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה (אבות ו') כי סוף הכבוד לבוא שמגלים לו רזי תורה וכל החכמות והידיעות.

ומעתה נבין זה ע"פ משל לאחד שנפל לו בירושה בית מקרובו שהיה עשיר מופלג אבל העלים מעיני כלם עשרו וסגולתו ולא רצה שידע הזולת שהוא עשיר, מה עשה הטמין כל אוצרותיו בחורי הבית ובמחלות עפר ולסוף מת בלא מלין ולא היה יכול לצוות אל ביתו ולא ידע איש את קבורת עשרו, וגם היורש ההוא לא ידע אתו מה בבית. לימים נאבד אל היורש חפץ ושם פניו לבקש החפץ בחורי עפר וכיפים, ומדי חפש מצא מטמון יקר מכסף והזהב ואת החפץ לא מצא וחפר במקום אחר ומצא עוד מטמון מאבנים יקרים,

וכן בכל פעם אשר חפר מצא מטמוני מסתרים עד כי טרם מצא החפץ הנאבד לו מצא כל המטמונים אשר הטמין בעה"ב ולבסוף מצא החפץ שלו והיה החפץ ההוא יקר בעיניו מאד באמרו כי אך על ידו עשה לו את כל הכבוד הזה.

הנמשל הקב"ה נתן מעט סכלות לבני אדם ובעבור זה נפשו משתוקקת יומם ולילה לעמוד על אשר יחסר לו ועי"ז הוא חופש כל חדרי התורה אולי ימצא מה שלבו חפץ, ומדי עיונו וחפישתו זוכה ומוצא דברים הרבה ומביט נפלאות מתורתו, והם החכמות שזכרנו בשם הרמב"ן, וזהו יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט[246] ר"ל הסכלות מעט יקר מכלם כי הוא המביא את האדם אל היגיעה והעמל, ועי"ז הוא מוצא כל היקרים שבעולם (דבר זה כבר נדפס בספר קול יעקב קהלת. אכן הנפתי ידי עליו עוד הפעם בעבור דברים יקרים שנתחדשו ונתוספו עתה בע"ה):

חלק ה

מדרש: עשרה נקראו יקרים ואלו הן התורה והנבואה והתבונה והדעת והסכלות והעושר והצדיקים ומיתתם של חסידים והחסד וישראל וכו' ישראל מנין שנאמר **הבן יקיר לי אפרים** (ירמיה ל"א, י"ט) ביוקר ישראל עומדים לי. בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצא מהן מאה, מאה נכנסים למשנה יוצאים מהם עשרה, עשרה לתלמוד יוצא מהם אחד הדא הוא דכתיב **אדם אחד מאלף מצאתי** (קהלת ז', כ"ח) וכו' רבי אומר נשי דור המדבר כשרות היו, כיון ששמעו שהן אסורות לבעליהן מיד נעלו דלתותיהן, אמר

[246] אמר הכותב גם כי הדברים נכונים עכ"ז לא אחדל את מתקי מה שיש באמתחתי עוד ביאור נחמד על מאמר נפלא זה מפי אדמ"ו הרב מו"ה אליהו נ"י מו"צ דפה. ונציע לשון המדרש, עשרה נקראים יקרות התורה והנבואה והשכלות כו' התורה מנין שנאמר יקרה היא מפנינים, הסכלות מנין שנאמר יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט. דע כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. לכן נקומה נא ונלך ונחפש במדרש קהלת על פסוק זה, וגם לשון המדרש שם יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט זה משה שאמר אם בריאה יברא ה' דבר אחר יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט זה אליהו ששחט נביאי הבעל. ולכאורה גם הדברים האלו הם סתומים וחתומים. אבל דע כי רבותינו באו לגלות לנו שלא נהרהר אחר משה רבינו ע"ה אשר ככר ידענוהו לאיש חסד והיה תמיד ברחמים גדולים על ישראל וכמה פעמים מסר נפשו עליהם, ואיך התאכזר עתה כ"כ עד שאמר אם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה. על זאת באו חז"ל להבינינו כי זאת היתה ג"כ מרוב אהבתו וחמלתו על בית ישראל כמ"ש האלשיך ז"ל על מאמר אם בריאה יברא ה' כי משה רבינו ע"ה עשה כמעשה רופא חכם שיצוה לפעמים לחתוך אבר מן האדם יד או רגל אשר בו הנגע בטרם יתפשט יותר ולא לאכזר יחשב רק לרחמן כי עי"כ ימלט כל הגוף וחיו יחיה לא ימות לשחת. כן הדבר הזה כי האדם אשר היו כקרח ועדתו היה מתחיל להתפשט כמ"ש ויקהל עליהם קרח את כל העדה ויהיה מסובב מזה חלילה כלייה בכולם ע"כ אמר משה אין עצה אחרת רק להכרית את האבר המעופש היינו להכרית את קרח ועדתו מתוך העדה למען הצל אותם מרדת שחת ח"ו. וזה שהשמיעו אותנו חז"ל יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט זה משה שאמר אם בריאה יברא ה' אשר לעיני הבריות היה נראה הדבר כמו סכלות כמאמר החכם **גם ענוש לצדיק לא טוב** (משלי י"ז, כ"ו) כי איך יתכן אל חכם לבב צדיק ישר כמוהו להתאכזר כ"כ על אנשים מבני ישראל. אבל הקב"ה חשבה לטובה לענין יקר ונכבד עד מאוד יקר מתורה ונבואה כי זאת היתה סיבה להחיות עם רב מישראל שלא יתפשט החולי בכל ההמון, וכן הדבר אחר שפירשו חז"ל שהמאמר מוסב על אליהו ז"ל הוא ג"כ על הכוונה הזאת כי גם מעשה אליהו ז"ל היה נראה בעיני הבריות לסכלות במה שקבץ אנשים מבני ישראל ושחטה אל הנחל ואצלו יתברך היה ענין יקר ונכבד, והבן.

הקב"ה ישראל ביוקר עומדין לי, ר' אבא בר כהנא ור' יצחק רב אבא בר כהנא אמר אלו בקש פרעה משקל כל אחד ואחד מישראל אבנים טובים ומרגליות לא הייתי נותן לו, אמר רק יצחק והלא בדמים נטלן משפחות משפחות של כנים משפחות משפחות של ערוב הוי ביוקר ישראל עומדים לי, הבן יקיר לי בכל מקום שנאמר לי אינו זז לעולם לא בעוה"ז ולא בעוה"ב בכהנים כתיב **וכהנו לי** (שמות מ', ט"ו) בלויים כתיב **והיו לי הלויים** (במדבר ח', י"ד) בישראל כתיב **כי לי בני ישראל** (ויקרא כ"ה, נ"ה) כו' (פרשה ב', א').

וראוי להתעורר מה היתה כוונת ר' יצחק בבאור מאמר הבן יקיר לי אפרים כו' עד שהוסיף ואמר בכל מקום שנא' לי אינו זז לעולם לא בעוה"ז ולא בעוה"ב.

והנראה בזה בהקדם מאמר המדרש **אל תירא אברם אנכי מגן לך** (בראשית ט"ו, א') אמר אברהם רבש"ע כרת ברית עם נח שאינך מכלה את בניו עמדתי וסיגלתי מצות ומע"ט יותר ממנו ודחתה בריתי לבריתו, תאמר שאחר עומד ומסגל מצות ומע"ט יותר ממני ותדחה בריתו לבריתי, אמר לו הקב"ה מנח לא העמדתי מגנים של צדיקים אבל ממך אני מעמיד מגנים של צדיקים ולא עוד אלא בשעה שיהיו בניך באים לידי עבירות ומעשים רעים אני רואה צדיק אחד שבהם ומכריעו עליהם שהוא יכול לומר למדת הדין די אני נוטלו ומכפר עליהם. (בראשית רבה פרשה מ"ד, ה').

ועם דרכנו נעמוד עוד לבאר מאמר הנביא ע"ה **ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ** (ישעיה נ"ד, י"ב) הנה הכפיל דבריו בדרך כלל, לאבני חפץ אחר אשר כבר הזכיר הפרטים. ונקדים לזה עוד באור מאמר **מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך** (שם מ"ג, ד'). דע כי חביבות וחשיבות דבר מן הדברים תהיה לאחד מב' פנים, א'. לסבה אמתית, הב'. לסבה כזביית, כמו התאנה וכדומה מהפירות המתוקות והערבות בטעמן אשר חשיבותם מחמת עצמותם כי בעצמותם יש חשיבות הנעימות כי הם מתוקים יותר מכל הפירות, ויש שיהיה בו חשיבות לא בעבור יקר עצמותו כ"א בעבור מעוט מציאותו.

וכן יזדמן אב אוהב את בנו ומחבבו מאד בעבור סבה אמתית כי בנו מעולה ומעוטר במעלות יקרות, ויש אשר יחבב את בנו והוא מחוסר שלימות, בעבור כי מתו לו כמה בנים והוא לבדו נשאר לו לכן הוא יקר בעיניו. וההבדל כי אם חביבותו וחשיבותו מסבת מעלותיו אז גם אחרים יחבבו אותו ומיקרים שמו והוא נחמד בעיני הבריות, לא כן אם חשיבותו אצל אביו מסבת קשי מזלו א"כ אין חשיבות הנער בו בעצמו בלתי ע"י הסיבות אשר חוץ ממנו ע"י רוב בניו שמתו הם הם המיקרים אותו אצל אביו.

הנמשל כי אנחנו חשובים ויקרים אצל אבינו שבשמים ג"כ על שני פנים אם בהיותנו צדיקים ותמימים בכל חלקי השלמות אז יהיה חשיבותנו בעבור המעלות טובות אשר אצלנו. ויש שיהיה החשיבות רק על דרך הנזכר במאמר המדרש הנזכר יקרים אתם לי, אלף בני אדם נכנסים למקרא ויוצאים מהם רק מאה, מאה כו' עד אדם אחד מאלף מצאתי, ועל דרך שאומרים על תינוק שאביו אוהב אותו ומחבב אותו מאד לאמר כמה נתתי לרופאים בעבורו, כמה פזרתי עליו במחלהו. אכן הסבה הזאת אין בכחה לסבב חשיבות רק אצל האב כי היה לו בנים ומתו, לא אצל אחרים כי הם רואים אותו כמו שהוא בעצמותו, ובעצמותו אין בו מאומה מן החשיבות. וזהו שהוכיחם ואמר מאשר יקרת בעיני נכבדת אז רק ואני אהבתיך, לא כן אם זכית לחשיבות מצד מעלות טובות אז תהיה נחמד ונעים בעיני כל הבריות וכמאמר **ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו** (משלי ט"ז, ז'). והנה רבותינו ז"ל אמרו **ורבקה אוהבת את יעקב** כל שהיתה שומעת קולו היתה מוספת אהבה על אהבתו (בראשית רבה כ"ה, כ"ח). באור זה כי רבקה ע"ה באהבתה את יעקב לא היתה הסבה כי בא לה בקושי ובכבדות ע"י צער הריון ועי"כ אהבה אותו, רק מצד כשרון מעלותיו וע"כ כמו שנתוספו מעלות ושלמות ביעקב אבינו יום יום כן אמו הוסיפה עליו אהבה יום יום עד כי כל שהיתה שומעת קול יעקב מצפצף בתורה ושלמות היתה מוספת אהבה על אהבתו.

וזהו מאמר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כאומר תן דעתך וחקור נא באיזה בחינה הם אצלי באהבתי אותם אם מצד יוקר גדולן וקושי מציאותן כדברי המאמר המובא במדרש שלפנינו אדם אחד מאלף מצאתי, או אם ילד שעשועים ר"ל בעבור היותם בעלי מעלות ומדות טובות כילד שעשועים. והוכיח במופת ואמר **כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד** ר"ל בכל עת אשר אני מדבר עמו אני מוסיף אהבה על אהבתו בע"כ הוא ילד שעשועים ולכן **רחם ארחמנו נאום ה'**, אני בעצמי לא כמו שהיה במצרים שנאמר שם **קול דודי הנה זה בא** (שיר השירים ב', ח') ע"י שליח בא להם רק קולו של דודי, וכבר מבואר במדרש (במקומו) בשעה שאמר משה לישראל הקב"ה גואל אתכם אמרו לו היכן הוא, ולמה שלח אלינו שליח, והשיב משה מדלג על ההרים שאין אתם נגאלין רק בזכות אבותיכם לכן מוכרחת הגאולה להיות ע"י שליח (עיין כל הדברים האלה באורך בקול יעקב שה"ש מאמר הביאני אל בית היין) אבל כאשר נזכה להשיג שלמות המעלות ומדות חמודות ויהיה חשיבותנו מסבת עצמנו כילד שעשועים אשר האהבה תתוסף יום אחר יום, וזהו **כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו**, אני בעצמי וזהו **נאום ה'**.

כלל הדברים כי הפלגת הענין יהיה אם מעצמו ואם מענין הפכו כי יש דבר שיהיה יקר רק מצד חשיבותו העצמית ויש שיהיה יקר רק מסבת אין דוגמתו בזמנו ובמקומו א"כ כל הנמצא חביב ויקר בעיני המשיגו. אמנם ההבדל ביניהם כי הדבר אשר חביבותו מצד חשיבותו בעצמותו לא יאבד חשיבותו גם אם יביאוהו למקום אחר או בזמן אחר אשר יש ממין דבר זה הרבה. לא כן הדבר הב' כי רק הזמן או המקום גורם חשיבותו, הוא שאמר הכתוב בשבח תורתנו הקדושה **הנחמדים מזהב ומפז רב** (תהלים י"ט, י"א) הוראתו במלת רב לאמר כי תוכל לבחון חמדת התורה לעומת הרבה זהב ופז אשר רבויים הוא סבה להמעיט חשיבותם כמאמר **אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה** (מלכים א' י', כ"א), לא כן התורה כי אפילו כל הארץ תתמלא דעה וכלם יהיו אנשים חכמים ומלומדים הנה עוד יוסיפו ביקר התורה וחביבותה. וכבר המשילו רבותינו ז"ל **וידגו לרוב** (בראשית מ"ח, ט"ז) מה דגים הללו גדלין במים כיון שיורדת טיפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כך ישראל גדלין בתורה וכיון שהם שומעים דבר חדש מן התורה מקבלים אותו בצמאון (ב"ר צ"ו) (עיין אהל יעקב פרשת שמות על מאמר לך ואספת את זקני ישראל).

ומעתה יפה הפלי"ג הכתוב בהבטחתו **ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח** וגם שיהיה ממין הזה הרבה מאד עכ"ז לא יאבדו חשיבותם, אבל בהיפך שיהיה חביבותם רבה מאד וזהו **וכל גבולך לאבני חפץ** שיתענגו בם רואיהם בכל חפץ לבם.

והוא ג"כ ההבדל בין צדיק גמור לצדיק שאינו גמור כי הצדיק שאינו גמור מהצורך לחפש ולבקש לו מקום מיוחד שיוכל להיות רשום ומצויין שמה לאיש צדיק כאמרם ז"ל על מאמר **נח איש צדיק תמים היה בדורותיו** (בראשית י', ט') (ב"ר ל') בדורותיו היה צדיק ואלו היה בדורו של משה לא היה צדיק כי בין אנשים פחתים גם במעט צדקות יתחשב ביניהם ויהיה רשום לאיש צדיק, לא כן הצדיק האמתי עליו נאמר **הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב** (במדבר כ"ג, ט') כי גם בפני עצמו בהיותו לבדד יש לו חשיבות מפאת יוקר עצמותו.

וההבדל ביניהם כי גם כאשר הוא יתברך נוטל הצדיק האמתי מן הדור יעמוד חי לפני ה' באותו חשיבות אשר היה לו בהיותו בעוה"ז, לא כן הצדיק הב' בהיותו נפרד ממקום הרשע יאבד חשיבותו. וכמה הורה על זה החכם מכל אדם במאמרו הנכבד **כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם בשכבר הימים הבאים הכל נשכח ואיך ימות החכם עם הכסיל** (קהלת ב', ט"ז) אשר לדעתי מקרא זה מחובר אל מה שאמר תחלה **וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך** (שם פסוק י"ג) ר"ל אמת כי תוכל

לשפוט על יוקר החכמה וכשרון מעשים מפאת הערכתם והבחנתם נגד רשע כסל אשר אצל הכסילים והרשעים כאשר יבחן מעלת האור ויתרונו נגד פחיתות החושך. אבל אמר וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם כלומר אין בזה אושר והצלחה לבקש ולחפש יתרון לעצמו ע"י פחיתות זולתו כי זאת לא יוכל להשיג בלתי כל עוד היותו פה בעוה"ז ויושב בין הכסילים והרשעים ומה יעשה אח"כ כאשר יהיה נפרד מהם.

וזהו כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם וכי לעולם יהיה זכרונו עם הכסיל גם יחד הלא בעוה"ב אין שם בחינת הצטרפות ולא יעריכו עוד את זה המעולה נגד זה הפחות. וזהו בשכבר הימים הבאים הכל נשכח ר"ל כי כבר מוחלט על הימים הבאים לעתיד כאשר ה' יתברך יחדש עולמו שיהיה נשכח כל סדרי המקרים וההערכות של עתה כמאמר **הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו** כו' (ישעיה ס"ה, י"ג) **אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב** (שם פסוק ט"ז, י"ז). וגם בטרם יגיע אל התור הנכבד הזה אחר התחיה בקום ישיני עפר ויחיו התפלא ג"כ ואמר ואיך ימות החכם עם הכסיל כלומר הכי יכול להביא עמו את הכסיל לעמוד עמו בפני המשפט אשר בגלל הרשע הוה יתחשב הוא.[247]

וההבדל הב' כי הצדיק האמתי אשר חשיבותו מעצמותו הנה גם אחרים יסתופפו בצל זכותו כל ימי היותו בחיים כמאמר רבותינו ז"ל **חונה מלאך ה' סביב ליראיו** (תהילים ל"ז, ח') **לסובבים ליראיו** (בראשית רבה פרשה ע' י"א), אבל הצדיק אשר צדקתו נראית רק נגד זדון רשעי דורו ולא יזכר זכותו בלתי בהקדם זכרון פשעם וחטאתם כי הם המחשבים אותו א"כ איככה יגן עליהם. זה אשר הבטיח יתברך לאברהם אבינו ע"ה **אל תירא אברם אנכי מגן לך** אמר אברהם רבש"ע כרת ברית עם נח ודחתה בריתי לבריתו אמר הקב"ה אבל ממך אני מעמיד מגנים של צדיקים שיהיו צדיקים ויהיה יכולת בידם להגן על אחרים ג"כ וכח נפלא זה לא היה ביד נח כי היה צדיק רק בדורותיו ואיך היה יכול להגן עליהם. וזהו מנח לא העמדתי מגנים של צדיקים אבל ממך אני מעמיד מגנים של צדיקים ולא עוד אלא אפילו בשעה שיהיו בניך באים לידי עבירות ומעשים רעים אני רואה צדיק אחד שבהם שהוא יכול לומר למדת הדין די אני נוטלו ומכפר עליהם. כלומר גם בעלותו בסערה השמימה ויהיה נפרד מבין חברת אנשים חטאים יעמוד ג"כ באותו

[247] וכמאמר וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם ואמרתי אני בלבי כו' ולמה חכמתי אני כו' הוא מאמר המוסגר ויש מזה רבים במקרא ע' בספר לשון למודים להרב רמ"ח לוצאטו ז"ל למוד וא"ו ענול י"ח וז"ל ונקראהו הפסקה גדרו אשר נפסיק מאמרנו בדבור אשר יתכן המאמר בלעדו ע"ש, ועיין נתיבות עולם בבאורו על הל"א מל"ב מדות דריה"ג:

חשיבות אשר היה חשוב בהיותו פה בארצות החיים וכמו אשר הגין עליהם בזכותו בהיותו בחיים כן גם אח"כ כאשר אני נוטלו לשמים הוא מכפר עליהם.

וכל זה כללו ז"ל במאמרו יתברך אנכי מגן לך כלומר גם בעת תתקרב אלי להתלונן בצל ידי עכ"ז יהיה שכרך הרבה מאד:

ומעתה המשך המאמר כך הוא הבן יקיר לי אפרים ביוקר ישראל עומדים לי, בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסים למקרא יוצא מהן מאה, מאה נכנסים למשנה יוצאים מהם עשרה, עשרה נכנסים לתלמוד יוצא מהן אחד הוי אדם אחד מאלף מצאתי. היא הבחינה האחת מן החשיבות בעבור קושי המציאות ומעוטו וכמאמר מאשר יקרת בעיני נכבדת, כי כביכול הוא יתברך אומר עלינו כאשר יאמר האב על בנו כמה פזרתי עליו כמה נתתי לרופאים בשבילו. ובא ר' יצחק ע"ה ואמר אמר הקב"ה ביוקר ישראל עומדים לי כו' כי נקבצו ובאו בישראל ב' סוגי החשיבות גם יחד, א'. כי פזר נתן בעבורנו וכמה הרבה עלילותיו ונפלאותיו בכח גדול וביד חזקה משפחות משפחות של כנים משפחות משפחות של ערוב. אמנם החשיבות הזה אינו רק בעוה"ז[248] וכל חביבותם הוא רק מסבת המקום והזמן אבל לעתיד כבר נאמר בשכבר הימים הבאים הכל נשכח ונאמר כי נשכחו הצרות הראשונות כו' לזה הוסיף ואמר בכל מקום שנאמר לי אינו זז לעולם לא בעוה"ז ולא בעוה"ב כי חשיבות ישראל גם בעצמותם וזה יועיל גם בזמן העתיד והדברים נכונים למבין:

חלק ו

מדרש: אמר ר' יהודא בר סימון משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך, עבר אחד עליו אמר לו מה אתה עושה, אמר לו אני עושה עטרה למלך אמר לו כל מה שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות קבע, זמרגדין קבע, מרגלית קבע, למה? שעתיד לינתן בראשו של מלך, כך אמר לו הקב"ה למשה כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבח, לגדלן ולפארן פאר. למה? שאני עתיד להתפאר בהם שנאמר **ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ק') (פרשה ב', ה').

ולבוא אל באור המאמר נזכיר תחלה את אשר כתבנו למעלה (פ' בשלח על מאמר אז ישיר משה) בבאור מאמר **אשירה לה' בחיי אזמרה לאלוקי בעודי יערב עליו שיחי**

[248] החשיבות הזאת רק בעולם הזה כי כל עוד אשר השושנה בין החוחים כל חשיבותה מסבת המקום כמאמר **כענבים במדבר מצאתי ישראל** (הושע ט', י') כמוצא ענבים בארץ ציה וערבה אז הענבים חשובים גם אם אינם טובים כ"כ. אמנם לעתיד כאשר יהפוך יתברך אל העמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ויתקיים מאמר **כי מלאה הארץ דעה את ה'** (ישעיה י"א, ט') מה יועיל עוד חשיבות מסבת המקום או הזמן אם לא חשיבות מצד עצמותם כמאמר **ונלוו גויים רבים אל ה'** ועכ"ז ושכנתי רק בתוכך (זכריה ב', ט"ו):

(תהילים ק"ד, ל"ג) גם מאמר הפייטן נאה לקדוש פאר מקדושים. והכוונה בזה לתת טעם על מה אשר יחד יתברך את ישראל וחייב אותם להתפלל על הטובות וההשפעות גם להודות ולברך על כל דבר ודבר כמאמר רז"ל בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו (ברכות מ') מה שלא חייב כן אל הזולת המתענגים כפלי כפלים, אבל הנה ידענו כי החכמה תחייב את האדם להבדיל בין הטוב האמתי ובין הטוב המדומה כמשפט הסוחר המשכיל לא יתן עיניו על סחורות יפות הצבע נאות למראה, אבל יבדקם בטוב עצמותם אם טוב יקבל. כמ"ש דוד המלך ע"ה **אחת שאלתי** כו' **שבתי בבית ה' כל ימי חיי לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו** (תהילים כ"ז, ד')[249] ואם יתמלאו משאלותיו וישיג הטוב מאתו יתברך יטיב מטובו גם לאחרים כמאמר **גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו** (שם ל"ד, ד') ואז יערב השבח והפאר לחי עולמים אשר מפארים אותו על טובותיו.

לא כן הרשעים אשר כל שעשועם בעניני הבל אין בם מועיל והבא לטמא פותחים לו כמ"ש **אם ללצים הוא יליץ** (משלי ג', ל"ד) (יומא ל"ח) כי טובתם קללה באמת להאביד כל זכר למו כמאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו וכבר המליצו ז"ל כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו (ברכות מ'). וכאשר הרשעים ישיגו טובה אשר באמת היא להם רעה גדולה והם ישבחו ויודו עליה היא סכלות ואולת גדולה ואיך יערב לו יתברך הברכה על הקללה כאמרם ז"ל מגילה (ל"א, ב') אינו בדין שיהיו בני מתקללין ואני מתברך, וזהו נאה לקדוש רק פאר מקדושים.

וזהו מאמר **ה' עזי ומגיני בו בטח לבי ונעזרתי ויעלוז לבי ומשירי אהודנו** (תהלים כ"ח, ז') לא אמר ובשיר אהודנו להורות כי מהטוב שהשגתי עד כי אשירה על הצלחת עצמי מזה אהודנו ואשבחנו גם אותו יתברך. וההיפך נאמר בהרשעים **עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו** (שם פ"ד, ז') כלומר אשר ראוי אליהם לבכות על טובתם וע"ז גם ברכות יעטה מורה.[250]

[249] להבדיל בין הטוב האמתי למדומה דע כי ההבדל בין משאלות צרכי הגוף ובין משאלות צרכי הנפש כי במשאלות חמריות בהכרח יוקדם בלב השואל החפץ והתשוקה אל הדבר שהוא שואל כמו אם ישאל עני פרוטה ודאי הוא רעב ללחם ויחפוץ לחיות נפשו ואם לא יחפוץ מי יביאנו לשאול אותו. לא כן משאלות הנפש כאשר ירגיש שאינו חפץ בתורה אכן האמת יורה דרכו כי ראוי ומחויב לחפוץ בתורה רק לבבו ריק מזה מצד עכירת נפשו האומרת לרע טוב ולטוב רע, אליו ראוי לבקש ולחנן פני ה' יתברך שיתן לו לב טהור ורוח נדיבה שיהיה לו חשק שיחפוץ ויחמוד לתורה ומצות, ושאלה כזאת אין לה דמיון. וזהו אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש ר"ל יהי רצון שאבקש ואחפוץ בזה שיהיה שבתי בבית ה' כל ימי חיי כו':

[250] ויתכן להמליץ עוד במאמר נאה לקדוש פאר מקדושים על דרך שכתבנו במקום אחר (קול יעקב קהלת על מאמר דור הולך ודור בא) בבאור מאמר אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש כי כל עסקי העוה"ז ערבים בתחלתן מחמת ריקות נפשו מהם ואחר אשר ימלא מהם בטנו הלא כבר מוחלט מאמר **נפש שבעה תבוס נופת** (משלי כ"ז, ז') וזה יכלול המשתוקק אל כל מאכל ומשקה ומלבוש או אשה אחר אשר ישביע נפשו וימלא תאותו לא יערב לו אחד מני אלף מאשר היה בתחילה ואם בתחלת השגתו הדבר יודה לה' מאוד כפי ערבות הדבר לנפשו, ה' ישחק

ולענינינו נאמר עוד בבאור מאמר נאה לקדוש פאר מקדושים על מאמר א' ממסדרי התפלה **אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה** (שם פסוק ה') **אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלוקיו** (שם קמ"ד, ט"ו). כי הנה בהתבונן במנהג בני אדם כאשר יספר אחד בשבח של פלוני העשיר אשר במדינה רחוקה, אין דבריו מקובלים אצל השומע בלתי בהקדים לו ב' הקדמות א'. שהיתה דירתו שמה עם העשיר יחדיו או שהיה יוצא ונכנס אצלו ימים כבירים ונתברר לו עסקיו אז ראוי הוא שיאמינו לו כי הוא מיודעיו ומכיריו, לא כן אם מעולם לא היה לו עסק עם פלוני אלמוני א"כ איה איפוא ידעהו לספר בשבחו, ועוד שנית שיהיה המספר והמהלל דומה קצת אל המהולל כמו אם ישבחנו בכלי כסף וכלי זהב וגם אתו נמצא כלים נחמדים ראוי להאמין על הבנתו והערכתו יקר תפארת גדולת עשרו של פלוני, לא כן אם הוא עני והוא משתמש רק בכלי חרס פחותים מאד אז אם יראה אצל בעה"ב פחות שבכלים יפליג בשבחו עד מאד.

כן התהלה והשבח לחי עולמים נאה מאד מאת אותו אשר הוא נושא ונותן בתורתו של הקב"ה והוא יוצא ונכנס אל בהמ"ד תמיד והוא מבקר בהיכל החכמה והתושיה ראוי לו להאמין כי הוא מכיר בכבודו ותפארתו וראוי לו לספר בשבחו כי הוא מיודעיו, לא כן אותו אשר כל עסקיו בהבלים מאין יכיר גדולת בוראו ומה הוא השבח אשר ישבחהו. ועוד שנית אם הוא משתוה אליו במקצת כמאמר מה הוא רחום אף אתה רחום מה הוא חנון כו' (שבת קל"ג, ב') ובמדרש (ב"ר ע"ז) אין כאל ומי כאל ישורון הנאים והמשובחים הדבקים במדותיו והולכים בדרכיו ואז נוכל לשפוט עליו שהוא מבין להבדיל בין הקודש ובין החול. זה אשר סדרו לנו חז"ל ב' פסוקים אלו קודם השבח היקר הזה תהלה לדוד אשרי יושבי היינו היוצא והנכנס אצלך הוא הוא אשר עוד יהללוך סלה כלומר יש בידו לשער ערכי תהלתך, ב' אשרי העם שככה לו ר"ל אשר גם להם דמיון המדות העליונות אז הם כחלק הנמשך אחר הכל. וזהו נאה לקדוש פאר מקדושים כי הפאר הבא לקדוש ה' מקדושים שיש להם דמיון אליו יתברך אותו הפאר והתהלה נאה ויאה.

ומעתה נמתיק מאמר **הושיענו ד' אלהינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך** (תהילים ק"ו, מ"ז). דע כי יש להקב"ה ב' סוגי תהלות מה שהוא

לו כי יודע שאח"כ ימאסנו ואולי יבקש מאת ה' שיסלק ממנו הדבר כי לקללה הוא לו כמו הנושא אשה ולימים אחדים נגלו לפניו כל תעלומותיה, אם כן איך יערב לו יתברך ההודאה (וכן ענין כל טובות עוה"ז שבהתהפכות הזמן ישאל ויבקש ההיפך, כי כן משפט טובות עוה"ז להיות טובים לזה ורעים לזה, כמו הגשמים לעוברי דרכים וזול למוכרי תבואה קללה תחשב להם וכמו רוב האכילה לחולה אשר ע"כ כל ברכותינו רק על דרך כלל בורא פרי העץ או פרי האדמה המוציא לחם ולא שיברך שנתת לי לחם כי אולי יסובב לו רעה מאכילתו וכמ"ש בשיורי המדות לספר המדות בראשון לשער הבטחון בבאור מאמר הודו לה' כי טוב כי לעולם (לכלל העולם ודאי הוא חסדו) אבל המבקש צדקה ומשפט ומשיגם הוא לא יתחרט לעולם, וזהו אחת שאלתי מאת ה' אשר אותה אבקש גם לעולם לא תשתנה הודאתי עליה וזה נאה לקדוש פאר מקדושים:

מתהלל בהם על ידינו א'. מה שנאמר **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג') כי הרואה המעלות טובות ומדות החמודות אשר בישראל הנאמר עליהם **כי חלק ה' עמו** (דברים ל"ב, ט') כי הם רק אפס קצהו מן החלק אשר חלק ה' עמו, כש"כ איך יערוך גדולתו יתברך ומדותיו לאין סוף ותכלית אשר ממנו נאצלו המדות האלה. כמו שספרו ז"ל באלכסנדר מוקדון כד הוה חמי לר"ש הצדיק אמר ברוך אלהי שמעון הצדיק (ויקרא רבא פרשה י"ג, ה') עוד ספרו ז"ל מעשה בר' שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאל אחד הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן טובה אחת הלך והחזירה לו וקרא עליו אותו הישמעאלי ברוך אלהי שמעון בן שטח, הוי מאמונתו של בו"ד אתה יודע אמונתו של הקב"ה (דברים רבה פרשה ג', ג'). יען מציאות המדה הזאת בר' שמעון בן שטח בעבור היותו חלק וחבל נחלת ה', א"כ יפה נאמר עלינו ישראל אשר בך אתפאר כי על ידי שלמות מדותינו ופאר מעשינו יתעלה ויתהלל שם הבורא יתברך אשר ממנו נאצלו הכחות והמדות האלה.[251]

הסוג הב' מן התהלה אשר יתהלל יתברך על ידינו כאשר נסור ח"ו מדרכיו הטובים, ובגודל חסדו הוא נושא עון וסובל עלבונו ומאריך אפו (עיין בדברי הגאון ר' משה קורדווארו ז"ל בבאורו על מאמר נושא עון בספר תומר דבורה) כמאמר **אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים ויעשו נאצות גדולות** כו' **ומנך לא מנעת מפיהם** כו' (נחמיה ט', י"ח-כ') ומבואר במדרש (שמות רבה מ"א) שהיו מקריבין המן לפני העגל ועכ"ז לא מנע יתברך מפיהם את המן.

אמנם ההבדל בין ב' סוגי התהלות האלה וחלופי זמניהם כי בזמן שישראל הולכים בשרירות לבם הרע ח"ו ומחללים את שמו יתברך ועכ"ז לא יעזוב את חסדיו מעלינו ושוכן אתנו בתוך טמאתנו אז יתהלל ויתרומם שבחו וחסדו אבל השבח הזה משפיל

[251] מאומנותו של בשר ודם אתה יודע אומנותו של הקב"ה ומה נעמו בזה דברי מאמר (אבות א') ויהי מורא שמים עליכם על דרך שאמר הכתוב **שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך** (תהלים מ"ה, י"א). דע כי מה שתמצא צדיקים גמורים וטוב להם הנה הוא ביושר לבבו ובתום רוחו אינו חפץ בעושר וכבוד לכבוד עצמו בלתי להדר שם שמים בעולם כענין מאמר **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך** (דברים כ"ח, י'). וזהו מאמר משה רבינו ע"ה כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם כלומר כאשר יביט איש בפניכם יגיע עי"כ ליראה אותו יתברך וזהו ובעבור תהיה יראתו על פניכם כלומר יגיעו ליראתו ע"י הבחנתם על פניכם בראותם אתכם, וזה יתאמת להם רק אחר נסותו אתכם וזהו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים אם אתם נאמנים בעבודתו. ומשל אל שר גדול אשר לו כמה עיירות וכפרים. והוא מפקיד פקידים בכל עיר והם מלובשים בגדי כסף וזהב להיות לו ליקר ותפארת ולא יתן התמנות זאת בלתי אל מי שהוא גר בעולם ואין לו קרוב וגואל שתהיה נפשו קשורה בנפשו כי אז הוא בטוח שלא יבריח מנכסיו כל מאומה. זהו ממש מאמר שמעי בת כו' ושכחי עמך ובית אביך, שלא תאהוב כ"א אותו יתברך אז ויתאו המלך יפיך, וברז"ל (ב"ר ל"ט) לייפותך בעולם להרבות כבודו על ידך בהצלחת הצדיקים הגמורים אשר כל רואיהם יכירום כי זרע ברוכי ה' המה. וזהו ויהי מורא שמים עליכם כלומר על ידיכם יסובב מורא שמים אל הרואה אתכם:

אותנו כי כל עוד שמפליגים לספר בפלגות גנותנו עוד יותר יתגדל ויתהלל חסד ד' וטובו. אמנם כאשר ישלח יתברך עזרנו מקודש ומציון יסעדנו וישיב את שבותנו ויקבצנו ונהיה מן היושבים לפני ה' ונהיה נושא ונותנים במדותיו החמודות מה הוא רחום כו' וכבודו יתברך יהיה מהולל ע"י פאר מדותינו אז גם אנחנו נהיה מפוארים ומהוללים ע"י תהלותיו יתברך, כי כל אשר יפליג המהלל לספר בשבח ישראל ופאר מעלותיהם אשר הם רק חלק מן הכל, יותר ויותר יתגדל ויתהלל בעל הכחות כלם לאין קץ ותכלית.

וזהו הושיענו ה' אלהינו וקבצנו כו' להודות לשם קדשך וגם להשתבח בתהלתך כי אז נהיה גם אנחנו משובחים כלולים בהתהלות אשר יתהלל בהם הבורא יתברך.

וזהו מאמר המדרש אמר לו הקב"ה למשה כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבח לגדלן ולפארן פאר למה שאני עתיד להתפאר בהם שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר.

ועם הדברים והאמת האלה נרויח באור נחמד על מאמר המהולל ברוב התשבחות, כי לפי דברינו הנה כל המעשים טובים וכל המדות הישרות אשר בבני אדם של הקב"ה הם שנאצלו ממנו ואין לאדם רק הבחירה לבדה, ואחר בחירתו בטובה כבר הוא מובטח מפי רז"ל הבא לטהר כו'. וגם המדות אשר בשאר הנבראים המה מוטבעים מיוצר הכל ב"ה אשר זרע ואשר נטע חסדיו בעולם, ונתן רחמים אל האב לרחם על בנו ואיש על רעהו ועל עניים מרודים, ונטע בטבע הבריות רחמים על תולדותיהם וצאצאיהם לשאת בעול גדולם להכין להם דרך חייהם. וכל מקבל טובה יכריח ויחייב א"ע להודות אל מי אשר עשה עמו טובה כמו בן יכבד אב ועבד אדוניו והמקבל יודה את הנותן. ועכ"ז יתעורר להודות להבורא יתברך המאציל הכחות החמודות האלה לבני אדם כמ"ש החסיד ז"ל בחובת הלבבות (ברביעי מרביעי) ואם ישלם על יד אחד מהם יודה להבורא יתברך כו' ויודה למי שנעשה על ידו כו'. וא"כ כל השבחים אשר המקבל יודה וישבח את הנותן כלם נמשכים ופונים למעלה אל מאציל המדות האלה. וזהו המהולל ברוב התשבחות כלומר כי כל התשבחות אשר בפי המהללים ומודים אל המטיבים עמהם כלם אך כבודו יתברך מהולל בהם (וזהו ג"כ אל ההודאות) כי הוא הוא יתברך המנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים יתן אותם הכחות האלה בנפשותם.

חלק ז

במדרש: הם (האבות) קיימו את התורה עד שלא נתנה. והם עשו אותה מאליהן. לפיכך אהבם הקב"ה אהבה גמורה והשווה את שמם לשמו הגדול. עליהם הכתוב אומר **אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'** (תהילים קי"ט, א') (פרשה ב', י').

וראוי להתבונן מדוע רק עליהם נאמר פסוק זה ולא על כל הצדיקים המיישרים אורחותם. עוד ראוי להבין מה ענין המעלה שקיימו את התורה עד שלא נצטוו. הלא כבר קבלנו גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה (בבא קמא פ"ז, א').

והנראה לדעתי כי הדברים נמשכים אל מאמרם ז"ל ר' חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקימת (אבות פרק ג' משנה י"א). וא"כ המצווה ועושה כבר יזדמן שלא יהיה לבבו שלם בעשיית המצות כי הוא עושה אותם רק מיראת העונש המגיע אל העובר על מצות התורה. לא כן מי שאינו מצווה, בלתי כי בתום לבבו הוא מעורר את עצמו ומחייב את עצמו לעשות ודאי קדמה רוחו הנדיבה אל המעשה. ולכן את האבות אהב הקב"ה אהבה גמורה. כמו שהם היו צדיקים גמורים ושלמים באהבתם ותמימותם.

זה שאמרו ועליהם נאמר אשרי תמימי דרך שמעצמם בתום לבבם הולכים בתורת ה'.[252] משא"כ אחר קבלת התורה, אחר אשר אתה צוית פקודיך לשמור מאד אחלי יכונו דרכי כו'. כי עתה אני צריך רחמים גדולים שישתוו כוונות לבבנו אל פועל ידינו.

והוא שאמר אח"כ **במה יזכה נער את ארחו לשמור כדבריך** (תהילים קי"ט, ט'). ולא אמר לשמור דבריך. אבל הורה בזה כי העושה דבר ע"י הכרח המצווה עליו ולו אין שום תועלת בזה, אינו צריך אל הדבר ועושה אותו להיותו מוכרח לשמוע אל המשמיע המזהיר עליו ראוי לומר לשמור דברו. משא"כ המשמיע דבר עצה. והשומע אחר אשר יתבונן ישקיף וירא כמה הוא צריך וכמה הוא נחוץ אל הדבר הזה. עליו ראוי לומר **לשמור כדבריך** כלומר כמו שיעצתני גם דעתי מסכמת עליו.

וזהו במה יזכה נער את ארחו לעשות הדבר מחפץ לבבו לשמור כדבריך. שתורנו ותחכימנו הדברים המסוגלים לנפשו (עי' בשיורי המדות לי"ג משער הדעת לס' המדות).

ומה נעמו לי בזה דברי רבותינו ז"ל **ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם** (תהילים קי"א, י') ללומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם לעושים לשמה (ברכות י"ז, א'). דע כי דוד המלך ע"ה הפליג על מצות תורתנו הקדושה שהם מתוקים מדבש ונופת צופים. וגם שאינם מורגשים לגסי החומר ולעמי הארץ. בלתי אם לבעלי הנפשות הטהורות הוא מפני גשמיות האנשים ורוחניות המצות. אמנם אם ישתתפו ויתמזגו ע"י ממוצע היינו בהתבוננות בהצדיק הנושא אותם הלא תהיה חיבתו ומתיקותו מוחשת וניכרת גם לעם הארץ ויהיה אוהב נחמד ונעים בעיני כלם מצד ישרו ונועם מנהגו וענות

[252] תמימי דרך מעצמם וזהו **אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו** ר"ל אף שלא היו פועלים עולה בהעדר עשיית המצות עכ"ז בדרכיו הלכו וקיימו המצות מדעת עצמם:

צדקו, כנודע מגדולת מרדכי ושאר הצדיקים והם ממש כמו מאכל ערב מתובל בתבלין מצד שתוף נפשו וגופו. וזאת לא תמצא בלתי בעושים לשמה אז חן השם עליו, וזאת היתה בשלמות אצל האבות הקדושים אשר פחדם ומוראם היה על כל סביבותיהם כי עבודתם היתה עבודה תמה ושלמה ועליהם נאמר אשרי תמימי דרך כו'. (ועי' מה שכתבנו עוד בבאור מאמר זה בקול יעקב שה"ש על מאמר לבבתני אחותי כלה).

חלק ח

ושחט את בן הבקר כו' **והקטיר הכהן את הכל המזבחה ואם מן הצאן** כו' **והקריב הכהן והקטיר** כו' ובמדרש: נאמר הקרבה בצאן ולא נאמר בשור כדי שלא יאמר אדם בעצמו אלך ואעשה דברים מכוערים דברים שאינם ראוים, אביא שור שיש בו בשר הרבה ואעלה לגבי מזבח והריני עמו ברחמים ומקבלני בתשובה לכך נאמר הקרבה באיל ולא נאמר הקרבה בשור (פרשה ב', י"ב).

ולבוא אל באור המאמר נקדים מאמר ר' מאיר ע"ה גמור בכל לבבך ובכל נפשך כו' עד ואני אהיה עמך בכל מקום (ברכות י"ז)

והרצון בזה על דרך הרמוז במאמר (פרשתנו) **נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה** (ד', ב'). ונקדים לזה עוד מאמר **ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו** (מלאכי ג', י"ח) וכבר התעוררו חז"ל (חגיגה ט', ב') היינו צדיק היינו עובד אלהים. אמנם דע כי ההבדל בין צדיק לרשע הוא דבר נראה וניכר לכל כי זה עוסק במצוות ומעשים טובים וזה ינזר לבושת, אבל בין צדיק לצדיק אין היכר במעשיהם כמליצת חז"ל שנים אוכלין מקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו (אבות דר' נתן פרק ל"ז).

וענין המשל הזה אשר המליצו על המצות כאוכל תבשיל מן הקערה ויערב לו טעמו הוא להביננו איך יהיו המעשים מוטעמים למעלה לפי הכוונה אשר בלב, כמאמר דוד המלך ע"ה לשלמה בנו **דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ד'** (דברי הימים א' כ"ח, ט') וחז"ל הפליגו על יונתן בן עוזיאל (סוכה כ"ח) שכל עוף הפורח עליו מיד נשרף מקדושת הבל פיו. ולמען שלא יפלא הדבר בעינינו הביאו לנו מופת ועד נאמן מהמאכלים ותבשילים, למשל זה אוכל בשר וזה אוכל בשר, זה עסק בתיקונו, והכשרו במליחתו, ונקיותו ובישולו, והמתיקו בבשמים הראוים אל תקון התבשיל והיה מאכלו ערב ומתוק עד מאד, והשני התעצל מכל התיקונים האלה עד שאפשר שימר לו המאכל, ואם ההבדל הזה יזדמן בדבר גשמיי שלא יהיה מוטעם הטעם ע"י עצמותו כ"א ע"י הכשרו וע"י עמל וטורח תיקונו, כש"כ עבודת בוראנו יתברך אשר

עצמות העבודה אין צורך בה כלל אליו יתברך כמאמר **החפץ לשדי כי תצדק** (איוב כ"ב, ג') א"כ כל חשיבותה לא יהיה כ"א בהכשר ותיקון כחות הלב והנפש לעבדו ביראה ואהבה, הוא שאמרו זה טועם לפי מעשיו ר"ל כפי מה שעשה בתיקון התבשיל והכשרו. וע"ז הבטיח לנו ר' מאיר ע"ה גמור בכל לבבך ובכל נפשך כו' וקדש עצמך כו' ופירט והולך כל חלקי השלימות לטהרת הכוונה הנבחרת והבטיח לנו אם ישלים האדם כוונתו לפני ה' בכל יכולת לבבו יהיה לרצון לפני ה' שישמור אותו מכל חטא ושוגג, מה שאין ביכולת האדם להשתמר ממנו ע"י עצמו וזהו ואני אהיה עמך בכל מקום.

ומכלל הדברים נדע כי בהזדמן לאדם דבר עבירה בשוגג הוא לו אות ומופת כי גם המצות אשר קיים ועשה אינם על צד השלימות הראוי למעלה לכן לא שמרו ה' יתברך. וזהו שהקדים לאמר נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה כלומר מה שיקרה אל האדם חטא בשוגג הוא לאות ולראיה כי שגג בכל מצות ה' שלא עשה אותם כמשפט הראוי והנכון לכן לא שמרו יתברך שלא יבוא חטא לידו. הוא שאמרו רבותינו ז"ל כיצד אדם צריך להתודות ערב יוה"כ, מודה אני כל רע שעשיתי לפניך בדרך רע הייתי עומד (פרשה ג', ג'). והכוונה מבוארת מאד כמו שאמרנו לאמר שצריך להתודות ולומר מי גרם לי לבוא לעשות הרע בעיניך לפי שבדרך רע הייתי עומד.

משל לאחד שהיה דרכו לקנות גניבות מיד הגנבים והגזלנים והיה עומד במקום שהגנבים מצוים שם למען אשר בהזדמן להם גזילה תחת ידם יקנה אותה מהם, פעם הלך אל המקום ההוא ומדי עברו פגעו בו השודדים ולקחו ממנו כל אשר היה בידו, היה מתוודה ובוכה לאמר מי גרם לי זאת מה שעמדתי על דרך רע לכן עלתה לי כך.

הנמשל כבר נאמר **כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים** בתנאי **למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם** (תהילים קכ"ב, ג') כלומר שלא יתערב זר במעשיהם הטובים. וזהו ג"כ מאמרו **שגיאות מי יבין** לכן בקשתי **מנסתרות נקני** (שם י"ט, י"ג) המחשבות רעות הנסתרות תוך מעשינו הטובים ומעורבות בהם נקני אתה מהם לבלי ימצא מקום להיצר הרע לשלוט בי להחטיאני בשוגג.

וזהו מודה אני כל רע שעשיתי לפניך היה לי זה מסבת כי בדרך רע הייתי עומד.[253] ומעתה דע כי כמו אשר החטא מורה כי שגג בכל המצות אשר בידו א"כ גם התשובה ראוי להיות לא על השוגג לבדו כ"א לחזור אחר כל מעשיו לעשותם מעתה באופן נאות

[253] ומה נעמו לי בזה דברי הנביא ע"ה **מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם** (מיכה ז' י"ח-י"ט) אמר חטאתם ולא אמר חטאתנו כאמרו יכבוש עונותנו. אבל הורה במאמר חטאתם כלומר חטאתם של העונות כי החטאים המה תולדות העונות ומסובבות מהן, כי ע"כ לא שמרו יתברך שלא יהיה נכשל בחטאים:

ממה שהיה נוהג עד הנה. והדין נותן כן כמליצתם ז"ל (במדרש שיר א, על מאמר ישקני מנשיקות) ר' פנחס בשם ר"ל אמר דנכית ליה חיוי' חבלא מדחיל ליה. כי האדם כאשר יזדמן לו מכשול בדבר אחד יתעורר על ידו להשמר מעתה בכל מעשיו.

וכן נאמר **כי עמך הסליחה למען תורא** (תהלים ק"ל, ד') ר"ל כי עיקר הסליחה מהקב"ה על זה הסמך לאמר כי מעתה תתגדל יראתו ויוסיף בשמירתו.

ועם דברנו יתבאר לנו בטוב טעם ענין מאמרם ז"ל גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות (יומא פ"ו), כי מסבתם הוא מגדיל מוראו ופחדו ויזדרז לעמוד על משמרת הקודש להרבות במצות ומע"ט וירבו זכיותיו בכפלים. וזה הכלל כי עיקר התשובה מן האדם היא העצב והדאגה על חליו כי היה בסכנה עצומה ומשתדל מעתה באמצעים העלולים לרפאות אותו ולהצילו מרעתו, וזה **ונרצה לו לכפר עליו** כלומר הסליחה תהיה לפי גודל תשוקתו והשתדלותו אל הרפואה.

ומעתה נקח דמיון לעשיר גדול שהיה עושה משא ומתן שלו על ידי שלוחים, ויקר מקרה אל המשולחים כי פשעו במשמרת הסחורה ונגנב מהם כל סחורתם והיו בושים מאד לשוב אל ביתם כי איך יעמדו לפני הסוחר, והשתדלו והרבו תחנה ובקשה שיתפשר עמהם כמה יתנו לו בעד ההיזק, ויתפשר עמהם שיתנו לו א' למאה, למשל הסחורה היתה בערך שלשים אלף ויתפשר עמהם שיתנו לו ג' מאות זהובים. אבל גם זאת היה יותר מיכלתם ועשה להם חנינה שיתנו לו סך זה מעט מעט, היינו בכל שבוע יתנו לו זה ג' זהובים וזה ג' זהובים. וא' מהם היה דל מאד ונזדמן לו שבוע שלא הביא בידו רק ב' זהובים והיה מבקש ומתחנן את פני הסותר שיקבל ממנו הב' זהובים אלו כי באו לידו בקושי גדול ועשה יותר מיכלתו והשני מלא את ידו והביא בכל שבוע ארבעה זהובים יותר ממה שהבטיח, והעומדים שם ראו את פני הסוחר כי יותר ערבה לו נתינת הראשון גם כי היה פחות ממה שהבטיח יותר מהשני שנתן יותר ממה שהבטיח, ושאלו אותו והשיב: כן הדברים, והטעם כי הנתינה גם כי תהיה כפלים ממה שהבטיחו לי הוא כאין וכאפס בעיני נגד ההיזק הגדול אשר עשו לי, רק עיקר התשלומין הוא הבושה שיתביישו מפני ויתנו אל לבם מהיום והלאה להזדרז במסחרי כמשפט לאיש נאמן, ואז אקוה כי הם יכולים למלאות לי כל ההיזק בנסיעה אחת, היינו שישתדלו להמעיט ההוצאה ויתאמצו לבחור סחורה היותר טובה והיותר משובחת ובמקח טוב ויתנו את לבם למכור ביותר ריוח וישתדלו לגוש את החנונים על החובות שכבר נתיאשו ממנו, ואם יעשו כן יבא במהלך מחסורי, וכל זה אקוה באותו אשר הביא פחות ממה שהבטיח א"כ הוא בא לפני בבושה עצומה וברוח נכאה, לא כן השני כי הוא הביא יותר ממה שהבטיח ולבו גס בו

כאלו כבר מלא לי כל ההיזק הקרן עם הריוח וא"כ הלא יהיה קל בעיניו לפשוע שנית אחרי שדומה בעיניו כי מלא כל ההיזק שלי.

הנמשל המביא קרבן לה' על דרך האמת הלא אצל הקב"ה אינו כלום (כמאמר החפץ לד' בעולות) נגד הפגם אשר עשה בחטאו רק עיקר סמך הסליחה שימחול לו ד' לסבת הלב נשבר ונדכה של המביא כמאמר **זבחי אלהים רוח נשברה** (תהילים נ"א, י"ט) וא"כ מי שאין ביכלתו להביא רק כבש או איל הנה הוא בבושה וכלימה, והבושה הזאת תביאהו להזדרז מעתה להשתמר מעון וחטא ומעצמו יתמלא ההיזק בכפלים. לא כן מי שמביא שור גדול ומלאו לבו לאמר העשרתי את קוני ושב מן המזבח בלב שמח כאלו הקב"ה הרויח ממנו. ולא זאת לבד שלא יזדרז מהיום להטיב מעשיו כ"א עוד יהיה קל בעיניו לעשות מה שלבו חפץ, לכן לא נאמרה הקרבה בשור כי מאמר והקריב מורה שהחוטא מתקרב אל הקב"ה והקב"ה מתקרב אליו, ולא כן הדברים כי הוא בא שמח וטוב לב עם השור הגדול ולא תערב שמחתו למעלה:

ועם דברינו אלה נוכל להמתיק מאמר הנביא ע"ה **שוש אשיש בד' תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני** (ישעיה ס"א, י') ונקדים עוד מאמר **ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה** (בראשית ב', ב'). הנה מאמר ויכל אלהים ביום השביעי מורה כי ביום השביעי גמר מלאכתו, ואנחנו חלילה לנו ליחס שום מלאכה ליום השביעי, וכבר נשאלה שאלה זאת במדרש (בראשית רבה פרשה י', ט' רבי שאל לר' ישמעאל בר' יוסי אמר ליה שמעת מאביך מהו ויכל אלהים ביום השביעי כו' עד מה היה העולם חסר מנוחה בא שבת באה מנוחה). אמנם גם זה צריך באור כי המנוחה תתייחס רק אל אותו שהוא עמל במלאכתו. **אמנם** הנראה לדעתי כי הדברים נמשכים אל מה שמצאנו בדבריהם ז"ל **ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו**, כתיב **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב). ברכת ה' היא תעשיר זה השבת שנא' **ויברך אלהים את יום השביעי** ולא יוסיף עצב עמה זה האבל[254] היך מה דאת אמר **כי נעצב המלך על בנו** (שמואל ב' י"ט, ג') (בראשית רבה פרשה י"א, א') באור זה ע"פ מאמר החכם ע"ה רע רע יאמר הקונה ואוזל לו אז יתהלל (משלי כ', י"ד). לאמר כי כל המעשים ראשיתם צער ויגיעה, כמו גידול

[254] ברכת ה' זה השבת ולא יוסיף עצב זה האבל ובקצרה על דרך הפשט נוכל לומר בכוונת מאמר נפלא זה כי המדרש רמז על מה דקיי"ל בשבת אין אבלות נוהג ועכ"ז עולה לו מן המנין (מועד קטן י"ט, א') כי לולא כן היה צריך להוסיף עוד יום א' להשלים ז' ימי אבלות כי בשבת לא נהג אבלות, זה שרמזו ז"ל במאמר ברכת ה' היא תעשיר יום השביעי אשר ברכו ה' וקדשו הוא רק להעשיר להטיב עם האדם, אבל לא יוסיף עצב עמה שלא יוסיף עצב להתאבל עוד יום אחד בעבור שלא התאבל בשבת, כי סגולת השבת רק להטיב לא להפסיד:

בנים או בנין בתים ועבודת שדה וכרם. כלם מיגעים את האדם בתחלתם וברכה ונחת בסופם, אבל כל זה הוא אם המעשים מצליחים בידו ומתקימים אצלו. אבל כאשר יראה כי תוחלתו נכזבה אז יגיעתו לקללה תחשב לו מתחלתה עד סופה. וכל זה כלל יתברך במאמר **ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך** וכו' **בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה** (בראשית ג', י"ט). ר"ל האף אמנם כי בתחלת הבריאה היה מוטבע האדם על העבודה כמאמר **לעבדה ולשמרה** (שם ב', ט"ו) עכ"ז לא היה רק על דרך מאמר רע רע יאמר הקונה ואוזל לו אז יתהלל כי התכלית היה לברכה. לא כן עתה אחר החטא בעצבון תאכלנה כל ימי חייך עד שובך אל האדמה.

וזה שדרשו חז"ל ברכת ה' היא תעשיר זה יום השבת ולא יוסיף עצב עמה זה האבל כד"א נעצב המלך על בנו, ובהשקפה ראשונה אין צורך להביא ראיה ממאמר המלך על בנו כי מי לא ידע בעצב שהוא דאגה ומה ענין זה לשבת. אבל לדברינו הנה כל מה שהקב"ה נותן לאדם מן הברכה עוד הוא צריך אל הצלחה שתתקיים בידו, למשל מי שהקב"ה נתן לו בן וגידלו עד אשר היה לאיש הנה אם הוא שלם בגופו ושלמות נפשו במעשים ישרים ומנהגים טובים הוא רואה אחרית טוב בעמל גידולו לא כן אם יהיה דל בגופו או במעשיו אז אין קץ לצער אביו, וכן בכל החפצים המושגים לאדם ביגיעה.

ומעתה אם אמנם הכל נברא בששת ימי המעשה עכ"ז עוד היא עומדת בין שתי הקצוות אם יצליחו ביד האדם יהיו לברכה, ובהיפך יהיו לקללה שיהיו מייגעין אותו לעולם עד שובו אל האדמה, לכן אמרו ז"ל בא שבת באה מנוחה כי מה שהיה העולם חסר בבריאה שהיתה עומדת בין ב' הקצוות נשלמה ביום השבת כי זכות השבת להמשיך ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו של אדם, וזהו בא שבת באה מנוחה היינו אחר אשר האדם ייגע את עצמו ויוציא הדבר אל גמרו ושלמותו יהיה לו למנוחה ונחת רוח. וזהו ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו כו' כלומר שנתן קץ ותכלית אל היגיעה, וזה שפירשו ז"ל ויברך אלקים את יום השביעי ברכת ה' היא תעשיר עד שלא יוסיף עצב עמה אחרי גמרו אותה, לכן הביאו ז"ל משל מדבר המצוי יותר בבני אדם והוא היגיעה וצער גידול בנים כמ"ש נעצב המלך על בנו. ואמר ויברך אלהים את יום השביעי כו' ר"ל נתן בשבת ברכה והצלחה אל כל המעשים שלא יוסיף עצב בהם וא"כ יראה אחרית טוב בכל יגיעתו.

וזהו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. וביארו במדרש (ב"ר י"א) אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות כל מה שהיה הקב"ה עתיד לבראות בשביעי הקדים ועשה בששי, הנה ביארו מילת לעשות כל מה שהיה לו לעשות הקדים ועשה אותו בערב שבת. וזה עיקר המופת על קדושת יום השביעי כי

אם היתה השביתה בעבור שלא היה לו עוד מה לעשות א"כ אינו מופת על קדושתו שהשביתה תהי מחויבת בו, לכן אמר הכתוב לא כן כי היה עוד מה לעשות מן המלאכות אשר אל הבריאה רק הקב"ה חלק כבוד ליום השביתה בעבור היות השביתה מחוייבת לו.[255]

וזהו מאמר החכם ע"ה **יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו** (קהלת ד', ח') הפליג לספר במי אשר הקללה שלטה במעשי ידיו, שתמצא לפעמים מי שהוא יחיד ואין לו בן ולא אח והיה ראוי לו שיהיו עסקיו מעטים ועכ"ז אין קץ לכל עמלו, והוא מסבת שכל מעשיהם אחרי הגמרם הם חוזרים לקלקולם ולעולם צריכים הם תיקון ולכן אין קץ לכל עמלו. לזה ברא הקב"ה שבת אשר הוא מקור הברכה שממנו תצא הצלחה אל המעשים אשר האדם יגע בששת ימי המעשה, וזהו **ויברך אלהים את יום השביעי** שלא יצטרך לתקן עוד את מעשיו ולא יוסיף עצב אחרי צאת הדבר מכח אל הפועל ולא יתקלקל עוד וכמו שנתבאר:

הוא שאמרה חנה ע"ה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם (שמואל א' ב') וראוי להתעורר בדברים אלה בשנותה את טעמה במאמר האחרון מכל המאמרים הקודמים שנאמרו עם וא"ו העטוף ממית ומחיה, מוריד שאול ויעל, מוריש ומעשיר, ובמאמר משפיל השלימה דבריה במלת אף והיה די ג"כ רק עם וא"ו החבור משפיל ומרומם.

אכן ההוראה במאמר משפיל אף מרומם לאמר כי הנה הקב"ה מדתו הטובה היא לאהוב השפלים והוא מגביה אותם, והגבוהים ישנא וישפילם. וא"כ יהיה האדם מתהפך בכל ימי חייו מגדולה להשפלה ומשפלות לגדולה כי מי שהוא עני הוא שפל ברוחו ונכנע בלבו עד מאד והקב"ה יגביה אותו למעלה ראש ויעשר ויקום חילו ויהיה גס רוח וגבה לב כמשפט העשיר, עד כי הוא יתברך ישנאהו וישפילהו, ואח"כ כאשר יראה הקב"ה שפלותו - מעפר ירימהו, וכן יהי תמיד מתהפך עולה ויורד ועולה ובע"כ האדם מוכרח

[255] כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוקים לעשות ובקצרה נוכל לומר בבאור מאמר אשר ברא אלהים לעשות על דרך שאמרו (ב"ר י"א) כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשיה, החרדל צריך למתוק, החיטים צריכין להטחן, אפילו אדם צריך חיזוק ע"ש. הנה מבואר כי מעשה בראשית היה לא על דרך בשר ודם העושה כלי תשמישיו, כ"א על דרך העושה כלי מלאכה (הנקרא בפי הבריות ווארשטאט) כך ברא הקב"ה ששה ימים והם נקראים ימי מעשה, כלומר כי נתן בהם פעולות מיוחדות אל כל יום ויום כאמרם ז"ל (שבת קכ"ט) האי מאן דבחד בשבתא יהי גבר דלא חדא ביה, מאי טעמא דאברי ביה אור וחשך, וכן כל יום ויום מיוחד בסגולתו והם פועלים תמיד. וזהו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות כי עד לעולם כל אחד יעשה את שלו כי לולא כן לא היה ראוי לשמוח ולקדש כי אם שבת הראשונה כי בו שבת יתברך וכלה מלאכתו כמשפט בני אדם כאשר יגמרו מלאכתם יעשו שמחה ומשתה אבל רק יום זה לבד, ולמה קבע הקדוש ב"ה מצות שבת לעד לעולם, וזה אמר מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות ואם כן גם שבת יפעול פעולתו וסגולתי לעד לעולם לכן קדשו לעולם.

לאחוז במשפט בשני הקצוות היינו שבהיותו עני ושפל בדעתו לא יעזוב ולא יטוש שפלותו והכנעתו ממנו לעולם, ואף בהיותו עשיר גדול יאחז צדיק דרכו להיות שפל בדעתו ויראה את עצמו עני כמאמר חז"ל (מסכת דרך ארץ זוטא פרק ב') זה שיש לו אינו שלו, וכן מצאנו בדוד המלך ע"ה שקרא את עצמו עני פעמים רבות בספר תהלים, גם כי היה גדול בממשלתו ואז יוכל להיות עשיר ועני בפעם אחד ובזמן אחד עשיר בנכסיו הרבים ועני ונכנע בדעתו ולבו, ואז יעמוד על מצבו וקיומו. וזהו מאמר חנה ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם שיהיה התרוממות אל השפל בתנאי שיהיה נשאר בשפלותו ויהיה שפל וגם מתרומם.

כלל הדברים כי ההכנעה וההשפלה והלב נשבר אל האדם הוא דבר שאין להתעלם ממנו לעולם ואז יזכה להיות שפל ורם, שפל בדעתו ורם במעמדו ואז יצליח ואז ישכיל, לא כן כאשר יטוש ההכנעה מלבו יעזבהו ה' יתברך ג"כ כמאמר **גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל** (תהלים ק"א, ה') וכל תכלית היסורים אשר הקב"ה מייסר את האדם בעוה"ז הוא ללמד לאדם דרך ענוים ושיהיה לו לב נשבר ונדכה כמאמר **או אז יכנע לבבם הערל** (ויקרא כ"ו, מ"א). וכי תשאלך נפשך למה ההשפלה מחויבת אל האדם כל כך כאשר יורו מאמרי הנביאים ע"ה אשר מבלעדי הענוה והשפלות לא יוכל להתקיים בעולמו. אמנם דע כי הוא כמו אשר האדם לא יתקיים גם רגע בלא רחמי שמים עליו, כי מצד עצמו הוא תלוש הנמצאים בלתי הרחמים והחמלה עליו מלמעלה להשפיע עליו החיים והמזון וכל מחסוריו, כן לא יתקיים בלתי עם ההכנעה והלב נשבר כי ההכנעה היא שורש הרחמנות כמו אשר עינינו רואות בבוא עני בלב נשבר, יתעוררו עליו בלב רחמים וכל יותר ירגישו שפלות דעתו ושבר רוחו יתמלאו עליו רחמים יותר, לא כן אם יבוא לפניך בגאוה ובגודל לבב לא תתעורר לרחמהו ולא תחמול עליו. כש"כ נגד מלך העולם יתברך שמו יוצר כל היצורים אם יבוא אדם לפניו ברום לבבו איככה ימשיך עליו רחמי שמים הלא מיד יסגור אלהים בעדו מלחוס ולחמול עליו, אז גם עשרו לא יועילנו ורב כופר לא יצילנו. וא"כ גם העשיר בעשירים אין קץ אל הרחמים והחסדים אשר הוא צריך בכל רגע להמשיך עליו מלמעלה, וא"כ כמו שהאדם צריך אליו יתברך תמיד רגע אחר רגע, כן מחויב הוא להיות בהכנעה תמידיית.

וזה שאמר הנביא שוש אשיש כו' כי הלבישני בגדי ישע כו' משל לקבצן הולך מעיר לעיר לקבץ נדבות ומצאה ידו והשיג כמה זהובים ועלה בלבו לעשות לעצמו מלבושים נאים, כמשפט כל בעלי מלאכות אשר כפי הברכה אשר ישיגו ממלאכתם כן יפזרו על מלבושים, למען יהיה לכבוד בין אנשים, ויאמר אליו חבירו סכל אל תדמה עצמך לשארי

בעלי מלאכות כי הם גם אם ילבשו בגדי עשיר לא יזיק מאומה למלאכתם כי בידם לעשות מלאכתם כבראשונה, לא כן אתה אשר כל הצלחתך בעבור כי אתה נראה בפני אנשים ערום וחסר כל ע"כ ירחמו עליך לא כן אם תעשה לך מלבושי כבוד ובגדי חמודות איה איפא יהיה עוד מי שיתעורר לחמלה עליך ולא יתנו לך כל מאומה.

זה שאמר שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי ביאר בזה הדברים שאמרנו כי אחז בב' הקצוות כי שמח על מדת הרחמים והטוב, ותגל נפשי באלהי לא העלים ממנו גם מדת הדין, ונתן טעם לדבריו ואמר כי אני צריך לזה עד מאד כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני היא מליצה נפלאה על ההכנעה ושפלות הרוח שהם האמצעיים העלולים להמשיך על ידם הרחמים והחמלה מלמעלה ממש כמו הבגדים הקרועים אצל העני המקבל צדקה וזהו ומעיל צדקה יעטני:

ובזה יתבאר מאמר ר' יוחנן בן זכאי כשחלה בנו כו' עד הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך (ברכות ל"ד, ב'). והוא כמו זר כי לא מצאנו במקום אחר ענין עבד ושר למעלה, ולדברינו הנה הדבר תלוי באיכות העניה שכבר היה שפל בעיני עצמו כעבד, ור' יוחנן בן זכאי מרוב גדולתו ובהבחנתו את חין ערכו לא היה יכול להשיג ענוה גדולה כ"כ וע"ז הורה במילת דומה כי די היה לומר הוא כעבד לפני כו' ואני כשר כו'. אמנם על עצמו היה קובל ואומר כי הוא דומה בעיני עצמו כעבד לפני המלך ואני עדיין בעיני עצמי כשר לפני המלך וכבר ידענו כי עיקר התפלה תלוי בתנאי זה כמאמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה וכן אמרו לשארית נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים (ראש השנה י"ז, ב') ויפה רמזו ז"ל ענין נכבד זה במה שנאמר הקרבה בצאן ולא נאמר הקרבה בשור וכמו שנתבאר:

חלק ט

וסמך ידו על ראש העולה ונרצה לו לכפר עליו (א', ד').

מלת לו נראה כשפת יתר אבל הנראה כי בזה בא להורות תנאי המיוחד אל המקריב קרבן כמאמר חכמינו ז"ל אל תהיו ככסילים שחוטאין ומביאין קרבן ואינם יודעין אם על הטובה הם מביאים אם על רעה הם מביאים, אמר הקב"ה בין טוב לרע אינם מבחינים ומביאים קרבן (ברכות כ"ג, א'). וראוי לדעת מהות החסרון בהעדר הבחנתם בין טוב לרע לענין הקרבן.

אבל דע כי ההבדל בין חולי הגוף לחולי הנפש כי חלי הגופות אין רפואתם והצלתם תלוים בידיעת החולה את חליו, כי אף שאינו יודע מהות חליו מאומה עכ"ז רשות ביד הרופא לרפאות אותו, לא כן חולי הנפש כי זה מקור מחלהו מה שאינו מרגיש ברעתו

כמאמר **הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע** (ישעיה ה', ז') וכאמרם ז"ל עבר ושנה נעשה לו כהתר (קדושין מ'). וזה עיקר ויסוד כל תועה בתוהו לא דרך, כי כל מרע וכל נלוז ישר בעיניו כמאמר החכם ע"ה **יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות** (משלי י"ד, י"ב) ורפואתו היא מה אשר תשוב נפשו אל הדעה הישרה ותחזור רוחו אל ההבחנה, להכיר ולבחון מה הוא לה אם טוב ואם רע, כי המכה הבלתי נראית מבחוץ ודאי היא על המוח אשר בעצם והיא מסוכנת מאד ועסק הרופא להוציא אותה מפנים לחוץ, וכל אשר תגדל בחוץ תתמעט מבפנים, וזהו מאמר **כי החרשתי בלו עצמי** כו' (תהלים ל"ב, ג') כי החולה שאינו מרגיש ודאי בלו עצמיו וסכנתו גדולה עד שמחויב לשאוג כל היום תמיד על מכתו האנושה.

וזהו מאמר הקב"ה בין טוב לרע אינם מבחינים שזה מורה על אמתת רשעתם בהפלגה עצומה מצד רוע חפצם שכבר מחליטים ואומרים לרע טוב ומביאים קרבן ואיך יהיה קרבן לרצון. אבל הצדיק גם אם יקרה לו לפעמים עון אשר יחטא, יעיד בעצמו על חטאו ויאמר חטאתי וישר העויתי ולבבו יבין חטאו יותר מאשר יבינו אחרים בהודעם, והוא מתודה ומצטער מאד ומבקש רחמים מאת ה' יתברך שיסלח לו. וזהו וסמך ידו על ראש העולה יודה עלי פשעיו לה', ונרצה לו לכפר עליו, כלומר ישתדל תחלה לפייס את הקב"ה שיתרצה אליו כי הוא מכיר בחטאו ואז יכפר עליו ע"י הקרבן.

חלק י

ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' (ב', א'). מדרש: כתיב **כי לא בזה ולא שקץ ענות עני** (תהילים כ"ב, כ"ה) וכו' וכשם שלא בזה את תפלתו כך לא בזה את קרבנו שנאמר נפש כי תקריב (פרשה ג', ב').

ולבוא אל הבאור נציע מאמר חכמינו ז"ל כד הוינא זוטרא לגברא השתא דקשישנא לדרדקי (ב"ק צ"ב). ובהשקפה הראשונה נפלאת היא בעינינו וחלילה לשדי מעול.

ונקדים לזה מאמר **יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני** וכו' לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר (ישעיה כ"ט, י"ג) ומה מאד ראוי להתבונן בדבר העונש איככה הוא מדה כנגד מדה. והנראה עם מה שכתבנו למעלה (על מאמר עשרה יקרים כו') כי ההפלגה בדברים תהיה על ב' פנים, אם שתהיה ההפלגה בחשיבות מצד יקר עצמותו באמת כמו הפלגת חשיבות אברהם אבינו ע"ה כי הפליא לעשות, גם אם היה בדורן של משה רבינו ע"ה היה הוא הבחיר שבכלם, לא כן נח אשר מעלות חשיבתו היה מצד הפכו היינו ע"י

הצטרפות רשעת אנשי דורו כמאמר איש צדיק תמים היה בדורותיו אלו היה בדורו של משה לא היה צדיק (בראשית רבה פרשה ל', ט').

וזהו כי לא בזה ולא שקץ ענות עני כשם שלא בזה את תפלתו כך לא בזה את קרבנו שנאמר ונפש כי תקריב הבט ימין וראה כי הכתוב ביאר בעצמו סבת הדבר במאמרו כי לא בזה ולא שקץ ענות עני ולא הסתיר פניו ממנו.[256]

ונמתיק הענין במשל לשר גדול שבא לעירו ובאו כלם לקבל פניו ובידם תשורה כמשפט להמקבלים פני שר גדול שלא לבוא ריקם, אבל באו במתנות גדולות וקבלם השר ע"י שליח ואת פניהם לא ראה, לימים בא עני גדול והביא בידו מתנה שוה דינר זהב, בקש השר לקבלה ע"י שליח ולא רצה העני לתת אותה מידו רק דחק את עצמו ונכנס אל ארמון השר, ויאמר אליו השר מה ראית לדחוק עצמך אלי, אמר לו ידע אדוני כי מתנתי מועטת מאד נגד כבודך והוד גאונך, רק בהצטרפות דלות ערכי ושפלות מצבי אשר גם המתנה הקטנה הזאת היא יותר מיכלתי אז תמצא תשורתי חן בעיניך, וא"כ לא היה לי דרך אחר רק לבוא ולהתראות בעצמי עם המתנה, למען יראה בעניי ויצטרף דלותי אל המתנה אז תהיה חשובה בעיניו יותר מכל מתנות הנדיבים המתנדבים בעם.

וזהו כי לא בזה ולא שקץ ענות עני ובתנאי - ולא הסתיר פניו ממנו. והוא שאמרו כאלו נפשו הקריב, ולא היה די שיאמרו עליו שקרבנו חשוב ומקובל כקרבנו של העשיר אבל רז"ל החליטו כי בהכרח הקריב נפשו להתראות בעצמו עם מתנתו שהביא, כי לולא כן אין במתנתו מאומה מן החשיבות, לכן נכתב אצלו ונפש כי תקריב, וזהו בקשתנו יאר ה' פניו אליך ויחונך. כי אז ודאי יחון יחוננך אחר כי ישא את פניך. ומה יפה בזה מליצת חז"ל יאי עניותא לישראל כורדא סומקא אסוסיא חיורא (חגיגה ט') והוא משל זר מאד,

[256] ביאר בעצמו... כי לא בזה ולא שקץ ומה מאד יתבאר בזה מאמר **אל תזכר לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד** (תהלים ע"ט, ח') גם מה שאנחנו מקדימים לומר בסליחות לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, משל לסוחר מוכר סחורותיו להרבה חנונים ובהגיע זמן הפרעון אשר קצב להם הוא נוגש אותם לשלם לו חובותיו במטבע הראוי אליו וכאשר ימצא אצל אחד מהם מטבעות אשר יחסר ממשקלם הראוי או איזה השתנות בצורתם יזרקם הלאה ולא יאבה בהם לקבלם על חובו, ופעם קרה מקרה לא טובה אל אחד מבעלי חובותיו אשר בעיירות הקטנות שנתדלדל מאד ועכ"ז התחזק את עצמו בכל יכלתו לשלם את חובו המגיע ממנו, ובהגיע זמן הפרעון ושמע כי הסוחר בא אל העיר לגבות חובותיו ומשרתו הולך וסובב בעיר לקרוא את בעלי החובות, כלם הלכו אל הסוחר והוא לא אבה ללכת כי אמר בלבו הסוחר בא ממרחק ואין אתו יודע עד מה ממעמדי השפל וגם כי אשלם לו את אשר מצא ידי הנה הוא ידקדק עמי כאשר בימים הראשונים שהייתי עשיר, לכן לא רצה לשלם לו עד אשר יבוא בעצמו לביתו ויראו עיניו את שפלותו ואת דלותו אז ישא פנים על חסרונו ולא ידקדק עמו. וזהו אל תזכר לנו עונות ראשונים כלומר כדרכך להקפיד ולדקדק שיהיו מעשינו שלמים מכל צד בלא שום חסרון כמאמר **וסביביו נשערה מאד** (תהלים נ', ג') רק מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד וכל מה שתמצא בידינו קבל ברחמים וברצון כמאמר ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך. וזהו מה אשר אנחנו מקדימים לאמר בימי הדין והחשבון לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך רק כדלים וכרשים כו' וא"כ לפי דלות ערכנו ושפלות מצבנו ראוי לקבל מידינו כל הנמצא:

וכי לא מצאה ידם לדמות עניות ישראל לדבר מכובד כמו ספר נאה בכרך נאה וכדומה. אבל כוונתם להודיענו כי יש בעולם ב' סוגי חשיבות, א'. מצד העצם עצמו בטוב טעמו וריחו או מראהו הדר לו והיא מעלת המתמדת עם העצם כל היום תמיד, הב'. חשיבות מצד הצטרפות הפכו, הלחם יערב לאיש העני מאד כי נפשו רעבה, הבגד להולך ערום ויחף זה כמה. וכן למעשים טובים יש ב' סוגי החשיבות האלה, אם חשיבות בעצם כמו מי שאנחנו רואים בו כי הוא יושב מוכתר בטלית ותפלין והוגה בתורה ומשים לילות כימים ורודף צדקה וחסד בלב שלם ובנפש חפצה. ויש שהוא מוטרד בעסקיו מאד מורדף בלי חשך ועכ"ז הוא מקמץ ומצמצם מזמן אכילתו וממנוחת משכבו ויקח מועד למישרים וקובע לעצמו שיעורים ללמוד התורה ולמע"ט, אשר כבר אפשר שהוא יהיה יותר חביב למעלה. אמנם חשיבותו אינו מצד מעשיו כ"א מצד ההיפך כי גלוי וידוע טרדתו שאין לו מנוח בכל עתותי היום א"כ כמה גדול כח נפש העושה וכמה עצום רצונו הטהור.

והוא ג"כ ההבדל בין החשיבות שהיה לנו בימים הראשונים ובין חשיבותנו עתה כי בזמן שהיה בהמ"ק קיים וישראל היו שרוים על אדמתם היה נראה יקר תפארתנו ושלמותנו מצד עצם המעשים, לא כן עתה בזמן החורבן אם נביט ונבחון במעמדנו על שקידתנו בתורה ובמצות הי תורה והי מצוה כו' ומעשינו דלים מאד, רק בהצטרף דלותנו ושפלותנו כמאמר ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי אז יעלו מעשינו לרצון לפני ה'. וזהו יאי עניותא לישראל כורדא סומקא אסוסיא חיורא,[257] כי הנה סוסיא חיורא אין בה מן היופי כי זה דרך רוכבי סוסים לבחור להם רק שקעירות אדמדמות לא לבנות, רק כאשר נותנים על סוס לבן ורדא סימקא הנה ע"י הפכיות הגוונים נתייפה צבע הסוס עד שיהיה נראה נאה. כן דלותינו סבה לייפות את מעשינו אצלו יתברך גם כי אנחנו מצד עצמנו אין בנו מן היופי להיות נחשבים כ"כ הנה בהצטרף ענינו ומרודנו אז מעשינו לטוב נחשבים (עי' קול יעקב שה"ש (על מאמר שחורה אני) שם כבר נדפס דבר זה אבל תקנתיו עתה לכן הזכרתיו פה) וזה שנאמר במנחה ונפש כי תקריב מעלה עליו הכתוב כאלו נפשו

[257] יאי עניותא לישראל כורדא סומקא אסוסיא חיורא אמר הכתוב לא אחדול את מתקי את אשר כתבתי אני בחבורי תפארת אדם על מאמר נפלא זה, והוא כי רז"ל לא החליטו שהעשירות לא נאה לישראל, רק רצונם להעיר אותנו כי גם העניות אצליהם הוא נאה, כי הנה האיש הישראלי הוא מוקף גדר ע"י מצות התורה לבלי ישלח ידו למה שאינו שלו, שלא לעשות רמיה, שלא להונות, אבל לשמוח רק בחלקו. ושלמות בישראלי בשמירתו זאת יותר נודעה ויותר יוצא לאור האמת בהביט אל עני ונכה רוח רעב ללחם וצמא למים ועכ"ז אינו יוצא מנדר אשר גדרה עליו התורה, הנה עליו יהל אור התורה וגדרי אזהרותיה ביתר שאת ויתר עז, והמשילו זאת לורדא סימקא אסוסיא חיורא כי לגדור הסוס אין נ"מ בזה, רק למען היות ברק עושיה זאת. כן העניות לישראל להגדיר אותם ע"ז ג"כ אין נ"מ להם כי בין כך ובין כך הם גדורים בגדר התורה, אך למען היות ברק לנוגה ישרה ואמתת צדקתם ושמירתם גדרי התורה כמאמר **נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה** (תהלים ס', ו'). ולדעתי אמת וישר הוא:

הקריב. והוא מובן מאד כי המביא שור פטם ונתקבל ממנו הנה נראה מעלת הקרבן בעצם השור וגדולתו ושמנו כי גרמיו כמטיל ברזל אבל המביא מנחה הנה חשיבות מנחתו היא גודל עניותו והפלגת דלותו ועכ"ז הוא מקמץ סעודתו מלחם רעבונו שהוא צריך לנפשו ומביא מנחה לה' הנה חשיבות הקרבן ומעלתו הוא בעצם נפש המביאו.

כלל הדברים כי יש לנו ב' סוגי חשיבות, בימים אשר אנחנו שלמים וטובים אנחנו חשובים גם בלי הצטרפות דבר אחר עמנו, וכאשר מעשינו בלתי רצוים אז הקב"ה בחסדו מצרף מעשינו אל דלות ערכנו ואשר לפי מעמדנו אנחנו ראוים למדריגה היותר פחותה. ומה נעמה בזה מליצת הכתוב **כענבים במדבר מצאתי ישראל** (הושע ט', י') כי המוצא ענבים בארץ ציה וערבה שאין בהם שום פרי אז הענבים ההם חשובים הם בעיניו כמוצא שלל רב, גם כי אינם טובים כ"כ עכ"ז יערבו עליו בהעלותו על לבו כי המקום לא מקום גפן ותאנה. וההבדל אשר בין ב' הבחינות האלה כי כאשר החשיבות ביקר עצמותנו כל שיגדל יקר שכלנו ושלמות חכמתנו ותתוסף בינתנו להשיג יותר יתוסף חשיבותנו ג"כ עוד יותר ויותר, לא כן אם חשיבותנו מצד מעוט ערכנו אז בהיפך כל שירחב לבבנו ויגדל שכלנו ותתוסף חכמתנו תתמעט חשיבותנו. כמשפט הילד בהיותו יונק שדי אמו ואין לו שום השגה אז יערב לאביו כל מעשיו גם אם יכהו על הלחי ויתלוש את זקנו, אמנם כאשר יגדל ותתוסף השגתו אז יתמעט חנו ואביו ידקדק עמו כראוי לו כמו שאמרנו. וזהו שהמליצו כד היינא זוטרא לגברא כו' הנה מה יפה המשילו ז"ל את הבחינה הזאת אל אהבת היונק ומובן מאד כמו שאמרנו. וזה עצמו כוונת מאמר יען כי נגש העם הזה בפיו ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה כי בזמן אשר העבודה היא עבודה שלמה בחכמה ובהבנת הלב אז החכמה היא יעלת חן ופאר העבודה והדרה, לא כן אם היא רק מצות אנשים מלומדה אז החכמה הנמצאת בנו היא סבה עוד להעלות חמה ח"ו כמאמר **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח).

לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ר"ל אני אעשה להם דבר שיהיה מעשיהם ודרך עבודותיהם חשוב בחשיבות נפלא הפלא ופלא, מסבת ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר ואז יהיה פלא על מעשיהם. גם אם יהיו מן הקטנות שבקטנות אחר אשר מעמדם יותר דל ואינם ראוים גם לעבודה כזאת כמאמר **אין מנהל לה מכל בנים ילדה** כו' (ישעיה נ"א, י"ח) וכמאמר **לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחוורו** (שם כ"ט, כ"ב) פי' כמי המתארח אצל בעה"ב יום או יומים קודם פסח לא יבוש אם יתן לבניו סעודתו בכלים פחותים כי הזמן יענה את הכל.

חלק יא

שם בסמוך (ובירושלמי יומא פרק יוה"כ): אמר רב ביבי בר אביי כיצד אדם צריך להתודות ערב יום הכפורים צריך לומר מודה אני כל רע שעשיתי לפניך, בדרך רע הייתי עומד וכל מה שעשיתי עוד לא אעשה כמוהו, יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שתמחל לי על כל עוונתי ותסלח לי על כל פשעי ותכפר לי על כל חטאתי הדא הוא דכתיב **יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו** (ישעיה נ"ה, ז') (פרשה ג', ג').

ונקדים לזה מאמר **מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה עד ה'** (איכה ג', ל"ט). דע כי כמו בחולי הגוף יש שרשים וענפים הרבה המסתעפים משורש אחד, כמו התגברות מרה אדומה יסובב מזה כאב הראש, ויסובב גם כן אבדת חשק המאכל וכדומה מהענפים הנמשכים, כן בחולי הנפש יש עבירות שרשיים אשר כל א' הוא שורש פורה ראש ולענה לכמה פרטי ענפים המסתעפים ממנו המדות הרעות המה ארבעה אבות נזיקין: הגאוה התאוה הקנאה והכבוד אבל המעשים והענפים והתולדות המסתעפים מאלה האבות רבים מאד, ע"י הגאוה ובזה נבדל וחדל אישים יחשוב א"ע חכם מכל אדם יבזה הבריות ויחרפם, מאן משמוע מוסר, יתעצל בקיום התורה והמצות כאלו גופו עופרת ממקומו לא ימוש. וע"י התאוה יבוא לגזל ועריות ומאכלות אסורית וכדומה מסוג זה, ועל ידי הקנאה אל הכעס והקפדנות, אל הנקימה ואל הנטירה ועוד הרבה, וע"י הכבוד יבוא לבקשת השררה להתגאות על הבריות להלבין פני חבירו ברבים[258] וכבר אמרו רז"ל (סנהדרין ק"ב) מי גרם לקרח שיאבד הוא וכל עדתו עמו אלא מפני הכבוד והנה האף אמנם כי כל חטא ועון פרטי נרשם למעלה בפני עצמו כמאמר **חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר** (ירמיה י"ז, א') אבל למטה בארץ אם ירצה האדם לשוב על כל אחד מן המעשים בפ"ע יכלה הזמן והמה לא יכלו. אבל יש דרך ישר לפני איש להשכיל לדעת שורש מדתו הרעה, מוצאה ומובאה, ולשוב בתשובה שלמה על שורש המדה הרעה הזאת לעקרה ולשרשה כי היא היתה בעוכריו להיות שורש פורה לכל התולדות הנמשכות ממנה, ואז על נקלה בסור הסבה יסור המסובב.

והדמיון בזה כי יש חנוני מוכר סחורה בחנות לאחדים ויש סוחר כללי והוא במקומות הרחוקות והחנונים באים שמה והוא מוכר להם חתיכות שלמות רבות בדרך כלל, ומי מרויח יותר בחתיכת מין סחורה ודאי החנוני כי הוא מוכר סחורותיו בחנותו לאחדים

[258] הוא מה שאמרו רז"ל (ר"ה י"ז א') מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה, כי ראשית חטאי האדם היא המדה רעה אשר בנפש ואם אמנם אשמים אנחנו על רוע המדה אשר בנפש כי בידינו להחליפה לטוב, עכ"ז גבר חסדו יתברך להמליץ עלינו כמאמרם ז"ל (ברכות ל"ב) ג' מקראות כו' עד ואשר הרעותי. וזה מעביר ראשון ראשון על כל חבילה עבירות, לאמר וכך היא המדה שכך מדתו כמאמר ואשר הרעותי, ובזה יפלו כל התולדות והמעשים הנעשים ונמשכים מכח מדה רעה זאת:

אמה אמה ויעלה ריוח בידו מכל חתיכת סחורה שבעתים על ריוח סוחר הכללי. וכי תאמר א"כ הלא אולת היא לו אל הסוחר הכללי מדוע ימכור סחורותיו על דרך כלל ולא ימדדם למכור אמה אמה וימכור לאחדים וירויח הרבה יותר, אכן הסוחר הכללי הזה יעשה בדעת וכל מעגלותיו הוא מפלס, כי הוא יש לפניו פאבריקים הרבה והרבה אנשים העומדים ועושים במלאכה ואם יאמר הוא למכור לאחדים הלא טרם ימכור חתיכה אחת יהיה נעשה ונגמר מאה חתיכות ויותר איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, לכן יותר נכון לפניו לקצוב לו ריוח מעט מהחתיכה למען יוכל לפדות הרבה בפעם אחד בדרך כלל, משא"כ החנוני בבואו לביתו מקום שאין בו פאבריקים הוא יחתוך וימדוד אמה אמה וימכור לאחדים.

הנמשל אחר מות האדם בבואו עם עגלה טעונה מסחורותיו לעולם הנשמות אשר שמה אין עוד עושים במלאכה, רק את אשר יביאו בידם מן העוה"ז מארצות החיים אז ימדדו ויחתכו הדין על כל חטא פרטי בפ"ע ויהיה לדבר סוף כי לא יביא עוד אליו סחורות בבקר בבקר. לא כן בעוד האדם פה בעוה"ז בחיים חייתו והפאבריק הולכת על אפניה באין הפסק אם יאמר לעשות תשובה לאחדים הלא טרם יטהר נפשו מחטא א' יעשה חבילות עבירות חדשות לבקרים אחר אשר שרשו פתוח אלי נהרי נחלי המדות הרעות, לכן יותר טוב לו לשוב על האבות והשרשים לעקר אותם ולשרש אחריהם ובשובו מהם ויתמו המדות הרעות וחטאים עוד אינם כי באין שורש אין ענף.

וזהו מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו כלומר בעודו חי ובעודו גבר וידיו רב לו לעבוד עבודתו במלאכת הפאבריקים מה לו להתאונן על חטאיו הפרטיים בעוד המלאכה הולכת ונעשית, אבל זאת עצתי נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה כו' מאמר דרך יסוב על המדה השרשיית שהיא דרך ומבוא להביאו אל המעשים הרעים וכמש"כ הגאון רמ"ח לוצאטו ז"ל (בספר מסילת ישרים פרק י"א) יותר קשה הנקיות במדות ממה שהוא במעשים כי הטבע פועל במדות יותר כו'. והוא שאמרו חז"ל (אבות ג') איזהו גבור הכובש את יצרו[259] עכ"ל. וזהו נחפשה דרכנו ונחקורה כו' היינו לחקור על המדה

[259] איזהו גבור הכובש את יצרו ודע כי מה שהביאו ז"ל שנאמר טוב ארך מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר, יש להתעורר בו, **א**'. מה זאת להם ז"ל להביא סוף המקרא ומושל ברוחו כו', **ב**'. ראוי להבין תנא היכי קאי שהוא שואל איזהו גבור, **ג**'. כי מאמר איזהו גבור הכובש את יצרו מורה כי שניהם שקולים כזה כן זה, ומביא מאמר טוב ארך אפים מגבור מה שיורה כי הכובש את יצרו עדיף מגבור. אבל דע כי שלשה מדות נמצאות בבני אדם, הגרוע מאד מיד שעשה לו חבירו רעה ישנס מתניו לעשות בו שפטים, או אם אנשי העיר עשו דבר כנגד השר ילבוש נקם עד רדתם וזה נקרא לוכד עיר (או כל שונא נקרא עיר) כמו **וה' סר מעליך** (שמואל א' כ"ח, ט"ז) ויהי ערך **נשוא לשוא עריך** (תהלים קל"ט, כ') ויש טוב ממנו אשר אם יכעוס על אחד ותבער כאש חמתו לענות ולכלותו ויזכיר אזהרת התורה הטהורה לא תקום ולא תטור כו' והוא כובש חמת אפו בגבורה ובחזקת היד וזה נקרא גבור או מושל ברוחו. אבל יש בו חסרון מצד כי אחר אשר מטבעו הוא כועס ואיש חמה רק הוא לוחם בגבורה זה משפט

המושכת אמריה המעשים הפרטיים. והוא הרמוז במאמר **ונפש כי תחטא ומעלה מעל וכחש בעמיתו** (פרשתנו ה') היא עבירה פרטיית אשר באין ספק קדם האיש ההוא לחטוא במדה השרשיית לכל עון ולכל חטאת המסתעף ממנה והיא תאות הממון. וזהו על אחת מכל אשר יעשה לחטוא בהנה מורה על האחת שהיא אב ושורש לתולדות וענפים רבים והשלים ואמר **וכפר עליו הכהן על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה** היינו ע"י הכהן ועבודתו בקודש יתוקן השורש ועי"כ יפלו הענפים מעצמם.

וזהו מאמר המדרש כיצד אדם צריך להתודות בערב יוה"כ מודה אני לפניך כל רע שעשיתי לפניך בדרך רע הייתי עומד וממנה נמשכו אלי התולדות רבות הנצמחות מסבתם. וזהו וכל מה שעשיתי לא אעשה עוד כיוצא בו ר"ל לא זאת ולא דוגמתו. וזהו שהביאו ז"ל הה"ד יעזוב רשע דרכו מוסב על המדה השרשיית אשר בנפשו, כ"א יתגבר על עצמו להפוך מדתו זאת המסבת לו המעשים בהכרח בסור השורש יסורו הענפים כלם. וזהו ישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח כלומר ע"י שובו על אב ושורש החטאים ירבה מחילה גם על החטאים כלם המסתעפים ממנו:

ועם דרכנו יתבאר יפה מאמר הנביא ע"ה **כי כה אמר ה' אנוש לשברך נחלה מכתך אין דן דינך למזור, רפאות תעלה אין לך** כו' **מה תזעק על שברך אנוש מכאובך על רוב עונך עצמו חטאתיך עשיתי אלה לך** (ירמיה ל', י"ב). הנה במליצתו זאת אחז ענין המשל הנזכר לאמר כי הלא כל חולי מביא כאב וכל כאב יש לו חולי, ומשל אם יתעפש הדם באדם יתהוה מזה כמה מיני כאב באברים הנראים והבלתי נראים, וכן בהקרה איזה הפסד בריאה או בכבד יסובב לו מזה כמה כאבים אחרים. ומעתה אם יבוא החולה לפני הרופא ויאמר לו הכאב לבד ויאמר כי ראשו כבד עליו ויתן לו רפואה אל הראש בעבור זה לא יחלוף הכאב עד אשר יאמר לו שורש מחלהו מבפנים וירפא השורש אז יתרפא גם מהתולדות הנמשכות ממנו.

הנמשל מבואר במאמר **כי לא יצא מעפר און** (איוב ה', ו') כמאמר חז"ל אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון (שבת נ"ה, א') ובבוא אדם לפני ה' יתברך ויצעק על צרותיו ויסוריו ולא יתוודה על עונותיו, אשר זה הוא אמתת מחלהו המסבב לו כאב היסורים ודאי לא יסור ממנו הכאב, כי איך יסור ויחלוף הכאב כל עוד אשר המחלה קיימת, וזהו

האדם פעם ינצח ופעם ינוצח, ויש לפניו אחריות גדול, אמנם למעלה מזה יש מי שמזגו טוב ואם חבירו מכעיסו לא יעיר חמתו ולא יכעוס מהרה והוא כאיש אשר לא שומע הוא יתואר ארך אפים והוא בטוח תמיד שלא יצא לריב מהר זה שאמרו ז"ל איזהו גבור ר"ל מה שאמר הכתוב טוב ארך אפים מגבור מה הוא גבור, כי אם כפשוטו היותו מתגבר על חבירו ומכניעו היינו לוכד עיר ויקשה הכפל אם לא כי גבור הכובש את יצרו והוא שם נרדף למושל ברוחו, וא"כ יש בכתוב ב' חלוקות טוב ארך אפים בטבעו - הגבור הכובש את יצרו, כי הגבור אינו בטוח כנ"ל, ומושל ברוחו הוא הגבור הנזכר טוב על כל פנים מלוכד עיר שאינו כובש את יצרו כלל, והבן:

אנוש לשברך כלומר אל שברך הנראה מבחוץ יש סבה פנימית והיא אנושה מאד מאד, וזהו נחלה מכתך עד כי אין דן דינך למזור, וביאר הטעם על העדר רפואתו - מה תזעק על שברך כלומר מה תפעול או מה תרווח במה שתצעוק על היסורין אם אנוש מכאובך על רוב עונך עצמו חטאתיך ע"כ עשיתי אלה לך א"כ בע"כ צריך אתה לתת לב על שורש היסורים מאין נצמחו ואז בסור השורש יסורו הענפים:

חלק יב

נפש כי תחטא בשגגה מכל מצוות ה' (ד', ב') מדרש: זה שאמר הכתוב **ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע** (קהלת ג', ט"ז) מקום המשפט שמה הרשע מקום שנעשה מדת הדין במעשה העגל שם ויגוף ה' את העם ורוה"ק צווחת ואומרת מקום הצדק שמה הרשע מקום שהצדקתים וקראתים אלהות שנאמר **אני אמרתי אלהים אתם** (תהילים פ"ב, ו') שמה הרשיעו ועשו את העגל והשתחוו לו (פרשה ד', א')

באור זה דע כי כבר נתבאר בספר הכוזרי ובאבן עזרא (פ' תשא) כי במעשה העגל לא היתה כוונתם למלאות תאותם לעבוד אלילים ח"ו רק בעבור שהבטיחם משה שיוריד להם מן השמים איזה דרך ישרה ומסוגלת לכונן אליו העבודה הרצויה בעיני ה' וכוונתו היה עשיית המשכן שהיא המיישרת יראת האדם כמאמר וממקדשי תיראו כי שם חביון עוזו. ולכן כאשר הראה להם השטן דמות מטתו וחשבו שמת משה התחילו להתחכם בשיקול דעתם והעלו חוח בידם הוא העגל, כי על דרך השכל וההרגל היה יותר נבחר להם לעשות איזה דמות ותבנית מן המרכבה העליונה כמאמר המדרש שמטו אחד ממטטראמולין שלי ועשו אותו אלהות. ותכלית עונם היה במה שעשו דבר שלא נצטוו כמאמר אחרי לבבכם זו מינות כי אין היכולת בנו לעשות שום דבר עבודה לה' מה שלא נצטוינו עליו כמו שנאמר בבני אהרן המקודשים ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם.

וזהו מאמר שמואל אל שאול **כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר** (שמואל א' ט"ו, כ"ג) ר"ל כמו אשר המרי היינו בזדון הוא עושה היפך רצון הקב"ה הוא חטאת קסם ועון פלילי, כן בהיפך המוסיף על דבר ה' ועושה דבר אשר לא צוה הוא און ותרפים וכמ"ש הרמב"ן ז"ל בפרשת שעיר המשתלח עיין עליו. ודע כי הבודה עבודה מלבו הוא גרוע הרבה מהעושה עבירה בכוונה רעה כי העובר בכוונה רעה נקרא רשע והבודה בשיקול דעתו וכוונתו לטובה נקרא מין ואפיקורוס ועליו נאמר **כל באיה לא ישובון** כו' (משלי ב', י"ט). כי העובר עבירה למלאות תאותו ויודע כי חטא בידו יש תקוה למפלתו שבהגיע

עליו עונש ישיב אל לבו כי חטאותיו עשו אלה לו ובעונותיו מצאוהו הרעות האלה, ויעשה תשובה ושב ורפא לו לא כן מי שחושב שהוא עובד את ה' במעשיו אז אין תקוה לאחריתו כי הוא ודאי לא יחדל מעשות מה שעושה בעבור העונש אבל בהיפך עוד יוסיף על חטאתו פשע. כמאמר הנשים אל הנביא בעת הוכיחו אותן על הקטור למלכת השמים אמרו **ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל** כו' (ירמיה מ"ד, י"ח) וכבר כתבנו בבאור מאמר **הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה'** (דברים ל"א, כ"ז) כלומר הייתם ממרים והייתם עם ה' כי כל מה שעשיתם אמרתם לנפשכם כי כוונתכם לשמו הגדול, לכן לא אמר ממרים הייתם את פי ה' רק עם ה' לרמוז להם מה שמבואר בתוכחות הנביאים ע"ה **אשר לא צוותי ולא עלתה על לבי** (ירמיה ז', ל"א).

וזה שביארו ז"ל כי שלמה ע"ה היה מתמיה עצמו על גודל הכעס שכעס עליהם הקב"ה על מעשה העגל יותר מעל כל העבירות, ואמר מקום המשפט דהיינו מקום שעשה משה כבר משפט חרוץ בהם בהפילו מהם כשלשת אלפי איש ומילא ידם להרוג איש את רעהו ואיש את אחיו, איך עוד יוסיף יתברך ויעניש אותם ודן אותם במגפה שנאמר ויגוף ה' את העם וכי כך היא המדה. ע"ז הי' תשובת רוה"ק ממקום הצדק מקום שהצדקתי כו' שמה הרשע כלומר בעבור שעלה על לבם הרשע במקום הצדק ולכן קשה הפרישה ממנו מאד כי הם חשבו שהגיעו למדרגה גדולה בעבודתם זאת, לכן לא הועילה להם שום תוכחה אשר הוכיחום אהרן וחור כי היו חזקים בדעתם כראי מוצק (עי' קול יעקב קהלת על מאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו).

וזה שהשיב אהרן על שאלת משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה - ויאמר אהרן אתה ידעת את העם כי ברע הוא (שמות ל"ב, כ"א-כ"ב) וסיפר למשה כל המעשה כאשר היתה ולא חידש לו מאומה להיות לו התנצלות בדבר זה רק מה שאמר אתה ידעת את העם כי ברע הוא, ובהשקפה ראשונה מה התנצלות יש בזה. והנראה כי כבר מבואר מפי חכמי אמת ז"ל אשר קודם חטא אדה"ר היה העוה"ז עם כל אשר בו רק טוב והקליפה היתה נתונה בעמקי התהום, וכאשר חטא אדה"ר נתגברה הקליפה למשול בעולם ובכל אשר בו רק לא שלטה על הכל בשוה, כי יש דברים אשר הקליפה בלעה את הפרי לתוכה לגמרי כמו האגוז שהקליפה מקפת את הפרי מכל צד, ויש שהקליפה נכנסת אל תוך הפרי והפרי מקיף את הקליפה. וההבדל שביניהם הוא כענין הגשם שהגשם ירד תחלה על המקיף ומשם אל תוכו וא"כ כאשר הקליפה מבחוץ תקבל היא תחלה השפעת הגשם, וההיפך בהיפך.

וכל זה משל נאמן על הנשמות שהיו כלולין בנשמת אדה"ר והיו כולן זכות וטהורות בלי קליפה ודבר רע כלל ואחר החטא שלטה בו הקליפה וכן בכל הנשמות איש לפי ערכו. ויש אשר הרע סובבו מכל צד מבחוץ ויש אשר הרע נכנס אל תוכו וההבדל ביניהם לענין התוכחה כי כמו שמשקים השדות שיש השקה מלמעלה ע"י גשמים ויש השקה ברגלים כגן הירק כן משקים הנשמות בתוכחות ארציות היינו בדבר על לבם מוסר השכל בצדק משרים או בהתעוררות מן השמים וא"כ הנשמה אשר הרע בתוכה והטוב מקיף אותה יש תקוה יותר שתקבל התוכחה לבעבור כי התוכחה פוגעת את הטוב תחלה לא כן אם הרע בלע את הטוב והוא סובב ומקיף אותו מבחוץ עליו נאמר **אל תוכח לץ** כו' (משלי ט', ח') כי התוכחה פוגעת בהרע תחלה והוא פולטו ואינו מניחו ליכנס לתוכו. וזהו שהתנצל אהרן על שלא עצר בעדם למנוע אותם על ידי תוכחתו ומוסרו שלא יבואו לעשות זאת, על זה אמר אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלומר כי הרע מקיף עליהם מכל צד שיערתי שלא יגיעו דברי תוכחתי אל קרבם בשום פנים וע"כ לא הוכחתים, והיתה תשובת אהרן ממש כתשובת רוה"ק מקום הצדק שמה הרשע.

עוד יתכן במאמר זה שהשיב אהרן למשה כי הנה אנחנו רואים משמעות הכתוב שהיה דעתו של אהרן באמרו חג לה' מחר שבתוך כך בלי ספק יבוא משה מן ההר, ומשה לא בא כמאמר וישכימו ממחרת כו' וישב העם לאכול ושתו כו' ועדיין לא בא, ולכאורה יפלא על נביא ה' כמוהו שיאמר דבר אשר לא ידע בבירור. אבל המעיין במדרש (שמות רבה מ"ב) יראה שאהרן כוון אל האמת שמשה רצה באמת לרדת מן ההר ביום המחרת וברדתו ראה מלאכי חבלה יוצאים לחבל את ישראל על מחשבתם הרעה אמר משה מה אני מניח את ישראל בצרה והולך חזר להתפלל לפני המקום ואהרן שלא ידע מזה תלה האשמה במשה על שאיחר מן המועד אשר יעדו, ולכן אמר אל יחר אף אדוני שלכאורה מה עשה למשה ומה חטא נגדו שהיה צריך לפייס שלא יחר אפו עליו, אבל לדברינו בא לפייסו על שתלה האשמה בו לאמר אתה ידעת את העם כי ברע הוא והיה לך להזהר מלאחר ביאתך מן המועד אשר ידעת (ואל באור דברי המאמר הנזכר מקום המשפט כו' עיין עוד בחבורנו קול יעקב שה"ש על מאמר שחורה אני, ושם על מאמר צרור המור דודי לי, ושם קהלת על מקומו כי שם נתבאר המאמר על נכח, ולא הזכרתיו פה רק בעבור הדברים אשר נשמטו אז בהעתקת הספר הנ"ל העתקתים עתה למען אשר עלהו לא יבול):

חלק יג

מדרש: ברכי נפשי את ה' ר' יוחנן אמר חמש פעמים אמר דוד ברכי נפשי את ה' כנגד חמשה ספרי תורה וכו' וכי מה ראה דוד להיות מקלס בנפשו להקב"ה אלא אמר הנפש הזו ממלאת את כל הגוף והקב"ה ממלא את עולמו תבוא הנפש שהיא ממלאת את הגוף ותשבח להקדוש ב"ה שהוא מלא את כל העולם וכו' הנפש הזו רואה ואינו נראה אף הקדוש ב"ה רואה ואינו נראה כו' הנפש הזאת יחידה בגוף והקב"ה יחיד בעולמו כו' (פרשה ד' ז'-ח') (עי' ברכות י').

הורו לדעת כי הנשמה אשר באדם ממשלתה על כל הגוף ושאין אל הגוף שום תנועה ויכולת כ"א ע"י חיות הנשמה והסכמתה כמאמר **וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה** (בראשית ב', ז').

הנה קרא אל הגוף אדם ואח"כ אמר ויפח באפיו נשמת חיים אח"כ ביאר התכלית ויהי האדם לנפש חיה, ולא אמר ויהי אדם נפש חיה הוסיף אות ל' לנפש כו' ללמדנו כי כמו אשר הנשמה תעמוד בקיומה בצאתה מן הגוף והגוף מוטל בעפר כן גם בזמן חיי האדם אין החיים כ"א בהנשמה כי היא יחידה ושלמה מושלת בכל והגוף אינו רק משרת לשרת אותה בכליו החמריים להפיק מאוויי הנפש.

וכבר דברנו מזה בספר המדות (בשער הדעת וזולתם) כי הרצון והחפץ השכלי מושל בכל התאוות והדמיונות ולכן נאה למושל בכל הגוף שישבח להקדוש ב"ה בעד כלם, והוא כמו מאמר אחד באחד יגשו זה יהודה ויוסף ורוח לא יבוא ביניהם אלו השבטים (בראשית רבה צ"ג, ב') וזהו מה הקב"ה יחיד בעולמו כך הנשמה יחידה בגוף, והבן.

ונמתיק הדברים עוד יותר ונבאר מאמר מה הקב"ה טהור אף הנשמה טהורה כי הנה כבר זכרו רז"ל (למעלה בסמוך) עשרה דברים משמשים את הנפש הושט למזון הקנה לקול כו', ובמקום אחר כליות יועצות, כבד כועס, טחול שוחק כו' לב מבין כו' (ברכות ס"א) וראוי להבין מהות שירות לכליות שקראום חז"ל יועצות ואח"כ אמרו לב מבין. אמנם דע כי חז"ל גילו לנו במאמר הנזכר מה הקדוש ב"ה טהור אף הנשמה טהורה להשמיענו שלא לחשוב מאחר שאנחנו רואים שהאדם עשה לפעמים הרע או חושב רעה יהיה זה מצד הנשמה שהיא משותפת מטוב ורע לזה השמיעו אותנו ואמרו מה הקב"ה יחיד בעולמו אף הנשמה יחידית, מה הקדוש ב"ה טהור אף הנשמה היא עצם טהור וכל הרע אשר באדם בא מצד כלי הגוף, כאמרם כבד כועס טחול שוחק כו' רק הבחירה אל הנפש להסכים על זה כמאמר **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע ובחרת בחיים** (דברים ל', ט"ו). ובזה נשכיל לדעת טעם יקר על מה

שהחמירה התורה מאד בעון המסית עד שאמרו אין טוענין למסית (סנהדרין כ"ט) אשר לכאורה יפלא וכי גדול הוא מיצה"ר. אמנם דע כי אמתת הדברים הוא כמו שאמרנו אשר הנשמה מכלכלת דרכיה ע"פ השכל ועיון וע"פ התורה אשר יורוה ועל המשפט אשר יאמרו לה תעשה ויש לה עזר מפי סופרים וספרים, וכל כחות היצה"ר אינם בלתי ע"י כלי הגוף ושרשם מבואר בפי חכמי האמת ע"ה אשר נקבו בשם כח התאווני והכעסני. ומן השרשים האלה נמשכים ומסתעפים ענפים רבים מאד מאד כמו האהבה והחמדה השנאה והאיבה כו' אבל אינם כחות חיים משכילים כ"א בשר ועפר ויוצאים מהם כחות דמיונות בלא טעם וריח, והדבור אין בהם לפתות את האדם כדבר איש אל רעהו רק הם מגיעין אל הלב והלב מבין ומקבל הדמיון אם ירצה אז יתגבר וישעבד אליו הדבור והעיון והשכל לחשוב מחשבות איך להשיג הדברים למלא תאותו מהם. והלב אם יתחזק וירצה לדחות את הדמיונות מתחלת בואם יקל אצלו מאד, אבל אם יקבלם עד אשר יכנסו בחדרי לבו יקשה עליו עזיבתו אותם ולהפרד מהם, אשר ע"כ הזהיר אותנו החכם הנבחר ע"ה **מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים** (משלי ד', כ"ג) ובמקום אחר המליץ מליצתו הנפלאה **ולפני התגלע הריב נטוש** (שם י"ז. י"ד). והנסיון יעיד על זה כאשר יורה פשט מאמר **ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם** (במדבר ט"ו, ל"ט) זה שאמר שלמה המלך ע"ה **חכמות בנתה ביתה** כו' **שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת** (משלי ט', א') והשלים ואמר **אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה** (שם שם, י"ג).

הבט ימין וראה איך ביאר לנו היתרון העצום אשר אל החכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך כ"א החכמה תובעת את האדם לעשות דבר טוב הלא תקרא אליו בנועם דבריה מטעם המלך יתברך ואזהרתו בתורה ובטוב טעמיה מפי חכמיה ודורשיה, לא כן התאוה היא מן הגוף שאין בואה מן מקור נאמן בדבור וטענה ואמתלא כי אם כח דמיון לבד, ממתיק בפיו רעה להמשך אחריו ולהמשיך כלי הנפש אחריו, וכל אשר יתחברו אליו כחות הנפש יתגבר ויוסיף עוז בסכלותו עד שיהיה נדמה לו לחכמה וליושר. וזהו מה שהזהיר הכתוב **השמרו לכם פן יפתה לבבכם** כו' (דברים י"א, ט"ז) הנה קרא את הרע פיתוי ולא הזכיר את המפתה, להורות שלא תחשוב אותו למפתה אותך בדעת כי בשר הוא ואינו רק כח דמיונו בתחלתו טרם תסכים נפשך להמשך אחריו. מהו אשת כסילות הומיה פתיות כוונתו על כלי הגוף שמקבלים כחותיהם מן הממונה עליהם מלמעלה כמו אשה המקבלת מן בעלה כאמרם ז"ל אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואמר לו גדל (בראשית רבה פרשה י', ו') כן יש ממונה המשפיע

הכחות הללו אל הגוף ואל כל כליו אשר עליו כוונו חז"ל באמרם הוא השטן הוא היצה"ר כו' וזהו אשת כסילות הם כלי הגוף הומיה פתיות ובל ידעה מה היינו שאינם רק דמיונות המחבבים הרע אל הנפש להטות אליו ולשמוע בקול המייתו. ומעתה יפה החמירה התורה מאד בעון האדם המסית כי הדבור קשה על האדם יותר מהדמיון כמאמר **ומתק רעהו מעצת נפש** (משלי כ"ז, ט'):

חלק יד

אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם והקריב על חטאתו אשר חטא פר בן בקר תמים לה' לחטאת (ד', ג').

לבוא אל באור המאמר נקדים דברי אליהוא כי אמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי כו' וארח לחברה עם פועלי און כו' לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו כו' (איוב ל"ד, ה'-י"ב). הנראה לדעתי כי מה שאמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי שזהו מן הזרות שיאמר כזאת איש שנאמר עליו ירא אלהים וסר מרע. אבל הנראה כי איוב טעה קצת וחשב כי היסורים אשר באו עליו לא באו רק מסבת צדקתו שהקב"ה מקפיד עם הצדיקים כחוט השערה (ב"ק נ"א) ולכן אמר איוב הנה אני בעצמי גרמתי לי שאין הקב"ה מתנהג עמי ביושר מחמת שצדקתי ביותר ולכן אל הסיר משפטי לבלתי לשפוט אותי במשפט הראוי אל כל ההמון. על זה כעס אליהוא מאד לאמר כי בזה הוא ארח לחברה עם פועלי און, כלומר הוא נותן יד ואומץ לרשעים כי יאמרו לא יסכן גבר גם ברצותו עם אלהים אחר אשר כל חשיבותו הוא שידקדק עמו כחוט השערה אבל חלילה לאנשי לבב לחשוב כך כי פועל אדם ישלם לו כו'.

הנה בזה ביאר לו טעם מספיק על שהקדוש ב"ה מדקדק כ"כ עם הצדיקים כי כבר יזדמן איש הולך דרך והוא תועה בשדה עיקם את עצמו מן הדרך הישר, הנה האיש הזה לא קלקל לאחרים מאומה כי אם לעצמו מה שיצטרך להקיף ולסבב עד אשר יגיע אל דרך הישר. אמנם בהזדמן ענין זה אל סוחר גדול הנוסע בעשרים עגלות טעונות משא לעיפה כאשר הוא יעקם דרכו ויסע. ערך פרסה אחת כבר פעל בזה אשר גם אחרים יתעו גם כן ויטו בתוהו לא דרך כי הלא יראו לפניהם דרך כבושה אשר נעשה ע"י הסוחר הנ"ל בהתעותו עם העגלות הכבדות, וא"כ הוא קלקל לעצמו וקלקל לאחרים ג"כ. וזהו כי פועל אדם ישלם לו היינו מה שיעשה האדם ההמוני ישלם לו באין עודף, לא כן אדם גדול בהזדמן אליו כי סר מני דרך כבר עשה בזה דרך כבושה לרבים כמאמר שגגת תלמוד עולה זדון וזהו וכאורח איש ימציאנו אשר ע"כ אמר הכתוב **בקרובי אקדש** ואז - **ועל פני**

כל העם אכבד (ויקרא י', ג') היינו כי לא ילמדו עוד מהם אחרי ראותם העונש המגיע אותם גם על החטא ועבירה קלה.

וזהו שהמשיך אמריו כי פועל אדם ישלם לו וכן וכאורח איש ימציאנו מי שעשה אורח רע ודרך כבושה לרבים ודאי ראוי אל העונש יותר מן העונש הראוי אל איש המוני, אבל לא כאשר חשבת אתה בטעם עונש הצדיקים. וזהו כי לא על איש ישים עוד להלוך אל אל במשפט ר"ל לא כאשר חשבת אתה כי הקב"ה הוסיף עוד יותר על משפט הראוי להעניש עד שעי"כ ירהיב האדם בנפשו עוד להלוך אל אל במשפט, היינו לדון עמו ולטעון טענות על משפטו, רק עיקר הטעם במה שמחמיר ביותר על חטא גדולי הדור הוא בעבור כי ירוע כבירים לאין חקר ויעמדו אחרים תחתם, כלומר כי ע"י מעשיו יבואו גם אחרים לעשות כמעשהו וא"כ קלקל לעצמו וקלקל לאחרים עוד יותר.

וזהו אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם כי הנה יחיד שחטא והביא קרבן אפשר שיתקן מה שפגם בחטאתו, אבל הכהן המשיח כאשר יחטא הנה הוא יהיה סבה לאשמת העם כי ממנו יראו וכן יעשו כלם, והוא ממש כגנב שפתח דלת נעולה באוצר תבואה של עשיר וימלא אמתחותיו כפי אשר יכול שאת רק עזב את האוצר פתוח ובאו אחרים ובהמות ואבדו וקלקלו את כל האוצר, אז גם אם אח"כ יגבה מן הגנב כפלים על מה שגנב לא יוכל למלא את הפסדו כי ההפסד הוא הרבה יותר כמה פעמים על סך הגניבה, וזאת אין בכח הגנב לשלם.

הנמשל מבואר במאמר שגגת תלמוד עולה זדון כי התלמיד עשה דבר קטן בשגגה וכלם למדים ממנו ועושים בזדון. והקריב על חטאתו אשר חטא ר"ל שיגדיל קרבנו על חטאתו (על דרך שאמרו רז"ל (פרשת צו ב') בקללות לא נאמר ואלה יעמדו לקלל את העם כמו שנאמר בברכות אלה יעמדו לברך את העם אלא ואלה יעמדו על הקללה ר"ל כי בחי' הברכות גדולה מכל ישראל לכן נקראים העומדים אצל הברכות כטפל קטן אצל גדול, אבל הקללות בחינה קטנה ופחותה נגד בחינת ישראל לכן יתארו העומדים אצליהם בעומדים על הקללה כגדול העומד אצל קטן. וזהו והקריב על חטאתו ר"ל שיגדיל קרבנו על חטאתו) להביא פר בן בקר, ועכ"ז לה' לחטאת כי אצלו יתברך הקרבן קטן ופחות מן החטא כי גרם לאשמת העם (עי' קול יעקב איכה על חטא חטאה והעתקתי הענין גם פה בעבור הסברות שנתחדשו ונתוספו בו) ובהיפך הגורם זכות לאחרים אין קץ אל הרכוש הגדול אשר ירויח על ידיהם כמאמר **ממתים ידך ה'**, **ממתים מחלד חלקם בחיים** (תהילים י"ז, י"ד) היינו גם אחר שמסתלקים מן העוה"ז עוד יש להם חלק במצות ומע"ט הנעשה פה בארצות החיים, ובמקום אחר אמר עליהם מליצתו הנפלאה **שתולים בבית**

ה' (שם צ"ב, י"ד) גם שהמה שתולים כבר בבית ה' בעולם העליון במתים חפשי, עכ"ז עוד בחצרות אלהינו יפריחו וחלקם בחיים כי יפריחו אחרים והקימו תלמידים והבן:

חלק טו

מדרש: **אם הכהן המשיח יחטא** כו' ר' שמעון בן לקיש אזיל לבצרה והוה תמן חד בר נש והוה שמיה אבא יודן רמאי, וחס ושלום לא היה רמאי אלא דהוה מרמה במצות, כד הוון כל עמא פסקין הוי פסק כל קבל כלהון, נטלו רשב"ל והושיבו אצלו וקרא עליו הפסוק הזה **מתן אדם ירחיב לו** (משלי י"ח, י"ז) (פרשה ה', ד').

בהשקפה ראשונה נראה שקרא עליו המקרא הזה בעבור אשר הושיבו בראש ויאות עליו מאמר מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחונו, אבל יותר נראה כי קרא עליו מאמר מתן אדם ירחיב לו לרמוז עליו ממש היינו כי תלה דעתו בדעת אחרים במה שיתנו הם ובזה הנה מתן אדם הזולת ירחיב לו להגדיל ולהוסיף מתנתו:

חלק טז

ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה כו' (ה', א'). מדרש: זה שאמר הכתוב **אל תהי עד חנם ברעך והפתית בשפתיך אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו אשיב לאיש כפעלו** (משלי כ"ד, כ"ח-כ"ט) אל תהי עד חנם ברעך זה הקב"ה שנאמר **רעך ורע אביך אל תעזוב** (משלי כ"ז, י') והפתית בשפתיך אמרתם נעשה ונשמע ואח"כ אמרתם אלה אלהיך ישראל כו' (פרשה ו', א').

חלק יז

ובמקום אחר הוסיף המדרש ואמר: לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה, ומה היה אומר מה פום סבור וסגור ממלל אמר ר' אדא חייא בר אבא משפסק סנגור הי' רוח הקודש מלמדת זכות לכאן ולכאן לישראל אמרה אל תהי עד חנם ברעך ואח"כ אמרה להקב"ה אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו אשיב לאיש כפעלו אר"י כבר כתיב **והמה כאדם עברו ברית** (הושע ו', ז') **ברם הכא כי אל אנכי ולא איש** (שם י"א).

הנראה בתכלית כוונת דבריהם ז"ל על דרך דמיון, עשיר נתקשר עם בחור מופלג בן טובים והאב התחייב את עצמו להלביש את בנו במלבושי כבוד, ועשה כל מה שהיה ביכלתו והכין לו כמה מלבושים ובגדים קטנים והיה חסר לו רק בגד עליון אחד, ובהזדמן פגעו המחותנים זה את זה בחוץ וברחובות וראה העשיר את פני מחותנו והנם זועפים, שאל אותו ויען ויאמר הלא יקרבו ימי משתה בנינו היקרים להכניסם לחופה ואני עוד לא מצאה ידי לעשות לבני בגד עליון ללכת לחופה. וישמע העשיר את דבריו וינחם אותו וידבר על לבו לאמר מה בכך אם לתת או לחדול אין נ"מ בדבר, וילך לביתו בטוב

לב ויהי כאשר קרבו ימי הנשואין אמר אבי החתן אל מחותנו הנה בא העת לסלק הנדן אלף אדומים אשר כתבת בקשרי התנאים בא ונלך אל השליש המרוצה לשנינו להשליש הסך בידו, ויען העשיר ויאמר אין נ"מ אם לתת או לא לתת וישמע אבי החתן את דבריו וימר לו מאד ויאמר אל העשיר ואיך יעלה כזאת על הדעת שאין נ"מ אם לתת אי לא, ויען העשיר ויאמר אליו מדוע אזי בדברי הדברים האלה על לבך היו הדברים מקובלים אצלך ונכנסו באזניך מאד, וילך האיש במר לבו והיה גונח ואומר הה כי בעבור בגד עליון לבד הפסדתי אלף אדומים, ויהי כאשר באו הדברים לפני הב"ד יצא המשפט לא ראי זה כראי זה, באותו שאין לו יכולת לתת אצלו שייך לומר שאין עכוב בדבר אם יתן או לא יתן, משא"כ אתה העשיר שיש בידך לתת ודאי אתה מוכרח לתת.

הנמשל כי כבר מבואר ברז"ל (דברים רבה שם בסמוך) שקד משה איך לזכות את ישראל שאמר לו הקב"ה אשר צויתים אמר לפניו רבש"ע אני נצטויתי הם לא נצטוו לא אמרת אלא אנכי ה' אלהיך, לא אמרת אני ה' אלהיכם, לא אמרת אלא לא יהיה לך אלהים אחרים כו' והקב"ה אמר הניחה לי ואכלם, וגם שהבטחתי אל האבות מה שהבטחתי ואעשה אותך לגוי גדול כל ההבטחות יתקיימו בך כי לא כיוונתי רק אותך לבד ולא כיוונתי עליהם, ומשה היה יכול לטעון וכי כך היתה הכוונה אצלך בעת הבטחתך אל האבות, ולא היה יכול לטעון טענה זאת כי על ידה יהיה נתפס על טענתו הראשונה כלום אמרת לא יהיה לכם אלוהים אחרים שלא היתה הכוונה רק שלא יהיה לי אלהים אחרים, וישאלנו יתברך ג"כ וכי כך היתה כוונתי, לכן לא היה יודע עצה בדבר עד כי נתחבט מרוב צערו בכל זויות הרקיע ואמר הה מה פום סכור ממלל כי מה יוכל לדבר, והיה גונח מאד כי הפסיד ע"י טענתו הראשונה הפסד עצום. כי אם נוכל לומר אשר מאמר לא יהיה לך אלהים אחרים אינו רק למשה נוכל לומר ג"כ שההבטחה אל האבות היה מכוון רק למשה לעשות אותו לגוי גדול וזרעו יירשו א"י.

אז בא רוח הקודש ללמד זכות על ישראל ואמרה להקב"ה אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו, כמו שהם הוציאו עצמם מן הכלל לאמר שלא היו כלולים באזהרת לא יהיה לך אלהים אחרים כן יעשה גם הקב"ה חלילה, להוציאם מכלל ההבטחה שהבטיח לאבותיהם, לאמר כדבריהם שלא היתה הכוונה רק למשה, לא כן. רק ראוי לקיים ולדון אשיב לאיש כפעלו כפי כח הנתבע והמה רק כאדם עברו ברית, אמנם אתה בך נאמר כי אל אנכי ולא איש, והענין יקר ונעים:

חלק יח

נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו (ה', כ"א) גמ': קשה גזל הדיוט יותר מגזל גבוה שזה הקדים חטא למעילה (וזה הקדים מעילה לחטא) (בבא בתרא פ"ח, ב').

הנראה בבאור הדברים ע"פ משל לתינוק גנב מאת אביו מעות הרבה ונתוודע הדבר אל אביו ויקח מידו את הגניבה ולא עשה עמו דבר, לזמן הלך הנער וגנב אצל איש אחר אז הלך האב ויקח מידו הגניבה ויעש בו שפטים, הכה ופצוע כף על ירך, ויתפלא הנער ויאמר לאביו על מה הכיתני עתה יותר מכל הגניבות אשר גנבתי, ויאמר לו אביו הגניבות הקודמות גנבת אצלי ועל המעשה בפני עצמה לא חרה אפי כ"כ לבוא עמך במשפט לאמר מדוע עלה על לבך לקחת אצלי, כי הלא אביך אני וכל מחסורך עלי, ולא היה בזה מן הרעה בלתי הכסף אשר נחסר לי וכאשר חזרתי ולקחתי אותו ממך הלא נתמלא ההיזק ושב ורפא לי, לא כן בעשותך זאת לאיש אחר הנה מלבד המעשה הרעה יכאב לבי על רוע רוחך, כי בבוא על דעתך לעשות כזאת כבר חטאת על אשר מלאך לבך לתור אחר דברים כאלה לכן לא תשקוט רוחי גם אחר אשר חזרתי והשבתי אל האיש את נזקו כי לא תקנתי בזה רק את המעשה שאח"כ כי הכשרתי את נזקו לא את הרעה העולה על רוחך בתחלה.

זה שאמרו חז"ל קשה גזל בני אדם מגזל שמים שבו הקדים חטא למעילה, וענין הקדמת חטא למעילה ביאר לנו הכתוב בעצמו כי השלים דבריו **וכפר עליו הכהן לפני ה' ונסלח לו על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה.** והוא בהזכיר מאמר **מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו**[260] **נחפשה דרכינו ונחקורה** כו' (איכה ג', ל"ט) למשל אם יהיה לאיש דרך טוב

[260] מה יתאונן אדם חי ובמקהלות המתקנו מאמר זה עוד בפנים אחרות בהזכיר מאמר **כי אפפו עלי רעות עד אין מספר השיגוני עונותי ולא יכולתי לראות** כו' (תהלים מ', י"ג) זה הוא טעם על מה שנאמר **יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות** (משלי י"ד, י"ב). כי האדם אם הוא פעם חוטא ופעם צדיק, הוא מכיר בחטאו ויודע ההבדל אשר בין צדיק ובין רשע, אבל האדם אשר כל מעשיו רעים וחטאים א"כ איככה ירגיש עוד בין צדיק לרשע. והמשל בזה כי כבר ידענו מפי חכמים ויודעים טעם על העדר הרגשת העין את האויר כי הוא בעבור היות כל אדם משוקע תוך האויר ואין מבדיל בין העין ובין האויר והעד אם יהיה אדם נשקע במים עד אשר יעברו ראשו אז לא יראה המים יען כי הם סמוכים ודבוקים בעיניו, כאשר לא יראה את ידו כאשר יקרב אותה אל עיניו לא כן כאשר יעמוד על היבשה ויש הבדל בין עיניו ובין המים אז יראו עיניו את המים, וכמשפט הזה ישיגו בהעדר ראיית האויר בעבור היותו משוקע בו. כן האדם בהיותו רחוק מן חטאים הוא רואה מבין ומרגיש כי זה טוב וזה רע, אבל מי אשר התמכר אל הרע נאמרה עליו מליצת מאמר כי אפפו עלי רעות עד אין מספר השיגוני עונותי וכבר אני משוקע בהם, ועי"כ - ולא יכולתי לראות כמאמר (קדושין מ') עבר ושנה נעשה לו כהיתר. ואפשר בידינו לקחת **דמיון** על ראיה השכלית מן ראיה גשמית שלא תקום ולא תהיה בלתי אם דבר הנראה הוא נבדל מן עין הרואה, כן ראיה השכלית לא תהיה באדם רק אם היותו נבדל מן הרע אז ירגיש מאד. זה שהתפלל החסיד ע"ה **לבב עקש יסור ממני** (תהלים ק"א, ד') שלא אגיע ח"ו למדרגם אשר רע לא אדע והבינהו, וזהו השיגוני עונותי ולא יכולתי לראות. וזהו מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו כו', **למשל** אם סוחר יבוא למרחקים לסחור וימכור סחורותיו ובאחת ירויח ובאחת יפסיד, אז אם יאבה לדעת חשבון מן הסחורות אשר הפסיד בהכרח הוא צריך

לפרנסתו ויקרה לו מקרה מאיזה צד שיזדמן והיה לו היזק ראוי לו להשתמר ולהרחיק את עצמו מסבה כזאת ויוכל ללכת לבטח דרכו, אמנם אם גוף הדרך שהוא מתפרנס ממנו הוא דרך רע ונלוז אז מה לו להתאונן על פרטי ההזיקות, כי הוא צריך לעזוב דרכו הנלוז ולבחור לו דרך אחר דרך טוב אשר ייטב לו.

כן אנחנו אם היינו מתיצבים על דרך טובה ובה היינו מתנהגים אך במקרה היה החטא שולט בנו, היה ראוי אלינו להתאונן על החטאים, אבל אם מתיצבים אנחנו על דרך לא טוב אמר מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, כלומר מה לאדם להתלונן על פרטי חטאיו כ"א ראוי אלינו - נחפשה דרכינו ונחקורה כו'. וזהו מאמר מי יתן מציון ישועות ישראל שיהיה לנו דרך סלולה דרך הקודש ופרנסה טהורה אז יגל יעקב כו'.

וזהו עצת הנביא ע"ה **רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע** (ישעיה א', ט"ו) והכוונה על דרך שכתבנו למעלה בביאור מאמר רב ביבי בר אביי כל רע שעשיתי לפניך בדרך רע הייתי עומד, וכל מה שעשיתי לא אעשה עוד כיוצא בו. וביארנו כי החטאים אם כי רבים הם, אבל ראשית חטאת האדם היא המדה רעה אשר בנפש כמו חמדת ממון אשר בלב מביאו אל הגנבה וגזילה, ואבני מרמה והסגת גבול וכדומה ממעשים פרטיים רעים וחטאים ואם יאמר האדם לעשות תשובה על פרטי מעשיו אחד אחד הנה טרם יתקן פרט אחד יתוספו כמה חטאים בפרט אחר ויכלה הזמן והמה לא יכלו, לכן יותר טוב לחפש ולבקר אחר שורש המדה רעה של הפרטים ההם להומה

לעשות חשבון על כל חתיכה וחתיכה איזהו הסחורה אשר הרויח בה ובאיזה סחורה הפסיד, אבל אם נפלה כל סחורתו אל תוך הים אז מה לו לחשבונות לעמוד על שיעור ההיזק הלא יחשוב חשבון כללי ויאמר כי כל דרכו ונסיעתו וכל ההוצאות שהוציא את הכל הפסיד, וזהו מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו הפרטים אחר אשר כל מעשיו רעים וחטאים, יותר ראוי נחפשה דרכינו כו' ונשובה כו'. וזהו מאמר **קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך** (ישעיה נ"ח) היינו שאין מהצורך לבטא בשפתים ולדבר ולפרוט חטאים פרטיים אחר אשר כל הדרך הוא דרך נלוז ונפתל, ממש כאשר אם גנוב יגנב מאדם כמה חפצים אז אם יספר מקרהו לרעהו יפרוט לו כל דבר ודבר בפ"ע, אבל אם לא נשאר לו מאומה אז מה לו לפרוט כ"א לכלול ולומר לקחו כל אשר לי ולא נשאר לי מאומה.

עוד יתכן במאמר מה יתאונן אדם חי כו' בהקדים מאמר המשורר ע"ה **רחמיך רבים ה' כמשפטיך חייני** (תהלים קי"ט, קנ"ו) באור זה דע כי האיש אשר חטא לפניו יתברך והקב"ה מוחל וסולח לו ומטיב עמו ומפרנסו הנה כל הנהגתו בחסד וברחמים, לא כן אותם הממלאים ידיהם ברכה בצדקות ובמעשים טובים והקב"ה מטיב עמהם כבר אמרו עליהם חז"ל שהמה אבירי לב הרחוקים מצדקם (ברכות י"ז, ב') כי כל העולם נזונין בצדקה והם נזונין בזרוע, וזהו - רחמיך רבים ה', אבל אני אבקש מאת פניך - כמשפטיך חייני להגיע למדרגה שלא אצטרך להתפרנס מצדקה ורחמים רק במשפט ובזרוע. **והדמיון** בזה לאומן גדול אשר פרנסתו היתה בריוח מאד, ויקר מקרהו כי נשברה ידו והיה מר לו עד מאד, מה עשה נתייאש מידו ולא עשה השתדלות לרפאות אותה והיה נודד ללחם איה, לקבץ מחיה לנפשו, פגע בו אחד מאוהביו ואמר לו אל נא אחי איך לא תבוש ממלאכתך היקרה הלא אומן גדול אתה נודע לשם ולתהלה ותשפיל עצמך להיות נודד ללחם, הלא יותר טוב ויותר נאות לפניך להשתדל ולבקש רופא מומחה ותשיב ידך אל איתנה ותשוב על כנך למלאכתך הנבחרת, ותוכל עוד לפרנס את אחרים. עד"ז ממש היתה עצת הנביא ע"ה מי יתאונן אדם חי אשר בעודו פה בארצות החיים יש יכולת בידו לעשות מלאכתו מלאכת הקודש, ולמה יתעצל ויאבד הזמן, מוטב - נחפשה דרכינו וכו' ואם לבך בל עמך, נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים כלומר בקש נא מאת הרופא הנאמן יתברך לב טהור ברא לי אלהים, ואז תיטיב מעשיך ולא תצטרך גם לרחמים רבים רק כמאמר כמשפטיך חייני:

ולאבדה, וזהו נחפשה דרכינו ונחקורה כו'. וזהו רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני, והסבה הקרובה לזה - חדלו הרע, כלומר ראו נא לעקר ולשרש שורש המדה אשר בסבתה אתם נמשכים אל הרע, וזהו - ונסלח לו על אחת מכל אשר יעשה, כלומר על המידה האחת אשר היא שורש ואב אל כל התולדות אשר יעשה לאשמה בה כלומר עמה כי ע"י המדה הרעה נמשך לו כל המעשים:

חלק יט

ואם נפש כי תחטא כו' **אשם הוא אשום אשם לה'** (ה', י"ז).

דברי הכתוב הזה נראה כשפת יתר ודברים כפולים, אבל המאמר יתבאר יפה אף נעים על דרך מאמר החכם ע"ה **בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפך נוקשת באמרי פיך נלכדת באמרי פיך** (משלי ו', א'). ובמאמר הזה יש כפל הדברים במלות שונות נוקשת, נלכדת, ומה ההבדל ביניהם ובמדרש: בני אם ערבת לרעך זה הקב"ה כמה דאת אמר **רעך ורע אביך אל תעזוב** (שמות רבה כ"ז, ויקרא רבה ו').

אבל דע כי ההבדל בין מאמר נוקשת ובין מאמר נלכדת, כי יש ב' סוגי עבירות בדברי שפתים, א'. בין אדם למקום עד שאמרו חכמינו ז"ל השח שיחה בטלה עובר בעשה שנאמר **ודברת בם** (דברים ו', ז') ולא בדברים בטלים (יומא י"ט, ב') ומכש"כ ליצנות שהוא כאלו עובד אלילים, והב'. בין אדם לחבירו והם לה"ר ורכילות. ודע כי מאמר מוקש יתכן על הנכשל באבן וראשו ואבריו כבדים עליו כאבים ומדוכאים, והרפואה לזה למשוך ביין את בשרו וכדומה מן הדברים ויתרפא, אכן מאמר נלכד יסוב על אותו שהוא נלכד בידי אחרים, נפשו ותיקונו והצלתו אינו בידי מבקשים כי הוא תלוי בדעת אחרים, רק לבקש את הלוחצים שירחמו עליו. כן החטאים אשר בין אדם למקום הבחירה בידו לשוב בתשובה, אבל בין אדם לחבירו אין תלוי בו ובתשובתו, רק לפייס את חברו שירחם עליו למחול לו, וא"כ מהצורך אליו לתקן תחלה את אשר בינו לחבירו לפייס אותו, ואח"כ תתקבל תשובתו אשר בינו למקום, וזהו המשך המאמר בני אם ערבת לרעך זה הקב"ה וגם תקעת לזר כפך בינו לחבירו, וביאר ואמר - נוקשת באמרי פיך בינך למקום, וגם נלכדת באמרי פיך - בינך לבריות עשה זאת כו' לך התרפס כו' לתקן תחלה אשר בינך לבריות.

וזה המשך הפרשיות שלפנינו כי תחלה אמר נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקדשי ה' והביא את אשמו לה' כו' וכפר עליו הכהן כו' ונסלח לו, והטעם - אשם הוא אשום אשם לה' כלומר הלא לא היה רק מה אשר בינו למקום, ואחר אשר הביא אשמו ונסלח לו. אמנם אח"כ אמר נפש כי תמעול מעל בה' וגם וכחש בעמיתו בפקדון כו' או בגזל

כו' אשר בזה יש ב' סוגי עבירות גם בינו למקום גם בינו לחבירו. והיה כי יחטא ואשם יראה ראשית לו והשיב את הגזילה אשר גזל כו' לתקן תחלה בינו לחבירו ואח"כ ואת אשמו יביא לה' וכאמרם ז"ל הביא גזלו עד שלא הביא אשמו יצא הביא אשמו עד שלא הביא גזלו לא יצא (בבא קמא ק"י, א'):

חלק כ

במדרש (סוף פרשתנו): רבנן אמרי אומות העולם שלא קבלו התורה שנתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר **כי הנה החשך יכסה ארץ** (ישעיה ס', ב') אבל ישראל שקבלו התורה שנתנה מתוך החשך דכתיב **כשמעכם את הקול מתוך החושך** (דברים ה', כ') עליהם הוא אומר **ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה** (ישעיה ס', ב') (פרשה ו', ו).

באור זה בהקדים מאמר **ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה** (קהלת ז', י"ד) ומאמר זה כבר בארנוהו (בקול יעקב קהלת במקומו) על דרך מאמרם ז"ל (מובא ברש"י פ' בראשית) מתחלה עלה במחשבה לברוא את העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים, ולכן העולם הזה מתנהג חציו במידת הדין וחציו במדת הרחמים. ולפעמים המשקל דור כנגד דור כמאמר ואם הוא לא בא בנו בא כו' (שבת קנ"א, ב') ולפעמים יהיה המשקל בחלוק זמנו בו בעצמו, וחציו דין וחציו רחמים וטוב ובע"כ אם תחלתו שלום סופו דין וצער, או תחלתו צער ויסורין סופו שלום. אבל ההבדל אם תחלתו צער וסופו עושר הנאתו ושמחתו כפולה ומכופלת כמשפט פורים אחר תענית אסתר, ולהיפך אם תחלתו שלום ואחריתו דין הנה הוא כמתענה אחר התענוג וזה **יש דרך ישר לפני איש ואחריתו דרכי מות** (משלי י"ד, י"ב) ולהיפך נאמר **והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד** (איוב ח', ז'). וזהו ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, כלומר בזמן הטובה והשלוה היה בטוב, אבל גם ביום רעה ראה, ר"ל הסתכל והתבונן להנצל גם בבוא ימי הרעה והיינו כי תשא ותסבול משא עניים מרודים לכלכלם מטובך ותשא גם אתה עמהם את מדת הדין אשר עליהם והטעם - כי גם את זה לעומת זה עשה האלהים ר"ל מה שברא את העני לא בראו רק בשביל זה - על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה, כי העני יכלכל את ימי הרעה והעשיר ינצל ולא יראה רע כי אז יכפל יגונו אם ישפל אחר גאונו.

אמנם האופן היותר מעולה והיותר נבחר רצה הקב"ה לזכות את ישראל שיהיה הטוב והרע מעורב גם יחד שיהיו שולטים בשוה, והוא שיהיו עוסקים בתורה ועבודה ענין שהוא מר לגוף ומתוק לנפש כמאמר כך היא דרכה של תורה כו' וחיי צער תחיה (אבות

ו') עוד אמרו אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות ס"ג) ואז נאמר עליו אשריך וטוב לך.
זהו מאמר המדרש אותם שלא קבלו התורה שנתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר כי הנה החשך יכסה ארץ כו', אבל ישראל שקבלו התורה מתוך החשך הנה הם יסבלוהו מעט מעט ויתקיים בהם מאמר על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה, רק ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה:

צו

חלק א

צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה (ו', ב') מדרש: זהו שאמר הכתוב **שנאה תעורר מדנים** (משלי י', י"ב) שנאה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם שבשמים היא עוררה להם דיני דינים דאמר ר' שמואל בר נחמן קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לבין אביהם שבשמים מיום שיצאו ישראל ממצרים ועד שנה שנתעוררה עליהן בימי יחזקאל הדא הוא דכתיב **ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו** (יחזקאל כ', ז') והם לא עשו כן אלא **וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו** כו' (שם) (פרשה ז', א').
וראוי להבין הדבר מי כבש השנאה כל הזמן הארוך הזה, הלא ידענו כי אין משוא פנים לפניו יתברך, גם ראוי להתעורר במה שהוסיף במאמרו מלת איש ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו.
ולבוא אל ביאור הענין נזכיר מה שכתבנו כבר על מאמר (תשא) **ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם**, ובמדרש כי תשא: אמר לו הקב"ה למשה חייבין לי ישראל מה שלוו הימני שנא' כי תשא כמה דתימא כי תשה ברעך, אמור להם שיפרעו לי מה שהם חייבין לי ואשלמה להם שנא' **והיה מספר בני ישראל כחול הים** כו' (הושע ב', א') (פרשה ע"ט). כלל הדברים כי חשיבות ישראל הוא בב' פנים, א'. חשיבות אישי ישראל בפרט כל אחד בפני עצמו כאשר הוא שלם במעשיו ומדותיו ככל חקות התורה. וגם כי כל ישראל הם מחוברין והם כנפש אחת כמאמר: תני חזקיה **שה פזורה ישראל** (ירמיה נ', י"ז) למה נמשלו לשה מה שה הזה לוקה על ראשו או באחת מאבריו וכל אבריו מרגישים כך הם ישראל כו' (ויקרא רבה פרשה ד', ו') עכ"ז מה נאוו עוד פרטי המחברת הזאת הם פרטי האישים ומנהלי הכלל אבירי הרועים המלך והשרים והסנהדרין והשופטים הכהנים והלווים.

וכן הראוי שיהיו ישראל מפוארים מב' צדדים היינו שיהיו הפרטים אנשים צדיקים תמימים וישרים ועליהם יופיע עוד הוד והדר הראשים מנהלי הכלל ויתקיים בהם מאמר **הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה** (עמוס ט', ו'). ולפי הנראה היו ישראל בצאתם ממצרים משובחים רק על דרך כלל כי היו להם רועים נאמנים משה ואהרן, והזקנים, וי"ב ראשי המטות, שרי אלפים שרי מאות כו', והיה הבנין בנוי כמו רמים כמאמר **קורות בתינו ארזים** כו' (שיר השירים א', י"ז) ובמאמר **ודגלו עלי אהבה** (שם ב', ד') כי עשה יתברך מכל ישראל בית נאמן וקרא להם בשם בית ישראל וכמאמר **למען הקים אותך היום לו לעם** (דברים כ"ט, י"ב). אבל הפרט הלא היה הרבה פסולת הערב רב ודומיהם, אשר נאמר עליהם **ואעבור עליך וארא מתבוססת בדמיך** כו' (יחזקאל ט"ז, ו'). אבל המעלה הזאת עוד לא השלימה אותם להגיעם אל מעלת מנהלי העדה ראשי כלל העם ולכן בהביט על כלל האומה כמו שמביטים על בנין מורכב ומחובר לעולם יעלו חן לפניו יתברך וההרכבה הזאת והבנין הזה ישבית מעלינו כל שטן ופגע. לא כן בעת המספר כאשר הם נמנים אחד אחד אז יהרסו את הכלל למשפחות ולבתים ולגברים ויתראה כל אחד בעת ההיא בפני עצמו ולכן יש לחוש בעת ההיא מפגיעת המשטינים, וצוה יתברך ואמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו כו' ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם כי אז כאשר יהיה נמנים לא המה הם הנמנים רק המצות יעלו במנין כי ימנו רק השקלים שנתנו ישראל לנדבה ובזאת הקדים להם יתברך הרפואה קודם למכה כי כאשר יתנו איש כופר נפשו יהיה להם רפואת תעלה להשלים מה שיפעול להם המספר אבל ישובו יעמדו על מעלתם שהיה להם בהיותם כלולים בכלל הבנין.

וזהו מאמר המדרש אמר לו הקב"ה למשה חייבין לי ישראל פי' היחידים, אמור להם שיפרעו לי מה שהם חייבים לי ואשלמה להם שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים כו'[261] כי הנה לעת כזאת אשר אנשי ההמון בלתי שלמים המנין מקטין אותנו

[261] וזהו מאמר המדרש אמר לו הקב"ה למשה חייבין... ויותר נראה להמתיק מאמר זה על דרך **משל** לשנים שהיו נושאים ונותנים ביניהם, ראובן נתן סחורה לשמעון לאחדים מה שהגיע לידו ראשון ראשון, ושמעון החנוני נתן לראובן מעות ג"כ על יד על יד עד לחשבון, והיה להם יום קבוע להתאסף ולעשות חשבון על הסחורות ועל המעות, ויהי ביום החשבון הראשון עלה סכום הסחורה כמה פעמים יותר על המעות שקבל מיד החנוני, והחנוני היה אומר להשאיר הדבר תלוי כי אולי לפעמים ירבה סכום המעות על סכום הסחורה ותיפוק דא בדא, והסוחר לא רצה ויאמר אל החנוני לא כן אחי ביום החשבון הזה מהצורך אליך לשלם לי מה שאתה חייב לי על הסחורות ותן לי מעות כנגד הסחורות, ואם פעם יזדמן שיהיה סכום המעות עודף על סכום הסחורות אשלם ואחזיר לך. הנמשל בהיותנו במדבר היה הכלל יותר חשוב מן הפרט אמר הקב"ה למשה דואג אני על פרטי אישיהם בעת יעשו חשבון על כיחידים לפרטם, ולבל יאמר משה שיהיה הדבר תלוי אולי לזמן יהיה בהיפך (עי' בפנים) ותיפוק דא בדא, ולזה אמר הקב"ה לא כן כ"א אמור שיפרעו מה שהם חייבין לי ואם יזדמן שיהיה עת שיהיה הפרט חשוב מן הכלל אז אשלם להם ויהיה ריוח והצלה, ואימתי עלתה להם כך לזה אמר והיה מספר בני ישראל כחול הים

וממעיט חשיבותנו שע"כ נתחייבנו בכסף כפורים לכפר על נפשותינו. אמנם לעתיד כבר מובטחים אנחנו שיהיה חשיבות כל יחיד בפני עצמו הרבה יותר על חשיבותו עתה בין הכלל כמאמר **הקטן יהיה לאלף** כו' (ישעיה ס', כ"ב) וא"כ בזמן ההוא יהיה המספר סבה עצומה להגביה ערכנו ולהרים קרננו למעלה ראש (כמאמר ירמיה ל"ג) עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה כי כל אחד בפני עצמו יתראה בהודו והדרו. וזהו והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, שהיה המספר מזיק להם, במקום הזה ובדרך הזה עצמו יאמר להם בעתיד בני אל חי:

ואם נשים עין ולב על מעמד אומתנו בימי חורבן ירושלים הלא מצאנו ראינו הדבר בהיפך, כל הקללות והתוכחות היו על הכלל כמאמר **שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל** כו' **ראשיה בשוחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו** כו' (מיכה ג', ט'-י"א) עוד אמר **שמעו הרים את ריב ה' והאתנים מוסדי ארץ** כו' (שם ו', ב') ונאמר **הוי רועים מאבדים ומפיצים את צאן מרעיתי** כו' (ירמיה כ"ג, א'). ולכן לא שלט החורבן רק על קשר הכולל אותם כמאמר **כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה** כו' **שר חמשים ונשוא פנים** כו' (ישעיה ג', א') וגם התחלת החורבן היה בשריפת בית המקדש וחיל כשדים רדפו אחר המלך **ויתפשו את המלך** כו' **ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו** כו' (מלכים ב' כ"ה, ו'-ז') ובהגיעו אל הפרט אמר ומדלת הארץ השאיר רב טבחים כו'. ממש כמאמר **כרובם כן חטאו לי לכן כבודם בקלון אמיר** (הושע ד', ז') כי המידת הדין שלט רק בהדברים השייכים אל הכלל ואל כבוד הראשים.

וזאת העצה היעוצה מאתו יתברך בראיתו פרטי אישיהם יש מהם חשובים גדולים וראשיהם ומנהליהם כוללים אותם בקשר רע לכלימה וחרפה קיים בהם מאמר **שפטו נא ביני ובין כרמי** כו' עד **הסר משוכתו והיה לבער** כו' (ישעיה ה', ג') כלומר אפרידם מהיות עוד עם כללי רק אעשה אותם יחידים ואז יהיה בהם מי שיהיה לו חשיבות כמאמר **והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד** כו' (הושע ב', א'), והמסובב מזה יהיה - אשר **במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם** ויתבטל מהם חשיבות עם כללי וישארו יחידים **יאמר להם בני אל חי**:

ומעתה הנה זאת היתה הסבה אל דורות הראשונים אשר קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לאביהם שבשמים מיום שיצאו ישראל ממצרים עד שנה שנתעוררה עליהם בימי יחזקאל כי אז היה החסרון רק בפרטים וביחידים. וזהו שהביאו

ועלתה להם זכות היחידים. וזהו - והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם לבטל מהם חשיבות הכלל ישארו יחידים אשר יאמר להם בני אל חי, והענין נחמד:

ז"ל הדא הוא דכתיב ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו, להורות כי הזהיר רק את הפרט, וע"כ גם כי היה חסרון גדול אצל פרטי האישים עכ"ז לא נתעוררה עליהם השנאה והיתה כבושה, בעבור היות כל הפרטים כלולים בהכלל, והכלל היה נראה יפה ומהודר, ממש כמו בנין העומד בשלמות הרכבתו גם כי יהיה בהביט אל פרטי חלקי הבנין יהיה בהרכבתו עצים הבלתי שלמים כ"כ, עכ"ז אין לגנות את הבנין כי בהיותו מחובר ומורכב עץ החזק יחזק הרפה, וכאמרם ז"ל (במדבר רבה ג') **אלהים מושיב יחידים ביתה** (תהילים ס"ח, ז') ישראל היו יחידים ועשה אותם בית. אמנם בימי יחזקאל כאשר נתהפך הענין ונפסד הכלל אז נהרס הבנין בעוה"ר עד יחננו אלהים ויראנו בבנינו וישמחנו בתיקונו:

חלק ב

זה קרבן אהרן ובניו (ו, י"ג). מדרש: **כי אלהים שופט וה ישפיל וזה ירים** (תהילים ע"ה, ח') מדבר באהרן בלשון זה הושפל שנאמר ויצא העגל הזה, ובלשון זה הוגבה שנאמר זה קרבן אהרן ובניו (פרשה ח', א').

והמאמר אומר הביננ!

ולבוא אל באורו נקדים מאמרם ז"ל **והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו** ר' חנינא בר אבא פתח עלה **ממתים ידך ה' ממתים מחלד** (תהילים י"ז, י"ד) מה גבורים הם אלו שנטלו חלקם מתחת ידך ה' ואיזה זה שבטו של לוי חלקם בחיים אלו קדשי מקדש, וצפונך תמלא בטנם אלו קדשי הגבול, ישבעו בנים כל זכר בבני אהרן יאכלנה והניחו יתרם לעולליהם והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו אהרן זוכה לבנים בין כשרים בין פסולים שנאמר **בריתי היתה אתו החיים והשלום** (מלאכי ב', ה') (ויקרא רבה פרשה ג', ו'). הנראה בכוונת המאמר כי בא להשמיענו ענין גדול להוציא מדעתנו אשר אנחנו חושבים כי הכהן אשר יהיה בכל דור חשוב הוא במעלתו כמו אהרן בדורו וחשיבותו ע"י עצמו, כי א"כ יקשה מאד הלא אמרו חז"ל (שם בסמוך) ואתנה לו מורא וייראני, הקב"ה נתן לו בריתו החיים והשלום בשכר שקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברתת ובזיעה וממנו זכו הבנים, ומה יפה כח אהרן יותר מכל כהן אשר בדור שעובד כל ימי חייו ולא יותר. אמנם כבר כתבנו (סוף פ' תצוה) בבאור מאמר חז"ל (שמות רבה ל"ח) לעולם ה' דברך נצב בשמים אל תאמר בשמים אלא כשמים כו' אף דבר שדברת לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם שנא' והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. וביארנו שם כי כונת המאמר להוציא ההוראה הפשוטה אשר מלת עולם תסוב על החלוקה הב' היינו על מאמר ולזרעו ולא על מאמר לו הקדום, וא"כ אין קיום הבטחת הנצחיית רק בזרע

אהרן מדור דור לא באהרן עצמו, לכן פירשו ז"ל ענין המאמר כאלו נאמר והיתה לעולם לו ולזרעו כלומר אף שלו קיים לעולם.

והוא ע"ד שאמרו במדרש (ריש אסתר) משה ראש לנביאים אהרן ראש לכהנים. אשר משפט ראשית האמת הוא על דבר שהוא ראש והתחלה סבית אל המסובב ממנו שורש ויסוד אל אשר ממנו צומח, כמו אב שהוא מתואר ראשון מצד בנו הבא מכחו, וכן הזרע הוא ראשון לצמחים העולים על ידו, ועל דרך זה ממש היה משה רבינו ע"ה ראש לנביאים ואהרן ראש לכהנים, היינו כי המה היו כנחל נובע להשפיע להשואפים למוץ משד מבועם, ונבואת מרע"ה היתה כוללת מה שהתנבאו כל הנביאים ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כי הוא היה אביהם כמאמרם ז"ל פני משה כפני חמה (ב"ב ע"ה) כי אור הלבנה והכוכבים נמשך להם ע"י השפעת אור השמש, כן היה משה בענין הנבואה עם כל שאר הנביאים, וכן עבודת הכהנים כלם היו נזכרים ונעשים בקדושתו של אהרן ובכח זכותו שהאציל עליהם.

וזהו מאמר המדרש וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם הדא הוא דכתיב לעולם ה' דברך נצב בשמים אל תאמר בשמים אלא כשמים אף דבר שדברת לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם כלומר גם קדושת אהרן עצמו עומדת במרום לעולם, ובזה יחדיו יהיו תואמים הדרש עם הפשט אל תאמר בשמים אלא כשמים ר"ל קיים לעולם כשמים ואיהא הוא קיים בשמים.

כלל הדברים כי כל כח הקרבנות אשר הקריבו הכהנים בזמניהם בדורותיהם כלם היו מכח הקרבנות שהקריב אהרן מהעולות שהקריב אהרן נתעלו כל העולות וכן הזולת מהקרבנות, וכמו שהכהן בדורו עומד ועוסק במעשה הקרבן כן אהרן בהיותו צפון למעלה הוא עומד ומשרת ולא חסר ממלאכתו כל מאומה, וכמו שהכהן למטה נוטל חלק מגופו של קרבן כן אהרן נוטל חלק מהצפון והנעלם, וזה שאמרו ממתים ידך ה' ר"ל גם כי מתו לא מתו אלא מן העוה"ז וזהו ממתים מחלד כי העוה"ז מתואר חלד, אבל חלקם בחיים הכל כמו שהיה, וצפונך תמלא בטנם והניחו יתרם לעולליהם, והנותרת מן המנחה יאכלו אהרן ובניו. הורו בזה כי ההוראה הפשוטה שיאכל אהרן או בניו כי בדור שאחריו לא יקח חלק עוד לכן ביארו ז"ל כי באמת כן הוא והנותרת מן המנחה יאכלו אהרן ובניו. כי גם אהרן יקח חלק הצפון והנעלם כי בכל דור אהרן עומד ומשרת והוא הזוכה ומזכה את בניו משלו, לא שהם זוכים בעצמם בשכר עבודתם, והעד נאמן ע"ז כהן בעל מום שאינו מקריב ועכ"ז הוא נוטל חלקו בע"כ כי כלם באים ונוטלין רק

בזכות אהרן וזהו שאמרו בהשלמת הדברים אהרן זוכה לבנים בין כשרים בין פסולים א"כ ההכרח לומר כי באים ונוטלין רק בזכות אהרן:

ומעתה הנה זה עצמו הוראת מאמר זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה' לאמר כי מה שהקריב אהרן יתמיכו עליו כל הקרבנות וכל אשר יקריבו לה' מהיום והלאה הכל הוא קרבן אהרן ובניו ועל שמם נקראים כלם. ובא המדרש לבאר לנו טעם הדבר, ולהביננו במה הגדיל זכותו לעד לעולם, ע"ז ביארו הה"ד כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים כו'. והוא כי כבר מבואר (שמות רבה ל"ז מ"א) כי הם בקשו לבנות מזבח עם אהרן ולא הניח להם, אמר להם הניחו לי ואני בונה אותו בעצמי שאין כבודו של מזבח שיבנה אותו אחר, ואהרן נתכוון כדי לאחר הדבר אמר עד שאני בונהו בעצמי משה ירד, אמר הקב"ה אהרן יודע אני איך היתה כוונתך, חייך איני משליט על קרבנותיהן של בני אלא אותך. ומאין זכה לכל הכבוד הזה כי לכאורה די לו שלא יענש על המעשה, אבל לדעתי היה זה לאהרן כדי להשבית ממנו כל נגע וקלון וחרפה אשר לפי הנראה מסר עצמו לידי חשד כי לעיני הרואים יש מקום לחשוד אותו כמאמר **כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב** (שמואל א' ט"ז, ז') וא"כ מי הוא אשר ידין אותו לכף זכות. לכן נדיב נדיבות יעץ לעשות לאהרן ע"ד שאמרו ז"ל (ויקרא רבה כ"ז) שעל כן נעשה שור ראש לכל הקרבנות למען נדע שלא היה ממש בדבר, כ"א היה נעשה בו תועבה אין קטיגור נעשה סניגור, כן ראה יתברך כי טוב ג"כ לזכות את אהרן לכל הכבוד הגדול הזה להודיענו כי הבוחן כליות ולב ראה את לבבו נאמן ועולה לא נמצא בו ח"ו. ומלבד כל זה עכ"פ מהראוי שכפי כח העגל יהיה לעומת זה כחו של אהרן וזכותו בקרבנות, וענין העגל כבר ידענו כי חטאו קיים בכל דור כמאמר וביום פקדי כו' ובמדרש (שמות רבה מ"ג) אין לך כל דור ודור שאינו נוטל אוקיה אחת מעון העגל. וא"כ גם חשד אהרן יהיה לעולם כאשר יורה רמז מאמר ויצא העגל הזה כמורה באצבע עליו, לזה אמרו בלשון זה הושפל שנאמר ויצא העגל הזה, ובלשון זה הוגבה שנאמר זה קרבן אהרן. רומז ג"כ כי הוא עומד קיים בתמידות וכחו ג"כ לעד לעולם:

חלק ג

וזאת תורת זבח השלמים. מדרש: זהו שאמר הכתוב **אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו** (תהילים פ"ה, ט') בשעה ששמעו עמון ומואב מצות הקרבנות נתכנסו אצל בלעם ואמרו לו מפני מה לישראל צוה הקב"ה מצות קרבנות ולנו לא צוה אמר להם כי ידבר שלום אל עמו כו' הקרבנות אינן אלא שלום ישראל שקבלו את התורה צריכים

להקריב אתם מתחלה פסלתם אותה ועכשיו אתם רוצים להקריב מי שקבלה הוא מקריב שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תנחומא ישן הובא בילקוט).

והמאמר אומר הביננ!

אבל יתבאר יפה על דרך עני שהיה לו במרחקים אח עשיר גדול והיה שולח לו בכל שנה סך ידוע ויהיו ימים אשר העשיר הזה לא שלח והעני חי חיי צער מאד וכבר היה בע"ח גדול, ולאחר איזה שנים בא העשיר עם סחורתו על היריד אשר בעיר הזאת אשר אחיו העני שמה, ובבואו הלך אל בית אחיו העני ויאמר לו עשה נא חשבון כמה אתה צריך ואתן לך ויערוך לפניו חשבון מה שהוא חייב בחניות, ושכר דירה, ומה שהוא צריך לנשואי בתו, ויתן לו את הכל אבל צוה עליו לאמר ראה אחי כי כל זה עשיתי קודם כל עסקי כי למחר יתחיל היריד ואהיה טרוד במו"מ שלי ע"כ אבקש אותך מאד שתתן לי מנוחה בכל ימי משך היריד ולא תבוא אלי להטריד אותי בענינים כאלה, והעני הזה כאשר השיג הסך הזה כרגע היה לאפס כדונג מפני האש כי היו לו נושים הרבה ולמחר כאשר התחיל היריד פתח העשיר את חנותו וסחורתו היה חתיכות חתיכות של כמה מיני משי אשר בני אדם צריכים אליהם מאד לתיקון הבגדים היקרים, ותעבור אשת העני לפני החנות של אחי בעלה וראתה שמה הרבה קונים ומשלמים במיטב כספם ויהי היא באה לביתה והתחילה לפתות את בעלה שילך אל אחיו, ויאמר לה הלא השבע השביע אותי שלא אלך אליו ולא אטרידנו בעסקים כאלה ואיך אלך ואיככה אשא פני לנגדו, ותען האשה בחכמה ותאמר אליו איעצך איככה תוכל לגשת אליו לדבר עמו, אתה תבוא אל החנות ותתחיל לבדוק בהסחורות ככל הקונים העומדים שמה וכאשר תשאלנו על מקחם בתוך הדברים תאמר לו כי אתה צריך מעות, ובהכרח עשה כדברי עצתה וילך אל החנות ויגש אל הסחורות והוא מחפש הנה והנה אכן גם העשיר הבין הדברים ואמר לו בערמה אתי מה זה תבדוק ותחפש לך נא אל ביתך והבא אלי בגדיך של משי וארא מה חסר בהם ואני אתן לך במה לתקנם, אכן הלא עני אתה ובגדי משי אין לך וא"כ מה תחפש בחנם ומה לך במטלאות כאלה.

הנמשל כי מבואר במדרש (פרשתנו י"ב) להקים את המשכן למה היה העולם דומה באותה שעה לטרסקל של שתי רגלים שאינו יכול לעמוד והוא רותת כיון שעשו לו רגל שלישי נתבסס ועמד, כך משנברא העולם עד שקבלו ישראל את התורה היה העולם עומד על גמילות חסדים ואחר שקבלו ישראל את התורה והיו שתי רגלים תורה וגמ"ח היה העולם רותת נעשה לו רגל שלישי עבודה להקריב קרבנות.

והיינו כי קודם מ"ת היה די אל העולם זכות רגל אחד גמילות חסדים, ואחר שנתנה התורה ונעשו שתי רגלים התחיל העולם רופף כי מאז כבר נזדמן מי שעבר על מצות התורה והיה העולם רופף היה מהצורך לעשות רגל שלישי למען אשר על ידי עבודת הקרבנות יתקן את אשר קלקל. ואם כן יפה העיר אותם בלעם והורה להם טעותם כי הם חשבו אשר הקרבנות הוא ענין חשיבות בפ"ע והיה קשה להם מפני מה לא צוה אותם מצות קרבנות, ע"ז אמר להם הלא הקרבנות אינן אלא שלום להשלים את אשר נחסר, ולעשות תיקון אל אשר נתקלקל, ישראל שקבלו את התורה צריכים להקריב, אתם מתחלה פסלתם אותה ועכשיו אתם רוצים להקריב מי שקבלה הוא מקריב, והענין נכון:

חלק ד

אם על תודה יקריבנו מדרש: זהו שאמר הכתוב **זובח תודה יכבדנני** (תהילים נ', כ"ג) זובח חטאת זובח אשם אין כתיב כאן אלא זובח תודה, למה? חטאת באה על חטא אשם בא על חטא, תודה אינה באה על חטא אם על תודה יקריבנו (פרשה ט', א')

ובסמוך ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליא אמרי לעתיד כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל הדא הוא דכתיב **עוד ישמע במקום הזה** כו' **קול ששון וקול שמחה** כו' **קול אומרים הודו את ה' צבאות** כו' **מביאים תודה בית ה'** (ירמיהו ל"ג, י'-י"א) (שם ז').

ולבוא אל באור המאמרים נקדים לבאר מאמר הנביא ע"ה **העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם הרבית הגוי לא הגדלת השמחה** (ישעיה ט', א') והקרי לו הגדלת השמחה, וראוי לבאר שלא יהיה הקרי והכתיב מכחישים זא"ז ושניהם יהיו אמת.

וחשבתי למשפט על דרך שכתבנו למעלה (סוף פ' פקודי) בבאור מאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י') אשר לכאורה מאמר ונסו כו' הוא משולל הבאור. אמנם דע כי השמחות אשר בבני אדם יזדמנו על ב' פנים, א'. השמחה על דבר קניני, ב'. השמחה על דבר שלילי, היינו כי יש ישמח בעבור השגתו קנין חדש כי באה לידו טובה חדשה, אם שנולד לו בן זכר, או הכניס בנו לחופה, או הצליח בנסיעתו ובא לביתו בריוח הרבה ורכוש גדול. ויש שישמח רק בשלילות הרע כי היה עליו משפט מות, או היה חולה והרופאים התיאשו ממנו ואמרו כי הוא מסוכן בסכנת מות, ותחת מסבות נתהפך מזלו ונשאר בחיים, יעשה לעצמו ג"כ משתה ושמחה. ואולי תהיה שמחת האיש הזה עודפת שבעתים על שמחת הראשון אשר שמחתו בדבר קניני, יען כי כבר היה כפסע בינו ובין המות וניצל מרעתו

והלך לביתו לחיים ולשלום, ראוי לו להרבות בשמחה וגיל יותר ממי שהשיג קנין חדש וטובה גדולה. אמנם ההבדל בין ב' סבות האלה המסבבים השמחה, כי אותו אשר שמחתו מסבת רוב גדולה והצלחה לא יפלא בעיני שארית העם ששונו כי הלא האדם יראה לעינים הסבה המחייבת לשוש ולרנן, והרואה גדולתו יחייב שמחתו. לא כן האיש היושב בביתו לא נעשה עמו דבר מהדברים הקנינים, לא השגת הון, לא השגת כבוד וגדולה, והוא מרבה לשמוח בהפלגה אשר אם לא תדע צרתו הקודמת תהיה שמחתו לזרה בעיניך כי גם אתה חי כמוהו ואינך מפליא לשמוח ועליו נאמר **לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר** (משלי י"ד, י') וזה מאמר **והיית אך שמח** (דברים ט"ז, ט"ו) לא שתקדים לך צרה ובהניח לך תשמח כאשר רוב שמחותינו עתה, כמו שמחת פורים אינה רק הצלה מרעה הקודמת ומשא מצרים וכדומה. ועל דרך זה ג"כ היתה שמחת ירושלים כי היתה במצור ע"י אשור וכאשר נפל אשור בחרב (לא איש) היתה שמחת ירושלים גדולה מאד, אבל לא על השגת דבר קניני רק על שלילת הרעה שקדמה. לכן יפה אמר הנביא ע"ה בשירו הנחמד העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, כאומר לא אכחד מהגיד חסדי ה' הגדולים, כי העם שהיו בחושך הצרה ראו אור גדול בהצלתם, יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם והרבית הגוי לו הגדלת השמחה, אבל באמת לא הגדלת השמחה כי אין מעמדם ראוי לשמחה כ"א לו לבדו בעבור היותו כבר בסכנת מות ונתיאש מן החיים.

זה הכלל כי המופת על השמחה אם היא שמחה שלמה אם היא נדרשת גם אל הזולת ויתברכו בה גם האנשים הקרואים אצלו לשמחתו והוא גם הוא אם נפשו בחייו יברך לזכות עוד לשמחות כאלה. כי אותו אשר שמחתו שנולד לו בן או שהכניס את אחד מבניו לחופה והקרואים באים לשמוח אתו על ראש שמחתו הוא יברך אתהם ואת זרעם לאמר יושיעכם ה' לעשות ג"כ שמחות כאלה, והם יברכו אותו בכה תזכה גם בבני בנים שלישים גם רביעים. משא"כ אותו אשר ישמח בעבור היותו חולה מסוכן והרופאים התיאשו ממנו ואח"כ שב לאיתנו ויחי מחליו, ואחוזת מרעיו באים אצלו לשוש עמו היאמר להם או יצוה עליהם את הברכה ככה תזכו גם אתם להיות חולים מסוכנים ולהתרפא, או היאמרו הם אליו כן תזכה בכל רבע שנה ח"ו. הוא העד כי זאת היא שמחה באמת כי היא נדרשת ומתבקשת גם על זמן העתיד, גם לו גם אל הזולת, וזאת היא שמחה ואינה שמחה. הוא אשר שאל דוד המלך ע"ה **כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך כן אברכך** כו' (תהלים ס"ג, ד') ר"ל אמת כי טוב חסדך מהחיים והטוב, עד כי שפתי ישבחונך, אבל בתנאי שהיה הטוב ההוא ראוי להשתוקק אותו ולבקשהו גם

על העתיד ג"כ, וזהו כן אברכך - בחיים על העבר, ובשמך אשא כפי - זו תפלה לבקש עוד טובה כזאת אל העתיד. וז"ש לא אכחד כי לו זמן הגדלת השמחה אבל באמת לא הגדלת השמחה כי אינה רק על הצלה מרעה שקדמה והעדר הסכנה אבל הצלחה חדשה בעינינו לא ראינו. זה שהבטיח הנביא על העתיד ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ר"ל שמחה מזה הסוג אשר כל העולם דורשים ומבקשים אותה[262] ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה ר"ל שיהיה לנו שמחה על השגת דברים קניניים והצלחות חדשות כל היום תמיד לא לשמוח על דבר שליליי על הצלה מרעה שקדמה כי ינסו יגון ואנחה ולא יהיו בעולם כל מאומה:

ההבדל השני בין ב' סוגי שמחות הנ"ל הוא מבואר **והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה** כו' (ירמיה ז', ל"ד). באור זה כי אותו אשר שמחתו עם הצלה מרעה גם כי הוא מפליג בשמחה וגיל אבל השמחה עצורה רק בלבו, טמונה בחבו לא ישמיע בחוץ קולו, כי יבוש ויכלם לשמוח בפני מי שהוא שאנן ושליו אין מחריד לו דבר מימיו, והוא אינו מראה פנים של שמחה כי הוא ישמח על שנשאר בחיים וזולתו, אין עוד מי שירנן וישוש על עונג החיים וא"כ איך ימלא את לבבו להשמיע גם בחוץ קול ששונו כאשר ישמיעו השמחים אלי גיל בטובות אמתיות, הלא המון שיריו יהיה לזרה באפם. וזהו והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון כו'. כלומר עם כי השמחה לא תהיה נעדרת וישמחו לפעמים על הצלה מרעה אבל עכ"ז אם ישמיעו בחוץ קול ששון יהיה לבוז, וזהו שהבטיח על העתיד **ואכלתם אכול ושבוע** (יואל ב', כ"ו) ר"ל כי טוב התמידי לא יחסר ממך בשום פעם, והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ר"ל טובות קניני והצלחות מופלגות ונפלאות ועי"כ ולא יבושו עמי לעולם:

ההבדל השלישי כי בתתו יתברך לאחד טובה גדולה והצלחה עודפת על הזולת מבני אדם כמו שהיא נחשבת לטובה בעיני המקבל אותם כן היא נחשבת לטובה בעיני הנותן. לא כן אם חשיבות הטובה בעיני המקבל בעבור כי נתקיים בו מאמר **ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז') אבל בעיני הנותן הוא כאין ודבר מועט.

[262] כל העולם דורשים ומבקשים אותה ומה נעמו לי בזה דברי המשורר התמיד ע"ה **אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי** והוא כאומר אמת כי אני מברך את שמך בכל מדות שאתה מודד לי ובאיזה פנים שיזדמן, עד כי חייבו ז"ל (ברכות נ"ד) חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה וא"כ תמיד תהלתו בפי, אבל עכ"ז יש נ"מ גדולה אם בה' תתהלל נפשי ברחמים גמורים אז ישמעו ענוים ג"כ וישמחו כי שמחה כזאת נדרשת ומתבקשת לכלם, וזהו גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו (משא"כ אותו שהוא מברך על הרעה כו' גם כי הוא בעצמו ראוי לו כן והוא מחויב לקבל דין שמים באהבה ובשמחה, אבל אחרים לא ישתתפו בשמחתו ביסורין, אבל בהיפך ראוי אליהם להצטער בצרת אחיהם): (מפי הגאון רבינו שלמה קלוגר נ"י).

ואולי זהו ההבדל בין מאמר **כי גדול עד שמים חסדך** (תהלים נ"ז, י"א) בין מאמר **כי גדול מעל שמים חסדך** (שם ק"ח, ה') כי מאמר מעל שמים יסוב על דבר שהוא גדול באמת, ומאמר עד שמים יסוב על טובה שהיא קטנה מצד הנותן והיא נחשבת לגדולה רק מצד הכרח המקבל ודלות ערכו, כי העני ישמח גם על טובות קטנות בהשיגו לחם רעבונו בהצלת נפשו מחרפת רעב, אבל בעיני הזולת לשמחה מה זו עושה, כאשר רמזנו במאמר והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון כו'. ואולי זהו כלול במאמר **פי יספר צדקתך כל היום תשועתך** כו' (שם ע"א, ט"ו) כלומר כי בעתה אמלא פי תהלה רק בהודאה על הצלה מרעה, ועל השגת הישועה כי נושעתי מהרעות והצרות שקדמו לי, לזה התפלל ואמר - **אבוא בגבורת ה' אלהים** ר"ל כל חפצי ותשוקתי לזכני כי תבענה שפתי תהלה על הגדולות ודבר גבורות שהמה טובות אמתיות, ואז - **אזכיר צדקתך לבדך** (שם פסוק ט"ז) לא אספר רק הצדקות אשר תעשה עמי לשמחני בשמחה בדברים קניניים ולא אצטרך להשיג ישועה להיות נושע מן הרעה שקדמה.

וזהו מאמר **אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים** (שם קכ"ו, ג') באור זה על דמיון ב' עשירים היו בעיר אחד היה לו בן חכם עד שעלה על כסא רבנות, ויהי כאשר דרש שמחו לקראתו אביו ואמו וכל משפחתו, ויתנו לו מתנות גדולות, וכל אנשי העיר ברכו את בניהם יה"ר שתהיה כמוהו, ובן העשיר הב' היה זולל וסובא ויעש נאצות גדולות עד כי נתחייב מיתה, ויהי בטרם הקריב אליו שר החובל קרה מקרה כי נתהפך עליו הדין ופטרוהו וילך לביתו בשלום, וכל בית אביו ומשפחתו התאספו ושמחים עמו עד מאד על הנס הנעשה לו, אכן השמחה הזאת לא יאבו לברך את בניהם יה"ר שיזכו גם המה לשמחות כאלה. כן אנחנו בזמן החורבן אשר נאמר עלינו **אשר לחרב לחרב אשר לרעב לרעב** כו' (ירמיה ט"ו, ב') ונשיג ישועה והצלה מרעה, הנה שמחה כזאת לא יקוה הזולת שיהיה גם לו כן. לכן ספר ואמר בהצלחת העתיד שתהיה גדולה כ"כ עד אשר יאמרו כל הזולת - הגדיל ה' לעשות עם אלה מהנפלאות העצומות, עד כי גם אם הגדיל ה' לעשות עמנו כמו אלה ההצלחות היינו גם אנחנו שמחים והמשיך תפלתו ואמר - **שובה ה' את שבותנו** מה שאנחנו עתה **כאפיקים בנגב** כמו שיזדמן לפעמים מוצא מים בארץ הנגב אשר הזורע זורע בדמעה מדאגה פן לא יצמח ולא יעלה בה כל עשב, וכאשר יקרה אח"כ כי יזדמן אפיק מים בארץ יבשה זאת אז - **הזורעים בדמעה ברנה יקצורו**, תחלה - הלוך ובכה ואחר כך בא יבוא ברנה וישא אלומותיו. משא"כ לעתיד כי שמחת עולם תהיה על ראשנו כמאמר ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה כלומר שהאנחה לא תקדם עוד אל השמחה כמו שנתבאר:

ואחר דברינו אלה מה מאד יתבאר לנו מאמרם ז"ל במדרש ר' אבא בר כהנא ורב חנן תרויהון בשם ר' עזריה דכפר חטיה אמר משל למלך שהיה לו ב' מגירסין, בישל לו האחד תבשיל אכלו והיה ערב לו, ועשה השני תבשיל אכלו וערב לו, ואין אנו יודעים איזה מהם ערב לו יותר, אלא במה שהוא מצוה את השני ואומר לו כתבשיל הזה תעשה לי אנו יודעין שהשני ערב לו יותר, כך הקריב נח קרבן והיה ערב להקב"ה שנאמר **וירח ה' את ריח הניחוח** (בראשית ח', כ"א) הקריבו ישראל קרבן והיה ערב להקב"ה, ואין אנו יודעים אי מהם ערב לו ביותר אלא במה שהוא מצוה את ישראל ואומר להם **ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי** אנו יודעים ששל ישראל ערב לו ביותר כו' (פרשה ז', ד').

ובטרם נבוא אל הבאור ראוי להתעורר על דרך כלל בענין הקרבנות שהוא חלק גדול מתוה"ק, כל ספר ת"כ, ודבר ה' היה ביד עבדיו הנביאים דבר מתנגד לכאורה אל כל המצוה הזאת הנביא אומר **למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'** כו' (ישעיה א', י"א) עוד נאמר **כה אמר ה' עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח** (ירמיה ז', כ"א). וכן יש להתעורר ג"כ על ענין התענית אשר ידענו כמה גדול כח התענית למחילה וסליחה וכפרה והנביא קורא ואומר **הכזה יהיה צום אבחרהו** כו' (ישעיה נ"ח, ה')[263] אמנם

[263] הנביא קורא ואומר הכזה יהיה צום אבחרהו ובעמדי במקהלות אמרנו בהמשך הדברים באור נכון על ראשית דבריו, קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם ואותי יום יום ידרשון וגו' כגוי אשר צדקם עשה וגו' למה צמנו ולא ראית וגו' הכזה יהיה צום אבחרהו וגו'. הנה מה שאמר יתברך אל ישעיה אל תחשוך מורה כי ישעיה ע"ה היה ברצונו למשוך א"ע מזה, מטעם שאמרו ז"ל (יבמות ס"ה, א') כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, לכן אמר לו יתברך קרא בגרון אל תחשוך רק כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם והזכיר לפניהם קצת חטאים מה הם, ואותי יום יום ידרשון וגו'. ולכאורה מה עון יש בזה ומה ענין התוכחה שהוכיח על פניהם, אבל באור המאמר ע"פ **משל** לאחד שנשאר בע"ח גדול לסוחר ואמר לו דע אדוני כי לבבי נאמן וכל ישעי וכל חפצי לשלם לך מה שאני חייב, רק אין בידי מאומה ע"כ מה שיש בכחי לעשות אעשה ספחני נא אל אחת הכהונות הלא סוחר גדול אתה, שלחני נא למקומות המסחר אולי במשך הזמן ינוכה חובי בשכרי, וייטב הדבר בעיני הסוחר כי ידע אותו לאיש מבין בסחורות וגם נאמן רוח, והכין לו נסיעה למקום פלוני ויסע ויבוא והסוחר קבל נחת רוח מן המסחר והכין לפניו נסיעה אחרת. ויהי כי הקיפו הימים וזה הולך הלוך ונוסע בעסקי הסוחר פעם בבואו לביתו מן הדרך בא אל בית הסוחר וידבר אתו משפט, ויתפלא ויאמר לא ידעתי איך תעשה כה לעבדך הלא זה כמה אשר אני עוסק במסחרך נוסע בדרכים ולא זכרת מעולם לתת לי את שכרי איך יאות לך להיות כובש שכר שכיר, הסוחר בשמוע את דבריו ויענהו במענה רך לך לביתך ואני אצוה להביא אליך את כל המגיע לך ממני, המשולח הלך לביתו והסוחר קרא את אשר על הבית לאמר קום נא ועשה חשבון כמה מגיע לי מאת האיש הזה ותלך אצלו לנוש אותו לשלם לי היום הזה, והאיש עומד משתאה ומחריש ומתפלא מאד הכי נעלם מאת אדוני כי איש עני הוא אין בביתו כל מאומה ואיך אלך אצלו ואיך אגוש אותו האם אפעול בזה דבר, ויען הסוחר ויאמר גם אנכי ידעתי כי לא תפעול מאומה שיחזיר לי חובי אבל ראה בא את האויל הזה הלא הוא תובע אותי כי הוא שכח את כל החוב הגדול המגיע לי ממנו, וא"כ בוא אצלו לתבוע אותו והפעולה בזה כי יזכור הימים הראשונים כמה הוא חייב לי אז אמצא מנוח ולא יגיס דעתו לגוש אותי.

הנמשל כי ישעיה ע"ה לא רצה ללכת באלה כי ידע שלא יפעול מאומה לגביית החוב, לזה אמר לו יתברך קרא בגרון אל תחשוך, רק כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם ולא תתפלא לאמר מה אפעל בזה מה יתנו לי כי דלים הם, ע"ז אמר הלא שמע נא ואותי יום יום ידרשון הלא הם תובעים אותי, ודעת דרכי יחפצון

לדרכנו יתבאר מאד על דרך שאמר הנביא ע"ה בתוכחתו **הגנוב רצוח ונאוף והשבע לשקר** כו' **ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עלי ואמרתם נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה** (ירמיה ז', ט'). והרצון בזה כי הפרעון החובות יש ב' סוגים יש יבוא אל הסוחר לשלם לו בעד סחורותיו ויתן לפניו את כל הסך המגיע לו ממיטב כספו במטבע יפה עובר לסוחר, ויש אשר יביא אל הסוחר התנצלות לאמר כי נשרף ביתו וכל אשר לו רק מצדקתו ואומן רוחו לבלתי היות לוה רשע כו' אסף וקבץ מבגדיו וכליו השרופים וכל יתר הפליטה ויביא אל הסוחר שיקבל זאת מידו על חובו, והוא מבקש מאתו בבכי ותחנונים שיהיה חשוב ומקובל בעיניו כאלו שלם לו כראוי במטבע טובה, והסוחר כשמעו את דבריו נכמרו רחמיו והבטיח אותו לאמר דע ידידי כי טוב לי הפרעון הזה כפרעון של פלוני שנתן לי מיטב כספו. והנה אם אמנם אמת הדבר כי יהיה הפרעון הזה נכון ומקובל בעיני הסוחר עכ"ז תראה הבדל גדול כאשר הסוחר ישיג עוד סחורות בעבור החנונים זה אשר פרע לו בכסף מלא מזומן יחפוץ הסוחר לתת לו עוד סחורה בהקפה על דעת כן שיתן לו אח"כ כאשר עתה, לא כן הב' כ"א אמנם עתה כשר הדבר לפניו הוא רק מסבת ההכרח ממה שקרה לו עתה בהכרח הוא מקבלהו על העבר אבל באלה ההתנצלות לא יאבה ולא יחפוץ לסחור עמו עוד בימים הבאים גם כן על זה האופן.

וזה ההבדל בעצמו בין העושה מצות ומע"ט ועושה מצוה כמאמרה הוא מקובל בעיני ה' על העבר וחפץ בהצדקו גם על העתיד, לא כן המקריב קרבן על חטאתו ועל חובו שהוא חייב להקב"ה, או שהוא מענה את עצמו בתענית, גם כי בהכרח יהיה פרעון הזה מקובל על חובו יהיה רק על העבר אבל על העתיד לא יאבה ה' עוד לסחור עמו. והוא שהתפלא הכתוב ואמר הגנוב רצות ונאוף והשבע לשקר כו' ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה כו' ואמרתם נצלנו, כבר יש לנו ריוח והצלה מחובות הראשונות למען עשות כו' כלומר למען עשות עוד בעתיד גם כן את כל התועבות האלה. כמי שנושא משא על כתיפו ויש ברצונו לקחת עוד משא אחרת הוא הולך אל מקום מסחר ומניח שם את המשא אשר עליו למען יוכל אח"כ להרים גם משא האחרת לתתה על שכמו, כן היו חושבים לעשות מו"מ עמו

מדוע לא יצליחו במעשיהם כגוי אשר צדקה עשה, כאלו אני חייב להם וא"כ כאשר יתנו אל לבם מה שהם חייבים לי אז לא ימלאו לבם עוד להגיס דעתם לתבוע אותי, והבן:

ומה נעמו לי בזה דברי אנטיגנוס ע"ה (אבות א') אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, כאותו שבא לחבוש החוב המגיע לו, אלא ויהי מורא שמים עליכם שלא יגוש אתכם לשלם לו על הטובות הראשונות, כי באמת האדם חייב להקב"ה כמאמר לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים:

יתברך לחטוא ולהביא קרבן להקל משא החטאים מעליהם, וזהו ואמרתם נצלנו למען עשות מחדש.

וזהו ג"כ בענין התענית גם כי הוא מקובל בעיני ה' הוא רק על העבר אבל הכזה יהיה צום אבחרהו, היש על דעתיכם שאבחר בו גם על העתיד להעמיד המו"מ ע"ז, הן ביום צומכם תמצאו חפץ ואתם חפצים לבלות כל ימיכם במו"מ זה. זהו מאמר שלמה המלך ע"ה **עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח** (משלי כ"א, ג') ר"ל על העתיד יותר יבחר יתברך צדקה ומשפט מאשר יבחר בזבחים, כי אינם מקובלים רק על העבר.[264]

ובזה יתבאר יפה מה שהוא יתברך מתנצל על שהוא מכלכל אותנו עתה בטובות כאלה וכאשר נשמח תהיה השמחה אך על הצלה מרעה שקדמה והוא מבואר בדרז"ל (בילקוט ואתחנן) אמר הקב"ה אני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כו' עתידים

[264] עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח ומה יקרו לי בזה דברי חז"ל (יומא פ"ה) האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה, **משל** לסוחר גדול היה משפטו לתת סחורותיו בהקפה אל החנונים אשר בעיירות הקטנות, ויקר מקרה את אחד מהם כי נשרף ביתו וחנותו ונתדלדל מאד, ובהגיע העת אשר הסוחר צריך לנסוע לדרכו כתב אגרות אל כל החנונים להזמין אותם שיבואו לעשות חשבון עמו ולשלם לו בעד סחורותיו למען יוכל לנסוע ולהביא סחורות חדשות, ויהי בהגיע האגרת אל העלוב הזה וילך הנה והנה לקחת עצה מה לעשות, ויאמרו לו טוב לך לנסוע אל הסוחר ולספר לו ולהודיעו האמת, וגם הוא חכם ויבין ברוע מעמדך וייטיב עמך כטוב לבו, ויקח מרכבה ויבוא אל העיר אשר הסוחר שמה ובמר לבו היה יושב ושוהה בבית האכסניא ואל הסוחר לא הלך לאמר איך אשא פנים נגדו היכול אוכל דבר מאומה מפניו אחר החסד אשר עשה עמדי לתת לי בהקפה כל מיטב סחורותיו ואני לא אשלם לו, ויאמר לו הבעה"ב מה תירא הלא כבר עשית הוצאה ע"ז ובאת לפה התחזק נא ועלה אל הסוחר ואל תירא ולא תחת, וישא את רגליו וילך ויעלה ונשאר עומד בחדר החיצון אשר לפני בית הסוחר, כי נכמרו מעיו על מר מקרהו ועל רכוש הסוחר הזה אשר אבד ואין בידו להשיב מאומה ואיככה יוכל לבוא להתראות לפניו עוד ויעמוד שמה ויבך בכי גדול במר לבו, וישמע הסוחר קול בוכים וילך ויפתח את הדלת וזה נופל על אפיו ובוכה וגונח, ואומר הנה באתי אליך השר וכל מאומה אין בידי, ויספר לו את כל המאורע, הסוחר נכמרו רחמיו עליו והכניסו החדרה וינחם אותו ויקרא על שטר חובו ויקרע אותו בפניו לאמר אין אתה חייב לי מאומה, וילך מאת הסוחר בטוב לב פנעו בו אנשים ושאלו אותו מה נעשה עמו ויאמר להם כי מחל לו את הכל במתנה גמורה, וישאלו אותו סבת הדבר ויספר ויאמר כי בעלותו היה נשאר עומד בחדר החיצון וע"י בכייתו נתפעל הסוחר עד כי מחל לו במתנה כל הסך ערך ב' אלפים. וילך איש אחד בערמה ויעלה שמה ויעשה כמעשה הראשון, ושמע הסוחר עוד הפעם קול בוכים וילך וירא את האיש הזה וישאלהו לאמר מה תבכה אתה וענה ואמר אני צריך מאד ב' אלפים ואני מבקש אותך שתתן לי, וישאלהו ויאמר איך מלאך לבך לבקשני על זאת, ויאמר לו הלא גם אל פלוני החנוני נתת סך גדול כזה, אז ענה אותו עזות ויאמר אליו נבל הלא אל החנוני נתתי הקפה כי היה בטוח ועתה כי נתדלדל ואין בידו לשלם לי מה ארויח אם לא אמחול לו, לכן ע"י בכייתי מחלתי לו ויהיה אצלו מתנה, לא כן אתה כי עם בכייתך אתה בא לקבל ועם הערמה אתה בא לקחת, מי הוא הסכל אשר יאבה בזה.

הנמשל הקב"ה התחסד עם החוטא השב בתשובה והוא מקבל תשובתו יען כי כבר חטא ועתה הוא בא ובוכה ומתחנן ומבקש סליחה, יעשה הקב"ה בחסדו וימחול לו, לא כן זה האויל שהוא בא ואומר אחטא ואשוב ואבכה אח"כ והוא רוצה לקבל עם בכייתו, אין מספיקים בידו לעשות תשובה, והבן.

הוא שבקש משה רבינו ע"ה וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שמות ל"ד, ט'). כי הנה ההבדל בין הקורע שטר חוב שנפרע במזומן בין הקורע שטר חוב שנמחל על ידי בכיה שהוא בוכה ומתאונן לפני הסוחר, הלא ההבדל תראה אח"כ כאשר הסוחר יסע עוד לללייפציג ויביא סחורה לביתו הנה אל אותו שפרע במזומן יתן סחורה עוד הפעם בהקפה, לא כן אל הבוכה אליו לא יתן. זאת היתה בקשת משה רבינו ע"ה וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו. היינו כי זאת לא יספיק לי מה שתאמר סלחתי לעוננו ולחטאתנו. רק ונחלתנו שתנחיל עוד אותנו גם מן הוא והלאה, ונהיה עוד סוחרים גם להבא. (מפי הגאון ר' מאנוש נ"ע). וזהו ג"כ מאמר **כי אתה ה' טוב וסלח ורב חסד לכל קוראך** (תהלים פ"ו, י"ח) כי אחר שתסלח לו תתן לו עוד פעם אחרת בהקפה:

אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועות ישראל. באור זה על דרך שאמרו במדרש את קרבני לחמי לאשי אמר להם הקב"ה אם הבאתם ברצון ובטובה הוא קרבני ואם באונס הרי הוא לאשי ואינו לשם (פרשה כ"ז, י'). והמאמר סתום מאד היעלה על המזבח קרבן באונס, אבל הנראה לדעתי כך הוא כי יש ב' מיני קרבנות, של צדיקים היינו שהם זריזים מכל עון וחטא, רק מגודל יראתם ופחדם הם חרדים בעצמם, כמו שעשה איוב כי פחד ודאג **אולי חטאו בני** (איוב א', ה') והעלה עולות מספר כלם, וכמו שאמרו על בבא בן בוטא שהביא אשם תלוי בכל יום (כריתות כ"ה, א') כי כן משפט הצדיקים השלמים לקיים מאמר ואל תאמין בעצמך. או שיהיה הקרבן להוסיף קדושה כקרבן אהרן ובניו בעת חנוכת הבית וכן כמה קרבנות כמו שלמי נדבה שהם באים מרצון הטוב. והמין הב' מן הקרבנות שהם באים על חטאים ידועים כמו חטאות ואשמות אשר עליהם נאמר **זבחי אלהים** כו' **לא תבזה** (תהלים נ"א, י"ט).

אבל לא יתחדש לו אל המקריב שום טובה, והלואי שיפעול זאת שיהיה נשאר קיים על מעמדו הראשון שהיה קודם החטא וא"כ לא יפעול למעלה מאומה רק לבטל האף ולהשקיט החמה שהיה ראוי לבוא עליו, כאשר רמז הכתוב בתוכחתו **כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת** כו' (ירמיה ל"ב, ל"א) ר"ל לא שיועיל להם להשפיע להם טובות רק זאת לבד להשקיט מעליהם האף והחמה ולמנוע מהם הרע.

וזהו מאמר לרצונכם תזבחו כי הקב"ה צוה הקרבנות על דעת כן שיביאם המקריב רק מרצונו הטוב להוסיף לו קדושה. וזהו מאמר הקב"ה אם הבאתם ברצון ובטובה הוא קרבני ואם הוא באונס הרי הוא לאשי, ר"ל אם מרצון תקריבו בלי עון וחטא שיקדם אל הקרבן רק למען ספות עבודה וקדושה אז יהיה הקרבן לריח ניחוח, לא כן אם תהיה מוכרח להביא קרבן בעבור חטא שקדם לך ואתה תקריב אותו להפר הכעס והדין, שלא יגיעך עונש, הרי הקרבן לאשי היינו למלאכי הדין להשקיט אותם וכנ"ל, אבל הוא יתברך לא ירויח בזה יותר מאלו לא חטא ולא הביא קרבן, והוא ממש מדה כנגד מדה מה שהוא יתברך מכלכל אותנו בטובות רק בבטול הרעה שקדמה, כי כמעשה ידינו יתן לנו כי גם עבודתנו עתה כך הוא.

וזהו מאמר הילקוט אני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים לא כמו שהם עתה שכל השתדלותם רק בתיקון המעוות לא להוסיף שלמות ואם כן לא יוכלו להרויח מאומה כי גם טובותיהם לא תהיינה רק להדיח מעליהם הרעה שקדמה, ולכן עתידים אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועות ישראל ר"ל שיקוו תמיד אל ישועה שלמה ואמתית להשיג ששון ושמחה באין הקדם יגון ואנחה (ועי' עוד בזה סוף פרשת פקודי):

ואולי זהו הרצון במאמר **ה' אלהי שועתי אליך ותרפאני ה' העלית מן שאול נפשי** כו' **בערב ילין בכי** כו' **הפכת מספדי למחול לי** כו' **למען יזמרך כבוד** כו'. (תהלים ל', ג'-י"ג) הנה בדבריו אלה ביאר לנו כל הדברים אשר כתבנו כי עתה בצרתה לי שועתי אליך ותרפאני והיתה הרוחה, ונס יגון ואנחה כי הפכת מספדי למחול לי כו' אבל כל ישעי וכל חפצי למען יזמרך כבוד ר"ל כי עיני צופות על טובות אחרות שיהיו אמתיות בתכלית, לא שתהיינה רק הצלה מרעה שקדמה כי לשמחה כזאת אין כבוד להשמיע אותה בחוץ וברחובות קריה, וכמ"ש בבאור מאמר והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה כי השמחה תהיה עצורה רק בלב. וזהו למען יזמרך כבוד ולא ידום וזה רק בהשגת טובה קנינית והצלחה אמתית אז יוכל להרחיב פיו ולהשמיע קולו גם חוץ ולזמר ולרנן, וזהו למען יזמרך כבוד ולא ידום ולא יבלום פיו. עוד שנית - ה' אלהי לעולם אודך, כי כאשר תשפיע עלי טובות כאלה שהם הצלחות אמתיות אני משתוקק אליהם להודות עליהם שמך גם בזמן העתיד לעד לעולם, אבל לא כן מה שהעלית משאול נפשי שועתי אליך ותרפאני, מי זה יאבה להיות חולה ולהשיג רפואה אח"כ, וכמאמר הנ"ל כן אברכך בחיי על העבר ובשמך אשא כפי לבקש טובה כזאת גם בעתיד.

זה שאמר המדרש לעתיד כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינה בטלה לעולם הדא דכתיב עוד ישמע בערי יהודה כו' קול ששון וקול שמחה כו' קול אומרים הודו את ה' צבאות כי טוב כי לעולם חסדו, ר"ל הודו את ה' שהוא מטיב עמנו בטובות אמתיות קניניות נוספות על הטוב התמידי וזהו כי לעולם חסדו, בכל משך הזמן בתמידות ועל החסד התמידי הזה ישים עוד טובות חדשות.

וזהו עוד ישמע במקום הזה כו' מלת עוד היא להורות דבר נוסף על הבטחתו תחלה והיתה לי לשם ששון לתהלה ולתפארת כו' אשר ישמעו את כל הטובה, ועוד דבר נוסף על זה כי ישמע במקום הזה קול ששון וקול שמחה כו' מביאים תודה בית ה'. וזה שאמרו זובח תודה יכבדנני, זובח חטאת זובח אשם אין כתיב כאן אלא זובח תודה, למה? חטאת באה על חטא אשם בא על חטא תודה אינה באה על חטא אם על על תודה (יבוא ויקריב) יקריבנו וז"ש בסמוך משל למלך שבאו אריסיו ובני ביתו לכבדו בא אחר אמר מי הוא זה אמרו לו אריסך הוא אמר להם טלו סדורו בא אחר כו' טלו סדורו בא אחר וכבדו אמר מי הוא זה אמרו לו לא אריסך ולא בן ביתך אלא בא לכבדך אמר יהיבו ליה כסא וישב עליה כך חטאת בא על חטא כו' (פרשה ט', ד'). וענין המשל הזה כי באין ספק האריס והגנני מסתמא גנבו משל מלך עד שנתעשרו ואח"כ מתנדבים להביא מתנה אל המלך, והוא יודע האמת שכלו שלו ומשלו יתנו לו לכן אינו משתעשע עם הנותן, אבל האיש

הזה בא ממרחק לכבוד המלך הוא משתעשע עמו מאד, כך חטאת בא על חטא שגנב תחלה, אבל זובח תודה יכבדנני.

ומעתה יפה המליץ ר' אבא בר כהנא משל למלך שהיה לו ב' מגריסין בישל לו אחד תבשיל וערב לו ועשה השני תבשיל אכלו וערב לו, ואין אנו יודעים איזה ערב לו ביותר, אלא במה שהוא מצוה את השני ואומר לו כתבשיל הזה תעשה לי אנו יודעין שהשני ערב לו ביותר, כך הקריב נח קרבן והיה ערב להקדוש ב"ה, הקריבו ישראל קרבן והיה ערב להקב"ה, ואין אנו יודעין איזה ערב לו ביותר אלא במה שהוא מצוה את ישראל ואומר להם ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי אנו יודעין ששל ישראל ערב לו ביותר. והיינו כי הקרבן אשר הקריב נח לא היה רק לכלא פשע ולהתם חטאת מחטא דור המבול, וא"כ לא היה הקרבן רק על העבר ולא באלה חפץ ה' לעשות מו"מ מענין זה לחטוא ולהביא קרבן, ולחזור ולחטוא ולהביא קרבן לא כן קרבן תמיד שהקריבו ישראל בא להוסיף קדושה על קדושתם לכן צוה עליהם ואמר את קרבני לחמי כו' תשמרו להקריב לי במועדו:

שמיני

חלק א

ויהי ביום השמיני מדרש: ר' אבא בר כהנא פתח **חכמות בנתה ביתה** וכו' (משלי ט', א') זה ביהמ"ק, חצבה עמודיה שבעה אלו ז' שנים של גוג דאמר ר"י כל אותן ז' שנים מסיקין ידותיהן של חרבות וידותיהן של רמחים ושל סכינים הדא הוא דכתיב **ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק** כו' (יחזקאל ל"ט, ט') (פרשה י"א, ב')

עי' באור זה המאמר באהל יעקב וירא וינעם לך:

חלק ב

שם בסמוך: ר' יודן בשם ר' יוסי בר יהודה ור' ברכיא בשם ר' יהושע בן קרחה כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה הדא הוא דכתיב **משה ואהרן בכהניו** (תהילים צ"ט, ו') ר' ברכיה בשם ר' סימון מייתי לה מן הדין קרא **בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו קודש קדשים הוא ובניו עד עולם** וכו' **ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי** (דברי הימים א' כ"ג י"ג-י"ד).

ובסמוך: אמר ר' אלעזר בר' יוסי פשוט הוא לן שבחלוק לבן שימש משה במדבר (פרשה י"א, ו').

כך צ"ל הגירסא כפי הגירסא הנמצאת בפסיקתא רבתי דרב כהנא (פ' י"ז) וגירסה זאת מסכמת מאד עם מה שכתבנו בבאור מאמר זה ריש פרשת תצוה עיין שם ותמצא עונג לנפשך:

חלק ג

שם בסמוך: בר קפרא פתר קריא בתורה חכמת בנתה ביתה זו תורה חצבה עמודיה שבעה אלו ז' ספרי תורה (שם ג').

דע כי כמו אשר אדם צריך לבית והוא דירתו התמידית ולא יספיק לו בלעדיו וכאשר הוא יוצא ובא למו"מ והזולת מהעסקים כמו לטייל וכדומה הלא לערב ישוב ויבוא לביתו ושם ימצא מנוח ומרגוע לנפשו, ושם הוא משומר מכל נזק. לא כן בהיותו מתגורר בארץ או עומד בחוץ לא ימלט ממקרים מתרגשים קור וחום גשם ושלג, ואחריות מבריות המזיקות מהדורסים והטורפים.

כן החכמה יש לה בית נאמן אשר שם יהיה דירתה בקביעות והיא התורה, ושארי חכמות נקראים חכמות חיצוניות יען כי כל מה שיוכל להשיג את האדם בהיותו חוץ לביתו יוכל להשיגו משארי חכמות[265] כמ"ש הר"ת בספר הישר (שער השלישי) וז"ל חכמות האפיקורסים והמינים אשר אינם מאמינים בתורה הקדושה זהו מפני רוע חכמתם כו' כי לא תחסר האמונה מפני הלב רע לבד, אלא מפני למוד חכמות רעות עכ"ל הערב. כי התורה היא חיי הנפש ומזונה להשביעה אותה מטובה וישרה ומעטרת אותה חכמה ותבונה ומלבשת אותה בהוד והדר כל המדות טובות ויראה טהורה ודעות ישרות ותזכך אותה מכל דעה רעה ודמיונות שוא ומדוחים מסברות רעות אשר הם תכונה רעה בנפש, ואחר אשר תטהר מכל הרעות האלה ודאי היא מוכשרת ומוצלחת לקבל כל החכמות בטוב ובמישרים.

וזהו חכמות בנתה ביתה זו התורה כי היא לאדם כמו מגדל עוז ובית חוסן רב, משא"כ החכמות החיצוניות נאמר עליהן **חכמות בחוץ תרונה** (משלי א', כ'). ר"ל מי ההוא ריק מחכמת התורה ועוסק בחכמות חיצוניות הנה החכמה תתן קולה מה לי פה למה זה אני עומדת בחוץ, וברחובות ובעיר ובפתחי שערים אמריה תאמר כו' תשובו לתוכחתי כו' כי באלה מה מאד נקל לאדם להשתמש בהם ויפול בפח יקוש, כי אין כח החכמה

[265] החכמה יש לה בית וזהו כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. ר"ל לא כי השי"ת נתן לך חכמה שתעסוק עמה במה שתבחר אתה, לא כן כ"א כמאמר והיה הדברים האלה כו' על לבבך ישתמש את החכמה רק אל התורה האלהית. וזהו - כי ה' יתן חכמה, אבל רק מפיו דעת ותבונה, פעולת החכמה לא תהיה רק אל הדעת והתבונה אשר מפיו יתברך לא זולת:

הזאת שליט ברוח ונפש כ"א בדברים שהם חוץ לנפש אם בעניני הגופות ואם בענינים זולתים אבל בחכמת התורה נאמר **תורת ה' תמימה משיבת נפש** (תהלים י"ט, ח'):

חלק ד

ויאמר אל אהרן קח לך עגל כו' ושור ואיל לשלמים לזבוח לפני ה' (ט', א'). ילקוט: אמר משה לישראל יבוא עגל ויכפר על מעשה עגל תדעו שנתרצה המקום לכפר על עונותיכם עבירה שאתם מתייראים כבר נזבחה לפני המקום שנאמר לזבוח לפני ה' (כאלו כתיב לזבוח במלאפו"ם) שנזבח כבר.

והדבר פלא מאין נתוודע להם הדבר הזה עד אשר יבטיחו ויאמר עליו תדעו שנתרצה כו' עבירה שאתם מתייראים כו'.

ונקדים לזה מאמר **כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה** וכו' **יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם** (ישעיה מ', ו') ובמשל הזה בא הנביא ע"ה לבאר לנו ענין נכבד להורות אותנו ולהאיר עינינו להתבונן מן הנראה אל הנסתר. כי הנה אל הצומח יש ב' זמנים יש לו זמן שהוא מחובר ויש לו עת שהוא תלוש וכל הימים אשר הוא עומד מחובר אל השורש אשר בארץ גזעו הוא הולך הלוך וגדל ועושה בדים וישלח פארות, לא כן בהיותו תלוש ימולל ויבש הולך ומתמעט. כן בין המדברים יש כח פנימי במתנותיו אשר יתן וישפיע אל זולתו אם יתן בעין יפה מגודל אהבתו וחסדו יהיה דבר המתנה מוצלח ביד המקבל וכאמרם ז"ל באיוב **מעשה ידיו ברכת** (איוב א', י') מלמד שכל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך (בבא בתרא ט"ז, ב') ולהיפך הזהיר החכם ואמר **אל תלחם לחם רע עין** (משלי כ"ג, ו'). וכן למעלה מזה הענין כל מצות התורה יש לעושיהם ב' אופנים אם הם מחוברים אל שרשיהם או לא, כמאמרם ז"ל במדרש (ריש תרומה) משל למלך שהיתה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה ביקש לילך לו לארצו וליטול את אשתו, אמר לו, בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון אתד עשה לי שאדור אצליכם שאיני יכול להניח בתי, כך אמר הקב"ה לישראל, נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר ועשו לי מקדש (פרשה ל"ג, א'). ואם אמנם לא באתי בסוד ה' להבין תכלית הדברים הנכבדים האלה, אבל במה שהרשינו נתבונן ביסוד הענין, כי בא להורות לנו כמו מי שיש ברצונו לעשות לו פרדס לנטוע בתוכו כל מיני מגדים ומיני בשמים הגדלים במדינות הרחוקות ואם יקח איש מן הנטיעות האלה לנטוע אותם בארץ הזאת שאינה מגדלת פירות כאלה תהיה מלאכתו לריק, והעצה לזה

לקחת את הנטיעה עם האדמה אשר תחתיה וכאשר יעשה מקום בגינתו אל הבושם ואל האדמה אשר עם הבושם כמשפט הכורם המשכיל אז יצליח יקוה לעשות ענבים ויעש. **כן** הדבר בענייננו כ"א אמנם הוא יתברך נתן לנו תורתו החמודה מן השמים ידענו גם ידענו שכל התורה והמצוה צריכים להיות מחוברים אל שרשה למעלה למען ימשך ממנו יניקת כל המעשים. וכמו שהתורה בכללה היא שורש כל העולם כמאמרם ז"ל ואהיה אצלו אמון אומן (בראשית רבה א') כי רק בכח התורה בא אל המציאות כל הבריאה ותולדותיה ובכחה מתקיימים כל צבאיה, ובשפעתה נמשך המציאות אל כלל העולם כמאמר על שלשה דברים העולם עומד על התורה כו' (אבות א'). כן תדע ותאמין כי הקב"ה הוא ממשיך המציאות בתמידות אל התורה ואל כל צבאות הבריאה. (ועיי' בספרנו ספר המדות בי"ד משער עבודת האלהים בשיורי המדות באור הדברים) רגע אחר רגע ממש כהנופח בכלי שפיו פתוח אשר כל עוד שיפיח ברוח פיו יהיה נפוח ובהתימו יצא הרוח וכמאמר **ואתה מחיה את כלם** (נחמיה ט', ו') ובגמרא כי מפטרי רבנן מהדדי אמרי הכי מחיה חיים יתן לך חיים (יומא ע"א) כלומר בהווה הוא משפיע בהם חיות (עי' למעלה פ' משפטים על מאמר וכי ימכור איש את בתו לאמה) ולכן אמר יתברך ויקחו לי כו' היינו שיקחו אותי עמהם.

וזהו מאמר המדרש נתתי לכם את התורה לפרוש ממנה איני יכול אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור אצליכם. וזהו מאמר **בצלו חמדתי וישבתו ופריו מתוק לחכי** (שיר השירים ב', ג') וזה בחי' העוסק בתורה לשמה בעבור אהבתו ויראתו ודבקותו בו יתברך אז עילת עשיית מצותיו אהבת בוראו. לא כן העושה בעבור עילה אחרת הנה העליון ב"ה רחוק מכליותיו, וזה שאמר ר' מאיר ע"ה על העוסק בתורה לשמה שהוא זוכה לדברים הרבה (אבות ו') כי התורה תהיה פועלת כל פעולותיו ותשיג לו חמודות סגולותיו.

אבל על ההיפך נאמר **ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו** כו' **ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך** (ישעיה ס"ד, ה') כי משפט המצות לחבר את המצוה אל המצוה לחבר אותה אל שרשה הוא האדון המצוה אותה. וזה רק אם האדם יעשה אותה בלב טהור ורוח נכון ותתלהב נפשו באהבת המצוה אז היא נותנת חיים אל עושיה, כהאדמה הנותנת חיים אל צמחיה, לא כן אם יעשה המצות כמצות אנשים מלומדה אז אין אל המצוה שום חבור אל השורש העליון, וגם הוא למטה הוא נפרד מן המצוה עד שהנביא ע"ה נשא עליו המשל הזה כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה יבש חציר נבל ציץ, כמשפט כל הצמחים אחר שנתלשו ונעקרו ממקום חבורם. וכמאמר **וילכו במועצות**

בשרירות לבם הרע ויהיו לאחור ולא לפנים (ירמיה ז', כ"ד) כלומר שבכל רגע הולכים ומתמעטים כמשפט הנוסע לאחוריו לא לפניו כי בכל פעם יתמעט כח מעשיהם.
וזהו מאמר **עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו ולא אותי קראת יעקב** (ישעיה מ"ג, כ"ב) והעד - כי הלא **יגעת בי ישראל** כ"א היתה עבודתך עבודה תמה היה ראוי לך בכל יום ללכת מעלה מעלה להוסיף נעימות עוז ותעצומות ללכת מחיל אל חיל, כי זה הוא עד גדול ומופת נאמן על העושה לשמה מאהבתו את בוראו אשר צוה לעשות כן, כי אז יחליף כח ועצמה ירבה, והמצוה עצמה תתקפהו ותאמץ לבו ביתר כח ועוז לקיימה ביתר שאת ויתר עז, ועתה יגדל כח העושה אחר העשיה יותר ממה שהיה לו קודם כמאמרם ז"ל הלומד על מנת ללמד מספיקים בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (אבות ד', ו') וזהו ולא אותי קראת יעקב והעד כי הלא יגעת בי ישראל.
ואולי זהו מאמר **לא תלמד לעשות** (דברים י"ח, ט') ודרשו ז"ל אבל אתה למד להבין (סנהדרין ס"ח, א') ולכאורה יפלא מדוע תלה הדבר בלמוד אם על הלמוד לא הזהיר כי לא הזהיר רק על המעשה א"כ היה לו לומר למוד ולא תעשה. אבל האמת כמו אשר למוד המצוה וכוונתה נותנת כח ואומץ לקיים המצוה כן למוד התועבות אולי יביאנו לעשות אם לא שיכוון בעת למוד עניני המכשף שלא לעשות וזהו שהזהיר לא תלמוד לעשות.
המורם מדברינו כמו שעיקר המצוה וחיותה מסבת כוונת העושה לעשות רצון המצוה כן עיקר חיות העבירה כוונת העושה למרוד בהאדון אשר צוה עליה, אשר ע"כ עונש על העושה בשוגג הוא יותר מעונש העושה במזיד.
ומטעם זה עצמו אמרו הרהורי עבירה קשין מעבירה ולהיפך מיתת העבירה היא החרטה והדאגה והעצב על עשייתה, וע"כ כאשר ראה משה ע"ה דאגת ישראל ועצבונם ויראתם מן החטא התנחם ואמר להם כמבשר טוב תדעו שנתרצה המקום לכפר על עונותיכם. והמופת כי הלא העבירה שאתם מתייראים כבר נזבחה לפני המקום מסבת יראתכם אשר אתם יראים ודואגים עליה, וא"כ אחר אשר אתם יראים ומתעצבים ודאי היא זביחה לפני המקום והקרבנות אינם כ"א להעבירה ולהאבידה ולמחות אותה מכל, והענין יקר:

חלק ה

ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' (ט', ו').
מאמר זה נוכל לבארו על דרך שכתבנו (פרשת וירא) בבאור מאמר רז"ל אמר ר"א בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת ב"ו אין קטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבוא אצלך ואלו בהקב"ה כתיב ויאמר אל נא תעבור מעל עברך (שבת קכ"ז, א').

כי המקובל והמאומת אצלנו מפי קדמונינו ע"ה ובראשם הרב המורה ז"ל כי הוא יתברך נעלה ומרומם מכל השינוים והתנועות והעתק מקום. וגם כי מצאנו ראינו בספורי הכתובים **וירא אליו ה'**, **ויבוא ה'**, אין הכוונה שהקב"ה נעתק וסר ממקומו ובא להתראות אל מקום ומצב מי שנתראה אליו אבל כל התקרבותו יתברך והתגלותו אל האדם תלוי אך בהתקרבות האדם אליו יתברך כמאמר **אני לדודי ועלי תשוקתו** (שיר ז', י"א) כלומר תשוקתו יתברך אלינו הוא דבר התלוי בידינו. ולכן בדבר התקרבות אדם לאדם אין הקטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבוא אצלך, כי תסוב שאלתו על פעולת זולתו היינו שלא ימיש ממקומו ושיעמוד על עמדו עד אשר יבוא אצלו, ובדברים כאלה הוא פוגע בכבודו. ואלו בהקב"ה כתיב אל נא תעבור מעל עבדך יען כי כל שאלתו תסוב על השואל והמבקש עצמו לאמר שיהיה הוא יתברך בעזרו שלא יהיה נעתק ונעזב מדבקותו בו יתברך ע"י עסקיו עם האורחים שבאו לביתו.

וזהו מה שספרו ז"ל טורנוסרופוס הרשע שאל את ר' עקיבא מה יום מיומים אמר ליה ומה גבר מן גובריא (בראשית רבה י"א). ר"ל כי הוא התפלא איך יתכן בו יתברך שישנה לעצמו זמן מן הזמנים הלא לפניו יתברך לא יצוייר שום שינוי ותמורה ע"ז השיב לו כי באמת אין השינוי רק מאתנו בתוספת עבודה וקדושה אשר אנחנו מקדשים אותנו למטה (עיין קול יעקב שה"ש על מאמר מים רבים לא יוכלו לכבות כו') וכן ג"כ הענין בשינוי מקום אשר הוא יתברך ישכון כבוד במקום מן המקומות ההכרח לומר כי מקום זה מסוגל יותר אל השראת קדושה להעיר ולעורר את העובד עד אשר יזכה לראות כבוד השכינה. וזהו מאמר רז"ל **כי אם אל המקום** כו' **לשכנו תדרשו ובאת שמה** דרוש ואתה מוצא (בילקוט ראה), ר"ל ע"י העבודה אשר תעבוד במקום הזה המסוגל לעבודה תזכה למצוא אם תדרשנו ימצא לך. וזהו ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו, ואז - וירא אליכם כבוד ה', היינו כי המקום מסוגל לעבודה ובעבורה תזכו שיתגלה לעיניכם אשר לא ראיתם תחלה, כי בזה תפקחנה עיניכם לראות כבוד ה':

חלק ו

ובילקוט (במקומו): **זה הדבר אשר צוה ה' תעשו** אמר להם משה אותו יצה"ר העבירו מלבבכם ותהיו כלכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום, כשם שהוא יחידי בעולם כך תהיה עבודתכם מיוחדת לפניו ואם עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה'.

ולבוא אל באור המאמר נקדים לבאר מה שאמר הנביא **כי כה אמר ה' אלי בחזקת היד ויסרני מלכת בדרך העם הזה לאמר לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר** כו' (ישעיה ח', י"א). ונזכיר עוד לזה מאמר **כי עדת חנף גלמוד** (איוב ט"ו, ל"ד) דע כי

חז"ל אמרו חזקיה אמר שמא ח"ו נטייה דעתיה דקוב"ה בתר רובא כו' בא נביא ואמר לו קשר רשעים הוא וקשר רשעים אינו מן המנין. ואיה איפוא נרמז פה שהוא קשר רשעים ומה גם כי בע"כ בא למעט שאין קשר רשעים נקרא קשר גם לדבר הרשות בעבור כי רשעים הם בשארי המעשים וראוי לעמוד על טעם הענין כי אין מהצורך להזהיר על זאת שלא ישמע לרשעים במה שהם מתאספים לעשות רע, כי אז הריבוי הוא חסרון יותר כמאמר **כרובם כן חטאו לי** (הושע ד', ז') וא"כ בע"כ תסוב מליצתו על כלל המון הקושרים שאין קשר רשעים קשר גם לדבר רשות ועילת הדבר לא ידענו למה ומדוע.

והנראה בבאור הענין על דרך מאמר שלמה המלך ע"ה **נסו ואין רודף רשע** (משלי כ"ח, א') התחיל במאמר נסו לשון רבים וסיים בלשון יחיד ואין רודף רשע. אבל הנראה כי החכם ע"ה בא להודיענו מה בין קשר חכמים המתועדים לעשות דבר, ובין קשר רשעים המתאספים, כי אסיפת חכמים משפט כל אחד מהם להתיעץ עם נפשו לדלות בתבונתו מים עמוקים מעצת לבו לשקול הדבר בפלס חכמתו אם זך וישר עצתו, וכאשר לבבו יבין כי לא נכון הדבר, בפיו יענה ויאמר שמעו נא חכמים מלי ויציע עצתו לפניהם כאשר עם לבבו. אכן משפט חברת כסילים לא כן הוא, רק משפט כולם ללכת כל אחד אחר עצת חבירו לאמר אחר כי רבים והמוני בני אדם מסכימים לדבר זה ודאי הוא ישר וטוב, וע"כ אינו מכריח את עצמו ואינו מטריח את נפשו ודעתו לחקור בתכלית הדבר ואז גם כי הדבר נעשה באסיפת אנשים והסכמת המונים המונים אבל באמת כלם הולכים לתומם, לא דעת ולא תבונה בהם רק כשועלים כו' וא"כ אין ראיה ממה שראינו רבים מסכימים לדבר זה.

וזהו מאמר כי עדת חנף גלמוד[266] וקרא חנף אל אותו שהולך אחר עצת אחרים בלא דעת עצמו, ותיאר אותו גלמוד יען כי כלם קשורים בדעת האחד שוגג ומשגה אחרים. ממש כאותו שמתחיל לברוח בבהלה והרואה אותו שהוא רץ במרוצה וצועק יפחד גם

[266] וזהו מאמר כי עדת חנף עוד אפשר על דרך אחר קצת כי ידענו אשר הדבר המוסכם ע"פ עצות וחקירות מאנשים רבים הוא יותר מקובל ונאמן מהדבר המוסכם מאדם פרטי, אבל זה אינו בלתי אם הנאספים החוקרים על הדבר אין כוונתם אל הזולת רק להעמיק בתכלית ואמתת הענין הטוב הוא או לא. לא כן אם בהסכמתם על הדבר כוונו כל אחד לפי ענינו הטמון בחבו להפיק תועלת עצמי או לזולת מהכוונות, הלא אז אין לשפוט על הדבר המוסכם מפיהם יותר מעל המוסכם מאיש פרטי, וזהו כי עדת חנף גלמוד כי כל אחד הוא מובדל ומרוחק בטעם הסכמתו מהסכמת אנשים זולתם. ומה יקרו לי בזה דבריהם ז"ל שני ת"ח ומחדדין זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם שנאמר והדרך צלח כו' יכול אפילו שלא לשמה ת"ל על דבר אמת וענוה צדק (שבת ס"ג, א'). ר"ל כי כאשר עסקם בתורה יהי' לשמה אז כאשר ינצחו וכאשר ילחמו בשער זע"ז הלא אין כוונתם רק לברר האמת הקב"ה מצליח להם להוציא ההלכה לאמתה של תורה, לא כן אם עוסקים שלא לשמה אז כל אחד מושך לעצמו רק להצדיק את דברי פלפולו ואינו מטריח נפשו לרדת אל עומק דברי חבריו אולי צדקו יותר, רק בנאוה ובוז יצדד כל אחד רק להצדיק את עצמו א"כ איככה התברר הלכה אצליהם, וזהו יכול אפילו שלא לשמה ת"ל על דבר אמת וענוה צדק, כי לולא כן שלהם חברת חכמים כ"א חברת מנצחים, והבן:

הוא וישא את רגליו לרדוף, ולשעה קלה ינוסו כלם, ועיקר רדיפת כל הרודפים נשען על הרודף הראשון, וזהו נסו ואין רודף רשע רבים הם אשר ינוסו ואשר יברחו ואין רודף גם את אחד מהם.

וזהו מאמר ישעיה ע"ה כה אמר ה' אלי בחזקת היד כאותו שבא על חבירו ביד חזקה להתאבק עמו לסתור טענותיו, כי היה טענה אל ישעיה הלא כבר יש לי לנטות אחרי רבים וכן אחר המונים מבני אדם. על זאת אמר אלי בחזקת היד ויסרני מלכת בדרך העם הזה לאמר לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר, ר"ל לא תתחבר אל אנשים כאלה אשר כל אחד התנצלותו עמו כי ע"כ הוא מסכים בעבור ראותו כי רבים מסכימים וא"כ אין הריבוי ראיה על טוב הענין הנדרש.

הוא הדבר והוא הענין מה שהקב"ה אוהב אנשים כבירים ורוצה ברוב אסיפתם עד שנאמר בהם **הן אל כביר ולא ימאס** (איוב ל"ו, ה') עד שאמרו חז"ל בשלשה אומר נברך בעשרה אומר נברך אלהינו במאה אומר נברך לה' אלהינו באלף כו' ברבוא כו' (ברכות מ"ט, ב') וכפי מרבית אסיפתם כן יגדל חשיבותם. וכל זה הוא בעבור כי עם רוב אסיפתם וקבוצם ישקיף וירא יתברך כי כל ההמון הגדול הזה טוב כוונתם וסוד עצתם קולע אל מטרה אחת וכאמרם ז"ל במדרש כשישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע בכיוון הדעת, בקול אחד בדעת אחת וטעם א', הקדוש ב"ה אומר להם היושבת בגנים כשאתם קורין חברים, אני ופמליא שלי מקשיבים לקולך השמיעני, אבל כשישראל קורין ק"ש בטירוף הדעת זה מקדים וזה מאחר ואינם מכוונים לבם ודעתם רוה"ק מצווחת ואומרת ברח דודי עכ"ל המדרש (שיר השירים רבה פרשה ח', ט"ו).

והדברים היקרים והנעימים האלה ראוים הם לכתוב אותם על לוח לבבנו שיהיה לזכרון בין עינינו כל היום תמיד, כי אין חפץ לה' במתפללים וקוראים אחד אחד זה מקדים וזה מאחר רק אם יטו שכם אחד לעבוד עבודתם כלם יחד ואז הן אל כביר ולא ימאס, וכל עוד שירבה קבוצם ואסיפתם יוסיפו ביקרם בעיני ה' יתברך עם השקפתו ממכון שבתו, כי אנשים כבירים גופות נפרדות נפשותיהם משולבות ויחד חוברות אחת אל אחת בעצה אחת ובדעה אחת ובמחשבה אחת כאמור **ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ** (דברי הימים א' י"ז, כ"א).[267]

[267] והוא כוונתם ז"ל במדרש תנחומא (פ' תשא) וישבו לאכל לחם אמרו נאכל ונשתה ואח"כ נעלהו ונהרגהו, אכלו ושתו באו לברך אמר להם יהודה אנו מבקשים להרוג נפש ונברך לאלהינו אין אנו מברכין אלא מנאצין, עד כאן. כי אחרי אשר כל עילת מציאות מצות הזימון אצלינו הוא אך על ידי מה שבאסיפתנו יחדיו בלבות מצומדות ואחד באחד יגשו באהבה וחסד בעצה אחת ומחשבה אחת אשר אסיפתנו וקרבתנו נאה לנו ונאה לעולם, כמו אז נתוסף אצלינו קדושה יתירה וג' מאתנו ראויים לזימון ועשרה לנברך אלהינו וכן מאה ואלף. לא כן עדת החנף אסיפתם היא בבחינת אישים פרטים ולא תבוא בהם שום מעלה עודפת. אבל עוד נופל עליהם מאמר פיזור הרשעים

וזה היה מאמר משה רע"ה אחר מעשה המשכן בהקהל כל העדה יחד ועיניהם היו נשואות וצופות להשראת שכינת כבודו יתברך הזהיר אותם ואמר להם זה הדבר אשר צוה ה' תעשו, כלומר מהצורך לכם לייחד לבותיכם ולעשות מצותיו יתברך אך למען שמו ולמען ינחת בם. וזהו אשר צוה ה' תעשו וביארו ז"ל אותו יצה"ר העבירו מלבבכם ותהיו כלכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום, כלומר כל כוונתכם לא תהיה רק לשרת אותו יתברך כשם שהוא יחידי בעולם כך תהיה עבודתכם מיוחדת לפניו, כלומר אך בכוונה לעשות נחת רוח לפניו יתברך ואם עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה':

עוד יתכן בבאור זה בהזכיר דבריהם ז"ל צדיקים לבם ברשותם רשעים הם ברשות לבם (בראשית רבה ל"ד). והרצון בזה כי זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם כי מימי נעוריהם גם עד זקנה ושיבה דעה אחת והנהגה אחת מנהלת אותם, כי אינם תרים אחר שרירות לבם התאווני ולא אחר הכעסני כ"א אחר חפץ השכלי והשכל נמשך ונקשר במשפטי התורה. וא"כ כל ימי חייו אשר הוא חי הוא אחד במנהגיו ודרכיו כמאמר **אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה** (שיר ו', ט') רומז על הטבע שנולדה עמו ברה היא ליולדתה רומז על הרגל משפחה כמבואר בדברי הראשונים ז"ל וכלם מתנהגים על פי חפץ הקב"ה ותורתו החמודה. וכמו אשר האדם יחידי במחשבתו והנהגתו כן כל ישראל אם כי הם רבים בגופותיהם הם קשורים ומאוחדים זה לזה מצד רצונם הטוב, כי כלם מנהג אחד ודרך אחד להם. ולא בלבד הדבקים בה' אלהינו חיים כלנו היום המתאחדים עמנו יחד בעולם, אבל גם המתים שכבר מתו ועברו מארצות החיים האלה חלקם בחיים את אשר ישנו פה ואשר איננו פה כי עוד היום יאירו עינינו באור תורתם וחכמתם ודעתם כאשר נביט על ספרי קדשנו אנחנו רואים אותם רשומים בשמותיהם מורים אלינו דרכיהם ואור נתיבותיהם באלו הם חיים ועומדים לפנינו זה עתה. לא כן הרשעים כי כל אחד אינו מתאחד במנהגיו אבל הוא חלוק במעשיו מיום אל יום, כי אתמול ראינו אותו שוחק ופניו רצויים ועתה הוא נעצב מלא זעם ועברה קולו כנחש ילך, לשונו כאש צרבת, פעם אוכל למכביר פעם שותה שיכור פעם מפקיר עצמו וביתו מפני כבוד המדומה. כש"כ שלא יתחברו שנים יחד, וכש"כ הרבה מהם, וכש"כ המתים הכל נשכח המה ומעשיהם ומנהגיהם כעופרת במים אדירים כמליצתם ז"ל שאומרים אלהי אברהם אלהי יצחק כו' שמא אומרים אלהי נמרוד. ולכן יקר משפט מנהגם זה מחיוב שיראה עליהם כבוד ה'

הנאה להם כו' ואיך שייך אצלם חובת זימון. והוא שאמר יהודה אל אחיו אם נעשה כדבר הזה לאחינו בשרינו הלא טבענו בדתי הרשעים ונמוסם, ומעתה איך נברך ברכת הזימון וזהו אנו מבקשים להרוג נפש ונברך אלהינו:

כמו שהוא יחיד בעולמו כך עמו יחידים אבל כל זה בלכתם אחר התורה והעבודה לא כן ההולכים אחר יצרם.

ומעתה הנה כל הדברים האלה כלולים במאמרו הנכבד שאמר להם זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' הנה בא להבינם הטעם המחייב שיראה אליהם כבוד ה' בעבור יושר מנהגם לעד לעולם וכלם מבטלים רצונם מפני רצון העליון יתברך ואם כי רבים וכן שלמים הם עכ"ז כלם כאחד יחשב. וזה שביאר הילקוט אותו יצר הרע העבירו מלבבכם ותהיו כלכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום, וכשם שהוא יחידי בעולם כך תהיה עבודתכם יחידית וכמאמרם ז"ל (ברכות) אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם כו' ואם עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה':

אמנם עוד יותר נעמיק בהבנת דברי המאמר שלפנינו כי באין ספק היה למשה רבינו ע"ה דבר נכבד במאמרו זה לישראל וכלל בו תנאי גדול בעבודת אלהים עד שהיה מהצורך אליו להעיר את לבם עליו. ויתבאר לדעתי על דרך מאמרם ז"ל **משכני אחריך נרוצה** (שיר השירים א', ד') ובמדרש: (במקומו) ר' יוחנן אמר ממה שהכנסתנו לארץ טובה ורחבה אחריך נרוצה (פרשה א', כ"ה). באור זה הנה כוונת ר' יוחנן ליישב מאמר משכני הלא אותו אשר הוא רץ ורודף אחר דבר אין צורך למשוך אותו, אבל דע כי לפעמים יזדמן שיהיה מהצורך למשוך את הרץ ואת הרודף כמו תינוק אשר יש לפניו בית הספר ובית המשתה ושניהם בדרך אחד התינוק רץ שיגיע אל כוונתו אל בית המשתה ואביו מושכו להביאו אל בית הספר.

וזהו מה שביאר ר' יוחנן משכני אחריך נרוצה ומה מהצורך למשוך את הרצים לזה אמר - ממה שהכנסת אותנו לארץ טובה ורחבה אחריך נרוצה, ר"ל כי היינו רצים בעבור להגיע אל בית המשתה ואנחנו מבקשים מאתו יתברך משכני היינו ליישר לבבנו אחריו באמת ובתמים לטהרנו ולהמשיכנו לדבקותו יתברך. וזהו וכאשר הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך ולא ביופי וציורי הארמון, כי הכהן הגדול בבואו אל הקודש פנימה אם היה נותן לבבו בעת ההיא להשתומם על המראה אשר ראו עיניו הבית ביפיו היה מועל בהקדש אבל על כל יופי וחן הביהמ"ק והכלי שרת תכסה אהבה. וזהו נגילה ונשמחה רק בך כתינוק אשר לא ראה את אביו זה כמה ולימים זכה לראות את אביו והוא יושב בבית אשר אין כמוהו ביפיו והדרו וציוריו הנפלאים, והתינוק בבואו שמה וראה את אביו לא פנה אל כל יופי הבית ולא הרגיש בכל הודו והדרו.

וזהו מ"ש ר' אבין (במדרש שם): **זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו** (תהילים קי"ח, כ"ד) אין אנו יודעין במה לשמוח אם ביום אם בהקב"ה בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך

בהקב"ה (שם ל"ב). ר"ל כי בכל מקום אשר יש שם אהבת ה' אין אהבה אחרת מורגשת ומוחשת אם אהבת מקום ידוע ואם אהבת הזמן כלה תחת צעיף העלטה ינוחו ישקוטו עם אניות אבה, יחדיו יחלופו.[268]

ומעתה יתבארו דברי הילקוט הנ"ל כי בא משה רבינו ע"ה להורות לעם ישורון יסוד ושורש העבודה שלא יתערב בה שום מחשבה אחרת רק שאמר ונעשה רצונו ולא תקנת פעולה אחרת לא זאת לבד להיות נזהר ממחשבת הכבוד להתפאר ולהתהדר בה אבל גם כוונה שהיא אמתית למעלה להטיב אל העובד אם בעוה"ז ואם בעוה"ב כמאמר **וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלוקינו כאשר צונו** (דברים ו', כ"ה) רק בעבור כי כן צוה עלינו. וגם כי כוונתו יתברך בהמצות להטיב אלינו כמאמרו תחלה ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה כו' לטוב לנו כל הימים כו', אבל אצל העובד הוא פחיתות גדול תהיה המחשבה מה שתהיה היא מוציאה את העובד מגדר עבודת ה' אל בחינת עובד את עצמו, כי העבד הנאמן לא יתכן שיעמוד וישרת ויכוון בעבודתו אל ענין מה, כי ראוי ונכון לו לעשות רק רצון אדוניו כאשר אמר וכאשר צוה, ואז הוא נקרא תמים במעשיו. כמו שהורו ז"ל במתק שפתם עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם (נדרים ס"ב, א') וסוף הכבוד לבוא, היינו מה אשר הקב"ה רוצה יבוא לך ממילא רק אתה קום ועשה ואין לך רשות לכוון עבודתך בעבור ענין אשר יערב אל לבך,[269] וקח לך דמיון מה שאמרו חכמינו ז"ל עשה לה סנדל בשביל שלא תחלוק, פרס טליתו עליה מפני הזבובים כשרה, זה הכלל כל שהוא לצרכה אינה עבודה (פרה פרק ב'). כן גם בעבודת האלהים יתברך כל אשר תעבוד ותעשה לצרכי עצמך אינה עבודה, כמאמר עושי דברו רק לשמוע בקול דברו, וגם כי הקב"ה יש לו כוונה בעבודה זאת שהיא לטובת העובד אבל אתה מה לך אל החקירה, אתה עשה מה שאמר לך יתברך, וזהו

[268] ובזה יתבארו דברי הכתוב **וישמחו העם על התנדבם כי כלם בלב שלם התנדבו לה' וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה** (ד"ה א', כ"ט). הורה בזה כי שמחתם לא היתה על שנתמלא חפצם כי בקרוב יבנו הבית, אבל שמחתם היתה מה אשר זכו לעשות מצוה גדולה להתנדב לה', וע"כ בשמחתם היו משמחים גם את לב דוד מלכם, לא כן אם היה כל שמחתם בעבור היות בנין הבית קרוב ונכון בידיהם, איככה היו עושים שמחם כזאת לעיני דוד אשר כבר ידעו כי הוא לא יבנה הבית רק שלמה בנו, ואיך תצא כזאת מתחת ידם להקל בכבודו ולהראות לפניו שמחה בענין אשר קללה תחשב לו. כאמרם ז"ל כל מי שהיה רוצה לקלל את דוד היה אומר אימתי יבנה הבית, אימתי בית ה' נלך (עי' ירושלמי שקלים פ"ב) לכן דייק הכתוב ואמר וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו לה', וכל שמחתם היתה על כי זכו למצוה גדולה ויקרה כזאת לעשות אותה בלב שלם, לזאת וגם המלך דוד שמח שמחה גדולה:

[269] עשה דברים לשם פעלם וזהו מאמר **ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו** (תהלים ק"ג, כ') אשר רבותינו פירשו הדברים על ישראל לא על המלאכים, וזה לשונם במה הכתוב מדבר אם בעליונים הכתוב מדבר הלא כבר נאמר ברכו ה' כל צבאיו (ויקרא רבה א'), הא אינו מדבר אלא בתחתונים. והבאור בזה כי מאמר גבורי כח כו' מורה על גבורת העובדים גם כי כי המה ערומים בדעת ויודעים ומשיגים פעולת כל מצוה וסגולתה כי הכל להצלחתם ולכל חייתם יגבירו בכח ועושים דברו רק לשמוע בקול דברו היינו רק בעבור שהקב"ה אמר כן:

מאמר משה רבינו ע"ה אותו יצה"ר העבירו מלבבכם ותהיו כלכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום כשם שהוא יחיד בעולמו כך תהיה עבודתכם מיוחדת לפניו, היינו שלא תהיה רק עבודת עבד לא לשתף בזה תועלת עצמך ועבודתך, ואם תעשו כך וירא אליכם כבוד ה' כמאמר הנזכר וסוף הכבוד לבוא.

אמנם עוד נשאר לנו לבאר מאמר אותו יצה"ר העבירו מלבבכם כמדבר אל דבר ידוע וכמורה באצבע עליו, מה מנו יהלוך אם יאמר העבירו את היצה"ר מלבבכם. ולבי אומר לי בזה על דרך שמצאנו מאמרם ז"ל לעתיד מביא הקב"ה היצה"ר ושוחטו צדיקים נדמה להם כהר רשעים נדמה להם כחוט השערה (סוכה נ"ב). והדבר נראה כמו זר איך יתכן שיהיה היצה"ר נראה בפנים שונים, אבל דע כי משפט היצה"ר עם פתויו את בני אדם אינו שוה בכלם, אבל יבוא לכל איש לפי מהללו, כי אל איש המוני יבוא היצר ויפתה אותו לאכול ולשתות ולהשתכר ולעסוק בדברי הוללות, וכל זה זיופו ניכר מתוכו כי אם ירצה האדם רק להביט אל גמר הענין הלא ימאסהו כשקץ והעכבר, ועליו המליצו ז"ל מתחלה היצה"ר דומה לחוט של בוכיא (שם, שם) לא כן יצה"ר של חכמים העוסקים בתורה ועבודה. הקטנים והפחותים שבהם מפתה אותם לעשות מעשיהם שלא לשמה, והגדולים מהם הוא מסית ומדיח אותם לעשות על מנת לקבל פרס בעוה"ב, והיותר גדולים יש לו דרך חזק ואמיץ לשלוט גם עליהם, במה שמשביעים את הנשמה תהיה צדיק ואל תהי' רשע ואפי' כל העולם כולו אומרים עליך צדיק אתה תהיה בעיניך כרשע (נדה ל') וזאת ידענו מכל גדולי הצדיקים היקרים המסולאים בפז שהעריכו עצמם לעפר ואפר תולעת ולא איש, ולא בשפתי מרמה ח"ו נאמר זה מפיהם אבל לפי גודל השגתם הבינו קצורם בעבודה עד שאמר החסיד ז"ל **לולא האמנתי** כו' (תהלים כ"ז, י"ג) ובגמרא למה נקוד על לולא אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא אבל איני יודע אם יש לי חלק עמהם אם לא שמא יגרום החטא (ברכות ד', א'). ועל יצר כזה אמרו צדיקים נדמה להם כהר גבוה כי טענתם נגדם אמת ועליהם נאמר **באהבתה תשגה תמיד** (משלי ה', י"ט)[270] כי באמת המה צדיקים וישרים תמימים בכל מעשיהם ובעיני עצמם הם כרשעים.

[270] לפי גודל השגתם הבינו קיצורם בעבודה ואולי זה הוא עומק כוונת דבריהם ז"ל עשרה יקרים יש בעולם ואחד מהם הסכלות מנין שנאמר **יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט** (ויקרא רבה ב'). כי אין כח נפלא כזה להצדיק כל אדם אשר נוכח פניו ולהרשיע את עצמו, ועל דבר זה נאמר **אדם ובהמה תושיע ה'** (תהלים ל"ו, ז') ובגמרא (חולין): אלו בני אדם שהם ערומים בדעת ומשימין עצמם כבהמה. כי היצר הרע בא אליהם ומראה להם גודל צדקתם והפלגתם בעבודה, והאמת אתו ומי הוא חזק ואמיץ כמוהו, ועכ"ז הם מכלימים אותו וזה פרי הסכלות לבלי יבחן הצדיק מעלתו ויקר תפארתו והוא בעיני עצמו כרשע:

וזהו מאמר משה רבינו ע"ה אחרי ראותו אותם בבחינה נפלאה בקדושה ובטהרה ועמדו כלם בזריזות להתקרב לפני המלך הכבוד ית"ש אמר להם אל תדמו בנפשכם אחר היותכם במדריגה גדולה כזאת שאין אתם מתיראים עוד מהיצה"ר ואין לכם עוד להשתמר מפגיעתו, לא כן הדבר כי עוד נהפוך הוא, כי שלכם גדול מכלם כי אם יכניס בלבכם הרהור גאוה משהו, נפסדה כל עבודתכם כמאמר **ולא תעלה במעלות על מזבחי** (שמות כ', כ"ג). וזהו מאמר זה הדבר אשר צוה ה' תעשו ולא תעלו על לבבכם שום רעיון אחר, וזהו אותו יצה"ר העבירו מלבבכם רמז להם לאמר גם אם נקיים אתם מן היצה"ר הרגיל בהמוני בני אדם עכ"ז הזהרו באותו היצה"ר המיוחד אליכם אל רום מדרגתכם ותהיו כלכם בעצה אחת ויראה אחת כו'.

ומעתה נמתיק מאמר הגמ' הנ"ל הללו בוכים והללו בוכים כו' עד כי יפלא בעיני שארית העם הזה גם בעיני יפלא. וענין בכיית הצדיקים איך יכולנו לכבוש הר גדול כזה כי ישערו בעצמם כי לא היה זה בכח ידם בלתי בכח עליון אשר מלא ידם לכבוש אותו אשר ממנו יתברך לא יפלא דבר וא"כ יהיה שלול מהם תפארת עושיהם וכח זכותיהם. אבל הקב"ה ברוב חסדיו נוער כפיו מזה כאלו לא עשה כלום ותולה הכל בכח ידם לאמר כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה, כמשפט מאמרם ז"ל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו (ברכות י') לאמר כי הגדיל לעשות. וזהו ואף הקב"ה מתפלא עמהם כו' גם בעיני יפלא (וכמ"ש למעלה סוף פקודי) וענין פליאתו יתברך מבואר מאד, כי פעולתה להחליט מעשיהם להם כמאמר הנ"ל התולה בזכות אחרים כו'. אמנם כל זה הוא על תמיהת הצדיקים כי הקב"ה ישאיר הפליאה במקומה לא כן בתמיהת הרשעים היאך לא יכולנו לכבוש חוט השערה והמה רוצים ג"כ לתלות הדבר בו יתברך שנתן כח ביד היצה"ר כל כך, ואם הקב"ה יהפך עליהם התלונה הלא יתחייבו לאין מרפא. אבל כבר ידענו מפי חז"ל שלש מקראות אלמלא לא נכתבו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל ואחד מהם ואשר הרעותי (ברכות ל"ב) א"כ מצאנו ראינו כי הקב"ה בחסדו מבטל הפליאה שהם מתפלאים ותולה בעצמו, לכן יפה דייק הכתוב ואמר כי יפלא בעיני שארית העם הזה, אשר תואר זה מורה תמיד על השרידים בעם, והם מעט מן המעט, עליהם אמר והיה כי יפלא בעיני שארית העם הזה גם בעיני יפלא. לא כן הפליאה השנית לא יתפלא יתברך עליה כי אם יתפלא תתהפך התלונה על הרשעים איך לא היה להם יכולת לכבוש גם חוט השערה ויתחייבו, והקב"ה חס על מעשה ידיו. לכן על פליאת הרשעים לא יתפלא והבן.

ובזה יתבאר לנו מאמר נפלא והוא במדרש (ריש פרשתנו) **חכמות בנתה ביתה** זה הקב"ה שברא את העולם דכתיב בי' ה' **בחכמה יסד ארץ**, (משלי ג', י"ט) **חצבה עמודיה שבעה** אלו שבעה ימי בראשית כו' **שלחה נערותיה תקרא** זה אדם וחוה **על גפי מרומי קרת** שהגביה אותם וקרא אותם אלהות הדא הוא דכתיב והייתם כאלהים, אחר כל השבח הזה **מי פתי יסור הנה** הם הניחו דעתו של הקב"ה והלכו אחר דעתו של נחש בשביל כך חסר לב אמרה לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (פרשה י"א, א'). וראוי לעמוד על כוונת המאמר בדרך כלל ובדרך פרט! יפלא מדוע לא העתיק המדרש לשון המקרא כמו שהוא **מי פתי יסור הנה חסר לב אמרה לו לכו לחמו בלחמי** כו' **עזבו פתאים וחיו** כו' (משלי ט', ד'-ו') והמדרש מסיים כי עפר אתה ואל עפר תשוב. ונקדים לזה מאמר ר' חנינא בן עקשיא ז"ל רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר כו' (סוף מכות) וזה צריך התבוננות ושום שכל מה השמיע אותנו ר' חנינא בן עקשיא ע"ה במאמרו זה.

אמנם הענין יתבאר יפה עם הצעת חקירה אחת, דע כי בכל מקום הריבוי משובח והמועט מגונה, ויש דבר בהיפך אשר הרבוי רע לו והמועט משובח. למשל אם יקנה אחד כלי או חפץ שהוא רק נתח אחד והוא של כסף או של זהב, כל שהוא יותר גדול יהיה יותר חשוב, אבל אם תראה חפץ מורכב ומוכלל מכמה חלקים ונתחים דקים כמו מורה השעות וכדומה מן הכלים המורכבים אשר רק עם שלמות כל החלקים הוא כלי אחד ואם יהיה נחסר אחד מהחלקים או יתקלקל אחד מתכונתו או יהיה נעתק ממקומו והיה נסתר פעולת הכלי מכל וכל, א"כ רבוי החלקים הוא סבה רבה לסתירתו והפסדו, ומעוט חלקיו הוא סבה גדולה להאריך קיומו ולהמשיך שלמותו.

בצלם ובדמות הזה ברא הקב"ה העולם ומלואו מורכב מחלקים דקים נפרדים אשר בהיות החלקים בהרכבתם ובקשורם יהיה שלם, וכן צורת האדם שלמותו וקיומו הוא בשלמות חלקיו רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו. וכך אנחנו מברכים אשר יצר את האדם בחכמה כו' שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים אפילו שעה אחת, ואם היה האדם נברא נתח אחד בעצם פשוט היה יותר מוחזק להתקיים בהמשך קיומו כי הרבוי הוא חסרון. הוא שאמרו חז"ל במדרש הפוך רשעים ואינם זה דור המבול (ב"ר ל') בא להורות כי כל מי שעסקיו בתאוות אשר כל שלמות תאותו אינו בלתי בהיות העולם ומלואו בשלמותו וטובו וגופו עם כל חלקיו ונתחיו בשלמות אז ישלים חפצו, אבל סתירת בנינו והפסד הרכבתו יותר עלול אליו מאשר הוא ראוי אל הקיום, כי בהכרח כל מורכב סופו להתפרד וסתירתו יש לו סבות רבות עד אין מספר. לא זאת לבד

שאם יחסר נתח מנתחיו חלק מחלקי הרכבתו או נתח מנתחי העולם יסתר כל שלמותו ויאבד כל שמחתו ושלותו, כ"א גם בהיות החלקים שלמים רק משונים בסדר זמניהם או מקומותיהם הראוי לפרטי צבאיהם ג"כ יגיעם ההפסד והכליון. וכן היה הפסד דור המבול כי לא נעשה בהמונם דבר חדש תחת השמש, רק ירד גשם בלא זמנו ובלא שיעור הראוי למקומו, ועל ההיפך אמר **ובית צדיקים יעמוד** זה נח ובניו. באור זה דע כי כמו אשר העולם ומלואו האדם עם גופו וחלקיו כלם מורכבים מחלקים שונים, כן גם התורה גם המשכן והמקדש כלם מורכבים הם מכמה פרטי חלקים ונתחים ידועים. וא"כ היה ראוי כמו כן בהחסר אחד מהם יתבטל כלו, אבל לא כן גמל ה' עלינו כ"א גם כי שלמות הצדיק הוא כאשר יקיים התורה כלליה ופרטי חלקיה, אכן מי שחסר לו פרט אחד מחלקיה עכ"ז לא הפסיד את מה שבידו ושכרו אתו על החלקים אשר קיים ועשה, אחד המרבה ואחד הממעיט זה למד מקרא שכר מקרא בידו, זה למד משנה שכרו יותר, ויותר מזה בעלי גמרא.

ומעתה מה אשר הרבה הקב"ה תורה ומצות אין בזה סבה ח"ו לקרב את ההפסד ולסבב את החורבן והתקלה כמשפט מורכב מכמה חלקים רבים ונתחים מתחלפים, רק בהיפך בעבור כי רצה הקב"ה לזכות את ישראל ולהרבות בשכרם ולהעניק לכל אחד וא' כפרי מעלליו, לכן הרבה להם תורה ומצות וכל אחת היא טובה בפני עצמה, כש"כ בהתחברות כלם. ומה נאוו בזה דברי המשורר ע"ה **למנצח על שושנים לבני קרח** כו' (תהלים מ"ה, א') ר"ל כי בא לשבח את הקב"ה על שהרבה לנו תורה מנתחים הרבה, ממש כמו השושנה שיש בה עלים הרבה מחולפות בגוונים שונים, ושלא תאמר כי כמקרה המורכב גם היא יקרה אותה, וא"כ הרבוי הוא חסרון גדול אל מי אשר לא השלים הכלי היקרה הזאת אין בידו מאומה. לא כן הדבר, כ"א גם אם **רחש לבי דבר טוב** ר"ל גם אם יעלה רק על לבבי מחשבה טובה לבדה, **אומר אני מעשי למלך** יעלה גם זאת לרצון לפניו יתברך וכאלו עשיתי בפועל, והמחשבה הטובה אשר בלבי כבר נצטרפה למעשה. **לשוני** - כ"ש מה אשר העליתי על דל שפתי ודברתי בלשוני הוא יותר חשוב עד שהוא **עט סופר מהיר**[271] וזה יתרון החכמה מן הסכלות, כי עסקי בעלי תאוה אם יזדמן להם

[271] ואולי זהו מליצת מאמר **תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי** כו' עד **בשמרם עקב רב** (תהלים י"ט, ח'-י"ב), והרצון בזה לספר ביקר התורה החמודה אשר בהיות כלי יקר זה בשלמותו עם כל פרטי חלקיו ודאי אין ערוך אל טובו ויקרו, וזהו - תורת ה' תמימה עם כל פרטי נתחיה, ודאי משיבת נפש אכן דע שלא תדאג לאמר אם לא עלה בידך להשיג כל פרטי חלקיה אין בידך מאומה, לא כן הדבר, כי גם עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, הוא חלק אחד מן המצות שהם לזכרון הנסים שנעשו כמו פסח על שם שפסח, מצה על שם שלא הספיק כו', פקודי ה' ישרים וכו' משפטי ה' אמת כו'. הנה פרט כל חלק בפרט לאמר שלא תדאג על התורה שהוא חפץ מורכב מחלקים רבים מאד א"כ אין בה חשיבות רק חשיבות הרבוי לא חשיבות בפרטי החלקים, אבל גם כל חלק וחלק יש לו סגולה גדולה ונפלאה ופועל פעולתו וסגולתו, אכן למען שלא יתעצל האדם ולא יאבה להשתדל

איזה מחסור בעיניהם וגם אם לא יחסר אחד מהנתחים רק יתהפך עליו מעמדו ויעתק ממקומו ומזמנו אבד זכרם המה דלו מאנוש נעו.

וזהו הפוך רשעים אם יזדמן להם איזה התהפכות ואינם עוד, אבל ובית צדיקים יעמוד גם כי בית צדיקים גם הוא חפץ מורכב.

ומה יפה אף נעים דרשו במאמר שלפנינו חכמות בנתה ביתה זו התורה, חצבה עמודיה שבעה אלו שבעה ספרי תורה ושבעה ימי בראשית. התבונן נא כי רבותינו ז"ל המשילו זאת אל מי שעשה בית אכסניא והכין בו כל מיני מאכל ומשקה עד כי גם אם יבוא גדול שבגדולים וירצה להתענג בדשן נפשו ימצא שם כל אשר תשאלנו נפשו, ועכ"ז גם אל דלי הערך אשר אין בידם כ"א אגורה אחת גם בעבורם ימצא להם פת בגם ומעט ציר ובצלים וכדומה, למען יוכל להשיג איש איש לפי ערכו ולפי אשר תשיג ידו. וזהו חכמות בנתה ביתה, ומהות החכמה גם כי ראה והתקין אותה יתברך שיהיה האדם על מדריגה נפלאה מאד נעלה, ושיתענג בה לעבדה ולשמרה עד שיתקיים בו מאמר תורת ה' תמימה כו' וא"כ מזה יפוג לבב אדם לדאוג ולחשוב אם יחסר לו דבר אחד מן הכלי יקר המורכב הזה אבד מנוס ממנו ח"ו. לזה אמר כי לא כן הענין כ"א גם אחר קלקולו יש לו תקוה להתנהל כפי מדריגתו הקטנה. וזהו חסר לב אמרה לו לכו לחמו בלחמי וכי תאמר אם כן מה איכפת לי בקלקולי אחר כי יש לי תקוה גם עתה. לזה אמר לא כן הדבר, הם הניחו דעתו של הקב"ה שקרא אותה אלהות והיה האדם חי לעולם, אבל עתה כי עפר אתה ואל עפר תשוב, כלומר וא"כ הלא גם עתה יש לפניך הבדל גדול בין הדל והעשיר.

חלק ז

מדרש: זהו שאמר הכתוב **עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל** (תהילים י"ח, כ"ו) וכו' ר' יהודה פתר קרי' באברהם אבינו ע"ה כיון שבא בחסידות הקב"ה בא עמו בחסידות ובשעה שבא בעקמנות הקב"ה בא עמו בעקמנות אימתי בא בעקמימות בשעה שאמר ואנכי הולך ערירי מה כתיב לא יירשך זה כו' (פרשה י"א, ה').

ענין העקמימות שהיה לאברהם ע"ה בזה אחשוב כי הוא מה שלא אמר הדבר שהיה צריך לדבר, כי ראוי היה לו לומר תן לי יורש, והוא לא עשה כן כ"א הכריח הדבר מהפכו ואמר בן ביתי יורש אותי ואין זה כמדבר בתמימות, והנ"מ גדולה מאד כאשר רמזו ז"ל

עוד בתורה להשיג חשיבות הרבוי לזה אמר חלילה לי מעשות זאת, גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב אני משתדל בפרטים ואני נזהר בהם למען אוכל להשיג גם חשיבות הרבוים:

אין זה כי אם בית אלהים מלמד שהראהו הקב"ה בהמ"ק בנוי וחרב ובנוי (בראשית רבה פרשה ס"ט, ז'), ובהשקפה הראשונה הוא נגד הפשט שהוראתו להחליט אין זה כ"א בית אלהים, אבל כוונת המאמר כך הוא כי יש הבדל גדול בין מאמר זה בית אלהים, ובין מאמר אין זה כי אם בית אלהים, כי אם יאמר האומר זה בית אלהים ההוראה בזה החלטיית כי יודע הוא ואין ספק לו כי ודאי הוא בית אלהים. לא כן אם מכריחו מהפכו לאמר שאין זה דבר אחר ומכח זה מוכרח לומר שהוא בית אלהים ההכרח לא יגוש כ"כ להחליט על אמתתו, כי אולי אין זה ענין אחר גם לא בית אלהים. לא כן אם היה יודע ודאי שהוא בית אלוקים היה מאמת ואומר זה בית אלהים, והיה זה יותר קרוב לשמוע מלשמוע דבר המוכרח מן הפכו בעבור שאין זה דבר אחר בע"כ הוא מוכרח להיות בית אלוקים ולכן אחר שלא החליטו לודאי, ודאי הוא מסבת כי ראה ג"כ חורבנו.

כן הדבר באברהם כי אם הקב"ה היה אומר לו בנך יירשך, היה הדבר מאומת יותר ממה שנאמר לו לא יירשך זה שההוראה כי עיקר ההבטחה האמתית כי זה ודאי לא יירשנו, כי אם אשר יצא ממעיך אפשר שיירשנה, וזה היה לו מדה כנגד מדה בעבור אמרו ואנכי הולך ערירי והנה בן ביתי יורש אותי:

חלק ח

שם בסמוך, ובגמרא: כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא צרה והיה אינו אלא שמחה (מגילה י').

אולי יתכן להמתיק הדבר כי מאמר ויהי הנה שורש המלה יהי והוא לשון עתיד רק הוא"ו מהפך המלה מעתיד לעבר ומאמר והיה הוא להיפך כי מלת היה הוא לשון עבר והוא"ו מהפך המלה מעבר לעתיד.

והנה זה דרך בני אדם כי ענין רע יאבה האדם להיות חפשי ממנו ומשתוקק על הרע המעותד לבוא עליו לאמר מי יתן והיה העתיד כבר עבר ובטל ממנו, וההיפך בדבר שמחה יאבה וישתוקק גם אם הענין כבר עבר יתאוה ויאמר מי יתן שיהיה העבר עתיד. לכן יפה עשה המניח הלשון אשר אצל צרה ורעה אמר בה מלת ויהי מלה המהופכת מעתיד לעבר כי כן תשוקת האדם להיות הצרה העתידה כבר עבר שיהיה פטור ממנה. והיה אינו אלא שמחה מלה מהופכת מעבר לעתיד כי כן המשפט בדבר שמחה להתאוות בענין גם אם כבר עבר שיהיה ושיהיה בעתיד (ועי' בחבורנו קול יעקב ריש מגילת אסתר כתבנו שם דברים אחרים, ואתה תבחר):

חלק ט

ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד (י', ג'). מדרש: אמר משה לאהרן אחי בסיני נאמר לי שאני עתיד לקדש את הבית הזה ובאדם גדול אני מקדשו, והייתי סבור שמא או בי או בך הבית הזה מתקדש, ועכשיו שני בניך גדולים ממני וממך (פרשה י"ב, ב').

ומה מאד ראוי להתבונן לפי מה שדרשו ז"ל על מאמר **אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי** (ירמיה י"ט, ה') זה יצחק בן אברהם (תענית ד', א') כי מעולם יקר בעיני ה' המותה לחסידיו ולא ישר בעיניו יתברך שיקריבו בן אדם לקרבן, ואם כן ראוי אלינו לתת לב להבין מה צורך החינוך במיתת בני אהרן עד כי הוא יתברך גילה זאת מתחלה למשה שהוא עתיד לקדש את הבית הזה ובאדם גדול הוא מקדשו.[272]

והנראה נכון בעיני בהבנת ענין זה על דרך משל לשר גדול בנה עיר והושיב שמה כמה אנשים סוחרים ורוכלים, וראה להדר ולפאר אותה בכל מיני פאר ויופי להמשיך אליה נהרות ואגמים, ויעש להם גשרים ומעברות ונטע בהם עץ כל פרי כרמים וזיתים ורמונים, מור ואהלות וכל מיני בושם, עד שלא יחסר דבר ליושביה מכל צרכי האדמה באדמה. ויהי ככלותו כל מלאכתו בתיקוני העיר המהוללה הזאת שאל את פי חכם אחד לאמר הלא חכם אתה, התבונן נא בעניני התיקונים אשר עשיתי, אשר טפחתי ורביתי היש עוד מה לעשות ולא עשיתי, כי זה כל ישעי וכל חפצי לבלי יחסר בה כל מאומה, וכל אשר בידי לעשות בכחי אעשה, ועתה הגידה לי ואשמע. ויען החכם ויאמר הלא רופא אין בעיר הזאת וכי אפשר לדור בעיר שאין בה רופא, וישמח השר מאד אל קול דברו וישלח ספרים אל כל בתי חינוך הרופאים לאמר שלחו לי את הרופא היותר גדול והיותר מלומד מכלם, והרבו עלי מאד מוהר ומתן ואתנה, ויכתבו אליו כי יתן כך וכך לשנה וישלחו

[272] עוד ראוי להבין מאמר סבור הייתי או בי או בך עכשיו אני רואה שהם גדולים ממני וממך כי דבר זה קשה לאמרו, הלא כבר נאמר **ולא קם נביא עוד בישראל כמשה** כו' (דברים ל"ד, י'). והנראה כי הוא על דרך מאמר **ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה** (קהלת ד', ב'). והרצון בזה על דרך שספרו ז"ל (מועד קטן כ"א, ב') מעשה ומתו בניו של ר' עקיבא נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול. בשעת פטירתן עמד ר' עקיבא על ספסל גדול ואמר אחינו בני ישראל אפילו שני בני חתנים מנוחם אני בשביל כבוד שעשיתם. כי ראה כי גרמה מיתת בניו לזכות את הרבים, לכן לפי שאמר תחלה ושבתי אני וארא כו' והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם אלו המתים בנערותם והזמן נעשק מהם כי אם היו בחיים עד כי ישלימו זמנם היו מסגלים הרבה מצות ומעשים טובים. וראה דמעת העשוקים האלה שאין להם מנחם התעשת ואמר כי יש למצוא נחמה בעבורם. והוא כי ע"י מיתתם יראו רבים וייראו ויקוננו עליהם והחיים יתנו אל לבם להטיב דרכם ללכת אחרי ה' כארי ישאגו מסבת המורא הגדול אשר יהיה עליהם, והמזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו. וזהו ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה. כלומר הלא המתים ירויחו הרבה מסבת החיים שהמה חיים עדנה והמה מסגלים מצות ומע"ט רק ע"י המוסר וע"י המורא אשר הגיעם ע"י מיתת העשוקים הנ"ל, לכן יפה אמר משה עכשיו אני רואה שהם גדולים ממני וממך, כי כמה יוסיפו וכמה יעדיפו מדרגתם ע"י זכות הרבים שיהיה תלוי בהם וגדול המעשה כו':

אליו מארץ רחוקה רופא חכם שאין כמוהו בכל המדינות, כי ימלא ידו לרפאות כל חלי וכל מכה עד דכדוכה של נפש, ויכתבו לו כי בחודש זיו באחד לחדש יבוא בטח לשכון כבוד בעירו המהוללה. ויהי בהשמע הדבר הזה בבית השר ובבית כל יושביה שמחו מאוד לקול השמועה, עד אשר בעת קרבו הימים אל עת בואו נתאספו ובאו כמה שרים ורוזנים מכל הערים הסביבות וכל תושביהם נקבצו ובאו אל העיר הזאת לקבל פני רופא חכם כמוהו, והקול נשמע מדהרות דהרת אבירי הרצים אשר לפניו כי הוא נוסע ובא לפניהם ויקדו וישתחוו לו וישמחו עמו עד מאד, ויהי הם שואלים ומבקשים זה מחפש וזה דורש איה איש חולה להביאו לפני רופא חכם זה, ויען אחד ויאמר ראשי ראשי כבד עלי ויקחו אותו להגישו לפני הרופא ויאמרו איש אל אחיו כמה גדולה הצלחת האיש החולה הזה כי הוא בא ראשון אל הרופא הגדול הזה, ודאי יתאמץ בכל עוז להשיבו לאיתנו עד מהרה להגדיל שמו במקום שאין מכירים אותו, ויהי כי הגישו אותו אל פני הרופא צוה הרופא להביאו אל ביתו למען יוכל היטב להשגיח עליו ולעסוק בו ברפואות, ובזבז עליו הוצאות גדולות בכמה מיני סמים יקרים ולימים אחדים מת תחת ידו, ותהי מהומה גדולה בעיר וכל השומע יצחק לו ונבאש ריחו בפני כל ההמון הגדול הזה, ויקרא אליו השר ויאמר לו הגידה נא לי מה היה ענין מיתת האיש הזה הלא לא היה חולה כל כך, ואם היה באמת מכתו אנושה היה לך להבין ולמנוע עצמך בעסק רפואות רבות כאלה ללא תועלת ואיך הקלת בכבודך כ"כ עד כי גם עלי לבי דוי. ויען הרופא בחכמתו ויאמר אל השר דע ידידי כי אני בתבונות כפי סבותי אל האיש הזה את אשר הסבותי, כי אנכי ידעתי ושמעתי כי קול הקריה הומיה כי בא רופא לגבולנו רופא חכם נשמע בארצנו, עד כי ימלא ידו לרפאות ולחבוש ולהעלות ארוכה ומרפא אל כל חלי ואל כל מכה, גם אם חרב חדה של מות מונחת על צוארו, הרופא בחכמתו אותו יחיה, א"כ מי יודע עד כמה סכנות יביאו את עצמם מהיום, מי יודע עד כמה יבטיחו נפשם להיות בסובאי יין בזוללי בשר, לאכול אכילות גסות ושתיה שלא כדת ושארי מעשים המזיקים והמפסידים חיי האדם, ויסמכו עלי כי אענה את הכל וא"כ יסבבו לי להיות נמנה עם הממיתים יותר מעם המחיים, כי מי יודע אם לדברים כאלה יועיל רפואה, לכן חכמתי עמדה לי לעשות את זאת בעת בואי הנה להבהיל את ההמון לאמר אל תבטחו ברופאים ולא תאמינו בהרפואות, כי מי רופא גדול מרופא זה אשר שמעתם ולמי כל חמדת סגולות הסמים וכל שרי גלעד ורפואות רבות כאלה וכמה טרח והשתדל ברפואות לאיש הזה ולא עלתה בידו א"כ אין לנו כ"א שומר נפשו ירחק ממנו.

הנמשל אחר כי נתן יתברך תורה לישראל ויכונן את בית ישראל להיות לו לעם, ראה אלהים כי טוב להכין להם גם רופא חכם אשר יוכל לרפאות לאיש איש נגע לבבו חטאתו ואשמתו, מדאגה פן יחטא ואשם טוב שיהיה רופא בעירם לבקש מאתו שירפאנו, והכין להם ג"כ בית תעלה עם כל צרי גלעד – המשכן, והמזבח, והקרבנות חטאות ואשמות, זבחים ועולות, מנחות ונסכים, והכהן יעמוד וישרת להעלות ארוכה ומרפא אל מחלת החלאים המזדמנים. וכאשר נשלמה מלאכת הבית תעלה הזה ונתמלא יד הרופא לכהן ולשרת בקודש ותקהל כל העדה בשמחה על הרופא היקר הזה ועל הסמים היקרים הנכבדים, עד כי היה מקום להם לחשוב ולאמר כי מהיום אין צורך עוד אל האדם להזהר בעצמו כל כך, כי גם אם יקרה לו מקרה חולי הלא הרופא החכם ירפא את הכל כאותם שאמר אליהם הנביא ע"ה **אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה** (ירמיה ז', ד') ויהיה נקל בעיניהם מלהזהר בשמירת נפשם. ולהוציא הדבר הזה מלב ההמון שלא יבטחו בהרופא ולא בהרפואות, ולא תהיה חטאת החטאים גדולה מהכפרה, לכן סיבב לנדב ואביהוא שהיו חביבים מאד בעיני אלהים ואדם, וביום החינוך עצמו נפגעו בעבור דבר קטן, ומידת הדין לא נשא פני אהרן הכהן, ולא הבית המקדש הגין עליהם, הנה על זאת אמר יתברך בקרובי אקדש ועי"כ - ועל פני כל העם אכבד. ומעתה התבונן נא כמה הפליגו פעולתם בדבר מיתתם, כמה הפליגו היראה והחרדה אל כל ההמון הגדול הזה באותה שעה, ומאותה שעה והלאה לדור ודור, כל אשר יזכור את אשר קרה להם ירעד ויחרד, ועוד להם חלק בישורון ונחלה בישראל ובמקדש ה' עד עולם. וזהו מאמר משה רבינו ע"ה סבור הייתי או בי או בך הבית הזה מתקדש ועכשיו שני בניך גדולים ממני וממך.

ונמתיק הדברים על פי משל לשני אחים דרים בעיר גדולה אחד עשיר ובעל נחלה גדולה שהיה מתפרנס ממנה בריוח כמשפט קציני העם, והשני היה לו בית קטן נחלה דלה מאד והיה מתפרנס בדוחק, לימים נשרף בית העני ולא נשאר ממנו כ"א אוד מוצל מאש, והיה כל עובר עליו ישרוק על רוע מזלו לאמר במה יתפרנס זה העני מעתה, ובעבור גודל החמלה על עניו ומרודו נכמרו רחמם עד כי כל הבא שמה היה נותן לו איש איש אשר נדבה רוחו, עד כי קבץ על יד הון ועושר מן הנדבות שקבל, לימים אמר לו אחיו העשיר בנה לך בית כמוני ותתפרנס ממנו בריוח, ויאמר לו חלילה לי מלבלע נחלת ה' אשר נתן לי רחמים וחנינה אצל כל עובר ושב ורואה חורבן ביתי אשר מזה ארויח יותר ממה שתשיג ידך הכנסה מבית גדול שלך העומד קיים.

וזהו שהשיב משה עכשיו אני רואה שהמה גדולים ממני וממך, כי עתה אחר אשר קרה להם כזאת כמה גדולים הם עתה ובזכות היראה ופחד ואימה אשר הפילו על כל ישראל, וכמה גדול זכותם במה שהם מזכים את כל ישראל בזכירת המקרה אשר קרה אותם, וזהו נורא אלהים ממקדשיך - ממקודשיך וישוו עתה הקרי והכתיב לכוונה אחת:

חלק י

ומדרש (שם בסמוך): ר' יצחק פתח **נמצאו דבריך ואוכלם ויהי דבריך לי לששון ולשמחת לבבי כי נקרא שמך עלי ה' אלהי צבאות** (ירמיה ט"ו, ט"ז) א"ר שמואל בר נחמן זה הדבור נאמר למשה בסיני ולא נודע לו עד שבא מעשה לידו, אמר משה לאהרן אחי בסיני נאמר לי שאני עתיד לקדש את הבית ובאדם גדול אני מקדשו והייתי סבור שמא או בי או בך הבית מתקדש ועכשיו שני בניך גדולים ממני וממך, כיון ששמע אהרן שבניו יראי שמים הן שתק וקבל שכר כו' (פרשה י"ב, ג').

הנראה בתכלית כוונת המאמר עם מה שנציע עוד מאמרם ז"ל במקום אחר ר' יודן פתח **אם על פיך יגביה נשר** (איוב ל"ט, כ"ז) אמר הקדוש ב"ה לאהרן על מימר פומך הייתי משרה שכינתי על גבי הארון וכו' **משם חפר אוכל** (שם שם, כ"ט) משם היה נוטל אוכל של כל ימות השנה **למרחוק עיניו יביטו** מראש השנה היה יודע מה בסופה וכו' אחר כל השבח הזה **ואפרוחיו יעלעו דם** ראה אפרוחיו מגעגעין באדמה ושתק. אלא **ובאשר חללים שם הוא** באשר חללים נדב ואביהוא שם הוא השכינה (ויקרא רבה פרשה כ', ד'). ולבוא אל הבאור נחזור אל דברי המשל הנ"ל כי השר ההוא אחר אשר בנה העיר, וככלותו את כל המלאכה בכל מיני פאר ויופי לא מצא שמה מים, ויחפור בארות רבות ואין בהם מים, וישלח אחר אומן חכם אולי חכמתו תעמוד לו למצוא מעין ומקור מים נאמנים, כי לולא כן תהיה כל מלאכתו לריק, ויבוא החכם וילך הנה והנה בכל פינות העיר וברחובותיה, ויאמר אל השר דע אדוני כי בצד זה ואצל פינה זאת אמצא מקור מים, ואחר ימים ידועים תראה אותם, וזה לך האות שהם מים נאמנים אשר לא יכזבו, כי בבואם יבואו ברעש ובכח גדול עד כי יוכלו לפרוץ פרץ גם בחומה נשגבה. ויאמר אליו השר על פחד החומה לא אדאוג אבל דאגתי מי יתן ואראה אם כנים דבריך ואשיג מים להספיק לאנשי העיר, והאומן הזה עשה בחכמתו מה שעשה עד כי לימים אחדים עלה הפורץ פרץ מים כבירים שוטפים, עד כי פרץ נחל מעם גר ויהרוס בית חומה גבוה והפילה לארץ, ויבוא בעל הבית לפני השר ויצעק על שברו: הה כי באו מים שוטפים והפילו בית תפארתי, וישמח השר מאד לקול דבריו, עוד זה מדבר וזה בא וצועק על בית שלו שנפל ג"כ, גם השלישי, גם הרביעי, והשר יושב ושוחק ולבו טוב עליו מאד,

והמה עומדים כמשתאה ומחריש ומתפלא איך יתכן שישמח השר בהפסד גדול כזה שהפסידו. ויען השר ויאמר הלא לכם לדעת כי אין עיר בלא מים גם אם תהיה גדולה שבעתים, וא"כ למה לא אשמח הלא החכם אמר לי סימן זה מתחלה ועתה בבואו כבר יש מופת בידי כי לא יחסר מים בעירי לעולם, והמים המה מים נאמנים אשר לא ימוט. **הנמשל** כי הוא יתברך אמר לעשות לו משכן וכלים וישרה שכינתו בו כמאמר **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם** (שמות כ"ה, י"ח) ונתן סימן על אמתת ההבטחה שישרה שכינתו בו בקרובי אקדש, ועתה כי נשלמה המלאכה וראו כי בא האות והמופת כי מתו נדב ואביהוא בקרבתם לפני ה', אמר אהרן מה מאד יעלוז לבי אחר כי זכינו אל אשר בצפייתנו צפינו.

וזהו מאמר המדרש ואחר כל השבח הוה ואפרוחיו יעלעו דם ראה אפרוחיו מגעגעין באדמה ושתק, אלא ובאשר חללים נדב ואביהוא שם היא השכינה כי ע"י החללים נתברר לו כי השרה ה' שכינתו בבית הזה ובאש ה' בא ובאש הוא נשפט.

וזה שדרש ר' יצחק מאמר נמצאו דבריך על אהרן כי שמח כאשר ראה שנתקיים הסימן, וזהו נמצאו דבריך ואוכלם ר"ל נמצא הסימן ונתקיימו דבריך אשר דברת, ובא האות והמופת ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, והטעם - כי נקרא שמך עלי ה' אלהי צבאות, והקב"ה בכבודו בא לשכון כבוד בארצנו:

עוד יתכן בזה על דרך נער בא מבית הספר בוכה מאד לפני אביו, ויאמר לו מה תבכה, ויאמר לו כי רבו הכה אותו ובחנם, ויאמר לו מה היה בני, ויאמר כי שאל קושיא ולא ידענו להשיב ואת אחר לא הכה רק אותי, וישחק אביו מאד, ויתפלא הנער ויאמר מה תשמח עוד על כאבי הלא כמו רצח בעצמותי, ויען האב ויאמר הלא מזה אבחן כי אתה גדולה השגתך יותר מכלם, ע"כ את חבריך לא הכה רק אותך לבד כי אתה יש לך לב להבין ולהשכיל יותר מהם.

הנמשל נדב ואביהוא עשו חטא קטן ונפגעו בקרבתם לפני ה' וימותו, ואהרן לא בכה ועוד שמח כי מזה הבין גודל צדקתם כי בהם נתקיים מאמר **וסביביו נשערה מאד** (תהלים נ', ג') וזהו נמצאו דבריך ואוכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי כי נקרא שמך עלי כו':

חלק יא

מדרש (שם בסמוך): אמר ר' יודן כל אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש לא שתה בהן יין, כיון שבנאו ונשא בתיה בת פרעה אותו הלילה שתה יין, והיה שם שתי בלוזמאות אחת שמחה לבנין בית המקדש, ואחת שמחה לבת פרעה, אמר הקב"ה של

מי אקבל של אלו או של אלו, באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים הדא הוא דכתיב **כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת** (ירמי' ל"ב, ל"א) א"ר הלל בר הילני כזה שהוא עובר במקום המטונף ועוקם חוטמו (פרשה י"ב, ה').

ומה מאד ראוי להבין מאמר הקב"ה של מי אקבל של אלו או של אלו! גם מהצורך להבין עניני המשל שהביאו כזה שהוא עובר במקום המטונף ועוקם חוטמו.

ולבוא אל הבאור נזכיר תחלה מאמר הנביא ע"ה הנה **ותאמר ציון עזבני ה'** וה' **שכחני, התשכח אשה עולה** כו' **הן על כפים חקותיך** כו' (ישעיה מ"ט, י"ד) התבונן בחכמת המשל הזה להעיר אותנו ולהביננו כי זכרון ישראל לפניו יתברך הוא ענין תמידי לא מקרי, לא כמי שמחוקק דבר להיות לו לזכרון והחקיקה היא על האברים שאין תשמישן תדיר אז גם הזכרון הוא דבר שאינו תדיר. לזה אמר הן על כפים חקותיך וחומותיך נגדי תמיד באין העלם גם רגע. כי ההבדל בין כל הנבראים ובין העם בחר לנחלה לו כי האף אמנם לא ברא יתברך דבר אחד לבטלה עכ"ז פעולתם רק בזמן ידוע ובמקום ידוע, כמו כלי תשמיש אשר בבית שכל אחד ישתמש אך בזמן הצורך אליו וכמה ימים יעברו עליו אשר לא ביד יקחוהו עד עת בוא דברו הראוי להשתמש בו. לא כן הלב כי תנועתו לעולם אשר ע"ז אמרו ז"ל צדיקים לבם מסור בידם (ב"ר ל"ד) וזה יסוב על כח המחשבה שהוא אב וראשון אל התאוני והכעסני ובהעדר המחשבה לא יציור מציאות התאוה והכעס.

ובאברים הנראים יהיה נראה פעולת הידים יותר בתמידות מכל שארי אברי הגוף עד שכבר נוכל להמשיל פעולת כל הנבראים אל פעולת שאר האברים ופעולת עם הנבחר אל פעולת הידים שאין שום טלטול בלעדם, עד שאמר עליהם משה רבינו ע"ה במליצתו הטהורה כלה שמים וארץ ואח"כ תכלה אותם וכבר אמרו ז"ל אין טובה באה לעולם אלא בשביל ישראל (יבמות ס"ג, א'). וכפי פעולתם התמידית כן עלית זכרונם לפני הפועל הטוב המשפיע העליון ב"ה ג"כ תמידיי, וכבר מלתי אמורה (בחלק ראשון פרשת חיי) על מאמר וישקול אברהם לעפרון (ועל מאמר ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים) ובמדרש: כהונה ולויה מיוכבד בצלאל ממרים (שמות רבה א). הנה הפליגו ז"ל שהיה לבצלאל זכות גדול למעלה ראש, ועילת הדבר כי בצלאל זכה להיות לו יד ושם במלאכת בית קדשו יתברך וידיו עשו משכן ה' וכליו להשרות בו שכינתו, וע"כ כל אימת שיעלה זכרון הבית לפניו יתברך גם זכרון בצלאל יעלה לטוב ע"ש.

ומה יפה אף נעים ספרו ז"ל על בלעם שאמר אל יתרו איתן מושבך, ואמרו במדרש (שמות רבה כ"ז) מי הושיבך אצל איתני עולם משל לצפור שברח מן הצייד וישב על איקונין של דוכס אמר הצייד למקום יפה ברחת. ולכאורה מאי שנא יתרו מכל שארי הגרים

ומה משל האיקונין פה, אבל לפי דברינו המשל דומה ממש אל הנמשל כי הוא נתגייר בזמן שנתנה התורה לישראל והיה מטיב לישראל במעמדם כמאמר **והיית לנו לעינים** (במדבר י', ל"א) והימים האלה נזכרים תמיד לפניו יתברך כמאמר **ואנכי לא אשכחך** (ישעיה מ"ט, ט"ו) א"כ בזכירת ישראל יהיה נזכר גם הוא עמהם תמיד, וזהו שהמשילו איתן מושבך כצפור שברח וישב על איקונין של דוכס:

ואולי זהו מה שאמרו ז"ל אמרה (כנסת ישראל) רבש"ע הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך שמא לא תשכח לי מעשה עגל אמר לה גם אלה תשכחנה אמרה לפניו הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך שמא תשכח לי ג"כ מעשה סיני אמר לה ואנכי לא אשכחך (ברכות ל"ב, ב'). כי הנה על מעשה עגל אמרו ז"ל עלובה כלה מזנה מתוך חופתה (שבת פ"ח, ב') היינו כי לולא הזמן היקר וגדולת תפארתו בקבלת התורה לא היה חטא העגל גדול כ"כ כי הרבה פעמים חטאו חטאים היותר כבדים כמו עגלות שעשה ירבעם, ומה שנאמר ביחזקאל מן התועבות והנאצות הגדולות ולא חרה עליהם אף ה' כמו בעגל. זה שאמר הנביא ע"ה **זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך לקול המולה גדולה הצית אש עליה ורעו דליותיו** (ירמיה י"א, ט"ז). וכמאמר: נפש כי תחטא כו' זה שאמר הכתוב מקום המשפט שמה הרשע מקום שנעשה מדת הדין במעשה העגל שם ויגוף ה' את העם ורוח הקודש צווחת ואומרת מקום הצדק שמה הרשע מקום שהצדקתים וקראתים אלהות שנאמר אני אמרתי אלהים אתם שמה הרשיעו ועשו את העגל (ויקרא רבה פרשה ד', א' בשינוי לשון). והוא ממש כמו שכתבנו כי כמו אשר בהזדמן דבר נכבד בזמן יקר יהיה הדבר נרשם ונחקק לטוב בסבת זכרון הזמן כן בהיפך בהזדמן ענין רע בעת יקר הנה יוקר הזמן ומעלתו יהיה סבה להפליג הרע יותר גדול מאד מאשר הוא.

וזהו מאמר **וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם** (שמות ל"ב, ל"ד) כלומר כי אחר כל הפיוסים גילה יתברך למשה גודל הסבה אל זכרון חטא העגל והוא מסבת וביום פקדי כו' כי הימים האלה נזכרים ונעשים בתמידות, כמאמר ואנכי לא אשכחך. וזהו מאמר כנסת ישראל הואיל ויש שכחה לפניך בע"כ תשכח גם זכירת מתן תורה, מדאגה פן מתוך שבחה תבוא לידי גנותה, לכן הבטיח יתברך להתחסד עמנו בחסד כפול ומכופל לומר כי גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך. והבן.[273]

[273] ובזה אני מבין מאמר המגיד וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ כמה שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. ובהשקפה ראשונה לא ידענו איככה נרמז במאמר זה פרישות דרך ארץ, אבל לדברינו הדברים מבוארים מאד, כי המכבד את השר בדבר שהוא משתמש בו תדיר יהיה זכרונו בלב השר זכרון תמיד, ולהיפך מי שמזיק ושובר לו כלי שהוא משתמש בה כפי שמושה כן זכרונה לפניו בכל עת בוא דבר שמושה יפקוד אותה ואת אשר הפסיד אותה. כן פרעה הרשע למשל אם היה מבטל את ישראל מאיזה מעלה אשר במעלות העבודה לפני ה' כמו אם היה מבטל אותם מתפלה היה זכרון קלקלתו בא למעלה בעת הקבוע אל הרנה ואל התפלה היה הקב"ה זוכר

ומעתה נשוב לבאר מאמר הנ"ל כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת כו', ונקדים מאמר כל תלמיד חכם שאין בו דעה נבלה טובה הימנו (ויקרא רבה פרשה ט"ו א') והדבר זר מאד וכי לא מצאו ז"ל משל אחר לדמות את הת"ח שאין בו דעה אלא להשוותו אל הנבלה, אבל בהתבונן מעט הנה דברי חכמינו ז"ל שקולים במאזני החכמה והצדק. דע כמו שהמעלות חלוקות אצל בעליהן ותזדמנה במדריגות מתחלפות יש בעל מעלה שיהיה רשום ונודע רק בין שכניו לא יותר, ואם תגדל מעלתו כן יגדל שמו עד שיהיה נודע גם בחוצות וברחובות קריה, ואם יגדל ויוסיף במעלתו עוד יותר יעשה לו שם בין הגדולים הנודעים גם בארץ מרחקים כן משפט החסרונות יש אשר חסרונו נודע רק לשכניו גרי ביתו וקרוביו, ומי אשר לו חסרון גדול ממנו הנה יהיה נודע ויתגלה רעתו גם בקהל רב. אבל לפעמים יזדמן שישתתף בעל מעלה גדול ויתהלך בעולם עם בעל חסרון אשר הבעל חסרון אין חסרונו גדול כ"כ ועכ"ז יתפרסם גנותו בעולם מסבת השתתפותו עם בעל המעלה הגדולה, כמו אשה רעה היא נודעת רק בין גרי ביתה ובין השכנים אבל בחוצות וברחובות אין מדברים שידברו ממנה, כי יש ויש בין הנשים כאלה וכאלה, אמנם בהזדמן אל האשה הרעה שתהיה משותפת אל בעל מעלה מופלגת, היינו כי יש לה בעל ת"ח גדול ושמעו הולך בכל המדינות, אז גם האשה הזאת תהיה נודעת על פני כל הארץ גם באיים רחוקים, וזה לה מסבת בעלה כי הוא מפורסם גדול בתורתו וחכמתו, והכל מדברים ממנו ומספרים בשבחו ומתוך שבחו יבואו לידי גנותה לאמר אבל אשתו אשה רעה מאד, אשר לולא חשיבות אישה מי היה מדבר ממנה ומי היה יודע אותה.

כן ממש אם יזדמן איזה גנות באדם הדיוט מי ידבר ממנו או מי יספר מגנותו, משא"כ הת"ח שאין בו דעה אם יעשה הוא רעה מן הקטנה שבקטנות יתפרסם רעתו למרחוק, כי כלם מדברים משמע חכמתו ומעלתו, וזה יענה לעומתו הלא עכ"ז שוטה גדול הוא. לכן יפה המליצו ז"ל שנבלה טובה הימנו כי הנבלה אינה מסרחת רק במקומה שהיא לא למרחוק, והת"ח על ידי חכמתו ומעלתו הנודעת במרחקים כזכור מעלתו יזכרו גם גנותו במרחקים:

פעולתו הרעה, וכן בכל המעלות אם היה מבטלן היה נזכר קלקולו בעת בוא זמן שמושה. אבל במה שביטל מהם פו"ר כאמרם ז"ל ד' גזרות גזר פרעה עליהם כו' ולא יהיו ישנין בבתיהם למעטן מפו"ר (ש"ר א'), א"כ כל זמן שהיה הקב"ה רואה את אחד מישראל שנולד ע"פ נסים גדולים כמבואר במדרש על מאמר אם תשכבון בין שפתים כו' עד תחת התפוח עוררתיך כו' (שם), היה הקב"ה זוכר רוע מפעליו של הרשע הזה אשר לולא הנס הגדול והחסד הנפלא שנעשה עמו לא היה ישראל זה בעולם, וזה דבר שאין לו הפסק. וזהו - וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ כמה שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים, כי בראותו אותם ובהביטו בהם ובפרטיהם ידע ויזכור כל הנסים הנעשה להם אל מציאותם בעולם, אשר בזולת הנסים היה פרעה מונע אותם מן המציאות:

ומעתה נאמר כי גם ענין החטא אשר חטא שלמה המלך ע"ה אם היה עושה זאת בזמן אחר יוכל להיות שלא היה נזכר אחד מאלף מאשר עתה, רק נזדמן הדבר כי נשא את בת פרעה בעת אשר השלים מלאכת בית המקדש שהיא עת יקר ומעולה מתמיד בזכרונו כמאמרם ז"ל ביום חתונתו זה המשכן וביום שמחת לבו זה בית המקדש (שמות רבה פרשה נ"ב, ה') ובזמן היקר והנכבד הזה היה נטפל לשמוח עם בת פרעה בלילה הזאת. וזהו מאמר היו שם שתי בלוזמאות אחת שמחה לבנין בית המקדש ואחת שמחה לבת פרעה אמר הקב"ה של מי אקבל של אלו או של אלו, באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים הדא הוא דכתיב כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת, כלומר להגדיל חמתי היתה העיר הזאת סבה גדולה. וזהו ממש המשל שאמרו כזה שהוא עובר במקום מטונף ועוקם חוטמו כי ודאי זה העובר אין לו דרך אחר ללכת כ"א לעבור דרך מקום המטונף לכן הוא מעקם חוטמו. והבן:

חלק יב

וידבר ה' אל אהרן לאמר יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד כו' (י', ח'-ט').

ראוי לקרב אל השכל למה נאסר יין ושכר דוקא בעת בואם אל אהל מועד, ונקדים מאמר חז"ל במדרש (סוף פקודי) כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וכל שמבקש לחשוב הולך לשם, למה? שלא יחשוב בירושלים ויצטער לפי שנקראת משוש כל הארץ.

והדבר צריך טעם מה בכך אם יצא לחוץ אחר אשר הצער השיגו אם בירושלים או במקום אחר, ואחר שהיא נקראת משוש כל הארץ ראוי היה שתגין על האדם שלא יזדמן צער אל האדם כל מאומה יהיה תוך ירושלים או חוץ לירושלים.

והנראה כי זה הוא על דרך שמצאנו ראינו בדברי רז"ל: לך רד כי שחת עמך, משל למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס כד הוה עביד חמר טב הוה אמר מה טב חמרא דכרמי, וכד הוה עביד חמר ביש אמר מה ביש תמרא דאריסי, כך בתחילה אמר הקב"ה והוצא את עמי בני ישראל כו', וכיון שעשו אותה מעשה מה כתיב לך רד כי שחת עמך, אמר משה בין חטאי בין זכאי דידך אינון, למה יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים (ילקוט כי תשא). וגם מאמר זה אומר הביננו להעמידו על אופן נכון שיהיה ראוי לעשות כך לייחס את הכרם פעם אל הבעלים ופעם אל האריס.

והנראה כי כל הדברים ההווים בעולם שלמותם וחשיבותם, ולהיפך גריעותם ופחיתותם יהיה לסבת ב' דברים, א'. מסבת הזריעה וההשרשה, ב'. מצד ההשגחה והשמירה כמו שעינינו רואות בהמולידים, כאשר האב או האם חלשים יולידו תולדה חלושה, ואם

המה בריאים וחזקים כאיש גבורתם יתקיים בהם מאמר **גבור בארץ יהיה זרעו** (תהילים קי"ב, ב'). והתנאי הב' להתמיד ההשגחה על התולדה לשמור את גידולו, לגדלו ולנהלו במאכלו ומשתהו וכל צרכו כראוי, אז יתגדל בטוב, וכאשר יהיה נעזב מהשגחת האומן והמגדל אז גם אם מצד התולדה היה בריא ושלם, אבל בהעדר השגחה ושמירת השומר יפסיד כחותיו עד יתום חייהו. וכן המשפט גם בהצומח כי שלמות הכרם תלוי בב' תנאים אלה שזכרנו, א'. שיהיה הזרע טובה ובריאה שתהיה הנטיעה דשנה ורעננה, כי אך עי"ז יש תקוה שיהיה מהם כרם משובח, ב'. שיהיה מסור ביד שומר נאמן שישגיח עליו לכל משמרת שלמותו, וא"כ מי שהיה לו כרם טוב ומשובח ומסרו ליד אריס והיין רע זה עדות נאמנה על חסרון האריס כי העלים עיניו ולא נהג עם הכרם במשפט הראוי, להספיק לו מה שהוא צריך ומה שמחוייב לעשות לו לא עשה. כן הדבר בו יתברך כי הקב"ה כבר אמר ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת, כי הזריעה והשורש זרע ברוכי ה' המה, וא"כ ישרים דרכי ה' כי כאשר ימצא התירוש באשכול והיין הוא טוב הוא קורא אותו על שמו כרמי שלי לפני, כי מסבת חשיבות הזרע אשר זרע ואשר נטע יעשה פירות טובות כאלה לכן אמר והוצא את עמי בני ישראל כו', ואח"כ כאשר עשו אותה מעשה הקב"ה מתנצל לאמר שאין זה מסבתי כי אני עשיתי אל הכרם כל התנאים הצריכים אל שלמות הזריעה בלתי כי נתקלקלו מסבת האריס כי רוע הנהגתו עם הכרם היה סבה להפסד הפירות, לכן אמר יתברך למשה לך רד כי שחת עמך. עמך הם ולא עמי. ועל זאת השיב משה בין חטאי בין זכאי דידך אינון למה יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים, והיתה כוונתו בזה אל מה שמצאנו במקום אחר: מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים אלא אמר משה רבון העולם לא ממצרים הוצאתם שהיו כלם עובדי טלאים, משל לחכם שפתח לבנו חנות של בושם בשוק של זונות כו' עד אף משה אמר כן דע מהיכן הוצאת אותם (שמות רבה פרשה מ"ג, ט' בשנוי לשון).

ומעתה גם ענין ירושלים עיר הקודש כך הוא כי ירושלים הבנויה להיות משוש כל הארץ וכל ההשפעות יבואו אך מסבתה כמאמר שבחי ירושלים את ה' כו' ברך בניך בקרבך כו' וכמו שנתבאר למעלה באורך (פ' תולדות על מאמר ויתן לך אלהים מטל השמים כו') ומי שהוא משיג רעה הנה הוא עצמו מסבת רוע מפעליו המשיך עליו הרע ממקור הרע והביאו על עצמו, ואין חלק לירושלים בהגעת הרעה לאדם וא"כ מה לה לירושלים שישב ויצטער בתוכה לכך היה מחוייב לצאת לחוץ ולהצטער.

כן וכן המקדש והיין המה שני הפכים, כי המקדש כחו רב למלאות שמחה אל כל לב כמאמר **שמחתי באומרים לי בית ה' נלך** (תהילים קכ"ב, א') והיין נברא רק בעבור לנחם

בו אבלים אל מי שהגיעו רעה לא יוכל שאת אותה כמאמר **תנו שכר לאובד ויין למרי נפש** (משלי ל"א, ו') וא"כ אותו שהולך אל המקדש אשר שם מקור השמחה השלמה האמתית משוש כל הארץ מה לו אז לשתות יין. והדמיון בזה לשני הולכי דרכים פגעו זה את זה אחד היה רופא והשני היה נחתום, ושניהם הלכו לתור בארץ לבקש להם מקום לפרנסתם ויהי כי נועדו יחדיו ויאמר הרופא אל הנחתום הלא כבר נאמר טובים השנים מן האחד, עתה נלכה נא יחד ונבקש לנו מקום נאות לפרנסתנו. אמר הנחתום אל הרופא מה לי ולך ללכת יחד כי אתה תבקש למצוא עיר מלאה חולים אנשים מוטלים על ערש דוי הצריכים לרופא ולרפואות, ואני מבקש עיר מלאה אנשים בריאים וחזקים כראי מוצק שיבלו ימיהם באכילה ושתיה, ואני אעשה לפניהם מאכלים יקרים ותהיה מלאכתי מתברכת בהם.

הנמשל המקדש והיין הנה מקומו של זה אין מקומו של זה וכמו שאמרנו לכן יפה אמר יין ושכר אל תשת כו' בבואכם אל אהל מועד כי היין לא נברא כ"א למרי נפש אל מי שאין תרופה למכתו, והמקדש הוא בהיפך מקור השמחה ומשוש כל הארץ כמאמר **כל תפלה כל תחנה** כו' **ואתה תשמע השמים** כו' (מלכים א', ח', ל"ח) א"כ מקום היין ופעולתו הוא היפך פעולת המקדש ואין ב' הפכים ראויים להיות בנושא אחד.[274] (ועי' בזה עוד בקול יעקב על מאמר כטוב לב המלך ביין שם כתבנו משל אחר על מאמר זה. ועי' עוד מה שכתבנו שם במגלת קהלת על מאמר לשחוק אמרתי מהולל כו' ובמדרש אלו בתי טרטיאות ולשמחה מה זו עושה מה טיבן של ת"ח ליכנס לשם):

חלק יג

מדרש: **וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם** ר' פנחס ור' ירמיה פתח **אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין** (משלי ט"ו, ל"א) אוזן שומעת תוכחת חיים אלו בניו של אהרן, בקרב חכמים תלין שהיו בצד המיתה זכו ונתייחד הדבור עליהם ועל אביהם כו' (פרשה י"ג, א').

באור זה דע כי יש ב' סוגי סוחרים יש סוחר אשר כל סחורותיו השיג מאת האומן והבעל מלאכה העושה אותם מחדש, ויש אשר מסחרו בבגדים בלואים מלבושים ישנים, ואם כן גם המקומות שהמה הולכים שמה להשיג סחורתם שונות זו מזו, אין מקומו של זה מקומו של זה, כי הראשון משפטו לנסוע למרחקים אשר שם מקום המסחר מסחורות

[274] ועד"ז עצמו השיב שמואל אל שאול **החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב** כו' (שמואל א' ט"ו, כ"ב). כי שאול סיפר לו הקימותי את דבר ה', ומה קול הצאן כו' אשר חמל העם כו' למען זבוח לה' אלהיך, אמר לו שמואל ראה כי דבריך סותרים זה את זה כי אם שמעת בקול ה' למה לך זבחים החפץ לה' בזבחים כשמוע בקול ה', ואם באמת היית שומע בקולו למה לך לבקש כפרה בזבחים:

יקרות כאלה, בין עשירי העם וכנעני הארץ, לא כן הב' משפטו בהיפך, כי בין העשירים לא ישיג מאומה, אבל ילך בעיירות הקטנות ובכפרים בין העניים אשר מצד הכרח עניים ומרודם ימכרו אדרתם בזול. כן יש ב' מיני תוכחה יש שיקבל תוכחה ע"י ראותו שבט אלהי על המורדים והפושעים, אז ע"י ראותו מיתתם יתפעל בעצמו לקחת מוסר, ויש אשר יקבל תוכחה ויבוא לידי יראה ע"י ראותו והתבוננותו במעלת הצדיקים והחכמים ומנהגיהם הטובים והנעימים, כמו שספרו ז"ל באלכסנדר מוקדון כד הוה חמי לר' שמעון הצדיק הוה אמר ברוך אלהי שמעון הצדיק (ויקרא רבה י"ג, ה') כי נתקיים בו מאמר **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך** (דברים כ"ח, י') ר"ל יבואו ליראה את ה' על ידי ראיתם והתבוננותם במעלת הצדיק, וא"כ מה לו לאיש כזה ללכת לראות במיתת אנשים לקבל מוסר הלא הוא מקבל מוסר היותר נכבד מאנשים חיים וקיימים מסוד חכמים ונבונים, וזהו אוזן שומעת תוכחת חיים - בקרב חכמים תלין, יותר נאות לו להתאבק בין החכמים ויקבל מוסר היותר נכבד.

וזהו שדרשו על בני אהרן עד שזכו ונתייחד אליהם הדבור, וזהו אוזן שומעת תוכחת חיים כי התוכחה השניה יאות לקרותה תוכחת מות, אבל התוכחה הראשונה יאות לקרותה תוכחת חיים מפי אנשים חיים (ועי' קול יעקב קל"ב ב' שם כתבנו כי ע"כ הוזהרו בית אהרן שלא יזדקקו למתים כי הם אינם צריכים לתועלת מוסר כזה) וזהו מאמר בקרב חכמים תלין שהיו בצד המיתה וזכו להתעלות מבחי' מוסר כזה, אבל נתייחד אליהם הדבור אלהי לשמוע קול אלהים חיים, והבן:

חלק יד

זאת החיה אשר תאכלו (י"א, ב'). מדרש: אמר ר' יודן ב"ר שמעון כל בהמות ולויתן הם קינוגין של צדיקים לעתיד לבוא וכל מי שלא ראה קינוגין של אומות העולם בעוה"ז זוכה לראותה בעוה"ב (פרשה י"ג, ג').

הנראה כי באו רז"ל להעור את האדם אולי יעלה על לבו כי עוד מצוה לאדם ללכת לבתי טרטיאות על דרך שמצאנו לעולם ירוץ אדם לקראת מלכים שאם יזכה יבחין כו' (ברכות ט', ב') לכן הודיעו אותנו חז"ל כי ההולך אינו זוכה לראות וא"כ איך יזכה להבחין (ועי' קול יעקב ריש מגילת אסתר):

חלק טו

אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם (י"א, מ"ב) ובילקוט: אם אתם מטמאים בהם סופכם ונטמאתם בם.

הנראה בכוונת המאמר כי הוא על דרך שכתבנו בבאור מאמר **ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה** (בראשית ב', ז') כי האדם כאשר הפיח יתברך נשמת חיים באפו היה זה על דרך הנופח בכלי אשר פיו פתוח, וכל עוד אשר יפיח בו ברוח פיו יהיה נפוח, ובהתימו יצא הרוח, אשר מטעם זה אמרו כל הנשמה תהלל יה על כל נשימה ונשימה תהלל יה. ובגמרא מחיה חיים יתן לך חיים (יומא ע"א) כלומר שהוא מחיה חיים בהווה, כי הבורא יתברך משפיע החיים רגע אחר רגע. וכי תאמר א"כ מה פעל יתברך מתחלה בהרכבת האדם אחרי שהוא צריך תמיד אל השפעת החיים מאתו יתברך, הגע עצמך כי גרגיר הזרע הנתון בארץ הוא נותן אל הצומח לקבל שפעת צמיחתו ובזולת הגרגיר לא היה כח בארץ להמשיך שפע הצמיחה, כן הנשמה אשר נתן יתברך בגוף האדם היא סבה להמשיך אליו שפעת חיותו וקיומו. וזהו ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, נעשה מוכן להיות נפש חיה (עי' למעלה פרשת משפטים על מאמר וכי ימכור איש את בתו לאמה).

ועל דרך זה בא המאמר הזה להביננו, שלא יחשוב אדם לומר מה זאת תעשה לי הנמלה הקטנה אם אכניס אותה תוך גופי, היש בה לטמאני, וגם אם יאכל האדם הרבה מהם אין בכולם כדי להזיקו. ובאמת כל בריה יש לה ממונה למעלה להמשיך לה חיותה אם טהור טהור, ואם טמא טמא, וא"כ כאשר יכניס אדם תוך גופו בריה טמאה גם כי למטה בארץ היא בריה קלה וקטנה כנמלה אבל הלא כבר נשתתף בו כח הטומאה מן בריה זאת להמשיך עליו כח מהממונה עליה להשפיע לה.

וזהו ולא תטמאו בהם מטעם - ונטמתם בם, פי' עמם מן המקום המשפיע להם ממש כמשפט האדמה אתה תתן לתוכה חטה אחת והיא מקבלת ממין הזה שפע רב:

תזריע

חלק א

אשה כי תזריע כו'. מדרש: הדא הוא דכתיב **אחור וקדם צרתני** (תהילים קל"ט, ה') אמר ר' יוחנן אם זכה אדם נוחל שני עולמות העוה"ז והעוה"ב הדא הוא דכתיב אחור וקדם צרתני, ואם לאו בא ליתן דין וחשבון שנאמר ותשת עלי כפך (פרשה י"ד, א').

הנה ביארו חז"ל אחור וקדם על עוה"ז ועוה"ב, והטעם בזה כי בהתבונן במקרא יש ויש הרבה מקראות אשר בחרו בלשון זה, כי המבקש דבר ורודף אחריו הלא הדבר לפניו כמו **ואחר עיני הלך לבי** (איוב ל"א, ז') ומי שעוזב דבר והולך ממנו הנה הדבר מאחריו כי השליך אותו אחרי גיוו, כמו **ותשלך דברי אחריך** (תהלים נ', י"ז) ובמשנה לפניו אינו

שכחה ושלאחריו שכחה (פאה פ"ו) וכדומה הרבה. וא"כ יפה ביארו ז"ל מאמר אחור וקדם על ב' העולמות כי דרך השגת עוה"ב הוא רק אחר הבקשה והיגיעה כמאמר **בקשו צדק בקשו ענוה** (צפניה ב', ג') ונאמר **נוצר תאנה יאכל פריה** (משלי כ"ז, י"ח). והעוה"ז הוא בהיפך כי כל מה שיתיגע האדם להשיגו עוד יותר יהיה נעזב ממנו, ולהיפך אם ירף ידו ממנו יתקיים בו מאמר **חסד ואמת אל יעזבך** (משלי ג', ג') כמו שהיה לאברהם אבינו ע"ה **ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל** (בראשית כ"ד, א'). והבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו, ולא ללמד על עצמו יצא אלא על הכלל כלו יצא ולכן על דרך כלל נתנו סימן על העוה"ז מן הכבוד.

וזהו אחור וקדם צרתני כי האדם נוצר על דעת כן שיהיו פניו קדמה הוא העוה"ב וישם פניו להשיגו ולהגיעו כמאמר **עיניך לנוכח יביטו** כו' (משלי ד', כ"ה) ואחור הוא עוה"ז אשר האדם מצוה עליו לעזוב אותו אחריו ולהתרחק ממנו כמאמר **אל תפנו אל האלילים** (ויקרא י"ט, ד') רק שיהיה עוה"ז אחור מן האדם, ואם זכה אדם נוחל את שניהם העוה"ז והעוה"ב.

עוד יתכן בזה בהקדים מאמר **מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו** כו' **וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו** (תהלים ח', ה'). באור זה כי כבר נתבאר אלינו מסוד חכמי התורה הק' כי כל היקום אשר תחת השמש, וכל הברואים וכל משפחות האדמה הם תלויים במעשה בני אדם, והם עולים ויורדים עמו. כמאמר **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ** (בראשית ו', ה') כלומר כי מסבת קלקולו נתקלקלת כל הארץ, וכמו שכתבנו באורך על מקומו עיין שם, וכמאמר **ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה** (תהלים ק"ז, ל"ד) וכמאמר הנזכר כל שתה תחת רגליו. וחז"ל אמרו בספר הזוהר (מקץ קצ"ה ב') על מאמר גם את העולם נתן בלבם כל עלמא וכל עובדין דעלמא לאו אינון אלא בלבהון דבני אדם דאמשיכו עובדין טבין כו'. וזה היה כללות מעשה המשכן והמקדש אשר נאמר עליו וזה שער השמים כי בו היינו ממשיכים השפע החיים והברכה על כל הנבראים.[275]

[275] וזה היה כללות מעשה המשכן וחז"ל אמרו (בילקוט פקודי) אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו. הנה בקש שיהי' נועם ד' היינו השפעה הטובה אשר עיני כל כללות הבריאה צופות אליה יהי' הנועם הזה עלינו ומסור בידנו, אבל התפלל תחלה ומעשה ידינו כוננה עלינו שלא נרע לעצמנו כי האדם עם כל יקר תפארת גדולתו הוא עלול יותר להפסיד מכל שארי הנבראים. וכמו שתמצא ברז"ל (אבות דר"נ ט"ז) אבל בוא וראה בגדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא נרתע לאחוריו, לכן התפלל תחלה - ומעשה ידינו כוננה עלינו שלא נרע לעצמנו, ואז - ומעשה ידינו כוננהו את הנועם הכללי הנזכר, ועיין בפתיחת הספר:

וזה מאמר אתה בחרתנו מכל העמים כו' לא שהכוונה להתפאר במה שלא בחר בהזולת רק בנו, כי אין זה תפארת לאדם להתפאר ע"י גנות חבירו. אבל הכוונה על דרך שר הגובה מס מתושבי עירו שלא יגבה מהם המס מכל אחד לבדו אבל יעשה ממונה על המס אחד או שנים אשר הם ישתדלו בזה לאסוף ולקבץ על יד מכל פרטי התושבים, והוא יבקש רק מיד הפקיד אשר הפקידו עליהם. וזהו אשר בחר בנו מכל עם וכמו שאמר **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב').

ועל אופן זה נברא האדם מוכלל ומעוטר בחכמה ודעת להחכים ולהדריך את כלם כמאמר **נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים** כו' (בראשית א', כ"ו) אשר מסבתו יהיה שלמות הנהגת כל הברואים או בהיפך יהיו יורדים בו, כי זאת לבד שלא ייטיב אותם אבל עוד זאת לו שיקלקל עצמו מהם ומהמונם בקחתו מהם ובהשתתפותו עמהם אל מה שאינו מוכרח לחיות נפשו. לכן אמר יתברך אל אדם כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתיך והזהרתיך להזהיר גם את אחרים שלא יאכלו ממנו ולא זאת לבד שלא תקנת להם אבל עוד קלקלת גם לעצמך, לכן ארורה האדמה בעבורך, שלא תקלקל אותך וכמו שכתבנו באורך בפרשת בראשית.

וזהו מה אנוש כי תזכרנו התפלא מאד על הפלגת חשיבות האדם בעיניו יתברך עד כי גם זאת בעיני יפלא, מה אנוש כי תבחר אותו להזהיר אותו משפטיך הטובים מה הוא ומה חייו אדם להבל דמה ואתה בטובך הגדלת חסדך עליו כי תזכרנו. ועוד לו גם זאת ובן אדם כי תפקדנו כי עשית אותו פקיד ונגיד על כל צבאות הבריאה וכבוד והדר תעטרהו עד כי כל שתה תחת רגליו. והנביא ע"ה ביאר עוד יותר **נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים והלכו עמים רבים** כו' **ויורנו מדרכיו** (ישעיה ב', ב') והוראת מאמר נכון יהיה כו' על שלמות כוונת הבעל מלאכה כאשר נשלמה פעולת מלאכתו נכון כאשר היה עם לבבו, וכל עוד שאינו רואה הפעולה השלמה הנה מלאכתו חסרה כי עד עתה עוד לא בא העולם אל המדרגה המעולה הזאת שהבטיח הנביא ע"ה **כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים** (ישעיה י"א, ט') ועוד לא נתמלא רצון הבורא יתברך מבריאת העולם כאמרם ז"ל (במדרש אחרי) כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא ישמח עתיד הוא לשמוח כו'.

עוד תשוב תראה כי כמו שאמרנו על הכלל כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו מכל צבאות הבריאה, כן אנחנו בינינו יש נבחרים שהם סגולת כל חמדת בית ישראל כמו משה רבינו ע"ה, שמואל ע"ה, זה שאמרו חז"ל אטו יראה מילתא זוטרתא היא, אין לגבי

משה מלתא זוטרתא היא (ברכות ל"ג) ור"ל אצל משה כי באמת היראה היא דבר גדול מאד ועכ"ז בדורו של משה היה נקל להשיג היראה ע"י יראתו וקדושתו של משה כי היו מושפעים ומקבלים ממנו וממדרגתו.

ואני בהיותי בווילנא אצל מורי הוא רבינו הקדוש הגאון החסיד רבינו אליהו מווילנא זי"ע שאלתי את פיו לאמר איזה דרך יבוא השפע ובאיזה אופן ישפיע הצדיק מיראתו גם לבני דורו. השיב לי משל לכלי גדול אשר כלים קטנים סובבים אותו מכל צד ואתה תעמוד ותשפוך אל הכלי גדול בלי הפסק בע"כ כאשר הכלי גדול נתמלא על כל גדותיו אז כל מה שתשפוך עוד יגיע אל הקטנים אשר אצלה, אבל כל עוד אשר היא בעצמה לא נתמלאה כש"כ שלא יגיע אל הסמוכים כל מאומה. וזהו מאמר **וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם** (תהלים י"ז, י"ד) כי הם הסמוכים לו בקרוב יתר מאד וזהו מאמר **אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד** (שם קי"ב, א') כלומר יותר מדי אז **גבור בארץ יהיה זרעו** כי ההשפעה הראשונה אשר תשטוף ותעבור ממנו תגיע לבניו כי המה הראשונים אצלו.[276]

ואם השפע תתפשט ותעבור עוד יותר ישפיע כ"כ עד כי גם דורו יהיה דור ישרים יבורך (מאמר יבורך מוסב על מאמר אשרי איש ירא את ה' כי בעבור זה יהיה מבורך אשר גבור בארץ יהיה זרעו ידורו יהיה דור ישרים) וזה ענין מאמר **אכן חלינו הוא נשא** כו' **והוא מחולל מפשעינו** כו' (ישעיה נ"ג, ד') אשר לכאורה איך יהיה קו המשפט לדון אותנו בעון אחרים. ולפי דברינו הדבר מובן מאד כי הדבר תלוי בנו כי אם היינו אנחנו מן העובדים השלמים ליראה את ה' עד בלי די היו גם הם מקבלים מיראתנו כמאמר ויראו ממך כלומר מסבתך.

[276] אשרי איש ירא את ה' ובגמרא (שבת נ"ו, ב') כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה איני והא כתיב ויהי בעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו כו' ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דוד אביו, ומשני ההיא כדר"נ דר"נ רמי כתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו ללכת אחרי כו' וכתיב ולא היה לבבו שלם כלבב דוד אביו הכי קאמר הטו את לבבו ללכת ולא הלך. ומאמר הכי קאמר הוא קשה מאד כי הוא מורה רק להקטין מעט הענין המדובר מהוראתו הראשונה כאשר הורו בלשונם הזך על שארי הצדיקים שזכרו שם, כמו בני עלי ששהו את קניהן או אצל בני שמואל שהיו יושבים בעריהם ודנין, אבל פה לא נשאר מאומה ממשמעות נשיו הטו את לבבו כי נעקר הפשט לגמרי וא"כ מהו הכי קאמר. אבל הנראה כי הוא על דרך **ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו** (משלי ט"ז, ז') וזה מבואר במדרש אצל רחל (בראשית רבה ע') אחת היתה ולא נגע בה בריה על שם חונה מלאך ה' סביב ליראיו לסובבים ליראיו כי יש כח ביראת הצדיק לשלוט גם בשכניו (וכמעשה דחמורו של רפב"י) רק בתנאי שיהיה הוא שלם ותמים עם ה' אז אז יקויים בו גם אויביו ישלים אתו, כי שלמותו תהיה סבה להשלים גם אותם. ומעתה יפה אמרו ז"ל שלא היה לבבו שלם עם ה' כלבב דוד אביו כי אלו היה כן היה הוא מטה את נשיו לעזוב את האלילים אשר בידיהן, ועי"כ בהיותו חסר השלימות הנשים הטו אותו, וזהו שספרו ז"ל נשיו הטו את לבבו ללכת ולא הלך אבל עכ"ז כבר יש מופת שלא היה לבבו שלם כלבב דוד אביו, כי אם היה שלם כלבב דוד היה פועל שיהיו נשיו משלימים אתו ולא היו מפתות אותו, א"כ הפתוי וההסתה לבד היא גנותו של שלמה ולא יותר ח"ו ומעתה יפה אמרו הכי קאמר (עי' בגמרא) והבן:

וזהו מאמר המדרש (ריש רות) ויהי בימי שפוט השופטים (רות א', א') אוי לדור ששפטו את שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכים להשפט, והוא בנותן טעם למה נהיה כדבר הרעה זה אל השופטים אשר הדור שפטו את שופטיהם, אמר כי זה להם בעבור פחיתותם כי השופטים בעצמם צריכים להשפט וא"כ הם גרמו לעצמם שלא היו ממלאין את כליהם יראה וקדושה עד ישלימו גם בני דורם וכמו שנתבאר בקול יעקב (במקומו) וכמו שנבאר עוד אי"ה (בפרשת נצבים):

ומעתה ג' מדרגות יש בענין הזה, א'. המדרגה הנפלאה אשר ה' אלהינו דורש אותה והבטיח אותנו להגיע עדיה בימים העתידים שתהיה יראתנו גדולה כ"כ עד כי אחר אשר תמלא כלי נפשותנו הנה זרם מים כבירים שוטפים יעברו עוד אל חוץ ממנו עד כי יתקיים מאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים כלומר כמו שהים ומלואו ירומם גליו אל חוץ ממנו. המדרגה הב' בהיות היראה מצומצמת רק לנפשותנו להספיק אל אל חיות ידינו וכל אשר חוץ ממנו ילך חשכים ואין נוגה לו. המדרגה השלישית היא פחותה מאד שלא זרחה שמש היראה רק בהשרידים בעם וראשי העדה ומנהיגיהם ולא מושפע מהם דבר אל ההמון וכש"כ אל המון לאומים והיא מדרגה שאין למטה ממנה.

והמשורר ע"ה דבר בקדשו על כל ג' מדרגות הנ"ל במאמר שלם **מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי** כו' **נגדה נא לכל עמו** כו' עד **כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם** (תהלים קט"ז, י"ב). הנה הוא סופר ומונה המדרגות מלמטה למעלה ונותן תודה על כל אחת ואחת, כי הוא הרועה צאן קדשים מעולם ועד עולם כמאמר קול צמח איש צמח שמו הוא דוד בעצמו מבשר ואומר. וזהו מה אשיב לה' כקובל ואומר הה מה אשיב שולחי דבר כאשר אני על מדרגה פחותה, וכל תגמולוהי עלי לבדו ואין בכחי להשפיע לאחרים, והבטיח את נפשו לאמר כי כאשר יזכה לבוא למדרגה להשפיע לכל עדתו נדריו ישא ויבוא ביתו יתברך בעולות, וזהו נדרי לה' אשלם כאשר אזכה נגדה נא לכל עמו. ואח"כ היה כמבשר ואומר כי עוד ימים יבואו וימצו ישתו גם כל המון לאומים ממקור טובו ואמתו, וזהו - הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו כ"כ בתגבורת עד שיהיה ואמת ה' לעולם כולו.

[277] ובגמרא אחור למעשה בראשית וקודם לפורעניות, פורעניות דמאי אילימא פורעניות דנחש והא תניא ר' אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן בתחלה נתקלל הנחש ואח"כ נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם אלא למבול דכתיב וימח את כל היקום מאדם עד בהמה ברישא אדם והדר בהמה (ברכות ס"א). ויש להתעורר בזה **א**'. מה זאת להם לחז"ל לחקור פורעניות דמאי האמר סתם והכל בכלל. **ב**'. מה הביא תניא ר' אומר אם בקרא בהדיא כתיב קללת הנחש תחלה עי' מהרש"א שהתעורר ע"ז. ומ"ש דאם היה קושית הגמרא ממקראות לבד הייתי אומר אין מוקדם ומאוחר בתורה הוא דחוק מאד כי מי מכריח אותנו ע"ז **ג**'. כי מעתה הלא קשו קראי אהדדי כי

ומעתה נבוא אל באור המאמר בנושא חדושנו אחור וקדם צרתני[277] זכה אדם נוחל ב' עולמות לא זכה כו'. אבל נקדים עוד מאמר אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה שנאמר **אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו** (תהילים מ"ט, י"ג) (שבת קנ"א, ב'). **וראוי** לבאר מלת נמשל איככה ישמש הכתוב במלה זאת על הנדרס מן החיה, יותר מהצודק היה שיאמר נדרס או נטרף, אם לא כי יש במאמר זה כוונה אחרת בטעם מספיק על דבר ההזדמנות שתהיה חיה שולטת בהאדם שהוא נגד חק הבריאה שנאמר **ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ** (בראשית ט', ב'). והוא על דרך מאמר רז"ל במדרש הצדיקים לבם ברשותם הרשעים הם ברשות לבם (פ' נח) ר"ל כי האדם כולל ב' חלקים גוף מלמטה ונשמה מלמעלה, הצדיקים נשמתם ושכלם הוא המושל בהם ומנהיג אותם אחר עצתו א"כ הנשמה מושלת על כל חלקי הגוף, והרשעים בהיפך. והצדיק בצדקתו לא זאת לבד כי ישלוט על גופו אבל גם על כל חלקי הבריאה כמאמר **מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים** (שמואל ב' כ"ג, ג') וזה כלל כי אם תראה חברת אנשים רבים עכ"ז המה מתנהגים רק ע"פ המושל.

בקללת הנחש התחיל מן הקטן ובמבול כתיב בהיפך מאדם עד בהמה. ויתכן בזה לומר כי במבול חטא האדם יותר מן הבהמה כמאמר אם אדם חטא בהמה מה חטאה אבל הנחש הוא היה המתחיל בחטא זה כי הוא היה המסית. אך לפ"ז יקשה מה הוכיח רבי מהנחש דבקללה מתחילין מן הקטן דלמא שאני התם כי הוא חטא יותר ויש לומר דדייק מדכתיב בקרא כי תחלה הוכיח את האדם ואח"כ את חוה ואח"כ את הנחש ובקללה התחיל מהנחש יקשה ממ"נ אם הנחש חטא יותר היה ראוי ג"כ להוכיחו תחלה, כמו אחד יש לו ג' בנים אחד יושב ולומד רק מבטל למודו ב' שעות ביום, הב' הוא עז פנים לא ישא פנים לזקן, הג' לא יפתח פיו גם להתפלל, וכאשר יאבה האב להוכיחם ודאי כי את הגרוע והפחות שבהם יוכיח תחלה, כן וכן היה ראוי להוכיח תחלה את הנחש, אם לא כי האדם חטא יותר מחוה וחוה יותר מהנחש, כי האדם יציר כפיו של הקב"ה יותר נוח לו שלא יחטא, וחוה נבראת רק ממנו, והנחש בא ממקום טמא שורש הרע, כמבואר ליודעים הוא עלול יותר לחטא, ומה גם לפי דברי חז"ל כי לא היה להם לשמוע אל דברי הנחש מטעם כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין, וחוה עכ"פ לא אכלה מן העץ תיכף רק עד אחר כמה טענות שהיה לה עם הנחש כמבואר במקראות, אבל אדם בו נאמר ותתן גם לאישה עמה ויאכל, מורה שלא טען עמה כל מאומה נגדה. הנה לפניך כי חטא האדם יותר מחטא חוה, ושל חוה יותר מחטא נחש, א"כ היה ראוי לקלל גם את האדם תחילה. ומזה הוכיח רבי דבקללה מתחילין מן הקטן ר"ל בתחלה מיד בעת התווכחו עמו קללו מיד, ואח"כ נתקללה חוה היינו לא בעת התווכחו יתברך עמה רק אח"כ, ולבסוף נתקלל אדם ר"ל ג"כ אחר זמן התווכחו עמו. רק עתה הנה חזרה הקושיא מדוע במבול כתיב מאדם עד בהמה, ואין לומר כי האדם חטא יותר הלא גם במעשה הנחש חטא האדם יותר ועכ"ז נתקלל הנחש תחלה. אמנם יש לומר כי במבול שמתו כלם טוב היה לו לאדם למות תחלה כדי שלא יראה גודל הפורעניות כאמרם ז"ל אין פורעניות בא לעולם אלא בזמן שיש רשעים בעולם ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים אמר אבייי טיבותא היא לגבייהו דכתיב **כי מפני הרעה נאסף הצדיק** (ישעיה נ"ז, א'), פי' רש"י ז"ל שלא יראה בהרעה (בבא קמא ס'). או על דרך שאמרו על מאמר יאכלמו כקש הרשעים נתייסרו זמן רב במים טרם נשקעו, והטובים כעופרת ומתו מיד, כן במבול שכל העולם היו מתים במים אם לא ימותו בני אדם תחלה היה להם צער יותר, אבל במעשה הנחש לא מתו רק נתקללו לא שייך זה אבל בהיפך יותר טוב לאדם מה שנתאחר מן הקללה וא"כ רבי כי אמר בקללה מתחילין מן הקטן היינו דומיא דנחש בקללה ולא במיתה. ומעתה יפה חקר ואמר וקדם לפורעניות פורעניות דמאי, ר"ל באיזה מין פורעניות אי כמו בנחש קללה ולא מיתה הא תני רבי בקללה מתחילין מן הצד הקטן דבתחלה נתקלל הנחש. ובלא תני רבי הייתי אומר דשאני התם דהנחש היה עיקר בחטא זה כי הוא המסית והמדיח אבל ע"י רבי מוכח שפיר כמו שבארנו, ומשני אלא פורעניות דמבול ר"ל כאותו מין הפורעניות כמו שהיה במבול היינו מיתה שהיה טובה לאדם וכנ"ל, ודו"ק:

ונמתיק הענין במשל לב' מלכים נלחמים זה עם זה למשל מדין ומואב עומדים מחנה מול מחנה, מערכה לקראת מערכה, ומשפט הלוחמים כי ישלחו בלילה מארב היינו שר חמשים עם חמשיו הולך על הדרכים סביב אולי יפגע בשונאיו וילכדהו בחרמו, וכאשר יפגע באנשי מחנהו לא יעשה לו כל מאומה, פעם הלכו מארב מדיינים ופגעו במואבים ועמדו עליהם להרוג אותם צעק אחד מהם ואמר אל תשלחו בי יד כי ממדין אני רק עתה אני עבד אצל מואב, אמר לו מה לי לתת לב על מולדתך שהוא מבית מדין אחר כי עתה עובד את שונאי נפשי ומחוייב אתה לעשות אך דבר פקודתם, ובודאי לזר תחשבני אם היית פוגע בי הלא את דמי שפכת ארצה וא"כ כמוני כמוך להרוג אותך.

הנמשל החיה מופקדת מחק הבריאה שיהיה מורא האדם עליה והנ"מ כאשר תפגע החיה באיש צדיק מושל אשר ממשלתו היא בנשמתו הטהורה שהיא שלטת על כל חלקי הבריאה אם כן גם על החיה תעלה ממשלתה, לא כן אם האדם לא הגיע למדרגה להיות מושל והוא רק נמשל היינו משועבד אל התאוה השולטת והמושלת עליו אז כל הברואים שלטים עליו כמאמר והיה כל מוצאי יהרגני, וגם החיה תשלוט בו, והאדם לא יוכל לטעון ולומר הלא אדם אנכי כי החיה אמריה תאמר מה לי בזה כי אתה אדם הלא כבר פשטת את כתנתך כתונת הפסים והורדת עדיך מעליך להיות אורח לחברה עם מעשה הבהמה והחיה אז המשפט שתמשול החיה בו. וזהו נמשל - היינו אם הנפש נמשל מן הגוף המושל עליה אז משפטו כמשפט הגוף שהוא מתולדתו כחומר הבהמה וצורתה, לכן נדמה אל החיה ג"כ כבהמה, והבן:

והנה רז"ל אמרו (אבות דר"נ פרק כ"א) שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יישן אדם עד שיעבור זמן ק"ש שאם ישן עד שיעבור זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה כל היום שנא' **הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו** (משלי כ"ו, י"ד). ואנחנו לא ידענו ענין המשל מה הוראתו ורמיזתו בהנמשל וכי לא מצא שלמה המלך ע"ה דבר המתהפך כ"א דלת, גם דברי המאמר בעצמם אם אינם רק להורות כי עבר זמן ק"ש לא חידש מאומה בבאור מוציאין את האדם מן העולם.

אבל לדעתי הנה חז"ל במאמרם זה באו להודיענו שורש הבטלה והפסדו כי מעוטו מחזיק המרובה כ"א היינו משכימים ומתפללין הלא נמצא יחל לבבנו ליראה את ה' הנכבד ולעבוד אותו בכל לב בכל עתות היום. כי האדם כאשר יעמוד בבקר יתן בלבו יראת ה' ראשית דעת, ויבלה שעה או שתים בעבודה, מה מאד יקל עליו עבודת כל היום כי צדק לפניו יהלך ולדרך הזה ישים פעמיו כל היום, ובהיפך אם כאשר יקום ממטתו יתחיל את היום בעניני עוה"ז אח"כ ילך שובב בדרך לבו כל היום כל עתיו

ורגעיו והעמידה ממטתו היא תלויה במשכבו. כמו שכתבו חכמי האמת ע"ה כ"א ישן אדם מדברי תורה וקדושה נשמתו תעלה למעלה בהיכלי הצדיקים וקולטת מלמעלה רוח טהרה ובבואה אל הגוף תקיצהו תפרוש כנפיה תקחהו ותאמר לו קום נא הנה קול דודי דופק פתחי לי אחותי כו', ואז הגוף מתעורר ומתמלא נעימות עוז ותעצומות, לא כן הסרוחים על מטתם, ואם כן כאשר יקיים האיש הישראלי בשכבך ובקומך קרוב שיטיב מעשיו כל היום.[278]

כלל הדברים כי אם אמנם מצוה עלינו להגות בתורה כל היום תמיד הנה חכמנו ז"ל בחרו להם בחכמתם הטהורה כל נתח טוב וערב, אשר לתורה לתורה, ואשר לעבודה לעבודה, עד שמצאנו ברז"ל (ברכות ה') אבא בנימין היה כל ימיו מצטער שתהיה תפלתו סמוך למטתו כדי לקרב השומר אל הנשמר. כי זאת תורת האדם לקרוא ק"ש בזמנה ושתהיה התפלה בזמנה הראוי ותיכף סמוך למטתו יזדרז לעבודת אלהיו כמשפט העבד הנאמן להשכים ולהעריב ולמהר את עצמו בזריזות נפלאה לקרוא ק"ש ולהתפלל ואז יקל עליו אח"כ עבודת כל היום.

וכי תאמר איככה נדע את הדבר הזה כי העבודה אשר על האדם בכל עתות היום תלוים בב' זמנים אלה בשכבך ובקומך, בוא נא אחי וראה כי רז"ל בחכמתם הטהורה ותבונתם הרחבה דלה דלו זאת מבאר מים עמוקים מדברי שלמה המלך ע"ה שאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כ"ד, י"ד). כי הנה כאשר נשא עין להביט על המזוזות אשר השער והדלתות קבועות בהם הנה הדלת הולך וסובב על ב' הצירים אשר יתד אחד קבוע למטה ויתד אחד קבוע למעלה ועל ידי ב' הקצוות האלה תהיה תנועת כל הדלת לארכה ולרחבה, וזה כל גבורת הדלתות ותנועתם רק מן ההתחלה והגמר הנה מזה תוכל להאמין גודל כח המתחיל והגומר. וזהו כמו שהדלת תסוב על צירה לבד כן העצל על מטתו איך יתנהג בשכבו על מטתו, ואיך יתנהג בקומו ממטתו, על ב' הצירים האלה יהפוך ידו כל היום ג"כ, וא"כ יפה אמרו שאם יישן אדם עד שיעבור זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה כל היום שנאמר הדלת תסוב על צירה כו'. זה שהתפאר יתברך ואמר **אני הוא אני ראשון אף אני אחרון** (ישעיה מ"ח, י"ב) כלומר הבט נא אל המתחיל ואל הגומר מי הוא אז תדע ובחנת מי הוא המלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך, כי הוא יתברך בהיותו ראשון ואחרון הוא הוא המסבב את הכל. וזאת תפארת האדם שנאמר בו נעשה אדם

[278] ומה יפה אף נעים רמז המשורר ע"ה על הדברים האלה במאמר שלם **און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב רע לא ימאס** (תהלים ל"ו, ה'). ר"ל כי זה דרך הרשע אשר בשכבו על מטתו יסדר לו ברעיוניו את אשר יעשה למחר בקומו מן משכבו מן הנאצות והתועבות, ובדרך הזה יבלה אח"כ את כל היום, וזהו און יחשוב על משכבו, ובקומו בבוקר יתיצב על דרך לא טוב, ואח"כ רע לא ימאס כל היום:

בצלמנו כדמותנו כי חלק לו יתברך חלק יקר כזה שיהיה הוא מובחר הברואים סגולת כל הנמצאים שיהיה הוא המסבב והמניע כל חלקי הברואים אם להרע או להטיב, כמאמר הזוהר הנ"ל גם את העולם נתן בלבם כל עלמא וכל עובדין דעלמא לאו אינון אלא בלבהון דבני אדם דאמשיכו עובדין טבין כו' ולכן היתה בריאתו ג"כ בתחלת הבריאה ובסוף הבריאה. וזהו אחור וקדם צרתני כי מצד הגוף הוא אחור למעשה בראשית ומצד הנשמה הוא קדם גם למעשה יום ראשון (עיין במדרש בסמוך) ולכן אם האדם זכה נוחל שתי עולמות העוה"ז והעוה"ב כו', והבן:

עוד באור על מאמר זה תמצא בפרשת בראשית (על מאמר נעשה אדם) ע"ש:

חלק ב

ובסמוך: הדא הוא דכתיב **אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק** (איוב ל"ו, ב') א"ר מאיר הלשון הזה משמש שתי לשונות לשון שירה על שבחן של צדיקים לשון דבור על מפלתן של רשעים למרחוק על הרחוקים שנתקרבו אמר ר' נתן מחשבין לשמו של אברהם אבינו אותו שבא מרחוק.

להבין זה נקדים מאמרם ז"ל (בילקוט תהלים צ"ב): להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות (תהילים צ"ב, ג') מי גרם להם לישראל לבוא לידי שמחה, זו האמונה שהאמינו בהעוה"ז שכלו לילות. והמאמר חסר ביאור ואיככה יתייחס ענין זה למזמור שיר ליום השבת!

אמנם דע כי האף אמנם מצות שבת כבדה על האדם לשמור את יום השבת ככל חקותיו ומשפטיו, עכ"ז לא תוהו צוה אותנו בוראנו יתברך לשמור את יום השבת כי מאחר שצוה אותנו על שמירתו בע"כ כי אפשר ביד האדם לשמרו כמאמר **לא נפלאת היא ממך** כו' (דברים ל', י"א) ונאמר **עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי** (מיכה ו', ג'). בלתי כי צריך האדם להקדים לעצמו ב' הקדמות, א'. לדעת ולהאמין כי הטוב וההצלחה בעושר וקנינים לא יגיענו בסבת יגיעתו ושקידתו ורדיפתו אחריהם כ"א מחסד ה' עליו, ואין מעצור לה' מהושיע ברב עסק או מעט. וכאשר יקבע האדם זאת בנפשו ויאמין בה אמונת אומן יבחר לנפשו המנוחה הרבה יותר מן העבודה כ"א חפץ בו ה' להצליחו תבוא אליו הברכה ותשיגהו גם מבלעדי יגיעתו כמאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב). ורז"ל דרשו מאמר זה (ב"ר י"א) על יום השבת כי זאת בחינת השבת להמשיך ברכה אל השומר אותו כראוי, ובזולת התנאי הזה וההקדמה הזאת לא תשקוט ולא תנוח נפש האדם ביום הנכבד הזה, אחר כי בדעתו ומחשבתו כי הברכה תלויה במעשיו ובפועל ידיו ובשבת ידיו אסורות מעשות מו"מ וכל עבודת מלאכה. התנאי הב' כי האדם ראוי הוא שיתאמת אצלו כי העולם ומלואו הבל הבלים אין בהם ממש והמה

זרים אצלו כנכריות נחשבים לו, לא ישיג מהם כל מאומה כמאמר **ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה** (איוב א', כ"א). וכאשר יתאמת זאת בלבו יהיה במדרגת יוצאי מצרים שהיתה הביזה אצליהם למשא כאמרם ז"ל על וישאלום בע"כ דישראל, ואז יערב לו יום השבת, ותערב לנפשו המנוחה, ויתאוה ליום שכלו שבת ויגיע למדרגה עד כי תהיה לו היגיעה ליגיעת בשר והמנוחה למנוחה שלמה אשר הקדוש ב"ה רוצה בה.[279] **וזהו** מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' ולזמר וכו' כלומר גם כי רחוק מן הנפש לזמר לשיר ולשמוח על המנוחה ושביתה ממלאכה עכ"ז טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון כי אין חסר בזה רק ב' הקדמות. א'. להגיד בבקר חסדך ר"ל שיתאמת לאדם אשר כל ברכתו ושפעתו אינה מכחו ועוצם ידו ולא מסבת רוב עבודתו רק חסד ה' עליו כל היום, וזאת ראוי לו להגיד בבקר השכם וזהו להגיד בבקר חסדך וחסד ה' ישפיע לו ברכה בלא עצב. ב'. ואמונתך בלילות, ובביאור בדברי הילקוט האמונה שהאמינו בהעוה"ז שכלו לילות ואינו רק הבל אין בו מועיל.

וזאת ראוי לאדם להאמין גם בטרם יסכים עמו השכל ואחר כך גם לבבו יבין האמת וזהו מאמר **עדות ה' נאמנה** (תהלים י"ט, ח') ר"ל מתחלה מוכרח אתה להאמין במה שיאמרו לך שרי התורה והתעודה כי העוה"ז הבל, ואח"כ מחכימת פתי - תזכה להבין האמת, אבל אם לא תאמין בתחלה לא יעלה בידך דבר בינה. הוא שאמרו **זובח תודה יכבדנני** (תהילים נ', כ"ג) יכבדני אינו אומר אלא יכבדנני בעוה"ז ובעוה"ב (ויקרא רבה ט', ב'). ועם דרכנו נוכל לתת טעם מספיק על ענין מאמרם ז"ל כל הנביאים כלם לא התנבאו אלא לימות המשיח אבל עוה"ב עין לא ראתה (סנהדרין נ"ט) וכבר התעוררו ע"ז רבים חקרי לב אשר בקשה נפשם להבין טעם התעלמות גמול עולם הבא עד שנאמר עליו עין לא ראתה, גם אנחנו דברנו בזה דברים נמרצים בספר המדות (בעשירי משער הבטחון), וכפי הענין נאמר עתה כי הערכת והפלגת דבר מדבר יהיה על ב' פנים או שהאחד גרוע מחבירו ופחות ממנו, או שהאחד מעולה מאד. למשל אם תבוא אל חנות ושם סחורה אינה מופלגת בחשיבות וגם אין לה חסרון, וחנות אחת מוכרת סחורה מלאה חסרונות, ודאי ראוי לקנות אותה שאין בה חסרון. ולפעמים יזדמן שיהיה להשני סחורה מעולה מאד כלולה בהוד ויופי, אז ג"כ ראוי לקנות את המעולה מפני רוב חשיבותה גם כי הסחורה אשר בחנות הראשונה היא סחורה טובה אין בה שום חסרון, אבל המעלות והשלמות

[279] ואולי כי לבעבור זה דברו הנביאים ע"ה ב' מצות שבת וצדקה והמה סמוכים בדבריהם זל"ז כמו **כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה** כו' **אשרי אנוש יעשה זאת** כו' **שומר שבת מחללו** (ישעיה נ"ו, א'-ב') ואמר עוד **הלא פרוס לרעב לחמך** כו' **אם תשיב משבת רגלך כו'** (שם נ"ח, י"ג) והטעם כי ב' מצות אלו רק סבה אחת להם המשלמת אותם:

אשר בהסחורה השניה אין לה לכן ראוי לקנות הסחורה השניה לסבת רוב שלמותה וחין ערכה, ובע"כ מחוייב הסוחר להעיר ולעורר את לב הקונה להגיד לו היתרון העצום אשר בסחורתו ולשבח לפניו מעלותיה, כי לולא כן למה לא יקנה מסחורה הראשונה שאין בה שום דבר מהחסרונות. אבל אם לאחד סחורה גרועה ופחותה עד מאד מלאה חסרונות ואל השני בהיפך סחורה מעולה כלולה בכל המעלות א"כ יזכה השני הזה מב' צדדים שיקנה הקונה רק אצלו, והתבונן כו הוא אין מהצורך לו לשבח סחורתו בפני הקונה ולהציע לו חשבון מעלותיה כי הלא גם מבלעדי הפלגת חשיבות מעלותיה ראוי אל הקונה לקנות אותה ולא לקנות אצל הסוחר הא' מפני כי אצל השני אין גם חסרון אחד מהחסרונות אשר בסחורת הסוחר הא'.

הוא הדבר בענייננו אם היה העוה"ז טוב והעוה"ב יותר טוב, היה הקב"ה מראה אלינו טוב עוה"ב והפלגת חשיבותו למען אשר לסבת הפלגת טובו ומעלתו יפנה האדם לעמול עליו להשיגו, לא כן אחר כי העוה"ז הוא מעוות לא יוכל לתקון, והעוה"ב טובו ונועמו לאין חקר, א"כ מה לו להקב"ה לגלות לנו ולשבח בפנינו מעלת עוה"ב אחר אשר גם מלבד הפלגת טובו ומעלתו ראוי לברוח אל התורה בעבור להנצל ממקרי עוה"ז אשר כל פריו שקר ומדומה והבל הבלים. כאשר הוכיחם הנביא ע"ה בשם ה' **כי שתים רעות עשה עמי, אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר לא יכילו המים** (ירמיה ב', י"ג) בלתי אותו שכבר נודע לו ונתברר אצלו מרירות העוה"ז אליו נאה להודיעו נעימות עוה"ב. אמנם הנה מרירות עוה"ז א"א לעמוד עליו כ"א אחר אשר יכול תוכל והשג תשיג ממנו המוני מחמדיו והבליו, כי מי לנו עוד חכם כשלמה המלך ע"ה והעיד בספרו שלא עמד על חנופת תאוות העוה"ז כ"א אחר הנסיון על דרך שאמרו חז"ל (במדרש קהלת) אלו אחר אמר הכל הבל כו' אלא זה שלמה לזה נאה לומר הבל הבלים כי הוא אמר דבריו אחר הנסיון כמ"ש **את כל זה נסיתי בחכמה** (קהלת ז', כ"ג). **ואולי** כי לבעבור נסות אותנו צוה אותנו יתברך להתענג בשבתות וימים טובים ומזה נוכל להתבונן על העוה"ז וכזביו ודמיוניו שהם שקר והבל, ואולי כי לזה כוונו רז"ל באמרם במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד (סנהדרין צ"ט), כי הבעל תשובה תהיה דבקותו בתורה ובמצות באהבה היותר נעימה ויותר עזה, מפני בואו אליהם רק אחר הנסיון בתאות העוה"ז יראה כי שקר נסכם. וזהו זובח תודה יכבדנני יכבדני אינו אומר אלא יכבדנני בעוה"ז ובעוה"ב, כי תחלה אמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי כו' אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך כו' וסיפר כענין דרך הבעלי תאוה. אמנם אח"כ אמר בינו נא זאת שוכחי אלוה הן אטרוף ואין מציל ר"ל הזהירם

והפחידם במורא העונש שיגיע אליהם פן אטרוף כו' אבל ידוע תדעו כי לא זאת המנוחה ולא זאת המרגעה למשוך ידו מן המוני תאוות עוה"ז מסבת מורא העונש פן אטרוף ואין מידי מציל, אבל זובח תודה ר"ל כי ברוחו הנדיבה ונפשו הטובה הוא מעורר את נפשו לתת תודה לאלהים על שהמליט אותו מפח הבלי עוה"ז הוא יכבדנני בעוה"ז ובעוה"ב, היינו הוא יכבדני תודה כפולה ומכופלת א'. על מה שהצלתיו מן העוה"ז ועל מה שקנה חלקו בעוה"ב. והבטיחו ואמר לו **ושם דרך אראנו בישע אלוקים** (תהילים נ', כ"ג) אשר חכמינו ביארו אל תקרי ושם אלא ושם דרך (מו"ק ה', א') שהוא מערוך פחיתות העוה"ז תחלה ומעריך כנגדו יקר עוה"ב אראנו בישע אלהים והבן:

והוא שאמר מזמור שיר ליום השבת לאמר אחר כי התענג האדם בתענוגים ומעדנים יראה שאין בהם ממש אז יכול להאמין על כל המוני תאות עוה"ז גם מה אשר לא השיג זה עתה כי כלם המה מהבל יחד וע"כ טוב להודות לה', כמאמר זובח תודה יכבדנני בעוה"ז ובעוה"ב וכבאורנו. ופרט את שניהם א'. להגיד בבוקר חסדך על הטוב והחסד אשר יהיה באור הבוקר בלע"ה ב'. ואמונתך בלילות על שזכה לבוא לידי אמונה זאת שיתאמת אצלו כי העוה"ז חושך והבל.

וזהו מאמר הילקוט מי גרם לישראל לבוא אל שמחה זו - היינו לשמוח בהשגת העוה"ב, רק האמונה שהאמינו בעוה"ז שכלו לילות כי ערבות עוה"ב לא ישיג האדם בלתי אחרי היותו נעזב ונבדל מכל המון מחמדי עוה"ז עד שיהיה העוה"ז נבזה בעיניו נמאס אבל איככה ימאס בהעוה"ז רק ע"י האמונה להאמין מאמר התורה המעיד עליו שכלו לילה וחושך:

וכבר מלתי אמורה בחלק הראשון (ריש פרשת נח) על מאמר המדרש (ריש פרשת לך) עמך נדבות ביום חילך בעת שהכנסת לי כל החיילות והאוכלסים בהדרי קודש כו'. לך טל ילדותך לפי שהיה אברהם ע"ה מתפחד ואומר תאמר שיש בידי עון שהייתי עובד ע"ז כל השנים הללו, אמר לו הקב"ה לך טל ילדותך מה הטל הזה סימן ברכה לעולם אף ילדותך סימן ברכה לעולם. וביארנו שם איככה היה ילדותך סימן ברכה אם עבד ע"ז כל השנים הללו, ואמרנו כי אברהם ע"ה אלו היה מכיר את ה' מנעוריו באין ספק לא היה מצליח בתוכחתו את בני דורו על תועבותיהם ועל פסיליהם, כי לא אלהים המה, כי הלא נגד פניו יענו מאין נודע לך כל אלה האם בחנת בנת במו לדעת מהותם ועילוי יראתם, כמענה הנשים אשר השיבו **ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל** כו' (ירמיה מ"ד, י"ח). אבל אחר אשר גם הוא במשך מ"ח שנה עבד את כלם ובחן בהם ובמשפטיהם היה ידיו רב לו להוכיח על פניהם כי הבל המה מעשי תעתועים, והם

האמינו לקול דברו כי הסכימו ואמרו אין חכם כבעל הנסיון, וכמ"ש על יתרו (במדרש קהלת) אלו אחר אמר עתה ידעתי כי גדול ה' כו' אלא זה יתרו שלא הניח ע"ז שלא עבדה, ולכן יפה אמרו אף ילדותך סימן ברכה לעולם כי ע"י ימי הילדות האמינו לו כלם על הדבר המאומת לו בנסיון.

ומעתה מאמר המדרש כך הוא אשא דעי למרחוק ר"ל שהיה רחוק ונתקרב כמו שדרשו ז"ל (ברכות ל"ד, ב') על מאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, וזהו מאמר ר' מאיר הלשון הזה משמש שתי לשונות על שבחן של צדיקים ועל גנותן של רשעים ומפלתם, אשר זאת לא ישיג בשלמות בלתי אותו שבא מרחוק. וזהו שביאר ואמר מחשבין לשמו של אברהם אבינו אותו שבא מרחוק אשר כל אמונתנו על עוה"ז שהוא שקר מוסד על המאמין הראשון ראש פנת שבטי ישורון כי הוא בחן כל אלה ואמר שאין בהם ממש:

חלק ג

אשה כי תזריע כו' (י"ב, ב') מדרש: הדא הוא דכתיב **חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי** (איוב י', י"ב) בנוהג שבעולם בהמה זו מהלכת רבוצה והולד נתון בתוך מעיה כמין שק, והאשה זו מהלכת זקופה והולד נתון בתוך מעיה והקב"ה משמרו שלא יפול וימות הוי חיים וחסד עשית עמדי כו' (פרשה י"ד, ג').

ועי' במדרש עוד הרבה מזה ההבדל אשר בין הריון האדם ובין הריון הבהמה, שהוא רק בדרך נס ובחסדים גדולים, ולדעתי נראה לפ"ז להבין מאמר ופקודתך שמרה רוחי ולא אמר ופקודתך שמרה את רוחי למען דעת מי הוא השומר ומי הוא הנשמר.

אמנם הטעם בזה על דרך שאמרו ז"ל **ורב יעבוד צעיר** זכה יעבוד לא זכה יועבד (בראשית רבה ס"ג). ולכאורה מאין הוציאו זאת שיהיה נכלל בכתוב יועבד והכתוב אומר רק יעבוד. אמנם רז"ל הוציאו זאת מחסרון סימן הפעול כי אם היה הכתוב אומר ורב יעבוד את הצעיר לא היה נשמע ממאמר זה רק כוונה אחת כי הגדול יעבוד את הקטן, אבל עתה בחסרון סימן הפעול יש שניהם במשמע ורב יעבוד את הצעיר, ויש במשמעו את הרב יעבוד הצעיר, וזה שביארו זכה יעבוד כו' ויש במקראות הרבה כאלה.

ומעתה הנה הכתוב נותן טעם על משפט בוראנו יתברך אשר צוה והזהיר את האדם להרגיז שכלו על יצרו ושלא ילך אחר טבעו הפראי כדרך שאר בעלי חיים, לאמר כי כמו אשר בריאת הנבראים בהנהגת הטבע אשר נטע הבורא יתברך בהם אל קיום ישובו של עולם די להם שיתנהגו כפי הטבע אשר שם במזג הרכבתם, לא כן האדם אשר יצירתו ומציאותו כפי מה שחייבה חכמתו יתברך הוא לקיימו שלא כדרך הטבע. לכן צוה והזהיר אותו שיעזוב גם הוא מלכת אחר טבעו רק כפי התורה והמצוה אשר אלהיו

יורנו, וכך אמר לו כמו אשר פקודתי שמרה את רוחך שתתקיים בך כך רוחך תשמור את פקודתי לאשר ולקיים כל פקודי וכל מצותי, וגם שניהם כלולים במאמר ופקודתך שמרה רוחי כי על קיום האדם הבאור בו שהפקודה הוא השומר, והרוח הוא הנשמר, ועל קיום התורה ומשמרת האזהרה מורה בהיפך ואת פקודתך שמרה רוחי הרוח הוא השומר והפקודה הוא הנשמר:

חלק ד

דבר אחר **אשה כי תזריע** הדא הוא דכתיב **ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא** (איוב ל"ח, ח') ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ר"א אומר כשם שיש דלתות לבית כך יש דלתות לאשה וכו' **ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף** (שם פסוק י"א) אלו שלשה חדשים האחרונים ופה ישית בגאון גליך בעון גלוליך לפי שהולד הזה כשהוא יוצא יוצא מלא גללין וכל מיני סרוחין והכל מחבקין אותו ומנשקין אותו וביותר אם הוא זכר (פרשה י"ד, ד').

והמאמר אומר הביננ!

אבל יתבאר על נכון כאשר נשים לב על הרכבת האדם, הנה כמו שיש ביצירתו שנים, הגוף והנפש כן עסקיו שנים עסקי הגוף אכילה ושתיה ובקשת טרפו ומזונו, ועסקי הנשמה בתורה ובמצות ומעשים טובים. ואם תשום לבך על ב' עסקים אלה תראה מפלאות תמים דעים איך כל השגת ועסק האדם לקנות התורה ומדותיה מוצאיהם ומבואיהם הם המעלות ומדות הישרות. ר"ל אם יבחר האדם בשקידת התורה הוא צריך לחכמה ותבונה ולב טהור, ואם ירצה להיות ענו ושפל ברך יצטרך ג"כ למדות יקרות המביאים את האדם לכך, כמו להכיר מקומו להסתכל בשלשה דברים כו' מאין באת כו' ושתהיה מורא ה' על פניו תמיד, וכאשר ירצה להיות נדיב לחונן עני ואביון צריך להיות רחום וחנון ושונא בצע וותרן בממונו, אשר כל אלה מדות יקרות בפז מסולאים, וכן כל דבר מן התורה מוצאיו ומבואיו הם צדקות תמימות וישרות וכדומה.

לא כן השגת עסקי עוה"ז הכל בהיפך כי פרצים תצאינה רק ע"י מדות ותכונות מגונות ופחיתות ודמיונות שוא ושקר, כי אם תרצה להתחיל בקיום ויסוד העולם צריך אתה לאהוב את האשה אשר חז"ל אמרו עליה **כי הוא אמר ויהי** (תהילים ל"ג, ט') זו אשה **הוא צוה ויעמוד** אלו הבנים תנא אשה חמת מלא צואה ופיה מלא דם והכל רצין אחריה (שבת קנ"ב, א'). וכמו כן ברצונך לעסוק בתאות אכילה ושתיה צריך אתה לדמיונות שוא ומדוחים שיהיה נדמה בעיניך כאלו המאכל יקר ונחמד מפז רב, וביותר אחר שהכנסת אותו אל תוך פיך וכבר נלעס ונמאס איך יערב עליך וידמה בעיניך לערב ומועיל שאין

דומה לו והכל שקר וכזב, כי כלה לרגעים אחדים יתגלה ערותם ופחיתותם כאשר יתעכל המאכל במעיו. וכן אם יהיה עסקיך להלביש אותך מלבושי כבוד תתלבש ג"כ גאה וגאון והוד והדר עד אשר יהיה נדמה בעיניך כי עיני כל אליך ישגיחו אליך יתבוננו ותהלתך בפיהם וזיו הדרך הולך לפניך כברקים נוצצים לפניהם כמו קרן עור פני משה.

ואם תרצה לעסוק במחלוקת תלבש קנאה ושנאה עד אשר גם את הטוב אשר באחוזת מרעיך תחשבהו לפחות וגרוע מאד ויתהפך עליך רוח אחרת לעות אדם בריבו, ושכלך ודמיונך יטה אותך עד כי תאמר על הטוב רע ותדין את חבירך לכף חובה.

ואם תרצה להשיג קנינים וחפצים המובאים ממדינות רחוקות צריך אתה להיות מן המשליכים את נפשם מנגד לעבור ארחות ימים ובארץ לא עבר בה איש להכניס את עצמו לסכנות גדולות.

כלל הדברים כל המרבה ביגיעתו והשגתו כן ירבה סכלותו כאשר העיר הנביא ע"ה ע"ז במאמר קצר **כרובם כן חטאו לי** (הושע ד', ז') ר"ל כפי רבוים בהשגת הדברים כן חטאו לי בסכלותם:

ומעתה נבין מאמר חז"ל זקני ת"ח כל זמן שמזקינים חכמה נתוספת בהם וזקני ע"ה כל זמן שמזקינים טפשות נתוספת בהן (שבת קנ"ב, א'). ראה כי חכמינו ז"ל בדברים האלה כללו הדברים שאמרנו, כי זה כלל גדול כמו שצורך התורה ולומדיה אל הזקנים כמאמר הלומד מן הקטנים למה הוא דומה כו' והלומד מן הזקנים למה הוא דומה כו' (אבות ד') וכמאמר **אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה** (איוב ל"ב, ז'). כן מהצורך אל ישובו של עולם סוחרים זקנים שהם יסחרו את הארץ ויביאו סחורה ממקומות הרחוקות כי המה מבינים יותר בטיב כל סחורה ותכונתה ומוצאה ומבואה ומקומה איה. והקב"ה ברוב רחמיו משגיח על עולמו שלא יחסר המזג ומזמין אל השוקדים בלמודי התורה זקנים אשר בשער שלא ישבתו משערי ציון יודעי בינה העומדים על הפקודים, ללמד וללמד להבין ולהורות. וכן מזמין ג"כ לצורך ישובו של עולם סוחרים זקנים אשר ישפיעו סחורות לכל חפץ האנשים. אבל אם תשים לבך לדעת המדות המביאות את ב' הסוגים האלה תראה יתרון החכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך, כי התורה והחכמה הקב"ה משפיע אותה אל לב לומדיה גם כי כבר שבעה לה נפשם ולמדו תורה בנערותם יתן להם יתברך רוח יתירה ואהבה גדולה עודפת על הראשונה ללמוד וללמד עוד יותר, עד שיקיימו בעצמם מאמר אדם כי ימות באהל וא"כ הנה הסבה המביאה לכך היא גודל יראתם ואהבתם את ה' ותורתו, ולא תשבע נפשם עד אשר יתקיים הבטחת מאמר **כי מלאה הארץ דעה את ה'** (ישעי' י"א, ט'). וכאשר תשים לבך אל הסבה המביאה והמניע

את הסוחר זקן וכביר ימים שיעסוק במסחרים להביא ממרחק לחמו הוא גודל הסכלות אשר בו עד אשר ישכח גם רמ"ח אבריו וימי חייו כי עוד מעט ואיננו, והוא כשאול ולא ישבע וכל אשר הוא רואה בחבירו כאלו גזול הוא מידו.

וזהו זקני ת"ח היא מסבת שהחכמה נתוספת בהם והקב"ה בחסדו מסבב זאת כמו שנא' **בישישים חכמה** כו' (איוב י"ב, י"ג) כי כלל העולם צריך לתורתם וחכמתם. ולהיפך זקני ע"ה כל זמן שמזקינים אם אמנם גם הם מצרכי העולם עכ"ז מבואם הוא ע"י טפשות שנתוספת בהן (ועי' עוד בשיורי המדות אשר אל ספר המדות פרק י"ב משער עבודת האלהים).

כלל העולה כמו שתביט בבעלי התורה שנתן יתברך לכל או"א כפי כחו וערכו תורתו וחכמתו כאמרם ז"ל **לעשות לרוח משקל** (איוב כ"ח, כ"ה) אפילו דברי תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה יש זוכה למקרא ויש למשנה ויש לתלמוד וכו' ויש זוכה לכולן (ויקרא רבה פרשה ט"ו, ב'). כמה שידענו מגדולי הצדיקים שנתן יתברך בהם דעה בינה והשכל, עד כי חלק לשלמה חכמה לכלכל את כל ישראל בחכמתו ורב תבונתו. כן תראה בהמתעמלים בהשגת עוה"ז כי האיש הכפרי הנה דעתו ומנהגו אינה רחוקה מן האמת כי אינו מתאוה בלתי את אשר תשיג ידו לזון את ביתו ועובד אדמתו ישבע לחם, יותר ממנו העירני, ועוד יותר הסוחרים הגדולים בהם רבתה הטפשות מאד להרבות הון לסחור למרחקים. וכל זה לצורך ישובו של עולם שיהיו ההמונים מתפרנסים מהם בעבודתם להיות בעזרתם לעבוד עבודתם, ועוד יותר העוסקים בבנינים בונים חרבות למו והיכלי עונג ועוסקים בגנות ופרדסים, אשר לולא זאת לא היו משיגים כמה אנשים המונים מחייתם ושפעתם כ"א ע"י פזור הקצינים האלה בעבודה רבה ירבו עסקיהם למלאות שכר למשמשיהם. כלל הדבר כל המרבה בעסק יוכיח אולתו על פניו כי זה לו אות אמת על סכלותיו ועל טפשותו.

וכי ישאלך לבבך לאמר הירצה ה' בעלילות כאלה להנהיג בהן את עולמו הלא הוא אלהים אמת ובחכמה יסד ארץ ושמים בתבונה, ומנהג עולמו ע"י שוטים וחסרי לב, כלום חסר מבית המלך יתברך להנהיג עולמו להיות מושג שפעת כל ההמוניים ע"פ ארחות החכמה והתבונה, כמשפט השגת עסקי הנפש התורה והתעודה המוסר והתבונה, אשר דרך הקודש להם ובמסלת החכמה יעלו ויבואו אל האדם, כן היו ראוי להיות בכל חלקי העולם אשר בני אדם צריכים להם כי כלם בכלל מאמר **מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית** (תהלים ק"ד, כ"ד) כי בבחינה זאת היה בריאת העולם בכלל בחכמה בתבונה ודעתימה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית ביאור זה שלא ברא אותו בדרך חק וגזירה,

כמו שדבר משה אל הסלע ונתן מימיו אשר אינו ע"פ החכמה, כי אם ע"פ גזירת המלך אבל כלל הבריאה לא כן היה כי אם בדרך חכמה ברא עולמו ובה הוא מנהג את עולמו, ואנחנו הלא לעינינו כמה דברים אשר הליכתם וקיומם היא בדרך חק, הרבה מאד רחוק מן החכמה כמו ענין גדר החול אצל הים שנא' **אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו** (ירמיה ה', כ"ב). ואולי כי לזה כוונו חז"ל באמרם במדרש (ריש חקת) חקה חקקתי, גזירה גזרתי, כפלו הדברים בשינוי לשון לומר שלא יקשה למה חלק הקב"ה התורה והמצות פעם בדרך חכמה ופעם בדרך חק, לזה אמרו דע כי קיום העולם נמשך ע"י קיום התורה וכמו אשר העולם יש בו אשר בדרך חכמה כל מנהגי ויש מהם אשר התנהגותם בדרך חק כן חלוקת התורה יש בדרך חכמה ויש בדרך חק. וזהו שאמר יתברך על מצות פרה אדומה **אני ה'** חקה חקקתי, היינו בבריאה, ולעומת זה גזירה גזרתי בתורה. אבל עכ"ז אם ידינו משגת להבין טעם הדברים אשר הנהגתם הוא חוץ לגדר הטבע מצוה עלינו להתבונן במעשה ה' כי לא קצרה יד ה' ח"ו מלעשות ענין מנהגו ג"כ על דרך הטבע, אבל שנים הם אשר נפלאו ממני, א'. הענין אשר אנחנו בבאורו, ב'. בהנהגת גמר התבואה והכשרה למזון האדם. כי היא פליאה גדולה כי עינינו רואות אשר כל הוויות התבואה צמיחתה וגדולה עד אשר תגמור בשבלים כלם מעשי ה' המה, אין להאדם חלק בהם ולאחר אשר התבואה נגמרת בשדה עוד, שאינה מוכשרת אל אכילת האדם או להלביש עצמו בגידוליה עד אשר אנחנו בזעת אפינו מייגעין עצמנו בכמה מלאכות פרטיות, עולים במספר ארבעים חסר אחת וכלם הם רק מלאכות המוטלות על האדם מלבד מעשי ה' ויד ה' שהיתה עליהם מראש ועד סוף. וגם ע"ז יתחמץ לבב איש להבין מה זה ועל מה זה, שא נא עיניך וראה דברי חכמינו ז"ל במדרש (שם בסמוך) אשר אחר כל הדרשות אשר דרשו על מאמר חיים וחסד עשית עמדי וכלם להורות על שמירת הולד ברחם אמו הוא בדרך חק וגזירת המלך, כי על דרך הטבע לא היה הולד ראוי להתקיים בתוכה, אח"כ בסוף הפרשה סיים המדרש ואמר לפי שבעוה"ז אשה יולדת בצער לעתיד לבוא מה כתיב בטרם תחיל ילדה בטרם יבוא חבל לה כו'.

באור הדברים ע"פ **משל** לאחד נתן בתו למרחקים ושולח לה את אשר היא צריכה למזונותיה ולכל חיותה ופרנסתה, בזמנים ידועים בכל רבע שנה וכדומה, עד אשר יספיק לה הסך ההוא שהוא שולח עד אשר יעברו הימים המוגבלים וישלח עוד הפעם, פעם קרה אותה מקרה חולי ונפלה למטה ודרשה ברופאים ולדברים הצריכים אל החולי ולא היה בידה על הוצאות כי אביה לא שלח לה רק את הראוי לה אם היתה שלמה בבריאות הגוף, אבל ענין החולי הוא דבר היוצא מן הראוי אשר ע"כ אין הוצאה כזאת נכללת

בכלל דברים אשר אביה שולח אליה.

הנמשל הקב"ה ברא את האדם על דעת שלא יחטא והיה סדר הבריאה שתוציא הארץ מאכלים הראויים לאכילה ובגדים הנאותים ללבוש כאמרם ז"ל על העתיד שתחזיר הבריאה לאיתנה הראשון עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מלת (שבת ל') כי אז יחזור העולם אל תיקונו כמו שהיה קודם החטא, כי אין כל חדש תחת השמש רק עתה גרם החטא לסבב על האדם ל"ט מלאכות כמו שכתבנו בקול יעקב (סוף מגילת שה"ש) ובאהל יעקב (ריש פ' ויקהל) על מאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך אמר מלאכתך בכ"ף הכינוי אל האדם לרמז לו כי המלאכות שלך הם כי כל המלאכות (הל"ט) היו חסרות בבריאה שלא היה צורך לא לחרוש ולא לזרוע ולא לארוג רק אחר החטא גרם האדם אל עצמו כל הל"ט מלאכות, כי נתקלל בזעת אפך תאכל לחם כו'. ומעתה דע כי גם מה שאמרו חז"ל (שם שם) עתידה אשה שתלד בכל יום גם זה היה בעולם קודם החטא כאמרם ז"ל (בראשית רבה כ"ב) בו ביום נבראו בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות, עלו למטה שנים וירדו שבעה, רק אחר החטא נתחדש הגזירה שיהיה הולד שמור בבטן אמו ט' חדשים ולכן אין מקום לטבע העולם על זאת כ"א הקב"ה בחסדו הגדול הוא מפליא לעשות ומשמר אותו ע"ד נס. וזהו חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי, וע"ז מסיים המדרש ואמר לפי שבעוה"ז פירוש אחר החטא נתחדשה הגזירה שתהיה אשה יולדת בצער אבל לעתיד אחר התיקון שישוב העולם לאיתנו הראשון ויהיה כמו שהיה קודם החטא מה כתיב בטרם תחיל ילדה ולא יצטרך עוד אל נס השמירה כמו עתה, כי עתה ענינו רק חיים וחסד אשר הוא יתברך עושה עמו בדרך נס:

אבל האמת כך הוא כי כל הדברים אשר הם על היסוד הראשון אשר לכך נבראו ונמצאו המה מתנהגים ומושפעים בטוב טעם ודעת, לא כן אלה הדברים שזכרנו שאין מצבתם מצבת קודש ולא לכך כוונה החכמה העליונה בעת הבראם, כי כלם נתחדשו ונצמחו אחר חטא האדם שנתקלל ארורה האדמה בעבורך וכל הדברים הנצמחים מסבת החטא כלם הם מתנהגים שנתחדשו ונתקללו. לכן נתקיים בהם מאמר ר' לוי הברכות מברכות את בעליהן הקללות מקללות את בעליהן (ויקרא רבה ט"ו, ז') והראשונה לכלם היא הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים כו', וכל התגלגלות שארי התלאות אשר על האדם עולות אחריה וסבותיהם וגלגוליהם רק ע"י פתיות. מלבד התורה הטהורה היא עומדת ככלה בקשוריה על אפנה הראשון והיא מושגת רק בצדק ומשפט ויושר דרכיה דרכי נועם כלם אהובים כלם נכוחים וישרים.

ובמקום אחר כתבנו באור יפה אף נעים על מאמר רז"ל כי לא דבר רק הוא מכם (דברים ל"ב, מ"ז) ואם רק הוא מכם הוא עוד אמרו לא נפלאת היא ממך ואם נפלאת ממך היא נפלאת. רצו בזה לבאר מה אשר עינינו רואות כי יש בתורה כמה מצות הבלתי מושגות בשכל רחוקים מאד מבינת אדם ואנחנו אומרים כי הם רק על דרך חק וגזירת המלך ית"ש עלינו. ורבותינו ז"ל העירו אותנו כי באמת המצות כלם נצטיירו שיהיו ערבים ומתוקים לנפש האדם ומושגים אליו בשכל ובתבונה עד שיתענג בהן הרבה יותר על מה שיתענג בתענוגי הגוף, אבל זה היה חלק אדם מאלהים ביום הבראו כי אז קודם שחטא ע"י הנחש היה לו הויה אחרת, וצורה אחרת, ודעה אחרת, וכפי הווייתו מקדם כן נצטיירו המצות, אבל אחר החטא ביום אשמתו שינה את טעמו, צורתו, שכלו, ודעתו, והמצות נשארו על צורתם הראשונה כי חקת עולם היא. וזהו לא נפלאת היא ממך ואם נפלאת ממך היא נפלאת ר"ל אתה נפלאת ממנה לא היא ממך וכמו שיתבאר אי"ה על מקומו (ריש פ' חקת).

כלל הדברים אשר כל מה שזכרנו כלם ענפים נתחדשו ונצמחו ע"י חטא אדם בהתחדש בו זוהמת הנחש וכמו אשר צמיחתם מן השקר, כן עוד היום מתגלגלין ובאים ומושגים ומונהגים ע"י שקר כי לא לאלהים המה ולא אליהם כוונה החכמה האלהית בעת הבריאה. וזהו אשר שאל יתברך את איוב איפה היית ביסדי ארץ הגד אם ידעת בינה, במאמר זה העיר את לבבו שיתבונן על הדברים אשר הם מעסקי הנפש שהמה מיוסדים על יסוד נאמן על אדני ראשית המחשבה ועוד היום הם כאשר היו באמנה אתו. וזהו הגד אם ידעת בינה אם אצלת לך ברכה ולקחת לך שמץ מן הבינה הלא לך לטעום טעם איזה דרך ישכון אור החכמה והבינה רק בארחות צדק ומישרים כאשר היה מתחלה בעת יסדי ארץ, ואח"כ אמר מי שם ממדיה כי תדע או מי נטה עליה קו, רמז לו על קו תוהו ואבני בוהו אשר אחר החטא נתחדש חורבן בעולם. ושאל ואמר לו על מה אדניה הטבעו כמתפלא ואומר ראה נא על מה אדניה הטבעו הלא הטבעו כלה על שוא ושקר והטעם - או מי ירה אבן פנתה, מי השליך אבן נגף אל ראש פנה אל פנת יקרת יציר כפיו של הקב"ה הלא הנחש אשר הטיל זוהמתו בו ולכן משפט הנהגתם כראוי להם ממקום הטנופת באו כו':

ועתה קח לך משל על כל זה לעשיר גדול היה לו בן ונתן עיניו לשדך אותו עם בת איש עני וכאשר נתוועדו יחדו לגמור השידוך התנו ביניהם שלא יקפידו זה על זה בענין ההתחייבות שיתן כל אחד לפי כחו, העשיר כפי עשרו, בגדים חמודים ומפוארים בגדי שבת לבד, בגדי יו"ט לבד, כיד ה' הטובה עליו וזה יתן לבתו בגדים פחותים כפי יכלתו

הפחותה, ולא יתקנאו זה בזה, ועל אלו האופנים התקשרו בקשרי התנאים וזה עשה לבנו בגדים יקרים ונחמדים מאד וזה עשה לבתו בגדים פחותים כפי דלת ערכו, ועשו חתונה ויהי כי ארכו הימים אל הזוג שכחו אבותיהם ובית מולדתם, והם יושבים ומביטים זה על זה ביום טובה בימי החג אשר אז דרך האנשים להחליף שמלותם, ונתקנאו זה בזה ותאמר אליו מה לך אישי הלא לבשר אחד אנחנו מדוע אתה תלבוש בגדי חן וכבוד ואני בבגדים פחותים כאלה, עד כי בסבת הקנאה באו לידי שנאה ופירוד לבבות, ויודע הדבר ברחובות קריה, בא זקן א' ואמר להם אתפלא מאד עליכם איך שכחתם ואיך לא תשימו עין ולב אל מחצבתכם אל מקבת בור נקבתם, היינו מי ומי אבותיכם של כל אחד ואחד אשר כל אחד הכין לבנו כפי כחו וכפי יכלתו, אם זאת תשימו על לב בכל עת אשר תשלחו יד אל בגדיכם ללבוש אז תסור הקנאה מלבבכם ולא תעלה עוד על רוחכם.

הנמשל כאשר יראה האדם ויביט על הדברים המשיגים אל הגוף צרכיו ועל הכחות המשיגות והמביאות אל הנשמה את אשר היא מבקשת הם כיתרון אור מן החושך, זה בא בכח טומאתו מלא שקר ומרמה ודמיונות כוזבות, ואלה מזה מן המקדש יצאו ויבואו ממעין היוצא מבית ה', ע"י כחות קדושות וטהורות, על ידי יועצים נאמנים אמתיים מבקשים האמת והצדק, ותתן חלילה דופי לאמר מה זאת עשה אלהים לנו, השליט בגופנו מדות רעות ודמיונות שוא ומדוחים להדוף ולגרש אותנו מהסתפח בנחלת ה' לאהוב השקר ולשנוא האמת, הלא תענה ותשיב על הדברים האלה לאמר חלילה לאל מרשע, אבל מעשי ה' צדקו יחדו זכים ותמימים וישרים כמאמר התם ומתמם עם תמימים אבל כחות מנהיגי הנשמה הם כלם על אופן שנבראו רק מנהיגי הגוף הם תולדות שנתחדשו אחר הבריאה ע"י הנחש וזוהמתו שהטיל בחוה בעסקו עמה והאדם הסכים על דברים ונתמזגו גם בו הכחות הרעות האלה. וא"כ כל מה אשר תמצא השגה טובה ותמימה היא מהבריאה מתנהגת על משפטה הראשון שהכין לה הבורא יתברך וכל העקלקלות ועקמימות נתחדשו וילכו ע"י כתות המחודשות כמאמר **כי תועבת ה' נלוז ואת ישרים סודו** (משלי ג', ל"ב) כי הנלוז הוא סר מדרך הישן אל החדש ואצל ישרים נשאר סודו אשר נתרשם בהם מאז ומקדם. וכמה רמז על הדברים האלה אליהוא בן ברכאל כמ"ש **אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק** (איוב ל"ו, ג') כמו שאמר הזקן אל הזוג הנ"ל זכרו נא מאין באתם מי אביך ומי אביה אין מהראוי אל הקנאה שתהיה ביניכם, וזהו אשא דעי למרחוק כלומר אזכור יקר בחינת האדם שהיה בה בעת הבריאה קודם החטא ועי"כ ולפועלי אתן צדק כי הנני רואה מעשה ה' יחדו הם תמימים וישרים רק האדם עשה מעצמו מה שעשה אבל מאתו יתברך לא תצא הרעות.

וזהו ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך ובא מדרשם ז"ל בעון גלוליך, לפי שהולד הזה כשהוא יוצא יוצא מלא גללין וכל מיני סרוחין והכל מחבקין ומנשקין אותו, הורו בזה מפעלות הבורא יתברך שנתן דמיונות כוזבות לאדם בכל עת ובכל זמן כפי הצורך אל ישובו של עולם, וזה נראה לעין אשר בצאת הולד מרחם אמו והוא מלוכלך ברירין ודמים אז כמה גדולה עליו האהבה מאביו ואמו לאין ערך וכל אשר יגדל ויזדכך עד אשר יטהר מכל לכלוך תתמעט האהבה אליו עד אשר בהגיע הבן לאמצע שנותיו תהיה האהבה מעט מזעיר. וע"פ האמת היה ראוי להיות בהיפך אשר כל יותר שיגדל הוא ראוי יותר לאהבה בעבור צחצחותו ונקיותו, ואין הדבר כן רק האהבה תהיה כפי צורך הנאהב אל האהבה מאת האוהב וא"כ תראה כי רק הסכלות מכרחת את אביו ואת אמו לאהוב אותו במדה ומשקל כפי צרכו של הולד.

ואמר הטעם אל מה אשר הקב"ה מכלכלם טפשות וסכלות, לזה אמר בעון גלוליך הוא זוהמת הנחש אשר מסבת החטא של אדה"ר נתחדש בעולם גזירה חדשה הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים וא"א שיתקיים הולד ויתגדל בזולת רחמי מולידיו כי אם לא חטא האדם היה מתנאי הבריאה שהיה הולד נולד בשלמותו הטוב שלא יצטרך אל מגדלים ואומנים, כמו שיהיה לעתיד עתידה אשה שתלד בכל יום וכן היה קודם החטא כאמרם ז"ל בו ביום נבראו בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות עלו למטה שנים וירדו שבעה כו' (בראשית רבה כ"ב) בדין הטיל הקדוש ב"ה ההריון והגידול עליהם והוא משוער בפלס ומאזני משפט.

למשל מי שהזיק את חבירו עד שאין בו יכולת לעשות מלאכתו להתפרנס אז מחוייב המזיק לתת לו כדי מחייתו כל ימי שבתו בטל ממלאכתו, ואם יתרפא במקצת ויוכל להשתכר מעט גם המזיק ימעיט הסך הקצוב שנותן לו בכל יום, עד אשר יתרפא מכל וכל אז לא יתן לו המזיק כל מאומה כי יתפרנס ממלאכתו כמקדם.

כן הדבר בהילד הנולד כל זמן אשר זוהמת הנחש קיימת והקללה ארבה עצבונך והרונך קיימת והולד יוצא לעולם כאפרוח חלוש ומזוהם ומרוחק מבני אדם מוטל על אביו ואמו לסבול הזיקו שירחמו עליו לשאת אותו על שכם, ועל כתף יסבלוהו וכל אשר יגדל ויוכל לעזור את עצמו מעט תתמעט גם כן מעט הרחמים בלב מולידיו עד אשר יגדל ויהיה לאיש יברכו עליו ברוך שפטרני כו'.

וזהו ואומר עד פה תבוא כלומר כי לא לעולם תהיה האהבה גדולה כל כך לשאת את עולו על שכמם, והטעם - ופה ישית בגאון גליך, ובא באורם - בעון גלוליך כי הם גרמו

זאת אל הולד שיהיה מזוהם ומגולל ורחוק מן הבריות ואין מהצורך אל המולידים רק להשלים אל הולד מה אשר נחסר ממנו על ידם:

חלק ה

אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת כו' (י"ג, ב'). מדרש: הדא הוא דכתיב **נכונו ללצים שפטים** (משלי י"ט, כ"ט) וכו' משל למטרונה שנכנסה לתוך פלטין של מלך כיון דחמת מגולבין תלן דלת (פי' שראתה רצועות ומלקות תולין היתה מפחדת) אמר לה המלך אל תתיראי אלו לעבדים ולשפחות, אבל את לאכול ולשתות ולשמוח, כך כיון ששמעו ישראל פרשת נגעים נתייראו, אמר להם משה אל תתיראו אלו לכותיים אבל אתם לאכול ולשתות ולשמוח, שנאמר **רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו** (תהילים ל"ב, י') (פרשה ט"ו, ד').

ולהבין תכלית הענין בזה נראה כי הנה כבר אמר החכם ע"ה **כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא** (קהלת ז', כ') אשר ע"כ אמרו כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם כי מי יאמר זיכיתי לבו כו' (חגיגה ה', א'). רק ההסתר פנים יזדמן על כמה דרכים יש אשר יגיענו עונשים קשים רעות רבות וצרות ח"ו ויש יתייסר בענין קל עד כי חז"ל אמרו עד היכן תכלית יסורין תנא אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שתים (ערכין ט"ז, ב')[280] ולהבין שאלת הגמרא עד היכן תכלית היסורים אשר לכאורה אין נ"מ

[280] עד היכן תכלית יסורין יש יתייסר רק ברעיוניו לבד כמאמר **בחלום בחזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים** כו' **או יגלה אזן אנשים** כו' (איוב ל"ג, ט"ו-ט"ז) וכבר מלתי אמורה בהגה"ה בחלק א' (פ' לך על מאמר במה אדע כי אירשנה) בבאור מאמר (ברכות נ"ה) לאדם טוב מראין לו חלום רע ולאדם רע מראין לו חלום טוב, כל ימיו של דוד לא ראה חלום טוב כו' עוד אמרו (שם) חלמא טבא חדוותא מסתייא חלמא בישא עצבותא מסתייא. והכוונה כי הקב"ה מעניש ומייסר את הצדיקים בראיית הרע וידיעתו והפחד פועל שיתעוררו לתקן מעשיהם וזהו מאמר **יפול מצדך אלף** כו' **אליך לא יגש רק בעיניך תביט** כו' (תהלים צ"א, ז') ר"ל כל רע לא יגיע עליך רק זאת לבד שתראה הרעה ובעיניך תביט אותה ותפחד ממנה כאלו היא באה עליך. ולכן לאדם טוב מראים לו חלום רע רק להבהילו ולהפחידו, וזהו חלמא בישא עצבותא מסתייא ר"ל כי החלום בעצמו הוא הוא הפעולה התכליתית אין עוד אחריו מאומה (ועיי"ש השלמת הדברים) והוא שאמרו רז"ל על מאמר **עוד היום בנוב לעמוד ינופף ידו הר בת ציון כו'** (ישעיה י', ל"ב) כי אמרו לו כלדאי אי אזלת האידנא יכלת ליה ואי לא לא יכולת ליה (סנהדרין צ"ה, א') והטעם שהגבילו האצטגנינים רק על היום הזה ולאח"כ לא יצליח עוד, כי ראו כי עוד לא נשלם גביית החוב מה אשר ירושלים חייב, וכאשר יעבור על ירושלים היום הזה באימה ופחד בתוך כך יכופר להם מה שהם חייבים ויהיו מנוקים מעון, כי באין ספק היה קצוב ומשוער כמה מן הפחד ומגור ראוי להם לאנשי ירושלים, לכן אמרו למלך אשור כי מוכרח אתה לבוא עליהם בטרם ישלמו החוב אשר עליהם. וזה הדבר ג"כ אשר דבר ה' עלי ביד נביאו **את מי חרפת וגדפת ועל מי הרימותה קול** כו' **ותאמר ברב רכבי אני עליתי מרום הרים** כו' **ואבוא מרום קצו יער כרמלו** (ישעיה ל"ז, כ"ג-כ"ד). הכתוב מספר מה שעלה על לב אשור כי יחריב את ירושלים כי אמר אם כבר הגעתי עד הלום ודאי תכבוש אותה כי אם לא היה רצון ה' לתת את ירושלים בידי לא היה מצליח אותי לבוא עד הנה, וזהו שאמר ברב רכבו אני עליתי כו' ואבוא מרום קצו כו', לזה אמר לו כי לא כן הדברים הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי כו' עתה הבאתים כו' ושבתך וצאתך ובואך ידעתי ואת התרגזך אלי, כלומר גם זאת היה בכוונה ממני ומידיעתי אבל יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני כלומר הלא אחר אשר הגדלת והרחבת פיך בלשון מדברת גדולות נגדו להפחיד ולהבעית את לב ישראל נשלם עי"ז מפלתך מב' צדרים א'. כי ע"י הפחד אשר הפחדת אותם בדברי להם מפניך נשארו נקיים מן החוב שהיה עליהם, וכן אתה נשלמה סאתך ע"י הפחד אשר הפחדת אותם בדברי

בדבר כי מאן דכאיב ליה הוא יודע את מכאוביו. אבל האמת כי חז"ל באו לבאר, כי יען וביען אין צדיק בארץ שיחיה בעולם בלא יסורים שהמה מכוונים מאתו יתברך להיישירו ולהשלימו להעלותו ממדרגה למדרגה שלמעלה ממנו ועכ"פ ראוי שיהיה הבדל בין עובד ה' לאשר לא עבדו, גם כי שניהם נדונים ביסורים כאמרם ז"ל צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור רשע ורע לו רשע גמור (ברכות ז', א') והיה כצדיק כרשע וחלילה לקל מרשע, כי עכ"פ הוא צדיק שאינו גמור. אם לא כי בע"כ אין יסוריהם שוים ואין משפטם שוה, כי היסורים יזדמנו בכמה מדרגות מתחלפות, יש נתייסר עד שהוא עני וכואב הוכח במכאוב על משכבו, ויש איש עשיר שבע ודשן וכאשר יחסר מידו איזה דבר ולא יתמלא רצונו יתן את לבבו כי זה לו למזכרת אשר מי מעלה מעוררים אותו לפשפש במעשיו אשר ע"י נתגלגל עליו איזה הפסד. ע"כ אמרו בדרך כלל כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם כי מי אשר הקב"ה בוחר בו הוא מקיים בו **ואוהבו שחרו מוסר** (משלי י"ג, כ"ד), רק חקרו עד היכן תכלית יסורין ר"ל שלא יחסר להצדיק חפץ לבבו ושיהיה מלא ברכת ה' ועכ"ז יתקיים בו ואוהבו שחרו מוסר. לזה אמרו אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שנים גם דבר קטן כזה נחשב לו ליסורין, וגם על ידי זה יתעורר ויזכור לעלות למדרגה הראויה ואין מן הצורך להעירו ולהקיצו במהלומות בכשיל וכילפות בנגעים ובמכאובות כי די לו גם בדבר קטן. וזהו מאמר המדרש שנכנסה לפלטין של מלך כו' כך כיון ששמעו ישראל פרשת נגעים נתייראו אמר להם משה אל תתייראו אלו לכותיים אבל אתם לאכול ולשתות ולשמוח.

ונמתיק הענין במשל לקצב גידל יתום בתוך ביתו והנער היה חכם מאד מלומד בכמה חכמות וכאשר היה ברצון הנער לעסוק בחשבונות היה הקצב נותן לו עצמות קטנים וימלא את אמתחתו עצמות והוא עשה בהם חשבונותיו, ויהי בהגיע עתו עת דודים ויקח אותו עשיר אחד ויהי לו לחתן וילבש אותו והספיק לו כל מחסוריו כמשפט בני הקציניים, פעם היה העשיר מטייל עם הנער וראה הנער לפניו עצמות קטנים מונחים באשפה וירץ אליהם וילקטם ויאסוף אותם אל חפניו, וישאל לו חותנו מה זאת מה לך ללכת במקומות מטונפות כאלה להרים עצמות מן האשפה, השיב ואמר כי הוא צריך להם לחשבונותיו

גדופין לחרף את שם ה' צבאות. וזהו יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני כלומר אחר אשר כבר פערת פיך לחרף ולנדף ושמתי אחר באפך כו' כי בואת נשלמו ישראל במה שראוי אליהם ואצלך נתמלאה הסאה לקבל מה שראוי אליך, וזה היה משוער להיות נשלם ע"י סבה אחת ובשעה אחת אשר בשני הצדדים יתקיים מאמר **יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק** (תהלים ז', י'). וזהו ג"כ מאמר **כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר ועניתיך לא אענך עוד** (נחום א', י"ב) כי הפחד והשאת אשר סבלת עד הנה היא תאמר די לכפר עליך, לכן ועתה אשבור מטהו מעליך ומוסרותיך אנתק, והבן:

כמשפטו והנהגתו מנעוריו, אמר לו העשיר כל זאת בהיותך בבית איש עני אבל עתה הלא אתה בבית איש עשיר יש לאל ידך לעשות חשבונותיך במטבעות זהב וכסף ואני אתן לפניך ככל חפץ לבבך.

וזהו תשובת המלך אל המטרונה אלו לעבדים ולשפחות אבל אתה אם לפעמים יהיה בלבי ענין כעס עליך די לי אם אגרע מאכל אחד ממאכל שלחנך אשר הכינותי לפניך לאכול ולשתות ולשמוח, כך כיון ששמעו ישראל פרשת נגעים נתייראו אמר להם משה אלו לכותיים אבל אתם לאכול ולשתות ולשמוח ובאלה יתראה ויתגלה לפניכם רצוני וכעסי ולא יותר:

ועם דרכנו יתבאר יפה מאמרם ז"ל במדרש (סוף פרשתנו) והיה בעור בשרו לנגע צרעת לפי שבעוה"ז הכהן רואה את הנגעים אבל לעולם הבא אמר הקב"ה אני מטהר אתכם הדא הוא דכתיב **וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם** כו' (יחזקאל לו, כ"ה). ונקדים מאמר **כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך** (שמות ט"ו, כ"ו) ורבים מתפלאים אם אין מחלה רפואה למה.

והנראה על דרך מאמר **עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו** (ירמיה י"ז, ט'). ומתחלה נבאר ענין התפארות התורה כי היא רפואה ותעלה כמאמר **רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך** (משלי ג', ח') ועינינו רואות אשר רוב העמלים בתורה המה קצירי ומריעי. אבל אמתת הענין הוא כי כבר נתבאר בדברי הראשונים ז"ל כי עיקר האדם היא הנשמה ועליה הקפידה התורה כי חולי הגוף הוא תוספת בעולם כמאמר חז"ל עד יעקב לא הוה חולשא ויעקב התפלל ע"ז (ב"ר ס"ה) ובע"כ כי ראה שיהיה בזה טובה לישראל, ומה היא הטובה, דע כי חולי הנפשות הם מימות עולם מימי אדה"ר כי הכניס בנפשותינו זוהמת הנחש והם על דרך כלל התאוה הגאוה הקנאה, וכדומה כמה מדות שהם להחזיק את הגוף ולהגדילו ולהחליש הנפש ולהשפילה, והקדוש ב"ה הרופא הנאמן נתן לנו את התורה בכללה להדריכנו בדרכיה בשלום נתיבותיה להמציא מזור ותרופה אל מחלת הנפשות להבריאה ולהחיותה. כמאמר **אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך** (ישעיה מ"ח, י"ז) ר"ל אם רק תבחור לעצמך ותרצה בנפשך ללכת בדרך טובה אני אהיה לך לעזר ולהועיל וכאשר יפנה לבבו מאת התורה יהיה נשאר עומד במחלהו אשר בו מרחם אמו כמאמר **ובחטא יחמתני אמי** (תהלים נ"א, ז') עד כי גם שיבה זרקה בו והוא במחלהו עד מות ואין רואה ואין יודע כמאמר **כי האדם יראה לעינים** (שמואל א' ט"ז, ז'). והקב"ה ברוב חמלתו לבלתי ידח ממנו נדח הוא מסבב על הנפש החולנית שיתגלה חליה בדרך

השתלשלות על עור בשרו במקום רואים ואז ירגיש הוא גם כל רואיו ויוכיחו אותו להחזירו למוטב.

והדמיון בזה אל מי שהיה יושב בכפר מקום שאין בו עובר ושב ונחלה ונפל למשכב ואין לו מציל, ובמקרה סר שמה סוחר אחד לתת מספוא לחמוריו, ובא אל הבית והחולה בוכה ומתחנן לו השמיעני ידידי כי אני עני וכואב, ויאמר אליו הסוחר אין עלי לעשות לך טובה יותר גדולה כי אם לקחת אותך ולהביאך אל העיר וידעו רבים ממכאוביך ובאין ספק ישתדלו בעזרתך והצלתך.

וזהו ממש מאמר הנ"ל עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו כי אין רואה ואין יודע את אשר בסתר לבו שישתדל להצילו מחליו, רק אני ה' חוקר לב ובוחן כליות ואחר אשר אני יודע חליו מה עלי לעשות רק לתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו, פי' לגלות את חליו לעיני בני אדם כדברי המשל הנ"ל. אמנם אם האדם היה נותן לבו להתעורר מעצמו להשתדל בתורה ומצות לרפאות את נפשו לא היה צריך אל נגעים ואל חלאים רעים בגלוי, כי אין אלו רק להודיע לו ולאחרים. וזהו מאמר אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה כו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך ולפני נגלו כל תעלומות. וזה בעצמו מאמר המדרש לפי שבעוה"ז הכהן רואה את הנגעים, כלומר אבל המנוגע בעצמו לא יראה בהיותה על הנפש כי עי"כ היה מהצורך שתבוא בדרך השתלשלות על עור הבשר עד שיבוא אל הכהן, אבל לעתיד אמר הקב"ה אני מטהר אתכם שנהיה סרים למשמעתו יתברך ויטהר וירפא נפשותינו מכל טמאה שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם כו'. אז יקויים בנו מאמר כל המחלה כו' לא אשים עליך כי אני ה' רופאך.

מצורע

חלק א

זאת תהיה תורת המצרע ביום טהרתו והובא אל הכהן (י"ד, ב'). ונקדים לבאר מאמר רז"ל במדרש: **אל תתן את פיך לחטיא את בשרך** (קהלת ה' ה') כיון שהפה דובר לשון הרע הוא חוטא על הגוף שגורם לו ללקות וכו', **ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא** שלא תאמר הריני הולך ואומר לשון הרע ואין בריה יודעת, אמר לו הקב"ה הוי יודע שאני שולח מלאך והוא עומד אצלך וכותב כל מה שאתה מדבר על חבירך מנין שנאמר **וגם במעדך מלך אל תקלל** (שם י', כ') למה **כי עוף השמים יוליך הקול** (דברים רבה פרשה ו', ט').

והוראת המאמר הזה כאלו המספר לשון הרע הוא מכחיש ההשגחה לאמר הריני הולך ואומר לשון הרע ואין בריה יודעת כו', וזה רחוק מאד!

אבל הנראה כי כבר הפליגו רז"ל בעון לה"ר עד שאמרו עליו כל המספר לשון הרע מגדיל עונותיו עד לשמים (ערכין ט"ו, ב')[281] ודע כי לה"ר חומר עונה יש לה ב' טעמים, טעם נגלה וטעם נסתר, היינו כי כבר מבואר לה"ר הורגת שלשה המספרו והמקבלו ומי שנאמר עליו (ערכין שם), אבל עוד יש עליה טעם נסתר כי כל עניני מעלה אשר בגבהי מרומים, אם אמנם כי הם כבירי כח עד מאד כמאמר **גבורי כח עושי דברו** (תהלים ק"ג, כ') עכ"ז אינם מתעוררים כ"א מהתעוררות אשר מלמטה כמאמר חז"ל אין מלאכי השרת אומרין שירה למעלה עד שיאמרו ישראל שירה למטה (חולין צ"א, ב'). כן המקטרגים שלמעלה אשר משפטם לדבר לשון הרע על האדם עכ"ז אין כח בידם לבוא ולדבר ולהלשין על האדם כ"א בזמן שיש לה"ר למטה שמקטרגים איש על רעהו אז ישוב הקטרוג עליהם מלמעלה. והנ"מ בין ב' טעמים אלה כי מן הטעם הראשון יש מקום לבעל לה"ר לומר אני אדבר את דברי בפני איש נאמן רוח אשר ידעתיו כי לא יכזב, והוא יבטיח לי שלא ישמיע הדברים מן השפה ולחוץ ואז לא יתוודע הדבר בעולם. אמנם לפי הטעם הב' מה זה יועילנו כי המקבל ממנו הלשון הרע לא ישמיע לאחרים הלא העונש על לה"ר אינו על הספור והפרסום למטה כי אם מה שהמלאך יעשה למעלה כמעשהו למטה ויגדיל עונותיו עד לשמים, היינו כי המלאך יציע אותם ויביאם לשמים.

זהו שאמר המדרש ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, היינו אני אלך ואספר לה"ר אבל אשתדל שיהיה באופן ואין בריה יודעת, על זה אמר הקדוש ב"ה הוי יודע שאני שולח מלאך והוא עומד אצלך וכותב כל מה שאתה מדבר על חבירך. וזהו מאמרם ז"ל למה יקצוף האלהים על קולך על אותו קול שיצא מפיך כי אחר שיצא מפיך לה"ר כבר נתת כח להמקטרג למעלה שידבר עליך.

ומעתה דע כי רז"ל אמרו המספר לה"ר נגעים באים עליו (ערכין ט"ו, ב') ומקור הלה"ר משנאת הבריות אשר בלבו אשר הוא מן הדברים המוציאים את האדם מן העולם (אבות ד') ואם היה יודע המספר לה"ר גודל הרעה והקטרוג שהוא עושה לעצמו למעלה, וכמה גדול כח הדבור לכל אשר יבטא על חבירו לא היה מקיל לעצמו לפתוח שפתיו לדבר גם

[281] כל המספר לשה"ר מגדיל עוונותיו עד לשמים והטעם בזה כי כבר אמרו (ר"ה ט"ז) המוסר דין על חבירו הוא נענש תחלה כי ע"ז מבקרין פנקסו, כי הוא מלשין על חבירו ומבקר מומיו ואומר עליו חסרונות. היפך מאזהרת הנביא ע"ה **ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם** (זכריה ח', י"ז) ר"ל לא תעשה חשבון מחסרונותיו של חבירך, חשובנא החסרונות אשר בך ותמצא הרבה יותר ממה שתמצא בחבירך, וא"כ זה המבקר מומי חבירו מדקדקים עמו לבקר אחריו, אשר לולא חטאו בלשון הרע לא היו מגדלין עליו אשמתו כ"כ כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וזה אחר שהוא מגדיל עונות חבירו מגדלין ג"כ עונותיו:

על מי שהוא שונא אותו, כי הדבור הזה אשר הוא מדבר על שונאו לבזות אותו הוא רעה גדולה גם לאוהביו גם לכל העולם, כאמרם ז"ל במדרש (פ' תצא) תשב באחיך תדבר (תהילים נ', כ') אם הרגלת בפיך לדבר באחיך שאינו בן אמך, סוף גם בבן אמך תתן דופי. ומה יפה רמז הכתוב ע"ז במה שאמר תחלה פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה, כלומר אתה אומר בלבבך כי אתה תדבר רק מן אנשים רעים וחטאים וזה שקר כי אח"כ תדבר גם על הטובים, וזהו שאמר פיך שלחת ברעה ר"ל אתה תחשוב לדבר רק מאיש רע ובאמת אם רק תשב הנה אחר כך באחיך תדבר וגם בבן אמך תתן דופי. והעונש שלו כי הקב"ה מסבב עליו להודיעו בעולם כמה גדול כח הדבור וכמה הוא פועל למעלה ע"י שמענישו בנגעים והם מטמאים רק על פי הדבור, היינו אם יאמר הכהן טמא יהיה טמא, ואם יאמר הכהן טהור יטהר כמאמר חז"ל (ריש פרק ג' דנגעים) אפילו כהן עם הארץ ישראל חכם רואה את הנגע ויאמר לכהן משפטה לטהר או לטמא והכהן יאמר אל המנוגע, כי אין הדבר תלוי כ"א במאמר הכהן.

וזהו זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו והובא אל הכהן ומזה ידע המנוגע ויבחין כמה גדול כח הדבור ולא יבהל עוד על פיו להוציא דבר רע בשפתיו:

חלק ב

מדרש: רבנן פתרון קריה במרים אל תתן את פיך לחטיא את בשרך אל תתן רשות לאחד מאבריך לחטיא את כל אבריך, ואל תאמר לפני המלאך זה משה הדא הוא דכתיב **וישלח מלאך** כו' (במדבר כ', ט"ז) כי שגגה היא אשר נואלנו ואשר חטאנו למה יקצוף האלהים על קולך על אותו הקול שנאמר **ויחר אף ה' בם וילך** (פרשה ט"ז, ה').

באור זה דע כי לה"ר יזדמן על ב' פנים פעם יזדמן שידבר לה"ר על הפחות ממנו במעלה אשר אפשר שיהיה בו פחיתות וחסרונות, אבל עכ"ז הדבר ההוא שהוא דובר עליו הוא שקר א"כ עשה עמו רעה כי הזיד לדבר עליו שקר, ופעם יזדמן כי ידבר נבלה על מי שהוא גדול ממנו הרבה, והוא מוחזק לצדיק תמים, אם כן גם בטרם תבקר ותבחון הדבר שהוא אומר עליו ובטרם תדע אם הוא אמת או שקר כבר גילה את נבלותו במה שהרהיב את נפשו ומלא את לבבו לפתוח פיו ולהוציא דבה על איש מעולה כזה. וההבדל בין ב' הסוגים האלה כי בסוג הא' אשר כל מפעל הרע הוא מה אשר דבר עליו שקר, יכול המדבר להתנצל לאמר טעיתי ושגיתי, חשבתי שהוא אמת. לא כן ענין הב' אשר העולה היא איך מלאו לבו לחשוב עליו ענין דופי, כל שכן אם שקר העליל עליו אז אין בידו להתנצל לאמר טעיתי כי עכ"ז איך מלאו לבו לפתוח פיו עליו. זה שהציע יתברך ואמר **לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה** (במדבר

י"ב, ז'-ח') לאמר כי מתחלה בעלילה באתם עליו, וכי תאמרו לא ידענו, עכ"ז איך לא יראתם לדבר בעבדו במשה. וזהו ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא טעיתי ושגיתי בדבר ההוא ואני חשבתי כי האמת אתי, עכ"ז למה יקצוף האלהים על קולך על הקול אשר הוצאת מפיך ומה איכפת לך בזה אם אמת או שקר אחר אשר הקב"ה הזהיר על כל הפנים והמאמר מבואר מאד.

אמנם במקום אחר בארו חז"ל ענין זה עוד ביתר שאת, והוסיפו חכמה וטוב אל הדברים שכתבנו והוא **בשוט לשון תחבא** (איוב ה', כ"א) אמר ר' אחא קשה לשון הרע שמי שבראו עשה לו מקום שיטמן בתוכו (בראשית רבה ע"ט, א') והדברים סתומים וחתומים. אבל יתבארו היטב בהזכיר מאמר **ומפיבושת בן שאול ירד לקראת המלך** כו' **ויאמר לו המלך למה לא הלכת עמי מפיבושת, ויאמר אדוני המלך עבדי רמני כי אמר עבדך אחבשה לי החמור וארכב עליה ואלך אל המלך כי פסח עבדיך, וירגל בעבדך אל אדוני המלך ואדוני המלך כמלאך האלהים** כו' (שמואל ב' י"ט, כ"ה-כ"ח). דע כי ההצלה מן המלשין אחר אשר הלשין יהיה על אחד מב' פנים, אם בהביא ראיה על הנלשן לזכותו ולנקות אותו מן הדבה ולברר כי לא עשה את הרע אשר אמר עליו המלשין, ואם בהביא ראיה לפסול את המלשין עד שלא יהיה ראוי להאמין את דבריו אשר דבר ואשר ידבר. ומעתה אחר אשר כבר החמיר יתברך בעון לה"ר כמעט יותר מחומר עון השקר, א"כ הוא מזוייף מתוכו כי אין עוד מן הצורך להביא ראיה עליו לפסול אותו מלהאמין בו כי אין לך עוד ראיה גדולה מזאת לאמר הלא עברת על עון לה"ר כש"כ שאין אתה נאמן שלא לשקר.

זה אשר הציע מפיבושת בן שאול לפני דוד המלך ע"ה על שאלתו למה לא הלכת עמי מפיבושת, השיב ואמר עבדך רמני, כי אמר עבדך אחבשה לי החמור וארכב עליה כו' ועשה בחכמתו לפסול את המרגל עליו לאמר, וירגל בעבדך אל אדוני המלך, לאמר הלא ודאי אינו ראוי להאמין בו ובדבריו אחר כי נראה בעליל כי עבר על עון לה"ר וירגל בעבדך כו' כל שכן שאינו נאמן שלא לשקר.

וזהו מאמר המדרש בשוט לשון תחבא, והיה קשה להם ז"ל מדוע לא אמר משוט לשון תחבא כמ"ש תסתירני מסוד מרעים מרגשת כו' לכן יפה בארו אות ב' אשר במלת בשוט כו' ואמרו קשה לשון הרע שמי שבראו ודיבר בפיו והמציאו עשה לעצמו מקום שיטמן בתוכו, כי מגודל העון של לשון הרע וחומר החטא אשר עבר כבר יוכל להטמן בתוכו שלא יעשו דבריו רושם באזני הזולת ותוכל להטמן ולהסתר ממנו להנצל מלשונו שלא יאמינו לו ולא ישמעו לקולו, אחרי כי הגדיל לעשות לעבור על עון לה"ר, כש"כ כי יקל

את לשונו לדבר שקר על חבירו ולא תצטרך עוד לבקש ראיות על המלשין לפסול אותו מלהאמין בו כי מניה וביה תסתיים להצדיק צדיק ולהרשיע רשע:

חלק ג

גמרא: **זאת תהיה תורת המצורע** המוציא שם רע (ערכין ט"ו, ב').
כבר כתבנו ע"ז ענין נכון בקול יעקב קהלת על מאמר הכל כאשר לכל כו'.

חלק ד

ושחט את הצפור האחת (י"ד, ה'). מדרש: **דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם נחומים לו ולאבליו** (ישעיה נ"ז, י"ח) אלו אבריו של אדם המתאבלים עליו (פרשה ט"ז, ט').
להבין דברי המאמר נקדים מאמרם ז"ל כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר **ועמך כלם צדיקים** כו' (סנהדרין צ') וכבר התעורר בזה הרב בעל מדרש שמואל ז"ל מאין יתעורר הקורא להשתדל בתורה ומצות אחר שכבר הוא מובטח מפי נאמני ארץ רבותינו הקדושים ע"ה כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, וא"כ למה לו לעמול ולהתייגע עוד, וכבר כתבנו בו דברים נחרצים (ריש פ' תשא) ועתה נראה כי באין ספק יש בזה מוסר נפלא, כי זה כלל גדול מצאנו ראינו בדברי חז"ל (במדבר רבה ב') שהנביאים בתחלה תוכחתם התחילו בשבח ישראל כמו **זכרתי לך חסד נעוריך** כו' **קדש ישראל לה'** כו' **מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי** (ירמיה ב'), כי כבר אמר שלמה המלך ע"ה **עצלה תפיל תרדמה** (משלי י"ט, ט"ו). ולכן לא טוב להמוכיח להשפיל את השומע כי ע"ז ימאס את נפשו ויתייאש מן הטוב הנצחי ויתעצל עוד מלעמול עליו, ויאמר טוב לו עכ"פ לחיות חיי שעה, ואיש כזה אין לו תקנה עוד, לא ישמע עוד לקול מוכיחים כאותן שאמרו **כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה** (יחזקאל ל"ג, י'). לכן באו חז"ל לומר שבחן של ישראל כי כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, ר"ל יש להם חלק המביאם להשגת עוה"ב, ולא אמרו חלק עוה"ב רק חלק לעוה"ב להורות הכוונה שאמרנו, ומהות החלק הזה דע כי יש באדם חלק יראה ואהבה אל ה' יתברך וזה נצר מטעי ה' בכחות הנפש בכל בית ישראל מיום עמדנו לפני הר סיני כמאמר משה רבינו ע"ה **כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם** (שמות כ', ט"ז). והחלק הזה קיים לעד בכל איש ישראל, בתנאי שלא יכסנו ולא יעלימנו מן הנפש בחטאו אותה בזדון לבו כי אז יהיה נעתק מן הכח הנפלא ההוא כמאמר **נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו** (תהלים ל"ו, ב').

והעד הנאמן על זה תמצא שכבר לקח אותו הנביא ע"ה למופת להוכיח ולברר דבריו לפני ההמון והוא **ואת מי דאגת ותיראי כו' אני אגיד צדקתך כו'** (ישעיה נ"ז, י"א)[282] והרצון

[282] אמר הכותב הנה הרב ז"ל במכתביו הנעימים אשר הרשים לעצמו בלשון קצרה השאיר מאמר דרכיו ראיתי וארפאהו כו' ולשון המדרש ואשלם נחומים לו ולאבליו אלו אבריו של אדם המתאבלים עליו, ולא כתב בבאור זה מאומה לכן באתי אחריו למלאות את דבריו, בהקדים דברי המלך החכם ע"ה **שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און, אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח** (משלי כ"א, ט"ו-ט"ז) והדברים סתומים וחתומים אור הבאור לא נגה עוד עליהם. אמנם דברים עמוקים ועתיקים השמיע אותנו שלמה המלך ע"ה כי כבר כתב החכם בעל יסוד התורה ז"ל (פ' עשרים) בתתו מופתים על נפש האדם ויקר מעלתה והשארתה סיים ואמר החרטה על עשיית הרע אחר שקוט חום הטבע יעיד כי הטוב והאמת טבעי בנפש והוחקק בה עכ"ל. ולדעתי כבר רמז ע"ז הנביא ע"ה **תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך** כו' (ירמיה ב', י"ט) ירצה בזה להעיר אותנו על ההבדל הגדול אשר בין המעשה הטובה ובין המעשה הרעה בעיני אדוניה ולא להפריד את השומע בהעונשים אשר יגיע אל העובר בעמק הבכא שהוא עונש שאחר המות כי ישוב ויענה לו חק בשאול מי יגיד לך, האם היית שמה בעמק רפאים האם ראית קו לקו משפטם ודינם. לכן זה דרך מוכיח חכם ונבון לב שלא יוכיח וירחיק עדותו, אבל בחכמתו ובתבונתו יברר בפני השומע את דברי תוכחתו במוסר חכמה ודעת מן הדברים המתגלים ונתראים לנגד עיניו בעוה"ז בעוד בחיים חייתו, ואחר שיתאמת מוסרו אל השומע אז גם אם יאמר לו אח"כ מן העונשים שאחר המות יאמין לו ג"כ כי כבר הוא מוכרח להאמין. והנה בעוה"ז אנחנו רואים בעינינו במעשה המצות יש סגולה להמשיך אל העושה אותם הרבה עונג ושמחת הלב, כמאמר שמחה לצדיק עשות משפט, ובהיפך בעשותו מן החטאים יכאב לבו יתחרט וידאג כמאמר (איוב ט"ו, כ"א) **קול פחדים באזניו** כו' **כל ימי רשע הוא מתחולל** כו' (שם פסוק כ') וכמאמר **בפשע איש רע מוקש** (משלי כ"ט, ו') כלומר ירגיש בלבו מוקש ואע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי. וזהו תיסרך רעתך כלומר התבונן נא הלא הרעה עצמה שעשית היא מייסרת אותך אח"כ על פניך, זהו ומשובותיך תוכיחוך כי אחרי שקוט חום הטבע יתחרט וידאוג (עי' מהר"י אלבז ז"ל בששי משלשים הרגיש בזה) ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך. הכפיל ואמר ודעי וראי גם מה ההבדל בין מאמר רע ובין ומר להעיר אותנו על ההבדל שזכרנו, וכבר ביאר בזה הגאון רמ"ע מפאנו ז"ל מאמר **כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם** (הושע י"ד, י') וז"ל (במאמר חקור דין ח"א י"ג) אמר סגולה כפולה ומכופלת בדרכי התורה כי הצדיקים ילכו ויחליפו כח והרשעים גם הם יתפעלו על ידה כי יכשלו יחוגו וינועו כמאמר כל ימי רשע הוא מתחולל. כמו שכתב הגאון ר' משה חפץ ז"ל על מאמר אמותה הפעם ביאר שם מאמר רשעים בחייהם קרואים מתים, יען כי רבים מכאובים לרשע בחייו ותמיד לבו נוקפו וכל כליותיו יוכיחוהו לאמר מדוע ככה עשיתי, אוי לי כי און פעלתי.

ומעתה הנה בעסק התורה והמצוה יש ב' מעלות טובות, ערב ומועיל כי בעת עשותו המצוה יערבו לו מאד בעודו פה בארצות החיים, ומועיל לאחר זמן בעולם הנפשות כמ"ש הגאון בעל הברכות ז"ל בכפל מאמר אני עמל ומקבל שכר כו' אני רץ לחיי עוה"ב כו' שר"ל אני עמל ומקבל שכר בעת עמלי כבאור הראשונים ז"ל על מאמר ששכר מצוה מצוה. ב'. אני רץ לחיי עוה"ב הוא מעלת המועיל, והם בהיפך רצים לבאר שחת. וזהו הלא תיסרך רעתך הלא אתה רואה בעיניך כי יגיע אליך מן היסורים והפחדים פה בעוה"ז ומשובותיך תוכיחוך כלומר מזה עצמו תוכל להוציא לך תוכחה להוכיח על העתיד על העונש שאחר המות (ע"כ אמר בשינוי לשון תיסרך כו' תוכיחוך כו') וזהו שהכפיל ואמר ודעי וראי כי מאמר ודעי מורה התבוננות בעתיד, ומאמר וראי מורה התבוננות של עתה מה שעיניו רואות. ורצונו בזה להוכיח את הרשע כי כפלים בהפסדו היפך מן הנוצר תורה ושומר מצוה אשר פי שנים בידו ערב ומועיל היינו המעוז והשעשועים ושמחת הנפש אשר במעשה המצוה. ב'. הגמול הנצחי בעולם הנפשות. ולא כן הרשע כי פי שנים במכאובו העונש הרע בעתיד ב'. כי גם עתה בעת עשותו המזמה יתמרמר ויתעצב. וזהו שהכפיל ואמר ודעי בעתיד, וראי לע"ע, כי רע ומר עזבך את ה' כו' היפך מן ערב ומועיל אשר במעשה המצות, וההיפך מן מועיל הוא רע, וההיפך מן ערב ומר, וזהו כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך העבירה בעצמותה תסבב עליך מרירות כאלה, ולא פחדתו אליך פי' לא בעבור שאני מפחיד אותך כי המעשים עצמם סגולתם כן היא וכנז' בבאור מאמר צדיקים ילכו בם כו' וכמאמר **כי אחרי שובי נחמתי** כו' (ירמיה ל"א, י"ח) ר"ל בחזרתו מן החטא ואחר מעשה העבירה אז מצד הטבע יתנחם ויאמר הה מה עשיתי. וכבר כתבנו במקום אחר מחבורנו בביאור מאמר (שבת קנ"ג, א') בעי מיניה ר"א מרב איזהו בן עוה"ב אמר לו **ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו** (ישעיה ל', כ"א) ובהשקפה הראשונה לא ידענו דבר התשובה אשר ישיב רב לר"א ואזניך תשמענה כו' אבל הדברים נעימים ומובנים מאד על דרך שכתבנו דע כי ההולך ממקום למקום מה שכבר חלף ועבר נקרא אחריו ומה שיש לו ללכת נקרא לפניו כאמרם ז"ל (פאה פרק ו') לפניו אינו שכחה ושלאחריו שכחה. והאדם גם אם בטרם

בזה לתת מופת אל המתייאש כי הלא יש יראה טמונה ושתולה בקרב לבו, כי תראה רוב עושי רעה מסתירים עצמם מין הבריות ומעט הם המעיזים בהכרת פניהם אשר חטאתם כסדום הגידו, סיים עליהם הכתוב ואמר **אוי לנפשם כי גמלו להם רעה** (שם ג', ט'). כמו בגד אשר כלו הפוך שחור מאז אין הלכלוך ניכר בו, אבל רוב אנשים בהזדמן דבר רע ח"ו תחת ידם דרך איש להסתיר עצמו מפני היראה והבושה, שלא ידעו הבריות גם אם יהיה מאותם שנאמר עליהם **הון עשיר קרית עזו** (משלי י', ט"ו) זה יתן אות ומופת כי לא כהתה עינו ולא נס לחה מן הטוב הנמזג בקרב נפשו במעמד הר סיני, ולכן הצד המריע מתבייש מן הטוב. וזהו ואת מי דאגת ותיראי כי תכזבי כי בפני אנשים תכזב שלא תגלה ערותך כי תיראי ומדוע ואותי לא תיראי. וזהו - אני אגיד צדקתך ואת מעשיך ולא יועילוך, כלומר תדע כי יש בלבך יראה אבל אין אתה משתמש בה כראוי, והבן:

יעשה מעשהו זר, מעשהו לא היה מרגיש ברעת הדבר כי היה רוח אחרת עמו רוח התאוה והיצר האומר לרע טוב כו' אבל אח"כ הלא יתחרט כאשר תשקוט התאוה מזעפה כמאמר הנ"ל כי אחרי שובי נחמתי כו' ויבחין במה שעבר ויצטער ויתחרט עליו. וזה שהשיב רב לר"א על שאלתו איזהו בן עוה"ב השיבו בחכמה לאמר כי דבר זה אין צריך שאלה רק ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו, ר"ל ממה שחלף ועבר עליו יבין מעצמו מה הוא הדרך הראוי לבחור בו ומן העבר ישפוט על העתיד, כמאמר החכם איש חכם הוא עצמו מוכיח את נפשו הוא עצמו בעל ריבו והוא עצמו עד על מעשיו, לכן יפה השיב רב הלא המוסר היותר נפלא הוא מה שהאדם מוכיח את עצמו וא"כ אין לו צורך לשמוע מוסר מפי הזולת, רק ואזניך תשמענה דבר מאחריך.

וזהו ענין המאמר דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם נחומים לו ולאבליו, אלו אבריו של אדם המתאבלים עליו כמשפט אחר החטא להצטער ולהתאבל. וכבר רמזו רז"ל הדברים האלה במקום אחר במאמר קצר (חגיגה י"ד) שמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם קורותיו ורהיטיו, היא מליצה נפלאה על בנין גופו והרכבת אבריו על דרך מאמרם ז"ל (שבת קנ"ב, א') ביום שיזועו שומרי הבית אלו הכסלים והצלעות כו' ובספר הזוהר (פנחס רי"ז, ב') ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו אינון גרמין וגידין ובשרא כו'. וזהו שמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם כו' כלומר הלא יש לנגד עיניו מופת נאמן כי גרמין גידין ובשרא כלם יחתו וירגזו, ואע"ג דאיהו לא חזי מזלי' חזי ור' זריקא אמר אף נשמתו של אדם מעידה בו כאשר עינינו רואות בקום למשפט אלהים ביום הכסא הנה פחד ורעד על הנפש חיל ורטט יאחזוה אשר כל אלה המה אותות נאמנות על כח אלהי אשר בנפש אשר בטבעה תשתוקק ותשמע במעשים הטובים ותפחיד ותתמרמר במעשים הרעים, וזהו עומק מליצתם ז"ל מי מעיד כו' והמבין יבין. וזה עצמו מאמר שמחה לצדיק עשות משפט כו' אמר אם אוכיחך שתקבל מוסר מסבת העונשים שאחר המות ממשפט הגיהנם ובאר שחת וכדומה ידעתי כי תשוב ותאמר וכי המוכיח ראה את כל אלה. לזה בא החכם הנבחר שזה ואמר אנכי לא אדבר עמך מגדולות ונפלאות אשר לא תדע אבל אדבר עמך מהדברים אשר אתה יודע ורואה אותם בעיניך. ואז אתה בעצמך תכריח נפשך להאמין גם את הנעלם מסבת תוקף ועוז מופת הגלוי והנראה לפניך. וזהו שאמר הלא התבונן נא וראה כי שמחה לצדיק עשות משפט כי הצדיק בעשותו דבר מצוה דבר חק ומשפט כמה ישתעשע וכמה ישמח במעשהו, ולהיפך תראה ומחתה לפועלי און כי הפועלי און אחר שיעשו העבירה יש בנפשם מחתה ונאקת שבר כמאמר כל ימי רשע הוא מתחיל כמו חללים שוכבי קבר כי קול פחדים באזניו, ואחר אשר הדבר כן כבר תוכל להאמין אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח כי באין ספק ערוך מאתמול תפתה בעבורו גפרית ואש כו' ואע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי ע"כ יראה ורעד וקול פחדים באזניו. וזהו ואת מי דאגת ותיראי כאומר התעורר נא והתבונן מי הפחיד אותך מי עשה עמך רעה ולמה תירא ותפחד. וא"כ ממה שאתה רואה כי בע"כ תירא עליך להבין כי אני עשיתי זאת כו' אגיד צדקתך כו' והדברים יקרים לנבוני דעת:

חלק ה

כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחוזה ונתתי נגע צרעת כו' (י"ד, ל"ד) מדרש: **טוב ה' לקויו** (איכה ג', כ"ה) יכול לכל ת"ל **לנפש תדרשנו** (פרשה י"ז, א').

באור זה, דע כי כבר כתבנו בבאור מאמר **ויאמר אלהים אליו יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים ולא שאלת לך עושר** כו' **ושאלת לך הבין לשמוע משפט הנה עשיתי כדבריך הנה נתתי לך לב חכם ונבון** כו' **וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד** כו' (מלכים א' ג', י"א-י"ג). כי זה דרכו יתברך להשפיע החכמה והעושר והזולת מהטובות ליד איש פרטי לטובת הכלל, כמאמר **ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאוד ורוחב לב כחול אשר על שפת הים** (שם ה', ט') ודרשו ז"ל (ילקוט במקומו) שנתן לו חכמה כנגד כל ישראל שהמה כחול אשר על שפת הים. אמנם לא ישפיע יתברך את הטובות האלה רק אחר הנסיון והמבחן כמאמר **ה' צדיק יבחן** (תהלים י"א, ה'). והנה שלמה המלך ע"ה נבחר לה' מכל בני דורו לתתו משביר ומשפיע לכל העולם, גם חכמה גם עושר, והבחינה והנסיון על ב' אלה הוא סובב על ב' הפכים, כי חכמה יתן ה' אל הדורש והמחפש אחריה כמאמר **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין** כו' (משלי ב', ד') וההיפך בעושר כי האוהב ההון והחומד העושר הקדוש ב"ה מונע ממנו כמאמר **אוהב כסף לא ישבע כסף** (קהלת ה', ט') ואותו לא יתן יתברך לסוכן על אוצר העושר.

והנה היה מהצורך לנסות את שלמה בב' נסיונות על החכמה אם הוא משתוקק ומבקש אותה, ועל העושר אם הוא מואס בו. ומי כהחכם יתברך כי הפליא עצה ואמר לו שאל מה אתן לך, ובזה יבחן על ב' הנסיונות כאחד, כי כאשר יענה תן לי עושר וכבוד אז לא יתן לו כל מאומה כי עושר לא יתן לו בעבור ששאל, וחכמה לא יתן לו בעבור שלא שאל. ושלמה ע"ה בטוהר לבו ענה ואמר ונתת לעבדך לב שומע כו' הנה זה היה לו לנסיון על שניהם לתתם לו החכמה בעבור ששאל ועושר בעבור שלא שאל. וזהו וייטב הדבר בעיני ה' כו' ויאמר אלהים אליו יען אשר שאלת את הדבר הזה כו' ולא שאלת לך עושר כו' הנה עשיתי כדבריך, הנה נתתי לך לב חכם ונבון כו' זה בעבור אשר שאל, וגם אשר לא שאלת אתן לך גם עושר כו' כלומר עושר וכבוד אתן לך בעבור שלא שאלת. (עי' אהל יעקב בראשית פ' חיי ואברהם זקן כו' הארכנו בזה יותר). וזהו מאמר המדרש טוב ה' לקויו יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו רק לאותו אשר ישאל צרכי הנפש אז ישיג את שניהם, צרכי הנפש בעבור ששאל, וצרכי הגוף בעבור שלא שאל, אבל בהיפך כאשר

ישאל ויתפלל רק על צרכי הגוף אז לא ישיג כל מאומה צרכי הגוף בעבור ששאל וצרכי הנפש בעבור שלא שאל (ועי' קול יעקב איכה שם כתבנו קצת בדרך אחר).
ועל דרך זה עצמו אמר שלמה המלך ע"ה בתפלתו **כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה** (מלכים א' ח', ל"ח) היינו שיכאב לבו על נגעיו ועל מחסוריו שאין לו צרכי הגוף ועכ"ז ופרש כפיו אל הבית הזה, היינו שיהיה עיקר תפלתו רק על קיום ביהמ"ק על מלכות שמים ומלכות בית דוד ואתה תשמע השמים כו':

חלק ו

ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם מדרש: וכי בשורה טובה היא כו'.
עיין מה שכתבנו בבאורו בקול יעקב איכה על מאמר זכור ה' מה היה לנו (עמ' שנ"ו).

אחרי מות

חלק א

אחרי מות שני בני אהרן (ט"ז, א') מדרש: ר' שמעון פתח **הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע** (קהלת ט', ה'). דוד המלך ע"ה מלך ארבעים שנה ובנה ביהמ"ק נבוכדנצר מלך ארבעים שנה והחריב ביהמ"ק כו' (פרשה כ', א' בשנוי לשון)
מאמר זה כבר נתבאר יפה אף נעים בחבורנו קול יעקב קהלת שם:

חלק ב

בסמוך: אמר הקב"ה לרשעים הצדיקים לא שמחו בעולמי ואתם מבקשים לשמוח כו' עד כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא ישמח ה' במעשיו.
גם באור מאמר זה כבר נדפס בחלק ראשון פרשת תולדות ויצא עיי"ש וינעם לך:

חלק ג

שם: ר' אבא בר כהנא פתח **לשחוק אמרתי מהולל** (קהלת ב', ב') אם הדין דחוכא מעורב מה חדותא מהניא (שם שם ג')
עיין באורו קול יעקב קהלת שם:

חלק ד

ובסמוך: ר' ברכי' פתח **גם ענוש לצדיק לא טוב** (משלי י"ז, כ"ו) אמר הקב"ה אע"פ שענשתי את אהרן ולקחתי שני בניו ממנו לא טוב אלא **להכות נדיבים על יושר** (שם שם, ו').

והדברים סתומים וחתומים ומה היא הכוונה המחודשת אל מאמר הכתוב גם ענוש לצדיק לא טוב על ידי הדרש הזה.

ולי הכותב נראה כי הדברים הסתומים האלה מהצורך לקשרם ולחברם אל מאמר הסמוך וז"ל תנא לא מתו בניו של אהרן אלא ע"י שהורו הלכה בפני רבן משה, ויהיה רצון המאמר לבאר לנו כי אחר שמתו בניו של אהרן בעת שמחה כזאת בחנוכת המשכן והקב"ה לא חס על כבוד אביהם, ועל כבוד אחי אביהם, וכבוד עצמם ודאי היה בהם ח"ו עון עצום והיה בסתר, ומתו בעונם. ע"כ באו רז"ל להעיר אותנו שלא נחשוב כן על הצדיקים הגדולים האלה, כי ודאי היו נקיים מה' ומישראל טהורים כמלאכי השרת מכל שמץ חטא ועון, רק ענין אחר נזדמן תחת ידם אשר מתו בו. והוא כי היה מעשה שבאה שאלה לפניהם והורו, והדין היה דין אמת לזכות את הזכאי לחייב את החייב לטהר את הטהור כו', רק דבר הזדמנות היה כי משה רבינו ע"ה ישב ג"כ שם, וא"כ יצאה מפיהם ההוראה לפני רבן ובדבר הזה לבד נענשו.

זה שאמר ר' ברכיה בבאור מאמר גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים על יושר שהכתוב רומז על מקרה בני אהרן, כי אמר הקב"ה אע"פ שענשתי את אהרן ולקחתי שני בניו ממנו לא טוב, ויקשה הדבר בעיני הבריות, אלא - להכות נדיבים על יושר ר"ל לא מתו ע"י חטא ח"ו אלא ע"י יושר, ע"י דין אמיתי שיצא מפיהם. וזהו סמיכות מאמר תנא לא מתו בניו של אהרן אלא ע"י שהורו הלכה בפני משה רבן:

חלק ה

כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו (ט"ז, ל').

הנראה בבאור מאמר זה על דרך מה שאמר הנביא ע"ה **דרשו ה' בהמצאו** כו' (ישעיה נ"ה, ו') אשר מלת בהמצאו הוא מלשון נפעל ולא אמר בלשון פועל דרשו ה' בהיותו (מצוי), אבל לדעתי הדבר מכוון אל מה שכתבנו למעלה (פ' שמיני) על מאמר וירא אליכם כבוד ה' כי הוא יתברך נעלה ומרומם מכל השינויים ותנועות והעתק מקום, ומה שתמצא בכתובים וירא ה', ויבוא ה', אין הכוונה כי הקב"ה נעתק ממקום ידוע ובא אל מקום אחר להתראות אל מי שהוא נגלה עליו, אבל כל התקרבותו והתגלותו יתברך אל האדם תלוי אך בהתקרבות האדם אליו יתברך כמאמר **אני לדודי ועלי תשוקתו** (שיר השירים ז', י"א) כלומר תשוקתו יתברך אלינו הוא דבר התלוי בידינו וכן בהכרח נאמר על סגולת עשרת ימי תשובה שעליהם נאמר מאמר דרשו ה' בהמצאו ואימתי מר"ה עד יוה"כ, כי הימים מסוגלים אל האדם להכניע לבבו ולהבהילו עד אשר יתעורר ויתעודד

להטיב מעשיו ולתקן את אשר שחת, ואז יהיה לרצון לפני הבורא יתברך ואז יהיה ראוי לכפר לו עונותיו.

וזהו כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם כו' ר"ל לא שיהיה אל הבורא יתברך שינוי רצון בעת הזאת כ"א סגולת היום ועבודתו כך הוא להביאך אל התשובה לטהר את האדם מכל חטאתיו, ובעבור זה לפני ה' תטהרו ויאהב אתכם יותר מבשאר הימים בעבור היותכם ראויים לכך אחר העבודה ואחר התשובה המסוגלת לכם באותו יום. ומעתה יפה אמר דרשו ה' בהמצאו (בלשון כבד) לאמר כי השינוי הוא אצל המוצא לא אצל הנמצא יתברך. והנה רז"ל אמרו כתיב דרשו ה' בהמצאו וכתיב בכל קראנו אליו, לא קשיא כאן ביחיד וכאן בצבור (יבמות מ"ט, ב') והטעם בזה משל למדינה שחטאה אל המלך וכעס עליהם מאד והאמנם כי המלך הוא בביתו רחוק ממקומם, הרבה ישתדלו ימהרו יחרדו לבחור אנשים חכמים וידועים, מליצים מפוארים חשובים בבית המלכות שלא יעמוד בפניהם ושלא יעכבם שום שמירה ומחיצה אשר בשער המלך, וגם המלך ישא פנים אליהם וימחול לכל המקום בעבורם. לא כן אם איש אחד חטא למלך והוא דל ואביון אין לו תרופה, כי איך יוכל הוא לבוא לפני המלך לבקש על נפשו אם מאה מחיצות ושמירות יעכבוהו, וגם לא ישא חן בעיני המלך כל מאומה. אמנם אם בהזדמן בא המלך אל עירו והוא מכריז כל מי שיש לו בקשה יבוא לפניו, אז יקל גם ליחיד לבוא לבקש כי אין שם שמירה ולא מסך מבדיל.

הנמשל כל השנה שכינת כבודו בשמים ממעל ושערי תפלה ננעלו, ושומרים וכמה ממונים אין מניחים ליכנס את השב והמתפלל, אשר ע"כ תפלת יחיד ותשובתו אינה מתקבלת, משא"כ בצבור כי בהם כמה חשובים לפניו יתברך בתורתם, וצדקתם, אמונתם וטהרתם, אין שום מחיצה עומדת בפניהם ויתעלה תפלתם וחן שפתותם בכבוד והדר לפני המלך יתברך שמו. אמנם בעשי"ת אשר הוא יתברך יבוא לשכון כבוד בארצנו ומשמיע בקול שובו בנים לאביכם שבשמים ואין שום מחיצה מעכב יכול גם היחיד לשוב אל ה'.

וזהו מאמר **שובה ישראל עד ה' אלהיך** (הושע י"ד, ב') הוא מדבר אל היחיד ואומר לו דע אתה היחיד כי אין זמנך רק עד ה' אלהיך כל עוד שהוא אצלך ורוצה בתשובתך, היום בעשי"ת כי כשלת בעוניך, כי אתה תלך מלוכלך בעונות עד כי עי"כ לא תוכל להבטיח את נפשך כי בשאר ימי השנה תשוב ותבקש עליך, כי כמה מחיצות וכמה מסכים המבדילים יהיה לנגדך. אבל לרבים אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ולא קבע זמן להם כי בכל עת מעתות השנה יש בהם כח לקחת דברי מליצות ומעשים טובים, ושובו

אל ה', ואם כי על השמים כבודו שובו אל ה' כי אין מחיצה עומדת בפני רבים מפני כמה צדיקים אשר ביניהם. אכן אם יאמרו הצדיקים לא נבקש רק עלינו בעד מעשינו הטובים ולא נבקש בעד אחרים, לזה אמר ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב כלומר מה לך להביט ביד מי העון וביד מי הטוב כי כלנו כאיש אחד נחנו:

ובזה נבוא אל הענין על דרך משל למלך שחטא אחד נגדו וגזר עליו עונש קשה, ויהי היום והמלך בא אל העיר הזאת אשר החוטא שמה ויתאספו אליו אחוזת מרעיו ויבכו לפניו לאמר חמול נא על נפשך העלובה היום הזה, כי בכל ימי השנה אין המלך פה ולנסוע למקומו אין באפשר בידך, עתה אין אתה צריך אל שום דבר כי המלך אצלך ובלבד שלא תתעלם אתה, ולא רצה לשמוע אל דבריהם עד כי נסע המלך לדרכו באו אליו עוד הפעם בבכיה רבה לאמר הן עתה תחלת נסיעתו והעתקתו מן העיר לא הרחיק, לך נא בזריזות ורדוף אחר המרכבה כי השג תשיג והצל תציל את נפשך, ואם לא עכשיו אימתי.

וזהו שאמרו אל היחיד (כדעת רז"ל) דרשו כל יחיד ויחיד את ה' בהמצאו פה, ומבקש ממך התשובה היינו מר"ה עד יוה"כ, וע"כ לא אמר שובו אל ה' בהמצאו כי תשובה הוא תואר על המרוחק כי ישוב ויתקרב אל ה' אבל פה האף אמנם כי הוא רחוק מאתו יתברך הנה הוא יתברך בא אליו ואינו צריך רק להחזיר פניו אל פני ה' להכנע לו ולבקש מלפניו את רחמיו.

וזהו דרשו ה' בהמצאו ואמר אם לא מהרת את עצמך בעשרת ימי תשובה בעודו יתברך אצלך עד כי נסתלקה השכינה עכ"ז יש עוד לפניכם עצה, קראוהו בהיותו קרוב היינו מיוה"כ עד הושענא רבה שאין השערים ננעלים כ"כ וקרוב אלינו עוד בכל הימים היקרים האלה. ואמר על הראשון יעזוב רשע דרכו כי אין מהצורך אצלו לשוב אל ה' לדרך רחוקה כי הלא הוא יתברך בא אצלך רק ראה שלא תברח אתה, היינו השלך מידך מעשיך ועזוב דרכך הרע. ועל הענין הב' אשר הוא יתברך נסע קצת מאתנו אמר ושובו אל ה' בעודו קרוב אלינו, וזהו וישוב אל ה' וירחמהו, כי עתה ירבה לסלוח אף אל מי שאינו כדאי, ולא כן אם יעבור הזמן הנכבד הזה כי לו יתר שאת על כל ימי השנה:

חלק ו

ובדברי חז"ל: דרש ר' אליעזר בן עזריה כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו אר"ע אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי

מטהר אתכם אביכם שבשמים כו' (יומא פ"ה, ב').[283]

וראוי להתבונן במעלת הידיעה הזאת מי הוא המטהר את ישראל, ולהבין זאת נקדים מאמר **הוי שודד ואתה לא שדוד ובוגד ולא בגדו בו** (ישעיה ל"ג, א'). דע כי זה כלל גדול לחולה הדורש רפואה מאת הרופא הוא צריך לסבול מרירות הרפואות ולפעמים יצטרך הרופא לחתוך ממנו אברים הנפסדים והנשחתים עצם מעצמיו או בשר מבשרו והוא מוכרח לסבול, כמאמר **עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו** (איוב ב', ד'). ועכ"ז יש נפקותא גדולה אם הרופא הוא איש חלוש וחלאים שולטים בו לפעמים, והוא עוסק ברפואות, כל שכן אם חתכו לו פעם אבר מאבריו, אם כן אם יעשה הוא כדברים האלה אל החולה הבא לפניו והיה בשמעו את החולה מזדעזע תחת ידו מסבת גודל הכאב, גם הרופא מכיר ומבחין שברון לב הגונח והצועק וזוכר את המכאוב אשר היה לו כאשר היה הוא תחת יד הרופא, ובהעלותו על לבו גודל המכאוב אז הוא מאמין להחולה וחומל עליו להתנהג עמו לאט לאט. לא כן אם הרופא הוא איש בריא וחזק אשר לא חלה מעולם על שום אבר, ולא טעם מרירות הרפואות אז אינו מאמין אל החולה ואינו מבחין סבלנותו, והחולה צועק והוא שוחק או כועס עליו ומכפיל כאבו יתר מאד. ז"ש על נבוכדנצר הוי שודד ואתה לא שדוד, כי הוא היה רצועת מרדות מאת הקב"ה לרדות בעם, אמר עליו הנביא הוי למי שיפול תחת ידך כי אתה שודד ואתה לא היית שדוד

[283] ובמדרש (בראשית רבה כ"ב) ויצא קין מלפני ה' יצא שמח פגע בו אדה"ר אמר לו מה נעשה בדינך אמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדה"ר מטפח על פניו אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, מיד עמד אדה"ר ואמר מזמור שיר ליום השבת. באור זה, דע כי הרי"ף ז"ל בע"י כתב בביאור ההבדל אשר בין ראב"ע ובין ר"ע שהוסיף ואמר אשריכם ישראל כו' כי ראב"ע דרש מאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' בתנאי - אם תטהרו אתם מעבירות שבין אדם לחבירו כי אין יוה"כ מכפר רק עבירות שבין אדם למקום, ועבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר, וא"כ העבירות אשר בין אדם לחבירו מעכבים הכפרה גם על עבירות שבין אדם למקום כי הכתוב אומר כי ביום הזה יכפר כו' לפני ה' בתנאי אם תטהרו אתם מעבירות שבין אדם לחבירו כי אין כפרה במקצת, ובא ר' עקיבא ואמר אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים כלומר הלא אב רחום הוא ובחסדו הגדול הוא מכפר גם במקצת ומועיל יום הכפורים לכפר על כל פנים העבירות אשר בין אדם למקום. ומעתה קרוב לומר אשר אדה"ר היה חושב כדעת ראב"ע כי חטא אדה"ר היה כולל ב' הסוגים **א**'. בין אדם למקום כי עבר על מאמר האזהרה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו **ב**'. בין אדם לחבירו כי גרם מיתה לעצמו ואל כל הדורות ואיך אפשר בידו לפייס את כל הדורות וא"כ החטא אשר בינו לחבירו שאי אפשר לתקנו ולהשיג כפרה עליו מעכב התיקון עליו גם על חלק בין אדם למקום כי אין כפרה במקצת ומה יש בידו לעשות. אמנם כאשר פגע אדה"ר בקין אשר קין גם הוא היה לו מקרה כזאת בצלמה ודמותה **א**'. כי עבר בינו למקום כי שפיכות דמים גם הוא מן השש מצות שנצטוה עליהם אדה"ר **ב**'. בין אדם לחבירו כי שפך דם אחיו ודם זרעותיו, וראה אדה"ר את קין כי יצא שמח ושאל אותו מה נעשה בדינך אמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי, ר"ל כי נעשה לו חסד על דרך פשרה לכפר לו החלק אשר בין אדם למקום גם שאין אפשר בידו להשיג כפרה על חלק שבין אדם לחבירו, אמר אדה"ר כך גדול כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, כי הוא היה חושב כדעת ראב"ע שאין כפרה במקצת וקין אמר לו עשיתי תשובה והיה פשרה בדינו כי לא נעשה משפטו עד מהרה אבל תלו לו עד שבעה דורות, וכאשר שמע אדה"ר את דבריו מיד פתח ואמר מזמור שיר ליום השבת, ר"ל קבל עליו מיד קדושת יום השבת כי אחר קבלת שבת יצא עכ"פ מגזירת מאמר כי ביום אכלך ממנו כו' כי אחר קבלת שבת כבר עבר יום הששי ונכנס לשביעי והבן:

מעולם, ואין אתה מרגיש בסבל המרירות שיצעקו מכאב לב, ואתה תשחק למו כמאמר **קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עלך מאד** (ישעיה מ"ז, ו'). וכי תאמר מה נ"מ לנו בידיעה זאת, דע כי הלא בידינו הוא להעביר הרעה הזאת מבשרנו לבקש ולחנן את פני ה' שלא ימסור אותנו בידי אכזרים כמאמר דוד המלך ע"ה **נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה** (שמואל ב' כ"ד, י"ד) וגם ייחד לנו תפלה מיוחדת על ענין זה **חלצני ה' מאדם רע** כו' **אשר חשבו רעות בלב** כו' (תהלים ק"מ, ב'). וזה משפט גם הטוב שברופאים לתת עינו ולבו רק על הצלחת מעשיו לרפואת החולה, אבל סבל המרירות אשר יסבול החולה בעת עסקו ברפואות לא יעלה על לבו מאומה, לא כן אם המרפא את בנו הוא חומל עליו וחושב מחשבות שלא לענות נפשו גם בעת עסקו עמו ברפואות.

כן וכן תראה בעשותך חשבון מכל סדר התשובות הנה הם אינם מרפאים את נפש החוטא כ"א ע"י יסורים וסגופים, לא כן הקב"ה כי הכין לנו היום הנכבד הזה יום סליחה ומחילה בלי שום צער. וזהו מאמר ר' עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים, ומרפא אתכם בלא שום סבל יסורים כי הוא היודע והמרגיש מרירות ישראל כמאמר **עמו אנכי בצרה** (שם צ"א, ט"ו) ובמדרש: **ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים** אמר הקדוש ב"ה למשה משה אי אתה יודע שאני מרגיש בצערן של ישראל כמו שהם מרגישים (שמות רבה ב'). וכי תשאלך נפשך אם כן מי הוא זה ואיזו הוא אשר לא ירצה ברפואה נאמנה ונעימה כזאת, ואנחנו רואים כמה יוה"כ עברו עלינו ועדיין לא נטהרנו, ובע"כ יש דבר המעכב כפרתו ומונע אותנו מלקבל רפואתו, לזה אמר הכתוב כי תנאי אחד יש והוא מעט הכמות ורב האיכות. והוא מה שאמר **כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם** בתנאי אשר **לפני ה' תטהרו** כי מחויבים אנחנו לעמוד מערב עד ערב בקדושה ובטהרה וביראה גדולה כמשפט העומד לפני מלך מלכי המלכים ית"ש כמאמר **דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיות קרוב יעזוב רשע דרכו** כו' **וישוב אל ה' וירחמהו**. הוא שאמרו חז"ל במדרש: ויהי ערב אלו מעשיהם של רשעים ויהי בוקר אלו מעשיהם של צדיקים יום אחד זה יום הכפורים (בראשית רבה ג', י"ח).

משל לרופא חכם שהיה בעיר שהיה מרפא כל חולה הבא לפניו עם רפואות קלות וערבות, רק היה מזהיר אותם שישמרו עצמם מהיום ממאכלים קשים וכבדים, ומכל תנועות כבדות וכדומה מהשמירות, לימים בא אליו חולה והיה בן יחיד לאביו ואמו, ולא הורגל מעודו לשמוע געת חכם ולא נשא פנים לשום אדם, ויאמר הרופא אין לי יכולת

לרפאותו, כי מה בצע במה שאתן לו מהסמים אם לא ישמע לכל אשר אני מצוה ומזהיר אותו, איעצך ראה נא תחלה לתת אותו על יד רופא אכזר וימים רבים יתעסק עמו למען יטעום טעם מסבל הסמים המרים כלענה ואח"כ כאשר תביאהו אלי הלא ישמע לעצתי, ויעש אביו כן והיה הנער מתייסר ביסורים קשים ומרים עד כי כשל כחו לסבול, ואח"כ הביאו אביו לפני רופא חכם זה וישמע לעצתו והבין את חין ערכו וחמלתו, וישמע לקול אזהרתו והשיג רפואות והצלות.

הנמשל הקב"ה הוא הרופא הנאמן הכין בעבורנו רפואה שלימה ונעימה ומתוקה, מיום מתן תורה הוא יום הכפורים, ובתנאי להיות נשמר מכל אשר הזהיר לעמוד לפניו בקדושה ובטהרה כנזכר, ואנחנו לא שמענו לקולו, מה עשה הקדוש ב"ה נתן אותנו אל יד רופא עז אל יד נבוכדנצר וחבריו ויסרו אותנו, וטעמנו הרבה מהסמים המרים כאשר טעמנו זה כמה צרות על צרות, ואין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו, ואחר כל זה אם נתאסף ונבקש מאת ה' מערב זה עד למחרתו נהיה זכים ונקיים מכל אשמה ונצולים מכל רע.

וזהו ויבדל אלהים בין האור ובין החושך, ר"ל כי הבחירה בידינו שלא לראות חושך בפנינו - אלו מעשיהם של רשעים, שלא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, אבל כאשר לא נזכה אז ויהי ערב אלו מעשיהם של רשעים כמאמר **אשור שבט אפי** (ישעיה י', ה') ואח"כ ויהי בוקר זה מעשיהם של צדיקים שעושים תשובה, ואז יום אחד זה יום כפור המכפר, כלומר אחר אשר נטעם מן מעשיהם של רשעים אז נקבל את היום הקדוש הזה כאשר ראוי לקבלו ויקויים בנו כי ביום הזה יכפר כו'.

ואנכי כאשר הגדתי והשמעתי הדברים האלה לפני עדת ה' קודם כל נדרי השלמתי הדברים במשל נפלא לחברת אנשים שהיו מהלכים בדרך ויעברו ביון מצולה ונפלו כמה מהם בנהר ויחתרו האנשים להוציאם ולא מצאה ידם, ויתייעצו לנסוע משם עד שיבואו לעיר הסמוכה אליהם לקחת משם אנשים וכלי הצלה ללכת להציל את המשוקעים הצוללים במים אדירים, ויהי בבואם העיר רעבים וצמאים ראו נגד פניהם אוכלים ומשקים וישבו לאכול ולשתות ושכחו סכנת אחיהם הנטבעים, ענה אחד מהם ואמר זכרו נא ופקדו את שלום אחיכם אשר במצולה, איך יערב לכם עתה לאכול ולהתעדן בדשן נפשכם אם אחינו בשרנו באו עליהם המים עד נפש והם כדומן על פני השדה בקור בקרח הנורא ברעב בעירום וחוסר כל.

הנמשל אתם יושבים בבית הכנסת המפוארה, ונרות דולקות וספרים לפניכם הלוקחים כל לב, וכמה מאחינו הנה הנם נפוצים על פני השדות זה ביער וזה על ההר וזה על

הגבעה וזה על פני המים מצפים למות ואין ביכלתם להתפלל גם מה שהחולה צריך להתפלל ולהתוודות, היתכן אלינו לשכוח יגונם ועצבונם ונחדול מלהתפלל עליהם בתפלה הסדורה מקדמונינו ז"ל להתפלל עליהם בכל שני וחמישי, אחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה העומדים בין בים בין ביבשה המקום ירחם עליהם ויושיעם ויוציאם מצרה לרוחה ומשעבוד לגאולה מאפלה לאורה ויתקיים בנו הבטחת רז"ל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (ב"ק צ"ב, א') ומי יתן מציון ישועת ישראל כו':

חלק ז

והיתה זאת לכם לחקת עולם לכפר על בני ישראל מכל חטאתם אחת בשנה (ט"ז, ל"ד). **הנראה** בכוונת המאמר על דרך שאמר דוד המלך ע"ה **למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני** (תהלים מ"ט, ו') ובגמרא: עונות שאדם דש בעקביו (ע"ז י"ח, א') וזה צריך באור איך יתכן על העונות ענין דישה בעקב.

אמנם הבנת הדבר הוא על דרך אחד בונה בית והבית בהבנותו היו משתדלים עליו שיהיה נבנה בשלימות שלא יחסר לו גם חלק קטן מחלקי הרכבתו, עד שלא יהיה בו שום נקב וחור שלא יכנס בו רוח מהרוחות הנושבות, שלא יכניס בתוכו חול ועפר ואבק. וכאשר נגמר הבנין על השלימות נכנס בעה"ב אל תוכו לדור בו, וראו אנשים כי הוא מכניס אל ביתו מכבדות ומטאטא הנאותים לכבד בהם את הבית, וישאלו אותו לאמר הלא אתה בנית ביתך בנין שלם בלא שום נקב וחור ולמה לך למכבדות, ויען ויאמר למה לא תבינו, הגם כי הבית הוא סגור מכל ארבעת צדדיו עד שא"א שיכנס לתוכו לא עפר, ולא רוח ולא גשם מבחוץ, עכ"ז ע"י אנשים הנכנסים והיוצאים מן הנמנע הוא שלא יתחבר בעקבותיהם אבק ועפר ויכניסו העפר הזה ברגליהם, וצריך אני למכבדות לכבד את הבית, כי לולא כן יתוסף עליו מיום ליום עד שיתמלא הבית אשפה.

כן וכן הבורא יתברך נתן הנשמה אל תוך הגוף כמו אדם יושב בבית, והסגיר את הגוף סביב בכמה מצות התלויות באברים החיצונים, כמו מצות התלויות בעינים, התלויות באזנים, בפה, ולשון, ביד ורגל, כמו שסדרם בעל ספר חרדים ז"ל, וזה הכל למען לא יכנס אל הנשמה שום אבק ועפרורית מהבלי עוה"ז. אמנם אחר כל ההסגר הזה הלא האדם במה שהוא אדם כי אכף עליו פיהו הוא מוכרח לצאת מן המלאכתיות ולעסוק בעסקי עולם הזה, לאכול ולשתות ולישן, לדבר עם בני אדם, ואז בצאתו החוצה אל עסקי הגוף לא ימלט שלא יתחבר בו אבק מעט. זה שהמליצו עליו עונות שאדם דש בעקביו כלומר בצאתו מן עבודתו הקדושה לדרך ארץ א"א שלא יתאבק מעט בעפר ההבלים. ועל אופן

זה ברא יתברך תשובה קודם בריאת העולם והכין היום הקדוש הזה לתשובה ותפלה שינקה האדם את נפשו מזמן לזמן כמו שהבעה"ב מכין מכבדות לכבד את הבית.

ומעתה תבין מעצמך כי כפי השערתו יתברך יצייר לעצמו האופן היותר שלם שיהיו ישראל נוצרי תורה שומרי מצוה וכל הנהגותיהם יהיו בצדק ומשפט וישמרו את עצמם מכל רע, עכ"ז א"א לעולם להתקיים מבלעדי יו"כ שיהיה עכ"פ יום אחד בשנה מיוחד בעבודתו לכפר על ב"י אחת בשנה, אבל כאשר יפזרו דרכיהם וישחיתו מעלליהם ודאי לא יספיק להם יו"כ אחד. וזהו והיתה זאת לכם לחקת עולם - כלומר חק ההכרחי אשר לא יספיק בלעדו לכפר על בני ישראל כו' אחת בשנה, אבל כאשר ירבו לחטוא לא יספיק להם יום אחד בשנה לנקות עצמם, והענין יקר למבין:

עוד יתכן בזה בהקדים מאמר **אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה** כו' (תהלים ב', ז') דע כי בהטיב ה' לרשעים בעיני הבריות כלם נראה הדבר לענין חק, היינו דבר הבלתי מובן בשכל, וכאשר נשאל את פי המקבלים הטובה הלא עם כל רשעתם וחטאתם הלא יענו ויאמרו למה לא ייטיב ה' עמהם, וגם כי בעיני אחרים הוא לחק הנה בעיני המקבל הוא משפט ראוי כי הוא צדיק בעיניו, ולדעתו הוא ראוי להצלחה היותר גדולה מזאת. ונהפוך הוא בהצליח ה' את הצדיק ויגדלהו וינשאהו בעיני אחרים יהיה משפט ראוי לאמר כי ראוי הצדיק הזה להטיב עמו כ"כ כי למי יחפוץ המלך כו' והצדיק בעיני עצמו יחשבהו לחק כי במה נחשב הוא בעיני עצמו, מרוב יראתו וענותנותו נראה לו כי הוא פחות מכלם וא"כ כאשר ישיג טובה מאתו יתברך יחשוב אותה לחק מאת ה'. וזהו מליצת מאמר **גם ישבו שרים בי נדברו עבדך ישיח בחקיך** (תהלים קי"ט, כ"ג) כלומר בראותי שרים גדולים ונכבדים יושבים ומתעסקים עמדי, עבדך ישיח בחקיך, כלומר איני ראוי לכל הכבוד הזה ואינו רק חק בלא טעם. ולכן פה בהתחילו לספר גדולתו וחשיבותו בעיניו יתברך ברוב ענותנותו הקדים ואמר אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה כו', לאמר כי הוא יחשוב זאת אך לחק ולדבר הבלתי מובן בשכל.

ועתה דע כי ההבדל בין צדיק לרשע כי הצדיק כאשר יקרה לו מקרה בלתי טהור לעבור גם על ענין קל, יגזור על עצמו כל העונשים על דרך משפט ומצדיק את ה' על כל הבא עליו, לא כן הרשעים כי אינם רואים חוב לעצמם גם בעשותם מן החטאים הגדולים, ולמה יגזרו על עצמם לומר שהמה ראויים לעונש. ובהיפך כאשר הצדיק יעלה על לבו סגולת יוה"כ אשר יום כפורים הוא לכפר יהיה ענינו קשה בעיניו ורחוק מאד מן השכל, כי איככה יקובל על הלב להאמין אשר מי שחטא בכל ימי השנה יהיה ראוי לכפרה ע"י דבר קל כמו עינוי יום אחד ולא יקבל זאת בנפשו כ"א מסבת ההכרח להאמין במה

שכתוב בתורה האלהית כי ביום הזה יכפר עליכם כו'. והרשע הוא בהיפוך כי יחשוב זאת למשפט ראוי, כי מסבת קטנות העבירה בעיניו וגודל הענוי בנפשו כי הוא מענה א"ע מערב עד ערב בלא אכילה ושתיה ושארי עינוים, ישפוט שפוט כי ודאי ראוי הוא לסליחה וכפרה, גם אם עבר על כל עבירות שבתורה. וא"כ מה נקל בעיני הרשע להעלות על לב בעשותו הרע הלא יבוא יוה"כ ויכפר, ויהי מאותם שאמרו עליהם אחטא ויוה"כ מכפר אין יוה"כ מכפר (יומא פ"ה, ב') כי זה דרך ישר לפני איש שלא להעלות על לבו כל ימי השנה שיוה"כ מכפר בלתי בעצם יוה"כ עצמו אז יכריח נפשו להאמין מסבת אמיתות התורה האלהית ויאמין זאת כמאמין בדבר חק וכדבר הבלתי מובן בשכל. לא כדרך הרשעים, כי הרשע לסבת קלות החטא בעיניו ולסבת כבדות תעניתו עליו יתקבל על לבו לאמר כי ביום הזה יכפרו לי גם אם הרגתי אבי ואמי, עכ"ז אני ראוי לסליחה וכפרה. זה שהודה הכתוב והיתה זאת לכם **לחקת עולם**, לא לחשוב עליה כי היושר כן הוא רק לדון הדבר לחק ולדבר הבלתי מובן בשכל, בתנאי שלא יאומן לך זאת כי אם אחת בשנה, כי אחת בשנה בבוא יום הנכבד הזה אז תכריח נפשך להאמין לא כל השנה, והבן:

חלק ח

איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה כו' **ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן** כו' (י"ז, ג').

עיין בחלק הראשון פרשת נח על מאמר צא מן התיבה כי שם נתבאר הענין על נכון בע"ה.

חלק ט

כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו כו' **את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו ללכת בהם אני ה' אלוקיהם ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם** כו' ולשון רש"י ז"ל: ליתן שמירה ועשיה לחקים ושמירה ועשיה למשפטים לפי שלא נתן אלא עשי' למשפטים ושמירה לחקים (י"ח, ג').

ולבוא אל עומק כוונת הדברים נקדים מאמר המדרש: דבר אחר שמע ישראל מה ראה לומר להם כאן שמע ישראל רבנן אמרי למה הדבר דומה למלך שקידש מטרונא בשני מרגליות, אבדה אחת מהן אמר לה המלך אבדת אחת שמרי השניה, כך קידש הקב"ה את ישראל בנעשה ונשמע שעשו את העגל אבדו את נעשה אמר להם משה אבדתם נעשה שמרו נשמע הוי שמע ישראל (דברים רבה פרשה ג', י'). והמאמר אומר הביננו ואין מהצורך להעיר בו, אבל דע כי העושה אזהרת מזהירו הנה בעת יענהו שהוא מקבל עליו לעשות כדבריו, יהיה המאמר על ב' פנים פעם ישיב ויאמר אשמע לדבריך, ופעם יענה

ויאמר אעשה כדבריך. וההבדל בין ב' תשובות האלה כי אם אזהרה זאת היא אזהרת אדוניו והוא עבד לאדון זה מהצורך אליו להשיב ולומר אשמע לדבריך, כי אל עצמו לא ישיב שום תועלת מזה אבל בהכרח הוא משועבד לשמוע אל דברי אדוניו. אכן אם האזהרה הזאת היא אזהרת הרופא אל החולה זאת עשה ותחיה, הוא ישיב ויאמר כן אעשה כי אם היה יודע זאת תחלה היה עושה הדבר מעצמו מבלעדי הרופא, והרופא אינו רק כמזכיר את עצתו, לא שייך אצל השומע להשיב אשמע לדבריך שההוראה בזה שלא יעשה המרקחת רק בעבור לשמוע בקול הרופא לבלתי סור מדבריו, הלא גם מעצמו היה מסכים לעשותה אם היה יודע מסגולתה ופעולתה.

הוא הדבר והוא הענין בהעם הנבחר אשר בעת מתן תורה היו מזוקקים ככסף מצורפי' כזהב עד שהיו כלם במדריגת נביאים כמאמר **פנים בפנים דבר ה' עמכם** כו' (דברים ה', ד') והיו עומדים על סוד הנפש ותכונתה. ועי"כ היו מבינים מעצמם מה הם הדברים הנאותים על סגולתה והיו משיגים עצמם את כל התורה מצד השכל, כמאמר אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו וכאמרם חז"ל ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (יבמות ק"ג) והיו משיגים מעצמם מה שראוי לאדם לעשות, והפורש מן התורה כפורש מן החיים. לכן השיבו ואמרו נעשה ונשמע הקדימו נעשה קודם לנשמע כהמשיב אל הרופא, אבל אח"כ אמרו ונשמע להורות שלמותם לפניו יתברך גם כי מעצמם מבינים כל אלה עכ"ז מה שיעשו לא יעשו רק בעבור לשמוע בקול ה' ותהיה יראתו על פניהם. וכל זה היה קודם העגל שהיו נפשותם זכות ומצורפות, ובשכלם לבד השיגו כל התורה והמצוה אכן אחר העגל כי חזרה הזוהמא ולא ידעו ולא הבינו עוד הכרח וצורך התורה, כי נתעלם מהם סוד הנפש וענינה ואיך א"כ ידעו עוד ואיככה ישיגו כי המצות המה חיי הנפש, ונהפוך הוא כי לקצתם עוד למשא יחשב כמאמר **כי יגעת בי ישראל** (ישעי' מ"ג, כ"ג). זה שאמר להם משה רבינו ע"ה אבדתם נעשה שעשיתם את העגל ר"ל נאבד מכם כח נפלא זה אשר הייתם מוכנים לעשות ע"י הערת עצמכם, לכל הפחות שמרו נשמע היינו ראו לקיים התורה עכ"פ מצד כי ראוי ונכון לשמוע אל מצות האדון יתברך שמו.

ומעתה דע כי זה ההבדל ג"כ בין החקים ובין המשפטים כי בחקים לא נופל מאמר עשיה כ"כ אחר שאין אנחנו מבינים טעמם וסגולתם ופעולתם, רק שמיעה כשומע בקול אדוניו, ובמשפטים יתכן יותר מאמר עשיה כי האדם יתעורר אל עשייתם מעצת נפשו מדעתו. וא"כ יפה אמר את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו כו' הנה דייק הכתוב עשיה במשפטים ושמירה בחקים, והמשיך ואמר ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה

כו' ונתן הכתוב שמירה ועשיה לחקים, ושמירה ועשיה למשפטים, להורות כי באמת חוב על האדם לראות שיהיה לו גם במשפטים שמירה, היינו לקיים אותם רק בעבור כי הקב"ה צוה כן ולשמור אותם מסבת מורא אדוניו יתברך עליו, ובחקים יש לו להאמין כי גם הם לטובתנו גם כי אין אנחנו מבינים טעמם ופעולתם היה זה לנו רק ע"י עון העגל. **ומעתה** יפה כתב רש"י ז"ל ליתן שמירה ועשיה לחקים ושמירה ועשיה למשפטים. ומה נעמו בזה דברי הכתוב **ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו** (דברים ו', כ"ד) שזהו הכוונה הראשונה בהחקים, אבל תדע כי גם הם לטובתנו ולחיותנו כיום הזה, ואצל המצות אמר בהיפך היינו מצות השכליות (עי' רש"י על מאמר עקב אשר שמע אברהם כו' מצותי כו' דברים שאלו לא נכתבו ראויים הם להצטוות כגון גזל וש"ד) שהעיקר בהם לטוב לנו אמר **וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו** (שם שם, כ"ח) רק בעבור כאשר צונו לעשות גם השכליות רק בעבור כי הקב"ה צוה עליהם ולשמור אותם מפני היראה את שמו הנכבד והנורא והבן:

חלק י

אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה, ושמרתם אתם את חוקותי ואת משפטי ולא תעשו מכל התועבות האלה כו' כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ (י"ח, כ"ה-כ"ז).

ראוי להתבונן בהם מאד כי בהשקפה הראשונה הלא יתחמץ לבב אנוש מדוע החמיר עלינו הכתוב בעונשים יותר ממה שנענשו הכנענים, כי הכנענים לא נענשו עד כי עשו את כל התועבות, כמו שאמר כי בכל אלה נטמאו הגוים כו', ואותנו הזהיר ולא תעשו מכל כו' מה שיורה כי הוסיף והזהיר אותנו גם על המקצת מהתועבות, והשלים ואמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ, כאומר לא אכחד מכם כי הם לא מדדתי פעולתם אל חיקם עד כי עשו את כל התועבות האלה ועכ"ז אליכם אני מזהיר להשמר גם מן המקצת, וזה צריך טעם!

ומה גם כי הכנענים הלא שתים רעות עשו, א'. כי את כל התועבות האל עשו כו', ב'. כי דבר טוב לא נמצא בהם ולא היה להם שום זכות שיגן עליהם כי מעולם לא עשו מצוה ממצות ה', אבל ישראל אשר גם הרקנין שבהם מלאים מצות כרמון וכאשר יעברו גם הם על חלק מן התועבות יהיו הם קרובים אל העונש יותר מן הכנענים.

ומלבד כל זה ראוי להתבונן למה לו להכתוב להביא ראיה על העונשים ולהציע ולומר אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם כו' ותקיא

הארץ את יושביה, מי לא האמין לדבריו יתברך הלא אדה"ר שלא קדם לו שום אדם שעבר על דברי ה', ולא קדם לאחד שום עונש הכי בעבור זה לא נענש אדה"ר בעברו על מצות ה', וא"כ למה אל הכתוב להזכיר לפנינו עונש הכנעניים:

אמנם אחר ההתבוננות בדברי הכתובים יתבאר מאד איך שהתורה בעצמה נתנה טעם לדבריה איך אנחנו קרובים אל העונש יותר מן הכנענים, כי בהתבונן בבני אדם הנה הם מתחלקים לב' סוגים. יש שיהיה רך המזג וענוג במאד כאשר יצטרך לאכול ישאל תחלה מה יתנו לפניו, כי לא כל מאכל טוב לו ולא כל משקה ראוי לו, וגם המאכל אשר ראוי ונאות לו לאכול מהצורך אליו לאכלו במדה ובמשקל, כי אם יוסיף לאכול גם מעט יותר מכדי שבעו ישחית נפשו וחייתו, וכן כאשר יצטרך לנסוע הלא ישאל תחלה על האויר הנמצא עתה כי כאשר יהיה אויר משונה מעט מהצורך אליו לשמור את עצמו שלא לצאת החוצה. ויש היפך מזה כי יזדמן מי שהוא חזק בטבעו כאשר יצטרך הוא לנסוע לא ישאל מאומה לא יעצרנו הגשם והשלג והקרח הנורא, הוא ילך ויאחז דרכו וכן כאשר יצטרך לאכול לא ישאל תחלה על המאכל, כי יאכל מכל מאכל יאכל, מכל משקה ישתה. ועוד גם זאת כי הוא לא יצטרך למדוד את מה שהוא מביא לתוך פיו שיהיה במדה ובמשקל ובשיעור הראוי כי הוא יכניס לתוך מעיו כמה שיכניס והוא בריא וחזק, לא כ"כ מהרה יתראה בו שהוא מקיא המאכלים שאכל או איזה מאכל הזיק לו. אמנם דע כי אם יזדמן אל האיש הזה כי העמיס את בטנו משא לעיפה במאכלים רעים וגסים עד כי חלה ונפל למשכב הנה מהיום הזה והלאה הלא כל השמירות אשר יצטרך האיש הרך והענוג מאד יצטרך גם הוא לשמור את עצמו כי אחר אשר כבר חלה וכבר קלקל את מעיו הלא גם כף אחת יתירה אם יקח ישחית נפשו בה ויפול לסכנה גדולה.

הנמשל כי א"י בימים הראשונים היתה ארץ בריאה וחזקה, אמנם העמים אשר ישבו בה השחיתו העמיקו סרה עד כי חלה גם הקיאה אותם מקרבה ולא יכלה עוד החזק אותם בקרבה ותקיא הארץ את יושביה, וכאשר באו ישראל שמה הלא באו אחר אשר כבר נחלה ונתקלקל טבע הארץ וא"כ מהצורך אל הבאים אליה עתה להיות זריזים גם מכף אחת קטנה כמשפט השמירה שיצטרך החולה כי במעט קט תתעורר מחלתו לקדמותה ויתחיל עוד הפעם להקיא. וזה שהציע הכא אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה (עם כל המעשים) נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם ותטמא הארץ, כלומר נחלה כח טבע הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה וא"כ תדעו מעתה, ושמרתם אתם את חקותי ואת משפטי ולא תעשו גם מכל כו', כלומר גם מקצת מן התועבות האלה, והטעם - כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ כאותו שכבר

נתקלקלו מעיו, וזהו ולא תקיא הארץ אתכם כו' כאשר קאה כבר את הגוי אשר לפניכם כי גם במעט מן הטומאה אשר תצא מכם ישוב הקלקול לקדמותו כי כל אשר יעשה גם מכל (כלומר מקצת) התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות כו'. והשלים ואמר ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשה לפניכם ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם, והוא לבאר ההתנצלות לבל יפול לבב ישראל להתאונן ולהתרעם על הירושה הזאת מה זאת עשה ה' לנו להורישנו ארץ מחוללה ומקולקלה ע"י כנענים וחבריהם עד שנצטרך אנחנו אל שמירה גדולה ויתירה מדאגה פן יהיה הקלקול חוזר וניעור, למה לא עשה עמנו כמאמר המדרש (במדבר רבה כ"ג) אמר הקב"ה יכול הייתי לברוא לכם ארץ חדשה כו' וא"כ למה נתן ארץ שכבר ישבו בה רשעים וטמאוה ויחללוה עד כי הקיאה אותם, טוב טוב היה לנו אם היינו משיגים ארץ חדשה שלא היתה מקפדת עלינו כל כך ואין צורך לשמירות רבות כאלה. אי ע"ז בא הכתוב להשיב ולומר ושמרתם את משמרתי כו' וכמו שנבאר.

והוא בהזכיר עוד מאמר **ולא תלכו בחקות הגוי אשר אני משלח מפניכם כי את כל אלה עשו ואקוץ בם, ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה ארץ זבת חלב ודבש אני ה' אלוקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים** (לקמן כ', כ"ג). ונמתיק הענין במשל לעשיר הכניס בתו לחופה, ולסוף ראה בחתנו כי רוח זנונים בקרבו זולל וסובא ומשחק בקוביא, יושב בבתי משתאות ועושה כל מה שלבו חפץ, וימר לו מאד, ובתו גם היא תתמרמר במרת נפש עד כי גרשו אותו, ובהכרח נתן לה גט כריתות והשיאה אביה אל איש אחר, והאיש הזה לא היה בעל מעלה בלתי כי גם חסרונות אין בו, וכל דבר עולה לא נשמע עליו, והיתה אוהבת אותו מאד ומנהגה היה להזהיר אותו בצאתו מביתו אם להתפלל בבהכ"נ או למקום אחר הזהר שלא תתמהמה ותבוא מיד לביתך, כי היתה דואגת תמיד אולי הלך גם זה אל המקומות אשר הלך שמה בעלה הראשון, וכן היה דרכה לחקור עליו איפוא היית ואנה הלכת, והיה מצטער ע"ז בפני חותנו, וכדי לפייס אותו אמר אליו חותנו האמן לי כי בתי אוהבת אותך, רק על דבריה אלה אל תתמה כי רעיוניה יבהלוה בזכרה מעשי בעלה הראשון היא דואגת גם עליך, התחיל האיש מתאנח על זה מאד לאמר הה מה עשיתי שנשאתי אשה שכך עלתה לה, מוטב היה לי אם נשאתי בתולה ולא היתה חושדת אותי ולא היה עולה על לבה דברים כאלה, אמר לו חותנו למה לא תבין כי הדבר בהיפך, כי אם נשאת בתולה לא היתה אוהבת אותך בעבור העדר מעשים רעים, כי לא שמעת מעולם להלל את אדם במה שאינו גנב וגזלן או שכור, כ"א בזאת יתהלל המתהלל אם יהיה בו קנין המעלות

והשלמות ואתה מה קנית מן המעלות אין לך מהם כל מאומה וא"כ ראה גם ראה עתה הפלגת הצלחתך שנתתי לך בתי שהיתה גרושה מאישה הראשון שהיה גנב ושכור ועוד שאר לו מן החסרונות, לכן עתה אוהבת אותך ותשמח עמך, אך בזאת לבד שאין בך מן החסרונות אשר היו בהראשון.

הנמשל אם הקב"ה היה נותן לנו ארץ חדשה מי יודע מה היתה דורשת ומבקשת מאתנו ודאי היה עינה ולבה שיהיה בנו קנין המעלות וכל חלקי השלמות לא באופן אחר, משא"כ עתה אשר הקב"ה נתן לנו ירושה ארץ לפנים ישבו בה שכורים ומתועבים טמאים ותעלולים אשר עשו את כל תועבות ה' אשר שנא. ועתה כאשר ישראל יבואו שמה תשמח עמהם כעל כל הון גם בראותה רק העדר החסרונות והיותם משוללים מן התועבות יהיה ג"כ די. וזהו צחות המאמר ולא תלכו בחקות הגוי אשר אני משלח מפניכם ממש כענין הדאגה הנ"ל פן ילך גם זה בדרכים אשר הלך הראשון. ושלא תאמר א"כ מה זה עשיתי שנשאתי גרושה, ע"ז בא כמבאר ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם כלומר אתם ודאי תירשו את אדמתם כי תשמח עמכם באיזה בחינה שתהיה כי עכ"פ לא יהיה נראה בכם החסרונות אשר ראתה בהראשון, וזהו ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם כי לפניכם הוא שידוך הגון מאד. וזהו ואני אתננה לכם לרשת אותה גו' אשר הבדלתי אתכם מן העמים, כי בערך הראשונים לא תקפיד הארץ עליכם כל כך כי נהיה נקראים קדושים אם רק נשמור עצמנו שלא יהיה בנו החסרונות אשר היו אל הראשונים. **וזהו** ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם, וסמיך ליה קדושים תהיו שמזה הוכיחו רז"ל גם הגודר עצמו מן הערוה נקרא קדוש, וכל זאת עלתה בידנו בעבור באנו אל הארץ אשר הם ישבו בה תחלה וא"כ עלינו לשבח מנהיגנו ומורישנו כי סיבב הכל לטובתנו ולחיותנו:

חלק יא

ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם, כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם (י"ח, כ"ט).

בהשקפה הראשונה יפלא מאד מאמר בטמאכם אותה, כי ראוי היה לכתוב בהיפך ולא תקיא הארץ אתכם כאשר לא תטמאו אותה, כי כן יורה פשט המאמר להבטחה להבטיח את העם היושב בה כאשר ישמרו התורה לא תקיא הארץ אותם. ב'. מ"ש כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות כו' איך הוא בנותן טעם על מאמר ולא תקיא הארץ כו'.

אמנם הכתובים יתבארו מאד על דרך עשיר היה לו בן יחיד והיה מחזיק בביתו יתום אחד למען יהיה אח וחבר אל בנו, שילמוד יחד אצל המלמד שהוא מחזיק בביתו, והנער ההוא אחר שכבר היה פה כבן בית שבע ודשן התחיל להקל בכבוד המלמד, והיה אוהב לטייל בכל יום בגנות ופרדסים בכדי לבטל למודו, וכאשר נתוודע זאת אל העשיר דחף אותו מביתו ויגרשהו וילך, ולימים אחדים התעשת גם הבן יחיד ההוא ללכת בדרכים האלה, וכאשר שמע אביו הכניסו החדרה ויכהו מכה רבה במקל וברצועה, ואחר שעה או ב' כשוך חמת אביו נכנס בנו לדבר עמו, ואמר לו אבי הבינני והורני עכ"פ למה יגרע בנך יחידך מן הנער היתום הזה הלא גם הוא עשה את אשר עשיתי אני, ואליו לא עשית מאומה רק הדפתו וגרשת אותו מביתך, היה לך לעשות גם עמדי כן, ומדוע הוספת עוד לשפוך עלי חמה ובוז ומה המכות האלה בין אצילי ידי. ויען אביו ויאמר לו הנה היתום האנכי הריתיהו או ילדתיהו רק כאשר היה נראה לעיני שהוא הולך בדרך ישר שומע לקול המורה ויושב בבית הספר, החזקתיו אצלי, עתה כאשר ראיתיו כי רוח אחרת עמו הוצאתיו מביתי וגרשתיהו, אמנם אתה הלא בני אתה איככה אגרש אותך מאת פני, דע כי כאלה וכאלה אפליא את מכותיך במוסר אכזרי, ובהכרח תהיה סר למשמעתי כי לא אעזבך עד הקימי מזימות לבי להגיעך אל האושר וההצלחה.

וזה המשך הפרשה כמעשה ארץ מצרים כו' וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו כו' כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם כו' ותקיא הארץ את יושביה. ושלא יחשבו ישראל כי הם גם הם בסורם מאחרי ה' לא יעניש אותם רק בעונש זה לבד כי הארץ תקיא אותם כאשר קאה את הראשונים, לזה אמר לא כן הדברים ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם, ר"ל לא תחשבו שיגיע אליכם רק כמשפט שהגיע אליהם, רק כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם ובהכרח ושמרתם את משמרתי ולא תטמאו בהם, והטעם - אני ה' אלהיכם ואיך אעזוב אתכם, אבל אייסר אתכם ואייסר עוד ובהכרח תשמרו את משמרתי:

קדושים

חלק א

דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אלהם קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם (י"ט, ב'). ילקוט: אמר הקב"ה לישראל הואיל והקדשתי אתכם לשמי עד שלא בראתי העולם לפיכך היו קדושים כשם שאני קדוש.

ולבוא אל באור המאמר נקדים מאמר הכתוב **כה תאמר לבית יעקב** כו' **ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש** כו' (שמות י"ט, ג'-ה'). המפרשים ז"ל כבר התעוררו על יתור מלת ואתם, כי די היה לכתוב רק וא"ו החבור ותהיו לי ממלכת כהנים והיה הענין מחובר יפה אל הדברים שלמעלה, משא"כ עתה שהוסיף הכתוב מלת ואתם נראים הדברים כאלו תחלה דיבר עם הזולת. אבל הכתובים יתבארו יפה אף נעים על דרך שאמר המשורר ע"ה **לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים** (שיר ז', י"ב) שאמרו חז"ל בכופרים בך ואח"כ נשכים לכרמים אלו ישראל (עירובין כ"א) כי כבר נתבאר כי יש לישראל ב' מדרגות בחשיבות לפני המקום יתברך, הא'. אם הם טובים ושלמים בעצם והיא מדרגה מעולה עד מאד כי אז הם מאירים בפני עצמם כמאמר **הן עם לבדד ישכון** (במדבר כ"ג, ט') ב'. היא חשיבות בהצטרפות, כי בהיותם ח"ו חסרים במעלתם בלתי טובים ושלמים בעצם אז הקב"ה מתחסד עמנו לצרף מעשינו נגד הזולת ואז יראה יתרוננו כיתרון האור מן החושך, כמאמר הנזכר לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים בכופרים בך אח"כ נשכימה לכרמים כו'. והקב"ה לא העלים זאת מישראל אבל אמר למשה רבינו ע"ה כה תאמר לבית יעקב כו' ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים, בזאת גילה יתברך אלינו איך הוא מתחסד עמנו לעת הצורך ע"י צרוף זה להעריך אותנו נגד הזולת. וזהו והייתם לי סגלה מכל העמים כלומר אני מצדי אבטיח לכם להתחסד עמכם ולי יספיק זה מדוחק, אבל ואתם חלילה לכם להסתפק בזה ולסמוך עליו רק תראו ותשתדלו שתהיו ממלכת כהנים וגוי קדוש, שתהיו קדושים באמת בלי צורך לצרף נגד הזולת, אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל (ועי' קול יעקב אסתר על מאמר כטוב לב המלך ביין):

חלק ב

ובמדרש: אמר ר' יהודה בן פזי מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים אלא ללמדך שכל מקום שאתה מוצא בו גדר ערוה אתה מוצא קדושה (פרשה כ"ב, ו').

ההוראה כי במאמר זה דברו ג"כ מן הענין שאמרנו לומר כי אותו שהוא מצוי בין שטופי זמה והוא פורש עצמו מהם ואינו עושה כמעשיהם נקרא ג"כ קדוש, כי באין ספק לא אמרו השבח הזה על ר' שמעון בן יוחאי וחבריו, שיחשב להם פרישתן מן העריות שיהיו נחשבים לקדושים אחר היותם טהורים כמלאכי השרת, וכמה רחוק ענין זה מהם ומעלוי מדרגתם.

אכן הקב"ה צוה ואמר דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אלהם קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם, וביארו ז"ל במאמר הנזכר אמר הקב"ה לישראל הואיל והקדשתי אתכם לשמי עד שלא בראתי העולם לפיכך היו קדושים כשם שאני קדוש. אשר לכאורה מה נ"מ בטענה זאת שקידש אותנו קודם הבריאה, מה לנו אם אז או אח"כ.

אבל עומק כוונת המאמר יתבאר יפה ע"פ משל לעשיר בעיר קטנה ולו בת יחידה וגמר בדעתו ללכת ולתור בארץ לבקש לו חתן מופלג, עד כי בא אל הישיבה הגדולה אשר במרחקים ויבקש את פני ראש הישיבה לאמר הרבה עלי מהר ומתן ואני אתן ככל אשר יצוה אדוני עלי, רק לבחור לי חתן כחפץ לבבי, ויאמר אליו ראש הישיבה אם תפזר בעבורו כך וכך הנה לפניך חתן, והוא הטוב והמעולה מכל בני הישיבה אם בשכלו הזך, ואם בהתמדתו כי לא יכבה בלילה נרו, והוא משים לילות כימים בהתמדה נפלאה, ויקחהו אל ביתו ונתן לו בתו, אח"כ ראה העשיר כי החתן הוא מתעצל בלמודו ולומד בבית המדרש אך שעה או ב' שעות ביום, והיה מתמרמר עד מאד. קרא את חתנו והוכיח אותו ע"ז ויען החתן ויאמר שאל נא את השמש אשר בבהמ"ד דפה אם אחד מכל בני העיר פותח ספר פעם אחת בחודש עכ"פ בלתי אני לבדי, הגם שאני מתעצל עכ"פ לא יעבור עלי חודש ולא שבוע בלא עסק התורה מעט, וגם אם לא אלמוד כל ימי ואשכח מה שאשכח עכ"ז יהיה נשאר בידי הרבה יותר מאשר תמצא בכל בני העיר הזאת, אז אמר לו חותנו תדע בני כי לא על דעת כן לקחתי אותך לחתן, לא לקחתי אותך בעיר הזאת בעבור היותך המעולה בין כלם, זכור נא כי הלא אני לקחתי אותך מישיבה של מעלה בהיותך בין אנשי מעלה, ושם היית המעולה והמחודד והמתמיד המצויין, א"כ לא אסתפק עתה כאשר אראה אותך מעולה ונבחר בין בחורי העיר הזאת, אבל בע"כ צריך אתה להיות מתמיד כאותו אשר שמה בין אנשי קודש נקרא מתמיד, כי שמה לקחתי אותך ושמה בחרתי בך.

זאת היא טענת הקב"ה נגד ישראל הרוצים למצוא חן בהצטרפות ערכם נגד הפחותים והכופרים, נגד ההוללים והשכורים, אמר הקב"ה לישראל לא כן הדברים הואיל והקדשתי אתכם לשמי עד שלא בראתי העולם, בטרם נראו הפחותים והשכורים האלה על פני המציאות, הנה מאז ומקדם קדשתי אתכם לשמי, וא"כ איך תאמרו עתה להעריך אתכם נגדם הלא אז המה לא היו ובית מרזח ובית משתאות לא היו וא"כ היו קדושים כשם שאני קדוש. וזהו קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם כלומר כמו שאני קדוש בלא הצטרפות נגד הזולת ודו"ק:

עוד באור נחמד על מאמר זה כבר נתתי לפניך בחלק הראשון (סוף פרשת וישב) דרשהו משם וינעם לנפשך:

חלק ג

קדושים תהיו כו'. מדרש: מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים אלא ללמדך כל מי שהוא גודר עצמו מן הערוה נקרא קדוש (שם).

אם תזכרו ראשונות מה שכתבנו כבר (קול יעקב שה"ש) בבאור מאמר שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי. והמורם מדברינו שם כי כמו אשר טבע האדם בעניני הגוף ממוזג כח האב בגוף הבן, וע"פ רוב טבע האב והבן שוים. כן במעלת הנפש וחסרונה תשוה נפש הבן אל נפש האב ונקל לבן צדיק ללכת בדרכי אביו אחר שאביו היה כבר צדיק, וכבר אמרו חז"ל שבשביל שגדרה שרה את הערוה במצרים ממנה זכו נשי ישראל לגדור ערותן, ובשביל שגדר יוסף את הערוה ממנו זכו בחורי ישראל לגדור ערותן כי מעשה אבות סימן לבנים ומעשה אבות יירשו בנים[284] כי בנקל ילכו הבנים בדרכי אביהם הצדיק וישתלשל זכותו על בניו ועל בני בניו לדורותם אחר הבחירה והחפץ, כהחוזר אחר ירושה מאבותיו.

וכמו שמבואר במדרש **אתי מלבנון כלה** (שיר השירים ד', ח') עד שאתם עוסקים בטיט ולבנים קפצתי וגאלתי אתכם (שיר השירים רבה פרשה ד', י"ז) **תשורי מראש אמנה** זה אברהם שכתוב בו **והאמין בה'** (שם שם, י"ט). כי כבר ידענו כל התחלות קשות וכל ההתחלות יהיו בהכרח קטנים בכמות, אך אח"כ יהיו הולכים וגדלים ולא תמצא דבר שיעלה ויצמח מאין ומאפס ויהיה גדול במאד מאד, וישראל עושה חיל ברגע אחת כמאמרם ז"ל הנזכר אתמול בטיט ולבנים עכשיו אתי מלבנון כו'. וכמ"ש בילקוט **מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו** (תהלים קי"ח, כ"ג) זהו שאמר הכתוב מי זאת עולה מן המדבר, משועבדים בטיט ולבנים ועכשיו לארבעה דגלים, משיבים ישראל אף אנו תמהים על עצמנו ורוח הקודש אומרת מאת ה' היתה זאת כו'. אין זאת כ"א שהיה מה שהיה כבר, כי מעשי אבות נתעוררו על הבנים.

והעד הנאמן על זה המקרים הרעים אשר קרה אותם במדבר מהיפך אל היפך, כמו כל הנסיונות אשר נאמר **וינסו אותי זה עשר פעמים** (במדבר י"ד, כ"ב) ממש על דרך סוחר בא למלון והבעה"ב כבדו בסעודה גדולה ובכלים יקרים מכסף וזהב, ובתוך הסעודה

[284] מעשה אבות סימן לבנים וכבר רמז שהע"ה על ענין זה במאמר **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') ואביו החסיד ע"ה אמר **אשרי האיש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד** (תהלים קי"ב, א'). היינו שהוא חפץ ומשתוקק באמת בכל אות נפשו להקים את דברי התורה והמצוה, יסובב לו מזה - גבור בארץ יהיה זרעו כו', וזהו - מתהלך בתומו צדיק, מאמר בתומו יסוב על ההולך בדרך תמים מעודו בכל חפץ לבבו אז אשרי בניו אחריו.

הציץ האורח וראה את בעלת הבית ובניה הולכים קרועי בגדים ויחפים חשופי שת, אמר אין זאת כ"א שהוא משתמש בכלים שאולים והוא בעצמו אביון. וזהו שחורה אני במעשי, לומר כי כל מה שפעלנו רוח טהרה מאבותינו נוצצה בנו, וכל הרע הוא מאתנו, וזהו ונאוה אני במעשי אבותי.[285]

המורם מזה כי הטוב והקדושה מושפע אלינו מאבותינו אם רק נשמור ארחותינו לבלתי התגאל בגלולי הטמאות והתועבות וזהו מאמר **אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסידיו**. (תהלים צ"ז, י') כמו ואביו שמר את הדבר כלומר כי זה דרכו יתברך מעולם, כי זכות הצדיק הוא שמור ובא אל צאצאיו הבוחרים ללכת בדרכי אבותיהם. הוא שומר נפשות חסידיו,[286] וזהו **אור זרוע לצדיק** ועי"כ - **ולישרי לב** יהיה **שמחה**, כי יהיה נקל להם ללכת באור אביהם הצדיק אשר הזריח עליהם, והשלים ואמר **שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו** שהוא זוכר לנו קדושות הקדושים אשר בארץ המה.

הוא שהסמיך הכתוב ואמר ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם, ולא תטמאו בהם כו' קדושים תהיו כו' כי כאשר תמצא רק העדר טמאה וגדר ערוה תמצא קדושה, כי הקדושה היא אלינו מורשה.

והסמיך לזה אזהרת **אל תפנו אל האלילים** כו' ואח"כ אמר עוד **אל תפנו אל האובות ואל הידעונים אל תבקשו לטמאה בהם** כו' והרצון במאמר זה להודיענו ענין המבואר ברז"ל שאני מינות דמשכי (ע"ג כ"ז, ב') היינו כי יש כח במינות להמשיך את האדם מדעתו עד שלא ישאר על מעמד בחירתו הקודמת. ולכאורה אין הדבר מובן איה איפוא יתן יתברך כח במינות להעביר את האדם מבחירתו, הלא כבר אמרו ואלו רשע או צדיק לא קאמר (נדה ט"ז, ב').

אבל הבנת ענין זה מצאנו בדברי רז"ל (ריש פ' שמיני) חכמות בנתה ביתה זה הקב"ה דכתיב ביה ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג', י"ט), שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת שהגביה אותם וקרא אותם אלהות, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם, ואחר כל השבח הזה מי פתי יסור הנה הניחו דעתו של הקב"ה והלכו אחר דעתו של נחש, בשביל כך חסר לב אמרה לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב. באור הדברים ע"פ משל לשני ילדים הלכו מביתם ובאו אל בית השכן וראו בביתו מאכלים ערבים מאד, וגנבו ואכלו והילדים

[285] וכל הרע הוא מאתנו והוא הרצון במאמר **לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים** (דניאל ט', ז') ר"ל הטובות והצדקות אשר פעלנו לך ה' המה ולהיפך המעשים רעים אשר עשינו לנו בושת הפנים:

[286] אוהבי ה' שנאו רע והזהיר אותם ואמר אוהבי ה' שנאו רע, לאמר לא תעצבו מדאגה כי כאשר תרחקו עצמכם מן הרע רגזו הרשעים עליכם ויעשן בכם בחרון אפם. ע"ז הזהיר כי ח"ו אין לכם לדאוג ע"ז, אבל אתם אוהבי ה' שנאו רע כי הוא שומר נפשות חסידיו ומיד רשעים יצילם.

ההם היו אחד בן עשיר ואחד בן עני והיו מלמדים זכות על בן העני לאמר יצרו תקפו בראותו מאכלים ערבים ומתוקים וריחם נודף מאד, וחייבו את בן העשיר לא על האכילה כ"א על הכניסה לשם לאמר זאת צדקת אחרי ראותך המאכלים גבר היצר עליך לאכול מהם, אבל עכ"ז למה נכנסת לשם, כלום חסר לך בבית אביך די תאות נפשך.

וזהו מאמר הן הניחו דעתו של הקב"ה והלכו אחר דעתו של נחש. פירוש כי זה הוא ענין הכעס והקצף על שעלה על דעתם לעיין ולבקר על דבר מינות הטובה היא אם רעה, בע"כ כי האמונה רפויה בידם והמה עומדים בספק, ואין לך חטא גדול מזה כמאמר **הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלהיך בעת מוליכך בדרך** (ירמיה ב', י"ז). וזהו אל תפנו אל האלילים, לאמר - כמו שיש חילוק אם תרצה להתחבר אל מי שהוא גדול ממך תצטרך אתה להכנע לפניו בכמה מיני חניפות, ובכמה השתדלות עד אשר תמצא חן בעיניו שיתקרב עצמו אליך, ולא כן אם ברצונך להתחבר לאיש פחות אין מהצורך אליך אל השתדלות, כי גם אם תשרוק לו בדבור קל או תהיה קורץ בעיניך יעוף וידא ויתחבר אליך, עד שלא תוכל להפרד מאתו. זה שהזהיר אל תפנו אל האלילים כי גם בנטיה קלה תוכלו להתדבק ולהשתרש בגלולי טמאתם.[287] וכבר ידענו כי מדה טובה מרובה, אם כן ודאי אם יפנה לבבך מן הטמאה ותפרוש עצמך ממנה ממילא תשרה עליך רוח טהרה וקדושה.

ולכן נאמרה פרשה זו בהקהל **דבר אל כל עדת בני ישראל** כו' **קדושים תהיו** כו' כמאמר **ואל יאמר הסרים הן אני עץ יבש** כו' **והביאותים אל הר קדשי** כו' (ישעיה נ"ו, ג') וזה שאמרו ללמדך כל הגודר עצמו מן הערוה אתה מוצא בו קדושה. לאמר כי אם תקח מאמר קדושים תהיו למאמר נפרד בלתי מחובר לענין שלמעלה יהיה המובן ממנו כי הזהיר על יגיעה ורוב העבודה להשיג הקדושה, מה שזה יפלא בעיני העם לאמר איך נעמול להשיג דבר אשר לא נדע מהותו, לזה באו חז"ל להורות ולומר מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים ללמדך כל הגודר כו' וא"כ אין אתה צריך אל עמל ויגיעה, רק לשמור את עצמך מכל רע וממילא תשרה עליך הקדושה.

והדמיון בזה הגונב מחבירו סוס או תרנגולת אשר נולד ונתגדל אצלו, אם ירצה הגנב להחזירו למקומו הראשון אין מהצורך אליו להטפל להשיבה לבית הבעלים רק להתיר אגודתה ולפתח הקשר אשר הוא אסור שם ויפתח הדלת, ובעצמו ילך אל מקומו הראשון, כמאמר **ידע שור קונהו** (ישעיה א', י"ג).

[287] בנטיה קלה... לא כן להשיג קנין התורה והחכמה מהצורך אל יגיעה רבה והשתדלות גדולה כמאמר (חגיגה ט"ו) לא יערכנה זהב וזכוכית אלו דברי תורה שקשים לקנותם כזהב כו':

כן הנשמה נחצבת ממקום נעלה ונשא ממקום הקודש, והיא כצפור ביד האויל, הוא קושר אותה בצרור הבלי תאות הגוף עד היותה כאבן בעמקי מצולות התועבות והטומאות, אבל אם האדם ינתק מעליה אגודות מוטה ויתיר אותה חפשי מקשר הטומאה אשר קשר עליה, הלא מעצמה תמשוך עצמה למקורה הראשון כמשפט החלק להיות נמשך אחר הכלל. וזהו ושמרתם את משמרתי כו' ולא תטמאו בהם כו' קדושים תהיו והטעם - כי קדוש אני ה' אלהיכם, וא"כ קדושים אתם מן המקור מלידה ומבטן ואין עליכם רק להנזר מכל טומאה ותועבה (ועי' קול יעקב על מאמר צאינה וראינה בנות ציון):

חלק ד

מדרש: **קדושים תהיו** כו' הדא הוא דכתיב **ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה**[288] (ישעיה ה', ט"ז) (פרשה כ"ד, א')

באור זה! דע כי יש להקב"ה ב' פנים איך להתקדש ולהתגדל בעולם. א'. מה שנאמר **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג') כי הרואה המעלות ומדות החמודות הטהורות והקדושות אשר בישראל שכתוב בהם **כי חלק ה' עמו** (דברים ל"ב, י"ט) מה שהם רק אפס קצהו מן החלק אשר חלק ה' לעמו, כש"כ איך יערוך גדולתו וקדושתו יתברך לאין סוף ותכלית אשר ממנו נאצלו המדות האלה. וכמו שמצינו ברז"ל אלכסנדר מוקדון כד הוה חמי לר' שמעון הצדיק אמר ברוך אלהי שמעון הצדיק (ויקרא רבה י"ג).

הדרך הב'. בהיותם ח"ו על דרך לא טוב אז יתגדל ויתקדש ע"י הראותו בהם דיניו ומשפטיו, כמאמר **נודע ה' משפט עשה** (תהלים ט', י"ז). לכן שאל יתברך ודרש מאתנו דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אלהם קדושים תהיו, כלומר ראו נא אתם להיות קדושים וע"י קדושתכם תקדשו את שמי. וביאר ואמר - כי קדוש אני ה' אלהיכם, כלומר כי לפני יש ב' דרכים להתקדש בעולם, אם ברחמים ואם בדין ומשפט, וזהו הדא הוא דכתיב ויגבה ה' צבאות במשפט הוא דרך אחד, והב' והאל הקדוש נקדש בצדקה, כאשר תתנהגו אתם במישרים בקדושה ובטהרה וא"כ טוב לכם לבחור את החיים ואת הטוב וקדושים תהיו וע"י קדושתכם תקדשו את השם הנכבד, והבן:

[288] דע כי האר"י הקדוש ז"ל כתב שני טעמים על הבריאה. **א.** כי חפץ חסד הוא כמאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה וברא העולם להיטיב עם ברואיו כי מדרך הטוב להשפיע. **ב.** בגין דישתמודעון ליה. אמנם טעם זה בגין דישתמודעון ליה סובב הולך על מאמר המדרש (ב"ר י"ג) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. אמר הקב"ה אם אני בורא אותו במדת הרחמים הוה חטייה סגיאין, ואם אני בורא אותו במדת הדין האיך העולם יוכל לעמוד, אלא אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים. באור זה כי יש דרך דישתמודעון ליה ע"י מדת הרחמים ויש דרך ע"י מדה"ד וכמו שנתבאר בפנים:

ומה נעמו בזה דברי דוד המלך ע"ה **הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך** (תהלים ק"ו, מ"ז). כי כאשר הקב"ה יתהלל בעולמו ויתקדש ע"י המשפט שהוא עושה כמאמר הנזכר נודע ה' משפט עשה, אז לא נתהלל אנחנו כי מה יתהלל האדם ברעה, אבל יתקיים בנו מאמר **נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו** (ירמיה ג', כ"ה). אמנם כאשר יתהלל ויתעלה ויתקדש שמו יתברך ע"י קדושתנו ופאר מעשינו הטובים הנה בקדושתו ופאר תהלתו הלא נתהלל גם אנחנו, וזהו הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך, וגם להשתבח בתהלתך שנהיה גם אנחנו כלולים בהשבחים והתהלות אשר יתהלל בהם הבורא יתברך. ועיין מה שכתבנו למעלה (ריש פרשת ויקרא) במאמר המדרש משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך כו' למה שאני עתיד להתפאר בהם כו'. והבן:

חלק ה

ובסמוך: **חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה** (תהילים ק"א, א') אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אם חסד אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה (כן הגי' במדרש ריש פרשתנו) ר' שמואל בר נחמני אמר מהכא **בה' אהלל דבר באלהים אהלל דבר**. ר' תנחום אמר מהכא **כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא** ורבנן אמרי מהכא **ה' נתן וה' לקח** (איוב א', כ"א) (פרשה כ"ד, ב',) (וכעין זה בגמ' ברכות ס', ב').

וראוי להתעורר בכוונת כל אחד בחלופי המאמרים אשר הביאו, והקרוב לומר כי כל אחד המציא טעם אחר על חיוב קבלת היסורים באהבה, ונבאר דבר דבר על אפניו. הנה ר' אחא הביא מאמר חסד ומשפט אשירה וכו' באור זה דע כי כבר אמור עם הספר קול יעקב באור מאמר **מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים** (שה"ש ז', ז'). לאמר כי מדות הקב"ה אינם כמדות בשר ודם, כי מדת בשר ודם אם אחד אוהב את רעהו הנה הנאהב אינו משתעשע באהבת האוהב בעצם, כי אם בפעולות הנמשכות ובאות ע"י אהבתו אותו. היינו שהאוהב יגמלהו טובות גדולות לפי אהבתו, אבל אם ידע הנאהב שלא תבואהו שום טובה מהאוהב אז לא ישמח באהבתו כל מאומה. וכן אם יראה האדון את עבדו כי לבו שלם עמו לאהבה אותו, אבל הוא עושה מלאכתו רמיה ובעצלתים אז לא יחשב בעיני האדון אהבת העבד כלל, כי מה חפצו באהבתו אם לא תמצא שום פעולה טובה מאהבתו זאת. אבל בין ישראל לאביהם שבשמים לא כך היא המדה, כי הקב"ה חושב לטוב ולמצוה את אהבתנו אליו אף שלא תצמח לו שום טובה מאהבה זאת, כמאמר **ואהבת את ה' אלהיך** (דברים ו', ג'). וכן אהבתו של הקב"ה עלינו היא ג"כ

מתוקה וערבה לנו מבלי שום תולדה יצמח מזה כמאמר **כי טובים דודיך מיין** (שה"ש א', ב') וכמאמר **כי טוב חסדך מחיים** (תהלים ס"ג, ד') כי החסד והאהבה מהקב"ה היא בעצמה שמחה ללב יודעיו כמאמר **ואני קרבת אלהים לי טוב** (שם ע"ג, כ"ח). וזהו - מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים, פי' שהאהבה בעצמה היא תענוג גדול.

ומעתה התבונן כי אם הקב"ה משפיע טובה לאיש בער לא ישתעשע כ"א בהטובה המושגת אליו, אבל החכם האמתי הוא יפליג בשמחה וגיל וישתעשע עם האהבה אשר הטובה נמשכת מסבתה יותר ממה שישתעשע עם הטובה. כמו שכתבנו במקום אחר מחבורנו בבאור מאמר **אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד** כו' (ירמיה ט', כ"ב-כ"ג) ר"ל כי יש הבדל בין המוצא מציאה ומגביה חפץ מן האדמה ובין המשיג חפץ במתנה מאדם נכבד. כי המגביה החפץ מן האדמה הוא לא ישמח רק עם החפץ כפי שויו, אם שתי כסף או עשרים כסף ויותר, אכן אותו אשר החפץ בא לו במתנה מאת אדם גדול הוא לא ישמח עם החפץ אבל ישמח עם הנותן אשר עם גודל חסנו ופאר כבודו הוא חפץ ביקרו, זה שוה אצלו עד אין ערך ואין תכלית.

זה שהעיר אותנו המאמר אל יתהלל חכם בחכמתו גו' עשיר בעשרו לשמוח רק עם החפץ, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד כו' ר"ל להשכיל לדעת אותי ואת גודל אלהותו אשר אני הוא העושה חסד עמך, זה צריך להיות ששונך ושמחתך, והנ"מ בזה אם לפעמים יעשה הקב"ה כפי מידת הדין ומייסר את הצדיק אשר כל זה הוא מסבת אהבתו את הצדיק כמאמר **כי את אשר יאהב ה' יוכיח** (משלי ג', י"ב) אין מקום אל המקבל היסורין שישתנו פניו ושלא יקבלם בשמחה, אחר אשר מקור השמחה לא נשתנה והיא האהבה מאת ה' אליו. וזהו חסד ומשפט אשירה אם יעשה הקדוש ב"ה משפט מצד החסד שלו עליו אשירה, ומ"ש חסד ומשפט הוא"ו הוא וא"ו נוספת ויש כזה רבים במקרא, ולכן לא אמרו במדרש שלפנינו אם משפט אתה עושה כמו שאמרו תחלה אם חסד אתה עושה עמי, להורות שאינו מדבר מענינים נפרדים זה מזה כ"א החסד והמשפט שניהם ענין אחד, ואצלו יתברך הוא חסד ואצל המקבל הוא דין ומשפט, לכן יחוייב לקבלו בשמחה:

ר' שמואל בר נחמני הוסיף ענין אחר אשר בעבורו ראוי לברך על הרעה ולקבלה בשמחה כמו הטובה, והביא מאמר בה' אהלל דבר באלהים אהלל דבר. משל אחד בא לבית אכסניא וישלם שמה בעד מאכל בשר שישלחו לו משם אל מקום פלוני, ואח"כ שלחו לו ירק ולא בשר, הנה לא נעשה רצון הקונה הזה כל מאומה, כי רצונו היה לאכול בשר

והם בשנותם את דבריו לא נעשתה כוונתו. אמנם אם אחד בא אל חנות גדולה ואמר אל הסוחר שיכין בעבורו בכל יום מין סחורה יקרה של משי, והוא יסבב בעיר למכור לאחדים להרויח פרנסתו, פעם בא אליו ונתן לו סחורה של צמר גפן, והלך ומכר את זאת והרויח כרצונו וחפצו, הנה גם כי הסוחר שינה בו עכ"ז אליו אין שום נ"מ בזה אחר כי נתמלא כוונתו והרויח בזה כמו בזה.

הנמשל החפץ בטוב עוה"ז למען יתעדן בעוה"ז, א"כ אם הקב"ה משפיע אליו יסורים הנה הגיע לו נגע תחת עונג, וצער תחת הנחת רוח אשר רצה. לא כן הצדיקים כאשר יבקשו הם טובה אין כוונתם רק למען יגיעו על ידה לשלמות עבודתם לאור באור פני מלך חיים, א"כ גם אם הקב"ה ישלח עליהם יסורים והם עומדים בנסיונם יגיעו ג"כ עי"ז לרב טוב הצפון, ובין כך ובין כך נתמלא סאת מבוקשם. וזהו בה' אהלל דבר רק על דבר הפעולה הנמשכת מהטובה, ובאלהים ג"כ אהלל רק דבר על הפעולה הנמשכת מהדין, ופעולת שניהם הלא אחת היא, ע"כ גמרתי אומר בין כך ובין כך אהלל דבר על דבר הטובה שיגיעני על ידי זה:

ר' תנחום אמר מהכא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. הוא ע"ה ביאר אלינו טעם אחר על חיוב הברכה על הרעה כמו על הטובה. והוא על דרך מאמר **ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב** כו' **ובחרת בחיים** (דברים ל', ט"ו) ולמה לא אמר ובחרת בחיים ובטוב כמו שהתחיל המאמר. אבל יורה בזה דעת את האדם לאמר גם כי הטוב ראוי לאדם לחפוץ בו כמאמר **מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב** (תהלים ל"ד, י"ג) עכ"ז יש הבדל גדול בין חיים לטוב. כי החיים ראוי לאדם לפרוט לפני ה' ולבקש ולומר רבונו של עולם תן לי חיים, אבל הטוב גם כי על דרך כלל ראוי לבקש עליו מאת הטוב והמטיב יתברך לאמר: רבש"ע זכרני לטובה, אבל לא שיפרוט לפני ה' יתברך לבקש טובה מיוחדת לאמר תן לי עושר או דבר מיוחד מקניני עוה"ז, יען כי אין האדם יודע במהות הטובה אם תהיה לטובתו. כמו שתראה הבדל עצום בתפלת שלמה המלך ע"ה בין העם הנבחר ובין עמי הארצות כי על העם הנבחר אמר **כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל אדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה, ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, כי אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם** וכו' **וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא** כו' **ובא והתפלל אל הבית הזה אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי** (מלכים א' ח', ל"ח-מ"ג). ההבדל בדבר השתנות לשון התפלה בב' סוגי הקוראים כי שלמה המלך ע"ה בקש מאת ה' בבוא אליו

איש ישראל להתפלל על צרכיו לא יענהו הקב"ה על תפלתו כמו שהוא קורא ומתפלל, כי אולי הוא שואל דבר שיזיק לו. לכן בקש ואמר כל תפלה כל תחנה כו' אתה תשמע השמים, ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, לאמר לא תענהו כמו שהוא אומר בפיו ובשפתיו רק אתה תבחון את לבו כי אתה לבדך ידעת את לבב כו' וכפי הבחנתך כן תתן לו. וכמו שמצאנו ברז"ל על מאמר זה וז"ל: אם יבוא אדם ויתפלל לפניך שתתן לו ממון ואתה יודע שהממון רע לו אל תתן לו, ואם ראית אדם נאה בעשרו תן לו שנאמר **ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו** (דברי הימים ב' ו', ל') (שמות רבה ל"א, ה').

משא"כ אותו שיש עליו לחוש שלא יהרהר דייק ואמר בו ושמעת ועשית ככל אשר יקרא אליך, ממש כמו שהוא קורא וכמו שהוא מתפלל למען ידע כי שמך נקרא אל הבית הזה, ואם תתן לו באופן אחר מי יגיד לו כי מידך היתה זאת לו ויהיה מהרהר ומסתפק.

כלל הדברים כי אין האדם יודע מה טוב לו כי הטובה אפשר לה להשתנות ולהתהפך כקשת רמיה אם לפי הזמן ואם לפי המקום ישתנו הדברים מטוב לרע ומרע לטוב. וזה דרכם של הצדיקים אשר בהגיע אליהם טובה דאגו ופחדו אולי הוא לרעתם שיקבלו גמולם בעוה"ז, או הזולת מהדאגות כאמרם ז"ל (במס' ד"א זוטא פ' ב') ואם הטיבו עמך אל תאמר בשביל מעשי ההגונים הטיבו לי אלא בשביל מעשי שאינם הגונים הטיבו לי, שנאמר **ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו** (דברים ז', י').

ולכן אמר ובחרת בחיים ולא אמר ובחרת בחיים ובטוב, כי הוא יתברך יבחור לך את הטוב לא אתה,[289] וזהו שהביא כוס ישועות אשא - ובשם ה' אקרא, ר"ל על הטובה צריך

[289] ובחרת בחיים ועם דרכנו נוכל לתת טעם הגון על מה שתקנו הברכות לברך ע"ד כלל ולא לייחד הטובה אל המברך, כמו המוציא לחם מן הארץ, בורא פרי הגפן, בורא פרי העץ, הלא יותר ראוי היה לברך שנתת לי לחם להשביע נפשי, ונתת לי בגדים לכסות את בשרי, כי ברכה מבוררת חשובה יותר מברכה כללית כמבואר ברז"ל. ולבבי יחשוב אשר ענין זה כבר מבואר במאמר **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** (תהלים ק"ו, א') ביאור זה, דע כי הטעם במה שתקנו שתהיה התפלה בצבור דוקא אשר בהשקפה הראשונה יראה יותר נכון להתבודד בתפלתו כאמרם ז"ל (ברכות י') ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, מאי קיר מקירות לבו. לא שחז"ל הוציאו הכתוב מפשוטו אבל שאלו ואמרו מאי קיר כלומר מה ענין חשיבות בקיר אשר הסב חזקיהו את פניו אל הקיר ע"ז אמרו כדי שתהיה דעתו מכוונת להתפלל מקירות לבו וזאת יקל על האדם בהיותו מתבודד בתפלתו, וזאת שאל הכוזרי מאת החבר (בי"ד משלישי) והשיב לו כי הקב"ה נדיבות יעץ שלא להעלות לפניו קל מהרה תפלת יחיד כי הטובות והברכות אם אמנם הם מועילים הרבה לכלל העולם, אולם הלא לפעמים יזדמנו כמה יחידים שלא יאות להם הטוב הזה והברכה להם לקללה, כמו עוברי דרך מואסים בירידת גשמים, מוכרי תבואה לא יחפצו בברכה וזול, הרופא מצפה שיהיו לו חולים הרבה, ואם יפנה הקב"ה לתפלת היחיד אולי יתקלל הכלל מברכתו, לכן בחר יותר בתפלת הרבים, רבים יחלו על טובת הכלל, משא"כ הטובות אשר היחיד מבקש על עצמו כבר אמרנו כי אין המבקש בטוח על עצמו אינו יודע מה טוב לו ומה רע לו, וכל הדברים יוכלו להתהפך משעה לשעה, ויש עושר שמור לבעליו לרעתו. וע"כ יפה אמרו ז"ל חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת כי החסד הזה לא יתהפך עוד, אבל החסד אשר אצל החיים איך יברך אדם על סעודתו שנתת לי לחם לאכול ובגד ללבוש אולי יחלה ע"י אכילתו זאת או פן יתקנאו בו ע"י בנדיו החשובים ויהרגו אותו כמאמר המדרש (ב"ר י') זכה צבא לו לא זכה צבא עליו. לכן יפה תקנו לברך על דרך כלל המוציא לחם, מלביש ערומים, כי אצל הכלל ודאי היא טובה גדולה וברכה כללית, וזהו הודו לה' כי טוב כי לעולם ר"ל אל כלל העולם ודאי הוא טוב בלא מיחוש רע וזהו כי לעולם חסדו, והענין נחמד:

אני להתפלל מסבת העדר ידיעתי אם היא לטובתי, וכמו כן להיפך כאשר צרה ויגון אמצא - ובשם ה' אקרא, גם בהגיע לי צרה אתפלל שיהיה לי לטובה, וא"כ אין הבדל ביניהם כי תם אני לא אדע נפש איזה יכשר או זה כו'.[290] הוא שאחז"ל במדרש: **קרוב ה' לכל קוראיו** (תהילים קמ"ה, י"ח) יכול לכל ת"ל **לכל אשר יקראוהו באמת** (ויקרא רבה פרשה י"ז, א'). דע כי כמו אשר הגדול נבדל מן הקטן בב' דברים והם הכעסני והתאוני, כי משפט התינוק לכעוס על דבר הבל על קש ותבן, על חול ואבן, מה שאינו ראוי להעלותו על לב, וכן תשמחהו בדבר הבל. לא כן הגדול כי לא יתעצב כי אם על דבר הראוי להתעצב עליו, וכן לא ישמח כי אם במה שראוי לשמוח בו, וכל אשר יגדל האדם בשכלו ודעתו, בחכמתו ואמתתו, יתמעטו ממנו עצבוניו ויגוניו יען כי כל מה שתתרבה חכמתו והשגתו יתמעטו חפצי לבבו במחמדי עוה"ז כמאמר **רבים מכאובים לרשע** כו' (תהלים ל"ב, י') כי הבעל תאוה לפניו יש דאגות ומכאובות רבות עת נחסר לו דבר זה, ואח"כ מתאוה לדבר זה ויעברו ימיו ביגון ושבר רוח, אבל והבוטח בה' חסד יסובבנו. עד כי דוד המלך ע"ה לעוצם דבקותו והשגתו ומגודל עיונו ודעתו ביטל כל החפצים והסירם מלבו כאמרו **ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד** (תהלים כ"ז, א') ולא נשאר לפי חכמתו והשגתו רק דבר אחד אשר אותו ראוי באמת לחפוץ ולהשתוקק אליו, ובו ראוי לשמוח אחר השגתו אותו. והוא מה שאמר **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** כו' ראה כי לא נשאר לו מכל חפצי העוה"ז מאומה רק זאת לבד החפץ והתשוקה אל התורה והעבודה ומבלעדי החפץ המעולה הזה הכל הבל. וזה שאמרו קרוב ה' לכל קוראיו יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת ר"ל אם יבקש דבר אשר באמת ראוי הוא לבקש אותו ולחפוץ בו, לא כן כל חפצי העוה"ז, האדם חושק אותם מהם מסבת סכלותו, ולכן אם יבקש עליהם מאת ה' לא יענהו אחת מאלף:

ורבנן אמרי מהכא ה' נתן וה' לקח באור זה על דרך אב ובנו נסע בדרך ויהי כאשר ישבו לאכול אצל בעה"ב אחד היה הנער עלז ושמח מאד, כאשר ראה מביאים קערה על השלחן עם מטעמים, וכאשר היו מסלקין הקערה מעל השלחן היה מצטער מאד, אמר לו אביו אמור נא בני מפני מה בהיותך בבית אמך והיא מסלקת הקערה מעל השלחן אין אתה מצטער בשום פעם, ויען ויאמר מה זה תשאלני מבית אמי כי בבית אמי היא המביאה הקערה ואמי היתה המסלקת המאכל, והאמנתי אם היא מסלקת המאכלים עתה הלא לשעה קלה תשוב להעלותם לפני, אחר אשר יתוקנו מעט. לא כן כעת אנחנו

[290] לא אדע נפש איזה יכשר כמו שכתב בעל העקרים (בארבעה ועשרים מרביעי) על מאמר לה' הישועה. כלומר לו יתברך לבדו בחירת דרכי הישועה כפי ידיעתו באמתת הדרכים המועילים אל האדם. לכן על עמך (החיוב) ברכתך סלה שיודו שמך לעולם בין ישיגו חפצם בין לא ישיגו כי האדם אינו יודע את הטוב לו:

בדרך במלון אורחים בבית אחרים, היום אנחנו בבית זה ולמחר במקום אחר, ואם כעת יסלק המסלק את הקערה מלפני הלא הסילוק הוא עד עולם.

הנמשל הצדיקים הקב"ה הנותן להם בחפצו, והקב"ה המסלק מהם ובטוחים הצדיקים כי סילק מהם בעוה"ז כדי לתקנו לעוה"ב, לא כן הרשעים כי מהם אם נסתלק הטוב לא הקב"ה הוא הלוקח מהם כ"א נותן רשות למשחית לקחת מהם הטוב כמאמר **וחטאתיכם מנעו הטוב מכם** (ירמיה ה', כ"ה) ולכן סילוק טובתם הוא לעולם. לא כן אם ה' נתן גם וה' בעצמו לקח ודאי יחזור ויתן ביתר שאת ויתר עז והדברים יקרים ונעימים.

ומה נעמו עתה דבריהם ז"ל בסמוך ה' נתן וה' לקח בין שנתן ברחמים נתן בין שנטל ברחמים נטל, ולא עוד אלא בשנתן לא נמלך בבריה וכשנטל נמלך בב"ד, אר"א וה' לקח הוא ובית דינו. ורצונם בזה לבאר ההבדל הגדול בין האב המייסר את בנו ובין האדון המייסר את עבדו, כי האב כאשר יוסר את בנו הנה באהבתו ובחמלתו ישקול בפלס הבחנתו שלא יוסיף להכותו מכה רבה פן ישחיתהו או ימיתהו, אבל איש זר המכה בחמת רוחו הוא לא יפלס את מעשיו וכל אשר תמצא ידו לעשות הלא יעשה וכמאמר **כי אני ה' לא שניתי** (מלאכי ג', ו') גם בעשותי שפטים לא נשתנו מדותי מרחמים לדין.

והעד - **ואתם בני יעקב לא כליתם** (שם) כי מה עשיתי לכם הלא אתן עליכם שבעה עינים לתת אתכם שארית בארץ לפליטה גדולה, והמכות האלה אשר בין ידכם המה מכוונים רק להעיר ולעורר אתכם, כדרך מה שיעשה הבא להקיץ את חבירו משנת התרדמה, וכמאמר כי כאשר ייסר איש את בנו כו' שאין כוונת האב אל היסורים לייסר ולהעיק את בנו, רק להיפך מרוב חמלתו הוא שוקד לתקן את דרכיו ליישר מעלליו לתת לו אחרית ותקוה. ולכן כאשר שלח בלק אל בלעם שיבוא לקלל את ישראל לכלותם ח"ו נאמר בו **וישא משלו ויאמר** וכו' **לא הביט און ביעקב** כו' (במדבר כ"ג, י"ח-כ"א) כלומר גם בעת אשר המידת הדין שולט בהם אין המכוון והמובן ממנו יתברך אל היסורים עצמם להעיק ולהרע ח"ו, כי אם לתקנו להטיב עמו באחריתו. וזהו ה' אלהיו עמו כו' השוקד רק בטובתו וכמאמר **חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט** (בראשית י"ח, כ"ה) וכבאור רז"ל חלילה לך חולין הוא לך, כלומר לעשות רע בלי פעולה טובה תצא ממנו, חולין הוא לפניו יתברך אשר ע"כ חייבו ז"ל לברך על הרעה בשמחה כמו על הטובה, וכמו שנתבאר במאמר ר' שמואל בר נחמני באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר.

אמנם עתה במאמר הנזכר הוסיפו לקח טוב במליצתם הטהורה כי יותר ויותר ראוי להפליג בשמחה על הרעה שהשיג מאתו יתברך יותר על שמחתו בטובה הבאה לו. והוא שאמרו ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בבריה, וכשנטל נמלך בב"ד, באור זה **על דרך**

חנוני יש לו קרוב עני ודרכו תמיד להנהות אותו מאשר יש לו בחנותו, ומסחורותיו יעשה בגדים לו ולב"ב, ובהזדמן שיצטרך העני לגמרו של בגד שארי דברים הבלתי נמצאים בחנותו הוא נותן לו מעות שילך ויקנה בחנות אחרת, או החנוני עצמו הולך בין הסוחרים לבקש מה שהוא צריך, אשר יותר ראוי להפליג טובתו במה שהוא קונה דברים שאינם נמצאים בחנותו כי הדברים אשר הם אתו עמו ומצוים אצלו לא יקשה כ"כ בעיני האדם לוותר לאחרים הצריכים לכך.

הנמשל הקדוש ב"ה בהיותו מטיב הנה מדתו להטוב כמאמר **הודו ה' כי טוב כי לעולם חסדו** (תהלים ק"ו, א') כי זאת היא הסחורה אשר בחנותו יתברך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם, וברוב טובו וחסדו ברא מקטרגים להעלות חמה לדון את האדם ולעשות בו שפטים בעבור יתן אל לבו לתקן מעשיו להיטיבו באחריתו.

וזהו ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בפמליא, אבל כשעושה דין נמלך, כלומר שלא כמדתו כביכול כמחפש בחנות אחרת.[291] וזהו ה' אלהיו עמו כלומר ה' שהוא רחמן משתף ובורא ומעורר מידת הדין אליו כי הוא בעצמו אין מדתו להביט בעמל כמאמר **טהור עינים מרעות רע והבט אל עמל לא תוכל** (חבקוק א', י"ג):

חלק ו

איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ה' אלהיכם (י"ט, ג').

הקדים הכתוב ב' מצות אלו בפרשה זאת ובמה הושוו זה לזה ונראה כי מאמר קדושים תהיו כו' בא להורות שכל התורה ומצותיה המה קדשי שמים אין להם חלק ונחלה בתוך גופות התבל רבת ההבל. כי הכחות שהם בטבע אינם רק אל ענינים חמריים אל קיום הגופות לא לעניני הנפשות כי אין שום כח מן הגוף מעיר ומעורר על חפץ התורה ומוסרה, והיא נזכרת ונעשית רק מצד התעוררות היראה והאהבה אחר העיון וההתבוננות, וכמו שכתבנו בספר המדות (בפרק ב' משער הדעת) ובע"כ צריך האדם להקדים לעצמו האמונה, להאמין בה' ובתורתו התמימה, כי האמונה היא דבר אשר ממנה ראשית ההתחלה, לדבק עצמך ובשרך נפשך ומאודך אל התורה והמצות. כמשפט סוחר הבא לסחור במדינה רחוקה אשר באין ספק יצטרך תחלה להשתדל שיהיה לו מלון להסתופף בו לאסוף אל תוכו סחורותיו, כי לולא כן יבולע כל מסחרו. עד"ז ממש

[291] על דרך שבארנו בחבורנו שמן המור (בראשון משלישי) מאמר הנביא ע"ה **הן לצדק ימלך מלך ולשרים למשפט ישורו** (ישעיה ל"ב, א'). כי גם מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע כי כבוד מלכים להראות טובו ונועמו ולעשות צדק וחסד אל החוסים בצלו יעשה בעצמו. כמאמר באור פני מלך חיים. והשרים אשר לפני המלך אינם רק בעבור המשפט כי באין ספק יזדמן צורך שעה מה שראוי לעשות דין ומשפט באיש ידוע, את זאת לא ייחד עוד אל עצמו רק השרים המה ישבו כסאות למשפט וישפטוהו. וזהו הן לצדק ימלך מלך, המלך ימלוך רק לעשות צדק ולעשות חסד, ולשרים יש צורך למשפט ישורו לעשות משפט ודין:

הורה לנו הכתוב במה שהקדים ב' מצות אלה, אחת - היא כולה גופנית מצות כבוד אב ואם אשר עליה מעידים כלם כמאמרם ז"ל **יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך** (תהילים קל"ח, ד') מאמר פיך לא נאמר כו' כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך חזרו והודו (קידושין ל"א, א') ובאמת קרובה היא אל דעת הנבראים עד כי כמעט גם הבע"ח יש להם חלק במצוה זאת. וכבר דרשו חז"ל: **עבד משכיל ימשל בבן מביש** (משלי י"ז, ב') עבד משכיל זה אליעזר (עבד אברהם) ימשול בבן מביש זה יצחק שבייש את כל עובדי כוכבים בשעה שנעקד על גבי המזבח (בראשית רבה ס', ב'). והרצון בזה לבאר ענין כבוד אב ואם עד היכן המצוה הזאת מגעת כי הלא יצחק לא שמע מפי הגבורה מצות העקידה, וקבלה באהבה רק מאמונתו באביו אמונה שלימה שמע לקול דבריו ומסר גופו ונפשו לשפוך דמו כמים, הנה בזה בייש את כל המקילים במצוה זאת ואינם שומעים לאביהם כל כך. ב'. מצות שבת ומצוה זאת חציה בקודש וחציה בחול, כי השביתה בקודש ולהתענג בתענוגים ולעדן בדשן נפשו, הוא מן הגוף, ומצוה זאת היא המחברת ענין אלהי אל ענין הטבעי. ולכן אמר הכתוב בלשונו הטהור איש אמו ואביו כו' לאמר כי ענין זה ראוי ומחוייב אליכם מצד טבע אנושיית אשר בכם, כי כן משפט וטבע הבן שלא להרהר אחר האב כלל כמו שעינינו רואות באמונות ודתות כל העמים, אשר מצד הטבע הם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם כמאמר **כי עברו איי כתיים וראו** כו' **ההמיר גוי אלהים** כו' (ירמיה ב', י'). והוא מה שאמרו ז"ל: **רעך ורע אביך אל תעזוב** (משלי כ"ג, י') רעך זה הקב"ה, ורע אביך זה אברהם, ואם עזבת תן דעתך שלא תכנס לבית אחיך ביום אידך זה ישמעאל ועשו (שמות רבה פרשה כ"ז, א'). ורצונם ז"ל בזה להעיר אותנו על הדברים שאמרנו כי ראשית האמונה ועיקר יסודה על מצות כבוד אב ואם ולשמוע מוסרם כי ראוים הם שיהיו צאצאיהם מקבלים את דבריהם, כי אין אהבה כאהבת האבות אל הבנים, כי הם מוסרים נפשם ומאודם לגדלם, לחנכם להגיעם אל שלמות הנדרש מאת האדם, ויערב להם כל עמל וכל יגיעה כפי אשר תמצא ידם לגמול עמהם טובות לא יישנו אם לא ייטיבו. וא"כ במי ראוי להאמין כמו שראוי להאמין במוסר אב וכמ"ש הרמב"ן ז"ל על מאמר **והודעתם לבניך** כו' (דברים ד', ט') וז"ל כי האב לא יעיד שקר לבנו ולא ינחיל אותו דבר הבל ואין בו מועיל.

אשר ע"כ אמרו ז"ל הוקש כבודם לכבוד המקום (ב"מ ל"ב) כי ע"י כבוד אב ואם יקנו הבנים האמונה לכבד המקום כמ"ש למעלה פרשת יתרו (על מאמר אמירה נעימה כתיבה יהיבה) וכאשר יעלה על לב הבן לבלתי שמוע בקול אביו ואמו, ושלא להאמין למוסרם אז הוא רשע למות כי הוא מורד בהוריו ומשלם רעה תחת טובה, והוא ממסיגי

גבול אשר גבלו ראשונים. והוא ממש כאדם הולך בדרכים ועוזב דרך הסלולה אשר לנגד עיניו רבים הולכים בה והוא הולך נתיבות לא עבר בהן איש ועליו נאמר **אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח** (משלי כ"א, ט"ז) כי סופו לאסוף אל תוכו כל מדות רעות ונשחתות אחר כי אינו שומע עוד אל הבורר לו הטוב מן הרע, והיפה מן המגונה, וסופו שיגביר עליו הדלות והשכלות להיות עבד לעבדים ובע"כ יהיה סר למשמעתם אשר גם נפשו יודעת מאד כי הם אינם דורשים כ"א להשיג הטוב ממך להעבידך בקושי ובפרך. וא"כ הלא טוב ליראי אלהים אשר יבחרו לשמוע אל איש אחד אל קול אביו ואמו שהמה האוהבים האמתיים דורשים הטוב רק לנפשך, ואז לא תצטרך לשמוע אל הזולת כי תתמלא חכמה ותבונה ומעלות אשר בהם שרים ישורו. וז"ש הלא טוב לכם רעך ורע אביך אל תעזוב אבל אם עזבת תן דעתך שלא תכנס לבית אחיך כו' זה ישמעאל ועשו, כי לא תשיג עוד אוהב נאמן כמו אביך זה ילדך אבל בהכרח תבוא ליד ישמעאל אחיך אשר תדע את לבבו שאינו דורש כ"א טובת עצמו:

חלק ז

ובגמרא: איש אמו ואביו תיראו יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת, ת"ל ואת שבתותי תשמורו (יבמות ה', ב').

להמתיק הענין נראה ע"פ משל (הנודע ומפורסם) ג' חברים היו בעיר וגמרו בדעתם לנסוע למרחקים ללמוד חכמות חדשות ונצורות, והסכימו בדעתם שילך כל אחד במקום מיוחד כי אולי יזדמן איזה למוד במדינה זו מה שאינה מזדמנת במדינה אחרת, ולאחר שנה או שתים יתאספו אל מקום אחד אשר יעדו להם. ויהי כי הקיפו הימים ונתאספו ובאו יחד איש פני רעהו, התחילו מספרים כל אחד את החדשות אשר למד, זה מספר ואומר אני למדתי איך לעשות מראה שיכולים לראות על ידה עד כמה פרסאות, ויתפלאו מאד על למוד יקר זה, והשני אומר לפניהם אני למדתי חכמה יקרה איך לעשות עגלה ומרכבה שיכולים לנסוע עליה כמה פרסאות אף ברגעים אחדים, והשלישי גם הוא מספר לפניהם אני למדתי רפואה יקרה המועלת יותר מכל צרי גלעד, והיא מסוגלת מאד לרפאות כל סוגי החולים. ואחר הדברים האלה אחר אשר נקבצו ובאו לידם חכמות יקרות כמו אלה נשא לבם אותם ללכת יחד, ויתהלכו באשר התהלכו, ויהי בבואם אל מלון עיף ויגע ויקח האחד את תיקו מחיקו והוציא את המראה לראות ולהביט בה, וירא מרחוק כי בעיר המלוכה צווחה גדולה בחוצות, ויחדו מבוהלים ודחופים על דברת בת המלך שנפלה במחלה אנושה ומסוכנת, והרופאים כבר נלאו ולא יכלו למצוא רפואתו, ויען השני ויאמר אני אעשה ואכין עגלה לבוא שמה ברגעים אחדים, והשלישי אמר אני

אתן לה התפוח אשר עשיתי בחכמתי להריח בו ותתרפא כרגע. ויהי הם באים שמה וזה נתן לה התפוח ונתרפאה מיד, ותהי שמחה גדולה בחצרות המלך והשרים והמה מהללים בחלילים לפני החכמים האלה השלשה אנשים אשר ע"י שלשתם נתגלגלה הרפואה אל בתו היקרה, אח"כ קרא המלך אותם ואמר מה אשיב לכם על גמולכם הטוב אם אפתח לכם כל אוצרותי אין די בהם השב גמול על הטובה הגדולה אשר השגתי מכם, לכן גמרתי אומר את בתי אתן לאשה לא' מכם ואתם שפטו נא ובחרו מכם אחד שישא את בתי. ויהי כשמעם את הדבר התחילו מתווכחים זע"ז, זה אומר אנו קודם כי אני ראיתי תחלה במראה אלי התודע הדבר, והמה עונים ואומרים מה בידך לפעול עם המראה לולא התפוח אשר בידי, וזהו אומר לולא העגלה אשר המצאתי לא פעלתם מאומה. ויהי בהשמע קול ההתווכחות לפני בת המלך פיה פתחה בחכמה ואמרה כן הדברים כי זכות כל אחד שוה, כי לולא זה מה היה פועל זה או זה, אמנם הויכוח הזה אי אפשר לברר אותו אם נדבר ונחקור אך ממה שעבר, כי בדבר ההזדמנות אשר עבר עלי ודאי זכות שלשתם שוה, אכן אם נדבר מזמן העתיד אפשר לברר וללבן הויכוח הזה במעט אומר ודברים, כי על הימים העתידים מה לי עוד לראות במראה מה לי העגלה אשר המציא זה. אכן התפוח אשר ביד פלוני הלא אני צריך אליו ערב ובוקר וצהרים כל היום תמיד כי אני רכה וענוגה חלושת המזג, וא"כ זכותו גדול משלהם.

הנמשל כי רז"ל אמרו ג' שותפין באדם הקדוש ב"ה ואביו ואמו וא"כ תחקור לקול מי ראוי ליחרד יותר, אכן לא אכחד כי מבלעדי אחד מן השותפים לא באת אל גדר הויה ומציאות אבל אם לא נדבר ממה שעבר אבל נדבר מהימים העתידים, בקל יתברר לך בקול מי ראוי להזהר יותר, כי האב והאם אחר שכבר הבן במציאות בעולם אין לו עוד צורך כל כך אל ב' שותפים האלה. אכן השלישי הכי נכבד כי אליו האדם צריך בכל רגע להמשיך אליו שפע חיותו ומזונו וסיפוקו כמאמר מחיה חיים יתן לך חיים (יומא ע"א) כלומר בהווה הוא משפיע החיות. וזהו יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת ת"ל ואת שבתותי תשמרו אני ה' המהווה המציאות, גם אלהיכם המשפיע בתמידות והבן. (עוד באור ע"ז תמצא בחלק ראשון פרשת נח על מאמר צא מן התיבה דרשהו משם):

חלק ח

אל תפנו אל האלילים כו' ובגמרא: דיוקנאות עצמן אסור להסתכל בהן שנאמר אל תפנו אל האלילים, מאי גמרא א"ר חנן אל תפנו אל האלילים אל מדעתכם (שבת קמ"ט, א'). **והדברים** סתומים וחסרים באור!

והנראה לדעתי על דרך מאמר המשורר ע"ה **פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם תכתב זאת לדור אחרון** כו' (תהלים ק"ב, י"ח) ומה מאד ראוי להבין במה שהתחיל בלשון יחיד פנה אל תפלת הערער, והשלים המאמר בתפלת רבים ולא בזה את תפלתם, ואחשוב כי המשורר ע"ה רמז בזה אל מה שמצאנו ברז"ל **בכל עת יהיו בגדיך לבנים** (קהלת ט', ח') משל למלך שהזמין את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, פקחים שבהם נכנסו לפנים כשהם מקושטים כו' עד אלו ואלו יושבים הללו אוכלים והללו רעבים, הללו שותים והללו צמאים שנאמר **הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו** כו' **ומשבר רוח תיללו** (ישעיה ס"ה י"ג-י"ד) (שבת קנ"ג, א'). וגם המאמר הזה צריך טעם כי כבר נאמר **גם ענוש לצדיק לא טוב** (משלי י"ז, כ"ו). ולבוא אל הבאור נזכיר עוד מאמר רז"ל ויפן אהרן אל מרים שפנה מצרעתו (שבת צ"ז, א') וגם מאמר זה אומר הביננ.

אמנם דע כי ההבדל בין מאמר פנה ובין מאמר נטה כך הוא כי כבר נתבאר (במאמר הג' והד' מס' השמע) שבכל תנועה יצויירו בו ג' גבולים, **א**'. מה שממנו **ב**'. מה שאליו **ג**'. מה שבין (ר"ל מה שבין שניהם) כמו המרחם על זולתו פעם יהיה מצד מעלת המרחם וטובו הוא הגבול שממנו, ופעם מצד המקבל המצטער והמדוכא הוא הגבול שאליו, ופעם מצד הקורבה שביניהם הוא מה שבין (עי' עולת תמיד ריש וארא) ומעתה כאשר יתנועע המתנענע אל דבר בעבור מה שאליו ישמש הכתוב במאמר נטה כמו **ויט עד איש עדולמי** (בראשית ל"ח, א') **הטה אלהי אזנך ושמע** (דניאל ט', י"ח) **ויט שמים וירד** (תהלים י"ח, י'). וכאשר תהיה תנועתו לסבת מה שממנו אז יאמר פנה כי פנה אליו עורף כמו **ויפן ויצא מעם פרעה** (שמות י', ו').

לכן בהכרח דרשו ז"ל בת"כ (בחקותי) ופניתי אליכם והפריתי אתכם אפנה את עצמי מכל עסקי לשלם שכרכם, הנה מלאו בזה קצור לשון הכתוב יען כי מאמר ופניתי יורה על מה שממנו לכן ביארו אפנה מכל עסקי. וכן ביארו ז"ל מאמר דוד המלך ע"ה **פנה אלי וחנני** כו' (תהלים פ"ו, ס"ז) וז"ש ז"ל (בילקוט תהלים כ"ה) פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני וכי יחיד היה דוד כו' וכי עני היה דוד כו' אלא אמר דוד לפני הקב"ה לפי ששמתני למלך על בניך עיניהם תלויות בי ועיני תלויות בך ואני יחיד כנגדו כו' פי' כי מעתה הוא מחוסר השגחת המשגיחים כי הוא גבוה על כלם ואם כן יותר ראוי אליך פנות אלי לחון אותי בעין השגחתך יותר מאל הזולת, והטעם - כי יחיד ועני אני כי המה עיניהם תלויות

בי שאשגיח עליהם ומי ישגיח עלי אם לא אתה ה'[292] (והשלמת הדברים עי' באהל יעקב בראשית על מאמר הלא אם תיטיב שאת).

וע"כ יפה הוכיחו ז"ל ממאמר ויפן אהרן אל מרים, כי להורות על הגבול שאליו היה לו לומר ויט אהרן אל מרים משא"כ מאמר ויפן מוסב על הגבול שממנו לכן יפה ביארו שפנה מצרעתו שהיה עליו תחלה ונרפא ממנו. והוא שאמר הכתוב **ופנית בבקר והלכת לאהליך** (דברים ט"ז, ז') להורות שתהיה אהבתם חזקה אל המקום הנבחר הזה עד שתהיה פרידתם ממנו בע"כ. ומה יפה אמר עתה הכתוב **ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים** (דברים ל"א, כ') כלומר כי רק אם יפנה לבבו ממה שממנו וינח ידו מעניני התורה ועבודת שמים סופו כי יבוא אל מה שאליו יבוא לעבוד אלהים אחרים.

כמאמר וסרתם ועבדתם אלהים אחרים (שם י"א, ט"ז) ז"ש חז"ל (שבת קי"ז, א') עתידה פרשה זו שתיעקר מכאן כו' ולמה כתבה כאן כדי להפסיק בין פורעניות ראשונה לשניה פורעניות ראשונה מה היא **ויסעו מהר ה'** כו' (במדבר י', ל"ג) שנסעו מאחרי ה' (פורעניות שניה ויהי העם כמתאוננים) כי מי שהוא דבק בו יתברך בשלימות לא בנקל יכנס בלבו ענין זר. לכן היה מחסדו הגדול יתברך להפסיק בין הסבה ובין המסובב למען תהיה הסבה סבה רחוקה לבלתי תפסיד כל כך כי באמת אין אחריות גדול מזה כמאמר **וזכרת את ה' אלהיך** כו' (דברים ח', י"ח) ונאמר **שויתי ה' לנגדי תמיד** כו' (תהלים ט"ז, ח').

לכן יפה אמרו אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם וכוונו בזה ג"כ רק לתקן קצור לשון הכתוב כי מאמר אל תפנו אל האלילים הוא הגבול שאליו ולמה אמר אל תפנו אשר שורש זה הונח על הגבול שממנו. לזה ביארו ומלאו קוצר לשון הכתוב, אל תפנו מדעתכם לומר כי ראוי אליכם לשמור מאד הדעת והזכרון לבלתי תהיו נעתקים מנועם הדבקות בו יתברך, כי כאשר האדם יהיה נפרד ונעתק ונעזב מדעתו כאותו שהוא מסיח

[292] פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני והוא שאמרו רז"ל דלותי ולי יהושיע אע"פ שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע (פסחים קי"ד, ב'), וטעם הדבר אינו מבואר למה, גם כי פשט המאמר יורה כי הדלות יחייב הישועה ואיך הוא זה. אבל באור הדבר על דרך משל לחבורת אנשים סוחרים באו אל בית אכסניא ומבקשים לאכול ולשתות, וכל אחד היה אומר לתת לפניו את אשר תתאוה נפשו מן המאכלים הערבים המענגים הנפש, והיה ביניהם עני אחד מבקש חתיכת לחם להשיב נפשו, והבעה"ב הניח את כלם והלך במהירות לתת לחם לפני העני הזה, לאמר אתם באתם אלי בנפש שבעה והעד כי לא תבקשו רק להתענג בתענוגים, אבל עמדו ושמעו כי זה מבקש רק לחם להשיב נפשו זה יורה כמה הוא מדוכא ברעב וחוסר כל. וזהו מאמר **פנה אל תפלת הערער** כלומר בראותו יתברך את ההפלגות אשר בעלי תאוה מבקשים למלאות תאותם וגאונם להרבות כבודם, וזה אינו מבקש כ"א לחם לפי הטף יפנה הקב"ה מהם ומהמונם לשמוע לקול הערער, כי בקשתו היא הוראה עצומה על דלותו ורעבון נפשו, לכן יפה אמר פנה כפונה משאר עסקים כי הוא יותר ראוי ויותר נחוץ, וכן מאמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני כו' מיוסד על כוונה זאת. וזה דלותי ולי יהושיע כלומר מסבת הפלגת הדלות אשר בי והמה מלאים כל טוב לי נאה להושיע לא להם, ויש בכלל הדברים האלה אף גם זאת אע"פ שאני דלה מן המצות ואין בי זכות רק ענין הדלות לבד בסבתו ג"כ ראוי אלי שיפנה מהם אלי.

דעתו מדבר המשמרת שעליו סופו שיבוא לעבוד אלילים, לכן אסרו להסתכל בדיוקנאות לבלי יבוא להיסח הדעת, וזהו אל תפנו מדעתכם אל האלילים והענין אמתי לדעתי:

ומעתה נבאר מאמר פנה אל תפלת הערער כו' תכתב זאת לדור אחרון כו'. ונאמר כי הנה הדלות יש בעניה ג' חלוקות, אחד הוא הדל שאין לו מאומה ונפשו רעבה ומשתוקקת אל הטוב הוא הנקרא אביון כי הוא תאב לכל. ב'. אותו שאינו מתאוה טוב אבל עכ"ז הוא מכיר יודע ומבחין שיש טובות הרבה בעולם והאיש הזה הגם שאינו מתאוה להם, עכ"ז מעונה הוא ומחוסר הכל והוא הנקרא עני. אבל כבר יזדמן איש אשר טוב לא ראה מימיו, נולד בעניות ונתגדל בעניות ושפלות ואין דרך אחר עולה על לבו כל מאומה, כי הוא יושב ביער או בכפר מקום לא יעבור בו איש, וא"כ לא ראו עיניו ענין אחר שיתאוה אליו הוא ראוי לקרוא אותו ערער כי הוא כערער בערבה שנאמר עליו **ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב** (ירמיהו י"ז, ו') אשר על בחינה זאת ירמיה ע"ה נשא קינה עלינו ואמר **ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה** (איכה ג', י"ז) כאותו שלא יעלה על לבו כי אם הלחם אשר הוא אוכל להשיב נפשו הרעבה. והמופת ע"ז כי גם בהזדמן שיאמר לו אדם בקש ממני דבר שאל ממני ואתנה, עכ"ז לא יבקש כי אם לחם ההכרחי כי אינו יודע ואינו מבחין תענוגות בני אדם יותר מלחם ומים וכסות בשר עורה. ומעתה כאשר הקב"ה יעשה סעודה ויהיו נקראים לפני המלך יתברך כל נפש נענה וכל נפש רעבה, עניים ואביונים וזה הכלל שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים והוא ממלא משאלות לבבם ועכ"ז אם הם כלם עניים וחסרים כל טוב מה ישאלו ומה יתאוו. כמו שאמרו חז"ל על משיח בן דוד שיבוא במהרה (סוכה נ"ב, א') כיון שראה משיח בן יוסף שנהרג הגם שהקב"ה אמר לו שאל ממני כו' הוא אומר איני מבקש ממך אלא חיים שנאמר חיים שאל ממך והוא מקוצר רוח השואל.

וא"כ מה יעשה הקב"ה עם הנכאי לבב האלה כי לא יבאו ולא יתאוו לבקש דבר, אבל בחסדו יתברך יושיב אצלם הרשעים הגדולים אשר בכל ימיהם התענגו בתענוגים רבים ונכבדים לעדן בדשן נפשם, ונפשם יודעת מאד הדברים המענגים הנפש יודעים ומבחינים בטובות וישאל השואל מה אתם מבקשים מן התענוגים, ואז ירחיבו פיהם לשאל לנפשם כל המאכלים הערבים היקרים, וכל משקה יקרה, ואת מה שיבחרו הם יקח הקב"ה ויתן לפני הצדיקים. וא"כ ישיבת הרשעים אצל הצדיקים הוא ענין הכרחי שיבחרו הם בטובות נעימות ויקרות מה שלא יעלה על לב הצדיקים כמאמר **ומעולם לא שמעו לא האזינו, עין לא ראתה** כו' (ישעיה ס"ד, ג'). וזהו הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו כו', כלומר כל עיקר ישיבתכם אצל הצדיקים הוא

לסבה שתרעבו לבחור בטוב ועבדי יאכלו הטוב ההוא אשר בחרתם. וזהו אלו ואלו יושבים, הללו אוכלים והללו רעבים הללו שותים והללו צמאים כו' והנה על אותה שעה חזה המשורר ע"ה ברוח קדשו ואמר פנה אל תפלת הערער (עיין הערה) וגם ולא בזה את תפלתם היינו התפלה והבקשה אשר הרשעים מבקשים. וביאר מעצמו ואמר תכתב זאת לדור אחרון רמז כי אין המאמר מיוחד רק לדור האחרון, כי אז יתקיים באמת פנה אל תפלת הערער ועכ"ז לא יבזה תפלת המרחיבים פיהם על משאלותם, כי אם ישמע משאלותם ויתנם להערער:

אמנם על דרך כלל ראוי להתבונן במה שהחמיר הכתוב כ"כ עלינו אל תפנו אל האלילים וכבאורם ז"ל אל תפנו מדעתכם שלא להסיח דעת כל מאומה שלא לשבת במושב לציץ שזה יכלול כל מיני שחוק והתול. והנה כל הדברים אשר אנחנו רחוקים מהם המה על ב' פנים, מהם בדרך גזירה מאת הגוזר העליון ב"ה כמו ההרחקה ממאכלות אסורות מכל טומאה ותועבה, הב' הוא דרך עצה טובה כמאמר **כך היא דרכה של תורה** כו' (אבות ו'). וא"כ יש לתת טעם על ענין מושב לציץ אם הוא דבר אסור מאתו יתברך היה ראוי להזהיר ע"ז בתורה כמו שהזהיר על כל מצות ל"ת, והיו זהירים מאד להשמר מזה ואם לא כן למה רמזו לנו למנוע את עצמנו מזה.

וכי תאמר כי הזהיר ע"ז הכתוב אזהרה שלמה במאמר מלא אשר לפנינו אל תפנו אל האלילים וכבאורנו. עוד יקשה עלינו השלמת המאמר אני ה' אלהיכם וכי העוסק בהבלים הוא כופר בעיקר ומכחיש אלהותו יתברך. גם חז"ל אמרו יכול שיאמר אדם הואיל ולא הלכתי לטרטיאות אלך ואתגרה בשינה ת"ל **כי אם בתורת ד' חפצו** (תהילים א', ב') (ע"ג י"ח, ב'). וראוי לבאר איך ענין זה תלוי בזה. אמנם דעת לנבון נקל כי כל מציאות האדם בעולם רק בעבור התורה שיהגה בה יומם ולילה כמאמר **כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה** (תהלים א', ב') לכן ראה הקב"ה להרחיק מן האדם כל הדברים הממשיכים לבו והמטרידים אותו.[293] גם אם הדבר בפני עצמו אין בו טומאה ולא

[293] ראה הקב"ה להרחיק מן האדם... ומה נעמו לי בזה דברי ידידי הרב מו"ה חיים ר"ז (נ"י) [זצ"ל] בבאור מאמר (סוף מכות) רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות. משל לעול ימים עלה על לבו לעשות לו מסחר ונסע למרחקים להביא סחורה משם, ויהי כבואו שמה מצא את דודו ומסרפו ויספר לפני דודו כי בא למקום זה לקנות סחורה, והנער הלך לבית מלונו וקרובו זה הלך בלט אל האורגים הסחורות האלה והודיע אותם לאמר דעו כי בא סוחר לפה ומלונו אצל פלוני אלמוני לכן מהרו לכו אצלו והוא יקנה מידכם את אשר אתכם, והתחילו ללכת למלונו ויהי אך יצוא יצא זה מאת פניו וזה בא אצלו עם סחורותיו, והזקן כאשר שער בנפשו כי האורגים האלה כבר מכרו לו איש איש את אשר היה לו וילך והודיע עוד אל אורגים אחרים העושים במלאכה והם הביאו אליו עוד זה אחר זה עד כי לא נשאר לפניו עת לנוח מעט מעמלו, וכאשר ראה הנער כי תם הכסף ולא נשאר לו רק על הוצאות הדרך אמר מעתה אני מוכרח לנסוע לביתי, הלך לבית דודו להפטר ממנו ויספר לפניו מספר הסחורות אשר קנה, כך וכך ממין זה, וכך וכך ממין זה, ואח"כ התחיל כגונח ומתעצב לאמר אבל כל הימים האלה לא נחתי ולא שלותי, גם שינה בעיני לא ראיתי מכל העמל והטרחות שהיה עלי, ודודו שמע את דבריו

תועבה עכ"ז הוא שנוא בעיני ה', כי עי"ז הוא בטל מדברי תורה. וזהו יכול שיאמר אדם הואיל ולא הלכתי לטרטיאות והוא דבר איסור א"כ כאשר אעביר זאת מלבי ואבטלהו אהיה חשוב לפניו יתברך כאילו עסקתי בתורה ובמצות כמשפט כל הכופר בע"ג כאלו קיים כל התורה כולה. גם אמרו ישב אדם ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כאלו עשה מצוה (קדושין ל"ט, ב') וא"כ הואיל ולא הלכתי אחרי שוא ולא הלכתי לטרטיאות אלך ואתגרה בשינה, ת"ל כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה, וא"כ גם אם השינה בפ"ע אין בה תועבה ולא טומאה אבל כמה ביטול תורה יש בה לכן מחוייב האדם להתרחק מזה, כש"כ כמה יש לאדם להתרחק מדבר שהוא בפ"ע תועבה. לכן יפה הזהיר אותנו הכתוב אל תפנו אל האלילים אל תפנו מדעתכם כי עיקר האזהרה שלא להמשיך לב ולפנות מן התורה כי המבטל דברי תורה סופו כו' וכבר ספרו חז"ל על ר' אלעזר בן ערך ר"א בן ערך איקלע להתם ואימשך בתרייהו ואיעקר תלמודי' (שבת קמ"ז, ב'). וא"כ על אחת כמה וכמה מה מאד ראוי אלינו להזהר ולהשמר מזה לבלתי פנות לב על הבלי עוה"ז.

וזהו שאמר אל תפנו אל האלילים כו' והשלים ואמר - אני ה' אלהיכם, אשר לדעתי כוונת הכתוב היא לתת טעם שלא ישאל השואל אם רגעי הזמן יקרים כ"כ בעיניו יתברך עד שהקפיד על המבטלים מדברי תורה המה בכלל מושב לצים א"כ איך ויתר אל הזולת העוסקים כל ימיהם בהבל ובשוא נתעה, לזה אמר אני ה' אלהיכם. באור זה דע כי הר"ת כתב בספר הישר טעם מספיק למה נבראו הרשעים וכתב אשר מציאותם על דרך הצמחים העולים אחר הזריעה אשר כוונת הזורע רק על החטים, וטבע הצמיחה להוציא עם החטים תבן וקש ומוץ, כן הבורא יתברך היה הפעל המכוון ממנה בריאת הצדיקים, ומציאות הרשעים היתה מטבע הבריאה וזהו שתקנו ז"ל יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל, ושינו לשון הכתוב שאמר **ובורא רע** (ישעיה מ"ה, ז') משום לישנא מעליא (ברכות י"א) אמנם הענין אחד הוא. למשל העושה משתה גדולה ביום כלולת

וימלא פיהו שחוק לאמר דע בני כי אני הסבותי לך כל העמל והטרחות אשר היה לך כי יראתי לאמר הנה המקום מקום טרטיאות וכל מיני תענוג ומיני שחוק ואתה עודך עול ימים והייתי דואג עליך פן תתן עיניך על יופי הענינים ההם ותאבד מעותיך ותפזר כל רכושך על מהתלות, לכן שקדתי לאסוף אליך כל מקנה וכל קנין למען תהיה טרוד בעסקים נכבדים לפרנסת ביתך ושלא להשאיר לך זמן ללכת ולתור על החדשות אשר צעירי ימים ידרושו.
הנמשל הקב"ה שלח את האדם על פני האדמה שיעשה מסחר וקנין מתורה ומצות אשר רק היום לעשותם פה בארצות החיים, אמנם האדם בבואו פה כמה יש לדאוג עליו שלא יתן עינו ולבו על כל דבר תאוה ותועבה ומיני טרטיאות, לזה היתה עצתו יתברך להרבות עליו מצות רבות למען אשר בטרם יגמור מצוה אחת כבר יש לפניו מצוה אחרת שניה ושלישית כו' ובזאת לא ישאר לו מקום וזמן לתור אחר ההבלים. וזהו רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות כו'.

בנו וכוונתו לשמוח רק עם אוהביו ואחוזת מרעיו ועכ"ז באין מנוס יהיה שמה גם אותו שאין רוחו נוחה הימנו ולא ידחהו ולא ידחפהו חוצה.

כן האמנה כי כוונת הקב"ה היה רק להזמין את הצדיקים אל שלחן הבריאה עכ"ז בכלל הבריאה נבראו ג"כ רשעים ואינו דוחה אותם. וזהו עושה שלום ובורא רע ולא יקשה לך למה ברא רע לזה אמר ובורא את הכל כי מכח הבריאה בדרך כלל נבראו גם אלו כדרך הצמחים העולים על ידי הזורע וכנזכר, וכמאמר **כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים** (ישעיה ס"א, י"א) ר"ל אותם אשר צמיחתם וגדולתם באה להם ממילא ע"י כח הבריאה.[294]

ומעתה יפה אמר הכתוב אל תפנו אל האלילים כו' והטעם אני ה' אלהיכם. משל לנוסע לעיר רחוקה לסחור שמה ויהי בלכתו בין הסוחרים ובין החנויות פגע בו אחד ונתן לו שלום ואמר לו דע ידידי כי גם אני מעיר הזאת אשר אתה יושב בה. ועתה לא אעזבך ואתה תלך עמי אל ביתי ונתעלסה באהבים, ואתה תספר לי משלום אבי ואמי ואחי וכל משפחתי מה מעשיהם ועניניהם ותתעכב עמי שעה או שתים.

ויענה ויאמר אם תתן לי כך וכך אדומים בעד כל שעה אז אוכל להתעכב אצלך, כי זה כמה שבועות אשר אני מחזיק בדרך עד בואי פה וא"כ עשה נא חשבון על ההוצאה

[294] ומה נעמו לי בזה דברי המשורר ע"ה **אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים** וגו' **כי אם בתורת ה' חפצו** וגו' **לא כן הרשעים** וגו' (תהלים א', י"א) והוא ממש ע"ד השואל על איש פלוני מה טיבו, וזה עונה ואומר לו כי הוא עשיר גדול מפורסם מאד, אח"כ הוא שואל עוד על אחד ויאמר אליו זה לא כן הוא רק עני ואביון. כן נראה לכאורה מאמר הכתוב לא כן הרשעים כו' מה מקום למאמר לא כן אחר שזה בשמים וזה בארץ. אמנם לדברינו יתבאר מאד כי הנה במה יודע איפוא כוונת הזורע אם בעבור החטים או בעבור המוץ והפסולת אחר כי הוא שוקד על תקנת כלל הצמיחה, אולם בעת הקציר הלא יתברר ההבדל כי יראה אשר החטים יתנו הבעלים באוצר, והקש והמוץ הוא מפרר וזורה לרוח. כן הצדיקים כעץ שתול, בכוונת הנוטע אותו - אשר פריו יתן בעתו, הצלחתו כנוף העץ והפרי, לא כן הצלחת הרשעים כי אם כמוץ אשר הצלחתה רק בעת גדול התבואה אבל אחר כך תדפנו רוח. והנפקא מיניה בין שני סוגי ההצלחות האלה אמר - על כן לא יקומו רשעים במשפט אחר התקצרו מן העולם הזה לא יאצר ולא יחסן בגן עדן, וזהו מאמר **הכין ה' זבח הקדיש קרואיו** (צפניה א', ז') רצה לומר כי עתה בבוא השפע יתקיים בה כל דכפין ייתי ויכול כמאמר **ברבות הטובה רבו אוכליה** (קהלת ה', י') גם מי שאינו קרוא וכמאמר כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום כו' וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב כו' (ישעיה ל"ד, ו'-י"א) הנה המשיל ודימה את החיות והעופות אל הבאים על סעודה גדולה אשר המשפט להאכיל ולהשביע גם להבלתי נקראים רק שבאו מעצמם, וזהו כי זבח כו' וטבח גדול כו' ע"כ וירשוה גם קאת וקפוד כו'. אבל על העתיד לבוא אח"כ נאמר הכין ה' זבח הקדיש קרואיו רק קרואיו ואוהביו, כמו שאינו מניח לבוא אל המשתה כ"א הקרואים לא הזולת כמאמר חז"ל (ב"ב ע"ה, ב') מאי ועל מקראיה (ישעיה ד', ה') לא כירושלים של עוה"ז ירושלים של עוה"ב, ירושלים של עוה"ז כל הרוצה לעלות עולה, ירושלים של עוה"ב אין עולין לה אלא המזומנים, וזהו - וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב כו' חוריה ואין שם מלוכה יקראו וכל שריה יהיו אפס ועלתה ארמנותיה סירים קמוש וחוח במבצריה כו' כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן. התבונן כי חשב ג' חלוקות בענין הבאים אל הזבח האחד הוא מה שהזכיר תחלה כי זבח וכו' וטבח גדול כו' אשר בסעודה גדולה אין דרך להקפיד אם בא שם מי שלא הזמינו אותו, הב' חוריה ואין שם מלוכה יקראו כי לפעמים יזדמן סעודה שמתו בעליה וכאשר הסעודה נשארה בלא בעלים אז כל הפושט יד זוכה מן ההפקר וכל החפץ ימלא כפו ממנה ויאכל וזהו חוריה ואין שם כו', הג' הקרובים והמזומנים לבוא וזהו כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן:

הגדולה אשר עשיתי עולה למאות ולאלפים וכל ההוצאות האלה עשיתי למען אהיה פה ימים או עשור לסחור להרויח את פרנסתי ופרנסת בני ביתי, וא"כ עשה נא חשבון כמה אני מקוה להרויח באלה ימים מספר ויעלה לכל שעה כמה אדומים ואתה תאבה ותבקש ממני לאבד השעות האלה לבטלה, ואם רצונך לשמוע הנהגת בני משפחתך וענין מסחרם ומעמדם דע כי איש אחד בא עמי לפה ולקחתי אותו על הוצאות שלי ובא לפה ללא צורך ואין לו שום עסק לתקן הוא יוכל לשבת אתך כל היום וכל הלילה והוא יגיד לך ויספר לפניך כל אשר תדרוש ממנו. כענין שהשיבו הרועים אל יעקב אבינו ע"ה שאמר להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום ובמדרש (ב"ר ע'): ואי פוטטין את בעי והנה רחל בתו באה עם הצאן וכו' כלומר היא תוכל לוותר על הזמן ולספר לך מה שתשאל לא אנחנו.

הנמשל כי אנחנו אצלנו נאמר בראשית ברא אלהים כו' לא נברא העולם אלא בשביל התורה שנקראת ראשית ובשביל ישראל שנקראו ראשית ואם כל עיקר הבריאה היתה בעבורנו איך נוכל לוותר להבטל גם רגע כי היום קצר והמלאכה מרובה כו' ואיך נבלה הזמן בהבל.

לא כן הרשעים אשר כל ענין מציאותם פה הוא מכח טבע הבריאה בדרך כלל והם ממש כאותו שנוסע למרחקים על הוצאות של סוחר נכרי וזר אשר התלווה עמו הוא יכול לבלות זמנו בהבלים.

וזהו אל תפנו אל האלילים ובבאור חז"ל אל תפנו מדעתכם אל האלילים והטעם - אני ה' אלהיכם אשר כוונת הבריאה היתה רק בשבילכם ולמענכם חרדתי כל החרדה הזאת:

חלק ט

לא תעשוק את רעך ולא תגזול כו' (י"ט, י"ג).

שלמה המלך ע"ה הזהיר ואמר **אל תגזל דל כי דל הוא** כו' (משלי כ"ב, כ"א). ומה מאד ראוי להתבונן בטעם אזהרתו שאמר כי דל הוא, וכי גזל העשיר מותר הלא התורה אמרה משפט אחד לכלם לא תעשוק את רעך ולא תגזול!

אמנם לדעתי הורה אותנו החכם ע"ה ענין יקר מאד, והוא בהזכיר מאמר הנביא ע"ה **שמעו דבר ה' בני ישראל כי ריב לד' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף** כו'[295] **אך איש אל יריב כו' כרובם כן חטאו לי** כו' (הושע ד' א'-ז'). הנה ענין הריב שאמר כי ריב לד' עם יושבי הארץ כך הוא, כי

[295] אך איש אל יריב והזכיר מלת איש פעמים אך איש אל יריב, ואל יוכח איש, לאמר כי התוכחה כבר פסקה מהם שאין עוד ביניהם מוכיח בשער להזכיר את אחד את חטאו ושגיונו אשר אולי היה זה סבה להעיר אותו אל התשובה שיתקן מעשיו ודרכיו המקולקלים אבל הם מנעו עצמם מזה. אולם עכ"ז עוד השאירו מקום אל התוכחה

הנה התקשרותו יתברך עמנו לאהבה אותו ולירא מפניו ולשמוע בקולו הוא לב' סבות, אחת בחול ואחת בקודש. א'. התורה והמצוה חמדה גנוזה שנתן לנו להאיר עינינו, ללמדנו יראתו ונועם דרכו בקודש. ב'. הוא הלחם אשר נאכל שפע חסדיו הנפלאים, וסדרי השפע גם הם בקודש דרכיהם כי היינו מביאים מעשרות ובכורים ושארי קדשים לירושלים להקריב, הבעלים היו מוסרים אותם ליד הכהן, והכהן עומד ומשרת מניף ומקטיר ומתפלל להוריד ההשפעה מאוצרו הטוב מן השמים. וביותר בעליות הרגל כי הרגלים המה זמן קבוע אל הורדת השפע כמאמר חז"ל בארבעה פרקים העולם נדון כו' בפסח על התבואה כו' (ראש השנה ט"ז א') והעולים לרגל בזמן שהיה בהמ"ק קיים היו כהולכים לקבל פרס מאת אביהם כי משלחן גבוה קא זכו, מקום הורדת השפע כמאמר **כי שם צוה ה' את הברכה** (תהלים קל"ג, ג').

ועוד גם זאת כי בזמן הרגלים היו באים לירושלים להשלים העבודה אשר עליהם להקריב קרבנות המחוייבות, הנדרים והנדבות ולחזות בנועם העבודה אשר במקדש ה', הכהנים בעבודתם, הלוים בדוכנם, ישראל במעמדם, ואז קבלו לנפשם ונשמתם מזונה הראוי לה, אהבת ה', ויראה, וקדושה עד שאמרו ז"ל (בילקוט ויצא) כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שמשם שואבין רוח הקודש. ונתקיים בנו מאמר **לבי ובשרי ירננו אל אל חי** כלומר גם הגוף גם הנפש יחדו ירונו חלקם,[296] הגוף על טוב שפעתו וברכתו כמאמר

והוא כאשר יבואו לידי מחלוקת אז בעת הריב יאמר כל אחד לחבירו ויעריך לפניו חשבון מכל מה שיודע בו, אבל רק אך איש אל יריב כלומר אם רק ישמור את עצמו ממחלוקת אז ואל יוכח איש, והבן:

[296] ונתקיים בנו מאמר לבי ובשרי וכבר רמזנו במקום אחר (קול יעקב קהלת על מאמר הגדלתי מעשי) בבאור מאמר אשמעה מה ידבר כו' אך קרוב ליראיו ישעו כו' אשר חז"ל ביארו כי מאמר זה משה רבינו ע"ה אמרו בעת הקמת המשכן וז"ל (בילקוט תהלים פ"ה) אשמעה מה ידבר האל ה', בדין הוא מדבר או ברחמים הוא מדבר, אמר לו הקב"ה שלום אני מדבר להם, שנאמר כי ידבר שלום אל עמו כו', ומה ראה משה להיות כמסתפק מה בלב הקב"ה על בניו הלא כבר אמר לו סלחתי כדברך. אבל באור הדבר כך הוא כי הקב"ה חפץ להצדיק אותנו ולהטיב לנו מטובו, אמנם ההשפעה והטובה פועלת אחת מב' פעולות או **ואכלת ושבעת וברכת** (דברים ח', י') או **ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים** (שם ל"א, כ') ומדאגה מדבר שלא נשוב אל מעשינו הקודמים אחר אשר נשבע מטובו שיתף יתברך אל הורדת השפע והמזון ומחיה אותו המקום והזמן אשר אל השפעת הקדושה לתורה ולתעודה לחכמה ויראה ורוה"ק, כמאמר הנזכר כי שם צוה ה' את הברכה כו' ונאמר ג"כ **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג') וא"כ שם נשיג את שניהם להחיות הגוף והנפש גם יחד, ואז בנקל יתקדש האדם ויהיה טהור גם כאשר יאכל וישבע, כי כל מאכל מזונו ומחיתו ממקום קדוש יהלכו. וזהו מאמר מרע"ה אשמעה מה ידבר כו' כי פחד ודאג אחר מעשה העגל אשר חזרה זוהמת הנחש למקומה, והאדם עלול לחטא שאל מאת הקב"ה אשמעה מה ידבר כו' ואל ישובו לכסלה ע"י רוב טוב, שלא יתקיים בהם ואכל ושבע ודשן ופנה כו'. וזאת העצה היעוצה מאתו יתברך אך קרוב ליראיו ישעו כו' הנה מאמר ישע הוא כולל השגת כל חפצי האדם וצרכיו, כמו המאכל והמשתה והמלבוש וכדומה והתורה והמצות בכלל נגדרים בשם יראה, כמאמר **יראת ה' היא אוצרו** (ישעיה ל"ג, א') וזהו אך קרוב ליראיו ישעו ר"ל שתהיה היראה והתשועה משותפים יחדיו. וזהו חסד ואמת נפגשו, חסד הוא ההשפעה, ואמת היא התורה, צדק הוא הכלי המחזיק תורה, ושלום הוא הכלי המחזיק ברכה, ושני הכלים יחד יהיו מריקים זהב שפעתם מזה לזה, וזהו - צדק ושלום נשקו ר"ל כי כל דבר יהיה מעורב ממצות ה' ומטוב שפעתו כמו שמחת בית השואבה ואכילת הקרבנות, ואחר אשר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף ר"ל אחר אשר יתלבשו ויתאחדו זה בזה אז גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה והטוב המרובה לא יזיק מאומה אבל

ואכלת ושבעת וברכת כו' (דברים ח', י') והנפש על מזונה הרוחני. והנה זאת תורת כל יצורי חלד כל אשר בו נפש חיה להכיר טובת המשפיע אליו הנותן לו מחיתו לחמו מימו צמרו כמאמר **ידע שור קונהו** כו' (ישעיה א', ג') לא כן עתה בזמן החורבן שאמרו חז"ל מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים (ברכות ל"ב, ב'). והנה אנחנו ממש על דרך עשיר גדול שיצא נקי מנכסיו ועקר רגליו הוא וב"ב ללכת מעיר לעיר ולחזור על הפתחים, פעם היה יושב עם אשתו ומחשב עמה הרפתקאותיו וכל הרעות אשר באו עליו מעת ירד מגדולתו, והיה עושה חשבון מהמאכלים היקרים אשר עלו על שלחנו, ויקר מלבושיו ובגדי חמודות אשר התהדר בהם, ועתה הוא לבוש בלויי הסחבות, עד שהוא לבוז בעיני כל רואיו, ואח"כ אמר לה דעי וראי כי רע ומר לי על ענין אחד יתר מאד מעל כל הרעות והצרות אשר באו עלי. והוא מה שנאמר **הנה נחלת ה' בנים** (תהלים קכ"ז, ג') ונאמר **בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך** היינו כי הבנים הם נתונים ביד אביהם לגדלם ולהורותם הדרך הטובה ולהרחיקם מן הרע, וטבע הבנים לסור אל משמעתו ויקבלו מוסר אב והוא שורש כל טוב האדם כמאמר **חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה** (משלי כ"ב, ו'). אבל כל זה הוא באם האב מפרנס וזן את בניו על שלחנו, ועיניהם רואות ומבחינות כי אביהם מכלכל אותם ומרחמם, ינהגם ונותן לפניהם כל צרכיהם, אבל אם האב והבן שניהם מדולדלים נעים ונדים, ובבואם אל עיר רעבים וצמאים שואלים את אביהם לחם ופורש אין להם, ומחלקים ביניהם את העיר זה בשוק וזה במבואות ולחזור על הפתחים לבקש מחיתם, אז בן לא ישא פנים לאב עוד, לא ישמע געירה, גם כי יחנן קולו לא יאזין ולא יקשיב לקחת מוסר מפיו, אחרי ראותו כי אין פרנסתו ממנו.

הנמשל כי בזמן שבית המקדש היה קיים ואנחנו היינו סמוכים על שלחן אבינו יתברך ונתקיים בנו מאמר **ישא ה' פניו אליך** (במדבר ו', כ"ו) כי היינו מקבלים ההשפעה מידו יתברך לידנו אז היינו יודעים ומכירים הטובה ומבחינים חסדי אבינו שבשמים. לא כן עתה שנפסקה חומת ברזל כו' ואין אנחנו זוכים לקבל ההשפעה אשר הקב"ה משפיע בכל שנה ושנה, אבל יעמדו רשעים וימלא גרניהם בר ולחם ומזון וכל טוב אדוננו בידם הוא, ואנחנו הולכים ומחזרים אחר סבות רחוקות לבקש מזוננו ומחיתנו. לא כימים הראשונים שהיו הבנים עולים ומתאספים אל שלחן אביהם בשלש פעמי רגלינו ונבוא

צדק לפניו יהלך ר"ל התורה וצדקת המצות המשותפות בהעסק לפניו יהלך כאותן ההולכים לפני הנשמר לשמור אותו מכל נזק, וזהו גם ה' יתן הטוב כו', ועכ"ז צדק לפניו יהלך ובזה יהיה נשמר מכל רע וישים לדרך פעמיו (עי' קול יעקב על מאמר הגדלתי מעשי בניתי בתים, שם מובא הזה אבל המעתיק קיצר עד מאד ע"כ הרימותי ידי עליו עוד הפעם):

עד בית אלהים בקול רנה ותודה כו', עד כי יראו עינינו וישמח לבנו בישועתו באמת באמור כו' כי שם היה מקום המיועד אל הנותן יתברך, ואל המקבלים המה הכהנים בהקריבם הקרבנות בזמניהם ובמועדיהם ובפרישת כפיהם, מה מאד היה נקל לאהוב את אבינו יתברך כידיעת שור קונהו. לא כן עתה כי הבנים גלו מעל שלחן אביהם.

וזהו כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ. הנה הכתוב בעצמו מבאר הסבה המסבבת הריב אשר לה' עם יושבי הארץ שהוא בעבור חסרון ב' דברים המחבבים אותנו אליו יתברך ויעשו שלום במרומיו, והם התורה הנקראת אמת, כמאמר **אמת קנה** כו' (משלי כ"ג, כ"ג) וההשפעה הנקראת חסד וזהו כי ריב לה' כו', והסבה אל הריב - כי אין אמת ואין חסד, ולכן אין דעת אלהים בארץ אשר שם אלהים מיוחד על היותו יתברך המשפיע והמכלכל כל החיים כנודע.[297]

אמנם כל הדברים האלה אין בהם בנותן טעם על הריב אשר לה' עם יושבי הארץ אשר ההוראה במאמר זה כי שני הצדדים מריבים זה עם זה, ואם כדברינו הריב הוא רק מאתו יתברך עלינו וא"כ מה בידינו לעשות ובמה אנו מקניטים הודו יתברך, לזה השלים ואמר אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף כו'. ר"ל הלא ראוי היה לקיים בנו מאמר חכמינו ז"ל די לעבד היות כרבו (ברכות נ"ח) ולהסתפק בחיי צער כמאמר כך היא דרכה של תורה פת

[297] הסבה המסבבת הריב אשר לה' והנה בזה ביאר הכתוב יפה סבת הריב אשר לה' עם יושבי הארץ, כי יעדרו הב' סבות העושים שלום במרומיו כמו שנתבאר בהערה שלפני זאת אשמעה מה ידבר כו'. כי ידבר שלום אל עמו כו'. ואנכי בספר שמן המור בארתי מאמר זה על דרך עומק הפשט, וליקור הדברים אעתיקם פה בקצרה כי בההשקפה הראשונה אין באור אל מה שהכפיל ואמר אשמעה מה ידבר, כי ידבר. אבל הסכת ושמע כי תחלה שאל ואמר שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו הלעולם תאנף בנו תמשוך אפך לדור ודור הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך, והוא ממש כמחותנים מריבים ומתקוטטים זה עם זה קודם החופה עד שהיו מרימים קול בחרופים וגידופים, אמר להם חכם אחד למה תבזו כ"כ אחד את רעהו זכרו נא הלא עוד לחצי שעה תלכו לרקד זה עם זה כי ההתקשרות לא תנתק בעבור אומר ודברים וא"כ מה לכם לזלזל עת רקוד. כן ממש אשר לעת עתה הקב"ה כביכול מתעבר עם בני ישראל ומזלזל בהם גוי חוטא עם כבד עון כו' והמשורר בא ושואל אותו יתברך אבל שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו כאומר מה בצע בהחרופים והגדופים אשר תחרף את עמך כ"כ מוטב שובנו כו' והפר כעסך עמנו, והטעם - הלעולם תאנף בנו תמשוך אפך לדור ודור וכי ינתקו מוסרות השידוך ח"ו, הלא בהכרח אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך ויחדו נצא במחול ונהיה מפזזים ומכרכרים בכל עוז. ולב חכם ישכיל פיהו לאמר עוד אשמעה מה ידבר כו' כי ידבר כו' ממש על דרך אב שגירש את בנו והיה הולך בכל יום כמה פעמים לביהמ"ד לשאול עליו אם ראו את בנו חוזר על הלמודים אשר למד בבית הספר, אם הוא מתפלל בבהמ"ד, אם הוא אומר בכל יום ספר תהלים, וכאשר נתוודע הדבר אל הנער הלך אל בית אביו ובכה במרירות לב, ואמר אבי יקירי היום אתה שואל עלי אם למדתי וחזרתי הלמודים אם אמרתי תהלים וכדומה, למה לא תשאול עלי איה איפה אכלתי איה איפה אקח חית נפשי, אדרבה עשה זאת איפוא ובחנני ונסני היה נא אתה תחלה לי לאב לאסוף אותי אל ביתך ותראה להספיק לי כל דבר מחסורי אז רצוני לשמוע מה שתדבר עלי ומה חסרון תמצא בי.

זהו ממש תפלת החסיד הזה כי לע"ע הקב"ה פורט עלינו כמה חסרונות גוי חוטא עם כבד עון בביטול תורה ותפלה ומע"ט, לזה ביקש ואמר אדרבה בחנני ונסני שובנו אלהי ישענו כו' ונתן טעם לדבריו אדרבה אשמעה מה ידבר האל ה' כאומר אני מתאוה מאד לשמוע מה מהחסרונות יהיה להקב"ה לדבר כאשר ידבר תחלה שלום אל עמו ויהיה לנו לאב ונהיה סמוכים על שלחנו אז באין ספק ואל ישובו לכסלה. והחליט ואמר אך קרוב ליראיו ישעו כו' כאומר שאין חסר לנו דבר רק אם יקרב אלינו הישועה אז אבטח כי חסד ואמת יהיו נפגשים וצדק ושלום נשקו אך גם ה' יתן הטוב כו':

במלח תאכל כו' וחיי צער תחי' (אבות ו') ולא לעסוק בסבות אשר הקב"ה הזהיר אותנו בתורתו למשוך ידינו מהם. ואנחנו לא כן נעשה בימים האלה שכחנו כי בית מקדש מלך עולמים יתברך חרב בעוה"ר זה כמה, ואין אנחנו משימים לב רק לפאר בתי מושבינו היכלי מגורותינו, ותמיד כל היום שקידתנו להרבות הון בדרכים אשר אסרה התורה, וזהו - אלה וכחש ורצוח וכו'. והרבה לספר גנות פרנסתנו משני פנים, א'. אלה הוא בין אדם למקום וכחש ורצוח וגנוב כו' יכלול גם בין אדם למקום ובין אדם לחברו, למשל אם יתנו מאכלים על השלחן והמאכל יהיה מצומצם לפי היושבים סביב השלחן אז אם אחד מהם ירבה לאכול אכילה גסה בע"כ יהיה הב' נשאר רעב. כן אנחנו בזמן החורבן הלואי שיתן לנו ה' יתברך פרנסתנו בצמצום כי בריוח בודאי לא יתן, וא"כ מי האוסף לנפשו עושר וגדולה ודאי גוזל הוא את אחרים כמאמר ה' **במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו ואתם בערתם הכרם גזילת העני בבתיכם** (ישעיה ג', י"ג) והוא שואל אותם אמרו נא לי מה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו אבל אנכי יודע גם אם לא תאמרו לי.

וזהו ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון כו' כי בגובה רוחם היו צריכים לכסף הרבה להוציא על כמה מיני תכשיטין הנזכרים שם, תפארת העכסים והשביסים והשהרונים כו' וא"כ בהכרח הם מקמצים על העני, כי צרכיהם מרובים להוציא הוצאה גדולה, על תכשיטי נשיהם ובניהם. וזהו מאמר **יען בושסכם על דל ומשאת בר תקחו ממנו בתי גזית בניתם** (עמוס ה', י') וא"כ גזילת העני בבתיכם. וזהו מאמר **מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות** (ישעיה כ"ב, א') מה לך איפוא הוא כשואל ואומר מאין נתגדלת ונתעשרת כ"כ לא משל אחרים וא"כ כמה נפשות שקועים בבתי גזית אשר בניתם ובהיכלי עונג אשר רוממתם ולא אחד לבד מת ברעב ע"י חפץ לבבכם רק להרבות הון ועושר. וזהו חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה כי אם היית הורג אותם בחרב בכח ידך עכ"פ היית מכיר רוע מפעליך והיית מתחרט על זה לא כן עתה הנה אתה חוטא בלא דעת.

וזהו מאמר **אוי לך ירושלים לא תטהרי אחרי מתי עוד** (ירמיה י"ג, כ"ז) כי לא יעלה על לבך את אשר כבר עשית לכן תעשה ותוסיף עוד. וזהו מאמר **כי נמצאו בעמי רשעים ישור כשך יקושים הציבו משחית אנשים ילכדו על כן גדלו ויעשירו שמנו עשתו** כו' (ירמיה ה', כ"ו) ר"ל כי לא נתעשרו כ"א מסבה זאת. וזהו שאמר כי ריב לה' עם יושבי הארץ כו' כרובם כן חטאו לי כלומר אם רצונך לעמוד על חשבון חטאיהם עמוד וערוך חשבון עשרם וגדולתם שהוא כלו מלא חטאים וזהו כרובם כן חטאו לי (עי' דברים רבה ב') וזהו אל תגזל דל כי דל הוא, היינו לא שלקחת מידו בידים רק מה שהוא דל וחסר לחם הוא אצלך גזילת העני כו' והבן:

חלק י

לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (י"ט, י"ז). **באור** זה על דרך מאמר חז"ל אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני (אבות א', י"ד) הורה בזה כי כבר נאמר **הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע** (משלי י"ג, כ') וחז"ל הזהירו מאד ואמרו עשה לך רב כו' (אבות שם). כי אם אין לאדם מושל אחר כ"א בחירתו הוא מסוכן מעצמו כי מי יודע הישלוט ברוחו, עד שע"כ אמר דוד המלך ע"ה **פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני** (תהלים כ"ה, ט"ז) וברז"ל - (ילקוט במקומו): וכי יחיד היה דוד כו' וכי עני היה דוד כו' אלא אמר דוד לפני הקב"ה לפי ששמתני למלך על בניך עיניהם תלויות בי כו'. ואני יחיד כנגדם, וכמו שזכרנו בדרוש הקודם, וזהו וכשאני לעצמי מה אני אם כבר ידענו אין אדם רואה חובה לעצמו. ובמקום אחר אמרו את הכל עשה יפה בעתו מלמד שייפה לכל אחד ואחד אומנותו (ברכות מ"ג, ב') ולא אמר לכל איש ואיש להורות כי לא ייפה הדרך לפניו כ"א כאשר הוא ביחידות אבל בהיות איש יחד פני רעהו יהיה עליו מבחין ומכיר את מעשיו ואת תהלוכותיו רעהו עליו והוא על רעהו. כי זה חק הטבע אשר האדם על עצמו התאוה מטעת אותו עד כי אומר מותר, אבל על רעהו אין התאוה שולטת בו כי מעולם לא שלטה התאוה באדם על זולתו כ"א על עצמו ועל גופו, ולכן יפה אמרו ז"ל שייפה לכל אחד ואחד בהיותו יחידי. (ועיין מ"ש עוד בזה פרשת בראשית ולהלן פרשת אמור ובשיורי המדות פ"ח משער האהבה ותמצא עונג לנפשך ובט"ו משני מס' שמן המור).

ומה נמרצו בזה דברי המלך החכם ע"ה **אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו** (משלי כ"ז, כ"ב) ומה שהוסיף בהפלגתו זאת גם את הריפות בעלי לא ידענו מאומה מה מליצתו בזה, כי כפי הנראה אין הפלגת המשל רק על הכתישה שגם על ידה לא יתפעל להסיר קליפת אולתו אבל מה לי אם עם הריפות או בלא הריפות. אבל הקשב נא ושמע כי דברי פי חכם חן עתיקים ועמוקים, כי הנה כבר נזדמן חכם הוכיח בני אדם על רוע מעלליהם וכאשר הלכו מאת פניו התחיל אחד אומר לחבירו וכי המוכיח אומר שקר ח"ו וכי נכון תעשה במה שתבשל בשבת האם ראית כזאת בישראל, ויען זה ויאמר אליו ואתה יש לך הבדל בין בשר ובין חלב, ובין טרפות ונבלות, ויתודע הדבר אל המוכיח והתחיל משחק ומתפלא לאמר עם כל אלה יותר יחפוץ כל אחד לחפש בבית יד של חבירו ובאמתחת של עצמו אינו רוצה לחפש, כי זה בודק מעשי חבירו וחבירו בודק אותו. ומעתה יפה אמר שלמה המלך ע"ה בחכמתו אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי. הוסיף בדברי המשל את הריפות

לבאר לנו ענין נכבד. כי הנה התוכחה עם היותה מצוה גדולה הוכח תוכיח כו' עכ"ז יש בה תנאי ג"כ כאמרם ז"ל יכול אפילו פניו משתנים כו' (ערכין י"ז, א') וא"כ זאת העצה היעוצה מפי חכמים להגיד התוכחה אל הכלל, וזה יעמוד בין השומעים ויבין כי אליו כוון המוכיח ויגיע אליו התועלת בלא בזיון באין מכלים דבר. אמנם כל זה הוא באם ישכיל ויבין אשר כוונת כל המוסר מפי המוכיח רק בעדו ודאי ישמע ויתן אל לבו אכן אם יעמוד בין עדת השומעים המוסר ויאמר אל לבו מי יודע אל מי כוון המוכיח, אולי על פלוני אלמוני, אז הוא דומה ממש כאלו תכתוש אותו בתוך הריפות כי כאשר תכתוש אותו יחד עם הריפות, יאמר אין כוונת הכותש עלי רק על הריפות ובהכרח אין דרך בעדו כ"א לכתשו לבדו אז ידע כי את מי כותשין אם לא אותו, וזהו אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות, בעלי, לא תפעול מאומה ולא תסור מעליו אולתו.

ועם דרכנו נעמוד על כוונת מאמרם ז"ל חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה ואהבו את הגזל ואהבו את הזימה כו' (פסחים קי"ג, ב') אשר לכאורה יפלא הלא כל מה אשר צוה כנען לא צוה רק מדות רעות ונשחתות, ואיך הכניס בתוכם מדה טובה אהבו זה את זה. ולדרכנו יתכן מאד כי הוא צוה להם אהבו את הגזל ואת הזימה כו' הלא ממשפט הגנב כאשר הוא רואה אדם זולתו שגונב (ועוד גם ממנו) ודאי ישנאהו, ירחיקהו ויתעבהו, וכן כאשר יראה בחבירו דבר ערוה יבזהו כמו שזכרנו כי על זולתו הוא צופה ומביט ומרגיש היטב פחיתות העול ורשע כסל, וא"כ כבר אפשר כי הצוואה - לא תעמוד, לא תקום, ולא תהיה, כי אז ישפוט גם על עצמו פחיתות מעשיו לזה הזהיר אותם ואמר אהבו את הגזל ואת הזימה, ואהבו זה את זה היו כלכם בעצה אחת, יעשה הוא ועשה גם אתה ולא תתפעל מזה דבר.

ועל פי הנ"ל יתבארו דברי הכתוב שלפנינו כי בא ליתן תנאי למתי יועיל מה שיביט האדם ויבחין במעשי זולתו לדון ממנו על עצמו, ואמר שאין זה כי אם בשיהיה רעך אהוב עליך כמוך או אז יהיה מבטך והבחנתך בו פועל מה שתפעל ההסתכלות במראה הלטושה הנ"ל. לא כן אם לא יוחן בעיניו רעהו ומה גם באם הוא שונא אותו, אזי נוחם יסתר מעיניו ולא ישית לב אל המסילה דרך הולך ולא ישוב כי יאמר ללבבו כי הסכלות אך ברעהו, ובזה לא יתן עיניו על בושת אולתו ולא יגהה מזורו ממנו. וזהו - לא תשנא את אחיך בלבבך, ובזאת - הוכח תוכיח את עמיתך, כלומר תוכיח את עצמך עם עמיתך שעל ידו תבוא לך התוכחה, וזהו ולא תשא עליו חטא כלומר לא תגולל החטא והעדר ההבחנה רק עליו אבל תדין ממנו על הכלל והוא יהיה לך לעינים שאין שום אדם מכיר בגנות מעשיו. ממש כהמסתכל בזכוכית שאיננה מוזהבת מצדה הב', רצוני גלוי' מעבר

המראה ביתה שאין מהטבע שתתהפך המראה אליו ולא תאוה לו דמותו כי תשלוט הראיה ותעבור מהמראה והלאה, כן הרואה והמביט על דרכי זולתו השנוא עליו לא יתהפך המראה אליו כי יהיה תולה העורון בו לבדו וזהו שהזהיר הכתוב ולא תשא עליו חטא:

חלק יא

לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (י"ט, י"ז). **האזהרות** האלה המה סמוכים לעד לעולם, כי מעמד כל התורה וקיומה הוא רק על התוכחה, היינו שישקוד כל אחד לשמור את חבירו כשקידתו בשמירת נפשו כמאמר **ולמוכיחים ינעם** כו' (משלי כ"ד, כ"ה) ואמרו מי שאפשר לו למחות ואינו מוחה נתפס עליהם. (שבת נ"ד, ב')

וזה תלוי באהבת איש את רעהו כמאמר **טובה תוכחת מגולה** (כאשר היא באה) **מאהבה מסותרת** (משלי כ"ז, ה') כי אם היו ישראל כמאמר **ויש אוהב דבק מאח** (שם י"ח, כ"ד) והיה כל אחד חושש על חבירו כמו על עצמו היו מוכיחים זה את זה בדברי אהבה וחן, ודבריו היו מקובלים מאד אם מקורם מפי ידידו ואוהבו השוקד בטובתו והצלחתו. וא"כ צדקו יחדו שני המאמרים אשר בפי חכמינו ז"ל לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה (שבת קי"ט, ב') ופעם אמרו לא חרבה ירושלים אלא מפני שנאת חנם שהיה בה (יומא ט', ב') כי בא אחד וסיבב את הב' כי השנאה גרמה העדר התוכחה, כי כאשר גבר עליהם פירוד הלבבות וכל אחד שמח בפיד חבירו איך יוכיח אותו או איך יקבל ממנו תוכחתו, כמאמר ר' טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה אם יאמר לו טול קיסם מבין עיניך יאמר לו טול קורה כו' (עירובין ט"ז, ב').[298]

[298] תמה אני אם יש בדור הזה מי שקבל תוכחה וזהו מאמר **ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי** כו' **כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה** (משלי ה', י"א). כי הנה ב' התוארים האלה מוסר ותוכחה המה רק על נושא אחד ועל דבר אחד היינו כי תואר תוכחה הוא מצד המוכיח שהוא אומר תוכחותיו לפני השומע ואצל חבירו השומע הוא מתואר מוסר, כי הדברים מייסרים ומעיקים נפשו. ושניהם מבוארים במאמר אחד **מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו** (שם ג', י"א) מוסר ה' בני אל תמאס המאמר זה הוא מדבר רק אל השומע שישמע ולא ימאס, ע"כ מצדו תאר אותו מוסר, ואח"כ הזהיר ואמר ואל תקוץ בתוכחתו כי מצד המוכיח נקרא תוכחה כי הוא מברר דבריו לפני השומע, וזהו ונהמת באחריתך כו' ואמרת איך שנאתי מוסר כקובל ואומר איך שנאתי מוסר אשר שמעתי אני מפי המשמיעים, אשר עי"ז ותוכחת נאץ לבי אין בי כח להוכיח את אחרים גם אם היה יכולת בידי למחות, אחר אשר אני לא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, א"כ יאמרו לי מי אתה להוכיח את אחרים מדוע לא הקשבת אתה לקול המוכיח. ועי"כ כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה כי בהכרח יהיה לו חלק בעון אחרים ויהיה נתפס בחטאתם כי התוכחה מעשרת את בעליה אם יאחז בה ויקיים אותה כי זכות הרבים יהיה תלוי בו כמאמר (אבות ה') כל המזכה את הרבים כו' ובהיפך היא מדלדלת את העובר עליה כי חטא הרבים יהיה תלוי בו:

וזהו לא תשנא את אחיך בלבבך ואז - הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. באור זה נוכל להמתיק ע"פ משל יש שכור השותה בעצמו ויתן בכוס עינו ולבו כל הימים ויש אשר הוא עצמו אינו שותה שכור כל כך, רק הוא קורא ומשקה את אחרים, וההבדל ביניהם כי זה נהנה עכ"פ מרעתו, וזה את אחרים הוא מהנה ולעצמו הוא מחסר.

כן ממש הנתפס והנענש בעד מעשי עצמו עכ"ז טעם עכ"פ טעם חטא ויודע הוא כי ראוי העונש לבוא עליו, לא כן אותו אשר חטא הרבים תלוי בו, הנה הוא כזה נהנה וזה חסר.

וזהו לא תשנא את אחיך בלבבך ואז - הוכח תוכיח את עמיתך, כי אם לא תוכיח אותו הלא מי שיש בידו למחות ואינו מוחה נתפס כו' וא"כ פלוני אלמוני יחטא ואתה תשא ותסבול עונו, אבל אם הוכח תוכיח את עמיתך, אז ולא תשא עליו חטא לא תשא אתה החטא שעליו ותסיר עולו מעל צוארך כמאמר **ואתה כי הזהרת רשע ולא שב מרשעו ומדרכו הרשעה הוא בעונו ימות ואתה את נפשך הצלת** (יחזקאל ג', י"ט).

חלק יב

ואהבת לרעך כמוך (י"ט, י"ח) גמרא: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחד כו' בא לפני הלל גייריה אמר ליה דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור (שבת ל"א, א').[299]

באור זה בהקדים מאמרם ז"ל תרי"ג מצות נתנו למשה בא דוד והעמידן על אחת עשרה בא ישעיה והעמידן על שש הולך צדקות ודובר מישרים כו' בא מיכה והעמידן על שלשה שנאמר **הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך** (מיכה ו', ח') חזר ישעיה והעמידן על שתים שנאמר **שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות** (ישעיה נ"ו, א') (מכות כ"ג).

[299] באור מאמר הלל דעלך סני לחבריך לא תעביד וחוץ לדרכנו אמרנו בזה על דרך **משל** לרך בשנים היתה לו ירושה גדולה ולא ידע מה לעשות, בא לפני דודו ושאל עצה מפיו, ויעשה בערמה ויאמר אליו אנכי אטפל עצמי לעשות מו"מ בעסק ידוע והבא המעות לידי והריוח יהיה לחצאין. אח"כ התעמר בו ויכזב ויאמר לפניו כי הפסיד במסחר זה כו"כ, ובמסחר זה כו"כ, והנער בראותו אשר רכושו הולך וחסר, וילך אל איש חכם ושאל ממנו עצה ויאמר לו מה יועיל לך עצתי, מה אומר לך עשה כך או כך ודודך יבוא ליעץ עליך ההיפך, ע"כ טרם כל אודיעך דבר א' דע כי דודך גנב הוא והוא שונא אותך ומבקש רעתך וכל רצונו להאבידך אותך ואת כל אשר לך, ואם תקח הדברים האלה אל לבך ולא תטעה בו עוד לחשוב עליו שהוא אוהבך אז יקל עלי לתת לך עצה, אנכי אדבר ואתה תשמע ותצליח.

הנמשל כי בכל מצוה יש התנגדות היצר, ובכל דבר עבירה יש תאוה גדולה והיצה"ר מראה פנים כאוהב ורע, ומפתה את האדם מדוע תעזוב דברים מתוקים כאמרם ז"ל (חגיגה ט"ז) אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף אם יאמר היצה"ר חטוא והקב"ה מוחל לך אל תאמינו ברע ר"ל כי הוא מתחפש לפניך כאוהב ורע ושוקד בטובתך והנאתך, וע"כ אמר לו הלל טרם הכל אודיע אותך דבר אחד הכולל כל טובתיך והצלחתך דע לך כי דעלך סני מי שהוא שונא ואורב על חייך לחברך לא תעביד, לא תעשה אותו אליך כאח וחבר זה הוא עיקר חובת האדם בעולמו, ואידך נקל אח"כ פירושה הוא זיל גמור מה לעשות:

ולהבין טעם הדבר מדוע עזב ישעיה וחיסר דבר אחד ממאמר מיכה, כי ישעיה לא הזכיר והצנע לכת כו', גם מהצורך להבין מאמר והצנע לכת עם אלהיך מה הוראת מלת עם כו'. אמנם מאמר עם אלהיך נראה שהוא על דרך מאמר חז"ל (בילקוט שופטים) תמים תהיה עם ה' אלהיך לכשתהיה תמים תהיה עם אלהיך. והרצון בזה על דרך שמצאנו בדברי חז"ל **אחרי ה' אלהיכם תלכו** וכי אפשר כו' והלא אש אוכלה הוא אלא הדבק במדותיו מה הוא רחום אף אתה רחום כו' (שבת קל"ג, ב') וכמו כן מה הקב"ה תמים במעשיו כך מחוייב אתה להיות תמים. וזהו תמים תהיה עם ה' אלהיך לכשתהיה תמים תהיה עם ה' אלהיך כלומר תהיה דומה לו. וא"כ גם התנאי הזה והצנע לכת עם אלהיך הוא ראוי ומחוייב אל האדם יען כי גם הוא יתברך נאמר בו **אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע** (ישעיה מ"ה, ט"ו) וכמאמר **טוב כעס משחוק** (קהלת ז', ג') טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים משחוק שהוא שוחק עם הרשעים (שבת ל', ב')[300] וכבר

[300] טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים משחוק שהוא שוחק עם הרשעים באור מאמר זה דע כי כבר נאמר **יש צדיק אובד בצדקו** (קהלת ז', ט"ו) היינו צדיק שאינו גמור שבהכרח יקבל עונש על החטאים שיש לו, ויש צדיק גמור כר' חנינא בן דוסא ועכ"ז היה חי חיי צער בדלות ועניות מסבת דורו שלא היה להם זכות ובמה יתפרנסו הלוה להם ר' חנינא זכיותיו לקיימם בעוה"ז, והם אם לא יעשו תשובה ישלמו לו בעוה"ב מחלקם הצפון להם כמאמר זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע. וזהו טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז אם אינו מסבת הצדיקים עצמם רק משחוק מסבת השחוק שהוא שוחק עם הרשעים בעוה"ז, שהקב"ה משפיע להם כדי שיתקיים העולם ולא יהיה העולם חרב. כעס כזה טוב מאד לצדיקים כי עי"ז יטלו חלק חבריהם בג"ע. עוד יש לכוון בזה על דרך אמרם ז"ל (מכות כ"ד, א') התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכו"כ. כמו שראיתי באור הגאון מווילנא ז"ל על מאמר **עצביהם כסף וזהב** כו' **כמוהם יהיו עושיהם** כו' **ישראל בטח בה'** (תהלים קט"ו, ד'-ט'). אחר אשר אתה רואה כי עזרם ומגנם (של עובדי העצבים האלה) הוא, בטח אתה - ישראל בה' כי אם לעוברי רצונו כך כו'. וזהו טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז. גם שהמה בדלות ושפלות יש לנו לדעת שהוא רק טוב להרבות שכרם בעוה"ב. ומאין יתברר זאת. משחוק שהוא משחק עם הרשעים בעוה"ז, ואם לעוברי רצונו כך כו'. ולמען שלא נתפלא איככה נאמר על רע שהוא טוב אמר כי ברוע פנים ייטב לב. שעי"ז יתאמץ יותר בעבודתו יתברך. עוד יתכן במאמר טוב כעס משחוק. אשר ההוראה מזה כי גם שחוק הרשעים טוב רק כי הכעס טוב יותר היאמר אחד טוב להתענג בפורים מלהתענות בתענית אסתר אחר שאין דמיון זה לזה. אשר על דרך זה אמר המשורר ע"ה **כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו** (תהלים ק"ג, י"א). והבאור בזה על דרך שכתב בעל העקרים ז"ל (בשלישי לשני) על מאמר **כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם** כו' (ישעיה נ"ה, ט'). כי אי אפשר לומר על שני דברים שהאחד גבוה מן הב' בלתי כאשר שניהם גבוהים רק אחד גבוה יותר מן השני. לא כן אם האחד גבוה לאין שיעור אל גבהו והשני שפל בתכלית השפלות לא יפול עליו לאמר שזה גבוה מזה, וכאשר תשמע א' מדבר כן הלא תשפוט על כוונתו שאין ביניהם יחס ודמיון כלל, כי על הא' שהוא השמים יפול שם הגבוה בתכלית ועל הארץ לא יפול שם הגבוה כלל, כי היא שפלה בתכלית. כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם שאין ביניהם יחס כלל, כי מחשבת וידיעתו יתברך היא ידיעה במוחלט, וידיעתנו אינה ידיעה כלל. וזהו ג"כ מאמר כי כגבוה שמים על הארץ ודאי אין כוונת המדבר שהארץ גבוה ג"כ, כן גבר חסדו על יראיו לא שיראיו מעניקים ג"כ אליו יתברך במעשי המצות והוא יתברך מעניק אותם יותר רק באמת המה לא יתנו אליו יתברך כל מאומה כמאמר אם צדקת מה תתן לו והוא יתברך מידו הרחבה יעניקם ברכה בנדבה וחסד. ומעתה מה שהוא מעריך ואומר טוב כעס משחוק, מורה כי השחוק הוא ג"כ טוב. אמנם הוא על דרך שני פועלים העושים במלאכה אצל אדוניהם אחד יקח בשכרו מנה ואחד מאתים. הנה בעל המנה גם אליו טוב כי ישיג מנה, רק אל השני טוב יותר כי ישיג מאתים. כן טוב גם לרשעים כי ישיגו שכר מעט ממעשיהם בעוה"ז ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה. ולצדיקים טוב יותר שכועס עליהם בעוה"ז שלא יתמעט זכותם לעוה"ב. זאת השמיעו אותנו חכמינו ז"ל שלא נחשוב אשר ההשפעה הטובה היא טוב והיסורים רק רע. לא כן הדבר רק

מלתי אמורה בספר המדות (בחמישי משער התפלה) שזהו הענין במה שאמרו חז"ל לא כעוה"ז עוה"ב בעולם הזה אני נכתב ביו"ד ה"א ונקרא בא' ד' אבל בעולם הבא נכתב ביו"ד ה"א ונקרא ביו"ד ה"א (פסחים נ', א') כי הקב"ה כפי הנהגתו כך הוא נקרא (עי' מדרש ריש וארא) ובעוה"ז הצדיקים מתיסרים ביסורים, גם כי תוכם רצוף אהבה כמאמר **כי את אשר יאהב ה' יוכיח** (משלי ג', י"ב) אכן היא אהבה מסותרת, כמאמר הנזכר אכן אתה אל מסתתר כו' ולעינים נראה רק שנאה וכעס ח"ו, לכן הוא נקרא לעין ע"ש מידת הדין בא' ד', ונכתב ביו"ד ה"א כי האמת כן הוא כי הוא רחמים ואהבה.

אבל לעתיד במהרה תהיה האהבה אהבה גלויה ונראית לכל כמאמר **מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים** (שיר ז', ז') שתהיה האהבה עם תענוגים לא עם יסורים כמאמר **נחמו נחמו עמי** כו' **כל גיא ינשא** כו' **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו** (ישעיה מ', א'-ה')[301] היינו האהבה והחסד יהיה נראה לעיני כלם לכן יהיה נקרא ביו"ד ה"א כמו שהוא נכתב קריאתו ככתיבתו וכמאמר **ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע** כו' (מלאכי ג', י"ח). כי בעוה"ז כבר יזדמן כמאמר **יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים** (קהלת ח', י"ד) כי בעוד אשר העבודה אינה מטוהרה יזדמן מעשה עבירה אצל הצדיק ובהיפך מצוה אצל הרשע וכוונת שניהם אחת היא וא"כ כאשר הצדיק אין צדקתו בשלימות לא יהל עליו אור חסדו יתברך באופן נגלה ועי"כ גם הצדיק האמתי בהכרח יסתיר מעשיו וצדקותיו לבלי יהרהרו הבריות אחר הקב"ה כאשר ייטיב עמו על צדקותיו יתפלאו ויאמרו הלא גם הוא מעשהו כן הוא. אבל לעתיד כאשר יתבררו ויתלבנו לבות בני אדם לבלי היות עוד לב מעורב רע בטוב כ"א כמאמר הנזכר **ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא** כו' **וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא** כו' (מלאכי ג', י"ח). היינו כי הצדיקים יזהירו כזוהר הרקיע ובליעל בקוץ מונד והקב"ה לא יסתיר מעשיו ומשפט הנהגותיו, אם כן גם הצדיקים לא יסתירו עוד מעשיהם והנהגותיהם.

הטוב נקרא טוב ופורעניות הוא טוב מאד. כאמרם ז"ל במדרש (ב"ר מ') טוב זה מדת הטוב מאד זו מדת פורעניות. ושאלו ואמרו וכי פורעניות טוב מאד אלא שהוא שוקד על הפורעניות איך להביאה. ר"ל ימהר להעניש בעוה"ז למען יהיו נקיים לקבל שכרם בעוה"ב:

[301] וכבר מילתי אמורה בספר המדות... ועי' בספר הנזכר כתבתי שם בשיורי המדות בשם ידידי הה"ג מו"ה נחום מהורדנא נ"י שזהו באור מאמר (תענית ל"א) וכל אחד מראה עליו באצבעו כמורה באצבע על הטוב הנגלה כי עין בעין יראו כי הטוב רק טוב וחסד:

וז"ש חז"ל חזר ישעיה והעמידן על שתים שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה ולא הזכיר הצנע לכת שאמר מיכה כי גם הקב"ה לא יסתיר עוד מעשיו, כ"א - כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות, ולא להסתיר עוד, והענין נחמד:

ומעתה נבאר מאמר מיכה הנ"ל הגיד לך אדם מה טוב כו' אשר לכאורה מלת אדם נראה כשפת יתר, אבל לדעתי תלה הכתוב הדבר באדם וביותר במקום זה לאמר כ"א אמנם מאד עמקו מחשבותיו יתברך וכגבוה שמים על הארץ נפלאים דרכיו ומצותיו מבינת אדם והשגותיו בכ"ז המצות אשר בין אדם לחבירו יש גם ביד האדם להבין בהם כפי הבנת אנושי כי טובים וישרים הם, ואם מצד אחד המה מרים כמה נעימים ומתוקים הם מצד השני. למשל המוצא מציאה חייב להכריז למען יבוא בעל האבידה ויקחנה ואותו אשר מצא האבידה הוא עני והמציאה שוה כמה אלפים ואם תשאר בידו הלא היה מתפרנס מעתה בריוח והוא מחוייב להשיבה אל בעליה, אבל אם תשאל את בעל האבידה אזניך תשמענה הפלגת המתיקות אשר במצוה זאת, וכן לא תגזול, והכנסת אורחים, אם על בעל הבית היא כבדה אבל מתוקה היא אצל האורח, לכן בבואו לומר עשות משפט ואהבת חסד אשר העשירים יביטו בו בפנים זועפות, לכן הקדים ואמר הגיד לך אדם מה טוב, כלומר שאל נא את אדם אחר, העשיר ישאל את העני וכדומה, והאדם הזה הלא יגיד לך מה טוב המצוה הזאת וכמה נעמה בטעמה וישרה:

ומעתה דע כ"א אמנם כל שלימות האנושי תלוי באהבת ה', עכ"ז לא תשיגנה יד איש כ"כ כ"א היחידים השרידים בעם, ולעתים כלם יגיעו אל האהבה השלימה כמאמר **כי מלאה הארץ דעה** כו' (ישעיה י"א, ט') ועוד הרבה מאמרים המורים על שלימות הידיעה ואהבה את ה' יתברך. וראוי לבאר באיזה דבר יזכה האדם את ארחו עד יגיע לאהבה את ה', אמנם חכמינו ז"ל כבר העירו אותנו ואמרו מרגלא בפומיה דר' מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתותי כו' ואני אהיה עמך בכל מקום (ברכות י"ז, א'). הורו בזה לרבות גם הדברים שאין השגחה ביד האדם עכ"ז הבטיחה אותנו התורה כי כאשר נמלא ידנו ברכה לעשות את אשר ביכלתנו יזכנו ה' להשיג גם את אשר אין ביכלתנו להשיג ומעתה ראה גם ראה כי אדני התורה נוסדו על שתי אהבות על ואהבת את ה' אלהיך, ועל ואהבת לרעך כמוך, על ואהבת את ה' אלהיך תלויים המצות שבין אדם למקום ועל ואהבת לרעך כמוך תלויים המצות שבין אדם לחבירו. ואהבת האדם את ה' יתברך גם כי דרכה בקודש נפלאה מאד מהמוני בני אדם אבל קרובה לבוא כאשר ישלים האדם את נפשו במה שבידו להשלים היינו כאשר אסף בחפניו כל המצות הכלולות במצות ואהבת לרעך כמוך.

ולכן יפה אמר הכתוב ואהבת לרעך כמוך אני ה', לאמר כאשר תאהוב את רעך כנפשך תזכה לדעת כי אני ה' ולבוא אל אהבתו יתברך אשר על ההיפך אמר ר' אבין היום אשר לא ידע את יוסף למחר הוא עתיד לומר לא ידעתי את ה' (שמות רבה א'). וזהו מאמר הלל אל הגר ואהבת לרעך כמוך זו היא כל התורה כולה כי החלק האחד הוא סבה אל החלק השני, והאהבה אשר תהיה בך לרעך היא תזכך נפשך אל האהבה את ה' אלהיך וכמדובר.

חלק יג

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל כו' (י"ט, כ"ג). מדרש: מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקדוש ב"ה אלא במטע תחלה שנאמר **ויטע ה' אלהים גן בעדן** (בראשית ב', ח') אף אתם כשאתם נכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה ר"י דסיכנין בשם ר' לוי פתח **הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים** (קהלת ב', ד') אמר הקדוש ב"ה למשה לך אמור לאבות הראשונים הגדלתי לעשות עם בניכם כל מה שהתניתי עמכם, בניתי לי בתים שנאמר **ובתים מלאים כל טוב** כו' (דברים ו', י"א), נטעתי לי כרמים שנאמר **כרמים וזיתים אשר לא נטעת** (פרשה כ"ה, ג'-ד').

ובהשקפה הראשונה הדבר נראה כמו זר איך דרשו חז"ל מאמר זה על הקדוש ב"ה, ולמה עקרו מאמר הנאמר מפי שלמה המלך ע"ה על עצמו **תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי** כו' עד **הגדלתי מעשי בניתי לי בתים** כו' **וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם** כו' (קהלת ב' ג'-ט') ואיככה העתיקו חכמינו ז"ל מאמר זה על הקב"ה.

אבל דע כי רז"ל הבינו בהוראת מאמר וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל אשר מאמר ונטעתם הוא בדרך אזהרה, כי הכתוב מזהיר את האדם ומצוה אותו על עסק הנטיעה שיזדרז לנטוע כל עץ מאכל וכאמרם ז"ל: **אחרי ה' אלהיכם תלכו** (דברים י"ג, ה') וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב"ה כו' אותו שכתוב בו כי ה' אלהיך את אוכלה כו' אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקדוש ב"ה אלא במטע שנאמר **ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם** (כלומר תחלה וקודם) אף אתם כשאתם נכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה (במדרש שם). וכן כל ישוב א"י היא מצוה וכאמרם ז"ל (בילקוט פרשתנו) הלא תאמר זקן אני ולא אזכה לאכול מן האילן לכן אמר הקדוש ב"ה ונטעתם. **והכלל** כי ההצלחה בבית והון בארץ ישראל היא מצוה מן המצות למלאות דבר ה' אל האבות ארץ זבת חלב ודבש לא תחסר כל בה. וכי תאמר אם הדבר כן מדוע כשלו ונפלו אח"כ הלא כבר נאמר **שומר מצוה לא ידע דבר רע** (קהלת ח', ה'). אבל דע כי באמת היה הדבר תלוי בכוונת הנוטע אחר היותו דבר המשתוה והמתאחד עם התאוה, אם כן מי

שהגביר שכלו על התאוה ועשה מעשיו לש"ש היה לו אחרית טוב לבלות אותם בטובה בהצלחה ובשלוה, לא כן מי שעשה כל אלה מצד התאוה היה אחריתו לא טוב כי כן משפט התורה **צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם** (הושע י"ד, י'). וזהו גם כן מאמר **כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו מקדם** כו' (ישעיה ב', ו') השאלה היא כמו שאמרנו לאמר כי אם תתמה על החפץ למה נכשלו בזה אחר כי היה עסקם עסק מצוה, לזה אמר כי לא כן הדבר הם לא הזדרזו למען הקים רצון ה' בה' רק כי מלאו מקדם רמז על ראשית המחשבה על מה אדניה הטבעו כי היתה רק ללכת בחקותיהם, והעד - ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו, ואם היה כוונתם לש"ש מה להם לאבד זמן לאסוף אוצרות עד אין קץ, הלא לשם שמים יותר ראוי לעסוק בקדשי שמים, בתורה שבכתב, ושבע"פ הארוכה מארץ מדה כו'. ומעתה לא יקשה גם על שלמה איך התפאר עצמו כל כך בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים, אשר הוא עצמו כבר דיבר בגנות המעשה הזאת **אל תיגע להעשיר** (משלי כ"ג, ד') אבל האמת כי שלמה המלך ע"ה התנצל את עצמו ואמר מה שהגדלתי מעשי ובניתי לי בתים ונטעתי לי כרמים כו' לא חלילה למלאות תאותי כ"א לעשות רצון קוני בהם. ולכן רז"ל הלכו בזה דרך האתרים לדרוש המאמר על הקב"ה שאמר למשה לך ואמור אל האבות הגדלתי לעשות עם בניכם כל מה שהתניתי עמכם כו' וכמו שיתבאר עוד אי"ה.

אמנם בהתבונן עוד בדברי המאמר שלפנינו הלא נמצא כי דבריו המה כסותרים זה את זה, כי אם הוא מחליט ואומר הגדלתי מעשי כו', הגדלתי לעשות עם בניכם כל מה שהתניתי עמכם, בניתי לי בתים שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת כו', אשר ההוראה בזה כי הביא אותם אל ארץ מלאה כל טוב, וכמו שמסיים שם בסמוך מלמד שלא חסרה ארץ ישראל אפילו קנה חצי, וכמבואר בכתוב כרמים וזיתים אשר לא נטעת א"כ מדוע ולמה צוה אותם לעסוק במטע תחלה כאלו באו אל ארץ חרבה לא מקום זרע וגפן ותאנה ורמון, וצריכים עתה למלאותה. וביותר איך שייך פה מאמר שלמה הגדלתי מעשי בניתי לי בתים כו', וכי מה צורך כ"כ להעתיק המאמר מפשוטו אם בתורה האלהית עצמה מבואר הדבר בתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, כרמים וזיתים אשר לא נטעת.

אבל לבוא לעומק דברי החכמים האלהיים ז"ל נזכיר תחלה מאמר שלמה המלך ע"ה **תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות** (משלי כ"א, כ"ה) באור דבריו: דע כי כל הדברים המושגים אל האדם בעוה"ז לא תשיג ידו אותם כ"א אחר יגיעה ורוב עבודה בזעת אפו ובעמל ידו, והיא גזירה הכוללת כל המדברים בלתי אם אנחנו בבחינה שאמרו

חז"ל בשעה שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר **ועמדו זרים ורעו צאנכם** (ברכות ל"ה ב') וכמ"ש כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ (אבות פרק ג' משנה ה') וראוי להשכיל לדעת טעם ענין זה אבל הסכת ושמע. דע כי כל התאות ב' קצוות להם היינו בידם להחיות ובידם להמית, באור הדבר: כי כאשר יאכל כשיעור הראוי אל קיומו להמשיך החיים אז טוב לו, ואם ימלא בטנו יותר מן הראוי יסבב לעצמו כמה מיני חולי או מיתה. ולכן נתן יתברך גדר אל כל הנבראים להמשיך קיומם על פני האדמה שלא ירבו בתענוגיהם והגדר הוא קושי ההשגה כי לא ישיג את מה שהוא צריך כ"א אחר העמל והיגיעה דבר דבר לפי היגיעה הראויה לו וזה יעצור בידו וימנע אותו מלהרבות בו אם בעבור כי לא ישיגנו ככל אשר תתאוה נפשו ואם בעבור היותו מוכרח לקמץ שלא לכלות הדבר הרבה בפעם אחת מפני כבדות השגתו הדבר ההוא.[302] ולכן אם יזדמן אדם אשר הוא משיג תאותו בלא יגיעה הלא נעדר ממנו מתג ורסן להגביל תאותו, ומה נקל אצלו לקחת ממנה עד כדי להמית א"ע, וזהו תאות עצל תמיתנו ודו"ק. אבל אנחנו עם תורת ד' בלבנו הלא יש לפנינו גדר אחר להגביל את כל תאות נפשנו אך בגבול ידוע ומשוער א' מסבת החכמה והיראה אשר הבורא יתברך האיר עינינו בהן כמאמר כך היא דרכה של תורה כו' כי התורה מרתקת ומתעבת מאד את המתגאל בתענוגים ומרבה בהם. ומלבד זה גדר דרכינו בגזית כי לא תמצא ידם להרבות משאלות לבנו כמאמר המדרש צדקתך כהררי אל, מה ההרים הללו כובשים את התהום שלא יציף את העולם כך המצות כובשות את הפורעניות שלא תבוא לעולם (בראשי' רבה ל"ג, ויקרא רבה כ"ז). באור זה כי כבר ידענו אשר הארץ אינה שוה בכל מקום יש מקומות אשר בהם הרים גבוהים וגבעות נשאות ויש מקומות אשר בהם גי ועמק או מישור, והטעם מבואר במאמר **מי מדד בשעלו מים** כו' **ושקל בפלס הרים** כו' (ישעיה מ', י"ב) שכבר בא הבאור במפרשים ז"ל כי הוא יתברך שקל בפלס את ההרים ואת התהום לתת הר גבוה ותלול במקום חוזק התהום ותקפו, ובמקום שאין התהום חזק כ"כ הקיל עליו מלמעלה. על דרך זה ממש סדר יתברך לפנינו המצות לפי ערך התאוות, למשל הלחם אשר האדם אוכל הוא מאכל פשוט להשביע רעבונו לא תשלוט בו התאוה כ"כ, וגם אינו עלול להזיק כ"כ את האדם כי אם על דרך מקרה רחוקה

[302] לא ישיג את מה שהוא צריך... ולדעתי היתה זאת התפלאות אליפז התימני **כי אדם לעמל יולד ובני רשף יגביהו עוף** (איוב ה', ז') בני רשף היא מליצה נפלאה על חום הטבעי ועל כחות התאוה כמו **רשפיה רשפי אש** (שיר השירים ח') והתפלא ואמר הלא אדם לעמל יולד וכל מה שהוא צריך לא ישיג על נקלה רק אחר עמל ויגיעה אם כן אתפלא על כחות התאוה איככה יחמוד האדם לעוף ברום המעלות להיות עליון על הזולת הלא בהיפך ראוי לו להיות שמח בחלקו ולא לבקש מותרות ולא לקנא באחרים ובזה תתמעט יגיעתו. וזהו כי אדם לעמל יולד, ואיככה היתה כזאת אשר ובני רשף יגביהו עוף יקנא באחרים ויבקש לעלות להיות עליון עליהם:

מאד, כי אכל כ"כ עד כי נבקעו מעיו, לכן לא הרבה יתברך עליו האזהרות כ"א מעט כמו שלא לאכול טבל או בידים מסואבות, לא כן בשר אשר בו נאמר כי תאוה נפשך לאכול בשר שהוא מאכל ערב לנפש תאוה וקשה לפרוש ממנו, וגם הוא עלול להזיק ולהמשיך אל אוכליו חליים רעים רח"ל, גדרה אותנו התורה במצות הרבה על המאכל הזה, כמו שחיטה בסכין בדוק, והבדיקה אחר י"ח טריפות, ומליחה, והשמירה מבשר וחלב, וכדומה חבילות מצות ודינים אשר בזה.

וכדמיון הזה תמצא כל האזהרות קלות וחמורות לכל דבר ודבר לפי ערך קלקולו והזיקו.[303] ולפי תגבורת התאוה בו לפי הערך הזה בנה עליו רובי תורה ומצות שיהיו תלויים בו לכבוש את היצר ולגדור בעדו.

וזהו שהמליצו צדקתך כהררי אל כי לולא התורה והמצות הבנויים על כל מעשה היו מציפים את הנפש ברבוי התאות. וכמה יורה על זה מאמר הנביא ע"ה **הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבוד חנם** כו' **התמלוך כי אתה מתחרה בארז אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו** כו' (ירמיה כ"ב, י"ג-ט"ז) והכתובים אין להם חבור ואין להם באור. אבל לדרכנו הנה הנם מבוארים על דרך מאמר התורה **והיה כי יביאך ה'** כו' עד **ערים גדולות וטובות אשר לא בנית** כו' **השמר לך פן תשכח את ה'** כו' (דברים ו', י') והיינו כי כאשר תבוא אל ערים גדולות ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת א"כ הנה הנם כתהום בלא הרים ומה מאד יש לדאוג על בתים מלאים כל טוב כאלה, וע"כ השמר לך פן תשכח כו'. וזהו מאמר ירמיה הוי בונה ביתו בלא צדק, תלה הדבר בבנין כאלו הגוזל ואינו בונה בנין רק טומן וגונז הכסף באוצרו אינו עובר על לא תגזול, אבל הוא הדבר שאמרנו כי העמיס הקב"ה מצות רבות בכל מעשי האדם אם במה שהוא עושה להכניס אל תוך פיו, ואם למלבושיו, ואם לביתו ומקנה קנינו, כמבואר במדרשים בא לחרוש כבר הוא מוזהר בלא תחרוש בשור ובחמור יחדו, בא לזרוע שדך לא תזרע כלאים, ובלקט, שכחה ופאה, ותרומות ומעשרות, וחלה, וכן הבונה בית יש בו כמה מצות שהוא מחוייב בהן, מצות מזוזה, ומצות מעקה, עד כי אין דבר אל האדם שלא יהיה בו כמה מצות עד כי גם בלכתו בדרך יש עליו מצות שלוח

[303] תמצא כל האזהרות ואתה קורא ישר ח"ו אין כוונתנו לאמר שלא היתה כוונת התורה רק להגביל אותנו ולגדור בנו בעבור היותו יתברך חס על גופותינו, כי הנסתרות לה' אלהינו ומאד עמקו מחשבות צורנו וגבהו שמים מה נדע, רק כוונתנו לומר מהנגלות לנו ולבנינו כי גם זאת פעל יתברך עמנו לחיותנו כיום הזה ואתה תשמע ותבין מאמר (ברכות ל"ה, ב') בשעה שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים כי אז אין אנחנו צריכים לגדור אותנו בסבת היגיעה והעמל אחר אשר סבה היותר נכבדת מונעת אותנו מהרבות בתענוגים יותר מהראוי כי די לנו גדר התורה. וזהו שהמשיך ואמר **ועמדו זרים ורעו צאנכם** כו' והטעם - **ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו** (ישעיה ס"א, ה') וממילא תגדרו עצמכם מלהרבות בתענוגים כי את המותר חסרים ולהיפך בזמן שאין עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן מן הטעם שאמרנו, והבן.

הקן וכדומה, וכל אלה הם הכובשים את הפורעניות ומגינים על האדם משליטת היצה"ר והוא השטן והמלאך המות, וזהו שאמר הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט כו', ודאי יעלה התהום ויציף אותו עד כי לחרבה יהיה. וזהו התמלוך כי אתה מתחרה, בארז - כלומר התצליח במעשיך אם רעות במגורם בקרבם, ואמר ההיפך במי שעושה מעשהו כפי ארחות התורה, ראה נא הלא אביך אכל ושתה ועשה עם כל אלה משפט וצדקה השייכים אליהם אז טוב לו שלא הפסיד נפשו וחייתו.

וזהו מאמר שלמה המלך ע"ה הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים כו', אשר לכאורה מה זה התפאר בעצמו כי בנה לו בתים ונטע לו כרמים, מה לי אם יבנה ביתו או יקנהו במחיר אצל אחרים. אמנם הנ"מ בהבונה ביתו בעצמו ויבנהו בצדק ובמשפט אז צדק לפניו יהלך כמאמר **תומת ישרים תנחם** (משלי י"א, ג') זהו שאמר שלמה לא האמנתי לעצמי להתענג בתענוגי העוה"ז כמאמר חז"ל אל תאמין בעצמך (אבות ב') ולכן לא היה ערב עלי לקנות בית בנוי ועומד כי מי יודע אם הוא נבנה בצדק ובמשפט, לכן בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים למען יגינו המצות אשר אקיים בעשייתן על הפורענות.

וזהו מאמר המדרש ונטעתם כל עץ כו' ר"י דסכנין בשם ר' לוי פתח בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים, כלומר כי היה קשה להם ז"ל למה הזהיר יתברך וצוה על הנטיעה, ע"ז אמרו אמר הקב"ה לך אמור להם לאבות הגדלתי לעשות עם בניכם כמו שהבטחתי לכם, בניתי לי בתים שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת ולא בנית, וא"כ יש חשש קלקול בזה כמאמר הנזכר השמר לך פן תשכח את ה', וע"כ טוב ויפה לבנות ולנטוע בעצמו. וכי תאמר א"כ למה חרד יתברך על הדבר הזה להכניס אל ארץ מלאה כל טוב, לזה אמר הגדלתי מעשי לקיים כל מה שהתניתי עם האבות, שנאמר ובתים מלאים כל טוב כו' וא"כ אחר שהשם יתברך אמר כן אל האבות שלא יכניס את בניו אל ארץ חרבה רק אל ארץ לא תחסר כל בה, ראוי שיהיה בארץ בתים בנויים ועומדים כרמים נטועים ועומדים, הכל על צד היותר טוב. ועל כל זה אתם כאשר תבואו אל הארץ טוב לכם לעסוק במטע תחלה, למען תאכל מפרי הארץ הגדלים בכרם הנטוע כפי ארחות התורה והמצוה - וערלתם ערלתו את פריו, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים לה'.

ואולי לכוונה זאת אמרו חז"ל במדרש (סוף פרשתנו) לפי שבעוה"ז בונה אדם ואחר מבלהו נוטע נטיעה ואחר אוכל אבל לעתיד לבא מה כתיב **לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל** (ישעי' ס"ה, כ"ב) **לא ייגעו לריק** (פרשה כ"ה, ה') והענין נכבד.

(**ועי'** מה שכתבנו למעלה בדרוש לא תעשוק את רעך ולא תגזול בבאור מאמר אך קרוב ליראיו ישעו כו' חסד ואמת נפגשו כו' ע"ש בהג"ה):

חלק יד

לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה (י"ט, ל"ה).

עיין מה שכתבנו בספר כוכב מיעקב בהפטרת פרשת וישלח על הכתוב כנען בידו מאזני מרמה וינעם לך:

חלק טו

והנפש אשר תפנה אל האובות ואל הידעונים כו' **והכרתי אותו מקרב עמו** (כ', ו') ואמרו חז"ל (בתורת כהנים ומובא בילקוט במקומו) מקרב עמו ועמו שלום.

והמאמר סתום וחתום אין חזיונו נפרץ!

אבל באור המאמר לדעתי כך הוא. כי כבר ידענו כי מאת הטוב הגמור לא יצא כ"א טוב כמאמר **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** (תהילים קי"ח, א') וכמאמר הטוב ומטיב לרעים ולטובים ומה אשר עיני בשר תראינה כי לפעמים יעשה ג"כ רעה לאחד באין ספק הוא מכוון להטיב לו באחריתו[304] וזהו מאמר **למען ייטב לך והארכת ימים** (דברים כ"ב, ז') אשר חז"ל ביארו בעולם שכלו טוב כו' ובאמת עינינו רואות כמה צדיקים שמיטיבים להם גם בעוה"ז.

אמנם הדבר כך הוא כי בראותו יתברך כשרון לב הצדיק אשר גם אם ישפיע לו שפע רב טוב לא יסיר תומתו ממנו ויהיה נשאר עומד בצדקו ויראתו ושלמותו אז גם ה' יתן הטוב, לא כן אם הוא צדיק שאינו גמור אשר אם ויעשרנו המלך יתברך עושר גדול ושפע רב טוב יקויים בו וישמן ישורון ויבעט יעזבהו מלהיטיב עמו בטוב עוה"ז להטיב עמו

[304] כמליצת מאמר **כי עד צדק ישוב משפט** (תהלים צ"ד, ט"ו) כלומר כל עיקר המשפט למען הביא את האדם אל הצדק. וזה באור מאמר **כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם** (מלאכי ג', ו'), כי הנה יש ב' סוגי מייסרים, יש מייסר מסבת קצפו וזעמו, ויש מייסר מסבת רצונו הטוב בתקנת המיוסר כמוסר אב לבנים להיישיר אותם אל דרך הטובה. וההבדל בין ב' המייסרים האלה כי המייסר מסבת הכעס אין דרכו לפלס מעגל אל המכה אשר יכהו, כי יזדמן לפעמים שיכהו מוסר אכזרי אשר ימות בו, לא כן אם כל עיקר רצונו בטובת המיוסר ובתקנתו, שיקח מוסר להיטיב מעשיו יצוה להכותו לאט לאט שלא להשחיתו שלא לפצוע בו פצעות. וזהו כי אני ה' לא שניתי גם בעשותי בכם מדת משפט לא נשתניתי מרחמים לכעס, והמופת - ואתם בני יעקב לא כליתם, כי מה עשיתי לכם הלא רק בשבט אנשים כמאמר **ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך** (ירמיה מ"ו, כ"ח). אשר ע"כ שאל החסיד ע"ה **מה בצע בדמי ברדתי אל שחת כו'** (תהלים ל', י'), כי אז כבר נאמר עליו במתים חפשי כו' ושוב לא יקח מוסר להשכיל להיטיב, וכן אחרים אשר זה דרכם להתייסר ע"י משפט הרשע כמאמר וכל ישראל ישמעו וייראו הם גם הם לא יקחו לעצמם מוסר ממשפט הנעשה בעולם האחר הנעלם מעין הרואה, וזהו מה בצע בעונש אשר בקבר הלא המתים לא יקבלו מוסר עי"ז וזהו היודך עפר כו'.

ובזה אני מבין מאמר **ואתה בן אדם אמור אל בית ישראל כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה אמור אליהם חי אני** כו' **אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה** (יחזקאל ל"ג, י'-י"א). ענין שאלתם כך היה כי הנה יש מקום ודרך קרובה לבחון כוונת לב המייסר כ"א יאמר להכותו מכות ידועות בשבט קרוב להחליט שאינו מסבת החמה והקנאה רק בהיפך הוא מלמד להועיל שייטיב מעשיו מהיום כמאמר **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים** (תהלים כ"ה, ח') תקלקל עוד את אחרים, ומעתה מובן מאמר הת"כ והפרתי אותו מקרב עמו לא שהקב"ה יעשה זאת מסיבת הקצף והזעם בלתי אם להבדילו מן הכלל, ואז ועמו שלום אין רע במגורו:

באחריתו, וזהו למען ייטב לך והארכת ימים. לא כן אם הקיצור טוב לך. וכאשר תראה אדם אשר נגמר דינו ומה' משפטו יצא שיהיה נכרת מהעוה"ז ומן עוה"ב גם כן, ויקשה בעיניך איזה היא הטובה אשר תגיע מן הרעה הזאת כאמרם ז"ל על מאמר הכרת תכרת כו' בעוה"ז ובעוה"ב.

קח לך משל לאחד שהיה לו מכה אנושה על אחד מאבריו ושאל ברופאים הרבה ואין עוזר לו, אח"כ הסכימו כלם לחתוך ממנו את כל האבר כי ראו שעי"ז יוכל לסכן את כל הגוף כי תפשוט המספחת בכלו.

הנמשל כל ישראל המה רק כגוף אחד מובדל באבריו אשר חוטא אחד יוכל לאבד טובות הרבה ובראותו יתברך את הרשע כי מכתו אנושה ואין לו תקנה עוד, יעזוב יתברך את תקנת הרשע ההוא ודואג על הכלל כמאמר **וחוטא אחד יאבד טובה הרבה** (קהלת ט', י"ח) ע"כ ישקוד יתברך לטובת הכלל להכרית האבר הנשחת והנפסד הזה מתוך הקהל.

וזהו מאמר הכרת תכרת כו' עונה בה ר"ל כי היא מקולקלת מאד וא"כ יש לחוש ולדאוג שלא תקלקל עוד את אחרים.

ומעתה מובן מאמר הת"כ והכרתי אותו מקרב עמו לא שהקב"ה יעשה זאת מסבת הקצף והזעם בלתי אם להבדילו מן הכלל, ואז - ועמו שלום אין רע במגורו:

חלק טז

ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם כו' (עי' למעלה סוף פ' אחרי) **ואני אתננה לכם לרשת אותה ארץ זבת חלב ודבש אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים** (כ', כ"ד). ובילקוט: אלו נאמר ואבדיל העמים מכם לא היתה תקומה לשונאיהון של ישראל עכשיו שנאמר הבדלתי אתכם מן העמים כזה שהוא בורר וחוזר ובורר כו'.

ונזכיר לזה מאמר הגמרא צדיק ממנו בולע צדיק גמור אינו בולע (ברכות ז') גם מאמר הנביא **אמרו אחיכם שנאיכם מנדיכם למען שמי יכבד ה' ונראה בשמחתכם** כו' (ישעיה ס"ו, ה') גם מאמר הגמרא (ראש השנה ט"ז) ימחו מספר אלו הרשעים גמורים (כ"ה גי' הירושלמי ומובא ברי"ף בע"י) חיים זה ספרן של צדיקים גמורים ועם צדיקים אל יכתבו אלו הבינונים.

דע כי בכל הדברים שבעולם תמצא דבר גדול בעצם, ודבר גדול ע"י משוער ומצטרף, שבערך הקטן הוא נחשב לגדול ובערך הגדול הוא קטן, וכבר מצאנו ברז"ל (ב"ר נו"ן) שני בני אדם אמרו דבר אחד, לוט וצרפית, צרפית אמרה עד שלא באת אצלי היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה אנשי עירי והיו מעשי רבים על מעשי בנו עירי והייתי צדיקת ביניהם עכשיו שבאת אצלי באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני, לוט אמר עד שלא הלכתי

אצל אברהם היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה בני עירי והייתי צדיק ביניהם עכשיו שאני הולך אצל אברהם שמעשיו רבים על שלי כו'.

ומעתה יפה שאל דוד המלך ע"ה ימחו מספר אלו הרשעים, חיים אלו הצדיקים, כלומר כי הצדיקים המה צדיקים גמורים ואינם צריכים להם שיהיו חשובים צדיקים בערך הבוגדים האלה, וגם ועם צדיקים אלו הבינונים אל יכתבו ולא יהיה להם חלק לומר כי רק בעבורם ובהצטרפותם המה צדיקים בעבור זה לא יזכו עמהם כי באמת אלולי הרשעים המבלבלים את העולם ומטרידים את הבינונים היו גם הבינונים צדיקים גמורים, ועתה הקב"ה חשבם לטובים מסבת אשר הצדקות קשה עליהם מאד ע"י בגידת הרשעים, ולולא הרשעים הלא היו צדיקים גמורים, וזהו מאמר ישעיה ע"ה הנ"ל - אמרו אחיכם שנאיכם מנדיכם למען שמי יכבד ה', כלומר לולא אני לא היה הקב"ה מתכבד ממעשיך, וכל חשיבות אשר הקב"ה רואה אצלך הכל הוא מסבתי וזהו למען שמי יכבד כו' לכן ונראה גם אנחנו בשמחתכם. ע"ז אמר אבל והם יבושו כי באמת הדבר בהיפך כי לולא הם היו צדיקים גמורים והיו מתכבדים יותר ויותר. ומעתה יפה אמרו חז"ל צדיק ממנו בולע צדיק גמור אינו בולע כי הצדיק שאינו גמור ע"פ דין שלמעלה היה יוצא חייב רק בהצטרפות מעשיו נגד הרשעים כמאמר לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים בכופרים בך, לכן הכריעו אותו לזכות ואע"ג דאיהו לא חזי מזלי' חזי, היינו כי הרשע לבו אומר לו שיתבע חלקו מיד הצדיק ממנו לאמר כי לולא אני ועונותי הרבים לא היית חשוב למאומה ולא זכית לכל הטוב א"כ יש לי חלק בזכותך וזהו צדיק ממנו בולע, אבל צדיק גמור אינו בולע כי הוא אינו צריך אל הרשע ולמעשיו הרעים להתחשב על ידם.

ומעתה מאמר הילקוט מבואר מאד אלו נאמר ואבדיל העמים מכם כו' היה הכוונה שיברור הרעים מתוך הטובים א"כ כל עוד שהקב"ה רואה הטובים באמת, כמו אברהם יצחק ויעקב, משה ואהרן, וכדומה היה הקב"ה חוזר ובורר כי בערך הצדיקים הגדולים האלה כלם חשובים כאין, משא"כ עתה שנאמר אשר הבדלתי אתכם מן העמים אז גם הבלתי שלמים לצדיקים יתחשבו, כי יש עוד גרועים מהם. (והשלמת הדברים כתבנו בקול יעקב איכה על מאמר אלו זכיתם הרי אתם קוראים תבוא כל רעתם).

אמור

חלק א

ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם כו' (כ"א, א') גמרא: להזהיר גדולים על הקטנים (יבמות קי"ד, א').

ונזכיר לזה מאמר המדרש (ריש פרשתנו) אמור אל הכהנים ואמרת ובמלאכים נאמר בגזירת עירין פתגמא ובמאמר קדישין כו' העליונים שאין בהם יצה"ר במאמר אחד יש די אבל תחתונים שיש בהם יצה"ר בשתי אמירות והלואי יעמוד.

וראוי לתת לב על מאמר זה אם מאמר אחד לא יועיל כאשר יהיה ב' מאמרים ודאי יועילו הלא לא רחוק מאמר א' מב' פעמים, וכך היה ראוי לומר תחתונים שיצה"ר שולט בהם בדבורים הרבה והלואי יעמוד.

ונקדים לבאר מאמר רבותינו ז"ל כל המלמד את בנו תורה מעלה עליו הקב"ה כאלו קבלה מהר סיני שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך לי' יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (קידושין ל', א'). ואשר אחזה אנכי בהבנת ענין זה על דרך שאמרו חז"ל שייפה לכל אחד ואחד אומנותו (ברכות מ"ג, ב') וכבר ביארנו כי ע"כ לא אמרו שייפה לכל איש להיות כי ייפה יתברך את הדרך לפני איש ואיש כ"א בהיותו יחידי והוא יושב בדד אבל בהיותו איש יחד פני רעהו יהיה מבחין מאד את מעשיו ואת תהלוכותיו כי על עצמו התאוה מטעת אותו להוליכו בתוהו לא דרך ואומר מותר כי אנוס הוא מצד התאוה הגוברת עליו, אבל על רעהו אין עמו תאוה כי איך יתאוה ראובן שיחטא שמעון כי זה משפט התאוה שלא תשלוט באדם על זולתו כ"א על עצמו. לכן יפה אמרו שייפה לכל אחד ואחד בהיותו יחידי אז יערב לו מעשהו אבל כאשר יביט ויתבונן ממנו ולהלאה ויראה בחבירו המעשים אשר עשה הוא אז ייטיב לראות בעין האמת ויבין כי ברע הוא. אשר ע"כ אמר החכם ע"ה **עיניך לנוכח יביטו** (משלי ד', כ"ה) ממך והלאה להתבונן על מעשי זולתך ואח"כ ועפעפיך יישירו נגדך[305] אז תוכל לשפוט נגד עצמך (וכמו שנתבאר למעלה פרשת בראשית ופרשת קדושים ובספר המדות בשמיני משער אהבה) וכמאמר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ועוד ותפארת לו מן האדם (אבות ב'). להורות שלא תחשוב שיהיה לתפארת רק לעין שכלך לבד בעת שתעשה אתה את המעשים אבל עליך לבחון את המעשים בעת אשר חבירך עושה אותם (עי' מדרש שמואל)

ומעתה עמוד והתבונן כי קל חומר הדברים ומה אם כאשר יראה מעשים הבלתי הגונים באדם אחר ידע ויבחון את רעתם וגנותם כש"כ על בניו אשר יוליד, על עצמו ובשרו

[305] אשר ע"כ אמר החכם... ומה יפה אף נעים בארנו בזה מאמר **נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו** (משלי כ"א, י') ר"ל גם כי באמת נפש הרשע תתאוה לרע בכל חפץ לבבו, עכ"ז לא יוחן בעיניו רעהו כאשר יראה ברעהו המעשים האלה ירע בעיניו. וזהו ג"כ מ"ש במקום אחר **וגם בדרך כשהסכל הולך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא** (קהלת י', ג') לאמר הגם כי על עצמו לבו חסר בהבחין כל מאומה, עכ"ז יאמר לכל כי סכל הוא כלומר כאשר יראה מעשים כאלה מאת אחרים יענה ויאמר כי זה ענין סכלות והבל ויוכיחם על פניהם, ועיין בשיורי המדות בפ' הנזכר וינעם לך:

כמה יכאב לבבו וכמה יתמרמר בראותו בבנו דרך אולת דרך עקש ונלוז עליו הלא ישקוד בחמלה רבה ויתירה להישיר לפניו הדרך לקיים בו מאמר חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. וא"כ יצוה אמרו כל המלמד את בנו תורה כאלו קבלה מהר סיני כי בהר סיני עמדנו בלא יצה"ר כמאמר ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (יבמות ק"ג) וקבלו התורה והמצות באהבה גדולה ונפלאה, רק אח"כ חזרה זוהמתן ומאז אין לב האדם שלם לאהוב את התורה בכל לב מסבת היצה"ר המחשיך את עיניו בקנאה ותאוה וכבוד וכדומה, ואין לנו שעה שיהיה לבבנו שלם כ"א בשעה שאנחנו מלמדים ומיישרים את בנינו כי אז לבבנו נכון ונאמן עם האלהים שע"כ הוא מייסר את בנו להשריש בו רוח דעת ויראת ה'. וזהו שהביאו ז"ל שנאמר והודעתם לבניך כו' וכתב הרמב"ן ז"ל על מאמר זה וז"ל כי האב לא יעיד שקר לבנו ולא ינחיל אותו דבר הבל ואין בו מועיל אבל בכל עוז ובכל מאמצי כח ישקוד בטובתו והצלחתו להגיעהו אל האושר והשלמות ואז הוא ממש בבחינה כאלו קבלה מהר סיני, וזהו והודעתם לבניך כו' וסמוך ליה יום אשר עמדת בחורב היינו בלב שלם, וזהו - להזהיר גדולים על הקטנים כי אז יהיה לבבו שלם עם התורה וכמו שנתבאר.

וזהו מאמר המדרש העליונים שאין יצה"ר שולט בהם במאמר אחד יש די אבל התחתונים שיש בהם יצה"ר בשתי אמירות והלואי יעמוד, רמז על האמירה השניה אשר היא באה להזהיר הגדולים על הקטנים והאמירה הזאת ודאי תהיה כמאמר **אמרות ה'** **אמרות טהורות** (תהלים י"ב, ז') והלואי יעמוד שיהיה נשאר עומד בלב שלם ורוח נכון כאשר היתה באמנה אתו בעת אשר הורה את בניו כן יקום וכן יהיה לעולם והבן:

עוד יתכן בבאור בשתי אמירות והלואי יעמוד, כאשר נתעורר תחלה על מאמר ואמרת אליהם כו' אשר מלת ואמרת היא מלה מהופכת מעבר לעתיד ע"י הוא"ו והלא לא קצר לשון הקדש לכתוב דבר דבר על אפניו עבר במקום עבר עתיד במקום עתיד. אמנם המלך החכם ע"ה ביאר לנו ענין זה במאמר שלם וזה דברו **תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו** (משלי כ"ה, י"א) דבר הוא המלה שהוראתה על הענין המדובר, והאופן הוא הבאור, וכמשפט האופן כן יהיה הדבור והלשון לבאר את האופן. כי אם האופן פשוט עבר אמתי או עתיד אמתי יאמר הכתוב ג"כ דבור פשוט עתיד אמת, אבל אם האופן מדברים מתהפכים מעבר לעתיד או להיפך יאמר עליו ג"כ מלה המתהפכת להורות על הענין המדובר, וזהו דבר דבור על אפניו. הוא מה שאמר הנביא ע"ה **מי בכם יאזין זאת יקשיב וישמע לאחור מי נתן למשסה יעקב** כו' **הלא ד' זו חטאנו לו** (ישעיה מ"ב, כ"ד). כי אם יאמר רופא מומחה לאחד אל תאכל שומים ובצלים וכדומה מדברים החריפים

שמהם תבוא למחלה מסוכנת, אם יאמין לו וימנע עצמו מלאכול ולא יחלה הנה תהיה השמיעה לפניו, כי היה נזהר מן המקרה טרם בואה, אבל אם לא ישמע לדברי הרופא ויאכל ויזיק לו, אם אמנם הרופא לא פעל מאומה באזהרתו אחר כי הסכל הזה לא עשה כדברי עצתו, ואכל וקלקל לעצמו, אבל עכ"ז הלא פעל אל החולה ב' דברים, א'. האמונה בדברי הרופא וידע מעתה מאין באה אליו מחלה זאת. ב'. כי אחרי הכשלו בעברו את דברי הרופא אם עוד הפעם יזהירו הרופא על דבר הלא מהיום יהיה פקוח אזנים יקשיב ויאזין ינצור וישמור (עי' רש"י על מאמר אחרי מות שני בני אהרן כו' עד השני זרזו יותר מן הראשון), נמצא פעולתו לאחריו להבין, אחר עשותו ואחרי עברו עלי דברי הרופא ויחלה ויפול למשכב יחקור למפרע מאין באה לו מקרה זאת. וזהו - מי בכם יאזין זאת יקשיב וישמע לאחור, לאמר אחר שכבר באה עליכם הצרה הזאת להבין עכ"פ למפרע מי נתן למשסה יעקב כו' הלא ה' זו חטאנו לו. והם הם השתי אמירות שרמזו ז"ל האמירה ראשונה להזהיר אותו תחלה שלא יעשה הרע פן ירע לו באחריתו, ואם האמירה הזאת לא תספיק לו כי לא ישמע דבר האזהרה אז מהצורך להמתין ואח"כ בעשותו הרע ויתחרט אז בהצר לו תאמר לו שנית ולא יותר, ובהאמירה השנית אין מהצורך ג"כ להרבות אליו דברים רק להזכירהו לאמר וכי לא כך אמרתי לך. ומעתה הנה אופן הדבור הב' ענינו רק להפך הדבור מן העבר לעתיד לאמר הלא אמרתי אליכם אל תחטאו כו', וזה רמוז במלת ואמרת מלה מהופכת מעבר לעתיד גם אתה תעשה מן העבר עתיד ותזכיר אליו ענין העבר:

חלק ב

מדרש: דבר אחר **אמור אל הכהנים** הדא הוא דכתיב **יראת ה' טהורה עומדת לעד** (תהלים י"ט, י') אמר ר' לוי מיראה שנתיירא אהרן מלפני הקדוש ב"ה זכה ונתנה לו הפרשה הזו שאינה זזה לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות ואיזו זו פרשת המת כו' (פרשה כ"ו, ו').

והדברים מפליאים מאד מה ענין ההפלגה במצוה זאת אשר לאהרן עד שיאמרו ז"ל מיראה שנתיירא אהרן מלפני הקדוש ב"ה זכה ונתנה לו הפרשה הזאת כו' למה לא זכה כך בכל הפרשיות אשר נאמרו לאהרן, כמו תרומות, ומעשרות, ובכורים, ומתנות חזה ושוק וכדומה. מה ענין ההפלגה כ"כ בפרשת המת הלא דבר הוא.

ולבוא אל באור המאמר נבאר תחלה דברי הכתוב שהביאו ז"ל הדא הוא דכתיב יראת ה' טהורה עומדת לעד, ונזכיר לזה מאמר אין לו להקב"ה (בעולמו) בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד (ברכות ל"ג, ב') אשר מלת בלבד כבר נראה כשפת יתר. אבל דע

כי הנביא ע"ה אמר בתוכחתו **מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בקר וכטל משכים הולך** (הושע ו', ד') אשר בהשקפה הראשונה לא ידענו ענין המשל השני, כי המשל הראשון חסדכם כענן בקר הוא מכוון יפה אל הנמשל להורות על דבר שאינו מתקיים כמו שזכרו ז"ל ענני דצפרי (תענית ו', ב') אבל וכטל משכים הולך מה פחיתות יש בזה שהולך בבקר, הלא זה הוא טבע הטל לרדת ולנוח כל הלילה והוא זמן הטל, ובבקר זמנו ללכת כי אינו לצורך.

אבל דע כי כבר אמרו חז"ל בספר הזוהר אית בר נש דדחיל מקב"ה בגין דיחון בנוהי ולא ימותון, או דדחיל מעונשא דגופא או דממוניה ועל דא דחיל ליה, ואית בר נש דדחיל מקב"ה בגין דדחיל מעונשא דההוא עלמא ועונשא דגיהנם, ואלין לא עקרין דיראה אינון, אבל יראה דאיהי עקרא למדחל בר נש למאריה בגין דאיהי רב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין כו' (בראשית י"א, ב'). ההבדל בין ב' היראות האלה, כי הירא את ה' שלא יחסר לחמו או בריאותו או מסבות הרעות והקללות אשר הגיעו עליו, ועל ידיהם נתעורר ליראה את ה' אשר בידו רוח כל בשר איש, הנה בהניח לו מצרותיו ישתה וישכח רישו, וישכח יראתו ישמן ויבעט. הנה היראה הזאת היא ממש כבחינת הטל שאין הטל שוהה על פני האדמה כי אם בעתותי לילה ובהיות הבקר אעבור והנה איננו, כן היראה הזאת לא תשלוט באדם בלתי בהיותו במחשכים בין נבכי תהומות רעות וצרות, וכאשר יאיר ה' את עיניו ותזרח עליו שמש ההצלחה וישיג ברכה אז יסיר יראתו ממנו, וזהו ענין המשל וכטל משכים הולך. ולזה הזהיר אותנו דוד המלך ע"ה **יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו** (תהלים ל"ד, י') ר"ל כאשר לא יחסר לכם דבר עכ"ז תיראו מפניו היא היראה האמתית[306] אשר קראוהו יראת המעלה מרוממותו וגדולתו דאיהו רב ושליט, והיראה

[306] לזה הזהיר... יראו את ה' והוא שאמר **חילו מפניו כל הארץ אמרו בגוים ה' מלך אף תכון תבל בל תמוט** (תהלים צ"ו, י') והבאור בזה שמעתי מפי הגאון מוהר"ם מאנוש נ"ע לאמר, כי ראוי שיהיה מוראו יתברך על פניכם גם אם היה סדר העולם ומכונו שלא ימוט ושלא יפסד דבר ויהיה הכל קיים בהויה מתמדת, עכ"ז היה ראוי להתיירא מפני כבודו יתברך לבד. ובגמ' (ברכות כ"ד, ב') אמר ר' יוחנן בן זכאי לתלמידיו יהי רצון שיהיה עליכם מורא שמים כמורא בשר ודם אמרו לו רבינו עד כאן, אמר להם הלואי, תדעו כי כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם. והדברים תמוהים כי עכ"ז קשה מי יהיה המוחה בידו אם היה מברך אותם כראוי, ומה ראיה במה שאומרים שלא יראני אדם וכי בעבור זה די לירא מהקב"ה כאותו המורא אשר לפני בשר ודם, גם מאמר שלא יראני אדם אינו מורה על מבוקשו ועל תכלית כוונתו כי רצה להביא ראיה כי בני אדם יראים מב"ו יותר ממה שהם יראים מהקב"ה, והעיקר חסר וראוי היה לסיים ומהקב"ה אינם יראים.

והנראה בעיני כי הבנת הדבר הוא באופן אחר לאמר כי באמת די לאדם לירא מהקב"ה כמורא ב"ו, אך נקח דמיון לאחד יושב בעיר קטנה ולו אלף אדומים יהיה נחשב לקצין עם כי עם אלף אדומים יהיה אפשר בידו להתפרנס שם בריוח גדול, אמנם אם יעתיק אהלו לעיר גדולה אשר בה ההוצאה גדולה מאד הגם עם אלף אדומים שבידו יהיה נחשב לבינוני יען כי לא יספיקו לו על הוצאותיו הריוח, אין החסרון מסבת מיעוט הממון כ"א מסבת גודל המקום כי ישיבת כרכים קשה. כן הדבר בענין היראה כי כלום קטנה ופחותה היא היראה שיראים מבני אדם, לא כן הדבר כי היראה מבני אדם גדולה במאד מאד, רק המקום גורם שיראתו אינה פועלת שימנע א"ע מעשות מה שהזהיר אותו ממנו, כי ישמור א"ע רק שלא יראני האדם, לא כן אם היתה היראה הזאת מהקב"ה שאין בזה לומר

הטהורה הזאת אינה תלויה בדבר וע"כ תכון לעד, כי אין לה סבה אחרת רק כבוד ה' ואלהותו ורוממותו. מה שאין כן היראה החיצונית אשר היא משותפת ומעורבת בסבת המקרים שעליו מהחולי והעוני ושארי העונשים הנה המוחלט הוא כי בסור הסבה יסור המסובב, כמשפט אל ענין התלוי בדבר בטל הדבר בטל הענין. וזהו יראת ה' בהיותה טהורה בלא שום תערובות רק יראת כבודו יתברך ואז עומדת לעד, וזהו אין לו להקדוש ב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד, פי' למעט יראות אחרות המשותפות עם סבות. והנה ידענו אשר יש ג' דרכים לפני האדם איך לדחות את היצה"ר מאת פניו, ושתהיה יראת ה' על פניו, והם מבוארים בגמרא (ברכות ה') אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו יעסוק בתורה נצחו מוטב ואם לאו יקרא ק"ש כו' יזכיר לו יום המיתה אשר ע"ז אמר שלמה המלך ע"ה **טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה** (קהלת ז', ב'). ועכ"ז היא מדרגה פחותה מאד כי מדוע אינו מוצא הצלה לעצמו רק בבית אבל, ואינו דוחה היצר מעליו בעסק התורה והמצות, כאשר ספרו רז"ל (ברכות ל"א) אמרי ליה רבנן לרב המנונא כו' לישרי לן מר אמר להו ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן אמרי ליה אנן מה נעני אבתרך א"ל הי תורה והי מצוה דמגני עלן. והיינו כי רב המנונא ברצותו לעורר אותם אל היראה תפס בקצה האחרון אמר ווי לן דמיתנן אמרי ליה אתי מה נעני אבתרך, א"ל הי תורה והי מצוה דמגני עלן כלומר מי יתן והיה כחנו גדול כ"כ שיספיק לנו עסק התורה והמצוה (מוסב על ק"ש) ובב' רפואות האלה לבד היינו נרפאים ממחלת היצר, ולכן כאשר ב' הסגולות האלה אינם אתנו בשלימות בהכרח אנחנו צריכים אל הרפואה השלישית ווי לן דמיתנן וטוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה. וזה שהעירו אותנו חז"ל על שהזהיר יתברך את אהרן ובניו שלא יזדקקו למתים, והלא הוא הדרך אשר ממנו תוצאות היראה והמוסר ע"כ ביארו ז"ל אמור אל הכהנים בני אהרן לנפש לא יטמא בעמיו הדא הוא דכתיב יראת ה' טהורה עומדת לעד. כי הוא אינו צריך לבקש לו סבת להעיר א"ע אל היראה ואל המוסר, כי כבר הוא מובטח אשר היראה הטהורה האמתית היא תעמוד לעד. וז"ש ר' לוי מיראה שנתירא אהרן מלפני הקב"ה זכה ונתנה לו הפרשה הזו שאינה זזה ממנו ולא מבניו כו' ומה לו ליראה החיצונית (והשלמת הדברים עיין בקול יעקב בסופו באבל כבד):

עוד יתכן בזה בהזכיר דבריהם ז"ל: **בריתי היתה אתו החיים והשלום ואתנם לו מורא ויירא[1] ומפני שמי נחת הוא** (מלאכי ב', ה') בריתי היתה אתו החיים והשלום שהיה

[1] שלא יראני כי עיניו משוטטות בכל ולית אתר פנוי מיניה, א"כ היתה היראה פועלת הרבה מאד, וזה כוונת מאמרו הנכבד תדעו שבשעה שאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם וזה א"א אצל הקב"ה כמאמר **אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו** כו' (ירמיה כ"ג, כ"ד) וא"כ היתה ברכתו אליהם ברכה שלימה ברכת אמת ואמונה, והבן:

(אהרן) רודף שלום בישראל ואתנם לו מורא וייראני שקבל עליו דברי תורה באימה וביראה ברתת ובזיעה (ויקרא רבה פרשה ג', ו').

דע כי כבר אמרו ז"ל כשישראל עולין גדוליהן עולין עמהן וכשהן יורדים גדוליהן יורדין עמהן (שמות רבה מ"ב) ממש על דרך שר גדול אשר למלך, כאשר ילך למלחמה וינצח ויצליח וכל חיל הלוחמים יתגדלו ויתעלו גם השר ההוא יעלה עמהם, ובהיפך כאשר יפלו במלחמה ונוקשו ונלכדו אז גם השר נשפל בעיני המלך. כן עם בני ישראל כאשר מתגדלים בא"י ובביהמ"ק צריכים הם למלך, ושרים, וכהן גדול שופטים ושוטרים, ושרי הצבא, אבל בזמן החורבן ואנחנו גולים בארץ אחרת ביום הזה חסרנו כל אלה, לא כהן ולא נביא לא שר ולא שופט: ומעתה נחקורה נא במשפט השרים אשר יקחו פרס מאת המלך זה יקחו רק כל זמן שהם משרתים את המלך אז יאכלו בלחמו, יחגרו במלבושיו, יתעטרו בתכשיטיו, אשר לכסף לכסף אשר לזהב לזהב. אמנם כאשר נשלם לו זמן העבדות ויפטרהו ללכת לביתו אז מסיר מעליו הבגדים החמודים ההם והמה נשארים באוצר המלך, אכן אם השר הזה עשיר ומעולם לא התעטר בתכשיטים רק משלו היה הכל, אז בצאתו לחפשי ודאי יקח כל בגדיו עמו.

הנמשל לפי מה שביארנו לא נתן יתברך גדולה לגדולי ישראל רק בעבור ישראל, א"כ בחורבנם הוסר הצניף הטהור מעל הגדולים ונאבדו ממנו המתנות כהונה, לזאת אמרו חז"ל על אהרן ע"ה כי מתנה זו לנפש לא יטמא בעמיו לא היה ענין תלוי כלל בהדור רק ביראתו הגדולה. וז"ש מיראה שנתירא אהרן מלפני הקב"ה זכה ונתנה לו פרשה זו שאינה זזה ממנו ולא מבניו כו', היינו גם לאחר החורבן כי המעלה הזאת היתה משלו ומבחינתו העצמית לא מסבת הדור, וכמו שנתבאר לפנינו כי אהרן לא היה צריך לעורר את לבבו ביראת העונש ללכת אל בית אבל לזכור יום המיתה, כי בו נתקיים מאמר הנ"ל הי תורה והי מצוה דמגני עלן וכמו שנתבאר למעלה. וזהו בריתי היתה אתו החיים והשלום היינו המתנה הנזכר לנפש לא יטמא, כי חיים הוא היפך המיתה, וכן שלום היינו הגוף עם הנפש יתלכדו ולא יתפרדו. ואמר הטעם מדוע יהיה זה לו ברית עולם - ואתנם לו מורא וייראני, היינו בעבור מוראו הטהורה לא בעבור הדור ומפני שמי נחת הוא תמיד כן המעלה הזאת לא תפסק ממנו בשום זמן:

ודע כי מאמר תורת אמת היתה בפיהו הוא להפליג השבח הסמוך לזה, בשלום ובמישור הלך אתי כי לכאורה אין זה חידוש שהיה אהרן רודף שלום והיה משנה כמה פעמים מפני דרכי שלום הלא זה כל אדם יכול לעשות כן. אמנם באמת הדבר לא כן הוא, כי כאשר יבוא הרודף שלום אל אחד מהמתקוטטים ויאמר לו דע כי חבירך מתמרמר

ומתחרט מאד על אשר הכעיס אותך ועל אשר הקיל בכבודך וכבוד בית אביך ועתה הוא שוקד ומבקש אהבתך, ודאי לא יאמין לו ולא יאזין לקולו גם אם הוא איש אמת, בלתי אותו שהוא מכיר היטב ומנוסה בכך שאינו משנה דבריו בשום אופן, ומפיו ישמע הדברים האלה יקבל דבריו עד שיעשה שלום עם חבירו. וזה היה הדבר הנפלא באהרן תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו הוחזק לאיש אמת בכל בית ישראל, לכך אם בא אהרן אל אחד ואמר לו כך היה מאמין בו אמונת אומן גם כי היה הדבר רחוק מאד מלהאמין, ועי"כ בשלום ובמישור הלך אתי.

והדרך לזה פקח עיניך וראה במדרש פרשתנו בסמוך למאמר הנ"ל שמואל אמר אל שאול קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך ונתנה לרעך הטוב ממך ואח"כ כאשר העלה אותו שאול ע"י בעלת אוב אמר לו ויתנה לרעך לדוד אמר לו שאול ולית הללו מילין קדמייתא דהוית אמר לי כד הוית גבי הוית אמר ונתנה לרעך הטוב ממך וכדון את אמר לי לרעך לדוד, אמר ליה כד הוינא גבך הוינא בעולם דשקר והוית שמיע מהי מילין שקרין דהוינא דחיל מנך דלא תקטלונני, וכדון דאנא בעולם דקושטא לית את שמיע מני אלא מלין דקשוט (פרשה כ"ו, ז'). אשר לכאורה אין באור למאמר זה מה זה שאמרו בתשובת שמואל כד הוינא גבך בעלמא דשקר הוות שמיע מני מלין דשקר, אשר מהראוי היה שיאמר אמינא לך מלין דשקר, כי שמיעת השומע הוא דבר הנמשך אך מדברי המשמיע. וכמו כן מה שסיימו ז"ל וכדין לית את שמיע מני כו' ג"כ ראוי היה לומר לא אמינא לך אלא מלין דקשוט כי כאשר המשמיע ישמיע דבר אמת ישמע השומע דבר אמת, וכאשר יצא מפי המשמע דבר שקר אז ישמע השומע דבר שקר, ורז"ל העתיקו הענין מאת המשמיע ותלוהו אך בהשומע. אמנם דע כי דרך החכם האמתי כי צרופה אמרתו מאד גם במקום שמותר לשנות מפני השלום עכ"ז הוא נוצר על דל שפתיו שלא להוציא דבר שקר מפיו, בלתי כי בחכמתו יביע אומר הנושא ב' פנים ויתן מקום אל השומע שיטעה בדבריו, עד שיחשוב את הרצוי בעיניו, אבל אתו עמו כוונה אחרת. וכמ"ש הגאון רמ"ע מפאנו נ"ע (מאמר אם כל חי חלק א' פרק ז') בבאור מאמר **ויאמר לי המלך מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה אין זה כי אם רוע לב ואירא הרבה מאד ואומר למלך המלך לעולם יחיה מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבותי חרבה** כו' (נחמיה ב', ב'-ג'). וז"ל כבר למדונו חכמים כדברי דניאל כשהיה לפני נבוכדנצר אמר **חלמא לשנאך ופשריה לערך** (דניאל ד', ט"ז) שכלפי השכינה נאמר כן, וכן אני אומר בדברי נחמיה כשאמר ארתחשסתא מדוע פניך רעים כו' וכתיב ואתפלל אל אלהי השמים ומה היתה תפלתו, הדברים עצמם שהיה אומר לפני המלך היה לבו לשמים,

המלך לעולם יחיה, מדוע לא ירעו פני אשר העיר כו' חרבה כו' וכן באסתר אם מצאתי חן בעיני המלך כו' עכ"ל. עי' של"ה ביאר בזה מאמר **כה תאמרון לאדוני** גם **לעשו** לכן שלח מלאכים ממש שיוכל לשלוח על ידיהם דברי תפלה, וגם דברי רצוי לעשו, עם לבן גרתי משתמע לתרי אפי כפשוטו – לעשו, ולשמים - תרי"ג מצות, ויש מזה הרבה בדברי חז"ל אבל יארכו הדברים.[307]

ומעתה יפה דייק המדרש ואמר הוית שמיע מני מלין דשקר, גם כי שמואל לא הוציא שקר מפיו ח"ו כי הוא לא אמר רק לרעך הטוב ממך, ושאול ע"ה היה לו מקום לטעות ולחשוב דבר שקר, כי שאול חשב בפי' מאמר זה כי בידו לבחור את הטוב לו ואת הישר

[307] ועל דרך זה מצאתי כתוב בילקוט יהושע על הגליון בשם אא"ז הגאון מהר"מ פאדווה ז"ל על מאמר (מ"ק פרק א') רשב"י אמר לבריה בני אדם הללו אנשים של צורה הן זיל לגבייהו ולברכונך כו' אמרו ליה יהא רעוא דתזרע ולא תחצד, תעייל ולא תפיק כו', כי אתי לגבי אבוה אמר ליה לא מבעיא בריכי לא ברכו אלא צעורי צערי ליה, אמר לו מאי אמרו לך אמר הכי והכי אמרו לי, אמר לו הנהו כולהו ברכתא, בינהו דתזרע ולא תחצד תוליד בנין ולא למיתו כו'. והפליאה נשגבה מה היתה כוונת החכמים אלה במה שאמרו ליה כדברים האלה שהיה מצטער עליהם עד שהוצרך אביו לפרש לו טיב כוונתם. אמנם החכמים האלה בענותנותם לא החזיקו את עצמם במדרגה עד שהם יברכו בנו של רשב"י, ורשב"י לא החזיק עצמו במדרגה נגד החכמים האלה לרוב ענותנותו, ע"כ שלח את בנו אליהם שהם יברכו אותו ומפני רוב ענותנותם נגד רשב"י התחכמו ואמרו ברכתם ע"ד חידה, כ"א לא היו אומרים לו מאומה היה אביו חוזר לשלוח אותו אליהם כי שפט עליהם שהמה יותר ראויים להמשיך שפע הברכה, עד שהיה מהצורך לרשב"י לפרש הדברים ובזה היה לו לבן רשב"י ברכה כפולה, מפי החכמים ומפי רשב"י לכן אמרו לו הברכה במלתא דמשתמע לתרי אפי:

עודי מדבר בזה אזכיר עוד מאמר החכם מכל אדם ע"ה **שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה** (משלי י"ב, י"ט). והדברים סתומים וחתומים, גם מלת ארגיעה אין לה מובן, והמבארים ז"ל כתבו ועד רגע לשון שקר, והוא כמו זר כי לא נמצא בכל המקרא שיכתוב ארגיעה במקום מלת רגע, אבל דע כי שלמה המלך ע"ה בא לבאר לנו ההבדל בין שפת אמת ובין לשון שקר, כ"א שמע דבר אמת גם אם יבדוק ע"ז כמה שנים לא ימצא לעולם מי שיכזב הדבר כמאמר חז"ל (שבת ק"ד) שקרא לא קאי, קושטא קאי. אבל אם הדבר שקר אין מהצורך לו להמתין עד יעברו ימים ושנים לברר הדבר שהוא שקר, כי גם בכמעט רגע אחר שינוח מעט להתיישב בדבר יתברר לו מיד שהוא שקר. וזהו שפת אמת תכון גם לעד ולא ישמע לעולם ההיפך, ולשון שקר הוא רק עד ארגיעה במנוחה מועטת יתברר לי כי שקר הוא, ומלת ארגיעה הוא כמדבר בעדו אם רק ארגיעה במנוחה מעט קט יתברר לי השקר מיד. אמנם אח"כ אמר כי עכ"ז יש מציאות אל השקר בעולם כי הוא נחוץ ונצרך מאד אל קיום העולם כמאמר חז"ל מותר לשנות מפני השלום (יבמות ס"ה) רק צדיקים ילכו בם כו' כי הרשע כאשר יעלה בלבו מחשבה ורעיון איך לעשות רמיה ישמח מאוד על רעיון זה שנתחדש לו במזימותיו כי המציא לו אופן להפיק זממו מן הכח אל הפועל, והצדיק בעת שהוא עוסק לעשות שלום בין בעלי הריב וחוקר הרבה על איזה אופן ועל איזה דרך הנה בהתחדש לו ברעיוניו איך לעשות רמיה אשר מזה יבוא השלום ישמח גם הוא מאד על הרמיה הזאת שהמציא ותהיה אצלו כמוצא שלל רב, וזהו בלב חורשי רע שמחה, וליועצי שלום ג"כ שמחה, ומלת שמחה שבסוף המאמר תסוב על ראשית המאמר ג"כ. וע"ז סיים ואמר לא יאונה לצדיק כל און היינו גם במקום שהוא מוכרח לשנות ישמור פיו ולשונו שלא יאמר שקר, רק את זאת יעשה כי יאמר מלתא דמשתמע לתרי אפי אשר השומע ישמע ויחשוב כאשר לבו חפץ, והוא יכוון בדבריו כמו שיש בלבו, כמו שמצאנו אצל שרה, כי היא צחקה ואמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן וצחקה על עצמה ועל בעלה, רק הקב"ה לא גילה לאברהם שאמרה שרה ואדוני זקן רק אמר לו שצחקה על עצמה כמאמר למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. וע"ז יפה נאמר ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה היתה מוכרחת לומר האמת שלא צחקה על עצמה כי עיקר השחוק לא היה על עצמה רק על בעלה הזקן כמ"ש ואדוני זקן, ואברהם ע"ה לא נתבאר לו מדבריה הפירוש האמתי אשר בסגור לבה אבל הוא חשב פירוש הדברים שלא צחקה כלל וזה שקר, לכן ויאמר לא כי צחקת כי הקב"ה אמר לו כן למה זה צחקה שרה (עיין לקוטי תורה להאר"י הקדוש ובאלשיך ז"ל) רק העלים ממנו סוף דברים מ"ש ואדוני זקן והיה זה כמלתא דמשמע לתרי אפי:

בעיניו להמליכו תחתיו, וא"כ היה מתנחם כי ימסור המלכות ליד יהונתן בנו, אבל אח"כ כאשר העלה אותו על ידי בעלת אוב אז אמר לו בפי' במראה ולא בחידות ויתנה לרעך לדוד ולא נתן לו עוד מקום לטעות, וזהו וכדין דאנא בעלמא דקושטא לית את שמיע מני אלא מלין דקשוט. אבל שמואל ע"ה כלפי עצמו לא היה דבר שקר בפיו ח"ו גם בהיותו בחיים, רק בחכמתו השמיע דבריו באופן שיסבור בהם השומע כפי חפץ לבבו.

וזה היה כחו וגבורתו של אהרן שהיה אומנותו שהוא רודף שלום בין הבריות, ועם כל זאת הפליג מעלתו **תורת אמת היתה בפיהו** כי התלמד מנעוריו שלא לדבר רק אמת ועולה לא נמצא בשפתיו, ועכ"ז בשלום ובמישור הלך אתי שלא לדבר שקר, ולעשות שלום בין אנשי הריב זו אומנות גדולה וכבדה במאד מאד (ועי' בחלק ראשון ריש פרשת חיי ביתר באור).

חלק ג

מדרש: אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי שש שנים היו אותן גחלים עמומות בידו של גבריאל כו' אמר לו הקב"ה יש בהם בני אדם שעושים צדקה אלו עם אלו שנאמר **וירא לכרובים תבנית יד אדם תחת כנפיהם** (יחזקאל י', ח') מי מעמיד העליונים והתחתונים הצדקה שעושים ביד (פרשה כ"ו, ח')

הוסיף המדרש על הצדקה מלת ביד שהיה די לומר הצדקה שעושים, ואולי כוונת המאמר להורות גם על המדרגה הפחותה מאד גם כי יזדמן שיתנדב הנותן ויתן צדקה ממעותיו וכל מה שיש לו הוא גזל מה שגזל מאת אחרים, עכ"ז הלא הוא עושה צדקה בידו כי הוא משיגה ליד העני, והוא עתה כמו שליח ממי שהמעות שלו, כמאמר חז"ל ניחא ליה לאינש דליעבד מצוה בממוניה ועכ"פ בידו עושה טובה עתה אל העני.

אמנם אצל העושה מצות צדקה בטהור ידים ומה שנותן משלו הוא נותן, יחס הכתוב מעשהו אל הלב כמאמר אשר ידבנו לבו. וזהו שהכפיל הכתוב ואמר **לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך** (דברים ט"ו, ג') כי תחלת מעשהו ראוי לבוא מנדבת הלב כי לבו נכון עם ה'. ופה מדלג המאמר על הנדיבות אשר בלב אחר אשר אינו שלו יקל עליו לפזר ממון אחרים. וזהו גם כן שאמר דניאל לנבוכדנצר **וחטיך בצדקה פרק ועויתך במחן ענין** (דניאל ד', כ"ד) לאמר אף כי הממון של גזל עכ"ז תעשה אל העניים טוב וחסד, כי מה לעני אם הממון של הנותן עצמו או של אחרים עכ"ז עתה הוא משיג הדבר מיד זה שהביא לו. וזהו מאמר מי מעמיד כו' רק הצדקה שעושים ביד גם היא פועלת הרבה:

חלק ד

קדושים יהיו לאלהיהם, ולא יחללו שם אלהיהם כי את אשי ה' לחם אלהיהם הם מקריבים והיו קודש כו' **וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב קדוש יהיה לך** כו' (כ"א, ו').

ובהשקפה ראשונה נראים הדברים כפולים ומכופלים ובאין ספק לא כתבה התורה הקדושה שפת יתר.

אמנם לבוא אל הבאור נזכיר מאמר **ונגשו הכהנים בני לוי כי בם בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע** (דברים כ"א, ה'). ונקדים לבאר מאמר רז"ל במדרש (סוף תזריע) צער גדול היה למשה בדבר הזה אמר כך הוא כבודו של אהרן אחי להיות רואה הנגעים, אמר לו הקב"ה ולא נהנה ממנו כ"ד מתנות כהונה במתלא אמרי דאכל בהדי קולא ילקה בהדי קילא (פרשה ט"ו, ח') והמאמר צריך באור.

אמנם דע כי כבר התבאר אשר שפע כל קהל ישראל באה רק ע"י שבט לוי, על ידי עבודת הקודש שעליהם, עולותיהם, וזבחיהם, ונשיאות כפיהם היו כמקבלים פרס מאת אבינו שבשמים בעבור כל ישראל, וכאשר השלימו מעשיהם כראוי עשו פרי למעלה להריק שפע ברכה ורב טוב לבית ישראל. וראוי היה להם שיקבלו חלק בטוב הנשפע על ידיהם כמאמר המדרש **ממתים ידך ה'** (תהילים י"ז, י"ד) מה גבורים הם אלו שנטלו חלקם מתחת ידך ה' ואיזה, זה שבטו של לוי חלקם בחיים אלו קדשי מקדש כו' קדשי הגבול (ויקרא רבה פרשה ג', ו') ר"ל על שהם היו האמצעים אל הורדת השפע לכן חלקם בחיים, היינו בין כלל החיים היה חלק השבט הזה להעניק אותם כ"ד מתנות, וכאשר קלקלו מעשיהם גרמו דלות וקללות בעולם והרי הדלות הם קטטות ומריבות כמאמר כד משלם שערא מכדא נקיש ואתא תיגרא (ב"מ נ"ט). וכמאמר (בראשית רבה פ"ט) בזמן שהשנים יפות אהבה ואחוה בעולם והן הוא אומר ישאו הרים שלום ובזמן שהשנים רעות גופן של בריות מעלה חטטין ושתין. וכבר ידענו כי הדברים האלה באים בעון לשון הרע ועין הרע כמבואר (מדרש ריש מצורע עירובין ט"ו, ב') וע"כ היה מהצורך להם להטפל בנגעים ולראות כל המנוגע מסבת החלק והגרם שלהם, כ"א הם היו זהירים וזריזים בעבודתם בקודש שתהיה עבודתם שלימה כרצונו יתברך הלא היו פועלים רב טוב לבית ישראל בכלל, ובפרט עתה כאשר נגעים באים בע"כ עבודתם אינה מטוהרה. **וזהו** שהשיב יתברך על שאלת משה אהרן אחי יטפל בעצמו בנגעים אמר לו הקב"ה כ"ד מתנות יכול הויא ליטול.[308] וזהו מאמר ונגשו הכהנים כו' כי בם בחר ה' אלהיך לשרתו

[308] ועל דרך זה נוכל להמתיק מאמר **והוגד לך ושמעת ודרשת היטב** כו' **נעשתה התועבה הזאת בישראל** (דברים י"ז, ד') סיים הכתוב במלת בישראל לומר כי כמו אשר הצדיק בהיותו בין צדיקים יגדל ויוסיף אומץ בצדקתו

ולברך בשמו ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע גם המריבות והקטטות גם הנגעים ומיני הצרעת הכל על פיהם יהיה כי הם אך פרי הדלות והעדר פרנסת הבריות.

ומעתה נבוא אל באור הכתובים שלפנינו קדושים כו' וקדשתו כו' כי הנה כאשר יצוה השר על אנשי עירו לתת אל אחד מהתושבים הגר עמהם כך וכך בכל שבוע לפרנסתו ופרנסת בני ביתו, יהיה הדבר קשה מאד בעיניהם, לאמר אם האיש הזה מצא חן בעיניך להגדיל חסדך עליו מדוע לא תפתח לו אתה את אוצרך הטוב ויקח פי שנים. אכן אם השר הזה נבדל מעמו מאד אם בלשונו ואם בעסקיו כי הוא מתכבד ויושב בדברי משכיותיו וגנזיו עד כי אין לבוא שעריו לא להביא לפניו מתנה ולהקריב לפניו אשכר, וכן בהיפך אין ביד מי לגשת אליו לבקש ממנו תשואות חן, והאיש הזה לבדו הוא יודע את לשונו ומדבר כלשון השר וכלשון עמו, אשר על פיהו יכולים כלם להתקרב את פני השר, אז לא יכבד עליהם משא פרנסת האיש הזה אבל יערב להם מאד להעניק אותו מברכת ידם, כי נפשם יודעת מאד הטובה הנפלאה הנמשכת אליהם מסבתו, כי יחיו בצלו להיותו האמצעי ביניהם ובין השר אם בהביאו לפניו מנחתם ובהשמיעו אל אזניו תחנתם ומשאלתם, ואם בעבור שיקבל מיד השר בעבורם כל חפצי תשובתם.

על דרך זה ממש בא הכתוב לבאר כי אם יקשה בעינינו את אשר צוה ה' אותנו על כ"ד מתנות כהונה בעבור שהכהן נשא חן בעיניו כמאמר **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** כו' (תהלים ס"ה, ה') יעלה בלבנו קושיית קרח ועדתו. אבל אם נעמוד על האמת כי אין ביכלתנו לא שיקובל קרבן מידנו אליו, ולא לקבל מידו ההשפעה אשר בו נחיה אז יבינו ויבחינו מאד מעלת הכהנים הנגשים אל ה', כמאמר **והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח והשכותי מעלי את תלונות בני ישראל** (במדבר י"ז, כ'). וזהו קדושים יהיו לאלהיהם, ולא יחללו שם אלהיהם כי את אשי ה' לחם אלהיהם הם מקריבים, היינו כי הם מקריבים ומגישים את ה' מידנו ליד המקום ב"ה (וגם לחם אלהיהם הם מקריבים הוא הורדת השפעה למעלה להקריבה אלינו, אבל במאמר וקדשתו לא הזכיר אשי ה' רק כי את לחם אלהיך הוא מקריב) ע"כ והיו קודש.

כמ"ש רבינו הגר"א מווילנא נ"ע בבאורו **יתר מרעהו צדיק** (משלי י"ב, כ"ו) מלשון ויתורו את ארץ כנען כי זה דרך הצדיק להיות מרגל ומחפש בצדיק חבירו מה שיש בו מהמדות הטובות שיעשה גם הוא כמוהו, כן בהיפך הפועל רע זה בא לו אם מצד פחיתות החינוך מנעוריו עד שהתלמד לעשות רע או קנא באחרים הנלזים במעגלותם והלך הוא וקלקל עוד יותר מהם, ואז בהגיע עליו עונש שלו על מעשיו הרעים גם הם צרכים כפרה על חלקם, זה מאמר נעשתה התועבה הזאת בישראל, כי באין מנוס יש להרבה מבני ישראל שמץ דבר וחלק מעט באשמת האיש ההוא, ותיקונם יהיה שישתתפו גם הם בעונש המגיע אל האיש הזה שיהיו מטפלים במיתתו וירגמו אותו בידיהם, ובסבל צער מיתתו יתבערו הרע מקרבם כי השתתפו ברעתו. וזהו ובערת הרע מקרבך:

ועוד דע לך טעם אחר שיערב עליך לתת חן וכבוד אל הכהן כי הלא כל שפעת חיותך קיומך ופרנסתך וברכתך והצלחתך הכל בא לך רק ע"י האמצעי הזה אשר הוא כסלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו, היינו כל סוגי השליחות נעשה על ידו, אם בהגישו מנחה בצדקה מלמטה למעלה, ואם בהיפך להריק שפע הברכה מאוצר העליון ולהגישה מלמעלה למטה. וזהו שהכפיל ואמר - וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא תואר על ההשפעה האלהיתי בדרך כלל כי בה נחיה הוא מקריב ומגיש מידו יתברך לידנו, ע"כ קדוש יהיה לך לקדשם ולכבדם במתנות ושארי ענינים, וזהו שביאר דוד המלך ע"ה במאמר הנזכר אשרי תבחר ותקרב שזה נאמר על הכהן שבחר בו הקב"ה והקריבו אליו, כי על ידו נשיג ב' פעולות טובות, א'. ישכון חצריך וא"כ נקל בידנו להקריב קרבן לה' כי ע"י הכהן יעלה הקרבן מלמטה למעלה ב'. כי ע"י הכהן נשיג הברכה מלמעלה למטה וזהו נשבעה מטוב ביתך כו':

חלק ה

שור או כשב או עז כו' מדרש: הדא הוא דכתיב **צדקתך כהררי אל** (תהילים ל"ו, ז') מה ההרים ראוים להזרע ועושים פירות כך הצדיקים עושים פירות ומטיבים לעצמם ולאחרים שנאמר **אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו** (ישעיה ג', י') (פרשה כ"ז, א').

ונבאר תחלה מאמר דוד המלך ע"ה **נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו** כו' **און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב רע לא ימאס** (תהלים ל"ו, ב'-ה') אשר לדעתי כל יסוד מאמר זה ללמדנו דעת ודרך תבונות איך להתרחק ואיך להנצל מיצר הרע. כי הנה רבותינו ז"ל אמרו שהיצה"ר מתחלתו הוא קטן ואח"כ הוא נעשה גדול כאמרם מתחלה היצה"ר דומה לחוט של בוכי' ולבסוף כעבות העגלה (סוכה נ"ב) עד שיהיה קשה מאד לפרוש ולהנזר ממנו, ואנחנו קבלנו מפי רז"ל במדרש: **עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי** וכו' (מיכה ו', ג') אר"י בר' סימון אמר הקב"ה עשרה מיני בהמות מסרתי לך שלשה ברשותך וז' אינן ברשותך לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי אליכם להתייגע בהרים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך אלא ממה שברשותך הדא הוא דכתיב **שור או כשב או עז** כו' (פרשה כ"ז, ו'). וא"כ יקשה איך הטריח יתברך אותנו לכבוש היצה"ר וכל התאוות שהם גדולים וחזקים כמות.

והנראה בזה עם מה שכתבנו למעלה (פ' ויקרא) על מאמר הגמרא (ברכות י') מה הקב"ה יחיד בעולמו אף הנשמה יחידה בגוף (עי' ויקרא רבה ד') והנשמה מכלכלת דרכיה ע"י המחשבה והשכל והדבור ויט לה עזר על זאת מפי סופרים וספרים ע"פ התורה

אשר יורוה ועל המשפט אשר יאמרו לה תעשה, וכחות היצה"ר אינם בלתי ע"י כלי הגוף ואינם רק כחות דמיונות כמו הקנאה, והתאוה, והכבוד, שאינם רק דמיונות שוא בלא טעם וריח והדבור אין בהם לפתות את האדם בדברי שכל וענין חכמה, ואז כאשר יתן אל רעיוניו ואל עשתונותיו לחשוב מחשבה טהורה, כמו לחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה, אז כהנדוף עשן כן ינדוף ויהדוף את הדמיונות אשר עברו עליו, וימחה את שמם מעל לוח לבו שלא יעשו רושם בו כל מאומה, וזה יקל על האדם מאד.

ומעתה קטטת היצה"ר וקלותו וגדלו וכבדותו כך הוא - למשל מי שלוחם עם חבירו וחרבו בידו יכולת בידו לנצח את חבירו, לא כן אם חבירו יקח חרבו מידו אז יכפל כח חבירו עליו ולא יהיה לו מנוס ממנו.

הנמשל כי החכם הוא חגור תמיד חרבו על ירכו כמאמר לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר (ברכות ה') וא"כ בהזדמן אליו התעוררות מכחות דמיונות מכח התאווני והכעסני, מיד יעשה בחכמתו ויתחיל לעיין במחשבתו שכר עבירה כנגד הפסדה וינצל כצבי מיד ובקלות מאד. אמנם אם תמתיק בפיו רעה עד שתתגבר בו תאותו עד שיצייר אותה בשכלו ויטה המחשבה והדבור ג"כ אל התאוה שישלימו הם את תאותו אז נאבדו ממנו כל כלי מלחמתו.

וזהו נאם פשע לרשע ר"ל כאשר הרשע הגביר תאותו כ"כ עד אשר הכניס התאוה אל כח הדברי עד אשר ינאם נאם וידבר בחטא ופשע אני מחליט עליו כי אין פחד אלהים לנגד עיניו[309] כי החליק אליו בעיניו כו', ר"ל מתחלתו לא היה קשה עליו להלחם ולעמוד על נפשו כי רק החליק אליו בעיניו ויוכל להעצים עיניו מראות ברע, אבל כאשר דברי פיו און ומרמה כאשר כבר הגיע הפשע אל כח הדברי אז חדל להשכיל להיטיב, און יחשוב על משכבו ואח"כ יתיצב ג"כ על דרך לא טוב ואח"כ רע לא ימאס (עי' למעלה ריש תזריע), והמופת על זה שכל גודל היצה"ר וחזקו הוא מסבת האדם עצמו אשר יתן לו מקום ליכנס אל דבריו פנימה הלאה הלאה (עיי' פרשת בראשית מה שכתבנו בבאור לפתח חטאת רובץ בשם אדמו"ר הגאון החסיד רבינו אליהו מווילנא נ"ע) והעד - כי הלא יש ויש כמה דברים העומדים ברומו של עולם ואין שליטת היצה"ר עליהם כל מאומה, כמו אכילת השקץ והעכבר וכדומה ממאכלות האסורות, או היתעורר היצה"ר באדם

[309] ומזה יעלה בידנו טעם נכבד על מה שהחמירה התורה כ"כ בעון המסית עד שאמרו ז"ל אין טוענין למסית (סנהדרין כ"ט), כי אותו אשר לא העלה ואשר לא הביא את אשר בזדון לבו על דל שפתיו עוד לו תקוה, אבל אותו שכבר הביאו זדון לבו עד אשר ינאם נאם וידבר בפשעיו ויסית גם את אחרים עליו נאמר נאם פשע, כאשר יהיה אל הרשע תדע כי אין פחד אלהים לנגד עיניו.

לחטוא בהקרבנות שיפגלם, או לעשות בהם פסול אחר, ואם היה רצון הקב"ה להכביד העבודה על האדם באין ספק היה שולט על הכל בשוה, אבל באמת חלילה לאל מרשע, כי לא ברא היצה"ר להעיק לבריות ח"ו ולא ברא אותו כ"א לתיקון העולם להמשיך האדם אל הדברים שהם מוכרחים לקיום העולם, ויאכל וישתה לקיום גופו לבד.

וזהו צדקתך כהררי אל מה ההרים ראוים להזרע ועושים פירות כך הצדיקים עושים פירות ומטיבים לעצמם ולאחרים כי לא יקחו מהעוה"ז רק להחיות נפשם ואת הנותר יוותרו לפרנס את אחרים, וכל זה יקל על האדם כאשר יתנהג בארחות החכמה וכאמרם בסמוך עמי מה עשיתי לך כו' לא הטרחתי עליכם כו' להתייגע בהרים להביא לפני קרבן כו', אבל כל הכבדות אשר על האדם האדם עצמו עשה לו זאת וכמו שביארנו. (ועי' עוד מה שכתבנו מזה בפרשת פקודי על מדרשם ז"ל כל אלין דאבוה ואני אמרתי לריק יגעתי והבן).

ראה נא מה שסיפר הכתוב בהנשים המקטרות לאלהים אחרים **ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו** (ירמיה מ"ד, י"ז). כל המאמר הזה יצא עתק מפיהם היפך מדרכי החכמה והקבלה אשר רוב טובה מונעת השלמות מן האדם וטוב לאדם אם לא יקח מן העולם רק ההכרחי ואת המותר יחרים כמאמר מלי כריסא זני בישא (ברכות ל"ב) ואלה האנשים אמרו הלא אנחנו נשבע לחם ועכ"ז ונהיה טובים כו', והוא שקר מבואר כי כך הוא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו', עד אשריך בעוה"ז כו' כי גם בעוה"ז יהיה טוב לך כי זה כלל גדול לא הטרחתי עליכם כו' כמאמר עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי:

חלק ו

מדרש (סמוך להנ"ל): הדא הוא דכתיב **עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי** (מיכה ו', ג') אמר ר' אחא ענה בי וקבל שכר ולא תענה ברעך עד שקר (פרשה כ"ז, ו').

עיין מה שכתבנו בבאורו בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת בלק:

חלק ז

ובסמוך: ר' לוי פתח **הן אתם מאין ופעלכם מאפע** וכו' (ישעיה מ"א, כ"ד) הן בלשון יוני הוא אחד אמר הקב"ה אומה אחת אתם לי מאומות העולם מאין מאותם שכתוב בהם כל כו' כאין נגדו ופעלכם מאפע אמר ר' לוי כל פעולות טובות ונחמות שהקב"ה עתיד לעשות עם ישראל אינם אלא בשביל פועה אחת שפעיתם לפני בסיני ואמרתם נעשה ונשמע **תועבה יבחר בכם** אותה תועבה שכתוב בה עשו להם עגל מסכה מאותה תועבה הביאו לפני קרבן שנא' **שור או כשב או עז** כו' (פרשה כ"ז, ז').

וטרם נבאר המשכת דבריהם נבאר תחלה מאמר כל פעולות טובות כו' אינם אלא בשביל פועה אחת שפעיתם ואמרתם נעשה ונשמע. והנראה כי כוונתם ז"ל בזה נמשכת אל מה שאמרו (למעלה בסמוך) א"ר ירמיה בר' אלעזר עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו הדא הוא דכתיב **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (במדבר כ"ג, כ"ג), והרצון בזה עם מה שכתבנו למעלה (פ' ויקרא) על מאמר המהולל ברוב התשבחות אשר כל המעשים טובים וכל המדות הישרות אשר בבני אדם של הקב"ה הם שנאצלו ממנו והרחמים והחסדים אשר תמצא בהנבראים המה מושפעים ובאים מיוצר הכל ב"ה אשר זרע ואשר נטע חסדיו בעולם ונתן רחמים בלב האב לרחם על בנו ואיש על רעהו והמקבל טובה יודה את הנותן ויהללהו בשערים אבל מדי דברו בו זכור יזכור להודות את המטיב העליון ב"ה המאציל הכחות החמודות האלה ונטע סגולות יקרות כאלה בלבות בני אדם. וזהו המהולל ברוב התשבחות כלומר כל התשבחות אשר נשמע מפי המהללים ומודים אל המטיבים עמהם כלם אך כבודו יתברך מהולל בהם וכמו שכתבנו שם באורך.

כלל העולה מדברינו הנ"ל כי כל פעולות טובות אשר בבני אדם וכן השבחים והתהלות אשר ישתבחו בהן בעלי המדות טובות והצדיקים השרידים בעם כלם הם של הבורא המאציל העליון ב"ה ואין לאדם חלקו המיוחד לו כ"א הבחירה לבדה כמאמר **ובחרת בחיים** (דברים ל', י"ט) ועל השאר כבר אמרו הבא לטהר מסייעין אותו (יומא ל"ח, ב') וזהו מאמר עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת כל מי שפעל עם אל כלומר שנשתתף עם הקב"ה כביכול כי הוא המאציל והעוזר האמתי הנותן לאדם כח לעשות חיל עכ"ז יבוא ויטול שכרו:

ודע כי הדברים האלה גם שלא נאמרו בלתי על פרטי בני אדם, עכ"ז תדע כי גם הכלל כיוצא בהן כי מעת שקבלו על עצמם לסבול עול תורה על שכמם גם שזה הוא ענין למעלה מכח אנושי, מעת ההיא והלאה ה' עוז לעמו יתן. וכבר רמז דוד המלך ע"ה במאמר מבואר אשר לעתיד יודו גם העמים אשר נתנו כתף סוררת אל התורה הנה אז יודו האמת ויאמרו כי אם היו שומעים ומקבלים אותה בתחלה ודאי היה הקב"ה מסייען לקיים אותה כמו שנאמר **יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך** (תהלים קל"ח, ד'). כלומר יודו לך כי אלו שמעו אמרי פיך היו זוכים ג"כ לשיר בדרכי ה' היינו לקיים התורה והמצות (עי' קול יעקב שיר השירים על מאמר קמתי אני לפתוח לדודי) כי גם ישראל היו חלושים לזה המעמד, רק הנותן לעיף כח הוא נתן להם כח לעשות חיל וזאת הרויחו לעצמם רק ע"י טוב בחירתם שענו ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה. וזהו כל פעולות

טובות ונחמות שהקב"ה עתיד לעשות עם ישראל אינם אלא בשביל פועה אחת שפעיתם ואמרתם בסיני נעשה ונשמע כלומר אין לכם חלק בו כ"א הדבור לבד. וזהו מאמר **ויאמר לי עבדי אתה** (ישעיה מט, ג') כלומר השפיע בי כח ועוז לעבוד עבודת הקודש ולעשות כל מה שעשיתי ותאר את ההשפעה הזאת ע"ש אמירה כי כל השפעתו יתברך כן הוא כי הוא אמר ויהי:

ומעתה נבוא לבאר המשך המאמר, אך נקדים מאמר המשורר ע"ה **שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך** כו' **ובת צור במנחה פניך יחלו עשירי עם כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה לרקמות תובל למלך בתולות אחריה רעותיה מובאות לך** (תהילים מ"ה י"א-ט"ו) אשר רז"ל דרשו מאמר זה (ריש פ' לך) על אברהם אבינו ע"ה. והנה המשורר ע"ה דיבר הדברים האלה על דרך משל ומליצה, ונבין תחלה המשל ואח"כ נעמיק להתבונן בענין הנמשל, וגם אנחנו נבחור לקרב הענין על דרך דמיון לעשיר גדול היה צריך לקחת אשה וראה בתולה בעלת מעלות טובות ומשובחות אצל עני אחד, וקרא אותה אל ביתו וידבר על לבה שיקח אותה לו לאשה, אבל אמר לה כי הוא צריך תחלה ללמד אותה כל סדר ההנהגה הראוים לה מעתה, והתחיל מסדר לפניה ויאמר דעי בתי כי נפשך ריקה דלה ועניה ואביך עני ודל וכל משפחתך דלים ורקים, רעבים וצמאים ובחוסר כל, והיה דרכך עד היום להחניף את השכנים שתהיה רגילה אצלם בכדי שתוכל לשאל מהם דבר, אם איזה כלי או מאכל או משקה ושארי חפצים שלא היה יכולת בידך להשיג, היית דורשת ומבקשת מהם, ומהיום הזה והלאה אין לך עוד לעשות כאלה כל כבודך שתשבי בביתך כמאמר **כל כבודה בת מלך פנימה** (תהילים מ"ה, י"ד), ולא תצאי ממפתן חצרי וטירותי החוצה, והנערה בשמעה זאת נבהלה מאד ותאמר איך אוכל להיות שכולה וגלמודה כאסיר אל בור, הן זה דרך בני אדם להיות מעורב עם אנשים, ויען ויאמר חלילה לי זאת לסגרך היום הזה בביתי אשר לא תראה אדם עוד, כאותם אשר בבתי כלאים החבאו, רק ההבדל הוא כי עד עתה היה דרכך להשכים ולהעריב לדפוק על פתחי נדיבים כמשפט הדלים, ומעתה יהיה הדבר בהיפך כי כלם יהיו משכימים לפתחך, זה לדרוש בשלומך ולהשתעשע עמך, וזה יבוא וישאל ממך טובה יותר ממה שהיית שואלת ממנו.

הנמשל דע כי אנחנו מוזהרים להיות מרוחקים מטובות זמניות מדומיות ואין מהראוי אלינו לקחת מפרי עוה"ז כ"א ההכרח מה שלא יספיק בלעדו, כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' (אבות ו') וכל ישענו וחפצנו וכל מחמדינו ראוי להיות רק כמאמר משיח ה' **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ד' כל ימי חיי**

לחזות בנועם ה' כו' (תהילים כ"ז, ד'). וכאשר תשים עינך ולבך תראה אשר הרבה מגדולי הצדיקים היו מוכללים בכל שפע טוב העוה"ז והעושר והכבוד הכל לפניהם כי כן חפצו יתברך להטיב לטובים ולישרים בלבותם, רק ההבדל הוא בין הצדיקים והרשעים ממש כדברי המשל הנ"ל, כי הרשעים רודפים אחר הטוב להשיגו לא כן הצדיקים כי הטוב משתוקק אליהם להתלונן בצלם כמאמרם ז"ל בהאבנים שהניח יעקב תחת מראשותיו זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו וזאת אומרת כו' וכמאמר ויקם השדה והמערה תקומה היתה לו.

וכן אמרו (בילקוט) **ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו להם הפר האחד** (מלכים א' י"ח, כ"ג) אותו שעלה לשם האלהים בא בעצמו אל אליהו ואותו הפר שעלה לשם הבעל נתקבצו כל נביאי הבעל ד' מאות וחמשים איש וכלם לא יכלו לזוז רגלם מן הארץ עד שאמר לו אליהו לך עמהם כי שמו יתברך מתקדש גם על ידך.

ועל דרך כלל אמרו רז"ל: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדאי לו (אבות ו'). כלומר שהעולם ומלואו רודף אחריו כמאמר **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך** (דברים כ"ח, ב') לא שיהא לך מהצורך לרדוף אחריהם כהרודף אחר הכבוד כו' רק ובאו עליך כל הברכות האלה מעצמם והשיגוך. וכמאמר **על פי הגורל תחלק נחלתו** (במדבר כ"ו, נ"ו) ואמרו ז"ל שהגורל היה קורא ואומר אני של פלוני. וזהו מאמר **כי תקדמנו ברכות טוב תשית לראשו עטרת פז** (תהלים כ"א, ד') מאמר כי תקדמנו מורה על האמור כי הטוב יבחר בך טרם תבחור בו אתה ובטרם תחפוץ אותו, כי זה לשון קדימה בלה"ק בב' בני אדם והקטן מקדים א"ע לקבל פני הגדול, וזהו ג"כ מאמר **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב** כו' **ובחרת בחיים** (דברים ל', ט"ו-ט"ז) ומדוע לא הזכיר את שניהם לאמר ובחרת בחיים ובטוב, יען וביען כי הטוב יבחר בך ע"ד כי תקדמנו ברכות טוב, רק חיים שאל ממך וזהו ובחרת בחיים.

ומעתה מליצת המשורר ע"ה נתבארה יפה אף נעים שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך, וכל זה לרמז אל האדם הרוצה להתדבק ולהסתופף בצלו יתברך שהוא צריך לעזוב כל הדברים אשר התרגל בהם מלידה מבטן ולבל ידאוג כי א"כ יהיה נעזב ומשולח מכל. ע"ז ביאר לו כי הדבר בהיפך ויתאו המלך יפיך וכדברי המדרש (ריש פ' לך): לייפותך בעולם ובת צור במנחה פניך יחלו עשירי עם כי כל הטובות אליך יבאו ואתה תשב ותתלונן רק באהלי תורה כי כל כבודה בת מלך פנימה כו' אבל לרקמות תובל למלך בתולות אחריה רעותיה מובאות לך:

ומעתה נבאר המשך לשון המדרש אך נחזור אל דברי המשל הנ"ל אשר התנה העשיר עם האשה אשר לקח, ותאמר אליו האשה מדוע לא יזדמן כן בשארי בני אדם להתנות תנאים כאלה בעת ההתקשרות, ויאמר לה כי מי שנתגדל בין עשירים אינו צריך לתנאים כאלה כי למוד הוא בכך לחיות חיי כבוד ונחת, לא כן הנערה הזאת אשר בתולדתה היא מבין עניים ונתגדלה בין עניים ודלים ועתה היא עלתה פתאום על גפי מרומי ההצלחה ונתגדלה עד מאד היה מהצורך אליה להתלמד ולהתרגל בלמודי הכבוד ונימוסי הפאר והיופי.

וזהו מאמר הקב"ה לישראל הן אתם מאין מאותם שכתוב בהם כל כו' כאין נגדו כלומר שורש שלכם דל ורזה מאד ופעלכם מאפע, כלומר כי לשעה קלה העליתי אתכם על כל רק בעבור דבור אחד שאמרתם לפני בסיני נעשה ונשמע, וא"כ כפי השורש שלכם הלא אתם למודים לבחור בטוב עוה"ז ועתה הלא נכנסתם עמי בברית מה שראוי אליכם להיות גוי קדוש, כהני ד' תקראו, משרתי אלהינו, וראוי אליכם א"כ לעזוב ולמאס בכל המון הבלי התענוגים ולא תבחרו בכל טובות עוה"ז ומחמדיו, ולא תאמרו כי א"כ תהיו חסרים ונעדרים מכל טוב ע"ז אמר כי לא כן הדבר רק הטוב יבחר בכם, לא כאותן אשר עשו את העגל בעבור היותם נמשכים אחר העבודה הנהוגה בארץ אשר יצאו משם החושבים כי ההנהגה מסורה ביד מערכת השמים אשר עי"כ התנהגו מאז לעשות טלסמאות מצורות הכוכבים והמזלות ועשו את העגל מכוון למזל שור אשר בהמזלות, כמו שכתב האבן עזרא (פרשת תשא), ואצלכם לא כן הדבר כי כמו אשר הדורשים אל צבאות השמים ואל המזלות יחפצו להשיג מהם הטוב המיוחד ומושפע מכל מזל ומזל כן המזלות יבקשו וירדפו להמשיך שפעתם אל הנזיר מהם ונבדל מעבוד אותם כי הם משתוקקים להתקרב רק אל העובד אלהים. וזהו תועבה יבחר בכם אותה תועבה שכתוב בה עשו להם עגל מסכה מאותו שור תביאו לפני קרבן:

אמנם דע כי ההבדל בין הרודף אחר הטוב ובין מי שהטוב רודף אחריו הוא קדימת הזמן כי אם יסבב סבות וירדוף בהם אחר הטוב יוכל להשיגו במהרה לא כן בישועת ה' נאמר **הוחילי לאלהים** כו' (תהילים מ"ב, ו') וכאמרם ז"ל עשה דברים לשם פעלם כו' (נדרים סב) וסוף הכבוד לבוא.

אכן שלמה המלך ע"ה העיר אותנו כי עכ"ז טוב לאדם להשליך כל טוב עוה"ז מנגד שלא להתאמץ ולבקש סבות למהר השגתו ולהקדים את בואו וזה אשר אמר **נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך** (משלי כ', כ"א). ונמתיק הענין ע"פ משל לעני שהיה מהלך בדרך לקבץ מנדיבי עם והיה מתגורר כמה שנים בדרך, נטפל אליו עני

שירד מנכסיו ונתדלדל זה ימים לא כבירים, וילכו שניהם יחד ונתארחו בבית אכסניא אחת אשר הבעה"ב היה מפורסם למכניס אורח גדול שמו מאד, והיו יושבים ג' או ד' שעות ומצפים שיתנו להם לאכול ולא נתנו לפניהם, ויאמר אליו העני החדש למה אנחנו מחשים וממתינים כל כך נלך ונבקש את בעל הבית שיתן לנו לאכול, ויגער בו העני הזקן (כי הוא היה בקי בדבר) ויאמר לו שים יד לפה עד שיקראו אותנו אל הלחם, בתוך כך באו אנשים סוחרים אל הבית ויתנו קול לאמר מהרו ותנו לנו לאכול ולשתות, וילכו מהרה וישימו לפניהם לאכול ויתנו להם כל אשר שאלו, והאיש הזה משתאה מחריש לאמר למה לא אעשה גם אני כן, והזקן סותם את פיו שלא ידבר מאומה, ואח"כ כאשר הלך הבעל הבית לאכול אז אמר אל העניים האלה קומו אכלו בלחמי, וישבו עמו ויאכלו וישתו וייטיבו לבם וילינו בטוב, ויאמר העני הזקן לחבירו מה זה חרדת עלי לדחוק השעה ולא כך אמרתי לך שיגיע העת ויתנו גם לנו לאכול, וזה משיב ואומר עכ"ז מדוע נשתניתי מן הסוחרים הלא הם מהרו ובקשו וניתן להם, ויאמר אליו הזקן הלא למחר תראה הבדל גדול בינך וביניהם, וישכימו ממחרת ללכת לדרכם והנה הבעה"ב יושב עם הסוחרים לחשוב חשבונו עמהם כמה מגיע בעד לחם, וכמה בעד בשר ודגים, וכמה בעד יין ושכר, אז אמר לו הזקן ראה עתה אם ראשיתך היה מצער היית יושב ומצפה ומייחל לחסדו והתחסד עמך ולא תשמע קול נוגש ותלך מאתו בשלום, ולהיפך הסוחרים שמהרו עצמם לבקש תפקידם עתה ראה נא את החשבון הערוך לפניהם.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך, לאמר הן אמת כי יזדמן נחלה הממהרת לבוא תיכף אחר הבקשה אבל ואחריתה לא תבורך כי תהיה צריך לתת דין וחשבון על כל טובה שתשיג מטובות עוה"ז. כמאמר חז"ל (אבות ג') החנות פתוחה והחנוני מקיף כו' והגבאים מחזירין כו' לא כן הצדיקים שמואסים בטובות עוה"ז כ"א הטוב רודף אחריהם כמו שכתבנו למעלה על אחריתם נאמר יבוא שלום ינוחו על משכבותם בשלום ואין מחריד להם דבר לא ישמעו קול נוגש:

עוד באור על מאמר המדרש הן אתם מאין כו' (עיין קול יעקב סוף רות ובמגלת אסתר על מאמר ביום השביעי כטוב לב המלך ע"ש וינעם לך):

חלק ח

אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש כו' ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון (כ"ג, ב')[310]

[310] ולא אמנע טוב מהציג פה מה ששמעתי בשם רבינו הקדוש הגאון רבינו אליהו מווילנא זי"ע כי הכתוב התחיל לומר אלה מועדי ה' שההוראה כי רצונו לכתוב המועדות ומה זה שכתב פה ששת ימים תעשה מלאכה מה ענין שבת לפה. ואמר הגאון ז"ל כי גם מאמר ששת ימים תעשה מלאכה מדבר רק מן המועדות כי המועדים בכלל המה

הנראה בבאור מאמר שבת שבתון ע"ד שמצאנו ברז"ל (שמות רבה י"ג): **לא ייעף ולא ייגע** (ישעיה מ', כ"ח) במי אני יגע במי שהוא מכעיס לפני בדברים בטלים כו'. ומעתה יש שובת בשבת ומוצא מנוחה לעצמו ויגיעה להקב"ה לסבול עוונותיו כמאמר הנביא ע"ה שהביאו חז"ל **הוגעתם ה' בדבריכם** (מלאכי ב', י"ז) כי ע"י שביתתם ממלאכה מתאספים אגודות אגודות לספר עם רעיהם, וכל המרבה דברים מביא חטא ומה גם המרבים בשמחה של הוללות גדול עונם מנשוא וזהו שבת שבתון לה'.

והדמיון בזה מלמד תינוקות נתן אל תלמידיו מנוחה על שעה או שתים והוא הלך בעבור איזה ענין והתלמידים כאשר היתה להם הרוחה הכו איש את רעהו ועשו מעשים רעים במכות ופצעים עד שפך דם עליהם, עד שנתהפכה מנוחתם לפני המלמד ליגיעה גדולה וכבדה:

עוד נראה לומר בבאור שבת שבתון על דרך אחד הביא לבנו מורה השעות זייגר נחמד ונתן לו במתנה כבואו מן הדרך למען יהיה לבנו נחת רוח ממנו, והנער התחיל משחק עמו בכל פעם וקלקל אותו ונשחתו אופניו וגלגליו עד כי נהפך אל הנער הזה הנחת ליגון וצער גדול, וטענת אביו היה כלום עשיתי לך זאת ליגון הלא אנכי כל ישעי וכל חפצי היה שיהיה לך תמיד נחת רוח ממנו לא שיהיה סופו לתוגה וצער.

כך הקב"ה נתן אלינו שבתות שהמה מתנה טובה מבית גנזיו יתברך למען ינוח כל אחד מעצבו ומרגזו, מעבודתו ומעמלו, כמאמר שבתות למנוחה לא שהשבת יהיה סבה לאנחה, כי כאשר יבלו את היום הנכבד הזה בהבלים בדברים בטלים ובהוללות הלא יהיה אחריתם כיום מר. וזהו שבת שבתון ר"ל שתהיה ההתחלה מנוחה וסופה לעוה"ב ג"כ מנוחה, לא שתהיה מנוחה שתסבר אח"כ עונש מר ח"ו:

ששה ימים בחג הפסח ב' ימים הראשון מקרא קודש כו' ביום השביעי מקרא קודש, שבועות יום אחד, סוכות ב' ימים ביום הראשון מקרא קודש ביום השמיני מקרא קודש, ראש השנה יום אחד בחודש השביעי באחד לחודש, א"כ המה ששה ימים ויש עוד יום אחד יום הכפורים אבל אין דינו כאלו ששת הימים כי בכל אלה מותר לעשות מלאכת אוכל נפש לבשל ולאפות ויוה"כ דינו כשבת שגם זה אסור. וזהו שאמר ששת ימים אשר בהמועדים תעשה מלאכה וביום השביעי זה יוה"כ שבת שבתון כו'. ועם דברי רז"ל נתבאר לי מאמר וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפורים הוא כו' כי כל הנפש אשר לא תעונה כו' ונכרתה מעמיה אשר לכאורה אין זה טעם על מאמרו וכל מלאכה לא תעשו מה ענין תענית למלאכה אבל עתה יתכן מאד. כי בדבר הזה נגלה ונבדל יוה"כ מכל המועדים כי בכולם הותרה מלאכת אוכל נפש כי הכתוב לא הזהיר בהם רק כל מלאכת עבודה לא תעשו אבל מלאכה שאינה עבודה היינו מלאכת אוכל נפש מותר, משא"כ ביוה"כ אמר וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה לאסור גם מלאכת אוכל נפש, והטעם - כי כל הנפש אשר לא תעונה כו' ונכרתה מעמיה וא"כ אחר שאתה מחוייב להתענות מה לך למלאכת אוכל נפש:

חלק ט

וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה (כ"ד, ט"ו) מדרש: תני ר' חייא שבע שבתות תמימות תהיינה אימתי הן תמימות בזמן שישראל עושין רצונו של מקום (פרשה כ"ח, ג').

וראוי לבאר איככה תלו חז"ל מצוה זאת בעושי רצונו של מקום יותר מבכל המצות! **אבל** אם תזכרו ראשונות מה שכתבנו כבר (בקול יעקב אסתר על מאמר של כטוב המלך ביין) בבאור מאמר **אם יוליד איש מאה ושנים רבות יחיה ורב שיהיו ימי שניו** כו' (קהלת ו', ג'). והמורם מדברינו שם כי הצדיק כל שעשועיו בימים שעברו כי נפשו יודעת כמה סחורות יקרות קנה לעצמו בהימים האלה, כמה אסף בחפניו תורה ומע"ט שזה היה עיקר בואו אל עוה"ז שהוא עולם המעשה. לא כן הרשע שכל מגמתו רק ורב שיהיו ימי שניו ר"ל כל תקותו רק על הימים העתידים, כי הימים הראשונים יפלו ממנו לא יאצר ולא יחסן מהם מאומה כמאמר **הפוך רשעים ואינם** (משלי י"ב, ז'). כלומר כאשר יהפכו פניהם להביט על הזמן העבר לא ימצאו מאומה על מה להביט, אבל **וביתּ צדיקים יעמוד** כי הצדיקים עשו להם בית נאמן מכל הימים שעברו כי פרי הימים נכון לפניהם וכל שעשועי הרשע רק בימים העתידים לבוא שיתעדן בתענוג זה, ובזה כאשר תתאוה נפשו כאשר צייר הנביא ע"ה את תכונת סובאי היין **אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד** (ישעיה נ"ו, י"ב).[311] וזהו מאמר **ימי שנותינו בהם שבעים שנה** (תהלים צ', י') אשר מלת בהם היא חסרת הבאור. אבל לדרכנו הנה משפט הצדיק והרשע במספר ימי חייהם ממש על דרך ב' עניים הלכו יחד לקבץ על פתחי נדיבים לא נפרדו איש מעל אחיהו וילכו שניהם יחדיו, רק אחד היה חכם והב' היה כסיל, ולא נמצא ביד הכסיל מעולם כי אם פרוטה אחת אותה אשר נתנו לו עתה והפרוטה הראשונה כבר אכל, והחכם לא עשה כן רק היה קובץ על יד ובהתאסף אצלו

[311] זה שנאמר **כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור** כו' (תהילים צ', ד') גם אם מאמר זה נאמר על יומו של הקב"ה עכ"ז יכלול מוסר חכמה להעיר אותנו אל התשובה כמ"ש תחלה תשב אנוש עד דכא כו' והטעם - כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור, ואלף הוא המספר הגדול הנאמר במקראות כמו **הקטן יהיה לאלף** (ישעיה ס', כ"ב) וכמאמר **אדם אם אלף שנה יחיה כלא היה יהיה** וא"כ יש לו למאס בעוה"ז ותאותו יען כי גם אלף שנים בעיניך כיום אתמול כו' כלומר אם ירצה אדם להביט בתכלית ימיו יקח משל מיום האתמול העבר, ככה יהיו כל ימיו כי אינם רק עוברים וכלים. וזהו בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש, כלומר כי הזמן התמידי הוא כמו החציר שבבקר יציץ ולערב ימולל, כן הזמן שבכל יום בבקר היום מתחדש וצומח ולערב ימולל היום ויבש, ואם האדם יבטיח נפשו על מחרתו כמאמר והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד (ישעיה נ"ו) עכ"ז העבר כבר אינו, וכמשפט הזה הלא יהיו כל ימי חייו, וכמליצת מאמר (בראשית ט') אל תבט אחריך כמאמר הנזכר הפוך רשעים ואינם כ"א יפנו לאחריו יראו כי איננו.

מאה פרוטות החליף אותם על זוזים והזוזים על סלעים ואח"כ החליף את הסלעים על דינרי זהב.

כן הצדיק יעשה בדעת ובחכמה ויבלה ימיו רק בתורה ומצות ויתחברו אחד אל אחד בקרסי עבודת הקודש שעליו, עד אשר יעשה משבעה ימים שבת ומד' שבתות חודש ומן החדשים יעשה שנים והכל ע"י מעשי הזמן. כי האף אמנם עצם הזמן חלף ועבר אבל הקנינים הנכבדים אשר קנה בהם חיים וקיימים ופעולתם עומדת לעד, כי יתחברו הלמוד והמעשה עד שבכלות שנה יש לפניו התורה והמצוה אשר אסף בחפניו שנה שלמה, ושארי מעשים טובים ותפלות של שנה תמימה. והוא כמו מי שקונה בעד מאה אדומים סחורה הנה נעשה מן הסחורה אדומים אח"כ בבואו אל ביתו, כן מי שהחליף זמנו לעשות ממנו תורה ומצות, בעוה"ב נעשה מן התורה והמצות חיים נעימים וזמן נצחי והצלחת עולם. לא כן הרשע מבלה ימיו בדברים רקים אשר לא ישיג מהם אחרית ותקוה, כמו אכילה ושתיה ושארי התענוגים לעולם אין לו בידו רק העת של עתה[312] כמאמר **ושנות רשעים תקצורנה** (משלי י', כ"ז). ממש כמו שהפקיד אצל אחד מאה אדומים והוא מחזיר לו זוז אחד בכל יום א"כ אין לו מכל מעותיו כ"א זוז אחד.

וזהו ימי שנותינו בהם שבעים שנה, הוראת מלת בהם כאותו שאומר יש לי פרוטות במאה אדומים שבע"כ כוונתו שיש לו פרוטות סך מסויים עד שיוכל לעשות מהם ע"י חליפין מאה אדומים, כן היה מאמר המשורר, אם תרצה להביט על זמן בני האדם על כל הפנים לא תראה בו רק ימים, רק הימים הם אשר בהם תוכל למצוא חשבון של שבעים שנה. וזהו ימי שנותינו בהם שבעים שנה ר"ל בהם יכול להיות ע' שנה אבל לעיני האדם אין לו רק ימים אשר עליהם נאמר **יבלו בטוב ימיהם** (איוב כ"א, י"ג) ר"ל יכלו ימיהם בכליון גמור. וכמו שסיים הן לא בידם טובם ר"ל כי לא קנה לו קנין נצחי בימים שעברו. וזהו ג"כ מאמר **כל ימי רשע הוא מתחולל ומספר שנים נצפנו לעריץ** (שם ט"ו, כ') ר"ל כי זה משפט הרשע אשר זמן ההווה הוא בעיניו תמיד למשא, ותוחלתו רק על הימים

[312] וכבר מלתי אמורה בספר המדות (בששי משער היראה) שזהו אשר רמזו ז"ל במדרש (ריש ויחי) ימינו כצל עובר לא כצלו של כותל או צלו של אילן אלא צלו של עוף בשעה שהוא עף, כי חיי האדם המה ממש **על דרך** עני בא אל עשיר וביקש ממנו הלואה מאה סלעים, והוא ישלם לו בכל שבוע דינר אחד ובתוכה יעלה לו גם רוחים כך וכך פרוטות רוחים והשאר על הקרן, והעשיר פנה אליו עורף, וישאלו אותו הלא הוא נותן ריוח גדול, ויענה ויאמר הוי אוילים אתם חשבתם כי הוא יתן לי בעד חצי דינר שלם לא כן הדברים כי ככה הוא עושה לי בעד מאה סלעים יתן לי דינר אחד כי הוא לא יסלק לי כי אם דינר דינר וטרם יבוא הדינר השני לידי יכלה הראשון. **כן** הדבר בחיי האדם כי לא יתנו לו מלמעלה רק רגעים, רגע אחר רגע א"כ אין אל האדם רק הרגע אשר הוא בה עתה, כי העבר איננו, והעתיד פן לא יבואנו, וההוה אשר בין העבר והעתיד אינו רק רגע אשר ע"ז נאמר **וחלדי כאין נגדך** (תהלים ל"ט, ו'). זהו שבארו ז"ל במאמר ימינו כצל עובר לא כצלו של כותל או כצלו של אילן כי אותו צל עומד כמה שעות, רק כצלו של עוף בשעה שהוא עף עושה בכל רגע צל חדש וראשון ראשון נעקר ואיננו (וכבר כתבתי דברים כאלה בספר עין המים ע"ש בהמתקת דברים):

שיבואו אולי יהיו טובים מאלה אשר לו עתה, ולאיש כזה הלא אין לו כל מאומה לא ימים ולא שנים. וזהו כל ימי רשע הוא מתחולל וא"כ ומספר שנים נצפנו ונעדרו מן העריץ (והכתוב הזה מדבר מרשע ורע לו כי תחלה היה מאמרו מצדיק וטוב לו).

וזהו מאמר אליהוא בן ברכאל **אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה** (שם ל"ב, ז') חלק הזקנה לב' חלקים, היינו זקני ת"ח וזקני ע"ה, וההבדל ביניהם כי זקני ע"ה אין להם רק ימים, וזקני ת"ח יש להם שנים. וחשיבות הזקנה בשניהם ג"כ על ב' בחינות חלוקות. כי זקני ע"ה אין חשיבותם כ"א ברבוי הדברים אשר בהם כי הם יכולים לספר מעשים רבים מכמה זמנים שחלפו עליהם אשר ראו בעיניהם כמאמר (ברכות נ"א) ממהדורי מילי. וזהו אמרתי ימים ידברו זה הוא מעלת הימים שיש בפיהם לדבר ולספר הרבה, אבל ורוב שנים יודיעו חכמה.

המורם מכל זה כי העליון יתברך צוה אותנו לספור ממחרת הפסח חמשים יום כי מפסח ועד עצרת נטהרו ישראל מזוהמת טומאת מצרים והיו צריכים להיות מוכשרים לקבלת התורה בעצרת כי שבע שבועות היו צריכים לטהר עצמם כמבואר ליודעים. ע"כ אמר וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה כאותו שמונה מעותיו ומאסף הפרוטות להחליפם על סלעים וכאשר יגיע לסלעים יחליפם על דינרים, אבל אם יאכל הפרוטות ויפסידם לא יעלה בידו מאומה, וכל זה מסבת יקר הדינרי זהב בעיניו, כן הימים האלה יקרים מאד להכין א"ע בהם לתורת ד'.[313] ע"כ הזהיר הכתוב ואמר שבע שבתות תמימות תהיינה שלא תכלה ושלא תפסיד יום אחד מהם, וז"ש אימתי הן תמימות בשעה שישראל עושין רצונו של מקום כי אז יהיו גם הימים תמימים:

חלק י

וקראתם בעצם היום הזה ד' במסורה **וקראתם בעצם היום הזה**, **וקראתם דרור בארץ** (בהר) **וקראתם בשם אלהיכם** (מלכים א' י"ח) **וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי** (ירמיה כ"ט)

ולבאר מאמר המסורה נזכיר קצת מאמרים המדברים בענין זה. הנה הנביא ע"ה אמר בשם ה' **התעוררי התעוררי קומי ירושלים אשר שתית מיד ה' את כוס חמתו** כו' (ישעיה נ"א, י"ז). הורה בזה כי הישועה תלויה אך בידנו אם אנחנו לא נשקוט רק לבקש רחמים על כל חמדת ישראל על הר ציון ששמם כמאמר **אל דמי לכם ואל תתנו דמי לו עד**

[313] כן הימים האלה יקרים ועד"ז ג"כ דייק הכתוב (פ' בהר) ומפרש לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים ובתנאי שלא תכלה אותם כ"א יהיו קיימים, וזהו והיו לך ימי שבע כו' תשע וארבעים שנה שיהיה בהויה קיימת:

יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ (שם ס"ב, ו') כי איך ישקוט לבנו בעבור חיי צער שאנחנו מושפעים עתה הלא טוב לנו להרחיב פה בתחנה ובקשה למלאות לנו שובע שמחות את פני אדוננו קדושנו יתברך שמו ולא יסוג אחור לבנו בעבור זה, לחמנו לחם צר הבא אלינו בעצב ויגיעה רבה, עד כי נתקיים בנו מאמר **בנפשנו נביא לחמנו** (איכה ה', ט') היינו ביגיעת הנפש והנשמה והשכל אשר כחות הנפש נתנו באדם רק בעבור עסק התורה והעבודה, ועתה אנחנו מעבידים אותם בפרך לכל עבודות הפרנסה להשיג מחיתנו כיום הזה, לא לעולם הבא וכדי בזיון וקצף אם שפחה תירש גברתה ואין דן דיננו, כי אנחנו ראויים למעמד נכבד מזה כאותו אשר לא ראה טוב מימיו. הה זכרו זאת והתאוששו הלא אבינו יוצרנו הכין כל טוב רק בעבורנו ומצפה מאד לפתוח אוצר הנחמד להריק ברכתו אלינו ומקונן מאד על מניעת הטוב מאתנו כמאמר **ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה** (ירמיה י"ג, י"ז) ובגמרא: מאי מפני גוה מפני גאותם של ישראל שניטלה מהם כו' (חגיגה ה').

משל לאחד שלא זכה לגדל בן להכניסו לחופה והיה לו הון עתק והיה מרבה תפלה ותחנונים עד כי זכה לגדל בן מופלג מאד במעלות ושלימות, והיה אביו דואג מאד להלבישו בגד נאה ומפואר שלא תשלוט בו עין רעה, ומדי שנה בשנה בבואו מן הדרך הביא לבנו זוג בגדים יקרים והניח אותם באוצר בחדר משכבו למאן לא תשורנו עין, כי אמר עד אשר אזכה ויגיע עתו עת דודים להכניסו לחופה אז אפתח אוצרי הטוב להלביש את בני חמודות, עד כי לימים נתמלא האוצר מלבושים יקרים ומעטפות אשר לא שלטה בהם עין, ובהגיע התור הנכבד להכניסו לחופה וימת הנער על פני אביו ובמר לבו היה משפטו ללכת בכל יום אל בית האוצר והיה משתטח על פניו ובוכה על כל מלבוש ומלבוש ועל כל תכשיט, לאמר בני בני מי ילבוש הבגדים היקרים האלה ולמי כל אלה לפני.

הנמשל כי אבינו שבשמים הכין בעבורנו אוצר כל כלי חמדה וכל סגולה יקרה לא שזפתה עין רואי כמאמר **עין לא ראתה אלהים זולתך** (ישעיה ס"ד, ג'). ובעת חורבן בית המקדש אמר הקב"ה לירמיה: (בפתיחה למדרש איכה) אני דומה היום כמי שמוליך את בנו לחופה ומת בתוך חופתו והקב"ה הולך כביכול בכל יום אל בית האוצר לראות בטובת בנו יחידו אשר הכין בעבורו ובוכה ומקונן מאד איה בני יקירי איה בני מחמדי כמאמר חז"ל (חגיגה ה') במסתרים תבכה נפשי מקום יש ששמו מסתרים אשר שם גנוזים וטמונים כל טוב בית ישראל, וזהו מאי מפני גוה מפני גאותן של ישראל שניטלה מהם כו'.

ולזאת בא הכתוב לעורר אותנו מתרדמתנו **עורי עורי לבשי עזך ציון לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקודש** כו' **כי כה אמר ה' חנם נמכרתם** כו' **מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ואשור באפס עשקו ועתה מה לי פה נאם ה' כי לוקח עמי חנם** כו' (ישעיה נ"ב, א'-ה'). באור זה על דרך ב' שכנים היה להם בתים מפוארים סמוכים זה אצל זה ואחד היה עני והשני היה עשיר, ויהי כי הקיפו הימים והעשיר תקע אהלו בכפר על כמה שנים הוא וכל בנו ביתו עמו, ואת ביתו השכיר אל שוכר אחד על משך הזמן אשר יש לו לשבת בכפר, ויקח ממנו שכר דירה הרבה מאד, וכראות העני מה שעשה העשיר שהשכיר את ביתו ולקח שכר הרבה, ויאמר אל בני ביתו על מה אנחנו מחשים על מה אנחנו יושבים פה בחוסר כל ברעב ובצמא, נעקור גם אנחנו דירתנו ונקבל גלות עלינו ונהיה גולים ומטולטלים עד המקום ירחם עלינו וישיב אותנו אל בתינו לשלום, והסכימו כלם לדעתו ויאמר לו ומה תעשה לבית זה עד אשר נשוב בשלום, ויאמר אליהם אם הייתי יודע זמן הטלטול ואורך הגלות הייתי משכיר הבית לאחרים כמו שעשה שכני, אכן אני מבטיח את נפשי שיחנני ה' במהרה יושיעני ושבתי בשלום אל בית אבי, ואם הבית יהיה מושכר ביד אחרים מה אעשה אני, לכן זאת עצתי לתת הבית אל אחד שישב בו בלא שכר על כל הזמן שנהיה נעים ונדים על תנאי אולי ישיבנו ה' במהרה מחוייב האיש ההוא לצאת מדירתו גם באמצע הזמן, ויעש כן וישב שם איש אחד והוא וב"ב הלכו באשר התהלכו ויעברו עליהם ימים רבים והמה נעים ומטולטלים ומאומה אין בידיהם במה לבוא אל בתיהם, אז התמרמר העני הזה עד מאד ויאמר אל בני ביתו דעו בני כל הגרות והטלטול המר הזה באין ספק הגזירה כן היתה עלינו ומה' יצא הדבר לא נוכל דבר עליה רע, אבל אנחנו מחוייבים לקבל הכל בשמחה אכן ע"ז ידוה לבי על זאת חמרמרו מעי על שבת נכרי וזר בביתי זה כמה חנם אין כסף, כ"א ידעתי שאתמהמה הזמן הארוך הזה הייתי משכיר את ביתי והשגתי שכר הרבה ואני מבטחוני לבוא ולשוב אל ביתי בימים אחדים נתתי לו הדירה ועתה אני גולה ומטולטל זה כמה וזה יושב בביתי בחנם.

הנמשל בעת נגזר מאתו יתברך לתת אותנו תחת יד פרעה זמן קצוב וידוע חשב ה' שלא ישעבד עמנו חנם וגזר שיכלכל אותנו מטוב מצרים, כמאמר בשבתנו על סיר הבשר כו' כי איך יתכן שנהיה עבדים חנם. לא כן עתה אין אנחנו מקבלים מהם מחייתנו וכל צרכי פרנסתנו, ובכוונה היתה כך מחכמתו יתברך בעבור כי הגלות הזה היה בלא זמן קצוב לאמר אולי ישובו מיד, כמאמר היום אם בקולו תשמעו יגאלנו מיד בחנם. ועתה אחר אשר גרמו העונות והאריכו הימים ועדיין בן דוד לא בא, וכל משך הזמן הארוך הזה אנחנו גולים ומרוחקים, יתנחם הקב"ה כביכול לאמר מה זאת אשר חנם נמכרתם

כו' מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם והיה זמן מועט ועכ"ז לא היה בחנם ועתה מה לי פה נאם ה' כי לוקח עמי חנם כו':

וכמה התמרמר החסיד ע"ה במאמרו הנכבד **אלי אלי למה עזבתני** (תהלים כ"ב, ב') וראוי להתבונן על השתמשו במקום הזה בשם זה ולא בשם הויה ב"ה, או בשם אלהים. אבל נבין הדבר ע"פ משל לעשיר אחד שמרד עליו בנו עד שחרה אפו עליו כ"כ עד שגרשו מביתו, והנער היה מתגורר מבית לבית למצוא לו מקום ללון עכ"פ ולא מצא, ויאמר אליו איש אחד אך שמע לעצתי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך והרימה פעמיך למסעות עם עניים מרודים, ויהיה בעיניך כאלו נולדת עני מלידה מבטן ותאכל לחם, וייטב הדבר בעיני הנער ויהי בהכינו את עצמו ללכת ויאמר אל לבו למה יגרע ממני העיר הזאת מהתהלך בה מבית לבית אולי אוכל לקבץ עכ"פ על הוצאות הדרך, וילך ויסבב את העיר ויתנו לו כלם יותר ממה שנותנים לשארי עניים, ויתן דעתו ללכת גם אל בית אביו וילך ויעמוד על הפתח האב, כאשר ראה אותו זעק בקול גדול צא בן בליעל מביתי, התחיל הנער בוכה ואומר אם גרמו עונותי שתסיר ממני רחמי האב על הבן אל נא תסיר ממני רחמיך וחסדיך הפשוטים אשר בהם אתה מתחסד על כל באי ביתך וכל דופקי שעריך ואין אתה שואל על שום עני מה מעשיו והנהגותיו.

הנמשל כי אבינו מעולם הלא גדלו רחמיו וחסדיו להטיב עמנו בכמה מעלות טובות ביקר וגדולה למעלה ראש ועתה אם אמנם עונינו ענו בנו למנוע מאתנו חסדיו הנפלאים והרמים (כרחמי האב על הבן) המיוחדים לרחם עלינו עכ"ז למה נגרע לבלתי ירחם עלינו עכ"פ בשם חסד אל כל היום אשר ממנו מתפרנסים זכאים וחייבים. וזהו מאמר אלי אלי למה עזבתני, הלא אתה זן ומפרנס את כל העולם כלו אשר ע"ז יורה שם אל ולמה נגרע אנחנו מהם ומהמונם:

ואולי יתכן עוד בבאור מאמר **אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי** על דרך מי שהולך לקבץ נדבות בעבור אחר אשר אם אחד לא ירצה לתת נדבה יעלה נגדו עזות וירחיב פיו ויאמר לו הלא אני אינני נוגע בדבר ואני מטריח עצמי לבקש ולקבץ רק בעבור אחרים. על דרך זה ממש היתה טענת דוד המלך ע"ה אלי אלי למה עזבתני שלא לתת לי מענה על תפלתי הלא רחוק מישועתי דברי שאגתי כלומר לא בעבורי אני שואג כ"א בעבור צרכי הכלל כדעת ר' יהושע (פסחים ק"ט, א') כי עלי לבי דוי על בית ישראל ועל עם ה' אשר אין להם משען ומשענה זה כמה:

ויותר יתכן בזה על דרך מאמר **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** כו' (תהלים כ"ז, ד'). דע כי שאלותינו מאתו יתברך שתים המה על צרכי הנפש

ועל צרכי הגוף וכל אחת מתפשטת לענפים הרבה, אבל ההבדל בין ב' סוגי השאלות כי בצרכי הגוף בהכרח תקדם התשוקה בלב השואל, כי הלב יודע את שהוא צריך ואת שהוא מתאוה אז הוא שואל שאלתו מאת הממלא משאלות הלב. כמו אם יבקש חיים או פרנסה ורפואה בע"כ קדמה אליו הידיעה כמה הוא נחוץ אל הטובה ההיא ואז יבקש עליה, אבל זאת לא שמענו שישאל אחד מאתו יתברך שיתן לו לב לחפוץ בפרנסה ובחיים, זאת לא תמצא לעולם כ"א את אשר לבו של השואל יחפוץ בו, אותו הוא מבקש. אכן בצרכי הנפש הדבר בהיפך כ"א יהיה האדם במדרגה במצותיו חפץ מאד, אז הוא מאותם שאמרו עליהם הבא לטהר מסייעים אותו (יומא ל"ח, ב') אבל אם לבבו ריק מכל רק הוא יודע כי חסר לו מה והוא מרגיש כי בע"כ יש חסרון בנפשו, כי לא יבקש מאת ה' ולא יתנפל על מה שהרבה חכמים אנשי השם מרבים תפלה ותחנונים א"כ בע"כ אין לו לב לחפוץ במה שראוי לחפוץ, ויתן מועצות בנפשו לבוא ולבקש מאתו יתברך שיתן לו לב טהור לדעת ולהבחין מה שראוי לבחור ולחפוץ. וזהו אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, כלומר שאלתי דבר אחד מאת ה' ומה היא - אותה אבקש שאלתי היתה שאבקש ושאתנפל רק ע"ז שיהיה שבתי בבית ה' כל ימי חיי כו'.[314]

עוד יש הבדל בין צרכי הגוף לצרכי הנפש כי צרכי הנפש מבוררים הכל בכתב מיד ה' עלינו השכיל זהו הדרך הטוב ומה הוא דרך הרע, לא כן צרכי הגוף אם אמנם החושים המה מבקרים ומבדילים בין טוב לרע כמו חוש הטעם מבדיל בין מר למתוק וחוש הראות מבדיל בין נאה למגונה. עכ"ז אין ביד האדם לברור לעצמו הטוב מן הרע כי לפעמים

[314] שאלתי... אותה אבקש אמר הכותב ואני בספר שמן המור (ברביעי לראשון) כתבתי עד"ז ביאור נחמד מאמר **שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו** (משלי י"א, כ"ז) והמאמר סתום וחתום. אמנם לדעתי הבאור בזה ע"ד שכתב החכם מהרנ"ו בטעם המליצות שהמשיל הכתוב דרך החכמה ללחם, ודרך הרשעה למוץ כמאמר **לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח** (תהלים א', ד'). כי כמו אשר להוציא לחם מן הארץ מהצורך אל עבודה רבה, חרישה וזריעה, טללים וגשמים, כן אל קנין השלימות יצטרך האדם חרישת המוסר, וזריעת הלמוד, וטללי הדעת וגשמי השכל והבינה, לא כן דרך הרשעה נמשל למוץ או לקוץ ודרדר שבו נאמר וקוץ ודרדר תצמיח לך (בראשית ג', י"ח), רמז על מדות הפחותות והמגונות כי יעלו מאליהן ויצמחו כצמח השדה, אבל בזעת אפיך תאכל לחם היא מליצה על מדות המאושרות והמשובחות אשר להשיגה יצטרך האדם לעמול בזעת אפו כמאמר **אם תבקשנה ככסף** כו' **אז תבין** כו' (משלי ב', ד'). וזהו שוחר טוב יבקש רצון כלומר האיש המעולה השוקד על הטוב והישר ואחר כל מדה נכונה משפטו לבקש על נפשו מי יתן והיה לו רצון היותר נפלא אל התשוקה בשקידת התורה, כי בזולת השקידה לא יהיה לו כל מאומה, אז מהצורך אליו לבקש לעצמו גם את הרצון, כי כל שיגדל ויתוסף רצונו עוד יתוסף קנין הטוב בנפשו. וזהו שוחר טוב ההכרח אליו לבקש רצון, הוא צריך לבקש ולחפש את הרצון ובהעדר הרצון לא ישיג כל מאומה, ובהיפך ודורש רעה תבואנו כי החפץ במעשים רעים הוא אינו צריך לחפש אחריהם ולעמול על השגתם כי אך אם ישרוק להם יחד גדודים יבואו מאליהן. ומעתה יפה אמר הכתוב אחת שאלתי מאת ה' שאותה אבקש שיהיה לי חפץ היותר נמרץ עד כי אעורר כל חפצי לבבי לבקש ולהתפלל עליה, וכאשר יענני ה' ויזכני להשיג שאלתי אוסיף אבקשנו עוד יותר ויותר, כי כן משפט החכמה כל עוד שתתוסף באדם עוד יותר תתוסף בלבו התשוקה לצעוד מעלה מעלה. (ועי' אוהל יעקב פ' בשלח על מאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ובקול יעקב איכה על מאמר זכרה ירושלים באורך) והבן בזה:

הרעב והצמאון נוח לו יותר מן אכילה ושתיה, וכן הנאה ומגונה יתחלפו אצל האדם לפי התחלפות הזמנים והמקומות ושארי מקרים שונים עד שעל ידי כן אמר הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב כו' ובחרת בחיים ולא אמר ובחרת בחיים ובטוב לומר כי החיים הוא טוב ברור באמת.

ועל כן המבקש חיים ארוכים אינו טועה, אבל לפרוט הבקשה על טוב מדומה כמו בקשת ההון והכבוד כבר נאמר **יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עושר שמור לבעליו לרעתו** (קהלת ה', י"ב). וכמ"ש בבאור מאמר המדרש טוב ה' לקויו יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו ר"ל אם הנפש היא הדורשת צרכיה, אבל המבקש טובות הגוף אשר כפי ידיעתו יתברך הטובות האלה שהוא מבקש יסבבו לו רעה והיזק לא ימלא לו הקדוש ב"ה בקשתו (עי' קול יעקב איכה במקומו) ואולי שזהו ביאור מאמר כי אתה שומע תפלת כל פה, לרבות בכל לשון שיבקש ולא תפלה של כל לב כי כאשר הלב יבחור ויבקש על ענין רע ימנע ממנו שאלתו. וזהו מאמר אלי אלי למה עזבתני, אף הוא משיב אמרים לעצמו ואמר רחוק מישועתי דברי שאגתי ר"ל כי הדבר אשר אני שואג ומבקש הוא רחוק מישועתי לא תבואני טובה על ידו רק רעה והיזק:

ומעתה נלכה ונשובה אל דברי הנביא עליו השלום להמתיק גם דבריו הראשונים **אנכי אנכי הוא מנחמכם מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן, ותשכח ה' עושך נוטה שמים ויוסד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית ואיה חמת המציק** (ישעיה נ"א, י"ב).

באור המאמר ע"פ משל למלך שכעס על בנו וגרשו מביתו ומעירו, והנער הלך נודד ללחם איו, עד כי מצד ההכרח הלך לדפוק על דלת איש פחות אולי יהיה לו אצלו עכ"פ מקום ללון, ויקם לקולו והכניס אותו לביתו ויפקח את עיניו וירא בנועם צורתו ודמותו כי אל עבר פניו תאיר חכמתו, ויחמול עליו לקחת אותו אל ביתו שישרת אותו ולעבוד עבודתו, ויעברו עליו כמה שנים עד כי שכח עמו ובית אביו והיה עושה מלאכת הכפרי כאלו הוא עבד עולה מלידה מבטן, לימים מת הכפרי והיה עובד את בנו אבל בנו היה איש רע ובליעל והיה מעביד אותו בחומר בלבנים ובכל עבודה קשה, וגם לא נתן לו לחם חקו כראוי, וימר לו מאד וישאל את נפשו למות. ובימים האלה נתגלגל על המלך כי נעצב על בנו כי לא שמע ממנו דבר זה כמה, ואין לו שום ידיעה לא ממנו ולא מקומו איה ואנה הוא, ויתייעץ ללכת לתור את הארץ וילך הלוך ונסוע הוא ואחזת מרעיו וילכו ויתורו את כל פני המדינה ובכל מקום בואו צוה להכריז בשוקים וברחובות לאמר כל מי שיש לו שאלה מאת המלך לבקש משפט איש על חבירו או עבד על רבו יבואו כלם

לפני המלך לשפוך שיחם לפניו והוא יריב את ריבם וידין את דינם, ויהי בהשמע דבר המלך ודתו ויבאו כמה עבדים בבקשות מתחלפות, ויבוא גם בן המלך בתוכם לקבול על רבו שהוא עובד אותו, ולא הכיר את אביו והיה בוכה ומתחנן לפניו לאמר חמול נא עלי כי אני עבד לאיש רע אכזרי מאד והימים אשר אביו היה חי היה מספיק לי מחסורי, מפתו אכלתי, מכוסו שתיתי, אבל מיום שמת הזקן הזה לא ידעתי מרגוע יגעתי באנחתי עד מאד, ויהי כראות המלך את בנו מחמדו וכשמעו מפיו הדברים האלה ויפול על צואריו וישקהו ויבכה במרירות לב ויאמר אליו בני בני איך שכחת גאונך וגאותך, איך שכחת אשר לך המלוכה ממתנת, ובהיותך בביתי כמה שרים וסגנים השתחוו מול הדרך ותפארתך, ועתה איך ירדת פלאים ואת כל אלה שכחת ולא שאלת לך רק למצוא חן בעיני הכפרי להקל מעליך עול עבודתו, ושיוסיף לך בפת בגו.

הנמשל מובן מאליו כי אנחנו שכחנו מעלת סגולתנו יחוס אבותינו ויקר מחצבנו כמאמר **היינו מעולם לא משלת בם לא נקרא שמך עליהם** (ישעיה ס"ג, י"ט) וכאשר הרשע כונן חציו על יתר להשחית אז אנחנו צועקים אל ה' לאמר הצילנו נא והסר מעלינו מר המות. וזהו תשובת הנביא והתפלאותו מי את כגונח ומתפלא הוי איך יתכן אליך שתשכח מי אתה ולהיפך ותיראי מאנוש ימות ותשכח ה' עושך ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית, ולמה לא נתת את לבך לבקש את פני אביך להשיבך אל ביתו להיות נושע בה' תשועת עולמים.

וז"ש הפייטני צרות רבות סבבונו קראנוך ה' כו' פי' עד שלא סבבונו צרות כאלה היינו מחשים וסובלים ולא התפללנו, אבל מאין נמשכת השכחה הזאת אלינו איך נהייתה זאת בנפשותינו להגיע אל היסח הדעת כזה, עד שע"כ בא הנביא ע"ה להבטיח אותנו **אם יתמהמה חכה לו** כו' (חבקוק ב', ג'). אמנם כאשר נתבונן מעט נמצא ע"ז מליצה נפלאה בדברי הנביא ע"ה **משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שובו אתיו** (ישעיה כ"א, י"ח). ונבין הענין על דרך משל לעשיר נכבד שהיה חשוב מאד בחצר המלך ומגודל הקנאה שהתקנאו עליו קצת אנשים העלילו עליו עלילת מות, וישלח המלך לקחת אותו ויבואו פתאום אל ביתו והוא שוכב על מטתו ויקחוהו ויורידו אותו אל בית הסוהר עמוקה מאד ובמחשכים הושיבוהו אפל ולא נוגה לו, ובעת שהוליכו אותו אל בית האסורים היה שואל אותם לאמר עכ"פ הגידו לי מה חרי האף הגדול הזה ולא ענו אותו דבר, כי גם הם לא ידעו עליו אשמת דבר ויהי כאשר הורידו אותו שמה נפלה עליו תרדמה וירדם, ויהי כאשר הקיץ משנתו שכח כל המעשה אשר נעשה עמו והיה חושב כי הוא בביתו אשר

דרכו תמיד להרגיש אור היום מבין בקיעי החלונות כמציץ מן החרכים את נצוצי השחר, וכאשר לא ראה מאומה אמר כי עוד לא האיר היום וילט פניו ויישן עוד, ואח"כ כאשר התעורר ויפקח את עיניו לראות אם היום יאיר והנה חושך סביבותיו ויתפלא מאד על אורך הלילה הזאת מכל הלילות, והמלך נעצב מאד על אהובו וראה שאינו מובא לפניו אמר ללכת אל המקום שהוא שמה והטה אזנו לשמוע מה מעשהו בבית הזה וישמע אותו איך הוא בוכה ואומר אוי לי על שברי איך ארכה הלילה הה מי יתן ויאיר הבוקר ואקום ממטתי, ויען המלך ויאמר הוי סכל התחשוב כי אתה בביתך בחדר משכבך ועל מטתך שאתה רגיל לראות ולהכיר בעפעפי שחר, הלא אתה היום אסיר אל בור מקום אופל וצלמות ולא פעם ולא פעמים היה יום ואח"כ לילה ואין לך כי אם להפיל תחנה ובקשה לפני כי הנני קרוב אליך מאד דבר ואנכי אשמע.

הנמשל כי בימים מקדם בזמן שביהמ"ק היה קיים היינו יודעים ומכירים אימתי יאיר היום אשר יצוה חסדו ומדת הרחמים, ואימתי לילה היינו שליטת הדינין, כי היה אלינו דרכים לדעת זאת אם מפי הנביאים ע"ה, ואם ע"י עשן המערכה, ולשון של זהורית, וכדומה הרבה סימנים, ואז היינו מתעוררים לתקן את אשר עלינו לתקן. אמנם עתה בעת החורבן נתקיים בנו מאמר המקונן **במחשכים הושיבני כמתי עולם** (איכה ג', ו') ואותותינו לא ראינו לדעת אימתי עת רצון ומתי יכשר להרבות תפלה ואנחנו מחשים הוזים שוכבים על מטות הדמיון כי כל הזמן הארוך הזה הוא רק לילה והוא הכלול במאמר **חבי כמעט רגע עד יעבר זעם** (ישעיה כ"ו, כ') ואם כן יקשה לך איך יזדמן לילה ארוכה כ"כ.

וזהו משא דומה הנביא חזה ברוח קדשו שיגיע עת ויהיה דממה אין פוצה פה ואין דורש ומבקש רחמים, רק זאת לבד יאמרו וזהו אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל כפלו שאלתם כמתפלא מאד על אורך זמן הלילה הזה מכל הלילות. ותשובת הקב"ה ע"ז: אמר שומר אתא בקר, כלומר הלא טעות גדול יש בידכם כי לא פעם אחד בא זמן הבקר להאיר היום שיהיה אפלתך כצהרים כמאמר חז"ל (ברכות דף א') ראויים היו ישראל לעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם נס בימי יהושע אלא שגרם החטא וזהו אמר שומר אתא בקר לא פעם ולא שתים היה זמן גאולה ועכ"ז וגם לילה והלילה נמשכת עוד ואין אתה יודע שום סימן מהזמנים שלמעלה רק אם תבעיון בעיו כי בך הדבר תלוי ומה גם בימים האלה ודאי הזמן מסוגל מאד לתפלה כמאמר **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך** (דברים ד', ל'):

ואולי יש להמתיק בזה מאמר **רחוק מישועתי דברי שאגתי** על דרך שאמר במקום אחר **יגעתי בקראי נחר גרוני כלו עיני מיחל לאלהי** (שם ס"ט, ד'). כי אנחנו מקדימים תשובה על שאלת הקב"ה **מדוע באתי ואין איש כו' הקצור קצרה ידי מפדות** כו' (ישעיה נ', ב') לאמר כי הקב"ה קובל עלינו למה אין אנחנו מתפללים על חורבן בית המקדש, וגם כי אנחנו מתפללים ע"ז כמה פעמים ביום אם בתפלות ואם בברכת המזון, ע"כ אין הדברים נאמרים מפי המדבר רק בעבור שכבר למוד הוא בלשונו לדבר כל הסדר והוא רגיל כך אבל הלב רחוק מזה. וישראל משיבים כי גם זאת שבט אלוה עלינו כי נתקיים בנו מאמר **גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי** (איכה ג', ח') כי על ידי זה שלא שמע ה' לתפלותינו מאז ועד עתה לכונן יהודה וירושלים כבר נעשה אצלנו אבלות ישנה.

והדמיון בזה לאחד בא אל הבית ושומע תינוק בוכה מתגעגע על אמו שיצאה לשוק, הלא תראה כי האיש הזה יש בידו לכוון השעה ולדעת אם אמו יצאה כבר או שיצאה זה עתה ממנו, והיינו כי יבחין זאת בעצמיית בכייתו כ"א אמו יצאה זה רגע ודאי יצעק וישא קולו וישאג אמי לאמר אולי תשמע צעקתו ותחזור אליו, אבל אם כבר עברה שעה או שתים אחרי שהלכה אז לא יבכה בחמימות כ"כ כי כבר לבבו ריק מזה, כי יודע הוא שאמו רחוקה ממנו, ואת קולו לא תשמע ואז דרכו לנהום בנהימה כאלו הוא בוכה אבל בכה לא יבכה.

וזהו יגעתי בקראי נחר גרוני, והטעם - כלו עיני מיחל לאלהי, כי ארכו עלינו הימים עד מאד. וזהו - אלי אלי למה עזבתני זה זמן כביר עד שכבר יצא מלבו הבטחון, עד כי גם בעת היותי עומד ושואג בתפלה התפלה אצלי רק על דרך מצות אנשים מלומדה, אבל רחוק מישועתי דברי שאגתי לא יעלה על רוחי להשיג ישועה ע"י שאגתי, כ"א היה בא אלינו נביא נאמן ויגיד לנו כי עתה העת וכל מה שתבקשו יהיה נשמע בשמים ודאי היה כל איש שופך לבו בבכי ותחנונים עד כלות הנפש, לא כן כמו שאנחנו עתה כלו עיני מיחל כו':

המורם מדברינו שלא יאמר האדם שבהכרח ידום, ישא ויסבול ויהיה כמחריש ומתאפק מלבקש רחמים על בית ישראל ועל עם ה', ועל ציון וירושלים, כי כבר מוזהרים אנחנו חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, כי אין הדברים כן, כבר עבר הזעם וכמאמר הנזכר ראויין היו ישראל לעשות להם נס בימי עזרא כו' כי אבינו המרחם יתברך משתוקק מאד זה כמה לקרב ישועתנו, רק הישועה תלויה בידנו כמאמר הנזכר אם תבעיון בעיו שובו אתיו.

עוד כלל אחר אמרו רז"ל במדרש (ריש פ' תשא): **והיה שדי בצריך** (איוב כ"ב, כ"ה) עשה אותו בצרך שיהיה עמך בצר שמגיע אתכם שנאמר **עמו אנכי בצרה** (תהילים

צ"א, ט"ו) (פרשה מ', ד') וכן אמרו במקום אחר: **יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב** (תהילים כ', ב') זהו שאמר הכתוב יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה (תהילים צ"א, ט"ו) אמר הקב"ה בשעה שמגעת צרה לישראל והם מבקשים אותי יהיו משתפים כבודי עמהם באותה שעה אני עונה אותם שנאמר יקראני ואענהו למה עמו אנכי בצרה (ילקוט שם).[315] והורה במאמר יענך ה' ביום צרה לאמר הגם כי זה כלל גדול ברז"ל לעולם יקדים אדם תפלה לצרה (סנהדרין מ"ד) עכ"ז המציא לנו אופן גם ביום צרה עצמו אם התפלל שתהיה תפלתו נשמעת.

וזהו יענך ה' גם ביום צרה ובתנאי - ישגבך שם אלהי יעקב ר"ל אם תשים כל מגמתך רק על שמו יתברך ודאי לא תשוב ריקם תפלתך כי גם שננעלו שערי תפלה זה רק כשהתפלה על עצמך ועל מחיתך לא כשתהיה עיקר התפלה למען שמו ולמען כבודו יתברך. כמו שנרמז במאמר הנזכר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי פי' אם היא רק על ענין שלי. שלישית צריך אתה לדעת שלא תהיה תפלתך על דרך אגב כמו כל התפלות אשר אנחנו מתפללים רק בעבור היות נוסח התפלה כן ואנו רגילים לומר כל תפלה בזמן הקבוע לה ויש לפנינו כמה תפלות מסודרות על בנין ביהמ"ק ועל קבוץ גליות ואנחנו אומרים אותם בעבור היותם כלולים בין סדרי הברכות והתפלות.

וכבר אמר הנביא **כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לכל הגולה כו' וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי ושמעתי אליכם** (ירמיה כ"ט, ד'-י"ב) אשר מלות והלכתם והתפללתם המה אך למותר אחרי אומרו וקראתם אותי. ויפה כתבנו בזה למעלה (פ' ויצא) על מאמר ויפגע במקום, ובמדרש (במקומו) אין פגיעה אלא לשון תפלה שנאמר **ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי** (ירמיה ז', ט"ז). אשר באין ספק אין כל תפלה נקראת כן כי אם תפלה שהיא מסבת פגיעה, למשל אדם שהוא צריך לבקש דבר מרעהו ורעהו יעשה בקשתו בע"כ, הדבר תלוי בתנועות הליכתו וטרחתו כי אם הטריח את עצמו ללכת אליו לבקש שאלתו ובקשתו אז גם רעהו יקשיב וישמע לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו, כי הוא רואה כמה הוא מטריח את עצמו ללכת אל ביתו לבקש על זאת. אמנם אם היה מטייל בשוק ובא זה נגד פניו ופגע

[315] ובדרוש לראש השנה רמזתי הדברים במאמר המסורה ג"פ הצר **וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר** כו' (במדבר י', ט'), **וליוצא ולבא אין שלום מן הצר** (זכרי' ח', י'), **כי אין הצר שוה בנזק המלך** (אסתר ז', ד'), באור זה כי אנחנו מתפלאים ומתמיהים הלא אנחנו מתפללים ותוקעים ומריעים ואין עינינו רואות פעולה טובה מכל זה, וזהו וכי תבאו מלחמה על הצר הוא השטן הוא היצה"ר כו' ועכ"ז וליוצא ולבא אין שלום מן היצר. התשובה על זאת כי אין הצר שוה בנזק המלך כי אין אנחנו מתעוררים כי אם על נזק שלנו לא על נזק המלך, וזהו מאמר **היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה** (תהלים מ"ב, ד') כאשר אני מתעורר ובוכה ומוריד דמעות אינו רק על הלחם לשבוע גם בעת אשר אקשיב ואשמע באמרם אלי איה אלהיך לא יעיק אותי זאת ולא אצטער ע"ז:

בו ועמד לדבר עמו באיזה ענין ובתוך הדברים נזכר כי יש לו שאלה אחת לבקש ממנו אז ודאי לא ימלא לו שאלתו כי יאמר ללבבו הלא לא שאל זאת מאתי רק בעבור כי פגע בי בשוק ודיבר עמי עלה על רוחו לשאול שאלה זאת, ואם היה באמת דחוק לדבר זה והוא צריך לזה למה לא הלך בכוונה מכוונת אל ביתו.

וכמו שספרו חז"ל אצל יעקב אבינו ע"ה בלכתו חרנה כי עבר מקום הקודש ולא שת לבו אל המסלה אשר דרך בה אך כאשר הרחיק ללכת זכר את אשר עשה ואמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי, ולולא שעבר דרך שם לא היה מחייב את עצמו להתפלל גלל כן תפלתו מתוארת ע"ש פגיעה יען כי אך פגיעתו במקום הקודש הסבה תפלתו. וזהו שסמכו ז"ל מאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תפגע בי, כלומר הלא אין אתה משולח מהם לבקש מלפני עליהם זולת מה שאתה פוגע אותי בהיותי מדבר דברי אליך תמיד נשאך לבך להתפלל עליהם, לכן אל תפגע בי כהפוגע הנזכר. והחסרון הזה תמצא בכל תפלות שאנחנו מתפללים לא כן אם היינו מתאספים ביחוד לקבוע מקום וזמן לאמר לכו ונלכה לבקש רחמים מאת אבינו שבשמים שירחם עלינו ועל בית מקדשו, קרוב הדבר מאד שיקבל ברחמים וברצון את תפלתנו.

וזהו מאמר המסורה להעיר אותנו שלא נדבר על לבנו שיש לנו להמתין על עת רצון, כי לא כן הדברים רק וקראתם בעצם היום הזה בכל עת ובכל יום שאתה עומד בו כמאמר **היום אם בקולו תשמעו** (תהלים צ"ה, ז') וזהו וקראתם בעצם היום הזה, וקראתם דרור בארץ. אך בתנאי שלא תבקש בעבור שמך כ"א וקראתם בשם אלהיכם וכמאמר המדרש הנזכר שתפו צערי עמכם. התנאי הב' וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי שלא תהיה התפלה על דרך אגב ועל דרך מקרה רק וקראתם אותי והלכתם בכוונה מכוונת רק אלי להתפלל ולבקש רחמים אז באין ספק אלהים יענה את שלומכם:

חלק יא

בחדש השביעי באחד לחודש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה כו' (כ"ג, כ"ד) גמרא: כתוב אחד אומר שבתון זכרון תרועה וכתוב אחד אומר יום תרועה לא קשיא כאן ביו"ט שחל להיות כשבת כאן ביו"ט שחל להיות בחול (ראש השנה כ"ט, ב').

באור זה בהקדים מאמר **ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם** כו' **ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ויאמר נחמיה כו' היום קדוש הוא לה' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה** (נחמיה ח, ה'-ט'). וענין בכייתם כאשר שמעו את דברי התורה יתבאר ע"פ דמיון לסוחר הנותן סחורתו בהקפה אל החנונים אשר קצת מהם לוקחים במזומן שמשלמים תיכף ומהם

שמשלמים המחצה, ולימים אחדים כאשר יגיע מעות לידם ישלחו להסוחר על החוב אשר משפטם כל זמן שלא יבוא הנושה לביתם עם שט"ח שבידו אינם דואגים מאומה כי זה יעלה על לבו הלא כפי החשבון נראה הדבר כי אין אני חייב לו עוד, וזה יעשה חשבון הלא אין אני נשאר חייב כ"א דבר מועט. לא כן מי שלקח הרבה סחורה בהקפה ולא נתן עליו מאומה אשר בבואו אל החנות ורואה הסחורה סדורה ומונחת לפניו ולא מכר מאומה כל עצמותיו ירגזו חרדה ועצב ילבשו, לאמר הלא כל הסחורות אשר לעיני סביב בכל פנות החנות בעד כלם אני חייב.

הנמשל מובן מאד כי הגדולים והטובים שבישראל לא יעשו חובות כלל כי זהירים וזריזים הם בכל רגע ורגע כמאמר **שויתי ה' לנגדי תמיד** (תהלים ט"ז, ח') וקצת שיעשו חובות קטנות אבל יקבעו להם זמני פרעון לעשות תשובה, זה יעשה החשבון עם נפשו טרם ישכב על מטתו כמאמר **לא ישכב עד יאכל טרף** (במדבר כ"ג, כ"ד) וזה יעשה החשבון בכל ע"ש, וזה בכל ער"ח, וא"כ באנשים כאלה אין הדאגה והפחד גדול עליהם כ"כ בגשתם אל יום הדין והחשבון כי אם חייבים חייבים רק מעט מן המעט. לא כן האנשים הבלתי מעלים על לבם חשבון מעשיהם בכל ימי השנה ולא התחילו לשלם הקפותיהם מאומה מה מאד יכאב לבם כאשר יקרבו ימי הדין הגדול והנורא אז יפקחו עיניהם ויראו כי הם חייבים בעד כל התורה כולה ח"ו, כי לא התחיל לשלם. זה היה דבר הבכיה אשר בכו אנשי הגולה כי בטרם לקח אותם עזרא הסופר לשמוע את הדברים הכתובים בספר תורת האלהים לא ידעו מאומה אם חייבים הם דבר או לא, וכאשר קרא לפניהם בתורת האלהים ויבינו במקרא אז עשו חשבון בנפשם ורגזו וחלו ואמרו הלא אנחנו חייבים בעד הכל בעד כל הדברים הכתובים בספר התורה.

רק נחמיה אמר אליהם אל תתאבלו ואל תבכו (כי יו"ט היה ביום אחד לחדש השביעי כמ"ש היום קדוש הוא לה' אלהיכם) וביאר הטעם על התאבלם ועל בכיותם כי בוכים העם כשמעם את דברי התורה. כאותו סוחר המביט בחנותו על הסחורות המונחות סביב סביב יעשה חשבון ויאמר הלא בעד זה אני חייב ובעד זה אני חייב. ואם בדורות הראשונים כך אשר כבר אמרו אם הראשונים כמלאכים כו' (שבת קיב) מה נאמר אנחנו עניי הצאן אשר אצלנו התורה מונחת בקרן זוית, ויש כמה אנשים שלא נגעו בה בכל ימי השנה כמה ראוי אלינו לדאוג ולפחד בבוא יום הדין הנורא אשר מלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון.

אמנם כל זה אם חל ראש השנה להיות בחול, לא כן אם ראש השנה חל להיות בשבת נאסר לתקוע לכבוד היום וביום השבת הוא יומא דבי' רעוא דרעוין ולית זעפין ודינא לא

שלטא ביה, ועוד אנחנו מכבדים אותו במאכלים ערבים בשר ודגים ומטעמים, ע"כ יפה אמר הכתוב שבתון זכרון תרועה. ממש על דרך סוחר גדול שנתדלדל וירד מגדולת עשרו אך בין הסוחרים עוד היה מפורסם לעשיר, פעם בא אליו הבע"ח שלו בערב שבת לעת ערב והיה מקבלו בחן ובכבוד ותפארת, והבע"ח שמח עמו והשתעשע עם כל ב"ב בכל יום השבת ובכל אלה היה האיש מקיים בעצמו מאמר **שפתים דולקים ולב רע** (משלי כ"ו, כ"ג) בהעלותו על לבו איך יבוש מפניו למחר כאשר ינקש נושה על אשר לו, ואיך יכעוס ויחרוק שן עליו ויתחרט על כל הדברים והשעשועים שהיה משתעשע עמו.

וזהו שבתון אבל - זכרון תרועה ר"ל בנגלה תהיה נושא פנים אל היום הנכבד אבל בחדרי לבך תהיה ירא וחרד כי אך כאשר יעבור היום יציע הבע"ח לפניך כל שטרי חובותיך ותהיה נתבע עליהם:

חלק יב

בגמרא: למה תוקעין בר"ה, למה תוקעין רחמנא אמר תקעו אלא למה תוקעים כשהן יושבין וחוזרין ותוקעין כשהן עומדין[316] אלא כדי לערבב השטן (ר"ה טז).

באור זה בהקדים מאמר **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** (תהילים ע"ו, ח'-ט'). והרצון בזה לבאר מה שמצאנו מבואר ברז"ל (שמות רבה יב): הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה שמורה דרך לעשות תשובה, כי מדתו יתברך אינה כמדת בו"ד אשר ברצותו לעשות לחבירו רעה הוא מסתיר דברו למען לא יתוודע הדבר אליו, ושלא יתן מועצות בנפשו להחיש מפלט לו ולא יוכל לעשות לו מאומה. אבל מדת הקב"ה לא כן הוא כי כל עיקר רצונו בקיום אישי העולם, וחפץ חסד הוא, ע"כ זה דרכו להודיע אלינו את אשר עם לבבו לאמר כי רעה הוא עושה ח"ו למען ישמעו האנשים ויחרדו יראו ויקחו מוסר, ולא יהיה הדבר ולא יבוא, וזהו - אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך. ע"כ זאת העצה היעוצה מחסדו הגדול כי הודיע אותנו תחלה כי ביום הקדוש והנורא הזה יהיה האדם נתבע על מעשיו ואז ספרים נפתחים ומעשים מתנים ודין קשה נערך למעלה כמאמר **כי הנה היום בא בוער כתנור** כו' (מלאכי

[316] תקיעות דמיושב ודמעומד עי' תוס' שהקשו על תקיעות דמיושב ודמעומד הרי הוא עובר על בל תוסיף ע"ש. אמנם כבר כתבתי בספר שמן המור (בחמישי לשלישי) כי הנה הרמב"ם ז"ל (בהלכות תשובה פרק ג') נותן טעם לשופר וכתב אע"פ שתקיעת שופר בר"ה מצוה רמז יש בה, כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם כו'. ומעתה תהיה נפקותא גדולה כ"א אמר שהתקיעה אינה רק דרך חק וגזירת המלך יתברך כשארי מצות התורה א"כ אין להוסיף בה כמשפט בכל המצות שלא לעבור על בל תוסיף. וזהו ששאל למה תוקעים, והשיב המתרץ - רחמנא אמר תקעו כלומר בדרך חוק אז הקשה על נכון קושייתו אם כן למה תוקעים כשהן יושבים וחוזרים ותוקעים כשהן עומדים והיא בעצמה קושיית התוס'. וע"ז תירץ אלא כו' שכל עיקר השופר רק לטובתנו וכאשר כתבנו ודו"ק.

ג', כ') עד שנאמר בו ומלאכים יחפזון. וכדי להציל אותנו מדין קשה עשה הקב"ה בחסדו וצוה אותנו לתקוע בשופר ביום נכבד זה כמאמר **תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב** (תהלים פ"א, ד')[317] והוא כמכריז ואומר קרבו למשפט לפני מלך המשפט יתרעשו ההרים והגבעות יתמוגגו והלבבות ילבשו פחד ובהלה מאימת הדין הנורא ויעשו תשובה שלמה וימצאו צדקה וחיים. וזהו אתה נורא אתה כו' וע"י אשר משמים השמעת דין עי"כ ארץ יראה ושקטה וכדברי הדרש: מתחלה יראה ולבסוף שקטה (שבת פח).

ומעתה הנה עיקר השופר להחריד אותנו ולהפחידנו במורא ופחד ומפחד לבבנו יפחד השטן למעלה כמאמר **פחדכם ומוראכם יתן ה' אלוקיכם על פני כל הארץ** (דברים י"א, כ"ה) וכמאמר **כי נפל פחד מרדכי עליהם** (אסתר ט', ג') כלומר הפחד שהיה בלב מרדכי נשתלשל עליהם וזהו מאמר **וביום שמחתכם ובמועדיכם** כו' **ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם** (במדבר י', י'). כלומר התקיעה תהיה סבה להעיר ולהקיץ אתכם אל המורא והפחד ומכם ישתלשל למעלה להבעית השטן.

ומעתה נתבאר יפה למה תוקעים וחוזרים ותוקעים כו' כי זה כלל גדול ברז"ל כל מה שפועל למעלה בפעם אחת הלואי שיפעול אצלנו בשני פעמים, כמו והתקדשתם והייתם קדושים, ובמדרש: העליונים שאין יצה"ר שולט בהם בקדושה אחת יש די אבל אנו שיצה"ר שולט בנו בשתי קדושות והלואי יעמוד. ומעתה הדבר תלוי בבחינתנו אם אנחנו ממלאים לבבנו יראה ופחד אז יתבהל גם השטן למעלה וימנע א"ע מלקטרג כי אתערותא דלתתא היא אתערותא דלעילא וז"ש **אשרי העם יודעי תרועה** (תהילים פ"ט, ט"ז) אשריהם לישראל שיודעים לרצות את בוראם ובמה בשופר (ר"ה ט"ז, א') ומלת במה תתבאר על הידיעה, כלומר במה הם יודעים שהם צריכים לרצות ולפייס את בוראם ע"י השופר, כי ע"י קול השופר החודר באזנם על ידו לבד יספיק להם להעיר את לבבם אל התשובה לא כפרעה שנאמר עליו ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך וכמאמר

[317] ובגמרא (ראש השנה ח', א') בכסה ליום חגנו איזהו חג שהחודש מתכסה בו הוי אומר זה ראש השנה. באור זה **משל** מי שיש לו מאה אדומים והוא יושב בעיר קטנה הוא נחשב לעשיר ונכבד גדול, ובבואו לעיר גדולה אשר שמה עשירים גדולים למאת אלפים וליותר אז אינו נחשב לכלום. כן ר"ח כאשר יזדמן ר"ח בימי החול הוא חשוב ונכבד ור"ח תשרי לא נשמע ממנו מאומה יען כי הוא נזדמן במקום גדולים ביום חג הקדוש והנורא ביום ראש השנה, לכן אין מדברים ממנו מאומה. וזהו תקעו בחודש שופר בכסה ביום חגנו וביארו ז"ל איזהו חג שהחודש מתכסה בו היינו שהחג מכסה על החודש כגדול המכסה את הקטן עד שאין מציאות הקטן מורגש, הוי אומר זה ר"ה כי לגודל ערך החג נתכסה הר"ח ע"י החג:

המדרש בדברים לא יוסר עבד אבל אלינו אשר לבבנו לב בשר יספיק לנו גם רמז קל היינו בשמענו קול השופר אנחנו מתעוררים לרצות את בוראנו.

אמנם כל זאת היתה בימים קדמונים אשר לבם היה כפתחו של אולם כמאמר אם הראשונים כמלאכים כו' (שבת קי"ב) אשר עליהם נאמר ומלאכים יחפזון כי יש להם ההבחנה להכיר עלבון האדם בבואו לתת דין וחשבון לפני בוראו, אבל אנחנו יתמי דיתמי אין אנחנו נכוין אפילו בחמי חמין, לכן משפטנו אינו חרוץ כמשפט הראשון בימים מקדם ועלינו מתנצל הקב"ה **אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו** (עמוס ג', ו'). לכן צוה יתברך על ידי נביאו ע"ה **קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך** כו' (ישעיה נ"ח, א'), כלומר שלא תסמוך עצמך על תקיעת השופר, כי אם אתה קרא בגרון להשמיע קול דברים בתוכחות ומוסרים להגיד לעם ה' מה נורא היום הזה. מי לנו גדול משמואל הנביא ע"ה שנאמר עליו **משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו** (תהלים צ"ט, א') ובהיותו בעולם האמת והיה חושב שהוא מתבקש לדין כאשר העלה אותו שאול ע"י בעלת אוב היה נבהל ונחרד מאד, ולקח עמו את משה רבינו ע"ה להעיד עליו שלא הניח כלום מתורתו שלא שמר (חגיגה ד') וכמה מן הרעד והפחד ראוי אלינו ביום הדין הנורא, איך ניקום ערטילאין קמי מלכא, והי תורה והי מצוה דמגני עלן, בושנו מאד כאשר נזכר בכל ימי השנה שעברו, עברו בביטול תורה בביטול מע"ט ועוד בכמה עבירות חמורות ח"ו, אשר על זאת התפלל החסיד ע"ה ואמר **ממעמקים קראתיך ה'** כו' (תהילים ק"ל, א').

משל לעני שהיתה פרנסתו מעשיר ידוע פעם גנב מאת העשיר איזה מלבוש ויכעוס עליו העשיר ויסתר פנים ממנו שלא יתראה לפניו, פעם לחצו הדחק וידע אשר העשיר מטייל בכל יום בדרך פלוני והלך ועשה שם מערה קטנה ונכנס שמה, וכאשר הרגיש כי העשיר עובר מלמעלה זעק בקול מר הושיעה אדוני חמול נא עלי, ויאמר אליו מי אתה בא אלי ואיטיב עמך. ענה ואמר לא אוכל להתראות לפניך מבושת פני, ויבקשהו העשיר כמה פעמים ולא קבל ממנו, לאמר בושתי וגם נכלמתי מפניך כי אנכי הוא אשר גנבתי בגד פלוני ממך ועוד עתה אני לבוש בו ואיך אוכל עתה להתראות נגד פניך.[318]

[318] מבושת פני וכמה יורה על מוסר נפלא זה מאמר חז"ל בגמרא (חגיגה ד') רב הונא כי מטי להאי קרא בכי יראה יראה עבד שרבו מצפה לראותו יתרחק ממנו דכתיב כי תבואו לראות פני כו', כי כבר אמרו דרשו ה' בהמצאו ואימתי בר"ה וביוה"כ אשר בימים האלה יבוא מלכנו הקדוש אלינו לפקוד אותנו לטוב ולהתראות פנים אתנו, כמאמר **הראיני את מראיך** כו' (שיר ב') אוי לאותה בושה וכלימה אם האב בא אל בנו להשתעשע אתו ולשוש בחברתו והבן ההוא תכסהו כלימתו לא יוכל להתיצב לפני אביו כי הוא לבוש בגדים צואים. וזהו מאמר (ברכות ל"א) מיום שחרב ביהמ"ק נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, והוא כמו שכתבנו (באבל יחיד ח' ב') בביאור מאמר אל תפן אל מנחתם שזהו לטובתם כי יותר נוח להם שלא תפנה לראות ברעתם ושלא יביט בקלקולם ע"כ המליצו ז"ל נפסקה חומת ברזל כו', והבן.

וזהו ממעמקים קראתיך ה' כי אני מכניס עצמי במסתרים ובמעמקים שלא תביט בפנינו, כי בושנו ונכלמנו להרים פנינו אליך, כי אנחנו מלוכלכים בחטאים ועונות. רק ה' שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני, והטעם - כי אם עונות תשמר יה ה' מי יעמוד, כי מכף רגל ועד ראש אין בנו מתום.

ומעתה נקח דמיון על מעמדנו ביום הדין הקדוש והנורא על דרך עשיר גדול יצא עליו עלילה שעשה מסחר בסחורות פסולות ויתפשהו בבית הסוהר מקום צר מאד ואפשר כי יצא דינו להרוג ולאבד כו', ובניו וב"ב בוכים מאד ויהי כי ארכו לו שם הימים הורגלו הבנים ולא היה לבם חולה עוד על צרת אביהם הזקן, פעם בא חכם אחד אל הבית ומצא אותם עוטרים על השלחן אוכלים ושותים ושמחים בקול המון חוגג, ויספוק את כפיו לאמר לא ידעתי נפשי איך יערב לכם אכול ושתות, איך יערב לכם להתענג בתענוגים, איך שכחתם את אביכם אשר הורידוהו מכל עשרו וסגולתו, עד כי גם חייו תלויין מנגד ואתם יושבים ושמחים, ויחרדו במר לבם ויבכו הרבה בכי.

הנמשל כל ימי השנה האדם עסוק בקנין העושר והנכסים, ומיני תענוג ועתה השטן עולה ומקטרג על הסחורות הפסולות אשר הביא בידו והב"ד יושבים כסאות למשפט אם יחיה ואם ימות הוא או בניו ח"ו, או יעני, ואם באש, ואם במים, והאדם בטבעו הוא נמשך ועושה כמו שהוא רגיל בכל ימי השנה ואינו מרגיש מאומה מה יום מיומים, ואוכל למעדנים ואין צורך אל המוכיח רק להזכיר את העם כי החיים והבנים והעושר והקנינים הכל תלוי בספק, ובטוחים אנחנו כי ע"י השופר המעורר העם אל התשובה יגביר יתברך מדת הרחמים על מדת הדין ויקבלנו בחסדו. וזהו **אשרי העם יודעי תרועה** (תהלים פ"ט, ט"ז) ר"ל מרגישים הטוב הבא ע"י התרועה החודר לבם ומרעיש אזנם ואז - **ה' באור פניך יהלכון**, ויתקבל ברצון באור פני מלך חיים:

חלק יג

במדרש: **תקעו בחודש שופר** (תהילים פ"א, ד') בחודש זה תחדשו מעשיכם בחודש זה שפרו מעשיכם, אמר להם הקב"ה לישראל אם שפרתם מעשיכם הריני נעשה לכם כשופר הזה מה שופר זה מכניס בזו ומוציא בזו כן אני עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים והופך לכם מדת הדין למדת רחמים (פרשה כ"ט, ו').

באור זה בהקדים מאמר הגמ' (ברכות ל"ד, א') הקורא שמע שמע משתקין אותו ופריך דלמא מעיקרא לא כיון דעתיה כו' אי מעיקרא לא כיון דעתיה מחינן ליה במרזפתא דנפחא. מלת מעיקרא הב' כבר נראה כמיותר, אמנם דע כי מצאנו עיקר חיוב הכוונה בק"ש רק בפסוק ראשון כמאמר רב נחמן לדרי עבדו (שם י"ג, ב') בפסוקא קמא צערן

טפי לא תצערן וכן בתפלה (שם ל"ד, ב') ובלבד שיכוון באבות. והטעם בזה נראה ע"ד שאמרו (שם כ"ט, א') בטעם שאין אומרים הביננו במוצאי יו"ט כיון דאתי בתחלת צלותא לא אתי לאטרודי.

והדמיון בזה לאחד שהיה תובע לחבירו סך גדול והזמין אותו לב"ד ואחר כל הטענות והתנצלות יצא הדין שישלם לו מעט מעט, ובכל שבוע יתן לו כך וכך עד אשר ישלים כל הסך. והנה במשך הימים אם יזדמן אשר בשבוע אחד לא יתן לו את חוקו יש לו התנצלות אולי שכח ואולי לא היה ביכלתו, ומתחלה היה חושב שיהיה לו, לא כן אם מיד בשבוע ראשון לא נתן כפי אשר התחייב זה יורה על עוצם פשיעתו כי בזדון לבו אינו משלם. כן אם באמצע ק"ש או באמצע תפלה לא כיון דעתיה יש עליו התנצלות, לא כן בק"ש בפסוק ראשון וברכה ראשונה של תפלה שאין טרדה בהתחלה אם לא במרד ובמעל. לכן אם מיד בהתחלה לא כיון דעתיה מחינן ליה במרזפתא דנפחא כי ודאי לא הכין לבו כל מאומה, משא"כ אם באמצע התפלה לא כיון לבו יש לו להתנצל כי יצרי לבו התעו אותו והטרידו את מחשבתו והוא בעמדו להתפלל הכין את לבו במשפט והתחיל להתפלל בכוונת הלב וא"כ ראוי הוא לקיים בו מאמר כל שפסולו בקודש הקודש מקבלו, לא היה פסולו בקודש אין הקודש מקבלו (זבחים ס"ח, ב') כי מי שעמד בלב הוחל מתחלה ולא שם לבו לכוון כלל כמאמר יתיצב על דרך לא טוב ומחינן ליה כו'.

וזהו ג"כ מאמר המדרש חדשו מעשיכם, שפרו מעשיכם כי כבר אמרו (ברכות ל"ב) ג' מקראות אלמלא לא נכתבו כו' עד ואשר הרעותי וכל זה שייך על כל ימי השנה לא כן על התחלת השנה, וזהו חדשו מעשיכם שפרו מעשיכם במשפט דבר חדש וזהו אמר להם הקב"ה אם שפרתם מעשיכם כו' עד יהפך לכם מדת הדין למדת הרחמים מטעם ואשר הרעותי:

חלק יד

גמרא: אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה ויוה"כ אמר להם אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו כו' (ערכין י', ב').

להבין מלת אפשר, גם להבין דעת המלאכים אשר לדעתם ראוי לשיר ולהלל גם שספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו הלא דבר הוא.

והנראה כי כבר אמרו במדרש (הובא בטור או"ח סי' תקפ"א) מדת בו"ד הנדון לפני הדיין לובש שחורים ומתעטף שחורים אבל מדת הקב"ה כשהוא דן את ישראל לובשים לבנים ומתעטפים לבנים כו'. ולכאורה המאמר הזה מתנגד אל מאמר הגמרא שלפנינו

מהיפך אל היפך. אמנם דע כי ההבדל בין דין שלמעלה ובין דין שלמטה כך הוא, כי בדין של מטה הדיין יושב על כסא דין והזכות והחיוב בא אך מצד הדיין כי אם ירצה וירחם יזכה את הנידון ואם יכעוס יחייבהו, לא כן בדין שלמעלה כי הקב"ה אל אמונה, צדיק וישר הוא ודינו ביושר, והשינוי רק מצד הנידון אם יהיה ראוי לזכות או לחוב. וא"כ ראוי אל הנידון ללבוש לבנים כי יש ויש ביד הנידון עצמו להטותו לזכות כאשר יתקן מעשיו ויפשפש במעשיו, ויתאונן עליהם בלב מר ויעשה תשובה שלמה, מה לו לירא ולפחוד מן הדין אם בידו הוא לצאת זכאי, וא"כ אם בזדון לבו לא ראה לתקן ולטהר את עצמו הוא מתחייב בנפשו כי הוא עצמו סיבב לו שיצא חייב בדינו ואין לו להאשים את הדיין, אבל ראוי לו להודות את הדיין ולהלל אותו ומשפטיו כי התיישר עמו רק הוא עצמו הלך דרך עקלתון וסיבב לעצמו לצאת חייב בדינו, וא"כ היה ראוי אל המתחייב שלא לגרוע כבוד הדיין ושלא לגרוע כבוד היום רק לבוא לפניו בפנים יפות וללבוש לבנים ולהתעטף לבנים להתהדר לפני הדיין, והאבל יהיה טמון בחובו בסגור לבו כי הרע לעצמו. וא"כ היה ראוי ג"כ לכבוד היום לבוא בשיר והלל ותודה, רק הקב"ה אין מדתו להכביד על האדם לחייבו עבודה שתהיה כבדה ובלתי מתקבלת על נפש העושה, שיהיה אבלו בלבו ואת פיו ימלא שירה והלל ותודה להצדיק הדין ולחייב את עצמו. כי ההפכיות קשה מאד על האדם שע"כ אמרו רז"ל בהנידונין מיתת ב"ד (סנהדרין מ"ו, א') הקרובים באים לב"ד ודורשים בשלומם כו' שדין אמת דנתם, ואת הנידון בעצמו לא חייבו כן שיאמר בפיו אל הב"ד כדברים האלה. וזהו שדייקו ז"ל במלת אפשר, לאמר לא אכחד מכם כי ראוי היה לכבוד היום הקדוש הזה שיאמרו ישראל הלל אבל איך אפשר הדבר על האדם והבן:

חלק טו

ובעשור לחודש השביעי הזה יום הכפורים הוא כו' מדרש (בראשית רבה כח): אקרא לאלהים עליון בראש השנה לאל גומר עלי ביום הכפורים.[319]

[319] ובמקהלות המתקנו המאמר הזה עם הכתובים הנמשכים הלאה אקרא לאלהים עליון כו' ישלח אלהים חסדו ואמתו נפשי בתוך לבאים כו'. התבונן בדבריו הנעימים כי מלאך מליץ הוא להגיד לאדם ישרו משל לאביון יושב בכפר והוא מוזג ונשאר חייב סך גדול אל השר והשר שלח לקרוא אותו לביתו ואמר לו מה זה לך להיות יושב אצלי ולא תשלם והחוב הולך הלוך וגדול הלא ידעת כי נקה לא אנקך עורך מעליך אפשיט, והעני עומד ובוכה במר נפש מאד ויאמר אליו השר ראה כי עוד החסד הזה אעשה עמך כי אמתין לך עוד ימים אחדים אשר בהם תצא ותשתדל אצל השכנים ויעזרו לך שתוכל לשלם החוב, וזה בוכה ועונה במר לבו הוי על שכני הרעים והחטאים את מי מהם אדרוש ואת מי מהם אבקש, הלא אינם רק כפריים בלתי אתה בחסדך הגדול אם תאמר להושיעני אז אושעה.

הנמשל כי בראש השנה כאשר יזמין יתברך את האדם לדין לשלם בעד כל השנה יעמוד ויבכה כי אין לו לשלם, והקב"ה מתחסד עמו להמתין עוד איזה ימים כמאמר (ר"ה ט"ז) בינונים תלוים ועומדים עד יוה"כ, הוא בוכה ואומר אקרא לאלהים עליון בראש השנה, לאל גומר עלי ביוה"כ, ישלח משמים ויושיעני. כלומר מה יועילני מה שאתה

הנראה להבין המאמר הנפלא הזה ע"פ משל לאדם שהיה לו בן ורצה עשיר אחד לקחת אותו לחתן ולתת לו נדן סך גדול ומזונות על שולחנו תמיד, רק שיהיה לו זוג בגדים על החתונה, וזה אין בידו גם פרוטה אחת ולבו כואב עליו מאד איך בעבור עכוב קל כזה יהיה משולל טובות הרבה ונעדר מהון עתק, ואם יזדמן לפניו אחד שיתנדב לתת לו הזוג בגדים הלא הוא מטיב עמו טובות רבות אלף פעמים ככה על מה שנתן לו.

הנמשל כי בזמן הנכבד הזה מראש השנה ועד אחר יום הכפורים יכול האיש הישראלי לזכות לרוב קדושה וטהרה, רק שיקיים מאמר לפני ה' תטהרו, היינו שיכין לבו בתשובה וחרטה בלב שלם, ואם אין ביכולת האדם לעשות לו ההכנה הזאת א"כ יאבד טובה הרבה בעבור חסרון קל שאין בידו. ע"כ אנחנו מתפללין לאמר אקרא לאלהים עליון בראש השנה שיעזרני על ההכנה כדי להשיג הטוב הנפלא ביום הכפורים, אשר מבלעדי ההתחלה מן האדם אין באפשר שישיג הטוב ההוא, וזהו לאל גומר עלי וחנני והושיעני שאהיה אני המתחיל.

ומה יקרו בזה דברי חז"ל אמר רבי עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים הוכפלו הדברים. אמנם לדעתי הבאור בזה ע"ד שאמרו רבותינו ז"ל: **הרב כבסני מעוני** (תהילים נ"א, ד') למה היה דומה דוד באותה שעה לאחד שבא לפני הרופא כו' אמר לו הרופא המכה גדולה והדמים מועטים, אמר החולה אל הרופא טול מה שבידי והשאר משלך. כך אמר דוד הרב כבסני מעוני כו' (ילקוט שם) כלומר ההכנה כבר עשיתי רק אתה הרב כבסני כו' ממש כמאמר החולה הנ"ל והשאר משלך. ומעתה דע כי ההבדל בין רופא בו"ד לרופא העליון ב"ה, כי רופא בו"ד לא כל החולים יכול לרפאות כי יש רופאים מיוחדים לכל סוגי החליים, זה רופא עינים, וזה רופא שינים וכדומה הרבה מאד, אמנם הרופא העליון ב"ה כבר נאמר בו **הרופא לכל תחלואיכי** (תהלים ק"ג, ג'). ב'. כי רופא בו"ד מבקש תשלומין עד שהוא אומר המכה גדולה והדמים מועטים, לא כן בוראנו יתברך שאינו חפץ כ"א דברים כמאמר **קחו עמכם דברים ושובו אל ה'** (הושע י"ד, ג') וזהו שהכפיל ואמר אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין, שהוא יקיים בכם הרופא לכל תחלואיכי, ב'. ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים:

מרחיב לי הזמן עוד ימים אחדים מוטב הושיעני אתה מאוצרך הטוב כי איך אקוה למצוא עזרה ועוז מהזולת, הלא נפשי בתוך לבאים אשכבה כו' ובעוד היות כשושנה בין החוחים אין באפשר שתהיה בהוד יפיה. רק ישלח משמים ויושיעני כו' ישלח אלהים חסדו ואמתו חסדו הוא החסיד מלך המשיח ואמתו הוא אליהו איש האמת (כמ"ש בילקוט תהלים מ"ג על מאמר שלח אורך ואמתך) והבן.

והוא שהזהיר הכתוב ואמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו באור זה ע"ד מאמרם ז"ל שלא כמדת ב"ו מדת הקב"ה מדת ב"ו כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק ומדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק שנאמר והיה אם שמוע תשמעו אם שמעת בישן תשמע בחדש (ברכות מ'). באור הדברים כי הנה רז"ל אמרו אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנא' יהיב חכמתא לחכימין ויש בזה לשאול אם כן מי נתן לו החכמה אשר בו מכבר.

אמנם דע כי הבחירה חפשית ביד כל אדם כמאמר יגעתי ומצאתי תאמין (מגילה ו') רק היצה"ר הוא מכביד העבודה וא"א להזהר כ"כ מאבק לשון הרע ושקרים ושיחות חולין וכדומה מהענינים אשר האדם דש בעקביו רק כבר קבלנו הבא לטהר מסייעין אותו (יומא ל"ד) היינו אם מטהר עצמו עד הגבול אשר ביכלתו לטהר עצמו אז על השאר הוא יתברך יעזור לו כמה שכתבנו כבר על מאמר יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו כו' (סוכה נ"ב) (עיין חלק א' פרשת וישב על מאמר ויהי כדברה אל יוסף יום יום). וזה עצמו מאמר ר' אלכסנדרי בתר צלותי' גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה כו' (ברכות י"ז) פי' כי הוא היה באין ספק מן החסידים הראשונים שהיו שוהים שעה אחת ומתפללים, ושיער בנפשו כי כבר עשה כל מה שיש ביכלתו לכן אמר גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, היינו כאשר אתה רוצה להזהר גם מעונות שאין אדם ניצול מהם בכל יום אבל הגעתי לגבול שיצה"ר הוא שאור שבעיסה והוא מעכב שאין זאת ביכלתי לדחות לכן יהי רצון מלפניך שתצילני מידם. וזהו ג"כ מאמר דוד ע"ה **הדריכני בנתיב מצותיך** (תהלים קי"ט, ל"ה) וכי תאמר אתה תבחור ולא אני ע"ז אמר **כי בו חפצתי** וכבר עשיתי מה שבכחי לעשות.

וזהו מאמרם ז"ל מדת הקב"ה מלא מחזיק, היינו אם כבר מילא את עצמו כפי מה שיש בכחו אם מוסיפין לו מה שאין בידו להשיג, וכמאמר הנזכר טול מה שבידי והשאר משלך, אבל ריקן אינו מחזיק היינו אם לא נתייגע כלל וסומך את עצמו להשיג עזר מן השמים אינו מחזיק, אבל במדות ב"ו הדבר בהיפך, היינו בצרכי עוה"ז ריקן מחזיק אם האדם יודע שאין בכחו מאומה לעשות חיל אז הוא יתברך ישפיע לו עושר כמאמר **אם אמרתי מטה רגלי** (תהלים צ"ד, י"ח) ואני מרגיש שאין בכחי להועיל לעצמי אז - **חסדך ה' יסעדני**, אבל מלא אינו מחזיק, אם יאמר האדם בכחי ובזרוע ידי אעשה חיל אינו מחזיק כי אז לא יתן לו יתברך מאומה.

וזהו ענין תפלת השיבנו אבינו לתורתך כו' והחזירנו בתשובה שלימה לפניך, לאמר כי אנחנו מבקשים השיבנו כו' וקרבנו כו' וכי תאמר הלא הבחירה ביד האדם ע"ז אמר והחזירנו בתשובה שלימה לפניך, פי' הלא הנה הבאתי את ראשית פרי תשובתי השלימה אשר השאלתי כפי כח יכלתי וכל מה שהיה בכחי לעשות עשיתי, א"כ החזירנו בתשובה שלימה לפניך ר"ל טרם תקרבנו לתורתך ולעבודתך תקבל מידנו התשובה הזאת ואחר אשר תקבל מה שיש ביכלתנו אתה כידך הטובה השיבנו וקרבנו יותר ויותר.
וזהו כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם, אבל - לפני ה' תטהרו כלומר עליכם לראות לטהר עצמכם תחלה כפי אשר יש ביכולת האדם לטהר עצמו לפני בוא יום הנורא שיטהר הקב"ה אתכם תטהרו אתם עצמכם תחלה:

חלק טז

ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש, (כ"ג, ל"ב) גמרא: וכי בתשיעי מתענין הלא בעשירי מתענין אלא כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאלו התענה תשיעי ועשירי (ר"ה י"א).
והפליאה נשגבה איך כתבה התורה מצות אכילה ושתיה בלשון של תענית, ולא כתבה מצות אחרות בדרך חידה רק המעשה אשר נעשה במראה ולא בחידות, וא"כ היה יותר מהנכון לכתוב בתשעה לחודש תאכלו ותשתו.
והנראה לדעתי בזה על דרך בן עשיר אחד היה בעל תאוה גדול, ובכל יום כאשר הלך אל בית הספר עבר דרך שוקים ורחובות אשר מוכרים תפוחים ואגוזים וכדומה, והיה חוטף מן הסלים ונותן לתוך פיו ויברח וימלט, ויהי כאשר ראו את מעשיו יום יום נתאספו ובאו אל בית אביו לקבול על הנער, ויספרו לו את כל מעשיו והנהגותיו ועלילותיו, והיה נכלם מאד ממעשי הנער והוכיחו בדברים ולא הועיל כל מאומה, ויתן מועצות בנפשו מה לעשות אל הנער הזה שיעזוב את דרכיו המגונים, ויהי בבוקר ויקרא אותו ויאמר אליו בני יקירי מחמדי אין רוחי נוחה במה שתלך לבית הספר לבדד, איך תלך אתה לבדך נער יקר ומהולל וחביב בעיני כמוך, ראוי לך ללכת בדרך כבוד כמשפט האנשים המכובדים, התעכב נא מעט ואשלח לקרוא את הכלי זמר ותלך לבית הספר עם הכלי זמר בשמחה ובשירים, בכבוד גדול כמשפט לבני הרוזנים, וישמח הנער מאד על דברי אביו, וכאשר ראו הכלי זמר הלכו לפניו והבדחן מכה בחליל לפניהם ואומר הבחור המופלג המפואר שלשלת היוחסין פב"פ מוליכים אנחנו אותו לבית רבו המפורסם, והנער ראה את כבודו ואת פארו והלולו, עוד לא עלה על רוחו להוריד מעלתו לעשות

כמעשה הבוערים והפחותים, כי איך יעזוב את הכלי זמר וילך אל סלי חורי לחטוף תפוחים אצל העניים.

הנמשל כי האדם כבר נאמר בו כי יצר לב האדם רע מנעוריו, כי מטבעו והרכבתו הוא נמשך מאוד אל הבלי חמודות העוה"ז ותענוגי הגוף, ואם היה הכתוב עוד מפורש יוצא ואומר בתשעה לחודש תאכלו ותשתו, מי יודע מה היה עושה מי יודע אם היה מנין בבהכ"נ בערב כי היו מרבים לאכול ולשתות ולהשתכר להתעדן. מה עשה הקב"ה כתב המצוה הזאת ועטף אותה בצעיפים ומעטפות של תעניות - ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש, ואחר שהדבר כן אשר האכילה והשתיה של יום התשיעי ילכו עם הכלי זמר היינו ילכו הלוך להיות נעלה בקודש בערך תענית וכאלו התענה תשיעי ועשירי, אז בקל יבין האדם הראוי לו באכילתו ושתייתו לא לעדן את עצמו רק להקים מצות בוראו, אשר בחכמתו הנפלאה צוה את האדם שיאכל בתשיעי ויתענה בעשירי ויהיה נחשב לו כאלו התענה תשיעי ועשירי, בע"כ שתהיה האכילה הזאת כלולה בהדרת קודש מקדשי שמים באימה ביראה בענוה כהיושבים לפני ה' והבן בזה.

ונמתיק מאמר המסורה ומחר ו' במסורה **ומחר אעשה כדבר המלך** (אסתר ה', ח') **ומחר אתן ויש אתך** (משלי ג', כ"ח) **ומחר אתה ובניך עמי** (שמואל א' כ"ח, י"ט) **ומחר אל כל עדת ישראל יקצוף** (יהושע כ"ב, י"ח) **שב בזה גם היום ומחר אשלחך** (שמואל ב' י"א, י"ב) **וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם** (שמות י"ט, י'). דע כי טענת היצר הרע חזקה על האדם לאמר חלילה לך לצאת מן עולם מוכלל ומעוטר בכל הוד ובכל נועם וטוב לך לבחור במאמר **שמח בחור בילדותך** (קהלת י"א, ט').[320]

[320] שמח בחור ובגמרא (שבת ס"ג) שמח בחור בילדותך כו' ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט אמר רב הונא עד כאן דברי יצר הרע מכאן ואילך דברי היצר הטוב (עי' קול יעקב קהלת) ונוסף לזה תבלין אשר נשמט אז מדפוס, **משל** לעני בא על יום השוק ופגע בו לץ ונתן לו שלום וישאלהו על מעמדו, והעני מתמרמר לפניו לאמר בי אדוני לא אכלתי מאומה לא היום ולא אתמול, ואין לי גם מקום מנוחה לנוח מעט מעצבי ומרגזי, ויאמר אליו בא עמי לביתי ואתן לך מטה שולחן כסא ומנורה, הלך עמו והכניסו לבית אכסניא גדולה ואמר לתת לאורח זה כל אשר יתאוה לאכול ולשתות, ואחר איזה ימים אחר שאסף את חפציו ונתן אותם אל תוך שקו ותרמילו לשוב ללכת לדרכו, ויחזק בו בעל האכסניא בשקו ובתרמילו שישלם מה שהוא חייב, כי שקר דיבר האיש ההוא שהוא הבעה"ב ויקח ממנו את שקו למשכון, ויחרד העני מאד ויצא החוצה והנה בא לקראתו הרמאי הנזכר ויחלף שמלותיו בשינוי בגדים, ואמר לו באמת עשית כאחד הסכלים איככה שמעת אל דברי לץ זד יהיר, אשר ציד בפיו אבל שמע עצתי כי עתה אחר שכבר חבילתך ותרמילך ביד בעל האכסניא לך אכול ושתה אצלו עכ"פ עוד ימים אחדים כי בין כך ובין כך יוחלט תרמילך אצלו.

זהו ממש דרך היצה"ר כי בימי הילדות החליק אליו בעיניו לעשות עבירות ליהנות ממחמדי עוה"ז בחנם, אח"כ בימי הזקנה והשיבה אז ירגיש האדם כי לא בחנם היה אבל בהכרח ישלם מה שנהנה אז בא היצה"ר בדמות יצר טוב ומכביד עליו התשובה ומפליג עליו העונש מאד לאמר לתקן א"א בידך בשום אופן עכ"פ אחר כי כבר תרמילך יוחלט אצלו כל מה שתמצא ידך ליהנות מהעוה"ז עודך פה בבית האכסניא חטוף ואכול. וזהו ע"כ דברי יצה"ר מכאן ואילך דברי היצר הטוב, היינו שהיצה"ר מתחפש ומדבר דברים הנאותים ליצר טוב כי אליו ראוי לומר

וכאשר תגיע לימי הזקנה והשיבה אז תתן זמנך קודש לה' להנזר מכל מחמדי תבל ואז תהיה עולה תמימה. אכן תורתנו הקדושה הזהירה אותנו מאד שלא לבלות גם שעה אחת וגם רגע אחת מזמן החיים כמו שמצינו בגמרא תנן התם אמר ר"א ושוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את ר' אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות, השיב להם ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה (שבת קנ"ג, א'). וראוי לבאר מותר הדברים שמא ימות למחר כי די היה לומר א"כ ישוב בכל יום כי הם בעצמם אמרו וכי אדם יודע כו'. והנראה כי כוונת ר' אליעזר ע"ה במאמר זה רק להשלים ולבאר להם את דברי עצתו שתהיה מקובלת על לב התלמידים, שלא יאמרו קשה להם ענין זה איך אפשר ביד האדם להתודות בלב נשבר כראוי להתודות והוא בחור כארזים לבו שאנן ושליו מכל פחד, לזה אמר עצה הגונה שיתן אל לבו שמא ימות למחר.

משל לאחד שהלך בדרך לסחור למרחקים והיה הדרך משובש בגייסות ובטרם יצא מביתו החוצה אסף וקרא את כל בניו ובנותיו וכל ב"ב ליטול רשות ליפטר מהם, והיה בוכה מאד, ויאמרו הבנים מה לך אבינו כי תבכה היום הזה, ויען אותם ויאמר הלא אם הייתי נפטר מכם לחלוטין היינו שהייתי עומד למות ודאי הייתי נפרד מעמכם בבכיה, וכעת תדעו כי הדרך משובש הוא בגייסות ורבים הולכים ואינם חוזרים וא"כ אני דואג פן לא אזכה ח"ו לראות עוד את פניכם ותהיה הפרידה הזאת פרידה ופטירה עולמית ואיך לא אבכה.

הנמשל כי יש לפני האדם ב' זמנים להתודות א'. ביום כפור ב'. לפני נסיעתו אל בית מועד לכל חי כמאמר רז"ל מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכל המומתים מתודים. ובימים הראשונים שהיה העולם מתנהג הנהגה הראויה אל מזגי האדם וכחותיו והיינו חיים חיים שלמים ושקטים, היינו מקילים בדבר הוידוי והבכיה ביום הכפורים, כי עיקר סמיכת האדם היתה על הוידוי אשר יתוודה ביום האחרון. לא כן עתה אשר תחת מסבות מתהפכות נהפכו עלינו צירי וגלגלי הסבות ומקרים רעים חדשים מקרוב באו, לא שערום אבותינו עד שלא יתעלם גם מאת גסי השכל כי אין האדם בטוח בחייו גם על רגע, כמו שראו עינינו בשנים הללו כמה אלפים מן אנשים חזקים בריאי אולם אשר ברגע הורד עפר כבודם, ומאיזה צד יהיה זה בטוח יותר מזה, הלא אב אחד לכלנו ומי יודע מה ילד יום, זכרו נא כמה אנשים היו עמנו פה בבהכ"נ והיו אומרים כל נדרי עמנו יחד ועתה מי לכם פה. ואם כן יש לחוש על הוידוי אשר ביוה"כ אולי היא תספיק

מאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט והולך היצה"ר ומדבר הדברים האלה וכל כוונתו שיתייאש האדם מן התשובה ושלא יתן לבו לתקן את אשר שחת, והשלמת הדברים כבר נדפס בקול יעקב ע"ש:

לו לצידה לדרך עולם, ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות להיות לך רשות להתודות לפניו כראוי, ע"כ ישיב היום התשובה השלימה אשר גמר בלבו להתודות ביום האחרון שמא ימות למחר כי אין האדם בטוח בעצמו גם על רגע.

וכמו שהזהיר שלמה המלך ע"ה **וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה** (קהלת י"ב, א'). ודוד המלך ע"ה הזהיר את האדם על זאת גם בעבור ענין אחר נכבד וטוב לפני האדם כי אם ייטיב דרכיו ומעשיו בימי נעוריו אז גם הבנים אשר יוליד יתקיים בהם הבטחת הכתוב **אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יבורך** (תהלים קי"ב, א'). לא כן אם יעמיד תולדות והוא עודנו עומד בין ההדסים אשר במצולות ים התאות והחמדות גם כי אח"כ בבואו לימי הזקנה והשיבה ייטיב את מעשיו, אבל הבנים אשר הוליד יהיו רשעים גם עד זקנה ושיבה באותה בחינה שהיה מולידם בה בעת ההיא, וגם אח"כ הם לא ייטיבו דרכם בעבור שייטיב אביהם את דרכו כי יצר לב הבנים רע מנעורם מלידה מבטן.

עוד דע מה שמבואר בגמרא לעולם יראה א"ע ואת העולם חצי זכאי וחצי חייב עשה מצוה אחת אשרי לו שהכריע א"ע ואת העולם כלו לכף זכות כו' (קדושין מ', ב') וזה גם כן עילה גדולה שיתעורר האדם בכל עת להטיב ולתקן מעשיו.

עוד זאת תדע כי אין קץ לחיוב העבודה אשר על האדם לעבוד את בוראו כמו שכתבו הקדמונים אשר החסידים הראשונים היו כל ימיהם בתשובה כי כל אשר נתוספה השגתם בכבוד אלהותו יתברך נתוסף בלבם חיוב ותוספת עבודה, והיתה להם צדקתם של אתמול לחטאת עד שיחייבו את עצמם לשוב בתשובה על שגרעו ועל שקצרו העבודה של תמול שלשום. ואלה החסידים יורשים ב' מעלות מעלת הצדיק ומעלת הבעל תשובה כאשר רמז שלמה המלך ע"ה במאמר **אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום** (משלי ח', ל"ד) כי המדרגה הנפלאה הזאת גם אם יחיה איש אלף שנים, בכל יום ויום יהיה בעיניו כאלו עתה הוא מתחיל ועתה הוא נכנס לעבודת האלהים יתברך.

וזהו המשך מאמר המסורה יבוא המלך והמן אל המשתה כו' ומחר אעשה כדבר המלך זו היא עצת היצה"ר, כי עתה בימי עלומיו ייטיב לבו בתענוגי עוה"ז ומחר אעשה כו' כלומר יבטיח את עצמו להיטיב מעשיו בימי הזקנה, וזה עון פלילי כמאמר אל תאמר לרעך זה הקב"ה (עיין מדרש ריש יתרו) לך ושוב ומחר אתן ויש אתך, הלא יש בידך גם היום לתקן מעלליך ומה לך לדחות ענין יקר זה על זמן שיבוא כמאמר ואם לא עכשיו אימתי (אבות א') כי מי יודע מה ילד יום אולי יזדמן לך אשר ומחר אתה ובניך עמי ואז אין עוד ביד האדם לתקן את אשר קלקל.

ולפי דברינו הנ"ל רמז לו ג"כ התועלת הנפלא אשר אל האדם אם ישא עול תורה בנעוריו אז ירויח, כי בניו יהיו כנטיעים מגודלים בנעוריהם, ויתקיים בו גבור בארץ יהיה זרעו, וזהו - ומחר אתה ובניך ג"כ אתי במחיצתי, משא"כ אם תאמר לדחות זאת על זמן הזקנה והשיבה. ואמר עוד - ומחר אל כל עדת ישראל יקצוף כי אם תאמר לדחות התיקון ולעשות לעת עתה כחפץ לבך איך לא תחוס על נפשות אביונים נקיים אולי העולם מחצה זכאי ומחצה חייב, ותבוא אתה ותעשה עבירה להכריע את כל העולם לכף חובה ח"ו וזהו - ומחר אל כל עדת ישראל יקצוף. ולכן שב בזה גם היום ומחר כו' כלומר למה לך להאביד הזמן ולבלות יום של עתה, הלא יותר תצליח באם תתן לבך גם היום לפשפש במעשיך. ועוד זאת - וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, כי גם כאשר יתעורר האדם בימי נעוריו לתת זמנו קודש לה' וללכת באורח צדיקים יש לו לבחור ג"כ במעלת הבעלי תשובה כי כפי תוספת השגתו יום אחר יום כן יחייב את נפשו בעבודה נוספת על יום העבר, וזהו - וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם הוא תואר הבעלי תשובה המתקדשים והמטהרים בכל יום ביתר שאת ויתר עז:

ובעמדי במקהלות להגיד ליעקב דברי תוכחה ומוסר קודם כל נדרי אמרתי והזכרתי מאמר משה רבינו ע"ה בתפלתו אחר מעשה העגל: **ויחל משה** כו' ובמדרש (פ' תשא): שנים עמדו כנגד מדת הדין והא' משה שנאמר **לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו** כו' (תהילים ק"ו, כ"ג), עמד במקום הפורץ שדחה את השטן ועמד במקומו, וכיון שאמר משה אנא חטא העם הזה חטאה גדולה נסתלקו כל המקטריגים ואמרו מה לנו לקטרג מוטב שיקטרג משה בעצמו.

ועד"ז ממש משפט כל המתודין על מעשיהם ומודים על חטאיהם עי"ז יסתמו המקטריגים את פיהם ויסתלקו מלקטרג, כי יאמרו מה לנו לקטרג הלא הוא בעצמו אומר הדברים האלה עשיתי. וכי תאמר מה ירויח האדם במה שיתודה, דע כי דבר זה כבר ביאר החסיד ע"ה במאמר **סורו ממני כל פועלי און כי שמע ה' קול בכיי** (תהילים ו', ט') הנה במאמר זה כבר הודיע אותנו היתרון העצום אשר בקטרוג האדם עצמו על הקטרוג שיקטרג השטן כי הדבר תלוי בתנועות המספר, אם הוא מספר לקטרג, או אם הוא מספר כקובל ומתאונן על מקרהו המר, לאמר אוי לי מה עשיתי ומתחרט ע"ז בלב שלם. וא"כ דעו מעתה גם כי הכתוב הקיל עלינו התשובה כמאמר **כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך** כו' (דברים ל', ט"ו) עכ"ז רמז לנו במאמר ובלבבך כי שניהם יחדו יהיו תמים הפה עם הלב, כי צריכים אנחנו לומר הוידוי ברתת וחלחלה ולהתאונן בלב מר אז נרויח הרבה כי ע"י הוידוי יסיר השטן מלקטרג.

ממש על דרך עשיר גדול הביא מתנה לבנו סחורה יקרה על זוג בגדים ויהי כצאת הנער החוצה ויתפאר לפני חבריו וקרה לו שהלך סמוך לרקק מים ונפל לתוכו והשחית את בגדיו היקרים, והיה ירא מאד שלא ילך א' מחבריו ויספר זאת לאביו ויכהו מכה גדולה, מה עשה הקדים את עצמו וירץ במרוצה ובא לפני אביו בבכיה גדולה ואמר אוי לי על בגדי היקרים איך הפסדתי אותם, ויחמול אביו עליו ויאמר לו אל תדאוג בני יקירי אני אעשה אותם כחדשים. לא כן אם איש אחר היה בא לפני האב והיה אומר לו, לא ראית מה אשר עשה בנך הלא הלך במקום חומר וקלקל את בגדיו, הלא היה אביו כועס עליו מאד, וזה היתה מעצת הנער כי הקדים א"ע ובא בבכיה לפני אביו אז נתעוררו רחמי האב על בנו.

וזהו סורו ממני כל פועלי און כי שמע ה' קול בכיי קרא אל המקטרגים - פועלי און כמאמר הוא השטן הוא היצה"ר הוא מלאך המות, וזאת היתה עצת משה רבינו ע"ה כי השתדל לדחות השטן במה שעמד במקומו לטעון טענותיו. והיתרון בזה כי הוא ע"ה לא היה עושה התנועות שעשה המקטרג, אבל התאונן ובוכה ואומר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה. כן אנחנו אחי ורעי למה נעמוד ולמה נתעכב עד שיקטרג עלינו המקטרג למעלה הלא טוב לנו להקדים ולומר בפינו, אבל להתמרמר ולקונן גם בלבנו איך שגינו ואיך מעלנו מעל באבינו מלכנו, בבוראנו יוצרנו, ואיך חטא העם הזה חטאה גדולה. כל זה אם הדברים יהיו יוצאים מן הלב בחמימות נמרץ בלב נשבר וברוח נכאה, לא כן אם יאמרו הוידוי כאומר ומספר דברים הלא מאד מאד יגדיל החמה ושלהבת הקצף כמאמר **הכרת פניהם ענתה בם וחטאתם כסדום הגידו** כו' (ישעיה ג', ט').

וזאת אשר אמרתי קודם תפלת נעילה **אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב** (ירמיה ו', ד') המליצה הזאת נוכל להמליץ עלינו כמו שאנו עומדים עתה משל ליושב בבית אסורים ועל ימים הקדושים והנוראים הוציאו אותו על ערבות אשר בשמעו קול תקיעה גדולה ביוה"כ יחרד לבו מאד כי בא עתו וזמנו לרדת במחשכים, כן נשמתנו נתונה בגוף במחשכים כי בכל ימי השנה איש לדרכו פנה אחר בצעו ואין דורש לנפשו[321] ובאלו

[321] כי פנה יום וכבר המלצנו במאמר בנפשו יביא לחמו **משל** לת"ח וע"ה עשו שותפות זה יפרנס אותו ויהיה לו חלק במו"מ שלו, וזה יתן לו חלק בעוה"ב מלמוד תורתו, ואחר כי גמר כתבי ההתקשרות ביניהם אמר העשיר אל הת"ח עתה ידידי נרוה דודים אתיו יין ונסבאה שכר והיה בבקר נשכים ונצא למלאכתנו אתה כבר הכינותי לפניך סוסים מזוינים תרכב עליהם לבא עמהם על יום השוק אשר בעיר פלונית ותמכור אותם שמה ואני אלך לביהמ"ד ללמוד, ויהי לשחוק בפי הבריות כי איך יצליח זה עם הסוסים ואיך יצליח זה בביהמ"ד, וזה דומה לב' סוחרים שותפים אחד בקי באבנים טובות ומרגליות ואחד בקי בעורות בסוסים וחלפו העסקים זה שיודע ומבחין באבני השוהם נסע אחר סוסים וזה נסע לסחור אבני שוהם, כן הדבר בהגוף והנפש אשר מצד הטבע ראוי אל הגוף לעמול על דברת צרכי הגוף, והנפש תהיה כל עסקה ברעיונות קדושות בתורה ותפלה, ועתה הדבר בהיפך הגוף עומד ומתפלל, כורע ומשתחוה, נופל על אפיו, והנפש הולכת אז ומשוטטת במקומות המסחר, תעבור ארחות

הימים מתעוררים כולם לקשט עצמם במצות ומע"ט איש איש לפי ערכו, לומד ומתפלל, ועושה צדקה גמילות חסדים, ובהגיע סוף יוה"כ אז הנשמה צועקת ותתמרמר מאד אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב.

ונמתיק מאמר המסורה אתהלך ג' במסורה **למה קודר אתהלך בלחץ אויב** (תהלים מ"ג, ב') **אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי** (תהלים ק"א, ב') **אתהלך לפני ה' בארצות החיים** (שם קט"ז, ט').

ונקדים משל על מעמדנו עתה בעת תפלת נעילה למלך שהיה לו בת ויהי בהגיע פרקה והציע שדוכים לפניה ותמאן בכלם, על פלוני אמרה הלא יש בו חסרון שהוא רעבתן, ועל פלוני אמרה הלא הוא שיכור, עד כי גמר בלבו להשיאה אל הנמצא ראשון, ונזדמן כי בא איש כפרי והשיאה לו. ויהי כי לקח אותה אל ביתו אל בית אמו, והנה חמותה עשתה עמה עבודות כבדות וקשות כמשפט הכפריות, והיה מר לה מאד עד כי כתבה אגרת אל אביה ותספר לו את כל מר לבה, ויכתוב אליה כי לערך ארבעים יום יבוא אצלה, ויהי כהשמע דבר המלך אצליהם פחדו מאד וימהרו ופינו את הבית והתחילו להדר ולקשט את בתו היקרה ולעדנה ולכבדה, ויהי לימים אחדים באו שרי המלך הפרתמים הרצים לפניו להגיד את בואו, והכפריים האלה קדמו פניהם בכבוד ויקר, ויאספו אותם הבית, ולימים עוד הקול נשמע כי המלך בעצמו בא ויצאו לקראתו וקבלוהו בכבוד גדול, והמלך ראה את כבוד בתו וייטב בעיניו למאד, וישב עמה וישמח וייטב לבו. ויהי בעת התחיל להפרד ממנה והכין את עצמו לנסיעתו והנה בתו נופלת על צואריו ותבך על צואריו עוד לאמר אבי אבי איכה תעזוב אותי, איכה תעזוב ילד שעשועך וכל חמדת ביתך, ויאמר לה מה לך הלא ראיתי אותך בכבוד ויקר, ותבך ותתחנן לו ותאמר דע אבי כי כל אשר אתה רואה אך זה היום נעשה כי שמעו שמעך כי אלי תבוא ופחדו ויראו לנפשם, אבל נפשי יודעת מאד אשר עשתה לי חמותי ואת אשר היא עתידה לעשות עמדי, כי רק בהפרד כבודך מעלי תעמוד חמותי על יד ימיני ובהכרח תשיב אותי אל עבודתה ואל משאה, לחלוב הפרה לפתח ולשדד האדמה, וכדומה מן המלאכות אשר לא נסתי בהם. ויפן וידבר עם בעלה מה לך איפוא לעשות כן לבתי, איך לא תכיר בכבודה, איך לא תבחין את יקר ערכה כי בת מלכים היא, ויבך גם הוא במרת נפש מאד, ויאמר גם נפשי יודעת מאד כמה מן הכבוד ראוי אליה וידעתי גם ידעתי באיזה בחינה ראוי לי להתנהג עמה, אכן ביום בואכה עמי בקשר הברית אמרתי בלבי הלא לא נעלם מאת אדוני כי איש כפרי

ימים, ממדינה למדינה, מעיר לעיר והכל בעת מעמד התפלה. וזהו בנפשו יביא לחמו מה שראוי להיות בהיפך כי הגוף איש האדמה אליו ראוי לבקש לחמו ופרנסתו והנפש ראוי אליה להתדבק בו יתברך:

אנכי, עני ודל ומה יש בביתי לכבד את בתך היקרה, וחשבתי כי כאשר נתת לי בתך תאצל עלי ברכה כי מלך גדול אתה ותחלוק לי חלק ונחלה אם על ימין או על שמאל.
הנמשל הקב"ה רצה לתת התורה לאדם הראשון ואמרה עליו שהוא רעבתן כי אכל מן העץ, ורצה לתת התורה לנח אמרה שהוא שיכור וישת מן היין וישכר, כמבואר במדרש באורך, עד כי נתן את התורה אלינו ובכל ימי השנה אנחנו מזלזלים בכבודה והיא כותבת בכל יום אגרות אל בית אביה כמאמר בכל יום ויום בת קול יוצאת כו' אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. (אבות ו') רק בר"ח אלול בהשמע דבר המלך ויתן קולו לפני חילו כי יבוא אלינו אז היראה גוברת עלינו ומגור מסביב, ואז נתן מועצות בנפשותינו להתאסף לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומתחילים לומר תהלים ותפלות ותחינות ועוסקים בתורה ובמע"ט בצדקות וגמ"ח, עד כי בראש השנה יבואו הפמליא של מעלה (עי' זוהר פ' אחרי) ורואים בכבוד הבת מלך וייטב בעיניהם למאד. וביום הכפורים יבוא המלך הקדוש יתברך שמו בעצמו ובא ה' אלהי וכל קדושיו עמו ורואה את ישראל כמלאכי השרת, כמלאכי ה' צבאות לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ועומדים מערב עד ערב בקדושה ובטהרה והקב"ה כביכול מקבל נחת רוח מעמו ישראל. אמנם אחר תפלת נעילה אשר אז עת סילוק שכינה אז הבכיה גדולה מאד, אבי יקירי איכה תעזוב אותי בלי חמלה הלא עוד מעט ישיבו אותי אל עבודות פחותות, עוד מעט יפשיטו מעלי את צבי עדים היינו היראה והדבקות בעבודה ובמע"ט, וקרוב העת לשוב לכסלה איש לבצעו מקצהו. ואז הנשמה צועקת מרה הוי פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה רחצתי את רגלי איככה אטנפם, כלומר כבר טהרתי מטומאתי והסירו מעלי את הבגדים הצואים ואיככה אשיב ללבוש אותם (עי' קול יעקב שה"ש על מאמר פשטתי את כתנתי) ולבלתי יתרעם הקב"ה על הגוף מה ראה לעשות כן לנשמת אלהים חיים אשר כל כבודה בת מלך פנימה, יבוא בהתנצלות גדולה ויאמר הלא ידעת תחלה כי בני אדם אנחנו, עניים ודלים וכל עמל אדם לפיהו, אכן אתה אבינו מלכנו הלא נאמר לה' הארץ ומלואה, האציל עלינו ברכה, יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב כו'. וכאמרם ז"ל במדרש (ריש שיר השירים): משכני אחריך נרוצה משכני אל ארעא טבתא רבתא דאיתקריאת משכנותא אז - אחריך נרוצה, וכמאמר מי יתן מציון ישועות ישראל כו' אז יגל יעקב כו', כי כהיום מוטרדים אנחנו מאד בעסקי הגוף ופרנסת האשה והבנים, כי אין לנו לא מטל השמים ולא משמני הארץ, וכמאמר הפייטן לילה לא ישכב יומם לא ינוח עד ירדם בקבר.
וזהו מ"ש אדם יסודו מעפר וסופו לעפר בנפשו יביא לחמו דע כי המתפרנסים הם שנים והמפרנסים גם הם שנים, המתפרנסים שנים והם הגוף והנפש, כי שניהם צריכים להשיג

מחייתם בעולם הזה, והגוף מתפרנס מאכילה ושתיה באכלו מעבור הארץ כי גם הוא עפר מן האדמה, והנפש האצולה ממרומים היא מתפרנסת ג"כ בלחם שמים, ומאכלה בריאה התורה ומצות ומע"ט. וכמו שהמתפרנסים שנים כך המפרנסים שנים הם, היינו כי פרנסת הגוף תבוא ע"י הגוף ע"י שיעבוד את האדמה ובשארי עבודות להשיג מחייתו, ופרנסת הנשמה תבוא ע"י חריצות הנפש וכחותיה החכמה והשכל והדעת והתבונה. וכל זה היה בהיותנו על אדמתנו איש תחת גפנו ותחת תאנו, היינו מתפרנסים מעסקי הגוף, והנפש וכחותיה היו פנויים מובדלים ומופרשים לעסק התורה והיראה, לא כן עתה בזמן החורבן שאין בידינו להתפרנס לא מן הגורן ולא מן היקב כי אם ע"י חרישת הלב, כי כל היום יחרוש החורש ויתהפך במזימותיו תחת מסבות שונות, עד כי יום בלילה לא שכב לבו מלחשוב ומלחקור על פרנסתו מאין תבוא, וא"כ מיגעים אנחנו את נפשנו בעבור השגת הפרנסה, ואין שני זרזרים ישנים על דף אחד (ב"ר ע"ה) כי אם לבבנו ונפשנו מלא דאגה ואנחה במועצות סבות הפרנסה אין עוד מקום ומשכן אל החכמה ועסק התורה לחנות בלבנו אשר ע"כ נאמר עלינו **שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין** (ישעיה נ"א, כ"א) כ"א ממחשבות ותחבולות בסבות פרנסת גופותינו. זה שהפייטן מקונן ואומר הלא אדם יסודו מעפר כאותו שבא ממרחק ואינו רק כעובר אורח בעוה"ז וגם וסופו לעפר עכ"ז - בנפשו יביא לחמו הכי מן הראוי שישמש התושב את האורח, הלא האורח הוא פחות במדרגתו מאד, כי מאין מוצאו ומובאו הלא יסודו מעפר עוד מעט ילך לו לדרכו וסופו לחזור אל עפר ואין מן הדין שתהיה הנפש היקרה רק כמשרתת אצלו, ובנפשו יביא לחמו כמאמר רשב"י ע"ה מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה (ברכות ל"ז, ב'). ומעתה נתבאר מאמר המסורה הנזכר כי הוא יתברך אמר **נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני אמרתי הנני הנני אל גוי לא קורא בשמי** (ישעיה ס"ה, א') כי האב זה משפטו - שהוא מחזיק בביתו ריש דוכנא ונותן לו מזונות על שלחנו, בעבור ירדה בו בהנער, והאב קובל בפני בנו ראה נא ההוצאה הגדולה אשר אני מוכרח לעשות בעבורך, להחזיק גם הפחות הזה על שלחני. וזהו: נדרשתי ללא שאלו, נמצאתי ללא בקשוני, ואני נותן לרשעים שפע רב, והכל רק בעבורך, אבל ישראל אומרים אין רצוננו במנהיגים האלה שהם ידריכו אותנו אבל שלח לנו משיח צדקנו והוא יורנו מדרכיו.

וזהו למה קודר אתהלך בלחץ אויב שהוא מדריך אותי עם מכאובות ויסורים מוטב שלח אורך משיח ואמתך אליהו איש האמת (עיין ילקוט במקומו) המה ינחוני כו'. וזהו המשך מאמר המסורה למה קודר אתהלך בלחץ אויב, מוטב אתהלך בתם לבבי כלומר בלא תנהל רק בתם לבבי אתהלך בקרב ביתי והיכן היא אתהלך לפני ה' בארצות החיים:

ועם דברינו אלה מה מאד יתבאר מאמר הכתוב **ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם** כו' **ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ויאמר נחמיה** כו' **היום קדוש הוא לה' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה** (נחמיה ח', ה'-ט') וראוי לבאר מה בכו בעת שמעם את דברי התורה והתורה נתנה בשמחה כאמרם ז"ל ביום חתונתו זו מתן תורה כו' (שמות רבה נ"ב). והנראה בזה בהזכיר מאמר והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד כו' (דברים ל"א, כ"א) וראוי לבאר מהות העדות אשר התורה תעיד לפנינו. אמנם נשוב לדברינו שזכרנו כי האדם כולל שני חלקים גוף ונפש ושניהם צריכים מזון, הגוף כמו שהוא עפר מן האדמה כן מאכלו ומזונו ג"כ נצמח מן האדמה, והנפש כמו שהיא מן השמים כן מאכלה לחם שמים תורה ומצות ומע"ט. ומה טוב ומה נעים שבת אחים בארץ ישראל אשר אז כל מזון וכל מחיה אשר לקח הגוף והכניס לתוך פיו לפרנסתו הספיק זה לפרנסת הנפש ג"כ, כי כל פרוסת לחם שאכל האדם היה מלא תורה ומצות כרמון, כאשר יצא לחרוש שדהו קיים מצות לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, בא לזרוע קיים מצות שדך לא תזרע כלאים, בא לקצור שדהו קיים מצות לא תכלה פאת שדך כו', לקט, שכחה, מעשר ראשון, ושני, ותרומה, וחלה, ובכורים וכדומה כמה מצות אשר בפת. והיה ממש כמאמר **ותורתך בתוך מעי** (תהלים מ', ט') והיה מתקיים בנו מאמר **מה ידידות משכנותיך ה' צבאות נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'** (שם פ"ד, ב') והטעם - **לבי ובשרי ירננו אל אל חי** כלומר כי שני חלקי האדם לקחו ערובתם גם יחד זה התענג מן האכילה ושתיה והנפש גם היא לקחה ערבותה מהקדושה אשר בהמאכל שהיה מלא מצות. לא כן עתה בזמן החורבן כי נעדרה הפרנסה גם משניהם הגוף עוללים שאלו לחם ואין עניים נאנחים ואביונים נאנקים, הנשמה מר צורחת על בטול תורה ומצות אם באונס ובהכרח מגודל התלאות אשר על הגוף. והקב"ה מנחם אותנו על צרות הגופות לאמר כי לצד התכלית יאי עניותא לישראל כו' (חגיגה ט') וז"ש כשואל ומתמיה **מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלהים כי עוד אודנו** כו' (תהלים מ"ב, ו') כאומר עוד חזיון למועד ועוד ידו נטויה להטיב לנו באחרית הימים. ועל זאת אנחנו משיבים ועונים אלהי עלי נפשי תשתוחח, כי נפשי עלי תאבל על דלות ענינה ושפלות מצבה כי היא עניה מתורה וממצות וממע"ט גם הלחם אשר נאכל לחם מגואל הוא כי בטרם נשיגם כמעט לא יחדל פשע כמאמר **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים** כו' (יחזקאל ד', י"ג) כי פרנסת האדם אינה מושגת עתה כ"א אחר יגיעות רבות וטרם

יסגל האדם טרף לביתו מוכרח לעבור על כמה עבירות שבין אדם לחבירו כמאמר **אלה וכחש ורצוח וגנוב כו' ודמים בדמים נגעו** (הושע ד', ב').

אמנם ההבדל בין דלות הגוף ובין דלות הנפש כי דלות הגוף עכ"פ הוא ענין מורגש לעצמו ומורגש הוא גם לאחרים כמאמר **הזאת נעמי** (רות א', י"ט) כי הוא דבר הנראה לעין וניכר בפני האדם, לא כן דלות הנפש שאין האדם מרגיש הקלקול וההפסד הנעשה בנפשו ואצלו יזדמן כי פניו יאירו וייטיב גהה ונפשו עליו תאבל מכש"כ בני אדם אחרים ודאי אינם מרגישים כמאמר **עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב כו'** (ירמיה י"ז, ט').

וזהו מאמר **הבט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני אין דורש לנפשי** (תהלים קמ"ב, ד') ר"ל כי הזולת אינו מכיר בי, ואני לעצמי ג"כ אבד מנוס ממני כי גם אני לעצמי אין אני מרגיש מאומה, וא"כ מכל צד אין דורש לנפשי, כי לא כענין הגוף ענין הנפש כי כאשר יסע אחד למרחקים על יום השוק וימצא שמה אחד מקרוביו ומיודעיו שלא ראה אותו ערך עשרים שנה ויותר, ישמח עמו שמחה גדולה מאד וישאלהו וידרשהו בשלומו ובשלום ביתו, מה מעשיך מה עסק פרנסתך, אבל זאת לא שמענו שישאל אותו מה שלום נפשך ונשמתך אם טהורה היא כמו שנתנה לך, וזהו אין דורש לנפשי כי על שלום הנפש אין דורש ואין מבקש, לכן זעקתי אליך ה' כו' כי אתה לבדך היודע ומכיר את חסרוני חוס וחמול נא עלי:

אכן הקב"ה הפליא עצה אל האדם שיבחין ויכיר את חליי נפשו, משל לאחד שהיה חולה מאד והיה הולך ודל בכל יום מכחות הגוף ומשמן בשרו רזה, ומחמת הרגל האדם עם עצמו ועם בני ביתו שהיה הולך ודל מעט מעט לא היו רואיו מרגישים, כי מה שנחסר מדריגה אחר מדריגה אינו מרגיש לעין, ולאחר ימים כבירים עלתה לו ארוכה ומרפא עד כי קם ממטתו והלך על משענתו אמר בלבו כי עתה הוא כבתחלה כאשר היה טרם נפל תוך מקרה מחלהו, והלך אל הארגז להוציא את מלבושיו ללבוש אותם לצאת לשוק וכאשר העלה את המלבושים על גופו התחיל לבכות ולהתאונן עד מאד לאמר עתה עיני רואות כמה הוכחש גופי, עתה עיני רואות כמה יבשו עצמותי, בלה בשרי ועורי, כי ידעתי אשר הבגדים היו ערוכים לי כמדתי ועתה אני רואה כי יש בהם סרח העודף גם בארכם גם ברחבם, והם תלויים עלי כפולים בכפולים הרבה.

הנמשל כי מצות התורה מכוונות ונמדדות לכחות נפשנו שע"כ קראו להם חכמינו ז"ל לבושי יקר (עיין זוהר ויקרא ק"א, א') למשל מצות **ואהבת את ה' אלהיך** (דברים ו', ה') היתה האהבה נטועה במזג נפשנו, וכן היראה והקדושה והנדיבות וכדומה. כי אם היו

המדות האלה נעדרות בכח נפשנו איך יתכן לפקוד אותנו עליהם ואיככה צוה יתברך ואהבת את ה' אלהיך אם אין באדם כח זה בע"כ נאמין כי הכח ההוא הוא נצר ומטע נאמן ממטעי כחות הנפש אשר נטע בו הבורא יתברך. כאמרם ז"ל על מאמר **עמד וימודד ארץ** (חבקוק ג', ו') מדד הקב"ה כל הנפשות ולא מצא אומה מוכשרת לקבל את התורה אלא ישראל, אמנם בחלותם בעת שגלו לבבל והיו משוקעים שם ימים רבים בלא תורה היו הולכים ודלים יום יום ולא היו מרגישים הפגם הגדול אשר השיגו בנפש והחסרון שלא יוכלו למלאות לא ידעו ממנו מאומה, בלתי כאשר נתרפאו וזכו לישועה ולגאולה ועלו מבבל לירושלים לייסד את הבית היה נדמה בעיניהם כי הם הם אשר היו תחלה טרם גלו מירושלים באין מחסור כל דבר.

אכן כאשר קבץ ואסף אותם עזרא אל תוך העזרה ויפתח הספר לעיני העם כאותו שרוצה לנסות ללבוש המלבושים שלו על העצמות היבשות, ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא כאותו שמתבונן ומביט במראה מלוטשת ורואה איך חשך משחור תארו צפד עורו על עצמו. אז אמר להם נחמיה היום קדוש הוא לה' אלהיכם כי ר"ה היה אז אל תתאבלו ואל תבכו, וביאר ואמר מה היתה סיבת הבכיה כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה, כי כאשר שמעו את דברי התורה שהיה עזרא קורא לפניהם אז הסתכלו בעצמם כמה הם רחוקים ממנה. כי כאשר קרא לפניהם ענין המדבר מיראת ה' הסתכלו כי היראה אין עוד בנפשם וכאשר שמעו ענין אהבת ה' או קדושת ונדיבות ושארי הענינים אז היה להם נס להתנוסס להבחין ולהבין הפסד הכחות והשחתת הנפש אשר בהם כי אין המצוות מורגשות עוד אצליהם כאלו זרים המה מהם, ע"כ חרדה גדולה נפלה עליהם בראותם כמה ירדו פלאים וכמה חשך משחור תארם, ואיך דרכי ציון אבילות ושעריה שוממין. וזהו כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה, וזהו והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד, כלומר כאשר יתקלקלו נפשותם ותאבד מהם הרגשת מחסורם ולא יבחינו אל מחלתם כאשר יאבו לעמוד ולדעת רוע ערכם יביטו בתורה ובמצותיה אז ידעו איך היו מאירים בראשיתם ואיך עתה יועם זהב תארם ואיך עתה ישנה הכתם הטוב:[322]

[322] ומה לנו עוד צדקה אשר ע"ז יסדו לנו חז"ל (יומא פ"ז, ב') מאמר אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי. ואמר בזה הרב מוה"ר אלקנה ז"ל כי אמרו חז"ל (ערובין י"ג) נוח לאדם שלא נברא יותר משנברא והקשו התוס' ממאמר (ע"ז ה', א') בואו ונחזיק טובה לאבותינו, ותירצו הכא איירי בסתם בני אדם אבל הצדיק אשריו ואשרי הוריו עכ"ל. נמצא כי הרשע ביום מותו הוא ג"כ בדעה זאת כי נוח לו שלא נברא יותר משנברא, זהו שאנחנו מתוודים עד שלא נוצרתי איני כדאי והיה נוח לי שלא נברא אבל גם עכשיו שנוצרתי הנני ג"כ בדעה זו כמו עד שלא נוצרתי היפך דעת הצדיק:

ומעתה אם הדור שהיה בימי עזרא ונחמיה ודניאל וחבריו ושרי הקודש שהיה להם, שהיו באמת עשירים גדולים בתורה ועבודה ונבואה ורוה"ק ועכ"ז לבשו חרדה ואימה בהסתכלם נפילתם וקלקולם שעלתה להם בערכם מסבת היותם שבעים שנה בארץ לא להם. על אחת כמה וכמה ירדנו אנחנו שכבר אנחנו משוקעים קרוב לב' אלפי שנה עד שחכמינו ז"ל אמרו אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם ואם הראשונים כבני אדם כו' (שבת קי"ב) וגם אלו שאמרו כך היו תנאים קדושים משרתי עליון עכ"ז העריכו עצמם ללא כלום נגד הראשונים שהיו בזמן הקודם א"כ מה דמות נערוך לנו. הן כבר בימיהם היה מי שאמר תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח ומי שמקבל תוכחה (ערכין ט"ז, ב') ומה עוד נאמר אנחנו ומה יש לנו עוד צדקה, ועלינו נאמר **אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב) ואם נבוא אנחנו להביט תמונתנו לראות במראה התורה אז במראה אלינו יתודע כמה יש לנו לאונן ולקונן על דלות ערכנו ושפלות מצבנו,[323] והמופת ע"ז כי כבר מובטחים אנחנו מפי רז"ל שאין הקב"ה מניח את ישראל בצרה יותר מג' ימים שנאמר **יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו** (הושע ו', ב'), וכן היה בימי מרדכי ואסתר ועתה העולם רובו ככלו טבועים ברעות רבות וצרות אשר לא שערום אבותינו בחולאים רעים רח"ל וברעב ויגון ושאר מקרים זה כמה שנים, וכמה דמעות שפכנו ע"ז וכמה תפלות ובקשות העתרנו אל ה' ואין מענה, הקצור קצרה יד ה' מפדות כו' אין זאת כ"א כמו שנזכיר על דרך עני אחד היה דופק על פתחי נדיבים והיה לו עיר אחת אשר שמה היו מכירים אותו ומשפחתו, והיו נותנים לו מתנות גדולות בזכות אבותיו הישרים, אבל נזדמן אליו מקרה חולי ובאמצע הדרך חלה מאד ויתאמץ בכל עוז לבוא אל העיר אשר שמה יש לו מכירים לאמר כי שם ירחמו עליו כמשפטם, ויבוא שמה וידפוק על פתחיהם ולא ענו אותו דבר, כי לא הכירוהו כי נשתנו פניו, ויצא

[323] הבט ימין וראה מוסר השכל בדברי חכמינו ז"ל על כן יאמרו המושלים כו' ע"כ יאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשוב חשבונו של עולם (בבא בתרא פ"ח). משל לסוחר גדול שהיה עושה מו"מ על כמה אלפים אדומים ולא היה יכולת בידו לחשוב חשבון לדעת מעמדו כי לא היה בקי בחכמת המספר והיה במחשך מעשיו, לימים שמע על סוחר אחד ממיודעיו שברח מנכסיו והניח אחריו חובות הרבה שהוא חב לאחרים, וכאשר שמע זאת התחיל להטיח ראשו בכותל לומר עכשיו רואה אנכי דלות מעמדי איך טבעתי ביון מצולה, ואיך יהיה אחריתי מר ממנו הרבה, כי אהיה לשמה ולקללה לכל באי שערי עירי.
הנמשל גם כי דרך כל איש ישר בעיניו ואינו רואה חוב לעצמו עכ"ז אותו אשר ירצה לעמוד על האמת יביט על הצדיקים העשירים הגדולים וישא מרום עיניו להביט בהקדושים אשר בארץ המה כמו דוד המלך ע"ה וחבריו שנאמר בו **שמרה נפשי כי חסיד אני** (תהלים פ"ו, ב') וכמה הפליגו עליו מגדולת ערכו עד כי הוא הוא משיח אלהי ישראל. ועל כל זאת אם תעמוד על חשבונו איך הערין עצמו לעני ואביון ואמר **למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני** (שם מ"ט, ו') ואם אש אחזה בלחים מה יעשו אזובי קיר אשר כל ימיהם הולכים בחושך כצל מות ולא נוגה להם כנפל טמון ואין חשבון ואין דעת. וזהו ע"כ יאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשוב חשבונו של עולם, כלומר אם אין בידינו לבחון את מעמדנו בואו ונראה את החשבון הערוך מאת אחרים אז יקל עלינו מאד לדעת החשבון אשר עלינו:

אל רחוב העיר ויזעק בקול מר לאמר ראו כמה מכתי אנושה עד כי אין מי שיכיר אותי כמאמר **מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי** (תהלים ס"ט, ט').

הנמשל כל עוד שהיו בנו מדות של אבותינו הקדושים כמאמר כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו (יבמות ע"ט א') ולכן כאשר היינו צועקים היינו נענים כי האבות היו ממליצים טוב בעבורנו. לא כן עתה שנאמר עלינו **גם תנין חלצו שד** כו' **בת עמי לאכזר** (איכה ד', ג') כבר נאמר עלינו **כי אברהם לא ידענו** כו' (ישעיה ס"ג, ט"ז) ואין לנו להשען כי אם על אבינו שבשמים שנאמר עליו **גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך** (ישעיה מ"ט, ט"ו).

ולא נתעלם ממה שהזהירו אותנו חז"ל (בילקוט תהלים כ) יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב אמר הקב"ה לישראל כשתהיו מתפללין על צרות הבאות עליכם שתפו צערי עמכם, באור זה על דרך אחד היה חבוש במאסר והיה נידון להמיתו, והיה שם זקן אחד וחמל עליו ולקח כל כסף וזהב שלו ונתן משכון בעבורו בכדי שיניחו אותו למרחקים, ויקבץ ממון אולי יוכל לפדות את עצמו בכסף מלא ויצא האיש למדינות רחוקות ויהי שם ימים רבים והיה בדעתו שלא לשוב לביתו עוד, ויפגע בו איש אחד ויכירהו ויאמר לו הוי נבל איך שכחת את טובת הזקן אשר עשה עמך ואשר חמל עליך להוציא אותך חפשי ממאסר והניח את ביתו ריקם בעבורך, ואתה מניח אותו ואינך נותן לב לפדות את משכונו ולהשיבו אל נוהו.

הנמשל כי כאשר היה עלינו חוב גדול לפני המידת הדין חמל עלינו הקב"ה ונתן את כל כלי תפארתו ביד זרים למשכון בעד חובותינו כמאמר. המדרש (ריש פקודי) משכן משכן שנתמשכן שתי פעמים בשביל עונותיהם של ישראל ועשה זאת מחמלתו הנפלאה שלא נאבד לכליון ח"ו והיתכן שנשכח מלהתפלל על כבודו כי גלה ולהניחו ריקן וזהו שתפו צערי עמכם:

חלק יז

ולקחתם לכם ביום הראשון מדרש: א"ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנו יודעין מאן הוא נצח אלא מאן דנסיב באיין בידיה אנן ידעין דהוא נצח כך ישראל ואוה"ע באים ומקטריגים לפני הקב"ה בר"ה ולית אנן ידעין מאן נצח אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקדוש ב"ה ולולביהון ואתרוגיהון בידיהם אנו יודעים דישראל נצחו לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון (פרשה ל', ב').

והמאמר פלאי כי למה לנו הידיעה ומה הוא המופת במה שלוקחים אתרוג ולולב.

ונקדים לזה מאמר רז"ל אורח טוב מה הוא אומר כמה טרחות טרח בעה"ב הזה בשבילי כמה פת הביא לפני כמה קערות הביא לפני כמה כוסות הביא לפני כל הטרחות שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי (ברכות נ"ח, א').[324] באור הדברים שלא יאמר אדם אחטא ומה לו להקב"ה בזה הלא לא יגיע לו הפסד מזה ח"ו, כי לא כן הדברים כבר אמרו חז"ל בעשרה מאמרות נברא העולם כו' להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם כו' (אבות ה'). כי זה כלל גדול **אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו** (ישעיה ג', י') לאמר כי יש הבדל בין צדיק שהוא טוב עם ה' ואינו עושה טוב עם אנשים ובין צדיק שהוא טוב לשמים וגם לבריות. כמו שזכרו ז"ל אמרו צדיק כי טוב וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב (קדושין מ') ונוחל ב' עולמות העוה"ז והעוה"ב והיא מדה כנגד מדה כי מי שהוא פועל טוב עם הבריות בעוה"ז הקב"ה ג"כ נותן לו טובה בעוה"ז אבל מי שהוא טוב עם ה' ואינו עושה טוב עם הבריות בעוה"ז הוא לא יוכל להשיג בעוה"ז מאומה וזהו אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו.

וכדמיון הזה ג"כ להיפך אוי לרשע רע כו' כי מי שהוא רע רק לשמים אפשר שלא יפגע בו רע בעוה"ז כי גמול מעשיו הרעים ישיג בעולם הגמול ומה לו פה להענישו, לא כן מי שפועל רע בעוה"ז אל הבריות אליו מריעים גם בעוה"ז ממש על דרך א' הביא סחורה למכור על יד, ומשפטו שלוקח אצל קרוביו מעט מעות אשר יש להם ומביא סחורה למכור אותה בין סחורותיו לגמול חסד עמהם, ובבוא אדם לקנות סחורה מסחורותיו

[324] אורח טוב מה הוא אומר...אורח רע מה הוא אומר פת אחת אכלתי כוס אחד שתיתי כל הטרחות שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשביל עצמו ובשביל בני ביתו. והדברים מפליאים מאד כ"א הבעה"ב קבל את זה בפנים יפות ואת זה בפנים זועפות, א"כ למה אתה קורא את זה אורח טוב ואת זה אורח רע, וכי תאמר שהבעה"ב קבל את שניהם בשוה ושניהם בטובה א"כ האורח רע אומר שקר, וכי אין עוד דברי שקר בעולם רק זאת ומה להגמרא לכתוב דברי שקרן, ואם נאמר כי הבעה"ב קבל את שניהם בשוה ושניהם ברעה א"כ האורח טוב אומר שקר, וא"כ אין לדברים האלה מציאות בעולם בלתי שהבעה"ב קבל את שניהם בשוה, ושניהם בטובה, ושניהם אומרים אמת, כי לשקר מה לנו להזכיר רק שניהם דבר אמת בפיהם ועכ"ז אחד מהם הוא אורח טוב ואחד מהם הוא אורח רע, ופתרון החידה הזאת כך היא, כי דרך אנשים כאשר יקח אחד אורח הגון לתוך ביתו הוא מכבדהו במאכלים חשובים ומעדנים, לא כמאכל שלחנו בכל יום ולא זאת לבד שיכין מטעמים לכבד בהם את פני האורח והוא בעצמו יאכל מה שאכל אתמול, כי א"כ יהיה נראה קנאה בסעודה ולא יאבה האורח לאכול ולא לטעום כל מאומה ובהכרח יראה להכין סעודה שיאכל גם הוא עם האורח, ואם יש להבעה"ב בנים בהכרח יראה להכין סעודה יקרה בעבור כלם שיאכל עם האורח הוא עם כל בני ביתו. ועתה צאינה וראינה ההבדל אשר יזדמן בין אורחים כי אותו אשר לבו ישר וטוב יעשה חשבון גדול כי הבעה"ב פזר עליו הרבה ועושה חשבון לא ממה שהכניס לתוך פיו בלבד רק מכל מה שראו עיניו שעלה על השלחן לפני כל הב"ב, הלא את כל הפזור הגדול אנכי גרמתי לו שהיה מוכרח לעשות הוצאה גדולה על ידי, וז"ש כמה פת הביא לפני כמה קערות וכמה כוסות הביא לפני, לא הזכיר שאכל כ"א אשר העלה ואשר הביא על השלחן הכל היה הלא רק מסבתי. ואורח רע מה הוא אומר פת אחת אכלתי כוס אחת אינו עושה חשבון רק ממה שהכניס לתוך פיו אבל כל הטרחות שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילו, אבל האורח טוב מכיר בטובה ואומר כל הטרחות שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי והבן בזה כי אמת וישר הוא:

שהם שלו נותן אותם להם בהקפה, לא כן אם יקחו מהסחורות של הקרובין אז יצוה ויאמר אל הלוקח הסחורה שישלם תיכף ומיד, ואומר להם טעם הדבר כי אנכי רב אונים וכביר כח להמתין ואני אסבול המתנת המעות, לא כן הדלים האלה מה הם מרויחים מעט מן מעט א"כ מה כחם לייחל ולהאריך נפשם.

הנמשל כבר נאמר **ה' זכרני ופקדני והנקם לי מרודפי, אל לארך אפך תקחני** (ירמיה ט"ו, ט"ו) כי רק הוא יתברך כביר כח להאריך אפו ועכ"ז אמרו ז"ל מאריך רוחי' וגבה דיליה (בבא קמא נ' וירושלמי שקלים פ' ה') לא כן מי שחוטא נגד בני אדם קצרי יד להמתין הקב"ה יפרע ממנו תיכף בעוה"ז. וזהו מאמר **ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו לא לאיש הולך כו'** (ירמיה י', כ"ג) ממש כמאמרנו כי אם תקח סחורה מאת עובר אורח מוכרח אתה לשלם תיכף. וזהו אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, וזהו להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם ובעבור כי קלקולם והפסדם נראה פה בעוה"ז יתראה ג"כ חורבנם בעוה"ז.

וכדמיון הזה אפשר לבאר מאמר הנזכר ע"ד שמצאנו בגמרא כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה מעל וכאלו גוזל להקב"ה ולכנסת ישראל ואמרו שם שקודם ברכה לה' הארץ ומלואה ולאחר ברכה והארץ נתן לבני אדם. וטעם הדברים משל לבעל מלאכה עושה כלים, ומשפטו שלוקח דברים חמריים אשר מהם ומגולמיהם יעשה את הכלים המהוללים כפי חכמתו ודעתו ויגיעתו, ואם יבקש אחד מאתו שיתן לו כלי בחנם יענה ויאמר לו אמת הדברים כי מחוייב אנכי לוותר לך מחכמתי ויגיעתי במלאכת עשיית הכלי, אבל עכ"ז הדבר החמריי והגולם אשר ממנו הכלי נעשית צריך אתה להשיב לי ואשובה אראה ואעסוק במלאכתי לעשות כלי אחר.

הנמשל כבר אמרו מפי סופרים וספרים כי מהברכות שמברכים להקב"ה על כל דבר ודבר מהברכה הזאת נעשה כל דבר השפעה לכל מין ומין מעין ברכתו, והקב"ה כביכול מוותר מלאכתו וחסדו ועכ"ז הברכה שהיא היא הדבר אשר ממנה יולד וממנה יצמח דבר השפע אל המין הזה ודאי אנחנו צריכים להחזיר אל הבעלים ית"ש, ומזה ימשך ויהיה מושפע שפע הדבר אל העולם, ולכן אמרו כי הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאלו גוזל להקב"ה ולכנסת ישראל, וזהו שאמרו להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות ועד כהיום מתקיים הכל רק ע"י מאמרות ע"י הברכות וההודאות והרשעי' מעבירים הברכות וגורמים רוע הסדר בכל העולם:

ומעתה דע הגם כי רבותינו ז"ל אמרו כי העולם מתנהג ע"י יחידי סגולה ע"י השרידים בעם כאמרם כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה ולצוות לזה (ברכות ו) עכ"ז הלא

הם אמרו והם אמרו לפיכך נברא אדם יחידי (סנהדרין לח) כדי שכל אחד יאמר בשבילי נברא העולם. וזהו מאמר אורח טוב מה הוא אומר כל הטרחות שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי. ובדרך כלל נאמר עלינו **עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו** (ישעיה מ"ג, כ"א) לאמר כי אלה הם עיקר כוונתי וחפצי בבריאת שמים וארץ לכן עליהם מוטל אשר תהלתי יספרו ועכ"ז המופת על הדברים האלה כהיום תמצא מבואר במאמר המדרש שלפנינו. כי הנה במקום אחר מצאנו מליצתם הנפלאה כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא משל לשועל שמצא כרם ובקש להכנס בתוכו ולא היה יכול מה עבד צם תלת יומין עד דכחיש ותשש ועאל בהאי נקב ואכל ושמן בעי למיפק ולא יכול חזר וצאים תלת יומין אוחרנין עד דכחיש ותשש וחזר היך מה דהוה ונפק כך האדם כמה דבר נש עאיל לגווא עלמא כך הוא נפק ערום מכל! (במדרש קהלת ה') ואין חלק לאדם בעוה"ז בלתי את אשר לקח לו אל עבודת בוראו יתברך כמו תפילין וציצית ולולב וכדומה הם הם הפרקליטים ההולכים לפניו כמאמר צדק לפניו יהלך (תהלים פ"ה, י"ד).[325]

וזה אשר הקב"ה מבשר אותנו לאמר כי אנחנו המה המנצחים בדין למעלה וכל העולם מתקיים בזכותנו, הגם כי יש רשעים גדולים אשר אוכלים ושבעים הרבה יותר ממה שנשיג אנחנו, עכ"ז הלא האמת יורה דרכו כי בהם נתקיים מאמר **כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך ואל כליך לא תתן** (דברים כ"ג, כ"ה).

למשל כאשר תבוא אל הבית ותראה שלחן ערוך ואנשים מסובבים אוכלים ושותים ותרצה לדעת מי הוא בעל הסעודה ומי הוא האורח הנה יש ויש לפניך שלשה סימנים, הא'. כי הבעה"ב לוקח מנה ומניחה ליום מחר, לא כן האורח כי אין לו רשות רק לאכול זה עתה לא להניח על זמן שאח"כ.

שנית כי הבעה"ב פושט ידו תחלה אל הקערה.

שלישית כי הבעה"ב בידו לברור לעצמו מנה היפה בעיניו לא כן האורח.

וזהו ולקחתם לכם כלומר שתקח מן העולם ד' מינים אלו לעבוד את ה' וכזאת יהיו הדברים לכם כלומר שיהיו נשארים אצלכם למען צדק לפניו יהלך ללוותו לעוה"ב. שנית

[325] צדק לפניו יהלך ומה יפה אף נעים רמז הכתוב בדברים האלה, יש דרך ישר לפני איש כי יש בני אדם שאינם רוצים לתת צדקה בזמן חייהם כאותו שאמרו עינו רעה כו' רק בעת מותו והוא רואה החרב כבר מונחת על צווארו אז מתייירא מאד מן העונש והוא מצוה בהצוואה כי כאשר ימות יתנו כך וכך אל העניים. והכתוב לא כן אמר רק צדק לפניו יהלך קודם שילך הוא ילך הצדק תחלה ואח"כ ישים לדרך פעמיו, לדרך כל הארץ. וההבדל בין הנותן צדקה בחייו בין הנותן לאחר מותו היא ראית פני השכינה במיתתו כי אם בחייו לא נתן ולא אבה להביט בפני העני, וגם אם נתן פעם ארוחה לעני לא היה יכול העני להסתכל בו כי ראה כי רעה עינו בו אז לא יוכל גם הוא להסתכל בפני השכינה. זהו שאמר דוד המלך ע"ה **אני בצדק אחזה פניך** (תהלים י"ז, ט"ו) אחר כי אני נתתי בעצמי את אשר נתתי היינו בעודי בחיים פה בעה"ז ובפנים יפות על כן אחזה פניך. וזהו גם כן **והלך לפניך צדקך** (ישעיה נ"ח, ח') והיינו קודם מותו, אז **כבוד ה' יאספך** שיזכה בעת אסיפתו לראות בכבוד ה', והבן.

למהר לקחת את הדברים האלה מיד ביום הראשון תיכף אחר גמר החתימה הטובה. שלישית פרי עץ הדר כו' ממש כמו בעה"ב שהוא בורר היפה לעצמו, משא"כ הזולת אין להם זכות בעוה"ז רק כמאמר הנזכר ואכלת ענבים כנפשך שבעך כו'. ומזה תדע ותאמין כי אתה המנצח והעיקר והצדיק הוא יסוד העולם, וזהו מאן דנסב באיין בידיה אנו יודעים דהוא נצח, כלומר הגם כי כולם אוכלים בעוה"ז ואינו ידוע מי הוא הנוצח והלוקח במשפט רק ממה שאנחנו מקיימים מצות השם ב"ה מטוב העוה"ז וצדק לפניו יהלך היינו שיהיה שמור גם לעוה"ב מזה יתברך כי אנחנו הם המנצחים והלוקחים במשפט (ועי' קול יעקב קהלת על מאמר גם כל האדם אשר נתן לו ה' עושר ונכסים כו').

ועם דרכנו מה מאוד יתבאר מאמר המשנה כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך (אבות ו) והדבר כמו זר בעיני האדם איככה יאמר עליו אשריך בעולם הזה. אמנם דע כי כל המעשים הנעשים משותף בהשגתם טוב ורע, למשל הלחם והמים אין בהם ובהשגתם שום ערבות ומתיקות ועידון והאדם אוכל אותם רק לשבור רעבונו והוא רק מצד ההכרח, לכן גם הרע מרוחק ממנו כי כל אוכלי לחם לא ישיגו ממנו ח"ו שום חולי ונזק. לא כן האוכלים למעדנים בשר ויין המשמש מהם משיג ערבות ועונג נפלא, אכן כמה רעות יזדמנו על ידיהם וכמה חולאים יסבב האדם לעצמו מן המאכלים האלה אם לא ישמור רק הראוי לבישולם ותיקונם. כש"כ בהשגת העושר והכבוד שבהכרח יכתתו רגליהם למקומות רחוקות יעברו ארחות ימים ונהרות בסכנות גדולות עד כי נוכל לומר צינים ופחים בדרכי העשירות.

ומעתה דע כי בדבר הברכה וההבטחה יש בה ב' ענינים, א'. להשיג הטוב ב'. השמירה מן הרע כמסודר בפרק יושב בסתר עליון כו' (תהלים צ"א) ועל אלו השתים יסבו ילכו אלו השני שמות. כי על מניעת הרע מן האדם לא יתכן מאמר טוב לך רק אשריך שנצלת מן הרע ועל מושג הטוב ראוי לומר וטוב לך.

ומעתה המאמר כפשוטו לאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' אם אתה עושה כן לא אבטיח אותך להיטיב לך בעולם הזה כי אין כאן מקום לקבל שכר המצות רק זאת הבטיח לאמר אשריך בעולם הזה שתהיה נצול מכל רע המושג אל המחזר אחר התענוגים וטוב יהיה לך בזמן העתיד לעוה"ב:

חלק יח

במדרש (שם בסמוך): הוא שאמר דוד **תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך** כו' אם קיימתם מצות לולב שנקרא נעים כו'

עיין באורו בפרשת פקודי על מאמר אלה פקודי המשכן כו:

חלק יט

ובסמוך: דבר אחר **ולקחתם לכם ביום הראשון** הדא הוא דכתיב **אז ירננו עצי יער** כו' (דברי הימים א' ט"ז, ל"ו) אמר ר' אחא אילנות שעושין פירות ואילנות שאין עושין פירות לפני מי, לפני ה', למה כי בא בראש השנה וביום הכפורים מה לעשות ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים (פרשה ל', ד').

והדברים צריכים באור, אבל דע כי הנהגת הקב"ה עם ישראל עמו אם הטוב שהוא מטיב עמהם ואם היסורים שהוא מייסר אותם את כל אלה יפעל אל ע"י השפעה מלמעלה. כי כאשר ימצאו חן וחסד בעיני אלהים יתברך להטיב עמהם הוא משפיע להם כל טוב ע"י עצי היער והאילנות. ולהיפך נותן ח"ו מארה בהאילנות ובתבואות ובפירות אשר מהם ישתלשל באוכליהם חליים רעים רח"ל כמו שכתב הרמב"ן ז"ל על מאמר **ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך** כו' (שמות כ"ג, כ"ה) ע"ש. וא"כ היה ראוי אשר כל שיח השדה ירננו ימחאו כף כאשר יצא לאור משפט ישראל לטובה ולברכה כשמחת בעלי המלאכות בעת אשר קציני העיר ורוזניה רוצים לעשות שמחת נשואין לבניהם ולבנותיהם כי אז יהיה לפניהם עבודה רבה בהכנות בגדי הזוג והתכשיטין וכדומה מן הדברים אשר צריכים הכנה והם יבואו ויעשו ויקבלו שכר הרבה. לא כן בעת בואו יתברך אל הדין לדון עוד לא נודע מה יהיה נעשה בדין זה אם יצא כנוגה משפע להטיב עמהם או חלילה לייסרם אשר אז נאמר **ארץ יראה** כו' (תהלים ע"ו, ט').

אכן כאשר אזכיר לפניך מאמר א' מפי רבותינו ז"ל אז תדע ותבחין כי בין כך ובין כך ראוי אליהם לשמוח גם בקום למשפט אלהים ועוד לא נודע מה יהיה ואיך יחרוץ משפטם עכ"ז המה ירננו ויעלוזו. והוא מאמר ר' אחא במדרש חסד ומשפט אשירה אם חסד אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה (ריש פ' קדושים פרשה כ"ד, ב'). וביארנוהו שם כי מנויה וגמורה אשר כל דין ומשפט של הקב"ה הוא רק מרוב טובו וחסדו כאשר יחמול האב על בנו בחלותו וימנע ממנו מאכלים ערבים שלא יזיקו אותו, ועוד יתן לתוך פיו רפואות מרות כלענה, וכל זה מגודל חמלתו עליו להבריאו ולרפאותו. כן וכן יתנהג אבינו שבשמים יתברך כי בראותו אותנו בריאים בחכמה ודעת ויראת ה' וכל טוב לא יזיק לנו גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה, אבל בהשקפתו יתברך כי ילכו אחר ההבל ואין חכמה ואין דעת אלהים בארץ הוא מייסר אותנו להיישיר דרכנו ולתקן מעלילינו כמ"ש **בכל עצב יהיה מותר** (משלי י"ד, כ"ג). א"כ הטוב והרע גם שניהם אצל הקב"ה מצד החסד והאהבה הגדולה, ואם אצלנו הם חלוקים זה למתוק וזה למר אבל אצלו יתברך דרך אחד וכוונה אחת לשניהם. ולכן מחוייבין אנחנו לברך ברכות מיוחדות

- על הטובה שהחיינו, ועל הרע דיין אמת, כמו שהם חלוקים אצלנו כפי הנראה, כן ברכותיהם חלוקות לפי הנשמע אבל בחדרי הלב שאין זה נראה לעיני בשר בלתי לעיני כבודו יתברך ראוי להראות לב אחד ושמחה אחת לשניהם, כמו שאצלו יתברך שניהם הם מצד החסד כן מחוייבים אנחנו לקבל בשמחה את זה כמו זה.

וזהו חסד ומשפט אשירה לא אמר חסד או משפט לאמר בשעה שאתה עושה עמי דין שהוא אצלך חסד ואצלי הוא משפט וזהו חסד ומשפט שניהם בנושא אחד.[326] וזהו לך ה' אזמרה על חסדך ועל חמלתך כי שוקד אתה להיישיר אותי אל כל מעגל טוב.

ומה יפה אף נעים בקש דוד המלך ע"ה ואמר **תרננה שפתי כי אזמרה לך** (תהלים ע"א, כ"ג) כי לעת עתה אשר כל עסקך עמי כעסקי הרופא עם החולה, וגם כי נפשי יודעת מאד אשר היסורים גם הם רק מגודל חסדך, עכ"ז אין בפי ובשפתי רק דיין אמת, אבל כאשר תשוב תחייני ומתהומות הארץ תשוב תעלני גם אני אודך כו' ואז תרננה שפתי כי אזמרה לך, ר"ל נוסח מאמר שפתי יהיה כמו בעת הזמיר וביום טובה, שמברכים שהחיינו כן וכן תרננה שפתי.

וזהו מאמר המדרש אז ירננו כל עצי יער כו' לפני ה' כי בא בראש השנה. גם אשר בעת בואו יתברך למשפט אינם יודעים אם יגיע להם טוב או רע ומה זה ירננו, לזה ביארו ואמרו לא תחשוב שהם שמחים בהגעת הטוב לנו על ידיהם כ"א כל שמחתם על שהם מקבלים את הטוב מאת ה' לעשות שליחותו אשר אצלו יתברך הכל על צד החסד להטיב לנו באחריתנו, וא"כ מה איכפת להו אם אינם יודעים עוד את אשר יצוה ה' עליהם, אחר כי בין כך ובין כך ענין אחד וכוונה אחת לשניהם.

וזהו שאלת המדרש לפני מי השיב לפני ה' כי בא בר"ה כו' פי' שלא עשה עדיין כלום רק בא לעשות, ועל זה שואל מה לעשות ר"ל אם טוב או רע, לזה השיב כי רע אין לפניו כל מאומה כי ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים:

חלק כ

ובסמוך: אמר ר' אחא **כי עמך הסליחה** (תהילים ק"ל, ד') מראש השנה הסליחה ממתנת אצלך, כל כך למה? **למען תורא** בשביל ליתן אימתך על בריותיך (פרשה ל', ז').

[326] לדעתי זה הוא עומק מליצתם ז"ל (שבת ק"ד, א') חציצה הוה בינך לאף כי כמו שהטוב אם אינו בתמימות אינו טוב כך הרעה את אינה בתמימות אינה רעה. למשל אם אדם עושה מצוה מהגדולות שבגדולות אם כוונתו שיצמח לו ממנה איזה טובה וכבוד אין המצוה בתמימות, כן אם האב יכעוס על בנו וייסר אותו למשפט שאין כוונת האב להעיק את בנו בלתי אם להוכיחו ולהדריכו בדרך ישרה, לצדקה תחשב לו ההכאה הזאת. א"כ הנה יש דבר המפסיק בין הכועס ובין הכעס והיא האהבה. כי לולא האהבה הגדולה שאוהב את בנו ושוקד בטובתו לא היה כועס כל מאומה, וזה שאמרו במתק לשונם חציצה הוה בינך לאף כי לולא האהבה לא היה כועס.

באור המאמר, כי הנה יש כועס על דבר וכעסו הוא כעס אמת כי חרה אפו מאד על הדבר, ויש כועס רק לפנים ולהטיל אימה כמו שזכרו רז"ל למרמי אימתיה אאינשי ביתיה (שבת ק"ח, ב') ע"ד שכתבו הראשונים ז"ל בבאור מאמר **טוב כעס משחוק** (קהלת ז', ג') בתנאי כי **ברוע פנים ייטב לב** שיהיה נראה ככועס אבל במעמקי הלב יהיה טוב, והוא מראה פנים של כעס רק בעבור להטיל אימה שישמעו לדבריו, וכמו שהזהיר הכתוב **הרף מאף ועזוב חמה אל תתחר אך להרע** (תהלים ל"ז, ח') להורות שלא יכעיס בעבור כי חרה אפו והוא רואה בעיניו שאין תרופה להזיקך, א"כ יהיה הכעס להרע פי' שלא ירויח מזה דבר, אבל הכועס להטיל אימה גם אשר הכעס הוא על העבר אבל כוונתו שישמעו בעתיד ואז הכעס רק סבה אל הרצון.

וזהו כי עמך הסליחה כי הקב"ה ודאי שאין כעסו רק להטיב האחרית א"כ גם כי לעיני הרואים הוא נראה ככועס, אבל עמו הסליחה פי' דעתו הצפונה עמו יתברך.

וזהו מר"ה הסליחה ממתנת לך כי הכעס רק סבה וממתנת אל המסובב הוא הרצון והסליחה. הוא שאמר המשורר החסיד ע"ה **אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון** (תהלים פ"ט, ט"ז) והרצון בזה ע"ד מאמר **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** (שם ע"ו, ח'). ביאר לנו בדבריו אלה כי מדת הקב"ה לא כמדת בו"ד אשר אם יכעוס עליך טוב לך להסתר ממנו ביום אפו, כי לימים עוד ישקוט מזעפו וכל אשר ירבו הימים ויתארך הזמן יתמעט הכעס. אבל לא כן הדבר במי שהקב"ה כועס עליו כי כבר נאמר **אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח** (שם קל"ט, ז') ונאמר **אם יסתר איש במסתרים** כו' (ירמיה כ"ג, כ"ד) ואין טוב לפני האדם רק להתראות לפניו יתברך תיכף ושלא להתמהמה, כי כאשר יצא הדין הלא יהיה נמסר תיכף ומיד אל שלוחי הדין אשר בהם נאמר **כי לא ישא לפשעכם** (שמות כ"ג, כ"א) לא כן הקב"ה שרחמיו מרובים לאין תכלית.

וזהו מאמר **דרשו ה' בהמצאו** (ישעיה נ"ה, ו') כלומר מה מאוד ראוי אליכם להשכיל החכמה ודעת כי טוב לגבר לבקש על נפשו בימים הנכבדים האלה בהיותו יתברך נמצא בתוכנו, ואם התעלמת מזה עכ"פ - קראוהו בהיותו קרוב בעוד שלא נתרחק ממך. וזהו יעזוב רשע דרכו כו' וישוב אל ה' ישוב ויבוא להתייצב לפני ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, כי רחמיו מרובין לאין שיעור לא כן בהמסר הדבר על שלוחי הדין וזהו אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך. כלומר על מה שכעס כבר וזה נתאחר מלפייס מי יוכל לעמוד על נפשו להצילה ולכן משמים השמעת דין למען ארץ יראה כו' כי יהיו חרדים לפייס תיכף. בעוד שהקב"ה בעצמו יושב כסאות למשפט.

וזהו אשרי העם יודעי תרועה היינו שהודיע להם יתברך עת המשפט ויום הדין והנ"מ ה' באור פניך יהלכון שיחזרו לפייס בעוד שהמלך במסבו:

חלק כא

ואיש כי יתן מום בעמיתו כו' כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו (כ"ד, י"ט).
כבר כתבנו בזה דברים נכונים בחלק הא' (פ' וישב על מאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו).

חלק כב

במדרש: **ויצא בן אשה ישראלית** הדא הוא דכתיב **סביב רשעים יתהלכון** סביב לרשעים הצדיקים מהלכים כו' (פרשה ל"ב, א').
ביאור מאמר זה כבר בא בדפוס בחלק שמות על מאמר (פרשת תצוה) ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך כו' ע"ש וינעם לך:

חלק כג

ובסמוך: יש קול יוצא לטובה ויש קול לרעה, לטובה **וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי** (דברים ה', כ"ה) מהו **הטיבו את אשר דברו**, ר' חייא בר אדא ובר קפרא חד אמר הטבה כהטבת נרות, וחד אמר הטבה כהטבת קטורת (פרשה ל"ב, ד').
והמאמר סתום מאד אין חזיונו נפרץ.
אמנם הקשב ושמע את אשר כבר כתבנו למעלה (פ' יתרו) על מאמר ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, וישב משה את דברי העם אל ה', ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן כו' ויגד משה את דברי העם אל ה'. הנה רבותינו ז"ל בגמ' (שבת פז) כבר התעוררו בכתובים האלה כתיב וישב משה וכתיב ויגד משה מה א"ל הקב"ה למשה ומה אמר משה לישראל ומה השיבו ישראל למשה כו'.
ואמרנו בזה דברים נכונים כי מצאנו ראינו בדברי המדרש (ריש שיר השירים) על מאמר ישקני מנשיקות פיהו ר' יוחנן פתר קרי' בישראל בשעה שעלו להר סיני, משל למלך שבקש לישא אשה בת טובים שלח אצלה שליח אמרה רצוני לשמוע מפיו, כיון שחזר אותו שליח היו פניו שוחקות ושיחותיו אינן נשמעות אמר המלך דומה שאמרה רצוני לשמוע מפיו, כך ישראל היא בת טובים, השליח זה משה, המלך זה הקב"ה, בשעה ההיא וישב משה את דברי העם אל ה', ומהו ויגד משה אלא ע"י שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן כו' ויגד משה את דברי העם אל ה', אמר לו כך תבעו. ההוראה בעומק הדברים האלה כי מאמר וישב משה עם מאמר ויגד משה ענינם אחד. בלתי כי מתחלה בבוא משה לפניו יתברך היה בוש להוציא הדבר משפתיו כ"א מתוך שתיקתו ושחיקת

פניו היה ניכר כי דברים עצורים יש בלבו אשר באמת גם ישראל היו בושים לומר למשה את דבר התשובה כפי החפץ והרצון אשר בסגור לבם, התחכמו ואמרו למשה לשון קצרה מאד כל אשר דבר ה' נעשה. ומרע"ה הבין עומק הכוונה אשר בדברים האלה, אבל הוא ע"ה היה בוש ג"כ לבאר לפניו יתברך עומק מחשבתם, כמאמר וישמע ה' את קול דבריכם היינו לא שאני אמרתי לו רק הוא יתברך שמע בעצמו את קול דבריכם בדברכם אלי.

וזהו הרמז במאמר וישב משה את דברי העם אל ה', ממש כהמשיב דבר הניתן בכלי כן היו דברי העם עצורים אתו, וכאלו הביא הדברים עצמם והראה אותם לפני ה', אבל משה לא פירש את דברי התשובה כפי מה שהיה מבין בעומק כוונתם, והקב"ה אמר למשה (אחר שהביא התשובה הנ"ל) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור וישמע העם בדברי עמך, וכאשר שמע משה מפי הקב"ה שבעצמו ובכבודו יבוא אז ויגד משה את דברי העם אל ה'. שזהו ההבדל בין מאמר וישב ובין מאמר ויגד, כי מאמר וישב מורה שהשיב אותן הדברים עצמם בצלמם ודמותם, ומאמר ויגד מורה המשכת הדברים, כי תחלה היה למשה בושה מלהגיד עומק תשובתם אבל אחר אשר שמע מפי הקב"ה שיבוא בעצמו, אז ויגד משה את דברי העם אל ה' וכלשון המדרש כך תבעו ודו"ק:

ומעתה יתבאר יפה אף נעים מאמר הכנסת ישראל אל משה רבינו ע"ה **הן הראנו ה' אלהינו את כבודו** כו' **היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי ועתה למה נמות** כו' (דברים ה', כ"א-כ"ב) והכתובים אין להם באור. אמנם דע כי המדריגה המעולה הזאת שזכרנו שוויתר הקב"ה לישראל ונתן להם כל מה ששאלו כמליצתם ז"ל במדרש שה"ש (שם בסמוך) ושמעין לינוקא מה דהוא בעי וברגע אחת זכו כלם למעלת הנבואה, ומה הריוח בזה אם בשעה קלה הפסידוהו. אבל דע כי מה שנתעלו ישראל אל מדריגה מעולה כזאת היה על דרך שמצאנו לחז"ל שאמרו קודם שיצא הולד לאויר העולם מלמדים אותו כל התורה כלה כו' (נדה ל', ב') והאמנם שאינו זוכר מאומה מכל הלמוד הזה, עכ"ז הוא פועל התרשמות ופועל דמיון באופן שאם יבחר אח"כ בעמל התורה יהיה נקל אל הלב לצייר ולקבל את הלמודים ההם אחר ההתרשמות הגדול שהיה נמזג בו מלידה מבטן.

אשר ע"כ כתב הכוזרי (בעשרים מחמישי) בעל התורה הממרה הוא טוב מאשר אין לו תורה, כי הוא כבר הקנתהו תורת האלהים מנהג מלאכותי השקיף בו על מדריגת המלאכים, אע"פ שחטאיו בלבלו אותו והפסידוהו, נשאר לו ממנו רשמים ונשאר באש הכוסף. כן כוונה החכמה העליונה להופיע ולהבריק לפניהם לעיניהם האור היקר הזה ולהטעימם את מתקו למען תתעצם התשוקה בנפשותם כי מעתה יהיה כוספם חזק

לבקש מה שנחסר מהם מה שכבר היה בידם, כמשפט המוהר שנותנים המחותנים אל הזוג גם כי מטבע הנהוג שיהיה כסף הנדוני' הולך לאבוד, עכ"ז יחפצו בו להרבות לו עשרת אלפים כסף ויותר, וכל זה למען השאיר בידו התשוקה ויערב לו כל עמל וכל יגיעה כדי להגיע אל הרכוש שהיה בידו כבר.

כדברי האלה שמעתי מפי ידידי הצדיק וחסיד הרב מו"ה חיים ר"ז נ"י והוסיף חכמה וטוב ואמר כי ע"כ ראתה חכמתו יתברך לעשות להם ההכנה המזגית על דרך שעושים לתינוק במעי אמו למען יתרשמו ויתעצמו בנפשותם השלמיות האלה אשר יעד עליהם הנביא **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר** (ישעיה מ', ה') את הכל הקנה יתברך אלינו בעת כלילותנו להשלים המתן הנבחר הזה בעתיד בראש שמחתנו כמאמר **והיה ביום ההוא נאום ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי** (הושע ב', י"ח) ובגמרא ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה (פסחים פ"ז). וכמו שכתב רבינו מנחם עזריה מפאנו ז"ל (חקור דק חלק ד' סי' ח') כי קבלת התורה במעמד הנבחר היה רק פועל דמיון ועל העתיד יעד אותנו הנביא ע"ה **כי מלאה הארץ דעה את ה'** כו' (ישעיה י"א, ט') ואמרו ושמחת עולם על ראשם שמחה שמעולם (שבת פ"ח, א') ר"ל אותו ההתגלות וההשגה המופלגת שהיה להם בעת מעמד הר סיני אותה השגה תהיה אצלם לעתיד בקיום מתמיד כאמרם עתיד הקב"ה להיות ראש חולה לצדיקים ולומד עמהם תורה (ע"א ל"א, א'). ולכן יפה שאלו ישראל אחר שכבר קנו בנפשותם ההתרשמות הזה, אמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו וכזאת ראינו היום הזה כי ידבר אלהים את האדם וחי, ר"ל כבר נתברר אלינו ע"י פועל דמיון זה כי כן יהיה בזמן העתיד, אשר עתיד הוא שידבר את האדם וחי ועתה למה נמות, ר"ל א"כ מן המותר הוא להסתכן עצמנו מעתה כי תאכלנו האש הגדולה הזאת, כי בעבור פועל דמיון יש די בפעם אחת לגלות עיני בשר לחזות מראות אלהים קדושים, עד שנאמר עליהם נפשי יצאה בדברו וירד עליהם טל של תחי' שעתיד להחיות בו את המתים כל זאת היה מן הצורך בעבור עשות הפועל דמיון, ואחר שכבר נעשה יש לחוש אל הסכנה וכמדובר, והדברים ישרים ונעימים:

ומעתה יפה אמר הרב מוהר"ר יצחק יהודה הכהן נ"י בבאור פלוגתתם ז"ל על מאמר הטיבו כל אשר דברו חד אמר כהטבת נרות וחד אמר כהטבת קטורת. כי אותו שאמר כהטבת נרות היתה דעתו כי ישראל שגו ב' פעמים בתחלה שגו על שהפליגו לבקש רצוננו לראות את מלכנו, ואח"כ שגו יותר אחר שהקב"ה מלא שאלתם מיאנו הם ואמרו אל משה קרב אתה ושמע ואל ידבר עמנו אלהים, הלא יותר מן הטובה היתה להם אם היו שומעים התורה מפי הרב לא מפי התלמיד והיו למדים ולא משכחים. רק עתה במה

שביארו ואמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו היום הזה ראינו כי עתיד הוא שידבר אלהים את האדם וחי כו' וכמו שביארנו. הנה בדבריהם האלה תיקנו את כל דבריהם גם מה שהפליגו לשאול תחלה גם מה ששאלו אח"כ, לאמר כי מה ששאלו תחלה הלא הרבה מן הטוב פעלו לנפשם מזה שכבר נתרשם בלבם הפועל דמיון, ומה שחזרו אחר כך מדבריהם ואמרו אל משה קרב אתה ושמע נתנו טעם לדבריהם במאמר ועתה למה נמות, כי כבר יש די בעבור הפועל דמיון ואין מן הצורך גם לא מן הראוי להסתכן עוד.

וזהו שאמר הקב"ה הטיבו כל אשר דברו, וכדברי המ"ד כהטבת נרות כי בהטבת נרות הלא נתקן דבר שהיה תחלה מלוכלך ומזוהם, כי הדברים שאמרו למשה בתחלה ואח"כ במה שחזרו מהם היו הדברים זרים וקשים מאד בעיני משה. רק עתה במאמר הן הראנו כו' אמר הקב"ה אל משה הטיבו כל אשר דברו כבר תיקנו בזה את כל דבריהם וא"כ ההטבה הזאת היא ממש כהטבת נרות לתקן את אשר צריך תיקון. אכן השני סובר כי ההטבה הזאת היא כהטבת קטורת, וההטבה הנזכרת בקטורת לא היתה בעבור לתקן את המזוהם רק ההטבה היתה בהקטורת עצמה. כן דעתו בבאור מאמר הקב"ה אל משה הטיבו כל אשר דברו, כי הקב"ה בא לבאר לו לא כדעתך שאתה מתפלא על דבריהם מתחלה שעל כן היה בוש לומר הדברים בפירוש לפניו יתברך כמו שזכרנו, וכן כמו זר בעיניך מאמר קרב אתה ושמע אבל אני אומר לך הטיבו כל אשר דברו. ולא שעתה תיקנו את אשר קלקלו, כי גם למפרע היו הדברים נכוחים וישרים בעיני, וזהו הטיבו כל אשר דברו ולא היה בהם מעולם שמץ דבר הבלתי הגון, לכן יפה ביאר מלת הטיבו כי ההטבה הזאת כההטבה אשר בהקטורת ודו"ק:

בהר

חלק א

שש שנים תזרע שדך כו' **ובשנה השביעית שבת שבתון** כו' **וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה** (כ"ה, ג'-ח').

וראוי להתבונן במה שהאריך הכתוב כ"כ והודיע אותו מספר הפרטים ומספר הכולל.[327]

[327] וראוי להתבונן במה שהאריך הכתוב ולא אמנע טוב מאת הקורא ואציגה עמך מה שמצאתי בכתבי קודש של רבינו הגאון החסיד מו"ה אליהו מווילנא נ"ע אשר הם עתה ת"י הגאון ר' דוד לוריא מביחאב, והנני מעתיק הדברים ככתבם וכלשונם. יש בפסוק זה מלות יתירות בהשקפה ראשונה, אכן אם היה כותב רק וספרת לך שבע שבתות שנים הייתי אומר שאין מן הצורך למנות רק מנין השמטות לבד ולא השנים בפני עצמן, היינו כל ראש והתחלת

אמנם לדעתי כוונה בזה החכמה העליונה לתת לאדם עצה נדיבה איך יעשה חשבון על שנותיו ועל ימי חייו. משל לעני שהיה מחזיר על הפתחים זה כמה, ובבואו בימים נעשה בעה"ב בעיר קטנה והיה מתגאה לעיניהם ומתפאר שהוא עשיר גדול, נטפל לו אחד מבני עירו אמר לו סכל אתה תרגלת בלכתך מבית לבית לעשות חשבון על מה שיש לך וכל החשבון היה על פרוטות וכאשר היה בידך ערך ג' זהב ויותר היה בידך חשבון כי יש לך שלש מאות פרוטות, כן גם אתה תעשה חשבון על מעט הכסף אשר לך, והחשבון הוא על פרוטות ויפרוץ לרוב לאלפים ולרבבות, עשה נא מהם דינרי זהב ואז החשבון המוציא אלפים לא ישאיר גם עשרה אז תראה את עשרך וסגולתך ואז תבחון אולתך וסכלותך.

כן האדם כאשר יעשה חשבון על זמנו בעוה"ז, גם חשבון יהיה על ימים או גם על שנים יעלה החשבון למספר גדול שבעים שנה שמונים שנה ואז יהיה בעיניו כאזרח בעוה"ז, אכן אם יעשה מהם שמטות ומה גם יובלות אז לא יעלה בידיו כ"א ערך י' או י"א שמטות אז יבחון ואז ידע אם הוא תושב או גר.

ומה נכבד בזה מאמר המשורר ע"ה **הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני** (תהלים ל"ט, ה') אשר מאמר אדעה מה חדל אני אין לו באור כל מאומה. אמנם ענין שאלת דוד המלך ע"ה היה על דרך משל לאיש תככים היה שותף עם עשיר גדול מפני בקיאתו במסחרים יותר מן העשיר, וכעסתו צרתו היא אשתו העניה שיקנה לה תכשיטין כמשפט אשת העשיר, לומר הלא שותף אתה, כי היא לא ידעה שאין לבעלה

השמטה יאמר היום שמטה אחת ביובל, ובראש השנים יאמר היום שמטה שנים ביובל, אבל פרטי השנים בפני עצמן אינו צריך למנות כלל. לכן כתיב תשע וארבעים שנה לומר כי צריך למנות כל המ"ט שנה, היינו כל שנה ושנה בפני עצמה. ועדיין הייתי אומר שאין צריך למנות השנים בפני עצמן רק קודם שבאו לכלל שמטה, אבל משבאו לכלל שמטה יאמר היום שמטה אחת וכאשר יבוא אל ראש השנה החז' יאמר היום שמונה שנים שהם שמטה אחת ולא יסיים לומר שהם שמטה אחת ושנה אחת, או שמטה אחת ושתי שנים (כי אין מן הצורך עוד למנות השנים בפני עצמן) לכן כתיב שבע שנים שבע פעמים, כי שבע פעמים ימנה שנים בפ"ע עד שימנה שבע שנים שבע פעמים, היינו בכל שמטה יחזור וימנה השנים בפ"ע הרי מוכח שצריך למנות תחלה השנים בפני עצמן גם צריך למנות אח"כ כמה שנים הוא בשמטה וגם השמטות צריך למנות. ועדיין הייתי אומר שאין צריך למנות השמטות אלא בסוף השמטה, וגם שאין צריך למנות השמטות שכבר עברו אלא אותה השמטה אשר אתה בה, היינו כאשר תעמוד בשמטה שלישית תאמר היום כו"כ שנים שהיא כו"כ לשמטה שלישית, אבל אין צריך לחשוב השמטות. שכבר עברו. לזה כתוב והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה פי' כל המ"ט שנים תמנה כל ימי השבע שבתות, היינו שתמנה כל השמטות שעברו ואם כן צריך למנות השבועות והימים גם אחר כך לחזור כמה שנים הוא בשמטה וכל השמטות שעברו. ולכך אנחנו סופרים בספירת העומר מתחלה כמה ימים בעומר וכמה שבועות עברו וכמה ימים בשבוע כי מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי, ואנו לומדים מג"ש וספרתם כמו שבשמיטה צריכים למנות השבוע בכלל ובפרט כמה הוא בשבוע וכל השמטית שעברו א"כ גם בספירת העומר צריכים למנות כן. ודלא כמ"ש בטור בזה ד' דעות א' שאין למנות רק הימים והשבועות אינו צריך למנות רק בסוף שבוע, ב' שאינו צריך לחזור ולמנות הימים בפרע כי כבר אמר כמה ימום הם במספר הספירה, ג' שאין צריך למנות את השבועות שעברו אלא יאמר היום כך ימים שהם כך ימים בשבוע פלונית, והד' כמנהגנו עתה. והאמת כי אנחנו חייבים מן התורה למנות כמנהגנו היום כך ימים שהם כך שבועות וכך ימים בעומר, ע"כ.

בחנות זה רק עשירית מן הריוח, והיא הקניטה אותו ותבך עליו לאמר הלא שותף אתה ויש לך חנות מלאה סחורה, ראה נא אשת שותפך איך היא מקושטת בתכשיטים רבים ואני עלובה ושפלה בעיניך, ויהי למחר בבואו אל החנות ויאמר לחבירו העשיר בוא ונחלק ונעשה חשבון ביניינו ויתפלא עליו מאד לאמר מה ראית היום הזה לעשות עמי חשבון, ויען העני ויאמר דע ידידי כי מה אשר אדרוש מעמך לעשות חשבון לא למען דעת כמה יש לי, רק לידע ולהודיע כמה אין לי תעמוד נא אשתי המרשעת על החשבון בזה ועיניה תראינה ואזניה תקשבנה כי סחורה זאת אינה שלי וזאת אינה שלי ולא תחשוב בנפשה שקר.

הנמשל כי האדם בראותו את עצמו בעוה"ז איש חי חיים הבלתי קצובים לו בזמן, והארץ לעולם עומדת, בא אליו היצר הרע ומסית אותו לחטאים ולעונות לאמר עוד רבות בשנים אשר תחיה, ואז תקח מועד לפרוע הקפותיך, והוא מטעה אותו בשנים שלא יהיה לו חיים בשנים ההם. לזה בקש ואמר הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא, לא למען אדע כמה יש לי רק למען אדע מה שאין לי ולא יטעה אותי יצרי במה שאינו שלי, וזהו אדעה מה חדל אני הזמן שאני נמנע ממנו מלהשיגו (ועיין בששי משער היראה בספר המדות):

חלק ב

וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו (כ"ה, י"ד).

הנראה בהבנת הכפל תמכרו ממכר - או קנה, כי ודאי אין מכר בלא קונה ואין קונה בלא מוכר, אבל לדעתי הורה הכתוב על שני אופני מקח אשר בהם נקל מאד שתזדמן ביניהם אונאה. **א'**. אם המוכר הוא מוכרח למכור[328] והקונה הוא חפשי, **ב'**. שהקונה

[328] ועד"ז כבר המתקנו מאמר החכם ע"ה **בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו** (משלי י', א') אשר ההוראה כי הפעולות הנמשכות מב' בנים האלה לא תהיינה אצל הוריהם על משקל אחד, כי כאשר הבן יהיה חכם ותהי שמחה תרב שמחת האב יותר, וכאשר יהיה כסיל לתוגה יהי' היגון לאמו יותר הלא דבר הוא. אבל קח לך משל לשר גדול בנה עיר חדשה וקבע שם יריד גדול ביום פלוני וגזר על כל התושבים הנמצאים בערים אשר תחת ממשלתו שיבואו כלם על היריד הזה הנעשה בעיר החדשה, ובהכרח נסעו כלם עם סחורותיהם הקרובים והרחוקים להקהל ולעמוד על היריד מדאגה שלא יטיל עליהם עונש הקנס. ובתוך הבאים האלה באו ג"כ סוחרים אחרים משארי עיירות אשר חוסים בצל הזולת מהשרים, עתה תראה כי הפעולות אשר תעלינה מן היריד הזה אם שמחת הריוח כאשר יהיה יריד טוב, או בהיפך כאשר יהיה רע, לא תהיה השמחה בב' סוגי הסוחרים על משקל אחד ולא הצער על משקל אחד. כי כאשר יהיה טוב אז תתראה השמחה יותר בהסוחרים התושבים אשר עליהם יצאה הפקודה שהם מוכרחים לבוא, משא"כ כאשר לא יהיה יריד טוב לא יצטערו כ"כ על ההוצאה שעשו בחנם כי היו מוכרחים ומחוייבים לנסוע שלא יקניס אותם וא"כ כאשר ירויחו תהיה שמחתם יתירה על שמחת שארי סוחרים, כי הסוחרים האחרים לא עשו הוצאות רק ע"מ כן שירויחו, וכאשר יהיה יריד רע אז יצטערו האחרים יותר מן התושבים של ערי השר הנ"ל כי הם היו חפשיים והיה בידם לבחור שלא לנסוע א"כ הם בעצמם גרמו להם ההפסד. כן הדבר ממש בהשמחה אשר בבן חכם ישמח האב יותר מאשר תשמח אמו, כי היא לא נפקדת על מצות פריה ורביה רק האיש וא"כ כאשר יהיה חכם הלא ע"ד כן סבלה צער לידה וצער גידול בנים, ועיקר הנסיעה היתה בעבור זה משא"כ האב היה מוכרח בדבר וכאשר יצליח והבן יהיה חכם מה מאד ישמח. ובהיפך בבן כסיל התוגה רק לאמו כי היא נפשה מרה לה על ההוצאות אשר עשתה בחנם, לא כן האב כי הי' מוכרח, והבן.

הוא מוכרח לקנות והמוכר חפשי, אז נקל מאד שיתאנה האחד אחר שחבירו רואה בו איך הוא נחוץ לזה. משא"כ אם שניהם חפשיים או שניהם מוכרחים, אם אמנם זה יחפוץ להטעותו השני לא יאזין לדבריו ולא יקבל ממנו, אחר שהוא יודע בחבירו שהוא ג"כ מוכרח בלתי באופן שאמרנו שהאחד מוכרח ואחד חפשי.

והנה אם המוכר מוכרח ראוי להיות המו"מ נקרא ממכר כי הוא המוליד מו"מ ביניהם ובהיפך כאשר הקונה מוכרח לקנות אז יתואר בעסק ע"ש קנין זה שאמר הכתוב וכי תמכרו ממכר לעמיתך, או קנה מיד עמיתך אל תונו כו':

חלק ג

ובמדרש: **וכי תמכרו ממכר** הדא הוא דכתיב **מות וחיים ביד לשון** (משלי י"ח, כ"א) (פרשה ל"ג, א').

הנראה בכוונת המאמר כי בהתבונן בעניני המקנה והקנין הלא המה על ב' דרכים, א'. שאותו דבר אשר ימכור לחבירו יהיה נשאר ביד חבירו שיקיים אותו לעצמו, ב'. כי הקונה גם הוא יקנהו למכור לאחרים. וההבדל כי הדבר אשר הקונה ירצה בו לתשמישי עצמו גם אם ירצה המוכר להגזים לו להשביח מקחו בעיניו, אם אמנם שהוא משקר עכ"ז אין השקר ניכר כל כך מעצמו. לא כן בסוג הב' אשר הקונה גם הוא ימכרהו לאחרים אז יהיה השקר נראה וניכר עד מאד כי אז יהיה בפי המגזם ב' גוזמות הפכיות מן הקצה אל הקצה, מתחלה בבואו לקנות החפץ מיד בעליו הוא מגזם מאד בהשפלתו ופחיתותו לאמר כך וכך אתה רוצה מחירו ראה נא רוע תוארו ופחיתות ענינו, ואח"כ בבואו למכור החפץ הזה אל אחרים הוא מגזם ואומר הכל בהיפך השפלה הגבה כו' אשר אז יתקיים השקר בחותמיו.

וזהו שאמרו ז"ל וכי תמכרו ממכר כאשר תמכור דבר שגם הקונה ימכור אותו אחר כך אז ימלץ על מקח זה מליצת מאמר מות וחיים ביד לשון כי תחלה אמר אשר לא תואר לו ולא הדר, ואחר כך אמר בהיפך ימית ויחיה ויתפוש בשני הקצוות בזוית זה מן השוק הפליג לבזות החפץ ולהשפילו ובזוית זה מן השוק יהפוך פניו ויפליג בשבחו.[329]

[329] והתבונן בסדר לשון האזהרה הזאת איך המלמד לאדם דעת נתן עצה נסיבה שלא יבוא אדם לידי אונאה, כי הכתוב התחיל כמדבר עם המוכר וכי תמכרו ממכר, ואח"כ הזכיר את הקונה או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו, אח"כ אמר במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך כו' כי מספר תבואות הוא מוכר לך. אריכת הלשון הזה הוא רק לתת עצה של תבוא אונאה לידי הקונה כי כאשר יבוא לקנות השדה מיד המוכר אז יעשה חשבון כמה שנים עברו כבר אחר היובל, וכמה יש עוד אל היובל שיבוא, וכן ישער כמה השדה שוה על מספר השנים האלה, וכי ישאלך לבבך מדוע תהיה ההשערה אצל הלוקח על השנים מדוע לא ישער על התבואות היוצאות מן שדה זאת כי לא כל השדות שוות, יש עדיות, בינוניות, זבוריות, יש שדה שמנה, ויש שדה כחושה, אבל באמת ענין זה אין ביד הקונה לדעת כי מה לו להיות בקי בשל חבירו, אבל בירור הידיעה הזאת אין אפשר שיהיה אצל אחרים בלתי אצל הבעלים עצמו כי הוא יודע מספר התבואות שהוא מוציא בתוך שדהו ואין לפני הקונה עצה

חלק ד

ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך כי אני ה' אלהיכם (כ"ה, י"ז).

ראוי להתעורר מדוע תלה היראה במצוה זאת יותר מבשארי מצות.

ונקדים מאמרם ז"ל במדרש (שם בסמוך) ד"א וכי תמכרו ממכר כו' אל תונו כו' הדא הוא דכתיב **ובצעם בראש כולם** (עמוס ט', א') ר"ש בר אבא בשם ר' יוחנן משל לסאה שהיא מלאה עונות מי מקטרג בה גזל (פרשה ל"ג, ג'). והדבר כמו זר כי המשל הוא יותר נעלם מן הנמשל, כי מי ראה סאה שהיא מלאה עונות, וכי העונות נמדדות במדה או במשורה כאשר מודדים דברים גשמיים וחמריים. גם ראוי לתת טעם על מה שאמרו בגמרא הרי שגזל סאה חטים טחנה כו' אין זה מברך אלא מנאץ (בבא קמא נ"ד) ואין הדבר מובן למה יהיה עוד מנאץ, מה קלקל בברכתו יותר ממה שקלקל בגזילתו.

ועם דרכנו נחקור ג"כ למה קבע יתברך הפרנסה ע"י עמל האדם ועסקיו כמאמר רז"ל יכול ישב ובטל ת"ל וברכתיך בכל אשר תעשה (ספרי) מה צורך להקב"ה בעסק האדם על הפרנסה. כבר הורה אותנו במאמר הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו כו' אלא אנכי ה' עושה כל כו' (בראשית רבה א'). אמנם שלמה המלך ע"ה העיר אותנו במאמרו הנכבד ואמר **תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם** (משלי י"א, ג') ודע כי שלמה המלך ע"ה בא לבאר בזה מה שמצאנו בתורה ב' פעולות מחולפות בדבר אכילת האדם פעם נאמר **ואכלת ושבעת וברכת** (דברים ח', י') ופעם נאמר **ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים** (שם ל"א, ב'). הנה מבואר ב' פעולות מחולפות כי מאמר ואכלת ושבעת וברכת כו' מורה כי האכילה היא סבה להביאו לעבודת ה' ליראה לאהבה אותו, ואחר כך אמר ההיפך כי אחר השביעה יבוא לעשות רע בעיני ה' וכאמרם ז"ל אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (ברכות ל"ב).

אמנם דע והבן כי יסוד אכילה ושתיה אל האדם הוא ענין נטוע מזוהמת הנחש, כי האדם צריך לאכול ולהשלים תמורת הניתך, כנודע מאדם הראשון, ומשפט כל היסודות להמשך אחר התחלתם ואחר שרשם אשר יצאו משם. והקדוש ב"ה מרוב רחמיו על האדם יסד שלא יטעום אדם כל מאומה מן המאכלים אשר בעוה"ז בלתי אם יתייגע עצמו תחלה למצוא מאכלו כמאמר **בזעת אפיך תאכל לחם** (בראשית ג', י"ט) ובדרך היגיעה קבע יתברך מצות הרבה הולכים על סדר מעשי האדם, כמו בחרישה יקיים לא

אחרת רק שיעשה חשבון על השנים ולפיהן ישער את המקח. וזהו שאמר במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך כו' לפי רוב השנים תרבה מקנתו ולפי מעוט השנים תמעיט מקנתו, ולמה אמרתי לך לפי רוב התבואות היוצא מן השדה, דע כי מספר תבואות הוא מוכר לך המוכר הוא היודע לשער לא אתה.

תחרוש בשור ובחמור יחדו, ובזריעה שדך לא תזרע כלאים, לקט, שכחה, פאה, תרומות ומעשרות. ובטרם שיגיע הלחם אל פיו כבר מלא ידו לה' במצות הרבה והם יגינו על האדם להמשיך את לבו ונפשו ליראה ולאהבה לקדושה ולטהרה, כי ממקום קדוש יהלכו וצדק לפניו יהלך כו'. וכמו שכתבנו למעלה (פ' קדושים) בבאור מאמר **אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל ישובו לכסלה** (תהילים פ"ה, ט'), פי' שלא תהיה האכילה סבה להביא את האדם לידי עון וחטא. והשיב **חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו** (שם) היינו שתהיה סבת הפרנסה סבה כשרה וגם ה' יתן הטוב ולכן צדק לפניו יהלך והקדוש ב"ה ישפיע לו מחסוריו מאוצר הברכה הטוב כמאמר **יפתח ה' לך את אוצרו הטוב** כו' (דברים כ"ח, י"ב).

וזהו ענין שאלת הכתוב **מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו** (תהלים כ"ד, ג') היינו להשפיע ולהביא אל נפשו יראה וקדושה ושארי מדות טובות, ובאה התשובה ע"ז - נקי כפים ובר לבב ר"ל אין אתה צריך אל דבר, רק להיות נקי כפים להרחיק עצמך מן הסבות המביאות הפרנסה מבלעדי ה'. וזהו **אשר לא נשא לשוא נפשי** כו' וא"כ ודאי **ישא ברכה מאת ה'** ועם הברכה ישיג גם כן צדקה מאלהי ישעו, כי אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. וזאת היתה ג"כ בקשת אבינו יעקב ע"ה **אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך** מלשון הרע **ונתן לי לחם לאכול** לשמור אותי מג"ע היך דאת אמר **כי אם הלחם אשר הוא אוכל** כו' (בראשית רבה ע'). היינו כי כאשר ישיג פרנסתו ומחייתו רק מידו הקדושה יתברך ודאי צדק לפניו יהלך ויהיה נשמר מכל דבר רע, ולהיפך אם האדם יבקש לו סבות נשחתות להביא טרפו ומזונו, יגזול ויעשוק יגנוב ויחמוס, יגזול מחבירו סאה תבואה, אם לא זאת לבד שלא עשה שום מצוה בהשגת פרנסתו אבל עוד עשה כמה עבירות, כמו לא תחמוד, לא תגזול, לא תשנא את אחיך. וכמו שמזונו בא מענין רע כן יהיה נמשך אל ענין רע כמאמר רז"ל ממקום טינופת באו כו' (ע"ג י"ז, א') וכמאמר **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים** (יחזקאל ד', י"ג). ומה מאד מבוארים הדברים האלה במאמר **והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה** כו' (מלאכי א', י') עד **וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם ונשא אתכם אליו** (שם ב', ג'), והבן:

וזהו שאמרו הרי שגזל סאה חטים כו' ובירך עליו המוציא אין זה מברך אלא מנאץ משל לאחד שבא אל בית המשתה והעלו לפניו על השלחן כמה מיני תבשילין, מה עשה לקח את כל התבשילין והמרקחות ועירב אותם ביחד ומלא כרסו מהם והלך ובירך את בעל הסעודה על שהחיה את נפשו, השיב הבעה"ב ואמר לו אם היית יודע את החליים הרעים אשר הסיבות עליך ע"י המאכלים שנתתי לפניך, ואם היית משיג להשכיל לדעת הסכנה

הגדולה שתבוא עליך מפעולת האכילה, ודאי היית מקלל אותי, רק אתה בסכלותך תחשוב כי זה יהיה לך למשיב נפש ולכלכל את רעבונך ולכן תברך אותי, אבל אנכי איככה תערב לי ברכתך אחר שאני יודע קלקול אכילתך.

כן מי שגזל ואכל, הקב"ה לפניו גלוי וידוע העבירות אשר יעשה אחר כך בזוהמות האכילה ההיא, כי יהיה נמשך אל הרע כמאמר הנזכר ונשא אתכם אליו, ולכן אין זה מברך אלא מנאץ. ומעתה יפה המשילו זאת לסאה מלאה עונות פי' סאה חטים גזל ואכל, ומדי אכלו והשביעו עצמו מהם יעשה עבירות הרבה מסבת אכילתו הסאה ההיא, וזהו מי מקטרג עליו גזל לאמר כי הגזל גרם וסיבב לו כל הרעות האלה הנמשכות לו מן האכילה.

ולבוא אל הענין נקדים דברי המשורר ע"ה **אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך** כו' **הנה כי כן יבורך גבר ירא ה'** (תהלים קכ"ח, א'-ד')[330] ועם דרכנו אולי יעלה בידנו כוונה נכונה על מאמר רבותינו ז"ל גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים כו' (ברכות ח', א') שהוא קשה לשמוע עד מאד. אבל נקדים עוד מאמר **ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו** כו' **ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה איננו שומע בקולנו זולל וסובא** (דברים כ"א, י"ט) וראוי לדעת מדוע יתפשו בו גם שניהם אביו ואמו ואין די באחד מהם. ב'. כי אחר מאמר סורר ומורה אין עוד מן הצורך שיאמרו איננו שומע בקולנו והוא רק שפת יתר. ג'. מאמר זולל וסובא מה הוסיפו עליו מן הדופי

[330] הנה כי כן יברוך גבר אמנם על דרך הפשט מאמר הנה כי כן אינו מובן ומלת כי נראה כשפת יתר. וכבר שמעתי בשם מחבר אחד שהכוונה במאמר זה כך הא כי תחילה פורט כל המעלות הפרטיות אשר יש לירא ה' אשרי כל ירא ה' כו' יגיע כפיך כי תאכל כו' אשתך כגפן פוריה כו', וא"כ כאשר ירצה אחד לברך את המתברך אין מהצורך אליו לפרוט פרטי הדברים כי די שיאמר אליו בברכתו שיהיה ירא ה' ויהיו לו כל הברכות בכלל הברכה הזאת. וזהו הנה כי כן ר"ל אחר שהדבר כן שהירא שמים הוא מוצלח כ"כ יש די שיבורך גבר ירא ה' ואז הכל בכלל. אבל אין זה פשט המאמר כי אם כן היה מהצורך שיסיים הכתוב יבורך גבר ירא ה' לא ירא ה' שהוא שם התואר, ועל דרך ברכה ועל דרך צווי הוא נקוד בקמ"ץ כמו **ירא את ה' בני ומלך** (משלי כ"ד, כ"א) ומלבד זה הנה אחר שכבר השלים ברכותיו התעשת עוד הפעם וקרא אליו את המתברך וברכו שנית ואמר יברך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כו', דבר זה אינו מובן כל מאומה כי היה ראוי להסמיך אל הברכות ערוכות לחשבון אחד ואח"כ יחתום דבריו ויאמר הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', ומדוע הפסיק במאמר זה והכניסו באמצע, גם מה שהשלים במאמר שלום על ישראל ג"כ אין לו קשר אל הדברים שלמעלה.

אמנם מה שנראה בעיני על דרך הפשוט הקרוב הוא מה שכתבתי בזה בספר שמן המור, והוא כי כוונת המשורר ע"ה בשיר הנכבד הזה הוא ממש על דרך כוונת ר' יצחק כשאמר לו ר' נחמן ליברכן מר (תענית ה', ב') אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לאחד שהיה הולך במדבר והיה רעב וצמא ועיף ומצא אילן כו' עד אמר לו אילן אילן במה אברכך כי הרי פירותיך טובות הרי צלך נאה כו' יהיה רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך. והענין הזה עצמו ביאר המשורר לאמר כ"א יאמר לברך את הירא ה' אין לו במה לברך אותו כי מה הוא חסר הלא אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים כו' ומה הוא חסר. התחכם ואמר הנה כי כן אחר שהדבר כן שהירא שמים יש לו כל אלה א"כ יבורך גבר ירא ה' בברכות אחרות, יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כו' וראה בנים לבניך כי בנים כבר יש לך בניך כשתילי זיתים כו', לכן זאת ברכתי וראה בנים לבניך גם ראה שלום על ישראל שיהיה לך נחת גם מן כלל ישראל כי נ"ר שלך כבר יש לך והוא פי' יקר לדעתי.

במאמר זה יותר על הדברים הראשונים כי כבר ידענו כי הוא נידון רק על שם סופו, כי לפי המעשים של עתה לא היה ראוי למשפט כזה ואיה איפוא ירגישו בו הב"ד מה יהיה בסופו ומה שיגיע לו מן הרע עי"ז.

והנראה כי עיקר הטעם במשפטו הנחרץ עליו כ"כ כי כמו אשר שלמות הגוף מוסד על רחמי האב והאם כי יגדלו את בניהם וצאצאיהם לעיניהם, כן שלימות הנפש תלוי ג"כ אך בהם כי אביו ואמו ידריכו אותו במישרים וילמדו אותו תורה ויראת שמים כמ"ש **ושננתם לבניך** (דברים ו', ז'). ולכן רבים הם המקראות אשר הזהירו את האדם לשמוע לקול הוריו **שמע בני מוסר אביך** (משלי א', ח') **שמעו בנים מוסר אב** (שם ד', א') **שמע לאביך זה ילדך ואל תבוז כי זקנה אמך** (שם כ"ג, כ"ב) והבן מוכרח לשמוע מוסר אביו מפני צרכו אליו שהוא מספיק לו מחסוריו כי כל מזונו הוא משיג רק ממנו והוא מסור בידו, לכן הוא רואה את עצמו כי הוא מוכרח לסור אל משמעתו ולקבל את דברי מוסריו, אשר ע"כ רוב עניים המחזרים על הפתחים בניהם אינם סרים למשמעתם אחר כי אינם מתפרנסים מיד אביהם אין מוראו עליהם, וכמו כן אותו שהוא למוד לגנוב מבית אביו וללכת אל בתי משתאות לאכול הוא ג"כ לא יכניע את עצמו לשמוע מוסר אב אחר כי אינו צריך להתפרנס ממתנת ידו כ"א יקח בעצמו כל מה שיתאוה. אם כן הלא יהיה פרא למוד מדבר באין יראה ומוסר ויהיה משולח ונעזב אל כל תועבות ה' אשר שנא, וזהו הצעת מאמר הנ"ל ותפשו בו אביו ואמו כו' ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה. כלומר באין ספק יהיה סורר ומורה לה', והטעם - כי גם אם איננו שומע בקולנו עכ"ז הוא זולל וסובא, היינו כי יש יכולת בידו למלאות מחסוריו וכל אשר שאלו עיניו גם שלא מדעתנו. וזהו איננו שומע בקולנו (ועכ"ז) הוא זולל וסובא וא"כ מי יכוף אותו או מי יכריחו לשמוע אלינו, ולכן ראוי הוא לדון אותו על שם סופו.

ומה יפה ביאר הנביא ע"ה הענין שאמרנו **ולעם הזה היה לב סורר ומורה סרו וילכו ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו** כו' **עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם** (ירמיה ה', כ"ג) והנה מאמר עונותיכם הטו אלה הוא כמורה על דברים האלה והעונשים שהזכיר תחלה, ובאמת לא הזכיר תחלה מאומה מן העונש ועל מה הוא אומר עונותיכם הטו אלה. אכן במאמר זה בא הכתוב לתת טעם מספיק על דבריו הראשונים ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם כו' שהוא באמת רחוק מן השכל, כי גם אם לבם ריק לירא מפני ה' בעבור היותו רב ושליט, עכ"ז היה להם לירא עכ"פ שלא יתן להם מלוא תאותם וכל צרכי מחייתם. על זה ביאר ואמר אני אגיד לכם סבת הדבר, עונותיכם הטו אלה כו' כי אם הייתם מתפרנסים מידו

יתברך ומצפים לישועתו בהכרח היה מתקיים מאמר ידע שור קונהו והיו מוכנעים וסרים למשמעתו אבל כאשר לקחו להם דרך אחר להתפרנס מעושק וגזל לכן מה להם להכנע ולקבל מוסרו הלא גם אם הקב"ה לא יתן להם הלא ביד יקחו.

וזהו מאמר המשורר אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו אשר עינו ולבו רק לשמים, יגיע כפיך כי תאכל כו' אשתך כגפן פוריה כו' בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך כי אתה עינך ולבך לשמים ובניך עיניהם ולבם עליך, כי הם מתפרנסים על שלחנך הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' ר"ל זאת היא סבה להביאו אל יראת ה' הנותן והמשפיע והמשביע לכל חי.

וזה שאמרו גדול הנהנה מיגיעו שהיא הסבה האמתית להביא את האדם ליראה את השם יתברך יותר ממי שמתפרנס מאחרים ורוצה להשיג יראת ה' יש בזה קוצר המשיג ועומק המושג. ונוכל להמתיק הבאור עוד יותר כי מאמר הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', הוא כמו מדמה מלתא למלתא שבדבריו הראשונים הזכיר שבח הבנים המתפרנסים מידי אביהם - בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך שבע"כ יהיו הבנים סרים למשמעתו כי פרנסתם ומחייתם רק מידו, כן ליראה את ה' מהצורך שתהיה התחלה בעבור שהוא זן ומפרנס אותו, כמו שהקפיד הכתוב הנזכר ואמר ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש. וזהו הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' וא"כ הזכיר תחלה המשל ואח"כ הנמשל לבאר לנו כי בזולת זה אין לפני האדם דרך אחר אל היראה, וא"כ יפה אמרו גדול הנהנה מיגיעו כו' ולדעתי הוא הבאור האמתי בדברי החכמים הקדושים ז"ל.

וזהו מאמר ולא תונו איש את עמיתו, ועי"כ תגיע בטח ויראת מאלהיך כי אני ה' אלהיכם הזן והמפרנס אתכם, ואם לא תבקש לך סבה אחרת ועיניך ולבך יהיה רק לשמים שלא לעשוק ושלא לבנות שלא לקחת בחזקת היד ודאי ויראת מאלהיך, והענין נכבד:

חלק ה

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע כו' **וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית** כו' (כ"ה, כ').

ובהשקפה הראשונה לא ידענו מדוע כתבה התורה וכי תאמרו מה נאכל הלא אם לא יכתוב רק מאמר וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית שוב לא יהיה להם דאגה ולא יאמרו עוד מה נאכל.

אבל דע כי הברכות מאת ה' יתברך יזדמנו על כמה פנים, או שהקב"ה יתן ברכה על פני השדה כי הולידה והצמיחה עשר ידות על הראוי להצמיח, או שהקב"ה שולח ברכה בגורן או במשארות ובתנור או ברכה במעיו. והיותר משובחת היא הברכה במעיו כי

כל הברכות כמו שיש רבוי בתבואות כן יהיה רבוי בהעבודה, כי יהיה מהצורך לקצור הרבה, ולאסוף הרבה, ולדוש ולטחון הרבה, אבל הברכה במעיו עליה נאמר **ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) שלא יהיה שום יגיעה עם הברכה כי המלאכה תהיה מעוטה והברכה תהיה במעיו אוכל קמעה כו'. והתחלפות סוגי הברכות האלה כפי התחלפות מדריגות הבטחון ואמונת האדם, כי כפי בטחונו של אדם כך תהיה השפעתו עד שעי"ז אמרו הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם (ברכות ל"ה, ב') עוד אמרו ארבעה צריכים חזוק ואחד מהם בטחון כמאמר **קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'** (תהלים כ"ז, י"ד) (שם ל"ה, ב').

ומעתה אם היה בטחונם חזק עד שלא יעלה על לבם דאגה לשאול מה נאכל בשנה השביעית היה הקב"ה נותן המעולה שבברכות, אבל הבלתי מאמין ושמחתו תהיה רק כאשר עיניו תראינה ברכת ה' אשר אתו ומתעצב אם אינו רואה, אם ימתין ה' עד שתהיה ברכה במעיו הלא בתוך כך ירבה דאגתו כי לא אמון בו, זאת יתן לו הקב"ה ברכה בשדה אשר עיניו תראינה ותחזינה, וזהו המשך המאמר **ועשיתם את חקותי ואת משפטי תשמרו** כו' **וישבתם על הארץ לבטח** ולא יקשה בעיניכם מה תאכלו כו' כי הלא תשיגו המעולה שבברכות **ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע**. כל זה אם יהיה לבבכם שלם ולא תאמרו כל מאומה, אכן אם יקטן הבטחון אצלכם עד אשר תשאלו לאמר א"כ מה נאכל, וזהו וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית אז לא תזכו עוד אל הברכה היקרה הזאת, אבל וצויתי את ברכתי לכם בשדה ועשת את התבואה להשביע עיניכם ותתרבה עבודתכם ויגיעתכם:

חלק ו

והארץ לא תמכר לצמיתות כי גרים ותושבים אתם עמדי (כ"ה, כ"ג)

עיין חלק א' ריש פרשת חיי, ותחזינה עיניך באור יפה לזה.

חלק ז

וכי ימוך אחיך עמך כו' מדרש: הדא הוא דכתיב **אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'** (תהלים מ"א, ה') (פרשה ל"ד, א').

ר"ל ביום שיש לו ענין רע ועכ"ז יתן לבו להתרחם על העני, כי מה שיעשה עמו חסד ביום טובה אין בו פלא כמאמר **ברבות הטובה רבו אוכליה** (קהלת ה', י') וזה משכיל אל דל ביום רעה, כי נפשו יודעת מאד כי רעת העני היא כפולה על אחת שבע. כי הנה בעת אשר התבואה מצוי' העני מבקש הפרוטה, ובעת שהתבואה אינה מצוי' העשיר מבקש מציאות התבואה ובהזדמן התבואה לפניו הלא המחיר בידו לקנות ולשלם, אבל

העני מבקש את שניהם גם הפרוטה גם התבואה וגם אם ישיג האחד הב' נעדר ממנו, וא"כ העשיר גם ביום רעה ישכיל ויבין כי לעני רע ממנו הרבה יותר.
וזהו וכי ימוך אחיך עמך ומטה ידו עמך, ר"ל גם אתה לא תעמוד בקרן אורה של הצלחה ועכ"ז תתן דעתך להשכיל אל דל, וזה הוא כוונת המדרש כי ימוך אחיך הדא הוא דכתיב אשרי משכיל אל דל ביום רעה.
ויותר נוכל להמתיק מאמר אשרי משכיל אל דל כו' על דרך משל לעני שנעשה מלשין מפני דחקו כי היה עני גדול ערום ויחף רעב וצמא, וישא עיניו וירא והנה סוחרים נוסעים עם סחורות אשר לא כדת, ויאמר להם חמולו עלי, קצתם היו חכמים והכירו בעיניו כי הוא מביט מאד על הסחורות ויתנו לו נדבה הגונה, ויברכם וילך אל שארי הסוחרים ויתנו לו ב' וג' גדולים, וימאן ויאמר אין זה כבודי, ויבזוהו ויכו אותו הכה ופצוע, וילך והודיע אל המוכסן ויתפוס אותם ואת סחורותיהם, אז התחננו אל העני רחם נא עלינו וקח נדבה הגונה בכל אות נפשך והוציאנו מן המאסר הזה, אמר להם הלא עתה אין אני בידי עוד אין הסחורה לנגדי.
הנמשל העשיר נקצב עליו מר"ה כמה יחסר לו, רק זכה - הלא פרס לרעב לחמך, לא זכה - ועניים מרודים כו' והעני בבואו אל העשיר ויתחנן לו, אם העשיר משכיל ומבין כי חסרון זה הוא מוכרח לחסר מרכושו הלא יתן מתנה אל העני בכבוד מאד, והכסיל בבוא אליו העני ורוצה נדבה הגונה כועס ואומר מה לי ולך, כלום מו"מ יש בינינו, והעני הולך ובוכה לפניו יתברך על דרך המלשין ומוסר דין כמאמר והיה כי יצעק אלי ושמעתי כו' סוף שיפול העשיר למשכב ובעת יצר לו יחניף את העני ויתן לו מכספו שיאמר תהלים ויבקש עליו רחמים. אבל אז אין הדבר תלוי עוד ביד העני כי כבר דינו נמסר ביד ב"ד של מעלה אם יש לו פרקליטים גדולים יהיה ניצול. וזהו אשרי משכיל אל דל שהוא חכם ורואה אחרית דבר מראשיתו הוא מרויח אשר ביום רעה ימלטהו ה':

חלק ח

ובסמוך: דבר אחר **וכי ימוך אחיך** הדא הוא דכתיב **מלוה ה' חונן דל** (משלי יט, י"ז) אמר ר' אלעזר כתיב **נותן לחם לכל בשר** בא זה וחטף לו את המצוה אמר הקב"ה עלי לשלם גמולו הדא הוא דכתיב וגמולו ישלם לו (פרשה ל"ד, ב').
באור זה בהקדם מאמר **אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד** כו' **אז תתענג על ה'** (ישעיה נ"ח, י"ג).
ונמתיק הבאור ע"פ משל לעשיר גדול היו לו ב' בנים במרחקים אחד היה עשיר וא' עני והאחים האלה לא ראו את פני אביהם זה רבות בשנים, פעם באה אגרת מאת

אביהם הגביר כי הבן זקונים אשר לו הגיע עתו עת דודים, לזאת תשאלנו נפשו להתעלס באהבים גם עם יתר בניו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, וכתב האגרות אל בנו העשיר איך הוא מבקש מאד שיבוא הוא גם אחיו על החתונה, ולא יחוס על ההוצאה הגדולה שיעשה כי כל ההוצאות שיעשה בעבור כבוד אביו ישלם לו את הכל במיטב כספו, והבן העשיר הזה כאשר השיג האגרת הזאת מאת אביו הלך מהרה אל החנות ולקח הרבה סחורות יקרות ויעש לו בגדים מפוארים לאשתו ולבניו, והכין את עצמו לנסוע, ובטרם עלה המרכבה הזכיר את עצמו ואמר קראו לי מהרה את אחי שאני צריך לו מאד, ויקראו אותו בחפזון וזה עני קורא ושואל מה רצונך, ויאמר לו מה זה תשאל עלה אלי על המרכבה, ויעל וישב ויסעו, ויהי בקרוב המרכבה הזאת אל עיר ומחוז חפצם והקול נשמע בבית אביהם כי בניו ובני בניו וכלותיו נוסעים ובאים, וילכו המחותנים עם הכלי זמר כנגדם לקבל פניהם בשמחה, וירד מן המרכבה העשיר ההוא מלובש בגדי הוד והדר והמחותנים שואלים עליו מי הוא ויאמרו הלא זה הוא בנו של הגביר, אח"כ הלך אחריו עני אחד קרוע ערום ויחף וישאלו עליו ויאמרו גם זה יושב בעיר מגורי אחיו, כי אחים הם והמה מחשים ומניעים ראש, ויבואו הביתה והמנגן ינגן ועשו החופה וישמחו מאד, ויהי כי עברו ב' וג' שבועות ויאמר העשיר אל אביו הגביר אבי יקירי הנה עשיתי ככל מצותך אשר צוית עלי לבוא לשמוח אתנו, ואתה הלא ידעת כי איש מסחר אנכי איככה אשבית מסחרי זה חודש ימים, ויאמר לו אביו עשה כטוב בעיניך בני יקירי ומי מוחה בידך תוכל לנסוע לשלום לביתך, והוא שמע דברי אביו וכמו רוח עצור בעצמותיו על רוב ההוצאה אשר הוציא ואביו הבטיחו לשלם לו את הכל שבעתים, ועתה הוא רואה את פני אביו כי הוא כמתעלם מזה, וההכרח אכף עליו לשום לדרך פעמיו לשוב לביתו ויאמר בלבו מה זה אני מחריש ומתאפק כבר אני מוכרח להיות תובע בפה, ויבוא לפני אביו והציע לפניו חשבון ערוך על כל ההוצאה הגדולה אשר עשה, כך וכך עולה סך הבגדים אשר עשה לו, וכך וכך הבגדים אשר עשה לאשתו ולבניו, וכך וכך על הוצאות הדרך, ויאמר לו אביו עשית לך בגדים תבלה אותם ותתחדש בבגדים אחרים חדשים שתעשה לך, ויאמר לאביו אבל אתה הבטחת אותי אשר כל ההוצאה אשר אעשה יהיה על חשבונך, ויאמר אליו לא תשקר בני כי שקר הדבר הזה והוא הוציא מחיקו המכתב שהיה לו בכתב יד אביו והציע המכתב לפניו לאמר ראה אבי כי האמת אתי, ויאמר לו אביו קרא נא בפיך את דברי המכתב, והוא קורא לפניו כי כתוב בו כל ההוצאות אשר תעשה לכבודי אשלם לך את הכל, עתה ראה בני אם היית עושה באמת לכבודי איך לא זכרת ואיך לא חסת על כבודי כי לקחת עמך אחיך העני ערום ויחף לבוש קרעים ובלויי

הסחבות, ולא זכרת להלביש גם אותו שיהיה לי לכבוד ולמשיב נפש, עתה ראה כי כל מה שעשית וכל הפיזור הגדול אשר הוצאת הכל היה למענך ומה זה תדרוש ממני.

הנמשל כי הקב"ה כביכול כתב ג"כ אגרת ערוכה אל האדם כל הוצאות שיעשה למען כבודו יתברך בעונג השבת ויו"ט הכל ישלם לו כאמרם ז"ל כל מזונותיו של אדם קצובים לו מר"ה חוץ מה שמוציא בשבתות וימים טובים (ביצה ט"ו ויקרא רבה ל'). וא"כ בע"כ יש אל האדם להשתדל שיהיה לכבוד ולתפארת בעיני אביו שבשמים ואיככה יכנוס הוא ליום השבת מקושט ומהודר ויאכל למעדנים, ואחיו העני ישב כמתאבל ויאכל זרעונים, ואם יעשה כן ויתעלם מן העני הלא יתברר כי כל מה שהוציא בפזור על התענוגים לא בעבור להתענג על ה' כ"א לענג את עצמו, אז יאמר הקב"ה א"כ מה לך לדרוש ממני דבר בעבור ההוצאות שעשית, וזהו מתק מאמר מלוה ד' מי הוא המלוה לה' חונן דל הוא הוא פועל אשר גם גמולו ישלם לו גם מחיר ההוצאה שהוציא על עצמו ג"כ ישלם לו.

וזהו ג"כ מאמר הנביא ע"ה **הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו** אז **ומבשרך לא תתעלם** (ישעיה נ"ח, ז') תגמול לעצמך וישלם לך. אכן בעונג שבת נתן אל האדם סימן ואות אמת אם הוא מתענג על ד' ולא מענג את עצמו הציע לפניו תנאים, אם תשיב משבת דרכך מעשות חפצך וכבדתו כו' ממצוא חפצך ודבר דבר לגדור עצמך ביום נכבד זה מללכת בדרכים, מלעשות חפצים, מלדבר דברים שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול רק לשמור יום זה בקדושה אז יהיה בידך אות וסימן כי גם התענוגים שאתה מתענג ביום זה הוא רק בעבור עונג שבת וזהו אז תתענג על ה':

חלק ט

ובסמוך: ר' פנחס בשם ר' ראובן אמר כל מי שנותן פרוטה לעני הקב"ה נותן לו פרוטות (פי' וכי פרוטות יהיה גמולו) וכי פרוטה נתן לו והלא לא נתן לו אלא נפשו הא כיצד היה ככר ביו"ד פרוטות ועני עומד בשוק ואין בידו אלא תשעה, ובא אחד ונתן לו פרוטה ונטל ככר ואכלה ושבה נפשו עליו, אמר לו הקב"ה אף אתה בשעה שנפשך מצפצפת לצאת מתוך גופך אני משיבה לך (פרשה ל"ד, ב').

והמאמר מפליא מאד לב האדם, וכי לא מצא הקב"ה ח"ו לברכו בברכות הבלתי תלוי בקללה, לאמר שימתין עד שעה שתהיה נפשו מצפצפת לצאת מתוך גופו ואז ישיבה לו. אמנם כאשר תשכיל להבין בעומק הדברים תראינה עיניך, ותעלוזנה כליותיך איך דרכי ה' ישרים ונעימים, והמאמר הזה מלמד אותנו דעת איך הקב"ה חפץ חסד ומגדיל מעשה האדם לעשות קטנה גדולה, ואמר כי עושה מן הפרוטה כאלו נתן לו ככר, והטעם כי גם

שהיה בידו ט' פרוטות אבל לא היה יכול לקנותו בהם כי הככר היה ביו"ד פרוטות ובא זה והשלים לעשרה, מגלגלים עליו את הכל וכאלו נתן לו כל הככר, ומן הככר עושה כאלו חיים נתן לו, והכל במשפט כי שבה נפשו עליו.

אמנם נחקורה נא בעומק ענין זה הלא כבר ידענו כי הקב"ה יגמול את האדם מדה כנגד מדה וא"כ גם אם נאמר שזה הפרוטה שנתן לו נתן לו חיים, כמה חיים נתן לו כמה יוכל לחיות בכח ככר זה ח' שעות או יו"ד שעות, וא"כ מגיע לו מאתו יתברך חיים על יו"ד שעות, ומה זה לפניו יתברך אם יגמול לאיש חיים על רגעים אחדים. אמנם מי כהחכם ומי יודע פשר דבר כי הקב"ה בצדקתו יעשה, ואתה תשמע ותבין כי לפעמים יזדמן שיקראו את הרופא אל החולה המוטל על ערש דוי ויבקשו מאת הרופא שיאמר להם כפי השערתו מה יהיה מחולה זה, אם יש תקוה להבריאו ולהשיבו אל איתנו, והרופא יענה ויאמר אם תעבור עליו הלילה ויחיה תדעו בטח כי יחיה מחולי זה, ועילת הדבר כי הרופא יודע כח המחלה הזאת עד כמה תוכל להתגבר, כי יש חולי שתבער ג' ימים ויש שתהיה בוערת ח' וט' ימים ויותר אין כח החולי שולטת רק הדבר נשאר עומד על הטבע מי מתגבר על מי, אם כח האדם חזק וישא ויסבול יחליף כח יחליץ עצמותיו והמחלה כליל תחלוף, ואם מזגו חלושה לא יעצור כח לנגד החולי הבוערת יגוע ויחלש, וא"כ ישער הרופא אם יתעכב החולה הזה עד למחר בטוח הוא שלא ימות מחולי זה, ואז אם היה באפשרות למצוא לקנות חיים על ח' וט' שעות ודאי היו נותנים כל אשר להם בעד נפשם כי אחר הח' שעות האלה יוכל האדם לחיות חיים ארוכים עד מאד.

הנה זה החסד אשר יעשה יתברך עם האדם כי אותן הח' שעות אשר החיה את העני הקב"ה שומר אותם וישמרהו ויחייהו בהם עד למחר ולמחר יאושר בארץ. וזהו עומק המאמר אף אתה בשעה שנפשך מצפצפת לצאת מתוך גופך אז אני משיבה לך, וא"כ ע"י מספר מעט השעות האלה יוכל להגיע לחיים ארוכים מאד והדברים עמוקים ואמתיים אל לב מבין בחכמה:

ובזה נוכל להמתיק מאמר **אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'** (תהלים מ"א, ב') אבל נבין תחלה שאלת דוד המלך ע"ה **ישב עולם לפני אלהים** (תהלים ס"א, ח') וביארו ז"ל (במדרש משפטים) אמר דוד רבון העולמים ישב עולמך, ובתנחומא הוסיף תיישר עולמך בשוה (עשירים ועניים) א"ל הקב"ה אם אעשה עולמי שוה (ויהיו כלם עשירים) חסד ואמת מן ינצרוהו פי' למי יעשו צדקה. וראוי להתבונן מה ענין אמת בזה כי לתשובת השאלה יספיק להשיב חסד מן ינצרהו לא אמת.

אבל דע כי רז"ל כבר החליטו ואמרו שאין לך אדם שאין לו שעה (אבות ד') היינו גם כי בכל עת אתה רואה את העשיר כי הוא מצליח והעני רחוק מכל הצלחה עד שנאמר עליו **כל ימי עני רעים** (משלי ט"ו, ט"ו) עכ"ז יזדמן עת שיהיה בהיפך והעני יצליח יותר מן העשיר, למשל אם תבוא אל יער גדול תמצא בו ארזים גדולים וגבוהים מאד ורחבים מאד ותמצא נטיעות קטנות נמוכות ושפלות דלים ורכים. וההבדל ביניהם כי בעת שוקטת אז הארזים הגדולים הם למעלה ראש והמה משובחים ומוצלחים לכל מלאכת מעשה, לא כן הרכים והקטנים כמאמר **מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה אשר היה בעצי היער היקח ממנו עץ לעשות למלאכה אם יקחו ממנו יתד** כו' (יחזקאל ט"ו, ב'). אכן אם יעמוד רוח סערה אז יהיה להיפך כי כל עץ גבוה ומרובה בענפים יפילהו הרוח וישברהו, אבל סבכי היער והנטועים הרכים גם אם הרוח יסוער בהם על אחת שבע לא ימושו ממקומם, הרוח יטה אותם גם לארץ, וכאשר יקום סערה לדממה הם עומדים על מצבם, וא"כ דלותם ורכותם הציל אותם מן הסערה.

כן ממש משפט העניים והעשירים כי בעת אשר שלוה והשקט בעולם העשיר משופע בשפע הצלחה וכל טוב אליו יגיע והעני מחוסר מן הכל, אבל בעת אשר סערת המידת הדין בעולם אז יקויים מאמר **יחלץ עני בעניו** (איוב ל"ו, ט"ו) ומאמר **השפלה הגבה והגבה השפל** (יחזקאל כ"א, ל"ב) כאשר היה בעת חורבן בית ראשון שהשיגו האויבים את צדקיהו ואחוזת מרעהו ועשו בהם שפטים ומדלת הארץ השאיר נבוזראדן לכורמים וליוגבים (מלכים ב', כ"ח) מכל זה תראה כי אלה שני העתים הם מנהגים את העולם והם אמת וחסד וכאשר העולם מתנהג בחסד העשיר מצליח וכאשר מתנהג באמת היינו במידת הדין אז העני מצליח. לכן רצה הקב"ה לזכות זה בזה היינו בזמן החסד יכלכל העשיר את העני מאת הצלחתו שאין עתה זמן אל הצלחת העני, ובעבור זה כאשר ישמש האמת בעולם העני יגן בזכותו על העשיר וזהו חסד ואמת מן ינצרוהו. ומעתה כך אמר דוד אשרי משכיל אל דל ביום הצלחתו ובסבה זאת ביום רעה הוא זמן הצלחת העני ימלטנו ה' בזכות העני:

ומעתה ראוי אלינו להתעורר על דברי רבותינו שאמרו אין דל אלא חולה שנאמר **מדוע אתה ככה דל** (שמואל ב' י"ג, ד') (נדרים מ') ובהשקפה הראשונה הדבר זר מאד וכי בעבור כי פעם אחד נמצא מלת דל שפי' חולה עי"כ נבאר אין דל אלא חולה, והלא פעמים אין מספר יש במקרא מלת דל ופי' מחוסר מזון ומחיה. אבל דע כי יש בעולם ב' מיני נדיבים המרחמים על עניים, א' שאינו מרחם על העני כ"א אחר אשר יבוא אצלו לדפוק על פתחו ויספר לפניו את כל מר לבו והוא מתמרמר ומתחנן אליו, ואז יתנדב

להטיב עמו, ויש משכיל אל דל היינו כי בטוב לבו הוא הולך לשאול את פי הדל שיגיד לו מעמדו וענינו, וההבדל ביניהם אין מהצורך לבאר כי כבר הוא מבואר במאמר שלפנינו, אשרי משכיל אל דל, רק הנ"מ ביניהם אם לפעמים יחלה הדל ואין בו כח ללכת לדפוק אל פתחי הנדיבים, ואז ימות בלי חמלה ואין רואה ואין יודע, לא כן המשכיל אל דל ושואל עליו תמיד אם לא יראה את העני מצוי לפניו ישאל עליו איהו ודאי ילך לבקר אותו וידרשהו לטובה.

ודע כי הב' מדות שזכרנו הנה הנם גם למעלה אחת כמו שנאמר **יקראני ואענהו** (תהלים צ"א, ט"ו) שנית כמו שנאמר **והיה טרם יקראו ואני אענה** (ישעיה ס"ה, כ"ד) כי הקב"ה יקדים ויהיה דורש טובתו וישקוד להטיב עמו גם בהעדר קריאתו ותפלתו, והנ"מ ג"כ כנ"ל אם יהיה ח"ו עת צרה בעולם אשר אז נאמר **היערוך שועך לא בצר** (איוב ל"ו, י"ט) כי אז ננעלו שערי תפלה, אז אם הוא מאותם שנאמר עליהם יקראני ואענהו הלא הישועה רחוקה ממנו, אבל אם הוא מאותם שנאמר בהם טרם יקראו ואני אענה, אשר הקב"ה דורש שלומם וטובתם, ימלטהו ה' גם עתה גם מבלעדי קריאתו ותפלתו.

ומעתה שפטו נא עם מי מתנהג יתברך במדת יקראני ואענהו, ועם מי מתנהג יתברך במדת טרם יקראו ואני אענה, באין ספק במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כי כפי התנהגות האדם למטה כך מתנהגים עמו למעלה, ואם מדתו למטה להעלים עיניו מן העניים אם לא כאשר יבוא העני על פתחו ויתמרמר לפניו אז יתנדב בעבורו, אז גם עליו ישפטו כן מלמעלה, ואם לא יקרא לא יענה, אמנם מי שהוא משכיל אל דל ואינו ממתין שיבוא העני אליו רק יקדים טובתו אל העני גם הקב"ה לא ימתין על תפלתו ויקדים אליו טובתו וישועתו, כמאמר טרם יקראו ואני אענה, וירויח בזה בהיות ח"ו עת צרה ולא יוכל להתפלל כי שערי התפלה יהיו נעולים וכמו שכתבנו.

ומעתה מאמר דוד המלך ע"ה כך הוא אשרי משכיל אל דל ואינו ממתין עד שיבוא הדל אצלו וע"ז ביארו הנ"מ בזה, ע"ז אמרו אין דל הנזכר במאמר זה אלא חולה עני וכואב ואין בו כח לדפוק על פתחי נדיבים, ומי אשר מדתו כך שאינו ממתין עד שיבוא העני לבקש ממנו כן יתקיים בו גם ביום רעה ימלטהו ה', גם בעת שלא יוכל להשיג תשועתו ע"י תפלה יקויים בו טרם יקראו ואני אענה:

חלק י

מדרש: דבר אחר וכי ימוך אחיך הדא הוא דכתיב **רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה'** (משלי כ"ט, י"ג) עמד רש עם איש תככים אמר לו תן לי צדקה ונתן לו מאיר עיני שניהם ה' זה קנה חיי שעה וזה קנה חיי העולם הבא, **עשיר ורש נפגשו עושה כלם**

ה' (שם כ"ב, ב') עמד רש עם העשיר אמר לו תן לי צדקה ולא נתן לו עושה כלם ה' מי שעשה זה עני יכול לעשותו עשיר ומי שעשה לזה עשיר יכול לעשותו עני. (ילקוט תהילים כ"ב)

באור זה דע כי על מציאות עניים בעולם מצאנו ב' טעמים א' מה שנאמר **כי לא יחדל אביון מקרב הארץ** (דברים ט"ו, י"א) לאמר כי כך עלתה במחשבה לפניו יתברך שאין העולם מתקיים כ"א על עניים, והטעם מובן מאד כי נאה לקדוש שיהיה לב האדם מיוחד אל השם יתברך לבדו, אשר ע"כ אמרו רז"ל שלא ירד המן פעם אחת בשבוע רק בכל יום למען יהיו עיני האדם צופות וכלות תמיד אל ידי אביו שבשמים יתברך, וזה משפט העני אשר בשכבו וקומו עיניו נשואות לשמים מאין יבוא עזרו, מאין תבוא פרנסתו, כי אין לפניו שום מראה מקום, לא על לחם רעבונו ולא על בגד לכסות ערותו, ואין לו להשען כ"א על אביו שבשמים, אשר ע"כ אמרו רז"ל (סוטה ה', א') אני את דכה וכמאמר **פנה אל תפלת הערער** כו' (תהלים ק"ב, י"ח). לא כן העשיר כי הסבות אשר לפניו ערוכות ומסודרות להביא פרנסתו והמה מבדילות בינו ובין קונו, כי כאשר תשאל אותו אם יש לך דרך להכין צרכי שבת וצרכי יו"ט הלא ישחק לדבריך כי צרור הכסף בידו. והעני כאשר תשאל אותו שאלה זאת הלא יענה ויאמר אבינו שבשמים הלא ישלח עזרו מקודש, וכן אמרו חז"ל (במדרש במדבר) **הנה עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו** (תהילים ל"ג, י"ח) זה שבטו של לוי שאין להם חלק ונחלה כ"א מיחלים לחסדו שיצליח הקב"ה את ישראל והם יקחו המעשר.[331]

עוד טעם שני מצאנו על מציאות עניים בעולם הוא מה שהשיב יתברך אל דוד המלך ע"ה על שאלתו ישב עולם לפני אלהים (תהלים ס"א, ח') ובמדרש (פ' משפטים) ישב עולמך ובתנחומא הוסיף תיישר עולמך שיהיו כלם עשירים, אמר לו הקב"ה אם אעשה עולמי שוה חסד ואמת מן ינצרוהו. פי' למי יעשו צדקה ומאין יזכו העשירים אם לא ע"י העניים, ובע"כ הטעמים האלה שאמרנו גם שניהם אמת וצדק, רק ההבדל הוא כי טעם

[331] ובמדרש (פ' משפטים) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא עמך הוא העני אלא עמי וכן אמר דוד כי אתה עם עני תושיע כו' מי הם עמו העניים כו'. עי' במדרש כי האריך מאד בדבר אהבת הקב"ה את העניים, אמנם כל דברי המדרש אין בהם די לתרץ השאלה אשר שאלו תחלה את העני עמך וכי עמך העני הלא עמי הוא ולמה נאמר בכתוב את העני עמך, אמנם לדרכנו יתכן מאד כי התורה מלמדת לאדם דעת לאמר גם אם יהיה הולך בדרך תמים עכ"ז יכבד עליו שיהיה דבק בו יתברך כמו העני וא"כ מה יעשה העשיר שיהיה הקדוש ב"ה עמו כמו עם העני, זאת העצה שישתדל העשיר להדביק את העני אליו כמאמר ויהיו עניים בני ביתך (אבות א') והקב"ה אינו נפרד מאת העני כל היום תמיד וא"כ יהיה ענין העשיר כמו המניח כד על שלחנו ושלהבת דלוק בנר א"כ גם השלהבת על השלחן ע"י מה שהשלהבת בנר והנר הוא על השולחן וזהו אם כסף תלוה את עמי תרויח בזה את העני, פי' מי שהוא עם העני יהיה עמך ע"י היותך מקרב העניים ועתה לא בא המדרש רק לבאר מאמר את העני מי הוא עם העני הלא הקב"ה, והבן.

זה שאמרנו שייך רק אם העשירים צדיקים והם מפרנסים את העניים אז מספיק טעם זה חסד ואמת מן ינצרהו, אבל בדור אשר אין העשירים צדיקים אז לא שייך טעם זה ואז שייך הטעם הראשון לאמר כי העולם עומד על זכות העניים כמאמר כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני כו' (ברכות יז) ולהיפך אם העשירים צדיקים אז יחלש טעם זה, כי אפשר להם להתקיים בזכות עצמם ואז שייך הטעם כדי לזכותם ביתר שאת אל נועם הדבקות בו יתברך. והנ"מ בין ב' טעמים אלה כי אותו הטעם כי לא יחדל אביון מקרב הארץ שנבראו העניים בעבור אשר כלל העולם צריך להם שאין העולם יכול להתקיים בלא עניים עכ"ז אין זה מוכרח להיות עני ולא זה עשיר, כי גם אם יהיה להיפך יכול העולם להתקיים, לא כן אם העשיר מספיק פרנסת העני והטעם בשניהם כדי שיזכו זה את זה, זה מזכה אותו בחיי שעה וזה מזכה אותו בחיי עוה"ב, אז בע"כ מוכרח שיהיה זה עשיר בעבור שיעמוד בנסיונו לפזר לעניים, ולא כל אדם זוכה למדה זאת, וגם העני מוכן להיות עני כי מלומד הוא ויוכל שאת ולא יטיח דברים כלפי מעלה, וזהו מאמר המדרש רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' שהעשיר התנהג עם העני כמשפט לגמול חסד שהוא מהדר אחר הדל כאמרם ז"ל מ"ט פשוטה כרעי' דגימל לגבי דלת שכן דרכן של גומ"ח לרוץ אחר דלים (שבת ק"ד, א'). מאיר עיני שניהם מאיר את עיני העשיר בהמשיכו עליו ברכתו והצלחתו עוד גם בימים העתידים עליו ומאיר את עיני העני שיהיה פקוח עינים לראות הנהגותיו יתברך כי המה ישרים ונכוחים ומשים על לבו מאמר חכמינו ז"ל אין בריה שאין הקב"ה מנסה אותה העשיר מנסהו אם תהיה ידו פתוחה לעניים, ומנסה את העני אם יכול לקבל יסורים ואינו כועס ואם עמד העני בנסיונו ואינו מבעט הרי לע"ל הוא נוטל כפלים שנא' **כי אתה עם עני תושיע** (תהלים י"ח, כ"ח) וא"כ בע"כ הטעם כדי לזכות את שניהם ואז כבר מוכרח שיהיה זה עשיר וזה עני, אבל אם עשיר ורש נפגשו ואינו נותן לו אם כן אין דלותו של עני זה למען שהעשיר יזכה על ידו לקיים בו חסד ואמת כו' כי הלא העשיר לא יתן לו בע"כ מוכרחים לומר הטעם הראשון כי הקב"ה ברא העני לזכות עמו את כלל העולם כי אין העולם מתקיים בלא עניים. אבל כ"ז לא יספיק טעם זה רק ע"ד כלל שאי אפשר לעולם בלא עניים אבל אינו מוכרח שיהיה דוקא זה עני וזה עשיר כי אם יהיה בהיפך יהיו ג"כ עניים בעולם, ולכן עושה כלם ה' מי שעשה זה עני יכול לעשותו עשיר ומי שעשה לזה עשיר כו':

חלק יא

מדרש: כתיב **ואבד העושר ההוא בעניין רע** (קהלת ה', י"ג) שהשיב לאותו העני בעניין רע ואמר ליה לית את אזיל לעי ונגיס (עושה ואוכל) חמי שקיין חמי כרעין חמי כרסוון חמי

קפדן אמר לו הקב"ה לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה אלא במה שנתתי לו את משים בו עין רעה לפיכך והוליד בן ואין בידו מאומה מכל מה דהוה ליה (לא ישבוק לבריה ונסיב מומא לנפשיה לפיכך משה מזהיר את ישראל וכי ימוך אחיך) (פרשה ל"ד, ז'). **וראוי** להתבונן בדברים האלה כי אין השכל מקבל כזאת שיקנא עוד העשיר את העני ויאמר לו חמי שקיין חמי כרעין כו'.

ונקדים מאמר **כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי כמו חלב ודשן תשבע נפשי** כו' (תהלים ס"ג, ה') דע כי רוב בני אדם אין נפשם מתעוררת בהם להתפלא על מעשי ה' מה רבו וכלם בחכמה נעשו אחר שכבר הורגלו בהם מנעוריהם מלידה מבטן,[332] אם לא בראותם דבר שלא ראו מעולם אז יגיע אליהם מן ההתפעלות עד כי יעוררו את עצמם להודות ולהלל אל הבורא ית"ש. אמנם בני ציון המצויינים מעוררים את עצמם ומברכים בכל יום מאה ברכות באין מעורר ובאין מקיץ, ויתנו שבח אל בורא הכל יתברך על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, כמו הברכות המסורות בידינו מעת קימת האדם ממטתו על עמידתו ועל הליכתו ועל לבישתו וכסותו על כל צרכי חיותו.

וזהו מה שאמרו ישראל **זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו** (שמות ט"ו, ב') כי בעת ההיא אשר נבקע הים וגם לעיני בשר נראו הגדולות והנפלאות הנוראות אשר עשה ה', נתעוררו גם הערב רב לשורר את השירה ולהודות לה', אכן ישראל אמרו הלא אנחנו מיוחדים אליו יתברך להודות לו תמיד כמאמר **אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי** (תהילים ל"ד, ב') לא כמשפט האנשים האלה אשר בראותם מנהגים כמנהגי הטבע אינם נותנים לב להודות בלתי כאשר יראו נפלאות חדשות היוצאות מהיקש הטבע, אבל אצלנו נאמר **חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך** (שיר ז', י"ד). וזהו נועם מאמרם זה אלי כאומר אין זה דבר חדש אצלי כי כבר הורגלנו באלה וכאלה מאבותינו, ועכ"ז – ואנוהו, וזהו אלהי אבי וארוממנהו. אמנם הנ"מ בזה כי כבר ידענו שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים וכאשר אין אנחנו מתעוררים להודות על הישנים מה הקב"ה עושה מגרה בנו צרות ורעות ואח"כ הוא מציל אותנו למען נודה את שמו יתברך עליהם כמבואר במדרש (פ' בשלח) כי גירה יתברך את פרעה בעבור שהתאוה לתפלתם שנאמר **הראיני את מראיך השמיעני את קולך** כו' (שיר ב', י"ד). לא כן אם אנחנו מודים ומשבחים גם

[332] כי רב בני אדם אין נפשם מתעוררת... וכמו שכתב הגאון האלבלידו ז"ל במאמר **השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם** (תהלים י"ט, ב'). ביאר ואמר כי באמת השמים היקרים מספרים כבודו של יוצר בראשית כמאמר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך כו', וכמאמר **שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה כו'** (ישעיה מ', כ"ו), אך לבעבור כי הדבר הזה נמשך מאז ועד עתה עד כי יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת ע"כ אין אומר ואין דברים בלי נשמע קול תהלתם, ואין בני אדם מדברים מזה שכבר הורגלו בזה.

על הישנות אז הקב"ה מניח אותנו בטוב ובשלוה ואנחנו נודה על העבר ונבקש ונתפלל על העתיד שיהיה גם כן כמו העבר.

וזהו כן אברכך בחיי מאמר כן מורה על החפץ שהוא כן כמו שהיה וזהו כן אברכך בחיי פי' על זאת אברכך על שהוא עתה כמו שהיה באין חדשות כלל.[333] ובשמך אשא כפי להתפלל על העתיד שיהיה גם כן על דבר זה, וזהו כמו חלב ודשן תשבע נפשי, ועם כל זה - ושפתי רננות יהלל פי, כי זה משפט המכיר טובה גם כי עם הטובות הישנות כבר הוא מורגל עכ"ז תמיד לא יחשו המזכירים את ה':

וכמה גדול כח ההרגל בבני אדם עד שכבר נאמר עליהם השוה ומשוה קטן וגדול. באור הדברים דע כי כבר כתבנו בספר המדות (ברביעי לשער אהבה) אשר לא כפי מחשבות המוני האנשים החושבים ודנים כי העשיר מבלה כל ימיו בשמחה וישבע נחת בשבתו על סיר הבשר ולא יבצר ממנו שום תענוג, ולהיפך העני כל ימיו יעברו ביגון ושבר רוח. ובאמת לא כן הדבר, כי אם תאבה לתת לב על העניים תמצאם על מעמד השמחה הרבה זמנים יותר על זמני השמחה אשר יזדמנו אל העשיר, כי העשיר ע"פ רוב יעברו ימיו בעצב ועברה וכעס ענינו, וכבר נזדמן בעולם הרבה שאמרו כאותו שאמר אחרי אשר סיפר כבוד עשרו והונו וסגולתו ורוב בניו אמר **וכל זה איננו שוה לי** כו' (אסתר ה', י"ג) ויגדל בעיניו המעט אשר יגרע מכבודו עד שלא ימצא רפואה למכתו, אבל העניים אנחנו רואים אותם בעתים רבים שמחים ועליזים בטוב לב וימלאו פיהם שחוק ולשונם רנה, וזהו השוה ומשוה קטן וגדול וכמו שיתבאר לפנינו.

דע כי רבותינו ז"ל אמרו שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק, מדת הקב"ה אינו כן מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק (סוכה מ"ו, א'). באור זה דע כי הקב"ה נטע ערבות כל חפצי עוה"ז על שדה ההעדר הקודם להשגתם כמו ערבות המאכל הלא שרשה פתוח אלי הרעבון הקודם כמאמר **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז') וכן ערבות השתיה סבתה הצמאון הקודם, וכדומה כל סוגי הערבות יהיו רק לפי החסרון והריקות שקדם אל הבעלים, וע"כ אל העני ימתק מאד לחם רעבונו אחר אשר ישיגנו די השיב נפשו ומה גם כאשר ימצא

[333] כן אברכך בחיי ובדרך זה נוכל לבאר מאמר **כן צדקה לחיים ומרדף רעה למותו** (משלי י"א, י"ט) והוא ע"ד שכתבנו למעלה (ריש פ' וישלח) בבאור מאמר **על לא חמס בכפי ותפלתי זכה** (איוב ט"ז, י"ז), ובמדרש (ש"ר כ"ב) וכי יש תפלה עכורה אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל כו'. כי המצליח בגזל וחמס הבריות הנה תפלתו עכורה, כי הברכה שהוא מבקש לעצמו היא קללה לאחרים כי הוא מחסר מהם ממונם, וזה מתכבד בקלונם אבל אותו אשר לא חמס בכפו תפלתו זכה, ובברכתו יתברך גם הזולת כמשפט ברבות הטובה רבו אוכליה. ומעתה מאמר כן צדקה לחיים נמשך למה שאמר תחלה רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת כן צדקה לחיים כלומר כן הוא כל סבות פרנסתו וכל תהלוכות ענייניו ומנהגיו וסבותיו כלם שוים לטובה כזה כן זה.

מאכל מבושל יהיה אצלו לעונג. ולהיפך העשיר אשר כל היום תמיד אין שלחנו חסר כלום הלא כל המאכלים הערבים העולים על שלחנו נחשבים בעיניו רק כמו לחם ומים אצל העני, וא"כ כל מי שהוא עני ביותר העידון מצוי לו יותר כי הלחם יערב אליו הרבה יותר מערבות המטעמים אצל העשיר וכל מה שתשיג ידו למעלה מן הלחם יחשב לו למעדנים[334] ולכן כאשר יראה העשיר את פני העני וייטיב נגדו כאלו הוא אוכל מעדנים כל ימיו הוא קורא תגר לאמר חמי שקיין חמי כרעין כו', וכל רצונו לדון אותו שאינו צריך ליטול ונוטל, והקב"ה אומר לו לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה אלא במה שנתתי אני לו את משים בו עין רעה. ר"ל אני זכיתי אותו שיערב לו כל מאכל אשר יאכל להשיב נפשו ויתעדן בכל מה שתשיג ידו מהדברים שהמה הכרחיים אל המשכת החיים, אם אוכל ואם משקה ואם מלבוש, ואתה מכניס בו עין רעה, לפיכך - והוליד בן ואין בידו מאומה לא מציאות הטוב אשר חלקתי אל העשירים, ולא ערבות המאכל אשר חננתי ואשר זכיתי אל העניים לעדן נפשם, כי המה דלים ורקים מכל טוב מכבר מנעוריהם ולכן אליהם יערב גם הלחם כי מאכלי העשיר אינם יודעים, לא כן הבן העשיר הזה כי נתגדל על שלחן אביו שהיה מלא תענוגים ונפשו יודעת מטובות ותענוגות בני אדם, לכן יפה נאמר עליו והוליד בן ואין בידו מאומה לא הטוב והעושר, ולא הערבות והעונג בלחם רעבונו כי איככה יערב לו מאכל עניים אחר שהוא נתגדל בין המון התענוגים.

וזהו מאמר המדרש מכל מה דהוה ליה לא ישבוק לברי' ונסיב מומא לנפשיה פי' אך זאת לבד תהיה ירושתו שלא יערב לו כל מאכל וישאר לפניו רק הצואר הרע ויהיה קרח מכאן וקרח מכאן (ועוד לנו דברים בזה בקול יעקב קהלת על מאמר עושר שמור לבעליו לרעתו) וזהו שסדרו לנו אנשי כנסת הגדולה ז"ל מברך שביעי ומניח בקדושה לעם מדושני עונג זכר למעשה בראשית (ברכה מעין ז') ר"ל כי הקב"ה שקל בפלס שלא יהיה נעדר ערבות וטעם המאכלים אשר נתן הקב"ה בכל אחד, לכן צוה לעמו שלא יתעסקו בתענוגים כ"א בשבתות ובימים טובים ובזה לא יתקלקל אצל האוכל שום מאכל גם אם יחיה אלף שנים פעמים. וזהו כלם ישבעו ויתענגו מטובך, ומענגיה לעולם כבוד ינחלו, טועמיה חיים זכו, וזהו לעם מדושני עונג זכר למעשה בראשית כלומר שלא ישתנה אצלנו שום מאכל מטעמו וערבותו, ומה שאמרו חמדת ימים אותו קראת כי כבר מבואר בחכמי אמת ע"ה כי בחינת שבת משפיע לכל השבוע שפע ברכה, כמאמר הזוהר הקדוש כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא דשביעאה תליין אשר ע"כ אנחנו מזכירים שבת בכל ימי

[334] מעדנים לעשיר וזהו מאמר הקב"ה לאדה"ר **ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ** כו', היינו שאתה מבקש לענג נפשך לכן אני ארבה לך תענוגים ומעדנים ארורה האדמה בעבורך כו' בזעת אפיך תאכל לחם ואז כל מה שתשיג ותמצא לתת לתוך פיך למעדנים יחשבו לך:

השבוע היום יום א' בשבת שני בשבת כו' וזהו חמדת ימים אותו קראת כי כל הימים חומדים את היום הנכבד הזה:

חלק יב

מדרש (שם בסמוך): תני בשם ר' אליעזר נקמתן של ישראל ביד עניים דכתיב **וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא** (דברים ט"ו, ט') נקמתן של אדום ביד ישראל שנאמר **ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל** (יחזקאל כ"ה, י"ד)[335] ר' אבהו בשם ר' אליעזר אמר צריכים אנו להחזיק טובה לרמאין שבהם שאלולי הרמאים שבהם כיון שהיה אחד מהם תובע בידי אדם והוא מחזירו ריקם מיד נענש למיתה שנאמר **וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא**, וכתיב **הנפש החוטאת היא תמות** (שם י"ח, ד') (פרשה ל"ד, ט'-י').

לפי הדרש הזה ראוי לבאר מלת היא שהיא עתה כשפת יתר, כי לפי פשט המקרא מלת היא נמשכת יפה לדברי התחלת המאמר הן כל הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבן לי הנה, הנפש החוטאת היא תמות להורות כי לא יקח כפרו נפש אחרת, רק נפש החוטאת היא עצמה תמות, וכמו שסיים בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן כו' אבל לפי דברי הדרש הזה מלת היא אך כשפת יתר כי די היה לאמר הנפש החוטאת תמות.

ולבוא אל הבאור נבאר תחלה מאמר והיה בך חטא, כי יותר מהנכון היה שיאמר וקרא עליך אל ה' וחטאת, אבל מאמר והיה מורה כאלו הדבר כבר מזומן לפניו. אמנם יתבאר יפה על דרך שבארנו מאמר (פ' נצבים) פן יש בכם שורש פורה ראש כו' והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כו' והמורם מדברינו שם כי בעוה"ז אין העונש על החוטא בעצמו, כי העולם נידון בדרך כלל, וכל ישראל ערבים זה בזה והכל לפי רוב המעשה, וע"פ רוב הצדיקים והישרים המה מעונים וסובלים יסורים בעון הדור שאחרים חוטאים והמה

[335] ובקצרה נוכל לומר בבאור מאמר נפלא זה שכוונתו להשמיענו דבר חדש לאמר גם כי כבר החליט הכתוב ואמר **כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו** (איוב ל"ד, י"א) עד כי נאמר **בן לא ישא בעון האב** (יחזקאל י"ח, כ'), עכ"ז יזדמנו בעולם ב' סוגי אנשים שהאחד חוטא וחבירו נענש. א'. עונש אשר על אדום כ"א היו נערכים ע"פ מעשיהם לבד היו רחוקים מן העונש כמאמר **כי ברב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) כי כן דרך המידת הדין להעריך המשפט לפי חכמת החטא ודעתו, אשר בעבור זה ארכו ימי הכנענים כמאמר **כי לא שלם עון האמורי עד הנה** (בראשית ט"ו, ט"ז). אבל עיקר שליטת הדין עליהם בעבור שהם דוחקים ומחטיאים את ישראל, וזהו נקמתן של אדום כלומר מה שהקב"ה נוקם מהם הוא רק ביד ישראל כלומר על ידי ישראל שהם מחטיאים אותם, וכמו כן נקמתן של ישראל כלומר יקר הנקמה והקנס שעליהם רק בעבור שאינם מרחמים על העניים להחיותם ברעב אשר עי"ז מוכרח העני לחמוס ולגזול להחיות נפשו והעון תלוי במי שבידו להחיותו ולהרויח לו. וזהו והיה בך חטא ר"ל אותו חטא אשר עשה העני יהיה על חשבונך ותהיה מוכרח לקבל עונש על חטאתו. וזהו מאמר **גזילת העני בבתיכם** (ישעיה ג', י"ד) כלומר מה שהעני גוזל בבתיכם העון על שאין אתם נותנים לו מחיה וזהו מאמר **משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה'** (תהילים י"ב, ו'). וזהו מאמר **ניצב לריב ה' ועומד לדין עמים** (ישעיה ג', י"ג) על מעשיהם של ישראל הוא הסוג הא', הסוג הב', ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו ואתם בערתם הכרם גזילת העני בבתיכם וכמו שנתבאר.

טהורים ונקיים וכל עולה לא נמצא בהם, וכמשפט הזה הוא מה שיתודע לעתיד גלוי לכל העמים כמאמר **אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם** כו' **והוא מחולל מפשעינו** כו' **וה' הפגיע בו את עון כלנו** (ישעיה נ"ג, ד'-ו'). זה שאמר המדרש נקמתן של אדום ביד ישראל פי' מה שראוי לאדום, ישראל סובלים אשר ע"כ הבטיח הכתוב כי לעתיד לא יהיה כן רק **ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך** (דברים ל', ז') כי בעצם וראשונה ראויות האלות רק אל החוטאים בעצמם. וזהו ג"כ נקמתן של ישראל ביד עניים פי' כי העניים סובלים בעד הכלל.

ומעתה לא יפלא עוד בעיני העשירים מה שהם מוכרחים לסבול עול פרנסת העניים כי הלא העניים סובלים יותר עול של אחרים, כי מה שאחרים חוטאים העניים סובלים. וכי תשאלך נפשך על עילת הדבר מפני מה דיבר יתברך את ישראל בלולאות הערבות שיהיה זה נענש על חטאיו של זה, דע כי זאת היתה מחכמתו יתברך הנדיבה, כי נדיב נדיבות יעץ להקל חמת המידת הדין ולהקטין העונש, ממש על דרך בעל חוב ברח ונתעלם מאת פני בעלי החובות הנושים בו, ונשאר אחד שהיה ערב בעדו ונתפס הערב בעבור החובות תחת הלוה, אבל עכ"ז לא ידקדקו עמו שיפרע להם עד פרוטה אחרונה אחר כי נפשם יודעת מאד כי לא לקח מידם כל מאומה, ובאין ספק יפטרו אותו אם יתן להם למחצה לשליש ולרביע, לא כן אם היו משיגים את הלוה בעצמו ודאי לא היו מוותרים לו כל מאומה.

כן ממש היתה עצתו יתברך בעבור קיום העולם להעלים ולהבריח את החוטא מנגד עיני מידת הדין ולהעניש את הערב, ועל הערב לא ישפוך המידת הדין העונש כ"כ בשצף קצף, אחרי כי הוא אינו חייב מאומה ואינו נענש כ"א בעבור עון אחרים. אבל כל זאת אם אנחנו מרחמים על העניים, אבל כאשר העלם יעלימו עיניהם מלחמול על העני, ויקרא אל ה' ויצעק לאמר מה זה אני נופל מכל דברי, ומה חרי האף הגדול הזה עלי, ואחר שתתעורר המידת הדין ויבוקש הדבר וימצא כתוב כי העון והחטא הוא אך בחבירו לא בו, וד' הפגיע בו עון אחרים, וזהו - וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כלומר הלא החטא בך, ולמה אצלו יהיה העונש וזהו שאמרו צריכים אנו להחזיק טובה לרמאים שאלולי הרמאים שבהם כיון שהיה אחד מהם תובע כו' והיה מחזירו ריקם מיד היה נענש כמשפט הראוי אל הבע"ח עצמו והיה נענש למיתה.

וזהו שהביאו ב' הכתובים הנ"ל שנאמר וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כלומר בעצמך תענש בעבור חטאתיך ועונותיך, אבל תדע כי אם בעצמך תענש על חטאתיך ודאי יעשו בך דין גמור כמה שכתוב הנפש החוטאת היא תמות פי' אם היא בעצמה תקבל העונש

הלא יהיה משפטה למות משא"כ אם נושאים ונותנים רק עם הערב לא יגזרו עליו עונש מיתה רק עונש ממון שיסבול חבלי עוני:

חלק יג

ובגמרא: שאלו את שלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה אמר להם צאו וראו מה פירש דוד אבא **פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד** (תהלים קי"ב, ט') (ב"ב י', ב').

באור המאמר דע כי נותני צדקה יהיו על ג' פנים א'. שיתן הנותן ליד המקבל והמקבל רואה את הנותן והוא מתבייש ממנו, ב'. שיתן לו בדרך הלוואה ואח"כ ישמט ידו ממנו, ג'. שיפזר מעותיו לפני המקבל טרם בואו והמקבל לוקט ולוקח אותם כמוצא מציאה וענין הפקר. וההבדל ביניהם כי הראשונה אליה וקוץ בה כי המקבל מתבייש מהנותן הב' הוא ענין מעולה שכן נאמר **טוב איש חונן ומלוה** (תהילים קי"ב, ה') שמקבל ממנו בדרך הלוואה אולם בהעטיף הזמן ולא יתבע אותו הלא ידע כי צדקה היתה ולא הלוואה, אבל אם פזר נתן לאביונים צדקה זאת תעמוד לעד[336] ואין למעלה ממנה. אכן המתנדב אשר יתנהג כן ירגז עליו יצה"ר ויציע לפניו טענות ואמתלאות, א'. כי כאשר יסתיר מעשיו הוא מונע את עצמו מכבוד ויקר כי לא ידע אדם מצדקותיו ולא ממדותיו ואיך יכבדוהו אנשים. ב'. יציע לפניו ויאמר כי יש מצוה גדולה לגלות מעשיו כמו שמצאנו בדברי רז"ל נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה בשביל שתתקשט מדת הדין בעולם שאם יאמר לך אדם למי שהוא רוצה להעשיר מעשיר כו' יכול אתה להשיבו ולומר לו יכול אתה לעשות כמו שעשה אברהם אבינו (בראשית רבה נ"ה) וא"כ גם אתה אם היו מעשיך נראים ונגלים לעיני אנשים הלא ממך יראו וכן יעשו. לזה השיב אמרי אמת שיאמר ליצרו, מה שאתה דואג על העדר הכבוד **קרנו תרום בכבוד** גם שתהיה הצדקה בסתר, ומה שאתה דואג על תרעומות הרשעים על הצלחת הצדיקים אמר מה לך בכך, **רשע יראה וכעס**, ומה שתאמר כי עי"כ יתאוו גם הרשעים לעשות כמעשה הצדיקים כי מהם ראו וכן יעשו ע"ז אמר **תאות רשעים תאבד**, כלומר אין חפץ להקב"ה שיתאוה הרשע לעשות מע"ט בעבור ראותו הצלחת הצדיק. וכמו שמצאנו מאמרם ז"ל (בראשית רבה ט') מפני מה נגזרה מיתה על הצדיקים שלא יהיו הרשעים אומרים כלום

[336] ודע כי רז"ל במדרש (סוף פרשתנו) ביארו מלת פזר בדרך עומק הפשט וז"ל ר' טרפון יהב לר' עקיבא שית מאה קונטרין דכסף אמר ליה קנה לנו שדה אחת כו', נסב יתהון ופליג יתהון לספרים ולמתני' ולאלין דלעין באורייתא כו', א"ל אית בר נש דיהיב מגן כו' א"ל כתיב פזר נתן לאביונים, הנה ביארו ז"ל מלת פזר כפי עומק הפשט מה שעלה בדעתו לפזר ולהוציא לקנות מחירו קנין מן הקנינים נתן לאביונים.

הצדיקים חיים אלא שהם מסגלים מצות ומע"ט אף אנו נסגל מצות ומע"ט נמצאת עשיה שלא לשמה:

בחוקתי

חלק א

אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה כו'. (כ"ו, ג').

באור זה דע כי כבר כתבנו בספר המדות (בשמיני לשער היראה) כי עניני בני אדם מתחלקים לכמה סוגים, מהם דברים המיוחדים להחיות הגופות או להפסידם ולהמיתם, כמו עניני אכילה ושתיה, כאשר יאכל האדם את הראוי לו ימצא חיים, וכאשר יאכל בשר בזמן הראוי ומקום הראוי ושיעור הראוי אז יערב לו ויהיה בריא אולם דשן ושמן, ובשנותו תנאי מן התנאים אם בכמות ואם באיכות יסבב לעצמו חולי או שימות. וכן המו"מ אם יעסוק במו"מ כפי ערכו ואיכותו, וכפי זמן הראוי לזה ירויח ויצליח, ואם ישנה חק אחד יפסד מה שבידו.

ומאלה תקח משל על כל עניני עוה"ז ממה שאתה קם מזה עצמו אתה נופל בהשתנות רק דבר אחד מן התנאים הנאותים, כאמרם ז"ל טוב זה מלאך החיים מאד זה מלאך המות (ב"ר ט'). היינו כי כל הפעולות אל הממשיכים החיים והמסבבים המות יסבו ילכו על מאזני משפט משמרת ההנהגה, וגם כי אנחנו לא נדע מה משיעור ההנהגה עכ"ז הרוצה לדעת יוכל לדעת ע"פ התורה החמודה, כי כבר מסרה אלינו שיעור מוגבל, לאמר כי ראוי לאדם להזהר בעצמו לבקש מה שיספיק לו בכל עניניו כשיעור טוב לבד ולא לרדוף אחר טוב מאד, היינו שלא לבקש מותרות כי הוא דרך רע זיקים חצים ומות.

זה שרמזו לנו ז"ל טוב זה מלאך החיים, מאד ר"ל כאשר יבקש מותרות ושיהיה לו טוב מאד זה הוא שליח המות.

ודע כי כמו אשר בעניני הגופות החיים והמות מוצאם ומובאם ממקום אחד היינו בשנותו חק מן הדרכים המחוייבים להנהגתו, כן בעניני המצות חיי הנפשות כלולים בהם ב' הקצוות הנ"ל כי כל מצוה יש לה חקים ודינים באיכות עשייתה וזמן עשייתה והכוונה והמחשבה הנאותה אליה. כמו תפלין אם ישקוד בלמוד הלכותיה וכל פרטיה ודקדוקיה לכל חקותיה לדעת באיכות עשייתם וזמן הנחתם והמחשבה הראויה אליהם, ימשוך לעצמו החיים, ובשנותו חק מחקי המצוה אם במעשה ואם בכוונה שלא לשמה, וכדומה מן השינוים ישיג ממנה ההיפך. ולפעמים יזדמן אשר אם יבגוד ויתעלם משמור

חק הראוי אל המצוה תתהפך בידו המצוה לעבירה כמאמר **ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב על ה' ויבוא גם השטן בתוכם** (איוב ב, א') ר"ל בתוך עדת המזכירים זכות העושים מצות בא גם השטן בתוכם, ואומר הלא לא מצוה היא רק עבירה גדולה וכמאמר **במקום הצדק שמה הרשע** (קהלת ג', ט"ז) כלומר גם במעשי המצות משותף חלק רע כי יש בה שינוים הרבה:

ומעתה דע כי הסרים מן הדרך יהיו על ב' דרכים, יש יהיה חובק את ידיו לבלתי עשות שום מצוה מן המצות, ויש מן הסרים אשר המצות יעשה אבל יהיה נלוז במעגלותיהם, היינו ישנה את חקם ומשפטם בשינויים וחלופים, והתבונן מעתה כי הקב"ה כמעשה ידיהם יתן להם ויעניש אותם ג"כ בעונשים מתחלפים, כי כאשר הקב"ה רואה בבני אדם שאינם עושים כל מאומה מן הטוב גם הוא יתברך יעשה כן ויקפוץ ידו שלא לתת שפעתו כל מאומה, כמאמר **ועצר את השמים ולא יהיה מטר** (דברים י"א, י"ז). וכאשר יעשו המצות אבל ישנו החקים, גם הוא יתברך יעשה כן יתן מטר על הארץ אבל לא בעת הראוי, ולא במקום הראוי ויהיה המטר עוד סבה להפסיד הצמחים לקלקל התבואות והפירות ולשנות את טעמם ויתקיים בהם מאמר **וזרעתם לריק זרעכם** כו' (ויקרא כ"ו, ט"ז). הוא שאמר הנביא ע"ה **והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חנפו חק הפרו ברית עולם** (ישעיה כ"ד, ה') המליץ על הארץ מאמר חנפה, לאמר כי תעשה משפטה כמשפט החונף אשר לפי הנראה לעין היא ברכה ובאמת היא קללה, וזהו והארץ חנפה תחת יושביה יען כי עברו תורות שלא למדו, ועי"כ חלפו חק יעשו מצות, אשר כפי הנראה היא מצוה ובאמת היא עבירה ועי"כ הפרו ברית עולם כי כלם ישנו את חקם.

זהו אם בחקותי תלכו שתהיו עמלים בתורה, ועי"כ ואת מצותי תשמורו ועשיתם אותם באין שינוי כל מאומה, אז ונתתי גשמיכם בעתם כלומר גם העולם בכללו לא ישנה את חקו:

חלק ב

מדרש: **אם בחקותי תלכו** הדא הוא דכתיב **חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך** (תהילים קי"ט, נ"ט) אמר דוד רבש"ע בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הדא הוא דכתיב **ואשיבה רגלי אל עדותיך** (פרשה ל"ה, א').

באור זה על דרך שאמרו רז"ל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאלו עשאו במה שנאמר **חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא** (ישעיה ב', כ"ב) ושמואל אמר במה חשבתו לזה ולא לאלוה (ברכות י"ד, א') משל לבעה"ב אשר משפטו

היה לקנות סחורה אצל חנוני מיוחד, פעם הציץ החנוני וראה כי זה יוצא מחנות אחרת וסחורה בידו וירע בעיניו עד מאד, אך עכ"ז יש ביד הבעה"ב הזה להתנצל ולומר הלכתי לקנות סחורה הבלתי מצויה בחנות שלך, והייתי מוכרח לבקש אותה אצל חנוני אחר, אכן אם יש לזה כל מיני סחורות באין מחסור כל דבר אז כעסו כעס עולם, לאמר הגידה לי איזה דבר איננו אצלי בחנות שלי ואצל אחר תשיגהו.

כן תדע כי אין דבר בעולם שלא יהיה מציאותו וצמיחתו ע"י התורה כמאמר יש לך אדם לוקח מקח, לוקח שדות אין לו כרמים, לוקח כרמים אין לו שדות, אבל התורה יש בה שדות ויש בה כרמים שנאמר **שלחיך פרדס רמונים** כו' (שיר השירים ד', י"ג) כי מציאות כל הדברים ופעולתם הכל בזכות התורה ימלא ה' כל משאלות אדם, וזהו במה חשבתו לזה ולא לאלוה (כזה שמתפלל) מה תוכל להשיג אצל אחר שלא תוכל למצוא אותו אצלו.

וזה עצמו מאמר דוד המלך ע"ה לאמר לא זאת לבד כי לדרוש את ה' ואת דרכיו ומשפטיו אני הולך לבהמ"ד, כ"א גם אשר אצטרך לדרוש צרכי גופי, וזהו - חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך, בכל יום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני אני הולך להשיג חפצי, וסעיפי ישיבוני לאמר הלא טוב לך גם בזה לדרוש את ה' ותורתו ותושיע ימינו:

חלק ג

ובסמוך: אמר דוד חשבתי ברכות וקללות והברכות הן מא' ועד תי"ו והקללות הן מוא"ו ועד הה' ולא עוד אלא שהן הפוכות (שם).

עיין באורו בקול יעקב ריש מגלת אסתר וינעם לך.

חלק ד

ובסמוך: תורה קרויה אבן ויצה"ר קרוי אבן תורה קרויה אבן שנאמר **את לוחות האבן** (שמות כ"ד, י"ב) יצה"ר קרוי אבן דכתיב **והסירותי את לב האבן מבשרכם** (יחזקאל ל"ו, כ"ו) (פרשה ל"ה, ו').

עם דברי המאמר הזה נוכל למצוא כוונת מאמר אחד פעם א' גזרה המלכות גזירה על ישראל שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכין בה תיחרב תחומין שסומכים בהם יעקרו מה עשה יהודה בן בבא הלך וישב לו בין שני הרים גדולים וסמך שם חמשה זקנים וכו' כיון שהכירו אויביהם בהן אמר להם בני רוצו, אמרו לו רבי מה תהא עליך אמר להם הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכים (סנהדרין י"ד, א'). והדברים סתומים וחתומים! ועם דברי המדרש שלפנינו יתבארו הדברים יפה, כי התורה נקראת אבן והיצה"ר נקרא אבן וההבדל כי התורה היא אבן שאין לה הפכיים כי אין לנטות

ממנה ימין ושמאל, והיצה"ר הוא אבן שיש לו הפכיים כי זה הוא מעיקרי העבודה לעבוד עם היצה"ר ג"כ, כאמרם ז"ל בכל לבבך בשני יצריך. והיתה תשובת ר' יהודה בן בבא אל הזקנים האלה ע"ד שמצאנו (ברכות נח) ביתא דרב חנא בר חנילאי אחריב ואתנח ע"ז ר"ח, אמר ליה עולא אמאי קא מתנחת די לעבד שיהיה כרבו, היינו כי גם ביתו של הקב"ה חרב. כן פה האויבים בקשו לבטל רובי תורה מישראל וגזרו כל הסומך וכל הנסמך יהרג, ולכן כאשר שאלוהו ר' מה תהא עליך שאינך יכול לברוח אמר להם הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לו הופכים, היינו די לי אם אהיה נידון עם התורה בשוה (מפי הרב מו"ה אלקנה ז"ל בן בתו של מו"ר הצדיק המחבר נ"ע).

ובגמרא אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח כו' (סוכה נב) משל לרמאי מוכר על יריד אבנים של זכוכית צבועים ואומר שהם אבנים טובות ומוכר אותם בזול, הכסיל חושב זאת למציאה גדולה וחוטף מיד ומשלם, ובבואו אל איש חכם בלילה הוא משיב ואומר אמתין עד מחר ואבחון אותם לעיני השמש, ולמחר כאשר האיר היום הרגיש שהמה צבועים וינסה ויתן אותם אל מים רותחים ונשברו ונימחו.

כן היצה"ר מסית ומפתה את האדם אל חטאים ואומר כי זה מצוה וזה מצוה, הכסיל שומע לו מיד, והיתה עצת חז"ל בדרך עצה טובה שלא למהר לעשות כן אלא אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש ושם אחר תפלתך ואחר שיעור למודך יהיו עיניך זכים ובהירים, ושם תנסה את המציאה שהוא נותן לפניך ואם אבן הוא נימוח כו':

חלק ה

ובסמוך: תני בשם ר' שמעון בן יוחאי הככר והמקל נתנו מכורכים מן השמים אמר להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו כו' (פרשה ל"ה, ו').

אולי יתכן בדברי המליצה נתנו מכורכים כי הנה העונש על העבירות רע ומר עד מאד ומי פתי יסור הנה יבחר ברשע כסל, אמרו חז"ל משל לזה ממש ע"ד מי שנותן לחבירו ככר ומקל שיבחר לו א' מהם, ואם נותן לפניו כשהם מגולים ונראים אז הוא רואה ובוחר הככר, ואם המה מכורכים ומכוסים היטב אז יצטרך זה אל הבחנה גדולה להבחין איזה לבחור ואיזה לעזוב, כי אם לא ישכיל על הדבר יעלה בידו ההיפך[337] כן המצות גם

[337] כי אם לא ישכיל ישיג ההפך וכבר המליץ שלמה המלך ע"ה **חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים** (משלי כ"ו, ט') אמנם לחבר ב' המאמרים האלה מה ענין החוח אל מאמר ומשל בפי כסילים, דע כי האדם ישתמש לפעמים גם עם החוח וקוץ וכדומה כאשר ירצה לקטוף התפוח מהאילן ובידו לא יוכל להגיע אליו הוא זורק למעלה את החוח על הענף ונקטף התפוח ונופל לארץ, והמשכיל כאשר יש לפניו התפוח הוא נוטל את התפוח ואת החוח יעזוב ויניח, והשכור עושה בהיפך הוא לוקח את החוח ועוזב את התפוח. כן כל עיקר המשל אשר ישא החכם על פיו רק למען לבוא על ידו אל הנמשל לקרב הדר אל השכל, ואז משפט החכם כאשר כבר יש לפניו הנמשל הוא לוקח ואוסף אל לבו הנמשל ועוזב את המשל, והכסיל יעשה בהיפך יקח את המשל ויעזוב ויניח את הנמשל, וזהו ממש כמו חוח עלה ביד שכור כן ומשל בפי כסילים זה עוזב את העיקר וזה עוזב את העיקר.

העבירות מכוסים ומעוטפים עד שאין נראה כ"כ אל העין איזה יכשר יותר אל האדם עד כי אסף אמר **ואני כמעט נטיו רגלי וכאין שופכו אשרי כי קנאתי בהוללים** כו' (תהילים ע"ג, ב'). אם לא המתבונן מאד יתברר ההבדל כמו שאמר **עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם** כו' וכמאמרם ז"ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה (אבות ב') ואחר החשבון ואחר טוב ההתבוננות יודע כמה רחוק זה מזה ויבחר במצות התורה שההוצאה בהם דבר מועט והשכר עצום עד מאד, ולהיפך בעבירה התענוג רק לשעה קלה וצער העונש גדול מאד, אבל הרשע מכסה העונש ומגלה תענוג הזמני ועי"ז התאוה גוברת והולך ועושה כתאותו.

וזהו אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו שנאמר **אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו** (ישעיה א', כ'). באור זה ע"ד מאמר **כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם** (הושע י"ד, י')[338] כי הנה הרשע יחשוב בדעתו כי הוא יתברך שונא מוחלט אל האדם כי ע"כ העמיס עליו מצות ואזהרות רבות שלא יוכל לעמוד בהם, ואמר כך יביאהו במשפט, אבל טעותו יובן במשל לבעל אכסניא שהי' פזרן גדול ובכל יום היו לו כמה אורחים ונותן לפניהם כמה מיני מטעמים, פעם אחת בא שמה עני והיה איש חולה וכראותו המטעמים אכל גם הוא ונחלה יותר לאין מרפא, ויאמר על הבעה"ב כי הוא רק פועל רע, ויען בעה"ב ויאמר שאלו נא את כל המסובים אם סעודתי וארוחת שלחני היא לטובה או לרעה, ואם אתה איש חולה מה לי בזה, לא הכינותי סעודתי לחולים.

וזהו ממש מאמר כי ישרים דרכי ה' התורה והמצות המה טובים וישרים, והעד - וצדיקים ילכו בם ממדריגה למדריגה ויוסיפו אומץ בזה ובבא, ופושעים יכשלו בם כי המה חולים וחוטאים על נפשותם.

וזהו הככר והמקל נתנו מכורכים מן השמים להורות כמו מי שהוא טוב לכל ורואה איש רעב ומרחם עליו ונותן לו ככר ומקל, שאם אינם מקושרים רק נפרדים זה מזה יקשה בעיני המקבל הלא אדם טוב הוא ולמה הוא נותן לי מקל עם הככר, אמנם אם הככר והמקל המה מקושרים זה בזה ומכורכים היטב עד שאין ביד הנותן להפריד זה מזה אז אין להאשים אותו כי הוא רוצה להטיב אל המקבל שיאכל הככר ויעזוב המקל. כן אין

[338] ישרים דרכי ה' עוד נוכל להמליץ בזה על דרך שכור אחד היה יושב בבית המשתה והתחיל מצעק ואומר כי הבית מתנועע ליפול, והם משחקים עליו לאמר וכי משוגע אתה איך יתנועע בית חומה נשגבה, והוא מראה לפניהם הלא ראו והביטו כי אני הולך ומתנועע פעם לצד זה מן הבית ופעם לצד זה, עמד אחד מן המסובים מכסאו והלך גם הוא בבית אחת הנה ואחת הנה ואמר לו ראה נבל הלא אני הולך ישר ואיך היה אפשר זה אם הבית מתנועע אם לא כי אתה שכור אתה ראשך מתנועע, וזהו כי ישרים דרכי ה' והראיה – הלא צדיקים ילכו בם, רק ופושעים יכשלו בם.

להתפלא על ה' יתברך שגרם עונש אל הרשע כי התורה אחדות אחד ובה תלוי הככר והמקל כמאמר **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה** (דברים י"א, כ"ו) היינו שכר ועונש, וכל כוונתו יתברך לשכר טוב לברואי הנפש ואם כי יזיק אל החולה הנה הוא מסבב קללה לעצמו וכבוד ה' ותורתו נקיים:

חלק ו

ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם. מדרש: אמר ר' חמא בר' חנינא אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאלו אתם עשיתם אותם (פרשה ל"ה, ז').

באור זה בהקדים מאמר **כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות** (בראשית ב', ג') והרצון בזה שלא נחשוב ונאמר כי שביתת יום השבת היתה בעבור כי כלתה המלאכה שלא היה עוד מה לעשות. לזה אמר כי לא כן הדבר כי השביתה היתה בעבור שהקב"ה חלק כבוד ליום השבת אבל לעשות בעולם יש ויש כי מה שברא הקב"ה בששת הימים היה רק על דרך העושה כלים לבעל מלאכה שיוכל לעסוק עמהם במלאכתו, כן העולם ומלואו רק כלים אשר בזיווגם והרכבתם והתמזגותם יצאו פעולות חיים לכל חי, ואין להם שביתה ממלאכתם, והתמדת פעולתם ע"י האדם שיעמול בהרכבתם והקב"ה ישפיע שפעתו הטובה להמשיך מציאות הבריאה ע"י עמל אדם שיעמול ויעבוד את האדמה ושארי המלאכות והתמזגות. וכאמרם ז"ל אע"ג דכתיב כי בו שבת מכל מלאכתו ממלאכת עולמו שבת ולא שבת לא ממלאכת הרשעים ולא ממלאכת צדיקים אלא פועל עם אלו ועם אלו (בראשית רבה י"א). וזהו כי בו רק מכל מלאכתו מלאכתו המיוחדת אליו יתברך יש מאין מאותה המלאכה שבת, אבל אשר ברא אלהים לעשות וכאמרם ז"ל (ב"ר שם) כל מעשי בראשית צריכים עשיה: החרדל צריך למתוק החטים צריכים להטחן כו' אפי' אדם צריך תיקון.

והנה כמו אשר בכל ימי השבוע פעולתו יתברך ע"י מלאכתנו כך השבת אשר לה' יתברך הוא ג"כ רק עם שביתתנו כמאמר **וביום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה בו כל מלאכה** (שמות כ', י'). כלומר לכן תראה שלא לבלבל שביתתו ע"י מפעליך ורוע מעשיך בעשותך מלאכה ביום השבת, ובמלאכת המשכן מבואר הדבר יותר **וביום השביעי יהיה לכם קודש** ואז **יהיה שבת שבתון לה'** (שם לה, ב'):

ודע כי האף אמנם על האדם נאמר **כל שתה תחת רגליו** (תהלים ח', ז') עכ"ז לא תשלוט יד האדם בכחות טבע הבריאה כמאמר **כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו** (קהלת ב', י"ב). כמו הגוף וכחותיו נבראו לעשות - הפה לדבר, העינים לראות, רגלים ללכת, ואין לאדם חלק ודעת בכחות האלה איככה הם עושים פעולתם, רק זה

חלק אדם שבידו לבחור מתי לעשות, ואיך לעשות, ומה לעשות ויגביל לעצמו, עת לדבר ועת לחשות, ללכת ולשבת ולנוח וכדומה, אבל כח הטבע המוטבע בהם בעצם פעולתם הוא מן הבורא יתברך. כמ"ש הרמב"ם ז"ל (במורה נבוכים בע"ב מראשון) כל הכחות הנמצאות בגוף, כח המושך, והמחזיק, והמעכל, והדוחה, עושים מעשים טבעיים מבלתי מחשבה והשתכלות ואין הבעלים משיגים מה שיעשו הכחות האלה עכ"ל.

וכן המחשבה והחכמה והדמיון כלם כח פעולתן מיד ה' וברשות האדם לחלק להם מקום וזמן ושיעור כמאמר **תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה** (משלי כ"ג, כ"ו)[339] כי רשות ביד האדם לתת מחשבתו לדברים נכבדים בעסקי עבודת ה' ותורתו, ויש בידו להטות מחשבתו לחשוב בהבלים ובתאות הגוף. ומזה תקח משל על כל הדברים הנעשים בעולם הנפעלים ע"י האדם לא תוכל לומר שעשה האדם איזה דבר מהתחלתו כי רק עליו יתברך נאמר **אנכי ה' עושה כל** (ישעי' מ"ד, כ"ד) רק השינוי וההעתקה והחבור וההתמזגות זה הוא ביד האדם ובחירתו להרכיב ולעשות דבר מדבר, וגם זה ע"י כלי מעשה שעשה הקב"ה אל האדם ועל הכל נאמר **גבוה מעל גבוה שומר** (קהלת ה', ח'). וע"ז תיאר הכתוב מעשה האדם ויקרא אותם בשם מלאכה כמו **ששת ימים תעשה מלאכה** וא"כ היה קשה להם ז"ל מאמר ועשיתם אותם כאלו האדם הוא בורא המצות ועושה אותה מחדש.

אבל אם תתן לבך אל הענין הזה תראה כי הדבר כן הוא כי המצות אם אמנם כי עליו יתברך נאמר **אז ראה ויספרה הכינה** כו' (איוב כ"ח, כ"ז) עכ"ז אין המצוה פועלת פעולתה ויקר הדרה וסגולתה כי אם כאשר האדם יעשה אותם משורש לבו הטהור, היינו מבחירתו ומחשבתו להקימה ולעשותה, וזה כולל כל עבודות שהיו במקדש וכל שארי מצות התורה שעיקר כח ופעולת המצוה מה שהאדם העובד חשב בהן לשם עבודה ולשם מצוה ואם לא אינו רק כמתעסק בקדשים.

וכן בהיפך בעבירות סוף דבר כי עיקר השבח שנשתבח האדם עד שנאמר בו **ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו** (תהלים ח', ו') כל זה נאמר על כי חלק הקב"ה אל האדם שיהיה המצוה והעבירה מזומנים ומוכנים ע"י הסכמתו ומחשבתו כאלו כלם

[339] תנה בני לבך לי והבאור בעומק המליצה הזאת על דרך מתקני בנינים וטחים על פרץ נבעה בחומה נשגבה וממשחים אותה בששר ומציירים עליה ציורים בצבעים וגוונים שונים, אשר דרך האומנים האלה בעת עשותם התיקונים הנ"ל הם תלוים באויר רק הם נאחזים ע"י החבל שנשתלשל מלמעלה ולמטה, אין להם לחוש על שמירתם כי שמירתם היא נתונה אל אשר מלמעלה אל האוחז בחבל, ואין להם רק לתת עיניהם על התיקונים ועל הציורים לעשותם על צד השלמות. וזהו תנה בני לבך לי ראה נא לקשור עצמך בקשר חזק שתהיה דבק אל אלהים עליון, ולמטה אין לך רק ועיניך דרכי תצורנה ראה לעשות הדברים כמשפטם וחקותם.
עוד משל ע"ז אל כלי המקלח מים שעושים קנה ארוכה עד מאד שיכולים לעלות עמה על כל פינות הגג לקלח מים אל מקום הצורך, וזה העומד למטה אין עליו רק לעסוק בתנועות לשאוב את המים לתוכו ואותו שהוא על הגג הוא יכוון לבדו את מקום הצורך וזהו תנה בני לבך לי ואתה עיניך דרכי תצורנה, והבן.

חולקים כבוד לבעה"ב שלא לעשות דבר בלא הסכמתו ודעתו ורצונו, אם יאמר הן הן, ואם לאו לאו, ולזאת ראוי לתארו בשם הוד והדר וזהו וכבוד והדר תעטרהו.

וזה דבר הפליאה אשר השמיעו אותנו חז"ל במאמר שלפנינו לאמר גם כי אין לך חלק במצוה בלתי דבר קטן ומעט מזעיר כי האדם כפי כחו עשה ומה האדם ומה חסדו כמאמר **וכל חסדו כציץ השדה** (ישעי' מ', ו') עכ"ז מעלה עליך הכתוב כאלו אתה עשית אותם למשל מצות ציצית ותפלין דברים העומדים ברומו של עולם, ואם הם מונחים על השולחן אין בזה כל מאומה, אבל אם אתה תניח אותם בראשך וזרועך כמצוה עליך אז המצוה גדולה ורבה לאין חקר, והענין יקר:

חלק ז

והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם אני ה' אלהיכם כו'. (כ"ו, י"ב)

ילקוט: משל למלך שבא אצל אריסו והיה אריס ההוא מיטמר מלפניו ואמר לו המלך מה לך שאתה מיטמר הריני כיוצא בך, כך עתיד המקום לטייל עם הצדיקים והצדיקים מזדעזעים מלפניו, והמקום אומר להם מה לכם שאתם מזדעזעים מלפני הרינו כיוצא בכם. אי לפי שאני כיוצא בכם יכול לא תהא מוראי עליכם תלמוד לומר והייתי לכם לאלהים ואתה תהיו לי לעם, אם אתם מאמינים בדברים האלה אני ה' אלהיכם כו' (רמז, תרע"ב).

והמאמר סתום מאד, אם במה שאמר הקב"ה מה לכם שאתם מזדעזעים מלפני הריני כיוצא בכם הדבר כמו זר, גם מה שאמר יכול לא תהא מוראי עליכם תלמוד לומר והייתי לכם לאלהים לא ידענו ג"כ מה ענין ההוכחה הזאת.

אמנם לבוא אל הבאור נקדים מאמר **אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך** (תהילים נ', כ"א)[340] דע כי כבר קבלנו מפי רז"ל שאין הקב"ה

[340] וחוץ לדרכנו נראה עוד להמתיק מאמר זה על דרך שכתבנו למעלה על מאמר (פ' קדושים) לא תשנא את אחיך בלבבך כו' כי כבר ידענו טבע בני אדם שאין אדם רואה חובה לעצמו (שבת קי"ט) ובמקום אחר אמרו את הכל עשה יפה בעתו שייפה לכל אחד ואחד אומנותו (ברכות מ"ג). דייק ואמר לכל אחד ואחד להורות כי לא יפה הדרך לפניו כ"א כאשר הוא ביחידות אבל כאשר ישבו שנים יחדו ויהיה ביניהם מעשים רעים וחטאים אז בהכרח יבחון גנות המעשה הזאת בעת ראותו אותה מאת רעהו, כי על עצמו מסבת התאוה הגוברת עליו יהיה גם השכל כמשרת אל התאוה לבקש צדדי היתר ואומר מותר, אבל איך יזדמן שיתאוה זה שיעשה רעהו ואיך תהיה תאוה באדם על זולתו. לכן אז כאשר יראה ברעהו רעה לבבו יבין ויהיה מבחין מאד גנות המעשה ופחיתותה וזהו **חכמים המה להרע** (ירמיה ד', כ"ב) כלומר לדון את חבריהם לכף חובה, ולהטיב בעצמם לא ידעו. וזהו ג"כ מאמר **אנשי רע לא יבינו משפט** (משלי כ"ח, ה') כי בדור המבול אמרו חז"ל לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל (בראשית רבה ל"א), כי שארי עבירות יש להם התנצלות שלא ידעו שהוא רע אבל גזל אתמול גזלו אצלו והבין רעת הדבר עד מאד וא"כ איך אח"כ בא הוא וגזל את אחרים, וזהו אנשי רע לא יבינו גם דבר משפט ומבקשי ה' יבינו כל והבן הוא שנאמר **משפטי ה' אמת צדקו יחדו** (תהילים י"ט, י') היינו כי הקב"ה דן את האדם רק לפי כח שכלו

דורש מאת האדם רק כפי מה שהוא אדם, עד שאמרו הקול היה יוצא לכל ישראל ואצל כל אחד לפי כחו הזקנים לפי כחן והנשים לפי כחן ואף משה לפי כחו וכן הוא אומר קול ה' בכח בכחו של כל אחד ואחד (שמות רבה ה).

וכבר כתבנו בבאור מאמר **בתוכחות על עון יסרת איש** כו' **אך הבל כל אדם סלה** (תהלים ל"ט, י"ב) כלומר כאשר תדין את האדם על מעשיו אין אתה מעריך את מעשיו ואת חטאיו לפי גודל אלהותך, שא"כ לא היה קץ וסוף אל העונש המר שהיה ראוי לו כי בערך מי שחטא לו הלא חטא לאלהים שהוא אין לו סוף ותכלית, והיה ראוי ג"כ לענוש את החוטא בעונש בלתי בעל תכלית, אבל ברוב טובו וחסדו יתברך אינו מעריך את הנבראים בערך עצמו כ"א לפי ערכם הדל והפחות וזהו בתוכחות על עון יסרת איש כלומר בערך האדם שהוא רק אנוש אנוש. וכמו שכתבנו למעלה באורך (פ' ויגש) שאין הקב"ה תובע כבודו מאת האדם רק כפי כח האדם והשגתו וכמאמר **כי ברב חכמה רב כעס** כו' (קהלת א', י"ח) כי לולא זאת אין צדיק בעולם שיוכל לצאת זכאי בדינו כפי העבודה הראויה לבלתי בעל תכלית כמאמר התימני **הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו** (איוב ט"ו, ט"ו) ומעתה הן הן הדברים שאמר הילקוט עתיד הקב"ה לטייל עם הצדיקים והצדיקים מזדעזעים מלפניו והמקום אומר להם מה לכם שאתם מזדעזעים מלפני הריני כיוצא בכם ר"ל שהקב"ה כביכול יצמצם כבודו כפי כח השגת האדם והבן.

ומעתה יפה אמר הילקוט אי לפי שאני כיוצא בכם יכול לא תהיה מוראי עליכם ת"ל והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם כו', ירצה כי עתה יש מקום שיאמר האדם שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך, כי אין רשע שלא יהיו מעשיו כפי השגתו כי טחו עיניו מראות וכל דרך איש ישר בעיניו. אבל שקר בימינו כי אין דינו כפי השגתו עתה כ"א כפי יכלתו להשיג אם היה פונה לבבו לבקר בהיכלי החכמה והתושיה היה משיג כפי אשר חלק לו בבינה כאמרם ז"ל (ויקרא רבה ט"ו) על מאמר לעשות לרוח משקל.

והבחנתו וא"כ יזדמן שנים עוברים עבירה אחת ואין משפט שלהם שוה ועכ"ז צדקו יחדו. כי כבר מוחלט **כי ברב חכמה רב כעס ויוסף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) כי אין חיוב העונש כ"א מסבת השכל כי לולא השכל היה נידון כבהמה, ומעתה כבר אפשר שיהיה הרשע הולך על משענתו ישען על סכלותו כמאמר אין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות, אבל שקר בימינו כי כל זה היה אם היה כסיל על עצמו וגם את אחרים היה דן לזכות, אבל אתה הלא פיך שלחת ברעה, כלומר כי הוא מגנה את אחרים העושים מעשים רעים א"כ נראים הדברים כי לו לב מבין ומבחין בין טוב לרע. ומעתה המשך המאמר כך הוא אם ראית גנב ותרץ עמו וכו' הנה חלק הכתוב את מעשיו הרעים לב' חלקים, א'. מה שהוא עושה בעצמו אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך. שנית. פיך שלחת ברעה שהוא שונא את העושים כמעשיו והוא מגנה אותם ואמר אלה עשית והחרשתי כלומר המעשים הרעים שעשה בעצמו כמו שנזכר למעלה עשית ואני הייתי כמחריש אבל הלה"ר מחייב אותך כי כאשר תראה כמעשיך אצל אחרים הלא תתן בהם דופי א"כ הלא מבין אתה וזהו דמית היות אהיה כמוך כלומר אתה תדין ותחשוב כי ראוי להיות שאהיה כמוך, כלומר לעשות עצמו כביכול כאינו מבין, אבל לא כן הדברים אוכיחך ואערכה לעיניך כלומר כמו שאתה רואה בעין רעה את אחרים העושין ותתן דופי בהם.

וזהו דמית היות אהיה כמוך, כלומר אתה תחשוב כי ראוי להיות שאהיה כמוך כלומר שיהיה המשפט אשר אשפוט אותך כמוך עתה במחשך ההשגה, לא כן הדברים כי אם אוכיחך ואערכה את משפטי לעיניך, כלומר לפי עין השגתך לא כההשגה החשכה רק כאורה.

וזהו יכול לא תהיה מוראי עליכם תלמוד לומר והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם, כי לפי דעת האדם הנזכר היה ראוי להקדים ולומר אתם תהיו לי לעם ובערך זה אהיה לכם לאלהים, לכן הורה הכתוב ואמר והייתי לכם לאלהים ואחלק לכם בבינה ובערך זה אתם תהיו לי לעם (ומה שאמר הילקוט מה לך שאתה מיטמר כו' כי הם יחשבו להטמיר ולהסתיר עצמם לאמר שהקב"ה לא יראה אותנו מחמת שהוא אינו רואה במסתרים, כמשפט עוף ידוע שאם ירצה להסתר מעיני הבריות הוא מעצים עיניו וחושב כי אז אין מי רואה אותו) והבן:

חלק ח

ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי כו' (כ"ו, י"ד). ילקוט: ואם לא תשמעו לי שיודע את רבונו ומתכוין למרוד בו יש לך אדם שאינו לומד ואינו עושה אבל אינו מואס באחרים העושין ת"ל ואם בחקותי תמאסו כל אדם שאינו לומד ואינו עושה לסוף שמואס באחרים העושים, ויש לך אדם שאינו לומד ואינו עושה ומואס באחרים העושים, אבל אינו שונא את החכמים תלמוד לומר ואם את משפטי תגעל נפשכם וכו', ויש לך אדם שיש בו כל אלה אבל מניח את אחרים לעשות תלמוד לומר לבלתי עשות שאינו מניח את אחרים לעשות, וסופו - להפרכם את בריתי שיהיה כופר בעיקר.

באור זה בהקדים מאמר **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום** (בראשית ו', ה') הנראה בפי' מלות רק רע על דרך מאמר הנביא ע"ה **יען קראתי ואין עונה דברתי ולא שמעו ויעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרו** (ישעיה ס"ו, ד'). דע כי כמו אשר המצות יש בהם ב' חלוקות לשמה ושלא לשמה כ"א להנאת עצמו, כן בעבירות יש ג"כ ב' חלוקות אם להנאת עצמו להתענג בה או שהוא עושה להכעיס. וההבדל בין שניהם כי אותו שכוונתו למלא תאותו ולהשיג הנאתו לא יברור בעבירה בלתי אם ישיג בה ערבות ועונג, אבל העושה להכעיס בוחר בעבירה שהיא דלה ורזה

[341] העושה להכעיס בוחר בעבירה לא ישיג ממנה ערבות כתבנו בספר שמן המור (ברביעי לשני) שזהו באור מאמר **ולא שמעתם אלי נאום ה' למען הכעיסני במעשה ידיכם לרע לכם** (ירמיה כ"ה, ז'). והוא על דרך מאמר הכעיס אפרים תמרורים והרצון בזה להפליג תכונת החוטאים האלה בנפשותם כמה ברע הוא, כי אותו שחוטא

לא ישיג ממנה ערבות כל מאומה[341] וזהו ובאשר לא חפצתי בחרו ולולא שלא חפצתי לא היו בוחרים במעשה זאת.

וזהו מאמר הכתוב מתחלה ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה היינו שלא היו עושים כ"א להנאתן, ולבסוף עלתה להם כי הוסיפו לעשות דברים שאינם משיגים מהם שום ערבות רק להכעיס וזהו וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, כבר רבה רעתו יותר ממה שהיה תחלה, כ"א וכל יצר מחשבות לבו פי' ראשית בחירתו בעבירה אינו רק רע כל היום להכעיס.

ונוכל להמתיק הדברים עוד יותר כי ההבדל בין צדיק לרשע שניהם אוהבים הטוב לנפשם, רק שהצדיק בוחר רק בטוב אמתי שלא יהיה רע אחריו ולא אתו עמו, לא כן הרשעים כי הם בוחרים בטוב המעוטף ומסובב ברע כמאמר **תאות צדיקים אך טוב** (ואין במגורו רע מאומה) **תקות רשעים עברה** (משלי י"א, כ"ג). ומעתה הנה ג' חלוקות יש, הצדיק חפץ רק טוב ועוזב את המהולל ומעורבב, והרשע אוהב את הרע בעבור הטוב והערב המעורב בו והוא חרמו ומלכודתו, כמאמר **כי חנם מזורה הרשת** כו' (שם א', י"ז). וזהו שהזהיר הכתוב **השמרו לכם פן יפתה לבבכם** כו' (דברים י"א, ט"ז) כי הנה הרצון ימשול על כל כחות האדם אבל אין כח היצר כ"א לפתות ולעורר את הרצון ולהטעותו עד שידמה על הרע שהוא טוב וא"כ במחשבתו הוא שואף אל הטוב המעורב ברע אבל יצרו המסיתו לזה אינו מכוון רק אל הרע.

מצד התאוה הגוברת עליו משפטו לחפש רק עבירות שיתענג בהן, לא כן העושה להכעיס את יוצרו למרות עיני כבודו משפטו לבקר אחר ענינים פחותים ובזוים לא יהיה לו מהם ובהם ערבות ותועלת, ופעם יהיה אליו הדבר עוד לרעתו ולהזיקו יקיים בעצמו מאמר **כי רעתיכי אז תעלוזי** (ירמיה י"א, ט"ו) וכענין שספרו ז"ל באותו ששאלו לו כלום יש לך הנאה כו' (סנהדרין ק"ג, ב') והשיב כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי. וזהו הכעיס אפרים תמרורים כי זה משפט העושה להכעיס לבקר אחר מרורים ואחר דברים המעיקים ומזיקים וזה ולא שמעתם אלי נאם ה' למען הכעיסני במעשה ידיכם והמופת לרע לכם כי תבקשו ותחפשו לעשות רק דברים שיתברר מהם כוונתכם שהוא רק להכעיס, לא למלאות חפץ התאוה כי ברע המה:

[342]ואם יקשה הדבר בעיניך להאמין לאמר מי פתי יסור הנה לבחור לעצמו ענין שאין בו רק רע להכעיס תשים לבך לדברי רז"ל (שבת ק"ה) כך דרכו של היצה"ר היום אומר לו עשה כך כו' למחר אומר לו לך ועבוד ע"ז, כן גם בענין שאמרנו מעשהו כך מתחלה יבוא היצר ויפתה אותו לדבר המעורב בו טוב ורע כמו כי ימתיק בפיו אכילת המאכלות האסורות וכדומה דברים הערבים ויפתה אותו לדבר שקר להרויח על ידו הרבה, אבל לבסוף ירגיל אותו לשקר גם בדברים של הבל ואין בהם מועיל רק לעבור על רצון בוראו יתברך. ודבר זה תמצא מבואר במאמר הנביא **שמעו נא זאת עם סכל ואין לב** כו' **ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו** כו' **עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם** (ירמיה ה', כ'-כ"ו) הנה הדבר מבואר מאד כי תחלה בחרו בעבירה בעבור הטוב והערבות המעורב בה וברבות הימים ביטל הרע את הטוב ולא נשאר רק רע, וזהו - עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם.

והדמיון בזה לאחד שנשא אשה רעה ומנוולת בעלת מדות רעות גרועות ופחותות מאד, אבל נשא אותה כי נתן עיניו בממון כי היה לה הון עתק מבית אביה, ויהי כי הקיפו הימים לא נשאר לו כל מאומה מן ההון ואבד העושר ההוא בענין רע ולא נשאר לו כ"א האשה הרעה הזאת, וישאלהו אחד ויאמר לו למה לקחת אשה גרועה כמותה,

וזהו וכל יצר מחשבות לבו ר"ל היצר המביאו אל התאות אינו מכוון רק רע כל היום[342] וכמה הוכיח הכתוב על ענין זה באמרו **כל אלמנה ויתום לא תענון** (שמות כ"ב, כ"א) ולא אמר אלמנה ויתום לא תענון. אבל הורה בזה מוסר חכמה על דרך מאמר המשורר ע"ה **יען אשר לא זכר עשות חסד** כו' (תהלים ק"ט, ט"ז) וראוי להתבונן איך הסמיך למאמר לא זכר עשות חסד מאמר וירדוף איש עני ואביון שהוא מן הקצה אל הקצה. גם מאמר **אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, דן דין עני ואביון אז טוב** (ירמיה כ"ב, ט"ו) ראוי ג"כ להבין התחלת דבריו אכל ושתה.

אמנם דע כי כמו מי אשר יש לו לב טוב ונפש נדיבה נמשך בטבעו להטיב ולעשות חסד עם הבריות כן בהיפך מי אשר לו לב רע מדתו להרע אל הבריות ולשמוח בהרע המגיע לחבירו ממנו, כמו שהמטיב ישמח בהטיבו לחבירו, כי כל פועל ישמח כאשר יפיק זממו ויעשה פעולתו. וכמו אשר המטיבים לבריות יזדמנו על ב' פנים אחד מטוב בעבור כי מדתו להטיב, ואחד מטיב כדי לסבב עי"ז לעצמו טובה יותר גדולה. וזה ההבדל אצלנו בין החפץ במצותיו ובין החפץ בשכר מצותיו.

כן המריעים גם הם יתחלקו על ב' פנים אחד מריע לבריות בעבור כי לבו רע כל חפצו להעיק את אחרים, ואחד מריע להגיע עי"ז טובה לעצמו. וכמו אשר המטיב ע"מ לקבל פרס אינו ראוי להקרא בעל טובה כי לא מאהבתו להטיב הוא מטיב כ"א בעבור שירויח טובה לעצמו, כן המריע אם כוונתו להרויח טובה לעצמו אינו ראוי להקרא רע בעצם, אבל המריע שלא ישיגנו שום טובה הוא ראוי להקרא רע בעצם. והרב מהרי"ע ז"ל כתב כדברים האלה בבאור מאמר **לכל זונות יתנו נדה ואת נתת את נדניך לכל מאהביך** כו' **ויהי בך הפך מן הנשים** כו' **לכן זונה שמעי דבר ה'** (יחזקאל ט"ז, ל"ג). באור זה כי המנאפת בעבור האתנן אשר יתנו לה בעצם תעסוק בענין מסחר לפרנס את עצמה, והזנות אצלה אך במקרה, לא כן המנאפת השוכרת את המנאף היא זונה בעצם, ז"ש הכתוב לכל זונות יתנו נדה ואת נתת את נדניך לכל מאהביך כו' ויהי בך הפך מן הנשים כו' לכן זונה שמעי דבר ה' כי ע"כ ראוים להקרא זונה בעצם.

השיב ואמר מפני שהיה לה ממון הרבה, וישאלהו עוד והיכן הוא המעות שלקחת, ויענה ויאמר מה תתמה על אשה רעה כמותה כי ברעתה הפסידה את הכל.

הנמשל כבר מובן כי מתחילה יבוא היצה"ר לפתות ולהמשיך את האדם אל הרע לאמר אבל ראה נא העושר והטוב והערבות אשר בו ואח"כ סופו שיתדבק בהבלי שוא בדברים פתותים וגרועים שאין בהם כל מאומה מן הטוב רק רע כל היום, וזהו עונותיכם הטו אלה העונות הראשונים אשר בהתחלה היה האדם מטעה א"ע לסור אחריהם בעבור הטוב המעורב בהם, ומה היה סופם - וחטאתיכם מנעו הטוב מכם ולא נשאר לפניכם רק רע, וכמאמר הנזכר כך דרכו של היצה"ר היום אומר לו עשה כך כו':

והנה אם רצונך לעמוד על כוונת העושה לחבירו טובה או רעה אם פעולתו באמת בעבור אהבתו ודבקותו במדה זאת או הוא עושה עתה נגד טבעו והיפך מדתו בעבור הריוח שהוא מקוה לעצמו בפעולתו זאת, יש לפניך ב' מופתים. א' כי העושה דבר בעבור השגת הריוח ע"מ לקבל פרס לפעמים יעשה גם ההיפך ממעשהו עתה, כמעשה הבושם ועסוק לפעמים גם במעשה בורסקי כאשר נפשו יודעת ריוח אשר ישיג מזה, כן גם הוא בראותו כי ההפכי יסבב לו הצלחתו להשיג חפצו ושאלתו. לא כן המטיב ומריע בעבור כי נפשו איותה המדה הזאת בטבע עצמותה הוא לא ישנה את דרכו לעולם לא יחליפנה ולא ימירנה רע בטוב או טוב ברע. והאחת מבוארת במאמר **מה תיטיבי דרכך לבקש אהבה** (ירמיה ב', ל"ג) ר"ל כי אתה מטיב דרכך לא בעבור בחירתך בטוב כ"א לבקש הריוח, ואם כן כאשר יזדמן בידך ריוח מן ההיפך הלא תעשהו ג"כ, וזהו לכן גם את הרעות למדת את דרכיך והבן.

ומעתה אם תראה מריע בעבור לסבב טוב לעצמו באין ספק יזדמן שיעשה גם בהיפך, לא כן אם תראה אותו בתמידות על דרך אחד אז תדע כי מדתו הפנימית כן היא לא יחליפנה ולא ימירנה. והמופת השני, כי המטיב או מריע ע"מ לקבל פרס ולהרויח לעצמו יהיו עיניו ולבו לעשות עסקיו עם עשירים כי מהם יותר קרוב להשיג את אשר הוא מבקש, מהיותו מטיב עם העני או מריע אליו, אבל אותו אשר כל מעשיו בעבור מדתו הטבעיית הוא ישתדל ביותר לרדוף אחר העניים להטיב, יראה לעסוק בטובת העני אשר בטובתו יחיה את נפשו, ויגדל חסדו וטובו שיעשה עם העני יותר ממה שיעשה עם העשיר כי אינו צריך כ"כ לטובתו. גם המריע אם הוא בעצמו אינו רע רק כוונתו לסבב טובה לעצמו יראה וישתדל לעשות עסקיו רק עם עשירים, אם מפני אשר מהם יוכל להשיג טובה גדולה, אם יעשוק את איש עשיר ירויח הרבה יותר מעושק דל להרבות לו, כי מה ירבה לעצמו מיד העני אם יקח ממנו גם כל כבוד ביתו. ב'. אם יעשוק את העשיר לא יעשה עם העשיר רעה גדולה כ"כ כמו שיעשה בעושק הדל כי דל הוא שעליו נאמר **וקבע את קובעיהם נפש** (משלי כ"ב, כ"ג). אבל המטיב או מריע כמדתו העצמיית יותר יעסוק עם העני ממה שיעסוק עם העשיר, כי ברצותו להטיב הנה בהטיבו עם העשיר לא יגדל חסדו בו וטובו כ"כ כמו עם העני, ולהיפך המריע אם באמת יאבה ויבחור ברע במה שהוא רע. יעסוק יותר עם העני למען יכפיל רעתו וימלא חפצו להריע תרועה גדולה.

ואלו הב' מופתים אמר דוד המלך ע"ה והקדים להביא ראיה כי מדתו הוא רק להרע ובלי להשקיף אם יסובב מזה טובה לעצמו. הא'. יען אשר לא זכר עשות חסד כי אם בהיפך בתמידות יהיו כל עסקיו ומעשיו רק להרע ודאי מדתו הטבעיית כן הוא. ב'. וירדוף איש

עני ואביון בהיותו רודף, רודף רק אחר עני ונכאה לבב למותת, בע"כ יבחן כי מאהבתו את הקללה הוא עושה זאת, וזהו ויאהב קללה ולא שהוא חפץ בברכה המושגת לו מן הקללה, ועל כן יתרחק ממנו וילבש קללה כמדו היינו כמדתו הטבעיית.

וזהו מאמר ירמיה ע"ה אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, ר"ל אם כל כוונתך להטיב לעצמך הלא אביך אכל ושתה ועשה משפט וצדקה והטיב אל עצמו מבלי שיריע לאחרים, גם אתה תוכל להשיג טוב מבלי להריע אל הזולת, וא"כ בע"כ הוא מוכרח כי אין עיניך ולבך כ"א על בצעך ועל דם הנקי, ולך ראוי להקרא רע באמת. וזהו כל אלמנה ויתום לא תענון כי זה הוא אות אמת על המענה שאין כוונתו כל כך להרויח לעצמו רק למען ענותו את הזולת,[343] והעד כי הוא בוחר כל אלמנה ויתום לענות ומה ירויח מהם לעצמו.

ומעתה נבוא אל באור דברי הילקוט שלפנינו ואם לא תשמעו לי שיודע את רבונו ומכוון למרוד בו כו'. אשר כל האריכות שהאריך בעל המאמר רק לברר דבריו הראשונים האלה שזכרנו, שכל כוונתם רק למרוד בו ולעשות להכעיס. ונבין הענין ע"פ משל לאחד שהיה דר אצל חנוני והיה שונא אותו מאד ובא אחד לקנות מאת החנוני הלך זה ופיתה אותו שילך ממנו ושלא יקנה מחנותו מאומה, לאמר כי גם אני בעצמי אין אני קונה ממנו דבר רק אצל אחרים. פעם התחילו בני הבית לדבר אודות האיש ההוא שהיה ברצונו לבוא ולקנות סחורה מאת החנוני הזה, וזה יושב ושומר ופער פיו עליו בנאצות גדולות לאמר מה תדברו מן הפחות והגרוע הזה, והתחיל לחרפו ולגדפו מאד, וכאשר נשמע הדבר לבעה"ב כעס עליו ואמר לו צא איש הדמים צא מביתי והזהר בעצמך מלעבור על מפתן היכלי לעולם, אמר לו מה חרה לך עתה יותר מכל הימים שעשיתי לך רעות גדולות יותר מזה, כמה סחורות קניתי מאחרים ומאסתי בשלך, ענה הבעה"ב ואמר על מה שלא קנית אצלי הייתי דן אותך לכף זכות לאמר אולי לא מצאה סחורתי חן בעיניך, וכן מה שלא הנחת את האיש הזה שיקנה הוא מסחורתי אמרתי ג"כ אולי מסבת אהבתך אותו מנעת אותו ממה שהוא רע בעינך, אכן עתה הלא עיני רואות כי אתה שונא גם אותו ואם כן אם אמת היה שאתה שונא רק הסחורה שלי אם כן מה איכפת לך שיקנה שונאך דבר הרע בעיניך, הלא גם הוא רע בעיניך אין זאת כ"א בשאט נפשך לא תוכל לסבול שארויח בסחורתי, א"כ צא לך מביתי ומה לך פה.

[343] אלמנה ויתום עיין בבאורנו חסד לאברהם על מאמר למען ענותו בסבלותם ויתבשמו הדברים. וזהו אם ענה תענה אותו כי המענה את העשיר אינו מענה אותו רק את רכושו, לא כן המענה את הדל אותו בעצמו הוא וזהו שהכפיל אם ענה הלא תענה אותו, וכן אם צעוק הלא יצעק רק אלי כי מי ישמע אל העני או מי יטה אליו אוזן.

וזהו ממש מאמר הילקוט ואם לא תשמעו לי שיודע את רבונו ומתכוין למרוד בו, וכי תאמר במה יודע איפוא שכוונתו להכעיס ולמרוד, לזה אמר ואם בחקותי תמאסו כו' שמואס באחרים העושים ושונא את החכמים, היפך ממה שנאמר את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח, ועוד גם לבלתי עשות שאינו מניח את אחרים לעשות. ואם אמת היה הדבר שאינו שונא רק המצות, א"כ אם הוא שונא את החכמים ושונא את המצות מה איכפת ליה במה שהשונא יטריד עצמו בדבר שהוא נבזה בעיניו ומה לו בכך מה שיעשה השונא דבר שהוא שונא אותו, ולמה אינו מניח אחרים לעשות, אם לא כי בהכרח כל כוונתו להפרכם את בריתי ואין השנאה לא במצות ולא בעושי המצות, כי אם אותי מאסתם לכפור בעיקר ואך בי הדבר תלוי.

וכבר מלתי אמורה למעלה (פ' תשא) על מאמר המדרש והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה כו' יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקותי געלה נפשם וז"ל יען הוא עני (ויקרא רבה ל"ד). והמאמר פלאי ואמרנו שם כי הכוונה בזה רק לתת מופת לעיני העם על היותם מואסים וגועלים במשפטי ה' בשאט נפשם, והוא עם מ"ש הגאון בעל מנורת המאור זלה"ה (נר א' ריש חלק ב') אויל ר"ת אכול ושתה יאמר לך. וראוי להבין מאמר יאמר לך וכי מי שהוא אוכל ושותה ומתענג בתענוגים אינו אויל, אמנם הנה באמת זה כל אדם יודע ומבחין שכל עניני העולם ותענוגיו המדומיים המה מהבל יחד, רק עכ"ז תשלוט התאוה באדם בעתים אחדים לאכול ולשתות ולהתענג מפאת יצרו הרע אשר בקרבו ואליו אין מן הראוי לקרוא אויל כי יצרו תקפה עליו. לא כן מי שמצוה לאחרים ויאמר לו לך ואכול ושתה ותתענג בתענוגים, אשר מעולם לא תתעורר התאוה באדם להסית את הזולת שיתעדן הוא, אם לא כי תועה הוא מדרך השכל ומינות נזרקה בו והוא ראוי לקרוא אותו אויל. כן הדבר באותו שהוא חוטא מסבת התאוה כי יצרו גבר עליו לעשות רע הלא ראינו כי כאשר יראה מעשים כאלה מאת אחרים הלא ישנא אותם, גם שאינם עושים רק כמו שעושה הוא, לא כן אותו שאוהב הרשעים ומחבב אותם ומרחיק הצדיקים הוא לאות ולמופת שהוא אוהב הרע בעצם. ולכן יפה אמרו ואם את משפטי תגעל נפשכם שהוא שונא את החכמים ר"ל שלא יפלא בעיני השומע זאת לאמר איכה נדע הדבר אל הלב ואיה איפוא יתברר אשר במשפטים תגעל נפשו, לזה באו חז"ל ונתנו סימן שהוא שונא את החכמים מה שלא יזדמן אל העובר מצד התגברות היצר, כי העובר מצד התגברות היצר הלא לבבו יבין מאד כבוד חכמים וידרוש אהבתם והצלחתם, לא כן העובר בשאט נפש כבר הוא שונא מוחלט אל החכמים והצדיקים. אמנם כאשר לא ישנא רק הצדיקים שהמה עשירים עוד מקום לומר כי השנאה רק מחמת קנאה לזה

העירו אותנו חז"ל במופת ברור ומוחש והוא לתת לב על הצדקה שהם נותנים אשר זה משפטם לבחור דווקא עניים שאינם מהוגנים, ומואסים העניים המשובחים. וזהו יען וביען במשפטי מאסו, והמליצו ואמרו יען הוא עני, כלומר כי ע"י העני תוכל לבוא על אמתת הדבר שהמה מואסים וגועלים בתורה ובמצות:

ומה מאד יתבאר בזה מאמר הנביא ע"ה **הנה כעננים יעלה וכסופה מרכבותיו** כו' **כשומרי שדי היו עליה מסביב כי אותי מרתה נאם ה' דרכך ומעלליך עשו אלה לך זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך** (ירמיה ד', י"ג-י"ח). דע כי כבר מקובל אצלנו כי הקב"ה גומל את האדם מדה כנגד מדה, ואם אמנם כי קצור קצרה יד שכלנו להשיג פרטי הדברים כי רבים הם וחלוקים ומתחלפים באיכותם ומהותם עכ"ז על דרך כלל ידענו שכל הדברים לא יצאו מג' ענינים אלה והם מחשבה מעשה ופעולה. ועל אלו הג' מסודר סדרי הגמול פעמים יגמול הקב"ה מעשה נגד מעשה, ולפעמים לפי הפעולה כמאמר הזהיר בנר הויין לו בנים ת"ח (שבת כ"ג) וזה לפי הפעולה כמאמר הרואה שמן זית בחלום יצפה לתורה כו' עד כתית למאור (ברכות נ"ז) והזהיר במזוזה זוכה לדירה נאה הזהיר בציצית זוכה לטלית נאה (שבת שם) אלה הם לפי המעשה. וכן תמצא כל העונשים אשר הגיעו את הסוטה בכלם היו לפי המעשה (סוטה ט', א') ואצל הנחש תמצא שהיה העונש לפי המחשבה כאמרם ז"ל **ואיבה אשית** כו' אתה בקשת להרוג את אדם ולישא את חוה ואיבה אשית בינך ובין האשה (ב"ר כ', סוטה ט').

והנה חז"ל אמרו אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה') ואיכות הפשפוש הוא לבחון החטא ע"י העונש כי באין ספק העונש הוא מדה כנגד מדה כמאמר **ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו** (תהלים ס"ב, י"ג) כמו שעשה כן יהיה הגמול מידה כנגד מידה. ולפי דברינו אלה הלא תמצא כמה חלוקים גדולים בענין זה, היינו כ"א בא העונש לפי המעשה קל מהרה יתבונן האדם על העבירה, לא כן אם העונש הוא לפי הפעולה אז ההתבוננות עליה קשה מאד כי הפעולות מתחלפות ובאות ממעשה אחת ויתפרדו לענינים שונים וקשה מכלם כאשר העונש הוא לפי זדון הלב והדבר מובן מאליו.

ומעתה ראוי לחקור עוד לדעת איה איפוא מקום תחנותם של ג' חלוקות האלה, ואיה מקום הראוי בו לדונו כפי זדון לבו, ובאיזה מקום ראויים העונשים בפנים האחרים. אמנם אם תתבונן תמצא אותם במדה ובמשקל שלשתם במקום אחד, היינו אדם וחוה ונחש ממש על דרך עשיר אחד היה לו שונא ובשנאתו אותו הסית לסיעה של גנבים שיגנבו ממנו כל אשר לו, והגנב אחר עשותו מזימות לבו נתן הגניבה למשרתו שיוליכנו לביתו, נמצא כי הג' אלה כל אחד חלוק מחבירו במעשה זאת. כי המסית אין לו כ"א זדון

לבו, והגנב לא היה בכוונתו את אשר היה בכוונת המסית כ"א חמדת הממון, והשליח אין לו שום כוונה, וכאשר בא הדבר לפני הב"ד לא יוכלו לדון את המסית כ"א אחר זדון לבו, והגנב לפי כוונתו שלא כיון להכעיסו כ"א להרבות ממונו, והמשרת אין בו לא כך ולא כך כ"א המעשה לבדה. וכהיום תמצאו אלו הג' באדם וחוה ונחש, כי הנחש חטא במחשבתו וזדון לבו להחטיאם, והאשה לא היה בכוונתה כ"א אל פעולת האכילה ואל מתיקות המאכל וערבותו, כמאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל, הא לך מבואר כי היא הביטה אל הפעולה הנמשכת מן האכילה, והאדם לא כיון לשום דבר כי האשה הכריחה אותו לכך כמבואר ברז"ל רבנן אמרי התחילה מיללת עליו בקולה (ב"ר י"ט) רק עכ"פ על המעשה היה חייב כי ראוי היה לו שלא לשמוע בקולה. והקב"ה דן את כל אחד לפי חטאו, אל האדם אמר כי שמעת לקול אשתך ועברת על המעשה ארורה האדמה בעבורך וזה לו מדה כנגד מדה לפי המעשה שאכל מפריה לכן לא יהנה מעתה לאכול דבר ממנה כ"א בעצבון תאכלנה כו', והאשה אשר כוונתה היתה פעולת המעשה לכן היה משפטה לפי פעולת החטא, וזהו - הרבה ארבה עצבונך והרונך שזהו רק פעולת החטא שתהיה זוהמת הנחש מעורבת בתולדות האשה אשר תוליד כמו שתמצא הדברים מבוארים למעלה (פ' תזריע) אבל הנחש כי הזיד בלבו וכוונתו אך להחטיאם ולגרום להם מיתה ולדורות הבאים עונש שלו לפי כוונתו:

ומעתה בקל נעמוד על דברי הנביא שזכרנו כי התחיל לספר צרות ישראל הנה כעננים יעלה וכסופה מרכבותיו קלו מנשרים סוסיו אוי לנו כי שדדנו, ואח"כ אמר כשומרי שדי היו עליה מסביב כי אותי מרתה נאם ה' והוא ממש כאותו שהוא קובל על שונא ואויב ומספר איך הוא רודף אחריו בכל חלוקי רדיפות שיוכל להפילו כי כעננים יעלה וכסופה מרכבותיו קלו מנשרים סוסיו כו', ואחר כך הוא מספר ואומר כי יותר מכל אלה יעיק אותי וידאיב את לבי מה שהוא מתפאר ואומר כי כל כוונתו במעשיו האלה להטיב עמי מסבת אהבתו אותי והוא מרחם עלי. כדברים האלה סיפר הכתוב כי ה' יתברך כביכול קובל ואומר כשומרי שדי היו עליה מסביב כי אותי מרתה, לאמר כל הצרות אשר הביאו עליהם הנה הקשה מכלם מה שהם מתפארים לנגדי שכוונתם לנקום נקמתי מישראל והם תובעים עלבוני מהם כי אותי מרתה על שחטאו לפני.

וזהו מליצת מאמר כשומרי שדי היו עליה, כאלו אני בחרתי אותם לי לשמור את השדה אשר לי את כרמי ולגדור את גדרו כאשר אמר אשור **ועתה המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה, ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה** (ישעיה ל"ו, י').

וזאת היתה ג"כ מדה כנגד מדה מאת הקב"ה כמאמר חז"ל לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה (ב"מ ל', ב') כלומר כל הרע שהיו עושים היו אומרים שכוונתם לשם שמים לכן בא עליהם אויב ועשה לה מה שעשה, ואמר גם כן שכל מעשיו לשם שמים. ומעתה המשך המאמר כך הוא דרכך ומעלליך עשו אלה לך כלומר אלה הדברים שהזכיר למעלה המה מכוונים לנגד דרכך ומעלליך דרכך הם המעשים בעצמם ומעלליך הם הפעולות, אבל זאת רעתך מורה ע"ד פרט על מאמר הסמוך לו כשומרי שדי היו עליה כו' עליה אמר זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך כלומר היא נמדדת לך נגד זדון לבך:

חלק ט

ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם כו'

אם תזכרו ראשונות מה שכתבנו למעלה על מאמר המדרש (ריש פ' קדושים) ה' נתן וה' לקח כו' ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בב"ד וכשנטל נמלך בב"ד על דרך חנוני יש לו קרוב עני והוא מהנה אותו בתמידות מאשר יש לו בחנותו, ובהזדמן שיצטרך העני אל דבר שאין לזה בחנותו הוא נותן לו מעות שילך ויקנה לעצמו בחנות אחרת או הוא עצמו הולך בין הסוחרים לבקש מה שהעני צריך אשר יותר ראוי להפליג טובתו במה שהוא קונה דברים שאינם נמצאים בחנותו, כי הדברים שהמה אתו עמו ומצויים אצלו לא יקשה כ"כ בעיני האדם לוותר לאחרים הצריכים לכך.

הנמשל הקב"ה בהיותו מטיב הלא מדתו להטיב כמאמר **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** (תהלים ק"ו, א') כי זאת היא הסחורה אשר בחנותו יתברך וחנותי את אשר אחון כו', אכן ברב טובו וחסדו ברא מקטרגים על האדם להעלות חמה לדון את העובר ולעשות בו שפטים, בעבור יתן אל לבו לתקן מעשיו ולהטיב מעלליו. וזהו כשהוא עושה דין הוא נמלך בב"ד כהולך ומבקש סחורה מה שאינה נמצאת בחנותו יע"ש.

וזהו אף אני אעשה זאת כו' כלומר נוסף על הטובות האמורות למעלה אהיה מוכרח גם לעשות זאת וזהו ויספתי ליסרה אתכם נוסף על גמול הטוב הנזכר:

חלק י

ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי כו' (כ"ו, כ"א) והלכתי אף אני עמכם בקרי כו' (שם, כ"ד).

באור זה בהקדים מאמר **אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום** (משלי כ"ג, י"ז). דע כי אנחנו נקראים עבדי ה' ומשפט העבד להיות נושא בעול רבו עליו גם אם אדוניו הוא בו"ד כמוהו, כש"כ עבדי ה' אלהים חיים ומלך עולם. אמנם העבודה תזדמן

בבני אדם על ב' פנים אם על דרך עצם ואם ע"ד מקרה, היינו או שהוא משעבד עצמו וכל כחותיו להיות למס עובד כל היום וכל הלילה ויראת ה' על פניו כל היום תמיד ולבבו לא נח גם רגע מלהיות שוקד ושואף ומחפש לעשות מה שיפיק רצון בוראו, גם בלילה לא שכב לבו כמאמר **אף לילות יסרוני כליותי** כו' (תהלים ט"ז, ז') ובקומו ממטתו הלא כארי יתנשא ויט שכמו לסבול, והיראה זורחת עליו ומקבל עליו עול מלכות שמים. הוא הוא העובד בעצם כי הוא תמיד בגדר עבודה או בגדר שמירה שהוא שומר וזוכר וממתין ומצפה את עבודתו לעת שתזדמן,[344] לא כן ההולכים לאט לרגל המלאכה אשר אם יזדמן להם מצוה תחת ידם יעשו אותה ואח"כ יסירו דעתם ולבם ורוחם, הוזים שוכבים ישנים תרדמת ההעלם מחשוב בענין עבודה, ועכ"פ נקראים עבדים ע"ד מקרה, כי כאשר יקרה לפניהם דבר מצוה הלא מוכנים הם לסבול אותה ולהקימה גם אם היא כבדה על האדם, כמו אם לא ימצא בשר או מאכל כשר ירעב ויסבול יכוף יצרו ויסבול צער תאותו ולא ישחית נפשו בתועבות אשר שנא ה', וכאשר יאמרו לו לכפור בעיקר יכין עצמו למיתה וליסורים ויהרג ולא יעבור, כי מצות אדוניו יתברך עליו. אמנם אחר שקוט המיית המקרים המכבידים עליו המצות ולא יפגשהו שום מבטל ומשבית ברית אלהיו אינו ראוי שיהיה נקרא אז בשם עבד, כי בעת הזאת לא נראו עליו סימני עבדות כל מאומה, ולא נראה עליו עול מלכות שמים כל מאומה, בלתי כאשר תזדמן מקרה עליו אז יתגבר כארי ויהיה חרף נפשו למות בעבור כבוד אלהותו יתברך ויכין עצמו לסבול כל יסורים שיעשו לו, אז יהיה נקרא עבד ה'.

וזהו ואם תלכו עמי קרי כו' והלכתי אף אני עמכם בקרי כו' כי יש שהקב"ה משגיח עלינו כאב על בנו תמיד עיני ה' אלהינו עלינו מראשית כו', וכמאמר הנזכר והתהלכתי בתוככם, ויש אשר הקב"ה כביכול מסיר ההשגחה התמידיית ומניח אותנו אל הטבע רק בהזדמן והתגברות האויבים באים לכלותנו הקב"ה מראה השגחתו וגבורתו ומצילנו מידם. אבל בימים אשר נוכל לחיות בדרך הטבע אנחנו ממש על דרך הנאמר **היינו מעולם לא משלת בם לא נקרא שמך עליהם** (ישעיה סג, י"ט)[345] והקב"ה כמעשה ידינו

[344] הוא העובד בעצם עליו אמר הכתוב אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום (משלי ח', ל"ד). כאותו אשר בא לפני בית השר עם איזה סחורות והשר היה לו דבר עם אנשים ונשאר עומד בחדר החיצון, אשר בכל רגע ורגע הוא מחכה ומקוה לשמוע דבר ממנו כי הוא קורא אותו להשתכר בסחורתו. וזהו הוראת מאמר אשרי אדם שומע לי, רצה לומר נוטה אוזן ומצפה ודורש ומבקש חפש מחופש לחייב נפשו בעבודה וכמ"ש למעלה סוף פרשת בשלח.

[345] מעולם לא משלת בם וזהו מאמר ה' **רמה ידך בל יחזיון יחזו ויבושו** כו' (ישעיה כ"ו, י"א) ר"ל רמה ידך גם עתה כמאמר והקב"ה מצילנו מידם רק הנסים המה נסתרים ונראים כדברים טבעיים. על זה בקש יחזו ויבושו שיהיו הנסים באתגליא נסים נגלים לעין הרואה. וזהו ג"כ מאמר **מקוה ישראל מושיעו בעת צרה** (ירמיה י"ד, ח') כמו שנתבאר אף אני אלך עמם בקרי כאשר יקרה התגברות האויבים אז יהיה לנו למחסה כמאמר לא מאסתים

יתן לנו. ממש על דרך מלך גדול שהיה מתנדב לתת מתנות גדולות לכל עבדיו מתנת חנם בבוא יום גנוסי' שלו, וכדומה מן הימים המזדמנים, והיה לו רופאים מומחים ואליהם לא התנדב מאומה, רק בעתים מזדמנים היה מראה להם טוב לבו וחסדו כאשר פגע בהם איזה מקרה אשר לא טובה, אם מאיזה שר ומושל אחר שהיה תופש אותם או רצה ליסרם אז היה מראה חסדו עליהם להצילם, ושאלו אותו חכמיו ואוהביו ולמה לכל עבדיך תתן מתנות ולאלה האנשים לא תתן דבר, ויענה בחכמתו ויאמר הלא כמשפט עבודתם כן השיב גמולם, כי עבודתם אותי אינה כ"א בהזדמן מקרה חולי אז יעבדוני כי יתעסקו בעסק הרפואה, אבל בשקוט המקרה ולא יזדמן חולה תחת ידם לא יזכרו עבודתי ולא תעלה על לבם, כמשפט הזה יקבלו גם הם ממני אם יקרה להם מקרה בלתי טהור אז אשתדל בטובתם להחיש ישועתם, להראות לעיניהם חסדי אדוניהם אבל בשקוט המקרה אין אני מראה לפניהם דבר כי גם אני איני רואה מהם דבר, לא כן כל עבדי הנאמנים הם סובלים עול עבודתי בתמידות ראויים גם הם לעשות עמהם חסד בתמידות, וזהו - אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום ולא בדרך מקרה, וזהו - ואם תלכו עמי קרי והלכתי אף אני עמכם בקרי, והבן:

חלק יא

וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור כו' (כ"ו, מ"ב).

מנה הכתוב את האבות אחורנית ולא כתב בסדר שהם אברהם תחלה כו', נראה בטעם הדבר על דרך הקונה תפוחים או אגוזים והמוכר נותן לו במדה כוס אגוזים בעד גדול, אח"כ מבקש הנער ממנו להוסיף לו ב' וג' וזה שומע ומוסיף לו ב' וג' אגוזים, והנה נער אחד נצב שם וראה איך זה מוותר ונותן בחנם ויבקש ממנו גם הוא שיתן לו מעט אגוזים, ויאמר לו שוטה הלא הנער הזה קנה אצלי מדה אחת והוספתי לו מעט יתר על המדה כנהוג, אבל אתה לא קנית מאומה ואיך תבקש הוספה אם אין לך העיקר.

כן הדבר אם הכתוב היה אומר וזכרתי את בריתי אברהם, אף את בריתי יצחק היו באים גם עשו וישמעאל ויבקשו גם הם לזכור להם ברית אברהם ויצחק שהמה מבניהם, לכן התחכם הכתוב ועשה עיקר מאת יעקב ואמר תחלה וזכרתי את בריתי יעקב, ואף את בריתי יצחק כו' כלומר אוסיף גם זאת ועתה אין עוד מקום על עשו וישמעאל שיבקשו הוספה אם אין להם העיקר:

ולא געלתים לכלותם, אבל למה תהיה כאיש נדהם כגבור לא יוכל להושיע תשועה אמתיית ומפורסמת בגלוי ולא בסתר:

ויותר נראה בזה כאשר נתעורר עוד על המאמר בדרך כלל איך הוא בא באמצע התוכחה, ואחשוב בעומק הענין על דרך שמצאנו ברבותינו ז"ל מאי דכתיב לכו נא ונוכחה כו' עתיד הקב"ה לומר לישראל לכו אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם כו' אמר הקב"ה ותליתם עצמכם בי אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (שבת פ"ה, ב') ונזכיר לזה מאמר המדרש שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשה אבותי (ריש שה"ש) באור זה דע כי כבר נאמר רק **אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב') וטעם הדבר ממש כמשפט המלמד שאין דרכו להכות בלתי את התלמיד המשכיל ועתה בזדון לב הוא מתעלם, כן זרע ישראל מצד יקר מחצבתם מחצב אבני נזר כלולים בהדרת קודש עלולים הם לפאר מעשיהם מאד, והעד בהביט אל מעשי אבותינו הקדושים, וזהו שחורה אני במעשי מה שמעשי נראים שחורים גם כי נגד הזולת הם לבנים, רק מפני ונאוה אני במעשי אבותי כי מעשי אבותי מאירים ומזהירים כזוהר הרקיע,[346] ולכן הכניס הכתוב מאמר זה בין התוכחות כי גם זה תוכחה גדולה בהביט אל יקר מחצבתנו כלו זרע אמת ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה.[347]

[346] שחורה אני במעשי עוד נראה בבאור מאמר שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי, להורות אותנו כי לא טוב לאדם לבחור בעבודת האלהים יתברך עבודות חדשות ומנהגים חדשים, רק לאחוז כמנהגם של ישראל מכבר ללכת בדרכי אבותינו ואבות אבותינו כמאמר שאל אביך ויגדך כו'. וזהו שחורה אני במעשי, כלומר כאשר אני אבחור לי מה לעשות ומתי לעשות, בזה אני שחורה ונאוה אני רק במעשי אבותי כאשר אבחור בדרכיהם ואעשה כמעשיהם אז אני נאוה לא זולת.

[347] ובגמרא (מנחות נ"ג, א') אמרו ליה רבנן לר' פריידא עזרי' עשירי לעזרא קאי אבבא אמר להו אי בר אוריין הוא יאי, ואי בר אבהן הוא יאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אשא תיכלי'. באור המאמר מובן מאד לפי דרכנו כי זה כלל גדול מה שכתבנו למעלה בבאור מאמר **כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימצאנו** (איוב ל"ד, י"א) היינו מי שעושה עוד דרך כבושה לאחרים בהכרח יתגלגל עליו עונש של אחרים (עיין מה שכתבנו למעלה פרשת ויקרא על מאמר אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם) וכן אם עשה דרך כבושה אל הטוב ויראו רבים וילמדו ממנו זכות הרבים תלוי בו עד שאמרו עליו (בבא בתרא ט') גדול המעשה יותר מן העושה. וזהו מה שאמרו ז"ל (ר"ה י"ז) ולך ה' חסד וכתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו אלא מתחלה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד, באור הדברים כי תחלה בעשותו המצוה תתן ותשלם לו שכר המצוה שעשה ולבסוף כאשר גם אחרים לומדים ממנו ולך ה' חסד. ומעתה דון בעצמך כי רשע בן רשע בהכרח יגדל עונש האב על עונש הבן כי הוא היה הראשון במעל הזה וזהו מאמר **חטאנו עם אבותינו** - בעת שהיינו קטנים מגודלים בחיק הורים רעים, ואחר כך - **העוינו הרשענו** (תהלים ק"ו, ו') כמשפט עבירה גוררת עבירה, וההתחלה היתה מהם כי אבותינו במצרים לא השכילו כו'. וזהו ג"כ מאמר **אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו** (איכה ה', ז') וא"כ אין לחייב כ"כ את רשע בן רשע כמו שיש לחייב את רשע בן צדיק שהיה לו ממי ללמוד, וכן בהיפך בצדיקים כי הצדיק בן צדיק אין חדוש כ"כ, וזהו מאמר שאין אנו עזי פנים וקשי עורף לומר צדיקים אנחנו ולא חטאנו, עזות גדולה כזאת אין בנו אבל אנו עזי פנים לומר אנחנו ואבותינו חטאנו כי לולא הם לא היינו למודים להרע, ולכן יפה אמרו ז"ל על ב' הסוגים האלה ואמרו רשע בן צדיק מותר לקרותו רשע בן רשע, צדיק בן רשע מותר לקרותו צדיק בן צדיק (סנהדרין נ"ב) וכמו שנתבאר בקול יעקב מאמר שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי ר"ל אם אני שחורה בחטאים זהו במעשי היינו מתייחסים למעשי עצמי וכאשר אני נאוה הוא רק ע"י מעשי אבותי שהמה הגורמים. וזה הענין אשר השמיעו רבנן לר' פריידא עזריא בן אבטילס דהוא עשירי לעזרא קאי אבבא, ספרו לו יחוסו הגדול והפליגו זאת למעלה גדולה, אמר להו ר' פריידא כי הדבר להיפך אי בר אוריין הוא יאי לחוד יאי יותר כי ת"ח בן ע"ה תהיה מעלתו וחשיבותו מסבת עצמו, ואי בר אבהן ובר אוריין הוא יאי ג"כ אבל לא כ"כ, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אשא תיכלי', כי היה לו ממי ללמוד ולא למד, ואחר הדברים האלה חזיא דהוה עכירא דעתיה דעזריא כי הקיל

וזהו ענין מאמר ועקידת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור (בברכת זכרונות). וזהו מאמר **זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב** אבל **אל תפן אל קשי העם הזה** כו' (דברים ט', כ"ז) הוא הדבר שרמזו ז"ל במאמר הנזכר לכו אצל האבות ויוכיחו אתכם כלומר העריכו נא את דלת ערככם נגד האבות אז תדעו ותבחנו באיזה מעמד אתם.

ומעתה יפה הזכיר הכתוב את יעקב תחלה ואח"כ את יצחק ואח"כ את אברהם משל לשני גנבים שנתפשו ויהי כאשר הגישו אותם לפני השופטים התחילו לדרוש ולשאול מפיהם, מי הם, מאיזה עיר, מאיזה בית אב, ענה אחד ואמר כי הוא מעיר פלונית וכך שמו ושם אביו, ויהי כי הזכיר לפני השופטים שם אביו ענו אחריו ואמרו אנו יודעים אותו ומכירים בו מאד, כי גם הוא ישב פה בבית אסורים כאסיר אל בור, כי הוא גנב בן גנב, בן בנו של גנבים. אח"כ קראו את השני וישאלוהו לאמר בו מי אתה, ויענה ויאמר אבי היה רב ומורה בעיירה פלונית, ומי היה אבי אביך ענה ואמר הוא היה רב בעיר גדולה מאד אשר במדינה פלונית, ויצא המשפט להקל בדין הגנב הראשון ולהגדיל משפט הגנב הזה השני, והיה מתפלא מאד לאמר למה יהיה משפטי גדול כ"כ על משפט חבירי, ויאמרו אליו הלא חבירך הוא גנב בן גנב מחברת גנבים אין להאשימו כ"כ, אבל אתה הלא נתגדלת על ברכי אביך הצדיק וישר ואיך בא ענין זה לידך, וזה עונה אחריו לאמר הה הלא אני הייתי מכיר גם את אבי אביו וג"כ היה צדיק וישר, אף זה בא ועונה אחריו ואומר הלא אני מכיר גם את אבי אבי אביו כלם צדיקים ותמימים א"כ ראוי אתה לעונש חמור יתר מאד.

וזהו וזכרתי את בריתי יעקב כלומר אזכור את אביכם אשר נתגדלתם על ברכיו אשר בריתי היתה אתו ואף את איש בריתי יצחק אבי אביכם ואף את איש בריתי אברהם אבי אביכם כמה יקר הגזע אשר אתם נצמחים ממנה, וגם והארץ אזכור מה שחטאתם נגד הארץ הנבחרת לכן והארץ תעזב מהם כו':

בכבוד מעלת יחוסו לזה הוכיח לו ממקרא שכדבריו כן הוא ופתח ואמר אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך אמרה כנסת ישראל אל הקב"ה החזיק לי טובה שהודעתיך בעולם, אמר לה איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב שהודיעוני בעולם תחלה שנאמר לקדושים אשר בארץ המה ר"ל כי אין חדוש בצדקתכם שכבר קדמו לכם הג' אבות האלה ונתקיים בהם מאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך כו' וא"כ המה הגורמים:

[348] הבט ימין וראה מאמר הנביא ע"ה בהתווכחו עם ה' יתברך **המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא** כו' **היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה הוא ה' אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה** (ירמיה י"ד, י"ט-כ"ב) וראוי להתעורר בקישור הדברים מה ענין טענה זאת היש בהבלי הגוים מגשימים אל טענת המאוס מאסת את יהודה, ומה היא הסיבה אשר העירה אותו עתה לחקור חקירת הפילוסופים מאין בא הגשם, אבל דע כי ירמיה ע"ה בעצמו הכפיל דברים אלו במקום אחר **למה לנצח**

תשכחנו כו' **כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד** (איכה ה', כ'-כ"ב) ובמדרש (במקומו) אם מיאוס לית סבר אם קצף אית סבר, מאן דכעיס סופו מתרצה, כי זהו ההבדל בין העוזב משרתו מסיבת המיאוס שהוא ועבודתו מאוס בעיניו, ובין העוזב משרתו מסבת הכעס, כי האחד אין לו תקנה לאמר ארבה עליו אוהבים שיפייסו אותו כי מה זה יפייסו אם אינו מוצלח לו לעבודתו, לא כן השני אשר בעליו לא פטרו כ"א מסבת הכעס יוכל לקיים בעצמו **חבי כמעט רגע עד יעבר זעם** (ישעיה כ"ו, כ"א) ואז ילך ויפייס אותו, ומאן דכעס סופו מתרצה והוא מה שאמר הקב"ה אל שמואל **ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלוך על ישראל** (שמואל א' ט"ז, א') היינו כי שמואל ע"ה חשב כי הקב"ה כביכול בכעס על שאול והכעס יוכל להשקיט ע"י תפלה ותחנונים שיתפלל ויבקש רחמים עליו, ע"ז השיב לו יתברך כי אין זה כעס רק מיאוס ואם מיאוס לית סבר, וזהו - ואני מאסתיו ממלוך על ישראל. ומה מאד יומתק בפי מאמר **ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני** (ישעיה י"ב, א'). ביאור הדברים כי לעת עתה עדיין בן דוד לא בא וכבר עברו ימים רבים מיום גלות ישראל מעל אדמתם עד כי יש מקום אל הכופר להתפקר ולומר שכבר מאס אותנו השי"ת ח"ו, אבל כאשר יושיענו ה' ויגאלנו אז יתגלה למפרע כי לא היה בזה סיבת המיאוס רק סיבת הכעס וזהו ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי כי אז יתברר האמת שמעולם לא היה רק כעס וזהו כי אנפת בי ועי"ז ישוב אפך ותנחמני כי מאן דכעיס סופו מתרצה משא"כ אם היה בזה סיבת המיאוס לית סבר. והנה ירמיה התווכח עם הקב"ה המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך, א"כ מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא וכו'. רק על זאת יש לשאול איה איפוא הרהיב בנפשו עוז להחזיק רק בסבת הכעס ולהתפלא ע"כ על אריכות הגלות, אולי חלילה השיבה היא סיבת המיאוס ומה יש לך לדבר עוד אל המלך כ"א מיאוס לית סבר.

אמנם גם הוא חכם ומביא ראיה לאמת את דבריו ולחזק את טענתו ואמר היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים וכו' והביאור בזה על דרך מאמר **נתת שמחה בלבי מאת דגנם ותירושם רבו** (תהלים ד', ח'), והוא ע"פ **משל** לנער אחד שכעס עליו אביו עד שגירש אותו מביתו וילך הנער אל בית שכנו וישב שמה ב' וג' ימים, ואח"כ אמר לו השכן לך מאתי ובוא אל בית אביך ותפייס אותו וישיב אותך אל ביתו ואל שלחנו, ויען הנער בצחוק אני לא אלך לפייס את אבי הלא אבי יבוא אלי ויפייס אותי אך החרש והתעכב מעט, והשכן שמע לקול הנער והמתין עוד איזה ימים והאב לא בא לפייס את הנער, אז אמר לו הבעה"ב אל הנער מה לך אלי הלא עיניך רואות כי אביך שאט בך, הנער במר לבו הלך ויצא החוצה וכרגע שב אל בית השכן ויאמר לו עתה תראה כי האמת אתי שאבי יבוא אלי לפייס אותי, כשמוע השכן דברי הנער התפלא ואמר לו הגידה נא לי המופת אשר בידך כי כנים דבריך, השיב הנער ואמר אני בהיותי בחוץ עברתי לפני בית אבי וראיתיו סועד סעודת צהרים יושב וסועד בראש ואצלו על יד ימינו סועד המלמד שלי, ועל שמאלו יושב הר"ח וסועד ג"כ אוכלים ושותים עם אבי ביחד, ועוד זאת ראיתי כי השבט שהוא רודה אותי בו עוד הוא מונח על המנורה אשר נוכח השלחן, עתה ידידי ענה בי אם כדבריך שאבי שאט בי ומאס אותי עד שלא יהיה לי עוד לאב ואני לא אהיה עוד לבן למה לו להחזיק על שלחנו הרעבתנים ההם, למה לו לפרנס אותם בחנם ולכלכל מכל מאכל שלחנו, וכן מה ענין השבט והרצועה אשר ממעל לראשו, אם לא כי כל זה הוא אות לטובה כי עוד הוא לי לאב ואני לו לבן ולכן הוא מחזק אותם ומכלכלם והכל רק בעבורי וישמור השבט והרצועה ג"כ בעבורי.

הנמשל כי הכתוב אומר **אלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל** (שופטים ג', א') ומעתה כל הימים אשר אנחנו רואים ארוחתם תמיד ניתן להם מאת המלך ית"ש הוא לנו אות לטובה כי עוד הוא אבינו הוא מלכנו ולא מאס בנו ח"ו, כי לולא כן מה לו יתברך אל רצועה מרדות, וזהו צחות מאמרו נתת שמחה בלבי מאת דגנם ותירושם רבו פי' כאשר אתה מכלכל אותם יש לנו שמחה כי בזה אנו יודעים כי עוד ידך עלינו נטויה ועתיד אתה לקרבנו אליך כבנים אל שלחן אביהם, וזהו הדבר בעצמו אמר ירמיה ע"ה המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא, וכי תשאלו לאמר אולי הקב"ה שאט בנו ומאס אותנו לנצח ע"ז בא כמתווכח ושואל רבש"ע הגד נא אתה היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים פי' מאין הם משיגים שפעתם והצלחתם ומי הוא הזן ומפרנס אותם הלא אתה ה' אלהינו אתה הוא המכלכל אותם בעבור היותך אלהינו ולכן נקוה לך כי אתה עשית את כל אלה, והענין נכבד:

ואולי יתכן עוד בכוונת המאמר המאוס מאסת וכו' כי הנה בהבט על דל כבודנו ועל רוע מעמדנו וצרות לבבנו אפשר לחשוב ח"ו אשר הקב"ה שאט בנו ומאס אותנו אבל א"א לחשוב זאת אחרי ששפך חמתו על העצים ועל האבנים על ציון עיר קדשו, וזהו שהתפלא ואמר המאוס מאסת את יהודה אם עינינו רואות כי בציון געלה נפשך ואחר כי כוס חמתך נשפך ודאי לבך טוב עלינו לשוב לרחמנו והיסורים שאנחנו סובלים המה רק לרפואה, וקשה עוד מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא והוסיף ואמר לא נכחד מאדוני כי ידענו ה' רשענו כו' כי חטאנו לך אבל אל תנאץ למען שמך כי רב חסד אתה, והוסיף עוד טענה אחרת היש בהבלי הגוים מגשימים כו' כלומר באיזה זכות אתה מפרנס עמים רבים וכי ההבלים שהם עובדים להם המה משפיעים להם שפעתם, הלא אתה ה' אלהינו המחיה את

חלק יב

ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם כו' (כ"ו, מ"ד)[348] ובילקוט (במקומו): לא מאסתים כו' וכי מה נשתייר להם לישראל והלא כל המתנות טובות שניתנו להם ניטלו מהם, מה נשתייר להם זה ספר תורה שאם לא היה קיים לא היו משונים מאומות העולם כלום[349] דבר אחר לא מאסתים בימי כשדיים ולא געלתים בימי חשמונאי ובניו לכלותם בימי המן כו' אני ה' אלהיהם לעתיד לבוא (רמז תרע"ה ומגילה י"א, א').

באור זה בהזכיר מאמר (ב"ר ע"ט) אמרה כנסת ישראל רבת צררוני מנעורי אמר הקב"ה ויכלו לך, משיבה כנסת ישראל גם לא יכלו לי. פירוש כי הקב"ה הבטיח אותנו שלא ימחה את שם ישראל לכלותנו ח"ו, וכי ישאלך לבבך הלא אין רחמים בדין. גם מה

כולם ולמה נגרע אנחנו מכל ההמון הגדול הזה שאין אתה שואל להם אם יש להם זכיות אם לא, וכענין מאמר לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, משל לאב שכעס על בנו וגירש אותו מביתו והיה מוכרח להתגורר על הפתחים והתחכם ועשה התחלה לדפוק על פתח בית אביו העשיר, ויהי כבואו אל פתח בית אביו ויזעק עליו אביו ונתן בקולו צא מביתי, ויען הנער ויאמר דע כי לא באתי אליך בעבור היותי בנך אבל באתי אליך כי ידעתי אשר נדיב לב אתה לתת נדבות גדולות לעניים ודלים הדופקים על דלתותיך ולמה אגרע אני משאר עניים, וזהו לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך, רק כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, כי טוב ה' לכל המוני ברואיו ורחמיו על כל מעשיו:

[349] נשתייר להם ס"ת דוגמת זה אמרו בגמרא (שבת קל"ח, ב') ת"ר כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה עתידה תורה שתשתכח מישראל שנאמר **הנה ימים באים נאם ה' אלהים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם** כו' **כי אם לשמוע את דברי ה'** (עמוס ח', י"א) רשב"י אומר ח"ו שנשתכחה תורה כו'. אבל עכ"ז ראוי לתת לב על מאמר שאם לא היה קיים לא היו משונים כו' מה הורו ז"ל בזה ועוד איך הדברים רמוזים בכתוב, והנראה ע"פ **משל** לבעל מלאכה שנתמנה לחצר המלך לעשות מלאכתו בתמידות ונתנו לו דירה מיוחדת וארוחתו ארוחת תמיד, לימים נפל למשכב וחלה זמן רב, וגם כי נתמעטה פרנסתו מכמות שהיה עכ"ז לא כלתה לתכלית והיו בני ביתו מוכרים כלים ובגדים להמציא מחייתם, לימים בקשו למכור כלי מלאכתו ויקרא להם אביהם ויאמר שמעוני בני חלילה לכם מלעשות זאת כי כל זמן שיש בידי הכלי מלאכה השייכים אל מלאכתי המפוארה אני ניכר לעיני כלם כי אני בעל מלאכה זאת רק לעת עתה אני חולה וראוי אנכי לשבת ולדור בדירה זאת וגם לארוחתי יכלכלו אותי בטוב לב מצד הרחמנות, לא כן אם אמכור את הכלים אז במה יהיה ניכר שאני בעל מלאכה ואז יוציאו אותי גם מן הדירה.
הנמשל כל זמן שהתורה אצלנו אנחנו משונים מכל עם ומצויינים להקרא בשם ישראל לא כן בהעדר התורה ח"ו.
וזהו ואף גם בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים כו' וכי מה נשתייר להם אלא זו התורה שאל"כ לא היו משונים כו' והבן. והוא מאמר ר' יהושע בן לוי (אבות ו') בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, **משל** לעיר אשר נפל שמה חולי גדול מאד עד לאין מרפא כ"א ע"י רופא היותר גדול ושלחו אל מדינה אחרת לדרוש ולחקור אולי יזדמן שמה רופא מומחה שיוכל לרפאות חולי קשה כזה, ונתוודע להם כי הרופא אשר בבית המלך הוא מופלא מאד ובידו לרפאות החולי הזאת ובאו אל המלך ויבקשו מאת פניו שירחם עליהם ויתן להם את הרופא על זמן ידוע עד אשר יקים אותם עד שיעמדו על רגליהם עכ"פ, ונתנו למלך ערבון כמה אנשים חשובים יקירי העיר ורוזנים שיהיו לו למשכון עד אשר ישיבו את הרופא למקומו ובאין ספק כאשר יקרה את הרופא אינם סכנה בעיר הזאת ודאי יחרדו כל אנשי העיר מאימת המלך כש"כ האנשים הממושכנים עבורו מה מאד יחתו יחרדו מאימת סכנה הרופא.
הנמשל כבר מבואר ברז"ל (מדרש שיר על מאמר משכני אחריך נרוצה) בשעה שבאו ישראל לקבל התורה אמר להם הקב"ה הביאו לי ערבות והביאו ושיעבדו צדיקי הדור ותינוקות של בית רבן וא"כ כאשר יקרה מקרה בלתי טהור אל התורה הקדושה אז כמה גדולה הסכנה ח"ו על כלל ישראל ובפרט על אותם שהם נתונים נתונים למשכון וזהו אוי להם לבריות מעלבונה של תורה:

שאמרו רבותינו ז"ל היתה כאלמנה ולא אלמנה ממש (ריש איכה) ראוי לדעת אם רק נדמה לאלמנה למה יצא מאמר זה להקדימו במגילת קינות.

אבל האמת כן הוא ואין רחמים בדין כי אם תתן דעתך על ב' אלמנות אחת מת בעלה ואחת הלך בעלה למדינת הים ולא נודע מקומו איה, גם אשר כי לתכלית צרת האלמנה ממש יותר גדולה מצרה זאת אשר לאלמנה חיה, עכ"ז לעת עתה כבדה אנחתה יותר כי האלמנה ממש כל אשר יארך הזמן יקטן אבלה ויהיה נשכח מן הלב, והשנית היא להיפך כי כל יותר שיתארך הזמן ותוחלתה תוחלת ממושכה הוא מחלת לב ותכאב נפשה יותר ויותר. וזהו מאמר **נתנני שוממה כל היום דוה** (איכה א', י"ג) וזהו שהקדים בספר קינות מאמר היתה כאלמנה לאמר כי לעת עתה קינה היא, ובכל יום ויום תהיה הקינה יותר גדולה, לא כן אם היתה אלמנה ממש היינו שוכחים ומתייאשים כבר מלשוב עוד לירושלים. וזהו רבת צררוני מנעורי אמר הקב"ה ויכלו לך, משיבים אנחנו גם לא יכלו לי ר"ל גם זאת לא טוב היא כי מה לנו בהשארתנו מרעה אל רעה אין זאת כי אם לתת בנו כח לסבול צרות יותר ויותר, וזהו מאמר **מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי** (ירמיה ח', י"ח) ממש על דרך מי שמלקין אותו ומניחין אותו להתרפאות למען אח"כ יכוהו עוד.

הנמשל מה שהקב"ה מניח אותנו לזמן מה הוא רק למען שנוכל לקבל עוד צרות אחרות כמאמר יעקב אבינו ע"ה ורוח תשימו בין עדר ובין עדר, וזהו מבליגיתי עלי יגון מה שאני מחליף כח ומתגבר על זה עצמו לבי דוי.

אמנם ע"פ אמת מזה עצמו יש לנו מופת נמרץ כי רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי מזה יש לנו אות לטובה כי שומר ישראל ישמרנו וינצרנו ברחמיו למען יקימנו ונחיה לפניו יתברך בבוא התור הנכבד, וזהו לא מאסתים בימי כשדיים ולא געלתים בימי חשמונאי ובניו לכלותם בימי המן כו' וזה מופת גמור כי אני ה' אלהיהם לעתיד (השלמת הדברים ע' בקול יעקב אסתר) וכמאמר המדרש חדשים לבקרים רבה אמונתך ממה שאתה מחדשנו בכל בוקר ובוקר אנו יודעים שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים, ד"א ממה שאתה מחדשנו בבוקרן של גליות אמונתך רבה שתגאלנו (בראשית רבה ע"ח).[350]

[350] ממה שאתם מחדשים בבקרן של גלויות באור זה בהקדים מאמר **בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' אל אמת** (תהלים ל"א, א') גם מאמר **נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר** כו' (שם ק"ל, ו') מאמר בקר הוא מוסב על בקר והארת היום ועל דרך השאלה קרא הנביא זמן הגאולה גם כן בקר כמאמר **אמר שומר אתא בקר** (ישעיה כ"א, י"א) ורז"ל הוכיחו בקר הגאולה מבקר זה אשר אנחנו מעוררים השחר בזמן הגלות. **למשל** ראובן לוה מאת שמעון מאה מנה וראובן יש לו נסיעה לפניו לנסוע למרחקים והוא דואג על כלי זהב אשר יש לו שוה סך הרבה ביד מי להניחו ואצל מי יפקיד אותו, אכן כאשר במזימות יתהפך ויחקור אצל מי יפקד הכלי הנה שמעון בעל חובו ודאי לא יעלה על לבו להפקיד הכלי אצלו כי נפשו יודעת מאד כי בבוא הכלי אצלו ודאי יקח אותה על חובו, והקב"ה אנחנו חייבים אליו חוב גדול כמאמר החנות פתוחה והחנוני מקיף ובלילה אנחנו מפקידים נשמותינו ביד הקב"ה וכבר הנשמה בידו ועכ"ז הוא מחזיר אותה אלינו בבקר מזה יש לנו מופת נמרץ על ענין אחר דוגמתו, היינו

וזהו מאמר הילקוט לא מאסתים כו' וכי מה נשתייר להם לישראל כו' אלא זו ספר תורה שאם לא היה קיים לא היו משונים מכלם. הנראה כי חכמינו ז"ל הבינו כי לשון ואף גם זאת מורה דבר נוסף על התוכחה ואין המאמר כן כ"א הפכו לזה ביאורו ואמרו כי אף גם זאת מן התוכחה.

משל לשר גדול שחטא עליו בנו ויגרשהו למדינה אחרת אשר אנשיה שונאים מאד את מי שאינו מבני המדינה, וקפץ ונשבע שלא יחמול עליו כאב על בנו ולא יטה אליו חסד רק כל היום תמיד יתאכזר עליו להדפו ולהרחיקו מעל פניו, והיה הנער מתגורר במדינה הלז לשמה ולביזה לקלון ולחרפה, לימים שמע אביו כי הנער הולך בבגדים קרועים מאד ויעשה לו בגדים נאים וחמודים וישלח אותם להלביש את בנו, וישאלו אותו אוהביו איך תעשה כזאת להפר את השבועה אשר נשבעת להתאכזר עליו ואיככה עשית לו עתה מלבושים ושלחת אותם אליו להלבישו, ענה השר ואמר אבל דעו כי גם זאת עשיתי לו משמרי את השבועה אשר נשבעתי, כי יודע אני כי כל עניו ומרודו על היותו ניכר בעיניהם כי הוא גר מארץ אחרת ואם לא שלחתי לו את המלבושים הייתי דואג עליו אולי ישיג מלבוש מבני המדינה וכאשר ילבוש בגדי המדינה אז לא יהיה ניכר שהוא גר ויחשבוהו לתושב ויהיה כאחד מהם ויאהבוהו, לכן עשיתי בחכמה להלבישו את בגדיו כמאז ומקדם למען ידעו ויכירו כי הוא נבדל מהם.

הנמשל הקב"ה גזר עלינו גלות במדינות אחרות בכשדים במדי כו' ואולי יעזוב את התורה ונהיה כמונו כמוהם אחד, לזה הבטיח אותנו יתברך כי אף גם זאת יעשה עמנו שהתורה תהיה שמורה בידנו כמאמר **כי לא תשכח מפי זרעו** (דברים ל"א, כ"א) וכמאמר המדרש (ריש איכה) **מפני ידך בדד ישבתי** (ירמיה ט"ו, י"ז) אמרה כנסת ישראל נגעה בי ידו של פרעה ולא ישבתי בדד וכשנגעה בי ידך בדד ישבתי, כלומר לא אוכל להתחבר עמהם להיות לעם אחד (והשלמת הדברים עיין קול יעקב איכה על מאמר לא אליכם כל עוברי דרך):

אמנם על דרך כלל מה צורך עלינו לתת טעם על ענין הגלות מה ראה יתברך לפזר את ישראל ולהגלותם מעל פניו היבצר מהם לענוש אותם בבתיהם בעריהם במושבותיהם לא לשלח אותם לפזרם בארצות אחרות. אבל בשום לב אל מאמרי הכתובים יתבאר

שלא לדאוג איך יגאלנו יתברך אחר כי אנחנו חייבים לפניו יתברך, אבל ממה שעינינו רואות כי בכל לילה אנחנו מפקידים בידו יתברך נשמותינו ובבקר הוא מחזירם אלינו יש לנו לבטוח על בקר הגאולה ג"כ, וזהו בידך אפקיד רוחי ואתה מחזירה לי יש לי מופת פדית אותי ה' אל אמת כי מזה נתברר כי אתה גומל לחייבים טובות, וזהו נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר, כלומר מסבת בקר של כל יום ויום שומרים ומיחלים לבקר הגאולה, וזהו מאמר המדרש חדשים לבקרים ממה שאתה מחדשנו בכל בקר גם לעת כזאת שאנחנו בעלי חובות גדולות בעת הגלות ועכ"ז אתה מחדשנו לבקרים להחזיר נשמותינו אמונתך רבה שתגאלנו. והבן:

הדבר מאד, והוא מה שאמר הכתוב פה **והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם**, ובנביא: **כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים ובילדי נכרים יספיקו** כו' (ישעיה ב', ו') הוראת הכתובים האלה להתנצל בעבור ה' יתברך ולהצדיק את מדותיו מה שהפריד בין הדבקים, היינו בין ישראל ובין ארץ חמדה אשר מעולם היה זיווג נכבד זה לזה מיום ברא אלהים ארץ ושמים, כאשר דרשו ז"ל על מאמר עמד וימודד ארץ (עי' ילקוט חבקוק ג'), אי לזאת באו הכתובים לבאר כי ענין הפירוד הזה היה על דרך פירוד הזוג אשר גם שניהם אינם רוצים להתאחד לדור ביניהם וגועלים זה את זה, אשר אז ראוי לגרש. כן היה לנו כי הארץ הנבחרת היתה בוחרת מעתה לשבת גלמודה, כמאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה כו' (ויקרא כ"ו, ל"ד) והם ירצו את עונם (שם פסוק מ"ג), כי כל עוד שהיו ישראל שומרים המצות ראוי היה לישראל לדור שמה בהיות הזיווג נכון לפני שניהם, כי לישראל היה מקום נאות המוכשר לקיים התורה כמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג') ואוירא דא"י מחכים ומקדש ומטהר, וגם הארץ היתה משגת פעולתה מן המצות התלויות בארץ. אמנם כאשר עברו תורות חלפו חוק והתחילו לבקר אחר הבל חמודות, אשר בארצות זרים ובמדינות אחרות אז פיזר אותם הקב"ה כל אחד אל אשר תשאנו רוחו למלאות שם תאותו כמאמר המדרש ואתכם אזרה בגוים אמר להם הקב"ה לישראל הואיל ואתם רוצים בע"ג אף אני אגלה אתכם למקום שיש ע"ג לכך ואתכם אזרה כו' (במדבר רבה ז). **וזהו** אז תרצה הארץ את שבתותיה כו' וגם הם ירצו את עונם לאמר כי כאשר יתפרד הזוג יהיה נכון לפני שניהם והדמיון בזה לעשיר אחד שהיה פזרן גדול על מצות הכנסת אורחים עד שהיה מספיק לכל האורחים הבאים לביתו לכלכלם די שבעם, והיה לו לזה בית מיוחד, ומדתו היתה לתת לכל אורח מאכל הנאות לו לפי מזגו לפי הבחנתו בו, ולפי מה ששיער בו, והיה מראה לכל אחד מקום שישב שמה בסעודתו כל אחד לפי ערכו, פעם בא אליו איש אחד מלובש ומעוטף והי' נראה בעיניו כי הוא איש ענוג, והנה לעת האוכל כאשר הסבו על השלחן הראה מקום לאיש הזה שישב למעלה ראש, ויהי בתת המאכלים על השלחן נתנו לפניו קערה עם אורז ואח"כ למטה מזה הציגו לפני האורחים קערה עם לביבות, למטה מזה קערה עם קטניות, למטה מזה קערה עם ירקות, וזה האיש כאשר באה לפניו הקערה עם אורז הביט וירח כי לא ידע מה הוא, ובראותו כי אח"כ מביאים קערות אחרות הושיט את ידו למטה עד קצה השני של השלחן ולקח עם הכף מן הירקות אשר היו שמה ואכל, והושיט ידו פעם שנית על ראשי כל המסובים העוטרים על השלחן בעבור הירקות, הביט עליו בעה"ב בא ואמר לו ידידי קום נא מן

הכסא אשר אתה יושב להתרחק מן המקום הזה, והאורח מתפלא עליו מאד איך יקרה לנדיב כמוהו לבייש את האורח להדפו ממקומו, אמר לו הבעה"ב ח"ו אין אני מבייש את מי רק אני כל ישעי וכל חפצי לתת לכל איש כפי חפץ לבבו, ואני חשבתי עליך כי מזגך רך וענוג, ואמרתי להושיב אותך במקום זה כי במקום זה דרכי להעלות על השולחן מאכלים דקים, אך עתה כאשר ראיתי אותך כי כסאך נכון במקום זה ובכפך אשר בידך תושיט לבלוע את הירקות, מה לך לשבת פה קח לך מקום שמה אצל הירקות ויהיו מזומנים לפניך על יד ימינך.

הנמשל מבואר במאמר הילקוט שזכרנו על עמד וימודד ארץ כי הקב"ה מדד כל הארצות ומדד כל העמים ונתן מקום מושב אל כל עם ולשון איש איש כפי חפץ לבבו וכפי טבע מזגו, כי כל מדינה מיוחדת בסגולתה ובתכונתה, זו מוצלחת לכשפים, זו מוצלחת לסוסים, בזו נפישי רוצחים, והאומה הישראלית שקל ה' סגולתה ומזג תכונתה ויקר ענינה כי היא מוצלחת רק לנכבדות, לאמרות ה' אמרות טהורות, והמקום הנאות אל ענין נכבד זה אינו רק למעלה ראש בראש פנה בירושלים וכל גבולותיה מקום המוכשר לנבואה והשגת רוה"ק והשגת מצפוני התורה וכל סגולותיה ומחמדיה, כמאמרם ז"ל חבלים נפלו לי בנעימים כמו שהם נאים אל המדינה כן המדינה נאה להם (במדבר רבה כג) וזהו אף נחלת שפרה עלי. אבל בראותו יתברך כי פנו עורף אל התורה והתחילו לחלל עבודת מלכם בקודש, ובשבתם בירושלים עיר הקודש נטו כף למצרים להשיג משם סוסים, ולמקום זה להשיג ממנו כשפים, וכדומה מן ההבלים אשר במקומות אחרות, אז אמר הקב"ה א"כ מה לכם לשבת פה ולהושיט הכף אל קערה רחוקה, לכו שמה ותהיה לכם הקערה על יד ימינכם, ואז פיזר אותם הקב"ה והושיב את כל אחד במקומו הראוי לו למציאות תאותו.

וזהו שאמר כמתנצל ומצדיק דינו יתברך לאמר כי נטשת עמך בית יעקב כמו **ויטוש על המחנה** (במדבר י"א, ל"א) למה עוד פזרת את עמך למקומות רחוקות, לזה אמר כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים כו' ותמלא ארצו זהב כו' ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ולכן גרש אותם יתברך כל אחד למקומו הראוי לו (והשלמת הדברים עיין קול יעקב ריש מגילת אסתר).

אמנם נראה להעמיק עוד יותר בענין זה עם מה שנתעורר עוד על המשכת דבריו בסמוך כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו מקדם וכו' וישח אדם וישפל איש ואל תשא להם, אשר כפי הבנת המפרשים ז"ל הוא מאמר הנביא אליו יתברך אל תשא ואל תמחול להם, ובעיני רחוק הדבר שהנביא יקטרג על ישראל ח"ו, אבל הסכת ושמע את אשר נראה

לדעתי בזה. בגמ' מאי דכתיב **וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו** (דניאל ט', י"ד) משום דצדיק ה' וישקוד ה' על הרעה כו' עולא אמר שהקדים שתי שנים למנין ונושנתם כו' (סנהדרין ל"ח). וראוי להתבונן מאד מה טובה תלויה בהקדמת הזמן עד שיסובב מזה לומר שאלולא הקדים שתי שנים למנין ונושנתם לא נשתייר כו'.

אמנם הדבר יתבאר היטב ע"פ משל למלך שהיה בביתו איש מטיב נגן והיה משתעשע אתו מאד, ונתן לו דירה בכבוד ותפארת וילבישהו חמודות כבני הרוזנים והסגנים, פעם שמע המלך עליו שהוא יוצא ונכנס אל בית היין ומשתכר שם עם חברת שותי שכור, ויאמר המלך להפשיט מעליו הבגדים החמודים אשר הוא לבוש בהם ולקחת מידו כל אשר יש לו ולהוציאו ולגרשו מן העיר ולא יראה פניו עוד, ויעשו לו כן, ויהי בראותו כי מר לו מאד כי נשאר עתה ערום ויחף רעב וצמא ואין איש מאסף אותו אל ביתו כי ידעו כי נתעב בעיני המלך, ויקח לו גליון גדול ויערוך מכתב מליצה אל המלך, ויעש כחכמתו ותבונתו כנותן הודאה על העבר כי צדיק הוא במשפטו ודינו, וצועק ומבקש על העתיד לאמר כי לא ישוב לכסלה עוד, וכבוא אגרתו היקרה אל יד המלך נכמרו רחמיו עליו וישב אותו על משפטו הראשון, וחיבה יתירה נודעת לו, אז הרהיבה נפשו עוז וישאל מאת המלך לאמר אמת כי שגיתי הרבה מאד והייתי ראוי לעונש אבל לא לעונש כזה וכדי היה לי בזיון וקצף, ויאמר לו המלך החכם דע כי אנכי לא עשיתי עמך רע מאומה רק טוב, וישתומם הנער על הדברים האלה ויאמר ואיך, ויאמר אליו הלא אם אנכי לא הייתי לוקח ממך כל מחמד עיניך וכל אשר יש לך הלא אתה בידך היית מפסיד אותם בבתי משתאות כמשפט כל השכורים ואח"כ היית פושט מעליך גם את הבגדים החמודים אשר כבדתי אותך בהם והיית נשאר ערום ויחף, ולמחר הלא היית מתייירא להתראות לפני כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק והיית מוכרח לברוח ולהתעלם, וא"כ היה דין משפטך מר מאד מאד על כל הרעות הרבות האלה עד אין קץ והיית נדון כדין מורד ובורח, משא"כ עתה כאשר אני עשיתי עמך המעשים האלה מחולפת השיטה כי מכל חטא נעשה עונש, היינו כי אם אתה היית העושה מעשה זאת הלא הסיבות עליך חטא נוסף, ואנכי כאשר אני עשיתי דבר זה אליך יעלה ויבוא לחשבון לכפרה ולסליחה וא"כ לא עשיתי לך רע כל מאומה רק טוב.

הנמשל כי כל מה שעשה אלהים יתברך לנו הלא אנחנו בפועל ידינו היינו מגיעים עצמנו לכל זה שתקיא הארץ אותנו והבית המקדש יחרב וכל זה היה עוד סבה להעלות חמה לנקום נקם, וזהו - כי נטשת עמך בית יעקב, כלומר אתה עשית את הדבר הזה בטובך, והטעם - וישח אדם וישפל איש פי' אם אנחנו בעצמנו היינו עושים לנו זאת

הלא ואל תשא להם היה גדול עונם מנשוא ולא היו ראויים לכפרה לנצח, משא"כ עתה כאשר הקב"ה עשה זאת להם עשה זאת לכוונת העונש וא"כ יתמעט החוב[351] כי יתמעטו העונות ותתרבה הסליחה ויתהפך לנו החורבן לכפרה וזהו וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהים שהקדים שתי שנים למנין ונושנתם והענין נכבד:

וכבר המלצנו על דרך זה מאמר דוד המלך ע"ה **נחשבתי עם יורדי בור** וכו' (תהילים פ"ח, ה'), משל לשני מוזגים שהיו יושבים בכפר אחד, אחד בקצהו האחד, והשני בקצה השני של הכפר, ושניהם נשארו בעלי חובות אל השר, ויתפוש אותם בעד חובותיהם, ויבקש אחד חופש לנפשו שיתן לו השר את המזיגה על שנה חדשה בהקפה והבטיח לו שישלם לו את הכל, והשני נתפס לעבודה ויעבוד עמו עבודת עבד בעד חובותיו, לזמן התראה החפשי עם העובד הזה, ויאמר אליו אשריך אחי כי אתה יום יום יתמעטו חובותיך, ואצלי בהיפך אני הגדלתי והוספתי יום יום.

זה ממש מאמר נחשבתי עם יורדי בור, כאומר כבר היה טוב מותי מחיי כי אז הלא יום אחר יום יתמעט החוב ופה בהיפך:

חלק יג

מדרש: **וזכרתי את בריתי יעקב** כו', הוא שחזקיה אומר **הנה לשלום מר לי מר**, (ישעיה ל"ח, י"ז) מר לי מלפני מאחז, מר לי מאחרי ממנשה (פרשה ל"ו, ג').

פירוש כי לא בא חליו רק מסבתם, כי אביו מלפניו היה רשע ובנו אחריו היה רשע, וזהו ענין בקשתנו והסר שטן מלפנינו ומאחרינו, היינו שלא יגיע עלינו קטרוג לא ממה שלפנינו ולא ממה שיהיה לאחרינו.

אך יותר נראה בזה על דרך דמיון, יש הולך עם שומר והשומר הוא לכבודו, ויש הולך עם שומר והשומר הוא לרעתו, באור זה כי כאשר עשיר אחד יזמין את איש אורח הגון, ישלח משרתו אל בית האכסניא לבקש את האורח שילך עמו לסעודת הערב אשר העשיר עושה בעבורו, והאורח יקום וילך והמשרת הולך עמו, ויש שיבוא נוגש לתפוש את איש ויתפשהו וילך עמו להביאו אל בית האסורים, וההבדל בין שני המוליכים האלה כי המשרת המוליך את האורח אל בית העשיר, משפט המשרת ללכת תחלה עם הפנס להאיר לפניו למען הכין הדרך לפני האורח שלא יכשל, ובהיפך אותו אשר מוליך את אחד להסגירו בבית אסורים, הוא מוליך את האיש הזה לפניו והוא ילך אחריו להביט בו ולשמרו שלא יברח.

[351] ומה נכבד בזה מאמר **תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה** כו' **ועבדת את אויבך** כו' **ברעב ובצמא** כו' (דברים כ"ח, מ"ז) ולומר ותרויח בזה כי עי"ז ינוכה מן החוב משא"כ אם בימי ההצלחה לא עבדת את ה' הלא היה החוב עוד מוסיף והולך הלוך וגדול עד יגדל מנשוא:

כן ענין השטן כי קודם שחטא האדם, השטן הולך לפניו להראות לו שילך למקום פלוני ושם ישיג תאוה זאת, ולמקום פלוני ושם ישיג תאוה אחרת, אמנם אחר המעשה אחר שכבר חטא, אז ילך אחורי האדם עם חרבו כאמרם ז"ל הוא השטן הוא היצר הרע הוא מלאך המות (בבא בתרא ט"ז), וזהו והסר שטן מלפנינו שלא יביאנו לחטא, ומאחרינו שלא יביאנו אל העונש:

חלק יד

מדרש (סוף פרשתנו): כל מי שנודר ומשלם נדרו זוכה שישלם נדרו בירושלים הדא הוא דכתיב **נדרי לה' אשלם** היכן **בחצרות בית ה' בתוככי ירושלים הללויה** (תהילים קט"ז, י"ח-י"ט) ואומר **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** (שם קי"ח, א') (פרשה ל"ז, ו').

וראוי לעורר בזה אחד מה שכתב מי שנודר ומשלם נדרו זוכה שישלם נדרו כו', למה לו לשלם עוד אחר שכבר שלם וכבר אין עליו חוב שיצטרך לשלם. שני מה ואומר שאמר ואמר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, (אמר הכותב לאשר המאמר הזה במדרש בסוף הספר ונכון בעיני להשלים דברי החיבור הנחמד הזה במאמר הנזכר שהוא גם כן בסוף הספר, ובדברי מוה"ר המחבר זצ"ל לא מצאתי שיכתוב על המאמר הנזכר לעיל. עם כל זה לבעבור כי הבאור הנראה בעיני הוא על פי הצעה אחת מדבריו הערבים, על כן אשלים בה הספר הנכבד אשר אני נותן היום הזה לפניך).

דע כי כוונת המאמר לבאר לנו דברי המשורר החסיד ע"ה **מה אשיב לה'** כו', **כוס ישועות אשא** כו', **נדרי לה' אשלם** כו', **יקר בעיני ה' המותה לחסידיו אנה ה'** כו', **לך אזבח זבח תודה** כו', **נדרי לה' אשלם**. והדברים סתומים וחתומים עד מאד אם בהתכתם וקשורם, ואם בהכפילו הדברים שני פעמים נדרי לה' אשלם, ומה זה שאמר באמצע יקר בעיני ה' המותה לחסידיו.

אמנם דברי המשורר ע"ה יתבארו על נכון בהקדים מה שכתוב למעלה (פרשה צו) על מאמר המדרש, לעתיד כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינה בטלה עולם, הדא דכתיב **עוד ישמע במקום הזה** כו' **בערי יהודה** כו', **קול אומרים הודו את ה' צבאות** כו', **מביאים תודה בית ה'** (ירמיה ל"ג, י'-י"א). דע כי יש שני מיני שמחות, יש ישמח במציאות טובה חדשה, כמו שנולד לו בן זכר או הכניס בנו לחופה, או שזכה להצלחה בקניניו, ויש ישמח רק על שלילות הרע שהיה חולה ונתרפא, או שהיה חבוש בבית האסורים ויצא חפשי. והנה כל השמחות אשר אנחנו שמחים בעולם הזה כלם אינם רק על שלילות הרע, כמו שמחת פורים וכדומה, שאין ענינם בלתי על הצלה מהרעה, ודוד המלך ע"ה טעם הרבה שמחות מזה הסוג, כי היה נרדף גדול עד מאד. וכאשר הציל את נפשו מן

הרודף שמח לבו ואמר מה אשיב לה' כו' כוס ישועות אשא כו', לקח בידו כוס לברך את ה', אשר נדר להודות לה' יתברך כאשר ישיג תשועה והצלה, ועתה כאשר השיג את הישועה אמר כוס ישועות אשא להודות לפניו יתברך, ואמר נדרי לה' אשלם כי כן נדרתי בעת צרה. אבל בא בקובלנא לפניו יתברך ואמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, ואם כן למה יסובב כן עליו שאהיה נרדף ובעת צרה אצטרך לנדור נדרים, שזהו אחריות גדול על הנודר כמאמרם ז"ל (במאמר שלפני זה) כל מי שנודר ומשהה את נדרו גורם מיתה לעצמו, שנאמר כי דרוש ידרשנו כו' ממך נפרעים ולא מממונך, ועל זה הוא מבקש שהקב"ה ירחיק ממנו ענינים כאלה ולא יצטרך להיות נודר בעת צרה. וזהו אנה ה' כי אני עבדך כו', לך אזבח זבח תודה כו', כלומר חנני בשמחות אחרות לא שאשמח על הצלה מרעה, כהבטחת הנביא **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י') כלומר לא שאשמח על כי הרעה נעדרה ממני, אך שמחה אל טובות אמתיות קניניות, וזהו – ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, שלא יהיה יגון ואנחה בעולם כל מאומה רק ישמחו על שמחות אמתיות.

וזהו שאמרו ז"ל וקרבן תודה אינה בטלה לעולם, כי החטאת באה על חטא ואשם בא על חטא ולעתיד כל הרשעה כעשן תכלה ויתבטל הרע מן העולם. וזה לך אזבח זבח תודה וכו', נדרי לה' אשלם כו', כלומר נדרים כאלה תאוה נפשי לנדור ולשלם, להקריב תודות לא זולת, וגם בחצרות בית ה' בתוככי ירושלים, וכמאמר רז"ל שם בסמוך טוב משניהם מי שאינו נודר כל עיקר אלא מביא כבשו לעזרה ומקדישה ושוחטה. וזהו נדרי לה' אשלם כו' בחצרות בית ה' כו', כלומר שמה ידור ויקדיש וישחוט.

וזהו מאמר המדרש כל מי שנודר ומשלם נדרו זוכה שישלם נדרו בירושלים, כלומר עתה נדר נדרים אשר פצו שפתיו ודיבר פיו בצר לו, ובזכות מה ששלם הנדרים ההם, זוכה שישלם נדרים בירושלים על דרך שזכרנו להקריב תודות. וזהו ואומר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. כי אז יתבער הרע מן העולם וזהו ואומר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, כי אז יתבער הרע מן העולם ולא יהיה רק חסד אל כל היום תמיד. וינוסו יגון ואנחה וישיגו רק ששון ושמחה במהרה בימינו אמן.

תם ונשלם ספר ויקרא

במדבר; פתיחה

ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה

רבותינו ז"ל אמרו: **וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו** (במדבר כ"ד, ב') אלו הם הדגלים התחיל אומר: מי יכול ליגע בבני אדם אלו, מכירים את אבותיהם ואת משפחותיהם. שנאמר: **שוכן לשבטיו** (במדבר רבה ב').

באור זה בהקדים מאמרם ז"ל: מאימתי תמה זכות אבות אמר רב מימות הושע בן בארי שנאמר: **ועתה אגלה את נבלותה לעיני מאהביה** (הושע ב', י"ב) ור"י בן לוי אמר מימי אליהו. שנאמר: **ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל** (מלכים א' י"ח, ל"ו) (שבת נה.). ומה מאד יפלא איך תמה זכות אבות הלא כבר נאמר ועושה חסד לאלפים. אבל הדבר יתבאר יפה בהזכיר מאמר בלעם: **מה אקוב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה' כי מראש צורים אראנו** גו' **הן עם לבדד ישכון** גו' (במדבר כ"ג, ח'-ט'). באור הדברים, דע כי הנה ארץ המישור ועמק שוה שאין בה הרים או יערות ומגדלים גבוהים אז העומד בצד אחד יכול לראות ולהביט עד קצהו השני, לא כן אם יער ולבנון עומד באמצע לא תעבור עוד עין הרואה. כן הזכות אבות לבנים ובני בנים, רק כאשר התגלגלות הדורות טהורים ונקיים ומתיחסים אחר אבותם כלו זרע אמת ואין זרע אחר חוצץ ביניהם, אבל כאשר יתערבו זרעם, אז איככה ילכו מעלה מעלה להתייחס אל אבות העולם.

ואולי זה שרמזו ז"ל: אברהם עומד על פתחו של גיהנם ואינו מניח לבן ישראל ליכנס, בר מישראל הבא על הכותית דלא מבשקר ליה (עירובין י"ט, א') אם הבן הוא מזרעו כי אמו כותית ואת אביו אינו יודע מי הוא, כי כותית מפקרת לכל ונתערב הזרע ומשכי ערלתי' היינו ביאת ישראל נמשך וניטל ממנו ונתבטל בזרע אחר.

וזהו: מה אקוב גו' **כי מראש צורים אראנו**. וברז"ל: כי מראש צורים אראנו אלו האבות ומגבעות אשורנו אלו האמהות (במדבר רבה כ'). ר"ל אראנו ואשורנו מראשית מחצבתם מאבותיהם הקדושים עד הדור הזה ואין מפסיק בהם זרע אחר כל מאומה, וזהו: **הן עם לבדד ישכון** גו'. וזהו שאמר בלעם מי יכול ליגע בבני אדם אלו מכירים את אבותיהם ואת משפתותיהם. ר"ל כי בלעם ידע שהאבות יגינו עליהם, אבל חשב כי ככל המון העמונים והמואבים בית ישראל שמחליפים נשותיהם ואז לא יגינו עליהם האבות, אבל כאשר נשא את עיניו וראה את ישראל שוכן שבט שבט לבד, והביט בדגלים וראה והבחין עד כמה הם מקפידים שאין מערבים זרעם גם שבט בשבט, אמר מי יכול ליגע באלו מכירים הם את אבותיהם וא"כ הם יגינו עליהם. וז"ש: מאימתי תמה זכות אבות מימות הושע בן בארי. כי לא לחנם צוה ה' אותו קח לך אשת זנונים וילדי זנונים להורות, כי כן עשו בני דורו וע"כ תמה זכות אבות כי כבר נפסק חבל הכסף וא"כ נעתקים הם מזכותם:

ואולי זה שאמרו חז"ל: אמר לו הקדוש ב"ה להושע חטאו ישראל. אמר לפניו, רבש"ע החליפם באומה אחרת (פסחים פ"ז) ר"ל בחון אותם, אם הם מערבים זרעם ואז אינם ניכרים אם הם זרע אברהם אז תוכל להחליפם באומה אחרת אחר שאינם מיוחדים ביחוסם, ואם שומרים את יחוסם הלא ראויים הם להזכיר להם זכות אבות. אמנם הקב"ה רצה להתחסד עמהם גם כי תמה להם זכות האבות עכ"ז יחון אותם בחסדו, כמאמר: **כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש** גו' (ישעי' נ"ד, י') לכן אמר לו יתברך: **קח לך אשת זנונים** גו' (הושע א', ב') ואח"כ אמר לו לגרש אותה, ומיאן לגרשה בעבור שכבר יש לו ממנה בנים, הגם שאין לו בירור ע"ז שהמה בניו, עכ"ז ריחם עליהם מאחר שכבר נתגדלו אצלו ונקראים על שמו, כן הוא יתברך, אם כי תמה זכות אבות ואין הבנים ברורים עכ"ז הלא כבר מכונים הם בשם ישראל כמאמר: **זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב** גו' **ובשם ישראל יכנה** (ישעיה מ"ד, ה').[352] וז"ש: **כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך** (שם ס"ג, ט"ז) המאמר הזה מדבר על התגלגלות העת שזכות אבות תמה, אשר אז אברהם לא ידענו ולא יכיר אותנו מי אנחנו רק אתה ה' אבינו. על דרך, **וחסדי מאתך לא ימוש**:

ובנביא: **ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לך לאמר מנה את ישראל** גו' **ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך** גו' **שלש אני נוטל עליך** (רעב או מגפה או מלחמה) (שמואל ב' כ"ד, א'-י"ב). וראוי לדעת מה היה החרון הזה שהצריך להסית את דוד למנות אותם, וכי בלא זה לא היה בידו להעניש אותם. וגם למה בחר בשלש אלה ולא מיני יסורים, גם מה ההוראה במאמר מספר, מפקד, אשר כבר התעוררו ע"ז בפסיקתא: אם מספר למה מפקד ואם מפקד למה מספר (עי' מדרש פרשתנו ב').

אבל דע כי רז"ל אמרו במדרש (פרשתנו א') **בטנך ערמת חטים** (שה"ש ז', ג') מה החטים הללו נכנסות לאוצר במנין, כך אמר הקב"ה שיהיו ישראל נמנים בכל שעה. אבל התבן והקש אינן נמנים ולא נמדדים. כמו שנאמר: **כקש לפני רוח** (תהילים פ"ג, י"ד). עוד אמרו (פרשתנו ד'): **מאשר יקרת בעיני נכבדת** (ישעי' מ"ג, ד') אמר הקב"ה: יקר אתה בעיני שלא נתתי מנין רק לך. משל למלך שהיה לו גרנות הרבה והיו כלם טינופות כו'

[352] ומה יפה יתבאר עתה מאמר הנביא ע"ה **ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש** (ישעיה נ"ו, ג'). והמאמר סתום וחתום מאד מה ענין חבור הזוג הזה דאנת הסריס תהיה כדאנת בן הנכר, ולדברינו בהערה הקודמת כבר כוונת המאמר מבוארת. כי הבן הנכר ידאוג על שאין לו יחוס ממנו ולפניו כמאמר, גר אין לו יחוס מלמעלה (בבא קמא פ"ח). והסריס ידאג על שלא יהיה לו יחוס ממנו ולאחריו, וא"כ יבחן שהקב"ה מאס אותו ושאט בו, שע"כ עשה אותו עקר לתת הפסקה ליחוסו. ע"ז אמר: **ואל יאמר בן הנכר הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש** גו' עד, **שם עולם אשר לא יכרת. ובני הנכר הנלוים על ה'** גו' **והביאותים אל הר קדשי** גו' **כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים**.

לא דקדק במנינם. והיה לו גורן אחד ראה אותו נאה, אמר לבן ביתו דע כמה כורים יש בו כמה שקים כו' כך ישראל, בהם נאמר: **מדושתי ובן גרני** כו' (ישעיה כ"א, י')[353] והטעם בזה כי התבואה כל מין ומין ישימו לו מדור לבד, החטים לבד, השעורים לבד, והכוסמין לבד, לכן אפשר למנות אותם כמה מדות בחטים וכמה בשעורים וכדומה, לא כן הקש והמוץ מערב כלם זה עם זה, גם מן החטים גם מן השעורים, כי אינו מקפיד עליהם, ואיך ימנה הלא גם אחר שימנה לא ידע כמה מדות מוץ יש מן החטים וכמה מן השעורים, אחר אשר נתערבו כל המינים יחד.

כן ישראל באפשר למנות אותם כי אחר אשר ימנו אותם ויגיעו למספר ידוע אז ידעו כמה הם, לא כן הזולת גם אם ימנו אותם עכ"ז אין לעמוד על מספרם, כי יש בהם מעורבים ונבלעים מן עמים אחרים ומן דתות שונות, ואיככה נדע מנינם, כמשפט התבן והקש שנתערב מכל המינים גם יחד.

ולכן מנה אותם בפרט ומנה אותם בכלל. כי בזאת נבחין שבחם של ישראל למעלה ראש, כי המנין הכללי מורה כי העם ההוא מיוחדים ומגודרים בפני עצמם, לא כעמים אחרים שאינם מקבלים מספר, כי מה יועיל המספר לעמוניים אם מובלעים הם ממואביים וכשדיים וכדומה. אבל ישראל כאשר יעברו תחת המספר אז מכוון מישראלים ברורים. אכן עוד זאת להם כי נמנו גם מנין הפרטי כל שבט לבד, וזה להם מעלה עודפת, כי גם כל שבט מהם ניכר ונבדל בפני עצמו ואינם מעורבים כבהמות הארץ, רק על ידי חופה וקדושין והבנים מתיחסים אחר אבותיהם כמאמר: **ויתילדו על משפחותם לבית אבותם** (במדבר א', י"ח) כי מלידה ומבטן היה הילד נמנה אל יחוסו ואל גזעו עד יעקב.

ומה נאוו בזה דברי המאמר: **שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבותם** (שם שם, ב'), ויש בזה כפל הדברים, אבל לדברינו בא המאמר להורות על ב' סוגי המספר שזכרנו, ומאמר **למשפחותם** מורה על מספר הפרטי כי כל שבט ושבט קרוי משפחה, **ולבית אבותם** מורה על מספר הכללי כי אב אחד לכלם כמאמר **כלך יפה רעיתי** גו' (שיר ד', ז'). ולכן אמר בלעם: **הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב** ועי"כ **מי מנה עפר יעקב**, ראו נא יקר ישראל וחביבותם בעולם! שאו נא עיניכם וראו מי הוא אשר **מנה עפר יעקב**, הוא מספר הכללי, **ומספר את רובע ישראל** הוא מספר הפרטי כל דגל

[353] ובזה יתבאר מאמר חז"ל: הקב"ה מקפיד ומדקדק עם הצדיקים כחוט השערה (בבא קמא נ', א'), ולמה רק עם הצדיקים ולא עם הרשעים, אבל הענין מובן מאד עם הדברים שהזכרנו. כי הנה כאשר עגלה טעונה מסחורות הרבה תתקרב ותבוא ליכנס אל העיר, הלא יקיפו אותה כמה גבאים המחזירים לגבות המכס, זה בודק וזה חוטף וזה רומס וזה ינהום וישרוק, אחריה נוסעת עגלה עם אבנים ואשפה ותעבור על הגבול בשלום, כך הצדיק הנוסע עם סחורות המע"ט יבואו עוררים וידקדקו אחריו, משא"כ הרשע כי הוא יסע ויבוא עם עגלה טעונה אשפה:

בפני עצמו לארבעת הדגלים. ולכן התחכם בלעם בעצת הנבלה להכשילם בזנות, שעל ידי כן ממילא יפסק זכות אבות ולא יוכלו להמנות כי זרע אחר מעורב בהם. והוא יתברך ברחמיו שלח בהם מגפה ומתו כל הזדים וכל עושי רשעה ולכן נאמר **ויהי אחרי המגפה - שאו את ראש** גו' (במדבר כ"ו, א') כי מעתה יוכלו להמנות, ולכן לא הוצרכו לשקלים לכפר אחר שלא היה בהם חטא אבל בפ' תשא אשר המנין היה אחר העגל ויקומו לצחק יכלול ע"ז ג"ע ש"ד, והיו שם כמה מיני חוטאים הוצרכו למחצית השקל וכן המנין הזה אשר בראש חומש הפקודים היו נמנים ע"י שקלים:

ועם דברינו אלה אפשר לומר, כי זה שאמרו חז"ל: ר' יונתן רמי כתיב: **והיה מספר בני ישראל** וכתיב: **כחול הים אשר לא ימד ולא יספר** (הושע ב', א'), לא קשיא כאן בעושים רצונו של מקום וכאן באין עושין רצונו של מקום (יומא כ"ב, ב') אשר לדעת המפרשים ז"ל בעושים רצונו לא ימד ולא יספר,[354] היה ראוי לכתוב בהיפך כאן באין עושין כו' כסדר הנזכר בכתוב והיה מספר בני ישראל גו'. ולדרכנו יתכן, כי בעושים רצונו של מקום יהיה מספר לבני ישראל אחר שאינם מעורבים. ובאין עושין לא ימד ולא יספר. והנה בימי דוד שהכתוב אמר: **ויוסף אף ה' לחרות בישראל** (שמואל ב', כ"ד, א'). יתכן

[354] אכן גם נפשי יודעת מאד כי יותר נכון לבאר כדעת המפרשים ז"ל, כי מאמר: "והיה מספר" באין עושים רצונו של מקום. ומאמר: "אשר לא ימד ולא יספר" בעושים רצונו של מקום. רק להמתיק את דבריהם אשא משלי ואומר לב' נערים מתווכחים זה עם זה, זה אומר אין בכל העיר איש עשיר כמו אבי, כי כמה כיסים מונחים אצלו תמיד שאינו צריך להם למו"מ, מלבד מה שיש לו במו"מ עצמו עושר מופלג. וחבירו משיב לו לאמר, דע אחי כי נגד אבי אין זה נחשב לעשיר כל מאומה. כי אתה ראית אצל אביך כמה כיסים מלאים מטבעות לא אכחד ממך שיש לו הרבה מעות, אבל דע, כי אצל אבי היקר מונחים צבורים צבורים ניירות, אשר גם נייר אחד מהם עולה במספרו שבעתים על כל המון העשירות אשר ראית בבית אביך, כי כן משפט הניירות הגם כי קטן הוא במהותו כמה רב הוא באיכותו. כן הדבר בישראל, כי בזמן שאין עושין רצונו של מקום אז יש להם מספר כסופר ומונה מטבעות א' ב' ג' כו'. אכן בזמן שעושין רצונו של מקום אין להם מספר, כי אז כל אחד נחשב לצבא רב. כמאמר: ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם אספרם מחול ירבון (תהלים קל"ט). ר"ל אמנה אותם ועכ"ז לא אוכל לדעת מספרם, כי מחול ירבון בהיות א' עולה לכמה אלפים כענין מעות של ניירות.

ובמדרש (במדבר רבה ב'): אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם בוא וראה כמה חביבים ישראל לפני המקום שהרי כתב הקב"ה חשבון ישראל ד' פעמים וכו' ועוד מנה כל דגל ודגל בכלל ופרט להודיע כמה היו חביבים לפניו שהם היו צבאותיו ורוצה למנותן כל שעה. כאדם שיש לו סגולה חביבה עליו ביותר והוא מונה וחוזר ומונה עד כמה פעמים כדי שידע חשבונה ומשמח בם על כל מנין ומנין. כך היה הקב"ה שמח בזכירת מנין ישראל, לומר כך צבאות ישראל יש לי בעולמי שעושים רצוני ומתנחם בהם. באור הדברים מובן מאד לפי דרכנו כי הנה יש סגולה אשר כל מה שירבו עליו הימים הוא יותר יקר כמו אוצר יין כל עוד שיזקין יותר הוא יקר ביותר וא"כ לא ידמה עוד חשבון שויו בשנה זו לחשבון שויו בשנה של אשתקד ומכ"ש לחשבון אשר לפני עשרה שנים ועשרים שנה. כך הם ישראל כשהם עושים רצונו של מקום הלא בכל שעה ושעה מוסיפים ביקר שוים אתמול היה זה שוה כך וכך היום הוא שוה כשלשים וששה איש ולמחר עוד יוסיף ויוסיף כן כל הימים ואם כן כל מה שירבו עליו הימים יהיה יותר יקר ויותר יגדל החשבון. לכן בכל יום בעת זריחת השמש הקב"ה בכעס ומבקש לאבד העולם ע"י העובדים ומשתחוים לשמש וכשהוא מסתכל בישראל כמה עלה הריוח מיום של אתמול עד היום הזה כמה תורה ומצות ומעשים טובים הוסיפו ישראל הקב"ה מתנחם על הפסדו. וזהו: "ומתנחם בהם". וזהו: "כאדם שיש לו סגולה חביבה עליו ביותר" פי' ממה שהאוצר יוסיף בשויו יום אחר יום יהיה יותר יקר מיום שלפניו לכן יעשה תמיד חשבון כמה הרויח היום וכמה הוסיף בשויו:

כי אולי היה דור זה פרוץ בעריות ונתקו מזכות אבות ורצה יתברך לנקות אותם ע"כ: **ויסת את דוד בהם לך מנה את ישראל**, ושכח מהשקלים ואז אמר לו יתברך, שלש אני נוטל עליך בחר לך אחת מהם ואעשה לך גו', וכלם של מין כליה, ומן הטעם האמור למען ישארו נקיים, כי לולא כן א"א למנותן בהיות זרע אחר מעורב בהם. וזהו שאמר: **ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך** (שם, ט'), מאמר מפקד הוא על דרך ולא נפקד ממנו איש, ממש על דרך כיס מלא מטבעות ובהם כמה מטבעות פסולות, כל זמן שאינם נמנים מונחים יחד כל המטבעות גם הפסולות, אמנם כאשר יקחם לספור אותם בהכרח הוא מבדיל ומשליך הפסולות לבד, כן היה המספר הזה מספר מפקד מספר של חסרון, כי הוא מנה את כלם גם הפסולים אותם שראויים להבדילם כמו שנתגלגל להם אח"כ:

ובילקוט (ריש פרשתנו): בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אוה"ע בהם מה ראו אלו להתקרב יותר מכל אומה ולשון סתם הקב"ה פיהם ואמר להם הביאו לי ספר יוחסין שלכם שנאמר: **הבו לה' משפחות עמים** (תהילים צ"ו, ז') כשם שבני מביאים: **ויתילדו על משפחותם לבית אבותם** לכך מנאם בראש הספר הזה אחר: **אלה המצות אשר צוה ה' גו' בהר סיני** (סוף ויקרא) אח"כ: **שא את ראש ב"י למשפחותם** גו' (סוף פרשתנו) וכשבאו לשטים **ויחל העם לזנות** שמחו העמים אותה העטרה שהיה בידם כבר היא נטולה מהם, נגף הקב"ה את כל מי שנתקלקל והעמידן על טהרתן – שנאמר: **ויהי אחרי המגפה שאו את ראש** גו'. ובהשקפה הראשונה לא ידענו מה השיב הקב"ה ואמר להם הביאו לי ספר יוחסין שלכם, מה ענין יחוס אל התורה, אמנם לדרכנו המאמר יתבאר על נכון, בהזכיר מה שכתבנו כבר (בחלק הראשון וירא על מאמר: **יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך** כו') בבאור מאמר רז"ל (ילקוט יתרו) **ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה** אמרה כנסת ישראל רבון העולם כל מה שאתה מצוה אותנו כבר קיימו אבותינו כו'. והדרש רחוק מאד מן הפשט, כי הם ז"ל בארו מאמר כל אשר דבר ה' נעשה כבר נעשה בימי האבות שהם קיימו כל התורה, ומי הכריח אותם לפרש כן, ואמרנו שם כי הם ז"ל השאירו מלת נעשה על ההוראה הפשוטה, בלתי כי באו לבאר איך מצאו את לבבם להבטיח את נפשם לדבר גדולות כאלה, **כל אשר דבר ה' נעשה**, הלא כבר אמרו אל תאמין בעצמך כו', ע"ז בארו ואמרו כי כך אמרו ישראל: רבון העולם כל מה שאתה מצוה אותנו כבר קיימו אבותינו כו', ואם כן סמוך לבם בטוח כי יהיה לאל ידם לקיים כל אשר דבר ה', כי מעשי אבות סימן לבנים, ומעשי אבות ירשו בנים, וכמאמר: בשעה

שגדרה שרה אמנו את הערוה אצל אבימלך[355] ממנה זכו כל בנות ישראל לגדור ערותן במצרים וכמאמר: **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז').

ומה יפה המליץ הכתוב ואמר: **קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלהינו כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה** (ישעיה מ', ד'). ממש על דרך שאמרנו, כי ההולך בדרך אל איזה עיר והדרך שוה נגדו, אז גם אם העיר רחוקה ממנו הרבה עכ"ז יהיה אפשר לו לראותה גם מרחוק, לא כן אם מפסיק בה הר או גבעה ואז לא יראנה גם מקרוב, וזהו: **פנו דרך ה'** גו' **כל גיא ינשא** גו' **והיה העקב למישור** גו' עד: **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו** גו'. ממש כמאמר בלעם שבא לבאר מה שיש לישראל זכות אבות והשכל מרחק זאת לזכות קרובים רחוקים כמו האבות, לזה אמר כי ישראל ראויים לכך, אחר שאין ביניהם דבר המפסיק כי מראש ועד סוף לא יתערב ביניהם זרע אחר, וזהו: **כי מראש צורים אראנו** אמר על הדור אשר היה בימיו שכבר היה רחוק מן האבות, עכ"ז והלא מראש צורים אראנו, כלומר בהביטי אל הצור אני רואה מפולש כל השטח הארוך עד הדור הזה, כמו ההולך בדרך סלול וישר ומפולש מעיר לעיר ואין הר וגבעה מפסיק אשר אז עין הרואה עוברת משער לשער מראש ועד סוף. וזהו: **ויתילדו על משפחותם לבית אבותם** כלומר כי מיד בהולדו טהור למשפחתו מיד הוא נדבק אל בית אבותיו. ומכל זה נתבאר מעלת היחוס כי הוא עילה גדולה להמשיך הבנים ולזכותם לאחוז דרכי אבותיהם ללכת בנתיבותיהם, לכן יפה השיב יתברך הביאו לי ספר יוחסין שלכם כו', ולכן כשבאו לשטים חזרו ואמרו אותה העטרה שהיה בידם כבר היא נטולה מהם. מה עשה הקב"ה נגף את כל מי שנתקלקל

[355] ובמדרש שוחר טוב: וירכב על כרוב (תהלים י"ח, י"א) משל למה הדבר דומה למלך שבאו שבאין ושבו את בנו והיו עבדיו מציעין לו את הקרון לרדוף אחריהם. אמר המלך אם אני ממתין עד שיכינו לי את הקרון בני אבד, מה עשה המלך נטל סוס אחד מן הקרון ורדף אחריהם. כך עשה הקב"ה נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו ועשה מלחמה את המצרים. עי' בחדושי הרב מוסקאטי ז"ל (דרוש נ"א) שכתב על מאמר זה כי הוא מדבר מד' עולמות, אצילה בריאה יצירה עשיה ע"ש באורך.

אמנם נפלאות ממני לא אדע ובמה שהורשינו אתבונן, כי רז"ל רמזו בזה כי הקב"ה בא לבקש להם זכות אל הגאולה ורצה להעיר עליהם זכות המרכבה הכוללת זכות אברהם יצחק יעקב יוסף. אמנם כאשר פתח המליץ את פיהו להזכיר להם זכות אברהם שנתעטר במצות מילה, נתעורר המקטרג עליהם ואמר הלא המה הפרו ברית עולם, כי אחר מיתת השבטים לא מלו עוד את בניהם, וכאשר בא להעיר עליהם זכות יצחק עמוד העבודה עולה תמימה, עמד המקטרג ואמר הלא המה פרקו עול העבודה מעל צוארם ועבדו ע"ז. וכאשר הזכיר זכות יעקב עמוד התורה, יושב אהלים. קטרג המקטרג עוד יותר, הי תורה והי מצוה כו'.

וזהו ענין המשל: והיו עבדיו מציעין לו את הקרון לרדוף אחריהם. והקרון צריך ארבעה סוסים, אמר המלך אם אני ממתין עד שיציעו לי את הקרון הלא בתוך כך בני אבד. מה עשה המלך נטל סוס אחד מן הקרון, הוא משל נכבד על צדיק אחד, על דרך שפרשו בגמרא (סנהדרין צ"ו) על מאמר: את רגלים רצת וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה י"ב, ה'). כשאני משלם שכר לאברהם יצחק ויעקב שרצו לפני כסוסים. והכוונה, כי הקב"ה בא והזכיר להם זכות יוסף, שהיה גודר ערותו במצרים. אשר זכות זה היה אצל כל ישראל. כאמרם ז"ל על מאמר: גן נעול אחותי כלה, גל נעול. בשעה שגדר יוסף את הערוה במצרים ממנו זכו כל ישראל וגדרו ערותן במצרים:

והעמידן על טהרתן כו' וכל זה להסיר ולעקר המסך מבדיל ביניכם לבין האבות וכמאמר **הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא** גו' **והשיב לב אבות על בנים** גו' (מלאכי ג', כ"ג):

במדבר

חלק א

וידבר ה' אל משה במדבר סיני (א', א').

מדרש:[356] זהו שאמר הכתוב **המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה** (ירמיה ב', ל"א) אמר הקב"ה לישראל על שאמרתם למשה למה העליתנו ממצרים וכי כמדבר הייתי

[356] ובסמוך בשלשה דברים נתנה התורה באש, במים במדבר, באש **והר סיני עשן כלו** כו' במים **גם עבים נטפו מים** במדבר **במדבר סיני**, לומר לך מה אלו לעולם בחנם אף התורה חנם לעולם שנאמר הוי כל צמא לכו למים, ובתנחומא מביא פסוק אחר שנאמר קחו מוסרי ואל כסף. באור הדברים דע כי האדם נברא עם כחות והפוכי כחות, גאוה וענוה, רחמים ואכזריות, אהבה ושנאה וכדומה מן הכחות (עיין בחבורנו שמן המור מאמר שני באורך). כי כל כח פרטי מהצורך אל אדם משכיל שישמש בו בעת מן העתים לרחם על הצדיק להתאכזר על רשע כמאמר לא תחמול ולא תכסה עליו, וכן כלם יש להם זמן וכמאמר (קהלת ח') כי לכל חפץ יש עת וכן כח התשוקה וכח ההסתפקות, כח התשוקה לכסוף ולהשתוקק אל התורה, כמאמר אם תבקשנה ככסף ולזה נקרא כח התשוקה באדם כמו אש בוער תוקד בקרבו שלהבת התשוקה והחכם משמש הכח הזה אל התורה אכן בהתגבר פה התשוקה אשר הוטבע בקרבו להשתוקק אל תענוגי הגוף נמזג בו ג"כ כח ההפכי להיות מסתפק אשר חכמינו ז"ל המליצו עליו במים היינו כמו המים אשר בטבעם מים יכבו אש כן כח ההסתפקות יכבה אש התשוקה אשר יבער בו אל התאוה, אכן בכל אלה אינו רק כובש את יצרו אשר בלבו יתאוה הרעות רק ימשול על התאוה. אמנם החסיד המעולה רוח אחרת יש בו שכבר ביטל כל כחות הגוף (עיין שמונה פרקים להרמב"ם ז"ל פרק ששי) כמו שאמר החסיד ע"ה ולבי חלל בקרבי שככר הפקיר גופו ואיננו שומע כלל מה חפצו כמאמר **ועמך לא חפצתי בארץ** (תהלים ע"ג, כ"ה) אשר על המדה היקרה הזאת אמר שלמה המלך ע"ה שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבור על פשע (משלי י"ט). ר"ל הן זה אמת כי זה מותר החכם מן הכסיל כי החכם מאריך אפו גם כי בלבו ומחשבתו לקחת נקמתו מן הפוגע בכבודו יחרוש ויתאפק אבל ותפארתו עבור על פשע שלא יתפעל מאומה ולא ירגיש אם היה בזה פשע כאותו שהוא עובר על אבן ולא הרגיש אם היה שם אבן. וזהו שכללו במאמרם הנכבד הזה בשלשה דברים נתנה התורה באש במים כמדבר שמשים עצמו הפקר כמדבר כמו שדרשו ז"ל על מאמר וממדבר מתנה (נדרים נ"ה) שנאמר הוי כל צמא לכו למים כאומר אוי למי שהוא צריך לבקש לו רפואה ואחר שהוא צמא הוא צריך לבקש לו מים לכבות את הצמאון, אבל זה שכבר הפקיר עצמו כמדבר ולבו חלל בקרבו אין צריך לרפואה ועליו לא נאמר הוי רק אמר הוי כל צמא. ובמדרש תנחומא מסיים כמדבר שנאמר קחו מוסרי ואל כסף ר"ל אין אתה צריך על מ"ש מה אלו לעולם בחנם אף התורה חנם לעולם, יפה אמרו שנאמר קחו מוסרי ואל כסף ר"ל אין אתה צריך לשלם מחירה כסף כי התורה תשיג בחנם:

אמנם להמתיק הדברים עוד יותר דע כי כבר הבאתי מ"ש הרמב"ם בספר המורה (בי"ב משלישי והחסיד ז"ל בחו"ה בחמישי משער הבחינה) הדברים אשר הם קיום הגופות תמצאם ברב ובמעט כפי רוב הצורך אליהם, וכל אשר יהיה הצורך אליו גדול הוא יותר נמצא ומזומן, והדמיון בזה האויר מפני שאי אפשר בלעדו בשום זמן לכן הוא נמצא בכל המקומות ובכל הזמנים כי א"א להיות בחיים גם רגע בלא אויר, לא כן המים כי אפשר להיות בלא מים כמה שעות וצורך המים הוא יותר מצורך המזון לכן מציאות המזון יותר יקר מן המים וכן מזון ההכרחי הוא יותר במציאות ממינים שאינם הכרחיים רק תענוגיים כי אחרי שאינם הכרחיים יספיק למציאותם גם מקומות הרחוקות אשר על זאת הוכיח הכתוב ואמר לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא כי קרוב אליך הדבר מאד בע"כ תשפוט בצדק כי היא חייך. כי היותר מוכרח אל החיים הוא יותר קרוב ויותר נמצא כמו המים שהמה מזומנים בחנם בעבור רוב הצורך אליהם כי כאשר יצטרך לקנותו במחיר מה יעשה אם אפס כסף הלא ימות לשחת, כן בחמלתו יתברך נתן את התורה בחנם שתהיה נמצאת אתו עמו עד כי קרוב אליך הדבר מאד כו'. וזהו שרמזו ז"ל בג' דברים נתנה התורה באש ובמים ובמדבר להורות שכמו אשר הדברים האלה המה בחנם כן גם התורה בחנם שנאמר קחו מוסרי ואל כסף ר"ל אין אתם צריכים לשלם כסף וכמדובר:

לישראל וכי כמדבר הייתי עמהם היוצא למדבר שמא הוא מוצא שם שלוה אכילה ושתיה ואתם הייתם עבדים למצרים והוצאתי אתכם משם והרבצתי אתכם במטות מכובדות שנאמר ויסב אלהים את העם שהרביצם בדרכי המלכים ולא העמדתי להם ג' פדגוגין משה אהרן ומרים שבזכות משה הייתם אוכלים את המן ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד ה' לד' רוחות וא' מהלך לפניהם והי' מכה לפניהם את הנחשים ואת העקרבים ואת הסלעים כו' והבאר בזכות מרים כו' והנשיאים באים ועומדים על גביו ואומרים עלי באר א"כ המדבר הייתי לישראל שמא כמדבר נהגתי עמכם כו' מדוע אמרו עמי רדנו לא נבוא עוד אליך מהו רדנו לשון משנה הוא הרודה פת חמה אמרו ישראל כשהפת נתבשלת בתנור וניטלת מן התנור יכולה היא ליקבע בתנור עוד ואנחנו היינו כבתנור שנאמר **ותנור לו בירושלים** (ישעיה ל"א, ט') והגליתנו לבבל ומה אתה מבקש ממנו עוד (פרשה א', ב').

והמאמר אומר הביננ ואין מן הצורך להעיר בו, אמנם לבוא אל באורו נזכיר תחלה מאמר משה רבינו ע"ה אל יתרו **נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם לכה אתנו והטבנו לך** (במדבר י', כ"ט). וראוי להתבונן על הוראת מאמר אותו אתן כו' כמורה באצבע על דבר ידוע ומיוחד. אמנם דע כי הנה כאשר יבוא סוחר אל עיר ומשרתו עמו ועשיר א' הזמינו על שלחנו וישאלהו לאמר מה תאכילני, ויאמר לו דע כי תאכל לשבעה, ויבוא אצלו עם משרתו וישבו שניהם אל השלחן ויאמר הבעה"ב לא למשרתך קראתי כ"א אותך, ביום השני הזמינו עוד הפעם לסעודתו וישאלהו ג"כ מה תתן לפני ויאמר לטרא לחם וחתיכת דג ובשר משקל ידוע, ויהי ביום השני בבואו על סעודתו לא הביא עמו משרתו שאלו הבעה"ב מדוע לא בא משרתך אל הלחם, ואם לבעבור כי אתמול כעסתי עליך הלא אתמול הבטחתיך להאכיל אותך כדי שבעך ואם גם למשרתך אזמין אצטרך לתת יותר, לא כן היום אמרתי לך דבר קצוב ומזה תוכל אתה לוותר לכמה אנשים שתחפוץ.

הנמשל הקב"ה הזמין את העם הנבחר לארץ הקדושה ואיך יבקש משה את יתרו להזמינו ג"כ אל המתנה אשר יתנדב הנותן ב"ה. אבל כל זה היה אם לא היו גבולים ידועים לא"י אבל מאחר כי המתנה היא דבר הקצוב במדה לכל גבולותיה סביב כבר יש בידו להזמין את כל מי שירצה. וזהו נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם במדה ידועה קצובה, לכן לכה אתנו והטבנו לך והוסיף ואמר כי ה' דבר טוב על ישראל.

והרצון בזה ע"ד שאמרו ז"ל בקללות נאמר ואלה יעמדו על הקללה כגדול העומד על הקטן כן אמר משה כי ה' דבר טוב על ישראל (ויקרא רבה ב'). כי ישראל טפלים אל

הברכה והברכה גדולה מהם ומהמונם א"כ לא יהיה הטוב בצמצום כי ה' דבר טוב על ישראל וא"כ אין לך לדאוג, כי ודאי יהיה לך ולנו די והותר, אך בהיות דרך המכובדים שלא ללכת על הסעודה כי ללכת אל סעודות הוא משפט עניים לא כן דרך העשירים כי מה לו בנהמא דכסופא, ע"כ השיב לו יתרו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך. אמר לו משה אל נא תעזוב אותנו כי על כן ידעת חנותנו במדבר והיית לנו לעינים כי כבר אמר רשב"י ע"ה שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם ע"י יסורין ואלו הן תורה וא"י ועוה"ב תורה מנין שנאמר **אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו** (תהילים צ"ד, י"ב), א"י מנין שנא' **כי כאשר ייסר איש את בנו כו'** (דברים ח', ה') וסמיך ליה **כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה** (ברכות ה'). הא לך מבואר כי יסורי גלות מצרים הי' סבה לתורה וכמאמר **בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה** (שמות ג', י"ב) וגלות מדבר סיבבה ירושת ארץ ישראל כאשר יורה סדר הפרשה **וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך** כו' **כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך** כו' **כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה** (דברים ח' ב'-ז'). ובדברי הנביאים מצאנו שהמשילו זאת להריון ולידה כמו **כמו הרה תקריב ללדת** כו' (ישעיה כ"ו, ז') **בטרם תחיל ילדה בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר כן כי חלה גם ילדה ציון את בניה** (שם ס"ו, ז'-ט') וא"כ כך אמר משה ליתרו אחר כי אתה היית עמנו במדבר בסבל הדוחק והצער מה שהוא סבה להטיב עמנו בירושת הארץ. וזהו כי ע"כ ידעת חנותנו במדבר וטעמת גם אתה את המדבר הנורא הזה[357] ע"כ והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך, כלומר הטוב ההוא אשר נחלנו אנחנו מסבת היותנו במדבר והטבנו לך כי גם אתה סבלת עמנו ובעבורנו:

ולבוא אל הענין נזכיר עוד ענין אחד המבואר למעלה (סוף פ' שמות) כי ישראל חשבו על גאולת מצרים שהיא גאולה עולמית כמאמר הקב"ה למשה **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם** (שמות ג', י"ד) והגלות שאח"כ לא רצה לגלות להם כאמרם ז"ל דיה לצרה בשעתה. והנה מצאנו בחז"ל (בראשית רבה י"ח) מעשה באחד בציפורי שמת בנו יתיב מינא גביה כו' סליק ר' יוסי למחמו ליה אנפין וראה המין את ר' יוסי שהוא יושב ושוחק אמר ליה אית חספין מתדבקים לא כך כתיב ככלי יוצר תנפצם אמר ר' יצחק ככלי חרס תנפצם אין כתיב כאן אלא ככלי יוצר כלי יוצר שלא הוסקו יכולין הן לחזור.

[357] כי אתה ידעת חנותנו במדבר והוסיף ואמר והיית לנו לעינים להעיר אותו עוד כי גם בזולת סבל המדבר לא יהיה לו זה כנהמא דכסופא כי מגיע לו מן הטוב ההוא בעבור שהטיב עם ישראל במינוי הסנהדרין והיית לנו לעינים, כי כן נקראים המנהיגים אשר בדור עיני העדה, ואולי הטיב עמהם עוד בדברים הבלתי נזכרים בכתובים וא"כ מחוייבים הם להנהותו מנחלתם אשר יתן ה' להם בעבור היותו להם למורה ויועץ חכם:

כלל הדברים כי דבר שנגמרה מלאכתו ונתקלקל אין לו עוד תקנה אבל דבר אשר עדיין לא נגמרה מלאכתו יש לו תקוה שישיג תקנה.

וכל זאת תמצא מבואר במאמר הנביא **קום וירדת בית היוצר ושמה אשמיעך את דברי** כו' **ונשחת הכלי אשר הוא עושה כחומר ביד היוצר, ושב ויעשהו כלי אחר** כו' **הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם בית ישראל** (ירמיה י"ח, ב'-ד'). הנה יסוד כל המאמר הזה להורות אשר כל זמן שהכלי הוא ביד היוצר מקבלת תקוה אל השגת תיקון ושלמות אחר הקלקול.

ומעתה נתבאר מאמר המדרש על נכון כי טענת ישראל היתה לפי דעתם שחשבו שהגאולה ממצרים היתה גאולה עולמית וירושת ארץ ישראל ג"כ ירושה עולמית וכבר באו אל גמר ותכלית כל השלמות ואח"כ כאשר נשברו חשבו למשפט שאין להם עוד תקנה, כמו פת הנרדה מן התנור אחר האפי' אם נתקלקל אח"כ אין לו תקנה, והקב"ה משיב לאמר כי הדבר בטעות כי הגאולה לא היתה כ"א לזמן, והירושה רק לזמן, כמו שהודיע יתברך למשה אהיה אשר אהיה. ואם תשאל א"כ למה סבלנו צרות במדבר, ולמה יסור יסרנו ביסורים להנחילנו א"י, ע"ז משיב יתברך ואומר המדבר הייתי לישראל כו' והוא ע"פ משל לאיש חולה והיה בעל דאגה עד מאד ובא אל רופא מומחה, והימים היו ימי סתיו שבהם אין הרפואות מוצלחות והחולה עומד לפניו ביגון ושבר רוח דואג ומפחד על מחלהו, ויאמר הרופא בלבו מה אעשה לאיש הזה אם אומר לו המתן והתעכב עד חודש זיו הלא ימות ממורא ודאגה הגדולה שעליו, ויענה אותו בערמה ויאמר אליו אל תירא בני אני ארפא אותך רק בתנאי שתמסור עצמך לידי לקבל כל מה שאעשה לך ולקבל כל הסמים המרים מסוגי הרפואות אשר אצוה עליך אז תתחזק ותתרפא, ויאמר הן לו יהיה כדברך, והרופא עשה את עצמו בכל יום כאלו הוא מכין לו סמים חדשים לבקרים והאיש הזה בשוא נתעה וחשב בכח הדמיון כאלו הסמים והרפואות מעיקים אותו והיה קשה עליו לקבלם רק בכל כחו התאמץ וקבלם בהכרח וכל זה שקר היה כי הרופא לא נתן לו מאומה רק מים ושארי משקים ונתן לתוכם איזה טפים לשנות מראיהן, ויאמר לו אך מהר פתח פיך ושתה ותבלעם תיכף, ומפני הבהלה והפחד נדמה לו שנתן לו דבר מר, ויעש לו כן איזה שבועות ואמר לו עתה לך לביתך כי כבר יש לך רפואה על מחלתך, ובהגיע עת הזמיר חודש זיו שלח אליו הרופא שימהר לבוא לפניו, ויבא לפני הרופא ויאמר אליו דע בני כי אתה חולה מסוכן כאשר היית ואתה צריך לקבל רפואות כי עד הנה הייתי מרמה בך ובאמת לא קבלת עדיין שום רפואה, אמר לו החולה והלא סבלתי מרירותו הסמים כמה ימים, אמר לו שקר עלה על דמיונך, כי לא

נתתי לך מאומה, רק מסבת החרדה שחרדת נידמה לך כך, אמנם עתה כי הגיע חודש זיו עת המוכשר לרפואה ואני אתן לך רפואות אמתיות ותראה ותבחון עוצם מרירותם ועוז חריפותם אז תדע ובחנת מה ענין הרפואות, ותבחון ההבדל בין הרפואות הראשונות ובין הרפואות של עתה.

הנמשל כבר מובן מאליו כי ישראל לבעבור שחשבו כי גאולת מצרים היא להם גאולת עולם, חשבו ג"כ כי סבל המדבר יסבב להם ירושת הארץ ג"כ לירושת עולם, כמאמר הנזכר ג' מתנות טובות נתנו לישראל וכלם לא נתנו רק ע"י יסורין לכן חשבו שבמדבר היה להם יסורים, והטעה אותם הדמיון להתעולל עלילות שהם סובלים רעות ויסורים, ודברו על המן ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, המבלי אין קברים במצרים וכאלה כמה דברים שהטיחו על המדבר כמתייסר ביסורים רעים ונאמנים. ואח"כ כאשר באו אל א"י והוגלו ממנה חשבו כי אין להם עוד תקוה כמשפט דבר שהגיע לשלמותו ונתקלקל, לזה משיב הקב"ה המדבר הייתי לישראל הלא באמת לא נהגתי עמכם כבמדבר רק לעתיד שנזכה באמת לירושת ארץ ישראל לירושת עולם בהכרח אלינו להיות תחלה בצער המדבר עטופים ברעב כו'.

ומעתה המשך המאמר מבואר מאד וכי כמדבר הייתי לישראל שבזכות משה הייתם אוכלים את המן ובזכות אהרן היה לכם עמוד הענן ובזכות מרים היה לכם הבאר א"כ מדוע אמרו עמי רדנו לא נבוא עוד אליך, מהו רדנו לשון משנה כו' כשהפת נתבשלת בתנור ונטלת מן התנור יכולה היא ליקבע בתנור עוד כלומר הלא מתחלה טעות הוא בידכם כי לא היה לכם יסורים במדבר, נתתי לכם מן ובאר ושליו וכדומה כמה טובות שחשב המדרש והבן:

חלק ב

ובסמוך: אמר להם מי יתן לי והייתי במדבר עכשיו היכן כל אותן הנסים שעשיתי לכם וכן הוא אומר **מי יתנני במדבר** היכן שהייתי מתקלס שנאמר **ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר ירונו** כו' (ישעיה מ"ב, י"א) משל לנשיא שנכנס למדינה וראו אותו בני המדינה וברחו, נכנס לשניה וברחו מלפניו נכנס לעיר חרבה קדמו אותו והיו מקלסים אותו, אמר הנשיא זו העיר טובה היא מכל המדינות, כאן אני בונה כס נאה, כאן אני דר. כך כשבא הקב"ה לים ברח מלפניו שנאמר **הים ראה וינוס** (תהילים קי"ד, ג') וכן **ההרים רקדו כאילים** בא למדבר קדמה אותו וקלסה אותו שנאמר ישאו מדבר כו' אמר הקב"ה זו העיר טובה היא מכל המדינות בו אני בונה כנסי' ודר בתוכה, התחילו שמחים שהקב"ה

דר בתוכו שנאמר **ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת** (ישעיה ל"ה, א') (פרשה א', ב').

והמאמר פלאי מה ענין משל זה אל הנמשל, לומר כך כשבא הקב"ה אל הים ברח מלפניו אם היה ברצונו יתברך שלא יברח הים לא היה בורח באין ספק, וכן אם לא היה חפץ בחורבן מצרים לא היתה מצרים לחרבה. וכבר התעורר על מאמר נפלא זה הגאון מוהר"ל מפראג ז"ל (בספר ת"י פרק כ"ו ע"ש). אמנם דע כי משפט הקב"ה עם ישראל כאשר הוא רואה אותם חלשים ביראתם ואמונתם הוא מעורר את לבבם ומחזק אותם ע"י נסים נגלים. כמאמר **והיה אם לא יאמינו** וגו' **ולקחת ממימי היאור** וגו' **והיו לדם** וגו' (שמות ד', ט'). וכבר נתבאר למעלה (בפ' בא בשלח) כי כל מה שהפליא יתברך לעשות בארץ מצרים לא היו עצמיות הענינים מכוונים כ"כ בעבור פרעה רק בעבור ישראל לרומם קרן אמונתם ולחזק את יראתם כמאמר **בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו** וגו' **ולמען תספר** וגו' **וידעתם כי אני ה'** (שמות י', א'-ב') כי עי"ז נתפרסם כחו ואלהותו, יכולתו והשגחתו וכמאמר **ויתן ה' אותות ומופתים גדולים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו** (דברים ו', כ"ב) מאמר לעינינו מורה שכל זה היה מכוון רק למען אשר עינינו תראינה אלהותו וגבורתו יתברך שמו (עיין בספרנו שמן המור בי"ב משני, דברים ארוכים ונעימים בזה).

והנה כבר ידענו כי הארצות נתונות תחת מערכת השמים כמ"ש הרמב"ן ז"ל בבאור מאמר **אשר חלק ד' אלהיך אותם לכל העמים** (דברים ד', י"ט), שכל א' יש לה שר ומזל מיוחד להנהגתה לבד הארץ הנבחרת עליה נאמר **ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה** וגו' (דברים י"א, י"ב) אבל כל שאר הארצות מסר אותם הקב"ה להוברי שמים יעשו בהם משטרם. אמנם בהזדמן כאשר יבוא הקב"ה כביכול למחוז ידוע מן הארצות האלה בעבור הכרח עשיית הפלא בזמן מן הזמנים אז בהכרח אותו השר והמזל יניח ידו מעשות את אשר הוטבע עליו, כי אין גדולה לעבד במקום רבו ויחוייב אז שדוד המערכת, וכן בדין כל מקום שהקב"ה בכבודו ובעצמו שמה הטבע בורחת מלפניו, כמו הממונה מאת המלך להשגיח על מקום ידוע וטבעת המלך יש בידו, היכולת בידו לעשות במחוז זה ככל אות נפשו, אמנם בבוא המלך בעצמו אל המחוז הזה אז יעזוב שבט המושל מידו וכמאמר **הס כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו** (זכריה ב', י"ז). וא"כ הלא הדבר תלוי בהמקום היינו במהות המקום אשר בא ה' שמה לשדד המערכת והמזל היינו כאשר הקב"ה בא אל מקום ישוב אשר המזל והטבע בו מוטבע להיות משופע בכל טוב ושמה יזדמן חיוב בריחת הטבע ושדוד המזל בע"כ יתהפך הישוב להיות למדבר, ובהיפך בבוא

הקב"ה אל המדבר מקום אשר הטבע שלו הוא אבן אופל וצלמות, ושמה יזדמן חיוב בריחת הטבע יתהפך המדבר לכרמל.

והדמיון בזה לגבור גדול שהיה עובר במדינות להראות גבורתו, בא לעיר משכן המלך חומות גבוהות דלתים ובריח, והמלך בקש להראות לו מעט מגבורותיו וילך ברחוב העיר ויעמוד אצל חומה נשגבה וישען על ידו ויפילה, וגם נשף בהם ויפלו כל החלונות, ויתמהו עליו מאד על כחו וגבורתו כי רבה היא, ויסע לדרכו, ויהי בעברו דרך עיר קטנה וישנה ואנשיה דלים ואביונים יושבים בבנינים עקומים ועקשים נוטים ליפול ואין יכולת ביד הבעלים להגביהם מעפר ולהשוות את הכתלים, ובעברו שמה וראה את כל אלה ירד ממרכבתו וילך ברחוב אצל הבתים האלה וישא אותם בשכמו מתוך ערמת עפר שהיו שקועים בהם, ואת זה הרים בידו ויציגם במעמד ישר, ויתמהו גם הם מאד איש אל רעהו, אבל ההבדל הוא בין הגבורה אשר הראה בעיר הגדולה והבצורה הנזכר ובין אשר הראה בעיר קטנה וחרבה הזאת, כי בעיר הגדולה עשה גבורות גדולות אבל הבעלים של הבנינים האלה ומי שהחומה שלו היתה, הוא לא היה שחוק לפניו, אבל לבו היה כואב עליו על הפסדו ועל חורבן ביתו, לא כן בעיר השניה הראה גבורתו עם ששון וגיל כי היו שמחים גם על גבורתו גם על תיקון הבנינים.

הנמשל כבר מבואר כשבא הקב"ה למצרים מקום מושפע מאד סרו כל המושלים כמאמר **כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור** גו' (שמות י"א, ד') וכשל עוזר ונפל עזור ונחרבה הארץ, וכן בים הים ראה וינוס אשר מכל אלה אין נחת רוח אליו יתברך מחורבן הבריאה, כאשר ידענו מאמרם ז"ל מעשי ידי טובעין בים כו' (סנהדרין ל"ט) כי אין חפץ להקב"ה בשדוד הטבע והמזל בדרך זה. אמנם בבואו יתברך אל המדבר האירה המדבר מכבודו, כי שמה נעשה שדוד מערכת וסרו מהר המשחיתים ונתקיים מאמר **כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו** (ישעיה מ', ד') והיו ישראל שמחים, והמדבר עצמה שמחה עד מאד כי נהפכו עליה סדריה ומשטריה, הוא שאמר המדרש מי יתנני במדבר היכן שהייתי מתקלס שנאמר **ישאו מדבר ועריו חצרים תשב** גו' (ישעיה מ"ב, י"א) ועכשיו היכן כל הנסים שעשיתי לכם כי שמה נתקלס הקב"ה הרבה מאד על גבורותיו אשר הראם כנ"ל במשל.

וזהו משל לנשיא שנכנס למדינה כו' וברחו מלפניו נכנס לעיר חרבה וקדמו אותו וקלסו אותו, כך הקב"ה כו' בא למדבר קדמה אותו וקלסה אותו אמר זו העיר טובה היא מכל המדינות בו אני דר כו':

והוא שסיים המדרש התחילו שמחים (פי' זה המדבר שמחה) שנאמר ישושום מדבר וצוה ותגל ערבה גו' כבוד הלבנון נתן לה. והוא בשום לב אל מה שאמר הקב"ה מי יתנני במדבר גו' אחר אשר הקב"ה מתאוה כן הלא עתיד הדבר להיות והדבר מבואר בדברי הנביאים ודבר ה' בפיהם אמת **לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה ונתתי לה את כרמיה משם** כו' **וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים** (הושע ב', ט"ז)[358] אך לכאורה יש לשאול אחר שנתקיים בנו בעוה"ר מה שאמר תחלה **פן אפשיטנה ערומה והצגתיה כיום הולדה ושמתיה כמדבר** (שם, שם ה') אשר גם הישוב אצלנו כמדבר כי אין לנו לא מטל השמים ולא משמני הארץ ואמרו אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, ואין מדבר גדול מזה גם במקום ישוב וא"כ גם הישוב ראוי יהיה לעשות בו נסים לטובה אות הן.

על זאת באו חז"ל ואמרו כי המדבר גם הוא השיג שמחה וגיל כאשר שמע שהקב"ה דר בו שנאמר ישושום מדבר וציה ותגל ערבה גו' פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד

[358] ובמדרש (ויקהל פ' נ') בלכן הוכיחן ובלכן עתיד להחזירן בלכן הוכיחן שנאמר **לכן זונה שמעי דבר ה'** (יחזקאל ט"ז, ל"ה) ובלכן עתיד להחזירן שנאמר **לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר** גו' והדברים סתומים מאד. אבל דע כי יש ב' דרכים לבוא בהם אל עבודה ויראת שמים, **א**'. בתת האדם אל לבו כי הוא יתברך הוא השליט בעולמו הוא המשביר והמשפיע כל חיינו ושפעת כל צרכנו הוא הנותן גשם יורה ומלקוש כו'. **ב**'. בחינה גבוהה מזו היא יראת הרוממות בגין דהוא רב ושליט. והנה היראה הראויה אל הצדיקים הוא יראת הרוממות היא יראה ואהבה שאינה תלויה בדבר וקטני ההשגה הבלתי משיגים את כבוד אלהותו וכבוד רוממותו יתברך אליהם ראוי עכ"פ לירא מצד רוב צרכם אליו וכל האוהב העוה"ז יותר והוא צריך יותר מוכן הוא יותר אל זאת היראה לירא את ה' אשר לו הכח והממשלה העושר והכבוד ובידו להמית ולהחיות אשר יראה כזאת היא יותר קרובה אל בעלי תאוה. זה שאמר לכן זונה שמעי דבר ה' ר"ל אחר אשר אתם זונים ובוחרים בתענוגי עוה"ז עכ"פ ראוי אליכם לירא אחר כי רק בידו יתברך לתת לכם משאלות לבבכם. והדמיון בזה לאורח נתאכסן בבית איש יקר מופלג בחכמה ושלם במדות ובביתו היה כל מיני משקים מיין ושכר כו' ונזדמן לאורח זה שביזה את בעה"ב עד מאד למחר בא לפייס את הבעה"ב והתנצל לאמר אל יחרה אף אדוני עלי שהקלתי בכבודו כ"כ כי שיכור הייתי, והיה חושב בדעתו כי בזה יפייס את בעל האכסניא אבל לא עלתה בידו כי עוד חרה אפו בו יותר ויותר לאמר אתמול אמרתי אחריש אתאפק על דבריך המכוערים כי אינך מבין את מעלת כבודי ולא בינת אדם לך להשכיל לדעת עם מי אתה דובר ומן המעלות אשר בי לא שמעת ואין אנכי ראוי בעיניך לכבדני, אבל עתה אחר אשר פיך ענה בך כי אתה אוהב שכרות אם אין בי מעלה אחרת רק מה אשר יש לי משקים טובים ויקרים הבלתי מצויים אצל הזולת די לך בהם לכבדני בעבורם.

הנמשל מבואר מאד במאמר **האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים** גו' (ירמיה ה', כ"ב) וכי תאמרו כי אינכם מבינים זאת עכ"פ היה לכם לומר נירא את ה' הנותן יורה ומלקוש בעתו והבן. ודע כי משפט האיש אשר משמן בשרו ירזה והולך הלוך ודל והכחות מתחסרים עד אשר הוא נופל על המטה והוא שולח להביא אליו רופא הנה באם יועילנו הרופא ויעמידהו על המדרגה שהיה בה טרם נפלו על דמשק ערש הלא הרבה גיל ועונג יבואנו וישבע נחת, ואחר אשר יתרגל בזה אז יתעורר להשתוקק לבוא אל בריאות יותר כאשר היה בימים הראשונים. כן אנחנו ירדנו פלאים ממעלת היראה הטהורה הפנימיית עד אשר הקב"ה בקש מאתנו מדרגה התחתונה הנזכרת וגם זאת לא מצא כמאמרו לכן זונה שמעי דבר ה' והנביא מבשר אותנו כ"א נגיע עכ"פ למדרגת יראה ואהבה למען חיינו בעבור היותו יתברך מספיק כל צרכנו יגאלנו יתברך גם בעבור זה ואח"כ ישיענו כי נכסוף ונקוה לבוא אל מעלת היראה הגדולה והרוממה. וזהו ובלכן עתיד להחזירן שנאמר לכן הנה אנכי מפתיה וגו' ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור ר"ל מדרגת אהבת עוה"ז עולם השפל יהיה לפתח תקוה כי אחר אשר יחזרו לאיתנם מעט לבוא עכ"פ לירא את ה' כי הוא הנותן גשם יורה כו' או יכספו ויתאוו ויקוו לבוא אל שלימות היראה כימי עולם בהופיע סוד אלוה עלי אהלם, והבן:

הלבנון נתן לה גו', וכן מאמר לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר וגו' מורה כי מה שיוליך הקב"ה אותנו דרך המדבר אין לנו שום טובה מזה כי אלינו יערבו הנסים והתשועות גם במקום ישוב כמו שביארנו בלתי כי המדבר יקבל טובה שיקויים בו **ושב לבנון לכרמל** (ישעיה כ"ט, י"ח) היינו שיהיה המדבר מקבל זרע ויצמיח ויפריח ויהיה עוד מובחר מן הישוב. והוא ממש כמו שמוליכים את אדם למקום ידוע כדי שאדם אחר יקבל טובה מזה הלא יהיו צריכים לפתות אותו ולפייסו שיאבה בזה, לא כן אם מוליכים אותו לטובתו אמר הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר.

וזהו ישושום מדבר וציה ותגל ערבה כלומר שהמדבר ישיג טובה מזה. ונמתיק הענין ע"פ משל לשני אחים בעיר אחת אחד עשיר ואחד עני, והיה להם אח במרחקים ובהזדמן לפניו נסיעה לבוא אל העיר הזאת אשר אחיו שמה משפטו היה להתאכסן בבית אחיו העשיר, ויהי לימים והנה זה האח הג' אשר במרחקים נעשה רב ודרשן בעיר ובהזדמן בא אל העיר הזאת ויסר אל בית אחיו העשיר כמשפטו כל הימים וישא חן בעיני ראשי העיר והמנהיגים ולא הניחוהו לסעוד על שלחן אחיו אבל שלחו לו מקופת הקהל כל די מחסורו מהמאכלים היקרים ומשקים חשובים ויבוא אליו אחיו העני ויאמר לו הגידה נא אחי מדוע לא תאבה בי להתאכסן אצלי, וישאלהו לאמר מדוע היית שותק עד כה, ויאמר אליו דע אחי כי עד כה לא הרהיבה נפשי עוז לבקש אותך על ככה אם אין בכחי לפזר עליך מאומה, לא כן עתה אשר ארוחתך ארוחת תמיד נתן לך מקופת הקהל הנה עתה אני שוה עמך עם אחיך העשיר, ויען ויאמר אמת הדברים וטענתך חזקה כי עתה אתה שוה עם העשיר, אבל כל זה היה טענה אם עוד לא הייתי קובע דירתי שמה אבל עתה שכבר אני מתאכסן בביתו במה יש לך לזכות ולנצח את אחיך העשיר לעקור דירתי מביתו ללכת לגור אליך, השיב העני ואמר גם בזה זכיתי לבי כי באין ספק כאשר שולחים לך סעודתך מקופת הקהל הלא ישלחו יותר מכפי צרכך ובהיותך בבית העשיר הוא זורק המותר חוצה, אבל כאשר תתאכסן אצלי ותסעוד מקופת הקהל הלא אני וביתי נחיה נפשנו מן הנותר ההוא אשר תותיר משבעך.

הנמשל כל עוד שאנחנו נזונים בדרך הטבע מטל השמים ומשמני הארץ אין אנחנו יכולים לגור ולהסתופף כ"א במקום ישוב, לא כן לעתיד שיחדש הקב"ה הנהגתו למעלה מן הטבע ויהיה מציאות הכל ע"פ נס, א"כ אצלנו המדבר והישוב שוה כי למציאות הנסים מה לי הכא מה לי התם. אבל במה יזכה המדבר להיות הוא הנבחר אל הענינים האלה יותר מן הישוב, לזה אמר כי גם המדבר יחיה עי"ז וזהו ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כי כבוד הלבנון נתן לה. כי

בהיותם במדבר בימים הראשונים לא היה אל המדבר חלק כלל מן המזון והמחיה אשר שלח אלינו הפרנס העליון ב"ה אמנם לעתיד אשר יתן ה' את כרמינו משם שיחדש יתברך במדבר כח הצמיחה וכח המגדל וישאר כן עד עולם כמאמר משמים מיהבי יהבי משקל לא שקלי (חולין ס) וא"כ כבר ראוי לענין זה המדבר יותר מן הישוב כי ממותר הטוב שישלח הקב"ה אלינו גם המדבר ישא ברכה וזהו ישושום מדבר וציה ותגל ערבה גו':

חלק ג

איש על דגלו באותות (ב', ב') מדרש: הדא הוא דכתיב **מי זאת הנשקפה** (שיר השירים ו', י') קדושים וגדולים היו ישראל בדגליהם וכל האומות מסתכלין בהם אומרים להם **שובי שובי השולמית** כו' ונחזה בך הדבקו בנו, בואו אצלנו ואנו עושים אתכם שלטונים הגמונים דוכסים כו' מה תחזו בשולמית מה גדולה אתם נותנים לנו שמא כמחולת המחנים שמא יכולים אתם לעשות לנו כגדולה שעשה לנו האלהים במדבר שהיינו חוטאים והוא מוחל לנו ואומר לנו **והיה מחניך קדוש** (דברים כ"ג) (פרשה ב', ד').

באור הדברים כי הנה כבר קבלנו כי גדול כח המזכה את הרבים עד אין ערך כמאמר זכות הרבים תלוי בו (אבות ה') ובהיפך המחטיא את אחרים בעשותו אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה וחבירו רואה שהוא עושה ילך גם הוא ויעשה כמעשהו זה הוא מן הדברים המעכבים את התשובה כי זה לו מעוות לא יוכל לתקון (ע"כ הרוצה להתעסק עם ההמון להעיר אותם אל העבודה ראוי שישלים תחלה את עצמו להיות נאמן ותמים עם ה' כמאמר **ואני בתומי אלך** גו' **רגלי עמדה במישור**, אז **במקהלים אברך** גו' (תהלים כ"ו, י"א) כי לולא כן פן יקלקל לעצמו ויקלקל גם לאחרים) כי מה יועיל לנפשו אם הוא יעשה תשובה אם חטאתו תעשה פרי באחרים כמ"ש ז"ל בבא על אשת איש והוליד ממנה ממזר זה הוא מעוות לא יוכל לתקון (ברכות כ"ו, א') וזהו מאמר והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר, ר"ל שלא יראה חברך החונה סביב לאהלך ערות דבר ממך ויעשה גם הוא כמעשיך, ע"כ הזהר והשמר מאד, והיה מחניך קדוש מדאגה פן בהחונים סביבותיך תתפשט רעתך, וזהו ענין שאלתם שובי שובי השולמית כו' התדבקו בנו כו' וכאשר תהיו מעורבים בתוכנו נלמוד גם אנחנו את מעשיכם הטובים ותגיעו לזכות הגדול המגיע אל המזכה את הרבים. וע"ז השיבו כי לא כן הדבר אנחנו לא נרויח על ידכם מאומה כי את הטוב לא תקבלו רק רעתנו תקבלו ובזה תעכבו לנו את המחילה, וזהו מה תחזו בשולמית מה גדולה אתם נותנים לנו ר"ל איזה ריוח והצלחה יגיע אלינו על ידכם, שמא כמחולת המחנים שמא יכולים אתם ליתן לנו כגדולה שעשה לנו האלהים במדבר שהיינו חוטאים והוא מוחל לנו ועתה תעכבו זאת שע"כ הזהיר אותנו והיה

מחניך קדוש, וזהו תשובת מה תחזו בשולמית את הטוב לא תחזו בלתי מה שהקב"ה היה מוחל לנו תסבבו אתם לעכב זאת.

משל לדאקטר הולך ויוצא השדה ללקוט עשבים ועמו כפרני שישא המשא על כתפו, אשר הדאקטר עינו ולבו להביא העירה העשבים המסוגלים לרפואות והכפרי מביא אל העיר הדרדרים המתחבקים בבגדיו מסבת העוקצים הדוקרנים שבהם.

כן חבר רע לא יקבל הטוב כ"א הרע מעצמו יתדבק אליו וזהו מה תחזו בשולמית וכנ"ל:

חלק ד

ובסמוך: **והיה מספר בני ישראל** כו' (הושע ב', א') עד אמר אברהם רבון העולמים כל מה שהבטחת אותי מה הנאה יש לי בהם שאין לי בנים כו' אמר לו הקב"ה מן אותו המזל שאתה רואה שאין אתה מוליד אני מראה לך שאתה מוליד כו' (פרשה ב', י"ב).

מאמר זה כבר נתבאר יפה אף נעים בחלק הראשון (פ' לך על מאמר ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה):

חלק ה

ובסמוך: אברהם נתברך בכוכבים[359] שנאמר **הבט נא השמימה וספור הכוכבים** כו' (בראשית ט"ו, ה') ויצחק נתברך בחול שנאמר **כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך כחול** גו' ויעקב נתברך בעפר הארץ כו' עד ברכתו של יצחק שנתברך בחול באתה בימי הושע שנאמר **והיה מספר בני ישראל כחול הים** כו' (הושע ב', א') והואיל דביצחק כתיב ביה ברכת החול היה נצרך לומר והיה מספר בני יצחק, ואינו אומר כן אלא והיה מספר בני ישראל אלא בשעה שיצא יעקב אבינו לילך לפדן ארם מסר לו יצחק את ברכת החול כמ"ש לו ויתן לך את ברכת אברהם, מהו את אמר ר' חמא בר חנינא כך אמר לו ברכה שנתברכנו אני ואברהם כאחד כי ברך אברכך ברכה לאב ברכה לבן, והרבה

[359] ובנביא **והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד** (דניאל י"ב, ג') דע כי הרקיע בו הוקבעו הכוכבים כמאמר חז"ל (פ' אין דורשין) רקיע שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכמו אם יש נר בבית הלא כל הבית מקבל הארה והמשפיע הוא הנר כן הכוכבים הם המשפיעים את האור ומפיצים זהרם על פני הרקיע, והרקיע מקבל הזוהר כן המלמדים עם התלמידים המלמדים משפיעים את האור תורה אל התלמידים והמלמדים הם הנר והתלמידים מקבלים הארה כזוהר הרקיע אשר ע"כ אמר רבי (עירובין י"ג, ב') האי דמחדדנא מחברי דחזיתי לר' מאיר מאחורי כמו האור מאיר על כל פני הבית ובלבד שלא יהיה מחיצה מבדלת. וזהו למה נקרא שמו מאיר שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה (שבת קמ"ז, ב') וזהו והמשכילים הם התלמידים קרא אותם משכיליה כמאמר ומחכים את רבו וכמאמר (תענית ו', א') ומתלמידי יותר מכלם יזהירו כזוהר הרקיע שהוא רק מקבל זהרו ואורו מן הכוכבים, ומצדיקי הרבים הם המלמדים ככוכבים עצמן, ואמר ככוכבים לעולם ועד כי כאשר עושים רצונו של מקום נמשלו לכוכבים ובהיפך ח"ו נמשלו לעפר ויורדים חלילה עד עפר א"כ יש ביד האדם להיות היום ככוכבים ולמחר כעפר בהיותו היום צדיק ומחר רשע, אכן בהיותו מזכה רבים אז אין חטא בא על ידו וזהו ככוכבים לעולם ועד. (מפי הרב מו"ה אלקנה ז"ל נכד מו"ר המחבר ז"ל):

ארבה רבייה לאב רבייה לבן וכחול אשר על שפת הים את הברכה הזו מסר יצחק ליעקב לפיכך הוא אומר והיה מספר בני ישראל (פרשה ב', י"ב).

באור הדברים על דרך שמצאנו בדבריהם ז"ל ר' עקיבא אומר רחק ממקומך ב' וג' מושבות ושב עד שיאמרו לך עלה כו' (ויקרא רבה א') וכן הלל אומר השפלתי היא הגבהתי כו' (שמות רבה פרשה מ"ה, ה') והקב"ה יסבב להגביה את השפל ובהיפך הגבהתי היא השפלתי.

ולכן יש עצה אל המגביהי לשבת המשפילי לראות היינו אם יגבה למעלה יראה מוסר ושפלות מאשר למטה ממנו, כמו היושב ראשונה חשיבותו נראית רק נגד היושבים למטה ממנו, וזהו **המשפילי לראות** (תהלים קי"ג, ו'). וכן היתה עצת יצחק ליעקב גם אם בעיני הזולת תהיה חשוב ככוכבים בעיניך תהיה רק כחול ואז הברכה תתקיים אצלך, לא כן אם תגדיל עצמך אז הברכה יהיה סופה לקללה ח"ו להשפיל אותך כי זה המשפט לאלהים יתברך משפיל גאים ומגביה שפלים.

וזהו ברכה שנתברכנו אני ואברהם כאחד כי ברך אברכך ברכה לאב ברכה לבן כו' ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, הורה בזה גם כי תהיה נחשב אצל הזולת ככוכבי שמים עכ"ז בעיני עצמך תהיה רק כחול, וזהו לפיכך הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים כו' וזהו והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם ע"י שפלות זה עצמו יאמר להם בני אל חי:

חלק ו

ובסמוך: דבר אחר למה משלן כחול מה חול אדם נוטל ממנו מלא קומצו ונותן לעיסה או לתוך התבשיל אין בריה יכול לטועמו שהוא מקהה את שיניו, כך הם ישראל כל מי שהוא בוזזן או גוזלן בעולם הזה הוא מקהה את שיניו לעתיד לבוא, למה שהוא קודש שנאמר **קודש ישראל לה'** כו' (ירמיה ב', ג') (פרשה ב', י"ג).

עיין מה שכתבנו בזה בספרנו כוכב מיעקב בהפטרה פרשת מטות:

חלק ז

שם בסמוך: ד"א **והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם** כו' א"ר יוחנן מה כתיב למעלה מן הענין **לך קח לך אשת זנונים כי אתם לא עמי** כו' (הושע א', ב'). אמר להם הושע להאומות מה אתם סבורים בשביל שאמר להם הדברים הללו כי אתם לא עמי שהוא כועס עליהם כו' מה כתיב אחריו **והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי** וכן ישעיה אומר **שמעו שמים והאזיני ארץ** גו' **בנים גדלתי** גו' (ישעיה א', ב'-ד') מה כתיב אחריו **לכו נא ונוכחה** וגו' **כשלג ילבינו** וגו' (שם י"ד).

בארנוהו בספרנו כוכב מיעקב בהפטרה פרשת במדבר עיין שם:

חלק ח

ובסמוך: אמרו לו למה אין אתה מקבלנו, אמר להם שאתם חוטאים, אמרו לו ישראל אינם חוטאים, אמר להם הקב"ה כשם שהתינוקת הזו כשהיא קטנה והיא חוטאה על אבותיה אין אבותיה מתרעמין עליה, למה היא קטנה כך הם ישראל כשהם חוטאים אין הקב"ה מעלה עליהם כו' (פרשה ב', ט"ז).

חלק ט

ובמקום אחר מצאנו עוד מאמר קרוב לזה כשעשו ישראל אותה מעשה בקש הקב"ה לכלותם אמר משה רבון העולם לא ממצרים הוצאתם ממקום עובדי ע"ז ועכשיו נערים הם שנאמר **כי נער ישראל ואוהבהו** (הושע י"א, א') המתן מעט להם ולך עמהם ויעשו לפניך מעשים טובים (שמות רבה פרשה מ"ד, ט').

באור דברי ההתנצלות הזאת נראה שהוא על דרך שאמרו ז"ל החייב בשקדים המרים פטור במתוקים החייב במתוקים פטור במרים (מעשרות פרק א'). ובגמרא שקדים מתוקים גדולים חייבים במעשר קטנים פטורים והמרים קטנים חייבים והגדולים פטורים (חולין כ"ה, ב') כי שקדים המתוקים בעוד שהם קטנים המה מרים, והשקדים המרים בקטנותם הם מתוקים, ולכאורה למה לאלה יקראו מתוקים ולאלה מרים אחר אשר שניהם פעם מרים ופעם מתוקים, אבל כבר ידוע שהכל הולך אחר גמר הפרי אשר אז יתודע תכונתה וסגולתה האמתית, ואם המרים בקטנותם מתוקים זה הוא מסבת פחיתות גמר גדולם כי עוד לא הגיעו לגמר בישולן ולכן לא באו אל בחינה הראוי להם. והמופת על זה כאשר יצטרך אחד לשקדים המרים וישאל עליהם יענה לו המוכר ויאמר אותם שהם בידי עוד מתוקים הם, בע"כ הוא מורה בדברי תשובתו כי המתיקות בהם מחמת חסרון הגידול והבישול כי עוד לא נגמרו ולא הגיעו אל טעם הראוי להם, והנ"מ אם יקח אחד שקדים מן האילן ויקחם לתוך פיו ויטעום אותם והמה קטנים ומרים וכי בעבור זה ימאס את האילן כי מעצמו יבין כי המרירות רק בעבור כי עוד לא נגמרו כל צרכן.

וזה עצמו ההבדל בין יעקב ובין עשו כי זרע יעקב בעצם הוא טוב מאד בתנאי אם יגיע לגמר תכליתו ע"י שקידות הלמוד החכמה והמוסר (שעל זאת יורה שמו יעקב כי לבסוף יבוא אל גמר שלמותו) ובהפוך עשו תכלית ענינו רק רע (והוא היה נעשה ונגמר ברוע תכונתו מלידה מבטן ע"כ קראו שמו עשו) ואשר תראה את אחד ויש בו מתיקות מעט הוא אות על פחיתותו שעוד לא הגיע לגמר טומאתו ואמור תאמר עדיין הוא טוב, והוראת

הדברים כי עוד לא הגיע לבחינתו הראוי לו וזהו מאמר **וחסד לאומים חטאת** (משלי י"ד, ל"ד) כלומר זה לו אות וסימן כי עוד הוא חסר משלמותו, ובהיפך כאשר תראה בישראל איזה מרירות זה לו אות כי עוד לא נגמר ולא הגיע עדיין לבחינתו הראויה אליו, וא"כ אין מהראוי למאס בו כי לימים עוד יבוא בטח אל גמר שלמותו ותכליתו, לא כן פלשת וצור שכבר המה רעים ומרים והגיעו לתכליתם ומה תוחלת להמתין להם עוד.

וזהו מה שהשיב הקב"ה כשם שהתינוק הזה כשהוא קטן והוא חוטא אין אביו מתרעם עליו, כך ישראל קטנים הם נערים הם שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו ר"ל כי החוטא עוד לא הגיע אל תכליתו ותוחלתו אבל ימים יבואו וילמוד חכמה ומוסר יציץ ופרח ישראל, וזהו מאמר המתן מעט להם ולך עמהם ויעשו לפניך מעשים טובים.[360]

הוא שסיים המדרש תדע לך שהוא כן שכן בימי הושע הכעיסו להקב"ה התחיל הקב"ה מייראן כי בני זנונים גו' כי אתם לא עמי, ועל שהוציא מפיו לשעה ולא עשה אלא בשביל להחזירו למוטב כו' עד שהיה במקומו, חזר בו ואמר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, ומובן כדברינו.[361]

---

[360] ומה נכבד בזה מאמרם ז"ל (שמות רבה מ"ח) בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם מה כתיב שם פרקו נזמי הזהב כו' וכשעשו המשכן הביאו אותו לנדבה ורוה"ק צווחת והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי. באור זה כי הנה כבר כתבנו (בספר קול יעקב שה"ש על מאמר שחורה אני במעשה העגל) בשם הכוזרי והאבן עזרא ז"ל כי אותם שעשו את העגל היה לבם לשמים ומה שאמרו עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו היה כוונתם אל כבוד חונה בצורת גויה ע"ש וגם כי גם זה תועבת ה' אבל הם לא ידעו זאת. וזהו מאמר ואף סוררים לשכון יה אלהים פי' הגם כי סרו מאחרי ה' עכ"ז כוונתם היתה לשכון יה אלהים בתוכם. וזהו ורוה"ק צווחת והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם גם אז יאמר להם בני אל חי לא כן הזולת אשר בהם נאמר (ירמיה י' ח') ובאחת יבערו ויכסלו כו'. והדמיון בזה לשנים שנתארחו בביתם גנבים ואחד מהם היה איש נדיב מכניס אורחים מקבל כל עובר ושב ביתו פתוח לרווחה והכל בפנים יפות והשני בהיפוך כילי קמצן לא נשא פני דל ויצא המשפט מאת השופט להעניש את הכילי לא את הנדיב לאמר כי לולא ידעת שהם גנבים הלא לא היית מאספם אל תוך הבית כי כן דרכך מעולם לבלי לקבל כל עובר ושב לא כן זה הנדיב כי מדתו להכניס אורחים רק עתה טעה והכניס את אלו ולא ידע מאומה מה אלה. **הנמשל** כי עם בני ישראל הגם כי קרה להם במעשה עגל מקרה בלתי טהור לא היה זה להם רק ע"י טעות אבל הם באמת היו להוטים אחר הקבלת פני השכינה לשכון יה אלהים וע"פ מקרה ובא הגנב אל הבית, לא כן הזולת שאינם חפצים כ"א בהבל, וזהו ובאחת יבערו ויכסלו פי' רק באחת ומדוע לא יקרה להם שיקבלו אורח אחר אורח נאמן רוח וזהו ורוה"ק צווחת והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי. (וזהו ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא ומאמר מוסר הבלים אין לו באור כלל בדברי המבארים. אבל יתכן כי מאמר מוסר הבלים הוא ע"ד מאמר (ישעיה י"ז) הנה דמשק מוסר מעיר שפי' לשון הסרה שלא תהיה עוד עיר מיושבת כן מאמר מוסר הבלים פירושו לשון הסרה לאמר כי הע"ז נושאת חן בעיניהם והיא אהובה אצל עובדיה ויתנו לה יקר וגדולה וזה רק לסבת מה שרואים אותה מקושטת ככלה בקשוריה כמו שאמר אח"כ כסף מרוקע מתרשיש יובא וזהב מאופז כו' תכלת וארגמן לבושה כו' לכן אמר כמהתל בם מוסר הבלים עין הוא כלומר הלא באשר יסורו ממנה ההבלים האלה ויפשיטו את כתנתה מעליה הלא אינו רק עץ אבל וה' אלהים אמת כו', והוא פי' יקר למבין):

[361] פשט המקראות מורה שכביכול הקב"ה כועס וכו' וכבר אמרנו בזה על דרך הצחות כי כל הכתובים האלה ענין אחד להם ובקשר אחד נקשרו, כי חזה הנביא ברוח קדשו קלקול הדורות והפסד האמונה בהאנשים, עד כי אמר ה' יתברך אל הושע קח לך אשת זנונים וילדי זנונים כי זנה תזנה הארץ מאחרי ה' גו', ויאמר קרא שמו לא עמי כי אתם לא עמי גו' והיה מספר בני ישראל כחול הים גו'. ר"ל כשיהיו בבחי' זאת הנזכרת באין מוסר ואמונה יפרו וישרצו עד מאד כחול הים אשר לא יספר מרוב ועוד גם זאת יהיה כי יהיה דבר לאט עמם שהמה קדושים

אמנם לחבר הדברים אל דברי ר' יוחנן הנ"ל מה אתם סבורים שבשביל שאמר להם לא עמי אתם הוא כועס עליהם ראו איך הוא אומר להם והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, וכן ישעיה אומר שמעו שמים והאזיני ארץ גו' לכו נא ונוכחה גו' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ומה מאד ראוי ונכון לקרב הדברים כי הלא פשט המקראות מורה שכביכול הקב"ה כועס עד שאמר אל הושע קח לך אשת זנונים גו' וקרא את שמו לא עמי כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם, ואיך הסמיך הכתוב ואמר והיה מספר בני ישראל כחול הים גו' והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם גו' אמנם הנראה לדעתי בזה כי הנה כבר התעוררו חז"ל על מאמר הנ"ל לכו נא ונוכחה לכו נא בואו נא היה לו לומר (שבת פ"ט, ב') (ויתכן כי רמז בזה כי השב והמתודה צריך אל הנזיפה וההרחקה וההתבודדות והכנעה וזהו לכו נא ואח"כ ונוכחה). **אמנם** דע כי כבר ביארנו במקום אחר אשר העונש על העבירה יהיה כפי גודל מדריגת העובר כמאמר **כי ברוב חכמה רב כעס** גו' (קהלת א', י"ח) וכמו שנתבאר בספר קול יעקב (במקומו). ופעמים יהיה העונש לפי העת כמאמר חז"ל עלובה כלה מזנה מתוך חופתה (שבת פ"ח, ב'). ופעמים יהיה חומר החטא לפי מדריגת המקום כמו שהיה בעוזה **ויכהו שם האלהים על השל** (שמואל ב' ו', ז'). ודע כי המדריגה היותר חשובה היא בהתקרב כבודו יתברך אלינו לשכון כבוד בארצנו וזאת היתה בשלימות בשכון ישראל במדבר, כמאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם שהיתה השכינה שרויה בין שני בדי ארון, ויותר מזה אנחנו מצפים על הזמן העתיד שנאמר **לא יאמרו עוד ארון ברית ד'** גו' (ירמיה ג', ט"ו) כ"א בקרבנו יהיה קדוש בלא אמצעי כל מאומה. ואם יקשה בעיניך למה מנע הקב"ה הסגולה הזאת מישראל והצפין לישרים תושיה עד זמן העתיד, אכן דע כי גם זאת עצת אלהים היא ונדיב נדיבות יעץ. כי הנה שורת הדין כך הוא כפי גודל התקרבות השכינה כן יהיה תוקף הדינים, לכן מנע הקב"ה זאת מישראל מדאגה פן יטו מן הדרך ויהיה עונש שלהם עד לאין מרפא כמאמרו יתברך אל משה בחירו **ושלחתי לפניך מלאך** גו' **כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך** (שמות ל"ג, ב'-ג') ולעתיד כאשר נהיה בטוחים מפגיעת החטא הבטיח אותנו הנביא ע"ה **קומי אורי כי בא אורך** גו' **כי הנה החושך יכסה ארץ** גו' **ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה** (ישעיה ס', א') בלא ממוצע כלל.

וטהורים כבני אלהים. וזהו והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, כלומר תחת השם האמתי הראוי אליהם אשר אנכי קראתי אותם לא עמי כי כבר השחיתו התעיבו את דרכי אשר יאמר היום לא עמי אתם יאמר בני אל חי, כלומר הדרך הנלוז הזה דרך הקודש יקראו לה וכל עובר עליה אנשי קודש יהיו בעיניהם כאלו סוד אלהים הופיע באהליהם, והבן:

ועל דרך זה עצמו נראה בעיני דבר ה' אשר היה אל הושע, לבאר אליו כי כל אשר יעשה לישראל לא יעשה מסבת הכעס ח"ו כ"א בהיפך מרוב רחמיו וחסדיו הגדולים. משל לאחד שהיה מופלג בתורה ובחכמה ושלם במעלות ומדות, והיה לו בן ולנער ההוא היה ג"כ קצת מן המעלות אבל לא כפי ערך הראוי לפרי צדיק כמוהו, עד כי היה הבן נחשב לבעל חסרונות נגד המעלות החשובות אשר באביו כחומץ בן יין, מה עשה האב נתן עצה אל בנו שיעתיק אהלו שיקבע לו דירתו בעיר אחרת רחוק יהיה בינו ובין בני העיר, עיר קטנה ואנשים פחותים וגרועים מאד רעים וחטאים, ואז בשבתו בין הפחותים ההם יתנוצץ הודו והדרו וכל דרכיו ומעלליו אשר בהיותו בבית אביו היו נחשבים לחסרונות עתה יהיו כלם חשובים למעלות יקרות, כי כל רואיו יעריכו אותו נגד הע"ה שהוא יושב, שהמה רק עצרת בוגדים ואז יהיה הוא כיתרון האור מן החושך.

וזהו המשך המאמרים קרא שמו לא עמי כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם ר"ל ארחיק אתכם מעל גבולי לא תהיו עוד מאוכלי שלחני בא"י רק תלכו בגולה בין שארי העמים, כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם, וזאת תהיה סבה והיה מספר בני ישראל, המספר המעט שיש בהם כאשר יהיו בגולה הלא יעלו בחשיבות הרבה יותר ממה שהם נחשבים עתה עד כי המספר המעט הזה יהיה בחשיבות כחול הים אשר לא ימד ולא יספר. ובזה מתורץ קושיית חז"ל (יומא כ"ב, ב') כתיב והיה מספר ב"י וכתיב כחול הים אשר לא ימד ולא יספר.

ולדברינו יתכן מאד שבאמת יש להם מספר וזה להם מסבת החסרונות אשר יתראה בהם עתה בהיותם על מכונם במדריגה עליונה שהמה נקראים עמי ומסבת המקום שהמה יושבים על אדמת הקודש סמוכים על שלחן אביהם יתברך, וכאשר יחסר להם שני המעלות האלה ויהיו דומים לכל העמים שאין אני מייחד את שמי עליהם לקרוא אותם עמי אז כל החסרונות אשר יתראה בהם פה יהיו נחשבים למעלות גדולות ויקרות, עד כי והיה מספר ב"י המספר המעט אשר להם יהיה נחשב כחול הים אשר לא ימד ולא יספר. והטעם - והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם כלומר כאשר יתרחקו מעל שלחן אביהם ויהיו גולים בין העמים, ואז המה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם אז יהיה נראה חשיבותם וכל החסרונות יהיו רק מעלות ויאמר להם בני אל חי[362] וזהו מאמר

[362] ובזה מתורץ קושית חז"ל (בסתירה בפסוק) ומה יקרו לי בזה דברי פי אחי החכם השלם מו"ה שמחה פלאהם נ"י שהתעורר עוד ואמר כי מלבד שאין קשר לדברי הנביא ע"ה כי הוא מתחיל בגנות ומסיים בשבח עוד גם זאת קצר את דבריו והחסיר היחס בהשלמת המקרא כי ראוי היה לומר ואנכי לא אהיה לכם לאלהים. אבל דע כי הבן היושב על שלחן אביו ויבוא אחד וישאלהו לאמר בן מי אתה העלם הנה יענה ויאמר כי הוא זה היושב ממולי, אכן אם ברחוב ישאלהו לאמר הגידה נא מי הוא אביך אז ודאי לא בכנף בגדו יאחז בו להוליך אותו לביתו להראות לו את אביו רק יגיד לו את שם אביו. הוא הדבר ממש אצלנו בהיותנו יושבים על שלחן אבינו יתברך היה הקב"ה

ישעיה ע"ה לכו נא כו' ולא אמר בואו נא להורות כי כאשר תלכו מפה לגור בארצות אחרות אז ונוכחה ואז אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו:

ומעתה נבאר מאמר כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, מה ענין מאמר לא ימד ומה הוראת מאמר ולא יספר. אמנם דע כי ב' מניעות יש במנין החול כי אם תרצה למדוד כמה מדות יש בחול הים ירבו המדות לאין תכלית וזהו אשר לא ימד, ב' גם אם תקח מדה אחת ממה שהתחלת למדוד ותרצה למנות פרטי החול אחד אחד זה ג"כ אי אפשר מסבת דקותם ורבויים והתערבותם יחד, וזהו ולא יספר. הנה שתי אלה אמר אלינו והיה מספר בני ישראל כחול הים ר"ל אם תאמר לספור את בני ישראל יגיע לך ב' מניעות, א' כחול הים אשר לא ימד כי יהיו ברבוי עם מאד, ועוד זאת ולא יספר כי כל א' יהיה שקול כמה אלפים כמאמר **הקטן יהיה לאלף** גו' (ישעיה ס', כ"ב):

חלק י

ובגמרא: כתיב **והיה מספר בני ישראל** וכתיב **כחול הים אשר לא ימד ולא יספר**, לא קשיא כאן בעושים רצונו של מקום וכאן באין עושין כו' (יומא כ"ב, ב').

ונזכיר לזה מאמרם ז"ל (דברים רבה סוף פ' עקב) אמר משה רבון העולמים לכלותם אתה מבקש עקור העליונים ותחתונים ואח"כ עקור אותם מנין שנאמר **שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו** גו' **ויושביה כמו כן ימותון וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תחת** (ישעיה נ"א, ו'). וראוי לתת טעם למאמר עקור העליונים והתחתונים ואח"כ תעקור אותם איככה זה תלוי בזה.

ונקדים מאמר **כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש אמר מרחמך ה'** (ישעיה נ"ד, י'). ועם דרכנו נשית לב לבאר מה ענין הכפרה שהיו ישראל צריכים לתת מחצית השקל בעת שהיו סופרים אותם, ונאמר כי הנה עם בני ישראל יש להם ב' מעלות אשר בעבורם ראויים הם להתקיים בעולם. א'. כי הם יסוד ושורש אל הבריאה בכללה כמאמר **מפי עוללים ויונקים יסדת עוז** (תהלים ח', ג') ובחז"ל לולא ישראל לא

מדבר עמנו בלשון נוכח בנים אתם עמי אתם, לא כן בזמן החורבן שנתקיים בנו מאמר **שלח מעל פני ויצאו** (ירמיה ט"ו, א') ממש כבן שגלה מעל שלחן אביו (ברכות ג') כי הוא יתברך משגיח עלינו עתה רק מן החלונות ומציץ מן החרכים, היינו ע"י מזלות השמים, יסוב ע"ז מליצת מאמר לא עמי אתם, ואנכי לא אהיה לכם הוראת מאמר לא עמי ביו"ד היחס שאליו, כלומר דבוקים אלי וסמוכים על שלחני. וזהו ואנכי לא אהיה לכם כלומר לא עצמותי ישגיח עליכם, רק והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם מלת לא נראה כי היא מחולפת והיא מדה מפורשת בל"א מל"ב מדות דריה"ג והוא מוקדם שהוא מאוחר בענין, כמו אדם כי יקריב מכם קרבן ותיקונו אדם מכם כי יקריב, כל תשא עון כל עון תשא, וגם פה מהראוי להחליף ולומר והיה במקום אשר לא יאמר להם עמי אתם, כלומר גם בהיותכם בגולה ולא יהיה אפשר לדבר עמכם בלשון נוכח בהיותכם בלתי סמוכים על שלחני רחוקים מעל גבולי, יאמר להם בני אל חי כלומר גם כי לא יכנה שמו עליהם בלשון נוכח יאמר להם בני אל חי בלשון נסתר ודעהו.

היה המטר יורד ולא השמש זורחת כו' (במדבר רבה א'). ב'. אם הם עושים רצונו של מקום בשלמות המה אהובים ונחמדים בעיני ה' עד מאד כמאמר **ולך יקרא חפצי בה** (ישעיה ס"ב, ד').

ומעתה דע כי יש ב' סוגי כלים כלי הכרח וכלי חפץ, וההבדל ביניהם כי כלי הכרח שאין חשיבותם כ"א בפעולתם וזולת פעולתן אין להם שום חשיבות בעצם, כמו כלי חרס לבשל בהם, וכלי שופכים לרחוץ בהם, דרך הבעה"ב לתת לכל כלי מדה ושיעור לפי צורך תשמישו, היינו אם הוא במדה שיהיה ראוי לעשות בו את הדברים שהוא צריך, ואת המותר יחרים כי מה לו להוסיף ולהעמיד בחדרי ביתו כלי שופכים וקדירות של חרס מה שאינו צריך, כי גם אותם הכלים שהוא צריך הוא מחזיק אותם בביתו רק מצד ההכרח. לא כן כלי חפץ ותכשיטין בכאלה לא יתנו הבעלים שיעור ומדה ומנין, כי בהם הרבוי משובח וכל מה שהכלי גדול יותר ומדתו יותר הוא מעלה חן ביתר שאת כו'[363] ולכן יש לחוש בעת המספר כי המספר מעלה חרון אף עליהם על היותם נעדרים החשיבות בעצמותם, כמאמר כלי אין חפץ בו כ"א שמקיימים אותו מצד ההכרח שאי אפשר אל העולם מבלעדיהם וא"כ בכלי הכרח המעוט משובח, ולכן היו צריכים לתת כופר נפש, וזהו כתיב והיה מספר, וכתיב אשר לא ימד ולא יספר כאן בעושין רצונו של מקום, פי' כי בזמן שאין עושין רצונו של מקום וכל קיומם הוא רק מסבת שאי אפשר אל העולם בלא הם לקיום העולם לכן הם רק כדי ספוק ולא יותר, ויש להם מספר, אבל כאשר עושים רצונו של מקום הם כלי חמודות ושעשועים, כמאמר ולך יקרא חפצי בה אז הקב"ה מפרה ומרבה אותם עד אין מספר, ואז יתבטל מהם שם אומה כי שם זה מורה שהם נתח מנתחי העולם שכל העולם נחלק לאומות, וזהו והיה במקום אשר יאמר להם

[363] ובמדרש (בראשית רבה ל"ה) כתוב אחד אומר **וכל חפציך לא ישוו בה** (משלי ג', ט"ו) וכתוב אחד אומר **וכל חפצים לא ישוו בה** (שם ח', י"א) חפצים אלו מצות ומע"ט, חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות. באור הדברים מובן בדבר ההבדל אשר בין ב' סוגי חכמים, א'. כלי חפץ היינו הדברים הנדרשים מפאת עצמם ליוקר חשיבות וחן הדברים בעיני רואיהם ע"ד שכתב הפילוסוף בגדר הטוב במה שהוא טוב שהכל יכספוהו, ב'. כלי הכרחי מה שהאדם נכסף אליהם מפאת צרכו אליהם להשלמת מחסוריו ותועליותיו. ומעתה יפה הקשה הדורש אחר שהכתוב כולל ואומר וכל חפצים לא ישוו בה, מה לו עוד לומר וכל חפציך לא ישוו בה הלא מאמר וכל חפציך אינו רק פרט על הדברים אשר אתה חפץ בהם הלא יש בכלל מה שבפרט כי מאמר חפצים הוא כולל כל הסוגים אם כלי חפץ ואם כלי הכרח. לזה השיב ואמר כי שלמה המלך ע"ה מדבר משני מיני חפצים אשר במינים שונים אשר הפרט אינו נכנס לתוך הכלל, כי הכלל אינו ממינו ולזה ביאר חפצים אלו מצות ומע"ט שהמה אהובים ונכספים מצד עצמם ויוקר מהותם שהמה חפצי שמים כמאמר כי באלה חפצתי, לא שיש לו יתברך צורך בהם ח"ו כי הקב"ה אינו צריך לדבר שישלימהו. ומאמר וכל חפציך בכ"ף הכינוי אל האדם מוסב על כלי הכרח שהמה נדרשים אליך בהצטרפות בהכרח שאתה צריך להם למלאות מחסורך אשר יחסר לך. ולכן שלמה המלך ע"ה הזכיר תחילה מאמר וכל חפציך היינו הדברים הנדרשים לא מפאת עצמם רק מפאת שאתה צריך אליהם למלאות מחסורך, ואח"כ הוסיף ואמר בסבת התורה כי גם כל חפצים לא ישוו בה גם הדברים הנדרשים מפאת יוקר עצמותם שהמה מצוות ומעש"ט. עכ"ז לא ישוו אל יקר התורה:

לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, בזמן שיהיו עושים רצונו של מקום. וזאת היתה טענת משה רבינו ע"ה אחר החטא כלה שמים וארץ ואח"כ אתה מכלה אותם ברוב חמלתו על ישראל, אחז במליצתו הדרך הפחות אשר בנו לאמר אם אין ישראל כדאי להתקיים מחפץ ד' בנו כחפץ בכלי שעשועים עכ"ז יתקיימו מסבת היותם כלי הכרח שהם מקיימים העולם, וזהו כלה שמים וארץ ואח"כ אתה מכלה אותם.

וזהו שהבטיח יתברך אותנו על העתיד כי ההרים ימושו כו' וחסדי מאתך לא ימוש כלומר שנזכה להיות בבחינת כלי חפץ וכלי שעשועים וא"כ גם אם ההרים ימושו והגבעות תמוטינה ויגיע הדבר להחריב את כל העולם עכ"ז יתקיימו ישראל, וזהו אמר מרחמך ה' ר"ל כי השארתנו וקיומנו יהיה מסבת אהבתו יתברך הנפלאה:

ולהמתיק הדברים ביתר באור נבאר מאמר **והותירך ה' לטובה בפרי בטנך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך** גו' (דברים כ"ח, י"ח) ובמקום אחר מצאנו מאמר זה יותר רחב **והותירך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך** גו' **לטובה כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך** (שם ל', ט'). דע כי יש ג' דרכים מתחלפים בעושה כל מלאכה, יש עושה ואוכל היינו שהוא מתפרנס ממלאכתו אשר הוא עושה, ויש עושה ואינו אוכל כמאמר **ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו** (קהלת ו', ב'), ויש אוכל ואינו עושה היינו שמלאכתו נעשית ע"י אחרים. והנה בחלוקה הא' הוא ומלאכתו מתייחסות זל"ז, כי כמו שהוא צריך למלאכתו להתפרנס ממנה כן מלאכתו צריכה אליו לעבדה ולשמרה, לא כן הב' החלוקות האחרות אינם כן כי אם הוא עושה ואינו אוכל הוא אך למותר כי פעולתו אינה בעבורו כ"א בעבור מי שיתפרנס ממנה ומה יתרון העושה באשר הוא עמל, ואם הוא אוכל ואינו עושה בוודאי הוא אך למותר אצל המלאכה כי המלאכה נעשית גם בלעדו, אמנם יתרון כזה היא לטובה, וזהו והותירך ה' לטובה כלומר שתהיה מלאכתך נעשית ע"י אחרים. והנה החלוקות האלה שאמרנו להם זמנים מתחלפים כי לעת עתה בעוה"ז הלא עינינו רואות כי העולם בדלות הערך מאד, כי מציאות הדברים וצמיחתם וגדולם לא יהיה כ"א אחר היגיעה ורוב עבודה, כי כל דבר ודבר צריך עסק רב כמו החרישה והזריעה והנטיעה, וכל עבודה בשדה ובכרם, וא"כ האדם הוא נתח מנתחי וחלק מחלקי הרכבתו כי כמו שהאדם צריך אל העולם כן העולם צריך אליו לעבוד עבודתו, ובלתי עבודתו כל שיח השדה לא יהיה בארץ, לא יצא פרח ולא יציץ ציץ, ואם תשאל על האדם ועל עילת מציאותו בעולם הלא תשיב אמרים ותענה אותה התשובה אשר אתה משיב על חלק מחלקי העולם, היינו שהעולם צריך אל האדם, וכן הבהמה אין לה מציאות רק מסבת האדם ועבודתו כי הוא מתקן לה מאכלה ויכין כל

צרכה, וזמן המצוי על זמן שאינו מצוי, אמנם לעתיד לא כן יהיה כי העולם יתברך ויהיה בשלמות המציאות בלא יגיעת האדם ועבודתו, כאמרם ז"ל עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת (שבת ל') ולא יהיה מן הצורך אל כל הל"ט מלאכות אשר בעולם ע"י חטא אדם וחוה, ובאין ספק גם הבהמה תהיה פרנסתה מבלי עמל האדם ועבודתו ויהיה האדם מיותר אצל כל הרכוש אשר בארץ אחר אשר בלעדו ובלא יגיעתו ועבודתו יתגדלו ויכוננו כלם. וזהו שהבטיח והותירך ה' לטובה, היינו שלא תצטרך עוד להיות ממשמשיהם, לא כן עתה הלא נאמר **אדם ובהמה תושיע ד'** (תהלים ל"ו, ז') ובמדרש (ויקרא רבה כ"ז) אדם בזכות בהמה תושיע כי אם בני אדם לא זכו אין טעם אל מציאות האדם כ"א מה שהבהמה לא תתקיים בעולם כ"א אחר עסק האדם בחכמתו לעבוד את האדמה ולתקן כל הדברים הצריכים תיקון.[364]

ומה נכבד בזה מאמר **אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו** גו' **ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש** גו' **ובהמה רבה** (יונה ד', י'-י"ז). והוא מבואר מאד עם הדברים שאמרנו כשתבא אל בית עשיר תמצא שם ב' מיני כלים. א'. כלי הכרח היינו עילת מציאותם בבית בעבור צורך תשמישם ולולא הצורך לא היה מקיים אותם ולא היה מייחד להם מקום לשמור אותם. ב'. כלי חפץ היינו אשר עילת מציאותם להתנאות ולהתקשט בהם. וההבדל כבר אמרנו כי הכלי הכרח שמציאותו לצורך יש לו ערך וזמן מיוחד, ומספר מוגבל כפי הצורך לתשמישיו, כמו במחזיק בהמות לעבודתו ודאי לא יחזיק כ"א כמספר הראוי לו, אחר שאין להם סבה אחרת אל מציאותם אצל הבעה"ב. לא כן כלי כסף וזהב ותכשיטין לא יעריך אותם הקונה לתת להם שיעור ומספר ידוע אחר אשר עילת מציאותם חן הדברים בעיני הבעלים.

[364] במדרש (פרשתנו ה') **טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו** (נחום א', ז') סדומיים הכעיסו ואבדם, והציל את לוט שנאמר וישלח את לוט מתוך ההפכה הוי ביום צרה ויודע חוסי בו. והמאמר צריך באור כי איך קראו חז"ל על לוט מאמר ויודע חוסי בו. אמנם דע כי חז"ל אמרו במקום אחר (בראשית רבה נ"א) ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מה זכירה נזכר לו שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אברהם על שרה אשתו אחותי היא והוא היה יודע ושותק ולא גילה הסוד על שרה שהיא אשת אברם רק אחותו היא, והיה זה ללוט זכות גדול. כי הנה אברהם אמר אל שרה אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך כי כן דרך המתקשרים להעניק גם לאח ואחות למען יהיו מסכימים על השידוך, ולוט בשמעו את הדבר הזה הלא הוא יותר מחוייב להשיג הטובה הזאת ע"י שרה כי שרה היתה אחותו של לוט והוא אחיה באמת כמאמר והרן הוליד את לוט, ושרה היא בת הרן, וא"כ כמה מן הטוב היה בידו להשיג ע"י שרה כי היתה באמת אחותו ועכ"ז לא גילה דבר לכן קראו עליו מקרא זה ויודע חוסי בו כי לוט אמר לנפשו אין מעצור לה' לתת לי טובה על דרך אחר ולא אסור ימין ושמאל מדברי אברהם. עוד שם (בסמוך) הביא חושך על המצרים ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, הוי ויודע חוסי בו. והוא פלא הלא כל המכות היו רק למצרים ולא לישראל כמאמר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך. אמנם כבר מבואר במדרש אשר בשלשת ימי אפלה הלכו ישראל לבתי מצריים וראו כל אוצרותיהם היכן הם טמונים ואם הדבר כן שכבר ידעו מכל המטמונים שלהם למה לא לקחו אז כל מה שראו בעיניהם אם לא כי בטחו בו יתברך שאמר ואני אתן את חן העם בעיני מצרים לכן אמרו מה לנו לקחת ולהושיט יד לעת עתה ודאי יבוא עת ויקיים ה' את דברו הטוב, לכן יפה דרשו עליהם ויודע חוסי בו. (מפי הרב מו"ה אליהו מו"צ נ"י):

כן ממש כל העולם הוא במדה ובמשקל ובשיעור מוגבל כמאמר **מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים** כו' (ישעיה מ', י"ב). והאדם יש לו ב' הבחינות כי כאשר ב"א עושים רצונו של מקום אז עילת מציאותם חן האנשים בעיניו יתברך ואז אין להם מספר, לא כן בזמן שאין עושין רצונו של מקום ואין עילה למציאותם כ"א מה שהעולם צריך אל האדם אל עבודת האדמה וצאצאיה ואז המה בבחינת כלי הכרח ואז יש להם מספר.

וזהו מאמר הקב"ה ליונה שהיה מצטער על אבדת הקיקיון שאין עילה אחרת אל חשיבות הקיקיון בעיניו רק בעבור היותו אצלו ככלי הכרח להגן עליו מפני השמש. יפה אמר לו אתה חסת על הקיקיון כו' כלומר מה תתפלא על הצלת נינוה, והראה לו הבחינה השנית כי יתנו מציאות אל כמה דברים מסבת ההכרח והצורך אל הדברים שהמה מסוגלים ואיך לא אחוס על נינוה העיר הגדולה כו' ובהמה רבה, והבן:

חלק יא

ואני הנה לקחתי את הלוים מתוך בני ישראל תחת כל בכור כו' (ג', י"ב). מדרש: ואני מוסיף אני על חבתם כו' (פרשה ג', ד').

בארנו בעז"ה את המאמר בפרשת ויחי בבאור המאמר שכל את ידיו כי מנשה הבכור, עיי"ש כי טוב ויפה הוא:

נשא

חלק א

צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (ה', ב').

מדרש: מכאן אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום על י"א דברים הצרעת באה כו' ועל המחלל שם שמים זה גיחזי שרץ אחר נעמן ליטול ממנו ממון אלישע קידש שמו של הקדוש ב"ה שלא רצה ליטול מנעמן כלום וגיחזי רדף אחריו ונשבע לו לשקר כו' עד אמר לו הקדוש ב"ה לגיחזי רשע אתה אמרת **חי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה** (מלכים ב' ה', כ') נשבעת בשמי כדי לחללו, חייך מאומה אמרת ומומו אתה נוטל, צרעת נעמן תדבק בך כו' (פרשה ז', ה').

ובהשקפה הראשונה אין הדבר מובן חייך מאומה אמרת ומומו אתה נוטל, איך יתייחס מומו למאומה. אבל באור זה על דרך דמיון לנער ראה אצל אביו דברים נחמדים והיו של אחרים והפציר הנער באביו שיתן לו מאומה מן הדברים, ובראותו שאביו לא האזין לקול הפצרתו ואינו ממלא בקשתו קפץ הנער ונשבע בחיי ראשו שיתן לו מאומה כי ידע

בנפשו אשר אביו לא יעבור על השבועה, הרים האב את ידו ויכהו מכת יד על הלחי ויאמר לו הנה לך מאומה כאשר נשבעת. וכדבר הזה ממש היה בגיחזי כי הוא נשבע ואמר חי ה' כ"א רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה, אמר לו הקב"ה מאומה אמרת ומומו אתה נוטל וצרעת נעמן תדבק בך, והבן:

חלק ב

ובסמוך: רבי יצחק אומר על עין רעה צרעת באה אדם צר עין ואינו משאיל את כליו, הקב"ה משלח צרעת בביתו ומוציא כליו לחוץ והבריות אומרים פלוני לא היה משאיל את כליו ואומר שלא היה לו כלים כו' (שם).

חלק ג

ובמקום אחר אמרו באותה שעה קורא הקדוש ב"ה לגיונות שלו ואומר לא על חנם הכיתי אותו אלא **בעון בצעו קצפתי ואכהו** (ישעיה נ"ז, י"ז) (ויקרא רבה ט"ז).

דע כי המונע את עצמו מן הצדקה יהיה לאחד מב' סבות, אם מאהבתו את כספו, או משנאתו את העני ואין רצונו להטיב עמו, זה ענף מן לא תגנוב, וזה ענף מן לא תרצח, וזה שאינו משאיל כליו ועינו רעה להטיב עם אחרים גם אם יהיה זה נהנה וזה לא חסר, היודע נסתרות מעניש אותו ע"ז כדרך עונש בנפשות ונגעים באים עליו.

ממש כמו שיזדמן שיענש המשרת כדרך העונש שמענישים לבעה"ב כי יודעים הם אשר בעליו צוה עליו להעיז, והעד - עזות מצחו וקשיות ערפו, כן האיש הזה אשר מסבת עין רעה הוא עושה זאת מגיע לו עונש לא כהעונשים בדברים שבממון רק כהעונשים אשר בנפשות, והבן:

חלק ד

דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא והתודו את חטאתם אשר עשו גו' (ה', ו'-ז').

וראוי להתעורר בהבנת מאמר ואשמה הנפש ההיא, גם מאמר והתודו את חטאתם אשר עשו מה בא למעט וכי יזדמן שיתודה אדם על דבר שלא עשה.

ונזכיר לזה מאמר רז"ל מכל חטאת האדם ממה שבינו לבין חבירו על הגניבות ועל הגזילות כו' (פרשה ח', ה') גם מאמר **והנה ה' נצב על חומת אנך** כו' (עמוס ז', ז') לא אוסיף עוד עבור לו, בכל עונות כתיב נושא עון וכאן כתיב לא אוסיף עוד עבור לו **ובצעם בראש כלם** (עמוס ט', א') אמר ר' שמעון בר אבא משמיה דר' יוחנן משל לסאה מלאה עוונות מי מקטרג בה גזל (סנהדרין ו') בני אדם שיש בהן ע"ז ומגלי עריות וש"ד וגזל שקול כנגד הכל עכ"ל המדרש (ויקרא רבה פרשה ל"ג, ג'). מבואר מדבריהם כי לא

זאת לבד שהיא חמורה מכל העבירות כ"א שהיא עלולה להמשיך הדין על האדם וכמו שהביאו ז"ל שם מאמר **והנה הכיתי כפי אל בצעך** כו' (יחזקאל כ"ב, י"ג) ומאמר זה אמר אחר שהציע חשבון ערוך ואמר התשפוט את עיר הדמים גו' עיר שופכת דם גו' ועשתה גלולים עליה לטמאה גו'.

והטעם בזה נוכל לומר כי הגוזל מחבירו בעל בחירה ובעל חיוב כמוהו יוכל להיות שזה יהיה סבה אל הנגזל לסבב לו כמה עבירות עי"ז, כדרך שאמרו (פרשתנו ט') הנואף והוליד ממזר יוכל להיות שיעבור על עשרת הדברות, לכן שוקלים העונש כפי הראוי לו וכפי פעולתו, כן גוזל הגר או הדל קרוב הדבר מאד שיסבב אל הנגזל שיחטא בכמה דברים אם לשעה ואם לעולם, וזה משפט המחטיא את חבירו אשר חטאי חבירו יהיו תלויים בו. וכמה מורה ע"ז מאמר **וכחש בעמיתו בפקדון או בגזל** גו' **על אחת מכל אשר יעשה האדם לחטוא בהנה** (ויקרא ה', כ"א) ר"ל כי הגזל הזה יהיה סבה אל הנגזל לעשותו אותו חוטא באחת מכל העבירות.

ואל הכוונה הזאת רמז גם כן במאמר שלפנינו איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, למעול מעל בה' ומלת האדם מוסב למעלה ולמטה כלומר מכל חטאת האדם והאדם ימעול מעל בה' לזה אמר ואשמה הנפש ההיא כי הנפש ההיא של הגוזל אשמה בה, כמשפט המחטיא את חבירו חטאי חבירו תלויים בו. אמנם כאשר יתן לבו לשוב אל ה' ולהתודות אז ידאוג ויאמר איככה יתודה על עבירות אשר ביד חבירו הלא אינו יודע על מה להתודות, לזה אמר והתודו את חטאתם אשר עשו גו' לא יותר, וכן נאמר ג"כ בפרשת ויקרא וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל גו' השלים ואמר וכפר עליו הכהן לפני ה' ונסלח לו על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה, וכמו שנתבאר בחבורנו על מקומו ע"ש.

חלק ה

מדרש: כשראה דוד שהתחיל הרעב לבוא בימיו כו' אמר אין הדבר תלוי אלא בי **ויבקש דוד את פני ה'** (שמואל ב' כ"א, א') ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים (פרשה ח', ד'). ובגמ' פריך קתבע לשאול שהמית הגבעונים וקתבע אוריה שלא נספד כהלכה, ומשני אין דכתיב **אשר משפטו פעלו** (צפניה ב', ג') באשר משפטו שם פעלו (יבמות ע"א).

באור מאמר זה מצאתי בספר עין דמעה להגאון מו"ה שלמה קלוגר שיחי' שמבאר אותו על דרך שכתוב בספר מעון הברכות בשם חכם אחד בבאור מאמר כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה (והחכם הזה הוא הצדיק מוה"ר המחבר נ"ע הגאון בעל מעון הברכות ז"ל שמע זאת מפיו הקדוש בהיותו בקעמפנא ועתה כבר הוא בדפוס בדרשותיו הנעימות

על שיר השירים בספר קול יעקב. הודעתיך היום קורא נעים כי פעמים רבות תמצא בספר מעון הברכות שכתב דברים בשם חכם אחד, והם מפי הצדיק מדובנא נ"ע וסיים עליהם ודפח"ח, ובכלם כתב רק חכם אחד ואת שמו הטוב העלים, וה' יסלח לו).

ועתה נעתיק בקצרה מ"ש בספר קול יעקב על מאמר כי עזה כמות אהבה, כי במדות בו"ד אין באפשר שיהיה לאדם על חבירו אהבה ושנאה גם יחד, רק או אם היה אוהב את חבירו בעבור מעלות טובות שראה בו ואח"כ ראה בו מדות רעות וישנאהו, והשנאה תגבר על האהבה, או להיפך האהבה גוברת על השנאה, אבל מן הנמנע הוא אשר שניהם יתקבצו בנושא אחד, וע"כ עשה יעשה משניהם מזג ממוצע היינו שלא יאהבהו בשלימות גם לא ישנאהו תכלית שנאה כי הכחות מתערבים וכל א' מכבה את חבירו. אבל מדותיו של הקב"ה אינם כן כי אינם על דרך כחות ב"א, ואצלו יתברך אפשר שיהיו ב' דברים הפכיים גם יחד ואין אחד מכבה את חבירו.

וזהו מאמר המדרש **ראה ראיתי את עני עמי** (שמות ג', ז'), אמר לו הקב"ה למשה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות, אתה רואה ישראל עומדין על הר סיני ומקבלים התורה ואני רואה שיקבלו התורה ואח"כ יעשו את העגל (שמות רבה פרשה ג', ב'). אשר בהשקפה הראשונה הדבר כמו זר הלא מרע"ה לא ידע העתידות כ"א מה שהקב"ה הראה לו והודיע אותו א"כ למה לא הראה לו גם שניהם גם קבלת התורה גם מעשה העגל, ומה זה שאמר הקב"ה אם רואה שתי ראיות יגלה את עיני משה ויראה גם הוא את שתיהן. אבל אחר דברינו יתבאר מאד אתה רואה ראיה אחת כלומר אתה אוהב את ישראל מצד קבלתם את התורה, אבל אם תראה עוד מעשיהם בעגל אז תתקלקל האהבה על ידי השנאה, לא כן אנכי שאני אוהב אותם אהבה גמורה בעבור קבלת התורה ואף שאני רואה עוד עשיית העגל אין השנאה מבטלת את האהבה וזה עומד בפני עצמו.

ועל פי הדברים האלה כתב הגאון מהרש"ק הנ"ל נ"י בבאור מאמר הנ"ל כי תחלה היה דעת המקשה אשר גם בו יתברך לא שייך אהבה ושנאה גם יחד, רק א' מכבה את השני ולכך פריך קתבע לשאול שהמית הגבעונים וקתבע ליקריה, וממ"נ אם יש שנאה אין אהבה אז, ואם יש אהבה אין שנאה אז, לזה משני אין דכתיב אשר משפטו פעלו במקום משפטו שם פעלו כי אצלו יתברך נמצאו שניהם גם יחד והבן, (והשלמת הדברים תמצא בקול יעקב סוף שיר השירים).

חלק ו

וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל אשר יקריבו לכהן לו יהיה ואיש את קדשיו לו יהיו איש אשר יתן לכהן לו יהיה (ה', י') ובגמרא: למה נסמכה פרשת סוטה לפרשת תרומה

ומעשרות לומר לך כל מי שאינו נותן תרומותיו ומעשרותיו לכהן סוף נצרך לכהן ע"י אשתו שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו וסמיך ליה איש איש כי תשטה אשתו וגו', ולא עוד אלא סופו שנצרך להם שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו, ואם נותנן סוף מתעשר שנאמר איש אשר יתן לכהן לו יהיה לו יהיה ממון הרבה (ברכות ס"ג, א').

ונבאר דבר דבר על אופניו, אשר בהשקפה הראשונה אין הדבר מובן מה ענין העונש שיהיה אל המעכב תרומותיו ומעשרותיו ואינו נותנם אל הכהן שיהיה נצרך לכהן ע"י אשתו.

אבל הבנת הדבר ע"פ משל לגדול אחד שהיה שלם בכל המעלות, בתורה ובחכמה, ובמדות טובות, לימים נתדלדל ויט שכמו לסבול להיות נודד ללחם איה, וילך מעיר לעיר לבקש מחיתו, ובכל מקום בואו היו מכבדים אותו לשמע חכמתו ושלמותו, ויהי הוא בא אל עיר קטנה ואנשים בה מעט, וכאשר שאלו אותו מה מעשהו, מה עשה הטמין והעלים כל מעלות שלמותו וכל כלי מלאכת חכמתו, רק אמר להם שהוא רופא אומן של מכה טריה להמציא ארוכה ומרפא, אמר לו חבירו פליאה דעת ממני איך חכם כמוך אחר כל החכמות אשר טפחת ורבית אין אתה משבח את עצמך רק במלאכה פחותה ובזויה, ויען ויאמר אם אגיד להם דבר חכמה ובינה הלא כמו זר יחשב בעיניהם כי ראיתי אותם שהמה אנשים פתותי ערך, דלים מחכמה, ורקים מבינה ולא ידעו ולא יבינו חשיבות המעלות הרמות, לכן בזאת חכמתי עמדה לי לשבח עצמי במלאכה בזויה, וקראתי עצמי רופא אומן כי דבר זה הוא נודע בפעולתו וצורך מלאכתו גם לקטני הערך.

הנמשל הכהן הוא מעוטר ומוכתר בכל המעלות ומדות יקרות לשרת בהם את פני המלך הכבוד יתברך כמאמר **כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא** (מלאכי ב', ז') ונאמר **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** גו' (תהלים ס"ה, ה') ולהעלות עולה ולהקריב מנחה ולהוריד השפע, ולטהר ולקדש לכל איש, וגם היה מוצלח אל הזדמנות ענין פחות וגרוע - סוטה שנסתרה היה הכהן משקה אותה לברר האמת, הנה החכמים ושלמי הדעת וקדושי ישראל היו מכבדים את הכהן בעבור הבחנתם המעלות הרמות והנשגבות אשר בו, ואשר על ידו יתמלאו משאלותיהם, יורידו אליהם כל השפעותיהם, יטהרם, יקדשם ויכפר על חטאתיהם, אבל מי שיש לו תרומות ואינו נותן אותם אל הכהן בע"כ אינו מבין ואינו מרגיש המעלות היקרות המעולות אשר בו, לכן הקב"ה יגלגל עליו שיצטרך לכהן ע"י אשתו, ואז לבבו יבין ויבחין גם הוא ממעלת הכהן וסגולתו גם כי נבער הוא מדעת ולא בינת אדם תבונתו:

ומעתה נמתיק מאמר ואם אין לאיש גואל להשיב האשם אליו האשם המושב לה' לכהן, וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל אשר יקריבו לכהן לו יהיה ואיש את קדשיו גו' דע כי משפט וחק הכהנים והלוים רחוק מן השכל מאד, כי כפי הוראת מאמרי תורתנו הקדושה הנה הנם המובחרים והקרובים אלו כמאמר הנ"ל אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך גו', וא"כ יפלא בעינינו וכי קצרה יד ה' ח"ו מלחלק להם חלק ונחלה בכל שבטי ישראל שיתפרנסו מידו יתברך מטל השמים ומשמני הארץ, לא לפרנסה כהאוכלים לחם דמעה בבושה וכלימה שיהיו מקבלים מתנות מאת העם כעניים ודלים כמאמר **לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה' ונחלתו יאכלון ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו** גו' (דברים י"ח, א') ובפרטות נאמר באהרן קדוש ה' **ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל** (במדבר י"ח, כ') וראוי להתבונן בעומק ענין זה.

ולבי אומר לי כי יש לזה ב' טעמים אחד הוא קרוב אל השכל אבל רחוק מן האמת, ואחד בהפך קרוב אל האמת ורחוק מן השכל. הקרוב אל השכל הוא שהיה רצונו יתברך לעשות את השבט הזה חפשי בישראל שלא יהיה עליהם עול העוה"ז וכבדות פרנסתם, לחרוש ולזרוע, לפתח ולשדד האדמה, וכל עבודה בשדה למען יהיו פנויים למלאכת שמים, ולכן צוה יתברך אל העם שיתנו להם מתנות ונדבות ממה שחננם ה' כמשפט כל עניים ואביונים שמחוייבים אנחנו להחיותם ברעב. אכן לפי הטעם הזה הלא ימר דבר הנתינה אצל הנותן לאמר למה לא חלק הקב"ה להם פרנסתם בדרך נס על דרך שהאכיל את ישראל מן במדבר, כן היה ראוי להאכיל את הכהנים תמיד ולא יהיו למשא על העם. וכבר מבואר במדרש שזאת היתה תרעומת קרח ועדתו (במדבר רבה י"ח) משה מלך ואהרן אחיו כהן גדול ובניו סגני כהונה תרומה לכהן מעשר לכהן כו'.

אמנם דע כי יש דרך אחר אל ענין זה ואולי הוא האמת והוא בהקדים מאמר הנביא **הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די** (מלאכי ג', י'). ומה מאוד ראוי לתת טעם על ההפלגה כזאת לאין צורך, הלא הקב"ה לא עביד ניסא למגנא, ולמה לו יתברך לתת הרבה כ"כ עד בלי די, ורבותינו ז"ל עוד ביארו ואמרו מאי עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם מלומר די (שבת ל"ב) וזה צריך טעם הלא אחר שאומרים בשפתותיהם שכבר יש די ראוי להיות די ומה לו יתברך לתת עוד עד שיבלו שפתותיהם כו'.

ולבוא אל באור זה נזכיר עוד מאמר רבותינו ז"ל קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף (פסחים קי"ח, א') וראוי לבאר ענין המשל איך ובמה הוא דומה אל הנמשל.
והנראה לדעתנו בזה עם מה שכתבנו למעלה (פ' וירא) בבאור ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן ויאמר ה' גו' היפלא מד' דבר למועד אשוב גו' וכלל הדברים מהמבואר שם כי הנה ידענו כי מדות הקב"ה שלא כמדות בשר ודם כי בשר ודם בכל ענייניו ועסקיו תחזינה עינינו אך מהירות אך חפזון השתדלות וזריזות לרוץ ולעוף, למהר ולהחיש מעשהו, כמו כאשר יחלה אדם מעט הלא נראה כי ימהר ויבקש להביא אליו רופא, ומה ענין מהירתו, למה אינו ממתין למחרתו או ימים או עשור. אכן התשובה בזה כי אדם אינו רק אדם, אינו יודע מה ילד יום לכן בהכרח ישקוד על הדבר וימהר על רפואתו להחיש מפלט לו בטרם תכבד מחלהו עליו, וטרם יבואו המים עד נפש, כי אז תהיה רפואתו והצלתו רחוקה ממנו, וכן כאשר יבוא אליו הרופא ויתן לו רפואות האם תעשינה ידיו תושיה להקים את החולה ממטתו ע"י כף אחת קטנה אשר יתן לו מהסמים, דבר זה אין ביד הרופא מעולם אבל יוכל להועילו מעט מעט להביאו אל הבריאות בהדרגה, מדריגה אחר מדריגה כי הטבע יפעל בהדרגה לא בקפיצה. אכן מדותיו של הקב"ה לא כן המה מה תאמר אצלו יתברך כי הקב"ה צריך למהר ולשקוד על הרפואה, הלא כבר קבלנו אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים כי תשועתו של הקב"ה תוכל להיות גם ברגע האחרונה וכן תשועתו אינה באה במדריגות כי ישועת ה' כהרף עין. הבט ימין וראה את אשר ספרו רבותינו ז"ל (במדרש ואתחנן) בנוהג שבעולם בשר ודם עושה לו פטרון שהוא מתקיים עליו והוא נתפס באנקלוטי' הלכו ומצאו לפטרונו ואמרו לו בן ביתך נתפס, אמר להם אני מתקיים עליו, יצא ליהרג היכן הוא והיכן פטרונו, אבל הקב"ה אינו כן אמרו לפניו מלאכי השרת משה בן ביתך נתפס אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא עומד לפני פרעה הרי הוא נידון ליהרג, אמר להם אני מתקיים עליו, יצא ליהרג הצילו הקב"ה מנין שנאמר ויצילני מחרב פרעה. כלומר כאשר כבר היתה החרב על צוארו אז הצילו יתברך ועשה את צוארו כעמוד השן, כי כן הוא מדתו יתברך להושיע ברגע האחרונה וכהרף עין, משא"כ בשר ודם כאשר ירצה להציל את חבירו בע"כ הוא צריך להקדים את עצמו בהשתדלות רב בטרם יגמרו דינו, אבל הקב"ה מניח את האדם לעשות ולדון כפי מה שירצה, הניח את המן להתקצף על מרדכי ולעשות העץ ובגמר מלאכתו לכל מעשהו ויתלו את המן.

הוא הדבר והוא הענין בשרה אמנו כי באין ספק האמינה ולא כחדה בדבר ההבטחה, אבל היא הלכה בשיטת המלאכים הנ"ל שמיהרו את עצמם לראות בהצלת משה, כן היא גם היא היתה חרדה ונמהרה לראות צמח ישועתה טרם עמדה על הפרק ועתותי ההריון החרוצים ממנו יתברך כי האמונה היתה בה שתהיה נפקדת, אבל אמרה בלבה הלא אשה זקנה בקמטי בלותה איך תתעבר ותלד, בע"כ כי תשוב לימי עלומיה ויתחדש כנשר נעוריה בכדי שתוכל לקבל הריון, והיה משפטה על החזרת כח הנעורים כמשפט החולה החוזר לבריאותו אשר החולה החוזר לבריאותו גם הוא חוזר אך מעט מעט ויום אחר יום נראו בו סימני הבריאות בכל פעם יותר עד שהוא שב לאיתנו, כן היה בדעת שרה כי גם בישועתה תראה בעיניה סימני התשועה מעט מעט, ואחר שנתבשרה על בשורת הזרע תהיה נהפכת לאשה אחרת ותתחיל לשוב אל משפט הילדות, והלכה בכל פעם והסתכלה במראות לראות את פניה וראתה כי היא כתמול שלשום, עומדת גם היום בקמטי בלותה כאשר מתחלה באין השתנות כל מאומה, ופניה היו לה עוד כאשר היו, אז ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלותי היתה לי עדנה, כלומר וכי אפשר זאת אחר שתבלה בזקנה ושיבה אז תהיה לי עדנה, ואדוני גם הוא זקן מאד כלומר והלא מהראוי היה שיתראה בנו סימני ילדות לעשות דרך ונתיב אל הישועה. על זאת אמר יתברך למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד כבר קרבו הימים ללדת ואני זקנתי, היפלא מה' דבר, כלומר וכי בשר ודם אני שהוא מוכרח למהר ולהקדים מעשיו לעשותם ולסדרם מדריגה אחר מדריגה, אבל אני רב להושיע גם בבוא העת להכיל הדבר, וזהו - למועד אשוב אליך גו' ולשרה בן, לאותה הרגע שיהיה ראוי אל הבן ההוא שיצא אל אויר העולם ודאי יצא, ומה לך לסימנים ומה לך למדריגות.[365]

[365]לאותו רגע שיהיה ראוי וכו' אמר הכותב עם הדברים הנאהבים והנעימים האלה אני מבין עתה מאמר אדוננו משה רבינו ע"ה אל האלהים יתברך **בי אדוני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי** (שמות ד', י') אשר יפלא מאד על שפת יתר שאמר גם מתמול גם משלשום גו' מה לנו אל מה שהיה תמול שלשום הלא היום הקב"ה משלחו ואינו יכול לדבר זה יספיק מאד לתשובתו. ונתבונן ג"כ בדבר התשובה שהשיב לו יתברך **ויאמר ה' אל משה מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור הלא אנכי ה'**. הנה התשובה כמו שהיא כתובה לפנינו כבר יש בה די על שאלת משה רבינו ע"ה באין מחסור כל מאומה, ורז"ל במדרש באו והעמיסו בה דברים הרבה ולכאורה הם ללא צורך לדבר התשובה, וז"ל מי שם פה לאדם מי שם פה למשה כשהיה נידון לפני פרעה על דבר המצרי, או מי ישום אלם או חרש שלא היו יכולים לדבר כנגד משה, או עור שנעשו הכל כעורים וכחרשים ולא ראו איך ברח משה מידם (עיין רש"י) ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר אמר ר' אבהו מורה אני דברים לתוך פיך כחץ כמה דאת אמר או ירה יירה. והדברים סתומים מה צורך לפרוט כמה נסים אל דבר התשובה שהשיבו יתברך וביותר מה דחקו של ר' אבהו לפרש מאמר והוריתיך כמאמר או ירה יירה. אמנם לפי הדברים האלה הענין מבואר מאד כי משה רבינו ע"ה גם הוא ודאי היה מאמין בו יתברך שירפאהו ויוכל לדבר, כי אחר שהוא יתברך שולח אותו ויודע בו שהוא כבד פה איך יתכן לאיש אלם לעשות אותו מליץ ולשלחו לפני מלכים להמליץ. אבל משה רבינו ע"ה היה חושב שתהיה רפואתו כדרך רפואת כל חולה במדרגות מעט מעט, כן היה חושב אשר הקב"ה בדברו אליו יהיה דבורו של הקב"ה לסגולה לפעול במשה פעולת הדבור ולרפאות את פיו ולשונו. והנה בהתחילו יתברך לדבר עם משה

ומעתה יפה המשילו חז"ל ואמרו קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, כי הנה בקריעת ים סוף היה ב' מניעות. א'. הקטרוג הגדול שהיה עליהם הללו עובדי ע"ז והללו כו' ולכן גם כי תנאי התנה הקב"ה עם הים מששת ימי בראשית שיהיה נבקע לפני ישראל, עכ"ז המקטרג היה עומד ומקטרו. ב'. כי רצון הקב"ה היה שישראל ימסרו את נפשם וירדו אל תוך הים, והם לא כן חשבו והעולה על רוחם היה כי מי הים יתמעטו ילכו הלוך וחסור לאט לאט טרם יבואו אל חוף הים, וזאת אינה ממדתו יתברך לעשות נס כל עוד אשר יש מקום אל הטבע וכמאמר **דבר אל בני ישראל ויסעו** (שמות י"ג, ט"ו) אמר הקב"ה למשה אין להם לישראל אלא ליסע מן היבשה אל הים יסיעו רגליהם מן היבשה אל הים אז יראו הנסים שאעשה להם וכו', ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה מכאן אתה למד שלא נקרע להם הים עד שבאו לתוכו עד חוטמן (שמות רבה פרשה כ"א ח'-י'). היינו באשר אין עוד מקום אל דרך הטבע שיחיה האדם כאשר המים למעלה מן חוטמו אז הוא צריך אל הנס. אבל אך מעט מן המעט היו מן הקופצים מן היבשה אל הים נחשון בן עמינדב קידש שם שמים וקפץ אל תוך הים (במדבר רבה י"ג) אבל המוני בני אדם עמדו על שפת הים, וכאשר ראו שנבקע הים אז נכנסו גם הם כמאמר **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים** (שמות י"ד, כ"ט) לא כאשר בהראשונים שנאמר בהם ויבואו בני ישראל בתוך הים (ואח"כ) ביבשה ע"כ - והמים להם חומה מלא, אבל אותם שהיו מקטני אמנה נאמר בהם בהיפך הלכו ביבשה בתוך הים, כאשר ראו את היבשה אז הלכו אל תוך הים, ע"כ כתב בהם והמים להם חמה חסר שהיה עליהם קטרוג גדול

ודבר עמו יום א' ושני ימים וביום השלישי וביום הרביעי עד שעברו שבעה ימים כמבואר במדרש (ש"ר ג') והביט בעצמו כי הוא כמו שהיה בלי השתנות כל מאומה ואינו מרגיש גם אפס קצהו מסימן רפואה, אז התפלא מאד ואמר רבש"ע בי אדוני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך גו' כמה ימים כבר עברו אשר אתה דובר אלי ועוד לא נעשה עמי דבר שאהיה ראוי ללכת בשליחות זאת. ע"ז השיבו יתברך מי שם פה לאדם או אלם או חרש גו' וכבאור המדרש שנעשו הכל כחרשים וכסומים והכל היה ברגע אחד, לכן ועתה לך כלומר מה לך להמתין על הרפואה אבל עתה כמו שאתה כבד פה ובעוד היותך כבד לשון לך אל פרעה והוריתיך אשר תדבר. וא"כ יפה הרגיש ר' אבהו מהו והוריתיך כי אם תפרש כמו מורה ומלמד הלא ללמד שפה לאחר כמה ימים וכמה שנים יחלופו, לכן יפה ביאור מורה אני דברים לתוך פיך כחץ ברגע אחת כאשר תהיה אצל פרעה ותצטרך לדבר עמו אז ברגע ההיא תוכל לדבר והבן. ועל דרך זה כבר כתבנו למעלה (ריש פרשת וארא) שזאת היתה תמיהת משה רבינו ע"ה ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך, כי ראה כי השעבוד קשה על ישראל כמו שהיה, ועוד עם כמה הוספות ואם היה זמן גאולה בהכרח כבר היה נראה ומורגש כי הגיע הקץ בא הקץ, כמו שאנחנו רואים בהעושים במלאכה אשר בהתחלת המלאכה תכבד העבודה על כל העוסקים בה זה במעצד וזה במקבות בכשיל ובכילפות, וכאשר המלאכה תעמוד על גמרה תתמעט העבודה מעט מעט עד כלה, ומשה רבינו ע"ה בא אל בני ישראל והנה הם עומדים בטיבו ולבנים כאשר מתחלה והתפלא מאד. ע"ז השיבו יתברך מה תתפלא עלי הלא כבר נאמר **כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם** (ישעיה נ"ה, ט') וזהו לכן אמור לבני ישראל אני ה' הוא המדבר בצדקה רב להושיע גם כהרף עין. וזהו והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלתי אתכם מעבודתם כי אצלו יתברך אין ענין אל מדרגות אבל והוצאתי אתכם ממש מתחת סבלות מצרים ובפעם א' תפסק העבודה מכל וכל:

מאד. (הדבר הנכבד הזה שמעתי בשם אדונינו הגר"א מווילנא נ"ע אבל אח"כ מצאתיו בספר כלי יקר).

סוף דבר כי קריעת ים סוף היה קשה, גם שהתנה הקב"ה עם הים משמת ימי בראשית (שמות רבה כ"א) עכ"ז היה קשה ע"י ב' דברים א'. הקטרוג הגדול שהיה עליהם ב'. המהירות כי מיהרו ושקדו לראות את הנס, בעוד שאין מן הצורך לעשות את הנס ומה גם לדעת חז"ל שלא היה מן הצורך כלל שיצאו מן הים באותו צד שנכנסו (עי' תוס' ערכין ט"ו, א' ד"ה כשם). והנה במזונותיו של אדם תמצא ג"כ ב' מניעות האלה בצלמם ודמותם, א'. גם כי כבר קבלנו כל מזונותיו של אדם קצובין לו מר"ה (ביצה ט"ז) וא"כ אחר שכבר נכתב ונחתם כמה ירויח היה מהראוי שיזדמן לו חלקו בלא יגיעה ובלא דאגה, אבל המקטרג עומד ומקטרג הלא עבר עבירה פלונית ופלונית ואינו ראוי לקבל הטובה. ב'. כי המדה העליונה מחייבת בפרנסת הבריאים רק מה שהם צריכים ביום זה לא לתת להם מה שיצטרכו למחר, ומה גם לאחר כמה ימים וכמה זמנים. וכן התנה הקב"ה עמנו בתחלה בעת קחתו אותנו לו לעם והבטיח לנו מזונות על שלחנו נאמר **הנני ממטיר לכם לחם מן השמים** (שמות ט"ז, ד') אבל רק **דבר יום ביומו** כי למה לו על מחר, הלא החיים אשר הוא חי עוד לא קבל על יום המחר כמ"ש בספר הזוהר (בראשית רבה ב') על מאמר **כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה** גו' (ישעי' מ"ב, ה') ת"ח עובדין דקוב"ה לאו כעובדין דבו"ד בו"ד עביד עובדא ואגמיר ליה, קוב"ה עביד עובדא ולא אגמיר ליה, אלא בכל שעתא ושעתא בכל רגעא ורגעא, ועל דא לא אמר ברא שמים רקע הארץ נתן נשמה רק בורא השמים, רוקע הארץ, נותן נשמה, הכל בפועל בינוני כי בהווה הוא נותן ומחיה חיים כמאמר **ואתה מחיה את כלם** (נחמיה ט', ו') (עיין במורה בכ"ט מראשון) וא"כ אם עוד החיים אין לו ביום זה על יום המחרת, למה לו מזונות על יום המחרת. אכן לפי טבע האדם למה שהוא אדם קשה לו מאד ענין ההנהגה הזאת כי יפחד וידאוג כל היום תמיד מה יאכל למחר, וכבר נזדמן גם בימי הראשונים אשר הדור היה דור דעה עכ"ז נאמר **ויותירו אנשים ממנו עד בוקר** (שמות ט"ז, כ') כי בו"ד אינו מוכשר לסבול זאת, ורוב ההמון היה מת מן הדאגה אם לא השפיע לו ד' עודף על צרכו להשקיט לו מדאגת מחר. וא"כ יפה המשילו קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף כי בשניהם תמצא ב' המניעות שאמרנו הקטרוג והחפזון, היינו מה שממהרים את עצמם לראות פרנסתם בעוד שאינם צריכים ולהשקיע ולהרגיע את האדם להנעים לו החיים בהכרח להשפיע לו מזונות גם שיש עליו ב' מניעות הנ"ל.

מי כהחכם יתברך היודע פשר דבר והפליא עצה הגדיל תושיה איך לצאת ידי מידת הדין שיהיה גם הוא מחייב לתת לאיש מחיתו ולבלתי שמוע לקול המקטרג, וגם לתת לו עודף על צורך מחיתו גם שאינו צריך לזה עתה. והוא במה שצוה ואמר לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל גו' וע"ד פרט אמר אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם, אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל. ואתה הסכת ושמע משל לסוחר זקן שהיה צריך לנסוע על הים הוא עם בניו עשרה ויותר, והנה הסוחר הזה גם כי בביתו יש לו כמה משרתים ומשרתות אבל בדרך לא יקחם עמו להרבות ההוצאה, ומה גם על ימים ונהרות שמה יקוים מאמר **טוב נקלה ועבד לו** (משלי י"ב, ט') והנה העשיר הזה היה איש זקן איך יבשל לעצמו את תבשילו שהוא צריך, והבנים בניו גם הם אינם מוכשרים לתקן תבשילים רק אחד ביניהם שהיה יכול לעשות לבשל ולתקן כפי הראוי, אבל האב הרגיש כי הנער הזה אין לבו טוב על אחיו ודאג בלבו הלא כהיום ימצה אתם וכדי להכעיסם לא יאבה לבשל בעבורם, מה עשה התחכם ע"ז בטרם יצאו מביתם ובהכינם להם לחם ומזון לדרך אמר בלאט אל המשרת כאשר תתן צדה לדרך על הספינה בע"כ תזמין ותתן גם כלים לתקן בהם המאכלים, הזהר מאד ושמור על נפשך שלא להעמיד שמה קדירה קטנה וכאשר תמצא קדרה קטנה שבור אותה, וראה להעמיד שמה רק קדרות גדולות ורחבות והטעם כי כאשר יהיה להנער כלי קטן לא יבשל כ"א בעבור עצמו, אבל כאשר ירצה לבשל בקדרה גדולה הלא מעט מאכל אי אפשר לבשל ובע"כ יהיה מוכרח לבשל קדרה מלאה, וכאשר הקדירה תהיה מלאה אז יהיה התבשיל מספיק בעבור כלם.

הנמשל כל בני ישראל צריכים השפעת הברכה והטוב אבל אין בכחם להשיג זאת, ושבט לוי כהני ה' משרתי אלהינו ידם רב להם ליגע בצינור השפע ולהוריד הברכה כמאמר המדרש (במדרש רבה ה') **הנה עין ה' אל יראיו** (תהילים ל"ג, י"ח) זה שבטו של לוי (פרשה ה', א') וזהו **טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו** (תהלים קי"א, ה') כי יראתם וצדקתם בטוחה לעולם ויהיו ראויים להשפיע להם ברכות. אכן מה יהיה או מה נעשה אם יראה הלוי להמשיך ברכה והשפעת הטובה רק לעצמו ומה לו לאחרים, לכן אמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם, קדירה קטנה בפני עצמך לא תבשל לך כי אם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל, בתוך הקדירה הגדולה שיש בה די בעבור כל ישראל שמה יהיה חלקך מעורב. ומעתה בנקל יזכה הישראל להשיג שפעתו באין מעצור המקטרג כי הברכה תבוא בעבור הלוי וזכותו וגם השפע תבוא בריוח מאד, גם שאינו צריך עתה אליה כי הלא מהצורך לתת לו ברכה גדולה יותר מדי למען התרומה

והמעשר אשר יפריש יהיה ללוי חלק בפני עצמו, כי אם היה ללוי חלק בפני עצמו איך היו ישראל מושפעים על ידם, וזהו הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי כלומר רק טרף כדי סיפוקם ומזונות מצומצמין, ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די, כלומר לא אביט על די שלכם לבלתי להשפיע לכם יותר מן הצורך מאחר שאתם צריכים להעניק לכהנים וללוים די ספוקם בע"כ אתם צריכים להשפעה עודפת יותר מדי הסיפוק.

וזהו שאמרו חז"ל עד שיבלו שפתותיכם מלומר די משל לתינוק בא מבית הספר ואומר אל אמו מהרי נא ותן לי לאכול, ובתוך כך ראתה בעד החלון כי אביו גם הוא בא מן השוק ורוצה לאכול ותקח הקערה ותלך אל הכירה והכף בידה והתחילה לתת אל הקערה התבשיל מתוך הקדירה, והנער עומד אצלה ואומר אמי אמי כבר יש די לפני, והיא נותנת עוד הפעם אל הקערה והנער צועק למה לי כל כך הרבה, אז אמרה לו אמו שוטה וכי בעבורך אני נותן כל כך ראה נא גם ראה כי אביך הולך ויבוא תיכף ובעבורו אני מרבה. כן ממש אם יתפלא הישראל ויאמר הלא כבר יש לפני די סיפוקי ולמה לי עוד, אבל הקב"ה לא יביט על מה שהישראל אומר די, אם עיקר השפע בא רק בעבור הכהן והלוי א"כ ההכרח לתת לו יותר מדי בעבור אשר התרומה והמעשר אשר יפריש ללוי יהיה בה ללוי די, וזהו עד שיבלו שפתותיכם כו' כי בטרם יגיע להם הטרף ודי ספוקם בע"כ יגיע אל הישראל מאה פעמים ככה.

וזהו מאמר איש אשר יתן לכהן לו יהיה והיה ראוי לומר איש הנותן לכהן, אבל הכתוב בא לבאר שבע"כ יתמלא משאלותיו ויהיה מתברך מאה פעמים יותר מכדי סיפוקו למען יהיה כדי שיעור שיתן ממנו לכהן. וזהו מאמר הגמרא לו יהיה ממון הרבה כדי שממנו יתן לכהן ומאמר איש אשר יתן לכהן רומז על ברכה גדולה כל כך שממנה יפריש ויתן לכהן וכדבר האמור:

כלל הדברים כמו שנתן הקב"ה נחלה לישראל היינו הקרקע אשר משפטה שנותנים בתוכה המובחר מהתבואה היינו הזרע אשר זורעים בהשדה וע"י הזרע תוציא הארץ תבואה הרבה מאד. כן כח השבט לוי אצל הקב"ה כי כל מי שנותן להם א' מחמשים או ששים יצמח לו עי"ז חמשים פעמים ככה ויותר, והיא הזריעה לפני ה', והאיש אשר נתאמת בלבו הסגולה היקרה הזאת הלא יעשנה בשמחה גדולה ישמח ויגיל בנתינתו לכהן כמו בזריעתו בקרקע. לכן כאשר רצה הקב"ה להסיר מעליו תלונות בני ישראל הראה לעין כל ע"י המטות אשר צוה להניחם באוהל מועד **והנה פרח מטה אהרן** (במדבר י"ז, כ"ג) הנה בזאת החליט לעיני העדה למען ידעו ענין הכהן וסגולתו כי בו בחר ה'

לשרת ולברך בשמו, וגם בפרשה הזאת אשר לפנינו המדברת מגזל הגר נתן הקב"ה ראיה על זה במה שצוה ואמר **ואם אין לאיש גואל להשיב האשם אליו האשם המושב לה' לכהן** (במדבר ה', ח') והטעם כי הוא כאלו זורעים האשם בקרקע השייך אל כל קהל ישראל וממילא יצא פרי תבואה אל כל ישראל, וזהו המשך המאמר וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל אשר יקריבו לכהן לו יהיה, כלומר שיהיה כאלו זורע בקרקע ולזמן יגיע לו כפלי כפלים הרבה פעמים ככה, ואמר ההיפך ואיש את קדשיו לו יהיו איש אשר יתן לכהן לו יהיה כי מי המונע א"ע מלזרוע שדהו לא ישאר בידו כ"א הזרע אשר לא זרע, כן המושך ידו מלתת לכהן לא ישאר בידו כ"א מה שהיה ראוי לתת לכהן:[366]

ועם דרכנו נמתיק מאמר **ושמחתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי אשר בשעריכם כי אין לו חלק ונחלה אתכם** (דברים י"ב, י"ב). כי הנה גם כי חקר אלוה מי ימצא ומחשבותיו בהם נפלאו מבינת אנוש, אלהים הבין דרכם, עכ"ז גם הטעם אשר אמרנו נכון הוא מעם האלהים יתברך ונבין מאמר **תערוך לפני שלחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי** גו' (תהלים כ"ג, ה') גם מאמר **נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו** (שם ד', ח') באור זה כי העוה"ז מעורב בו טוב ורע גם יחד, היינו כי מציאות עוה"ז וברכתו היא טובה וברכה רק בעסק והעבודה לאסוף ולהכניס היא רעה לרוב בני אדם, כי מלבד העמל והיגיעה עוד יזדמן בהם הרבה עונות, כמו קנאה וחמדה וגזל וכדומה אשר ע"כ חלק הקב"ה העוה"ז על הרוב לשני מחלקות כמאמר **כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים** (קהלת ב', כ"ג) כי הרשעים הם המאספים והישרים יחיו בנותר. וזהו נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו ולכן הרחיק הקב"ה את ידידיו כל שבט לוי מאסיפת הטוב, אך איה איפוא ישמח הלוי עם הישראל גם יחד, ע"ז בא הכתוב לבאר כי האף אמנם אשר שניהם אוכלים מקערה אחת ושמחים על כל הטובה אשר השיגו עכ"ז כוונת שמחתם אינה שוה.

משל לשני עשירים היו בעיר והיה ביניהם שנאה גדולה, ולזמן התחתן אחד עם בתו ולקח לו חתן ממשפחה יקרה הנודעת לשם ולתהלה, והשני נתקנא בו למאד ויהי ב' וג' שבועות אחר החתונה הרגיש בהנער מדות מגונות ותועבות גדולות וימר לו מאד וישלח לקרוא את השדכן ויספר לפניו את אשר קרהו, ויבקש אותו לאמר ראה ועשה כחכמתך

[366] וחוץ לדרכנו נוכל לבאר הסמיכות לפרשת גזל הגר לבאר לנו אופן הגזילה על דרך חדש כי כאשר יתן תרומות ומעשרות יתברך כמאמר (תענית ט') **עשר בשביל שתתעשר** ואם לא יתן תרומות ומעשרות הוא כגוזל מן הכהן והיא גזילה ע"ד הפוך משארי הגזילות כי כל הגזילות הגוזל לוקח מיד הנגזל ופה נקרא גזלן על שלו על שאינו נותן לכהן.

שיתן לבתי גט פיטורין ואני אתן את שכרך, ויאמר לו טוב הדבר והתחיל לדבר על לב הנער עד כי נתן לאשתו גט פיטורין, מה עשה השדכן הלך אל העשיר השני והתחיל לדבר עמו אודות בתו הבתולה ויאמר אל השדכן הרבה ארבה מאד מוהר השדכנות אך תנה לי את החתן הזה ויחלץ חושים ויוציא אותו מבית חותנו לאמר אתור לך מנוחה אשר ייטב לך, והביאו בית העשיר הזה והתקשר עמו ויהי בעשותו המשתה הזמין גם את חותנו הראשון בתוך הקרואים, ויהי אחרי אכלם ואחרי שתייתם התחילו לשמוח כמשפט הנהוג והיו מרקדים והולכים במחול אבי הכלה ואבי המגורשת מן החתן הזה והם שמחים וטובי לב מאד מאד גם יחד, וישאלהו אחד בסתר לאמר לשמחה מה זו עושה איך תשמח כ"כ בשמחה שאינה שלך, ענה ואמר אבי הכלה הוא יעלוז לבו על שהשיג החתן הזה ואני אגיל ואשמח על שהוצאתי אותו מביתי כי נפשי יודעת מאד אותו ורוע ענינו ברוך שפטרני ממנו.

הנמשל כבר ידענו כי הקב"ה ייפה לכל אחד ואחד אומנותו (ברכות מ"ג, ב') והישראל שמח באספו את התבואה, והלוי ישמח על שעשה אותו הקב"ה חפשי מן העמל הזה. (וזהו ושמחתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם גו', והלוי אשר בשעריכם גם הוא ישמח כמו שאתה תשמח על הנתינה אשר חלק ד' לך כן ישמח הלוי על כי אין לו חלק ונחלה אתכם והוא חפשי מכל העמל והטורח הזה):

עוד יתכן בבאור מאמר ואיש את קדשיו לו יהיו איש אשר יתן לכהן לו יהיה ומאמר הגמרא הנ"ל לו יהיה ממון הרבה, ומאין יצא להם ז"ל הלמוד הזה שיהיה לו ממון הרבה. והקרוב בעיני כי הוא ע"ד מאמר הנביא ע"ה **לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו** (ישעיה ס"ה, כ') והרצון בזה כי אם אמנם יחוייב אל האדם להיות ראשיתו מצער עכ"ז טובותיו הראויות לו בנערותו ישולם לו לעת זקנתו, נוסף על הטוב המיועד לו לעת הזקנה. כי זה כלל גדול כי הטוב המיועד לאדם בעוה"ז אם יעדר ממנו בעבור איזה סבה עכ"ז הטוב ההוא לא יתבטל ויאבד, כ"א או שיתנהו יתברך אל איש אחר הטוב ממנו, כמאמר חז"ל (חגיגה ה') הנהו שני מאי עבדת בהו אמר אי איכא אינש דמעביר במליה מוסיפנא להו ליה או שלאחר זמן יתן יתברך את הטוב ההוא אל זה האיש בעצמו והיינו לעת זקנתו. וזה נכלל במאמר **כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב** גו' **כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם** גו' (ישעיה נ"ה, ו') וכמאמר **ושלמתי לכם השנים אשר אכל הארבה** גו' (יואל ב', כ"ה) וכמו שכתבנו מזה באורך בחלק הראשון (פ' ויצא על מאמר וידר יעקב נדר).

וזהו שאמר הכתוב **ואיבתי את איביך וצרתי את צורריך** גו' **את מספר ימיך אמלא** (שמות כ"ב, כ"ב-כ"ו). לאמר שונאיך אשר ילחמו נגדך יפלו לפניך לבסוף, וזהו ואיבתי גו', אבל אתה אל תדאוג ותאמר מי ישלם לי הזמן אשר הייתי בצרה ע"י הרודף. לזה אמר את מספר ימיך אמלא, מה שהיית נחסר בימים הראשונים יתמלא לך באין גרעון כל מאומה, ומעתה ענין המאמר כך הוא מי שאינו נותן תרומותיו ומעשרותיו אל הכהן יתדלדל עד שיהיה נצרך להן, וא"כ היכן תשאר ברכתו שהיתה ראויה לו ודאי תנתן לאחרים הראויים לכך, כענין מאמר הנ"ל אי איכא אינש דמעביר במליה מוסיפנא להו ליה, ואם אח"כ יחזור בתשובה יחזיר לו הקב"ה מה שהיה חסר בעת היותו חוטא. וזהו איש אשר יתן לכהן לו יהיה כלומר הוא עצמו יאכל טוב ברכתו ולא תנתן ברכתו לאחרים וממילא יהיה לו ממון הרבה בכדי להשלים לו הימים הראשונים ויצטרפו לו עתה הממון מזמן העבר עם הממון מזמן ההווה ויהיה לו ממון הרבה:

חלק ז

איש איש כי תשטה אשתו גו' מדרש: **לוה רשע ולא ישלם** (תהילים ל"ז, כ"א) יש אדם לוה ואינו פורע שזה אינו משבר שיניו וגובה ממנו מהו לוה רשע ולא ישלם כו' אלא אם בא על אשת איש מה הוא משלם כו' (פרשה ט', ו').

הנראה כי עיקר הדרש מלשון עתיד של לא ישלם כי ראוי היה לו לומר ולא שלם, לכן יפה התפלא המדרש על מאמר לוה רשע ולא ישלם שהוראתו שיודע המלוה בשעת ההלואה שלא ישלם בעתיד הלא יקשה וכי יש אדם לוה שהמלוה יודע בו שלא ישלם ואינו משבר את שיניו לכן הוכרחו ז"ל לפרש שזה מדבר מן הבא על אשת איש שהוא לוה דבר שלא יוכל לשלם:

חלק ח

ובסמוך: הדא הוא דכתיב **ועתה בנים שמעו לי ואל תסור מאמרי פי הרחק מעליה דרכך** גו' (משלי ה', ז') וכו' **פן תתן לאחרים הודך ושנותיך לאכזרי** (שם) נתנו שנותיהם למלאך אכזרי שקרבו ימיהם ושנותיהם ליאבד כמא דתימא **ותקריבי ימיך ותבוא עד שנותיך** (יחזקאל כ"ב, ד') וכו' כל זאת אירע להם לעשרת השבטים שנאמר **נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה מעל עולליה תקחו הדרי לעולם** לא היה לו בעולם הדר אלא העוללים שנאמר **מפי עוללים ויונקים יסדת עוז** (תהילים ח', ג') וכו' ואתם עשיתם אותם ממזרים מה כתיב אחריו **קומו ולכו כי לא זאת המנוחה בעבור טמאה תחבל וחבל נמרץ**, אמר להם הקב"ה על שאר עבירות הייתי מאריך אפי עמכם כיון שפשטתם בניאוף קומו ולכו כו' (פרשה ט', ז').

עוד מצאנו מאמרם ז"ל במקום אחר אמרה רוח הקודש ע"י שלמה **כי שוחה עמוקה זונה** גו' **אף היא כחתף תארוב** (משלי כ"ג, כ"ז) **אף היא שמביא את האף על האדם כחתף תארוב שאין הקב"ה מאריך למנאפים להפרע מהם** כו' ובוגדים באדם תוסיף שמוספת רשעים בישראל (פרשה י', ב').

הנה חז"ל פירשו מאמר אף היא לשון חמה וכעס, ובהשקפה ראשונה הוא דבר רחוק מאד.

והנראה לקרב הדרש אל הפשט שהוא כמו גם ועכ"ז יהיה הדרש מוכרח ומובן מן הפשט. אמנם דע כי הנה על דרך כלל למדנו מדברי חז"ל אשר לפנינו שאין חטא זה כשאר עבירות שהקב"ה מאריך אפו עליהם, ולא כן חטא הזנות וכמו שהביאו שם מאמר הנביא בשם ה' **והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים** גו' (מלאכי ג', ה'). אולם טעם הדבר דע כי כל עבירות יש ביד האדם לשוב למחר או לאחר זמן ולתקן את אשר השחית, או עכ"פ אם לא ישוב לכסלה ולא יהיה שונה באולתו לא יזכר לו חטאתו, לא כן הבא על אשת איש והוליד ממזר הלא העלה והלא הביא רעה לעולם כי הוליד רשע ופועל רע, והוא מקלקל ימיו הראשונים והימים העתידים לו עד תומם כי חטאתו לא תמחה. והנה הוא כממלא את כל ימיו רעה וחטאה כמאמר הנזכר ובוגדים באדם תוסיף, ר"ל כי הביא והמציא רשע ובליעל, ויהיה פועל רע בעבורו, לכן אין הקב"ה מאריך אף על זה, כי הארכת האף הוא מעת שעשה עד זמן וזמנים הרבה לאמר אולי ישוב בתשובה, וזה כבר יצאו וכבר נאבדו ימיו ושנותיו ברע. וזהו פן תתן לאחרים הודך ושנותיך לאכזרי כי כבר כל שנותיך משועבדים ומוחלטים בידו ע"י הפועל רע אשר בראת משחית לחבל, וזהו כמא דתימא ותקריבי ימיך ותבוא עד שנותיך.

והדמיון בזה לרב ומורה שהיה מנהגו הטוב בבוא אליו איש ואשתו בדברי ריבות ורצו להתגרש לא היה מניח הרב לעשות פירוד כל כך מהרה, פעם נשא אחד אשה ולימים אחדים אחר הנשואים המיר דתו, באה אשתו אל הרב בעבור תקח ממנו גט פיטורין ורצה לנהוג כמנהגו להתעצל בדבר עד זמן רב, השיבה האשה ואמרה הלא כל עיקר טעם השהיות הוא לאמר אולי במשך זמן ידוע יעשו שלום ביניהם, אבל אנכי הלא בעלי כבר שיעבד נפשו לעולם להיות בין זרים מעתה תוכל לדעת אשר גם לשנים רבות יהיה כמו שהוא עתה או גרוע יותר ומה לך להתעצל להתעכב להדאיב נפשי חנם.

הנמשל כבר מובן מדברים הקודמים, וזהו קומו ולכו כי לא זאת המנוחה בעבור טמאה תחבל וחבל נמרץ, פי' כי המציא בעולם פועל רע בריא וחזק מחד שלא ישתנה. ומעתה נתבאר מאד מאמר אף היא כחתף גו' להורות כי המדה"ד מתנצל לאמר מדוע נשתנה

בו המדת הדין שלא להאריך אף, והתשובה - אף היא כחתף תארוב, ר"ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו כי גם הוא בשעה קלה עשה את אשר עשה כי חטף את כל ימיו ושנותיו אל כף האבדון, בעשותו לעצמו פועל רע שיעשה בעבורו. וזהו אף היא כחתף תארוב ר"ל הלא גם העבירה חטפה כל ימיך ברגע א' וא"כ אין בזה מקום להאריך אף, ולכן יפה המליצו אף היא שמביא את האף על האדם והדרש מובן מתוך הפשט כי בע"כ העונש מדה כנגד מדה:

וזהו אף היא כחתף תארוב ובוגדים באדם תוסיף ממש על דרך בעל מלאכה קבל על עצמו מלאכה והבטיח להשלים אותה אחר ירח ימים, והשלים אותה אחר ב' שבועות והבעה"ב מתפלא עליו מאד איך היה אפשר בידו להשלים המלאכה הזאת בימים מעטים, השיב ואמר מה זה תתפלא על הימים המעטים הלא אנכי פועלים הרביתי ואון לי מצאתי וע"כ מהרתי ועשיתי.

הנמשל כי כל העבירות הקב"ה מאריך אפו עליהם כי יש להם זמן עד שתתמלא סאתו אז הקב"ה נפרע ממנו, משא"כ הנואף והוליד ממזר הלא הקדים למלאות הסאה כי הוסיף לעצמו פועלים לעשות במלאכה ועי"כ מיד נתמלא סאתו, וזהו אף היא כחתף תארוב, והטעם - ובוגדים באדם תוסיף, שהוסיף לעצמו פועלים למהר על השלמת המלאכה:

חלק ט

איש או אשה כי יפלא לנדור נדר נזיר להזיר לה' גו' (ו', ב')

מה מאד ראוי להתבונן באריכות הדברים ובכפלם, כי יפליא לנדור נדר, נזיר להזיר, כי באין ספק באו הדברים בעבור כוונה עמוקה.

ונשא עין על דברי רבותינו ז"ל במדרש אולי מהם נקח דעת להבין מאמר נפלא זה וזה לשונם: כל ימי נדר נזרו נדרו תלויה בנזירותו ולא נזירותו תלויה בנדרו (פרשה י', י') וגם מאמר זה צריך באור כי בהשקפה הראשונה הדברים סתומים וחתומים. ובגמרא אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא פעם אחת בא אדם נזיר מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וטוב דואי וקווצותיו סדורות לו תלתלי' אמרתי לו בני מה ראית להשחית את שערך זה הנאה אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי הלכתי למלאות מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז יצרי עלי וביקש לטורדני מן העולם אמרתי כו' העבודה שאגלחך לשמים מיד עמדתי ונשקתי על ראשו ואמרתי לו בני כמותך ירבו נודרי נזירות בישראל עליך אמר הכתוב כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה' (נדרים ע', ב'). גם במאמר זה ראוי להתבונן מה ראה שמעון הצדיק בהנזיר הזה עד שאמר אליו עליך אמר הכתוב איש כי יפליא גו' ולא על נזיר אחר הלא דבר הוא.

ונזכיר לזה מאמרם ז"ל במקום אחר אמר להם הקב"ה לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפי' באמת, אין אתם רשאי להשבע בשמי אלא א"כ יהיה בך כל המדות הללו, את ה' אלהיך תירא שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים אברהם יוסף איוב הוי את ה' אלהיך תירא, ואותו תעבוד אם אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת לכך נאמר ואותו תעבוד ובו תדבק וכי יכול אדם לידבק בשכינה והלא כבר נאמר **כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא** (דברים ד', כ"ד) אלא לומר לך כל המשיא בתו לת"ח כו' אם יש בך כל המדות הללו אתה רשאי להשבע, ואם לא לא (במדבר רבה פרשה כ"ב, א'), וראוי להבין ענין הג' תנאים איככה המה מוכרחים אל השבועה.

ונבאר דבר דבר על אופניו. התנאי הראשון שיהיה הנשבע ירא אלהים הוא כפשוטו שיהיה בטוח בעצמו שיקיים את נדרו ואת שבועתו[367] כי כל עוד שאינו בטוח בעצמו שיש בכחו לעמוד נגד יצרו לקיים הנדר החליט הכתוב ואמר **טוב אשר לא תדור משתדור** גו' (קהלת ה, ה') ולמה לו להכשל בעון נדרים. ושלא יתפלא האדם למה החמירה התורה כ"כ בעון נדרים יותר מבשאר כל המצות שלא חששה בשום מצוה פן לא יקיימנה כמו בנדרים, לזה הסמיך ואמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך גו' וכמו שכתבנו בבאור זה בקול יעקב במקומו עיי"ש וינעם לך.

התנאי השני שלא יהיה לך עסק אחר כ"א עבודת שמים גם זה מבואר במדרש (שם בסמוך) מעשה בינאי המלך שהיו לו שני אלפים עיירות וכלם נחרבו על שבועת אמת, כיצד אחד אמר לחבירו בשבועה שאני הולך ואוכל שאני הולך ואשתה והיו הולכין ומקיימין שבועתן ונחרבו כו' יען כי אין כבודו של הקב"ה שישא את שמו על ענין פחות כזה כ"א לדבר שבקדושה כמאמר **נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך** (תהלים

[367] למי מותר לנדור ובמקהלות נשאתי ע"ז משל נחמד לב' שכנים עניים אחד היה חוטב עצים והשני היה גנב והיה לזה בנות ולזה בנות החוטב עצים כאשר ראה בתו הגיע פרקה התחתן עמה ועשה לה חתונה כמשפט הבנות בכל הדברים הנהוגים, והגנב היו הבנות בביתו בתולות זקנות ולבנות לא יוכל שלחן, פעם הפציר הגנב בשכינו שיסביר לו הלא אתה איש עני ואביון כמוני כמוך אחד, ואיככה אתה תתחתן עם בנותיך ואתה נותן להם מוהר ומתן בכבוד, ויאמר לו כי מנהגי כן הוא ביום שנולד לי ילד הוא עושה לעצמו תיבה קטנה סגורה במסגר ויום יום אני נותן לתוכה אגורה אחת, ועד שיגיע האחד לפרקו כבר יש לי בעבורו כל צרכי הנשואין, עתה שמע לעצתי ותנהוג גם אתה כמנהגי ועשה לך ארגז קטן סגור במסגר ותתן לתוכו יום יום ויתקיים בך **קובץ על יד ירבה** (משלי י"ג, י"א). הגנב בשמעו את דבריו שחק מאד לאמר העצה הזאת היא עצה אך בעבורך כי כאשר תתן המטבע לתוך הארגז הסגור יהיה מונח עד שיבוא הילד אל פרקו ולא תפתח להוציא ממנו גם אם תהיה דחוק מאד אבל אנכי הלא גנב אני ואני פותח מסגרות נעולות אשר סגרו אחרים מכש"כ מסגר קטן זה אשר אעשה אני מה הוא לפני הלא כאשר אהיה דחוק למעות ודאי אפתח ואוציא. הנמשל הצדיק הנוצר תורה שומר מצוה וכל המסגרות אשר סגרה התורה לפניו שמורים וחתומים אתו הוא יכול לעשות לעצמו מסגר קטן לנדור נדר וישמור ולא ישבר את מסגרו, לא כן הרשע מה לו לנדר או לשבועה אם המסגרות הגדולות אשר סגרה התורה הקדושה הוא פורץ ומהרס, לא ישבר את מסגר שלו אשר נעל בעצמו? לכן יפה אמרו בענין הנדרים שאינם רק לאותן שנקראו יראים שהמה בטוחים הם שיהיה הנדר שמור בידם ככל אשר יצא מפיהם יעשו.

קי"ט, ק"ו) ובגמרא: נשבעין לקיים את המצות (תמורה ג', ב') לכן הוא מתנאי הנודר שלא יהיה לו עסק אחר כ"א עבודת שמים.

אכן התנאי הג' ובו תדבק כאשר יהיה לו בנות ישיאם לת"ח, דבר זה נראה רחוק מאד מדבר הנדר ושבועה, אבל אחר ההתבוננות גם התנאי הזה הוא ראוי ומחוייב מאד אל הנשבע והוא בהקדים מאמר **שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו הנשבעים בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה** (ישעיה מ"ח, א'). הנה האריך הכתוב והרים קרן ישראל ויחוסם למעלה מאד בית יעקב הנקראים בשם ישראל, כי מעיר הקודש נקראו גו' שההוראה אשר כל זה צריך הנביא להקדמה לדברי תוכחתו ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה. אבל דע כי הרמב"ם ז"ל כתב (מצוה ז' מספר המצות) להשבע בשמו כשנצטרך לקיים דבר מהדברים או להכחישו, כי בזה תהיה הגדולה והכבוד והעילוי, היינו שהוא מופת על הנשבע שהוא אוהב את ה' יותר מכל מחמדיו, כי כן טבע האדם שיהיה על דל שפתיו לישבע בדבר החביב לו ביותר, כמו מי שחלה בנו יחידו והוא צריך לישבע לו הלא ישבע לו כן יתרפא בני מהרה, וכדומה ממקרי זמניות אשר יקרה לפניו הלא ישבע בהם, ואם כן העוזב את כל עסקיו ונשבע רק במאמר ה', בעל כרחו גדול כבוד אהבתו את ה' יתברך בלבו יותר מכל חפצי העולם, ואהבה הזאת גוברת ועודפת על כל האהבות. וא"כ יקשה בעינינו איככה יזדמן הנשבע בשם ה' ושקר בימינו, הלא האיש הזה הנשבע על שקר ודאי רחוק הוא מאד מאהבת ה' וא"כ יפלא מי הביאו לישבע בשם ה'. אמנם התשובה בזה ממש על דרך שאמרו ז"ל במדרש רבה **שחורה אני ונאוה**, שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי (ריש שיר השירים), באור זה על דרך אחד יושב בבית חומה גבוה מאבני גזית והחלונות סתומים בסמרטוטים, בא אורח אל העיר וראה זאת והתפלא לאמר איככה נזדמנו ב' הפכיים בנושא אחד, הבית חומה הוא מורה על הבעלים שהוא עתיר נכסין, והחלונות מורים ההיפך, אמר לו תושב מאנשי העיר אני אגיד לך פשר הדברים, כי הבית יש לו בירושה והוא נחלת אבותיו שהיו עשירים, רק הוא איש עני וכאשר נשבר חלון בביתו אין בידו במה לתקן, ובא נא עמי ותראה את האיש ההוא כי הוא מעוטר במלבושי כבוד כמשפט העשירים, והוא חגור חגורה דלה מאד והולך יחף, וזה הכל רק בעבור שאבותיו היו עשירים והבגדים הם אשר הלבישו אביו בעת הנשואין ועוד הם קיימים.

וזהו ממש מאמר שחורה אני במעשי מה שיש בי ב' הפכיים: מעשים טובים מאד, ומעשים רעים מאד, והסבה בזה - כי הטובים הם מעשי אבותי אשר בידי בירושה,

והמעשים רעים הם שלי. וזהו שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשה אבותי. כן הנשבע בשם ה' לשקר בע"כ הוא רשע בעצמו רק אביו היה צדיק והיה אוהב את ה' יתברך מאד מאד וקבל מאביו לישבע בשם ה', ואביו נשבע על דבר אמת והוא ישבע על שקר.

וזהו שאמר שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו ועי"ז נמצא בידם תרתי דסתרי, שקבלו מאבותם הצדיקים לישבע בשם ה', והם בעצמם הנשבעים בשם ה' לא באמת ולא בצדקה. ומעתה גם דברי התנאי הג' הם לצורך גדול אל הנשבע, גם כי שלמו לו הב' תנאים הראשונים את ה' אלהיך תירא, ואותו תעבוד, ולא ישבע כ"א לדבר שבקדושה עוד יש לחוש על השבועה גם שהוא ישבע באמת פן יצא ממנו בן רשע ויהיה למוד מן האב לישבע בה' והוא ישבע לשקר, לזה בא התנאי הג' ובו תדבק להתחתן רק עם בני ת"ח ואז יהיה בטוח גם בבניו כמאמר (ברכות י') אפשר דגרמה זכותא דידי ודידך והוו לי בנין דמעלי שלא יכשלו בלשונם:

ומעתה מה מאד יתבאר מאמר שהזכרנו שיהיה נדרך תלוי בנזירותך ולא שיהיה נזירותך תלוי בנדרך, כי משפט הנודר כך הוא כי בהזדמן לפניו משתה היין וישת וישכר עד כי ראשו ואבריו כבדים עליו הוא ממאס את היין ועולה בלבו כי טוב להיות נזיר ויחפוץ לנדור נדר לקבל עליו נזירות, היינו שהוא חושק להיות נבדל מן היין ומן השכר ולבו אמונה להתרחק מדברים כאלה, ועל ידי חפצו ותשוקתו אל הנזירות לכן ידור נדר ומקבל על עצמו להיות נזיר, אם כן הנזירות הוא סבת הנדר. אמנם אח"כ כאשר יעברו ימים מספר ויין לא בא אל תוך פיו הוא מתמרמר והולך והומה, ודעתו וחפצו נשתנו ממה שהיו בתחלה כי כבר הוא משתוקק אל היין, רק עוד נזירות עליו מסבת הנדר אשר קבל על עצמו, נמצא כי מתחלה היה נדרו תלוי בנזירותו כי ע"י חפצו בנזירות קבל על עצמו הנדר אבל אח"כ הוא מתחרט על הנזירות ויחפוץ למלאות תאותו, ועכ"ז הוא נזיר לא ברצון כ"א באונס, כי הנדר מכריחו וא"כ הנזירות תלוי בנדרו. זה שאמרו רז"ל הזהר שתהיה תמיד חפץ בנזירות כאשר בשעה ראשונה, שיהיה נדרך תלוי בנזירותך, ונזירותך יהיה תלוי ברצונך ותשוקתך, לא להיפך עד שתהיה מוכחת מסבת נדרך כי אין חפץ לה' במי שהוא עושה בהכרח, ואולי תתגבר עליו התאוה עד כי יפרוץ פרץ ויעבור הנדר.

ואולי זה שאמר הכתוב **ככל היוצא מפיו יעשה** (במדבר ל', ג') היינו כמו שההוצאה מפיו לנדור היה מסבת חפצו ורצונו בנזירות כן יהיה תמיד כל משך ימי נזירותו, וזהו ג"כ מאמר **מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה** גו' (דברים כ"ג,

כ"ד) ר"ל כמו בעת שנדרת היה הנדר מנדבת הלב, כן ראה שיהיה גם הקיום באותה בחי' עצמה, וזהו - ועשית כאשר נדרת גו'.

ובמקהלות המתקנו כל המשך המאמרים כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרוש ידרשנו גו' והיה בך חטא, וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא[368] מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה אשר דברת בפיך. (דברים כ"ג, כ"ב) כי הנה ההבדל בין הנודר להתנדב לחבירו ובין הנודר לתת ממונו לשמים, כי הנודר בעד חבירו אין לחבירו מאת דבורו מאומה, ויוכל עוד ח"ו למות ברעב בטרם יתן לו בפועל, ואצל הקב"ה הענין בהיפך כי מדבר הנתינה אין לו יתברך כל מאומה רק מנדבת לבו כמאמר **כי כל לבבות דורש ה'** (דברי הימים א' כ"ח, ט') וזה כבר נעשה בעת שנדר בשפתיו

[368] מה מאד ראוי להתבונן במאמר וכי תחדל לנדור שהוצרך הכתוב להבטיחו ולומר לו לא יהיה בך חטא, וכי היה עולה על הדעת שיחשב ה' לו עון לאותו שאינו נודר. והנראה אחר אשר נחקור תחלה על דבר החטא אשר אל הנודר, למשל אחד נדר שיתענה בה"ב או כדומה מהנהגות טובות, ולא קיים כל מה שנדר רק מקצתו הוא נקרא חוטא הרבה יותר ממי שלא קבל על עצמו הנהגה טובה זאת ולא עשה אותה גם פעם אחד, וזה עשה כמה פעמים וחדל מעשותו, הלא יפלא למה יגרע ממי שלא עשה כל מאומה ומה קלקל בהנהגתו כמה פעמים, או מה השחית בקבלתו על עצמו גם אם לא הקים את דברו הטוב. אמנם דע כי כמו בגופות בני האדם נמצא מדרגות מחולקות יש אשר מזגו וטבעו עב אשר כח לו להסתפק במאכל עב יגס וממגד המטעמים לא טעם מעולם ועכ"ז הוא בריא וחזק כל הימים, ויש אשר במזגו הוא רך וענוג מאד ולא יסבול כי אם אכילת המטעמים ומעדנים ובלעדיהם ברעה יתמוגג ימות ויחלש, כן וכן הנפשות מחולפות שונות זמ"ז נפש הבהמה עבה ועכורה עד שאין לה דבר חק ומשפט ההנהגה, לא כן נפש בן נח היא צריכה אל שבע מצות ובלעדם לא תתקיים, יתירה עליהם נפש הישראלי שלא תתקיים בלא מצות התורה כולה, יותר מזה נפשות חכמי ישראל וגדוליהם שהם מחוייבים להתנהג בחסידות ולפאר המדות. וכבר נפוצו ספרים רבים אשר ביארו הנהגת האיש המעולה המתחסד עם קונו ובדבר הזה גם נפשות עם ישראל חלוקות ומחולפות זמ"ז כמאמר **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח) וכמ"ש רבינו הגאון מווילנא נ"ע בבאורו על משלי על מאמר (בבא מציעא פ"ג, א') רבב"ח תברי ליה הני שקולי חביתא דחמרא שקל גלימייהו אתו כו' א"ל הב להו ו', אמר ליה דינא הכי, אמר ליה אין **למען תלך בדרך טובים** (משלי ב', כ') ר"ל נגדך הדין כן שזהו ארחות צדיקים ע"ש כי קצרתי. ועוד זאת ידענו כי גם מי שנולד במזג עב וטבע גסה שיוכל להחיות עצמו במאכלים גסים והוא מרגיל את עצמו ימים כבירים בחיי תענוג להתענג במאכלים קלים וערבים הלא ההרגל נעשה טבע וישתנה בגופו ומזגו שלא להסתפק עוד כ"א במאכלים קלים, ואם במקרה יאכל פעם אחד המאכלים שהיה אוכל תחלה טרם התרגל בהמאכלים הערבים הלא יחלש ויחלה וגופו לא יקבל עוד גם המאכלים הערבים. על דרך זה ממש ההנהגה בענין הנפשות, כי נפש ההמוני היא תקנה שלימות לעצמה במה שהיא חייבת לצאת ידי שמים אכן אם יעלה במעלות העבודה וירגיל נפשו לדקדק במצות בזהירות וזריזות כמנהג החסידים ואנשי מעשה הנה תשוב העבודה ההיא להיות אצלו לענין חיוב עד אשר אם יקרה אליו שיחסר מה מהעבודה הזאת יחשוב ה' לו עון, וזאת היתה לו רק ע"י אשר קבל על עצמו או נהג את עצמו כמה פעמים, והסכמתו היתה להנהיג נפשו במדרגה גבוה אשר מטעם זה מצאנו ראינו לגדולי חז"ל שלא רצו להנהיג עצמם בהנהגה מעולה יותר מערך נפשם כמו שהביאו ז"ל (חולין ק"ה, א') אמר מר עוקבא אנא להא מילתא חלא בר חמרא כו' ומי מנע את מר עוקבא מלהתנהג כן. אבל הוא הדבר אשר אמרנו כי זה היה דרכם להעריך את עצמם ואת מדרגת נפשם ולא רצו להכניס את עצמם בחיובים כי אולי פעם אחד יגרע את חקו והיה בידו חטא לכן מוטב שלא לקבל על נפשם ולא יתחייבו בהנהגה זאת. וזהו המשך המאמר כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך והיה בך חטא, ר"ל אך בך יהיה חטא ולא באחרים שגם הם אינם עושים כך ובהם לא יהיה חטא, וכי יקשה בעיניך לאמר מדוע יכביד עלי הקב"ה יותר מלאחרים, לזה אמר כי גם אתה כמוך כמוהם אחד כי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא וא"כ אתה גרמת לעצמך עול החיוב הזה, וזה מוצא שפתיך תשמור פי' ראה והזהר שתאמר בתחלה בלי נדר ועשית כאשר נדרת כאלו נדרת, וזהו כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה שתאמר הרי זו, לא הרי עלי וזהו אשר דברת בפיך כפירוש בלי נדר, והבן:

וכמאמר **ויקחו לי תרומה** (שמות כ"ה, ב') כלומר אצלו יתברך התרומה היא בעת יקחו אותה לידם מתוך כיסם, לא הנתינה כי מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי ועיקר התרומה היא נדבת לב המתנדב כאמרם ז"ל אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (קידושין כ"ח, ב'). ואחר שהדבר כן יש מקום אל האדם לחשוב ולומר מה לו להקב"ה אם לא אקיים את הנדר בפועל כבר ראה אלהים נדבת לבי בעת אמירת הנדר, ע"ז אמר כי תדור נדר גם לה' אלהיך ולא לאדם כמוך, עכ"ז לא תאחר לשלמו כי זה חמור מעבירה אחרת שאין עונש השוגג כעונש המזיד, אבל לא כן בנדר דרוש ידרשנו ב' דרישות, והיה בך חטא על כל הפנים, גם אם בשוגג. והטעם - מוצא שפתיך תשמור, כי כבר ידענו לא יאונה לצדיק כל און והבא לטהר מסייעים אותו, בלתי אם נדר באיזה פנים על דעת כן שלא ישלם אז יזדמנו לפניו עכובים, ולא יקיים שעל כן אמר הכתוב **איש כי ידור נדר** גו' **לא יחל דברו** ואז **ככל היוצא מפיו יעשה** (במדבר ל', ב'-ג') משא"כ אם נדר בפניות איה נדבת הלב, אבל אם מוצא שפתיך תשמור להוציא הנדר בלב שלם ורוח נכון, אז תדע בטח ועשית כאשר נדרת שתגמור באין מעכב, ואז לה' אלהיך נדבה למפרע אשר דברת בפיך, כי לא לאדם נדרת ולהקב"ה העיקר הוא נדבת הלב ואמירה לגבוה כו'. וזהו ג"כ ועשית כאשר נדרת כלומר מיד בעת שנדרת והכ"ף במלת כאשר היא כ"ף הזמן כמו **כאשר כלו לאכול את השבר** (בראשית מ"ג, ב').

וזהו ועשית כאשר נדרת, כי המעשה אשר תעשה יחשוב אותה הקב"ה למפרע אל העת אשר נדרת כאלו עשית בפועל. כענין שמצאנו ברז"ל (תענית ח') פעם היתה גזירה דלא ליתב בתעניתא אמר ר' זירא נקבל עלן להתענות אח"כ דכתיב **כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות נשמעו דבריך** (דניאל י', י"ב) וכל זה הוא אם נדר בלב שלם. וזהו - מוצא שפתיך תשמור, אז - ועשית מיד כאשר נדרת כי לה' אלהיך נחשב לנדבה גם אשר דברת בפיך כמ"ש באברהם אבינו ע"ה **יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת** גו' (בראשית כ"ב, ט"ו) כי מחשבתו הטהורה נחשבת למעשה והקב"ה עיכב עליו המעשה בפועל:

ומעתה מה יפה נתבאר מאמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא כו' כי הנה הנודר יש עליו ספק אם ירצה לקיים את נדרו או לא, וגם אם ירצה לקיימו יש עליו ספק אם יוכל לעמוד נגד יצרו, לכן היה נמנע מלאכול אשם נזיר. אמנם הנה הנודרים יתחלקו לב' פנים, יש אדם אכל הרבה ושתה הרבה עד שהיה קץ במזונו ויפתח את פיהו ויאמר שהוא מקבל עליו תענית על שלשה ימים רצופים. והנה הנודר הזה בעת אשר פצה את שפתיו ונדר את נדרו לא היה בו התגברות על יצרו כל מאומה אחר שהוא כעת

שבע ודשן ובנפש שבעה, היה נקל עליו מאד דבורו וקבלתו על עצמו, אכן כאשר יעבור עליו יום או יומים והיה כי ירעב והתקצף אז אין אנחנו יודעים מה יהיה בו אם ישלים התענית עד שלשת ימים כי אולי יפר נדרו ויאכל. אמנם כבר יזדמן נודר אשר בעת דבורו וקבלתו ראינו בו התגברות על יצרו כמו הנודר להתענות שלשה ימים רצופים ויהי ביום השלישי כבוא השמש והוא כמתעלף עיף ויגע רעב וצמא עד מאד, והגיע זמן ק"ש של ערבית והתפלל מעריב והלך לביתו לאכול, ויהי הוא יושב על שלחנו והכוס בידו ומגדנות לפניו עמד והתייצב בהתגברות נמרץ ונתן את הכוס מידו ויתן אומר להתענות עוד ג' ימים להשלים התענית עד שבת הנה אל האיש הנודר הזה קרוב מאד להאמין שיהיה יכולת בידו להקים את נדרו יען כי גם קבלת הנדר היה ע"ד הפלאה והתגברות גדולה בעת אשר נפשו יודעת מאד צרת רעבונו ומרירות תעניתו, אז כגבור יצא לקראת יצרו וכאיש מלחמות נלחם מלחמות ה' עם תאותו וגמר אומר להתענות עוד שלשה ימים אחר שלשה ימים הראשונים, נכון הדבר בטוח כי ודאי יקים את נדרו.

וזה ממש מאמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא כי היה חושש פן לא היה עומד בנדרו גם בלא הטומאה אשר קרהו והוא רק חולין בעזרה, כי בעת אשר נדר את נדרו לא ראינו בו ענין הפלאה והתגברות על התאוה, כי זה משפט כל הנודרים אשר קבלתם עליהם קלה מאד, ועיקר ההפלאה והגבורה היא בעת הקיום וכל עוד שלא השלים הקיום יגדל עליו הספק פן לא יקיים. לא כן האיש הזה אשר בא מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני מה ראית להשחית שערך זה נאה, אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי הלכתי למלאות מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז יצרי עלי וביקש לטורדני כו' ובעת ובעונה הזאת אשר היצר הרע עמד כנגדו חגר עוז כנגדו ואמר העבודה שאגלחך לשמים, וגבר שכלו על יצרו מיד עמדתי ונשקתי על ראשו ואמרתי לו כמותך ירבו נודרי נזירות בישראל, עליך אמר הכתוב איש כי יפליא לנדור נדר נזיר, ר"ל אצלך היתה ההפלאה וההתגברות בעת נדרת את הנדר, והענין נחמד ונעים:

חלק י

מדרש: הרשעים קודמים לשמם נבל שמו גלית שמו שבע בן בכרי שמו אבל הצדיקים שמן קודמם, ושמו אלקנה, ושמו בועז ושמו מרדכי כו' (פרשה י', ה')

והדברים סתומים וחתומים![369]

[369] ובקצרה נוכל לומר כי המע"ט של הצדיק יזכור יתברך קודם בואו אל העוה"ז כאמרם ז"ל (בראשית רבה ג') מצאתי דוד עבדי היכן מצאתיו בסדום, כי לוט ניצול בשביל ב' פרידות טובות כו' ומשה רבינו ע"ה כאשר שאל באיזה זכות יגאלו ישראל ממצרים אמר לו יתברך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון גו', וזהו הצדיקים שמן קודם

והקרוב אצלי כי ידוע אשר מעשיו של אדם והנהגותיו נקראים שם, אם טוב ואם רע, כי מאמר שם הוא הפרסום, והפרסום הוא לפי המעשים כמו **שם לו על פני חוץ** (איוב י"ח, י"ז). ומעתה נקח דמיון לאחד נסע מביתו ונשתהה כמה ימים בדרך, ויהי במלון וימצא איש מעירו אשר נסע היום מביתו וישאל אותו לאמר הגד נא חדשות אם ידעת מה היה בעירנו, ויען ויאמר שריפה היה בלילה, ויחרד הסוחר מאד ויאמר אולי גם ביתי נשרף, ויאמר לא רק חורבה פלונית לבדה, וישאלהו עוד מה היה, השיב ואמר אחיך ביום פלוני אדומים הרויח, ויאמר הסוחר פיך ענה בך כי סכל גדול אתה כי הרגזתני והחרדתני בשני ספוריך, בראשון הלא חרדתי פן נשרף ביתי, ובשני כי בטרם שמעתי מפיך מלת הרויח הייתי חושב כי אחי מאה אדומים הפסיד, ובשתיהם היה לך לומר בהיפך חורבה פלונית נשרפה, הרויח אחיך מאה אדומים, כי כן טוב וישר להקדים הטובה ולאחר הפורעניות.

כן הצדיקים שמם קודם להם היינו המעשים טובים שהרויחו בשורה טובה היא מקדימים, וע"ז בא הרמז ושמו מרדכי בעל המע"ט מרדכי הוא, ולהיפך ברשע שהפסיד אמר נבל שמו כלומר נבל הפסיד, והבן:

חלק יא

זאת תורת הנזיר (ו', י"ג) מדרש: פרשת נזיר נדרשת לפניה ולאחריה כו' לאחריה נאמר כה תברכו את בנ"י כו' כשם שאין הנזיר טועם יין אף אתם לא תטעמו יין כשתהיו מברכים את ישראל לכך כתיב כה תברכו כענין נזיר, ע"כ.

נקדים לזה מאמר הנביא **הוי משכימי בבקר שכר ירדופו** כו' **והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם** (ישעיה ד', י"א) אשר לכאורה יפלא מה ראה הנביא להפליג הדבר כל כך כמו זעקת שבר ומספד תמרורים עד שצועק הוי, הלא אין זה רק ענין מגונה ובלתי נאות, אבל איננה בזה עוברי תורות וחולפי חוק ומה ענין זעקת הוי לזה, אבל אחרי שום לב נקנה דעת כי הוכח הוכיח הנביא על פני סובאי היין תוכחת מגולה על עיקר גדול מה שהוא מגדרי האיש הישראלי ושלא יכון בלעדו, והוא כי פעולת היין הוא לעורר לב האדם אל השמחה וכמאמר **ויין ישמח לבב אנוש** (תהלים ק"ד, ט"ו) וכמו כן כלי שיר וזמר בכחם ועוזם להפוך לבב אנוש מיגון לשמחה מעצב לששון. אולם לא באלה חלק יעקב כי בם נאמר **ישמח ישראל בעושיו** (שם קמ"ט, ב') וכמוהו רבינו כלומר כי אל

להם ר"ל יזכור מעשיהם הטובים טרם באו אל המציאות אבל הרשעים הם קודמים לשמם כי מעשיהם נזכרים רק אחר עשותם המזימה כמו שהשיב יתברך אל המלאכים על שאלתם מי שעתיד להמית את בניך בצמא כו' עכשיו מה הוא צדיק או רשע אמרו לו צדיק אמר להם אין אני דן את האדם אלא בשעתו באשר הוא שם (בראשית רבה נ"ג):

האיש הישראלי מחוייבת שמחה עצמיית כי ירונו וישמחו תמיד בה' בלעדי כל אלה וכמאמר **וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה** (שם ס"ח, צ') כי קרבת אלהים להם טוב וששים ושמחים בזה שמחה עצמיית ואמיתית, גם מבלי התעוררות היין וכלי שיר וכדומה המעוררים את השמחה מן החוץ, רק שמחה עצמיית ופנימיית וזהו - וישישו בשמחה כלומר בשמחה עצמיית.

וזהו הרמוז במאמר הכתוב **והיית אך שמח** (דברים ט"ז, ט"ו) כלומר שלא תצטרך לעורר השמחה ע"י ענינין חיצונים מיין ושכר שרים ושרות, רק לבו ירון ויתענג על ה' בשמחה עצמיית. וזהו שהוכיח הנביא הוי משכימי בבקר שכר ירדופו כו' והיה כנור ונבל כו' כלומר זאת מעיד עליהם שכל שמחתם איננה אמיתית כי איננה נמצאת בלב השמח בעצם וראשונה אבל זרה היא אצלו ונאספה אליו ע"י פעולות מלאכותיות וסבות חיצוניות משא"כ בצדיקים כי בשמחתם לא יתערב זר כי השמחה בחיק נפשם תנוח ומגורה בקרבה בתדירי (ועיין קול יעקב אסתר על מאמר כטוב לב המלך ביין):

והנה עוד זאת ידענו כי מטבע האדם בהזדמן לפניו דבר שאין עם לבו לעשות אותו ואין רוחו נוחה הימנו משפטו לעורר את עצמו על ידי היין כי כן מטבע היין והשכר לתת לשותיו עת ואומץ והתעוררות הזריזות למהר ולהחיש מעשהו. ובזה נבוא אל הענין כי הכהנים עבודת הקדש עליהם לברך את העם בשם ה' החיוב עליהם רוב האהבה וחיבה יתירה לעם ב"י למען יברכום שמחים וטובי לב על זאת באו רז"ל ודרשו סמוכים פרשת ברכת כהנים לפרשת נזיר לומר לך כשם שאין הנזיר טועם יין אף אתם לא תטעמו יין בשעה שתברכו את ישראל, כלומר שלא יצטרכו הכהנים לבקש עילות וסבות להעיר את לבבם אל השמחה על ידי היין והשכר וכמוהם, כאשר כתבנו בחלק א' (פ' תולדות) כי מטעם זה צוה יצחק לעשו להביא לו ציד למען תברכנו נפשו, יען כי לא היה ראוי עשו מצד עצמו לזה שיתברך ע"כ בקש ממנו יצחק ע"ה התעוררות חיצוניות ועי"ז יתעורר לברכו עיי"ש באורך, אבל לא כן הכהנים יהיה לבם תמים עם ישראל ויברכו אותם בשמחה עצמיית מאהבתם אותם ומטוב לבם בלי התעוררות דבר מן החוץ:

חלק יב

זאת תורת הנזיר אשר ידור קרבנו לה' על נזרו מלבד אשר תשיג ידו כפי נדרו אשר ידור כן יעשה על תורת נזרו (ו', כ"א).

הנראה בהוראת המאמר הזה באריכת לשונו ובכפל הדברים, שרצונו היה לרמז על ענין נכבד על דרך שאמר במקום אחר **ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות** גו' (ויקרא י"ב, ל') אשר לדעתי היתה כוונתו במאמר לבלתי עשות גו' ע"ד שכתבנו בספר

המדות (בראשון משער היראה) בבאור מאמר **ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו** (שמות כ', י"ז). הורה באצבע דרכי היראה ומשפטיה שלא תהיה היראה את ה' בעבור מורא העונש על החוטא, כי אז אין היראה מפני כבוד ה' יתברך רק מפני פחד העונש, אבל ראוי לאדם להתבונן שתהיה מורא ה' עליו יראת המעלה לסבת השגתו את הוד אלהותו מאד נעלה, מרומם על כל ברכה ותהלה, כי ה' אלהים הוא עליון נורא הוד. יתכס בצעיף הבושה לבוא בנקרת הצורים מפני הדר גאונו והוד כבודו, כדרך שאנחנו יראים מפני איש גדול בתורה ובחכמה הנודע לשם ולתהלה, יראים מפניו יחרדו מגשת אליו והוא רק יראת המעלה מפני רום המעלות היקרות אשר בו ותהלותיו העצומות. כמ"ש הרמב"ן ז"ל בבאור מאמר **נורא תהלות** (שמות ט"ו, י"א) כלומר נורא הוא מסבת התהלות והמעלות אשר בו. וז"ש ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו ר"ל גם אם לא תחטאו וגם אם אין לכם לדאוג מן העונש, עכ"ז ראוי אליכם שתהיה יראתו על פניכם.[370]

כן נראה גם במאמר ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות גו' כלומר הזהרו לעשות משמרת ומשמרת למשמרת מלבד כל הסייגים אשר גדרו עליך תראה עוד להוסיף מן ההיתר. וזהו לבלתי עשות מחקות התועבות, ר"ל גם כי כבר אתה זריז בעצמך שלא לעשות התועבות עכ"ז ראוי אליך להוסיף, וכאמרם ז"ל עשו משמרת למשמרת כי לעשות סייג וגדר בעבור היצר אין דרך כי אם לעשותו מדבר שאין היצה"ר שולט עליו. כמו העושה לעצמו גדר להגין עליו מן האש הלא בהכרח יראה לעשות הגדר מדבר שאין האש שולט עליו, כן אין דרך לגדור לפני היצה"ר כי אם בדבר שאין שליטת היצר הרע עליו, כמאמר קדש עצמך במותר לך היינו לפרוש מן ההיתר ולהוסיף על האסור.

ולכן אחר שפרט הכתוב הדברים אשר הנזיר יפרוש עצמו מהם מחרצנים ועד זגים וענבים לחים ויבשים וכל אלה נכנסים תחת סוג האסור, מעתה אין בידך לעשות מהם גדר לכן יראה הנודר להוסיף עליהם לעשות לעצמו גדר מן ההיתר, כי על ההיתר אין היצה"ר קשה כ"כ כמו על האסור. וזהו זאת תורת הנזיר גו' כפי נדרו אשר ידור ר"ל כמו שהנדר היה אצלך לעשות איסור מן דבר המותר כי טרם הוצאת מפיך הנדר היה הדבר הזה מותר עליך והיה דעתך והסכמתך לעשותו איסור כן גם עתה יעשה על תורת נזרו יראה להוסיף עוד מן ההיתר שהוא עתה חוץ לנדר.

[370] והוא הרצון במאמר **חילו מפניו כל הארץ אף תכון תבל בל תמוט** (תהלים צ"ו, ט'-י') ר"ל ראוי אליכם להיות מוראו יתברך על פניכם גם אם היה סדר העולם ומכונו שלא ימוט ושלא יפסד דבר, ויהיה הכל קיים בקיום מתמיד עכ"ז היה לכם להתיירא מפני כבודו יתברך לבד. (מפי הרב הגאון מוהר"מ מאניש ז"ל).

וזהו כן יעשה על תורת נזרו והוראת מאמר על דרך שמצאנו בחכמינו ז"ל (ויקרא רבה ב') בקללות לא נאמר ואלה יעמדו לקלל כמו שנאמר בברכות אלה יעמדו לברך את העם, אלא ואלה יעמדו על הקללה כו' כן אמר גם פה כן יעשה על תורת נזרו, כי הדברים המפורשים בתורה אם אמנם התורה אסרה החרצנים וזגים לגדר אל היין עכ"ז אצל הנודר כבר הוא גוף האיסור אחר שהוא נאמר בתורה, לכן אין עצה רק לעשות לעצמו גדר מדעת עצמו נוסף על מה שהתורה אסרה עליו. וזהו הרמוז ג"כ במאמר **ככל היוצא מפיו יעשה** כלומר לא לבד היוצא מפיו כי אם גם הדומה אל היוצא מפיו גם כן יעשה בתורת נדבה. וזהו מאמר **מוצא שפתיך תשמור** כלומר עשה גדר ומשמרת אל מוצא שפתיך ועשית כאשר נדרת לא לבד אשר נדרת כ"א גם הדומה אל הנדר תעשה בתורת נדבה:

חלק יג

מדרש: מיין ושכר יזיר הדא הוא דכתיב **הוי גבורים לשתות יין** כו' **מצדיקי רשע עקב שוחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו** (ישעיה ה', כ"ב-כ"ג) גבורה של תורה הוא באשרי אבל גבורת ייו היא באוי, הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר ומתוך כך משכחים את התורה ומעוותים את הדין שכן כתוב אחריו מצדיקי רשע עקב שוחד גו' ואומר **פן ישתה וישכח מחוקק וישנה דין כל בני עוני** (משלי ל"א, ה') (פרשה י', ח').

הנראה בכוונת המאמר עם מה שראיתי באדרת אליהו מרבינו הקדוש הגאון רבינו אליהו מווילנא נ"ע (פרשת שופטים) כתב בבאור כתוב זה **מצדיקי רשע עקב שוחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו** (ישעיה ה', כ"ג), אשר לכאורה יפלא מה ענין צדקת צדיקים אל הרשע, ואיך יתכן לומר על המצדיק רשע עקב שוחד שהוא מסיר ממנו צדקתו והלא הוא רשע ברשעתו. ובאמת הכוונה כך היא כי המצדיק לרשע בעבור השוחד אשר קבל מידו קלקל עתה וקלקל גם לאחרים אח"כ, כי כאשר יבוא עוד משפט לפניו על דרך זה כמשפט הראשון בע"כ הוא מוכרח לדונו באותו דין ומשפט אשר שפט עתה, כי לולא כן יעשו עמו ריב ומדון מדוע אתמול יצא פלוני זכאי בעסק כזה, וא"כ אין מספר אל הקלקולים אשר עשה ואשר יעשה, וכלם באו מסבת השוחד הזה אשר קבל מיד הרשע. וזהו מצדיקי רשע עקב שוחד, יהיה זה סבה אח"כ וצדקת צדיקים הרבה יסירו ויעוותו מסבת השוחד הזה, וזהו וצדקת צדיקים יסירו ממנו ר"ל מסבת השוחד (עי' באדרת אליהו שם נפל טעות בדפוס שכתב במלת ממנו כלומר מן הדיין וצ"ל מסבת השוחד).

ולדעתי יהיה ענין מאמר שלפנינו לחבר ב' הכתובים האלה למען יחדיו יהיו תמים אל כוונה אחת, כי מה לי המשנה דין בעבור שוחד או משנה דין מסבת היין הלא אם שינה הדין מסבת היין יהיה ג"כ מוכרח אחר כך לדון כל הבאים לפניו בעסק כזה כמשפט

הראשון פן יפערו פיהם עליו כי היום אומר כך ולמחר כך, וזהו ומתוך כך משכחים את התורה ומעוותים את הדין ר"ל גם לאח"כ יעוותו. וזהו שאמרו שכן כתוב אחריו מצדיקי רשע עקב שוחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו, ר"ל ממש אותו הקלקול אשר יסבב השוחד אשר מסבת השוחד יקלקל גם לאחר כך להסיר צדקת צדיקים ולחייב את הזכאי אותו הקלקול בעצמו יעשה גם היין והשכר. וזהו שהביאו מאמר שלמה המלך ע"ה פן ישתה וישכח מחוקק, וישנה מסבת זה דין כל בני עוני, כן נראה לי הכותב והכוונה אמתית לדעתי:

חלק יד

דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם יברכך ה' גו' (ו', כ"ג).
מה מאד ראוי להתעורר על שפת יתר אמור להם, מה היה המקרא חסר אם יאמר כה תברכו את בני ישראל יברכך גו' ומה גם מדוע האל"ף במלת אמור נקודה בקמץ ולא בסגל כמשפט אל הצווי כמו אמור אל הכהנים גו' ומלת אמור בקמץ הוא מקור כמו זכור שמור. ובדרך כלל ראוי להתעורר הלא מאמר יברכך ה' גו' הוא ענין בקשה ומדוע א"כ יעמדו הכהנים ופניהם אל העם, יותר מהראוי היה שיהיה פניהם אל הקודש ולבקש מאתו יתברך ברך את עמך ישראל, האר פניך אליהם מה זאת להם שיעמדו ופניהם אלינו.
אבל נמתיק הדברים על פי משל לא' כעס על בנו על רוע מנהגיו עד שהסתיר פנים ממנו וילך הנער ערום ויחף וימר לו מאד, וילך אל בית השכן ויבקש מאתו שישתדל אצל אביו שיעשה לו מלבוש, וישמע אליו וילך אל אבי הנער ויבקש את פניו חוס נא וחמול על בנך וראה להלביש אותו כי הימים ימי חורף וקרח, ויען אבי הנער ויאמר לו הנה בזה אנכי מבקש את פניך שאעשה לבני בגדים, וזה עומד ומשתאה ואינו מבין פירוש הדברים, ויוסף ויאמר לו סכל אתה באת אלי לבקש אותי שארחם על בני, ועל פרי בטני תצוני הלא לך לב להבין כי אב אני וכל חפצי להטיב עמו ברוחי ונפשי, רק מסבת רוע מעלליו אני מסתיר פני ממנו, ואם רצונך שאטיב עם הנער להטות אליו חן וחסד מדוע א"כ בחרת לדבר עמי, קום לך אל הנער ותדבר עמו והוכח תוכיח אותו ליישר מעגליו להטיב מעשיו, אבל מה לך עמדי כי אני מוכן להטיב עמו סלה.
הוא הדבר בענייננו כי איך יברך הכהן ויבקש את פני ה' יתברך ברך את עמך אם הקב"ה חפצו להטיב בתמידות כי חפץ חסד הוא גו' לכן יפה אמר הכתוב כה תברכו את בני ישראל אמור להם יברכך ה' כו', אליהם מהצורך לאמר ולזרז ראו שתהיו במדרגה יפה

שתהיו מוכשרים לקבל הברכה והטוב, וזהו אמור להם לא אלי וכמאמר עד שאתה מצוה אותי על בני צוה את בני עלי (ספרי פרשת פינחס).

ובזה תוכל להבין מאמר יה"ר שיכבשו רחמי את כעסי (ברכות ז') ר"ל שיהיה רצונם של ישראל יפה כ"כ עד שיהיה בידם לפעול את זאת שיכבשו רחמי את כעסי, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים:

עוד באור על מאמר אמור להם יברכך כו' בהזכיר מאמר המסורה יברכך ה' ד' במסורה יברכך ה' וישמרך אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך יברכך ה' נוה הצדק ויאמרו לו יברכך ה'.

באור זה כי כבר מבואר **בטוב צדיקים תעלוץ קריה** (משלי י"א, י') כי הצדיקים בהיותם עשירים אינם מחזיקים העושר בעבורם רק להטיב עם אחרים והבריות נהנים מעשרם, וכלם מברכים את המטיב להם כמאמר **ברכת אובד אלי תבוא** (איוב כ"ט, י"ג). ומה מתקו עתה דברי הכתוב שאינו אומר אמור להם, רק אמור פי' היינו שיאמר להם מפי הבריות יברכך ה', וכל זה מבואר במאמר המסורה דוק ותשכח. וזהו כה תברכו את בני ישראל אמור להם יברכך ה' היינו שהבריות יאמרו לו יברכך ה' וישמרך ויהיה מתברך מפי כלם.

חלק טו

ובגמרא: כה תברכו את בני ישראל בלשון הזה שלא ישנו (סוטה ל"ח, א')

וראוי להבין מדוע ולמה הקפיד הכתוב על לשון הזה.

והנראה לדעתי כי חז"ל אמרו לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא שלום שנאמר ה' **עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום** (תהלים כ"ט, י"א) (סוף עוקצין) וראוי לבאר מאמר מחזיק ברכה ולא אמר משפיע או לשון אחר מורה על השפע. והנראה כי כבר מוזהרים אנחנו לאהוב איש את רעהו ואיש את אחיו, ממש כאהבתו את עצמו, כמאמר **ואהבת לרעך כמוך** (ויקרא י"ט, י"ח) ורמז לזה מאמר והבריח התיכון מבריח בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה, כן אהבת בני ישראל זה לזה מחבר אותם להיות אחד. וזה כלל גדול שהקב"ה נותן שפע לישראל, והנה הוא כמי שנותן משקה אל חבית והוא כלי מורכבת ומחוברת מלוחות ונסרים הרבה אשר אם הלוחות דבוקים ומחוברים זה בזה מחזקת המשקה בתוכה, לא כן אם יש פירוד ביניהם אז תצא המשקה מבין הדבקים חוצה.

כך לא מצא הקב"ה כלי המחזיק ברכה לישראל ולא יצא חוצה אלא שלום, אם הם שלמים ודבוקים זה בזה נשאר השפע בידיהם ותתקיים בהם. אשר ע"כ נאמר בהרשעים

הן גוים כמר מדלי גו' (ישעיה מ', ט"ו), כטיפין היוצאים מן הדלי בעבור שהלוחות נפרדו זה מזה ויותר שהם נפרדים יותר יוצא המשקה, וזאת להם לישראל שהם כלם כנפש אחת וכאיש אחד חברים בדבקות אהבה ואחוה אז הבריח התיכון מחברם להיות אחד. לכן צוה הקב"ה כה תברכו את בני ישראל אמור להם גם כי המה רבים עכ"ז יאמרו הכהנים יברכך ה' בלשון יחיד, ואז יחזיקו הברכה בתוכם ולא תצא החוצה:

עוד נוכל להעמיס בכוונת מאמר הנ"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא שלום כי כבר נאמר **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו** גו' (דברים י"א, כ"ו). הנה עינינו רואות כי כלי חמדה זאת היינו התורה היא סבת הברכה, וא"כ מי שאין לו בית א"א לו לעשות מזוזה ומצות מעקה וכדומה מצות הרבה, ולא מצא אופן לזה רק שלום ואחדות שנאמר ה' עוז לעמו יתן, לא אמר נתן רק יתן לומר כאשר עלה ברצונו יתברך לתת תורה לעמו מיד היתה העצה - ה' יברך את עמו בשלום.

וזה שאמרו במדרש (תנחומא בפרשת נצבים) אתם נצבים היום כלכם למה נסמכה פרשת נצבים לקללות לפי שכאשר שמעו ישראל צ"ח קללות שבמשנה תורה הוריקו פניהם מיד בא משה לפייסן ואמר להם אתם נצבים היום כלכם משל לקנים כשהם הרבה באגודה אחת הם חזקים כך אתם אם תהיו באגודה אחת תהיו נצבים לא נופלים. ממש כדברינו כי פחדו ואמרו שהמה מעותדים יותר אל הקללה ממה שהם מעותדים אל הברכה כי מן הנמנע הוא אל פרטי בני אדם לקיים התורה כלה, וע"ז השיב אם תהיו באגודה אחד משלים את חבירו. כי כלל האומה היא כנפש אחת, כמאמר **כל הנפש לבית יעקב הבאה** גו' (בראשית מ"ו, כ"ז) ממש כהמביא מאכל אל פיו יתחלק המזון אל כל האברים, כן המצוה אשר אדם אחד עושה מכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות (קידושין מ', ב') וכן שפע הברכה והטוב אשר הצדיק ממשיך מתחלקת בין כלל האומה כמאמר כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני (ברכות י"ז). וכמו המאכל שהאדם מביא לתוך פיו כל האברים מקבלים כח מהמזון הזה, כן אם נחלה באבר מיוחד יקח רפואות אל תוך פיו כי ממנו תוצאות חיים ומרפא אל כל האברים, אמנם אם האבר ההוא כבר נתלש ונחתך מן הגוף אז הותר הקשר, ומה עוד האבר הזה אל בנין האדם והרכבתו, כן וכן כאשר העם צריך ח"ו לרפואה אז את אשר יאהב ה' יוכיח למען אשר על ידו יתרפאו כלם כמאמר **ובחבורתו נרפא לנו** (ישעיה נ"ג, ה') אבל אם הם שונאים זה את זה ונפרדים אלה מאלה מה יועיל להם כי יפגע בהצדיק אם אין להם עמו שום קשר.[371]

[371] ובזה תבין מאמר י"ח קללות קלל ישעיה את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר ירהבו הנער בזקן (חגיגה י"ד) והוא פלא וכי שונא בזה היה ח"ו לישראל עד שלא נתקררה דעתו בי"ח קללות, אמנם לדברינו מובן מאד כי

ולכן יפה אמרו לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא שלום ממש על דרך כלי מלא אגוזים או תפוחים, ונעשה בו נקב כמלא תפוח ונפלו ונתפזרו כלם אחד אחר אחד, אמנם יש תקנה לזה לחבר כל התפוחים יחד ע"י חוט לחרוז אותם על חוט אחד אז יהיו בטוחים שלא יפול מאומה מהם חוצה, כן הבנין הנבחר הזה בית ישראל בהזדמן נקב בהבנין הזה כי יקוב אחד חור היינו יעשה פגם מה בחטא ועון ח"ו, הוא מזיק בזה את כלם כמאמר העובר עבירה אחת מכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חוב, רק התקנה לזה אם שלום ביניהם וחוט האחדות חורז את כלם אז אחד באחד יגשו וזכות הצדיק עליהם יהיה ויהי עליהם סתרה:

חלק טז

ובגמרא: **כה תברכו את בנ"י** למדנו ברכה לישראל מפי כהנים כהנים עצמן לא למדנו כו' אמר רב נחמן בר יצחק מואברכה מברכיך ומאי מסייע כהני דמוקי לה לברכת כהנים במקום ברכה דישראל (חולין מ"ט, א').

וראוי להתעורר בזה מה יתרון אל הכהנים אם הקב"ה מברך לכהנים במקום ברכה דישראל.

והנראה בזה בהקדים מאמר חז"ל **וה' ברך את אברהם בכל** כתיב **מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו** זה אברהם **נקי כפים ובר לבב זה אברהם ישא ברכה מאת ה' זה אברהם, אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם הקב"ה הוי וה' ברך את אברהם בכל** (בראשית רבה פרשה נ"ט, ה') כבר כתבנו בבאור מאמר זה דברים נמרצים בחלק הראשון על מקומו קחם נא אליך ותברכני.

אבל לפי הענין נאמר עתה בהקדים עוד מאמרם ז"ל פרשת לך **ויהי רעב בארץ** ר' פנחס פתח **אשרי הגבר אשר תיסרנו יה** (תהילים צ"ד, י"ב) ואם בא להקפיד מתורתך תלמדנו מה כתיב באברהם **ואברכך ואגדלה שמך** ויצא עליו רעבון ולא קרא תגר כו' **טרף נתן ליראיו** טירוף נתן ליראיו בעוה"ז (בראשית רבה פרשה מ', ב'). ומה מאד יפלא להוציא הכתוב מפשוטו לפרש מלת טרף טירוף.

אבל דע כי רז"ל אמרו (ריש וישב) בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה ומבקשים לישב בשלוה השטן בא ומקטרג אמר לא דיין שהם מתוקנים לעוה"ב אלא שמבקשים לישב בשלוה בעוה"ז. וראוי לבאר כפל הדברים יושבים בשלוה ומבקשים לישב בשלוה, ומה גם כי הלא כבר ידענו מכמה גדולי הצדיקים כי ישבו בשלוה בהון ועושר הרבה. והנראה

ישעיה ע"ה היה קשה בעיניו הלא מדתו יתברך לעשות דין בהצדיק לכפר על הכלל, ועל זאת לא נתקררה דעתו עד שאמר ירהבו הנער בזקן ואחר שהמה נפרדים מן הצדיק איך יכפר עליהם ואם כן הדין דין אמת:

באמתת הענין שכבר הוא מבואר במאמר מלא מפי החסיד ע"ה **שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך ויתאו המלך יפיך** (תהלים מ"ה, י"א-י"ב) ובמדרש: ליפותך בעולם (ב"ר ל"ט). בא להורות בזה ב' דברים, א'. כי אחד מתנאי הצדיק שיהיה שונא בצע שהוראתו על הון ועושר, ולהיפך המחוסר שלמות הוא מתואר **אוהב כסף לא ישבע כסף** (קהלת ה', ט'). וזה תמצא בהרבה מקומות כי מדת הצדיק שהוא מואס בעניני עוה"ז, כמו שמצאנו ברבינו הקדוש (כתובות ק"ד) שזקף עשר אצבעותיו למעלה ואמר גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מן העוה"ז אפילו באצבע קטנה וכדומה הרבה צדיקים אשר מאסו בעוה"ז וטובותיו המדומים, והמתנהג כן נקרא צדיק גמור כמאמר (ברכות ז') צדיק וטוב לו צדיק גמור. וכי תאמר למה לו הטוב אחר שהוא מואס בכל מחמדי עוה"ז, דע כי חפצו יתברך להיטיב בטובו אל אחרים כמאמר **בטוב צדיקים תעלוץ קריה** (משלי י"א, י') וכמאמר **ואתה אמרת היטב איטיב עמך** (בראשית ל"ב, י"ב) כלומר על ידך איטיב לאחרים. וכן אמרו ז"ל צדקתך כהררי אל, מה ההרים ראויים להזרע ועושים פירות כך הצדיקים עושים פירות מטיבים לעצמם ומטיבים לאחרים (ויקרא רבה כ"ז).
עוד זאת ידענו כי כל טוב העולם הזה לא יערב אל האדם בלתי אחר החפץ והתשוקה אליו, אשר מסבת התאוה והתשוקה יערב לו עמלו ויגיעתו בעסק השגת חפצו כאשר גינה שלמה המלך ע"ה בדרך כלל ואמר **אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו** (קהלת ב', כ"ד) היינו כי בעבור תענוג מעט מן מעט מן אכילתו אם יערוך נגדו העמל והיגיעה שהוא מייגע א"ע, נפשו וגופו עד שהוא משיג אותו, לא יספיק התענוג הזה נגד עמל יום אחד מימיו, והסכל בבלי דעת יאכל וישתה והראה את נפשו טוב בעמלו, כי עמלו טוב לו וערב עליו בעבור השגת התאוה, ובהיפך המואס בחפצי העוה"ז ודמיוניו הלא ראינו בו כי פת בגו שהוא אוכל להשיב את נפשו גם ההכרחי הזה הוא עליו למשא כבד, כדרך שאמרו על ר' אליעזר כאלו כפאו שד, כש"כ אם יתן ה' אל הצדיק הון ועושר וכבוד. כמאמר הנזכר שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך הוא מאמר כולל כל חפצי עולם הזה ימאס אותם ישכחם ויסירם מלבו ויתאו המלך יפיך ר"ל שהקב"ה יתן לך עושר וכבוד בע"כ שלא ברצונך וזהו ליפותך בעולם כמאמר **בעלוץ צדיקים רבה תפארת** (משלי כ"ח, י"ב).
והעד על זה גידול בנים איך יערב אל האב גידולם טרחם ומשאם, והכל מגודל אהבתו אותם, לא כן אם יגדל בנים זרים איך יהיה לזרא באפו גם פסיעה קטנה, ואין ביניהם כ"א האהבה והחפץ בהם ועד"ז יסבו ילכו כל תאות העוה"ז וכל אהבות המדומיות.

ומעתה מאמר המדרש כך הוא אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, ואם יקשה בעיניך הלא אנחנו רואים הרבה צדיקים שהקב"ה מטיב עמהם בעוה"ז, והכתוב מעיד ואמר טרף נתן ליראיו, לזה אמר טירוף נתן ליראיו כי טירוף הוא אצלם כמאמר שלמה המלך ע"ה **ראש ועושר אל תתן לי** (משלי ל', ח') הנה העריך כובד שניהם על משקל אחד, וכמ"ש באהל יעקב שמות (פ' בשלח) בבאור מאמר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך גו' עי' שם ויתבשמו הדברים.

וזה שאמרו בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה ומבקשים לישב בשלוה השטן בא ומקטרג כי אין לצדיקים לבקש. ומעתה מה יפה אמרו חז"ל דמוקי לה לברכת כהנים במקום ברכה דישראל אשר לכאורה הנ"מ אם הקב"ה יברך את הכהנים במקום ברכה דישראל אמנם לפי דברינו יש ויש נפקותא גדולה. משל לסוחר נוסע בדרך ובא אל העיר ונתאכסן באכסניה גדולה אשר שמה יסורו רק החשובים והקצינים, ושמה יתנו אל האורח מאכלים טובים וערבים ומשפט הבעה"ב שהוא מקדים להאכיל לבני ביתו בטרם יערוך השלחן לפני האורחים, מה עשה בנו שהיה לומד בבית רבו, לא בא אל הלחם כתמול שלשום רק התעכב בבית רבו עוד שעה ושתים למועד שמור אל האורח לערוך השלחן לפניו אז בא גם הוא, ובהכרח היה גם הוא מיסב עמו ואכל בלחמו.

הנמשל הקב"ה מברך את הרחוקים הרבה יותר מן הקרובים כמה שידענו מפרנסת הנבראים שהיא יותר קלה מפרנסת המדברים, וכן העמים יותר מעם ב"י הקרובים אליו, והשגת הכהנים מועטת מהשגת הזרים עד כי הנביאים הקרובים והנאמנים בכל ביתו מרוחקים מן העוה"ז מכל עד שהיה אליהו ז"ל לבוש אדרת שער ומאכלו לחם ומים. וא"כ אם היה הקב"ה מברך לכהנים ברכה בפני עצמן היה המידת הדין נותן לברכם בלחם ומים, מה עשה הקב"ה מברך לכהנים במקום ברכה דישראל ממש כמשל הנ"ל ואחר שהם אוכלים על שלחן אחד בהכרח לחלק להם באותה הברכה אשר הישראל מתברך.

וזהו מאמר המדרש וה' ברך את אברהם בכל כלומר בכל טוב לא יבצר ממנו דבר, ומפרש המדרש מאין היתה זאת, ואיך נתנה המדה"ד להרבות טובה כל כך, לזה אמר אברהם היה מברך את הכל ומי מברך את אברהם הקב"ה, הוי וה' ברך את אברהם בכל, כלומר עם הכלל ויחד עם כלם ע"ד ברכת הכהנים במקום ברכה דישראל והבן:

חלק יז

מדרש: **כה תברכו** הדא הוא דכתיב **ואעשך לגוי גדול** (בראשית י"ב, ב') וכו' זה שאומרים אלהי אברהם (פרשה י"א, י"ב וגמ' פסחים קי"ז, ב').

באור זה! דע כי כאשר ישאלו אנשים על פלוני העשיר כמה יש לו יאמרו עשרת אלפים ולו עבד העובד עבודתו, וכאשר ישאלו על דוכס כמה רכושו אותו אין לפארו כנ"ל, כי אין זה נחשב אצלו למאומה, רק יענו ויאמרו יש לו ב' וג' עיירות וכמה אלפים עבדים יושבי כפרים. והנה לספר עושר המלך הנה כל אלה כאין בעיניו רק אותו מהצורך לשבח כי יש לו כמה מדינות, כמאמר **שבע ועשרים ומאה מדינה** (אסתר א', א') וכאשר משבחים למלך מלכי המלכים הקב"ה אשר נגד כבודו גם זה כאין, מהצורך לשבחו בעולמות כמה רבוא עולמות לאין מספר. א"כ כאשר קוראים אותו יתברך אלהי אברהם שהוא רק עבד אחד הנה מזה מהנקל לשער גדולת אברהם וחשיבותו עד שהוא כדאי אצל כבודו יתברך להקרא אלהי אברהם.

וזהו ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ומזה תבין גדולת אברהם וחשיבותו בעיניו יתברך והבן:

חלק יח

יאר ה' פניו אליך ויחנך (ו', כ"ה) מדרש: יתן בכם דעת שתהיו חוננים זה את זה ומרחמים זה את זה כענין שנאמר **ונתן לך רחמים** כו' (דברים י"ג, י"ח) (פרשה י"א, ו').

באור המאמר ע"ד מ"ש **הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאם ה'** (ירמיה ל"א, י"ט). באור זה ע"ד שמצאנו כתוב אחד אומר **כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול** (שמואל א' י"ב, כ"ב) וכתוב אחד אומר **כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו** גו' (תהילים צ"ד, י"ד) אמר ר' איבו כשישראל זכאין בעבור עמו ונחלתו וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול (רות רבה פרשה ב', י"א). וההבדל ביניהם כי הנותן מעין יפה ומאהבה חפצו גדול מנתינתו, ולהיפך נתינתו יותר מחפצו. עוד תשוב תראה כי ב' מדות בהמתנדבים, יש נדיב שיבוא אליו עני לבקש ממנו עזר ונותן לו מעות, אמנם כאשר יבוא אליו בנו העני לבקש ממנו עזר אליו לא יתן נדבה כדרך שהוא נותן לעניים אחרים, אבל יאציל לו ברכה וסבה למעמד פרנסתו שיתפרנס ממנה כל ימי חייו, ילמדהו מלאכה או יעשה לו חנות שיתפרנס ממנה בכבוד. וזהו ההבדל בין פרנסת הברואים לפרנסת ישראל עם קרובו כי אלינו נתן אבינו שבשמים ית"ש סבה מאין נתברך, היא התורה והמצות אשר נעסוק בהם.

וזהו מאמר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וזהו מאמר המדרש והיה ברכה הברכות מסורות בידך (פרשה י"א, ב') וזהו ג"כ **כי ברך אברכך** (בראשית כ"ב, י"ז) פי' בברכה אברך אותך, וכמו שאמרו במדרש **טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו** (תהילים קמ"ה, ט')

טוב ה' לכל ומרחמיו הוא נותן לבריותיו (בראשית רבה פרשה ל"ג, א'). היינו כי הקב"ה חנן אותנו במדת רחמנות שנהיה רחמנים בטבע לחמול איש על רעהו כמאמר ונתן לך רחמים ופירשו ז"ל (שבת קנ"א, ב') יתן ה' לך מרחמנות שתהיה מרחם על הבריות וכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים. וזהו מאמר **הללו את ה'** גו' **כי גבר עלינו חסדו** (תהלים קי"ז, א') ר"ל כי נטע המדה הזאת בתוכנו לכן **ואמת ה' לעולם** הוא עוזר אותנו בישועה אמתית. וזהו בקשתנו **אתה ה' לא תכלא רחמיך ממני** גו' (תהלים מ', י"ב) היינו שאהיה תמיד מרחם על הבריות, וכל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. **וזהו** הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד, כלומר לא לבד על אותה שעה שהוא מבקש אבל זכור אזכרנו עוד, כי הלא עוד יצטרך לאחר זמן ע"כ המו מעי לו, ומה אני עושה רחם ארחמנו כלומר אני נוטע בו מדת הרחמים ואחר שיש בידו הסגולה הזאת יהיה מרוחם מן השמים לעד לעולם.

חלק יט

וישם לך שלום מדרש: לומר שאין הברכות מועילות כלום אלא א"כ שלום עמהם (פרשה י"א, ז').

הנראה בזה להמתיק מאמר **ה' תשפות שלום לנו כי גם כל מעשינו פעלת לנו** (ישעיה כ"ו, י"ב). ומה מאוד ראוי להתעורר על סדר לשון הכתוב ה' תשפות שלום לנו, כי לפי סדר לשון תפלה ובקשה היה ראוי לומר ה' שפות לנו שלום, אבל אמר ה' תשפות שלום לנו ממש על דרך עני המחזר על הפתחים בא אל הבית מבקש פרוסת לחם, רק שפתותיו נעות וקולו לא ישמע, וכאשר נתנו לו לחם הוא שואל ומבקש אולי יתנו לו בצל ונתנו לו גם בצל, אח"כ הוא מגביה קולו מעט ואומר איה מעט מלח, והאמת אתו כי הלחם אשר שאל תחלה גם הבצל אשר בקש היה כמבקש נדבה והיה מהצורך אליו לבקש בענוה בנמיכת רוח, אמנם אח"כ כאשר כבר בידו הלחם והבצל הלא מגיע לו ג"כ מעט מלח כי איך יאכל בצל בלא מלח, ע"כ יאמר מלת מלח לא כדרך המבקש.

וזהו ממש מאמר ה' תשפות שלום לנו כבר מגיע אלינו שתשפיע אלינו שלום, יען כי כל מעשינו פעלת לנו כל הטובות אשר בידינו רק ממך הם, רק מידך הנדיבה וא"כ מגיע אלינו השפעת השלום כי אם אין שלום אין כלום:

חלק כ

ובסמוך: היה ר' מאיר אומר גדול הוא השלום שנתנה לצדיקים כו' שבשעה שנפטר מן העולם ג' כתות של מלאכי השרת מקדימים אותו בשלום הראשונה אומרת יבוא שלום כו' ונשמתן של רשעים מלאך אחד עומד בסוף עולם ומלאך אחד עומד בסוף העולם

ומקלעין נשמתם זה לזה שנאמר **ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע** (שמואל א' כ"ה, כ"ט) (שבת קנ"ג, ב').

וראוי לתת טעם על ענין המשפט הזה מאין יבוא הלא לא יבצר מהכות מכות גדולות במקום אחד ג"כ.

והנראה כי ענין זה הוא דבר מבואר במאמר מלא מדברי החסיד ע"ה **אשרי האיש** גו' **כי אם בתורת ה' חפצו** גו' **והיה כעץ שתול על פלגי מים** גו' **לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח** (תהלים א'). אשר לדעתי היתה הוראתו בשני המשלים האלה אל מה שכתבנו פעמים רבות (בספר קול יעקב) בשם הגאון מהר"י אבוהב בעל מנורת המאור ז"ל על מאמר בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע ירדו סמ"ך רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים, וכשחטאו ירדו ק"ך רבוא מלאכי חבלה ופרקו אותם מהם, ופירש הגאון הנ"ל שכל המדות טובות אשר באדם הם ממש מלאכים, כי כל מלאך ממונה על דבר טוב ולהיפך כל המדות רעות והמעשים הרעים הם מלאכי חבלה, כל אחד ממונה על מדה שלו והמקובלים ז"ל רמזו זאת במאמר **ותמוגנו ביד עוננו** (ישעיה ס"ד, ו'):

ודע כי ההבדל בין צדיק לרשע כי הצדיק מדבק נפשו במדות טובות והרשע אל מדות רעות, אבל עוד המה חלוקים זה מזה בענין אחר, כי הצדיק שהוא הולך תמים ואוהב מישרים ומדבק נפשו ורוחו בענינים שכליים בהשכל וידוע אותו יתברך ועוז ימינו תעוז לו למשול על כל יצרי הלב כאמרם ז"ל צדיקים לבם מסור בידם (בראשית רבה פרשה ל"ד, י') למשל אם יבחור להיות עניו או נדיב לא יזוז מטוב בחירתו והסכמתו גם אם יבואו עליו כמה סבות מתנגדות למדה זאת ויפה נשא המשורר ע"ה עליו את משלו ויאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים, שלא יעזוב מקומו לעולם ולא מעיינו ומקורו, לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח, ר"ל כי אין אל דעתו ובחירתו עמידה מיוחדת, כמאמר הרשעים הם ברשות לבם ואל כל אשר יטנו רוח תאותו שם יהיה. למשל בהתמלא תאותו תמלא שמחה וגיל, וכרגע אם יחסר לו דבר או יראה דבר שלא כרצונו יתמלא אף ועברה עד שפוך דם, וכן יתהפך משעה לשעה מרגע אל רגע ממש כמוץ שאין לעצמו כח לעמוד כ"א אל אשר יהדפנו הרוח:

ודע כי האדם בצאת נשמתו מגופו בעת מותו אם צדיק הוא יהיה דבוק במלאכים באחזו מדותיהם הטובות הם מובילים אותו למקום מנוחתו, והרשע אותן מלאכי חבלה שהיה אוחז מדותיהם הם הם יאחזו בו ומתדבקים בנפשו עד שאמרו עליו קשורה בו ככלב וא"כ כמו שבעוה"ז היה מתהפך מרעה אל רעה מן הקצה אל הקצה, פעם היה אוחז

במיני שחוק והיה בקצה השמחה, לשעה נתמלא עברה וזעם אשר הממונה על זה הוא שרוי בקצה האחר, ולכן מודדים לו כמדתו ומקלעים נשמתו זה לזה, כי כל אחד מרחיקו מעצמו לאמר לא היית אדוק במדתי, וקולע נשמתו למסור אותו למי שהיה אדוק בו, וגם הוא חוזר ומשליכו אליו. וזהו מלאך אחד עומד בסוף העולם כו' לא שהם מעמידים את עצמם עתה רחוק זה מזה כ"א שבאמת הם רחוקים זה מזה מן הקצה עד הקצה כמשפט דברים ההפכיים (קרוב לזה תמצא בדברי מהר"י אלבו ז"ל בל"ג מרביעי ע"ש) והבן:

חלק כא

מסורה: **ישא ה' פניו אליך** ג' במסורה **ישא ה' פניו אליך. ישא ברכה מאת ה'** (תהלים כ"ד, ה') **ישא ה' עליך מרחוק מקצה הארץ גוי אשר לא תשמע לשונו** (דברים כ"ח, מ"ט). **הנראה** בזה בהקדים מאמר **הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי** (ירמיה ח', כ"ב) גם מאמר **אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים** (שם ד', ל"א). **באור** זה כי הנה זה משפט האב עם בנו, או רב עם תלמידו כאשר הוא רואה בהנער שהוא מקבל מוסר ומאזין ומקשיב, אז לפעמים יכה אותו ויסרהו למשפט יורנו לזרזו אל שקידה עודפת, לא כן אם הוא רואה בו שאינו פועל בו מאומה, כמו פתן חרש יאטם אזנו משמוע בלמודים, אז הגם שהוא לומד עמו עכ"ז את ידו לא ירים עליו להכותו, מדעתו שלא יפעול בזה דבר כמאמר **יסר בנך כי יש תקוה** (משלי י"ט, י"ח) כלומר כאשר יש תקוה. על דרך זה ממש התנהג הקב"ה עמנו, כי בימים הראשונים בהיות ישראל שרויים על אדמתם היה לנו שופטים ושוטרים סנהדרי גדולה סנהדרי קטנה והיו דנין גם דיני נפשות, ואחרי גלות ישראל מעל אדמתם פסקו מהם כל אלה, וזהו אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים.

ומעתה מאמר המסורה כך הוא כי בג' הנהגות נהג הקב"ה את ישראל א'. בזמן שהיה בית המקדש קיים והיינו סרים למשמעתו ומקיימים מצותיו וחקותיו אז נאמר עלינו ישא ברכה מאת ה'. ב'. כאשר העוו את דרכם בארץ ישראל היה מייסר אותם ביסורים ועונשים אם מן השמים או ע"י הסנהדרין והנביאים, והיו מודיעים אל כל אחד על מה בא אליו המוסר הזה והיו היסורים סבה גדולה אל החוטא שיתן אל לבו לשוב מדרכיו הרעים, ונעשה שלום בינינו לבין אבינו שבשמים. ג'. בזמן החורבן אשר האויבים הרגו בהם כמה אלפים ורבבות ואין עוד נביא ולא יודע עד מה על מה המכות האלה בין ידיהם, כי מי בהם יגיד זאת מה חרי האף הגדול הזה, וחלילה נתקיים בנו מאמר **אם תכתוש את האויל במכתש** גו' **לא תסור מעליו אולתו** (משלי כ"ז, כ"ב). וזהו ישא ה' עליך גוי מרחוק אשר לא תשמע לשונו וכמאמר **לא תדע לשונו ולא תשמע מה ידבר**

(ירמיה ה', ט"ו), כלומר לא תבין ממנו מאומה מה רעתך שתוכל לתת לב לתקן את אשר שחת, וזה דומה ממש לחולה שהוא מקבל רפואות בלא רופא איך יועילו לו הסמים שהוא מקבל.

וזהו המשך המאמר שאלה עם תשובה בצדה, הצרי אין בגלעד הוא כמתפלא על היסורים והעונשים הגדולים אשר באו עלינו ולא פעלו אצלנו דבר, אף הוא השיב אמריו ואמר אם רופא אין שם כלומר אם לא שבעבור כי רופא אין שם, לכן לא עלתה ארוכה למכתם, היינו כי אין עוד נביא להגיד לנו ולהודיענו על מה ולמה באו היסורים:

ומה יפה אמר שלמה המלך ע"ה **יען קראתי ותמאנו נטיתי ידי ואין מקשיב** (משלי א', כ"ד) בהשקפה הראשונה נראה כי נכפלו הדברים במלות שונות, אבל באמת אין בדבריו כפל רק בא לבאר לנו את הדברים שאמרנו. כי התוכחה אשר השגנו מאת הנביאים היה בהם תועלת נמרץ, כי הודיעו אלינו כל עון וכל חטאת אשר שנא ה', והוכיחו רק בפיהם לא בידם, משא"כ היסורים אשר השגנו בזמן החורבן מן הצוררים אותנו היה רק בידם, ואין אומר ואין דברים ואין מקשיב ושומע, למה ועל מה המכות האלה, ועי"כ אין ביד המוכה להתעורר לעמוד על האמת לתקן הדבר בתשובה. וזהו יען קראתי (ע"י הנביאים) ותמאנו, ע"כ עתה נטיתי ידי (להכות בכם) ואין מקשיב ושומע דבר:

חלק כב

מדרש: גדול השלום שניתן לעושי צדקה שנאמר **והיה מעשה הצדקה שלום** כו' (ישעי' ל"ב, י"ז) (פרשה י"א, ז').

ובגמרא: גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר **והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם** (בבא בתרא ט').

וראוי לבאר הב' חלוקות אשר בכתוב מה הם, מה הוא מעשה הצדקה ומהו עבודת הצדקה, ומה ענין היתרון אשר לזה על זה.

אבל דע כי כבר אמרו חז"ל על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמ"ח (אבות א') וגמילות חסדים הוא מבוא לתורה ועבודה, כמו יששכר רצה לעסוק בתורה ועבודה ולא היה יכול כמאמר רחיים בצוארו ויעסוק בתורה, וע"י גמ"ח של זבולון שנתן לו צדקה היה ביד יששכר למלא את ידו ברכה בעסק התורה והעבודה, א"כ זבולון נקרא מעשה כי הוא גורם ליששכר שיהיה נקרא עושה. וידענו מפי חז"ל כי זבולון גדול מיששכר כי לכך הקדימו הכתוב שמח זבולון גו' והטעם כי אל המחזיק מגיע ב' מיני שכר, א'. שכר הצדקה שנתן, ב'. החלק בתורתו ועבודתו של המקבל ויששכר אין לו רק מתורתו. וזהו גדול המעשה הוא המחזיק יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה

שלום, שמקבל שכר צדקתו שנתן, ועבודת הצדקה אשר עשה יששכר ע"י הצדקה ג"כ נוטל המחזיק עי"ז יש לו השקט ובטח עד עולם, א"כ יש לו יותר מאשר אל יששכר העושה והעובד:

חלק כג

ויהי ביום כלות משה גו' מדרש: הדא הוא דכתיב **אשמעה מה ידבר האל ה'** כו' (תהילים פ"ה, ט') וכו' אמר רבי ברכיה הכהן בשם ר' יהודה בר סימון אמר הקב"ה למשה לשעבר היתה איבה ביני לבין בני, שנאה ביני לבין בני תחרות ביני לבין בני, אבל עכשיו שנעשה המשכן אהבה ביני ובין בני שלום ביני ובין בני הוי כי ידבר שלום אל עמו גו' לשכון כבוד בארצנו וכו' אמר ר' שמעון בן לקיש מה לי ללמוד זה מספר תהלים דבר תורה הוא ראה מה כתיב וישם לך שלום אימתי ויהי ביום כלות משה (פרשה י"ב, א').[372]

[372] עוד במדרש (שם בסמוך) ויהי ביום כלות משה מי אמר וי מלאכי השרת אמרו וי, אמרו מלאכי השרת עכשיו הקב"ה מניח אותנו ויורד ודר בארץ, אעפ"כ פייסם הקדוש ב"ה ואמר להם חייכם העיקר למעלה הוא שכן כתיב כסה שמים הודו ואח"כ ותהלתו מלאה הארץ, א"ר סימון משום ריב"ל שחק עליהם הקב"ה כשאמר להם העיקר למעלה, מנין שכן כתיב הודו על ארץ ושמים תחלה ארץ ואח"כ שמים. והפליאה נשגבה מה ענין השחוק הזה אם הכתובים מכחישים זה את זה, והלא גם להמלאכים יש מקרא שכתב כסה שמים הודו ואח"כ ותהלתו מלאה הארץ. אבל יפה אמר ידידי הרב מו"ה אליהו מ"צ דפה נ"י כי באמת שני המקראות צדקו יחדו כי לעת עתה האמת הוא שעיקר למעלה רק המלאכים חשבו שיהיה כן לעולם ע"ז אמר ר' סימון שחק עליהם הקב"ה כי לעתיד כאשר ישראל יתבררו ויתלבנו ועתידים ישראל שתהיה מחיצתם לפנים ממלאכי השרת והאלילים כליל יחלוף, ונשגב ה' לבדו אז באמת יהיה עיקר בתחתונים ואז יהיה הודו על ארץ ושמים ארץ תחלה ואח"כ שמים:
עוד שם (בסמוך) למה נזדרזו הנשיאים להביא להקריב תחלה ולמלאכת המשכן נתעצלו ולא הביאו אלא אבני שוהם ואבני מלואים לאחרונה, לפי שבשעה שאמר משה כל נדיב לב יביאו תרומת ה' ולא אמר לנשיאים היה רע בעיניהם על שלא אמר להם להביא, אמרו יביאו העם מה שיביאו ומה שיחסר נמלא אנחנו, ואחר שני ימים שהביאו ישראל נדבתן בקשו הנשיאים להביא ולא יכלו שנאמר ויעבירו קול במחנה כו' אמר הקב"ה בני שנזדרזו יכתב שהביאו והותר, והנשיאים שנתעצלו חיסר אות אחת בשמם לכן כתיב והנשיאם חסר יו"ד. ובסמוך לאמר קח מאתם מאי לאמר תנא ר' ישעיה אמר לו הקב"ה למשה צא ואמור להם דברי כבושין ודברים נחומים. והמאמר פלאי מה לדברי כבושים עם דברי נחמות עי' הגהות הרד"ל שהגיה דברי ברכות ונחמות. אבל הבאור בזה על דרך שכתב האלשיך ז"ל על מאמר **ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום** (ישעיה ל"ב, ח') כי הנה כבר זכרו רז"ל במדרש ב' סוגי מתנדבים אחד המקדים את עצמו ומתנדב תחלה נדבה גדולה, ויש שאינו מתנדב תחלה רק אח"כ מה שיחסר ישלים הוא. והנה בכל אחד יש מעלה מצד וחסרון מצד, המעלה הוא כי ע"י שהתנדב ראשונה ונתן נדבה הגונה הלא ממנו יראו וכן יעשו גם אחרים, אבל יש בזה חסרון מצד כי אחר כך כאשר יחסר מדי הצורך מי ישלים, לא כן המתנדב ומפזר באחרונה יש מעלה מצד כי הוא משלים את החסר, וחסרון מצד אחר שלא נתן תחלה לא נתקנאו בו שיתנו גם הם נדבות הגונות, כי לא היה להנותנים על מי להביט, אכן איש האוחז בשתיהם יתן תחלה נדבה הגונה ואח"כ יתן מה שיחסר אין עוד מעלה גדולה ממנה, וזהו ונדיב נדיבות יעץ שהתנדב תחלה, ואח"כ והוא על נדיבות יקום להשלים מה שחסר. והנה הנשיאים הלא יפלא מאד על אנשים חשובים כאלה למה מנעו את עצמם תחלה לקיים מאמר ונדיב נדיבות יעץ ואח"כ יקיימו והוא על נדיבות יקום אמנם הם חשבו כי יותר נכון שלא לתת נדבתם תחלה כי הלא נצטוו רק כל נדיב לב יביאה וכאשר יקדימו הם הלא יתנדבו העם בהכרח וזה כל פרי שגגתם אשר חשדו את ישראל שלא יתנדבו בשמחה ואמרו והם ישלימו באחרונה, מה שיורה כי חשבו אשר העם לא יתנו ככל הצורך וישלימו הם מה שיחסר לכן נענשו בגופם כדין החושד בכשרים לוקה בגופו שחיסר הכתוב אות יו"ד נשיאם כתיב פי' נשיא שלהם. ומעתה מה צדקו דברי המדרש צא אמור להם דברי כבושין ואח"כ תאמר להם דברי נחמות כי היה מהצורך להוכיחם גם כן על שחשדו את ישראל, והבן:

באור זה דע כי מאמר **וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו** (שמות ל"ב, י"ד) מורה על חרטה מעיקרא לאמר כי הקב"ה התחרט על התחלת הכעס. כי יש אחד כועס על חבירו וחבירו בא ופייס אותו שלא יעשה עמו רעה כפי כעסו וזה מחל לו זהו חרטה מכאן ולהבא, לא כן אם הביא עדים ובירר לפניו שאין בידו עולה רק הזידו לדבר עליו בעלילות דברים, וזה שומע ומתחרט החרטה הזאת היא חרטה למפרע. זה הוא הוראת מאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, כלומר על שעלה על רוחו לכעוס על ישראל מלבד מה שמחל להם מהיום והלאה שלא יעשה עמהם רעה. והעד כי כן היתה טענת משה רבינו ע"ה למה ה' יחרה אפך בעמך ראה כי לא בא להשקיט ולהשבית הכעס מלעשות עמהם רעה עתה כ"א בא לטעון על עיקר התחלת הכעס למפרע, למה ה' יחרה אפך כי לא היה מקום לכעוס על ישראל וכמו שביארנו בבאור רחב במקומו, אמנם הדברים האלה נכונים לומר רק בבשר ודם אשר אצלו תמצא הרבה שינויים וחילופים פעם כועס פעם רוצה, פעם רחמן פעם אכזרי, אבל הבורא יתברך איך שייך בו שינוי רצון ח"ו כי כבר נאמר **כי אני ה' לא שניתי** (מלאכי ג', ו') וא"כ איך נחלק בין מחילה מהיום והלאה ובין חרטה על מעיקרא, חלילה לאל להתחרט על העבר כי אין העלם וטעות לפניו ח"ו.

אכן דע כי המורה ז"ל כבר ביאר אשר כל התוארים האמורים אצל הבורא יתברך גם כי בבני אדם מורים כפשוטם אבל אצלו יתברך הם רק משל על הפעולה הנמשכת מן המדה הזאת, והכעס הוא רק משל המורה על הקלקול וההפסדי אשר העובר עשה לעצמו, והניחום מורה על קיום ושלום הדבר מסבת תיקון הקלקול בתשובה, ואז אין מקום אל הרע לשלוט כי אין האיש בבחינת שהיה בה תחלה שכבר נשתנה ועשה תשובה ותיקן מה שקלקל, אבל גם היום הוא בכח לחטוא ולשוב לכסלה ויחזור עליו אותו הכעס הנה על זה אמר הכתוב וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, היינו כי בחסדו יתברך עשה עמהם טובה, לא זאת לבד מה שמחל להם קלקולם עתה כ"א עשה להם תקנה מהיום והלאה שלא יבוא לכלל כעס עוד. והמשיל הענין במאמר וינחם ה' על הרעה כו' ככועס שמתרצה ומתפייס כל כך עד שהוא מתחרט על שבא לכלל כעס מעיקרא, אבל הנמשל בזה כי חידש יתברך ותיקן להם תוספת קדושה עד שלא יבוא עוד לידי כעס, וזהו אשמעה מה ידבר גו' אך קרוב ליראיו ישעו גו' ר"ל כי ה' דיבר טוב ושלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה שלא יקלקלו עוד ולא יעשו כמו שעשו, וביאר ואמר אך

קרוב ליראיו ישעו[373] כלומר לא אל ה', כי אם הקב"ה היה עושה גדר כביכול לעצמו שלא יכעוס עוד מעתה היתה הישועה מתוארת קרובה אל ה'. אבל הדבר לא כן הוא כ"א הקב"ה בעשותו גדר אל הכעס הוא בתוספת קדושה שהוסיף לישראל ע"י המשכן לשכון כבוד בארצנו, וא"כ אך קרוב ליראיו ישעו במה שנתוסף להם עתה יתר שאת ויתר עז שלא יתקלקלו עוד ולא יהיו ראויים לכלל כעס.

ועל זה יפה אמר ר' שמעון בן לקיש מה לי ללמוד זה מספר תהלים דבר תורה הוא ראה מה כתיב וישם לך שלום, אימתי - ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. כלומר לא שיצטרך הקב"ה לעבור על מדותיו היינו אתם תכעיסו אותו במעשי ידיכם והוא ימחול לכם כ"א כה תברכו גו' עד וישם לך שלום מיצר הרע שלא יתגרה בכם ובשלומו יהיה לכם שלום כמאמר וה' ישלם לך ישלימנו לך (סוכה נ"ב):

ועם דרכנו נוכל להמתיק מאמר **מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע** גו' **ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם תתן אמת ליעקב** גו' (מיכה ז', י"ח-כ') גם מאמר **אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי כי בושת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד** (ישעיה נ"ד, ד'). ונזכיר עוד מאמר רבותינו ז"ל אמרה כנסת ישראל רבש"ע שמא לא תשכח לי מעשה עגל כו' שמא תשכח לי ג"כ מעשה סיני

[373] אשמעה מה ידבר וכו' אמר הכותב: עודי מדבר בזה נזכרתי מה שאמרתי אני בבאור מאמר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו גו', אשר אין באור אל כפל המלות מה ידבר, כי ידבר. והנראה לפי עומק הפשט כי מאמר זה נמשך למה שאמר תחלה שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו הלעולם תאנף בנו גו' הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך גו' אשמעה מה ידבר גו'. באור זה ממש על דרך מחותנים מתקוטטים זה עם זה קודם החופה ואחד כעס על חבירו ויבזה אותו עד מאד, אמר לו חכם אחד עצור בדברים ועשה זאת לכבודך, כי הלא עוד מעט תלך עמו במחול ואיככה יערב לך לרקד עמו אחר הנאצות האלה אשר אתה מחרפו בהם, זהו מאמר המליץ הנשגב ע"ה שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, ומה זה תחרף אותנו הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך כי השידוך לא יתפרד בשום אופן וא"כ יותר נאות לכבודך שלא להקל בכבודנו ושלא לכעוס עלינו כ"כ. והוסיף ואמר הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו ממש על דרך אחד הביא לבנו מתנה מן הדרך ובבואו סיפרה לו אשתו כי הכה אותה ואינו הולך לבית הספר אינו שומע לקול מורו ומלמדו, וינחם האב על המתנה שהביא לו והסתיר אותה מפניו ואמר לו תדע כי עיניך לא יראו החפץ ההוא, ואחר איזה ימים הבין הנער כי חמת האב שככה ובא אל אביו ובקש ממנו הראני נא עכ"פ את החפץ ואדע לכל הפחות מה הוא, ובתוך הדברים הוא מוסיף ומבקש גם כן ותנה אותו לי. וזה ממש מאמר הראנו ה' חסדך ואחר כך מוסיף ומבקש וישעך תתן לנו. והמליץ ואמר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו גו' והוא על דרך בן חטא נגד אביו עד כי גירש אותו מביתו והיה האב הולך בכל יום לבתי המדרשות לשאל את פי היושבים בביהמ"ד אם לא ראו את בנו לומד, אם הוא חוזר את השיעורים אשר לו, ובהתוודע הדבר אל הנער הלך אצל אביו ויאמר לו גם היום אתה שואל עלי אם אני שומר את השיעורים אשר לי, למה לא שאלת אם אכלתי לחם היום גם אם אכלתי אתמול, ויאמר אל אביו אדרבא כל ישעי וחפצי לשמוע מפיך מה תדבר עלי כאשר תדבר תחלה עמי בשלום ותקחני ותחזירני על שלחנך ותספיק לי כל מחסורי אדרבא אז רצוני לשמוע מה תדבר עלי, הנמשל כי כהיום הקב"ה מדקדק אחרינו ואחר הנהגותינו על ביטול תורה ותפלה ומע"ט בא המליץ החסיד ע"ה ואמר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו מה מאד נכספתי לשמוע מה ידבר ה' עלינו כאשר ידבר תחלה שלום אל עמו ויחזיר אותנו אל שלחנו להספיק לנו כל צרכנו, כי ידעתי בבירור ואל ישובו לכסלה כי עוד לא יעשו המעשים הפחותים אשר עשו כבר, אבל אם אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו אז חסד ואמת נפגשו גו' אך גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה שנתפרנס בריוח בלא דאגה אז צדק לפניך יהלך גו', והבן:

אמר לה ואנכי לא אשכחך (ברכות ל"ב). והדבר פלאי כי איך יעלה על הדעת שישכח ג"כ מעשה סיני. אבל דע כי ענין שכחה אצלו יתברך קשה לצייר בשכל כי אין שכחה לפני כסא כבודו כי השכחה מצוי' אך בבני אדם לא אצלו יתברך, אם לא שנאמר כי הוא ע"ד גזירה מלפניו יתברך שלא יזכר ולא יפקד הדבר עוד, ואם כן כבר אפשר כי ראוי ונכון להעלים גם הדברים הסמוכים למעשה עגל, כמו שמצאנו אצל עמלק שנאמר **לך והכית את עמלק** גו' **מאיש עד אשה** גו' **משור ועד שה מגמל ועד חמור** יען כי נאמר תמחה את זכר עמלק א"כ מהצורך להאביד גם הבהמות וכל דבר אשר נקרא שמו עליו, כי יהיה סבה להזכירו כי יאמרו בהמה זו של עמלק. כן ממש אם להעלים מעשה העגל מהצורך להעלים כל מה שהיה בזמן ההוא שלא יהיה סבה להזכיר את הסמוך לדבר זה. **אמנם** דע כי ענין הזכרון והשכחה למעלה הוא בענין אחר היינו כי דבר שנעשה כבר והאדם לא ישוב עוד לעשותו גם הקב"ה לא יזכיר עוד דבר זה, ואם נשאר בלב האדם תאוה לפתותו לשוב בדרך הזה עוד ממילא גם למעלה הוא בבחינת זכרון. כלל הדברים כי הוא תלוי בבחירת האדם ואם האדם שוכח ומסיר את הרע מלבו גם למעלה הוא נשכח ונעלם וזהו **וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם** (שמות ל"ב, ל"ח) לאמר אם לך תהיה זכורה להחטיאך גם אני אזכור להעניש אותך על העבר. וזהו שאמרו במדרש האשה אשר נתתי עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל אכלתי ואוכל (ב"ר י"ט). פי' כי לולא שנתהווה באדם תאוה רעה לפתותו על העתיד לא היה הקב"ה זוכר הדבר להענישו לעולם, רק בעבור שנעשה בקרבו תאוה בעתיד ויהיה הדבר בבחינת זכרון בנפש האדם לחטוא בעתיד א"כ גם למעלה יהיה בבחינת זכרון.

זהו מאמר שמא לא תשכח לי מעשה עגל אמר לה גם אלה תשכחנה ר"ל לא שהקב"ה ישכח מעשה העגל רק אם גם אלה תשכחנה פי' אם תשכחם מלבך שלא תשוב לכסלה אז גם מלמעלה יהיה הדבר נעלם, אבל ואנכי לא אשכחך כמדת בו"ד וא"כ אין לך לדאוג על מעשה סיני כי איך יצוייר למעלה ענין השכחה והבן. וזהו אל תיראי כי לא תבושי גו' כי בושת עלומיך תשכחי היינו שתסיר הרע מלבך ולא תחזור לשוב בדרך הזה עוד ואיה איפוא ישיגך בושה על העבר.

וזהו מי אל כמוך נושא עון גו' ישוב ירחמנו ובמה יכבוש עונותינו היינו שיכבוש אותנו מחטוא לו וממילא ותשליך במצולות ים כל חטאתם. וזהו תתן אמת ליעקב היינו כי לא נצטרך אל מדת לפנים משורת הדין כ"א באמת ובדין תטיב עמנו לרוב שלמותנו וזהו דיוק מלת אמת:

ועם דברינו בבאור מאמר הנ"ל אך קרוב ליראיו ישעו גו' נראה להמתיק מאמר החכם ע"ה **לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי** (משלי ט', ה') אשר מלת מסכתי נראה כשפת יתר כי אין בהוראת מלה זאת כ"א תיקון היין שיוכל לשתותו, ולמה לא אמר כן אצל הלחם לכו לחמו בלחם אפיתי. אבל לדברינו יתכן מאד כי הנה התורה מתוארת בכמה תוארים, בלחם, וחלב, ויין, ושמן, והם לפי חלקיה הפרטים שהם פרד"ס ובמדרש (פרשתנו) אמרו כי יין הוא הסוד ששוים במספרם ואנחנו ידענו כי הסוד מלובש בפנים הפשוטים אשר כפי הנגלה המה רק ספורים מקורות הימים מהמונים רבים מדתות שונות ותוכם רצוף אהבה מפנימיות התורה מהסודות הגנוזות באוצרותיה, ובזה הנה הנגלה והנסתר כמו יין חי שאי אפשר לשתותו לכן מוזגים אותו במים, כן הסוד הוא יקר מאד לגלותו לעיני ההמון לכן מזגו הקב"ה ועירב אותו עם הנגלה למען ימצו ישתו כל אישי ההמון ויהיה אפשר אל התורה שתתקיים אצלנו.

וזהו לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי כי הנגלה אינו כ"א למזוג סוד התורה להעריכה לפנינו בפנים הפשוטים:

חלק כד

להקים את המשכן (ז', א') מדרש: הדא הוא דכתיב **מי עלה שמים וירד** כו' (משלי ל', ד') מה שמו אברהם ומה שם בנו זה יצחק שנתן מעשר ונתברך שנאמר **ויזרע יצחק** גו' **וימצא בשנה ההיא מאה שערים** (בראשית כ"ו, י"ב) מלמד שמדרך לעשרן וכו' (פרשה י"ב, י"א)

ועוד במדרש: מאה מניינים מלמד שהאמידו אותה ועשתה מאה כמה שהאמידוה והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמדה ובמנין ומפני מה מדד אותה מפני המעשרות (בראשית רבה פרשה ס"ד, ו').

דע כי רבותינו ז"ל כוונו לבאר מאמר וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' שההוראה כי אחר המדידה נתברך ומצא מאה שערים, והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמדה כו' אלא בדבר הסמוי מן העין, ע"כ אמרו ז"ל כי למעשרות היה ובזה נאמר עשר בשביל שתתעשר, והטעם אשר במעשר תבוא הברכה גם בדבר המדוד עם מאמר הכתוב **הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די** (מלאכי ג', י'). דע כי מונה מעות ומסדר מטבעות של ג' ג' פשוטים ומניח אותם עשרה עשרה, אח"כ ברצותו לדעת מספר הזהובים הוא מונה את הצבורים כי בכלם מנה עשרה מטבעות שהם א' זהב, וא"כ כאשר יעלו הצבורים למספר מאה אז

יודע הוא כי יש לפניו מאה זהובים, ואם אלף אלף, אמנם כבר יזדמן אחד מונה מעות והוא עצמו אינו יודע כמה יש בהם והיינו כי אינו מניח צבורים של עשרה עשרה רק עני היה עומד אצלו ומבקש נדבה ויאמר לו אתן לך עשירית מהסך הזה אשר לפני והתחיל למנות ומונה לעצמו תשעה מטבעות והעשירית אל העני, וחוזר ומונה לעצמו תשעה וא' אל העני, והוא מונה כן כל היום הוא לא ידע כמה יש בצבור שלו, וכן לא ידע כמה יש בצבור אשר אל העני, רק זאת לבד ידע כי יש לו תשע ידות על של עני והמספר לא ידע, כי הט' אשר מנה היה מניח על הט' הראשונים פעם אחר פעם וכלם בצבור אחד, וזהו הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ותאסוף כל העשיריות בצבור אחד, ואז ויהי טרף בביתי היינו בהמעשר עצמו תהיה ברכה אחר כי לא נודע כמה מדות יש בו, ובחנוני נא גו' אם לא אפתח לכם גו' כי גם לכם תהיה ברכה עד בלי די, משא"כ אם יהיה כל התשעה תשעה לבד ועשירי עשירי לבד. וקרוב לומר כי גם אבינו יצחק ע"ה עשה כך כי לקח תבואה משדה אחר ותבואות אשר משדותיו, ומדד מדה אחת משדה זאת ומאה מדות משדותיו, וכן מדד עוד הרבה פעמים הכל על צבור אחד מאה מדות על מאה מדות הראשונות, והאחדיים ג"כ לבד בצבור אחד וכאשר נשלמה התבואה ראו כי כנגד כל מדה שמדדו משדה זאת היה מאה מדות משדה יצחק ועכ"ז לא נודע כמה יש, ומעתה מה יפה ביארו ז"ל מאה שערים מאה מניינים, ר"ל רק זאת לבד נודע להם כי יש בצבור זה מאה פעמים על של שדה אחר והבן:

חלק כה

מדרש: התחיל נחשון והקריב על סדר המלוכה במה שהמליכו אביו על אחיו כמה דתימא **יהודה אתה יודוך אחיך, גור אריה יהודה** כו' (בראשית מ"ט, ט') והיה מסורת ביד כל שבט ושבט מן יעקב אבינו כל מה שעתיד ליארע לו עד ימות המשיח כו' (פרשה י"ג, י"ד).

הנה בדבריהם אלו הורו לנו ענין גדול כי הכתוב אומר **כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם** (בראשית מ"ט, כ"ט). אשר לדעתי כיון בזה לתת טעם מדוע האריך בדברי ברכותיו, והכהנים המברכים את העם אינם אומרים רק דברים קצרים יברכך גו' יאר גו' ישא גו', ובאין ספק יש בזה ברכה כוללת כל הטוב אל כל קהל ישראל.

אבל לבוא אל הענין נזכיר עוד מאמר חז"ל (שמות רבה א') ואלה שמות בני ישראל הבאים גו' ויוסף היה במצרים אלא לומר לך אע"פ שזכה יוסף למלכות לא נתגאה על אחיו ובית אביו כשם שהיה קטן בעיניו מתחלה שהיה עבד במצרים כך היה קטן בעיניו

אחר שהיה מלך. דבר ה' בפיהם אמת כי היא היתה בנשיאי ישראל שלא לקחו גדולה לעצמם כחוט השערה, והגדולה והכבוד שהיה להם היה רק למשא עליהם כמו שידענו משאול בחיר ה' שהיה **נחבא אל הכלים** (שמואל א', י', כ"ב) ואהרן בשעה שנמשח בשמן המשחה אמר אוי לי שמא מעלתי בשמן המשחה כו' (הוריות י"ב) וכן תמצא בכל גדולי ישראל שהיה להם איסור גדול ליהנות מהעוה"ז ומעשרם וגדולתם יותר מן הראוי לעבודתו יתברך, ודוד המלך ע"ה כלל אותם ואמר **לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת** גו' (דברי הימים א' כ"ט, י"א) הנה החליט כל אלה בלתי לה' לבדו. וזהו מאמר **ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ** (בראשית מ"ב, ו') להורות שלא היתה שליטתו כ"א מה שהיה מפרנס ומשביר לכל עם הארץ כי רק עבדות היה עליו כמה שנאמר **לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה** גו' (דברים י"ז, כ') אבל עכ"ז איה אפוא רמזו כל זה במאמר ויוסף היה במצרים.

אמנם הענין כך הוא כי הכתוב אומר **אתם נצבים היום כלכם** גו' (דברים כ"ט, ט') מאמר כלכם נראה אך למותר אבל עיקר המאמר הוא מה שאמר אח"כ **ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת** גו' **כי את אשר ישנו פה** גו' **ואשר איננו פה** גו' להורות כי כלם היו במעמד ההוא כי כל הדורות היו כלולים בכח אבותיהם ובתנאי אם אביו עמד על המעמד ההוא. לזה אמר על דרך הקדמה אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם, כי אם היה חסר א' או שנים מן המעמד לא תוכל לכלול את אשר איננו פה כי אולי נשתלשל מן אותו שלא היה שם, וכן בדבר הגאולה כבר הזהירו אותנו חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים (הגדה של פסח) כי כן יסד המלך, ראשית דבריו הקדושים **אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים** (שמות כ', ב'). וענין זה ג"כ תלוי במה שתחליט ותאמר כי כלם היו במצרים, כי אם היה חסר א' מהם יהיה בלבך ספק אולי השתלשלות שלך מן אותו שלא היה במצרים, ובע"כ תצטרך להשלים השבעים נפש לחשוב גם את יוסף שהיה מן המשועבדים והוא דבר זר מאד לחשוב מלך כמותו בין המשועבדים, והכתוב מחשבו לאמר ויוסף היה במצרים לזה פירשו חז"ל שהיה בהווייתו כאלו הוא עבד מתחלתו ועד סופו.

וזהו מאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם לומר כי ע"כ האריך כל כך בברכותיו לא כברכת הכהנים שמברכין את העם ברכה אחת קצרה, יען כי הכהנים אינם מברכים כ"א את הדור אשר לפניהם, אבל יעקב אבינו ע"ה כלל בכל שבט כל המאורעות אשר יהיה אל הבנים ואל הבני בנים בכל הדורות שיעמדו, כמו שתראה כי נתנבא על שמשון התימני, על זמרי בן

סלוא, וכלל איש ואיש כפי עבודתו ועסקו ובחירתו הטובה אם רעה. וזה שאמר כל אלה שבטי ישראל ולא אמר אלה שבטי ישראל אבל מאמר כל אלה בא להורות כי באלה כלל הכל העבר והעתיד עד ימות המשיח, וע"כ וזאת אשר דבר גו' ויברך אותם כלומר שהאריך בברכותיו ודבר דברים הרבה יען כי איש אשר כברכתו ברך אותם.

חלק כו

מזרק אחד כסף מדרש: זה היה יוסף שנזרק מאביו למצרים וכו' **כסף** ע"ש **כסף נבחר לשון צדיק** (משלי י', כ') שעל ידי חכמתו זכה למלכות כמה דתימא **אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך** (בראשית מ"א, ל"ט ((פרשה י"ד, ה')

הנראה כי הוכחת פרעה כך היתה על דרך אחד בא מעיר קטנה להתיישב בעיר גדולה ועשה לו חנות רחבה מסחורות רבות ויקרות, לימים בקשו הקהל לגבות מס והעריכו אותו שיתן עשרים אדומים ויותר, ויבוא אליהם ויתאונן לאמר מה אני כי אתן מכס גדול כ"כ, אמרו לו אתה עשיר וחנותך גדולה מכל החנויות אשר בעיר, השיב ואמר חי נפשי כי הסחורות אינם שלי כי לקחתי כל זאת בהקפה, השיבו בחכמה ואמרו הלא גם פיך ענה בך כי עשיר אתה כי לולא כן מדוע יאמינו בך ומדוע יתנו לך סחורה הרבה כל כך ולא יתנו לאחרים כ"כ בהקפה אם לא כי אתה עשיר באמת.

הנמשל פרעה אמר אל יוסף שיפתור לו חלומו כמאמר שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אותו, ואתה עשיר בחכמה ודעת בינה ומזמה, ויען יוסף ויאמר בלעדי רק אלהים יענה את שלום פרעה, ר"ל אין החכמה שלי כי מהאלהים היא ובעצמי עני בדעת, ואחר אשר שמע חכמת הפתרון אשר פתר לו, אמר אל יוסף גם אם כדבריך עכ"ז חכם גדול אתה כי כבר מוחלט שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר **יהיב חכמתא לחכימין** (דניאל ב', כ"א) וא"כ אחר אשר הודיע אלהים אותך את כל זאת ולא הודיע לאיש אחר בע"כ כי אין נבון וחכם כמוך, והבן.

בהעלותך

חלק א

בהעלתך את הנרות (ח', ב') מדרש: בהרבה מקומות צוהו הקב"ה על הנרות ועל הדלקתן בשמן זית כו' עד זה שאמר הכתוב **ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר** (ישעיה מ"ב, כ"א) (פרשה ט"ו, א'-ב').[374]

[374] ובגמרא (סוף מכות) אמר ר' חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. הנראה בכוונת רחב"ע על דרך מאמר המדרש (קהלת ג') אלו זכו ישראל ולא עשו את העגל לא היו קורין אלא חמשה חומשי תורה חמשה ספרים בלבד וכלום ניתנו להם נביאים

הנראה בכוונתם ז"ל בזה עם מה שמצאנו דבריהם (במדרש קהלת ג') על מאמר ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו וז"ל אלו זכו ישראל ולא עשו את העגל לא היו קורים אלא חמשה חומשי תורה חמשה ספרים בלבד.

דע כי רצונו יתברך היה לתת תורה לישראל קצרה ומעוטה במלותיה לפי קוצר דעתם, כמאמר המדרש (שמות רבה ה') קול ה' בכח בכחו של כל אחד ואחד, וכל אשר יתגדל האדם בהשגתו תתגדל כמו כן תורתו יראתו וצדקתו כי הוא ראוי לגדולה מזו עתה. לכן מי כהחכם יתברך נדיבות יעץ לתת תורה לישראל באופן אשר לפי פשוטה היא קצרה אבל רמוז בה ובמה שבתוכה כל תורה שבע"פ, ע"י המדות שהתורה נדרשת בהן וע"י חסירות ויתרות, והדקדוקי סופרים שמצאו רבויים ומיעוטים, כמו שעינינו רואות זה הים הגדול - ים התלמוד, עד כי ליכא מידי דלא רמיזה באורייתא, וכל התורה שבע"פ היא רמוזה בתורה שבכתב. אבל אחר כי חטאו בעגל היה גלוי לפניו יתברך כי עתה תכבד העבודה על האנשים ולא על נקלה יעלו במעלות ממדריגה למדריגה יום אחר יום, כמאמר הכתוב **מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים** (דברים ה',

וכתובים אלא שיהיו יגעים בהם כו' ואלו למד אדם תורה ולא שכח היה מתעסק בתורה ב' וג' שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו ולא היה משגיח בה לעולם אלא מתוך שאדם לומד תורה ומשכחה אינו מזיז ואינו מזיע את עצמו בדברי תורה. אם תזכרו ראשונות מה שכתבנו למעלה על מאמר (קדושים) אל תפנו אל האלילים יתבאר מאד כוונת רחב"ע רצה הקב"ה לזכות את ישראל, כי בהשקפה הראשונה יפלא מאד וכי מי לא ידע שכוונת הקב"ה היה לטובת ישראל אבל עם מה שכתבנו שם יש מעתה כוונה חדשה מאת הקב"ה כי חפץ בנו מאד ע"כ צוה אותנו ללמוד ולהגות בתורה יומם ולילה למען אשר ע"י הלמוד תדבק נפש הלומד באור התורה והחכמה העליונה כי כן מדת הנפש שיתדבק בה כל הלמודים אשר האדם לומד אם יהיו טובים או רעים. ואם היו נשארים על המדרגה שהיו במעמד הר סיני שאמרו ז"ל ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (יבמות ק"ג) לא היו צריכים אל למוד ועסק התורה והיה מספיק להם רק הידיעה מה שהם יודעים את הדברים המחוייבים לעשות והמוזהרים שלא לעשות, אבל עתה אחר שחזרו לזוהמתן הם צריכים להרבות בלמוד התורה לזכך נפשותם מן הרע להתדבק בטוב, וע"כ היה ההכרח להמציא שכחה בעולם כ"א למד אדם ולא שכח לא היה עוסק בתורה כל ימיו, וכן היה ההכרח לתת להם נביאים וכתובים למען יהיה לפניו מקרא משנה הלכות ואגדות כי יארכו הימים על האדם בטרם יאסוף בחפני מדעו את כל טוב אדוניו אשר נתן לידו, ועם רוב היגיעה בעמל התורה ועל התמדתו עליה יזכך נפשו ויטהר אותה כצרוף כסף ותדבק בהטוב האמתי אשר בתורה האלהית. וקח לך דמיון על זה בעל מלאכה עם פועל העושה עמו במלאכתו, הבעל מלאכה כל מגמתו וכוונתו להשלים הכלי שהוא עושה, והפועל כל כוונתו להתלמד שיהיה מהיר במלאכתו ואומן יד, והמופת ע"ז כי האומן עיניו נשואות וצופות למהר בהשלמת הכלי למען יטול שכרו במהרה להתפרנס, לא כן הפועל כי הוא יחפוץ שיזדמן שישתבר הכלי פעם ופעמים למען ישנה וישלש לעשות ובתוך כך יתלמד יותר במלאכת הכלי עד שיהיה אומן לעשות מלאכה על האבנים. **הנמשל** אם היה כוונת הקב"ה בלמוד התורה רק למען ידע האדם את אשר עליו לעשות היה מקצר התורה והיה כותב רק הדינים לבד והיה כולל אותם בחמשה חומשי תורם למען שימהר האדם לעשותם, אבל הלא גם זאת מאת ה' צבאות יצאה שע"י למוד התורה תזדכך נפש האדם עד שיתדבק בה הטוב הראוי אליה, אז כל עוד שירבה בלמודו תזדכך הנפש יותר ויותר. כל זה חידש אלינו ר' חנניא בן עקשיא במה שאמר רצה הקב"ה לזכות את ישראל כנ"ל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו ר"ל למען להצדיק את בריותיו בצדקת תורתו ולמען אשר צדקתו וטובו יהיה מושפע אל נפש האדם ע"כ יגדיל תורה ויאדיר עד שהיא ארוכה מארץ מדה. ומטעם זה אמרו ז"ל (ע"ז י"ט) לעולם ליגרס אינש והדר ליסבר ואע"ג דלא ידע מאי קאמר כי התורה היא סם חיים והסמים יועילו אל החולה גם כי אינו יודע פעולתם וסגולתם, והבן:

כ"ו) כאומר הלואי שלא יגרעו ממה שהם עתה לא שיוסיפו, וכמאמר ר' יונה (שמות רבה מ"ב) שני ימים היו ישראל עם הקב"ה שנאמר **ואותי יום יום ידרושון** (ישעיה נ"ח, ב'). ומאז נמשך ההכרח לבאר כל דבר ודבר על אופניו לא לסמוך על הרמזים לבד כי אולי תקצר נפש האדם ויהיה בזה עומק המושג עם קוצר המשיג ואיככה יוציאו דבר מן הכתוב כמאמר ר"י (גטין ס') רוב ע"פ ומיעוט בכתב.

אבל אם זכו ישראל ולא עשו את העגל היה מספיק להם הקיצור והאדם עם התגדלו בהשכלתו היה מוסיף בהשגתו. ממש על דרך העושה בגד לבנו הקטן להלבישו אח"כ גם כאשר יתגדל, מה עשה? עשה בהבגד כפלים הרבה באורך הבגד וברחבו, וכל אשר הגדיל הנער פתח כפל א' וירוח לו, וכאשר הגדיל עוד, פתח גם את השני, גם את השלישי, כן התורה היקרה יש בכל מצוה כפלים הרבה אבל כאשר נחקור ונתבונן הלא נפתח הכפל ונמצא למוד חדש וכאשר נתבונן עוד בינה אחר בינה נשיג עוד יותר ממעמקי שפוני טמוני אוצרותיה מבעד לצמתה. וזהו רצה הקב"ה לזכות את ישראל כו' ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה, כל אשר יגדל האדם בבינתו יגדיל התורה ויאדיר אותה עם עמלו ויגיעתו, וזהו הרבה להם תורה כלומר שהם ירבו התורה ויוסיפו ביקר תפארתה ביגיעתם והתבוננותם:

חלק ב

ובגמרא: אשר שברת אמר לו הקב"ה למשה יישר כחך ששברת (שבת פ"ז, א')

והדבר קשה מאד! אך ראוי עוד להחזיק טובה על שבירת הלוחות די מה שלא נענש על זאת.

והנראה בזה עם מה שמצאנו בדבריהם ז"ל אמר הקב"ה אם לא נשתברו הלוחות לא הייתי נותן לישראל אלא חמשה חומשי תורה עכשיו אני נותן להם מקרא משנה הלכות ואגדות (נדרים כ"ב, ב'). הוראת הדברים האלה ג"כ כי עוד נתוסף טובה לישראל ע"י שבירת הלוחות, וראוי לחפש ולבקר ולמצוא עילה לזה, אמנם דע כי כבר כתבנו למעלה (פרשת נח) על מאמר צא מן התבה, ובחבורנו כוכב מיעקב (בהפטרת וישלח) כי מצות התורה הקדושה גם כי יש מהם אשר התורה עצמה כתבה טעם על המצוה, כמו ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, או שהתורה לא כתבה טעם רק הטעם מובן בשכל עכ"ז לא יספיק הטעם הנגלה והמבואר רק בדרך כלל לא בדרך פרט, כי כאשר נביט על פרטי ההלכות אשר במצוה השכליית הלא תראה כי המה רק חקים בגזירת המלך יתברך, כמאמרם ז"ל במדרש (ריש וארא) אמר שלמה מה שהייתי מחכים על דברי תורה והייתי מראה לעצמי שאני יודע התורה אותה הבינה ואותה הדעת של הוללות וסכלות היו.

ובגמרא: ולא יקרא לאור הנר שמא יטה אמר ר' ישמעאל בן אלישע אני אקרא ולא אטה פעם אחת קרא ובקש להטות אמר כמה גדולים דברי חכמים שאמרו ולא יקרא לאור הנר (שבת י"ב, ב'). והרצון בדבריו כבר פירש רבינו הגאון מווילנא נ"ע כמה גדולים דברי חכמים במשנה שלא אמרו שום טעם בדבר כי סתמו הדברים ואמרו ולא יקרא לאור הנר, משא"כ הברייתא שאמרה טעם הדבר הוא שמא יטה עי"ז נכשלתי ואמרתי אני אקרא ולא אטה, ואח"כ קרא ובקש להטות.

ועל דרך זה תמצא דברי הקב"ה שאמר למשה **איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה** גו' **ואל פתח אהל מועד לא הביאו** גו' **למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זובחים על פני השדה והביאום לה'** גו' **ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים** גו' **ואליהם תאמר איש איש מבית ישראל** גו' **ואל פתח אהל מועד לא יביאנו** גו' (ויקרא י"ז, ב'-ט'). נכפלו דברים בכתובים האלה, כי מאמר ואליהם תאמר גו' כבר הוא כשפת יתר. אבל הבאור בזה כי הקב"ה אמר למשה מצוה זאת עם טעם למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם גו' ולא יזבחו עוד לשעירים, אבל ואליהם תאמר איש איש מבית ישראל גו' ואל פתח אהל מועד לא יביאנו ונכרת האיש ההוא מעמיו, אזהרה בלא טעם, וזהו שאמר ר' ישמעאל בן אלישע כמה גדולים דברי חכמים שלא אמרו טעם רק סתמו ואמרו ולא יקרא לאור הנר וכמו שאמרו (שם) ולא יקרא לאור הנר אמר רבה אפי' גבוה שתי קומות:

חלק ג

ובמדרש: **לא בשמים היא** (דברים ל', י"ב) אמר להם משה וכו' כבר אני מודיע אתכם שלא נשתייר ממנה בשמים כלום ונתנה לכם התורה כלה היא וכלי אומנותה ענותנותה וצדקתה (דברים רבה פרשה ח', ז').

פירוש כל הסברות והפלפולים אשר בהם אפי' מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש גם התוכחות אשר בהם יעירו ויעוררו הלבבות אל למוד התורה וקיום המצות גם החומרות והגזירות אשר גזרו חז"ל וגדרו גדר להרחיק את האדם שלא יבוא לעבור על איסור דאורייתא לא תאמר שאין להם מקום למעלה, לא כן הדברים כי גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ג"כ נאמר למשה מסיני. כאמרם ז"ל בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידים יצאתה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני (עירובין כ"א). פי' אתה עשית מטעם דאגה מדאגה מדבר פן יבוא האדם לעבור על דאורייתא, אבל ישמח לבי גם אני כי עוד יש לי טעמים גנוזים ונסתרות אשר לה' אלהינו.

וזהו שהמדרש פורט ואומר היא וכלי אומנותה המה הסברות והפלפולים, ענותנותה המה התוכחות המשפילים את לב האדם והמעוררים אותו אל התורה והעבודה, וצדקתה יסוב על הגדרים והגזירות שגזרו חכמים. וכבר אמרו חז"ל (במדרש שיר) וחכך כיין הטוב מלמד שחביבים דברי סופרים כדברי תורה כי כל ענין הגדרים הוא רק מסבת גודל יקר תפארת התורה בעיני החכמים ובאמת יש להם מקום למעלה. והוא על דרך שפירשו ז"ל מאמר בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי כי יש בזה ב' שבחים על ב' סוגים, א'. בורא נפשות רבות וחסרונן היינו דברים ההכרחיים למלאות מחסורי האדם כמו לחם ומים ובגד אשר בלעדם לא יוכל הגוף להתקיים, ב'. על כל מה שברא להחיות בהם יסוב על דברים שהם לתענוג לא להכרח. כן וכן התורה היקרה נתנה אלהי' אלינו בעבור היותה הכרחיית אל נפשותינו אשר בלעדה אין קיום אל הנפש, כמאמר **כי הוא חייך ואורך ימיך** (דברים ל', כ') כי הוא הלחם והמזון. וכאשר האדם יתגדל ויתקדש ביראתו וטהרתו ויוסיף גדרים ונזירות ופרישות יהיה לעונג הנפש ותפארתה, כמאמר **שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך כי לויית חן הם לראשך** (משלי א', ח'-ט') ובמדרש: (ריש תצא) לויית חן הם לראשך לרשיותיך והבאור בזה לדעתי כי מסבת רשיותיך ודלת ערכך היה מהצורך לעשות לך שמירה מעולה בגדרים וגזירות להרחיק את האדם מאיסור דאורייתא, כמו שגזרו על פתן משום שמנן, ועל שמנן משום יינם, ועל יינם משום בנותיהם כו', אשר על כאלה אמר כי לויית חן הם לראשך גו' והם כמו מעדנים אשר האדם מרבה בהם לענג את עצמו כמאמר אם יש לך הטיב לך (עירובין נ"ד) ועל זאת אמר הנביא ע"ה **כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי** גו' (ישעיה כ"ט, כ"ב) כלומר מעצת נפשם מדעתם מוסיפים פאר וכבוד במצות התורה והגם כי מה שמוסיפים מוסיפים לגדור גדר, אבל למעלה הדברים עתיקים כלם נתנו למשה מסיני גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. וכמאמר **כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו** (קהלת ב', י"ב) היינו גם בטרם נמלך עם פמליא של מעלה כבר עשהו הקב"ה בעבור טעמים נסתרים אשר לה' אלהינו גם מן המלאכים, כש"כ מבני אדם, וא"כ מה האדם שיבוא היום להרהר אחריהם.

ולא תתפלא איככה הי' אפשר ביד חכמינו ז"ל לכוון לדעת המקום ב"ה הלא מקרא מלא הוא **פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו** (משלי כ"א, א'). וכי תשאלך נפשך אם הדבר כן למה לא צוה אותם הקב"ה בתורתו כמו שצוה כל המצות, התבונן נא על תענוגי הגוף ומהם תאלף בינה על הנפש. כי הנה כל הדברים אשר הם מענגים הגופות להוד ותפארת עכ"ז שורש עשייתם ועיקר הכנתם הוא ע"י ההכרח, כי כאשר

לא יצטרך לפעמים לדבר מן הדברים בעבור ההכרח גם לתפארת לא יהיה. כמו שמצאנו בדברי חכמינו ז"ל (שבת כ"ז, א') וכי מאחר דתכשיטים הם לו מפני מה בטלים הם לימות המשיח כו' ותהוי לנוי בעלמא אמר אביי מידי דהוה אשרגא בטיהרא, כי כאשר האדם יכניס אורחים לביתו על סעודת הלילה ועטר השלחן במנורות של כסף ושל זהב וכל כוונתו לנוי ותפארת כי לולא כן היה מדליק בנר של עץ או של נחושת וברזל, ואינו משתמש בשל כסף רק לכבוד ולתפארת, ועכ"ז אם היה עושה כזאת בצהרים בעת השמש בגבורתה יהיה לו לבושה, יען כי אז אין שום הכרח לאור הנר ולא למנורה, ויהיה נראה כאלו הוא מניח על השלחן חתיכות כסף וזהב ויהיה לזרא בעיני רואיהם. וזהו מאמר **אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב) פי' אם הייתי אני מחייבו הדברים אשר הוא מחמיר על עצמו מגודל יראתו אשר על זה יסוב מאמר רובי תורתי, כמו זר נחשבו אחר שאין לזה ענין הכרח.

וזאת היתה טענת משה רבינו ע"ה עם המלאכים כי הם בקשו לקבל התורה להתענג בה השיב והראה לפניהם כי אין הכרח אצלם לשום מצוה מן המצות, כלום גניבה יש ביניכם, רציחה יש ביניכם, וא"כ אם אינם בעבור ענין הכרחי, גם לתפארת לא יהיו ותהיה התורה אצלם כשרגא בטיהרא. וזהו מאמר **ויספה פליטת בית יהודה הנשארה שורש למטה ועשה פרי למעלה** (ישעיה ל"ז, ל"א) כלומר שורש וראש הגדרים אשר יעשו למטה יהיה מסבת ההכרח לגדור גדר לעשות משמרת למשמרת התורה וכאשר יהיה מן ההכרחי אז גם למעלה יהיה לפרי תפארת עם סודותיה כמו מנורה של זהב בלילה.

וזהו ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, פירוש שהאדם למען צדקו ומחמת מוראו ופחדו יגדיל הוא התורה ויאדיר אותה בהוספות גזירות וגדרים[375] הוא מה שאמר מר עוקבא אנא חלא בר חמרא לגבי אבא דאלו אבא כי הוה אכיל בשרא האידנא לא הוה אכיל גבינה עד למחר עד השתא ואלו אנא בהא סעודתא הוא דלא אכילנא בסעודתא אחריתי אכילנא (חולין ק"ה, א'). ולכאורה יפלא מי עצר בעדו שלא יתנהג גם הוא כן, אם לא כי אביו היתה יראתו וקדושתו גדולה כל כך עד כי היראה הכריחה אותו שלא

[375] ולא תתפלא איך אפשר שיהיה במעשה אחת ב' כוונות כוונה שלמטה וכוונה שלמעלה, שים נא לבך אל עניני עולם הזה הלא תחזינה עיניך כי הם גם הם על דרך הזה, האכילה והשתיה ושאר עניני הגוף אשר האדם והבהמה שוים בזה אינם מכוונים רק ללעוס ולטעום בחיך ערבות המאכל והוא כמו רגע והקב"ה מכלכל את כלם עם כוונות מחולפות אל הצדיק יתן מחייתו למען יעמוד על משמרתו ועבודתו ואל הרשע יתן פקידתו להאבידו באחריתו ימלא קדים בטנו במעדנים ותענוגים, כמאמר **ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו** (דברים ז', י') וכמו כן בקום רשעים על ההמון ויעשו מה שיעשו המה מכוונים לשלול שלל ולבוז בז והקב"ה יושב סתר ומפקד צבא מלחמה להתם פשע ולהסיר חטאת:

לאכול עד למחר עד השתא, ומר עוקבא לא הרגיש בנפשו הכרח שתהיה היראה מכרחת אותו על כך וא"כ אם יעשה זאת יהיה בעיניו כמו זר, כמאמר חכמינו ז"ל זכה זר לא זכה זר (יומא ע"ב, ב') כי כאשר האדם מלובש בגדי כבוד ממיני משי ורקמה והוא חוגר עליהם חגורה של כסף הוא לכבוד ולתפארת, לא כן מי שהוא לבוש בגדים מטולאים ובלויי הסחבות והוא חוגר עליהם חגורה מחגורת השרים והרוזנים יהיה ללעג ולקלס, כן כאשר יאבה האדם להתהדר בתפארת המנהגים אשר התנהגו הקדושים אשר בארץ כמו להתנהג במנהגי האר"י הקדוש ואחוזת מרעיו, יש לו לבדוק תחלה את מלבושיו אשר עליו אם לבושו צדקה כפי חקי התורה ככל משפטיה ופרטי הלכותיה, וכאשר יתחיל לבדוק הלא יראו עיניו כי נפקד ממנו ארחות התורה אשר הורו המורים משפטים ביעקב ותורה בישראל, והוא מחוסר בגדים וכאשר יעלה עליו על בגדיו המטולאים על בלויי הסחבות חגורה של משי הלא יהיה לזרא, וזהו זכה זר לא זכה זר (ועי' עוד מזה בפתיחה לספר המדות):

ומעתה יפה דרשו ז"ל אשר שברת יישר כחך ששברת משל לאורח בא אל עיר וישב שמה כמה שבועות להתפאר בבגדיו הנחמדים, ובגדיו היו רבים עשויים בדרכים מתחלפים כפי התחלפות העתים מה שראוי ללבוש ביום קרה, ומה שראוי ללבוש ביום חם, וביום סגריר, וכלם מופלאים בהודם והדרם ותפארתם, והיה שש ושמח מאד כאשר הביט וראה השתנות האויר, כמו כאשר ירד הגשם היה עלז לאמר עתה הגיע השעה ללבוש הבגדים אשר הכינותי לי ליום הגשם, וכן לשלג, וכן לקור וחום, וכל זה למען יוכל להראות בגדיו היקרים הראויים ללבוש.

הנמשל כ"א לא שבר משה את הלוחות והיו ישראל נשארים עומדים במדרגתם הראשונה שהיו בה קודם החטא שלמים ותמימים טהורים כעצם השמים, ודאי לא היו ראויים כ"א לתורה שבכתב לא לשום גדר וגזירה להוסיף מן ההיתר אל האסור, כי גם בלא גדר גם כן לא יעברו הגבול אשר גבלה התורה, אבל עכשו כאשר המה עלולים לחטא אמר הקב"ה אתן להם מקרא ומשנה הלכות ואגדות, כי כל אלה המה דברים המוכרחים להם כי המה צריכים להם כפי התגלגלות הזמנים החולפים, פעם לזה ופעם לזה. וזהו רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שהם ירבו ביקר התורה והם יוסיפו בתפארתה, שנאמר ה' חפץ למען צדקו ובסבת יראתו יגדיל הוא התורה ויאדיר, וההתחלה תהיה מסבת ההכרח יעשו שורש למטה ופרי למעלה וכמו שנתבאר:

חלק ד

אל מול פני המנורה גו' עד **כן עשה את המנורה** (ח', ב') מדרש: כן עשה משה את המנורה אין כתיב כאן אלא כן עשה סתם ומי עשה הקב"ה (פרשה ט"ו, ד').

ובסמוך: את מוצא למעלה אחד עשר שבטים הקריבו ושבט אפרים הקריב וכל הנשיאים הקריבו חוץ מנשיאו של לוי, ומי היה נשיאו של לוי אהרן, ואהרן לא הקריב עם הנשיאים והיה אומר אוי לי כו' אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לו לאהרן אל תתייירא לגדולה מזו אתה מתוקן, הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הם נוהגים אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו[376] וכל הברכות שנתתי לך לברך את בני אינן בטלים לעולם (שם, ה').

והדבר פלאי מה תנחומים הוא זה הלא בזמן שאין ביהמ"ק קיים גם הנרות הם בטלים, גם מה ענין לצרף לזה ברכת כהנים.

ולבוא אל הבאור נבין תחלה ענין החינוך ומה צורך למשכן אל החינוך, ולבוא אל הענין נזכיר בקצרה את אשר כתבנו בחלק הראשון במראה הסלם כי ב' דרכים להקדוש ב"ה בהנהגת עולמו. א'. הנהגה שהיא ע"פ המערכה כי המזלות והוברי שמים נבראו לתשמישו של עולם להמשיך השפע מלמעלה אל המקבלים וע"י הורדתם את ההשפעה הם מתוארים מזלות כמו יזל מים מדליו.

ב'. הנהגה התוריית והיא נקראת דרך הקודש והדרך הנבחר הזה ישמש על ב' ענינים טובים, א'. כי דרך בו יעלה ויבוא כל תפלה וכל תחנה כל מעשה העבודה והמצוה מלמטה למעלה, אל המקום הראוי להם. ב'. כי בדרך ההוא עצמו יחזור הקדוש ב"ה ויוריד אלינו את ההשפעה מלמעלה למטה, ודרך אחד לשניהם מעלה את זה ומוריד את זה. וזה שהראה יתברך ליעקב במראות הלילה והנה סלם מוצב גו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו ובמדרש: מעלים ומורידים בו (בראשית רבה ס"ח) ממש כדברינו.

והטעם שקראו אל סגולה הזאת דרך כי משפט דרך לה בכמה ענינים. א'. כמו אשר משפט הדרך שלא לנטות ממנו ימין ושמאל אז יבוא בטח למחוז חפצו, משא"כ אם יטה

[376] הקרבנות רק בזמן המקדש והנרות לעולם ובקצרה נוכל לומר על דרך שמצאנו בדבריהם ז"ל (במדבר רבה י"ב) בעת שהוקם המשכן למטה הוקם המשכן למעלה כו' כן הוא אומר מכון לשבתך פעלת ה' ובע"כ ראוי לומר שלא נעשה מכון כ"א בהכרח ע"פ הדבור ואם כן היה מכון ג"כ בפרטי הדברים, היינו מזבח של מעלה נגד מזבח של מטה, והמנורה של מעלה נגד מנורה של מטה, וכן כל דבר אחר אשר המכון מוכרח. ומעתה הנה בישר הקב"ה את אהרן כי האף אמנם שיתגלגל על המנורה של מטה שתתבטל אבל המנורה של מעלה תשאר על מעלתה, ואתה בהדלקתך הנרות למטה תדליק גם הנרות למעלה והנרות הללו למולם יאירו. וזהו בהעלותך אשר הנרות למטה אל מול פני המנורה היינו אל אותו שהוא מול נגד פני המנורה הזאת - היא המנורה של מעלה שהיא מול המנורה של מטה שם יאירו שבעת הנרות למולם באין מכבה. וזהו לשון המדרש אבל הנרות לעולם מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, ומעתה לא יקשה עוד מדוע לא אמר אל מול פני המנורה יאירו ששת הנרות:

מן הדרך ישט מעליו ויעבור יגיע אל מקום לא חפץ בו כמשפט התועה בתוהו לא דרך. ב'. כי הדרך הוא סבה לסבב הטוב גם בהיפך ויש בו עליה וירידה, היינו אם יעשה עבודתו בדרך החקוק לה תעלה ותבוא עבודתו לפני ה' יתברך עצמו לא כן אם יטה מן הדרך יבוא עבודתו אל מקום זר ויהיה חלילה בכלל זובח לאלהים יחרם, וכן הורדת השפע אם תלך בדרך הראוי תבוא אל יד הראוי לקבלה, לא כן אם תלך בדרך עקלתון תבוא על דרך שאמר הכתוב **נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני** גו' (ישעיה ס"ה, א'). **אשר** ע"כ תלה הכתוב זה בזה ואמר **ואתנה בריתי ביני ובינך** (בראשית י"ז, ב') היינו אם תעלה עבודתך בדרך הישר שתיישר לבך למקום לבד. בדרך אשר בא בה ישוב המקום וישפיע אליך הברכה והטוב.

זה שאמר דוד המלך ע"ה בסגולת המקדש וכל מעשה עבודתו **לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת** גו' (דברי הימים א' כ"ט, י"א) ר"ל ע"י הדרך הנבחר הזה יעלה ויבוא אליך השמימה מה אשר אנחנו שולחים אליך מלמטה למעלה וכן יחזור ויבוא העושר והכבוד מלפניך מלמעלה לידינו למטה. ולכן יפה הקדים ואמר ברוך אתה ה' אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם כי עתה העולמות משולבים ומתאחדים העולם העליון והעולם התחתון גם יחד, וזהו אבינו מעולם ועד עולם לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת גו' וכמו שנתבאר. **ואם** כן כעתה נתחדש בעולם ענין חדש וזהו כי כל בשמים ובארץ, כי השמים שמים לה' אל אוצר הטוב ומעון הברכות, והארץ למטה היא מכון בעבודה והבחירה, עכ"ז אחר אשר ע"י הדרך ההוא נשלח העבודה מלמטה למעלה ונוריד ברכה מלמעלה למטה א"כ לא יהיה נחסר דבר בשני המקומות ויהיה הכל בשמים, גם ברכה גם עבודה, ויהיה גם בארץ עבודה וגם ברכה, וזהו - כי כל בשמים ובארץ לך ה' תהיה הגדולה והגבורה גו' והעושר והכבוד יבוא מלפניך אלינו.

וזה שהבטיח הנביא ע"ה על העתיד **קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלקינו** (ישעיה מ', ג') מבשר ואומר כי ישוב ה' ויתקן את הדרך הנבחר הזה בכל תיקונים הראויים. והחסיד ע"ה בקש ואמר **זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה** (תהילים כ"ה, ו') ובמדרש: לא מן דכדון אלא כי מעולם המה (ב"ר כ"ב). פי' כי אנחנו מבקשים שעכ"פ ימשיך הקב"ה אלינו שפעתו בדרך הטבע אם קלקלנו דרך הקודש. **וזהו** זכור רחמיך לרמוז לדבר שנשכח אנו מבקשים שיעורר עתה כמאמר כי כן דרכך עושה חסד חנם גו' וזה מורה על דרך הטבע וזהו לא מן דכדון ר"ל לא ע"י הדרך שבחר לנו המקום עתה כי הוא מקולקל בעוה"ר כמאמר דרכי ציון אבלות אלא כי מעולם המה פי' משאת ימי בראשית כן היה.

ומעתה נכון לפנינו ענין חנוך הדרך הנבחר הזה, ונאמר כי הוא ממש כמו שאנחנו רואים כשעושים דרך חדש כל עוד שלא עבר עליה איש מה מאוד יקשה לעבור עליו וללכת על פניו, בלתי כאשר יעבור עליו תחלה סוחר גדול עם עגלה טעונה משא לעיפה והמרכבה חזקה, אליו ראוי לתת תודה ושבח כי תיקן הדרך והכשיר אותו לעבור עליו מעתה על נקלה.

כן אף אחר אשר נעשה ונשלם הדרך אשר עשה ה' אשר דרך בו תעלה העבודה מלמטה ולהוריד ההשפעה מלמעלה למטה, עם כל זה היו צריכים אל העבודה הראשונה צדיק גדול יעבוד עבודתו בטוהר קדושתו ובתמימות צדקתו, עד אשר יפנה הדרך לעבור אחריו בקל. אשר ע"כ נשתבחו המקריבים הראשונים עד כי כל אחד עבר בדרך והכינו אותו, יום יום איש יומו להקל מעתה לעבור כל מי שירצה ויעלה עבודתו בדרך ההוא, ולכן תארוהו חינוך כמו המרגיל את עצמו במלאכה חדשה בכלי מלאכה חדשים שעדיין אינם חרוצים למהר לעשות מלאכה בהם:

ומעתה בקל נוכל להבין ההבדל בין כל העבודות אשר במשכן ובין הערכת הנרות אשר בהמנורה, כי הנה כל כלי שרת וכל כלי העבודה כלם היו מעשה ידי אדם, כי בצלאל עשה אותם ואחוזת מרעיו שהיו בעזרתו, והם היו מעלים ומביאים את עבודת המשכן ממקדש של מטה הנעשה בידי אדם אל המשכן של מעלה וכליו שהוא מעשי ה' בעצמו, כאמרם ז"ל בעת שהוקם המשכן למטה הוקם למעלה ומט"ט עומד ומקריב כו' (כשם שהכהן עומד ומקריב למטה כו') (במדבר רבה פרשה י"ב, י"ב) א"כ לא נשלמה העבודה כי אם אחרי עלותה מלמטה למעלה וזה על ידי הדרך שעשה המקום יתברך. לא כן המנורה שאמרו עליה שנתקשה משה, ולא עשה אותה בידי אדם עד שעשה אותה הקב"ה בעצמו, א"כ באותה הדלקה שהדליק אהרן למטה נשלמה העבודה למעלה כי הדליק במנורה אשר הקב"ה עשה אותה, א"כ אין צורך עוד לעלות דרך עובר ושב כמשפט כל מעשי סדר העבודה בהקרבנות הנעשים למטה בכלים מעשי ב"א, אשר בהם אין העבודה נשלמת עד שתתעלה למעלה אל הכלים שעשה ה' יתברך. ולכן יפה ביאר לו ה' יתברך לאהרן לאמר מה צורך לעבודתך אל חינוך כי הלא בהעלותך את הנרות הלא מיד אל מול פני המנורה פירוש הידועה יאירו שבעת הנרות.

וזהו שסיים וזה מעשה המנורה מקשה היא גו' כן עשה את המנורה וכלשון המדרש עשה סתם, הקב"ה עשה את המנורה, א"כ אין עבודתך צריכה אל עליה מלמטה למעלה ולא לחינוך. וזהו מאמר הקב"ה למשה לך אמור לו לאהרן אל תתייירא לגדולה מזו אתה מתוקן, הקרבנות כל זמן שביהמ"ק קיים הם נוהגים, אבל הנרות לעולם אל מול פני

המנורה יאירו, כי זה כלל גדול **לעולם ה' דברך נצב בשמים** (תהילים קי"ט, פ"ט) כשם שהוא קיים לעולם כך מעשיו קיימים.
וזהו שהמדרש מסיים ולפיכך כשחרב ביהמ"ק נגנזה המנורה וזו אחד מחמש דברים שנגנזו הארון, והמנורה, והאש, ורוה"ק והכרובים, וכשיבנה הביהמ"ק הוא מחזירן למקומן כו'.
והדמיון בזה כי העושה מו"מ בהקפה הלא עכ"פ הוא צריך לתת אל המוכר דבר מועט לקנות בו, לא כן מי שמסלק תיכף. לכן בכל עבודת כמשכן היה החינוך ההתחלה, לא כן הערכת הנרות תיכף מידך היתה זאת להדליק מנורה של מעלה שהיא עומדת למטה, אבל במעשה הקרבנות לא נשלמה העבודה למטה אבל מהצורך היה להעלותה ולשלחה למעלה להביאה בכלי טהור בית ה', והכהן הגדול שלמעלה הוא היה המפאר והמתקן והמשלים העבודה שלמטה.
אשר על זאת התפלל משה איש האלהים אחר כלותו להקים את המשכן **ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו** (תהלים צ', י"ז) ר"ל המעשים אשר אנחנו עושים למטה כוננה עלינו לתקנם ולפארם בכל עניני התיקון בבית המקדש שלמעלה וכמו שנתבאר.
וזהו מאמר המדרש וגם כל הברכות שנתתי לך לברך את ישראל אינן בטלות לעולם והוראתם בזה אל מה שכתבו למעלה (במדבר רבה י"א) אמר הקדוש ב"ה לישראל אע"פ שאמרתי לכהנים שיברכו את ישראל עמהם אני עומד ומברך אתכם ולכך הוא אומר משגיח מן החלונות מבין כתפותיהם של כהנים מציץ מן החרכים מבין אצבעותיהם של כהנים וא"כ גם הנרות גם הברכות אינם צריכים חינוך לחנך הדרך הקודש הנ"ל כי בשניהם נשלמה העבודה למטה ואינם צריכים השלמה מלמעלה, והבן:

חלק ה

ובגמרא: בשעה שאמר הקב"ה לדוד **האתה תבנה לי בית לשבתי** (שמואל ב' ז', ו') מה היו פריצי הדור עושין היו הולכים אצל חלונותיו של דוד ואומרים לו דוד אימתי יבנה ביהמ"ק אימתי בית ה' נלך והיה דוד אומר אע"פ שהם מתכוונים להכעיסני אני הייתי שמח בדבריהם דכתיב **שמחתי באומרים לי בית ה' נלך** (תהילים כ"ב, א') והקדוש ב"ה אמר לו **כי ימלאו ימיך ושכבת את אבותיך והקימותי את זרעך** גו' **הוא יבנה בית לשמי** גו' **אשר בהעוותו** גו' (שמואל ב' ז', י"ב-י"ד) ימים שלמים אני מונה לך ולא ימים חסרים, חביב עלי צדקה ומשפט שאתה עושה יותר מן הקרבנות שנאמר **עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח** (משלי כ"א, ג') (מכות י', א' ירושלמי שקלים פרק ב').

וראוי להתעורר על מהות השמחה שאמר שמחתי באומרים לי בית ה' נלך כי די היה מה שלא היה מצטער מדבריהם. גם מהות התמיה שאמר הקב"ה לדוד האתה תבנה לי בית אין אנו רואים בזה מן הזרות כי מדוע לא יבנה דוד את הביהמ"ק ואם בעבור הטעם שאמר הכתוב כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים גו' אם כן אימתי שיבנה תשאר הקושיא כי לא ישבתי בבית גו', והוראת הה' התימה במאמר האתה תבנה לי בית לאמר כי לא יתכן זאת אשר דוד יבנה הבית, והדברים קשים לאמרם כי האף אמנם אין ראוי לבנות הבית ע"י דוד בע"כ הוא מסבת איזה טעם נסתר מה שלא ישיג שכל אנושי אשר דוד לא יבנה ושלמה בנו יבנהו.

עוד מהצורך להתבונן במה שהביאו ז"ל מאמר עשה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח אשר מאמר נבחר מורה כי ב' אלו פועלים פעולה אחת והם בבחי' אחת רק הקב"ה יותר יכשר לפניו לבחור באחת (משפט וצדקה) ומניח השנית (הזבח) כמו **ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים** (דברים י', ט"ו) אמנם דברים שהם בבחינת שונות בעינים מתחלפים רק המשיג אינו יכול לקחת את שניהם והוא צריך לקחת את אחד מהם ולהניח השני, כמו השוקל ברעיוניו מה לעשות עם מעט המעות שבידו, אם לעשות לעצמו מלבוש או לקנות כלי נאה לביתו, ע"ז נופל מלת טוב, כמו טוב פת חרבה ושלוה בה גו' אם כן יותר טוב לקנות דבר שיסבב שלוה לא דבר שיסבב מחלוקת.

ועם דרכנו נעמוד ג"כ על המשך מאמרו יתברך אל דוד כי ימלאו ימיך גו' והקימותי את זרעך אחריך גו' הוא יבנה בית לשמי גו' אני אהיה לו לאב גו' אשר בהעותו והוכחתיו גו', מה מקום למאמר אשר בהעותו כו' להזכירהו פה בין דברי ההבטחה, כי בזה הלא נתבשר בשורה רעה שעתיד בנו לחטוא והוא ענין זר מאד במקום זה (ועיין מה שכתבנו בזה בקול יעקב אסתר על מאמר על כסא מלכותו):

אמנם הנראה בבאור ענין זה עם מה שכתבנו במקום אחר מחבורנו כי כל מוסדות יצר הטוב ויצר הרע אשר בנפש רק על הצדק והיושר, ועל החמס וגזל וכדומה מן המעשים, אשר ע"כ דאג משה רבינו ע"ה ואמר **והיה כי יביאך** גו' **ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת** גו' **השמר לך פן תשכח** גו' (דברים ו', י'-י"ב). ראה כי כל דאגתו היתה רק מזאת הסבה, גם כי מה שישיגו בהיתר ישיגו עכ"ז דומה הוא לגזל, אוכל את שאינו שלו כמו שחשש הכתוב על יפת תואר לאמר גם כי התורה התירה עכ"ז סופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, כמאמר **רע ירוע** גו' (משלי י"א, ט"ו). וז"ש חז"ל השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן (חולין ז', א') וכתבו התוס' (שם ב' בד"ה הא אתמר עלה) דמחמרה אנפשה בדבר אכילה אשר

ע"כ קראוהו תקלה שהוא כמו אבן נגף וצור מכשול להכשל בחטא, והקב"ה הוא שומר נפשות חסידיו שלא יפלו במצודת היצר הרע. זהו שאמר שלמה המלך ע"ה **שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו** (משלי כ"א, כ"ג) הורה במאמר שומר פיו ממאכלים רעים וחטאים ולשונו מדבורים רעים אז ישמור מצרות נפשו ויהיה לבו נכון בטוח כי הקדוש ב"ה שומר נפשות אמוניו.

ומעתה כוונת המאמר כך הוא כי הנה כבר היה נודע ביהודה ובישראל ע"י נתן הנביא אשר דוד לא יבנה הבית, רק הם חשבו הדבר לחוק שאין טעמו מושג, לא כן הדברים כ"א השומר אמת לעולם ישמור עתיו ורגעיו. כמו שהתורה נתנה לישראל בזמן הראוי להנתן ולא נתנה אל האבות הקדושים כי הם היו גבורי כח עושי דברו וקיימו כל התורה מעצמם, אשר עליהם אמר דוד המלך ע"ה **אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'** (תהילים קי"ט, א') כמאמר המדרש (ויקרא רבה ב') ואחר כך כאשר נתמעטו הלבבות אז ראה ויספרה וגילה סודו בעליל לארץ והכניסה בברית להגות בה תמיד ולקיים כל מצותיה. כן כל זמן שהיה לישראל מנהלים טובים ומדריכים ישרים לנהלם בצדק ובמשפט היה גופם טהור מגזל, ומכל הנאה משל אחרים והיתה נפשם טהורה מכל סיג עון ואשמה. וזה שאמרו במדרש (בפ' תבוא) ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה בשכר המצות שאתה עושה בשדה כו' תהיה ברוך בעיר ע"י ברכת השדה כמאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) שתהיה שמור מכל מקרה גופניית ונפשיית כמאמר המדרש (ב"ר י"א) ולא יוסיף עצב עמה זה האבל כמה דאת אמר **נעצב המלך על בנו** (שמואל ב' י"ט, ד'). רמזו בזה דבר יקר לכלול מה שאמרו במקום אחר ארורים הרשעים שמהפכים מדת רחמנות למדת אכזריות והכוונה בזה שהקב"ה מטיב לרשעים ונותן להם שלוה ומתוך כך הם חוטאים ואם כן הם מהפכים מדת רחמנותו יתברך שרצה להטיב להם לאכזריות כי מזה יצמח להם רעה גדולה לאבדם מן העוה"ב[377] וכאשר הקב"ה מטיב לצדיקים מתקיים בהם מאמר **כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב** כו' (דברים ל', ט') כש"כ שלא יתחרט ח"ו לא כן הרשעים אשר מן הטובה תצמח להם רעה כביכול הקב"ה מתעצב על הטוב אשר נתן להם.

[377] רמזו בזה דבר יקר ומה יפה רמז הכתוב על ענין זה במאמר **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע** (דברים ל', ט"ו) ואח"כ הזכיר הדברים האלה אבל בערבוביא ואמר **העדותי בכם היום** גו' **החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה** להורות כ"א ישמור את דרכו כפי התורה והמצוה אז יהיו החיים והטוב שכנים זל"ז ואגודים יחד לברכה, אבל כאשר יהיה נלוז בדרכיו אז יהפך הסדר וגם ברבות הטובה יהיה לו רעה גדולה והחיים והטוב יהיו לו לקללה ויהיה בכלל מאמר מיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם (סנהדרין ע"ב, א'). וזהו החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ר"ל אשר על שניהם שייך לתארם גם בתואר בברכה גם בתולה קללה כי במיתת רשעים כבר נאמר **ובאבוד רשעים רנה** (משלי י"א, י'):

זה שאמר ברכת ה' היא תעשיר אך ראה נא והזהר ולא יוסיף עצב עמה וע"ז באו רז"ל לבאר מה הוא העצב כמה דאת אמר נעצב המלך על בנו כלומר הקב"ה מתעצב על בנו שהטיב עמו ונהפך לו לרעה רק תהיה הברכה אצלך כמאמר הנזכר ברוך תהיה בעיר ממה שאתה ברוך בשדה. והמשיך את דבריו ואמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך גו' וברכך בארץ גו' ובכל זה יקימך ה' לו לעם קדוש גו'. וזהו מאמר **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול ה' אלהיך** (שם כ"ח, ב') ותהיה הברכה סבה לברכה והצלחה נצחיית כי הברכות יהיה סבה להביא אותך ולהשיגך לשמוע בקול ה' ואז יקויים בך מאמר **יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך** (תהלים קכ"ח, ב') אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. וא"כ כל הימים אשר ישראל היו מתנהלים במשפט וצדקה אשר באלה נאמר עשה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח לא היה מן הצורך אל ביהמ"ק. לא כדעת ההמון שהיו חושבין כי הוא רק חק מאתו יתברך שאין דוד בונה הבית וא"כ טוב לקצר ימיו כדי שיבנה ביהמ"ק, ובאמת לא כן הדבר כי כל הימים אשר בן ישי חי הלא המשפט והצדקה אשר עשה בכל עת נבחר לה' מזבח. וכמאמרו יתברך לדוד **כי טוב יום בחצריך** (תהילים פ"ד, י"א) שאתה יושב ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה להקריב (שבת ל', א'). לכן יפה אמר יתברך לדוד האתה תבנה לי בית גו' כלומר אתה אין מהצורך לך. אבל פריצי הדור היו חושבים בדעתם כי מאמרו יתברך האתה תבנה לי בית גו' הוא אך על דרך חק שלא לבנות הבית כל הימים אשר דוד חי היו הולכים אצל חלונותיו ואומרים לו דוד אימתי יבנה בית המקדש, אימתי בית ה' נלך, והיה דוד אומר אע"פ שהם מתכוונים להכעיסני אני הייתי שמח בדבריהם, דכתיב שמחתי באומרים לי בית ה' נלך לאמר כי שמחה ושבח הוא לו. ממש על דרך שר גדול היה לו מגריסן בביתו שהיה אומן חכם לעשות תבשילים על צד היותר טוב, ויהי כי זקן האיש האומן הזה דרוש דרש השר אחר רופא מומחה להחזיקו אצלו בביתו, וימצא רופא גדול במדינה רחוקה, וגמר אומר עם הרופא שיבוא לשכון כבוד בגבול נחלתו, ובתנאי שלא יבוא כל זמן אשר המגריסן הזקן הוא בחיים רק אחרי מות המגריסן אז ישלח ויביאהו אצלו, והיו עבדיו מצפים על מיתתו לאמר מתי ימות המגריסן הזקן הזה ויבוא הרופא החכם אצלנו, וכשמוע השר את דבריהם כעס עליהם מאד ואמר להם שוטים מה אתם חושבים וכי חקה חקקתי או גזרה גזרתי שלא יבוא הרופא בחיי המגריסין, או תחשבו כי צר לי המקום להחזיק את שניהם בביתי על כן עיניכם נשואות וכלות וצופות מיתת הזקן הזה, לא כן הדברים כ"א בטחתי בחכמת לב המבשל הזקן הזה אשר כל הימים שיהיה הוא המבשל והמעריך לחם שלחני לפני תמיד לא יזיק אותי שום מאכל, ואני בטוח מכל חלי

ומכל מחלה שלא תהיה בקרב ביתי, וא"כ למה לי רופא כי אם אחרי מות המגריסין אז אני דואג ולכן הכינותי לי את הרופא שיבוא לביתי, וא"כ למה יכבד עלי אריכות ימיו של הזקן הזה הלא טוב לי שלא אחלה משאחלה ואתרפא ע"י רופא כמאמר אוקיר לאסי' עד לא תצטרך ליה (ירושלמי תענית פרק ג', ז') ר"ל כי יש שומע לרופא רק בעת מחלהו אשר בהיותו על ערש דוי הוא שומע אל הרופא ומקבל הסמים אבל משפט החכם לא כן כי הוא שומע אל הרופא המצוה אותו להתנהג במנהג יפה עם מאכליו כדי שלא יחלה וזהו אוקיר לאסיא עד לא תצטרך ליה ר"ל כדי שלא תצטרך לי'.

הוא הדבר בדוד המלך ע"ה כי לפי דעת פריצי הדור היה פגם ועצב לדוד שאין ביהמ"ק נבנה בימיו, וע"פ האמת לא היה צורך לביהמ"ק בימיו ואם כן יפה אמר שמחתי באומרים לי גו' המה היו מתכוונים להקניטו ולהכעיסו, והוא היה עלז ושמח כי שבח ותפארת הוא לו. וזהו והקב"ה אמר לו כי ימלאו ימיך גו' והקימותי את זרעך גו' הוא יבנה בית לשמי ומובן מעצמו כי בנו לא יהיה שלם לפניו יתברך כמוהו. וזהו מ"ש אשר בהעותו והוכחתיו גו' ואז יהיה צורך אל ביהמ"ק, אבל אתה חביב עלי צדקה ומשפט שאתה עושה יותר מן הקרבנות, שנאמר עשה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח ועי' עוד מה שכתבנו בבאור מאמר (שבת ל') כיון שאמר זכרה לחסדי דוד אבי מיד נענה (סוף ספר קול יעקב):

חלק ו

ויעש כן אהרן גו' להגיד שבחו של אהרן שלא שינה (ספרי)

ולבוא אל הבאור נזכיר מאמר המדרש (ריש חקת) **אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני** (קהלת ז', כ"ב) אמר שלמה חקרתי ופשפשתי על כל התורה ומצאתי בה טעם כיון שהגעתי לפרשת פרה אדומה אמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. דע כי כבר נתבאר מפי סופרים ומפי ספרים שאין לחקור ולבקש טעמים על מצות השם יתברך רק להיות תמים עם ה' אלהינו באמונה שלמה כמאמר **כל מצותיך אמונה** (תהלים קי"ט, כ"ו) ונאמר **ראשית חכמה יראת ה'** (שם קי"א, י') ושלמה המלך ע"ה אמר **אל תהי חכם בעיניך ירא את ה' וסור מרע** (משלי ג', ז') ומה לך להתחכם ולבקש טעמים על המצות. וזהו מאמר **דרך אמונה בחרתי משפטיך שויתי** (תהלים קי"ט, ל') היינו גם במשפטים שיש בכחי לחקור טעמם אני משוה את כל המצות לדרך אחד והוא דרך אמונה לבד.

וטעם ענין זה על דרך המשולח אשר הסוחר שלח אותו ללייפציג לקנות סחורה בעבורו, והמשולח הזה נשא ונתן על הדרך עם המעות הזה והרויח, ואח"כ קנה סחורה בעבור

המשלח, יש בידו און כי הלא יקח מאת המשלח שכר שליחותו והסוחר ישלם לו במיטב כספו ומה זה לו לבקש עילות להשתכר במעותיו.

כן אם האדם מקיים לא תגנוב ולא תגזול בעבור התועלת המושג לחברת בני אדם הוא משתכר בסחורות ה' יתברך, והלא הוא יתברך ישלם לאדם שכרו בעוה"ב.

הוא שהתנצל החסיד ע"ה ואמר **טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי** (שם, שם) לאמר כי אני ראוי אנכי שתלמדני טוב טעם ודעת, והטעם - כי במצותיך האמנתי. משל לשלשה אנשים חולים על מחלה אחת הביא אליהם הרופא סמים שוים אחד לא חקר מאומה ועשה ככל אשר צוה עליו הרופא ונתרפא, השני היה קצת בקי ברפואות כנשים ויחקור בשכלו בעניני הרפואה והדברים אשר לא הבין היה זורה אותם הלאה ומת מחליו, השלישי היה כמו השני הנ"ל אבל היה יודע כי הרופא הוא יותר בקי והוא אומן חכם מאד, לכן גמר אומר בלבו גם כי אנכי אחקור ואתבונן ולא אבין כמה דברים אני סומך עצמי על הרופא ועל חכמתו כי רבה היא וא"כ לא הזיק את עצמו כל מאומה בחקירתו.

כן איש ההמוני מקיים המצות בשלמות בלי חקירה כלל, אבל החכם החוקר בכל פרט נקל אליו לעבור על אשר לא ידע אבל אם מקדים לעצמו האמונה בגודל אלהותו וחכמתו יתברך לאין תכלית אינו נופל ע"י חקירתו. וזהו אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך מצות שאין טעמם מושג, אז לא אבוש בהביטי אל כל מצותיך כלומר בהביטי בעין חקירתי במצותיך השכליות, וכבר כתבנו ענין נכון ואמיתי בבאור מאמר המדרש (ריש שה"ש) שחורה אני ונאוה שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי ר"ל כאשר אני רוצה לחדש לי מעשים מלבי ומהשערת חכמתי אז שחורה אני ונאוה רק במעשי אבותי כאשר אתנהג כמנהג אבותי ואבחר בדרכיהם ואעשה כמעשיהם אז אני נאוה.[378] (ועי' עוד מה שכתבנו בספר המדות בתשיעי משער היראה, ובאהל יעקב פרשת בחקותי על מאמר וזכרתי את בריתי יעקב גו').[379]

[378] שחורה אני במעשה אבותי ומה יקרו בזה דברי חז"ל מאן דבעי למיהוי חסידא ליקיים מילי דאבות (ב"ק ל') היינו שיתנהג כמנהגים שנהגו אבותינו ומזקנים יתבונן לעשות כמעשיהם כמאמר **שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך** (דברים ל"ב, ז'):

[379] הוא הדבר בשלמה המלך ומה מאד ימתק בפינו מאמר המגיד חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים כו' רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם לכם ולא לו וכבר כתבנו ענין נכון בזה בחבורנו על ההגדה. ולפי הענין נאמר עתה בהבדל השאלות כאשר נשים עין ולב על התשובות, כי אצל החכם אמר ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח, ההוראה מזה כי כל מגמת השואל הנבחר הזה לעמוד על ההלכות של פסח וחובת היום לדעת מה הם, ע"כ ראוי ומחוייב למלאות שאלתו, ואצל תשובת הרשע אמר ואמור לו בעבור זה כו' מאמר זה מורה באצבע על גופי המעשים שהם ידועים אצלו ולא שאל עליהם מה הם, אבל כל שאלתו היתה על מה ולמה הם באים, מה סגולתם ופעולתם. ואחר שהדבר כן יתכן מאד מה שהזכיר החכם בשאלתו ג' סוגי מצות מה העדות, והחקים, והמשפטים, גם כי כל מצות הפסח אשר אנו עושים גם אנחנו גם אבותינו המה נכנסים תחת סוג אחד

והם עדות כי כלם רק עדות וזכרון לנסים שנעשו. פסח על שום שפסח כו' כמו שנאמר, מצה על שום שלא הספיק כו', אבל אחר כי בעת בואו לשאול ולדרוש אינו יודע מאומה מה הם המעשים אשר ראוי לעשות אולי הם עדות ואולי הם חקים או משפטים, את כלם ישא רוח תשוקתו לדעת אותם. ומעתה נכון בידינו פשר דבר מה ראה המגיד לקרוא את השואל הזה חכם ואת זה רשע, אשר לכאורה השאלות קרובות זו לזו, אבל נסביר הדבר בדמיון הנ"ל לשלשה אנשים חולים במחלה אחת בא הרופא ונתן לאחד מהם ג' מיני סמים, בא השני אצלו ושאל אותו מה נתן לך הרופא ויאמר לו סם זה נתן לי לחולי האצטומכא וזאת לכאב הראש וזה לחולי העצירות, וילך ויקח גם הוא את הסמים האלה ונתרפא, בא השלישי אצלו ושאלו ואמר לו מדוע ולמה נתן לך הרופא ג' מינים האלה ויען ויאמר לו מה זה תשאלני, לא לך ירפאו הסמים האלה, לא לך יועילו הרפואות האלה, ויאמר מדוע, ויאמר לו התבונן בעצמך כי אתה שואל אותי למה הסם הזה, ולמה הסם הזה, ואם אומר להשיב לך זה לכאב הראש כו' תשאלני עוד למה רק הסם הזה יועיל ולא סם אחר, ואנכי לא אוכל להשיבך מלין בזה כי תם אני לא אדע נפשי מה סגולתם ופעולתם של הסמים, ואתה לא תקחם ולא תתרפא, לא כן השני הוא שאל אותי מה נתן לי הרופא אמרתי לו כזאת וכזאת וילך ויקח גם הוא. הוא הדבר בהישר הולך והבוחר בחכמה הוא לא ישאל רק את שם הרפואות לדעת מה הם, ומה הוא צריך לעשות ושואל עליהם לאמר מה העדות והחקים והמשפטים גו' כאותו ששואל מה שם הסמים אשר צוה הרופא לקחת, וע"כ ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח כל הדינים ופרטי ההלכות עד אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן (היינו עד האחרונה שבהלכות הפסח כמ"ש בספרים) אבל שאלת מה העבודה הזאת לכם כאלו השואל מורה באצבע על העבודה הנעשית לעיניו ושואל עליה על מה ולמה היא נעשית, למה צוה יתברך עליה ואם יענהו ע"ש שפסח, ישאל עוד למה פסח ואם יענהו שהיה להם מצות ומע"ט ישאל עוד מה לו במצות אם צדקת מה תתן לו, וכאלה רבות עמו מן השאלות אשר הנוצר תורה ושומר מצוה רחוק מאד משאלות כאלה כאמרם ז"ל (חולין ה', ב') אדם ובהמה תושיע ה' אלו בני אדם שהם ערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה. ובמדרש (שיר השירים ו' ה') שניך כעדר הרחלים מה רחל זו צנועה (האליה מכסה את ערותה) כך היו ישראל צנועים וכשרים במלחמת מדין, ר' הונא בשם ר' אחא אמר שלא הקדים אחד מהם תפילין של ראש לתפילין של יד, שאלו הקדים אחד מהם תפילין של ראש לתפילין של יד לא היה משה משבחם ולא היו עולים משם בשלום, הוי אומר שהיו צדיקים ביותר שכלם מתאימות בשעה שהיו נכנסים זוגות זוגות אצל האשה אחד מהם מפחם פניה ואחד מהם מפרק נזמיה, והמאמר פלאי מדוע הפליג כ"כ בשבח הלוחמים האלה שלא הקדים אחד תפילין של ראש לתפילין של יד ולא תפס שבח אחר. ומה יקרו לי בזה דברי פי ידידי הרב מו"ה אליהו מ"צ נ"י כי הענין בזה על דרך הנאמר ביוסף הצדיק ע"ה וימאן, כמ"ש האלשיך ז"ל במי שקושר עצמו בשלשלת כי זאת עצת הצדיק בבוא היצה"ר לפתותו להקדים המיאון והסירוב בהחלט, כמאמר **בני אם יפתוך חטאים אל תובא** (משלי א', י') בלא טעם, כי כאשר יאמר ליתן טענות נגד המפתה יש בזה אחריות אולי יהיה המפתה איש לשון אשר בשפת חלקות ילכוד אותו ברשתו, ומה גם במעשה פוטיפר כי באה עליו בטענה שראתה באצטגניגות שעתידה להעמיד ממנו תולדות, לכך הקדים את עצמו והחליט בדעתו וימאן ולא יועיל אח"כ שום התנצלות. והנה גם בלעם הרשע אמרו בספרי מובא ברש"י (במדבר ל"א, ט') יצא ממדין לקראת ישראל ומשיאן עצה רעה, אמר להם אם כשהייתם ששים רבוא לא יכולתם להם ועכשיו בי"ב אלף אתם באים להלחם כו' וטענתו היתה כי בהיותם ששים רבוא ודאי זכותם גדול יתר מאד והשראת השכינה באתגליא ועכ"ז לא יכלו לעמוד בפני מדין א"כ מה אתם הולכים בי"ב אלף. אמנם הצדיקים האלה מיאנו לשמוע דבריו ועשו בצדקתם כמדת יוסף הצדיק, וימאנו היינו שהקדימו עצמם לסגור בעד היצר במיאון וסירוב מוחלט, ובשעה שהיו נכנסים זוגות זוגות לבית אשה היה אחד מהם מפחם פניה וא' מהם מפרק נזמיה שלא יבואו כלל לידי התגברות היצר, כי כאשר יבוא היצה"ר הלא יבוא בטענה הלא יפת תואר במלחמה מותרת, ע"כ הקדימו עצמם ועשו בערמה לבלי יתעורר היצר הרע כלל ושלא יצטרכו להתווכח עמו בטענות, כי כאשר יבוא הדבר לידי ויכוח הלא יתגבר היצה"ר בטענותיו כי יפת תואר מותרת בהיתר גמור. וזאת להם לצדיקים ממה שהם רואים קדימת השל יד לשל ראש כי סגולת כח תפילין של יד לשעבד תאות ומחשבות לבנו כו' ועל הראש נגד המוח והשכל לשעבד המוח והשכל, א"כ מהצורך תחלה לשעבד הלב וכל חמדת לבבנו ואח"כ לשעבד השכל ולהתגבר ולהפריע טענותיו ואמתלאותיו כמו שעשה יוסף תחלה וימאן שעבוד הלב ואח"כ הציע טענותיו הן אדוני לא ידע כו'. וזהו מה רחל זו צנועה כך היו ישראל צנועים וכשרים, היינו כי סגרו בעד היצר וכאמרם היה זה בא ומפחם פניה, וז"ש רב הונא שלא הקדים א' מהם תפילין של ראש לתפילין של יד פי' כי אם לא היו עושים כן רק שהיו ממתינים לשמוע טענת היצר ודאי לא היו עולים משם בשלום, כי טענת היצר היתה חזקה והיה גובר עליהם לאמר כי יפ"ת מותרת לכן עשו בצדקתם והקדימו תפילין של יד לתפילין של ראש, רז"ל דברו בזה דרך חידה והרצון בזה שהקדימו לשעבד תאות לבם בהחלט גמור למאן ולסרב:

הוא הדבר בשלמה המלך ע"ה כי הוא חשב שתועיל אליו חכמתו אל קיום התורה אשר באמת כן אמר אביו החסיד ע"ה **הבינני ואצרה תורתך ואשמרנה בכל לב** (תהלים קי"ט, ל"ד) ואמר כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה בעניני התורה והיה זה סבה אל ההיפך כי עי"ז היא רחוקה ממני יותר מהזולת הבלתי חוקר מאומה כי ע"י חקירתו שפט ואמר אני ארבה ולא אסיר כו'. וכן חקר במשפטים והתבונן בהם עד נקודת האמת, אבל כאשר הגיע לפרשת פרה אדומה וחקר על כל הצדדים ולא מצא בשכלו טעם מספיק, זה היה לו אות נאמן כי תורת ה' היא נשגבה מבינת אנוש, ואין לאדם לחקור על מצותיה רק לקיים מאמר אביו החסיד ע"ה כל מצותיך אמונה.

וזהו מ"ש להגיד שבחו של אהרן שלא שינה ממש על דרך עשיר שהזמין איש עני אל המשתה ויאכל העני וישתה ויפול למשכב, ויתפלא מאד לאמר אם פת חריבה שזה הוא ארוחתי ארוחת תמיד לא יזיקני, ובשר שמן ומטעמים יזיקני?! אבל שקר בפיו כי יותר יזיקו וישחיתו המאכלים היקרים השמנים לא הדלים והרזים, אשר ע"כ השרים והרוזנים יש להם רופאים קבועים.

כן איש ההמוני מה שאינו משנה אין בזה חידוש כי הלא אין בכחו לחקור, אמנם אהרן היה לבו לב חכם והיה משכיל מאד ועכ"ז מיאן בחקירה ולא שינה כל מאומה.

וכבר כתבנו בספר קול יעקב על מאמר מקום הצדק שמה הרשע גו' מקום שהצדקתים[380] וקראתים אלהות שמה הרשע, כי כבר מבואר בספר הכוזרי ובא"ע כי במעשה העגל לא היה כוונתם למלאות תאותם לעבוד ע"ז ח"ו, רק יען כי משה רבינו ע"ה הבטיח אותם שיוריד להם מן השמים איזה דרך ישרה ומסוגלת לכונן אליו העבודה הרצוי' בעיני ה', וכוונתו היתה עשיית המשכן שהיא המיישרת יראת האדם כמאמר ומקדשי תיראו כי שם חביון עוזו, ולכן כאשר הראה להם השטן דמות מטתו וחשבו שמת התחילו להתחכם בשיקול דעתם לעמוד על כוונת משה ועלה חוח בידם, כי בעת ההיא לא היה העולם מורגל כ"כ בבתים מקודשים לעבודה לאמר בית ה' נלך, ויותר היה המושכל וההרגל לעשות איזה דמות ותבנית אשר במרכבה העליונה כמאמר המדרש שמטו אחד ממטטראמולין שלי ועשו אותו אלהות ותכלית עונם היה במה שעשו דבר שלא נצטוו

[380] מקום הצדק שמה הרשע ובסמוך (מדרש קהלת ג') ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע. ר"א וריב"ל אומרים מקום המשפט מקום שסנהדרי גדולה יושבים וחותכים דין של ישראל, שמה הרשע שם ישבו נרגל שראצר סמגר כו'. באור זה כי בזמן החורבן שומרי משפטים שלא לעשות רמיה שלא לשלוח יד אל מה שאינו שלו הם שרי העמים וכן מקבלי צדקותינו ג"כ הלא המה המקבלים כמאמרם ז"ל (בבא בתרא נ"ו א') אוה"ע באין ונוטלין בזרוע ואפ"כ נחשב לצדקה שנאמר **ונוגשיך צדקה** (ישעיה ס', י"ז) ובימי שלותנו הלא היו הכהנים מופקדים על זה. וזהו מקום המשפט שמה הרשע העושים המשפט וכן ומקום הצדק שמה הרשע המקבל הצדקה:

כמאמר אחרי לבבכם זו מינות וכמאמר **כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר** (שמואל א' ט"ו, כ"ג) ר"ל כמו שהמרי היינו מי שעושה נגד רצונו יתברך הוא עון גדול כן המוסיף על דבר ה' ועושה דבר אשר לא נצטוו עליו הוא און ותרפים. מהו מקום הצדק שמה הרשע ר"ל כי כל מה שעשו עשו בתורת צדק, כי חשבו מעשיהם לצדקה גדולה ועבודה תמה ונפלאה וזאת רעתם כי מר, וזהו שמה הרשע כי אין חפץ לה' בעבודות אשר האדם בודה מלבו. וכבר פגעה מדה"ד בבני אהרן הקדושים על דבר הנאמר בהם **ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם** (ויקרא י', א').

ומה נפלאו בזה דברי חכמינו ז"ל (שבת קל"ח, ב') עתידה תורה שתשתכח מישראל שנא' **והפלא ה' את מכותך** (דברים כ"ח, נ"ט) הפלאה זו איני יודע מה היא כו' הוי אמר הפלאה זו תורה שנאמר **הנה ימים באים** גו' **והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו** (עמוס ח', י"א)[381] וראוי להתבונן מה קללה יש בזה שישוטטו לבקש דברי ה', וגם אם לא ימצאו עכ"ז גם זו טובה גדולה שיהיו רעבים לבקש דבר ה' ויהיו בכלל הולך ואינו עושה ששכר הליכה בידו, ומה גם כי בעינינו יפלא למה לא ימצאו.

אבל אם תתן לבך על כמה תועים מדרכי התורה מהם שהזכיר הרשב"א ז"ל בתשובותיו עיקר הצמיחה היתה מסבת היותם להוטים אחר התורה לחזות בנועם ה' ולבקר על מצפוניה ועמקי סודותיה, משל לעשיר שהיה מנהגו להאכיל את בניו פטומים, והם לא אכלו מהם רק מעט והאב היה מצטער ע"ז מאד, פעם נסע עמהם לארץ רחוקה ויתעו מדרכם כמה ימים אל מקום מדבר שמה ושאיה, ולא היה להם מה לאכול רק עשבי השדה אשר הם כחרבות לגיו, וכל נחמת האב היתה כי בניו הלא הרבה לא יאכלו רק מעט וזה לא יזיק אותם, ויהי אחר ימים אחדים בא אחד מן הבנים אל אביו ואמר לו דע אבי כי ב"ה יש לי כח הרעבון וחשק גדול וכבר הוא ביכולתי לאכול הרבה, בכה האב אל קול דבריו ואמר הוי בני יקירי דע כי מאד יכאב לבי על רעבונך אשר לך פה, כי הלא לא תמצא במקום זה לאכול כ"א דברים רעים המזיקים, ואני אמרתי זאת נחמתי במה שלא הורגלתם לאכול הרבה ואיך עתה נהפכתם ואכלתם אכול ושבוע מהעשבים הארורים האלה.

[381] לבקש את דבר ה' ונוכל להמתיק עוד מאמר ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו כי הדורש והמבקש האמת הלא כמה בתי ספר לפניו בתי כנסיות ובתי מדרשות והיה כל מבקש ה' יבוא באהלה של תורה ושם אתנו תורה שבכתב ושבע"פ ושלחן ערוך לפנינו, והמעלה על רוחו לשוטט ולבקש הוא ודאי לא ימצא כי מה לך לשוטט ולחפש כמאמר כי קרוב אליך הדבר מאד וגו' וזהו ונעו מים עד ים גו' ישוטטו לבקש את דבר ה' והם ודאי לא ימצאו.

הנמשל כי בימים הראשונים שלח הקב"ה אלינו את הנביאים הקדושים יום יום השכם ושלוח, והיה דבר ה' להם למשא ולא קבלו רק מעט מן המעט, וכן בקראם בדברי התורה קראו רק שנים ושלש דלתות ונעשו יגעים ועייפים כמאמר **כי יגעת בי ישראל** (ישעיה מ"ג, כ"ב). והקב"ה כמה הצטער ע"ז כביכול, עד כי גרם החטא וישראל גלו מעל אדמתם ואין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה, קמו ונתרבו המתנבאים הבודים מלבם דברים אשר לא צוה אותם והם יבואו אל המתנבאים האלה כאיש רעב אל הלחם והנזיד.

וזהו והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' וביאר ואמר ונעו מים עד ים גו' ישוטטו לבקש את דבר ה', אבל - ולא ימצאו כי טועים הם בדבר הנסיעה, המה ישוטטו לבקש דבר ה' אצל המתחפש והמחניף את הארץ, כי הלא זה כמה נסתם החזון ואין עוד נביא כו'. וכמו שנתחדשו אצלנו בעבודת ה' מנהגים חדשים מקרוב באו אשר לא ידענו ולא שמענו, כן נתחדשו בימינו מקרים רעים לא שערום אבותינו ורפואת תעלה אין לנו כי עוד הוכח יוכיחו את השרידים בעם לאמר אם גם אתם תהיו כמונו הלא היתה תקומה לכל ישראל וכבר אמרו חז"ל (שבת קל"ט, א') אין בן דוד בא עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל שנא' **הוי אנחם מצרי** גו' **ואשיבה ידי עליך** גו' **ואשיבה שופטיך כבראשונה** גו' אח"כ **ציון במשפט תפדה** גו' (ישעיה א', כ"ד) ואמר עוד **ושבר פושעים וחטאים יחדו** (שם שם, כ"ח).

החזיון הזה היה על אלו העוזבים ארחות יושר דרך סלולה שהלכו בה אבותינו מעולם, והולכים בדרכים הבדויים שאין להם שורש בתורה, ועוד הפוכים מדרכי התורה רק ממשקל דעתם.

וכמה נשתבחו ריב"ז ור' אליעזר תלמידו אחריו שלא אמרו דבר שלא שמעו מפי רבן (סוכה כ"ח, א') ומי הוא זה אשר מלאו לבו להרהר אחר רבותינו הקדושים, אשר קבעו הלכה כפי הקבלה שהיה להם עד משה רבינו ע"ה לבוא היום לשנות דבר מדבריהם, אין לך פשיעות וזדון גדול מזה, ועכ"ז אחר שנשתבשו בזה והורגלו בדרכים האלה אין לך שוגג גדול מזה שהוא חושב כי הוא עושה בשלמות על צד היותר טוב א"כ הוא תחלתו בפשיעה וסופו באונס. לכן קראו שבר פושעים וחטאים יחדו כי הם מתוארים בשני התארים יחדיו.

וזהו מאמר הגמרא (שבת ע', א') קרבן דחייבה רחמנא אמאי אשגגה, התם חדא שגגה הכא טבא שגגות הוויין, פי' כי העושה בזדון חייב על המעשה אשר עשה אבל העושה בשגגה אינו חייב על המעשה כי לא ידע ובהעלם עשה, רק התורה חייבה אותו על ההעלמה, לאמר אם היה נותן הדברים על לבבו לא היה מתעלם. כמאמר **כזכור בניהם**

מזבחותם (ירמיה י"ז, ב') וכמ"ש השל"ה הקדוש ז"ל בבאור מאמר בלעם אל המלאך **חטאתי כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי** (במדבר כ"ב, ל"ד) ואם לא ידע במה חטא. אבל פי' הכתוב כך הוא זו היא חטאתי מה שלא ידעתי כי היכולת ביד האדם לתקוע הדברים בלבו עד שלא יתעלמו ממנו, וזהו קרבן דחייבה רחמנא אמאי אשגגה, התם חדא שגגה והכא טובא שגגות הוויין לכן חייב על כל העלמה והעלמה.

כן הדברים בעניננו אם באמת הוא מוטעה עכ"ז הוא פושע על טעותו[382] כמאמר אחרי לבבכם זו מינות וכמה הזהיר שלמה המלך ע"ה ואמר **כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם מזמה תשמור עליך תבונה תנצרכה להצילך מדרך רע מאיש מדבר תהפוכות העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חשך השמחים לעשות רע יגילו בתהפוכות רע** (משלי ב', י'-י"ד). הנה ביאר כי זה דרך המדבר תהפוכות ועוזבים ארחות יושר כו' כי עוד ישמחו יעלצו לפני אלהים לעשות התהפוכות וזהו השמחים לעשות רע והכל לשם שמים ויגילו בתהפוכות רע אשר ארחותיהם עקשים כו' והבן:

עודי מדבר בזה אזכיר דברי פי חכם חן ה"ה הרב מו"ה אליהו שפירא ז"ל בבאור מאמר **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו** (בראשית ו', ה'). דע כי כבר כתב החכם (בשביעי מספר המדות) כי האדם יחטא לאחד מב' סבות, אם שיהיה שכל החוטא נכון ובריא רק כח התאוה יעור עיני החוטא, ואז לבו יודע מרת נפשו יודע כי און בידו רק התאוה גברה עליו ותמתיק בפיו רעה ויעשה החטא מבלי עצת השכל כלל, הב' הוא החוטא

[382] ובגמרא אם ראית תלמיד חכם נוקם ונוטר חוגרהו על מתניך. עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו (שבת ס"ג, א'). וראוי לתת עין ולב על מאמר נפלא זה, הלא הכעס והגאוה מתועבים מאד וא"כ מה לי אם ת"ח הוא, גם מה לי בע"ה אחר שהוא חסיד הלא ראוי לקרבו לא לרחקו. אבל שים לבך ואבינך עומק הדברים ע"פ משל לסוחר היה לו בן וכאשר נסע הסוחר לדרכו היה הנער ההוא מורת רוח לאמו ותבקש את בעלה שיקחהו עמו בדרך אשר ילך, ויבקש את פני הנער שיסע עמו ולא רצה והבטיח לו אביו כי בלייפציג יקנה לו זייגר טוב, וישמע לו ויהי בדרך במלון ויבוא אצלו עני ויאמר לו ראה מצאתי זייגר בדרך ואני רוצה למכור אותו, ויען הסוחר ויאמר אנכי לא אקנה אותו ויאמר העני אבל אמכור אותו בזול מאד בחצי שויו, ולא אבה, התחיל הנער לבכות ויאמר אל אביו עתה ראה כי רמיתני הבטחת אותי לקנות לי זייגר וזה רוצה רק חצי שויו ולא רצית ואיך תקנה בלייפציג לשלם כל שויו, ויען אביו ויאמר אשכילך ואורך טעם הדבר, דע כי האיש הזה הוא איש עני ואביון לא היה לו זייגר מימיו גם אצל אביו לא ראה, ועתה כאשר מצא זייגר הוא חושב בלבו כי ודאי הוא שוה אלף כסף וגם כי אמר לי שימכור אותו בחצי שויו הנה רוצה מחירו עכ"פ חמש מאות כסף לא פחות, ובאמת ידעתי כי בבואי ללייפציג אל האומן עצמו המבין במסחר זה ימכור אותו לי בעד עשרים שקלים, ואם ירצה להרויח הרבה יאמר לי כ"ד שקלים לא יותר. **הנמשל** עם הארץ חסיד אינו מבין ערך עבודתו ומהותו ותכונתו לכן הוא יכול להעריך את עצמו שהוא בבחינתו כאברהם ויצחק כו' ואם הוא עניו יחשוב את עצמו כדוד ושלמה, ואם הוא עניו ביותר יחשוב את עצמו שהוא כמו חבקוק, והכל מסבת העדר הבנתו, לא כן הת"ח גם אם הוא כמתגאה ומעריך את עצמו יותר ממה שהוא באמת, עכ"ז אין בו רמאות גדולה כ"כ עכ"פ, כי נפשו יודעת מאד כי טובה צפרנם של ראשונים כו' ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים (שבת קי"ב) רק יחשוב את עצמו רק בערך בני גילו א"כ אין בו רמאות כ"כ כאשר בע"ה חסיד כי הוא בא לרמות אותך עד אין שיעור, ושמור הדברים:

גם בשכלו שנפסד והתמכר אל הרע והחטאים שהוא עושה יעשה ביד רמה. וההבדל כי הא' הלא אחר עשותו המזמתה יתחרט ויתמרמר כמאמר כי אחרי שובי נחמתי, לא כן השני לבו בריא אולם. וזהו שאמר הכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ ר"ל האדם במה שהוא אדם מקובץ מגושי עפר זה העולם החמריי נמשך הוא מטבעו אל דברים חמריים, אבל הלא גם זאת לו וכל יצר מחשבות לבו רק רע גם כל היום גם אחר המעשה אין בלבו ציור אחר רק הצטיירות המרד והמזמה והחטא נעשה גם בשכל. הנה ע"ז אמר הכתוב וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ר"ל על עשותו המעשה בפועל היה אליו יתברך כביכול תנחומים להתנצל עליו כי הלא האדם נעשה בארץ לא בשמים ולכן הוא נמשך בטבעו מצד כחותיו החמריים אשר בו בטבע הרכבתו אל דברים חמריים אבל ויתעצב אל לבו ר"ל ע"ז התעצב כביכול איככה נשחת לבו ואיך נפסד שכלו עד כי גם שכלו ונפשו לא יצייר עוד את הטוב ואת הישר ואיככה נתהפך גם הוא אל ציורי הגוף החמריי והוא באור נכון וטוב:

חלק ז

וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם. והרעתם בחצוצרות גו' **ונזכרתם לפני ה' אלהיכם** גו' **וביום שמחתכם ובמועדיכם** גו' **ותקעתם בחצוצרות** גו' **והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני ה' אלהיכם** (י', ט'-י').

דע כי זה כלל גדול על כל דברים החשובים שפעולתם משני עבריהם, באור הדברים כי התורה חשובה למטה לעבדה ולשמרה ללמוד וללמד, וג"כ חשובה למעלה כי היא מגינה ומצלת להוגיה ושומריה, אבל דע כי כפי חשיבותה למטה כן יהיה חשיבות פעולתה למעלה והסימן על זה כבר מבואר במאמר רז"ל כל המרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה שנא' **התרפית ביום צרה צר כחך** (משלי כ"ד, י') (ברכות ס"ג, א') מאמר ביום צרה נמשך למעלה ולמטה כלומר כי אותו שהתורה חביבה עליו שלא יתבטל מלעסוק בה גם ביום צרה ולא יעצרנו הגשם והשלג לא עיף ולא כושל בו כמ"ש **אדם כי ימות באהל** (במדבר י"ט, י"ד) אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות ס"ג) לכן גם למעלה מגינה עליו להצילו וביום רעה ימלטהו ה' לא כן אותו אשר אהבתו את התורה דלה ורזה, ומרפה עצמו מדברי תורה ביום צרה אז גם למעלה אין התורה מגינה עליו ביום צרה וזהו התרפית ביום צרה אז ביום צרה צר כחך וכן אמרו חז"ל אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות ו').

וכן שבת פועלת ב' פעולות, למטה היא מקדשת את שומריה ותכניס בלבם יראה וקדושה כמבואר מסגולות השבת, וכן מלמעלה היא מאירה ומזכרת לטוב את שומריה להשפיע

להם ברכה ושמירה לאין שיעור, ועם כל זה חשיבותה ופעולתה למעלה תלוי בחשיבותה אשר למטה כמאמר **אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש אלה הם מועדי** (ויקרא כ"ג, ב') ר"ל אם תקרא אותם מלמטה מקראי קודש ותסגל בהם תורה ומצות אז אלה הם מועדי, ר"ל אשפיע עליכם ממקור העליון מקדושת השבת. וזהו ג"כ **אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם** (שמות ל"א, י"ג) ר"ל כאשר תשמרו את השבת למטה זה יהיה לכם לאות ולמופת כי אני ה' מקדשכם למעלה.[383]

וכן השופר ישמש ב' פעולות למעלה להחריד ולהבעית השטן מלהסטין, ולמטה לבהל את היצה"ר שהוא ג"כ השטן כאמרם ז"ל הוא השטן הוא היצה"ר כו'. והשיעור למעלה כמו למטה היינו כי אם יתבהל האדם ויעמוד מחטוא גם למעלה יתבהל השטן ויעמוד מזעפו, ואם האדם איננו מתפעל מקול השופר המקיץ אותו כמאמר **אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו** (עמוס ג', ו') אבל הוא עומד על עמדו ואינו משים את לבו לזה, גם למעלה יתחזק השטן להשטין ולקטרג ואינו חרד מאומה, ואין השופר מעורר רחמים כלל.

והנה במלחמה לא היה בא השופר להעיר לב העם אל התשובה, כי מלבד השופר יש להם התעוררות ביתר שאת ממורא הלוחמים וחרדת הצרים אותם, ולא היה השופר רק לעורר למעלה רחמים וחסד, לכן יפה אמר וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות, ונזכרתם לפני ה' אלהיכם, כי למטה אין צורך לפעולת השופר להזכירם.

אבל בר"ה מהצורך אל השופר שיפעול למטה ולמעלה, וזהו וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצוצרות גו' והיו לכם לזכרון – לתשובה, גם כי הימים ימי שמחתכם ומועדיכם אשר אז האדם יושב שמח וטוב לב ואולי יאכל וישבע וירום לבבו, ולזאת פעולת השופר להזכירו שיתן אל לבו כי אינו רק אדם, וזהו והיו לכם לזכרון, ואז - אני ה' אלהיכם, מלמעלה לרחם עליכם ע"י השופר.

[383] כאשר משמרים השבת יהיה אות ומופת וזהו ענין מאמר **שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך** (דברים ה', י"ב) כי הנה מצאנו לחז"ל שאמרו אמר רב הונא היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת מונה ששה ימים ומשמר יום אחד חייא בר רב אמר משמר יום אחד ומונה ששה ימים במאי קמיפלגי מר סבר כברייתו של עולם ומר סבר כאדם הראשון (שבת ס"ט, ב'). והנה שמירת השבת לולא הצווי אולי היה האדם בוחר לעצמו יום א' בשבוע ליום מנוחה לנוח מעצבו, מיגיעתו במלאכתו, כמשפט ישראל במצרים, אבל העושה כן הוא אצלו שבת אחר המלאכה והיגיעה והמנוחה טפלה אל היגיעה, ומונה ששה ומשמר יום אחד, לא כן המקדש שבת מחמת מצות השם ב"ה יום השבת הוא העיקר והששה ימים המה טפלים כמבואר בשער הקדושה, לכן אמר שמור את יום השבת לקדשו ולעשותו כמשמר קודם המלאכה והיגיעה כאשר צוך ה' אלהיך פי' כאשר צוה לאדם הראשון שלא עשה עדיין מלאכה והיה משמר יום אחד ומונה ששה:

ומה גם לפי מה שכתבנו במקום אחר מחבורנו כי הזכרון והשכחה הנאמר למעלה כמאמר הגמרא (ברכות ל"ב) שמא לא תשכח לי מעשה עגל גם אלה תשכחנה כו' הוא ענין קשה מאד לציירו כי אינו צריך אל המזכיר להזכירו, או איך תצוייר בו יתברך השכחה הלא אין שכחה לפני כסא כבודו. אבל דע כי כל המדות המשמשות בינו יתברך ובינינו אין לייחס אותם בפעולתם והשתנות מדתם בו יתברך ח"ו כי כבר ידענו מאמר **נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך** (תהלים מ', ו') כי כלם משכנם אצלנו, כמו האהבה, והרחמים והחמלה, והזכרון כלם מיוסדים על בחירתנו הטובה כי כאשר אנחנו נאהוב אותו יתברך יאהוב אותנו ואם נזכור אותו יזכור אותנו. כאשר כלל דוד המלך ע"ה ואמר לשלמה בנו **דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפיצה** גו' **אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד** (דברי הימים א' כ"ח, ט')[384] ומאמר ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה', ולא אמר את ה' כי כן משפט חסרון סימן הפעול להורות במאמר אחד שתי כוונות דבר והפכו. כמו שתמצא מאמרם ז"ל ורב יעבוד צעיר זכה יעבוד לא זכה יעבד (בראשית רבה פרשה ס"ג, ז') ורז"ל הוציאו זאת מחסרון סימן הפעול כי אם היה אומר ורב יעבוד את הצעיר לא היה בכח המאמר רק כוונה אחת הגדול יעבוד את הקטן אבל עתה שניהם במשמע, ורב יעבוד את הצעיר ויש במשמע את הרב יעבוד הצעיר, לכן יפה ביארו ז"ל זכה יעבוד כו' (ועי' מזה למעלה ריש תזריע). כן מאמר כי כל לבבות דורש ה' מורה כי הדרישה והאהבה אשר אצלנו לבוראנו יתברך היא עצמה פועלת דוגמתה מבוראנו אלינו.

ובזה יתבארו דברי חז"ל מאי טעמא מהדר אפי' דקו"ף מרי"ש אמר הקב"ה אין אני יכול להסתכל ברשע (שבת ק"ד, א') ולשון רש"י ז"ל: מהדר אפי' דקו"ף לשנא מעלי' הוא שאחוריו של רי"ש לגבי הקו"ף שאין הקב"ה רוצה להסתכל בפני רשע ועכ"ז דברי חז"ל אינם דברי בדאי ח"ו רק מובנים היטב כמו שאמרנו, כי השנאה אשר אל הרשע להקב"ה היא בעצמה השנאה אשר להקב"ה אל הרשע, ומעתה הנה הפעולה אשר אנחנו עושים בתקיעת השופר רק להזכיר אותנו שלא נשכח את מלכנו יתברך ואז גם הוא יתברך לא ישכח אותנו, וזהו ותקעתם בחצוצרות גו' והיו לכם לזכרון להעיר אתכם איך לעמוד לפני אלהיכם אז אני ה' אלהיכם כאשר תעשו כן אעשה גם אני:

[384] וכבר מלתי אמורה במקום אחר מחבורנו בבאור מאמר **אני לדודי ועלי תשוקתו** (שיר ז', י"א) כי כבר אמר החכם האהבה סבת הנאהב לא סבת האוהב ז"ש אמת כי אני לדודי, אבל - ועלי תשוקתו התשוקה אשר הקב"ה משתוקק לי היא עלי וע"י כי כאשר אני מחזק את אהבתי אליו יתברך בתשוקה גדולה אז גם הקב"ה משתוקק לי, וזהו ועלי תשוקתו כי האהבה היא סבת הנאהב:

חלק ח

ויאמר משה לחובב גו' **נוסעים אנחנו אל המקום** גו' **אותו אתן לכם** גו' (י', כ"ט)
עיין למעלה ריש פרשת במדבר ביאור נכון:

חלק ט

אל נא תעזוב אותנו כי על כן ידעת חנותנו במדבר והיית לנו לעינים (י', ל"א).
שמעתי מפי הרב הגאון מהר"ם מאניש ז"ל שהבאור בזה על דרך מאמר מה שמועה שמע ובא קריעת ים סוף ומלחמת עמלק היינו להודות במקום שנעשה הנס. וזהו והיית לנו לעינים כלומר הלא לא באת בלתי שיהיו הנסים הנעשים אלינו נראים לעיניך, כי הראיה פועלת יותר מהשמיעה. וזהו והיה הטוב ההוא גו' כלומר עוד יהיה טוב וחסד ה' אלינו לעשות עמנו עוד נסים אחרים:

חלק י

ויהי בנסוע הארון גו' (י', ל"ה) ובגמרא: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה ולמה כתבה כאן כדי להפסיק בין פורעניות ראשונה לפורעניות שניה פורענות שניה מה היא ויהי העם כמתאוננים פורעניות ראשונה מאי היא ויסעו מהר ה' שסרו מאחרי ה' (שבת קט"ז, א').
באור זה בהקדים מאמר כל המקבל עליו עול תורה כו' (אבות ג'). דע כי ההבדל בין המסתפק במועט ובין המשתוקק אל המותרות, מנוחת הנפש ופזרונה שהיא מתוארת עול, כי שם זה מורה על רוב דאגה ופיזור הנפש רעיונותיו ומחשבותיו מבוהלים ודחופים איך להשיג מאוייו כמאמר חז"ל **ונתן עול ברזל על צואראך** (דברים כ"ח, מ"ח) זה הרעיון (בירושלמי מובא בע"י ב"מ פ' המקבל). לזה אמרו כל המקבל עליו עול תורה שנפשו מלאה תשוקה ואהבה ללמוד ולהגות בתורה כל היום תמיד, עד אשר כל רעיונותיו ומזימותיו משוטטות כלות וצופות בפניני אמרי התורה ושפוני טמוני אוצרותיה, וזה עליו כעול ברזל אז הקדוש ברוך הוא פורק מעליו עול דרך ארץ יען כי הוא מסתפק במועט והמועט לא יחסר לו:
והנה זה משפט האדם ההולך בטל שאמר עליו הבטלה מביאה לידי שעמום (כתובות נ"ט, ב') כי כן משפט הבטלים ממלאכה ועסק, לבדות להם דאגות זרות ונפשם נשוא לשוא ודברי הבל בעבור כי הכלים רקים. ומה גם במדבר שנעשו בני חורין מכל דאגה ועמל כי ארוחתם ארוחת תמיד הכל לפניהם, וזאת הסבה לסבב להם להיות כמתאוננים ומחפשים עלילות. אמנם ההתנצלות על זה כבר מבואר בגמרא שלשה מקראות אלמלא לא נכתבו נתמוטטו כו' ואחד מהם ואשר הרעותם (ברכות ל"ב) וא"כ עוד הם ראויים

ללמד עליהם סנגורי', אבל אם נקרב ונחבר פרשה שלפני' אל המתאוננים שנאמר בה ויסעו מהר ה' שסרו מאחרי ה' בתת זאת אל יד המקטרג אין להם שום צד זכות כמאמר בראתי יצה"ר בראתי תורה תבלין (קידושין ל', ב') כי אם היו מקבלים עליהם עול תורה לא היה להם מקום להיות מתאוננים כי רעיונותיהם ומחשבותיהם נשואות על כנפי קדושת התורה, זה שאמרו כדי להפסיק בין פורעניות ראשונה כו' שלא לחייבם כל כך והבן:

חלק יא

והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה גו' **וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע** (י"א, ד'-י"א)

להבין ענין זה נקדים מאמרם ז"ל על מאמר **שמעתי את תלונות בני ישראל** (שמות ט"ז, י"ח) אמר הקב"ה גלוי לפני מה שאמרו ומה שעתידים לומר דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר אמור להם בין ב' דברים אתם עומדים ששאלתם לחם כהוגן שאלתם וששאלתם בשר מלא כרס שאלתם (ילקוט שם).

באור זה דע כי מאמר תלונה יסוב על דבר שהמתאונן מתלונן עליו בלבו ובמחשבתו ואינו תובע בפה, משל למשרת אצל עשיר ומאכיל אותו מאכלים פחותים ואינו מסב אותו על שלחנו שהוא אוכל עם ב"ב הנה גם כי המשרת מצטער בלבו עכ"ז אין מן המדה שיתבענו בפיו כי אינו יכול לחייבו על זה בדין ועכ"ז תלונתו בלבו, ומשפט המשרת הזה בכלות זמנו ובא לתבוע שכרו מאת העשיר והוא לא השלים לו שכרו כראוי והמשרת מתעבר עמו לאמר למה יגרע שכרי הראוי לי, ובתוך הדברים מבליע ג"כ תלונותיו אשר בלבו וימלא את פיו ויאמר: למה אתה מגרע שכרי אפשר אתה מנכה לי בעד הבשר והמטעמים שהייתי אוכל בכל יום על שלחנך, ובזה עיקר המריבה הוא על השכירות ומתוך רֹב דבריו נראה ונתודע כי יש בלבו תלונה ישנה.

כדבר הזה ממש היה בהמבקשים תואנה במדבר כי עיקר התביעה היה כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב, שזה מורה על בקשת לחם, ובתוך הדברים היו מראים שיש להם תלונה גם על בשר, כי מדוע אמרו מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר, אם לא לרמז על מה שבלבם כי עתה אין בשר בסיר, לכן אמר יתברך שמעתי את תלונות בני ישראל, דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר גו'. וזהו מאמר הילקוט אמור להם בין שני דברים אתם עומדים כלומר הבקשה היא לחם והתלונה בלב היא גם על הבשר.

והנה פה במעשה האספסוף היה ענין אחר כי פה היה מאמר מבואר מפורש יוצא מפיהם מי יאכילנו בשר ותלונותם בלב היה מגונה במאד מאד כאמרם ז"ל בוכה למשפחותיו על עסקי עריות שנאסר להם (יומא ע"ב). וראוי להתבונן מאין הוציאו חז"ל את הדרש הזה כי פשוטו של מאמר וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו מורה שהיו בוכים משפחה משפחה לבד.

והנראה כי המאמר בעצמו מורה על זה כי הנה הבכיה תזדמן על ב' אופנים, למשל עני בוכה על שהוא רעב או יחף והוא דבר שאפשר לתקנו ע"י מתנדבים, ויש בוכה על אביו שמת והוא דבר שאין לו תרופה. והמופת עליהם לדעת ענין בכייתם מה היא, כי אם הבוכה משמיע קולו בשוק במקום רואים ואסיפות בני אדם ודאי הוא בוכה על דבר שיראו רבים ויחמלו עליו, יקומו ויושיעו לו, לא כן אם הוא יושב ובוכה בחדר משכבו שאין רואה אותו ודאי בכייתו על דבר מעוות לא יוכל לתקון, על דרך שאמר הוא יתברך **ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי** גו' (ירמיה י"ג, י"ז) כי למה יבכה במקום רואים וכאמרו **אין נוטה עוד אהלי ומקים יריעותי** (שם י', כ') וא"כ היא דאגה שאין לה תרופה ולכן במסתרים תבכה נפשי. כן הדבר בהשאלות האלה כי שאלת הבשר הוא דבר שיש לו תרופה לכן שאלוהו בגלוי, אבל התלונה אשר בסגור לבם אין לגלותה בעליל לארץ כי ודאי השאלה הזאת לא תהיה נשמעת ולכן הסתירו בכייתם.

ומעתה המאמר נדרש על פשוטו וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו[385] מדוע לא השמיעו קולם בשוק, אם לא כי יש בלבם דבר שאינם יכולים לפרוט

[385] ומעתה המאמר נדרש על פשוטו ומה גם כי כבר נאמר **דאגה בלב איש ישחנה** (משלי י"ב, כ"ה) וכביאורם ז"ל יסיחנה מדעתו יסיחנה לאחרים (יומא ע"ה, א') ומשפטו ללכת אל השכנים ואל אחוזת מרעיו להסיח דעתו, או יספר לפניהם לקחת עצה לא כן פה סיפר הכתוב וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו, ומה זאת להבוכה שיבכה בביתו ובאהלו, מדוע לא הלך אל שכניו ואוהביו להציע בפניהם דאגתו, אם לא שהיה בלבו דבר שהיה בוש להעלותו על דל שפתיו. ועל דרך שדרשו רז"ל ותרגנו באהליכם תרתם גנות הארץ שהקב"ה קרא אותה ארץ טובה (במדבר רבה ט"ז) כלומר כי בדו דברים מלבם מה שלא היו יכולים לומר לעין כל וזה מוכרח ממאמר באהליכם. וזהו וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו מדוע לא הלך אצל שכנו, אם לא כי זה היה על עסקי עריות שנאסר להם ומשה רבינו ע"ה כאשר שמע קול הבוכים בעם בא ושאל אותם מה זה תבכו, ויענו ויאמרו כי חפצים בבשר ואין להם. זה שסיפר הכתוב והאספסוף ענינם כן היה, אשר בקרבו התאוו תאוה, ר"ל בקרב לבבם היה ענין תאוה ודבר מגונה, וישובו ויבכו על דבר זה, גם בני ישראל אבל ויאמרו מי יאכילנו בשר ר"ל אבל בגלוי לא אמרו רק כי הם רוצים לאכול בשר, וע"ז יפה סיפר הכתוב ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע. למשל התינוק בעת הבוקר אביו מאכילו ומשקהו ואומר לו שילך אל בית הספר והנער עומד ובוכה, וישאלהו האב מה תבכה, ויאמר לו כי הוא חפץ שיתן לו אגוזים ואולי היה לו מעט אגוזים ונתן לו האגוזים ויאמר לך אל בית הספר והוא עומד ובוכה לאמר אני חפץ מעט צמוקים תפוחים, ויקח אביו את הרצועה ויכהו. אמנם כל זה יזדמן כאשר האב אינו איש חכם להשכיל על דבר יחשוב בבנו כי אולי חפצו באגוזים אולי חפצו בצמוקים, אבל איש חכם יבין זאת כי אינו רק התנצלות אבל האמת שאין חפצו ללכת אל בית הספר. **כך** ממש כי משה רבינו ע"ה גם כי היה קשה בעיניו ענין הבכיה למה אתם בוכים, בשר הלא יש לכם מן הכולל כל הטעמים, אבל עכ"ז אמר בנפשו אולי גברה החמדה והם חפצים בבשר אמנם הקב"ה הבוחן כליות ולב ראה את עומק מחשבתם

בדבר שפתים, וזה על עסקי עריות שנאסר להם והיו בושים מלגלות זאת, וזהו ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע, כי הנה פה בענין האספסוף היה באופן אחר ממה שכתוב בפרשת בשלח כי שם היה הנגלה שאלת לחם והתלונה היה על בשר ופה היה דבר השאלה בשר והתלונה בלב – עריות, ולכן קרא הכתוב דבר שלא נתפרש ע"ש תאוה כי היא לא היתה בבחינת שאלה רק שנשארה התאוה בלבם (וכמו שנתבאר בהערה):

ומה מאד יתבאר בזה עומק דברי חז"ל ויהי בנסוע הארון כו' עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה ולמה כתבה כאן כדי להפסיק בין פורעניות ראשונה לפורעניות שניה (שבת קט"ז, א') היינו בין ויסעו מהר ה' שסעו מאחרי ה' ובין ויהי העם כמתאוננים ור"ל שלא יתגלה לעין כל הקורא פנימיות תאותם כ"א שאלתם הגלויה לבד היינו שאלת בשר ולא התלונה אשר בלב הרמוז במאמר התאוו תאוה:

וזה שאמר הכתוב בסוף הענין ויקרא את שם המקום ההוא קברות התאוה כי שם קברו את העם המתאוים בא להשמיענו בזה דבר גדול כי לכאורה יקשה ממ"נ אם הקב"ה שונא את האוכל בשר א"כ למה נתן להם בשר, ואם אינו שונא את האוכל בשר למה חרה אפו עליהם עד מות, לזה בא דוד המלך ע"ה וביאר ואמר **ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יביא להם** (תהלים ע"ח, כ"ט) באור זה משל לתינוק שאינו רוצה ללכת לבית הספר רק הוא בוש מאביו מלאמר האמת הוא מעליל עלילה לומר שהוא רוצה פרוטה, מה האב עושה הוא נותן לו פרוטה, ואם עדיין אינו רוצה ללכת אל בית הספר אז הוא מכה אותו מכה רבה.

כך הם העלילו לאמר בשר והקב"ה ידע האמת את אשר בלבם לכן נתן להם בשר עד שנתמלאה תאותם ואז נתקיים בהם ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יביא להם, כלומר אז נתגלה עומק מחשבתם אשר הסתירו בלבם ולכן להצדיק דין שמים, קראו למקום ההוא קברות התאוה כי שם קברו את העם המתאוים כלומר נתברר להם כי העונש הגדול הזה היה רק על התלונה ועל התאוה אשר בלבם לא על מה שאמרו בפיהם (ועיין עוד למעלה פרשת תשא על מאמר נעשה ונשמע מה שכתבנו בבאור זה):

חלק יב

מדרש: בשעה שבאו ישראל לאותן הדברים ויהי העם כמתאוננים נשרפו הזקנים באותה שעה שאף הם הקלו ראשם בעלותם על הר סיני כשראו את השכינה ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו וכי אכילה ושתי' היתה שם למה הדבר דומה לעבד שהיה משמש את

לאמר בפיכם תאמרו בשר אבל אני יודע את אשר בלבבכם, לכן יפה אמר ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע, כלומר בעיני משה רק לא הוטב שאלתם אבל הקב"ה המבחין האמת חרה אפו מאד:

רבו ופרוסתו בידו והיה נושך ממנה כך הקלו ראשם כאוכלים ושותים כו' והן נשרפו כשנתאוו אותה תאוה שנאמר והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה (במדבר רבה פרשה ט"ו, כ"ד בשינוי לשון).

וראוי לבאר מה ענין החטא בזה אחר כי אכילה ושתיה לא היתה שם, ומה הוראת המשל לעבד שהיה משמש את רבו ופרוסה בידו והיה נושך ממנה.

ולבוא אל הבאור נקדים מאמרם ז"ל (שמות רבה מ"ב) שמביא שם כמה פלוגתות על מספר הימים שהיו ישראל שלמים עם הקב"ה אחר מעמד הר סיני, ור' מאיר אומר אף לא יום אחד אלא היו עומדים בסיני ואומרים בפיהם נעשה ונשמע ולבם מכוון לע"ז שנאמר **ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו** (תהלים ע"ח, ל"ו-ל"ז). ואם אמנם כל הדעות אשר הביאו חז"ל א' אומר כ"ט יום, ואחד אומר י"א יום, וא' אומר יום אחד, כלם מופלאים מאד בעינינו, אבל זו קשה מכלם לאמר על עם קדוש המהוללים ומשובחים בכל פינות התורה שהקדימו נעשה לנשמע עד שנאמר עליהם **ישראל אשר בך אתפאר** (ישעיה מ"ט, ג') ואחר השבח הגדול הזה איך נוכל לתת בהם דופי ופחיתות גדול כל כך לאמר שהכל היה בשקר ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו כו'.

והנראה לי בזה עם מה שידענו מפי חכמי אמת ע"ה אשר הפרישות מן העוה"ז היא ראש לכל המדריגות אל השגת הטוב וההצלחה הנצחיית כמו שהורה החסיד ע"ה ואמר **מי האיש החפץ חיים** גו' עד **סור מרע ועשה טוב** (תהלים ל"ד, י"ג). ולא שנחליט ונאמר מי שאינו סור מרע אינו ראוי לעשות הטוב, חלילה מלחשוב כן כי באמת הטוב הוא מקובל גם מן הפחות שבפחותים והוא מלוכלך בכל רע אם יכולת בידו להגיע ולנגוע בקצהו מן הטוב יהיה לרצון ויקובל לטוב, ואולי להשיג גם עוה"ב אם יהיה ראוי לכך ועכ"פ לא יגרע ממנו שכרו בעוה"ז כמאמר למשמאילים בה עושר וכבוד (שבת ס"ג) וכבר רמז עלינו הנביא ע"ה על הדברים האלה במאמרו הנכבד **כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי** גו' **ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם** גו' (ישעי' נ"ו, ד') ובגמרא קו"ף קדוש רי"ש רשע מאי טעמא כרעי' דקוף תלוי' אמר הקב"ה אם הדר ביה ליעול (שבת ק"ד, א') כלומר שאין צריך לחזור מראש ועד סוף כ"א גם בהיותו בכל רע אם ישוב מיד יקבלו כמאמר **וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח** (ישעיה נ"ה, ז'). רק הטוב המובחר הוא מי שהוא מתחלה סור מרע כי הטוב הנעשה אחר סור מרע הוא מוחזק ביד העושה שלא יתקלקל ולא יפול ממדריגתו לעולם.

וכבר המשילו זאת חכמי המוסר ע"ה לבגד מלוכלך שרוצים לצבוע אותו אם אמנם יקבל הצבע עכ"ז לא לאורך ימים יהיה כי ברוב הימים יתום הצבע ממנו ולא ישאר בו מאומה, לא כן אם יכבסו אותו תחלה עד שיהיה נקי מכל כתם אז תתעצם בו הצבע ותעמוד ימים רבים כל הימים אשר יתקיים הבגד אשר ע"כ הזהיר החסיד ע"ה ואמר **אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסידיו** (תהלים צ"ז, י') אחר שישנא את הרע ויהיה נקי ממנו יהיה נשמר ובטוח לעתיד וכמאמר **כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים** (שם קכ"ה, ג') גו'.[386] והנה החסרון הזה השיג את ההמון הקדוש הזה שעמדו על הר סיני שיצאו מאפלה לאור גדול אם אמנם העיר ה' את רוח קדשו עליהם להשיג מה שהשיגו מן הטוב הצפון עכ"ז שלט בהם הקלקול עד מהרה. וכבר מבואר כי יסוד כל הקלקולים ושליטת הרע בישראל היה מסבת השגתם הטוב קודם הסור מרע ובטרם נטהרו ממנו אשר על זאת רמז הנביא ע"ה בהבטחתו על העתיד **כי לא בחפזון תצאו** (ישעיה נ"ב, י"ב) ונהיה בטוחים ובמנוסה לא תלכון. וכל זאת ביאר לנו דוד המלך ע"ה במאמר הנכבד ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ומ"ש ובלשונם יכזבו לו לא חלילה שכוונתם היה לשקר ולרמיה רק עצם המעשה היה מיוסד על כזב כמו בור אשר יכזבו מימיו היינו דבר שאין קיומו נאמן אבל עתיד לקבל מקרי הקלקול וההפסד הוא נקרא כזב וזהו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו שאין ענינם בטוח שיתקיימו בברית אשר כרת ה' עמהם שלא יפלו ממדריגתם:

ואולי זה היה גם כן חטא הסנהדרין שלא היו ראויים עדיין למדרגה זאת כמאמר כי לא יראני האדם וחי והוא גם כן מטעם זה עצמו כי כל זמן שהאדם חי יש בו שמץ מהלכלוך הארציי.

ומעתה המשך המאמר כך הוא והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה מאמר בקרבו מורה שהתאוה עוד היתה טמונה בקרבם שלא נטהרו ממנה מכל וכל בשעה שראו השכינה בהר סיני ואין לנו דרך אחר לפי המדרש אשר האספסוף הם הסנהדרין הלא הכתוב

[386] אמר הכותב לא אחדול את מתקי מה שכתבתי אני בבאור מאמר זה בספר שמן המור לאמר אמת כי נכונו ללצים שפטים ואותו שהוא צריך עונש הוא יתברך שולח עליו את כלי זעמו היינו רשעים עזי נפש שיקח את שלו מתחת ידם וכמאמרי **בפרוח רשעים כמו עשב** אז **ויציצו כל פועלי און** (תהלים צ"ב, ח') כלומר אז יזמין יתברך עליהם כלי זעמו הפועלים האון להעניש על ידם את הראוי להעניש אבל הצדיק אינו צריך אליהם כי הוא יעורר את עצמו אל העבודה מעצת נפשו ומדעתו, ואינו צריך להתעורר ע"י פועלי און וע"י שבט הרשע. וזהו כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים לפעול בהם, שלא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם ושלא יפלו ממדרגתם כי הם ודאי לא יפלו וצדקתם שמורה נצח ואין מהצורך להם אל רצועה מרדות שירדה בהם רק היטיבה ה' לטובים רק טוב כל הימים אמנם והמטים עקלקלותם המה צריכים מאד אל רצועה מרדות והקב"ה מנהלם ומדריך אותם ע"י כלי זעמו, וזהו והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון כלומר הוא מדברים ע"י התעוררות פועלי האון הרודים בהם:

מגלה לנו על מה מתו עתה בעבור שהיו כבר בזמן הנ"ל בעלי תאוה ובתוך בני ישראל הבוכים על בשר נענשו גם הם כמו רעיא חיגרא ועיזי רהטין כו' אבי דרא חושבנא ועוד שאר המשלים המובאים שם (שבת ל"ב א'). וזהו מאמר המדרש בשעה שבאו ישראל לאותן הדברים ויהי העם כמתאוננים נשרפו הזקנים באותה שעה שאף הם הקלו ראשם בעלותם על הר סיני כשראו את השכינה ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו, וכי אכילה ושתיה היתה שם למה הדבר דומה לעבד שהיה משמש את רבו ופרוסתו בידו והיה נושך ממנה.

ונמתיק הענין על פי משל לאחד שהיתה אשתו ממשפחה בזויה ופחותה מאד ומעשיה ומנהגיה כלם היו למורת רוח ועכ"ז היה אוהב אותה, לימים מתה וקבל האיש על עצמו לקחת לו אשה יראת ה' ומצא את מבוקשו אשה משכלת מאד ומצאה חן בעיניו, לימים שמעה מפיו בהציעו שבחה ויקרה וחביבותה עליו לאמר הלא תדעי לך רעיתי תמתי כי בכל עת אשר אני רואה את זיוך והדרך דומה בעיני כי אשתי הראשונה עמדה מקברה, ואשתו המשכלת כאשר שמעה מפיו הדברים האלה ותתמרמר מאד לאמר אם עוד אתה אוהב את אשתך הראשונה המרשעת הלא הגדת היום כי אהבתך אותי אך שקר, כי הרשע והצדק המה ב' הפכים ואם באמת אתה אוהב אותי בעבור מנהגי הטובים צריך אתה להפליג השנאה על הראשונה בעבור מעשיה הרעים שאחזה בהם.

הנמשל מה שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו היינו שהיו טועמים טעם ערב ונעים במחזה האלהים כאלו הם אוכלים ושותים נמצא כי עדיין ערב להם המאכל והמשתה וא"כ עדיין הם מבחוץ ואיך תוכל אהבת ה' יתברך להתקיים בהם כמאמר יעקב לעשו (בראשית רבה ע"ה) אין שני זרזרים ישנים על דף אחד:

חלק יג

ובגמרא: כל מצוה שקבלו ישראל עליהם בשמחה כגון מילה עדיין עושים בשמחה וכל מצוה שקבלו עליהם בקטטה כגון עריות דכתיב וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו על עסקי משפחות עדיין עושים בקטטה דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא (שבת ק"ל, א').

וראוי להתבונן בדבר העונש הזה מה מדה כנגד מדה יש בזה, כי העונש הזה היה שייך אם הם לא היו רוצים לקחת אשה רק היו מוכרחים בהכרח התורה עד שהתמרמרו ובכו על זה אז היה יפה העונש כי חק עולם יהיה לשאת אשה במריבה, אבל באמת לא כן הדבר כי הם היו בוכים על שהתורה מיעטה להם הנשואין במה שאסרה עליהם עריות וא"כ אין מקום לעונש זה גם מה ענין הקטטה בעת הנשואין דוקא עד דליכא כתובה כו'.

ומתחלה נחקור מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לבעוט במצוה זאת יותר מעל כל האיסורים שבתורה כי הלא לעינים הוא כי התורה אסרה יותר מאשר התירה כמו בהמות טמאות וחיות, וכמה מיני טרפות ואיסורים כידוע ועל כל אלה לא נשמע קול בוכים, רק וישמע משה את העם בוכה רק למשפחותיו על עסקי משפחות, ומה יורה מאמר איש לפתח אהלו ולא אמר כמו שנזכר אצל המרגלים ותרגנו באהליכם ולא הזכיר הפתח.

והנראה בעיני כי מאמר בוכה למשפחותיו הוראתו כך היא כי הנפקותא במה שנאסרו העריות ושאם היו מותרות הוא שהמשפחות מתפרדות זו מזו, למשל אם היה אחד נושא אחותו היתה המשפחה נשארה בשלימות אב אחד לכלם ואף אם היו לבשר אחד עכ"ז לא היתה האהבה מתקלקלת אצל הזוג מלאהוב את המשפחה, לא כן כאשר האיש נושא אשה ממשפחה אחרת והם מתדבקים יחד לבשר אחד מוכרחים בע"כ להקטין אהבת המשפחה מהם מאשר היה מקדם למען אשר אהבת המשפחה לא תסבב פירוד ביניהם, למשל זה יאהוב את אביו כנפשו ואשתו לא כן עמה כי האב אינו אב רק לו ולא לה, והתורה הזהירה ואמרה על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו להקטין אהבת יולדיו כדי שתהיה אהבת אשתו שלמה.

וזהו וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו האמת לא היה על עסקי משפחות ומקום התרעומת היתה על עסק הנשואים היינו הנדוניה שהיא נותנת לו והכתובה שהוא כותב לה, כי כל זה הוא בעבור שרוצים לקרב הרחוקים ולחבר הנפרדים לעשות אותם לבשר אחד לא כן אם היה אח ואחות נושאים זא"ז לא היו צריכים לכל אלה. נמצא שעיקר מקום התרעמות היה בעת שעוסקים לזווג אחד אל אחד ולא היו עושים הדבר בשמחה כי היו דואגים על פירודם ממשפחתם, ולכן נגזר גם עתה שיהיה עסק הנשואין בקטטה כאשר היתה בראשונה. ואולי כי זה נרמז במאמר איש לפתח אהלו היינו שהיתה עת קבוע אל בכייתם ביום הנשואין שהיו כנוטלים רשות ממשפחתם על הפרדם מהם וכדברי הדרש אהלו זו אשתו וזהו לפתח אהלו היינו בהתחלת יום הכניסה.

ואם אמנם אין דרכי לרמז רמזים אבל לא כן ענין זה כל הפרשה אינה כ"א רמזים כי מה שמבואר כה לא מבואר כ"א טענת בשר. וכבר ביארנו בזה מאמר **יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו** גו' (רות ד', י"א) ומצאת כי תדרשנו בספר קול יעקב במגילת רות ע"ש ויהיה בפיך כדבש למתוק:

חלק יד

וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים ואת גו' **הבצלים ואת השומים ועתה נפשנו יבשה** גו' (י"א ד'-ו').

באור זה ע"פ משל לב' סוחרים נסעו בדרך ויבואו אל בית אכסניא ונתנו לפניהם מאכלים יקרים בשר שמן ודגים מטוגנים ופרפראות הרבה, גם כן העלו על השלחן מה שדרך המעונגים לאכול אותם עם הבשר יחד כמו שמעלים צנון וחזרת ובצלים ערוכים יפה בחומץ ודבש, למחר באו אל אכסניא ולא מצאו שם מאומה לאכול אמר אחד מהסוחרים איה יום האתמול ואיה האכסניא המפוארה עם הבשר ועם הדגים, ויאמר לו חבירו מה לך לזכור את הבשר והדגים היקרים אשר אכלנו שם ומה תדבר מהם בחנם כי לא נשיג פה את זאת בשום אופן, ספר אתה הפרפראות מי יתן והיה זה לפנינו עכ"פ להשיב נפשנו הרעבה וכל מר יהיה מתוק.

זהו ממש מאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים זה ודאי חנם כי זאת ודאי לא נשיג פה, אבל מי יתן עכ"פ שנשיג את השומים ואת הבצלים כי עתה נפשנו יבשה אין כל:

עוד יתכן בזה בהקדים מאמר **ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע וישבתם לבטח עליה וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע** גו' **וצויתי את ברכתי לכם** גו' (ויקרא כ"ה, י"ט). וכבר כתבנו בבאור זה דברים נמרצים בחלק ויקרא על מקומו ע"ש, ולפי הענין נאמר עתה בביאורו על דרך מאמר **ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו והשיג לכם דיש את בציר** גו' **ואכלתם לחמכם לשובע** גו' (שם כ"ו, ד'). וראוי להתבונן מדוע הוסיף הכתוב מלת לכם במאמר והשיג לכם דיש את בציר ולא אמר כן תחלה ונתנה הארץ לכם יבולה ועץ השדה יתן לכם פריו. ואחשוב כי הכתוב בא לבאר לנו מאמר נכון שלא יקשה בעינינו למה לנו הברכה הגדולה כ"כ לאין צורך שזהו אך למותר, לזה אמר ונתנה הארץ יבולה גו' והשיג לכם דיש את בציר כי הנה הצדיקים נבדלים מן הרשעים בב' דברים, א'. כי הצדיקים זכות מעשיהם גדול ורב, והרשעים אם הקב"ה יביט במעשיהם וישפיע להם כפי ערכם הראוי וכמעשה ידיהם יתן להם יגיע להם מן השפע מעט מן המעט. ב'. כי מלוא תאותם הוא רב מאד כי הוא כמות ולא ישבע לאכול הרבה ולשתות הרבה ולהתענג בכל התענוגים הערבים, והצדיק מדתו הטובה להסתפק במועט ההכרחי כדי סיפוקו כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח כו' (אבות). נמצא לפי מדת הצדיק אם יתן לו הקב"ה די מחסורו אם יצורף לזה מועט הסתפקותו ודאי ישאר לו מן הברכה מסבת קימוץ סיפוקו, כי דרכו להסתפק במועט ההכרחי שלא

להשביע יצרו, נמצא כי סבת מציאות המותר שיהיה נשאר מן החדש על הישן אינו מסבת שנתן הקב"ה יותר מדאי כי אם מסיבת התגברותו על תאותו שלא לאכול כי אם די סיפוקו. וזהו המשך המאמר ונתנה הארץ יבולה לא יותר, ועץ השדה יתן פריו לא יותר מן הראוי, והשיג לכם דיש את בציר ר"ל שלכם היא הסיבה מה שישיג דיש את בציר, יען - ואכלתם לחמכם לשובע, לא למלוא כרס רק להשביע נפשכם ואם כן מכם יהיה הסבה שישיג דיש את בציר.

ומעתה גם מאמר זה הוא כפשוטו ונתנה הארץ פריה באין עודף כל מאומה, ואתם - ואכלתם לשובע, ועל ידי כן - וישבתם לבטח עליה, היינו אם תהיו צדיקים ושלמים תשבו לבטח כי ודאי יהיה לכם מותר ע"י הקימוץ והצמצום להסתפק במועט ואז ודאי לא תשאלו מה נאכל אבל אם לא תתנהגו כך ממילא תשאלו מה נאכל, ובהכרח אצוה את ברכתי היינו אוסיף משלי כאשר לא יהיה מותר משלכם וזהו ברכתי גו':[387]

ומעתה נבוא אל הענין ונאמר כי כוונת האספסוף שהתאוו תאוה קרוב הדבר לומר שכוונתם היתה למלאות תאותם ולהשביע יצרם באכילת הבשר לשובע עד שלא יתאוו עוד אל הבשר כי זה כל יקר וכל שלימות האדם לשבר התאות שלא יתור אחר המותרות רק להסתפק בההכרחי לבד. וזה ראוי לכל ירא ה' ללחום עם יצרו מלחמה תמידיית כהוראת מאמר לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע (ברכות ה', א') ויען כי העם הזה בהיותם במדבר היו חסרים מכל האוכל אשר יאכל על כן היתה תאותם בהפלגה רבה ועצומה עד כי השתוקקו והתאוו גם לדברים קלי החשיבות הבלתי ראויים שתחול עליהם החמדה רק מחמת העדר מציאותם חמדו להם כמו כן, כי כן משפט כח התאוה להתגבר באדם ביותר אל דבר קושי המציאות עד כי חז"ל המליצו ע"ז ואמרו אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יומא ע"א). ולזאת היה קשה עליהם כמשא כבד עול התאוה והחמדה בהיותם צריכים לשבר תאותם גם לדברים שאין ראויים

[387] ובדרוש המתקנו בזה מאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב). ירצה בזה לבאר את אשר יקשה בעיני האדם כי רבים יחלו פני נדיב יתברך ולא אחד בהם נענה שיתמלא רצונו, והטעם על דרך מאמר **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהלים קמ"ה, ט"ז). משל למכניס אורח שהיה נדיב גדול מפורסם עד שכל הנכנס רעב יצא שבע, פעם בא אורח לביתו והזמינו על שלחנו לאכול עם שארי אורחים ויענה ויאמר כי לעת עתה איני רעב בלתי אם תתן לי תחלה כוס יי"ש אולי זה יעורר לי תאות האכילה, ויאמר לו חלילה לי מעשות זאת כי אני אין מדתי רק להשביע את מי רעב, לא להרעיב את מי שבע ואיך אתן לך סבה להרעיב את נפשך שיהיה לך תאוה לאכול. **זהו ממש** מדתו יתברך פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ר"ל אם ההשפעה תהיה סבה להשביעו לא אם ההשפעה תהיה סבה להרעיבו וכאשר יהיה לו מנה יבקש מאתים בלתי אם אינו מתאוה כ"א ההכרח ובהשיגו חפצו יודה לה' חסדו ונפשו תשבע ולא יבקש עוד. וזהו ברכת ה' היא תעשיר, בתנאי שלא יוסיף עצב עמה, היינו אחר השיגו הברכה לא יתעצב ולא ישתוקק ליותר מזה כמליצת מאמר **תאות לבו נתתה לו** ואז **וארשת שפתיו בל מנעת סלה** (תהלים כ"א, ד') בכל יום ויום יבקש ויתאוה יותר ויותר וכבר תמצא קצת מזה בסוף ספר בראשית מחבורנו זה:

שתחול עליהם התאוה רק התאוה באה מסבת העדר מציאות הדברים. וזהו ויאמרו מי יאכילנו בשר כלומר מי יתן שיאכילנו להשביע נפשנו להשקיט ולהרגיע המיית התאוה ושאונה, לא כאשר אנחנו עתה זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים ומתאוים אנחנו היום אל הדגים שאכלנו שמה וזה על חנם כי אינם כדאי שיתאוה להם אדם, אבל אין זה כ"א מסבת העדר מציאותם. והמופת כי הלא אנחנו חומדים ומשתוקקים גם לדברים פחותים הרבה מערך דגים כמו שומים ובצלים וזה הכל רק בעבור כי עתה נפשנו יבשה אין כל, והבן.

וכבר בארנו על דרך זה מאמר **הנחמדים מזהב ומפז רב** (תהילים י"ט, י"ד) ובמקום אחר (ריש פ' ויקרא) בארנו עוד מאמר **מאשר יקרת בעיני נכבדת** (ישעיה מ"ג, ד'). כי חביבות וחשיבות דבר מן הדברים תהיה לאחד מב' פנים, א'. לסבה אמתיית ב'. לסבה כזביית. כמו הענבים והתאנים וכדומה מן הפירות היקרות חשיבותם מחמת עצמותם כאשר המלי"ץ הכתוב ואמר **ותאמר להם הגפן** גו' **המשמח אלהים ואנשים** (שופטים ט', י"ג) ויש שיהיה בו חשיבות לא בעבור יקר עצמותו כי אם מסבת מעוט מציאותו וכאשר יתרבה מציאותם יתמעט חשיבותם כאשר כלל שלמה המלך ע"ה ואמר על דרך כלל **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז') (עי' הדברים במקומם ויהיו בפיך כדבש וחלב). ככה מישרים אשפוט על דור המדבר שאמרנו זכרנו את הדגה גו' פירושו כי הזכרון ברעיוננו את הדגים שהיה לנו בימים הראשונים הוא חנם שאין הדגים ראויים לכך, כי במצרים היו הדגים מבוזים מאד לרוב מציאותם ולכך נתנו אותם לישראל, והראיה כי הלא גם את הקשואים ואת האבטיחים אשר פחיתותם נודע לכל עכ"ז גם את אלה תתאוה נפשנו אבל אין זה רק מסבת כי עתה נפשנו יבשה אין כל, וכמו שאמרנו:

חלק טו

ויקרא את שם המקום ההוא קברות התאוה כי שם קברו את העם המתאוים (י"א, ל"ד). **ובהשקפה** ראשונה הדבר זר מאד כי בעבור טעם זה שאמר כי שם קברו את העם המתאוים היה ראוי לקרוא את המקום קברות המתאוים לא קברות התאוה.

אבל נתעורר תחלה על מאמר הכתובים **והמן כזרע גד הוא** גו' **שטו העם ולקטו** גו' ובגמרא: שהרשעים הוצרכו לשוטט למרחוק ללקטו והצדיקים היו מלקטין סביב לאהליהם (יומא ע"ה). ויקשה א"כ מדוע עירב הכתוב ב' ענינים אלה וכתבם יחד, כי במאמר והמן כזרע גד הוא בא להורות זדון לבם של המתלוננים על המן כי בחנם דברו

עליו גנות, כי הלא היה מאכל משובח מאד כי היה כזרע גד ועינו כעין הבדולח, אבל איך יצורף לזה מאמר שטו העם ולקטו כי בזה אולי יצדקו המואסים בו.

ונזכיר לזה מאמר הנביא **הכל היום יחרוש החורש** גו' (ישעיה כ"ח, כ"ד) אשר לדעתי היא תוכחת מגולה אל המבלים כל ימיהם ושנותיהם רק בבקשת פרנסתם ובעבור זה יוצאים מן העולם ריקם בלא תורה ובלא מצות, אשר הראשונים לא כן עשו כמאמר הראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיים בידם (ברכות ל"ה, ב') כי כן יסד המלך יתברך כי טוב לאדם תורה עם דרך ארץ כמאמר **ואספת דגנך** אבל נתן זמן על הדרך ארץ כמו שאמר רבא לרבנן במטותא מנייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי כו' (שם, שם) והמתפרנסים ממלאכה ומו"מ אין להם להתעסק יותר ממה שלא יספיק בלעדו, והקב"ה יקיים בו וברכתיך בכל אשר תעשה כי אין מעצור לה' להושיע ברב או מעט. וזאת היתה תרעומת הנביא ע"ה על המכבידים עליהם עול דרך ארץ יותר מן הראוי, התפלא ואמר הכל היום יחרוש החורש כלומר וכי כך עשו אבותיכם בהיותם שרויים על אדמתן וכי כל היום בשלימות היו עוסקים רק בעבודת האדמה, כן אתם גם אתם המתפרנסים ממלאכה ועסק מו"מ ראוי אליכם להתנהג כן ולבטוח בה' שיצוה אתכם את הברכה גם במעט עסק.

וראשית תוכחת ירמיה ע"ה היה על הענין הזה איך נעדר הבטחון כ"כ ממה שהיה בימים הראשונים והתפלא ואמר **כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך** גו' **לכתך אחרי במדבר** גו' (ירמיה ב', ב') כלומר ואנה פנה הודך וזיו הדרך לשעבד עצמך להיות כל היום תמיד כשור לעול וכחמור למשא. וסבת העדר הבטחון באדם הוא מסבת תאותו ליותר מכדי צרכו ודרך התורה לא כן הוא כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' (אבות ו') וכבר נאמר **ברב דרכך יגעת לא אמרת נואש חית ידך מצאת על כן לא חלית** (ישעיה נ"ז, י'). פי' מה שאנו עוזבים התפלה מאת ה' על הפרנסה מסבת שיש בידינו כדי סיפוק ועינינו צופיות רק על מותרות, ועל המותרות אין אנחנו בטוחים שתהיה נשמעת תפלתנו ולכן אנחנו בוחרים יותר בסבות והקדוש ב"ה מניח פרנסתנו אל הסבות עד כי גם די הסיפוק לא נוכל להשיג בלתי על ידי עצבון ויגיעה רבה:

והדבר הזה היה נראה לעין אצל אוכלי המן הצדיקים היו מסתפקים בעומר לגלגולת וזאת היו מוצאים פתח אהליהם, והבעלי תאוה כבר נאמר בהם **ועיני כסיל בקצה ארץ** (משלי י"ז, כ"ד) היו משוטטים לבקש את אשר נמצא רחוק מן האהלים במקומות הפקר והיו מייגעים עצמן כדי להשיג יותר מן הסיפוק שמצאו פתח אהליהם, ומה היה סופם כי אחר אשר שיעבדו עצמם לשוטט למרחוק הוצרכו גם על הסיפוק, כמאמר בדרך שאדם

רוצה לילך מוליכים אותו. לכך סיפר הכתוב ואמר שטו העם להודיע גנות מי שהוא רוצה להשיג יותר מן הסיפוק, בתחלה הוא מבלה הזמן להשיג יותר מכפי צרכו מסבת גודל תאותו ולבסוף הוא מבלה הזמן מסבת כבדות השגה את ההכרחי שלא יספיק לו בלעדיו ויצטרך לעמול בזעת אפו גם על כדי הסיפוק, וזאת היתה לחטאת אל העם גם כי בלבבם הם חפצים לעמול בתורה ובמצות כמאמר רב אלכסנדרי גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, רק כל אחד מבטיח את נפשו לאמר לכשאפנה אעשה רצון קוני וזו א' מן הג' דברים המוציאים את האדם מן העולם (אבות ד') הקנאה והתאוה כו':

וכי ישאלך לבבך לאמר איך ישגה האדם כ"כ ואיך לא ישים אל לב לאמר הלא שקר בימינו ואני רודף קדים כל היום והיא לא תצלח כאשר לא הצליחו אבותינו עד הנה והלכו מזה העולם ריקם, דע כי זה כבר מבואר ומקרא מלא הוא **אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע** (קהלת ח', י"א) ר"ל כי אם היה מעשה הרעה מזיק את עושהו כמו סם הממית את אוכלו תיכף ודאי היו יראים ובורחים מדבר עבירה כאשר יברח האיש מפני הנחש, אבל לא כן הדברים כי העבירה ערבה על האדם בתחלתה ואין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה רק סובב סובב הולך הרוח בהבעל תאוה עד כי ירבו הימים ואז אפפוהו חבלי מות ויגיעוהו עד שערי שאול ואבדון, והרואה אחריתו ויומו המר לא ראה ראשיתו ואין זכרון לראשונים לאמר משל מי יצאה הרעה הזאת ומי סיבב לו כל זאת הלא התאוה הארורה היא היתה בעוכריו היא פרשה רשת לרגלו לצוד נפשו בחרמה, אבל עתה היא נעלמה מעיני כל חי כי מה שהיה כבר היה והכל נשכח. לא כן בימי דור המדבר אז היה העונש מוסמך אל התאוה כמאמר **הבשר עודנו בין שניהם** גו' **ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד** אז ודאי התעוררו כלם למשוך ידיהם מן התאוה כמשפט לברוח מאש דולק. והדמיון בזה לאיש רע ובליעל שואף על עפר ארץ להוריד בעלים מנכסיהם להשבית קניניהם ומסחריהם והיה מצליח ימים כבירים ברשעתו כי ציד בפיו, והיה במחשך מעשיו אין רואה ואין יודע להשמר מפניו, פעם עשה מריבה עם אחד מבני עירו עד כי הבטיח לו שיראה ברעתו ועוד מעט יקח ממנו את נקמתו, וילך והלשין עליו עד כי הרע לו מאד וכאשר עשה לו את אשר זמם ובצע אמרתו פער פיו נגדו ואמר לו ברוך מעבדי שזכיתי להרע לך רעה גדולה ומרה, השיב ואמר לו יותר יש לי לשמוח על מפלתך העצומה כי מעתה הלא נגלה נגלית ברוע מעשיך ומהיום ידעו כלם כי אתה הוא הבליעל המוריד אנשים מכבודם ורכושם וקנינם וידעו מהיום להנזר ממך הרחק מאד וישמרו את עצמם ממך

כאשר ישמרו א"ע מאש וממים ומהיום לא תזכה עוד להרע לאחד מאתנו כאשר לא ירע הנחש, בעבור כי כלם זהירים להשתמר ממנו וא"כ קפחת את עצמך הרבה יותר ויותר. **זהו** מאמר ויקרא את שם המקום ההוא קברות התאוה התאוה נקברה שם כי שם קברו את העם המתאוים ותיכף לתאוה עונש א"כ כמה הושפלה התאוה עד כי שחה לעפר ועד אבדון הורדה:

ויותר נוכל להמתיק מאמר זה כי הנה כבר קבלנו כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' (אבות ו') ויש לומר על זה ב' טעמים, א'. בעבור מנוחת הנפש שלא ידאוג על מותרות אשר חז"ל אמרו על זה בירושלמי (הובא בעין יעקב ב"מ פרק המקבל) **ונתן עול ברזל על צוארך** (דברים כ"ח, מ"ח) זה הרעיון.

ב'. כי התאוה מצד עצמה הוא ענין פחות מאד המה מהבל יחד. וההבדל בין ב' הטעמים שזכרנו הוא באם האדם משיג התענוגים בדרך נס כמו שהשיגו דור המדבר בלא יגיעה וטורח כל מאומה, לטעם הראשון יש לבחור בהם כי האדם יוכל למלא תאותו עם המנוחה והמרגוע. ולכן התאוו תאוה לאמר מי יאכילנו בשר ובאמת היתה הכוונה לטעם הב' שזכרנו כי התאוה בעצמה היא מגונה מאד לכן נענשו הבשר עודנו בין שניהם גו', וזהו למקום ההוא קראו קברות התאוה כי נתברר להם שאין ממש בה, והעד - כי שם קברו את העם המתאוים כלומר גם שם במקום שהשיגו הכל בדרך נס:

שלח

חלק א

שלח לך אנשים (י"ג, ב'). מדרש: זה שאמר הכתוב **אשתוללו אבירי לב נמו שנתם** (תהילים ע"ו, ו') אשתוללו אלו משה ואהרן ששלחו המרגלים ובאו ואמרו לשון הרע על הארץ ולא היו יודעים מה לעשות אלא אף משה ואהרן נתרשלו את ידם מיד עמד כלב ושיתק כל אותן אוכלוסין שנא' **ויהס כלב** כו' (פרשה ט"ז, ב').

ראוי להתבונן מה הוסיף כלב בדבריו על הדברים אשר שמעו מפי משה ואהרן והם לא יכלו להשתיק אותם.

אבל יפה אמר הרב מוהר"א נ"י על דרך שכתב האלשיך ז"ל בבאור **עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה** פי' כי הוא העיר את לבבם ואמר להם הלא אתם ראיתם כי עם היות כל המכשולים לעיניכם עמלק יושב כו' ועם כל זה עלה היינו מצליחים בעליי' כן נעלה וירשנו אותה, כי מי שעשה נסים ליי"ב אנשים מכש"כ שיעשה לכל המון בית ישראל כי יכול נוכל לה, כאשר היינו יכולים להביא פירותיה ואין דובר אלינו דבר כן

נוכל לה ולכן היה רק ביד כלב להשתיק אותם כי הוא הוכיח על פניהם איך יכולים הם להכחיש הנסים שנעשו לעיניהם בבואם אל הארץ:

חלק ב

שלח לך אנשים. מדרש: אמר לו הקב"ה אני יודע מה הם אלא אם בקשת שלח לך לעצמך (פרשה ט"ז, ח').

וראוי להתבונן כי אין זה דרך המשיב תשובה אל השואל לאמר לו אני איני מצוה אותך אתה אם רצונך כך עשה כאשר ברצונך, הלא אם היה בלבו לעשות ברצונו לא היה שואל מאתו.

ונקדים לבאר מאמר **אם שמתי זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי, אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי** (איוב ל"א, כ"ד-כ"ה) גם מאמר **הוי היורדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו, ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד** גו' (ישעיה ל"א, א') דע כי בני אדם מתחלקים לג' סוגים יש בוטח על הונו ורוב עשרו, או בוטח בנדיבים ושם בשר זרועו וישען ויבטח רק על הסבה ומן ה' יסור לבו. ולא זאת לבד שאינו מאמין בעילת כל העילות מה אשר אנחנו משובחים בשבח זה מאז היינו לגוי כמאמר **זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר** גו' (ירמיה ב', ב') אבל אף גם זאת אשר העדר בטחונו הוא מסך מבדיל בינו ובין קונו ומפסידו עבודתו ויראתו וכמו שיתבאר, הנה רבותינו ז"ל אמרו למלך שנשא מטרונה והכניסה לו שני אריסין אף המלך זקף לה כנגדה שני אריסין איבדה המטרונה את שלה אף המלך נטל את שלו אחר ימים מצאה את שלה אף המלך הביא את שלו אמר המלך אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשה של מטרונה כך אברהם נתן לבניו שני אריסין שנאמר למען אשר יצוה את בניו גו' לעשות צדקה ומשפט אף הקב"ה זקף להם כנגדם שני אריסין חסד ורחמים כו' לעתיד אומר הקב"ה אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשם של ישראל שנאמר וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים (דברים רבה ג'). באור זה מה אשר אנחנו עברנו בברית לקיים התורה בכללה ע"ז יסוב מאמר צדק ומשפט, וההשפעה על דרך כלל נקראת חסד ורחמים ובימים האלה מקוצר השגתנו נדמה לנו אשר החסד והרחמים אינם תלויים בצדק ומשפט ולכן מלוא רוחב לבבנו רק החפץ אל החסד ולבקש ולאהוב את הרחמים להשיג הטוב המושג בעוה"ז, ועל אלה חשכו עינינו מלבקש ומלחפש אחר הצדק והמשפט. ולעתיד אז תפקחנה עיני עורים ויביטו לראות באור האמת אשר הצדק והמשפט הוא מקור ומעין החסד והרחמים כמו החרישה והזריעה והקצירה חוברות אחת אל אחת ולא יהיה זה בלא זה. כן הצדק והמשפט פריו - חסד ורחמים ואז האדם

יאהוב את הבור בשביל מימיה כמו הבעל תאוה אשר בשביל התאוה יאהוב את כל מביאיה וסבותיה הקרובים והרחוקים.

וזהו וארשתיך לי לעולם בעבור כי וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים כי אשכילך ואורך כי הם אחד ואז תשקוד ותחפוץ ותבחור בצדק ומשפט כמו לחסד ורחמים[388] וכמאמר **ומל ד' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך** (דברים ל', ו') כי אז תבין כי אך זה הוא מקור החיים מקור הטוב וסבת ההצלחה (ועי' קול יעקב ריש מגילת שיר השירים שם נתבאר באופן מספיק מאמר הסמוך ואתה תשוב ושמעת כו' להביננו, כי א"כ אחרי הגיענו למדריגה כזאת להשיג סוד כל מצוה ופעולתה וסגולתה שעיקרה הוא לטובתנו ולחיותנו א"כ במה נעבוד את ה' יתברך הלא האדם ירוץ אל המצוה כמרוצת אדם אל בית המשתה ובמה יזכה עבד אל אדוניו, ע"ז סיים הכתוב ואמר - ואתה תשוב ושמעת בקול ה' גו' כלומר גם אחר אשר תבוא אל ההשגה הגדולה הזאת לא תהיה השתדלותך בתורה ובמצות למען הפקת טובתך, בלתי לשמוע בקול ה' והיא מדריגה נפלאה מאד). ודע כי לעת כזאת גם כי אנחנו בחשכה מתהלכים עכ"פ אם נשים לבבנו כי המצוה העליון יתברך אשר צוה אותנו לשמור מצותיו הוא המשפיע אלינו החיים והברכה השלום וההצלחה בכל משלח ידנו ודאי היינו מחייבים עצמנו לירוא מפניו ולשמור משמרתו, למען לא יחרה אפו בנו וימנע מאתנו גשמי נדבות ועצר את השמים ולא יהיה מטר ואז גם כי היינו עוסקים בהשגת הטרף הלא העסק היה מביא אותנו אל היראה מכבוד גאונו שלא ישלח מארה במעשה ידינו, ולאהוב אותו ולשבחו כאשר ירבה אלינו שפעתו והצלחתו. לא כן הבוטחים בהסבות עצמם מבלעדי מסבב יהיה העסק עילה גדולה להקשיח לבבם מזכור את בוראם.

והדמיון בזה לאחד שנשא אשה והיה לו בן מאשתו הראשונה ולה הי' בת מאישה הראשון והיה ביניהם תמיד מחלוקת כי היו חשודים זה אצל זה אתה תגנוב בעבור בנך או בעבור בתך, אמנם אם התקשרו ביניהם ובנו נשא את בת אשתו הנה מאז הם לבשר אחד ואין שטן ואין פגע לקלקל אהבתם, ועוד בהיפך כזכור בניהם תתחזק האהבה ביניהם.

כן בדבר הזה אם היה אמונתו אמונת אומן להאמין בו יתברך אמונה שלמה כי הוא המנהג עולמו בחסדו היה כל עסק מעסקינו בעוה"ז ובתענוגיו וצרכיו מחזיקים היראה

[388] וזהו וארשתיך לי לעולם וכו' וכמאמר **גול על ה' דרכך ובטח עליו והוא יעשה** (תהלים ל"ז, ד') ר"ל אתה לא תצטרך לעשות ולעסוק בעסקים כל מאומה רק הקב"ה בעצמו יעשה ויבואו הברכות וישיגוך, אך בתנאי והוציא כאור צדקך ומשפטך שיהיה בידך צדק ומשפט ואז ממילא יגיעך מהם חסד ורחמים.

והאהבה בינינו לבין אבינו שבשמים כמו שהעיר אותנו ע"ז החסיד ע"ה בחכמתו העמוקה ואמר **גול על ה' דרכך ובטח עליו והוא יעשה והוציא כאור צדקך** (תהלים ל"ז, ה'-ו') כאומר בטח בה' והזהר מלמרות עיני כבודו שלא יסגור דלתי שפעתך והצלחתך: **ונשוב** לדברינו לבאר חלוקת האנשים לג' פנים, יש עוסק בסבת הטרף בכל כחו ובטחונו בהסבות חזק עד מאד ומן ה' יסור לבו, ב'. הבוטח בה' באמת ומאמין אמונה שלמה אשר הוא לבדו המחייה חיים בטובו וזן אותם בחסדו עד כי זר בעיניו לעשות שום סבה כמאמר רשב"י אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה כו' (ברכות ל"ה, ב') השלישי. הוא הממוצע בין שניהם כדעת ר' ישמעאל שאמר ואספת דגנך הנהג בהם מנהג דרך ארץ, והבאור בזה לעסוק בסבה רק לבו יהיה שלם עם ה' להאמין כי הוא יתברך עילת כל העילות וסבת כל הסבות וממנו תבוא תשועתו, לא חלילה שיהיה בטחונו בהסבה ולאמר כחי ועוצם ידי כו' כ"א שזה הוא ענין ממוצע לגלגל על ידו המשכת שפעתו, ויהיה טעמו במה שהוא עוסק בסבה ככל החקים והגזירות אשר חקק הבורא יתברך כן גזר גם זאת שיעסוק אדם בסבה וזהו הנהג בהם מנהג דרך ארץ ותהיה משתף חק זה לכל שארי החקים. הוא הדרך הישר שנאמר עליו **צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם** (הושע י"ד, י') כי גם שניהם עוסקים בסבה, הטובים לבם לשמים והרעים לבם אל הסבה.

ואם תאמר מה האדם ומה כוחו לבחון אותם הלא הוא דבר המסור אל הלב וא"כ מהנקל אליו להחניף את הארץ, דע כי לא לבד הרואה ללבב יודע האמת אבל גם האדם הרואה לעינים יש לפניו דרך ונתיב להכיר האמת מן השקר למשל שני אנשים עמדו בשוק שמחים וטובי לב ויהי כעמדם בא המבשר אליהם לאמר כי עלה בגורלם יחד כך וכך אלפים דינרי זהב, אם תראה את אחד שהוא השיג שמחה גדולה ובפני השני לא תראה שום השתנות, כבר עלה בידך מופת נאמן על בחינת כל אחד ודעתו ואמונתו כי הב' הוא מאמין בה' ושמח בהשגחתו כמאמר **ישמח ישראל בעושיו** (תהילים קמ"ט, ב') ע"כ גם כי אמרו לו כי נפל בגורלו כך וכך אלפים לא עשו אצלו רושם, כי הקב"ה אין מעצור לו לתת שפעתו וחייתו ברב או במעט, משא"כ הא' כל שמחתו רק עם הונו והצלחתו וע"כ בהכרח כל שתתוסף הצלחתו תתוסף שמחתו. זה שהעיד איוב על עצמו ואמר אם שמתי זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי, והמופת - אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי ר"ל כאשר נזדמן שנתרבה חילי ונתוסף עשרי האם ראו בי שאשמח על הצלחה זאת וא"כ זה הוא עד נאמן כי מעולם לא היה בטחוני על הכסף וההון.

זה אשר הוכיחם הנביא ע"ה הוי היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו כלומר שהמה שמו בטחונם רק בהסבות, והעד - ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד וכל יותר שיתרבו הסבות יגדל בטחונם יותר א"כ מזה יבחן שכל בטחונם רק על הסבות. וזהו מאמר **איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה** (משלי כ"ח, כ') כי אחר שהוא אץ להעשיר להרבות הסבות ולהגדילם בע"כ שכל בטחונו רק עליהם ואמונתו רק בהם:

הוא שאמרו חז"ל ששואלין לאדם נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה (שבת ל"א, א') אשר מהראוי היה להקדים שאלה זאת אם קבעת עתים לתורה עי' תוס' (סנהדרין ז', א') על מאמר אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה הקשו והא דאמרינן ששואלין לו תחלה נשאת ונתת באמונה ואח"כ קבעת עתים לתורה, עיי"ש. אבל לדרכנו יתכן מאד כי מתחלה אם ישאלוהו על עסק התורה ישיב אמרים שלא נשאר לו שעה קלה מעסק מו"מ מה שהיה מוכרח לעסוק בסבה להביא פרנסתו, ועל הסבה אין להאשימו כי כן גזרה חכמתו יתברך שיעסוק האדם בסבת הטרף, לכן מקדימים ושואלים אותו נשאת ונתת באמונה אם היית מאמין בעילת כל העילות וסיבת כל הסבות כי הוא יצוה עליך את הברכה, ואז שואלים אותו קבעת עתים לתורה כי אם היה משאו ומתנו באמונה כבר האמין כי אין מעצור לה' להושיע ברב עסק או במעט והיה לו זמן לעסוק בתורה, כמאמר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. א"כ יפה אמרו אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה ולא אמרו תחלת דינו של אדם על דברי תורה כי לא כן הוא כי תחלה שואלים אותו נשאת ונתת באמונה, לכן אמרו על דרך דיוק אין תחלת דינו של אדם אלא על ד"ת כי מה ששואלים אותו תחלה ענין אחר עכ"ז הכוונה הוא על שאלת עסק התורה ואין המאמרים סותרים זא"ז:

עתה נמתיק מאמר הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם (ברכות ל"ה, ב'). דע כי שלמות הצדיק במעשה ובמחשבה, והדעה הטהורה אשר בנפש, ואם לעיני בשר נראית המעשה ביותר אבל ה' רואה ללבב רואה הדעה הטהורה ביותר, כמו אחד נותן נדבה גדולה אל עני הנה לעינינו מופלגת המעשה אבל אצל הקב"ה מופלגים ונראים הרחמנות והנדיבות, ומעתה הנה המעשה הנעשית מיד העושה הראשון הוא עד נאמן על שלמות נפשו בפרי הלולים המעידים על השורש כי מעשהו פרי זכות נפשו, אבל השני העושה כמעשה הראשון בראותו שהצליח במעשיו הוא מתקנא בו ומכריח את נפשו לעשות ג"כ כמו שעשה הראשון, הנה הוא בענינו כאחד ראה את חבירו מתפאר בשלחן וכסא של עץ יקר ומעולה מאד הבלתי מצוי במדינות האלה אשר מעצם תולדתו הוא נאה ומהודר

מאד, מה עשה הלך גם הוא ולקח מן הצבעים והגוונים הדומים למראה השלחן הנכבד הזה וצבע את שלחנו וכל כליו עד שהיו כמראה השלחנות אשר ראה אצל חבירו, אבל כל רואיהם הכירו כי אין זה בתולדה וכל רואיו ילעיגו עליו.

הנמשל רשב"י ע"ה היה עושה זאת מעצם תולדות אמונתו ודבקותו בו יתברך ויהי לחן ולתפארת, לא כן העושה ע"ד דמיון כרשב"י להתדמות אליו לכן לא עלתה בידם:[389]

ובזה אני מבין מאמרם ז"ל **משמועה רעה לא ייירא** גו' (תהילים קי"ב, ז') אמר רבא האי קרא מרישא לסיפא מידרש משמועה רעה לא ייירא מה טעם נכון לבו בטוח בה' מסיפא לרישא מידרש נכון לבו בטוח בה' משמועה רעה לא ייירא (ברכות ס', א') ובהשקפה הראשונה נראים ב' הדרשות בענין אחד לבד. אבל דע כי כבר מבואר במדרש **קרוב ה' לכל קוראיו** (תהילים קמ"ה, י"ח) יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת (איכה רבה פרשה ג', ט') והנה איך הקב"ה מסלק את הרשעים אם יקראוהו בע"כ יענם ולא יעשה תורתו פלסתר. אכן דע כי באמת אם יקראוהו יענם, רק הקב"ה מסלק מהם הבטחון שלא יקראוהו ולא יבטחו בו וזהו מאמר **תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם תקשיב אזנך** (תהלים י', י"ז) פי' תחלה תכין לבם ואח"כ תקשיב אזנך, והמתייאש מן הישועה רחוק הוא מן התשועה כמו שאמרה רחב אל המרגלים **ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ** (יהושע ב', ט') כבר היא שלכם, וזה מוכרח כי הלא **ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם**.

וזה שאמרו חז"ל (בילקוט תהלים מ') קוה קויתי ה' ויט אלי וישמע שועתי. באור זה כי כמו שאמר ר' חנינא בן דוסא אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל, כן הבטחון סימן לאדם כי אם סמוך לבו בטוח בה' ודאי יהיה נושע, כי מי שהקב"ה רוצה להסיר

[389] אמר הכותב עודי מדבר בזה הענין אמרתי לא אחדול את מתקי אשר מצאתי על גליון הש"ס של רבינו הגאון החסיד מו"ה אליהו מווילנא נ"ע ונעתיק תחלה לשון הגמרא וז"ל רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה כו' זורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ואספת דגנך, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם שנאמר ועבדת את אויביך. עי' תוס' בד"ה כאן בזמן שעושין רצונו כו' ואם תאמר הלא מאמר ואספת דגנך מדבר בעושין רצונו של מקום כי כן הוא התחלת הפרשה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי, עיי"ש. ויש לדקדק עוד במאמר ולא עוד אלא שמלאכת אחרים כו' שזה מיותר בדברי התרצן כי כבר עשה פשר בין הכתובים, כי מאמר ועמדו זרים כו' מדבר מעושין רצונו של מקום ומאמר ואספת דגנך מדבר מאין עושין כו' אבל לכן מסיים במאמר ולא עוד למען לא יקשה קושיית התוס'. דע כי ב' מיני עבודות הן א. שעובד בלבבו ונפשו, והב. העובד גם במאודו, לכן פרשת שמע שמדבר ליחיד הזהירו שיעבוד בשלשתם אבל פרשת והיה אם שמוע המדבר לרבים וברבים לא שכיחא הא כמ"ש הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, לכן לא אמר רק בכל לבבכם ובכל נפשכם ולא אמר מאד לכך הוא מדה כנגד מדה שהם בעצמם צריכים לעבוד עבודתם שאם היו עובדים גם במאודם היה מלאכתן נעשית ע"י אחרים, וא"כ קשה מאי שכר טוב הוא על מאמר והיה אם שמוע תשמעו, ע"ז אמר ולא עוד כו' פי' כי הלא יש גרוע מזה הרבה שמלאכת אחרים נעשית על ידו והאיש הזה עכ"פ הלא נאמר לו ואספת דגנך שיאסף דגנו של עצמו ולא של אחרים, והדברים מאירים ושמחים:

השגחתו ושפעת ישועתו ממנו מטמטם לבו שלא יבטח בו ולא יהיה בכלל **והבוטח בה' חסד יסובבנו** (תהלים ל"ב, י') לכן אמר דוד נגד האומרים לו שהקב"ה הסיר ממנו השגחתו אמר **בה' חסיתי** וא"כ **איך תאמרו לנפשי נודי** גו' (שם י"א, א') ואיך תאמרו אין ישועתו לו באלהים סלה הלא לבי נכון בטוח בה', וזה לי אות אמת כי רוצה ה' בתשועתי ולפניו יקימני ואחיה. וזהו מאמר הילקוט אמר דוד מתוך הקווי ויט אלי גו' והילקוט מבאר כפל לשון הכתוב קוה קויתי לומר מתוך הקווי קויתי כי ישמע שועתי, וזה ענין הב' דרשות כי תחלה אמר מרישא לסיפא מידרש משמועה רעה, לא ייירא מה טעם נכון לבו בטוח בה' כי ראוי אל הבוטח שלא לדאוג ושלא לפחוד משמועה רעה ומסיפא לרישא מידרש אם נכון לבו בטוח בה' בידוע שיעזרהו ה' באין ספק ולכן משמועה רעה לא ירא, ולכך מביא המעשה בהלל הזקן ששמע קול צוחה בעיר ואמר מובטחני שאין זה בביתי היינו כי מבטחונו הוכיח כי אין זה בביתו:

ומעתה נתבארו מאד דברי המדרש שלפנינו אמר לו הקדוש ברוך הוא אני יודע מה הם, אלא אם בקשת שלח לך לעצמך, אשר אין מדרך המשיב להשיב אל השואל כדברים האלה. אבל לדברינו הענין מובן מאד כי הלא ידענו יהושע שלח שני מרגלים חרש גו' ולא היה להם חטא שלא הספיק להם בלא שליחות מרגלים וכן בגדעון בן יואש (שופטים ז') צוה הקב"ה אותו קום רד במחנה גו' ושמעת מה ידברו ואחר תחזקנה ידיך, ההוראה מזה כי אין לו לאדם לצאת למלחמה אם אין לבו שלם נכון ובטוח, ואז מהצורך אליו לעשות פעולות אשר מהם יחזק לבו, ולגדעון לא יחשוב ה' לו עון על שלא היה אמיץ לבו בגבורים יען כי אינו דומה שמיעה לראיה וכן הדור של יהושע לא ראו בעיניהם המסות הגדולות והנוראות אשר עשה ה' במצרים רק שמעו מפי אבותיהם ואין טבע השומע לחזק את לבבו כמו הרואה בעיניו. לא כן יוצאי מצרים אשר עיניהם ראו כל הגדולות והנפלאות אמר עליהם כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אותותי אשר עשיתי במצרים אליהם ראוי הבטחון בלא מרגלים, אבל עכ"פ אם אינם מאמינים ויש פחד בלבם הלא מוכרחים הם לשלוח מרגלים לחזק את לבבם כמו בגדעון בן יואש. וזהו מאמר אני איני מצוה לך כי כבר ראוי ומחוייב הדור הזה לבטוח ולהאמין אבל אם אינכם מאמינים ורצונכם במרגלים מוכרחים אתם לשלוח להשלים הבטחון ולחזקו:[390]

[390] ובמדרש: שלח לך אנשים זהו שאמר הכתוב **כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו** (משלי י', כ"ו) נכרים היו המרגלים שהיו מוציאים לשון הרע על הארץ שנאמר **וידרכו את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ כי מרעה אל רעה יצאו** כו' (ירמיה ט', ב') למה הדבר דומה לעשיר שהיה לו כרם כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר הכניסו את היין בביתי וכשהיה רואה שהיין חומץ היה אומר הכניסו את היין בבתיכם, אף כך הקב"ה כשראה הזקנים מעשיהם כשרים קרא אותם לשמו שנאמר אספה לי שבעים איש, וכשראה את המרגלים שהם עתידים לחטוא קרא אותם בשמו של משה שלח לך. והמאמר סתום מאד מ"ש נכרים היו המרגלים, עי' הגהות

ומה נעמו עתה דברי הכתוב וילכו ויבואו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל גו' **וישיבו אותם דבר ואת כל העדה** גו' אשר בהשקפה ראשונה לא ידענו מה היתה כוונתם במה שבאו אל משה ואהרן ואל כל עדת בני ישראל, כי באין ספק הכתוב בא לספר זדון לבם היינו כי נכון וראוי היה לתת תשובה אל משה שהוא מלך והוא שלח אותם בעצת הקב"ה שאמר לו שלח לך אנשים גו' ר"ל לא שישתתפו ההמון עמך ג"כ בשליחות זה כי זה משפט המלך שהוא עצמו מצוה ואומר על הענינים אשר לצורך העם כלו והמרגלים לא כן עשו כי אם התעכבו מלהשמיע תשובתם עד שהלכו תחלה

הרד"ל ביקש לתקן ולא תיקן, ויש עוד מהמחברים ז"ל שכתב נכריים היו המרגלים וגם זה רחוק ודחוק. אבל יפה אמר בזה ידידי הרב מו"ה אליהו נ"י על דרך שפירש רבינו הקדוש הגר"א מווילנא נ"ע בבאורו על משלי כחומץ לשנים כו' כי הנה באשר ירצה האדם לפתוח מעיו שיתאוה לאכילה ושותה חומץ אז ישחית כוונתו, לא זאת לבד שלא יועיל אבל עוד יזיק לעצמו כי לא יוכל לאכול כי החומץ מקהה השינים. וכעשן לעינים היינו כי הרוצה להאיר לו אם ילך וידליק עצים יבשים להאיר לו אז לא יוכל לראות מאומה כי הבית ימלא עשן ומכהה עיניו ולא יוכל לראות דבר. כן העצל לשולחיו שלא לבד שלא יתקן ולא יעשה מבוקשו ע"י שליח זה אבל עוד יקלקל הרבה. ומעתה יתכן מה שדרשו פסוק זה על המרגלים כי הנה מה שאמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא הלא אמרו שבח הארץ, ע"ז אמרו רז"ל והעירו אותנו כי לא כן הדברים רק כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו, נכרים היו המרגלים שהיו מוציאים דבה על הארץ פי' כי גם מאמר זבת חלב ודבש היא היה מכוון בקרבם ללשון הרע להורות כשם שפריה משונה כך עמה משונה, שנאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ, פי' לא בעבור שהאמינו בהקב"ה שהבטיח להם להביא אותם אל ארץ זבת חלב ודבש אמרו כן שהוא אמת כמו שהבטיח, לא כן הדברים שכל כוונתם הי' להוציא דבה והעד - כי מרעה אל רעה יצאו, כי אח"כ הלא אמרו אפס כי עז העם, ואח"כ אמרו עוד ארץ אוכלת יושביה היא רעה אחר רעה. וזהו שהמליצו למה הדבר דומה לעשיר שהיה לו כרם, והכוונה להעיר אותנו כי שלימות הכרם תלוי בשלימות הכורם וזה גרם להם מה שאמר להם הכורם, והן לא יאמינו לי הלא הקב"ה אמר לו ושמעו לקולך (שמות רבה ג') וזהו וכשראה את המרגלים שהם עתידים לחטוא קרא אותם בשמו של משה וזהו מאמר נכרים היו המרגלים ע"כ אמר לו הקב"ה תיכף שלח לך ולא אמר שלח לי:

ולהמתיק הדברים עוד יותר נוכל לומר כי כוונת שלמה המלך ע"ה בשני המשלים האלה כחומץ לשנים וכעשן לעינים, כי ההבדל בין המקהה שניו ובין המכסה עיניו בעשן, כי אותו ששתה חומץ וקהה את שניו אין ניכר בהם שום חסרון, ולא נראה לעינים דבר ואין החסרון נודע רק לבעל השנים עצמו, כי השנים נקיים ולבנים כאשר בתחלה, וללעוס בהם לא יוכל, לא כן המכהה עיניו ע"י עשן זה הוא חסרון הניכר ונראה לעין כי העשן הכל רואים אותו. כן השולח דברים ע"י עצל תחלה הוא כחומץ לשנים שאין הענין מורגש לבני אדם ואינו מורגש כ"א אצל המשלח עצמו כי הוא יודע החסרון אשר בו, אבל אחרים זולתו אינם מכירים לעת עתה החסרון אשר יסובב על ידו, אבל אחר כך יהיה כעשן לעינים ויתגלה בסוף חסרונו לעין כל. זהו שאמרו במדרש נכרים היו המרגלים פי' כי המרגלים מתחלה לא היה מי מכיר בהם כי היו כלם אנשים נראים כצדיקים, רק אחר כך כאשר הוציאו דבה על הארץ אז נכרים היו המרגלים שהמה בעלי לשון הרע. אבל הקב"ה ידע מתחלה מה שיהיה בסופו ע"כ לא אמר שלח לי רק שלח לך, וזהו - וידרכו את לשונם קשתם שקר כלומר ממה שאנחנו רואים השקר הגדול הנאמר מפיהם אחר כך נתברר הדבר למפרע כי לא לאמונה גברו בארץ, ואז היו נכרים שהמה בעלי לשון הרע אבל הקב"ה ידע זאת מתחלה על כן אמר שלח לך והבן.

ואולי יתכן מה שאמר ולא לאמונה גברו בארץ כי מרעה אל רעה יצאו לומר גם בעת אשר גברו בארץ לא היה באמונה, והעד - כי מרעה אל רעה יצאו ע"י רעה אחת יצאו אח"כ לרעה אחרת בעוה"ז וימותו במגפה, ולעוה"ב הלא אמרו חז"ל מרגלים אין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ד, א') אשר גם לאותם שאמרו אין להם חלק לעוה"ב אמרו דורשי רשומות (שם ק"ד, ב') לי גלעד זה אחאב שנהרג ברמת גלעד ולי מנשה כמשמעו ואפרים זה ירבעם כמאמר האשה התקועית (שמואל ב' י"ד) וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ר"ל אותו אשר מראשית היה זך ומצוחצח רק נעשה נדח עליו הקב"ה חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו אותו נדח, לא כן אותו אשר מראשית מחצבו היה רע וא"כ אחר שאין לזה חלק לעולם הבא ולא הכניסם דוד ברוה"ק בע"כ המה רעים בעצם וראשונה, ולא לאמונה גברו בארץ לכן אמר הקב"ה שלח לך קרא אותם בשמו של משה לא על שמו של הקב"ה:

בין המחנה אשר ישראל חונים והגידו להם שיתאספו כלם אל משה, כהוראת מאמר וילכו ויבואו אל משה וכמו שכתבנו למעלה (פרשת שמות) על מאמר לך ואספת את זקני ישראל, וא"כ ודאי היתה כוונתם לרעה וראוי לבאר מה היתה כוונתם שרמזו עליה במאמר וישיבו אותם דבר ואת כל העדה.

אמנם לבוא אל באור הענין נציע מאמר משה רבינו ע"ה בתוכחתו הנעימה **ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ** גו' **וישיבו אותנו דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו ולא אביתם לעלות** גו' (דברים א', כ"ב-כ"ד) והוא דבר נפלא מאד איך לא הזכיר מאומה מן הרע שאמרו המרגלים הלא הם דברו גנות על הארץ, ואיך אמר משה רבינו ע"ה וישיבו אותנו דבר ויאמרו טובה הארץ גו', ואיה כל דבריהם הנאמרים בפרשה שלפנינו אפס כי עז העם גו', והערים בצורות גדולות מאד גו', לא נוכל לעלות אל העם גו'. אמנם דע כי האף אמנם משה רבינו ע"ה השוה דעתו עמהם ועשה בקשתם בדבר שליחות המרגלים, אבל לא מחשבותיו מחשבותיהם ולא דרכיו דרכיהם, כי כוונת משה רבינו ע"ה היתה במה שאמר וייטב בעיני הדבר ואקח מכם שנים עשר אנשים גו' על אותה כוונה עצמה אשר היתה ליהושע בשלחו מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש גו', כדי לחזק את לב בני ישראל בהתודע אליהם כי ה' אלהיהם בקרבם וכל יושבי הארץ נמוגו מפניהם וכמו שאמרה רחב ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם, ובתשובה הזאת אשר השיגו כבר מלאו כל משאלותם והשיגו כל מה אשר בקשה נפשם לדעת ולחקור להתודע ולהגלות ע"י המרגלים עד שלא בקשו עוד דבר לדעת מענין הארץ מה טיבה ומה טבעה, כי זה משפט האיש הישראלי שלא לחקור רק לדעת אם חפץ בנו ה', ואחר אשר תתאמת אצלו הידיעה הזאת אין עוד להרהר על ההצלחה ועל טוב הארץ כי נצח ישראל לא ישקר ח"ו. כן וכן היתה כוונת משה רבינו ע"ה בשלחו המרגלים ג"כ, אך למען יתודע להם על ידם כי נפלה אימתם ופחדם עליהם כי אחרי ראיתם כי נפל פחדם על כל הארץ ומתייאשים מישועה זה סימן לבני ישראל כי יבואו שמה בטח כי ה' יתברך הולך לפניהם להכניע כל הקמים עליהם, זאת היתה כוונת משה וסייעתו, אבל אנשי ההמון רוח אחרת אתם כי הם הסכימו בדעתם כי אך בחיל ובכח יגבר איש וא"כ מהצורך לשלוח מרגלים לחקור על תושבי הארץ ההיא על כחם וגבורתם לאמר אולי אוכל נכה בו או נחדל, ולא בטחו בגואלם חזק ה' יתברך המנהל אותם בהנהגה נסיית לא טבעיית:

ומעתה נתבונן בדברי התשובה אשר השיבו המרגלים כי יש בה פנים לכאן ולכאן, היינו כי באזני משה ואהרן היתה התשובה טובה מאד אין למעלה ממנה, ואצל המוני העם

היתה רעה שאין רע ממנה ושתיהן מבוארות במאמר אפס כי עז העם גו' והערים בצורות גו', כי הנה מרע"ה אמר להם וראיתם את הארץ מה היא, ובמדרש: יש ארץ שמגדלת אוכלוסין ויש ממעטת אוכלוסין.[391] ואת העם היושב עליה הבמחנים אם במבצרים, אם במחנים הם שרויים גבורים הם בוטחים על כחם, אם במבצרים חלשים הם ולבם רך, והם כאשר באו לפני משה ואהרן ויראום את פרי הארץ ספרו ואמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו גו' אפס כי עז העם היושב בארץ והערים בצורות גדולות מאד גו', לאמר ראו עינינו גבורים גדולים ועצומים והמה יושבים בערי בצורות, וזה סותר את הסימן שמסר להם משה רבינו ע"ה אם במבצרים הם יושבים חלשים הם והוא כמו תרתי דסתרי, אפס כי עז העם והערים בצורות ולא ידינו מה זאת. אבל מרע"ה ידע האמת מה הדבר הזה לעם הזה והגוי הזה, כי כבר השיג עי"כ הוכחה גדולה איך גדול הפחד על יושבי הארץ ואיך נמוגו כלם מפחד ה' והדר גאונו, עד אשר גם גבורים כאלה באו בנקרות הצורים בחורי עפר וכפים, ולא קמה עוד רוח באיש. אבל בעיני ההמון אשר כל כוונתם בשליחות המרגלים היתה רק לחקור אם יוכלו להלחם עמהם וא"כ עתה התשובה בעיניהם רעה כפולה ומכופלת כי לא לבד שהם אנשים גבורים מאד ובני ענק עוד זאת להם שיושבים בערי המבצר וא"כ מי יוכל להלחם עמהם ולכבוש אותם. וזהו וישיבו אותם דבר ואת כל העדה כלומר שאמרו אחת ושתים שמענו כי אמרו מלתא דמשתמע לתרי אפי וכל א' הבין כבחירתו.

וזה שהשיבו יהושע וכלב ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר **הארץ אשר עברנו בה לתור אותה טובה הארץ מאד מאד, אם חפץ בנו ה'** גו' דייק ואמר הארץ אשר עברנו בה לתור אותה להורות על עצם האדמה שעליה הם הולכים ועוברים לרגל, ור"ל הלא גם לדברי המרגלים טובה הארץ מאד שהיא מגדלת גבורים רק שזה חסרון מצד שהוא קשה לכבוש, אבל אם חפץ בנו ה' ויזכנו לכבוש אותה מה טוב ומה נעים יהיה גורלנו כי היא מגדלת גבורים וגם היא ארץ זבת חלב ודבש:

[391] תשובת המרגלים וההוראה מדבריהם כי משה רבינו ע"ה לא צוה להם רק לחקור על מהות האדמה וטבעה, לא לחקור על ענין המדינה ובאור מאמר וראיתם את הארץ מה היא, וראיתם את האדמה מה היא וא"כ התשובה אשר אמרו אפס כי עז העם גו' היא טובה מאד בעיני משה כי זה עדות על הארץ שהיא מגדלת גבורים, ורעה מצד ההמון כי דאגו שלא יוכלו להלחם כנגדם וקשה לכבוש אותם. והוסיפו ואמרו וגם ילידי הענק ראינו שם ולא אמרו כמו שאמרו על כנען ועל עמלק, עמלק יושב בארץ הנגב והכנעני יושב על הים רק הם באו להפיל לב ישראל שימאסו בארץ חמדה אשר ע"כ אמרו לפניהם אפס כי עז העם גו'. אבל המרגלים חששו אולי ההמון ידונו הדבר לטובה ושבח להוכיח מזה שהארץ מגדלת גבורים כבני ענק, לזה אמרו וגם בני ענק ראינו שם, אבל מי יודע אולי מארץ רחוקה באו לשם כי אין אנחנו מעידים רק כי שם ראינו אותם עתה אבל עיר מולדתם לא ידענו, וא"כ אין להוכיח מזה טבע הארץ שמגדלת גבורים, ויותר קרוב לומר בהיפך שהארץ מגדלת חלשים והעד כי הם צריכים לערי מבצר והגבורים אשר ראינו מי יודע מאיזה מקום באו, וזהו וישיבו אותם דבר ואת כל העדה, כי למשה וסייעתו היתה התשובה טובה מאד ואל כל העדה בהיפך:

חלק ג

והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ. במסורה: ו' פעמים ולקחתם א'. **ולקחתם ארון ברית ה'** (שמואל א' ו', ח') ב'. **ולקחתם גם את זה מעם פני** (בראשית מ"ד, כ"ט) ג'. **ולקחתם אגודת אזוב** (שמות י"ב, כ"ב) ד'. והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ ה'. **ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר** (ויקרא כ"ג, מ') ו'. **פן תחרימו ולקחתם מן החרם**.

באור המאמר נראה בהקדים מאמר הנביא **אל יתהלל חכם בחכמתו** כו' **כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי** כו' (ירמיה ט', כ"ב-כ"ג). ונזכיר לזה תחלה מאמר **וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום** (בראשית ו', ה') להבין מלת יצר ומלת כל.

דע כי ההבדל בין צדיק לרשע שניהם אוהבים הטוב לנפשם רק הצדיק בוחר בטוב האמתי בתכלית שלא יהיה אחריו רע, לא כן הרשעים כי הם בוחרים בטוב המועט ומסובב ברע כמאמר **תאות צדיקים אך טוב** (משלי י"א, כ"ג) אחרי כן, וא"כ יש מעתה ג' דרגין, הצדיק חפץ רק טוב ועוזב השחוק המהולל ומעורב, והרשע אוהב את הרע בעבור הטוב המעורב בו והוא חרמו ומצודתו כמאמר **כי חנם מזורה הרשת** וכו' (משלי א', י"ז) ובמחשבתו הוא שואף אל הטוב המעורב עם הרע אמנם היצר המסיתו לזאת הוא אין כוונתו אל הטוב כלל רק אל הרע, וזהו וכל יצר מחשבות לבו היצר המסיתו אל התאוות אין מגמתו רק רע כל היום:

ולהמתיק הדברים יותר נראה על דרך שאמר הנביא ע"ה **יען קראתי ואין עונה דברתי ולא שמעו ויעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרו** (ישעיה ס"ו, ד'). באור זה דע כי כמו שיש ב' מיני מצות, לשמה, ושלא לשמה כ"א להנאות את עצמו, כן יש ב' מיני עבירות יש עובר עבירה להנאות את עצמו כמשפט **מים גנובים ימתקו** (משלי ט', י"ז) ויש עובר להכעיס וכוונתו למרוד ולמעול מעל בה', וההבדל בין שניהם כי אותו שהוא חוטא למלאות תאותו לא יבחור לעשות רק הדבר שיתענג בו וימלא תאותו, לא כן העובר להכעיס אינו מביט ע"ז כלל[392] וזהו המשך הכתובים מתחלה אמר **ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה** ר"ל הבתולות, **ויקחו להם נשים** אשת איש **מכל אשר**

[392] יש עובר להנאה ויש להכעיס על דרך שכתבנו בספר שמן המור (ברביעי משני) על מאמר **ולא שמעתם אלי נאם ה' למען הכעיסני במעשה ידיכם לרע לכם** (ירמיה כ"ה, ז'). גם מאמר **הכעיס אפרים תמרורים** (הושע י"ב, ט"ו) ר"ל כי אותו שהוא חוטא למלא תאותו יבחור רק בדברים שיתענג בהן, אבל אותו שכוונתו למרות עיני כבודו יתברך משפטו לבקר אחר פעולות נשחתות ולפעמים יהיו עוד לרעתו ולהזיקו, יקיים בעצמו מאמר **כי רעתכי אז תעלוזי** (ירמיה י"א, ט"ו). כענין שספרו חז"ל (סנהדרין ק"ג, ב') כאותו ששאלו כלום יש לך הנאה כו' והשיב כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי, וזהו לא שמעתם אלי למען הכעיסני והעד ע"ז - לרע לכם כי יעשו גם דברים המזיקים אותם ומפסידם, וזהו הכעיס אפרים תמרורים:

בחרו עם בהמות כמוזכר בחז"ל, גם שאין בזה שום טוב רק רע ומר, כי מה שעשו עשו רק להכעיס, וזהו - וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום היינו לרע להם ואין עושים כ"א להכעיס ולמרוד בי:

ואם אמנם יקשה בעיניך מי פתי יבחר במה שהוא לרע לו, שים לבך למאמר חז"ל כך הוא דרכו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך כו' עד למחר אומר לו לך עבוד עבודה זרה (שבת ק"ה, ב') על דרך זה ממש מתחלה מסית אותו היצר הרע אל דבר מעורב טוב ורע כמו אכילת דברים האסורים לדבר שקרים וכדומה וירויח מזה, ולבסוף יפתה אותו גם לדברים שלא יגיע לו יתרון מהם ויעשה רק למרות עיני כבודו יתברך כמאמר **ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש** כו' **עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם** (ירמיה ה', כ"ד-כ"ה) פי' כי מתחלה בחרו בחטא מסבת הטוב והרוח המעורב בו ולבסוף ביטל הרע את הטוב ולא נשאר כ"א רע, וזהו וחטאתיכם מנעו הטוב מכם.

והדמיון בזה לאחד שנשא אשה רעה ומנוולת מסבת הון יקר שהיה לה, אשר משפט האיש ההוא ואבד העושר ההוא בענין רע כי האשה הרעה היא תכלה את הכל ולא יהיה נשאר בידו כ"א הקנין הרע, ואם תשאלנו מדוע ולמה לקחת מנוולת כזאת לביתך הלא ישיב ויאמר מפני העושר שהיה בידה, ואם תשאלנו עוד איה איפה עתה העשירות אשר לקחת מידה הלא יענה ויאמר מה תתפלא על מרשעת כמותה כי ברעתה אכלה את הכל:

ומעתה דע כי גם בענין ההתפארות שני מינים יש, גם כי כל מתפאר וגבה לב תועבה היא בעיני ה' עכ"ז תמצא הבדל בין המתפארים, א'. המתפאר שהוא צדיק ובעל מדות טובות ועושה חסד לבריות, אף כי לא יכשר דרכו בעיני ה' עכ"ז הלא מעשיו טובים בעולם כי להמקבל הוא טוב וחסד כי את נפשו יחיה בטובתו של זה, ב'. המתפאר ביכלתו כי לו יד ושם בממשלה וגבורה לעשות חיל ולהפיק זממו אשר יזם לעשות, הנה מלבד אשר רעה בלבבו כמאמר **מה תתהלל ברעה הגבור** (תהילים נ"ב, ג') עוד זאת לו כי הוא מריע לבריות להראות גבורתו ותפארת רום עיניו כי תקיף הוא, כמאמר **בגאות רשע ידלק עני** (תהילים י', ב') לא כן גאות הצדקה שהיא פועלת על כל פנים ואם אין חפץ לה' בגאותו אבל במעשיו הוא חפץ, וזהו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, ויבוא להתדמות אל מדותי ולהדבק בהם כמאמר מה הוא רחום כו' וזהו כי באלה חפצתי רצה לומר מעשיו והנהגותיו המה טובים בעולם:

עוד נוכל לומר בזה כי יש ב' מיני התפארות האיש ההמוני מתפאר בעושר וגבורה ושארי מעלות החמריות, אבל הת"ח כשהוא מתפאר לא יתפאר כ"א במדותיו הטובות ובהתמדתו ושקידתו בלמוד התורה, ואם יתן ה' אל הצדיק והת"ח עושר וגבורה ותקיפות אינם נחשבים אצלו למאומה, וכי תשאלך נפשך א"כ למה יזדמנו ת"ח שיש להם אלו המעלות אחר שאין להם חשיבות אצלם, ואם היו המעלות ההם אצל איש המוני הלא היו נחשבים בעיניו לפאר ותפארת, אמנם גם על זה פקח עיניך כי גם אצל הת"ח המה לתפארת והמה משתבחים עם שאר מעלות אמתיות אשר בהם, כמו ר' אלעזר בן חרסום (יומא ל"ח ב') כאשר רצו חז"ל להפליג התמדתו ודביקתו בתורה ספרו גודל עשרו ועל כל גודל העשירות לא שם לבו ולא הביט בו מאומה, וכן אם יהללו את הצדיק שהוא מעביר על מדותיו ואם הוא עשיר יתגלה ויתראה ענותנותו יותר מאם היה עני, וכן שרה אמנו ע"ה היתה יפת תואר, היתה המעלה לבטלה בעיני אברהם, או תמר ליהודה כי ודאי לא היה אברהם ע"ה מתפאר לעולם שיש לו אשה כזאת, כמאמר **שקר החן והבל היופי** (משלי ל"א, ל'). אבל תורתנו הקדושה מפארת ומזכרת זאת לפאר שבח בעליהן ולהגדיל הצניעות שהיה בהם, זהו שאמר אל יתהלל חכם כו' אל יתהלל הגבור בגבורתו עשיר בעשרו, וכי תשאל ותאמר וכי נתנו המעלות ההן לבטלה אחר אשר לפי דברינו לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב, ע"ז אמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל אחרי השכל וידוע אותי, אחר שיהיו המעלות האמתיות אצלך אז יהיו גם מעלות אלו לשבח כי אם המעלות האמתיות יזכרו ויפקדו גם מעלות החמריים לגדל פעולת טובם:

ויתכן עוד בזה כי הנה כל חלקי העולם יוכל האדם להשיג ע"י א' משני פנים, או מהשגת ידיו כמאמר כחי ועוצם ידי עשה לי כו' או בדרך נס נגלה כמאמר ברכת ה' היא תעשיר, וההבדל כי מה שתמצא ידו בכחו ובזרוע עוזו לא ישאר בידו לעולם, לא כן מי שפוסקים לו גדולה מן השמים פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, עוד הבדל יש ביניהם כי בהשגת האדם מן המעלות בכח ידיו לא ישיג רק המעלה האחת שהיה עמל עליה, לא כן מי שפוסקים לו מעלה מן השמים הנה עם המעלה הזאת תהיינה נמשכות ובאות כל המעלות כי למעלה כלם משרש אחד יצאו, וכמאמר **וה' ברך את אברהם בכל** (בראשית כ"ד, א'). וזהו אל יתהלל חכם בחכמתו כו' עשיר בעשרו אשר עמל בו וגדלו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד כו'. ר"ל אם מאת ה' נתנה לו החכמה והגבורה והעושר. ושא נא עיניך וראה כי הדברים האלה נמצאים במדרש שלשה מתנות נבראו בעולם זכה באחת מהן נטל חמדת כל העולם זכה בחכמה זכה בכל זכה בגבורה זכה בכל זכה בעושר זכה בכל אימתי בזמן שהן מתנות שמים ובאות

בכח התורה אבל גבורתו ועשרו של בו"ד אינו כלום וכו' וכן ירמיה אומר **אל יתהלל חכם בחכמתו** כו' **כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי** עכ"ל (במדבר רבה פרשה כ"ב, ז') והדברים מתאימים עם מה שאמרנו:

כלל הדברים כי הקב"ה חלק הטובות החמריות לכל העמים אשר תחת השמים אבל בנו חפץ ה' שיהיה כל לבבנו שואף זורח בתורה ובחכמה ויראה, ואם נזכה להשיג מתנת ה' יתברך ע"י התורה אמרו במדרש (שם) בזמן שהם מתנות שמים ובאות בכח התורה זכה בכל, וזהו מאמר המסורה ולקחתם לכם את ארון ברית ה' ועי"ז יהיה נמשך לכם ולקחתם גם את זה מעם פני ותרויחו בזה להשיג שלשתן כאחת, וזהו ולקחתם לכם אגודת אזוב כי שלשה הוא אגודה, אבל אם תאמר בלבבך להשיגם בכחך לרדוף אחריהם ולהתעמל בהם ביד חזקה לאמר והתחזקתם ולקחתם, אמר הקב"ה דואג אני עליכם כי בקל משחית נפשו הוא יעשנה וטמא יטמאנה בכמה ענינים רעים המוכרחים אל השגת חפצי העוה"ז, כמו השקר המרמה והכעס, ואיפת רזון ושבועת שוא ואל תאמין בעצמך לאמר שלא תעשה דבר נגד רצונו יתברך כי אפשר בתחלה תמשול בתאותך ולא תקח רק מן המותר לך, וזהו ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר אבל אח"כ בהגיעך אל ההבל ותהיה נאחז בסבך העסקים ולקחתם מן החרם, והענין נכבד:

חלק ד

והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו (י"ג,ל"א)

בגמרא: אמר ר' חנינא בר פפא דבר גדול דברו המרגלים באותה שעה כי חזק הוא ממנו אל תקרי ממנו אלא ממנו כביכול אפי' בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם (סוטה ל"ה, א').

והדברים מפליאים כל רואיהם ושומעיהם, היאומן כי יסופר כדברים האלה על עם ה' ששמעו דברים מפי הגבורה, ומי כמוהו עם בינות דור דעה.

אבל לדעתי הבאור בזה כך הוא כי ויכוח היה להם עם כלב על הדברים אשר שמעו מפיו כי הוא אמר להם עלה נעלה וירשנו אותה גו'[393] אם חפץ בנו ה' והביא אותנו אל

[393] ר"ל כי כלב היה מדבר על לב העם מה לכם לדאוג על מה שאמרו המרגלים כי עז העם והערים בצורות, איך תשכחו כי גם אנחנו כאיש גבורתנו וכביר תמצא ידנו לעמוד במערכה גם נגד עריצי נפש כמוהם, כידוע מגבורת דור המדבר, וא"כ דעו איפה כי גם ע"פ הטבע אין לנו לדאוג, ומה גם איך יהיה נשכח מן הלב כי אנחנו הלא ה' אלהינו הוא עובר לפנינו הוא ילחום מלחמתנו הוא מגננו והוא יושיענו. וזהו שאמר כלב עלה נעלה, לאמר הלא אנחנו יש לנו ב' סוגי עליות, א'. עליה טבעיית, ב'. עליה נסיית, מה שאין אל כל אומה ולשון. וזהו שהכפיל ואמר עלה נעלה וירשנו אותה באין ספק כי יכול נוכל לה, להורות על ב' סוגי יכולת הנ"ל, ועל זה השיבו המרגלים לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו, היינו כי גבורתם וחזקם אינו ענין טבעיי רק מן השמים הוא וא"כ הדבר שקול במאזנים ישאו יחד והם הלא המה מוחזקים ומי יגרש אותם ובלשון הגמרא אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם וכמו שנתבאר בפנים:

הארץ הזאת ומה לכם לדאוג על כחם וגבורתם כי עז העם היושב עליה, הלא אם חפץ ה' לעזור את ישראל הלא יושיענו גם מכף העריצים האלה בתשועה נסיית למעלה מן הטבע, כי השגחתו המיוחדת עלינו חופפת וכל הגבורים כאין לפנינו המה מהבל יחד, והמרגלים אמרו לא נוכל לעלות אל העם, פי' הקב"ה לא יושיענו בהשגחתו המיוחדת לא כמו שאתה חושב שגבורתם היא טבעיית ואנחנו נשיג ישועה נסיית, לא כן הדברים כ"א כי חזק הוא ממנו אל תקרי ממנו אלא ממנו. פירוש אין המ"ם של ממנו מ"ם היתרון כמו **ויאהב גם את רחל מלאה** (בראשית כ"ט, ל'), **והכהן הגדול מאחיו** (ויקרא כ"א, ו') שפירושו גדול יותר מאחיו, אבל המ"ם הוא מ"ם הסבה כמו **משוד עניים מאנקת אביונים** (תהלים י"ב, ו') והכוונה במאמר כי חזק הוא ממנו כל חזקם וגבורתם אינה טבעיית רק ממנו יתברך ומסבתו בהשגחתו הפרטיית חלק להם כח וגבורה למעלה מן הטבע, וא"כ בודאי חפץ בהם יתברך ורוצה לחזקם ולאמצם להושיבם לנצח בארץ מושבותם.

וזהו שהמליץ ר"ח ב"פ אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם פי' אם הבעה"ב נתן כלים לאחד במתנה ואח"כ בא אחר ומבקש מאת פני הבעה"ב שיתנם לו האם ראוי ונכון שיכזב הבעה"ב בהמקבל הראשון שיקח הכלים מידו ויתן אותם לאיש אחר. כן היה דעת המרגלים לאמר איך יכניעם הקב"ה לפנינו אם כל חזקם וגבורתם אינה טבעיית וא"כ איך יקח הקב"ה הגבורה מהם אחר אשר בהשגחתו הנפלאה נתן אותה להם, וא"כ ודאי חפצו ורצונו להיות במעוזם, ובהם הקב"ה חפץ ולא כדברי יהושע וכלב אם חפץ בנו ה' גו' כי לא חפץ בנו וא"כ לא כפרו ביכלתו יתברך רק אמרו אשר גבורתם היא מסבת השגחתו יתברך המיוחדת למעלה מן הטבע, והענין נכון לדעתי:

חלק ה

במדרש: ר' אחא הגדול פתח **יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם** (ישעיה מ', ח') למה הדבר דומה למלך שהיה לו אוהב אמר לו לך עמי ואני נותן לך מתנה, הלך עמו ומת, אמר המלך לבנו של אוהבו אע"פ שמת אביך אין אני חוזר מן המתנה שאמרתי לו בוא וטול אתה, כך הקב"ה אמר לאברהם לך לך מארצך הבטיח לו שיתן לו מתנה כו', אמר לו הקב"ה למשה אע"פ שהתניתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו איני חוזר בי אלא ודבר אלהינו יקום לעולם (פרשה ט"ז, ג').

הדברים כפשוטם הם רחוקים מאד ומצוה לקרבם שיהיה כוונת המאמר להורות על כל חפצי העוה"ז שהמה מהבל יחד וכמאמר הנזכר **קול אומר קרא ואמר מה אקרא כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה יבש חציר נבל ציץ** גו' (ישעיה מ', ו') ואין שיור רק

התורה הזאת שעליה יסוב מאמר ודבר אלהינו יקום לעולם וממילא יהיה נשמע ומובן שהקב"ה קיים הבטחתו:

ונקדים לבאר מאמרם ז"ל במדרש (סוף פ' מטות): בני ראובן ובני גד עשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר שחבבו את ממונם יותר מן הנפשות שהם אומרים למשה גדרות צאן נבנה למקננו ואחר כך וערים לטפנו וכו' אמר להם הקב"ה אתם חיבבתם את ממונכם יותר מן הנפשות חייכם אין בו ברכה, עליהם נאמר **נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך** (משלי כ', כ"א) וכן הוא אומר **אל תיגע להעשיר מבינתך חדל** (שם כ"ג, ד') ואיזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר **יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך** (תהילים קכ"ח, ב') (פרשה כ"ב, ט'). הנה מאמר נחלה מבוהלת בראשונה דרשו ז"ל על בני ראובן ובני גד שמיהרו את עצמם ובקשו חלקם קודם כיבוש ארץ ישראל ולכן אחריתם לא תבורך כי גלו תחלה קודם לעשרת השבטים.

ועילת הדבר שבקשו חלקם בעבר הירדן רמזו חז"ל (בראשית רבה ע"ב) וילך ראובן בימי קציר חטים הדא הוא דכתיב **חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה** (משלי כ"ב, ו') שאח"כ אמרו בני ראובן יותן את הארץ הזאת לעבדיך גו'. והבאור בזה כי הנה על מאמר וימצא דודאים הביאו ז"ל שם כמה דעות מה הם הדודאים ומסיים שם בין לדברי אלו בין לדברי אלו הכל מודים שלא הביא אלא מן ההפקר והרחיק עצמו מן הגזל. והנה המדה הזאת זרחה בבניו כי מה שבקשו בניו נחלה זאת מעבר לירדן בעבור כי אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל (ב"ק ע"ט, ב') ואליהם היה מקנה רב לכן אמרו הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא, ומתרגם ארעא דכשר למקנה היינו שמותר לגדל שמה מקנה, וגם כי בימים האלה עוד לא גזרו אין מגדלין בהמה דקה בא"י עכ"ז הם גזרו על עצמם שלא לגדל בא"י. לכן יפה דרשו על ראובן מאמר חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה שאחר כך אמרו בניו יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזה. ואם הדבר כן ראוי להשכיל ולדעת למה גינה אותם שלמה המלך ע"ה כ"כ שאמר עליהם נחלה מבוהלת בראשונה גו' הלא שבח גדול הוא להם כי חשבו איך להתרחק מן הגזל. אבל הגנות הוא על ההתחלה כי החלק הזה בחרו להם ע"י המקנה רב שהיה להם ולמה בחרו שיהיה בחלקם מקנה הצאן כל כך כי הלא כבר נאמר שהיתה החלוקה ע"פ גדוליהם כמאמר **ויקחו את כל השלל ואת כל המלקוח באדם ובבהמה ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן** גו' (לקמן ל"א, י"ב) הגיד הכתוב את שבחם שלא לקחו לעצמם כפי בחירתם כל מאומה וא"כ מאין היה לבני ראובן ובני גד מקנה רב יותר מכלם ובע"כ שהם עשו חליפים עם כל העדה ולא רצו לקחת מן הזהב וכסף לא

חח ונזם ושארי תכשיטין ובחרו רק בצאן, לכן היה להם מקנה רב כל כך. וכי תאמר גם בזה הורו מעלתם הגדולה כי מאסו במותרות וחמדות המדומיות ובחרו בדבר שחיי האדם תלויין בהם כמאמר החכם ע"ה **ידוע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים** גו' **כבשים ללבושך** גו' (משלי כ"ז, כ"ג) וא"כ אין מהראוי לגנות אותם על דבר המקנה. לזה אמר שלמה המלך ע"ה אם היה אמת שהחליטו בלבבם למאוס לעולם בכל החמודות ושלא לבקש מותרות להסתפק רק בדברים הכרחיים ודאי ראויים הם לשבח גדול, אבל לא כן הדברים כ"א זה יצא ראשונה היינו כי תחלה ראו למלאות כליהם בדברים הכרחיים, ובמלאת ספקם בדברים הכרחיים יבקשו גם מותרות. זהו שאמר שלמה ע"ה אמת כי בחרו בנחלת הסיפוק אבל שתהיה ראשונה לא שימאסו במותרות לעולם, וזהו נחלה מבוהלת בראשונה ר"ל נחלה זאת מיהרו את עצמם שתהיה אצליהם ראשונה ואח"כ יפנו את עצמם אל שארי נחלות, לכן ואחריתה לא תבורך:

וענין הג' פסוקים שהביא המדרש על זה נחלה מבוהלת בראשונה גו', אל תיגע להעשיר מבינתך חדל, יגיע כפיך כי תאכל גו' הנה לדעתי המאמרים האלה באו ללמד לאדם דעת שיהיה בכל דרכיו משכיל ושלא יסלף דרכו לרדוף להשיג שלל החמודות המדומיות. ומאמר נחלה מבוהלת בראשונה בא להורות שכל הבהלות אשר האדם נבהל ונחפז להשיג ושמחתו בדברים שהשיג כי החליט בלבו כי לולא יגיעתו לא היה משיגו ולולא שקידתו היה הדבר נעדר ממנו, ושקר הוא כי לא חידש מאומה כ"א צידד להקדימו בזמן כי כבר נאמר **יום יום יעמס לנו** (תהלים ס"ח, כ') כמו שראינו בענין המן שהיה יורד יום יום וזה צדד ביגיעתו וזעת אפו להכניס לביתו פרנסת ימים כבירים אין לו בזה כ"א ההקדמה בזמן, וזהו נחלה מבוהלת בראשונה לא יותר:

המאמר השני אל תיגע להעשיר מבינתך חדל. באור זה על דרך מאמר **בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך** גו' **כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה'** גו' (משלי ב', א'-ד'). והיא תוכחת מגולה אל האדם להוכיחו במישור כי הנה זאת תורת האדם כל תורה שאין עמה מלאכה כו' כי האדם צריך לעמול על ב' ענינים להשיג צרכי הגוף וצרכי הנפש, ושני אלה אפשר לאדם להתנהג בהם באחד מב' אופנים אם לתת לשניהם רק די ספוקם לבד לצרכי הגוף יראה להכין לו רק לחם חקו ההכרחי לבד ולנפשו יראה גם כן רק לחם חקה מה שלא יספיק לה בלעדו כמו להתפלל שחרית וערבית, וכענין שאמרו חז"ל אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש ספר התורה גו' (מנחות צ"ט). או למלאות משאלות שניהם בריוח לכלכל הגוף בכל הדברים הערבים, וגם הנפש לא

תמלא מהרבות בהונה של תורה גם בדינים הבלתי נוהגים עתה כמו כל תורת כהנים ודיני טומאה וטהרה ושארי מצות התלויות בארץ על כלם ישתדל להשיגם בחפני מדעו.
אמנם הלא יש ויש אשר אל צרכי הנפש הוא מסתפק במועט רק להתפלל שחרית וערבית כי זה לו דבר הכרחי אבל לדעת הלכה הלא כאשר תזדמן אצלו שאלה יוכל לשלוח אל הרב המורה והוא יגיד לו ההלכה, אבל בצרכי גופו נהפוך הוא כי הוא שוקד ומתאמץ שיהיו לו כל סוגי מותרות ושיהיה כל טוב הארץ בידו, וכאשר תשאלהו לאמר למה תיגע עצמך להרבות הון כ"כ די לך במועט ההכרחי אחרי כי העיר מלאה עשירים גם מבלעדיך והם יכלכלו אותך כל די מחסורך, הלא יענה ויאמר הלא יותר טוב לפני שאהיה אני העשיר ואכלכל מחסור זולתי משאהיה אני עני ואצפה אל העשירים לחון אותי משלחנם. ובצרכי הנפש הוא מתנהג בהיפך כי בעצמו הוא עני בתורה וכאשר יצטרך להורות שאלה ידרוש מן המורים אשר בעיר.
זה שאמר שלמה המלך ע"ה בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך להקשיב לחכמה אזנך גו' כ"א לבינה תקרא ר"ל שיתפלל תמיד על התבונה ועל הדעת ולא יסתפק במעט הדעת אשר יש לו, והמליץ ואמר אם תבקשנה ככסף ר"ל ראה והשתדל לעמול על צרכי הנפש באותו עמל אשר אתה מייגע עצמך על צרכי הגוף שנאמר בו אוהב כסף לא ישבע כסף ולא תהיה כהנת כפונדקית.
וזהו אם תבקשנה ככסף ופה אמר על צרכי הגוף הלא ראוי שיהיה בהיפך אל תיגע להעשיר את אחרים מבינתך חדל כלומר מדוד נא מדת בינתך כמה מן המעט יש בך ואתה מסתפק גם בזה אם כן אין לך להזדרז בצרכי גופך יותר ממה שאתה מזדרז בצרכי נפשך ולמה תיגע להעשיר:
המאמר השלישי יגיע כפיך כי תאכל גו' ר"ל אם רצונך להקים רצון בוראך תהיה ממעט בעסק מהיום על מחר כ"א דבר יום ביומו, ויהיה יגיעך רק על צרכך לאכול עתה. וזהו יגיע כפיך כי תאכל שיהיה לך למאכל שלחנך עתה, אז אשריך וטוב לך (ועי' מה שכתבנו בחלק השני (בשלח) על מאמר הנני ממטיר לכם לחם גו' דבר יום ביומו גו'):
אמנם כל הדברים האלה הבטיח אותנו הנביא ע"ה על העתיד כי אז יפקח ה' עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה ובפיו מלא ואמר **קול קורא במדבר פנו דרך ה'** וכו' **ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו** כו' (ישעיה מ', ג'). המליץ על העולם הזה קול קורא במדבר שאינו מקום זריעה אל התורה והמצות שנאמר בהם זרעו לכם לצדקה ואינה מקובלת אל העוסקים בעניני הגופות כמו קרקע המדבר שאינה מקבלת זרע. ועוד קול אומר קרא כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה. ורצונו לבאר בשני הקולות האלה שבח התורה

ויקר תפארתה שאמר עליה פנו דרך ה' גו' ונגלה כבוד ה' וגו', ב' גנות העוה"ז וייחד לזה מאמר מיוחד כל הבשר חציר גו' יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם.

ומעתה נקח דמיון על כל זה לאחד שירד מנכסיו ועקר ממקומו וילך למרחקים ומצא מעבר לים מדינה אשר אנשיה כפראים במדבר לא דעת ולא תבונה בהם להכין איש מחרשתו ולהציב דרבן לזרוע ולעשות פרי תבואה להוציא לחם מן הארץ, וישא את עיניו וירא את הארץ כי היא מלאה אבנים טובות ומרגליות ואין מבין עליהם וכל מחייתם היתה ע"י עוברים ושבים הבאים שמה ומביאים להם תבואות ופירות ומחליפים עמהם על אבני חפץ ועל הזהב והכסף אשר ראו אצליהם, מה עשה האורח הזה לקח לעצמו שדה גדולה מאד וזרע ונטע ועשה וקבץ תבואות ופירות הרבה, והיו מחליפים עמו על זהב ופז רב, ויהי כאשר קרבו ימיו למות אמר אל בניו דעו בני כי יש לי בן מאשתי הראשונה אשר נשאתי במדינת אשכנז ועתה שלחו נא והורידו את אחיכם לפה ותחלקו עמו בירושה אשר אנכי מנחיל אתכם תבואות ופירות וזהב ואבני חפץ, ותתנו לו הברירה שיבחור לעצמו החלק שירצה כי הוא לי בן יקר חכם ואיש דעת ושלם במעלות ומדות. ויעשו הבנים לו כן וישלחו ויביאו את אחיהם והראו לפניו את אשר הוריש להם אביהם מן התבואות ופירות ואבני חפץ ונתנו לו הבחירה שיבחור לעצמו מה שירצה, ויבחר לעצמו האבנים הטובות ומרגליות והם יקחו את התבואות והיה לשחוק בעיניהם כי התבואה היתה בעיניהם חלק היקר והמשובח, והאבנים היה בעיניהם כעפר ויתפלאו מאד על אביהם שאמר להם כי הוא חכם ונבון דעת איה חכמתו ואיה עתה תבונתו כי מאס בטוב ובחר בהבלים, והאיש הזה הלך לביתו מלא את אמתחתו זהב ואבני חפץ לרוב. לימים בא אליהם מלך חכם ולמד דעת את העם והראה להם איך עושים כלי מחרישה עד כי חרשו וזרעו וכל תושבי המדינה התחילו לעסוק בעבודת האדמה ותעש הארץ בר ולחם ומזון הרבה מאד, והיו מוליכים אבנים טובות למדינות אחרות ומכרו ביוקר כראוי לכל אבן ואבן, עד כי תבואות ופירות היה אצלם בזול מאד והאבנים והמרגליות ביוקר גדול, אז אמרו היום הזה ראינו כי צדקו דברי אבינו שאמר על אחינו שהוא חכם ומשכיל מאד ואנחנו חשבנוהו לאויל ומשוגע, הלא עתה עינינו רואות כי את כל יקר ראתה עינו ואלינו השאיר החלק הפחות והזול:

הנמשל כבר ידענו כי חשיבות ארץ ישראל ומעלתה היה לגופות גם לנפשות אל הגוף כי היא ארץ זבת חלב ודבש אבניה ברזל ונחושת לא תחסר כל בה, והחלק הזה הוא רב הכמות ומעט האיכות ואל הנפש מיקר קדושת הארץ כי היא מסוגלת לתורה ולחכמה לקדושה וטהרה לנבואה להשראת שכינה כמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר**

ה' **מירושלים** (ישעיה ב', ד') והחלק הזה הוא מעט הכמות אצל ההמון ורב האיכות אל החכם ומבין עד אין שיעור. והנה כל הימים אשר בני אדם חומדים תענוגים זמנים והעולם נתון בלבם וזה הוא החלק הטוב והמשובח ודאי כי מעלות הרוחניות והנפשיות המה כאין נגדם ומה גם נגד השלוה וההצלחה שהיתה בימי שלמה המלך ע"ה וע"כ יאמרו ללבבם כי אברהם לא טעם כלום מן הארץ הטובה אשר הנחילו ה' כי מה מן הטוב השיג כי היה מתגורר בה הכנעני אז בארץ ואם כן יפלא על הקב"ה איך לא הקים הבטחתו שהבטיח לו. אבל לעתיד אשר אז האמת יופיע אורו לעיני השמש אשר כל חפצי העוה"ז מאפס ותוהו נחשבו ואין שיור כ"א התורה וענפיה ופארותיה, אז יתברר למפרע כי אעא"ה לקח החלק הטוב והמשובח די והותר, ושום אדם לא זכה לנחול קדושה וחכמה ונבואה כמוהו.

ומעתה המאמר פשוט להבזות חפצי העוה"ז בעיניהם אשר כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה וא"כ אין דבר בעולם משובח רק התורה ביקר קדושתה ותפארת מעלתה ודבר אלהינו הוא יקום לעולם כי לא ימוש ספר התורה מפינו כל הימים עד בלתי שמים: **עוד** יתכן בזה עם מאמר יהושע וכלב אל כל העדה **אך בה' אל תמרודו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם** גו' (י"ד, ט'). דע כי הנבראים אשר בעוה"ז אם אמנם הם הווים ונפסדים ונפסקים מהוי' להפסד עכ"ז ההשפעה השופעת מאת הבורא יתברך היא שופעת בתמידות אם המקבל כלה אבל הנותן נותן. והנביא ע"ה הסביר הענין במשל צח במאמרו הנזכר כל הבשר חציר גו' יבש חציר נבל ציץ כי רוח ה' נשבה בו גו' כי הנה החציר יש לו זמן לקבלת שפע צמיחתו בהיותו לח ורטוב לפני שמש אז הברכה שופעת עליו ובהגיע זמן הפסדו יבש חציר וההשפעה תלך אל החיים אוכלי החציר ומן החי תלך ההשפעה אל המדבר ומן המדבר אל המדבר היותר מעולה כמאמר **יכין וצדיק ילבש** (איוב כ"ז, י"ז). וזהו יבש חציר נבל ציץ כי רוח ה' נשבה בו ר"ל רוח הצומח וכח שפעתו שהיה בו עד הנה עתה רוח ה' נשבה בו בבשר. אבל דע והבן כי אצל הבשר לא תעמוד השפע על מצב נכון כיתד במקום נאמן כי גם מן המדבר תלך ההשפעה ממדרגה למדרגה היותר מעולה, וזהו אכן חציר העם, כי גם העם רק בבחינת חציר אצל האיש המעולה. וזהו שהקדים תחלה כל הבשר חציר אין להם רק מדרגת חציר לפני הצדיק לכן השלים ואמר יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם כי אצל הצדיק תעמוד ההשפעה באין הפסק לעולם.

ומעתה יפה השיבו יהושע וכלב אל המרגלים שאמרו כי חזק הוא ממנו וכמו שנתבאר למעלה אל תקרי ממנו אלא ממנו, כלומר שאין גבורתם טבעיית מלידה מבטן רק

השגתיית למעלה מן הטבע. לזה אמרו יהושע וכלב אל תשימו לבבכם אל הפלגת ההשפעה אשר היתה להם עד הנה כי היתה למענכם, כמו ההשפעה אל הצומח שיהיה מזון אל החי והמדבר. וזהו כי לחמנו הם אינם נגדנו רק בבחינת לחם כי סר מהם כח השפע וזהו סר צלם מעליהם, וה' אתנו כלומר ההשפעה עברה מהם ואלינו באה.

הם הם דברי המשל של ר' אחא הגדול אע"פ שמת אביך אין אני חוזר מן המתנה שאמרתי לו בוא וטול אתה, כך הקב"ה אמר לאברהם שיתן לו מתנה ואע"פ שמתו האבות איני חוזר בו, אלא ודבר אלהינו יקום לעולם. לומר אם המקבל לא קיבל אבל הנותן נותן והשפיע אל כנען כדרך השפע השופעת אל החציר להיות למאכל לתת לטוב לפני אלהים:

חלק ו

ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה אפס כי עז העם גו' **ויהס כלב את העם אל משה ויאמר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם גו'** (י"ג, כ"ז-ל"א).

ואחר ההתווכחות והצעת דברים אשר ביניהם התחיל ענין חדש ויוציאו דבת הארץ גו' הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אוכלת יושביה היא גו'. אשר יפלא מאד הלא זהו חסרון היותר גדול מכל ולמה לא אמרו אותו תחלה, הלא מתחלה לא גינו את הארץ בפני עצמה רק אמרו אפס כי עז העם היושב עליה וכמאמר **אחינו המסו את לבבנו לאמר עם גדול ורם ממנו ערים גדולות ובצורות בשמים** (דברים א', כ"ח).

ואולי ענין הויכוח כך היה כי המרגלים אמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו, לא אמרו הלכנו אל הארץ כו', להורות כי באו שמה בטח בשאנן והשקט כבעה"ב הבא אל ביתו אין מחריד לו דבר, וזהו קצת סימן כי נבוא שמה כבעה"ב, וגם זבת חלב ודבש היא, גם זה סימן ולטוב לנו, אפס כי עז העם גו' והערים בצורות. כי משה ע"ה נתן להם סימן בפרזים יושבים גבורים הם סומכים את עצמם על גבורתם, ואם במבצרים המה חלשים, לזה אמרו לפניו שהמה גבורים כבני ענק וגם והערים בצורות, ע"ז השיב להם כלב ואמר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה, ר"ל אם אנחנו לא היינו רק י"ב אנשים ועכ"ז ועלינו, כש"כ נעלה כל העדה ביחד. וזהו שהכפיל אחר אשר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל ועל דרך שאמרו אחר כך יהושע וכלב אם חפץ בנו ה' היינו בי"ב אנשים, אם הקב"ה עשה לנו נס בזה שלא השגיחו עלינו ודאי יביאנו אל הארץ ונתנה לנו. ועל זאת השיבו המרגלים לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו ולא תתפלאו עלינו איך עברנו אנחנו ביניהם ולא עשו עמנו מאומה מן הרע, גם זה אינו בדרך נס מה שלא

השגיחו עלינו רק לבעבור כי הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אוכלת יושביה היא והיו טרודים בקבורת המתים ולא היה להם פנאי להשגיח עלינו. וגם אם יאמרו שזה היה ענין מקרה ואין לקחת מזה אות וסימן רע על היות הארץ ארץ אוכלת ומשכלת כי לא התעכבו שם רק ארבעים יום וא"כ מה זה אות הלא פעמים אף העשיר נראה עני והגבור יהיה חלוש במקרה, ופעמים בהיפך גם העני נראה עשיר כי לוה מאחרים מלבושים וכלים. אמנם דע אם אחד עשה שידוך עם בנו ונסע לראות את הכלה ושלח שליח מיוחד להגיד את בואו על יום ידוע והשיבו לו שיבוא בטח ובא לבית המחותן וראה כי הוא עני כל בני ביתו ערומים ויחפים הלא ודאי כי באמת הוא עני, כי הלא ידע שיבוא המחותן ומדוע לא הכין את עצמו ואי אפשר לומר מקרה הוא כי היה לו להשיב עתה א"א לגמור השידוך.

כן אחר כי הוא יתברך אמר שלח לך אנשים גו' והיה ברשות הקדוש ב"ה, אמרו המרגלים הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אוכלת יושביה היא וא"א לומר מקרה הוא כי היה לו יתברך לעשות שלא יהיה זאת כי הלא צוה בעצמו ללכת, ועל זאת באו יהושע וכלב ויאמרו הארץ אשר עברנו בה לתור אותה, כלומר את אשר יקשה בעיניכם על הארץ (אשר על כן הטעים בעל הטעמים מלת הארץ בטעם מפסיק) הסבה בזאת לאשר עברנו אנחנו בה לתור אותה, ובכוונה עשה הקב"ה כן שלא יתנו לב עלינו אבל טובה הארץ מאד מאד. והמרגלים בעצמם הבינו הדברים כי כן האמת לכן לא הקדימו להשמיע לפניהם חסרון זה אבל הקדימו דברים אמתיים שאין מי יכחיש אותם, כי עז העם והערים בצורות אמנם איש חכם יבין גם את זאת איך נפלה אימתנו עליהם ואיך נמוגו מפנינו אשר גם גבורים כאלה בקשו סתר למו במבצרים ולא בטחו על גבורתם לשבת בערים הפרזים וכמו שנתבאר למעלה:

חלק ז

ארץ אוכלת יושביה היא וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות (י"ג, ל"ב).

הדברים סותרים זה את זה!

אמנם הבאור בזה כך הוא, כי הנה משפט וסדר הבריאה להיות קטנים עם הגדולים בכל סוגי הנבראים, כמו אם תבוא אל היער הלא תראה בו כל מיני גידולין יש ביער אילנות גבוהים ורמים עבים וחזקים, ויש בו ג"כ קנים רכים ודקים המצויים בין סבכי האילנות, וכאשר תבוא אל יער ולא תראה בו רק ארזים ואילנות ישנים ולא תמצא בו גידולים רכים בע"כ תדע כי זה ימים לא כבירים היה בו סער מתחולל ויעקור וישרש הגידולים

הרכים צרר אותם בכנפיו ולא נשאר בו כי אם הארזים החזקים אשר הזקין בארץ גזעם, הם נצבו כמו נד.

כן וכן כאשר תבוא אל עיר הלא תמצא בה כמה סוגי אנשים עשירים ועניים בריאים וחלשים, וכאשר תראה עיר שאין בה רק עשירים בע"כ המחיה וההוצאה גדולה וכבדה, ואשר לא השיגה ידו למצוא בה מחייתו חלף הלך לו משם, וכן כאשר תראה באיזה מקום רק אנשים בריאים וחזקים זהו אות על רוע המקום אשר אותו שאינו בריא כ"כ על צד השלמות הוא אין בכחו לסבול אויר מקום זה ויחלוף והנה איננו, ולא נשאר שמה רק האנשים החזקים גבורי כח אשר כח אבנים כחם. וזהו ארץ אוכלת יושביה היא, והעד - וכל העם אשר ראינו בתוכה רק אנשי מדות ולרוב חזקם נשארו הם בחיים.

חלק ח

ותשא כל העדה ויתנו את קולם (י"ד, א'). מדרש: ותרגנו באהליכם תרתם גנות ארץ ישראל שקראה הקב"ה ארץ טובה (פרשה ט"ז, כ').

[394] אמר הכותב כי הקרוב אלי בדעת דור המדבר כי ידעו את הארץ אשר הם באים שמה לרשת שנאמר עליה **לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקת ברגלך כגן הירק והארץ אשר אתם באים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה** (דברים י"א, י'-י"ב) והמה חששו ופחדו לנפשם אם יהיו נתונים תחת ההנהגה העליונה הנסיית כי בזה אמר **אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם** (שמות כ"ג, כ"א) כמו שהסמיך הכתוב ואמר **השמרו לכם פן יפתה לבבכם** וכו' **ועצר את השמים ולא יהיה מטר** (דברים שם) אשר ע"כ גם במדבר שנתפרנסו מלחם אבירים שהיה בו כל הטעמים שבעולם לא היו שאננים ושקטים ואמרו **זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם** (במדבר י"א, ה') וכדברי חז"ל (יומא ע"ה) חנם בלא מצוות. ר"ל לא לקחו חשבון מאתנו אם יש בנו מצות ומע"ט ואם לא, וארוחת שלחננו היה מלא מכל אשר שאלה נפשנו את הקשואים ואת האבטיחים גו' ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו. ר"ל גם את המן הזה אין לנו רק עינינו מיחלות ובצפיתנו צפינו ומחכים עת בואו אלינו ולא סר מעל לבבם זכרון ארץ מצרים אשר שמה ראתה עיניהם רק ההנהגה טבעית והנהר עולה ומשקה הארץ ואין מעשה וחשבון ודעת בעניני הנהגת העם היושב עליה אין מכלים להם דבר. ודע כי אח"כ באמרם הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו אמר להם משה למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח, והמאמר סתום וחתום כאלו הם היו חושבים ריוח והצלחה בזה. אבל הם אמרו לנפשם הלא אין דבר עומד בפני התשובה כי היא כצרי גלעד לכל עון ולכל חטאת וא"כ אחר אשר המה שבים ומתחרטים על מאסם בארץ חמדה ועתה המה מכינים את עצמם לעלות שמה ותקנו המעוות והתעוררו ואמרו הננו ועלינו אל המקום גו' אמר להם משה אל תעלו ולא תנגפו לפני אויביכם, והטעם - למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח ר"ל כי הלא אחר אשר הקב"ה אמר בפירוש לא תעלו לא תרויחו מאומה ע"י התשובה כי הלא אין אתם רשאים לעלות. ובגמרא (שבת נ"ג, ב') מעשה באחד שמתה אשתו כו' ונפתחו לו שני דדים כדדי אשה אמר רב יוסף כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה, אמר אביי אדרבא כמה גרוע אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית, והיא פלוגתא רחוקה מאד. אבל הבאור בזה על דרך מאמר וישמע יתרו גו' ובמדרש (מובא ברש"י) מה שמועה שמע ובא קריעת ים סוף ומלחמת עמלק דע כי הנהגה הנסיית אין בעולם מי שיכחיש אותה כי הלא נתפרסמו הנסים בעולם כלו בעת יצאו ממצרים כמאמר שמעו עמים ירגזון גו' אבל דעתם כי תזדמן פעם הנהגה נסיית רק בהתנהג העולם בדרכים טבעיים אין אליו יתברך מאומה בהנהגה זאת אבל עולם כמנהגו נוהג וא"כ אמר יתרו בלבו כי אין דבר כדאי להתגייר בעבור שישיג הנהגה נסיית כי מי יודע מתי ישיג זאת כי אין הניסים רק לפרקים מיוחדים רק במקרה אבל לב חכם ישכיל זאת כי גם בהנהגה הטבעיית מושקפת ומתנוצצת

וראוי לבאר מה ראו ישראל לגנות את מה שהקב"ה משבח, ואיך מלאו לבם על כך הלא כלם אנשים דור דעה דור ישרים יבורך.[394] ומה ביאר לנו המדרש על המבואר במקראות שלפנינו, ומה חידש במאמר תרתם גנות הארץ שקראה הקב"ה ארץ טובה.

אבל הסכת ושמע מה שנראה לדעתי בהבנת ענין זה: רז"ל אמרו טוב וישר ה' למה הוא טוב מפני שהוא ישר ולמה הוא ישר מפני שהוא טוב (ילקוט תהלים כ"ה). באור זה דע כי כבר ביארו הראשונים ז"ל כי השכר והעונש אינם הסכמות ע"ד המשפטים הנהוגים בנימוסי חורי הארץ וקציניה, כ"א השכר הוא פרי המצוה עצמה והעונש פרי העבירה, כמאמר ר' אלעזר במדרש **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה** (דברים י"א, כ"ו) מיום שנאמר פסוק זה בסיני אין טובה באה מן השמים ולא רעה באה מן השמים אלא הטובה באה מאליה אל עושה הטוב והרעה באה מאליה אל עושה הרעה (ריש פ' ראה). והנ"מ כי עתה אין אל העובר להבטיח א"ע כי השופט ימחול לו, כמו שאין בטחון אל האוכל סם המות אשר אותו לא יזיק הסם ההוא. וזהו מאמר **כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה** (קהלת ט', י') ר"ל שאין מחשבת המעניש ממוצע בין המעשה ובין העונש כי המעשה עצמה היא סבת העונש כמשפט דבר המזיק בטבע (וכבר כתבנו בזה דברים נכבדים הלא הם כתובים על ספר אהל יעקב חלק א' פרשת בראשית). וזהו טוב וישר ה', למה הוא טוב, מפני שהוא ישר וא"כ הטוב הוא פרי היושר, ולמה הוא ישר מפני שהוא טוב וחפצו להצדיק בריותיו ולהיטיב להם מטובו, לכן הודיע אותם כל ארחות יושר ונוצר תאנה יאכל פריה ע"כ יורה חטאים בדרך ואינו מוותר להם מאומה, כמאמר ר' אלעזר הנ"ל הרעה באה ממילא אל עושה הרעה כמו שאין ענין הוותרנות באוכל סם המות. וכי ישאלך לבבך על ענין התשובה מה פעולתה

הנהגה נסיית וכל סוגי ההנהגות מיד האלהים הוא בראותו בעין החכמה סדרי השתלשלות הענינים והרכבתם וקישורם שבהכרח יש פועל חכם ומסדר נפלא אשר סידרם כן. וזהו הענין ביתרו כאשר שמע קריעת ים סוף אמר ודאי זה הוא ענין נסיי ומתי יזדמן נס כזה א"כ אין כדאי להתגייר, אבל אח"כ שמע מלחמת עמלק אשר בתחלת הענין היה ערך מערכת המלחמה ע"ד טבעיי כמשפט כל המלחמות אשר בין העמים שמלקטים אנשים לצאת לצבא, כמאמר משה אל יהושע **בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק** (שמות י"ז, ט') ומה היה אח"כ **כאשר ירים משה את ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק** הנה מזה נתאמת ליתרו כי ב' סוגי ההנהגות יתלכדו ולא יתפרדו הכל מידו יתברך. וזהו מה שמועה שמע ובא קריעת ים סוף גם מלחמת עמלק אז הביט וראה אשר הדרך הטבע ג"כ אינו דרך הטבע כמאמר **שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד** (דברים ו', ד'). באור זה כי ידענו אשר הנהגה הנסיית היא נמשכת משם הוי"ה ב"ה, על זאת בא הכתוב והעיר אותם לאמר שמע ישראל והבן זאת, כי ה' גם אלהינו הכל הוא ה' אחד גם הנהגה נסיית גם הנהגה טבעיית, שניהם הם רק מאת ה' אחד. אבל רק איש החכם יבין את זאת כי באמת אותו נס הנעשה במסילות דרכים טבעיים מורה יותר על התמדת ההשגחה האלהית שהיא דבוקה ומתמדת לא כן נס נגלה שהוא כלו למעלה מן הטבע שזה אינו רק לפרקים, אבל איש בער לא ידע וחסר השכל לא יבין את זאת הוא לא יבין רב רק נס נגלה לעיני השמש. ומעתה גם רב יוסף גם אביי שניהם דבר אחד אמרו כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה, רק אביי אמר כמה גרוע וחסר השכל היה אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית אשר אם היה הנס מתגלגל עליו בדרכים טבעיים לא היה מבין תקפו של נס והיה ההכרח לעשות אותו ע"י השתנות סדרי בראשית. (מפי ידידי הרב מו"ה חיים זצוק"ל).

ותועלתה אחר שכבר עבר העבירה והיא מזקת בטבע כדרך סם המזיק, על זה סיים ואמר למען שמך ה' וסלחת לעוני גו' וכמו שביארנו בספר הנזכר:

ולענייננו נראה עוד בכוונת זה המאמר על דרך שדרשו ז"ל במדרש (ריש שיר השירים) משכני אחריך נרוצה ממה שהכנסתנו אל ארץ טובה ורחבה אחריך נרוצה. באור זה כי בא המאמר ללמדנו דעת להבין האמת ולהרחיק השקר מלבבנו, לאמר אל ישיאך יצרך לאמר אחר אשר אתה רואה שהקב"ה הזהיר אותנו מכמה דברים והם נראים לעין ערבים ונעימים מתוקים לחיך מאד והם כל התאוות המדומיות, ועוד העמיס עלינו עשות דברים הרבה מן שאין מוטעם אלינו מהם דבר, והם כל המצות עשה שאין הרגש אלינו מאומה מן הערבות והנועם רק אשר היושר מחייב קצתם, ותטעה עי"ז לאמר שהקב"ה שונא את הטוב והערב והנעים, לזה אמר המשורר החסיד ע"ה טוב וישר ה'. כמזהיר ואומר חלילה להעלות על הלב כדברים האלה כ"א שורש אחד להם כי אין טוב וערב כ"א האמת והיושר, כמאמר חז"ל אין טוב אלא תורה ומה שאינם מורגשים לנו עתה, מאת ה' היתה זאת שהיא נפלאת כעינינו כמבואר בדברי המדרש (שמות רבה ל') על מאמר עשיתי משפט וצדק כו'. וזהו מאמר למה הוא טוב מפני שהוא ישר ולמה הוא ישר מפני שהוא טוב פי' כי היושר הוא הטוב והערב רק לעת עתה אין האדם מרגיש זאת כמאמר **מה רב טובך אשר צפנת** גו' (תהלים ל"א, כ'): והעד הנאמן על זה כי הלא הקדוש ב"ה נתן לנו ארץ ישראל אשר מלבד הטעמים המבוארים לקדש אותנו במצות התלויות בארץ ובכל עבודות המקדש וכל שארי המעלות הרוחניות כמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעי' ב', ג') הלא אל כל אלה עוד הארץ ארץ זבת חלב ודבש טובה וערבה מאד מאד. וכמו כן תראה בכמה צדיקים וצדקניות אשר עיקר חיבתם לפני המקום היתה בעבור טוהר נפשם ונעימות הנהגתם ועכ"ז היו ג"כ רשומים בזיו נוגה היופי והחן והוד והדר לבשו, כמו אברהם ושרה רחל וזולתם. ומזה תראה שאין הקב"ה שונא את הטוב והערב, רק כי האמת והיושר והטוב והנועם האמתי הכל אחד א"כ זאת עדות נאמנת על התורה והמצות ג"כ, אשר מלבד ישרם ואמתתם המה טובים וערבים ג"כ, לא שהקב"ה ירחיק אותנו מן הטוב.

וזהו מאמר המדרש משכני אחריך נרוצה ממה שהכנסתנו אל ארץ טובה ורחבה, פי' כי תשוקת בנ"י לגלות לנו ערבות אור התורה ונוגה האמת והצדק ואז אחריך נרוצה. וביארו ז"ל מאין אנחנו יודעים זאת אשר האמת הוא ג"כ ערב ונעים ע"ז אמרו ממה שהכנסתנו אל ארץ טובה ורחבה מזה נדע כי האמת הוא הטוב והטוב הוא האמת, וזהו

למה הוא ישר מפני שהוא טוב ולמה כו' ולכן אחריך נרוצה כי אז נשתוקק אל התורה בגופנו ובנפשנו:

אמנם כל הדברים האלה נתאמתו לישראל אחרי בואם אל הארץ וראו כי היא מלאה ברכת ה' ממגד שמים מעל כו' אז ראו יד ה' כי טובה היא להם, אבל טרם באו שמה היתה רוח אחרת מבעתם לאמר הלא הקב"ה שונא את הטוב והערב והנחמד כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח כו' וחיי צער תחיה כו' (אבות ו'). והדמיון בזה לחסיד גדול שהיה פרוש ונזיר מכל עניני העולם, שהיה צריך לעשות שידוך עם בנו הבחור וכאשר בא השדכן והציע לפניו ענין השיב ואמר הלא בני בן יחיד הוא לי לא נקל בעיני להתחתן עם מי עד אשר אראה בעצמי את האיש ואת ביתו ואבחון את מנהגו, ואני צריך לנסוע בעצמי אל העיר הזאת אשר אמרת, ויקח מרכבה ויסעו שניהם, וכאשר באו אל בית העשיר אבי הכלה ויטב הדבר בעיניו למאד וגמר עמו ועשה התקשרות ויסע לביתו ויעש משתה ושמחה לכל קרוביו ואוהביו, ויהי במושבם על השלחן וישאלו אותו להגיד להם מה משפט המחותן ומנהגו, והוא מספר לפניהם כל אשר ראו עיניו ממנהגיו הטובים מצדקותיו ומדותיו, ושאלו אותו גם על אשת המחותן והוא מספר לפניהם מדותיה הטובות והנכוחות, אח"כ שאלו אותו על העיקר מה ענין הקרן, ואשת החסיד כאשר שמעה מאת המסובים כי דבר בפיהם מענין הכלה ותקרב גם היא לגשת אל השלחן לשמוע מה ידבר ומה ישיב, ויען החסיד ויאמר דעו כי להגיד לכם שבח הכלה אין מלה בלשוני אבל בקצרה אודיע אתכם כי עוד עיני לא ראו בריאה כזאת רחוק מפנינים מכרה, ויהי כאשר שמע החתן את דברי אביו איך הוא מפליג כ"כ בשבח הכלה וישא את קולו ויבך הרבה בכי, ותאמר לו אמו בני מחמדי מה לך כי תבכה שמע נא את דברי אביך משבח הכלה ותהלתה ותפארתה, ויענה ויאמר הלא לא נעלם ממך כי אבי הוא חסיד ופרוש גדול והקשבתי ואשמע מפיו כי הוא משבח ואומר כי הכלה אין כמוה בעולם, וידעתי גם ידעתי כי אם היה רואה בה מעלות אשר דרך בני אדם לחשוב אותם מעלות ודאי היה שופט עליה כי היא בעלת חסרונות כי מה לו ביפת תואר ויפת מראה, או מלומדת במו"מ, כי הוא שונא את כל אלה, אם לא כי היא מנוולת שאין כמוה ותבכה ולא תאכל כל היום, א"כ הדבר בהיפך אם לא היה מפליג בשבחה כ"כ עוד הייתי מתנחם אולי השידוך הוא טוב, משא"כ עתה אשר אין ערך אל השבח והתהלה אשר הוא מפליג ודאי היא צרה שלא תבוא.

הנמשל כי ידעו ממדותיו של הקב"ה רק הפרישות והנזירות כמאמר הנזכר כך היא דרכה של תורה כו', וא"כ אחר אשר הקב"ה מפליג כל כך בשבח הארץ הזאת ודאי כי

הארץ מסוגלת רק לפרישות וסיגופים כי את הטוב ואת הערב הלא הקב"ה שונא אותו, וזהו ותרגנו באהליכם תרתם גנות הארץ שהקב"ה קורא אותה ארץ טובה והקב"ה הלא לא ישבח את הנאה ואת הערב. וזהו ותרגנו באהליכם לומר כי אין דבתם רעה מסבת עדות המרגלים רק גם מקודם עלה על רוחם כדברים האלה מסבת שהקב"ה קרא אותה ארץ טובה, והענין יקר.

ולהמתיק הדברים עוד יותר נבאר מאמרם ז"ל במדרש: אמר הקב"ה בעוה"ז היו הכל מתאוין לארץ ישראל וע"י עונות גליתם ממנה אבל לעתיד לבוא שאין לכם לא חטא ולא עון אני אטע אתכם בתוכה נטועת שלוה מנין שנא' **ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו מעל אדמתם** (עמוס ט', ט"ו) (דברים רבה פרשה ג' י"א). דע כי רבותינו ז"ל אמרו (במדרש פרשתנו) משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ובת טובים ועשירה אמר לו הבן אלך וארא אותה אמר לו האב בשביל שלא האמנת בי קודם שאתה רואה אותה בביתך אלא לבנך אני נותנה כך הקב"ה אמר לישראל טובה הארץ והם אמרו נשלחה אנשים לפנינו גו' (פרשה ט"ז, ז') באור זה כי הנה הדברים יתחלקו לב' סוגים, והם ערב ומועיל, כמה דברים שיש בהם מן המתיקות והערבות אבל אינו מועיל ואולי עוד יזיק, כמאמר **אכול דבש הרבות לא טוב** (משלי כ"ה, כ"ז) ויש דברים מסוג המועיל כל מיני רפואות אבל אין בהם ערבות, וסוג אשר יכלול ב' המעלות יחד הוא הנקרא טוב, כי טוב הוא לע"ע וטוב הוא אל התכלית, אשר ע"כ אמרו אין טוב אלא תורה כי היא כלולה מב' המעלות. וכאשר נתבונן במעשי צורנו יתברך שמו הנה כל מעשיו עמנו כלולות בב' סוגי השלמות, ראשונה נתבונן בגאולת מצרים שנאמר בה **לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם** גו' **ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים** (שמות ו', ו'-ז'), ומה מאד ראוי להתבונן מה ראה הכתוב להבטיח לאמר וידעתם גו' הלא כל מקבל טובה יודע מהות הטובה שהשיג מיד הנותן, ובגמ' (ברכות ל"ח, א') רבנן סברי המוציא דאפיק משמע, ומה שנאמר וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים הכי קאמר קוב"ה לישראל כד מפיקנא לכו עבידנא לכו מלתא כי היכי דידעיתו דאנא הוא דאפיקת יתכון ממצרים, באור זה - דע כי במצרים היו ישראל מעונים בגוף ובנפש כי כמו שמררו את חייהם בעבודה קשה כן הרעו אל נפשותם כמאמר וירעו אותנו המצרים ויענונו והוראת הכפל לומר וירעו אותנו קלקלו אותנו הוא פגם הנפש, ויענונו הוא עוני הגוף והקב"ה באין ספק שקידתו בטובת הנפש והצלתה היתה עודפת הרבה יתר מאד על השקידה על הצלת הגוף וישראל בהיפך כל

ימי היותם במצרים לא נאמר בהם רק ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו אבל ההפסד המר אשר לנפשותם מי הרגיש זאת לבקש רחמי שמים עליה.

הבט ימין וראה מאמר מלא **ויאמר נחמיה** גו' **לכל העם היום קדוש הוא לה' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה** (נחמיה ח', ט'). ומה ענין הבכיה בעת שמעו את דברי התורה, דע כי האדם מורכב מגוף ונפש ושניהם צריכים מזון, מזון הגוף הוא מזרע הארץ, והנפש להיותה אצולה משמים הנה לחמה ג"כ לחם שמים - תורה ומצות, קדושה יראה, והנה כל ימי היותנו בארץ ישראל היו שניהם מתפרנסים משלחן גבוה, הגוף באכלו מעבור הארץ, והנפש גם היא מלחם אביה תאכל התורה והמצות שרבות אשר נתקיימו בטרם בא המאכל אל פי', בא לחרוש שדהו קיים לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, לזרוע שדך לא תזרע כלאים, לקצור - הפאה התרומה והמעשר והחלה וכדומה, הרבה מצות התלויות בארץ, עד שנתקיים בנו מאמר **לבי ובשרי ירננו אל אל חי** (תהילים פ"ד, ג') כלומר הגוף והנפש שניהם ירונו חלקם. אמנם כאשר גלו לבבל הנה חסרו כל אלה אין עוד אל הגוף מזונו, עוללים שאלו לחם ואין, והנפש גם היא תלך קדורנית על ידי בטול תורה ומצות אם באונס ובהכרח מגודל התלאות אשר על הגוף, גם הלחם אשר נאכל להשביע נפשנו לחם מגואל הוא כי בטרם נשיגנו כמעט לא יחדל פשע כמאמר **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים** (יחזקאל ד', י"ג) כי פרנסת האדם אינה מושגת עתה כ"א אחר יגיעות רבות ובטרם יסגל האדם טרף לביתו מוכרח לעבור על כמה עבירות שבין אדם לחבירו כמאמר **אלה וכחש ורצוח וגנוב** גו' **ודמים בדמים נגעו** (הושע ד', ב') אמנם ההבדל בין דלות הגוף ובין דלות הנפש כי דלות הגוף עכ"פ הוא ענין מורגש לעצמו ומורגש הוא גם לאחרים הרואים אותו והמביטים בפניו, כמאמר **הזאת נעמי** (רות א', י"ט) כי הוא דבר הנראה לעין וניכר בפנים, לא כן דלות הנפש שאין האדם מרגיש הקלקול וההפסד הנעשה בנפשו ואצלו יזדמן כי פניו יאירו וייטיב גהה ונפשו עליו תאבל, מכש"כ בני אדם אחרים ודאי אינם מרגישים כמאמר **עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב** גו' (ירמיה י"ז, ט'). וא"כ כל הימים שהיו ישראל במצרים ובבל לא נשמע מפיהם קול שאון שואן ברעש רק על מחסורי הגוף והשעבוד הקשה שעליהם, כמאמר **ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו** (שמות ב', כ"ג) אבל על הפסד כחות הנפש וירידתה מי הוא המרגיש ומי התעורר לבקש רחמים על זה, והרואה ללבב והדורש הצלחת הנפשות יתברך שמו ודאי כל שקידתו בהצלת ישראל היתה לטובת הנפשות האצולות מהיכל קדשו הוא סוג המועיל, אבל הם בעצמם לא ידעו ולא הבינו דבר רק היו מיחלים לחסדו יתברך בעבור

סוג הערב ולא נודע להם יד ה' הטובה עליהם וכמה גבר עליהם חסדו עד אשר השיגו ישועתם והצלתם ושבו לאדמתם.

ממש על דרך בעל מלאכה יקרה נתגלגל עליו שהיה מוכרח להיות בורח וילך וימלט על נפשו וסבל בדרך יסורים הרבה מטלטולו המר אבל גם כליו היקרים שהיה לו בביתו גם עליהם שלטו ידי זרים, מהם נשחתו מהם נגנבו ומהם נתקלקלו, כי עשו בהם מלאכות זרות, אולם ההבדל ביניהם כי העמל והעוני אשר סבל הוא היה מרגיש אך בעת היותו גולה ומטולטל וכאשר השיג ישועתו ובא לביתו בהכרח סרה חלפה אנחתו, לא כן הפסד כליו אם אמנם גם בעת היותו גולה הבין כי השאיר כלים יקרים באין שומר ועלולים להפסד עכ"ז לא היה הדבר מורגש ומוחש אצלו, אחר כי היה בטל ממלאכה ולא היה משתמש בהם מאומה, אמנם בעת נעשה חפשי יבא בשמחה גדולה אל בני ביתו וינחם אותם וידבר על לבם לאמר הלא מעתה אכלכל אתכם בכבוד ואשלם כל החובות אשר עשיתם כי אשוב לעשות מלאכתי עם כלי היקרים, ויהי כאשר הקריב לגשת אל המלאכה והתחיל לעסוק בה אז התחיל לבכות במר לבו לאמר עתה ידעתי את אשר לא ידעתי, עד היום הזה לא הייתי מתעצב רק על מר טלטולי כי אמרתי אם רק אשוב לביתי ואהיה על מכוני הראשון הנני הבעל מלאכה כמשפט הראשון, עתה אני רואה כי הדבר לא כן הוא כי בכל עת אשר לקח איזה כלי למלאכתו ראה כי משחתם בהם מום בם והרגיש לאט לאט בכל פעם שהוצרך להפוך ידו מכלי אל כלי ראה הפסדו ודלותו יותר ויותר.

הנמשל כי הקב"ה נטע בתוכנו כחות יקרות אשר בהן נוציא כלי למעשהו לקיים התורה והמצות אשר נתן אלינו בחסדו אל מצות ואהבת את ה' אלהיך היתה האהבה נטועה במזג נפשנו, וכן היראה והקדושה והנדיבות כלם ממטעי כחות הנפש אשר נטע בתוכנו הבורא יתברך, אמנם בעת טלטולם שהיו משוקעים שם ימים רבים ללא תורה היו הולכים גדלים יום יום ולא היו מרגישים הפגם הגדול אשר נעשה בנפש, והחסרון שלא יוכלו למלאות לא ידעו ממנו מאומה, בלתי כאשר זכו לישועה ושבו בנים לגבולם ועלו מבבל לירושלים לייסד הבית, היה נדמה בעיניהם כי הם הם אשר היו תחלה טרם גלו מירושלים באין מחסור כל דבר. אכן כאשר קבץ ואסף אותם עזרא אל תוך העזרה למען יתחילו לעסוק במלאכת הקודש במעשי התורה והמצות, ויפתח הספר לעיני העם ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא כאותו שמתבונן ומבין במראה מלוטשת ורואה איך חשך משחור תארו צפד עורו על עצמו, אז אמר להם נחמי' היום קדוש הוא לה' אלהיכם כי אותו יום ראש השנה היה אל תתאבלו ואל תבכו. וביאר

ואמר מפני מה בכו העם כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה, כי בעת שמעו את דברי התורה הנה אז נחפשו קלקולי הנפש והיה לה בקורת על כל משחת והיה מורגש כל טומאה הנדבק בהם, כי אשר קרא לפניהם ענין המדבר מיראת ה' הסתכלו כי אין עוד היראה בנפשם, וכאשר שמעו ענין אהבת ה' או קדושה ונדיבות ושארי ענינים, היה להם נס להתנוסס להבחין ולהבין הפסד הכחות והשחתת הנפש אשר בהם:

כן וכן בעת היו ישראל במצרים מקולקלים ונשחתים הרבה מאד עד שנאמר עליהם גוי מקרב גוי, והטובה היקרה אשר נצפנה לנפשותם אשר ראה אלוהים להכין אותה ולסעדה לא היה באפשר לשלוח על זאת מבשר לבשר צדקו יתברך בקהל רב, כי מה יועיל להם או מה ינחם אותם בבשורה זאת שיאמר להם שיהיו כמלאכי השרת כהני ה' תקראו משרתי אלהינו אם אין להם השגה כל מאומה להבין ענין האלהות ויקר המשרתים את פני המלך הכבוד כמשפט הכפרי שאין לו השגה בכבוד המלכים והנסיכים וכאשר יבשרו אותו שיעשו אותו נסיך וסגן הוא לא יקבל מאומה מבשורה זאת, הוא לא יתענג רק אם תאמר לו ותבטיח אותו כי מהיום יהיה חפשי מעבודתו שלא יעבוד עוד עבודת עבד זה טוב לו, ואח"כ לימים עוד כאשר יתעלה במדריגות זו אחר זו ויהיה לו יד ושם בין חורי הארץ אז לבבו יבין וירגיש גם כבוד הנסיכים.

כן ממש אם היה הקב"ה משלח את משה לבשר את ישראל עם התכלית האחרון אשר בכוונתו יתברך שיהיו בנים לה' אלהיהם ודאי לא הטו אליו אזן, כי לא היו מרגישים בזה מאומה, לכן יפה סידר הכתוב ואמר - לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, בשורה כזאת ודאי יבינו, והצלתי אתכם מעבודתם גו' זאת ג"כ ידעו ויבינו מה היא, אבל לגלות להם התכלית האחרון והכוונה העיקרית אשר אל הקב"ה בגאולת מצרים זאת אי אפשר להגיד להם עתה אם לא יבינו ממנה דבר, בלתי כאשר ימים יבואו ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים, אז - וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, ר"ל אחר אשר תכנסו לחופת קדושתי ותהיו סמוכים על שלחני ותהיו לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים, אז וידעתם גו' ר"ל אז תדעו ותבינו אמתת פעולת הגאולה כי הוא תועלת נפשיי לא בעבור הגוף לבד, זה שאמרו הכי קאמר קוב"ה לישראל כד מפיקנא לכו עבידנא לכו מלתא כי היכי דידעיתו דאנא הוא דאפקית יתכון ממצרים והבן:

והנה ענין מתן תורה כולל ג"כ הב' בחינות הנ"ל ערב ומועיל כי מלבד אשר התורה והמצות מועילות לנפש כמאמר וחיי עולם נטע בתוכנו יש בה ג"כ מעלת הערב (עיין מ"ש בחבורי שמן המור בי"ז משלישי בבאור המאמר קהלת (ג', ט') מה יתרון העושה

באשר הוא עמל). וכן ירושת ארץ ישראל כוללת ג"כ ב' המעלות ערב ומועיל כי אל הגופות היתה ערבה מאד כי היא ארץ זבת חלב ודבש, ואל הנפשות בעבור בחינת המועיל בטוהר קדושתה ומעלתה במצות התלויות בארץ וכמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג').

ולכוונה זו יפה המשילו ז"ל משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ועשירה ובת טובים להורות על כלילת ב' המעלות גם יחד גם ערב גם מועיל. ומעתה הנה בהזדמן שדכן שיבוא להציע שידוך בעבור בחור ויאמר לאביו יש לי שידוך בעבור בנך עם בתולת בת פלוני אלמוני והוא בן גדולים וטובים אנשי השם המפורסמים והוא עשיר וסוחר גדול, והנערה טובת חן ושכל, והנער שומע ומשיב מהצורך לנסוע ולראות, התבונן נא בדבר התשובה שהוא משיב הלא השדכן הציע לפניו מעלות מכמה סוגים, גם מבחינת הערב גם מבחינת המועיל ואם רצון הנער לבדוק אם אמת הדבר בדבר מעלת המועיל, א"כ מה זה שהשיב מהצורך לנסוע ולראות, הלא אם רצונו לחקור על משפחתו זאת יוכל לדעת מפי זקנים ומפי גדולי הת"ח, כי באין ספק הת"ח יודעים זה מזה, וכן אם רצונו לדעת את רכושו על זאת יוכל לדרוש ולשאול את פי הסוחרים, כי הסוחרים בקיאים במעמד חבריהם, וא"כ על כל הדברים האלה אין מהצורך לעשות הוצאה ולנסוע לשם, אם לא כי הנער לא נתן לב אל מעלת המועיל אשר בפי השדכן אבל עינו ולבו רק על מעלת הערב, ובעבור מעלת הערב מוכרח הוא לנסוע בעצמו לשם לראות אם היא טובת חן כי זאת לא יוכל לדרוש מפי הלומדים והזקנים וגם לא מפי הסוחרים, כי מי היה שמה מי ראה או מי ידע.

זהו עומק דבריהם ז"ל משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ועשירה ובת טובים עם כל המעלות ערב ומועיל אמר לו הבן אלך וארא אותה הנה בזה גילה את נבלותו כי נתן עיניו רק בבחינת הערב, ע"כ כעס עליו האב ואמר קונם שאתה רואה אותה בביתך, כך הקב"ה אמר לישראל טובה הארץ והם אמרו נשלחה אנשים לפנינו גו' ומאמר מבואר אמרו יהושע וכלב טובה הארץ מאד מאד. הכפיל ואמר מאד מאד להורות על ב' המעלות בהפלגה גם על ערב גם על מועיל והם אמרו נשלחה אנשים בע"כ כי עינם ולבם רק למלאות תאותם במעלת הערב:

חלק ט

ובמדרש: לב חכם לימינו זה משה ולב כסיל לשמאלו אלו בני גד ובני ראובן שעשו את העיקר טפל והטפל עיקר שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות שאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו ומשה אמר להם כו' אתם חיבבתם את מקניכם יותר

מן הנפשות וחייכם אין בו ברכה ועליהם נאמר נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (פרשה כ"ב, ט').

וכבר בארנו מאמר זה למעלה, גם בספר קול יעקב במגילת קהלת, ולפי הענין נאמר עתה בבאורו על דרך שכתבנו בבאור מאמר **למה תשקלו כסף בלוא לחם** (ישעיה נ"ה, ב') מלת בלוא נכתב בוא"ו ובאל"ף. כי הנה השגת הכסף הוא באמת דבר הכולל ב' המעלות גם ערב גם מועיל, כי עי"ז יוכל להתפרנס בכבוד ויהיה אפשר בידו ללמוד תורה בהרחבת הדעת ולעשות מצות ומע"ט, וכאשר תשאל את מי, על מה ולמה אתה מבקש להרבות הון, יתנצל ויאמר כי בזה חכמתו עמדה לו כי נפשו יודעת מאד כמה גדול בו כח המועיל שזה יועילנו להרבות יגיעתו בתורה. והאמת אינו כן כי רוב אנשים הרודפים אחר השגת ההון אינם משימים את ההון סבה אל מעלת המועיל, והעד מי שהוא זקן וכביר ימים והוא עשיר גדול ואם יחיה עוד שנים הרבה יספיק לו הונו לאכול ולשתות ולכלכל שיבתו בכבוד, ועכ"ז עינינו רואות גודל תאותו להרבות עוד הון ועושר כאלו אין לו מאומה. וזהו למה תשקלו כסף בלא לחם ר"ל בלא כוונת לחם שאתה צריך לקנות, והעד - בלא לחם כי יש לו לחם די מחסורו בהרחבה ועכ"ז הוא רודף אחר הכסף לא ישקוט ולא ינוח בע"כ כי אין כוונתו למעלת המועיל כ"א לאהבת הערב (עיין קול יעקב קהלת על מאמר ברבות הטובה רבו אוכליה).

עתה ראה גם ראה כי המאסף וקובץ על יד לכוונת התכלית ודאי יאהב את התכלית יותר מן הסבה, כמו האוהב את הכסף להיותו סבה להיטיב עם בניו או להיטיב לעצמו לאכול ולשתות, האכילה והשתיה חביבה עליו יותר מן הכסף, ואם תראהו מבעל תאותו בעבור הממון אין זה כי אם תאוה בלי טעם ובלי בקשת תכלית או תראה אותו שיאהב הממון יותר מבניו א"כ חביב אצלו הממון מצד עצמו לא מצד התכלית. וזהו מאמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי, ולשורי שורי, אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי (שבת קי"ח), היינו כי לא הביט רק אל תכלית הדברים, וא"כ אותם שאמרו גדרות צאן נבנה למקננו ואח"כ ערים לטפנו זה לעד שאין הרכוש בעבור אהבת התכלית כי הלא יזכרו ויאהבו את הסבה יותר מן התכלית המסובב:

ולבוא אל באור מאמר הנ"ל בעוה"ז היו הכל מתאוין ליכנס לארץ ישראל כו' נקדים לבאר מאמר הכתוב **והיה כי תבוא אל הארץ גו' ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ** (דברים כ"ו, ג'). ומה מאד ראוי להתעורר על מאמר הגדתי היום מה הוראתו וכי יורה היום ולא אתמול. אבל הדברים נמשכים יפה אל מה שאמרנו כי א"י היא ארץ טובה עם שתי המעלות

גם יחד ערב ומועיל, ערב מצד תבואתה ופירותיה ושמנה ודבשה, ומועיל מצד קדושתה במצות התלויות בארץ ולהיותה מוכשרת לעבודת ה' ולהשראת שכינה וכנ"ל. אבל ההרגשה היקרה הזאת איש בער לא ידע ולא יבין סגולתה בלתי הצדיקים התמימים והישרים, אוהבי ה' המצפים ומחכים למצותיו לעבודתו ומשמרתו, כמו שידענו ממשה עבד ה' כמה העתיר לאלהים שיכנס לארץ, וכי לאכול מפריה התאוה ח"ו. וא"כ בכלל ההמון ודאי היו כוונות חלוקות ומתחלפות יש היה משתוקק לבוא לא"י לאכול מפריה ולהתענג מטוב נועמה, ויש שהיתה כוונתו טהורה לבוא לשם לקיים המצות התלויות בה. והתכלית אשר אל ב' סוגי האנשים האלה לא היה מושג להם בזמן אחד, ממש על דרך אחד נשא אשה ולא ילדה לו כמה שנים ויהי כאשר הקיפו עליו ימים רבים ותהר ותלד לו בן יקר, הנה כאשר ישאלו אותו על זמן הנשואים והוא לא כוון בהנשואים רק להוליד בנים הלא לא יחשוב זמן הנשואים בלתי מאותו עת שזכה להעמיד בן, כי אצלו הימים הראשונים יפלו כי כל הימים שלא ילדה כאלו לא נשאה, ועתה בעת לדתה ישמח בה ובתולדתה, לא כן אם היתה כוונתו למלאות תאותו.

כן ממש מי שכוונתו היתה לבוא לא"י לאכול מפריה הוא הלא השיג משאלותיו תיכף כאשר עבר הגבול ובא לא"י כבר יש בידו מה שלבו חפץ, לא כן אותו אשר כל ישעו וחפצו היה לבוא לקיים המצות הוא לא השיג מאומה בעת בואו כי עברו עליו זמן וזמנים שבע שכבשו ושבע שחילקו שלא היו המצות נוהגות רק אחר ירושה וישיבה (קידושין ל"ז, א') וא"כ כל הזמן הזה ארבע עשרה שנה היה בעיניו כאלו לא בא, והיה כל היום עומד ומצפה ועיניו נשואות וצופות מתי יגיע התור הנכבד עת לעשות לה', וכאשר זכה לראות ראשית פרי האדמה כי נתבכרו לקח הבכורים בשמחה גדולה ורבה ובא ועמד לפני הכהן בהיכל ה' וזרחה עליו שמש צדקת עבודת ה' והריחו ביראתו הטהורה, אז תאורנה עיניו ונפקחו, שערי בינה ודעת לפניו נפתחו. זאת ראה אלהים ויוכח ויאמר אל האדם ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ, כלומר אך היום הזה אני יודע כי באתי אל הארץ כאשר זכיתי והחייני ויקימני לזמן הזה לקיים המצות אך עתה נשלמה תוחלתי, וזהו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו גו'. היינו שנתן הקב"ה א"י אל האבות והלא הם לא השיגו ממנה מאומה כי היו בה רק גרים, אבל אם מעלת א"י הוא מה שהיא מסוגלת לעבודת ה' ורוח הקודש א"כ הם קבלו טובתה יותר ויותר כי הלא הצליחו ביראתם וצדקתם והשגתם יותר מכל הדורות:

ומעתה דברי המדרש מובנים מאד, בעוה"ז היו הכל מתאוין ליכנס לא"י וע"י עונות גליתם ממנה גו'. והוא ע"פ משל לב' שכנים לא היו להם בנים והיו הולכים לתור את הארץ אולי ימצאו איש נבון וחכם וצדיק שיברך אותם למען יפקדו, ונזדמן להם כי באו אל אדם גדול בשם ותפארת ואמר להם כי יולידו בנים בשנה זאת ותקראו אותם בשמות פלוני ופלוני, והזהירם ואמר להם כאשר יהיו הבנים בני ב' וג' שנים תביאו את הילדים אצלי כי הם צריכים לברכתי, ויהי להם כן, ויהי כאשר הגיעו הבנים לכלל שנים שאמר החכם ויקחו מרכבה כבודה ויסעו ויבואו לפניו והבנים על זרועותיהם וישמח עמהם מאד, ויהי קודם נסיעתם הביאו לו את הילדים והציגו אותם לפניו פתח את פיו ויאמר על האחד הנער הזה יהיה צדיק מואס ברע ובוחר בטוב, ועל השני עקם שפתיו ואמר הנער הזה יהיה בעל תאוה לא יחפוץ כסיל בתבונה, וישמע אביו וימר לו מאד, והאנשים נסעו ובאו אל ביתם, ויגדלו הנערים ויקחו להם מלמד עם מורה גם רבי דרדקי (בעהעלפער), ולזמן ראו כי הדבר בהיפך כי הראשון היה בורח בכל יום מבית הספר והשני היה רץ לבית הספר בחדוה ושמחה ולמד והבין, ויהי כאשר ראה אבי הנער הראשון את צרתו נתייעץ עם אנשים ואמרו לו כי הוא מוכרח לנסוע שנית אל החכם הנ"ל ולשאול את פיו, כי לחשוב עליו תוהו אי אפשר כי הבטיח אותו על בן זכר והיה לו, הבטיח את שכנו והיה לו, ויסע ויבוא אל האיש והנער עמו, וכבואו אל בית האיש נתן לו שלום ויאמר אליו הלא אתה אבי הנער היקר והנחמד אשר בעיר פלוני, ומכאב לב ומשבר רוח הוא עונה ואומר הנני הנני אבי העלוב הזה נבל ולא חכם, ויתפלא האיש על דבריו ויאמר לא יאמנו דבריך אצלי הלא הדברים האלה אמרתי על הילד השני של שכנך שהיה עמך אבל על בנך יחידך אמרתי והבטחתי טובות נשגבות, והוא בוכה ואומר הלא העלם לפניך בחנהו ונסהו אם יודע גם א"ב, והוא מספר לפניו איך לקח הוא ושכנו מלמד אחד, והר"ד הולך ובא אל הנער אשר אל השכן ומביא לו תפוחים או אגוזים הוא מקבל מידו התפוחים והולך עמו אל בית הספר, והנער העלוב הזה הוא משליך אל פניו התפוחים גם האגוזים ואינו הולך אל בית הספר, ויאמר אליו האיש עתה ראה כי מאד נאמנו כל דברי ולא התעללתי בך כי זאת תדע כי בלתי אפשר שיהיה לתינוק חשק אל הלמוד כי עוד לא הגיעו לו ימים שידע מעלת הלמוד וסגולתו כ"א מפתין אותו באגוזים ודברי שחוק, ומי שתקפה עליו תאותו מלידה מבטן אותו אפשר לפתות שילך אל בית הספר כי יתנו לו מה שהוא מתאוה אבל כאשר יגדל ויהיה לאיש ודאי אותה התאוה אשר הביאה אותו אל בית הספר היא עצמה תבריחהו מבית הספר, להורות לפניו תאות אחרות היותר, כי התאות הראשונות עוד לא יערבו אל חכו, לא כן מי שנולד בלא תאוה ובלא חמדה איך

יתפתה ללכת אל בית הספר, אבל אחר אשר יקנה לב וידע סגולת הלמוד מי יוציאנו מבית הספר אחר שאין תאותו גדולה להביאו כל שכן להוציאו.

וזהו מאמר המדרש בעוה"ז היו הכל מתאוין ליכנס לא"י מסבת מעלת הערב, והמדה הזאת גרמה להם בימים הנמשכים שבאו לידי עונות היותר ערבים עד שגלו ממנה, אבל לעתיד לבוא שיעקור הקב"ה את יצה"ר מלבבנו ולא יהיה בנו לא חטא ולא עון, לא יתאוו עוד אל מעלת הערב וכל תשוקתנו יהיה לדבקותו יתברך ולקיום מצותיו אז יתקיים מאמר ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם, והענין נחמד ונעים:

חלק י

אך בה' אל תמרודו ואתם אל תיראו את עם הארץ (י"ד, ט').

ראוי להתעורר הלא אך בא למעט ומה הוא אשר בא למעט.

אבל באור המאמר כך הוא להורות אל האדם לאמר הן אמת כי הקב"ה ממנו לא יפלא כל דבר כי כל יכול הוא, וכבר נאמר **גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי** (תהלים כ"ג, ד') עכ"ז הלא כמה זכיות צריך האדם לזה עד שיהיה ה' אלהינו עמנו לעשות עמנו להפליא, כי אין אנו בטוחים במעשינו בהיות עמידתנו דלים ורקים ואיך נזכה שיעשה הקב"ה אלינו נסים גדולים להתיצב לפני בני ענק. לזה אמר הכתוב כי לא כן הדברים כי אין אתם צריכים רק שלא למרוד בהקב"ה[395] וזהו אך בה' אל תמרודו ואז - ואתם אל תיראו את עם הארץ.

וכמאמר זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו, ב') כי ישראל אמרו זאת נגד הערב רב שהיו מתפלאים מאד על הנסים ועל הגבורות אשר ראו אצל ישראל, והיו הערב רב מתמיהים על החפץ לאמר לא קל מהרה יעשה כזאת, לזה אמרו ישראל לא כן הדבר כ"א כן דרכי

[395] ומה נעמו לי בזה דברי חז"ל (ברכות ל"ג) אין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד אשר מלת בלבד נראה כשפת יתר. אבל דע כי חכמינו ז"ל הורו בזה כוונה עמוקה על דרך שכתבנו על מאמר **ואת מי דאגת ותיראי** כו' (ישעיה נ"ז, י"א). באור זה כי יש באדם כח היראה וכח אהבה שיהיה עבד להבורא יתברך עם הכוחות האלה, וזה הוא נצר ממטעי ה' בכחות הנפש בכל בית ישראל מיום עמדנו על הר סיני כמאמר **כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם** כו' (שמות כ', י"ז) והכח הנפלא הזה קיים לעד בכל נפשות ישראל אבל רק בתנאי שלא יכסנו ולא יעלימנו מן הנפש עם יראות אחרות כמאמר **אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים** כו' (תהלים מ', ה'). וזהו ואת מי דאגת ותיראי כי תכזב ואותי לא זכרת כו' היינו כי לבעבור אשר תתעלם ממורא שמים אתה מתייירא משארי מוראים ופחדים, אבל הירא את ה' לבו שלם ובטוח מכל כמאמר ה' אורי וישעי ממי אירא כו', וזהו מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך היינו כי היראה בעצם הלא יש אתך במזג נפשך ואני שואל ודורש מעמך דבר קטן שלא תשמש היראה על מוראים אחרים כי אם ליראה את ה' אלהיך. וזהו אין להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד שתהיה היראה יראת שמים בלבד בלא שום יראה אחרת, והדמיון בזה לנוסע בדרך לעשות עסקיו יהיה הדרך רחוק מה שיהיה ועכ"ז אם תבקש ממנו איזה פעולה שיעשה אותה בדרך שהוא הולך הלא ודאי יעשה כי הוא הולך לעשות חפצו א"כ הבקשה קטנה מאד להעשות, וזהו מה ה' אלהיך שואל מעמך כו' וכמו שנתבאר (ועי' למעלה סוף פ' מצורע על מאמר ושחט את הצפור האחת) וזהו אך בה' אל תמרודו וממילא כשתיראו את ה' לא תהי' לכם מורא אחרת ואתם אל תיראו את עם הארץ:

אלהינו מאז ומקדם. וזהו זה אלי גו' כלומר אין זה דבר חדש אבל גם אלהי אבי גו', כי כן דרכו עם אבותינו ועמנו, כמאמר על נסיך ונפלאותיך שבכל עת כו'.

חלק יא

מסורה: לחמנו, ד' במסורה. **כי לחמנו הם** (י"ד, ט') זה לחמנו חם הצטידנו אותו מבתינו ביום צאתנו (יהושע ט', י"ב) **בנפשנו נביא לחמנו** (איכה ה', ט') **לחמנו נאכל שמלתנו נלבש רק יקרא שמך עלינו** (ישעיה ד', א').

באור הדברים, דע כי בימים הראשונים עת נגע אלינו השוד והשבר, ונפלה העטרה מעל ראשנו, ונשרף בית מקדשנו ואנחנו נתפזרנו בין העמים אז היה דוה לבנו רצח בעצמותינו והיינו מתמרמרים מאד על ההפסד הגדול שהפסדנו כמאמר **וזכרתם שם את דרכיכם ואת כל עלילותיכם אשר נטמאתם בם ונקוטותם בפניכם בכל רעותיכם אשר עשיתם** (יחזקאל כ', מ"ג) וכמאמר **כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך** (ירמיה ט"ו, ה') ושתים רעות שהיינו מתאוננים עליהם, א'. המעלה הגדולה אשר ירדנו מעליה, ב'. פחד הגלות והפזור בין זרים כמאמר **הצילה מחרב נפשי** גו' (תהלים כ"ב, כ"א). אבל עתה בעוה"ר הלא יש בינינו אנשים מסוג שהיו בשלשת ימי אפלה שאוהבים הפזור לאמר כי רק על ידם תבוא אליהם מחייתם וכל פרנסת ביתם, ורק על ידם יחיו ומה להם עוד אל נחלת ה' ארץ הקדושה, מה להם עוד אל ציון וירושלים. אבל ע"ז נשיב להם אמרים משל לבן מלך עשה נאצות בעיני אביו עד כי שלחו מעל פניו ויגרשהו מביתו, והיה הנער נע ונד עד כי עמד לשרת אצל כפרי אחד בעד אגורת כסף ופתותי לחם, והיה עובד אותו באמונה וגם הכפרי נתן לו לחם חקו דבר יום ביומו, לימים נתגלגל על הכפרי הזה עלילות דברים והעלוהו לגרדום לידון, נתעורר הנער הזה ויאמר אני אלך להשתדל בעד הצלתו, וילך אל אביו המלך לבקש על הכפרי ולהפך בזכותו, האב בראותו את פני בנו בכה במר נפש מאוד ואמר בני בני מה ראית על ככה להשתדל בעד כפרי זה, השיב ואמר כי כל מחייתי אך מידו היא, מפתו אוכל מכוסו אשתה, ויאמר לו אביו אוי לך בני יקירי וכי אתה גם אתה יש לך לדאוג דאגת פרנסה זכור נא השלחן אשר הגלית ממנו הלא כל עריכת שלחנך היה מלא דשן כל מיני מעדנים וכל פרי מגדים, כלום חסר בבית המלך ואתה אם תתן לבך להטיב דרכך ותשוב הלא אלי תשוב, ולמי כל חמדת אביך הלא לך הוא שמור.

הנמשל כי אנחנו מתפללים על ברכה ושפע הצלחה שתתרבה בעולם למען אשר יגיע אלינו התמצית עכ"פ מעט מן מעט. וע"ז בא המאמר שלפנינו להעיר אותנו לאמר ואתם אל תיראו את עם הארץ ולא יעלה על לבבכם לאמר כי לחמנו הם הלא יותר ראוי לכם

להשתדל לבקש רחמים על בנין בית המקדש כי שם צוה ה' את הברכה וחיים, שם כל צינורי השפע ולחם שמים. וזהו - זה לחמנו חם הצטידנו אותו מבתינו מוסב על לחם הפנים שהיה חם ביום הלקחו מעל השלחן הטהור. ומה גם כאשר יתבונן האדם בסבת פרנסתו הלא עיניו יראו כי כלו עברה וזעם ויאכל רק לחם מגואל ע"י הסגת גבול וע"י גזל ושבועות שקר ומאזני מרמה כמאמר **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים** גו' (יחזקאל ד', י"ג) וזהו בנפשנו נביא לחמנו. ולכן ראוי אלינו עם ה' לייחד כל תפלותינו לבוא לחסות בצל כנפי אבינו מעולם יתברך שמו, וזהו לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש רק יקרא שמך עלינו והוא מוסר השכל:

ובמקהלות נשאתי ע"ז משל אחר יתומים היה להם נחלה גדולה חדרים הרבה תחתים שנים שלישים, והיה דר בה אחד במשכנתא והמה היו מתגוררים בית איש זר, לימים נפלה דליקה בעיר התחילו להתאמץ בהצלת הבית שהיו מתגוררים בו, אמר להם חכם אחד מה לכם לעמול על נחלת איש זר, איככה תעזבו כבודכם איככה תשכחו כי עליכם לעמול בהצלת נחלת אבותיכם כי נחלת עולם היא לכם.

הנמשל כי טוב טוב לנו לשפוך דמעותינו לבקש רחמים על אחוזתנו איך לזרים נהפכה נחלתנו:

עודי מדבר בזה נמתיק מאמר **ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צוותה לא יבואו בקהל לך** (איכה א', י'). משל לגנב שהיה שתום העין ועשה גניבות גדולות, וישאלוהו לאמר הגד נא איככה תשלח ידך לקחת דבר, הלא עליך לפחוד ולדאוג אולי תבוא במקום רואים והרואים כאשר יראו כי תשלח ידך לקחת הלא יפצעו את מוחך, ויען ויאמר דעו כי אני גנב מפורסם וכל בני העיר יודעים שמי וזכרי גם עולל ויונק, ובבואי אל הבית כולם עונים אחרי הנה הגנב הסגי נהור הנה הגנב, ובהכרח אצא במר נפש ולא אוכל לעשות דבר, אכן בבואי אל בית ואין קול ואין קשב באין ספק אין איש מאנשי הבית שם בבית, ואז ידי רב לי לקחת כאשר אוכל שאת.

הנמשל כי לכאורה יפלא על טיטוס ואחוזת מרעיו איככה מלאו לבם לשלוח יד בכלי בית המקדש, איך לא פחדו מפחד השם השוכן בבית הזה, כי באש ה' נשפט, אכן כבר הוכיח במופת ממה שהיה יכולת בידו לגשת ולכנוס אל היכל ה', אשר האזהרה היתה בהפלגה כ"כ על המתועבים בעיני ה' שלא יבואו בקהל ה' והוא הלא נכנס ובא אל היכל ה' בעצמו, וזהו - ידו פרש צר על כל מחמדיה, ואיך לא היה מתפחד ואיך לקח דבר ולא ירא לנפשו פן יפגענו בדבר ובכל מכה, על זה משיב ואמר יען כי ראתה גוים באו מקדשה, מזה היה לו הוכחה כי אין האיש בביתו, כי אם היה האיש יתברך בביתו

איככה גוים באו מקדשה, ואיככה היו יכולים ליכנס הלא האזהרה היתה גדולה כל כך עד כי צוית לא יבואו בקהל לך, ומכש"כ לבוא לבהמ"ק, ועתה גם לבהמ"ק באו א"כ מזה יבחן כי אין האיש בביתו ולכן מלאו לבבם לקחת וידו פרש צר על כל מחמדיה:

חלק יב

ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבו ואמרו אל יושב הארץ הזאת גו' **אשר עין בעין נראה אתה ה'** גו' (י"ד, י"ג)[396]

חלק יג

מדרש: מהו עין בעין אמר ריש לקיש הרי מאזנים מעויין אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר סלח נא נראה של מי עומד שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (פרשה ט"ז, כ"ה).[397]

---

[396] ויאמר משה... ושמעו מצרים ומה אשר דאגת משה רבינו ע"ה היה רק על מצרים שיאמרו מבלתי יכולת ולא דאג כל כך על עמים אחרים, יפה אמר הגאון ר' ישראל סלנטר יחיה כי על עמים אחרים לא היה חושש, כי ודאי יאמרו מה אשר אלהיהם הוציאם ממצרים באין ספק ראה בהם מעשים טובים, ומה שעשה עמהם להמיתם במדבר באין ספק העוו את דרכם ומרדו במלכם. אבל המצריים הם יודעים האמת כי גם אז לא היו ישראל משונים לטוב בעיני האלהים, כמאמר הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז רק הקב"ה ברב טובו וחסדו הוציאם ממצרים ולא פנה אל מעשיהם הרעים, כמאמר **לא הביט און ביעקב** (במדבר כ"ג, כ"א) לזה אמר ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבו ר"ל כי כביכול בכחו הגדול עשה עמהם מה שעשה כי העלה גוי מקרב גוי, וכמאמרם ז"ל (בילקוט ואתחנן) כעובר הנשמט מרחם אמו א"כ מה זאת שעשה עמהם עתה אשר שחטם במדבר, לכן יאמרו מבלתי יכולת לגמור דבר הבטחתו וישחטם במדבר לכן ועתה יגדל נא כח ה'.

ובמדרש (שיר השירים א' י"ג): הגידה לי שאהבה נפשי כו' שלמה אהיה כעוטיה על עדרי חבריך חלול שמים בדבר, בניך בצרה ועדרי חבריך ברווחה, אמר ר' יהודה בר סימון שלא יהיו העכו"ם אומרים טעת המדת הדין היה יודע שמבקש לשוחטם במדבר ושחטם במדבר, ומאמר טעת המדת הדין הוא קשה מאד, אבל נראים בזה דברי ידידי הרב מהר"א מ"צ ז"ל כי הנה מבואר בנביא **ואומר אליהם** (במצרים) **איש שקוצי עיניו השליכו** כו' **וימרו בי** כו' **ואומר לשפוך חמתי עליהם** כו' **ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים** ואח"כ **ואוציאם מארץ מצרים ואביהם אל המדבר** וכו' **וימרו בי** כו' **ואעשה למען שמי** כו'. (יחזקאל כ', ז'-י"ד) וזהו מאמר המדרש כי טענת משה רבינו ע"ה במדבר היתה כי העכו"ם יאמרו טעת המדת הדין כי אחר שאתה רוצה לכלותם על מעשים כאלה שהם עושים במדבר יאמרו למה לא עשה להם משפט זה עצמו במצרים אם לא שהיה יודע שמבקש לשחוט אותם במדבר ושחטם במדבר, ורמז ע"ז במלת וישחטם וישחטם וישחטם, והבן:

ודע כי מה שאמר משה ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר, הורה במאמר ועתה לאמר כי עתה נתחדשה לו עוד מליצה יתירה על ישראל וטענה עודפת כי אז במעשה העגל לא היה לו טענה רק למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם ומה תעשה לשמך הגדול, וכעת אחר כי נתוודע לי מפיך הקדוש ענין י"ג מדות וברית כרותה שאינן חוזרות ריקם ודאי ראוי לעבור על המדה ולמחול להם, וזהו ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לי לאמר בעת צרה השלש עשרה מדות ה' ארך אפים גו':

[397] מדרש: מהו עין בעין וכו' עיין במדרש שהוא מסיים ואעפ"כ היו בניו של משה ס' רבוא. ולהבנת המאמר הנפלא הזה דע כי כדברים האלה תמצא במדרש במקום אחר (דברים רבה ז'): אמר לו הקב"ה למשה אתה אוחז החבל בשני ראשין אם אעברה נא אתה מבקש בטל סלח נא ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא. באור הדברים דע כי משה רבינו ע"ה בתפלתו זאת התפלל על דרך שהתפלל אחר מעשה העגל שאמר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא כו'. עיין אלשיך ז"ל שפירש כי תפלת משה כך היתה, כי תחלה אמר אל העם ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם ר"ל אעלה ואסתלק בעון הדור אולי אכפר עליכם, וע"ז אמר אל הקב"ה בין אם תכפר להם בין לא תכפר ע"י מיתתי עכ"ז מחני נא ולא אראה ברעתם, כי באהבתו ובחמלתו על ישראל לא נתפייס מאומה במה שאמר לו יתברך הניחה לי ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול, רק בצדקתו הקפיד על ישראל יותר ממה שחמל על עצמו. ומעתה הלא כדבר הזה היה פה שאמר לו הקב"ה אכנו בדבר ועכ"ז ואורישנו, ר"ל אקיים שבועתי בירושת הארץ על ידך, ואעשה אותך לגוי גדול ומעתה יפה השיב יתברך למשה אם אעברה נא

והדברים סתומים מאד, איך יתכן שידבר משה ע"ה כדברים האלה עם האלהים יתברך, נראה דברי מי עומדים, גם מאמר המאזנים מעויין ג"כ צריך ביאור והבנה.
ולבאר זאת נערוך נא לעומת טענת משה עתה טענתו הראשונה אחר העגל, כי שם אמר **למה ה' יחרה אפך בעמך** (שמות ל"ב, י"א) ובמדרש: אמר משה רבון העולם עשו לך סיוע, העגל הזה יהיה מסייעך אתה מזריח את החמה והוא הלבנה, אתה הכוכבים והוא המזלות, אמר הקב"ה למשה אף אתה טועה כמו הם והלא אין בו ממש, אמר לו משה א"כ למה אתה כועס על בניך כו' (שמות רבה מ"ג). באור זה כי יש ב' ויכוחים, למשל ראובן אומר מוכרח אני לנסוע היום לעיר פלונית לקבל מאיש פלוני מאה אדומים שהוא חייב לי, ויאמר אליו שמעון מה לך לנסוע היום בחנם הלא אין האיש בביתו, הנה בדבר התווכחות זה אחד סותר דברי חבירו ואין דברי שניהם אמת כ"א דברי האחד, כי אם האמת כדברי שמעון שאין בעל חובו בביתו א"כ אין ראובן מוכרח לנסוע היום לשם, אכן אם שמעון יענה ויאמר לראובן אין אתה מוכרח לנסוע מפה כי אני ידעתי כי ביום מחר יבוא האיש אשר אתה מבקש כי יש לו פה סחורה בחנות פלונית, עתה דברי שניהם אמת ואין אחד סותר דברי חבירו.
הוא הדבר והוא הענין בשתי הטענת אשר טען משה רבינו ע"ה כי במעשה העגל אמר הקב"ה ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם והם ראויים לכך, ומשה בא וטען למה ה' יחרה אפך בעמך הלא עשו דבר שאין בו ממש, כלום מתקנא אלא חכם בחכם כו', א"כ משה רבינו ע"ה הוא כסותר דברי ה' שאינם ראויים לחרות אפו בהם ולמה ה' יחרה גו', אבל לא כן דבריו במעשה מרגלים שהקב"ה אמר אכנו בדבר ואורישנו, ומשה בא ואמר ושמעו מצרים גו' מבלתי יכולת גו' ומה תעשה לשמך הגדול כי יהיה ח"ו חלול השם בדבר הזה, הנה משה רבינו ע"ה לא סתר מאומה את דברי הקב"ה כי הודה ואמר אשר לפי רוע ענינם ראויים הם לעונש זה שאמר הקב"ה אבל דאג על ושמעו מצרים וראו א"כ לסתור העונש מצד אחר.
זה שאמר ריש לקיש המאזנים מעויין ב' הכפות עומדות בשוה כי ב' טענות אלו אינם מכחישים זא"ז דבר ה' בפיהו אמת, שהמה חייבים וראויים לעונש, וגם זאת אמת ושמעו מצרים גו' וא"כ כאשר הטענות מכחישים זא"ז מהצורך להעריך ולחקור את מי האמת ואז דוחים טענת השני, אבל אם טענת שניהם אמת אז לא נדע את אשר לקרב ואת אשר

אתה מבקש לקיים בטל סלח נא, ואם סלח נא אתה מבקש לקיים שיהיו ישראל נשארים בחיים והם יהיו היורשים בטל אעברה נא. וז"ש המדרש ואעפ"כ נתקיים במשה ואעשה אותך לגוי גדול.

לרחק בע"כ מוכרחים לבקש ולהמציא אופן ממוצע לקיים דברי שניהם. זאת ראה איש האלהים ויוכח לאמר אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר סלח נא נראה דברי מי עומדין. **באור** זה על דרך אחד בא אל מחותנו לגמור עסקיו בדבר ההתקשרות ולהכין ולזרז את אבי החתן לבוא אל החתונה ליום המוגבל בכתבי התנאים, וזה משיב לו כי ביום המוגבל הזה יהי' יריד גדול בעיר פלונית והוא מוכרח לנסוע על היריד, וזה תופש בו ללכת עמו לב"ד לאמר הלא ביום פלוני הוא זמן החתונה אשר יעדנו, ויצא הדין כי מהצורך לראות איזה מב' ענינים אלה אפשר לדחות על יום אחר, לאמר כי החתונה תהיה חתונה בעת יתוועדו הצדדים מה לי ביום זה או ביום אחר, משא"כ היריד הלא הכפריים יבואו בו ביום ואין בידו לדחותו על זמן שירצה הוא.

כן אמר משה להקב"ה אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר ושמעו מצרים גו' סלח נא גו' ואם תאבה לקיים רק דבריך יתבטלו דברי מכל וכל, ותיכף יהיה היריד ושמעו מצרים גו', לא כן אם עתה יתקיימו דברי מה שאני אומר סלח נא גו' יתקיימו גם דבריך שאמרת להעניש אותם כי חתונה כזאת אפשר לדחות על זמן אחר, משא"כ היריד יהיה תיכף.

וזה מאמר משה רבינו ע"ה נראה דברי מי עומדים כלומר דברי מי יש להעמיד ולעכבו לזמן אחר, וכן עשה יתברך והבטיח לו סלחתי כדברך ואולם חי אני גו' אם יראה איש באנשים האלה את הארץ, והבן.

חלק יד

ה' ארך אפים גו' (י"ד, י"ח) ובגמרא: אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב ארך אפים[398] ולא כתיב ארך אף, ארך אפים לצדיקים ולרשעים (בבא קמא נ', ב').

הנראה בבאור זה על דרך עשיר היה לו שפחה מרשעת ולא נתנה לב להטות אוזן אל דברי הגברת ותבקש מאת בעלה לאמר גרש האמה הזאת, ויען ויאמר לא נאוה לפני לעשות כן לשלח אמה באמצע הזמן, ויהי היום והגברת היתה בחנות ובנה הילד על יד המשרתת והקול נשמע כי המשרתת הכתה אותו הכה ופצוע עד שפך דם עליו, ותבוא

[398] עי' רש"י ז"ל (עירובין כ"ב, ב') בד"ה ארך אפים שפי' ב' רצונים. ואולי יתכן בבאור מאמר ארך אפים על דרך עשיר ונדיב גדול טוב לכל, נזדמן לו שלא היה בביתו בין הזמנים ואשתו רחקה את משרתו ולקחה משרת אחר לביתה, וכאשר בא העשיר מן הדרך אחר כמה שבועות אז בא לפניו משרתו ויבך ויתחנן לו שיחזירהו אצלו, וידחהו מיום ליום ומחודש לחודש, ושאלו אותו וכי דרכך בכך הלא ידענו טוב לבך כי זה דרכך מעולם להיטיב לכל דורש טובתך ולמה לא תענה אל העלוב הזה השיב ואמר אם אומר להיטיב עמו מוכרח אנכי לעשות רעה אל המשרת החדש לגרש אותו באמצע הזמן ואין דרכי להטיב לזה ולגלגל רעה לאיש אחר, לכן אדחהו מחודש לחודש ויגיע סוף הזמן ויסע פלוני אל מקום אחר. כן הקב"ה להיותו טוב לכל ומה גם אל הבנים בניו, ועתה הם צועקים ואינם נענים והטעם כ"א יגלה כבודו לעיני הבנים מוכרח להכניע כל זדים והוא בתוך הזמן כי עוד לא נתמלאה סאתם, נמצא מה שהוא מאריך אף לרעים זה גורם איחור הטוב לטובים, אולי זהו כוונת רש"י ז"ל ב' רצונים. וזהו מאמר הפייטן דרכך אלהינו להאריך אפך לרעים וזה סבה להאריך גם ואל הטובים והיא בעצמה תהלתך כמאמר הן הן גבורותיו כו':

הגברת ותרא כל אשר עשתה המרשעת ותבך ותתחנן לפני בעלה לאמר גרש האמה היום הזה, וימאן ויאמר ההכרח אתי להמתין עד כלות הזמן. ומעתה הנה העשיר הזה ברוחו הנדיבה הוא מאריך שני כעסים אחד כי היה לו לכעוס על האמה מצד עצמה כי היתה מרשעת, ב. היה לו לכעוס על כל הרעה אשר עשתה לבנו מחמדו.

כן ממש הוא יתברך יש לו לכעוס על הרשעים לב' סבות, א. מצד עצמם כי הם רעים וחטאים לה' מאד, ב. על כל הרעה אשר עושים אל הצדיקים (עבירות בין אדם לחבירו). וזהו ארך אפים לרשעים היינו מצד עצמם שהמה רעים בעיני ה', ב. ארך אפים לצדיקים היינו על הרע שעושים אל הצדיקים:

חלק טו

נושא עון ופשע גו' בגמ': מעביר ראשון ראשון כו'.

באור זה נראה לדעתי על דרך מאמר המשנה ר' יהודה אומר ראשון ראשון משמט (פרק י' דשביעית) פי' אם לקח פעם אחת באמנה וחזר ולקח פעם שני' באמנה, הראשונה נעשה מלוה כו', וכן לעולם האחרונה אין שביעית משמטתה, וזהו מאמר **כי לא לעולם אריב** גו' (ישעי' נ"ז, ט"ז) כלומר על עבר רחוק ודאי לא אריב. והדברים האלה תמצא (במדרש שמות רבה ל"א) אם כסף תלוה גו' אין בריה שאינה חייבת להקב"ה אלא שהוא חנון ורחום מוחל על כל הראשונים שנאמר אל תזכר לנו עונות ראשונים משל כו' כך הבריות חוטאין לפניו ואין עושין תשובה והוא מניח להם ראשון ראשון וכשהם עושים תשובה באים להזכיר החוב שעשו בראשונה והוא אומר להם אל תזכרו ראשונות כו' (ועי' עוד מה שכתבנו בזה בקול יעקב קהלת על מאמר ברב. חכמה רב כעס):

חלק טז

ואולם חי אני גו' כי כל האנשים הרואים את כבודי גו' **אם יראו את הארץ** גו' (י"ד כ"א-כ"ג).

דע מה שנגזר עליהם שלא יכנסו לארץ גם כי עשו תשובה כי אמרו הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו, גם ה' יתברך העביר חטאתם ואמר סלחתי. אמנם דע כי כבר כתבנו (בקול יעקב ריש אסתר) על מאמר **כי נטשת עמך בית יעקב** גו' (ישעיה ב', ו') כי הוא יתברך עמד וימודד והעריך ערך האומה נגד ארצה המסוגלת להם כפי תכונת אישיהם, האומה האוהבת כשפים הושיבה במצרים המסוגלת לזה, האוהבת זהב הושיבה במקום אשר עפרות זהב למו עיין שם באורך. וישראל מצד מזגם וטבעם המה עם בינות והמה מסוגלים אל החכמה ודעת קדושים ואין מקום מוכשר לענין זה כארץ ישראל המסוגלת להחכים ולטהר יושביה.

ומעתה נמתיק הדברים ע"פ משל לאדם פחות הערך אשר עלה במעלה ההצלחה ונתעשר מאד, והיתה לו בת, ויבואו השדכנים והציעו לפניו ב' ענינים, אחד עם בן עשיר גדול רע מעללים נבל וחסר לב, השני עם בן הרב הגאון רק הרב לא יתן מאומה, ויבחור לעצמו את הענין השני ויאמר אל השדכן טוב תתי אותה אל בן הרב, אך לכל הפחות את זאת יעשה הרב להלביש את בנו בגדי חתונה כמשפט אב לבנים, ואל הכלה יתן נזמים ולא יותר, ויאמר הרב לא אתן מאומה ואם רצונו להתקשר עם בני יתקשר באין מוהר ומתן כל מאומה, השיב העשיר אם הדבר כן טוב לי להתקשר עם פלוני העשיר והוא ירבה לי מאד מוהר ומתן, ואוהביו ואחוזת מרעיו בשמעם את דבריו פערו פיהם עליו וידברו על לבו עד כי נתעשת ויבוא אל הרב ויאמר הנני אדוני אעשה כאשר אדוני דובר, ונעשה ההתקשרות למז"ט, אז אמר הרב נחמתי כי דברתי עמך מענין זה לא אוכל להתקשר עמך, כי תחלה חשבתי כי רוחך הטובה העירה אותך שלא להתקשר רק עם בן גדולים וטובים ואתה מוקיר רבנן, אבל אחר אשר הקשבתי ואשמע כי בעבור זוג נזמים שמת את לבך לשדך עם פלוני אלמוני רשע ובוגד, אם תשקול עתה כעפר כסף לא אעשה הדבר הזה אחר כי אינך מכיר חין ערכו של הת"ח, ולא ביקר גאונו ותפארתו, א"כ מה לי ולך.

הוא הדבר בהמרגלים כי אחר אשר הוציאו דבה ודברו חסרונות על ארץ ישראל עד כי הסכימו כלם ואמרו הלא טוב לנו שוב מצרימה ושקלו מצרים נגד ארץ ישראל וארץ מצרים משובחת יותר אצליהם א"כ כבר נשלל ונעדר מהם ההרגשה ביקר קדושת הארץ ומעלתה, ולא יבינו מנוגה אור החכמה והקדושה אשר יהל שמה, והם מה שרצו ליכנס בה היתה מגמתם רק לאכול מפריה א"כ לזה מסוגלים גם שאר ארצות, ומה נאוו בזה דבריהם ז"ל אשר זכרנו למעלה משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ועשירה ובת טובים אמר הבן אלך ואראה אותה כו' כך הקב"ה אמר לישראל טובה הארץ ולא האמינו ואמרו נשלחה אנשים כו' אמר הקב"ה אם מעכב אני עליהם כו' אלא יראו אותה ובשבועה אם אתם נכנסים לתוכה. אשר ע"ז יתחמץ לבב אנוש איך נשבע הקב"ה על זה, הלא האדם הוא בעל בחירה ואולי יבחרו בטוב ולא יוציאו דבה רק יספרו בשבחה, אבל דע כי הנותן מתנה באין ספק הוא נותן כפי כחו כי העשיר אם יתן מתנה לאוהבו שוה כסף אחד הלא ישחק לו, וכן הגבור כאשר ימית זבוב מה זה לאיש כמוהו, וה' יתברך בתתו מתנה אלינו עם קרובו א"י אם היה בתוכה עם חלש כנשים וחגבים אין זה גבורה, לכן היו בה גבורי כח אשר מעולם, וילידי הענק והערים בצורות דלתים ובריח, ומעתה אחר אשר אמרו נשלחה אנשים נשבע הקב"ה שלא יכניס אותם לתוכה ממש על דרך חולה במעיו קרא אל ביתו רופא חכם מפורסם מאד ויבוא ויתבונן במחלהו ויאמר אליו אל תירא

ידידי כבר נקראתי לפלוני אלמוני שהיה חולה כמוך ועל ידי שב לאיתנו, רק אתן לך כוס המשבר למען תפול תרדמה עליך תשכב וערבה שנתך ואז יהיה לאל ידי לעשות ולסדר רפואתך, וישאלהו החולה לאמר מה זאת תעשה לי אח"כ ויען ויאמר מה לך לדעת זאת, ויאמר א"כ אלך אל החולה אשר אמרת והוא יספר לי אשר עשית עמו, אמר לו הרופא אם אין אתה מאמין בי כי ממכותיך ארפאך נשבע אני כי תמות מחולי זה, וילך ממנו בחרי אף, וישאלוהו אנשים איך נשבעת לו כי ימות ע"י שאלתו את פלוני, השיב ואמר דעו כי פלוני החולה אחר אשר נתתי לו המשקה וירדם בקעתי בטנו והפכתי וסדרתי כל האברים הפנימים אל מקומם הנכון, לכן זה האיש אשר אינו מאמין בי וכל חפצו לדעת תחלה הלא כאשר ידע ודאי ימאן בהרפואה כי יפחד וירעד ממעשה הרפואה.

הנמשל ארץ ישראל היו שמה גבורים וענקים אשר לא ראינו כאלה ומן הנמנע היה אל כל עם ולשון להלחם עמהם רק אם ה' יתברך ילחם בעדנו בכחו הבלתי בע"ח וזאת היה ראוי להם להאמין אחר רוב הנסים והגבורות אשר ראו ביציאת מצרים ואשר עשה עמהם במדבר לכלכלם בלחם שמים, ואחר שהבטיח אותם להביאם אל ארץ טובה התחילו מסתפקים ואמרו נשלחה אנשים גו' ולא העלו על לבם יכלתו יתברך אבל חשבו לכבוש את הארץ בדרכים טבעיים כמלחמת בשר ודם, אז נשבע ה' שלא יכנסו בה כי ודאי אחר אשר יראו בעיניהם הכח והחזק אשר בהעמים והענקים, ירפו ידיהם וכמו שהיה לבסוף שאמרו אפס כי עז העם גו'.

והוא שאמרו רז"ל (סוטה ל"ה, א') אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם לפני אני אקבע לכם בכיה לדורות ומאותה שעה נגזר על בית המקדש שיחרב ויגלו ישראל מעל אדמתן, אשר על דעתי עשה יתברך את זאת לטוב לנו כמאמר **לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה** (תהילים נ"א, י"ט) ומלת ונדכה צריכים באור, אבל דע כי ב' בכיות יש אחת אהובה ואחת שנואה כי העני שאין לו גם לחם רעבונו ואין כסות, בקרה בא ומתפלל, לעת ערב יעתר אל אלהיו וירצהו ויענהו, ויש עשיר רואה בחבירו שהרויח יותר ממנו וכעסתו צרתו וקנאתו והוא בא ושופך נפשו לפני ה' על רכושו כי מצער הוא, הנה הבכיה הזאת היא מגונה מאד.

וזהו לב נשבר ונדכה היינו כאשר באמת הוא נדכה ועי"כ בוכה, אז אלהים לא תבזה, לא כן בכיית העשיר המקנא, א"כ ישראל אשר בכו במדבר בעשרם וגדולתם היה בכיה של חנם ר"ל שלא יקבלו שכר על בכייתם, אבל אקבע להם בכיה לדורות שיחרב המקדש ולא תהיה הבכיה בחנם אבל יקבלו עליה שכר גדול כמשפט אל הבוכה ומתאבל על חורבנו. וזה דומה לעשיר יש לו בן יחיד ואינו רוצה לעסוק לא בתורה ולא בדרך ארץ

אבל הולך ומטייל מנגן נגונים כל היום, אמר לו האב א"כ אתן אותך אל החזן ותהיה אצלו משורר ותבוא לתכלית טוב בנגינותיך, משא"כ עתה אתה מנגן בחנם וזהו אתם בכיתם בכיה של חנם כו':

חלק יז

אמר אלהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם במדבר הזה יפלו פגריכם גו' **וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה והביאתי אותם** גו' **ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם** גו' (י"ד כ"ח-ל"ג).

הב' כתובים האלו כבר נראים כשפת יתר הלא הם כתובים תחלה במדבר הזה יפלו פגריכם גו' וטפכם גו' ולמה חזר וכתב אותם לאין צורך.

אבל לדעתי בא הכתוב להורות שלא יקשה לאמר מי יודע אם הבנים יהיו טובים מאבותיהם עד שיש להחליט עליהם שהם יבואו שמה והם יירשוה, ואם כדי לקיים השבועה אשר אל האבות הקדושים א"כ עתה יגדל נא כח ה' להביא את הדור הזה אל הארץ. לזה חזר הכתוב ואמר ופגריכם אתם יפלו במדבר, ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם גו'. והבאור בזה על דרך שכתבנו בספר קול יעקב על מאמר **ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה** (אסתר א', י"ט) ר"ל כי באין ספק כאשר יקח אחשורוש אשה אחרת ודאי תהיה אשה טובה, יען כי מורא יעלה על ראשה פן כמשפט ושתי יעשה גם לה, וזהו - לרעותה הטובה ממנה, כלומר מסבתה, כי האחרת תקבל מוסר ממנה. וכענין הזה אמר הכתוב פה כי בניכם באיזה בחינה שיהיו בע"כ יהיו ראויים לבוא לארץ ישראל, מסבת שיהיו רועים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם, כלומר יהיו נושאים על פיהם העונש אשר הגיע עליכם ויחזרו עליו תמיד, בהכרח יהיו הבנים יותר ראויים מאבותיהם:[399]

[399] ובמדרש **את הכל עשה יפה בעתו** (קהלת ג', י"א) ראויין היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שיכנסו לארץ מיד, אלא שהיו האילנות ישנים מימי נח, אמר הקב"ה מה אני מכניס את ישראל לחורבה, אלא הריני מקיפם דרך המדבר ארבעים שנה כדי שיעמדו הכנענים ויקיצו ישנות ויטעו חדשות, ר' אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו, דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו ר' ברכיה משום ר' אלעזר אומר מחלוקת שהיתה בין רחבעם ובין ירבעם, בין דוד ושבע בן בכרי היתה ראויה להיות (עיין מאמר (שמואל ב' יו"ט) אתה וציבא תחלקו את השדה) אלא אמר הקב"ה עדיין לא נבנה הבית המקדש ואני מכניס מחלוקת במלכות בית דוד אלא יבנה ביהמ"ק ואח"כ מה דהוי בסופה הוי ר' אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו (פרשה ג', י"ד-ט"ו). הדברים מפליאים לב כל קורא בהם ולמה אמר עוד ב' פעמים אפילו לדבר עבירה יפה בעתו, עיין מתנת כהונה כתב טעות סופר הוא שהכפיל הדברים, אכן גם אם טעות סופר הוא שהכפיל עכ"פ מהצורך להבין מאמר ר' מה כוונתו בזה שאפילו לדבר עבירה יפה בעתו. ולי מה יקרו בזה דברי הרב מו"ה אליהו מ"צ נ"י כי רצון חז"ל לבאר לנו חסדי ה' הנאמנים אשר גם באשר הוא מעניש יהיה העונש בעת הראוי, והראה זאת בב' פנים כי העונש שהיה על ישראל במדבר היה העונש תיכף אחר המרגלים במדבר הזה יתמו כו' גם כי הקב"ה הוא ארך אפים אבל להיות העונש טובה גדולה מצד שיהיו ישראל

חלק יח

אל תעלו כי אין ה' בקרבכם גו' (י"ד, מ"ב)

מלת בקרבכם אין לה מקום במאמר זה כי מהצודק היה שיאמר כי אין ה' עמכם, אבל מאמר בקרבכם יש לו הוראה אחרת כמו **וקרב איש ולב עמוק** (תהלים ס"ד, ז') אשר ע"כ דרשו חז"ל (בילקוט ואתחנן) גוי מקרב גוי כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הבהמה. **אבל** הבאור הנכון בזה ע"ד שמצאנו במדרש אמר הקב"ה למשה אמור אליהם לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם הם אמרו אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו גו' (פרשה י"ז, ג' בשינוי לשון). פי' כי כבר ידענו אשר ישועת ה' היא רק אל הבוטחים בו ולבם נכון עמו נאמנו מאד, כמאמר ארבעה צריכים חיזוק וא' מהם בטחון, וזה מבואר בנביאים הרבה פעמים, ולכן אמרו אל משה אנה אנחנו עולים אם אחינו המסו את לבבנו וא"כ אין אנחנו ראויים עוד אל הישועה (וכבר דברנו מזה הרבה ריש פרשתנו ע"ש). וזהו שהכפיל הכתוב ואמר **ואומר אליכם לא תערצון ולא תיראון מהם** (דברים א', כ"ט) הכפיל האזהרה לאמר לא תערצון עתה, ומה שאתם דואגים כי בקרבכם אל המלחמה יתגבר עליכם הפחד ואז לא תצליחו, לזה הבטיח אותם כי בבואם שמה תחזקנה ידיהם כי לעינים יראו איך נמוגו כל יושבי הארץ מפניהם ולבבם מלא פחד ורעד, והם כאשר אמרו אחינו המסו את לבבנו הוכיחם משה רבינו ע"ה ואמר **ותזדו ותעלו ההרה** (דברים א', מ"ג) פי' שהתגברו על עצמם לעלות ההרה והפחד עוד הוא בקרבם, רק הכריחו את עצמם לעלות והיא לא תצלח.

וזהו שאמר הקב"ה למשה אמור אליהם לא תעלו ולא תלחמו יען כי אמרו אחינו המסו את לבבנו וא"כ בהעדר הבטחון איך הם יכולים ללכת, וזהו אל תעלו כי אין ה' בקרבכם פי' בקרב מחשבתכם:

חלק יט

אני ה' דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת במדבר הזה יתמו גו'. (י"ד, ל"ה)

באור זה בהקדים מאמר **העל אלה לא אפקוד נאם ה' ואם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי** (ירמיה ה', כ"ט). דע כי כבר אמרו חז"ל על מאמר **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב') משל לנושה בשני בני אדם

משוקעים במדבר עד אשר יכינו העמים נטיעות חדשות סיבב יתברך שיהיה העונש יפה בעתו. ועל זאת אמר רב אפי' לדבר עבירה יפה בעתו ור' ברכיה הוסיף ואמר מחלוקת שהיתה בין רחבעם ובין ירבעם כו' עדיין לא נבנה ביהמ"ק פי' כי שם היה בהיפך שמה היה הקב"ה מעכב העונש ולא ענש תיכף אחר החטא כי היה לטובה כדי שיבנה ביהמ"ק תחלה. וע"ז אמר רבי אפילו לדבר עבירה ופירש רבי על ב' הזמנים בין אם העונש מהרה בין אם העונש לאח"ז בשניהם את הכל עשה יפה בעתו, והענין נחמד ונעים:

אחד אוהבו ואחד שונאו מאוהבו נפרע מעט מעט משונאו נפרע בבת אחת, ומאהבת הקב"ה את בניו ע"כ יפקוד עליהם גו' (ע"ז ד', א') ובלשון רש"י ז"ל שם פקידה משמע מעט מעט כאדם שפוקד את חבירו לפרקים.

וזהו ממש מאמר העל אלה לא אפקוד בם וכי גם פקידה במעט מעט לא אעשה להם הלא אם היה מזדמן מעשים כאלה בגוי אחר אשר כזה הלא תתנקם נפשי לנקום נקמה כמשפט הראוי וא"כ הרבה צדקה וחסד אעשה עמהם כי אהיה נפרע מהם מעט מעט, וזהו ג"כ מאמר אני ה' דברתי גו' מאמר זה הוא ענין התנצלות למשה שהעתיר בעד העם ומה הועיל בתפלתו עליהם, ע"ז אמר לו הקב"ה כי הם ראויים לעונש גדול מאד כאשר אמר תחלה אכנו בדבר גו' ובעונש כזה לא היו יכולים לעמוד והרבה התחסד עמהם עתה כי הרחיב להם זמן ארבעים שנה, על דרך מאמר הנ"ל מאוהבו נפרע מעט מעט, וזהו אני ה' דברתי פי' חסד ורחמים אני עושה עמהם להעניש אותם אחד מאלף ממה שהם חייבים, וכי תאמר הלא הם נענשים כלם ואיה החסד והרחמים לזה ביאר ואמר לו אם לא זאת אעשה לכל העדה כמתמיה ואומר וכי גם עונש כזה לגבות מהם מעט מעט ג"כ לא אעשה.

חלק כ

ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת (ט"ו, ל"ב).

הנה מאמר ויהיו בני ישראל במדבר נראה אך למותר כי לא היו במקום אחר כל משך זמן ארבעים שנה, ולא נאמר מאמר זה במקום אחר רק פה במעשה מקושש.

והנראה כי כבר מבואר ברז"ל (שבת צ"ו, ב') מקושש מעביר ארבע אמות ברשות הרבים היה ובגמרא מצאנו רומיא דב' ברייתות זאת אומרת כי המדבר חשובה רשות הרבים וזאת אומרת אין דינה כרשות הרבים, אמר אביי לא קשיא (שם ו', ב') כאן בזמן שהיו ישראל שרויין במדבר כאן בזמן הזה. ומעתה כל עצמו שהיה מקושש זה מחוייב סקילה רק בעבור שהיו ישראל שרויין במדבר והיתה חשובה רשות הרבים, לכן יפה הקדים הכתוב ואמר ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו מקושש לכן נתחייב כדין מעביר ד' אמות בר"ה:

חלק כא

והיה לכם לציצית וראיתם אותו וזכרתם כו' **ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם** (ט"ו, ל"ה).

דע כי כבר כתב הרב אלבולידא ז"ל ושארי מפרשים על מה שעשה הקב"ה שפטים בדור המדבר הכל שלא כדרך הטבע, יען כי גם חטאיהם היה שלא כדרך הטבע, כי כל חוטא

הנה חטאו נמשך מן הקודם אל המאוחר, היינו מן החושים אל הרצון והשכל כאמרם ז"ל במדרש עין רואה ואח"כ הלב חומד (במדבר רבה י') אבל דור המדבר הלא עיניהם ראו מעשה ה' ונפלאותיו, ואח"כ לבם נהפך בקרבם להרהר בספיקות בטענות מזוייפות להכחיש מציאות הנסים, להכחיש את עיניהם אשר ראו דברים אשר הם חוץ לטבע, ומן המאוחר נזורו אחור אל הקודם להכחיש עדות החושים שהם העינים אשר ראו, הנסים והנפלאות וחשבו מזימות להכזיב הענינים אשר ראו ולדבר תועה שהיו כל המעשים כמעשה ארץ מצרים שהחרטומים עושים בתחבולות ולהטים.

וזהו שאמר ועשו להם ציצית לדורותם, והיה מאמרו לרבים נסתרים כי גילה להם רז סגולת מצות ציצית שיועיל ההסתכלות בהם לדורותם, כי העין גורם ללב לחטוא על כן - וראיתם אותו וזכרתם כו'. ואח"כ הוסיף ואמר להם בלשון נוכח לאמר כי גם לכם אנשי דור המדבר יהיה לכם לציצית להציל אתכם מן הפח היותר קשה שהוא חטא הבא מן המאוחר אל הקודם, וזהו שאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם והזכיר הכתוב תחלה את הלב ואח"כ העין היפך הטבע אשר תחלה העין רואה ואח"כ הלב חומד. רק בדור המדבר היה הענין שלא כדרך הטבע שתחלה הרהרו בלב ומן המאוחר נזורו אחור אל הקודם להכחיש גם עדות החושים, וזהו ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם היינו מה שאתם דור המדבר זונים בהם לאחור. (ועיין עוד מ"ש בפתח האהל דברים בבאור מאמר אחרי לבבכם זו מינות ויתבשמו הדברים):

חלק כב

למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי (ט"ו, מ'). מדרש: משל לאחד מושלך לתוך המים הושיט הקברניט את החבל ואמר לו תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים, אף כך אמר להם הקב"ה לישראל כל זמן שאתם מדובקים במצות **ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום** (דברים ד', ד') וכו' אמר להם הקב"ה לישראל בעוה"ז ע"י יצה"ר אתם פורשים מן המצות ולעתיד לבוא אני עוקרו מכם שנאמר **ואת רוחי אתן בקרבכם** (יחזקאל ל"ו, כ"ז) (פרשה י"ז, ו').

דע כי הקב"ה צוה אותנו על התורה ועל העבודה, העבודה היא עשיית המצות בזמנם ובמקומם הראוי להם, והתורה היא ללמוד וללמד ולהגות בה יומם ולילה ע"מ לשמור ולעשות. כמאמר מרגלא בפומיה דר' מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי נצור פיך מכל חטא כו' (ברכות י"ז, א'). באור הכפל לשקוד על דלתי תורתי, ונצור תורתי כו' לאמר כי העבודה ומעשה המצות מחייבת אותנו בהכרח ללמוד לדעת המעשה אשר נעשה, מתי,

ואיך, וכמה, אבל בעבור מעשה העבודה לבד היה די לאדם ללמוד דבר בעתו, הלכות פסח בפסח וכדומה מן המצות ללמוד הלכותיהם בהגיע תור מעשיהם. ומה גם כי היה די לאנשים בהתמנות מורה צדק בכל עיר אשר בהגיע זמן מצוה מן המצות יאמר להם ויורה לפניהם המעשה אשר יעשו, ויהיה דורש בבה"כ הלכות זמנים במועדם.

ובאמת לא כן הדברים כי זאת היא מצוה בפני עצמה לשקוד על דלתי התורה יום ולילה ואנחנו מחוייבים ללמוד גם אם הלמוד הוא בדינים והלכות הבלתי נוהגים עתה, כל ספר תורת כהנים ועבודת המקדש, טומאה וטהרה, שאין עתה בידינו ענינים כאלה לקיימם עד עמוד הכהן לשרת בקודש. וזאת נקראת שקידה כמו **מקל שקד** גו' **כי שוקד אני על דברי לעשותו** (ירמיה א', י"ב) והשקידה בהכרח שיצטרף אליה הזכרון והשמירה בלב הלומד לזכור את ההלכות עד יגיע זמן קיומם. לכן אחר שאמר לשקוד על דלתי תורתי הזהיר ואמר עוד נצור תורתי בלבך לחזור על הלמודים פעמים רבות עד שיהיו שמורים ונצורים אצלו כמאמר אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (כתובות ע"ז, ב')[400] ומחוייבים אנחנו ללמדו ולחזור הלמוד גם דברים שלא יקיים אותם בזמן הזה עכ"ז יהיו מורגלים

[400] ובגמרא לא יערכנה זהב וזכוכית גו' אלו דברי תורה שקשים לקנותם כזהב ונוח לאבדם כזכוכית (חגיגה ט"ו). באור זה דע כי החפץ היותר יקר יהיה קלקולו יותר מצוי, כי כאשר נביט במדרגות הנמצאים, דומם, צומח, חי, מדבר, זה למעלה מזה, הדומם מעולם אינו צריך תיקון ולא יזדמן אליו כל השחתה והפסד כמאמר **והארץ לעולם עומדת** (קהלת א', ד'). והצומח להיותו במדרגה משובחת הוא צריך תיקונים, לחרישה וזריעה להשקות הזרעים וכדומה כמה מלאכות, ובהסיר השגחה מעליו ימולל ויבש והיה לבער. והחי המשובח ממנו הוא צריך לשמירה עודפת, להאכילו להשקותו להכניסו לדיר, ואם יכוהו ירגיש כאב ויצטער. והאדם המשובח מכלם שמירתו עודפת על כלם, הוא לא יאכל מה שהבהמה אוכלת אבל מאכלו בריאה כל חלב דגן תירוש ויצהר ומלבושו ודירתו וכל ענייניו על כלם יתן שבעה עינים, ואם יתעלם מהם תפסד הרכבתו ואנושותו. ואם כן התורה היקרה מפז ומפנינים אליה ראוי השמירה היותר מעולה כי לעוצם יקרה והודה התעיף עיניך בה ואיננה, ולא תוכל להתעלם ממנה גם רגע, וזהו לא יערכנה זהב אלו דברי תורה שקשים לקנותם כזהב, וע"כ ונוח לאבדם כזכוכית. וזהו מאמר **ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ** (בראשית ד', ו'-ז'). כי הנה הקרבנות שהביאו קין והבל היו ע"ד הקרבנות שהביא איוב עולות מספר כלם כי אמר איוב אולי חטאו בני, והבל חשש לזה מאד לכן הביא מבכורות צאנו ומחלבהן, אבל קין לא חשש לזה כ"כ ע"כ הביא מן הבא בידו, וכאשר לא שעה יתברך אל מנחתו חרה לו אחר שאינו יודע מה חטא, ע"ז אמר לו יתברך אשכילך ואורך דרך היצה"ר כי הוא עומד ומעריך מלחמות עם האדם בתמידות לא ישבות גם רגע וע"כ צריך האדם ג"כ בתמידות להיות חרבו על ירכו ולעמוד על המשמר כאותו שהוא שומר את מדינות ממשלתו שלא יבוא בגבולו השונא האורב לבא עליו, וכאשר יאבה במנוחה ויחפוץ לנוח מעט הלא קל מהרה יכנס האויב ויבוא תוך ארצו. כן הזהירו אותנו חז"ל לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר, מאמר לעולם מורה כי אף אמנם כי נדמה בעיניך שהיצה"ר עזב אותך ואינו מפתה אותך לכל חטא ועון דע כי שקר הוא. וזהו הלא אם תיטיב שאת הורה בזה כי אין לאדם דרך ממוצע כלל, כמ"ש החסיד ז"ל בחובת הלבבות (ברביעי משלישי ובחמישי מחמישי) בן אדם ראוי לך לדעת כי השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצרך כו' ואתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך, והוא מורה אותך בחצים הממיתים לשרשך מארץ חיים, ואם תהיה נזהר ממנו תנצל ותמלט עכ"ל. וזהו אם תיטיב כאשר תשתדל להטיב מעשיך בכל עת ולעלות במעלות שקידה, שאת - הלא תתעלה במדרגתך, ואם לא תיטיב אין לך דרך ממוצע רק מיד כאשר תתעלם מהוסיף בשקידה הנה לפתח חטאת רובץ, שם ירעה ושם ירבץ האויב האורב כי כאשר תתעלם משמירתך ממנו יכנוס אליך ויחטיאך כי אליך תשוקתו ללחום עמך ולהפילך, אבל אם תתעורר אתה עליו ותזדיין נגדו להרגיז היצר טוב עליו בתמידות והשער יהיה סגור אז ואתה תמשל בו, א"כ ראה איך השקידה מוכרחת ולא תוכל להתעלם.

וזכורים אצלו, כמו הלכות תפלין וציצית שהוא חייב לקיימם כל שעה. ואם אמנם אין אתנו יודע עד מה מהסגולה הזאת בלתי העומדים בסוד אלוה, אשר ע"כ לחמו המלאכים עם משה רבינו ע"ה ובקשו לפגוע בו (שבת פ"ח) ואמרו תנה הודך על השמים והם אינם בעלי מעשה לעשות המצות ולקיימם, בע"כ כי יש סגולה נפלאה בהלמוד עצמו מלבד הקיום וההוראה היוצא ממנה, עכ"ז ראוי לדעת גם לפי דל השגתנו מדוע נתחייבנו על השקידה והזכירה ושמירה של תורה ומצות אשר הם הלכתא למשיחא ומה תועלת לנו עתה בזה.

אבל דע כי אנחנו מחוייבים להתנהג עם הקב"ה כדרך שהקב"ה התנהג עמנו, כי בהיותנו במצרים לא היינו ראויים לשרת בקודש רק הקב"ה ברוב טובו בחר בנו בעבור ראותו מה שעתידים לעשות כי יעמדו לקבל תורה ומצות בהר חמד אלהים. כמו שהשיב למשה רבינו ע"ה על שאלתו מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים (שמות ג', י"א). ובמדרש: באיזה זכות, כי משה רבינו ע"ה ראה אותם ערום ועריה, השיב יתברך ואמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. הנה בחסדו הגדול יתברך העלה בזכרונו מה שיהיה אח"כ ובעבור זאת גאל אותנו, לאמר כי סופם לעבודת ה' וזהו תעבדון גו'. כן מחוייבים אנחנו על השקידה והזכרון וזהו מאמר אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים בעבור העתיד להיות לכם לאלהים כך תתנהגו עמי.

וזהו טעם נכבד על מאמר למען תזכרו גו' והמדרש בא לבאר התועלת הנמשך מזה ואמר כי אנחנו בעוה"ז כמי שטובע בנהר והקברניט מושיט לו את החבל ודאי מחוייב זה האיש להחזיק החבל בידו לא ירף ממנו רגע, כך מחוייבים אנחנו להיות דבוקים בתורה כמאמר **החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך** (משלי ד', י"ג) וזה לא יתקיים ביד האדם בלתי אחר השקידה ולזכור אותה ולשמור לעשותה בזמנים הראויים במהרה בימינו. וזהו שסיים המדרש בעוה"ז ע"י יצה"ר אתם פורשים מן המצות כי לא יערבו לכם בהיותם סגולתם נעלמת, אבל לעתיד אני עוקרו מכם אז תפקחנה עיניכם לדעת טוב סגולתה ויקר תועלתה:

קרח

חלק א

ויקח קרח וגו' **ואנשים מבני ישראל** גו' **קראי מועד אנשי שם** (ט"ז, א'-ב').

באור זה על דרך מאמר **ולציון יאמר איש ואיש יולד בה** (תהלים פ"ז, ה').

דע כי לפעמים יזדמן מן הצבועים נוסע ובא למרחקים ולובש אדרת שער למען כחש שיחזיקו אותו לחכם חרשים ונבון לחש, אבל כאשר נשאל את פי אנשי עירו המכירים אותו מלידה מבטן הם יאמרו האמת ויתברר השקר. וכבר יש מי שהמליץ על מאמר אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו (אבות ב') היינו שתשאל את פי אנשי עירו אז תדע דבר אמת. זה שסיפר בשבח האנשים המצויינים לשם ולתפארת אשר בציון לאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה. כלומר הלא נולד עמנו פה ואנחנו מכירים אותו היטב מיום שנולד ביקר שמו ותהלתו. והכפיל ואמר איש ואיש לאמר כי חשיבות החכם במקומות אחרות אינה עצמיית כ"א בהצטרפות דלת ערך ההמון[401] אשר מפאת דלות השגתם הלא נחשב הוא לחכם. לזה אמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה כי כל אחד חשוב מפאת עצמו לא ע"י דלות כלל ההמון. זהו שאמר בשבח האנשים האלה נשיאי עדה קריאי מועד וגם בעת היותם בבית הועד ואז הם נבדלים מן ההמון גם אז היו אנשי שם וא"כ יורה כי חשיבותם מפאת יקר עצמותם.

חלק ב

וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בקר ויודע ה' את אשר לו גו' (ט"ז, ה'). מדרש: אמר להם משה גבולות חלק הקדוש ב"ה בעולמו יכולים אתם לערב יום ולילה כבר נאמר ויהי ערב ויהי בקר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך בשביל תשמישו של עולם וכו' כך **ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים** (דברי הימים א' כ"ג, יג) אם יכולים אתם לערב אותה הבדלה שהבדיל בין האור ובין החושך אתם יכולים לבטל את זה (פרשה י"ח, ז').
ומה מאד ראוי להתבונן בזה מה היתה כוונת משה רבינו ע"ה במאמר בקר, כי אם הכוונה היתה להמשיל כהונת אהרן אל דבר חזק שלא יוכל להתבטל יש ויש כמה דברים חזקים כראי מוצקים והכתובים משתמשים בהם, כמו **כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה** (שיר השירים ח', ו') וכדומה הרבה, ובע"כ כוונו חז"ל אל כוונה עמוקה במה שבחר משרע"ה במאמר בקר, אבל הסכת ושמע!
הנה רז"ל דרשו ויקרא אלהים לאור יום אלו מעשיהם של צדיקים ולחשך קרא לילה אלו מעשיהם של רשעים (במדרש בראשית). (תמצאנו מבואר באהל יעקב פרשת בראשית ע"ש וינעם לך) ודע כי הדרש הזה איננו רחוק מן הפשט, כי האדם גוף ונשמה וכמו אשר הגוף יש לו עיני בשר רואים ומבחינים בדברים גשמיים, כן השכל ועיני הנפש לראות

[401] וזה שאמרו במדרש עלית למרום כל עלוייך לא היו אלא מן המרום. באור זה כי כלל בני האדם גם בהזדמן ביניהם אדם גדול וחשוב אם יעלה לשמים שיאו למעלה אינו נחשב למאומה אבל משה רבינו ע"ה עלה לשמים וגם בין העליונים היה חשוב מאד עד אשר במרום שבית שבי בע"כ אשר חשיבותו למעלה לא היה מצד דלות הפחותים ממנו. וזהו כל עלוייך לא היו אלא מן המרום.

להבחין בין טוב לרע, וכמו אשר אל עיני הגוף נברא האור כן יש אל הנפש אורה המיוחד אליה לפי דקות ענינה. לכן מאמר ויהי אור רומז על שניהם, א'. על האור הנראה בעיני בשר, ב'. על אור השכל להבחין בין מעשיהם של צדיקים למעשיהם של רשעים.

ומעתה המאמר יתבאר יהה אף נעים והוא ע"פ משל לאחד בא אל חנות סוחר גדול לקנות אצלו על מלבוש, וזה בא אליו באישון לילה ואפלה וימהר הסוחר והדליק נרות בחנותו למען לראות את אשר יבחור לעצמו, והסוחר שאל אותו איזה סחורה בדעתך לקנות מן הפשוטים או מן החשובים, השיב ואמר אין הבדל בין סחורה לסחורה בין מין ומין כי הכל אחד ואיזה אשר אחפוץ אקח, ומחיר אחד לכל הסחורות, כשמוע הסוחר את דברי הנבל הזה הלך וכבה את הנרות אשר בחנותו והושיבו בחושך, וזה מתפלא ואומר לו מה אתה עושה, ויען הסוחר ויאמר אם כדברך שאין חילוק והבדל בין טוב לרע, ומחיר אחד לכל הסחורות א"כ הנר למה? הלא הוא כדי להבחין בין טוב לרע בין סחורה פחותה לסחורה יקרה, ולדבריך אשר דברת הנר אך למותר, רק כל סחורה שתעלה בידך קח לך.

הנמשל כי הקב"ה יוצר אור השכל מצורף אל אור היום שידעו אנשים להכיר בין איש לאיש, ולהבחין בחכמה ושכל טוב יתרון אחד על חבירו להעריך כל אחד לפי מדרגתו, וקרח בא ואמר כי כל העדה כלם קדושים והכל במדרגה אחת אין הבדל ביניהם כקטן כגדול, אם כן האור והשכל וההבחנה אך למותר.

וזהו שאמר להם משה גבולות חלק הקב"ה בעולמו ומתוק האור להשכיל לדעת בין איש לאיש, ואתם הלא יכולים אתם לערב יום ולילה ולכבות את אור היום, כי לדעתכם אין צורך אל הנרות אם כל הסחורות שוות, ובע"כ אתם רואים שאין זה ביכולת ביד מי לערב יום ולילה כי יש צורך גדול להבדיל ביניהם כי יתרון לאור מן החושך בשביל תשמישו של עולם, כך ויבדל אהרן להקדישו קודש קדשים, והענין נחמד.

חלק ג

מדרש: אמר להם משה אלו אהרן אחי נטל לעצמו את הכהונה יפה עשיתם שנתרעמתם עליו, עכשיו הקב"ה נתן לו שהגדולה והגבורה והמלכות שלו כל מי שעומד על אהרן לא על הקב"ה הוא עומד, לכך כתיב **ואהרן מה הוא כי תלינו עליו**, בוא וראה חסידותו של אהרן הצדיק בשעה שהציק משה שמן המשחה על ראשו נזדעזע אהרן ונבעת אמר למשה אחי שמא מעלתי בשמן המשחה כו' והכתוב מעיד עליו **מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד** (תהילים קל"ג, א') מה משה לא מעל אף אתה לא מעלת (עי' הוריות י"ב) לפיכך הנועדים על ה' (פרשה י"ח, ט').

וראוי להתעורר במאמר זה א'. על מאמר וכי אהרן אחי נטל לעצמו כו' היה צריך לומר בעצמו ב'. מה שאמר לכך כתיב ואהרן מה הוא כי תלינו עליו אין לזה באור ג'. סמיכות מאמר בא וראה חסידותו של אהרן מה ענינו ומה הוראתו ד'. מה שמסיים ואומר לפיכך הנועדים על ה' הוא מאמר סתום.

אמנם דע כי כבר כתבנו למעלה (פ' שלח) מענין ההבדל אשר בין ערב ובין מועיל, ובארנו שם כמה מאמרים בדרך נפלא מאד. ולפי הענין נאמר עתה בקוצר דברים כי יש דברים מכונים בשם ערב כמו כל תענוגי העוה"ז ויש מכונים בשם מועיל היינו שאין בהם ערבות כלל כ"א תכלית טוב, ולפעמים ימצאו דברים פרטיים שתרווייהו איתנייהו בהו יחד. וכמו כן תמצא במצות התוה"ק אשר קצתם בלתי ערבים על עושיהם ועוד כמשא כבד יכבדו ממנו, כמו מצות הצום ביוה"כ והצדקה וכדומה מהענינים המתנגדים אל טבע האנושי. ויש שיהיה בהם בחינת שניהם ערב ומועיל, ערב מסבת מתיקותם ומועיל בעבור היותם מצות השם ב"ה, כמו מצות עונג שבת, עונג יו"ט יש מקיימים אותם מחמת חשקת התענוג, אבל החסידים ואנשי מעשה אינם עושים כי אם להקים מצות ה' יתברך אשר צוה, לא לכוונת שום תענוג. וכבר ידוע כי המצוה אשר עשייתה מתנגדת אל יצרי לבו כמו מצות הצום וכדומה הנה לבעבור אשר המעשה כבדה עליו לעשותה א"כ ודאי שהוא עושה אותה למען קיים מצות השם, לא כן להתענג על ה' ביום השבת בעבור שהמעשה קלה מאד כי בעסקו בה גם שני היצרים כאחד נפגשו אם כן איה איפוא יבחן עונג זה לשם מי הוא אם לענג את השבת וכל ערבות המאכלים מורגש לו מפאת יצרו הטוב הממתיק אותם בפיו, או שכוונתו לענג את עצמו במטעמים אשר אהב. וע"כ זה הוא הגדול שבנסיונות אשר טוב התענוג לא יפסיד כוונת המצוה.

והנה אהרן בשעה שנמשח בשמן המשחה הלא במצוה זאת שניהם כאחד נפגשו, ערב ומועיל כי המשיחה ערבה וחשובה מאד מצד מעלתה שיזכה לגדולה ולתפארת שאין למעלה ממנה, וגם מועילה מאד כי הוא יהיה הנבחר לשרת בקודש כאשר הפליג עליו המשורר ע"ה **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** (תהלים ס"ה, ה'). וע"כ דאג הצדיק הזה פן התערב זר בשמחתו בהיות המשיחה דבר הערב להתהדר ולהתפאר בה, ואמר אוי לי שמא מעלתי בשמן המשחה, כי זה משפט הצדיקים השלמים שאינם מאמינים בעצמם, ולכן כאשר הרגיש שמחה בלבו דאג לאמר אולי השמחה הזאת מעורבת עם שמחת היצר ח"ו היינו שמחת הערב והעונג לא שמחת המועיל והטוב אשר בה. על זאת יצאתה בת קול ואמרה מה טוב ומה נעים, כלומר מה לך בכך אשר במצוה זאת יש בה גם שניהם גם ערב גם מועיל עכ"ז אתה אל תירא, כי אותך ראיתי תמים עם ה'

ועשית מצותיו בשמחה, וא"כ מה בכך אם מצוה זאת היא מבחינת הערב ג"כ. וזהו מה טוב (מוסב על סוג המועיל) ומה נעים (הוא סוג הערב) ור"ל למה יגרע כח המועיל אשר במצוה זאת ע"י היות בה גם ערבות, וא"כ שבת אחים גם יחד מה משה לא מעל אף אתה לא מעלת כי קדוש ה' כמוהו שלל מלבו כל ערבות וכל עונג ולבו התאוני כבר היה חלל בקרבו, ובלבו לא היה הרגשה אחרת כי אם שמחת הקימו מצות בוראו יתברך (ועי' השלמת הדברים למעלה פרשת תצוה על מאמר ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך כו'):

וכבר הזהיר הכתוב ואמר **לבלתי רום לבבו מאחיו** גו' (דברים י"ז, כ') היינו שלא יהנה ממה שחבריו יראים ממנו ומכבדים אותו, וכאשר התנהג כן עלתה מצוה זאת בידו כמו תפלין וציצית, לא כן אם כוונתו לעצמו. והדמיון בזה אחד חוטב עצים אצל חבירו ואינו משלם לו שכרו, ודאי תאמר עליו כי הוא עשק שכר שכיר, אמנם אם יקחהו להיות ממונה ומשגיח על סעודה גדולה שעשה מכמה מיני מאכלים ומשקים ערבים ויקרים, ועל פיהו ישק כל העם המסובים וזה לא יתן לו שכרו אותו, הלא לא תחשוב לעושק שכר שכיר כי הלא הרבה נהנה בעת התמנותו, ודאי אכל חלקו בראש ובשר הבריאה אכל וכוסו רויה. אמנם אם ביום אשר עשה זה את הסעודה היה אצל זה יום התענית אז חשוב עבודתו זאת בעסק הסעודה להיות כחוטב עצים אחר שאין לו הנאה מהעסק.

וזהו לבלתי רום לבבו גו' ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל שתהיה מצוה זאת כשאר המצות שאינם ערבות מורגש בהם אל הגוף.

ולסבה זאת מצאנו ראינו כל גדולי הצדיקים ברחו מזה כאמרם ז"ל על משה רבינו ע"ה בים עמד לו מן הצד, בסיני עמד לו מן הצד, באהל מועד עמד מן הצד, אמר לו הקב"ה עד מתי אתה משפיל עצמך כו' (ויקרא רבה א') ובשאול בחיר ה' נאמר **הנה הוא נחבא אל הכלים** (שמואל א' י', כ"ב). וכל זה בעבור כי אין עבודה קשה מזאת שהוא נסיון גדול אל האדם לגרש מלבבו סוג הערב ולכוון רק כוונת המועיל (ובאמת לולא זרע הקב"ה בקשת הכבוד והפאר והגדולה לא היה בעולם מי אשר יאבה להיות מושל באדם והיה העולם הרוס, והכבוד יענה את הכל) עד כי אהרן הצדיק נזדעזע נרתע ונפל לאחוריו, ואמר אוי לי שמא מעלתי בשמן המשחה כי היה ירא ודואג על עצמו מפני הסכנה הגדולה פן יפגענו היצר בבחינת הערב, וקרח ועדתו אחר שהם מתקנאים בו ומבקשים התמנות הכהונה ודאי כוונתם בעבור בחינת הערב כי לולא כן היו בורחים להנצל כצבי מיד.

וזהו מאמר משה אל קרח אלו אהרן אחי נטל לעצמו את הכהונה ר"ל לענג את עצמו בחלק הערב אשר בה, יפה עשיתם שנתרעמתם עליו, הלא הקדוש ב"ה נתן לו שהגדולה והגבורה והמלכות שלו. כלומר הלא אהרן לא יתן גדולה לעצמו מזה כל מאומה,

אבל הגדולה והתפארת את הכל יחזור לבעליו וכל מעשיו לשם שמים, ואינו משתמש בהתמנותו רק לעבוד עבודה אשר ה' יתברך צוה אותו, וא"כ כל מי שעומד על אהרן לא על הקב"ה הוא עומד.

וזהו לכך כתיב ואהרן מה הוא כי תלינו עליו כלומר הלא ראו נא אותו והתבוננו בו מה הוא אם הוא חושב את עצמו למציאות נכבד עד שיבקש מכם כבוד ותפארת, וא"כ למה תלינו עליו. והוכיח ואמר באו ראה חסידותו של אהרן הצדיק בשעה שהציק משה שמן המשחה כו' נבעת נרתע ונפל לאחוריו כו' עד לפיכך הנועדים על ה' ר"ל ואתם כאשר בכל לבבכם תבקשו ותרדפו אחר זאת ודאי אין בלבבכם רק השגת הערב כהמבקש גדולה לעצמו, וכמו שיתבאר כי מאמר לכן אתה וכל עדתך הנועדים על ה' יש להתבונן בו מה הוראת אות הה' במלת הנועדים כ"א היה אומר נועדים על ה' בלא הה' היתה ההוראה כפשוטה אבל עתה באמרו הנועדים ההוראה כמסמן ורומז על דבר, כלומר אתה וכל עדתך היינו הנועדים המה על ה' ועיקר נושא המאמר הם הב' מלות על ה' ואם כן ראוי לדעת מהו העון הנכלל כמאמר על ה'.

והנראה לדעתי בבאורו על דרך שאמרו חז"ל ופרעה חולם והנה עומד על היאור א"ר יוחנן הרשעים מתקיימים על אלהיהם והנה עומד על היאור, אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם והנה ה' נצב עליו (בראשית רבה פ"ט). וכבר מלתי אמורה בחלק הא' (במקומו) כי הרשעים אינם משימים לב לעשות מצות אלהים יתברך וכל עסקיהם ומעשיהם רק להשביע את עצמם מטובו יתברך והשפעתו הנדיבה, לכן המליץ ואמר הם מתקיימים על אלהיהם, לא כן הצדיקים כמו אליהו זכור לטוב וכדומה, שלא בקשו ליהנות מטוב שפעתו כי אם לחם חקם ופת בגם, והיו משעבדים נפשם לעסוק כל ימיהם בעבודתו יתברך ונותנים נפשם עליהם, והקב"ה מנהג עולמו ע"י זכות מעשיהם, א"כ הקב"ה וכבוד מלכותו מתקיים עליהם. וזהו שאמרו שם אמר פרעה מי מתקיים על מי אני על אלהי או אלהי עלי, פי' שהיה ברצונו לדעת תחלה על דרך כלל מהו הוראת החלום ורמיזתו אם אני על אלהי פי' שאשיג טובה ממנו, או בהיפך אלהי היינו שהוא מבקש ממני מאומה והוא עלי למשא (ועי' הדברים פרשת מקץ בהמתקת משל צח וינעמו לך).

ומעתה המאמר שנפנינו מבואר מאד כי משה רבינו ע"ה אמר עליהם המעט מכם כי הבדיל גו' להקריב אתכם אליו גו' ובקשתם גם כהונה לכן אתה וכל עדתך הנועדים על ה'. וראוי להבין מדוע אמר המעט מכם ולא אמר המעט לכם. אבל כל זה יתבאר ע"פ משל לשר גדול היה לו שדות הרבה, והטיל העבודה על עבדיו הכפריים עובדי אדמה

שיעבדו בכל עבודה בשדה עד שיאספו מעשיהם אל הגורן והיה בתבואות, והמה באו בעגלות מלאות עמיר והשלימו כל התבואות אל יד השר לא השאירו בידם מאומה ולא יחשבו האנשים העושים בעבודתו, כי האמין להם שלא יגנבו לעצמם, והיה משפט השר להטיל עליהם עבודת האדמה לאיש איש כפי כחו, לזה רק שדה אחת, ולזה שתים, ולזה עוד יותר, לימים בא אחד לפני השר ואמר מדוע לא מצאתי חן בעיניך כי לא נתת לי רק חלקה אחת ולחברי נתת ב' שדות וג', וכשמוע השר את דבריו צוה ואמר לקחת מידו גם השדה הזאת, בא לפניו ויאמר לו לא די שלא הוספת לי עשית עמדי גם זאת ולקחת מידי את אשר היה לי, השיב השר ואמר כי מתוך בקשתך והפצרתך בי אני מבין כי גנב אתה לכן תבקש שדות הרבה שתוכל לגנוב הרבה, כי אם היית איש נאמן וכל מחשבתך לעבוד באמונה א"כ למה לך לבקש עול עבודה רבה על עצמך מה שלא הטלתי עליך אם לא כי גנב אתה ולטובת עצמך אתה דורש, לכן גם מה שהיה לך אקח מידך.

הנמשל כי משה רבינו ע"ה אמר להם אם הייתם תמימים עם ה' לעבדו באמת כמשפט הצדיקים שאלהיהם מתקיים עליהם לא היה לכם לבקש עול עבודה יותר מהמוטל עליכם, אין זאת כ"א כי נחשב לכם עבודתכם כתבואה מן הגורן ולכן באתם לבקש עוד יותר כמשפט מאמר **אוהב כסף לא ישבע כסף** (קהלת ה', ט'). ולכן אמר המעט מכם, כלומר גם זה המעט אשר בידכם ראוי לקחת מכם, יען כי הבדיל אלהי ישראל אתכם גו' להקריב אתכם אליו לעבוד את עבודת משכן ה' ולעמוד לפני העדה לשרתם, האריך הכתוב והציע לפניהם העבודה אשר עליהם כאומר ראו והתבוננו מאד כי יש ויש בידכם במה להתעסק אם ברצונכם לעשות נחת רוח לפניו יתברך הנה טוב העבודה בידכם הוא ובקשתם גם כהונה, תשתדלו לחפש ולבקש עוד עבודה נוספת. לכן אתה וכל עדתך הנועדים והבאים לבקש באין ספק הוא על ה', כי מי שכוונתו להנאת עצמו הוא מתקיים על ה' כנזכר לא ה' עליכם. ולכן יפה העיר אותם במאמרו הנכבד המעט מכם כמו שאומר עוד אין לי תקוה להשיג מכם רק מעט, כענין הגנב שביקש שדות הרבה ודאי כוונתו לעשות גניבה גדולה ומה ישאר אצלי כי הלא ראו נא סדר העבודה אשר עליכם ומדוע בקשתם גם כהונה, והבן.

חלק ד

מדרש: **וישכון ערים נכחדות בתים לא ישבו למו אשר התעתדו לגלים** (איוב ט"ו, כ"ח) זה היה קרח שהיה קתליקוס (פי' ממונה על האוצרות) לביתו של פרעה והיה בידו מפתחות כל האוצרות אמר לו הקב"ה מה הנאה יש לך אין אתה שולט עליהם שנאמר

בתים לא ישבו למו אשר התעתדו לגלים למי הן מעותדים לאלו שהם גולים לישראל כו' (פרשה י"ח, ט"ו).

ומה מאד ראוי לתת לב אל כוונת המדרש כי לא דבר ריק הוא להוציא המאמר מפשוטו שהוא מוסב על דור המבול.

והנראה כי זה משפט חכמי לב לחקור לדעת דבר על שרשו, כמו אדם כי ימות ותשאל למה מת, והם ישיבו יאמרו לך כי חלה כמה שבועות ומת אולי זה יספיק לך לטעם, אבל איש החכם יחקור עוד מה היה סבת מחלהו עד כי יאמרו לו כי אכל אכילה גסה או דבר המזיק. כן מי ששומע מעשה אחר מתחלתו עד סופו יתפלא מאד הלא לא אדם חסר לב היה, כי ר' מאיר למד תורה מפומיה דאחר ומאיזה סבה צמחו לו כל אלה, לזה ספרו לנו רבותינו ז"ל זמר יוני היה מזמר (חגיגה ט"ו, ב' עי"ש).

וכן פה בענין קרח עמדו לחקור על שורש המבואר לחטוא, ואמרו עליו שהיה מבעט מסבת רוב עשרו כמאמר וישמן ויבעט, אבל גם זה אינו מספיק כי יש כמה עשירים שלא סרו מדרך הטובה ולא הטו את לבבם, ובע"כ מוכרח אתה לומר שהיה מאסף העושר בחטא כמאמר **עושה עושר ולא במשפט** (ירמיה י"ז, י"א) מסיים עליו **ובאחריתו יהיה נבל**. לזה התעוררו חז"ל לחקור על קרח הלא הוא לא אסף העושר כי אם מפרעה וביתו, ומה פשעו ומה חטאתו, ואם הטעה אותו עכ"ז אין בזה עון אשר חטא, לזה אמר וישכון ערים נכחדות כו'. והוא ע"פ משל לבעל מחיה מוכר משקה התאספו אל ביתו ביום השוק שיכורים הרבה ויאמרו לתת לפניהם משקה, בא גנב אחד לגנוב המעות מתוך אמתחותיהם עמד עליו המוזג ויתאבק עמו להוציאו מביתו, וזה מפציר בו לאמר חלילה לי מעשות זאת אליך אין אני כשאר הגנבים, מעולם לא גנבתי מישראל אפילו פרוטה אחת, השיב לו הבעל הבית שוטה כל אשר תמצא ידך לגנוב מהם אצלי אתה גונב כי ודאי לא ילכו מביתי עד אשר ישתו ישכרו בעד כל ממונם ולא ישאר בידם מאומה.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו וישכון ערים נכחדות כו' כלומר אמת הדבר שלא ישאר העושר ביד פרעה ומצרים כי הם בתים לא ישבו למו, אבל מה חטאו של קרח אמר אשר התעתדו לגלים - לגולי מצרים, שכבר הבטיח אותם הקב"ה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול א"כ כל מה שאסף מפרעה גזל את ישראל כי נגרע מביזת הים, והבן.

אמר אברהם בערוש המלקט והמסדר: יען כי בין כתבי לקוטי מו"ר זלה"ה לא מצאתי יותר שיהיה שייך לפרשה זאת. רק אלה הלקוטים אשר הצנתי לפניך. לכן אמרתי להוסיף עליהם מעט מתוך חבורי היקרים אשר חנני ה':

חלק ה

בגמרא: אמר ר' לוי ברב בישר ברב בשרוהו, ברב בישר רב לכם בני לוי ברב בשרוהו רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה (סוטה י"ג).

וכבר התעוררו רבים במאמר נפלא זה כי הוא מרעיש ארץ מרגיז לב ראשי התעודה, כי חלילה לנו לחקור חטאים חדשים על משה רבינו ע"ה ולומר שחטא נגד עדת קרח כי משה ע"ה כבר נאמר בו שמת ע"י מי מריבה. ומה גם אם משה רבינו ע"ה חטא נגדם א"כ קרח ועדתו צדיקים היו בריבם עמו ומדוע פתחה הארץ את פיה ותבלעם כשאול חיים. **והמפרשים** ז"ל גם כי מהם נתעוררו במאמר נפלא זה, עוד לא התעוררו על המלות בישר בשרוהו מה ענין בשורה טובה בזה, ע"כ הלכו בדרך למרחוק מה שאין המאמר סובלו. אבל דע והבן כי האלהי הזה ר' לוי ע"ה בא להעיר אותנו על ענין חדש ותשואות חן חן לו במליצתו הזכה, ונכבדות מדובר בה להביננו כמה נאמנים פצעי אוהב נאמן כמוהו, וכמה נעימים דברי תוכחתו על אוזן שומעת אמריו הטהורים המה עדת קרח, גם כי המרו את רוחו בהצותם על ה' עכ"ז שפתי צדיק ידעון רצון לא יבואו בריב, ולעומת מדתו הטובה והנעימה נמדד גם לו בתפארה בתוכחתו יתברך אליו. והוא כי לפי משפט הראוי אל המוכיח לאחד שחטא חטאה גדולה כמעשה קרח ועדתו, לבוא עליו בחרופים וגדופים ונאצות גדולות לאמר הוי חוטא נבל פושע ומורד, וכדומה מן החרופים העצומים, אבל זה משה רועה הנאמן באהבתו ובחמלתו לא כהה בם כ"כ אבל שכל דברי תוכחתו בהיפך, ובא ואמר אליהם זכרו נא מעלתכם וכבוד משפחתכם, זכרו נא מי אתם יקר מחצבתכם כלם אנשים ראשים אפרתים מיוחסים, על דרך מאמר **ירא את ה' בני ומלך** (משלי כ"ד, כ"א) כלומר הלא אתה בני וגם מלך.

וזהו מאמרו הנכבד רב לכם בני לוי, כאומר חוסו נא על כבוד מעלת תפארתכם ויקר מחצבתכם, שימו ושימו לב מי אתם ומי אביכם ורב לכם בני לוי, בני ציון היקרים איככה יחללו נזר תפארתם להקהל בעצרת בוגדים ולשלוח מדנים בין אחים. ולעומת זה אלהים חשבו לטוב בעת אשר הוא גם הוא הרהיב בנפשו עוז ומלא את לבבו אחר שנשבע ה' יתברך ואמר לכן לא תביאו את הקהל הזה גו' הנה הרבה והפציר בתפלה כמנין ואתחנן דוקא, ואעפ"כ הקב"ה לא שאט בו ח"ו להשתיקו בדברי חמה אבל אמר לו בדברי חן ותפארת רב לך כאומר אל איש רב המעולה כמוך לא יאות להרבות דברים כ"כ. וגם בתוכחתו זאת הראה לו יתברך אהבה מסותרת ועוז ידידות להציע לפניו מזכרת מעלתו וחין ערכו מה שלא יאות אל מעלתו כי רבה היא להוסיף עוד לדבר בדבר הזה, זה שכוונו ז"ל במאמר ברב בישר ברב בשרוהו, והענין יקר לנבון רוח:

חלק ו

ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה' אתה והם ואהרן מחר (ט"ז, ט"ז).
נכפלו הדברים לאין צורך כי למה לו לומר עוד הפעם אתה והם הלא כבר אמר אתה וכל עדתך.
והנראה בבאור זה כי כוונת משה היתה בענין המחתות אותו ענין עצמו אשר אמר במופת המטות, כי במופת המטות נאמר ומטה אהרן בתוך מטותם (במדבר י"ז, כ"א) שפי' ז"ל באמצע המטות, למען יהיו כל שארי המטות קרובים אל אויר קדושת אהל מועד ומטה אהרן יהיה נחבא ונסתר באמצע, כי אם מטה אהרן יהיה יותר קרוב אל אויר הקדושה ומטהו יפרח עוד יהיה להם מקום להתלונן ולומר כי ע"כ פרח מטה אהרן שהיה קרוב אל האויר, ואם היה שלי קרוב היה שלי הפורח לכן הרחיק אותו יותר מכל המטות ועכ"ז פרח, זה להם לאות אמת כי הקב"ה בחר רק באהרן.
וזה הדבר עצמו אמר להם עתה במופת המחתות שיקחו איש מחתתו ולתת עליהם קטורת והקרבתם לפני ה', היה משה חושש עוד אם יעמוד אהרן תחלה לפני ה' סמוך לאהל מועד ואח"כ אחוזת מרעיו וקרח יעמוד אחר כלם עוד ישאר לו מקום להתלונן ולומר כי על כן בחר הקב"ה באהרן בעבור שעמד סמוך למשכנו, ומה לו יתברך לחפש, ואם הייתי אני עומד בקירוב מקום ודאי נבחרתי אני. לכן נשמר משה רבינו ע"ה מזה ואמר אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה', ודייק עוד והציע לפניו סדר המעמד אתה (תחלה) והם ואח"כ אהרן שיעמוד אהרן אחר כלם ואז יתברר לפניך כי אין הקב"ה בוחר רק באהרן והבן, ע"כ.

חלק ז

בספר הזוהר ברעיא מהימנא: מעולם לא זזה שכינה מישראל בשבתות וימים טובים ואפילו בשבתות של חול (קרח קע"ט).
ואמר לי הגאון מו"ה ברוך מרדכי נ"י בשם אביו הרב מו"ה יעקב זללה"ה דבר נכון כי טעות נפל בדפוס והיה כתוב בשבתות של חוץ לארץ רק היה כתוב בר"ת חו"ל ונשתבש ונעשה מזה חול. והוא עם מה שאמרו בגמרא כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלהים (כתובות ק"י), ע"ז אמרו מעולם לא זזה שכינה מישראל בשבתות וימים טובים אפילו בשבתות של חוץ לארץ שאין שם מקום השכינה דדומה כמי שאין לו אלוה, עכ"ז בשבתות יש השראת השכינה בישראל גם בחו"ל:

חקת

חלק א

זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר (י"ט, ב').

באור זה בהקדים מה שכתבנו על מאמר דוד המלך ע"ה **אתה צויתה פקודיך לשמור מאד אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך** (תהלים קי"ט, ד'-ה'). כי הנה בהשקפה ראשונה יאמר האדם כי המצות יתחלקו לב' סוגים מהם שכליות ומהם חקיות, כי גניבה גזילה וכדומה יש טעם מושג ומוסכם אל שכל האדם כי ראוי ונכון אליו להתרחק מהם. ויש חקים נעלמים הטעם רק אלהים הבין דרכם ופעולתם וסגולתם, ובאמת לא כן הדברים כי כאשר תשים לב להתבונן בפרטי הדברים אשר במצות השכליות אז תשכיל ותראה כי גם השכליות המה חקיות לא לתיקון עולם בלבד. כי מצד גזירת השכל על אזהרת הגניבה והגזילה היה ראוי להיות משפטים מתחלפים להעריך את הגנב והגזלן ולהעריך גם את הגנב והגזל אם עשיר גנב אצל עני ולא השאיר לו מאומה עד כי ימות ברעב היה ראוי לדונו משפט מות, ועני שגנב אצל עשיר לקנות בה ארוחה אחת והעשיר נשאר בעשרו הראשון, לא היה לדונו בדין גנב, וכפי התורה דין פרוטה כדין מאה ומשפט אחד לכלם. וכן רציחה כבר קבלנו המעצים עיניו במת כאלו שופך דמים, וכפי השכל היה ראוי להעריך את הנרצח אם הוא עול ימים ולו אשה ובנים אשר חייהם תלויים בו, ואם הוא איש זקן מוטל על ערש דוי זה כמה שנים אשר חלה את חליו אשר ימות בה וזה מעצים עיניו התורה חייבה אותו כמשפט הראשון. בע"כ תאמר כי הנסתרות לה' אלהינו גם במצות השכליות, רק הנגלות לנו שהמה מושגים בשכל לתיקון העולם. וזהו אתה צויתה פקדיך לשמור מאד, כלומר הרבה יותר מאשר יגזור השכל, לכן יפה החליט ואמר אחלי יכונו דרכי לשמור חקיך כלל את כל המצות בשם חקים (ועי' למעלה פרשת נח הארכנו שם בדברים נמרצים).

ודע כי ההבדל בין המשפטים והחקים כי אל המשפטים יש טעם במאמר פי הנשאל כי כאשר ישאלהו אחד מה טעם לאזהרת הגניבה או מאיזה טעם דנתוני יש לו רשות להשיבו במאמר פיו. לא כן דברים נסתרים שנאמר בהם **כבשים ללבושיך** (משלי כ"ז, כ"ו) **דבש וחלב תחת לשונך** (שיר ד', י"א) כאשר יזכה האדם להביט נפלאות בתורת ה' כבר הובטח לו **אז תבין יראת ה'** **ודעת אלהים תמצא** (משלי ב', ה') וכמאמר ומגלין לו רזי תורה כו' (אבות ו') אז יבין סודות כל החקים, אבל ענינים כאלה אין האדם מורשה לאמר לאחרים. וזהו זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר, לא חלק התורה אשר הוא בחינת ההבנה לבד אל המבין מדעתו:

חלק ב

מדרש: **זאת חקת התורה** אמר הקדוש ב"ה חוקה חקקתי גזירה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזרתי (פרשה י"ט, ח').

ראיתי מן המחברים שהתעוררו על כפל לשון המדרש חקה חקקתי, גזרה גזרתי.

ואענה חלקי גם אני, כי הנה כבר ידענו כי יסוד העולם בכללו התורה והמצות, אשר בלעדה לא יתקיים העולם גם שעה אחת שנאמר **אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי** (ירמיה ל"ג, כ"ה) כי היא הנותנת חיים לכל צבאות הבריאה בכלל. ומזה נבין מאמר חז"ל ויחד יתרו על כל הטובה רי"א זה המן שהיה בו כל הטעמים שבעולם וח"א זה הבאר שהיה בו כל הטעמים שבעולם והיו טועמים בו טעם יין חדש ויין ישן, וח"א זו התורה כו' (בילקוט יתרו). באור זה, דע כי מה שהקב"ה נותן לבני אדם נותן להם הפירות הגדלים באוצר שלמעלה, אבל לישראל עמו הוא נותן האוצר עצמו, והמעין הנובע נהרי נחלי הברכה והטובה הוא המן הוא הלחם שלמעלה שממנו יוצאים כל הטעמים ומזון כל חי, והבאר ג"כ יסוד כל המשקים, לכן היה מתחלף לכל הטעמים. **זה** שנשתבחו אבותינו הקדושים שנתברכו בכל מכל כל, כי המעין נקרא כל על דרך כלל, לכן כאשר אמר עשו אל יעקב **יש לי רב** (בראשית ל"ג, ט') אמר לו יעקב עכ"ז יש לי יותר כי **יש לי כל** ואין קיצורין שלי חסר כלום כמשפט מעין הנובע. וזהו ויחד יתרו על כל הטובה זה המן והבאר וכן התורה היא אוצר הכל כאמרם ז"ל במדרש יש לך אדם קונה כסף אין בו זהב כו' אבל התורה יש בה כסף ויש בה זהב כו' (ריש תרומה) ומעתה עמוד והתבונן נפלאות כי כמו אשר במצות התורה יש חקיות ושכליות, כן בצבאות הבריאה תראה ג"כ ב' סוגים אלו, כי רובי הדברים מושגים בחכמה ושכל, כי מי אשר חנן ה' אותו בחכמה יבין איך הלחם והמזון משביע את האדם, ואיך המנוחה תתן מרגוע אל האדם, ואיך הקור והחום מזיק את האדם, ורוב אכילה ושתיה מחליש את האדם, וכלם הולכים מהלך החכמה. אבל יש ויש כמה פרטים בצבאות הבריאה אשר מציאותם וקיומם רק בדרך חק ואינם מושגים בשכל, כמו קיום הולד ט' חדשים ברחם אמו אשר רבותינו ז"ל (במדרש תזריע) קראו על זה מאמר **חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי** (איוב י', י"ב). ובע"כ כל סוג מתקיים מסוגו, היינו חקי העולם קיומם ע"י חקי התורה, והשכליים מחלק מצות השכליות, וכמו אשר קיום המצות החקיות קשים על המקבלים כן חקי העולם יותר קשים להתקיים מבלעדי נס.

ומעתה יפה אמר המדרש חקה חקקתי הוראתו על חקי העולם שהם מתוארים חקי כמו **אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו** (ירמיה ה', כ"ב) גזירה גזרתי מורה

על המצות שהם חק וגזירת המלך יתברך שמו עלינו לקבל אותם בדרך חק לא שנטריח שכלנו לחקור עליהם להבינם ע"פ שכל. וגם כי ישאלך מי לאמר מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה אף אתה אמור לו חק הקב"ה הוא עלינו ומה לנו לחקור, וזה זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר היינו להשיב כן אל השואל:

אמנם הנראה לדעתי כי במאמר זה עצמו בא הקב"ה להפיס את דעתנו על הסתירו פנים פני התורה וזיו תפארתה הודן והדרן של מצות מעיני שוחריה דורשיה. והוא על דרך שמצאנו במדרש לך אני מגלה טעמה ולאחרים חקה (ריש פרשתנו) כי זה כלל גדול כל דבר המורק מכלי אל כלי אי אפשר שלא יתמעט ממנו מעט והמקבל לא ישיג מה שהיה ביד הנותן, וכאשר חזר המקבל הזה ונתן אותו לאחר בהכרח אצל השלישי יחסר עוד ממה שהיה אצל השני, והנה משה רבינו ע"ה קבל התורה מאתו יתברך נאמר עליו **ותחסרהו מעט מאלהים** (תהלים ח', ו') ומפי משה רבינו ע"ה הגיעו הדברים אלינו בהכרח כי יגרע אלינו נטפי מים העמוקים ואנחנו חסרים בהשגתנו ממה שהי' אצל משה רבינו ע"ה, וזהו לך אני מגלה טעמה ולאחרים חקה.

ומה נעמו בזה דברי הכתוב **ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי** גו' **ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה** גו' (דברים ד', ה'-ו'). הנה אצל העמים הזכיר את כל המצות רק בשם חוקים, כי כמו אשר אנחנו אשר קבלנו ממשה בהכרח נגרע ערך השגתנו מהשגת משה ונתרחקו הדברים מן המעין הראשון עד כי נתחלקו לשני סוגים משפטים וחוקים. כן מאתנו והלאה ישתנו אצליהם בהכרח עד כי כולם נעשו חקים, וכל זה סבבנו אנחנו במה שאמרנו אל משה **דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים** (שמות כ', ט"ו) וזהו מאמר זאת חקת התורה הוא בעבור אשר צוה ה' לאמר ע"י ממוצע זה משה ולא שמענו כל המצות מפיו יתברך, כי אם היינו שומעים מפי הקב"ה את כל התורה היינו גם אנחנו מבינים כמו שהבין משה שנאמר לו לך אני מגלה טעמה כו' והבן.

עוד יתכן בזה בהזכיר מאמרם ז"ל בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מה לילוד אשה בינינו אמר להם לקבל תורה בא, אמרו לפניו וכו' מה אנוש כי תזכרנו גו' תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים אמר להם למצרים ירדתם לפרעה השתעבדתם כו' (שבת פ"א, ב'). והפליאה נשגבה וכי המלאכים לא ידעו ולא הבינו מעצמם את כל הדברים אשר דבר משה אליהם עד כי אחר דברי משה רבינו ע"ה חזרו והודו ואמרו ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ וכל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסרו לו מתנות.

אמנם דע כי ידענו כי התורה הקדושה ארוכה מארץ מדה גו' והיא כמו מים שאין להם גבול וא"כ אם אחד עומד בצד זה מן המים וזה עומד בצד השני אין באפשר להם שיוכלו לראות זה את זה. וגם כי לעינינו יש לה גבול ותורה חתומה בידינו מבראשית עד לעיני כל ישראל, ובה תרי"ג מצות ולא יותר כמאמר חז"ל שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת ק"ד, א') עכ"ז אין לה גבול מצד שהיא נדרשת בכמה פנים, וכל מאמר יש בו פשט רמז דרוש סוד, ובזה יש אל התורה ב' קצוות, היינו הפשט היא קצה אשר אצלנו, והסוד קצה האחרון אשר ביד המלאכים, וכמו שאנחנו העומדים מצד זה ובידנו הקצה אשר אצלנו היינו הפשט אין אנו רואים הקצה האחרון אשר ביד המלאכים, ואם יספרו לנו אשר מאמר לא תגנוב לא תגזול הוא למעלה עולם מלא עד אין ערך, לא יצוייר אצלנו הדבר בשכל ויהיה קשה להאמין זאת. כך העליונים לא יכלו לצייר ולהאמין אל אשר יאמר אליהם לאמר זה העולם מלא ורחב ידים אשר אתם רואים בעיניכם בשמים הוא למטה בארץ פרשה קטנה כמו לא תגנוב וכדומה. כי זה משפט שנים העומדים אצל הקצוות ושטח בלתי תכלית מפסיק ביניהם, היינו כי אנחנו עומדים בצד זה מן התורה אין אנחנו רואים הקצה אשר ביד המלאכים, כן המלאכים אינם רואים הקצה שבידינו, עד שהוצרך משה רבינו ע"ה להעיר אותם ולומר תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה לא תגנוב כו'. ומעתה כמו שאנחנו תמהים על הסוד עד שאנחנו קוראים אותו חק כי ענינו נעלם, עד שנאמר בו הנסתרות לה' אלהינו כן המלאכים תמהים על הקצה שלנו כי לא עלתה על לבם ואי אפשר להם לצייר זאת בשכל שיהיה הסוד והאור הגנוז דבר ה' אשר אליהם במחזה והמראה הגדול הנראה אליהם למעלה ישתנה למטה למצות מעשיות, לקנות בעד ב' גדולים ציצית לתלות אותם על ארבע כנפות הכסות, וכדומה מן המצות מעשיות עד כי האף אמנם שיאמינו בהכרח עכ"ז למעלה אצלם הדבר לחק כי הוא למעלה מהבנתם. מהו מאמר הקב"ה למשה שיאמר לנו אל תתמהו על החפץ כי כמו אשר אצלכם הסוד הוא חק ודבר נעלם כך למעלה המצות אשר צוה ה' לאמר אליכם הוא אצליהם חק ודבר נעלם, וזהו זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר:

עוד נראה להמתיק המאמר ע"פ משל לאיש פחות המעלה מאד הצליחו מעשיו והגיע להון ועושר, עד כי עלה על לבו להתקשר עם בתו עם בן הרב המורה, וישלח לקרוא את השדכן לביתו והבטיח לתת לו שכרו ככל אשר יצוה עליו, ויבקש אותו לאמר לך נא אל בית הרב ותדבר עמו אל אודות בנו, וילך השדכן וגם כי הדבר היה ראוי רחוק מאד בעיני הרב, כי מעודו לא דיבר מאומה עם איש פחות זה, וגם כל יקירי העיר אינם מדברים עמו מפני פחיתותו, אבל השדכן בחלק שפתיו הטה את לב הרב עד כי התקשר

עמו, ויהי אחר החתונה ראה האיש הזה כי הרב אינו מדבר עמו כל מאומה, ויתפלא מאד לאמר איה יזדמן כזאת אשר מחותנים יהיו כמתנכרים זה לזה עד שהאחד לא יאבה לדבר עם חבירו, והגיעו הדברים אל אוזן הרב, ויאמר להשיב לו כי הוא שוגה בדעתו, הוא ישפוט כי השידוך וההתקשרות עם בן הרב הוא ראוי ונכון מב' הצדדים וא"כ אחר כי השידוך הוא ראוי יקשה בעיניו למה אין אני מדבר עמו ולמה אין אני משתעשע עמו, ובאמת לא כן הדברים אבל בהיפך מה שאין אני מדבר עמו הוא נכון וראוי מאד כי מה לי עם הפחות הזה ומה מהדברים אשר אדבר עמו, וגם כי התקשרתי עמו זאת יקשה בעיניו, זאת היא קושיא שאין עליה תשובה.

הנמשל הקב"ה התקשר עם בריה פחותה עם בשר ודם ונתן לו תורה חמודה, ויהי כקרוא איש יהודי בתורת האלהים ומוצא בה דברים נעלמים הוא מתפלא מאד מדוע לא יבאר לו ה' יתברך את כל דבריו במראה ולא בחידות, להסביר לו כל מאמר עד שיבין היטב, ע"ז באה התשובה מאתו יתברך כי האדם טועה בעצמו הוא חושב כי השידוך וההתקשרות אשר הקב"ה התקשר עמו היה ראוי ונכון מב' הצדדים וא"כ יש לו קושיא מדוע אין הקב"ה מראה לו פנים עד שידע ויבין את הכל, ובאמת לא כן הדברים רק בהיפך **כבוד אלהים הסתר דבר** (משלי כ"ה, ב') וגם כי התקשרתי עמו זאת תהיה אצלו לחק ודבר נעלם, וזהו - זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר וא"כ אין לו לאדם להרהיב עוז בנפשו לחקור ולשאול ולדרוש ולבקש טעמים, אבל יחליט בלבו כי זאת היא חקת התורה ודבר נשגב ונעלם מה שצוה ה' אל בשר ודם מה יצדק אנוש עם אל עד שיזכה לתת בידו חמדה גנוזה כזאת:

עוד יתכן בזה עם מה שכתבנו במקום אחר חלק ראשון מזה הספר (פרשת בראשית) בבאור מאמרם ז"ל **אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם הן יראת ה' חכמה וסור מרע בינה** (איוב כ"ח, כ"ז) אז ראה ויספרה בסיני הכינה באהל מועד כו' (שמות רבה מ'). והמורם מדברינו שם (בהבדל השמיני) כי ע"כ לא נתן הקב"ה את התורה אל האבות הקדושים כי באמת התורה מחוייבת אל האדם מצד הסכמה כמו אשר הגוף משיג ומבין מאד מה שטוב לו ומה שמזיקו, כן וכן ברי הלב וטהורי הנפש היודעים ענין הנפש ובחינתה מהותה ומעלתה, יודעים כמו כן מה שטוב לנפש ומה שמזיק אותה. לכן האבות והשבטים ע"ה אשר חכמת אלהים היתה בקרבם וידעו סוד הנפש ובחונתה ידעו מעצמם מה הם תיקוני הנפש וכל הצורך אליה, וידעו כי כל מצות התורה מחוייבים מאד לא יספיק בלעדם, קיימו וקבלו כל התורה כלה עד שלא נתנה. רק אח"כ נתמעטו הלבבות ונתרוקנו מן החכמה ונשארו מצות התורה לב' מחלקות, היינו קצת מהם השיגו

מעצמם כמו גניבה גזילה וכדומה. והרבה שלא התעוררו עליהם מדעת עצמם מאומה, כמו ציצית תפילין מזוזה לולב וכדומה. לכן אז ראה יתברך כי הגיע הזמן להעיר אותם ולתת לפתאים ערמה ונתן להם התורה כמאמר **פתח דבריך יאיר מבין פתיים** (תהלים קי"ט, ק"ל) וכאשר התורה אצל האדם בגזירת המלך יתברך היא מחוייבת אל המשיגים ואל הבלתי משיגים, מהו אז ראה ויספרה בסיני הכינה וגם חקרה, ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה, כלומר אתם מקבלים תורתי מפני המורא הגדול כי כפה עליהם ההר כגיגית, אבל באמת הלא יראת ה' היא חכמה כי החכמה עצמה מחייבת היראה והיראה מחייבת התורה וזהו וסור מרע בינה.

ובזה יתבאר מאמר **והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך** (דברים ו', ו') על דרך שמצאנו ברז"ל בקללות לא נאמר ואלה יעמדו לקלל את העם כמו שנאמר בברכות אלה יעמדו לברך את העם אלא ואלה יעמדו על הקללה (ויקרא רבה ב'). ר"ל כי מדריגת ישראל למעלה מן הקללות לכן נאמר ואלה יעמדו על הקללה, וזהו **ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך** גו'. גם כי הקב"ה לפי כבוד אלהותו ראוי אל אהבה עודפת מאד על השגתך עכ"ז אין הקב"ה דורש מן האדם מה שאין בכח השגתו כי האהבה לא תקום ולא תהיה בלתי בלב המשיג ואהבתו היא כפי השגתו, לכן יפה אמר ואהבת גו' בכל לבבך, אבל אמר לו והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך כלומר תדעו ותבינו כי באמת היה מחוייב לאהוב את הקב"ה הרבה יותר מכפי השגת לב אנוש:

סוף דבר כי עיקר נתינת התורה בדרך גזירת המלך שיקיימו אותה הוא מסבת חוסר ההבנה וקוצר המשיג שאינם משיגים בשכל וע"י הקבלה וההכרח ישמעו ויעשו אזהרת המזהיר, א"כ עיקר נתינת התורה ממאמר למאמר אינו כ"א מסבת החקים הבלתי מושגים בשכל. וזהו מאמרו יתברך למשה זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר, רק בעבור החקים היה ההכרח לאמר אליהם ולהזהיר אותם על התורה כי לולא החקים היו מעוררים או עצמם מצד השגתם על מצות אשר השכל מעורר עליהם:

מעתה הנה בהתבונן בהשגות בני אדם נמצאם על שלשה מחלקות, א. החכמים הטהורים והצדיקים השלמים המשיגים כל התורה בשכלם והבנתם שעליהם נאמר **כי אם בתורת ה' חפצו** (תהלים א', ב') כי חפץ בה מצד השגתו והכרתו, ב. אותם אשר מתחלה ילמדו לדעת את אשר הזהיר המלך הקדוש יתברך שמו ולבסוף הם זוכים אל מה שאמרו חז"ל כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ומגלין לו רזי תורה (אבות ו') אז יתקיים בהם מאמר ובתורתו יהגה יומם ולילה, והג. הפחותה מאד אותם שאינם חפצים רק למלאות חפץ התאווני ולבם צפון משכל כפראים במדבר, ולהם אין נ"מ בין

דברים המושגים והבלתי מושגים ובשאט נפש יפנו עורף אל השכליות כמו אל החקיות. זה שהכתוב קובל ואומר **ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי** גו' **ואתה שנאת מוסר** גו' (תהלים נ', ט"ז) כלומר מה לך לבקש התנצלות על החקים לומר שע"כ לא קיימת אותם בעבור שהם רק חק בלא טעם, הלא - ואתה שנאת מוסר גו' אם ראית גנב גו' וגם שזהו מן השכליות עכ"ז חלקך עמהם (ועי' בספר המדות בי"ב משער העבודה בשיורי המדות) ואמר עוד **פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה תשב באחיך תדבר** גו' **אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך**. באור זה כי משפט הרשעים שאינם רואים חוב לעצמם ועושים כל רע ועכ"ז כאשר הם רואים הרע מאחרים העושים אז מבחינים הם ומרגישים בגנות המעשים ההם כמאמר **חכמים המה להרע** (ירמיה ד', כ"ב) כלומר מבינים הם ומבחינים את הרע שהוא רע, היינו כאשר רואים מעשים פחותים בהזולת, ולהיטיב בעצמם לא ידעו.

ומעתה המשך המאמר כך הוא פיך שלחת ברעה גו' תשב באחיך תדבר גו' אלה עשית גו'. באור זה כי הקב"ה לא ידון רוחו באדם רק לפי שכלו והשגתו וא"כ כבר אפשר להיות שנים עוברים עבירה אחת ואין משפטם שוה, ועכ"ז משפטי ה' אמת צדקו יחדו כי אין החיוב רק מצד השכל כמאמר **ויוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) כי לולא השכל היה נידון האדם רק כבהמה, וא"כ כבר אפשר אל הרשע להבטיח את עצמו ולהשען על סכלותו, כמאמר אין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות וכמאמר **אנשי רע לא יבינו משפט** (משלי כ"ח, ה')[402] כלומר גם דבר המושג בשכל גם זאת לא יבינו (ומבקשי ה' יבינו כל, לא יפלא מהם דבר), אבל כל זאת היה התנצלות אם לא היה מבחין ולא היה מרגיש מאומה מה טוב ומה רעה, והיה דן גם אחרים לכף זכות, אבל אתה הלא פיך שלחת ברעה, ואתה מגנה אחרים העושים מעשים פחותים, א"כ הלא לך לב חכם להבחין בין טוב לרע, ומעתה סדר המאמר כך הוא אם ראית גנב ותרץ עמו גו' היינו שעושה בעצמו מעשים רעים וחטאים, ועוד שנית פיך שלחת ברעה גו' תשב באחיך תדבר גו' היינו שהוא שונא את אחרים העושים כמעשיו. והמשיך דבריו ואמר אלה עשית והחרשתי כלומר אלה הדברים אשר הצעתי לפניך תחלה אם ראית גנב גו' ועם מנאפים גו' אלה המעשים עשית והחרשתי, אבל אחיך ובן אמך אשר תתן דופי בהם הם יחייבו אותך. וזהו דמית היות, כלומר אתה חשבת כי ראוי להיות שאהיה כמוך כלומר לעשות עצמי כביכול כרואה און ולא יתבונן אבל לא כן הדבר כי אוכיחך

[402] ולכן יפה אמרו ז"ל בדור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל כי שארי עבירות יש להם התנצלות שלא ידעו שהוא רע אבל גזל הלא אתמול גזלו אצלו והרגיש מאד ברעת ענינו וא"כ איך תגזול היום את אחרים.

ואערכה לעיניך, כלומר כמו שאתה רואה בעיניך כי הלא בראותך מעשים כאלה ביד אחרים הלא תדע ותבין להכריע אותם לכף חוב:

חלק ג

מדרש: **כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני רחוק מה שהיה** גו' (קהלת ז', כ"ג) אמר שלמה חקרתי ופשפשתי על כל התורה ומצאתי בה טעם, כיון שהגעתי לפרשת פרה אדומה אמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו (פרשה י"ט, ג' בשינוי לשון).

וראוי לבאר מאמר רחוק מה שהיה שהמאמר סתום מאד בהבנתו.

והנראה להבינו על דרך אחד היה מתאוה ואומר כי רצונו לנסוע עד סוף העולם, ועשה את מה שבידו לעשות, התקין לו מרכבה מרקדה וסוסים מזויינים, ומשרת עמו, ויסעו, ויהי כי הרחיקו מאד ולעת ערב באו לבית מלון והנה שם אורח וישב גם הוא עמו כמשפט האורחים להשתעשע יחד בספורי קורות מסעיהם למוצאיהם, וישאלו זה לזה על דרך נסיעתו אם הוא נוסע נסיעה קרובה או רחוקה, והוא משיב ואומר אנכי אני נוסע נסיעה רחוקה מאד, והתבונן נא בתשובת זה האיש גם כי הוא משיב ואומר אני נוסע נסיעה רחוקה בע"כ כוונתו כי עוד היא רחוקה, כי עוד רב הדרך לפניו ויש לו עוד לנסוע הרבה, אבל עכ"פ הלא הוא קרוב עתה למחוז חפצו ממה שהיה טרם התחיל לנסוע כי הלא כבר חלף עבר ר' פרסאות או ש' פרסאות א"כ ודאי כוונתו כי עוד היא רחוקה.

הוא הדבר בשלמה המלך ע"ה כי חפצו היה לנסוע ולבוא עד תכלית ענין פרה אדומה, והנה אל הגבול לא בא ולא השלים עד גמר הנסיעה, לזה אמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. וביאר ואמר לא כי עוד רחוק הדרך לפני אבל ר' פרסאות כבר נסע, לא כן הדברים כ"א רחוק מה שהיה כלומר אותו המרחק שהיה לפניו תחלה טרם התחיל לחקור אותו המרחק יש לפניו גם עתה, נוסע ונוסע וממקומו לא מש, והבן:

והשלים ואמר ועמוק עמוק מי ימצאנו באור זה על פי משל לאחד נסע למרחקים ובא אל עיר גדולה וראה בית אכסניה גדולה ויפה עד מאד, והיה כתוב על העמוד אשר לפני הבית בבית הזה ימצא כל אחד את מבוקשו כי אינו חסר מאומה מכל המאכלים ומשקים, והסוחר הזה בא אל הבית ויאמר לתת לו (פעקיל פלייש) וכדומה, ויאמר לו הבעה"ב אין בביתי מאכל זה, ויתפלא מאד לאמר הלא ראה תראה מה שכתוב על העמוד כי בידך למלאות חפץ כל שואל, ויאמר לו אמת הדברים, אבל דע כי זה ימים לא כבירים יצאה הפקודה לבלי לעשות מאכלים האלה ושלא לדרוש ולבקש אותם, א"כ בעבור מי אעשה אותם אם לא יזדמן לפני אחד שישאל עליהם.

הנמשל כי חז"ל אמרו **ויתן אלהים חכמה לשלמה** גו' **כחול אשר על שפת הים** (מלכים א' ה', ט') מהו כחול רבנן אמרי נתן לו חכמה כנגד כל ישראל שנאמר בהם כחול אשר על שפת הים (פרשה י"ט, ג'). ר"ל כי הקב"ה נתן לו חכמה כל כך עד שיוכל להשיב אל כל שואל, וגם כי יהיו ישראל רבים כ"כ כמו שהבטיח הנביא על העתיד **והיה מספר בני ישראל כחול** גו' (הושע ב', ו') היה אפשר ביד שלמה המלך ע"ה להמציא תשובה אל כל שואל. אמנם כל החכמה הנפלאה הזאת נתן הקב"ה לשלמה בכל מצות התורה, כי אולי יזדמן אחד יבוא בשאלה זאת וזה באחרת, היה מהצורך למלאות את שלמה חכמה ותבונה הרבה מאד לטובת כלל ישראל למען ימצא כל אחד את מבוקשו, לא כן ענין פרה אדומה הלא יצאה הפקודה על כל העם זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר, היינו שמוכרחים אנחנו לקבל הדבר בדרך חק ושלא לבקש טעמים עליה, וא"כ אחר אשר באה האזהרה שלא יבוא אדם לדרוש ולשאול, באין שאלה אין צורך לתשובה, ע"כ גם לשלמה לא נודע טעם פרה אדומה, וזהו אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו, כלומר אחר שאין מי שיהיה רשאי לעמוד על טעמה א"כ הלא לא יבוא לשאול, ע"כ גם לשלמה אין מהצורך לגלות והבן:

חלק ד

מדרש: אמר רבי יהושע דסיכנין בשם ר' לוי על כל דבר ודבר שהיה הקב"ה אומר למשה אמר לו טומאתו וטהרתו, כיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים אמר לו משה רבש"ע אם נטמא זה במה תהא טהרתו, ולא השיבו, באותה שעה נתכרכמו פניו של משה כיון שהגיע לפרשת פרה אדומה אמר לו הקב"ה בשעה שאמרתי לך אמור אל הכהנים ואמרת לי אם נטמא במה תהיה טהרתו ולא השבתיך זו היא טהרתו ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (פרשה י"ט, ד').

והדבר פלאי מדוע לא אמר הקב"ה למשה במה תהיה טהרתו בפרשת אמור אל הכהנים ומשה רבינו ע"ה שאל והקב"ה לא השיבו הלא דבר הוא.

והנראה בזה על דרך עשיר ראה את פני שכנו העני איך הוא מתפרנס נושא על כתפו משאות גדולות ועכ"ז ייטיב גהה ולבו טוב עליו, ושאל אותו העשיר במה פניו אדומים ומשמן בשרו עליו, והוא אוכל למעדנים, והוא ככה דל ובשרו כחש משמן א"כ הגידה לי מה מאכל שלחנך, ויאמר לו לחם צר ומים לחץ, ויעש העשיר כן ויתעלף ונפל למטה, ויקרא את העני הנ"ל לביתו ושאל אותו להבינהו עילת הדבר, ויאמר לו העני דע כי ביתי ריקם, בבוקר בקומי ממטתי אין לי כל מאומה, רק אחר חצות היום אני משתכר על ככר לחם, ואשתי ובני רעבים גם צמאים מבקשים אוכל למו להשיב נפשם, ובבואי לביתי

לעת ערב וככר לחם בידי תבענה שפתינו תהלה רנה וצהלה, ומגודל השמחה אנחנו אוכלים אותו וטועמים בו מה שלא תטעום אתה בבשר הבריאה אשר תאכל, ולכך מראה פנינו טוב עלינו.

הנמשל פרה אדומה הוא דבר חק מבלי טעם, והקב"ה רצה שהאדם יקבלו בשמחה לכך כשאמר תחלה לנפש לא יטמא לא אמר לו תקנה, והיו דואגים מאד לאמר אם נטמא אדם במה תהיה טהרתו והיו תאבים ומצפים לשמוע איזה תקנה אל הדבר, אם ענין המושג בשכל או לא מושג, רק מי יתן שיהיה לזה תקנה דיינו, והבן.

חלק ה

זאת התורה אדם כי ימות באהל (י"ט, י"ד) ובגמרא: אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות ס"ג).

חלק ו

ובנביא: **כי לא אחפוץ במות המת נאם ה' אלהים והשיבו וחיו** (יחזקאל י"ח, ל"ב) גם מאמר **צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו בידו** גו' (תהלים ל"ז, ל"ב).

וראוי להתעורר במאמר זה מה היה המקרא חסר אם יאמר צופה רשע לצדיק להמיתו. **אבל** באור הדברים אחר שנתעורר על מאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה (אבות ו') הנה פרט המאמר כל דבר בפני עצמו, אח"כ חזר ואמר בדרך כלל וחיי צער תחיה, מה בא להורות בזה מה שאין בפרטים הקודמים, ומה לעשות עוד יותר. והנראה שהכוונה בזה אל מה שאמרו בגמרא לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר (ברכות ה') פי' אנחנו מחוייבים להתגבר על היצה"ר ולכבוש אותו[403] לא לבד שלא לשמוע לו, כ"א להרגיזו לכבשו, כמו אם יעלה על רוח איש להתנהג בפרישות שלא לאכול מעדנים אפשר שירחיקם מנגד עיניו עד אשר לא יראה אותם למען לא יתאוה להם, אמנם האיש המעולה גם זאת יעשה כי יעמידם לנגד עיניו והיצר ימתיק אותם

[403] ובמדרש: **רגזו ואל תחטאו** (תהילים ד', ה') ר' יעקב בר אבהו אמר ארגיז יצרך ואל תחטא ורבנן אמרי אכעיס יצרך ולא תחטא (רות פרשה ח', א'). ולכאורה אין אנחנו רואים הבדל בין ב' לשונות אלה ארגיז יצרך, אכעיס יצרך. והנכון בזה מה שכתב ידידי הרב מו"ה אליהו מ"צ נ"י על דרך מאמר חז"ל (סנהדרין ק"א, ב') לרוח משפט זה הרודה ביצרו, ולגבורה זה המתגבר על יצרו. והדברים האלה ג"כ כפולים לכאורה. אמנם דע כי מאמר רגזו יש במובנו ב' כוונות, א'. מה שיורה על מרדה כמאמר **מרגיז הארץ מרעיש ממלכות** (ישעיה י"ד, ט"ז) רגזה ותחל הארץ, ב'. מה שיורה על הכעס כמאמר **ורגז ושחק ואין נחת** (משלי כ"ט, ט'). ומעתה הנה ר' יעקב בר אבהו אמר בבאור מאמר רגזו ואל תחטאו ארגיז יצרך ולא תחטיא, כוונתו לבאר מאמר רגזו על המורא ועל החרדה שיצייר האדם בנפשו העונשים הקשים אשר על החטאים, כמאמר והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, וזהו ארגיז יצרך ואז ולא תחטא. ורבנן בארו מאמר רגזו על הכוונה השנית שאמרנו אכעיס יצרך כו' היינו כאשר תרגיש בעצמך התגברות היצר תתחכם אתה עליו ותוסיף לעצמך גדרים לפרוש עצמך גם מן ההיתר וקדש עצמך במותר לו וע"י כן ולא תחטא. וזהו לרוח משפט זה הרודה ביצרו שלא לעשות כעצתו ואינו עובר עבירה, ולגבורה זה המתגבר על יצרו לא לבד שאינו עובר עבירה אלא עוד הוא מתגבר ופורש עצמו גם מן ההיתר, והבן:

בפיו, ולא ישמע לדברי היצר ולא יאכל אותם, זה הוא הנקרא כובש את יצרו, כלוחם עם איש ריבו לא שהוא מגרשו כ"א כובשו עד שיהיה נקלה ועבד לו, כאותו שאמר ניזול אפתחא זונות וניכייפי' ליצרא ונקבל אגרא טפי (ע"ז י"א, א').[404] זהו הוראת מאמר לעולם ירגיז אדם יצה"ט על יצה"ר, וההבדל כי האחד אשר זה מדתו להעלים עיניו מן התאוה עד שלא יראה דבר האהוב אין פעולתו כ"א זה עתה, אבל בעבור זאת אינו בטוח בעצמו אולי יפגענו דבר תאוה, אולי לא יוכל להלחם בו, לא כן הנצב לריב והוא חוגר עוז במתניו באומץ לבו וטוהר שכלו, והוא מחזק טענותיו ואמתלאותיו להתגבר על התאוה, בעוד רשע לנגדו יחליש ויעקור התאוה מלבו לעד לעולם, עד כי לא תקום ולא תהיה כמו שאמר דוד המלך ע"ה **ולבי חלל בקרבי** (תהלים ק"ט, כ"ב) כי מציאות היצה"ר באדם או שיהרוג או שיהרג.

וזהו שאמר צופה רשע לצדיק, ר"ל היצה"ר צופה ואורב אל הצדיק, ועכ"ז ומבקש להמיתו, ר"ל תשוקתו האמתית שיקום הצדיק עליו וימיתהו. ועל בחינה זאת כוונו ז"ל במה שאמרו צדיקים במיתתם קרויים חיים (ברכות י"ח, א') ר"ל במה שממיתים את עצמם בכל יום וכובשים את יצרם קרויים חיים, כי זאת באמת החיים האמתיים בשני העולמים, ולהיפך הרשעים הם מחיים את עצמם בהתמלאות כל חפץ לבבם ובאמת זאת היא מיתתם בשני העולמים:

המורם מדברינו כי הצדיקים טועמים טעם מיתה בכל יום, כאשר הורו במאמר הכללי וחיי צער תחיה ע"כ בעת יסתלקו מן העולם נאמר בהם **ותשחק ליום אחרון** (משלי ל"א, כ"ה). לא כן הרשעים בעת מותם כי הלא גם קודם מיתתם היו כמת, לכן יפה אמר הכתוב כי לא אחפוץ במות המת ר"ל אשר בעת הסתלקותו אז יהיה מת, כ"א שימית את עצמו

[404] ומה יקרו לי בזה דברי פי הרב הגאון מו"ה ישראל סלנטר נ"י בבאור מאמר (עירובין י"ג) שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים נוח לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לאדם שנברא יותר משלא נברא. כי ב"ש וב"ה פליגי בההיא פלוגתא דפליגי ר' חנינא ור' יונתן כי מטו לב' שבילים חד אפתחא דע"ז וחד אפתחא דבי זונות חד אמר ניזול אפתחא דע"ז דנכיס יצרי' א"כ דעתו שלא להביא עצמו לידי נסיון, וחד אמר ניזול אפתחא דבי זונות וניכייפי' ליצרא ונקבל אגרא טפי, א"כ דעתו כי טוב להביא עצמו לידי נסיון. וזה עצמו פלוגתת ב"ש וב"ה כי אם נוח לאדם שלא נברא יותר משנברא אז לא היה בא לידי נסיון, וטוב יותר לפני האדם שלא להביא עצמו לידי נסיון וח"א נוח לאדם שנברא שיתנסה בניסיונות העולם א"כ ראוי לאדם להביא עצמו לידי נסיון:
במכילתא (שמות י"ד) דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו לפני פי החירות כו' ויעשו כן להודיע חכמתן של ישראל שלא אמרו היאך נחזור לאחורנו שלא נשבור לב נשים וטף שעמהם. ד"א ויעשו כן אמרו רוצים או לא רוצים אין לנו לעשות אלא דברי בן עמרם. וההבדל בין ב' דעות אלו כההבדל אשר בין ב"ש וב"ה כי דעת הא' היא כדעת נוח לאדם שלא נברא כו' ולא הי' בא לידי נסיון כי יותר טוב לאדם שלא להביא עצמו לידי נסיון לכן החרישו ולא אמרו היאך נחזור לאחורנו ולא הזכירו זאת בפיהם שלא ישמעו הנשים והטף ויצטרכו לטעון עמהם ויבואו לידי נסיון לנצח אותם לכן לא אמרו דבר. והדבר אחר פליג רק אמרו רוצים ולא רוצים אין לנו לעשות אלא דברי בן עמרם הסכימו לעשות גם ריב עם הנשים ועם הטף ולהביא עצמם לידי נסיון כדעת האומר נוח לאדם שנברא כו':

בעודו בחיים חיותו, וזהו - והשיבו וחיו. וזהו אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ואז הוא חי חיים אמתיים בעוה"ז ובעוה"ב:

חלק ז

ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (כ', י"ח). מדרש: זהו שאמר הכתוב אני שלום וכי אדבר המה למלחמה (תהילים ק"כ, ז') (פרשה י"ט, ט"ו).

באור זה על דרך מי שיש לו אשה ואין לו בנים ממנה, אשר משפטה לשמור את כתובתה מאד, כי היא דואגת תמיד אולי יעלה בלב בעלה לגרשה, וא"כ גם בעת שלומם והתחברותם לא תאמין בעצמה והיא מפחדת מן הגט, לא כן מי שיש לו בנים עם אשתו אז לא יעלה על לבה פחד הגט לעולם.

כן הדבר אצלנו עם זולתנו, כי יסוד המעמד של אנשי ירושלים שיהיו שנואים ומרוחקים מיושבי הארץ כמאמר **צוה ה' ליעקב סביביו צריו** (איכה א', י"ז) וביותר אדום שנאמר עליו **ראשית גוים עמלק** (במדבר כ"ד, כ') לכן גם בעת שלום והשקט חשש ואמר פן בחרב אצא לקראתך, וזהו אני שלום וכי אדבר המה למלחמה, וכמו שאמר תחלה רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום:

חלק ח

על כן יאמרו המושלים בואו חשבון תבנה ותכונן עיר סיחון (כ"א, כ"ז). מדרש: על כן יאמרו המושלים זה בלעם ואביו ששכרן סיחון לקלל את מואב והם אמרו תבנה ותכונן עיר סיחון (פרשה י"ט, ל').

הנראה כי המאמר בא להשמיענו על דרך שדרשו ז"ל כי חשבון עיר סיחון לפי שאמר הקב"ה לישראל אל תצר את מואב אמר הקב"ה ליתי סיחון וליפקיה ממואב וליתי ישראל וליפקיה מסיחון, והיינו דאמר רב פפא עמון ומואב טהרו בסיחון (חולין ס', ב').

אמנם הדבר בזה יפלא לכאורה כי איננו יושר גמור, למשל ראובן גזל שדה משמעון והלך ראובן ומכר אותה ללוי, הלא יהיה לשמעון תרעומות על לוי לאמר טוב לי יותר אם היתה השדה ביד הגזלן כי אולי תחזק ידי עליו ואוציא את שלי מתחת ידו, כמאמר חז"ל גזל ולא נתייאשו הבעלים ובא אחר ואכלו רצה מזה גובה כו' כל כמה דלא נתייאשו הבעלים ברשותיה דמריה קאי (בבא קמא קי"א, ב'), אם לא כי ההכרח לומר כי מואב כבר התייאש והחליט חשבון ביד סיחון, רק מאין נדע זאת, לזה אמרו כי סיחון שהחריבה לא רצה לבנותה ולכונן אותה על תלה, לאמר אולי יתגבר מואב ויטלנה מידו עד כי שאל את פי בלעם ואביו שהם היו הסבה הראשונה אל סיחון שיכבוש אותה בקללם את מואב, והם החליטו ואמרו אל סיחון אל תדאוג ואל תפחוד מלבנות אותה, כי אם באו

חשבון תבנה ותכונן עיר סיחון וא"כ בזאת נטהרה לישראל, ומעתה יסוד המאמר בנוי על מאמר המושלים בלעם ואביו וכמו שאמרנו, והבן.

חלק ט

ובגמרא: על כן יאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשוב חשבונו של עולם כו' (בבא בתרא פ"ח).

וכבר צווחו קמאי איך היתה כזאת לדרוש במאמר ע"כ יאמרו המושלים באו חשבון ע"כ יאמרו המושלים ביצרם כו' כי זה דבר רחוק מאד.

אבל קורא נעים הסכת ושמע כי דברי חכמינו ז"ל נאמרו באמת וישר כלם נכוחים למבין, כי זה כלל גדול וידוע לבני אדם כלם מאמר דוד המלך ע"ה לשלמה בנו **כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין** (דברי הימים א' כ"ח, ט') ויודעים ג"כ כי הוא יתברך מלכותו בכל משלה ולא לפניו חנף יבוא ומאין מלא לב בני אדם לעשות רע, אבל גם זאת ביאר הכתוב ואמר **נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו** (תהלים ל"ו, ב') ר"ל כי הפחד אינו קרוב לו, כי היצר בא אליו בערמה, לאמר לימים רבים ולעתים רחוקות יהיה מה שיהיה ואל תדאוג דאגת מחר שהוא לאחר זמן, והוא מאמין לדברי היצר בעבור כי לעת עתה הוא מוצא את עצמו בריא וחזק באין מחסור כל דבר, ורואה את עצמו נער ורך, רענן בכחו עצמותיו מלאו עלומיו, כמאמר **עטיניו מלאו חלב ומח עצמותיו ישקה** (איוב כ"א, כ"ד). ומצורף לזה מה שידענו בדרך כלל כי אין הקב"ה חפץ בשינוי הטבע, וכפי הטבע הוא רואה את עצמו בריא וחזק בגופו ומאודו כי הון עשיר היא קרית עוזו ואומר בלבו בל אמוט גו' (תהלים י'). אבל התבונן נא בהדברים אשר הנביא אומר **הוי הירדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד** גו' **וגם הוא חכם ויבא רע ואת דבריו לא הסיר** גו' (ישעיה ל"א, א'-ב') ומה זה השבח שאמר על הבורא יתברך וגם הוא חכם, ומה השבח במאמר ויבא רע גו'.

אמנם המאמר בא להעיר אותנו לאמר הן אמת כי לא מהרה כ"כ יגזור יתברך על שינוי הטבע אבל הוא יתברך הוא נורא עלילה ולו נאוו עלילותיו כי יביא רע על האדם ולא ישנה בזה חק הטבע כל מאומה כאשר עשה בימי מרדכי ואסתר שלא נשתנה שום דבר שיצא מהטבע רק הנהיג בחכמתו הנפלאה והפליא לעשות כל סדרי השתלשלות פרטי הדברים עד כי נעשתה תשועה בישראל וצדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו, וזהו הוי הירדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו גו' וגם הוא חכם ויבא רע ואת דבריו לא הסיר, כלומר את הרע הביא ועכ"ז לא הסיר מאומה כח הטבע לשנותו ולהפכו כי לא גזר

על המצרים שיחלשו ולא על הסוסים והרכב שיתמעטו, כי אם הראה להם בים נודות נפוחים וחשבו כי הם המצריים אבותיהם שנטבעו בים, ואמרו אין ראוי אלינו לעזור את אויבינו (עיין מדרש איכה (ד') על מאמר עודינה תכלינה עינינו כו' בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע):

והנה הבטחון הזה שאין הקב"ה חפץ בשינוי הטבע היה למואב ביתר שאת ויתר עז, כי שמעו כי באה אזהרה מאתו יתברך **אל תצר את מואב** גו' (דברים ב', ט') ואין עוד בטחון יותר חזק מזה כי הקב"ה חלילה לו מעשות כדבר הזה מה שהוא נגד התורה, הלא מה שהוא נגד הטבע ג"כ אין חפצו לעשות מכש"כ מה שאמר בעצמו אל תצר את מואב גו', והיתה סבה כי בא סיחון מלך אמורי וכבש את ארץ מואב כמאמר רב פפא עמון ומואב טהרו בסיחון (חולין ס'), ומעתה הדבר הזה ידיו רב לו להבהיל ולהפחיד לב אנשים לבל יבטחו על עצמם כל מאומה כי אין עוד בטחון יותר חזק מבטחונו של מואב אבל הוא יתברך הלא הוא נורא עלילה וגלגוליו וסבותיו לא ידע אנוש.

וזהו מאמר על כן יאמרו המושלים בואו חשבון תבנה ותכונן עיר סיחון בעבור כי עתה העיר נקראת ע"ש סיחון יכולים ישראל לקחת אותה, ע"כ קחו מוסר ויאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשוב חשבונו של עולם כי אין אדם בטוח בעצמו כל מאומה, והענין נכבד למבין.

חלק י

ובגמרא: אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי (שבת קי"ח, ב').

דע כי כבר בארנו מאמר המדרש **כצל ימינו על הארץ ואין מקוה** (דברי הימים א' כ"ט, ט"ו) אין מי שיקוה שלא ימות הכל יודעים ואומרין בפיהן שהן מתים כו' אימתי בשעה שנטה למות (בראשית רבה פרשה צ"ו, ב'). באור זה כי כבר נאמר **כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם** גו' (הושע י"ד, י') זה הוא כלל גדול על חיי האדם בכלל ובפרט, כי האם אמנם כלם אוהבים חיים, כצדיק כרשע, אבל ההבדל כי רשעים רוצים בחיים לתכלית תוהו להתענג בדשן נפשם, אבל הצדיקים חפצים בחיים רק למלאות צבאם עלי ארץ בעבודת ה' ובתורתו, ולהשביע נפשם בצחצחות אשר בה כמאמר **נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך** (תהלים ס"ה, ה') וכמאמר **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה'** גו' (שם כ"ז, ד'). והמופת על זה אמר הכתוב **יבוא שלום ינוחו על משכבותם** גו' (ישעיה נ"ז, י"ב) כי הרשעים אינם שבעים מחייהם אשר חיו, וביום מיתתם דומה בעיניהם כי היום נולדו ובאו לכלל חיים והם מוכרחים למות, והמה ממש כמי שלועס

דבר מאכל בפיו ופולטו מיד כי ילעוס, כן כל היום לא יוכל להשביע נפשו. לא כן הצדיקים עליהם נאמר על כן יאמרו המושלים ביצרם בואו ונחשוב חשבונו של עולם פי' כמו הסוחר שעושה חשבון על סחורתו אם עולה מחירה כפי המעות אשר הוציא עליה, כך הצדיק יעשה חשבון על תורתו ומעשיו אם עולים כפי הזמן אשר עבר עליו בחיים. וכמו אשר הסוחר העושה מסחרו במרחקים כאשר יגמור וישלים מו"מ שלו יתאוה ויצפה לבוא לביתו מהרה, כן הצדיקים ככלות זמן עבודתם והמה רואים שכבר השלימו חפץ העבודה הראויה להם הם שמחים בצאתם, כמ"ש בצדיקי ויסודי העולם זקן ושבע ימים, בשיבה טובה, כי הצדיק צדק לפניו יהלך ונפשו תשבע מן הטוב אשר פעל ועשה בימי חלדו, וזהו - יבוא שלום ר"ל בשמחה, לכן - ינוחו על משכבותם.

וזהו שאמר המדרש ואין מקוה אין מי שיקוה שלא ימות כי לא יתאוה להנצל ממנו רק הן הוא משוש דרכו רק אם הוא בזמנו הראוי לו, וזהו אימתי בשעה שנטה למות שכבר נשלמה עבודתו ונפשו תשבע מפרי ידיו בהצדקות ומע"ט שעשה בחייו, וכמו כן ההבדל בפרטי חפצי העוה"ז כי גם הצדיקים מבקשים שלימות הדברים המחזיקים אותם והמאשרים חייתם אבל רק למען פעולתם הטובה, והמופת כי ישמחו בחלקם ההכרחי ולא יבקשו יותר, לא כן מי שרוצה לאכול לא למען שישביע רעבונו כ"א למלאות תאותו עליו נאמר **איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה** (קהלת ו', י"ב) פי' שאינו שבע מתאותו ולא חסרה תאותו מאומה ממה שהיתה קודם השיגו העושר וכמו שבארנו בספר קול יעקב (במקומו):

עוד תראה הבדל בין בעל תאוה ובין החכם השוקד רק להשלים זמנו בתורה ועבודה, אחר אשר נבין מאמר **ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך** (דברים כ"ו, י"א). כי הנה יש מן הכלים שהם כלי הכרח והם ג"כ כלי חפץ שהם נחמדים מצד עצמם, גם אם לא מצד פעולתם. והנה כאשר תראה את אחד שהוא קונה לביתו את הכלי הזאת כמו מורה השעות, ורצונך לדעת את כוונתו אם בעבור תכלית פעולתו ואם בעבור תאותו. דע כי אפשר לברר זאת אם אתה רואה אצל שכנו מורה השעות ומשמיע מספר השעות כפי הראוי למחצה לשליש ולרביע, וכל השכנים שומעים כי הוא מכה בקול גדול, וא"כ בעבור פעולת התכלית אין מהצורך אליו לקנות מורה השעות כי ישיג התכלית ע"י שכנו הקרוב אליו כאלו מורה השעות עומד בביתו, וכאשר הוא הולך וקונה אותו ודאי הוא בעבור תאותו, ולזאת לא לבד שלא תשבע נפשו ממה שיש לשכנו מורה השעות כ"א עוד יוסיף קנאה ותגדל תאותו.

הנמשל הקב"ה משפיע ברכה לישראל והלוי יקח ממנו המעשר והתרומה חלקו הראוי לו, ובזאת תבחון את שניהם אם הם מתאוים להון ועושר כמשפט הבעל תאוה שהוא חפץ בגדולה ולפרוץ לרוב, אז תראה הבדל גדול ביניהם כי הישראל יעלוז וירנן מטוב לב על הברכה אשר ברכו ה', ישמח וישיש כי הגיע אל מה שלבו חפץ, והלוי ישבע קלון וחרפה מדאבון נפשו כי מנעו ה' מכבוד וגדולה זאת, וגם מקנאתו אשר יקנא את הישראל איך הגיע הוא אל הצלחה גדולה הזאת, לא כן אם בכל מאויים הם מצפים רק על הפעולה להשביע נפשם לעבוד עבודת הקודש שעליהם, אז הלא שניהם שוים בברכת ה' ויחדיו ישמחו ויעלוזו (ואולי עוד תקטן שמחת הישראלי משמחת הלוי) כי הישראלי לא ישמח רק בפעולת הברכה אם יזכה, לא ככסילים החושבים כי לעולם חוסן, והלוי גם הוא ישמח כמוהו כי מה ממנו יהלוך אם אין הברכה תחת ידו הלא יתקיים בו **ברבות הטובה רבו אוכליה** (קהלת ה', י') כי יאכל את חלקו כל חלב דגן תירוש ויצהר.

זה שהזהיר הכתוב ושמחת בכל הטוב אשו נתן לך ה' אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך היינו שתהיה שמחתכם שוה מצד הפעולה לא מצד התאוה כי כאשר תהיה שמחתכם בעבור התכלית אפשר שתהיה שמחת שניהם שוה:

ההבדל השלישי בין נפש תאוה ובין חכם השמח בחלקו מצד פעולתו, כי זה משפט הבעל תאוה כאשר ישיג תאותו ותתמלא משאלתו אח"כ תקטן הנאתו ושמחתו כמאמר חז"ל מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק (סוכה מ"ו) כי זה משפט התשוקה אשר מציאותה רק אחר ההעדר. כי כל מחמדי ותענוגי העוה"ז לא יערבו אל נפש האדם בלתי טרם השיגו הדבר שהוא נכסף אליו אבל בהשיגו הדבר יופג ממנו ערבותו ומתיקותו כמאמר **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז') וא"כ כל מה שירבה הונו ויגדל עשרו תתמעט הנאתו ושמחתו. לא כן מי שאין שמחתו כ"א מצד הפעולה לא יגרע משמחתו דבר, ועוד בהיפך ישמח בכל פעם יותר, כי כל יותר שיתעלה בפעולת תכליתו יתקיים בו מאמר מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק. וזהו מ"ש ושמחת בכל הטוב גו' כלומר שלא יופגם ולא יתמעט הטוב ההוא אצלך מנועמו וטובו הראשון (וכמ"ש באורך בספר קול יעקב על מאמר זכרה ירושלים ימי עניה גו').

וזהו מאמר המשורר ע"ה **צמאה לך נפשי כמה לך בשרי** גו' **כי טוב חסדך** (תהלים ס"ג, ב') גם מכל חיותי מה שאני הגעתי וזכיתי עד אשר שפתי ישבחונך כן אברכך בחיי על העבר על שזכיתי לכך, בשמך אשא כפי לבקש על העתיד, וגם אם כמו חלב ודשן תשבע

נפשי עכ"ז ושפתי רננות יהלל פי. ר"ל שלא תתמעט שמחתי כמשפט השמחים אלי גיל בטובות העוה"ז אשר בהכרח תתמעט שמחתם אחר השיגם תאותם, ואנכי לא כן עמדי כמשפט מי ששמחתו מצד פעולת התכלית. אשר ע"כ א"ר יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי, כי כל חפצי באשתי לבנות את ביתי בנין עדי עד, וכן לשורי לא הייתי מתאוה רק לעבודת השדה להגיע אל פעולת התכלית.

בלק

חלק א

וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא ויקץ מואב מפני בני ישראל (כ"ב, ב').

מה מאד ראוי להתעורר על התחלפות התוארים אשר עשה ישראל מפני העם, ואחר כך חזר ואמר מפני בני ישראל.

ובמדרש: וירא בלק ראה מה שעשו בסיחון כו' והיו אומרים לא אמר הקב"ה כי לא אתן לך מארצו ירושה הרי ארצנו לפניהם לכך היו מתייראים (פרשה כ', ג'). וגם מאמר זה מהצורך להתבונן בו כי באין ספק אחר שהיה בלק מן חכמי העמים כמו בלעם לא יפלא ממנו ההתנצלות כי עמון ומואב טהרו בסיחון ומה הפחד אשר פחד.

אמנם דע כי כבר הורו אותנו חז"ל (במדרש תשא) אשר תואר עם מוסב על הערב רב אשר עליהם אמר בלעם הנה עם יצא ממצרים כי עלו מבלעדי צווי ה' יתברך כמו שאמר למשה לך רד כי שחת עמך גו' עיי"ש.

ומעתה נוכל לומר אשר גם בלק ידע מזה כי עמון ומואב טהרו בסיחון אבל זאת נתן אל לבו אחר אשר מאמר לא תצר את מואב אינו לחק אשר לא תופר ע"י שום היתר, כי הלא ע"י סיחון הותרה הרצועה ומותר להם לקחת א"כ שערי ההיתר לא ננעלו ועוד ימצאו פתח להתיר, והקרוב מכל ההיתרים הוא כי ישלחו את הערב רב כי הם לא נצטוו על זה ואינם בכלל הצווי. וזהו וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי ועמון ומואב טהרו בסיחון אם כן ויגר מואב מפני העם (הערב רב) מאד, כי כאשר יש היתר ע"י סיחון יהיה גם כן היתר ע"י הערב רב ולכן ויקץ מואב מפני בני ישראל כי איככה יהיו נשמרים מהם מעתה:

ומה יפה אמרו ז"ל בסמוך **ויגר מואב** לשון גר ראה את עצמו כגר בעולם (שם). באור זה על דרך עשיר גדול מכסף ומזהב בא גנב ונתן עיניו בו לגנוב את כל הון ביתו, וכאשר הרגיש העשיר כי זה האיש גנב מביתו ב' וג' כלים היה נועל הדלת בפניו ולא נתן אותו

עוד לעבור על מפתן ביתו, מה עשה הגנב הלך ופיתה כל השכנים שישאלו להם כלי כסף מאת העשיר, והוא הלך וגנב אצל השכנים, אז אמר העשיר מעתה אין אני יודע עוד ממי לשמור את עצמי ובעד מי אסגור הדלת.

הנמשל כל העמים פחדו מפני בני ישראל כמאמר רחב **ונשמע וימס לבבנו** גו' (יהושע ב', י"א) מלבד מואב שהיו בטוחים גם מישראל ועתה כאשר ראו כי הקב"ה מצא היתר ע"י סיחון א"כ ראה את עצמו כגר בארץ לאמר ע"י מי ימסור אותי הקב"ה ליד ישראל:

חלק ב

אולי אוכל נכה בו כו' (כ"ב, ו').

ראוי להתעורר מדוע אמר לשון ספק הלא אמר כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאר יואר, ומה גם מה ירויח בזה שיקלל את ישראל הלא עוד לא יהיה בטוח פן יבוא עליו עם אחר מן העמים, והיה לו לבחור יותר שיברך אותו ויהיה בטוח מכל העמים.

ואולי יתכן כי מואב כאשר נלחם עם סיחון אז קלל את מואב כמאמר אכלה ער מואב, א"כ לא היה יכול לבקש מאת בלעם שיברך את מואב בהיותו כבר ארור ואין ארור נעשה ברוך, לכן בקש לקלל את ישראל ובזה יהיה דומה בדומה, וע"כ אמר אולי אוכל נכה בו ע"ד ספק.

וזהו מה שנאמר **לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם** כו' **ואשר שכר עליך** כו' (דברים כ"ג, ה') אמר ב' טעמים כי על אשר לא קדמו בלחם היה מקום לומר כי זה היה רק מסבת קמצנות אשר בהם. על זה אמר ואשר שכר עליך את בלעם כו' ואמר לו לתת מלא ביתו כסף וזהב רק בעד ספק אולי אוכל נכה בו:

חלק ג

במדרש: לא הניח הקב"ה לאומות פתחון פה לעתיד לומר שאתה רחקתנו, מה עשה הקב"ה כשם שהעמיד נביאים לישראל כך העמיד לאוה"ע העמיד משה לישראל ובלעם לאוה"ע, בא וראה מה בין נביאי ישראל לנביאי אוה"ע כו' ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במדת הרחמים לישראל ועל אוה"ע כו' וזה אכזרי בקש לעקור אומה שלימה, לכך נכתב פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב"ה רוה"ק מאוה"ע שזה עמד מהם וראה מה עשה (פרשה כ', א').

ונקדים לזה מדרש (פ' לך ופ' וירא) אהבת צדק ותשנא רשע ע"כ משחך כו' ר"ע פתר קרי' באברהם, בשעה שעמד א"א לבקש רחמים על סדומיים כו' עד השופט כל הארץ לא יעשה משפט אם עולם אתה מבקש אין דין כו' ומה אתה תופס החבל בשני ראשין, בעי עלמא ובעי דינא אם לית את מוותר צבחר לית עלמא יכיל קאים כו' אמר לו הקב"ה

אברהם אהבת צדק ותשנא רשע אהבת לצדק את בריותי שנאת מלחייבן ע"כ משחך כו' שמנח ועד אצלך עשרה דורות ולא דברתי עם אחד מהם אלא עמך ע"כ. ורגע אדבר בביאור דברי דוד המלך ע"ה **ה' מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק** כו' עד **עושה אלה לא ימוט לעולם** (תהלים ט"ו, א'-ה'). דע כי צדקת הצדיק הוא לא' מב' סבות, אם כי הוא קדוש מרחם ונולד טוב מבטן אמו כענין מאמר השי"ת לנביאו **בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך** (ירמיה א', ה') או כי מצד תולדתו איננו מעולה ומשובח מכלל ב"א אשר עליהם יסוב מאמר דוד המלך ע"ה **ובחטא יחמתני אמי** (תהלים נ"א, ז') זולת צדקתו באה לו עם רוב שקידתו והשתדלותו ללמוד דרך טובים, הלך את חכמים וכדומה מהיגיעות המביאות האדם לשכל טוב, ורעיונות לטושות בידיעת השי"ת ובקבלת עול התורה והמצוה. והנה ההבדל ביניהם הוא על דרך מלך אדיר שיש תחת ידו אוצרות מלאות כל טוב אשר לא מלא אותם ע"י עצמו בכיבוש מדינות ומערכות מלחמות, רק נפלו לו בירושה מאביו שהיה גבור חיל בארץ לצבור כעפר כסף, וידיו עשו את כל הכבוד הזה. הוא איננו בטוח בעשרו וסגולתו שלא יעמדו עליו זרים וישאפו חילו, כי מעודו עמד על שמריו שאנן מנעוריו ולא חגר כלי מלחמה על כן ביום קרב יהיה צר כחו. לא כמוהו המלך הנולד רש והיה זריז ומהיר לערוך מלחמות לאסוף ולכנוס בזרועו ועוצם ידו סגולות מלכים, הוא הוא היותר בטוח בעשרו שיהיה שמור אתו כמוס עמדו, כי מאי דלא הוי הוי כו'.

הוא הדבר והוא הענין בב' סוגי הצדיקים שזכרנו כי הנולד טוב מרחם אמו ומעודו לא לחם מלחמות היצר הוא איננו בטוח ממנו שלא יעמוד ויתגבר עליו, ובאם יעמוד עליו לא ימצא את ידיו לנצחו כי לא נסה בכזאת ובקל ילכד ברשתו ח"ו. לא כמוהו הצדיק אשר צדקתו בא לו ע"י עמל ויגיעה ועל כל מדה טובה ערך מלחמה עם היצר טרם קנה אותה קנין עצמיי בנפשו עד שלבו חלל בקרבו, אזי ידיו רב לו לעמוד בצדקתו ונכון לבו בטוח כי לא ימוט לנצח. וזהו מה שאמר דוד המלך ע"ה ה' מי יגור באהלך כו' הולך תמים ופועל צדק כו', רצונו כל אלה משובחים בשגם נולדו כך מרחם אמם, אבל עושה אלה כלומר מי שעושה מדות האלה קנין בנפשו עם רוב היגיעה והשקידה בטוח הוא כי לא ימוט לעולם:

ועם דברינו אלה נקרב דברי רז"ל בגמרא, (קידושין ל"ג, ב') ובמדרש (פרשת תשא) והביטו אחרי משה חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח אשרי יולדתו, אשר לכאורה הפלוגתא רחוקה מאד. ולדברינו הקרוב לומר כי גם אותם שאמרו אשרי יולדתו מגמתם היה לגנותו לאמר האמנם לא נכחד כי טוב הוא אבל הוא נולד בטובו ולא יגע וטרח על

צדקתו רק באה לו מסיבת מולידיו הטובים, וזהו אשרי יולדתו כלומר אך למולידיו כי משרשם הטוב יחיל טובו.[405]

ומעתה נשוב לענייננו, כי מן הידוע הוא כי בדברים ההפכיים האוהב אחד הוא שונא הב' המתנגד לו, אשר ע"כ ישפוט שכל האדם כי לפי רב צדקת הצדיק כן ירבה לשנוא הרשע יען היותו ההיפך ממנו והמתנגד לענינו. אולם באברהם אבינו ע"ה מצאנו ההיפך כי עם היותו אך טוב עכ"ז לא עזב חסדו ומצא את לבבו לבקש רחמים על סדומיים. ולא נפלאת היא ולא רחוקה היא, ונקח דמיון על זה מאיש שאביו נתן לו הון ועושר בלי יגיעה, אין פרוטה נחשב לו למאומה, לא כן האיש שעשרו בא אליו ע"י העמל והיגיעה ומרוב עבודה הנה מזכרו כבדת השגתו כל פרוטה ופרוטה כמה מהלאות והעמל היה לו בכל א' עד כי קבץ על יד רכושו אשר רכש, יהיה נחשב בעיניו אף פרוטה אחת.

כן הדבר במי שהוא נקי וצדיק מסבת הערכתו מלחמות עם יצרי לבו עד כי גבר עליהם, בשגם יאהב הטוב והיושר ויהיה מואס בההיפך עכ"ז מדעתו את יצרו כי עז הוא ומלחמתו כי קשתה יביאנו לבו לזכות גם הפחותים ממנו. אבל לא כמוהו הנולד ישר ולדעתו יבחור בטוב וימאוס ברע מבלעדי מלחמה וקרב עם יצרי לבו, הוא איננו רואה שום זכות לבינונים ומה גם להרשעים להיות היצה"ר בעיניו כחוט השערה. וזהו ההבדל בין נביאי ישראל לנביאי אוה"ע, כי נביאי ישראל זכו להנבואה מעמל נפשם ורוב יגיעתם בטהרות ובפרישות וע"כ היו במדת הרחמים על ישראל ועל אוה"ע בידעם את האדם כי רבים לוחמים לו. לא כמוהם נביאי אוה"ע כי הם לא השיגו הנבואה מפאת הכנתם וכח וזכות מעשיהם, כ"א הקב"ה חלק לו רוח נבואה בצד מה, ע"כ אכזרי הוא לא ירחם על המוני האדם מאומה.

ומעתה יזהירו דברי המדרש: אהבת צדק ותשנא רשע, ועכ"ז אהבת לצדק את בריותי ושנאת מלחייבן אשר מזה יבחן כי צדקתך ותום דרכך בא אליך אחר רוב העמל והיגיעה, ע"כ משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחבריך שמנח ועד אצלך לא דברתי עם אחד מהם כ"א עמך, כלומר על היותך מליץ ישר וטוב על חבריך ואתה במדת הרחמים עליהם הנך ראוי לנבואה, והוא הדבר בבלעם שאמרו ז"ל לא הניח הקדוש ב"ה לאומות פתחון פה

[405] ועם דרכנו נעמוד עוד על מדרש ז"ל ואלה תולדות יצחק אברהם אברהם הוליד את יצחק (פ' תולדות) וז"ל גיל יגיל אבי צדיק גילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק בן צדיק, והוא כי יש אשר ירש מאביו עושר וכבוד והון עתק. והוא לא הוסיף עליו ע"י עצמו מאומה אין לו להתפאר כ"א במה שיש לו מאביו, אולם אם גם הוא הוסיף עליו מעסקיו ופועל ידיו אחר העמל והיגיעה אזי יש לו להתפאר בשתים, וזהו אשר בין אברהם ליצחק כי אברהם ע"ה לא ירש שום כח וזכות מאביו אך היה מרבה בעמל ויגיעה עד כי בא בעצמו אל אושר צדקתו כנודע, לא כן יצחק ע"ה שהיה כלול ב' הסוגים, אברהם הוליד את יצחק וגדול כח האב, והוא הוסיף גם מדיליה, וזהו גילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק בן צדיק.

לעתיד לומר שאתה רחקתנו, מה עשה כו' כך העמיד לאוה"ע כו' עד וזה אכזרי בקש לעקור אומה שלימה, ומבואר כדברינו.
וזה שסיימו לכך נכתב פרשת בלעם להודיע למה סילק הקב"ה רוה"ק מאוה"ע שזה עמד מהם וראה מה עשה, כלומר כי לע"ל תהיה תשובתו יתברך לאוה"ע (על שאלת למה רחקתנו) לאמר מה בצע בנביאכם הלא הטוב אין אתם, אבל עוד כמה מהרעה יגיעכם מסיבתם, והעד - בלעם:

חלק ד

כי ירט הדרך לנגדי (כ"ב, ל"ב). גמרא: יראה ראתה נטתה (שבת ק"ה).
באור הדברים על דרך שמצאנו במדרש להלן שבע ובקשו הרועים להזדווג להן הדא הוא דכתיב **ויבואו הרועים ויגרשום** (שמות ב', י"ז) ברם הכא (ברחל) אחת היתה ולא נגע בה בריה על שם **חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם** (תהילים ל"ד, ח') לסובבים ליראיו (מדרש רבה בראשית פרשה ע', י"א). וזהו מאמר **ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ** (בראשית ט', ב') גם כי אין חכמה ואין תבונה בבע"ח להבין מותר האדם מן הבהמה, וא"כ איככה תקבל הבהמה מורא האדם עליה אין זאת כ"א נטיעה טבעית אשר נטע הבורא יתברך בבע"ח שיהיו יראים מן האדם. אבל אם הדבר כן יפלא מאד כי היה מהראוי שיהיו כלם שוים במורא זו כצדיק כרשע, ורצון הבורא יתברך לא כן הוא כי הבדיל בין צדיק לרשע כי כמה פעמים הם מזיקים את האדם. ובע"כ שבאמת לא נתן הקב"ה מורא אל הבע"ח בפני עצמם רק המורא אשר תהיה באדם מפני בוראו ויתמלאו כל חדרי לבו יראת ה' תהיה היראה ההיא שופעת וזורחת חוץ ממנו ותפיץ קרני הודה על כל מי שיבוא בשכונתו, וזהו באור מאמר ויראו ממך כלומר מיראתך העודפת שתזרח גם עליהם.
ממש כמו נר אשר ביד האדם להאיר לו לעצמו ואור הנר הלא יפיץ אורו גם אל הזולת הקרוב אליו, וזהו חונה מלאך ה' סביב ליראיו לסובבים את יראיו. וזהו מאמר **כי נפל פחד מרדכי עליהם** (אסתר ט', ג') וזהו ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ (עיין קול יעקב ריש מגילת רות) וזהו ויהי מורא שמים עליכם ר"ל שיהיה שפע היראה מושפע אל הכלל על ידכם עד שיתקיים בכם ויראו ממך. ודוד המלך ע"ה כבר בחר במליצה זאת ואמר **נר לרגלי דברך** גו' (תהלים קי"ט, ק"ה) ולכן הזהיר הכתוב ואמר **לא תערוץ מפניהם כי ה' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא** (דברים ז', כ"א) כלומר כי מקור היראה יהיה בקרבך לכן אין מהראוי לך לירא משום דבר, שלא יהיו צינורות היראה נלוזים במעגלותיהם על ידך.

ומעתה הנה חז"ל העירו אותנו על ענין היותר נפלא כי אחר אשר היראה אצל הירא כנר ביד המחזיק התבונן נא כי הלא כבר אפשר אשר הזולת העומד אצלו יראה תחלה טרם יראה הוא בעצמו, היינו כי המחזיק הנר היה סוגר את עיניו ועכ"ז הנר פועל את פעולתו, ולכן אתונו של בלעם ראתה המורא הגדול אשר שלטה בו אף כי הוא עצמו לא ראה עוד. וזהו יראה ראתה נטתה, והבן הדברים ותדע כי היראה בבע"ח אינו ענין מושכל בנפשם בלתי כי הוא אור מושפע אל האדם ומשאתו יפחדו, כמאמר הנזכר נר לרגלי דברך גו' וכנ"ל:

חלק ה

האמנם לא אוכל כבדך (כ"ב, ל"ז). מדרש: נתנבא שסופו לצאת ממנו בקלון (פרשה כ', ט"ז).

ובהשקפה הראשונה הדבר רחוק מאד מן הפשט, אבל באור הדבר ע"פ משל לרופא שבא אל החולה וקצץ עמו שיתן לו כך וכך, והרופא לא רצה להתחיל ברפואות עד שיתן לו החולה כל השכירות מתחלה, עמד שם חכם אחד ויאמר אל הרופא אתה מבעית את החולה, אמר לו במה? ויאמר לו כי בזה יש אל החולה הוראה עצומה שאתה מייאש אותו לכן אתה ממהר לקבל השכירות בעודו בחיים כי אח"כ לא תקבל מאומה.

וזה עצמו מאמר בלק מה זה מהרת אחר הכבוד טרם בואך אלי וכי לא אוכל כבדך אח"כ, אם לא כי חשש אולי לא יהיה ראוי אח"כ לכבדהו:

חלק ו

וישא משלו ויאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם לכה ארה לי יעקב גו' (כ"ג, ז').

באור זה על דרך דרשן ומוכיח מעיר בזויה מאד בא אל עיר גדולה של חכמים וסופרים, ויעמוד על הבימה לדרוש, והיה משמיע תוכחות גדולות על העושים כל תועבה, והיה מקלל ומארר אותם, ונתאספו חכמי העיר ורוזניה להנקם מעמו, והוא מתנצל ואומר הכי נעלם מכם מאמר התורה הקדושה הוכח תוכיח גו', ויאמרו לו כן הדברים אבל הלא ידענו כי בני עירך המה אנשים גרועים ופחותים מאד עושים כל תועבה ואתה מניח את מקומך ואתה בא להוכיח ולקלל אותנו.

וזהו שהתפלא ואמר מן ארם ינחני בלק גו' מהררי קדם אשר שמה כל ערלי לב כפראים במדבר והוא קורא אותי מבוגדים כאלה לאמר לכה ארה לי יעקב ולכה זועמה ישראל והייתי כמשוגע:

חלק ז

כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו (כ"ג, ט'). מדרש: מראש צורים אלו האבות ומגבעות אשורנו אלו האמהות (פרשה כ', י"ט).
כבר כתבנו בזה דברים נעימים בפתיחת הספר עיין שם:

חלק ח

לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (כ"ג, י"ט).
ומה מאד ראוי להתעורר כי השבח הזה לא ישובח בו גם בשר ודם כי השבח לא יהיה כ"א בדברים אשר אין בהעדרם חסרון כי כל שבהעדרו חסרון, אין במציאותו מעלה, וכל שבהעדרו אין חסרון אז יש מעלה במציאותו, כי האדם לא ישובח במה שיש לו ב' עינים וב' ידים, כי איך יתעלה במציאותם אם העדרם הוא חסרון, וכמו שכתבנו בחבורנו על ההגדה עיי"ש, וא"כ איך יתהלל האדם במה שאינו שקרן אם בהיותו שקרן הוא לו חסרון, וא"כ איככה ישובח הבורא יתברך בזה לאמר לא איש אל ויכזב גו'. עוד מהצורך להתעורר כי מאמר ההוא אמר ולא יעשה גו' היה ראוי לנקד אות הה' במלת ההוא בחטף פת"ח כמשפט אל הה' התימה ואינה נקודה רק בנקודת הה' הדעת ביום ההוא (הגה"ה: מטבע ה' השאלה לפני אות הגרון לבוא בפת"ח בלא חטף, ודברי המחבר ז"ל רק להמתיק דרושו).
ונזכיר לזה מדרשם ז"ל **וה' פקד את שרה כאשר אמר** (בראשית כ"א, א') אמר ר' יודן לא כהדין דאמרין ולא עבדין אלא אני ה' דברתי ועשיתי (בראשית רבה פרשה נ"ג, א') וגם זה מן הדברים הזרים מאד ומה התפארותו יתברך כי אינו כאותם שאומרים ואינם עושים וכי זה כל תפארתו יתברך נגד הבלתי עומדים בדבורם, אבל הסכת ושמע כי באמת אין כוונת המאמר להשמיענו שהקב"ה אינו מכזב, כי אין זה שבח לאלהותו יתברך ולא יאות לאומרו, אבל כוונתו אל ענין נכבד מאד ראוי לאמרו ולהשמיע תהלתו לאמר כי אצלו יתברך מן הנמנע הוא שיהיה מציאות אל השקר, כי הנה השקר אשר נמצא בבני אדם גם באנשים נאמני רוח הוא מסבת היות הדיבור והמעשה שני ענינים נפרדים, היום דיבר בפיו והבטיח לחבירו לבנות לו בית לעשות לו מחיה, ומחר נזדמן לשכניו מקרה לא טובה עד כי הפסיד כל הונו ואין בידו להקים דבר הבטחתו ונמצא זה תוחלתו נכזבה, אמנם הקב"ה הלא דבורו ומעשהו באים כאחד כי הוא אמר ויהי א"כ אין מציאות אל השקר. זה שאמר הכתוב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, הורה על ב' ענינים או שיכזב מיד בעת ההבטחה שיהיה בלבו ההיפך, או שבעת ההבטחה יהיה דבר ההבטחה גם בלב רק אח"כ יתנחם ויתחרט, כל אלה אינם בו יתברך. והטעם ההוא

כלומר האלהים קדושים ההוא אמר ולא יעשה, כלומר אחר שאמר אין עוד מהצורך אליו אח"כ לעשות שכבר נעשה ונגמר עם הדבור לבד כמאמר **בדבר ה' שמים נעשו** (תהילים ל"ג, ו') ודבר ולא יקימנה כי כבר נתקיים עם הדבור גם יחד, וזה עצמו מאמר וה' פקד את שרה כאשר אמר והכ"ף במלת כאשר היא כ"ף הזמן כמו **כאשר בא יוסף אל אחיו** (בראשית ל"ז, כ"ג) **כאשר כלו לאכול את השבר** (שם מ"ג, ב') כן מאמר וה' פקד את שרה כאשר אמר ר"ל בעת שאמר אז נפקדה, ויעש ה' לשרה כאשר דבר אז בעת אשר דיבר, זה שביאר המדרש לא כהדין דאמרין ולא עבדין ר"ל אשר בעת ההבטחה רק המאמר יאמרו ועושים אינם עושים מאומה בעת המאמר, אלא אני ה' דברתי ועשיתי הכל בעת האמירה:

חלק ט

לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל גו'[406] **אל מוציאם ממצרים** גו' **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (כ"ג, כ"א-כ"ג).

הנראה בהמשך הכתובים בהקדים מאמרם ז"ל במדרש מדת הקב"ה אינה כמדת בשר ודם שנים עומדים לפני המלך אחד מלמד קטגוריא שלו ואחד סניגוריא שלו, אבל הקב"ה אינו כן הוא מלמד סניגוריא הוא מלמד קטגוריא הוא שאמר **הוי גוי חוטא** (ישעיה א', ד') הוא שאמר **פתחו שערים ויבוא גוי צדיק** גו' (שם כ"ו, ב') (שמו"ר פרשה ט"ו, כ"ט). עוד מאמרם ז"ל בא וראה שאין מדת הקב"ה כמדת בשר ודם מלך בשר ודם אינו יכול להיות עושה מלחמה ולהיות סופר ומלמד תינוקות, והקב"ה אינו כן אתמול בים כעושה מלחמה שנאמר **ה' איש מלחמה** (שמות ט"ו, י"ג) והיום במתן תורה ירד ללמוד תורה לבניו, וכן הוא אומר **הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה** (איוב ל"ו, כ"ב) (שמו"ר פרק כ"ח, ה'). הורו בזה כי בו"ד מה שאנחנו רואים בו מעשים שונים וענינים מתחלפים הנה כל ההשתנות וההתחלפות מתגלגלות תחת מסבות מקריות, אם יהיה לבו טוב עליו ייטיב מעשהו, ובהזדמן שיבוא לכלל כעס יעשה מעשהו זר מעשהו. וא"כ המקבל פעולת הרע ממנו הוא לא יתייסר על ידו ללמוד ממנו שלא לעשות מה שעשה, כי

[406] ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו. מאמר תרועת מלך עוד לא נתבאר במפרשי התורה ז"ל, אמנם בלעם בא לבאר לו כי ה' אלהיו עמו והוא שוכן ביניהם, כמאמר ושכנתי בתוכם, וכדי שלא יאמר בלק א"כ למה אין אנחנו רואים אותו, ע"ז ביאר לו ואמר ותרועת מלך בו, כי הנה האהבה והידידות אשר בלב המלך אל אהובו אינה כמשפט האהבה אשר בהמוני בנ"א, כי בהמוני בני אדם כאשר אחד אוהב את הב' באהבה עזה בהכרח תתנוצץ האהבה אשר בלב עמוק ותצא ותבוא לחוץ באתגלי', כי יחבקהו בין יריעותיו, וינשקהו מנשיקות פיהו, עד אשר תתברר האהבה אל הנאהב וגם אל הזולת. אמנם אהבת המלך אינה כן כי לא יאות להראות אהבתו באתגלי' רק נמצאת בקרב ולב עמוק ופועלת פנימה באתכסי'. וזהו ה' אלהיו עמו, ומה שאינו נראה לעין ע"ז אמר ותרועת מלך בו, היינו אהבת מלך בו לא אהבת איש המוני הכל באתכסיא לא באתגליא. והוא פי' יקר:

יאמר רוח רעה עברה עליו וכעס עליו, אמנם הוא יתברך הוא נעלה ונשא מכל השינויים כי כל השינויים הנראים כלם מצד המקבל כמאמר **תיסרך רעתך** גו' (ירמיה ב', י"ט) א"כ המקבל העונש וכן הרואה העונש בהנענש ודאי ראוי אליהם לקחת מוסר לבל ישובו לכסלה, ולא יזידון עוד למען לא ינוח שבט הרשע עליהם.

וזהו מאמר בו"ד אינו יכול להיות עושה מלחמה ומלמד תינוקות, כי איככה יתלמד לקבל ממנו דבר ולהתייסר על ידו, והקב"ה אינו כן אתמול בים כעושה מלחמה והיום במתן תורה ירד ללמוד תורה לבניו, וכן הוא אומר הן אל ישגיב בכחו. פי' כי הוא יתברך עושה כל בכחו המיוחד ורצונו בעצמותו לא מסבה אחרת ח"ו, ואם בהיטיבו לטובים ואם בהוכיחו לאדם הלא כוונתו רק אל הטוב ללמדהו דעת ולהעיר אותו גם את אחרים הרואים המוסר הרע אשר בא לעוזב אורח, הלא גם הם יקבלו מוסר להטיב מעשיהם מעתה. וזהו שאמרו אתמול בים כאיש מלחמה והיום במתן תורה מלמד תינוקות, כי כל השינויים הנראים אצלו יתברך כלם הם מצד המקבל, הכה את מצרים בעשר מכות בעבור זדון לבם וחטאתם כי כבדה מאד, וא"כ עשה יתברך כמו שנאמר **לץ תכה ופתי יערים** (משלי י"ט, כ"ה).

וזהו הן אל ישגיב בכחו העצמיי האחדיי, ולכן מי כמוהו מורה כלומר ביחד כי יכה הלץ ובזה ופתי יערים ואולי כוונתו עוד מי כמוהו מי שהוא דומה במעשיו אל הנענש הזה והוא כמוהו מורה לו הקב"ה לאמר ראה מה שהגיע לזה. וכבר מלתי אמורה בספר קול יעקב על מאמר וימלא המן חמה ובמדרש (ריש משפטים) אמר הקב"ה ישראל שלי והחמה שלי ואתם מתמלאים משלי על שלי. כי הנה זה משפט הרב עם תלמידיו אשר התלמיד היותר משכיל והיותר חביב בעיניו ייסרהו יותר כי רבו יודע חין ערכו שאם יתן לבו הלא יוסיף דעת. כן הקב"ה עם ישראל כי אף שהריקנים שבהם מלאים מצות כרמון עכ"ז הקב"ה כועס עליהם ומייסרם לפי שיודע מעלתם וחין ערכם כי יש ויש ביכלתם לעלות מעלה להשכיל באמתו יתברך ולהשיג נפלאות מתורתו כמאמר **יפה את רעיתי כתרצה** (שיר ו', ד') ובמדרש: יפה את כשאת רוצה (במדבר רבה ב').

וזהו מאמר ישראל שלי והחמה שלי ר"ל מסבת היותי מכיר בבחינתם ומעלתם כי רבה היא לכן אני מגדיל ג"כ החמה עליהם וכמאמר **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח). וזהו מאמר מדת בו"ד שנים עומדים לפני השופט אחד מלמד קטגוריה שלו ואחד סניגוריא שלו, אבל הקב"ה הוא מלמד סנגוריא הוא מלמד קטגוריא הוא שאמר גוי קדוש הוא שאמר גוי חוטא, כלומר הוא יודע ומכיר מעלתם הנפלאה ע"כ הוא יכול לגנות אותם על שאינם שומרים מתכונתם הראוי להם, וכן דרשו חז"ל על מאמר **והיה במקום**

אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב') משל למלך שנטל אשה היה אומר אין נאה משובחת הימנה כו' (במדבר רבה ב) עיין שם, והכוונה כי הכעס הוא מתוך שבחה לאמר כי אם היו רוצים היה מעלתם לאין ערך ולכן התרשלותם מזה - לגנות יחשב וזהו במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם והוא רוצה לגנות אותם, מוכרח תחלה להזכיר שבחם לאמר כי הלא המה בני אל חי שאין ערוך לגדולתם ותפארתם:

כלל הדברים כי אין מקום לגנות החכם על חטא קטן אם לא כאשר יקדימו לספר בשבחו ויציעו מעלותיו, לאמר הלא אתה בחיר העם תפארת האנשים, איה איפוא תהיה תפארתך עליהם אם כבודך בקלון תמיר, כי לגודל מעלתך גם דבר קטן קטנה שבקטנות לעון גדול יחשב. כענין מאמר **שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ** (תהלים ע"ג, ט') כלומר זה דרכם ברצותם לספר בגנות אנשים שתו בשמים פיהם הם מרוממים אותו תחלה עד שמים ואח"כ ולשונם תהלך בארץ, משפילים אותו עד עפר וזהו מאמר **אך משאתו יעצו להדיח** (שם ס"ב, ה') שאין כוונת ההתנשאות שהם מנשאים אותו רק להדיחו ולהשפילו ירצו כזב בפיו יברכו כו' וזהו מאמר **בלע אדני פלג לשונם** (שם נ"ה, י') ר"ל השבח תקבל והגנאי אל תקבל.

ובזה יתבארו דברי חז"ל מברכותיו של אותו רשע ניכר מה היה בלבו (סנהדרין ק"ה, ב'). ולפי דרכנו נבאר ג"כ מאין זכו ישראל שיהפוך ה' להם את הקללה לברכה, די להם שלא יקלל אותם. גם מאמרם ז"ל וישם ה' דבר בפי בלעם שישב מלאך בגרונו (שם, שם) ובילקוט (פרשתנו): בקש לברכם מניחו, בקש לקללן בולמו ולא מניחו, ואיככה היה בא לקללן ואיך רצה לעבור את פי ה' הלא בעצמו אמר לא אוכל לעבור את פי ה' גו' אותו אשמור לדבר, אמנם דעת בלעם כך היתה כי רצונו היה לעורר מדת הדין על ישראל והיתה עצתו לפתוח בספור מעלתם ואח"כ כפי מעלתם יספר גנותם, לזה בנה שבעה מזבחות, שבעה פרים ושבעה אילים להזכיר גודל מעלת אבותינו הקדושים, ולאבות כאלה הלא ראוי שיהיו צאצאיהם באותה מדרגה הנפלאה שהיו הם, ואם נגרעו מערכם הראוי הלא ראויים הם לקללות ונאצות. והקב"ה הקדים ושלח מלאך בגרונו לחלק דבורו, אם רצה לברכם פי' לספר בשבחם כנאמר ואברכה מברכיך ר"ל אברך משבחיך זאת הניחו המלאך, רצה לקללם פי' לגנותם סתם פיו.

ומעתה הדבר מובן מאד איך נתהפכו הקללות לברכות כי בלעם התחיל לשבחן מאד למען אשר מגודל שבחם יבוא לידי גנותן, ואם היה גומר כל דבריו היה בא לידי קללות עתה שלא הניחו יתברך לגמור נשארו ישראל משובחים, וע"י השבח הזה הלא אנחנו ראויים לברכה, ומעתה יפה אמרו מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו, כי

אלו הדברים בעצמם התחיל לפני הקב"ה כדי לסיים בגנותם וא"כ מהנקל להבין מה הוא הגנות אשר הכין לו לקטרג על ישראל באין ספק הוא דבר השייך אל אותו השבח זהו וישם ה' דבר בפי בלעם ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר, כלומר הדברים האלה אשר דברת לפני לשבח ולהלל את ישראל כה תדבר לפני בלק. לא הביט און ביעקב ר"ל אין רצונו של הקב"ה להביט בנו מלמעלה למטה מרום המעלות אל פחיתות השפלות כאמרם ז"ל אין הבטה אלא מלמעלה למטה (בראשית רבה מ"ד, י"ב), ועוד בהיפך כי ה' אלוהיו עמו גו' אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו. ר"ל בחסדו יתברך ראה להמציא להם זכות ולהגדיל מעלתם לאמר כי אין להאשים אותם על שהם דלים מזכות רקים מכשרון כי הלא לקחתי אותם ממצרים מקום משוקץ ומגואל, כאמרם ז"ל בבאור טענת מרע"ה אמר משה רבון העולמים מהיכן הוצאת אותם ממצרים שהיו כלם עובדים טלאים (שמות רבה מ"ג, ז') וכמאמר **כי נער ישראל ואוהבהו** וממצרים קראתי לבני (הושע י"א, א'), וזהו ג"כ **כענבים במדבר מצאתי ישראל** (שם ט', י') ר"ל חביבות הפרי בעבור מיעוט מציאותה במקומות כאלה, וכמו שזכרו ז"ל (במדרש פרשתנו) אמר בלעם רבון העולם לא נאה לך שתהיה נעבד משבעים אומות ולא מאומה אחת, השיב יתברך טוב ארוחת ירק טוב לי הסעודה שעשו ישראל במצרים ואכלו מצות ומרורים מפרים שאתה מקריב.[407] ר"ל כי בחסדו יתברך זכר אלינו מעלות נשגבות כי היינו חבושים במצרים זמן רב ולשעה

[407] אמר בלעם לא נאה לך שתהיה נעבד משבעים אומות וכו' ובמקהלות ביארנו המאמר הזה בדרך מספיק מאד על דרך מאמרם ז"ל במקום אחר דלותי ולי יהושיע אע"פ שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע (פסחים קי"ח, ב'). והטעם בזה נראה לדעתי על דרך שביארנו כבר מאמרם ז"ל מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, אבל מדת הקב"ה כו' (סוכה מ"ו), כי הנה כל טובות ותענוגי עוה"ז אינם ערבים אל המשיגם ומקבלם כ"א אחר היותו נעדר מהם, והיה צריך ודחוק אליהם מאד, כמו האכילה אחר הרעבון, השתיה אחר הצמאון, לא כן כנוח רוח הטובות האלה על נפש שבעה מאלה הסוגים לא יערבו לו כל מאומה, כאשר כלל שלמה המלך ע"ה ואמר **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז'). ומזה הטעם אמרו חז"ל שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם ע"י יסורים (ברכות ה'). ומעתה נמתיק הענין ע"פ משל לשר גדול איש מכאובות וידוע חולי מנעוריו אין בו מתים, שמע כי במרחקים יש רופא גדול מומחה אל כל סוגי חלאים ויכתוב אליו שיתן לו שכרו כך וכך לשנה שישב אתו עמו באחוזת נחלתו וימלא שאלתו ויבוא אצלו, והשר ההוא היה לו שכן שהיה ג"כ שר גדול ועשיר מופלג והיו שונאים זל"ז מאד, מה עשה כתב אגרת אל הרופא ויסיתהו שיעזוב את מקומו ושיבוא אליו והוא יתן לו מלא ביתו כסף וזהב, וימאן הרופא ושאלו אותו מדוע ועל מה לא תענה אמרים אל השר הזה הלא הוא יכבדך מאד, ויען הרופא ויאמר הוא לא יכבדני, אצלו לא אהיה מכובד כי מעודו לא חלה את ראשו ולא שום אבר מאבריו, וא"כ איך יערב לו התחברותו עמי אם אינו צריך לי ולא ישיג מהתחברותי תועלת כל מאומה, הלא טוב לי פה אצל האיש הזה שאין לו רגע בלא פגע פעם באבר זה פעם באבר זה, והוא צריך לטובתי והוא מאמין בי ומבטיח נפשו על טוב השגחתי עליו ועל חמלתי העצומה להחיש מפלט לו הוא יכבדני סלה. **הנמשל** כי אנחנו מדוכאים מאד פצע וחבורה כו' כמאמר **הראית עמך קשה** גו' (תהלים ס', ה') ואנחנו צריכים תמיד לרחמי שמים, כמאמר **אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (שם כ"ח, א') ועי"כ אנחנו מבחינים ומבינים טוב השגחתו יתברך עלינו ואנחנו נותנים פאר וכבוד לשמו, לא כן אותם אשר מעולם לא חלה ראשם. וזהו אע"פ שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע. וזהו שהשיב יתברך לבלעם על שאלתו טוב לך להיות נעבד משבעים אומות לא מאומה אחת, אמר לו יתברך טוב ארוחת ירק גו'. והבן:

קלה הרטבנו מצות ומעשים טובים כמ"ש בספר קול יעקב על מאמר **אני חבצלת השרון** גו' (שיר ב', א') עיי"ש. ממש היפך דברי המקטרג שהוא מחשב החסרון נגד המעלות והקב"ה בחסדו חושב המעלות נגד החסרונות הראויים אליהם לפי דלות מעמדם, ממש כמאמר הנזכר כענבים במדבר מצאתי ישראל:

אבל עוד נראה בהמשך הכתובים האלה בהזכיר מאמר **כקדוח אש המסים מים תבעה אש** וגו' (ישעיה ס"ד, א'). וראוי להתבונן בהוראת המשל הזה ועניני. ונבאר תחלה מאמר **אהבת רע מטוב** גו' **גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה** (תהלים נ"ב, ו'-ז') הנה מאמר ושרשך גם כי שורש משמעו נטיעה עכ"ז המבארים ז"ל הפכו באורו עקירה וזה מוכרח ממאמר הסמוך לו מארץ גו' שר"ל לעקור אותו מארץ חיים עכ"ז ראוי לבאר איך יהיה במאמר ושרשך הוראה על עקירה.

והנראה ע"פ משל לגנב ראה נער אחד נושא שקים מלאים מעות מבית עשיר אל חנות סוחר ידוע וראה אותו הולך ושב ונושא מעות כל היום, ויחפש הגנב מועצות ודעת איך לגנוב מידו השקים עם המעות, וראה בתוך הרחוב אשר המשרת הזה הולך ושב שמה חנות מוכר בגדים יקרים, ויקם וילך אל החנות ויאמר אל הסוחר דע ידידי כי קצין אחד מעיר פלונית שלח אותי אליך לקנות בחנותך בגדים בעבורו ואמר לקנותם גם בדמים יקרים ובתנאי שיהיו כמדו לא עודפים ולא פחותים מהראוי לאיש כמוהו, אמר לו הסוחר ואיככה נדע מדתו אם הוא איננו פה אתנו, השיב ואמר נחנו נעמוד שנינו על מפתן החנות מקום מעבר הרבה בני אדם אולי יזדמן וילך איש אשר הוא כמדתו, ויהי בעמדם והנער עובר ונושא המעות על כתפו ויאמר אל הסוחר דע ידידי כי הנער הזה העובר לפנינו הוא ממש כאדוני כדמותו וצלמו, ויקרא אותו החנוני ויאמר אליו גשה נא אלי ופשוט בגדיך אשר עליך ולבוש המחלצות האלה עד אשר אראה אם הם כמדתך ואני אתן את שכרך, וישמע אליו הנער ויפרוק משאו מעל שכמו ויפשוט בגדיו עד כלה וילבש המחלצות היקרות ויפן כה וכה להראות יופי זהרם על גופו, והגנב חטף המעות ויברח, ויתאמץ המשרת לרדוף אחריו להשיגו ויתפוש אותו החנוני בבגדיו לאמר פשוט נא תחלה הבגדים אז תלך לדרכך ובהכרח התעכב והתמהמה עד אשר פשט הבגדים האלה ועד אשר לבש את שלו ובין כך ובין כך הגיע הגנב אל מחתרתו ואל מחבואיו ונתעלם מן העין.

הנמשל האדם גופו מלמטה ונשמתו אצולה מלמעלה קשורה בגוף כשלהבת בנר ועיניה כלות וצופות עד כלות הגוף אז תברח אל מקומה כמו השלהבת בכלות הנר, ובראות השטן נשמה מאיש רשע ורוצה להבדילה משרשה במעוני שחקים שלא תעלה למעלה

לעולם, מה הוא עושה ילך וילביש אותה תאות וחמדות העוה"ז עד כי תתקשר בהם קשר חזק ואמיץ שלא תמוש מהם לעולם, ובבוא עת פרידתה מן הגוף ותרצה לעלות למעלה אז השרים הממונים על התאות מחזיקים בה לאמר פשוט הבגדים הצואים אשר לבשת ואח"כ תעלה מפה, וא"כ במה אשר הרשע נשרש למטה בזה עצמו הוא נעקר למעלה.

וזהו אהבת רע מטוב, כלומר ממה שחמדת טוב העוה"ז השגת רע מסבתו כי אתה בחרת שקר מדבר צדק סלה, והכל בעבור שיסובב לך ע"י איזה ריוח מהבלי העולם וחמודיו, ואמר ע"ז גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה, ויפה אמרו המדקדקים שהיא מלה מהפכת הפעולה כי הוראת המלה בעצם וראשונה לעשות שורש למטה, ופה הוראתה לעקור מן השורש, ולמה עשה הכתוב כן לכתוב מלה מהפכת הפעולה אין זה כ"א כי מאת ה' היא כי הוא מפליא לעשות, להשריש את הרשע בעוה"ז למען לעקרו עי"כ מהעוה"ב, ומעתה מאמר ושרשך כפשוטו שישרש אותך בעוה"ז לעקור אותך מארץ חיים סלה (ויתורגם ער זוירד דיך איין ווארצלין אונד אויס ווארצלען).

ומעתה הנה הנביא ע"ה בחר לזה משל היותר קרב במאמר הנזכר כקדוח אש המסים מים תבעה אש גו' כי הקדרה אשר אצל האש גם אם המים בה מעטים עם כל זה הקדרה תהיה מלאה על כל גדותיה, כי האש מבעבע המים וכאשר תשקע האש המים נופלים למטה ולא נראו בה המים כל מאומה, כך הקב"ה מבעבע הרשע ומגדיל אותו עד לשמים ועכ"ז אח"כ לא ישאר ממנו מאומה. וזהו כקדוח אש גו' מים תבעה אש גו' בעשותך נוראות לא נקוה גו' כי הנה המעשים והפעולות אשר אנחנו רואים מאתו יתברך והם נאותים אלינו ראויים לפי מדותינו מדת בשר ודם לא יפלא בעינינו כ"כ, אבל נודה את שמו יתברך עליהם כמאמר **ומשירי אהודנו** (תהלים כ"ח, ז'). לא כן מה שהקב"ה עושה נגד מדותיו שע"ז יסוב מאמר בעשותך נוראות לא נקוה, כמו מה שהוא יתברך מעריך מידת הדין כמתאכזר עלינו כדי להטיב לנו באחריתנו כי זה הוא נגד טוב מדתו כמאמר **טהור עינים מראות רע והבט אל עמל לא תוכל** (חבקוק א', י"ג) ועכ"ז נתן הקב"ה אל הרשע כח ועוז להשמיע ברגש קולו לחלל מקדשו ולטמאו וזהו מאמר **חסד ומשפט אשירה** (תהלים ק"א, א') ר"ל כי יותר פליאה דעת ממני איכה היתה כזאת מאתו יתברך לעשות נגד רחמנותו יתברך ולסבול רעות וצרות העוברות עלינו כמאמר כי ידעתי את מכאוביו אני מרגיש בצערן של ישראל כמו שהם מרגישים (שמות רבה ב'):

ובכלל זה מאמר שלפנינו לא איש אל ויכזב גו' ההוא אמר ולא יעשה אומר להביא עליהם רעות והוא מבטלם, גם כי נצח ישראל לא ישקר ולא איש אל ויכזב עכ"ז יעשה

נגד מדתו ויתנחם על הרעה אשר דבר לעשות שזה הוא מן הפלאים היותר גדולים נגד תמימותו יתברך. וזאת הראנו ה' אלהינו בשלחו יתברך את משה רבינו ע"ה להוציא את עמו ישראל ממצרים והגזירה היתה ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. ובמדרש: למה הרעות לעם הזה גו' אמר משה רבש"ע ת' שנה אמרת ועדיין לא שלמו (סוף פ' שמות) ועכ"ז ברחמיו המרובים הפך את הגזירה. ומאז יש לנו לדעת כי אנו אין לנו אלא להטיב דרכנו מעתה ושלא לדאוג פן גזירה כבר נגזרה כי מה לנו לדעת מה שהיה ומה שעבר, אין לנו רק לכונן דרכנו מעתה כמליצתם ז"ל אין ועתה אלא תשובה (בראשית רבה כ"א, ו') כי היא מסוגלת גם עתה, ואין לנו רק להשתדל מהיום הזה והלאה שיהיו מעשינו רצויים ומה שעבר אין, כי אין גזירה עומדת בפני התשובה כמאמר **ובשוב רשע מרשעתו** גו' **הוא את נפשו יחיה** (יחזקאל י"ח, כ"ז) והמופת ע"ז הוא יציאת מצרים. וזהו המשך המאמר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, ועכ"ז ההוא, כלומר האל ההוא אמר ולא יעשה, ובלשון המדרש אמר להביא עליהם רעות ולא יעשה ודבר ולא יקימנה, ולא כן בברכה כי על הברכה אינו חוזר, וזהו הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה.[408] והמשיך את דבריו ואמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל הזכיר ב' סוגי חטאים לפי ב' מדרגות העושים, כי הפחותים לא יחשוב ה' להם עון כ"א בהיות בהם דבר אשר חטאו, והמעולים והחשובים עמהם ראוי לדקדק יותר כפי מעלתם ובחינתם הרמה. לזה חלק המאמר לשתים באלה - לא הביט און ביעקב, ובאלה - ולא ראה עמל בישראל כי ה' אלהיו עמו גו'. והמופת לזה ידעתי כי הלא אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו וביד חזקה ובזרוע נטויה עשה דבר נגד מדת הדין ונגד הגזירה אשר נגזר עליהם, וא"כ כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, כלומר אין לישראל להסתכל ולחקור על העבר רק לראות כעת עתה כי כעת יאמר ליעקב גו' וכמאמר **הלא מעתה קראת לי אבי** גו' **הינטור לעולם** גו' (ירמיה ג', ד'-ה'):

עוד יתכן במאמר לא הביט און ביעקב גו' על דרך שאמר הנביא ע"ה **בכל צרתם לו צר ומלאך פניו הושיעם באהבתו ובחמלתו הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם** (ישעיה ס"ג, ט'). ר"ל כי האף אמנם שגרמו העונות וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה,

[408] והכפיל ואמר הנה ברך לקחתי וברך גו'. כי הנה הרמב"ם ז"ל כתב (בהקדמתו לסדר זרעים) אחז"ל (ברכות ז') על דבר שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר, והנה מצאנו כי יעקב ע"ה שהבטיחו הקב"ה בבשורות טובות והיה מפחד כאמרם ז"ל (שם ד') פן יגרום החטא יש לדעת שענין זה אינו אלא בין הקב"ה ובין הנביא, אבל שיאמר הקב"ה דבר ההבטחה לבני אדם ע"י נביא זה מוכרח להתקיים, שלא יאמרו על הנביא שהוא נביא שקר עכ"ל. ומעתה הנה יפה אמר בלעם הנה ברך לקחתי וא"כ כבר הוא ע"י נביא ומדבר טובה כזאת ודאי א"א שיחזור הקב"ה, אבל דע כי גם וברך ע"י עצמו ולא ע"י נביא ג"כ ולא אשיבנה, כי גם אם יזדמן שיחזור הקב"ה הנה הוא בעצמו יחזור כי גרם חטא הנתבשר אבל אני ולא אשיבנה, כי מי אנכי להוציא דבר לפני האלהים, והוסיף ואמר כי גם חשש זה פן יגרום החטא הוא דבר רחוק מאד כי לא הביט און ביעקב גו', והבן:

עכ"ז ישלח לנו ע"י מלאך פניו כל צרכנו ומחייתנו בדרך נסתר, ואין הבדל רק כי בזמן החורבן מלאך פניו הושיעם ובאהבתו ובחמלתו הוא (בעצמו) גאלם, ובין כך ובין כך וינטלם וינשאם כל ימי עולם, הן בזמן הבית והן בזמן חורבנו וא"כ בכל צרתם לו צר צער היותר גדול הוא רק לו יתברך ממש על דרך אחד כעס על בנו והוציאו מביתו, וילך ויתגורר בעיר אחרת, ומכאב לב האב כי נעצב על בנו שלח אגרת אל העיר ההיא ליד גואלו וקרובו אשר שמה כי ישים עינו ולבו עליו לנהלהו בלחם ולהספיק לו כל מחסוריו, והוא ישלם את הכל ובזאת אין להנער ההוא צער גדול כ"כ, כי גם עתה הלא השגחת אביו עליו, רק הצער הוא אל האב שאינו רואה את בנו על שלחנו.

כן אנחנו הלא גם עתה הקב"ה מכלכל אותנו ע"י כמה סבות אבל הקב"ה אומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך ומה לו לאב שהגלה את בניו (ברכות ג').[409]

וזהו מה שאמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ר"ל גם בעת שאינם זכאים כ"כ עכ"ז לא יאבה ה' לקללם ולא יביט על האון אשר ביעקב, והטעם - ה' אלהיו עמו כמאמר **עמו אנכי בצרה** (תהלים צ"א, ט"ו). אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו כלומר הגביה אותם מעלה מעלה בחזקת היד אל קדושת התורה והמצות לפרסם עמהם כח אלהותו יכלתו וקדושתו, וכי תאמר א"כ מדוע הגלה אותם למצרים אחר כי אליו נוגע הדבר. ופן יעלה על לב מי כי מצרים בכח שלהם וברוב כשפיהם שלטו בישראל. לזה אמר כי לא נחש ביעקב גו' רק כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, ר"ל בעת אתה אחר כי עלו למדריגתם הגבוה יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל בדבר הגלות. כמאמר רשב"י ע"ה שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם לא נתנו אלא ע"י יסורים (ברכות ה') וכענין מה שאמרו במדרש (דברים רבה) אמרו ישראל רבש"ע הנפש

[409] אשרי המלך שמקלסין אותו וכו' זה שאמר המשורר ע"ה **לה' הישועה על עמך ברכתך סלה** (תהלים ג', ט'). ירצה כי עיקר התשועה לה' הוא כענין האב עם בנו הנזכר בהיותו גולה מאצלו, הלא צער האב עודפת הרבה על צרת הנער, וכן בשובו אל שלחן אביו שמחת האב גדולה הרבה על שמחת הנער, וזהו לה' הישועה כי על עמך ברכתך סלה והוא מכלכל אותם תמיד באין מחסור. ויש להמליץ בזה מאמר **משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ סלה** (שם ע"ו, ט'-י'). היינו כי בהשמיעו יתברך משמים דין והצרות מתגרות אנחנו יראים מאד, אבל ע"י דבר אחד ושקטה - ומה הוא? בקום למשפט אלהים, כי גם הוא יתברך כביכול נשפט עמנו כמאמר (שמות רבה ב') כי ידעתי את מכאוביו הקב"ה מרגיש בצערן של ישראל יותר ממה שהם מרגישים, וא"כ ארן יראה אבל ושקטה יען כי בזכרנו בקום למשפט אלהים ודאי יסובב להושיע כל ענוי ארץ סלה. ומצאנו ברז"ל מיום שחרב בית המקדש נעלו כל השערים חוץ משערי דמעה (ברכות ל"ב, ב') א"כ כל הבקשות שלנו בהכרח שיהיו רק על בנין בית המקדש ואז יהיו השערים פתוחים אל תפלות בית ישראל. וזה שאנחנו משלימים התפלה יהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך ומה טעם לב' בקשות האלה אמנם בקשה שיבנה בהמ"ק כבר אמרנו לפניך כי עתה ננעלו שערי תפלה שנאמר **גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי** (איכה ג', ח') ואז כל השערים יהיו נפתחים, ובקשת ותן חלקנו בתורתך גם היא נמשכת יפה אחר התפלה כי חז"ל אמרו המאריך בתפלתו בא לידי כאב לב מאי תקנתיה יעסוק בתורה (ברכות שם), וע"כ מסיימים התפלה בבקשת ותן חלקנו בתורתך והבן:

הזאת שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר כי שחה לעפר נפשנו, אמר להם הקב"ה חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות (סוף פ' ואתחנן). ומה זו תשובה לשאלת עד מתי, אבל למה זה דומה לאב ששלח אחר רופא מומחה לרפאות את בנו מחליו, ויבוא הרופא ויתן אליו רפואות מרות כלענה, וחתך את בשרו, והוא מצעק אבי אבי איה חמלתך איה אהבתך, והאב עומד ורואה והדמעות מתגלגלין מעל עיניו, ואומר לו בני בני תאמין לי כי לימים אחדים תראה כי תהיה על איתנך הראשון, ויתברר לך כי מרוב אהבתי אותך עשיתי כל אלה לך.

כן הוא יתברך מנחם אותנו עם הנאנחים והנאנקים על שאלת הנפש הזאת שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר, והוא יתברך משיב חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות, ר"ל למפרע כי בעת הגאולה יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל.[410] וכמה יורה על זה מאמר דוד המלך ע"ה **בשוב ה' את שיבת ציון** כו' **אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה** כו' (תהלים קכ"ו, א'). כי הנה כבר ידענו מכל חכמי לב האמתיים החליטו ואמרו כי הטוב והעונג שישיג האדם במלאות תאותו אם אמנם יערב לו מאד, אבל השקר טמון בחבו כי אמר לרע טוב כי כל טובות העוה"ז המה הנאות מדומיות כי אותו שמרגיל עצמו לחיות עם פת חרבה יחיה חיים ערבים כאותו שהוא רגיל בבשר שמן. וקח לך עדים כל המוני הברואים שהמה חלוקים בתאותם זה מתאוה לבשר וזה לעשב השדה, ואם תתן לפניו בשר ימאס בו כי אין לו רוח המתאוה, ומזה תדע כי כל ההנאות אינם אמתיות רק מדומיות מצד תולדות רוח המתאוה. ואם תאמין זאת תנצל מכמה מיני יסורין שישיגו אותך על חסרון מלוא תאותך כי כמו אשר בהשגתם שקר ההנאה כן בהעדרם שקר הצער. ולעתיד ישמחנו ה' יתברך בתת לנו רוח זכה ודעת שלמה וחכמה אמתיית לדעת ולהבחין להבדיל בין הטוב האמתי ובין הטוב המדומה אז נשכיל לדעת ונתעורר להודות למפרע על כמה צרות שנצטערנו בהעדר מלוא התאוה ונודה ונשבח לה' על אשר מנע אותם מאתנו.

[410] בעת הגאולה יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל כמאמר המשורר ע"ה **בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים** (תהילים קכ"ו, א') באור זה כי הנה איש החולם חלום על משכבו חלום רע מאוד ונדמה לו כי זה רודפו וזה מכהו ומפילו, והוא מצטער מאוד, ואם יצוייר שיאמר לו חברו בעת ההיא אל תירא כי אינו רק חלום, הלא ישחק לו כי יאמר אליו פקח נא עיניך וראה רבים קמים עלי ומייסרים אותי, ומתי יתברר לו ואת שאינו רק חלום רק בהקיצו משנתו ויקם ממטתו אז ידע האמת שזה הכל היה רק חלום, כן הדבר אם יבוא אחד אלינו בימינו אלה לנחם אותנו על צרת החורבן לאמר שאינו רק חלום הלא לא נקבל דבריו כי הלא לעיניים הוא נראה בפועל אכן בהושע ה' את עמו ויקבץ נפזרים ויכונן ציון וירושלים אז נבין האמת כי לא היה רק חלום, וזהו בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים.

למשל אם תסגור את השיכור ותמנע ממנו יי"ש הוא יצעק וישאג על הרעה אשר אתה עושה עמו אמנם כאשר יפיג ויתעורר משנתו אז יתן לך אלף תודות על אשר מנעת אותו מלשתות עוד.

וזהו ענין מאמר **והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם** (ירמיה ל"א, י"ב) פי' ישמחו למפרע על היגון שהיה הכל לטוב נשגב רק אז לא היו מבינים פעולתו וסגולתו. וזהו ג"כ מאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה** (ישעיה ל"ה, י') פי' קודם שיודו על הטוב העתיד ירננו תחלה על המקרים המדומיים שעברו עליהם. וזהו ג"כ מאמר **ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו** (ישעיה כ"ה, ט') פי' כי אז יתברר אלינו למפרע כי זה שהיינו מצטערים על העדר ההנאות היה מסבת העדר ההבנה וההשכלה, וזה שהיינו חושבים למידת הדין היה בהיפך רחמים גמורים כי באמת זה ה' קוינו לו, ועתה נגילה ונשמחה בישועתו כי למפרע היה רק טוב. וזהו בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים אז ימלא שחוק פינו כמ"ש במדרש יש אז על העבר, היינו גם כי לעתיד נשיב עולם מלא בתים מלאים כל טוב כו' עכ"ז לא נשמח אל מציאותם אז כמו גודל השמחה שנשמח על העדר מציאותם במה שהיינו חסרים דעה, אשר הקב"ה ברוב רחמיו מנע מאתנו הטובות ההם ונשמח על הצרות שעברו ראשנו, והעמים לא יאמינו זאת, וזהו אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה פי' כל שמחתם הוא על הטובות הגדולות שהשיגו עתה ועל הטוב המושג עתה הם שמחים, ואם יתן ה' לנו הטוב ההוא גם אנחנו היינו שמחים:

עוד נראה בכוונת מאמר לא הביט און ביעקב גו' ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו על דרך מאמר **הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו** גו' (ירמיה ל"א, י"ט) ובמדרש: כי מדי דברי בו ודאי דבורי בו גם מאמר **ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו** (הושע י"ד, ה') גם מאמר **לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה כי לך יקרא חפצי בה** גו' (ישעיה ס"ב, ד'). דע כי יש ב' סוגי אהבה, אהבה שכליית ואהבה חקיית, השכליית היא אהבה אשר סבתה וטעמה מושג בשכל, כמו אהבה התלויה בדבר, כאהבת האדון אל עבדו, כי בראותו שעבודתו מוצלחת יאהבהו מאד. השני אהבה חקיית כאהבת האב לבנו, וההבדל כי האהבה השכליית התלויה בדבר תוכל להתחלף ממקום למקום, כי האדון כאשר ימצא משרת היותר מוכשר למלאכתו הלא יבחור את השני ויעזוב את הראשון, ויתקיים בו בטל דבר בטלה אהבה, לא כן אהבת אב לבנו הוא כיתד במקום נאמן לא יזח ממנו לעולם, כי האב את בנו לא יחליפנו ולא ימירנו, ולא יעזבנו לאהוב בן אחר במקומו,

כמאמר **התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה** (ישעיה מ"ט, ט"ו) כן הדבר וכן הענין באהבת ה' את ישראל כי כל עוד אשר האהבה היא על דרך משפט ומושג בשכל כמאמר **הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט** (דברים ל"ב, ד') יוכל להיות שישלוט בנו קטרוג המקטרגים לאמר אינם כדאי לאהבה זאת, או מה נשתנו אלו מאלו, כמה שידענו מזמן קריעת ים סוף. ולכן הבטיח הקב"ה אותנו על העתיד - ארפא משובתם ויהיו שלמים ותמימים, ועכ"ז אוהבם נדבה על דרך חק, ואהבה כזאת אינה בטלה לעולם כמשפט אהבה שאינה תלויה בדבר כי אוהבם נדבה.

וזהו הבן יקיר לי אפרים ר"ל שתהיה אהבתו יתברך אותנו כאהבת האב אל הבן, וזהו כי מדי דברי בו ודאי דבורי בו, כלומר ודאי תהיה האהבה שמורה לנצח ולא יהיה מקום אל המקטרג לומר מה נשתנו אלו מאלו, כמו שלא תשאל את האב על אהבתו את בנו ולא בן אחר, וגם אם יחטא הבן עכ"ז אין הקשר נפסק, האב הוא אב אל בנו, ע"כ המו מעי לו רחם ארחמנו גו'.

זהו ממש מאמר לא הביט און ביעקב גו' ה' אלהיו עמו וגו' לאמר הלא אני רואה שלא יפעול המקטרג עליהם כל מאומה ואין מקום כלל להקשיב דבריו, כי הלא המקטרג יזכור מעשים רעים שבהם אשר על ידיהם ראויים הם לקללה, והקב"ה הלא הוא שוכן בתוכם ויודע את הכל וירא און ולא יתבונן, ולא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל הלא ה' אלהיו עמו גו' א"כ כבר יבחן כי אהבתו את ישראל היא אהבה חקיית ואינה בטלה לעולם כמאמר **אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה** גו' (תהלים ב', ז'):

חלק י

אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו (כ"ג, כ"ב).

הנראה בזה על דרך מאמר שלמה המלך ע"ה **בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים** (מלכים א' ח', י"ג)[411] וכבר כתבנו בזה באור רחב (ריש פ' בראשית) כי הבית הזה היה רק הכנה לבית המקדש העתיד, כי כן חייבה חכמתו יתברך אשר הבית הזה יהיה עליון רק אחר היותו בנוי וחרב ובנוי. זה שאמר שלמה על הבית הזה אשר בנה עתה בנה בניתי בית זבול לך, וגם כי הוא עתיד ליחרב עכ"ז ראוי לשמוח בו כי הוא מכון לשבתך עולמים, וזהו מאמר **אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו** (תהלים קכ"ז, א')

[411] מכון לשבתך עולמים וראוי להתעורר ע"ז וכי לא ידע שלמה המלך ע"ה שעתיד ליחרב ואיך אמר מכון לשבתך עולמים, ולשמחה מה זו עושה, אמנם דע כי הבונה בית בשכר ולימים מעטים נפל הבית, המשפט כך הוא אם הנפילה היתה מסבת הבונה שלא בנה אותו כראוי אינו ראוי לשכר, אבל אם הוא בנה הבנין כראוי והנפילה היתה מסבת איזה מקרה אשר פגעה בהבנין, שכרו לא יקופח עי"ז כי הוא עשה מלאכתו בשלימות. זה שהתנצל שלמה המלך ע"ה ואמר בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים כלומר מצד ההכנה אשר הכינותי ראוי הבית הזה להיות בית עולמים אם לא כי יפגענו איזה מקרה לאשמת העם, אבל אני עשיתי מלאכתי בשלימות:

רצה לומר הלא ממני ראו ותאמינו להבטחת בנין העתיד, כי לולא שכוונתי רק עליו ואם ה' לא יבנה בית העתיד הלא שוא עמלו בוניו בו, ולריק יגעתי ח"ו ולבעבור כי נאמנה את אל רוחי כי הבית הזה אשר בניתי הוא מכון לשבתו עולמים אל מקדש ה' אשר יכוננהו ה' יתברך בעצמו על כן שמחתי ושימחתי:

כן וכן ראוי אלינו לדעת ולהאמין אשר כל האותות והמופתים והיד החזקה אשר חשף ה' זרוע קדשו בנסי יציאת מצרים אשר עתה נשארנו מכל אלה ככלי ריק גם הם לא נאבדו מתוך הקהל ח"ו אבל הם שמורים ועומדים אל הגאולה העתידה במהרה, וגאולת מצרים לא היתה רק הכנה אליה וכמאמר **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו) (וכמו שהארכנו בזה בפ' בשלח ע"ש). וזהו שאמר בלעם אל בלק ידוע תדע כי אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו, כלומר הקב"ה בדבר הגאולה הזאת עיניו למרחוק יביטו להכין תשועת עולמים בגאולה העתידה באחרית הימים, כי לא נחש ביעקב, לאמר כי הלא תדע ההבדל בין מעשה הקב"ה ובין מעשה המכשף כי מעשה הקב"ה הלא הם קיימים ועומדים לעד ולנצח באין מחסור כל דבר, ולא כן דברים הנעשים ע"י כשפים המה חסרים בתחלתם ובטלים באחריתם כידוע, וא"כ יציאת מצרים אשר נתפרסמה האמונה בזה בכל גבולות העמים אשר אל מוציאם ממצרים, וכמאמר אני הוא ולא אחר, כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל. וכי תאמר הלא גאולת מצרים נתבטלה ומה נשאר ממנה, לא תאמר כן כי כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, כלומר לעתיד יתברר ויתגלה למפרע איך כל סדרי ההשתלשלות בהנהגת ישראל כלם מכוונות מאת הבורא יתברך:

חלק יא

כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (כ"ג, כ"ג).

באור המאמר נראה ע"פ משל לשר אחד שמע כי יש במרחקים איש אשר המציא לעשות סם אשר סגולתו אל האיש שמושח את גופו בסם זה לא יזיקהו כל חץ מכל היורה זיקים וכדומה, וכאשר שמע זאת גמר אומר לנסוע שמה ויעשה הוצאות גדולות עד כי בא אל האיש האומן הזה ויתן לו שכרו ככל חפץ לבבו, וימשחהו עם הסם הזה ונסע לבוא לביתו, ויהי בדרך בעברו הרגישו בו רוצחים ויורו המורים אליו ולא החטיאו המטרה והוא נשאר בחיים, וכאשר ראו הרוצחים כי הוא חי ויתחילו לברוח קרא להם בדברי חן שיבואו אליו ויגשו אל מרכבתו ויתן להם משקה מאשר נמצא אתו, ויתפלאו מאד ואמרו אל השר הלא תגיד לנו מה המעשה הזה אשר עשית עמנו אתה גמלתנו טובות ואנחנו הלא עשינו עמך רק רעה, ויאמר אליהם השר דעו כי אני הוצאתי הוצאות הרבה

מאד על הנסיעה הזאת למשוח עצמי בסמים המסוגלים לדחות ממני כל חץ וכל אבני הקלע, ונתתי אל האיש מוהר ומתן הרבה מאד בשכרו, ואני כאשר פניתי לנסוע לביתי היה לבי חולה עלי עד מות לאמר מה עשיתי כי אבדתי והפסדתי הון יקר, ולא ידעתי על מה, ולנסות את הסגולה אשר אמר האומן הלא יראתי פן יורה המורה וימיתני, לכן ישבתי על המרכבה בעצבון לב מאד, ועתה כאשר אתם באתם עלי להמיתני וכבר פגעה בי החץ ולא פעלה עתה נפשי יודעת מאד הצלחתי הגדולה שכבר אני בטוח בעצמי ואוכל להתייצב לקראת נשק ולא יפגיעני רע, וא"כ טובה גדולה עשיתם עמדי כי על ידכם נתברר לי כי לא על דבר ריק הוצאתי רכוש גדול כזה.

הנמשל כי ישראל היו יודעים מכבר כי יש מורשה לקהלת יעקב מאת אביהם הזקן ע"ה כי לא נחש ביעקב, כי יעקב היה בבית לבן והיה אורב לו וקם עליו בקסמיו ולא יכול לו (וכמו שתמצא הדברים האלה באורך למעלה פרשת לך) וישראל היו יודעים כי יש להם סגולה זאת אבל לא נתברר אליהם אמתתה, ולנסות הדבר מי זה יאבה להכניס עצמו בסכנה. וכאשר בלק שלח להביא את בלעם בקסמיו ולא עשה עמהם דבר, אמר אל בלק עתה ראה מה עשית כי לא זאת שלא עשית עמהם רעה אבל עוד טוב נשגב השיגו על ידך כי עתה נתברר להם תקפם וגבורתם, ונתברר להם אמתת הסגולה כי אני יריתי חץ בחטאת קסם ולא פגעתי בהם. וזהו כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל זאת שמעו מימים כבירים, אבל כעת, ר"ל הלא עתה יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל והבן כי אמת וישר הוא.

עוד נוכל להמליץ בזה על דרך ב' בחורים למדו בחדר אחד וע"י מחלוקת עשה אחד מלשינות על השני שהכה התרנגולת של בעה"ב והלך אל אביו וישלם מחירה, למחר הלשין עליו שהרג בר אווזא, אח"כ שהרג אווזא, והאב בהכרח שילם את הכל, ויאמר הרב אליו מה בצע אליך במה שתבקש עלילות עליו הלא אותו אין אתה מפסיד דבר רק את אביו ואין אתה שונא את אביו רק אותו לבדו, השיב הנער ואמר באין ספק יגיע אל השוטה הזה שיעשה היזק בבית האב עצמו ואז יזכיר לו גם את התרנגולת גם את האווזא אשר לקחו מלבושיו מעליו והוא היה צריך לפדות אותם להפסיד ממונו בשביל מעשיו.

הנמשל מבואר במאמר **עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב** גו' (מיכה ו', ה') וזהו שאמר אל בלק אמת הדבר שלא פעלתי לך דבר, כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, אבל עכ"ז רבות פעלתי כי הלא אלהיהם יפקוד אותם ויזכור ויוכיחם בעתים הבאים זכר נא מה יעץ בלק גו' ומה ענה אותו בלעם גו' וכלשון הגמרא כמה צדקות עשיתי עמכם גו' (ברכות ז'). וזהו הלא כעת יאמר ליעקב ולישראל (זכור נא) מה פעל אל:

חלק יב

ובגמרא: כל המנחש לו נחש שנאמר כי לא נחש ביעקב, ופריך ומי כתיב לו לא כתיב באל"ף אלא מדה כנגד מדה כו' (נדרים ל"ב, א').

והפליאה נשגבה מעיקרא מאי קא ניחא ליה.

אבל דע כי עיקר הלמוד ממה שאמר ביעקב כי ראוי היה לומר כי לא נחש ליעקב, אבל בא להורות הטעם למה לא ישלוט בהם הניחוש, יען כי אין נחש ביעקב ר"ל שאינם מאמינים בזה ע"כ לא ישלוט בהם ולכן כל המנחש לו נחש שנאמר כי לא נחש ביעקב. ר"ל שאין מן הראוי שיהיה ביעקב אמונה במעשה כשפים, רק המקשה לא הבין והקשה ומי כתיב כו' אח"כ ביאר לו אלא כו' והבן:

חלק יג

בילקוט: **מברך רעהו בקול גדול** כו' **קללה תחשב לו** (משלי כ"ז, י"ד) בלעם הרשע מעירו לא בא אלא לקלל את ישראל כיון שלא באה לידו התחיל נושא קולו והיה מברכם בקול גדול כדי שישמעו האומות ויכניסו בהם עין רעה, אמר לו הקב"ה אני אמרתי לאברהם ואברכה מברכיך ומקללך אאור אותה קללה תחשב לאותו האיש (פרשתנו רמז תשס"ו). **הנראה** כי רז"ל כוונו אל מאמרם ז"ל (בילקוט פרשתנו) בלעם אמר מברכיך ברוך ואוררך ארור ולהלן הוא אומר אוררך ארור ומברכיך ברוך, אלא בלעם ע"י שהיה שונא את ישראל פתח בברכה וסיים בקללה ויצחק שהיה אוהבם פתח בקללה וסיים בברכה כי הכל הולך אחר החיתום (רמז תשע"א), וא"כ למה אמר הקב"ה לאברהם תחלה ואברכה מברכיך ואח"כ ומקללך אאור אם לא כי סדר מאמר זה בא להורות גם אם יאמר אחד לברך אשר הברכה עצמה תסבב קללה מה יהיה בדינו. ופירוש המאמר כך הוא ואברכה מברכיך ומקללך להורות על המברך אשר הברכה מתוך הקללה כדרך שמצאנו (מועד קטן ט') תזרע ולא תחצד כו' ליחרוב ביתך וליתב אושפיזך כו' וכלם ברכות הן. וכן מברכיך ומקללך אאור להורות על הקללה אשר הוא מסבת הברכה כענין שדרשו ז"ל על מאמר **את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך** (ויקרא כ"ה, ל"ז) את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית, בנשך ובמרבית לא תתן אכלך (ב"מ ס"א, א') וכן דרשו (פסחים כ"א, ב') על מאמר **לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור** גו' (דברים י"ד, כ"א). ומעתה מאמר מברכיך ומקללך אאור רומז על ברכה אשר חשב בלעם כי חשב לברכם בקול להמשיך מזה קללה כדי שישמעו האומות ויכניסו בהם עין רעה אמר לו הקב"ה אני אמרתי לאברהם ואברכה מברכיך ומקללך אאור אותה קללה תחשב לאותו

האיש, והבן, ואולי זהו מה שאמר לו בלק גם קב לא תקבנו פי' אתה תברכם ובתוך הברכה תהיה גם קללה גם מזה תנח ידך.

חלק יד

הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף גו' (כ"ג, כ"ד).

רצה להורות בזה איך עבודתנו את ה' יתברך היא בשמחת הנפש וחמדתה הנפלאה, והעד ע"ז כי הלא אנחנו משכימים ומעריבים ותיכף בקומו ממטתו לא יפנה דרך כרמים ושארי עסקים רק יקבל עליו תחלה עול מלכות שמים ועול מצות ויחוד שמו הגדול באהבה, ב'. בצאתו לפעלו ולעבודתו עדי ערב והוא בא לביתו עיף ויגע מזעת אפו כל היום ועכ"ז לא יתן מנוחה לנפשו ולא ישכב עד יאכל טרף ויקרא ק"ש על מטתו:

חלק טו

הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב (כ"ג, ט').

הנראה בכוונת המאמר כי הוא בא כמתפלא ומתמיה על הבנין הכבד אשר בנה ואשר נטע ה' יתברך, כי ה' אלהינו דורש מעמנו לשמור חקיו עדותיו ומשפטיו תמיד לא יחשו המזכירים את ה' כל היום וכל הלילה, ושלא להסיח דעת מיראתו ואהבתו ועסק תורתו, ואל כל אלה חייב אותנו להבדל ולהנזר מכל עם ולשון וזו קשה מכלם, כמבואר במדרש כל מעשי בראשית צריכים זה לזה ואמרו בא וראה כל בריותיו של הקב"ה לווים זה מזה ועושים שלום זה עם זה כו' הלבנה לוה מן הכוכבים והכוכבים מן הלבנה כו' התורה מן המצות והמצות מן התורה כו' (שמות רבה ל"א) כש"כ בעולם השפל הזה איך אפשר לבני אדם שלא יקבלו עזר וסעד זה מזה, כש"כ חצר כש"כ עיר כש"כ מדינה לא יסתפק להם שלא יקבלו טובה אלה מאלה, ואותנו הבדיל ה' מכלם הבדל גמור ומוחלט לבלי להתערב עמהם מאומה.

וכבר אמרו במדרש (במקומו) **ושני גוים בבטנך שנואי גוים** (בראשית רבה פרשה ס"ג, ו'). אשר על זאת התפלל משה רבינו ע"ה ואמר ה' בדד ינחנו כי זהו מן הנמנעות שתתקיים אומה אחת בין שבעים אומות, אם לא או שנהיה לראש לכל האומות לקיים מ"ש **על במותימו תדרוך** (דברים ל"ג, כ"ט) או ח"ו להיפך שנהיה כאסקופה הנדרסת לכלם, וזהו מאמר התורה **ונתנך ה' לראש ולא לזנב** (שם כ"ח, י"ג) וזאת עדות נאמנה כי אנחנו אין לנו דרך ממוצע כ"א א' מב' הקצוות, וזהו שהתפלא ואמר מי כמוהו בעמים שיוכל להתקיים כן הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב אין זאת כ"א מרחמם ינהגם,

ועל מבועי חסדו ינהלם וה' בדד ינחנו. [412]

חלק טז

נאם בלעם בנו בעור ונאם הגבר שתום העין נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה גו' (כ"ד, ג'-ד').

ראוי להבין למה עוד התפאר ואמר שהוא שתום העין וכי בעבור שהוא מוכה בסנורים יהיה איש מכובד.

ונזכיר לזה עוד מאמר נפלא **ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך** (דברים ז', י"ב) כל מה שישראל אוכלין בעוה"ז מכח ברכותיו של אותו רשע אבל הברכות שברכו אותם האבות הקדושים משומרים הן לע"ל שנאמר ושמר גו' (במדרש ריש עקב). והדבר פלאי אשר אחר ברכות אבותינו נצטרך להתפרנס מברכות בלעם הרשע. ועם דרכנו יתבאר ג"כ מאמר **לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'** גו' **ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור, ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם** גו' (דברים כ"ג, ד'-ה'). אשר מאמר ולא אבה הוא אך למותר כי הכתוב לא בא רק לתת טעם על שהזהיר לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', הלא יספיק מאמר ואשר שכר עליך את בלעם גו'. אמנם דע כי הנבואה אם שלא ידענו מהותה עם כל זה אחר שהכתוב קורא אותו רואה **לכו ונלכה עד הרואה כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה** (שמואל א' ט', ט') בע"כ הוא ענין דומה אל ראיה, כי רואה בעיניו דברים שאין אחרים רואים אותם, ובע"כ הדבר תלוי בכח עיני הרואה, וכמו שחלקו ז"ל בין רואה באספקלריא המאירה ובין אספקלריא שאינה מאירה.

[412] ומה יקרו לי בזה דברי פי הרב מו"ה אליהו שפירא ז"ל במאמר **שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה רשפיה רשפי אש שלהבת יה** (שיר ח', ו'). באור זה כי הוא יתברך בסתר לבבו ודאי לא זז מחבב אותנו כמאמר **ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים** גו' (ויקרא כ"ו, מ"ד) רק כי הנגלה לעין אינו עתה כמו בימים הראשונים כי אז נתקיים בנו מאמר **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך** גו' (דברים כ"ח, י') ועתה בעוה"ר נתקיים מאמר **ואנכי הסתר אסתיר פני** גו' (שם ל"א, י"ח) כמאמר **אתה סתר לי** (תהלים ל"ב, ז') כי במסתרים יש חסדים נפלאים לא תשורם עין רואה כמאמר **אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע** (ישעיה מ"ה, ט"ו) וזהו בקשת האומה שימני כחותם על לבך שהוא בסתרי הלב שהוא רק חותם אהבה וחסד, כן יהיה החותם על זרועך באתגליא וביאר ואמר טעם לדבר הבקשה הזאת כי עזה כמות אהבה כי האהבה אשר אנחנו אוהבים אותך היא עזה כמות במשקל אחד ולכן אין אנחנו דואגים על פחד המות פן יפגענו בחרב כי ידענו בטח כי נעמוד בנסיון זה כי האהבה היא עזה כמו המות וא"כ יצא זה כנגד זה. אבל קשה כשאול קנאה מה שהמה מקניאים אותנו למה יאמרו איה אלהיהם ענין זה יכאיב לבבנו עוד יותר והוא קשה כשאול עינויים נפשיים ואין זה בכח הגופות לסבול פה בעוה"ז כי דאגת המיתה היא רק על הגוף והגוף כבר מוכן ומוסכם לעמוד בנסיון. וזהו רשפיה רשפי אש שלהבת יה כלומר כי יסורי הנפש המה מענין השורף כביכול כלפי מעלה בחירוף וגדוף, וא"כ ראוי לך לחוש ולמהר ישועתנו. וזהו מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה לא רוב צרות וגם לא רוב טובות אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה ג"כ בוז יבוזו לו כי יש לאל ידנו לעמוד בנסיון בשתי הקצות גם בקצה הרע גם בקצה הטוב:

ומעתה הדבר מובן מאד כי הנה כאשר יבואו ב' סוחרים על יום השוק, א'. סחורתו משובחת מאד, והשני. יש בה חסרונות, תראה ההבדל ביניהם כי הראשון שש ושמח בבוא אליו איש מבין וחכם יודע בטיב הסחורות, כי איש מבין לא יתעסק עמו הרבה ובודאי יקנה ממנו ויתן לו מחירה ככל הראוי לסחורה יקרה כזאת. לא כן השני אשר יש בסחורתו מעלות גם חסרונות הוא לא יאבה להגיש איש מבין אל חנותו, כי המבין ירגיש החסרונות אבל כל מגמתו וחפצו שיבואו אליו קונים הבלתי בקיאים ואינם מבינים, וביותר שיבוא אליו קונה שיהיו עיניו כהות או בין השמשות אז יגיל וישמח בו.

כן הדבר בענין שלפנינו כי הקב"ה לפניו היה גלוי כל הדורות והתחלפות מדרגותיהם והדורות היקרות אשר אין בהם שום דופי הראה אל האבות הקדושים ודומיהם כי המה הסוחרים המבינים אשר אל כל תכלית הם חוקרים ובראותם סחורה יקרה ומשובחת כזאת ודאי יברכו אותנו מטוב לב. לא כן הדורות שבגליות אשר יש בהם מעלות גם חסרונות לא רצה הקב"ה להראות אל המבינים ההם כי עינים להם לראות באספקלריא המאירה ויתגלה לעיניהם החסרון ולא יתנו לבם לברכם כראוי. לזאת בחר הקב"ה בנביא אחר היינו בלעם שהוא עיניו כהות ואם יראה לא יראה כ"א כאותו הרואה בעינים כהות עד אשר יראה רק המראות והגוונים, היינו רק המעלות ולא ירגיש החסרונות ויברכם בלב שלם. וזהו שהי' מתנצל לפני בלק למה הוא מברך אותם ולמה לו להקב"ה ברכותיו, לזה אמר נאם בלעם בנו בעור ונאם הגבר שתום העין גו' אשר מחזה שדי יחזה ר"ל שאינו רואה כי אם מה שמראים לו. ולכן יפה אמרו כל מה שישראל אוכלין בעוה"ז הוא רק מכח ברכותיו של אותו רשע:

ולהמתיק הדבר יותר קח לך משל מאת המחלק וקוצב לעבדיו מחייתם ממה שהשיגה ידו במו"מ ויגיעה, זה יקרה בעיניו וכסף ישקול בפלס ומאזני דעתו למי יתן הרבה ולמי יקמץ, לא כן אם נזדמנה לפניו מציאה הדבר אצלו בזול ואינו מדקדק למי ראוי יותר.

כן ממש הברכות היקרות אשר מפי האבות הקדושים הקב"ה מדקדק מאד לתת אותם אך אל יד הראוי להם, אבל ברכותיו של אותו רשע שהוא אך כמציאה אין הקב"ה מדקדק בהם ומה גם כי אלינו ראויים הברכות כי הם נתהפכו מן הקללות אשר באין ספק לא עלה על לבו שיוכל לקלל בלתי את הפחותים כמ"ש אולי אוכל נכה בו, היינו לפחות ולגרוע ממספרם הרב ואחר שנתהפכו לברכות לא זזו ממקומם:

אמנם עיקר הדבר קשה מאד למה לא רצה הקב"ה שילך בלעם גם אם בדעתו לקלל, אחר כי הקב"ה ידע מה יהיה בסופם שיתהפכו לברכות.

אבל לדרכנו מובן מאד כי הקב"ה לא רצה שנהיה במדרגה פחותה כ"כ עד שנצטרך להתפרנס מן הקללות כמאמר המדרש (ריש בראשית) ודרך רשעים תאבד הפליגן מכנגד פניו, כאומר הלואי שלא יצטרכו ישראל אליו. ומעתה המשך הכתובים כך הוא לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' גו' ואשר שכר עליך את בלעם גו' ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם גו', כלומר גם על תנאי שיתהפכו לברכה כי גם בזה לא אבה ה' לשמוע, רק אחר אשר בבחירתו הרעה הלך אז בהכרח - ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה. רק אחר אשר נתגלגל לידך והשגת ברכות על ידו יעלה על לבבך לאמר אם כן הוא ראוי להחזיק לו טובה כענין מאמר יוסף אל אחיו שהצדיק אותם ואמר אליהם **ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטובה** (בראשית נ', כ') לזה השלים ואמר לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימיך לעולם, כאומר הלואי שלא תצטרכו לטובתם כי למה תהיו במדרגה פחותה עד שתצטרכו לברכותיו הלא טוב לישראל שנהיה טובים ונשבע לחם מטל השמים גו' ברכת אבותינו הקדושים:

עוד נראה בהמתקת הכתובים על דרך משל לשני אחים אחד עשיר ואחד עני והעני היה איש רע עין גם כי העשיר נתן לו די מחסורו היה מתאוה יותר, עד כי בעבור קנאתו נתן לבו לקחת אש ולשרוף את ביתו ואת כל רכושו, רק נזדמן כי הרגישו זאת והצילו את הבית ולא נשרף כל מאומה, והעני ברח מפני הבושה, וכאשר ארכו לו הימים והוא מתגורר במר נפש מאד שלח אגרת אל אחיו העשיר כי רצונו לבוא לביתו, והעשיר לא השיב לו דבר, ולסוף בא מעצמו שלח אליו העשיר לאמר לא תבוא על מפתן ביתי ולא תוסיף ראות פני, והעני עשה כל ההתאמצות שיניחנו לכנוס אצלו, וימאן ויאמר העשיר הלא הוא השתדל לשרוף כל הון ביתי ולאבד את כל רכושי וא"כ הלא רצונו שיהיה גם אחיו עני ואם הקב"ה עשה לי נס הלא עשה לי ולא לו:

הנמשל הם שכרו את בלעם שילך ויקלל את ישראל ובלעם רצה לעקור אומה שלימה כמאמר מברכותיו של אותו רשע ניכר מה היה בלבו לקללם (סנהדרין ק"ה, ב'), אך הוא יתברך עשה נס לישראל הלא עשה לישראל לא להם. וזהו ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה (לך ולא לו) לברכה, כי אהבך ה' אלהיך, אבל המה לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימיך לעולם:

חלק יז

ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אובד (כ"ד, כ') ילקוט: אמר לו הקב"ה רשע אני יצרתיך לאחר שבעים לשונות, ועכשיו תהיה ראש לכל יורדי גיהנם שנאמר ראשית גוים עמלק ואומר כי מחה אמחה את זכר עמלק (סוף בשלח).

באור זה, דע כי מאמר ראשית הוראתו על השורש פורה ומוליד, כמו האב הוא ראשון לבנו הנולד מכחו ומסתעף מגזעו אשר בזולת הראשון יעדר השני. וזאת היא מעלת התורה החמודה **ה' קנני ראשית דרכו** (משלי ח', כ"ב) כי מסבתה נסתעפו כל מעשה בראשית. ומאמר ראשית גוים עמלק ג"כ בעבור היות עמלק ראש וראשון להם כי בשעה שעברו ישראל את הים נאמר שמעו עמים ירגזון גו' תפול עליהם אימתה ופחד (שמות ט"ו, י"ד) ועמד עמלק נגד ישראל ונלחם עמהם וממנו למדו שארי העמים לעמוד נגדם ולולא הוא שיצא ראשונה לא היה מי שירהיב בנפשו עוז להרים את ידו להלחם בישראל ולכן נקרא ראשית גוים עמלק.

ומעתה נמשיל משל לאחד עשה משתה בעבור כמה קרואים ויתן אל המשרת מכתב אשר בו רשומים שמות האנשים הקרואים לסעודתו, וזה משפט הרשימה להיות הקודם בחשיבות ובמעלה להיות נרשם קודם כי הוא עולה במחשבה תחלה, ואח"כ את שהוא אחריו במעלה וכן כלם, ובתוכם היה אחד פחות הערך מאד והיה נרשם אחרון לכולם, וכאשר הלך המשרת להזמין את הקרואים הנה איש הפחות והגרוע הזה מדאגה פן לא יקראו אותו נשא את רגליו והקדים את עצמו ובא ראשון לכלם, ויאמר לו חבירו היושב אצלו הלא אצלי היה המשרת עם הרשימה אשר בידו וראיתי אותך ברשימת הקרואים אחרון, ומה זאת ומה לך פה להיות ראשון, וישמע חכם אחד ויאמר לו אל תתמה כי גם אחרון יהיה, ויאמר איך יתקיים שיהיה אחרון אם כבר הוא יושב פה, אמר לו החכם הלא זה שבתו הבית בזה יהיה אחרון, כי הוא ישב עד אשר כל המסובים ילכו והוא יהיה נשאר פה למכה ולחרפה ויהיה ראשון לביאתו ואחרון ליציאתו.

הנמשל עמלק נברא לאחר שבעים לשונות וראוי לו להיות אחרון ועתה נעשה ראשון לכל יורדי גיהנם וגם הוא יתברך את דבריו לא הסיר כי הוא מחוייב להיות אחרון. לזאת בא הכתוב והכריע שיתקיימו שניהם ואמר ראשית גוים עמלק כי הוא הוא הראשון ליורדי גיהנם ועכ"ז יתקיים בו שגם אחרון יהיה כי כל יורדי גיהנם במלאת ספקם יעלו מן הגיהנם והוא ישאר, ואחריתו עדי אובד.

פנחס

חלק א

פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (כ"ה, י"א).

וראוי להתבונן מפני מה זכה פינחס אל מה שלא זכה משה ולא אחיו אהרן שנאמר בו **לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית** (תהלים ק"ו, כ"ג) ולא פעם אחת עשה כמו שעשה פינחס רק פעמים רבות הציל את ישראל והשיב חמתו יתברך מעליהם בעגל ובמרגלים כו' ולא הובטח בברית שלום. ודוד המלך ע"ה הוסיף דברים כזה ואמר **ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה לדור ודור עד עולם** (שם, שם, ל"א).

אמנם דע כי יסוד מוסד מששת ימי הבריאה אשר מידת הדין ושלוחי הדין ממונים ועומדים לדון כל עושי רשעה כמאמר ה' **למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו** (חבקוק א', י"ב). וגם כי כבר היו בעולם כמה צדיקים גדולים שעמדו נגד המידת הדין להרוס הדינים ולבטלם ע"י התעוררות הרחמים והחמלה, עכ"ז הלא לא פעלו רק טוב לישראל אבל הרסו את הדינים שלמעלה מלעשות את אשר עליהם לעשות. לא כן פינחס כי יצא ידי חובתו גם למעלה גם למטה אשר ע"ז יורה מאמר המדרש אמר הקב"ה בדין הוא שיטול שכרו (ריש פרשתנו).[413] והמאמר סתום וחתום.

אבל דע כי כבר יזדמן אחד שהיו עליו נושים הרבה ובכל עת אשר באו הנושים ליגוש אותו היה לו בעלי ריב אשר יעמדו למשפט בעבורו והיו ממציאים טענות וזכיות עד אשר דחו אותם מעליו, ואחר איזה ימים חזרו הבעלי חובות ויעמדו כמו נד והנושה בא לקחת, וימר לו מאד ובא אחד מאוהביו והתפשר עם כל הבע"ח וישלם להם עשרה למאה או יותר עד כי לקח מידם כל השטרי חוב שהיה להם עליו וקרע אותם וישרפם ופטרו מהם לשלום, הנה האוהב הזה הלא עשה עמו הרבה יותר מאשר עשו הראשונים כי הראשונים היו דוחים החוב מזמן לזמן אחר, אבל החוב נשאר חוב, לא כן האוהב

[413] בדין הוא שיטול שכרו וחוץ לדרכנו נראה עוד באור מאמר זה על דרך נער אחד נעשה משרת אצל עשיר רק בעד ארוחת שלחנו, וישרתהו ככל כחו ימים רבים, פעם עסק העשיר בסעודת פורים ויאכלו וישתו והטיבו לבם ויבוא סוחר גדול ויבקש מאתו למכור לו כמה מיני סחורות אשר בחנותו, וידחהו העשיר ויאמר לו לך ושוב ומחר אתן לך, כי עתה עת משתה ושמחה, והנער קם מעל השלחן ויאמר אל העשיר אני אלך ואביא אליו את הסחורות אשר הוא מבקש ותן לי המפתחות מן החנות, אמר לו העשיר ולמה תשבית לך סעודתך, ויאמר ויהי מה, ארוץ, והנער רץ והביא סחורות וימכור לו והרויח הרבה, למחר שאל אותו העשיר הגידה לי מה משכורתך הלא עבדתני זה ימים רבים, ויאמר הנער הלא לא קצבת לי שכירות, ויאמר העשיר דע כי מתחלה חשבתי עליך כי אכילתך חביב עליך כ"כ עד כי ארוחתך הוא משכורתך, ועתה הלא עיני רואות כי אין ארוחת שלחנך יקר בעיניך כ"כ, כי השלכת סעודה יקרה וערבה אחרי גיוך לכן ראוי לך מעתה כי אקצוב שכרך על מלאכתך ועבודתך. **הנמשל** כי כבר מבואר שאין בכח האדם להשיב להקב"ה ולשלם לו גם בעד החיים לבד, כי טוב החיים אין טובה יותר גדולה מזו וצריך לעמול כל ימיו בעד טובה זאת, והשכר משארי טובות בעוה"ז ובעוה"ב הלא אינם רק נדבה וחסד לפנים משורת הדין, כמ"ש התוספות יו"ט במאמר ודע שמתן שכרן של צדיקים כו' ולא אמר שכרן של צדיקים כי א"א לתאר אותו בשם שכר רק מתן שכר, כי הוא רק לפנים משה"ד. אבל פנחס אשר מסר נפשו וחיותו בעבור קדושת שמו יתברך וחרף נפשו למות כי לולא הנסים שנעשו לו היה מאבד חייתו, ובזאת גילה דעתו אשר חייו לא נחשב בעיניו למאומה, א"כ צריך לשכר אחר ובדין הוא שיטול שכרו. והדבר נחמד ונעים:

הזה לא דחה אותו לזמן אחר רק שילם מכיסו ויקרע השטרי חוב עד שלא ישמע עוד קול נוגש מעתה.

הנמשל במעשה העגל בא המידת הדין ליגוש אותם ובא משה רבינו ע"ה ודחה אותו, ומה נאמר שם **וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו** (שמות ל"ב, י"ד) היינו כי מנע נגישת החוב מעליהם אבל נאמר **וביום פקדי ופקדתי עליהם** גו' (שם שם, ל"ד) ונדחה החוב לזמן אחר.

וכן במרגלים נאמר **סלחתי כדברך** (במדבר י"ד, כ') ונדחה החוב לזמן אחר כי נאמר **ואולם חי אני** גו' **אם יראה איש באנשים האלה** גו'. לא כן פינחס כי סילק את החוב מכל וכל כמבואר במדרש (סוף פרשת בלק): **חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה** (משלי ט"ז, י"ד) משל למלך שהיה עובר וסיעה של נערים עומדים, וקלל אחד מהם את המלך נתמלא המלך עליהם חמה בא תושב אחד שהיה מביניהם ונתן משטר אחד לאותו שקלל את המלך, מיד שככה חמתו של מלך, כך מי גרם להקב"ה שתשוב חמתו ולא יכלה את ישראל זה פנחס שנאמר ואיש חכם יכפרנה (פרשה כ' כ"ה). היינו כי בראותו שאחרים תובעים את כבודו, כש"כ אם אחד מבין המורדים עומד ונוקם נקמת המלך הלא יספיק גם מעט מן המעט, משא"כ אם המלך בעצמו היה תובע את עלבונו ודאי לא היה משכך חמתו בלתי אחר עשותו נקמה כיד המלך, א"כ הוא ממש כמו שאמרנו שסילק את החוב ואין מעתה על הלוה כלום, וכמאמר חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה.

וזהו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם פעל למעלה כי ראה שיסולק החוב, ב. פעל למטה ולא כליתי את בנ"י בקנאתי ולכן בדין הוא שיטול שכרו. וזהו שסיים תחת אשר קנא לאלהיו הוא הא' למעלה, ב. ויכפר למטה על בני ישראל ראוי למדוד לו כמעשהו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום שיהיה שלומו למעלה ולמטה כמו שיתבאר לפנינו.

ומעתה ההבדל בין ב' סוגי המפייסים האלה הוא מה אשר חז"ל זכרוהו ועון עצמו אינו נמחק (ראש השנה י"ז) מאריך רוחי' וגבי דיליה (בבא קמא נ'), וכן היה בגלות מצרים שדחו הגלות לבבל לעילם כו' וכן בעגל וביום פקדי גו', וא"כ גם אם היא טובה להם עכ"ז הלא רעות במגורה בקרבה להרע לבניהם אחריהם. לא כן הטובה אשר עשה פינחס ששילם את הכל וקרע את השטר חוב ועשה למידת הדין כראוי לא השאיר אחריו מאומה. וזהו ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה לדור ודור עד עולם. והבן.

עוד נראה בהבנת דברי המדרש בדין הוא שיטול שכרו בהתעורר תחלה על מאמר לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום, אשר רבותינו פירשו שזה הוא הבטחה שנתן לו חיי עולם כאמרם ז"ל (ריש פרשתנו) שעדיין הוא קיים וכן הוא אומר **בריתי היתה אתו החיים והשלום** (מלאכי ב', ה') ומאמר שלום אצלנו אינו כ"א הצלה מן המקרים שיזדמנו כמו מלחמה, וכדומה מן המקרים המתרגשים, אבל הנראה לדעתי בבאור זה ע"ד מאמר **קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו** (איוב ג', י"ט) משל לחברת סוחרים היו נוסעים עם סחורתם ועברו ימים ונהרות, והדרך היה משובש גם בגייסות, ועשיר אחד התעבר עם הקטן ממנו וזה לא היה כמחריש אבל התקוטט עם העשיר, ויאמר אליו העשיר לא דמיתי עליך שתהיה עז פנים כזה שלא תקבל מרות מאת הגדול ממך, ויענה ויאמר כל הימים אשר אנחנו בדרך בלב ימים מה שיש לך אינו שלך כי כרגע אפשר שיזדמן מה שיזדמן, או שודדים יבואו ויקחו את הכל, בלתי בבואנו לשלום לבתינו עם הסחורות ועם הרכוש או אז נדע מי הוא הגדול ומי הוא הקטן.

הנמשל כי כל הימים אשר האדם בעוה"ז הוא ממש באותה סכנה אשר האניה בלב ים כמאמר המליץ (בחינות עולם פ' ח') העולם ים זועף כו'. וידענו מכל גדולי ישראל אשר בכל ימי חייהם היו בחיל ורתת בפחד ורעד כמאמר ואל תאמין בעצמך עד יום מותך (אבות ב') ומי לנו גדול מיעקב אבינו ודוד המלך ע"ה והיו דואגים וחרדים כל הימים, כי כל עוד אשר האדם פה אינו בטוח בעצמו שלא ילכד ח"ו במכמור היצר המתגבר עליו בכל יום ומתחדש עליו, ולוחם עמו בכל יום. וא"כ אם הקב"ה יתן מתנה אל פינחס שיחיה לעולם עוד אין זו מתנה כי יאריכו לו ימי הסכנה וירבו ימי הפחד, כמאמר הנזכר קטן וגדול אך שם הוא, שמה נודע האמת מי הוא הגדול ומי הוא הקטן, לא בעודו בדרך במקום סכנה. לכן הקדים הקב"ה והודיע אותו כי מהיום הוא מוציא אותו מן הסכנה והנני נותן לו את בריתי שלום מכל מקרים המתרגשים ולא תקום ולא תהיה עליו מלחמה מכל צר ומכל צד ומעתה יערבו לו החיים. וכאמרם ז"ל מפני מה נגזרה מיתה על הצדיקים אלא כל זמן שהם חיים הם נלחמים עם יצרם כיון שהם מתים הם נחים שנאמר **ושם ינוחו יגיעי כח** (איוב ג', י"ז) (בראשית רבה ט') לכן אחר אשר פינחס נעשה חפשי מכל פגעי העוה"ז ומכל מיני אחריות וסכנת הדרך למה לו למות, עליו לא נאמר ושם ינוחו גו' כי הוא ינוח גם פה, לכן בדין הוא שיטול שכרו. וזהו לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום וממילא נשמע שיחיה חיי עולם כי למה ימות, וזהו בריתי היתה אתו החיים והשלום:

עוד נראה בזה בהקדים מאמר והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות (אבות ב'). ויש להתעורר בזה כי הלא אחר שאינו יודע מתן שכרן ודאי לא יבחור החמורה מן הקלה. והנראה על דרך מאמר ר' חייא שאמר אל הבעה"ב שהביא שלחן של זהב לפניו בשבת אשריך שזכית לכך וברוך המקום שזיכך לכך (שבת קי"ט). וכבר ביארנו המאמר במקום אחר כי ר"ל כי הקב"ה התנהג עמו כמנהגו עם כל הצדיקים אשר בשכר העבודה שהם עובדים אותו יתברך הוא נותן להם תוספת עבודה כמו שעשה אל המילדות שנאמר **ותחיין את הילדים** (שמות א', י"ח) והיה שכרן **ויעש להם בתים** בתי כהונה בתי לויה, וזהו מתן שכרן של מצות כלומר שהוא מזכה אותם במצות ומגלגל להם עבודה נוספת לעבדו ביתר שאת ויתר עז. וכן בשירת משה נאמר **תביאמו ותטעמו** גו' **מכון לשבתך פעלת ה'** (שם ט"ו, י"ז) ואמרו בית המקדש של מטה מכוון כנגד ביהמ"ק של מעלה ומה השמיעו אותנו חז"ל בזה, רק שלא יקשה עלינו לאמר מה יתרון אלינו בארץ ישראל ובעבודת ביהמ"ק, לזה אמרו ביהמ"ק של מטה מכוון נגד ביהמ"ק של מעלה ואם כן מה תשאל על שכר השכר ממילא יבוא כי הוא משועבד אל העובד ע"פ הדין, וזהו מאמר מכון לשבתך כי הביהמ"ק של מעלה מוריד הטוב ומשפיע הברכה אל העובד בביהמ"ק של מטה.

והוא ממש דבר ההבטחה אשר לפינחס והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, ואם אמנם לעת עתה העבודה היא שכרו. שכרו הטוב ממילא יבוא כי מדת הקב"ה אינה כמדת בשר ודם כי בשר ודם כל עוד שלא השיג שכרו עוד אינו בטוח בגמולו לא כן אצל הקב"ה כי עיקר ברכתו הוא להשיג עבודה נוספת והשכר מעצמו יהיה נמשך וזהו בדין הוא שיטול שכרו כאומר הלא ממילא יטול שכרו פרי עבודתו כי נוצר תאנה הלא יאכל פריה:

עוד יתכן בבאור מאמר בדין הוא שיטול שכרו כי הנה בהתבונן במצות ובשכר המצות הלא נמצא ונראה כי יש עשה מעשה גדולה ופעולתה מעוטה. כמו שמספר הנביא ע"ה שהמה שואלים ומתמיהים **למה צמנו ולא ראית** כו' (ישעיה נ"ח, ג') כי מעשה הצום הוא ענין קשה על האדם ועכ"ז פעולתו מעוטה כי הוא דבר שאינו מצוה מפורשת בתורה מפי ה' יתברך א"כ עדיין לא קיים שום מ"ע יום ענות אדם נפשו, מלבד צום יוה"כ, וכל שאינו מצווה ועושה אין לו התייחסות עם המצווה ועושה. ויש בהיפך כי הוא עשה מעשה קטנה ופעולתה גדולה, כמו מי שקונה ציצית ותפילין בעד ג' או ד' זהובים ומניחן כל ימי חייו. אבל פינחס עשה מעשה גדולה ונפלאה ופעולתה גם כן גדולה ונפלאה, פינחס עשה מעשה שהפקיר חייו לחלוטין כאמרם ז"ל שיצאתה נשמתו מחמת פחדו ולולא

הי"ב נסים שעשה עמו הקב"ה לא היה לו חיים, וגם פעולתו אין לה שיעור שהשיב חמת ה' אשר כבר יצאה חמתו לכלות כל ישראל והוא השיב חמתו מעל בני ישראל, ולכן בדין היה שיטול שכרו.

וזהו לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום והרצון בזה בהקדים מאמר אליהוא בן ברכאל **אך אמרת באזני וקול מלין אשמע זך אני בלי פשע** כו' **הן זאת לא צדקת אענך כי ירבה אלוה מאנוש** (איוב ל"ג, ח'-י"ב). מאמר הן זאת נראה כוונתו כמו מי שמכריח דבר מני' וביה, כמאמר ה' אל משה מזה בידך (שמות ד', ב'), ובמדרש מזה שבידך אתה לוקה. והרצון בזה כי הנה כבר אמרו חז"ל משביעים את הנשמה כו' ואפילו כל העולם אומרים עליך צדיק אתה היה בעיניך כרשע (נדה ל', ב') והוא מדה מחוייבת ליראי ה' וחושבי שמו שתגדל יראתם את ה' עד שיחייבו את עצמם על עבודה כפולה ומכופלת עד שעבודתם וצדקתם אינם כלום בעיניהם, עד שכמה מגדולי אבותינו הקדושים אמרו **ואנכי עפר ואפר** (בראשית י"ח, כ"ז), ואנחנו מה, וא"כ אותו שהוא צדיק בעיני עצמו אין לך ראיה גדולה יותר מזה כי ודאי הוא חסר ואין בו יראת שמים.

וזהו מאמר הן זאת לא צדקת אענך פי' מזה עצמו שאתה מתפאר בצדקתך יש לך ראיה על חסרונך, וזהו כי ירבה אלוה מאנוש פי' כי הקב"ה ראוי לעבוד אותו יותר ויותר מאשר יחשוב אנוש, ואתה נותן שיעור לעבודתו יתברך ותאמר הן תנואות עלי ימצא.

וכן מצאנו בדוד המלך עליו השלום שאמר **הודיעני ה' קצי** כו' (תהילים ל"ט, ה') כלומר הודיעני מה יהיה סופי אם אשלים חקי, השיב לו גזרה היא מלפני שאין מודיעים כו' והטעם - כי לעולם אין האדם יוצא ידי חובתו על פי דין כי אם חסדי ה' כי לא תמנו, וגם ואת אינו בטוח כאמרם ז"ל לבעי אינש רחמי עד זבולא בתרייתא שלמא (ברכות ח', א') והנה פינחס זכה שהודיעו אותו שלמותו עד לעולם, מה שלא זכה זולתו לכן יפה אמר המדרש בדין הוא שיטול שכרו, ולכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום:

חלק ב

ובסמוך: גדול השלום שנתן לפינחס שאין העולם מתנהג אלא בשלום והתורה כלה שלום שנאמר **וכל נתיבותיה שלום** (משלי ג', י"ז) ואם בא אדם מן הדרך שואלים לו שלום, וכן שחרית וערבית שואלים בשלום כו' (פרשה כ"א, א').

הנה מכל הראיות שמביא המדרש נראה כי מאמר שלום מורה על דבר העומד על שלמותו, כמאמר שלמה המלך ע"ה **ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף** כו' (קהלת ג', י"ד) לכן שואלים לעוברי דרכים וכדומה השלום לך, ולא חסרת דבר בדרך או בלילה, כי המה עלולים להשיג בהם ח"ו פגם וחסרון. והוא מה

שאמרו במדרש אמר לו מה תעשה בכאן אמר לו ליטול נשמתך באתי אמר לו אין אתה נוטל נשמתי יש בי כח מכל באי עולם, אני נולדתי מהול ולא נצרכתי למוהלני ובו ביום שנולדתי הלכתי ברגלי ודברתי עם אבי ואמי כו' (סוף ברכה). והדברים מפליאים וכי אין למשה מעלות אחרות היותר גדולות ונפלאות, כי הלא משה עלה למרום, ונתגשש עם המלאכים, וכדומה מעשים נפלאים עד אין שיעור.

אבל הענין כך הוא כי זה כלל גדול שאין הברכה מצויה בלתי על דבר שלם, ואין הס"א מצויה בלתי על דברים פגומים ולכן אמר לו משה רבינו ע"ה אין שלום אמר ה' לרשעים היינו לא ישלוט בי כי אני שלם, והוא טען ואמר הלא ברית כרותה לו שכל הנשמות נמסרות בידו כי קודם מיתתם הם מתחסרים משלמותם כמאמר המדרש (ב"ר מ"ב) כל עמת שבא כן ילך כמה דאתא בחליטין כן הוא אזל בחליטין (עיין מ"כ). ע"ז אמר לו משה אין אני כשאר בני אדם שנבראו חסרים ולכן מוכרחים להגיע קודם מותם אל חסרונם לא כן אנכי כי יצאתי מבטן אמי שלם והלכתי ודברתי תיכף עם אבי ואמי ולכן גם עתה אני לא אחסר מאומה, ואין שלום אמר ה' לרשעים.

ונשוב אל הענין שאמרו גדול השלום היינו כי אם נזכה שיהיה הכל על שלמותו כמו שנבראו אין עוד טובה גדולה יותר מזה. וכן התורה אינה רק להשלים האדם שיהיה בשלמותו ושיהיה העולם על שלמותו כמאמר וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימים את העולם כו'. וזהו מאמר **באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט** (משלי ח', כ') היינו מה שאנחנו רואים הקב"ה מדקדק עם הצדיקים לאין שיעור עד שאמרו איזהו חסיד המתחסד עם קונו, לזה העיר אותנו ואמר כי הוא על דרך שאמרו במדרש (פ' אמור) על ד' מינים שבלולב הערבה היא נגד הריקנין שבישראל אמר הקב"ה לכלותם א"א אלא יהיו באגודה אחת וישלימו הטובים במותר עבודתם את החסרים ושלמותם. וזהו בארח צדקה אהלך במה שהגדולים מותרים בעבודתם בין הכל אהלך בתוך נתיבות משפט.

וזהו תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם כי ע"י הת"ח והצדיקים ישלימו את הפחותים בעם. ואמר יהי שלום בחילך פי' בממונך וכן שלוה בארמנותיך, וכי תאמר בלבבך מה לו לייגע את עצמו כדי להשלים גם אחרים, לזה אמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך.

משל אחד השאיר אחריו עושר גדול והיה לו ב' בנים, חכם וסכל ונתן כל הונו ורכושו אל החכם, אבל גזר עליו שיקח את השוטה אצלו אל שלחנו ויספיק לו כל מחסוריו, לימים שמע אחד על החכם איך הוא קובל ומצטער על השוטה הזה שהוא יושב בביתו אוכל מפתו כו' הוכיח אותו ואמר לו למה לא תזכור כל העושר אשר לקחת בידך בעבורו.

וזהו למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך כי בשבילם תקבל חלקם הטוב:

חלק ג

ושם איש ישראל המוכה גו' **זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני** (כ"ה, י"ד). מדרש: כשם שהקדוש ב"ה מתעסק בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם פינחס בן אלעזר בן אהרן, כך הקב"ה מתעסק בגנותן של רשעים לפרסמן בעולם, פינחס פירסם לשבח זמרי בן סלוא לגנאי, עליהם נאמר **זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב** (משלי י', ז') (פרשה כ"א, ג').

ולבאר הדברים האלה נזכיר מאמר **זכור את אשר עשה לך עמלק** גו' **והיה בהניח** גו' **תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח** (דברים כ"ה, י"ז). וראוי לבאר ענין הכפל הזה תחלה הזהיר זכור גו' ואח"כ הזהיר גם כן על השכחה לא תשכח, הלא דבר הוא!

דע כי כבר בארנו מאמר **כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה** (משלי ט"ז, ד') אשר לכאורה אין קשר אל ב' ענינים אלה במקרא אחד, אבל החכם ע"ה רצה להעיר את לבבנו לאמר כי האמנם הצדיקים אשר בעולם פעולתם ידוע וגלוי לכלם, אשרם וטובם ותיקונם בעליל לארץ, אבל הרשעים מה פעולתם במציאותם בעולם הלא מאפס ותוהו נחשבו. אי ע"ז בא החכם הנבחר הזה ע"ה ואמר כי לא כן הדברים, כי יש ויש פעולה טובה ונפלאה גם בעמל הרשעים, גם כי כפי הנראה יתנו מגרעת במכסם לה' ויגנבו דים מסכום מעשי עבודתו יתברך והעלם יעלימו והיה במחשך מעשיהם ועושים כל רע בעיני ה' יתברך, עכ"ז אין נגרע מהעבודה דבר על ידם אבל עוד יוסיפו תת כח בעבודת השי"ת ביתר שאת ויתר עז, ממש כבושת גנב כי ימצא כי בהלכד רשע אחד במזורי הרשת במכמורי המשפט הלא ינהם ככפיר ושאגה לו כלביא יפה דנת יפה חייבת (עי' מדרש ריש וארא) וישבע לה' באמת עד דור העשירי להזהר עוד ממעשים כהם, ויפיל בקרב מחנהו אימה ופחד על האנשים כלם ויהי מורא שמים עליהם כמאמר **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט'). ומעתה יפה אמר שלמה המלך ע"ה כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה גם זה פעל למענהו, כי מיום רעה אשר אל הרשע יסובב ג"כ פעולה טובה לכבוד אלהים יתברך ולכבוד תורתו (ואם רצונך לעיין למעלה פרשת וארא כתבנו שמה באור נחמד על מאמר לא כן הרשעים כי אם כמוץ גו' עיי"ש וינעם לך).

כלל הדברים כי הקב"ה כתב בתורתו הקדושה אשר עיקרה הוא ספר המצות, ויש בספר זה כמה ספורים, ספור הצלחת אברהם אבינו אצל פרעה, והצלחת יצחק, והצלחת יוסף, וכדומה מן המעשיות, וכן כתבה התורה מעשה קרח ועדתו, מעשה זמרי בן סלוא, ומה

לדברים כאלה תוך ספר המצות, אבל הוא הדבר שדברנו כי במעשה הצדיקים היתה כוונת הקב"ה להציע לפנינו, לאמר הלא ראו גמול הטוב אשר אל תמימי דרך, לכו גם אתם בדרך זו הלכו אבותיכם למען תזכו גם אתם אל הגדולה והכבוד אשר זכו הם. וכן כתבה התורה מעשה האנשים הרשעים ואחריתם המר, לאמר ראו נא מה הגיע אל העוזב אורח והולך אחר תאותו מה היה אחריתו, ותצא פעולה טובה מזה להשקיט המית התאוה ולהסגיר את עצמו בבריח ארמון שלא לעשות כמו שעשה פלוני שלא יגיענו העונש אשר הגיע לפלוני, כמאמר **זכרון לבני ישראל** גו' **ולא יהיה בקרח וכעדתו** גו' (במדבר י"ז, ה'). וזהו מאמר המדרש כשם שהקב"ה מתעסק לספר בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם כדי שעל ידיהם יבחרו הדורות במעשי הצדיקים האלה שיעשו גם הם כמעשיהם, כך הקב"ה מתעסק לספר בגנותן של רשעים לפרסמן בעולם כי על ידיהם יתרחק האדם מן העבירות אשר עשו הם, כי יראה הרעה אשר מצאה אותם ועי"כ יהיה זריז להמלט על נפשו להנזר מן מעשים כהם.

אבל ההבדל בין שני סוגי הספורים האלה סיים המדרש ואמר, ועליהם נאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. ואתה הסכת ושמע משל לסוחר זקן אשר גמר אומר שלא לנסוע עוד למרחקים להביא סחורותיו, רק ישלח את בנו הרך לחנך אותו במסחרים בעודו חי, ואמו עשתה לו הכנה גדולה כמה מיני מלבושים לפי התחלפות האויר, וכמה מיני מטעמים לדרך, כמה מיני מגדנות, ובתוך כך בא על זכרונה כי הנער הזה יש לו מחלה ר"ל המתעוררת בו לפרקים, רק כבר יודעים את רפואתו ותרץ אל הבית תעלה לעשות את הסמים האלה, ויהי טרם נסיעתו ותקרא אליו אמו לאמר ראה נא בני היקר איך הנחתי המטעמים תוך הארגז מצד זה, ובצד השני המגדנות והיין בזוית זה, והיא מברכת אותו בעת הטמנתה המאכלים ההם לאמר בני היקר אל תקמץ בהם אכול בני יערב לך יבושם לך, ובתוך כך בא לידה הצלוחית עם הסמים והיא גונחת מכאב לב ואומרת לו בני בני זכור נא כי מצד זה אני נותן הצלוחית עם הסמים, הלואי שלא תצטרך לזה ורעה אליך לא תאונה, וחלילה תצטרך זכור כי במקום זה אני מעמידה אותם, בכל המאכלים ובכל המטעמים והמשקים אשר הטמינה לפניו היתה מברכת אותו פעם ושתים שיערב לו ויבושם לו, ומדוע לא ברכה אותו כן באחזה בידה הצלוחית עם הסמים לאמר לו יערב לך כו', יען כי המטעמים הכינה לו אמו שיאכל אותם בהיותו בריא ע"כ בכל חפץ לבבה ברכה אותו שיערבו לו כל אלה ושלא יקמץ בהם, משא"כ הצלוחית עם סמים מרים כלענה הלא לא הכינה לו זאת רק מדאגה פן יקרה לו ח"ו מקרהו ויצטרך

על כן ההכרח לו לקחת אותם, אבל למה לו להיות חולה ושיצטרך לקבל רפואות הלא יותר טוב שיהיה בריא וחזק ולא יצטרך אליהם ולפעולתם:

הנמשל הקדוש ב"ה הכין אל בני ישראל כמה מיני מטעמים וכמה מיני מגדנות, היינו ההצלחה שהיה לאברהם ויצחק אצל פרעה ואצל אבימלך, ההצלחה שהיה ליוסף במצרים, למען אשר נחמוד גם אנחנו ללכת בדרכים ההם להשיג ג"כ הצלחות כאלה. וכן הכין לפנינו כמה מיני סמים לאמר חלילה פן יקרה את אחד ח"ו מקרה חולי שיתאוה לעשות את אשר עשה קרח ואת אשר עשה זמרי בן סלוא, יש לפניו להביט ולהתבונן בעונש המר אשר הגיע על העושה הרעה הגדולה הזאת ועי"ז ידע להזהר עוד. וזהו כשם שהקב"ה מתעסק לספר בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם כך הקדוש ב"ה מתעסק לספר בגנותן של רשעים לפרסמן בעולם. אבל ההבדל ביניהם ביאר ואמר ועליהם נאמר זכר צדיק לברכה פי' במקום שהוא מזכיר את הצדיק הלא הוא חפץ בברכה, לאמר אכול בני דבש כי מתוק ויערב לך יבושם לך, עשה גם אתה כמעשה שעשה הוא ותזכה ג"כ להצלחה זאת. אבל ושם רשעים יותר טוב שירקב כי למה תהיה חולה ותצטרך לקבל רפואותיו, הלא יותר טוב שיהיה בריא וחזק ולא תצטרך להתרפאות ממקרי הרשעים ופורעניותיהם (ובזה תקנו ז"ל דקדוק גדול במקרא זה כי ראוי היה לכתוב דבר והפכו זכר צדיק לברכה ושם רשעים לקללה ודו"ק) ולא נצטרך להם ואל פעולתם וזכרונם:

זהו ממש זכור את אשר עשה לך עמלק גו' והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך מסביב תמחה את זכר עמלק גו'. כלומר תהיה בריא אולם בעבודת השי"ת, עד שלא תצטרך להעלות אותו על זכרונך מה קרה אותו בעבור רוע מעשיו ומדותיו המגונות אשר רמז הכתוב עליהם אשר קרך בדרך ויזנב בך גו' (עי' ילקוט סוף בשלח), כי יותר טוב לך שתהיה נקי מכל הרהור רע ולא תצטרך להתרפאות על ידו, שלא יהיה על מה להעלות זכרונו, אבל עכ"ז לא תשכח. ממש כדברי אמו של הנער הנזכר על צלוחית הסמים אשר בהגיע זה לידה תקרא את בנה ותאמר לו ראה בנו הצלוחית הזה במקום זה אני מניחו, והלואי שלא תצטרך לא לסמים ולא לרפואות מוטב תבוא לביתך בשלום ואני אשפוך אותם החוצה, ואחר כל הדברים האלה תסיים ותאמר עכ"ז בני היקר אל תשכח את הסמים פן ח"ו תצטרך להם ותוכל להציל נפשך על ידם מן המות, זהו ממש מאמר תמחה את זכר עמלק גו' ועכ"ז אל תשכח מדאגה פן גו':

חלק ד

יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה (כ"ז, ט"ז). מדרש: אם רואה הרבה אוכלוסין של ישראל אומר ברוך חכם הרזים (ברכות נ"ח, א') כשם שאין פרצופיהן שוות

זו לזו כך אין דעתם שוות זו לזו אלא כל אחד ואחד יש לו דעה בפני עצמו בבקשה ממך מנה עליהם מנהיג שיהיה סובלם כל אחד ואחד לפי דעתו.[414]

דע כי כבר מתבאר מפי חכמי אמת ז"ל שהתורה בכללותיה ופרטיה בשלמותה היא צריכה לששים רבוא לכל הפחות, יען כי הוראתה ויפעתה ונוגה קרני אורה וקיומה לא ישלם מבלעדי ידיעות כל החכמות והוא משא של ששים רבוא כל אחד נושא חלקו אם מעט ואם הרבה כי אין מציאות אל הרבוי כ"א בהצטרפות המעטים, כאמרם ז"ל אלף נכנסים למקרא יוצא מהם מאה למשנה כו' (ויקרא רבה פרשה ב', א'). וכן היו צריכים תמיד אל שבעים זקנים אשר בהם היו כל החכמות וכל אחד היה לו מהם כפי יכלתו, והקב"ה הוא המשביר אל כל דור ומחלק ונותן לכל איש דעת וחפץ ורצון לעסוק בחלקו עד אשר בין כלם יהיה מציאות אל החכמות כלם, כאמרם ז"ל על מאמר **הוא עשך ויכוננך** (דברים ל"ב, ו') כרכא דכולא ביה. והברכה היא הוראה אל השם יתברך שנתן לכל אחד ואחד חלקו הפרטי כפי כחו הראוי לו. ואל תאמר כי בדרך מקרה היתה זאת להם מה שכל אחד נושא חלקו המיוחד אל השלמת התורה, לא כן הדברים כ"א בהשגחה נפלאה ומאת ה' היתה זאת. כמו שארז"ל **לעשות לרוח משקל** (איוב כ"ח, כ"ה) יש זוכה למקרא יש למשנה ויש לתלמוד ויש להגדה ויש זוכה לכולם (ויקרא רבה פרשה ט"ו, ב') כאמרם ז"ל על שלמה המלך ע"ה (במדרש חקת) **ויתן אלהים חכמה לשלמה** וכו' **כחול אשר על שפת הים** (מלכים א' ה', ט') נתן לו חכמה נגד כל ישראל שהם כחול אשר על שפת הים (פרשה י"ט, ג'). והמופת ע"י שכל החלקים באו אל יד המקבלים רק בהשגחה ולא בדרך מקרה הלא על זה יש עדות נאמנה - השתנות הפרצופים אשר לזה פנים בינונות ולזה פנים מסבירות ולזה פנים שוחקות, ועוד שאר להם מן השינויים

[414] המעיין הדברים האלה במדרש כמו שהוא מסודר לפנינו יראו עיניו דבר נפלא מאד, כי המדרש מתחיל הפרשה בענין פינחס בדין הוא שיטול שכרו, ומסמיך לזה מאמר יפקוד גו' איש על העדה גו' שיהא סובלם כל אחד ואחד לפי דעתו, ואח"כ הוא חוזר למעשה זמרי בן סלוא, ואין סדר כלל אל הדברים האלה כמו שהם כתובים במדרש. ויפה אמר ידידי הרב הגדול מו"ה אליהו נ"י מ"ץ דפה כי המדרש בא לתת טעם על ענין גדול אשר יש להתעורר עליו, כי הלא פינחס עשה דבר גדול אשר אין לשער כי החזיק במעוז בית ישראל כלם, כמאמר ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי, וא"כ יפלא הלא היה ראוי לכבד אותו בעבור זה שיהיה הוא המנהיג את ישראל, לזה הסמיך המדרש ודרש מקרא זה אלהי הרוחות לכל בשר שיהיה סובל את כל אחד ואחד כו', וזאת לא תמצא בפינחס וכמ"ש האלשיך ז"ל על מאמר **ומלאך הברית אשר אתם חפצים** גו' **ומי מכלכל את יום בואו** גו' (מלאכי ג', א'-ב') כי המלאך הזה כבר בא וכבר היה אצלנו וראינו כי הוא כאש מצרף גו'. וזה היה בימי אחאב מלך ישראל שאמר **קנא קנאתי לה' אלהי צבאות** גו' (מלכים א' י"ט, י"ד) ויפה כתב ע"ז הרב בעל עקידה ז"ל כי ה' יתברך אמר לו **צא ועמדת בהר** גו' **ורוח גדולה וחזק** גו' **לא ברוח ה'**, **ואחר הרוח רעש לא ברעש ה'**, **ואחר האש קול דממה דקה** גו' זה היה משל נכבד להוכירו ולברר לפניו כי לא זה הוא הדרך אשר חפץ ה', כי הוא זכור לטוב רק בסופה וסערה דרכו, ואמר חי ה' גו' אם יהיה השנים האלה טל ומטר גו' לזאת הראה לפניו רוח גדולה וחזק ולא ברוח ה' ולא ברעש ה' רק בקול דממה דקה, וזאת הוראה נכבדת כי המנהיג הוא צריך שיהיה סובל דעות המונהגים במענה רך ולסבול כל אחד לפי דעתו, לא ברוח ולא באש:

כמבואר בחכמת הפרצופים. וזה לעד ולראיה כי הקורא הדורות ראה והכין הנפשות האלה לקבל חלק מיוחד כל אחד לפי כחו, וכן צר צורה מתייחסת אל כל אחד ואחד לפי הנאות אל הכח אשר בנפשו, וע"כ ראוי לברך ברוך חכם הרזים כי ודאי בהשגחה השפיע המשפיע העליון יתברך את החכמות האלה לכל אחד, והעד ע"ז הפרצופין כשם שאין פרצופיהן שוות כו', והבן.[415]

חלק ה

ביום השמיני עצרת תהיה לכם (כ"ט, ל"ה). מדרש: **יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת** (ישעיה כ"ו, ט"ו) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה עליך ליתן לנו את המועדים ועלינו להיות מקריבים לפניך (פרשה כ"א, נ"ג).

באור זה על דרך אב נותן מתנות לבניו, אחד מקבלם וגונז אותם להיות לו למשמרת, ואחד קבל המתנות מיד אביו והולך ומשחק בקוביא והפסיד המתנות שנתן לו אביו, ודאי אין מהראוי אל האב שיתן לו מתנות אחרות תחתיהן, אחר אשר לא לו יהיו כי דרכו לילך ולהזיק ולהפסיד, והמשחק בקוביא עם הנער הזה הלא הוא אין לו קורבה עם אביו שתשאר טובתו אצלו, ועוד גם זאת כי הבן אשר טובת אביו בידו שמורה וערוכה הוא יעורר כל חפצי לבבו להחזיק טובה לאביו על שהטיב עמו ונתן לו מתנות יקרות כאלה, אבל הנבל הזה על מה ולמה יבוא להחזיק טובה לאביו אם הטובות כבר אבודים ממנו. **כן** אנחנו כאשר יוסיף הקב"ה מתנה טובה אלינו, כמו מועדי ה' מקראי קודש, אנחנו שמחים מאד בעבודת היום הנכבד והטובה היא נשארת שמורה וערוכה בידינו ואין אל אחרים ממנה כל מאומה. לא כן הזולת כי הוא מרבה לא לו, היינו ישתה וישכר ויעלה שכר לאחרים והוא ישתכר בו הרבה יותר ממה שהכניס אל תוך פיו.

וזהו שהכפיל ואמר יספת לגוי ה' (בהיותך מוסיף טובה אל אחד יספת לגוי אחר והוא ירויח ואצלו תשאר הברכה, אבל אצלנו) כאשר תוסיף ברכה וטוב אל הגוי הקדוש הזה,

[415] במדרש: את קרבני לחמי לאשי אם תאמר שיש לפני אכילה ושתיה למד ממשה, ראה מה כתיב בו **ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל** כו' (שמות ל"ד, כ"ח) ובגמרא: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם כו' (בבא מציעא פ"ו, ב'). רבים מחכמי לב מתפלאים למה לא הוכיחו זאת ממה שלא היה ישן כל הזמן ההוא אשר על השינה אמרו שבועה שלא אישן ג' ימים מלקין אותו וישן לאלתר (נדרים ט"ו). אמר בערוש המסדר דע כי מו"ר המחבר ז"ל אמר באור זה ע"פ מעשה אשר קרה אותו, פעם בא ללון אצל כפרי אחד ולא נתנו לו סעודת הערב והיה רעב מאד ובקש לתת לו מה שיתנו לו להשיב את נפשו, ויאמרו לו כי אין עמהם דבר אין לחם ואין מזון כו', ויאמר להכין לו משכבו והכינו לו וילך וישכב, ויהי לאיזה שעות הוציאו מן התנור סעודה כסעודת שלמה המה חשבו כי האורח ישן הוא ובאמת היה ער וראה את הכל, אז גמר בחכמתו הטהורה עתה אני מבין מה שחז"ל הוכיחו אל ישנה אדם מן המנהג ממה שלא אכל משה בעבור שהמלאכים אינם אוכלים ולא הוכיחו זאת מן השינה כי ממילא נשמע שלא היה משה ישן כי אם משה היה ישן איככה הוכיחו על משה שלא אכל בעבור שהמלאכים אינם אוכלים הלא יכול להיות שאכלו המלאכים בעת שהיה משה ישן, והענין יקר.

וזהו יספת לגוי ה' יספת לגוי, כלומר לו לעצמו, ולכן נכבדת כי ראוי אלינו להודות לך על טובותיך ולברך את שמך על הברכה אשר השגנו אבל רחקת כל קצוי ארץ.

חלק ו

והקרבתם עולה אשה ריח ניחוח לה' פר בן בקר אחד איל אחד (כ"ט, ל"ו). גמרא: משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו עשו לי סעודה גדולה, ליום אחרון אמר לאוהבו עשה לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך כו' (סוכה נ"ה, ב').[416]

ועילת הדבר מפני מה פיחת הכתוב קרבן יום השמיני מכל ימי החג אשר לכאורה הוא כמו גנות לישראל שאין ערבות בקרבנותיהם כמו בקרבנות הזולת.

אבל הדבר מובן מאד ע"פ משל לעשיר נסע לדרך רחוקה, ובניו גם בני אשתו (אשר ילדה מבעלה הראשון) כולם מחכים את יום בואו, וכאשר בא מן הדרך הביא אל בני אשתו מתנות גדולות ולבניו מתנות קטנות, ושאלו אותו וכי בני אשתך חביבים אצלך יותר מבניך, אמר ח"ו רק רצוני שישמחו כלם ביום בואי לביתי, וא"כ הבנים זרים אין להם שמחה כ"א בהמתנות אשר תמצא ידם לכן ראיתי נכון להרבות להם להרבות שמחתם, לא כן פרי בטני הלא לקלון וחרפה היתה זאת אם תתערב בשמחתם שמחת המתנות, כי המה ששים ושמחים שמחה שלמה בראותם פני אביהם וגם אני אשמח בהם.

הנמשל כי כל העמים אין הקב"ה שמח בהם ולכן מהצורך להם קרבנות הרבה שיהיה לריח ניחוח ובכלל זה יערב זכרונם, לא כן ישראל שהם בעצמם ערבים מאד לפני אביהם שבשמים ולמה לנו להרבות באמצעיים. וזהו מ"ש עשה לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך, ר"ל כל שעשועי יהיה רק עמך:

חלק ז

ובגמרא: **נוגי ממועד אספתי ממך היו** (צפניה ג', י"ח) וכו' כדמתרגם רב יוסף תברא אתי על שונאיהון דבית ישראל על דאחרי זמני מועדים דירושלים (ברכות כ"ח, א').

דע כי בזמן שהיה בית המקדש קיים היה מקום מיוחד לישראל לקבוע שמחתם שמה כמאמר **ושמחתם לפני ה' אלהיכם** (דברים י"ב, י"ב) וכמאמר **יפה נוף משוש כל הארץ** גו' (תהלים מ"ח, י"ב). ועל זמן החורבן אמר **והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים**

[416] במדרש קהלת (במקומו) תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי סוכה וגם לשמונה שמיני עצרת, והביא שם מעשה כי רבי שלח ותבע אשתו של ר' אליעזר בר' שמעון שתנשא לו, שלחה לו מעלין בקודש ולא מורידין וגם לשמונה ביום השמיני עצרת, עיין מתנות כהונה כתב כי הוא טעות הדפוס. אמנם טובים דברי ידידי הרב הגדול מו"ה אליהו מ"ץ דפה נ"י כי הלא מבואר במאמר שלפנינו שכל פרי החג היו שבעים נגד שבעים אומות ואח"כ ביום השמיני פר אחד כו' עשה לי סעודה קטנה כו', ואם דין היה ראוי להקדים החג הנכבד הזה קודם שבעת ימי הסוכה להקדים ביקר ישראל ותפארתם, ועל זה הביא המדרש מעשה מעלין בקודש ולא מורידין, ומטעם זה עצמו גם בסדר הקרבנות היה כן השבעים פרים היו קדומים לקרבן ישראל בשמיני עצרת כי מעלין בקודש ולא מורידין והוא האמת:

קול ששון וקול שמחה (ירמיה ז', ל"ד) כי מאותו זמן אין עוד מקום קבוע אל השמחה אחר אשר שמחתנו תלוים ביד הזולת, כמאמר **נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו** (תהלים ד', ח') וזהו מאמר **איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר** (שם קל"ז, ד') ואיך אנשי ארץ ישראל קוראים מקרא זה הלא המה יושבים במקום שישבו אבותינו מעולם במקום הקודש, אולם הכוונה לכלול במאמר זה את הדברים שאמרנו, כי מה טוב ומה נעים היה בעת אשר צוה ה' את הברכה באחוזתנו ובנחלתנו ואדמתנו, לא כן עתה כי שמחתנו היא כאשר תבוא השפע לאדמת נכר, וזהו איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר, על הטוב אשר השפיע ליד זרים אשר ברבות הטובה נאכל גם אנחנו:

ודע כי גם בזמן השמחה היה ראוי שלא נשמח לולא שהכתוב אומר אלינו **אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה' היתה זאת** גו' **זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו** (תהלים קי"ח, כ"ב). ירצה כי אותם אשר הם עיקר ויסוד אל העולם מאסו הבונים אותם לאמר כי עיקר השפע בא רק בעבורם, כי לדעתם אין זכרון לישראל אצל אביהם שבשמים, לכן סיים ואמר זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, ובמדרש (ריש שיר השירים): בו בהקב"ה.

והדמיון בזה לעשיר נסע למרחקים ונתעכב בדרך ימים רבים, ולו בן יחיד יקר ונחמד, והוא מאשתו הראשונה ועתה אשה אחרת לקח, וגם לה בן מבעלה הראשון, ויהי כאשר בא לביתו היה ירא ודואג לתת מתנות לבנו יחידו שלא תקניטנו אשתו, ולמען לחתום את פיה ויפתח את שקו והוציא תחלה מתנות לבן אשתו, אבל עכ"ז בנו מחמדו שמח הרבה יותר ממנו כי הוא כל ששונו היה עם אביו לבד, וכמאמר **הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך** (שיר השירים א', ד') כי אנחנו שמחים בהתקרבות אבינו יתברך שמו עמנו יחד.

וזהו התנצלות הקב"ה נוגי ממועד אספתי ממך היו ומתרגם ר"י תברא על שונאיהון דישראל דמאחרי זמני מועדים, והוא ממש הענין המדובר לאמר כי מה שאין עתה השמחה שלמה ותלויה בזמן ומועד הקבוע לשמחה כי אין לנו עתה שדה וכרם לשמוח באסיפת מעשינו מן השדה, אבל עכ"ז הלא ההפסד הזה ממך היה,[417] כלומר רק ידינו

[417] הוא שאמרו חז"ל במדרש בפתיחה למדרש איכה אלו זכיתם הייתם קוראים **וקראתם בעצם היום הזה** (ויקרא כ"ג, כ"א) עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים **קראתי למאהבי המה רמוני** (איכה א', י"ט). וראוי להתבונן איככה הוא מהיפך אל היפך. אמנם דע כי מאמר וקראתם בעצם היום הזה הוא בחג השבועות אשר חז"ל כבר אמרו (ראש השנה ט"ז, א') הקריבו לפני עומר כדי שיתברכו לכם תבואות השדה הביאו לפני שתי הלחם בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומעתה יפה כוונו ז"ל ואמרו אלו זכיתם הייתם קורים וקראתם בעצם היום הזה והיה לכם ברכה בפירות עכשיו שלא זכיתם אתם קורין קראתי למאהבי הישמעאלים המה רמוני שנתנו לי נודות נפוחים כי בקשו אוכל למו וישיבו את נפשם.

עשו אלה לנו ואנחנו היינו במעל הזה ועינינו צופות וכלות כל היום שיחזיר הקב"ה אלינו השמחה כימים מקדם בתתו אלינו נחלת שדה וכרם, לא כאשר אנחנו שמחים עתה בהצלחת הזולת שאין לשמחה זאת לא זמן ולא מקום קבוע כ"א כמאמר **ופדויי ה'** **ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו** גו' (ישעיה ל"ה, י') ר"ל כי עם בציון ישב בירושלים יבואו לציון ברנה, היינו לקבוע שמה מקום השמחה, והטעם ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, לא כאשר עתה השמחה היא מעורבת ביגון ואנחה כאמרם ז"ל אין לך כל רגל שלא בא בולשת לציפורי (שבת קמ"ה, ב'):

מטות

חלק א

איש כי ידור נדר גו'[418] **לא יחל דברו** גו' (ל', ג').

כתבנו בזה דברים נמרצים למעלה בפרשת נשא עיי"ש:

חלק ב

וידבר ה' אל משה לאמר נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמיך, וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין לתת נקמת ה' במדין (ל"א, ב').

[418] ובמדרש (ריש פרשתנו) איש כי ידור כו' הדא הוא דכתיב **ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה** (ירמיה ד', ב') אמר להם הקב"ה לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפי' באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אא"כ יהיו בך כל המדות האלו את ה' אלהיך תירא שתהיה כאותם שנקראו יראי אלהים, אברהם יוסף ואיוב, אברהם עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כ"ב, י"ב), יוסף את האלהים אני ירא (שם מ"ב, י"ט), איוב איש תם וישר ירא אלהים (איוב א', א'), (פרשה כ"ב, א'). עיין הגהות הרד"ל שביאר שבאברהם נאמר למען אשר יצוה את בניו כו' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט עיי"ש, וזה רחוק ודחוק מה ענין מאמר זה אל שבועה. אבל האמת הוא מ"ש הרב מוהר"א מ"ץ דפה מעזריטש ז"ל על דרך שכתוב בבאורי רבינו הגאון מווילנא ז"ל על מאמר **צדק ומשפט ומישרים** (משלי א', ג') כי צדק ומשפט הוא מה שצריך האדם לעשות לעצמו, כי גם המשפט צריך האדם להשפט בעצמו כמאמר (ברכות ו') טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר ממאה מלקיות, ולקבל על עצמו יסורים על החטאים אשר עשה, ומישרים הוא מה שצריך לעשות בינו ובין רעהו. זהו שדרש המדרש על מאמר איש כי ידור נדר לא יהיה נדרו רק לה', היינו לעשות צדקה ומשפט לכבוד שמו יתברך או השבע שבועה יהיה רק לאסור אסר על נפשו. וע"ז יפה אמרו הדא הוא דכתיב פי' אלה הדברים בעצמם הם דברי הנביא וכאמרם ז"ל ליכא מידי דלא רמיזי באורייתא כי הנביא אומר ונשבעת חי ה' באמת אבל רק במשפט וצדקה, וזהו אמר להם הקב"ה לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפי' באמת, אין אתה רשאי להשבע בשמי אא"כ יהיו בך כל המדות הללו שתהיו כאותם שנקראו יראי אלהים אברהם כי אמר הרימותי ידי בשבועה אם מחוט ועד שרוך נעל ועשה בזה צדקה, יוסף נשבע ואמר וחטאתי לאלהים וכמ"ש במדרש האלהים איני עושה הדבר הזה, איוב נשבע ואמר **עד אגוע לא אסיר תומתי ממני** (איוב כ"ז, ה') הא לך מבואר כי אין המדרש מדבר רק מן אותם שעשו משפט וצדקה אל עצמם בשבועה, והוא ביאור יקר:

וההרגש מבואר כי משה רבינו ע"ה לא אמר אל ישראל כדברי הקב"ה אליו, כי הקב"ה אמר למשה נקום נקמת בני ישראל ומשה רבינו ע"ה אמר אל העם החלצו מאתכם גו' לתת נקמת ה' במדין לא נקמת ישראל. והנה חכמינו ז"ל במדרש נתעוררו על זה ואמרו: הקב"ה אמר נקמת בני ישראל ומשה אמר לתת נקמת ה' במדין, אמר הקב"ה למשה היזק שלכם הוא שגרמו לי להעניש אתכם, אמר משה רבון העולמים אם היינו ערלים או עובדי עבודת כוכבים או כופרים במצות לא היו שונאים אותנו הלא אין רודפים אחרינו אלא בשביל התורה ובשביל המצות שנתת לנו הלכך הנקמה שלך, הוי לתת נקמת ה' במדין (פרשה כ"ב, ב'). והדברים צריכים באור מה ענין הפלוגתא הזאת מדוע יאבה משה להחזיק דוקא מאמר נקמת ה', והקב"ה הקפיד עליו על שלא אמר נקמת ישראל, עד שהשיב משה ובא בטענה אם היינו ערלים כו' לא היו המדינים שונאים אותנו, הלא דבר הוא מה זה ועל מה זה התווכחו, אם כבר מקובל אצלנו אורייתא וקב"ה וישראל חד הוא מה לנו נקמת ה' או נקמת ישראל:

אמנם דע כי כמו שעשה ה' יתברך שפטים בפרעה והמונו על אשר הסבו את לבב בני ישראל מאחרי ה' כמו שנאמר **ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו** גו' **כי ידעת כי הזידו עליהם** (נחמיה ט', י') ר"ל החטיאו והזידו אותם לעשות כתועבותם ע"כ הרבה ה' והפלא את מכותם. כן היה מדין ראוי לקבל עונש על אשר הזידו להחטיא את ישראל ועשו עמהם רעה ונבלה גדולה למעול מעל בה', ודאי ראוי להשיב רעתם אל חיקם לקחת נקמתם מידם. אכן בדבר העונש המחוייב אליהם עוד יש להסתפק ולחקור בו אם שהוא מחוייב אליהם על החטיאם את ישראל וסבבו עליהם למרות פני עליון להביא עליהם עונשים רעים כמאמר **המעט לנו את עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו עד היום הזה** (יהושע כ"ב, י"ז) ולכן בעבור שישראל צריכים לסבול עונש על ידיהם ראוי כמו כן לנקום נקמותיהם. או לחשוב בזה דרך אחרת שישראל עצמם פטורים מעונש עוד כי הלא כח אחר היה מעורב בהם אבל יענשו המדינים מטעם אחר על שהיה סבה כי חטאו ישראל על ידיהם וגם עברו ברית אלהיהם ראוי לקחת מהם נקמת שמו הגדול ונקמת תורתו הקדושה וקנאת ה' צבאות תעשה זאת לא זולת.

והדמיון בזה לאחד בא אל חנות מוכרת יין יקר ואמר לתת לו כמה כלים ידועים או מדות ידועות, וילך האיש אל המרתף והעלה יין כמספר שאמר, ויציגהו על השלחן ובעודו מדבר עמו וילך בבית אחת הנה ואחת הנה, והנה שם שיכור אחד יחוג וינוע כנוע השריגים ברוח זלעפות, ויגש אל השלחן והדפו ונפל היין ונשברו כליו ושחת ארצה, וימהר המוזג ויקח בחרי אף מקל חובלים ויך בשיכור הכה ופצוע ירך אף קדקד לאמר

ראה נבל מה עשית, כמה יין שפכת, כמה סלעים אבדת, והנה הקונה הזה עומד ורואה את מכות השיכור ההוא, והוא משתאה מחריש מתאפק, וכל חפצו לעמוד על עומק לב המוזג הזה מה דעתו בהמכות האלה בין ידיו, אם שהוא מכה בו עבור הפסד עצמו כי השיכור עשה לו היזק עצום, ומן הקונה העלוב הזה לא יתבע מאומה, או אפשר עולה בדעתו כי אני אשלם לו בעד כל היין והוא מכה את השיכור רק בעבור הרעה אשר עשה עמדי, והוא כמתנקם רק בעבורי, עודו מדבר אל לבו בדברי הספק הזה והנה שם נער קטן וידבר אליו לך נא בני שאל את אביך ויאמר לך מדוע הוא מכה כ"כ את השיכור, הנה בזה יעמוד על לבו תיכף, אם יענה ויאמר אליו בני מה זה תשאל על המכות האלה האם לא ראית מה עשה לי השיכור הזה, לא בחנת הפסדי העצום, אז יתוודע אליו כי יכהו רק בעבור עצמו ומידו לא יבקש מאומה, אכן אם כך יענה ויאמר בני בני אתה לא ידעת מדוע אייסר את הנבל הזה, מדוע לא תשפוט על ההפסד הגדול אשר עשה לאיש הקונה הזה, כמה רעה עשה עמו, הנה אז יתברר אליו כי דעתו שישלם לו את הכל והמכות שהוא עושה בהשיכור הם רק בעבורו להפיס את דעתי.

הוא שאמרנו בענין אשר לפנינו כי משה היה יודע כי המדינים צריכים מכות ועונשים, אבל היה מסתפק בענינם אם שהם יענשו על שהחטיאו את ישראל וגרמו לישראל להענש ועל ידי שגרמו עונש לישראל יענשו הם, או שישראל פטורים מן העונש כי רק יד אחרים היתה בעוכרם, אבל תחת מה שגרמו להפסיד יין התורה הקדושה וחללו יפעתה יחוייב לנקום נקמת ה' ונקמת תורתו להכות בהמדינים מכת חרב והרג. ועודו מתהלך בגן הספיקות והנה דבר ה' אליו וידבר ה' אל משה לאמר נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים מה שיורה אשר בני ישראל צריכים לשלם את הכל, בלתי כי מהצורך לקחת נקמתם מיד המדינים שגרמו להם היזק גדול כ"כ. ומשה ע"ה בשמעו זאת הלך אצל ישראל ואמר להם אל תיראו ואל תפחדו החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין לתת נקמת ה' במדין כלומר כי נשפך יינו של הקב"ה כביכול ומהצורך א"כ לתבוע כבודו כבוד שמו וכבוד תורתו לנקום נקמת ה' במדין.

ועל זה בא מדרשם ז"ל אמר הקב"ה למשה משה היזק שלכם הוא שגרמו לי להעניש אתכם, פי' הלא אתם תסבלו העונש על החטא והיזק שלכם הוא כי עליכם לשלם את כלו ומדוע תאמר נקמת ה', ונתבאר יפה שאלת הקב"ה.

ונעמוד עתה על התשובה שהשיב משה ואמר אם היינו ערלים או כופרים במצות לא היו המדינים שונאים אותנו כלום הם שונאים אותנו אלא בשביל התורה ובשביל המצות הלכך הנקמה שלך הוי לתת נקמת ה' במדין. ולכאורה הדבר סתום במה הכריע משה

לחזק את דעתו אשר הנקמה מוכרחת להיות רק למען שמו יתברך לא נקמת בני ישראל, אבל נחזור על דברי המשל הנ"ל כי המוזג ההוא בהיותו מייסר את השיכור ביקש הקונה את פני הנער שישאל מאת אביו סבת הדבר ויענה האב ויאמר לו מה זה תתפלא הבט נא וראה מה עשה השיכור הבליעל אל האיש הקונה הזה כמה הפסיד אותו, הנה בשמעו הדברים האלה מפיו כבר נתברר לו כי רצונו וחפצו להחליט הדבר שהקונה יסבול ההיזק וישלם לו בעד כל היין, אכן אחרי כל דבריו אלה באין ספק לא כל כך מהרה ישלח ידו להושיט לו הכסף שאמר, עוד יהיה לו עמו דין ודברים הרבה לאמר תן לי יין ואתנה לך כסף מחירו, וזה יאמר הלא נתתי לך ובהכרח ילכו אל הב"ד ואל השופט, ומעתה נחקור אנחנו בהזדמן ענין כזה אצל הב"ד מה צריכים הם לדון בה, והנה השכל יגיד אשר בבוא הבעלי דינים לב"ד בדבר הטענות האלה על דבר השיכור, מהצורך אל הב"ד לחקור תחלה אל אודות השיכור ההוא מה מעשהו שמה בבית המוזג בשעה הזאת, אם שהלוקח הביא אותו עמו מן השוק אל בית המוכר והוא מאנשיו של הקונה וממשרתיו ודאי על הקונה לסבול ההיזק כי שיכור שלו הוא ועל מי ישליך היזקיו, אכן אם השיכור הזה הוא רק מאנשי המוכר ודבר אין לו עם הקונה אז מה לו אל המוכר להשליך ההיזק על הקונה הלא היין הוא שלו והשיכור ג"כ שלו הוא, ממי יתבע ההיזק.

זה שהשיב משה רבינו ע"ה אל הקב"ה לאמר אתה רוצה להטיל עלינו הנזק שנשלם אנחנו ההפסד אשר הפסידו השיכורים, הלא השיכור איננו משלנו כי אם היינו ערלים או כופרים בתורה ובמצות לא היו המדינים שונאים אותנו, כלום הם שונאים אותנו אלא בשביל התורה ובשביל המצות והחקים, הלכך הנקמה שלך כלומר כי אין אנחנו הגורמים אל ההפסד והנקמה רק שלך הוי לתת נקמת ה' במדין, והענין נחמד ונעים:

והדברים נמשכים יפה אל מה שאמרו בסמוך זה שאמר הכתוב **לא יגרע מצדיק עיניו** (איוב ל"ו, ז') אין הקב"ה מונע מן הצדיק מה שרוצה (לראות) בעיניו, ללמדך שהיה משה מתאוה לראות בנקמת מדין קודם שימות והיה מבקש מאת הקב"ה שיראה בעיניו, על משה נאמר **ישמח צדיק כי חזה נקם** (תהילים ח', י"א) נקמת מדין (פרשה כ"ב, ה').

ובאין ספק שמחת משה רבינו ע"ה היה במה שהיה מצפה לראות נקמת מדין כי כל תשוקתו היתה לדעת אם מחל להם הקב"ה עון פעור, אשר יהושע ע"ה הוכיחם ואמר המעט לנו את עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו גו', לכן היה חפץ לדעת אם ימחול להם הקב"ה ויתלה הסרחון בהמדינים שגרמו אותם לחטוא. ואחר שאמרנו כי גם אם יענשו ישראל עכ"ז ינקום ה' יתברך מהם על שגרמו עונת לישראל, ואם הנקמה תהיה על זה האופן לא ישמח משה במפלת מדין אחר שלא ירויחו ישראל בזה מאומה, ולכן אמר

ישמח צדיק כי חזה נקם, כלומר בראותו איכות הנקמה ידע על איזה פנים הוא, אם על גרם העונש לישראל ראוי שימותו במגפה כאשר בני ישראל מתו, ואם על החטיאם את ישראל תהיה הנקמה על כל הגורמים:

וכאשר נעמיק בכוונת דבריהם ז"ל הלא עינינו תחזינה כפלים לתושיה מה שהיה משה רבינו ע"ה מצפה לראות נקמת מדין קודם שימות, שכן אמר לו יתברך נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף גו' ועל משה נאמר ישמח צדיק כי חזה נקם גו' ומדוע לא מצאנו כדברים האלה על מפלת מצרים ועמלק וכדומה הלא דבר הוא. אך נבאר תחלה מאמר **פעמיו ירחץ בדם הרשע** ונקדים לזה מאמר **כי ימצא בקרבך באחד שעריך** גו' **והוגד לך ושמעת** גו' **ודרשת היטב והנה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בישראל גו' יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה ובערת הרע מקרבך** (דברים י"ז, ב'-ז'). באור זה בהזכיר מה שכתבנו בקול יעקב במגילת אסתר על מאמר המדרש בנימין גרם לשבטים שיקרעו שמלותם. לפיכך נענש מרדכי שהיה מבנימין כו' עד וילבש שק ואפר אמר הקב"ה לבנימין אתה גרמת לאחיך שיקרעו שמלותם חייך שבן בנך עומד וקורע שמלותיו. אשר מזה אנחנו רואים עד היכן עונש המשתתף אל עושה רע גם שאינו יודע מן הרע מאומה, כי מי ידע מן המעשה אשר צוה יוסף לעשות בדבר הגביע ועכ"ז נחשב לו עון.

ומעתה אם תראה אחד נתגדל בעיר בין אנשים ולמד לעשות רע ימים רבים עד כי נתגלגל לו שהוציאוהו לסקלו באבנים, ודאי מן הנמנע הוא שלא יהיו אנשים שהיה להם חלק ברעתו אם מדעת ואם שלא מדעת. למשל שראה את אחד לבוש בגדים יקרים ונתקנא בו ויצא עי"כ לעשות מה שעשה, וכבר נאמר גם בלא דעת נפש לא טוב, זה שרמז עליו הכתוב במאמר נעשתה התועבה הזאת בישראל, כי ודאי נדבק חלק מה מהתועבה הזאת באחרים והמציא להם הכתוב תקנה קלה והוא שישתתפו כלם בהריגתו, ואי אפשר שלא יצטער הזורק עליו אבן להמיתו כי ישראל בני רחמנים ובהשתתפות הריגתו ובסבל צער מיתתו יבער מקרבו שמץ הרע אשר קבל ממנו, וזהו ויד כל העם באחרונה ובזה ובערת הרע מקרבך.

וזה ממש ענין מאמר פעמיו ירחץ בדם הרשע דוד המלך ע"ה המשיל את הקלקולים המזדמנים את האדם בלא ידיעתו אל הלכלוך המגיע אל האדם בעקב רגלו מדי עברו, ולכן אמר פעמיו ירחץ בדם הרשע כלומר מה שנתלכלך מן מעשיו יתרחץ במי מיתתו בהשתתפותו בהריגתו:

ומעתה דע כי מה שהזהיר הכתוב למעלה **צרור את המדינים** גו' **כי צוררים הם לכם בנכליהם** וגו' (לעיל כ"ה, י"ז) היא מצוה אחרת נוספת על מאמר נקום נקמת בני ישראל, כי במאמר צרור את המדינים הורה כי ראוי אלינו שיהיה אצלנו נטירה בלב על שהחטיאו אותנו והכניסו בלבנו תאות הזנות, אשר עד הנה היו ישראל נקיים מזה כי היו כלם קדושים כמאמר ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (יבמות ק"ג) גם במצרים העידה התורה על כל הילודים לבית ישראל שכלם היו טהורים, כמאמר **גן נעול אחותי כלה** כו' (שיר השירים ד', י"ב) והקב"ה הלא חפץ לטהר את בית ישראל אחר המעשה הרעה הזאת, צוה להעניש את המחטיאים מלבד העונש אשר נעשה בזמרי בן סלוא, ואיככה יתברר טהרתם, צוה ואמר צרור את המדינים שיהיו נוטרים להם שנאה ואיבה על שהחטיאו אותם וא"כ אותו אשר בלתי טהור הוא מתאות הזנות לא יעלה בלבו לשנוא את המחטיאו כ"א אותו אשר לו לב טהור מנוקה מאד מכל רע והוא שונא את הזימה כשנאתו את הנחש, האיש הזה ימר לו מאד דבר המקרה אשר קרה אותו ע"י מדין ויראה עונו כי רב הוא כמאמר **ונקוטותם בפניכם בכל רעותיכם אשר עשיתם** (יחזקאל כ', מ"ג) הוא הלא יהיה הנוקם והנוטר באמת בכל לב ונפש, וא"כ מאמר צרור את המדינים בא לאות ולמופת בישראל על טהרת לבבם מן העבר, ומתאוננים על הרע אשר פגעם עד אשר ע"י הפלגת השנאה יעיר קנאה לחגור עוז במתניו לקחת את נקמתו מהם. אבל כל זה שייך אצל הקב"ה הרואה ללבב ובוחן כליות וצופה נסתרות, הוא ידע מי שהוא שונא את מדין וחפץ במפלתן, אבל משה רבינו ע"ה היה מבקש ואומר אראה נקמתם אז אדע את אשר במעמקי לב ישראל, ולזאת היה משה רבינו ע"ה מתאוה לראות נקמת מדין, ועליו אמר הכתוב ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע.

והוא ע"פ משל לעשיר אשר בנו היה חומד ומתאוה לשתות יין והיה עוסק בשכרות כל היום תמיד, וימר לאביו מאד, לזמן בא חכם אל העיר והתעסק עמו אולי ימציא לו תרופה לזה, והבטיח אותו כי הוא יפעול בבנו פעולה גדולה כל כך עד אשר ישנא כל משקה כמו ששונאים השקץ והעכבר, והחכם הזה עשה לו מה שעשה ואמר אל אביו עתה קח נא את הנער אל ביתך כבר הוא שונא את היין וכל המשקים, והנה האב עם כל ההבטחות שהבטיח אותו האיש הזה עכ"ז גם הוא עשה את שלו ולא הכניס אל ביתו לא יין ולא שארי משקים, והנער לא אמר אל אביו איה יין כדרכו מעולם, אך לבעבור נסות הדבר יותר אמר אל הנער קח נא כלי והולך מהרה אל בית היין שימלא לך כלי זה יין חמר, וילך הנער אל המוזג והמוזג הלך אל המרתף להעלות לו יין והנער נשאר עומד בחנות אצל השלחן אשר עליו הצלוחיות ושארי כלים שמשתמשים בהם יין, וריח

הכלים היה מריח באפיו מאד, ויקח אבן והתחיל לשבר הכלים שהם סדורים ועומדים שם והמוזג עלה מן המרתף וראה מה שעשה לו הקטן הזה, וירץ בחמת אפו אל אביו לאמר בוא נא אצלי וראה מה עשה לי בנך, והוא מספר לפניו כמה היזקות והאב בשמעו זאת מילא את פיו שחוק ושמח מאד, ואמר אל המוזג אתה אל תירא אנכי אשלם לך כל ההיזק, ועכ"ז אני ראוי לי לשמוח בזה, כי עתה נתברר לי עד כמה הגיעה השנאה אשר בני היקר שונא את היין, עד כי התעורר לקחת אבן לשבר כלים שהיה בהם רק ריח יין, רואה אנכי כי דברי החכם המבטיח היה אמת ובני נקי מכל תאות השכרות.

הנמשל מובן מעצמו כי מה שהתאוה משה רבינו ע"ה לראות נקמת מדין זאת היתה רק למען שיתברר לו אם הם שונאים באמת את הנבלה הזאת, כי אם יש בלבם חלק מה מן התאוה והחמדה אז הלוחם גם כי אל המלחמה ילך אבל עכ"ז הלא יעמוד שמה ברפיון ידים כי לבו יהיה דוי איך שוברים כלי כזה עם יין, וכאשר יראה בעיניו את אכזריות הלוחמים ובכעס וחמה יעשו מה שיעשו זה יהיה לו לאות ולמופת עד כמה גברה שנאתם לנתץ ולשבר כל כלי אשר ראוי לקבל בו יין בע"כ כי נטהרו מכל תאוה ומכל חמדה, וזהו עליו הכתוב אומר ישמח צדיק כי חזה נקם, והענין יקר למבין.

עתה נשוב אל דברי המאמר אשר בנושא דרושנו נקום נקמת בני ישראל אמר הקב"ה למשה היזק שלכם הוא כו', אשר יפלא מה ראה רק פה לייחס הנקמה לישראל, אמנם דע כי הכתוב באמרו צרור את המדינים גו' כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור, באין ספק לא על חנם דייק הכתוב ואמר על דבר פעור, כי אלינו מה הנ"מ בזה מה היתה, ואיזה ע"ז היתה, אבל בכוונה הזכיר הכתוב כי הע"ז היה דבר פעור לבאר ולחזק התחלת דבריו, כי צוררים הם לכם והוא ע"פ משל לבן יחיד אצל אביו נטפלו אליו בני בלי שם והיו מפתים אותו אל השכרות עד שהורגל בכך, ואין מעשה שניהם שוים אחד היה מסיתו בכל פעם שיקנה לעצמו יין וישתה וישתכר, והשני היה קונה לו משלו ומפתה אותו שישתה עמו, ובהתוודע הדבר אל אבי הנער אמר זה שהוא מבקש מבני שיקנה לו יין עוד יש לו זכות כי הוא לא כוון לקלקל את בני רק כוונתו היתה למלא את תאותו, לא כן השני שהיה מפזר מעות על בני לקנות לו יין והוציא עליו עוד הוצאות אין זה כ"א רוע לב ובזדון לבו עשה מה שעשה רק לקלקל את בני.

הנמשל כי המפתה את אחד אל הזולת מהגלולים אשר עבודתם בדרך כבוד יוכל להיות שכוונת המפתה לכבוד הע"ז כי תהיה נעבדה מאת עובד חשוב ובעבודה חשובה, אבל פעור אשר עבודתה דרך בזיון ומה יתרון לה במה שיבוא זה ויבזה אותה על פניה, א"כ ודאי כוונת המפתה ודאי רק לקלקל את המפותה להסיר אותו מדרך החיים אל עמקי

שאול, וזהו שאמר כי צוררים הם לכם, ר"ל כל כוונתם לא היתה אל דבר רק להחטיא אתכם, והעד - בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור, כי בע"ז אחרת היה אפשר לדונם שאין כוונתם לקלקל אתכם רק כוונתם שתהיה יראתם נעבדת משא"כ בעבודת פעור.
ומעתה יפה אמר הכתוב נקום נקמת בני ישראל כי אם היה כוונת הע"ז לכבוד עצמה ראוי לייחס הנקמה אליו יתברך, אבל אחר שכוונתם היתה גם לבזות אותה גם זאת כדאי להם לבעבור יסובב מזה קלקול לישראל, לכן אמר נקום נקמת בני ישראל ובלשון המדרש היזק שלכם הוא כו':

חלק ג

ומקנה רב היה לבני ראובן גו' **אל תעבירנו את הירדן ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה ולמה תניאון את לב בני ישראל** גו' **ויגשו אליו ויאמרו** גו' **ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל** גו' **ויאמר אליהם משה אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה** גו' **והייתם נקים מה' ומישראל** גו' **ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה'** (ל"ב).
וראוי להתעורר מדוע תחלה אמרו הייתם נקים מה' ומישראל ואחר כך לא אמר רק הנה חטאתם לה'.
אמנם דע כי רבותינו ז"ל למדו מכאן (ירושלמי שקלים פרק ג') שצריך אדם לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי שמים שנאמר **והייתם נקים מה' ומישראל** (ל"ב, כ"ב).
עכ"ז השכל יגזור כי לצאת ידי שמים הוא מחוייב יותר, כי אם אינו בכח לצאת ידי הבריות לא יהיה רק בזוי ושפל בעיניהם, אבל לפני ה' הוא נקי, אכן בדבר הזה אם לא יצאו ידי הבריות היינו שהם יחשבו כי מסבת פחד המלחמה הם מתפחדים לעבור את הירדן הלא בזה יניאו את לב בני ישראל כמאמר משה רבינו ע"ה אליהם ובזה גדול עונם מאד לפני ה' כי הביאו פחד בלב ישראל. לכן יפה אמר ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה', לאמר גם אם אצל הבריות תהיו חשודים על שקר אבל הלא יצמח ממנו עון אשר חטא.
ומעתה מה מאד ימתק לנו מאמר משה רבינו ע"ה בשנותו את טעמו ממה שאמר תחלה אם תעשון את הדבר הזה גו', והיה מהראוי לסיים כך ולומר אם לא תעשו הדבר הזה, למה שינה ואמר ואם לא תעשון כן מה הוראתו במלת כן.
אבל דע כי בהשקפה הראשונה יפלא על בני גד ובני ראובן מי הכריח אותם לקבל על עצמם ללכת חלוצים לפני בני ישראל שיהיו הם הראשונים אל המלחמה, הלא די להם אם ילכו יחד להשוות עצמם אל כל ישראל, ואם אמרו זאת ע"ד הפלגה לאמר גם חלוצים

נעבור עכ"ז יפלא מדוע קיים משה את דבריהם ועשה זאת לעיקר, אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה גו'. והנראה כי משה רבינו ע"ה כעס עליהם כאלו עשו מעוות לא יוכל לתקון, כי השומע דבריהם יאמר ודאי מתייראים הם ללכת למלחמה ובזאת יניאו לבב כל ישראל. אבל באמת לא עלה על לבב בני גד ובני ראובן לדבר כן מסבת מורא המלחמה, רק בתם לבבם דברו כן, כי לבבם היה שלם עם ה' ובטוחים עליו באמת כי ה' ילחם להם ולא חשבו טורח המלחמה למאומה, אבל בעיניהם היה מה שלא נכבש עדיין ואשר נכבש שוים כאחד הכל נכון לפניהם ולכן מלאו את לבבם לבקש מאת פני משה רבינו ע"ה אל תעבירנו את הירדן. ואחר אשר כעס עליהם משה רבינו ע"ה השיבו אותו דבר לעיני כל ישראל ככל אשר היה עם לבבם הנאמן, היינו שאינם דואגים מפחד המלחמה כל מאומה, וזה לך האות - נחנו נעבור חלוצים לפני גו' בע"כ יבחן שאין אצלנו שמץ דבר מפחד ומורא המלחמה, הנה בתשובתם זאת תקנו את אשר עוותו מתחלה ולכן קיים משה דבריהם שיעברו חלוצים לפני ישראל ואמר אם לא תעשון כן ר"ל גם אם תקיימו גוף הענין ותלכו ותעברו את הירדן, רק לא תעשו כן היינו לעבור חלוצים הנה חטאתם ואמר הנה חטאתם לה' לאמר גם כי אצל ישראל תהיו נחשדים בחנם אבל הלא על כל פנים יסובב מזה עון אשר חטא וכמו שכתבנו והבן:

חלק ד

ובמדרש: **לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו** (קהלת י', ב') לב חכם לימינו זה משה ולב כסיל לשמאלו אלו בני גד ובני ראובן שעשו את העיקר טפל והטפל עיקר שחבבו את ממונם יותר מן הנפשות שאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו ומשה אמר להם בנו לכם ערים לטפכם ואח"כ וגדרות לצאנכם כו' (פרשה כ"ב, ט').

עיין מה שכתבנו בבאור דבריהם אלו בחבורנו קול יעקב במגלת קהלת ובחבורנו זה פרשת שלח:

מסעי

חלק א

אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאותם גו' **ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' ואלה מסעיהם למוצאיהם** (ל"ג א'-ב').

מה מאד ראוי להתבונן בסדר כתוב זה בשנותו את טעמו, תחלה אמר מוצאיהם למסעיהם ואח"כ הפך הדברים ואלה מסעיהם למוצאיהם.

אמנם דע כי מאמר מוצאיהם מורה על המקרים והנסיונות אשר קרה אותם במדבר, וזה כלל גדול כי כל המקרים הגם שהיו רעות בזמנם עכ"ז טובה גדולה עשו לדורות, כמעשה קרח ועדתו גם שהיה רע להם כי נאבדו הם וכל אשר להם, עכ"ז גדר גדול גדרו לדורות כמאמר **ולא יהיה כקרח וכעדתו** גו' (במדבר י"ז, ה') וכן כל הנסיונות אשר קרה אותם בהיותם במדבר הלא היו לאות לבני מרי שלא לעשות עוד דבר כזה מעתה ועד עולם, ומעתה אם ישראל היו גומרים ומצליחים נסיעתם והיו באים לארץ ישראל הנה עיקר נסיעותיהם והעתקותיהם היה שבאו לארץ ישראל ואגב פעלו טובה גם לדורות במוצאיהם ובמקריהם אשר אירעו להם, אבל אחר כי לא באו לארץ ישראל א"כ לא פעלו בנסיעותיהם כ"א פעולות המקרים אשר נתגלגלו במקום זולת מקום לגדור פרצות בדורות הבאים וא"כ מסעיהם טפל למוצאיהם. ויפה סיפר הכתוב ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם בכל מסע ומסע היה כותב המקרים אשר נזדמנו שם והשלים ואמר ואלה מסעיהם למוצאיהם כי המסעות היו מכוונות בעבור פעולות המוצאות והבן:

עוד נראה בזה על דרך מאמר **אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו כי לא נחש ביעקב** גו' **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (במדבר כ"ב, כ"ב-כ"ג). ולבוא אל הבאור נזכיר דברי החסיד ע"ה **אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך** גו' (תהלים ק"ו, ז') אשר בהשקפה הראשונה לא ידענו מה זאת למשיח ה' להזכיר גנות ישראל כי לא השכילו נפלאות השם יתברך ולא זכרו חסדיו הרבים, וחלילה לדוד מלך ישראל מלדבר דברים כאלה, אבל הסכת ושמע כי דוד המלך ע"ה דבר בקדשו התנצלות על ישראל וחפץ בהצדקם, הכל בהיפך ממה שנראה בהשקפה הראשונה, והוא כאשר נתעורר על אמרו לא השכילו אשר מהראוי לומר לא הביטו או לא ראו וכדומה מהלשונות, אבל במאמר לא השכילו נפלאותיך ודאי הורה על ענין נכבד וכמו שנבאר: כי הנה באמת יש להתפלא על יוצאי מצרים שהיה מורך בלבבם ופחדו פחד בראותם מצרים רודפים אחריהם שלא היה זאת ראוי להם אחרי ראותם המסות הגדולות האותות והמופתים אשר עשה ה' בפרעה ובכל מצרים כי מאז היה ראוי להם לבטוח ולהאמין בצור משגבם כי לא יפלא ממנו דבר וכדברי הנביא **כי תעבור במים אתך אני** גו' **ולהבה לא תבער בך** (ישעיה מ"ג, ב') והן על זאת בא המשורר ע"ה בהתנצלות ואמר אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך גו' לאמר שלא היו מבינים בהנפלאות למה הם באים, כי היו דברים מיותרים בעיניהם, היינו שיהפך לב פרעה לרדוף אחריהם ולעשות להם אח"כ נסים נוראים להצילם מידו, הלא טוב היה להם שלא ירדוף אחריהם ולא יצטרכו לישועה, וכמו כן כל הנסים שעשה יתברך עמהם אח"כ בלכתם במדבר לא מקום זרע וגפן גו',

וכלכל אותם שמה במן ובאר, והוביש מי ים סוף מפניהם, הנה כל אלה היו אך למותר כי היו יכולים להתקיים מבלעדי כל הנסים האלו כי היה לפניהם דרך קצרה סלולה וישרה, דרך ארץ פלשתים והיה אפשר להם להתפרנס בדרכי הטבע, ולכן היה הדבר אצליהם נגד השכל המקובל, למעט בניסא עדיף, וזהו - אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך, לא הבינו על מה ולמה הם באים, ע"כ ולא זכרו את רוב חסדיך כי היו מרובים יותר מן הצורך, וע"כ וימרו על ים בים סוף כי היה קשה בעיניהם למה יביאם יתברך אל תוך מים רבים שיצטרכו לנסים, וזאת היתה עילה להקטין אמונתם וימרו על ים בים סוף:

אמנם המשורר ע"ה ברוח קדשו בא וביאר אלינו תכלית כל הנסים ההם שהם נעשו בהכרח לעיקר גדול באחרית הימים והוא **אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם** (תהילים מ"ד, ב') אשר מלות בימי קדם נראות כשפת יתר, אבל באור הדבר הוא ממש בדמיון עשיר גדול היה לו ב' בנים ובהגיע בנו הבכור אל תור הנשואים נתקשר עמו בשידוך הגון, וחלק לו מוהר ומתן ובגדים כמשפט, ואמר בלבו הלא עוד לי בן אחר להשיאו ומי יודע מה ילד יום, לא מי שהוא עשיר היום עשיר למחר, ויגמר אומר לחלק מיד גם לבנו השני כמכסת הכסף אשר נתן לבנו הראשון, והכין ונתן ליד שליש הנדן שלו והכין גם בגדים ותכשיטים וכדומה מהדברים הצריכים אל הנשואים, כמשפט הקצינים והרוזנים, וזאת עשה הכל מדאגה פן לא יהיה בידו אח"כ להספיק לו צרכי נשואיו לזמן ההוא, ע"כ החריד עליהם להכינם קודם בימים שהיכולת בידו כן הדבר בנסים הראשונים שעשה יתברך כי כבר אמר שלמה המלך ע"ה **ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם** (קהלת ג', י"ד) ר"ל כל דבר נסי הבא לכלל הויה ואל המציאות תתמיד סגולתו לעולם, אשר ע"כ תיאר הנביא ע"ה ישועת ה' ע"ש מעין כמאמר **ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה** (ישעיה י"ב, ג') (וכמו שכתבנו פרשת לך על מאמרם ז"ל צא וכבוש את הדרך לפני בניך עיי"ש באורך) ולהיותו יתברך קורא הדורות מראש וראה כי עתידים ישראל להשתעבד עוד בגליות אחרות ובאחרית הימים יהיו דלים מזכות, רקים מכשרון, ויצטרכו לנסים גדולים להתחסד עמהם, ולא יהיו ראויים אליהם, ומי כאלהינו החושב בתשועת בניו כי הכין מראש כל הנסים והנפלאות שיצטרכו ישראל בגאולה המקווה, בהיות העת ההיא עת רצון ומוכשרת לחדש להם ענינים נסיים, אשר ע"כ התגולל וסבב עוד עליהם כמה סבות למען יצטרכו לבקש רחמים על נסים וישועות, והכל להכין ישועה אל דור האחרון.

וזהו עזרת אבותינו אתה הוא מעולם מגן ומושיע לבניהם אחריהם כו', וזה אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם, ר"ל מה שהיה הצורך

לפעול בזמן העתיד פעלת בימיהם (וזהו הוראת הכפל פועל פעלת), וזהו בימי קדם כלומר הישועות כבר מוכנות ושמורות מימי קדם ונמצאו בעולם קודם עת הצורך להם, והכל בעבור הטעם שאמרנו כי אז היה עת רצון וזמן שמחה, ומשה רבינו היה עמהם ואהרן ומרים ושארי הצדיקים הגדולים שהמה ראויים לחדש להם נסים, ואחר שיתחדשו הנסים ויצאו מן הכח אל הפועל יהיה נקל אל הדור האחרון להשיגם.

וזהו מאמר בלעם אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו ר"ל הוציאם ממצרים בנסים רבים עודפים על הצורך, אבל כעת יאמר ליעקב ולישראל גו' ר"ל עם הזמן שיבוא אח"כ יתברר להם פעולת כל נס ותכליתו, ומלת כעת תתפרש כמו בבוא העת, כלומר גם כי אז היה ענין הנסים ללא צורך אולם יבוא עת אשר יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, מה פעולת כל הנסים האלה. והנה הפליאה הראשונה היתה אצליהם מה שראו כי שדד יתברך במצרים מערכת הכשפים שלא תשלוט בישראל, והוא במאמר **ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו** (שמות י"א, ז') ובמדרש (פ' בשלח): עשו מצרים כלבים של זהב בכשפים שיהיו נובחים וקולן הולך בכל ארץ מצרים ושתקן משה שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (פרשה כ', י"ט). ובאמת לא הוצרכו כלל לנס זה בצאתם כי לא ברחו ממצרים כעבד הבורח מאת אדוניו כי יצאו ביד רמה ונאמר **ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ** (שמות י"ב, ל"ג) אם לא כי הקב"ה חידש הנס ההוא אך בעבור היותו מוכרח בזמן הבא, כי בזמן בלעם היה הנס ההוא מוצרך מאד, כי הוא רצה לעשות כלה בעצמו ע"י הקסמים שבידו, והקורא הדורות מראש סיבב מתחלה בעת שהיה מוכשר לחדש להם נסים. הוסיף וחידש גם בעבור ימי בלעם הקוסם, מדאגה פן לא יהיה הדור ההוא ראוי לחדש להם נס חדש, והרשע הזה הודה בעצמו ואמר מה אקוב לא קבה אל גו', והוסיף ואמר אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו, כלומר הלא כבר הרבה להם נסים גדולים וחזקים כתועפות ראם בעת צאתם ממצרים, ומאותו הזמן כבר נעשה ונגמר גם הנס הזה כי לא יפעול עוד נחש ביעקב ולא קסם בישראל, וזהו כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, כלומר עתה הם מבינים למפרע מה פעל אל עמהם בימים הראשונים, וכמו כן הארון היה משוה לפניהם כל הר וגבעה ונתגלה להם פעולת הצלחתו בעת שהטמינו עצמם האמוריים כמוזכר ברז"ל. וכן את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניהם, גם כי אז היה כל ענין הנס ללא צורך, אולם הלא הקב"ה ידע כי עוד לו בן להשיאו עוד ימים יבואו ויצטרכו לעבור ימים ונהרות בימי המלך המשיח במהרה ויהיה מהצורך לקבץ נדחים מירכתי ארץ, וכל הארץ מלאה נחלים ונהרות וימים ואיך יעברו גאולים כל כך מהרה אם לא כהבטחת הנביא ע"ה **והחרים ה' את לשון ים מצרים**

והניף ידו על הנהר בעים רוחו גו' **והדריך בנעלים והיתה מסלה לשאר עמו** גו' (ישעיה י"א, ט"ו-ט"ז). ומתי היה התחדשות הנס הזה, הלא עתה בעת צאת ישראל ממצרים אז היה נעשה ונגמר כל החתונה אשר תהיה אי"ה בימים הבאים עלינו לטובה, הכל נגמר בעת גאולת מצרים כי מאז כבר הדבר בטוח כי תעבור במים אתך אני גו' וכמאמר **כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות** (מיכה ז', ט"ו) כלומר כי לעתיד לא יחדש יתברך נס חדש, רק אותם הנסים אשר נעשו לפנינו בגאולת מצרים ישוב יתברך לעשות אותם אלינו, וזהו אראנו נפלאות, כלומר אז יתגלה אלינו פעולת הנסים הראשונים מה שלא היה מובן עד היום (כמ"ש באורך בפרשת לך ובפרשת בשלח על מאמר ויאמר משה אל העם אל תיראו התיצבו וראו גו') ומעתה הנה מי אשר ראה את ישראל במדבר אין לחם ואין מים, והקב"ה האכילם לחם שמים, והשקה אותם מים מן הסלע הלא אמר כי זה היה מסבת ההכרח לדוחק רעבונם וצמאונם. אמנם בהביט אל תחלת הנסיעה הלא על דעת כן הסיעם יתברך אל המדבר הנורא הזה למען יצטרכו לנסים רבים וכמבואר ברז"ל (ילקוט בשלח) ויסב אלהים את העם דרך המדבר מפני מה ויסב אלא כדי לעשות להם נסים וגבורות, היינו בעת שהיה הדור ראוי לכך להמציא להם נפלאות חדשות למען יכינו הדרך לפני בני בניהם בגאולה העתידה במהרה. כמאמר **קול קורא במדבר פנו דרך ה' ישרו בערבה מסלה לאלהינו** (ישעיה מ', ג') ומאמר קול קורא במדבר כמו **חכמות בחוץ תרונה** (משלי א', כ') כן בהיות ישראל במדבר היה הקול קורא ואומר כל הנסים אשר נעשו שמה בעת ההיא אינם מכוונים לשעתם רק להכין וליישר דרך אל הגאולה העתידה.

ומעתה יפה אמר הכתוב ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם גו' ואלה מסעיהם למוצאיהם. ונמתיק הדברים ע"פ משל לעשיר היה לו ב' בנים וכאשר נתקשר עם בנו הבכור ונתן הנדן ליד השליש, היה הנער בנו השני עומד ורואה כי אביו מפזר מעות הרבה לאחיו, ויאמר אל אביו מדוע לא תתן גם לי סך כזה למה יגרע חלקי מחלק אחי לא נופל אנכי ממנו, ויאמר לו אביו הלא אחיך כבר הגיע עתו עת דודים ואת הכסף אשר אתה רואה אני נותן לו נדוניה אל הנשואים, ואתה עודך נער ורך אבל ראה ותספור ותמנה כמה אני נותן לאחיך, ותכתוב המספר הזה רשום בכתב אמת על פנקסך, ואני אבוא גם כן בחתימת ידי לאשר ולקיים לתת גם לך כמספר הזה כאשר אתקשר עמך, ויעש הנער כן ויספור הסלעים וישקול השקלים והעלה הסך הכולל וירשום כל זה על הלוח אשר בחיקו, אח"כ ראה הנער כי הביאו מן החנות כמה מיני סחורות יקרות יפות המראה וישמח מאד עוד מעט בא חייט עם קו המדה והחייט ממדד ומתעסק רק עם

אחיו החתן, ועמו לא יעשה דבר, ויתן את קולו ויבך ויאמר אל אביו מכל הסחורות האלה יעשה החייט מלבושים רק בעבור אחי ובעבורי לא יעשה מאומה, ויאמר לו אביו הלא כבר הגדתי לך כי אחיך הוא חתן ומהצורך לעשות לו בגדי חתונה רק אתה תרשום כל מספר הבגדים אשר עשיתי לאחיך וכמספר הזה ודאי אעשה גם לך לעת חתונתך, והנער לא זז ידו מן החייט כל הימים האלה והעלה על הכתב כל הבגדים גדולים וקטנים גם תכשיטין אשר ראה שהכינו אל הכלה את הכל העלה על הלוח, ויהי כאשר כלו הבעלי מלאכות את מלאכתם בהכנת כל הבגדים והתכשיטים, ויקח אותם אבי החתן ויתן אותם אל תוך הארגז למען יהיו שמורים לו על החתונה, ויהי בבוקר והארגז איננו, וימר לו מאד ויום החתונה קרוב לבוא ובהכרח הלך מהרה אל החנות והביא סחורות אחרות ויקרא את החייט, ויהי כראותו את החייט ממדד וחותך המלבושים וזה בא ועומד על ימינו עם הלוח אשר בידו ורושם כל בגד וכל מעטה וכל לבוש, ויהי כאשר נשלמה המלאכה קרב יום החופה ויעשו חתונה, ויהי בטוב לבם והחתן עם אחיו הקטן ועם המחותן הולכים לטייל על דרך הכרמים, והחתן מציע ומספר טוב לב אביו כמה פיזר בעבורו, כמה מלבושים עשה לו, וכמה מעטפות עשה לו גם בגדי חול גם בגדי שבת ובגדי יו"ט, וכלם כפולים ולא פעם אחד כפולים כ"א ג' וד' פעמים כפולים, כי כאשר נגמרו הבגדים הראשונים נגנבו או שאבדו ובהכרח עשה אחרים תחתיהם, וגם הם נגנבו וחזר ועשה אחרים, ואחיו הקטן שומע את דבריו ואומר לו אחי יקירי לא תדברנה שפתותיך מישרים, ויאמר אליו החתן מדוע, וכי אתה לא ידעת כי לבעבור שהראשונים נגנבו היה אבינו מוכרח לעשות אחרים וכן דברתי במו פי, ויאמר הנער אחי לא תדבר כן רק כה תדבר למען שיעשה לי אבי מלבושים אחרים לכן נגנבו הראשונים, כי אנכי בחכמתי הסיבותי את כל זאת והייתי מסית אל גנבים שיגנבו למען יהיה אבי מוכרח לעשות עוד הפעם מלבושים למען רבות מספר גדול על הלוח אשר אתי בבית, כי כן הבטיח לי כל מספר הבגדים שיעשה לבנו הראשון יעשה ג"כ אל בנו השני, א"כ אין הדבר כמו שאתה חושב כי מעשה הבגדים האחרים היה מסבת שנגנבו הראשונים רק בהיפך כי לכן נגנבו הראשונים כדי שיעשה אחרים:

הנמשל משה רבינו ע"ה לקח עט סופרים והעלה על הספר כל המקרים אשר קרה אותם בדרך, כדברי המשל אשר בפי רבותינו ז"ל במדרש כשחזרו התחיל אביו מונה כל המסעות כאן ישננו כו' כאן חששת את ראשך, כן העלה משה רבינו ע"ה בכתב כל מוצאיהם וכל מקריהם אשר קרה אותם ככל פרטי מקומות מסעיהם, מהרעב והצמאון והמלחמות ושארי ענינים אשר קרה אותם, וזהו ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם,

ר"ל כתב את זכרון המקרים אשר קרה אותם בפרטי מסעיהם. ולמען שלא יחשוב האדם כי הזדמנות המקרים היו מסבת מסעיהם באלו המקומות, לכן חזר והפך את הדברים ואמר ואלה מסעיהם למוצאיהם, כי בכוונה הסיעם הקב"ה בהמסעות האלה בעבור לסבב מוצאיהם למען יזדמנו המקרים שיצטרכו לחדש להם נסים הרבה להכין תשועת עולמים הגאולה אל העתידה במהרה, והענין יקר.

וכל הדברים האלה שאמרנו הנה הנם מבוארים במאמר קצר מדברי רבותינו ז"ל אמר ר' סימון כתיב רבות עשית גו' לשעבר רבות עשית, מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ', ו'), (בירושלמי ראש השנה פרק א'), ומבואר כדברינו. וכבר מלתי אמורה על מאמר **ה' פעלך בקרב שנים חייהו** גו' **ברוגז רחם תזכור** (חבקוק ג', ב') שפירשו בו הפשטנים ג"כ שיעורר ויחיה חסדיו ונפלאותיו הקדומים שעשה לאבותינו בימים מקדם. ולפי דברינו יצדק מאד אמרו ברוגז רחם תזכור, ולא אמר רחם תפעל, או רחם עלינו, אבל הכוונה כי אם בשצף קצף הסתיר פנים מאתנו ואין במעשינו כדאי לעשות עמנו רחמים וחסדים חדשים, עכ"פ רחם תזכור, כלומר שתזכור רחמיך הראשונים אשר פעלת לאבותינו בימי קדם ומהם נושע, וכבר כתבנו בקול יעקב (במגלת איכה) על מאמר המדרש השביעני במרורים בלילי פסח הרוני לענה בליל ט' באב (איכה רבתי פרשה ג', ה') כי הנה התורה צותה לנו לזכור יציאת מצרים בכל יום, והעולה על דעתנו הוא שהקב"ה חפץ שלא נשכח כל גמוליו אשר הפליא עמנו למען נשבחהו ונפארנו תמיד בקול רנה ותודה.[419] אשר לא כן הוא מדת הנדיב כי דרכו תמיד להטיב

[419] הקב"ה חפץ שלא נשכח כל גמוליו אמת כי אל המקבל הטוב ראוי שיחייב את עצמו לזכור טובת המטיב שלא להיות כפוי טובה, וכמו שתמצא בדוד המלך ע"ה שזירז את עצמו ואמר **ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו** (תהלים ק"ג, ב') אשר ע"כ אמר כמתפלא **איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר** (שם קל"ז, ד') כי ענין השירה לעשות נחת רוח אל המטיב, כי זה משפט המטיב אל אחרים שיקבל נחת בראותו שהמקבל טובתו הוא עלז ומתענג בהטוב ההוא כמאמר **וייטב אלהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד** (שמות א', כ') פירוש שהיה נחשב להם לטובה ולברכה מאת ה' מה שברך מעשה ידיהם ונתרבו הילדים ונתגדלו, וזה סימן טוב להם אשר כל ישעם וכל חפצם היה להטיב לבית ישראל, כש"כ הבורא יתברך כי חפץ חסד הוא כל היום ומנהג עולמו ברחמים רבים ודאי מחוייבים אנחנו המקבלים חסדיו וטובותיו לבוא לפניו בתודה וקול זמרה, להודות ולהלל ולומר קבלנו טובותיך ואנחנו שמחים בהם מאד, ובזה יהיה אל הנותן והמשפיע העליון יתברך נחת רוח כי עלתה ברכתו בטוב ובנעימים. אבל כל זה בהיותנו על אדמתנו אז היינו ששים ושמחים בטוב העבר ומבקשים על העתיד כמאמר **כן בקודש חזיתיך** וגו' **כן אברכך בחיי** על העבר **בשמך אשא כפי** על העתיד (תהלים ס"ג, ג'-ה') לא כן עתה שהמליצו חז"ל (ברכות ג', א') מה לו לאב שהגלה את בניו, כי הנה העבד שסרח על אדוניו ויגרש אותו והיה נע ונד ודאי רבו משתוקק שיעבור על עבדו רעב וצמאון ומקרים רעים עד אשר יתייסר ויכיר בטובת רבו, לא כן בן שחטא על אביו והלך מעל פניו מה יקוה האב וכי ישמח האב בפיד בנו אכן גם בטוב לו ג"כ לא ישמח כי הנער לא יתן לבו לשוב אליו עוד. וזהו מה לו לאב כלומר באיזה אופן ישמח האב או מה יקוה אם לא שתתעורר בלב בנו אהבת אביו שישתוקק לבוא להסתופף בבית אביו ולהשתעשע עמו פנים בפנים וזה יערב לו יותר מכל התענוגים כמאמר **ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין** (שיר א', ב') וזהו מה לו לאב שהגלה את בניו כאומר מה לו לבחור כי גם בהיות דרכנו צלחה אין נחת רוח לפניו יתברך כמאמר **והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם** גו' **כן ישיש** גו' (דברים כ"ח, ס"ג). אשר עי"ז כאשר באו מים עד נפש אז נתעורר ונאמר **ורדפה את מאהביה ולא תשיג**

עם הבריות ואינו דורש מהם ההלל ותודה כי כל החסד אשר הוא עושה עם המקבל הוא מצער בעיניו כמאמר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך (אבות א') ר"ל שלא יגדל אצלך החסד אשר אתה עושה עם העניים יותר ממה שאתה מפרנס את בני ביתך. וא"כ רחוק מאד לשפוט טעם הזכירה שיחפוץ הקב"ה להתפאר ח"ו במה שנזכור את אשר גמל עלינו. ויפה אמרנו בספר הנזכר כי מה שצוה יתברך על הזכרון הוא ממש על דרך אם והיה איש חייב לרעהו איזה סך וישלם לו מקצת ממנו, והמותר ישאר חייב לו, אז הענין צריך זכירה או רשימה בפנקס, לא כן מי שפורע לחבירו חובו ולא נשאר חייב לו כלום אין כאן מקום לזכירה כי כבר עבר הענין מכל וכל, וא"כ כל מקום שנאמר זכירה בע"כ עדיין הענין לא נגמר. וגאולת מצרים עוד לא נגמרה עד לעתיד כמאמר הנזכר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (עי' שם השלמת הדברים ועיין מה שכתבנו עוד בחבורנו כוכב מיעקב בהפטרה לשבת הגדול בבאור הכתוב אז נדברו יראי ה'):

עוד נראה להמתיק מאמר ויכתב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' ואלה מסעיהם למוצאיהם על דרך דמיון אחד נשא אשה אחרת והיה לו נער קטן מאשתו הראשונה, והיה מר לו מאד והיו עיניו כלות ומיחלות לאמר מתי יגדל הנער ויגיע עתו עת דודים לתתו אל בית חותנו, ויהי כי ארכו הימים והנער הגיע לפרקו והוא נסע בדרך בעבור מחסוריו, וירא שם בת איש מכנעני הארץ והתקשר עם אביה וכתבו כתבי התנאים, ויהי בבואו לביתו אמר לבנו דע בני כי כבר נתקשרתי עמך מעיר פלונית ולא תסבול עוד מרורות מאשת אביך בלתי אם כמשלש חדשים עד זמן החתונה, והנער יספור וימנה

אותם ובקשתם ולא תמצא ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה (הושע ב', ט') כלומר גם אם נשיג טוב גם במקום זה עכ"ז משתוקקים אנחנו רק אל שלחן אבינו יתברך כבן שיש לו געגועים על אביו. וזה ענין מאמרם ז"ל (ברכות ז') טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר ממאה מלקיות היינו כאשר לבו עליו דוי על הגעגועים שיש לו על אביו זה טוב לו הרבה יותר ממאה מלקיות הגם כי גם המלקיות טובים לו להעיר את לבבו לאמר אלכה ואשובה גו' כי טוב לי אז מעתה והחי יתן אל לבו, לאמר הלא מצאוני כל הרעות האלה רק מסבת כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת אבי רוכב שמים בעזרי, עכ"ז הלא יותר טוב לפניו מרדות אחת הנ"ל. והתבונן כי מאמר כי טוב לי אז מעתה מורה יפה על הדבר שאמרנו לאמר כי גם אם יהיה לי פה הרבה ממיני הטובות והתענוגים עכ"ז אני מבחין ומכיר ההבדל. ממש על דרך עשיר מעיר גדולה של סוחרים עשירים נסע בדרך ובא אל עיר קטנה ונכנס אל בית האכסניא וראה כי המה דלים ורקים אין בבית מאומה לא לאכול ולא לשתות הנה בעבור זאת עוד לא יבחין פחיתות העיר ודלותה כי אם יתלה הדבר ברוע מזלו של בעל האכסניא הזאת כי דל הוא, אכן כאשר ידרוש תחלה וישאול איה אכסניא טובה ויאמרו לו אם רצונך אכסניא טובה סורה נא אל בית איש פלוני כי הוא הנגיד והעשיר בעיר הזאת, ויסר שמה וראה איך הוא משתמש בכלים פחותים ובזויים אז יבחין ההבדל אשר בין עיר קטנה לעיר גדולה, כי גם העשיר של עיר קטנה עוד לא הגיע אל פחותי הערך אשר בעיר הגדולה. **הנמשל** כאשר אנחנו מבלים ימינו בערום וחוסר כל נדע כי מידת הדין הוא מאתו יתברך אבל אין הדבר תלוי בפחיתות המקום, לא כן אם נשיג טובה ושפע גם פה ועכ"ז יהיה לפי המקום נדע ונבחין היטב מה בין חו"ל גם אם אנחנו בטוב לבין טובת ארץ ישראל. וזהו ורדפה את מאהביה גו' אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה, ר"ל מהטובות אשר אנחנו משיגים עתה. וזהו איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר גו' תדבק לשוני גו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, והבן:

מספר הימים מתי יעברו ימי הצער עד כי הגיע היום והאב שכר עגלות לנסוע אל מקום החתונה ובשמחה גדולה ונפלאה עלה הנער על המרכבה ויסעו מביתם, הם יצאו את העיר והרחיקו ויאמר הנער אל הבעל עגלה ידידי הגידה נא לי כמה פרסאות נסעתי מביתי, ויאמר לו הבעל עגלה כבר נסענו ב' פרסאות ויותר, למחר הוא חוזר ושואל את הבעל עגלה כמה פרסאות הנני רחוק עתה מביתי וזה אומר לו ח' פרסאות או עשרה והמה נוסעים עוד הלאה, וישאל אבי החתן את הבעל עגלה כמה פרסאות יש לפנינו עוד לנסוע על החתונה והבעל עגלה משיב לו, וישמע הנער ויאמר אל אביו הבינני נא והורני מדוע אין שאלת שננו דומות זה לזה, אני בשאלתי את פי הבעל עגלה אני שואל אותו על מספר הפרסאות אשר מאחרי ואתה שואל אותו ובחרת לשאול כמה פרסאות יש עוד לפנינו לנסוע, ויען אביו ויאמר לו אתה הטבת בשאלתך ואני בשאלתי, אתה הלא לא היית מעולם בעיר פלונית ואין אתה מכיר את מעלת המחותן חסנו ויקרו, ולא את בתו הכלה אין אתה יודע כל מאומה מהצלחתך אשר קרא ה' עליך שמה, רק זאת ידעת כי אתה בורח מפני אשת אביך לכן אתה שואל כמה פרסאות אתה רחוק ממנה, לא כן אני אשר נפשי יודעת מאד להיכן אני מוליך אותך, לכן אני מבקש לדעת מספר המסעות אשר לפני מה לי להפרסאות אשר לאחרי.

הנמשל מובן מאד כי ישראל הלא אין להם שום ידיעה בארץ ישראל ומעלתה וחשיבותה, המה אינם יודעים יותר רק מה שהם נוסעים וברחים ומתרחקים מארץ מצרים, לא כן משה רבינו ע"ה אשר נפשו יודעת מאד להיכן הוא מוליכם לכן הוא מונה המסעות אל אשר לפניו, וזהו ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם ר"ל הוא עשה חשבון ומנה לפניו אל המקום אשר הם נוסעים, והמה בהיפך כי המה לא עשו החשבון רק על ההרחקה מן המקום אשר יצאו משם וזהו ואלה מסעיהם למוצאיהם והבן:

חלק ב

זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה (ל"ד, ב'). מדרש: מלמד שהראה הקב"ה למשה כל מה שהיה ועתיד להיות וכו' וכן דור דור ודורשיו כו' שנאמר **ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראתיך בעיניך** (דברים ל"ד, ד') וכו' לך אמור להם לאבות שבועה שנשבעתי להם קימתיה לבניכם (פרשה כ"ג, ב').[420]

[420] ובסמוך זאת הארץ כו' הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור מלמד שהראהו גיהנם, אמר משה מי נידונין בו אמר לו הרשעים והפושעים בי, התחיל משה מתיירא מן הגיהנם אמר לו הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור, ומהו זאת הארץ לאמר אמר לו הקב"ה לך אמור לאבות שבועה שנשבעתי לכם קיימתי לבניכם. ולהבין המאמר הנפלא הזה נקדים דבריהם ז"ל במקום אחר במדרש (ריש משפטים) ואלה המשפטים דוד אמר יראת ה' טהורה עומדת

לעד. מהו? כך אתה מוצא אחד שונה מדרש הלכות ואגדות ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום, שנאמר והיה אמונת עתך כו' יראת ה' היא אוצרו והנביא צווח ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה [הערה: עוד במדרש (שם בסמוך) אמר יהושע בני שים נא כבוד כו' הגד נא לי מה עשית אל תכחד ממני. אמר עכן ליהושע אתה הגד נא לי מה עשית מיד נפל מחלוקת בישראל ועמדו שבט יהודה במריבה והרגו מישראל כתות כתות, כיון שראה עכן כך ויען עכן ויאמר כזאת וכזאת עשיתי וגו' אמר לו יהושע כך הייתי יודע שהדבר תלוי בך (כי הקב"ה אמר לו חטא ישראל) והדברים סתומים וחתומים איך יתכן שאמר עכן ליהושע אתה הגד נא לי מה עשית, ומה ענין המחלוקת שנפל בישראל, ומה ענין המלחמה שעשו שבט יהודה, אבל הפי' פשוט כי הנה כאשר נפלו ישראל במלחמת עי אמר הקב"ה ליהושע קום לך ואמרו בגמרא (סנהדרין מ"ד, א') מה ת"ל קום לך אתה גרמת להם וכמ"ש רש"י ז"ל אני אמרתי אשר יוציאם ואשר יביאם, אם תלך אתה לפניהם יצליחו ואם לא לא יצליחו. ומעתה יפה התווכח עכן עם יהושע ואמר לו הגד נא לי מה עשית שלא הלכת אתה בעצמך למלחמה, מיד נפל מחלוקת בישראל ועמדו שבט יהודה שבטו של עכן להחזיק טענת עכן נגד יהושע, אך אחר כך הודה בעצמו כי בשלו הרעה הזאת להם ויהושע אמר לו כך הייתי יודע כו'. והמדרש הוכיח זאת ממאמר ויען עכן כי יהושע אמר לו **בני שים נא כבוד** כו' **והגד נא לי מה עשית** (יהושע ז', י"ט) והכתוב סיים ואמר **ויען עכן** לשון המורה על הרמת קול לכן בארו ז"ל שהוצרך להרים קולו להשתיק המלחמה והודה ואמר כי האמת הוא כדברי יהושע.]. והמאמר סתום מה ענין למאמר והנביא צווח ציון במשפט תפדה הלא המאמר מתחיל מענין יראה. יראת ה' טהורה, ב'. מדוע בדוד כתב דוד אמר ובנביא כתב והנביא צווח.

ומה יקרו לי בזה דברי הרב מו"ה אליהו מ"צ נ"י כי הנה כבר מצאנו בפרקי היכלות מענין יום הדין ששואלים לאדם תחלה אם למד מקרא, ואם למד מקרא שואלים אותו אם למד משנה, ואם למד משנה שואלים אותו אם למד גמרא הלכות ואגדות כו' עד אם שיערת כשיעור קומה שלי כסא הכבוד היכן עומד כו'. ואם כן מי יכול לעמוד באלו השאלות ומי הוא שיוכל לצאת זכאי בדינו, ואנחנו כל מבטחנו כי לא ידח ממנו נדח אבל רק בצדקה וחסד לא בדין ומשפט הראוי, לא כן ציון כי היא תשיג ישועתה גם במשפט אין מהצורך לה לצדקה וחסד כמאמר **צוה ה' לעיקב סביביו צריו** ועי"כ **היתה ירושלים לנדה ביניהם** (איכה א', י"ז) **והדמיון** בזה לאדם שעשה נגיבה גדולה והרצים יצאו לבקש את הגנב וימצאו את אחיו ויכו אותו מכת מות, ויתפלא מאד ויצעק צעקה גדולה ומרה האם גנבתי מיד איש, הלא פלוני גנב וחטא ואני נשפטתי ונלקה. **כן** פרשה ציון בידיה אין מנחם לה על חורבנה, כי הגנב הנלקה הוא מתנחם על מכותיו עם הגניבה ויודע כי בדין עושים עמו מה שעושים, לא כן ציון זועקת האם הרשעתי אני לבלתי שמור מצות מלכי, הלא צוה ה' ליעקב סביביו צריו, רק סביבו יבואו הצרים ולבסוף היתה ירושלים לנדה ביניהם, ואם כן היא תשיג ישועתה גם במשפט. זהו שהתפלא המדרש הנה דוד אמר יראת ה' טהורה עומדת לעד אשר ההוראה מזה אם יש באדם יראת ה' כבר השיג כל השלימות הראוי לו, אמנם הנביא צווח כקובל ואומר הלא רק ציון במשפט תפדה רק ציון לה לבד המשפט שתשיג ישועה בדין הראוי, אבל ושביה לא ישינו ישועתם רק בצדקה ע"ד חסד חנם כי ע"פ משפט לא יוכל אנוש לזכות במשפט.

ולבוא אל הענין דע כי רז"ל אמרו (ב"ר מ"ד) והנה תנור עשן ולפיד אש כו' אמר לו במה אתה רוצה שירדו בניך בגיהנם או במלכיות, אברהם בירר לו המלכיות כהדא הוא דכתיב כי צורם מכרם זה אברהם, וע"כ כאשר ראה משה רבינו ע"ה את הגיהנם התפלא ואמר אם לישראל או לעמים אחרים, השיב הקב"ה הגיהנם הוא לרשעים, ואחר ששמע משה כן חרה ואמר א"כ אף רשעי ישראל ירדו לגיהנם והוא יצטרך לבוא לגיהנם להעלות אותם. ע"ד שכתב האר"י הקדוש על מאמר **יתפשו במזמות זו חשבו** (תהלים י', ב') פי' כי הרשע נזדמן לו מחשבה טובה שהיה לו הרהור תשובה והצדיק נזדמן לו הרהור בעבירה עי"כ מוכרח הצדיק לבוא לגיהנם אל רשע זה שהיה לו הרהור טוב להעלותו, וזהו יתפשו במזמות זו חשבו פי' כי שניהם בפעם א' נתפשים ומקבלים חלקם על המזמות והמחשבות זו חשבו. זאת היתה דאגת משרע"ה שלא יצטרך לרדת לגיהנם להעלות איש ישראל משם, ע"ז השיבו הקב"ה הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור, והטעם - זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה היינו לזרעך המיוחס אחריך כמו שנתייחס לאברהם רק יצחק, וליצחק נתייחס רק יעקב, והזרע הזאת המתייחס אחר האבות המה לא יצטרכו לגיהנם כי המה יתבררו ויתלבנו במלכיות. ובמדרש (סוף דברים) ראה החלותי תת לפניך כו' זשה"כ **תוחלת ממושכה מחלה לב** (משלי י"ג, י"ב) אמר ר' עזריא מדבר בישועה העומדת לבוא כיצד כשהנביא אומר להם לישראל **עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ** כו' (חגי ב', ו') הם אומרים תוחלת ממושכה מחלה לב כיון שאמר להם **אמרו לבת ציון הנה ישעך בא** (ישעיה ס"ב, י"א) אמרו עץ חיים תאוה באה והמאמר פלאי. אבל הבאור בזה כי הנה כבר אמרו חז"ל (סנהדרין ל"ד) שמע מינה מהרה דמרי עלמא תתנ"ב שנה כמנין ונושנתם אשר על הזמן הארוך הזה אמר הקב"ה ואבדתם מהרה א"כ מה זה ינחמנו מאמר עוד אחת מעט היא ואני מרעיש כו' מי יודע מעט דמרי עלמא כמה שנים יחליפו במספר מעט הזה לכן ישראל

הנראה בביאור זה על דרך מאמר דוד המלך ע"ה **אשר כרת את אברהם ושבועתו לישחק ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם לאמר לך אתן את ארץ כנען** גו' (תהלים ק"ה, ט'-י') אשר לדעתי רמז דוד המלך ע"ה במאמרו זה אל מאמר הקב"ה ליעקב במראה הסולם **כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך** (בראשית כ"ח, ט"ו). והכוונה בזה כי יש הולך למרחקים ועושה שמה אצל בעה"ב אחד ימים רבים, לסוף נתן לו שכרו והלך לביתו, ויהי הוא הולך בדרך ובטרם בא לביתו ונאבד מידו כל הסך אשר נתן לו בעליו, והאף אמנם כי על הבעה"ב לא יהיה בלבו תלונה כי הלא נתן לו שכרו בשלמות באין מחסור כל מאומה, עכ"ז הלא הוא בעצמו אין לו הנאה משכר זה כלום, ויבוא ריקם לביתו כאלו לא לקח מיד בעליו מאומה, אכן אם הבעה"ב אוהב אותו כי מצא חן בעיניו וכל חפצו ותשוקתו בתקנת העלוב הזה שיבוא לביתו עם המעות שיוכל לפרנס אשתו ובניו, הוא מבטיחו ואומר לו הנה נתתי הסך הזה בידך ופן יקרה לך אסון ופגע בדרך ותפסד כל מה שבידך אני ערב לך בעד כל הסך ותשוב אצלי ובוא אלי שנית ואתן לך עוד הפעם.

הנמשל הקב"ה הבטיח לאברהם וכרת עמו הברית לתת לזרעו ארץ כנען עכ"ז שאל ואמר במה אדע כי אירשנה, מסבת מוראו שמא יגרום החטא ותקיא הארץ אותם וא"כ הקב"ה הקים הבטחתו ואנחנו אין בידינו מאומה, לזה הכפיל הקב"ה את הבטחתו ליעקב ואמר לו כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, כלומר גם אם כבר נתתי לזרעך והם יפסידו אותה אנכי אערבנו ואחזור ואתן, וזהו כי לא אעזבך עד אשר גו' כהמבטיח הנזכר שאמר לאוהבו דע כי לא אשקוט עד כי בהכרח יגיע הסך הזה ליד בני ביתך.

ועל החסד הגדול הזה אנחנו אומרים בלילי פסח ברוך שומר הבטחתו לישראל והוא שבח נפלא מאד כי על שלמות הנתינה המליץ במאמר שמירה ברוך שומר כו' כי משפט השומר שלא יאבד דבר הנשמר, והמחזיר ונותן דבר הנאבד אין עוד שמירה גדולה מזו, וזהו ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם לאמר לך אתן את ארץ כנען, כלומר לא כאותו שמבטיח וכותב לחבירו כך וכך אתן לך וכאשר הגיע הזמן וקיים הבטחתו הוא מוחק מלת אתן וכותב במקומו כבר נתתי, לא כן הקב"ה כי גם אחר הנתינה ההבטחה נשארת לאמר לך אתן להורות כי גם אם יאבדו יחזור ויתן:

אמרו תוחלת ממושכה מחלה לב אבל כאשר הישועה מתייחסת אלינו ואמר הנה ישעך בא הוא לנו לנחמה גדולה כי הלא הבחירה בידנו כמאמר היום אם בקולו תשמעו, והבן:

חלק ג

ובסמוך: זה שאמר הכתוב **כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים** (תהילים קי"א, ו') אמר להם הקב"ה לישראל יכול הייתי לבראות לכם ארץ חדשה, אלא בשביל להראות לכם את כחי אני הורג שונאיכם מפניכם ונותן לכם את ארצם, לקיים מה שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו כו' (פרשה כ"ג, י"ב).

עיין מה שכתבנו בבאור המאמר הזה בספר כוכב מיעקב בהפטרת פרשת תולדות ותרוה עונג:

במדבר; חתימת הספר

אמרו רבותינו ז"ל מאי דכתיב **עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר** (קהלת י"ב, י"ב) בני הזהר בדברי סופרים כבדברי תורה ושמא תאמר אם יש צורך בהם מפני מה לא נכתבו עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, אמר רב פפא ברי' דרב אחא משמי' דרבה בר עולא כל הלועג על דברי חכמים נידון ביגיעת בשר אמר לי' רבא מי כתיב ולעג ולהג כתיב, אלא אמר רבא שכל ההוגה בה טועם טעם בשר (עירובין כ"א, ב').

והמאמר סתום וחתום מה מהתשובה יש בדברי רב פפא כל הלועג כו' על שאלת הגמרא אם יש צורך בהם מפני מה לא נכתבו, ורבא גם הוא לא היה קשה לו רק זאת מי כתיב ולעג ולהג כתיב, אבל אם היה כתוב ולעג לא היה קשה עוד מאומה, והוא פלאי!

אמנם נזכיר לזה מאמר החכם מכל אדם ע"ה **צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר** (משלי י"ג, כ"ה) ויש על מאמר זה באורים שונים, אבל אין פותר אותו כפי הכוונה הנאותה אל חכם לבב כמוהו, אשר כל דבריו מלא אותם בחכמת לב ותבונה זכה דקה מן הדקה, וכפי ההשקפה הראשונה מה השמיע אותנו החכם במאמר זה ובמה הבדיל את הצדיק מאת הרשע, שהצדיק אוכל לשובע נפשו וכי הרשע אינו אוכל לשובע נפשו הלא יאכל הרבה יותר מן הצדיק.

אבל הסכת ושמע כי דבר יקר השמיע אותנו החכם ע"ה במאמר זה: רבותינו ז"ל אמרו שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק שנאמר והיה אם שמוע תשמעו, אם שמעת תשמע ואם לאו לא תשמע (סוכה מ"ו). וכבר מלתי אמורה בבאור דברים אלו (באהל יעקב פרשת שמות בבאור המאמר מהו כל מחמד עיניך, דבר שהוא חמדה מתוך חמדה) כי כל מחמדי ותענוגי העוה"ז לא יערבו אל נפש האדם בלתי טרם השיגו הדבר

שהוא נכסף אליו אבל בהשיגו אותו ויהי' בידו זמן ידוע יופג ממנו ערבותו ולא ירגיש מאומה ממתיקותו, כי כן משפט התשוקה כי התנוסס באדם רק אחר ההעדר, לא אחר המציאות כי אחר אשר ישביע עצמו ממנו יהיה לזרא באפו כמאמר **נפש שבעה תבוס נופת** (משלי כ"ז, ז') או אם יאכל תמיד מאכל אחד יקוץ בו, וכן בהיות אצלו כלי חמדה זמן כביר הלא כל אשר ירבו הימים יתמעט חשיבותה, לכן יערב האוכל רק אחר הרעבון, השתיה אחר הצמאון, העושר אחר העוני והדלות,[421] לא כן התורה החמודה כי כל מה שתתוסף במציאות עוד יותר תתוסף התשוקה אליה, וכל מה שירבה מציאותה יתרבה חשיבותה כי דדיה ירוו נפש האדם דשן בכל עת, וכבר המליץ הגאון בעל ספר הפלאה זצוק"ל על מאמר כלם ישבעו ויתענגו מטובך כי מצד הטבע לא יהיה עונג בכל תענוני העולם בלתי אחר ההעדר לא אחר המציאות, כמאמר נפש שבעה תבוס נופת, לא כן התורה כי גם אחר השביעה ימצא עונג רב וזהו כלם ישבעו ועכ"ז ויתענגו מטובך הוא מה שאמרו ז"ל מדת ב"ו כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, לא כן מדת הקדוש ב"ה מלא מחזיק היינו התורה והמצות שהם מעדני הנפש בהם לא תגעל הנפש לעולם אבל עוד בהיפך כל עוד יותר שישביעו עצמם ממנה עוד יותר יתענגו. וכמו שהמליצו חז"ל **וידגו לרוב בקרב הארץ** (בראשית מ"ח, ט"ז) מה דגים הללו גדלים במים וכיון שיורדת טפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כך ישראל גדלים בתורה וכיון שהם שומעים דבר חדש מן התורה מקבלים אותו בצמאון (בראשית רבה פרשה צ"ז, ג').

וזהו מאמר דוד המלך ע"ה **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** גו' (תהלים כ"ז, ד') כי כאשר ישאל אחד מחבירו מאכל טוב וערב הוא שואל קודם שיתן לו, אבל אחר אשר האכילו לשובע נפשו לא ישאל עוד, כמשפט מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, אמנם התשוקה לתורה ומצות הנה אחר הלמוד תהיה התשוקה עוד עודפת על אשר היה משתוקק מתחלה וגם כי ילמוד כל היום לא ישבע ויבקש

[421] ובגמרא אמר רב נחמן אמר רב מאי דכתיב תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות (משלי י"ח, כ"ג), תחנונים ידבר רש זה משה ועשיר יענה עזות זה יהושע, מאי טעמא אילימא משום דכתיב **ויציקום לפני ה'** (יהושע ז', כ"ד) ואמר ר"נ בא וחבטן לפני המקום אטו פינחס לא עבד הכי כו' אלא מהכא **ולו הואלנו ונשב בעבר הירדן** (שם שם, ח') (סנהדרין מ"ד, א') וראוי להתעורר על הדרש הזה מדוע הסריס רב נחמן אשר מאמר תחנונים ידבר רש כו' מדבר ממשרע"ה ויהושע ע"ה, וקרא את משה רש ואת יהושע קרא עשיר. אמנם דע כי היה קשה לרב נחמן וכי כל הרשים וכל העניים שוים הם בערך אחד עד שיהיה מאמר רש שם המין, ואם כן היה ראוי שיאמר תחנונים ידברו רשים וכל רש כפי ערכו, וכן ועשיר יענה עזות וכי כל העשירים בערך אחד וידבר עזות בערך אחד והיה לו לומר ועשירים יענו עזות כל אחד לפי ערכו. לכן יפה דרש רב נחמן מאמר זה על משה ויהושע כי זהו ההבדל אשר אמרנו לפניך כי החביבות הוא רק אחר ההעדר לא אחר המציאות שע"כ נאמר **הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך וישנאך** (משלי כ"ה, י"ז) ולכן משה רבינו ע"ה שלא היה בארן ישראל והיה רש מזה חיבב מאד את הארץ בתשוקה נפלאה עד שהרבה בתפלות כמנין ואתחנן אעברה נא וארא כו' ועשיר יענה עזות זה יהושע שכבר היה בארץ ישראל ולכן נזדמן לו שדבר עזות ולו הואלנו ונשב בעבר הירדן:

וישאל עוד יותר. וזהו אחת שאלתי מאת ה' אשר אותה אבקש תמיד בלא שביעה, ומה היא - שבתי בבית ה' כל ימי חיי. זה אשר השמיע אותנו החכם הנבחר במאמרו הנזכר צדיק אוכל לשובע נפשו ר"ל הוא ישקוד אחר דבר המענג אותו גם אחרי שבעו, ובטן רשעים תבקש לה עונג רק כאשר תחסר כמשפט מדת בשר ודם אשר כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק. ומלת אוכל עומדת במקום שנים כמושך עצמו ואחר עמו, והמשך המאמר כך הוא צדיק אוכל גם לשובע נפשו כמשפט מדת הקב"ה מלא מחזיק, ובטן רשעים תבקש אוכל רק כאשר תחסר, ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק,[422] ושמור הדברים.

[422] ובנביא **ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם** (יואל ב', כ"ו). הוראת מאמר אכול ושבוע מורה יפה על הכוונה הנזכר שתעסוק בתורה ומצות שזהו בחינת אכול ושבוע היינו שאוכלים אותו גם בעת השביעה, והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא. ולהמתיק המאמר בשלימות נציע מאמר לעתיד מביא הקב"ה יצר הרע ושוחטו כו' הללו בוכים והללו בוכים, ואף הקב"ה תמה עמהם שנאמר והיה כי יפלא בעיני שארית העם הזה גם בעיני יפלא (סוכה נ"ב). וכבר כתבנו בבאור זה באהל יעקב שמות בסוף הספר (שוב ראיתי עתה שכבר זכה הרי"ף ז"ל בזה) כי בכיית הצדיקים תהיה מסבת ראותם גודל ההר ישפטו בדעתם כי לא בכחם כבשו אותו רק משמים השיגו עזרה, כמאמרם ז"ל יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו (שם), לכן כאשר יתברר אליהם זאת ובעיניהם יראו רב כחו וגבורתו של היצה"ר יבכו לאמר הלא עתה לא נשאר להם מאומה מן הזכות ולמען השקיט אותם מבכייתם יעשה הקב"ה את עצמו כמתפלא שנאמר והיה כי יפלא בעיני שארית העם הזה גם בעיני יפלא, היינו כי מרוב חסדו יתברך יעשה את עצמו כאלו אינו יודע מזה למען לא ירגישו הם כי מאתו יתברך היתה זאת להם וידברו על לבם כי הם בעצמם ידיהם עשו להם תושיה (עי' למעלה סוף פקודי ותמצא ע"ז משל נמרץ). ז"ש ואכלתם אכול ושבוע, וכמו שביארנו שזהו בחינת צדיק אוכל לשובע נפשו, ר"ל כי ייחדו מעשיהם ועסקיהם אל הדברים האלהיים אשר הנפש תתענג בהם גם אחר השביעה, אבל היה מקום לומר כי יש להודות אליו יתברך על טובותיו עמנו רק בעניני עוה"ז ולא על תורה ומצות שהוא דבר התלוי בבחירת האדם, אמנם הלא באמת גם התורה והמצוה לולא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו לכן יפה אמר והללתם את שם ה' אלהיכם, והאף אמנם כי נאמר גם בעיני יפלא שההוראה מזה שהדבר תלוי בכח האדם כי לולא כן מה מקום להתפלא, לזה אמר אשר עשה עמכם להפליא היינו כי בכוונה הוא עושה את עצמו כמתפלא עמכם למען אשר ולא יבושו עמי לעולם, והבן.

עודי מדבר בזה נבאר ג"כ מאמר צדיקים נדמה להם כהר רשעים נדמה להם כחוט השערה אשר נתקשו רבים על מציאות ענין כזה שני הפכים בנושא אחד. אבל נבאר תחלה מאמר **הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה** (ישעיה ה', י"ח), ענין המשל אשר בחר להמשיל העונות אל העגלה והחבלים, דע כי היתה הכוונה בזה לענין גדול ויקר. כי יש בעל עגלה אשר ברצותו לאסור הסוסים בעגלה יתן על הסוס אוכף גדולה וכבדה, ומזדמנים סוסים אשר בעת יבוא אליהם העגלון לאסרם ויאבה להכניס ראש הסוס בדבר המוכן לזה יכירו הסוסים את מעשה העגלון אשר יעשה למו וע"י נתינת האוכף וכבדות האוכף מצד עצמו ימאסו עי"ז מהכניס ראשם בו כי ישרוט במו שרטת וחובל שמן מפני עול, אבל יש מבעלי עגלות אשר יאסרו הסוסים ע"ד אחר בלא אוכף ובלא מרדעת אבל ישימו על הסוס חבלים ומיתרים דקים ממולאים בנחושת קלל עד כי ישיש לקראת מתג ורסן עדיו ואין בו כבדות על גופו כל מאומה, ומאין או איפוא ידע הסוס וירגיש אשר בצד השני מן החבלים והמיתרים קשורים בהם עגלה טעונה אבנים ועפר משא לעיפה.

הוא הדבר בהחוטאים כי יש חוטאים עושים נאצות גדולות בלב חורש מחשבות און, הגנוב רצוח כו', ויש אשר ירגישו בגנות המעשים הרעים האלה ולא נאוה להם להתמכר אל ענינים פחותים כאלה אבל היצה"ר יבקש עליהם ערמה אחרת, יסיר מעליהם ומנגד עיניהם האוכף והמרדעת, אבל ישים להם מיתרים דקים ולהתהדר ולהתפאר במו לכבוד ויקר, היינו להחשיב עצמו גדול במעלה נגד חבירו עד כי יש לו להיות נרשם במעלתו ולהתייחד בתהלתו עד כי הוא באחד ואין דוגמתו, ובקצה השני נקשר עגלה מלאה משאות טעונות הרבה מאד וננד עיניו אינו רואה מאומה. כי כבר קבלנו כל מי שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע"ז (סוטה ה') שיכור שמתפלל כאלו עובד ע"ז וכו' (ברכות ל"א, ב') כל הכועס כאלו כו' (נדרים כ"ב) המספר לשון הרע כאלו כפר בעיקר (ערכין ט"ו) המלבין פני חבירו כשופך דמים (בבא מציעא נ"ח) המחליף בדבורו כאלו כו' (סנהדרין צ"ב) וא"כ הכעס או הגאוה את אלה עשה מזדון לבו ורום רוחו ונראה בעיני בני אדם קטן ודק מאד עד שאמרו מאבק לה"ר אין אדם ניצול בכל

ועילת הדבר כי כבר קבלנו מפי חז"ל אין כל חדש תחת השמש הא בתורה שהיא למעלה מן השמש יש חדש, כי כל מה שיעסוק בה יותר ימצא בה חדש, וימצא יום יום חדשות נוספות. אשר ע"כ אמרו חז"ל **הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם** (דברים כ"ז, ט') וכי אותו היום נתנה התורה והלא סוף ארבעים שנה היה, ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום כיום שנתנה בו תורה מסיני (ברכות ס"ג, ב'). ר"ל כמו שביום שנתנה מסיני היתה חדשה כן ימצאו לומדיה בעבר פניה בכל יום פנים חדשות, ומי כהחכם יתברך יודע פשר דבר שנתן התורה לישראל.

ממש על דרך האב שהביא לבנו זייגר יקר והיה דואג עליו אולי ברבות הימים אחר אשר יתרגל בו ימאס אותו וישליכהו ויפסידהו, אמר לבנו ראה והזהר שלא לפתוח אותו בשום אופן, וכן היה, ובמשך עשרה ימים הרגיש האב בבנו שכבר נמאס הזייגר בעיניו כמשפט דבר ישן הלך האב ויפתח את הזייגר והנער ראה כי יש בו ובמה שבתוכו מראות נאות על קירות ביתו פנים ואחור ומזהב טהור, וימצא חן גדול בעיניו גם הפעם ויאהבהו מאד, ולימים עוד שבעה ראה האב כי הנער חוזר ומואס בו וילך ויפתח גם הארגז הפנימי וראה בתוכו חלקיו וגלגליו כמעשה האופן בתוך האופן, פעם הראה לו איך צפור יוצא ממנו ושר בשירים ומנגן, וכל זה עשה האב למען לא ימאס בו הנער ויהיה אצלו בכל יום כדבר חדש, גם כי באמת אין בו חדשות כי כל אלה כבר נעשו בו בעת נעשה הזייגר, גם את הזהב והכסף והכלי שיר עכ"ז יען אשר כל אלה לא יתגלו לפניו רק אחת לאחת יהיה אצלו בכל שעה כדבר חדש.

הוא הדבר בהתורה החמודה כ"א היה כתוב בה כל מה שעתיד להתחדש בתורה ודאי מאז נתנה ועד עתה כבר היתה כדבר ישן נושן. הוא שאמר שלמה המלך ע"ה **בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך להקשיב לחכמה אזנך תטה לבך לתבונה**, **כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך כו' אז תבין יראת ה'** כו' (משלי ב', א'-ד'). ר"ל בני אם תקח אמרי על תנאי זה, ומצותי תצפון אתך שיהיו צפונים ושמורים תוך משכיות לבך, להקשיב לחכמה אזנך, אז - תטה לבך לתבונה, ר"ל התורה עצמה היא תביאך ותטה את לבך אל התבונה. (ואות תי"ו במלת תטה אינה נוכח לזכר רק נסתר לנקבה) כמשפט

יום (בבא בתרא קס"ד) ובענין החטא הגדול הנמשך לו מאחוריו הוא שוגג ממש כאשר ידמה הסוס כי אינו נושא רק החבלים והמיתרים אשר על כתפו ובבלי דעת הוא מושך אחריו משאות גדולות עגלות טעונות, כן האדם אינו מרגיש רק היותו נושא משך הגאוה והתפארת או מעט כעס. וזהו - הוי מושכי העון בחבלי השוא, אמנם מאחוריו - וכעבות העגלה חטאה, כלומר אל העון הזה נצמד לו חטאה גדולה עון ע"ז. ומעתה כבר יצא לנו פשר דבר בענין מאמר הנזכר צדיקים נדמה להם כהר רשעים נדמה להם כחוט השערה, ושני הפכים בנושא אחד איככה יזדמן, ולדרכנו יתכן כי הצדיקים מרגישים משא הנמשך מאחריהם משא לעיפה והרשעים בחסר לב אינם מרגישים בהנמשך כל מאומה ואשר לנגד עיניהם יחשבוהו כחוט השערה:

אל הבא לטהר כו', כי אם לבינה תקרא, לתבונה תתן קולך ר"ל אם אתה הכינות לבך לקרוא ולבקש רחמים גל עיני ואביטה נפלאות וגו', אז - אם תבקשנה ככסף, בתחלה לא היתה אצלך בחשיבות מופלג רק ככסף, אבל תדע כי אח"כ וכמטמונים תחפשנה כי תתוסף השגתך בכל פעם יותר, והטעם - כי אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא, וכל מה שתתוסף ההשגה כן תתוסף התשוקה. ואמר כי ה' יתן חכמה לא אמר נתן חכמה בזמן העבר אבל יתן וישפיע תמיד אל כל השוקד אחריה, ומפיו יגיע אליהם דעת ותבונה יצפון לישרים תושיה כלומר הצפין יתברך והסתיר חכמת התורה לבלי תתגלה כ"כ על נקלה רק אל אותו שיעמול בה ויבקש רחמים על השגתה. וביאר הטעם כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם, כלומר אם רק אחר מרבית העמל והיגיעה תבוא החכמה בלבך, אז - ודעת לנפשך ינעם, כלומר ינעם ויערב לו כל דבר בעת ישיגהו מחדש, לא כן אם היה נכתב בתורה מבואר כל הדברי סופרים וכל עמקי שפוני טמוני אוצרותיה מה שעתיד להתחדש בה כבר היה קורה אותה כמקרה כל דבר ישן והיו בני אדם מלעיגים על דברי תורה כמו שמלעיגים על המאכל שמורגלים בו. כמאמר **אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב) כלומר אם היה הכל מבואר עד שלא ישאר אל הלומד לחקור במצפוניה ולהעמיק במאמריה להתחדש לו חדשים לבקרים כבר היתה לזרא בעיניו (עי' שמות רבה כ"ז) לא כן עתה נאמר עליה **דדיה ירווך ככל עת באהבתה תשגה תמיד** (משלי ה', י"ט) וכאמרם ז"ל מה הדד הזה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו טעם אף דברי תורה כו' (עירובין נ"ד, ב') לכן באהבתה תשגה תמיד גם בכל יום מימים הבאים תהיה בעיניך כחדשה מפני החדשות והנצורות אשר יתגלו לעיניך בתמידות. ומעתה התבונן נא כי רב פפא ורבא לא פליגי בפירוש הכתוב בלתי כי רב פפא מפרש שהכתוב אומר קצה החסרון שע"כ לא נכתבו, כ"א היה הכל מבואר כבר היתה כדיוטגמא ישנה הבלתי חשובה למאומה, והיו מלעיגים עליה כמאמר הושע הנזכר אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו, רק רבא פריך ליה מי כתיב ולעג ולהג כתיב, ע"כ צידד לבאר כי הכתוב מדבר מענין המעלה לא מענין החסרון אם היה הכל מבואר, ואמר כי הלא עתה יש מעלה שכל ההוגה בה טועם טעם בשר והיא חביבה אצל לומדיה כבשעה ראשונה:

ואתה קורא נעים שא נא עיניך וראה מה שכתב הרמב"ם ז"ל במורה נבוכים (בע"א מראשון) ובהקדמה לפי' המשנה (סדר זרעים) וז"ל ואם תביט אותו על פשוטו תראה בו ענינים רחוקים מן השכל כו' אבל עשו דבר זה לענינים נפלאים. א'. ללטוש רעיוני התלמידים וללבב לבותם כו'. ב'. כדי לעוור עיני הכסילים כו' כמאמר **באזני כסיל אל**

תדבר פן יבוז לשכל מליך (משלי כ"ג, ט'). אף אתה אמור כי הטעם הראשון הלא הוא נזכר במאמר רבא שכל ההוגה בה טועם טעם בשר, והטעם השני של הרמב"ם ז"ל נכלל במאמר רב פפא, והענין נכבד למבין.

ואחר הדברים והאמת האלה יתבאר לנו מאמרם ז"ל בחתימת ספר במדבר אמר הקב"ה בעוה"ז ע"י עונות גלו ונתפזרו בשערי הארץ, אבל לעתיד לבוא אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' וכן ישעיה אומר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיהו א', י"א). ועם דרכנו יתבאר גם כן מאמר **שבענו בבקר חסדך ונרננה ונשמחה בכל ימינו שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם** (תהלים צ', י"ד-ט"ז). באור זה כי כבר נתבאר אשר ארץ ישראל טובה לגוף ולנפש, לגוף כי הלא היא ארץ זבת חלב ודבש, ולנפש מצד היותה ארץ קדושה אשר בה משכן החכמה והקדושה והנבואה ורוח הקודש וכמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ד').

ומעתה התבונן נא כי ישיבת ישראל בארץ ישראל לא היתה בבחינה אחת אל כלם, כי אותם אשר כל מגמתם להשיג תאותם וכל חפצם היה בתענוגי העוה"ז הנה הם השיגו תענוגיהם לכל חפציהם בעת בואם אל ארץ ישראל, כי כאשר טעמו מטוב הארץ את ערבות ומתיקות פירותיה ושאר תענוגי הגוף אשר בה בהפלגת ערך מכל ארצות זולתה יאירו עיניהם וישמחו, כי ישתוקו לאכול לשבעה ולמלא כרסם מחלב הארץ. אמנם ברבות הימים ובסגות הזמנים אחר אשר אכלו וישבעו מאד הנה שבו התענוגים האלה והיו כאין ביניהם, כמשפט לתענוגי הגוף שאין ערבות במציאותם כ"א אחר העדרם, בעוד שהאדם ריק מהם ומתאוה להם, לא כן אחר שהשביע נפשו והורגל בהם יהיו לו לזרא ותגעל נפשו בהם, כמאמר הנזכר נפש שבעה תבוס נופת וא"כ אצליהם היתה ארץ ישראל בבחינת כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק. אמנם אותם אשר כל ישעם וכל חפצם היה לשבוע נעימות עוז ותעצומות, לחזות בנועם ה' ולהתעדן בזיו הרוחני אשר יציץ ויופיע מקרני אור קדושתה, הלא אצליהם הענין בהיפך מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק, וכל אשר ירבו הימים ויאריכו עוד יותר יוסיפו תת כחם בשלימות נפשם וירגישו יותר בנועם זיו הארץ:

ואולי זה הוא מאמר אדונינו משה רבינו ע"ה **ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם** (דברים ח', ט') כלומר לא שיערב לך אכילתך בעבור תשיגנו אחר ההעדר ואחר הרעבון ועצבון גדול לא כן כ"א לא תחסר כל בה גו' ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, וגם השביעה לא תקלקל התענוג כי גם אחר השביעה ימלא

פיך תודה וקול זמרה לברך על הארץ הטובה, וכמאמר הנזכר כלם ישבעו ועכ"ז ויתענגו מטובך. וזה מאמר **הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ** (דברים כ"ו, ד') כלומר כי הנני בבחינת מלא מחזיק ויערב עלי נועם הארץ בכל פעם יותר, ובכל שעה אני אומר עתה באתי אל הארץ כי הוא רואה ומרגיש בה כהרואה פנים חדשות, וזהו הגדתי היום גו' כי היא ערבה עלי כאלו עתה באתי.

וזהו ענין בקשתנו שבענו בבקר חסדך והחסד לא יופג טעמו בהמשך הימים, אבל - ונרננה ונשמחה בכל ימינו כמ"ש בבאורי רבינו הגאון מווילנא נ"ע **ויולד חכם ישמח בו** (משלי כ"ג, כ"ד) שמחה הוא בדבר שנתחדש וכאשר יוליד חכם המחדש חידושים תמיד בתורה ישמח בו האב שמחה חדשה בכל פעם, וזהו ונרננה ונשמחה בכל ימינו יום אחר יום נשמח שמחה חדשה. וזהו - שמחנו כימות עניתנו גו' ר"ל כמו אשר בימי אבלנו היה היגון נתוסף יום אחר יום כמאמרם ז"ל מיום שחרב בית המקדש אין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו (סוטה מ"ט, א') ומכש"כ מדה טובה מרובה כו' ראוי שתהיה השמחה ג"כ בדרך זה שתתוסף ותתחדש עלינו השמחה יום אחר יום, וזהו יראה אל עבדיך פעלך, וגם והדרך על בניהם כי דור לדור ישבח מעשיך על תוספת הוד והדר אשר ישפיע אליהם לאין תכלית (ועי' מ"ש למעלה פרשת שלח בבאור דברי המדרש בראשונה היו הכל מתאוים ליכנס לארץ כו').

וזהו מאמר המדרש שלפנינו אמר הקב"ה בעוה"ז ע"י עונות גלו ונתפזרו כו' כי ע"י שהיו להוטים אחר התאוה הנה ברבות הימים נתמעט חשיבות א"י בעיניהם וע"י עונות גלו ונתפזרו, אבל לעתיד לבוא כו' ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם. כלומר לא שמחה תאונית שיש לה קץ ותכלה אחר ההרגל, כ"א שמחת עולם תהיה על ראשם היינו שמחה על שלימות רוחניי ונפשיי. וזהו ששון ושמחה ישיגו, ההבדל בין ששון ושמחה מצאתי בבאורי הגר"א מווילנא נ"ע בספר דבר אליהו **השמחים אלי גיל ישישו** גו' (איוב ג', כ"ב) הנה מאמר ששון יתכן בהיות הדבר עומד על גמר טובו ושלימות פעולתו, כמאמר שמחים בצאתם וששים בבואם, ר"ל ישמחו בצאתם להאיר על הארץ ולחדש אורם, כי מאמר שמחה הוא בעת שנתחדש הדבר, וששים בבואם היינו בהיות השמש כבר במערב אז ישישו שגמרו פעולתם הטוב כו' עיי"ש, כענין שביאר החכם מהר"י אלבו ז"ל מאמר **ישישו וישמחו בך כל מבקשיך** (תהלים ע', ה') גם אחר המשוש עוד ישיגו שמחה יום אחר יום, וביאר הסבה אל התחדשות השמחה ואמר - ויאמרו תמיד יגדל אלהים. ר"ל כי יום אחר יום תתוסף השגתם יותר בהשגת אלהותו

יתברך ויאמרו תמיד יגדל אלהים, מעל לגבול אשר השגנו אתמול וזהו ששון ושמחה ישיגו, וכמאמר הנזכר מדת הקב"ה מלא מחזיק.
ואתה ה' האר עינינו בתורתך וצוה עלינו ברכותיך ונגילה ונשמחה בישועתך, אמן:
תם ונשלם ספר במדבר

דברים; פתח האהל

ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה
עליון נורא מושל בעוז עולם, נאדר בקודש ומכל נעלם. מעשיו מה רבו, מכל לב נשגבו אמר ויהי ארץ ושמים, את מי נועץ ויבינהו בהכינו שמים ממעל, או מי פקד עליו בצקת עפר למוצק מתחת, תעלומה הוציא אורה מאין. פעלו יצר מאפע. וברוח פיהו צוה ונבראו, פקד עליהם וכרגע נמצאו. יחד גדודים באו.
אך בחכמה יסד ארץ[423] אך בתבונה הכין תבל ומלואה. הרחיב מקום אהלם. לא ימדוהו בשעלם. וימלא פני תבל צבאות המוני הנמצאות. לא יצר צעדיהם, כר נרחב לפניהם, גם כי יפרו וירבו וימלאו פני תבל תנובה יהיו לאלפי רבבה. הכל לפניהם. חסר וכפן אין באהליהם, שלום בבתיהם. גיל מגבעות, שמחה מכרמל. רנה מכרמים. ישאו מרום עיניהם והנה ממעל לראשיהם צנופת תפארה, בצעיפי הוד מעולפה ואת פארי הפאר מעוטפת. כליל תכלת עד שחקים ירקיעו. כאהלים נטעו כדוק נטיו.
אהל שכן בהם אור יקרות ודבר גבורות כל מאורי אור, כל כוכבים מזהירים. כמעשה לבנת הספירים. זהב קרני השמש מלוא רוחב ארצה יציצו. כברקים ירוצצו. והכוכבים ממסלותם כל מאורי אור במושבותם. ארמון מהולל נחמד ומפואר. היכל מלכים לא יערכהו. אף לא טירת רוזנים. כי בית מקדש מלך הוא לצור עולמים וכבוד ה' מלא את האהל ותהלתו מלאה הארץ.[424]

[423] הבט ימין וראה נועם מליצת המשורר ע"ה: **יצא אדם לפעלו** וכו' (תהלים ק"ד, כ"ג) העיר במאמר זה לבות בני אדם למען יראו יביטו ההבדל בין מעשה הקב"ה ובין מעשה בשר ודם, כי בשר ודם בצאתו למלאכתו יזדרז ויעורר השחר ויעמול בזעת אפו מאז הבקר ובכל עתות היום עד אישון לילה, ואח"כ מאומה לא ישא בעמלו, המשתכר יעלה חרס בידו. וישא נא עיניו מעשה הקב"ה הלא רבים ונפלאים הם. ואת כלם הלא עשה רק במחשבה אחת אשר חשב עליהם להמציאם ונמצאו ונתהוו, וזהו: **יצא אדם לפעלו ולעבודתו** וכן יעבוד ויעמול **עדי ערב**, ומה רבו מעשיך ה' וכלם רק **בחכמה** ובמחשבה **עשית**:

[424] ומה נכבד בזה מאמרנו בקדושת "נעריצך": **כבודו מלא עולם. משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו, לעומתם ברוך יאמרו. ברוך כבוד ה' ממקומו.** אשר מעודי נפלאתי על מאמר זה איך אחר מאמר: כבודו מלא עולם. ישאלו לאמר: איה מקום כבודו. ומה השיבו האופנים: ברוך כבוד ה' ממקומו. אבל הסכת ושמע כי כבר ידענו אשר היראה סמוכה תמיד אל ההשגה והיא נשענת עליה ומצורפת אליה. עד שע"כ אמרו חז"ל: גדול מה שנאמר במשה יותר ממה שנאמר באברהם (חולין פ"ט, א') אשר להפלגת השגתו הנשגבה אמר: **ונחנו מה**. לא הרגיש מציאות כלל נגד אלהותו יתברך, והשכליים הנפרדים שהשגתם נפלאה יתר מאד, זעים וחלים עוד יותר מאימת כבוד עליון נורא הוד, ומרגישים בטול מציאות בעצמם ובכל העולמות כי כלם כאין וכאפס. ולזאת שואלים: **איה**

וברוך שחלק מכבודו אל האדם בחיר הנבראים פאר הנמצאים, ומהוד כבוד עליון נורא האציל עטרת המשרה עליו. יתן חתיתו בארץ החיים להנהיג בהדרגה נעימה כל בני

מקום כבודו. **למשל** אם יספרו לפניך כי בא גדול הדור נשיא אלהים לכפר פלוני והכפריים אשר שמה קבלוהו בכבוד גדול מאד, הלא תשחק ותלעג למו וכי זה הוא כבוד לרב גדול כמוהו וכי יתכבד בכבודם מה זה לפני גדול הדור כמוהו, הוא מה שהמלאכים שואלים, אמת כי כבודו מלא עולם. גם בשמים ממעל גם על הארץ מתחת, אבל עכ"ז יתפלאו ויאמרו: **איה מקום כבודו**. ר"ל איה המקום אשר יש לומר עליו כי שמה ישיג הקב"ה את כבודו אחר כי הכל כאין וכאפס נגד גודל אלהותו ותפארתו. וא"כ **איה מקום כבודו**, ולעומתם משיבים האופנים: **ברוך כבוד ה' ממקומו**, והעירו בזה מושכל יקר ועמוק לאמר, מה תחשבון על ה' כי תשאלו עליו איה ואפוא הוא המקום שהקב"ה ישיג כבודו שמה, הלא גדול אדוננו כ"כ עד שנאמר עליו: **ברוך כבוד ה' ממקומו** כי הנה כל המושפעים בחוסן ויקר, בכבוד ועושר, הן כל גדולתם בא אליהם ממרחק בעשותם מסחר במים רבים באיים רחוקים, זה השיג כבוד עשרו ממקום פלוני וזה ממקום פלוני, לא כן יקר כבוד עליון, אינו מסבת נמצא זולתו. כי בשר ודם כאשר יבקש כבוד הלא הוא נצרך לבריות כי הוא צריך אל מכבדים שיכבדו אותו ומן המכבדים יבוא הכבוד אליו, אבל הקב"ה נעלה ונשא מזה, כי: **ברוך כבוד ה' ממקומו** כלומר מעצמותו. שאין כבוד אלהותו הדרו ותפארתו נתלה כלל במציאות זולתו. (שוב ראיתי בספר העקרים בי"ז משני ביאר ג"כ ברוך כבוד ה' ממקומו כלומר מעצמותו, אבל לא דבריו דברינו) ודעהו והבינהו.

ובזה יופיעו ויזהירו דברי הכתוב: **ותצא מיכל בת שאול לקראת דוד ותאמר מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים**. **ויאמר דוד אל מיכל לפני ה'** אשר בחר בי **כו' לצות אותי נגיד על עם ה' על ישראל**, **ושחקתי לפני ה' ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני**, **ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה** (שמואל ב' ו', כ'-כ"ב). הנה מאמר ונקלותי כו', נודע בשערים להמבינים במקרא כי לא נגה עליו אור הביאור עד היום, אבל שמע נא דברי פי חכם חן הגאון מהר"י ליבוש נ"ז נ"י כי הנה מיכל בת שאול הפליגה לדבר אל דוד גבוה, עתק יצא מפיה כמאמרה: **אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים**, כי הנה זה משפט האמה לצאת במחול, לרנן ולרקד ודרכה בכך. אולם מתי תצא במחול משחקים, הלא אך בהזדמן לה שמחה ועת רקוד, בהשמע קול חתן וקול כלה וקול שרים ושרות המנגנים על ידם אז דרכה לרקד. אכן מבלעדי כל אלה יהיה הריקוד גם אצלה לבוז ולקלון. ומכש"כ אתה דוד אתה משיח ה' ומלך ישראל אתה תרקד בחוץ. וזהו: **אשר נגלה היום** (גם) **לעיני אמהות עבדיו** (ג"כ) **כהגלות נגלות אחד הרקים**. היינו כי גם אותם אשר דרכם בכך, גם הם לא ירקדו בלא סבה ומה גם איש מעולה כמוך.

הנה השיב דוד ואמר: הלא אנכי מפזז ומכרכר לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אותי נגיד על עם ה' על ישראל ושחקתי לפני ה'. כלומר, הלא אנכי ארקד למען כבוד שם ה' צבאות! על זה התפלא ואמר: ונקלותי עוד מזאת, ר"ל וכי בעבור זאת בעבור עשותי דבר לשם שמים אהיה נקלה ומגואל? והייתי שפל בעיני, כלומר אהיה מוכרח להשפיל עיני מחמת בושה? ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה? כלומר, כאשר אחפוץ להתהדר ולהתכבד אבקש כבודי מיד האמהות. כי כן יהיה החשבון לפי דבריך. עתה ראה גם ראה כמה מן השטות והסכלות יש בדבריך ושקר מפורסם, ודעהו והבינהו כי אמת וישר הוא.

ודע כי מאמר דוד אל מיכל: **לפני ה' אשר בחר בי מאביך** כו'. הוא ג"כ מאמר אשר לב מבין יתעורר עליו כי הוא מן הזרות. כי איך הדאיב עוד את לבה לאמר לה: **אשר בחר בי מאביך**, וחלילה חלילה למשיח ה' לדבר כאלה הדברים כחצי גבור שנונים. אבל יתכן כי כל ענין חטא שאול שאמרו עליו חז"ל: שאול באחת ועלתה לו כו' (יומא כ"ב ב'). כי עם היות רצונו ולבו שלם עם אלהיו לעשות כמצותיו, היה מצדד להסיר מעליו תלונת אנשים ודבתם כמו כן כאשר התנצל עצמו בפני שמואל ע"ה: **אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר** כו' **יראתי את העם ואשמע בקולם** (שמואל א' ט"ו, ט"ו-כ"ד). אשר על זאת אמר לו שמואל: **הלא אם קטון אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה**. מה לך לשמוע מה בפי ההמון. ולכן קרא ה' את ממלכות ישראל מעליך ונתנה לרעך הטוב ממך.

הדברים האלה השיב ג"כ דהמע"ה אל מיכל על שאלתה אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים, כי יזדמנו מלעיגים על ענייניו על תהלוכותיו, השיב בחכמה ואמר: לפני ה' אשר בחר בי מאביך כו', ר"ל הלא לסבה זאת מאס ה' בשאול ממלוך על ישראל, בעבור יראתו את העם. ובעבור כן בחר בי כמאמרו: **לרעך הטוב ממך**, וא"כ איך אחוש אנכי לקול מלחש ולעג מלעגים. ואולי כי ע"כ סיפר הכתוב פה: **ותצא מיכל בת שאול** כו' מדוע הזכיר הכתוב פה את יחוסה בת מי היתה, אבל לדברינו ירמז להעיר אותנו כי נימוס וענין שאלתה הנ"ל בא אליה לסבת היותה בת שאול והיתה רגילה בנעוריה בית אביה לדאוג מן המלעיגים. מה שלא יתכן בראש שבטי ישראל. וזהו: **לפני ה' אשר בחר בי מאביך**, והבן:

חלוף. גם אם מפנת עדן גן אלהים נטש ונעזב. אבל עוד לא צר לו רחבי הארץ ושפעה מחמדיה. מלוא רוחב ארצה ישים משטרו באין מכלים דבר. ולפניו כל ניחוחי צמחי עדנים. כל פרי תבואה כל בהמות שדי כל חיתו יער.

ממכון שבתו השגיח על אדם רב להנחילו ההר הטוב הזה. ארץ ומלואה לא תחסר כל בה. אך בחסד אך בנדבה. למען יפקח עיניו על מעשה ידי אמן יודה לה' חסדו בלב נאמן. יכון לקראת אלהים יוצרו מבטן. עיניו לנוכח יביטו מה נורא מעשהו. על מי לא יקום אורהו. וכל פעל ה' אך למענהו. כי האדם הוא בחיר הנבראים תרומת הנמצאים תפארת כל היקום. בידו מסר יתברך אוצר מפעליו. וכל השית תחת רגליו.

ואחר כי החל האדם לרוב על פני האדמה שטו ולקטו גם שמו בכליהם מכל מאכל תאוה. שמנו עשתו וינזרו לבושת. צור יצרם לא ידעו. ואת מעשה ידיו לא ראו. פועל ה' לא הביטו. בתהו לא דרך נטו. ויטמאו במעשיהם ויזנו במעלליהם ללכת אחרי לבבם ואחרי עיניהם.[425]

ה' צדיק יבחן. ראש אמונים איתן. הוא אבינו אברהם ע"ה. ויבחר בו ובזרעו אחריו. והערה עליהם רוח ממרום ללמדם דעת. להודיעם דרך תבונות דרך צדקה ואורחות חיים. לבלי ישגו עוד אחר התהו ואחר לא יועילו. ובכתב מיד ה' עלינו השכיל הורה אמת ועדות נאמנה. להגות בה בכל עת ועונה להסיר עקוב מלב וכל נלוז מסרעף.

ובחסדו הגדול הקים לנו בכל דור איש אשר רוח לו. יהיה לעם מול אלהים. יורם התורה והמצות. ילמדם דעת ויראה ה'. יבקש את האובדות ואת הנדחות ישיב. כי סרו מאחרי ה' אל ארחות עקלקלות. הלא בנדבות פיהו ישרוק להם ויקבצם. והשיב לב תועים אל אבינו שבשמים. והיה לנו נביאים וחוזים רועים נאמנים אשר במלאכות ה' דבר אל העם והוכיח במישור ויגל אזנם למוסר.

ומיום נסתם החזון ואין עוד נביא ולא יודע עד מה. הלא לנצח חסדו לא אפס. רחמיו לא כלו. עד כי גם בדור האחרון הזה דבר שלח ה' ביעקב. הוא מו"ר הצדיק המפורסם הנודע בשם בכל גבולות ישראל. הרב המאור הגדול. חסיד ועניו. קדוש וטהור. מו"ה יעקב דובנא זצ"ל. הוא הגבר הוקם על, להאיר עיני ישורון באור חכמתו. להשיב רבים

[425] ובגמרא: **ולא תתורו אחרי לבבכם** זו מינות שנאמר: **אמר נבל בלבו** כו' (ברכות י"ב, ב') עי' רש"י נדחק כי אטו שאר עבירות אינם תלויים בלב, ואחרי עיניכם זו זנות כו'. ויפה ביאר בזה ידידי הגאון מו"ה העשיל אשכנזי אב"ד דק"ק לובלין נ"י: כי הנה שאר העבירות התאוניות התחלתן מן העינים. כאמרם ז"ל: **עין רואה ולב חומד** כו' (במ"ר י') ואם כן היה לו לומר לא תתורו אחרי עיניכם ואחרי לבבכם, אם לא כי אחרי לבבכם זו מינות. והתועבה הזאת של מינות והאפיקורסות מתחלת מן הלב, כי יתחיל לחשוב דעות נפסדות ואמונות זרות ואח"כ ילך אחר שרירות עיניו ויתמכר אל מעשים רעים וחטאים, וזהו שמביא ראיה שנאמר: **אמר נבל בלבו אין אלהים** ואחר כך: **השחיתו התעיבו עלילה** ופי' המאמר כך הוא: אמר נבל בלבו, היינו שהוא אומר הדברים והמחשבות אשר יש בלבו ומגלה נבלותו בקהל רב לאמר אין אלהים. וע"י כן הוא מחטיא את הרבים עד כי כולם השחיתו התעיבו:

מעון ברוח עצת גבורתו. המטיר עליהם גשם נדבות מארובות שמי השגתו, טל אורות ממבואי חכמתו. הקיצו לתוכחתו. הוסרו למוסרו שתו לבם לחיל מדעיו כי נעמו, ועוד לא שעו אל הבל ואל מנחת שוא ותפל. שם מחסום בפי הבוערים. רסן בלחיי הכסילים. קולו שמענו כמו פולח ובוקע בקול רעם בגלגל. מגאון מליצותיו ארץ רעשה וכל שומעים דבריו כדונג נמוגו. אותו ראינו גבור בארץ להצמית שטי כזב אשר רוח שקר בפיהם. יחתה גחלי רתמים על ראשי עריצים ובמהלומות פיו יהלום כהולם פעם. פחד אלהים יזרה על לבביהם כמטר סוחף ישחק אבני שדה. ישבר סלעים הגבוהים. כן שפך שיח דעת. שלח דברו וימס לבב אחיו. יפעת לשונו חשכת לבבות הגיה. מהוד רוחו הטיף נופת בפי העיף. מימי החכמה והדעת, מפלג אלהים, על תלמי לבבות הרעיף. הובילם בשמחות וגיל לחצרות בית אלהינו. לרוות דודים אשר הצפין ה' ליראיו.

יראתו הטהורה, אמונתו הנשגבה, כצרי גלעד לתחלואי הנרפים מהעבודה. תרפא נגעי לבב גבר ברע משתולל. תתן קולה אלימו ללמד מוסר. לדעת מישרים. לאסוף בינה. לצבור חכמה ויראה ה'. הוד גאונו יחזיון ראו כי תמהו. כל רואיו הכירוהו. כי הוא הגבר יחזיק בעוז ה'. הוא הגבר יכנע לאל ממעל, הודו כזית, נזר אלהיו על ראשו[426] ותורת ה' בלבו. בעים רוחו הניף את חנית מדעו וינקר עין ימין ערלי לב. איש און יקבוץ פיהו. ועול ידע בושת. גוי סלע בחרו, במערות ציה החבאו. כזוחלי עפר הטמנו. הודו ואמרו כי המה באפס דעת ימיהם כלו. באפס מזמה מספר שנותם.

ומה אוסיף דבר אוסיף מלל. כחו וגבורתו, חכמתו ותבונתו, קדושתו וטהרתו. גם באיים רחוקים נודעו. ותהלתו כלם יביעו. ומי לנו גדול מרבינו הגאון החסיד רב הדומה למלאך ה' צבאות רבינו אליהו מווילנא זללה"ה איך הוא קורא למאהבו בחבה יתירה נודעת לו. באגרותיו אשר שלח אליו לק"ק דובנא. וכבר גליתי אותם לעיני השמש בהקדמת חבורי "ברית אבות" על הגדת פסח. (הובאו במהדורה זו במבוא לחומש שמות).

---

[426] כי הצדיק הזה היה מעוטר בתפילין כל היום עד אחר תפלת המנחה והיה מחזיק ישיבה ולמד עמהם בשקידה נפלאה את ספרי הטורים והיה מחדש חידושים נפלאים בלמודי הגפ"ת וכלם הסביר בדרך משל.
בימי עלומיו יגע הרבה להיות תורת ה' על פיו והיה חוזר ע"פ מסכת ברכות ביצה חגיגה מ"ק ר"ה יומא סוכה תענית מגילה, ובאחרית ימיו נתאכסן במעזריטש בבית הרב הגאון מו"ה יעקב מ"צ זלל"ה ושמע איך הוא חוזר ע"פ מסכת חולין.
הצדיק הזה נולד בעיר זעטיל בחבל ווילנא. **אביו הרב ר' זאב ז"ל** היה חוזר ע"פ כל ש"ס משניות. **אמו הצדיקת מרת הינדא** היתה בת הגאון הקדוש **מו"ה נחום אב"ד דק"ק קאברין ז"ל. אחיה הגאון מו"ה משה נ"ע** נשא את בת אחותו מרת דבורה בת האשה הינדא הנ"ל. **אחיו של הצדיק** הגאון מו"ה שמחה אב"ד דק"ק וואלקאמיר ז"ל. **דודו** הרב הגדול מו"ה גדליה היה מגיד בק"ק איסוויז. **אחותו של הצדיק חי' ע"ה** היא אמו של הגאון הגדול המפורסם מו"ה יעקב צבי נ"י אב"ד דק"ק סיסלאוויטש. הגאון הגדול המפורסם מו"ה דוד אב"ד דק"ק נווארדיק ז"ל זוגתו היתה נכדת אחותו של הצדיק הזה נ"ע:

ולמן היום הוסר הצניף הטהור מעל ראשנו. זאת נחמתנו כי ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט. החידושים הערבים אשר השאיר אחריו ברכה. בהם נחבוש פצעי לבבנו. וכל בהם חיי רוחנו. וגם כי הוא ז"ל התוה אותם רק למזכרת עצמו. בלשון קצרה בלא סדרים. ככותב לקוטים. הנה רב חסד, עשה חסד לאברהם עבדו. על דבר כבוד שמו וכבוד תורתו. ואלהי אברהם היה בעזרי ללקט החידושים ההם ולאסוף אותם כעמיר גורנה. להסמיך מאמר אל מאמר להעמיד ענין אל ענין אחר החקירה בהם. עד שיהיו הענינים מתאימים איש אל רעהו. ויחדו יהיו תמים. ונטעתי ובניתי להם האהל הזה, אהל נחמד ומפואר. כלול בהדרת קודש. עם הערות רבות אשר הוספתי עליו.

וגם כי חנן ה' אותי בכמה חבורים יקרים אשר חברתי אותם זה כמה. עכ"ז הנני עד ממהר ומקדים א"ע בעמל גדול זה. כי המלאכה עלי גדולה וכבדה. כל הרואה וכל עין צופה במכתבים אשר מו"ר ז"ל השאיר לו ורואה עתה תבנית האהל הזה, לא יאמין זאת כי מאלה הרשימות בניתיו ונטעתיו. אבל ראיתי כי מיד האלהים היא, כי הנני לבוא עד תכלית כוונהו.

והבאתי אל תוך האהלים האלה (ויקרא במדבר דברים) הרבה חדושים מתוך ספרי היקר "שמן המור" ומשאר חבורי. המחיה חיים יזכני להוציא כלם לאור. יראו ישרים וישמחו. נכוני לב ויעלוזו.

הפעם אודה את ה' על החסד הגדול אשר הפליא לעשות עמדי. כי פדה נפשי משחת. ויעלני מבור שאון. יום ערב שבת היה י"ז כסליו של שנת תרט"ו. הייתי בדרך במלון. בעיר סוחוואלי סמוך לק"ק הוראדנא. ונפלתי שמה אל תוך באר המים. וזה איזה שנים אשר התחילו לעשות מבאר זה פלומפ, ולא נגמר מלאכתו. ונשאר עץ תקוע בבור. ונפלתי על ראש העמוד הזה. בטרם נפלתי על המים. כמה מיתות ב"ד טעמתי. אמרתי נגזרתי נפוגותי ונדכיתי רחפו כל עצמותי. יגורתי עצבותי. נתנו אותותם אותותי. על חטאותי ואשמתי, אמרתי אדדה כל שנותי. וקראתי אל אלהי אבותי השומר כל עצמותי. פדני נא ממהומת חבורותי. ואתן זמני ועתותי קודש לה' למשמרת תרומותי. ומה יקר חסדו יתברך כי בחמלתו על נפשי הנכאה שלח רצוצים חפשי וימלא את ידי ואמץ את זרועי. להשלים מלאכת האהל הזה אשר החלותי. אשר כבר הייתי כמתיאש ממנו. וחברתי עוד בימים ההם ספר נכבד ומפואר "ספר המדות". הוא היה חבור מסודר מאת מו"ר ז"ל בעצמו והוספתי עליו הערות יקרות. קראתים בשם "שיורי המדות" וכבר נתתי גם אותו ליד מדפיס. ויצא לאור אי"ה בימי הקיץ הבע"ל:

דברי אלה פ"ק מעזריטש יום ד' ל"ו בעומר שנת קץ המשיח בן דוד לפ"ק (תרי"ט):

אברהם בערוש פלאהם מ"מ פ"ק הנ"ל.
נין ונכד להגאון מו"ה שאול וואהל והגאון מהר"ם פאדווא ומהר"י מינץ ז"ל. ומגזע הגאון קדוש ה' מו"ה אברהם אבוש אבד"ק פראנקפורט דמיין ז"ל זי"ע שיתקיים בי מאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם:

דברים

חלק א

אלה הדברים אשר דבר משה (א', א').
במדרש: אמר ר' תנחומא למה הדבר דומה לאדם שהיה מוכר ארגמן והיה מכריז הרי ארגמן, הציץ המלך ושמע את קולו, קרא אותו וא"ל מה אתה מוכר אמר לו לא כלום, אמר לו אני שמעתי את קולך שהיית אומר הרי ארגמן ואתה אומר לא כלום, אמר לו אדוני אמת ארגמן הוא אלא אצלך אינו כלום, כך משה לפני הקב"ה שברא את הפה ואת הדבור אמר לא איש דברים אנכי אבל אצל ישראל כתיב בו אלה הדברים אשר דבר משה (פרשה א', ז').
ולהבין תכלית כוונת דבריהם ז"ל נקדים מה שכתבנו למעלה במקומו בבאור דברי המדרש מי שם פה לאדם אמר לו אם אין אתה איש דברים אל תחוש, הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם מי שחפצתי, ועור מי שחפצתי ואם חפצתי שתהיה איש דברים הי' כמו כן, אלא לעשות בך נס אני חפץ בעת שתדבר שיהיו דבריך נכונים שאני אהי' עם פיך, הדא הוא דכתיב ואנכי אהיה עם פיך, מאי והוריתיך ר' אבהו אמר מורה אני דברי לתוך פיך כחץ כמה דאת אמר או ירה יירה (שמות רבה ג'). ויפה בארנו שם המאמר הזה על דרך שמצינו דבריהם ז"ל במקום אחר **ומקנה רב היה לבני ראובן** כו' (במדבר ל"ב, א') זה שאמר הכתוב **כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים** (תהלים ע"ה, ז') לא ממה שאדם יוצא ועמל בסחורה והולך ממזרח למערב נעשה עשיר כו' מהו ולא ממדבר הרים אמר ר' אבא מרומניא כל הרים שבמקרא הרים הן חוץ מזה שהוא רוממות, שאין אדם מתרומם מן הדברים האלה, מה הקדוש ב"ה עושה נוטל נכסים מזה ונותן לזה שנאמר **כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים** כו' (שם שם, ח') באף שהוא מביא על זה מרומם את זה.[427] שאלה מטרונא אחת את ר' שמעון בן חלפתא לכמה ימים

[427] הקב"ה נוטל נכסים מזה ונותן לזה. כוונת חז"ל בדבריהם אלו כי בהזדמן עושק אל איש וישלול שלל ויבוז בז, אין כוונתו יתברך בטובת העושק כל מאומה כי אם יאבה ה' להטיב עמו כבר נאמר ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י', כ"ב) הקב"ה נוטל נכסים מזה ונותן לזה כלומר הברכה המכוונת מאת הקב"ה הוא רק להעשיר לא לגלגל על ידה דלות ועצב לאחריה, וזהו ולא יוסיף עצב עמה. וא"כ בהכרח לומר כי עיקר המכוון

ברא הקב"ה את העולם, אמר לה לששה ימים, אמרה לו מאותה שעה ועד עכשיו מה הוא עושה אמר לה יושב ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה (במדבר רבה פרשה כ"ב, ח'), אשר ענין שאלתה תמוה מאד כי מה לה לשאול מאותה שעה מה הוא עושה, מי הגיד לה כי הוא מוכרח לעשות דבר עד שתשאל עליו מה הוא עושה, ומה השיב לה ר"ש יושב ועושה סולמות:

והנראה בזה כי הנה המקרים העוברים על פרטי האדם והשתנות סדרי ענייניהם יש לחקור עליהם אי מזה באו, אם בעת הבריאה והתחדשות המציאות מאין ליש ראה אלהים ויספר והכין ומדד לכל איש ואיש מנת חלקו וכוסו אם בדברים העצמיים מהמעלות והשלימות, ואם בהמשותפות מהקנינים החיצונים הכל כאשר לכל שקל בפלס ותכן במדה משׁשׁת ימי בראשית, עד כי מאותה שעה מפי עליון לא תצא עוד הרעות והטוב, אם דל ואם עשיר אם בריא ושלם ואם בעל מום הכל היה בכח בריאת מעשה בראשית, או אולי בעת הבריאה נברא העולם אך על דרך כלל סוגים סוגים למחלקותיהם, וחלקי השלימות אשר לכל מין יקיף המין כלו בשוה והשנויים ההוים המה מתחדשים עתה מרצון הגוזר ב"ה, והשכל ישפוט ע"ז ממאמר **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד** (בראשית א', ל"א) ובע"כ כי בסדר הבריאה לא היה דל ובעל מום, פסח או עור ולא שארי חסרונות, כי איך יאמר אליהם כי טוב, רק כל המקרים ההם המה ענינים מחודשים בעתם, וכמאמר חז"ל שמביאים הטפה ושואלים עליה מה תהא עליה עשיר או עני חכם או טפש כו' הא לך כי השנויים הן המה חדושים הנעשו עתה איש איש למה שראוי לו. וזהו שאלת המטרונא מאותה שעה מה הוא עושה, כלומר היש עוד דבר לחדש גם עתה בעולמו, כי הלא אפשר לומר שכל המקרים העוברים כלם נעשו ונגמרו מראש בזמן הבריאה, וע"ז השיב לה ר' שמעון יושב ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים וא"כ כל החדושים העוברים על אישים פרטיים המה נעשים עתה כפי הוראת חכמתו יתברך:

וההבדל בין ב' החלוקות הנ"ל אם יש לחקור אחר מי שנתחדש לו מקרה ולשאול על אודותיו כמו אלם או חרש וכדומה. כי אם נאמר שהדבר כבר נעשה בששת ימי בראשית אין לשאול עליו מדוע ישתנה זה מכל אישי ההמון, מב' טעמים, א'. כי זהו מפלאי מעשה

ממנו יתברך להעניש את העשוק לא להטיב עם הרשע הגוזל והחומס. וזהו כי לא ממוצא וממערב כו' כי העושר הבא אל האדם בכוונה מאת ה' יתברך עפ"י רוב יבוא ע"י יגיעה בדרכים ונסיעות רחוקות, כמ"ש מוהר"ש יפה ז"ל בבאור מאמר מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ (תהלים ל"ז, כ"ג). ירצה אעפ"י כי מאתו יתברך פרנסת האדם והכל בידי שמים, עכ"ז ודרכו יחפץ, ר"ל הקב"ה יחפוץ מן האדם שיכין הוא את דרכו, כמאמר יכול יושב בטל כו' משא"כ הצלחת הגזלן שלוקח מיד הנגזל ביד רמה, וזהו כי לא ממוצא וממערב כו' לא יסחור למרחקים מאומה רק כי אלהים שופט, ועיקר הכוונה להשפיל את זה. וזהו באף שמביא על זה מרומם את זה והבן.

בראשית הנעלמים מעיני כל בשר ואין לבוא בסודם, וכאמרם ז"ל **כבוד אלהים הסתר דבר** (משלי כ"ה, ב') זה מעשה בראשית (בראשית רבה פרשה ט', א').

הב' מפאת שלא נעשה בו שום השתנות כי אם שלא נתן לו כח הדבור ונשאר אלם, או שלא נתן בו כח השמע ונשאר חרש, או שלא נשפע אליו מזל הפרנסה ויהיה דל, אבל אם נאמר כי בששת ימי בראשית נברא הפה וכח הדבר לכלם בשוה, ופרנסה לכלם בשוה, אך כעת נתחדשה עליו הגזירה להוציאו מסדר הכלל ולעשותו אלם הנה בע"כ צריך הדבר טעם לאמר מה גבר בגוברין לשנות אותו מכלל המין ולאיזה סבה הוא:

הוא הדבר במשה איש האלהים כי הוא יתברך רצה להבינו כי בכוונה עשה אותו אלם למען יהיה מקום לעשות בו נס אח"כ לעת הצורך. וזהו שאמר יתברך אליו אם אין אתה איש דברים אל תחוש הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם. הרצון בזה לבל יאמר ללבבו שכל השנויים המה משׁשת ימי בראשית, לא כן כי אם אנכי בראתי כל פיות שבעולם כלומר בראתי את כל בני אדם בשוה בפה דובר. וזהו ואני עשיתי אלם למי שחפצתי כלומר האלמים אשר אתה רואה דע לך כי אני אני הוא עשיתים עתה בעבור להשלים חפצי ע"י. וזהו ואם חפצתי שתהיה איש דברים היה כמו כן, כלומר לא הייתי צריך לעשות לך מאומה כי אם היית כמו כן, פי' היית נשאר עומד על הבחינה הראשונה שוה לכל איש אלא לעשות בך נס אני חפץ. וזהו שאמר יתברך למשה מי שם פה לאדם בזמן העבר היינו בעת הבריאה או מי ישום אלם בזמן העתיד המה המקרים המתחדשים הלא אנכי ה', כלומר הלא אנכי חסרתי ממנו עתה מה שנתתי לו כבר, ובע"כ כי יש לי בזה כוונה הכרחית. וזהו ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר ובא מדרשם ז"ל מורה אני דברים לתוך פיך. וז"ש ז"ל ואחר באו משה ואהרן אל פרעה, פרעה עשה סעודה ביום גנוסין שלו ובאו אצלו מלכים רבים בעטרות והכניעו לפניו, באו עבדיו ואמרו לו ב' זקנים עומדים על הפתח אמר להן יעלו, כיון שעלו היה מסתכל בהן שמא יעטרו אותו או שמא יתנו לו כתבים, ואף לא שאלו בשלומו, אמר להם מי אתם, אמרו לו שלוחיו של הקב"ה אנו, מה אתם מבקשים אמרו לו כה אמר ה' שלח את עמי וכו' (שמות רבה פרשה ה', י"ד) והוא פלא איך לא צוה להמיתם תיכף על העלבון הגדול הזה שהשיג מהם. אבל הוא הדבר שאמרנו כי מיד בראותו משה עומד ומדבר לפניו ושפתיו ברור מללו כה אמר ה' שלח עמי כו' נרתע ונפל עליו פחד ורעד כי הלא ידעו את משה שהוא כבד פה אינו יכול לדבר ועתה הוא מדבר צחות ונתפעל בעצמו למאד. (וזה יתרון לפרעה על בלעם הרשע כי האתון הוכיחה את בלעם כאשר פתח ה' את פיה ותדבר עם בלעם, ובלעם השיב דברים אל האתון ולא נתפעל מאומה ואמרה לו

הלא אנכי אתונך כו' ההסכן הסכנתי כו' כלומר איך לא תשים לבך על ענין נפלא כזה שידבר הסוס עם האדם הרוכב עליו, ובכוונה ובזדון לבו ועריצת נפשו עשה הפקח הזה בערמה והתחזק לבלי יתפעל מאומה נגד זקני מואב וזקני מדין למען יחשבו הם שהוא רגיל בכך ודרכו תמיד לדבר עם האתון, והאתון משיב לו ע"ז אמרה לו הלא אנכי אתונך הלא אינני רק סוס ככל הסוסים וכל החמורים ההסכן הסכנתי כו').

וזהו ואנכי אהיה עם פיך כי הקב"ה רצה לאמת הדבר לעין כל אשר הדברים אשר ידבר משה אינם מדברי משה כי אין לו כח הדבור והוא כבד פה וכבד לשון וכאשר היה מדבר בשם ה' הלא שפתיו ברור מללו והיה מדבר כהוגן, ואם כן ראו כלם שהקב"ה מדבר מגרונו של משה. וזהו ואנכי אהיה עם פיך היינו כי אני בעצמי אדבר מגרונך וכמאמר המדרש הנזכר מורה אני דברים לתוך פיך כמורה דברים לגרונו בעת דברו בשליחותו של הקב"ה:

והנה שאלתי את פי מו"ר הוא רבינו הקדוש הגאון החסיד מו"ה אלי' מווילנא זצוק"ל מה ההבדל בין התורה הקדושה ובין משנה תורה ואמר לי כי הארבעה ספרים הראשונים היו נשמעים מפי הקב"ה בעצמו דרך גרונו של משה, לא כן ספר דברים היו ישראל שומעים את דברי הספר הזה כאשר שמעו דברי הנביאים אשר אחר משה אשר הקב"ה אמר אל הנביא היום וליום מחר הלך הנביא והשמיע החזון אל ישראל וא"כ בעת אשר דבר הנביא אל העם כבר היה נעתק ממנו הדבור האלהי, כן היה ספר דברים נשמע אל ישראל מפי משה רבינו ע"ה בעצמו:[428]

והוא אמרם ז"ל במדרש: **מרפא לשון עץ חיים** (משלי ט"ו, ד') הרי משה עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה (פרשה א', א') כי מתחלה היה ההכרח

[428] אמר הכותב עיינתי באדרת אליהו של רבינו הקדוש על התורה ולא מצאתי שמה הדברים האלה אשר שמע מו"ר ז"ל מפיו הקדוש, אבל מצאתי כדברים האלה לאחד קדוש מדבר הגאון מהר"ל מפראג זצוק"ל (בספר תפארת ישראל פרק מ"ג) על מאמר חז"ל אין מפסיקין בקללות אמר אביי לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים אבל בקללות שבמשנה תורה מפסיקין ואין בכך כלום מאי טעמא הללו מפי הקב"ה נאמרו והללו משה מפי עצמו אמרן (מגילה ל"א, ב'). ר"ל כי כל התורה היה השי"ת נותן הדבור בפיו של משה כמו שנאמר **משה ידבר והאלהים יעננו בקול** (שמות י"ט, ט') אבל משנה תורה היה משה מדבר מעצמו כמו השליח שמדבר כאשר צוה לו המשלח, וזהו מפי עצמו אמרן שלא היה השי"ת נותן הדבר בפיו עכ"ל.

אבל ראה זה מצאתי בבאוריו שנדפסו (ריש פרשת דברים) כי הפסוקים הראשונים של חמשת ספרי התורה הם רומזים על המנורה, פסוק ראשון של ספר בראשית יש בו ז' תיבות בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ ז' תיבות נגד ז' קני מנורה. ואלה שמות כו' י"א תיבות נגד י"א כפתורים. ויקרא ט' תיבות נגד ט' פרחים. במדבר י"ז תיבות ועם הכולל י"ח נגד ח"י טפחים. אלה הדברים כ"ב תיבות נגד כ"ב גביעים (עי' אדרת אליהו), ואני שמעתי משמו שזהו שרמז המדרש (ריש בראשית) על מאמר **ויאמר אלהים יהי אור** (בראשית א', ג') ר' יצחק פתח **פתח דבריך יאיר** (תהילים קי"ט, ק"ל) (פרשה ג', א') שהרצון בזה לרמז על פתח דברי התורה היינו הפסוקים הראשונים אשר בחמשה חלקי התורה המה רומזים על המנורה:

שיהיה משה כבד פה למען ידעו ישראל ויתברר להם אשר הדברים היוצאים מפיו ונועמם ומתיקותם המה מנועם זיו העליון ב"ה ולא המתקת פי המדבר אליהם כי אינו יכול לדבר מאומה, כל זה היה משה צריך בעת אמר מצות התורה אל בני ישראל פעם ראשונה, אבל עתה בבוא משה להחזיר התורה פעם שנית שכבר נמתקו הדברים ונתבשמו באזני השומעים אמריו כי נעמו מאד, אין הכרח לו עוד שיהיה גם עתה כבד פה כי ללא צורך הוא, נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים שנאמר אלה הדברים היינו שהיה מדבר כראוי, והטעם כי הם הם הדברים אשר דבר משה כבר אל בני ישראל וכבר שמעו אמריו ונתבשמו אצל השומעים, והבן:

וזהו שאמר המדרש למה הדבר דומה לאדם שהיה מוכר ארגמן כו' הוא מליצה נפלאה על הרפואה שהשיג משה רבינו ע"ה בלשונו אמר לו אדוני אמת הוא ארגמן ואצלך אינו כלום, כך משה לפני הקב"ה גם כי עד עתה דבר ג"כ כהוגן עכ"ז עד היום הזה אין חדוש כי אצלך לא איש דברים אנכי, ר"ל לא אני הייתי בעל המדבר הדברים כי אם הקב"ה היה המדבר מתוך גרונו, לא כן עתה כי הדבור הוא דבורו של משה בנבואה כמשפט כל הנביאים שאין השכינה מדברת מתוך גרונם ועכ"ז דבר עתה כהוגן וא"כ בע"כ כי נתרפא משה:

חלק ב

אלה הדברים אשר דבר משה כו'. מדרש: אלה הדברים מה הדבורה הזו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים כך הן דברי תורה סם חיים לישראל וסם המות לעובדי גלולים (פרשה א', ו').

והדברים נפלאים מאד מה ראו חז"ל לרמז זאת במאמר אלה הדברים כו' ולדרוש דרש רחוק כזה.

אבל הסכת ושמע באור הדברים ונקדים מאמר **והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי** כו' **כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים** (ישעיה נ"ו, ז'). ורז"ל אמרו מנין שהקב"ה מתפלל שנאמר ושמחתים בבית תפלתי תפלתם לא נאמר כו' יה"ר מלפני שיכבשו רחמי את כעסי (ברכות ז', א'). הדבר פלאי איך שייך תפלה בינו לבין עצמו, והרחמים שיכבשו את הכעס שייך לומר רק אצל בשר ודם כי האדם יזדמן שיהיה כפוסע על שני סעיפים מקצתו מרוצה ומקצתו כעוס, אבל כלפי מעלה לא שייך לומר כדברים האלה.

אבל הנראה לדעתי בזה כי הנה כבר ידענו מאמר שלמה המלך ע"ה **כי ברב חכמה רב כעס** כו' (קהלת א', י"ח) וזאת עינינו רואות כי האיש הכפרי יערוך עצמו לאיש צדיק

תמים, וזה לו מסבת מעט הבנתו, והחכם גם כי נפשו יודעת כי מעשיו טובים ומעולים הרבה מאד ממעשי הכפרי אלף פעמים ככה, עכ"ז אינו חשוב בעיני עצמו למאומה כי השגתו מחייבת אותו לעבודה היותר מופלגת עד לאין תכלית, כי הבורא יתברך ראוי לעבוד אותו כפי גודל אלהותו הנשגב מכל רעיון. וזאת תורת האדם משביעים את הנשמה ואומרים לה היה צדיק ואל תהי רשע ואפי' כל העולם אומרים עליך צדיק אתה היה בעיניך כרשע (נדה ל', ב'):[429]

וכבר נאמר **מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה, הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אף כי נתעב ונאלח** כו' (איוב ט"ו, ט"ו-ט"ז). וא"כ כאשר יעלו מעשינו לפני הבורא יתברך יהיה כביכול מקצת מרוצה היינו כאשר יערוך עבודתנו לערך דלות השגתנו וקוצר ידנו, ועכ"ז האמת אתו יתברך כי לא יצאנו ידי חובותינו כל מאומה. ולכן הקדוש ב"ה מפייס את עצמו כביכול שיכבשו רחמי, היינו בהיותי מביט על דלות ערכם וקוצר השגתם אשר כפי דל ערכם הם יוצאים ידי חובתם, זה יכריע ויכבוש את כעסי על העדר העבודה הראויה לי, ע"פ אמת ראוי לכעוס עליהם, והמליצו חז"ל על זה לשון תפלה שהקב"ה יכריע את מדת דינו לכף זכות:

ומעתה יתבאר יפה מאמר והביאותים אל הר קדשי כו' כי ביתי בית תפלה כו' כי הנה סגולת ביהמ"ק ורוב צרכו לבית ישראל להקריב עליו קרבן לכפר עלינו כאשר נחטא ח"ו, ועוד זאת לבוא לביהמ"ק מלך עולמים יתברך שמו לבקש רחמים עלינו ולהתפלל על המקרים הרעים אשר השיגונו מסבת עונינו להסירם מעל פנינו. כ"ז אם נהיה חוטאים ח"ו אז מהצורך אלינו לבוא אל הבית הזה ושמה יבקש כל איש על נגעו ומכאובו, כאשר הציע שלמה המלך ע"ה בתפלתו הנעימה, אבל כאשר נזכה ונהיה צדיקים גמורים על צד היותר טוב אז מה צורך לנו אל התפלה כאמרם ז"ל **שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה** (ישעיה מ"ו, י"ב) אלו צדיקים גמורים שכל העולם נזונים בצדקה והם נזונים בזרוע (ברכות י"ז, ב'). (אבל הקדים וקרא אותם אבירי לב בעבור כי באמת גם הצדיקים

[429] היה צדיק ואל תהי רשע וכו' ונוכל להמתיק קצת כפל הדברים שאמרו בזה על דרך מאמר כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם כו' (הושע י"ד, י'). דע כי כמו אשר פעולת צדיק לחיים מסבת תום דרכיו וצדקת מעשיו, כן ייטיב לו דרך הרע, לא שילך ח"ו בדרך רע כ"א יחשוד את עצמו ויהיה מפחד תמיד ממנו ויהיה בעיני עצמו כרשע אז יצליח בדרך צדקתו. ממש כמשפט העשיר שלא יצליח בעשרו בלתי אם ידמה כי הוא דל והוא צריך לעבוד ולמשא ויהיה קובץ על יד אז ירבה וכן יפרוץ, כמאמר אין אדם יוצא מהעולם וחצי תאותו בידו כו' (קהלת רבה פרשה א', ל"ה) וכן אדם חי לא יצליח בחייו בלתי אם יתן את ההעדר אל לבו, וזה תכלית מציאות דרך הרע לא לבחור בו רק לפחוד ממכמוריו. א"כ הצדיק מוצלח בצדקתו מסבת שני דרכים: מסבת דרך הצדק הוא צדיק, ומסבת דרך הרע הוא מפחד וחושד את עצמו וחושב שהוא רשע. והרשע גם שניהם לו למחתה כי הדרך הרע הוא בוחר אותו ללכת בו, ודרך הצדק הלא הוא אומר בלבו כי הוא צדיק, וזהו צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. וזהו היה צדיק ואל תהי רשע כ"א בעיניך תהיה כרשע, וזהו ואפי' כל העולם אומרים עליך צדיק אתה היה בעיניך כרשע.

אינם צדיקים בלתי בערך דלות השגתם לכן נקראו אבירי לב כי הם ישפטו כן לפי דעתם) וא"כ מה ישמש אז הביהמ"ק כי אין צורך לקרבן לכפר ולא לבוא שמה להתפלל. אמנם כבר ידענו מפי רז"ל במדרש לעתיד כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל וכו' הדא הוא דכתיב **עוד ישמע במקום הזה** כו' **מביאים תודה בית ה'** (ירמיהו ל"ג, י'-י"א) (ויקרא רבה פרשה ט', ז') וא"כ יהיה כל סגולת הבה"מ לבוא שמה בתודה ובתהלה לתת הודאה על העבר:

והנה ידענו כי אנחנו מובחרים להצדיק את כל העולם ולהיישיר דרכיהן ותהלוכותיהם, כמאמר **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך** (דברים כ"ח, י') כלומר מסבת יראתך וקדושתך תתמשך היראה גם אליהם, וכמו שבארנו ענין זה באורך למעלה (פרשת תזריע). וזה תלוי בערך מעמדנו כי אם אנחנו רשעים שאינם גמורים אז המה רשעים גמורים, ואם ישראל כלם צדיקים גמורים אז המה צדיקים שאינם גמורים, וכמבואר על דור העתיד **נכון יהיה הר בית ה'** כו' **ונהרו אליו כל הגוים והלכו עמים רבים** כו' **ויורנו מדרכיו** (ישעיה ב', ב'-ג'). וא"כ בהיותנו צדיקים שאינם גמורים אז מוצלח לנו הבה"מ על התפלה ועל התחנה, ואליהם אינו ראוי כל מאומה כי הם רשעים גמורים. ולעתיד כאשר נזכה להיות צדיקים גמורים לא ישמש אצלנו הבהמ"ק כ"א לבוא שמה בתודה אבל אליהם יהיה מוצלח לתפלה. וזהו והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי כו', ר"ל לא לבוא שמה בתפלה ותחנה להושיעם מן המקרים, כי אז ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה ולא יבואו לביהמ"ק רק לבוא לפניו יתברך בתודה וקול זמרה, וזהו ושמחתים בבית תפלתי.

ובמאמר בבית תפלתי הורה לדעת גם כי באמת לא יצאו ידי חובת העבודה הראויה אל הבלתי בעל תכלית, כי גם שמים לא זכו בעיניו הנה ע"ז ה' צבאות יגן עליהם בתפלתו שהוא מתפלל יהי רצון שיכבשו רחמי את כעסי וכמו שנתבאר. וזהו ושמחתים בבית תפלתי כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים המה יצטרכו להתפלל, אבל לא אתם כי יספיק בעבורכם תפלת הקב"ה לבד.

ומעתה מאמר המדרש מבואר מאד כי הנה אחר אשר יחד לנו הקב"ה ספר שלם בתורה על דברי תוכחות ומוסרים מה יעשה בו אחר אשר ישראל יתבררו ויתלבנו ויהיו צדיקים גמורים תמימים ושלמים ואז יהיו התוכחות אך למותר: אמנם התשובה בזה ג"כ על דרך שאמרנו כי לעת עתה ישראל צריכים לתוכחה ולמוסר, ולהם לא יועיל כל תוכחה, אמנם כאשר יתעלו ישראל ויתבררו ויתלבנו בשלימות ודאי אז יתעלו גם הם להיות צדיקים שאינם גמורים ויהיו הם ראויים אל התוכחות, ולכן יפה המשילו ז"ל את התורה

לדובשה והמוסר לעוקצה, וזהו מה הדבורה הזו דובשה לבעליה ועוקצה לאחרים. ויפה דרשו זאת על מאמר אלה הדברים כו' שהוא התחלת ספר המוסר אשר סידר לפני ישראל שלא יקשה בעינינו מה יהיה משפט הספר הזה כאשר נהיה צדיקים גמורים, לזה אמרו שיהיה עוקצה מסוגלת לאחרים, והבן:

חלק ג

ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ה' אלהי אבותכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם (א', י'-י"א).

מדרש: אמרו ישראל רבינו משה הקב"ה לא נתן קצבה לברכתנו ואתה אמרת אלף פעמים אמר להם מה שברכתי אתכם משלי ברכתי כו' (פרשה א', י"ג).

ולכאורה א"כ ברכתו ללא צורך כי הלא בכלל מאתים מאה.

ונקדים לזה מאמר המדרש אין דור שאין בו כאברהם (בראשית רבה ע"ד). והוא דבר זר מאד, כי אם הדבר כן מדוע החליטו ז"ל אין קורין אבות אלא לשלשה (ברכות ט"ו) ובע"כ שאין עוד בעולם כמו אבותינו הקדושים גם למטה ממדרגתם הרבה, אולם הטבנו את אשר דברנו בספר קול יעקב (במגלת קהלת) על מאמר אדם אחד מאלף מצאתי, כי באמת יש די לעולם באיש אחד רק באופן שיהיה שלם בתכלית השלימות. וזהו מאמר אחד היה אברהם ר"ל כי הוא היה שלם בכל חלקי השלימות וכן יצחק ויעקב כל אחד היה די אל קיום העולם בכלל, ומהם והלאה נתמעטה המדרגה ונתחלקה שלימותו לי"ב שבטים. והצטרפות כל הי"ב שבטים היה שקול כמו האחד מן האבות, ומהשבטים ולמטה נתמעטה המדרגה עוד יותר עד שנאמר עליהם **וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ** (שמות א', י"ב) פי' כל אשר ירדו ממדרגתם היה ההכרח להרבות אותם יותר עד אשר מכלם יצטרף שלימות אדם אחד. וזהו מאמר **רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי** ועל ידי כן **ותגדלי** (יחזקאל ט"ז, ז') וכמו שנתבאר ריש פרשת שמות. וזהו שאמרו אין דור שאין בו כאברהם היינו אשר מכלם יצטרף שיהיה בין הדור כלו בכלל כאיש אחד אברהם. (והשלמת הדברים תמצא בקול יעקב):

חלק ד

ה' אלהי אבותיכם. מדרש: כך שנו רבותינו אל תהי דן יחידי כו' אמר ר' ראובן ומהו חותמו של הקב"ה אמת, ולמה אמת אמת יש בו שלש אותיות אל"ף ראשון של אותיות מ"ם אמצעית ת"ו סופן, לומר **אני ראשון ואני אחרון** (ישעיה מ"ד, ו') כו'. (פרשה א', י') **ראיתי** להגאון בעל מנורת המאור זצ"ל מביא על זה רמזים הרבה (נר ב' כלל ב' פרק א'), ובאין ספק הם דברי קבלה מפי חז"ל, כי כן דרכו בכל ספרו היקר ללקט אורות מפי

חכמי התלמוד והמדרשים, ברא אלהים את סופי תיבות אמת ברא אלהים לעשות סופי תיבות אמת, אתי מלבנון תבואי ראשי תיבות אמת. ומה מאד ראוי לדעת ולהשכיל על דבר אמת מדוע בבראשית ברא כו' נרמז האמת בסופי תיבות, ובמאמר אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי נרמז האמת בראשי תיבות.

אבל דע כי בעת הבריאה רמז הכתוב במאמרו ברא אלהים לעשות בסופי תיבות אמת, להורות כי כל קיום העולם רק על האמת, כי אם היה נשאר העולם ומעמדו על אותו מעמד שהיה קודם החטא, ואשר יהיה לעתיד לבוא שאמרו חז"ל עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת (שבת ל') אשר ההשפעה לא תצטרך אל מעשי בני אדם, היתה ההשפעה רחוקה מאד מן השקר כי כל מציאותה היתה מאת ה' יתברך ולא היה לאדם כ"א לאכול ולשתות ולעשות טוב. לא כן כמו שהעולם עתה שכל מעשי ה' צריכים תיקון, וההכרח עוד אל עבודה רבה, ולעבוד באחיהו איש, הנה בעבודת עבודה ויגיעת העסקים כבר נמצא השקר מן השקרן והצדק מן התם כמאמר **תומת ישרים תנחם** (משלי י"א, ג'). וזהו מאמר אשר ברא אלהים לעשות היינו שיצטרך האדם לעשות ולתקן הדברים איך להוציא לחם מן הארץ, לכן רמז במאמר זה אמת להורות כ"א יתנהג האדם באמת יתקיים העולם וכאשר יתנהג בשקר יתקיים בו מאמר **ואיש תרומות יהרסנה** (שם כ"ט, ד'):

והנה ידענו כי האדם יען כי הוא מורכב מב' דברים מגוף ונפש, משלימיו ומקיימיו ג"כ ב' דברים קיום הגוף על קיום העוה"ז, וקיום הנפש על התורה והעבודה אשר בעבודת המקדש. וההבדל בין חפצי העוה"ז ובין התורה והעבודה כי חפצי העוה"ז מתחלתם ועד קרוב לסופם הכל בא מאת ה' עם מעט עסק מן האדם, אבל בסוף נופלת ביד האדם בעצבון וביגיעה לקצור ולאסוף, ולדוש ולטחון ולאפות, לטוות ולארוג, וכדומה כמה מלאכות כבדות עד כי המלאכה רבה מאד ועסק זה תלוי באמת ושקר לכן מרומז בו האמת בסופי תיבות ברא אלהים לעשות. אמנם התורה והעבודה ענין זה תלוי בבחירת האדם כמאמר אם שמוע תשמע אם שמעת תשמע עוד (סוכה מ"ו) וכן המשכן והמקדש תחלתם היה רק מבחירתם ונדבת לבם כמאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. ובזה כבר ניכר האמת מן השקר כי מי שבחירתו טובה באמת ובתמים לשם כבודו יתברך סופה להתקיים כמו שנאמר **וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו** (דברי הימים א' כ"ט, ט') היינו כי בטחו בההתחלה הטובה והטהורה אחר כי ההתחלה היא באמת ודאי יזכו לגמרה גם כי המלאכה גדולה ורבה מאד, אם במלאכת עבודתו ואם בהקמתו, סמכו עצמם על הנאמן האמתי שישלים להם כל ישעם וכל חפצם

בגמר מלאכתו לכל מעשהו. ואם כן התורה והעבודה צמיחת התחלתה היא הבחירה הטובה וכאשר הוא באמת ותמימות סופה להתקיים לכן במאמר אתי מלבנון כלה רמז בהתחלת התיבות לאמר שימלא ה' משאלות לבנו אתי מלבנון תבואי ור"ת אמת לומר כי בך בטוח אם תהיה בחירתך טובה באמת, והבן.

ואתחנן

חלק א

ואתחנן אל ה' כו' אעברה נא ואראה כו' ויאמר ה' אלי רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה (ג', כ"ג-כ"ו).[430]

הנראה בבאור המאמר על דרך מאמר **ומפיבושת בן שאול ירד לקראת המלך כו' למה לא הלכת עמי מפיבושת ויאמר אדוני המלך עבדי רמני כו' ויאמר לו המלך למה תדבר עוד דבריך אמרתי אתה וציבא תחלקו את השדה** (שמואל ב' י"ט, כ"ה-ל'). וראוי להתעורר על מלת עוד שהיא כשפת יתר מה היה חסר אם יאמר אליו למה תדבר דבריך.

והנראה בזה על דרך שמצאנו (סנהדרין ק"ז, א', ויקרא רבה סוף פ' ה') ישראל נקראו גבורים שהם יודעים לרצות את בוראם אמר ר' יודן כאלין כותאי דחכימין למחסדא (לבקש על הפתחים) חד מנהון הוי אזיל לגבי איתתא אמר לה אית לך חד בציל מן דיהבון ליה אמר אית בצל בלא פתא מן דיהבא ליה אמר אית מיכל בלא משתה מתוך כך אכל ושתה. כך דוד הקב"ה אמר לו מה אתה מבקש אמר לו שגיאות מי יבין אמר לו הא שרי לך והא שביק לך אח"כ אמר גם מזדים חשוך עבדך כו' ואח"כ ונקיתי מפשע רב. כי כן דרך הצדיקים מבקשים מעט אח"כ בראותם שהעת עת רצון מוסיפים ומבקשים ענין נוסף, על הדבר הזה המליצו ז"ל שהם יודעים לרצות את בוראם כי אין מן הראוי להתחיל לבקש גדולות כי אם מעט מעט בהדרגה כתפלת אברהם אבינו ע"ה אולי יש חמשים צדיקים אח"כ הוסיף לבקש אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה אח"כ הוסיף והוסיף עוד עד אולי לא ימצאון שם רק עשרה.

[430] ובמדרש (פ' קרח) רב לכם בני לוי אמר הקב"ה למשה את מחית בחוטרא ובמה דמחית אתה לקי, אתה אמרת רב לכם בני לוי למחר תשמע רב לך כו'. באור זה כי הנה בהזדמן חטא קטן אצל אדם גדול יש לעיין אם מהצורך לדון כפי המעשה מצד עצמה והעונש קטן, או שיש לדון כפי מעלת בחינת העושה ויחוייב לו עונש גדול. והנה משה רבינו ע"ה כבר הכריע ואת במאמרו אל הנועדים עליו רב לכם בני לוי, ר"ל וכי מצדכם הלא החטא רב ועצום מאד כי אתם בני לוי אשר מעולם לא הורגלו בחטא, כמ"ש במעשה העגל מי לה' אלי כו' (עיין אלשיך) וההכרעה הזאת הלא הפסידה את משה עצמו לאמר הגם כי ענין מי מריבה אינו חטא גדול כ"כ אבל רב לך, כלומר מצדך, כי הלא אתה משה איש האלהים. וזהו את מחית בחוטרא ובמה דמחית אתה לקי, אתה אמרת רב לכם בני לוי למחר אתה שומע רב לך. (מפי ידידי הרב הגדול מו"ה אליהו מו"צ נ"י).

כן עשה משה רבינו ע"ה כי התחלת תפלתו היתה בדבר שאלה אחת קטנה אעברה נא וארא הגם שימות תיכף אחרי ראותו אותה אבל דעתו היה כי אח"כ יוסיף ויבקש יותר מזה, והקב"ה השיב לו ראה כי אמלא משאלותיך מה ששאלת לראות את הארץ - עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה כו' אך בתנאי שלא תעשה כאשר עם לבבך, היינו שלא תוסיף לבקש עוד דבר נוסף על השאלה הראשונה כ"א רב לך את אשר שאלת אותו אתן לך אך בתנאי שיהיה די לך בזה ואל תוסף לדבר אלי עוד כו'.

וזה ממש היה מאמר דוד המלך ע"ה כי הנה דוד המלך ע"ה כבר אמר אל ציבא **הנה לך כל אשר למפיבושת** (שמואל ב' ט"ז, ד') רק עתה בקשתו עשתה פירות וביטול חצי' ואמר לו אתה וציבא תחלקו את השדה, רק בתנאי שלא תדבר עוד את דבריך לבקש יותר כי איך יבטל את כל דבריו וזהו למה תדבר עוד.

וזהו מליצת המשורר ע"ה **הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו** (תהלים פ"ה, ח') ממש על דרך אחד הביא לבנו מתנה מן הדרך, רק כי בבואו לביתו שמע כי הנער הרים ידו על אמו, העיז בקול מורו ומלמדו, והסתיר החפץ ממנו, והנער הרגיש כי בוודאי הקים הבטחתו והביא לו מתנה ויהי כמחריש, ואחר ימים אחדים כשוב חמת אביו עליו בא בערמה ואמר אל אביו הראני נא את החפץ אשר הבאת ואדע לכל הפחות מה הוא, ובתוך הדברים הוא מוסיף ומבקש גם כן ותנה אותו לי, וזהו ממש מאמר הראנו ה' חסדך, ואח"כ מוסיף וישעך תתן לנו:

חלק ב

ואתחנן אל ה' מדרש: זה שאמר הכתוב **בתוכחות על עון יסרת איש** (תהילים ל"ט, י"ב) ואיש זה משה **ותמס כעש חמודו** שהיה מתאוה לכנס לא"י, ואם כך הגיע למשה הצדיק על אחת כמה וכמה שאר כל הבריות כו' אך הבל כל אדם (פרשה ב', ב').

ובאמת אין באור על ק"ו זה כי כבר ידענו מפיהם ז"ל **ויוסיף דעת יוסיף מכאוב** (קהלת א', י"ח) ונאמר **וסביביו נשערה מאד** (תהילים ז', ג'). אבל באור מאמר זה כך הוא ואם לא תוציא מזה יראה תוציא ממנו ענוה ושפלות כי מזה תראה שפלות מעמדך שאין הקב"ה מדקדק עמך כראוי מסבת מיעוט ערכך ודלת נפשך. כי באין ספק הקב"ה לא הוסיף על משה רבינו ע"ה כדינו, רק אצלנו הקב"ה מגרע, ממש על דרך בעל חוב בא לגבות חובותיו, וכפי ידיעתו יכולת כל אחד כן הכביד עליו הנגישה, ואחד מהם היה אביון ידוע ומפורסם והניח אותו ולא נגש אותו מאומה, והיה זה מתפאר במנוחתו, ואמרו לו מה זה תתפאר הלא סבת חפשיותך היא דלותך ושפלותך.

וזהו מאמר המדרש בתוכחות על עון יסרת איש זה משה, היינו תוכחות משוערות ומוגבלות כפי הדין לא יותר ח"ו על הדין, רק התוכחות היו נמדדות אל העון, ואם כך הגיע למשה הצדיק על עון קטן מגיע עונש כזה על אחת כמה וכמה שאר כל הבריות שיש בהם עונות גדולות וחמורות. אך הבל כל אדם כלומר רק זאת היא הצלתם כי המה מהבל יחד ומה ידקדק עם עניים ואביונים:

חלק ג

אתה החלות[431] **להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה** כו' (ג', כ"ד).

באור המאמר על דרך מה שאמר המשורר ע"ה **כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך** (תהלים פ"ו, י'). והרצון בזה המאמר כי יש אחד שאומרים עליו שהוא אדם גדול, ויש מתארים את אחד בשם גבור חכם עשיר, וכדומה מהתוארים אבל לתאר את אחד בשניהם לומר עליו פלוני הוא גדול גם עשיר גם חכם גם גבור, זאת לא תשמע כי בזולת הפרטים אינו גדול. משל לנייר שהוא חשוב בעיני בעליו על היותו שטר חוב על סך עצום, אבל מצד עצמות הנייר אין חשיבות בו כל מאומה, כן האדם מצד עצמותו הוא עפר ואפר רק מצד מעלות הפרטים והקנינים הטובים אשר קנה לנפשו הוא גדול. אכן אלהים יתברך גדולתו מצד עצמותו גם בזולת פעולותיו, וזהו כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך הוא המתואר בשניהם.

ועל דרך זה פי' הגאון מו"ה עזריה פיגו ז"ל מאמר **ימינך ה' נאדרי בכח** (שמות ט"ו, ו') במה שיש בכחו לבד גם מבלעדי יציאת הדבר אל הפועל, וזהו שהכפיל ואמר אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה והבן.

ובדרוש בארנו בזה מאמר **יודוך ה' כל מעשיך וחסידיך יברכוך** כו' (תהלים קמ"ה, י') על דרך שאמר במקום אחר **מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך** (שם צ"ב, ו'). ממש על דרך אילן גדול וגבוה מאד מאה אמה ויותר, ובעומק הקרקע ג"כ מאה אמה הלא יתחלקו בו רואיו לג' מחלקות, הבער וחסר לב ילך אצלו ולא ישתומם מאומה על המראה הנפלאה הזאת כמשפט שוטה שאינו מרגיש, כי הוא יחשוב אשר כל האילנות שוים, והאיש אשר חלק לו בחכמה מעט הוא יתיצב ויביט בו וישתומם עליו, והחכם האמתי הוא ירגיש ג"כ עומק האילן והתאבכות שרשיו ומשם חפר עוצם ההתפלאות למכביר.

[431] ומפי הרב מו"ה אלקנה ז"ל בן בתו של מו"ר ז"ל על דין מה שאמרו (שמות רבה נ"ב) ר' אבהו ראה כל הטוב המתוקן לו בעוה"ב התחיל שמח ואמר כל אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי כו'. כי כן הוא דרך התמימים גם כי הוא יודע בעצמו שהוא צדיק עכ"ז עשה חשבון עם נפשו כי כל צדקותיו המה רק על העבר על הטובות שכבר קבל כמאמר מי הקדימני ואשלם. וזהו ואתחנן אל ה' אין חנון אלא מתנת חנם ואף שיש להם לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אינם מבקשים אלא מתנת חנם. והטעם אתה החלות ומי הקדימני ואשלם וא"כ כל הצדקות אשר עשה המה כי על העבר:

כן הדבר במשיח ה' ע"ה כי הוא אמר אני מרגיש בשניהם, מה גדלו מעשיך ה' בנגלה אל העין, גם מאד עמקו מחשבותיך, וביאר ואמר איש בער לא ידע כל מאומה גם הנגלה, וכסיל הוא חכם כשירצה, כמליצתם ז"ל יודעים הם כו' אלא שיש חלב על כסלם (שבת ל"א), כי הכסיל אין רצונו לחשוב ולעיין ולחקור תכלית כל דבר אבל מה שהוא רואה בעיניו הוא מרגיש. לכן יפה אמר עליו וכסיל לא יבין את זאת, כמורה באצבע על ענין השני אשר בסוף המאמר (מאד עמקו מחשבותיך) אבל מה גדלו מעשיך ה' הלא עיניו רואות. וזהו יודוך ה' כל מעשיך ר"ל כי ההמונים בעם יודוך מהנגלה אשר רואים את מעשיך, אבל וחסידיך יברכוך, כלומר בלא אמצעות המעשים כי מכירים כבודך בעצם. ואמר כבוד מלכותך יאמרו כו' כמו שאנחנו רואים ההבדל בין המחותנים ובין הקרואים על החתונה, כי המחותנים שמחתם בעצם שזכו להכניס בניהם לחופה, והשמחה היא הגורמת כל משתה היין, לא כן הקרואים כי הם אינם שמחים רק הם צריכים לאכול תחלה למעדנים ולשתות יין ושכר או אז תתעורר בהם השמחה.

כן ממש החסידים השלמים המה ששים ושמחים עם אהבת ה' יתברך עצמה ואינם צריכים לעורר האהבה ע"י ספור הגבורות, כי האהבה והשמחה בהם בעצם יותר מן הפעולות, רק השמחה גורמת שיספרו הגבורות כי בלעדם במה ישבחוהו האם ע"ד ישב בדד וידום? וזהו - כבוד מלכותך יאמרו מצד עצם השמחה ועי"כ - וגבורתך ידברו. אמנם ברצותם ללמד לאחרים ולהודיע לבני אדם זולתם למען ידעו גם הם לאהבה את ה', בהכרח יצטרכו תחלה לסדר גבורותיו ועזוז נוראותיו ואז יתעוררו אל הדר כבוד מלכותו, וזהו ג"כ דור לדור ישבח מעשיך ואח"כ וגבורותיך יגידו, אבל אני איני כן רק תחלה הדר כבוד הודך ואח"כ ודברי נפלאותיך אשיחה, מלמעלה למטה, אבל כלל העולם צריכים לעלות בסולם החכמה מלמטה למעלה.

וזהו להודיע לבני אדם מתחלה גבורותיו ואח"כ וכבוד הדר מלכותו. וסיפר גבורה אחת כוללת מלכותך מלכות כל עולמים כו' סומך כו' כי מנימוסי המלכים לנקום במורדים ולא תועיל אליהם התשובה כי אין משפט המלך להכניע עצמו לשפלים אם היות ממשלתו ממשלה מוגבלת מוגבל במקום ומוגבל בזמן, וראוי היה להיות במכש"כ אצל חי עולמים יתברך אשר מלכותך מלכות כל עולמים אין לה גבול במקום, וממשלתך בכל דור ודור אין לה גבול גם בזמן, ועכ"ז סומך ה' לכל הנופלים והמכניעים עצמם ומשפילים רוחם בתשובה, ומאמר נופלים מוסב על אותם שנפלו כבר ברשת היצר ובמלכודתו, וזוקף לכל הכפופים מדבר מאותם שהיצר עדיין נלחם עמהם להפילם וכפף קומתם אבל עוד לא נפלו:

חלק ד

ובילקוט (ריש פרשתנו): אתה החלות אתה התרת לי נדרי בשעה שאמרת לי לך והוצא את עמי בני ישראל מארץ מצרים אמרתי לפניך איני יכול שכבר נשבעתי ליתרו שאיני זז מאצלו שנאמר ויואל משה לשבת את האיש ואין הואלה אלא לשון שבועה כו' (רמז תתי"ד).

בהשקפה הראשונה הדרש רחוק מאד, לאמר אשר מאמר אתה החלות כו' מדבר מהפרת נדרים, אשר פשט המאמר נראה לעינים כי הוא מוסב על היד החזקה והזרוע הנטויה אשר הפליא יתברך בגאולת מצרים.

ואולי הכוונה בזה כי הנה כבר אמר המגיד ברוך הוא שהקב"ה חשב את הקץ לעשות כי הקץ אשר ע"פ הגזירה עוד לא הגיע זמנו, כי הגזירה היתה ועבדום כו' ארבע מאות שנה והם לא היו במצרים רק רד"ו שנה, רק הקב"ה ברב חסדו עשה קץ חדש וכאמרם ז"ל (במדרש בשלח) היו יודעים שההעברה שאני עובר במצרים קשה היא וכן ישראל אומר ויהי ה' משגב לדך משגב לעתות בצרה כי היה עדיין עת צרה ועת גלות מצד החיוב רק הקב"ה עשה בחסדו לחלק את הגלות הזה לחלקים קטנים, כמשל שזכרו ז"ל לאחד שנשבע להשליך על בנו אבן גדול אח"כ צוה לפוצץ את הסלע לחלקים דקים, והשליך על בנו חתיכה אחר חתיכה, ובזה קיים דבר השבועה ואת בנו לא המית, ומה מאד רמזו ז"ל את זאת במאמר קצר הנזכר ויהי ה' משגב לדך משגב לעתות כו' כלומר שעשה מן העת צרה הזאת הרבה עתות וזהו משגב לעתות (הרבה) בצרה, והשלים אח"כ בגליות אחרות, כי הרבה עמו פדות והרבה ריוח והצלה למקום גם קודם שיגיע העת אשר ע"פ גזירה וכמאמר **אני ה' בעתה אחישנה** (ישעי' ס', כ"ב) וכמו שבארנו למעלה (פ' בא), ר"ל יכולת בידי לעשות סבה שיהיה העת קודם העת, ואין מקום לבעל דין לחלוק רק לומר אולי הגזירה היתה כך מתחלה רק על רד"ו שנה ע"ז הביא מופת כי אינו כך רק הקב"ה התחרט כביכול על הגזירה הקודמת כמאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים כו' ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי כו'. והעד כי הוצרך הקב"ה להתיר הנדר למשה אשר נשבע ליתרו שלא יזוז מביתו, ואם הגזירה הקדומה לא היתה רק על רד"ו שנה למה לא מנע יתברך את משה ולמה לא עיכבו שלא ישבע אל יתרו, א"כ מוכרח לומר כי עדיין לא הותרה הגזירה והגזירה היתה על ארבע מאות והיה באפשר למשה שישבע ליתרו שלא יזוז מאצלו.

וזהו אתה החלות להראות את עבדך כו' היינו החסד הגדול אשר עשה במצרים כי חשב את הקץ לעשות קודם הזמן וביטל את הגזירה. אך כדי לאמת הדבר שהגזירה כך

היתה אמרו ז"ל שאמר משה להקב"ה אתה התרת נדרי אשר נשבעתי ליתרו, ולמה לא עיכבו מתחלה שלא ישבע לו אם לא כי ודאי כי הגזירה כן היתה על ארבע מאות שנה ועכ"ז אחר כך עשית בחסדך להפר את הגזירה, וע"כ עשה גם עמי כחסד הזה להפר את הגזירה:

חלק ה

מדרש: **יענך ה' ביום צרה** (תהילים כ', ב') מהו ביום צרה אמר ר"ל למה הדבר דומה לאשה שישבה על המשבר לילד והיתה מצטערת לילד, אמרו מי שענה את אמך הוא יענה אותך, כך אמר דוד לישראל מי שענה ליעקב הוא יענה אתכם, מה התפלל יעקב ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי אף אתה יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (פרשה ב', י"א).

ולבוא אל באור המאמר נקדים מאמרם ז"ל כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים עליו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו (ברכות ו', ב') גם מאמר **היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח** (איוב ל"ו, י"ט). והבאור בזה, דע כי הנה השכל ישפוט על דבר התפלה שלא יהיה חיובה כ"א לפרקים מיוחדים על דרך מקרה, כמו שיש הבדל בין אכילת כל המאכלים שהם לתענוג אשר זמן מציאותם הוא סבת השתמשם, לא כן המאכלים ההכרחיים כמו לחם ומים הנה זמן שימושם בעת ההכרח, בעת היותו רעב ללחם צמא למים, אבל כל עוד שלא ירעב לא יכריח עצמו לאכול כמו שיכריח עצמו אל המעדנים ואל פרי מגדים בעת שהם נמצאים תחת ידו, ועכ"ז גם ב' הסוגים האלה קרובים לודאי שישתמש בהם, לא כן אכילת ולקיחת הסמים ממיני הרפואות אשר האדם יקחם מסבת מקרה שהוא מוכרח על ידה לקחת אותם אל פיו כי נפל למשכב אז יבקשם וימצאם, וההבדל הזה היה ראוי להיות בין כל המצות ובין התפלה, כי כל המצות ראוי לקבוע להם זמן יען כי כל מצוה הוא דבר המוכרח אל הנפש כמאמר **אשר יעשה אותם האדם וחי בהם** (ויקרא י"ח, ה') וגם הם מענגים הנפש כי המה מתוקים מדבש ונופת צופים, מלבד התפלה כי איך יחוייב לקבוע זמן על דבר התלוי במקרה כי אולי לא יפגענו שום מקרה בעולם ולא יהיה לו מקום להתפלל, וראוי היה לקבוע המצוה הזאת על תנאי לאמר בצר לך ומצאוך איזה מקרים תבקש את פני ה' על עזרתך ותשועתך, ואנחנו רואים כי לא כן הדברים כי התורה הטהורה קבעה אלינו זמן תפלה ומקום מיוחד לתפלה, ומחוייבים אנחנו להתפלל בזמנים הקבועים לתפלה כמו שאנו חייבים בכל מצות התורה.

אמנם דע כי יסוד החיוב הזה בנוי כמו רמים בדברי חכמינו ז"ל לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שנאמר היערוך שועך לא בצר כו' (סנהדרין מ"ד, ב') וחייב האדם להתפלל ולבקש רחמים בעודו בתקפו וגבורתו שלא יפגעני מקרה מן המקרים המתרגשים בעולם, ועינינו רואות כי דוד המלך ע"ה רוב תפלותיו היו רק על העתיד כמו **תפלה לעני כי יעטוף** כו' (תהלים ק"ב, א') ועוד הרבה ותמצא בספר היקר הזה כמה תפלות על כמה צרות חלוקות, וישפוך את נפשו לפני ה' כאלו כבר הם שולטות בו. ויסוד הענין הזה בנוי על מה שידענו מפי חז"ל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (בבא קמא צ"ב א')[432] ולא ימלט שעה אחת שלא יהיה לאדם על מה להתפלל כי הצרות רבות מאד, ואם זה יושב בשלוה הלא רעהו יושב באנחה ושבר רוח, ואין לו לאדם להמתין מלהתפלל עד שיהיה הוא עצמו בצרה כ"א להקדים תפלה לצרה, היינו כאשר יראה את אחרים שרויים בצער יבקש רחמים עליהם כמאמר **אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון** (איוב ל', כ"ה) כי ראוי לאדם להצטער בצרת חבירו ולבקש רחמים עליו כאלו היא שולטת בו, כמאמר חז"ל כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא (ברכות י"ב, ב') ועל אחינו בני ישראל יש ויש להתפלל עליהם כל היום תמיד, לכן היה ראוי לקבוע זמן מיוחד אל התפלה כי ראוי' היא התפלה אל קביעות זמן ומקום, כמשפט כל מצות התורה, ועל הדבר הזה נשתבחו אבותינו הקדושים שקבעו זמן אל תפלתם וקבעו מקום אל תפלתם והראשון היה אברהם אבינו ע"ה:

ומעתה הנה זה משפט גבר נגד פני עליון מי שהוא מתפלל על אחרים תחול עליו תפילת אחרים, לא כן מי שאינו דואג ואינו מצטער בצרת אחרים ואינו מעיר לבבו לבקש רחמים עליהם במדה שהוא מודד בה מודדים לו שאינו נענה בתפלות שאחרים מתפללים עליו.

[432] המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר וזה לשון הגמרא שם אמר ליה רבא לרבה בר מרי מנא הא מלתא דאמרי רבנן כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה א"ל דכתיב וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו (איוב מ"ב, י') אמר ליה את אמרת מהתם ואנא אמינא מהכא ויתפלל אברהם (עבור) אבימלך וכתיב וה' פקד את שרה כאשר אמר וגו' כאשר אמר אברהם על אבימלך. והמאמר פלאי אחר כי ידע רבא להוכיח זאת ממאמר המבואר בתורה מדוע שאל זאת מאת רבה בר מרי וכי לחדודי' קא בעי. והנראה כי באמת ידע רבא מעצמו להוכיח זאת ממקרא זה אשר בתורה רק היה קשה בעיניו כי ממקרא זה לא מוכח אשר אברהם נענה תחלה אבל בהיפך כי שם נאמר ויתפלל אברהם כו' וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו כו', ואח"כ נאמר וה' פקד את שרה. לכן שאל לרבה בר מרי מנא הא מלתא כו' הוא נענה תחלה, ואמר לו כי זה מוכח מאיוב וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו, אשר מאמר בהתפללו בעד רעהו, מיותר בשכבר ידענו מאמרו יתברך ואיוב עבדי יתפלל עליכם כ"א פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה, ובלי ספק עשה כן אם לא כי רצון הכתוב להודיענו כי ה' שב את שבות איוב תיכף בהתפללו בעד רעהו היינו בעת תפלתו עליהם היה הוא נענה תחלה. לכן יפה אמר לו רבא השתא דאתית להכי לחדש כוונה חדשה במקרא אף אני אעשה כן באותו מקרא אשר בתורה, כי גם שם מיותר מאמר כאשר אמר, רק בא להורות וה' פקד את שרה מיד כאשר אמר אברהם בתפלתו על אבימלך, ואות כ"ף במלת כאשר היא כ"ף הזמן כמו כאשר כלו לאכול את השבר (בראשית מ"ג, ב') כאשר בא יוסף אל אחיו (שם ל"ז, כ"ג):

וזהו שאמרו כל הקובע מקום לתפלתו ובע"כ שהוא מתפלל על אחרים לכן אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים עליו אי עניו אי חסיד, כלומר ראוי הוא שיהיו אחרים דואגים על מיתתו אחר כי הוא גם הוא התעסק והשתדל והתפלל על צרת זולתו, שזה הוא הוראה על ישרו וחסידותו וענותנותו כמאמר (ברכות י"ז) די לו בקב חרובין כו', כש"כ שהיה דרכו תמיד להתחסד עם קונו לעשות חסד לאחרים לבקש רחמים עליהם וחלק לו בחסדי ה' המושפעים אל אחרים. וזהו היערוך שועך לא בצר ר"ל לא על הצער שהיה לו לעצמו כי הוא היה בשלוה ובמנוחה ולא היה לו צער רק היה מתפלל על אחרים.

ועל זה אמר ר"ל כל המאמץ עצמו בתפלה למטה אין לו צרים מלמעלה (סנהדרין שם) ממש על דרך אחד מסבב בעיר לקבץ נדבות בעבור עני, ומדי עברו בשוק פגע באיש שהוא שונא אותו, אמר לו אל נא תמנע מלתת נדבה למען הכעיסני, כי הלא לא לי יהיה הכסף המורם הזה, וא"כ כאשר תתן לא תעשה עמדי טוב גם את הרע לא תעשה כאשר לא תתן לי כ"א זאת תעשה כי תמנע הטוב מאותו אשר אני עוסק בעבורו.

הנמשל מי שמייחד תפלתו להתפלל רק על עצמו אז אם יש לו למעלה מקטרגים הלא יעמדו ויקטרגו מי זה האיש המבקש, מי הוא זה המעיז פניו, אמנם המתפלל על אחרים אין לו צרים למעלה, ועוד הכל מאמצים כחו (כדברי ר' יוחנן שם).

וזהו מאמר המדרש מי שענה את אמך הוא יענה אותך, כך אמר דוד לישראל מי שענה ליעקב הוא יענה אתכם, כי תפלת יעקב כן היתה רק למען דורות הבאים, אף אתה יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב הנה רבותינו ז"ל דקדקו מאמר יענך ה' שיהיה הרצון בזה על דרך מאמר **אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי** (תהלים כ"ב, ג') גם מאמר **ה' אלהי ישועתי יום צעקתי בלילה נגדך** (שם פ"ח, ב'). והרצון בזה על דרך עשיר גדול היה לו בן יחיד בער וחסר לב והבין האב כי לא לו יהיה כל ההון עתק ההוא כי הוא יפסיד את הכל, מה עשה לקח כל הכסף וזהב שהיה לו והניחם בארגז אחד ותחתיהם הציע מכתבים הרבה כתבי מליצות ובקשות הראוי לאיש הולך נודד ללחם איה, את הכתבים האלה הניח מתחת הכסף לאמר הלא בני יקח כסדר ואחר אשר יכלה את הכל עכ"פ יהיו לו המכתבים האלה לעזר ולסעד בכל מקום בואו לחוס ולחמול עליו.

הנמשל אחר כל ההכנות אשר הכין לנו הבורא יתברך כמו המקדש וכל כליו ותורת כהנים וכל השייך להלכות ארץ ישראל עכ"ז ידע הקב"ה כי הבית סופו להיות חרב וישראל יגלו מעל אדמתם ויהיו נשארים דלים ורקים מכל המון הטובות אשר היו בימים הראשונים ולא ישאר לנו כ"א התפלה והתחנה מאת ה' לעשות עמנו חמלה וחנינה של חנם, נתן בלב דוד המלך ע"ה ואל לב אחוזת מרעיו לסדר לנו תפלות ובקשות אשר מהם

נתפרנס עתה בימי החורבן. וזהו - אלהי אקרא יומם ולא תענה, כלומר בעת אשר אני קורא לאלהי עוד אין מהצורך לתת לי מענה על התפלות כי עוד היום יאיר ואין השעה צריכה לכך, אבל ולילה ולא דומיה לי כאשר תבוא חשכת הלילה וצרת החורבן אז ולא דומיה לי. כמאמר כל מי שאומרים שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר ואז לא יתנו לי דומיה כי יתפללו כל היום תמיד התפלות אשר הכין וסדורות לפניהם. וזהו ה' אלהי ישועתי יום צעקתי, כלומר ערכתי שועתי בלא צרה כי עתה אני בשלוה שנמשלה ליום אבל אח"כ בלילה נגדך:[433]

ומעתה יפה התחיל דוד המלך ע"ה במאמר יענך ה' כו' אשר לכאורה הוא כמתחיל באמצע הדבר כי ראוי היה לו לומר כאשר תתפלל אל ה' יענה אותך ביום צרתך. לכן ביארו ז"ל שזה היה תנאי בפי יעקב אבינו ע"ה בעת שהתפלל הוא לפני אלהיו וכל תפלתו היתה לא בעבורו רק בעבורך התחנן ואמר יענך ה' שיתן המענה אליך לא לו, וכמאמר הנזכר אקרא יומם ולא תענה. כלומר על דעת כן אני מתפלל שלא תענה לי עתה כי אין מהצורך לזה, וזהו יענך ה' ביום צרה. והכוונה בזה לאמר גם כי אין דרך המתפללים שיהיו נענים מיד ואין עונים אל המתפללים כי אם לזמן רחוק כמבואר במדרש (פרשתנו) יש תפלה שנענית למ' יום ויש תפלה שנענית לעשרים יום כו' אבל אתה יענך ה' ביום צרה ביום ההוא עצמו והטעם לזה - ישגבך שם אלהי יעקב.

והוא על פי משל לחבורת אנשים היו עושים מסחר בשותפות וכאשר גמרו העסק עשו חשבון ביניהם ופטרו איש את רעהו, למחר אמר אחד לחבירו דע אחי כי שבתי וראיתי בחשבוני והנה מגיע לך עוד מאה כסף ממני, והנה אין מדרך המוסר שיגוש אותו וידחקהו שיתן לו מיד את הסך הזה אשר אמר אחר כי הוא בעיניו כנדבה, כי כבר היה לו פטורים ממנו וא"כ ודאי ימתין לו ולא יגוש אותו ואימת שירצה ישלם, אמנם אם היה אביו של זה עשה מו"מ עמו ונתנו זה לזה פטורים וכבר עברו חמשים שנה ויותר אחרי מות אביו וכתבי החשבונות נזדמנו לידו והסתכל בהם עתה וראה כי היה טעות

[433] והנה מהמאמרים האלה ודומיהם נראה כי אנחנו תמהים עליו יתברך לאמר מדוע תמיד לא יחשו המזכירים את ה' ואנחנו מתפללים אליו יתברך בקביעות יומם ולילה ואין תפלותינו נשמעות, והקב"ה אומר בהיפך לאמר מדוע באתי ואין איש כו' (ישעיה נ', ב'). אבל דע כי זה ממש על דרך אב ובנו הלכו בדרך ובאו אל יער גדול ונאבדו זה מזה ושניהם מבקשים ומחפשים זא"ז, אשר משפטם כך הוא אם שניהם הולכים על דרך סלולה ודאי יפגעו זה בזה, ואם הולכים שניהם בלא דרך ג"כ אפשר שימצאו זה את זה, לא כן אם זה הולך על דרך זה וזה הולך על דרך אחרת גם כי יהיו הולכים כן ימים רבים לא ימצא אחד את השני. הנמשל מבואר במאמר דרך שלום לא ידעו ואין משפט במעגלותם (ישעיה נ"ט, ח') ציון ישאלו דרך הנה פניהם (ירמיה נ', ה') כלומר אם אנחנו היה פנינו וכל בקשתנו על ציון וירושלים היינו פונעים עם בקשת ה' יתברך כי גם הוא יתברך מבקש זאת, אבל אם אנחנו מתפללים רק על המזון ועל המחיה והקב"ה מתפלל שנשוב לעשות רצונו א"כ אנחנו דומים להאב עם בנו הנ"ל שמבקשים זה את זה על שני דרכים ולא קרב זה אל זה כל הלילה:

בחשבון העבר ועוד מגיע לאביו מאה כסף ממנו והמעות הללו שייכים עתה לבנו, ובא והודיע אותו מסך הזה אשר הורישו אביו הוא ירחיב פיו וימלאהו בדברי נגישות שיתן לו המעות מיד כי כבר נשתהה המעות זמן הרבה תחת ידו.

הנמשל אם אחד מתפלל זה עתה אפשר כ"א זכיותיו מעוטות מעכבים למעלה שלא לתת לו מענה תיכף, לא כן אם היא תפלה שכבר התפללו אותה האבות הקדושים זה כמה אלפים מן השנים אם יתנו לזה עתה מיד עכ"ז הוא מענה זמן כביר אחר התפלה.

זה אשר רמז לנו המאמר שלפנינו יענך ה' גם ביום צרה בזה היום עצמו, ובאיזה זכות לזה אמר ישגבך שם אלהי יעקב. על דרך מאמר המשורר ע"ה **אלי אלי למה עזבתני** (תהלים כ"ב, ב') ואל תשאלני למה אני דוחק השעה ע"כ אמר **רחוק מישועתי דברי שאגתי**, ר"ל כבר רבו הימים וכבר עברו כמה זמנים מדברי השאגה והתפלה שהתפללו האבות בעבורנו. וזה מאמר המדרש בסמוך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כשתהיה רואה את בניך בצער ואין מי שיבקש רחמים עליהם מיד ענה אותם (פרשה ב', י"א) כלומר מיד ביום צרה עצמו ולא תתעכב מלתת להם מענה.

וזהו מאמר המשורר ע"ה **מהר ענני ה' כלתה רוחי אל תסתר פניך ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (תהלים קמ"ג, ז') ממש על דרך אדם חולה שאין לו שום חשק לאכול רק במקרה תתעורר אצלו תאות המאכל לרגעים אחדים, ויהי הוא בא לבית אכסניא גדולה וימצא שמה אורחים הרבה וכלם מבקשים ארוחת שלחנם, קרא אל הבעה"ב ואמר לו מהר נא ותן לי תחלה כי עוד מעט ותאבד התאוה ממני ולא אוכל לאכול כל מאומה.

הנמשל הן אמת שכבר אמר ר' יוסי בן חלפתא עתים הן לתפלה (במדרש איכה ג') אבל כל זה אם היינו יראים ושלמים בתורה ומצות והיינו מוכשרים בכל עת להתפלל, לא כן עתה אשר לבבנו אחוז בסבך הדאגות וכחות נפשותינו צוללות בנבכי היגונות והתעוררות התפלה אין בנו כ"א במקרה בהזדמנות שעה בין ימים רבים בהתפזר ממנו ענני היגונים אז יקח מועד למישרים לבוא אל המלך יתברך להתחנן לו ולבקש מלפניו על נפשו, לכן אנחנו מבקשים לאמר מהר ענני ה' כלתה רוחי, כי עוד מעט תכלה רוח ההתעוררות ולכן אל תסתר פניך ממני כו':

חלק ו

ובסמוך: אמר רב ענן אף שערי תפלה אינם ננעלים לעולם דכתיב **כה' אלהינו בכל קראנו אליו** ואין קריאה אלא תפלה כענין שנאמר **והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע** (ישעיה ס"ה, כ"ד).

מהראוי להתבונן הלא זה מביא ראיה מן המקרא כי לא כל כך מהרה יהיה האדם נענה בתפלתו, וזה מביא ראיה גם כן מן המקרא שערי תפלה אינם ננעלים לעולם כו' והיה טרם יקראו ואני אענה כו'.

אמנם פשר הדברים נראה לדעתי כי שניהם אמת, כי יש אדם שנענה תיכף ומיד, ויש שלא ישיג מענה רק אחר ימים כבירים והסיבה בזה מבוארת מאד במאמר זה עצמו, והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע, אשר אין באור כלל למאמר עוד כו'. אבל הרצון בזה כי הנה ידענו אשר הקדוש ב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים לכן לא נענים עד שיתפללו.

אמנם דע כי מדת הצדיקים שהם קוראים להקב"ה על כל מחסוריהם ואין להם דרך אחר להבטיח נפשם להשיג גם דבר קל מן הקלים אם לא ע"י התפלה, לא כן ההמוניים סומכים את עצמם על עסקיהם ובוטחים על עמל כפיהם ומשתדלים בהשגת מחסוריהם בכל התחבולות אשר תמצא ידם ומה להם להתפלל בלתי בראותו כי כלתה אליו הרעה ותקצר נפשו בעמל הטבע אז יצעק ויתפלל, ישלח משמים ויושיעני כמאמר צרות רבות סבבונו אז קראנוך ה' אלהינו.

מה הקב"ה עושה יתנהג כביכול עמו כמעשה הרופא אשר יש בעירו עשיר נכבד ונותן לו שכרו כך וכך לשנה ע"מ שיבוא בכל יום לבקר את ב"ב, וכל תושבי העיר אינם נותנים לו מאומה בלתי בעת צרכם אליו אז יתנו לו בעד טרחתו, אבל הרופא גם הוא חכם כי כאשר יקראו אותו אל חולה יתעסק עמו כמתלהלה לא יתן לו מיד את הסמים העלולים לרפואתו כי אם כן לא יהיה לו עוד מה לעשות עמו, לכן יעשה בערמה למען יקראו אותו גם ביום מחר וביום השלישי וביום הרביעי כו', אמנם כאשר יקרה מקרה חולי אל אותו שנותן לו שכרו שנה שנה הנה עם האיש הזה מה לו להתעכב הלא בין כך ובין כך הוא נותן לו שכרו בתמידות א"כ יותר נכון לפניו לתת לו מן הסמים היותר מועילים לרפאות אותו מהרה.

הנמשל כי אותו שהוא רחוק מאת ה' לא יקרא ולא יתפלל מאומה הנה כאשר יפול למשכב ויראה כי אזלת יד הטבע אז יתעורר להתפלל ולבקש רחמי שמים, וגם הקב"ה כביכול יתעכב מלתת לו מענה כ"א יתן לו מיד את מה שהוא מבקש לא מהרה יתעורר עוד להתפלל, לכן יותר טוב להתמהמה ולהתעכב למען יתפלל ויתפלל עוד גם ביום מחר. לא כן אותו אשר לבו לב חכם קורא אל אלהים בכל עת ובכל שעה עליו נאמר **חנני ד'** כלומר והושיעני מיד והטעם **כי אליך אקרא כל היום** (תהלים פ"ו, ג') וא"כ הלא בין כך ובין כך אשקוד על דלתיך לבוא להתפלל לפניך כל היום תמיד וא"כ בהקרה מקרה

ופגע אשר יכאיב אותי ראוי לך להושיעני, וזהו חנני ה' כי אליך אקרא כל היום. וזהו טרם יקראו ואני אענה, והטעם - כי עוד הם מדברים אלי ואני אשמע, כי גם על קטנה שבקטנות יקראו אל אלהים עליון א"כ למה יתעכב וימתין על תפלתם, רק והיה טרם יקראו ואני אענה יען כי עוד הם מדברים כו':

עוד נראה בביאור מאמר חנני ה' כי אליך אקרא כל היום, כי הנה המקונן ע"ה אמר **איכה יעיב באפו ה' את בת ציון השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא זכר הדום רגליו ביום אפו** (איכה ב', א'). באור זה כי הנה האב המכה את בנו ומייסרו מסבת אהבתו אותו יראה ויבחין איך להכותו, ישמור א"ע שלא יעשה לו נזק באחד מאבריו ח"ו, לא כן כאשר יכהו מסבת הכעס כי תבער כאש חמתו אז לא יתן עוד עינו ולבו איך לייסרהו אבל יניף עליו ידו ויכהו במקל חובלים בכל מקום שיזדמן, גם אם ינקר עין ימינו או יעשה בו שבר רגל או שבר יד. וההבדל ביניהם כי המכה מסבת האהבה הוא לא יכה בלילה באישון חשך ואפלה כי הלא יפחד וידאוג פן ישחיתהו, לא כן מי שמכה את בנו מסבת הכעס וחמת אפו מה לו ללכת להדליק לו את הנר הלא גם במחשכים יוכל לעשות את אשר תמצא ידו לעשות, ואם כי אפשר שתצא תקלה מתחת ידו ויעשה אל הנער היזק באחד מאבריו ע"ז אין לו דאגה. זהו שהתפלא הכתוב ואמר איכה יעיב באפו ה' את בת ציון כמסתיר פנים מהבחין איך תפול המכה כי הלא השליך משמים ארץ כל תפארת ישראל כו', כי בימים הראשונים בהיותנו במצרים לא שלטו עלינו כ"א על גופותינו כמאמר **וימררו את חייהם בעבודה קשה** (שמות א', י"ד) אבל השומר אמת לעולם שמר את נפשותינו משליטת זרים כמאמרם ז"ל על מאמר **גן נעול אחותי כלה גל נעול** כו' (שיר השירים ד', י"ב) לא כן עתה שנאמר עלינו **אפרים בעמים הוא יתבולל** כו' **אכלו זרים כחו והוא לא ידע** כו' (הושע ז', ח'-ט') ואנחנו מתוארים שכורת ולא מיין, מסבת כי נפשנו ורעיוננו ומחשבותינו טבועות בתהומות הדאגה אנחה ועוצב, כי אין לנו לא מטל השמים ולא משמני הארץ רק כמאמר בנפשו יביא לחמו. ומה מאד מהצורך אלינו להתבונן בשבט אלהים אשר עלינו אם היסורים הם מסבת אהבתו יתברך אותנו להיטיב לנו באחריתנו או אולי ח"ו מסבת כי שאט בנו מזעם אפו ואינו חפץ במעשינו כמאמר **בואו בית אל ופשעו הגלגל הרבו לפשוע** כו' (עמוס ד', ד') כמו האב המואס בבנו ומוליכו למקום שלא ידע לחזור אליו כמאמר **שופך בוז על נדיבים ויתעם בתוהו לא דרך** (תהלים ק"ז, מ'). וכי תאמר איככה נדע את הדבר הזה ואיככה נבחון אותו אם זה הוא מסבת האהבה או ח"ו בהיפך, דע כי הסימן ע"ז כך הוא כי משפט האב עם בנו שמאל דוחה וימין מקרבת (סוטה מ"ו) כמו שהיה בימי המן אחר חשכת האפלה זכו

לאור גדול, אבל כאשר תראה צרות ואין ביניהן ריוח מעט להמציא לנו רווחה אז הרבה יש לך לדאוג אולי הקב"ה מואס בנו, כמאמר **כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי** (הושע ד', ו'). עוד שנית תבחון כי האב המייסר את בנו הוא מייסר אותו במקל נועם, מייסר אותו שלא יאכל עמו על שלחנו, שלא לעדנו במאכלים ערבים, אבל בגדים הלא ילבישהו לפי כבודו, לא כן אב המואס בבנו גם כי יראו עיניו כי הוא הולך ערום ועריה אינו משים לבו להלבישו מחלצות ומעטפות.

הנמשל כאשר היסורים מסבת אהבה ייסרנו בדלות ופגעים רעים ר"ל, אבל את הדור ילביש בחכמים וצדיקים להנהיג את ההמון, לא כן בהיותנו בזויים ח"ו בעיני אבינו שבשמים יקיים בנו מאמר **פן אפשיטנה ערומה** כו' (הושע ב', ה'). וזהו מאמר חנני ה' כי אליך אקרא כל היום כי יש אדם שיבקש דבר מרעהו וכאשר לא ישמע לו ולא יתן לו מבוקשו ילך מאצלו, ויש מי שאין לו דרך אחר ולא חנינה אחרת כ"א מה שיעזור אותו האיש הזה שהוא מבקש ממנו ומוחלט בדעתו שכאשר לא יטה אליו אזנו ולא יתן לו מיד לא ירף ידו ממנו וילך אחריו כל היום ויבכה לפניו עד שיתן לו ומה גם אם זה האיש יודע בהמבקש שלא יזוז ממנו עד שיתן לו, אזי הוא מושיט לו דבר מבוקשו תיכף. וזהו חנני ה' כי אם לא תתן לי דע כי אליך אקרא כל היום כענין מאמר **ולא נסוג ממך תחייני ובשמך נקרא** (תהלים פ', י"ט):

חלק ז

לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם, עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלהיך מקרבך (ד', ב'-ג').

לבאר סמיכות המאמרים האלה נקדים לבאר מליצת חז"ל כל האומר הקב"ה וותרן יוותרו מעוהי (שקלים פרק ה') אשר בהשקפה הראשונה הדבר כמו זר מה ראו חז"ל לקללו בקללה זאת ולא באחרת ודברי חכמינו ז"ל הלא המה אמרות טהורות מזוקקות ככסף וכזהב. ומה גם מה מצאו חז"ל בו עול על כי אמר שהקב"ה וותרן הלא בשבח זה נשתבחו ג"כ כמה גדולי הצדיקים ומה שמץ דבר נמצא בו.

דע כי כבר כתבנו למעלה (פרשת שמיני) בבאור מאמר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות כי הנה כל חפצי העולם יתחלקו לב' סוגים יש חפץ שאינו רק עצם פשוט ויש עצם מורכב מכמה חלקים דקים. וההבדל כי הקונה חפץ שהוא עצם פשוט היינו נתח אחד והוא של כסף או של זהב יהיה חשיבתו לפי גדלו וכל שיהיה גדול יותר יהיה בחשיבות יותר. אבל כאשר תראה חפץ מורכב ומוכלל

מכמה חלקים ונתחים דקים, כמו מורה השעות וכדומה מן הכלים המורכבים, אשר עם הצטרפות והתחברות כל החלקים הוא כלי אחד, אז לא תוכל לומר על חלק ממנו כי אם היה גדול יותר ממה שהוא היה יותר בחשיבות, שקר הדברים כי אם היה יותר גדול ממה שהוא היה חסרון בכל הכלי, כי עוד לא ישלם שהרכבה והתאחדות כל החלקים להיות לכלי אחד שלמה. ובצלם ובדמות הזה ברא הקב"ה העולם ומלואו, מורכב מחלקים דקים נפרדים ובהיות החלקים כלם על מתכונתם ופועלים פעולתם נשלם השלמות בין כלם ויהיו כאיש אחד חברים. כמו שתמצא בדברי הרב המורה ז"ל (בע"ב מראשון) וז"ל דע כי זה הנמצא בכללו הוא איש אחד כו' ע"ש באורך, וכן האדם כל שלמותו בהשלמו לו כל החלקים הפרטים הדקים הכלולים בהרכבתו והמה מנויים וגמורים רמ"ח אברים ושס"ה גידים, וכך אנחנו מברכים אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים כו' שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים אפילו שעה אחת.

וכן התורה הטהורה כלולה בהדרת קודש מהרבה חלקים פרטיים תרי"ג מצות ובהתחברות כל הפרטים היקרים ובהצטרפותם יצא לצורף כלי תורה תמימה, וא"כ כבר יחוייב שמירת הסדר בחלקי המורכב הזה באין עודף וגרעון כי אם יהיה איזה שינוי בחלק אחד מן המורכב הלא יהרוס בזה כל תפארת העצם המורכב אשר האומן החכם עשה לו כוונים באופן שיתאחדו כל החלקים אל ענין כללי וכמו שיתבאר עוד.

ומעתה נדבר מעט על ענין וותרנות והפכו, ומתי ראוי' הוותרנות ומתי ראוי' הקמצנות, וזאת מצאנו ראינו כי מקום הוותרנות במקום רבוי המציאות, ומקום הקמצנות במקום מעט המציאות, כי איך יוותר איש מסכן ודל הלא אין ידו משגת וא"כ במקום מעט המציאות תשאל מאת בעליה שיתן לך במתנה כלי אחד סכין או כף וכדומה, וזה אין לו רק כלי אחד הלא תשפוט ותאמר כי במקום זה ראוי' היא הקמצנות שלא יתן אל המבקש כי כאשר יתן לו הלא יהיה הכלי נחסר אצלו כי אין לו אחרת תחתיה. וכאשר יהיה לבעה"ב זה כלים הרבה מזה המין וזה שואל רק אחת אז תאמר כי במקום זה ראוי' הוותרנות וכל אשר יהיה לו יותר ראוי לוותר יותר. אמנם התבונן נא כי לפעמים יזדמן מקום רבוי המציאות אשר לפי הנראה ראוי לשפוט כי במקום זה ראוי הוותרנות, וכאשר נשאל את פי הבעלים הם יענו ויאמרו ויבררו כי במקום זה ראוי' הקמצנות, כמו אם יאמרו על פלוני העשיר כי יש לו חמש מאות כלי כסף ועוד איזה כלים פרטיים עודפים על המספר הזה, וזה בא ומבקש מאתו כלי אחד מאותם העודפים על מספר המאות היינו מהחמשה הנותרות הלא בהשקפה הראשונה תמהר להוציא דבר המשפט כי במקום זה ראוי' הוותרנות כי מן המספר הגדול לא יחסר מאומה והחמשה מאות יהיו בשלמות

רק מהחמשה או הששה האחדיים יתן אחד לרעהו ומה בכך, אמנם כאשר נשאל את פי העשיר הוא יענה דעת ויאמר דעו נא אחי ורעי אם היו הכלים אשר לי כפולים סכינים הרבה או מזלגות הרבה וכדומה מן הכלים, אם היו כלם שוים בתשמישם רק כפות או רק כוסות ומזלגות ומה שזו עושה חברתה עושה א"כ מיותרים אצלי אל תשמישם אבל באמת הלא הדברים לא כן כי אין לי כלים כפולים וכל מה שיש לי אין לי מכל מין רק כלי אחד, סכין אחד קערה אחת כף אחת מזלג אחד כו' וא"כ במקום זה ראוי' הקמצנות, כי האף אמנם אשר בכללם יש לו כלים הרבה אבל על דרך פרט הלא אין לו רק כף אחת ומאיזה מין שיתן לו לא ישאר אצלו ממין זה מאומה כי הסכין לא ישמש במקום קערה, גם לא המזלג במקום כוס, וכאשר תוסיף עוד להפציר בו עכ"ז תן לי כלי אחד ויחסר לך כף אחת הוא יענה ויאמר הלא כל ההמון מהכלים הרבים ההם אשר אתה רואה הוא כלי אחת שלמה, ויורה לפניו כי נעשו ע"י אומן חכם שעשה לו כלי יקר מורכב מחלקים הרבה אשר בהתחברות החלקים כלם ובהצטרפותם הוא כלי אחד וכאשר יחלקם לחלקים המה כלים מכלים שונים וא"כ איככה יוכל לוותר לתת לזה אחד מהכלים הלא יחסרו לנפשו כי אין לו אחרת תחתיה, ויקלקל ויהרוס כל המורכב הגדול הנפלא ההוא.

הוא הדבר בהתורה החמודה אשר פרטי החלקים המה תרי"ג ואין בהם חלקים כפולים רק א' מכל סוג, וכל מצוה פועלת פעולה המתייחסת אל בחינתה ומה שמצות שבת פועלת אין מצות לולב פועלת, וכן כלם מיוחדים בסגולות מיוחדות אל כל אחת ואחת כפי בחינתה אל השלמת האדם והשארתו, וכאשר ישלים כל פרטי החלקים אז ישתלם גם הוא בפרטי חלקיו כי הרמ"ח מ"ע נגד רמ"ח אבריו ושס"ה ל"ת נגד שס"ה גידיו, והאדם יחשוב כי מן המספר הגדול הזה שש מאות ושלש עשרה מצות גם אם יחסר מהם אחד או שנים למה יקפיד יתברך עליו. אבל לא כן הדברים כי האמת הלא בדרך פרט אין לפני האדם רק אחת מכל סוג ואין מקום לוותר מהם כל מאומה, כי כאשר יחסר מצוה אחת הלא יהיה נחסר לו סגולת תשמישה ופעולתה וא"כ גם כי בכללם הם הרבה אבל בפרטם הם רק אחת אחת אל כל סגולה מיוחדת אשר בכל מצוה. ומה גם כי אחר כל הסגולות הרבות אשר בפרטי החלקים עוד יש להם חשיבות כללי בהצטרפות כל המצות ויקיף אותם שם תורה ויהיו בכלל תורת ה' תמימה, ממש כמו הבית שהוא מורכב ג"כ מחלקים הרבה וכל חלק פועל פעולתו במקומו המיוחד לו וכל חלק לא יפעול רק פעולה אחת כי אם יחסר הקורה לא יפעול החלון במקומו או הזולת מהחלקים ויהיה הבית בכללו הרוס.

ומעתה ראה מה יפה אף נעים אמרו חז"ל כל האומר הקב"ה וותרן יוותרו מעוהי כי הנה האדם הוא ג"כ מורכב מכמה חלקים, ובו כמה אברים הנראים ואברים פנימים הבלתי נראים, ויש בו בני מעיי' ובכללם המה ארוכים כמה אמות ועכ"ז כל חתיכה וחתיכה וכל חלק פרטי מהם עושה פעולתו וסגולתו והוא מחוייב שיהיה בכלל חלקי ההרכבה להשלים מציאותו ואם יחסר כחוט השערה במקום אחד לא ימלא חלק הסמוך את החסרון הזה, כי כל מקום צריך לחלקו הנאות לו. ומעתה ראה חכמת מליצתם ז"ל איך בקוצר דברים כללו כל מה שאמרנו, כל האומר הקב"ה וותרן ויסמוך עי"כ לבטל איזה מצוה מן המצות כי אחר אשר המצות הם הרבה ועולים למספר גדול ועצום הלא במקום רובי המציאות שמה מקום הוותרנות, ומה בכך אם יהיה חסר מן המספר הזה אחד או שנים, יוותרו מעוהי כי כגמולו יעשה לו לאמר הלא יש לך בני מעיים ארוכים מאד כמה אמות וא"כ מה בכך אם יתחסר מעט מהם ותהיה וותרן על חתיכה קטנה מהם, ולכן תדע ותבחין כמו אשר בנין האדם נעשה מאת בורא חכם כי יצר אותו בחכמה נפלאה מורכב מכמה חלקים פרטיים וכאשר יחסר מהם חלק כל שהוא או שיהיה בו דבר נוסף על חלקי ההרכבה הלא כל בנין האדם בנין הרוס, כן התורה הקדושה ערוכה ומסורה מאתו יתברך תורה שלמה וכוללת חלקים רבים פרטיים והמה מוגבלים בשיעורם וזמנם ומועדם וכמו שהגרעון מפסיד הרכבתם בכלל ובפרט כן המוסיף עליהם מפסיד ג"כ ולכן לא תוסיפו על הדבר כו' ולא תגרעו ממנו כו' כי אם תוסיף תגרע. והביא מופת ע"ז ואמר עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלהיך מקרבך, כי הנה הקב"ה צוה להרוג את הנצמדים אחרי בעל פעור וכל זמן שלא נהרגו הנצמדים היה הקצף על הכלל כמאמר **וישוב חרון אף ה' מישראל** (במדבר כ"ה, ד') ולמה היה הקצף על הכלל ע"י אישים פרטיים אין זאת כ"א מעשה אלהינו יתברך שמו כך המה כלשון הרמב"ם ז"ל שזכרנו שזה המציאות בכללו הוא איש אחד. וכאמרם ז"ל **אלהים מושיב יחידים ביתה** (תהילים ס"ח, ז') ישראל היו יחידים ועשה הקב"ה מהם בית (במדבר רבה ג'), היינו כמו בנין הכולל כל פרטי החלקים כמו גוף האדם הכולל בהרכבתו כמה אברים חלוקים וכאשר יחלה אבר אחד אז יהרוס את כל הבנין ואין תקנה אל הגוף בלתי לכרות ממנו את האבר הנפסד אז ישאר הגוף על מכונו, כן הרשעים הפרטיים המה כמו האברים אשר נפסדו בהרכבת הגוף ואין תקנה אל כלל הדור כ"א להכרית את הפרטיים ההם המקולקלים ואז שלום ישראל וכאמרם ז"ל והכרתי אותה מקרב עמה ועמה שלום (בילקוט אחרי) ומובן כדברינו.

כן וכן הדברים בהתורה היקרה כי היא גם היא כלולה מחלקים הרבה ובהצטרפות כל הפרטים כתר שם תורה עולה על גביהן א"כ ראוי לך להזהר מאד כמו אשר בגרעון איזה מצוה הפסיד הוד התורה בכללה, כן אם תאמר להוסיף ולהכניס ענין זר אשר לא צוה ה' הלא בזה ג"כ יפסד כלל התורה. וזהו לא תוסיפו על הדבר כו' והמופת - עיניכם הרואות כו' השמידו ה' אלהיך (השוקד לטובתך והצלחתך) מקרבך, כדי שלא יפסיד את הכלל, ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום שלא יהיה בכם דבר המפסיד, כן תדע כי גם התורה אם תוסיף עליה ענין זר תהרוס את כלל התורה והדברים ישרים ונכוחים:

עוד נראה בבאור מאמר לא תוסיפו על הדבר וכו' ולא תגרעו ממנו לשמור כו' דע כי האזהרה על השמירה הוכפלה בהתורה פעמים הרבה כמו אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם כו' ועוד הרבה. והוראת ענין השמירה על המצות הוא כמו הוראת והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך היינו שיהיו המצות חשובות ושמורות בלבבנו בהצטייר בנפשותינו גודל אהבתו יתברך את עמו ישראל ושעשועיו עמהם כשעשוע האב עם בנו יחידו הנולד לו לזקוניו אשר ביום הולדו אין ערך אל שמחת מולידיו וששונם בו לא ישנו אבל ישמרוהו, ונגזלה שנתם וינצרוהו ויתנו עליו שבעה עינים וכל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים האלה מרוב אהבתם ושמחתם בהנער היולד. כן וכן שעשועיו יתברך עם בני ישראל כמאמר ה' **אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך** (תהלים ב', ז') ועד"ז עצמו מהראוי שתהיה שמחתנו בו יתברך ואהבתנו אותו ואת תורתו הקדושה כמאמר **אברך את ה' אשר יעצני כו'**, **שויתי ה' לנגדי תמיד** (שם ט"ז, ז'-ח'). וכל מה שיעשה ממצות התורה ראוי לעשות באהבה נפלאה ובזריזות וזהירות כמו שסיפר הכתוב בזריזותי' דאברהם אבינו ע"ה וישכם אברהם בבוקר ויחבוש כו' ויבקע כו' ויקח המאכלת כו'. הכין לפניו כל חלקי הדברים מדאגה מדבר שלא יהיה שום מניעה ושום עיכוב להשלים את אשר צוהו ה' יתברך.

והמדה הזאת היא תתן לוית חן ותפארת לפאר מעשה צדיק אחד יותר ממעשה חבירו, כי האדם יראה לעינים, והנה מעשה שניהם שוים והנה דומים זל"ז אבל ה' יראה ללבב ואין בלבו של זה מה בלבו של זה כי האחד מוכלל ומעוטר ביראה ואהבה ובכל עוז וחדוה יעשה מעשהו והשני הנה לבו לא כן, ומעתה נבין המאמר ע"פ משל לאחד עשה שידוך עם בנו עם אחד מקרוביו אוהביו ומיודעיו והתחייב א"ע להלביש את בנו ולעשות לו ג' זוג בגדים, אמר לו מחותנו הלא אנכי ידעתי כי מך ערכך אין ידך משגת רק לב'

זוג בגדים וכאשר תוסיף ותעשה ג' זוג שזה הוא למעלה מיכלתך בע"כ תעשה אותם מסחורה פחותה ובזול עד אשר השלשה זוג יהיה פחותים בשויים מב' זוג.

הנמשל הקב"ה הזהיר אותנו מאד שלא לעשות התחייבות יותר מאשר חייבה התורה ושלא להוסיף על המצות אשר צונו יוצרנו כו הוא יודע דלות ערכנו וצונו רק שיעור יכלתנו כמאמר **עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי** (מיכה ו', ג') וכאמרם ז"ל במדרש לא הטרחתי עליכם להתייגע בהרים ולהביא לפני קרבן מאלו שאינם ברשותך כו' (ויקרא רבה כ"ז). לכן אם יבוא אדם להוסיף על המעשים ודאי יגרע ממשפט העשיה ואיכותה וזמנה ומועדה כי האדם אין בידו להוסיף, הלואי שלא יגרע, ואם ירצה להוסיף במקום זה ודאי יגרע במקום אחר אשר בדרך כלל היא היא האזהרה על שמירת המצות שיהיו כתיקונן בלא תוספת ובלא גרעון. וזהו לא תוסיפו על הדבר כו' ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' אלהיכם, והביא מופת ע"ז לאמר הלא צאו וראו ההבדל אשר בין שנים העושים מעשים שוים אבל חלוקים הם במזימות לבבם באהבתם ויראתם. ואמר עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי הלא מקודם טרם נכשלו בבעל פעור היו כלם שוים במעשיהם ושלמים בדרכיהם ועכ"ז אלה נצמדו לבעל פעור ואלה נעלה נפשם מלנגוע בו, ודאי אין זה כ"א מסבת ואתם הדבקים בה' אלהיכם ובעת עשותם מצות ה' המה משתדלים בכל עוז בדבקות נמרץ לכוון מסלותיהם וכל פרטי מעשיהם לעשות רק כפי שהתורה והמצוה והם נשמרים מאד מכל תוספת וגרעון לכן חיים כלכם היום. (ומה גם כי אותם אשר הלכו אחרי בעל פעור היו הולכים ולבם לשמים לאמר שהם הולכים לבזות את הפסל, ובאמת הפוער לפעור שעיקר עבודתה בכך הלא הוא כזובח זבח ומקטר לאלהים אחרים ובזאת הראה להם מופת כי גם ההוספה על דברי תורה הוא כמקצץ בנטיעות, והעד - עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כו' כי גם הם אמרו להוסיף על מצות ה' והלכו לבזות את האליל וראה מה עלה בידם וזאת תמצא באלשיך הק' באריכות):

ובמקהלות נשאתי ע"ז משל אחר לאחד שהיה שואל כלים משכניו והיה מחזיר לבעליו ב' כלים בעבור אחד, ב' כפות בעבור כף אחת, ב' קערות בעבור קערה אחת, וכאשר הביא אל אחד ב' קערות התפלא מאד ואמר לו מדוע תתן לי יותר הלא לא נתתי בידך רק אחת, השיב ואמר כי הכלי אשר הבאתי אל תוך אהלי הרה וילדה אצלי וא"כ שלך הוא, ולקול הדברים האלה היה מפציר בו אולי אתה צריך כלי גם היום ויתן לו כלי אחד ולמחר הביא לו שנים, ויהי היום ויבוא אליו ויאמר השאילני נא מנורת כסף שלך הגדולה כי זבח משפחה היום בביתי, ויתן לו בשמחה גדולה כי הלא יחזיר לו ב' מנורות,

ולמחר תבע אותו את המנורה ויאמר מת המנורה, וזהו צועק ולועג וכי מי שמע כזאת אשר המנורה תמות, ויאמר לו מי שמע או מי ראה אשר הקערה תלד או הקדירה תלד, ואחר כי אתה האמנת אתמול וקבלת הדברים אשר הקדירה ילדה כן תקבל ותאמין כי המנורה מתה.

הנמשל כי המוסיף במצוה אומר כי המצוה הרה וילדה, ואח"כ כאשר תבוא לידו מצות גדולה ויקרה תחבולות יעשה ויאמר כי מתה, ואין זה זר אצלו, לכן הזהיר הכתוב ואמר לא תוסיפו על הדבר כו' מדאגה - ולא תגרעו ממנו, והבן.

חלק ח

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים כו' **רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה** (ד', ו').

כבר כתבנו בזה דברים טובים תבקשם ותמצאם בחבורנו קול יעקב שה"ש על מאמר הביאני אל בית היין (עמ' קצ"ד):

חלק ט

כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כו' (ד', ז').

מדרש: כשהיו ישראל במצרים בשעבוד היה הקב"ה אומר קרוביהן אני שנאמר **לבני ישראל עם קרובו** (תהלים קמ"ח, י"ד) בשר ודם אם יש לו קרוב עני הוא עושה עצמו עיקר ואותו טפל מה הוא אומר פלוני מתקרב לי אבל הקב"ה עושה ישראל עיקר אשר לו גוי קרוב אין כתיב כאן אלא אשר לו אלהים קרובים אליו (פרשה ב', ט"ו בשינוי לשון).

ולבוא אל באור המאמר נמתיק תחלה מאמר חז"ל מרום וקדוש אשכון ואת דכא כו' חד אמר אני את דכא וחד אמר אתי דכא (סוכה ה', א').

הנראה בזה כי דעת שניהם לתת טעם על מה שהקב"ה אוהב עניים, א'. כי כן מדת האוהב צדקה וחסד להשפיע ולהתחסד עם העני יותר מן העשיר כמאמר אין הצדקה משתלמת אלא לפי החסד שבה (סוכה מ"ט) וכמאמר דלותי ולי יהושיע אע"פ שאני דלה מן המצוות לי נאה להושיע (פסחים קי"ח, ב') והטעם הב'. מה שהקב"ה אוהב עניים מפני שהמה צמודים תמיד בו יתברך ואין להם בטחון אחר כי אם כעיני עבדים אל יד אדוניהם. וזהו חד אמר אני את דכא הוא הטעם הא' שאמרנו, וחד אמר אתי דכא כלומר בעבור כי העני לבו דבוק תמיד בו יתברך.[434]

[434] ובמדרש (ריש שלח): זולתי כלב מהו זולתי לזה אתי כו'. והדרש רחוק מאד מן הפשט בהשקפה הראשונה, אבל האמת כי המדרש לא בא לעקור פשוטו של מקרא רק לבאר ההבדל אשר בין יהושע ובין כלב, כי יהושע טובתו היתה מעזר ה' יתברך כתפלת משה רבינו ע"ה עליו יה יושיעך מעצת מרגלים והיה ה' אתו, אבל כלב היה בוחר בטובתו זולת ישועת ה'. וזהו זולתי כלב כלומר גם מבלעדי (א"כ יפה בארו ז"ל מהו זולתי כי באמת מבלעדי

ולבוא אל הענין נזכיר עוד מדרשם ז"ל (ריש תרומה) משל למלך שהיתה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה בקש ללכת לו אל ארצו וליטול את אשתו, אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא לפרוש הימנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם, שאיני יכול להניח את בתי, כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש הימנה איני יכול לומר לכם אל תטלו איני יכול אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

והמאמר מפליא עיני הרואים ואזני השומעים, וכי מתחלה לא ידע המלך שלא יוכל לעזוב את בתו א"כ לא היה לו להשיאה לזה אשר הוא צריך ללכת לו אל ארצו אחר שאינו יכול לפרוש הימנה.

אבל דע כי כבר בא מבואר בדברי חכמינו ז"ל כי האדם כאשר נברא היה קרוב אל ה' מאד דמי לבר אלהין, וכאשר נתקלקל מזוהמת הנחש נתגרש מגן עדן והרחיקו הקב"ה, אשר קודם החטא נאמר עליו **אחד באחד יגשו** (איוב מ"א, ח') וכמאמרם ז"ל אני מלך בעליונים כו' ובתנאי ורוח לא יבא ביניהם. ולכן אחר שנתמזגה בקרבו רוח זרה מזוהמת הנחש אז נאמר עליו **ונרגן מפריד אלוף** (משלי ט"ז, כ"ח) ונמשך כח זוהמתו זאת עד מעמד הר סיני, וכאשר עמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמ"ו, א') והיו במעלתם קרובים אל ה' יתברך כ"כ עד אשר המובחר שבהם עלה שמים ונתגשש עם המלאכים, ועל האופן הזה ועל תנאי הזה נתנה התורה שנהיה טהורים וקרובים אל ה' כמאמר **אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם** אבל אחר שעשו העגל חזרו לזוהמתן ונתרחקו מאת ה'.

ומעתה המשל דומה ממש אל הנמשל כי מה שאמרו בקש ללכת לו אל ארצו רומז על חזרת ישראל לזוהמתן והתורה לא נתנה להם רק על תנאי שישארו למעלה ברום מדרגתם קרובים אל ה'. וזהו אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא כו', כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש הימנה ר"ל להורידה למטה ממש איני יכול, לומר לך אל תטלה ג"כ איני יכול אף שנתחלפו ונשתנו בבחינתם עכ"ז אינו יכול לחזור לקחת אותה מהם ומה לעשות, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, ר"ל אקרב הקדושה שלמעלה אצליהם לגבי חומר גביהם ואתן משכני בתוכם (והשלמת הדברים עי' למעלה פרשת תרומה) אשר על הענין הזה אמר משה רבינו ע"ה כי מי גוי

אלהינו הגומר עלינו לטובה אין יד האדם משגת לעשות דבר כי אלמלא הקב"ה עוזרו כו') לכן בארו ואמרו לזה אתי כי היה תמים עמי מעצת נפשו מטוב בחירתו אבל לא כן יהושע כי אני עמו לא הוא עמי:

גדול אשר לו אלהים קרובים אליו, אבל אנחנו עם דלות מעמדנו אנחנו רחוקים מלעלות אליו יתברך רק עכ"ז היא תפארת גדולה וצפירת תפארת לישראל כי מי זכה גם לזאת ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו, אבל מה טוב ומה נעים היה ומה מאד יערב לנו אם זכינו להתקרב אליו כמאמר **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** כו' (תהלים ס"ה, ה') ממש על דרך אחד היה חשוב מאד בחצר המלך לימים נפל למשכב והיה המלך בא אצלו לבקרו, אמר לו אחד מן השרים אשריך שזכית בכך שהמלך הולך לביתך, אמר לו שוטה והלא טוב מזה היה לי אילו הייתי בריא והייתי אני בא אל המלך לא שאהיה חולה והמלך יבוא אלי, וזהו מאמר דוד המלך ע"ה הנ"ל אמת כי הודו על ארץ ושמים בב' המקומות כפי התחלפות מצד ישראל ובחינתם, עכ"ז הבטיח על העתיד - וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל שיהיו עם קרובו כי יתבררו ויתלבנו כמו שהיה אדם הראשון קודם החטא והיה קרוב אל ה', והענין נכבד.

חלק י

רק השמר לך ושמור נפשך כו' (ד', ט').

עיין קול יעקב איכה על מאמר טומאתה בשוליה (עמ' רצ"א):

חלק יא

פן תשכח את הדברים כו' (ד', ט'). גמרא: השוכח דבר אחד ממשנתו מורידין אותו מגדולתו שנאמר **כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי** (הושע ד', ו') (יומא ל"ח, ב'). **וראוי** לבאר איך תלה השכחה במואס הדעת, אבל דע כי כבר אמרו. מרגלא בפומא דר' מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי כו' (ברכות י"ז, א'). ר"ל ע"ד שאמרו והוי שותה בצמא את דבריהם (אבות א') וענין הצמאון לתורה אינו כ"א מיראה טהורה ושלמה לעבוד את ה' בכל לבבו ונפשו. והוא כמו העומד על פרשת דרכים ואינו יודע דרכו, אם יבא אחד ויורהו הדרך שהוא צריך ללכת בו מה מאד יערב לו, כן ראוי האדם להיות רעב וצמא לדעת ולבקר אחרי דרכי העבודה ויבקש ויחפש מפי סופרים ומפי ספרים והם יורוהו ויאמרו לו ואז דעת לנפשו ינעם. והוא שאמרו ז"ל ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה היא ברמ"ח אבריו היא שמורה בלבו (עירובין נ"ד, א') פי' שיהיו כל המצות סדורות לו על רמ"ח אבריו כל אבר ואבר יהיה מצויין במצות השייכים אליו, הראש לתפילין, הפה לתורה ולתפלה, היד לנתינת צדקה, וכמו שתמצא כל המצות מסודרות בספר חרדים מצות התלויות בעינים מצות התלויות באזנים והזולת מהאברים. וזהו אם ערוכה היא ברמ"ח אברים וכל אבר יהיה נשלם במצות התלויות בו אז ודאי תהיה התורה שמורה אצלו. ובמקום אחר בארו חז"ל ענין זה ביתר באור ואמרו חמשה

ברכי נפשי כנגד מי אמרם דוד כנגד הקב"ה והנשמה שבגוף מה הקב"ה ממלא את עולמו כך נשמה מלאה כל הגוף כו' (ברכות י'). ובמדרש הוסיפו דברים: הנפש הזאת יחידה בגוף והקב"ה יחיד בעולמו (ויקרא רבה ד'). בארו בזה כי הנה כבר אמר החכם תכלית הידיעה שידע האדם את עצמו וכאשר ידע האדם ויתבונן בעצמו הלא עיניו יחזו כי הוא משולח ונעזב אל מחשבות מתחלפות ורעיונות שונות רבו וארבה עד כי מזימותיו ורעיונותיו משוטטות בכל הארץ בעת שהוא יושב בטל ואין מספר אל המחשבות העוברות בקרב איש ולב עמוק. וכל זה כי השבית משטר הנשמה מלעשות משטרה בחלקי הגוף ופנה אליה עורף מלחשוב בעסקיה הרמים והנשאים ויפן לעשות מעשהו זר מעשהו כאמרם ז"ל הבטלה מביאה לידי שעמום (כתובות נ"ט, ב') אבל כאשר תשתרר הנשמה גם השתרר בחלקי הגוף לחשוב מחשבתה הראוי לה מבית המלך אז ישבית האדם כל מזימותיו וכל רעיונו לבו ינוחו ישקוטו וכלא היו יהיו, ואז תהיה מחשבתו יחידית וכל מעשהו בתמימות כענין המשל שזכרו חז"ל על מאמר והנה ה' נצב עליו משל לתינוק ישן על עריסה והיו זבובים שוכנים עליו וכיון שבא מניקתו שחה עליו להניקו וברחו הזבובים (בראשית רבה ס"ט), והוא משל נמרץ על הקב"ה אשר לע"ע שרצו בארץ כל חנף ומרע ושם רמש אין מספר זה חומס וזה רומס. אבל כאשר יוסר המסכה הזאת ונגלה כבוד ה' הלא נאמר **הס כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו** (זכריה ב', י"ז) ויברחו הזבובים ויתקיים מאמר **והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו** (ישעיה ד', ג') כן וכן יגדל כח הנשמה על כל חלקי הגוף אשר בהפיצה קרני אורה ובשלחה מטה עוזה על פני כחות הגוף הלא כלם כליל יחלופו למשואות נצח, זה שאמרו ז"ל מה הקב"ה ממלא את כל העולם כך הנשמה ממלאה את כל הגוף. **וזה** ענין נוסף על מאמר שהנשמה יחידית כי לבעבור שהיא יחידית תאמר כי ידה רב לה להתגבר על כל התאות ולנצח אותם, אבל עכ"ז התחלת התאות תאמר שהם מלבד הנשמה, לזה הורו ז"ל שבאמת אין שום התחלת הרגשה אל כל תאוה מבלעדי המחשבה והוא כח הנשמה כאמרם ז"ל עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה אינון (במדבר רבה י', ו') וכאשר יתעצם האדם ויתגבר לעצור במחשבתו מלהרהר בכל תאוה לא יהיה לה שום מציאות אצל האדם, ולכן נקרא האדם מתפתה ביצרו כי לולא שנעשה טועה בתאותו ויחשוב כי דבר ראוי הוא לו ודאי לא יחשוב ולא יעשה, ולכן היתה אזהרת שלמה המלך ע"ה **מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים** (משלי ד', כ"ג) וזהו שאמר מה הקב"ה ממלא את כל העולם כי אין מקום ריק ממנו ויכלתו והשגחתו ושפעתו כי לולא השפעתו גם למנאציו היכולת הלא כרגע שאול יחתו וכמאמר **ראית כי אתה עמל וכעס תביט**

(תהלים י', י"ד) וגם לתת בידך כי תתן לו הכח והיכולת, ובמקום אחר התפלל על זה **אל תתן ה' מאויי רשע זממו אל תפק** (שם ק"מ, ט'). כך אף הנשמה מלאה כל הגוף ובלעדה לא ירים כל כלי מכלי התאוה, והמופת ע"ז כי לעולם לא יזדמן באדם כ"א תאוה אחת המשתתפת עם הרצון וכל שארי התאות כלם שקטים ונוחים בעת אשר הרצון בוחר ומתדבק לאיזה תאוה, או גברה עליו דאגה ופחד אז לא ירגיש עוד שום דבר מן התאות כי כלם ישנים ותרדמת ה' נפלה עליהם. וזה מופת נמרץ אשר מבלעדי המחשבה היינו רצון וכח הנשמה אין מקום אל שום תאוה להתקומם ולכן כאשר הרצון מתייחד ומטריד עצמו בשלמות ומעמיק בענין אחד אין לו רעיון עוד אל שארי ענינים וכן אם ילמוד תורה בלב טהור ורוח נכון בלב שלם ובנפש חפצה אחר הבחנתו וידיעתו באמונת אומן כי אין לאדם תכלית אחר טוב ממנו כי רק בעבורו נברא וזה כל פרי מציאותו ומעמדו אז יסורו ממנו כל הבלי חפצי עוה"ז ולא יעשו אצלו שום רושם כלל. לא כן אם עסקו בתורה או במעשי המצות מצד תאותו ושימצא חן בעיני הבריות הלא גם בעת עשותו הטוב והישר לבו בל עמו כי מחשבתו מרחפת על פני תהום התאות זרות, ויהיה לך למופת על חניפתו ועל השקר אשר בימינו המעשים ההם בעצמם כי פעמים יעשה כך ופעמים יעשה בהיפך, כי מצד התאוה בחר בהם ומצד התאוה יעזבם ויעשה בהיפך כמאמר **מה תטיבי דרכך לבקש אהבה** (ירמיה ב', ל"ג) ר"ל גם כאשר תעשה הטוב היה זה רק לבקש את שאהבה נפשך, לכן בעבור כוונה זאת עצמה גם את הרעות למדת דרכיך תעשה ג"כ בהיפך. ומה יפה אמרו במאמר הנזכר ערוכה בכל ושמורה אם היא ערוכה ברמ"ח אברים ר"ל כי סרו חלפו מהם הרגשת כל התאות הטמונות בכח הגוף והם ישנים אין מעיר ואין מקיץ זה לו לאות כי עסקו בלמוד התורה ברצון נבחר ומעולה בלב שלם ואז תהיה אצלו שמורה כי זה משפט כל הדברים שיעשה האדם ברצון שלם כפי גודל דבקות הדבר בהרצון כן יערך זכרונו כמ"ש בשר המשקים ולא זכר שר המשקים את יוסף מיד ע"כ וישכחהו לאחר זמן.

והדמיון בזה לאדם שלקח אצלו בעל מלאכה יקרה והזמין לפניו כל הכלים אשר אל המלאכה הזאת ונתן לו בית מיוחד לעשות מלאכתו שמה והשכר יהיה לחצאין, פעם נאבד ממנו כלי אחד מכלי המלאכה וכאשר נודע הדבר לבעל הבית התרגז ואמר לו צא מביתי, ויאמר לו הבעל מלאכה מה חרי האף הגדול הזה על הכלי הנאבד אני אשלם את דמיה, השיב הבעה"ב ואמר נבל לא על הכלי חרה אפי כ"כ כ"א בעבור כי עתה ידעתי כי אתה מתעצל בדבר המלאכה ואינך עוסק בה בתמידות, כי אם היית עוסק בתמידות היו

כלי המלאכה עוברים וחולפים על ידך תמיד ולא היו נעלמים ממך זמן שיוכלו להאבד מכל וכל.

הנמשל מובן מאליו כי השכחה הוא אות ומופת על השוכח כי הוא מואס בתורה ובדעת קדושים ואינו לומד התורה למען ידע דין ומשפט, כלומד ע"מ לעשות ומתוך כך תתעלם ממנו עד שישכח אותה, לכן מורידים אותו מגדולתו שנאמר כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי כי אינו עובד כראוי:

חלק יב

כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ (ד', כ"ה).

גמרא: מאי דכתיב **וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו** (דניאל ט', י"ד) משום דצדיק ה' וישקוד ה' על הרעה, עולא אמר שהקדים שתי שנים למנין ונושנתם כו' (סנהדרין ל"ח).

כבר כתבנו בבאור זה דברים נעימים, תמצאם כי תבקשם בפרשת בחקותי ובקול יעקב ריש אסתר:

חלק יג

בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך (ד', ל').

באור המאמר נראה על דרך מה שאמר דוד המלך ע"ה **חנני ה' כי צר לי עששה בכעס עיני נפשי ובטני כי כלו ביגון חיי ושנותי באנחה כשל בעוני כחי ועצמי עששו** (תהלים ל"א, י'-י"א). גם מאמר **אשפוך לפניו שיחי צרתי לפניו אגיד** כו' **ואתה ידעת נתיבתי באורח זו אהלך** כו' **הבט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני** כו' (שם קמ"ב, ג'-ה').

דע כי היסורים מסוגלים לאחד מב' דברים, פעם המה מכוונים מאתו יתברך למרק עונותינו כאמרם ז"ל מה מלח ממתק הבשר אף יסורים ממרקין עונותיו של אדם (ברכות ח') ופעם המה מכוונים להכריח אותנו שנתפלל ונבקש רחמים להשיבנו לירושלים לקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ. ולבחון הדבר יהיה לנו לאות ולמופת כי אם הקב"ה מייסר אותנו כעונש אחד כמו רעב לבד או חרב לבד וכדומה מהצרות נוכל לדון עליה שהכוונה בה להצילנו על ידה מדינה של גיהנם, לא כן אם צרות רבות סבבונו כמו רעב וחרב ודבר רח"ל ושארי צרות כלם נקבצו באו יחדו זה הוא אות ומופת כי הקב"ה בא להעיר את לבבנו לבקש רחמים להשיבנו אל ירושלים. ממש על דרך אחד רודף אחרי עבדו שברח ממנו אם יבוא עליו כנגדו ויאבה לתפוש בו ולעכב לו הדרך הכי בעבור כן ילך וישוב לביתו הלא חלקת השדה לפניו להטות על ימין או על שמאל בלתי כאשר תבוא ותסובבהו מג' רוחותיו עד שלא יהיה דרך לנטות ימין ושמאל אז בהכרח יחזור

למקומו. כך הקב"ה להכריח אותנו לשוב אל מקומנו הוא משלח עלינו צרות רבות ורעות מקיפות עלינו מכל עבר ומכל פנה עד אין דרך עוד לנטות ימין ושמאל אז בהכרח **ציון ישאלו דרך הנה פניהם** (ירמיה נ', ה') זה שאמר אלינו רועה הנאמן ע"ה בצר לך ר"ל בעת אשר המקום יהיה צר לך מלנטות ימין ושמאל ומצאוך כל הדברים האלה תדע ותבחין כי אין כוונת ה' יתברך כ"א ושבת עד ה' אלהיך כענין מאמר **ובאו עליך כל הקללות האלה ורדפוך והשיגוך** (דברים כ"ח, מ"ה) שלא יהיה לך מקום לנוס מהם. וזה מאמר צרות רבות סבבונו קראנוך ה' אלהינו להצילנו מהם, אבל עיקר הכוונה בהם לעורר אותנו על בקשה אחרת היותר יקרה:

עוד נראה בזה על דרך מה שאנחנו רואים בהמוכרים פירות בשוק יש להם מדות ידועות אל תפוחים בעד גדול ובעד אגוזים מדה אחרת, וכדומה לכל מין מדה משוערת, ומשפט המוכר הזה בפנות ערב ונשאר לו מעט מכל מין אז הוא כולל כלם יחד אל כלי אחד, ב' תפוחים ג' אגוזים ודומיהם ומוכר אל תינוק הבא תחלה בזול כדי להריק הכלים.

הנמשל כבר ידענו כי הקב"ה יודע עתיו ורגעיו עד כי יש זמן לכל צרה וצרה כמאמר **לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים** (קהלת ג', א') וכאמרם ז"ל ולא עוד אלא שמטריחים אותי לידע איזה גזירה כו' (שבת קמ"ה, ב'). ולכן מבשר לנו משה רבינו ע"ה ואמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה כלומר בראותך כי הצרות באות מעורבות כלולות ומשותפות או תדע ושבת עד ה' אלהיך, וזהו באחרית הימים כלו' אז כביכול הקב"ה מריק כל הכלים אז ושבת עד ה' אלהיך והבן:

ופעם אמרנו על דרך מוסר קודם ראש השנה בהספד שני ת"ח שמתו ביום אחד כי שלמה המלך ע"ה אמר **אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע** (קהלת ח', י"א). הכתוב בא להבינינו איך לא נירא מאימת הדין שלמעלה וכמה יגדל מורא ופחד דינו ומשפטו של בו"ד, לזה השיב ואמר כי הנידון לפני בו"ד אם יתחייב בדינו הלא מיד נראה לעין כל סימני הדין אשר דנוהו השופטים, כי הלא יתנוהו בבית האסורים ולימים מספר יוציאוהו ויגמרו דינו ויעשו בו או חרב או חנק, וכל הרואים את דינו והשומעים את משפטו ישמעו וייראו יפחדו וירעדו. לא כן משפטי ה' יתברך אם אמנם לא אחד בהם שלא יצא דינם ביום הדין עכ"ז ביום הדין עצמו כולם שוים כאחד כטוב כחוטא, כזכאי כחייב, אין שום סימן בהם וכולם ילכו לאהליהם שמחים וטובי לב, ואם כי באמצע השנה יראו באחד דין אשר דנו אותו בר"ה ויפחדו וישימו לב עכ"ז באמצע השנה אין הזמן גורם כ"כ אל ההתעוררות כאשר בימי הדין, ובטרם יגיעו ימי הדין הלא בין כך ובין כך כבר נשכחו הדברים מליבו ויהיה ר"ה

והוא יעמוד בבהכנ"ס בלא מורא ובלא פחד. וזהו אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה ע"כ מלא לב בני האדם בהם לעשות רע, אבל כל זה יתכן על המקרים העוברים באמצע השנה, אבל אם יפגע דינו של הנידון באחרית השנה אשר משפטו ודאי יצא בר"ה של אשתקד אז ודאי ייראו כל אדם ויגידו פועל אלהים כו'. וזהו בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך.

ונשאתי על זה משל לסוחר גדול היה לו ב' משולחים אחד היה נוסע לללייפציג לקנות משם סחורה, ואחד שהיה נוסע עם הסחורות למכור בעיירות, ומעולם לא ראו המשולחים זה את זה והיה זה מביא סחורות רעות והיה קשה על המשולח השני למכור אותם, ולהוכיח אותו על פניו לא היה יכול כי לא השיגו כל הימים, פעם אחד פגעו זה בזה התחיל להוכיח אותו על שהוא בוחר סחורות פחותות כאלה והוציא אותם מאמתחתו והניח אותם לפניו לאמר איה עיניך ואיה הבחנתך איך לקחת סחורות כאלה אל ידיך.

הנמשל כי אם היה האדם מעלה על לבו הצרות העוברות עליו באמצע השנה אשר כלם באו לידו ביום ר"ה ודאי היה ירא וחרד על נפשו והיה נותן לב להתבונן על הימים הבאים, רק השכחה עולה ביניהם היינו בין יום הדין ובין הזמן שנתקיים הדין אבל אם יקרה מעשה הדין וקיומו באחרית השנה הלא הוא ממש כמו המשולחים הנ"ל שפגעו זה את זה פנים אל פנים:

עוד באור ע"ז כי משה רבינו ע"ה מסר סימן לישראל על זמן שיצעקו אל ה' לכלכלם לחם רעבונם ולא ישיגו מבוקשם ויבואו עי"כ להרהר ח"ו אחר מדותיו של הקב"ה כי הלא הוא שומע תפלות כל פה, ע"ז בא ואמר בצר לך כו' ושבת כו'. והוא על דרך שר גדול אשר בנו חטא עליו חטאה גדולה, ומפני ההכרח גרש אותו אביו אל ארץ אחרת למרחקים, ויען כי רחמי האב גדולים מאד על בנו באיזה פנים שיהיה, היה האב שולח לו ביודעים ובלא יודעים מתן בסתר כדי שלא ימות ברעב היה שולח לו בכל שבוע או בכל חודש מספר ידוע שיוכל לכלכל את רעבון נפשו, ויהי כי ארכו הימים והשר הולך בפנים זועפות כי נעצב אל בנו ולכתוב אליו שיבוא לביתו אין זה מדרך הכבוד איך אחר מעשים מגונים שעשה לו בנו ילך עוד אביו ויפייס אותו, והיה הולך במר לבו ונאכל חצי בשרו ויקרב אליו אחד מהשרים היושבים לפניו ויאמר לו אדוני אני מכיר בך ואני יודע את אשר בנפשך כי יש לך געגועים על בנך ולכתוב אליו אגרת אין זה נאות אל כבודך, אבל שמע נא איעצך והנער יבוא מעצמו גם אם לא תכתוב אליו דבר, לאמר הלא נפשי יודעת מאד כי פרנסת בנך בימים האלה ודאי רק מידך היא גם כי לא תגלה זאת

לעיני אנשים עכ"ז הדבר מובן כי מאין הוא חי, לכן כל עוד אשר ארוחת שלחנו לפניו הוא יושב שמה וסובל עלבונו, עתה השב נא ידך אל חיקך ולא תשלח לו מהיום דבר על פרנסה וכאשר לא ימצא תחת ידו בהכרח יכניע לבבו הערל ויבוא אליך ויפייס אותך להשיבו על שולחנך.

הנמשל כי בעת החורבן גברה מידת הדין עלינו עד כי נתקיים בנו מאמר **שלח מעל פני ויצאו** (ירמיה ט"ו, א') ונתרחקנו מעל אדמתנו ואבינו שבשמים הלא רחמיו מרובים ובכל צרתנו לו צר ובהכרח גם היום הוא מכלכל אותנו ונותן לנו די מחיתנו, גם אם לא בסבות קרובות הנה הוא בסבות רחוקות, ועכ"פ הוא מפרנס אותנו שלא נמות ברעב ח"ו. אמנם עתה בראותנו כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב עניים ואביונים מבקשים לחם ואין אין זאת כי אם געגועים של אבינו שבשמים גדולים מאד כמאמר מה לו לאב שהגלה את בניו (ברכות ג') ושיבוא הקב"ה ויפייס אותנו אחר המעשים ואחר הנאצות הגדולות אשר עשינו לפניו זה ענין בלתי נאות, לכן אין עצה אחרת רק זאת שהוא פוסק מלשלוח לנו מחיתנו למען נתעורר אנחנו לקום לבוא אל מלכנו יתברך להתחנן לו להשיבנו אל מעון מקדשו. וזהו בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה כו' ודאי יש לו יתברך געגועים גדולים על בניו, ושבת עד ה' אלהיך והבן:

והמופת הזה שאמרנו מצאנו אותו ג"כ במדרש (ילקוט תהלים ג') דוד המלך ע"ה אמר ה' פעמים קומה ה', אמר לו הקב"ה דוד בני אפילו אתה מקימני אלף פעמים איני קם ואימתי אני קם כשאראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים, הדא הוא דכתיב משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' (רמז תרכ"ז). ממש כדברי המשל שזכרו ז"ל על בנין המשכן למלך שהלך מביתו והעם מצפים על בואו ואימתי הם יודעים שיבוא בקרוב כשהם מכבדים את ביתו ואת אפריון שלו והוא מעלה אבק ידעו הכל כי בקרוב יבוא. כן ממש בראותנו עניים נשדדים ואביונים נאנקים תדע ובחנת כי קרוב יום בואו, לכן מכבדים ומטהרים מקום תחנותו כמאמר אשכון את דכא כו':

חלק יד

או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (ד', ל"ד).

המשורר ע"ה אמר **אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם** (תהילים קמ"ד, י"ב) רצונו לבאר בזה שבח הכנסת ישראל כי הנה לכוף אילן בזקנותו ולא ישבר זה לא תמצא כ"א לעתים רחוקים וע"י סבות גדולות וביגיעות רבות, וכאשר תמצא אילן כפוף בכפיפות משונות תדע נאמנה כי מנעורותיו בעודו רך היה כפוף כן, כי אז כמה שירצו יכלו לעשות בו וכפפו אותו כן וגם כי הזקין לא סרו הכפיפות ממנו.

כן תאמין כי רחוק מאד להוציא יקר מזולל אותו שנתגדל מנעוריו בתאות גדולות ובחצי ימיו יעזבנו ויהיה נוצר תורה שומר מצוה, וגם אם תמצאנו לפעמים אבל רחוק הדבר מאד, כי אין כאל ישורון לייסד אומה שלמה בין העמים כמאמר שלפנינו או הנסה אלהים כו' (עי' מנורת המאור פרק ז' מכלל הב' נר א') ולכן היה הקב"ה בעצמו עמנו מעת צאתנו ממצרים עד בואנו לארץ ישראל אשר שם כבר היינו בנויים ועומדים על מעמד נכון מוכתרים ומלובשים בתורה ובמצות וחקים ומשפטים ישרים. וזהו אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם כי מלידה ומבטן היה להם החינוך הטוב לגדלם ולחנכם אל הטוב והישר.

חלק טו

אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו (ד', ל"ה).

והמאמר מפליא מאד עיני הרואים כי אם כל העם זכו לראות כבודו יתברך א"כ מה בקש מרע"ה הראני נא את כבודך.

אמנם אמתת הענין בזה כי גם מה שנאמר באצילי בני ישראל **ויחזו את האלהים** (שמות כ"ד, י"א) גם מאמר ראתה שפחה על הים כו' (מכילתא בשלח פרשה ג') לא שהם ראו בעיניהם מהות כבודו יתברך כי כבר נאמר כי לא יראני האדם וחי, היינו המלאך שהוא נקרא חי ג"כ לא יוכל לראות את כבודו יתברך (עי' רמב"ן) אבל הפי' בזה ממש על דרך אחד יש בידו חפץ וחבירו טוען כי החפץ הוא שלו וזה מראה לו לפניו את החפץ לברר לו שאינו שלו, דרכו ומנהגו שלא להראות לפניו כל החפץ כי אם אפס קצהו מה שיספיק לו להכיר דבר אמת שאינו שלו.

וזהו אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, כלומר את זאת ראו והשיגו כי הוא יתברך הוא מה שאי אפשר להשיגו. וזאת היא ההשגה הנפלאה שאנחנו מחכים עליה לעתיד כמ"ש השל"ה הקדוש בפירוש התפלה שלו על מאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו כו' אז יפתחו מעיני החכמה ויהיה מושג להם מהותו יתברך שאי אפשר להשיגו, כמאמר תכלית מה שנדע הוא מה שלא נדע עכ"ל. השיעור הנפלא מן גבול ההשגה הנפלאה הזאת השיגו במעמד הנבחר ולא יותר כי יותר מזה אי אפשר עוד, וזהו אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים כו' ולא יותר, והבן בזה:

חלק טז

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא (ה', י"א).[435]

[435] דע כי הכתוב שינה פה את לשונו ממה שכתב בדברות הראשונות כי שם נאמר לא תענה ברעך עד שקר ובדברות האחרונות נאמר לא תענה כו' עד שוא. ויפה אמר הרב מו"ה אלי' מ"ץ דפה ז"ל כי הכתוב רמז על מאמר חז"ל (מכות ה', ב') אם מתקיימת עדות בשנים כו' לא בא הכתוב אלא להחמיר על השלישי שאם הוזמו שנים יש

עיין מה שכתבנו למעלה פרשת נשא על מאמר איש כי יפליא לנדור כו', מובא שם מאמר המדרש את ה' אלהיך תירא שתהיה כאותן שנקראו יראי אלהים, ומי הם אברהם ואיוב אותו תעבוד כו' ובשמו תשבע אם יהיו בך כל המדות הללו אז בשמו תשבע ואם לאו לא תשבע. הבאתי שם מ"ש הרמב"ם ז"ל מצוה ז' מספר המצות להשבע בשמו כשיצטרך לקיים דבר מהדברים כי בזה תהיה הגדולה והכבוד והעלוי. היינו שזה מופת על הנשבע שהוא אוהב את ה' יותר מכל מחמדיו כי כן טבע האדם שיהיה על דל שפתיו לישבע בדבר שהוא חביב עליו ביותר. כמו מי שחלה לו בנו יחידו והוא צריך לישבע הלא ישבע ויאמר כן יתרפא בני מהרה, וכדומה ממקרי זמניות אשר יעיקו אותו ישבע בהם, וא"כ העוזב את כל עסקיו ואינו נשבע רק במאמר ה' בזה הוא מרומם ומנשא שם שמים. ויפה הזהיר עתה לא תשא, כמו לא תשא את ראש בני ישראל כלומר לא תרומם שם הקב"ה לשוא לישבע על שקר:

חלק יז

שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך, ששת ימים תעבוד כו' **למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה' לעשות את יום השבת** (ה', י"ב-ט"ו).

כבר התעוררו הראשונים ז"ל על שנותו את טעמו מטעם האמור בדברות הראשונות, כי בפרשת יתרו אמר הכתוב בטעם מצות שבת **כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו** (שמות כ', י"א) א"כ מצות שבת הוא זכר לחידוש עולם ופה אמר הכתוב שהוא זכר ליציאת מצרים.

עוד ראוי להתעורר על מאמר ששת ימים תעבוד ועשית כו' כאלו הוא מצוה את האדם שיעבוד בששת הימים ולעשות בהם כל מלאכה הלא לא בא הכתוב רק לאסור המלאכה ביום השבת, א"כ לא היה לו לומר רק ביום השביעי תשבות.

גם ראוי לבאר מאמר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך כי אם להשוות את העבד להיות אתו במנוחה היה מהנכון לומר למען ינוח עבדך ואמתך עמך, ומלת כמוך תתפרש על איכות המנוחה.

ולבוא אל באור הענין נזכיר מאמר המשורר ע"ה **בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה** כו' (תהלים ל"ז, ג') ובגמרא: מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה אני ברי' וחברי ברי'

דין הזמה גם על השלישי והאזהרה על זה הלא היא כתובה במאמר זה לא תענה ברעך עד שוא, היינו עד השלישי הוא עד בחנם כי גם בלא עדותו על השקר יש שנים מעידים על השקר:

כו'[436] כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני אין אני מתגדר במלאכתו (ברכות י"ז, א'). באור זה דע כי ההבדל בין עובד אלהים לאשר לא עבדו כי הצדיק מאמין בה' כי כל יכול הוא ואין מעצור לה' להושיעו להחיות נפשו גם בלא מלאכה ועסק כמו שאמר רשב"י ע"ה אפשר אדם חורש בשעת חרישה כו' וגם כי הרבה עשו כר' שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם (ברכות ל"ה) כי כמעשיו עשו אבל למדרגת אמונתו לא הגיעו, כי אם היה לבבם שלם עם ה' כמו לב רשב"י הי' עולה להם כמו שעלתה בידו, וא"כ היודע והמאמין את זאת הלא העסקים שהוא עוסק בהם בימי החול כמשא כבד יכבדו ממנו ולא יעשה אותם כ"א ע"ד חק וגזירה כמאמר **למען יברכך ה' אלוקיך בכל מעשה ידיך אשר תעשה** (דברים י"ד, כ"ט) ממש כמו האב הגוזר על בנו לחטוב לו עצים שעה אחת ואם לא יעשה כדבריו לא יתן לו ארוחתו, וגם כי הנער מקים גזירת אביו עכ"ז הוא עליו למשא כי נפשו יודעת מאד כי באמת גם אם לא יעשה לאביו מאומה מן המלאכות עכ"ז באהבתו ובחמלתו לא יחסר נפשו מכל טובה, לא כן אותו שהוא מקטני אמנה וכל משען לבו רק על מלאכת ידיו ופועל כפיו, הוא מלאכתו ערבה עליו מאד כי ע"י המלאכה חית ידו ימצא.

ההבדל השני כי אותו אשר עינו ולבו רק על תאות העוה"ז מלאכתו ערבה עליו כי יאכל וישתה וימלא תאות לבו שזהו תכלית מציאותו כפי דעתו הנבלה, כמ"ש הר"ת בספר הישר שלו: הרשעים חיים כדי שיאכלו וישתו, והצדיקים אוכלים כדי שיחיו, כי עינם ולבם רק על התכלית לעשות רצון בוראם להקים דברי התורה והמצוה. וההבדל ביניהם ממש על דרך שנים עושים במלאכה אחד עושה מלאכה לעצמו והשני עושה מלאכת שכנו, כי דרש אותו ומבקש מאת פניו שיעזור לו במלאכתו היום, ולמחר יעזור הוא אליו, כענין שמור לי ואשמור לך, וההבדל ביניהם נראה לעין כי המלאכה אשר זה עושה לעצמו תערב עליו המלאכה וחביבה בעיניו היגיעה, אבל בעושה מלאכת שכנו אין המלאכה ערבה עליו עתה כ"א הוא מצפה לגמול כי למחר יגמול שכנו עמו. כן מדת הצדיקים שמלאכתם אינה ערבה להם מפאת עצמותה כ"א עוסקים בה ע"ד הגמול היינו כי יחשבו בנפשם הלא כאשר יאכלו וישתו ויחזקו את גופם יהיה בידם כח לעשות חיל

[436] אני בריה וחברי בריה וכו'. וע"ד הפשט נראה בכוונת זה המאמר מהעוסק במלאכה או במו"מ ומספיק צרכי ת"ח העוסק בתורה, עליו אמר וחברי בריה לא נגרע ערכו מערכי כישכר וזבולון, ועוד אני מלאכתי בעיר בביהמ"ד בנחת והוא מלאכתו בשדה לחורב ביום ולקרח בלילה, וראוי הוא לשכר יותר ממני, ואם שאני משכים למלאכתי גם הוא משכים למלאכתו כדי לפרנס אותי, ושמא תאמר כי הוא אינו יכול להתפאר שעוסק בתורה כמוני, ע"ז אמר כשם שהוא אינו יכול להתגדר במלאכתו שאין אני עוסק בדרך ארץ רק הוא מפרנס אותי ואך על ידו אפשר בידי לעסוק בתורה, ואם עכ"ז תאמר שאני מרבה והוא ממעט כי העסק בתורה הוא מרובה נגד העוסק בדרך ארץ ומספיק לאחרים כמאמר אבל ת"ח עצמו עין לא ראתה כו', הלא שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט כו'.

בתורה ומצות אבל לולא זאת היתה המלאכה והפרנסה עליהם למשא כי הצדיק יודע ואינו מסיר מלבו מאמר כי לא במותו יקח הכל ולא לו יהיה הזרע ולמי הוא עמל ומחסר את נפשו מטובה.

זהו מאמר בטח בה' ועשה טוב היינו עבודת ה' ומצותיו, ובמלאכת הארץ תהיה רק כאותו שעושה במלאכת שכנו, וזהו - שכן ארץ ורעה אמונה, והמופת על הבוטח השלם הזה גם כי הוא דבר המסור אל הלב עכ"ז גם בעיני בשר תראה ותבחון ענינו בעת כניסת השבת כי אם עושה מלאכתו בששת ימי המעשה כעובד במלאכת אחרים ועבודתו לו למשא והוא כעבד ישאף צל ומקוה כל השבוע לאמר מתי יגיע יום השביעי יום שבת מנוחה, לא כן אותו אשר מלאכתו ערבה עליו בששת ימי המעשה כפי ערבותה בחול כן ימר לו בשבת כי הלא ישבות ממלאכה ועסק ואינו מרויח כלום והוא אוכל ואינו עושה.

וזהו מאמר כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי היינו תורה ומצות כי דומה בעיניו שיוכל לחיות בלא הם וידמה בלבו כי מלאכת התורה והמצות אינה מלאכה אשר לעצמו כ"א מלאכת שכנו. כן להיפך הצדיק יערב עליו וינעם לו רק עבודת הקודש כי נפשו יודעת מאד כי הקנין המעולה הזה קנה לעצמו והוא ילוהו לבית עולמו. לא כן מלאכת עוה"ז כמשא כבד יכבד ממנו.

זהו מאמר שמור את יום השבת לקדשו ענין שמירה הנאמר בדבר העבר הוא שמירה ממש, אבל מאמר שמירה הנאמר על העתיד יתבאר מענין תוחלת כמו **ואביו שמר את הדבר** (בראשית ל"ז, י"א) כאומר מתי יהיה הדבר המקווה הזה, כן מאמר שמור את יום השבת יתפרש ג"כ שתהיה במדרגת - ורעה אמונה כמו שזכרנו, היינו שיצפה כל ששת הימים על יום הקדוש הזה. וסידר לפני האדם והכין לפניו הדרך לבוא אל בחינה זאת ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך היינו שתהיה במלאכתך רק כעבד העושה במלאכת אחרים אשר באין ספק משפט העבד לעמוד על המצפה הוא מצפה ומחכה מתי יגיע יום המנוחה והמרגוע.

וזהו לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך כו' למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, כלומר למען שלא ישבות העבד שביתה עודפת על שביתה שלך, כי כאשר לא יערב לך יום השבת ושביתת המלאכה הלא תהיה כל היום ההוא וכל הלילה במר נפש מאד, משא"כ העבד הוא הלא ישבות מנוחה שלמה כי הוא אוהב את יום השבת מאד, ואיך יערב לך זאת שתהיה שביתת העבד יותר מקובלת מהשביתה אשר תשבות אתה, וזהו למען ינוח עבדך ואמתך כמוך שתהיה מנוחת שניכם שוה. והוסיף ואמר זכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם כו' על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום

השבת, כלומר זכור נא כי היית עבד במצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ואז כמה ערבה לך המנוחה כי נשברו מוטות עול העבודה מעליך על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת כלומר על הדרך הזה ועל דמיון כזה עצמו צוה ה' לעשות את יום השבת שתהיה המנוחה ערבה עליך (והשלמת הדברים תמצא למעלה פרשת יתרו), והענין נכבד.

חלק יח

ובנביא: **קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם ואותי יום יום ידרושון** גו' **למה צמנו ולא ראית** גו' **הן ביום צמכם תמצאו חפץ** כו' **הלא פרס לרעב לחמך** כו' **אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי** גו' (ישעיה נ"ח, ג'-י"ג).

ואין קשר אל המאמרים האלה בהשקפה הראשונה, כי מה ענין שבת אל הענין הזה.

ונקדים מאמר **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים** כו' **ועתה אם שמוע תשמעו בקולי** גו' (שמות י"ט, ד'-ה') הנה תלה הכתוב השמיעה בחורבן מצרים והבנת הדבר הוא כך משל אם תראה אחד שובר כלים ונותן אותם ליד צורף הלא תשפוט כי רצונו שיעשה הצורף כלי אחרת היותר חשובה, והוא מקלקל על מנת לתקן.

הנמשל אמר הקב"ה תנו דעתכם מה אני חפץ לעשות מכם אחר אשר קלקלתי והחרבתי אומה גדולה בשבילכם, בע"כ חפץ אני שתהיו אתם יותר חשובים מהם ומהמונם, כי אין הקלקול רק על מנת לתקן וכן מה שצוה יתברך על התענית היינו לקלקל הגוף ודאי כל ישעו וכל חפצו יתברך שתצא מזה פעולה טובה לתקנת הנפש ואז יהיה כדאי לקלקל ע"מ לתקן.

זהו שהשיב יתברך על שאלתם למה צמנו ולא ראית בו' הן ביום צמכם תמצאו חפץ מבלי פעולה אחרת שיצמח מזה והעסק נשאר רק מקולקל. הכזה יהיה צום אבחרהו, התפלא ואמר איך יעלה על דעתכם שיחפוץ השם יתברך בכך הלא הוא יתברך לא יחפוץ בהשחתת העולם ולא שישחית האדם א"ע, ובע"כ כל רצונו על מנת לתקן כפלים מהקלקול. ומעתה בא הכתוב וביאר להם מהות הפעולה שיצמח אל האדם מתעניתו, ונשא משל על זה ואמר - הלא פרס לרעב לחמך, היינו כי ביום התענית יתן אל לבו לאמר למה ארויח לעצמי במה שלא הוצאתי היום על ארוחת שלחני הלא טוב לתת לחמי אשר אצלתי מפי ליד עני הבא ראשון. וזהו - הלא פרס לרעב לחמך, הלחם והסעודה שהיה ראוי לך לאכול אם לא קראו צום, אז ועניים מרודים תביא בית כי בעצמך תלך ותבקש להביא עניים למען יאכלו הם את סעודתך ואז כאשר ישב העני אצלך שעה או שתים מסב על שולחנך באין ספק תראהו איך הוא ערום ויחף ותחמול עליו ותלביש

אותו כפי יכלתך. וזהו הלא פרס לרעב לחמך כלומר הלא זאת תבין בעצמך שנכון וישר שלא תרויח על ידי התענית רק לתת ארוחתך אל העניים הרעבים והצמאים ואז עניים מרודים תביא בית תשתדל בעצמך לבקש אותם שיבואו לביתך ויסובב מזה עוד כי תראה ערום וכסיתו כו', ואם כן ראה כמה פעולות טובות תעשה עם העני, ומי מביאך לזה מה ששמת לבך להאכילו סעודתך הנשאר לך מן התענית ואם כן הרבה ריוח והצלה היה לך מן הצום שלך כי החיית נפש נכאה במאכל ומשתה וכסות. ומעתה זה יהיה לך משל ואות אמת כמה תוכל להרויח עוד ע"י התענית כי הלא כבר ידענו אשר שורש כל המרי נצמח ע"י ביטול תורה כאמרם ז"ל אם רואה אדם כו' יתלה בביטול תורה כי האדם מטריד עצמו כל היום תמיד בעסקים שונים להזמין לו פרנסתו ואינו דורש לנפשו לאמר בואו חשבון כמליצתם ז"ל בואו ונחשוב חשבונו של עולם כו' (בבא בתרא פ"ח) ולבדוק עצמו אם זך וישר פעלו או פעלו לניצוץ. וביום התענית ראוי לשעבד הזמן הזה שלא לעסוק בדבר מעסקי הגוף כי אינו צריך לאכול ולשתות והוא פנוי לעסוק כל היום בתורה ומוסר, ולעשות חשבון הנפש על הימים שעברו ועל הזמן שעברו עליו מן החיים, לאמר הלנו הוא כו' וכאשר יעשה החשבון על הזמן העבר יתגל ערותו ותראה חרפתו הלא החי יתן אל לבו להיטיב דרכיו ומעלליו מהיום ההוא והלאה ולהסיר מעליו הבגדים הצואים להלביש עצמו מחלצות, לבוש הוד והדר מהוד התורה והמצות, ואז יראו עיניו מה שהרויח מיום התענית. וזהו - אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כו' היינו כי ע"י שישים את לבו ביום ההוא אל היראה ואל המוסר זה לו לאור עולם וארוכתו מהרה תצמח.

וכדמיון הזה יתנהג גם כן ביום השבת כי ביום זה הוא פנוי ממלאכה ועסק, אז יקח מועד למישרים לתורה ולמוסר והוא דומה בסגולתו לסגולת יום התענית, ולכן הסמיך ואמר אם תשיב משבת רגלך כו':

חלק יט

למען ינוח עבדך ואמתך כמוך (ה', י"ד).

הטעם בזה עיין מה שכתבנו למעלה (פרשת בא) בבאור מדרש ז"ל החודש הזה לכם ר"מ אומר לי ולכם הגאולה כו' ותהא שמחתכם שלמה אפילו מי שהוא עני כו' תמים לשמו של הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו. והמורם בדברינו שם כ"א ישמח העשיר ויתעדן בטובה שהשיג מאת ה' הנה בזה יאדיב נפש העני, ותהיה אנחת האביון כפולה, כי יביט העני ונכה רוח אל עצמו ואל בשרו איך הוא ריק מכל, א"כ יהיה בתענוגי העשיר ב' פעולות הפכיות משמחות אותו ומעציבות את אחרים, וזה היפך הוראת תמים

שהוא כענין שמחתי ושימחתי, וזהו שתהיה שמחתכם שלמה אפילו עני שבישראל כו'. וא"כ ביום השבת אשר רצונו יתברך שינוח האדם מנוחה שלימה ותמימה, הזהיר ואמר לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך כו' ועבדך ואמתך כו' למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. לאמר שלא תהיה כאותם אשר בעת שמחתם מייגעים עבדיהם וסוסיהם ובהמותיהם, ואם היתה המלאכה אסורה רק לעצמו הלא היה בפעולת השבת שתי קצוות, מנוחה לעצמו ויגיעה לאחרים, כי היה מעמיס מכל מלאכתו על עבדיו ובהמותיו והקב"ה הוא תמים ומעשיו תמימים.

וזהו מאמר המדרש תמים לשמו של הקב"ה שתהיה שמחתכם שלימה אפילו עני שבישראל כי כאשר השמחה היא רק לעשות נחת רוח לאביו שבשמים הלא יזכור לשמח גם את העניים, כי גם המה בנים לאבינו יתברך ואב אחד לכולנו. ועי' למעלה (פ' בהר) מה שכתבנו בבאור מאמר המדרש **וכי ימוך אחיך** הדא הוא דכתיב **מלוה ה' חונן דל** כו' (משלי י"ט, י"ז).

חלק כ

ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו כו' **ועתה למה נמות** כו' (ה', כ"א-כ"ב). עיין למעלה סוף פרשת אמור בארנו הענין, על דרך יפה אף נעים דורשהו משם, ויערב לך:

חלק כא

קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו כו' **וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר ה' אלי כו' היטיבו כל אשר דברו, מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי ולשמור את כל מצוותי כל הימים** (ה', כ"ד-כ"ו).

וראוי להבין מאמר כל אשר דברו מה הורה בזה, גם במאמר מי יתן והיה לבבם זה להם מה הוראתו במלת זה.

אבל דע כי הנה האדם צריך לב' דברים, א'. דעה טובה וישרה למען דעת איזה דרך ישרה שיבחור לו, ב'. הרצון שיאבה לשמוע אל דברי מורו ומלמדו, כ"א לא יאבה לו ולא ישמע אליו מה תועיל אליו הידיעה אשר יודיעהו המורה. וא"כ יצטרך המורה שתמצאינה בו ב' מעלות, א'. שיהיה חכם ויודע דעת להשכיל אמתת כל מעגל טוב, ב'. שיהיה נשוא פנים להפיץ קרני אור יפעתו מזהרי יראתו וקדושתו ושיהיה קרנים מידו אל העומד נכחו ושומע את דבריו שיקבלם באהבה עד שלא יסורו ממנו לעולם, והנ"מ הראשונה יכולה היא להעשות גם ע"י שליח או ע"י אגרת שיכתוב לו לאמר כזה וכזה תעשה (עי' זוהר וישב קצ"ב, א') אכן המעלה הב' לא תקום ולא תהיה בלתי אם ישמיע דבריו בכבודו

ובעצמו אז בהכרח תהיה נשיאות פנים, לא כן אם ישמיע דבריו ע"י שליח והשליח אינו ראוי לנשיאות פנים לא יהיו דבריו נשמעים, אכן אם בפעם ראשונה ילך הוא בעצמו להתראות פנים עם השומע יוכל להיות כי אולי יספיק זיו נגהו ותארו והוד יראתו הזורח מול פני השומע בעת ראותו אותו עד שיקבל דבריו גם שלא בפניו, וזה רק ספק לא ודאי.

וזהו שאמרו ישראל אל משה **דבר אתה עמנו ונשמעה** (שמות כ', ט"ו) כללו במאמר זה ב' הפעולות הנ"ל דבר אתה עמנו למען דעת את אשר יצוה ה' יתברך, ונשמעה היינו כי מוכנים אנחנו לקיים ברצון טוב.

וזהו ג"כ המאמר שלפנינו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו, היינו להודיענו, ואנחנו - ושמענו ועשינו ברצון נפשנו, ע"ז אמר יתברך למשה היטיבו כל אשר דברו רמז על מאמר ונשמעה, אבל מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים, רצה לומר שיהיו נשארים עומדים בהבטחה זו אשר קיימו וקבלו עליהם עתה לקבל דברי גם ע"י שליח:

אמנם להמתיק הדברים יותר נתעורר תחלה על שאלת ישראל ועתה למה נמות כו' ומדוע תלה החשש הזה במאמר ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך כו' ותקרבון אלי כו' שההוראה מזה כי לולא ששמעו הקול מתוך החושך לא היו דואגים לאמר ועתה למה נמות. גם מאמר קול גדול ולא יסף צריך באור כי יש בהוראתו ב' הוראות הפכיות ולא יסף בתוספת נוסף על הקול הנשמע תחלה, ויש בהוראתו ולא פסק.[437]

אמנם דע כי כבר קבלנו מפי חז"ל כל מקום שנאמר בו ברכה אתה מוצא בו חסרון, כמו דגים שהכל צודים אותם ועופות שוחטים הרבה מהם כו'. באור הדברים כי כל חלקי המציאות נמצאו משוערים בשיעור הראוי אל המשער העליון ב"ה כמאמר **מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ** כו' (ישעיה מ', י"ב) וכמו שכתב הכוזרי כמו שאין כבוד לחכמה עליונה אם תמצא חסרון בהנבראים, כמו כן אם תמצא

[437] מאמר קול גדול ולא יסף ודע כי רז"ל במדרש (סוף יתרו) בארו מאמר זה ואמרו כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווח עוף לא פרח שור לא געה כו', אלא העולם שותק ומחריש כו' כדי שידעו הבריות שאין חוץ ממנו, ואמר אנכי ה' אלהיך, ולעתיד לבוא כתיב אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעי' נ"א, י"ב). ביאור זה דע כי כבר כתבנו (בחלק הראשון פרשת וישלח על מאמר ויותר יעקב לבדו) בבאור מאמר ועברתי בארץ מצרים כו' עד אני הוא ולא אחר כי הנה כל חלק נבדל הוא נמשך אחר הכלל עם התקרבותו אליו כמו שאנחנו רואים בהתקרב נר קטן אצל לבת אש ידעך אור הנר כי כח יקוד הלהב הגדול ימשוך וישאף חלקו אליו עיי"ש השלמת הדברים ובחבורנו על ההגדה. והוא הטעם והיא הסבה אל העדר כל הקולות בעת נתן ה' יתברך את הוד קולו כי בהשמע קול אלהים חיים המשפט שיתבטלו כל הקולות אשר בעולם שהם חלקים קטנים מקולו של הקב"ה ואין להם מציאות במקום הקול האמתי, וזהו קול גדול ולא יסף ר"ל שאין עוד בלעדו וממנו לא ימצא כ"א ע"י השתלשלות המדרגות. וכן לעתיד יגלה הקב"ה כבודו לעין כל נאמר ג"כ הס כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו (זכריה ב', י"ז). וזהו אנכי אנכי הוא מנחמכם כמבשר ואומר כי כאשר יגלה הקב"ה כבוד מלכותו ויחשוף זרוע קדשו, האלילים כליל יחלוף, ולא ישאר בעולם כ"א איש דכא ושפל רוח כמאמר ואל זה אביט אל עני ונכה רוח כו' (ישעיה ס"ו, ב') וזהו שאמר אחר כי אנכי אנכי הוא מנחמכם א"כ מי את ותיראי מאנוש ימות כו' ותשכח ה' עושך כו':

יותר מהראוי ללא צורך. וא"כ כל מקום שנאמר בו ברכה הוא מסבת החסרון שמחסרים ממנו ומההכרח אל הברכה להשלים ולמלאות החסר שיעמוד הדבר על שיעורו הראוי לו.

ומעתה דע כי הנה פעולת הדבור הנשמע מפיו יתברך היה מכוון לב' ענינים, א'. להודיענו ולהשמיענו את דבר המצוה כמו אנכי ה' אלהיך כו' להודיענו כי הוא האלהים חיים השליט בעולמו. וכי תאמר כי זאת היתה באפשר להשמיענו גם ע"י אחר ע"י שליח וממוצע והיה דבור בלא קול ע"ז העיר אותם משה רבינו ע"ה על דבר התועלת הב'. והשיב להם על שאלתם דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים כו' ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם כו' ר"ל כי הלא כוונתו יתברך להשריש בלבנו היראה הטהורה וכמו שזכרנו למעלה.

ומעתה יתבאר המשך הכתובים אשר בהשקפה ראשונה המאמרים סותרים זא"ז כי אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי וא"כ איככה דאגו ואמרו ועתה למה נמות. אמנם תשובתם בצדם כי אמרו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד, אשר מאמר עוד מורה שהיו יראים אולי יוסיף ה' לדבר בקול היותר חזק וזה לא יוכלו לסבול. וכי תאמר מאין היתה זאת להם להעלות על לבם דאגה כזאת שיוסיף ה' על הקול ההוא עוד יותר ואם להוסיף יראה בלבבנו, גם זה יפלא כי באין ספק שיער הקב"ה כי יש די בחלק היראה שהכניס כבר בלב השומעים והקול ודאי היה משוער כפי ערך היראה הנדרשת מאתנו. אמנם התשובה בזה כי הקדוש ב"ה ידע שתתמעט היראה מלבבנו בימים הנמשכים כמשפט לבשר ודם ולכן רצה הקב"ה עתה להוסיף על השיעור עד שיספיק גם על החסרון ויהיה נשאר עומד על השיעור הראוי. ומעתה המשך המאמר כך הוא את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף, היינו הגביל יתברך את הקול שלא להוסיף על השיעור הראוי כי אין מהצורך יותר כי לא יחסר לעולם מן היראה הזאת שהשיגו עתה.

וא"כ שני הבאורים עולים לכוונה אחת היינו כ"א לא יחסר לעולם א"כ אין מהצורך עתה להוסיף על השיעור הראוי, אמנם אח"כ ויהי כשמעכם את הקול מתוך החושך שאמרו חז"ל (בילקוט פרשתנו) מתוך החושך סימן לביטול תורה א"כ הוא דבר שיקבל חסרון ברוב הימים א"כ לא יספיק גבול המשוער בשיעור הראוי ובודאי יוסיף ה' על הקול ולכן אמרו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו. והקב"ה הסכים עמהם ואמר היטיבו כל אשר דברו כי כוונו אל האמת שהקב"ה היה רוצה להוסיף על הקול

אשר השמיע תחלה כי אינם בטוחים שישארו על מעמד היראה אשר בלבם עתה כי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי גו' כל הימים:

חלק כב

וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי (ה', כ"ה).

באור זה בהקדים מאמר **ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה וישב משה את דברי העם אל ה' ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם ויגד משה את דברי העם אל ה'** (שמות י"ט, ה'-ט').

הנה רבותינו ז"ל כבר העירו בזה (שבת פ"ז) כתיב וישב משה כו' וכתיב ויגד משה כו' מה אמר לו הקדוש ב"ה למשה ומה אמר משה לישראל כו' ומה השיב משה כו'. ולבי אומר לי כי על דרך הפשט יתבארו הכתובים יפה עם מה שמצאנו במדרש שיר השירים על מאמר **ישקני מנשיקות פיהו** (א', ב') ר' יוחנן פתח קרייא בישראל בשעה שעלו להר סיני (משל) למלך שבקש לישא אשה בת טובים שלח אצלה שליח אמרה איני כדאית לשפחתו אלא רצוני לשמוע מפיו, כיון שחזר אותו שליח אל המלך היו פניו שוחקות ושיחותיו אינן נשמעות, המלך שהיה פיקח אמר דומה שאמרה רצוני לשמוע מפיו, כך ישראל היא בת טובים, השליח זה משה, המלך זה הקב"ה, בשעה ההיא וישב משה את דברי העם אל ה' ומה תלמוד לומר ויגד משה, אלא ע"י שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך ויגד משה את דברי העם אל ה' אמר לו כך תבעו, (פרשה א', י"ד). באור הדברים כי מאמר וישב משה עם מאמר ויגד משה ענינם אחד, בלתי כי מתחלה כאשר שמע מפי ישראל מאמר כל אשר דבר ה' נעשה היה מבין דבר תשובתם כאשר יבין השדכן תשובת הכלה על דבר השידוך אשר הציע לפניה מעיר אחרת היא משיבה בחכמה הלא נראה, והשדכן מבין דבריה הקצרים אשר כל כוונתה לראות פני החתן, וגם הוא חכם ועונה ואומר הלא הוא היום פה בעירנו ותוכלו להתראות פנים אל פנים. כן הדבר כאשר הציע משה רבינו ע"ה את השידוך הנחמד הזה לפני ישראל גם כי השידוך עם מלך מלכי המלכים יתברך שמו לעד היה ערב להם מאד עכ"ז בכל חפץ לבבם היה לראות את החתן הקדוש הזה, ולאמר זאת בפירוש אל השדכן היו בושים בדבר, ע"כ התחכמו ואמרו בקצרה אל משה כל אשר דבר ה' נעשה, ומשה רבינו ע"ה הבין פנימיות התשובה כי כוונתם הוא כאשר ישמעו הדברים מפי ה' יתברך בעצמו אז נעשה. ומשה רבינו ע"ה כבואו לפני הקב"ה היה בוש להוציא הדבר בשפתיו כמו שהבין הוא בדברי התשובה כ"א מתוך שתיקותו ושחיקות פניו היה ניכר כי יש דברים

עצורים בלבו, מה עשה משה וישב משה את דברי העם אל ה' ממש כהמשיב דברים עצורים בכלי כן היו דברי העם עצורים אתו וכאלו הביא הדברים עצמם והראה אותם לפני ה' על דרך המביא אגרת חתומה לאמר קרא נא אתה. ע"ז הורה הכתוב במאמר שלפנינו וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי, כלומר הוא בעצמו שמע אבל אני לא השבתי כמו שהבנתי אני. והקב"ה אשר כל מחשבות הוא מבין אמר אל משה דע כי הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך כלומר אתגלה לפניהם בעצמי אז ויגד משה את דברי העם אל ה' ר"ל אז ביאר תשובתם באר היטב כך תבעו. כי זה הוא ההבדל בין מאמר וישב ובין מאמר ויגד, כי מאמר וישב מורה שהשיב הדברים עצמם בצלמם כמשיב אגרת, ומאמר ויגד יסוב אל המספר ענין עם המשכת הדברים. וזאת תמצא הרבה במקראי קודש, והענין נחמד ונעים:

חלק כג

בגמרא: ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות, בשעה שאמר הקב"ה למשה מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כו' היה להם לומר אתה תן (ע"ז ה', א').

ובהשקפה ראשונה הדבר כמו זר כי כבר מוחלט הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (נדה ט"ז).

אמנם כבר בארנו במקום אחר מאמר **חלקי ה' אמרתי לשמור דבריך** (תהלים קי"ט, נ"ז) כי דוד המלך ע"ה היה כל תפלותיו על יראת ה' ושמירת התורה והמצות יען כי הבחירה בלב קודמת אל התפלה, כי באמון בחירתו בחר להתפלל ולבקש עזרתו יתברך אל התורה ואל המצות ואז גם כי ה' יעזור אל הבא לטהר, עכ"ז טהרתו נקראת על שמו כי הוא הדורש והמבקש והשיג המבוקש. וזהו - חלקי ה' מה שאמרתי לשמור דבריך שאמרתי ובקשתי וחליתי פניך שתעזרני על ככה.

ומעתה יפה הוכיחם משה רבינו ע"ה היה לכם לומר אתה תן ואז גם כי הקדוש ב"ה יעזור להם אבל הלא בחירתם קדמה, וה' יתברך אמר כן רק למען יתבוננו ויתעוררו לבקש ע"ז ולא הבינו זאת לא כמשה רבינו ע"ה במאמר ועתה הניחה לי כו'.

ומעתה נמתיק הענין ע"פ משל לחתן בא אל בית חותנו הגביר לזון על שלחנו והיה מאכיל אותו מאכלים יקרים וערבים כמשפט אהבה חדשה, אמר החתן מי יתן והיה שיתן לי חותני עתה מזונותי על כל ימי המשך שהבטיח לי, כי כעת הוא אוהב אותי בשלימות וכאשר יארכו הימים אולי אקל בעיניו, ויבקש את פני חותנו שישלם לו עתה בעד מזונות בעד כל ימי משך ההתחייבות.

הנמשל המתפלל בלב שלם על התורה ועל העבודה והקב"ה עוזר לו להשלים עבודתו הנה בחירתו הטובה אשר בשעה ראשונה עמדה לו שתהיה עבודתו בכל משך ימי חייו נחשב על שמו, ממש דומה אל המשל הנזכר כי שילם לעצמו בזאת השעה בתפלתו על כל הימים. וזהו מאמרו יתברך מי יתן והיה לבבם זה להם להספיק ולהשלים להם יראה על כל הימים כי עתה אני חביב בעיניהם ואהוב מאד כמשפט אהבה חדשה והלואי שישלמו עתה עבודתם אשר עליהם בכל משך ימי חייהם כי כאשר יארכו הימים תקל העבודה בעיניהם. והם לא הבינו את זאת ולא ידעו איכות המציאות שיוכל אדם לשלם בשעה אחת את העבודה אשר עליו בכל משך ימי חייו ושעה אחת תספיק להם לעולם, לזה אמר היה לכם לומר אתה תן ותהיה עבודתכם מסורה ביד ה' יתברך לעבדה ולשמרה ועל שמכם היתה נקראת. וזהו ולא נתן ה' לכם לב לדעת נוסף על הבחירה, והוא מסבת שלא התפללתם אז, כי אם הייתם שואלים אתה תן הייתם נעזרים עד עולם והיה הקב"ה נותן לכם לב לדעת וכח לעשות חיל, והבן:

חלק כד

ובסמוך: אמר להם הקב"ה כפויי טובה אתם בני כפויי טובה של אותם שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל בני כפויי טובה מאדם הראשון שאמר האשה אשר נתת עמדי (גמ' נדה טז).

עיין תוס' שפירשו שע"כ לא אמרו אתה תן שלא רצו להחזיק לו טובה, וזה רחוק שאין דומה לשאר כפויי טובה שאומר על הטוב שאינו טוב. אבל הנראה כי הוא יתברך אמר מי יתן והיה לבבם זה להם כו' הלא הכל בידו יתברך ומי יאמר לו מה תעשה היה לו לתת להם לב טהור. רק כבר אמרנו כי לבעבור שהבחירה חפשיית ביד האדם כי ע"כ שכר עוה"ב הוא גדול ורב מאד בעבור שהאדם מתגבר על יצרו בבחירתו הטובה, אבל האדם עצמו הלא הוא בבחירתו יכול לבקש ולהתפלל שישיג לב טהור ויאמר אין אנכי עובד על מנת לקבל פרס כמו שאמר החסיד ע"ה **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** (תהלים כ"ז, ד') וכן אמר **לב טהור ברא לי אלהים** כו' (שם נ"א, י"ב). ומעתה הוא יתברך לא רצה לתת להם לב טהור מעצמו כי א"כ לא יזכו לשכר, והם גם הם לא אמרו אתה תן כי אז לא היו ראויים לשכר. ובזאת שגו הרבה כי העובד השלם עבודתו היא הצלחתו ואינו מקוה עוד שכר גדול יותר מזה מה שזכה להיות מהמשרתים את פני מלך הכבוד יתברך, אשר על זה נאמר יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעולם הזה מכל חיי עוה"ב (אבות) רק לא הבינו הטוב אמתי ובזה הם כפויי טובה ממש כמו במן ואדה"ר שאמרו על הטוב שאינו טוב, והבן:

חלק כה

ובילקוט (במקומו): **מי יתן והיה לבבם זה להם** כו' שני פעמים כתוב בספר תהלים **מי יתן מציון ישועת ישראל** וכו' (תהלים י"ד, ז') ובספר שני **מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב אלהים שבות עמו** כו' (שם נ"ג, ז') הרב אמר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כו' והתלמיד אמר מי יתן כל עם ה' נביאים (רמז תתל"א).

באור זה כי הנה מצאנו דבריהם ז"ל במדרש על מאמר ישקני מנשיקות פיהו שחזרו ישראל ממה שאמרו דבר אתה עמם ונשמעה, כי אמרו משה בשר ודם עובר, אף תלמודו עובר מיד חזרו באו להם אל משה, אמרו לו משה רבינו הלואי יגלה אלינו פעם שני הלואי ישקני מנשיקות פיהו. וזהו מאמר התלמיד מי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' בעצמו את רוחו עליהם, והרב אמר מי יתן והיה לבבם זה להם כו' לא שיבקשו עוד גדולות כאלה כי אם מי יתן שיהיו נשארים עומדים על בחינה שהם עתה. ועל שניהם אמר דוד המאמרים הנ"ל תחלה אמר מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ה' הוי' שבות עמו הוא נגד מאמר משה רבינו ע"ה מי יתן כל עם ה' נביאים. ואח"כ אמר מי יתן מציון ישועות ישראל בשוב אלהים שבות עמו לאמר גם כי יהיו נדונים ביסורים לא יהיו נדונים כי אם ע"פ סנהדרין ומציון תצא תורת דינם, כמאמר **קול ה' לעיר יקרא** (מיכה ו', ט') כלומר כאשר הקב"ה מנהיג את ישראל ע"י הקול וע"י הנבואה אז מיוחד לזה עיר מיוחדת ונודעת כמאמר **עיר עז לנו** (ישעיה כ"ו, א') **ירושלים הבנויה כעיר** כו' (תהלים קכ"ב, א').

ועל הנהגתנו אשר בזמן החורבן אמר אחר כך שמעו מטה ומי יעדה, תאר את היסורים ע"ש מטה כנאמר אצל פרעה קח את מטך. ובמדרש: (שמות רבה ג') **בדברים לא יוסר עבד** (משלי כ"ט, י"ט) מה עושים לעבד רודים אותו במקל, ואמר בזה אם אין רצונכם לשמוע בקולי שתהיה הנהגתכם ע"י הקול ותצטרכו להתנהג ע"י יסורים עכ"פ שמעו מטה ומי יעדה היינו מי הוא שסיבב עליכם כן. וזהו מאמר המדרש (ריש עקב) אמר הקב"ה הכל מוכן לעשות תשובה ואני דורך גיתה של אדום בעקב רגלי, אימתי והיה עקב תשמעון כלומר כי כאשר נשוב אל מעמדנו הראשון לעבוד את ה' מצד שמיעת קולו כמ"ש והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם כו' לא מחמת יסורים אז על אדום אשליך נעלי כמאמר **לו עמי שומע לי** כו' **אז כמעט אויביהם אכניע** כו' (תהלים פ"א, י"ד-ט"ו).

עוד אחשוב בכוונת מאמר הילקוט כי הנה מה שאמרו ישראל דבר אתה עמנו ונשמעה ולא רצו לשמוע מפי ה' יתברך בעצמו כי הרגישו בעצמם ובמדרגתם כי אינם ביכולת

לסבול שמיעת הוד קולו יתברך. אבל הקב"ה היה רצונו שיבטחו בו ויתן להם כח לשמוע הדברים כי אין מעצור לה' להושיע והם לא רצו לסמוך על מה שהוא למעלה מכח הטבע.
מעתה ימתק המאמר כדבש למתוק משל לעשיר שהיה בנו סמוך על שלחנו של עצמו והיה מתפרנס מיגיעו ולא רצה ליהנות משל אביו מאומה, והגיעו הימים שהתחתן האיש הזה עם קצין אחד ולא היה סיפק בידו למלאות ההתחייבות שהבטיח וביקש את פני אביו שישתדל לדבר עם מחותנו לבטל ההתקשרות כי אין בכחו להתקשר עם קצין בעם עד כי התקשר אח"כ עם איש אחד והתחייב רק מקצת ממה שהבטיח אל הראשון, ולימים ירד עוד ממעמדו עשר מדרגות ולא היה ידו משגת גם להשלים התחייבות אשר אל השידוך הזה אז בהכרח הסיר מסוה הבושה מעל פניו ויבקש מאת אביו שיעזור לו וימלא ידו לשלם ההתחייבות, ויאמר אליו אביו הסכלת עשה כי אחר אשר אתה צריך לקבל טובה מאביך טוב טוב היה לך לבקש את פני בעת שידוכים הראשונים כי אין מעצור לי להושיעך בכל משאלותיך רק אתה רצית להסתפק משלך הלא עתה ראה כי גם על המעט הזה אין ידך משגת.
הנמשל הקב"ה אמר מי יתן והיה לבבם זה להם כו' מחמת שלא רצו לסמוך עצמם על עזר מהקב"ה שהיא למעלה מן הבחירה וייטב בעיני ה', כי טוב מעט בכוונה כפי כחם וכפי בחירתם וזהו הטיבו כל אשר דברו, אבל בתנאי מי יתן והיה לבבם זה להם שיתקיים כן כל הימים שלא לסמוך על הנס, אבל הלא לא יהיה כן כ"א עתידים הם עד כי גם המעט לא תמצא ידם ויבקשו מהקב"ה שיעזור להם, כמאמר מי יתן מציון ישועת ישראל כו', וא"כ אחר אשר תבקש ישועת אביך טוב היה לך לבקש מתחלה להושיענו לשמוע את הוד קולו והיינו מרויחים סגולה היותר גדולה ויותר יקרה מאשר עתה:
עוד יתכן בזה על דרך שאמר המשורר ע"ה **צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים כן בקודש חזיתיך לראות עזך וכבודך** (תהלים ס"ג, ב'-ג'). ונבין תחלה מאמר **אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי** (תהלים כ"ב, ב') באור זה כי הנה אנחנו היינו יכולים לתלות העדר קבלת תהלותינו בסבת דלות מעשינו, אכן כאשר אנחנו רואים כי גם אחר התפלה אין בידינו מאומה, וכבר מובטחים אנחנו על התפלה אם אינה עושה כולה היא עושה מחצה וא"כ היה מהראוי שתהיה התשועה קרובה עכ"פ אחר התפלה יותר ממה שהיה קודם התפלה. למשל מי שהוא עתה חולה ויתפלל שישיג רפואה ותפלתו תעשה מחצה א"כ הוא קרוב יותר אל הבריאות ממה שהיה קודם תפלתו, לא כן אם תפלתו לא פעלה דבר הוא רחוק אחר התפלה כמו שהיה קודם התפלה ומה גם אם עוד נתקיים בו מאמר בערב תאמר מי יתן בוקר וכאמרם ז"ל מיום שחרב

בית המקדש אין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו (סוטה מ"ט א') וזהו שהתפלא אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי, כלומר גם אחר שאגתי ותפלתי רחוקה ישועתי ולא נתקרבה כל מאומה, ועוד בהיפך כי אח"כ נתרחקה יותר. אבל התשובה ע"ז על דרך בן עשיר שהיה אביו מספיק לו כל צרכו ולימים נתאוה להתפרנס ממעשי ידיו והתחיל לסחור למרחקים ולבקש פרנסתו, והאב לא היה בידו למחות כי לא סר אל משמעתו, ולא ארכו לו הימים עד כי עקר דירתו מבית אביו וילך אל ארץ ולמדינה רחוקה, והאב היה מתאונן מאד על בנו שנתרחק ממנו, כי מה שעשועי האב אם לא בבניו, ויבואו אוהביו לנחמו ולדבר על לבו, וימאן ויאמר אין לי תנחומים אחרים כ"א כאשר תאמרו לי שאין לו פרנסה במקום שהוא שם אז בהכרח יבוא אלי, אבל חלפו ועברו שנים הרבה והיה מתפרנס משלו רק מה שלא היה יכול להשיג כמו מלבוש נאה ותכשיטים היה כותב לאביו, והאב בהכרח שלח לו כל חפצו, ויהי כי הקיפו הימים ונעדרה ממנו פרנסתו מכל וכל ולא השיג גם לחם רעבונו כתב אגרת לאביו אשר מהיום ישלח לו פרנסתו בשלמות, השיב לו ואמר בני יקירי דע כי ע"ז היו עיני צופיות ע"ז הייתי מצפה לאמר מתי תכלה הפרנסה ממך למען תשוב אלי ואשתעשע עמך, ואחר שזכיתי לכך למה אשלח לך פרנסתך למרחקים אם רצונך להתפרנס משלי שוב אלי ויהיה לפניך כל כבוד ביתי כל עשרי וסגולתי.

הנמשל מובן מאליו כי כבר נאמר **כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים** כו' (ירמיה ב', י"ג) היינו כי בחרו להתפרנס ע"י אמצעות הטבע והמזלות וכן עשה להם כמאמר **כי נטשת עמך בית יעקב כי מלאו מקדם** כו' (ישעיה ב', ו') והקב"ה כביכול מקונן ע"ז בכל יום כמאמרם ז"ל ועל כל משמר ומשמר הקב"ה שואג כו' מה לו לאב שהגלה את בניו (ברכות ג').

ועוד אמרו (בילקוט תהלים ג'): אמר הקב"ה לדוד, דוד בני אפילו אתה מקימני כמה פעמים איני קם, ואימתי אני קם לכשאראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים, שנאמר **משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום** כו' (תהילים י"ב, ו'). והוא ממש מה שאמרנו שהקב"ה מצפה עד עת שיעדר סבת הפרנסה מישראל ובע"כ יתעוררו ויתנו לב לשוב אל אביהם יתברך להתפרנס מאוצרו הטוב מבלי סבות טבעיות.

וזהו מאמר הכנסת ישראל צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים, היינו מקום שאין בו שום סבה טבעיית, והקב"ה משיב מה לכם לבקש להושיט לכם פרנסתי לארץ מרחקים אחר שאין סבה טבעיית כ"א לזון אתכם בדרך נס, מוטב שובו אלי לא"י באשר שם מקום השפע כי שם צוה ה' את הברכה ותהיו אוכלים מן השלחן

אשר לפני ה'. ולכן הקב"ה מונע בקשתנו כי אין חפץ אל האב לפרנס את בנו במרחקים רק שנהיה קרובים אל ה' אלהינו לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, וזהו עתידים אתם שתאמרו מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ה' שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל (ועי' עוד מה שכתבנו על מאמר זה סוף פרשת פקודי):

חלק כו

ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך כו' (ו', ה'). ילקוט (במקומו): ואי אתה יודע איך לאהוב כשהוא אומר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך מתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ואתה יודע איך לאהוב.

באור זה!

דע כי כבר כתבנו בספר המדות (בתשיעי משער אהבה) כי כמו אשר ראית דבר בהכנסת אורחים מכובדים לכבד הבית מדברים הפחותים וכלים בזויים, כן להכניס אל הלב אהבת ה' יתברך להוציא תחלה מן הלב אהבות זרות הנטועות והתקועות בו, כמאמר **יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו** (ישעיה נ"ה, ו'). כמשפט האוחז צפור בפח אם ירצה להוציאו חפשי אין מהצורך אליו להוציאו לחוץ ולהוליכו למקומו להושיבו על כנו רק להתירו ממאסרו והצפור יעשה את שלו מצד עצמו, וזהו יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו ואז וישוב אל ה' וירחמהו כמו **ארחמך ה' חזקי** (תהלים י"ח, ב'). וזה שאמר כי אחר אשר הנשמה מטבעה היא משתוקקת להתדבק במאצילה יתברך ובעצם וראשונה היא אוהבת את אביה שבשמים רק ע"י הגוף עם המוני תאותיו והבליו אסורים ידיה כצפרים בפח ואחר אשר האדם ישליך מעשיו והבליו הנה מטבעו עד שדי יגיע, וזהו יעזוב רשע דרכו כו', ואז - וישוב אל ה' וירחמהו, כלומר האדם את המקום כי אך בהעמיד האדם א"ע ערום מכל התאות על דרך והצנתיה כיום הולדה קל מהרה יוכל למלא לבו אהבה ויראה וכל המדות טובות.

ובספר קול יעקב (שה"ש על מאמר צאינה וראינה) המתקנו ענין זה במשל נמרץ לאיש כפרי בא לעיר על יום השוק בעת החורף, וירא שם חנות מוכרת בגדים יקרים ממיני משי ורקמה, ויכנוס גם הוא ויאמר אל הסוחר אולי יש לך בגד שיכשר עלי שיהיה עשוי כמדתי, והסוחר היה איש מבין בהביטו על כל הבא אל החנות כבר היה משער ומבחין איזה בגד יכשר עליו, ויאמר אל הכפרי הנה בגד זה יכשר עליך ממש כמדתך, ויהי כאשר אמר לו שהוא כמדתו רצה לנסותו וללבשו ולא היה יכול להכניס ידו בו כי היו עליו הרבה בגדים פחותים ומטולאים מלמטה ואדרת שער מלמעלה, ויכעוס על הסוחר לאמר מה ראית להתל בי, ויאמר אליו הסוחר חלילה לי להתל באיש ודברי בפי אמת

כי בגד זה ממש כמדתך, אך מי הוא זה אשר ילבוש ויעלה בגד יקר כזה על בגד עור או שק, פשוט נא תחלה מעליך הבגדים הצואים אשר על גופך ואחר כך תנסה ותלבש את הבגד הזה אז תראה האמת כי הוא כמדתך.

הוא הדבר במצות התורה הקדושה כי הקב"ה עמד וימודד את האדם ויעש לו כתנות אור תורה להלבישו, רמ"ח מצות עשה נגד אבריו, שס"ה לא תעשה נגד גידיו, והאדם יקח לפעמים את הלבוש היקר הזה ואינו עולה עליו יפה, לכן באו חז"ל לבאר כתיב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ואי אתה יודע איך לאהוב והדבר רחוק מאד בעיניך איך אפשר לאדם להגיע לבחינה זאת, כשהוא אומר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך שינוחו הדברים על לבבך בלא שום מסך מבדיל וכל המעטפות אשר היית מתעטף תחלה בהבלי חמודות ותאות זרות תרחיק מעליך, וכאשר יהיו הדברים האלה על לבבך הטהור אז אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ואתה יודע איך לאהוב. וזהו שאמר ז"ל במדרש (מובא בתוס' כתובות ק"ד, א' בד"ה ל"א) אמר הקב"ה עד שאתם מתפללין שיכנסו דברי תורה בתוך מעיכם בקשו שיצאו דברי הבלים בתוך מעיכם. ועי' עוד מ"ש בספר המדות בי"א משער אהבה ויהיו חיים לנפשך:

חלק כז

בגמרא: מרגלא בפומיה דר"מ גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי כו' ואנכי אהיה עמך בכל מקום (ברכות י"ז, א').

ולבאר עומק הדברים נקדים לבאר תחלה מאמר **החפץ אחפוץ מות רשע נאם ה'** כו' (יחזקאל י"ח, כ"ג) ואח"כ אמר עוד **כי לא אחפוץ במות המת נאם ה' והשיבו וחיו** (שם שם, ל"ב). ובהשקפה הראשונה הלא הדברים כפולים.

ולבוא אל הבאור נבאר תחלה גדרי השמות יצר הטוב ויצר הרע מה הוראתם, גם ההבדל בין מחשבה ובין יצר מחשבות עד שאמר דוד המלך ע"ה לשלמה בנו **דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין** (דברי הימים א' כ"ח, ט'). דע כי מאמר יצר תואר על הצטיירות ראשית המחשבה והוא כח קודם אל המחשבה וראשון אליה, כמו שתמצא בדברי רז"ל שביארו כן מאמר **וכל יצר מחשבות מבין** טרם עד שלא נוצרה המחשבה בלבו של אדם היא גלויה לפני הקב"ה (בראשית רבה ט'). הנה בארו מלת יצר כמו נוצר והוא כח המוליד והמסבב המחשבה. והוא מה שאמרו שתי כליות יש באדם אחת יועצתו לטובה ואחת לרעה (ברכות ס"א) והענין בזה כי האדם כאשר רחש לבו דבר טוב כמו אם יעלה בלבו אהבה ורחמים על חבירו הכח הזה יתואר יצר הטוב, ואחר כך תבוא המחשבה לחשוב ולעיין במועצות

ודעת איך להפיק זממו ואיך תעשינה ידיו תושיה. ולהיפך במעשים הרעים הנה הדברים הקודמים אל המחשבה בהם הם הכעסני והתאוני, כמו אם יכנה בלב אדם כעס ושנאה על חבירו יתעוררו רעיוניו ויתמלאו מזימותיו לחשוב בדברים הראויים לנקום בו להכעיסו לגנותו ולבזותו. ומאלו השרשים הקנאה והתאוה יסתעפו ענפים רבים כ"א יעלה על לבו חמדת ממון והזולת מהתאות ויחשוב בהם, יבוא עי"ז לכלל מאמר **הגנוב רצוח ונאוף והשבע לשקר** (ירמיה ז', ט') כי אחר הרעיון הרע יתמלאו כלי המחשבה עצות ותחבולות לעשות את אשר יזם לעשות, והכח הממציא המחשבה טובה נקרא יצר הטוב. וזה הוראת מאמר וכל יצר מחשבות מבין[438] כי כאשר תתנוסס בלב האדם אהבה

[438] וזהו הוראת וכל יצר מחשבות מבין אשר ע"כ קבעו לנו ז"ל כל התפילות על יצר מחשבות, לא על המחשבות כמו **שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב אליך** (דברי הימים א' כ"ט, י"ח) כי יותר נקל על האדם לאחוז בשורש מלאחוז בענפים רבים, כי כל עוד אשר שורש המחשבה קיים היינו התאוה הראשונה אז המחשבות מתנוססות ועופפות לחשוב בסבת השגת התאוה ולהשקיט להרגיע המון המחשבות המתרגשות האלה הלא יצטרך האדם ללחום מלחמה גדולה. למשל איש יחידי הולך בלילה באישון חושך ושמע קול פעמי רגלי אדם וחשב כי הוא גזלן, הנה העליה הראשונה על הלב נקרא יצר, כי ממנו נמשך ונוצר המחשבה לחשוב ולעיין מה יעשה בו, ואם ירצה להתגבר על מחשבתו שלא לחשוב רע הוא צריך לתגבורת הבחירה בזה, ואם אמנם כי יש ויש בכח האדם וברירתו להדוף גם מחשבות כאלה, אבל עכ"ז יצר לו כי הוא כמתגבר על התאוה ומתאוה, אמנם כאשר יתקרב אליו ויכיר אותו כי הוא גואלו וקרובו, כל המון מחשבותיו וסרעפיו יעלו בתוהו ויאבדו כרגע, **וכן** משפט כל התאות רעות בקום כח התאוה נמשכת אחריה המחשבה, ולכן יפה התפלל החסיד ע"ה שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך. לכן יפה הזהיר אותנו הכתוב **מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים** (משלי ד', כ"ג) הזהיר את האדם למשול על רעיון הלב אם להכניס אל עצמו היינו לאסוף אל תוכו החכמה והמוסר והלמודים מישרים או מה שהוא צריך להוציא מלבו לא תשנא את אחיך בלבבך, אל יקנא לבך, לא תאמץ את לבבך, וכדומה הרבה, לכן נדיב נדיבות יעץ ואמר מכל משמר מכל סוגי השמירות אשר אתה צריך להשמר להכניס הטוב ולהוציא הרע אתן לפניך רק שמירה אחת - נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים. ובגמרא: **ויבוא הלך לאיש העשיר ויחמול לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח הבא לו** כו' **ויעשה לאיש הבא אליו** (שמואל ב' י"ב, ד') מעיקרא הלך ואח"כ אורח ולבסוף איש, וראוי להתבונן בעומק דברי רז"ל מה ראו על ככה להמשיל היצה"ר אל אלו השלשה ומה חדשו בזה.

והנראה עם מה שכתבנו כבר (פרשת בראשית) על מאמר לפתח חטאת רובץ מפי אדוננו קדושנו הגאון רבינו אליהו מווילנא זי"ע כי קין היה המרגיש הראשון מן זוהמת הנחש שנתמזגה בקרבו מלידה מבטן אמו חוה, ועלה על דעתו כי אבדה תקותו מה תהיה מבחירתו אם רשות אחרת שלטה בו לרע לו, לזה השיבו יתברך שלא ידאוג ע"ז כי משפט היצה"ר שאינו רובץ רק על הפתח, היינו כאשר תפתח אתה ואם לא תפתח לו פתח לא יתחיל לבוא עליך להלחם עמך, אשר ע"כ אמרו חז"ל על מאמר **ונגע לא יקרב באהלך** (תהילים צ"א, י') שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שתבוא מן הדרך (סנהדרין ק"ג) כי ודאי נדה אין פתח אל היצה"ר לפתות ולהסית את האדם, רק ספק נדה שהאדם מתחיל לצדד לפתוח שערי ההיתרים אז יבוא היצר הרע ויכריע להיתר (עי' רש"י שם) וא"כ אין אל האדם להתייאש מן יכלתו לאמר גועלו אבדנו וכמאמר **כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עליו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה** (יחזקאל ל"ג, י') רק ידע ויאמין בצור משגבו כי הבורא יתברך נתן אל האדם היכולת לבור לו ולבחור הטוב לנפשו ועשה יעשה לו כנפים לעוף השמים גם אם יהיה בארץ תחתית כאמרם ז"ל כתר תורה מונח בקרן זוית כו' (יומא ע"ב) וכמאמר המדרש: אם בא יצרך להשחיקך דחהו בדברי תורה וכו' ואם תאמר שאינו ברשותך כבר כתבתי בתורה ואתה תמשל בו (בראשית רבה פרשה כ"ב, ו') והרשות והממשלה מורה מתחלתו ועד סופו כמאמרם **ויחרד יצחק חרדה גדולה** כו' ששה דברים משמשים את האדם ג' ברשותו וג' אינן ברשותו העין והחוטם והאוזן אינן ברשותו הפה היד והרגל ברשותו כו' (ילקוט תולדות). הא לך כי גם אם יצרה האדם הלא יוכל לסתום העין והחוטם והאוזן עכ"ז אינן נקראים ברשותו בעבור כי תחלת שימושם בלא רשות האדם, ואינו קורא ברשותו כ"א אלו הג' שאין משמשים את האדם מתחלתם ועד סופם כ"א ברשות. כן וכן הוראת רשות וממשלה על היצה"ר שאין התחלה אל יצר הרע אלא מרשותו של אדם וכאשר לא יתן לו רשות ולא יפתח לו הפתח אין מקום אל היצר לבוא עליו, אשר ע"כ כל הדברים אשר האדם לא טעם אותם מעולם, כמו כל הטמאים והשרצים

לא יעלה על לב האדם להתאוות אליהם כי הדלת סגר עליהם, לא כן אם טעם פעם אחד טעם איסור אז יתאוה לו בעת יעלה על זכרונו. ולזה המשילו חז"ל את היצה"ר מתחלה אל הלך כי ההבדל בין הלך לאורח ובין שניהם לבין בעל הבית, כי מאמר הלך הוא תואר על אותו שאין לבו גס בו, לא יהיב בנפשו עוז ליכנס לבית להתאכסן עד אשר ישאל תחלה ויבקש את פני בעה"ב, וכאשר יתן לו רשות אז יכנס עם חבילתו אשר על שכמו, לא כן האורח כי הוא נוסע ובא אל האכסניא בסוסים מזויינים וכבר היה מתאכסן אצל בעה"ב זה פעמים רבות לכן הוא מגיס דעתו לבוא לבית זה עם מרכבתו בלא שאלת פיו של בעה"ב, אמנם היתרון אל הבעה"ב גם אל האורח הזה גם כי הוא רגיל לבוא להתאכסן בביתו עכ"ז כאשר יעלה על לב בעה"ב להוציא את האורח הזה מביתו הלא יחריב פיו ויאמר לו צא מביתי, לא כן בעה"ב מי הוא זה שיאמר לו צא מביתך. וג' המחלוקות האלה תמצא במדרגות בני אדם צדיק בינוני רשע, כאמרם ז"ל צדיקים גמורים יצר טוב שופטן בינונים זה וזה שופטן (ברכות ס"א, ב') ועל הצדיק יסוב מאמר הלך כי אין רשות אל היצה"ר ליכנס עד אשר יתחיל הוא ויפתח לו פתח, והבינוני לו משפט האורח אשר התאוה תובעת אותו בכל עת אבל עכ"ז הלא ביכולת האדם לדחותו ולהוציאו החוצה, לא כן ענין הרשעים שאין להם שופט אחר כ"א היצה"ר ומי יאמר לו מה תעשה, והוא כבעל הבית העושה בשלו ואין רשות אחרת שולטת עליו בלתי מי שיקנה את הבית ממנו אז יהיה הוא בעה"ב במקומו. ובזה יצא לנו פשר דבר על כמה מאמרים המכחישים זה את זה כי פעם נאמר **כי ישרים דרכי ה'** (הושע י"ד, י') **להגיד כי ישר ה'** כו' (תהלים צ"ב, ט"ז) ונאמר **דרכיה דרכי נועם** כו' (משלי ג', י"ז) **כי קרוב אליך הדבר מאד** כו' (דברים ל', י"ד) ופעם מצינו ההיפך **זאת התורה אדם כי ימות באהל** (במדבר י"ט, י"ד) ובגמרא: אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות ס"ג) ובסמוך: **כי מיץ חלב יוציא חמאה** (משלי ל', ל"ג) במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק (ברכות שם). אמנם עתה הענין מובן היטב ע"ד שמצאנו דבריהם ז"ל ושמתם זכה סם תם ובמקום אחר וזאת התורה אשר שם משה זכה נעשית לו סם חיים לא זכה סם המות (יומא ע"ב, ב') והדבר פלאי מה ראו ז"ל לדרוש כן על מאמר ושמתם. אמנם רבותינו ז"ל באו לבאר לנו פשר דבר בין המאמרים הנזכרים להורות על שתי הקצוות האלה הנראות רחוקות מאד ועכ"ז שניהם אמת והוא כי אם ירגיל האדם את נפשו מתחלה להאמין כי ה' אחד ושמו אחד, כהוראת מאמר שמע ישראל ר"ל לדעת ולהבין שאין מנהיג בלעדו ואשר הוא ראשון ואחרון א"כ ממילא לא יאהוב דבר כ"א אותו יתברך ולבבו יבין להתעורר ולהשתדל תמיד להקים את דבר קדשו להגדיל אהבתו אותך, ואז יערב לנפשו כל סדר העבודה, לא כן אם יפנה לבבו כמ"ש פן יפתה לבבכם וסרתם כו' ויבואו עליו רעות רבות וצרות אשר על ידם יהיה מוכרח לעזוב את הדברים אשר חשק בהם לאהבה אותם ויתרחק מן התאוה ויכריח את מחשבתו מן הערב אל המועיל אז יתקיים בו אדם כי ימות באהל.

ומעתה יפה סדר הכתוב ואמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך כו' והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ר"ל כי אחר אשר יתגדל האדם באהבה ובאמונתו בו יתברך, כמאמר **אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם** (תהילים קמ"ד, י"ב) אז יהיה אל האדם ענין העבודה כמו דבר טבעי ללמוד וללמד לשמור ולעשות כמו שאמר החסיד ע"ה **לעולם לא אשכח פקודיך כי בם חייתני** (תהלים קי"ט, צ"ג) וכמאמר **אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי** (שיר ג', ד') וזהו והיו הדברים האלה כו' כמבטיח ואומר כי ודאי יהיו על לבבו. אמנם בפרשה שניה שאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם כו' ואח"כ כאשר אלהיו ייסרנו למשפט יכריח את נפשו להנזר מן התאוה אמר ושמתם, היינו בע"כ יכריח את נפשו, וכן מאמר וזאת התורה אשר שם משה לכן יפה אמרו זכה נעשית לו סם תם וסם חיים, כלומר הדבר עולה לו בתמימות, לא זכה סם המות כלומר בחירתו תהיה קשה ועזה כמות ויתקיים בו אדם כי ימות באהל שיצטרך לחגור מתניו ללחום עם יצרו להתגבר על תאותו. ולדרכנו ימתק מאד מאמר החכם ע"ה **טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר** (משלי ט"ז, ל"ב) וראוי לבאר ההבדל בין ארך אפים לבין מושל ברוחו, ובין גבור ללוכד עיר, אמנם דע כי הוא ההבדל עצמו האמור בדברי אביו ע"ה כי פעם אמר **אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי** (תהלים ל"ט, ב') ופעם אמר **ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו ואהי כאיש אשר לא שומע** כו' (שם ל"ח, י"ד-ט"ו) וההבדל ביניהם כבר ביארנו בשיורי המדות לספר המדות (בששי לשער הגאוה) כי יש שומע קלונו ומתגבר על יצרו מלענות אותו במהירות, ויעצור את רוחו ויבלום פיו ועכ"ז אש הכעס תוקד בקרבו, רק הוא מתגבר בשכלו על יצרו לעצור במלים עד זמן הראוי לכך הוא מתואר ארך אפים כמאמר מאריך רוחיה וגבה דיליה (בבא קמא נ') אמנם יש מעולה ממנו אשר נפשו בטוב תלין לא יתן מקום אל הכעס לעבור דרך לבו כי קיים בעצמו מאמר ונפשי כעפר לכל תהיה, וכאשר ישמע את אחד מחרף אותו הוא מוחל לו. וז"ש על הראשון אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, ר"ל כל כחי וגבורתי יהיה מה שאיני מניח את לשוני לענות, נאלמתי דומיה כי יש בכחו לדבר רק הוא בוחר הדומיה, החשיתי מטוב המ"מ הוא מ"מ הסבה כמו **משוד עניים מאנקת אביונים** (תהלים י"ב, ו') והכוונה בחרתי הדומיה מסבת טוב מדתה כמאמר תולה ארץ על בלימה על הבולם פיו בשעת מריבה (חולין פ"ט, א') אבל - וכאבי נעכר כי כאשר יבלום פיו והכעס כמו אש בוער בקרבו ולבו עליו דוי יוכל להיות שיתגבר כאב הלב ולא

על איש ידוע יתמלאו מזימותיו מחשבות בעצה ותחבולה איך להושיט לו שרביט זהב אהבתו וחמלתו איך למלא תשוקתו, וכמו שכתבנו בספר המדות עם המתקת דברים (עי' שיורי המדות בראשון משער הדעת). והנחות האלה הנזכרים המה כוחות הרעיון לבד ונקראים בלשון חכמים דמיונות, היינו האהבה והשנאה, הערב והנאה ונחמד, כלם דמיונים ועיקר מציאותם בעולם היה בעבור הנהגת הבהמה והחיה והעוף וכל שארי בע"ח, והאדם אשר עשה האלהים היה נקי מכל הדמיונות כי הם מראים לבעליהם משאות שוא ושקר כמאמר **שקר החן והבל היופי** (משלי ל"א, ל') והם גוזרים על האדם גזירות חקיות לא ריח ולא טעם להם כמאמר **נמשל כבהמות נדמו** (תהלים מ"ט, כ"א) היינו שהם מתנהגין ע"י הנדמה להם. ואין חכמה ואין תבונה לחקור על מציאותם על מה ולמה נמצאו כמאמר **חכמות בנתה ביתה** כו' **שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת** (משלי ט', א'-ג') והשלים ואמר **אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה** (שם שם, י"ג). הנה ביאר לנו היתרון העצום אשר אל החכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך, כי החכמה כאשר היא תובעת את האדם לעשות דבר טוב הלא תקרא אליו בנועם דבריה במתק שפתותיה מטעם המלך יתברך ואזהרתו בתורה, לא כן התאוה היא מן הגוף שאין בואה ממקור נאמן בדבור וטענה ואמתלא, כי אם כח דמיון לבד ממתיק בפיו רעה. וזהו אשת כסילות הומיה פתיות הוא מליצה על כחות הגוף הומיה פתיות ובל ידעה מה ר"ל שאינם רק דמיונות המחבבים הרע אל הנפש להטות אליו, וכמו שנתבאר מזה למעלה (פ' ויקרא) באורך.

והאדם היה ראוי שתהיה כל הנהגתו רק ע"פ שכל ודעת קדושים ודבור הפנימי, היינו לחקור על תכלית כל דבר ועל פעולתו הקרובה והרחוקה, ובלא חקירה בשכל לא ירים את ידו לעשות קטנה או גדולה. אבל הכח הדמיוני הזה בא אל האדם מזוהמת הנפש אשר ע"י זוהמתו הרעה נשתנה לגוף עכור, ואוכל ושותה כבהמה, ופרה ורבה כבהמה, והוא צריך למשמשים רבים כאשר זכרו ז"ל טחול שוחק כבד כועס מרה זורקת בו טפה (ברכות ס"א). ומאז נחלקו מנהגי האדם לשני מחנות היינו השכל אשר משכנו בהנפש לחיותה בתורה ומצות, והיצה"ר השוכן על הכחות אשר אל הנהגת הגוף. ועל

יוכל לעצור את עצמו וזהו חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש אז דברתי בלשוני, שאין בכחי לעצור את עצמי כ"כ, אבל הדרך האמתי הנדרש מאת האדם - ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו, כחרש שאינו שומע ואינו מרגיש כל מאומה. ועל ב' מדרגות אלו דבר בקדשו בנו החכם ע"ה טוב ארך אפים מגבור, כי אותו אשר יערוך מלחמה עם יצרו ושכלו כבושי את כעסו שלא להוציאו מכח אל הפועל והוא מאריך רוחיה לאחוז במדת המתינות הוא טוב מגבור המוציא גבורתו מן הכח אל הפועל ומפיל שונאיו לפניו, ומושל ברוחו היינו שהוא מושל על נפשו לבלי יתחיל לכעוס לבל יחרה אפו על חבירו, ולכן דימה אותו ללוכד עיר כלומר לכד אותם והכניעם תחת ידו, ואז אינו צריך להלחם עמהם, מעתה לא כן הגבור שהזכיר תחלה הוא הלוחם על העיר ועדיין לא כבשה:

אלו הכחות הדמיונות דבר החכם ע"ה בקדשו בספר קהלת לגנות כל מוצאם ומובאם וביאר אותם בדרך פרט, והתורה הקדושה הלא בכללה היא מזהרת מאד להסיר את האדם מעשה מנהג הטבעי והפראי וכתוב הדר הוא לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם כו'. ואמרו רז"ל **הן בעון חוללתי** כו' (תהילים נ"א, ז') אפילו אם יהיה (אדם) חסיד שבחסידים א"א שלא יהיה לו צד אחד מן העון (ויקרא רבה י"ד) אשר ע"כ אמר שלמה המלך ע"ה **אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות** (קהלת ח', ח') לאמר כ"א היה יכולת ביד האדם להתגבר למשול בשכלו הטהור על יצרו עד כלותו אותו היינו שלא ישאר בו מאומה מהתאוה, לא היה צריך למות לעולם והיה חי לעולם כמו חנוך ואליהו ז"ל, בלתי כי היה חוזר ובא אל מקומו אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה בין בית אל. כמו סוחר עובר דרך נוסע למרחקים לסחור הוא מתעכב שם עד אשר ימלא חפצו וישלים עסקיו ואח"כ הוא מאסף סחורתו ומשים פניו ומחזיר מרכבתו לנסוע ולשוב לביתו, אבל מסבת כי קצרה יד האדם לכלות את הרוח הזה מכל וכל כי אם המות יפריד בינו ובין הרוח לכן הוא מוכרח למות לטהר נפשו טהרה גמורה ולכן אין שלטון ביום המות לכלות המות מן העולם כי הוא דבר הכרחי אל האדם.

ומעתה יפה הכפיל הכתוב את דבריו כי אחרי אמרו החפץ אחפוץ מות רשע הוסיף ואמר כי לא אחפוץ במות המת, לאמר לא זאת שאינו חפץ במיתת הרשעים קודם זמנם אבל גם במות המת בזמנו הקבוע לו לטהרו מזוהמתו עכ"ז אין חפץ הבורא יתברך בטהרה כזאת כי מדוע תקצר יד האדם להשלים טהרתו בחייו ולא יצטרך למות כ"א הלא בשובו מדרכיו וחיה, כלומר שישוב מדרכו בעודו בחיים כמו הסוחר המאסף סחורתו והולך ושב לביתו:

חלק כח

ובמדרש: ר' חנינא בר פפא אמר אם בא יצרך להשחיקך דחהו בדברי תורה, אם עשית כן מעלה אני עליך כאלו בראת את השלום שנאמר **יצר סמוך תצור שלום שלום כי בך בטוח** (ישעיה כ"ו, ג') (בראשית רבה כ"ב, ו').

והדבר צריך טעם מה ענין להעלות עליו כי ברא את השלום.

אבל הענין יתבאר יפה כאשר נבין תחלה מאמר חז"ל הוא השטן הוא היצה"ר הוא מלאך המות (בבא בתרא ט"ז). וענין ג' התארים האלה כך הוא, כי כבר ידענו מפי חז"ל כי כל עניני עולם הזה מתנהגים ע"י ממונים והם משרתי מעלה המשפיעים ומוריקים הכחות מלמעלה למטה, עד שהחליטו ואמרו (ב"ר יו"ד) אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע מכה אותו ואומר לו גדל והיא מליצה על הורקת הכחות מלמעלה למטה ומעתה

הנה תראה ותמצא בהנמצאים אשר למטה ג' דברים סותרים המעמד ומצב הטוב, הא' כחות הרעות הנמצאות בקרב האדם כי גם אם זך וישר הוא עכ"ז יש בו מעט מן הקנאה ושנאה ותחרות והם משחיתים ומכלים ההנהגה התמימה אשר בהאדם אשר עליהם התאונן האומלל ואמר **אדברה ולא אירא נו כי לא כן אנכי עמדי נקטה נפשי בחיי** (איוב ט', ל"ה – י', א') ר"ל כי היה קובל ומצטער על התמזגות היצה"ר בנפש האדם אשר הסתתו רבה רעתה יתר מאד על הסתת בני אדם, כי כאשר יבוא בן אדם להסית את חבירו והוא מפתה אותו בחלק שפתיו שיסכים לדבריו לעשות את אשר אמר לו, וכאשר לא יאבה לו ולא ישמע אליו לא יצר לו מאומה כי הוא עושה כחפץ עצמו לא כחפץ המפתה. לא כן היצה"ר המפתה הנה התאוה בנפשו של אדם ונפשו אותה ויעש, אם ירצה לעמוד נגד תאותו הנה הוא כעומד נגד עצמו כאמרם ז"ל בטל רצונך מפני רצונו (אבות) וזה ענין קשה מאד, וזהו כי לא כן אנכי עמדי רצה לומר אין אני ישר עם עצמי כי מנהגי עמדי להיות מתנגד עם עצמי:

הסוג הב' מן הסותרים טוב העולם הם כל סוגי המקרים המתרגשים ומתהלכים בגופות האנשים כמו חלאים רעים ורעות רבות וצרות המזדמנות בכל החיים המהלכים תחת השמש:

השלישי קשה מכלם הוא הקטרוג העולה הוא למעלה להפריד בין ישראל לאביהם שבשמים. והנה כל אלו השלשה דברים כללו חכמינו ז"ל בהשמות אשר קראו אל היצה"ר, ומאמר הוא היצה"ר הוא כלל על כל כחות הרעות שבאדם ומה"מ הוא מאמר כולל כל המקרים הרעים שעליהם אמר המשורר ע"ה **אפפוני חבלי מות** כו' (תהלים קט"ז, ג') והשטן הוא המקטרג אשר למעלה. והנה אנחנו קבלנו אשר על כל דבר ודבר ממונה עליו ממונה אחד כמו שנזכר למעלה, וזה סתירה אל מה שאמרו חז"ל אין מלאך אחד עושה שתי שליחות (בראשית רבה פרשה נ', ב') ובע"כ כי כלם שלשתם תלוי זה בזה כי לולא היצה"ר לא היו נמצאים המקרים הרעים מפני שלא היה שום קטרוג למעלה כמאמר **שאפו שוררי כל היום כי רבים לוחמים לי מרום** (תהלים נ"ו, ג') היינו כל כחם וגבורתם של הלוחמים עלי למטה הכל בא להם מסבת כי רבים לוחמים לי למעלה, ואם היה לי למעלה שלום בגבהי מרומים היה לי גם למטה שלום כמאמר **ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו** (משלי ט"ז, ז') כי באין כת היצה"ר אין מקום לקטרג ואז שלום על ישראל.

וזהו עצת הנביא ע"ה יצר סמוך תצור כו' כי הנה הבורא יתברך הודיע אותנו כי בידינו הוא לבחור ולהשיג החיים והטוב ולהרחיק המות והרע, וא"כ הלא ראוי אלינו להרחיק

מעלינו כל המקטרגים למען נהיה שלוים ושקטים ואתה תאמר הלא המקטרגים האלה המה על השמים ואתה על הארץ ואין יד האדם שולטת שמה, וכן אם תאמר להשתדל בהצלה מן המקרים ההווים בארץ ומתהלכים בארץ הלא גם ענין זה הוא רחוק מאד כי אדם אינו שליט ברוח המקרים. אמנם נדיב נדיבות יעץ כי אין לאדם לדאוג ולהתייעץ עצות מרחוק לא בשמים ולא מעבר לים, כי אם יצר סמוך תצור שמור נא אתה את יצר לבך הקרוב וסמוך אליך אז שלום, שלום כי בך בטוח כי אז ממילא לא יגע בך רע לא מלמעלה ולא מלמטה כמאמר **שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול** (תהלים קי"ט, קס"ה) והוא מאמר כולל כמו אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וכמאמר **אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו** כו' **אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו** (שם פ"ה, ט') היינו להשיג עוז ישועות במה שהוא בסמוך אלינו.

וזהו שאמרו אם בא יצרך להשחיקך דחהו בדברי תורה, ואם עשית כן מעלה אני עליך כאלו בראת את השלום שנאמר יצר סמוך תצור שלום שלום, הוראת הכפל לומר כי מידך תהיה זאת כי כאשר תהיה אתה שלום ביצר נפשך אז יהיה נמשך השלום על כל המקרים ההווים בעולם.

וזהו מאמר ר' מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי כו' ואז ואני אהיה עמך בכל מקום גם במקום אשר לא ישלטו שמה ידי אדם, גם מלמעלה גם מלמטה גם לקצות הארץ:

עוד נראה בכוונת מאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך כו' על דרך שאמר הנביא ע"ה **שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי** (ישעיה ס"א, י') ובחז"ל: חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה אמר ר' אחאי מאי קרא חסד ומשפט אשירה אם חסד אתה עושה עמי אשירה, אם משפט אתה עושה עמי אשירה (ברכות ס', ב'). באור זה כי הנה מה שהצדיקים ממונם חביב עליהם יותר מגופם לא ח"ו מצד תאות הגוף אוהבים חפצי עוה"ז, כ"א בעבור כי עמהם ישלימו עבודת מלכם בקודש ועל ידיהם יעשו נחת רוח ליוצרם, לכן גם בבוא עליהם יסורים המועילים להדריכם בארחות יושר וישמחו גם בהם כמו בהטובות, וכשם שיברכו על הטובה בעבור טוב פעולתה לנפשם כן יברכו על הרעה בעבור טוב פעולתה לנפשם. וזהו - ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, מאמר בכל לבבך הוא מאמר כולל כל חלוקי המעמדים והדרכים שיהיה האדם בהם כמו **בכל דרכיך דעהו** (משלי ג', ו') כלומר בכל חפצי לבבך ובתוך אהבתך אותם יהיה המרכז האמתי אהבת ה' יתברך, והשלמת הדברים תמצא למעלה (ריש פ' קדושים):

חלק כט

ושננתם לבניך (ו', ז') ובגמרא: כל המלמד את בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני כו' (קדושין ל', א').

עי' בבאור זה למעלה ריש פרשת אמור, וינעם לך:

חלק ל

וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך (ו', ח').

הוראת מאמר והיו כענין הבטחה וכמי שנתבאר למעלה מאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך כי ודאי יהיה כן.

ובאור ענין זה, דע כי הנה מצות תפלין היא אצלנו אות קודש שאנחנו עבדים לאדוננו קדושנו יתברך שמו על דרך הנזכר בגמרא כבלא דעבדא (שבת נ"ז, ב') היינו העבד נושא אות על לבו שהוא עבד לאדון זה. כן התפילין הוא אות קודש שאנחנו עבדים למלך עולמים יתברך שמו. והאות יכלול ב' פעולות, א'. לעצמו להיות לו אות עולם שהוא משועבד לשאת בעול עבודת הקודש ואינו בן חורין, ב'. להודיע לאחרים שהוא עבד מלך המלכים ית"ש. ואלו הב' פעולות רמוזים בב' תפלין של יד ושל ראש, כי בשל יד אמרו לך לאות ולא לאחרים לאות (מנחות ל"ז, ב') ובשל ראש אמרו שהוא להודיע לבריות כמאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך אלו תפלין שבראש (ברכות ו', א'). ומן הראוי שיהיו ב' הבתים תלויים זה בזה היינו אם יהיה של יד אצלך לראות שלא תזוז יראתו מלבך אז יהיה השל ראש עושה בחינתו, ואם תבטל את האחד יתבטל גם השני, והרמז ע"ז מה שאמרו כל זמן שבין עיניך יהיו שתים כי פעולת של ראש לא יהיה כ"א כאשר יפעול תחלה השל יד, ולכן נקרא טוטפות לשון ראי' כמו ועינוהי מטייפין (מגילה י"ד). וזהו שאמר וקשרתם לאות על ידך, ויסובב לך בטח כי יהיה לטוטפות בין עיניך, והבן:

חלק לא

והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ כו' **ערים גדולות וטובות אשר לא בנית** כו' (ו', י').

כבר כתבנו בבאור זה דברים נעימים (קול יעקב אסתר על מאמר וימלא המן חמה, ושם קהלת על מאמר הבדלתי מעשי ובחבורנו זה) למעלה פרשת קדושים על מאמר וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כו':

חלק לב

כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות כו' **ואמרת לבנך עבדים היינו** כו' **עד וצדקה תהיה**

לנו כי נשמור לעשות כו' (ו', כ'-כ"ח).[439]

[439] שא עיניך וראה מ"ש בעל עולת תמיד וז"ל על מאמר וירב העם עם משה כו' מה תריבון עמדי מה תנסון את ה' וכו' ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' (שמות י"ז, ב'-ז'). אשר לפי הטעם הזה היה ראוי לקרוא אותו מריבה ומסה כי כן אמר על ריב בני ישראל ואח"כ אמר ועל נסותם את ה' ומשה עצמו אמר כן תחלה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה' אח"כ כאשר קרא שם אל המקום הפך הסדר ויקרא שם המקום מסה ומריבה, לא מריבה ומסה הלא דבר הוא. אמנם דע כי כבר נודע ונתפרסם כי אנחנו ילודי אשה עם קוצר השגתנו אנחנו משיגים רק מלמטה למעלה, היינו מן הדברים המאוחרים נוכל להתבונן על הקודמים וזהו לחולשת השגתנו. אמנם הידיעה האמתית הוא מן הקודם אל המאוחר לא כאשר אנחנו עושים פה היום אשר אנחנו מתחילים כל עיונינו בזה העולם מן המאוחר לבוא ולהשיג מזה את הקודם, כמו שנתבאר בספר השמע ובספר המדות וכן הדבר פה כי משה רבינו ע"ה מצד ראותו ריב בני ישראל שהמה מריבים עמו לכן דן שהמה מנסים את ד', אמנם לפי המציאות הלא נסותם את ה' קדמה אל הריב כי נסותם את ה' היה סיבה אל הריב לריב עם משה, לכן כאשר קרא שם אל המקום קרא שמו מסה ומריבה לפי שבאמת כן היה במציאות כי תחלה היה המסה וע"י המסה עשו מריבה עם משה לכן ויקרא שם המקום מסה ומריבה והשלים ואמר על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה', כי לפי הידיעה האנושית היה נראה תחלה ריב בני ישראל אשר ע"ז היו מבינים שהכוונה בהם לנסות את ה' יתברך.

ומעתה נבאר עוד בזה מאמר מודים אנחנו לך כו' ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקיימתנו כן תחיינו ותקיימנו כו' על שאנו מודים לך כו' (מודים דרבנן). והנה ארבעה תיבות אלו אין להם באור כי למה לו לסיים על שאנו מודים לך שאין שום קשר וחבור אל המלות האלה עם דבריו הקודמים ונראים כשפת יתר. אמנם באור הדברים כך הוא כי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה, כי מדת בשר ודם כאשר יבוא אחד לחנות הסוחר לקנות ממנו על מלבוש ומדד ונתן בידו עשר אמות סחורה או יותר וזה נתן לו מעות אח"כ, הנה המעות הזה שהוא נותן ליד הסוחר הוא רק לתשלומין לשלם בעד הסחורה אשר קבל בחנות, לא שיקבל עוד הפעם סחורה אחר התשלומין פעם שנית זה ודאי לא יזדמן, אבל מדת הקב"ה אינו כן כי כאשר ישפיע טובה אל האדם והאדם יבוא ויתן תודה, לא יקבל יתברך את ההודאה לתשלומין על העבר לבד כי אם יתן לו עוד סחורה פעם שנית ושלישית. וזהו מאמר מודים אנחנו לך כו' ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקימתנו, כן תחיינו ותקיימנו על שאנו מודים לך, שהקב"ה לא יקבל ההודאה והעבודה לתשלומין על העבר רק יגמלנו בצדקו גם בעתיד בעבור שאנו מודים לו. וזהו ממש הענין במאמר האב אל הבן השואל מה העדות כו' כי האב יספר לבנו עבדים היינו לפרעה ויוציאנו ה' אלהינו משם כו' וכאשר ישמע הנער הדברים האלה פן יאמר ללבבו א"כ אנחנו בעלי חובות למקום ב"ה וכל עבודתנו תהיה רק לפרעון החוב על העבר. ע"ז סיים ואמר: וצדקה תהיה לנו בעתיד כי נשמור לעשות כו', לא שתהיה העבודה לתשלומין החוב שעבר רק יעשה עמנו צדקה וייטיב עמנו גם אח"כ בעתיד:

ועפ"ז יתבאר לנו מאמרם ז"ל ר' אליעזר רמי כתיב ולך ה' חסד וכתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו בתחלה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד (ר"ה י"ז). עיין מהרש"א ורי"ף שפירשו דהכי קאמר קרא ולך ה' חסד כאשר יש אל האדם מחצה עונות ומחצה זכיות, לך ה' חסד מדידך לתת בכף הזכיות להכריע, ואימתי כי אתה באת בתחלה לשלם לאיש כמעשהו ולית ליה לאדם מדידיה שיכריעו הזכיות, עכ"ל. וזה פי' רחוק ודחוק מאד. והגאונים הניחו לי מקום להתגדר לבאר המאמר הנפלא הזה כי אחרי כל הדברים והאמת האלה אשר דברנו בזה עוד זאת ידענו ממדת טובו יתברך אשר בעבור מצוה הקב"ה מקדים השכר אל האדם טרם עשותו המצוה כאשר דרשו חז"ל מאמר מי הקדימני ואשלם (איוב מ"א, ג') מל את בנו נתתי לו תחלה בן, עשה מזוזה נתתי לו תחלה בית. וכן רמזו במאמר גומל טוב למי שישמור מצותיו ר"ל שישמור אח"כ, לא כן בעונש אמר ויענש למי שיעבור על מצותיו היינו שעשה העבירה עתיד העונש לבוא עליו. והנה אחר הדברים והאמת האלה יש אל האדם ב' מיני שכר אחד קודם המצוה והשני לאחר המצוה, כמו שנתבאר לנו במאמר מודים כו' על שהחייתנו וקימתנו כן תקיימנו, על שאנחנו מודים לך שהקב"ה לא יקבל העבודה לתשלומין על העבר רק יגמלנו בצדקו גם בעתיד בעבור ההודאה הזאת. אמנם ההבדל בין השכר אשר קודם עשיית המצוה ובין השכר אשר אחר מעשה המצוה היא הידיעה האנושיית שאמרנו, כי השכר אשר קודם המצוה מי יודע ומי משיג אותה מה יסובב מזה, כמו מה שנזדמן יין לבנות לוט להשקות את אביהן בשביל ב' פרידות טובות העתידות, אשר בשעת מעשה מי ידע זאת ומי השיג מה שיסובב מן היין הזה, לא כן השכר אחר המצוה יש בזה ידיעה אנושית ג"כ כי עיניהם ראו פלוני עשה מצוה ועיניהם רואות השכר מצוה. ומעתה יפה דייק ר' אליעזר מאמר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, ואיככה אתה קורא את הגמול בשם חסד אחר שהוא תשלומין, כאמרו כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. ע"ז אמר ר' אליעזר כי ע"כ קרא אותו בשם חסד יען כי תחלה אתה תשלם לאיש כמעשהו כי באמת הקב"ה משלם השכר

עיין מה שכתבנו בבאור מקראי קודש אלו סוף פרשת בא וסוף פרשת אחרי, ובקול יעקב שיר השירים על מאמר לבבתני אחותי כלה:

חלק לג

משלם לשונאיו אל פניו להאבידו (ז', י'). ילקוט (ריש עקב): זה שאמר הכתוב **יד ליד לא ינקה רע** (משלי י"א, כ"א) אמר הקב"ה לישראל לא תעשו המצות על מנת לקבל שכרם מיד כו' שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו אינו משלם לשונאו ממה שאחריו אלא ממה שלפניו.

מאמר זה כבר נתבאר דרך יפה אף נעים בספר המדות (שיורי המדות ברביעי משער הדעת ובי"ד משער העבודה):

חלק לד

ובמדרש: **הפכפך דרך איש וזר וזך ישר פעלו** (משלי כ"א, ח') הפכפך דרך איש זה עשו הרשע כו' וזך ישר פעלו זה הקב"ה שנוהג עמו במדות ישרות ונותן לו שכרו בעולם הזה (ריש רות).

והרצון בזה לדעתי לתת טעם על הנהגתו יתברך לשלם לשונאיו אל פניו להאבידו ולהפך אצל הצדיקים נאמר **טוב כעס משחוק** (קהלת ז', ג') ובבאורם ז"ל טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז משחוק שהוא משחק עם הרשעים בעוה"ז. וסבת הדבר כי הכל לפי מעשה העושה, כי הצדיק בעשותו מצות ומע"ט המה חביבים בעיני ה' עד שהוא נושא חן בעיני אלהים ואדם וכמו שנאמר **אשרי תמימי דרך** כו' **בכל לב ידרשוהו** (תהלים קי"ט, א') ובהזדמן שיבוא דבר עבירה תחת ידו הלא לא יעשה מעשהו, זר מעשהו רק מסבת התגברות היצה"ר עליו אבל לבו עליו דוי. והרשעים בהיפך כי ברעתם נאמר **כי רעתכי אז תעלוזי** (ירמיה י"א, ט"ו) ויעשו העבירות בכל חפץ לבבם ונפשם, לא כן הטוב אשר יעשו לבם בל עמם כמאמר **קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם** (ירמיה י"ב, ב'). לכן גם ה' יתן הטוב וכמעשה ידיהם יתן להם, הצדיק אשר מצותיו שעשה היו תמימים ושלמים בכל חפץ לבבם יתן להם בעבור זה שכרם משלם בעולם האמת, ועל החטאים שלא היו רק לפנים יתן להם עונש בעוה"ז ג"כ אך לפנים, כי לפי האמת טוב כעס משחוק. ולהיפך הרשעים הרע שבהם הוא רע אמתי והעונש ע"ז ג"כ בעולם האמת, והטוב שבהם הוא רק לפנים כן השכר שלהם ג"כ אך לפנים והוא משלם

תחלה כמאמר מי הקדימני ואשלם, ומה שנותן לו אחר כך אינו רק חסד לכן אמר ולך ה' חסד, וזהו ולבסוף ולך ה' חסד. ומה שהכתוב מהפך הסדר כי הכתוב אמר לפי הידיעה האנושיית אשר למטה בארץ נראה המצוה תחלה ואח"כ השכר.

לשונאיו אל פניו להאבידו, וזהו - וזך ישר פעלו שנוהג עמו במדות ישרות ונותן לו שכרו בעוה"ז, והבן:

חלק לה

מדרש: אמרו ישראל רבונו של עולם הנפש הזאת שמקלסת אותך עד מתי היא נתונה בעפר אמר להם הקב"ה חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות (פרשה ב', ל"ז).
כבר כתבנו בביאורו דברים נחמדים, תמצאם למעלה (פ' ויחי) על מאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים.

עקב

חלק א

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ה' אלוקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (ז', י"ב).
וראוי לתת טעם אל צורך לשמור להם חסדי אבות, אם הם בעצמם ישמעו וישמרו המצות ויעשו אותם אינם צריכים לזכות אבות.
אבל יתכן על דרך זקן אחד היה לו ילד קטן והיה לו בעבורו אלף אדומים, קרא אל אחד מאוהביו וביקש מאת פניו שיהיה הוא אפוטרופוס לבנו לגדלו ולהשגיח על רכושו, ויקחהו אצלו והיה באוכלי שלחנו, ויגדל הנער ויספחהו אל אחת הכהונות להיות כותב בחנות המסחר אשר לו, ופסק לו שכר קצוב לשנה, ויעברו עליו כמה שנים, פעם שמע הנער כי יש לו אצל בעליו זה אלף אדומים בירושה אשר נשאר לו מאביו, ויאמר בלבו למה זה הבל איגע אצל שלחן אחרים, ובא אצל בעליו ויאמר לו תן לי מעותי ואתפרנס משלי בלא יגיעה, אמר לו אם רצונך לקחת קח כי אני נותן לך אבל אם תשמע לעצתי שמר לך ולא תקח עתה מאומה כי תכלה המעות פרוטה אחר פרוטה ותשאר ריקם, ע"כ טוב לך כי תתייגע באיזה עסק ותאכל ותשבע, ומעותיך יהיה שמורים אצלי כאשר עד היום ותשחק ליום אחרון.
הנמשל אבותינו הקדושים הפקידו אצל הקב"ה זכותם שיהיה שמור בעד בניהם אחריהם ואם יתן יתברך אלינו הירושה מיד הלא נאכל אותה פרוטה פרוטה עד אשר יתמה זכות אבות, לכן אמר והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ותתייגע בעבודה אז יהיה הריוח שלכם, ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך, כלומר ישמור את הפקדון שיהיה מונח בשלמות.

ורבותינו ז"ל במדרש (פרשתנו) ביארו ג"כ מלת ושמר על דרך שביארנו וז"ל אמר ר' שמואל בר נחמן כל מה שישראל אוכלים בעוה"ז מכח ברכות שברכם בלעם הרשע אבל ברכות שברכו אותם האבות משומרים הם לעתיד לבוא (פרשה ג', ד'):

חלק ב

במדרש: אימתי שמרו ישראל את השבת כשם שראוי לה תחלה כשנתנה להם באלוש מנין שנאמר **וישבתו העם ביום השביעי** (שמות ט"ז, ל') (פרשה ג', א').

כבר ביארנו למעלה (פ' יתרו) כי רבותינו ז"ל הוכיחו כן על דרך שכתבנו בחלק הראשון (פ' לך לך על מאמר אל הארץ אשר אראך) בבאור מאמרם ז"ל **ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם** (יחזקאל ל"ד, ל"א) אתם קרואים אדם כו' (יבמות ס"א) שעיקר הדרש הזה הוכרח ממה שהקדים מלת אדם למלת אתם לשלול הזולת מתואר הזה ולא כן אם היה אומר אתם אדם. וזהו מאמר **כי בן הייתי לאבי רך ויחיד לפני אמי** (משלי ד', ג') דייק ואמר כי לאביו לא היה בן יחיד, כי בנים הרבה היו לדוד המלך ע"ה ומכלם לא חשב לעצמו בן בלתי אני, לכן לא אמר כי הייתי לאבי בן שהיה מורה שהיה גם הוא נחשב בין הבנים כמו כלם, ובאמת לא כן הדבר כי מכלם לא היה חשוב בעיניו כ"א שלמה, לכן אמר כי בן הייתי אני לאבי.

כן הדבר פה כי הכתוב דייק ואומר וישבתו העם אך ביום השביעי, ולא אמר וביום השביעי שבתו, אם לא שהכוונה בזה לומר שלא שבתו כ"א באותו יום השביעי ולא יותר. **ונמתיק** מאמר **אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם** (שמות ל"א, י"ג) וראוי להשכיל לדעת מדוע בכל מקום שמזכיר הכתוב מצות שבת כתב בה שמירה, אך את שבתותי תשמורו, ושמרו בני-ישראל את השבת, ושמירה היא אזהרה על הנפש כמאמר **השמרו בנפשותיכם ואל תשאו משא ביום השבת** (ירמיה י"ז, כ"א). וכן רבותינו ז"ל דרשו על מאמר לדעת כו' מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה לך והודיעם (ביצה ט"ז, ב') ואין פעולת הידיעה כ"א להגדיל זכרונה ושמירתה בנפש השומר, ובאין ספק לא הרבה הכתוב כ"כ על דבר השמירה להשמר ממלאכה ועבודה ביום השבת כי על המלאכה יש די באזהרה אחת, כי חלילה אל עם ה' מלעבור על קלה שבקלות כש"כ על מצות שבת השקולה ככל התורה כולה. אמנם לבי אומר לי בדבר ההפלגה בשמירה הזאת, כי הנה ידענו מפי רבותינו ז"ל אם אמנם אשר הכוונה אינה מעכבת את המצוה כאמרם ז"ל בספר הזוהר: ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו, אע"ג דלא מכוון זכאה הוא דעביד פקודא דמרא (יתרו ק"ג) עכ"ז תרב משאת מצוה בכוונה עשר ידות על מצוה בלא כוונה, כי הכוונה

הטהורה היא המבדלת בין חלוקי בחינת הצדיקים כל אחד ואחד לפי טהרת מחשבתו, עד שאמרו (סוכה כ"ח) על יונתן בן עוזיאל בשעה שהיה עוסק בתורה כל עוף הפורח עליו מיד נשרף, וזה לא היה רק מזהרי יפעת מחשבתו וכחות כוונתו ביראה ואהבה השלמה, שהיתה אצלו באופן נפלא יותר מאד מאשר בצדיקים אחרים, ועל ההיפך נאמר **ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה** (ישעיה כ"ט, י"ג) וכן הקדים דוד המלך ע"ה לשלמה בנו **דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה'** כו' (דברי הימים א' כ"ח, ט') וכל המאמר אינו כ"א להעיר אותו על טהרת הנפש ליראה ולאהבה בכל לב.

ומעתה קרוב לשמוע כי במצות שבת החמיר הכתוב יותר על דבר השמירה בלב ונפש יותר משארי מצות, שע"כ כתיב בה זכור שמור, כלומר בפועל בינוני שההוראה מזה כי חייב את האדם שתהיה מצות שבת על לוח לבו לזכרון לפניו תמיד עד שרבותינו ז"ל הפליגו ואמרו מחד שביך לשבתך (ביצה ט"ז). הנה הפליגו במצות שבת שתהיה קשורה בנפש השומרה עד שלא יזח מלבו זכרונה בכל ימי השבוע ולא מצאנו כזאת בשארי מצות, כמה גדולה ויקרה מצות תפלין עד כי הפליגו בה שלא להסיר דעת מהם והוא רק בעת שהם על ראשו וזרועו ולא יותר, ובמצות שבת מוזהרים אנחנו להפליג השמירה בלב גם בימי החול להעלות אש אהבתה תמיד וזכרה לא יסוף מאתנו לעולם, וכבר אמרו חז"ל בשעה ששכח משה לומר להם מצות שבת א"ל הקב"ה עד אנה מאנתם לשמור מצותי כו' (שמות רבה כ"ה) גם כי ביום הששי אמר להם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קודש לה' מחר עכ"ז נחשב לו לעון אשר חטא מה שלא הזהיר אותם עד יום הששי. ואם אמנם אין לנו עסק בנסתרות עכ"ז לפי קט השגתי לבי אומר לי כי במצוה זאת ראוי להפליג ולהזהיר על השמירה בלב יותר מבכל מצות התורה יען כי לולא השמירה בלב לא ישאר ממנה מאומה, התבונן נא כי כל המצות אין להם שורש וענף בטבע האדם כמו תפלין וציצית וסוכה ולולב וזולתם, כי אם לא היה מצוה אותנו עליהם מי היה מעלה על רוחו לעשותם וא"כ כאשר יעשה האדם את המצוה הלא המצוה בעצמה מכרזת על עושיה פלוני מקיים מצות בוראו יתברך ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, וא"כ יפה אמרו אע"ג דלא מכוון זכאה הוא דעביד פקודא דמרא. לא כן מצות שבת אשר יש בענינה אכילה ושתיה ותענוג אשר טבע האדם מתאוה לזה ונתעורר מעצמו, וא"כ אם יעשה מצוה זאת בלא כוונת הלב לא נשאר ממנה מאומה, מה שהיה ניכר שהוא נעשה לשם מצוה, ואם הוא עושה דבר לשם ה' יתברך.

זה שאמר הכתוב אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, כלומר תשמרו אותם בכוונה שמורה בנפש, כי אות היא כו' ר"ל השמירה בנפש היא האות ביני וביניכם, אשר כל ענינכם ביום השבת אינם רק מסבת שאני מצוה אתכם כן, אבל מבלעדי השמירה בנפש מה נשאר ממצות השבת, אחר אשר הטבע ג"כ לבחור בשביתה ומרגוע ולהתענג בתענוגים.

וזהו מאמר ישמח משה במתנת חלקו כי עבד נאמן קראת לו כו' וכן כתוב בתורתך והרצון בזה כי כבר ידענו מפי חז"ל כי משה רבינו ע"ה בחר לישראל במצרים יום מנוחה בשבת וכוון דעתו לדעת התורה, ולכן ישמח משה כו' עבד נאמן קראת לו. והוא על דרך שמצאנו במדרש כתב לך התחילו מלאכי השרת אומרים לפני הקב"ה אתה נותן רשות למשה שיכתוב מה שהוא מבקש כו' אמר להם הקב"ה ח"ו שמשה עושה את הדבר הזה, ואפילו עושה נאמן הוא שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (שמות רבה פרשה מ"ז, ט') והמאמר פלאי כי אם יעשה כך איה נאמנותו ואיה אמתו. אבל הוא הדבר שרמזנו כי חלק הקב"ה מתנה טובה למשה והיא מעלת הנאמנות גם נגד אהרן ונגד מרים, שההוראה כי אליהם לא היה נאמנית כל כך, והדבר קשה לאמרו, אבל אין זאת כ"א כי חבה יתירה נודעת לו כי הקב"ה חנן אותו וחלק לו מחכמתו עד כי חכמתו ודעתו היתה שוה עם דעת התורה, וזאת לא תמצא בארץ החיים בלתי אחד היה אברהם אשר עליו אמרו חז"ל נעשו שתי כליותיו כשני מעינות והיה משיג דעת התורה מעצמו. והכח הנפלא הזה היה ג"כ במשה כאמרם ז"ל שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים עמו הקב"ה (שבת פ"ז א') וזהו ישמח משה במתנת חלקו כי עבד נאמן קראת לו כו' וכן כתוב בתורתך, וכוון דעתו לדעת התורה וזהו - ואפילו עושה נאמן הוא וא"כ ודאי יכוון דעתו לדעת התורה.

והוא שאמרו חז"ל **בקש קהלת** כו' (קהלת י"ב, י') בקש שלמה להיות כמשה (ר"ה כ"א, ב') כלומר שקל דעתו ג"כ להיות קולע לאמתה של תורה כמו משה, יצאתה בת קול ואמרה וכתוב יושר דברי אמת, וכמ"ש בעל עקידה ז"ל על מאמר כן בנות צלפחד דוברות, כי מאמר כן ומאמר אמת הוראתם על השני, לאמר כי זה השני הוא כן כמו הראשון, כי כבר כתוב לפני במרום וכן הם דוברים כמו שכתוב לפני, וכמו כן מאמר אמת הוראתו שזהו אמת כמו הראשון, וא"כ אין לך רק לאחוז בדברים שקבלת מפי משה כי לא קם נביא עוד בישראל כמשה כו':

ואחר הדברים והאמת האלה יתבאר יפה מה שאמרו ז"ל בסמוך: ואת סבר שמא לרעתך נתתי לך את השבת, לא נתתי לך אלא לטובתך, כיצד אמר רב חייא ברב אבא את מקדש

את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקי' ומהנה את נפשך ואני נותן לך שכר, מנין שנאמר **אם תשיב משבת רגלך** כו' **וקראת לשבת עונג** כו' **אז תתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך** (ישעיה נ"ח, י"ג). ודברי המאמר סתומים מאד, א'. מה שאמר ואת סבר שמא לרעתך נתתי לך את השבת, מדוע לא חקרו כן על כמה מצות חמורות, כמו שמיטה ויובל, תרומות ומעשרות, לאמר שלא לרעתכם נתתי לכם מצות אלה ומה זאת להעלות על הדעת אשר מצות שבת היא לרעת האדם ח"ו, ב'. ראוי להתעורר במה שאמרו כיצד אתה מקדש את השבת במאכל ובמשתה כו' ראוי היה לאמר אתה מענג את השבת במאכל כו' לא מקדש.

ולבוא אל ביאור המאמר נציע דברי הנביא ע"ה הנזכר בדברי המדרש שלפנינו **הלא זה צום אבחרהו** כו' **הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם אם תשיב משבת רגלך** כו' (ישעיה שם) ומה ראה הנביא ע"ה לחבר ב' מצות אלה מצות צדקה עם מצות שבת הלא דבר הוא, והנראה לדעתי כי שניהם ענין אחד להם. ולהבין הענין נבאר תחלה מאמר חז"ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו (שבועות כ') אשר לא ידענו טעם ההכרח אל שני המאמרים האלה שיהיו נאמרים דוקא במאמר אחד, אמנם הסכת ושמע כי הנה מצות שבת ערבה מצד אחד וקשה מצד אחד, היינו מה שאנחנו מצווים על התענוגים במאכל ומשתה וכסות נקיה זה ערב מאד אל האדם, אבל מה שהוא מוזהר על שמירתו ממלאכה וכל עסק ממצוא חפצך ודבר דבר זה קשה מאד על האדם. ושתי הבחינות האלה כלולים בשני המאמרים זכור ושמור, כי הזכירה לקדשו על היין וקידוש סמוך לשלחנו כולל כל התענוגים כפי הברכה אשר ברכו ה', ומאמר שמור מורה על כל שמירות ממלאכות ועבודות מן האבות ומן התולדות וכל הגדרים הצריכים להזהר מהם, ואם יאמר האדם שיקיים חציו ויניח חציו ויהיה לו מחצית שכר משכר מצות שבת, לזה כללה יתברך בדבור אחד וזכור ושמור בדבור אחד נאמרו, להורות כי אם יעזוב האדם מאמר שמור ולא יקבל עליו השמירה להזהר ממלאכה ממצוא חפץ ודבר דבר א"כ המאכלים והתענוגים המה רק למלא תאותו ולהנאתו ומה נשאר לו ממצות שבת.

וכדבר הזה וכענין הזה ממש הסמיך הנביא ע"ה מצות צדקה אל מצות שבת ואמר הלא פרס לרעב לחמך כו' ומבשרך לא תתעלם. הורה אותנו במאמר זה על דרך שמצאנו (ויקרא רבה ל"ד) מאמר הלל ע"ה איזיל ואגמול חסד עם הדין אכסניה דאית לי בגו ביתי, ושאלו אותו תלמידיו וכי בכל יומא אית לך אכסני' אמר להם נפשי העלובה לא אכסני' היא, האי יומא איתא בגו גופא כו'. הא לך מבואר שהאדם יקבל שכר על החיותו את

נפש עצמו כמאמר **גומל נפשו איש חסד** (משלי י"א, י"ז) וכי תאמר אם הדבר כן הלא כלם ראויים לקבל שכר כי יאכלו וישתו וייטיבו לבם, ובע"כ הדבר תלוי בכוונת הלב אם הוא עושה זאת מצד רחמנות על הנפש אשר עשה האלהים יתברך ודאי ראוי הוא לקבל שכר, אבל אם הוא עושה זאת למלא תאותו מדוע יקבל שכר ע"ז. והמופת ע"ז אם אנחנו רואים אותו שהוא חונן ומרחם על אחרים ג"כ כמו על עצמו אז יבחן טוב לבו כי הוא גומל נפשו מסיבת טובו וחסדו ואז הוא ראוי לקבל שכר גם החיותו את עצמו וזהו מ"ש הלא פרס לרעב לחמך אז גם ומבשרך לא תתעלם, כלומר אז גם מבשרך אשר החיית את עצמך ואת נפשך ג"כ לצדקה תחשב לך. וזהו מ"ש החכם ע"ה **מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו** (משלי י"ט, י"ז) כלומר כאשר הוא חונן דל אז גם מה שהוא גומל עם נפשו ישלם לו הקב"ה שכרו (וכמו שנתבאר למעלה פ' בהר):

ומעתה דע כי מה שדייק המדרש בלשונו הצח אתה מקדש השבת במאכל ובמשתה כו' ולא אמר מענג השבת במאכל, בא להורות על ענין יקר. כי הנה כבר ידענו אשר בימי החול לא הותר לנו למלאות תאותנו ככל חפצנו כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' (אבות ו') רק להחיות הנפש בחיי הסיפוק ולא יותר ובזה נקדש את השבת במאכל ומשתה במה שמבטיחים לנפש תאוה כי ביום השבת יתעורר יותר החשק להתענג במאכלים ערבים. וזהו אתה מקדש את השבת במאכל ומשתה כו' היינו מקדש ומפריש את יום השבת לתענוג, ורק את היום הזה הוא בוחר לא לתענוג כימי החול, וכאמרם ז"ל וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם אלו העושים כל ימיהם כחגים (שבת קנ"א, ב'). והוא ממש כאשר איש זר לובש בגדים אשר לכהן, כי השבת מובדל ומקודש לזה לא ימי החול. והנה מצאנו בגמרא אמרו בני רב פפא בר אבא לרב פפא כגון אנן דשכיחא לן בשרא וחמרא כל יומי במה נשנייי' אמר להם אם רגיליתם להקדים אחרוהו כו' (שבת קי"ט, א'), ועכ"ז הוא דוחק גדול שיהיה יסוד התענוג על ההשתנות של זמן הסעודה בקדימה ואיחור ולא יותר, ולפי דעת הפשוטה אשר התענוג ראוי אל כל מי שיכולת בידו להתענג כמאמר אם יש לך היטיב לך (עירובין נ"ד) א"כ לא נתנה מצות שבת כ"א באופן שיהיו ישראל ח"ו עניים ודלים עד שלא יהיה סיפוק בידם לעדן נפשם גם בימי החול רק ביום השבת לבד ישתדלו בכל היכולת להטריח ולבקש במה לכבדו, אבל מי שהוא עשיר ושלחנו מלא דשן כל הימים איך יכבד הוא את יום השבת, כמאמר בני רב פפא לרב פפא והוא נגד השכל שתהיה מצוה גדולה כזאת מיוסדת על הדלות ח"ו. וזהו ממש מאמר ואת אומר שמא לרעתך נתתי לך את השבת כלומר שתהיה עני ודל ח"ו, לא כן הדבר כי לא נתתי לך את השבת אלא לטובתך, כלומר שיהיה איש איש

תחת גפנו ותחת תאנתו, וכי תאמר א"כ איככה? כשאלת בני רב פפא הנ"ל. וזהו מאמר המדרש כיצד, ר"ל איה איפוא יכבד השבת אם אינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה, ובמה יתכבד השבת, ובמה יבדל מימי החול, לזה אמר אתה מקדש השבת במאכל ובמשתה בכסות נקיה היינו למנוע א"ע מתענוגים בימי החול ולקדש ולייחד את השבת להתעדן בו ולא יותר אז תהיו ראויי' לשכר על אכילה ושתיה ושאר התענוגים אשר בשבת גם כי כפי הנראה אין בזה עבודת שמים, כי האדם יעשה זאת גם מצד טבע תאותו אבל מי סיבב לו התגברות התאוה אל המאכלים של שבת הלא בחירתו הטובה אשר הרעיב את עצמו ואחר ענותו את נפשו בימי החול לחסום בעד כל עונג וכל טעם מהטעמים הערבים, ולכן גם אם יאכל בשבת לכוונת השביעה לבד עכ"ז הוא משובח, וזהו שמביא המדרש מנין שנאמר אם תשיב משבת רגלך, ר"ל הדברים שהם בגדר ההרגל תמנע ממך בכל ימי השבוע, ואות מ"ם ממלת משבת הוא מ"ם הסבה כמו **משוד עניים מאנקת אביונים** (תהלים י"ב, ו') וזהו אם תשיב מסבת שבת רגילתך בימי החול ויסובב לך מזה עשות חפצך ביום קדשי, ר"ל כי אתה בעצמך תעשה לך חפץ וחשק להתאוות אל דברים שאינם מעצמם בגדר זה, וזהו וקראת לשבת עונג לייחד התענוגים רק לשבת, אז תתענג על ה' כי גם תאותך גם שביעתך כלם תבואינה מצד טוב בחירתך ולצדקה תהיינה לפני ה' (וכמו שנתבאר למעלה ריש פרשת תצוה עיי"ש משל נמרץ ע"ז) ומעתה יפה דבר הכתוב ב' מצות אלו יחד הצדקה והשבת כי ישתוו יחד בדרך סגולתה, כי כאשר יגמול עם נפשו וישביעה לא יהיה ראוי לקבל שכר ע"ז בלתי אם ירחם גם על הזולת להשביע נפש רעבה, וגם על מה שיאכל ויתעדן בשבת אינו ראוי לשכר בלתי ע"י מה שהוא מרעיב נפשו בימי החול:

חלק ג

ובסמוך: אמרו לו ישראל (להקב"ה) ואימתי את נותן לנו שכר המצות שאנו עושים, אמר להם הקב"ה מצות שאתם עושים מפירותיהם אתם אוכלים עכשיו אבל שכרו בעקב אני נותן לכם שנאמר והיה עקב תשמעון (פרשה ג', א').

וראוי להתעורר על שפת יתר אשר במאמר ישראל להקב"ה שכר המצות שאנו עושים, ובמאמר הקב"ה לישראל מצות שאתם עושים, ובאין ספק לא על חנם דייק המדרש כן. ומה גם איככה רמזו ז"ל הדרש הזה במאמר והיה עקב תשמעון.

ונקדים לזה מאמרם ז"ל במקום אחר **קח נא את בנך** כו' אמר לו הקב"ה לאברהם בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה שלא יאמרו הראשונות לא היו בהן ממש (סנהדרין פ"ט, ב')

והוא פלא מדוע ולמה יאמרו כן, ומה יתרון הנסיון הזה על כל הנסיונות עד שאמר עליו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה כאלו עד היום עוד לא נודע כח יראתו ואהבתו.

אבל דע כי כבר כתבנו פעמים רבות בחבורנו כי התורה הקדושה מצאנו ראינו בה ב' פנים אחת גלויה ואחת נסתרת, כי הנגלות לנו כי הוא יתברך אדוננו מלכנו ואנחנו עבדיו והחיוב על העבד לשמוע בקול אדוניו אל כל אשר יצוה עליו, ואנחנו כעבד ישאף צל אשר לעת ערב יבוא ויקבל שכרו ופעולת מלאכתו ועבודתו היא נשארת ביד הבעלים. אבל הנסתר ממנה לא כן הוא כאמרם ז"ל מה איכפת להקב"ה אם אתה שוחט מן הצואר או אתה הורג מן העורף אלא לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות שנאמר אמרת ה' צרופה (ויקרא רבה י"ג) וכבר נאמר **אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח** (איוב לה, ז') וכדומה הרבה מאמרים יוכיחו על פנינו כי אין אליו יתברך שום צורך במעשינו ועסקנו בתורה ובמצות כמאמר **כי לא דבר רק הוא מכם** (דברים ל"ב, מ"ז) פי' כי העבד העוסק בעבודת אדוניו הלא העבודה דבר ריק בעיני העבד, כי מה בצע לו בעבודתו אם לא לו יהיה הזרע, לא כן בעבודת הקודש אשר עלינו כל עבודתנו לעצמנו היא, ונוצר תאנה הוא יאכל פריה, וזהו - כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים כו' וא"כ לא דבר ריק הוא מכם. וכמו שכתבנו מזה הרבה ענינים נכבדים (פ' בראשית) בדרוש אשר הנחש התווכח עם אדם וחוה עיי"ש. ואנחנו מוכרחים אל התורה והמצות כמו שהגוף צריך אל קיומו דברים הרבה למען קיומו וחיותו ושמירתו, הוא צריך אל הלחם ואל הנזיד אל היין והשמן ואל כל מאכל אשר יאכל ואל כל משקה כו', והוא צריך אל בגדים להתלבש בהם וכדומה למנוע את עצמו מהרבה דברים אשר ישחיתו את קיומו. כן הנפש היא צריכה אל מצות עשה ואל מצות לא תעשה והם חיינו ואורך ימינו ואי אפשר בלעדם, כמו שאין קיום אל הגוף בלא אכילה ושתיה בלא מזון ומחיה, והקב"ה הוא הבורא הוא המכין בחסדו מזונות שני החלקים אשר באדם הכין אל הגוף שהוא עפר מן האדמה להוציא לחמו מן הארץ והנשמה שהיא אצולה מגבהי מרומים מלחם אביה תאכל לחם שמים. ואם היינו יודעים ומשיגים פעולת כל מצוה ודאי היינו רודפים אחריהם ממש כהרדיפה אחר חפצי עוה"ז כמו שהתפאר דוד המלך ע"ה **לעולם לא אשכח פקודיך כי בם חייתני** (תהלים קי"ט, צ"ג) ר"ל אחר שאני יודע כי כל חיי תלוי' במעשי המצות איככה אשכח אותם, כי מעולם לא שכח אדם לאכול ולשתות.

ועל הענין היקר הזה הבטיח אותנו משה רבינו ע"ה על העתיד כמאמר **ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך** (דברים ל', ו') ר"ל שלא נעשה זאת כמעשה העבד במלאכת אדונו רק כאדם העוסק

בשלו, כי תדע ותבין האמת כמה רב טוב אתה פועל לעצמך עם כל מצוה שהוא רק למען חייך ואז תבין איך לאהוב את הבורא יתברך שהכין לפנינו חמודות יקרות כאלה לחיותנו ולהשארתנו הנצחיית ואז נהיה בבחינת בנים הנזונים על שלחן אביהם לא כעבדים הפועלים טוב לבעליהם. כמו אשר לעת עתה אשר ע"י ההעלמה שנעלם מאתנו טעמי המצות ופעולתם וסגולתם ואין אתנו יודע עד מה, לא ממהות התורה ולא ממהות הנפש ועינינו טחות מראות הדבקות אשר להנשמה בתורה ומצות כמאמר **אכתב לו רבי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב) ולכן תמצא על הרוב במאמרי היראה והעבודה מלת ועתה, כמו **ועתה אם שמוע תשמעו בקולי** (שמות י"ט, ה') **ועתה ישראל שמע אל החוקים** (דברים ד', א') להורות כי לא לנצח נהיה בעבודתנו בבחינת העבד העובד מיראת העונש ואינו רואה יתרון לעצמו במלאכת אדוניו אבל עתידים אנחנו שיתקיים בנו מאמר הנזכר, ומל ה' אלהיך את לבבך כו' למען חייך, ומאהבתו וחמלתו עלינו הורה אותנו וצוה לנו חקים ומצות טובים למען נחיה מפרים ונשבע מטובם, ונהיה טובים ונשבע לחם מן השמים וזהו מאמר **את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק** (י', כ') הכתוב פרט לפנינו הדברים הצריכים עתה בטרם נפקחו עינינו לדעת טוב פעולת המצות וסגולתם, סידר ואמר: **את ה' אלהיך תירא, אותו תעבוד**, אבל אבשר לך בשורה גדולה כי עתיד עתה **ובו תדבק** בהמול לכם כל ערלת לבבכם, ובהסיר ה' ממך כל חולי נרגן מפריד אלוף, תזדכך הנפש להשיג מנועם זיו העליון והאדם ישכיל לדעת את הדבקות אשר אל הנפש במעשי התורה והמצות אז ובו תדבק.[440]

[440] את ה' אלוקיך תירא אותו תעבוד וכי ישאלך לבבך על עבודתנו לעתיד במה יזכה נער את ארחו להיות נקרא עובד ה', שהאדם ידע וישכיל סגולת המצות ופעולתם וערבותם. דע כי כבר הכינותי לפניך תשובה על דבר זה בספר קול יעקב ריש שיר השירים (עיי"ש בד"ה הביאני המלך חדריו) בבאור המשך המקראות ומל ה' אלהיך את לבבך כו' למען חייך ואתה תשוב ושמעת בקול ה' כו'. באור זה על דרך מאמרם ז"ל בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצאתה בת קול ואמרה מי גילה לבני רז זה לשון שמלאכי השרת משתמשין בו שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, ברישא עושים והדר לשמוע (שבת פ"ח). באור זה כי במעמד הר סיני פשטו ישראל מעל עצמם מעיל החמרי ונתקיים בהם מאמר **אני אמרתי אלהים אתם** (תהילים פ"ב, ו') ותנח עליהם הרוח רוח דעת עד שהשיגו סוד הנפש ומהותה, ואחר שהבינו במהות הנפש הבינו מעצמם כל צרכי הנפש והתעוררו מעצמם כי אין חיים לנפש מבלעדי תפלין ציצית סוכה שופר כו', עד שהפליגו ואמרו תחלה נעשה ואח"כ נשמע, כי כבר הבינו מעצמם מה לעשות כמאמר אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו כי היו משיגים את הכל מדעתם כמו שהשיג אאע"ה וקיים כל התורה מדעת עצמו, רק עכ"ז אחר מאמר נעשה אמרו עוד ונשמע לחייב את עצמם בקבלת עול מלכות שמים, לאמר כי מה אשר נעשה לא נעשה מצד ערבות המעשים עלינו כ"א ונשמע היינו שנהיה כעבדים הסרים אל משמעתם של אדוניהם. וזהו לשון שמלאכי השרת משתמשים בו ברישא עושים והדר לשמוע, כי המלאכים לעוצם השגתם אינם צריכים להקשיב ולשמוע כי משיגים הם בעצמם והדר לשמוע לייחד מעשיהם אל גדר עבודה, והאדם הלא מצד טבעו בהכרח הוא צריך תחלה לשמוע לדעת מה לעשות, וזהו ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, ר"ל גם כי הם מרגישים נועם נפלא בעשותם מצות אלהיהם יתברך עכ"ז משתוקקים לשמוע בקול דברו, וינעם להם ערבות השמיעה יותר ויותר. ועל בחינה כזאת היו ישראל בעת מעמד הר סיני, ועליה הבטיח אותנו משה רבינו ע"ה על העתיד ומל ה' אלהיך את לבבך כו' למען חייך כי נזכה להשיג כל סגולת התורה ונועם פעולתה כי היא חיינו ואורך ימינו וכל

וכבר מלתי אמורה בבאור מאמרם ז"ל אין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד (ברכות ל"ג) ומה הוראתו במיעוט אחר מיעוט שנאמר אין לו כו' אלא כו' בלבד. כי הנה העבד העושה את אשר צוה אותו אדוניו הנה ישיגו בעליו ב' פעולות מאת שמיעתו, א'. פעולת המלאכה אשר עבד בה, ב'. כי בזה הורה כי מוראת אדוניו עליו והוא מחוייב להכנע אליו לסור למשמעתו. לא כן המצוה את עבדו שילך לאכול המעדנים שהכין בעבורו הנה לא ישמח האדון רק במה שאמר ונעשה רצונו אבל פעולת המעשה הלא לא לו תהי' רק אל העבד. כן אנחנו הקב"ה כפה עלינו הר כגיגית אם תקבלו התורה מוטב ואם לאו כו' ואנחנו מפאת מוראו וגודל אלהותו יתברך אמרנו הננו וקבלנו עול תורה ומצותיה, ועכ"ז אין להקב"ה מאומה מכל מעשינו ועבודתנו כ"א מה שאמר ונעשה רצונו, וזהו אין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד, אבל פעולת המצות כלם הלא לנו היא ולבנינו.

וזהו מאמר והיה עקב תשמעון כו' לאמר כי שכר השמיעה והלמוד לבד יעמוד לנו בעולם הזה, אבל זכות המעשה אשר נעשה הלא הוא שמור לעד לעולם כי אז יתגלו לפנינו כל סגולות החמדה אשר פעלנו לנפשנו במעשה מצות התורה. וזהו מאמר המדרש מצות שאתם עושים מפירותיהן אתם אוכלים בעוה"ז, אבל שכרם בעקב אני נותן לכם, היינו ולא שכר השמיעה כי שכר השמיעה הוא בעוה"ז. והטעם בזה ממש על דרך העושה מיני מאכל למכור אשר משפט הנהגתו כך הוא כאשר יראה בהמאכלים איזה מין שלא יוכל להתקיים הוא מאכיל אותו ולבני ביתו, ודבר שהוא יכול לעמוד יעמידהו ויקיימהו כי למועד שמור יבוא אורח וישלם לו מחירו ככל אשר יחפוץ.

כן ממש שכר המעשה הוא דבר המתקיים ועומד לעד (כי מעשה המצות פועלים בסגולתם אל הנפש רב טוב הצפון והצלחת נצח) אבל שכר השמיעה הלא אין לו מציאות כ"א כל זמן שלא נתגלו טעמי המצות ולא נודע כח פעולתם וסגולתם וערבותם, ואנחנו מקיימים אותם רק מסבת היראה. לא כן לעתיד כי מעשה המצות יהיה אצלנו ענין מורגש בטעמו וסגולתו, וערבות פעולתו כהרגשת הנוף במטעמים שהוא אוכל, אז תהיה היראה טפלה אל המעשה, לכן שכר השמיעה מהראוי לשלם לנו עתה.

ומעתה נתבאר יפה מאמר הגמרא הנ"ל אמר הקב"ה לאברהם עמוד לי בנסיון זה שלא יאמרו הראשונות לא היו בהן ממש, כי הנה כבר מבואר כי אברהם ע"ה ידע והבין מלבו כל התורה ומצותיה, וקיים כל התורה עד שלא נתנה מצד הערת השכל לבדו, כאמרם ז"ל

אושר הצלחתנו, ועכ"ז - ואתה תשוב ושמעת בקול ה' כו' לאמר כי לייחד לבבנו לעשות המצות לא בעבור נועם מתיקותם וטוב פעולתם כ"א לשמוע בקולו לעשות רצונו יתברך לבד לא לתכלית אחר, והבן:

במדרש נעשו שתי כליותיו כשני מעינות כו' (שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה) (בראשית רבה ס"ח, א') וא"כ זירז א"ע אל מצות השם יתברך מסבת כי היה יודע ומבחין סוד סגולתם ופעולתם וערבותם, וראוי היה לו לעשותם למען טוב טעמם (בלתי כי היה מתחסד עם קונו לעשות למען שמו יתברך בלבד כמו שנתבאר בהג"ה שלפנינו). אמנם כל הרגשת הערבות והמתיקות שייך בדברים שהקב"ה מצוה את האדם לעשותם וכל מה שהקב"ה דורש מאת האדם והוא מצוה אותו עליהם באין ספק יש בדברים האלה טוב טעם ודעת, ואברהם ע"ה בחכמתו ורוחב דעתו השיג את הכל. לא כן מצות העקידה שבאמת לא היה כן דעתו יתברך כי מעולם לא עלה על לבו יתברך דברים כאלה, וכל המאמר קח נא כו' לא בא רק לנסותו והנה מצוה זאת ודאי לא השיג אברהם בשכלו כי באמת אין לה מציאות בשכל, וא"כ לא היה אברהם בעסק זה רק כעבד העושה רצון אדוניו מסבת מוראו אשר עליו, כי טעם הדבר ופעולתו הלא נעלם ונפלא ממנו, וזהו שלא יאמרו הראשונות לא היו בהן ממש יען כי כל מה שעשה הלא הבין מעצמו כי ראוי לו לעשות כן בלתי כי הבוחן לבבות ידע האמת כי כל מה שעשה לא היתה כוונתו רק לעשות נחת רוח ליוצרו כמאמר **ומצאת את לבבו נאמן לפניך** (נחמי' ט', ח') אבל לעיני הרואים הלא הם יודעים מכל מעשיו התוריי' שהוא עושה את הכל מצד חכמתו והשגתו בנועם פעולתם, אמנם בדבר העקידה לא יוכלו עוד לומר כן כי הלא לעינים ראו ההיפך, ומעולם לא היה רצון הקב"ה שישחוט אברהם את יצחק בנו, לכן יפה אמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וכלשון המדרש עתה ידעתי לכל שאתה אוהבני (בראשית רבה נ"ו):

חלק ד

ובסמוך: ד"א והיה עקב אמר הקב"ה הכל מוכן לעשות תשובה ואני דורך גיתה של אדום בעקב רגלי, אימתי והיה עקב תשמעון (פרשה ג', ב').

באור זה על דרך נער ישב בבית הספר וראה המלמד את פני הנער כי הוא נעצב מאד וישאל אותו לאמר מה עצבך, ומה רגזך, וכי עלי תלונתך בני. ויען הנער ויאמר חלילה לי לא עליך תלונתי כי אתה מטיב עמדי תמיד, ולא השגתי ממך שום רע מעולם, אבל דאגתי ועצבי על הריש דוכנא שלך כי הוא מכביד עלי ידו הקשה, ומידו מצאתני כל התלאה הזאת, ואני יושב ומחשב בלבי מתי יגיע התור הנכבד ואזכה לצאת חפשי מעמו ויפרוק עולו מעל צוארי. ויען המלמד ויאמר לו דע בני כי לא תצא חפשי מעמו בלתי אם תכין לבך תקשיב אזנך לשמוע בלמודים ותקבלם מהרה בפעם א', ולא תצטרך לשנות ולשלש

אז תשכון בטח ושאנן ולא יגע בך להרע עמך, אבל כל עוד שאינך מקשיב ומקבל ממני המודים בהכרח אתה צריך אל הריש דוכנא שיגוש אותך לחזור עליהם כמה פעמים.
הנמשל הקב"ה מסיני בא ולמד עמנו תורה, ואם היינו שומעים לו לבדו כמאמר **לו עמי שומע לי** כו' **כמעט אוביהם אכניע** (תהלים פ"א, י"ג) וכבר רמזנו למעלה (פ' ויקרא) בבאור מאמרם ז"ל צדיק ממנו בולע (ברכות ז', ב') ר"ל כל עוד שאין צדקת הצדיק כ"א ע"י עונש המגיע לו מיד הרשעים ע"כ יש להם ממשלה עלינו כמשפט הריש דוכנא על הנער, ובאור מאמר צדיק ממנו בולע כמו מאמר **כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעוקל** (חבקוק א', ד') וזהו מאמר המדרש הכל מוכן לעשות תשובה פירוש שיהיו צדיקים מבלעדי עזר עונש ע"י רשעים, אז אמר הקב"ה ואני דורך גיתה של אדום. ורבותינו ז"ל למדו זאת ממאמר והיה עקב תשמעון כי לע"ע אנחנו מקיימים המצות לא בעבור היותו יתברך המלמד להועיל לבד, כ"א בסבת עזר העונש המגיע אלינו, אבל הכתוב מבשר אותנו והיה עקב תשמעון ר"ל עוד יהיה עת שתשמעון את המשפטים האלה ושמרתם כו' ר"ל תשמרו ותעשו אותם מסבת השמיעה לבד ולא יצטרף לזה שום שוטר ונוגש כמאמר **ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה** (ישעיה ס', י"ז) ר"ל כי הפקיד המנהיג אותך והנוגש אותך אל הטוב והישר והיה האמת והשלום, וזהו - ושמתי פקודתו שלום ונוגשיך יהיה הצדקה, כי אך בזה תחפוץ בכל לב:

חלק ה

ובסמוך: אמר הקב"ה לישראל בני לא תהיו סבורים שאני עושה אתכם כעבד שאדוניו מבקש למכור אותו קוריסין (מתנות כהונה: דרך אדנות וביוקר, לפיכך מאכילו ומשקהו כדי שיהיה גדול ושמן יפה תואר) בכל מה שמוצא, אלא כך אני מביא עליכם יסורים עד שתכינו את לבבכם אצלי א"ר אחא בשבועה נשבע הקב"ה שלא יניח את ישראל לעולם מנין שנאמר **לכן כה אעשה לך ישראל** (עמוס ד', י"ב) ואין לכן אלא שבועה שנאמר **לכן נשבעתי לבית עלי** (שמואל א' ג', י"ד) ועד היכן אני מייסר אתכם עד העקב עקב כי זאת אעשה לך עד שתשמרו את מצותי כו' (פרשה ג', ב').
הנראה בכוונת מאמר זה על דרך שכתבנו כבר בבאור מאמר המדרש **היו צריה לראש** כו' (איכה א', ה') יכול על מגן תלמוד לומר על רוב פשעיה (ריש איכה) שהכוונה בזה לבאר כי לא כדעת החושבים שהקב"ה מכה אותנו ומכוון אל ההכאה לבד, לא לתכלית אחר כמשפט הדברים אשר עושיהם יכוון בהם עצמיית המעשה, כמו אכילה ושתיה, ולא כן הדבר כי אין הקב"ה מכוון רק אל המסובב אשר יסובב מזה כמשפט הדברים הנעשים בעבור כוונת הפעולה אשר יתגלגל ויסובב מן המעשה כמו שכלל הנביא ע"ה

ואמר **כי כארץ תוציא צמח וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה** כו' (ישעיה ס"א, י"א). המשיל ענין מעמדנו לע"ע לזורע שאין כוונתו לאבד הזריעה ולהשחיתה, רק כוונתו אל הצמיחה הבא מסבת הזריעה, כמאמר **ברביבים תמוגגנה צמחה תברך** (תהילים ס"ה, י"א) וזהו לכן כה אעשה לך ישראל[441] כלומר כי לצורך כוונה מיוחדת אני עושה זאת לא לכוונת המעשה עצמה אבל אל המעשה יש סבה הגורמת, וזהו אין לכן אלא שבועה כי נשבע הקב"ה שלא יניח את ישראל לעולם פי' גזר הקב"ה על היסורים שבהכרח יעשו פעולתם כמאמר **חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם** (יחזקאל כ', ל"ג) ולהוציא הדבר מן הספק אל הודאי בחר בזה לשון שבועה.

ועל דרך זה יתבאר פה מאמר **הזאת לכם עליזה מימי קדם קדמתה יובילוה רגליה מרחוק לגור** (ישעיה כ"ג, ז'). הוכיח אותנו ואמר שלא נחשוב כי מה שהגלה יתברך אותנו מארץ ישראל אין הכוונה בזה רק אל הגלות שנתייסר ביסורים למרק עונותינו, לא כן הדבר כי כוונת הקב"ה להכניע אותנו ע"י הגלות למען נשוב בתשובה כמאמר **או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם** (ויקרא כ"ו, מ"א). זה שאמר הנביא ע"ה הזאת לכם עליזה כו', וכוונתו בזה להעתיק אותנו מן הטעות אל האמת ולהכריח זאת בטוב טעם ודעת, כי הנה יש מי שנותן כלי לחבירו ונוטל מידו אחרת, ואתה תחזה ותחפוץ לדעת אם באמת מחליפים הם זה בזה, או שזה שואל כלי מחבירו וזה נוטל ממנו משכון עד שיחזיר לו, והבחינה בזה אם תראה שהוא נוטל ממנו כלי שוה מאה והוא נותן לו כלי שוה אלף ודאי זה אינו כ"א משכון.

[441] מצמיח צדקה ותהלה וכבר רמזנו על זה בספר המדות (בארבעה עשר משער היראה) כי האדם צריך שיהיה תמיד פקוח עינים לראות ולהתבונן בכל התגלגלות ענייניו וכאשר הם לזרא באפו ידע ויבין כי יד ה' היתה בו להעירו ולהקיצו להדריכו בדרך ילך, ואם לא יתן לבו להתעורר מזה הלא בע"כ יוסיף להכותו על אלה מכה רבה, כמאמר **כי עד צדק ישוב משפט** (תהילים צ"ד, ט"ו). והוא הוא המבואר במאמר הנביא בשם ה' **הכיתי אתכם בשדפון וביקרון** וכו' **ולא שבתם עדי נאום ה' הפכתי בכם כמהפכת אלוקים את סדום ואת עמורה** כו' **ולא שבתם עדי נאום ה' לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל** (עמוס ד', ט'-י"ב). וכבר יש מי שביאר בזה כי ההבדל בין המכה את עבדו ובין המכה את בנו על כל דבר פשע, כי המכה את הזולת לא יכהו כ"א עתה ובשאט נפש יעזבהו ולא יתן לבו עוד עליו, לא כן האב המכה ומייסר את בנו היום הלא ביום מחר יוסיף להכותו אם לא קבל מוסר, כי זרעו הוא ורוצה בתקנתו והצלחתו. זה שאמר הכתוב הכיתי אתכם בשדפון כו' ולא שבתם עדי כו' שלחתי בכם דבר כו' ולא שבתם עדי כו' הפכתי בכם כו' ולא שבתם עדי, ואולי תאמרו ללבבכם אחר אשר הקב"ה רואה שאינו פועל עם כל המכות האלה להחזיר אתכם לעבודתו מעתה ימשוך ידו מכם ולא יעשה עוד לכם מאומה מן הרע, לא כן הדברים רק לכן כה אעשה לך ישראל בעבור אשר עד הנה לא שבתם עדי כה אעשה לך ואעשה עוד, כלומר ישוב ויהפוך ידו כל היום והטעם - עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל, ר"ל הלא כל מה שאני עושה עמך הוא רק בכוונה שתכין עצמך לקראת אלהיך וא"כ איך תרף ידי ממך. וכאשר תתבונן בדברי המדרש תראינה עיניך כי באור הכתובים האלה שאמרנו לפניך כתב המדרש במלות קצרות ועד היכן אני מייסר אתכם עד העקב, עקב כי זאת אעשה לך עד שתשמרו את מצותי, המלות האלה המה באור מאמר עקב כי זאת אעשה לך (בעבור כוונת) הכון לקראת אלהיך. והבן:

הנמשל אם הקב"ה היה מכוון רק לייסר אותנו לא היה ראוי להוריד אותנו מהיפך אל היפך, זה שהוכיח ואמר הזאת לכם עליזה וכי זאת היה להקב"ה לעשות לכם עליזה מימי קדם קדמתה עתה יובילוה רגליה מרחוק לגור להרחיק נדוד אם לא שאין זאת רק להכריח אותנו אל התשובה כלוקח משכון על חובו:

וההבדל בזה כי אם נאמר שאין כוונה אחרת אליו יתברך רק לייסר אותנו היה מהראוי לשמוח עם היסורים ולקבלם באהבה כמשפט שאמרו חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה (ברכות ס', ב') לא כן אם הוא על דרך משכון הוא להיפך כמאמר **שישו אתה משוש על המתאבלים עליה** (ישעיה ס"ו, י'). וזהו מאמר **כה אמר ה' אלוקים הסיר המצנפת והרים העטרה זאת לא זאת השפלה הגבה והגבוה השפיל** (יחזקאל כ"א, ל"א) ר"ל מה אשר הקב"ה עושה אינו שלמות וגמר רצונו, וזהו זאת לא זאת שאין זאת מכוונת בעבור עצמותה אבל אינה רק סבה אשר על ידה נכריח עצמנו לעשות תשובה ולהשפיל עצמנו לפני ה' יתברך, והקב"ה יגביה אותנו כדרכו להגביה שפלים.

וזהו והיה עקב תשמעון ר"ל כי הקב"ה מכוון רק אל הפעולה והמסובב מן הסבה. והדמיון בזה אחד היה עומד בין קבוצת אנשים וביניהם היה לץ והיה טורף לו פעם על ראשו פעם על ערפו, וברצונו היה להתעבר עמו אבל חבריו לא הניחוהו ויאמרו לו הלא ידעת כי כבוד לאיש שבת מריב ומה גם על דבר קטן כזה, וקבל דבריהם לאמר הלא משחק הוא, לשעה בא אליו איש הגון והיה צריך לקרוא אותו מתוך חברת האנשים לדבר עמו ביחידות וטרף לו כמרמז לו שילך אחריו והוא היה חושב שזה משחק עמו כמשפט הראשון וגמר אומר לסבול ממנו כעצת חבריו תחלה, ויאמר לו האיש מה זה תחשוב כי לא באתי אליך רק בעבור להכות על קדקדך הלא אני עשיתי זאת בעבור חפצי לרמוז לך שאני צריך אותך ולכן תן לבך ללכת אחרי ולשמוע את דברי.

הנמשל כבר מובן, וזהו זאת לא זאת כלומר לא שאני מכוון רק לייסר אותך ולא יותר, כ"א לקרוא לך שתשוב אלי בכל לבך, וזהו והיה עקב תשמעון אמר הקב"ה לישראל בני לא תהיו סבורים שאני עושה אתכם כעבד שאדוניו מבקש למכור אותו כו'. רמז בזה אל ההבדל שרמזנו בההערה שלפניך כי המייסר את העבד ומגרש אותו מביתו אין לבו עוד עליו, אלא כך אני מביא עליכם יסורים עד שתכינו את לבבכם אצלי, וזהו והיה עקב תשמעון כמבשר ואומר תדעו אשר סוף הכל שתשמעו אל מצותי כראוי. ובמדרש מבאר סבת הדבר ומבואו וזהו אמר ר' אחא בשבועה נשבע הקב"ה שלא יניח את ישראל לעולם מנין שנאמר לכן כה אעשה לך ישראל, ר"ל בעבור שכל עיקר היסורים אינם מכוונים לעצמותם רק שיהיו סבה להכין לבבכם אל התשובה בעבור זה כה אעשה ואעשה עוד

(ועי' הערה שלפנינו אז תבין הפי' הנפלא שחידש לנו המדרש בדברי הנביא לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל):

אמנם מה שאמרו אין לכן אלא שבועה וכן אמרו **לכן אמור לבני ישראל אני ה'** אין לכן אלא שבועה שנאמר **ולכן נשבעתי לבית עלי** (שמואל א' ג', י"ד) (שמות רבה ו').

ושם יפלא הדבר עד מאד איך הוציאו חז"ל המאמר מפשוטו על חנם, כי השבועה הלא היא מבוארת במאמר אני ה' כאמרם ז"ל נאמן לשלם שכר, וגם הראי' שהביאו ממה שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי הלא השבועה נאמרת במלת נשבעתי. אבל לבי יחשוב כי המאמר כפשוטו, כי מאמר אני ה' הוא השבועה, רק הלא כל המאמר הזה הוא להשיב על שאלת למה הרעותה לעם הזה כו' ומאז באתי אל פרעה כו' כי מרע"ה חשב שהוא גאולה וישועה בקץ הימין שנאמר עליו **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם** כו' (ישעיה ל"ה, י') וכן מאמר **כי בשמחה תצאו** כו' (שם נ"ה, י"ב)[442] אשר הוראת המאמרים האלה אשר מעת ישמע התחלת הגאולה לא ישמע עוד קול נוגש, וגילה לו הקב"ה שהוא אינו רק גאולה לשעה וכמו שנתבאר למעלה במקומו.

[442] כי בשמחה תצאו ומאמר כי בשמחה תצאו נראה להמתיק ע"פ משל לעשיר אחד היה מבקש להתחתן עם בתו וימצא עלם נחמד אצל רב אחד בעיר רחוקה ולא דרש מאת הרב שום נדן רק מתנה להכלה נזמיה וכדומה, והרב הבטיח לו, ויהי ימים אחדים אחר התנאים ובא מכתב אל הרב מאת מחותנו שימהר לשלוח המתנות להכלה כמו שהבטיח, ויתפלא הרב עד מאד לאמר מדוע ימהר עלי כל כך, ומדוע ידחיק השעה, ולימים עוד שבעה והנה עוד אגרת באה למהר לשלח המתנה אל הכלה, ויהי כי ללא ענהו דבר ויכתוב אליו העשיר דע כי לא אתעכב עוד כי כאשר לא תשלח עתה אחזיר לך כתבי התנאים, והרב כראותו את דברי האגרת הזאת וילך במר נפש מאד וימכור את הספרים אשר היו לו ושארי דברים ושלח מתנה אל הכלה, ויהי כאשר הגיע זמן החתונה ויסע הרב ויבוא אל עיר מושב מחותנו והעשיר שמח מאד לקראתו וקבל פניו בכבוד והדר, אבל הביט בפני הרב כי הוא יושב בפנים זועפות, וישאלהו העשיר מדוע פניך רעים נראה ככועס או כדואג, הגידה נא ידידי מה הוא לך, ויען הרב ויאמר אגיד לך האמת כי חמתי עליך מדוע מהרת עלי על דבר המתנה פחז כמים שהייתי מוכרח ע"כ למכור כל הספרים היקרים שהיו לי ושארי חפצים נכבדים, וישאלהו העשיר מה הפסדת ע"י המהירות הזאת הלא סוף סוף היית מוכרח למכור להשלים דברי התנאים, השיב הרב ואמר כי אני היה לי דרך אחר איך להשיג מתנות להכלה, כי הלא רחוק ביני ובין עירך כחמשים פרסאות ויותר, והיה בדעתי כאשר יגיעו ימי הנשואים אקדים את עצמי לצאת לדרך ארבעה שבועות קודם יום החופה והייתי מתעכב בעיר פלוני והייתי דורש שמה בדברי תוכחות או הספד על אדם גדול, והייתי משיג את הכסף הנדרש ממני בדרך נסיעתי על החתונה ולא הייתי צריך למכור מכל הדברים אשר לי בבית, אז אמר אליו העשיר הלא רק בעבור זאת הייתי ממהר עליך והייתי נוגש אותך, כי יראתי מאופן זה כי לא תהיה תפארתי על הדרך כי בכל דרך נסיעתך יודעים מזה כי אני התקשרתי עמך ואתה תעמוד ותתעכב בעיירות לדרוש תוכחות והספדים לבכות ולקונן, לא נכון כן לפי כבודי ולכל בני ביתי הגבירים, לכן עשיתי בחכמה למהר עליך כל אשר לך לעשות מהר ועשה למען כאשר תכין לפניך הדרך לנסוע אלי על החתונה תהיה נסיעתך מביתך בשמחה ובשירים, וקול בוכים לא ישמע על פיך. הנמשל כי ישראל מתפלאים מאד על אריכות הגלות ואם הדבר תלוי בתשובה והורדת דמעות הלא אפשר לעשות זאת אחר בוא המבשר המשמיע ישועה אז נוכל ללכת אל הבהכ"נ ולבכות ולהודות, ע"ז הקב"ה משיב הלא אני אין כבודי בכך לנסוע אל החתונה עם מלך עולמים יתברך שמו ולבכות, רק כל מה שיש לכם לבכות בכו עתה ולא ישאר עליכם שום חוב אז יאמר עליכם שמחים בצאתם. וזהו שאמר הקב"ה הלא זה הוא כבודי כי בשמחה תצאו אשר מיד כאשר תצאו מן בגלות תהיה התחלת הנסיעה רק בשמחה, וזהו טעם מספיק אל מה שאמר תחלה כי לא מחשבותי מחשבותיכם כו' כי רצוני הוא כי בשמחה תצאו. והבן:

ונתן הקב"ה סימן ע"ז השבועה מה שנשבע שעתיד הוא לגאלנו, אשר מעולם לא מצאנו שבועה כ"א על ההבטחה שהיא לימים רבים ולעתים רחוקות להבטיח לב המצפה כמאמר **אם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא לא יאחר** (חבקוק ב', ג') לא כן דבר שהוא מסולק לאלתר או לזמן קרוב מה מקום לשבועה.

אשר ע"כ תראה דבר נפלא בדברי רבותינו: **עדותיך נאמנו מאד לביתך נאוה קודש כו'** (תהילים צ"ג, ה') אמר משה לפני הקב"ה השפלת קולה של תורה והגבהת קולם של רשעים כו' אמר ר' חגי הייתי בכנישתא דטברי' ושמעית קולהון דטלי' דמברכין עדותיך נאמנו מאד כו' (ילקוט שם רמז תתמ"ח) אשר בהשקפה הראשונה הדברים מפליאים לב הקורא מה מקום לקינה זאת על מאמר עדותיך נאמנו מאד. אבל עם דברינו אלה הענין מבואר על נקלה ממש על דרך אחד בא לחנות לקנות לו סחורה על בגדים, והסוחר כבר ידע את האיש הזה שאינו בטוח ועכ"ז הלך והראה לפניו סחורות יפות, אבל אמר לו בפנים שוחקות ובפה רך דע ידידי כי אתן לך סחורה ואתה תתן לי מחירם, כי אני צריך למעות, ויענה ויאמר לו אין אתה צריך לזרז אותי ע"ז כי ודאי אשלם לך בלי ספק, והיה כופל הדברים האלה פעמים הרבה לאמר חלילה לי מעשות זאת איך לא אשלם בעד סחורה אשר אני קונה מיד סוחר, והיה מאריך בדברים עד שהוציא מפיו שבועה חמורה. כשמוע הסוחר כן נתבהל מאד ויאמר בלבו עתה ידעתי כי חפצו לקחת הסחורה בהקפה כי אם היה בדעתו לשלם תיכף מה צורך לו להרבות בדברי הבטחות ושבועות חמורות. **זהו** ממש מאמר עדותיך נאמנו מאד לביתך נאוה קודש כלומר ההבטחה שהבטחת אותנו שיהיה לביתך נאוה קודש היא הבטחה נאמנה עד מאד יותר מהראוי, כי אם היה דבר ההבטחה במאמר לבד כבר היינו בטוחים שיעשה הקב"ה כל מה שמבטיח, ועתה כאשר הוסיף ונשבע - עדותיך נאמנו מאד, עי"כ יש מזה להוכיח ולהבין שהוא לאורך ימים ולא לזמן קרוב, ולכן יפה התאונן משה רבינו ע"ה ואמר השפלת קולה של תורה והגבהת קולם של רשעים כו'.

ומעתה מאמר המדרש כך הוא כי הם ז"ל הבינו במקרא שהוא מורה על דבר א' ואמר לכן היינו בעבור הדבר הזה אעשה דבר שני, ולזה בארו ואמרו אין לכן אלא שבועה, ר"ל מאמר לכן מורה על השבועה הסמוכה במאמר זה כי הסמיך ואמר אני ה' והוא כנותן טעם לדבריו, ואומר כי לולא שהענין לזמן ארוך לא היה לי מהצורך לישבע. וחז"ל מצאו דבר למאמר זה מאמר ולכן נשבעתי לבית עלי, כי שם מבואר הדבר שאמר יתברך לשמואל והגדתי לו כי שופט אני את ביתו עד עולם, אשר על זה אמר ולכן נשבעתי לבית

עלי ולולא היותו משפט עולם לא היה מהצורך לישבע. וכל זה כולל בדברי המדרש שלפנינו כאשר תעיין בו.

חלק ו

והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל שונאיך (ז', ט"ו).

הנראה בבאור מאמר זה עם מאמרם ז"ל כל העוסק בתורה יסורין בדלין ממנו (ברכות ד'). והכוונה על דרך מאמר שלמה המלך ע"ה **לץ תכה ופתי יערים** (משלי י"ט, כ"ה). היינו כאשר יצטרך הקב"ה להטיל אימה על הבריות שיתעוררו לתקן את מעשיהם ייסר את הלצים הבוגדים ריקם ועי"כ ופתי יערים, כמאמר **יפול מצדך אלף** כו' **רק בעיניך תביט ושלומת רשעים תראה** (תהלים צ"א, ח') ר"ל שאין הכוונה בהמכות האלה ובנפילת הרשעים רק למען עיניך יראו ויביטו ותתבונן לקחת מוסר ע"י זה. וזהו מאמרו ג"כ **סמוך לבו לא יירא עד אשר יראה בצריו** (שם קי"ב, ח') לא על עצמו, וזהו יסורין בדלין ממנו שלא יביאו עליו כ"א על אויביו הרשעים.

וזהו והסיר ה' ממך כל חולי גם כאשר תצטרך פעם לקבל מוסר ה' גם הוא חכם ויבא רע, אבל לא עליך וזהו - וכל מדוי מצרים כו' לא ישימם בך - ונתנם בכל שונאיך:

חלק ז

כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם לא תירא מהם זכור תזכור את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים כו' **כן יעשה ה' אלוקיך לכל העמים אשר אתה ירא מפניהם** (ז', ז'-י"ט).

וראוי לתת טעם על התחלת מאמר זה כי תאמר בלבבך כו' שהוא אך למותר, כי ראוי היה להקדים ולומר דברי התשובה היינו להקדים ולהזהיר שלא תירא מהם ולא תאמר רבים הגוים האלה ממני. וכן ראוי להתבונן במה שסיים ואומר כן יעשה כו' אשר אתה ירא מפניהם איככה החליט עליהם שהמה יראים, אולי אינם דואגים מאומה.

והנראה לדעתי כי אם יבוא הכתוב להזהיר שלא יהיו יראים מן העמים זה כבר הזהיר פעמים רבות, גם לאותם שלא ראו את מעשיו ונפלאותיו אשר עשה בפרעה ומצרים, רק אזהרת המאמר הזה הוא להגיד לנו דבר חדש מה שלא נשמע עוד עד היום. והוא כי מקובל אצלנו כי הישועה הוא כפי החסיון והבטחון כמליצת מאמר **יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך** (תהלים ל"ג, כ"ב) וכמאמר **בשובה ונחת תושעון בהשקט ובבטחה** (עם זה לבד) **תהיה גבורתכם** (ישעיה ל', ט"ו). וכמאמר **אני לדודי ודודי לי** (שיר ו', ג') היינו כפי שלימות בטחון האדם בו יתברך כן עיני ה' אל הבוטח להושיעו. אשר ע"כ

אמר האומלל **כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרתי יבוא לי** (איוב ג', כ"ד) ולכן היו מזהירים את היוצאים למלחמה אל ירך לבבכם, שלא להעלות על הלב שום פחד רק יעמדו על מעמדם בהשקט ובבטחה, וזאת תהיה גבורתם וישועתם. אך לפעמים יתגלגל מזה ענין לא טוב אל איש פרטי, שאם יזדמן שיהיה בין עורכי המלחמה איש אחד אשר באמצע המלחמה יעלה על לבו ענין מורא ופחד ויתייאש מן הישועה מסבת ההרגש שהרגיש בעצמו כי נפל ממדרגת בטחונו והוא עומד בפחד ורעד, והוא ידאוג ויאמר צפיתי לישועה והיא רחוקה ממני כי התשועה לא תתקרב אל המתרחק מבטחונו. לזה אמר כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני ר"ל שבהזדמן יכנס בלבך פחד וע"י הפחד יעלה על לבך להתייאש מן הישועה לא תירא מהם ר"ל לא תדאוג על השגת הישועה כי גם להמתפחדים וחרדים ועצבים יושיע ה'. והמופת על זה - זכור תזכור את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה כו' כלומר ובהיות ישראל במצרים היה לב כל קהל ישראל מלא יראה ופחד מכל צד ועכ"ז הקב"ה היה עזרם ומגנם ומושיעם בעת צרה, כן יעשה ה' לכל העמים אשר אתה ירא מפניהם, כלומר גם כי אתה ירא עכ"ז לא תתייאש מן הישועה רק עצתי אמונה כי טוב וישר לפניך שלא להכניס כלל המורא בלב, ואם כבר נזדמן שנכנס מורא בלבך עם כל זה מן הישועה לא תתיאש וזהו כי תאמר בלבבך ר"ל גם אם תאמר וכמו שנתבאר:

חלק ח

ויענך וירעיבך ויאכילך את המן אשר לא ידעת כו' (ח', ג'). ובגמרא: אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יומא ע"א).

וראוי להתבונן בזה הלא כל סדר הדברים האלה באו להציע ולהזכיר לפנינו חסדי אלהינו יתברך שמו מה שהפליא לעשות עמנו במדבר בארץ ציה ושממה ואנחנו לא חסרנו דבר כל משך ארבעים שנה ואיך אמר מרע"ה בתוך התגלגלות הדברים ויענך וירעיבך כאלו גם זה הוא מן המעלות הנפלאות אשר היה באכילת המן וראוי א"כ להתבונן בזה כי באמת גם זאת היא מעלה נפלאה עד מאד. והוא ע"ד שכתבנו למעלה (פרשת שמות במאמר לך ואספת את זקני ישראל) בבאור דברי הגמרא מדת בו"ד כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק (סוכה מ"ו), ואמרנו שם כי חז"ל העירו אותנו לאמר כי בכלל החסרונות אשר בתאות עולם הזה וההנאה בתמידות המדומיות יש עוד חסרון גדול, והוא כי לא תקום ולא תהיה התשוקה עליהם כי אם אחר ההעדר לא אחר המציאות, וכל ערבות המאכל ומשקה ושאר מיני עונג בשעה שהוא ריק מהם יתאוה להם ויחפוץ וישתוקק להשיגם אבל אם כבר השיגם לא יערבו

לו עוד בלתי ימים אחדים אחר יום השיגו אותם בעוד הוא זוכר העת שהיה נעדר מהם והיה משתוקק להשיגם, אבל ברבות הימים יתבטל כל ערבות וכל עונג ולא ישתעשע בהם כ"א לסבת רוח אחרת אשר תעבור עליו רוח גאה וגאון היינו לסבת ראותו שאין לזולתו דברים חמודים כמו אלה וא"כ המה לו לתפארת בפני מי שהוא נעדר מהם. ושלמה המלך ע"ה כלל כל זה במלות קצרות **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק** (משלי כ"ז, ז'). ויפה כתבנו בספר המדות (ברביעי משער אהבה) כי גם העשיר גם העני שניהם דלים ורקים ממתיקות וערבות עוה"ז העני בעבור שאין יכולת בידו להשיגו והעשיר בעבור שאינו נעדר ממנו וכבר שבעה לה נפשו, עד שנתקיים בו נפש שבעה תבוס נופת, וא"כ לא תמצא מי שיערב לו ענין מעניני עוה"ז בלתי אם הוא משיג בכל יום דבר חדש ובהיותו נמצא אצלו אחר ההעדר ודאי יערב וינעם לו.

כן וכן עשה הקב"ה בחסדו הגדול אל דור המדבר כי בכל יום היו מצפים אליו להשיגו כמאמר בלתי אל המן עינינו, וכמו שביארו רבותינו בגמרא (שם, שם) וזהו ויענך וירעיבך ואחרי כך ויאכילך את המן ואז היה ערב לך מנופת צוף וכל טעם:

חלק ט

וזכרת את כל הדרך כו' **שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה, וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך** (ח', ב'-ה').

הנה בילקוט על מאמר זה הביא מאמר הגמרא אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה') והוא להעיר אותנו להתבונן בכל גלגולי ההזדמנות אשר אל האדם, שלא לתלות אותם במקרה הזמן כ"א ישכיל לדעת כי הכל בא עליו בהשגחה נפלאה מאת המשגיח העליון ברוך הוא, ולזה הקדים הכתוב ואמר וזכרת את כל הדרך כו' להשמיענו כי לא זאת לבד בהקרה מקרה גדולה אל האדם שלא הורגל לראותו הוא מחוייב להאמין כי בא בהשגחה, כי אם גם דברים אשר האדם מורגל בהם כמו בליות בגדים והפסדם גם זה הוא מסבת רוע מעשי האדם. והעד - וזכרת את כל הדרך כו' שמלתך לא בלתה מעליך כו', והיינו שמורים מכל הפסד הלא ראינו בעינינו כי יש ויש ביד אלהינו להנהיג עולמו באין הפסד וקלקול כל מאומה, וא"כ בהגיע אלינו הפסד במין מן המינים נדע ונאמין כי הכל דרך מוסר ובהשגחה נפלאה, כי לולא חטאינו עלינו דרך מוסר יד ההפסד להפסיד דבר.

עתה נמתיק מאמר המשורר ע"ה **אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם** (תהלים ט"ז, ב'-ג'). והוא על דרך שכתבנו בבאור דברי המדרש (ריש פרשת קדושים) ה' נתן וה' לקח בין שנתן ברחמים נתן בין שנטל ברחמים

נטל ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בברי' וכשנטל נמלך בבית דינו (פרשה כ"ד, ב').
והוא ע"פ משל חנוני עשיר יש לו קרוב עני ודרכו תמיד להעניק לו מאשר יש לו תוך חנותו, ומסחורותיו יעשה בגדים לו ולבני ביתו, ובהזדמן שיצטרך העני אל דברים שאינם נמצאים בחנותו הוא נותן לו מעות שילך ויקנה בחנות אחרת, או החנוני עצמו הולך בין הסוחרים לבקש מה שהוא צריך, אשר יותר ראוי להפליג טובתו במה שהוא הולך וקונה דברים שאינם נמצאים בחנותו כי הדברים אשר הם אתו עמו ומצויים אצלו לא יקשה כל כך בעיני האדם לוותר לאחרים הצריכים לכך.
הנמשל הקב"ה בהיותו מיטיב הנה מדתו להיטיב כמאמר **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** (תהלים ק"ו, א') כי זאת היא הסחורה אשר בחנותו יתברך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם, אולם ברב טובו וחסדו הלא ברא מקטרגים להעלות חמה לדון את האדם ולעשות בו שפטים בעבור יתן אל לבו לתקן מעשיו להיטיבו באחריתו. וזהו ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בפמליא אבל כשעושה דין נמלך כלומר שלא כמדתו אז כביכול כמחפש בחנות אחרת. והבן:
וזהו אמרת לה' אדני אתה. הוא מאמר הנפש אליו יתברך להפליג טוב הנהגתו בין במדת הרחמים בין במדת הדין והפליג ואמר כי בההנהגה של מידת הדין הפליא יתברך טובו וחסדו הרבה יותר ממה שהוא נוהג במדת הרחמים, וכלשון המדרש הנ"ל ולא עוד אלא כשנותן לא נמלך בפמליא וכשנוטל נמלך בפמליא. וזהו - טובתי בל עליך הטובה אשר אתה עושה עמי במדת הדין בל עליך, כי זאת יצטרך יתברך כביכול לקנות אצל חנוני אחר בחנות אחרת.
ואם תתמה על החפץ איך תאמר הנפש שהיסורים טובים הם ומה נשתנה האדם מכל נברא. דע כי הוא מסבת היותו מורכב מב' הפכיים, הנפש היא ענין יקר מחצב ספיר אבני נזר מתנוססים בגבהי מרומים, והגוף הוא חומר גס ואם תזווג זכר ונקבה מב' מדינות רחוקות ומשונות במזג יושביה זה מזגו זך ביותר ומפונק מנוער, וזו חומרה עב וגס, ושניהם יאכלו מקערה אחת עליהם נאמר כל היום דוה, כי הטוב והערב לזה מר לזה. וזהו שנותן טעם על טוב מדת הדין אל האדם לאמר לקדושים אשר בארץ המה, כי הקדושים היינו חלקי הרוחניים נר"נ אשר מגבהי מרומים הלא ירדו לשכון כבוד בארץ השפלה והאפלה, וא"כ איך יתענגו החלקים הקדושים האלה במה שיתענג הגוף הלא כל עניני הגוף ומחמדיו לשכים בעיניה ולצנינים בצדיה, וכאשר ירד הגוף ויתייסר אז תתחזק הנפש ותתעלה.

ואמר עוד ואדירי כל חפצי בם, במאמר זה בא לבאר עילת הדבר מה שהקב"ה מייסר לפעמים את הצדיקים ביסורים שאינם של אהבה, כי על יסורים של אהבה כבר ביאר שהיסורים אשר על הגוף טובים הם לנפש, אבל על מה ולמה הקב"ה שופך מדת דינו על הצדיקים כמאמר כי תצא אש כו' ונאכל גדיש (עי' בבא קמא ס') ע"ז ביאר ואמר ואדירי כל חפצי בם. והוא על דרך מי שיש לו אוהב נאמן והיה מקדים לו שלום בכל יום, פעם פגע בו וחבירו שאל בשלומו והרים בקול ענות קללות נמרצות לעומתו, וזה קיים בעצמו מאמר על כל פשעים תכסה אהבה וילך ויפן אל ביתו, רק היה כמשתומם מה זאת היתה לו, למחר פגעו זה בזה והוא נופל על צואריו וישקהו, וישאל אותו מה דבר הכעס והחמה אשר ראיתי בך אתמול, השיב ואמר לו אל ירע בעיניך ידידי אני אגלה לך כל סגור לבי, כי אתמול היה לבי בוער כאש בשצף קצף וחמה וכעס הרבה, ויראתי לשפכו על הראוי לו פן יפגע בי בכפלים, ופגעתי בך והאמנתי באומן לבך ובטהור רוח באהבתך ועוז ידידות אשר בינינו כי תעבור על מדתך תשמע ותבלום פיך ולא תשיבני דבר, והיית בעיני כאחד שיש לו דבר יקר ורוצה להפקיד אותו ולא נתן אותו בלתי ליד איש נאמן שלא יפשע בו, כן לא מצאתי להפקיד חרון אפי ומרירות לבי כ"א בלבך כי תטמנהו ותכסהו במשאון.

הנמשל כאשר יש חמה למעלה ח"ו אם יערה חמה אפו על קלי הדעת המטיחים דברים כלפי מעלה בהצר להם כמאמר **והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו** (ישעיה ח', כ"א) ואין כבוד של מעלה לעשות טובה עם מי שאינו מכיר בטובה, אבל אוהביו יתברך השלמים והתמימים הם מקבלים מדת דינו באהבה ובשמחה, וזהו - ואדירי כל חפצי בם ר"ל ולרוב עוזם באהבתם עד שכל חפצי בם ובדבקותם הם ודאי לא יהרהרו אחרי ויקבלו הכל באהבה.

ואחר אשר הציע שאין כבודו של מקום בלתי אם המקבל יקבל דינו בשמחה ובטוב לבב, עצת ה' לעולם תעמוד כאשר יבוא לתת דין בקלי הדעת והם גם הם יקבלוהו בשמחה נדיב נדיבות יעץ ירבו עצבותם אחר מהרו. למשל אם יגנבו מאיש עשרה אדומים הלא יכעוס ויתקצף, אכן אם הגנבה היא למאות ואלפים הרבה, והוא הלך והוציא הוצאות לבקש את הגנבים וההוצאות יהיו ערך עשרה אדומים, ומצא את כל הגנבה בידם הלא ישמח ויגיל מאד, וגם כי היה לו הוצאות עשרה אדומים הוא כאין בעיניו נגד הסך הגדול הנ"ל.

וזהו עצתו יתברך ירבו עצבותם אחר מהרו, ויקבלו גם הם את דינם בשמחה (ועי' מה שכתבנו למעלה פרשת תשא על מאמר אתה נורא אתה כו') כלל הדברים כי החסיד

ע"ה הציע מאמר הנפש האלהית אל יוצרה ומחוללה, אמרת לה' אדני אתה ר"ל ה' הוי' המרחם הגדיל טובו וחסדו כל כך עד שהכין ג"כ כסאות למשפט המידת הדין יען טובתי (מה שטוב לי) בל עליך, כאלו כביכול תצטרך להשיגו מחנות אחרת אבל הוא נחוץ מאד לטובתי והצלחתי, וזהו - לקדושים אשר בארץ המה, ואי אפשר לנשמות קדושות בהתחברות אל גופות חמריות אם לא לדכא הגופות תחת רגלי הנפשות ולייסרם ביסורים או אז יכנע חמרם הגס, ועוד שנית ואדירי כל חפצי בם כי רק הצדיקים יקבלו דין שמים באהבה וכמו שנתבאר.

והנה בימי הנביאים לא היה מהצורך כ"כ אל הנהגת המידת הדין להוכיח את האדם ביסורים ומכאובות כי יהלמהו צדיק חסד ויוכיחהו, כי הקב"ה שלח נביאו הצדק השכם ושלוח להגיד לאדם ישרו ותקנתו רפואתו והצלתו. ועתה אשר אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה, הנה ברצות ה' להוכיח אולת אדם על פניו ישלח עליו תיכף יסורים לעורר אותו לבדוק ולפשפש במעשיו. וזהו וידעת עם לבבך, ר"ל בעת אשר אתה רואה אשר לבך עליך דוי בבוא עליך יסורים תדע ותבחון ותחקור אולי כל צערך הוא רק מחמת היסורים המכאיבים אותך, ואין זה דרך החכם כי המשכיל על דרכיו יתעורר ויפקח את עיניו ויאמר הלא קול דודי דופק כו' ואין יסורים בלא עון והמכאובות האלו בא לו להקיצו מתרדמת אולתו ועל זאת לבו עליו יכאב איך מעשיו בלתי רצויים בעיניו יתברך ועל זאת יתמרמר לא על כאב היסורים עצמם כי הלא כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, ולולא ראה בך ערות דבר לא היה שבט אלהים עליך. (והשלמת הדברים עיין בספר קול יעקב איכה על מאמר מה יתאונן אדם חי כו'):

ובדרושנו המתקנו בזה מאמר אליהוא **השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני** כו' (איוב ל"ו, כ"א). הנה איוב אמר **פני חמרמרו מני בכי ועל עפעפי צלמות על לא חמס בכפי ותפלתי זכה** (למעלה ט"ז, ט"ז-י"ז). וכוונתו בדבריו אלה מבוארת עם מאמר חז"ל קשה עניות בתוך ביתו של אדם יותר מחמישים מכות וכו' שנאמר כי על זה בחרת מעוני (בבא בתרא קט"ז, א'). והאף אמנם כי החוש יעיד על ההיפך כי קשים יסורים מעוני אולם מדאגה אחרת פחד איוב כי יש בעניות דבר קשה מה שאין כמוהו ביסורין. והוא מה שאמרו עניות מעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו (עירובין מ"א) כי הדלות והעוני רח"ל הוא מכריח את האדם לגזילות ושקר ומרמה וכדומה מן הנאצות הגדולות, כמאמר שלמה המלך ע"ה **ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי** (משלי ל', ט') לכן בחר יותר ביסורין שהוא רק סבל הגוף ומאס בדלות שהוא מקלקל הנפש. ולזה היה מתנצל ואומר מה שבחר ביסורי המכות ומאס בעוני לא שהוא בועט בדלות וצרות גופו כ"א מה

אשר פני חמרמרו מני בכי ועל עפעפי צלמות זאת לא היתה לי רק בעבור על אשר לא חמס בכפי ותפלתי זכה ובעבור היותי שונא החמס לכן מאסתי בעוני. לכן יפה הוכיח אותו עתה אליהוא השמר אל תפן אל און כי הלא ע"כ מאסת בעוני ובחרת ביסורים שלא לבוא אל חטא ואון ע"י העוני ואם גם עתה תחטא א"כ מה בצע לך בחלופין האלה וזהו כי על זה בחרת מעוני ואיך עתה תכפיל יגונך:

חלק י

ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה כו' (ח', ט').

הנראה בזה על דרך מאמר המשנה כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' וחיי צער תחיה אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעוה"ז כו' (אבות ו'). והמאמר מפליא לב בני אדם אם יחיה חיי צער איככה נאמר עליו אשריך בעוה"ז, איה אשרו והצלחתו. **אמנם** דע כי כבר נתבאר כי הקב"ה רוצה בעמו שיתרחקו בעוה"ז מן המותרות ולא יקחו בידם מפרי הארץ בלתי מה שלא יספיק בלעדם, ויתרם תאכל חית השדה כמו שנאמר **וישם דניאל עלי לבו אשר לא יתגאל בפת-בג המלך וביין משתיו** כו' עד **ויתנו לנו מן הזרעים** כו' **ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם טוב ובריאי בשר מן כל הילדים האוכלים את פת-בג המלך** (דניאל א', ח'-י"ג) כי אחר אשר מאסו בתענוגים היה אליהם מאכל הזרעונים מאכל ערב וחביב ולכן היה מראיהם טוב יותר מן המתענגים בפתבג המלך. ובמדרש: קדושים תהיו אמר הקב"ה לישראל בני כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים (ריש פ' קדושים).

אמנם הבחירה על זה היא ביד האדם או שירחיק את עצמו מן התענוגים והמותרות בטוב בחירתו וגם אם יש לו בביתו כל טוב ימאס בהם מצד יראתו את אלהיו יתברך או שהקב"ה יגדור בעדו שלא יהיה סיפוק בידו לפזר על המותרות כ"א על לחם צר ומים לחץ. וזהו שאמרו כך היא דרכה של תורה, כלומר בין כך ובין כך יהיה דרכה של תורה כן, או אתה תבחור או הדלות יבחור לפניך. ולכן יפה אמר פת במלח תאכל ולא אמר אכול, אבל המאמר בא להורות כי אין לך מנוס מזה כי תאכל בין מבחירתך בין מן הכרח הדלות כמו שביארו ז"ל במדרש (שם) מאמר קדושים תהיו הדא הוא דכתיב **ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה** (ישעיה ה', ט"ז) כלומר כי בהכרח רצונו יתברך יתקיים ותהיו קדושים אם מטוב בחירתכם ואז האל הקדוש נקדש בצדקה ואם אתם לא תבחרו בזה הנה הוא יבחור ויוכיח אתכם במשפטים ואז ויגבה ה' צבאות במשפט, וזהו ממש מאמר פת במלח תאכל. אבל דע כי אם אתה תבחור ולא אני, וזהו - אם אתה עושה כן ר"ל מטוב בחירתך תעשה כן אז אפשר לך גם אשריך בעוה"ז שלא

תצטער על ההרחקה מן המותרות אבל בהיפך תתענג מן הפרישות, כמו דניאל וחבריו שנתעדנו במאכל הזרעונים, כי חפץ האדם ורצונו הוא כעב מלקוש משקה פני האדמה כן רצון האדם מעדן נפשו לא כן אם מן השמים יעכבוך מלהתעדן במותרות אז ודאי לא יאמר עוד עליך אשריך בעוה"ז.

וזהו מה שנאמר ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם כלומר שיעכבוך מן השמים שלא לכלכל אותך רק בלחם ומים לבד כי לא תחסר כל בה כ"א מצד בחירתך הטובה תאכל רק לחם. וזהו מאמר **ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא** (יואל ב', כ"ו) מאמר אכול ושבוע מורה על גדר ההסתפקות שלא יתאוו אל המותרות כמאמר **צדיק אוכל לשובע נפשו** (משלי י"ג, כ"ה) היינו רק כדי סיפוקו להשביע נפשו וזהו והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ר"ל להזיר אתכם מן המותרות, ואז בשבתכם על סיר הבשר וכל טוב יהיה בידכם ואתם בטוב בחירתכם תהיו פרושים מכל התענוגים, וזהו - והללתם כו' אשר עשה עמכם להפליא כלומר להזיר ולהבדיל אתכם מכל תאות עולם הזה:

חלק יא

ואכלת ושבעת וברכת כו' (ח', י').

רבותינו הצרפתים ע"ה כתבו (תוס' ברכות מ"ט ב' בד"ה נברך אלהינו) לא גרסינן נברך לאלהינו בל' דדוקא גבי שיר והודאה כתיב למ"ד, כמו שירו לה', הודו לה', גדלו לה', אבל גבי ברכה לא מצאנו זה הלשון עכ"ל.

הנראה כי יש לזה טעם נכון כי הנה כבר ידענו מפי החסיד ע"ה **לך דומיה תהלה** (תהלים ס"ה, ב') כי איך נסיים וכמ"ש ר"ח לאותו שאמר האל הגדול הגבור והנורא האמיץ כו' (אמר לו) סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך. והנה מצאנו במדרש: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מצינו שאומרים מקצת שבחו של מי שאמר והיה העולם בפניו וכלו שלא בפניו (בראשית רבה ל"ב, ג') עוד אמרו כל מקום לה' היינו בפני השכינה ושארי לשונות מורים על שלא בפניו. ומעתה לא היה אפשר לייסד שיר ושבח אם לא בלשון המורה לפניו כי בפניו אין חשש למאמר סיימתינהו כו' כי אומרים מקצת שבחו של הקב"ה ג"כ בפניו ויתכן ההפסקה, ע"כ גבי שיר והודאה כתיב למ"ד להורות על בפניו ויתכן להפסיק, לא כן בברכה על הנאתו שהוא נהנה עתה אין בה כלל דין תהלה כי אינו מחוייב לברך על דבר כי אם מעין ברכותיו:

חלק יב

בגמרא: ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבנ"א לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, אמר ר' חנינא כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו גוזל להקב"ה ולכנסת ישראל שנאמר **גוזל אביו ואמו ואמר אין פשע חבר הוא לאיש משחית** (משלי כ"ח, כ"ד) וכו' חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים (ברכות ל"ה, א').

וראוי להבין ענין הגזילה הזאת שאמרו וגם ענין התחברותו לירבעם בן נבט אשר בהשקפה הראשונה המה דברים רחוקים מאד.

אבל דע כי ענין מה שהקדוש ב"ה מקפיד מאד על הברכה עד שחז"ל אמרו בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו (ברכות מ', א') ואם הקב"ה מקפיד על כבודו עכ"ז מי שאכל ושתה יין, ואכל הרבה מיני פירות והחליף ברכותיהן מדוע לא יצא ידי חובתו הלא בפיו נתן תודה לה'. אבל דע כי כבר מבואר בספר השל"ה כי עיקר הברכות מה שאנחנו מברכים כי מהם ומסבתם צומחות ועולות הברכות וההשפעות למעלה להשפיע אותם למטה ומהם נצמח אל כל מין ומין ברכתו והשפעתו, וכמו אשר למטה אמרו תן לכל מין ומין מעין ברכותיו כך למעלה מכל ברכה תתרבה השפע אל המין הזה להשפיע למטה על השנה הבאה. וא"כ מי שאוכל בלא ברכה הלא יתן הפסד במין זה על העתיד וא"כ הוא גוזל להקב"ה שהוא מונע חסדו מן העולם, וגם לכנסת ישראל כי עי"כ הלא לשנה הבאה יהיה חסרון במין הזה ויחסר לכל לבני אדם, ומתמעט גם עבודתם, ואם כן הוא חוטא ומחטיא את הרבים והוא חבר לירבעם בן נבט כו'.

ממש על דרך אחד לוקח מזון בהקפה ומשלם אח"כ אז הוא פועל עם התשלומים ב' ענינים טובים, א'. שאין הדבר גזול אצלו, ב'. שעי"כ יאמין לו המוכר לתת לו עוד בהקפה, ואם לא ישלם אז שתים רעות יעשה, א'. כי הדבר נשאר גזול אצלו, ב'. כי המוכר לא יקיף לו עוד מהיום לא לו ולא לאחרים, כי יפחוד.

כן אם אינו מברך גוזל להקב"ה כי לה' הארץ ומלואה, וגם לבנ"י כי לא יקיף עוד גם לאחרים. ואולי זה הוא הטעם במאמר מפני מה ת"ח אין מצויין לצאת מבניהם ת"ח מפני שלא ברכו בתורה תחלה (נדרים פ"א) ר"ל ואחר שלא שלמו על העבר אינו מקיף להם על העתיד (ועי' מה שכתבנו באמת ליעקב על ההגדה בבאור מאמר כי לך טוב להודות ולשמך נאה לזמר כי מעולם כו'):

חלק יג

בגמרא: דרש רב עוירא אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך, אמר להם וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מדקדקים על עצמם עד כזית עד כביצה (ברכות כ', ב').[443]

המאמר הזה ילמדנו דעת קדושים בדבר הנהגתו יתברך עם ישראל עמו, ויתבאר בזה מאמרם ז"ל במקום אחר רב יוסף כי מטי להאי קרא בכי **ויש נספה בלא משפט** (משלי י"ג, כ"ג) אמר מי איכא דאזיל בלא זמני', אין כי הא דרב ביבי בר אביי הוה שכיח גביה כו' עד הני שני מאי עבדה להו אמר אי איכא צורבא מרבנן דמעבירן במליה מוסיפנא ליה והוי' חלופיה (חגיגה ה'). אשר מהצורך להבין מדוע דוקא למעביר במליה ולא לצדיק אחר, גם מאמר והוי' חלופיה אין לו באור, וביותר ראוי להתבונן על עיקר מציאות ענין כזה כי כפי המובן הפשטיי חלילה הוא נגד המקובל אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ מכריזים עליו מלמעלה (חולין ז', ב') כי הכל בהשגחה על כל פרטי האדם ואיככה יהיה יש נספה בלא משפט.

ולבבי יחשוב בזה כי הנה יש בעולם ב' סוגי צדיקים, צדיק גמור, וצדיק שאינו גמור, וכמו כן ב' מיני רשעים, רשע גמור, ושאינו גמור, ורשע גמור הוא הבועט בתורה בכללה ומתנהג והולך רק בשרירות לבו, לא כן רשע שאינו גמור כי יעשה המצות כל עוד שאינם נגד תאות לבו וכל מצוה שאינה סותרת תאותו ודבר שאינו נוגע ליצרי לבו אותו ישמור ויעשה. אשר על סוג הא' נאמר **לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח** (תהילים א', ד') כמו שביארנו במקום אחר ולכן אמר עליהם **על כן לא יקומו רשעים במשפט** פי' דין ועונש שלהם יבוא עליהם על דרך מקרה לא במשפט כי אינם ראויים לערוך עליהם כסאות למשפט אבל יהיו נענשים בהסתרת ההשגחה כמאמר **והסתרתי פני מהם** (וממילא) **והיה לאכול** (דברים ל"א, י"ז). ובמדרש: **קץ כל בשר בא לפני** הגיע זמנן

[443] תשובת הקב"ה למלאכים כי כלל ישראל מקפידין במצוות ובהשקפה ראשונה יפלא מאד כי אין זו תשובה על שאלת המלאכים כי הלא כבר כתב בתורה אשר לא ישא פנים, ואם כי הקדוש ב"ה רואה בהם זכות גדול שהם מדקדקים עצמם עד כזית עד כביצה יש ויש ביד הקב"ה לגמול להם כצדקתם מאוצרו הטוב, לא בנשיאות פנים שכבר כתב ההיפך. וביותר יפלא על המלאכים מה ענין תפישתם בפסוקים אלה והלא לא נעלם מהם מאמרו יתברך וחנותי את אשר אחון ובגמרא: אע"פ שאינו הגון כו' (ברכות ז'). ויפה אמר ידידי הרב מו"ה חיים נ"י כי ההכרח היה לכתוב בתורה אשר לא ישא פנים למען לא יזדמנו בני אדם שיקילו על עצמם ולסמוך על חסדי ה' יתברך שהוא נושא פניס לישראל ע"כ כתב אשר לא ישא פנים להתודע ולהגלות שאין הקב"ה ותרן וע"כ יפה שאלו המלאכים א"כ איך כתבת ישא ה' פניו אליך, ע"ז השיב הקב"ה איך לא אשא להם פנים הלא אני כתבתי בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מחמירים על עצמם ומדקדקים עד כזית עד כביצה וא"כ אם הם מחמירים על עצמם עוד יותר על המצוה כש"כ שלא יגרעו לפחות מן המצוה ולמה לא אשא פנים אל מדקדקים כאלה כי אחר שהם מחמירים על עצמם יותר מן החיוב כש"כ שלא יקילו להם לפחות מן החיוב:

להקצץ, למה? כי מלאה הארץ חמס מפניהם (אמר הקב"ה אתם עשיתם שלא כשורה) כך היו אנשי דור המבול עושים, היה אחד מהם מוציא קופתו מלאה תורמיסים והיה זה בא ונוטל פחות פחות משוה פרוטה עד מקום שלא היה יכול להוציא ממנו בדין, אמר הקב"ה אתם עשיתם שלא כשורה אף אני אעשה עמכם שלא כשורה הדא הוא דכתיב **מבוקר לערב יוכתו מבלי משים לנצח יאבדו** (איוב ד', כ') ואין משים אלא דין שנאמר אשר תשים לפניהם (בראשית רבה פרשה ל"א, ה'), עוד אמרו אמר ר' מאיר הם לא עשו מדת הדין למטה אף אני איני עושה מדת הדין למעלה (שם כ"ו) (עי' במהר"ש יפה סי' י"ד) והדברים מפליאים מאד איככה אמרו על הקב"ה שאמר להם אף אני אעשה עמכם שלא כשורה הלא לדבריהם ז"ל עשה הקדוש ב"ה כשורה וכשורה.

אבל אמתת הכוונה בזה לדעתי כי הקב"ה צדיק הוא בכל דרכיו והביא עליהם מדה כנגד מדה כמאמר **והיית אך עשוק וגזול כל הימים** (דברים כ"ח, כ"ט) פי' כי אותו שהוא נגזל ע"י גזלן הוא יודע עכ"פ מי הוא אשר גזל מאתו ויוכל לצעוק עליו לפני השופט, לא כן אותו שנעשה עשוק מעושקים רבים אשר כל אחד עשק אותו פחות משוה פרוטה הנה הגזילה ביד הגזלן פחות מכשיעור ועכ"ז בין כלם נאכל קופה מלאה פירות, וזהו - והיית אך עשוק וגזול. זאת חטאת סדום וזאת רעתם, וכחטאיהם עשה להם וכעונותיהם גמל עליהם, כ"א הקב"ה היה מוריד עליהם אבנים מן השמים היה כל אחד יודע את מכהו ויודע את ההורג אותו, לא כן עתה שירדו גשמים טפים וכל טפה בפני עצמה לא עשתה דבר, ועכ"ז מבקר לערב יוכתו כי במשך היום כלו נתמלא שיעור מיתתם.

וזהו מבקר לערב יוכתו מבלי משים, ואין משים אלא דין שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, ובדרש ולא לפני ארמיים, היינו לא לבד שאינו מורה אותם דרכי המשפט כי אם גם זאת להם שאינם נדונים ע"פ משפט כישראל כ"א נמסרים למקרה הזמן וזהו שהכפיל המשורר ע"ה ואמר **לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום** (תהלים קמ"ז, כ').

ומעתה מאמר יש נספה בלא משפט כפשוטו בעבור שהוא היה מתנהג בלא משפט גם הקב"ה מתנהג עמו בלא משפט.[444] והוא ג"כ מה שאמרו במדרש עולים ויורדים אמר

[444] מאמר יש נספה בלא משפט ואנחנו בספר שמן המור ביארנו הדברים עוד יותר על דרך שמצאנו לחז"ל שהמשילו את המוטל על ערש דוי כהנידון לפני המלך אם ירבו המזכים על המחייבים או להיפך כמאמר אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט, חש בראשו יהי דומה בעיניו כמו שנתנוהו בקולר, עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמי שהעלוהו לגרדום לידון (שבת ל"ב). וזה שייך לומר במות המת כדרך כל הארץ אחרי היותו נופל למשכב שהוא הזמנת האדם לדין לעיין במשפטו ואולי ביסורים ההם יצא נקי ושב ורפא לו, לא כן במת מיתה פתאומית נתברר כי לא היה מהצורך לחקור בדינו ולעיין במשפטו ע"כ מת בלא הערכת דין ומשפט והיא מיתת הרשעים שאין מהצורך להזמינם לדין כמליצת חז"ל רשעים נכתבים לאלתר למיתה (ראש השנה ט"ז). וזהו שאמרו קץ כל בשר הגיע זמנן להקצץ, כלומר לא להמתין להם עד שימות כל אחד מיתה טבעיית רק בפתע פתאום יכלו ויאבדו, והמשילו זאת לקוצץ אילן שאין כליון האילן טבעי רק מקרי על דרך שכתב הרב מהר"י אלבו

הקב"ה עולים הם ועליה יש להם אלא שכל אחד ירוד מחבירו (ריש ויצא). פי' כי הקדוש ב"ה הוא כביכול כמתנצל שאינו מורידם בידיו כי אם כל אחד ירוד מחבירו שחבירו מוריד אותו שכבר הגיע זמנו של עליית חבירו וירידתו ממילא. לכן יפה אמרו חז"ל על דור המבול **תאבד דוברי כזב** (תהילים ה', ז') הן כזב ודבריהם כזב **איש דמים ומרמה יתעב ה'** שאינן לא חיים ולא נידונין (בראשית רבה פרשה ל"ב, א') ר"ל כמסתיר פנים מהם יהיה מהם מה שיהיה, ממש כמו שנתבאר יש נספה בלא משפט בעבור כי הם לא נתנו מקום אל דין ומשפט גם הקב"ה עשה עמהם שלא בדרך וסדר המשפט, רק על דרך שאמרו ז"ל במדרש **ודרך רשעים תאבד** (תהילים א', ו') הפליגן מכנגד פניו (בראשית רבה פרשה ח', ד'). והנה ידענו כי גם זה לעומת זה יזדמן בבני אדם כי כמו שיש מטה דין בדרך רע הלא יש ג"כ מי שמטה א"ע לדרך טובה יותר ממשפט ודין התורה, כדבר שזכרנו התורה אמרה ואכלת ושבעת וברכת והם מדקדקים עצמם עד כזית עד כביצה, הוא אשר קראוהו חסיד המתחסד עם קונו.

ומעתה המאמר שלפנינו מובן מאד אי איכא צורבא מרבנן דמעביר במליה מוסיפנא לי' יען כי הוא הוא האיש שעליו נאמר גם את זה לעומת זה עשה האלהים, כי לפלוני נחסרו שנותיו בעבור שהעביר המשפט לצד שמאל ראוי לתתם ליד מי שמעביר על מדותיו לצד ימין, והוא סר מדרך המשפט והדין לעשות לפנים משורת הדין וזהו אי איכא צורבא מרבנן דמעביר במליה מוסיפנא ליה. וזהו באור מאמר והויא חלופיה כי הלא זה השני הוא ההיפך מהראשון זה הטה עצמו מדרכי המשפט בענין רע וזה הטה עצמו ע"ד חסיד המתחסד עם קונו, והענין נכון:

ז"ל (בי"ד מרביעי) כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (תהילים ע"ג, ד') ר"ל בעודם בזרוע עוזם ברגע שאול יחתו בלא אפיסת הכחות. והטעם - כי מלאה הארץ חמס מפניהם, אחד היה מוציא קופתו מלאה פירות כו' אמר הקדוש ב"ה אתם עשיתם שלא כשורה היינו שלא נתתם מקום אל הדין לחול אצלכם, אף אני אעשה עמכם שלא כשורה היינו בלא הכנה ובלא הזמנה יקבלו את שלהם על רוע מעלליהם ע"ז, גילוי עריות שפיכות דמים וזה הדבר יכונה אצלו יתברך שלא כשורה כי מדתו יתברך לא כן הוא, כאמרם ז"ל במדרש (ריש קדושים) ה' נתן וה' לקח כשהוא נותן ברחמים נותן, וה' לקח הוא ובית דינו. ומעתה כבר מובן כפשוטו יש נספה בלא משפט, היינו בלא הערכת המשפט וסדריו מעלה מעלה מסרדיוט לקולר מקולר לגרדום, רק פתאום ילכד בלא הזמנה כלל.

ועתה קורא ישר אם כבר אספת בחפני מדעך הדברים היקרים הנ"ל אמרתי כבד אכבדך לבאר לך כל סדר המאמר רב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט אשר המאמר סתום וחתום בפי כל המבארים, ולדרכנו הרצון בזה להגיד לאדם כי לא יוכל למצוא את המעשה אשר עשה האלהים גם את הטוב גם את הרע גם שניהם יבואו אל האדם מבלי ידיעה בתחלה רק דרך פתאומי יהיה להם. כי הנה העשיר אשר יש לו שדה טובה ונעבדה כראוי הוא יוכל להעלות על לבו כי שדהו תצליח ותעשה פרי תבואה הרבה, לא כן איש עני אשר שדהו רעה וכחושה מאד ולא נעבדה כראוי הוא ודאי לא יעלה על לבו אשר שדהו השוממה ארץ מלחה תצליח ותעשה תבואות הרבה, ועכ"ז הלא יזדמן גם זאת כי יהיה רב אוכל אצל ניר ראשים ויגיע איש אל קצה הטוב בלא ידיעה בתחלה, וכי יזדמן קצה הרע בלא ידיעה בתחלה כי יש נספה בלא משפט בלא הערכת המשפט וסדריו, כמו שנתבאר רק פתאום ילכד בלא הזמנה כלל, והוא פירוש יקר.

חלק יד

השמר לך פן תשכח את ה' אלוקיך לבלתי שמור מצותיו ומשפטיו כו' (ח', י"א). גמרא: השוכח דבר אחד ממשנתו מורידין אותו מגדולתו שנאמר **כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי** (הושע ד', ו') (יומא ל"ח, ב').

וראוי לבאר איככה קראו ז"ל את השוכח מואס הדעת שהוא רחוק מאד לכאורה.

אמנם דע כי כבר אמרו מרגלא בפומיה דרבי מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי נצור תורתי בלבך (ברכות י"ז, א'). פי' כמו מאמר והוי שותה בצמא את דבריהם (אבות א') וענין הצמאון לתורה אינו כ"א מיראה שלמה לעבוד את ה' בכל לבבו, ויעמוד על המשמר כמו העומד על פרשת דרכים ואינו יודע דרכו הראוי לו אשר אם יבוא איש ויורהו הדרך הלא יערב לו מאד. וכבר אמרו ערוכה בכל ושמורה, אם היא ערוכה ברמ"ח אבריו היא שמורה בלבו (עירובין נ"ד, א') ר"ל שיהיו כל המצות מסודרות על רמ"ח אבריו כל אבר ואבר יהיה מקושט במצות המיוחדות לו, כמו הראש לתפילין ולחשוב מחשבות, קדושות הפה לתורה ותפלה, היד לנתינת צדקה, וכמו שסידרם בעל ספר חרדים ז"ל על כל אברי האדם, וכן למוד התורה כי כאשר ילמוד ודאי לא יעברו עליו ימים אחדים ויעשה את אשר למד. לא כן הלומד שלא לעשות שאין הדברים נחמדים בלבו כאלו אינם ענין לו כמאמר **אכתב לו רבי תורתי כמו זר נחשבו** (הושע ח', י"ב) ואז על נקלה ישכח הדברים עד שיצאו מלבו.

משל לאחד לקח בעל מלאכה יקרה ולקח לו כלי מלאכתו ונתן לו בית מיוחד לעשות בו מלאכתו והריוח יהיה לחצאין, פעם נאבד ממנו כלי אחד מכלי מלאכתו והבעה"ב הרגיש בזה וימאן מהיות עוד שותף עמו בעסק זה, ויאמר אליו הבע"מ מדוע יחרה אפך כ"כ על הכלי הזה אני הכשרתי את נזקה אשלם לך דמי שויה, ויען ויאמר לו הלא תדע כי לא על הכלי חרה אפי כ"א כי עי"ז אבחון ואדע כי אין אתה עוסק במלאכתך בתמידות כ"א בעצלתים וברפיון ידים, כ"א היית עוסק בהשתדלות ובזריזות בתמידות ודאי היו כל כלי המלאכה חולפים ועוברים על ידך כל היום תמיד ולא היו נעלמים ממך זמן שאפשר להאבד מכל וכל.

הנמשל מובן מאליו כי השוכח דבר ממשנתו זה לו לאות ולמופת כי עליו נאמר כי אתה הדעת מאסת, היינו כי לא למד התורה למען דעת את המעשה אשר יעשה, ועי"כ נעלמו הדברים ממנו עד כי שכח וזהו - כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי, היינו כי אינו עובד כראוי:

חלק טו

אל תאמר בלבבך בהדוף ה' אלהיך אותם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת וברשעת הגוים האלה ה' מורישם מפניך, לא בצדקתך כו' **כי ברשעת הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניך** כו' (ט', ד'-ה').

ראוי להתעורר במאמר זה כי מתחלה הוא שולל את שתיהם אל תאמר בצדקתי כו' וברשעת כו', ואח"כ הוא מקיים אחת כי ברשעת הגוים, וכמעט הוא מסכים גם על הראשונה כי אמר ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב.

ולבוא אל הענין נבאר תחלה מאמר המשורר ע"ה **ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו** (תהלים ק"ט, י"ז) והדבר פלאי מי הוא זה שיאהב קללה ולא יחפוץ בברכה.

אמנם הכוונה בזה ע"ד שבארנו כבר מאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב). והרצון בזה כי הנה ברואי העולם מתחלקים לב' סוגים, והם בהמות שדי וחיתו יער, והם משונים ומחולפים בדבר פרנסתם, וזמן פרנסתם, כי הבהמות מתפרנסין מן הברכה אשר ברך ה' את בעל השדה כי זרע ומצא רב תבואות ומהם יתן תבן ומספוא לבהמתו, לא כן חיות היער הם אינם מתפרנסים רק מן הקללה אותו אשר אררו ה' ישלח בו חיות הדורסות והטורפות לטרוף טרף מן עדרי צאנו, וכל אשר ירבו לטרוף ולהמית ירבו לאכול א"כ ברכתם קללה בעולם, וכן משונים הם בזמן פרנסתם שאינו רק בלילה כמאמר **תשת חשך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער** (תהלים ק"ד, כ'). ועל הדרך זה תמצא ג"כ פרנסות בני האדם יש מתפרנסין מן ברכת ה' אשר אתם, מעסק מלאכה או מסחר הלא עיניו נשואות וצופות שייטיב ה' עם הבעלי בתים וירחיב לבם וימלא ידם ללבוש שני עם עדנים ולהתפאר בכלים חדשים, כי אז ידרוש מאת העושים במלאכה לעשות לו כלי חפץ ויתברך גם הבעל מלאכה א"כ הוא מתפרנס מבחי' ברכה, ויש שיקבע פרנסתו לגנוב ולחמוס, לכחש ולשקר ואז גם כי הוא ישיג ברכה הלא חבירו המקבל פעולת מעשהו הלא קללה תחשב לו, וא"כ לא תוכל לקרוא אותה ברכה כי הברכה האמתית אין במגורה רע אל אחרים. וזהו - ברכת ה' הברכה האמתית הבאה מאת אלהים אמת יתברך היא תעשיר, אין בה רק צד הטוב לבד להצליח ולהעשיר, ולא יוסיף עצב עמה שיהיה מסבתה עצב לאחרים. וזהו מאמר ויאהב קללה כו' לאמר כי אינו ראוי להתברך אחר אשר יאהב ויבחר לפרנסתו דרך הקללה ומאס להתפרנס מברכה וזהו - ויאהב קללה לכן - ותבואהו, ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו.

וכבר מבואר במדרש כי אין הצלחה בברכה שהיא מסבת הקללה וז"ל: **ובחדש השני בשבעה ועשרים לחודש יבשה הארץ** (בראשית ח', י"ד) נעשה כגריד זרעו אותה ולא צמחה, למה שהיה סימן קללה ואין סימן קללה הוי לברכה (ב"ר פרשה ל"ג, ז') ועוד אמרו ברכות מברכות את בעליהן וקללות מקללות את בעליהן אבן שלמה וצדק יהיה לך (ויקרא רבה ט"ו). ע"כ יפה החליט שלמה המלך ע"ה ואמר **לא יחרוך רמיה צידו** (משלי י"ב, כ"ז) כי איך יתברך הוא אם מעשיו קללה לאחרים.

וזהו מאמר **מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום** (תהלים נ"ב, ג') ר"ל איך תתהלל בברכה אשר תשיג מסבת קללה אשר הרעות לאחרים, וכי ברכה היא זאת הלא זה לך האות כי חסד אל הוא כל היום, הברכה שהיא מכוונת מהקב"ה לברכה וחסד הלא הוא כל היום היינו שהוא נשאר קיים ביד המקבל, לא כן העושה עושר ולא במשפט כבר ידענו כי העושר ההוא עשה יעשה לו כנפים, ולא יחרוך רמיה צידו כ"א רע ירוע כי ערב זר. וזהו שאמרו **יקבים דרכו ויצמאו** (איוב כ"ד, י"א) לפי שהיתה מארה מצויה בעמלו של רשע (בראשית רבה פרשה ל"א, ב') ומה היא המארה בע"כ המארה היתה אצל הנגזל כי ברכת הגוזל בא ממארת הנגזל ומן הקללה לא תצמח ברכה.

ובזה אני מבין מאמר ר' ירמיה בן אלעזר נתקללה בבל נתקללו שכניה נתקללה שומרון נתברכו שכניה. ומה השמיע אותנו ר' ירמיה. ולדברינו יתכן מאד כי בא להעיר אותנו על מה שמצאנו במדרש **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה** (דברים י"א, כ"ו) לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות (לא נתתי לכם אלא לטובתכם) אלא להודיעין איזו דרך טובה שיבחרו אותה כדי שיטלו שכר (פרשה ד', א') ובא ר' ירמיה ונתן אות אמת על זה כי הלא נתקללה בבל ונתקללו גם כן שכניה, וכאשר נתקללה שומרון נתברכו שכניה, ובאין ספק מן הקללה לא תצמח ברכה ובע"כ כי קללת ישראל היא לטובה, וכלשון המדרש לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות.[445] והוא שאמרו (במדרש מטות) **כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים** (תהילים ע"ה, ז') כל הרים שבמקרא הרים הם חוץ מזה שהוא רוממות שאין אדם מתרומם מן הדברים האלו מה הקב"ה עושה נוטל נכסים מזה ונותן לזה שנאמר **כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים** וכן חנה אומרת

[445] נתקללה בבל נתקללו שכניה וכו' אמר הכותב אם יש את נפשך לעיין בספר מעון הברכות מה שכתב בבאור מאמר נתקללה בבל כו' תמצא שמה מרגלית טובה תלויה במאמר הנזכר, כי המחבר ספר מעון הברכות ביאר מאמר זה ע"פ הקדמה אשר שמע מפי מו"ר הצדיק נ"ע בעהמ"ח ספר זה, והוא באור נחמד ונעים על מאמר המאוס מאסת את יהודה כו' היש בהבלי הגוים מגשימים כו' (ירמיה י"ד, י"ט-כ"ב) שאין קשר מאומה אל הכתובים האלה, ויען שהבאור כבר נדפס לכן משכתי את ידי מלהעתיקו פה מפני הוצאות הדפוס, אבל העירותיך ע"ז מפני כי הגאון בעל ספר מעון הברכות ז"ל לא כתב זאת מבואר ששמע מפי הרב המגיד מדובנא רק כתב שמעתי מפי חכם אחד.

משפיל אף מרומם (שמואל א' ב', ז') באף שהוא משפיל את זה מרומם את זה (פרשה כ"ב, י"ח). הדברים מבוארים כמו שאמרנו שאין אדם מצליח ומתרומם מדברים כאלו כי אין עיקר הפעולה להצליח ולברך את הגזלן רק כי אלהים שופט זה ישפיל ומסבת דין השפלתו של זה, זה ירים, וזהו וכן חנה אומרת זה משפיל אף מרומם ר"ל עיקר הכוונה בזה להשפיל את האיש ובאף שהוא משפיל את זה מרומם את זה ולכן אין תרומתו תרומה והצלחה כי אין קללה סימן ברכה:

ומעתה נבוא אל באור מאמר שלפנינו אל תאמר בלבבך כו' בצדקתי הביאני כו' וברשעת הגוים כו' לא בצדקתך כו'. אשר בהתבונן על סדר המאמר נקנה דעת להבין במקרא ענין נכבד מאד, כי הנה כאשר יראה אחד שנים עומדים בשוק ואחד מוכר חפץ לחבירו יכנס ספק בלבו לאמר מי יתן ואדע התחלת המקח וסיבתו אם שהוא מסבת המוכר שהיה צריך למעות ומחמת דחקו הוא מוכרח למכור החפץ בזול והשומע שמע את זה מתאמץ למכור ועלה בדעתו לקנותו גם שאינו צריך אל חפץ כזה, או בהיפך שהתחלת סבת המקח היה ע"י הלוקח כי הוא צריך מאד אל חפץ זה ושמע המוכר דחקו של הלוקח ועלה בלבו למכור לו ביוקר. וההבדל אם הרואה הזה יוכל לדרוש ולבקש את פני הקונה שימכור לו החפץ מיד ליד כי אם היה המקח מסבת הלוקח שהוא קנה את החפץ מפני שהוא דחוק אליו א"כ איך יעזבנו ואיך ימכרנו, לא כן אם היה מסבת המוכר מדוחק השעה עד שמכר לו בזול אז יוכל להיות כי ישוב הקונה וימכור את החפץ כאשר יתנו לו איזה ריוח.

הוא הדבר בענייננו כי ישראל רואים הקב"ה נטל ארץ ישראל מאת הכנעני ונתן אותה להם, יש בזה לצדד ולומר או שהיה עיקר הדבר מסבת זכות ישראל וצדקתם ואהבתם וצירף לזה רשעת הכנעני ולקח מהם לתת אותה לישראל אוהביו, או כי הדבר בהיפך ישראל אין זכותם כדאי לזכות לא"י בעבור צדקתם כי אם מרשעת הגוים שנתמלא סאתם והגיע השעה לקחת אותה מהם ואלהים שופט זה ישפיל ובאף שהוא משפיל את זה מרומם את זה, והנ"מ אם יש לחוש פן גם מישראל ישוב יתברך ויקחה אם יחטאו לו, כי אם צמיחת הטובה וסבתה מצד החסד והטוב אשר מה' על ישראל הלא אפשר שיהיה לעולם כאמרם ז"ל בשעה שפוסקים גדולה לאדם פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות (זבחים ק"ב, א') ואמרו עוד אשריהם הצדיקים לא די שהם זוכים אלא שמזכים לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות (יומא פ"ז, א') אבל אם התחלת הדבר וראשיתו מצד הדין המתוחה על הכנעני יותר נוטה הדבר כי כאשר יחטאו אותה המדה שגזרה לקחת אותה מיד הכנעני תגזור עתה לקחת אותה גם מיד ישראל. וזה הוא שאמר הכתוב אל

תאמר בלבבך כסדר הזה בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת ר"ל כי התחלת הנתינה היתה מסבת צדקתי ואח"כ נצטרף לזה וברשעת הגוים כו' לא כן הדבר כ"א בהיפך כי התחלת הנתינה היתה מסבת כי ברשעת הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניך, ולמען הקים את הדבר אשר נשבע היא שניה לה.

ואולי זהו הרמוז במאמר **כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת** כו' (ירמיה ל"ב, ל"א) כמו **על אף אויבי תשלח ידך** ומסבת זה **ותושיעני ימינך** (תהלים קל"ח, ז'):

עוד נראה בזה כי הנה בהתבונן במקרא יש הבדל גדול בין הברכה שנתברך אברהם ויצחק ע"ה, ובין הברכה שנתברך יעקב ע"ה, כי בברכתם נאמר **וירש זרעך את שער אויביו** (בראשית כ"ב, י"ז) וביעקב נאמר **ופרצת ימה וקדמה** כו' **ונברכו בך כל משפחות האדמה** (שם כ"ח, י"ד) היינו כי ברצותו יתברך לברך את ישראל לא יברכם במה שיתן להם נחלת גוים שמסביב, רק יקיים בהם מאמר **הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי** כו' (ישעיה נ"ד, ב') ובאופן ברכה כזאת לא יסובב קללה לאחרים, וזהו - ופרצת ימה וקדמה כו' ונברכו בך כל משפחות האדמה.

ושתי סוגי הברכות שאמרנו תלויות בשני סוגי חשיבות אשר יזדמנו בישראל, פעם חשיבות בפני עצמן ופעם כל חשיבותם רק בהצטרפות המון בוגדים, אשר בערך הבוגדים יעלו חן, כמאמר **לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים** (שיר השירים ז', י"ב) ובדרש: בכופרים בך. ומעתה הדין נותן אם כל מעלת ישראל וחשיבותם בעבור שהם יותר חשובים מהשכנים אז לא ישיגו כ"א נחלת השכנים, לא כן אם אנחנו צדיקים ושלמים בפני עצמנו גם ה' יתן הטוב מידו הרחבה והמלאה להרחיב מקום אהלנו. ועוד באופן היותר נפלא כמו שמצאנו בדברי חכמינו ז"ל (במדרש סוף מסעי) **כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים** (תהילים קי"א, ו') אמר להם הקב"ה לישראל יכול הייתי לבראות לכם ארץ חדשה אלא בשביל להראות לכם את כחי אני הורג את שונאכם מפניכם ונותן לכם את שרצו לקחתה שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו (פרשה כ"ג, י"ב) פי' למען נדע מזה כי אין כח מעשינו גדול כ"כ רק נגד רשעת הגוים.

וזהו אל תאמר בלבבך כו' בצדקתי הביאני ה', כי אם היה מסבת צדקתך למה יהדוף את העמים הלא היה ראוי לו לברוא בעבורך ארץ ישראל חדשה, בלתי כי ברשעת הגוים כו' ואחר שכל חשיבותך רק מסבת שפלותם, כן ראוי לך רק נחלתם (ועי' עוד מה שכתבנו סוף ספר במדבר), והענין נכבד מאד:

חלק טז

וארא והנה חטאתם לה' אלהיכם עשיתם לכם עגל מסכה כו' **ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם** (ט', ט"ז-י"ז). מדרש: ראה שאין לישראל עמידה וחבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות אמר (משה) להקב"ה הם חטאו ואני חטאתי ששברתי הלוחות, אם מוחל אתה להם אף לי מחול שנאמר ועתה אם תשא חטאתם כן לחטאתי מחול ואם אין אתה מוחל להם אל תמחול לי אלא מחני נא מספרך אשר כתבת לא זז משם עד שפנה חטי' שלהם (שמות רבה פרשה מ"ו, א').

וראוי להתבונן לאיזה כוונה הוסיף משה חטא על פשע העם, הלא עתה עוד הוסיף על הקצף, גם איככה תלה חטאו בחטאתם שאם לא ימחול להם גם למשה לא ימחול, הלא עון ע"ז אין לו דמיון וערך כלל לחטאו של משה.

אמנם כוונת משה כך היתה כי הנה הקב"ה נשבע אל האבות להטיב לבניהם ואינו יכול לבטלה, רק אמר אל משה הרף ממני ואשמידם כו' ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו ותתקיים השבועה במשה בחירו, לכן שבר את הלוחות למען גם בידו יהיה עון אשר חטא, ועל ישראל אמרו ז"ל לא היו ישראל ראויין לאותה מעשה אלא כדי להורות תשובה לרבים ומעתה אם לא ימחול להם בע"כ אין מועיל תשובה גם לרבים א"כ חטא של הצדיק שהוא ג"כ חטא הרבים כי ממנו יראו וכן יעשו ג"כ אין מועיל לו תשובה, ע"כ אמר יפה אם אתה מוחל להם מחול גם לי.

והדמיון בזה למלך היה לו ב' שרים א' ממונה על אוצר מטבעות של נחושת, והשני ממונה על אוצר של אבנים טובות, ויפשע הראשון בשמירתו ונגנב רוב האוצר והמלך כעס עליו ויתנהו בבית אסורים, ויקרא את השני ויאמר לו דע כי אתה תהיה ממונה גם על המטבעות, והשר ההוא בהיותו אוהב גדול למרעהו השר הא' אמר אל המלך לא אכחד מאדוני כי גם מאוצרי נאבד אבן אחת קטנה והאבן ההוא עם קטנותו הוא יקר יותר מכל האוצר של המטבעות אשר אל השר הנ"ל א"כ דואג אנכי אם אתה מעניש את חברי על פשעו כן תחייב גם אותי, לכן אבקש עשה עמדי כחסדך מחול נא גם לי גם לו ואל ישם אדוני דבר בעבדו, וכוונתו היתה בהשכל מאד כי להוריד שניהם זאת ידע בטח כי המלך לא יעשה זאת כי ידע שלא ימצא ממונים אחרים נאמנים כמו אלה וא"כ יהיה מוכרח למחול לשניהם.

הנמשל כבר מובן, וזהו - ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת, ומאיזה ספר ימחוק אותו, גם הכתוב בעצמו הוא מקרא קצר מאד, אבל לדברינו פי' המאמר כך הוא כי הנה הוא יתברך אמר וכתב ואעשה אותך לגוי גדול אמר משה עתה

אחר אשר גם אני חטאתי הן אם תשא חטאתם הן, אם אין לכל הפנים מחני נא מספרך אשר כתבת לעשות אותי לגוי גדול כי ממ"נ אם תמחול להם יהיו המה הגוי גדול ואם לא תמחול להם גם לי לא תמחול ואת מי תעשה לגוי גדול:[446]

חלק יז

זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה כו' (ט', כ"ז).

באור זה על דרך מאמרם ז"ל מאי דכתיב לכו נא ונוכחה כו' עתיד הקב"ה לומר לישראל לכו אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם כו' נלך אצל יצחק שבירך לעשו והיה כאשר תריד ולא ביקש עלינו רחמים כו'[447] אמר הקב"ה הואיל ותליתם עצמכם בי, אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (שבת פ"ט, ב') והענין בזה עם מה שביארנו כבר מאמר המדרש שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשי אבותי (ריש שה"ש) והוא על דרך מאמר **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה ע"כ אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב').

---

[446] מדרש: אמר להם הקב"ה אבדתם נעשה שמרו נשמע. באור זה על דרך מאמר המשורר ע"ה אלהים אלי אתה אשחרך צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים (תהלים ס"ג, ב'). והענין בזה כי עתה כל עיקר עבודתנו רק בחפץ ורצון לא בפועל, כמו אמירת הקרבנות ונחשב לנו כאלו הקרבנו בפועל וכן זכירת עליית הרגל, וכדומה כמה מצות אשר הקב"ה מקבל מאתנו רק חפץ הלב והתשוקה והלמוד בההלכות האלה. ממש על דרך בן בא ממרחקים אל אביו ושניהם אביונים, והרבה האב לשאול את בנו היקר פעם אחר פעם איך ומה מעמדך בבריאות גופך, וכדומה כמה שאלות, ונתן לו טעם על רבוי שאלותיו ואמר לו בני יקירי אם היה יכולת בידי הייתי ממעט בשאלות ומרבה בתענוגים והייתי מכבד אותך במאכלים ערבים ומשקים יקרים ובכמה מתנות, והייתי נושא משאות מאת פני כמשפט האב אל בנו, אבל עתה אין בידי מאומה ואין בכחי להראות אהבתי כ"א בשאלות שלומך, לכן אני מאריך בשאלות כפי עוצם אהבתי אותך. וזהו אבדתם נעשה שמרו עכ"פ נשמע כי לעשות בפועל נאבד מאתנו בעוה"ר וראוי לנו עכ"פ לשמור נשמע, לשמוע ללמוד וללמד, וזהו - אלהים אלי אתה אשחרך, כי עתה אין בידי רק לשחר פניך ולהגיד תהלתך ולהגות בתורתך, יען כי צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף ובמה נכבד מלך הכבוד אם מאומה אין בידנו:

[447] ברכת יצחק לעשו והיה כאשר תריד וחוץ לדרכנו ראוי להתבונן מאד בברכת אשר תריד והלא אמר לו תחלה פעמים ושלש שאין לו עוד מאומה במה לברך את עשו, עוד ראוי להתבונן במה שאמר בלשון והיה כמתנבא ומבשר ואומר והיה כאשר תריד, ואם היה כמסתפק ראוי היה לו לומר אם תריד או כי תריד לא בלשון והיה. אבל דע כי ענין מסירת הברכות הוא כמאמר המדרש (בראשית רבה ס"ו) ויתן לך האלהים לך בזכותך היינו כי כן דרכו יתברך לבחור הגדול אשר בדור אשר בזכותו ותמימותו יוריד ההשפעה אל העוה"ז, כנאמר באברהם התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני ובינך (בראשית י"ז, א'-ב') פי' בזכות צדקתך ועבודתך אשפיע ברכה אל כל העולם, וכמשפט הזה חשב יצחק על עשו כי הוא צדיק במעשיו ויוריד השפע אל כלל העולם, כמשפט הכהנים שנאמר בהם כה תברכו כו' כי המה מקבלים השפע מלמעלה ומשפיעים למטה. וזאת היתה מועדת לבכורים טרם באו הלוים תחתיהם, ועשו הבכור היה מיועד להוריד השפע לארץ ע"י עבודתו המיועדת לו, וזהו ויתן לך בזכותך, ורבקה אשר ידעה האמת אמרה אל יעקב שילך הוא תחתיו ויקבל על עצמו העבודה אשר בעבורה תהיה הברכה, וכמו שנתבאר במקומו, ומזה הטעם נתן יצחק אל המקבל ההשפעה ברכת הוי גביר לאחיך, כמו יוסף הוא השליט הוא המשביר, כי ראוי הוא לעבוד אותו כי בצלו נחיה. ומעתה לא חידש יצחק אל עשו דבר רק הטיל תנאי בהברכה אשר בירך את יעקב, וכך אמר לו הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל, ואת אחיך תעבוד, פי' כאשר יעקב ישפיע לך משמני הארץ ומטל השמים אז הוא יהיה לך לגביר ואתה תעבוד אותו בעבור גמולו הטוב, לא כן אם יחטאו ישראל ותתמעט השפע על ידם, וזהו כאשר תריד כאשר תהיה מחוסר השפע, אז ופרקת עולו מעל צוארך, כי למה לו לסבול עוד עול עבודתו. ומכלל דבריו שמענו כי היה כמתנבא אשר עתידים ישראל להקל מעליהם עול העבודה אשר מסבתה נהיה טובים ונשבע לחם וזאת שמענו ממה שאמר והיה כאשר תריד, לכן יתפללו ישראל איך לא בקש עלינו רחמים.

וטעם הדבר ממש כמשפט המלמד שאין דרכו להכות רק את הנער המשכיל ובזדון לב הוא מתעלם, וכפתן חרש יאטים אזנו, כן זרע ישראל מצד יקר מחצבתם מחצב זרע קודש הלא עלולים הם לפאר מעשיהם בהדרת קודש והעד בהביט אל מעשה אבותינו הקדושים. וזהו - שחורה אני במעשי מה אשר מעשי נראים שחורים גם כי נגד הזולת הם יפים ונאים, רק מפני ונאוה אני במעשי אבותי. וכש"כ כאשר מעשינו שחורים באמת כמה מן הבושת על פנינו ואיך הכלמה תכסנו, הלא אנחנו בנים אל אבות מאושרים כאלה אשר ע"כ כתבה התורה באמצע התוכחה מאמר וזכרתי את בריתי יעקב וכו' כי גם זה תוכחה גדולה בהביט אל יקר מחצבתנו כלו זרע אמת, ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה. וזהו לכו אצל האבות ויוכיחו אתכם, כלומר העריכו נא את דלות ערככם נגד האבות, אז תדעו ותבינו באיזה מעמד אתם עומדים. ולכן יפה התחנן משה רבינו ע"ה ואמר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אבל אל תפן אל קשי העם הזה. (והשלמת הדברים עיין פרשת בחוקותי על מאמר וזכרתי את בריתי יעקב וכו').

חלק יח

המדרש (פרשתנו): מן הלוחות שניות ריצה משה את הקב"ה לישראל, מה עשה עלה לו אצל הקב"ה כו' ועשה עצמו כאלו כעס על ישראל, מנין שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה כו' ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא כו' כיון שראה הקב"ה כך אמר לו משה שתי הפנים בכעס, אני ואתה כועסים עליהם מיד ודבר ה' אל משה פנים אל פנים (פרשה ג', ט"ו).

וראוי להמתיק הדבר כי יפלא מאד איך עשה משה א"ע לפני הקב"ה כאלו הוא כועס, הלא לפניו נגלו כל תעלומות, גם מאמר מיד ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, גם מאמר הגמרא אמר ר' יצחק אמר לו הקב"ה למשה כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל והחזר האהל למקומו (ברכות ס"ג, ב').

ונבין הדברים ע"פ משל למלך נתן אל עבדיו כלי כסף במתנה והיה כסף מזוייף, מה עשה העבד כי לא מלאו לבו לומר למלך שהוא מזוייף, התחכם ואמר אל המלך אין אני רוצה לקחת חנם רק מכור אותה לי בכסף מלא, וילך והביא דינרי זהב כמספר סכום הכלי ושויה והיה בין הדינרים דינר א' שהיה מזוייף אמר לו המלך הרי מזוייף הוא, השיב ואמר חי נפשי אדוני המלך כי הדינר ממש כמו הכלי.

הנמשל כי כבר ידענו כי מעולם אין הקב"ה כועס על ישראל כמאמר המקונן **היה ה'** **כאויב** (איכה ב', ה') ולא אויב, ופה עשה הקב"ה פנים של זעם, ומשה ידע והבין האמת שהוא רק לפנים אבל לומר הדבר לפני הקב"ה לא הרהיב בנפשו עוז, מה עשה בא

גם הוא לפני הקב"ה בפנים של כעס, ואם יאמר לו הקב"ה שהוא מזוייף הלא אז יוכל להשיב ולומר שלי כמו שלך.

וזהו מיד ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו, פי' שהתחילו שניהם לדבר באמת היפך ממאמר בלב ולב ידברו כ"א כדברים אשר בלב כן היו הדברים בפה, וזהו אמר לו הקב"ה כשם שאני הסברתי לך פנים פי' שלא כעסתי באמת רק עשיתי עצמי ככועס רק לפנים כך אתה לא תכעוס רק לפנים שיהיו חושבים עליך שאתה בכעס כדי להפחידם אבל אחר שישובו ויתחרטו החזר האהל למקומו. וזאת היתה עצת משה רבינו ע"ה שעשה עצמו כאלו כעס על ישראל רק לבעבור סבב הדברים שישאל אותו הקב"ה והוא היה בידו להשיב כנ"ל, וכאשר אמר יתברך למשה שתי הפנים בכעס אז היה נשאר עומד בפנים שוחקות, וזהו - מיד ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו. והבן:

חלק יט

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה כו' (י', י"ב).

כבר התעוררו חכמינו ז"ל על מאמר זה אטו יראה מלתא זוטרתא היא (ברכות ל"ג, ב'). אמנם על דרך הפשט נראה בבאור זה על דרך שכתבנו במקום אחר (בחתימת ס' במדבר) כי כל מחמדי העוה"ז ותענוגיו לא יערבו אל נפש האדם בלתי טרם השיגו הדברים שהוא נכסף אליהם, אבל בהשיגו אותם וישבע מהם יופג מהם ערבותם כמאמר **נפש שבעה תבוס נופת** (משלי כ"ז, ז') לכן יערב האוכל רק אחר הרעבון, השתי' אחר הצמאון, לא כן התורה החמודה כי כל מה שתתוסף במציאות עוד יותר תתוסף התשוקה אליה, ויהיה הרעבון אחר השביעה, כי יוסיף להשתוקק בתשוקה היותר נפלאה (עיי"ש באורך, ובארנו בזה מאמרים הרבה) ומעתה קח לך משל לאחד שחלה בנו כמה ימים, והיה מתייאש ממנו כי לא בא אל פיו כל מאומה במשך הימים האלה ואין חיים לאדם בלא אכילה ושתי', בא רופא מומחה לתת לו רפואות והיה מפציר בו מאד שיקח מהם אל פיו, ויהי בהביאו אליו רפואות יום יום ומפציר אותו שיקח מהם אמר אליו הנער דע כי לא אקח מידך כל מאומה, רופא מפציר בו ואומר קח נא מידי אך הפעם הזאת ולא אתן לך עוד, ויאמר אליו הנער השבעה לי שלא להפציר עוד בי לא אתה ולא אדם אחר שאקח מהם דבר אז אקח מידך עתה הסם הזה, ונשבע לו הרופא על הדבר הזה וקבל הרפואות לתוך פיו, ויאמר הרופא אל אבי הנער עתה אני מבטיח אותך שישיג בנך רפואה שלמה ויחיה מחולי זה, ויאמר לו האב ומה תנחמני הבל אם אנחנו נשבענו לו שלא להפציר בו לאכול דבר וא"כ הלא בהכרח ימות ברעב, ויען הרופא ויאמר עד

היום היינו מוכרחים להפציר בו שיקח דבר לתוך פיו, כי כן משפט החולה כל אוכל תתעב נפשו וכדי להשאירו בחיים שלא ימות ברעב היה ההכרח להתאמץ עליו עד אשר הכניס דבר מה לתוך פיו, אמנם עתה כי ישוב לאיתנו אין לך מהצורך עוד להפציר בו רק בהיפך הוא יפציר בך ויצעק הב הב, יאכל ולא ישבע.

הנמשל בראותו יתברך את ישראל שאין בהם יראת שמים הוא מעורר אותם ע"י עבדיו הנביאים אשר שלח אליהם השכם ושלוח ומבקש מהם שיתנו לב אל המסלה דרך החיים והטוב, אמנם כאשר ישראל במצב הבריאות אז אין מהצורך להעיר אותם ולבקש מאתם דבר, כי הלא אז הדבר בהיפך המה מעצמם מבקשים ושוחרים לתת ולהוסיף להם חכמה ודעת קדושים כמאמר החסיד ע"ה **אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי** (תהלים כ"ז, ד') כמשפט איש בריא שהוא מרגיש ברעבון נפשו ושוקד ומבקש ומחפש מאכלו ומזונו.

וזהו ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה כו' כלומר כל עוד שאין אתה בריא אולם ההכרח לבקש ממך על דבר היראה, אבל אחר אשר תקנה אותה אז הלא אתה תהיה השואל הדורש ומבקש להוסיף לך לקח טוב צדק ומשפט ומישרים:

חלק כ

ובגמרא: אטו יראה מלתא זוטרתא היא אין לגבי משה מלתא זוטרתא היא משל מי שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו כו' (ברכות ל"ג, ב').

והדבר פלאי וכי בעבור שיש אל העשיר כלי גדול יבקש את הכלי מאת העני.

אמנם דע כי כבר כתבנו במקום אחר (בקול יעקב ריש מגילת רות) על מאמר **ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ** (בראשית ט', ב') אשר בהשקפה הראשונה לא ידענו מדוע נאמר מאמר זה אל בני אדם, וראוי היה בהיפך להזהיר את החיות שיהיו יראים מן האדם לא לתלות האזהרה בהאדם. אמנם אמתת הדבר עם מה שמצאנו בדברי חז"ל (ב"ר ע') חונה מלאך ה' סביב ליראיו לסובבים את יראיו כי בנות יתרו ז' היו ובקשו הרועים להזדווג להן ברם רחל אחת היתה ולא נגע בה ברי', כענין מאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. כי היראה בנפש הירא כנר בבית כי כאשר ידליק אדם נר לעצמו הלא ידענו נר לאחד נר למאה ודוד המלך ע"ה כבר בחר במליצה זאת **נר לרגלי דבריך** (תהלים קי"ט, ק"ה) כן וכן מי שלבו מלא יראה את השם יתברך תזרח יראתו ותפיץ קרני אורה אל הסובבים אותו והמסתעפים בצלו. וזהו שאמר יתברך ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ כמזהיר את האדם שתהיה יראתו את השם יתברך גדולה

כל כך עד כי גם הבעלי חיים יהיו חרדים מאור פניו, ובהעדר היראה ממנו הלא יהיה בעיני החיה רק כבהמה.

וכבר הבאתי בשם מו"ר הקדוש הגאון החסיד רבינו אליהו מווילנא זי"ע כי יש שיעור אל היראה באדם עד שתפיץ זהרה גם לאחרים, כמו שיש שיעור לכלי שממנה יושפע אל הכלי הסמוך לה. למשל כאשר יתן איש כלי תוך כלי גדול ויצוק על הכלי הפנימית כל עוד שלא נתמלאה הכלי הפנימית לא יגיע אל הכלי החיצונה דבר, בלתי כאשר הכלי הפנימית כבר נתמלאה אז יגיע כל המותר אל הכלי החיצונה.

כן שיעור היראה בלב הירא, כי כאשר נתמלאו כל כלי נפשו בצדקה ועוז אז ישטוף ויעבור גם לסביביו כמו שנתבאר מזה הרבה למעלה (ריש פ' תזריע). אשר ע"כ באה האזהרה את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים (בבא קמא מ"א, ב') כי לולא כן אין אופן אחר להשיג היראה כי לא מלתא זוטרתא היא כי היראה עצם מציאותה בשמים אשר העליונים לעוצם השגתם ורוח מבינתם החוזים כבוד עליון נורא הוד זעים וחלים מאימת כבוד קדשו, עד אשר מזעת אפם נמשך נהר דינור, אבל בני אדם יושבי חושך הלא השגתם קטנה מאד והיראה תהיה רק כפי ההשגה ואם אין חכמה בהחלט אין יראה, ואין דרך אל היראה כ"א ע"י התורה והעבודה אשר בידנו מאת ה' מן השמים, כמו מי שברצונו לנטוע עצי בשמים בארץ ואין אדמת שדהו מקבלת אותם בהכרח הוא משתדל להביא אדמה מאותם הארצות אשר שמה זורעים המינים האלה וצומחים ועולים, ואז בהשיגו האדמה הזאת יוכל לזרוע הבושם ובתנאי לתת עליה שבעה עינים לשמור אותם כפי הצורך אל הבושם ולכן היא נקראת מורא שמים, כמו שקורים לסחורה או כלים אשר מציאותם מעיר מיוחדת וממדינה מיוחדת קוראים הסחורה על שם המקום, כן היראה נקראת ע"ש המקום מורא שמים.

אמנם דע כי היראה גם אם לא מלתא זוטרתא היא עכ"ז כל קושי מציאותה רק אם אין בין ההמון גם אחד שיהיה צדיק תמים, אבל כאשר יש ביניהם אחד אז השגת היראה קל מאד, וכמאמר הנזכר חונה מלאך ה' סביב ליראיו לסובבים את יראיו, כמו פנינים ואבני חפץ אשר מציאותם רק במדינות רחוקות באיי הים ועכ"ז אם יש סוחר נוסע לשם ומביא אותם לביתו נקל מאד להשיג אותם על ידו, בתנאים המחוייבים אל המשתדל אחריהם ורוצה להשיגם מיד הסוחר, אם במחיר או בשאלה ובקשה, כן השגת היראה יהיה נקל אל האדם אם יש לו התקרבות אל צדיק גדול כמאמר הנזכר את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח.

וזהו מאמרם אין לגבי משה מלתא זוטרתא היא פי' בהיותם קרובים למשה שהיה מלא יראה על כל גדותיו עד אשר שטפה ועברה על לבב כל הסמוכים אליו, כענין מאמר ואצלתי מן הרוח אשר עליך, מאמר עליך מורה על גודל היראה שהיא עודפת על הירא, וכן מאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, כלומר יותר ממלואו, כדרך שביארו ז"ל במדרש (ריש ויקרא) ההבדל בין מאמר אלה יעמדו לברך את העם ובין מאמר ואלה יעמדו על הקללה, עיי"ש (והשלמת הדברים תמצא למעלה ריש פרשת תזריע). וזהו משל מי שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו כלומר יוכל להשיגה ע"י אחר:

חלק כא

ובגמרא: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאלו בירא שמים כתיב **אשרי איש ירא את ה'** (תהלים קי"ב, א') ובנהנה מיגיעו כתיב **יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך** (שם קכ"ח, ב') (ברכות ח', א').

כבר חתרו המחברים ז"ל למצוא דרך תבונות אל מאמר נפלא זה והאריכו למעניתם הלא הוא בספרתם, ואשר נראה לי בזה הסכת ושמע נא!

הנה עוד מצאנו בדבריהם ז"ל דרש מר זוטרא משמי' דרב חסדא כל מי שקורא ושונה ורואה טרפה לעצמו עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (חולין מ"ד, ב') באור זה בהקדים מאמר החכם ע"ה **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') דע כי יש ב' סוגי עובדי השם ב"ה, על דרך סוחר אשר לו ב' אוהבים אחד עשיר ואחד עני, העשיר מסבת גודל האהבה הולך אל הסוחר יום יום לקנות מסחורתו למען ירויח על ידו והעני אין בידו להנהותו על דרך זה, ובחכמתו ובנדבת לבו הוא ממציא לו דרך אחרת והיינו כי נעשה סרסור הולך ומבקש ומחפש אחר קונים ומביא אותם אל חנות אוהבו.

כן הצדיק הגמור שכבר כחות נפשו נכנעים ומשועבדים אל השכל מסגל בעצמו מצות ומע"ט ואותו שאין בידו להתגבר כל כך הוא מחזיק ותומך את הת"ח כמאמר **עץ חיים היא למחזיקים בה** כו' (משלי ג', י"ח) אמנם הבדל גדול יש ביניהם ממש על דרך סרסור אצל סוחר עשיר או משולח הנוסע למקומות על הוצאות הסוחר והוא מספיק לו כל מחסוריו גם להוצאות בני ביתו הנה במשך ימי חיי המשולח הזה אולי יזדמן כי יחיה המשולח חיי עונג כחיי הסוחר ואולי יותר בהרוחה, אמנם מה רב ההבדל לאחר מות שניהם כי הסוחר במותו יתקיים בו והניחו יתרם לעולליהם ויהיו הבנים ג"כ עשירים לא כן המשולח או הסרסור אשר בחייו היה שכרו קצוב כך וכך לשבוע אבל במותו מה ינחיל את בניו אחריו.

כן ההבדל בין הצדיק ובין המחזיק האף אמנם כי המחזיק עצמו כבר נאמר בו **כי בצל החכמה בצל הכסף** (קהלת ז', י"ב) והוא משיג חלק בעוה"ב כהצדיק עצמו, עכ"ז ההבדל הוא לבניו אחריו, כמאמר **זרע יעבדנו יסופר לה' לדור** (תהלים כ"ב, ל"א) כלומר הבנים של העובד בעצמו יסופר זכותו גם לדורות שאחריו, וזהו - יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה הוא בעצמו, וזהו - מתהלך בתומו צדיק אז אשרי בניו אחריו, ויפה אמר דוד המלך ע"ה **טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף** (תהלים קי"ט, ע"ב) ואהיה מחזיק אחרים שילמדו הם.

ומעתה יפה אמר מר זוטרא כל מי שקורא ושונה ושימש תלמידי חכמים ורואה טרפה לעצמו עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, כי הנה עינינו רואות כי התורה הטהורה סובבת ומקפת את האדם בכללו ובפרטי אבריו ואת כל מעשיו ועסקיו מעת יפקח את עיניו בקומו ממטתו עד אשר ישכב מיום עד לילה תשלימהו, ואין לאדם תנועה בעולם שלא יהיה בה אזהרה או מ"ע ממצות התורה, ואין אדם מישראל יכול לעשות דבר בעולם עד אשר ידע ההוראה השייכה לעסק זה, כי אם ירצה לעשות לעצמו מלבוש הלא צריך הוא לדעת חלק תורה השייך לזה, הלכות כלאי בגדים, וטומאה וטהרה, וכן בנין בית וזריעת שדה כמה גופי תורה ודקדוקי מצות יש בכל ענין פרטי, ולא היה אפשר לאדם ליהנות שום הנאה עד שיהיה בקי בכל חדרי תורה, רק אנחנו מסתפקים איש בתורת רעהו, כי אם לא היה בעולם כ"א יהודי אחד בע"כ היה מוכרח לדעת כל התורה בכללה ופרטותיה, ועתה המה בוחרים להם בכל עיר רב ומורה הבקי בדינים והלכות וכאשר יהיה להם דבר ישאלו מפיו והוא יורה להם את האסור ואת המותר ויורה בין הטמא ובין הטהור, כי לולא כן לא היה בידו לאכול כ"א עשב השדה.

ומעתה אם יאמר אדם שלא ידרוש ולא ישאול דבר מחבירו הלא יצר לו דרך הנאתו כי לא יוכל להתענג בעוה"ז משום דבר ויהיה מוכרח להסתפק בלחם ומים (אחר שילמוד קצת דינים השייכים לזה כי לולא כן לא יוכל להשיג גם זאת) וע"י החכם המורה ירווח בעוה"ז כי יוכל ליהנות מחפצי עוה"ז, אבל יצא שכרו בהפסדו כי אח"כ בעוה"ב אין כל ההנאה שלו כי המעט מצות שהביא ההכרח אליו לחלק להעניק גם לחכם זה שהורה לפניו כל פרטי המצות והרחיק אותו מן האסור ומן הטרפה. ומעתה מאמר דוד המלך ע"ה כך הוא אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו ר"ל שאינו מסתפק שידריכו אותו אחרים רק הולך בדרכיו שהוא לומד בעצמו ומייגע את נפשו לדעת כל משפטי התורה וזהו יגיע כפיך כי תאכל כי יאכל את אשר השיגה יד חכמתו ושקידתו אז אשריך וטוב לך. וזהו

כל מי שקורא ושונה ובתנאי - ורואה טרפה לעצמו ואינו מסתפק לשאול מאחרים עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אז אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב.

והוא הוא מאמר גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים כי הנה אותו הת"ח שאינו מתפרנס מיגיעו רק מיד אחרים שהם מחזיקים בידו הוא מוכרח לתת מחלקו בעוה"ב ליד המחזיק. ולכן כתב בעל המדרש שמואל זצ"ל איזהו עשיר השמח בחלקו כי אותו שאינו מתפרנס מיגיעו אותו העשיר אשר העניק לו די מחסורו יקח ויהנה מחלקו של הצדיק בג"ע ואין לך עוני גדול מזה שמחסר מחלקו הצפון אליו לתת אותו לאיש נכרי המחזיק בידו עכ"ל. וע"כ יפה התפאר דוד המלך ע"ה ואמר **ה' רועי** הוא בעצמו ואין אני מתפרנס ע"י מחזיק ע"כ **לא אחסר** (תהלים כ"ג, א') ולכן גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים המתפרנס ע"י מחזיק, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל, כלומר אם תאכל רק יגיע כפיך ולא מיד אחרים אז אשריך וטוב לך, כי הוא משיג ב' תועליות, א'. בעוה"ז שאינו אוכל נהמא דכסופא, ב'. בעוה"ב כי חלקו שמור רק לו לבדו ואין לזרים אתו.

ועל דרך הפשט נראה להמתיק מאמר אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו כו' על דרך איש הדיוט שלח מתנה אל המלך, והמלך קבל אותה באהבה, הלא נאמר על הנותן הזה כמה מאושר הוא וכמה הוא נכבד בעיני המלך והשרים עד שקבל מידו המתנה אשר נתן לו, אבל עכ"ז ההדיוט הזה הלא לא השיג מיד המלך כל מאומה, ואם אח"כ ישלח לו המלך מתנה גדולה באהבה רבה אז הוא מאושר ומוצלח בכפלים, וזהו אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו, לאמר כמה מאושר האדם אשר הולך לשרת את פני המלך הקדוש יתברך שמו ואם עוד יגיע כפיך כי תאכל מה טוב ומה נעים, ואשריך וטוב לך ועל דרך זה יתבאר ג"כ כי גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים. והבן:

ועם דרכנו יעלה בידנו פשר דבר בדברי רבותינו ז"ל ת"ר **ואספת דגנך** מה ת"ל לפי שנאמר **לא ימוש ספר התורה הזה מפיך** (יהושע א', ח') יכול דברים ככתבן ת"ל ואספת דגנך הנהג בהם מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל, רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה זורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרי' שנאמר **ועמדו זרים ורעו צאנכם** (ישעיה ס"א, ה') ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ואספת דגנך (ברכות ל"ה, ב'). והקשו התוספות וא"ת הלא מאמר ואספת דגנך מדבר מעושין רצונו של מקום, כי כן הוא התחלת הפרשה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי כו' (עיי"ש בדבריהם). אמנם לדרכנו פשר הדברים כך הוא, ואספת דגנך מה תלמוד לומר לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה

הזה מפיך יכול דברים ככתבן מי שרצונו לעבוד עבודת ה' יתברך לא יעסוק בדרך ארץ כל מאומה רק אחרים יחזיקו אותו ואז לא יתקיים בו מאמר ה' רועי לא אחסר, כי בהכרח יחסר לו כי יצטרך לתת מחלקו אל המחזיק, תלמוד לומר ואספת דגנך הנהג בהם מנהג דרך ארץ, רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה כו' אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום פי' בזמן אשר כלל ישראל עושים רצונו של מקום אז מלאכתם נעשית ע"י אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם והוא רק בזמן שיתקיים בנו ועמך כלם צדיקים אז אפשר לקיים מאמר לא ימוש כו', ובזמן שאין כלל ישראל עושים רצונו של מקום רק אנשים פרטיים אז ואספת דגנך תשתדל להנהיג מנהג דרך ארץ כי אם תשליך יהבך על המחזיק הלא תפסיד (ואולי זהו שאמר אביי הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם היינו כי בהכרח הפסידו). ומעתה המשך הכתובים מבואר מאד כי התחיל ואמר והיה אם שמוע תשמעו לשון רבים ר"ל הכלל לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם היינו שיהיה הלב מיוחד רק אל עבודת שמים ולא שיהיה הלב חציו לה' וחציו לכם אז לא תצטרכו אשר אחיכם בני ישראל יחזיקו איש באחיהו כי אז ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש גם בלא עבודתכם בשדה אבל ביחיד אז ואספת דגנך תראה להשתדל בעצמך כי היחיד לא יזכה למאמר ועמדו זרים כו' ואין לו דרך רק ע"י מחזיק אחד מאחיו ובהכרח יפסד ע"כ טוב לו אל היחיד העובד עבודת ה' יתברך להנהיג בעצמו מנהג דרך ארץ ואז יתקיים בו מאמר ה' רועי לא אחסר, ודו"ק:

חלק כב

את ה' אלהיך תירא (י', כ').

גמרא: שמעון העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פירש כו' עד שבא ר' עקיבא ודרש את ה' אלוקיך תירא לרבות ת"ח (בבא קמא מ"א, ב').

וראוי להתעורר מי דחק את ר' עקיבא לשתף מורא בו"ד אל מורא הקדוש ברוך הוא, יותר היה נכון למגמר מורא הת"ח ממורא אביו ואמו.

אבל באור הענין על דרך משל לסגי נהור שהיה צריך להרחיק נדוד לבקש לו לחם רעבון ביתו, ולקח כתב תעודה על עצמו כמשפט הממשלה לנסוע חוץ למדינה, וילך הוא עם משרתו המנהיג אותו, ויהי בבואם עד הגבול שאלו אותם להראות כתב תעודתם והסגי נהור הוציא מחיקו את הכתב שהיה לו להראותו לעיניהם, ויהי כי קראו בו ויאמרו לו זה כתב תעודה שלך ואיה תעודתו של השני, השיב ואמר דעו נא אדוני כי אני קבלתי תעודה עלי גם על השני אשר עמדי אבל קראו בו היטב ותראו כי כן הוא, אבל קראו נא בקול למען אשמע גם אנכי, ויעשו לו כן ויקראו לפניו הנה מעיר פלוני נוסע פלוני הסגי נהור

כו', ענה ואמר עתה ראו כי גם משרתי נכתב בכתב הזה כי אחר אשר נכתב פלוני הסגי נהור וסגי נהור ודאי לא יוכל ללכת לבדו והוא צריך למנהיג להנהיגו ולהוליכו ולשמרו. **הוא** הדבר בעניננו כי באמת הקב"ה אמר רק את ה' אלהיך תירא אבל איש ההמוני להיותו כעור מגשש קיר הולך בדרך לא ידעו. איה איפוא ידע הוא לירא מפניו יתברך א"כ בהכרח גם מורא הת"ח נכתב בזה לרבות גם אותו כי הסגי נהור איך ילך לבדו והוא צריך אל הת"ח להורות לפניו מורא שמים:

חלק כג

והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם כו' (י"א, י"ג).

הנראה בכוונת מאמר זה בהקדים מאמר **ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך לשמור את מצות ה'** כו' **לטוב לך הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ** כו' (לעיל י', י"ב-י"ד). וכבר התעוררו חז"ל אטו יראה מלתא זוטרתא היא (ברכות ל"ג, ב').

ואולי יתכן כי הכתוב בעצמו בא להביננו עילת הדבר, מה ה' אלהינו דורש מעמנו כי הוא דורש מעמנו ליראה ולאהבה אותו, מה ענין האהבה והיראה ומה סבתם, הלא המשרת אצל אדוניו אדוניו יתן לו מזונו ושכרו והוא עובד אותו ביום ובלילה ודאי מגיע לו שכרו ואין הבעלים דורשים ממנו שיעשה באהבה וביראה, והאדם העובד את בוראו שבעים שנה בתרי"ג מצות דאורייתא וכמה מצות דרבנן ראוי הוא אל השכר חלף עבודתו. אבל הנה גם האדון אשר לו עבדים הרבה ורואה איש עני ואביון הולך ערום ויחף ויקח אותו לו לעבד הלא הוא יחייב עצמו לאהוב את אדוניו, כי הלא עיניו רואות ולבבו יבין כי אין כוונת העשיר בעבור עצמו כי אם לסבת חמלתו על העני, כי אל עצמו ואל עבודת ביתו די לו במשרתיו הרבים הנכבדים ממנו אשר להם כמה מעלות בחכמת החשבון וחכמת מעשה מה שאין אל העני הזה שום ידיעה בהם. עוד יותר מזה עשיר ראה נער קטן יתום באין מנהל ומחזיק בידו ויאסוף אותו אל ביתו ויהי לו לאב, ויאמר אליו אני אתן לך מזונות על שלחני ומלבושי כבוד ואתן לך עשרה אדומים ויותר לזמן ידוע, ועבודתך ופעולתך אצלי שתהיה חבר אל בני הלומד אצל רב פלוני, אם הנער ההוא משכיל ולו לב מבין כמה מאהבה ראוי לו לאהוב את בעליו כי הוא מאכילו ומספיק לו כל מחסוריו ועוד יתן לו שכר לסוף הזמן וכל עבודתו ופעולתו הלא לא פעל רק לעצמו וכל ההנאה שלו לטוב לו כל הימים.

הוא הדבר בהעבודה הנכבדת במעשי התורה והמצות אשר כל פעולת המצות רק לטובתנו ולחיותנו כמאמר **אם צדקת מה תתן לו** (איוב ל"ה, ז') כי הוא יתברך אינו משיג מהם מאומה, לכן יפה הציע הכתוב ואמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו, ר"ל כאשר תלך בדרכיו ותעבוד עבודתו, תעבוד ביראה ולאהבה אותו בעת תשמור מצותיו ולעבוד את ה' תהיה העבודה בכל לבבך ובכל נפשך רק לשמו יתברך, והטעם לטוב לך, לאמר כי הלא פעולת המצות ופעולת כל המעשים וסגולתם הלא נשאר אצלך והוא יתברך לא ידרוש ממך כי אם היראה בלב לבד כי המעשה בפועל הלא אינה רק לטוב לך. ומברר עוד ואמר לא תחשוב אחר כי צוה אותך לעבוד לפניו באין ספק יש לו צורך בעבודתך, חלילה לך מלחשוב כן, הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, כלומר הלא יש לו משרתים רבים ונכבדים הרבה מכם, אראלים, שרפים אופנים העומדים ממעל לו יתברך, רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם להטיב לבני אדם באהבתו ובחמלתו, הוא שהציע הכתוב להביננו איך האהבה מחוייבת אל אדוננו הקדוש יתברך, וביאר ואמר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי ר"ל תתבוננו היטב בכל הצדדים הנ"ל, א'. אל מצותי אשר אני אין לי צורך בהם מאומה, ומה גם כי אין מספר לגדודיו ממשרתיו עושי רצונו בשמים ממעל ועכ"ז אני מצוה רק אתכם אביוני האדם קרוצי חומר, עפר ואפר, וזהו היום אשר רק היום לעשותם ולא למחר לעשותם כי אז זמן קבלת השכר והצלחה הנצחיית. וכאשר תתבוננו בכל הדברים האלה אז תתעוררו מעצמכם לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם כו', ר"ל כי כבר יזדמן מי שיאהב את ה' ועכ"ז עבודה לא יעבוד בעצמו רק הוא מחזיק ביד האחרים העושים, לזה דייק הכתוב ואמר לאהבה את ה' אלהיכם וגם ולעבדו כו' בפועל ובמעשה.

ואמר בכל לבבכם בשני יצרים ביצר טוב וביצר הרע, כי הגוף והיצה"ר מתאוה רק לתענוגים וחושב כי עבודתנו היא כעבודת העבד אל אדוניו אשר העבודה היא לצורך אדוניו ויתעצל עי"כ מן העבודה, כאומר לא הן ולא שכרן אבל כאשר יתבונן ויעשה חשבון בנפשו כי עבודתנו היא רק טוב וחסד הבורא יתברך אלינו להאציל לנו ברכה וחיי עולמים אז גם הגוף יסכים אל העבודה. והחשבון הזה כבר חשב עם קונהו החסיד ע"ה ואמר **מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי** (תהלים קט"ז, י"ב) כאשר יאמר הבן המשכיל אל אביו הלא נתת לי מלמד להועיל אשר ילמדני חכמה ומוסר ובבואי לביתי הנה ארוחתי ארוחת תמיד נכון לפני מטעמים וכל המאכלים הערבים, הלא נהפוך הוא, אולי היה

ראוי לשלם לך מחיר גמולך הטוב אשר גמלת אותי על אשר הבאתני עד הלום להטעימני מנועם זיו התורה הטהורה.

וזהו - מה אשיב לה', הלא בדין היה ראוי אשר כל תגמולוהי שהוא גומל אותי על שמירת התורה עלי, כלומר הלא עלי מוטל החיוב לשלם גמולו הטוב על שהביאני עד הלום, והענין נכון:

חלק כד

למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ (י"א, כ"א).

וראוי לתת לב איך המשיל הכתוב רובי הימים אל ימי שמים וארץ אשר אנחנו לא ידענו מספרם עד כמה הם מגיעים.

והנראה לדעתי בעומק הדברים על דרך מאמר **יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה** (משלי י', כ"ז) ונקדים לזה מאמר אביו החסיד ע"ה **יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו** (תהלים נ', ד') אשר באין ספק השמים והארץ אינם דיינים ולא שופטים ושוטרים, והכתוב דיבר רק מליצה חידית וראוי להבין כוונתו, אמנם דע כי יש ב' זמנים אל חיי האדם, א'. כפי שיעור חום הטבעי ולחות השרשיית הנמזג בו, ב'. לפי זמן הראוי לו כפי מה שיורה עליו הדין שלמעלה, ושני השיעורים האלה מיוחדים אחד לשמים ואחד אל הארץ, כי הטבע הוא ענין מיוחד אל הארץ כי כל תולדות הארץ מונהגים בדרכים טבעיי', והיושר הוא ענין מיוחד אל השמים, וזהו - יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו, פי' כי שניהם דנים את האדם וגומרים דינו למות, אם מסבת הטבע שכבר כלה כח המחזיקו והמבריאו ומקיימו, ואם מסבת כי כן ראוי לו מן השמים אשר שם משכן הדין והיושר. אמנם הצדיק הלא צדקתו ויראתו מכרעת להרבות ימיו יותר על כחותיו הטבעיים, גם כי בטבע כבר חלפו עברו כחותיו עכ"ז הלא הדין שלמעלה מורה עליו להאריך ימיו. וזהו - יראת ה' תוסיף ימים ומהצורך להאריך ימי חייו כפי צורך השלמת יראתו, ולהיפך הרשעים כי גם אם בטבע הוא בריא וחזק רענן בכחו והיה יכול להמשיך חייו ימים כבירים אבל הלא הדין של מעלה מורה עליו כי טוב מותו מחייו, כי כאשר יחיה יותר יקלקל יותר, וזהו ושנות רשעים תקצורנה ולא ישלים שנותיו המשוערות בכח טבעו הנמזג בו, כמאמר **כי אין חרצובות למותם ובריא אולם** (תהלים ע"ג, ד') פי' בעודו בריא וחזק ימות לשחת, וכמשפט הזה יהיה דין של מעלה על מי שמשעבד נפשו לגדל בניו לתלמוד תורה להדריכם במעגלי צדק מהצורך גם כן להאריך לו ימי חייו יותר מהשיעור אשר שיערה חכמתו יתברך למזוג כח החיים באדם אל

השלמת עצמו, אבל האיש הזה הלא הבנים בניו הם צריכים אליו לגדלם ולחנכם ולנהלם בנתיבות החכמה, והוא צריך אל חיים עודפים בעבור בניו שצריכים גודל השגחתו, וזהו המשך המאמר - ולמדתם אותם את בניכם כו' למען ירבו ימיכם כו' כימי השמים, ר"ל כפי השיעור וכפי היושר המושקף מן השמים על הארץ ר"ל יותר על הכח הטבעיי, והבן:

ראה

חלק א

ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה (י"א, כ"ו).

באור המאמר!

דע כי האף אמנם אנחנו חושבים בלבנו העוה"ז לטוב וחיינו לחיים, אבל האמת כבר מבורר בדברי החכם מכל אדם **מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש** (קהלת א', ג') כי העוה"ז אינו כ"א הכנה ומבוא אל העוה"ב כמאמר העוה"ז דומה לפרוזדור בפני העוה"ב התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (אבות ד'). וכמו שהעוה"ז רק הכנה אל העוה"ב כן חיי העוה"ז אינם כ"א הכנה לחיי העוה"ב אשר אז יגיע האדם אל החיים האמתיים המאושרים. וכבר אמרו חז"ל רשעים בחייהם קרואים מתים (ברכות י"ח, ב') ר"ל לפי דעתם שהמה חושבים חיי עוה"ז אל חיים אמתיים ועי"כ אינם מכינים עצמם אל חיי עוה"ב לכן נקראים מתים כי החיים שהם חושבים לחיים הלא הוא כמו אכזב.

ומעתה נתבונן בטובות עוה"ז ועינינו תחזינה כי אין להחליט עליהם מאמר טוב כי לפעמים יהיו לרעה, כי בהטיב ה' לטובים ולחמו נתן מימיו נאמנים ואיננו חסר לנפשו מכל צרכי ביתו והוא את נפשו יחיה, יבלה ימיו בעסק התורה והעבודה היא ברכה שאין למעלה ממנה. אמנם האיש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים והוא ימלא קדים בטנו לכל אשר יפנה ירשיע חוטא ומחטיא אחרים אין קללה גדולה מזו כמאמר **ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו** (דברים ז', י'). וזהו ראה אנכי נותן לפניכם היום, פי' בעוה"ז - ברכה וקללה, את הברכה אשר תשמעו כו' כלומר העוה"ז יהיה אצלכם לברכה כאשר יהיה אצלכם הכנה לשמוע אל מצות ה', והקללה אם לא תשמעו כו' וזהו מאמר **החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה** (דברים ל', י"ט) פי' פעמים שהחיים ברכה ופעמים שהמות ברכה כמאמר שינה לרשעים הנאה להם כו' וכבר כתבנו במקום אחר שזהו באור מאמר **אלי אלי למה עזבתני** (תהלים כ"ב, ב') למה אין תפלותינו מתקבלות למעלה, והתשובה ע"ז **רחוק מישועתי דברי שאגתי**, כלומר הדבר אשר אנכי מבקש הוא רחוק מישועתי וא"כ מה יהיה בסופנו אם אנחנו מבקשים טוב אין לנו מענה והיסורים

אשר הקב"ה מייסרנו אין אנחנו מקבלים אותם באהבה כאמרם ז"ל יכול אפילו לא קבלם מאהבה ת"ל **אם תשים אשם נפשו** (ישעיה נ"ג, י') מה אשם לדעת אף יסורים לדעת (ברכות ה', א') אמנם דוד המלך ע"ה המציא אלינו דרך חנינה וחמלה לפניו יתברך וכה אמר בתפלתו **שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה'**, **ה' שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני** (תהלים ק"ל, א'-ב') והרצון בזה על דרך אדם חולה בא לפני רופא עשיר ונדיב החומל על כל הבאים לפניו, והוא מבקש מאת הרופא שיתן לו מאכלים פטומים לאכול, ויתמהו האנשים איש אל רעהו ויתנו אותו כמתעתע, לאמר לא זאת שאינו מבקש סמים העלולים לרפואתו והצלתו הוא שואל ומבקש דברים אשר יקרבו מיתתו, השיב להם הרופא ואמר מה שאינו מבקש המועיל לו הוא מסבת התגברות החולי עליו עד שאינו מרגיש, ולכן לא זאת לבד שלא יחרה אפי עליו אבל עוד זאת כי חסרון ידיעתו הוא סבה לעורר את לבי לחמול עליו ולשקוד ברפואתו והצלתו, ואין אני משים לבי אל הדברים שהוא מבקש ואומר בפיו כי אם כי בם אדע כי לבו כואב עליו והוא צריך אל דבר והוא מבקש אותי להושיעו מצרתו ומה לעשות לו, הלא אנכי נפשי יודעת מאד ומה לי בזה אם הוא אינו יודע מה לבקש.

הנמשל אנחנו מבקשים מאתו יתברך דברים שאין לנו תועלת בהם והוא הוראה על התגברות הסכלות בקרבנו, והקב"ה ברוב רחמיו ישמע בקולנו, היינו כי לא ישים לב אל ארשת שפתינו מה שאנחנו שואלים דברים הבלתי ראויים אלינו כ"א יקבל קולנו לבד, כאותו שצועק בקול מר מרוב עניו והקב"ה בעצמו יבחר את הטוב לנו. וזהו מאמר **הטה אלהי אזנך ושמע** כו' **כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים** (דניאל ט', י"ח) כלומר מתפלותינו שאנחנו מתפללים תראה דלותנו ופחיתותנו. **וזהו** פקח עיניך וראה שוממותינו והוא כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך, פי' שאין אנו מבקשים עזרה ועוז אל הצדקות ומישרים ואין אנו מבקשים רק רחמיך הרבים. וזהו ממעמקים קראתיך ה' פי' מעומק סכלותנו ודלותנו, ה' שמעה בקולי וממני תדע דלות ערכנו ולכן תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני.

וזהו ג"כ מאמר **הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי כי אליך אתפלל** (תהלים ה', ג') ר"ל כי עכ"פ הקול מורה שאני מבקש ישועה ואם אמנם לא בינת אדם לי ואין אני מבין מה טוב לי אבל אתה בטובך חנני והושיעני, אמנם הנביא ע"ה כבר התנצל ע"ז בשם ה' ואמר **מי זה אמר ותהי ה' לא צוה**, **מפי עליון לא תצא הרעות והטוב**, **מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו נחפשה דרכינו** כו' (איכה ג', ל"ו-מ') המשך הכתובים הוא תשובה על שאלת אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי כו', והקב"ה משיב מי זה אמר ותהי ה'

לא צוה, ר"ל מי הוא ביניכם צדיק מושל ביראת אלהים שיגזר אומר שתהיה תשועה וה' לא יצוה ולא יסכים על ידו הלא כבר מוחלט יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק (פסחים קי"ב) רק מפי עליון לא תצא ההתחלה, כי ההתחלה בע"כ צריכה להיות מאתנו ומה שאנחנו אינם נענים על תפלותינו מפני שאנו מבקשים כל אחד על צרכי גופו לבד ועל מחסוריו הפרטיים, וא"כ מה יתאונן אדם חי על מחסוריו הפרטיים לבד, מוטב נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה' כמאמר מי יתן מציון כו':

חלק ב

מדרש: **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה** הלכה אדם מישראל מהו שיהיה מותר לו לקרות התוכחה בקריות הרבה, כך שנו חכמים אין מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כלם שנאמר **מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו** (משלי ג', י"א) אל תעשה את התוכחות קוצין קוצין (פרשה ד', א').

וראוי להשכיל לדעת עומק ענין זה מדוע לא נפסיק בקללות רק לקרות כל התוכחה בפני עני אחד, ובאין ספק כוונה עמוקה יש לחז"ל בזה.

אמנם לבוא אל באור זה נתעורר עוד על מה שאמרו בסמוך: אמר הקב"ה לא לרעתם נתתי להם ברכות וקללות אלא להודיעם איזה דרך טובה שיבחרו אותה כדי שיטלו שכר מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה (שם במדרש). והדברים סתומים וחתומים כי המדרש רוצה להוכיח שלא לרעתם נתתי להם ברכות וקללות, ואמר מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי כו' ואיככה מוכח ממאמר זה שהוא לטובה ולא לרעה.

אמנם דע כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר והוא במדרש **הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה** (איוב ל"ו, כ"ב) שמורה דרך לעשות תשובה. כי מדתו יתברך איננה כמדת בשר ודם אשר ברצותו לעשות לחבירו רעה הוא מסתיר דבריו למען לא יתוודע הדבר אליו, ושלא יתן מועצות בנפשו להחיש מפלט לו ולא יוכל לעשות לו את אשר בלבו לעשות, אבל מדת הקב"ה בהיות עיקר רצונו בקיום אישי העולם וחפץ חסד הוא ע"כ זה דרכו להודיעו את אשר עם לבבו לעשות למען השומע ישמע ויקח מוסר ויתעורר לתקן את אשר השחית ולא יהיה הדבר ולא יבוא כמאמר **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך** (תהלים ע"ו, ח') אבל ברוב רחמיו וחסדיו **משמים השמעת דין**, כלומר הוא מודיע להם כי הדין מתוח ח"ו ועי"כ **ארץ יראה ושקטה** וכדבריהם ז"ל מתחלה יראה ולבסוף שקטה (שבת פ"ח). עוד אמרו (שם בסמוך) מהו שאמר פרעה חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (פי' ולא אמר כן בכל המכות רק פה במכת

ברד) לפי שהקב"ה אמר לו ועתה שלח העז את מקנך כו' הוא עשה עמהם צדקה שהיה מזהירם, הוא ועמו הרשעים שלא שמו לבם לדבר ה' והניחום בשדה ומתו כולן (וכבר נתבאר ענין זה באורך למעלה באהל יעקב בראשית פרשת לך על מאמר ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ע"ש). והוא הוא מאמר המדרש אשר לפנינו אמר הקב"ה לא לרעתם נתתי להם ברכות וקללות, לאמר כי אנחנו רואים כמה הרבה הקב"ה בתורה גם במשנה תורה בתוכחות וקללות הרבה מאד עד כי היה מקום להעלות על הדעת כי חפצו ורצונו יתברך להעיק ח"ו, וכן מדתו חלילה אך להרע ח"ו. לזה אמר ח"ו לא כן הדברים לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות, אבל האמת כי לא נתתי לכם אלא לטובתכם להודיעכם הדרך הטובה כי עיקר רצונו יתברך בצמיחת הטובה להעיר לבם אל התשובה, והראיה סיימו ואמרו - מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, כלומר הלא גם הקללה כתובה וגלויה לפנינו ואם חלילה יאבה באמת להפיק פעולה רעה מדוע הודיע זאת בכתוב מפורש, אם לא שכל עיקר רצונו בצמיחת הפעולה טובה, והבן:

ואולי זה הוא באור מאמר **ואמו קראה שמו יעבץ לאמר כי ילדתי בעוצב ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי** (דברי הימים א' ד', ט'-י'). פי' כי בהתנצלות גדולה בא יעבץ לאמר כי ע"כ מלאו לבו להתפלל אם ברך תברכני כו', גם כי כבר שמו מוכיח על העוצב, לזה אמר ועשית מרעה לבלתי עצבי כלומר כי הלא ידיעת הרעה תוכיחני ותעורר את לבבי להיות צדיק הרבה וא"כ ועשית מרעה לבלתי עצבי:

חלק ג

ובנביא: **וכי ישאלך העם הזה או הנביא או הכהן לאמר מה משא ה' ואמרת אליהם את מה משא ונטשתי אתכם נאם ה' והנביא והכהן והעם אשר יאמר משא** כו' **כי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את דברי אלהים חיים** כו' (ירמיה כ"ג, ל"ג-ל"ו).

וראוי לבאר ענין התרעומות שהתרעם יתברך על האומרים משא.

אמנם דע כי עיקר שנאתם אשר שנאו את ירמיה ע"ה כאלו הוא אויב להם ומבקש רעתם ח"ו, אבל כל שנאתם אותו היתה בעבור כי עיקר גמר הפורעניות לבוא היה תלוי בדבורו של הנביא כמאמר **וישם פי כחרב חדה** (ישעיה מ"ט, ב') וכמו שהחלום שהוא אחד משששים בנבואה רק הפה גומר כמאמר כל החלומות הולכים אחר הפה (ברכות נ"ה) כן הענין בנבואה. ואם אמנם תם אני לא אדע נפשי ובנפלאות ממני לא הלכתי, עכ"ז מצאנוה ידענוה כי כל עוד שלא נתודע ברור למידת הדין שלא ישובו בתשובה היה

הדבר תלוי אולי יחזרו ולא יהיה הדבר ולא יבוא, לא כן אחר שהנביא התרה בהם ולא חזרו. ואם כן היתה הנבואה חביבה מצד ושנואה מצד, כי אצל השבים בתשובה היתה הנבואה לחסד גדול אשר העיר אותם במענה פיו יתברך כמאמר **כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים** (עמוס ג', ז'). לא כן אותם אשר מאנו לשוב שנאו בשער מוכיח כי על ידו יגמר רע רשעים לכן היו קוראים אותה משא (עי' רד"ק). והקב"ה היה מתרעם ע"ז כ"א אמנם הנביא היה גומר בפיו אבל זה היה להם במעלם שלא אבו לשוב וא"כ הלא באמת בהם הדבר תלוי וזהו וכי ישאלך העם הזה כו' מה משא כו' שזה הוא אות שאינם רוצים לשוב ובעבור זה היו מתרעמים על הנביא, ושקר בימינם כי הנבואה לא באה רק לטובה והם מהפכים אותה לרעה, וזהו כי המשא יהיה לאיש דברו אותו שמדבר וקורא את הנבואה משא עליו תהיה משא לעיפה, וזהו והפכתם את דברי אלהים חיים מטובה לרעה כי עיקר מציאות הנבואה רק לטובה למען ישמעו ויראו ויתעוררו אל התשובה.

ומעת פסקה הנבואה מישראל הקב"ה מעורר אותנו בדרכים אחרים כמאמר **ואם אסורים בזקים ילכדון בחבלי עוני ויגד להם פעלם ופשעיהם כי יתגברו** (איוב ל"ו, ח'-ט'). אבל החכם עיניו בראשו ורואה את הנולד והוא מעורר את עצמו טרם יפנעו בו יסורים, כי בשמעו את דברי האלה והתוכחה מקול הקורא יתפעל מיד ויפשפש במעשיו ומטיב דרכיו והכסיל אינו משים אל לבו עד בוא היסורים על עצמו ועל בשרו וזהו שאמר החסיד ע"ה **אל תהיו כסוס כפרד אין הבין** כו' (תהלים ל"ב, ט'). ומעתה ראה גם ראה מה עמקו מחשבות חז"ל אשר הסכימו ואמרו אין מפסיקים בקללות אלא אחד קורא את כלם (מגילה ל"א) והוא ע"פ דמיון לאחד שנפל בנו למשכב בא אליו הרופא ואמר כי הוא צריך לקחת על הקאה, התחיל האב מספר לפניו טבע הילד לאמר כי הוא רפה המזג עד מאד רך וענוג אין בכחו לסבול קבלת הסמים, ענה הרופא ואמר תדע כי גם אנכי בחנתי הבנתי אותו ואת מזגו מיד בבואי אליו, אך עכ"ז מה שההכרח אליו להצלתו ורפואתו מחוייבים אנחנו לעשות כי הוא צריך להקיא עשר פעמים, ויאמר האב אבל זאת עשה עמדי כי תראה למעט בסמים כל מה שאפשר, ויען הרופא הלא כבר אמרתי לך כי אני מכיר בו שאין בכחו לקבל רפואות ובאין ספק לא אהיה עליו למעמסה אך מהר תנה לי גליון ועט סופרים וארשום עליו הסמים העלולים אל הקאה, ויהי כי התחיל לכתוב לא זז ידו עד אשר מלא את הגליון כלו לארכו ולרחבו ורשם בו סמים שונים עד למרבה, והאב ההוא בראותו זאת הפציר בהרופא לאמר חדל נא, האם בני היקר יקבל הסמים הרבים האלה, ענה הרופא בחכמתו הלא לאמונה כל יותר שאכתוב עוד תמעיט

קבלתו, אך שבה אתי החרש והביטה וראה, והאב ההוא בע"כ צוה אל המשרת ללכת אל האפטיי"ק להביא הסמים, והנה הנער בא וכנפי כסותו מלאים חבילות חבילות סמים ועשבים שונים, והאב רואה ולבו עליו דוי, הרופא הזה לקח לו את החבילות האלה מיד המשרת וצוה להציב לו שלחן אצל המטה אשר הנער שוכב עליה ושם התחיל לחתוך העשבים ולכתוש הסמים, והנער בהריחו ריח העשבים האלה וחיל מרירותם העלה באשם לפניו נתפעל כל כך עד כי התחיל להקיא פעם ושתים, והרופא כותש ושוחק עוד ודוכה במדוכה ועשן העשבים האלה עולה עוד באפו והוא מקיא עוד לעומתם עד אשר השלים עשר פעמים, אז אמר הרופא להסיר העשבים מעל פני הנער ויאמר אל האב עתה ראה אחי אם לא כאשר דברתי כן עשיתי, כי אם היה בדעתי לתת לבנך סמים לא הייתי צריך אל רפואות רבות כאלה והיה די לבנך כף אחת קטנה או שתים, אכן אנכי בחנתי הכרתי את מזגו הרך כי אין בכחו לקבל רפואות כל מאומה, לכן היה ההכרח אתי להרבות באסיפת הסמים ועריכתם למען אשר יתפעל ע"י הכנתם לבד.

כן העם הזה וכן הגוי הזה, אם היה רצון הקב"ה לזורר ח"ו מחלת נפשותינו ע"י הסמים אשר פרט הכתוב בהתוכחות הנה באין ספק היה די בא' או בב', מה זאת לו יתברך לרשום גליון גדול כזה צ"ח סמים אם לא כי באהבתו ובחמלתו שיער את כח נפשותינו שאין בכחנו לקבל גם אחד מהם, אשר ע"כ היה מהצורך להרבות בהם למען אשר הקורא בהם יתפעל אך עם קריאתם ואסיפתם. וא"כ יפה אמרו אין מפסיקים בקללות אלא אחד קורא את כלם בפעם אחת כדי להגדיל הקריאה באזני השומעים ואולי זאת תהיה לנו לארוכה ומרפא תעלה, לא כן אם נחלק אותם לחלקים ותהיה נקראת בקריאות הרבה לתת חלק לשבעה וגם לשמונה גברים וכדומה, לא יכבד על השומע ולא יתפעל מאומה, ומעתה עשה עמנו הקב"ה אך טוב וחסד במה שהרבה הקללות כ"כ.

וזהו מאמרם ז"ל לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות, לא נתתי לכם אלא לטובתכם מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי נותן לפניכם היום, שזה מורה כי ביום הזה יספיק לנו דבר השמועה עצמו להיטיב דרכנו לא כן אם כוונתו היתה שיבואו ימי הרעה בפועל ושיהיו הקללות בעצם ח"ו איך אמר עליהם אנכי נותן היום. הוא שאמרו בסמוך זה שאמר הכתוב שמעו והאזינו כו' (ירמיה י"ג, ט"ו) כלומר שיספיק לכם השמיעה לבדה וזהו מה שאמר החכם ע"ה **ודרך חיים תוכחות מוסר** (משלי ו', כ"ג). מוסר הוא שבט מוסר ויסורים בפועל רח"ל ותוכחות מוסר היא ההתראה על היסורין.[448]

[448] אמר הכותב ידעתי גם ידעתי כי דבר עם לבבך לאמר כי גם אחר כל הבאורים האלה עוד לא נתבאר יפה לשון המדרש במה שאמר לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות, כי על הקללות יתכן שיהיה מקום לטעות ולחשוב שהיה המכוון בהם לרעה ח"ו, ע"כ העיר אותנו הקב"ה שאינו כן ואמר מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי נותן

לפניכם היום ברכה וקללה, כלומר הלא גם בקללה כתובה לפנינו בע"כ יבחן שאינם רק על דרך התראה וכמו שנתבאר, אבל מי הוא זה ואיפוא הוא אשר יחשוב תועה על הברכות לאמר עליהם שהמכוון בהם רק לרעה שיצטרך הקב"ה להתנצל ולומר לא לרעתכם נתתי לכם ברכות כו', והוכיחו ואמרו מנין ממה שקרינו בענין ראה כו', ועל זאת ישתומם כל משכיל איה איפוא מוכח ממאמר זה שהכוונה בהברכות ובקללות רק לטובה.

ולבאר לך תעלומות חכמת דברי המאמר הנפלא הזה אזכיר לך דברי מו"ר ז"ל (בקול יעקב שה"ש) על מאמר מי זאת עולה מן המדבר ובמדרש: אמרו אוה"ע מי הם אלו שכל מעשיהם עולים באש ויורדים באש, אמר להם יש להם על מה שיסמוכו מקוטרת מור ולבונה זה אברהם יצחק ויעקב. באור הדברים כי הנה בני אדם מתפרנסים על ב' דרכים יש אשר יחיה עצמו בביתו ובחנותו, ויש אשר ממרחק יביא לחמו עובר הים באניות, וההבדל ביניהם כי המחיה אשר לאדם בעירו ובביתו רחוק הדבר להתעשר ולבוא אל הצלחה גדולה, יען כי סחורתו ידוע לכל בשויה וערכה ולא יהיה הריוח כ"א מעט, לא כן יורדי הים אליהם אפשר להתעשר בפתע פתאום, וכי תאמר א"כ מדוע כל הסוחרים אינם עוזבים מסחר עירם לסחור למרחקים, התשובה בזה כי היא אליה וקוץ בה כי יש בה אחריות גדול, לא כן בביתו הוא בטוח עכ"פ שלא יפסד. ונחקור עתה אם יש למצוא איש אשר אליו יאות לעזוב מסחר עירו ולבחור יותר לסחור למרחקים גם שיש בזה אחריות גדול דע כי ענין זה נאות רק לעול ימים אשר הוא סמוך על שלחן אביו או חותנו הגבירים, הנה אליו נכון לעסוק במסחר גדול כזה כי אם יצליח הלא יתעשר מאד ואף גם אם יקרה ההיפך מה לו לדאוג הלא אביו עשיר וחותנו גם הוא עשיר הלא המה ימלאו ידו ברכה ולא ידע חסר יבואנו. כן ממש כי מאז מעולם לא היה בבני אדם רק שבע מצות מה שנצטוו בני נח והיו בני אדם מתפרנסים מאלה המצות המועטות, ממש כתפארת אדם לשבת בית ולהסתפק במועט, והנה הקב"ה הופיע מהר פארן כו' ורצה לתת שש מאות ושלש עשרה מצות מה שהוא מו"מ גדול המעלה ריוח הרבה, והעמים ברחו מזה העסק וישראל קבלו עליהם המסחר הגדול הזה והעמים בשמעם זאת התפלאו ואמרו מי הם אלו שכל מעשיהם עולים באש, כלומר אמת הדבר כאשר יצליחו יהיה להם עמוד אש וחומת אש אבל גם ויורדים באש כ"א יפסידו הלא אש היא עד אבדון תאכל, ע"ז השיבה רוה"ק אלו הם בני אברהם יצחק ויעקב בני עשירים גדולים ויש להם על מה שיסמוכו והעד כאשר נזדמן הפסד בא המליץ ואמר זכור לאברהם כו' עיי"ש באורך. ומעתה דע כי גם אחר הדברים האלה יש מקום להסתפק אל מי שיאבה להיות עקש בדרכיו ונלוז בדעתו הוא ימצא דרך לומר כי הדבר בהיפך כי בכוונה הפליג הכתוב בהצלחת התורה והרבה בברכות רק למען יבחר האדם ויאבה לקבל על עצמו העסק הגדול הזה עם כל חלקי האחריות אשר יש לדאוג בו, וכל עיקר הכוונה היה רק למען יבוא בחוף ימים ושם ירד במצולה, ואם לא היה מפליג כ"כ בשבח המו"מ ובההצלחה הגדולה אשר בו לא היה גם אחד שירצה להסתכן בעסק זה. על דרך משל אחד קינא ברעהו העשיר והיה חפץ להכניסו בעסק אשר בו יאבד כל רכושו, מה עשה הלך בערמה אל רעהו ויתחפש בפניו כאוהב נאמן, ויאמר אליו אם תאבה אחי הסכת ושמע עצתי, הנה שמעתי אשר באיי הים החטים יקרים מאד ועתה קנה לך חטים בכל רכושך ושלחם על פני המים הלא תשיג ריוח והצלחה נפלאה בימים אחדים, ובאמת הדבר בהיפך כי היועץ הזה כבר יודע אשר באיי הים החטים הם בזול יותר ממה שהם פה, ואם היה יודע מזה מי פתי אשר יאבה לכנוס בעסק רע כזה, לכן הוא מוכרח להתחכם נגדו ולהפליג אליו ההצלחה והעושר אשר ישיג אשר בעבורו כדאי לו לסבול ולקבל על עצמו גם האחריות, נמצא כי עיקר ההפלגה בדבר ההצלחה היא סבה עצמיית לגודל הפסדו לרדת פלאים. זהו ממש מאמר הקב"ה שמא תאמרו לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות כלומר גם הפלגת הברכות שהבטחתי לכם תחשבו לומר שגם היא לרעתכם כי ההפלגה בהברכות היתה סבה למען תאבו לקבל המו"מ מבלי לחוש על האחריות, חלילה שתאמרו כן לא נתתי לכם אלא לטובתכם. כי הנני באמת יועץ טוב ואוהב נאמן החפץ בהצלחת עמו ולכו ועשו המו"מ הזה והביאו ברכה אל בתיכם, והוכיחו ואמרו מנין ממה שקרינן בענין ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה כלומר הלא גם הקללה גלה הכתוב לפנינו, גם את האחריות והקללות אשר יוכלו להזדמן במו"מ זה, וזה משפט הרמאי שלא לגלות ושלא להודיע בלתי הצד הטוב אשר בהעסק וצד הרע לא יציע לפניו כל מאומה שלא יברח מן העסק, וא"כ ממה שהקב"ה לא העלים מאתנו צד הרע ג"כ וכתב בספר גם את הקללות וההפסד, כבר יבחן אמתתו יתברך החפץ באמת בטובת ישראל והצלחתם אשר ע"כ בירר לפנינו בעצתו הנדיבה מקרים הנופלים בשני הדרכים, והדברים נכונים ומתוקים:

עוד בסמוך: אמר להם הקב"ה לישראל בעוה"ז אמרתם לפני פעם אחת זה אלי אבל לעתיד לבוא אתם אומרים אותו דבר ב' פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' וכו' (ישעיה כ"ה, ט') באור הדברים על דרך שכתבנו בספר המדות (בחמישי משער התפילה) כי בעה"ז נאמר עלינו אכן אתה אל מסתתר (ישעיה מ"ה, ט"ו) כי לפי ראות עיננו רק עמל וכעס נביט כי נתקיים בנו מאמר הכתוב בערב תאמרו מי יתן בוקר וכו' (דברים כ"ח, ס"ז) והיסורים מתגלגלים ובאים יחד עלינו יתמלאון, לכן אין אנחנו אומרים שירה על השגת טובה וישועה, וזהו העוה"ז אמרתם לפני פעם אחת זה אלי ואנוהו רק על השגת טובה אבל לעתיד אתם אומרים

עוד נראה בבאור המאמר לא לרעתכם נתתי לכם ברכות כו' בהקדים דברי המשורר ע"ה **מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום** (תהלים קמ"ז, י"ט-כ') אשר מה מאד ראוי להתבונן בדבריו הקדושים כי בההשקפה הראשונה אין בזה מן החדשות כי כבר נודע ומפורסם בתורה ובנביאים שהקב"ה נתן התורה לישראל לא אל הזולת מהעמים, אבל הסכת ושמע כי דבר גדול דיבר בקדשו המשורר האלהי הזה.

ונקדים עוד מאמרם ז"ל במדרש (ריש שופטים) ר' אלעזר אומר במקום שיש דין אין דין, ובמקום שאין דין יש דין ומהו כן, אלא אמר ר' אלעזר אם נעשה דין למטה אין דין נעשה למעלה ואם לא נעשה דין למטה יש דין למעלה (פרשה ה', ה') ועוד אמרו שם בסמוך: שופטים ושוטרים כו' אמר הקב"ה לישראל בני חייכם בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגבה מנין שנאמר **ויגבה ה' צבאות במשפט** (ישעיה ה', ט"ז) וע"י שאתם מגביהים אותי ע"י הדין אני עושה עמכם צדקה ומשרה קדושה ביניכם מנין שנאמר **והאל הקדוש נקדש בצדקה** (שם שם, ז', במדרש). באור הדברים כי היה קשה לרבותינו ז"ל מדוע נשתנה לשון הכתוב במצוה זאת מכל מצות התורה, כי בכל המצות הזכיר הכתוב תחלה את הפועל ואח"כ את הפעולה, ועשו להם ציצית, ויקחו אליך פרה אדומה, ולקחתם לכם פרי עץ הדר, כן היה ראוי גם פה לכתוב על סדר הזה תנו לכם שופטים, מדוע אמר בהיפך שופטים ושוטרים תתן לך, כמו שעינינו רואות בבני אדם כאשר יבוא אחד ויבקש מאת רעהו שיתן לו נדבה מלתו על לשונו תן לי זהב, אמנם כאשר יאמר לו בהיפך זהב תן לי בע"כ הוא מבקש מידו החוב אשר לו מכבר, אשר הנתבע יודע כי מגיע לו כדבריו. ההבדל הזה כבר נמצא בגמרא את חקותי תשמרו חקות שחקקתי לכם כבר, ושמרתם את חקותי חקות דהשתא (סנהדרין ס', א') וא"כ אם הכתוב לא אמר תן לך שופטים, רק אמר שופטים ושוטרים תתן לך, בע"כ מדבר משופטים דמעיקרא לאמר לא תחשבו כי מציאות הדין תלוי בכם אם תעשו שופטים יהיה דין ואם לא לא יהיה, לא כן הדברים כי הדין והמשפט כבר ערוך מלמעלה, כמאמר **עושה משפט לעשוקים** (תהילים קמ"ו, ז') רק כי הקב"ה באהבתו ובחמלתו חמל עלינו חמלה גדולה להצילנו מדין שלמעלה לכן יעץ אותנו ואמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, כי יותר טוב אלינו שיהיה הדין נעשה למטה, זהו שביארו ז"ל ומה יהיה הריוח מזה, ביארו ואמרו יש דין למטה אז אין דין למעלה, וכי ישאלך לבבך א"כ מה נ"מ בזה אם הדין יהיה נעשה למעלה או למטה

אותה ב' פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו זה קיונו לו ויושיענו, ר"ל אותו המנהיג אשר חשבנו אליו להתנהג במדת הדין דהיינו כמתגעגעים ומבקשים לרחמנו ולהושיענו הלא זה ה' קוינו לו הלא היה רק רחמים גמורים, ואז נשיר ב' פעמים גם על החרישה והזריעה וגם על הקצירה.

בע"כ לומר כי למטה הוא קל מדין אשר למעלה, ואיככה אפשר זאת וכי משא פנים יש בדבר הדין והמשפט, חלילה מלחשוב כן, רק כי מן היושר הוא שיהיה הדין מלמטה קל מדין שלמעלה. וזאת תמצא בדברי חז"ל: **חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה** (משלי ט"ז, י"ד) משל למלך שהיה עובר וסיעה של נערים עומדים, וקלל אחד מהם את המלך. נתמלא המלך עליהם חמה, בא תושב אחד שהיה ביניהם ונתן משטר אחד לאותו שקלל את המלך, מיד שככה חמתו של המלך, כך מי גרם להקב"ה שתשוב חמתו ולא יכלה את ישראל הוי אומר זה פנחס שנאמר ואיש חכם יכפרנה (במדבר רבה פרשה כ', כ"ה). ר"ל כי בראותו שאחרים תובעים דינו הלא יספיק גם מעט מן המעט, משא"כ אם המלך בעצמו היה תובע את עלבונו ודאי לא היה משכך חמתו בלתי אחר עשותו נקמה כיד המלך, הא לך מבואר כי לולא פנחס היה ח"ו כליון חרוץ מדין שלמעלה וע"י שעשה פינחס הדין למטה נשתכך החמה בהריגת זמרי לבדו.

ביותר מבואר הדבר במדרש (ריש משפטים): **ועוז מלך משפט אהב** (תהילים צ"ט, ד') אימתי העוז להקב"ה בשעה שהוא עושה את הדין באומות (פרשה ל', א') כלומר ע"י האומות אז אין להקב"ה רק העוז לבד כי יחשוף זרוע גבורתו ואת זה ישפיל ואת זה ירים, אבל עכ"ז אין כבודו בכך כי איככה יופיע בזה זהרי צדקתו ונוגה חסדו כמאמר **למה תראני און ועמל תביט ושוד וחמס לנגדי** (חבקוק א', ג') ר"ל כי כאשר נעשה הדין ע"י הסנהדרין היו הכל מצדיקים את הדין לאמר יפה דנת כו'. וכרוז היה יוצא פלוני יוצא ליסקל כו' על שעבר עבירה פלונית, לא כן אם הדין נעשה ע"י רשעים מי יודע ומי מבין מה זאת עשה אלהים לנו כי נראה לעין כי כן דרך הרשעים והבוגדים לשלול שלל ולבוז בז, וזהו ושוד וחמס לנגדי ר"ל כי אני חושב ע"ז שאינו רק שוד וחמס מזדון לבם, וזהו - ועוז מלך משפט אהב כלומר שהוא אוהב יותר הדין הנעשה ע"י משפט התורה. **וכל** זה מבואר במאמר הנ"ל בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגבה ויהיה לי לכבוד ולתפארת לכן אני עושה עמכם צדקה ומשרה שכינתי עליכם.

וזהו מאמר המדרש לא לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות כלומר אחר אשר הטוב לא יעדר מעושי הטוב והרע לא יעדר מעושי הרע רק הקב"ה בחמלתו עלינו להצילנו מדין שלמעלה הקיל עלינו שיהיה לנו מנוס עם הדין שלמטה, א"כ לא בא הכתוב להחמיר רק להקל עלינו, וזהו מאמר מגיד דבריו ליעקב מלת דבריו הוא מוסב על עסקיו יתברך ועל המועצות והנדיבות שהתנדב הקב"ה להתחסד עם ישראל לגלות מסתורים שלו למטה כי יש ויש למעלה, עין רואה כו', ויש שמה כסאות למשפט, ובחמלתו עלינו היתה עצתו הנדיבה להזדרז למטה אל החקים והמשפטים ואז אם יש דין למטה אין דין למעלה,

אבל לא עשה כן לכל גוי, היינו ומשפטים בל ידעום כי מנע מהם הידיעה הזאת, לכן אמר בל ידעום כי לא מנע מהם רק הידיעה אבל לא המשפט כי לא נמנע הדין מהם כי בהכרח יגיע הרע אל עושה הרע, ולא מנע אותם מעצם המשפט כ"א מן הידיעה טרם יגיע עליהם הרעה לכן – הללויה, כי גבר עלינו חסדו ונפלינו מכל העם אשר על פני האדמה. והבן:

חלק ד

ובסמוך: אמר ר' אלעזר הסייף והספר ירדו כרוכים מן השמים, אמר להן אם תעשו מה שכתוב בספר הזה אתם נצולים מן הסייף, ואם לא תשמעו אתם נהרגים בסייף הזה (פרשה ד', ב').

באור זה כי הנה הנביא אומר **כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם** (הושע י"ד, י') והרצון בזה כי הרשע חושב כי הקב"ה שונא את האדם וע"כ העמיס עליו מצות רבות, ולא יוכל לעמוד בהן ויביא עליו את כל הקללה כו', אבל הוא בער ולא ידע. ממש על דרך איש נדיב שהיה מכניס אורחים לביתו ונותן להם כל מיני מטעמים, פעם בא לביתו איש חולה ואכל גם הוא מן המטעמים ונסתכן עד לאין מרפא, ויאמר על הבעה"ב כי הוא רק פועל רע, ויען הבעה"ב שאלו נא אל כל המסובים אם ארוחת שלחני היא לטוב להם או לרעה, ואם אתה איש חולה מה לי ולך, אנכי לא הכינותי המטעמים בעבור חולים.

כן אמר הכתוב כי ישרים דרכי ה', והעד - וצדיקים ילכו בם מחיל אל חיל ויוסיפו עוז ואומץ, ופושעים יכשלו בם כי הם חולים וחטאו על נפשותם. וזהו מאמר זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות (יומא ע"ב, ב'). והנה אם החולה הנ"ל הוא איש חכם יאמר אל הבעה"ב אנכי לא אטעם מאומה מן המאכלים האלה, כי האף אמנם כי רע אין במגורם וטובים הם אל ברואי המזג, אבל אנכי הלא איש חולה אני ואני מסוכן בכל יום ולמה לי מאכל זה שאמות על ידו, כמאמר עשו אל יעקב, הנה אנכי הולך למות, הגם כי הבכורה בעצמותה הוא ענין יקר אל העוסק במצות וכל עסקיו בעניני הנפש, אבל הוא הולך למות מסבת חולי הנפש ולמה זה לי בכורה לחטוא בהולמות על ידה.

וזהו מאמר המדרש: תני בשם ר' שמעון בן יוחאי הככר והמקל נתנו מכורכין מן השמים (ויקרא רבה פרשה ל"ה, ו') להורות כמו מי שהוא טוב לכל וראה איש רעב ומתרחם עליו ונתן לו ככר ומקל שאם אינם מקושרים יקשה בעיני המקבל הלא אדם טוב הוא ולמה נתן לו המקל, אבל אם הם מכורכים ומקושרים היטב עד שאין ביד הנותן להפרידם זה מזה אז לא יחשוב לו און, כי באמת הוא רוצה בטובתו שיאכל הככר וישאר המקל

ויעזבנו, כן אין להרהר עליו יתברך לאמר כי גרם עונש אל הרשע, כי התורה אחדות אחד ובה תלוי הככר והמקל, שכר ועונש וכוונתו יתברך אל שכר הטוב לברואי הנפש, ואם כי יהיה היזק אל החולה אי אפשר זה בלא זה והחולה גרם היזק לעצמו כי למה הוא חולה.

וזהו ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה אשר יפלא הלא הברכה והקללה לא היום רק אח"כ כאשר יקיימו או יעברו. אבל באור הדבר כך הוא על דרך אחד יש לו כמה בנים ויש מהם חולים ובסעודת הערב נותן לכל בניו יחד לאכול ממילא גם החולים אוכלים ומכתם אנושה, כן המלאכים וצבאי מרום אליהם לא נתן יתברך בחירה רק עוסקים ועושים רצונו יתברך כמשפט לפועלי אמת שפעולתם אמת אמנם אלינו אמר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה כלומר אנכי נותן לכם מאכל התורה שתבחרו אתם וממילא היא ברכה וקללה.

עוד נוכל להמתיק מאמר הככר והמקל מכורכים ירדו כו' כי הנה הבחירה היא ביד האדם לבחור הטוב או הרע ואיככה יזדמן לאחד שיבחר לו את הרע ויעזוב את הטוב לזה נתנו חז"ל ע"ז משל נמרץ לנותן לחבירו ככר ומקל מכורכים שיבחר לו איזה שירצה ואם יתן לפניו הככר והמקל מגולים ויהיו נראים לעיניו אז ודאי יבחר הככר ויעזוב את המקל ואם המה מכורכים ומכוסים אז יצטרך המקבל אל הבחנה והתבוננות בשום שכל להבין מה יבחר לו. כן המצות והעבירות מכוסות וסגולתם ופעולתם נעלמת רק חז"ל אמרו הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה וזה צריך אל התבוננות ודעת הרבה, והכסיל בחושך הולך ובוחר לו התענוג הזמניי וזהו שהמליצו הככר והמקל ירדו מכורכים כו'. והבן:

חלק ה

ובסמוך: **ראה אנכי** כו' אמר ר' אלעזר משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני אין טובה באה מן השמים ולא רעה באה מן השמים אלא הטובה באה מאליה אל עושי הטוב והרעה באה מאליה אל עושי הרעה (פרשה ב', ג').

ובנביא: **ונפל אשור בחרב לא איש** כו' **נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים** (ישעיה ל"א, ח'-ט').

וקשר הדברים לא ידענו איככה המשיך למאמר ונפל אשור בחרב לא איש כו' נאם ה' אשר אור לו כו' ותנור לו כו' שאין סמיכות כלל אל הדברים האלה זה לזה.

ונזכיר לזה מאמר אליהוא בן ברכאל **חלילה לאל מרשע ושדי מעול כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו** (איוב ל"ד, י'-י"א) אשר כפי הנראה הורה בדבריו אלה אל מה שהסכימו גדולי קדמונינו ז"ל אשר השכר והעונש אינם מן המוסכמיות כ"א

מן הטבעיות, כי משפט הנחרץ על הגנב והגזלן לייסרו ולאסרו אינו רק הסכמה מאת השופט אבל בדרך הטבע אין הגניבה מזקת את הגנב, כי הלא הוא חי אחר הגניבה כחיים אשר חי קודם הגניבה רק יש עליו הסכמת השופטים לייסרו או להמיתו, לא כן האוכל סם המות אשר הסם בעצמו הוא ממית הוא מיתה טבעיית לא הסכמיית.

כן וכן משפטי התורה הקדושה מצותיה ואזהרותיה חיים הם למוצאיהם בעצמות טבעם, ולהיפך העבירה נאמר בה **תיסרך רעתך ומשובותיך** כו' (ירמיה ב', י"ט). וזה כלול במאמר **כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול** כו' (קהלת ט', י') לאמר כי לא כעונש הנמוסיי המגיע את העובר ע"י חשבון ודעת השופטים, לא כן משפט העבירות כמאמר **ותמוגנו ביד עונינו** (ישעיה ס"ד, ו'). ומה לנו להאריך בדברים ידועים אל הקורא בספרים וגם אנחנו כבר דברנו מזה במקומות רבות מחבורנו, רק עתה באתי בדבר החדש כי יש מקום אל האדם לומר כי באחת ידמה גמול התורייי אל גמול הנמוסיי, גם שהמה מחולקים בסבותיהם והתחלפותיהם זה טבעיי וזה הסכמיי, אבל הלא בדבר אחד המה שוים כי כמו במשפטים הנמוסיים הסבה הממיתה את האדם היא סם המות והמחיה אותו הם כל מיני מטעמים ומעדנים, כן גמול התורייי השכר הוא ע"י גן עדן ואוצר החיים והעונש ע"י משחיתים בגיהנם, אבל דע כי כבר יש לנו מאמרים רבים בדברי הנביאים אשר דעת שפתם ברור מללו אשר השכר והעונש שניהם בקנה אחד עולים כמאמר **כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא** כו' **וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה** (מלאכי ג', י"ט-כ') וכאמרם ז"ל צדיקים מתעדנים בה רשעים נדונים בה (נדרים ז') א"כ עינינו רואות כי השכר והעונש אינם כ"א לערך המקבל.

והמשל על זה כבר מצאנו בפי רבותינו ז"ל שנים אוכלים מקערה אחת זה טועם לפי מעשיו כו' (אבות דר' נתן פרק ל"ז) פי' כי אותו אשר האצטומכא שלו בשלמות הבריאות המאכלים יהיו ערבים לחכו ומעדנים לנפשו, ומי אשר מעיו חולים המאכלים ימיתו אותו והבעה"ב נקי מזה כנזכר למעלה.

כן היה משפט אשור והמונו שנשרפו בשמעם קול השירה שלמעלה כאמרם ז"ל אזנים גלה להם ושמעו שירה מפי חיות ומתו שנאמר **מרוממותך נפצו** כו' (ישעיה ל"ג, ג') (סנהדרין צ"ה, ב') אשר הצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים ויתעדנו בסוד שירת עירין קדישין אשר בדרך כלל כל הדברים האלה כלולים במאמר קצר ואומר חלותי היא שנות ימין עליון. אמנם המופת על אמתת הדברים כי הנה בנימוסי העולם הברכה מופלגת מן הקללה בכמה דברים באישיה ומקומותיה וזמניה ומועדיה, כמו מי שהוא ממונה לעטר

את המלך ולהלבישו הוא ישמח ויתפאר עם עבודתו והתמנותו, אבל הממונה להרוג את אשר יצא דינו להריגה הוא בזוי בעבודתו עד מאד. וגם הזמן המיוחד לעטר את המלך לא יענש בו שום אדם כמאמר דוד המלך ע"ה אל אבישי **מה לי ולכם בני צרויה כי תהיו לי היום לשטן היום יומת איש בישראל כי הלא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל** (שמואל ב' י"ט, כ"ג) וכש"כ המקום כי המקום אשר בו דנים והורגים את החייב מיתה היה חוץ לעיר.

לא כן במשפטי אלהינו יתברך נאמר **ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור** כו' (ישעיה ל"ז, ל"ז) כי עילת המכה לא היתה מצד המכה כ"א מצד המוכה כענין מאמר **כהמס דונג מפני אש יאבדו רשעים מפני אלהים וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים** כו' (תהלים ס"ח, ג'-ד'). הא לך מבואר כי הכל רק לפי הכנת המקבל ולכן במקום הצדק שמה הרשע, והדברים האלה יתנו עדיהם ויצדיקו מאמר הנזכר כי חלילה לאל מרשע כו', רק כי פועל אדם ישלם לו כו' אבל הקב"ה נעלה ונשא מענין עונש הרשעים, זהו שאמר ונפל אשור בחרב לא איש כו' והמשיל על סבת נפילתו ואמר נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים המשיל את העונש גם את השכר אל אש כי מי שיבחר להיות זריז יקבל אורו מן האש, וכאשר ישגה בו הלא האש ישרפנו, וזהו אשר אור לו כו' ותנור לו כו' א"כ כבר ביאר בזה סבת מפלת אשור כי נפילתו היא רק מסבתו אבל מאתו יתברך לא תצא הרעות כו'. והבן:

ומעתה מה יפה אף נעים דרש האלהי הזה ר' אלעזר ע"ה את מאמר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה אשר הרגשנו למעלה איככה אמר עליהם היום והלא לא נתנו היום הברכה והקללה רק אח"כ כאשר עברו את הירדן, כמאמר ונתת את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל, ומה גם כי הברכה והקללה המה רק פרי המעשים שיעשו אח"כ כמ"ש את הברכה אשר תשמעו כו' והקללה אם לא תשמעו כו'. אבל לפי מה שהעיר אותנו הדרשן האלהי הזה מיום שנאמר פסוק זה בסיני אין הטובה באה מן השמים ולא רעה באה מן השמים כו', וכמו שנתבאר למעלה שאין השכר והעונש ע"ד גמול כדתות הנמוסיות שאינם רק הסכמיות ולכן הם בגדר אין השכירות משתלמת אלא לבסוף, אבל מצות ואזהרת התורה הקדושה והעונש אל העובר ומתן שכרה אל המקיים כרוכים ירדו מן השמים כמ"ש ככר ומקל כרוכים ירדו כו' היינו כי הגמול הוא גמול טבעיי לא הסכמיי וא"כ יפה אמר הכתוב ראה (כלומר התבונן נא) אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, כי בעצם היום הזה אשר נתן להם התורה ומצותיה ואזהרותיה הלא בזה היום עצמו נתן להם הברכה והקללה. וזהו מ"ש ר' אלעזר מיום שנאמר פסוק זה

בסיני אין טובה באה מן השמים ולא רעה באה מן השמים אלא הטובה באה מאליה אל עושי הטוב והרעה באה מאליה אל עושי הרעה. וכמו שנתבאר:

עוד יתכן בבאור הכתובים ראה אנכי כו' את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם והקללה אם לא תשמעו כו'. וראוי להתבונן במאמר זה בשנותו את טעמו כי בברכה אמר את הברכה אשר תשמעו ובקללה אמר אם לא תשמעו מדוע לא אמר גם בברכה אם תשמעו.

ועם דרכנו נבאר ג"כ מאמרם ז"ל היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם (ע"ז, ג') ונזכיר עוד מאמרם ז"ל אלו זכיתם הייתם קוראים ראה ראיתי את עני עמי, עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים ראה ה' כי צר לי (איכ"ר פתיחה י"א, י"ט). דע כי כבר כתבנו למעלה (פרשת תולדות על מאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי כו') כי האף אמנם כבר קבלנו מפי חז"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, עכ"ז מן הראוי להעניק את הצדיק גם בעוה"ז בכמה טובות מה שהוא צריך אליהם אל השלמת עבודתו, לא לבד שלמות הבריאות וכל צרכי מחייתו לפרנסת ביתו, בלתי גם מעלות עודפות ויתרות כמו אם הצדיק הזה הוא ממצדיקי הרבים ומוכיח בשער כדרך שהתנהג אבינו הראשון אברהם ע"ה הלא ראוי לו הגדולה הגבורה והתפארת למען יהיה לשם ולתפארת בעיני הבריות ויהיו סרים למשמעתו אל כל אשר יצוה עליהם, כמו שדרשו עליו עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא בעבור שנאמר בו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' זכה לזקנה ואברהם זקן (במדרש חיי). וזהו מאמר ראה אנכי נותן לפניכם היום כו' לאמר גם כי מהראוי היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם עכ"ז הלא בהכרח להיטיב עם הצדיק גם היום בעוה"ז. ממש על דרך סוחר נוסע עם בעל עגלה למרחקים כאשר יתבע ממנו שכר נסיעתו הלא יענה ויאמר שהשכירות משתלמת לבסוף כאשר אבוא אל ביתי אשלם לך כי איש נאמן ובטוח אני, אכן כאשר יבקש על הוצאות לתת תבן ומספוא אל הסוסים או לתקן את העגלה בהכרח יתן לו, וזהו את הברכה אשר תשמעו כו' ר"ל כי מוכרח אנכי לתת לך על הוצאות ולהספיק כל מחסורך למען תוכלו לשמוע ולהקשיב לשמור ולעשות, וזהו מאמר היום לעשותם פי' היום הקב"ה עוזר לעשותם ומשלים את האדם בכל צרכי מחייתו למען יוכל לעשות ולמחר יקבל שכרם.

וזאת עינינו תחזינה באשר יגיע איזה חסרון אל עובד ה' ויחסר לו מכדי סיפוקו רעב ללחם וכדומה, הלא כפי חסרונו כן יחסר לו שבעתים בשלמות עבודתו. וזה סוד **עמו אנכי בצרה** (תהילים צ"א, ט"ו) לאמר כי גם לעבודת שמים יגיע היזק ובכל צרתם לו צר

כביכול, לא כן איש בוגד אשר מעודו לא הטה שכמו לקבל עליו עול עבודת שמים הנה בצר לו אין היזק למעלה כל מאומה, כי גם כאשר טוב לו לא יפנה דרך צדיקים.
וזהו מאמר אלו זכיתם הייתם קוראים ראה ראיתי את עני עמי כלומר כי בעצמי הייתי רואה ומביט וא"כ לי נאה להושיע כמאמר יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה, עכשיו שלא זכיתם א"כ אין הצער נוגע למעלה כ"א לך בעצמך ובעצמך תאמר ראה ה' כי צר לי:

חלק ו

אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם כו' לא תעשון כן לה' אלהיכם כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלוקיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה (י"ב, ב'-ה').
אולי פי' הכתובים כך הוא, כי בדורות העמים הקדמונים היה מנהגם לקטר למלכת השמים ובזה היו ממשיכים כח מאת המזל והכוכב שישפיע להם שפעתם מלמעלה למטה ולכן היו בוחרים לזה את ההרים הרמים והגבעות הנשאות. לזה אמר אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם כו', ולזה אמר לא תעשון כן לה' אלהיכם, ר"ל לייחד עבודות בעבור להריק לכם שפע המזלות, כ"א אל המקום אשר יבחר ה' לשום את שמו שם, ר"ל הוא בעצמו ישים שכינתו במקום אשר יבחר, ואחר כך לשכנו תדרשו ובאת שמה, כלומר כל עבודתך תהיה רק כעבודת העבד הנאמן שאינו עושה למענו כ"א את אשר אדוניו יצוה עליו והבאתם שמה עולותיכם כו'.
ומה גם כי התמונות אשר עשו היו דמיונות אל הצורות שלמעלה אל המזל או אל השר כמ"ש כוונים למלכת השמים, לא כן כל מה שנעשה במלאכות ה' בבית המקדש אינם חלילה בתורת דמיון אל הקדוש ב"ה כי כבר ידענו מאמר **ואל מי תדמיוני ואשוה** (ישעיה מ', כ"ה). וזהו לדעתי הבאור האמתי במאמר לא תעשון כן לה' אלהיכם כלומר לא תעשון דמיון כמו שעשו אלה דמיונות אל אלהיהם, אבל אתם לא תעשו שום דמיון כי ה' אלהינו הוא נעלה ונשא מדמיונות ומה דמות תערכו לו, והבן:

חלק ז

כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אוכלה בשר כי תאוה נפשך לאכול בשר בכל אות נפשך תאכל בשר (י"ב, כ').
בהשקפה הראשונה הדבר רחוק מאד כי איך התיר הכתוב שיאכל אדם בשר בכל תאות נפשו.
אמנם דע כי לא כן פשט המאמר, כי הוראת אות ב' במלת בכל אות נפשך אינה כהוראת הכ"ף, אבל מאמר בכל אות נפשך בא להורות ענין גדול אל דרך הפרישות. כי הנה

המרגיל עצמו בתענוגים כל עוד שירבו עליו הימים תתמעט תאותו ויתמעטו תענוגיו כי ישתנו באיכותן מתענוגיים להכרחיים, ומזון ההכרחי לא ישמח את אוכליו במציאותו אבל יתאבלו בהעדרו, ובהיפך המעדנים בטרם יתרגלו הבעלים בהם ועוד הם חדשים אצלו אין אבל בהעדרם ויש שמחה במציאותם. זה שהזהיר הכתוב שלא תהיה רגיל באכילת בשר ולא תתמיד בו לאכול ממנו הרבה עד אשר תאבד תאותך ויהיה אצלך בגדר מאכל הכרחי, רק בהיפך בכל אות נפשך תאכל בשר, כלומר כאשר תתאוה מאד אז תאכל בשר וכאשר תראה התמעטות התאוה חדל ממנו לבלי ישוב התענוגי להיות הכרחיי.

חלק ח

רק חזק לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש כו' **למען ייטב לך ולבניך אחריך כי תעשה הישר בעיני ה'** (י"ב, כ"ג-כ"ה).

באור זה!

דע כי כבר כתב הרמב"ם ז"ל במעלת הישר אותו שאין לו נטיה כלל אל הבהמיות וז"ל (פ' ששי משמונה פרקיו) עליו אמר שלמה המלך ע"ה **שמחה לצדיק עשות משפט** (משלי כ"א, ט"ו) כי הישר ישמח במעשה הטוב, ועל המתאוה אל הבהמיות והוא כובש תאותו נאמר בו שהוא מצטער במעשה המצות ולא יערבו לו יע"ש.

ולכן נדיב נדיבות יעץ והזהיר את האדם לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש שלא תתעצם בו נפש הבהמיות ותשאר נפשו טהורה ונקיה אז יטעם נעם התורה ומתק מצותיה. וזהו רק חזק לבלתי אכל הדם כו' אז תרויח למען ייטב לך כי תעשה הישר כו', כלומר אז יערבו לך מעשה המצות מנופת צוף וכל טעם ובכל מעשה אשר תעשה ממעשה המצות תבחון את תכונתה מה טוב ומה נעים היא אל עושיה:

חלק ט

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך וירשת אותם וישבת בארצם השמר לך פן תנקש אחריהם כו' (י"ב, כ"ט).

באור זה!

דע כי כבר בארנו מאמר והיה כי יביאך כו' לתת לך ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת כו' (דברים י'-י"ג), אשר לכאורה לא ידענו ענין החשש מה שישבו בערים אשר לא בנו אותם בעצמם ועל הכרמים וזיתים אשר לא נטעו בעצמם. ואמרנו בזה ענין נכון (למעלה פרשת קדושים) כי הנה שתים הנה הפעולות היוצאות מאכילה ושתיה ומעדן נפשו אחת אהובה ואחת שנואה, א. ואכלת

ושבעת וברכת, ב. ואכל ושבע ודשן ופנה כו'. והן תלויות על ראשית מציאותן כי אם מציאותה והשגתה בטהרה וממקום קדוש תתהלך כמו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו', או ח"ו מסבה אשר לא טהורה היא. וההשפעה תלויה עוד בסבות המושפעים אם האדם מתנהג בצדק ומשפט או בחמס ושקר, וכבר הורה החכם ואמר **תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם** כו' **צדקת תמים תישר דרכו וברשעתו יפול רשע** (משלי י"א, ג'-ה'). כי כאשר יעסוק האדם בצדק ומשפט וממנו יבוא מקור שפעתו הלא כמה רובי תורה ומצות הוא מקיים עד שהוא מביא את הלחם אל פיהו אם כן הלא צדק לפניו יהלך, ובהיפך אם עסקיו בעושק ונלוז עד שהוא משיג פרנסתו אז ברשעתו יפול רשע והיא מלפפתו ומוליכה אותו בתוהו לא דרך אל מקום שהוא מוציא לחמו משם. והצדיק שהוא עובד אדמתו בצדקו עליו אמר צדקת תמים תישר דרכו. לכן יפה אמר הכתוב בטעם הדבר שהוא חושש על ישראל פן יעבטון ארחותם, מטעם - כי הלא תבא אל ערים גדולות וטובות אשר לא בנית כו' והם מיוסדים לא בצדק ולא במשפט ולכן יש לחוש אולי זאת תהיה סבה לאחוז בחטאת הגוים ההם.

וזהו כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם כו' וישבת בעריהם ובבתיהם ויש חשש גדול שלא ימשוך המושב את יושביו אל הרשע, אשר ע"כ צוה הקב"ה לעשות ערי מקלט, והבן:

חלק י

כי יהיה בך אביון מאחד אחיך כו' **כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך** כו' (ט"ו, ז'-י') ובגמרא: גלגל הוא שחוזר בעולם (שבת קנ"א, ב').

ובמדרש הוסיפו ואמרו: אמר רב נחמן כגלגלא דאנטילה דמליא מתרוקן דמתרוקן יתמלא (פירוש: שמניחים על הגלגל חבל ארוך ושני כלים קשורים בשני קצות החבל וכאשר מושכים המלא יורד הריק ואח"כ חוזרים חלילה ומעלים אותו שנתמלא עתה והשני יורד).

והדברים צריכים באור והבנה!

אמנם דע כי כבר מלתי אמורה בספר קול יעקב (קהלת על מאמר טוב ללכת אל בית אבל) על מה שספרו ז"ל (במדרש קהלת א' על מאמר מה יתרון לאדם בכל עמלו) מעשה דבר קפרא שכתב על פתחו של רבינו אחר כל שמחה מות. שהכוונה בזה אל מה שכתבו הראשונים ז"ל כי הארץ ניתנה תחת ב' מנהיגים והם מידת הדין ומדת הרחמים, ולא תפרוץ ממשלת האחד יותר על האחר רק ממשלתם תמיד בשוה שבערך מה שהעניש המידת הדין יתן המידת הרחמים שכר טוב לאחרים, וכאמרם ז"ל כל העולם ניזון בשביל

חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש (ברכות י"ז) כי הוא היה סובל מידת הדין של כל בני דורו. ואולי זהו מאמר **עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה'** (משלי כ"ב, ב') ובמדרש: העני פוגע בעשיר ואינו נותן לו עושה כלם ה' מי שעשה לזה עשיר יכול לעשותו עני ומי שעשה לזה עני יכול לעשותו עשיר (ויקרא רבה ל"ד). אשר לכאורה יפלא הדבר מאד מדוע יהיה הדין להעניש את העשיר על שלא נתן לו, די לו מה שאבד שכר מצוה שהיה בידו לעשות ולזכות לשכר גדול יעדר ממנו עתה השכר, אבל מדוע יתחייב עני בעונש, וכי עשה לו מאומה מן הרע.

אבל לפי דברים הענין מובן מאד כי העני והעשיר הלא שניהם נערכים בפלס ומאזני משפט זה לעומת זה, כי כפי העושר שישיג העשיר כן יעריכו הדלות על העני, וא"כ הלא הדין נותן אל העשיר שיספיק את הדל בימי עניו, כדברי המשל הנזכר שני בני אדם תלו כליהם בשני ראשי החבל אשר על הגלגל אשר בשעה שימשוך אחד את החבל להעלות שלו מן הבור ראוי לחבירו שיסייע לו, יען כי בעת שהוא עוסק להעלות את שלו באותו עת הלא הוא עוסק גם כן בירידת השני.

הנמשל מי שחומל על דל וסובל בצרת עניו ומספיק לו צרכו, הדין נותן שיהיה הוא העשיר ולשקול לו עשרו נגד דלותו של זה, אבל כאשר העשיר מעלים עיניו מן העני למה ישא העני משא העוני בעבור העשיר, לכן מי שעשה לזה עשיר יכול לעשות אותו עני, כי אין הדבר מחוייב שיהיה זה דוקא העשיר כי אפשר לשקול העושר אל יד אחר. **וזהו** כי יהיה בך אביון לא אמר כי יהיה לך כו' להורות על הדבר שאמרנו כי האביון הוא כמו נתח מנתחיו של העשיר, כי כפי המשקל אשר שקלו לו עשרו שקלו לעומתו דלות העני, וזהו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' כו' וכדברי המשל הנזכר בגלגל הבור.

ונמתיק לזה מאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י'). כי הנה בעוה"ז כל עוד שהעולם מתנהג על ידי ב' מנהיגים הנ"ל הנה הפלס ומאזני משפט ביד ה' יתברך להנהיג עולמו זה לעומת זה, אם כן כאשר העשיר מתעשר ומתגדל ומתעלה ומתענג בעשרו מכריח הדין להכביד הדלות על העני. ומעתה יפה אמר שלמה ע"ה **לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זה עושה** (קהלת ב', ב') כלומר כמה יהיה מוכרח להכריע דלותו של העני נגד הפלגת שמחתו של זה.

וזהו מאמר המדרש ארורים הרשעים שמבקשים לשמוח בעולם (פ' אמור) וטעם הקללה הזאת יען כי המה מכבידים הדלות והסבל על העניים. וכבר מצאנו בדברי רז"ל על

רבינו הקדוש כאשר נתרפא והיה שמח באותה שעה אמר ר' חייא אוי לכם חיות שבארץ ישראל אוי לכם עוברות שבארץ ישראל (ב"ר צ"ו). ואפשר לומר כי בעבור זה נהגו בני אדם בעשותם שמחה על איזה טובה לשמח גם את אחרים יען כי השמחה היא סבה גורמת להעציב לב העניים הערוכים במשקל זה לעומת זה, וכאשר תתוסף לזה השמחה יתוסף לזה הצער והאבל לכן הוא מחייב את עצמו לשמח גם האחרים, וכמו שכתב בר קפרא על פתחו של רבינו הקדוש אחר כל שמחה מות, כי לפי המערכה זה לעומת זה יהיה ההכרח להוסיף בצערו של זה עד ערך שמחתו של זה. והיתה כוונתו בזה להעיר אותו שהיה לו לקרוא אנשים לאין מספר למען הקים מאמר **כליון חרוץ שוטף צדקה** (ישעיה י', כ"ב) כלומר הצדקה שעושה לשמח את אחרים ישטוף הכליון החרוץ ע"פ המשקל הראוי. אבל כל ההנהגה הזאת אינה רק בעוה"ז כל עוד שהמנהיגים יעריכו המאזנים זה לעומת זה, אמנם על העתיד הבטיח ואמר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, כלומר שלא יהיה שלטון אל המידת הדין להעריך את הרע נגד הטוב רק שלום ואמת ששון ושמחה מכל צד, וזהו ונסו יגון ואנחה וזה לעומת זה לא יהיה עוד:

חלק יא

כי יהיה בך אביון כו' **כי פתוח תפתח את ידך לו** כו' **נתון תתן לו** כו' (ט"ו, ו'-י').

ראוי להתעורר מדוע דייק הכתוב בלשונו לפרוט את אברי הנתינה, פתוח תפתח את ידך כו', גם מהצורך להבין מאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ידך, שההוראה בזה הוא כי מה שלא יחדל אביון מקרב האת הוא טעם מספיק על לשון פתיחת יד הנאמר במקרא זה, וזה צריך באור.

אמנם דע כי אם אמנם התורה החמודה הזהירה מאד על הצדקה ושכר הצדקה כאלו קיים נפשו, וכן גינה את המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד כו' (בבא בתרא י', א') אשר ההוראה מכל זה כי כל חיי העני תלויים כבחירת העשיר כחומר ביד היוצר, כאשר תמצא מזה מאמרים רבים בכתבי קודש. אמנם דע כי חסדי ה' יתברך מאד נפלאו ומי כהחכם ומי יודע פשר דבר, כי בחסדו הגדול הוא מפרנס את העניים ע"י העשירים אם מדעתם ואם שלא מדעתם כי לו לבד נתכנו עלילות, לגלול סבות אל העשיר או שיהיה מוכרח לקרוא את העני אל ביתו שיעזור אותו בכל מלאכת מעשה ועסק, או שיאבד מן העשיר וימצא העני, ועוד כדומה מן הסבות אשר על ידו יהיה נמשך מעט שפע מיד העשיר אל העני, והשומר אמת לעולם עושה משפט לעשוקים ומחדש אל העשיר סבות אשר מהם יתפרנס העני. ואם יאמר העשיר א"כ מה לי לתת לו בידי הלא עכ"פ יתפרנס

ממני, לזה הזהיר הכתוב ואמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך כו' כי אם נתון תתן לו, פי' מבחירת לבבך הטוב תתן לו ובעצם ידך, כי זאת תדע כי לא יחדל אביון מקרב הארץ גם אם אתה לא תתן לו מצד בחירתך הטובה אנכי לא אעזבנו ולא יחדל אביון מקרב הארץ להיות נטוש ועזוב למות ברעב כי אם יתפרנס על ידך שלא מדעתך ובלא בחירתך וא"כ אין אתה מפסיד רק לעצמך שלא יחשב לך לצדקה שלא תהיה אתה הנותן בעין יפה ומשובח ברחמיך עליו, על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ידך לאחיך כו'.

ועל דרך זה אמר דניאל לנבוכדנצר **וחטיך בצדקה פרוק ועויתך במחן ענין** (דניאל ד', כ"ד) ר"ל שלא ידבר על לבו הלא בין כך ובין כך הם מתפרנסים רק על ידו, ע"כ אמר לו במחן ענין פי' כאשר יתן להם מצד רחמנות כמאמר **זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד** (הושע י, י"ב). והנה הוסיף הכתוב מלת לכם והוסיף אות למ"ד במלת לצדקה כי ראוי היה שיאמר זרעו צדקה, אבל הורה בזה הדברים שאמרנו, לאמר ראו והתבוננו מאד לעשות באופן שיתגלגל על מעשיכם לחשבם לצדקה, היינו שתתנו מדעתכם ומבחירת לבבכם אז יהיה נחשב לצדקה וזהו זרעו לכם לצדקה ואז וקצרו לפי חסד כי תהיו ראויים לגמול טוב. וזהו שאמרו ז"ל על מאמר **וידי אדם מתחת כנפיהם** (יחזקאל א', ח') אלו שעושים צדקה מיד ליד. בא למעט אותם שהעניים מתפרנסים מעמהם ע"י עילות וסבות, כי סבה כזאת אינה מצלת את האדם מן המיתה, כי ענין ההצלה רק בזכות המקבל אשר קיומו הוא ע"י חיי הנותן וקיומו, כי אם ימות הנותן והונו ורכושו יבוא ליד אחר אולי לא יאבה לרחם על עניים, לא כן אם העני מתפרנס רק ע"י עילות וסבות אין העני הזה תלוי בחיותו של העשיר כי גם אם ימות העשיר הלא רכושו קיים ועומד והמסבב הסבות ועילת כל העילות הוא חי וקיים לעד יתברך שמו.

ועם דרכנו יתבאר מאמר **והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם** (ישעיה ל"ב, י"ז). ונקדים עוד מאמר המדרש: זכה לרעבונו של יעקב לא זכה לשבעו של עשו (ויקרא רבה ל"ד). דע כי מקובל ומאומת אצלנו מפי חז"ל אשר גם מה שלוקחים מן האדם בזרוע נחשב לצדקה כאמרם ז"ל (בבא בתרא ט', א') על מאמר ונוגשיך צדקה. אבל לכאורה הדבר כמו זר איככה יהיה נחשב לצדקה מה אשר הנוגש והעושק לוקח מיד העשוק. אמנם דע כי אבינו מעולם יתברך שמו זן ומפרנס אותנו בשני אופנים, היינו כי אם יש לנו זכות אז הקב"ה מפרנס אותנו מידו הרחבה ואנחנו המקבלים מיד ליד, אבל כאשר אנחנו דלים מזכות ואנחנו רחוקים מלקבל מידו הקדושה עכ"ז הוא מכלכל אותנו ע"י אחרים, היינו שהוא ממלא את כליהם בר ולחם ומזון עד

למרבה ועד שיגיע גם אלינו מידיהם, ועכ"ז אנחנו מודים ומהללים את שמו הגדול על טובו וחסדו על העמים אשר בצלם נחיה גם אנחנו, והוא מכלכל אותם כדי לפרנס אותנו. ועל דרך זה עצמו ענין העשיר כי הקב"ה משפיע אליו שיפרנס גם את העני ואם יתן לו מיד ליד אז הוא משובח, ואם לא יאבה לתת לו ברצונו מטוב בחירתו יתגלגל הדבר ע"י סבות, היינו שיהיה מוכרח לתת אל מצרי או כותי ויהיה מוכרח לתת לו כל כך עד שיגיע ממנו ליד העני ע"י סבות וגלגולים, ולכן יפה אמר ונוגשיך צדקה. אבל הלא עכ"ז רב ההבדל ביניהם כי הנותן צדקה מידו ליד העני יהנה המקבל הוא עני, וכאשר יתן לו פרוטה נחשב בעיניו למתנה, לא כן אם צדקתו תהיה ע"י גלגולי הסבות אז יהיה המקבל עשיר ואולי עשיר יותר מן הנותן ומתנה מועטת אי אפשר לתת לו.

ומעתה ראה כי הנותן מידו ליד העני כמה שנתן הנותן לקח המקבל אם מעט ואם הרבה, ואם הרבה לתת אז כל המוסיף מוסיפים לו זכות, לא כן הנותן לכותי הלא הוא לא יקח רק מתנה גדולה א"כ הנותן יתן הרבה ועכ"ז ליד העני שיקבל אח"כ לא יגיע כ"א מעט מזעיר ולא יחשב לו לצדקה כ"א המעט הזה שבא ליד העני. וזהו מאמר המדרש הנ"ל זכה לרעבונו של יעקב והמעט אשר תתן לו יהיה נחשב לך לצדקה, וכאשר לא תתן לרעבונו של יעקב אז הלא תתן לשבעו של עשו והוא לא יקח מידך מתנה קטנה כי אם גדולה.

וזהו שהכפיל הכתוב ואמר נתון תתן לו הורה בזה על הדברים אשר אמרו רז"ל כשם שמזונותיו של אדם קצובים לו מר"ה כך חסרונותיו של אדם קצובים לו מר"ה זכה הלא פרס לרעב לחמך לא זכה ועניים מרודים תביא בית כי הא דבני אחתי' דר' יוחנן בן זכאי חזו להו בחלמא דבעי למיחסר שבע מאה דינרי שקל מנייהו לצדקה כו' (בבא בתרא י', א'). וזהו עצתו יתברך נתון, כלומר מה שאתה מוכרח לתת ולחסר מרכושך הלא טוב טוב לך תתן לו, כי אז תרויח - כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' כו', ועוד שנית כי כאשר פתוח תפתח את ידך לו (הכפיל ג"כ המקור עם הפעולה לאמר הלא אתה לא תהיה נקי מזה ומה שאתה צריך שתהיה ידך פתוחה הלא טוב לך שתפתח את ידך לו) ומה תתן לו הלא רק די מחסורו אשר יחסר לו, משא"כ כאשר תתן לשבעו של כותי.

והנביא ע"ה במאמר שלפנינו בא לבאר לנו עוד הבדל אחר ורמז אל מה שמצאנו ברז"ל כי הנותן לעני עושה שלום בין העני להקב"ה, כי הוא מתלונן על הקב"ה שלא עשה אותו עשיר, וכאמרם ז"ל הקב"ה הזהיר אם חבול תחבול כו' שלא יצעק העני לפני הקב"ה שנאמר והיה כי יצעק אלי (שמות רבה ל"א). אבל כל זה הוא כאשר העני רואה שהעשיר נותן לו, לא כן אם לא יגיע ליד העני כ"א גלגולי סבות ע"י אחרים עד שיתגלגל לבוא

מעט ליד העני אז אין העני יודע מי היה הסבה הראשונה בזה וישאר בתלונתו, וזהו - והיה מעשה הצדקה שלום.

ועם דברינו אלה מה מאד ימתק מאמר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כו' ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו. כי הנה כאשר יבוא אוהבך ויבקש ממך חפץ יקר ולא תתן לו הלא בעבור זה לא ירע לב אוהבך עליך, כי גם הוא יודע כי לב האדם לעצמו יותר מאהבתו את הזולת, אכן באשר תעשה עוד ההיפך אל אוהבך אשר כנפשך לא תתן וגם לא תחזיק אותו לעצמך רק תתנהו לאיש פחות וגרוע אז הלא ירע לב אוהבך עליך, כי גם לך גם לו לא יהיה ואין אתה רק כמפסיד בזדון לב.

וזהו ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו, כלומר לו לא תתן אבל תתן לאחרים, וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כלומר רק חסרון לא ריוח כי לא נתת רק לשבעו של עשו, לכן הלא יותר נכון לפניך נתון (מה שאתה צריך להיות נחסר) תתן לו לא לאחר, ולא ירע לבבך בתתך לו, כי בין כך ובין כך לא ישאר בידך וא"כ טוב לתת אותו לאחיך, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך.

ומעתה נבאר המשך הכתובים על הסדר דבר דבר על אפניו: **כי יהיה בך אביון**. ראוי לתת טעם על מאמר בך כי יותר מהצודק היה שיאמר כי יהיה לך, והנראה עם מה שמצאנו במדרש (פרשת משפטים) ישב עולם לפני אלהים אמר דוד רבון העולמים ישב עולמך ובתנחומא הוסיף תיישב עולמך בשוה העניים והעשירים א"ל הקב"ה אם אעשה עולמי שוה ויהיו כלם עשירים חסד ואמת מן ינצרוהו.

וכבר מלתי אמורה כי הדרש אינו רחוק מן הפשט, גם כי כתיב ישב והדרש הוא ישב עכ"ז ענין אחד הוא. כי הנה ההבדל בין העניים והעשירים ממש על דרך הסועדים בסעודה גדולה אשר החשובים יושבים על השלחן בכבוד ומקבלים מנותיהם מאת בעל הבית, והעניים אינם מסובים אבל עומדים מרחוק ועיניהם נשואות וצופות אל מה שיושיט להם מן המסובים ואל מה שיותירו משבעם.

כן העשירים דומים בענינם כמסובים ויושבים ראשונה בהשלחן אשר לפני ה' אשר חלק ה' ונחלתו יאכלון, והעניים יעמדו מרחוק ואינם נזונים כ"א מן הנשאר מפי העשירים. לזה אמר דוד ישב כל העולם לפני אלהים ר"ל ישבו כלם סמוכים על השלחן לקבל מנות מאת אביהם שבשמים, וזהו שביארו ישב עולמך כו'. וכאשר נתבונן בשטח האדמה אשר אנחנו עליה הלא היא ג"כ אינה שוה אבל יש בה מעלות ומורדות יש בה הרים וגבעות יש בה גיא ועמקים והשכל מחייב כי מה שחסר פה נתוסף במקום אחר ומה שחסר בגיא נתוסף בהר ולעתיד נאמר **כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו** (ישעיה מ', ד')

ויהיה העולם שוה. כן וכן ישפוט השכל כי מה שחסר מן העניים מכדי סיפוקם נתוסף אל העשירים, כי לתת אל העשיר מה שאין צורך בו חלילה להקב"ה מעשות פעולה בטלה, אם לא שאין אל העשיר רק מה שנחסר מן העני. והקב"ה עשה כן בעבור הטעם שאמר לדוד עבדו חסד ואמת מן ינצרוהו, וכמו שמצאנו בחלום פרעה שראה כי הפרות הרעות בלעו את היפות וההוראה כי השפע הנתוספת בשבע שני השבע הוא מה שנחסר בשבע שני הרעב לכן צוה לעשות קמצים להשאיר המותר בעבור השנים של הרעב.

וזהו ממש מאמר כי יהיה בך אביון ר"ל שיהיה חלק הנחסר ממנו מיותר אצלך ולכן מחוייב העשיר לשאת במשא העני ולפרנסהו כי משלו יתן לו.

חלק יב

לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך כו'. (ט"ו, ז')

מה מאד ראוי להתעורר מדוע בחר הכתוב להזהיר רק על השלילה, יותר מהצודק היה להזהיר על החיוב להפליג דבר הנתינה בפועל מידו ליד העני, ואינו מזכיר רק השלילה לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך.

אמנם דע כי עינינו רואות משפט העני והעשיר כפי המבואר בפרשה שלפנינו אשר העני יש לו כמעט מן הדין על העשיר שיפרנס אותו כמ"ש וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא. ומכ"ז אם יזדמן שיקח העני מאת העשיר כל מאומה שלא מדעתו הלא ענוש יענש כדין גנב, ואלו הב' דברים כמכחישים זה את זה. אבל הבט ימין וראה כי רבותינו הקדושים כבר האירו עינינו באור חכמתם ותבונתם ברוך שבחר בהם ובמשנתם כי הם אמרו יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך (אבות א'). המובן מצחות לשונם כי הם ז"ל המליצו הדברים על דרך עני מוכר פירות בשוק ומתפרנס מזה, אבל במקום דירתו אין הקונים מצויים כי הוא שוכן באלוני מורד העיר בקצה המחנה, מה הוא עושה הולך ועושה לו סוכה בין החנויות של העשירים אצל בית עשיר מוכר משקים ומאכלים ורבים מצויים שם, ושמה יוכל גם הוא למכור מעט פירות שבידו, ובזאת העשיר אינו נותן משלו אל העני הזה כל מאומה רק בהניח לו לקבוע ישיבתו אצל ביתו בזה הוא נותן לו מחיתו, ובהיפך כאשר יעצור על ידו גם כי לא יטול משל העני כלום הוא חותך לו פרנסתו.

הנמשל כי העני סבת פרנסתו ומזלו קשים מאד ושלולים ממנו אבל העשיר מזלו טוב מן השמים לקבל שפע שבע רצון, ואם יתנדב העשיר לתת אל העני לחם רעבונו בכל שבוע ובהגיע יום הכסה יקרא אל ה' לכתוב אותו בספר פרנסה וכלכלה שיהיה לו די מחסורו מה שהוא צריך בכל שבתות השנה ויכלול בזה גם מה שהוא נותן בקביעות אל העני

ובקל יגיענו די מחסורו, וא"כ העשיר אינו נותן משלו כל מאומה כי הקב"ה משפיע אליו גם חלק העני ואין זה כ"א שפרנסת העני עוברת על יד דרך ביתו כי בר"ה היה כולל על צרכיו וכל הוצאותיו והעני לא השיג חלקו מלמעלה כ"א דרך ידו ולו יתברך נתכנו עלילות. וזהו מאמר יהי ביתך פתוח לרוחה כי מה איכפת לך אם העני יהיה כלול בבני ביתך וזהו ויהיו עניים בני ביתך ולך לא יחסר על ידיהם דבר.

וזהו לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך, כאותו שנאמר בו ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו והכפיל ואמר כי פתוח תפתח את ידך כו' כלומר הלא לא תהיה רק פותח לבד מה שתהיה ידך פתוחה שתעבור השפעת העני דרך ידך ולא יותר. ומעתה יפה הזהיר הכתוב על דרך שלילה לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך, כי אין בזה רק מה שתעבור פרנסת העני ע"י טהרת לבבך ועל ידי פתיחת ידך במה שתכניס גם אותו לחשבון צרכי ביתך ובהכרח ישפיעו לך יותר שיספיק גם בעבורו כמאמר **מתן אדם ירחיב לו** (משלי י"ח, ט"ז).

חלק יג

כי פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו (ט"ו, ח').

אולי הרצון בזה על דרך שמצאנו באיוב שאמרו עליו חז"ל **מעשה ידיו ברכת** (איוב א', י"א) שכל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך (בבא בתרא ט"ו, ב') ולא היה צריך עוד ליטול והוא מסבת צדקת הנותן בעין יפה, וזהו שהזהיר כי פתות תפתח כו' תשבע נפשו כ"כ עד שיהיה לו די מחסורו אשר יחסר לו ולא תצטרך לחזור וליתן לו.

חלק יד

השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון כו' (ט"ו, ט').

בא הכתוב להזהיר את האדם לאמר כי לא לבד כאשר העשיר מתפרנס בריוח חייב להשגיח על העניים, רק גם בהיות השעה דחוקה בעולם גם לעשיר עכ"ז הוא מחוייב להשכיל אל דל, לאמר אם הלחץ והדחק בא בגבולי ותלחץ אותי אל קיר נטוי על אחת כמה וכמה לחץ העני.

וזהו מאמר **אשרי משכיל אל דל ביום רעה** ודאי **ימלטהו ה'** (תהלים מ"א, ב') ויצליחהו, וזהו מאמר **וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך** (ויקרא כ"ה, ל"ה) שתהיה גם אתה בדוחק וזהו **וחי אחיך עמך** (שם) כלומר כי הקב"ה ימציא גם לך גם לו לשניכם יחדו.

ועל דרך מליצה אמרתי כי נותני צדקה יהיו על ב' פנים, א'. שהוא מפריש מהונו המעשר והוא מחלק ונותן אל העניים, וא"כ כאשר יצליח וירויח הרבה ירויחו גם העניים ויקויים

בו מאמר שמחתי ושימחתי. הב'. הוא סוג אבירי לב אשר כל הימים שהמה שלוים ושקטים אין רע במגורתם לא יזכרו עשות חסד כ"א בהיות בביתם רעה חולי ח"ו אז הם מתעוררים לפזר מעות לצדקה כי פעולת צדקה לחיים. והסוג הזה הלא העשיר והעני כחמור וגמל, כי כל זמן אשר העשיר שמח וטוב לב העני מיצר ודואג, ובהיפך כאשר העשיר הוכה במכאוב על משכבו אז בכי ויללה בביתו וריוח והצלה ליהודים האומללים ולא כן צוה הכתוב כ"א וחי אחיך עמך ביום טובה אשר לך יחיה העני עמך שוה לך לקיים מאמר שמחתי ושימחתי:

חלק טו

וראה עינך באחיך האביון ולא תתן לו (ט"ו, ט').

הוראת כפל הדברים וראה עינך באחיך גם ולא תתן לו, לכלול מה שאמרו לא יתן ולא יתנו אחרים (אבות ה'). אבל הדבר רחוק מאד שיצוה עוד את אחרים שלא יתנו, אבל הכתוב שלפנינו ביאר לנו הדרך לזה. כי יש כילי שאינו חפץ חסד ונותן טעם ומשיב אל שואליו דבר לאמר מדוע אין אתה נותן אל העני, משיב לו דבר אמת אשר בלבבו כי הוא אוהב את הפרוטה יותר מן העני. ואל תתמה על זה כי כבר יזדמן מי שאינו אוהב גם את עצמו כאהבתו את ממונו, כאמרם ז"ל יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו. אבל יש רשע גרוע מזה שאינו רוצה לחון את העני ועכ"ז מפני הבושה הוא נותן אמתלא ומגנה את העני לאמר כי אין זה עני הגון ואין מהראוי לחונן אותו. וההבדל בין שניהם כי אותו שהוא תולה הסרחון בעצמו הלא אחרים יתעוררו לתת אל העני, לא כן אותו שהוא תולה הסרחון בהעני והוא מגנה אותו הלא יפעול בזה שגם אחרים ימשכו ידיהם ממנו ולא יתנו לו, ועליו אמרו לא יתן ולא יתנו אחרים. וזהו שאמר פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כו' ורעה עינך באחיך האביון שתתן דופי בהעני לאמר שאינו ראוי לרחם עליו:

חלק טז

וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (ט"ו, ט').

ראוי להתעורר כי התחלת המאמר הוא כמצדד בזכות העשיר לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה והיא טענת אמת, ואח"כ מחייב אותו ואומר והיה בך חטא בלא שום טעם. **והנראה** כי מאמר ורעה עינך באחיך האביון הוא קושיא גדולה על העשיר, משל לעשיר היה עושה מסחרו במים רבים והיה מהלך בספינה טעונה סחורות הרבה, והיה עמו גם ספרים ללמוד שיעור הקבוע לו בכל יום, גם טלית ותפלין וכדומה מהדברים, פעם יצא רוח סערה והנה ראו כי הספינה כבר שוקעת במים יותר מדי, ויקרא אליו רב החובל ואמר מהר נא להקל משא הספינה ואל תחוס עיניך על סחורותיך והטל אל הים ממה

שיגיע לידך כי לולא כן הן גוענו אבדנו, ויחרד הסוחר מאד וימהר ויקח את הטלית ותפלין וכל הספרים וישא אותם להטיל אל הים, ויאמר אליו משרתו למה תעשה כה וחטאת לאלהים הלא אלה הם חיינו חיי רוחנו, הלא טוב לך להפיל איזה חבילות מסחורותיך הכבדות ותפעול הרבה יותר להקל משא הספינה.

הנמשל כי צרכי האדם מרובים מאד ומה שהוא צריך להוציא במשך חדשי השנה עולה לסך גדול כמה אלפים מה שהוא מבזבז על עצמו ועל אשתו ובניו למאכל ומשקה ומלבושים ותכשיטים, גם מעט מן המעט מה שהוא נותן אל עניים אבל במה נחשב הוא נגד הסך העצום שהוא מבזבז על ב"ב, ודרך האיש בראותו שאין השעה משחקת לו אשר היה מהראוי להמעיט ולקמץ בהוצאות ביתו שלא לפזר כ"כ בדברים שלא לצורך וירוח לו, והוא לא כן יעשה רק תיכף ורעה עינך באחיך האביון להחדילו מכל וכל, ולא כן אמרו חז"ל כי הלא אמרו יהי ביתך פתוח לרוחה ואם ימעט הבית אז ויהיו עניים בני ביתך (אבות א'). וזהו השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון לאמר אם אמנם דבר הטעם בפיך אמת שהזמן דחוק אבל מדוע רק ורעה עינך באחיך האביון ולא על הזולת מהדברים, לכן - וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא כלומר כי עי"ז יתגלגל עליך שיהיה לך חסרון בביתך בחסר וכפן.

עוד יתכן בכוונת מאמר זה כי הנה תחלה הכפיל ואמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך. והוראת שני המאמרים האלה לבעבור כי יש בבני אדם מי שיתן צדקה והנתינה היא בע"כ ולבו בל עמו, לכן הזהיר הכתוב על שניהם לא תאמץ את לבבך גם לא תקפוץ את ידך ואח"כ הוא מפרש מה דסליק מניה כי פתוח תפתח את ידך לו ונשאר עדיין אומץ הלב, והוא צריך לבאר אל האדם שלא יאמר מה חסרון במצות הצדקה אם לא יתן בלב שלם ומה הנ"מ מזה. לזה אמר כי לא כן הדברים.

אבל דע כי לא ימעט בעיניך שונא אחד, גם כי אין סיפוק בידו לעשות עמך רעה כמאמר פרעה הבה נתחכמה לו, וכי תאמר מה יש לדאוג עליהם הלא מעט ונכנעים הם תחת יד מצרים, לזה אמר אבל למיחש מיהא בעי - והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו כו'. על דרך זה אמר הכתוב ג"כ בענין הזה לאמר אל תתמה על החפץ מה שהכתוב מזהיר כ"כ על רוע הלב שלא ימצא בך גם כי לעת עתה הלב נכנע תחת טוב בחירתך כי בידך הלא נתת צדקה עכ"ז הלא יש לחוש פן יתחדש עוד דבר עם לבבך בליעל, לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה אז יתחזק ויתגבר כח הרע אשר בלב עד כי יסגור ידו ולא יתן לו, ואז והיה בך חטא בוא"ו המהפכת מעבר לעתיד לאמר

כי תענש לא לבד על של עתה כ"א על מה שעבר מדוע לא הטיבות את לבך בעת שנתת צדקה שתהיה הנתינה בלב שלם ובנפש חפצה:

חלק יז

וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (ט"ו, ט').

מלת וקרא אין לה מקום פה כי מאמר וקרא יסוב על קריאה של חיבה אבל הקובל על חבירו יסוב עליו מאמר צעקה כמו **אם צעוק יצעק אלי** (שמות כ"ב, כ"ב) **ואשה אחת** כו' **צעקה אל אלישע** (מלכים ב' ד', א') וכדומה הרבה במקרא.

לכן נראה כי גם פה יתפרש מאמר וקרא עליך כפשוטו, כי הנה ידענו אשר כל תפלות העשירים מתקבלות רק ע"י העניים כמאמר **פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם** (תהלים ק"ב, י"ח) וכמאמר **מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח** (ישעיה נ"ז, ט"ו) ממש על דרך אדם פוגע בחבירו בשוק ויש לו עסק דברים לדבר עמו, ומדאגה פן לא ימצאנו בביתו הוא מודיע אותו ואומר לו דע ידידי כי היום אין לי עסק רק עם פלוני ולא תבקש אותי במקום אחר רק תלך אצלו ושמה תמצא אותי. כן אמר הקב"ה מרום וקדוש אשכון, אבל יש לי אכסני' אחת אשר שמה תמצאני את דכא ושפל רוח, אשר על כן זה דרכם של הצריכים רחמי שמים לאסוף עניים שיבקשו עליהם רחמים.

ומעתה פי' המאמר כך הוא על דרך עשיר השיא את בתו לבחור מופלג ממשפחה מפוארה ולא היה מפרנסו כראוי לא במאכל שלחנו ולא בבגדים חשובים, והיה סובל ממנו מרעין בישין, והנער היה כמחריש ומתאפק, ויהי כי הקיפו הימים היה עליו משפט גדול עם שר העיר והשר בקש להומו ולאבדו ולא מצא מי שישתדל בעדו לבקש על נפשו מאת השר, כי אם דודו או בן דודו של חתנו וישלח את חתנו אל בית גואלו וקרובו שיבקש אותו על הדבר הזה לעשות זאת למענו, וילך הנער אל קרובו להמליץ בעד חותנו, ויהי כבוא הנער אל בית דודו וראהו דודו כי הוא ככה דל ופניו רעים חשך משחור תארו והוא ערום ויחף, ויאמר לו מדוע אתה ככה דל בני, ויענו העומדים לפניו אין זה כ"א מרוע לב חותנו האכזר כי עינו רעה בו, ויהי כשמעו הדברים האלה וישמע ג"כ כי שלח את חתנו שיבקש מי שישתדל עליו אצל השר חרה אפו מאד, ואמר עתה תראה מה אשר אעשה לו כי שמיר ושית יהיה וכל תבואתו אשרש.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כו' ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו, אז כאשר יתגלגל לך וקרא עליך אל ה' כי אתה תדרוש ממנו שיקרא ויתפלל בעבורך אל ה', לא זאת לבד שלא יעורר עליך רחמים כי אם גם והיה בך חטא, כי כאשר יעלה זכרון העני לפניו יתברך עניו ומרודו ואתה מונע חסד ממנו

עוד יותר יתגבר המידת הדין עליך. ומעתה מאמר וקרא עליך אל ד' כמשפט הוראתו בכל המקרא:

חלק יח

והיה בך חטא (ט"ו, ט').

כבר כתבנו כי מאמר והיה הוא מהופך מעבר לעתיד ע"י הוא"ו המהפכת, כי במקום אשר העבר הוא עבר אמתי אמר בו היה, עתיד אמתי אמר בו יהיה, ובמקום שהענין מתהפך מעתיד לעבר או מעבר לעתיד שם משמש בוא"ו המהפכת עתיד המהופך לעבר אמר בו ויהי, עבר המהופך לעתיד אמר בו והיה, וכבר ביארנו בזה מקראות רבות בחבורנו בעז"ה. כן גם בענין שלפנינו רמז לנו הכתוב שורש החטא לא כי עתה פרחה הנגע רק צרעת נושנת היא, כי הנה יש שני דעות בנותני צדקה אחת שמנה ואחת רזה.

באור זה כי הטוב לפני האלהים יודע האמת שהקב"ה אוהב העניים ויש בידו לפרנס אותם ולמה צוה את אחרים שהם יפרנסו אותם, יען כי זה דרך ההשפעה מלמעלה למטה כמאמרם ז"ל ונתן לך רחמים מרחמיו הוא נותן לבו"ד (ב"ר ל"ג) היינו שהוא נותן להם שירוחמו מן השמים ע"י שירחמו איש על רעהו, כי לולא הסגולה הזאת לא היה עני בעולם. וא"כ כש"כ בשעת הדחק שצריכים לרחמים גדולים בהכרח יחוייב להשתדל למטה לחרוש ולזרוע נטעי נעמנים להתרחם על דכאי רוח ברחמים עודפים על אשר בתחלה.

אמנם יש מי שאינו שלם בדעה זאת והוא חושב כי דלות העני הוא ענין טבעיי והקב"ה מסבת היותו בעל הרחמים צוה לפרנס אותו, וא"כ בשעת הדחק אין שורת דינו להשגיח על העני, לכן הקדים ואמר פן יהיה דבר עם לבבך בליעל שיש בלבך מכבר דבר בליעל ואתה תפטור עצמך מכל וכל כי קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון כו', וזהו והיה בך חטא כלומר הדעה זרה אשר מקדם נוססה בו עתה:

עוד יתכן בזה כי הנה באמת כבר הבטיח הכתוב על שנת השבע שנת השמטה שלא נדאג לאמר מה נאכל בשנה השביעית, כי הבטיח ואמר וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית כו' ואם אין כדבר ההבטחה אין זה כי אם שהחטא גורם למנוע הברכה. וזה ידוע מכבר אשר מציאות החטאים המסבבים הרעב בעולם אינו מסבת העניים רק מהעשירים בעון תרומות ומעשרות, כמאמר גמרו שלא לעשר רעב של מהומה כו' (אבות ה') או כדומה מן הסבות אשר בעבורם הגשמים נעצרים. וא"כ איך יפטור את עצמו בהתנצלות זאת לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה וא"כ אינו מחוייב להתרחם על העני לעת רעה כזאת, הלא זה עצמו מעורר דין עליו מדוע יהיה הרעב הלא הוא בחטאיו סיבב כן והוא

בא וקונס את העני, וזהו - וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כי אתה גרמת חרפת הרעב וקללת הארץ:

חלק יט

נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך (ט"ו, י').

דע כי ענין ההתנצלות אשר במאמר ורעה עינך באחיך האביון כך הוא כי הנה עינינו רואות דרך העשיר עם העני כי בטרם יתן לו הלא ירבה לעיין בו ולדקדק אחריו עד כחוט השערה אולי ימצא בו דופי לפטור עצמו מנתינתו, כי כן משפט כל הסחורות כל עוד שהסחורה היא ביד בעל המלאכה עצמו או קרובה אליו היא בזול מאד וכל אשר תתרחק ממנו והלאה ליד שני שלישי רביעי היינו מאת הבעל מלאכה אל הסוחר ומאת הסוחר אל החנוני הראשון וממנו אל השני, תתייקר בכל פעם יותר.

כן ממש בדבר ההשפעה העשיר המקבל שפעתו מאת הקב"ה בעצמו אין שום הקפדה עמו אבל נותנים ונותנים לו עוד אוכל למכביר כאשר יוכל שאת. אמנם הבא לקבל מאת העשיר תתייקר ההשפעה. כי העשיר לא יתן מברכתו כ"א כאשר יהיה לו בריוח, ובתנאי כאשר המקבל יהיה ישר בעיניו יהיה מוחזק לאיש כשר, חכם וצדיק, ואם ימצא בו דבר הבלתי נאות ע"פ השערתו יכחידהו גם מן הלחם אשר הוא אוכל. לזה אמר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כו' ורעה עינך באחיך האביון, תתחיל להביט בו ולעיין אחריו בעין רעה למצוא בו דופי, וזהו נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו, גם אם העני הזה אינו כשר לפניך כמשפטך אשר אתה חרצת עליו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' כו' ובכל משלח ידך. כי כמעשה ידך יתן לך, כי הנה לא כל המעשים ולא כל עסקים המה סבות ראויות שיתפרנס האדם בגללם, כי יש סבה שמנה ויש רזה ואת אשר יאהב ה' יתברך יפליא עמו חסדו, ויצוה עליו את הברכה וההצלחה גם אם הוא עוסק בסבה דלה ורזה עכ"ז האל עושה פלא לפרנס אותו גם מסבה זאת. ובמדה שהוא מודד בה מודדים לו, היינו כי כאשר יאחז צדיק דרכו נתון תתן לו לכל מי שיזדמן ולא ירע לבבך בתתך לו לאמר הלא טוב יותר להמתין עד אשר יזדמן לפני איש כלבבי ואליו אתן, כי מה לך לדקדק, ואז גם הקב"ה לא ידקדק על איזה סבה כ"א יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך.

והכפיל ואמר נתון תתן הורה בזה על הבטחת מאמר **הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים** כו' (מלאכי ג', י'). א"כ הדבר תלוי בפעם ראשון כי כאשר יתן פעם אחת ועיניו

תראינה שאינו חסר כלום, הלא יחזה נפלאות תמים דעים שאין לו לאדם לקמץ במצות הצדקה. וזהו נתון כאשר תתחיל בדבר הנתינה פעם אחת, הלא תתן לו גם אח"כ ולא ירע לבבך בתתך לו, כי הלא תראה אשר בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך, אבל מי שאינו רוצה לנסות ואינו מתחיל לתת הוא לא יבין את זאת ולא יאמין.

ולהמתיק המאמר עוד יותר נקדים דבריהם ז"ל **לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים** (דניאל ט', ז') מהו כן אמר ר' נחמי' אפילו בשעה שאנו עושים את הצדקה מביטים אנו מעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים, אין לנו שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים את מעשרותינו שנאמר כי תכלה לעשר כו' מה כתוב בסוף השקיפה ממעון קדשך מן השמים כו' (שמות רבה פרשה מ"א, א'). והמאמר צריך באור מה היה קשה להם ז"ל במאמר לך ה' הצדקה ובמה נתישב הפסוק, ובמה גדול כח המעשר מן הצדקה עד שהפליגו ואמרו אין לנו שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים את מעשרותינו.

אמנם היתרון העצום אל מצות מעשר על הצדקה כך הוא למשל אחד עשה דבר מכוער ויתודע הדבר אל ראשי הקהל וישלחו משרתי הקהלה לקחת ממנו משכנות שישלם כך וכך לקנס, והמשכנות היו מונחים תחת יד הנאמן, ולימים אחדים בא אל העיר הזאת אדם גדול ומכובד והיו צריכים להעניק אותו והמה חוקרים איה ישיגו כסף נדבתו שהם צריכים לתת לו, ענה אחד מהם הלא יש תחת ידינו משכנות מאת פלוני אלמוני נשלחה אליו להודיע אותו כי אם לא יפדה עתה את המשכנות יהיו נמכרים לאחרים ובהכרח לקח את כסף האשם והביא, אבל פער פיו על האורח הזה וקללו בקללות ונאצות גדולות, כי לדעתו כל הרעה הזאת מצאה אותו ע"י האורח הזה כי אילו לא בא לא היו נוגשים אותו, ואולי היו מחזירים לו את המשכנות, אכן אם נזדמן שהיה סדר מעשה זאת בהיפך כי ראשי הקהל שלחו לו ליגוש אותו שיפדה היום הזה את המשכנות והוא הלך והביא את הכסף אל ידיהם, אח"כ בא האורח הזה אל העיר הזאת הלא כמה ברכות יברכהו וכמה הודאות יודה על הטוב ההוא שנתגלגל לידו, לאמר מה נכבד היום הזה אשר בא לגבולנו חכם זה והכסף המתוכן יבוא אל יד ידיד ה' כמוהו, כי לולא הוא מה היה נעשה ממנו ואם כן טוב תתי אותו לו מתתי אותו אל יד מפסיד על דבר לא ידעתי.

הוא הדבר והוא ההבדל בין צדקה ובין מעשר, כי הצדקה יתן הנותן כאשר העני יבוא אליו, ואז ימר לו מאד כי אם העני לא בא אליו לא הצטרך לתת לכן ירע לבבו מאד על העני הזה למה בא לביתו. אמנם במצות מעשר הלא משנתמרח בכרי אסור לאכול עד שיפריש מעשר, והוא מפריש מעשרותיו ומייחד להם מקום בביתו, ואח"כ כאשר הלוי

מחזר על הגרנות ובא לביתו ושואל אותו אם יש אצלו מן המעשרות הוא נותן לו מאה ברכות, ואומר לו טוב טוב כי באת קום קח לך כבר המה מונחים זה כמה ימים. אם כן יתרון המעשר על הצדקה גדול מאד כי בצדקה יצטרך האדם לעשות ב' פעולות בפעם אחת, א'. להפריש ולהאציל ממונו, ב'. לתתו ליד העני ולעשות הב' פעולות גם יחד ירע לבבו ויכבד עליו מאד, משא"כ במצות מעשר כי ההפרשה כבר נעשית כי אסור לו לאכול מתבואתו עד שיפריש מעשרותיו, ואח"כ כאשר יבוא הלוי על שלו תהיה הנתינה בשמחת לבב כי למה יהיה המעשר מונח אצלו והוא צריך למקומו. וזהו מה שאמרו בוידוי מעשר בערתי הקודש מן הבית היא ההפרשה, והשנית וגם נתתיו ללוי.

וזהו מאמר המדרש לך ה' הצדקה אמר בה"א הידיעה כאלו אמר על הצדקה הנודעת המפורסמת יש לנו בושת הפנים כאלו יש עוד צדקה שאינה ידועה. וזהו ששאלו מהו כן ע"ז בא האלהי הזה ר' נחמיה ע"ה וביאר הדבר, כי הצדקה הידועה אפילו בשעה שאנו עושים את הצדקה מביטים אנו במעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים כי אין לבבנו שלם במצוה זאת אין לנו שעה שאנו באים בזרוע ועוז ימין צדקנו נכון לפנינו אלא בשעה שאנו מוציאים את מעשרותינו שנאמר כי תכלה לעשר כו' מה כתיב בסוף השקיפה ממעון קדשך כו' וברך את עמך כו' כי בשעת הוצאת המעשרות הוא מוציא אותם בלב נכון ובשמחת הנפש עד מאד יען כי ההפרשה כבר היתה ואז כל חפצו להוציאם מביתו.

ומעתה הבט ימין וראה כי נדיב נדיבות יעץ כי גם במצות הצדקה יעץ אותנו הכתוב להתנהג כן שלא להמתין על הצדקה עד בוא העני לביתו כי אז יצטרך לעשות ב' דברים כאחד, גם ההפרשה להאציל מהונו גם הנתינה ליד העני, ואז ירע לבבו רק להתנהג להפריש מהונו מעות לכיס של צדקה ואח"כ כאשר יזדמן שיבוא העני לביתו לא יהיה עליו לעשות כי אם הנתינה לבדה כי ההפרשה היתה כבר. וזהו שדייק ואמר נתון תתן לו, כלומר שלא יהיה בזה רק הנתינה לבד בלא ההפרשה כי אז ולא ירע לבבך בתתך לו.

ודע כי במאמר ולא ירע לבבך בתתך לו הורה לנו הכתוב עוד ענין גדול כי הנה שתים הנה המניעות שעל ידם ימנע אדם את עצמו מן הצדקה א. מסבת אהבת הממון ב. מסבת שנאתו את העני. והמופת ע"ז כי אם מסבת אהבת ממונו ירע לבבו בעת יקח המטבע מכיסו ויפרישה מהונו, אבל אם הסבה משנאתו העני ירע לבבו בעת נתינתו אל העני. וזהו מאמר ולא ירע לבבך בתתך לו גם אם ההפרשה כבר היתה עכ"ז ירע לבבך בעת תתן ליד העני כי זאת היא הוראה כי רעה עינך באחיך האביון ובשאט נפש אתה שונא

אותו.[449]

חלק כ

כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך כו' (ט"ו, י').

באור זה על דרך אחד הלך בשוק ובכיסו היה מאה זהובים ואבד אותם, למחר הלך בשוק ומצא כיס ובו שני מאות זהובים, והאיש הזה גם שיתנחם על אבדתו עכ"ז אין לו תנחומים שלמים כי הלא יחשוב כל היום תמיד כי אם לא היה אובד את המאה זהובים הלא היה לו עתה שלש מאות זהובים. אמנם מי שהוליך תבואה ממקום למקום ועבר בשדה ונפתח לו שקו ונתפזרה תבואתו מעט מעט ובא ריקם לביתו, ולזמן עבר בדרך הזה וראה כי צמחו התבואות על פני כל השדה והיו לברכה, האיש הזה ישיג נחמה שלמה על אבדתו, הוא לא יאמר אם לא אבדתי היה לי יותר כי שקר הדברים, אם לא היו אז נאבדים ממנו לא היה לו עתה כל מאומה.

וזה ולא ירע לבבך בתתך לו, כי אם לא נתת אל העני היה לך יותר, ע"ז אמר כי לא כן הדברים כי כל העושר הבא לידך לא בא רק בגלל הדבר הזה כמאמר עשר בשביל שתתעשר (תענית ח'). והוא הרצון במאמר **ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני** (ישעיה י"ב, א') וכן מאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה** (שם ל"ה, י'). להורות כי לעתיד יתברר לנו האמת אשר כל הצרות הראשונות שעברו עלינו כלם היו כמו זריעה אל הישועות הבאות במהרה, וכמו שהארכנו בזה למעלה (ריש פרשת ויחי) וכל טובה וטובה עתידים אנו להכיר סבת צמיחתה ומקום צמיחתה וזמנה, כמאמר **תחת היותך עזובה ושנואה ואין עובר ושמתיך לגאון עולם משוש דור ודור וקראו לך עיר ה' ציון קדוש ישראל** וכו' **תחת הנחושת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף** (ישעיה ס', ט"ו-ט"ז). וכל אלה כמורה באצבע על כל טובה מאיזה רעה צמחה לכן יודו לה' חסדו למפרע כי יתברר להם מה רב טוב אשר צפן יתברך בחלקי הזרעים ההם.

[449] אמר הכותב עודי מדבר בזה אזכרה מה שראיתי בהלקוטים של רבינו הגדול הגאון החסיד מו"ה אליהו מווילנא זצוק"ל על מאמר רב פפא הוה סליק בדרגא אשתמיט כרעי' בעי למיפל אמר לי' רבי חייא שמא עני בא לידך ולא פרנסתו כו' (בבא בתרא י'). ולכאורה מדוע עלה על לבו דוקא שמא עני בא לידך ולא העלמה ממצוה אחרת. אבל כבר רמז ע"ז בעל הטעמים כי פתוח תפתח את ידך לו, וטעם של פתוח תפתח הוא דרגא תביר רמז להמתעלם מן הצדקה תופחת דרגי' תחתיו. גם על מאמר ונתנו איש כופר נפשו (שמות ל', י"ב) מלת ונתנו מוטעם בקדמא ואזלא לרמז על מאמרם ז"ל אמר לה ר' חייא לדביתהו כי אתי עניא אקדימי ליה רפתא כי היכי דלקדימו לבניך כו' גלגל הוא שחוזר בעולם (שבת קנ"א, ב'), והנה מלת ונתנו גם לאחור היא נקראת ונתנו ונקראת כן פנים ואחור כי גם הנותן יצטרך לפעמים שיתנו לו, זהו שרמז ונתנו בקדמא ואזלא אקדימו רפתא לעניא כי היכי דלקדימו כו' לכן הקדם אתה ותן לו ע"כ.

וזהו אודך ה' כי אנפת בי כו' וזהו ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, היינו כי נתחרט על היגון והאנחה שהיה לנו כבר.

וזהו מאמר **בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים** (תהלים קכ"ו, א') ר"ל כי אז נדע כל נתוח הגאולה אשר כל נתח ממנו וכל חלקה טובה שורש צמיחתה מאין בא דבר דבר על אפניו. ממש כענין פותר החלומות אל החולם חלום שהוא מראה לו מן החלום את הפתרון, כמאמר יוסף אל פרעה שבע פרות הטובות שבע שנים הנה, ושבע השבלים כו', ודרך הכתוב להמשיל דבר כזב אל חלום כדרך לשון בני אדם על דברים בטלים חלומות, כמאמר **והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצובאים על אריאל** כו' **כאשר יחלום הרעב והנה אוכל והקיץ ורקה נפשו** כו' **כן יהיה** כו' (ישעיה כ"ט, ז'-ח'). וכמו שמצאנו בדברי חז"ל שאל בן דמא את ר' ישמעאל ראיתי שני לחיי שנשרו אמר לו שני גדודי רומי יעצו עליך רעה ומתו (ברכות נ"ו, ב') כי זה משפט בן אדם בראותו חלום רע הוא מתבהל גם בהקיצו משנתו, והפותר אומר לו ראה נא כי הוא לטובה.

כן יתברר אלינו על כל מה שעבר עלינו בזמן החורבן כי אלהים חשבם לטובה וזהו היינו כחולמים,[450] כי אנחנו חשבנו את כל אשר נתגלגל עלינו שהמה כפשוטם, ולעתיד נבין האמת שהיה רק דמיון לכן המשיל הדברים לחולם חלום כי הוא גם הוא יצטער אך עם דמיון ושקר בימינו. וזהו אז ימלא שחוק פינו, מאמר שחוק יתכן על דבר שהוא מתדמה ונראה היפך מאמתתו, כמו עני מתחפש ובא אל הבית לבוש בגדים חשובים כאחד הרוזנים ועושה כל תנועותיו כדרך שביארו ז"ל מאמר **טוב כעס משחוק** (קהלת ז', ג') טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים משחוק שהוא שוחק עם הרשעים (שבת ל', ב'). וזהו אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, ר"ל כי הם לא יאמינו על כל טובות הגאולה שהם פרי היסורים הראשונים רק ענינים חדשים שיתחדשו לשעתם והגדיל ה' לעשות עם אלה זה עתה, וא"כ אלו רצה הקב"ה להיטיב עמנו בטובות כאלה ג"כ היינו שמחים כי הם יחשבו על הטוב העתיד שהוא חסד חנם הנעשה מחדש מאת ה' יתברך, וזהו הגדיל ה' לעשות עם אלה, כלומר הגדיל יותר מן הראוי, ואם לחסד גם הם ראויים

[450] היינו כחולמים ועל דרך הפשט האמתי הכוונה במאמר היינו כחולמים כך הוא, כי בעת אשר האדם ישן ורואה חלום טוב או רע נדמה לו כי הוא אוכל ושותה מכל מיני מעדנים, ואם יצוייר שיאמר לו אחד כי שקר הוא, אינו רק חלום הלא יענה ויאמר לו הלא אנכי יושב על השלחן ואוכל ושותה, כי בחלום נדמה לו כן שהוא מיסב על השלחן בפועל, ומתי נתברר לו שאינו רק חלום, הלא רק אחר כך כאשר יקיץ ורקה נפשו אז ידע ויאמין כי מה שהיה תחלה היה רק חלום ולא בפועל ממש. זהו שהמליץ עלינו על כל הצרות שעברו עלינו ואנחנו מתמרמרים עליהם כאלו הם צרות בפועל ממש, ולעתיד כאשר נקיץ משנתנו בשוב ה' את שיבת ציון ותפקחנה עינינו אז נבין האמת ויתברר לנו למפרע שהיינו עד עתה כחולמים והיינו מצטערים על חלום רע כאלו הוא בפועל ואז נדע האמת שהיה רק כענין חלום, וזהו בשוב ה' את שיבת ציון ואז נעורר עצמנו משנת תנומתנו עלי משכבנו בלילות, אז נראה עין בעין כי עד עתה היינו כחולמים, והבן.

לכך, ולכך יאמרו אלו הגדיל ה' לעשות עמנו ג"כ היינו שמחים ויתקנאו בנו. ממש על דרך שנים מהלכים בדרך ואחד מהם נתעשר מיגיע כפו לא יתקנא בו השני, לא כן אם מציאה נזדמנה לפניו או מתנת חנם נדבה וחסד הלא אז יקנא בו חבירו.

כן הדבר אם היו מכירים דבר אמת שנהפך אבלם לששון ומהיסורים עצמם נעשה להם כל הטוב ההוא לא יתקנא בישראל, אבל אם יחשבו כי אינו רק מתנת חנם מאתו יתברך יתקנאו בנו ויאמרו אילו הגדיל ה' לעשות עמנו ג"כ היינו שמחים. ומה נכבד בזה מאמר **אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון** כו' (ירמיה ל"א, י"ב) לאמר כי אם הטוב המקווה בעתיד היה ענין בפני עצמו לא כמסובב מן הסבה, ואינו פרי תבואת היסורים הקודמים היו הבחורים שמחים שמחה שלמה שלא ראו צרות מימיהם והזקנים היו שמחים מן היום ההוא והלאה, אבל לא על השנים שעברו כי הלא הרבה מן הרע סבלו בהם. לא כן אם הצרות הם זריעה והכנה אשר מהם יצא פרי תבואת הכרם בקרן בן שמן א"כ שמחה אחת היא על העבר כמו על העתיד, וישמחו בחורים וזקנים יחדו כי גם אל הזקנים יהיה שמחה שלמה והימים הראשונים גם הם יעלו לימים של טובה, כימים שעוסקים בהם בהכנת סעודה גדולה, מבשלים ואופים ומטגנים, ובגמר המאכלים יסבו על השלחן וייטיבו לבם. וזהו **עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה** (שמות ט"ו, ב') כלומר העוז של עתה והזמרת והיסורים (עי' רש"י) שלעבר הכל מאת ה', ובכלם - ויהי לי לישועה, ולכן - זה אלי ואנוהו על הטוב של עתה, אלהי אבי אשר אל אבותי היה מכלכל בצרות רבות, ועל הכל וארוממנהו.

אמנם המשורר החסיד ע"ה התחנן אל אלהיו ואמר הן אמת ידעתי בתם לבבי כי בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים ואז ימלא שחוק פינו כו', אבל כבר שבעה לה נפשנו בחלומות רעים, וא"כ שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב, והזורעים בדמעה כבר הגיע העת אשר ברנה יקצורו, הלא עתה הלוך ילך בפועל ויבכה במר נפשו לא כחולם חלום וא"כ חוננהו, שיבוא ברנה וישא אלומותיו:

עוד נראה בכוונת מאמר ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך כו'. והוא על דרך איש עני פגעו בו שני עשירים אחד נדיב ואחד כילי, בקש הנדיב מאת העני דבר מה שבידו ולא נתן לו, ויבקש ממנו הכילי ויתן לו, ויתפלא עליו הנדיב מדוע לי לא נתת ולחבירי נתת, ויען ויאמר אליו נתתי כי אח"כ יתן גם הוא לי כאשר אדרוש מעמו ויחשוב לתת לי גמולי, לא כן אתה איש נדיב ומעולם תתנדב לי בחנם וא"כ גם מבלעדי גמולי תתן לי כל אימת שאצטרך.

הנמשל כי אולי יאמר לך יצרך הרע מה שנתת אל העני חנם הוא, ומה שהקב"ה נותן לך ברכה לא גמול הצדקה הוא רק כי נדיב הוא והוא נותן ומשביע לכל חי רצון, ע"ז אמר הכתוב כי לא כן הוא, כי רק בגלל הדבר הזה יברכך כו' אבל אם תעלים עיניך מן הצדקה לא תשיג ברכה רק קללה כמאמר כל מי שאינו נותן תרומותיו ומעשרותיו לכהן סופו שנצרך להם שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו כו' (ברכות ס"ג, א') לכן ולא ירע לבבך בתתך לו לחשוב כי אין אתה צריך לכך, שקר הוא כי רק בגלל הדבר הזה יברכך כו':

חלק כא

כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביונך בארצך (ט"ו, י"א).

דע כי כבר שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא אם אלהיכם אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם (בבא בתרא י'). אמנם מלבד תשובת ר' עקיבא ע"ה נראה להשיב עוד, על דרך אחד עשה סעודה בעבור עשרה קרואים, והעלה על השלחן עשר מנות, והיה שם אחד מהם רעבתן גדול וחטף ב' מנות ונשאר אחד בלא מנה, אמרו המסובים לבעה"ב ראה נא כי איש זה אין לפניו מאומה, ויענה ויאמר תנו לו משלכם, ויאמרו לו וכי כך דרכו של בעה"ב שיצוה את האורחים להכניס אורח, השיב ואמר וכי תעלו על דעתכם שלא העליתי מנות מספר כלכם הלא אנכי נתתי מנה מיוחדת גם בעבורו רק אתם לקחתם שלכם ושלו עתה משלו תנו לו.

הנמשל כי כבר נאמר **משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם** (תהלים ל"ג, י"ג) והוא משפיע ברכה בקרב הארץ די מחסור כלם שלא יחדל גם האביון מהיות לו חלק בקרב כלל הארץ רק בעת תתפשט השפע ע"י סבות הערוכות לה אז מי שכחו גדול חוטף חלקו וחלק חבירו, בעבור היות סבתו מזומנת לפניו כמו בעל שדות הרבה וכדומה, לכן הקדוש ב"ה מצוה את העשיר הממשיך הברכה לעצמו שיאציל מברכתו לתת אל העני חלקו.

זהו שהתנצל הכתוב ואמר דע לך כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר"ל לא מנעתי את האביון שלא לתת לו חלקו בארץ, וזהו מקרב הארץ כלומר מכלל הארץ לא הוצאתי אותו מן הכלל ע"כ אנכי מצוה לאמר פתוח תפתח את ידך לאחיך כו'.

ואולי יתכן עוד בבאור מאמר זה כי הנה בסדר מאמרו לאחיך לעניך ולאביונך בארצך רמז לנו שכל הקרוב קרוב קודם, וחשש הכתוב אולי מסבה זה ימשוך את ידו מן העני שאינו קרובו והעני שאין לו קרובים ימות ברעב ח"ו, כי משפט התורה לא כן הוא, אמת כי הקרוב קודם אבל גם מזה אל תנח ידך להחיותו כי לולא כן לא יהיה לו חיים. וזהו

שהזהיר ואמר אבל ראה נא כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח כו' לאחיך, כלומר בעבור שאנכי מצוך כי הקרוב קרוב קודם לא תחשוב להחדיל האביון ולהכחידו מקרב הארץ, עד שאם אין לו קרובים ימות ברעב, ומאמר על כן יתפרש כמו על כן לא נתתיה לשלה בני (ועי' עוד מה שכתבנו בזה בספר קול יעקב קהלת על מאמר ביום טובה היה בטוב):

עוד נראה בבאור הכתובים מאמר שלפנינו בהזכיר מדרשם ז"ל (שמות רבה מ"א) לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים מהו כן אמר ר' נחמיה אפילו בשעה שאנו עושים את הצדקה מביטים אנו במעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים אין לנו שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים את מעשרותינו שנאמר כי תכלה לעשר את כל תבואת זרעך מה כתיב בסוף השקיפה ממעון קדשך מן השמים כו'. וכבר נתבאר מאמר זה למעלה באופן מספיק, ועוד לאלוה מלין בזה כי הנה הוראת מאמר פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו על דרך שמצאנו בנקדימון בן גוריון שהיה פזרן גדול ולא הצליח בסופו ואמרו עליו חז"ל כדבעי למיעבד לא עבד (כתובות ס"ז, א') כי הכתוב מצוה אותנו **כי ימוך אחיך כו' והחזקת בו** כו' **וחי אחיך עמך** (ויקרא כ"ה, ל"ה) פי' כאשר תראה אותו מטה ידו ועדיין לא נפל לא תאמר אמתין עד שלא יהיה לו שום מעמד אז אנכי אהיה למשען לו, לא כן הדברים כ"א בטרם יפול הנופל תקום אתה ותעזרהו לכוננהו שיוכל להשאר על מעמדו.

ממש על דרך אחד עומד על השלחן והשלחן עומד ליפול והוא מתחזק בכל כחו אבל אין כחו מספיק לו להעמיד השלחן על מעמדו, וכאשר יבוא אחד ויסמכהו מעט יתעזר בעצמו ויעמוד על עמדו ויהיה נעזר מעצמו הרבה יותר ממה שיעזרהו הסומך הזה, לא כן אם ימתין עד שיפול ותשבר מפרקתו אז מה יושיענו זה הבא לסמוך אותו. זהו שנאמר והחזקת בו, אין עליך רק לחזק אותו מעט, וחי אחיך עמך היינו כי גם כחו יעמיד בהשתתפות עם כחך וסמיכתך אותו.

וגם מאמר שלפנינו כך הוא לאמר כי פתוח תפתח את ידך לו ולא תמתין עד שלא יהיה לו פה לבקש ממך כי אז לא תוכל לצאת ידי חובתך כי תצטרך לתת לו יותר מכדי יכלתך, לא כן אם תקדים לפתוח ידך לו הלא אז ישותף גם מה שנשאר לו בידו מאז שניהם כאחד יעמידוהו על רגליו ולא יצטרך לקבל נדבה עוד. וזהו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו, היינו כי תעשה פעולה שלמה עד שלא יהיה דחוק עוד לקבל נדבות.

ומה מתקו עתה דברי המדרש כי הנה כל הצדקות גם אם הנתינה משובחת מאד עכ"ז ההפסקה שהוא פוסק מלתת יותר הוא מגונה מאד, כי אולי יכולת בידו לתת יותר

וכדבעי למיעבד לא עבד, לא כן מצות מעשר אשר התורה נתנה שיעור אחד מעשרה לא פחות ולא יותר המצוה הזאת יעשה האדם בכל חלקי השלימות. וזהו שנאמר לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, אמר הצדקה בה"א הידיעה לומר כי הצדקה הידועה והמפורסמת אפילו בשעה שאנו עושים את הצדקה מביטים אנו במעשים שלנו ויש לנו בושת הפנים כי כדבעי למיעבד לא עבדינן.

וזהו אין לנו שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים את מעשרותינו שנאמר כי תכלה לעשר, פי' גם מה אשר אתה מכלה ופוסק מלתת יש בו שלימות כמו הנתינה עצמה וזהו שאומר בוידוי מעשר עשיתי ככל אשר צויתני, לא כן בשארי הצדקות כי המכלה ופוסק מלתת הוא מגונה מאד:

חלק כב

במדרש: **כי ה' יהיה בכסלך** (משלי ג', כ"ו) אפילו דברים שאתה כסיל בהם וכו'.[451] אמר ר' אבדימוס אם נתת מכיסך צדקה הקב"ה משמרך מן הפיסין (מיני מיסים) כו' (בראשית רבה פרשה א', י"ד).

ולבוא אל באור המאמר שלא יהיה מאמר ר' אבדימוס רחוק כ"כ מן הפשט, כי מאמר בכסלך איך יתפרש אם נתת מכיסך כו'.

אמנם נבאר תחלה מאמר **צדיק אתה ה' כי אריב אליך** כו' **מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד נטעתם גם שורשו ילכו גם עשו פרי קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם** (ירמיה י"ב, א'-ב'). דע כי יש ב' סוגי בני אדם יש אוהב לשלם מה שהוא חייב לחבירו, ויש לוה רשע ולא ישלם, וגם בהיותו משלם יהיה רק מסבת בשתו כי כבר שבעה לה נפשו הבוז והחרפה אשר זה מחרפו ומכלים אותו, ויש רשע רע אשר כמו פתן חרש יאטים אזנו לא ישמע לקול מחרפיו, על דרך גם בוש לא יבושו כו'. וההבדל בין המשלם ברצון נפשו ובין המשלם על צד ההכרח מפני הבושה, כי יש ב' מיני מעות אצל האדם היינו מעות משאו ומתנו מה שנקרא הונו ורכושו, וגם יש שיהיה לו מעות חוץ לחשבון

[451] כבר מלתי אמורה בבאור מאמר נפלא זה בספר ברית אבות על מאמר שומר פתאים ה', כי הנה המרחמים יתחלקו לב' סוגים יש ירחם מצד טוב לבו כי חפץ חסד הוא, ויש ירחם אך מסבת הצער והכאב שהשיגו ע"י שמעו זעקת הדל וכל עיקר כוונתו לדחות הצער מעל עצמו (כמ"ש החסיד ז"ל בחובת הלבבות שער הג') וההבדל ביניהם הוא באם ירגישו באחד שהוא עלול ליפול ברעה, הנה הראשון ילך מיד וישתדל לבטל רעתו ולהחיש מפלט לו ויתעורר לפעול רחמיו גם טרם תתנוצץ הרעה, בהיות חפצו ורצונו בתקנת זולתו, לא כן המרחם השני שעיקר כוונתו לדחות הצער מעל עצמו, הנה כל עוד שאינו רואה הרעה בעיניו ואין נפשו ענומה עליו לא יחוש כלל להשתדל בטובת רעהו והצלתו כל עוד שאינו שומע מר צעקתו. וזהו ממש מאמר כי ה' יהיה בכסלך דברים שאתה כסיל בהם, היינו שאינו מרגיש בהם עדיין. וזהו ושמר רגלך מלכד שישמור אותך שלא ילכד בפח יוקשים, וזהו חנון ה' וצדיק כו' ורחמיו גדולים ונאמנים כ"כ עד כי שומר פתאים ה', כלומר אפילו אותן דברים שעדיין אתה כסיל בהם הוא ישמור אותך מתחלה ויברא הרפואה קודם למכה:

הונו, אם מה שבא לו בדרך מציאה או ריוח יותר על הראוי. ומעתה תראה כי האוהב לשלם הוא ישלם מעצם הונו ורכוש סגולתו, ממעות משא ומתן שלו, לא כן המשלם או נותן צדקה מפני הבושה ונותן רק על דרך הכרח משפטו לבקש ולחפש בגנזיו אולי תמצא ידו איזה מטבעות שאין דעתו עליהם, חוב ישן או מטבע פסולה.

וזהו מאמר המדרש אם נתת מכיסך צדקה, היינו מכיס של המו"מ מעות החביבים עליך ביותר, אז הקדוש ב"ה משמרך מן הפיסין. וזהו שהפליג הכתוב בגנות הפסל ואמר **הזלים זהב מכיס** (ישעיה מ"ו, ו') כלומר כי הפסל חביב עליהם כ"כ עד שבעבורו יתנדבו לתת מכיס שלהם היינו מן הזהב המזומן (עי' מ"ש למעלה ריש פ' ויקהל) החביב להם. אמנם הסוג הג' רשע רע שאינו משלם לעולם, וכאשר יבוא הנושה על אשר לו הוא מתנצל ואומר הלא לאמונה כי כאשר יצליח וירחיב ה' את גבולי והפירות יעלו פרי פירות אז אשלם, אבל שקר בימינו. וז"ש שלו כל בוגדי בגד נטעתם גם שורשו, ילכו גם עשו פרי והמה מצליחים גדולים ובכל זאת קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם:

ומעתה נאמר כי גם ר' אבדימוס שדרש כי ה' יהיה בכסלך אם נתת מכיסך צדקה גם הוא לא עזב את הדרש אפילו דברים שאתה כסיל בהם, ושניהם פונים לכוונה אחת. והוא עם מה שכתבנו למעלה (פרשת וישלח על מאמר ויקח מן הבא בידו מנחה כו') בטעם מצות מעשר בהמה שהיו מכניסים אותן לדיר ומוציאים אחת אחת ע"י פתח קטן והיוצא עשירי סוקרו בסיקרא כו', וכתבנו שם כי באופן זה נכנסו כלם בדעתו ובטוב הסכמתו שאם זאת תצא עשירי תהיה היא קודש, וכל אחת עלתה בהסכמת לבבו הטוב ובזאת נתעלו כלם ע"י טוב לבו והסכמתו על כל אחת ואחת. לא כן אם היה בוחר בעצמו א' מעשרה להקדישה בקדושת מעשר לא היה בזה שום מעלה אל התשעה הנשארים לקרוא אותם מתוקנים (עיי"ש מ"ש באורך בבאור מספיק). כן הדברים בענין הצדקה כי היא נעשית על אחד משני דרכים, א'. שיתן צדקה בעת ראותו את העני במצור ובמצוק ברעב ובחוסר כל, ב'. שהוא נותן ומפריש מעשר ממעותיו והוא מעשר את כיסו בעת אשר הכסף בא לידו והוא מפריש את המעשר שיהיה מוכן לפניו מעות לצדקה.

וזאת היא הוראה כי הוא חפץ במצותיו, לא שיצטרך להתעורר ע"י צער העני כענין מאמר **כפה פרשה לעני** כו' (משלי ל"א, כ') לא להמתין שהעני יפרוש כפיו לבקש לחמו, רק כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. וכמ"ש החסיד ז"ל (בחו"ה שער הג') בכוונת החומל על העני לדחות הצער מעל עצמו, לדחות הכאב שמצאו ע"י ראותו בצרת נפש העני, ואז הוא כפודה את עצמו מצער גדול עם צער קטן, ואז אינו רק כמשרת אצל רצון לבו, כמו המכה את אחד בעת כעסו שהוא משרת אצל הכעס. והנ"מ כי אם הוא מפריש

מכל ממונו צדקה א"כ נתעלו כל המעות שבידו מסבת שלא היה יודעי איזה מטבע יגיע לידו לצדקה וזהו אם אתה נותן מכיסך צדקה אז גם מה שנשאר בכיס יהיה משומר מכל רע, והטעם - כי ה' יהיה בכסלך דברים שאתה כסיל בהם ולא ידעת איזה מטבע יעלה בידך ולכן נתעלו כלם, וא"כ שניהם בקנה א' עולים:

חלק כג

שבעת ימים תחוג לה' אלוקיך במקום אשר יבחר ה' כו' **והיית אך שמח** (ט"ז, ט"ו). בגמרא: והיית אך שמח לרבות ליל יו"ט אחרון של חג (סוכה מ"ח, א').

וכבר התעוררו על זה הלא אכין ורקין מיעוטין הן.

והנראה לקרב הדרש אל הפשט כי הנה אמרו חז"ל **זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו** אין אנו יודעים אם ביום אם בהקב"ה בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך בהקב"ה (ריש שה"ש). היינו כי מה שהתורה חייבה אותנו שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך והכתוב אומר **עבדו את ה' בשמחה בואו לפניו ברננה** (תהלים ק', ב') ובן אדם אין באפשר לו לשמוח כ"א כאשר הטיב לבו בבשר ויין, לכן היתה המצוה להתענג על ה' בתענוגי המאכלים הערבים ולהקריב שלמי נדבה, אבל עיקר השמחה לשמוח בהתקרבות דודי לי ואני לו. והנ"מ כי אותו שהוא שמח וטוב לב רק מן האכילה לבדה הלא היא אליה וקוץ בה, כי יש לחוש עליה שלא תביאנו לעשות דברים המבדילים בינו ובין קונו יתברך כמאמר **ואכל ושבע ודשן ופנה** כו' (דברים ל"א, כ') לא כן מי אשר שמחתו רק בדבקות הנפש אל אלהיו יתברך הוא מקיים כדבר שנאמר והיית אך שמח, ולא יטה אל דרך מאמר **השמחים לעשות רע** (משלי ב', י"ד). אמנם המופת על זה יפה ביארו ז"ל במאמר שלפנינו והיית אך שמח לרבות יו"ט אחרון של חג, והוא בהקדים מה שכתבנו בספר קול יעקב על מאמר **על כן היהודים הפרזים** כו' **שמחה ומשתה ויו"ט** (אסתר ט', י"ט) ואח"כ הוא מהפך הסדר ואומר **לקיים עליהם להיות עושים** כו' **משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים** (שם כ"ב) ראה נא כי תחלה אמר שמחה ואח"כ ומשתה, ואח"כ הוא מהפך ואומר תחלה משתה ואח"כ שמחה, וכן הוסיף ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים מה שלא היה כתוב תחלה. אמנם דע כי באותו עת אשר ראו את הנס עין בעין ונהפך אבלם לששון והיתה נפשם להם לשלל, הנה אין שמחה גדולה מזאת והשמחה אשר בלב היתה סבה להביא משקה על השלחן למשוך ביין את בשרם א"כ השמחה קדמה את המשתה כי היא היתה סבה אל עשיית המשתה. לא כן בדורות שאח"כ אשר עיניהם לא ראו את מעשה ה' הגדול אשר עשה איך תחול עליהם

השמחה לשמוח ביום הזה אם לא להקדים לעשות תחלה משתה[452] והמשתה תהיה סבה לעורר לבבם אל השמחה לשמוח על הנס שנעשה בימי קדם. לכן בהאגרות אשר שלח לקבוע ימי הפורים לדורות עולם יפה כתב לעשות אותם ימי משתה ושמחה כי אז יהיה מהצורך לעשות משתה תחלה לעורר לבם אל השמחה, ולכן בהאגרת הראשונה לא כתב לתת מתנות לאביונים כי אז יהיה לבב כל אדם בשמחה גדולה על הצלתו ממות לחיים והעני היה שמח וטוב לב כמו העשיר, משא"כ כאשר כתב אגרת לקיים ימי הפורים בימים העתידים אשר אז אין מקום אל השמחה אם לא כאשר תקדים אליה המשתה ע"כ ההכרח לשלוח מתנות לאביונים למען יהיה לו במה להתבסם עד שיתעורר לשמוח (עי' קול יעקב במקומו, אבל עתה המתקנו הדברים יותר).

והנה כבר בארנו מאמרם ז"ל במדרש (סוף ואתחנן) אמרו ישראל לפני הקב"ה הנפש הזו שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר אמר להם הקב"ה חייכם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות. ותשובת הקב"ה סתומה וחתומה מאד כי אם ישראל היו מסופקים בדבר הישועה היתה התשובה תשובה מספקת חייכם יגיע הקץ כו'. אבל אחר כי אין ספק אצלנו רק אנחנו שואלים עד מתי כו' ועל זאת לא השיב מאומה. אמנם יפה בארנוהו למעלה (פרשת ויחי על מאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים) כי הנה יש שמחה מוגבלת בזמן ויש עצבות מוגבלת בזמן, והשמחה המוגבלת בזמן למשל עשיר נוסע אל חתונת בנו ואתו עמו אחוזת מרעיו, הנה התחלת הנסיעה

[452] שמחה ומשתה בפורים והגאון מו"ה יעקב צבי נ"י בן אחותו של הרב המחבר ז"ל הוסיף דברים בזה להמתיק מאמר חכמינו ז"ל חייב אינש לבסומי בפורי' עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי (מגילה ז', ב'). כי הנה בעת שנתחדש הנס שמחו מיד על תשועתם ועל הצלתם, ומסבת שמחתם עשו משתה ע"כ נאמר בהם שמחה ומשתה, משא"כ ברבות הימים ובסגות הזמנים שנשתקע כל ענין השמחה מהצורך לעשות תחלה משתה אשר ע"י המשתה נבוא אל השמחה, וא"כ בזמננו אחר כי המשתה הוא לעורר השמחה מהצורך להרבות בשתיה כי ע"י רוב המשתה תתרבה השמחה, אכן הלא מהצורך לקיים גם מאמר הראשון שמחה ומשתה כאשר היה בראשונה בעת נעשה הנס ובמה אשר נשתה בראשונה לסבב השמחה איך יצאנו ידי חובת משתה ושמחה, לכך חייב לבסומי עוד ואז במעט שישתה מאז והלאה מקיים שמחה ומשתה כאשר היה בראשונה. ומ"ש עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי הכוונה בזה כך הוא כי הנה חז"ל אמרו לעשות כרצון איש ואיש זה מרדכי והמן, כי שניהם הסכימו שלא לאנס על השתיה, מרדכי נתכוון למען לא ישתו כל מאומה, והמן נתכוון למען לא תהיה שתייתם באונס רק ישתו בבחירתם ורצונם, וכוונת מרדכי היתה שלא ישתו יין נסך. והנה אח"כ כאשר התחילו לטעום ולשתות מעט היו חלוקים בדעותיהם כי מרדכי חפץ אם יתחילו לשתות ישתו יותר מדאי למען ישתכרו ואז גם אם יהיו נכשלים בחטא יהיו פטורים וכמאמר יכולנו לפטור כל העולם כולו מן הדין שנאמר ושכורת ולא מיין, אבל חפץ המן היה שישתו אבל לא ישתכרו למען יגיע להם עונש על מכשול החטאים שיעשו מסבת המשתה. ולזה תקנו ימי משתה ושמחה לתקן המשתה של אחשורוש, ואחר שצריכים לשתות עוד לתקן משתה של אחשורוש וגם לעורר השמחה כאשר כתבנו מהצורך לעשות זכר לכוונת מרדכי שהיה חפצו ורצונו אם יתחילו לשתות ישתו עוד עד שישתכרו. ורצונו של המן לא היה כן, וזהו שאמרו עד דלא ידע בין כוונת המן לכוונת מרדכי, ואחר שמסבת שכרותו לא ידע ההבדל בין כוונת כ"א בזה הגיע לכוונת מרדכי כי שתה ונשתכר ונעשה זכר אל מה שהסכים הוא. ומ"ש בין ארור המן לברוך מרדכי הוא רק בעבור שהוא מזכיר אותם הוא מקיים בהם מאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, לכן הזכיר את המן וקללו הזכיר את מרדכי וברכו, והבן:

תהיה בשמחה רבה כי יודעים הם כי הגיע עתה עת דודים להתעלס באהבים ב' וג' שבועות יחיו חיים של שמחה ותענוג, תהיה ההתחלה בשמחה ועונג גדול מאד, אכן כאשר יעברו ימים אחדים מן הימים היקרים האלה הלא יניעו ראשם לאמר מי יודע מתי יתאספו עוד הפעם עד כי כאשר יאסרו המרכבות לנסוע לביתם והמה נפרדים איש מעל אחיו אז תראה פניהם זועפים מאד, וא"כ זה משפט השמחה המוגבלת בזמן להיות העצבות מעורבת בתוכה וכל יותר שיתקרבו הימים אל גמר השמחה תהיה העצבות גדולה עד מאד. ובהיפך עצבות המוגבלת בזמן בהכרח העצבות מעורבת בשמחה וכדברי המשל שהבאתי שם מחכמינו ז"ל (בילקוט תהלים מ"ז) אומרים לאדם עשרה רצועות אתה לוקה הכו אותו אחד אמר עוד תשעה, שתים עוד שמונה כו', הכו אותו שמונה אמר עוד ב' כו', הוא מתנחם והולך כך אמר דוד הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא ואז אדעה מה חדל אני ר"ל אדע כמה נתמעט מן המספר, משא"כ עתה שאין אנחנו יודעים הקץ אין אנו יודעים במה להתנחם. והנה הקב"ה בעבור היות ברצונו יתברך להושיענו תשועת עולמים וגאולת עולם תהיה לנו, וכבר נתבאר למעלה כי פרי הישועה צומח ועולה רק מיסורי החורבן, היה א"כ מן ההכרח להעלים את זמן הקץ עד שלא יקרה אל זמן החורבן מה שיקרה אל העצבות המוגבל בזמן, כי אם היינו יודעים את הקץ היתה העצבות מעורבת בשמחה וכל מה שיעברו ימים היינו מוסיפים לשמוח והקב"ה רוצה שיהיה הגלות גלות שלמה כמאמר **ושלמו ימי אבלך** (ישעיה ס', כ') רק עצבות בלא תערובת שמחה למען שיהיה אח"כ רק שמחה בלא תערובת עצבות.

וזהו שהשיב יתברך על שאלתם הנפש הזאת שהיא מקלסת אותך עד מתי תהיה נתונה בעפר השיב ואמר הלא אין באפשר להודיע אתכם עד מתי, יען כי חייכם יגיע הקץ כלומר כאשר יתקרבו הימים ויגיעו אל השלמת הקץ ותהיה נפשותיכם שמחות כמשפט אל העצבות המוגבלות בזמן, וכבר נאמר ושלמו ימי אבלך היינו שיהיה האבלות בשלמות בימים האחרונים כאשר בימים הראשונים א"כ ההכרח להעלים הקץ (ועי' למעלה פרשת ויחי המתקנו הדברים ביתר באור).

וזהו ג"כ מאמר המדרש (ויקרא רבה י"ט) ימים רבים ימים של צער והיינו כי צער המוגבל בזמן הוא מעורב בשמחה וכשהוא נמשך ימים רבים הוא רק צער בלא תערובות שמחה. ומעתה דע כי שמחת יו"ט תתחלק באנשים לב' פנים יש ישמח ביו"ט כמאמר **ואני קרבת אלהים לי טוב** (תהלים ע"ג, כ"ח) וכמאמר **וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה** (שם ס"ח, ד'). כלומר עם השמחה עצמה לא עם המשתה. ויש אשר כל שמחת יו"ט אצלו בעבור כי הימים ימי העונג יאכל למעדנים וישתה שמנים. וההבדל

ביניהם כי אותו אשר שמחתו שמחת אלהית ישמח ישראל בעושיו, הנה שמחתו על בחינה אחת בכל ימי מקראי קודש, אשר עליו נאמר **שובע שמחות את פניך** (שם ט"ז, י"א) כי שמחתו מדבקותו בה' אלהיו ולכן ישמח ביום אחרון של חג כמו ביום הראשון, לא כן אותו אשר שמחתו במלוא תאותו הנה בלילה הראשונה של חג תראה בו שמחה נפלאה כי יבוא מבהכ"נ לביתו ביום טובה יהיה בטוב יתעדן בבשר ויין. אכן בלילה השני של חג תראה בו השתנות ממה שהיה בו אתמול כי הלא לבו יכאב עליו שכבר נחסר לו יום אחד מימי החג וכן הלאה הלאה כל יותר שיעברו הימים תתמעט שמחתו. כי אצלו הלא בחינת שמחתו ביו"ט כשמחה המוגבלת בזמן, והשמחה המוגבלת בזמן בהכרח תתערב עמה עצבות כאשר יתחסרו הימים ויתמעטו, עד שבהגיע יום אחרון של חג הלא אז ילך בשבר רוח כפראים במדבר, לאמר הה עוד מעט יתפללו מעריב של חול, וכל זאת לו בעבור כי שמחתו אינה שמחה עצמיית כ"א מסבת המאכל והמשתה.

זהו שהזהיר הכתוב והיית אך שמח כמאמר הנזכר שובע שמחות כו', כי שבעה לה נפשו קדושה ויראה מדבקותו באלהים עליון עד שיתקיים בו וצדיקים ישמחו כו' וישישו בשמחה, לא עם המשתה, וירויח בזה לרבות יו"ט אחרון של חג וזה יהיה לו מופת נאמן שאין שמחתו שמחה תאוניית, כי הלא ישמח ביום האחרון כמשפט שמחתו ביום הראשון.

חלק כד

שלש פעמים בשנה יראה כו' **איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך** (ט"ז, ט"ז-י"ז).

מה מאד נכספה וגם כלתה נפשי לדעת ענין המטבע שטבעו חכמים בברכות כי אין אנחנו מברכים על שום טובה שנתן, שנתן לי לחם או שנתן לנו לחם, שנתן לנו מלבוש, רק על דרך כלל המוציא לחם מן הארץ, מלביש ערומים וכדומה כל הברכות, ואין אנחנו מברכים שנתן רק על התורה הקדושה אשר נתן לנו תורת אמת כו', והלא לעינינו הוא כי הכתוב הזהיר מאמר נתינה על כל הטובות כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך.

אמנם לבי אומר לי בזה עם מה שכתבנו כבר בספר קול יעקב בדבר ההבדל בין ברכת ברוך שחלק מכבודו לברכת שנתן מכבודו (ברכות ס') כי הנה כל אשר עינינו רואות בעולם גם כי נתונים נתונים הם בידינו לשלוט בהם ולעשות בהם כל חפצנו עכ"ז הלא מקובל אצלנו שאין לאדם להשתמש בהם ולקחת מהם רק מה שהוא צריך אליו בהכרח להשלים מלאכתו מלאכת הקודש שעליו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים. ומי שהוא נהנה מן העוה"ז ללא צורך נתנה להשבון ע"פ חשבון כמאמר הכל נתון בערבון כו'

וכל הרוצה ללוות יבוא וילוה כו' (אבות ג') ורבינו הקדוש זקף עשר אצבעותיו למעלה ואמר לא נהניתי בהם אפי' באצבע קטנה (כתובות ק"ד). כי זה הכלל כי כל חפצי העולם נתונים הם בידינו רק למלאכת הקודש לעשות אותה, ועל הרשעים נאמר שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות (אבות פרק ה') כי אחר אשר הרשע אוסף בחפניו וממלא בטנו מכל מחמדי העולם ואינו עושה אותם סבה אל עבודת הקודש א"כ אינו רק מאבד ומפסיד כי הוא מכלה דברים שברא הקב"ה לכבודו.

וזהו שאמר החסיד ע"ה **לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד** (דברי הימים א' כ"ט, י"א) מלת לך מורה שהוא משעבד כל הדברים להשתמש בהם רק לעבודת ה', ולכן לא אמר ממך הגדולה להורות שממך יצאו הדברים כ"א לך, כי לך המה משועבדים ולא נהנה מהם כחוט השערה לבלתי התנאות על הצבור ח"ו, וכמה הפליג הכתוב ואמר **אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו** (ירמיה כ"ב, ט"ו) לאמר כי גם מאכל שלחנו מה שהוא צריך להחיות נפשו להשביע רעבונו לא השיג מן העוה"ז לכוונת העונג לעדן עצמו ובשרו רק למען יוכל עי"כ לעבוד עבודת הקודש, ואז כאשר עשה משפט וצדקה אחר אכילתו אז השיג את הטוב מן אכילתו.

ומעתה לא יתכן לקבוע ברכה אל הכלל מן המוני בני אדם שיברכו אשר נתן לי לחם כי מאמר שנתן לא יסוב בלתי על דבר אשר יתן הנותן להשאירו ולהחליטו ביד המקבל כמו שהוא ויהיה שלו לכל חפץ נפשו, לא כן דבר שיתן הנותן על תנאי אשר בהתגלגלות הימים ינטל הדבר ממנו או הוא ינטל מן הדבר, לכן אין אנחנו מברכים על שום דבר שנתן כ"א על התורה.

ומעתה נעמוד על מאמר חכמינו ז"ל **חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח** (ישעיהו א', י"ד) אמר ר' אלעזר אמר הקב"ה לא דיין לישראל שהם חוטאים לפני אלא שהם מטריחים אותי לידע איזה גזירה קשה אביא עליהם (שבת קמ"ה, ב'). והוא ע"ד שהמלצנו במאמר **מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני** כו' **בסוד אלוה עלי אהלי** (איוב כ"ט, ב'-ד') משל לבן שרים ונסיכים היה לו משרת איש טוב הלב מאד אשר כל חפצו להטיב, והיה שמח מאד בבוא העת לערוך השלחן בפני אדוניו לעשות לו מטעמים כאשר אהב למען יעדן נפשו במו, והיה מביא כל מיני מעדנים לפניו והיה ערב לו כאלו הוא בעצמו אוכל אותם, לימים חלה הבן היקר ההוא ואביו הזמין לו רופא נאמן לרפאותו, והיה מכלכל אותו סמים מרים כלענה, ומשרתו הנ"ל משרת אותו כפעם בפעם לתת לו כל שעה ושעה כף אחת מן הסמים, ויהי היום וימצאו את המשרת בוכה במר נפש מאד והוא מתמרמר ואומר הה מה יקרו לי הימים אשר הייתי משרת את בן

אדוני בהיותו בריא אולם, מה נעמו לי עתותי ערב אשר ערכתי לו כל מיני מגדים על משכבו בלילות, והוא גם הוא כמה היה שמח כאשר הרגיש את בואי לפניו, הה כי עתה השברתי קדרתי כי לאויב לו נחשבתי, כי כמה אני מבעית אותו, וכמה אני מפחידהו בשמעו את קול פעמי כי אבוא לפניו וכוס תמרורים בידי.

הנמשל החודש תשרי בחינת סגולתו לכלכל אותנו מאת בוראנו יתברך כל מחסורנו כל יקר שפעתנו ובו נפקדה שרה אמנו רחל וחנה, וגם עתה הוא הציר הממוצע ביניינו לבין אבינו שבשמים להביא אלינו את הראוי לנו, אך הלא אנחנו עתה אצל בוראנו יתברך כבן החולה המקבל רפואות אשר בימים האלה נרשם כל הסמים לרפואת תעלה לזורר מכתנו, וכל תמרוקי חבורות פצע להריק כל רע מנפשותינו. ע"ז מקונן עתה החודש תשרי מי יתנני כירחי קדם, מי יתן אותי שאהיה כאשר הייתי בימים מקדם שהייתי מכלכל אותם להביא כל טוב אדוניהם בידם, ועתה איך כאויב נחשב להם כי הוא כמסבב להם כל היסורים, וכל הפגעים נחתכים על פיו כמאמרם ז"ל אמר הקב"ה מגיסך אני הב לי מגיסותי (ויקרא רבה כ"ח) והוא בחינת הימים טובים אשר בר"ה נחתכים כדרך כלל ובמועדים בדרך פרט. וזהו מאמר המדרש אלו זכיתם הייתם קוראים אלה מועדי ה' עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי (ריש איכה). ר"ל אזכרה ימים מקדם מה אשר הימים האלה העניקו אותי מן הטובות וההצלחות, ועתה אשפכה עלי נפשי כי כימים האלה אנו מטריחים אותו יתברך לכתוב מרורות לידע איזה גזרה קשה יביא עלינו לזורר מכתנו.

אתה בטובך תשוב תרחמנו וכימי קדם תחדש ימינו.

שופטים

חלק א

שופטים ושוטרים תתן לך כו' (ט"ז, י"ח).

הנראה בכוונת המאמר בהקדים דברי המדרש **ועוז מלך משפט אהב אתה כוננת מישרים** (תהילים צ"ט, ד') אתה כוננת ישרות לאוהביך שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה זה עם זה ובאים לידי משפט והם עושים שלום (שמות רבה פרשה ל', א') ובבאור דברי המדרש כבר כתבנו דברים נמרצים במקומו אך עתה נוסיף להמתיק מאמר אתה כוננת מישרים לשון רבים.

דע כי מדת המשפט נתן הקב"ה אלינו בב' דרכים, הדרך הראשון מה שנתן אלינו דעה ישרה לשקול כל דבר בפלס ומאזני הבחינה עד אשר באמצעות ההבנה נוכל להבדיל

בין הישר והעול. הב'. מה אשר הודיע אותנו בתורתנו הקדושה באר היטב משפט כל דבר ודבר לכל חקותיו ומשפטיו. וכי תאמר בלבבך כי אחת מאלה אך למותר הוא, דע כי לא כן הדברים כי שניהם לצורך ולתועלת גדול, כי ההבנה השכליית גם כי רבה היא בפעולת סגולתה אבל רק ממנו ולהלן לא על עצמו, כאמרם ז"ל אין אדם רואה חובה לעצמו (כתובות ק"ה). זה שאמרה התורה התמימה שופטים ושוטרים תתן לך, כלומר כי צורך השופטים ותועלתם אינו כ"א לצורך עצמך כי על אחרים אתה תבין מרוח בינתך והשכלתך אשר חנן אותך הבורא יתברך רק בעבור שאין אתה רואה חובה לעצמך, וכל דרך איש ישר בעיניו על כן שופטים ושוטרים תתן לך. וזהו אתה כוננת מישרים היינו כי הוא יתברך המציא אל האדם ב' מיני יושר, היינו כי כאשר יראה הדבר אצל אחרים ישיג ויבין את היושר בשכלו ותבונתו והשערתו, וכאשר הוא בעצמו יהיה בעל הדבר אז ודאי יתהפך כדלת תסוב על צירה וידין על העול שהוא יושר. ע"כ האריך לפנינו יתברך יושר התורה ומשפט חכמיה וצוה ואמר שופטים ושוטרים תתן לך ואז כאשר יבואו לידי מריבה יבואו לידי משפט והם עושים שלום. והקב"ה עשה כן כי אם היו כל חלקי היושר כענינים טבעיים והאדם היה רואה חובה לעצמו כמו שהוא רואה על אחרים לא היינו ראויים לקבל גמול ולא היה לנו המשפט לתפארת ולא לצדק כ"א כמו החסידה שעושה חסד עם חברותיה (חולין ס"ג א'):

חלק ב

צדק צדק תרדוף כו' (ט"ז, כ').

באור זה תמצא בספרנו כוכב מיעקב בהפטרת פרשת בחקותי. ועיין עוד למעלה פרשת יתרו על מאמר מדוע אתה יושב לבדך כו', וריש פרשת ראה בבאור המאמר יש דין למטה אין דין למעלה כו' ותמצא שם דברים יקרים בבאור הכתובים האלה.

חלק ג

מדרש: **שופטים ושוטרים תתן לך** רבנן אמרי קשה הוא כחו של דין שהוא אחד מרגלי כסא הכבוד מנין **צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך** (תהילים פ"ט, ט"ו) אמר הקב"ה הואיל וכך עונשו של דין קשה הוו זהירים בו, זה שאמר הכתוב **לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קצין שוטר ומושל תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה** (משלי ו', ו'-ח') מה ראה שלמה ללמד לעצל מן הנמלה רבנן אמרו הנמלה הזו וכו' ואינה חיה אלא ששה חדשים וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאה חטין ושעורין ועדשים וכו' ראה דרכיה וחכם ראה דרך ארץ שיש בה שהיא בורחת מן הגזל (עיין במדרש באורך) (פרשה ה', ב').

ותכלית כוונת הדברים נראה כי הם ע"ד מאמר הנביא ע"ה **הגיד לך אדם מה טוב** כו' **כי אם עשות משפט ואהבת חסד** כו' (מיכה ו', ח'). באור זה כי כבר נתבאר מדבריהם ז"ל **אמרת ה' צרופה** (תהילים י"ח, ל"א) רב אמר לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות וכי מה איכפת לי' להקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף כו' (בראשית רבה פרשה מ"ד, א'). וכן נאמר **כי פועל אדם ישלם לו** כו'. (איוב ל"ד, א') כי החטא הוא העונש העונש הוא החטא כמאמר **ותמוגנו ביד עונינו** (ישעיה ס"ד, ו'). ממש כמו האוכל סם המות שהוא מזיק טבעיי, לא כאותו שהומת ע"פ שופט שאין מיתתו רק מהסכמת השופט להמיתו אשר לולא הסכמתו לא הומת בחוק הטבע, ורצון השופט וחמתו והסכמתו הוא הממוצע בין העובר ובין העונש. לא כן משפטי התורה הקדושה כי הקב"ה שקד עלינו להצילנו מפח יוקשים, והורה לפנינו דרך החיים ולסור מדרך המות והרע, והנ"מ בזה כי אם היה דבר המשפט בין איש לרעהו כמו לא תגנוב לא תגזול לא תרצח וכדומה, והעונש אל העובר היה משפט הסכמיי לא טבעיי, ובאם דבר המעשה לא היה מזיק לחבירו הנגנב והנגזל לא היה העובר ראוי אל העונש אז נוכל לומר כי כוונת המזהיר את בעל המעשה שלא יעשה זאת מדאגת חסרון אל הנגנב כי חסר יבואנו, וכל הכוונה היתה לטובת המקבל פעולת המעשה, היינו הנגנב והנגזל. אבל אחר שנתבאר כי החטא הוא דבר המזיק בטבע אל נפש העושה אותו, כמו סם המות אל אוכליו, אז תכלית כוונת המזהיר לטובת העושה היינו לשמור ולעצור את הגנב שלא ישחית נפשו, וזהו הגיד לך אדם מה טוב, היינו אני שוקד רק על טובתך והצלת עצמך בטרם אשים לבי לדאוג על חבירך המקבל הפעולה. וזהו שופטים ושוטרים תתן לך.

וזהו מאמר **אביך הלא אכל ושתה** כו' **אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב לו** (ירמיה כ"ב, ט"ו). האחד משל על השני כמו שהאכילה והשתיה היה טוב לו ולא לאחרים כן דן דין עני ואביון טוב לו לעצמו.

וזהו מאמר המדרש הואיל וכך עונשו של דין קשה היינו כי העונש הוא טבעיי כמאמר **הוי בוצע בצע רע לביתו** (חבקוק ב', ט') כלומר לנפש עצמו, אמנם המופת ע"ז בא בדברי החכמים האלהיים האלה במה שביארו ואמרו זה שאמר הכתוב לך אל נמלה עצל כו' ראה דרכיה וחכם ראה דרך ארץ שיש בה שהיא מרחקת עצמה מן הגזל. וענין המופת בזה כך הוא - כי הנה אם המצא תמצא הדבר אצל נברא מהנבראים הטבעיים שאין בהם דעת ובחירה והשכלה ותראה אשר הנברא ההוא מרחיק עצמו מן הגזל בע"כ יש למעלה מקום לכח נפלא זה וסגולת פעולתו אשר ממנו התחייב טבע הדבר.

ממש כאשר תראה במדינה מין אחד ממיני המציאות ויעלה על לבבך ספק אם המדינה מגדלת אותו המין או הובא ממדינה אחרת, ולא יהיה לך מופת נאמן יותר מזה כאשר תמצא אותו המין אצל מי שאינו סוחר ואין בכחו לעשות מסחר בע"כ תשפוט ותאמר כי טבע המדינה מגדלת מין זה, וההכרעה זאת בעצמה הכריעו חז"ל ואמרו זה שאמר הכתוב לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, ראה דרך ארץ שיש בה שהיא מרחקת עצמה מן הגזל, כי כבר נתבאר כי האדם הוא עולם קטן כאמרם ז"ל כל מה שיש בעולם יש באדם (אבות דר' נתן ל"א, ג') והוא כולל כחות כל מעשי בראשית רק אצל הנבראים נמזגו הכחות ע"ד פרט, הרחמים בנשר, האכזריות בעורב, הפריצות בתרנגול, הקדושה ביונה, ולעולם לא יחליפו ולא ימירו את טבע תכונתם ולא ישנו את תפקידם. אבל האדם יש בו כחות והפוכי כחות וכלם לצורך מצות התורה, ושיהיה בעל בחירה להשתמש באיזה כח שיבחור וא"כ ממה שהקב"ה נטע כח זה בעולם והוא נמזג בחלקי המציאות בע"כ כל מציאותו בעבור האדם כי האדם הוא המקובץ מכל מעשי בראשית וכולל כל פרטי הנמצאים כמו שהאריכו בזה המחברים ז"ל, ואנחנו כתבנו בזה ג"כ דברים נמרצים (פרשת בראשית) א"כ ראוי אלינו לקיים מאמר **מלפנו מבהמות ארץ** כו' (איוב ל"ה, י"א). רק ההבדל הוא, מה אשר בבעה"ח הוא טבעיי ראוי שיהיה בהאדם בחירייי, ואם כן לך אל נמלה עצל וראה דרך ארץ שיש בה. והבן:

חלק ד

כי תבוא אל הארץ כו' **ואמרת אשימה עלי מלך** כו' **שום תשים עליך מלך** כו' (י"ז, י"ד-ט"ו). ובגמרא: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ למנות עליהם מלך כו' (סנהדרין כ', ב').

וכבר התעוררו רבים וכן שלמים מה חרי האף הגדול אשר היה לשמואל על אשר אמרו **שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים** (שמואל א' ח', ה').

והנראה לדעתי כי ב' הנה הסבות אשר בעבורה ישאלו מלך, א'. מסבת גודל יראתם ותמימותם עם ה' יתברך ודואגים וחרדים פן יחלש שמירת התורה אצל המוני בני אדם לכן מבקשים למנות מלך לעצור בעם שלא יהרסו מאומה ממשפטי התורה ומצותיה, כדרך שעשה חזקיה המלך ע"ה נעץ חרב בבהמ"ד כו', וכדומה ממלכי בית דוד אשר כל מלכותם היה להחזיק ולשמור משמרת התורה. והסבה השנית לשאלת מלך היא רפיון הבטחון באלהים עליון יתברך ורוצים למנות מלך למען יעצור בהם שיהיו לאגודה אחת ולא יהיו נפרדים כל אחד אחר דעתו ועצת נפשו, שזאת היא סבה גדולה ליפול במלחמה

לפני הלוחם, לכן יאבו כי מלך ימלוך עליהם וכלם יהיו נמשכים אחר הסכמתו ועצתו אז כביר כח להם לצאת בצבא ולהתגבר במלחמה.

ומעתה יש לומר כי ישראל נצטוו למנות להם מלך על האופן הראשון, והחטא היה על אופן השני. והמופת על הסבות הנ"ל כך הוא כי אם כל עיקר הרצון למנות מלך בעבור שיהיה שומר הדת א"כ אין אופן להמליך איש זד ורע מעללים כי אז כש"כ שיהרוס עד היסוד בה, לא כן אם הסבה הוא למען יצא לפניהם ללחום מלחמותיהם יוכלו למנות גם אותו.

ומעתה המשך המאמר כך הוא כי תבוא אל הארץ כו' ואמרת אשימה עלי מלך, אני מצוה אותך שום תשים עליך מלך כו', אבל זאת אני חפץ אשר כל סבת ההתעוררות למנות מלך יהיה רק באופן אשר לא תוכל לתת עליך איש זד ורע מעללים היינו שיהיה כל רצונך למנות מלך רק בעבור שיהיה שומר הדת ואז גם מעצמך לא תוכל לתת אותו למלך עליך גם בלא אזהרתי גם אתה בעצמך לא תוכל לעשותו.

עוד יותר יתבארו הדברים עם מה שמצאנו בדברי רבותינו ז"ל (סנהדרין כ', ב') הזקנים שאלו כהוגן שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים והנערים קלקלו כי אמרו ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותנו.

ועם דרכנו נעמוד ג"כ על באור מאמר **כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו** (ישעיה ל"ג, כ"ב). ואשר חשבתי למשפט כי גם הזקנים גם הנערים כלם לדבר אחד נתכוונו, כי זה כלל ידוע ומפורסם בישראל אני לדודי ודודי לי היינו כמו שאנחנו מתנהגים עמו יתברך כן הוא יתברך מתנהג עמנו וכאשר הדור כשר כלם נוצרי תורה שומרי מצוה רק מסבת מוראו יתברך אשר בלבבם אז אין צורך להם אל ממוצע, לא כן בדור פרוץ ויראת ה' דלה ורזה אצלם אז המה צריכים אל ממוצע, היינו לשתף גם מורא בשר ודם כמאמר את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח (בבא קמא מ"א, ב') ולכן הם צריכים למלך ושוטר[453] והישועה מאת ה' גם היא תהיה בב' פנים לעומת הנהגתנו עמו

[453] וזה שסיים הכתוב ולא ירבה לו נשים, ובמדרש: ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות. שלמה החכים עצמו על גזירתו של הקב"ה ואמר למה אמר הקב"ה ולא ירבה לו נשים לא בשביל שלא יסור לבבו, אני ארבה ולבי לא יסור מיד עלתה יו"ד של ירבה והיה מקטרג כו' לסוף מה כתיב ביה נשיו הטו את לבבו (שמות רבה ו') והפליאה נשגבה למה זה יחדו ז"ל הקטרוג הזה אל אות יו"ד אשר במלת ירבה לבד ולא אל כל הכתוב ולא ירבה לו נשים, אמנם כבר אמר בזה הרב ר' אלי' מ"ץ ז"ל כי שלמה המלך ע"ה חקר בטעם מצוה זאת ולא ירבה לו נשים והיה שופט כי טעם המצוה שלא יהיה בעל תאוה. אבל לפי דעתי יקשה מאד מדוע לא אמר הכתוב ולא רבה נשים מכבר להורות תנאי שלא לקחת ולבחור מלך אותו שיש לו נשים רבות מכבר יען כי הוא בעל תאוה רחוק מיראת שמים, ואחר אשר עינינו רואות שלא אסר הכתוב אותו שהיה לו נשים רבות מכבר, רק הזהיר מכאן ולהבא ולא ירבה כו' בע"כ שאין הטעם מסבת התאוה רק מדאגה פן יסירו את לבבו א"כ על אותם אשר לו מכבר אין דאגה, כי הלא אנחנו רואים כי עד עתה לא הסירו את לבבו וכאשר היו באמנה אתו עד היום כן יהיו אח"כ, רק הכתוב חשש על החדשות אשר יקח פן המה יסירו את לבבו. א"כ אמר שלמה כי אצלו אין מקום אל החשש הזה וכאמרם

יתברך. כי כאשר אנחנו חרדים ממוראו וכבודו יתברך בעצמו אז גם הוא לישועתה לנו בכבודו ובעצמו כמו שהיה בימי גדעון וכדומה לו מן השופטים. וכאשר נעדרו ממדרגה נפלאה זאת היו צריכים לממוצע שימלוך עליהם מלך, וישתרר גם ישתרר הוא וחילו פרשיו עם סוס ורכב וכל כלי מלחמה. ואלו הב' פנים מבוארים בשירת דבורה **יבחר אלהים חדשים אז לחם שערים** וכאשר הם דבקים בתורה ובמצות **מגן אם יראה ורומח בארבעים אלף בישראל** (שופטים ה', ח').

ואלו הב' דרכים ממש נגד ב' סוגי מדרגות ישראל ומנהגם, ולכן הנערים אמרו האמת שהיו צריכים למנות עליהם מלך מסבת מורא האויבים ומלחמותיהם, והזקנים אמרו שורש הדברים לאמר מאיזה סבה נשתנה ימין ה' העושה חיל עד שיצטרך לממוצע וכלי מלחמה, הלא הוא רק מסבת שאין דברי התורה מתקבלים עלינו אם לא ע"י ממוצע, היינו כי לצדק ימלוך מלך שיכריח את העם שיעמדו על המשמרת לתורה ולתעודה ולכן הניחו הענף ועזבוהו ואת השורש בפיהם זכרוהו שימה לנו מלך לשפטנו להצדיק צדק מושיע העליון יתברך ששינה מנהגו עמנו.

ומעתה יפה אמר הכתוב על העתיד כי יזדככו נפשות בית ישראל ולא נצטרך אל ממוצע לכוף אותנו אל משמרת הדת, רק כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו, בכבודו ובעצמו לכן נזכה כי ה' מלכנו הוא יושיענו ג"כ בלא ממוצע כלל והענין נכון:

אמנם יותר נראה בעיני את אשר כתבנו בספר קול יעקב (ריש מגילת רות) על מאמר המשורר החסיד ע"ה **לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים** (שמואל ב' כ"ג, ג'). כי ראשית הממשלה אשר למלך ישראל היתה שיהיה תחלה מלך ומושל על עצמו כמאמר **ולבי חלל בקרבי** (תהלים ק"ט, כ"ב) וכאמרם ז"ל צדיקים לבם מסור בידם רשעים הם מסורים ביד לבם (בראשית רבה ל"ד)[454] וזאת היתה מלכות משה רבינו ע"ה כמאמר **ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל** (דברים ל"ג, ה') היה הוא המובחר שבכולם כי היה שקול כנגד כל ישראל, וכמאמר **הבונה בשמים מעלותיו**

ז"ל (יבמות ע"ו, א') שלקח אותו לאהבן ולגיירן, והאמת לא כן הוא כי הכתוב אמר ולא יסירו את לבבו וא"כ מה פעל בזה שכוונתו לאהבן ולגיירן, ע"ז קטרג היו"ד של ירבה אם היה הטעם מחמת תאוה מדוע לא נאמר ולא רבה לו נשים אם לא שהכתוב מורה שיש סכנה בדבר שלא יפתו אותו.

[454] ומה נכבד בזה מאמר **נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים** (איכה ג', מ"א) משל אחד נכנס לכרם חבירו וראה שמה צפור דרור עומד בין ההדסים ומנגן בקול יפה אף נעים, ויאמר אליו ידידי מכור אותו לי ואני משלם לך בכסף מלא, ויאמר לו תן לי כך וכך סלעים, ויענה ויאמר לו אבל הקדם נא אתה וראה תחלה שיהיה הצפור בידך כי לעת עתה אין הצפור שלי ואינו שלך פן יעוף וידא על כנפי רוח. **הנמשל** כאשר יעמוד אדם להתפלל הוא צריך למסור נפשו אל ה' יתברך ולדבקה בו כמאמר **אליך ה' נפשי אשא** (תהלים כ"ה, א') אבל איך יתכן ענין הדבקות באדם כל עוד שלא השתדל תחלה שיהיה לבו בידו וברשותו למשול על תאות הגוף ומחמדיו. וזהו שהקדים תנאי גדול - נשא תחלה לבבנו אל כפים כבחינת הצדיקים אשר לבם מסור בידם, אז אחר כך בשמים. והבן:

ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו') כלומר כמו אשר בשמים המלאך הוא הממונה על חלק מחלקי המציאות והוא שורש מושל על הענפים המסתעפים ממנו כן למטה פרטי בני האדם נפרדים הם במדותיהם, כאמרם ז"ל כשם שאין פרצופיהן שוות זל"ז כך אין דעתם שוות (ברכות נ"ח) ועכ"ז גבוה מעל גבוה שומר ובוחר הראש שבהם, אשר לו חכמה ומדע כנגד כלם ושיהיה תחלה מלך על אבריו כמאמר **ומלכת בכל אשר תאוה נפשך** (ואח"כ) **והיית מלך על ישראל** (מלכים א' י"א, ט"ז). וזהו מאמר **בי מלכים ימלוכו** (משלי ח', ט"ו) כלומר כי המה מלכים תחלה על עצמם ואח"כ ימלכו על אחרים, כדרך שביארו ז"ל את חקותי תשמרו חקות שחקקתי לכם כבר ושמרתם את חקותי חקות דהשתא (סנהדרין ס', א') כן יתפרש מאמר בי מלכים ימלוכו שכבר המה מלכים, ולכן ראויים הם אח"כ למלוך על אחרים, וההיפך נאמר ביוסף אשר לפי דעת אחיו שחשדו אותו כי הוא מתגאה עליהם אמרו לו **המלוך תמלוך עלינו** (בראשית ל"ז, ח') כלומר התחשוב שתהיה ראשית ממלכתך עלינו.

וזהו מאמר דוד המלך ע"ה לי דבר צור ישראל מושל באדם, בא להתנצל על דבריו הראשונים ואחר כל השבח שהאריך אמר עוד מגדיל ישועות מלכו כו' לדוד ולזרעו עד עולם, ואמר הטעם ע"ז כי אין ממלכתו רק על אחרים לבדו כי לא כן צוה אותי אלהים יתברך כ"א לי דבר צור ישראל שאהיה מושל באדם, כלומר בדרך כלל נאמר לי להיות מושל באדם גם על עצמי גם על אחרים, כענין אמרם ז"ל על מאמר וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא רבה כ"א) שזה מוסב גם על כהן גדול עצמו שיצא מגדר האדם לבחינת מלאך. (והשלמת הדברים עי' קול יעקב שם).

חלק ה

לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל (י"ז, כ').

הנראה בזה על דרך שכתבנו למעלה (ריש פ' תצוה) על מאמר ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו' ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי. שינה הכתוב את לשונו אצל העושים במלאכה שלא אמר בהם לכבוד ולתפארת כמו שאמר אצל משה וכתבנו שם כי הנה בענין התמנות הכהונה יחד ב' בחינות ערב ומועיל, כי המשיחה היתה ערבה מאד מצד חשיבותה שיזכה על ידה לגדולה שאין למעלה הימנה, וגם מועילה מאד מצד שיהיה הוא הנבחר לשרת בקודש כמאמר **אשרי תבחר ותקרב** כו' (תהלים ס"ה, ו'). והקב"ה הרואה ללבב ראה האמת כי האיש משה עניו מאד כו' מואס בכבוד וגועל בתפארת, ע"כ אמר לו יתברך ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת, כי הוא לא יתפעל מזה ולא יעשה זאת

לכוונת הכבוד והתפארת, משא"כ האנשים העושים במלאכה לא אמר משה להם שיעשו הבגדים לאהרן שיהיה לו לכבוד ולתפארת כי האדם יראה לעינים ויחשבו את משה ח"ו שהוא רוצה להתהדר ולהתגאות בתפארת אחיו החשוב, ע"כ נאמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו' ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי.

הוא הדבר והוא הענין במצות מלוכת המלך כי מלבד מעלת המועיל המופלגת אצלו עד מאד, כמאמר כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו (אבות ה') כי הוא מגדל עוז אל שמירת הדת, הלא יש בה עוד מעלת הערב כי הורם למשחה ולגדולה לכבוד ולתפארת ולהתנשאות כדי שייראו מלפניו, וא"כ מאיזה סבה יהיה ראוי לקבל גמול על ענין התמנות זאת אחר כי יש בזה הרבה מאד מסוג הערב, אם לא בתנאי שיהיה הוא עצמו ממאס בכל הכבוד, וההתנשאות יהיה עליו לעבודה ולמשא, אבל עוז ימינו תעוז בזה לעבודת מלכנו בקודש ככל שארי מצות התורה. ממש על דרך איש עני והלך בא אל בית עשיר ונתן לפניו מטעמים ויאכל וישת וייטב לבו ולא נתן לו שום נדבה, כאשר הלך לו ממנו גם כי המנהג במכניסי אורחים שיתנו גם צדה לדרך עכ"ז אין מהראוי אל העני לקבול ע"ז בפני חבריו לאמר שלא השיג טובה ממנו, כי הלא עכ"פ אכל למעדנים ומשתה שמנים, אמנם אם העני הזה היה יושב בתענית ביום ההוא ועכ"ז עשה לכבוד בעל המשתה וישב עמו ועשה עצמו כאלו אוכל כאלו שותה, אז כאשר לא יתן לו נדבה הגונה רעה יחשב לאיש ההוא כאלו קיפח שכר של חוטב עצים ושואב מים, כי גם לזה נחשב לו המשתה והשמחה כמשא כבד וראוי א"כ לשלם לו בעבור זה.

הנמשל כבר מובן, וזהו - לבלתי רום לבבו מאחיו ולא יתפעל מזה מאומה אז כל הנהגתו לצדקה תחשב לו ככל מצות התורה וזהו ולבלתי סור מן המצוה כו' היינו שיהיה בזה רק כעוסק במצוה:

עוד יתכן בזה כי הנה התורה גדרה על המלך ב' הפכים בנושא אחד, הרוממות והשפלות, כי הוא מחוייב להיות בעיני עצמו שוה לכל נפש לבלתי רום לבבו מאחיו. והנה כבר קבלנו כי האדם צריך שידע כי אין לו אצל הקב"ה כלום ולמדו זאת ממשה רבינו ע"ה, מי לנו גדול ממנו ואעפ"כ לא בקש אלא מתנת חנם מכאן שאין לברי' אצל הקב"ה כלום. והנה שלמה המלך ע"ה אמר **תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע** (משלי י"ג, י"ט) ר"ל כי האדם זה דרכו לחשוב על הטוב שיבוא לידו וכאשר יבטיח לו אחד כי כאשר יעשה מצוה זאת יהיה שכרו הרבה מאד אז יחגור עוז במתניו ויהיה כגבור לרוץ אורח כי יערב לו השגת תאותו, אמנם אם יגידו לו כי כאשר יעשה המצות לא יגיע לו טוב מאומה כ"א יהיה אצל הקב"ה לוה נאמן כי פרע הקפותיו כי היה חייב

להקב"ה הרבה על הטובות שהשיג כבר, זה לא יערב לו. וזהו - תאוה נהיה תערב לנפש, היינו שלא יערב לאדם רק מה שהוא מקום להשיג טוב בעתיד, ועי"כ ותועבת כסילים סור מרע כי המה שומעים מפי חכמים כי הרבה יש לאדם לעמול שישלם מה שהוא חייב בעד העבר וא"כ יהיה כל יגיעו לפרוע הקפותיו אשר מכבר ועי"כ ממאנים בעסק התורה והמצוה, ולכן קרא אותם כסילים כי אינם יודעים לעשות חשבון בעצמם כמה הם חייבים להבורא יתברך וכמה ימר להם כאשר יבוא הנושה לקחת ויגוש אותם על כל הטובות אשר עשה עמהם ולא התחילו לשלם כל מאומה כמאמר החנות פתוחה והחנוני מקיף כו' והגבאין מחזירין ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו (אבות ג').

ואולי כי זהו כוונת מאמר כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (סנהדרין צ'). והדבר תמוה א"כ אין צורך לעמל התורה והעבודה, אבל הלא הקב"ה מטיב עם האדם טובות הרבה ובעבור זה צוה אותו על העבודה שיעמול וישלם ויפרע הקפותיו, וכאשר יהיה נקי מחובותיו אז יבוא שלוה וינחל חלקו בעוה"ב מה שחלק לו יתברך חלקו עם אחיו כי אין עליו שום חוב לעכבהו על ידו מלתת לו חלקו בעוה"ב, לא כן הרשע כי אינו חפץ בעבודה ועינו ולבו כל הימים רק להתענג בתענוגים ולמלא את בטנו מטובות השם ב"ה בלא שום תחלואים, וכבר אמרו על זה ויש להם על מה שיסמוכו, כי לוקחים ממנו חלקו שהיה לו בגן עדן כמשפט בעל חוב שיש לו נחלת אבותיו שלוקחים אותה מידו בעד החובות שהוא חייב. וזהו שנאמר ועמך כלם צדיקים היינו שאינם חייבים כל מאומה ישאר להם נחלת אבותיהם לנחלה לאחוזת עולם, ולעולם יירשו ארץ, אבל הרשע מעבירים אותו מנחלתו ולוקחים אותה מידו בעד החובות שנתחייב בעוה"ז. כלל הדברים כי כל הטובות אשר הקב"ה גומל טוב עם האדם כלם כתובים בפנקס למעלה וכלם יעלו לחשבון נגד תשלומי עבודתו.

וכבר כתב החסיד ע"ה בחובת הלבבות (בששי משער העבודה) מי שייחד אותו הקב"ה בטובה נוספת יתחייב בתוספת עבודה עליה, כי אין חובות בני אדם שוות זה לזה כ"א כל אחד לפי מה שהשיג מן הטוב. וא"כ אנחנו ממש בדמיון חבורת סוחרים נסעו לללייפציג לקנות סחורה וכלם לקחו סחורותיהם בהקפה לשלם לזמן ידוע ולא לקחו כלם בשוה רק זה לקח הרבה סחורה ועשה הקפה גדולה וזה המעיט הקפתו, והאנשים האלה אין לאחד מעלה על חבירו, גם כי זה נוסע לביתו עם עגלה טעונה משא לעיפה עם סחורות הרבה וזה נוסע עם מעט, כי הלא נפשם יודעת מאד שהמה נשארו חייבים ומחוייבים לפרוע כפי מה שלקחו, וזה שלקח מעט הוא חייב רק מעט, וזה שלקח הרבה הוא חייב הרבה וא"כ אין מעלה לזה על זה, אבל כל זה הוא אם המה אנשים נאמנים ודעתם ורצונם

לפרוע מה שהם חייבים. אבל אם דעתם שלא לנסוע עוד ללייפציג שלא להתראות עוד בפני הסוחר, אז יש להם מקום להתנאות זה על זה.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו לבלתי רום לבבו מאחיו כי ראוי לו לדעת ולעשות חשבון עם נפשו אם קבל מן הטוב הרבה יותר מכל אחיו הלא הוא חייב להקב"ה יותר מכל אחיו וא"כ בערכו הגדול הלא ידקדקו עמו בתשלומי עבודתו לפי ערך גדולתו והצלחתו. וזהו לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה וכו', פירוש כאשר לא יסור מן המצוה וידע בנפשו שהוא צריך להשתדל בפרעון חוב גדול שעליו אז ודאי לא ירום לבבו, כי יבין וישכיל שאין לו מקום להתנאות על חבריו, אם לא כאשר יסיר דעתו מן החוב ויסיר יראת ה' מעל לבו ואין דעתו לפרוע אז יהיה לו מקום להתנאות:

חלק ו

לא תוכל לתת עליך איש כו' (י"ז, ט"ו).

הנה דוגמת לשון זה מצאנו עוד **לא תוכל להתעלם** (לקמן כ"ב, ג') **לא יוכל העם לעלות אל הר סיני** (שמות י"ט, כ"ג) וכל אלה נתפרשו יכול אתה אבל אינך רשאי.

וקרוב לומר כי הפירוש כפשוטו על העדר היכולת, ומאמר שלפנים הלא כבר אמרנו לפניך בבאור מספיק, וגם מאמר לא תוכל להתעלם נראה כך כי כוונת המאמר לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים כו'. ללמדנו דעת קדושים איך לבנות ולנטוע מדות יקרות בנפשותינו עד שתהיה כל מעשה וכל מדה מדה נכונה לביית ונפשיית לא חיצוניית. כי כאשר ישנא את איש ידוע ויוכל להתעלם רק יכריח את נפשו מצד הגזירה שעליו בתורתנו הקדושה אז אין תוכו כברו, אבל הכתוב הזהיר אותנו כי צריך האדם לאהוב ממון חבירו כשלו עד שלא יוכל להתעלם כמו שלא יוכל להתעלם מהציל את שלו.

וכן נראה לפרש גם מאמר לא יוכל העם לעלות אל הר סיני למשל אם יהיה לפני אדם מאכל ערב ושמן אבל הרופא צוה עליו והזהירו שלא יאכל ממנו, לא נאמר עליו כי אינו יכול לאכול, כי הוא יכול ומתאוה לאכול רק אינו רשאי, וא"כ שני כתות הפכיות בנפשו והמה כלוחמים ומתנגדים זה לזה, התאוה עם הידיעה מפי הרופא, אכן אם הוכח במכאוב על משכבו עד כי כל אוכל תתעב נפשו, עליו נאמר אינו יכול לאכול כי מי יפתנו לאכול אחר כי נפשו קצה בכל מאכל, ואף אמנם כי יכול להכריח עצמו לאכול דבר שקר הוא כי מי יכריחנו, וא"כ נחליט עליו מאמר אינו יכול. וכן אם הוא עוסק ברפואות ובא רופא נאמן ואמר לו כי מהיום לא יקח עוד אל פיו מאלה הסמים כי ישחית נפשו, הוא ג"כ בכלל אינו יכול כי מי יביאנו לקחת מהסמים רק מה שהוא שוקד להתרפאות, ואם הרופא אמר לו שיזיקו אותו אז הוא ג"כ בכלל אינו יכול.

על דרך זה ממש השיב משה רבינו ע"ה לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אם היתה העלי' תאונית היה מקום לדאוג פן תתגבר התאוה על האזהרה אבל הלא באמת אין חלק אל התאוה בזה כל מאומה כ"א הידיעה מה שהם יודעים יתרון מדרגות הקדושות זו למעלה מזו וראוי להתקרב ולגשת אל הקודש, אבל אחר שכבר העדות בנו הגבל את ההר וקדשתו הוא ממש כמו הסמים שהרופא הזהיר מהם, וא"כ לא יוכל העם לעלות אל הר סיני:

חלק ז

תמים תהיה עם ה' אלהיך (י"ח, י"ג) ילקוט: כשתהיה תמים תהיה עם אלהיך.

ונקדים מאמר **דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו** (ישעיה נ"ה, ו') ובמדרש: ר' יצחק ור"י בן חנינא, ר"י אמר כאדם שהוא מדבק ב' נסרים זה לזה ריב"ח אמר כאדם שהוא מדבק שני כרעי המטה (ויקרא רבה ג').

באור זה כי יש ב' מיני דבקות, א'. מה שמדבקים ומחברים דבר שוה בדבר שוה, ב'. דבר עקום בדבר עקום, והנ"מ כי הבא לדבק דבר עקום בדבר עקום מהצורך אליו לתת שבעה עינים להתבונן בכל פעם על העקמימות שבשניהם איך יתדבקו זה בזה עד שיהיה שוה, אבל כאשר שניהם שוים אין מהצורך אל רוב התבוננות להשגיח על אחד שיהיה שוה בתכלית, כי גם מבלעדי הדקדוק על נקלה יתחבר ויתדבק אל השני הישר.

הנמשל הקב"ה מזהיר אותנו ובו תדבקון ולדבקה בו ואין מקרא יוצא מידי פשוטו ואם אמנם הקב"ה צדיק וישר הוא עם הישר הולך, אכן הנלוז במעגלותיו כבר נאמר בו **ועם עקש תתפתל** (תהלים י"ח, כ"ז) וא"כ האדם הרוצה להתדבק אל הקב"ה עליו להיישיר את עצמו, וגם כביכול להיישיר את הקב"ה ולא חלילה ליחד מלאכה ע"ז למעלה, אבל הכוונה שישתדל למטה להשוות את עצמו שלא יכריח את המדה העליונה שיתעקם עמו. וזהו תמים תהיה עם ה' אלהיך ר"ל ראה שתהיה אתה תמים וראה ועשה שיהיה גם הקב"ה תמים, ושלא יטעה האדם לחשוב שהוא צריך לעשות דבר למעלה ח"ו לזה ביארו חז"ל כשתהיה תמים - עם אלהיך, היינו כי זה נכלל במלאכתך אשר תעמול למטה להשוות את עצמך.

וזהו דרשו ה' בהמצאו כי הוא רוצה להתקרב אליך, ומה לך לעשות יעזוב רשע דרכו כו' כלומר שתעזוב אתה את העקמימיות שבך, וזהו וישוב אל ה' וירחמהו כמאמר **ואהי תמים עמו** (תהלים שם) ולא שעשיתי למעלה מאומה רק בי בעצמי עשיתי, **ואשתמרה מעוני** וזהו שאמר ר' יצחק כאדם שהוא מדבק ב' נסרים זל"ז אשר שניהם שוים, זהו

משל על התמים שהקב"ה מתמם עמו, ור"י בן חנינא אמר כאדם שהוא מדבק שני כרעי המטה אשר מהצורך לעקם הדופן בכדי שיכנס ברגל המטה ושיוכלו להתחבר חלקי המטה ויחדו יהיו תמים, זהו משל על ההולך בעקמימיות ובו נאמר ועם עקש תתפתל ואח"כ הוא מתדבק אל הקב"ה ומקבל העונש באהבה, והבן:

עוד יתכן בזה על דרך אב נתן לבנו מעדנים ומלבושי כבוד ולא אבה שמוע מוסר, וימנע ממנו התענוגים האלה ויכלכלהו לחם צר ומים לחץ ויקח מוסר להשכיל להטיב, ויאמר אליו אביו מדוע לא ישוה דעתך עם רצוני, כי כאשר אני מייסר אותך אני בנחת מלמדך הטוב ואתה הנך בצער, וכאשר אני מעדן אותך אתה בנחת ואני בצער.

כן כאשר הוא יתברך ישפיע לאדם עושר וכבוד האדם הוא תמים ושלם בנחת ושלוה, ועבודת שמים חסרה והוא כביכול בצער, כמאמר וישמן ישורון ויבעט, וכאשר הקב"ה מייסרו ביסורין ודלות אז עבודתו תמימה והוא ככלי נשבר, וע"ז אמר הכתוב הלא טוב לאדם כי תמים תהיה עם ה' אלהיך ביחד ואז לא יחסר ממך העונג וכל צרכיך.

וזהו מאמר **יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך** (תהלים ל"ג, כ"ב) ר"ל שיהיה חסדך עלינו באותה בחינה כאשר היה בעת שקוינו לישועתך, כי בעת היות האדם בעניו ודלותו והוא מחכה ומייחל לחסדי ה' אז הוא נכנע ויט שכמו לסבול עול התורה והעבודה, וכאשר יתן לו האלהים עושר וכבוד מיד ירים ויסיר את עולו מעל צווארו. וכבר יש מי שכתב זאת בבאור המאמר צרות רבות סבבונו אז קראנוך ה' אלהינו ועובדים עבודתך, וכאשר רחקת ממנו היסורים מיד אנחנו בעונינו:

עוד יתכן בזה על דרך מה שאמרו חז"ל אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה') וזהו היא מראה מלוטשת גדולה ונפלאה אשר העריך הקב"ה לפנינו, שיוכל האדם לבחון תמיד מעמדו בעיני ה' יתברך היינו שיוכל להשכיל לדעת אם הוא מתנהג כראוי והוא לרצון בעיני ה', והוא בהביטו בהשפעתו המגעת לו מידו יתברך כמאמר **אני לדודי ודודי לי** (שיר השירים ו', ג'), וכאשר יראה כי נגרע חקו יש לו לדעת כי אינו לרצון לפני ה'. אבל כל זאת אם השפעתו רק מאת ה' מבלי ממוצע אחר וסבות אחרות, אבל אם הוא עוסק בסבות המשיכים לו שפעתו בהכרח כמו שהיה בדורות הקודמים שהיו הרבה אשר עסקו בעבודת הוברי שמים ועשו לזה טלסמאות באופנים ידועים (כמו שנזכר בספר המורה) ועסקו בעניני מעונן ומנחש ומכשף, או שמייחד לעצמו סבה לפרנסתו לגנוב ולחמוס ולעשוק, אז כבר נעדר ממנו המבחן הזה כי באמת הוא חוטא ופושע נבזה בעיני אלהים נמאס, והמזל מטיב לו או בהיפך, וזהו תמים תהיה מכל העסקים הנ"ל ותהיה רק עם אלהיך, וזהו מאמר הילקוט כשתהיה

תמים תהיה עם אלהיך כלומר אז תהיה כאלו אתה עומד לפני האלהים ומביט ומבחין אם אתה לרצון לפניו הירצך או הישא פניך ואם לא, כמאמר **כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל**. [אז -] **כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל** (במדבר כ"ג, כג) ר"ל אז תבחון היטב את דרכך כאלו אתה עומד לפניו.

וזהו שהמשיך הכתוב ואמר תמים תהיה עם ה' אלהיך כי אותם אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך, ר"ל כי המה בעבור כי כל שפעתם ע"י מעוננים וקוסמים לכן בהשיג אותם רעה מוכרחים הם לשאול את המעונן והמנחש, לא כן השפעה שלך כי מאת ה' היא. ומדי דברו בזה הוא כמבשר לנו צדקות ועוז מה שנרויח מזה. הא'. מה שאמרנו בבאור תמים תהיה כו' כי יש לפני האדם ב' שומרים המזכירים אותנו לעמוד על משמרת העבודה שעליו, א' מה שאמרנו לבחון בהנהגת שפעתו ומחיתו אשר בהעוותם וקלקולם יש לו לדעת שהוא מקולקל ובשלומם ידע כי נתקיים בו מאמר **ואתה שלום וביתך שלום** (שמואל א' כ"ה, ו'), ועוד שנית נביא מקרבך מאחיך כמוני היום יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון והוא יגיד לכם ויורה אתכם לשוב בדרך הזה הטוב לפני האלהים:

חלק ח

ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו כו' **והנשארים ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות עוד כדבר הרע הזה בקרבך** (י"ט, י"ט-כ').

ונקדים לזה מאמר **אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו להשקיט לו מימי רע** כו' **כי עד צדק ישוב משפט** כו' (תהלים צ"ד, י"ב-ט"ז) ובמדרש (ריש פרשתנו): שופטים ושוטרים תתן לך קשה הוא כחו של דין שהוא אחד מרגלי כסא הכבוד[455] שנאמר **צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך** (תהלים פ"ט, ט"ו) אמר הקב"ה הואיל וכך עונשו של דין קשה הוו זהירים בו (פרשה ה', א'). עוד שם בסמוך שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אמר ר' אלעזר יש דין למטה אין דין למעלה אין דין למטה יש דין למעלה (שם שם, ה'). וכבר נתבאר למעלה (ריש פ' ראה) כי היה קשה להם ז"ל על השתנות לשון

[455] צדק ומשפט מכון כסאך... באור המאמר דע כי כבר אמרו במדה שאדם מודד בה מודדים לו (סוטה ד') עוד אמרו כל המעביר על מדותיו מעבירים ממנו כל פשעיו (ר"ה י"ז, א') א"כ בהכרח יתחלק הדין של מעלה על ב' אופנים כי אותו האדם שהוא מתנהג עם הבריות לפנים משורת הדין, והוא עושה עמהם רק חסד והוא מוותר על שלו ומעביר על מדותיו, גם מלמעלה מגלגלין עליו כן בצדקה וחסד, ואותו שהוא אוחז במדת האמת לבלי לוותר מאומה גם למעלה ידונו אותו כן כאמרם ז"ל מה ראה אמת ראה (סנהדרין קי"א, א'). וזהו צדק ומשפט מכון כסאך בעבור ב' ענינים אלה מכון כסאך לשפוט בני אדם, מהם ידונו בצדק ומהם שיהיו נדונים במשפט. ומבאר הסבה לזה יען חסד ואמת יקדמו פניך, היינו כי גם בבעלי דינים יש ב' סוגים היינו באותם אשר ינישו לפניך בדין וא"כ תשפוט את כל אחד עם מדתו שהוא מודד בו. ואולי זהו כוונת מאמר מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים (תהלים י"ז, ב') לדון אותי לפנים משורת הדין.

הכתוב שהזכיר תחלה הפעולה ואח"כ הפועל וסדר לשון המקרא לא כן הוא רק להזכיר תחלה את הפועל ואח"כ הפעולה ויקחו לי תרומה ועשו להם ציצית כך היה ראוי לכתוב תנו לכם שופטים בע"כ שהוא דבר ידוע וישנו במציאות מכבר כדרך שמצאנו ברז"ל את חקותי תשמרו חקות שחקקתי לכם כבר ושמרתם את חקותי חקות דהשתא (סנהדרין ס', א') וא"כ אם הכתוב אינו אומר תנו לכם שופטים רק שופטים ושוטרים תתן לך בע"כ מדבר משופטים דמעיקרא, לאמר כי יש ויש דין ומשפט מכבר, כמאמר הוא העד הוא הדיין כו'. רק מאהבתו ומחמלתו יתברך עלינו להנצל מדין שלמעלה נדיב נדיבות יעץ להקל מעלינו הדבר, כי דין שלמעלה קשה מאד, ונתן לנו עצה שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך ותרויח בזה ריוח גדול כי כאשר יש דין למטה אין דין למעלה. וזהו הואיל וכך עונשו של דין קשה כי למעלה הוא קשה מאד, וכך אמרו יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז כו' (אבות ד') ר"ל כי כמו שקורת רוח בעוה"ז הוא רק טפה מן הים נגד קורת רוח של העוה"ב כן העונש בעוה"ז כטפה מן הים נגד עונש עוה"ב, לכן יפה שעה אחת בתשובה וסיגופים בזמן קצר מלסבול עונש קשה וארוך בעוה"ב. וכן היה בדבר העונש אשר העניש פנחס את זמרי בן סלוא שנאמר בו ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי כי אחר שעשה פנחס דין למטה נשתקע דין של מעלה עם מעט מזער והיה ריוח והצלה אל כלל ישראל.

ואם רצונך לדעת עילת הדבר הלא באין ספק הדין של מעלה כבר נאמר בו והדין דין אמת וא"כ מאיזה צד יהיה דרך לשנות הדין ולהקל אותו ע"י משפט שלמטה. אמנם דע כי הוא ממש על דרך מי שיש לו ארמון מפואר גם כמה דירות, תחתיים ושניים ושלישים והוא שוה כמה אלפים והוא מחליפו ונותן אותו בעד בית קטן, וישאלו אותו לאמר מדוע תעשה כה ויען ויאמר הלא ביתי בנוי ועומד מחוץ לעיר מקום שאין בו עובר ושב עתה יהיה לי בית ברחובות קרי' על יד הדרך ושער העיר, שמה אעשה לי מחיה שמה יעברו אנשים סוחרים יעשו בביתי כל מסחר וכל קנין.

הוא הדבר והוא הענין בדבר הדין והמשפט כי הדין הנעשה למטה הוא במקום רואים יראו בני אדם ויחרדו יפחדו ירגזו, וימהרו יחישו לשוב מדרכם הרעה כמאמר וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד, כמו ששמח דוד המלך ע"ה במפלתן של רשעים ואמר **יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם** (תהילים ק"ד, לה) ר"ל ודאי יתמו תטאים מן הארץ יען כי בני אדם יקחו מוסר בראותם כי רשעים עוד אינם. וזהו מאמר **ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע** (תהלים נ"ח, י"א) כלומר ירחץ רגלו מכל רע גם מן העונות שאדם דש בעקביו וזה הכל ע"י מוראו ופחדו מן העונש אשר ראה אצל הרשע,

לא כן העונש אשר בעוה"ב כמאמר **מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו** (קהלת ג', כ"ב). וזהו אשרי הגבר אשר תיסרנו יה כו' להשקיט לו מימי רע להציל אותו מדין של מעלה, והקב"ה יעשה זאת מטעם כי עד צדק ישוב משפט, כי המשפט שלמטה יש בו ריוח גדול כי מסבתו יחרדו האנשים ויתנו לב לשוב להצדיק מעשיהם, גם הוא עצמו הגבר אשר תיסרנו יה, גם אחרים הרואים משפטו ודינו, וזהו כי עד צדק ישוב משפט כי ע"י משפטו יבוא לעשות מהיום רק צדק, ואחריו יתעוררו ג"כ כל ישרי לב אבל העונש אשר אל הרשע בגיהנם מי יקום לי עם מרעים מי יבוא שמה לראות העונש הרע והמר אשר הם משיגים שמה.

וזהו עצת הכתוב שופטים ושוטרים תתן לך למטה ושפטו את העם משפט צדק, ותרויח בזה כי עי"כ צדק צדק תרדוף כי תראה ותקח מוסר להטיב דרכך כמאמר **כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל** (ישעיה כ"ו, ט').

חלק ט

כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב ממך כו' (כ', א').

אמרתי בזה על דרך רמז שהכתוב מדבר ומלמד לאדם דעת לבל ירף ידו ממלחמת היצר וזכור יזכור את כל הרעה אשר בנה עליו ויקף מצודות ללכוד אותו בחרמו, ורבים הם אשר אתו כחות הטומאה וסייעתו יקיפו עליו יחד להשחיתו עד רדתו.

ממש על דרך מי שהעריך מלחמה נגד שונאיו וברחו מאנשיו אל הצד שכנגדו ופחד ורגז מהם יותר ממה שפחד מן הצד ההוא לאמר הלא הם יודעים כל מסתוריו וכל מחבואיו וא"כ אבד מנוס ממנו.

וזהו וראית סוס ורכב מרכבות כחות הטומאה אשר אתה עשית אלה לך, וזהו סוס ורכב עם רב ממך כלומר ממך יצאו וממעשיך נתהוו, ונגש הכהן כו' אתם קרבים היום למלחמה כו' מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו זהו מוסר על הנער אשר עדיין לא נתחנכו בתורה ומצות, לכך ילכו וישובו לביתם ויחמלו על עצמם להתחנן לפני המקום ב"ה שלא יוציאם ריקם מביתם, ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה הוא מוסר אל עמי הארץ שהיו כלם שוים בקבלת התורה כמאמר תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורשה (וקצת מזה נמצא בספר האלשיך).

חלק י

כי ימצא חלל באדמה כו' **והיה העיר הקרובה אל החלל** כו' **כפר לעמך ישראל** כו' (כ"א, א'-ח').

עיין מה שכתבנו בזה בקול יעקב בסוף הספר באבל כבד.

כי תצא

חלק א

כי תצא למלחמה על אויביך כו' **וראית בשביה אשת יפת תואר** כו' **ולקחת לך לאשה** (כ"א, י'-י"א). גמרא: לא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות (קידושין כ"ב, ב').

ומה מאד ראוי להתעורר בזה כי הדברים מורים אשר בעצם וראשונה היה ראוי לאסור יפת תואר רק מדאגה פן לא יוכל האדם לעמוד בנסיון. וקשה הדבר לאומרו כי כבר נאמר חלילה לך מעשות כדבר הזה כו' השופט כל הארץ לא יעשה משפט, כי אם היא אסורה היה לו להכתוב לאסור ומה גם איה מקומה הראשון לאסור אחרי שנאמר בכתוב כי היא מותרת, גם מאין נצמח העונש להוליד ממנה בן סורר ומורה.

אמנם דע כי כבר הארכנו למעלה (ריש פרשת מקץ) כי כמשפט הנהגת האדם עם יצרו כן תהיה הצלחתו נגד יצרי אחרים כי זה כלל גדול שכל מציאות הרע בעולם הוא רק מכח היצה"ר אשר ע"כ יוצרו קראו רע, וא"כ כמו שיש באדם עם יצרו ג' חלוקות, הא'. שהיצה"ר שופטן (ברכות ס"א, ב') והוא הוא המושל באדם ורודה בו. ב'. מי שלוחם עם יצרו והוא מתגבר עליו ומנצח אותו. ג'. מי שכבר השלים את יצרו עמו כמאמר **ולבי חלל בקרבי** (תהילים ק"ט, כ"ב) כמאמר **וה' ישלם לך** (משלי כ"ה, כ"ב) ובגמרא: ישלימנו לך (סוכה נ"ב) ולא ישמע עוד קול נוגש כל מאומה. ולעומת ג' חלוקות האלה מצאנו גם כן ג' חלוקות במעמדנו נגד האויבים, א'. שהאויב מושל בנו ורודה בנו, ב'. שנהיה לוחמים עמהם ומנצחים אותם כמו שהיה לאבותינו בימי דוד המלך ע"ה וכדומה, השלישי הכי נכבד למעלה מכלם מה שנאמר **לא יתיצב איש לפניך** כו' (יהושע א', ה') **פחדכם ומוראכם יתן ה' אלהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה** (דברים י"א, כ"ה). ואלו הג' חלוקות מכוונות לעומת ג' חלוקי ההנהגות אשר אנחנו מתנהגים עם היצה"ר כי כאשר האויב לוחם עלינו וכובש אותנו ודאי גם היצה"ר כבר כבש אותנו ורודה בנו, וכאשר אנחנו לוחמים עם האויב ומנצחים אותו אז גם אנחנו עם היצה"ר לוחמים עמו ומנצחים אותו, וכאשר אנחנו צדיקים גמורים כמאמר צדיקים יצר טוב שופטן (ברכות ס"א, ב') מבלי מלחמה כל מאומה אז גם האויבים ישלימו אתנו מבלי מלחמה כלל, כמאמר הנ"ל לא יתיצב איש בפניכם.

ומעתה ענין היתר היפת תואר כך הוא כי הוא תלוי ועומד על אחד מב' החלוקות הטובות שזכרנו, כי בזמן שאנחנו צריכים להלחם עם יצרנו ועדיין יש לה יצה"ר יודע הקב"ה כי ודאי לא נוכל לעמוד נגד יצרנו בדבר הזה, לא כן אם נזכה להיות במדרגה של צדיקים

גמורים שנאמר בהם לבי חלל בקרבי אין מהצורך להתיר לנו בחנם אחר כי אין בהם יצה"ר רק היצר טוב שופטן, אבל אחר כי הקב"ה ראה אותנו במדרגה פחותה שהיצר הרע יעמוד לנגדנו ונלחם בנו וינצח אותנו אז ההכרח להתיר את היפת תואר.

ומעתה יתבאר מאד המשך הדברים כי תצא למלחמה על אויביך ונתנו ה' אלהיך בידך כו' אשר כל זה הוא כשפת יתר כי די היה שיאמר כי תראה יפת תואר במלחמה וחשקת בה. אמנם המאמר בא להורות לפנינו טעם ההיתר, לאמר כי זה הוא רק מסבת שעדיין היצה"ר סוכן בכם, והעד כי הלא אתם צריכים להלחם עם האויב. ומעתה הלא לעינינו הוא כי הכתוב הטיל תנאי בדבר לאמר מתי אתיר לך זאת, רק בזמן כי תצא למלחמה על אויביך, לא כן כאשר תהיה במדרגה לא יתיצב איש לפניך אשר אז היה בידך לאות ולמופת כי אין לך יצה"ר כלל ודאי לא הייתי מתיר לך. וזהו לא דברה תורה - מאמר כי תצא למלחמה, כי אם נגד היצה"ר כי אז ודאי היצה"ר מצוי בלבך ומוכרח אנכי להתיר לך, אבל עכ"ז סופך להוליד בן סורר ומורה כי מדוע לא ראית להיות במדרגה שלמה, והענין נחמד ונעים.

חלק ב

והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה (כ"א, י"ד).

ראוי לעמוד על ההבדל בין חשק לחפץ כי תחלה אמר וחשקת בה ואח"כ אמר אם לא חפצת.

ונקדים לזה מאמר **ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה** (בראשית כ"ט, כ') והחוש מעיד ההיפך כי כאשר האדם אוהב ומשתוקק לאיזה דבר והזמן מעכבו מהשיגו יום לשנה יחשב. וכבר כתבנו בזה דברים נמרצים בספר קול יעקב על מאמר חי ה' שכבי עד הבוקר, עיי"ש.

ולפי הענין נאמר עתה בפנים אחרים. ונקדים מאמר **שקר החן והבל היופי** כו' (משלי ל"א, ל') דע כי יש בעולם ב' סוגי אהבה, אהבה חומריית ואהבה רוחניית ונפשיית והעדים הנאמנים עליהם כי האהבה החומריית אשר לגופות ב"א המה מבוהלות ודחופות פחז כמים למלאות תאותם ותשוקתם כי בפרוץ התאוה באדם לא ינוח ולא ישקוט בלתי אם כלה הדבר היום. לא כן האהבה הנפשיית כאשר יראה בעין שכלו כי ראוי לו להתעכב לא יצר לו כל מאומה על הפסק הזמן (וכמו שכתבנו מזה בקול יעקב שם) וכמו שיש ב' מיני אהבה אצל האוהב כן יש ב' סוגים אלה בהנאהב, יש נאהב מפאת חומרו ובנין גופו כמו יפת תואר וכדומה, ויש נאהב מפאת נפשו הטובה ורוחו הנדיבה, והוא סוג האהבה שאוהבים לאיש חכם וצדיק. והנה האהבה היקרה הזאת

שהיא מנפש האוהב לנפש הנאהב ראוי לייחס האהבה אל הבעלים לאמר פלוני אוהב את פלוני, לא כן אם הגופים אוהבים זה את זה אין מן הראוי לייחד האהבה ולייחס אותה כ"א אל המשרתים, כי הגוף וכל נתחיו אינו עצם האדם כ"א משרתו ובאי כחו של הנפש, וזהו שקר החן והבל היופי, אבל אשה יראת ה' אז היא עצמה תתהלל בנפשה היקרה, והכפיל ואמר שקר החן והבל היופי להורות על הפועל ועל הנפעל היינו על האוהב ועל הנאהב, כי החן הוא מן האוהב הוא שקר כי אינו מנפשו רק מגופו וכן גם הנאהב אינו נאהב מנפשו רק מגופו יתוארו ושניהם שקר, ולכן הם מבוהלים ונחפזים כי אינם בטוחים בקיומם, לא כן האהבה הנפשיית הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו לכן המאמין לא יחוש.

והדמיון בזה לסוחר שהבטיח את אחד שיתן לו סחורה בהקפה כל מה שיצטרך, וכן נחם אותו וידבר על לבו ימים כבירים פעם בא אליו לקחת בגד פחות עבור משרתו ולא נתן לו בלא מעות, ויתפלא עליו לאמר הלא הבטחת אותי שתתן לי בהקפה, ויענה ויאמר לו: ראשונה תדע כי בגד זה אינו שלי כ"א של משרתי כי הוא קנה אותו להרויח בו, ועוד שנית כי אתה גם אתה אינך קונה בגד זה לעצמך כ"א בעבור משרתך ואולי יברח ממך עם הבגד ויקשה בעיניך לשלם בעד דבר הנאבד.

הנמשל האהבה מגוף האוהב אל גוף הנאהב מבוהלת נחפזת כי הוא רק בין משרתים וסופם להתרחק זמ"ז ע"כ הם צריכים למהר על ענינה בטרם יברח אחד מאת פני רעהו, משא"כ האהבה אשר אהב יעקב אבינו את רחל לא אהב את משרתיה רק יקר נפשה ומדותיה ומה מקום בזה אל חפזון, לכן ויהיו בעיניו כימים אחדים והטעם באהבתו אותה. והבן.

ובדבר ההבדל בין חשק ובין חפץ כבר מלתי אמורה בחלק הראשון על מאמר **שכם בני חשקה נפשו בבתכם** (בראשית ל"ד, י"ח) כי מאמר חשק יסוב על בחינה רוחנית ונפשיית, כמ"ש **רק באבותיך חשק ה'** כו' (דברים י', ט"ו) ומאמר חפץ ישמש בו הכתוב ע"פ רוב על בחינה חומריית, וע"ז התחכם הנבל הזה ואמר אל אבינו יעקב ע"ה שכם בני חשקה נפשו בבתכם היינו כי הוא משתוקק להתדבק ביחוסי ארץ לקחת בת טובים לו לאשה, ורק בעבור שהיא בתכם חשקה נפשו בה לא בעבור יופי, ובא הכתוב ונתן מופת כי שקר בפיו, והעד - ולא אחר הנער לעשות הדבר, מזה יבחן כי חפץ בבת יעקב תאוה חומריית.

ומעתה דע כי בענין יפת תואר הנ"ל באין ספק יבוא היצה"ר ויפתח פתח לפני האדם לאמר הלא טובה היא לך מאשה ישראלית, כי היא בריה נפלאה היא תעשה חיל מפרי

כפיה, תהיה בטוב כל הימים, ואתה תהיה פנוי לעבודת שמים, ואין לך תכלית טוב מזה, וזהו - וראית בשביה אשת יפת תואר וחשקת בה, כי היצר יבוא ויטעה אותך שהיא ראויה להביאה אל ביתך מצד חכמתה ושלמותה, לכן יעץ הכתוב ואמר שלא תהיה נחפז לדבר רק תתן מקום וזמן אל הדבר הזה, ואז יהיה בידך מופת אם הוא כדבריך ודאי ירף היצר ממך ולא ימהר עליך לבצע מעשיך, שנית כאשר תגביל זמן אל הדבר ותכניס אותה לביתך אז תעמוד על האמת כי אין בה המעלות אשר חשבת, כי לא תראה בה רק פחיתות, וע"ז נתן הכתוב מופת נאמן ואמר והיה אם לא חפצת בה פי' אם מתחלה לא היה חפץ תאווני רק חשק נפשיי ודאי ושלחתה לנפשה, כלה גרש תגרש אותה מביתך:

חלק ג

והיה אם לא חפצת בה. מדרש: הכתוב מבשרך שסופך לשנוא אותה (ספרי שם).

ראוי להתעורר על דברי הדרש הזה איככה הסבו פני המאמר על העתיד הלא מאמר אם חפצת מדבר מן העבר וכמו שנתבאר לפנינו.

אמנם דע כי יש סוגי מדרגות בין אנשים, בינוני ורשע גמור, והאף אמנם כי במעשה שניהם שוים, הנה במחשבתם המה רחוקים זה מזה מאד, כאמרם ז"ל בינוני זה וזה שופטן (ברכות ס"א, ב') כי גם אם ישמע ליצרו ישאר בלבו מורא ופחד וידאג על המעשה שבא לידו, ואולי היה משתוקק יותר שהיה לו יכולת לכבוש את יצרו אבל הרשע גמור שעליו אמרו רשעים גמורים יצר הרע שופטן בו נאמר **כי רעתכי אז תעלוזי** (ירמיה י"א, ט"ו) כי הוא מסכים על החטא בלב שלם. וזהו **והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה** (במדבר י"א, ד') לא כן הצדיקים כי אף שהיצר הרע לחם עמהם עכ"ז היו בוחרים יותר שינצחו הם את היצר הרע כי יודעים הם כי ברע הוא.

וזהו שהכתוב מבשר ואומר והיה אם לא חפצת בה, ר"ל אם אמת היה הדבר הזה כי מתחלה לא חפצת ולא היה לבך שלם עם היצה"ר להסכים עמו רק הוא התגבר עליך ולא היה בך לכבוש אותו, תדע בטח כי עתיד אתה לשנוא אותה ולהרחיקה מעל גבולך ותהיה אתה שלום וביתך שלום.

חלק ד

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה (כ"א, י"ח).

הנה סמיכת הפרשה הזאת לפרשת יפת תואר מצאנו בדברי המלך החכם ע"ה משל נמרץ ע"ז והוא **דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתוה** (משלי כ"ז, ט"ו).

באור הדברים כי יש ב' מיני רעות, אחד חבר שהוא רע בעת בואו ובעת הווייתו כל חולי וכל מדוה רח"ל, וכאשר יסורו ילכו מן האדם ישאר בטוב. ב'. אשה רעה והיא רעה

חולה כי גם אם ישלחנה לנפשה לא תמוש רעה מביתו כי הוליד ממנה בנים בני שנואה ופריה שרף מעופף. וזהו שהמליץ ואמר דלף טורד ביום סגריר גם אחר שיתפזרו העבים ויכלא הגשם עכ"ז הדלף טורד בבית טפים טפים ממה שנשאר בנקבי הקורות, כן אשת מדנים השאיר אחריה ג"כ בנים סוררים.

חלק ה

ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה איננו שומע בקולנו זולל וסובא (כ"א, כ').
כתבנו בזה דברים נמרצים בחלק השלישי על מאמר (קדושים) לא תונו אותו, עי' שם ויהיה בפיך כדבש למתוק.

חלק ו

ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו (כ"א, כ"א).
בגמרא: אמר ר' יוסי הגלילי וכי מפני שאכל זה טרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם (סנהדרין ע"ב, א').
הנראה בענין שאלת ר' יוסי הגלילי וכי מפני כו' יביאוהו לב"ד מה לי בב"ד או שלא בב"ד.
והנראה כי ר' יוסי הגלילי שאל שתי שאלות, אחת על שהפליגו עליו משפט חרוץ כ"כ בעבור דבר קל. שנית מדוע יוציאוהו מתחת ידי אביו ואמו אשר התורה הקדושה נתנה רשות אל האב להכות את בנו וייסרהו למשפט כפי ראות עינו, ופה צוה הכתוב להביאו בב"ד ולמה אין רשות אל האב להמית את בנו להיותו סורר ומורה.
והנראה כי הדבר הזה כבר ביאר אותו החכם ע"ה במה שאמר **יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך** (משלי י"ט, י"ח)[456] לאמר כי ראוי לך לייסר בנך כאשר יש תקוה שע"י המכות יקח מוסר להטיב דרכו, כי על כל אלה הנה הוא בידך לעשות בו שפטים, מלבד אם כבר ידעת כי גם אם תכתוש אותו במכתש לא תסור אולתו ממנו ולא

[456] יסר בנך כי יש תקוה ולי אני הכותב נראה בפשט המאמר להסמיכו אל מאמר שאחריו גדל חמה נושא עונש כי אם תציל ועוד תוסיף. והרצון בזה כי יש יכה את בנו על כל דבר פשע אשר יראה בו, ויש אשר יאמר להתרחם עליו וימנע ממנו שבט מוסר, אבל כבר יזדמן כי בפרוץ עליו החטאים עד למכביר עד אשר לא יוכל עוד שאתם מרוב שיחו וכעסו יקום עליו לעשות בו שפטים, ואז יוכל להיות שיהרגהו בחמת אפו. לכן יעץ החכם ע"ה ואמר יסר בנך כי יש תקוה שע"כ יקח מוסר להטיב דרכיו, ואל המיתו אל תשא נפשך שלא תמתין עד אשר תכבד עליו אשמתו עד אשר תמיתהו. וביאר בריו ואמר דע כי זה הוא גדל חמה מי שהוא נושא עונש, היינו שהוא מתעצל מהעניש את בנו, ולא תוכל לתאר אותו בשם רחמן רק שם אכזר ובעל חמה יען כ"א תציל פעם אחד והיה זה סבה ועוד תוסיף להכותו אח"כ מכה רבה:

יעזוב את דרכו הרע, ויעלה בלבך להשחיתהו ולהמיתהו למען יוסרו אחרים כאשר יראו את משפטו, כמ"ש וכל העם ישמעו ויראו. ובאמת אין זה מחובת האב כי האב חייב ללמד להועיל לבנו, לא להמית את בנו לטובת הכלל, כי דברים כאלה נמסרים לב"ד ואל השופטים העומדים על הפקידים לגדור גדרים לטובת הכלל, וזהו - ואל המיתו אל תשא נפשך כי דין זה אינו שייך לך. וזהו מאמר ריה"ג וכי מפני שאכל טרטימר בשר יביאוהו לב"ד כו'. והנה על השאלה למה יומת מה עשה השיב תחלה כי הוא נידון על סופו, רק הלא ישאר קושיא מדוע צוה הכתוב להביאו לב"ד ומדוע לא יהיה ביד אביו להמיתו, לזה אמר עוד שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם כי יראו רבים וייראו, ואם כן אחר כי כל תכלית משפטו הוא מדברים הנוגעים אל הכלל לכן הוא נמסר לב"ד:

חלק ז

במסורה: ג' פעמים תועה **והנה תועה בשדה** (בראשית ל"ז, ט"ו) **או חמורו תועה** (שמות כ"ג, ד') **אדם תועה מדרך השכל** (משלי כ"א, ט"ז).

באור זה כי שלש הנה הסבות המביאות את האדם לחטוא לאלהיו. א'. רבוי נכסים וזה נקרא פזור הנפש. ב'. מזג רע בחומריותו ובהרכבתו שהוא נוטה במזג חומרו אל מדות רעות. ג'. אשר מינות נזרקה בו והוא חולי השכל שאמרו בזה שאני מינות דמשכי (ע"ז כ"ז, ב') כי הם יוצאים מן הלב רע. ועל הא' אמר והנה תועה בשדה ברבוי עסקיו ומלאכתו בשדה. ב' או חמורו תועה בהרכבת חומריותו. ג' אדם תועה מדרך השכל ולכן תועה ג' מלא והשנים חסרים, כי השלישי הזה כמעט אין תרופה למכתו, גם סכנה אל השומעים דבריו כי השומע ישמע ויקבל דבריו כי ידבר חלקלקות ובחלק שפתיו ידיח רבים מן ההמוניים ולא ינצל ממנו בלתי לב מלא אהבת ה', כמאמר חכמינו ז"ל מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק (סוכה מ"ו). וזהו שנאמר על הנביא שקר **כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים את ה' אלהיכם בכל לבבכם** כו' (דברים י"ג, ד').

והדמיון בזה לסוחר היה לו משולח והתנה עמו שלא יקנה לעצמו מאומה בלא ידיעתו, פעם עלה בלבו לנסות אותו ושלח אליו בדרך הסתר איזה מציאה באם יקנה אותו ירויח בה הרבה, וכאשר יעמוד על המקח ולא יקנה ודאי איש נאמן הוא כי מטוב אדוניו אינו יכול להוציא והוא עצמו אין בידו מאומה לתת מחירה:

חלק ח

כי יקרא קן צפור לפניך כו' **למען ייטב לך והארכת ימים** (כב, ו-ז). גמרא: בעולם שכולו טוב בעולם שכולו ארוך (חולין קמ"ב).

באור הדרש הזה כך הוא, ונקדים מאמר דוד המלך ע"ה **הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא** (תהלים ל"ט, ה') אשר המפרשים ז"ל בארו מאמר ומדת ימי שהוא נרדף למאמר קצי והוא כפל דברים במלות שונות, אבל לדעתי אין בזה כפל דברים, כי הנה האדם שהוא הולך צדקות ונוהג בחכמה הימים שהוא חי על פני האדמה טובים וערבים לו מאד, כמאמר יפה שעה אתת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי העוה"ב (אבות) וכאשר התמכר אל הרע הלא נבחר לו מות מחיים. ממש על דרך הנוסע על יריד אם יצליח שמה בעסקיו גם אם יעמוד היריד כמה ימים עכ"ז יהיו בעיניו כימים אחדים וכזמן מועט, כי הוא חפץ ברבויים, לא כן כאשר יהיה יגיעו לריק ויפסיד גם הוצאות הדרך אז הדבר בהיפך גם אם יעמוד היריד ימים לא כבירים עכ"ז יהיו רבים וארוכים בעיניו כמאמר חז"ל (ויקרא רבה י"ט) ימים הרבים ימים של צער רבים הם. וזה דרך צדיקים שלא יאמינו בעצמם כי טובים וישרים הם כמאמר ואפילו כל העולם אומרים עליך צדיק אתה היה בעיניך כרשע (נדה ל', ב') ודוד המלך ע"ה אמר **לולא האמנתי** כו' (תהלים כ"ז, י"ג). ז"ש ומדת ימי מה היא אדעה מה תארם אם טובים הם יהיו כמה שיהיו עכ"ז לימים קצרים נחשבו לו, ואם רעים הם הלא המה ארוכים יותר מדאי.

ומעתה אין במאמר ומדת ימי אותה הבקשה אשר במאמר הודיעני ה' קצי, כי במאמר זה בקש לדעת מספר הימים אשר לו על פני האדמה, ובמאמר ומדת ימי מה היא בקש בקשה שניה שידע מהות המספר הזה אם טוב ואם רע למען אדעה מה חדל אני, כי אם מספר ימי טוב ומוצלח לי בעוה"ז אדעה מה חדל אני מן הטוב הנשגב כאשר אסע מן היריד היקר הזה, ואם מספר הימים אשר לי פה המה ימי הרעה אדעה כי בהפרדי מהם תמוש הרעה מעל פניו אהיה נחדל מן הסכנה כמאמר **שם רשעים חדלו רוגז** (גם) **ושם ינוחו יגיע כח** (איוב ג', י"ז) וא"כ אדעה מה חדל אני או מה שהרשעים נחדלים ממנו במותם או מה שהצדיקים נחדלים ממנו.

וזהו ענין הב' ברכות למען ייטב לך והארכת ימים, לאמר כאשר ייטב לך מספר ימי חייך, אז - והארכת ימים גם כן, למען תשיג טובה הרבה ע"י אריכות ימים, לא כן אם אריכות ימים לא ייטב לך והקוצר בהם משובח אז יהיה בעולם שכולו טוב וכולו ארוך:

ודע כי כל ההויות כרחבם כן ארכם כל שיש לו קץ ברחבו יש קץ לארכו וארכו הוא זמן הוייתו, כמאמר אורך ימים - והארכת ימים, והרוחב הוא גבול הוייתו כפי הוייתו עתה הגזלן רחב בגבול הוייתו ועשרו ורחבו עשק מן הנגזל א"כ מעלת הרשע בגבול רחבו שהוא מכניע את אחרים עד אפס מקום אל עני ונכה רוח כי אם היה מתפרנס מעמל ידו באיזה עסק וירויח זאת אין לה גבול ידוע שיהיה צר לאחרים, לא כן העסק אשר בחר

לו בעושק וגזל בדבר זה הוא בעל גבול הרבה מאד והגבולות ידועות כי מה שנחסר אצל העשוק נתוסף אצל העושק ואחר שיש לו גבול ידוע ברוחב תחת כן יהיה לו ג"כ גבול באורך כי לא לעולם חוסן, לא כן מעלת הצדיק אשר גם אל מכבדיו מעלה אל הנותנים לו כבוד וא"כ ברחבו אינו מחסר את אחרים, ועוד בהיפך מביא ברכה אל בתיהם כן לארכו אין גבול לתורתם וצדקתו העומדות לעד:

חלק ט

לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' כו' **על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם** כו' (כ"ג, ה').

הוסיף טעם שני לאמר כי אין לו התנצלות אולי לא היה בכחו להספיק גם לאחרים, או אולי היה זה ממדת קמצנותו, ע"ז אמר הלא ראה נא כי שכר עליך את בלעם בן בעור ועל עסק זה היה לו הוצאות, וגם על דבר שאינו רק ספק כמו שאמר אולי אוכל נכה בו:

חלק י

ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלוקיך לך את הקללה לברכה (כ"ג, ו').

הנה מאמר זה נראה פה אך למותר, כי אין כאן מקום לדבר מה היה סופם מקללות בלעם רק להגיד הטעם של אזהרת לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' על דבר אשר לא קדמו כו' וזה יספיק לטעם על האזהרה הזאת, ומה ראה הכתוב לסיים עוד ולא אבה כו' ויהפוך כו'.

והנראה בזה על דרך דמיון לסוחר נוסע בדרך עם סחורתו מלייפציג ויהי הוא בא אל מקום שלא היה יכול לעבור שם מפני הסכנה ויט אל המלון וילן שם, ויהי בבקר ויקם וילך לתת מספוא לחמוריו והנה אין עוד כל המרכבה עם הסחורה ועם הסוסים כי גנבים באו ונגנבו כל אשר היה לו שמה, ויבך בכי גדול במר נפש מאד ויאמר אל לבו עתה אקום אשא את רגלי ללכת אל ביתי, ויהי כאשר הלך משם ב' וג' פרסאות וישא את עיניו וירא כי מרכבתו הולכת על הדרך הזה ע"י בעל עגלה אחד וירץ אחריו וישיגהו, והגנב הכיר גם את הסוחר ונתן לו בחזרה את העגלה עם הסחורות ויהי כמחריש, וכאשר ראה הגנב את טוב לבו של הסוחר הרהיבה נפשו עוז ופער פיו ותבע ממנו את שכרו כמה יגיעות היו לפניו בטרם עבר בין הגזרים האלה, אז הרים ידו עליו והכהו על הלחי הלא גנב אתה וכי לטובתי עשית את אשר עשית הלא אתה עשית מעשה גנב, ואם העליון ברחמיו השיב לי ההיזק אבל אתה מה לך איפוא לתבוע שכר על זאת.

הנמשל בלק שכר את בלעם שיקלל את ישראל והקב"ה עשה מן הקללות ברכות, וא"כ יהיה לו מקום תקוה כי ראוי הוא לשלם לו גמולו הטוב שעל ידו באו ברכות לישראל,

לזה אמר הכתוב כי לא כן הדברים רק לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' על דבר כו' ואשר שכר עליך את בלעם כו' ושלא תחשוב ותאמר כי עי"כ הלא נתברכו ישראל בכמה ברכות ע"ז אמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה, אבל הוא בא רק כגנב:

חלק יא

כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע (כ"ג, י').

בעמדי לבשר צדק בקהל רב בימים הנוראים אמרתי בזה על דרך מוסר השכל, כי בימים האלה צריך האדם לשום לב כי ההבדל בין צדיק גדול ובין קטן הוא בחינת יראתו הגדולה שהוא ירא חטא כאמרם ז"ל ניקום מקמיה דגבר דחיל חטאין הוא (שבת ל"א, ב') ולא כן שאר החכמים לא היו יראי חטא ח"ו. אבל דע כי יש אדם שוקל חטאים לפי חומרתם ועברתם כן יראתם, והם ארבעה חלוקי כפרה אשר זכרו חז"ל וכל שיהיה צדיק יותר תגדל יותר יראתו וישקול הקלות כחמורות, והקל ישקול בהיפך כי הוא ישקול החמורות לקלות.

אבל כל זה הוא בעת שלום אבל בעת הדין והמשפט מחוייב כל אחד לגור ולפחוד מן הקלות כמוראו ופחדו על החמורות. ממש על דרך אחד בא וקבע לו דירה בעיר שאין לו בה גואל וקרוב והיה מתייירא מכלם לבד מהמוני בני אדם מדלת העם שאין לאל ידם לעשות עמו רעה, מהמונם לא יחת, פעם היה לו מקרה עם חבירו ותבע אותו אל האסיפה הנה בתוך משך ימי דינו היה מכניע את עצמו בפני כלם אם דל ואם עשיר, לאמר גם כי זה הוא פחות הערך עכ"ז יכול הוא להיות מן העודפים במחייבים על המזכים להכריע דינו לרעה והצטרפותו לבד די והותר.

כן החודש הזה מזלו מאזנים כי בו שוקלים המצות והעבירות וא"כ גם הקלה שבקלות תוכל להכריע המאזנים לדון אותו לחוב ח"ו.

וזהו כי תצא מחנה על אויביך נגד הס"מ וסייעתו ונשמרת מכל דבר רע וזהו מאמר **למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני** (תהלים מ"ט, ו') לרמז שבימי הדין יהיו שוקלים הקלות כחמורות:

חלק יב

לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלוקיך לכל נדר כי תועבת ה' אלהיך גם שניהם (כ"ג, י"ט). ובגמ': גם שניהם לרבות שינוייהן (בבא קמא ס"ה, ב').

וראוי להבין איככה הוציאו ז"ל ממאמר גם שניהם שינוייהן. והנראה כי הנה כאשר נחקור על טעם האזהרה הזאת יש למצוא ב' טעמים, אחד כי ע"כ אסרו הכתוב בעבור

שהוא חלופי תועבה, ב'. מקום לומר בטעם האסור על החלופים ג"כ לא בעבור היותם חלופי תועבה רק תועבה מצד עצמם, כי אחר אשר התמכרה אל הרע והפקירה עצמה לזנות א"כ לבה רחוק מה' יתברך ומה לה איפוא להתנדב נדבות לה' הלא אינה רק להתפאר ולהתגדר. והנ"מ כי לטעם הראשון הנה האתנן והזנות שנאה אחת לפני המקום, בלתי האתנן תועבה בעבור שהוא מסבת תזנותיה. לא כן לטעם השני הוא שתי תועבות כי כמו שתזנותה תועבה בעיני הקב"ה כן נדריה תועבות ה'.

וזהו כי תועבת ה' גם שניהם ר"ל כמו שזה מאוס בעיני המקום כן זה מאוס כמאמר **זבח רשעים תועבת ה'** (משלי ט"ו, ח'). וההבדל אם נשתנה האתנן לדבר אחר, כי לטעם הראשון היה מותר, משא"כ לפי הטעם השני הלא הוא תועבה בפני עצמו וא"כ ממאמר גם שניהם שהוראתו שגם הנדבה מאוס לפני המקום יפה נלמד מכללו שגם שינוייהן בכלל האסור. והבן:

חלק יג

לא תשיך לאחיך נשך כסף נשך אוכל נשך כל דבר כו' **למען יברכך ה' אלהיך בכל משלח ידך** (כ"ג, כ'-כ"א).

מה מאד ראוי להתעורר על מאמר לא תשיך שהוא פועל יוצא לשני, אשר ע"כ בארו חז"ל כי מקרא זה על הלוה נאמר ומאמר **את כספך לא תתן לו בנשך** (ויקרא כ"ה, ל"ז) נאמר במלוה ודברי תורה כפטיש כו'.

והקרוב לומר כי בא הכתוב להזהיר את האדם על ענין גדול, כי כבר יזדמן שיעבור האדם עבירה כפולה ומכופלת, היינו שימכור אל הלוקח ביוקר והלוקח הוא חנוני ויהיה מוכרח גם הוא למכור לאחרים ביוקר גדול. בכדי שיספיק לו על הריוח שנתן לו וגם על פרנסת עצמו. וזהו שהזהיר הכתוב לא תשיך לאחיך פי' לא תגרום אל אחיך שישיך, וזהו - כל דבר אשר ישך, וזהו למען יברכך ה' בכל משלח ידך כו', כי כאשר תייקר השער תרויח אתה במעט תבואה מה שראוי להרויח בהרבה, הלא טוב טוב לך לתת בשער הזול והקב"ה יתן לך הרבה תבואה ותרויח הרבה גם בשער הזול:

חלק יד

כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו כו' **מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה אשר דברת בפיך** (כ"ג, כ"ב-כ"ד).

באור זה בהקדים מאמר **שובה ישראל** כו' **קחו עמכם דברים ושובו אל ה'** כו' **ונשלמה פרים שפתינו** (הושע י"ד, ב'-ג') והוא מאמר סתום כי אין תשלומי הפרים בשפתים רק בידים.

אמנם הנראה במאמר כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך כו' כי הוא בא להביננו מדוע ידרוש הקב"ה מאת הנודר וכי דבר חוב הוא הלא אינו רק הבטחה לתת מתנה, וגם בבני אדם כאשר יבטיח לתת מתנה לרעהו ואח"כ לא יתן לו האם ידרשהו ממנו כמו חוב גמור.

אמנם דע כי הדבור אשר למטה בבני אדם אין הדבור כ"א הכנה אל המעשה, אבל למעלה פועל הדבור כמו המעשה כמאמר חכמינו ז"ל אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (קידושין כ"ח, ב'). וזהו ענין נודרים בעת צרה למען יגן עליהם המאמר והקבלה כאלו עשו הדבר בפועל, כאשר מצאנו בר' זירא בימי ר' זירא גזור גזרה כו' אמר להו ר' זירא נקבליה עלן ולכי בטל הגזירה נתענה התענית שנאמר **כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות** כו' **נשמעו דבריך** (דניאל י', י"ב) (תענית ח', ב') ואם הדבר כן אולי יקשה בעיניך מדוע יגדל החיוב לשלם הנדר. אמנם התשובה היא להשלים דבר פיו כאלו לוה מאחד חפץ יקר והוא נתן אותו מתנה אל אחד מן השרים ואח"כ יבואו הבעלים לתבוע ממנו את החפץ והמלוה יזמין אותו ביד חזקה לדון בדבר לפני השר הנ"ל שישלם לו מחיר החפץ או ישיב לידו החפץ עצמו, ודאי יעשה השר כל הנגישות שישלם לו גם כי זה היה בעבור המתנה הנזכר, עכ"ז מה שנתן נתן ומה שלוה מזה הוא חייב לחזור ולשלם.

הנמשל זה הנודר היה בעת צרה ולוה מן הדבור ונתן מתנה אל הקב"ה לפייס הדין שלמעלה והשלים החוב ואח"כ יש עליו חוב להשלים דבורו כמאמר לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה.

וזהו שובה ישראל כו' וכי תאמר אין בידי עתה להביא קרבנות הראויות לכפר משיב הנביא ואמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ויהיה נחשב בתשלומים גמורים כי הדבור ישלים בעבורכם עד שתוכלו לומר כל תשא עון וקח טוב. ולא תאמרו כי עוד לא יהיה מן הצורך להביא הקרבנות בפועל דעו כי לא כן הדברים כי אח"כ מהצורך אלינו - ונשלמה פרים שפתינו, ר"ל להשלים מה שנתחייבו שפתינו.

וזהו כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך כו'. וכי תאמר הלא מתנה הבטחתי אבל חוב לא נתחייבתי ואין מהראוי לדרוש אותו ממני, לזה ביאר ואמר כי גם עתה כדבריך כן הוא כי אלי אין עליך חוב כל מאומה כ"א אתה חייב להשלים פעולת הדבור. וזהו מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה אשר דברת בפיך, פי' כי אצל הקב"ה נשלם דבר הנדבה בדברים אשר דברת בפיך ועתה

הלא נשאר עליך חוב להשלים הדבור שלא תהיה שקרן. (ועוד לנו בזה דברים יקרים תמצאם למעלה (פרשת נשא) על מאמר איש כי יפליא לנדור נדר נזיר כו').

חלק טו

כי תשה ברעך משאת מאומה כו' **השב תשיב לו את העבוט** כו' (כ"ד, י'-י"ג).
עיין למעלה על מאמר אלהים לא תקלל כו' וינעם לך:

חלק טז

לא תעשק שכיר עני ואביון כו' **כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא** (כ"ד, י"ד-ט"ו).
ענין נשיאות נפשו שאמר מוסב על בקשת העני מאתו יתברך שיזמין לו מי שיצטרך שיעשה מלאכה אצלו ויהיה לו שכר מלאכתו לפרנסתו, והקב"ה האזין תפלתו והזמין לו האיש הזה שהוא צריך לשכור פועלים, כאשר לא ישלם לו שכרו הוא סותר בזה את המענה אשר ענהו ה'.
וזהו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כמה התפלל תחלה שיתגלגל מחסורו על ידך ועתה יהיה בך רק חטא כי הקב"ה האזין הקשיב קריאתו ואתה תהרסנו.

חלק יז

כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו כו' **למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך** (כ"ד, י"ט).
באור הדבר כי כבר ידענו כי קשים מזונותיו של אדם כו' (פסחים קי"ח, א') כי יש לאדם כמה מקטרגים ואינם מניחים לתת לו שפעתו כש"כ להרבות לו סבות רבות להרבות הצלחתו, די לו אם יזכה להניח ברכה אחת אל ביתו במו"מ אחד, ואין טענה לברכו ביתר שאת גם בשארי עסקים שתאחז ידו בהם כ"א מדאגה אולי פעם יאבד ממנו או ישכח, לכן יהיה הכרח להצליחו בכמה סוגי מו"מ ומה שיחסר לו בזה יתמלא לו בזה ויהיה הכרח להשפיע לו טובה הרבה כי השכחה אין לה שיעור. לכן נדיב נדיבות יעץ כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו כו' למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך בכל סוגי מו"מ אשר תעסוק בהם:

חלק יח

כי ישבו אחים יחדו כו' **יבמה יבוא עליה** כו' **ואם לא יחפץ האיש לקחת את יבמתו** כו' **ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי וקראו לו זקני עירו** כו' **לא חפצתי לקחתה** כו' (כ"ה, ה'-ח').

ויש להעיר בזה א'. מ"ש ואם לא יחפוץ כו' מן התימא הוא מה נשתנה מצוה זו מכל מצות שבתורה שלא נתנה בהם הבחירה לאדם. ב'. מאן יבמי להקים כו' לא אבה יבמי וקשה כפלי המלות. ג'. מדוע שינה הכתוב ואמר אצל היבם לא חפצתי לקחתה ואצל היבמה ואמרה כו' לא אבה יבמי.

והענין הוא עם המבואר אשר תכלית המצוה היא זכות המחשבה וטהרת הלב שיכוון בה האדם אך לעשות נחת רוח ליוצרו[457] וידענו כי הדבר הערב אל גוף האדם יכבד עליו לכוון רצונו ומחשבתו בלתי לה' לבדו, משא"כ במצוה הנוגדת אל טבע הגוף מהנקל אל האדם לעשותם בכוונה רצויה אך לשם ה' וכאמרם ז"ל בראשונה שהיו מתכוונים לשם מצוה אמרו מצות יבום קודמת למצות חליצה עכשיו שאין מתכוונים לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום (בכורות י"ג). ומעתה מה שכתבה תוה"ק ואם לא יחפץ כו' איננו על דרך ברירה ח"ו אך זאת היתה מחכמתו יתברך עם השקפתו יצרי לב האדם כי יהיה כבד עליו לקיימה על שלמותה ע"כ מצא את לבבו להקל מעליו בחליצה.

[457] ובגמרא: לרוח משפט זה הרודה ביצרו ולגבורה זה המתגבר על יצרו (סנהדרין ק"א, ב') באור הדברים על דרך מאמר המדרש חי ה' שכבי עד הבקר ר' יהודה אומר כל אותה הלילה היה יצרו מקטרגו ואומר לו אתה פנוי ומבקש אשה והיא פנויה ומבקשת איש, עמוד ובעלה ותהיה לך לאשה, ונשבע ליצרו ואמר חי ה' שאיני נוגע בה וכו' ור' חוניא אמר גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח שנזדרז על יצרו בשבועה[והגה"ה ובזה זכינו להבין מאמר הגואל אל בועז לא אוכל לגאל לי פן אשחית את נחלתי גאל לך אתה כו' (רות ד', ו'). והדבר פלאי וכי לבעבור שלא היה בידו דרש הזה עמוני ולא עמונית שע"כ אמר לא אוכל לגאול א"כ איך אמר לבועז שיגאל הוא. אבל המאמר יתבאר עם מה שכתבנו בספר אוהל יעקב בראשית (פ' וישב) על מאמר יוסף ע"ה אל אשת אדוניו הן אדוני לא ידע כו' ואיך אעשה כו'. ובמדרש בדבר מצוה ממאנין בדבר עבירה אין ממאנין בתמיה, כמו שנתבאר לפנינו מאמר המדרש באריכות, וז"ש הגואל אל בועז לא אוכל לגאל לי פן אשחית את נחלתי כי הוא עוד היה עול ימים והיה דואג על עצמו אולי יבוא עליה להשביע תאותו וישחית בזה את נחלתו ע"כ מיאן במצוה זאת, ואמר אל בועז גאל לך אתה כי בועז היה איש זקן וכבר פסקה תאותו]:(רות רבה פרשה י', ד') ובההשקפה הראשונה יפלא מאד מה הוסיף ר' חנניא על דברי ר' יהודה. אמנם דע כי מה שהצדיקים נשבעים ליצרם וגם בועז שנשבע ליצרו לא שהיצר מפתה אותם לעבור על דבר שאסרה התורה כי זאת יודע היצה"ר שהצדיק לא ישמע אליו לעבור על דת התורה, רק זאת היא ערמת היצה"ר להראות לו פנים של היתר גמור שאין בזה שום צד איסור, ולפעמים יאמר לו שהוא מצוה מן המצות הגדולות, ואמר לו לבועז כי גם תאוה גופנית אין לחשוב בזה כי אתה הלא אין לך אשה ואתה מבקש לקחת אשה, והיא גם היא פנויה ומבקשת להנשא לאיש א"כ לא תכוון רק לשם אישות, לא ח"ו לשם זנות כו' וכאשר ראה בועז כי הענין נראה כדבר המותר עמד ואסרו באיסור שבועה ומה יאמר עתה היצר כי הלא כבר נאסרה עליו מצד השבועה, ור' חוניא אמר אם הדבר כן אשר על דבר איסור שבועה לא יעברנהו היצר כי אין להיצר עוד צד היתר א"כ גם על הביאה עצמה בלא שבועה ג"כ לא יעברנהו כי הלא יש בה איסור מצד עצמה כי יש גואל קרוב ממנו וא"כ היא אסורה עליו אולי יחפוץ הגואל לקחת אותה לו, ואם התנצלות זו לא תועיל להשקיט היצר גם השבועה לא תועיל, לזה אמר ר' חוניא כי אין השבועה רק זריזות כח אחר חוץ הכח הטבעיי אשר באדם מצד היצר טוב. ממש כמו שנותנים אל החולה סמים ותרופות וגם כי כח הטבעי אשר בו לוחם מלחמתו ג"כ עם החולי אשר נפלה בו עכ"ז בהצטרף עוד כח אחר לעזור אל הכח הטבעיי הנה טובים השנים מן האחד והשנים יעמדו נגד החולי היינו הכח הטבעיי וכח הסמים. ככה עשה בועז כי מלבד כח הטבעיי אשר בו מצד היצר טוב נזדרז ונשבע למען יוסיף איסור על איסור ושני איסורים יעמדו נגד היצר בלי ספק, לכן דרש עליו ר' חוניא מאמר גבר חכם בעוז שעשה בחכמה להוסיף איסור על איסור, ואיש דעת מאמץ כח היינו כי חיזק כח טבעו עם כח אחר אשר נצטרף אליו. וזהו לרוח משפט זה הרודה ביצרו כאותו שהוא לוחם בכח טבעו לבד ולגבורה זה המתגבר על יצרו היינו שהוא מבקש לו אמצעיים מן הצד בכדי שיוכל להתגבר על יצרו למען אשר השנים יעמדו נגד היצר:

ודע כי מצוה זו מתוארה ע"ש יבום והוא באם לב האדם המייבם תמים עמו לעשותה למען להקים לאחיו שם בישראל. לא כן באם יגרע כח ההוא ממנו וילוה אליו כח המתאוה אז מתוארה ע"ש לקיחה על דרך הכתוב כי יקח איש אשה.
ובזה נבוא אל באור הכתובים, כי ישבו אחים כו' יבמה יבוא כו' ולקחה כו' ויבמה. רמזה תוה"ק במלת ויבמה אשר מגמתו לא יהיה בלתי ליבמה ולקיים המצוה. וע"ז אמר ואם לא יחפוץ כו' ר"ל לא על דרך הממאן ח"ו במצות ה' רק הוא ירא על עצמו פן יפגע בה על דרך לקוחין. וזהו שאמרה אל הזקנים מאן יבמי כו' כלומר על שאינו בבחינה זו שיהיה מכוון אך להקים לאחיו כו', ע"כ לא אבה יבמי מדאגה הנ"ל:

חלק יט

לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה (כ"ה, י"ד). מדרש: אם עשית כן לא יהיה לך מה לישא ומה ליתן ומה ליקח ומה למכור (ויקרא רבה פרשה ט"ו, ז').
והענין בזה על דרך מאמר החכם ע"ה **אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו** וכו' **מארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יברך** (משלי ג', ל"א-ל"ג). דע כי כבר מקובל אצלנו כי כל אדם נוצר וסבת פרנסתו עמו כמאמר חז"ל זכר (זה) ככרו בידו (נדה ל"א, ב') וברכות לראש משביר לחלק אחד לכל מחסורו אשר יחסר לו כמאמר **שתה מים מבורך** כו' **יפוצו מעינותיך חוצה** (משלי ה', ט"ו) ר"ל כי יש לאל ידך שיתהנו גם אחרים מברכתך כי ירחיב ה' את גבולך. וע"ד כלל נקראת הברכה ע"ש בית כמו **הגידי לי מה יש לך בבית** (מלכים ב' ד', ב') ובלשון חכמים ברכת הבית. וההבדל בין הצדיק ובין הרשע כי הצדיק מתפרנס מביתו היינו ממה שחננו ה' יתברך לא כן הרשעים העוזבים מקור מים חיים והם ממשיכים ברכתם ופרנסתם ממה שחנן ה' לאחרים לגזול ולחמוס ולעשוק כמאמר **אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים** כו' (ירמיה ב', י"ג) ובדבר הזה הלא חלק ברכה שלהם נעזב ואין משלהם בביתם מאומה כמאמר **עוד האש בית רשע אוצרות רשע** כו' (מיכה ו', י') כי כאשר הם נהנים משל אחרים הלא שלהם נעזב מהשפעת הבורא יתברך ובזה אמרו איזהו עשיר השמח בחלקו (אבות) פי' ממה שחננו ה' לא מחלקי חבריו. והדמיון בזה לב' אחים ירשו מאביהם בית והון, אחד מהם מייסד פרנסתו בביתו זורע השדות ומתקן הכרמים, והשני מניח את הכל ומשים לבו לעסוק בעסקים נושא את רגליו להרחיק נדוד להביא ממרחק לחמו, והאיש הזה בזמן שהוא מצליח בעסקיו יתפרנס בריוח, אבל אם מסבת דבר מן הדברים המתגלגלים לא יוכל לעבור במעברות לא יוכל לצאת ולבוא אל מקומות המסחר וילך וישוב לביתו

ושדותיו, עליו נאמר **על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים** כו' (משלי כ"ד, ל'-ל"א) והוא קרח מכאן ומכאן ואין בידו מאומה.
הנמשל כבר נתבאר, וזהו שאמר אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו להתפרנס מאת אחרים כי עי"כ יהיה ביתו ופרנסתו הראוי לו מאת ה' תהיה עזובה שכולה וביתו יהיה ריקם מכל ולא ישוב אליה עוד, וזהו מארת ה' בבית רשע, אבל - ונוה צדיקים יברך, כמאמר הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד.
וזהו שדרשו לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה אם עשית כן לא יהיה לך, פי' אם תאבה להתפרנס ממה שתעשוק את אחרים לחסר מהם חלקם אז לא יהיה לך ברכה בביתך היינו הברכה הראויה אל כל אדם בפרט, וזהו אם עשית כן לא יהיה לך ורצונם לפרש מלת לך שהוא כשפת יתר לומר גם כי תשיג מאומה עכ"ז לא לך יהיה מזה דבר:
עוד יתכן בזה על דרך מאמר דוד המלך ע"ה **היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון** כו' (תהלים קכ"ה, ד'-ה'). באור הדברים, דע כי כמו אשר טבע בני אדם להרחיק מאצלם מביתם וחומותם כל הזבלים והאשפות כי הם שנואים ובזויים בעיני הרואה וההכרח לנקות הבית מכל טינופת ואשפה שיזדמן בו אל מקום שאין בני אדם עוברים שמה, כן כל עמל ואון ותועבה וטומאה ראה ה' יתברך ברחמיו להרחיקהו מעל גבול נפשנו ותקותנו חזקה כי עוד ימים יבואו והרשעה כלה כעשן תכלה והאלילים כליל יחלוף. וכמו אשר משפט בעל הבית להחזיק בביתו כלי מיוחד או מקום מיוחד לאסוף שמה כל אשפות הבית וכל דבר נבזה ונמאס עד אשר יתאסף הרבה אז יוליכו אותו ויוציאוהו מחוץ לעיר.
כן משפטו יתברך שיש לו בעולם מקומות מיוחדות שיתאספו שמה כל עול וכל תועבה והם הרשעים הגמורים אשר העתיקם ה' כצאן טבחה ואליהם יאסף כל רע ואיש צדיק אם יקרה לו מקרה בלתי טהור ימסרהו ה' ביד רשע גמור למען ימצה ישתה כל הרע אשר בו אם בדבר הרכוש ואם בעניני הכבוד ואז ישאר הצדיק נקי מהרע והרשע ישא את עונו על עצמותיו כמאמר **ונשא השעיר עליו את כל עונותם** (ויקרא ט"ז, כ"ב) (עי' ילקוט במקומו) והוא בטוח על זה כי יבוא יומו ויובל לקבר עם כל הרע כמאמר **וקראו להם גבול רשעה והעם אשר זעם ה' עד עולם** (מלאכי א', ד'). ממש כמו מקום האשפה אשר משם יובל למקום מגונה ושמם מעולם, וזהו וקראו להם גבול רשעה ר"ל המקום המיוחד להם. וזהו שאמר והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון והם ימוצו ממנו כל הרע המדובק בנפשו למען שלום יהיה על ישראל היינו שיהיו מנוקים מכל רע.

וזהו מאמר **כי נמצאו בעמי רשעים ישור** כו' **על כן גדלו ויעשירו שמנו עשתו** (ירמיה ה', כ"ז-כ"ח). באור הדברים על דרך מאמר דוד המלך ע"ה **אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים** וכו' **והיה כעץ שתול על פלגי מים** כו' **ועלהו לא יבול** כו' **לא כן הרשעים כי אם כמוץ** כו' (תהלים א', א'-ו'). והרצון בזה כי ההבדל בין אכילת הצדיק לאכילת הרשע כי הצדיק אוכל לשובע נפשו למען ילך בכח ההוא ללמוד ולעבוד עבודת הקודש שעליו וא"כ פעולת אכילתו הוא ענין נעתק אל הנפש לדברים שבקדושה, וא"כ כמו עבודתו וצדקתו עומדת לעד, כן הסבה אל עבודתו גם היא קיימת, כי קיים מאמר **בכל דרכיך דעהו** (משלי ג', ו') עד שתוכל לתאר סעודת ת"ח עץ חיים למחזיקים בה, לא כן אכילת הרשע כי כל עסקיו וסעודותיו נעתקות אל הגוף ויחדו יסופו תזרם ורוח תשאם. **וזה** שאמר על הצדיק והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו בכל משך זמן הוייתו הוא עושה פירות לתורה ולתעודה, ועוד גם זאת ועלהו לא יבול היא מליצה נשגבה על הדברים שהוא עוסק להברות את גופו להיות שומר לפרי גם ע"ז לא יקופח שכרו רק וכל אשר יעשה יצליח לא כן הרשעים כי אם כמוץ כו', כלומר כי בהם ומהם לא יצא צמח יעשה קמח והמה רק כמוץ ואין ביניהם זרעונים לעשות פרי תבואה, וסופם שיהיו נעתקים לחרפות ולדראון עולם. וזהו כי נמצאו בעמי רשעים כו' על כן שמנו עשתו שיהיה כח בידם להפיק זממם הרעה. סוף דבר כי על הרשע יסוב מליצת מאמר כלי המחזיק קללה אשר אליו נאספים ונקבצים כל רע, וזהו מארת ה' בבית רשע ומאמר בבית רשע הוא ממש כענין מאמר וקראו להם גבול רשעה. וכמו שנתבאר:

חלק כ

במדרש: אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא כתיב **האזכה במאזני רשע** (מיכה ו', י"א) אפשר כן שיהיה דור שמדותיו של שקר זוכה, אלא ובכיס אבני מרמה אמר ר' לוי אף משה רמזה להם לישראל בתורה **לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה** (רות פרשה א', ב').

והמאמר סתום במה נתיישבה קושיית המדרש אפשר כן שדור שמדותיו שקר זוכה ומה זו תשובה אלא ובכיס אבני מרמה, הלא בזה עוד הגדיל מדורת הקושיא.

ויפה אמר בזה ידידי הרב מו"ה אליהו מ"ץ דפה נ"י כי הם המציאו להם צד היתר במאזני רשע כי המחיר אשר יתן הקונה אינו כסף טהור רק כסף סוגי משקלי רמיה וא"כ אחר שהוא מקבל מידו מחיר כזה מה אשמתו עתה במה שיתן לו סחורתו במאזני רשע. ובאמת ע"פ דין תורתנו הקדושה גם זה אסור וזהו האזכה במאזני רשע אפשר כן שדור

שמדותיו של שקר זוכה, אלא ובכיס אבני מרמה כי המטבע אשר נתנו אל כיסם לא היה זה שוקל אלא באבני מרמה וא"כ לדעתם לא היה בזה און וחטא כל מאומה.
וזהו אמר ריש לקיש אף משה רמזה להם לישראל בתורה לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה אתה תן לו איפה צדק והוא יתן לך לכיסך שקלים צודקים וכל רמיה לא יהיה בידכם. והבן:

חלק כא

במדרש: **כי לוית חן הם לראשך** (משלי א', ט'). לראשיותך כיצד אדם בן תורה בשעה שהוא מזקין הכל באים ומסבבים אותו ושואלים אותו דברי תורה כו' (פרשה ו', י"ג).
באור זה!
דע כי העוסק בהשגת תאות עוה"ז אפשר כי יפעול טוב לכל אבריו שיהיו דשנים ורעננים מלובשים בהוד יפים, רק ראשו היינו משכן החכמה והמדע ישיגו נגע וקלון כי ראשו יהיה ריק מלהשכיל. אמנם העוסק כל ימיו בתורה וחכמה אפשר אשר כל אבריו לא ישיגו מאומה מן הטוב ע"י עסק החכמה ויהיו דלים וערומים כל ימיהם אבל ראשו ימלא חכמה ותבונה ויהיה מלא ברכת ה' תורה וחכמה ודעת קדושים. וההבדל כאשר יגיעו ימי הרעה היינו ימי הזקנה אז יחלשו כל האברים מסבת הזקנה אבל ראשו ושכלו ימלא תפארת חן וכבוד ועוז בחכמה ותבונה ודעת, ואז גם כל האברים יקחו ערבותם מן החכמה אשר בראשו. ומעתה הנה רבותינו ז"ל לא הוציאו המקרא מפשוטו, כי לוית חן הם לראשך לראש האדם וזה יתברר לך לראשיותך לעת זקנתך אשר אז כל האברים יהיו רשים ודלים וראשך יתגדל ויתהדר מחכמתו ותבונתו שנתמלא מנעוריו.

חלק כב

והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך מסביב כו' **לא תשכח** (כ"ה, י"ט).
כתבנו בבאור מאמר זה דברים נמרצים בפרשת פנחס על מאמר המדרש כשם שהקב"ה מתעסק לספר בשבחן של צדיקים לפרסם בעולם כו'.

כי תבוא

חלק א

והיה כי תבוא אל הארץ גו' **ולקחת מראשית כל פרי האדמה** גו' **ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו** (כ"ו, א'-ג').

ולבוא אל באור הענין נזכיר מאמרו יתברך אל משה **זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור** (דברים ל"ד, ד'). והדברים צריכים טעם במה ואיך נתפייס משה במה שהראה לו הלא עוד יותר ידאב לבו. **אמנם** דע כי כבר מקובל אצלנו כי סגולת ארץ ישראל כפולה ומכופלת, מוצלחת לגוף ומוצלחת לנפש, כמו שנשתבחה בשבח שבעת המינים לכלכל בהן בחיי הגופות כן היא מוצלחת אל הנפשות להשביע אותם צחצחות למלאות צדק ומשפט ומישרים, כי אוירא דארץ ישראל מחכים (ב"ב קנ"ח, ב') ומקדש ומכפר, העם היושב בה נשוא עון ואיש אשר כברכתו וחפצו מצאה ידו מברכת ה' באין מחסור כל דבר מאשר שאלו עיניו. וההכרעה על הדבר הזה אשר כל עיקרה ושבחה של א"י אל סגולת השלמות וחיי הנפשות כנועם ה', כי הלא תראה ותבחון אשר לפי בחינת מעלת החמריית אשר אל הגופות הלא נחלו כל השבטים העיקר והבחיר אשר בשבטים הוא שבט הלוי לקח הפחות והגרוע כי לא לקח רק התמצית אבל אם עיקר שבחה מעלות וסגולות הנפש מה שהיא מוצלחת מאד לתורה ולעבודה הלא תרב נחלת שבט לוי מנחלת כל השבטים על אחת שבע והם עיקר הסגולה כמאמר **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** כו' (תהלים ס"ה, ה'). וזהו שאמר הקב"ה אל אברהם אבינו ע"ה **כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה** כו' (בראשית י"ג, ט"ו) והאבות הלא עד יום מיתה היו גרים בארץ, אבל לדברינו יוסב על מתנת הסגולה הנפשיית וזאת שבעה לה נפשם מנועם ה' ומעדן גן קדושתו וכל יקר חמדתו, והכנעני שהיה בארץ הם לקחו הקש והתבן, כמאמר **ובית עשו לקש** (עובדיה א', י"ח). ועל זאת יורה מאמר את כל הארץ אשר אתה רואה מוסב על ראיה שכלייית, כמו **ולבי ראה הרבה חכמה ודעת** (קהלת א', ט"ז) לאמר לא שתהיה אוכל ושותה מטובה, כ"א ראה תראה מטובה ותטעם כל ספוני טמוני סגולתה. ואולי זהו ג"כ מה שאמר יתברך ליעקב **הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה** כו' (בראשית כ"ח, י"ג) מלמד שקפלה הקב"ה כו' ואם הדברים כפשוטם איך היו כל העיירות והכפרים נתלו באויר בלילה הזאת, אבל הדברים רומזים על המעלות הרוחניות שהיו בכל א"י קפלם הקב"ה וצמצם אותם למקום משכבו.

וזהו שאמר יתברך למשה עלה ראש הפסגה ושא עיניך וראה כו' ממש על דרך מה שבני אדם מספרים ומהללים איש ידוע שיש לו חנות גדולה, ואין הכוונה בשבח הזה על בנין החנות כ"א על הסחורות היקרות אשר בתוכה, ובהזדמן שיחפוץ אחד לראותה והסוחר כבר נשבע שלא יכניס אותו לתוכה, הנה בשוב אפו ממנו למלא רצונו גם לא לעבור על שבועתו הלא לו עצה ותושיה לאסוף ולצמצם כל יקר רכושו וסגולתו אשר בחנות הזאת

אל תיבה אחת ומביא אותה לפניו ומראה לו לעיניו, ואומר הנה לפניך החנות אשר אתה מתאוה לראות.

כן הדבר במשה רבינו ע"ה כי באין ספק היה משתוקק רק אל הכחות הרוחניות אשר בא"י, אמר לו הקב"ה עלה ראש הפסגה ושא עיניך וראה, פי' ותשביע בצחצחות נפשך ואין אתה צריך יותר, וזה דבר הפיוס אשר פייסו יתברך הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור כי אך למותר הוא.

והנה לבעבור כי שבט לוי היה הבחיר מכל השבטים כי בו בחר ד' לשרתו הלא הם ירשו יותר מכל שבטי ישראל כי בהם נאמר אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך. אשר ע"כ היה מצות הבאת בכורים אל הכהן כדרך שר שיש לו כרם ומוריד אריס לתוכו לעבדו ולשמרו, וכאשר יראה האריס בכורה בתאנה מראשיתה או אשכול ענבים יזדרז ויביאם בכלי טהור לפני אדוניו. כן חייב הכתוב את באי הארץ להכיר טובה ולתת הודאה, וההודאה תהיה לפני הכהן כי הוא עיקר הבית והם כגומרים על ידו.

וזהו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ כהודאת האריס אל בעל הכרם, לאמר כי הכל שלך ומידך נתנו לך, ועי"כ יהיה גם לנו, וזהו - הגדתי היום לה' אלהיך כלומר משפיע שלך כפירוש הרמב"ן ז"ל.

והאמנם עוד לנו דברים בזה אבל הלא שבתי וראיתי כי האלשיך ז"ל זכה בהם תחלה, ועיין קול יעקב על מאמר זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה כו', ובחבורנו זה פרשת שלח ותמצא באורים נחמדים מתוקים מדבש על מאמר הגדתי היום כו':

חלק ב

וישמע ה' את קולנו (כ"ו, ז'). מדרש: זה האנקה והאנחה.

באור זה בהקדים מאמר **האזינה ה' תפלתי והקשיבה בקול תחנונותי ביום צרתי אקראך כי תענני** (תהלים פ"ו, ו'-ז'). פי' כי רצונו היה שישמע הקב"ה דברי פי המבקש עצמו, לא שיקבל דבריו ע"י שליח וע"י ממוצע כמנהג השרים הגדולים, אשר להם מליץ העומד לפניהם והוא מביא כל בקשות מאת המבקשים ומציע אותם לפני השר, והטעם כי אין בטחוננו שירחם עלינו כ"א מצד הרחמנות אשר יראה בכיתנו ודמעותינו ושבר רוחנו כמאמר **כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוניו לפניך** (כי אין לנו צדקות ומע"ט, רק) **כי על רחמיך הרבים** (דניאל ט', י"ח) וזה אי אפשר ע"י שליח כי השליח לא יבוא ויבכה לפני השר לא ישא ולא ישמיע קולו. וזהו האזינה ה' תפלתי והקשיבה בקול תחנונותי.

וזהו וישמע ה' את קולנו היינו הקב"ה בעצמו, והטעם ביאר המדרש זה האנקה והאנחה כי ע"י שליח לא היה נשמע רק קול דברים בלבד, וזהו מאמר **קולי אל אלהים ואצעקה קולי אל אלהים והאזין אלי, ביום צרתי ה' דרשתי ידי לילה נגרה ולא תפוג מאנה הנחם נפשי** (תהלים ע"ז, ב'-ג') כמפליג ואומר שלא יזוז ממקומו עד שישיג מענה על שאלתו, כי ההבדל בין מי שבא בקובלנא על דבר עולה הנעשה לו ובין מי שיש לו אורבים על נפשו לקחתה, כי האחד לא ימהר ולא ידחוק השעה, לא כן מי שעומדים עליו להשחיתו ארצה הלא יצעק תיכף ובכל כחו, ומן קול הצעקה יבין השומע כי המבקש הוא בסכנה גדולה לעת כזאת, וזהו - קולי אל אלהים ואצעקה קולי אל אלהים והאזין אלי, והטעם - כי ביום צרתי כו' כן תענה אותי תיכף:

חלק ג

כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך כו' (כ"ו, י"ב).

הנראה בזה בהקדים מאמר **אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקודים** כו' **ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי** כו' **ותען רחל ולאה ותאמרנה לו** כו' **הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו כי כל העושר אשר הציל אלוקים מאבינו לנו הוא** כו' (בראשית ל"א, ח'-ט"ז). והמאמרים נראים כסותרים זא"ז.

דע כי כבר כתבנו למעלה (פרשת ראה) בבאור מאמר נתון תתן לו, כי ההבדל בין צדקה ובין מעשר כי הצדקה לא יעשה האדם בשמחה יען כי הוא צריך לעשות שני דברים כאחד ההפרשה מממונו וגם הנתינה ליד העני, אבל במצות מעשר נאמר שמחתי ושימחתי יען כי כאשר התבואה נתחייבה במעשרות אסור לו לאכול ממנה עד שיפריש מתנותיה, והיו המתנות מונחות אצלו והוא צריך למקומם, וכאשר בא הלוי רץ לקראתו בשמחה גדולה לאמר מהר קח לך למה יהיו מונחות אצלי, ושם המתקנו הדברים במשל קחהו נא לפה ויערב לך. וזהו ויצל אלהים את מקנה אביכם יעקב ע"ה התנצל בפני נשיו לאמר אל תדמו בנפשותיכם שלקח הקב"ה מאת אביכם בעבור שרצה לתת לי, וא"כ תאמרו כי גרמתי חסרון לאביכם, לא כן הדברים כ"א ויצל אלהים את מקנה אביכם כבר הפריש מאת אביכם בעת שגזל ממני שכרי, וכמשפט **לא יחרוך רמיה צידו** (משלי י"ב, כ"ז) ואם לא נתן הקב"ה הרכוש הזה לידי היה נשאר ביד הגוזל והחומס או ביד החיות הטורפות והדורסים, רק עתה נתחדש הדבר ויתן לי וא"כ לא ירע בעיניכם מה שנתן ה' לידי כי לא מאת אביכם השגתי את הרכוש הזה. ועל זאת ותען רחל ולאה ותאמרנה לו מה לך להתנצל לפנינו כי גם אם היה הדבר כן שלקח הקב"ה מיד אבינו לתת לנו היה כשר הדבר, כי חטא נגדנו ויאכל גם אכול את כספנו, כי לא כן משפט האב הלוקח

שכר בעד בתו הוא נותן זאת לבתו, וא"כ גם אם נחליט על העושר והרכוש הזה שהציל אלהים מאבינו היה בעבורנו ראוי הוא כן להיות לנו ולבנינו.

ומעתה גדול כחה של מצות מעשר על מצות הצדקה כי בה נאמר שמחתי ושימחתי וזה רק מסבת הפסק זמן בין ההפרשה ובין הנתינה אשר על שניהם אמר בערתי הקודש מן הבית, הוא ההפרשה, ב'. וגם נתתיו ללוי. אכן עוד יתרון למצות מעשר על מצות הצדקה כי הנותן צדקה אם אמנם הנתינה משובחת אבל ההפסק מן הנתינה איככה יהיה משובח, לא כן ענין מעשר אשר התורה נתנה שיעור קצוב אחד מעשרה וא"כ גם כלות הנתינה היא מצוה כי עשה מצות בוראו יתברך ונתן השיעור אשר נצטוה לא פחות ולא יותר, אמנם הצדקה כאשר לא יתן יותר היא פחיתות. וזהו כי תכלה לעשר לאמר כמו שהנתינה חביבה כן פסיקת הנתינה חביבה:

חלק ד

שמעתי בקול ה' אלהי עשיתי ככל אשר צויתני (כ"ו, י"ד). רש"י: שמחתי ושמחתי בו. **הנראה** בהוכחת הדרש שמחתי ושימחתי על דרך מה שכתבנו בספר המדות (בשלשה עשר משער הדעת בשיורי המדות) בבאור מאמר **במה יזכה נער את ארחו לשמור כדברך** (תהלים קי"ט, ט') כי העושה דבר ע"י הכרח המצוה עליו ולו אין שום תועלת בזה אינו צריך אל הדבר ועושה אותו להיותו מוכרח לשמוע אל המשמיע והמזהיר עליו, ראוי לומר שהוא שומר דברו, משא"כ המשמיע דבר עצה והשומע אחר התבוננותו ישקיף וירא כמה הוא צריך וכמה הוא נחוץ אל הדבר הזה, עליו ראוי לומר לשמור כדברו, כלומר כדברי העצה אשר יעץ היועץ כן גם דעתו מסכמת על זאת.

וזהו במה יזכה נער את ארחו לעשות מה שעליו לעשות מחפץ לבבו ומאווי נפשו לשמור כדברך להורות לו ולהחכימהו הדברים המסוגלים לנפשו עד שיתעורר אליהם מקרב איש ולב עמוק. וזהו ההבדל בין מאמר **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה** כו' (שמות ל"ה, א'-ב') ובין מאמר **זה הדבר אשר צוה ה' לאמר קחו מאתכם תרומה** כו'. והרצון בזה כי כבר ביאר לנו הרמב"ם ז"ל (בששי מח' פרקיו) ההבדל אשר בין מצות שכליות לשמעיות, כי במצות השמעיות משובח אותו שהתעורר אליהם ע"י אזהרת התורה והוא עושה אותם רק לקיים גזירתו יתברך, אבל במצות השכליות כמו צדקה וגמ"ח בהם משובח יותר מי שנותן מנדבת לבו הטוב, לכן כאשר צוה הכתוב על מצות שבת שהיא ממצות השמעיות אמר אלה הדברים כו' ששת ימים תעבוד כו', כי בהם נאה לאדם לעשות אותם בכוונה למען הקים גזירת אדוניו יתברך עליו, כי אין נפשו של אדם מחייבת זאת, וכאשר דיבר מנדבות המשכן אמר זה

הדבר אשר צוה ה' לאמר, אבל אתם אחר אשר תשמעו זאת קחו מאתכם, כלומר מטוב לבבכם ובנדבת רוחכם, תסכימו מעצמכם להרים תרומה לה', כי במצות האלה ראוי לאדם לדעת ולהבין שהקב"ה רק כיוצא נדיב ויתעורר אל המעשים מחפץ לבבו הטהור. **ומעתה** הנה חז"ל הוציאו הדרש הזה שמחתי ושימחתי, ממה שנאמר עשיתי ככל אשר צויתני, ולא נאמר כל אשר צויתני, אבל בא להורות על הכוונה הנזכרת כי הוא עשה לא בהכרח כ"א גם דעתו הסכימה לזה ומחפץ לבבו התנדב, וע"ז בא כ"ף הדמיון ככל אשר צויתני לאמר כי השוה דעתו לדעת קונו, וזהו שמחתי ושימחתי כי העושה בהכרח לא ישמח במעשיו שמכריחים אותו לעשותם כ"א מאהבה גדולה עשיתי, והמופת ע"ז – השמחה, וזהו שהכפיל ואמר שמעתי בקול ה' אלוהי זה מוסב על מה שהביא לבית המקדש, שאין דעתו של אדם מחייבת, זאת עשיתי ככל אשר צויתני, היינו אשר גם דעתי ורצוני וחפץ לבבי נמשך לזה הוא נתינת הצדקה לעני ולגר:

חלק ה

הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם (כ"ז, ט'). גמרא: וכי אותו היום נתנה תורה לישראל והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני אמר ר' תנחום בריה דר' חייא איש כפר עכו תדע שהרי אדם קורא קריאת שמע שחרית וערבית וערב אחד אינו קורא דומה כמי שלא קרא ק"ש מעולם (ברכות ס"ג, ב').

והדבר קשה מאד והלא כבר ידענו כי אין עבירה מכבה מצוה ואיה איפוא תאבד ממנו הקריאה שקרא עד היום, עוד מהצורך לתת לב על דבר הראיה שאמרו ז"ל תדע שהרי אדם כו' וערב אחד אינו קורא דומה כמי שלא קרא ק"ש מעולם, אשר מאמר תדע תורה כי יש לזה ראיה נודעת מקובלת ומפורסמת, והלא הראיה עוד צריכה ראיה כי הלא בכל מצות התורה אנו יודעים שאין החוטא חוטא מוחלט שלא יוכל לצאת מטומאת חטאיו אבל ישוב אל ה' וירחמהו. ומה נשתנה מצות ק"ש מכל מצות התורה עד שעליה אמרו **מעות לא יוכל לתקון** (קהלת א', ט"ו) זה שביטל ק"ש של שחרית או של ערבית כו' (ברכות כ"ו, א') עוד מצאנו דבריהם ז"ל במקום אחר שינה של שחרית מוציאה את האדם מן העולם כיצד מלמד שלא ירגיל אדם עצמו לישן עד שיעבור זמן ק"ש שאם יישן עד שיעבור זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה (אבות דר' נתן פרק כ"א) וכבר יש מן המחברים שהתעורר בזה איככה החליטו עליו נמצא בטל מן התורה והלא יוכל ללמוד כל היום.

ולבא אל הענין נזכיר עוד מאמר משה רבינו ע"ה **רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך** (דברים ד', ט') ותועלת הזכרון הזה נראה לדעתי כי קורא הדורות מראש צופה ומביט עד סוף כל הדורות, וראה כי המדריגה הנפלאה שהיו בה ישראל במעמד הנבחר לא תקום ולא תהיה עד עת קץ במהרה, כי בכל עת מן העתים המתגלגלים ובאים יחשכו כוכבי השלמות, ואם הראשונים כמלאכים כו' ומכש"כ דור דעה כדורו של משה אשר קבלו התורה מפי הגבורה אין ערך אל קדושתם ומעלתם, אשר ע"כ הדברים והענינים אשר נתחדשו בימיהם והיה נעשה בטוהר ידיהם היה ההכרח אל הדור ההוא להשאיר ברכה אחריהם, כמו שידענו מהאפר פרה כי לא היה בה כח לטהר טמאים אם לא ע"י מה אשר היו מערבים בה מעט אפר מאפר פרה שעשה משה במדבר, וכן בשמן המשחה כי אז נעשו הענינים בקדושה וטהרה, וא"כ איה איפוא ישיג האדם עתה הקדושה הנפלאה והמדות הישרות אשר אל התורה כמו שהיה לאבותינו ביום עמדם על הר סיני אשר היום ההוא היה אוצר כל כלי חמדה כי בו נתנו לישראל כל הכלים היקרים שצריכים ישראל לתורה ועבודה, וכבר רמזו חז"ל בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע ירדו ששים רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע (שבת פ"ח, א') ופי' בעל מנורת המאור ז"ל שהכוונה בזה על המדות הטובות הצריכות לתורה ועבודה. וכן מצאנו במדרש לא בשמים היא (אמר משה לישראל הוו יודעים כשנתנה התורה לכם) היא וכל כלי אומנתה נתנה ענותנותה וצדקתה וישרותה (דברים רבה פרשה ח', ו'). הנה כללו באלו ג' אבות המעלות כל כלי התורה אשר תחתיהם, ושם הכולל הכל הוא יראה כמו **עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה** (בראשית כ"ב, י"ב) כמו כסף הוא שם כולל לכל המטבעות כמאמר **אם כסף תלוה** (שמות כ"ב, כ"ד). **הכסף נתון לך** (אסתר ג', י"א). **אם תבקשנה ככסף** (משלי ב', ד'). כן במתן תורה נכללו מתנות רבות לכל כליה היקרים והמשובחים אשר עליהם שר המשורר החסיד ע"ה ואמר **רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם** כו' (תהלים ס"ח, י"ח) המה המלאכים הממונים על כל המדות והכחות העליונות והכלים אשר הם מוכרחים אל משמרת התורה וכאמרם ז"ל מיד כל אחד מסר לו דבר שנאמר **עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם** (שם שם, י"ט) ר"ל המדות היקרות שנתוספו באדם ונתמזגו בו כענין מאמר **ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו** (יחזקאל ל"ו, כ"ז). וכי תאמר א"כ מה לנו עוד לזעוק אל המלך יתברך והלא לא חסרנו דבר אמנם הלא הקב"ה בעצמו אמר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים העיד יתברך על שלמותנו בעת ההיא, אבל דאג

על הימים הבאים וכבר אמרו חז"ל **לא יערכנה זהב וזכוכית** (איוב כ"ח, י"ז) אלו דברי תורה שקשים לקנותן כזהב ונוח לאבדם כזכוכית (חגיגה ט"ו) והרע הוא בהיפך נוח להשיגו וקשה לאבדו.

ואנחנו נוכל להמליץ בזה משל אחר כמו מיני בשמים מור ואהלות וכדומה שממהרים להפיג טעמן כמאמר **נרדי נתן ריחו** (שיר השירים א', י"א) ולכן הזהירה התורה על השמירה שלא לאבד הטוב והברכה אשר קבלנו ביום המעמד ההוא. וכי ישאלך לבבך כמה שיעור העזיבה שעליה אמרו ונוח לאבדם כזכוכית, דע כי כבר מבואר אם תעזבני יום יומים אעזבך (ירושלמי סוף ברכות) הנה העידה החכמה כי אם תעזוב אותה יום אחד תעזב ממך ואין אל האדם לחשוב בלבבו שיחזרו ויתנו לו מן השמים אחר שכבר נאמר לא בשמים היא שלא נשאר ממנה למעלה כלום.

ומעתה הענין דומה ממש אל העורך מלחמה עם אותו שכנגדו והוא בעצמו עומד רחוק ממערכות המלחמה ב' וג' פרסאות רק העמיד צופים בכל כברת ארץ בכל השטח עד שיוכל אחד להשמיע דבריו אל השני והשני ישמיע דבריו אל השלישי כו' עד שיגיעו הדברים אל השר וממנו אל בעלי המלחמה למען ידעו אנה יפנו ואיך יעמדו במערכות. אבל כל זה הוא בתנאי שלא יהיה אחד רחוק מחבירו כ"א בכדי שיוכל להשמיע קולו אל השני אולם כאשר יברח אחד מהם ממעמדו הנה נפסק חבל ההשתלשלות.

הנמשל הקב"ה ייחד אלינו יום אחד אשר בו נתן אומר המבשרות צבא רב וביום ההוא מלא את לבבנו יראה וקדושה וכל שאר המעלות הנצרכות אל עבודת מלכנו בקודש אך בתנאי שלא נרחיק עצמנו ממנו יותר מיום אחד, כ"א בכל יום ויום בבוקר השכם נתחזק לעמוד ביראה ואהבה, אשר עי"כ ישתלשל בלבנו כח היראה הראשונה אשר היתה אלינו במעמד ההוא, ובה נהגה כל היום בתורה עד יום המחרת נשוב לקבל כח היראה, כמאמר **ואותי יום יום ידרושון** (ישעיה נ"ח, ב') ולהשלים כן כל ימי האדם על הארץ ובתנאי שלא יהוה הפסק בין הימים כי כאשר יחסר ממנו יום אחד באמצע שהיה בטל מקריאת שמע בזמנה איככה יהיו הימים מחוברים ביום הנכבד ההוא. ולמען נחיה במי טהרתו ביראתו וקדושתו וכל יקר סגולתו מסר לנו הקב"ה יסוד נאמן הק"ש וברכותיה, אשר אתה עמה אנחנו מחברים הזמן אחד באחד יגשו ואז יוצק לנו מים טהורים נוזלים ממקור נאמן, כשואב ממעין שאין לו סוף, ולכן הזהיר הכתוב ואמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים כו', ואז - פן יסורו מלבבך כל ימי חייך שתהיה נפסק ונעזב מן המעין הכולל.

ומעתה מה יפה אמרו חז"ל **מעוות לא יוכל לתקון** (קהלת א', ט"ו) זה שביטל ק"ש של שחרית או של ערבית או תפלה של שחרית כו' (ברכות כ"ו, א') כי על אלו האדנים עומד יסוד כל הבנין וכמ"ש הכוזרי (בחמישי לשלישי) והסדר הזה מהנפש כסדר המזון מהגוף מתפלל לנפשו ונזון לגופו ומתמדת עליו ברכת התפלה עד עת תפלה אחרת, כהתמדת כח סעודת היום עד שיסעוד בלילה כו' עיי"ש וינעם לנפשך.

וזהו מאמר **ה' אלהים נתן לי לשון למודים** כו' **בבוקר בבוקר יעיר לי אזן לשמוע כלמודים** (ישעיה נ', ד') קרא את למוד התורה בלא יראה לשון למודים שאינו כ"א לשון רב המלמד לתלמידו, לאמר אם תאבה ושמעת עשה כך וכך, בבוקר בבוקר יעיר לי אזן לשמוע כלמודים זה מוסב על התעוררות היראה שמתעוררת ברוחו בכל יום בעת קראו ק"ש ביראה ואהבה היא מעוררת אהבה ראשונה ומטהרת את האדם, לשמוע כלמודים כלומר לשמור ולעשות כמו שמלמדים אותו.

ומעתה דברי המאמר כפשוטן שאם יישן עד שעבר עליו זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה היינו שהוא נפסק מן המעיין הקבוע ועומד לשאוב מים בששון ממעיני מעמד הר סיני, אשר עליו אמר המשורר אחר מאמרו הנזכר לקחת מתנות באדם, השלים ואמר ברוך ה' יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה וכמאמר **אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי כי מוצאי מצא חיים** (משלי ח', ל"ד) הוא שם הכולל על מדות הישרות, ויפיק רצון מה' כמו רצון יראיו יעשה שיפיק מאת ה' יתברך יראה ואהבה ורצון שלם לעבדו באמת.

וזהו מאמר כל הרגיל לבוא לבהכ"נ ולא בא יום אחד הקב"ה שואל עליו שנאמר מי בכם ירא ה' כו' ואין נוגה לו, על הזמן העבר קרא אותו ירא ה' שהיתה היראה מושפעת לו ואחר שהפסיק ולא בא יום אחד אין נוגה לו מעתה, כמאמר הנזכר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך.

וזהו מאמר הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם הזהיר על למוד התורה שלא יהיה בינה ובינך כדרך יום אחד, כי אז יהיה נפסק מן היום הזה אשר בו נהיית לעם, וביארו ז"ל שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני כלומר על לומדיה שלומדים בכל יום ויום אצליהם היא חביבה כיום שנתנה מהר סיני וע"ז הביא ר' תנחום ראיה מק"ש תדע שהרי אדם קורא ק"ש כו' וערב אחד אינו קורא דומה כמי שלא קרא ק"ש מעולם וא"כ מענין ק"ש תוכל לקחת אות וראיה על כל התורה כי גם בלמוד התורה כן הוא אם תעזבני יום יומים אעזבך:

חלק ו

והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו כו' (כ"ח, ט"ו). מדרש: זה שאמר הכתוב **אשרי אדם שומע לי** (משלי ח', ל"ד) אמר הקב"ה אשרי לאדם בשעה ששמועותיו לי (פרשה ז', ב').

רצונו לומר שאין מהצורך להוכיח בשבט פשעו כמאמר **הוי אשור שבט אפי** (ישעיה י', ה') רק שהוא שומע לי ואינו צריך אל אחרים שיעוררו אותו.

חלק ז

ובסמוך: לשמור לעשות את כל מצותיו א"ר שמעון בן חלפתא כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, הכניס לתוכו שני אריסים, אחד היה נוטע אילנות ומקצצן, ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצצן, על מי המלך כועס, לא על אותו שהיה נוטע ומקצצן, כך כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים אותה עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר מנין שנאמר **יוחן רשע בל למד צדק** (ישעיה כ"ו, י') אבל שלמד ולא קיים אין לו חנינה (פרשה ז', ד').

והמאמר פלא כי הוא נגד מאמרם ז"ל במקום אחר, אחר לא מידן דיניה משום דעסק באורייתא (חגיגה ט"ו) גם ראוי להבין איך רמזו הדברים האלה במאמר והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך כו'.

ונזכיר לזה עוד מאמר א"ר יצחק מאי דכתיב **יוחן רשע בל למד צדק** (ישעיה כ"ו, י') אמר יצחק לפני הקב"ה רבש"ע יוחן עשו, אמר לו רשע הוא אמר לו בל למד צדק, אמר לו בארץ נכחות יעול, עתיד הוא להחריב בית המקדש אמר לו א"כ השפע לו טובה בעוה"ז ובל יראה גאות ה' לעתיד לבוא (כן הגי' בילקוט ישעיה כ"ו וחלק בגמ' מגילה ו') וגם מאמר זה אומר הביננו הכי יצחק אבינו ע"ה לא ידע כי עשו רשע הוא.

אבל הדברים יתבארו על נכון בהקדים מאמרו יתברך אל נביאו ע"ה **כה אמר ה' אלוקים השומע ישמע והחדל יחדל** (יחזקאל ג', כ"ז) אשר לפי מה שהבינו המפרשים בא המאמר הזה אל הנביא בעצמו להפיג דאגתו ולהפיס דעתו ואין כן הוראת הדברים כי מאמר כה אמר ה' מורה שהמאמר היה מה שצוה לו יתברך לאמר אליהם וא"כ אין לזה באור כלל.

אמנם דע כי כבר מבואר כי כל שבח הלומד תורה הוא מה שעל ידי הלמוד יבוא לידי מעשה כמאמר גדול תלמוד שמביא לידי מעשה ואמרו הלומד על מנת לעשות מספיקים בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (אבות ד') כי גדול כח סגולת הלמוד שהלומד תורה ממלא את לבו יראת השם ואהבתו כמאמר ומכשרתו להיות צדיק חסיד כו' (אבות ו').

וכבר נתבאר על מאמר נעשה ונשמע בזכות נשמע נזכה אל נעשה וכן אמרו לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה (סוטה מ"ז, א'). ומעתה פי' המאמר כך הוא השומע ישמע בא להעיר אותם לבל יאמרו ללבבם מה לנו לשמוע אל דברי הנביא אם אין בלבנו לקיים א"כ יותר נכון לפנינו שלא לשמוע ונהיה שוגגים, לזה הקדים לאמר אל תמנעו עצמכם משמוע, כי האף אמנם כי אין לבבכם שלם עתה עם ה' יתברך לחיים עכ"ז דעו נא כי השומע ישמע כלומר הנוטה אוזן לשמוע ולהקשיב הדברים באין ספק ישמע, ר"ל יקיים הדברים אח"כ כי הלמוד יתן כח לעשות חיל לשמור ולעשות ולקיים.

וזהו מאמר **והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה** (תזכו עי"כ) **ושמרתם ועשיתם אותם** (דברים ז', י"ב). כי ישאלך לבבך הלא עינינו רואות כמה אנשים למדו הרבה ועדיין הם מבחוץ והם אחר הלמוד כמו קודם הלמוד, אבל רבותינו הקדושים כבר העירו אותנו על פשר הדברים האלה כי אמרו כל העוסק בתורה לשמה זוכה כו' (אבות ו'). וכפי התחלפות המדריגות בעת הלמוד כן היו חלוקים בבחינת יראתם וקדושתם זה למעלה מזה, עד שאמרו על יונתן בן עוזיאל שכל עוף הפורח עליו מיד נשרף (סוכה כ"ח) ועל זאת המליצו ז"ל במתק לשונם שנים אוכלים מקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו (אבות דר"נ פרק ל"ז). וא"כ מי שלמד ועומד ברשותו זאת תעיד עליו כי למודו היה מיוסד על רשע ועשה למודיו סבות לכל עון ולכל חטאת, כאשר יש מאנשים כאלה הרבה בעוה"ר, ועל אלה וכאלה יפה אמרו חכמינו ז"ל במאמר הנזכר כי מי שלמד עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר שעליו אמרו חז"ל נוח לו שלא נברא (ברכות י"ז).

ומעתה טענת יצחק כך היתה כי יצחק ודאי למד עם יעקב ועשו בשוה והדברים אשר בלב רק הוא יתברך יודע תעלומות הוא ידע כוונת יעקב ותמימותו וכוונת עשו ורשעתו, ויצחק שלא ידע מזה טען ואמר יוחן עשו, אמר לו הקב"ה רשע הוא אמר יצחק בל למד, כלומר הלא למד עמו ואיה שכרו השיב לו הקב"ה שלא למד צדק פי' לא היה לומד כדי לעשות צדק כלומר על מנת לעשות רק כענין מאמר **וילכו במועצות בשרירות לבם הרע** (ירמיה ז', כ"ד) והעד כי הלא הוא שלם ברשעתו עד כי בארץ נכחות יעול ויחריב הבית המקדש ויצחק אמר א"כ השפע לו טובה בעוה"ז כמאמר למשמאילים בה עושר וכבוד.

וזהו מאמר **ורחוקים יבואו ובנו בהיכל ה' וידעתם כי ה' צבאות שלחני אליכם והיה אם שמוע תשמעון בקול ה' אלהיכם** (זכריה ו', ט"ו) ובהשקפה הראשונה מאמר והיה כו' הוא אך בתנאי כפול כי הלא כבר מצאנוהו וידענוהו מימי קדם ממלוכת שאול ובהבטחת שלמה המלך ע"ה בעת חנוך בית המקדש בכלם היה התנאי הזה אם ישמעו

בקול ה', אבל לדברינו היא בשורה בפני עצמה לאמר שיהיה למוד התורה על מכונה הראשון שנתייסדה להיות השמיעה מביאה לידי קיום, וזהו והיה אם שמוע פי' כאשר תשמעו אל דברי הנביא תשמעון בקול ה' אלהיכם, היינו תקיימו דברי העליון המצוה אתכם, כי אין לפרש מלת תשמעון על שמיעת האוזן כי מי עמד בסוד ה' וישמע דברו, וזהו והיה אם שמוע תשמע כו' כמבטיח ואומר כאשר תקשיב ותטה אזנך לשמוע ודאי תזכה עי"כ לקיים, וע"ז אמר ר' שמעון בן חלפתא מי שלמד תורה ואינו מקיים עונשו כו' כי זה לו לאות כי מה שלמד למד להפיק זממו הרע כמאמר **חכמתך ודעתך היא שובבתך** (ישעיה מ"ז, י').

חלק ח

ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול ה' אלהיך (כ"ח, ב').

הנראה בזה לדעתי בהקדים מאמר **בשלחי את חצי הרעב הרעים בהם אשר היו למשחית אשר אשלח אותם לשחתכם ורעב אוסיף עליכם** כו' (יחזקאל ה', ט"ז). ובהשקפה הראשונה לא ידענו מה הוסיף בזה על מה שאמר תחלה, כי הלא בזה התחיל בשלחי חצי הרעב הרעים.

אמנם דע כי מאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו' הלא מכלל דבריו שמענו כי יש אוצר טוב ויש אוצר רע, והתחלפות האוצרות בע"כ מסבת התחלפות והשתנות מעשי בני אדם זה מזה אשר עי"ז יהיה שינוי בסבת פרנסתם, ומוצאה ומובאה כי כאשר יעסוק האדם בסבות כשרות לא ישלח בעולתה ידיו אינו נוגע בדבר שאינו שלו והוא שונא גזל ומעשקות ורמיה אין ברוחו, משפיעים לו שפעתו מאוצר הטוב, כמאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו'. לא כן אם האדם עוסק במעשקות, ושוד וחמס תבוא שפעתו ממקום רע. והמופת עליו מבואר במאמר דוד המלך ע"ה **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהלים קמ"ה, ט"ז) כי אותו אשר שפעתו באה לו מאוצר הטוב נפשו שבעה ואינו מבקש יותר, כמאמר **ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה** (משלי י', כ"ב) ולא יתעצב שיהיה לו יותר, לא כן מי שנותנים לו ממקום רע אין בזה לשובע נפשו, וכאשר יהיה לו מנה יבקש מאתים, והברכה מדלדלת אותו ומוספת לו עצב ודאגה, וחלילה לאל מרשע.

וזהו פותח את ידך ומשביע כו' ר"ל לאותו שהקב"ה יודע בו שישבע מטוב ברכתו, לא כן לאותו שהברכה תהיה סבה להרעיבו ולבקש יותר ויותר. וזהו מאמר **עוד האש בית רשע אוצרות רשע ואיפת רזון זעומה** (מיכה ו', י') ר"ל האם יש בטבע הרשע שיאמר דבר זה נוסף לי יותר מכדי מחסורי, כי לעולם אין לו די והוא חושב את עצמו מחוסר

תמיד מן הראוי לו, כמאמר **והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה** (ישעיה נ"ו, י"א), והטעם אמר אוצרות רשע הוא תואר על בית קבול שלו היא הסבה שבוחר לפרנסתו רק אוצרות רשע של גזל וחמס, לכן איפת רזון היא המדה המריק להם שפעתם היא איפת רזון שאין בכחו להשביע את נפש המקבל. וזהו בשלחי חצי הרעב הרעים בהם כלומר גם בטרם יבוא הרעב בפועל יהיה נפשם רעבה כי נפשם בהם תתעטף להרבות הון בגזל וחמס, אלה וכאלה אשלח אותם לשחתכם ואח"כ גם זאת אעשה ורעב אוסף עליכם ושברתי לכם מטה לחם.

וזהו תפלת משה איש האלהים **שבענו בבוקר חסדך ונרננה ונשמחה בכל ימינו** (תהלים צ', י"ד) כי מאמר שביעה אינו מוסב דוקא על מזון ומחיה להשביע רעבון הגוף, כי כבר מצאנו מלה זאת על ענינים אחרים ג"כ, כי **שבעה ברעות נפשי** (תהילים פ"ח, ד') **כי רב שבענו בוז** (שם קכ"ג, ג') ולטובה **זקן ושבע ימים** (בראשית ל"ה, כ"ט) אבל הוראת המלה הזאת על תכלית הפעולה כי כאשר יעשה האדם דבר ויצליח בו וישיג פעולתו עד תכליתו אם לטוב ואם להיפך יסוב עליו מאמר שביעה. כי אדם רשע כאשר יהיה לו עושר ותענוגים ומלא בטנו כל אשר יוכל שאת הוא תכלית הטוב שלו ובא עד קצו, לא כן הצדיק אשר אצלו כל עניני עוה"ז רק כמו כלים והכנה אל קיום התורה והמצות וגם אם יהיה נחת שלחנו מלא דשן יתקיים בו מאמר **אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו** (קהלת ב', כ"ד) כלומר שיחשוב כי זה הוא תכלית שלו וגמר טובו, כי נפשו יודעת מאד כי כל טוב העוה"ז אינו רק הכנה אל מעשה המצות לתורה ולתעודה ולעשות משפט וצדקה בכח העושר ההוא שהשיג בעוה"ז.

וזהו שבענו בבוקר חסדך, ר"ל אתה בחסדך תושיענו להשיג את התכלית מן העוה"ז לעבוד עבודתך בשלמות ובזה ונרננה ונשמחה בכל ימינו, לא כן אם יאכל אדם וישתה ולא יעשה בכח האכילה ההיא את הטוב האמתי הוא ודאי לא ישמח למחר במה שאכל והתעדן היום. וכן הרע המגיע אל הרשע דלות או יסורים בגופו לא ישיגהו הרע בלתי אל גויתו ואדמתו כי יהיה חלש הגוף וחסר אונים, אולם איש צדיק כאשר יקרה לפניו ח"ו יסורים בגופו או בממונו והם יפריעו אותו מלעשות טוב הלא רעתו כפולה ומכופלת, כמאמר רעות רבות וצרות.

וזהו שאמר המשורר ע"ה **חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז** (תהלים קכ"ג, ג') הכפיל ואמר חננו ה' חננו יען כי רב שבענו בוז פי' כי פעל בנו הרבה יותר מפעולתו באחרים. וזהו ג"כ מה שאמר **תבוא לפניך תפלתי הטה אזנך לרנתי כי שבעה ברעות נפשי** (שם פ"ח, ג'-ד'). כלל הדברים כי יש ב' סוגי השפעה, א'. יפתח ה' לך את אוצרו הטוב אשר ע"ז

נאמר ואכלת ושבעת וברכת כי בכח הטוב והברכה ההיא ילך ויעבוד עבודת הקודש, כמאמר גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה, ועי"כ צדק לפניך יהלך ויש בהיפך ואכל ושבע ודשן ופנה כו'. זה שבא הכתוב להבטיח ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול ה' כלומר שהברכות יהיו סבה שעל ידם תגיע ותשוב לשמוע בקול ה' ולקיים מצותיו:

חלק ט

יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו (כ"ח, י"ב) גמרא: שלש מפתחות בידו של הקב"ה של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים (תענית ב', א').

ענין מפתח אצל הקב"ה לא ידענו מה הוא, כאלו האוצרות נעולים מפני גנבים, והכתובים שהביאו ז"ל כלם בלשון פתיחה יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו' וזה אינו מורה כמו אצלנו בני אדם.

ואשר חשבתי למשפט כי ג' דברים אלה ביד הקב"ה כמשפט בעל הבית שכל הונו ורכושו הוא נתון באוצרות והמפתחות בידו המה, והיינו שהקב"ה מסר העולם ומלואו ביד מנהיגים הטבעיים, כי הארץ נמזג בה טבע להצמיח כל עשב השדה, והאילנות לשאת פרי עץ. ולא תחשוב כי הסיר אותם מרשותו ח"ו ומהשגחתו, לא כן הדברים כי בלעדו לא ירים איש את ידו ורגלו מכל חלקי המציאות, כי בידו יתברך המפתח של כל אחד ואחד, כי הגשמים הוא המפתח של כל הצמחים לכל בהם חיי רוח ונפש, לכן הוא בידו של הקב"ה, והרחם הוא המפתח אל הויות האדם ומציאותו ומהלכו בעולם, והקבר הוא המפתח של תחיית המתים כמאמר חז"ל מה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאים ממנו בקולי קולות קבר שמכניסין בו בקולות על אחת כמה וכמה (סנהדרין ל"ב, א').[458] ממש על דרך שבני אדם אומרים מפתח של כסף, ואין הכוונה על אוצרות כסף רק שהמפתח עצמו הוא של כסף כך מפתח של גשמים היינו כי הגשמים עצמם הם המפתח הפותח שער על הברכה והטוב, וזהו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו' לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך ותחיית המתים הוא המפתח אל כל טובות העוה"ב:

[458] ולא אמנע טוב מלהזכיר מה ששמעתי בשם הגאון מו"ה העשיל אשכנזי נ"י מלובלין כי לשון הגמרא כך הוא אמר ר' יאשיה מאי דכתיב שאול ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים, וכי מה ענין שאול אצל עוצר רחם, אלא לומר לך כו' ומה רחם שמכניסין בו בחשאי כו' מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה. באור זה כי רז"ל הרגישו שאין הכתוב על סדר כי אמר שלש הנה לא תשבענה וארבע לא אמרה הון, שאול ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הון היה ראוי לחבר שאול אל אש כי זה הוא דבר המכלה וזה הוא דבר המכלה, משא"כ אלו השנים עוצר רחם, וארץ לא שבעה מים המה דברים עקריים לקיומו של עולם. לכן יפה הקשה ר' יאשיה מה ענין שאול אצל עוצר רחם היה לו להסמיכו אצל אש לזה אמר לומר לך ומה רחם כו' מכאן תשובה כו':

חלק י

והיית משוגע ממראה עיניך אשר תראה (כ"ח, ל"ד).

באור זה דע כי הנה הסבות המפריעים את האדם ממעשה עבודתו ושלמותו שתים הנה כמאמר **ראש ועושר אל תתן לי** (משלי ל', ח'). וכבר הפליגו רבותינו ז"ל ואמרו דקדוקי עניות מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו (עירובין מ"א) וכוונת כפל הלשון על דעתו ועל דעת קונו, כי העברת הדעת אשר ע"י העושר וע"י רובי התענוגים עד שנדמה לו הרע לטוב הוא הולך אחר דעתו ומניח דעת קונו, לא כן העניות שמעבירים על דעתו כי הוא יודע שהוא חוטא ובהכרח הוא עושה מעשהו - זר מעשהו.

וזהו והיית משוגע ממראה עיניך אשר תראה כי משפט המשוגע באמת כל מעשיו ישרים בעיניו רק אחרים הרואים אותו המה רואים כי משוגע הוא, ודוד המלך ע"ה כאשר עשה מעשה שגעון בפני אבימלך והוריד רירו על זקנו היה השגעון גם לפי מראה עיניו רק ההכרח הביאו לזה, עד"ז אמר הכתוב בתוכחתו והיית משוגע ממראה עיניך אשר תראה. וההבדל בין ב' סבות אלה המחטיאות את האדם ביאר הנביא ע"ה ואמר **שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך** (הושע י"ד, ב'). והרצון בזה כי החוטא מסבת עשרו הוא יתענג בתענוגים גדולים בטרם יחטא לאלהים מסבתם, כמאמר **ואכל ושבע ודשן** ואח"כ **ופנה** כו' (דברים ל"א, כ') ולהיפך העניות מעבירה את האדם על דעתו עכ"ז לא יחטא עד אשר ישיג צרות רבות ורעות. וזהו מאמר **תבוא לפניך תפלתי הטה אזנך לרנתי כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו** (תהילים פ"ח, ג'-ד'). והמה מחולקים ג"כ בדבר העבירה עצמה כי העשיר מבטל את התורה מסבת עסקיו בתענוגים או חושב בעשרו מרוב גדולתו, לא כן העני כאשר הוא מבטל את התורה מסבת עניו ומרודו הלא לבו מלא תמרורים כי כל ימיו מכאובים עמל וכעס יביט והעשיר בהתעורר כעס בקרבו ישפוך בוז על אחרים רודף לשונאיו נוקם לאויביו, לא כן העני הכועס אינו עושה בכעסו רק לעצמו ישיג כלימות וגם מהלומות פצע וחבורה. והכלל כי כל מעשיו רעים וחטאים גם לעצמו ובשרו אם קודם מעשה החטא ואם אחר החטא ואח"כ הוא מעותד לעונש מן השמים כמאמר **כל ימי עני רעים** (משלי ט"ו, ט"ו) וזהו שאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך וכמאמר **כי לקחה מיד ה' כפלים** כו' (ישעיה מ', ב').

חלק יא

כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה כו' (כ"ח, ל"ט). ובנביא: **ונאסף שמחה וגיל מן הכרמל ובכרמים לא ירונן לא ירועע יין ביקבים לא ידרוך הדורך הידד השבתי** (ישעיה ט"ז, י').

ולבוא אל הביאור נזכיר מאמר דוד המלך ע"ה **להוציא לחם מן הארץ ויין ישמח לבב אנוש** (תהלים ק"ד, י"ד-ט"ו). בדבריו אלה רמז לנו זמן ברכה וזמן קללה. למשל הברכה היא בהיות לאדם שדות וכרמים ועבודה רבה ויהי' איש תחת גפנו כו', ואז מן השדות יוציא לחם שלחנו די מחסורו ומכל מין ומין תשבע נפשו ולא יצטרך לקנות מן השוק דבר, ואז הלחם יסעדנו והיין ישמחנו לכן בעת אשר דרכו היין היה עונים בקול הידד הידד על שם סופו, לא כן כאשר אין לו שדות רק חלק מה בכרם אז הוא מוכרח למכור את היין לקנות לחם לפי הטף ואז אין לו לנהוג בדריכתו רק כמנהג קציר שדה ומה מקום אז לענות הידד. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה הלואי שלא ישתנה דבר ממנהג פעולת הבריאה רק להוציא לחם מן הארץ לא להוציא לחם מן היין כ"א היין ישמח לבב אנוש. **וזהו** מה שנאמר ונאסף שמחה וגיל מן הכרמל ובכרמים לא ירונן כו' כי אחר אשר היין לא יהיה לשמחה אין מקום לרונן עליו. וזהו ג"כ **ונאספה שמחה וגיל מכרמל** כו' (ירמיה מ"ח, ל"ג) והטעם **הידד לא הידד** כי לא ישתו ממנו והשמחה לא לו תהיה.

והדמיון בזה לאחד נשא אשה והיה לה בנים מבעלה הראשון לימים עשה חתונה לבנה והיו העם שמחים ומרקדים במחולות וקראו גם אותו לרקד ולשמוח ולא רצה, והשיב ואמר הלא עיקר המנהג לשמוח על שמחת בנו כי הוא התחלה והודאה לאמר ככה תשמח באורך ימיהם ובבניהם אשר יולידו ובעשרם שישיגו, אבל כל זה הוא אם הבן היה בני אבל זה הלא בן אשתי הוא והלואי שלא אשיג ממנו רעה ולא ימר לי בחייתו אבל נחת ודאי לא אשיג ממנו כי לא לי יהיה הזרע ומי שעתיד לשמוח בו הוא ישמח גם עתה.

גם זה הדורך אינו מבטיח נפשו לשתות היין מטוב לב כי הוא רואה בעצמו שהוא מוכרח למכור אותו לאחרים והלואי ישיג ממנו לחם לשובע נפשו ומה לו א"כ לשמוח עתה:

חלק יב

והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ (כ"ח, ס"ד).

המשורר ע"ה התפלל ע"ז ואמר **עד מה ה' תסתר לנצח תבער כמו אש חמתך זכר אני מה חלד** כו' (תהלים פ"ט, מ"ז-מ"ח).

באור הדברים כי הנה מקובל אצלנו כי העונשים המגיעים אותנו מידו יתברך המה רק על דרך אב הנותן לבנו סמים ותמרוקים למרק חליו להמציא לו מזור ותרופה, ומונע ממנו כל מאכל שמן וערב שלא יזיקו לו בימים שהוא מקבל רפואות, כמו שנתבאר על מאמר **ואומר חלותי היא שנות ימין עליון** (תהילים ע"ז, י"א) וא"כ ההבדל בין העונש והחמה אשר לאדון על עבדו לאשר אל האב על בנו, כי הכעס אשר על העבד הוא כעס

עולם אבל כעס האב העליון יתברך שמו עלינו רק כמו כעס האב על בנו שהוא רק לשעה, עד שיקבל הרפואות נראה הוא ככועס אבל אחר שיפעלו הסמים את פעולתם יתהפך הכעס לרחמים גדולים, והעונש לטובה, והמרירות למעדנים, אבל כל זה אם יתרפא הנער, אולם כאשר ימאן משמוע אל תנאי הרפואות ולא יתנהג בהן במשפט הראוי לנצור את עצמו מכל משמר הלא גם כעס האב יהיה כעס עולם, וכעס אמת והיסורים יהיו אמתיים, אחר אשר כל מה שעשה לו לטובתו נהפך בידו כקשת רמיה. וזהו מאמר **עד מה ה' תאנף לנצח** (תהלים ע"ט, ה') פירוש שיהיה כעסך כעס אמתי ונצחי אחר שלא פעל אצלנו כל מאומה ועדיין לא שבנו מטעותנו.

וזהו שהוסיף ואמר זכר אני מה חלד כי הנה כאשר יקחו מאת בעל מלאכה כלי מלאכתו לעבוט עבוטו, אם המלוה יעשה מלאכה עם הכלים האלה יפסיד אותם וישחיתם, ואם הם מונחים בטל אין אל הלוה היזק רק מה שהוא בטל מהם ואין כלי מלאכתו בידו, אבל אם הוא בעל מלאכה יקרה והכלים יקרים וחשובים מלוטשים ומשוחים בכל יום שלא יתקלקלו ועתה הם מונחים אצל איש כפרי קבורים במעבה האדמה הלא מעצמם הם מתקלקלים.

הנמשל כי בהיותנו על אדמתנו כמה שומרים היה לנו לשמור אותנו מכל רע, סנהדרי גדולה, סנהדרי קטנה, והכהנים בעבודתם היו מכבסים אותנו ומגהצין אותנו בכל יום פעמים בתמיד של שחר ושל בין הערבים כמאמר **צדק ילין בה** (ישעיה א', כ"א) התמיד של שחר היה מכפר על עבירות של לילה ושל לילה היה מכפר על עבירות של יום, וקרבן שבת וראש חודש ושל מועדים כל אחד היה פועל תיקון גדול לקלקול הזמן שלא יגע בנו שום רע ולא ישלוט בנו, ועתה חסרנו כל אלה לא מקדש ולא קרבן לא כהן ולא נביא ושחה לעפר נפשנו ואיך לא ישלוט הרע בנפשותינו הלא מעצמה עלולה להפסד מסבת העדר השמירה והנקיון מהחלודה, וקלקול הזמן.

וזהו זכר אני מה חלד וזהו מה ששאל ואמר **שמרני כאישון בת עין בצל כנפיך תסתירני מפני רשעים זו שדוני אויבי בנפש יקיפו עלי** (תהלים י"ז, ח'-ט') פי' גם אם הרשעים אינם עושים לי מאומה מן הרע אבל נפשי ונשמתי יודעת מאד הרעה הגדולה הנעשית לי על ידם, והוא כי אויבי בנפש יקיפו עלי, כי הנה בנפש האדם עצמו כמה אויבים יש לו כל כחות התאוה והגאוה שהאדם צריך ללחום עמהם ולכבוש אותם וכאשר הרשעים באים עוד אליו מבחוץ גם אלה אשר בפנים מתעוררים ומתחזקים.

ממש על דרך אחד בא לערוך מלחמה על מדינה ובא שמה באנשים מעטים כי בטח כי יש שמה הרבה תושבים אשר מרדו באדוניהם ומצפים את יום בואו ויתחברו אליו לצאת בצבא על שכנגדו.

וזהו אויבי בנפש יקיפו עלי פי' כי הרשעים הרוצים ללחום להתגבר עלינו אינם צריכים כ"א לפתות ולעורר את האויבים הפנימים אשר בנפש להגביר המדות הרעות על השכל, וכדי בזיון וקצף:

ובמקהלות המתקנו בזה מאמר **ה' שמע תפלתי האזינה אל תחנוני באמונתך ענני בצדקתך** (תהלים קמ"ג, א'). והנה מה שתפס לשון אמונה בזה לא ידענו, כי דרך המבקש רחמים לומר האזינה אל תחנוני ברחמיך או בגודל חסדך, לא באמונתך, אבל המאמר יתבאר יפה על דרך שכתבנו בקול יעקב על מאמר **מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם** (ישעיה ס', ח'). והוא ע"פ דמיון לאחד שנאבד לו תרנגולת והלך לבקש אותה אולי ימצאנה באחד מן השכנים, ויהי הוא בא אל שכן אחד וירא את התרנגולת עומדת ורגלה קשור בכרעי המטה, ויאמר לו הלא תרנגולת שלי היא והאיש מתווכח עמו הלא שלי היא הן קניתי אותה אצל פלוני אלמוני ויאמר לו המכיר הנה זה לך האות כי שלי היא התר נא מעליה חרצובות מאסוריה מבין רגליה ותפתח הדלת לפניה ועיניך תחזינה כי מיד תעוף אל ביתי אל מקומה האמתי.

כן ממש התווכחות ישראל עם הקב"ה, כי הקב"ה מתרעם על העדר שלמותנו עתה ואנחנו אומרים כי שלמים אנחנו אתו יתברך גם היום כבימים מקדם ומה שאנחנו נראים כרחוקים מעבודתו יתברך הוא רק מפני כי אסורים ידינו במקומות פזורינו וזה לנו האות כי מדי יתיר יתברך את חבלי נדחים הלא מיד נרוצה אחריו בששון ובשמחת לבב אל המקום אשר היה שם אהלנו בתחלה.

וזהו מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. וזה ממש מאמר האזינה אל תחנוני באמונתך לאמר גם כי עתה אין מעשינו רצויים ואין אנחנו ראויים שתשמע קולנו, האמן לנו כי שלמים אנחנו עמך ואם היה יכולת בידנו לא נגרע מעבודתנו דבר אבל עתה אין באפשר אלינו ולמען שלא יעשה הקב"ה מדה כנגד מדה ויענה ג"כ ויאמר הלא לאמונה כי יושיענו אבל לא עתה, לזה אמר ענני בצדקתך, ואמר ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי כי רדף אויב נפשי כו' באור זה כי ב' מיני מצודות יש, א'. שצודין בה צפור, ומשפט מצודה זאת כי פורשים לפניה רשת ונותנים לפניה זרעונים ומניחים אותה לחטוף פעם ושתים עד שהיא הולכת ומתקרבת אל הרשת ואז היא נלכדת, וציד חיה הוא בדרך אחר חוקרים תחלה על מקומו ומעמדו ומסבבים אותו

מג' רוחות מעמידים בני אדם במקלות ורמחים ומכים אותו ורודפים אותו עד שלא יוכל שאת, ואחר אשר יהיה עיף ויגע מלסבול המכות אז בצבי נפשיה לקטלא נפיק, ילך לאותו צד שרודפים אותו שמה להפילו במלכודתו.

הנמשל היצה"ר הוא הצד ציד צודה נפשות ללכוד אותם בחרמו ולו ב' מיני מצודות אם מרוב כל או בחוסר כל כי תקפו עליו הצרות כמאמר עניות מעביר על דעתו ועל דעת קונו (עירובין מ"א, ב') ושתיהן שמשו בעולם העשירות בזמן השלוה אז וישמן ויבעט וכמליצתם ז"ל אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (ברכות ל"ב). לא כן עתה כל כח היצה"ר מצד הדלות והשפלות כי אפפו רעות עד אין מספר, וזה שהתנצל דוד המלך ע"ה בעד הכנסיה ואמר ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי, פי' לא כאותו שהוא חוטא מרוב טובה אשר אם היה בוחר לכלכל נפשו כמאמר פת במלח תאכל כו' היה נשאר עומד על משמרת התורה והעבודה אבל לא כן אנחנו כי לא יצדק לפניך כל חי ר"ל כל מי שרצונו להשאר בחיים על פני האדמה אין לו דרך להשאר עומד על משמרת התורה כי רדף אויב נפשי ודכא לארץ חייתי פי' כי כאשר יחפוץ האויב הרע הוא היצה"ר לרדוף את נפשי וללכוד אותה מה הוא עושה דכא לארץ חייתי, הוא מפיל אותי ברשת הדלות והעוני המעבירים את האדם על דעתו כו'. ואמר עוד ותתעטף עלי רוחי בתוכי ישתומם לבי פי' גם בבוא זמן מוכשר לתפלה ישתומם לבי בתוכי על מה להתפלל אם על צרכי הנפש או על צרכי הגוף. וזהו זכרתי ימים מקדם פי' במשקל ראשון אני זוכר מה שהייתי בימי קדם בהשכל וידוע אותו יתברך הגיתי בכל פעלך, במעשה ידיך אשוחח והייתי עובד בכל לב ונפש עבודה תמה, ועתה נעדר ממני כל אלה וברגע יעלה ויבוא על דעתי לבקש מחיית גופי הדל ופרשתי ידי אליך כי נפשי כארץ עיפה כו'.

ואמר עוד מהר ענני ה' כלתה רוחי אל תסתר פניך ממני כו' והוא על דרך סוחר בא אל מדינה רחוקה ויהי הוא בא אל בית מלון בכפר וחלה שם עד מאד והיה שולח כמה פעמים ביום להביא אליו הרופא מן העיר, ויהי כי ראה החולה כי מחלהו הולך הלוך וגדול ויפצר מאד בהרופא ויאמר אליו ראה נא כי אני גר בארץ ואין לי פה מי שיתעורר לשקוד ברפואתי והצלתי לכן את החסד הזה עשה עמדי שלא תמתין עוד מלבוא אלי עד אשר אשלח אליך כי דואג אני עלי פן ח"ו תטרף דעתי ולא אוכל לשלוח אחריך לכן תתעורר אתה מעצמך לשקוד בהצלתי.

וזהו ממש מאמר מהר ענני ה' כלתה רוחי אל תסתר פניך ממני וזהו מה שאמר **צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (תהלים כ"ח, א'). הוא מה

שאמר הנביא ע"ה **כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו** (ירמיה ל"א, י"ד). והבאור בזה לדעתי כי הנה יש מיני הולכי דרכים, א'. בעת שלום בארץ ב'. בזמן מלחמה, וההבדל כי הסוחר הנוסע לדרכו בעת שלום כל בני ביתו ואחוזת מרעיו גואליו וקרוביו מלוים אותו בשמחה כי יודעים כי דרכו נכון לפניו, לא כן הנוסע בעת סכנה הלא כמה דמעות יהיו על לחייהם כמה בכיות ישמע על פיהם לאמר מי יודע אם יזכו לראותו בחיים.

וההבדל הזה ראינו בעינינו כי בעת בא גלות מצרים נגלה אלהים אל יעקב אבינו במראות הלילה ויאמר לו **אל תירא מרדה מצרימה** כו' **אנכי ארד עמך** כו' (בראשית מ"ו, ג'-ד') לא כן בגלות הזה ליוה יתברך אותנו וכל פמליא של מעלה בבכי ויללה כי הוא דרך מסוכן מאד כמאמר **הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון** (ישעיה ל"ג, ז'). ובזוהר חדש (פ' בלק) כמה ערעורא ובלבולא עביד קוב"ה בכלהו רקיעים בשעתא דגזר ומסר לון לישראל בידא דההיא שפחה בישא ולאשתעבדא תחות ידא דאדום, בשעתא דהויין כתבין פתקין ברקיע עד לא אחתימו בגושפנקא דמלכא קרא קוב"ה לכל חילי דשמיא וקרא לגבריאל דקסת הסופר בחרצוהי ואמר לו אעכב פתקין עד דלא אחתימו ואבכה על בני ואעבד להון מספד ואבל באמאה לכו כל חילי דשמיא דתשבקון ולא תתקפון לנחמא לי כמ"ש שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני בעט ביעטא ברקיע דערבות ועבד ביה חלונות פתוחים פתח ואמר בני בני רחימין דמעי רביתי לכון ונטלית יתכון על כל אומין דעלמא חבתון קמאי בכמה חובין כהדין **ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק** (ישעיה כ"ב, י"ב). זהו שהתפלא הנביא ע"ה ואמר הן אראלם צעקו חוצה למשל אם העומדים אצל החולה התחילו מתגועשים ועומדים ובוכים אז יוכל החולה להבין מה יעשה הוא בעצמו, כן בא הנביא ע"ה והעיר את לבבם לאמר גם אם אתם אינכם מבינים ענין החורבן והגלות הביטו נא וראו בפני המבינים האמתים וראו נא מה הם עושים. וזהו הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון ואם המה בוכים כ"כ עליכם מה יש לכם עוד להרבות בבכי ומספד.

וזהו מאמר **כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה** כו' **אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים** (ירמיה ד', ל"א). באור זה ע"ד מאמר המקונן ע"ה **איכה יעיב באפו ה' את בת ציון השליך משמים ארץ תפארת ישראל** (איכה ב', א') דייק ואמר איכה יעיב לשון עתיד כי כבר ידענו כי ההתחלה היא הוראה עצומה על התכלית כאמרם ז"ל מאן דבעי למידע כו' יראה בריש שתא (הוריות י"ב). ובמדרש את הדברים האלה דבר ה' מתוך החושך סימן לבטול תורה, וכן מעשה יוסף ואחיו סימן למלכות יהודה ואפרים, כן התחלת

החורבן סימן למקרי הגלות כמאמר **והבית הזה יהיה עליון, כל עובר עליו ישום ושרק** כו' (מלכים א' ט', ח') היינו חורבן הבית הוא עליון וראש והתחלה אל כל הצרות, כי כל פגע וכל רע העובר אך על ידו הוא. וזהו שאמר איכה יעיב בימים העתידים איך יחשיך ואיך יאפיל באפו את בת ציון אחר כי השליך משמים ארץ תפארת ישראל. וזהו כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה כי המבכרת הלא היא מצטערת גם על העתיד.

ההבדל השני בהתקרב זמן בואו לביתו כי אותו אשר נסיעתו בעת שלום בעולם שלוה והשקט אז כל גואליו וקרוביו ישמחו ויעלזו לקול השמועה כי לימים עוד שבעה קול דודה הנה זה בא אכן אותו אשר נסיעתו היתה בעת הסכנה המה לא ינוחו לא ישקטו עד בואו בחיים כי הרבה יש לחוש גם בפרסה אחת. וזהו מאמר **על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים** כו' **ואל תתנו דמי לו עד יכונן** כו' (ישעיה ס"ב, ו'-ז') וכמאמר **ופדויי ה' ישובון ובאו ציון** כו' אז **ונסו יגון ואנחה** (שם ל"ה, י'). וזהו שהפליג ואמר קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו, ר"ל כ"ז שאינם כל עוד שלא שבו בנים לגבולם:

עוד נראה בבאור מאמר האזינה אל תחנוני באמונתך כו' ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי כו' בהזכיר עוד מאמר **שלח אורך ואמתך המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך** כו' **ואבואה אל מזבח אלהים** כו' **ואודך בכנור אלהים אלהי** (תהלים מ"ג, ג'-ד'). והוא על דרך עיר אחת מרדה במלך ויצר עליה בחיל גדול וכבד מאד, עד לא יכלו לצאת ולבוא להביא שבר רעבון בתיהם, ותרעב כל העיר ללחם וראו כי אין להם דרך אחר רק לשוב להכניע עצמם תחת יד אדוניהם, אך בטרם נדברו בזה איש אל רעהו ובטרם הרימו נס ותתעלף נפשם עד כי שכבו לארץ כי לא אכלו לחם זה כמה ימים, והמלך וכל חילו עומדים סביב העיר וירא כי ארכו לו הימים ועוד לא נכנע לבבם הערל, ויאמר מה לי לעמוד עוד וצוה להצית אש ולשרוף את העיר וכל המונה לבלי להשאיר מהם איש, ויהי כי הגיע דבר המלך ודתו אליהם התחזקו בכל מאמצי כח לעמוד על רגליהם ויבכו בקול מר ויאמרו אדוננו מלכנו הלא לאמונה כי כבר שבנו מטעותנו כבר נהפך לבנו בקרבנו ועלה בהסכמה בכל אנשי עירנו לעבוד אותך באמת בכל לב ובכל נפש, ולא תתפלא עלינו מדוע לא באנו אליך להכנע לפניך הלא מי ומי ההולכים כלנו הוזים שוכבים כל רוח אין בנו, לכן אדוננו מלכנו נסה נא עלינו נס להתנוסס וצוה לקחת עגלות להרכיבנו בהם והביאנו אליך, ותערוך לפנינו שלחן להחיות נפש עיף ויגע נרדם ונתעלף, והחיינו נא מן המות הזה אז תראה האמת אז תבחון טוב לבנו ושלמות עבודתנו, אבל היום הזה מה זה תתפלא עלינו.

הנמשל כי הקב"ה כביכול ממתין על התשובה שישובו ישראל ואז יגאלם, על זה אמר דוד המלך ע"ה האזינה אל תחנוני באמונתך כו' כלומר לע"ע ראוי לך להאמין כי לבבנו טוב אליך ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי, כלומר לא תבוא עמי במשפט ולא תתוכח עמי לאמר הלא עוד לא ראיתי מי שיצדיק את מעשיו ומי שמטיב את מעלליו, ע"ז התנצל ואמר כי דבר זה אי אפשר עתה ואין כדאי להתעכב ע"ז בחנם יען כי רדף אויב נפשי דכא לארץ חייתי הושיבני במחשכים כמתי עולם, ומאת אנשים כאלה מה תדרוש או מה תבקש כי אין עוד רוח באיש לאזור חיל לעמוד על המשמר משמרת התורה והעבודה.

על זה בא המאמר הנזכר שלח אורך ואמתך כלומר הלא נהפוך הוא עשה נא אתה הנסיון הזה ושלח נא מרכבות כבודך (אורך הוא מלך המשיח ואמתך הוא אליהו איש האמת, עי' ילקוט) וזהו שלח אורך ואמתך המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך כו' ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי אז תראה האמת ואודך בכנור אלהים אלהי. והדברים ערבים:

חלק יג

ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות כו' עד היום הזה (כ"ט, ג').

עיין מה שכתבנו למעלה פרשת ואתחנן על מאמר מי יתן והיה לבבם זה להם כו'.

נצבים

חלק א

אתם נצבים היום כלכם כו' (כ"ט, ט'). ילקוט: למה נסמכה פרשת נצבים לקללות לפי כששמעו ישראל הקללות שבמשנה תורה הוריקו פניהם מיד בא משה לפייסן כו'.

עיין מה שכתבנו בבאור זה בקול יעקב על מאמר מה יתאונן אדם חי כו'. ובאופן אחר ביארנוהו שם במגילת קהלת על מאמר כי גם לא ידע האדם את עתו כו':

חלק ב

והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כו' (כ"ט, י"ח).

בארנו הדברים על נכון בספר קול יעקב בסופו:

חלק ג

הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת (כ"ט, כ"ח).

הורה בזה על דרך מאמר **לא מראש בסתר דברתי** (ישעיה מ"ח, ט"ז) לאמר גם כי התורה היא אוצר ספון וגנוז עד אין חקר למצפוניה וסתרי תעלומות חכמותיה, עכ"ז הקב"ה

בהופיעו אור התורה בעולם הנוכחי לא התחיל בנסתרות כ"א בדברים הנגלים ומבוארים לכל עין רואה ולכל אזני השומעים כמאמר כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים כו' (דברים ד', ח'). וזהו שנאמר לא מראש בסתר דברתי ואתם גם אתם ראוי לכם להתנהג כן שלא לקבל נסתרות מפי מי שיזדמן אם לא מאותו חכם שכבר ידעת ושמעת מפיו הרבה חידושים בנגלה אליו תוכל להאמין כי הוא חכם בנסתר ג"כ, אבל כאשר אינו בדוק אצלך אם הוא גדול בתורה בחלק הנגלה וישמיע אליך דברים ויאמר שהם סתרי תורה שטה מעליו ועבור כי מה תלמוד ממנו כי תדע ותאמין כי הנסתרות לה' לבד המה כי אך ה' לבדו יודע תעלומות חכמה והנגלות לנו ולבנינו רק לעשות ולקיים ללמוד ולשקוד על דלתות התורה אז תצליח ואז תשכיל:

חלק ד

והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך (ל', א'). **פירוש** כאשר יבואו שתיהם הברכה והקללה גם יחד, כי כאשר תבוא רק קללה לבד כמו עצירת גשמים וחסרון בתבואות תוכל לומר מקרה הוא מפגעי הזמן, אבל כאשר יהיה בעולם ברכה ואתה לבדך תשיג קללה אז ודאי תבין כי מאת ה' היתה זאת להעיר את לבבך ושבת עד ה' אלהיך. כמאמר **הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה'** (ישעיה מ', כ"ח) ר"ל וכי לא תדע כי כאשר לא שמעת בקולו יתברך לשמור תורתו אז אלהי עולם ה' נתהפך מדת הרחמים לדין על כל העולם, כמאמרם ז"ל והעובר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חוב (קדושין מ').

חלק ה

והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה (ל', א'). **באור** זה בהזכיר מדרשם ז"ל **הראיני את מראיך** (שיר השירים ב', י"ד) הדא הוא דכתיב **התיצבו וראו את ישועת ה'** (שמות י"ד, י"ג) (שה"ש רבה פרשה ב', ל"א) והדברים סתומים!

אמנם דע כי כבר חייבו אותנו חז"ל יענך ה' ביום צרה (תהילים כ', א') שיתפו צערי עמכם כמ"ש עמו אנכי בצרה (בילקוט תהלים כ') ופי' מלת עמו כלומר כלבבו כי בקרב לבו ירגיש צער גדול על היות אנכי בצרה. וזאת היתה עצת המקונן ע"ה **קומי רוני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך נוכח פני ה'** (איכה ב', י"ט). באור זה על דרך אב כעס על בנו יחידו וגרשו מביתו והיה נע ונד בארץ בעירום וחוסר כל, והאב גם כי היה מיצר על צרת בנו עכ"ז היה מתאפק למען עשות דין ומשפט בבנו, פעם פגע אחד מאוהבי העשיר ההוא בהנער הזה וראה כו חשך משחור תארו, ויאמר אליו איעצך שמע

לעצתי, דע כי אביך גם כי הוא מתכבד ויושב בביתו עכ"ז הלא גם הוא משחת מאיש מראהו מרוב יגונו על בנו כי איננו, ע"כ מהר וקנה לך מראה ממראה הצובאות ותלך עמו ותתיצב לפני אביך והמראה יהיה על לוח לבך ותבקש ותחנן אותו לאמר ראה נא אבי יקירי את מראך ראה נא איך חלף עבר נוגה זהרך, חזה נא כי אור פניך אין אתך עוד, לכן אבי היקר אם לא למעני למענך עשה.

הנמשל מבואר במאמר **כן משחת מאיש מראהו ותוארו מבני אדם** (ישעיה נ"ב, י"ד) ובספר הזוהר דכד אתחריב בי מקדשא ושכינתא אתגלי כו' מה כתיב הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון עלה דשכינתא דאתגליא מאתרה וכמה דאיהי משתנית דהוי אוף הכי בעלה לא נהיר נהוריא ואשתני מכמה דהוה, דכתיב חשך השמש בצאתו ועל דא כתיב כן משחת מאיש מראהו ותוארו מבני אדם (וישב קפ"ב א'). לכן זאת העצה קומי רוני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך, כי המים גם הם פועלים כפעולות המראות הצובאות, וזהו שפכי כמים לבך נוכח פני ה' היינו שיביט הקב"ה כביכול במראה ההיא ויראה כי משחת מאיש מראהו, איה זיו כבוד קדושתו, איה תפארת הוד אלהותו הוד שכינתו וכבוד תורתו, ואם כן למענך עשה ולא לנו.

וזהו הראיני את מראיך כלומר הראה אותי עם מראיך, השמיעני השמיע אותי עם קולך וזהו שביארו ז"ל הראיני את מראיך הדא הוא דכתיב התיצבו וראו את ישועת ה'. והוא על דרך שאמרו במקום אחר **כי קרובה ישועתי לבוא** (ישעיה נ"ו, א') ישועתכם אינו אומר אלא ישועתי כי בכל צרתם לו צר, יהי שמו מבורך אילולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו, אמר להם הקב"ה לישראל אם אין לכם זכות בשבילי אני עושה, כביכול כל ימים שאתם שם בצרה אני עמכם שנאמר **עמו אנוכי בצרה** (תהילים צ"א, ט"ו) ואני גואל לעצמי (שמות רבה פרשה ל', כ"ד). וזהו מאמר **אם לא תדעי לך היפה בנשים** (שיר א', ח') כלומר שלא יעלה על דעתך להצטער בצרת גופך ותצטער רק על שכינת כבודי אז יהיה משפטיך כמשפט המבקש על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (ב"ק צ', א') וזהו והשבות אל לבבך כו' הלא ה' אלהיך גם הוא שמה, והבן:

חלק ו

ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו כו' (ל', ב').

הורה בזה על מה שאמר הנביא ע"ה **דרשו ה' בהמצאו** כו' **וישוב אל ה' וירחמהו** כו' (ישעיה נ"ה, ו'-ז'), והרצון בזה לבאר לנו שלא נהרהר אחר הקב"ה לאמר מדוע נהיה כצועק ואינו נענה, הלא אנחנו מרבים בתפלה ותחנונים והקב"ה אומר **מדוע באתי ואין**

איש קראתי ואין עונה הקצור קצרה ידי מפדות כו' (ישעיה נ', ב') ואנחנו אומרים ההיפך **אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי** (תהלים כ"ב, ג').

ופשר דבר זה הוא כמאמר **כי מי יחמול עליך ירושלים** כו' **את נטשת אותי נאם ה' אחור תלכי** (ירמיה ט"ו, ה'-ו'). ביאור הדברים כי הקב"ה כביכול קובל ואומר כי מי יחמול עליך ירושלים כו', גם כי יש ויש הרבה שמתפללים ומרבים תחנות ובקשות, אכן הלא התנאי הראשון של המבקש והמתחנן שיהיה מצבו נגד פני המתבקש, ואם יעמוד המבקש אחורי המתבקש מי הוא שיענה לו. וזהו כי מי יחמול עליך ירושלים כו' הלא את נטשת אותי אחור תלכי. ממש על דרך המלמד לעם הארץ סדר הנענועים לפניו וממנו לאחריו מימינו ומשמאלו ולא ידע כי העמידו נגד דרום או צפון ומערב לא למזרח, וזהו הלא אחור תלכי כמאמר **ואותי השלכת אחרי גוך** (מלכים א' י"ד, ט') כמליצת חז"ל הפליגן מכנגד פניו (בראשית רבה א'). לכן התנאי הראשון של המתפלל **הכון לקראת אלהיך ישראל** (עמוס ד', י"ב) ואם עמידתנו תהיה נכון לקראת אלהינו אז גם תפלתנו תהיה לרצון לפני ה', וזהו וישוב אל ה' וירחמהו, וזהו ושבת עד ה' אלהיך:

חלק ז

ובנביא: **נשים שאננות קומנה שמענה קולי בנות בוטחות האזנה אמרתי ימים על שנה תרגזנה בוטחות** כו' (ישעיה ל"ב, ט') ובמדרש: אלו זכיתם הייתם קוראים כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם כו' עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים טומאתה בשוליה כו' (ריש איכה).

באור הדברים כי הנה ב' מאמרים מעוררים אותנו על הימים האלה ימי התשובה, הא'. מאמר הנזכר דרשו ה' בהמצאו שאמרו חז"ל אלו עשרת ימי התשובה (ר"ה י"ח, א'), ומאמר דוד המלך ע"ה שאמר **אשרי נשוא פשע כסוי חטאה** (תהלים ל"ב, א'). וההבדל בין ב' המאמרים כי הנה הימים האלה בכללם מתחלקים לב' בחינות היינו כי הימים אשר בין ראש השנה ליום כפור הנה הנם ימי ראשית השנה החדשה אשר מהצורך להכין עצמנו לקראת אלהינו מלכנו בקודש בתפלה ובתחנונים, להכין לנו מזון ומחיה על כל השנה. אבל ימי חודש אלול בחינה אחרת להם כי הם ימי אחרית השנה וסופה אשר בהם אנחנו משלימים כל מעשה השנה העוברת.

משל לבעלי מלאכה שנתן להם השר מלאכה גדולה, אם לבנות לו בנינים גדולים ורחבים והיכלי כבוד וכדומה מן המלאכות, אשר משפטם כך הוא אחר גמר מלאכתם בטרם ישלימו הדברים אל הבעלים אליהם ישגיחו אליהם יתבוננו ויביטו במלאכתם היטב

וישיבו יהפכו ידם בהם, אולי שכחו דבר מה כי איך יביאו מלאכה חסרה לפני אדוני הארץ.

כן וכן ראוי אלינו לפשפש בזה החודש, בטרם נביא מעשה איש ופקודתו ועלילותיו בראש השנה מחוייבים אנחנו לבחון ולהתבונן ולהפוך ידינו בכל מעשה ידינו של כל ימי השנה מיום ויום בפני עצמם אשר ע"ז נאמר אשרי נשוא פשע כו'.

ומעתה דע כי המוני בני אדם יתחלקו לג' מחלקות ממש על דרך עשיר גדול אשר בניו לא הלכו בדרך הישר והיה מוכיח ומייסר אותם בכל יום ולא שמעו דבריו עד כי הכעיסתו צרתו ועזב אותם והלך לו למרחקים, לאמר אסתירה פני מהם ואל אראה ברעתם, לימים שמע על בניו כי נפלו למחלה גדולה ומסוכנת ובאהבתו ובחמלתו נכמרו רחמיו עליהם ושלח להם רופא נאמן לרפאות מהם מי שירצה לקבל רפואות, וכאשר בא אליהם הרופא מצא אותם חלוקים לג' מחלקות. החלוקה האחת שהיו יודעים את מכאובם כי רב הוא והסכנה כי גדלה מאד ועתה כאשר ראו את פני הרופא הבא אליהם חרדו לקראתו ויפלו לפניו לבקש על נפשם והצלתם ויאמרו אליו הלא כל אשר בידינו כל מחמד עינינו נתן בעד רפואות ובעד יגיעתך, אך חוס וחמול עלינו ועסוק ברפואתנו. החלוקה השנית הרגישו ג"כ במחלתם אבל לא פחדו כל כך כמו הראשונים ולא רצו להוציא הוצאות על זאת אבל אמרו אל הרופא אם חפץ אתה לגמול חסד עמנו ולרפאות אותנו והרפואות יהיו משלך נודה לך על טובך ועל חסדך, וב' החלוקות האלה קבל הרופא לרפאות אותם והבטיח להם להשיבם אל איתנם, החלוקה הג' שחקו עליו כי לא הרגישו מאומה במחלתם הרעה והיו בעיניהם כבריאים וחזקים באין מחסור כל דבר והרפואות היה לזרא בעיניהם, על אלה אמר הרופא כי אבד מנוס מהם, ושאלו אותו מדוע יגרע הכת השלישית מהשנית אם חפץ חסד אתה ורצונך לעשות עמהם בטובך וגודל חסדך ולרפאות אותם על הוצאות שלך הלא גם אל האנשים האלה תוכל לעשות כן ורפא את שברם, ומה לך בזה שהמה מחזיקים את עצמם כבריאים, ויען הרופא ויאמר הלא תדעו כי מחלת האנשים האלה בא להם מסבת אכלם דברים המזיקים ומשתית משקים רעים וקשים, והחולה צריך עכ"פ להתנדב עצמו להנזר ולהשמר מכל מאכל רע לכל הפחות בימים שהוא עוסק ברפואות, והחולה כאשר ברוב אולתו אינו מרגיש את חליו ודאי יאכל עם הסמים גם דברים המזיקים ויכבידו את חליו עליו עוד יותר, ומה יעשה הרופא אם אין החולה רוצה להשמר ולהנזר מכל דבר המזיק אותו הלא דמו בראשו.

הנמשל בהיותנו על אדמתנו היו עיני ה' עלינו מראשית השנה ועד אחרית שנה לשמור אותנו מכל טומאה ומכל תועבה, ומעת הכעסנו את בוראנו יתברך אנחנו נתונים לשמה

ומשסה לקצף ובזיון ואנחנו בכל רע כבמקום הפקר כמאמר **בעלונו אדונים זולתך** (ישעיה כ"ו, י"ג) וכמאמר **ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא** כו' (יחזקאל ד', י"ג). והקב"ה ברוב רחמיו רוצה לטהר אותנו מעונותינו ושולח לנו סגולת הימים הנוראים האלה לקדשנו ולטהרנו למען נחדל מעושק ידנו. אבל אנחנו חלוקים לג' מחלקות. יש ביניינו כשרים השרידים אשר בכל דור המחזיקים עצמם כחולים בכל ימי השנה וחרדים נגד הימים המסוגלים האלה ומקבלים אותם ביראה ואהבה בוכים יום יום ומענין עצמם בצום ובכי, קוראים אל האלהים בחזקה ושבים בכל לב ונפש ושואגים בתפלה ומבקשים רפואה, למען הצל אותם מכל רע להעמידם בקרן אורה לא בקרן חשכה, ומיגעים עצמם נפשם וגופם בתורה ומעשים טובים, והקב"ה מקבלם ומחיש רפואתם. הכת השנית גם הם חפצים שישלח דברו וירפאם אך לא בעי ישלח ידו, היינו אינם רוצים לייגע את עצמם לעשות תשובה שלמה רק משתוקקים שהקב"ה יתחסד עמהם וישלח חסדו ואמתו להנחותם בדרך ישרה, וגם אותם מקבל הקב"ה, כי יוה"כ מכפר ומטהר את כל הרוצים בתשובה וחפצים בטהרה המבחינים בין טוב לרע ומפרישים עצמן מכל רע בימים המסוגלים לרפואה היינו כל ימי התשובה. אמנם הכת השלישית אשר לבם בריא אולם והם דשנים ורעננים שלוים ושקטים ואינם חרדים ועצבים מהימים האלה כי מחזיקים עצמם לבריאים כל ימי השנה, ולאנשים כאלה אין תקוה כי הם מכעיסים ובאים בימים האלה כמו בכל ימי השנה ואיך יועילו להם הרפואות אם אינם בדלים מן הרע גם בימים המסוגלים לרפואות.

וזהו שקובל עליהם לאמר נשים שאננות שמענה קולי בנות בוטחות האזנה אמרתי ימים על שנה תרגזנה בוטחות פי' הלא מעט ימים מקלקלים כל השנה כי גם בימים האלה הם חוטאים על נפשותם. וזהו מאמר המדרש לאמר שהקב"ה מתנצל מדוע לא עלתה ארוכה למחלתנו הלא יוה"כ מכפר בכל שנה, לזה אמר אלו זכיתם הייתם קוראים כי ביום הזה יכפר עליכם כו' פי' אלו זכיתם והייתם מזככים עצמכם כנוער כפיו מכל תועבה ודאי הייתם קוראים כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם כו' והיו הסמים פועלים פעולתם וסגולתם, עכשיו שלא זכיתם אתם נגשים אל הימים האלה ולא זכיתם, היינו לא שמתם על לב כי תתבררו ותתלבנו כמאמר רחצו הזכו כו' אתם קוראים טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה, היינו גם בסוף השנה לא זכרה אחריתה ולא שבה מדרכיה הרעים ע"כ ותרד פלאים ולא תשיג טהרת יוה"כ וסגולתו הטובה:

ולהמתיק הדברים עוד יותר בבאור מאמר הנזכר נשים שאננות קומנה שמענה קולי כו' ימים על שנה תרגזנה בוטחות. דע כי כבר קבלנו כי יש ג' חלוקי כפרה, א'. בעוה"ב

שאחר המות והוא קשה עד אין חקר. ב'. בעוה"ז ע"י ב"ד של מטה והוא כטפה מן הים נגד דין של מעלה כענין מאמר יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז (אבות) כן שעה אחת של עונש בעוה"ב קשה ומר מכל מרירות העוה"ז (ואם תשאל הלא אין רחמים בדין ולא ותרנות ולמה יתמעט העונש ע"י דין של מטה. התשובה על זאת כבר היא לפנינו במדרש פנחס על מאמר פנחס בן אלעזר השיב את חמתי כו') עוד שלישי המשקיט מדה"ד עוד יותר אם החוטא בעצמו לוקח נקמת ה' יתברך מעצמו כי זה הוא לקורת רוח יתר מאד מה שהחוטא קובל ונאנח מתמרמר ומתנקם על כבוד עליון יתברך כמאמר טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר ממאה מלקיות (ברכות ז'). ולכן הימים האלה יקרים מאד כי מסוגלים הם לכפר ולטהר את האדם מכל העונות שהיה צריך לסבול עליהם עונש קשה בגיהנם ועתה הוא יכול לתקן זאת בשעה אחת.

ומעתה מאמר הנביא ברוח עצה נדיבה אל אבירי הלב שונאים המוסר ובועטים בתוכחה ודרך נשים להם, קרא ואמר להם נשים שאננות קומנה שמענה קולי כו'. כי הנה כבר יש כמה אנשים עושים באהבה ושמחים ביסורים והם בפגעם בימים האלה המה ששים ושמחים כמוצא שלל רב יעמדו על רגליהם בכל ימי הסליחות ישכחו ארוחתם ונגזלה שנתם. וכן יש אנשים מעונגים רוצים להיות שאנן והשקט חפצים בשלוה ובפגעם הימים האלה ינקש הדופק על דלתותיו שיעמוד לסליחות והיה לזרא באפו. לזה אמר הנביא אתם השאננים האוהבים מנוחה ובועטים ביסורים הלא לכם נאה הלא לכם טוב להדבק בימים האלה למען תתפרנסו במעט סבל להמציא לכם מנוחה ושלוה בכל הימים, כי לולא הימים האלה הייתם משיגים צער ארוך ליום שכלו ארוך.

משל לחכם שהיה בעיר והיה בעל המצאה גדול והיה ממציא בכל יום ועשה דבר חדש אשר לא שזפתו עין, והיה מתפרנס מזה, והיה עושה כלים חדשים, מאכלים חדשים והיה ע"ז הרבה קופצים, ובעיר הזאת היה עשיר אחד איש כילי מאד ולא קנה אצלו דבר מעולם מכל ההמצאות שהמציא, לימים המציא מאכל חדש עוגה עשויה מדברים המשביעים אשר יספיק לאדם עוגה אחת על עשרת ימים ויותר, ויעמוד עם סחורתו בשוק ויעבור הכילי על פניו ויקראהו לרגלו שיקנה אצלו מן העוגות אשר בסל, ויאמר לו הלא ידעת שאין רצוני לפזר על המצאות, אמר לו אדרבא לך נאה קנין זה, לך יאה דבר זה, כי הנדיב והמפזר יאמר למה לי לקמץ עלי אם ארעב למחר אקנה לי לחם חם, לא כן אתה קמצנותך הגדולה תחייב אותך לקנות זאת.

וזהו ממש מאמר נשים שאננות קומנה שמענה קולי, לאמר גם כי כפי הטבע האנשים האמונים עלי תולע ואוהבים לעדן עצמם בשלוה ונחת זה דרכם להתלונן על הימים

האלה ולראות אותם ברע ולא יקבלו אותם בסבר פנים יפות, לכן אמר לא כן הדברים כי הלא לכם המנוחה ולכם המרגוע ואתם מואסים ביסורים א"כ טוב לכם לקבל אלו הימים בפנים יפות אחרי שהמה מסוגלים כ"כ במעט סבל התענית וחרטה בימים האלה תשיגו מחילה וסליחה ותשארו במנוחה עולמיית ונצחיית.

וזהו נשים שאננות קומנה שמענה קולי כו' ימים על שנה כו'. כלומר הלא בימים המעטים האלה תוכלו להשיג מנוחה ושלוה על כל השנה. וזהו מאמר **כה אמר ה' היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב** (ירמיה ח', ד'). ונקדים מאמר המשורר ע"ה **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה** כו' (תהלים ע"ו, ח'-ט') גם מאמר הנזכר דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב. דע כי יזדמן ב' אנשים יהיה להם מחלה אחת רח"ל ולאחד נזדמן רופא חכם הממציא ארוכה באמצעים קלים בסמים נוחים וערבים. והשני בא לידי רופא אליל ומכלכל את מחלהו בסמים מרים כלענה, ודאי להצלחה גדולה יחשב לו זאת כי בא ליד רופא חכם זה, בלתי כי הרופא גם הוא חכם ואינו רוצה לרפאותו עד שיקבל עליו לשמוע בקולו ולהשמר מכל מאכל ומכל נזיד אשר הוא כמו עץ בלחמו. והנה הלא לפנינו הוא כי הימים היקרים האלה מסוגלים מאד אשר בהם יכול האדם להשיג טהרה מכל טומאת אשמותיו, כמאמר ר' עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים (יומא פ"ה, ב') רופא נאמן ורחמן על כל מעשיו ומה גם על הבנים בניו. ואם תשאל ותאמר מי הוא האויל שלא ירצה בזה, ואנחנו רואים כי כמה יוה"כ חלפו עברו ועוד לא נטהרנו.

אמנם התשובה אמריה תאמר מפני כי עוד אנחנו דבוקים בטומאת התאוה ואין אנחנו עוזבים את דרכינו ומעלליונו, לכך הוא נוטה ידו ואומר הה ומי יעמוד לפניך מאז אפך, כלומר כמורה באצבע על זמן העתיד אחר המות כי אז יהיה ערוך לפניו כל החשבון מכל משך ימי שני חייו על האדמה כי לא נחסר מהם דבר כי לא עשה תשובה בחייו ויהיה בהכרח מיורדי גיהנם, והיתרון על המסגף עצמו בעוה"ז כי כאשר יפיל עצמו לסבול צער העינויים והסיגופים תהיה הנפילה סבה עמידה ותקומה לא כן אחר המות אם יפול אין תקוה עוד, וזהו ומי יעמוד כו' אבל בחסדו יתברך וברחמיו הגדולים משמים השמעת דין, לכן ארץ יראה וחרדה ועי"כ ושקטה.

וזהו כה אמר ה' היפלו ולא יקומו משל לשני ילדים שגנב אותם ישמעאלי אחד, כמשפטם להיות גונבי נפשות והוליך אותם לביתו ועבר עמהם דרך עיר שהיו בה תושבים מבני משפחתם, והיה רץ מהר דרך העיר הזאת, ויהי כאשר נשאו הנערים את עיניהם וראו את בני משפחתם הולכים בשוק אמר אחד אל רעהו טוב לנו להפיל עצמנו

מן העגלה ויבואו גואלינו קרובינו ויצילו אותנו מיד הטורף הזה, ויאמר השני הלא נחבל עצמנו ע"י הנפילה הזאת וכמה יגדל הכאב והיסורים, ויענה ויאמר לו אתה תחוס על עצמך מלסבול כאב מעט וכי כאשר יביאך זה לביתו תחת אצילי ידיך יקחך להורידך מעל המרכבה הלא יהפך העגלה ואתה תפול לארץ כשה לטבח, אכן עתה כאשר תפיל עצמך הלא לשעה קלה תקום ותנוס לעזרה וזהו היפלו ולא יקומו, כי בעוה"ז הנפילה היא סבת הקימה ועמידה לחיי עד:

חלק ח

ומל ה' אלהיך את לבבך כו' **ואתה תשוב ושמעת** כו' (ל', ו'-ח').
כבר כתבנו בזה באור נכון ומצאת כי תדרשנו בקול יעקב שה"ש על מאמר שחורה אני:

חלק ט

ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך (ל', ז').
הנראה בבאור ענין זה על דרך מאמר הנביא ע"ה **ונתתי את כבודי בגוים וראו כל הגוים את משפטי אשר עשיתי ואת ידי אשר שמתי בהם וידעו בית ישראל כי אני ה' אלהיהם מן היום ההוא והלאה וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי ואסתיר פני מהם** כו' (יחזקאל ל"ט, כ"א-כ"ג). וראוי לדעת מה חידש הנביא ומה הודיע אותנו בדבריו אלה שאמר וידעו כי בעונם גלו בית ישראל כאלו היום אין מי שידע זאת והלא כבר נאמר **חטא חטאה ירושלים** כו' **כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה** (איכה א', ח').
וגם במאמר שלפנינו ראוי להשית לב מה ענין התנחומים שיתן את הקללות על אויבינו כאלו אנחנו דואגים על הקללות שלא יהיו לבז לכן הוא מנחם אותנו שיתן אותם אל יד מי שיקבלם.
ולבוא אל באור הדברים נמתיק תחלה מאמר **יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך** (משלי כ"ט, י"א) באור זה כי הנה העולם מיוסד על אהבת האב לבנו ועל אהבת הבן לאביו, אהבת האב לבנו למען יסבול כל עסקי גדולו כאשר ישא האומן את היונק, עד יגדלהו ויעמידהו על מעמד הראוי אל מין האנושי, ואהבת הבן אל האב למען יכלכל שיבתו כמו שנזכר אצל נעמי ע"ה. ושתי אהבות אלו אינם שוות זו לזו כי אהבת האב לבנו היא אהבה טבעיית כמאמר כרחם אב על בנים, כי הקב"ה נטע בהאב רחמים גדולים בלבו והוא כח מוטבע בטבע הבריאה המהלך על כנפי רוח כל הבע"ח, והאהבה הזאת היא בטוחה יותר מן אהבת הבן אל האב, כי האהבה הזאת היא בחיריית מצד מצות התורה הקדושה שחייבם על זאת לכבד אביו ואמו, אבל אהבת האב לבנו לא רצה יתברך שתהיה רק אהבה בחיריית ולצוות עליו שיאהב את בנו ויכבדו ויגדלו, כי א"כ

מה יעשה הבן אם יהיה אביו רשע וכאשר לא יהיה לו אהבה טבעיית הלא ישליכהו ויעזבהו ויהיה לאפס ואין אשם אל הבן מה שאין אביו צדיק. לא כן צורך האב אל בנו תלה הכתוב על חיוב מצוה, וכי תאמר מה יעשה האב אם בנו לא ישמע לקול המצוה, הנה דבר זה מסור ביד האב כי ביד האב לגדלו ולחנכו עד שיהיה צדיק ושומר מצוה, ואם לא עשה כן אשמו בראשו.

וזהו יסר בנך ותשתדל ללמדו חכמה ומוסר, ועי"כ - ויניחך, ואח"כ כאשר תצטרך לטובתו - ויתן מעדנים לנפשך. ועל ההיפך נאמר **חושך שבטו שונא בנו** (משלי י"ג, כ"ד) והבאור ברבותינו ז"ל כל המונע מוסר מבנו סופו שישנאהו, שכן מצאנו בישמעאל, אברהם אביו לא רידהו ויצא לתרבות רעה וישנאהו והוציאו מביתו ריקם, דוד לא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו כו' (שמות רבה א'). הנה הם ז"ל בארו מאמר שונא בנו שזהו עונשו לבעבור היותו חושך שבטו יענש בזה שסופו שישנא את בנו, וזה הפי' מוכרח כי אם נפרש כפשוטו יחסר סימן הפעול כי ראוי היה שיאמר חושך שבטו שונא את בנו, אבל כאשר אמר שונא בנו יש בהוראתו שאח"כ ישנא הוא את בנו. וכן יש במשמעו שאח"כ בנו ישנא אותו, כמו שיאמר האומר ראובן הרג שמעון יש בהוראתו פי שנים ראובן הרג את שמעון ויש בהוראתו שמעון הרג את ראובן. אמנם טעם ענין העונש הזה שהיה דוד ע"ה נרדף מפני אבשלום הוא ממש על דרך מי שלקח משרת אל ביתו וצוה עליו והזהירו שיהיה הבית נקי מכל אשפה ומכל דבר מאוס, ויהי היום וראה הבעה"ב כי המשרת מתעצל מאד כי על פני כל הרצפה כמה שופכים וכמה זבל ואשפה, מה עשה בעה"ב היה כמחריש אך בלילה כאשר ראה כי המשרת שוכב על משכבו והוא נרדם לקח את בגדיו שהפשיט מעליו והשליך אותם לארץ אל המקומות המטונפים ההם, לאמר כי כן ראוי לו כי מדוע לא פינה את הבית, מדוע לא ראה שיהיה הבית נקי. **הנמשל** הקב"ה מסר הבנים ליד האבות לגדלם לחנכם למוסר ולמישרים, ללמדם דעת ודרך תבונות, והאב המתעצל ומתעלם מזה והבן ישחית דרכו על הארץ מוסר הקב"ה את האב ומפילו ביד בנו כי הוא חייב בעצמו.

ומעתה דע כי הבורא יתברך חייב אותנו ואמר **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך** (דברים כ"ח, י'), פי' שתגיע אליהם יראת שמים מסבת יראתך הגדולה כי כן חייב יתברך לירא מפניו עד שתהיה היראה עודפת וזורחת ממנו ולחוץ על כל הרואים אותו, וזהו ויראו ממך מסבת יראתך הגדולה עד כי תפיץ אורה גם עליהם. וכדברי רבותינו ז"ל בספר הזוהר גם את העולם נתן בלבם כל עלמא וכל עובדין דעלמא לאו אינון אלא בלבהון דאמשיכו עובדין טבין וכו' (מקץ קצ"ה, ב') והקב"ה בחר בנו

שנהיה אוצר היראה והחכמה עד שאחרים ילמדו מאתנו כמו שיהיה לעתיד שיאמרו **לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו** כו' (ישעיה ב', ג') ואם לא נעשה כן אנחנו חייבים עונש ע"ז כמאמר **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב'). וכל זה יתודע לעתיד אשר כל מה שסבלנו מן הצרות ורעות הכל היה מסבת עונינו וחטאתינו.

ממש על דרך שכתבנו כי הם מסורים בידינו שיהיו גם הם מושפעים מן היראה הזורחת עלינו וראו כל עמי הארץ כו' ויראו ממך, כמו שהיה פעמים רבות בימים מקדם שנתגיירו כמה בימי דוד המלך ע"ה ואם לא נעשה כן ולא תספיק יד יראתנו להפיץ קרני אורה אליהם מחוייבים אנחנו לסבול סלף רשעתם וחטאתם, כמשפט דוד עם אבשלום. זהו שאמר הכתוב כי לעתיד יתגלה האמת שאין אנחנו מעונים כל כך בעבור עונות אשר אנחנו עושים כי אם ברשעת הגוים אנחנו סובלים עונש כמאמר **אכן חלינו הוא נשא ומכאבינו סבלם ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלהים ומעונה** כו' **מפשע עמי נגע למו** (ישעיה נ"ג, ד'-ח') וכל המאמר מבואר אל הכוונה הזאת, ע"ש כי אך בעונותיהם אנחנו נמקים[459] והדין נותן כך שנסבול אנחנו מהם כי מדוע לא השלמנו יראתנו כ"כ עד כי תופיע ותזרח גם עליהם עד שיהיו גם הם יראים את ה'.

וזהו יראו כל הגוים את משפטי אשר עשיתי ואת ידי אשר שמתי בהם, לומר גם כי חטא ישראל וגם עברו תורות, עכ"ז למה מסר אותם יתברך אל יד אחרים שישלטו הם בהם, לזה אמר וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל, היינו בעבור העונות שעשו הם נענשו ישראל, כמאמר והוא מחולל מפשעינו ע"כ ואסתיר פני מהם ואתנם ביד צריהם ויפלו בחרב כלם כלומר בחרב כל עם ולשון להוכיח אותם מרשעתם:

[459] אכן חלינו הוא נשא ומה נכבד בזה מאמר **ואמרת אליהם כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל שתו ושכרו וקיו ונפלו ולא תקומו מפני החרב אשר אנכי שולח ביניכם והיה כי ימאנו לקחת הכוס מידך לשתות ואמרת אליהם כה אמר ה' צבאות שתו תשתו כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליה אנכי מחל להרע ואתם הנקה תנקו לא תנקו** כו' **ואמרת אליהם ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו הידד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ** (ירמיה כ"ה, כ"ז-ל'). באור הדברים כי הנה בהציעו דבריו אלה לפני העמים כלם אשר כלם ישתו מן הכוס יין החמה, וירושלים תהיה המתחלת לשתות מכוס זה מטעם הנאמר **רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם** (עמוס ג', ב') וכמו שנזכר בפנים כי ישראל יקבלו עונש על עונות העמים לכן יחשבו העמים שהמה יהיו נקיים מעונש כלל. לזה אמר כי לא כן הדברים אמת כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליה אנכי מחל להרע, אבל אתם גם אתם לא תנקו, גם עליכם יעבור כוס ולבל יתנחמו עוד לאמר הלא בית ישראל נדונים כמו שהם נדונים וכל המון הגוים גם בית ישראל ומשפט אחד לכלם א"כ עוד לא נגרע ערכם מערך יהודה וירושלים, ע"ז אמר להם כי לא כן הוא - הביטו וראו דרך המשפט שיעשה בירושלים ודרך המשפט אשר יעשה בכם, כי הנה בחורבן ירושלים ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו, הקב"ה כביכול מקונן על חורבנה כמאמר חז"ל ועל כל משמר ומשמר הקב"ה שואג כארי כו' שנא' ה' ממרום ישאג כו' (ברכות ג'), לא כן כאשר ישפוך עליכם חמת אפו הידד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ בשמחה ובשירים:

ומה יקר בזה מאמר דוד המלך ע"ה **ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי כי רדף אויב נפשי** כו' (תהלים קמ"ג, ב'-ג'). כי כבר מבואר מי שיש בידו למחות באנשי ביתו נתפס על אנשי ביתו על אנשי עירו נתפס על אנשי עירו (שבת נ"ד, ב') ודוד ע"ה ברוב גאונו ודאי היה בידו למחות על כל העולם, לזה בקש ואמר ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי, כלומר שלא תחייב אותי מדוע לא יצדקו כל אנשי העולם כי יש לי התנצלות כי רדף אויב נפשי כו' ולא היה ספוק בידי למחות. ומה גם כי כבר קבלנו שכל תפלות דוד המלך ע"ה היה בעד כלל ישראל א"כ יפה התפלל על הכלל ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי ותדין אותנו על חטא אחרים, כי זאת היתה ראויה אם ידנו היתה תקיפה עליהם אכן עתה הדבר בהיפך כי רדף אויב נפשי כו' המה שולטים עלינו ומחטיאים אותנו בזדון לבם. לכן יפה נחם אותנו יתברך ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך, היינו שיהיה המשפט בהיפך שיתן את כל האלות עליהם על כי רדפו אותנו, כמאמר הנזכר למעלה כי רדף אויב נפשי כו' הושיבני במחשכים כמתי עולם אם כן המה ישאו עונם על עצמותם:

עוד נראה להמתיק המאמר על דרך איש עשיר היה צריך לנסוע למרחקים והיה קונה לעצמו סוסים עם מרכבה, והיה צריך אל מי שינהיג את הסוסים מושכי מרכבתו, ויהי הוא מדבר על לב נער אחד שיהיה הוא המנהיג בדרך הזה שהוא נוסע ויאמר אליו העלם מה תתן לי בשכרי, ויען העשיר ויאמר אליו דע כי בבואי למחוז חפצי אז אין צורך לי לא אל העגלה ולא אל הסוסים ואז אני אתן את כל אלה לך בשכרך גם את הסוסים גם את השבט לרדות בם את הכל תקח.

הנמשל הקב"ה הכין לפנינו את דרכנו ללכת בדרכי התורה והמצוה, והכין בעבורנו גם בעלי עגלות הרודפים אותנו ולוחצים אותנו. בגזירת הקב"ה כמאמר **הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי** (ישעיה י', ה') למען נתעורר עי"ז ללכת בדרך טובים ולשמור ארחות צדיקים. ולעתיד כאשר נגיע אל גמר הנסיעה אל מחוז חפצו יתברך ומל ה' אלהיך את לבבך כו' לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך כו' ואז אין צורך עוד אל כלי הנסיעה לא אל האלות ולא אל הקללות, ויתן אותם אלהים אל בעלי העגלות בשכרם, וזהו ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך, כלומר אשר הנהיגו אותך בדרך אשר הלכת עתה יהיו כל הכלים האלה נתונים להם בשכרם:

חלק י

כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא (ל', י"א). ובמדרש: אמר הקב"ה לישראל ראו כמה אתם חביבים עלי שאין בריה בפלטין שלי

מכיר את התורה ולכם נתתיה שנאמר **ונעלמה מעיני כל חי** (איוב כ"ח, כ"א) אבל אתה לא נפלאת היא ממך (פרשה ח', ז').

ונבאר תחלה מאמר **השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו** (תהלים קמ"ז, ט"ו) הנה הכתוב ביאר לנו מהות פעולת נתינת התורה, ומלמעלה למטה שלא תחשוב לומר כי היא מתנה הבאה לאדם בעל כרחו כמו החיים והמות, שנאמר בזה ועל כרחיך אתה חי כו', בלתי כי היא תלויה בבחירת האדם, אם יאבה וישמע תהיה התורה קרובה אליו ואם לא יאבה תהיה רחוקה ממנו, כמאמר כתר תורה מונח כו', וכי תאמר מה ענין פעולת נתינתה מהר סיני, לזה אמר השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו. והוא על דרך הסחורות אשר מציאותם וגידולם בארצות רחוקות, וכל מי שיצטרך להשיג מהם דבר לא ישיג כ"א בטורח גדול וביגיעה רבה, מה עשה השר צוה להביא משם עגלות טעונות סחורות הרבה מאותן המדינות, והניח אותם אל תוך חנות גדולה, אבל התחשוב כי לבעבור זה ישיג ממנה אדם בחנם בעיר הזאת, לא כן כ"א כל מי שירצה לקנות יוכל לקנות קל מהרה בלא טורח. וזהו השולח אמרתו ארץ, ופעל בזה אשר עד מהרה ירוץ דברו, וזהו מאמר **שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה** (משלי ד', א') ולא תאמר שהיא תבוא אחריך רק כי לקח טוב נתתי לכם לכן תורתי אל תעזובו וכאמרם ז"ל במדרש אל תעזבו את המקח שנתתי לכם (שמות רבה פרשה ל"ג, א') כי הלא קרוב אלינו הדבר מאד כו' ונוכל להשיגו בלא טורח ובלא יגיעה כל מאומה. וזהו שהוכיח אותנו הנביא ע"ה ואמר בשם ה' יתברך **ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל** (ישעיה מ"ג, כ"ב) והדמיון בזה לאחד בא מן הדרך ערב שבת סמוך לחשכה ויהי הוא בא אל עירו וירץ מהרה אל ביתו והחפצים שהיו בידו הניח ביד הבעל עגלה לאמר אלך לביתי ואשלח להביא זאת אלי, ויבוא אל ביתו וימהר וישלח נער אחד אל בעל העגלה להביא משם את אגודתו, והנער הלך והביא ונכנס אל היכל הסוחר ויאמר לו הנה הבאתי סחורותיך, ובתוך הדברים הוא מקנח את פניו בכנף בגדו מזעת אפו ומדבר דבריו בקוצר רוח מאד, ויאמר אליו הסוחר איה אגודתי אשר הבאת, ויאמר הנער הנחתי את הכל בחדר החיצון, ויאמר אליו העשיר הנה מה שהבאת לא שלי הבאת מי יודע של מי הוא, ויאמר לו הנער לך נא ראה בחדר הנ"ל ודאי שלך הוא, ויאמר אליו העשיר אין מהצורך לי ללכת ולראות כי הלא עיני רואות בך הזוהמא הגדולה וזעת אפך, הלא אגודתי היא אגודה קטנה וקלה אין בה במה להזיע.

וזהו ממש מוסר חכמה נגד קצת המתחפשים ומראים בעצמם יגיעה בעבודתם אמר אליהם ולא אותי קראת יעקב יען - כי יגעת בי ישראל, הלא בעבודה ואגודה שלי נאמר כי קרוב אליך הדבר מאד כו' ומה זה יגעת מדוע אתה עיף ויגע כ"כ.

ומעתה מהצורך לדעת ולהשכיל מדוע מותר לאדם מן המלאכים ואיככה יצוייר זאת בשכל לא נפלאת היא ממך ומן המלאכים היא נפלאת. אמנם יש דרך ישר להבין הדבר ע"פ משל כי הנה כבר מבואר כי המלאכים ניתן לכל אחד בחינתו ומדרגתו בעצם טהרתו ומדרגתו היא השגתו ומעלתו בה נמצא מראשית מציאותו, לא כן האדם כי הוא קרוץ מחומר עפר מן האדמה, רק מגודל שקידתו בתורה והתחננותו פני הנותן חכמה והחונן דעת בחסד ה' יתברך יחוננהו להשפיע אליו מן החכמה כפי רצונו יתברך, לכן המלאך חלקו קצוב לפי מדרגתו ומעמדו, לא כן בן אדם כי מעצמו אין לו כל מאומה וכאשר ימצא חן בעיני ה' הוא יתברך יחון את אשר יחון באין קצבה. ממש על דרך אחד היה לו בנים במרחקים לימים כתב להם שיבואו יחד גדודים על ראש שמחת בן זקונים שלו רק שיבואו מלובשים בכבוד שיהיה לו לתפארת, שלח לו אחד מבניו אגרת לאמר אבי בחר לך באיזה צבע אתה חפץ יותר ואתלבש במלבושים ממין צבע זה בבואי אליך, למען יהיה לך לנחת רוח, והאב בראותו האגרת מאת בנו זה היה דן עליו שהוא עשיר מופלג יותר מאחיו עד שבידו לבחור להתלבש לפניו באיזה צבע אשר אדרוש מעמו, ובאמת לא כן הדברים כ"א הוא העני שבכולם ואין ידו משגת מאומה כ"א מה שישאל משכניו, וא"כ הברירה בידו לשאל מה שירצה לא כן שאר אחיו אין להם כ"א כפי מה שברכם ה' לכל אחד ואחד כהשגת ידו.

הנמשל כבר מובן כי המלאכים חלקם בחיים ובמציאותם להשיג כפי אשר חלק ה' לכל אחד ואחד, ולא יעלה במעלות להשיג יותר מאשר נמצא אתו עתה, לא כן האדם כי מעצמו אין לו כל מאומה כ"א מה שישיג נדבה וחסד מיד ה' טובה עליו ונדבה אין לה שיעור מידו יתברך הרחבה והמלאה.

חלק יא

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע כו' **ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך** (ל', ט"ו-י"ט).

ראוי להתעורר כי הכתוב התחיל בשתים החיים והטוב, וסיים באחת ובחרת בחיים ולא אמר ובחרת בחיים ובטוב.

והנראה כי בא הכתוב להודיע אותנו שלא יאמר אדם אחר כי זה חלק אדם מאלהים שהוא נעטר בדבר שאין מציאותו באותם שהם למעלה ממנו היינו במלאכים ולא באותם

אשר למטה ממנו היינו כל הבעלי חיים, רק האדם לבדו עשהו הבורא יתברך שיהיה בעל בחירה ובידו לבחור את אשר יחפוץ ויאמר ללבבו א"כ אעשה כל מה שארצה ואקיים בי מאמר אם יש לך היטיב לך (עירובין נ"ד, א') לזה בא הכתוב להודיע אותנו כי לא כן הדברים כי גם אחר הבחירה הוא מוכרח ללכת בדרך אשר בחר ה' יתברך לא במה שיבחר הוא.

למשל אדם בא אל קרובו אל דודו ומסרפו שלא ראו זה את זה כמה שנים ושמחתו גדולה מאד במה שזכה שיבוא קרובו אליו ושיתאכסן אצלו ובכל לב הוא שוקד לכבדו, ושואל אותו הגידה לי שאהבה נפשי מה תבחר לך מן המאכלים על סעודת הצהרים וכל חפצך אעשה ודאי יבחר לעצמו הטוב אשר במאכלים והמשובח מן המשקים, לא כן מי שבא להתארח בבית אכסניה וישאלו אותו מה מהמאכלים ירצה לאכול, הלא מיד יעשה חשבון בנפשו ויאמר בלבבו גם כי יתנו לפני כל מה שלבי חפץ אבל הלא ימר לי אח"כ כי יעריכו לפני חשבון ערוך לשלם ככל אשר ידרוש ממני, וכל מה שאתעדן יותר אשלם יותר.

הנמשל מבואר במאמר **שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט** (קהלת י"א, ט'). ומעתה המשך המאמר כך הוא ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, היינו כאשר תבחר בחיים אמתיים לעסוק בתורה ומצות אז ישיג הטוב, והדרך השני לפניך ואת המות מיועד לזה הרע, וא"כ ובחרת בחיים ועיניך רואות כי אין בין הבחירה ובין המוכרח כלום ומוכרח אתה לבחור את החיים לשמור התורה והמצוה.

עוד נראה בזה בהקדים מאמר חז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך (אבות פרק ו') משל לעשיר נסע לליפציג ויבקש ממנו חתנו שיקחהו עמו לאמר הורני נא דרך המסחר מתי אעשה גם אנכי לביתי, ובלבבו היה רוח אחרת רק להתהולל ולראות חדשות בבתי טרטיאות והמראות, והנה בנסעם הסוחר לא נתן שינה לעיניו ובחצי הלילה קם מעל משכבו בחפזון וימהר לרתום המרכבה והיה ממעט מאד גם בארוחת שלחנו ועשה את הכל בחפזון ומהירות, ובבואו ללייפציג היה הולך ורץ כל היום בין הסוחרים לראות סחורות נאותות לו, ולא היה ערב לו כל מאכל וכל משקה בהיות רעיונותיו מבוהלות ודחופות בין העסקים, ואמר לא עת האוכל עתה כאשר אבוא אל ביתי אז אשמח בעמלי, אז אראה טוב בארוחת שלחני, אבל חתנו כל שמחתו היתה רק בנסיעתו לבד כי אמר מעודי לא נסעתי ולא הייתי מטייל כ"כ פרסאות

כמו עתה, ויאכל מכל לא מנע את לבו מכל שמחה ועונג ושמח בכל הדרך, ובבואו לביתו היה מלא צער ופניו זועפות כשיכור מתעורר מיינו.

הנמשל הנשמה נחצבה מתחת כסא כבודו יתברך בנעוריה בית אביה, וירדה למטה לקנות סחורות התורה והמצות והמשכיל יודע האמת כי הוא רק בדרך רק כאורח נטה ללון אין האיש בביתו ותמיד כל היום וכל הלילה לא יחשה מהגות בתורה ולאסוף בחפניו סחורות המצות ומעשים טובים, יומם לא ינוח לילה לא ישקוט, יצמצם באכילתו ובכל צרכי גופו, וזהו שאמר כך היא דרכה של תורה, כי יש מהנוסעים ללייפציג שיסעו רק בעבור סחורה ממין ידוע אשר בב' שעות יוכל להשיגה ואז יוכל להתענג גם בדרך שהוא הולך כי לא יהיה לו מזה שום עכוב אל מסחרו. ועל דרך זה ממש הלא תמצא כמה מצות שהאדם יכול לקנותם ולעדן גופו גם כן, כמו מצות עונג שבת, ועונג יו"ט, אבל כך היא דרכה של תורה מי שברצונו לבחור לקנות לעצמו סחורת התורה בדרך הזה שהוא הולך בעוה"ז הוא בהכרח יצמצם סעודתו, פת במלח תאכל ומים כו' כהולכי דרכים ואם אתה עושה כן אשריך בעוה"ז כמשפט הסוחר הגדול אשר במספר הימים שהוא בלייפציג הוא בעצמו לא יוכל לאסוף ולכנוס כל הסחורות שהוא צריך והוא צריך להתעזר עם כמה סרסרים ואמצעיים ולכלם יהיה ריוח על ידו, וקודם נסיעתו משם ישא משאת פניו אליהם, כן הצדיק הגדול המסגל כל הסחורות היקרות וכל העולם נזונים בשבילו. וזהו אשריך וזכיותיך בכל העולם הזה וטוב לך לעוה"ב כי שם ביתך ואז תדע הריוח מהסחורות ותהיה שמח וטוב לב:

עוד יתכן במאמר כך היא דרכה של תורה, ומדוע בחר בלשון דרך ולא אמר כך הוא חק התורה או משפט התורה, וגם למה לא אמר העונש על מי שאינו עושה כן כמשפט כל האזהרות אשר בכתובים שמזהירים ומפליגים הקללה וההפסד אשר אל העובר, כמאמר הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה.

ונקדים להבין מאמר **ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יביא להם** (תהלים ע"ח, כ"ט) ומדוע לא אמר בהיפך ויביא להם תאותם ויאכלו וישבעו מאד. והנראה כי המאמר בא להורות ההפסד הגדול המגיע לההולכים אחר תאות לבם, מלבד הטעמים הכמוסים אשר אל המזהיר עליהם יתברך שמו, הנה גם אל בעל התאוה עצמו לא טוב לפניו למלאות תאותו בשום דבר, כי הנה תאות בני אדם אם אמנם כי רבים הם עם כל זה לא יחד גדודים יבואו בנפש האדם, כי אם זה כי האדם בעת היותו רעב ומתאוה לאכול אז לא יעלה ולא יבוא בלבו שום תאוה אחרת כ"א הוא תאב לאכול להשביע רעבונו, וכאשר ימלא בטנו עד שקוט תאות האכילה תתעורר בקרבו תאות השתיה, ואחר אשר ייטב לבו וימשוך ביין

את בשרו אז תתעורר תאוה אחרת בלבו, וא"כ הרוצה להנצל מהמון התאות יש לפניו עצה שיהיה נשאר עומד על התאוה הראשונה ולא ימלא תאותו בכל אשר יתאוה עד שהתאוה תסתלק ממנו כי אז יבואו עליו כמה תאות מגונות. וזהו שנתן דוד המלך ע"ה טעם על קצף הקב"ה על שאלתם שבקשו מלוא כרס כמבואר ברז"ל לזה אמר כי הקב"ה הוא רואה את הנולד אשר בהתמלא תאות מלוא הכרס יבואו הרבה תאות מגונות וזהו ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יביא להם.

ומעתה נבאר ההבדל בין מאכלות אסורות אשר התורה הזהירה אותנו מהם, ובין ההרחקה מן ריבוי התאות הכשרות אשר הכתוב הזהיר ע"ז רק ברמז, קדושים תהיו פרושים תהיו. ונמתיק הדברים על דרך דמיון כי כבר יזדמן הולך דרך והוא כמתעתע ולפניו שלשה דרכים, אחד הפונה לעיר אחרת לא אל המקום שהוא צריך, והשני דרך ישר וסלול עד מחוז חפצו שאין לנטות ממנו ימין ושמאל, השלישי גם הוא הולך למקום חפצו אבל אינו דרך סלולה עד שההולך בדרך זה יוכל לנטות ימין ושמאל בדרכים המתפרדים ממנו אל מקומות שונות, ובעמדו על פרשת דרכים האלה עמד ושאל את פי איש הולך נכחו לאמר הגידה נא לי את דרכי אל עיר פלונית, ומשפט המשיב הזה לחלק תשובתו לג' חלקים על הא' יאמר לו שטה מעליו ועבור כי הוא פונה אל מקום שאין רוחך ללכת, ועל השני יאמר לו בו תבחר עבור בו ותלך בטח, ועל השלישי יבחר לו לשון ערומים היינו כי כמו שלא יאמר לו שיבחר ללכת בדרך זה כך לא יאמר לו ולא יזהיר אותו שלא ילך בו כי אין זה מוחלט אל ההולך בדרך זה שלא יוכל לבוא למחוז חפצו כי אולי לא יתעה ולא יפנה לצד אחר ויוכל לבוא למחוז חפצו, לכן ראוי אל המשיב הזה לכלול את שתיהם בתשובה אחת ויאמר לו כך, אם תלך בדרך השני הזה שאמרתי לך ודאי תבוא למחוז חפצך, ואז יהיה נשמע מכלל דבריו כי כאשר ילך בדרך השלישי אין הדבר בטוח שיבוא למחוז חפצו, כי אולי יתעה ויסור לדרכים אחרים המתפרדים ממנו. **הנמשל** הקב"ה הרחיק אותנו מן הדרך אשר הוא ודאי דרכי מות כמו כל מאכלות אסורות, הנבלות והטרפות, והזהיר אותנו עליהם שלא ללכת בדרך זה כי ברע הוא דרכי שאול ביתו, אבל הדרך לעדן הגוף ברבוי התאות מדברים המותרים הוא לא ודאי דרך המות כי אם היה כן היה הכתוב מזהיר אותנו להבדילנו מהם, רק הוא דרך הבלתי בטוח כי יש לחוש בו כמאמר אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (ברכות ל"ב) כי רובי התאות המה כמהמורות לרגלי האדם כל שוגה בהם לא יחכם כי רחוק הדבר מאד להתעלס באהבים עם מלוא התאות ויראת ה' תהיה על פניו כמליצתם ז"ל אין שני זרזרים ישנים על דף אחד (במדרש וישלח) לזה באו חז"ל להביננו

ולהזהירנו לא כמצוה כ"א כנותן עצה נדיבה, כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה כו', ולבעבור שאין מקום לומר אם תעשה ההיפך תלך בדרכי מות, כי אין להחליט ולומר כי זה רע באמת לזה כללו בדרך כלל לאמר, אם אתה עושה כן, כלומר אם רצונך להציל נפשך מן הספיקות תלך בדרך הזה ואז ודאי יהיה סופך אשריך וטוב לך. ומכלל הדברים תשמע ותבין כי כאשר תשביע נפשך מן התאות לא תהיה בטוח על הדרך אשר תלך להנצל מן הרע כי תהיה בכלל המגרה יצה"ר בנפשי'.

עד פה אמרנו בדרך כלל, ומעתה נעמוד על הדברים כדרך פרט איך שההולך אחר תאות מלוא הכרס אינו בטוח שלא יפול ע"י פתויי היצר עד קצה האחרון מן הרע, כי יש ויש ביד היצר להרשיע את האדם גם את הצדיק לעשות אותו רשע רע ולהפך אותו מן הקצה אל הקצה. כי הנה כבר ידענו כי הנבראים מחוברים הם מד' יסודות וכל יסוד לו שני כחות כי יסוד האש לו שני כחות שהוא חם ויבש האויר חם ולח, מים לח וקר וא"כ אש ומים הם נבדלים מאד זה מזה כי נבדלים הם בשני כחות כי זה חם ויבש, וזה קר ולח ולכן מעולם לא יסבלו זה את זה, רק האויר ממוצע ביניהם ומחבר אותם היינו בכח חמימות שבו הוא משותף אל האש, ובכח הלחות שבו הוא מחובר אל המים, וכענין הזה ישתתפו כל היסודות יחד ע"י כח ממוצע, וכדמיון הזה יש אל הנפש ד' יסודות, והם החיים והטוב והמות והרע, החיים הוא סוג נעלה מאד אל עבודת מלכנו בקודש, כמאמר כי הוא חייך ואורך ימיך, ולכל אחד שני דרכים היינו החיים הוא בשני אופנים ר"ל מי שהוא פרוש מכל מחמדי העוה"ז ואינו אוהב רק התורה והמצוה, הדרך השני מי שהוא אוהב תורה ועבודה ואוהב ג"כ לאכול ולשתות ולהתעדן בדברים המותרים, הטוב היינו מי שהוא עוסק בתענוגי הגוף ולו ג"כ ב' דרכים, הא'. שיאכל מה שהתורה התירה הב'. מי שיאכל גם כל תועבה. מות לו ג"כ ב' דרכים, א'. מי שהוא רשע מסבת תאותו כאשר לא ימצא למלאות תאותו בהיתר יעשהו באיסור ויעבור על התורה מסבת תאותו, השני מי שהוא רשע עושה להכעיס.

ומעתה נתבונן מי ומי יתדבקו יחד ומי הם הנבדלים זה מזה הלא תראה כי סוג החיים לבד היינו מי שהוא פרוש ונזיר מכל תענוגי העולם ואינו אוהב רק עבודת ה', בצום ובכי וחיי צער הוא נבדל מאד מן המות היינו הרשע, כרחוק אש מן המים, והטוב ממוצע ביניהם ממש כמו האויר ועל ידו יעתק הצדיק מן החיים אל המות היינו מתחלה יפתה אותו שיוכל להיות צדיק גם אם יעדן נפשו ומה בכך אם יאכל בשר וישתה יין ובזה יהיה נבדל מן החיים המובדל מן הטוב ויהיה נעתק אל החיים המשותפים עם הטוב, ואחר אשר יאהב גם את הטוב יפתנו עוד לפעמים אל המות המחובר עם הטוב, היינו

להשיג דבר שהוא טוב גם אם יש בו צד עבירה, עד שיעשה אותו רשע לתיאבון, וממנו יעתיקו עוד הלאה אל המות שהוא משותף אל הרע, היינו עד שיעשה להכעיס רק רע כל היום, ובזאת הוא נעתק מן החיים אל המות ע"י הממוצע שהוא הטוב. לכן יפה הזהיר הכתוב ובחרת בחיים לבד בלא טוב, ואז תהיה מוצל מן המות, וזהו אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך שתהיה בטוח מן המות היינו דרך הרשע. ומה מאד יתבאר בזה מאמר שלמה המלך ע"ה **באורח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות** (משלי י"ב, כ"ח) היינו שלא תחשוב ותאמר אחר כי דרך התורה לחיות חיי צער, א"כ ראוי שלא לנהוג גם עם אחרים רק כמשפט הזה לכלכל אותם רק בלחם ומים ולהלבישם שק ישים כסותם, לזה אמר כי לא כן הדברים ונהפוך הוא כי תכלית הטוב הוא כאשר הוא שוקד להנהות אחרים משלו כאמרם ז"ל אמר ר' אלעזר כל שאינו מהנה ת"ח מנכסיו אינו רואה סימן ברכה לעולם שנאמר **אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו** (איוב כ', כ') (סנהדרין צ"ב, א') וכל סעודה שת"ח נהנה בה מצוה ליהנות ממנה כאלו נהנה מזיו השכינה כי הטוב הזה הוא החיים האמתיים כי עבודת ה' היא. וזהו באורח צדקה חיים כאשר יתעדן לבדו ולא יהנה את אחרים ודאי אינו משובח אבל כאשר יהנה את עצמו בדרך צדקה שיהנה אחרים עמו אז חיים לו, וזהו ודרך נתיבה אל מות כי בנתיבת התורה אין רע במגורו כל מאומה ואין באורח צדקה רק חיים לבד ואין המות משותף בו:

עוד נראה בבאור מאמר זה כאשר נתעורר בדבריו בשנותו את טעמו אח"כ מדבריו הראשונים כי תחלה אמר ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות כו' הזכיר את הטוב בין החיים והמות ואח"כ אמר העידותי בכם כו' החיים והמות נתתי לפניך סמוכים זה לזה.

דע כי מאמר חיים יסוב על ג' סוגים, א'. כלי שלמה נקראת חי' וכלי שבורה נקראת מתה כאמרם ז"ל שבירתן זהו מיתתן (בבא קמא נ"ד) עוד מצאנו מאמרם ז"ל עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה ואחד מהם חי (ברכות נ"ב, א') וכתב הרא"ש ז"ל שהכלי צריך להיות כלי שלמה, ב'. חיות הבהמה ומיתתה, ג'. הצדק והרשע כי הצדיקים גם במיתתם נקראו חיים והרשעים גם בחייהם נקראים מתים. וההבדל ביניהם כי הכלי לעולם לא ישלטו בו שני התארים כאחד לאמר עליו שהוא חי גם מת, כי כאשר הכלי בשלמותו אז הוא חי ואינו מת וכאשר הכלי נשבר אז הוא רק מת, אבל בחיי הבהמה יש לכלול בה ב' התארים כאחד כמו בהמה טרפה יש בה בחינת חיים כי היא חיה וגם בחינת מיתה יש בה כמאמר טרפה אינה חיה (תמורה י"א, ב') אבל הטוב מפסיק ביניהם כאמרם ז"ל טוב זה תם רע זה בעל מום (שם ט') אבל הסוג השלישי צדק ורשע הלא ישלטו

בשוה שיהיה חי וגם טוב, היינו שיהיה תמים בלא מום ולהיפך כאשר יהיה בבחינת מות שיהיה רשע גמור יהיה מת בחייו.

וזהו שאמר תחלה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות היינו חיים גופניים ומות גופניי אשר ביניהם מפסיק בחינת הטוב ואח"כ דיבר מהבחינה הג' ואמר החיים והמות נתתי לפניך ואין דבר חוצץ ביניהם, להורות כי גם בזמן אחד יתאחדו בו ב' התארים גם יחד לא כדרכי הגופנים אשר בעת שהטוב מפסיק הוא רק חי ולא מת, כי כאשר הוא תמים ולא בעל מום אין בו בחינת מיתה רק חיים לבד אבל בעניני הנפש לא הזכיר את הטוב באמצע בין החיים והמות לאמר כי בענין הנפש יש בה תמיד ב' הבחינות כי כאשר יהיה צדיק גם במותו יהיה חי, והרשע גם בחייו הוא מת לכן כלל אותם יחד ואמר החיים והמות נתתי לפניך באין הפסק ביניהם. והבן:

אמנם ההבדל בין מות הבהמיי למות הנפשיי כי הנה ידענו כי אין דבר בעולם שלא יהיו לו קרובים בעוה"ז למשל כלי כסף וזהב יש להם בעלים אוהבים ושומרים אותם מכל נזק והפסד ועי"ז יוכל להתקיים ימים רבים, כש"כ הבהמה יש לה בעלים השוקד על טובתה וכל מחסורה ושומר אותה שתעמוד על קיומה, כש"כ גוף האדם מלבד שקידתו בעצמו כמה קרובים יש לו בניו ואחיו או דודו ומסרפו, וכאשר תבוא עליו כל מחלה וכל נגע רח"ל כמה זעקות וחרדות ישמע על פיהם, הלא תבקע הארץ לקולם כי כלם יחרדו יאתיון ויבקשו להצילו מרעתו. לא כן הנפש העלובה עליה אמרו אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני (אבות א') ויוכל להיות שיהיה האדם אנוש בשברו, נחלה מכתו עומד על שערי מות ואין מי מרגיש זאת אין יודע ואין רואה ועוד שלוה והשקט בביתו, ואשתו ובניו שמחים וטובי לב עמו. ע"ז אמר דוד המלך ע"ה **הביט ימין וראה ואין לי מכיר אבד מנוס ממני אין דורש לנפשי** (תהלים קמ"ב, ה') ר"ל מי הוא זה אשר יתעורר לדרוש את נפשי מה הוא לה. וזה מה שאמר המקונן ע"ה **והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב** כו' **כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך** כו' (ירמיה ט"ו, ב'-ה') לאמר גם כי ירבו עליהם צרות רבות ורעות אשר בעניני הגוף מחרב ורעב ודבר רח"ל, עכ"ז הלא הגוף יש לו קרובים הרבה אם בכתות האדם עצמו שהוא מרגיש מאד במחסורי הגוף ואם קרובים אשר מחוצה לו, לא כן עניני הנפש אשר היא מגורשת מבית תענוגיה מציון וירושלים מי הוא המתעורר לבקש רחמים על זה. וזהו שהציע ואמר אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב כו' ועל כלם עוד יש תקוה כי יהיו מעוררים תמיד לא יחשו המזכירים

והמבקשים רחמים להשקיט המון רגשת היסורים האלה, אכן על זאת התאנח בשברון מתנים ואמר כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך:

עוד נראה בבאור מאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב כו' ובחרת בחיים ולא אמר ובחרת בחיים ובטוב, ועם דרכנו נשוב להמתיק עוד מאמר הנזכר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' ולא אמר פת במלח אכול ומים במשורה שתה.

אבל באור המאמר לדעתי כך הוא על דרך בן כפר רחוק מן העיר כמה פרסאות אמר אל אחד לא אבוא העירה בלתי בהזדמן לפני מרכבה טובה ועם אנשים מהוגנים, וגם שיהיה עת הזמיר זמן אשר טוב לנסוע בו, מי יודע אם יבוא לעיר במשך כל השנה כי אולי יחסר לו אחד מן התנאים ולא יאבה לנסוע, אמנם כאשר הוא צריך לנסוע העירה על ימים הנוראים אם אמר יבוא ודאי יבוא ולא יעצרהו גם הגשם והשלג וכל רוחות שבעולם, כי נסיעה זאת אין בידו לדחותה על יום אחר והוא מוכרח לנסוע רק בעת ההיא.

הנמשל דע כי אין הקב"ה שונא את האדם להרחיקו ממאכלים ערבים רק אמר לו דע בני אם תאבה ותבחר לנפשך רק מאכלים ערבים וכאשר תיטב לבך בתענוגים אז תלמוד ואז תעבוד עבודתך א"כ יש לדאוג פן יעברו ימים ושנים יחלופו ולא תשיג לאכול למעדנים ותורה מה תהא עליה, לכן כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כלומר אתה מהצורך אליך שתהיה מוכן גם לאכול פת במלח, ומים במשורה תהיה מוכן לשתות, אז אשריך וטוב לך כי לא תהיה נעתק ולא תהיה נבדל מן התורה, משא"כ אם תתעכב ותמתין רק על הזדמנות טוב מי יודע אם תשיגהו, לכן לא אמר פת במלח אכול שהיה הוראתו על דרך גזירה, רק פת במלח ולא מאכל אחר הטוב ממנו.[460]

[460] כך היא דרכה של תורה... וחוץ לדרכנו נראה עוד בבאור מאמר כך היא דרכה של תורה כו' אם אתה עושה כן כו' על דרך ב' בחורים למדו יחד אצל רב אחד, ואח"כ זה נשא אשה בעיר קטנה וחותנו נתן לו ג' או ד' מאות זהובים ועשה לו חנות ממיני מזון להתפרנס מזה, וחבירו בא אל עיר גדולה אל בית עשיר גדול ויעש לו חנות והצליח מאד, אחר כמה שנים היה לחבירו זה עסק שהיה צריך לנסוע אל העיר הגדולה הנ"ל ונזכר כי יש לו שמה חבר אמר אלכה וארארנו, וילך שמה ולא היה יכול לגשת אליו כי החנות היתה מלאה כמה סוחרים מעסקים שונים, והיה עומד עד עת האוכל בצהרים אבל לקול המולה ולגודל הטרדה לא הלך לסעוד סעודתו, ויתמהמה עד בוש עד כי חלף היום ודלתות החנות נסגרו אז בא אל ביתו לדבר עמו וישאלו איש לרעהו לשלום, ויאמר לו כי הוא יושב בעיר קטנה ופרנסתו בצמצום אבל עכ"ז יתרון לי עליך כי לעת האוכל אני אוכל ושותה ויערב לי ואתה מה יתרון לך מכל העושר הזה ומכל הרכוש הזה אם לא תוכל להציל גם רגעים אחדים להחיות נפשך הרעבה גם צמאה, ויענה ויאמר לו עונג שלך מפת בגך הלא ידעתי מאד מה היא, אכן העונג אשר לי מהמוני הטרדות אין לך ידיעה ממנו כל מאומה ולא תוכל לדעת ולהשיג בלתי כאשר תזכה ויצליח ה' את מעשיך ותגיע ג"כ לעושר מופלג כזה אז תדע ואז תשכיל מה רב העונג על שאין לי פנאי לאכול, כי זה כל ישעי וכל חפצי. הנמשל כי באמת כאשר נאמר אל אחד פת במלח תאכל כו' ודאי יאמר איך יערב לי חיים כאלה, אכן אם אתה עושה כן כלומר אחר אשר גברה בחירתך הטובה והשלכת את כל חפצי עוה"ז אחרי גוך ושקידתך רק בתורה תמיד כל היום והלילה, אז תדע ובחנת אז תבין דבר אמת כי אשר בעוה"ז כו' ואין עונג גדול מזה בשום אופן, והבן:

ומעתה נבוא אל הענין והוא ע"פ משל לנער מבקש מאביו שיקחהו עמו בנסעו לדרך, ויהי בדרך במלון אמר אל הנער לך אל בית האכסניא ואמור להכין בעבורנו מה לאכול, ויאמרו לו יש ויש יותר ממה שאתה מבקש וצוה הנער לעשות כמה מיני מאכלים וישמעו אליו ויכינו, והאב היה אצל העגלה ונתן מספוא אל הסוסים וכאשר בא אביו וראה כל הסעודה הגדולה שהכינו בעבורו ויהי כמחריש ויאכלו וישתו וישלם בהאכסניא כל המגיע להם, רק תיכף אחר הסעודה הלך לרחוב הסוסים ויסע לדרכו גם באישון לילה והנער יושב וגונח, אמר לו אביו מה זה, ויאמר הנער מה זה מהרת לנסוע בעוד לילה הלא אחר סעודתי אני צריך לישן ואני לא ישנתי מאומה ואין אני רגיל בכך, אמר לו אביו דע בני כי שגית הרבה במה שאמרת להכין מטעמים מאכלים ערבים המביאים שינה כי בדרך ראוי לאכול מאכלים קלים ומה שיזדמן, כי רב הדרך לפני ויהי בנסעם הלאה נזדמן כי באו למלון ושם היה ברית אצל שכנו ביום זה, ושמה היה מוכן סעודה גדולה וטובה רק היה חסר ב' אנשים להשלים המנין ובאו ויבקשו את הסוחר ואת בנו שילכו על הברית, וילכו ויאכלו וישתו והיטיבו לבם, אח"כ אמר הנער אל אביו הלא אמרת אלי כי אין נכון לאכול בדרך רק מאכלים קלים לא סעודות גדולות כאלה ומדוע אכלת היום, ויענה ויאמר לו סכל הלא גם בלא זה אני צריך להתעכב פה להיות באגודתם ולהיות נמנה עמהם ולנוח מעט כנהוג ובתוך כך יזדמן גם סעודה טובה ג"כ מוכן לפני, ומה שאין אני צריך להמתין עליה גם לא לשלם מחירה א"כ למה אניח ידי מזה, לא כן אתה אם אתה תצוה להכין סעודה כזאת כמה תפסיד אותי כמה אצטרך לשלם.

הנמשל מבואר במאמר שלפנינו ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב כו' כלומר היום הכינותי לפניך וערכתי נגד פניך החיים והטוב ואתה קח לך מן הטוב הזה מלא חפניך, משא"כ אתה ובחרת בחיים ר"ל כאשר תבחר אתה לא תבחר רק בחיים לבד, כי כאשר תאבה ותבחור אתה במה שיערב לך ודאי תפסיד לנפשך, לכן עזוב נא בן אדם עזוב נא הוא יתברך יבחר הטוב לך לא אתה, וכאשר הוא יתברך יזמין אותך אל הטוב אז תיטיב לבך כי הוא היודע הטוב לנפשך. והבן:

עוד נראה בבאור מאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב כו' ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך. על דרך מי שמבקש מאת שכירו אשר עבד אצלו כל היום ולעת ערב נותן לו שכרו ויפטרהו מאצלו, הוא מזהירו ומבקש ממנו לאמר אבל ראה נא להביא המעות הזה אל ביתך לפרנס בזה את בניך ובני ביתך הרעבים גם צמאים, ואל תאבד המעות בדרך רע להיות בסובאי יין בזוללי בשר.

וזה ממש מאמר ה' יתברך ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואתה ראה נא לבחור בסוג החיים אשר תחיה בו אתה וזרעך, כי זה פרי הצדקה להשאיר ברכה אחריו כמאמר **מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו** (משלי כ', ז') לא כן אם תבחר חיי עונג עולם הזה. והבן:

עוד נראה בזה על דרך בעל מלאכה יקרה נוקב מרגליות וכדומה כמה ישתדל וכמה ישקוד ללמד גם את בנו מלאכה זאת למען יוכל גם הוא להתפרנס בנקיות, ואותו אשר מלאכתו מלאכה פחותה כאשר יראה את בנו הולך ובא אל כלי מלאכתו מבין אצבעותיו יקחם ויזרקם הלאה, ויאמר לו מה לך להתלמד בענין פחות זה וכי רצונך גם אתה להעביר בשלח חייתך, לבלות ימיך בחסר וכפן.

כן ממש דרך הצדיק יצוה את בניו ואת ביתו אחריו שמרו משפט ועשו צדקה לכו בדרך טובים וארחות צדיקים, ותהיה גם אתם זרע ברוכי ה'. אמנם ההולך אחר תאות עוה"ז ואחר שרירות לבו הרע באחריתו יתאבל כי ראה כי כלתה אליו הרעה כו' כמאמר **ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך** (משלי ה', י"א) ואז יזהיר את בניו שלא ילכו בדרך שהלך הוא כי אך רוח זרע וסופתה יקצור, וזהו שהזהיר הכתוב ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, ר"ל ראה נא לבחור בסוג החיים אשר תאבה ואשר תחפוץ שיחיו גם בניך בחיים כאלה.

ומזה יקחו מוסר העוסקים כל ימיהם בהבלי עולם הכלה והנפסד משל לסוחר נסע לליפציג, ובהיותו שמה בבית האכסניא על משכבו בלילות ראה בחלומו כי יש לפניו שמה אוצר מזהב ומפז רב ואבנים טובות, ונדמה לו כי הוא חופר בקרקע החצר ושם מטמונים יקרים וכל שכיות החמדה, וגמר בלבו לקחת כל זאת באמתחות ולהביאם אל ביתו, אח"כ התעשת פן יתוודע הדבר אל אנשים ומה גם אל בעל החצר עצמו כי יראה אותו כמו פולח ובוקע ברצפת ביתו וחומותיו וישבר את שניו, לכן אמר אין טוב לפני רק להניח את הכל במקומו ולכסות מלמעלה בעפר למען לא יודע לאיש, ואנכי אביא את אשתי ובני לפה ואקנה בית זה עם החצר ואז אהיה אדם העושה בשלו, ויהי בבוקר בקומו ממשכבו וישכח כל המראה הזה וילך לעסקיו וקנה סחורותיו ויסע לביתו, ובהיותו קרוב לבוא אל ביתו ויזכור את כל הענין רק שכח שהיה מראה החלום וחשב כי ראה את כל אלה בהקיץ וישמח מאד, ויבוא לביתו ויעש משתה גדול לכל בני משפחתו ויגל את אזנם מן המציאה הגדולה אשר מצא אוצר יקר ויפזר ממונו על מלבושי כבוד וישכור עגלות רבות ויסע עם כל משפחתו ובביתם מכרו כל אשר להם בזול מאד ויעשו בזעת אפם עד כי באו שמה, ויקן את כל החצר והמערה וכל הבית ויתן אל המוכר כל

אשר שאל, ויהי בלילה הלכו לחפור והרסו כל החצר ערו ערו עד היסוד ויעשו ממנו גל ולא מצאו מאומה אז נזכר כי רק בחלום ראה כן לא בהקיץ ויבכו כלם הרבה בכי כי אנה יפנו מעתה ואנה ילכו.

הנמשל האדם יש לו מנה מבקש מאתים, מאתים מבקש ארבע מאות וכו', ואומר בלבו כאשר אשיג עשרת אלפים אז אשיג מבוקשי אז אשקוטה במעוני במנוחות שאננות, והולך ועובר ארחות ימים בסכנות עצומות עיף ויגע, לחם לא אכל גם בלילה לא שכב לבו, ובימי הקור ינעם לו כל העמל לאמר כי יתענג אחר כך בעשרו ואחר כי נתייגע ימים רבים והשיג הון ועושר הוא הולך ובונה חומה גבוהה וקונה כלים יקרים להתהדר בהם, ואומר בלבו כדאי לי כל העמל שעמלתי כי עתה אתענג, עתה אשמח ואראה טוב בעמלי, ואחר חנוכת הבית יאמר ראשי ראשי ולימים אחדים הוא מבין כי הוא הולך למות ויובל לקבר ועשרו וסגולתו זרים יקחוהו אדם לא עמל בו ינחלהו, אז הוא צועק ובוכה על העמל הרב אשר בחר בו ויאמר הה מה עשיתי כל אשר דמיתי שקר היה, וחלום היה, הלואי הייתי מייגע עצמי עשירית מהעמל הזה בתורה וחכמה הייתי קונה לעצמי עולם ברור ואמת וחיי עולם. אמנם המשכיל גם בעודו בדמי ימיו ישקול בפלס חכמתו ובינתו מעגל דרכו ונתיבתו ופורע מה שהוא חייב על מה שקלקל בסיגופים בצום ובכי ומספד בתשובה ותפלה וצדקה, ואינו מתענג כל מאומה כמאמר כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך (אבות ו'). באור הדברים עם מאמר הנביא ע"ה **הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא** כו' **והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם** (מלאכי ג', כ"ג-כ"ד) והוא ע"פ משל לעשיר צוה את חתנו שיסע ללייפציג, והוא שואל ואומר הלא אין אני יודע מה לעשות כי מעולם לא הייתי בדרך, השיב חותנו הלא תראה משאר אנשים סוחרים מה המה עושים וראה ועשה גם אתה, ויסע ויבוא אל אכסניה אך כדרך פרסה אחת מביתו וירא שמה כמה סוחרים אוכלים ושותים ומתענגים ומפזרים ממון רב והמה שמחים מאד, ויעש גם הוא כן וכן עשה כל הימים בדרך נסיעתו עד כי בא ללייפציג ויפתח את שקו והנה תם הכסף וישב אל ביתו ריקם, ויספר לחותנו את כל הדברים האלה ויאמר לו חותנו נבל הלא היה לך לב להבין ההבדל בינך וביניהם, הלא האנשים האלה אשר ראית שמחים וטובי לב ראית אותם אחרי שובם מלייפציג אחר אשר גמרו עסקם וכל מבחר סחורתם נכון לפניהם, ואחר כי הצלחתם לעיניהם מדוע לא ישמחו, לא כן אתה הכסיל אתה מתחיל לנסוע לשם ואין אתה יודע מה יהיה בנסיעתך לשמחה מה זו עושה, זהו מאמר שלפנינו כך היא דרכה של תורה לאמר אם רצונך להתחיל לצאת בדרך הזה לקנות מסחר התורה

אי אפשר לך להתענג בתענוגי הגוף רק פת במלח תאכל כו' שלא לאבד הזמן בבקשת התענוגים, אמנם אם אתה עושה כן וככה תתנהג מכבר וכבר סגלת התורה ומעשים טובים ויצרך מסור בידך אז אשריך וטוב לך ותוכל להתענג ככל אות נפשך. היפך דורנו זה אשר בילדותם יתורו אחר חפצי עוה"ז וכאשר יבואו ימי הרעה בימי הזקנה והשיבה יעשו תשובה ומסגפים עצמם ומרחיקים מעליהם כל עונג וכל עדן ויצוו את בניהם להיטיב דרכיהם מנעוריהם והבנים ממאנים עד אשר יבואו ימי הרעה גם אליהם אז יתחרטו גם הם.

וזהו הנה אנכי שולח לכם את אליה כו' והשיב לב אבות על בנים שיאבו גם הבנים לבחור הטוב בילדותם וללכת בדרכה של תורה פת במלח כו' ולב בנים יהיה על אבותם שיתעננו באחריתם לא להדאיב את נפשם בדברי הצומות וזעקתם:

חלק יב

ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימיך כו' (ל' י"ט-כ').

הכתוב הורה אותנו לבחור בחיים על דרך שאנו מתפללים זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים. היינו שאין כוונתנו בבקשת החיים למעננו למלא בטננו יותר מטוב עוה"ז, רק כל כוונתנו להשאר בחיים למענך לעבוד אותך כמאמר **לשמך ולזכרך תאות נפש** (ישעיה כ"ו, ח') וזהו וכתבנו בספר החיים למענך ולא למעננו כי לא המתים יהללו יה כו'.

וזהו ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך ולא בעבור ענין פחות, רק תבחר בחיים לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו כו' כי הוא חייך כו':

וילך

חלק א

מדרש: **ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות** (ל"א, י"ד). למה נגזר עליו מיתה בזה בלשון הן, רבנן אמרי למה הדבר דומה לאחד שכיבד את המלך והביא לו דורון חרב חדה, אמר המלך התיזו את ראשו בה, אמר לו אותו האיש אדוני המלך במה שכבדתי אותך בה אתה מתיז את ראשי, כך אמר משה רבש"ע בהן קלסתיך שכן כתיב **הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים** (דברים י', י"ד) ובהן אתה גוזר עלי מיתה, אמר לו הקב"ה שכן רע רואה את הנכנסות ואינו רואה את היוצאות, אמר לו אי אתה זכור בשעה ששלחתי

אותך לגאול ישראל ממצרים אמרת לי **והן לא יאמינו לי** (שמות ד', א') הוי הן קרבו ימיך למות (פרשה ט', ו').

פירוש מאמר זה שמעתי מפי ידידי הרב מו"ה אליהו מ"ץ דפה נ"י, כי דרך השכן רע לעשות חשבון כמה מיני הכנסות יש לשכנו איך הוא מרויח בעסק פלוני ופלוני, ואינו נותן לבו לעשות חשבון על הוצאה הגדולה אשר בביתו, אשר לפי גודל צרכו להוצאות פרנסת אנשי ביתו לא יספיק לו כל המון עסקיו, כך אמר הקדוש ב"ה למשה אתה עשית חשבון על ההכנסה בהן קלסתיך ולמה לא נתת לב על ההוצאה כי אמרת והן לא יאמינו לי:

חלק ב

ובסמוך: ד"א מהו הן למה הדבר דומה למטרונה אחת שעשתה למלך פורפירא משובחת נטלה המלך והניחה, הגיעו ימיה של המטרונה למות אמר המלך תטול אותה פורפירא שכיבדה אותי, כך אמר הקדוש ב"ה למשה בהן קלסת אותי ובהן אני גוזר עליך מיתה (פרשה ט', ז').

פירוש הדברים כי כבר ידענו מאמרם ז"ל הן בלשון יוני אחת (שבת ל"א, ב') כי משה רבינו ע"ה היה מייחד שמו יתברך ואמר כי הוא יחיד ומיוחד בשמים ושמי שמים כו' וכל הכבוד הזה חלק יתברך למשה כמאמר חז"ל פרנס לפי הדור הדור לפי הפרנס (ערכין י"ז, א') עד שעי"כ זקנים שבאותו דור אמרו אוי לאותה בושה, כ"א היו במדרגה שהיו בה תחלה בימי משה עוד היה משה להם למנהיג, לכן אמר יתברך למשה ג"כ בלשון הן, לומר כי אין עוד כמשה ואין עוד דורו כדורו של משה וזהו קלסת אותי בהן ובהן אני גוזר עליך. וז"ש יהושע בהספד משה הושיעה ה' כי גמר חסיד, והסבה היתה כי פסו אמונים מבני אדם ואינם ראוים שיהיה משה להם למנהיג, והוא פירוש יקר:

עודי מדבר בזה נזכרתי מה שאמר לי עוד הרב הנ"ל בבאור מאמר נפלא מאי כבני מרון אמר רב יהודה אמר שמואל כבני אמרנא רשב"ל אומר כמעלות בית חורון ור"י אמר שמואל כחיילות של בית דוד (ראש השנה י"ח). והוא מאמר סתום מאד. הרב בעל יפה מראה ז"ל האריך מאד בחלוקת הדעות ובהוראותיהם אבל קרוב לשמוע כי ההבדל בין ג' ענינים אלה כך הוא, כי רב יהודה שאמר כבני אמרנא הוא על דרך מאמר ופוקד כל יצורי קדם, היינו גם אותו שהוא חייב עתה והקב"ה רואה כי עתיד צדיק לצאת ממנו הקדוש ב"ה מתחסד עמו ומאריך לו למען יצמח צמח צדיק כמו שהאריך יתברך לאחז כדי שיצא ממנו חזקיה. והוא ממש כאשר יעברו הצאן ע"י מונה הם יוצאים אחד אחד ואין עושה בהם ומהם מאומה, כי הוא עומד וממתין עד שיצא העשירי אז הוא

סוקרו בסיקרא שיהיה קודש בקדושת מעשר. ור"י אמר שמואל כחיילות של בית דוד, בא להורות חסד אחר כי הקב"ה יזכור לאדם זכות אבותיו אם היו אבותיו צדיקים יגן עליו בזכותם כמו שאמרו בחיילות של בית דוד שהיו מיוחסים שנאמר והתיחשם בצבא המלחמה (דברי הימים א' ז', מ') (קדושין ע"ו, ב'). ורשב"ל אומר כמעלות בית חורון חידש לנו עוד ענין אחר כי מעלות בית חורון אי אפשר ללכת שם רק אחד בפני עצמו, כן דרך משפט שלמעלה לדון כל אחד בפני עצמו, גם בהביט אל מעשיו הנה הנם דומים אל מעשי איש אחד שכבר יצא דינו עכ"ז לא ישפטהו במשפט הנחרץ עליו שיהיה דינם שוה רק כל אחד נידון כפי הכנתו וטבע מזגו אל מה שהוא נטוי אליו מטבע התולדיית, כן ראוי להעריך משפט כל אחד ואחד לפי ענין טבעם ולפי ענין מעמדו, והבן:

חלק ג

ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה כו' **וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם** כו' **ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא** כו' (ל', ט"ז-י"ח).[461]

ראיתי רבים מהמפרשים ז"ל התעוררו הלא במאמר על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה יש בזה כבר חלק גדול מן התשובה ולמה אם כן אמר אח"כ ואנכי הסתר אסתיר פני כו', ואשר חשבתי למשפט כי מאמר זה על כי אין אלהי בקרבי איננו ענין

[461] ובגמרא: אסתר מן התורה מנין שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני כו' (חולין קל"ט) ובאין ספק מלשון הסתר אסתיר לבד לא היו מכריחים עצמן להוציא הכתוב מפשוטו (ועיין קול יעקב אסתר על מאמר בלילה ההוא נדדה כו' תמצא בזה דברים נכונים) ומפי הרב הגאון מו"ה מנחם מאניש הלוי ז"ל שמעתי בזה ענין נחמד כי מצאנו בגמ' שאלו תלמידיו כו' מפני מה נתחייבו כו' אמר להם אמרו אתם, אמרו לו מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע, א"כ שבשושן יהרוגו שבכל העולם כלו אל יהרוגו, אמרו לו אמור אתה אמר להם מפני שהשתחוו לצלם, אמרו וכי משוא פנים יש בדבר, אמר להם הם לא עשו אלא לפנים אף הקב"ה לא עשה עמהם אלא לפנים (מגילה י"ב, א'). ומעתה הבט ימין וראה איך כל דברי ההתווכחות הזאת מרומזים בכתובים שלפנינו, וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם כו' ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, כלומר הלא כל עיקר העונש הזה על שאין אלהי בקרבי, היינו על שהכנסתי בקרבי מאכלות אסורות, וא"כ הלא יקשה הקושיה הנ"ל שבשושן יהרוגו שבכל העולם כלו אל יהרוגו, לזה אמר כי לא כן הדברים רק ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים, שהשתחוו לצלם, וכי תאמר וכי משוא פנים יש בדבר, התשובה בצדה כי פנה אל אלהים אחרים היינו לא עשו אלא לפנים:

ולא אמנע מהזכיר דברי ידידי הרב מו"ה אלי' מ"ץ ז"ל על דרך מאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה כו' וישלכם אל ארץ אחרת כו' (דברים כ"ט, כ"ג-כ"ה). דע כי האלשיך ז"ל כתב על מאמר והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' כו' כי ההבדל בין הזורק דבר ממקום למקום, ובין הדוחף דבר ממקום למקום כי הזורק הנה ברגע שהוא זורק מיד נעתק החפץ מיד הזורק, לא כן הדוחף בדחיפה הנה לא זזה ידו מן החפץ. וזהו הטעות שיטעו הגוים שהם יחשבו ויאמרו וישליכם, אבל לא כן הדברים רק אשר הדיחך, וזהו הטעות עצמו נזכר ביחזקאל המוזכר בסנהדרין (דף ק"ה, ע"א) אמרו לו עבד שמכרו רבו כלום יש מזה על זה כלום, וזהו אסתר מן התורה מנין שנאמר ואנכי הסתר אסתיר, כי כמעשה אסתר כבר נכתב בתורה ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי כמו שאמרו ליחזקאל עבד שמכרו רבו כו' אשה שגרשה בעלה כו' אבל הכתוב סיים ואמר כי לא כן הדברים רק ואנכי הסתר אסתיר פני כו', כלומר אין ידי מסולקת מהם רק הסבותי את פני מהם ולא יותר, בעבור כי פנה אל אלהים אחרים אבל כאשר שמו לבם לשוב בתשובה הלא מיד היה אור במושבותם:

הבא לשוב באמת רק בהיפך באו בתלונה, וכך אמרו כי כל הרעות אשר באו עליהם באו רק בעבור כי אין אלהי בקרבי מכבר ע"י המעל והמרי אשר מעלו בו אבותינו ומה נוכל אנחנו לתקן את המעל הגדול הזה, ע"ז אמר כי לא כן הוא ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה הוא בעצמו לא אביו:

חלק ד

וענתה השירה הזאת לפניו לעד כו' (ל"א, כ"א).

ולבוא אל ביאור הדברים נקדים מאמר **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו** (דברים ד', ל'). גם מאמרם ז"ל (במדרש וירא) והנה איל אחר מהו אחר אחר כל הדורות אחר כל המעשים ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות כו', וכבר כתבנו בבאור מאמר זה דברים נמרצים (בראשית במקומו). **ולפי** הענין נאמר עתה כי הנה כבר זכרו חז"ל על ר' עקיבא טעה בבן כוזיבא חשב שהוא משיח (ירושלמי תענית ד', ה'), והוא דבר זר מאד כי אפשר שיפול טעות על דבר שהוא קרוב לאמת לא בדבר רחוק כזה, מזמן ר' עקיבא ועד היום ימים כבירים מאד ועדיין בן דוד לא בא. אמנם נבין הענין על פי משל לעשיר אשר חלה בנו יחידו ושלח והביא כמה רופאים וכלם התיאשו ממנו, ונזדמן כי עבר שמה שר גדול ועמו היה רופא ויפצר בו מאד שילך אל בנו יחידו אולי יחיש מפלט לו, ויספר לפניו כל ענין מחלהו וילך אל החולה ויהי כראותו אותו אמר אל אביו דע כי יש לפני רפואת תעלה לרפאותו, ובתנאי אם אני לבדי אעסוק עמו, וע"י שליח וע"י אחרים לא תצליח את דרכיך ואני הלא הדרך ירט לנגדי כי אין השר מניח אותי להפרד ממנו והוא כבר צוה לעבדו רתום המרכבה, וכשמוע האב וכל קרוביו הדברים האלה וילכו כלם אל השר ההוא ויבכו לפניו לאמר חמול נא וישאר הרופא פה על ימים אחדים עד כי החולה יקום ממחלהו, והשר נעתר להם ויפן ויסע לדרכו והרופא עשה הסמים הראויים ויחבוש את כל גופו שיהיו הסמים עליו עד ימלאו ימי מרוקיהם עד אשר ימרקו חליו, ויהי אחרי עשותו את כל אלה אל החולה בא אחד מן הרצים והביא אגרת אל הרופא שימהר ויחיש לבוא אל בית השר והרופא בבוא השמועה אליו התמרמר על החולה מאד לאמר הה לא זאת שלא רפאתיו אבל עוד הרביתי מכאוביו, עוד הכבדתי מחלהו עליו, כי עתה הוא בסכנה גדולה מהסמים החריפים שלא ימיתוהו מחריפותם כמשפטם, ואין מושיע לו כי מי הוא היודע בבית הזה איך להתנהג עם הסמים, ויקרא אל אבי הנער ויאמר אליו נקיתי הפעם מבנך החולה כי אנכי לא רציתי להכניס עצמי בעסק רפואת בנך להכניסו בסכנת הסמים אחר שאין אני בעצמי העוסק בעשייתם כמשפטם, ועתה לך איעצך ואגלה לך

איך להתנהג עם הילד בדבר הסמים אשר אסדר לפניך למשל ביום השלישי יצא ממנו לחה וכך יהיה מראיה וכך יהיה שיעורה, וכדומה ביום ד' או יום ה' יהיה שינוי אחר, וכן כמה ימים וזה יהיה לך לעד כי הסמים פועלים טוב בהילד, ובכלות הזמן גם שהסמים יהיה בשלמות עכ"ז תדע כי בנך נקי מכל מחלהו והוא בסכנה ע"י הסמים שעליו שלא יאכלו חצי בשרו, לכן תמהר לרחוץ את כל גופו לטהרהו מהסמים ומהתחבושת ואז יהיה הנער נער.

הנמשל רצה הקב"ה לזכות את ישראל ורצה לתת אש דת למו אשר נאמר עליה זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות (יומא ע"ב, ב') בקש מאת משה רבינו ע"ה שישתדל הוא וילך בשליחותו יתברך אל ישראל וימסור להם התורה ומידו יבוקש להם, ומפיו יתודע להם כל דין ומשפט, והוא יהיה מנהיגם לעולם, ומשה לא רצה בזה פן ימות באמצע וישארו בלא רופא ובלא מנהיג כראוי אל סמים יקרים כאלה ויהיו נלכדים במאמר הנ"ל לא זכה נעשית לו סם המות, עד כי הקב"ה הפציר בו והיה מוכרח ללכת להתקשר עמהם להנהיג אותם בדרכי התורה והמצוה. וכל זאת היתה על דעת שיביאם משה לארץ ישראל וכל הנהגתם תהיה מפיו ככל אשר יצוה אליהם בדרך זה ילכו, אבל אח"כ נגזר על משה ואחוזת מרעהו המנהיגים הרופאים האמתיים שימותו במדבר וישארו ישראל בלא מנהיג, וימר למשה מאד עד כי אמר לישראל באהבתו ובחמלתו ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה. וההוראה במלת היום לאמר כי לפי המעמד שאנחנו עתה אשר משה ימות במדבר והם ילכו לא"י ויתנהגו ע"י מנהיגים אחרים לא ידעתי בעצמי אם נתתי לכם ברכה במה שקשרתי אתכם בקשר התורה או נתתי לכם קללה, ויותר קרוב היה בעיני משה אופן הרע מהאופן הטוב כי כן אמר כי ידעתי כי אחרי מותי כי השחת תשחיתון כו'. מה עשה משה מסר להם בנבואה כל הצרות והגליות העתידים לבוא עליהם וכלם כתובים ורמוזים בשירת האזינו, וגם זאת מסר להם לאמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים תדעו נאמנה כי נקיים אתם מעון אבותיכם רק שוב תשובו להתרחץ מהעונות אשר בידיכם ותעירו ותעוררו את האהבה והרחמים מאביכם שבשמים עליכם שימהר להסיר את הסמים והתחבושת המשימים מזור עליכם לשבור מוטות עולכם מהצרות והיסורים אשר בין פזוריכם. ולכן טעה ר' עקיבא בבן כוזיבא שהוא משיח כי בדורו ידע שכבר נתמרק חלים מעונות אבותיהם והגיע השעה שיוכלו להגאל, אכן בעוה"ר עלינו נאמרו הדברים הנזכר אחר כל הדורות אחר כל המעשים ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות כו'.

ממש על דרך מי שחלה בנו ושלח אחר רופא והרופא בא והבטיח אותו כי לימים אחדים ישוב לאיתנו, והאב סמוך לבו בטוח על דברי הרופא ויסע לדרכו, אח"כ בשובו אל ביתו בא בשמחה לאמר כי אמצא את בני בריא אולם, ויבוא אליו וראה כי הוא יותר חולה ממה שהיה ויקצוף על הרופא לאמר כי התעללת בי, ויען הרופא ויאמר אל אבי הילד הלא לאמונה כי כפי כח מחלהו וכפי כח הרפואות שנתתי לו כבר היה בריא וחזק לימים אשר יעדתי, אבל דע כי החולה הוא אחד מהדברים הצריכים שימור והשמירה מסורה רק ביד החולה עצמו להיות סר למשמעת הרופא שלא להכניס אל פיו מאכלים גסים וכבדים, ושלא לעשות דברים המזיקים אותו והם החזירו אותו לחליו, והוא עתה בסכנה יותר ממה שהיה, ואני אין בידי עון, ומי יודע עד מתי יהיה אסור בזיקי מחלהו כי אני אין בידי כי אם להזהירו והוא בידו לקיימם.

הנמשל כי הזמן הנגזר עלינו להיות בגלות היה קצוב על פי עון אבותינו ואולי כבר כלו עונות אבותינו אבל אנחנו זה עתה כמשפט החולה שהוא צריך שימור, וכאמרם ז"ל כל דור שאין בית המקדש נבנה בימיו כאלו נחרב בימיו (בירושלמי יומא) וא"כ עון הדורות גורם להחזיר המחלה הקודמת, וזהו נאחזים בעבירות. וזהו מאמר **אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו** (איכה ה', ז') כלומר אבותינו חטאו ואינם, כבר תמו החטאים שלהם אבל ואנחנו עוונותיהם סבלנו כי אנחנו סובלים ונושאים ועושים כמעשיהם. וזהו מאמר **תיסרך רעתך ומשבתיך תוכחך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך** (ירמיה ב', י"ט) עוד מאמר **הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלהיך בעת מוליכך בדרך** (שם שם, י"ז). כי הנה הקב"ה אומר **אני ה' אלוקיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך** (ישעיה מ"ח, י"ח) ופי שנים יש בהוראת מאמר מלמדך להועיל כו'. א'. כי הוא מורה ומלמד אותנו ע"פ התורה והמצוה מפי ה' ביד משה, ב'. מדריכך בדרך תלך. וענין ההדרכה הוא כי הקב"ה משגיח על האדם השגחה תמידיית בלי העלמה והיסח הדעת ח"ו ובראותו יתברך את האדם כי נטה ממסלת הישר והטוב הוא ממשיכו להטותו הדרך בתוכחה ע"פ נביאיו הטובים, או מייסרו ביסורים מדה כנגד מדה למען ירגיש על מה ולמה הם באים, עד כי על ידיהם ישוב אל דרך הטוב כמאמר **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך** (תהלים כ"ה, ח') והדבר מבואר באורך במענה אליהוא בן ברכאל (איוב ל"ו) ע"ש. וזהו ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו לעומת ב' מאמרים הנ"ל, א'. מלמדך להועיל, ב'. מדריכך בדרך תלך והוא חסד היותר גדול על הלמוד שהוא מלמד אותנו ע"פ התורה שמבואר בה הדרך הטוב והרע.

ועוד זאת גבר חסדו על יראיו להטותם מדרך הרע אל הטוב שע"ז אמרו ז"ל טוב כעס משחוק טוב כעס שהקב"ה כועס על הצדיקים בעוה"ז משחוק שהוא משחק עם הרשעים בעוה"ז (שבת ל', ב')[462] כי הרשעים התיקם כצאן טבחה להקדיש ליום רעה לעונש עוה"ב ולא ישיגו ארחות חיים ללמדך הדרך הטובה כי לא יאבו שמוע, והם בכלל מאמר המטמא עצמו מלמטה מטמאים אותו מלמעלה (יומא ל"ט).

זהו ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך, ר"ל כי כאשר תעזוב את הקב"ה ימר לך מאד כי לא תהיה עוד בין עדת המונהגים שהקב"ה בעצמו מדריך אותם וזהו הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלהיך בעת מוליכך בדרך.

וזהו מאמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך. אשר לדעתי בא המאמר הזה להעיר אותנו על ענין גדול, כי הנה מה שחז"ל העירו אותנו ואמרו אם רואה אדם יסורים באים עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה', א') יש לשואל לשאל כי זה יתכן אם אנחנו כלנו היינו במעמד הברכה והטוב בארץ אשר ה' אלהינו דורש אותה, והברכה היתה מושפעת אל כל המון בית ישראל כמאמר אם בחקותי תלכו כו', והיחיד יזדמן שיצא מן הכלל ויצא מן הברכה לקללה יש לו לבחון כי עונותיו ילכדנו ושבט אלוה עליו לייסרהו למשפט, ואלהיו יורנו לפשפש במעשיו, אבל עתה בזמן החורבן אשר על כלל ישראל נאמרו כתוכחות שבתורה, ומשנה תורה ובנביאים, וכלם מיועדים אל הכלל בחטאות אבותינו כמאמר הנזכר אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, וא"כ איכה ידע כל יחיד אם היסורים שעליו הם מסבת אבותינו חטאו כו' ואיככה ירגיש להתעורר כי הוא חטא על דרך פרט. אמנם התשובה בזה כי כאשר יראה היחיד איזה יסורים שבאו עליו ולא על הזולת אז ישים אל לבו אם בעבור ההוראה על כלל ישראל מדוע נבחר הוא מן הכלל ועליו באו יסורים יותר מיסורי הזולת אם לא שהוא חטא בפרט היוצא מן הכלל. וזהו בצר לך גם כי כבר יעד לנו הכתוב על הרע אבל בראותך את עצמך בצרה פרטיית מה שאין לאחר עמך ודאי ראוי לך, ושבת עד ה' אלהיך.

[462] טוב כעס משחוק טוב כעס שהקב"ה כועס וכו' וקרוב לומר בכוונת מאמר זה על דרך מאמרם ז"ל התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה (מכות כ"ד, א') ועל דרך זה ביאר הגאון ר' אליהו מוילנא נ"ע מאמר עציהם כסף וזהב מעשה ידי אדם וכו' ישראל בטח בה' עזרם ומגינם הוא (תהילים קט"ו ד'-ט') כלומר אתה ישראל בטח בה' אחר אשר אתה רואה כי עזרם ומגינם הוא אל העובדים עצבים, ואם לעוברי רצונו כך וכו' וזהו טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז גם שהם בדלות ושפלות יש לדעת שהוא רק טוב להרבות שכרם אח"כ, ומאין יתברר זאת באור ואמר משחוק שהוא משחק עם הרשעים בעוה"ז ואם לעוברי רצונו כך וכו'.

ומעתה מאמר שלפנינו כך הוא הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה כו', והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות, וא"כ לא יהיה ביד האדם להשכיל לדעת את החטא שעליו לתקן כמאמר **כי אפפו עלי רעות עד אין מספר השיגוני עוונתי ולא יכלתי לראות** (תהלים מ', י"ג) והיתה השירה הזאת לפניו לעד כי כאשר יביט ויתבונן בדברי התורה יוכל לבחון את הכל כי היא כצרי גלעד לכל אדם, גם אל הכלל גם אל הפרט והיא תלמדהו והיא תעוררהו מה שעליו לתקן:

ונשא עין אל דברי המשורר ע"ה שאמר **אלהים אלי אתה אשחרך צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים כן בקדש חזיתיך לראות עזך וכבודך** (תהלים ס"ג, ב'-ג'). באור הדברים ע"פ משל לאחד תועה במדבר בישימון דרך, ומצא שם ספינה נזרקה מן הים ואנשים אשר בה מתו והספינה מלאה כל טוב, וישב בה כמה ימים והיה מענג את עצמו ויאכל מכל, ויהי כי ארכו לו הימים וחפץ לצאת לבקש לו דרך לבוא אל ביתו, התחיל שוקל בדעתו לאמר מה אקח ומה אאסוף בחפני, אם מן הכסף והזהב אשר לפני אקח כאשר אוכל שאת הלא אמות ברעב בטרם אבוא אל עיר מושב, ואם לקחת מזון וצדה כאשר יוכל שאת הלא יבוא ריקם לביתו כי הוא רב הכמות ומעט האיכות, מה עשה לקח באמתחותיו בר ולחם ומזון כי זה מוכרח לו שלא ימות ברעב, והיה בוכה במר נפש מאד ואמר צר לי עליך ספינה יקרה אשר מצאתי אותך בתהו יליל ישימון אין לחם ואין מים, אם הייתי מוצא אותך קרוב אל ביתי הלא שלחתי את ידי לדברים אחרים אשר בחדרי משכיותיך, כי נפשי יודעת מאד האוצרות היקרות אשר חדריך נמלאו הסגולות החמודות אשר בך נמצאו, אבל אהה כי מצאתיך פה בישימון דרך וההכרח אכף עלי לאסוף על ידי מה שאני צריך להחיות נפשי העלובה כעת.

הנמשל כאשר נגיע אל יום מימי רצון לבקש צרכנו מאת אבינו מלכנו יתברך שמו אנחנו לא נדע מה נעשה אם נבקש צרכי הנפש אשר הם יקרים מפז רב, מה נעשה לחיותנו אל גויתנו ואדמתנו כי אנחנו רעבים גם צמאים אל כל צרכי הגוף, ואם נבקש צרכי הגוף מה נעשה בבואנו אל בתינו כי נפשנו חסרה מכל. זהו מאמר המשורר ע"ה שהוא מתאונן ומתמרמר על היום הנכבד הזה הראוי להרבות בו תפילה ותחנונים ולשאול על צרכנו, התאנח ואמר אוי לי כי פגעתי את היום הנבחר הזה בארץ ציה ועיף בלי מים, וצריכים אנחנו למלאות אמתחות תפלותינו בר ולחם ומזון להחיות את גופותינו מחסר וכפן מי יתן אשר כן בקודש חזיתיך, פי' אם היינו פוגעים העת רצון אשר ביום זה במקום הקודש בציון וירושלים מקום לא תחסר כל בו הלא היינו מבקשים לראות עזך וכבודך.

ודברי פי חכם חן בתפלתו הזכה **כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם** (מלכים א' ח', ל"ח-ל"ט). והמאמר כמו סותר קצתו לקצתו, כי תחלה אמר אשר ידעון איש נגע לבבו, ואח"כ אמר אתה ידעת לבדך. אבל דע כי זה כל האדם ישר, ענין נפשו יקר בעיניו נכבד יותר מענין גופו כש"כ בהגיעו ימי רצון וידע כי לרצון תהיה תפלתו האם סכל יהיה להחליף עולם עומד בעולם עובר, וישפוך שיחו לפני הרחום וחנון יתברך לבקש על נפשו, לבקש על עיר החרבה והשוממה, על קודש הקדשים, על קבוץ גליות, על מלכות בית דוד, כי לא נעלם דבר מעיני הקהל כי בהשלמת טובת הכלל ישלם גם טובות הפרט, רק העולה על רוחו הוא מדאגה מדבר אולי לא תתקבל תפלתו על דבר גדול כזה ושאלתו הקטנה לא ישאל ויהיה נשאר קרח מכאן ומכאן, לכן ישפוט כי יותר טוב לו לבקש על מחיתו, כי דבר כזה קרוב לודאי שתקובל תפלתו, כי כן דרכו יתברך עושה חסד חנם ונותן מחיה אל כל חי, כמאמר **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהילים קמ"ה, ט"ז) אבל אך שקר נחלו החושבים זאת בלבבם כי העולה על רוחם היו לא תהיה, כי באמת ראוי לאדם לבטוח בה' כי יודע תעלומות לב ורואה שבר רוח ודאבון נפשו, על אוכל כי נכרת, על בנים היקרים העטופים ברעב, ומשליך כל אלה מנגד ומבקש על דבר היותר יקר, אז גם אם לא ימצא בתפלתו את הדבר היקר שהוא מבקש במו פיו עכ"ז תפלתו לא שבה ריקם לתת לו עכ"פ הדברים אשר עזב מלבקש עליהם מה שהשליך צרכי וגופו עצמו ובשרו ובקש צורך שמים כנרמז במאמר **לא יגרע מצדיק עיניו** (איוב ל"ו, ז') ר"ל אם תאב לדבר ולא בקש עליו ובחר לו לבקש דבר הנוגע אל כלל האומה לא יגרע יתברך ממנו תאותו אשר לא שאל, כי לפניו גלוי כל תעלומות.

וזהו מאמר **תאות לבו נתת לו** (עתה מה שהעלים והסגירו בסגור לבו) **וארשת שפתיו** (התפלה שהתפלל בפיו ובשפתיו) **בל מנעת סלה** (תהלים כ"א, ג') פי' גם אם לא נעשתה בקשתו עתה הלא עוד חזון למועד שתתקבל תפלתו בעת רצון וביום ישועה שיבוא למועד הבא. וזהו אשר התפלל ואמר כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם כו' אשר ידעון איש נגע לבבו וישליך נגע לבבו אחרי גוו ופרש כפיו אל הבית הזה, היינו שישים כל מגמתו לבקש על בנין בית המקדש לכוננהו כימי עולם ואתה תשמע השמים מכון שבתך כו' ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, פי' למלאות לו הדברים אשר לא בקש עליהם.

ודבר בפינו אמת כי כאשר ישיג האדם צרכי הנפש הלא גם צרכי הגוף בכלל ברכה והצלחה, כי גם אליו יגיע מן הטוב ההוא אשר ייטיב ה' לנפשו לאסוף אל קרבה תורה ומצות ומע"ט, כש"כ כאשר נשים עיקר בקשתנו שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו לכונן יהודה וישראל אז יהיה לנו כל משאלותינו כמאמר הנביא **ואכלתם אכול ושבוע** כו' (יואל ב', כ"ו) וכמאמר **מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ה' שבות עמו יגל יעקב** (בפרנסתו) **וישמח ישראל** (תהלים י"ד, ז') בעושיו ובמלכם בראשם גואלם חזק יתברך שמו. וזהו מאמר **קויתי ה' קותה נפשי ולדברו הוחלתי** (שם ק"ל, ה') והוא על דרך שכתבנו בחלק השני מספר זה (פ' בשלח) בבאור מאמר **לשמך ולזכרך תאות נפש** (ישעיה כ"ו, ח') וזהו שכלל הכתוב ב' סוגי תקות, א'. תקות הנפש לשבוע בצחצחות באור פני מלך חיים יתברך לשמך ולזכרך תאות נפש. וזהו קויתי ה' אל עצמיות אלהותו, וזהו קותה נפשי. ב'. ולדברו הוחלתי כי גם הגוף מייחל אל קיום דבריו בטובות שהבטיח ע"י עבדיו הנביאים. אבל מה נאמר אנחנו כי עלינו אמר הנביא ע"ה **הטה אלהי אזנך ושמע** כו' **כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוניו לפניך כי על רחמיך הרבים** (דניאל ט', י"ח). כי הסימן היותר קשה אל החולה המורה על סכנתו ועל מכתו האנושה כאשר החולה אינו מרגיש במכאובו, למשל רופא בא אצל החולה ויהי כאשר ראה החולה את פני הרופא קרא אותו אל מטתו שהוא שוכב עליה ואמר לו הלא אתה חייב לי מאה זהובים ולמה לא תחזיר לי, אז הרופא לא יתן לבו עליו לעיין בו אולי ימצא תרופתו, כי הלא לעינים ראה סכנתו העצומה עד שאינו מרגיש עוד ואינו מבקש את פני הרופא שיחמול על נפשו והוא מדבר עמו דברים אשר לא כדת.

וזהו מאמר דניאל אל אלהים יתברך אם רצונך לראות שוממותינו איך אנחנו שוממים ברוחנו ונפשנו הלא בזאת תראה במה שאנחנו מתפללים לפניך רק על צרכי גופנו ואין קורא בצדק כמאמר **ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך** (ישעיה ס"ד, ו') פי' אין מתעורר לבקש שיעזרהו ה' להתחזק בעבודתו, וזהו הטה אלהי אזנך ושמע כו' כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוניו לפניך רק על רחמיך הרבים על זה אנחנו משימים כל מגמתנו בתפילה, הבט ימין וראה איך כל דברינו אלה מבוארים במאמר הנביא ע"ה **ויאמר ה' אלי אם יעמוד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה שלח מעל פני ויצאו, והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי** כו' **כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך** כו' (ירמיה ט"ו, א'- ה'). וראוי להתבונן בכפל הדברים שאמר אשר למות למות אשר לחרב לחרב כו' מדוע לא אמר בקצרה לחרב למות לשבי.

אבל באור הדברים ע"פ משל למלך שהיו בניו חולים מסוכנים מאד ולפי תוקף מחלתם היו צריכים לקחת סמים חריפים מאד, אבל אביהם הרחמן כי נכמרו רחמיו על בניו היקרים לבלי למרר את חייהם בסמים מרים כראש ולענה, כתב אגרות אל מדינות רחוקות אל איי הים אולי נמצא שמה רופא מחוכם שבידו לרפאות באמצעים קלים ונוחים, והיה מרבה עליו מאד מוהר ומתן והשיג את מבוקשו, ויבוא אל ביתו ונתן אל בניו מאכלים ערבים ומתוקים לחיך, אך עירב בהם איזה טפים והיו המאכלים ההם רפואת תעלה גם אל תחלואים אשר הוברו לכל ההמון ולכל הרופאים שאין רפואתם כי אם ע"י סמים מרים כלענה, עכ"ז הרופא הזה מרוב חכמתו המציא ונתן לפניהם בשר מתובל בתבלין יין הרקח עסיס רמונים, ואלה היו להם לארוכה ומרפא, ויהי היום וקרב קצו של הרופא וחלה את חליו אשר ימות בה בכה המלך מאד ויתמרמר במר נפש, ויקומו עליו כל גדולי ביתו לנחמו מה זה תתעצב כ"כ על הרופא, הצרי אין בארץ, ויאמר אליהם הוי אוילים הלא משפט הרופא הזה לא היה כמשפט כל הרופאים כי הוא בחכמתו כאשר הרגיש באחד מבני שהוא צריך לסם חריף ומר הלא נתן מעט רוטב שמן וערב לתוך פיו, וכאשר הוצרך אל הקזת הדם או אל קציצת אבר הלא נתן מעט יין לתוך פיו וזה היה רפואתו, אכן עתה בהעדר הרופא היקר הזה כאשר יצטרך אחד מבני אל הקזת דם בהכרח יחתכו את בשרו ויוציאו דמו, וכאשר יצטרך לחתוך ממנו אבר בהכרח יחתכו ממנו אבריו וגידיו.

הנמשל כי אבינו שבשמים בראותו כי יצר לב האדם רע מנעוריו והוא איש מכאובות וידוע חולי הנה ברוב רחמיו המציא לנו בית תעלה המקדש והמזבח, ובו רופאים נאמנים כהנים בעבודתם לוים בדוכנם, וכל חלי וכל מכה אשר נזדמן אל האדם היה הכהן עומד ומשרת, הקריב זבחים ועולות חטאות ואשמות והיו הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים והיו מתרפאים כרפואות נוחות ערבות ומתוקות. אמנם כאשר קץ בא, בא הקץ להרוס הבית תעלה הזאת, להשבית עבודה מכהן, סיפר הכתוב והיה כי יאמרו אליך אנה נצא היינו מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה מצרכי רפואותיה, כי אנוש לשברה נחלה מכתה ומי ירפא לה, עתה אם יעדרו הרופאים הנאמנים האלה, ואמרת אליהם כה אמר ה' הלא ודאי כי מהיום לא ישיגו עוד רפואות כאלה, רק כה אמר ה' אשר למות אותו אשר משפטו למות הלא בהכרח למות, ואשר לחרב לחרב מי שדינו ומשפטו חרב ודאי יהיה מוכרח לידון בחרב ממש, כי אין עוד מי שיקל בדינו.

אבל אחר כל הדברים האלה התאונן ואמר כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך כו' משל לאחד הלך אל בית תעלה בעיר גדולה ויבוא אל חדר המטות אשר החולים שוכבים

וילך אל חולה אחד וישאלהו מאיזה עיר הוא ויאמר לו כי הוא מבני התושבים אשר בעיר זאת, וילך אל השני וישאלהו ויאמר לו כי הוא מעיר אחרת אבל יש לו פה קרובים דודו ומסרפו, וילך אל השלישי אל הרביעי ויאמר לו כי הוא מארץ רחוקה מאד ובבואו פה נפל למשכב, והוא מביט בו ועיניו זולגות דמעות ויתמהו האנשים עליו מה זה תבכה על חולה זה יותר מעל כל החולים השוכבים פה ויען ויאמר הלא לכם לדעת כי אין סכנת כל החולים כגודל סכנת האומלל הזה, כי זה הוא תושב העיר וזה יש לו קרובים אחים ואחיות והמה משתדלים הרבה ובאין ספק יעשו כל מה שיש בכחם לעשות להחיש מפלט לו, לא כן האומלל הזה הלא הוא נכרי וזר מארץ רחוקה בא גם בן ואח אין לו פה, אוי מי ישתדל בעדו לעסוק בעבורו בצרכי רפואתו מי ישתדל בעד הצלתו.

כן וכן התמרמר הנביא ע"ה כי על הצרות שהזכיר אשר למות למות ואשר לחרב לחרב כו', שהמה צרות הגופות, עכ"פ אין ספק בדבר שיזדמן בבני אדם מתעוררים לעורר בבכי ולבקש רחמי שמים על צרות כאלה, כי הגוף יש לו קרובים הרבה, היינו החושים אשר במזגו המה יעוררו אותו לבקש רחמים על פגעיו המעיקים אותו, אבל הה כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך, כי הפסד זה אין החושים שבאדם מרגישים כאב כל מאומה, וא"כ היא מתנכרת כנכרי וזר מי יתעורר לחוש עליה לבקש בעבורה רחמי שמים, מי יתעורר להכין אותה ולסעדה בבר לב ובנקיון כפים. ומה גם בימי רצון בימים הנוראים ודאי ראוי לכל אדם מישראל להשליך כל צרכי ביתו מנגד ולהתפלל על ישועה כלליית על גאולתנו ועל פדות נפשנו. משל לאב היה לו כמה בנים וישלחם למרחקים ללמוד חכמות וצוה אותם שיכתבו לו בכל פעם אגרות על הבית דואר פעם כתב אחד אל אביו שישלח לו זייגר יקר, השני כתב שישלח לו בגדים יקרים, השלישי כתב שישלח לו רופא לרפאותו, הרביעי כתב שימהר לשלוח לו מעות על תכריכים ולקנות לו אחוזת קבר כי הוא מסוכן ועומד על שערי מות, וכאשר הביאו את האגרות על הפאסט אמר להם חכם אחד תמה אני עליכם איך מלא לבכם לכתוב אל אביכם אגרות כאלה האם יאזין אליכם, האם ימלא משאלותיכם הישלח לכם מלבושים וזייגר כאשר שאלתם, הלא צרת נפש אחיכם האומלל ידאיב את לבו, ועוד יכעוס עליכם ועל דבריכם, אבל עצתי כתבו סתם שימהר לשלוח מעות ואז כל אחד ימלא שאלתו.

הנמשל העשיר מתפלל על עושר והצלחה, וזה על תכשיטין, וזה על דירה נאה, וכדומה מן השאלות פנו נא ושמעו והאזינו כמה נדחים אומללים מבקשים ביום זה שיבואו עכ"פ לקבר ישראל, לכן עזוב נא בן אדם עזוב נא מלבקש על צרכי הגוף ועל עניני

עוה"ז ונתפלל כלנו יחד על תשועה כלליית בהם עולם ונושע,[463] ואין לנו מופת גדול על דלות ערכנו יותר מזה מה שאין אנחנו מרגישים העדר בית המקדש והעדר ירושלים עיר הקודש, והעדר התורה והעבודה, כי מי הוא יתן לבו לדאוג על מחסורי הנפש ממש כדברי המשל שזכרנו כי החולה בעצמו אינו מרגיש את חליו.

והדמיון בזה לאחד נסע על יריד לאמר כי שם ימצא את האיש אשר נכבדות מדובר בו לשדך עמו, וכאשר בא שמה והוא חפץ לדעת את האיש ואת ערכו הלא משפטו לשאול עליו לאמר אל מי מהאנשים הוא הולך להסתופף בצלם, ומי הם אותם אשר בחר לו להתקרב עמהם, כי באין ספק אם הוא מבני תורה ודאי הלך להתקרב עם הרב המורה

[463] הנמשל: תפילת העשיר וכו' ובדרושי מוסר אשר לי אמרתי לפני עדת ישורון בראש השנה קודם תקיעת שופר באור מאמר רב הונא כי מטי להאי קרא בכי יראה יראה עבד שרבו מצפה לראותו יתרחק ממנו דכתיב כי תבואו לראות פני כו' (חגיגה ד'). בהקדים מאמר **שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה'** (תהלים ק"ל, א') משל לעני שהיה יוצא ונכנס בבית עשיר ידוע וכל פרנסתו היתה ממנו, פעם נגב איזה מלבוש מביתו ויכעס העשיר עליו ויסתר פנים ממנו שלא לבוא עוד לביתו ושלא להתראות עוד לפניו, פעם לחץ אותו הדחק עד מאד וידע אשר העשיר מטייל בכל יום בדרך פלוני הלך ועשה שם מערה קטנה ונכנס שמה וכאשר הרגיש כי העשיר עובר על גבה זעק בקול מר הושיעה אדוני חמול נא, ויאמר אליו מי אתה בוא אלי ואיטיב עמך ענה ואמר בושתי ונכלמתי מאד, ולהתראות לפניך לא אוכל, ויבקש אותו העשיר לאמר קום נא ותתיצב פה, והוא משיב ואומר לא אוכל לקום לפניך כי אנכי הוא אשר גנבתי בגד פלוני ממך ועוד עתה אני לבוש בו ואיככה אוכל עתה להתראות נגד פניך. וזהו ממעמקים קראתיך ה' כי אני מכניס עצמי במסתרים ובמעמקים שלא תביט בפנינו, כי אנחנו מלוכלכים מאד מגואלים במעשינו, רק **ה' שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני כי אם עונות תשמר יה ה' מי יעמוד** כי מכף רגל ועד ראש אין בנו מתום. ובאמת תשוקתו יתברך לשמוח אתנו באור פנינו כמאמר הראיני את מראיך, וביותר בר"ה שאמרו חז"ל דרשו ה' בהמצאו אימתי בר"ה ויו"כ אשר בימים ההם יבוא אבינו מלכנו יתברך שמו לפקוד אותנו לטובה ולהראות פנים אתנו, אוי לאותה בושה וכלמה אם האב בא אל בנו להשתעשע אתו ולשוש בחברתו והבן ההוא תכסהו כלמתו לא יוכל להתיצב לפני אביו בבגדים צואים. וזהו סוד מאמרם ז"ל מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים (ברכות ל"א). עוד אמרו אפי' בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה יהיו כל צרכיהם לפניך (שם כ"ט, ב'). באור זה כי הנה באשה עוברה כבר המליצו חז"ל נפל תורא חדוד סכינא (שבת ל"ב, א') ממש על דרך נער הכעיס את אביו בכמה מעשים ואין החטאים גדולים כ"כ שיתעורר על ידיהם לקחת שבט מוסר לייסר אותו, ובהזדמן אח"כ כי ישוב ויעשה עוד חטאה גדולה המעוררת את האב לעשות בו שפטים, אז גם את כל חטאיו יזכיר לפניו וייסרהו במשפט על כלם, וכן האשה אשר בעת לידתה היא נדונית במכאובים אז היא נשפטת על הכל, גם על מה שלא היה מעורר דין עליה בפני עצמו כי עתה מגלגלין עליה את הכל, וזהו אפי' בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה היינו כי נתמלא הסאה במרד גדול אשר על ידו תתעורר לדונם גם על החטאים הקודמים עכ"ז יהיו כל צרכיהם לפניך. וזהו ענין בקשתנו הנשמה לך והגוף פעלך חוסה על עמלך (מתוך הסליחות), משל אחד היה מגדל יתום בתוך ביתו כי הוא דודו ומסרפו, ויהי הנער ראוי לנשואים והשדכנים באו והציעו לפניו כמה שידוכים, היה שם אחד מקרובי היתום ואמר אל העשיר מה לך לחפש שידוך בעבור הנער הלא יש לך בתולה וגם היא הגיע עתה עת דודים וקח אותו לך לחתן וישמע לדברי עצתו, ויהי אחר החתונה אחר כי נעשה חתן הגביר וירם לבבו ויט אחר השכרות והוללות, והיה מכה את אשתו, ותספר צרותיה לפני אביה ויתפוש אותו בחרי אף לב"ד שיכתוב לבתו גט פטורין, ויבך הנער בכי גדול ויאמר לחותנו: צדיק אתה מאד מה שאתה תובע עלבון בתך האהובה כי אביה אתה וראוי לך לחוס עליה ועל כבודה, אבל חותני זכור אל תשכח כי גם אני העלוב לא כזר נחשבתי בעיניך הלא אתה דודי הלא אתה גואלי וקרובי עצמי ובשרי וראוי לך גם עלי לחוס ולחמול, כי אם תגרשני היום מהסתפח בבית כבודך אנה אפנה ואני אנה אני בא, זהו ממש מאמר הנשמה לך לאמר כי ודאי ראוי לך לתבוע עלבון בת אלהים חיים מה שתלך קדורנית ע"י הגוף וע"י מעשיו המכוערים, אבל הלא גם - והגוף פעלך, הלא גם הגוף אתה דודו ומסרפו וראוי לך לחוס גם עליו שלא יהיה לבוז ח"ו.

אשר בעיר ועם שארי הלומדים, ואם הוא מיודעי נגן ודאי הלך אל החזן והוא מתעסק עם המשוררים ועם הכלי זמר, וכאשר ישמע שהוא מתחבר עם פחותי ערך אז באין ספק גם הוא כמוהם, כמליצת חז"ל לא לחנם הלך הזרזיר אצל העורב אלא מפני שהוא מינו (ב"ק צ"ב, ב').

הוא הדבר בעניננו כי בסדר התפלות אשר בידינו ערכו לפנינו כל סוגי הבקשות וכל עניני השאלות אשר האדם צריך לבקש עליהם, והמשכילים בעם כאשר יגיעו אל מאמר ובכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך, מלוך על כל העולם כלו בכבודך שמה יעמוד ושמה ישבר לבו וישפוך שיחו לפני ה' ויוריד כנחל דמעה, על כי גלה כבוד אלהים וכבוד תורתו הקדושה. אמנם הבוערים בעם המה ימצאו להם אכסנאות אחרות בהגיעם למאמר זכרנו לחיים או למאמר כתבנו בספר פרנסה וכלכלה שמה ישפכו את נפשם. אשר ע"ז אמר המקונן **כל עמה נאנחים מבקשים לחם** (איכה א', י"א) וזהו שאמר עליהם **כלו בדמעות עיני** כו' **על שבר בת עמי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה לאמותם יאמרו איה דגן ויין** (שם ב', י"א-י"ב). וזהו מאמר אדם יסודו מעפר וסופו לעפר בנפשו יביא לחמו. באור המאמר כי הנה המתפרנסים בעולם שנים הם הגוף והנפש כי שניהם צריכים לבקש מחייתם ביגיעה בעוה"ז, הגוף מתפרנס מעמל ידו להשיג לחם רעבונו, והנפש תתפרנס מעמל התורה ועבודה כי רק בעבור זה כל מציאותו פה בעוה"ז, כמאמר **אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי** (ירמיה ל"ג, כ"ה) וכמו כי המתפרנסים שנים הם כך המתפרנסים המה שנים, היינו כי כל אחד מתפרנס מיגיעו, הגוף מתפרנס מעבודת האדמה אשר עובד בגופו, והנשמה תתפרנס מיגיעות הכחות השייכים אל הנפש, היינו מהשכל והמחשבה הנמזג בנפש. אבל כל זה היה בהיותנו על אדמתנו אז היה כל צורך האדם לפרנסת גופו ובני ביתו הכל בא אליו מעסק גופו והנפש וכחותיה היו נקיים ומופרשים אל עסק התורה בהשכל וידוע אותו יתברך. לא כן עתה שאין בידינו עסק ידוע לפרנסת הבית לא מן הגורן ולא מן היקב לא מטל השמים ולא משמני הארץ כ"א חרישת הלב מבוקר עד ערב גם בלילה לא שכב לבו רק יחשוב ענין מו"מ איך ממרחק יביא לחמו וא"כ מייגעים אנחנו את נפשנו המשכלת להשיג פרנסה בעבור הגוף. וכבר המליצו ז"ל אין שני זרזרים ישנים על דף אחד (בראשית רבה ע"ה) כי אם לב האדם מלא מחשבות מעסקי הגוף ופרנסתו אין מקום לחשוב בנפשו מחשבות נכבדות בהשכל וידוע אותו יתברך אשר ע"כ נאמר עלינו **שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין** (ישעיה נ"א, כ"א) כי אם מחמת התהפכות המחשבות והתאבכותם ולזה נאמר **תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב מרב כל ועבדת את אויבך אשר**

ישלחנו ה' וכו' **במצור ובמצוק** (דברים כ"ח, מ"ז-נ"ד) עד שאמרו חז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן (מכילתא בשלח פרשה ב'). וזהו שהתפלא המאמר אדם יסודו מעפר כו' ר"ל כי הנה כאשר יבוא איש הלך עובר אורח אל עיר ודבר אין לו עם אדם היתכן שיאבה ויבחר האורח להשתמש עם התושב. וזהו אדם הלא יסודו מעפר פי' כי הלא בא ממקום רחוק וגם סופו לעפר, א"כ אינו רק אורח ומה הוא עושה, בנפשו יביא לחמו היינו שהאורח ישתמש עם התושב ישמש עם הנפש על עסקי הגוף.[464]

ודע כי יש ב' מיני שכורים, אחד. ממשתה היין, ב. מסמים קשים ומרים המבלבלים מוח האדם. וההבדל כי הנופל בדרך מרוב היין אשר שתה אין מי מתעורר להקימו, אבל הנופל השני הלא רבים יתרחמו עליו. כן העושר הוא סבה גדולה להטריד ולבלבל את האדם מרוח חכמה ודעת ויראת ה' וכן ההיפך העניות אמרו חז"ל עניות מעביר את האדם על דעתו כו' (ערובין מ"א, ב'). ובהיותנו בארץ ישראל היה הקטרוג עלינו כדבר הקטרוג. על המשתכר ביין כמאמר **הוי משכימי בבוקר שכר ירדופו** כו' (ישעיה ה', י"א) ולא היה מי שיתעורר להמליץ בעבורנו על הבלבול הזה. וכמו שסיים שם **לכן גלה עמי מבלי דעת** כו' **לכן הרחיבה שאול נפשה**, לא כן עתה כי אם היינו קוראים היה לנו מליצים רבים כמאמר אוי לבנים שגלו מעל שלחן אביהם (ברכות ג'). וההבדל השני כי היין מבלבל המוח ומבלבל גם הלב כמאמר **זנות יין ותירוש יקח לב** (הושע ד', י"א) לא כן השני גם כי יתבלבל מלדבר צחות או כי הבלבול יפילהו ממעמדו, עכ"ז לבו ושכלו שלמים לשמוע את דברי חבירו המדבר אליו.

כן הדבר בהמרשיע מרוב טובה ותענוגים לא ישמע לקול מלחשים ומוכיחים כמאמר **שנאו בשער מוכיח** (עמוס ה', י') לא כן החוטא מרוב דחקו וצרתו אז אם איש יבוא ויוכיחהו הלא יכנסו הדברים בלבו, כמאמר **אני ישנה ולבי ער** (שיר השירים ה', ב'). וזהו תחת אשר לא עבדת כו' בשמחה מרוב כל ועבדת כו' במצור ובמצוק כו', וזהו שמעי זאת עניה, וכי תאמר כי שכור הוא ולא יבין, לזה אמר ושכורת ולא מיין כ"א מרוב צרות: **עלינו** התפלל החסיד ע"ה **אליך ה' אקרא צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור** (תהלים כ"ח, א'). דע כי בשלחו יתברך את נפש האדם אל העוה"ז משמים

[464] אדם יסודו מעפר יש להמליץ בזה על דרך בעל עגלה עשיר ולעת זקנתו קרא אל ביתו בטלן מן הבטלנים אשר לבית המדרש ועשה עמו כתב שותפות שיהיו יחד חברים, ואחר אשר כתבו הכתב בקנין גמור ואחר המשתה אשר עשה לו אמר אל הבטלן עתה קום נא הכן את עצמך לדרך כי אתה תלך עם הסוסים על הירידּ ואני אלך לבית המדרש ללמוד. כן הדבר בהגוף והנפש אשר מצד הטבע ראוי אל הגוף לעמול על דברת צרכי הגוף עומד ומתפלל כורע ומשתחוה ונופל על פניו, והנפש הולכת אז לסחור ובעת התפלה תעבור ארחות ימים ממדינה למדינה ומעיר לעיר, וזהו בנפשו יביא לחמו מה שראוי אל הגוף איש האדמה לסחור ולהנשמה להתפלל ולהשכיל באמתו יתברך יעשה הכל בהיפך.

ארץ היא בוכיה ומתמרמרת כבן הפורש מאביו למרחקים, אשר בהיותו אצל אביו איננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה מהמאכלים הערבים ומשקים יקרים ובגדי כבוד, ככל אות נפשו אבל כאשר יתרחק מן האב כאשר יחסר לו דבר אין לו מי שימלא לו דבר זה, ואביו מנחם אותו ומדבר על לבו הלא ידיך לא אסורות מלכתוב אגרת וכאשר יחסר לך דבר כתוב אלי והודיעני את אשר אתה צריך ואשלח לך, ויען הנער יאמר טוב הדבר אשר דברת אבל שאלתי ובקשתי מאתך אבי יקירי גם אתה אל תרף ממני מלדרוש את שלומי תמיד ע"י העוברים ושבים, תשאל את פיהם תמיד לדעת את שלומי ומעמדי ולא תבטיח נפשך כי תוכל לדעת את מעמדי ע"י אגרותי אשר תשיג מידי, כי כל זה כאשר אהיה במצב הבריאות ואוכל לכתוב אגרות אליך אבל דואג אני פן יקראני ח"ו מקרה חולי וטרוף הדעת ולא יהיה ביכלתי לבקש ממך ואני בעצמי לא אדע ולא ארגיש ברוע מעמדי מסבת טרוף הדעת ח"ו, לכן גם אתה אל תנח ידך מלשקוד ולדרוש עלי. וזהו מאמר הנפש אל אביה שבשמים אמת כי אליך ה' אקרא, אבל עכ"ז גם אתה צורי אל תחרש ממני פן תחשה ממני ואני אהיה במעמד שלא אוכל לכתוב אגרות ונמשלתי עם יורדי בור. וזהו מה שאמר **תבוא לפניך תפלתי הטה אזנך לרנתי כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו** (שם פ"ח, ג'-ד'). והכוונה בזה על דרך אחד בא אל בית רעהו ושמע תינוק מנגן ומתהלל כי יש לו אחד מתפוחי אדמה, וכאשר שמע זאת היה לבו מר עליו מאד לאמר עד כמה יגדל דלותו של בעה"ב זה אם התינוק ישמח בהשיגו ירק אחד.

וזהו מאמר האומה תבוא לפניך תפלתי, ואם רצונך לדעת מעמדי הטה אזנך לרנתי, שמע נא על מה אני מנגן ומזמר כי בהשיגו איזה מנוחה מעט מן המעט אז תרב שמחתי וששוני אשר באמת היא דלה ורזה עד מאד.

וזהו כי שבעה ברעות נפשי כו' משל לאחד שהיה הולך עם בניו בדרך ותעו במדבר והיו מוכרחים לאכול עשב הארץ, ואחר אכלם היו מרגישים כאב גדול במעיהם פעם בא אחד מבניו אליו והוא מתרונן ואומר אכלתי מן העשבים האלה ואין אני מרגיש צער במעי, התחיל אביו לבכות עליו ואמר צר לי עליך בן יקר כי כל עוד שאנחנו מרגישים צער מהאכילה הוא אות לנו כי לא נשתנו בנו סדרי הטבע אשר נמזג בנפשנו, אבל אתה עתה שאינך מרגיש עוד דבר אות הוא לך כי כבר נשתנה בך סדר הטבע אשר בבני אדם ונהפכת אל טבע חיות היער וא"כ אין לך עוד תקוה לצאת מזה.

הנמשל כי הקב"ה נטע בלב ישראל אהבה טבעיית אל התורה והחכמה והמישרים, ונמזג בנפשותינו ההרגשה ברוע העול והנלוז לבלתי נסבול כל טומאה וכל נלוז ומרע, עד כי נשמח על הטוב והישר ונתעב כל רע, כמאמר **סעפים שנאתי ותורתך אהבתי** (תהילים

קי"ט, קי"ג) **שנאתי קהל מרעים** כו' (שם כ"ו, ה') ואני קרבת אלהים לי טוב אהבת צדק ותשנא רשע. והנה במעמדנו עתה כאשר יפגע ענין רע ואין נפשנו אל המעשה הזה יש לנו תקוה כי ישאר אלינו טהרת הנפש וטבע הרגשתה כמשפט אוהבי ה' שנאו רע, אבל כאשר אנחנו עושים רעה ואין אנחנו מרגישים כאב בנפשותינו להצטער על טמאתנו הוא אות ומופת על נפשנו כי משחתה בה מום בה.

וזהו כי שבעה ברעות נפשי פי' כי נפשי מסכמת על הרעות ואינה גועלת בהם וחלילה הוא אות כי וחיי לשאול הגיעו. וזהו שאמר הכתוב והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד. ונקדים מאמר **ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ויאמר נחמיה הוא התרשתא ועזרא הכהן** כו' **אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים העם כשמעם את דברי התורה** (נחמיה ח', ח'-ט'). והוא ע"פ משל לכפרי היה דר יחידי, ונפל לחולי גדול והיה הולך ודל בכל יום מכחות הגוף, ומשמן בשרו ירזה, ולא היה שם יודע ומבין לשער עליו כמה הוכחש מגופו, וגם הוא לא מצא בחינה להשערת הפחתת, ויהי כי הקיפו הימים והיה מחליף כח עד שהיה קם ממטתו והלך על משענתו אמר עתה אלך ללבוש את מלבושי ואלך ואטייל בחוץ, ויהי כאשר קרב אל המלבושים והתחיל להתלבש בהם אז התחיל לבכות, ויבך בכי גדול לאמר כי אנכי חשבתי בסור מחלתי ממני וקמתי ממשכבי שאני הוא כאשר הייתי בתחלה, ואני אני הוא הגבר אשר הייתי מאז בטרם נפלתי למשכב, עתה הלא עיני רואות כי דלותי מאד והמלבוש הזה אשר הייתי לבוש בו בתחלה כמה יש בו עתה סרח העודף, אם בארכו ואם ברחבו ואינו עוד כמדתי, אז היה ביד האומלל הזה לשער הכחשת גופו בכמות על ידי הבגדים אשר לו מאז וחפץ להתלבש בהם עתה, אז ראה ושיער כי נפל ממנו רב.

הנמשל כי ישראל כל הימים שהיו גולים בבבל לא היו מתאוננים רק על חולי הגוף וצרותיו אבל ההפסד אשר בנפשות מי היה נאנח או מי היה מרגיש להצטער ע"ז, ובהושע ה' אותם כי נרפאו ממחלתם ושבו אל אחוזתם ואל נחלתם באו שמה בגילה ורנן לאמר כי עתה המה כאשר היו בתחלה. אכן בראש השנה אשר נחמיה ועזרא הכהן אספו אותם אל רחוב אשר לפני שער המים והביא ספר תורה ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל, ויבינו במקרא כמביט במראה מלוטשת ורואה את עצמו איך חשך משחור תארו, וכדברי המשל שזכרנו שהתחילו להתעטף במלבושי התורה והמצות אשר קראו לפניהם אז עשו חשבון על עצמם ואז נתברר להם כי אינם עוד אותם אשר היו בתחלה, כי כאשר קראו לפניהם דבר מעניני היראה אז בחנו איך נתרוקנו

ממנה, וכאשר שמעו קול הקורא מענין האהבה והנדיבות הקדושה והטהורה אז ראו כן תמהו כמה רחוקים הם מכל אלה כי אין עוד בנפשותם ממדות יקרות הללו כל מאומה, ועזרא אמר אליהם אל תתאבלו ואל תבכו כי יו"ט הוא, ואמר הטעם על הפלגת בכיתם כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה, כי רק אז שיערו בעצמם ההפסד העצום אשר בנפשותם. וזהו והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות היינו רעות רבות בהשחתת הנפש וצרות ביסורי הגופות והנה יסורי הגוף ירגיש האדם על נקלה מעצמו ובשרו אבל רעות הנפש וקלקולה אמר עליה ועתה השירה הזאת לפניו לעד כי בעת שיתבטל האדם מתורה ודאי לא ירגיש בהשחתת נפשו והפסדה אבל כאשר יפתח עיניו ויקרא בתורת האלהים ושום שכל אז ידע ואז יבין האמת כמה הפסיד מן המדות הנכבדות ומן הכחות היקרות אשר היו כנטיעים מגודלים בנעורנו.

אתה ה' היה בעזרנו. וחדש כקדם ימינו:

האזינו

חלק א

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (ל"ב, א').

הנה חז"ל אמרו כי משה רבינו ע"ה היה קרוב לשמים לכן היה אומר **האזינו השמים**, **ותשמע הארץ**, וישעיה ע"ה היה קרוב לארץ היה אומר בהיפך **שמעו שמים והאזיני ארץ** (ישעיה א', ב') (תנחומא כאן בשינוי לשון) ובאין ספק הדברים נאמרים דרך חידה כי באמת הלא שניהם היו על הארץ בעת שאמרו דבריהם האלה, ולכן ראוי להבין דברי חכמים וחידותם.

והנראה בעיני כי הנה בשני דרכים יש לבחון האמת מן השקר להבחין בין טוב לרע, אחד ע"פ החכמה ודעת לבחון אחרית דבר מראשיתו על פי השכל ויושר הדעת ומשקל הצדק, או ע"פ סוד ה' ליראיו. ב. דרך קל מזה כי יש להבין בין טוב לרע ע"פ דרך נסיון, כי הלא בהביט אל עושי רעה לא יחרוך רמיה צידו וגמול ידם יעשה להם והצדיקים פרי מעלליהם יאכלו. וזהו שרמזו משה היה קרוב לשמים היינו כי בימיו עוד לא ניסו לעשות רע כ"כ ולא היה דרך להבחין מה בין טוב לרע כ"א בדרך השכל האמתי ומשכן השכל האמתי הוא יותר בשמים ממעל. לא כן בימי ישעיה ע"ה שכבר היו עוסקים ברע מכמה דורות, וגם טעמו וראו הרבה בעל גמולות לעושה הרעה כרעתו אשר משכן הקללה בארץ מתחת, לכן אמר והאזיני ארץ, לאמר כי אל עם הארץ קרוב יותר לעמוד על ההבדל בין טוב לרע, אבל משה רבינו ע"ה בימיו אמר האזינו השמים כי אליו היה קרוב יותר לברר

לפניהם ההבדל מן המושכלות השמימיות, ותשמע הארץ ההבחנה הארציית היה לו אז בדרך רחוקה כי עוד לא נסו באלה כאשר נסו בימי ישעיה.

וזהו מאמר **חכמות בחוץ תרונה** (משלי א', כ') כי בהיותנו שרויים בשלוה לא היה מקום להבחין מה בין טוב לרע כ"א ע"פ חכמה, וא"כ היה כל הקרוב יותר אל ה' היינו אנשי לשכת הגזית יודעים יותר ממה שידעו יושבי חוצות כי רחוקים הם מן החכמה האמתית. לא כן עתה הלא הדבר מובן יותר אל העוסקים במו"מ ומייגעים עצמם בעבודתם כל היום לבקש מחיתם ועיניהם רואות השתנות הימים והתחלפות הזמנים, ועיניהם תחזינה כי כמעשה ידיהם יתגלגל עליהם מדה כנגד מדה, וזהו - חכמות בחוץ תרונה.

וזהו מאמר **כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ** (הושע ד', א'). ר"ל כי העוסקים בעסקי הארץ הלא הם רואים והם מבחינים כל המקרים המתרגשים ונקל אליהם מאד לעשות חשבון עם עצמם ועם העסקים אשר בידיהם אשר בעבור כי אין אמת ואין חסד כו' על כן תאבל הארץ ואמלל כל יושב בה כו', כל זאת ראוי אליהם לדעת יותר ממה שראוי אל תופסי התורה לדעת.

חלק ב

הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם (ל"ב, ו'). ובתרגום: עמא דקבילו אורייתא ולא חכימו. עיין בכרך הראשון פרשת בראשית בדרוש ויכוח הנחש.

חלק ג

הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם (ל"ב, כ"א).

עיין כרך ראשון בראשית פרשת וישלח על מאמר ובני יעקב באו מן השדה, ובפתיחה לספר המדות:

חלק ד

אספה עלימו רעות חצי אכלה בם (ל"ב, כ"ג). ובגמרא: חצי כלים והם אינם כלים (סוטה ט', ב').

הנראה בזה על דרך מאמר **איך אתנך אפרים אמגנך ישראל איך אתנך כאדמה אשימך כצבואים נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי, לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים כי אל אנכי ולא איש** כו' (הושע י"א, ח'-ט') עוד מאמר **הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי** (ישעיה י', ה'). באור הדברים כי בשר ודם הכועס הנה הכעס הוא כח משונה בו עתה ממה שהיה תחלה, וכאשר יעשה שפטים באחד הלא הכעס הוא הוא אשר ממנו ומאתו יצא. אמנם הקב"ה שאין לומר עליו שינוי רצון ח"ו, א"כ מאין יהיה מציאות אל הכעס בחקו יתברך אם לא כי המקטרג בעצמו הוא הכעס.

למשל סנחרב ונבוכדנצר רדפו את ישראל ודאי היה שר שלהם המקטרג והוא בעצמו הכעס של הקב"ה, והוא בעצמו המטה אשר בו היה רודה את ישראל, ואין כח אחר מעורב למעלה, והנ"מ בזה כי כאשר נשבר המטה נתבטל הכעס ואינו כי בשר ודם הכועס על חבירו ואומר להכותו מאה מלקות ונשבר המקל אחר חמשים מכות הבשביל זה יתרצה שלא להכותו עוד, הלא בידו לקחת מקל אחר ועמו ישלים לו המכות כפי כעסו. אבל הקב"ה כי אין לפניו כעס אחר כ"א המכה הוא הכעס א"כ כאשר נשבר המכה באמצע ינצל המוכה ממנו כי לא ישאר כעס אחר במקומו שיבוא הוא להכות המכות הנשארות להלקותו, כמאמר **הפח נשבר ואנחנו נמלטנו** (תהילים קכ"ד, ז').

ולדברינו אלה הנה מאמר זה בשורה טובה לישראל אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי פי' כי אין לו זעם אחר כי אם המטה והוא הזעם וא"כ גם כי כעסו גדול כ"כ עד כלה ח"ו עכ"ז הלא אנחנו בטוחים כי גם עליו יעבור כוס כי אינו נצחי ובאין ספק תתמלא סאתו ויכלה כחו באמצע ההכאה, וזהו חצי כלים והם אינם כלים, ואם עוד יעלה על רוחך לאמר כי הקב"ה ימסור אותנו אל יד מי מהזולת, כי הלא עדיין לא כלה הכעס, זה אינו כי אין בו כעס אחר כמו שיש בבשר ודם. וזהו **כי אני ה' לא שניתי** (פי' להכות שנית) **ואתם בני יעקב לא כליתם** (מלאכי ג', ו') כי אתם נצחיים אבל המכה אינו נצחי כי הלא סופו להשבר ואתם תהיו לפליטה.

וזהו איך אתנך אפרים כו' אשימך כצבואים לכלות אתכם כי הלא שבט המכה אותך אינו נצחיי ובבוא קצו ישבר, ואני לא אעשה חרון אפי ולא אשוב לשחת אפרים, כלומר לבקש לי מטה אחר להשלים המכות כי אל אנכי ולא איש, כלומר שאין לי כעס אחר, והבן:

חלק ה

כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה (ל"ב, כ"ח).

עיין אהל יעקב פרשת בראשית בדרוש ויכוח הנחש.

חלק ו

אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם (ל"ב, מ"א).

שמעתי בזה ענין נכון מפי מורי הגאון מו"ה מנחם מאניש הלוי ז"ל עם מאמר חכמינו ז"ל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם (אבות ו'). והטעם בזה כי הנה כל התנצלות האדם על חטאיו שאינם מסבתו רק מסבת הזולת כמאמר ר' אלכסנדרי גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד גלויות (ברכות י"ז, א') וכמאמר **אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקד שער מתהלך באשמיו** (תהלים ס"ח, כ"ב) כי הוא ישא ויסבול העונות כי מסבתו באו. וזהו גם אם שנותי ברק חרבי

בהתעוררות מידת הדין על ישראל עכ"ז - ותאחז במשפט ידי, וכלשון המדרש בשר ודם זורק חץ אין בידו להשיבה אבל הקב"ה בידו להשיבה (ענינו במכילתא שירה פרשה ד'-ה')[465] ומה אופן ההצלה אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם, היינו אל המשניאים אותי ואל הגורמים חטאת ישראל המה יקבלו העונש. אכן כל ענין התנצלות הזאת אינו פועל באדם בלתי אם המצא תמצא בו דבר טוב והוא השיג זאת מיד זולתו והוא לא יכחידנו תחת לשונו, והוא כמודה ואומר אין זה שלי רק שמעתי וקבלתי זאת מפי חכם פלוני, אז גם בהמצא בו דבר רע והוא גם הוא בא לו מסבת כח אחר המעורב בו אז הדין נותן לתלות הרע במקולקל שלא לחייב אותו רק את הגורם אליו זאת. אבל כאשר יתנהג בהיפך בהמצא אצלו דבר טוב מפי אחרים יעלימהו ולא יאמר בשם האומרו, וכאשר יהיה בידו דבר רע יאמר שהוא של פלוני הגורם, אז עונו ישא בעצמו, כי אם את הטוב יקבל לעצמו גם את הרע יקבל לעצמו. וזהו כל האומר דבר בשם אומרו הוא המביא גאולה לעולם שיתקיים מאמר אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם:

חלק ז

צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך (ל"ב, י"ח).

באור המאמר נראה על דרך ראובן היה חייב לשמעון מנה ובא ראובן אצל לוי ובקש אותו שיתן לו עצה להפטר מבעל חובו כי שמעון נוגש אותו מאד, ויתן לו עצה שיעשה את עצמו משוגע, וכאשר יבוא שמעון אליך תתחיל לצפצף ולשרוק ולרקד במחולות ויעש כן, ושמעון ראה כי הוא משוגע וירף ידו ממנו. אח"כ בא ראובן אל לוי ויבקש אותו איזה הלואה על ימים מספר ויתן לו, וכאשר הגיע זמן הפרעון בא אליו לתבוע אותו והוא מתחיל לצפצף כנגדו כאשר עשה נגד שמעון הנ"ל. וירם עליו מטהו ויכהו מכה רבה ויאמר לו נבל העצה הזאת הלא אני נתתי לך וכי בעבורי יעצתי לך כן.

הנמשל כי כבר נתבאר ממעלת השכחה אשר חנן ה' את האדם, כי אם לא היה בו טבע השכחה לא היה אדם בונה בית ולא נשא אשה כו', והאדם הולך עם השכחה הזאת ושוכח את בוראו ומחוללו ואין נבלה יותר מזאת. וזהו - צור ילדך תשי, רצה לומר הוא הוליד אותך בטבע השכחה שתוכל לשכוח דברים ידועים, ובכוונה עשה הקב"ה כן להפיק טובתך וקיומך ואתה עם השכחה הזאת המוטבע בך תלך ותשכח אל מחוללך.

[465] והרב מו"ה שאול ראוויטש ז"ל רמז זאת במאמר **התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו** (איוב ל"ח, ל"ה) אשר לפי סדר הלשון היה לו לומר ויאמרו לך הנני וילכו אבל המאמר רמז על ענין יותר נפלא מזה כי גם אחר שכבר יצאו והלכו עוד יאמרו הננו לשוב אחור כלשון המדרש בו"ד זורק חץ אין בידו להשיבה כו' וזהו התשלח ברקים וילכו, וגם אחר הליכתם ויאמרו לך הננו, ודבריו נעימים:

עוד נראה בזה בהקדם מאמר המדרש על פסוק **כי בו שבת מכל מלאכתו** (בראשית ב', ג'). מלאכתו, לא כן אמר ר' ברכיה משום ר' סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו ואת אומר מכל מלאכתו אתמהה, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם שנברא כלו בעמל וביגיעה (בראשית רבה פרשה י', ט').

והמאמר יפליא לב רואיו הלא ראשית דבריו הי' לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו וסיים להפרע מן הרשעים כו' שנברא בעמל וביגיעה מאמר הסותר את עצמו. ועוד מה השמיענו ר' ברכי' במאמרו לא בעמל ולא ביגיעה כו' הלא מקרא מלא הוא **בדבר ה' שמים נעשו** (תהילים ל"ג, ו'). אבל דע כי העמל יחשב תמיד כפי ערך התולדה הנצמח מזה וגם לפי ערך האיש המתעמל, כי אצל עני יחשב עמל מה שהוא עושה בחומר ובלבנים ומכה באבנים או משא לעיפה בכתף ישא, והעשיר הגדול יחשיב לעצמו עמל מה שהוא יושב וכותב אגרת, וכדומה מן הענינים כלם יהיו נערכים כפי ערך ומעלות מדרגת העושה. אכן כל זה אם לא הצליחו במעשיהם אבל אם הצליחו לא יחשבו לעצמם יגיעה כל מאומה, כנאמר אצל יעקב **ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה** (בראשית כ"ט, כ') כי נגד גודל התכלית אשר יגיעו בעבודת השבע שנים לא היתה העבודה נחשבת בעיניו כל מאומה רק כימים אחדים באהבתו אותה. זה הכלל כפי יוקר התכלית הנצמח כן תתמעט הרגשת היגיעה בתחלה.

וזהו מאמר ר' ברכי' לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו רק בדבר ה' שמים נעשו, ואיככה אמר הכתוב מכל מלאכתו, והשיב להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם שנברא בעמל ויגיעה, כי אחר אשר על ידם לא יבוא התכלית היקר הנדרש מהם ממילא נקראת יגיעה כמאמר **הוגעתם ה' בדבריכם** כו' (מלאכי ב', י"ז). כאותו שנוסע בדרך בעת החורף ואינו מוצא לא לאכול ולא לשתות והוא מצליח בנסיעתו זאת, לא יחשב זה אצלו ליגיעה כל מאומה, וכאשר תהיה נסיעתו לריק אז ירגיש מאד היגיעה.

וזהו צור ילדך תשי, יען - ותשכח אל מחוללך, כמאמר בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה של מעלה, וההיפך בהיפך:

חלק ח

ראו עתה כי אני אני הוא כו' **ואין מידי מציל** (ל"ב, ל"ט).

ובגמרא: ר' שילא נגדיה להההוא גברא כו' פתח ודרש **לך ה' הגדולה** כו' (דברי הימים א' כ"ט, י"א) אמרו ליה מאי קא אמרת אמר להו הכי קא אמינא בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא כעין מלכותא דרקיע ויהיב לכו שולטנים כו' (ברכות נ"ח).

ובהשקפה הראשונה הדברים רחוקים מאד ממאמר לך ה' הגדולה כו'.

אמנם כבר נתבאר אצלנו למעלה (פרשת שופטים) כי המלוכה למטה היא בעבור מלכות שמים, כמאמר **מלכותך מלכות כל עולמים** כו' (תהילים קמ"ה, י"ג) כלומר המלוכה אשר בכל העולמות המה כלם מלכותך ולך הם כי על ידיהם יעשה יתברך משטרו בארץ וכמאמר **פלגי מים לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו** (משלי כ"א, א'). וא"כ במה שעשה הקב"ה נס כזה לעיניו למען יומת האיש אשר עשה הנבלה והטה דעת המלך אל דעת המקום ב"ה להשלים רצון העליון יתברך א"כ יפה דרש רבי שילא לך ה' הגדולה כו' והמתנשא לכל לראש וזהו - כי כל בשמים ובארץ, ר"ל כמו אשר ברצונך בשמים כן יהיה נעשה גם בארץ.

וזהו שאמר בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא כעין מלכותא דרקיע, וגם אם הם חשבו בזה כוונה הנאותה לכבודם ותפארתם. אבל ר' שילא ע"ה רוח אחרת אתו בכוונת הדברים האלה, לאמר אל כל אשר יחפוץ יטנו. וזהו ראו עתה כי אני אני הוא, אני הוא המושל בשמים ואני הוא העושה משטרי בארץ וכל המעשים הנעשים למטה כלם הם בגזירת הקב"ה עליהם ואין מידי מציל.

וזהו מאמר **אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו** (ישעיה מ"ח, י"ג) כי לעתיד יתודע לעין כל כי לא סתר אחד את רצונו יתברך בהנהגת העולם וזהו קורא אני אליהם יעמדו יחדו כי מעתה שניהם שוים מעשה הארץ כמעשה שמים פונים לכוונה אחת, וכמאמר הנזכר כי כל בשמים ובארץ:

חלק ט

ויאמר אלהם שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם כו' **כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה** כו' (ל"ב, מ"ו-מ"ז).

הוראת מאמר כי לא דבר ריק הוא על דרך שאומרים אל אדם עוסק בעסק לא לו וכדי לחבב עליו המלאכה מבטיחים אותו כי גם אליו יגיע חלק מה ממנו, ולבסוף הוא מבטיח בהפלגה גדולה מאד כי הוא חייכם, ומוסיף ואומר ובדבר הזה תאריכו ימים כו' והוא נראה כשפת יתר.

אבל הדברים יתבארו יפה בהזכיר מאמר משה רבינו ע"ה אל ה' יתברך **מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא** כו' (שמות ג', י"א). ובמדרש: באיזה זכות, והקב"ה השיב לו **כי אהיה עמך וזה לך האות כן אנכי שלחתיך** כו' וכבר התעוררו המפרשים בזה. והנראה כי תשובתו יתברך למשה היתה ממש על דרך כאשר ישלח הסוחר את שלוחו אל החנונים אשר בעיירות הסמוכות הקונים סחורתם מאתו לגבות חובתם ולפרוע הקפתם, אשר אם ישאל השליח ההוא אל שולחו לתת לו איזה סך על הוצאות דרכו, הלא נגד

פניו יענה האם תלך לזולת הלא לגבות מעות ובידך הוא לקחת איזה סך מהמעות כפי צרכך להוציא, כן הוא יתברך היה שוקד להוציא את ישראל ממצרים למען יקבלו תורתו ויתקרבו לעבודתו, ומשה ע"ה בשלחו יתברך אל עסק נכבד זה שאל מאתו יתברך זכות על ההוצאה הזאת. וזהו וכי אוציא באיזה זכות, כי לא היו מעשיהם כדי להגאל, ע"ז השיב יתברך הלא ידעת אל איזה עסק אני שולח אותך לקרב ישראל אל עבודתי שיקבלו תורתי, א"כ קח נא לע"ע איזה מצות מהם על הוצאות שיהיה בידם זכות להגאל, והם דם פסח ודם מילה כמאמר **ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי** (יחזקאל ט"ז, ו').

ובזה יתבאר יפה מאמר **כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהים אתכם, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים** כו' **ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו** כו' **ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלוקינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה** (דברים ו', כ'-כ"ד). כי השואל ישאל שאלת חכם, וכוונתו בשאלה זאת אל יוצאי מצרים עצמם לאמר הלא כל עיקר טעם מצות הפסח ע"ש שפסח על בתי אבותינו במצרים, מצה ע"ש שלא הספיק, וא"כ המצות האלה הם רק לזכרון אל הנסים שנעשו בעת יצאנו ממצרים, ויקשה א"כ על פסח מצרים כי במצרים עשו ישראל קרבן פסח טרם נעשה הנס כי מכת בכורים היה בחצי הלילה ומערב כבר שחטו הפסח ואכלו אותו בערב על מצות ומרורים טרם אפו את הבצק עוגות מצות.

וזהו כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות כו' אשר צוה ה' אלהינו אתכם כלומר אתם יוצאי מצרים, כי אצלכם אין טעם למצות האלה, וע"ז אמר ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה כו' ולא היה בידנו שום זכות על הוצאות הגאולה, ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה כו' לטוב לנו כל הימים וגם לחיותנו כהיום הזה, כלומר צוה יתברך החקים האלה גם ליוצאי מצרים למען חיותם עתה ולזכות אותם ביום ההוא שיהיו ראוים להגאל כי על כל הפנים וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות כו' כאשר צונו:

ובזה יתבארו לנו הכתובים **והיה כי יביאך ה'** כו' **ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה שבעת ימים תאכל מצות והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים** (שמות י"ג, ה'-ח'). וראתי להגאון בעל חוות דעת זלה"ה בספרו מעשה נסים על הגדה שהעיר בזה, כי מהנכון היה לומר שהוציאנו ממצרים, כי כן אמר בעבור זה, היינו בעבור קיום מצות אלו הוציאנו ממצרים. ולדרכנו המאמר מבואר והיה כי יביאך ה' כו' ועבדת את העבודה הזאת כו' שבעת ימים תאכל מצות כו' והגדת לבנך ביום ההוא

לאמר בעבור זה עשה ה' לי (כלומר אל הדור היוצא) בצאתי ממצרים, כי צוה יתברך גם אותם המצות האלה למען זכותם שיהיו ראוים להגאל.

ועם דברינו נוכל לומר טעם הגון על מה שאמרו רז"ל פסח מצרים מקחו מבעשור ולא פסח דורות (פסחים צ"ו) יען כי כל חפצו יתברך בעם ההוא גולי מצרים לזכות אותם שיהיה בידם במה להגאל, ע"כ הטיל עליהם העסק הזה מבעשור ולעסוק בבקור הקרבן ד' ימים מה שלא צוה כן בפסח דורות. וכל דברינו מבוארים בילקוט (פרשת בא) מפני מה הקדים הכתוב לקיחתו של פסח קודם לשחיטתו ד' ימים הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך כו' ולא היה בידם מצות שיתעסקו בהן כדי שיגאלו שנאמר ואת ערום ועריה ונתן להם הקב"ה מצות שיתעסקו בהן כדי שיגאלו ע"כ. ובמדרש: (פרשת בא) ולא יראה לך שאור שבעת ימים כנגד ז' ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף (פרשה י"ט, ז'), אשר לכאורה אין שייכות הדברים זה לזה כי מה ענין מצה לז' ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף. אבל יתכן עם דברינו למעלה כי בז' של פסח כבר נתמלא סאתם של מצרים ליטבע בים וא"כ ממילא היו ישראל חפשיים ולא היה מהצורך להטיל עסק מצוה על העם בלתי עד היום ההוא:

וזהו ממש מאמר שלפנינו כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם. כלומר לע"ע בעוה"ז, ועוד שנית ובדבר הזה תאריכו ימים בזמן העתיד. וכמו שנתבאר למעלה באורך (פרשת נח) כי גם המצות אשר טעמם מבואר יש ויש עוד טעמים נעלמים מאתנו, וכמו שמצאנו מאמרם ז"ל מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא קמ"ל דדינא נמי היינו תורה (ברכות ו'). פירוש כי הרמב"ן ז"ל כתב על מאמר האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו שעושה מדותיו של הקב"ה רחמנות ואינם אלא גזירות. וכתב הוא ז"ל שאינו דרך כבוד כלפי מעלה לומר שהתורה נתנה לטובת הבהמה והעוף, כן וכן אין לנו לומר על משפטי התורה שלא נתנו רק להציל עשוק מיד עושקו, כי אם המשפט לאלהים הוא ויש במשפטים טעמים נעלמים וגנוזים כמו בכל התורה. וזהו מהו דתימא דינא שלמא בעלמא ואין לדינים אשר בין אדם לחבירו פרי למעלה כ"א שרשם למטה לעשות שלום בין הבריות, קמ"ל דדינא נמי היינו תורה (ועיין למעלה ריש פרשת משפטים):

וזאת הברכה

חלק א

ויאמר ה' מסיני בא וכו' **מימינו אש דת למו** (ל"ג, ב').

ילקוט: כשהיה הדבור יוצא מפי הקדוש ברוך הוא יצא מימינו של הקב"ה לשמאלן של ישראל וחוזר ובא דרך ימינו של ישראל לשמאלו של הקב"ה (רמז תתקנא).

וראוי להתבונן בדברים האלה כראוי להבין דברי חכמים וחידותם.

והנראה בעיני בכוונת המאמר הנפלא הזה עם הידוע והמקובל אצלנו כי התורה והעבודה אשר בידינו מפי ה' ביד משה אין הכוונה העליונה לצרכו יתברך ח"ו אל עבודתנו כי כבר ידענו מאמר **אם צדקת מה תתן לו** כו' (איוב ל"ה, ז') רק עיקר כוונתו יתברך לעשות עמנו חסד להחיות רוח שפלים, כמאמר וחיי עולם נטע בתוכנו וכמאמר **ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלוקינו לטוב לנו כל הימים** כו' (דברים ו', כ"ד) וכמאמר (אלה המצות) **אשר יעשה אותם האדם וחי בהם** (ויקרא י"ח, ה'). וכי תאמר א"כ למה חייב אותנו שתהיה העבודה רק לשמו יתברך לא למעננו, וכמאמר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס כו' (אבות א', ג') הלא יותר טוב לכוון אל דבר אמת לטוב לנו כל הימים. אבל דע כי באמת הוא חק התורה והעבודה שלא תתן פריה בלתי אם היא מחוברת בשורש העליון, כי התורה הקדושה היא סבה ושורש אל כל הטוב והאושר בשני העולמים ובהיות חבורם בהתורה אז הם מחוברים אל המשפיע העליון ב"ה על ידי השתלשלות התורה, וכאשר הם נעתקים מן השורש ונפרדים מן התורה שהיא המחברת הראשונה אל העליון ב"ה פרידתן היא מיתתן. כי התורה כאשר בני אדם מקיימים אותה בכוונה על שאמר ונעשה רצונו, הנה תוקף המצוה אצלנו מכח המצוה העליון ב"ה א"כ המצוה מחוברת אל המצוה אותה, והלומד והמקיים מחובר אל המצוה ע"י עשותו אותה ואל הקב"ה ע"י כוונתו, היינו כי כל עיקר עשותו המצוה רק בעבור כי הוא יתברך צוה עליה, ומאהבתו את בוראו יתעורר לעשות רצונו ובזה אנחנו מחוברים ודבוקים בהקב"ה ע"י הממוצע והיא התורה והעבודה היינו המצוה והמצוה, ובזה נשלם הקשר האלהי והחבור המעולה אשר לישראל אל אביהם שבשמים וכמו שהארכנו בזה בספר המדות (סוף שער עבודת אלהים) ממש כמשפט אילן שאינו מוציא פירות בלתי אם הוא מחובר, והחבור הוא במחשבה כי נחשוב בכל מעשה לשמו יתברך.

וזהו עומק דבריהם ז"ל במאמר שלפנינו כשהיה הדבור יוצא מפי הקב"ה יצא מימינו של הקב"ה לשמאלן של ישראל, מאמר ימין יסוב על העיקר כמאמר **אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד** (משלי ג', ט"ז) כי עיקר פעולתה אורך ימים, ועושר וכבוד רק בשמאלה כענין השמאל שהיא רק לעזר אל הימין, והנה ימינו של הקב"ה היינו עיקר הכוונה האלהית לטובת ישראל והצלחתם, והכוונה הזאת הלא אצלנו היא מתוארת

שמאל לא ימין, כי אנחנו מוזהרים ע"ז שלא תהיה עבודתנו למעננו לטוב לנו וזהו יצא מימינו של הקב"ה לטובת ישראל, וזהו לשמאלן של ישראל וחוזר ובא דרך ימינו של ישראל לשמאלו של הקב"ה, כי ישראל כוונתם בהיפך עיקר העבודה אצלנו רק לכבודו יתברך כי אם למעננו נעשה מה שנעשה איה איפוא יסוב ע"ז תואר עבודה הלא נהיה כאותו שעובד את עצמו לא את רבו. וזהו וחוזר ובא דרך ימינו של ישראל לשמאלו של הקב"ה כי ימין אשר אצלנו למעלה היא שמאל, כי המחשבה העליונה אין ענינה כן רק עיקרה הוא להיטיב אל בית ישראל. והבן:

חלק ב

בילקוט: **מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי** (תהילים קמ"ז, י"ט-כ') היה רבי אליעזר אומר וכי מה עשו אלו דווים שלא רצה ליתן להם את התורה, אלא משפטים בל ידעום שלא רצו לקבל.

באור הדברים על דרך אחד בא אל חנות סוחר לקחת לו סחורה על מלבושים בהקפה, והסוחר יודע כי הוא איש אשר קשה להוציא מידו ואין רצונו לתת לו בהקפה, מה עשה נתן לפניו סחורות אשר ידע כי לא ייטיבו בעיניו ולא ישאו חן בעיניו ופוסק לו דמים שלא ירצה לתת למען ילך לנפשו, לא כן כאשר איש נאמן ובטוח בא אל חנותו הוא מראה לפניו מן המינים אשר נפשו תבחר בהם למען יקח כל אשר ברצונו.

הנמשל כי הקב"ה ידע בהעמים שאינם בטוחים רק עכ"ז הלך בתחלה אל בני עשו ואמר להם מקבלים אתם תורתי, אמרו לו מה כתיב בה אמר להם לא תרצח, הלך לו אצל בני עמון ומואב כו' אמר להם לא תנאף, הראה לכל אחד מה שלא ייטב בעיניו למען ימאן מלקבלה. אמנם כאשר בא יתברך אל ישראל הראה לפניהם כל האוצרות וכל סגולות היקרות דברים הערבים לשומעיהם, וזהו - מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום, רק הראה לפניהם דברים אשר ידע שלא ייטבו בעיניהם, וזהו אלא משפטים בל ידעום שלא רצו לקבל:

חלק ג

אף חובב עמים כל קדושיו בידך (ל"ג, ג'). ילקוט: כל קדושיו בידך אלו הצדיקים והם תכו לרגלך שהם נאספים בעון הדור, מלמד שחיבב הקב"ה את ישראל מה שלא חיבב כל אומה ולשון.

והדברים סתומים מאד!

ונקדים מאמר **ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו ועל כל העדה יקצוף** (ויקרא י', ו') ולשון קצרה דיבר הכתוב כי ראוי היה שיאמר ועל כל העדה לא יקצוף.

אמנם דע כי משפט הכהנים והמובחרים בעם שיכפרו המה על כל עון ועל כל חטאת אשר בעם וזה על אחד משני דרכים, או שיהיו המה המורים דרכי התשובה וילמדו אותם את הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשון ולא ישובו לכסלה ולא יחטאו עוד, ואז הקב"ה בחסדו יסלח להם ויכפר על עונותיהם. ב. כי כאשר אל דרך הצדיקים לא ילמדו להיטיב דרכם ומעלליהם הקב"ה נוטל מהם צדיק אחד שיוכל לומר למידת הדין די ומתכפרין בו כמאמר **אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה** כו' **והפלא ה' את מכותך** (דברים כ"ח, נ"ח-נ"ט). וזהו מאמר משה רבינו ע"ה ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו היינו כאשר תשמרו חקת כהנתכם לכפר על העדה בחייכם אז לא תמותו כאשר על כל העדה יקצוף. ובענין הזה הלא רועי ישראל ממש בבחינת הצאן, מה צאן מעשרות את בעליהן א. בגיזה וחלב, ב. שהם נשחטים ונתונים למאכל אדם כמאמר **תתננו כצאן מאכל** (תהלים מ"ד, י"ב). וזהו מאמר **ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם** (יחזקאל ל"ד, ל"א) ר"ל הלא באמת אתם בני אדם וע"י עון הדור אתם נתונים כצאן למאכל, ודע כי בהיותנו על אדמתנו נתקיים בנו מאמר ונתנך ה' אלהיך עליון על כל כו' (דברים כ"ח, א') וגבוהים עלינו היו הכהנים והצדיקים, ועתה הכל בהיפך כי אנחנו תחת יד זרים לשאת עולם ולסבול עונם כמאמר **אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם** (ישעיה נ"ג, ד') ותחתינו נתונים הצדיקים לסבול משא התלאות בראש כי המה עניים ודלים יותר מכל ההמון וגם נענשים בעד כלם, יותר מזה כי הקב"ה הבטיח אותנו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, אבל הצדיקים הלא נפשיהם תחתינו גם למות בעדנו.

וזהו אף חובב עמים גם שהקב"ה חיבב את העמים ומסר את ישראל בידם ראו חיבתכם לפני המקום ביתר שאת ויתר עז, כי הלא כל קדושיו בידך אלו הצדיקים ואליהם לא הרשם כ"כ רק לענותם לא לכלותם וזהו מלמד שחיבב הקב"ה את ישראל מה שלא חיבב כל אומה ולשון (ועיין קול יעקב על מאמר כשושנה בין החוחים תמצא עוד באור נחמד על מאמר זה).

חלק ד

תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (ל"ג, ד'). מדרש: מנצפ"ך מאמר למאמר מנאמן לנאמן מצדיק לצדיק מפה אל פה מכף לכף (בראשית רבה א').

באור הדברים מכף לכף היינו תורה שבכתב שאין רשות אל אחד בעולם להוסיף או לגרוע או לשנות גם אות אחת מן התורה, כי התורה חתומה נתנה מבראשית עד לעיני כל ישראל שמורה וערוכה במלותיה ואותיותיה והיא מסורה בידינו מיד ליד, כי האב

מוסר לבנו ואומר לו וזאת התורה אשר שם משה כו'. וזהו תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב פי' בהיותנו בקהל אחד יחד נאספים ומקובצים מסר לנו מרע"ה את התורה שתהיה מורשה לבנינו עד עולם כמו שהיא בידנו מפי ה' ביד משה, מאמר למאמר נאמן לנאמן כו' מוסב על תורה שבע"פ כי היא חתומה בלומדיה כי משה מסרה ליהושע וסמך ידו עליו שיאמינו בו וממנו השתלשלות התורה רק ממוסמך למוסמך שיהיה נאמן שלא יאמר רק דברים שקבל מרבו, וזהו מאמר למאמר שלא ילמד לתלמידו רק דברים שלמד מרבותיו ויאמר להם דברים שנאמרו לו, וזהו מפה אל פה מצדיק לצדיק, וכל זה כלול במאמר וגם בך יאמינו לעולם (שמות י"ט, ט') לא אמר גם לך יאמינו כ"א בך, כלומר ע"י משה וממנו תהיה השתלשלות האמונה מדור דור, ולכן ראוי לאמר על התורה אשר בידנו בימים האלה וכתובה בזמננו והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום (דברים ו', ו') כי הם הם הדברים שנמסרו למשה מפי הגבורה באין השתנות כל מאומה.

וזהו מאמר החוזה בשם ה' יתברך **צור תעודה חתום תורה בלמודי** (ישעיה ח', ט"ז) היינו כי התורה שבכתב היא חתומה תוך כתבה ולשונה, והתורה שבע"פ היא חתומה בלומדיה, וזהו שאמר על שניהם צור תעודה על תורה שבכתב כי היא צרורה באותיותיה, ועל שבע"פ אמר חתום תורה בלמודי. (ועיין עוד בזה דברים יקרים בחבורנו ספר המדות בי"ז משער הדעת). והבן.

וממוצא דברינו אלה יתבאר מאד מה שחייבו אותנו ז"ל ממאמר אשר אנכי מצוך היום בכל יום יהיו בעיניך כחדשים (הובא ברש"י כ"ו, ט"ז). כי תורתנו הקדושה נתייסדה עד שלא יוכל להשיגה שום שקר כמה שידעו (ילקוט וילך) משה כתב י"ב תורות לי"ב שבטים ואחת שתהא מונחת בארון שאם יבקשו לזייף דבר שיהיו מוציאים אותה שבארון, ומוזהרים אנחנו שלא להעתיק אותה מלשון אל לשון ולא הותר לנו רק להעתיק מקלף זה אל קלף אחר. וזהו הוראת מאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום, כי הם בעצמם הדברים שנאמרו מפי הקב"ה ומאז עד היום הזה לא נשתנה כ"א הקלף והדיו. וא"כ ודאי ראוי שלא ישתנה חשיבות התורה כי מה שיפול מן החשיבות בדבר הנעתק מכמה דורות הוא רק מסבת כי כבר נשתנה עצם הדבר ואינו עוד בבחינתו הראשונה כי כבר נתלבש במליצות אחרות ובכמה חלופים מפי המשמיע אל השומע, כמשפט מספרי דברים מדורות הראשונים, אבל תורתנו הקדושה אשר מעולם ועד עולם לא ישתנה בה גם אות אחת אם כן מהראוי לאהוב אותה כאלו היום נתנה.

אמנם אחר ההתבוננות נוכל להמתיק הדברים ביתר שאת עם מאמר המשורר ע"ה **לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד** (תהלים קי"ט, צ"ו) וראוי להבין מהות ענין האורך

ומה הוא הרוחב. אמנם דע כי גדולת התורה היא בב' פנים, א. הדברים הגנוזים והאוצרות הנסתרות אשר בה שנאמר עליהם **אלהים הבין דרכה** כו' (איוב כ"ח, כ"ג) ושלמה המלך ע"ה אמר עליהם **כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה** (משלי ב', ו'). ב. כי גם חלק הנגלה אשר בידינו הלא כל מאמר ומאמר הוא מתחלק לכמה פנים, כי דברי תורה כפטיש יפוצץ סלע כו' והחלק האחר היינו הנסתרות אשר לה' אלהינו הוא הארוך, כי כאשר תכנס אל הבית הלא את השטח אשר לפניך תקרא אורך הבית והרוחב הוא השטח השוה מימינו ומשמאלו, והוא משל נמרץ על התורה הנתונה בידינו מכבר, ומאז ועד עתה היא מופלגת מאתנו והרוחב הוא חלק הנגלה גם לזה אין שיעור מה שהחכמים מחדשים בכל יום תמיד, וכבר אמר רבי מאיר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק (אבות פ"ו) ובהיות האדם על מדרגה זאת יגל ה' את עיניו להביט נפלאות חדשות ונצורות בעומק תורתנו הקדושה, וישיג בכל יום ביתר שאת ויתר עז. וזה שהזהיר הכתוב **והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום** (דברים ו', ו'), בכל יום יהיו בעיניך כחדשים, כי האמת כן הוא שהאדם בבחירתו יכול לעשות זאת שתהיה התורה אצלו בכל יום בפנים חדשות כאשר יעסוק בה לשמה ויהגה בה תמיד אז יתקיים בו מאמר ומגלים לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר כו'.

וכי ישאלך לבבך מי הוא זה ואפוא הוא האיש המפיק רצון מאת ה' שיחדש לו חדשות בתורה בכל פעם, אף אתה אמור לו כי הוא על דרך עשיר גדול עשה משתה והכין הרבה מיני מאכלים לתת לפני הקרואים והוא נותן לפניהם המאכלים זה אחר זה ואינו נותן מאכל אחר כל עוד שלא אכלו את זה אשר נתן לפניהם, בלתי כאשר כלו לאכול את מאכל הראשון אז יתן לפניהם גם את השני גם את השלישי.

כך הקב"ה לא יתן ולא יוסיף לאדם חכמה חדשה בלתי אם כבר כלה מלאכתו ויגיעתו בתורה והשיג כל מה שהיה בכח השגתו להשיג ואין בכחו עוד להשיג יותר אז יערה עליו רוח ממרום רוח חכמה ובינה להשיג חדשות ונצורות פעם אחר פעם בהשכל וידוע אותו יתברך ואת תורתו החמודה. לא כן מי שלא טרח ולא עמל להשיג את מה שיש בכח חכמתו להשיג למה יוסיפו לו חכמה אם החכמה אשר אתו עמו מכבר גם היא נרדמת בירכתי חמרו בגויתו ואדמתו. כמאמרם ז"ל מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק.

וחוץ לדרכנו המלצנו במאמר זה על דרך מה שנאמר **יהודה אתה יודוך אחיך** (בראשית מ"ט, ח') והמשורר ע"ה אמר **יפיפית מבני אדם** כו' **על כן ברכך אלהים לעולם** (תהלים מ"ה, ג'). דע כי כל הפועלים טוב אל מקבלי פעולתם המה מכלים את עצמם עם

פעולתם, כמו המאכל משביע את אוכליו והמאכל כלא היה יהיה, והבגד יפאר את לובשו והמתעטף בו והוא ברקב יבלה, והכסף הלא יתום ויכלה כי יתנהו מחיר הדברים אשר קנה לצורך ביתו. וזהו מדת בו"ד כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק, כי שלמותו הוא להריק עצמו מתכונתו אז יפעול פעולתו, אבל כשיהיה על מלואו וטובו לא יחזיק את יד בעליו מאומה, וכן גם משפט כל בעלי תאוה כי כל המשביע תאותו מכלה את עצמו ומאבד כל כחותיו וקניניו עד ימות לשחת. לא כן מי שעמלו בתורה ומתרחק מחפצי עוה"ז הלא חפצי עוה"ז והגדולה והכבוד והתפארת רודף אחריו כמאמר ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך וכמאמר כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו.

וזהו יפיפית מבני אדם ר"ל כי אחרים המה משתדלים לייפות אותך בכבוד ויקר, אבל אתה לא תדרוש זאת ולא תבקש גדולה לעצמך לכן אין עיף ואין כושל בו, גם לעת זקנתו וזהו על כן ברכך אלהים לעולם. וזהו יהודה אתה יודוך אחיך פי' יהללך זר ולא פיך, ואתה בעמך לא תבקש לך גדולות.

חלק ה

שמח זבולון בצאתך וישששכר באהליך (ל"ג, י"ח). מדרש: **ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא** (בראשית ל', ט"ז) אמר ר' לוי בא וראה מה יפה היתה סרסרותן של דודאים לפני מי שאמר והיה העולם שע"י הדודאים עמדו שני שבטים גדולים בישראל יששכר וזבולון, יששכר יושב ועוסק בתורה וזבולון יוצא לסחורה ובא ונותן לתוך פיו של יששכר (בראשית רבה פרשה ע"ב, ה').

וראוי להבין מה שבח הדודאים בזה. עוד מהצורך להתבונן על דבר המו"מ של יששכר וזבולון אשר לא כדת כי זה נתן לו חלק בדבר שהוא חיי שעה ולקח ממנו חלק דבר שהוא לחיי עולם, כמחליף עולם עומד בעולם עובר, ומדוע לא החליף ולא המיר אחד מכל השבטים בלתי אלו השנים יששכר וזבולון.

והנראה בזה על דרך אחד נותן לחבירו כסף והוא נותן לו ברזל בדמי הכסף, גם כי הברזל שוה אל דמי הכסף עכ"ז אין החילוף שוה, כי זה נתן לו דבר יקר וחשוב וזה נתן לו דבר פחות, אמנם אם בעל הכסף הזה השיג את הכסף תמורת ברזל שהיה בידו תחלה וזה נתן לו הכסף תמורתו, ואח"כ הוא חוזר ומחליף עמו ונותן לו הכסף ולוקח הברזל אז הלא את שלו הוא נוטל דבר שהיה בידו תחלה.

הנמשל כל השבטים אין יכולת בידם לעשות חלופים כי איך יתן את הכסף בעבור נחושת היינו עולם קיים בעבור עולם עובר, לא כן יששכר וזבולון כי לאה נתנה לרחל דודאים ותמורת הדודאים עמדו שני השבטים ונולד יששכר חמור גרם כו' ויט שכמו לסבול עול

תורה, ומעתה אם זבולון נותן לו ג"כ מה שנתנה אמו בעבורו אל רחל דברים מקניני עוה"ז הוא ממש כמו קונה סחורה במעות ומוכרה במעות. וזהו שמח זבולון בצאתך ממה שישכר באהליך, פי' כי גדולת ישכר ועיקר מציאותו ג"כ מדברים שהם חיי שעה והם באהליך. והבן:

חלק ו

ולזבולן אמר כו' **עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול** (ל"ג, י"ט).

הנראה על דרך הפשט כי הוא על דרך שמצאנו ברז"ל (יבמות ע"ו, א') שלא היו מקבלים גרים בימי דוד ושלמה כי אז היו ישראל מוצלחים מאד והיה לחוש על הבא להתגייר פן אין כוונתו לשמים רק הוא מבקש הצלחתו. וכפי הנראה גם בחלקו של זבולון לא היו מקבלים גרים כי שם היה מחוז של כל העושר והמסחרים הרבים וא"כ מי שחפץ להתגייר במחוז ההוא היה מוכרח לבוא לירושלים לפני הכהנים והנביאים שהם יבחנו האמת אשר בלבבו אם לבו לשמים אם לא. וזהו עמים הלא אין להם דרך אחר רק הר יקראו אל הר הקודש בירושלים, ורק שם יזבחו זבחי צדק, והטעם - כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול, היינו שיהיה המחוז הזה מחוז של הצלחה ושפע מופלג לכן יהיו דואגים על הגר ויהיה מוכרח לעלות לירושלים ושמה יזבחו זבחי צדק.

ובאור מאמר ושפוני טמוני חול שמעתי מפי ידידי הגאון מו"ה ברוך מרדכי ליפשיץ נ"י בשם אביו הרב מו"ה יעקב זללה"ה כי מאמר שפוני הוא ענין כסוי כמ"ש רש"י ז"ל על מאמר **וספון בארז** (מלכים א' ז', ג') **בבתיכם ספונים** (חגי א', ד') וע"כ האניה נקראת ספינה כי הוא מכוסה היטב שלא יבוא בה מים ורוח. והנה ידוע דרך הספינות המביאים סחורה למחוז ונמל עיר המרכולת, לוקחים בחזרתם סחורות הנצרכות בעירם כדי להשתכר, כי ה' בחכמה יסד ארץ אשר במחוז זה יהיה פירות וסחורות שאינם במציאות במחוז אחר, ובמחוז אחר יהיה נמצא מין ממיני הסחורות אשר אין בזולתו, למען אשר עי"ז יהיה ביד בני אדם לעשות מו"מ להביא ממקום הזול למקום היוקר. וכאשר הספן אינו מוצא או אינו רוצה לקחת סחורה בחזרתו להוליך אל מדינתו, וספינתו כאשר תהיה חסרה ממשא שהיא צריכה לא תוכל ללכת ארחות ימים, אז דרך הספן למלאות ספינתו בחול ורגבי עפר או אבנים, כדי שתהיה הספינה מעומסת במשא די צורך אליה, וזהו שהבטיח ה' אל זבולון כי שפע ימים יינקו ויוליך ספינותיו אל מדינות אחרות ולארצות אחרות, ותהיה השפעתו רבה כ"כ שלא יחסר כל בארצו. ושפוני טמוני חול ר"ל כי יוליך ספינותיו לארצות אחרות ויוליכם בחזרה לביתו רק באבנים וחול לא עם סחורות

אחרות כי בארצו ימצא את הכל, ושפוני כמו וספוני היינו הספינות יהיו טמוני חול יהיו מכוסים תוך המים ע"י חול לא ע"י סחורות אחרות:

חלק ז

נפתלי שבע רצון (ל"ג, כ"ג).

באור זה על דרך מאמר **פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון** (תהלים קמ"ה, ט"ז). דע כי כבר ידענו כי ההבדל בין האדם ובין כל החיים אשר על פני האדמה הוא להיותו בעל בחירה בכל המעשים אשר יעשה אם הם מהדברים המקבלים חלופים והשתנות והתהפכות, לא כן הכחות הנטועות בו ונמזגות בהרכבתו אין בידו לשנות פעולתם לעולם, ואין לו בהם לא דעת ולא תבונה ולא גזירה עליהם. כמו שכתב הרב המורה ז"ל (בע"ב מראשון) כל הכחות הנמצאות בגוף, כח המושך והמחזיק והמעכל והדוחה, עושים מעשים טבעיים מבלתי מחשבה והשתכלות, ואינם ברשות האדם כמו הדברים שהם ברשותו כ"א נתונים תחת ממשלת האדם לרדות בם להשביחם או לכלותם ע"י סבות ידועות. ומאמר רשות יסוב על דבר אשר מראש ועד סוף הוא ביד האדם כמו שזכרו ז"ל ג' הם ברשותו של אדם ושלשה אינם ברשותו העינים והידים והרגלים ברשותו, האזנים והחוטם כו' אינם ברשותו (ילקוט תולדות על מאמר ויחרד יצחק כו'). והאף אמנם כי המה תחת ממשלתו כי יכולת בידו להאטים אזניו שלא ישמע, עכ"ז אינם ברשותו מעצם טבעם כמו הידים והרגלים אשר התחלת תנועתם הוא רק מרצון האדם. אבל הנבראים אין להם בחירה כל מאומה כי כל אחד נברא ורצונו עמו כי נטע יתברך בטבע כל בריה חפץ ורצון על כל זמן מציאותו וקיומו. וע"ז יסוב מאמר ומשביע לכל חי שהוא תואר על דבר המשומר והוא ממוצע בין מותר ובין חסרון, כמאמר **ותשבע ותותר** (רות ב', י"ד) כי האוכל בשיעור הראוי נקרא שביעה וזהו השבח אשר אמר משה רבינו ע"ה על נפתלי **נפתלי שבע רצון**, לא כאותו שנאמר עליו אין אדם מת וחצי תאותו בידו (קהלת רבה פרשה א', ל"ד), וזהו **ומלא ברכת ה'** מאמר מלא מורה ג"כ על הסתפקות כי לא נחסר לו מאומה, כענין מאמר מה הקב"ה ממלא כל העולם שנאמר עליו אין עוד:

חלק ח

זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור (ל"ד, ד').

כבר כתבנו בזה דברים נכבדים למעלה סוף פרשת מסעי, ובקול יעקב (איכה ג') על מאמר השביעני במרורים הרוני לענה עיי"ש.

אך עתה נוסיף דברים בהמתקת הענין כי מאמר לזרעך אתננה מורה כי הקב"ה מלא שאלת משה רבינו ע"ה שהקב"ה בכבודו ובעצמו יוליכם ויתן להם את הארץ לא על ידי מלאך והקב"ה הבטיחו **ויאמר פני ילכו והנחותי לך ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך כל העם אשר על פני האדמה**. והבאור בכתובים האלה נראה על דרך דמיון כי ינצו אנשים יחדו ואיש בא לעזרת אחד מבעלי הריב במה יודע אפוא הסבה אשר הסבה את לבב האיש הזה לבוא אם אהבה עזה אשר יאהב את האיש אשר בא לעזרתו, אולי משטמה רבה אשר בלבבו על השני היא הניעה אותו לקום כאויב נגדו אבל לא מאהבת רעהו. אמנם המבחן בזה אם בבואו לעזרה לא הרים ידו להכות את השני אך ברוב אונים ואמיץ כח הציל את רעהו מיד עושקו והוסיף בידו און ועצמה והושיט לו מקל חובלים שיעשה בו כרצונו, מזה נדע כי אך תבערת אהבת רעהו תוקד בקרבו, לכן מיהר לבוא לעזרתו, אולם אם בבואו לעזרה אז פנה את עצמו אל איש ריבו, ובשצף קצף הרים עליו מטהו להכותו הכה ופצוע, מזה ידוע נדע כי רק המשטמה אשר בלבבו עליו עוררה רגשת נפשו להתקומם כאויב לו, לא לטובת רעהו ואהבתו, אמנם ההבדל בין העוזר מסבת אהבה ובין העוזר מסבת השנאה והמשטמה אשר על השני, כי העוזר מסבת אהבה בכל עת אשר יראה אוהבו יריב עם זולתו לא יבקר בין איש לאיש מי הוא איש ריבו אך עד מהרה ירוץ לעזרתו לעזור את אוהבו, לא כן העוזר מסבת משטמת מתקוממו אם יקרה לאיש הזה ריב עם איש אחר לא אויב לו אז יעמוד מנגד כגבר אין איל.

ומעתה המשך הכתובים כך הוא כי הוא יתברך אמר למשה פני ילכו היינו זעף אפו וחרונו המה ילכו אל העמים אשר אמר עליהם ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני כו', והנחותי לך ר"ל רצוני והנחותי יהיה לך לבדך. ע"ז השיב משה רבינו ע"ה ואמר הלא זה בלתי ספק אם אין פניך הולכים, ר"ל בעוד שלא תסיר כעסך מאתנו אל תעלנו מזה, כי מי יעמוד לפניך בעת אפך, אבל אף אם תסיר כעסך מעלינו ותשלח חרון אפך בעמים האלה בכל זאת עוד לא יודע אם מצאנו חן בעיניך אני ועמך ובעבור אהבתך אותנו עשית זאת, כי אולי מרשעת הגוים האלה שלחת בהם חרונך אבל נגד שארי העמים אשר לא יחרה אפך בהם ולא שנאת אותם אולי תעמוד ברחוק תעלים מאתנו בעתות היותנו בצרה, אבל במה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו ואז אדע כי ונפלינו אני ועמך - מכל העם אשר על פני האדמה, היינו גם הזולת מהעמים הבלתי

שנואים אצלך גם עליהם עלה נעלה נשכיל ונצליח מסבת אהבתך אותנו (ועיין עוד מה שכתבנו למעלה (סוף פרשת משפטים) ויתבשמו לך הדברים):

חלק ט

ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום ויתמו ימי בכי אבל משה (ל"ד, ח'). מדרש: ביעקב נאמר ויעברו ימי בכיתו ובמשה נאמר ויתמו ימי בכי אבל משה אלא משה ע"י שלא היו לו בוכים כתיב ויתמו, אבל יעקב ע"י שהיו לו בוכים כתיב ויעברו ימי בכיתו (בראשית רבה פרשה ק', ד').

באור זה כי אחר מות משה היו ישראל הולכים אל ארץ ישראל אל ארץ טובה ורחבה ולא היה לבבם פונה אל בכי והספד כי טוב נגד פניהם המנוחה והנחלה, אבל במות יעקב אבינו ע"ה היו הבנים מעותדים לבוא בשעבוד קשה, ממילא היו נמשכים במר לבבם אל הבכיה. וזהו מאמר **הצדיק אבד ואין איש שם על לב** (ישעיה נ"ז, א') כי במות בעל תאוה יש לו בוכים, כי אם היה אוהב אכילה ושתיה ירגישו בהעדרו המוכרים מאכלים ומשקים לאמר הה כי נאבד מהם קונה כזה, ואם היה אוהב מלבושים נאים ותכשיטים וכלי בית ירגישו בו מוכרי הדברים ההם ויתעצבו מאד, לא כן במות אדם צדיק נזיר אלהים ונבדל מכל מחמדי עוה"ז, אין מוכר לו ולא קונה מאתו, עליו אין איש שם על לב כי אין חסרון ומניעת הריוח אל שום אדם. וזהו שאמר הצדיק אבד, אשר רבותינו ז"ל בספר הזוהר (פרשת בשלח) העירו כי היה ראוי לומר הצדיק נאבד, אבל לדברינו יתבאר מאד כי הנה אם יקרה איזה מקרה אל אב שנתרחק מאת בנו עליו יתכן לומר כי אבד את בנו, ואצל הבן יתואר נאבד, אבל כל זה הוא אם הבן נעצב על אביו ומתמרמר על העדרו אז יתואר אצלו נאבד, אבל אם אין לב הבן על אביו מאומה אינו חושש על העדרו אז אינו נאבד כי אם אביו אבד, וזהו הצדיק אבד, והטעם - ואין איש שם על לב. **ואמר עוד יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו ואתם קרבו הנה בני עוננה** כו' (ישעיה נ"ז, ג') משל לנער היה מכעיס לב אביו מאד וכאשר הניף ידו עליו להכותו באה אמו והצילה אותו מתחת יד אביו, פעם נזדמן אל אמו איזה נסיעה אז קרא אל הנער ואמר לו עתה בוא בני, עתה אעשה לך מה שלבי חפץ.

הנמשל מבואר במאמר שלמה המלך ע"ה **חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה** (משלי ט"ז, י"ד) ובספר הזוהר (קרח קע"ז, א') משל לאחד שהוא כועס מכניסין בנו הקטן לפניו ומחמת אהבתו משתכח כעסו, כך חמת מלך מלאכי מות אבל איש חכם יכפרנה כי כל זמן שהצדיק בעולם למענו יכבוש כעסו ולא יעשה דין בהחוטאים לפניו,

לזה אמר הצדיק אבד כו' יבוא שלום כו', כלומר הצדיק הלא חלף הלך לו ועתה ואתם קרבו הנה בני עוננה.

אמנם במקום אחר אמר הנביא נגד אנשים כאלה הבלתי משימים לב על אבדת הצדיק וכה דברו **אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו בכו להולך** (ירמיה כ"ב, י') והוא על דרך מי שהולך לקבץ נדבות בעבור פדיון שבויים ובא אל איש כילי שיתן גם הוא נדבה ואין רצונו לתת נדבה, ויאמר אליו הלא תדע כי גם אתה בעלילה זאת וגם עליך תעבור כוס וא"כ ראוי לך ומחוייב אתה להשתדל בהצלתך וצריך אתה לתת כך וכך, לא למען היושב בבית האסורים כ"א למענך, למענך עשה גם כי אתה עתה עודך הולך בחוץ, אבל דע כי הנך נכון למועדי רגל.

וזהו ממש מאמר אל תבכו למת ואל תנודו לו, בכו בכו להולך, ר"ל גם כי לא יתעורר לבכות על הצדיק שמת הלא ראוי לו לבכות על עצמו, גם כי עתה עוד הוא הולך ברגליו אבל הלא כבר נאמר **כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה** (קהלת ט', י"ב). והכוונה במשל זה כי אם תתפוש אחד מבעה"ח אל תוך מצודה אין זה כ"א הכנה לעשות בו את אשר ברצונו לעשות, לא כן דגים הנאחזים במצודה זאת היא מיתתם כי בלא מים אין להם חיים.

וכבר כתבנו על מאמר **זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם** (איכה ה', י"ד) על דרך מי שגנבו מאוצרו הרבה תבואות ובתוך כך היה הולך על תלמי שדותיו וראה כי המה צנומות דקות ושדופות, אז הרבה לבכות במר לבו על הישן הנגנב ממנו, אחר שאין לו תקוה על החדש ומי ימלא חסרונו. וזהו זקנים משער שבתו ועליהם לא הייתי מצטער כ"כ כמאמרם ז"ל על **וזרח השמש ובא השמש** (קהלת א', ה') עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי (ענינו בקהלת רבה א', י') אבל כאשר עיני רואות כי גם הבחורים שבתו מנגינתם ואינם מצפצפים בתורה אז אוי לי על שברי כי מי ירפא לי (עי' קול יעקב סוף מגילת איכה).

וזהו ג"כ מ"ש **כלו בדמעות עיני חמרמרו מעי נשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה לאמותם יאמרו איה דגן ויין** (איכה ב', י"א-י"ב). היינו בראותו כי נערי בני ישראל פנו את עצמם לבקש מחיתם ברחובות קריה כי פרנסתם קשה עליהם מאד והעולם היה מסתפק בזקנים שהיו יושבים בבית המדרש, אבל עתה הלא זקנים משער שבתו וגם בחורים מנגינתם ותורה מה תהא עליה. וכבר נשאתי משל על מאמר זה בהספד על אדם גדול משל לאחד בא ללוות מעות אצל עשיר ויאמר לו אם יהיה לך ערב בטוח אז אתן לך הסך ההוא, וילך והביא לו ערב, אבל המלוה הבין בהאיש

ההוא שאינו איש אמיד כ"כ שיוכל לסמוך עליו על כל הסך הגדול ההוא, הלך והביא לו עוד ערב שני ויחתמו שניהם על השטר חוב, ואחר ימים אחדים נשמע קול בעיר כי בית ערב האחד יצא בו תבערה, ויהי כאשר שמע הערב השני ויחרד מאד, ויתפלאו מאד עליו כל הרואים תנועותיו וחרדותיו, לאמר מה לך לדאוג כל כך הלא ביתו עומד בקצה העיר הרחק מאד מביתך, ויען ויאמר הלא תדעו כי אני והוא חתומים אנחנו על שטר חוב, כי שנינו קבלנו ערבות על עצמנו על חוב גדול וכל זמן שהוא היה על מעמד רכושו לא היה לי לדאוג כל כך, כי אם על המחצה אבל עתה כאשר רכושו היה למאכולת אש הלא יפול כל החוב עלי ועל רכושי.

הנמשל בעת באו ישראל לקבל התורה אמר להם הקב"ה (מדרש שה"ש על מאמר משכני אחריך נרוצה) אני נותן לכם את התורה אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואני נותנה לכם, אמרו לו הרי צדיקים שבדור והרי בנינו ערבים אותנו כו', ומעתה כל זמן שהצדיקים הזקנים היו בחיים לא היה אל הילדים לדאוג כל כך כי הזקנים היו עשירים גדולים בתורה במצות ומעשים טובים, אכן עתה כאשר נאספו הזקנים הלא נשאר כל החוב על הילדים הרכים. וזהו - זקנים משער שבתו, ולכן - בחורים מנגינתם, כי לא יערב להם עוד להטיב לבם בנגינות אם השט"ח עומד חלילה לגבות מן הערב השני.

והדברים שדברנו בבאור מאמר בעטף עולל ויונק ברחובות קריה הלא הם כתובים על ספר המקונן ע"ה **התבוננו וקראו למקוננות** כו' **כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ בחורים מרחובות** (ירמיה ט', ט"ז-כ'). כי הנה משפט האדם בהזדמן שערוריה בעולם הוא משגיח על הילדים ונותן עליהם שבעה עינים שישבו רק בבית ולא יצאו החוצה, ולא יתראו ברחובות העיר מדאגה פן יפגעם ח"ו מן המקרים המתרגשים כמבואר (בבא קמא ס', ב') על מאמר **לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבר זעם** (ישעיה כ"ו, כ') כי זאת היא סגולה גדולה להתעלם מן העין השולט בחוצות שהוא מקום פנוי. אבל הנה זה משל נמרץ על הבטלה כי אין הצלחה בבטלה כמאמר הבטלה מביאה לידי שעמום (כתובות נ"ט, ב') כי שם משכן כל פגע וכל ענין רע. ולכן מחוייבים אנחנו להסגיר את הילדים והבחורים בחדרי התורה והיא מגינה ומצילה עליהם ועלינו, לא כן אם יתבטלו מן התורה מי יגן עליהם בחוצות וברחובות, כמאמר יעקב אבינו ע"ה על בנימין פן יקראנו אסון בדרך, גם כי כבר היה גדול בשנים אבל הבין בו כי ראוי היה להיות סגור עוד באהלי תורה, לכן החריד ירמיה ע"ה כל החרדה הזאת ואמר כלו בדמעות עיני כו' על שבר בת עמי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה והמה בטלים מן התורה. וזהו כי עלה מות בחלונינו כו' להכרית עולל מחוץ בחורים מרחובות,

אחר כי יעזבו הבית המדרש ויצאו לחוץ והמה מתהלכים ברחובות הלא המה נכונים למועדי רגל.

ומה שאמר כי עלה מות בחלונינו נראה להסביר הדבר על דרך ההבדל אשר בין הבעה"ב הבא אל בית הלוה לתבוע חובו ובין הגנב הבא אל הבית לגנוב, כי הבעל חוב בבואו לתבוע חובו הוא הולך דרך הפתח אל האכסדרה ומהאכסדרה אל חדר החיצון ומשם אל הפנימי עד שהוא בא לפני בעה"ב ומציע לפניו השטר שהוא חתום עליו על כך וכך, לא כן גנב הבא לגנוב הוא לא ילך דרך הפתח ולא דרך האכסדרה, אבל יפרוץ לו דרך החלון ושם יבוא מיד אל הדברים שהוא חפץ. כן במות האדם בדרך כל הארץ אחרי מלאת לו ימיו ושנותיו ימלץ עליו שהמות בא לו דרך הפתח והלך בכל החדרים החיצונים, היינו אחר שנתמעטו הכחות וליחה התולדית יום אחר יום, עד כי התמו הכחות עד תמם אז מת, לא כן במות אדם צעיר לימים בעודו באבו רענן בכחו כמאמר **כי אין חרצובות למותם ובריא אולם** (תהלים ע"ג, ד') עליהם ימלץ כי המות פרץ לעצמו דרך החלון ובא עליו כגנב כמאמר **בעד החלונים יבואו כגנב** (יואל ב', י"ט) וזהו כי עלה מות בחלונינו כו' להכרית עולל כו', והבן.

אמנם יש עוד הבדל בין הבע"ח או סוחר שבא אל הבית לקנות מן הסחורות אשר שמה ובין הגנב אשר בא לגנוב מן הסחורות, כי הבעל חוב יבדוק בהמטבעות שיתן לו והסוחר יבדוק בהסחורות ויברור הטובים מן הפחותים כי יש לו פנאי לבדוק ולברור את המעלה חן בעיניו, לא כן הגנב הוא לא יבדוק כי יקח בחפזה ויתפוש בידו מה שיפגע בו ראשון.

הנמשל כי ב' מיני מיתות יש, טבעיית ומקריית, הטבעיית היא בהתמלא ימיו ושנותיו, והמקריית היא ח"ו בלא עת וזמן כי אם דרך סבה עוברת ומכה מהלכת רח"ל, והיה מהראוי ג"כ שלא תבדוק עכ"פ ושלא תבחין בין טוב לרע. על זה התפלא המקונן ע"ה ואמר כי הלא הדבר לא כן הוא כי עלה מות בחלונינו כו' להכרית עולל מחוץ בחורים מרחובות, כלומר שהיא הורגת רק הטובים והמובחרים וכמאמר **כי ליום איד יחשך רע** (איוב כ"א, ל') היינו בבוא ח"ו איזה מקרה לא טובה הרשע הוא נמנע ממנה ולא עליו תבוא הרעה וליום עברות יובלו פירוש כי ביום עברות יזדמן אל הרשעים נסיעות ויובילו אותו ממקום זה אל מקום אחר (עי' דבר אליהו).

עוד נרמז במאמר כי עלה מות בחלונינו המה תופשי התורה כי המה אצלנו בבחינת החלונות אשר בבית, אשר דרך החלונות יבוא אור אל הבית ולולא החלונות היה חשך ולא אור, כן החכמים תופשי התורה המה מאירים עינינו המה לנו לעינים אך באורם נראה אור. ועוד כי בכל חלקי הבית אין עוד דבר חלוש כמו החלון כי ע"י תנועה קלה

אשר תהיה בהבית מיד יפלו החלונות, וראשונה יהיו לכל הפגעים, כן תופשי התורה המה הנקראים בפי חז"ל קצירי ומריעי חלושי כח מאד וכאשר יתנענע העולם מעט באיזה השתנות ממצב הטבעיי גם אם לא יזיק להמוני בני אדם אבל לת"ח יעשה הרבה בעבור כי קיומם וישיבתם בעוה"ז כישיבת עראי ולכן מפני הרעה נאסף הצדיק. אשר ע"ז כבר המליץ הכתוב ואמר **אללי לי כי הייתי כאספי קיץ כעוללות בציר אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי אבד חסיד מן הארץ** כו' (מיכה ז', א'-ב') המשיל את חיי הצדיקים אל פירות האילן כי פרי העץ אדוקים וחבורים באילן רק כל זמן שאינם מבושלים כל צרכן אז כל הרוצה לקחת פרי מן הענף ממקום חבורו לא קל מהרה יקחהו אם לא בחזקת היד כי הפירות דבוקים מאד בהענף, אבל כאשר נתבשלו הפירות כל צרכם אז אינם דבוקים עוד ורוח יעבור עליהם ויפילם לארץ. כן הצדיקים והת"ח השלמים אינם סבוכים בחזקה אל העוה"ז בעבור כי כל סבות הפרנסה רחוקים הם מאתם לא ישלחו בעולתה ידיהם ולכן המה מסתפקים בדוחק וחיי צער וילכו בלא כח לפני רודף כמאמר **היו שריה כאילים לא מצאו מרעה** (איכה א', ו'). וזהו אללי לי כי הייתי תמיד כאספי קיץ כפירות שנופלים כלם קודם הזמן, כן צדיק אובד בצדקו כאשר יתחילו אשכלותיו להציץ ציץ ולא יזכה להשאר בחיים עד יזקין בארץ גזעו, רק מיד כאשר יאחז צדיק דרכו והגיע אל שלמותו שהוא גמר בשולו כבר אפס כחו והולך לו בעבור כי אין סבה להם להתפרנס מן הסבות אשר ביד ההמוניים כי איך ישלחו ידם אל דברים כהם. כי כלם לדמים יארובו איש את אחיהו יצודו חרם ומאין יתפרנס הצדיק. ומ"ש אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין על דרך חנוני לעת זקנותו אשר אין לו בחנותו כי אם כמה חתיכות מה שנשאר לו מסחורות כמה מינים היה נשאר המותר מה שלא רצה הלוקח לקנות, ומשפט החנוני הזה באשר ימצא בחנותו כי נשאר לו מסחורות חתיכה שלמה ומהודרת הוא שומר אותה מאד למען יהיה בידו במה להתפאר לפני הבאים בחנותו וכאשר תאבד ממנו החתיכה הזאת ידמה בעיניו כי אבד כל חנותו כי היא התפארת לו מן הכל.

הנמשל כי עתה בעוה"ר נתמעטו חכמי התורה אין לנו עוד דור כדורות הראשונים שהיו גדולים בתורה ובחסידות ומהראוי בהמצא אצלנו בין הנשאר איזה חסיד וגדול הדור ראוי לשומרו ולהחזיקו בכל מיני חיזוק ושמירה, וזהו שצווח ואמר אבד חסיד מן הארץ ואם תאמר להתנחם עם הנשארים הלא וישר באדם אין:

חלק י

ובמדרש: אלו זכיתם הייתם קוראים **אש תמיד תוקד על המזבח** (ויקרא ו', ט') עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים **ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה** (איכה א', י"ג) (איכה רבתי פתיחתא י"א).

ונקדים מאמר **הוי אריאל אריאל** כו' **והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה והיתה לי כאריאל** (ישעיה כ"ט, א'-ב'). באור זה כי כבר ידוע כי הצדיק הוא הנושא בעול המדת הדין בעד כל הדור כמו שנתבאר למעלה על מאמר הילקוט אף חובב עמים כל קדושיו בידך אלו הצדיקים והם תכו לרגלך שהם נאספים בעון הדור, וזהו ישא מדברותיך. הבאור בזה כפי הדרש הנזכר שהצדיק ישא ויסבול הנהגת המידת הדין עליו, ומלת מדברותיך כמו **ואני אשימם דוברות בים** (מלכים א' ה', כ"ג) **ורעו כבשים כדברם** (ישעיה ה', י"ז) ובזמן שביהמ"ק היה קיים היה האש בוער על המזבח ומזה היה העולם בריוח והצלה, אבל אחר החורבן אש המידת הדין שלט רק עלינו. וזהו אלו זכיתם הייתם קוראים אש תמיד תוקד על המזבח ואש המזבח היה מכפר עליכם, עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים ממרום שלח אש בעצמותי היינו בצדיקים שבדור.

וזהו מאמר הוי אריאל אריאל כו' והוא על דרך מי שהיה לו בנים הרבה והיו כלם חולים וחלשים, ואחד בהם היה בריא וחזק וחכם גדול, והיה זן ומפרנס את כל הבית וכלכלם די מחסורם לכל צרכיהם והיה ריוח לכלם, לימים מת האח הבריא הזה והיה האב בוכה עליו כל ימיו, וישאלו אותו לאמר הלא דרך ב"א שיהיה המת נשתכח מן הלב, השיב להם ואמר כי אינו מתאונן על המת שכבר מת כ"א על החיים שהם חיים, חיים רעים הוזים שוכבים על ערש דוי באין עוזר וסומך, והוא היה המשביר והמכלכל אותם כל די מחסורם.

הנמשל כי אנחנו חולים מאד חולי היצה"ר ואנחנו מסוכנים מראש ועד עקב רגלנו כי אין באדם אבר שלא תהיה שליטת תאות היצר עליו והמזבח היה מכפר עלינו מיום עד לילה ישלימנו עם הקרבנות והתמידים שהיינו מעלים עליו והיה אש הדין שלמעלה בוער ושורף את הקרבנות ואנחנו נקיים ממידת הדין. ועתה המידת הדין שורף בתוכנו ואם נעלה עולה או זבח לא נעלה כ"א מעצמנו ובשרנו, כמאמר אני נוטל צדיק אחד מהם שאוכל לומר למידת הדין די ומתכפרים בו. וזהו שצווח ואמר הוי אריאל אריאל לומר כמה אוי ואבוי יהיה כאשר יחרב הבית המקדש, וביאר ואמר כי כאשר והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה, היינו כי בהעדר ביהמ"ק בהכרח יהיה תאניה ואניה

בפגיעת צדיקי הדור והיתה לי כאריאל, ר"ל שתהיה קשה פגיעתם בעיני כמו חורבן ביהמ"ק כאמרם ז"ל שקולה מיתתם של צדיקים כחורבן ביהמ"ק (ר"ה י"ח, ב').
וזהו מאמר המקונן ספדי תורה כי חוללה תפארתך נפלה נזרך מיום שחרב ביתך ר"ל כי מיום שנחרב הבית מעותדים חכמי התורה למות לכפר על הדור. וזהו מאמר **זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה** (תהלים נ"א, י"ט) כמו מסבת אין ברירה אבל התפלל ואמר **הטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל** זבחי צדק לא כמקבל בעבור אין ברירה, ואז יעלו על מזבחך פרים ולא אנשים.
ועם דרכנו נוכל לבאר מאמר המסורה אוכל ד', א. **כל מבצריך תאנים עם בכורים אם ינועו ונפלו על פי אוכל** (נחום ג', י"ב). ב. **ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל** (בראשית ל"ט, ו'). ג. **גם איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי** (תהילים מ"א, י'). ד. **והיה כאשר יחלום הרעב והנה אוכל והקיץ ורקה נפשו** (ישעיה כ"ט, ח'). כל זה קינה להצדיק לאמר דע כי מפני בוא הרעה בההמון יפול בהצדיק כמאמר כי תצא אש ומצאה קוצים אין פורעניות בא לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים שנאמר ונאכל גדיש (ב"ק ס', ב') כמו שאמרנו למעלה כי מציאותם בעולם בעל כרחם כמו הפרי שנגמר בישולו אשר בתנועה קלה תפול מן האילן. וזהו כל מבצריך תאנים עם בכורים אם ינועו ונפלו על פי אוכל. אחר זאת מוכיח את הדור ואמר הלא לא לקח משלך כלום כ"א מעט הלחם אשר אכל בהיות בעוה"ז, שנית כי משונה רדיפתו מכל הנרדפים כי כל נרדף יודע מי הוא הרודפו ומי הוא אויב לו ומבקש רעתו ובידו לשמור עצמו ממנו[466] אבל הצדיק נרדף מאוהבו אוכל לחמו וזכותו. וזהו גם איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי הגדיל עלי עקב ועכ"ז הוא בטוב לבו ורב חסדו הסכים על העדרו כי אמר אולי יאכלו הם פרי זכותו יראו ויקחו מוסר וייטיבו דרכם אחרי מותו כי יאמרו אם אש אחזה בלחים כו' אבל גם זאת אינו, רק והיה כאשר יחלום הרעב והנה אוכל והקיץ ורקה נפשו:

חלק יא

ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל כו' (ל"ד, ט').

[466] ויש להמליץ על זה מאמר **ורדף אותם קול עלה נדף** (ויקרא כ"ו, ל"ו) ואיככה ירדפם העלה מן העץ אבל היא מליצה נפלאה על דרך מאמר אומה זו נמשלה כגפן זמורות שבה אלו בעלי בתים כו' עלין שבה אלו עמי הארץ כו' (חולין צ"ב), וזהו ורדף אותם קול עלה נדף עם הארץ פחות ובזוי על דרך **ובוז משפחות יחתני** (איוב ל"א, ל"ד):

דע כי היראה בלב כנר בבית אשר בלא נר חושך בבית ונר קטן יהל אור בבית כלו, ואם הנר גדול יאיר גם כן אל חדרי הבית, ואם יותר גדול יפיץ אורו גם לחוץ. כן היראה כאשר היא פחותה זורחת רק עליו, ואם היא גדולה עודפת ממנו גם אל אחרים, כמאמר ויראו ממך, היינו מסבת יראתך השופעת גם לחוץ[467] וכדברי המדרש בא וראה כמה בין שכונות לשכונות, להלן ז' היו ובקשו הרועים להזדווג להן הדא הוא דכתיב **ויבואו הרועים ויגרשום** (שמות ב', י"ז) ברם הכא אחת היתה ולא נגע בה בריה על שם **חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם** (תהילים ל"ד, ח') לסובבים ליראיו (בראשית רבה פרשה ע', י"א). ומפי מו"ר הגאון החסיד רבינו אליהו מווילנא נ"ע שמעתי כי יש שיעור אל היראה באדם עד שתפיץ זהרה גם לאחרים, כמו שיש שיעור לכלי שממנה יושפע אל הכלי הסמוך לה, כי כאשר יתן איש כלי תוך כלי גדול ויצוק על הכלי הפנימי כל עוד שלא נתמלא הפנימי לא יגיע אל החיצון דבר, בלתי כאשר הכלי הפנימית כבר נתמלאה אז יגיע כל המותר אל הכלי החיצונה, כן שיעור היראה בלב הירא כי כאשר נתמלאו כל כלי נפשו בצדקה ועוז אז ישטוף ויעבור גם לסביביו. וכמו שכתבנו מזה למעלה (ריש פרשת תזריע, ובפרשת עקב על מאמר כי אם ליראה כו').

וזהו ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו כלומר כאשר סמך משה את ידיו עליו, כבר היה מלא על כל גדותיו וכאשר משה רבינו ע"ה יצק על ראשו עוד וסמך את ידיו עליו נתפשטה ממנו ולהלאה. וזהו וישמעו אליו בני ישראל, היינו זרחה עליהם החכמה האלהית למען יוכלו להקשיב ולשמוע ולהבין אשר צוה ה' את משה:

חלק יב

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו ולכל היד החזקה (ל"ד, י'-י"ב).

[467] ובמדרש (סוף פרשת וילך) **קרא את יהושע** כו' אמר לו הקב"ה עשה לו כדרך שהוא עושה לך מיד השכים משה והלך לביתו של יהושע כו' הלך משה לשמאלו של יהושע כו' ירד עמוד הענן והפסיק ביניהם, משנסתלק עמוד הענן הלך משה אצל יהושע ואמר לו מה אמר לך הדבור אמר לו יהושע כשהיה הדבור נגלה עליך יודע הייתי מה מדבר עמך (עיין מ"כ שפירש על דרך תמיה וכי אני הייתי יודע מה שהיה מדבר עמך, והוא דחוק עד מאד איך ישיב יהושע כדברים האלה למשה רבו) אותה שעה צעק משה ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת. אבל הפי' האמיתי בדברי יהושע כך הוא כי כבר קבלנו פני משה כפני חמה (ב"ב ע"ה, א') כי השמש היא עצם האור ותפיץ אורה אל מקבליה, ופני יהושע כפני ירח רק מקבל אור מן השמש. ומעתה כאשר נתיחד הדבור אל משה היה מושפע ובא אל יהושע כי קבל אור כירח מן החמה, ועתה כאשר אמר הקב"ה למשה עשה ליהושע כדרך שהוא עושה לך והדבור נתייחד אל יהושע חשב יהושע כי באין ספק מושפע ובא למשה כדרך שהיה במשה שעל ידו היה מושפע גם יהושע, וזהו שאמר יהושע למשה כשהיה הדבור נגלה יודע הייתי עמך וא"כ באין ספק גם אתה ידעת מה הדבור מדבר עמי, אבל משה רבנו ע"ה חשב בכוונת דברי יהושע כפי המ"כ הנ"ל, לכן צעק ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת. (כמדומה לי ששמעתי זאת בשם הגאון ר' אליעזר חרל"פ ז"ל):

חלק יג

ילקוט: אמר משה התורה הזו שקבלתי מימינך שמא כשאמות נקראת על שם אחר, אמר לו הקב"ה ח"ו לשמך היא נקראת שנאמר **זכרו תורת משה עבדי** (מלאכי ג', כ"ב) ועוד אמר לפניו רבש"ע שמא כל הנסים שעשית על ידי ועל ידי אהרן אחי שמא אתה כותב על שם אחר, אמר לו לאו, לשמכם נכתבים שנאמר **שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו** (תהילים ק"ה, כ"ו) ועוד אני מעיד עליך ולכל היד החזקה אשר דבר משה אין כתיב כאן אלא אשר עשה משה לעיני כל ישראל (סוף הפרשה).

והמאמר פלאי איך עלה על דעת משה רבינו ע"ה דאגה כזאת שיכתבם הקב"ה על שם אחר.

והנראה כי המאמר הזה הוא לבאר מלת לכל האותות כו' שהוראתו שאין עוד אותות ומופתים בלעדי האותות שעשה משה כי כלם עשה משה. והענין בזה הוא עם המבואר מפי חכמינו ז"ל שכל הנביאים היו כלולים בנבואת משה לכן נקרא אב הנביאים כמבואר במדרש (ריש אסתר) וא"כ כל הנסים שעשו הנביאים ג"כ היו כלולים בנסים שעשה משה, לכן יפה נאמר לכל האותות והמופתים כו' אשר עשה משה כענין מאמר אשר ישנו פה ואשר איננו פה. ולכן מתחלה שאל משה על חלק הנבואה לאמר אולי בבוא נביא מן הנביאים בדורות שאחריו ויקבל חלקו תכתוב על שמו היינו הדברים שהמה כתובים כבר בתורה והנביאים ביארו קצת פרטים מה שהתורה קצרה בלשונה הטהור ויהיו מעתה נקראים הדברים על שמם. אמר לו הקב"ה ח"ו על שמך היא נקראת שנאמר זכרו תורת משה עבדי כי נביא תורה הוא רק משה. אח"כ שאל ואמר שמא כל הנסים שעשית על ידי ועל ידי אהרן אחי אתה כותבם על שם אחר זה מוסב על חלק הנסים אשר עשו הנביאים אשר כל נביא שיעשה חלקו יהיה נכתב רק על שמו אמר לו לאו לשמכם נכתבים שנאמר שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו שמו בם דברי אותותיו, היינו הכינו אותות על זמנים העתידים. והוסיף ואמר ועוד אני מעיד עליך ר"ל מלבד מה שנאמר שמו בם דברי אותותיו אשר ממאמר זה אינו מוכח כ"א שמשה דיבר כל העתיד להעשות ואולי בפועל לא עשה. לזה אמר ועוד אני מעיד עליך ולכל היד החזקה אשר דבר משה אין כתיב כאן אלא אשר עשה לעיני כל ישראל להעיד עליך כי אתה עשית את הכל וזה נוסף על דברי אותותיו, וזהו אשר עשה משה לעיני כל ישראל:

חלק יד

מדרש: (ריש פרשתנו) **וזאת הברכה** הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה, כיצד הוא צריך לעשות כך שנו חכמים העובר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו

למדונו רבותינו אמר ר' יוסי בר חנינא טעה בג' ברכות הראשונות חוזר בתחלת מגן כו' דבר אחר העובר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו ומנין הוא מתחיל מתחלת הברכה שטעה, ומהיכן למדו, מאבות העולם. למה, שלא היה אחד מתחיל אלא ממקום שפסק חבירו כיצד אברהם בירך את יצחק דכתיב **ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק** (בראשית כ"ה, ה') וכו' עמד יצחק לברך את יעקב אמר ממקום שפסק אבא משם אני מתחיל, אבא הפסיק בויתן אף אני מתחיל בויתן ויתן לך האלהים כו' עד יעקב חתם בזאת וזאת אשר דבר להם אביהם כו' עמד משה לברך את ישראל אמר איני פותח אלא בזאת וזאת הברכה (פרשה י"א, א').

ומה מאד ראוי להתבונן בדברי המאמר, כי כל הטעם הזה שביארו על התחלת ברכות משה וזאת הברכה הוא רק לפי דברי הדבר אחר, אבל מה חידשו לנו במאמר וזאת הברכה לפי הדבר הראשון שהתחיל הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה כו', מה ענינו פה למאמר וזאת הברכה.

ויפה אמר ידידי הרב מו"ה יצחק יהודה הכהן נ"י כי ב' הדעות האלו שהזכיר המדרש שניהם לדבר אחד נתכוונו כי משה רבינו ע"ה בברכתו זאת בא לתקן החסרון אשר היה בברכות האבות ע"ה, כי אברהם ע"ה הלא מקרא מלא דבר הכתוב **ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו** (בראשית כ"ה, י"א) ולשון רש"י: לפי שהיה אברהם מתייירא לברך את יצחק שצפה שעתיד עשו לצאת ממנו, ויצחק הלא נודע טעותו כי הוא רצה לברך את עשו, ויעקב כאשר רצה לברך את בניו התחיל מקנטרן ואמר ראובן בכורי אתה כו' פחז כמים אל תותר וכו' שמעון ולוי כו', ולכן בא משה רבינו ע"ה והתחיל הברכות מראש ואמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל, בנים טהורים מכל סיג. והציע ואמר כי למי ראוי כל חמדת הברכות יותר מישראל, כי הלא ה' מסיני בא וזרח משעיר למו כו' וכלם לא רצו לקבל תורת אלהים חיים לא ישמעאל ולא עשו. וזהו שסמכו ז"ל למאמר וזאת הברכה הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה כו' חוזר בתחלת מגן כן היה צריך משה רבינו ע"ה להתחיל הברכות מראש, כי בברכות הראשונות היה טעות וכמאמרם ז"ל אז חללת יצועי עלה ומפני שחללת אותי הוי מרחוק עד שיבוא משה איש האלהים ויקרב אותך לכן התחיל ואמר יחי ראובן ואל ימות כו' (בראשית רבה צ"ט, ו'). ואכן דעת הדבר אחר שאמר המדרש כי לא בעבור טעות היה זה רק משה רבינו ע"ה בא לתקן חסרון אחר, כי אברהם אבינו ע"ה בברכו את יצחק נא' ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק וברכה כזאת היא רק ברכה זמניית ממה שיש בידו עתה, וכאשר עמד יצחק לברך את יעקב אמר ממקום שפסק אבא משם אני מתחיל,

אבא הפסיק בויתן ואני צריך למלאות אותה הברכה ולתקן החסרון אשר בה, וזהו אף אני מתתיל בויתן שנאמר ויתן לך האלהים כו' וכלשון המדרש כל הברכות שברך יצחק את יעקב כנגדו ברכו הקב"ה מלמעלה כו' (בראשית רבה ע"ה, ח') ופרט לו ברכות מטל השמים ומשמני הארץ כו' אבל במה חתם יצחק בקריאה שנאמר **ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו** (בראשית כ"ח, א') ובמדרש ברכו ברכה של גליות ע"ש (שם שם) עמד יעקב לברך את השבטים אמר איני פותח אלא בקריאה גם כן להשלים החסרון שהזכיר הכתוב בברכת יצחק שרמז לבניו גליות והתחיל במה שסיים אביו והמשיך בברכה עד שהשלים וחתם בזאת, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם כמורה באצבע ואומר הרי שלך לפניך, לכן כאשר עמד משה לברך את ישראל אמר איני פותח אלא בזאת, וזאת הברכה רק ברכות טובות וחמודות נצחי:

חלק טו

ובסמוך: ד"א וזאת הברכה זה שאמר הכתוב **מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו** וכו' **ישא ברכה מאת ה'** (תהלים כ"ד, ג'-ה') זה משה שנאמר בו ומשה עלה אל האלהים (פרשה י"א, ב').

גם מאמר זה נמשך יפה אל דברינו הקודמים כי יען וביען כי משה רבינו ע"ה עלה למרום והיה כל טוב אדוניו בידו לכן אמר וזאת הברכה.

ומדי דברי במאמר זה ראיתי ונתון אל לבי לבאר כל דברי המזמור **שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד ה' עזוז וגבור** כו' **שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם** כו'. והדברים כפולים וסתומים במובנם, ותחלה אמר והנשאו פתחי עולם ואח"כ אמר ושאו פתחי עולם.

אמנם הענין בזה על דרך שזכרו חז"ל לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת כו' רבי אליעזר אומר תכשיטין הן לו אמרו לו לרבי אליעזר וכי מאחר דתכשיטין הן לו מפני מה הם בטלים לימות המשיח אמר להם לפי שאינם צריכים שנאמר **לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה** (ישעיה ב', ד') ותהוי לנוי בעלמא, אמר אביי מידי דהוי אשרגא בטיהרא (שבת ס"ג, א'). באור הדברים, דע כי ההבדל בין מעמד עוה"ז עתה ובין המעמד אשר יהיה לימות המשיח, כי לעת עתה אתערותא דלעילא תלוי באתערותא דלתתא, וכאשר ישראל בבחירתם הטובה יבחרו הדרך הטוב יהגו בתורה ועבודה ומע"ט אז יתקיים בהם מאמר ה' **כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח** כו' (ישעיה מ"ב, י"ג) וכמאמר **וחבל עול מפני שמן** (שם י', כ"ז) מפני שמנו של חזקיה שהיה דולק בבתי כנסיות ובתי מדרשות שהשיאם לעסוק בתורה עי"כ וחובל עול של סנחרב.

אמנם לעתיד לא נצטרך אל אתערותא דלתתא כי יערה עלינו רוח ממרום כמאמר **ואת הצפוני ארחיק מעליכם** (יואל ב', כ') וכמאמר **וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם** כו' **ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו** (יחזקאל ל"ו, כ"ה-כ"ז). ואז הלא מובטחים אנחנו מפי הנביא ע"ה **כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד** (צפניה ג', ט') אז הוא יתברך ישבית מלחמות עד קצה הארץ קשת ישבר כו'.

וזהו אמרו לו לר' אליעזר וכי מאחר דתכשיטין הן לו מפני מה הם בטלים לימות המשיח, אמר אביי מידי דהוי אשרגא בטיהרא, כי הנר בזמן שהוא צריך אליו הוא נהנה מאורו לא בעת תזרח השמש, כן בעתים הללו יש צורך אל החרב, ויש צורך אל הנר להדליקו למען יסובב מזה וחובל עול מפני שמן, אבל לימות המשיח הלא תצא השמש בגבורתה ולא ישא גוי אל גוי חרב, א"כ יהיה החרב כשרגא בטיהרא.

ועל ב' חלופי הזמנים דבר בקדשו החסידי ע"ה כי תחלה דבר על הביהמ"ק שהיה אלינו ואמר עליו שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם, אמר והנשאו על דרך נפעל כאותו שהוא מנושא ע"י הנושא, היינו ע"י אתערותא דלתתא ויבוא מלך הכבוד. ואמר מי זה מלך הכבוד ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה, כי לעת עתה נודע כבוד ה' יתברך וגאונו אך בעשותו גבורות במלחמה, כמאמר נודע ה' משפט עשה וכמאמר **ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף** כו' **והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים** כו' (יחזקאל ל"ח, כ"ב-כ"ג). אמנם על הבית העתיד אמר שאו שערים ראשיכם ושאו אתם בעצמכם פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד, וביאר ואמר כי הכבוד אשר יהיה בעתיד יהיה על דרך אחר לא כהכבוד שהיה ע"י עשותו גבורות ומלחמות, רק מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות זה יהיה כבודו יתברך אשר כלם יכירו וידעו כי לך תכרע כל ברך כו' והוא האלהים מכל צבאות השמים וצבאות הארץ הוא מלך הכבוד סלה וכמאמר **והיתה מנוחתו כבוד** (ישעיה י"א, י'). ומעתה יפה הסמיך מדרש. מאמר זה למאמר וזאת הברכה כי המתנות האלה סבב משה בית ראשון ובית העתיד:

חלק טז

ובסמוך: מה תעשה בכאן אמר לו ליטול נשמתך באתי, אמר לו אין אתה נוטל נשמתי וכו' יש בי כח מכל באי עולם, אמר לו מה כחך, אמר לו אני בן עמרם שיצאתי ממעי אמי מהול ולא נצרכתי למוהלני, ובו ביום שנולדתי מצאתי פתחון פה והלכתי ברגלי ודברתי עם אבי ואמי, ואפילו חלב לא ינקתי, וכשהייתי בן שלשה חדשים התנבאתי ואמרתי

שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי אש וכשהייתי מהלך בחוץ נכנסתי לפלטרין של מלך ונטלתי כתר מעל ראשו כו', לך ברח לך מלפני איני נותן נשמתי לך (פרשה י"א, י'). **וענין** כל הטענות האלה אשר הציע משה רבינו ע"ה לפני הס"מ כך הוא, כי כבר אמרו חז"ל הוא השטן הוא היצה"ר הוא מלאך המות (בבא בתרא ט"ז, א') והיינו כי ע"י שמתחלה יש לו התחברות עם האדם שהוא מטעהו בחלק שפתיו ועושה מטעמים לפניו להדיחו אל חפצי עוה"ז ולהתקשר בהם וע"י כן יתקיים בו מאמר שלמה המלך ע"ה **מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון** (משלי כ"ט, כ"א) תחלה התחבר עמו וסר למשמעתו ואח"כ יהיה מנון ויבוא ויטול נשמתו ממנו, לכן אמר לו משה מה לי ולך אני לא הייתי מתחבר עמך לעולם ודבר אין לי עמך. אמר לו ומה כחך אמר לו אני בן עמרם, והיינו כי ראשית מציאותי והוייתי בעולם ג"כ איננו כמציאות כל בנ"א שנאמר עליהם **הן בעוון חוללתי** כו' (תהלים נ"א, ז') אבל אני הלא מציאותי על ידי עמרם אבי שהוא היה מהארבעה שמתו בעטיו של נחש (בבא בתרא י"ז, א') ואם תאמר כי יש בידי עון על שגרמתי צער לאמי בחבלי לידה, ע"ז אמר שיצאתי מבטן אמי ר"ל ולא היה לה צער כל מאומה, וכי תאמר כי עכ"פ עברו עלי שבעה ימים שהייתי ערל, על זה אמר כי יצאתי ממעי אמי מהול. וכי תאמר כי היה צער להורי שלא יכלו להבין כוונת התינוק כי אין בלשוני מלה אינו יכול לדבר והוא שוכב ובוכה, אני לא כן הייתי רק בו ביום שנולדתי מצאתי פתחון פה ודברתי עם אבי ואמי שהיה אבי ראש ישיבה במצרים כמבואר במדרש (שמות רבה פרשה א', י"ג) ולמדתי מפיו תורה, ועם אמי כמאמר **ואל תטוש תורת אמך** (משלי א', ח'), ואפילו חלב לא ינקתי שלא למוץ דמי אמי. וכשהייתי בן שלשה חדשים ר"ל ואז נפרדתי מאת הורי אל תחשוב כי אז נתחברתי עמך כי הלא אז התנבאתי ואמרתי שעתיד אני לקבל תורה שעי"כ לא הכנסתי לתוך פי ולא ינקתי חלב טמאה. וכשהייתי מהלך בחוץ נכנסתי לתוך פלטרין של מלך אל תאמר כי אז נתקשרתי עמך, כי אז הייתי צריך בהכרח להתנהג בחקי ומנהגי בני אדם להוריד הכובע מעל הראש מפני כבוד המלך, הלא אני גם זאת לא עשיתי, רק בהיפך נטלתי כתר מעל ראשו. וכוונתו בדבריו אלה על דרך מאמר רז"ל כל הדר בחו"ל כמי שאין לו אלוה שנאמר **כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים** (שמואל א' כ"ו) (כתובות ק"י, ב') לזה אמר משה כי מעולם לא היה עבד גם לפרעה כי נטלתי הכתר מעל ראשו, וא"כ אין אני נותן נשמתי לך ומה לך עמדי לך ברח כו':

חלק יז

ובסמוך: יצאתה בת קול ואמרה לו אל תתירא אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך כו' אמר הקב"ה לנשמתו של משה נשמה צאי אל תאחרי ואני מעלה אותך לשמי שמים עליונים ואני מושיבך תחת כסא כבודי כו' אמרה לפניו רבש"ע מאצל שכינתך ממרום ירדו שני מלאכים עוזה ועזאל וחמדו בנות ארצות והשחיתו דרכם על הארץ אבל בן עמרם מיום שנגלית עליו בסנה לא בא אל אשתו בבקשה ממך תניחני בגופו של משה באותה שעה נשקו הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקת פה (פרשה י"א, י').

באור הדברים כי הקב"ה בא לנחם את נשמתו של משה לאמר כי יתן לה מנוחה היותר טובה בשמי שמים העליונים ואני מושיבך תחת כסא הכבוד, והשיבה ואמרה הלא גופו של משה יותר נכבד ויותר ערב לי, כי הלא מאצל שכינתך ממרום ירדו שני מלאכים והשחיתו דרכם על הארץ, וזה משה האיש נולד על הארץ ועכ"ז ראה נא קדושתו ופרישותו כי מיום שנגלית עליו בסנה לא בא אל אשתו ולכן בבקשה ממך תניחני בגופו של משה באותה שעה נשקו הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקת פה. לאמר אם להיות במעוני שחקים עוד לא ערב לך אבל להתדבק החלק עם הכל ודאי יערב לך.

וזהו נטל נשמתו בנשיקת פה על דרך שאמרו ז"ל **כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה** (משלי ב', ו'). למה הדבר דומה לאחד שבא בנו מבית הספר מצא מאכלים לפני אביו, נטל אביו חתיכה אחת ונתן לו, מה עשה בנו אמר לאביו איני מבקש אלא מזה שבתוך פיך הוי מפיו דעת ותבונה (שמות רבה מ"א), וזהו נשקו הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקת פה ואין עוד ערבות יותר מזה:

חלק יח

ובסמוך: והיה הקב"ה בוכה ואומר **מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און** (תהילים צ"ט, ט"ז) ורוח הקודש אומר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, שמים בוכים ואומרים **אבד חסיד מן הארץ** (מיכה ז', ב') ארץ בוכה ואומרת **וישר באדם אין** יהושע אמר **הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם** (תהילים י"ב, ב') ומלאכי השרת אומרים **צדקת ה' עשה**, וישראל היו אומרים **ומשפטיו עם ישראל**, אלו ואלו היו אומרים **יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו** (ישעיה נ"ז, ב') **זכר צדיק לברכה** (משלי י', ז') ונשמתו לחיי עולם הבא אמן (פרשה י"א, י').

באור הדברים כי כבר מבואר במשה רבינו ע"ה (שמות רבה מ"ו) ראה שאין לישראל עמידה וחיבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות, אמר משה להקב"ה הם חטאו ואני חטאתי ששברתי את הלוחות אם מוחל אתה להם אף לי מחול ואם לא לא תמחול גם לי. כי זאת

היתה מדת משה רבינו ע"ה כאשר ראה שיצא הקצף על הכלל שיתף את עצמו עמהם ובחר לו שיהיה גם הוא נכלל בתוך דין כלל ישראל, אבל עתה מי יקום לי עם מרעים מי הוא זה שיתנדב לזאת להתחבר עם מרעים להיות נדון בדינם. ומי יתיצב לי עם פועלי און ר"ל ומי הוא זה ואי זה הוא שיתיצב למעלה להפר כעס וחמה כמו שעשה משה כאמרם ז"ל משה בחירו עמד בפרץ לפניו כו' עמד במקום הפורץ (שמות רבה מ"ג).

ורוח הקודש אומר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה כי רוה"ק קובל על הנוגע אליו שלא יהיה עוד מקבל נבחר ויקר כמו משה נאמן בבית ה' שתחול עליו הרוח.

שמים בוכים ואומרים אבד חסיד מן הארץ להפליג ההפסד העצום שהיה אל הארץ כי חסיד כמוהו נאבד מהם.

וישראל אומרים וישר באדם אין ר"ל הלא פי שנים במכאובנו כי אם היה אלינו דוגמתו היה ג"כ ראוי להתמרמר על אבדת האחד אבל הלא וישר באדם אין אין עוד אחר שיהיה במעלת משה רבינו ע"ה.

יהושע אמר הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם באור זה על דרך מאמרם ז"ל שלשה מתנות טובות היה לישראל באר ועניני כבוד ומן, באר בזכות מרים עניני כבוד בזכות אהרן מן בזכות משה, מתה מרים נסתלק הבאר וחזרה בזכות שניהם, נסתלק אהרן נסתלקו עניני כבוד וחזרו שניהם בזכות משה נסתלק משה נסתלקו כולן שנאמר **ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד** (זכריה י"א, ח') וכי בירח אחד מתו כו'. וזהו שאמר יהושע הושיעה ה' כי גמר חסיד היינו חסיד אחד ובמיתתו הלא פסו אמונים כו' כמאמר ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד, כי במיתת משה נסתלקו גם המתנות שהיה להם ע"י אהרן ומרים וחזרו בזכות משה ובמות משה אבדו את הכל.

ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה שעשה צדקה גדולה שנתחבר עם הכלל למות במדבר למען יקומו בתחית המתים.

וישראל אומרים ומשפטיו עם ישראל ר"ל אבל עוד זאת לו כי לא חשב זאת לצדקה וחסד חנם רק ומשפטיו עם ישראל, שעשה זאת כאותו שהוא מחוייב מצד הדין והמשפט.

ומה מאד ימתק בזה מאמר המדרש אמר לו הקב"ה למשה אתה אוחז החבל בשני ראשין אם אעברה נא אתה מבקש לקיים בטל סלח נא, ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא (דברים רבה ז'). באור זה כי משה רבינו ע"ה אמר סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים, והורה בזה המאמר כי הנה משה רבינו ע"ה ראה כי הקצף גדול עד מאד ולא הועיל לו מה שהזכיר זכות אבות כי האבות היו מחבבים את הארץ והם מאסו בארץ חמדה, הלך ונתן לעצמו עצה אחרת אותה עצה

שנתן לעצמו בעת מעשה העגל שכלל את עצמו עמהם ואמר ואם אין מחני נא כו', וזהו שנתחכם ואמר וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים כו' וע"ז ענהו ה' יתברך ואמר לו סלחתי, אבל - כדברך לאמר בתנאי שיהיה רק כדברך שתהיה כלול עמהם, וא"כ יפה אמר לו יתברך אם אעברה נא אתה מבקש לקיים בטל סלח נא ואם סלח נא אתה מבקש לקיים בטל אעברה נא.

אלו ואלו היו אומרים יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו זכר צדיק לברכה כו'. באור זה כמו שאמרו ז"ל במקום אחר אמר לו הקב"ה למשה אם אתה נקבר כאן אצלן בזכותך הן באים עמך, למה הדבר דומה לאחד שנתפזרו מעותיו במקום אפלה אמר אם אני אומר האירו לי שאבקש מעותי אין ברי' משגחת עלי, מה עשה נטל זהוב אחד והשליך בתוכם והתחיל צווח אומר זהוב אחד היה לי ונפל ממני כאן, באו והאירו לו ומשנטל את הזהוב אמר עתה אלקט גם את המעות (דברים רבה ב'). וזהו מה שאמרו יבוא שלום כלומר כאשר האחד הנבחר מזהב ומפז יבוא לקבר עמהם אז ינוחו כל מתי מדבר על משכבותם בשלום כי יהיו בטוחים שיעמדו בתחיה ע"י משה.

וזהו שסיים המדרש זכר צדיק לברכה מה שיזכירו את הצדיק להעמידו לתחיה זה יהיה לברכה אל הדור כולו שיעמדו כלם על ידו. וזהו ונשמתו לחיי עוה"ב פי' כי נשמת הצדיק באין ספק תגיע לחיי עולם הבא ואם כן ע"י שיזכירו אותו להחיותו כן תזכרנה כל נפשות הדור.

אתה ה' עוררה רחמיך עלינו תשוב תחיינו והיו עינינו רואות את מורנו במהרה בקרוב בימינו, אמן:

דברים; חתימת הספר

אמר אברהם בערוש אחר כי אלהי אברהם ית"ש היה בעזרי, ומלא את ידי ואמץ את זרועי להשלים המלאכה אשר החלותי, אשר כבר כמו נואש בעיני הייתי, ראתי לחבר אל האהל הנבחר הזה דרוש יקר אל חתימות הספר.

וימת שם משה עבד ה' כו' **ויקבור אותו בגי** כו' **ולא ידע איש את קבורתו** כו' **ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו** כו' **ויהושע בן נון מלא רוח חכמה** כו' **ולא קם נביא עוד בישראל כמשה** (ל"ד, ה'-י').

להבין המשך הכתובים וקשורם נקדים לעמוד על עומק דברי רז"ל ויתעצב על לבו אמר ר' ברכי' משל למלך שבנה פלטין ע"י אדריכל ראה אותה ולא ערבה לפניו על מי יש לו לכעוס לא על אדריכל, כך ויתעצב אל לבו, א"ר אסי משל לעשיר עשה סחורה ע"י

סרסור והפסיד על מי יש לו להתרעם לא על הסרסור, כך ויתעצב אל לבו (בראשית רבה פרשה כ"ז, ד').

ולבוא אל באורי הדברים העמוקים האלה מהצורך להציע פה מה שנתבאר אצלי בטעם התעלמות גמול הנפשות וחיי עוה"ב אשר חכמינו ז"ל אמרו על זה כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל עוה"ב עין לא ראתה (ברכות ל"ד, ב', סנהדרין צ"ט, א') וכבר התעוררו רבים וכן שלמים הלא כל מזמה לא יבצר מן האדם לבד ענין הגמול בעוה"ב איך הוא ומה הוא הוא צפון וסתום ועין לא ראתה (עי' רמב"ם הלכות תשובה פרק ח' ט' ובפי' המשניות ריש פרק חלק ובספר העקרים בכ"ה משלישי) אבל הסכת ושמע טעם נכון ונכבד בענין העמוק הזה והוא בהזכיר מאמר שלמה המלך ע"ה **ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף** (קהלת ג', י'-י"א). וכמה נבוכו בו המבארים החדשים מקרוב באו, כי יטו בתוהו לא דרך דברי החכם הנבחר הזה ע"ה במה שכתב מבלי אשר לא, שהכפיל מלות ללא צורך, אבל אחר ההשקפה הנאותה הנה החכם מכל אדם הזה הרבה לדבר גבוהה גבוהה על מעלת האדם ותבונתו על יקר שלמותו והוד תפארתו וכמו שיתבאר אי"ה לפנינו.

דע כי כבר כתב הרמב"ם ז"ל בספר המורה (בע"ב מראשון) וז"ל דע כי זה הנמצא בכללו הוא איש אחד כו' ולפי הענין הזה נאמר באדם לבדו שהוא עולם קטן עכ"ל. ודבריו נובעים ממקור מים נאמנים כל מה שברא הקב"ה בעולם ברא באדם (באבות דר' נתן פרק ל"א). וענין האדם וכל סדר בנינו והרכבתו כבר הורו אותנו חכמינו ז"ל **ואהיה אצלו אמון אומן** (משלי ח', ל') התורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה מדעת עצמו אלא דפתראות ופנקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה, כך הוא הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (בראשית רבה פרשה א', א'). והרצון במאמר נפלא זה כי הקב"ה ברא את העולם רק בעבור התורה כמאמר לא נברא העולם אלא בשביל התורה שנקראת ראשית **ה' קנני ראשית דרכו** (משלי ח', כ"ב) (שם) ובצאת ברואי העולם אל המציאות מכח אל הפועל יצאה עמהם גם התורה וכחותיה ונתגלו בעולם, ואצל מי היו אצל הנבראים ולא שהיו בהם דרך תורה ודרך מצוה, רק היו כחות נטועות בחלקי הנמצאות על דרך טבע כמו כח הרחמים בנשר, כח האכזריות בעורב, הקדושה ביונה, הצניעות בחתול, וכן כל כחות התורה, עד שחכמינו ז"ל אמרו אלמלא לא נתנה התורה היינו למדין צניעות מחתול, גזל מנמלה, עריות מיונה שנאמר **מלפנו**

מבהמות הארץ (איוב ל"ה, י"א) כו' (עירובין ק'). ובאין ספק מה שאמרו חז"ל קיים אברהם אבינו כל התורה כלה עד שלא נתנה (קידושין פ"ב, א') ומהיכן למד תורה אם לא כי בחכמתו הנפלאה השיג כל כחות הנמצאות ושיער בזה קומה שלמה שחידש יתברך בעולמו, כמאמר **מלא כל הארץ כבודו** (ישעיה ו', ג') וביאר הגאון מהר"ל מפראג נ"ע כי המילוא של כל הארץ זהו כבודו יתברך. ולכן התורה הקדושה הכוללת תרי"ג מצות כנגדן יצאו הכחות לאור המציאות אל הנמצאים והנמצאים תרי"ג סוגים (עי' זוהר תולדות קל"ד, ב') בלתי כי אצל הנבראים היו הכחות בחק הטבע לא יחליפנו ולא ימירנו, כמו הרחמים בנשר אין בו רק רחמים לא אכזריות, הקדושה ביונה אין בה פריצות, וכן כלם שומרים פקודתם המוטבע בהם. ואח"כ כאשר נתגלו הכחות האלה בעולם רצה הקב"ה לעשות צמצום מכל סוגי הנמצאים לכלול כלם יחד שיהיה כולל כל כחות הנמצאים למען יהיה בו דבר והפכו, כחות והפוכי כחות, הרחמים אשר בנשר, והאכזריות אשר בעורב, הענוה אשר בחמור, והגאוה אשר בסוס. כי התורה הקדושה יש לה צורך גם לכחות גם להפוכי כחות כמאמר **לא תחמול ולא תכסה עליו** (דברים י"ג, י') הנה כמו שצותה התורה לרחם על דכאי רוח כן מצוה עלינו להתאכזר על רשע ובוגד, וכן בכל מדה כי הבורא יתברך לא ברא מדות רעות ח"ו וכלם מדות טובות כאשר ישתמשו במקומם. אשר על זאת נשתבח דוד המלך ע"ה **ויהי דוד לכל דרכיו משכיל** (שמואל א' י"ח, י"ד) כי כוון יפה בתשמישי כחותיו והיה קולע תמיד אל מטרת כוונת הבורא יתברך בהשפיעו בו כח זה על מה זה בא. כלל הדברים כי כחות כל הנמצאים נתלקטו לאחד אחד ונתקבצו ונתמזגו בהאדם למען יהיה בו בחירה שיוכל בשכלו לבחור לו להימין ולהשמאיל, להרע ולהיטיב, לרחם ולהתאכזר, לכעוס ולסבול וכדומה חליפות וצבא רב יהיה בידו. הבחירה אל כלם אל דבר והפכו.

זהו עומק כוונתם ז"ל במה שאמרו ואהיה אצלו אמון אומן, התורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה בי הביט הקב"ה וברא את העולם.[468] הבט ימין וראה עוד

[468] וזה עומק כוונתם ז"ל במה שאמרו ואהיה אצלו אמון וכו' חכם לב יקח דעת להבין בזה עומק כוונת מאמרם ז"ל אמר ר' סימון בשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם עשה מלאכי השרת כתין כתין חבורות חבורות מהם אמרו יברא כו' חסד אמר יברא שהוא גומל חסדים ואמת אמר אל יברא שכלו שקרים וכו' עד שמלאכי השרת מדיינים אלו עם אלו בראו הקב"ה אמר להם מה אתם מדיינים כבר נעשה אדם (בראשית רבה פרשה ח', ה'). אבל כבר התעוררו רבים מגדולי הקדמונים ע"ה אם הקב"ה שאל את פי המלאכים מדוע בראו טרם נתפשרו ביניהם להעלות דעת מוסכמת. אמנם לדרכנו הנה הדברים האלה משולבים עם דבריהם ז"ל (שם בסמוך) אמר הקב"ה אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים, אשר בההשקפה הראשונה לא ידענו מהות החקירה אשר חקר יתברך הלא אם יברא את האדם מן התחתונים יהיה מת ואינו חי ותהיה בריאה לבטלה, וכאשר יברא אותו מן העליונים יהיה חי ואינו מת מה שהמציאות טוב באין ספק, א"כ מה לחקור בזה, יבראנו מן העליונים ויהיה חי ואינו מת. אבל הוא הדבר אשר בארנו כי תכלית החקירה במאמר אם אני בורא אותו מן העליונים כו' כי הבורא יתברך רצה לברוא בעולם הנוכחי

מה שמצאנו בדברי חכמינו ז"ל בספר הזוהר ויאמר אלהים נעשה אדם בתר דאשלימו לעבידתייהו כל אומן ואומן אמר להון קב"ה אומנתא חדא אית לי למעבד דיהא שותפות לכלנא אתחברו כלכו כחדא למעבד ביה כל חד מחולקא דיליה ואנא אשתתף עמכון למיהב ביה מחולקא דילי והיינו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. עכ"ל (פנחס רל"ח, ב'). והם הם הדברים אשר בגמרא הנ"ל כל מה שיש בעולם יש באדם.

אמנם לברר הדבר הזה במופת לעיני השמש למען דעת ולהבחין דבר גבורות וחין ערך האדם אשר עשה האלהים להפליא בא שלמה המלך ע"ה בחכמתו הנפלאה ואמר **ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם כו' גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף** (קהלת ד', י'-י"א). וכוונת דבריו אלה להעיר אותנו על ענין יקר, כי בהתבונן בעניני האדם וכחותיו מצאנוהו ראינוהו גדול ורחב ידים עד קצוי הבריאה כמאמר הבדרשי (פרק א') שמים לרום וארץ לעומק ורוחב לב נבון אין חקר ידיו רב לו לאסוף בחפני מדעו כל גלילות ארץ בחכמתו ישיג, מן הראם הנורא עד הרמש הדק מהארז בלבנון עד האזוב בקיר, בתבונתו יעלה שמים יעוף וידא על כנפי המציאות אשר מעל לרקיע, יבין וישכיל תהלוכות הגלגלים הרמים, קביעת המזלות תנועת הכוכבים, ישער מדתם וקומתם, משטרם ופעולתם ופנה למעלה, יגבה לבו לדרוש ולחקור בגבהי מרומים עד כנפי הכרובים, ונבט לארץ והוא מוצא את עצמו על הארץ השפלה והאפלה, נכספה וגם כלתה נפשו לעלות ולראות את פני אדון כל המעשים לשבוע נעימות עוז ותעצומות בחצרות קודש בהיכלי כבוד המלאים זיו ומפיקים נוגה. ושא נא עיניך וראה מאמר שלמה המלך ע"ה בספר חכמת שלמה (פרשה ז') ידעתי שכונת העולם וכח היסודות ראשית אחרית ומחצית כל מועד ותמורת הימים (עיין רמב"ן בהקדמתו לפי' התורה הביא מאמר זה והעתיק ואיך יעשו הזמנים) הענין אשר לבהמות כו' את הכל אני יודע הנסתרות והנגלות עכ"ל. ואיככה יזדמן כח

עוד בריאה אחת חדשה מכל וכל, כי כל מה שברא בחמשת ימי המעשה מהם עליונים צבאות השמים שהמה קיימים באיש, ומהם תחתונים שאינם קיימים רק במין כי הם מתים מיתת עולם והעליונים קיימים קיום עולם, ואחר שכבר היו ב' סוגי הנבראים האלה רצה יתברך להמציא ענין חדש מה שאינו עוד בעולם, והיתה החקירה בזה אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת וזה כבר יש לי, ואם אני בורא אותו מן התחתונים הוא מת ואינו חי וזה ג"כ כבר יש לי, אלא אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים באופן שיהיה הוא כלול מכלם ויהיה בידו לבחור אם לעלות על סולם השלמות להיות חי נצחי כעליונים או למות מיתת עולם כתחתונים, והוא פי' יקר לנבון דעת.

ומעתה הנה המלאכים בהתווכחם יחד אלו עם אלו מהם שאמרו יברא ומהם אמרו אל יברא אלו הגידו מעלות שהוא גומל חסדים, ואלו הגידו חסרונות שהוא כלו שקרים, ואחר אשר הנמצא הזה שהם מתווכחים על מציאותו יש בו מעלות ויש בו גם חסרונות יפה אמר יתברך כבר נעשה אדם כי אחר שיש בידו דבר והפכו אם כן כבר נשלמה בו כוונת מציאותו ואופני תכונתו, כי זאת רצה יתברך בבריאת האדם שיהיה בכחו להטות עצמו לאיזה מהסוגים אשר יבחר, וזהו עד שהם מדיינים אלו עם אלו בראו הקב"ה ואמר להם כבר נעשה אדם ודעהו.

נפלא זה בקרב האדם הלא החכמה תעיד כי לעולם לא יכסוף אדם לאכול מה שלא אכל מעולם ולא טעם ממנו מעודו, ולא יתאוה ללבוש מן הגוונים שאינו מכיר בהם, ולא יכסוף להתקרב ולהסתופף בצל מי שלא ידענו לא ממציאותו ולא ממעלתו, ועינינו רואות כי יש באדם תשוקה והשגה באלהות השגה במערכת השמים וצבאיהם כאמרם ז"ל (מגילה כ"ד, ב') הרבה צפו לדרוש במרכבה ולא ראו אותה מימיהם, וידיעתו מקפת את כל הנמצאות מהעצמיים הפשוטים הנבדלים וצורות הגלגלים וקביעתם ותנועתם, את כלם ישא רוח האדם ויכיל בנפשו את כל המדעים. הנה בזה יש לנו מופת חזק על יקר האדם ומעלתו כי רבה היא. כי בעצם וראשונה נברא כן ממוזג ומקובץ מכל חלקי הנמצאות מן העליונים ומן התחתונים וכלם נכללים בו ובמה שבתוכן וכן ידיעתו מקפת את הכל וידו בכל גם בעליונים גם בתחתונים וכלשון הזוהר הנזכר אתחברו כלכו כחדא למיהב ביה כל חד מחולקא דיליה ואנא איהב ביה מחולקא דילי.

ומעתה הנה המופת הגדול הזה שאמרנו דעת שפתי החכם ע"ה ברור מללו, והוא ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו את הכל עשה יפה בעתו. הורה בזה על הדברים שאמר הוא עצמו בספר חכמת שלמה ואיך יעשו הזמנים, והחליט ואמר גם את העולם נתן בלבם, התבונן כי בדבריו הקצרים האלה כלל כל מה שהוכחנו כי כל מציאות העולם בכללו נמזג ומקובץ בלב האדם, עלית קיר קטנה ככף איש והוא מלא והוא כולל עולם מלא. והמופת ע"ז מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף, פי' ממה שאנו רואים שלא יבצר מן האדם ולא נמנע ממנו דעת שלא יוכל למצוא המעשה אשר עשה אלהים אבל ימצא וישיג את הכל מראש ועד סוף מה שנעשה ומה שיעשה מה שיש בעולם השפל ומה שיש בעולם העליון כל מזמה לא יבצר ממנו, וכמ"ש הוא עצמו בספר חכמת שלמה ויחנני דעת כו' ראשית אחרית כו', א"כ בע"כ שהוא כולל בהרכבתו את כל העולם והוא מלא מכל סוגי הנמצאים אשר בעולם ודע והבן:

ואחר הדברים והאמת האלה לבי ראה חכמה ודעת בטעם התעלמות דרך גמול הנפשות בעוה"ב, עד שחז"ל אמרו כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל עוה"ב עין לא ראתה כו'. כי הנה ממוצא הדברים שאמרנו אשר האדם אחרון הברואים הוא ממוזג ומקובץ מכל חלקי המציאות אשר נמצאו לפניו בששת ימי בראשית מן העליונים ומן התחתונים כלם האצילו מכחם והשתתפו בהרכבת האדם כהוראת מאמר נעשה אדם לבאורם ז"ל בס' הזוהר דיהא שותפות לכולנא. הנה מסבת הרכבתו הנפלאה הכוללת הזאת כבר תמצא ידו להשיג ולהתבונן בכל המעשים אשר עשה האלהים וידיעתו מקפת

את כל הנמצאות אשר ישימו משטרם בעוה"ז, יען כי כל מציאות עוה"ז נמצא בו בעצמו. וכמ"ש בעל ארחות צדיקים ז"ל, וז"ל כי אי אפשר להכניס מי הים בנוד קטן אם לא שהכל כלול בו שע"כ קראו חז"ל לאדם עולם קטן ע"ש. אמנם עניני עוה"ב שנכלל בריאתו ביום השביעי כמ"ש הרמב"ן ז"ל בשער הגמול, שמתחלת היצירה רמז הקב"ה על הויה של עולם והוא מונה והולך סדר הבריאה של כל ששת הימים, והוראתם ורמיזתם עד יום הז', וברך אלהים את יום השביעי והתחיל עולם הבא, ובמדרש: **ויברך אלהים את יום השביעי** (בראשית ב', ב') ברך הקב"ה העולם הבא שמתחיל באלף השביעי. הנה מסוג מציאות בריאתו לא נמצא באדם מאומה כי לא נשתתף בהרכבת האדם רק כל מה שנעשה לפניו בששת הימים כי האדם הוא הנברא אחרון למעשה ששת הימים, אולם היום השביעי הלא היתה מציאותו לאחר מציאות האדם לא נמשך מסוגו ורמיזתו אל מציאות האדם והרכבתו כל מאומה. ויפה נאמר עליו עין לא ראתה כו' כי בדבר הזה אין ביד האדם הרגשה והתבוננות כל מאומה (עיין בספר העקרים בל"ג מרביעי). וזהו שאמרו מאי עין לא ראתה אמר ריב"ל זה יין המשומר בענביו (ברכות ל"ד, ב'), היינו שלא יצא מן הכח אל הפועל בששת ימי המעשה והאדם לא השיג מן מהותו ואיכותו כל מאומה. תן לחכם ויחכם:

וכבר נתבאר למעלה (פרשת בראשית) על מאמר המדרש אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מה טיבו של אדם אמר להם הקב"ה חכמתו מרובה משלכם הביא לפניהם את הבהמה ואת החיה כו' אמר להם זה מה שמו ולא היו יודעים העבירן לפני האדם אמר זה שור וזה חמור כו'. ומלאכי השרת נעדרו ידיעה זאת יען כי שמות הנבראים כל אחד לפי כחותיו ומדותיו ושימושיו, וגם האישים העליונים גם להם חלק הקב"ה לכל אחד מדותיו והמה מובדלים ומפורדים במדותיהם, יש בזה מה שאין בזה, אשר ע"כ אין מלאך אחד עושה שתי שליחות כי הוא משולל ממדות הפכיות לכן הם משוללים מידיעה זאת לנקוב שמות הנבראים בהיותם נעדרים ההבחנה בכח כל אחד ומהות מדתו. אבל האדם בעבור שהוא כלול מכל הכחות ומכל המדות אשר בעולם מדות והפוכי המדות, כחות והפוכי כחות עיניו תראינה ותחזינה תכונת המוני הברואים לצבאיהם והבחין והתבונן בכל נברא מהותו ואיכותו ומדתו, והבין מה שמו הנאות לו, וכמ"ש בספרים קדמונים: **ומה** יקרו לי בזה דברי פי ידידי הרב מו"ה יצחק יהודה הכהן נ"י בבאור דברי המדרש שיר השירים המשובח שבשירים המעולה שבשירים המסולסל שבשירים נאמר שירים ונשבח למי שעשה אותנו שירים בעולם (שיר השירים רבה פרשה א', י"א). באור הדברים על דרך מאמר אחד מי יודע, אחד אני יודע אחד אלהינו שבשמים ובארץ.

דע כי אין החרוז הזה להתנצל בפני המלאכים משרתי עליון אשר אליהם יקשה הדבר הזה שהחריד יתברך כ"כ על בני בשר לקחת אותם לו לעם ולעשות להם נסים גדולים ונפלאים, ובעת יספרו את החסד אשר נעשה עמהם יבוא ה' אלהי וכל קדושים עמו לשמוע מפיהם ספורי יציאת מצרים כמבואר בספר הזוהר (פרשת בא מ', ב') ונראה הדבר בעיני המלאכים כמו זר כי אדם להבל דמה, והקב"ה יעשה ממנו מה שיעשה. אי על זאת נתייסדו החרוזים האלה להורות לפניהם על מה הרים יתברך קרן האדם כ"כ ולהחריד בעבורו את כל החרדה הזאת ושואל בפניהם ואומר אחד מי יודע כו'. כי הנה כבר נתבארו על מאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם כי שם אלהים מורה היותו יתברך בעל הכחות כלם כמ"ש הטור (באו"ח סי' ה') ולכן נקרא יתברך אלהי האלהים ואדוני האדונים, כי שרי מעלה המה מוגבלים בכחות מיוחדות אשר חלק להם יתברך איש איש למלאכתו אשר המה עושים להשפיע על ידו בעולם השפל, זה הוא שר של אש, זה שר של מים, זה לבשל הפירות, זה לרפא את החולה, וכדומה מדברים פרטיים אשר כל אחד לו מדה מיוחדת וכח מוגבל ומשוער אל פעולתו הפרטיית. וה' יתברך נקרא אלהי אלהים כי הוא יתברך העליון על כל המשפיעים האלה אשר מידו הרחבה והמלאה ישיגו כלם כל שפעתם ומחיתם וכל צרכי פעולתם כמאמר ואתה מחיה את כלם וצבא השמים גם הם לך משתחוים כעבד המקבל פרס מרבו. ומה גם הברואים השפלים לצבאיהם ומיניהם וסוגיהם יש לכל אחד כח פרטי ומדה פרטית, הרחמים בנשר, האכזריות בעורב, הקדושה ביונה כו' וכדומה כל הברואים כנודע לחכמי הטבע. אשר ע"כ לא ידעו המלאכים לקרוא שמות אל הנבראים, כי זה מותר האדם מן המלאך שהוא כולל כל הכחות אשר בעולם כל אשר יצא אל גדר הויה ומציאות שע"כ הוא נקרא עולם קטן, וכמו שהוא יתברך הוא האלהית בעל הכחות כלם של כל העולמות כן עשה את האדם שיהיה כולל בו ובמה שבתוכו כל הכחות, ואם כן יפה אמר יתברך אל המלאכים חכמתו מרובה משלכם, כי הם אינם משיגים בלתי אותו כח הפרטי הנמזג בהם והכח אשר אל הזולת מה שאינו מאותו הסוג אין להם עוד השגה בו לא בעולם העליון (כי עולם הגלגלים אין להם חלק בהשגת עולם המלאכים ועולם המלאכים אינם משיגים עולם הכסא) ולא בעולם התחתון. והאדם מעוטר בענין יקר זה כי הוא נברא למטה ונאצל מן הכחות אשר בכל העולמות, אשר ע"כ נאמר עליו **יעקב חבל נחלתו** (דברים ל"ב, ט') כי עיקרו קשור ונטוע למעלה ומשתלשל כחבל עד נואה אל גוף האדם (עי' בספר הזוהר (ויקרא י' ע"ב)) דכלהו עלמין מתקשרין דא בדא ודא בדא בהאי שלשלת דאתקשר דא בדא והכל ע"י האדם שנאמר עליו יעקב חבל נחלתו (ועי' נפש החיים ח' א'

י"ד א' משער הא') ע"כ הוא כולל כל ההשגות וכל המדות אשר בכל מעשה בראשית גם בגבהי מרומים, כמאמר שזכרנו הרבה צפו לדרוש במרכבה ולא ראו אותם מימיהם. ע"כ היה אדם הראשון מכוון וידע איזה שם נאות לזה, והשם הנאות לזה, כי הוא הלא השגתו מתפשטת בכל היצורים כלם למיניהם ואישיהם. וזהו מאמרם ז"ל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ברכות ו', א'). כי רק ישראל להיותם בני אדם שנאמר עליו נעשה אדם בצלמנו כו' שהוא כולל ומשיג כל הכחות אשר בכל העלמות הוא היודע ועד, כי הוא יתברך הוא האחד האמת המשפיע מטובו אל כל מעשי בראשית ואין עוד זולתו בכל העולמות. וזהו אתם עשיתוני חטיבה אחת היינו יחוד שלם, כן עשה יתברך את האדם חטיבה אחת (עיין ערוך שפי' חטיבה הוא ציור ודבר הניכר. ועיין מ"ש בבאור זה אלי ואנוהו כו' וזהו את ה' האמרת היום כו' האמירך כו') כלומר נתח אחד הכולל בהשגתו מלמטה עד למעלה עד כנפי החיות. וזהו ששואל ואומר אחד מי יודע הלא אחד רק אני יודע כי רק אני יודע לייחד שמו בכל העולמות, וזהו אחד אלהינו שבשמים וגם בארץ.[469]

[469] וזהו ששואל אחד מי יודע וכו' עוד שאל אותם ואמר שנים מי יודע כו' כי עוד יש טעם על שחיבב יתברך את האדם יותר מן המלאך כי המלאכים אמרו תנה הודך על השמים והקב"ה נתן את התורה רק למטה לבו"ד יען כי בתורה יש ב' חלקים, צדק ומשפט, משפט הוא אשר בין אדם למקום, וצדק הוא אשר בינו לבריות, והמלאכים לא היה בכחם לקבל רק אותו חלק אשר בינם למקום אבל אשר בין אדם לחבירו לא שייך בהם, כי איך שייך להזהיר להם לא תגנוב לא תגזול כאמרם ז"ל גניבה יש ביניכם כו', וא"כ לא היה בכחם לקבל רק לוח אחד מן הב' לוחות אבל את השני המדבר ממצות שבינו לחבירו לא היה אפשר להם לקבל, ע"כ יפה שאל ואמר שנים מי יודע, ומי הוא המשיג הצדק אשר בהם הלא שנים רק אני היודע אותם ומבחין ישרם עד מאד והם שני לוחות הברית. ואמר עוד שלשה מי יודע כשואל ומתמה וכי יש לכם השגות בכחות מתחלפות וממדות שונות זו מזו הלא צבא לכם בחק הבריאה להיות איש איש מבין ומאזין ויכול באותו הכח הנשפע אליו אבל לא במה שחלק יתברך לחבירו שע"כ היה מהצורך לשלוח אל אברהם ג' מלאכים, זה שמתייחס אל החסד להציל את לוט, וזה שמתייחס אל הגבורה להפוך את סדום, וזה לבשר את שרה אבל האדם הישראלי הוא הלא נעטר בכל סגולות אלה וכאלה, כי הוא נצר ממטעי קודש מאברהם איש החסד מיצחק אשר מדתו פחד יצחק, ומיעקב איש האמת. ממש על דרך שר גדול היה לו פקיד בחצרו זה כמה שנים, ולזמן בא אל ביתו איש חכם גדול והיה רך בשנים ויבחר בו השר ויקחהו אליו שיהיה הוא פקיד ונגיד ומשגיח על כל נכסיו, וקצב לו לשנה על אחת שבע על השכר אשר נתן אל הפקיד הראשון, והראשון עומד ומתמה לפני השר ויאמר אליו לא ידעתי אדוני מדוע העלם הזה מצא חן בעיניך אשר לא מצאתי אני, והשר לא השיב מאומה ובתוך כך הביט השר בעד חלון ביתו כי הרבה כלים טעונים עוברים בדרך המים אשר בין שדותיו, ויאמר אל הפקיד הזקן הזה העומד לפניו צא נא ושאל מה הכלים הטעונים ויצא וישאל ויבוא לפני השר ויגד לו כי הרבה עצים יעברו ילכו, ויאמר אליו השר שאל נא של מי הם ויצא וישאל, ויבא ויאמר של סוחר פלוני הם, ויאמר אליו השר שאל נא כמה נתן מחיר כל מדה ויצא וישאל, ויבא ויאמר לו כך וכך, ויאמר אליו השר שבה נא והתעכב עמדי, וישלח ויקרא לפניו את העלם החכם הנ"ל, ויבוא לפניו ויאמר אליו השר צא נא ושאל על הכלים הטעונים האלה ויצא והתעכב שם ואח"כ בא לפני השר ויאמר אליו הכלים טעונים עצים מהם לבנינים ומהם לעשות מהם כלים, והם של סוחר פלוני, וכך וכך נתן בעד כל מדה, וכך יעלה עליהם הוצאה עד אשר יביאם הסוחר אל מחוז חפצו, אז אמר השר אל הפקיד הזקן עתה ראה בחון מעלתו וחשיבותו בעיני, כי הדבר אשר אני מתקן עמו מהצורך לי שלשה אנשים ויותר כי הוא הלך רק פעם אחת וחקר ובחן את הכל בחכמתו ותבונתו. וזהו שלשה מי יודע שלשה רק אני יודע שלשה אבות כי אני הוא אשר בי הכח הכולל

ומעתה דע כי השירים העולים מפי הנבראים המבוארים בפרק שירה כל אחד משורר על עצמו, כי אינו מכיר ענין הזולת, בלתי האדם בחיר הנבראים הכולל כל הכחות אשר בכל מעשי בראשית הוא אומר שירה כנגד כל הברואים, כמו שנתבאר למעלה (בראשית י') על מאמר ברכו ה' מלאכיו כו' ברכו ה' כל מעשיו כו' ברכי נפשי את ה'. ר"ל אני אני הוא הנבחר לברך את ה' בעבור כל הנבראים לסוגיהם. וזהו מאמר המדרש שיר השירים המשובח שבשירים (שיר השירים רבה א', א'), כי השיר הנכבד אשר בפי האדם הוא המשובח והנעלה מכל השירים להיותו מוכלל ומעוטר מפי בעל כח מכל הכחות של מעשה בראשית. ואמרו עוד המעולה שבשירים כי כל הברואים אינם משיגים את שלמעלה מהם, גם הגלגלים אינם משיגים עולם המלאכים, ועולם המלאכים אינם משיגים עולם הכסא, והאדם לבדו הוא עומד למטה בארץ והשגתו מעולה מאד נעלה עד עולם הכסא וזהו המעולה שבשירים. ג. המסולסל שבשירים כי כל השירים אשר נאמרו בעוה"ז היו במקום מוגבל, שירת הים במקום שנבקע הים, שירת הבאר במקום הבאר, שירת דוד ביום הציל ה' אותו מכף אויביו ומיד שאול, אבל השירה אשר אנחנו מעותדים לשורר בעתיד נאמר עליה **מכנף הארץ זמירות שמענו** כו' (ישעיה כ"ד, ט"ז), **ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו** (תהלים צ"ח, ג'). וזהו המסולסל שבשירים שהוא מסלסל ומקיף וכולל את כל העולם עד אפסי ארץ כי שיר השירים נאמר רק על בחינה זאת שנהיה בה לעתיד ולכן ראוי אלינו שנאמר שירים ושבחים למי שעשה אותנו שירים בעולם, ר"ל על שזיכה אותנו ביקר נפלא זה אשר אנחנו נהיה המובחרים אל שיר הנבחר המקודש הנאדר בקודש בכל סוגי המעלות השלשה אשר זכרנו:

ומעתה הנה זה חלק אדם מאלהים ונחלת שדי ממרומים, כי בקוטן אנושותו מצאנו גדולתו כי כל טוב אדוניו אשר בידו ערוכים ושמורים כפי ארחות התורה וכחותיה. וכמו שנתבאר מאמר המדרש הנזכר התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, בי הביט וברא את העולם, היינו כי המדות והכחות אשר בתרי"ג מצות התורה נאצלו ונתגלו לאור במציאות הנבראים שהם תרי"ג סוגי' ואח"כ כלם צמצם אותם הקב"ה, וכללם באדם שיהיה הוא עולם קטן והוא בנוי ומשוכלל ג"כ בתרי"ג חלקים רמ"ח אברים ושס"ה גידים, וכדבריהם ז"ל בספר הזוהר (תולדות קל"ד, ב') לית לך כל שייפא ושייפא דקיימא ביה בבר נש דלא הוה לקבליה ברי' בעלמא כו'. ולכן כאשר האדם ישמור את התורה ימשיך הכחות ממקורם אל כל המציאות ויתקיים כל העולם על ידו, וכמאמר

כחות של שלשת אבות ולכן לא אמר שלשה אבות רק שלשת, כי אצלי הכחות מתאחדות גם יחד וא"כ ראו עתה כי במקום אשר אעשה אני את פעולתי מהצורך אל שלשה מלאכים שיעשו פעולתם, וא"כ לא תתפלאו עוד על יקר האדם בעיניו יתברך.

וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות (אבות ה', א'). ובהיפך כאשר האדם ישחית דרכו על הארץ יסובב על ידו הריסת הנמצאים כלם עד כי גם השמים ילבישו קדרות וערפל ישימו כסותם כמאמר **שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם** (יואל ב', י') כמו שהיה בזמן המבול אשר לרוע מעשה האדם נשחת הסדר כלו עד כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, וגם מקצת המלאכים הורידו לארץ כבודם ונפלה משמים ארץ תפארת הדרתם, והמזלות לא שימשו אז. אז התורה תתמרמר ותתן קולה, אחר כי היא היתה כלי אומנותו של הקב"ה לבריאת העולם ונתקיים בה מאמר **ויקו לעשות ענבים ויעש באושים** (ישעיה ה', ב') תתן בקולה קול ענות חלושה על הודה והדרה, איך שלחה נטישותיה, איך שלחה נערותיה, מדותיה וכחותיה, ולעיניה צעירים שחקו על משבתיה.

זהו שאמר ר' ברכיה ויתעצב אל לבו משל למלך שבנה פלטין ע"י אדריכל ראה אותה ולא ערבה לפניו, על מי יש לו לכעוס לא על אדריכל, כלומר כי הוא מצטער על עלבון האומן כן הקב"ה התעצב כביכול על עלבון התורה כי היא היתה כלי אומנתו של הקב"ה, ותאר הכתוב את התורה בשם לב כי כמו הלב בבעל חי הוא חיי הגוף, כן התורה היא חיי עולם על דרך כלל ועל דרך פרט, וזהו ויתעצב אל לבו ר"ל התעצב על אור התורה, איך נחשכו כוכבי יפעתה וקרני זהרה אשר הפיצה אל הברואים, כחותיה ומדותיה וכמו שנתבאר. אמנם ר' אסי אמר בזה באור אחר, ואמר משל לעשיר עשה סחורה ע"י סרסור והפסיד, על מי יש לו להתרעם לא על הסרסור, כך ויתעצב על לבו. באור דבריו כי כבר נתבאר מפי הראשונים ז"ל כי הקב"ה שלח את הנפש אל העוה"ז לעשות מלאכת האלכימיה לצרף וללבן את הגוף עד שישוב גם הוא להיות רוחני לא גשמי, ועתה כאשר ראה יתברך כי הדבר בהיפך לא זאת לבד אשר הנפש לא הפך את הגוף שיהיה גם הוא רוחני אבל גם זאת שהגוף הפך את הנפש כמאמר ה' יתברך **לא ידון רוחי באדם** (בראשית ו', ג') כלומר אין עוד תקוה שיהיה הרוח דיין ושופט את הגוף להנהיג אותו אל אשר יהיה דעת הרוח ללכת, כי הלא בשגם הוא בשר כי גם הרוח נתעבה ונתגשם כמו הגוף.

וזהו שביאר ר' אסי ויתעצב אל לבו משל לעשיר עשה סחורה ע"י סרסור והפסיד הוא משל נמרץ על הסחורה שכוון הקב"ה, כי הקב"ה הוריד הנשמה למטה להעלות גם את הגוף ותהי להיפך כי לא היה ריוח אל הגוף רק הפסד, גם אל הנשמה על מי יש לו להתרעם לא על הסרסור, כך ויתעצב אל לבו היה קובל כביכול על הפסד הנשמה אשר בהאדם.

ומה יפה אף נעים דרשו חז"ל במדרש בשגם הוא בשר בשגם הוא משה (מדרש במקומו) לאמר כמה גדול ההפסד שהפסידו בהשחיתם דרכם על הארץ, כי הלא יכולת האדם להתעשר בצדקה ועוז עד שיגיע למדרגה כמו משה, כי גם משה רבינו ע"ה היה ילוד אשה, וזהו בשגם הוא בשר גם משה רבינו ע"ה היה בשר ודם וראה המסחר הגדול אשר עשה משה עם נשמתו עד אשר העלה ואשר הביא גם גופו הטהור לבחינה רמה ונשגבה עד שלא כהתה עינו ולא נס לחה.

וזהו שאמר הכתוב **וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב** כו' **ויקבור אותו בגי בית פעור ולא ידע איש את קבורתו** כו' **ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו** כו' **ויתמו ימי בכי אבל משה ויהושע בן נון מלא רוח חכמה** כו' **ולא קם נביא עוד בישראל כמשה** כו'. והמשכת הכתובים וקשורם ביאר אחי השלם הרב מו"ה שמחה פלאהם נ"י בדרך נחמד מאד ונמשך לדברינו, כי הכתוב בא לספר ולהפליג ההפסד שהפסידו ישראל, ואח"כ סיפר הפלגת ההפסד מצד עצמו, והזכיר תחלה הפסד ישראל שאבדו אבדה כזאת במקום מגונה מול בית פעור (גם בזה אות לטובה כי גם במקום מגונה היותר פחות והיותר גרוע מכל המקומות ירד הטל של תחיה ויבוא גם שמה מלאך ה' להחיות את משה ואז יהיו בטוחים גם כל מתי חו"ל הישנים באדמת עפר במקומות פחותות) ונוסף לזה ולא ידע איש את קבורתו כי אם היה נודע מקומו איה היו עכ"פ הולכים ומתאספים על קברו כמו שהלכו לתנות לבת יפתח הגלעדי ארבעת ימים בשנה (שופטים י"א). ואח"כ בא להפליג את ההפסד מצד עצמו ואמר **ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה** (דברים ל"ד, ז'). באור זה כי הנה אם נשפך מנורה עם שמן זית והיה בה שמן עד שתוכל להדליק כל הלילה, והשמן נשפך מיד בתחילת הלילה היה ההיזק מדת השמן הנצרך על י"ב שעות, ואם המנורה כבר דלקה ב' וג' שעות ואח"כ נשפך השמן שבנר אז לא היה ההיזק כ"א שמן הנצרך על ח' וט' שעות, וכן אם כבר דלקה י' וי"א שעות אז ההיזק קטן מאוד כי כבר לא היה שמן הנשפך רק מעט מזעיר, אמנם אם ראינו שהמנורה כבר דלקה השיעור הראוי אל השמן שבנר והנר היה במלואו לא נחסר מן השמן כל מאומה והנר הזה נשפך אז אין ערך ואין שיעור אל ההפסד העצום הזה, כי אחר שהיתה בו סגולה יקרה זאת שכבר דלקה השיעור הראוי אל מדת השמן אשר במנורה והשמן לא נחסר והנר מלא כאשר בתחלה היה בכחה להדליק כן כל ימי עולם. זהו שהפליג הכתוב ההפסד במיתת משה כי הלא ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה, ולא נתחסרו כחותיו מאומה וא"כ אחר שהיתה בו סגולה יקרה זאת הלא היה בכחו לעמוד חי עוד

כל ימי הארץ. ואחר כל הדברים האלה - ויתמו ימי בכי אבל משה התנחמו ולא בכו עוד. והטעם - ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כו' וישמעו אליו בני ישראל כו', וחשבו כי השמש אשר באה זרחה עוד הפעם. אבל זה אינו - ולא קם נביא עוד בישראל כמשה כו'.
ואתה ה' חננו והקימנו כימי עולם ושבו בנים לגבולם, אמן:
תם ונשלם ספר דברים

דרוש ליום ראשון של סליחות

חלק א

ויען אברהם בערוש ויאמר, אחר אשר זיכני לראות כי הספר הנכבד הזה עלה על מכבש הדפוס פעם שני. אמרתי להוסיף עליו איזה הוספות והשמטות אשר לא נדפסו בדפוס קעניגסבערג, אמנם לאשר המדפיס התחיל להדפיס, ואני לא התחלתי עוד להעתיקם לשלחם אליו להציג כל דבר על מקומו, אמרתי לסדר דרושים שלמים על ימים הנוראים כפי אשר השמעתים במקהלות, הנם כתובים בספר הדרושים אשר חנני יוצרנו ברחמיו, וכללתי בהם ההשמטות מדברי מו"ר ז"ל, למען יהיו הדרושים האלה משובצים זהב מו"ר במלואותם, המשלים הערבים הלוקחים כל לב, יראו ישרים וישמחו, נבוני שער ויעלוזו.

אחינו בני ישראל הימים האלה ימי בקורים לבקר ולחפש לצבור ולאסוף כל פרי עתות השנה אשר צמחו להאדם יום יום, כי לימים אחדים יהיה נשאל עליהם ונאמר **כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו** (יואל ב', י"א) לכן מנהגנו לקום היום הזה בבוקר השכם להקדים אשמורות ולהרבות בתחנונים, ממש כהיושב אצל בעה"ב שנה שנה וכאשר אין בידו לשלם שכר דירה לא ימתין עד צאת השנה כי אז ודאי הבעה"ב יהדפנו ויוציאנו מביתו, לכן יקדים עצמו לבוא אל הבעה"ב ולהתחנן לו טרם תכלה השנה כמאמר לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שנאמר **היערוך שועך לא בצר** (איוב ל"ו, י"ט) (סנהדרין מ"ד) כן מורי ורבותי עתה יכלה זמן השכירות אשר שכרנו לנו דירה אצלו יתברך בשנה שעברה ואין בידינו לשלם כמאמר **במה אקדם** ה' כו' (מיכה ו', ו') לכן אנחנו מקדימים הלילה הזה לבוא אל המלך להתחנן לו לבל ידחה אותנו כמליצת מאמר **אל תשליכנו מלפניך** (תהלים נ"א, י"ג) כו' ואומרים האמת תיכף: לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך, כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, כי ההבדל בין הבא לבית לשלם חובו לבעה"ב ובין העני הבא אל הבית ומבקש נדבה, כי הראשון הולך עם צרור כספו בידו הולך הוא למישרים כל החדרים החיצוניים עד אשר יבוא אל הבעלים, לא כן העני המחזר על הפתחים ומבקש בחנם לא ירהב בנפשו עוז ללכת הלאה רק אצל הדלת והמזוזה שמה יעמוד במר נפשו, וזהו כדלים וכרשים דפקנו דלתיך.

ומליצתנו היא הנשמה לך והגוף פעלך כו' משל לאדם ששכר לו דירה גם שדה בכפר והשר נתן לו בית מיוחד לדור בתוכו בין הכפריים אבל האיש הזה לא שילם אל השר דמי השכירות, ויהי כאשר כלתה השנה ולא נתן לו שכרו התקצף עליו השר לגרשו מביתו ולקחת מידו כל אשר נמצא אתו בבית, בכה לפני השר ואמר יגדל נא חסדך עלי לחשבני כאחד הכפריים החוסים בצלך ויהי הבית שלך והשדה שלך ואני אהיה אצלך כפרי, וזהו הנשמה לך והגוף שלך כו' ולא תגרש אותי מביתך (ועי' עוד למעלה בהערה לפרשת וילך).

ומה יקרה עצת הנביא ע"ה **שובה ישראל עד ה' אלוקיך כי כשלת בעוונך קחו עמכם דברים ושובו אל ה'** (הושע י"ד, ב'-ג'). להעיר אותנו כי בימים האלה מהצורך אל האדם לתת לב אל ב' דברים, א'. אל מה שנאמר **כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע** (דברים כ"ג, י') לרמוז אשר בימי הדין ראוי לפחוד ולשקול הקלות כחמורות כמאמר **למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני** (תהילים מ"ט, ו') וכמו שנתבאר על מקומו למעלה ע"ש. עוד שנית צריך האדם לתת לבו כי בעלי המלחמה אין מוליכים אותם עד המקום אשר גבלו להיות המלחמה שמה אבל קובעים מקום חנותם מול או ב' ממקום המלחמה (ונקרא אהבון או לאגער) למען יהיה להם מקום להכין וללטוש כלי המלחמה ולבדוק אותם אם צריכים תיקון. [כן קבעו לנו הראשונים מקום וזמן התפלה לא פחות (מג') [מד'] ימים קודם ראש השנה, כי היום בא בוער כתנור וה' במשפט יבוא על כל נעלם ובני אלהים יבואו להתיצב לפני ה', לכן אנחנו מקדימים לקום באשמורת כדי ללטוש כלי המלחמה. והנה בהיותנו בארץ ישראל היה לנו אנשי מלחמה גבורי כח, כהנים בעבודתם, לוים בדוכנם, וכמה נביאים וסנהדרין וגם כלי מלחמה בית קדשנו ותפארתנו הקרבנות ומנחות לאין מספר, ובהם היינו לוחמים ומנצחים, ועתה ערומים נותרנו מכל אלה אין לנו לא מקדש ולא מזבח לא כהן ולא נביא, וגם זכות אבות תמה, ובמה נקדם ה' נכף לאלהי מרום ובמה נעצור השתלשלות הדינים המתוחים עלינו.

וכבר אמרו רבותינו ז"ל במדרש (שיר א') על מאמר הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה בימי נבוכדנאצר איכה תרביץ בגלות האחרון, כי היה הדבר קשה גם לנבואה ולחכמה על הדורות שיחסר מהם כל אלה כלי הצלה במה תהיה הצלתם, ובאה התשובה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן כלומר אם לא יאומן לך הדבר הזה צאי בעקבי הצאן שהמה נעדרים ג"כ כלי הצלה לא כלי ההריסה ולא כלי הטרף רק אם משמיעים קולם אל הרועה הוא מזדרז להצילם, והוא רק משל נמרץ על האבות הקדושים לאמר צאי לך בעקבי הצאן כי גם המה לא בטחו בכח ידם ובזרוע עוזם כי אם בתפלתם

ותחנתם והיא שעמדה להם בעת צר להם, כן אנחנו אין לנו רק לשפוך שיחנו לפני אבינו מלכנו והוא ילחום מלחמתנו.

וכבר כתבנו בספר קול יעקב איכה על מאמר מה יתאונן אדם חי אשר זה הוא מאמר ישעיה **אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל אני עזרתיך נאום ה' וגואלך קדוש ישראל הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות** (ישעיה מ"א, י"ד) היינו כמו שהתולעת אין כחה אלא בפה והוא לה חפץ וכלי מלחמה לעמוד נגד הרים חזקים לשחקם הדק, כן ישראל יש כח בתפלתם לבד לבטל ולהשבית כל מסטין ומקטרג, וזהו צאי לך בעקבי הצאן אך בתנאי ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים היינו שתהיו קרובים אל ה' הרועה אותנו מעודנו:

אמנם עוד אנחנו צריכים להזהר בדבר אחר. ונקדים מאמר דוד המלך ע"ה **אלי אלי למה עזבתני רחוק מישועתי דברי שאגתי, אלוקי אקרא יומם ולא תענה** (תהלים כ"ב, ב') גם מאמר **יגעתי בקראי נחר גרוני כלו עיני מיחל לאלהי** (שם ס"ט, ד') והוא יתברך מתפלא ואומר בהיפך **מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה** (ישעיה נ', ב'). אשר ההוראה מזה ממש על דרך בן שהלך מאת פני אביו מזמן רב, לא כתב לו שום תמונת אות והוא עומד על המצפה לאמר מתי יגיע לידי אגרת מיד בני יקירי, כן יתפלא עלינו אבינו שבשמים יתברך מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה, ועל זה יתחמץ לב איש הלא כמה תפלות ובקשות אנחנו מתפללים בכל יום, אמנם דע כי דוד המלך בעצמו ביאר לנו הדבר הזה במקום אחר ואמר **פיך שלחת ברעה** (תהילים נ', י"ט) היינו כי הוא יתברך נתן כח בפה האדם אשר הדבור היוצא מפיו יוליך הקול והכוונה שבלב עד שמי מרומים, וזה הוא בקול הנשמע בקודש תורה ותפלה שירות ותשבחות, לא כן הדבור הרע כמו שקר ודברי לה"ר ורכילות וליצנות שהם מד' כתות שאינן מקבלים פני השכינה ובעבורם הם נמשכים למשכן כל הטמאות כמאמר **בעמקי שאול קרואיה** (משלי ט', י"ח), ומה גם כי כבר ידענו כי בכל הדברים נמשך המעוט אחר הרוב וא"כ המרחיב פיו וממלא אותו רק בדברי תורה וקדושה אח"כ כאשר יעמוד על שעה אחת ושתים להתפלל הנה תפלתו משרכת דרכיה אל הליכות מלכה בקודש מעלה מעלה במעלות דבוריו של כל היום, ולהיפך העוסק כל היום בליצנות ודברים בטלים ומטמא פיו ולשונו ובתוך כך יעמוד ויתפלל הנה גם תפלתו יורדת לבאר שחת וא"כ שני המאמרים אמת.

והמשל בזה לשר גדול אשר שלח בנו למרחקים ללמוד חכמות ומדעים וכרת לו הברית לכתוב לו אגרות לצד מערב, וזה כלול במליצת מאמר פיך שלחת ברעה כו' לכן

מחוייבים אנחנו להזהר מאד בימים האלה לשמור כח הדבור כי הוא אבן פנה למשען בית ישראל לנצח בו המלחמה הגדולה.

וזהו שובה ישראל כו' קחו עמכם דברים שתקח כח המדבר לכבוש אותו תחת ידך לשמור אותו שלא יהיה מופקר ופתוח ועי"ז וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו:

אחי ועמי הנה בהימים האלה יכול האדם לטהר עצמו למצוא רפואה למחלתו כמאמר ר' עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים (יומא פ"ה, ב') וכי תשאלך נפשך מי הוא האויל וחסר לב אשר לא יחפוץ בזה ואנחנו רואים כמה יוה"כ עברו ועדיין לא נטהרנו, אבל התשובה בזה מפני שאין אנחנו עוזבים דרכינו ומעלילינו הרעים הולכים כל היום תמיד אחרי הלב ואחרי העינים הה עלינו נאמר **על צוארנו נרדפנו יגענו ולא הונח לנו** (איכה ה', ה') רמז למה שאמר **יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון** (ישעי' ג', ט"ז) וזהו על צוארנו נרדפנו כלומר ע"י העזות אשר בצוארנו נרדפנו מאחוזתנו, יגענו באנחותינו ועד היום לא הונח לנו ר"ל עוד לא נתקרר אש התאוה, אבל בהיפך התאונן ואמר **על מה תוכו עוד תוסיפו סרה** (שם א', ה'). ונוכל להמליץ בזה על דרך מה שעושים מוכרי קמח שמחזיקים הקמח בשקים ואם השק הוא קטן ורוצים להכניס בו עוד קמח מכים השק אשר הקמח בתוכו אם ביד ואם במקלות כדי שיהיה בו חלל ויוכל לקבל עוד קמח, כן גם כי יכו את עצמם על החזה באמרם אשמנו בגדנו כו' העיקר הוא שיהיה יכולת להכניס עוד חטאים והבלים אל קרבם וזהו על מה תכו למען אשר עוד תוסיפו סרה:

ונשא עין על מאמר הגמרא מרגלא בפומי' דרבי מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי, נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון ואני אהיה עמך בכל מקום (ברכות י"ז, א'). והרצון בזה על דרך מאמר **צמאה נפשי לאלהים** כו' **מתי אבוא וארא פני אלהים** (תהילים מ"ב, ג') וכבר כתבנו בבאור זה (אהל יעקב פרשת שמות על מאמר ראה ראיתי את עני עמי) על דרך השואלים ומבקשים רפואה מאת הרופא הלא יזדמנו על ב' פנים, אם שהחולה בעצמו יוכל להתראות לפני הרופא ויגיד לו את חליו, או שהחולה בעצמו לא יוכל לבוא לפני הרופא רק יכתוב לו ענין מחלהו על הגליון, ועל פי הדברים אשר יכתוב לו ישלח לו הרופא הסמים העלולים לרפאות מחלהו, וההבדל ביניהם כי הלא לפעמים החולה בעצמו אינו מבין תכונת מחלהו ואינו יודע מה הוא לו, אז אם יכתוב אגרת אל הרופא לא יפעול מאומה ואולי ישלח לו הרופא עוד דבר המתנגד לתועלתו,

לא כן הבא בעצמו לפני הרופא הנה הרופא יראה בעיניו ולבבו יבין מהות מחסורו אשר יחסר לו ויושיע לו במה שראוי לו.

וזהו ממש מאמר צמאה נפשי כו' מתי אבוא ואראה בעצמי פני אלהים, לאמר כי בזמננו זה גם כי אנחנו שולחים אגרות קול תפלה קול תחנה למעון קדשו השמים, עכ"ז הרבה יש לדאוג עליהם א'. מי יודע אם יעלו ויבואו האגרות אל המקום אשר שלחנום, ב'. כי צרות לבבנו הרחיבו כל כך עד שאנחנו נעדרים ידיעת תכלית מחסורנו, לכן יפה שאל ואמר מתי אבוא ואראה בעצמי פני אלהים אשר על תכלית כל דבר הוא חוקר והוא יודע ברעתי מה הוא לי, וכי תשאלך נפשך על עילת הדבר מדוע לא יוכל גבר לבוא בעצמו להתראות לפניו יתברך ידע כי זה תלוי במלבושי כבוד הראויים להתלבש בהם לבוא לפני מלך הכבוד במצוות ומעשים טובים כמאמר **צדק לבשתי וילבישני** (איוב כ"ט, י"ד) כי בהיות האדם מלובש בלבושי יקר התורה והמצוה ראוי הוא לעמוד בהיכל ה' בחצרות אלהינו, משא"כ בלעדם דלא חזי למיקם ערטילאי קמי מלכא, אמנם גם על הענין הזה גבר חסדו ית' כי אמר אלינו ע"י נביאו ע"ה שובה ישראל כו' קחו עמכם דברים, ממש כהנשרף אינו בוש ללכת בעיר לבקש פרנסה והוא הולך ערום מבלי לבוש כי יתנצל שנשרפו בגדיו וכמאמר **פן אפשיטנה ערומה** (הושע ב', ה') וזהו שובה ישראל כו' כי כשלת בעונך ואין לך מלבושים ולכן - קחו עמכם דברים, וא"כ גם בזה אין עכוב גדול כ"כ, אבל מה הדבר אשר היה בעוכרנו והסך את דרכנו אם האדם מלובש בבגדים צואים כענין מאמר **ויהושע היה לבוש בגדים צואים** (זכריה ג', ג') ועל זה לא יתנצל גם הנשרף, היינו העבירות המכוערות המעכבים אותנו מלבוא לפניו יתברך, וד' כתות שאינן רואות פני השכינה ומה מאד הזהירה התורה כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע ולדעת חכמי האמת מוסב על הדבר הנקרא רע שנאמר עליו **לא יגורך רע** (תהלים ה', ה') והוא המשחית זרעו רח"ל כמו שנאמר **ויהי ער בכור יהודה רע** (בראשית ל"ח, ז') וזהו ונשמרת מכל דבר רע.

ומעתה הנה יצחק אבינו ע"ה בעשותו חשבון על עונות ישראל אמר דל פלגא דלילותא, (שבת פ"ט, ב') והלא כמה עבירות חמורות באות בלילה אכן דע כי המה יעלו לחשבון עונות של ימים כאמרם ז"ל המהרהר ביום בא לידי טומאה בלילה כמאמר **הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם** (מיכה ב', א') ומצאנו בספר הזוהר אשר ביומא דדינא בא מיכאל שר של ישראל ואומר לפני הקב"ה עד מתי לא תרחם את עמך, אמר הקב"ה יבוא הס"מ ויטעון טענותיו נגדו והוא טוען אכתי לא מעלי, אינן ראויין להגאל, ומיכאל טוען עשה למען טובים שבהם למען הצדיקים שבהם, מיד קורא הס"מ לזוגתו לילית

הרשעה ומראה סדינים של ישראל מלוכלכות בטפות ז"ל רח"ל, מיד יוצאת גונדא רחמה ואין תקנה להעבירם לבטלם רק בבכי' כמ"ש השל"ה ז"ל הלוך ילך ובכה נושא ומרחיק מעליו משך הזרע ורמזו זה במאמר כי ינצו אנשים יחדו (דברים כ"ה, י"א) היינו מיכאל עם הס"מ וקרבה אשת האחד להציל כו' היינו לילית והחזיקה במבושיו להראות הוצאת ז"ל להציל בזה את אישה מיד מכהו וקצותה את כפה, ובמה לא תחוס עינך לא תחוס על עיניך רק לבכות הרבה בכי ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים על חטאינו הרבים אשר עשו לנו.

הנה יום מלכנו בא יום נבחר מאז למלך הקדוש ית' לבוא אלינו לפקוד אותנו לקחת ערובתנו כמאמרם ז"ל דרשו ה' בהמצאו אימתי בעשרת ימי תשובה הה נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו על בגדינו המלוכלכים ועל מלבושינו המגואלים כמאמר **ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע** והטעם **ידיכם דמים מלאו** (ישעיה א', ט"ו) זה שהורה לנו ר' מאיר ע"ה גמור בכל לבבך שמור פיך מכל חטא ברית הלשון, וקדש עצמך מכל אשמה ועון, להזהר מהרהור רע הגורם ח"ו לטמא ברית המעור, ואז ואני אהיה עמך בכל מקום נזכה לחזות בנועם ה' ויתקיים מאמר אבוא וארא פני אלהים.

הנביא ע"ה צווח ואמר **הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע, שמים חשך לאור ואור לחשך, שמים מר למתוק ומתוק למר** (ישעיה ה', כ'). דע כי ההבדל בין צדיק לרשע כי הצדיק רואה את הנולד ומסתכל על התכלית ובוחר בתורה ומצות אשר אחריתם מתוק, ומרחיק עצמו מן התאוה אשר אחריתה מר, כמאמר **כי נפת תטופנה שפתי זרה** כו' **ואחריתה מרה כלענה** (משלי ה', ג') והכסיל לא יבין את זאת רק את אשר ימצא מתוק בתחלה אותו יחשוב לטוב וההיפך יחשוב רע, ולכן אומר לרע טוב ולטוב רע וע"כ שמים חושך לאור כי באמת עולם הקדושה צריך להיות מלא אור והקליפה מלאה חושך, ואור הקדושה הוא מנר מצוה ותורה אור אבל הרשע האומר לרע טוב ועושה עבירות לא מצות, מאיר עולם הקליפות ונותן כת בהסטרא אחרא, וזהו שמים חושך לאור, כלומר מביאים חושך אל עולם האור ואור מביאים אל עולם החושך, ואין מרגישים כי שמים מר אותו שהוא מר אח"כ למתוק, ומתוק מה שהוא מתוק בתכלית יחשבו למר.

ומה מאד התמרמר המוכיח בשער, ירמי' ע"ה **תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך ולא פחדתי אליך** (ירמיה ב', י"ט) משל כבן אצל אביו כאשר אביו מייסר אותו ומתרה בו שייטיב דרכו יש לו לקחת מוסר ועכ"פ אח"כ כאשר יגרשהו מביתו ודאי יש לו להתאונן במר לב מאין הפוגות, ואם אח"כ עוד הוא נע

ונד ערום ויחף זמן רב ולא לקח מוסר ולימים יתעשת ויתן לבו להתבונן בעצמו מה עלה בו הלא יחרד ויתמרמר מאד לאמר הה איך לא הרגשתי היותי מרוחק מאבי זמן כביר איך לא שמתי את לבי על עניי ומרודי על בושת בגדי המטולאים המדולדלים אשר עלי. **כן** אנחנו הלא יש לנו ליבוש מאד איך היינו כשכור וכגבר עברו יין שאינו מרגיש בבזיונו כן אנחנו איך יתכן שלא נרגיש הרחקתנו מאת פני אבינו שבשמים ואיך לא שבנו מטעותנו ומשובתנו, ומזה עצמו יש לנו לקחת מוסר, וזהו תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך איך היה מעצור לרחך עד כה מלשפוך את נפשך לפני ה' ולא הרגשת רוע מעמדך, ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך ולא פחדתו אליך כי הרפואה מרה היא בתחלתה וטובה היא באחריתה ותכליתה, אמנם אם אינה מרפאת היא רעה גם בהתכלית, כן זמן החורבן הוא מר ואם היינו מרגישים והיינו נותנים לב היה הדבר טוב מצד התכלית אבל אנחנו אחר אשר היה אצלנו באפשרות לשכוח את בית אבינו מעולם, לשכוח מעונו והיכלו נביאינו כהנינו ושרינו ולא הרגשנו מאומה אשר חסרנו לבקש את האובדות א"כ מעמדנו רע בתכלית ומר בשעתו.

וזהו ודעי בשכל וראי בעיניך כי רע בתכלית ומר עתה עזבך את ה' אלהיך, שזהו מן הפלא איך יזדמן שיהיה ענין יקר כזה נשכח מן הלב ולא פחדתי אליך, היינו כי ראוי היה לך לזכור ולהתייסר ולשוב מעצמך גם אם לא הייתי מתרה בכם תחלה מפחד העונשים, והן אמת אשר בהגיע תור האדם לגשת אל החודש השביעי הזה יחתו וירגזו ויאמרו הנה יום הדין לפקוד על כל צבאות הבריאה בדין ויקבעו תענית בימי הסליחות להסר כל פשע ולהתם כל חטאת בדברי הצומות וזעקתם, אכן ראו נא מה אמר אדוננו דוד המלך ע"ה **אוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו כל אוכל תתעב נפשם** כו' (תהלים ק"ז, י"ז) משל לשלשה בני אדם כרתו ביניהם ברית אהבה וידידות, וגם כי היה מושבותיהם בג' עיירות נפרדות עשו להם עתים מוגבלים בשנה אשר יתאספו יבואו אל מקום הנועד ושמה היו שמחים אלי גיל איש יחד פני רעהו, ויהי היום וימת אחד מהם והיו השנים הנשארים שומרים ביניהם ברית האהבה, וליום המוגבל באו אל המקום הנ"ל ויאמר האחד אל השני אחי הלא תגיד לי את לבך היום על אח נפשנו על השלישי אשר נפקד מאתנו מאחוזת חברתנו, ויענה ויאמר הלא לאמונה כי מיום עזב חברתנו קדשתי צום כל יום ויום, ואני יושב בתענית ואבל עד הערב אז אסעוד מאכל שלחני, ויאמר לו רעהו פיך ענה בך כי לא עזה אהבתך אליו כעוז אהבתי, ואין לבך חולה עליך כחולת אהבתי, כי אנכי מיום נאבד מאתי אוהב יקר זה לא יערב עוד לחכי לא אטעם עוד מכל מאכל ומכל משקה כי לבו מר לי מאין הפוגות, ואיככה תאמר אשר אחר התענית תשב ללחום

מאכל שלחנך וכפנות היום לערוב תסעוד ארוחתך, לא ידעתי נפשי כי לי אני אוהבו היתה לי דמעתי לחמי וארוחתי תמיד כל היום וכל הלילה לא יחשו רגשות נפשי ויגונות לבבי על נוער חברתנו כי נשבת ועל חצי בשרנו כי נאבד ואיננו.

כן וכן יעלה על לבבנו שמחת קהלנו בימים מקדם בבוא כל ישראל ועבר מלכם בפניהם וה' בראשם ובבא ה' אלהי וכל קדושיו עמו אל מקום הנועד אל עיר אלהים עיר הקודש אל המקום הנורא הזה נאמר **מקום לה' משכנות לאביר יעקב** (תהלים קל"ב, ה') מקום לתורה והחכמה כמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג') מקום לישראל כמאמר ולא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים (אבות ה') ומה נפלאת היתה החבורה בהתאסף יחד קוב"ה ואורייתא וישראל כמאמר **כי אעבור בסך אדדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה המון חוגג** (תהלים מ"ב, ה') ולמן היום נשרף בית קדשנו נחלקה התיומת ואנחנו גם כי נהגה ונאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, כי מאז ימים רבים לישראל ללא תורה ולא חכמה ונבואה עד כי נאמר עלינו **במחשכים הושיבני כמתי עולם** (איכה ג', ו') ולעתים ידועים וזמנים מיוחדים בבוא ימי הדין אז יתעורר האדם לבקש את האובדות לזכור כי אין בית המקדש לא כהן עומד ומשרת, לא קרבנות לכפר הי תורה והי מצוה כו' יתענה איזה תעניות אמר עליהם הכתוב אוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו, כמתמה על עצמו איך יתכן שיספיק לזה התענית מה אשר יתענה איזה שעות ביום ואח"כ יתענג מכל מאכל אשר יאכל הלא ראוי לכם אשר כל אוכל תתעב נפשם כי איך יערב לנו אכול ושתות אם עיר אלהינו מושפלת בגדר הדחויה עד שאול תחתיה ושכונת כבודו הרחיקה נדוד מבית תענוגיה והיא במר תיילל שלמה אהיה כעוטיה כמאמר **מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חולי בת עמי** (ירמיה ח', כ"ג) וגם כי בימים האלה יתעורר האדם מעט וירבה בתחנות ווידויים הנה כבר הוכיח הנביא ואמר **הקשבתי ואשמע לא כן ידברו** (שם שם, ו') ר"ל גם כי הם מתודים בפיהם ואומרים אשמנו כו'. אין הדבר כן כמו שהם אומרים בפיהם, וזהו הקשבתי ואשמע לאמר הלא אני הוא המבין כליות לב ואני רואה כי לא כן ידברו אין החרטה כן כמו שהם אומרים וביאר ואמר אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי: **עתה** נשוב אל המאמר אשר התחלנו לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כו'. טעם ההקדמה הזאת, דע כי זה כלל גדול אפילו פושעי ישראל מלאים מצות כרמון (חגיגה כ"ז) אמנם המצוות אשר בידינו אינם נצולות מן כוונות זרות להתפאר וכדומה, כמאמר **וכבגד עדים כל צדקותינו** (ישעיה ס"ד, ה') לכן אנחנו מוכרחים לומר ולהקדים אשר

לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך[470] משל לעני היה קובץ על יד עבור איזה מלבוש, וכאשר היה בידו המעות הלך אל החנות ובנו הלך עמו ויבקש את החנוני שיתן לו סחורה על מלבוש במתנת חנם, וכאשר נתן לו הסוחר את הסחורה הוציא מעות מכיסו וישלם וילך לביתו, וישאלהו הנער לאמר אם רצונך היה לשלם בעד הלבוש למה בקשת ממנו תחלה שיתן לך בחנם, ויענה ויאמר דואג הייתי על הפרוטות אשר קבצתי על ידי על פתחי נדיבים פן לא יאבה הסוחר לקבלם מחיר סחורתו כי המה גרועות מאד, ועתה אחר שהפצרתי בו לתת לי במתנה אח"כ כאשר מסרתי לידו הפרוטות קבלם בסבר פנים יפות.

כן אנו מקדימים ואומרים לפניו יתברך לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, ואח"כ כאשר נסדר לפניו מעט מעשינו ומצותינו של כל השנה לשלם שכר דירה משנה שעברה אז גם המעט יחשב לצדקה לנו ונקוה כי נמצא חן בעיני אדוננו להחזיקנו בדירתו גם בשנה הבאה לקראתנו לטובה.

שמעו אחי ועמי עד כה הארכתי לפניכם בדברים היורדים חדרי בטן יורו תוך לבב איש חץ מוסר ודעת, אמנם מה מאד יכאב לבי בהוכיחי את עם ה' אשר קטנם עבה ממתני ממש על דרך רופא הולך בחוצות העיר וסר כל פעם אל חולה אחר ועוסק ברפואות ואומר כי הוא רופא מומחה, ויפגע בו רופא אחר ורגז ושחק עליו מאד, לאמר מדוע אין אתה מבין מה אשר אני רואה עליך ועל פניך כי עיני רואות כי אתה בסכנה גדולה ומחלתך כבדה ואין אני יודע אם יש לך עוד עשרה ימים להיות בחיים ואיך תעסוק ברפואות אחרים, כן נפשי יודעת מאד מך ערכי כי ערום אנכי אין לי במה לבוא אל שער המלך ית' ואיככה אוכיח את אחרים הטובים ממני.

אמנם אשא משלי ואומר משל לנכה רגלים אינו יכול ללכת כל מאומה ויהי בחצי הלילה נתעורר משנתו וראה דרך חלון הבית אור להבת אש גדולה מאירה וכבר כמה בתים דולקים ובני הבית כלם ישנים, הקיץ אותם בקול צעקתו ואמר מהרו קומו עמדו עמודו הצילו נפשותיכם וגם את נפשי הצילו עמכם, כן אנכי עמדי ידעתי גם ידעתי מך ערכי כי אין בי כח להציל את עצמי מאש מידת הדין כי היום בא בוער כתנור אמרתי לנפשי אולי אהיה מן המזכה את הרבים ותמלטו גם את נפשי עמכם וקראתי עלי מקרא זה **קרא**

[470] ולכן אנחנו מוכרחים להקדים וכבר המלצנו בזה שכתבו ז"ל על הבקשה האחרונה אשר בתפלת אבינו מלכנו לומר אותה בחשאי אבינו מלכנו חננו ועננו כי אין בנו מעשים כו'. ממש על דרך אחד בא אל החנות לקנות סחורה על מלבוש, והיא מדבר עם הסוחר כמה מקחו מכל מדה, והסוחר אומר כך וכך והוא עונה ואומר: כי ראוי לו לפחות ממקח זה עד כי נתפשר עמו לתת לו כך וכך בעד כל אמה, אח"כ כאשר נתן לו הסוחר את הסחורה לחש לו על אזניו כי אין לו עתה מעות לשלם. כן כל התפלות והבקשות אשר בתפלת אבינו מלכנו אנו אומרים בקול ואבינו מלכנו האחרון חננו ועננו כי אין בנו מעשים לשלם אנו אומרים בחשאי:

בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך (ישעיה נ"ח, א') יצרה שלא ידאוג המוכיח לאמר מי אנכי לפני גדולים וטובים ממני כי אבוא להעיר ולעורר אנשים חשובים, לא כן הדברים יקח ק"ו מן השופר שהוא בעצמותו פחות מאד כי אינו רק קרן ועצם מעצמות הבע"ח והוא קורא ומוכיח אל אצילי בני ישראל, וזהו קרא בגרון אל תחשוך לומר מי אתה להוכיח המון אנשים רבים ע"ז אמר כשופר הרם קולך הלא לא נופל אתה מן השופר הקורא בקול ומקיץ הבריות:

חלק ב

משל לילדים

עתה אתם ילדי קודש אתם בחורי חמד אמשול גם לכם משל תדעו ותבינו כמה עליכם להזדרז ולהתאמץ לשפוך את רוחכם לפני מלכנו קדושנו ית' בימים הנוראים הבאים לקראתנו לשלום.

משל לאב היה הולך עם בנו הקטן בדרך והיה משפטם אשר בהגיעם אל מקום דחוק וקשה לעבור בו כמו נהר או הר וגבעה היה האב נושא את בנו על כתפו והיה מעבירו דרך הקשה ההוא, פעם באו אל עיר מבצר והיום פנה לערוב והשער סגור ומסוגר רק חלונות קטנות היו בצדי החומה, ויאמר האב אל בנו דע בני כי עד הנה הייתי מתנהג עמך בחמלה רבה ואשא אותך על שכמי לקחתי אותך על זרועותי, אבל עתה הלא עיניך רואות כי אין מקום לכנוס אל העיר אין בידינו לעבור דרך השער בלתי אם אתה בני תזדרז לעלות בחומה דרך החורים והחלונות ותפתח מבפנים את הדלת גם לי.

הנמשל הלא ידעתם ילדי קודש כי כל הענינים וכל עבודות ועסקים אשר עלינו אין אנחנו מעמיסים על הילדים, וכל מחסורי הילדים הקטנים הלא האבות משלימים, לא כן היום הזה אשר אנחנו נגשים בתפלה ותשובה לבוא בחצרות אלהינו ושערי התפלה ננעלו בפנינו כמאמר מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה (ברכות ל"ב ב') ואין מקום לתפלותינו לכנוס, אם לא כאשר אתם שנא' עליכם מנשרים קלו הלא כצפרים עפות תוכלו לעלות לגשת אל הקודש לפתוח לנו שערי רחמים אם תתפללו ממעמקי הלב לחתור חתירה לפתוח אלינו שערי אורה שערי חסד ורחמים כי קול שועת הילדים הוא הבל פיהם שאין בו חטא הבוקע חלוני רקיע אל הרנה ואל התפלה לשמוע:

דרוש לערב ראש השנה

חלק א

הנביא אומר: **שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעוונך קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב** וכו' (הושע י"ד, ב'). ולבוא אל הבאור נקדים מאמר **כה אמר ה' צבאות שובו אלי נאם ה' צבאות ואשוב אליכם אמר ה' צבאות** (זכריה א', ג').

ומה מאד ראוי להתבונן במה שהכפיל פעמים ושלש התארים הנוראים האלה כה אמר ה' צבאות, שובו אלי נאם ה' צבאות, ואשוב אליכם אמר ה' צבאות, הלא דבר הוא! אמנם לב חכם השכיל פיהו ובא אל העם להעיר ולעורר את לבבם אל התשובה באופן נפלא המקיץ גם הנרדמים בתרדמת האולת והבליה, וצוללים במצולות שאון מחמדיה, יזכרו וישובו אל ה' בורא תבל ושוכניה, דע כי כאשר יזדמן מחלוקת בין אנשים וקרובי האחד יבקשו לתווך השלום ביניהם עד שילך האחד לפייס את איש ריבו הנה יזדמן שילך לפייס איש ריבו לאחד מג' סבות ומה גם בשלשתם יחד, הא'. אם הסרסור השוקד לתווך השלום הוא איש יקר הערך זקן ונשוא פנים אשר דבריו יעשו רושם גדול ובהכרח ישמע השומע ויקום לקול עצתו, שנית. באם האיש שהוא צריך לפייס אותו הוא גדול הדור נשיא הוא בישראל אשר זה כל האדם יחייב עצמו להכנע אליו ואין זה פחיתות כבוד לאדם כל מאומה, כי מי הוא ראוי לעשות לו יקר יותר ממנו ומה גם האיש הזה שחטא נגדו, שלישית. אם הסרסור יאמר אל האיש הזה הנה אגלה את אזנך על דבר נפלא אשר שמעתי כי כאשר תלך אתה אל ר' עקיבא איגר לפייס אותו אח"כ יבוא גם הוא לביתך לחלוק לך כבוד, אז ימהר יחיש את עצמו יתר מאד ללכת אל ר' עקיבא איגר לפייס אותו, בחשבו עם נפשו כמה מן הכבוד יגיעהו עוד ע"י כך אשר הגדול הזה יטריח עצמו לבוא אל ביתו לדבר עמו.

ועל דרך זה ממש העיר והקיץ זכרי' ע"ה לבב השומעים באמרו כה אמר ה' צבאות, כלומר שימו ושימו לב מי הוא הסרסור הנכבד המשתדל לתווך השלום, הלא הוא ה' צבאות הוא בגדלו וטובו ישקוד עליכם להביאכם אל השלום, שנית הציע ומה אמר הסרסור שובו אלי נאם ה' צבאות באומר האם יגיעכם נגע וקלון או חרפה ח"ו במה שתכניעו את עצמכם לשוב אלי, כי הלא מלך גדול אני מלך הכבוד סלה, ועוד שלישית ואשוב אליכם אמר ה' צבאות, זאת יבין בן אדם ואיש נבוב ילבב לצייר לנגד עיניו פחיתותו כי הוא רק עפר מן האדמה, ואת אשר גדלו המלך הקדוש יתברך שמו כי יבוא ה' אלהים וכל קדושיו עמו ליום הכסא יבוא אל בית ישראל, כמאמר דרשו ה'

בהמצאו אימתי מר"ה עד יוה"כ ודאי יעיר ויעורר את האהבה יקום ויתעורר היום הזה לקדם פניו ית' בתשובה ותפלה, כי מתרצה ברחמים הוא ומתפייס בתחנונים וזהו באור מאמר **דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב** (ישעיה נ"ה, ו') פי' אמת הדבר כי אין לבם עת מוכשר יותר מהימים האלה אשר הקב"ה יבוא לשכון כבוד בארצנו ומקבל מידינו כל תפלה וכל תחנה מיד ליד, וזהו רק בהמצאו בר"ה ויוה"כ, אבל אתם ראוי אליכם קראוהו בהיותו קרוב לבוא הכינו עצמכם לצאת לקראת מלכנו קדושנו (ומלת קראוהו כמו **בראש הקרואים** (שמואל א' ט', כ"ב)) כמאמר שאו שערים ראשיכם כו' ויבוא מלך הכבוד:

ומה יקרו בזה דברי הנביא ע"ה **הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך אמר ה' צבקות ועתה חלו נא פני אל ויחננו** (מלאכי א', ח'). ואין כוונה וקשר למאמר ועתה כו' אל דבריו הקודמים, אבל הדברים יתבארו יפה על דרך מאמר **את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני ויאמר לך ואמרת לעם הזה** כו' (ישעיה ו', ח'). דע כי המוכיח מעצמו צריך הוא לראות את עצמו אם הוא ראוי להוכיח את הזולת כמאמר קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (סנהדרין י"ח). אבל אותו אשר הקב"ה שולח והוא בא בשליחותו של מקום, יכול להיות גם קטן כי הנשיא כאשר ישלח גם נער קטן יתעורר השומע לעשות את דבר השליחות (הארכתי בזה במקום אחר) כן בשלחו יתברך שליח שיאמר דברים בשמו יכול להיות מי שהוא כמו שמואל בתחלת נבואתו שהיה נער קטן, וירמיה אחר אשר **אמר אהה ה' אלהים לא ידעתי דבר כי נער אנכי** (ירמיה א', ו') **היה דבר ה' אליו אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך** (שם) פי' הלא תהיה שלוח ממני וזהו על כל אשר אשלחך אנכי תלך, ואת כל אשר אצוך תדבר וא"כ אחר היותך שליח ממני אין אתה צריך להיות זקן ומקושט, וזהו שאמר ית' אל ישעיה: את מי אשלח היינו אותו שהוא מצד עצמו אינו ראוי ללכת בלתי כל חשיבותו אצל השומעים תהיה רק מצד היותו שלוח ממני, או מי ילך לנו היינו איה האיש המקודש שהוא מצד עצמו ראוי ללכת בעבורנו, וישעיה ע"ה בענותנותו השיב ואמר: הנני שלחני, ר"ל מצד עצמי אין כי חשיבות כל מאומה ואין אני ראוי שיהיו דברי מקובלים באזני השומעים, רק אם תשלחני אתה אלך בכח ההוא, אז אמר לו יתברך לך כו'. ר"ל אחר אשר ראיתי הכנעתך כי מיעטת עצמך כבר, בזה אתה מקושט וראוי ללכת מעצמך.

על דרך שדכן בא אל מלמד ואמר לו פלוני העשיר רוצה לפזר בעבור בתו כך וכך, וישלחני לנסות תלמידיך אולי יש בהם מה שהוא חפץ, ויאמר לו המלמד תוכל לנסות כל השלשה בחורים הלומדים אצלי, ויתן לפניהם ענין ידוע לעיין בו, אח"כ שאל השדכן

אם יגידו, ויאמרו השנים אנחנו נגיד ובפנים שוחקות אמרו גם במושכל ראשון עמדנו על ענין זה, ויאמרו לפניו והוא שותק, ויאמר אל הנער השלישי אמור נא גם אתה בני. ענה ואמר בהשקפה הראשונה חשבתי גם אני שזה הוא פירושו אבל שוב התבוננתי כי תשאר קושיה חזקה לפי דרך זה וראיתי כי לא ידעתי ולמה אפתח שפתי בחנם, אז אמר לו השדכן דע בני יקירי כי רק זאת הראיתי לך ויתן טבעת על ידו.

הנמשל כבר מובן וזהו מאמר הקריבהו נא לפחתך כו' כי באמת מה מאד יש לאדם לפחוד ולרעוד היום הזה אשר לאחר הליכות אלהינו מלכנו בקודש לצאת ולבוא במשפט עמנו, כמאמר זוחלים ורועדים מיום בואך חלים וזעים מעברת משאך (מתוך הסליחות). ואיככה עוד נפצה פה לבקש משאלותינו וכל מחסורינו מאת מלך אדיר נורא וקדוש כמוהו, יביט נא בן האדם על שפלותו, יתבונן נא על פחיתותו עפר מן האדמה תולעה ורמה מלא עון ואשמה איך יעיז פניו לעבור על מפתן הקודש לבוא אל חצרות ה', כמאמר מי אנכי שאזכה להתפלל כו' אמנם כי על זאת ישקיף ה' ויראה כי אחר אשר האדם מכיר שפלות ערכו ומתפחד מאימת יום הדין נאמר בו **יום אירא אני אליך אבטח** (תהלים נ"ו, ד') כאשר ארגיש בלבי יראה ופחד אז אני אליך אבטח, כמאמר **לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה** (שם נ"א, י"ט) וזהו הקריבהו נא לפחתך היינו קודם תפלתך ערוך נא שפלותך ופחיתותך נגד גודל אלהותו יתברך הירצך כו' פי' האם ראוי אתה כי יתרצה אליך וישא פניך, ועתה במחשבה זאת עצמה חלו נא פני אל ויחננו:

ולבוא אל הענין נציע עוד מאמר **תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצרה אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים ויונקי שדים, יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה, בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים** (יואל ב', ט"ו-י"ז). הנה מה מאד ראוי להתבונן על פרטי הכתות שהוא פורט, דיבר ויקרא תחלה אל הזקנים, ואח"כ אל הילדים ואל הכהנים בפני עצמם, אם לא כי ראה כי יש טעם פרטי אל כל אחד מהכתות אשר בעבורו מחוייבים הם בעלי הכת הזאת להעיר בבכי ולבקש רחמים עלינו ועל שאריתנו, וקרא תחלה את הזקנים להעיר אותם כי הם מחוייבים יתר מאד.

משל לאחד שנתפש לבית האסורים ע"י עלילות דברים ושר העיר היה מושבו במדינה אחרת מקום אשר סוחרי הארץ באים שמה למסחר, מה עשו קרובי העלוב הנתפש הזה המתינו עד עת נסיעת הסוחרים לסחור אל העיר ההיא אשר השר שוכן שם, וטרם נסיעתם בקשו והתנפלו לפניהם ביגון ושבר רוח לאמר חוסו נא חמולו על נפש העלוב הזה. הלא אתם תהיו שמה אחר אשר תכלו מעשיכם זכרו נא לעשות החסד הזה ללכת אל השר ולבקש מלפניו על נפש האסיר אל בור על לא חמס בכפו להוציאו חפשי, ויהי

בבואם שמה הלך כל אחד אל עסקיו אל מקנה קניניו ולא לקחו להם שעה למלאות שאלת העלוב, והנה אחד מהסוחרים הקדים וגמר עסקיו ונתן דעתו לנסוע לביתו ואסר את מרכבתו והיה מוכן אל הדרך התחילו הסוחרים כלם להוכיחו על פניו לאמר האף אמנם כי אנחנו כלנו נשבענו והבטחנו לעשות משאלות האסיר להשתדל בעבורו להוציא ממסגר נפשו, עכ"ז הלא אנחנו עוד לא נוכל לעשות זאת להיותנו נאחזים בסבך הטרדות אבל אתה הלא כבר כלית מעשיך גמרת קניניך ואיך לא תזכור את אשר הבטחת ואשר נשבעת באמת ובצדקה.

הנמשל אם אמנם כלנו נשבענו בעת פרידתנו מירושלים אשר הבכיה עלתה שמים קול שאון מעיר קול מהיכל, ציון פרשה ידיה ירושלים תשפוק כפים, ואנחנו נשבענו לה לאמר **אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי** (תהילים קל"ז, ו') אכן מחסורי האדם הלא רבו ולפני לחמו אנחתו תבוא, ובהכרח יפנה אל עסקים שונים למצוא טרף לביתו, עד שאין לו פנאי לבקש האובדות, אכן הזקנים אשר בדור שכבר מאסו בחמדת התבל וכבר גמרו כל עסקי העולם והם ממש כמי שכבר אסר מרכבתו לשוב לביתו והוא נכון ומזומן לנסוע לדרכו עליהם האשמה ביותר מדוע לא ישימו לבבם לזכור את השבועה אשר נשבעו לעשות בקשת האסיר היא ירושלים עיר קדשנו (ועיין קול יעקב איכה על מאמר זנח ה' מזבחו).

אמנם אח"כ התעשת ואמר אספו עוללים ויונקי שדים, וראה טעם מספיק כי ראוי אל העוללים והילדים הקטנים למרר בבכי יותר מאד מכלם. משל לסוחרים שהיו נוסעים עם סחורתם מלייפציג והיה שעת חירום והיו צריכים לשומרים (זאליגעס) אשר על ידם יהיה יכולת בידם ללכת לבטח דרכם לבוא אל ביתם בשלום, וזה צריך הוצאה גדולה והעריכו ביניהם מי צריך לתת יותר לזה, וגמרו אומר כי אין הערכה אחרת רק בערך ומספר הפרסאות שיש לכל אחד לביתו, כי אותו אשר דרכו קרובה אין עליו אחריות כ"כ כאותו שצריך לנסוע נסיעה רחוקה לכן הוא צריך לתת יותר מחבריו.

הנמשל כבר אמר המליץ העולם ים זועף כו' ודבריו נובעים מספר הזוהר (ויקרא קצ"ט א') בר נש אזיל בהאי עלמא כספינה בגו ימא רבא דחשבת לאתברא כמו דאת אמר והאניה חשבה להשבר כי גלי הים שוטפים עוברים עד צואר יגיעו כמאמר **תהום אל תהום קורא לקול צנוריך כל משבריך וגליך עלי עברו** (תהלים מ"ב, ח'), ורבותינו ז"ל אמרו מיום שחרב בית המקדש אין לך יום שאין בו קללה אמר רבא בכל יום ויום מרובה קללתו מחבירו (סוטה מ"ח.) עד שאין רגע בלא פגע. והנה הזקנים אשר בדור

אולי אומרים ללבבם כי אין דאגתם גדולה כ"כ על מעט הנשאר בשנים כי כבר עברו את המים, אכן אתם ילדי קודש אשר הנכם היום כיונק אשר בצאתו מרחם אמו תתחיל לצאת אל עולם חדש והים הולך וזועף מאד, הדרך ארוך לפניכם והמרגוע רחוק, לכן על העוללים הרכים ראוי להעמיס שיתנו קול תפלה וקול תחנה על אחת שבע כי מרחמם ינהגם ועל מבועי ישועה ינהלם וזהו שאמר אספו עוללים ויונקי שדים ומיד אמר יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה, לאמר מה לכם זאת, כמאמר ולא ניגע לריק ולא נלד לבהלה, ואח"כ הסב את פניו כלפי הכהנים ואמר להם בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה והוא ע"פ משל לעשיר גדול היה צריך מינקת אל הילד הנולד לו אחרי זקנתו ולא מצא ובהזדמן באה אשה אחת על פתחו מן העניים המחזרים על הפתחים והרגיש בה כי היא מינקת ויעכב אותה וישלח ויקרא לביתו את הרופא למען יבחון את חלבה אם יכשר אל מזג הילד, ויאמר הרופא המינקת הזאת תקח ותיניק לך את הילד, מיד צוה הגביר להפשיט מעליה הבגדים הצואים הבלות והמטולאות והלביש אותה מחלצות, והכין לפניה מטה כבודה, וארוחת שלחנה מלא דשן כבנות הרוזנים, ויהי היום ויחלה הילד מאד, ואבי הילד ואמו בוכים במר נפשם, אכן המינקת הזאת כל העיר רעשה מקולה ותיילל מאד מאין הפוגות, וישאלו אותה לאמר מה לך כי נזעקת גם את, הלא אין הילד שלך והנך בבית הגביר רק מינקת, ותען ותאמר הלא ידעתם כי אשה קשת רוח אנכי ומרת נפש מאד, עניה מתגוררת הייתי על פתותי לחם אשר קבלתי על הפתחים ערומה ויחפה, והגביר הזה הכניס אותי לביתו ואין אני חסרה אצלו מכל אשר אתאוה וכל אשר שאלו עיני, והכל בעבור הילד היקר הזה ועתה אם ח"ו רוח חלף ועבר אני אנה אני באה.

הנמשל יזכרו וישיבו אל לבם הכהנים היקרים חסנם ותפארתם בימים מקדם עת היה בית המקדש על מכונו והם היו משרתים את פני ה' בהיכלו ובמעונו כמאמר **אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך** (תהילים ס"ה, ה'). ומה גם הכבוד הגדול הנפלא אשר היה אל הכהן הגדול בימים האלה, כי שבעת ימים קודם יום הכפורים היו מפרישים אותו אל לשכת פלהדרין והכל בכבוד נפלא מאד נעלה אשרי עין ראתה כל אלה, וכל זה היה להם בעבור שהמה היו בבחינת מינקת אל הילד שעשועים, כי בעבודתם ובנשיאות כפיהם היו מריקים אלינו השפע ממעוני שחקים, ובמעמדנו עתה הואילו פנו נא אתם כהנים יקרים משרתי אלהינו הביעו וראו איך חשך משחור תארכם איה הצניף תפארה אשר בראשיכם או איה השמן ששון אשר משחכם אלהיכם, הוא שאמר הכתוב **הוי אריאל** כו' **והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה** (ישעיה כ"ט, א') הנה הוא קובל הוי

אריאל אריאל לאמר כמה אוי ואבוי שבר על שבר יש בחורבן בית המקדש, וביאר ואמר והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה אין שעה בלא רעה ורגע בלא פגע.
ובהתבונן במעמדנו עתה הננו ממש על דרך עיר גדולה שהיה להם כלי הצלה הרבה לכבות הדליקה ובהזדמן ח"ו שריפה בעיר היו מזדרזים מיד ולקחו הכלים האלה עם המים אשר בהם ותשקע האש, לימים נאבדו מהם הכלים האלה ובכו במר נפש לאמר מה נעשה מעתה כי תאכל אש בעיר הלא תאכל ארמנותינו עד היסוד בה. כן וכן הדבר ביום הדין כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב מאז ומקדם אשר ליום הכסא יבוא ביתו וד' במשפט יבוא על כל נעלם ובאש ה' נשפט כמאמר **כי הנה ה' באש יבוא** (ישעיה ס"ו, ט"ו) ונאמר **כי הנה היום בא בוער כתנור** (מלאכי ג', י"ט). והנה בהיותנו בא"י היה לנו הכלים המשולחים לזה להשקיע אש מדת הדין ולכבות התבערה, כי היינו מלובשים במגנים ושריונים בבית המקדש במזבח בזבחים ועולות, ובכהנים מגישי מנחה בצדקה, אלה מזה בעבודתם, אלה מזה בדוכנם בשירה וזמרה היו מעוררים עלינו רחמי שמים, לא כן עתה הלא ערומים נותרנו אין בידינו מכל אלה מאומה כי דלונו מאד, אין לנו כהן גדול לכפר עון ולהתם חטאת ובמה נכבה אש מדת הדין המתעורר לקראתנו:
והנה היום הזה הוא יום האחרון מן השנה שעברה, וזה משפט הפועלים מעושי מלאכה אצל הבעלים והשכירות משתלמת לבסוף, הנה כאשר יתמו ימי העבודה יעשו הבעלים עמהם חשבון ויעיין ויבדוק את כל אשר עשו אצלו, וכאשר ייטב מעשה עבודתם בעיניו ישלם להם במיטב כספו ויעשה עמהם התקשרות עוד הפעם ויחזיקם אצלו גם בשנה הבאה, לא כן כאשר תהיה לזרא באפיו השחיתו התעיבו עלילה, הלא בחמת רוחו יהדוף אותם ויוכיח אותם ואת מלאכתם, אחי ועמי היום מלאו ימי השכירות אשר קצב עמנו אדוננו קדושנו בר"ה העבר, אשר הבטחנו לאדוננו לעבוד עבודתו לשמור את משמרתו לעשות מלאכת הקודש באמונה, עברו היום משער לשער ואספו את מעשיכם של כל ימי השנה וראו אם יש בכם עבודה נאותה ומלאכה רצויה כרצון אדוננו הקדוש ית', מי יודע אם לא יאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי, כי בהסתכל במעשינו גם בתפלותינו חרפה שברה לבנו איך העזנו פנים לבוא אל חצרות קדשו בפה מלא מרמה, איך אמרנו אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך, באין יראת ה' על פנינו, ואיך אמרנו ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, ולא עשינו חשבון בנפש אם כן הדבר אם כבודו של הקב"ה מתרבה על ידינו, ואיך אמרנו כמה אזכרות בלא כוונה, אשר מלאכי השרת יחתו ידאגו טרם יזכירו שם ה' צבאות הנכבד והנורא, והאדם הזה אנוש רמה עפר ואפר יעמוד ויתפלל בפיו ימלל ובלבו קודש ה' חלל, יהרהר בעסקיו יחשב חשבונותיו וכדומה מהרהורים

רעים, הה עלינו נאמר כי כל ימינו פנו בעברתך, כי כל היום האדם רודף קדים, הולך אחר בצעו כבהמה בבקעה תרד לבקש מאכלה, ישכח כי הוא נולד לעמלה של תורה יאמר ברוך אתה ה' ולבו בל עמו, ואינו יודע אל מי הוא מברך וכבר אחר חכם אחד אל תמרה באדוניך והוא רואה אותך, זהו שאנחנו אומרים אבינו מלכנו חטאנו לפניך, כי שלא בפני האדון אין עון הממרה גדול כ"כ כאשר יגדל עון הממרה את אדוניו הרואה ומביט את אשר הוא עושה לפניו, וזה חטאנו לפניך נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו ונחפשה דרכנו ונחקורה, על דרך אשר יעשו הסוחרים הנוסעים עם סחורות פסולות אשר בהתקרבם אל הגבול וירגישו כי הסכנה גדולה עליהם ימהרו יחישו להשליך מכליהם ומתוך ידיהם כל מה שיש לחוש עליו, זהו ענין מאמר הנ"ל דרשו ה' בהמצאו כו' יעזוב רשע דרכו כאומר יעזוב את העגלה עם הסוסים ויברח וימלט על נפשו, ואז כאשר ימצא אותו מי, הלא יהיה נקי וטהר ידים, וזהו יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו כו':

ודעו וראו אפוא גם כי כלו בעשן ימי השנה לא יגיה שביב אשה כל מאומה, עכ"ז הלא על נקלה נוכל להשיב את האובדות ולקבץ נדחים, והוא בעצם היום הזה אשר אנחנו עומדים פה באספה והקהל, לא נרף ידנו ולא יזח לבנו כל עת רק ביראת ה' כל היום בתורה ותפלה ותשובה כמאמרם ז"ל כל העוסק בתורה יום אחד בשנה כאלו עסק כל השנה (חגיגה ה', ב')[471] וביום ההוא ישליך איש שקוצי הבליו כי איך נבוא אל שער המלך בלבוש שק בעוד משארות אשמותינו צרורות בשמלותינו:

ומה נעמה עתה עצת הנביא ע"ה שובה ישראל עד ה' אלהיך כו' קחו עמכם דברים ושובו כו' אמרו אליו כל תשא עון כו'. והרצון בזה על דרך סוחר גדול סובב בעיירות מוכר סחורותיו בהקפה עד אשר יגיע עת נסיעתו לליפציג אז ישלמו לו, והיו כל העיירות עניות ובזויות והיתה לו יגיעה גדולה טרם גבה מהם חובותיו לבד מעיר אחת אשר אנשיה היו חשובים ועשירי עם וישלחו לו במיטב כספם ובכבוד ותפארת, והיה משפטו בעברו בעיירות האלה לא עמד ולא נתעכב הרבה, וכאשר שאלוהו היש לך סחורה אמר אין לי, ובבואו אל העיר החשובה הזאת בא שמח וטוב לב וישם זגים ופעמונים על

[471] כל העוסק בתורה יום אחד... ובזה אני מבין מאמר גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם. (יומא פ"ו) ולכאורה יפלא הלא גם בכל המצות כן הוא כמ"ש והארכת ימים, למען יאריכון ימיך, גם מדוע לא אמרו מאריכים לו ימיו כו' כמו שאמרו המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכים לו ימיו ושנותיו (ברכות ח'), אבל יתכן כי כבר אמרו רשעים בחייהם קרואים מתים (שם י"ח) א"כ מי שהיה רשע כל ימיו ועשה תשובה יום אחד קודם מותו אין חייו רק יום אחד, והדבר לא כן הוא כי סגולת התשובה השלמה היא מה שכל החטאים יהיו כלא היו כמאמר **אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכור** (ישעיה מ"ג, כ"ה) כאלו לא הרשיע מאומה, ועוד ירויח כי נעשה מהם מצות, וזדונות נעשו לו זכויות א"כ הוא כחי מיום הולדו. וזהו גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם ר"ל השנים אשר היה חי עד הנה הנה נחשב לו כל לשנות חיים א"כ התשובה היא המארכת לו ימיו ושנותיו לא הוא יתברך כי אינו חי יותר רק התשובה תחיה השנים אשר עברו עליו:

לחיי הסוסים למען יהיה נשמע קולו בבואו, ויצאו לקראתו בשמחה ובשירים וישלמו לו על העבר ונתן להם הקפה מחדש, לימים יצאה אש בעיר הזאת ונשרפו כל ארמנותיה מבחר סגולותיה, ועליזי כנעניה וסוחריה נשארו כלם ערומים ויחפים, ויהיו בהגיע תור הסוחר לבוא אליהם נאנחו בשברון מתנים לאמר במה נשלם חובותינו, אח"כ בא אליהם והשמיע קול רעש בבואו למען ישמעו את שמעו כפעם בפעם, ויהי כשמעם ויבכו האנשים ויתעצבו מאד ונועצו יחדו לקחת הכלים השרופים וכל החמודות הנשאר להם ויצאו לקראתו בבכיה רבה ויאמרו לו הלא אש אכלה כל הון רכושנו, חרבה עירנו, דלים ורקים עמידתנו ועתה בטובך קח נא מידנו מנחה קטנה זאת אוד מוצל מאש, וירא את ענים ומרודם ואת מרי שיחם ויעתר להם ויתן להם מחדש הקפה גדולה.

הנמשל אלהינו יתברך משפיע מאוצרו הטוב הספקת כל ברואי עולמו רק מנאציו דלים ורקים הם ממצות התורה אין בידם לשלם מאומה על טובותיהם והצלחותיהם ע"כ כל ישעו וכל חפצו יתברך לסחור רק עם אוהביו העשירים בחכמה ודעת קדושים ומסגלים מצות ומעשים טובים, ובהגיע ראשית השנה אז בוא יבוא יתברך בעוז וחדוה ומשלמים ומסלקים אותו יתב' במיטב המצות של כל השנה ובעבודת ביהמ"ק בזבחים ומנחות בשלמים ועולות, ומיד יכתבנו לחיים טובים על השנה החדשה ע"כ היינו שמחים וטובי לב. כמאמר ר' סימון (הביאו הטור או"ח סי' תקפ"א) אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים כו' אבל ישראל לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ויודעים שהקב"ה יעשה להם נס, היינו כי יתן להם עוד סחורה בהקפה חיים וטוב, אחר כי שלמו את הכל מן העבר, אבל עתה הלא חרבה עירנו שמם בית מקדשנו. הה מה מאד ידוה לבנו ויחשכו עינינו בבוא הימים הנוראים הקדושים ובא ה' אלהי וכל קדושיו עמו לראות את האור תורה והמצות אשר בידנו מכל ימי השנה ואנחנו מחשים במה נקדם ה' כו', ע"כ זאת העצה היעוצה יקח נא כל אחד מן הבא בידו מעט מעשיו הטובים אשר הציל מן האש ונבואה יחדו בבכי ובתחנונים בלב נשבר לאמר ברוב רחמיך שא נא הפעם וקבל מידנו המנחה הקטנה הזאת ותשפיע לעבדיך חיים וטוב ולפניך הקימנו ונחיה. וזהו שובה ישראל כו' קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, כלומר קבל ברצון המעט הזה אשר הצלנו. כמאמר המדרש קחו עמכם דברים לפי שישראל אמרו לו עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות אמר להם [הקב"ה] דברים אני מבקש שנאמר קחו עמכם דברים ושבו אל ה' ואני מוחל לכם על כל עוונותיכם כו' (שמות רבה פרשה ל"ח, ד'):

אמנם המקונן ע"ה אמר **גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי** (איכה ג', ח') גם רז"ל אמרו מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה. באור זה על דרך אחד חטא חטאה גדולה נגד

השר, אמר בלבו שילך לפייס אותו מה עשה השר צוה לסגור הדלת מפניו, אבל ארמון השר הזה היה לו דלתות הרבה העמיד שומרים על כל דלת ודלת שלא יוכל ליכנס לבית השר, ויאמר לו חכם אחד למה תעשה כה לעבדיך להעמיד שומרים הרבה ולפזרם זה בכה וזה בכה לשמור כל דלת ודלת, מוטב להעמיד שומר על פתח בית האיש החוטא הזה שלא יניחוהו לצאת מפתח ביתו ואין לביתו כ"א דלת אחד וממילא לא יבוא לפני אדוננו.

הנמשל אם ירצה השטן להסגיר הדלתות והחלונות שהתפלות עולות בהן הלא תרבה עליו המלאכה מוטב לו לעמוד ולשמור את פתחי הלב והמחשבה והוא רובץ על לב האדם שלא תהיה תפלתו מקירות לבו וממילא לא תעלה למעלה. וזהו מאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי, פי' מוצא התפלה מן הלב וזהו שדרשו נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים פי' שאין המניעה מלמעלה רק המניעה היא מלמטה שאין בכחם לערוך תפלתם כבן המתחנן לפני אביו.

אכן כל התנצלותנו הוא מה שאנחנו מקדימים ואומרים לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך. באור המאמר על דרך שכתבנו בבאור מאמר **אלי אלי למה עזבתני** כו' (תהילים כ"ב, ב') ע"פ דמיון לעשיר שמרד עליו בנו וחרה עליו אפו ויגרשהו מביתו, והנער התיעץ עם אחוזת מרעיו ויאמרו לו הרימה פעמיך למסעות עם עניים ותאכל לחם, ויהי בהכינו את עצמו ללכת עם מקלו ותרמילו כמשפט העניים ויאמר אל לבו למה יגרע ממני העיר הזאת מהתהלך בה מבית לבית אולי אקבץ על יד עכ"פ על הוצאות הדרך, ומאיזה בית אתחיל תחלת מעשי ויאמר אל לבו ההתחלה אעשה בבית אבי, ואבי הלא הוא גם הוא גבאי צדקה אלך לביתו תחלה. ויהי כאשר בא אל בית אביו ועמד על הפתח, האב לקח המקל ורצה לפצוע את מוחו התחיל הנער בוכה ואומר אם עונותי גרמו שתסיר ממני רחמי האב על הבן אל נא תסיר רחמיך וחסדיך אשר יש בך על כל באי ביתך, על כל דופקי שעריך, ואין אתה שואל את אחד מכל עניים מה מעשיו והנהגותיו, גם אני לא באתי אליך לבקש רחמי אב על בנו רק רחמים פשוטים אשר לך על עניים אחרים.

וזהו אלי אלי למה עזבתני וכי בעבור היותך אבי אהיה גרוע משאר הברואים שאין להם שום התקרבות עמך ואתה זן ומפרנס אותם בשם חסד אל כל היום אשר ממנו מתפרנסים זכאים וחייבים, וזהו לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך אך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך ואין אתה שואל אליהם אם ראויים הם או לא ראויים:

נתבונן נא במאמר הנביא **אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו** (עמוס ג', ו'). מה ענין תמיהתו שהתפלא במאמרו זה, גם מה שאמר ועם לא יחרדו מאמר המורה על הפחותים בישראל הנקראים עם. אבל דע כי כאשר תשים לבך ועיניך לבקר מי הוא שראוי אליו לפחוד יותר מאימת יום הדין אם החכמים לומדי התורה או עמי הארץ. אולי תאמר כי חכמי התורה ולומדיה צריכים לפחוד יותר כי עליהם הדין מתוח ביותר כמאמר **כי ברב חכמה רב כעס** (קהלת א', י"ח) ונאמר **וסביביו נשערה מאד** (תהילים נ', ג') ובדרש הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה (בבא קמא נ' א'). ממש על דרך אחד ממשרתי הקהלה עקר דירתו מעיר קטנה שהיה בה בעבור שהם נותנים שכירות מעט, וקבע דירתו בעיר גדולה שמה היו נותנים לו שכירות כפלים, ובא עם בני ביתו אל העיר הגדולה הזאת בערב שבת וראשי הקהל כבר הכינו בעבורו כל צרכי שבת הכל נכון לפניו בכבוד וישמח היא ואשתו מאד על בואם אל עיר יקרה זאת אשר השכירות כפלים על אשר לקח בעיר הקטנה, והיה עומד בשמחתו כל יום השבת, ויהי אחר השבת ותצא אשתו אל השוק לקנות צרכי ביתה מזון ומחיה והיה כל דבר ודבר ביוקר כפלים מאשר היה בעירו, ויהי בראותו ההוצאה יתירה על השבח אז נתוודע לו כי לא הצליח מאומה לאמר קויתי לשלום ואין טוב.

הנמשל מי שחלק לו ה' תורה וחכמה הנה הוא שמח וטוב לב נגד ההדיוטים, אבל יעשה נא חשבון על הוצאותיו איך מקדקק עמו מסבת חכמתו, יש לו לירא ולפחוד יותר מאימת יום הדין.

אכן אם אמנם כנים הדברים עכ"ז התפלא הנביא ואמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו משל לסיעה של סוחרים שעברו על המכס והיו בהם סוחרים עשירים גדולים וסחורתם היתה אבני חפץ אבנים טובות ומרגליות מה שהוא מעט הכחות ורב האיכות, והיו ביניהם סוחרים שהיו נוסעים עם עגלות טעונות משא לעיפה רבי הכמות כמו עגלות צמר ופשתן, ויהי בנסעם ראו מרחוק אשר שומרי המכס רודפים אחריהם, עתה תן דעתך על מי יש לפחוד יותר, ודאי תאמר כי הפחותים בהם עליהם הפחד יותר, גם כי העשירים גנבו יותר מהם לפי ערך הסחורה היקרה אשר באדם עכ"ז הלא סחורתם מעט הכמות אפשר להם להחביא ולהסתיר סחורתם באחת הפחתים בל יראה ולא ימצא בידם מאומה, לא כן אלו אשר סחורתם רבי הכמות עגלות טעונות איכה יחביאום ואיכה יסתירום.

הנמשל הלומדים והחכמים אף שמדקדקין עמהם מאד עכ"ז הלא הסחורה הפסולה אשר בידם היא קטנה בכמותה שלא תמצא בהם ג"ע ולא שארי עבירות הגדולות, רק

תמצא בהם מה ששמחו ונהנו מחידושי תורה אשר העלו במצודתם, או פעם מלאו פיהם שחוק, או איזה הרהור בעת התפלה, אבל בכל ימי השנה הלא עסקו בתורה ותפלה ושארי עסקים קדושים, לא כן אחד העם ההולך בטל כל השנה בלא תורה ומצות, ותפלתו מצות אנשים מלומדה יפתח את פיהו ויתחל אדון עולם והפה ידבר באשר הוא מורגל לדבר עד עלינו ואינו יודע בין ימינו לשמאלו, ועליהם נאמר **כי ריב לה' עם יושבי הארץ** (הושע ד', א'). וזהו אם יתקע שופר בעיר ורואה אשר מדת הדין רודף אחריו ועם לא יחרדו לאמר איה איפוא אמלט בעגלה טעונה משא לעיפה וי לספינה דאזלה ולא יהבי מיכסא.

עוד נוכל להמתיק הדברים שיהיו נקשרים כקשר אחד עם מאמרו תחלה היעלה פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, אשר לדעתנו רצון הנביא להביננו מה שאנחנו מתפלאים ואומרים הלא בכל ר"ה אנחנו תוקעים בשופר, וגדול כח השופר שהוא מהפך מדת הדין למידת הרחמים ועינינו רואות כמה מבני ישראל נפגעים בשנה אם בגופם ואם בממונם, ומנהגנו הוא אשר אחד בעיר תוקע לכלם וא"כ היה הדין נותן שיהיה משפט אחד לכלם, אם נתקבל השופר ועלה לרצון יהיה טוב לכלם, וההיפך בהיפך. אבל דע פשר הדבר כך הוא כי הקב"ה נתן כח בשופר להבעית את השטן ולשבור כחו בכל מקום שהוא, היינו גם בשעה שהוא יורד ומתעה ומפתה את האדם לחטוא אשר אז הוא נקרא יצר הרע, וכן בעלותו למעלה לקטרג על זה גדול כח השופר, אבל אצלנו ודאי הדבר תלוי בבחירתנו כי כאשר ירצה האדם ירחיב היראה בלבו וברצותו מבטלה כמאמר החכם **קורץ עין יתן עצבת ואויל שפתים ילבט** (משלי י', י') וזה כלל גדול במדה שאדם מודד בה מודדים לו, וא"כ כל אדם כפי מה שנתן כח בשמיעת השופר למטה אם נשבר לבו בקרבו גם שטנו נשבר למעלה בקול השופר, ולהיפך מי שלא נתעורר ולא נתן לב ע"ז. וזהו מאמר אם תתפלא על מציאות הרע בעולם ותשאל ותאמר היעלה פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד, והלא אנחנו מובטחים להשיג ישועה ע"י מצוה זאת. ע"ז השיב ואמר כי מידכם היתה זאת לכם, אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו פי' כאשר השומע לא יחרד מקול השופר אז פח העולה מן האדמה לא ילכוד מאומה, וזהו מאמר כי אתה שומע קול שופר ומאזין תרועה ואין דומה לך לראות ולהבחין לבות השומעים קול השופר איך הם מתפעלים ממנו:

כלל הדברים כי המאמר בא לתת טעם לאמר אם האמת כן הוא אשר פעולת השופר הוא להבעית את השטן למעלה. כמאמר הירושלמי (מובא בתוס' ראש השנה ט"ז ב' בד"ה כדי לערבב השטן) פעם אחד בהול ולא בהול, פעם ב' אמר השתא ודאי אתא משיחא,

אם כן יפלא מאד הלא בכל שנה אנחנו תוקעים בשופר ולא פעלנו עד הנה, על זה בא הכתוב להביננו במשל נמרץ אשר הדבר תלוי בבעלי הבחירה וישא משלו ויאמר הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו. ממש על דרך פתילה שכבר נחרכת באש היא קלה להדליקה גם במעט אש ובניצוץ קטן תאחז בה את האור, לא כן אם עוד לא הריחה אש מעולם כ"ש דבר שאין האש שולט בו תדליק אותו כל היום ולא תפעול בו מאומה, כן הלבבות אשר בבני אדם אותו שהוא מסוג הנאמר בו **לבי יחיל בקרבי** (תהלים נ"ה, ה') כי היראה שוכנת בתוכו כל השנה. כמאמר **אשרי אדם מפחד תמיד** (משלי כ"ח, י"ד) אשר משפט האיש הזה להתבהל מכל דבר רע השולט בהזולת, אז בהגיע אליו דבר המבהיל יחיל ויתמוגג על אחת שבע, וזהו לבי יחיל בקרבי גם בלא עת רעה, ובהגיע עוד אימת מות על מי שיהיה נפלה עלי, לא כן מסוג הנאמר עליהם **כי אין חרצובות למותם ובריא אולם** (תהילים ע"ג, ד') כש"כ שלא יתבהל מקול השופר שאינו רק קרן וזהו שהמשיל ואמר הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו. ר"ל כי כאשר יפגשו ב' אורחים הבלתי מכירים זה את זה ודאי לא יתחברו, לא כן אנשים שכבר ראו זה את זה ונתעסקו יחד משפטם להתחבר ללכת יחדו, כן השופר יפגע רק באוזן שומעת משפטו לפעול יראה ותשובה באזני שומעיו, אבל אם השומע לא טעם טעם יראה מעולם גם קול השופר לא יועילנו, וא"כ הדבר שלמעלה תלוי בבחירת האדם למטה היינו אם יצרו הרע אשר בקרב לבו נרתע ונבעת הוא נבעת גם למעלה כי הוא הוא כמאמר הוא השטן הוא היצה"ר כו' (בבא בתרא ט"ז, א') וזהו היעלה פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד היינו השופר עולה מן הארץ עד שמי מרומים ועכ"ז אינו נלכד מלהשטין, ע"ז השיב ואמר אם יתקע שופר בעיר כו' וכמו שנתבאר:

ומה טובו דברי מועצות ודעת מפי המלך החסיד ע"ה **ממעמקים קראתיך ה'**, **ה' שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני** (תהלים ק"ל, א'). באור הדברים על דרך עשיר גדול בא אל עיר ומצא שמה הרבה מבני משפחתו וכלם עניים מרודים, השמיע אל כל קרוביו שיבואו לפניו וימלא משאלותיהם, והיה כל אחד מתייעץ תחלה עם ב"ב איזה דבר נחוץ לו ביותר לבקש. אכן אחד היה ביניהם והיה דחוק ומחוסר מכל בביתו אין לחם ואין שמלה, והוא איש חולה ומדוכא ואיככה יברר הוא הדבר שהוא צריך ביותר, מה עשה הלך אל העשיר ועמד על פתחו והרים קולו בבכי ולא דבר מאומה, אמר לו העשיר אמור נא מה תבקש ומה שאלתך וינתן לך, ענה ואמר הלא דבר שפתים אך למחסור, כי בדבר שפתים לא אפעול רק שתסבור שאין אני צריך רק לזה מה אשר אשאל ממך.

הנמשל כי אנחנו הדור האחרון הזה אשר אנחנו מחוסרים מכל דבר מה לנו לדבר על דרך פרט אין לנו דרך אחר רק לזעוק אל המלך על דרך כלל. וזהו ה' שמעה בקולי תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני.

ולהשלים הדברים נבאר מאמר ר' יהושע בן לוי ע"ה **בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה** (אבות ו'). ענין הכרוז הזה הוא לדעתנו להעיר אותנו כי אם אמנם לפי מעמדנו עתה בזמן החורבן נתמעטו כמה מצות התורה מאתנו, עבודות הקרבנות, טומאה וטהרה תרומות ומעשרות, עכ"ז הלא עכ"פ אנחנו צריכים להזהר בכל יכלתנו לכבד את התורה ולהרבות כבודה. והטעם ע"פ משל לעיר שהיו מספיקים את משרתי הקהלה די מחסורם במזונם ומחיתם ולבושיהם, פעם נתדלדלו כל העיר ובאו המשרתים אל ראשי הקהל בקובלנא לאמר שאין להם די מחסורם רק על לחם צר כו' ואין להם על מלבושים הראויים לפי כבודם, השיבו להם ואמרו לא תהיה כהנת כפונדקית ודי לעבד שיהיה כרבו, לאמר הלא גם אנחנו מסתפקים במה שתמצא ידנו כי הגלגל החוזר הוא על כל העיר, והנה בתוך הבאים בא גם השתדלן והמליץ בינותם ג"כ בקובלנא זאת והיה בדעתם להשיבו ג"כ כנ"ל עמד זקן אחד מאנשי הקהל ואמר להם הלא תדעו כי אנחנו מחוייבים להלבישו ולכבדו יותר מגופנו כי אנחנו צריכים שימצא השתדלן חן בעיני השר בעמדו לפניו להמליץ בעבורנו, הלא אז יהיה נעתר אליו לעשות בקשתנו, לא כן אם יתבזה בעיני השרים והסגנים לא יהיו דבריו נשמעים ואיך יפעול מאומה בעבורנו.

הנמשל הלא כבר ידענו מכמה זמנים אשר מדת הדין היתה מתוחה עלינו והיתה התורה מליצה בעבורנו להצילנו לתת לנו שארית בארץ כאשר היה בימי החורבן ובימי המן, א"כ מה מאד ראוי אלינו להזהר בכבוד השתדלן. וזהו אוי להם לבריות מעלבונה של תורה:

עוד יתכן בזה כי הנראה ממאמר הגמרא ממצות אשר לבני נח (חולין צ"ב, ב') אחת מהן שמכבדים את התורה והלא אנחנו רואים עתה שאין מכבדים את התורה ובע"כ שאין הדבר תלוי כ"א בישראל כי כאשר אנחנו מכבדים את התורה גם העמים מכבדים אותה. ממש על דרך האוהב אח אשתו ומכבדה אז גם עבדיו ומשרתיו מכבדים אותה כמאמר שרה לאברהם **חמסי עליך** (בראשית ט"ז, ה') וזהו אוי להם לבריות מעלבונה של תורה.

ר"ל כי אנחנו עתידים ליתן את הדין על מה אשר האומות אין מכבדים את התורה:

ואולי יתכן עוד בזה על דרך מאמר חז"ל עתידה תורה שתשתכח מישראל (שבת קל"ח, ב') וי"ל בזה ב' פנים או שישנאו את התורה ויעזבו אותה, ואם כן היא בשורה רעה אל

התורה שעתידה שתשתכח, או אפשר שתהיה התורה חביבה ואהובה לישראל רק מרוב דלות ועניות לא יהיה בכחם ללמוד, כמאמר אם אין קמח אין תורה כי יהיו טרודים לבקש ולחפש לחם רעבונם. ולשון הגמרא מוכיח ע"ז כי הביאו שם מאמר **ונעו מים עד ים ומצפון עד המזרח ישוטטו לבקש את דבר ה'** (עמוס ח', י"ב) אשר מאמר זה מורה כי מרוב טלטולם ופיזור הנפש עתידה להשתכח וא"כ היא בשורה רעה לישראל. זה שאמר אוי להם לבריות מעלבונה של תורה היינו כפי הכוונה השניה שאמרנו אשר מרוב הצרות עתידה להשתכח. וזהו מאמר הביטה בעינינו כי רבו מכאובינו וצרות לבבנו, כי הנה העונשים על חטאים המה בבחינות מתחלפות כמאמר חז"ל לעשיר בשורו לעני בשיו, ומי שהוא עני ביותר ואין לו גם שה מוכרח לקבל עונש בגופו כי אין לו דבר על מה שיגיע העונש, וזהו הביטה בעינינו כי עי"כ רבו מכאובינו בעונש יסורי הגוף.

וכבר צווח הנביא ע"ה **הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חושך לאור ואור לחושך שמים מר למתוק ומתוק למר** (ישעיה ה', כ'). ירצה בזה כי הנה לסבת חטא אדה"ר שנתערב רע בטוב נתקללה האדמה וקוץ ודרדר תצמיח לך, וגם הקללה הזאת לצורך העולם היא כי אחר שהאדם מעותד לקללה למכאובות וחליים רעים בהכרח הוא צריך לרפואה מסמים רעים ועשבים מרים, וכן אם הוא צריך עונשים מן החוץ יש ויש זדים ועושי רשעה אשר הם שבט אפו ית' לזורר עליהם מחלת האנשים הצריכים רפואה. כמאמר **חבורות פצע תמרוק ברע** (משלי כ', ל') פי' חליים רעים אין תרופתם רק ע"י אמצעים רעים ומרים לא ע"י דברים טובים ומתוקים, לא ע"י פרי גפן ותאנה ורמון, וזהו שקובל על החולה הוי איך הוא מהפך סדר העולם וכל פעולותיו כי דבר שמציאותו לטובה הוא לו רעה גדולה, והפועל רע הוא לו לפועל טוב כמו כל מיני רפואות המרים המה לו לטובה ומאכל טוב וערב הוא לו לזרא:

אחי ועמי לכו ונלכה בעצת הנביא ע"ה **בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל המה ובני יהודה יחדיו הלוך ובכו ילכו ואת ה' אלהיהם יבקשו ציון ישאלו דרך** וכו' **צאן אובדות היו עמי** (ירמיה נ', ד') כי לעת עתה אנחנו ממש על דרך ילדים קטנים הלכו ותעו במדבר בישימון דרך או במקומות בלתי ידועים ואינם יודעים שמות העיירות לשאול מאת העוברים ושבים איזה דרך ילכו לעיר פלונית, ואין להם עצה אחרת רק לשאול על מקום אשר יצאו משם, וזהו ציון ישאלו כו' יען כי צאן אובדות היו עמי, ומה לנו לבקש בימים הקדושים האלה רק להשיב נדחים להשיב ישראל לעירם ושבו בנים לגבולם, וערבה לה' מנחת יהודה כימי עולם:

חלק ב

משל לילדים

עתה אתם ילדי קודש זרע אמת הטו נא אזן ונמתיק לכם משל הנזכר למעלה קצת, לסוחרים רבים נוסעים מלייפציג עם עגלות טעונת סחורות איש איש כברכתו אשר ברכו ה', ושמעו כי הדרכים מסוכנים מאד והמה צריכים לקחת עמהם שומרים גבורי חיל לשמור אותם בדרך מן הסכנות, מהגוזלים וחומסים והורגים, וישובו לעשות הערכה על ההוצאה הגדולה הזאת וחלקו בני החבורה אל שלשה מחלקות חלק אחד אותם שהמה קרובים לעירם המה יתנו סך קטן כי תועלת השומרים להם קטן ומעט הוא, הכת הב' אשר צריכים לנסוע יותר עד בואם לביתם המה צריכים לתת יותר על ההוצאה. הכת הג' אותם אשר נוסעים דרך רחוקה עליהם לתת כנגד כלם.

הנמשל הלא עלינו נאמר **אחישה מפלט לי מרוח סועה מסער** (תהילים נ"ה, ט'). וחז"ל אמרו מיום שחרב ביהמ"ק אין לך יום שאין קללתו מרובה וכבר נתקיים מאמר **אשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי** (ירמיה ט"ו, ב') ואין לנו להשען רק על אבינו שבשמים שהבטיח לנו **בבכי יבואו ובתחנונים אובילם** (שם ל"א, ח') וצריכים אנו להוריד דמעות כנחל שוטף, ומעתה נעשה הערכה בינינו מי ומי צריך לבכות ביותר, ומן הראוי לחלק הכלל לג' מחלקות. הא'. היותר קרובים לביתם אלו הזקנים כי קרוב יומם והמה יסעו למנוחות ואין צריכים רחמים כ"א על זמן זקנתם להשלים ימיהם בשיבה טובה אבל הבינונים הלא הם צריכים שמירה יותר לפי ערך שנותיהם.

אמנם אתם ילדים ילדי קודש אשר זה ימים לא כבירים יצאתם לאויר העולם ורב מכם הדרך, לכן עליכם לתת חלק היותר גדול להוריד דמעות כנגד כלם להתפלל עליכם להאריך ימיכם בחיי שלוה ולהתפלל על אבותיכם שיזכו לגדל אתכם לתורה כו' ולבקש רחמים על כלל ישראל אסירי התקוה לחדש עלינו שנה טובה ומתוקה שנת גאולה וישועה:

דרוש ליום א' של ר"ה

חלק א

רבותינו ז"ל אמרו רב הונא כי מטי להאי קרא יראה יראה בכי אמר עבד שרבו מצפה לראותו יתרחק ממנו דכתיב **כי תבואו לראת פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי** (ישעיה א', י"ב) (חגיגה ד', ב').

התבוננו נא אל המוסר הנפלא אשר העיר אותנו האיש האלהי הזה, בהזכיר דברי איש חמודות **לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים** (דניאל ט', ז'). באור זה, דע כי כבר כתבנו בהבדל אשר בין אזהרת הגוזר לאזהרת היועץ, כי כל הפעולות הנמשכות מאזהרות אשר בדרך גזירה כלם הם לתועלת המזהיר, כי כאשר יצוה האדון אל עבדו לעשות לו מלאכה פלונית הפעולה מושגת אל הבעלים, לא כן כאשר יזהיר הנדיב יועץ הטוב הנה הפעולה תהיה נשארת ביד השומע, כי כאשר הרופא יזהיר את החולה את זה תאכל וזה לא תאכל, אל הרופא עצמו אין לו נפקא מינה מזה מאומה אם ישמע החולה אל דבריו ואם יחדל, אל החולה יהיה נ"מ אם ישמע לדברי הרופא יתרפא ויחי מחליו ואם לא ישמע יסתכן. כן הדבר באזהרות מלכנו ית' כי אינם ח"ו כדרך אזהרת הגוזר לטובת עצמו כי כבר נאמר **החפץ לשדי כי תצדק ואם בצע כי תתם דרכיך** (איוב כ"ב, ב') ונאמר **אם צדקת מה תתן לו** (שם ל"ה, ו'). ובמדרש (ויקרא רבה י"ג) זאת החיה אשר תאכלו הדא הוא דכתיב אמרת ה' צרופה אמר רב מה איכפת להקב"ה אם אתה שוחט מן הצואר או אם אתה הורג מן העורף אלא לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות וכאשר רמז דוד המלך ע"ה ואמר **גם עדותיך שעשועי אנשי עצתי** (תהלים קי"ט, כ"ד) לאמר כי המצות בכללם המה בבחינתם ממש כנדיבים הבאים בטוב לבם להציע בפני האדם עצות נדיבות. וכמאמר **ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלוקינו לטוב לנו כל הימים** (דברים ו', כ"ד).

ראו עתה הצדקה הנפלאה אשר התחסד ית' עמנו בתתו אלינו דברו הטוב בהשמיעו אותנו עצתו הנדיבה כי רצה לזכות את ישראל והרבה להם תורה ומצוות וחיי עולם נטע בתוכנו, ולא שעה ולא פנה אל רגש המלאכים אשר שאלו ובקשו תנה הודך על השמים חמדה גנוזה שאתה משתעשע בה כו' (שבת פ"ז) עד שנאמר עלינו תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורשה מלמד שהתורה ארוסה היא לישראל (פסחים כ"ז) היש צדקה גדולה מזאת אשר עשה יתברך שמו בחסד עמנו עם בני ישראל להנחילנו מורשה לרשת בה לנו העולמים לתת לנו מהלכים בין העומדים, ועל כל אלה קבע לנו יום הזכרון הזה יום הכסא יבוא ביתו אל בית ישראל כאב הבא אל בנו לדרוש את שלומו ולהתעלס באהבתו כאמרם ז"ל דרשו ה' בהמצאו אימתי מר"ה עד יום הכפורים (ר"ה י"ח, א') אבל נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו בבוא אלינו אבינו מלכנו קדושנו, אבל בושנו מאד להתייצב לקראת מלכנו הה חרפה שברה לבנו. וזהו לך ה' הצדקה בתתך אלינו חמדה גנוזה כזאת, ולנו בושת הפנים כמה הכנות מהצורך לעשות אל הארמון אשר המלך יבוא לשכון בתוכו כמה מיני פאר ושושנים ופרחים הנותנים קטורה והוד

תפארה והארמון, הלא הוא האדם עצמו כמאמר **ונתתי משכני בתוככם** (ויקרא כ"ו, י"א) כי האדם עצמו בית מקדש מלך הוא. וכמאמר **היכל ה' המה** (ירמיה ז', ד') ונפן כה וכה בחדרי הארמון הזה, משנשנו כל כליו חפשנו כל מסתוריו מה יש בו צדקה לכבד בו את פני אבינו מלכנו ית"ש, לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך כו' וזה אשר ספרו ז"ל על רב הונא כי מטי להאי קרא בכי יראה יראה אמר עבד שרבו מצפה לראותו יתרחק ממנו, במה ישתוקק יתברך להתראות פנים אתנו בכל משך ימי השנה ועתה כאשר בא אלינו אבינו יתברך בושנו מאד להרים פנינו אליו כי חשך משחור תארנו.

אמנם אדוננו החסיד דוד המלך אמר **אשרי העם יודעי תרועה** (תהלים פ"ט, ט"ז) ובמדרש (פ' אמור) אשריהם לישראל שיודעים לרצות את בוראם, ובמה? בשופר.

המאמר בא לבאר לנו גודל חסדו ית' כי הוא מודיע אלינו מתי יהיה יום המשפט כמאמר המדרש (שמות רבה י"ב) הן על ישנים בכמו מי כמוהו מורה שמורה דרך לעשות תשובה כי מדותיו של הקב"ה אינם כמדת בשר ודם אשר ברצותו לעשות רעה לחבירו הוא מסתיר דבריו למען שלא יתוודע הדבר אליו ולא ידע לבקש לו תחבולה להנצל, אבל מדת הקב"ה לא כן הוא כי לא יתפוץ במות המת כי הוא מלך חפץ בחיים ע"כ זה דרכו להודיע אלינו תחלה כי ימי דין יבואו הנה היום בא בוער כתנור והוא ית' יכונן למשפט כסאו וצוה לתקוע בשופר להצלתנו להכריז קרבו למשפט ויתרעשו ההרים ויתגעשו הגבעות, כמאמר משמים השמעת דין ועי"כ ארץ יראה ואח"כ שקטה (שבת פ"ח).

אכן הלא מצאנו ראינו מאמרו יתברך אל נביאו **קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך** (ישעיה נ"ח, א') היינו שלא לסמוך על קריאת השופר אבל קרא אתה בגרון ותשמיע מוסר להודיעם מה נורא היום הזה. והמשיל הקריאה בגרון אל השופר כי פעולת קול השופר הוא ג"כ להחריד הלבבות כמאמר **אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו** (מיכה ג', ו'). וכמ"ש הרמב"ם ז"ל אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בה עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם כו' (פרק ג' מהלכות תשובה הלכה ד') אבל הוא יתברך אמר גם אתה קרא בגרון וגם כשופר הרם קולך כו'. ירצה בזה על דרך שכתב אחד מהראשונים ז"ל בבאור מאמר **שאו זמרה ותנו תוף כנור נעים עם נבל תקעו בחדש שופר** (תהלים פ"א, ג'-ד') כי הכנור והתוף והנבל המה כלים מיוחדים לשמח לבב השומעים וכל עצב יסירו מהם, אבל כ"ז בזמן הראוי כמאמר **לכל זמן ועת לכל חפץ** וכו' **עת רקוד** (קהלת ג', א'-ד') ומה נאה לשמוע כלי שיר ביום חתונתו ושמחת לבו, לא כן בימי הדין והמשפט כי גדול יום ה' ונורא הוא, יום יעמדו במשפט כל יצורי עולמים ואין אתנו יזדע איך יצא משפטנו, איך יערב לשמוע קול

כנור תוף וחליל, לכן אמר שאו זמרה כלומר שאוהו הלאה לבל ישמע קולו כעת, כי לא עת הזמיר הוא, ותנו תוף גם התוף אשר בידכם תנו אותו לאחרים, אך אתם תקעו בחודש שופר כי עת חרדה הוא דוק וחלד יחרדון מאימת מלך ואיככה ישמח יצור מחמתו יום ישפטוהו על גופו ונשמתו.

כן וכן נמשלו דברי החכמה והתושיה עתים מנגינות תנגן על הלב ככנור נעים עם נבל כמאמר **פקודי ה' ישרים משמחי לב** (תהלים י"ט, ט') ע"י מתן אמריה ונועם מחקריה יגיל וישמח לב כל שומעיה ועתים תייבב בקול בוכים בדברי כבושים במוסר ותוכחה המשברת לב כל שומע עד כי יבקע צור לבבו ויהי למים, לכן יפה אמר קרא בגרון בו אתה גם אתה קרא ותתן קול. וביאר אליו ואמר כשופר הרם קולך כמו אשר פעולת כח השופר להחריד ולהעיר הלבבות כן יהיו דבריך אליהם בדברים המעוררים להשיב לב בנים אל אביהם שבשמים ולא תדבר עתה מן הדברים המשמחים הלב רק הגד לעמי פשעם כו', ואין צורך אל המוכיח רק להזכיר את השומעים כי החיים והבנים והעושר הכל תלוי בספק, רק נקוה כי ע"י התעוררות קול שופר יתעוררו העם לתשובה ותגבור מדת הרחמים על מדת הדין ויקבלנו בחסדו, וזהו אשרי העם יודעי תרועה היינו שהם מרגישים הטוב הבא להם ע"י התרועה ואז ה' באור פניך יהלכון כמאמר באור פני מלך חיים עד כי בשמך יגילון כל היום כו':

עוד יותר נראה להמתיק מאמר אשרי העם יודעי תרועה כו' גם מאמר **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך משמים השמעת דין** (שם ע"ו, ח'). דע כי מדת הקב"ה לא כמדת בשר ודם כי בשר ודם כאשר יכעוס עליך טוב לך לברוח ולהסתר מפניו ביום אפו כי לימים עוד ישקוט מזעפו, וכל אשר יארך הזמן יתמעט כעסו, אבל מדת הקב"ה לא כן הוא כי אין חושך ואין צלמות להסתר ממנו, אבל טוב לאדם לבוא ולהתראות לפניו יתברך תיכף כי להמתין אי אפשר כי כאשר יצא הדין ח"ו מלפניו אזי הוא נמסר מיד אל שלוחי הדין ונאמר בו כי לא ישא לפשעכם כי רק אבינו הרחמן רחמיו מרובים, משא"כ בהמסר הדבר אל הרצים, וזהו אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך כלומר מי הוא זה אשר יוכל לעמוד ולהתקיים על מה שכעס מאז ומכבר והוא נתאחר מלפייס, ולכן משמים השמעת דין למען ארץ יראה ושקטה היינו שיהיו יראים מאימת הדין וימהרו על עצמם לפייס תיכף בעוד שהקב"ה בעצמו דן אותו ולא יצא עוד הדין מתחת ידו אל השלוחים, וזהו אשרי העם יודעי תרועה היינו שהודיע להם את עת המשפט והפעולה בזה: ה' באור פניך יהלכון כי יחזרו לפייס בעוד שהמלך במסבו כמאמר אליהוא בן

ברכאל **יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה** (איוב ל"ג, כ"ו) כי ע"י התרועה יתעורר לחזור בתשובה להתרצות פני אדוניו לבוא לחזות בנועם ה'.

אחי ועמי היום עת לעשות היום עת להרבות בכי ותחנונים לפני אבינו המרחם, וחלילה לכלות הזמן לייחד תפלותינו על עניני הגוף לבד כי הדברים המקשיבים לקולנו ישחקו ילעגו לנו, באף כל מציאות האדם באדמה רק למען יאכל את חלב הארץ אוי לאותה בושה, מדוע לא ישית לב על מעמדנו מדוע ישכח בית קדשנו מדוע לא בא בן ישי משיחנו. וכבר יש מי שביאר מאמר **ה' אל אבושה כי קראתיך יבושו רשעים ידמו לשאול** (תהילים ל"א, י"ח) כי המשכיל לא יבוש בתפלתו כי הוא מתפלל רק על עניני הנפש וצרכי העבודה אשר זה אינו רק בא"י וירושלים, ושיהיה ביהמ"ק נבנה על תלו אבל יבושו רשעים, והטעם - ידמו לשאול שהמה דומים אל השאול הצועק הב הב כן צווחין הב לן חיי הב לן מזוני, וזה יבקש שיהיה נושא חן בעיני פלוני למען יגיענו פרנסתו על ידו אשר ע"ז אמר המקונן **איכה יועם זהב ישנא הכתב הטוב תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות** (איכה ד', א').

והדמיון בזה בן שר וגדול אשר אביו גרשו מביתו והיה נע ונד עד שהוצרך להשכיר עצמו לעבד אל גורף תנורים, ובהזדמן בא לפניו חכם א' והכיר מפניו מי הוא, היה מביא לפניו מראה מלוטשת למען יראה ויסתכל בה ויביט במראהו ובמראה העבדים חבריו כי כמוהו כמוהם אחד, חשך משחור תארו, ואמר לו ידידי מה לך פה הלא טוב לפניך לנסוע לבית אביך, כי לך שבט המשרה ממתנת וכל יקר ותפארת, ויאמר לו: איך אשוב אם אין בידי עתה על הוצאות הדרך, אמר לו דע אחי ידידי כי היום הזה עגלה מרקדה נוסעת אל היכל אביך היום הבי דואר הולכת מפה אל בית אביך ממש.

הנמשל בעוה"ר אנחנו מגורשים מבית תענוגינו מעל שלחן אבינו שבשמים וכהיום הרבה אנשים רוצים למכור עצמם ולשעבד נפשותיהם לשאת על שכמם עול העולם המשחיר פני האדם דמותו וצלמו. הוא מקונן עליהם איכה יועם זהב ישנא הכתם הטוב, היינו כי מעולם הייתם עוסקים בתורת מלכנו קדושנו יתברך והעולם בנוי עליכם כמאמר וכל בניך למודי ה'. ועתה אתם רוצים לעבוד ולמשא לשעבד נפשותיכם אל מלאכה נמבזה ונמס, וכי תאמרו רחוקים אתם מאביכם, ראו כי היום הבי דואר הולכת אל אבינו השופר הוא הציר נאמן להשיב לב בנים אל אביהם שבשמים כמאמר **ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים** וכו' (ישעיה כ"ז, י"ג) לכן תחלו לכם מבקשות צרכי הגוף ושימו עין ולב לשוב אל בית אבינו ועל שלחן אבינו לא יחסר לנו דבר כי כלום חסר בבית המלך ית"ש:

עתה אקרא את הבעל תוקע בוא ברוך ה' הטה אזנך את אשר אומר אליך, באמת אמרו בספר הזוהר (ויקרא י"ח, א') אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם דא הוא כהן דלתתא דאתנגן ועבודה, ואשתכח ביה חטאה לאשמת העם הוא דהויא, וי לאינון דסמיכים עלוהי בגונא דא שליח צבור כו' וכל שכן בתקיעות השופר הלא מקבל תקיעותא מבר נש דלאו הוא חכים ברזא דתקיעותא דאי אשתכח קול שופרא כדקא יאות האי קלא סליק לעילא ומתדחיין מקמיה כולהו מקטרגין דאשתכחו לעילא, מה אומר מה אדבר לא באתי בסוד ה', גם אני בער אנכי מאיש כו' לא ידענו לתקן עלמא כקול שופרא מי יתן ונכוון הכוונות הפשוטות כראוי והנסתרות לה' אלהינו כו', כי אבינו מלכנו יתברך שמו צוה עלינו לתקוע בשופר ביום הזה יען כי היום הרת עולם כו' היום הזה היתה התחלת הבריאה אשר כל מציאות הבריאה היה בעבור יקבלו ישראל עול מלכותו עליהם. ולזאת בכל תקופות השנה בבוא יום הנכבד הזה מצווים אנחנו לחדש המלוכה בתקיעה וקול שופר כמאמר **ותקעתם בשופר ואמרתם יחי המלך שלמה** (מלכים א' א', ל"ג). כי כן משפט העם בעת שימליכו המלך עליהם לתקוע לפניו והוא אות על המלוכה.

לכן אנחנו אומרים היום מלכיות זכרונות שופרות מאשר המה מכוונים נגד ג' עקרים הראשיים הכוללים אשר כל פנת דת תורתנו הקדושה עומדת עליהם כמ"ש הרב מוהר"י אלבו ז"ל בספר העקרים כי יסודי הדת המה ג' עקרים, מציאות ה', תורה מן השמים, השגחה לשכר ועונש, וכנגדם אנחנו אומרים מלכיות זכרונות שופרות. מלכיות הוא מציאות השם. זכרונות הוא שכר ועונש כי אם אין זכרון אין שכר ואין עונש. שופרות הוא תורה מן השמים אשר במתן תורה היה קול השופר הולך וחזק מאד, ועיקר הכל לשוב בתשובה שלמה לכלא פשע להתם חטאת למען דיסתלק דינא ויבוא קוב"ה וישב על כסא רחמים כמאמר **עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר** (תהלים מ"ז, ו') ומלת עלה כמו **ונעלה הענן** (במדבר ט', כ"א). וכמו שכתבו רז"ל בספר הזוהר (אמור צ"ט, ב') זכאין אינון ישראל דידעון לסלקא כורסא דדינא ולתקנא כורסא דרחמי, ובמה בשופר וכד אתער ההוא שופר ובני נשא חייבין מחטאיהון כו' ההוא קלא סליק לעילא כו'.

ומעתה מה מאד ראוי להזדרז שלא להמיר פעולת השופר על דברים זולתים כי באין ספק מזון ההכרחי לא יחסר לאדם כמאמר מאן דיהיב חיי יהיב מזונא והמותר מן הסיפוק לא יועיל בו ההפצרה כאשר הרופא לא יתן אל החולה מה שיזיק לו.

ומעתה נקח לנו משל לאחד שהיה תועה ביער והיה בו חיות רעות מן הדורסים והטורפים, והיה עמו קשת וחצים להציל עצמו מן הדורס ויהי הוא הולך ביער הנה והנה ועל כל מה אשר ראו עיניו מרחוק היה חושב כי זה הוא דוב או ארי וזאב, והיה

מורה בחצים עד בואו אל המקום ההוא וראה כי עץ נרקב הוא או שן סלע וכדומה, וירא באשפתו ובתרמילו וראה כי לא נשאר לו כי אם חץ אחד והיה נשמר מעתה שלא לירות החץ ההוא על ספק, כי הלא במקום סכנה הוא אולי יצטרך אליה להציל עצמו מפי הטורף אז יורה החץ להעבירו וחיתה נפשו בגללו.

הנמשל נאמר מפי המשורר ע"ה **חרף שואפי סלה ישלח אלוקים חסדו ואמתו נפשי בתוך לבאים אשכבה** (תהילים נ"ז, ד') ובזמן שהיינו בעיר אלהינו הר קדשו היה לנו כלי הצלה הרבה: בית המקדש, ומזבח, וקרבנות, וכהן גדול עומד ומשרת בהם, היה סמוך לבנו בטוח כי נחליף כח למחות מעלינו כל סאון סואן, כל טורף ושואג, לא כן עתה אשר מכלי הצלה הרבים ועצומים לא נשאר לנו כי אם השופר הדל הזה. לכן פקח עיניך ידידי בעל תוקע וראה והבט והכן לבך ועשית כחכמתך:

חזן יקר קרב עד הנה גם אתה כי להיות שליח צבור נבחרת, לכן אפתח שפתי גם עמך, להעיר אותך על ענין אחד למען תשכיל ותצליח דרך זו תלך ויהי ה' עמך שומרך מצילך. משל למזגג אשר כל מסחרו היה עם כלי זכוכית יקרים, והיה משפטו בנסעו בדרך להשגיח מאד ולשמור את הדרכים והמסלות שהוא צריך לעבור בהם לפנות משם כל אבן וכל צור מכשול לנטות מכל הר וגבעה שלא ישבר הזכוכית, פעם נחלה המזגג הזה והיה צריך להוליך סחורתו ע"י שליח. ויהי כאשר מסר סחורתו לידו התאנח מאד ואמר לו: דע אחי כי סחורתי כלי זכוכית יקרים, סחורה אשר היא מסוכנת מאד בדרכים והיא תצטרך שמירה גדולה מגומות ומכשולות, לכן ראה ידידי וזכור נא כאשר תבוא אל מקום פלוני שמה יש סלע גדול תגביה העגלה על כתפך ותסע לאט לאט שלא לעשות היזק בסחורתי, וכן בהגיעך אל מקום פלוני שמה יש הר וגבעה וצריך אתה להזהר לנסוע במתינות לאט לאט עד אשר תעבור שלום את הדרך.

חזן יקר אתה נבחרת מעדתנו להיות שליח בעד קהלנו להתפלל עלינו ולהיות סרסור בינינו ובין אבינו שבשמים, לכן דע ידידי כי התפלה מסוכנת מאד בלא כוונת הלב גם בכל ימי השנה, ומכש"כ ביום הדין הקדוש הזה, והתפלה היא גדולה וארוכה. לכן הזהר נא בהגיעך אל מקום הר וגבעה כמו אל תפלת מלוך על כל העולם כולו בכבודך, ותמלוך אתה ה' לבדך, לא תמהר לרוץ כי המה הרים גבוהים וצריכים מתינות ובכיה רבה, וכן בהגיעך למאמר תקע בשופר גדול לחרותנו תעמוד מעט ותשפוך נפשך לפני ה' שתהיה השנה הזאת שנת גאולה וישועה שנת להביאנו ציון עירו ברנה, וארמון על משפטו עינינו תחזינה:

חלק ב

משל לילדים

עתה אתם ילדי קודש בחורי חמד אמשול גם לכם משל ותדעו ותבינו כמה ראוי אליכם להרבות בבכי ותחנונים היום הזה, גם כי אין דאגה עליכם ולא דרך עוצב בלבבכם מעודכם כי כל מחסורכם על הוריכם, עכ"ז המזכירים את ה' אל דמי לכם.

משל לנער אחד נפל למחלה מסוכנת והיה אביו שולח בזריזות אחר רופא חכם ויפזר עליו מעות הרבה ולא עלתה בידו, וישלח למרחקים להביא אליו רופא היותר חכם והיותר בקי והוציא עליו הוצאות הרבה, גם על הרופאים גם על הרפואות, והרופאים אמרו לו כי ע"פ דרכי הרפואה אינם יכולים עוד לרפא אותו כי כבר עשו נס להתנוסס בסמים מחולפים מינים ממינים שונים וכלם לא הועילו, רק דבר אחד עוד נשאר לו לעשותו ראה ומהר אותו, והוא לאמר תהלים ולבקש רחמי שמים בבכי ותחנונים מאת הרופא העליון ב"ה כי כל יכול הוא. וילך מהר ויאסוף אנשים מאוהביו שיבקשו רחמים על בנו היקר, אח"כ התעשת ואמר אל בנו: בני יקירי האף אמנם כי כל מחסורי הבן על האב ומחסור כל הילדים על אבותיהם המה ישאו אותם על שכמם והבנים אינם יודעים מאומה מהעמל אשר אל האבות על בניהם, אבל כל זה הוא רק בדברים הנקנים בכסף והילד בעבור אשר איננו בעל מסחר לכן בהכרח כל מחסורו על האב, ואתה בני חמדת נפשי הלא ראית כל עוד אשר חשבתי שיהיה בידי לפדות אותך מרדת שחת ע"י הוני ורכושי הלא הייתי בוזה כסף בוזה זהב אין כסף נחשב לפני מאומה, אכן עתה שכבר נלאו ידי הרופאים וכל צרי גלעד ולא יועיל לך עוד, בלתי אם הדבר הזה לבכות ולבקש רחמים, הלא דמעות החולה עצמו יותר יקרות ויותר חביבות למעלה מהדמעות אשר אחרים יורידו עליו לכן אל תחוס בת עינך ושפוך נפשך לפני ה' כי חנון יחנך לקול זעקתך ישמע תפלתך ותחנתך.

הנמשל כבר מובן כי כל זמן אשר היה אופן להציל אתכם עם רצי כסף הלא עשינו כל מה שהשיגה ידנו, ועתה אשר אין עוד לפנינו כ"א לבכות ולבקש רחמים הלא לבכות יכולים אתם ג"כ ודמעותיכם יותר חביבות כי המה מהבל פיהם שאין בו חטא, והתפללו נא תפלה כוללת למען ציון לא נחשה ולמען ירושלים לא נשקוט ותהיה השנה הזאת שנת חיים ושלום, שנה לכונן יהודה כימי עולם ושבו בנים לגבולם. אמן:

דרוש ליום שני של ר"ה

חלק א

נחקור נא (היכי תמצא) אם יש למצוא כי יזדמנו יחד ב' אוהבים נאמנים אשר לא ראו זה את זה ימים כבירים ועכ"ז בהזדמנם עתה יחד איש פני רעהו לא יוכלו לתת שלום זה לזה.

התשובה ענין זה יש למצוא אם בעת הזדמנם יחד יצא קול בעיר קול שאון שואן ברעש כי אש יצאה בעיר אש לוהט ותצת בכל פנות ורחובות, הנה מסבת פחד השרפה הגדולה אשר לנגד עיניהם אין דובר שלום עם רעהו מאפס מקום להשתעשע עמו עתה.

מורי רבותי אנכי תועלתי לי אשר בעמדי לפניכם אפרתים, להשתעשע עמכם בדברי חן ושכל טוב ומה גם עתה אשר ימים רבים לי שלא הייתי בביתי ועתה בבואי אליכם שרי קודש היה לי להשמיע שלום בדברים המשמחים נפש השומע. אכן ראו כי אש גדולה אוכלת לעינינו היום הזה כמאמר **כי הנה היום בא בוער כתנור** (מלאכי ג', י"ט) ונאמר **כי באש ה' נשפט** (ישעיה ס"ו, ט"ו) ועתה לא עת בא עת להשתעשע בדברים המשמחים הלב, אבל אשאלכם להודיעני מה הדבר הזה אשר ראיתי היום הזה שלא היתה עוד תפלת ההמון באותו כח ובאותו התאמצות אשר התפללתם אתמול, אולי תאמרו ללבבכם כי כבר פעלתם כל טוב ביום א' של ר"ה ומה לכם להתאמץ עוד ביום ב'. אמנם אני אחשוב ההיפך כי ביום שני של ראש השנה אולי יש לבכות ביותר.

וזה יתבאר לנו על פי משל לעשיר שהיה בנו חולה ושלח אחר רופא, וכאשר בא הרופא אל הילד כתב אל האפטייק והביאו מן האפטייק כלי גדול מלא רפואות מעשה רוקח, והאב בראותו גודל הכלי עם הרפואות ויחרד מאד ויאמר אל הרופא: האם בני הרך והענוג מאד יקבל סמים רבים כאלה למה לי חיים, ויאמר אליו הרופא: מדוע תחשוב כה על רופא חכם כמוני, הכי נעלם ממני רך מזגו ואיך ארבה עליו להעמיסו בסמים רבים, ואשר ראית כי צויתי להביא כלי גדול זה מלא עם רפואות, גם היא לסבת ענין אחר, כי ידעתי גם ידעתי טבע הילדים אשר נפשם קצה בקבלת הסמים, ובטרם יקח אל פיו טפה אחת יהיה נשפך על הארץ למטה שבע לכן היה מהצורך אצלי לכתוב להביא כלי גדול זה. הדברים האלה דיבר הרופא אל אבי הילד להשקיט רוחו לבלי יהיה נעצב על בנו, אבל בצאתו החוצה אמר בפני אנשים אחרים כי מחלת הנער גדולה מאד והוא צריך בהכרח אל קבלת סמים הרבה כאלה.

אמת כי רז"ל אמרו בטעם השני ימים של ראש השנה כי גם בזמן המקדש היה לפעמים ב' ימים אם נשתהו השלוחים ואם לא הספיק לומר מקודש עד שחשכה הרי זה מעובר

(ר"ה כ"ה, ב') אמנם הם ז"ל אולי לבלתי החריד את לב העם אמרו טעם זה. אמנם אנחנו בעינינו וברוע מעמדנו בעת נוכל לומר כי בהכרח אנחנו צריכים לשני ימים ראש השנה, כי רפואה קטנה של יום א' ראש השנה מעט הוא בעבורנו וא"כ ביום שני של ראש השנה ראוי לבכות ביותר כי אחר שאנחנו צריכים לרפואות רבות כ"כ בהכרח מחלתנו גדולה ורבה.

המשורר אמר **אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך** (תהלים ע"ו, ח'). הרצון בזה על דרך סוחר גדול היה לו בית חומה יקרה כסף וזהב ותכשיטין הרבה מאד, לימים הפסיד כל העושר הזה ולא היה לו מעות על מו"מ ומכר את ביתו שכיות חמדתו ונסע ללייפציג ולא הצליח גם בזה וימר לו מאד, ותאמר לו אשתו אם תשמע לעצתי, הנה עיני רואות כי לא נכון לפניך לנסוע עוד ללייפציג ולהפסיד מעות שמה ויאכלו זרים יגיעך, טוב לנו ולך התכבד ושב בביתך ונאכל את כספנו בבית מגורנו אנחנו וטפנו, וישמע לקול דבריה ולא נסע עוד לדרך, ויהי כי ארכו להם הימים בלי עסק מו"מ ויאכלו והפסידו כל אשר בבית, ותאמר לו אשתו: מה לך נרדם הלא עיניך רואות כי לשבת בית ולטמון ידו בצלחת אין עוד רעה חולה יותר מזה וא"כ אזר נא כגבר חלציך ובחון נא עוד הפעם ועשה לך נסיעה ללייפציג, ויאמר אליה במר לבו הלא אין עוד בידי במה לנסוע, ותאמר אליו: הלא יש לי ענקים וצמידים ומרגליות וכדומה מהתכשיטים היקרים אסירם מעלי ואעשה אותם משכון ועם המעות תעשה מו"מ, ותלך ותעש כן ויהי בהכינו עצמו אל הדרך והתחיל לנסוע מביתו ותלך אשתו אחריו ובניו ובנותיו בוכים מאד לאמר ראה נא אבינו היקר והזהר מאד בדרכך אשר אתה הולך עליה כי אם תפסיד ח"ו גם את המעות הזה לא נשאר בלתי גויותינו ונפשותינו, ותזהר מאד לעיין ולדקדק על הסחורות שלא יהיו בה חסרונות כי אז נצליח ואז נשכיל, והאיש הזה שם הדברים על לבו, ובבואו ללייפציג השגיח מאד לסחור ולקנות רק הסחורות היפות והמשובחות, ויסע ויבוא אל ביתו וימכור במקח טוב והרויח. ויסע עוד הפעם והיה משפטו לעשות חשבון בכל תקופות השנה לראות אם לא הפסיד מן הקרן וכאשר ראה כי הקרן בשלמותו הוא, והוא היה מתפרנס מן הריוח שמח מאד. פעם באה אשתו וראתה גודל ששונו ושמחת לבבו ושאלה אותו לאמר לשמחה מה זו עושה, השיב ואמר כי עשיתי חשבון מסחרי וראיתי כי לא הפסדתי מאומה ואכלנו ושתינו כל ימי השנה כיד ה' הטובה מדוע לא אשמח עתה, ויהי כשמעה את דבריו ותבך בכי גדול במר לבה ואמרה לו הן שכחת כל המשכנות שלנו אשר נתונים נתונים הם בידי זרים איה הרבידים היקרים והצמידים הנכבדים משובצים באבני שוהם כספיר מאירים איה המרגליות ואבנים טובות אשר

פשטתי מעל צוארי הורדתי מעלי עדיי ועד עתה אינם בידי ואיך יערב לי אכול ושתות או איך ינעמו לי כל מחמדי תבל.

הנמשל כי בימים הראשונים היינו עשירים גדולים בארץ ישראל בציון וירושלים במצות התלויות בארץ, בעבודת כהנים, בקודש הקדשים, בנביאים וסנהדרין. וברוב עוונינו הפסדנו רכוש תורתנו ובראותו יתברך גודל דלותנו ורוע מעמדנו פשט כביכול יתברך שמו עדיו מעליו ונתן לנו תכשיטיו היקרים לעשות אותם משכון כמאמר המדרש אלה פקודי המשכן שנתמשכן ב' פעמים בשביל עונותיהם של ישראל להיות לנו למחיה ולפלטה גדולה, שפך חמתו על העצים ועל האבנים, ועתה אחר כי נמשכו כוכבי זהרנו ומאורי אור קדרו בעדנו אם יש איש משכיל ומצליח בהנהגתו יקיף השנה שלם בתורתו ויראתו, יחשב חשבונו ואין רע במגורתו הנה ביום טובה יהיה בטוב, היינו כי יהיה בר"ה שמח וטוב לו ויאכל למעדנים ולמה לא נזכור משכנותינו היקרים אשר עשינו אותם משכון זה כמה ימים, היום המה בידי זעם.

ומעתה אחי ועמי התבוננו נא בינה גם כי פחד יום הדין היה ג"כ בזמן שהיה בית המקדש קיים כי בוא יבוא חג זכרון להפקד כל רוח ונפש להזכירם לחיים ולמות. אכן בדור הזה נתוסף עלינו עוד דבר חשבון על חשבון אבותינו בארץ ישראל. וזהו - אתה נורא אתה פי' בתמידות בזמן הבית ובזמן החורבן, ובהכרח אנו משתדלים על מו"מ של עתה שיהיה חשבונו עולה יפה. אבל ומי יעמוד לפניך מאז אפך היינו על האף והחמה אשר מאז, מי הוא ואפוא הוא האיש אשר יעמוד לפניך לבקש רחמים לפדות המשכנות היקרים עטרת תפארת מלכם יתברך שמו שנתמשכן זה כמה:

והנה במאמרו ומי יעמוד לפניך הורה כי הוא רוצה לייחד אנשים למעמד זה במועצות ודעת כי לא רבים יחכמו ולא כלם יכולים לייחד לבבם אל ענין עיקרי ותכליתי כי כל לבב דוי על נגעו ומכאובו. ולכן התחכם בענין העצה שהתייעץ יואב בפגעו מלחמה פנים ואחור מארם ובני עמון ויבחר מכל בחורי ישראל ויערוך לקראת ארם ואת יתר העם נתן ביד אבישי אחיו ויערוך לקראת בני עמון (שמואל ב', י') כן עלינו לבחור חלק מבינינו אשר ישימו כל מגמתם בתפלתם ותחנתם לבקש את האובדות לפדות את המשכנות היקרות.

וזהו חקירתו ומי יעמוד לפניך מאז אפך. והנה על מי נשליך יהבנו אם על הבע"ב העמלים הטרודים בפעלם ובעבודתם הלא עליהם נאמר **ושכורת ולא מיין** (ישעיה נ"א, כ"א) ונערים קטנים הלא אינם יודעים מאומה, אם לא הבחורים מעם הסמוכים על שלחן הוריהם ופרנסתם מוכן לפניהם. אכן כל זה היה לפנים בישראל שלא היו מושכים עליהם

עול פרנסה ושעבוד המשא ומתן קודם שנדחקו לזה והיו יכולים לתת זמן קודש לה', לא כן עתה בזמננו זה מקונן ירמיה ע"ה **כלו בדמעות עיני** כו' **בעטף עולל ויונק ברחובות קריה לאמותם יאמרו איה דגן ויין** (איכה ב', י"א-י"ב).

והנה בהתבונן במעמדנו עתה הלא כל פה יודה וכל לשון תקום למשפט לשפוט בצדק כי קרובה הישועה לבוא כי הכתוב בא וגלה אזנינו במאמר מפורש **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך** (דברים ד', ל'). והדמיון בזה לעשיר גדול חטא עליו בנו הרך ובחמת רוחו שלח אותו מעל פניו ויגרשהו מביתו, או אז יכנע לבבו הערל. והנה העשיר הזה גם כי חמתו כאש הבעיר על בנו עד כי הסתיר פנים ממנו וישלחהו ביד פשעו, עכ"ז בלבו היה נאנח לאמר הלא בני מחמדי הוא הן גרשתי אותו מעל פני ללכת אל אשר לא ידע, יביט על ימין ואין עוזר לו, לשמאל ואין מחזיק בו, היה משפטו לשלוח מחית בנו אל המקום אשר הוא מתגורר שם, אך המתן הזה היה מתן בסתר באופן שלא ידע הנער מאין הוא מתפרנס מי הוא המפזר בעבורו. לימים נעצב העשיר מאד על בנו כמאמר מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוהבי העשיר ההוא הכירו בו כי נעצב הוא על בנו מסבת געגועיו הרבים, נתייעצו ואמרו לו: ידענו גם ידענו כי הכרת פניך ענתה בך על יגונך וגעגועך אל בנך ידידך, אמנם לתת לך עצה שתכתוב אליו אגרת ותבקש אותו שיבוא אצלך זה אי אפשר כי הוא חטא נגדך ואיך אתה תפייס אותו, אבל העצה הנכונה בזה לדעתנו כך היא, הנה כפי השערתנו ואומד דעתנו נראה כי פרנסת הנער באשר הוא שם הוא רק על ידך, אתה תשלח אל המקום ההוא מחיתו ופרנסתו בהסתר ובהצנע. לכן עצה אחרת אין פה רק אשר מהיום תקפוץ את ידך ולא תוסיף עוד לשלוח דבר לפרנסתו ואז יהיה הוא מוכרח לבוא להכנע מפניך ולפייס אותך ולנהוג בך כבוד ומורא.

הנמשל כאשר גברו עלינו החטאים והעונות יצא עלינו המשפט **שלח מעל פני ויצאו** (ירמיה ט"ו, א'). והנה כאשר גלו הבנים מעל שלחן אביהם שבשמים עוד גבר עלינו חסדו להושיט אלינו מחיה ושארית ע"י אמצעים רחוקים על דרך הסתר. כמאמר **אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע** (ישעיה מ"ה, ט"ו). כי פרנסתנו תבוא רק ע"י סבות רחוקות ודאגות רבות כי אין לנו לא מן הגורן כו' לא מטל השמים כו' ובזמן הזה אשר עינינו רואות כי ננעלו שערי הפרנסה מכל וכל, וצרות לבבנו הרחיבו הדברים האלה יתנו עדיהן כי אבינו הקדוש יתברך מתגעגע מאד כביכול אל בנו יקירו להשיבו על כנו להושיבו על שלחנו, אך איך יבוא יתברך ויפייס עוד איתנו אם אנחנו החייבים,

לכן היתה העצה למנוע מאתנו כל שפעתנו ומחיתנו למען לא יהיה לנו דרך אחר רק לבוא אל המלך יתברך ולהתחנן לו השיבנו ה' אליך ונשובה.

וזהו בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה כו' זה לך האות ושבת עד ה' אלהיך. ואולי זהו שאמרו חז"ל אמר הקב"ה אני אמרתי מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כו' עתידים אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועת ישראל (ילקוט ואתחנן). באור זה כי הנה ממוצא הדברים שאמרנו ראוי אלינו לעשות חשבון על מה נשפוך שיחנו ביום הזה כי הבקשות רבות וחלוקות המה, אחד צרכי הגוף חיי ומזוני, וזה כל אדם משכיל יודע שאין זה תכלית כי איך יאושר גם העשיר עם חייו רק חיים זמניים ולא לעולם חוסן והכל הבל. ב'. ענין מוכרח והיותר מעולה והוא צרכי הנפש, והעד כי בימים הראשונים היה בהמ"ק קיים ולא היו חסרים דבר ועכ"ז פחדו ורעדו מאימת יום הדין על עניני הנפש כמאמר **למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני** (תהלים מ"ט, ו') אמנם השלישי הכי נכבד מרומי שחקים והוא על הגאולה והישועה על בנין בית המקדש על קבוץ גליות ע"י משיח צדקנו.

וזהו כלול במאמר חז"ל **היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח** (איוב ל"ו, י"ט), לעולם יבקש אדם שיהיו הכל מאמצים את כחו ולא יהיו לו צרים מלמעלה (סנהדרין מ"ד, ב'), כי התפלה על צרכי הגוף היא שנואה למעלה ורעה בעיני אדוניה. השנית אינה שנואה, אמנם הג' הכל חומדים אותה למעלה כי הם מצפים לישועה יותר ממנו כמאמר **הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון** (ישעיה ל"ג, ז'). ועל זה רמזו חז"ל לעולם יבקש אדם שיהיו הכל מאמצים כחו כי בהשמע למעלה מפי בני אדם קול תפלה וקול תחנה על חורבן בית המקדש על גלות השכינה הכל מאמצים כחו ועוזרים אותו ובוכים עמו. כמאמר **קול צופיך נשאו קול** (שם נ"ב, ח') היינו כי ע"י בכיתם למטה הרימו קול כפי העליונים שיתנו גם הם קולם בבכי ולעתיד יחדו ירננו גם אנחנו גם המלאכים.

ומעתה נמתיק הענין ע"פ משל לשנים שהרחיקו נדוד לבקש פרנסתם במרחקים, אחד היה מלמד ואחד היה בעל עגלה ויהי כי הקיפו עליהם הימים פסק הריוח מן המלמד, אמר בלבו מי יתן ויפסיק ג"כ הריוח של בעל עגלה הזה ויהיה לו הזדמנות טוב לשוב לביתי עמו.

כן הענין בו יתברך כי הוא משתוקק ואומר **מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי** (דברים ה', כ"ו) וזה רק בהיותנו במכון שבתנו מקום המוכשר להשגת עניני קדושה ויראה כמאמר **כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים** (ישעיה ב', ג') והדבר הזה אינו בידו יתברך כי נתן הבחירה ביד האדם כמאמר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים

(ברכות ל"ג, ב') מה עושה הקב"ה ממתין עלינו עד שנתדלדל גם אנחנו ולא יהיה לנו דרך אחר כי אם ציון ישאלו לאמר מי יתן מציון ישועת ישראל ואז ישתתף גם הקב"ה וימלא בקשתנו. וזה עתידים אתם שתאמרו לי מי יתן מציון ישועת ישראל:

ונתבונן נא במעמדנו עתה ביום הנורא הזה יום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים, כמה מן הרעד ורתת יגיע אל האדם אשר יהיה עליו משפט לפני שופט בשר ודם כמה יתמרמר וכמה יתעצב, ואיך אנחנו צריכים לפחוד מפחד יושב תהלות ישראל היודע גם התעלומות וצופה כל הנסתרות, ואיך לא נקח ק"ו מצבאי מרום אשר מלאכים יחפזון וחיל רעדה יאחזון מה יעשה עוד האדם הנאמר בו **הן בעוון חוללתי** (תהלים נ"א, ז') מכף רגל ועד ראש אין בנו מתום. ודע כי מדרגות בני אדם מחולפות זו מזו. המדרגה הראשונה מאד נעלה והיא ממדת החסידים הנזכרת במשנת חסידים כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל כו' (אבות ו'). עוד אמרו ראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיימה בידם (ברכות ל"ב, ב') אך אין הקב"ה מחוייב להרעיב נפש האדם מכל וכל כ"א זהו מדת בני עליה שהמה מועטים, המדרגה הב' אשר עשו מלאכתן קבע ותורתם עראי והיא פחותה מאד, ובאין ספק כמו שיש חילוק בין צדיקים הראשונים לאחרונים כן יש הבדל רב בין הפחותים כי הפחותים אשר היו בימים הראשונים גם כי גברה עליהם התאוה לרדוף אחר חיי שעה ועזבו חיי עולם והיו בטלים מן התורה עכ"ז בלבם היו יודעים את חטאתם מרגישים קלקולם ביום אשמתם ועי"ז בבוא ימי הדין רעדה אחזתם והיו מיחלים לתשובה מסבת פחדם ויראתם כמאמר ה' **בוקר תשמע קולי בוקר אערך לך ואצפה** (תהילים ה', ד').

ירצה בזה על דרך בן עשיר גדול אשר נתפס לעבוד בו עבודות קשות וכל היום היה לבוש אדרת שער וידיו ורגליו היה מטונפות ומלוכלכות ממה שהיה צריך לנקות מקומות המגואלים, רק בערב היה רוחץ את עצמו וישכב על מטתו, ובבוקר במנוחת נפשו מעט כמעט קץ בחייו ותבחר מחנק נפשו בראותו את עצמו כי בעוד רגע ישוב לסכלותיו לעבוד עבודתו נכריה עבודתו.

כן ממש גם כי בכל ימי השנה האדם מלובש בבגדים צואים לעבוד ולמשא במשאות שוא ומדוחים, רודף קדים כל היום, עכ"ז בהגיע יום הקדוש הוא מתרחץ בנקיון כפים ובר לבב כי כן משפט היודע והמרגיש אשר בכלות השנה הוא מתחרט מאד ולבו עליו דוי על מלאכתו הבזויה והשוממה. ולכן יצעק מרה הוי פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה עוד הפעם. וזהו ה' בוקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. כלומר ראה כמה נפשי הומיה ביום הזה יום אקח מועד לפקוח עיני על דרכי המקולקלים ועל מעשי המגואלים,

אשר ע"ז כבר אמר הלל ע"ה אם אין אני לי מי לי (אבות א'). ירצה בזה כי הלא יתרון לבהמה על האדם כמ"ש כספר הזוהר (וישב קע"ט, א') בעורי מיומא דאתילידו כלהו נטרי גרמייהו וערקין מן גו נורא ומן כל אתרין בישין, ובר נש מיד אתי לארמא גרמיה גו נורא כו' כי מטבעו הוא כרוך בעקבי אויבי נפשו ודורשי רעתו אשר ע"כ אמרו איזהו גבור הכובש את יצרו. (וכבר הארכנו בזה במקום אחר מחבורנו) וזהו אם אין אני לי פי' אין אני מזיק אותי מי הוא אשר יזיקני, ואחר אשר הדבר כן וזהו וכשאני לעצמי המזיק את נפשי הה מה אני, היינו אין פתי גדול ממני.

וזהו מאמר החכם מכל אדם ע"ה **ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך** (משלי ה', י"א) לא אמר וצעקת רק ונהמת. אבל הבנת הדבר הוא על דרך נחתום עמד בשוק וקופתו לפניו מלאה מיני מגדנות נעימות ומתוקות מאד, עבר לפניו לץ אחד ואמר לו כמה אתה רוצה בעד הקופה מגדנות הזאת ויאמר לו לא פחות משני סלעים, ויאמר לו אני אשלם לך שני סלעים כאשר דברת, ואתה תאכל המגדנות, ובתנאי שתאכל את כל הקופה לבלתי ישאר גם אחד ואני על משמרתי אעמודה לראות אם לא תשקר בי, והתחיל לאכול ויהי כאשר כלה לאכול את כלם ברח הלץ מלפניו ואיננו, הנה הנחתום הזה לא יתכן שיצעק הוי, כי מי עשה לו רעה הלא הוא בעצמו עשה לו ההפסד הזה, כן אחר אשר כל ההיזק אשר האדם משיג בנפשו הוא עצמו המזיק את נפשו לא יתכן לו לצעוק כי על מי יצעק, רק ינהום בנהימה אוי לי על כאבי אשר עשיתי לי בעצמי. וזהו ונהמת באחריתך כו' ואמרת איך שנאתי מוסר כו' ואני בעצמי סבבתי לי הרעה.

וביתר ביאור נוכל להמתיק המאמר ע"פ משל לב' נושאי משאות אחד היה לו בשבת מלבוש נאה והשני היה הולך בשבת ג"כ בבגד קרוע כאשר בימי החול, וישאל את רעהו ויאמר לו: מה מאד חשקה נפשי גם אני שיהיה לי מלבוש חשוב על שבת, הגד נא לי איך השיגה ידך למלבוש זה, ויענה ויאמר לו: אני לקחתי סחורה אצל החנוני בהקפה ובכל יום אני מצמצם ממזונותי עשרה גדולים לתת אל הסוחר, אמר לו א"כ כאשר מלבושך יהיה נקרע עדיין תצטרך לשלם אין זה תכלית כי כאשר אקנה מלבוש במזומן גם כי אולי אתעצב על כספי מה שאני מוציאו ונותנו לידי זרים הלא אתנחם במלבוש חדש שיהיה לי ואשר אתכבד בו ויצא הפסדי בשכרי, משא"כ כאשר אשיגהו בהקפה מה מאד יכאב לבי באשר המלבוש יהיה נקרע ובלוי וזה יגוש אותי לשלם מחירו.

הנמשל כי החנות פתוחה והחנוני מקיף, ואם היה הבעל תאוה משלם הקפתו תיכף בעודו איש בעודו בזרוע עוזו, גם כי יכאב לבו לשלם עכ"ז היה מנחם את עצמו בתענוג השגת התאות וחמדת לבו והיה יוצא הפסדו בשכרו, אבל הלא מדת הקב"ה לא כן הוא

כי בעודו רענן בכחו לא יגוש אותו על הקפתו בלתי אחרי בלותו והמלבוש יהיה נקרע ומקולקל אז יכריחנו לשלם הקפתו. וזהו ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך כלומר חשוב נא בן אדם איך תנהום נהימה אח"כ אחר קריעת תאותך וכל מלבושי תשוקתך ואז תצטרך לשלם מחירם מה מאד יכאב לבך על זה.

ומה יפה מליצתם ז"ל אמר ליה שמואל לר' יהודא שיננא חטוף ואכיל חטוף ואשתי דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמיא (עירובין נ"ד, א'). ירצה כמו אשר המחותנים יכינו כל צרכי המשתה בעבור הקרובים בזריזות, וגם אחר כך בהיותם מסובים על השלחן אין להמחותנים שהות לאכול בסדר נאה כי טרודים הם להעריך מנה יפה לכל אחד לפי כבודו, רק אח"כ כאשר כלו הקרואים לאכול אז חוטפים המחותנים ואוכלים אשר תשיג ידם.

כך בעוה"ז האדם טרוד בהכנת תורה ומצות ליום החתונה הוא העוה"ב שיעשו חופה לכל אחד לפי כבודו, ואין הזמן מספיק בעולם הזה להאריך בתענוגים רק לחטוף ולאכול.

ויש להמתיק עוד כי בי הלולא מוסב על הקרואים המזומנים על החתונה שאין זה שמחתם באמת רק באו לגמול חסד עם החתן, והגם שהם טרודים בעסקיהם יבואו אך לגמול חסד ויאכלו מעט ויחזרו לעסקיהם, כן האכילה והשתיה בעולם הזה רק לגמול חסד עם הגוף ולא יקח מזה מאומה לעולם הבא ע"כ חטוף ואכול כי טרוד אתה מאד בעסקיך:

והנה הארכתי עד כה בדברי כבושים ומוסר חכמה אשר נפשי יודעת מאד כי אינני כדאי והגון לכך, הן כבר בימיהם היה מי שאמר תמה אני אם יש בדור הזה מי שראוי להוכיח (ערובין ט"ו, ב'), ומה דמות אערוך לעצמי כי אם הראשונים כבני אדם כו' אמנם אמרתי לקיים בנפשי מאמר תורתנו הקדושה **הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא** (ויקרא י"ט, י"ז). משל לעשיר שהיה בנו חולה בא אצלו רופא והנה דרך הילדים לבלי להסתכל בפני הרופא משנאתם אותו, והנער הזה היה מציץ ומסתכל בפני הרופא ויתן עליו שבעה עינים, וישאל אותו הרופא מדוע אתה מציץ בי כל כך? ויאמר אליו: מדוע פניך רעים כל כך? ויען הרופא ויאמר דע בני כי גם אני אנוש כמותך. אמר לו הנער: א"כ מאחר שאתה אין בכחך לרפאות את עצמך איככה תמלא את לבבך לרפאות את אחרים. ויען הרופא ויאמר דע בני כי נפשי יודעת מאד אופני רפואתי ואוכל להעלות ארוכתי אך אין לי על הוצאות הרפואות, אמנם אביך עשיר גדול הוא יתן לי על הוצאות אל האפטייק לעשות הסמים והרפואות ומזה ישאר לי מעט ואוכל לרפאות גם אותי.

כן וכן יקרה את המוכיח בשער כי באין ספק ישאר לעצמו ג"כ, וזהו הוכח תוכיח את עמיתך עם עמיתך, או על דרך המסתכל במראה אשר על ידם הוא רואה את עצמו ובלא המראה אי אפשר לו לראות את עצמו, כן לדעת ולהבין מעשי עצמו מהנקל יהיה רק ע"י הבחנתו בהזולת.

וזהו הוכח היינו שתתפעל בעצמך בתוכחת מוסר, העצה לזה תוכיח את עמיתך, רק ולא תשא עליו חטא כי התוכחה מהראוי שתהיה סבה קרובה גם לחטאי עצמו ולא רק בעבור חטאי זולתו, והשומע תפלה ישמע תפלתנו.

יאזין תחנתנו.

ולחיים טובים יכתבנו.

וכקדם יחדש ימינו.

להר קדשו יביאנו.

ומלך ביפיו תחזינה עינינו.

במהרה בקרוב בימינו:

חלק ב

משל לילדים

עתה אתם ילדי קודש בחורי חמד אמשול גם לכם משל להעיר ולעורר את לבבכם היום הזה עמדו נא התיצבו נא אתם ושפכו כמים לבבכם נוכח פני אביכם שבשמים.

משל לעשיר גדול שהיה מצר לבריות מאד גזל עורם מעליהם ושארם מעל עצמותם, לימים ירד מנכסיו ואבד העושר ההוא בענין רע ובא עד ככר לחם, והכעסתו אשתו לאמר סבוב והחזר על הפתחים ותפרנס את בניך, ויעש כן והכין לו ילקוטו ותרמילו וישם על שכמו וילך מבית לבית, ובכל מקום בואו לא זאת לבד שלא נתנו לו מאומה אבל עוד פערו פיהם לנגדו לבלעהו ולהשחיתהו ויזורו עליו גפרית, ויצר לו מאד, מה עשה חזר ובא לביתו ואמר אל בניו שמעוני בני האף אמנם כי זאת התעודה אשר הגדולים מפרנסים את הקטנים, האבות את הבנים, הוא רק מסבת כי אין כח הקטנים ככח הגדולים לעבוד ולמשא ומתן. אבל כל זה יתכן במי שמתפרנס ממלאכת ועסק מו"מ אשר ביד הקטנים אין יכולת לעסוק בזה, אבל אנחנו אשר אין לפנינו עוד עסק אחר כ"א לסבב על הפתחים ולבקש מתנת חנם, הלא נהפוך הוא כי עליכם חוט של חסד משוכה יותר מעלי לכו אתם וסבבו והתפרנסו ובצלכם אחיה גם אני.

הנמשל כל זמן שהיה לנו בית המקדש, מזבח, ועבודת הקרבנות והרבה תורה ומצות ומע"ט היה פרנסת הקטנים רק ע"י אבותיהם כי אין דרך הטף לעבוד, אבל עתה אחר

כי דלונו מאד ואין לפנינו עסק אחר כ"א לבקש רחמים וחסד חנם, הנה אתם ילדי קודש יותר עלולים לזה, כי עליכם אין עוד אשמת דבר וחוט של חסד משוך עליכם מאד לכן לא תחשו ולא תשקטו היום הזה מלבקש רחמים עליכם ועל שאריתכם אולי תסתרו ביום אף ה', ורעה אליכם לא תאונה והאלהים את שלומכם יענה. אמן:

מוסר קודם כל נדרי

חלק א

הנביא אומר: **התקוששו וקושו הגוי לא נכסף בטרם לדת חק כמוץ עבר יום בטרם לא יבוא עליכם חרון אף ה'** (צפניה ב', א'-ב').

באור הדברים בהתבונן על מעמדנו עתה נראה כי אנחנו כעת ממש על דרך סוחרים גדולים עשו להם ספינה גדולה לעבור ארחות ימים והנה מלאכת הספינה וכל בנינה בהכרח נעשה הכל על היבשה אצל חוף הים, וכמה מן העמל והיגיעות יש בדחיפת הספינה אל תוך המים לנוד אותה גם ממקומה בנין גדול ורחב כזה אשר יעברו כמה ימים טרם יניעו וירדפו אותה כמלא פסת יד עד אשר ידחפו אותה אל קצה מי הים ושמה יעבדו עוד עבודה קשה בזעת אפם כל המלחים והחובלים להמשיכה אל עומק המים כי בקצה מי הים היא עומדת על הארץ ולא בנקל יזיזו אותה ממקומה להרימה מעל הארץ כ"א במלא חפנים עמל ורעות רוח. ויהי אחרי כי ראו כי כבר באו במעמקי המים ויאמרו איש אל אחיו עתה נרגיעה ונשקוטה, עתה נעשה לנו מנוחה כי היתה הרוחה, ויאמר להם חכם אחד הוי אוילים כי עד עתה הייתם עובדים בכבדות ועכ"ז בסכנה לא הייתם, לא כן עתה כי כבר באתם בלב ימים והים הולך וזועף עליכם אם תתעצלו כעת במעשיכם הנכם היום בסכנה שאין גדולה ממנה.

הנמשל כי מיום נכנס ראש חודש אלול עלה עול עבודת עבודה ועבודת משא על כל איש, כי בהכרח בהימים האלה יעשה אדם חשבון בנפשו ויכוף כאגמון ראשו להרבות בתחנונים ולקום באשמורת, מעט שנות מעט תרדמות וכמה תעניות עד אשר כמה אנשים יקיצו בהימים האלה. והנה עתה באשר כבר אנחנו ביום הנכבד הזה יום הסליחה והכפרה יום האחרון מימי הסליחות לא ישמע עוד קול דופק וקול נוגש עמדו עמודו עורו ישנים משנתכם כו'. מה נקל אל האדם לחשוב כי ביום הזה בבואו אל הקודש פנימה יבוא אל המנוחה ואל הנחלה ינוח מעצבו ומרגזו. אמנם לא כן אחי ועמי עד היום הזה לא היה האחריות גדול כ"כ אבל ביום הכפורים הלא במעמקי ים אנחנו כמאמר בראש השנה יכתבון אבל וביום צום כפור יחתמון שמעו והאזינו כי בדברים האלה דבר

הנביא ע"ה בתוכחתו התקוששו וקושו הגוי לא נכסף בטרם לדת חק כו'. כי הנה בראש השנה גם כי כל הענינים כבר נזכרים ונעשים מי יחיה כו' מי במים כו' מי יעשר כו'. עכ"ז ההבדל גדול מאד בין ראש השנה ובין יוה"כ ממש כההבדל אשר אל הילד בין זמן היותו בבטן אמו ובין זמן בואו לאויר העולם, כי העובר בעוד היותו ברחם אמו הלא אפשר שישתנה מזכר לנקבה כמו שנזדמן בדינה בת יעקב, לא כן בצאתו מרחם אמו איך ישתנה עוד.

כן ממש ההבדל בין ראש השנה ליום הכפורים כי בראש השנה אנחנו אומרים היום הרת עולם בחינת הריון יען כי מעשי ראש השנה אפשר עוד לשנות כי בר"ה יכתבון, אמנם ביום הכפורים יחתמון והוא בחינת לידה יציאת הדבר מן הכח אל הפועל. הוא שאמר הנביא ע"ה התקוששו וקושו הגוי לא נכסף, היינו שלא נכלם לעולם ולא נתבייש לנצח להיות תפלתו נדחית ח"ו גם כי כבר נכתב בספר עכ"ז אל תתייאשו, והתקוששו וקושו כי עוד חזון למועד בטרם לדת חק, ר"ל בטרם שיהיה נולד אותו החוק וטרם יצא מן הכח אל הפועל, וזהו בטרם לא יבוא עליכם חרון אף ה', לכן לא נחשה ולא נשקוט בזעקה רק נשוב ונאמר ה' שמעה ה' סלחה, ואם לא עכשיו אימתי.

והנה העת לא עת להרבות בדברים אבל נשא עין על ענין אחד הנמצא ברז"ל **נחמו נחמו עמי** (ישעיה מ', י"א) אמר הקב"ה אל הנביאים לכו ופייסו את כנסת ישראל, מיד מתכנסים כל הנביאים והולכים אצלה והיא אומרת להם: איך תנחמוני כו' שנאמר עניה סוערה לא נוחמה אמר להם אין ראוי לילך אלא אני בעצמי, מפני שעברתי על מה שכתוב בתורתי לא תעבוד בבכור שורך, ועוד כתבתי בתורתי לא תשנא את אחיך בלבבך ואנכי שנאתים (ילקוט רמז תמ"ג), ומעתה מורי ורבותי הלא הדברים קל וחומר הלא הוא יתברך תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, וחלילה לאל מרשע, ועכ"ז הוא צריך לפייס אותנו, איך תרעד ותחרד נפשנו כי מכש"כ כמה מחוייבים אנחנו לפייס קוב"ה ושכינתיה כמאמר **קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם** (ישעיה נ"ח, א') הגד לעמי מה גרמו להם פשעם כמאמר **ובפשעכם שלחה אמכם** (שם נ', א') ולבית יעקב חטאתם היינו מה שנחסר מהם ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים להקים שכינתא מעפרא כמאמר רבותינו ז"ל בספר הזוהר (אמור צ"ב) לה' הישועה ודאי דהא בכל אתר דאתגלו ישראל שכינה אתגלי' בהדייהו. והנה זה משפט המפייס לקחת עמו מליצים שילכו עמו ויקדמו פניו של אותו שהוא צריך לפייס כמאמר **ישור על אנשים ויאמר חטאתי** כו' (איוב ל"ג, כ"ז) ואת מי נשלח אנחנו או מי ילך לנו לפייס, אין לנו שיור רק התורה הזאת שתעמוד היא בבקשה לחלות פני עליון נורא הוד ותהי אלינו

מליצה ישרה לעורר עלינו רחמים וחסד, אכן גם על זאת אפחד ואדאג כי כבר אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות ו'). והבאור בחכמי אמת ז"ל מעלבונה של תורה מהעלבון אשר יגיע מהתורה עצמה, כי היא מקטרגת על האדם הבלתי מתעמל בה לשמור מזוזות פתחיה, הה מי יעמוד בדין באשר התורה תתבע עלבונה מן האדם אם על בטול מצותיה, ואם על בטול תלמוד תורה שהיא כנגד כלם, ואולי גם כותלי בית המדרש יוכיחו ואבן מקיר תזעק.

לכן האספו עמי ואחי ונבקש תחלה את התורה הקדושה נלכה נא תחלה לפייס אותה על אשר מעלנו בה ביקר תפארתה, ונקבל עלינו מעתה להזהר בכבודה ללכת בדרכיה לנצור ארחותיה לשמור מצותיה לשקוד על דלתותיה, אז נקוה כי התורה הקדושה תמליץ עלינו לעורר עלינו רחמים וחסד ביום הדין הנורא הזה ובמקום המשפט יעשה עמנו צדקה.

עוד אחת היא מה אשר עלינו לעשות לעת עתה, כי הנה בעת ובעונה הזאת בטרם יכנס יום הכפורים יעמוד השטן ויציע קטגוריה גדולה ועצומה עד מאד, כי ביום הכפורים אין לו רשות להשטין כמאמר חז"ל (יומא כ') וע"כ בטרם הלקחו ממעמדו יפער פיו וירבה דברים עד למכביר, ומה לנו ידידים יקרים שיציע השטן חטאינו ומעלינו, הלא טוב לפנינו לבוא בעצמנו לפני אבינו שבשמים ולומר אבינו מלכנו חטאנו לפניך הננו לפניך באשמה רבה אך לא להכעיסך ח"ו היתה כוונתנו, וכמאמר דוד המלך ע"ה **צרות לבבי הרחיבו ממצוקתי הוצאני**, **ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי** (תהלים כ"ה, י"ז). והן זאת אחד מן הסבות אשר יסבבו על האדם התעוררות נפלא בעת הזאת אשר כמעט זה כל האדם יתן את קולו בבכי עת פנות היום לערוב בערב יוה"כ, יען כי אז יקטרג השטן ביותר וירבה דברים למכביר בטרם יסתם פי המסטין להסטין, ואע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי.

אמנם עוד אשא משלי ואומר אחד היה בנו שיכור גדול והיה מוצא אותו תמיד מתגולל בחוצות ובאשפתות, וכאשר ראה אותו שמה לקח אותו על זרועותיו ועל כתף יסבלהו אל ביתו להביאהו, והיה מפשיט מעליו הבגדים הצואים אשר התגולל בהם בהתעות שכור בקיאו והלביש אותו בגדים אחרים, והשכיב אותו על המטה למען יישן עד אשר יצא שכרותו ויפוג יינו. והנער ההוא אחר אשר עמד ממטתו ונתפקח מעט ברח מיד אל בית היין ועשה מעשהו, והאב הולך בדרך עוצב מה לעשות עם הנער ההוא, אמר לו חכם אחד הן ידעתי כי לפי מעשיך עמו לא תפעול מאומה, כי אתה כאשר תמצא אותו

מתגולל באשפה תשאהו על ידך ותסיר מעליו הבגדים הצואים ותציע לפניו המטה למען יתפקח, ואח"כ כאשר יתעורר משנתו ויתפקח איננו רואה כל מאומה מן הנבלה ושמץ דבר אשר נמצא בו, לכן זאת עשה כאשר תמצא אותו מתגולל באשפה קום קחהו שאהו לביתך בהמלבושים המגואלים ההם וראה ועשה לפקחהו ולהסיר יינו, למען אחר אשר יתפקח ויפתח עיניו יראה מעמדו, עיניו יחזו יבחנו איך היא מטונף ומשוקץ ומגואל, ויהיה נבזה בעיניו נמאס מעשות עוד כאלה.

הנמשל כי בכל ימי השנה היצה"ר לא יניח את האדם להתפקד משכרותו והאדם הולך כן עולל בעפר, קרנו מרעה אל רעה מאון אל און, ולא יתנהו גם על מעט קט להתעורר להתבונן על עצמו מה הוא לו, אמנם בשעה הזאת אשר עתה אין שליטה להשטן על האדם ומסטין בכבל אסור אז בסור השטן מן האדם יפקח את עיניו ורואה את עצמו מלוכלך מאד ממעשים מכוערים ומתועבים, ממש כהתעות שכור בקיאו, לכן ילבש אז אימה ופחד ויעורר את לבו לתשובה.

ובהתבונן במעמדנו עתה הננו ממש על דרך שר גדול שלח בנו למרחקים למען לבו יקבץ דעת חכמה ממקומות מתחלפות, ונתן לו סך ידוע על נסיעה רחוקה זאת, וצוה עליו ואמר לו: ראה בני לכתוב לי אגרות בכל פעם למען אדע מקומך איה, השלום לך כו', ויהי בדרך ויסר הנער אל בית מוזג אחד והביא אותו אל בית היין והרגיש בו כי הוא נוסע עם כסף וזהב הרבה ויעשה בערמה והתחפש בדמות אוהב דבק מאד ויאמר לו הכי אחי אתה לא אשקך מיין הרקח מעסיס דשני ותירושי אך שבה עמדי וייטב לבבך ויתן לפניו יין וישכר בתוך אהלו וישכב וירדם, וכאשר התעורר משנתו נתן דעתו לנסוע לדרכו ויאחז בו בדברי אהבה עד כי שתה מן היין עוד הפעם וירדם ובתחבולות עשה לו כן כל יום ויום. והאב כאשר ראה כי כבר חלפו עברו כמה ימים ולא השיב אגרת נעצב אל בנו והחליט בדעתו לנסוע בדרך לבקש אותו אולי ימצאהו, ויסע ויבוא אל העיר אשר בנו שמה ויסר אל בית היין הנ"ל ובבואו שמה ראה את בנו נופל על המטה ותרדמה גדולה נופלת עליו מרוב שכרותו, התעכב האב עד אשר התעורר הנער והתפקח, ויהי כאשר פקח הנער את עיניו וראה את אביו ויפול על צוארו ויבך בכי גדול לאמר אבי יקירי חמול נא על בן יקירך חמול נא עלי ועל נפשי והוציאני מן הבית הזה כי מיום בואי לבית המוזג לא יתנני השב רוחי להתבונן בעצמי לא בדעת, ולא בחכמה, לא בתבונה ולא במזמה, עד כי גם לכתוב לך אגרת לא היה בידי.

הנמשל הקב"ה שלח את האדם אל העולם השפל הזה למען יאסוף בחפניו מפרי הארץ התורה והמצוה אשר כל מציאותם רק בעוה"ז, וצוה עליו לשלוח בכל עת אגרות אל בית

אביו שבשמים אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה בין בית אל. אמנם בבואו אל העולם הזה נלוה אליו יצר סמוך לבו בטוח עליו מחלל בחלילים לעומתו ומחלל יפעתו, עד שהוא מטמטם לבו ומבלבל דעתו כהתעות שכור בקיאו, ישתה וישכר כי לעשות מלאכתו שלחו אלהים אל העולם הזה, לא יתן אל לבו לכתוב אל בית אביו יתברך להשיב אמרים אמת לשולחיו, עד כי לקץ הימים בא הקב"ה בכבודו ובעצמו לפקוד אותו לראות בשלומו ולקחת ערובתו, ויבוא ה' אלוקים וכל קדושיו עמו ביום הקדוש והנורא הזה כמאמר ז"ל **דרשו ה' בהמצאו** אימתי בר"ה וביוה"כ (ראש השנה י"ח) הנה ביום הנכבד הזה אע"ג דאיהי לא חזי מזליה חזי והנפש להיותה אצילה ממרומים היא מרגשת מאד כי כבודה כבוד בת מלך פנימה, בית אלהים תהלך ברגש לקבל פני אביה שבשמים, ותפקח את עיניה תשגיח מחלונותיה תציץ מחרכיה כי הוד פני אביה יאיר אל עבר פניה תתמרמר מאד על דרכיה ומעגליה, תנהום ותשרוק לשוב אל בית אביה כנעוריה. לכן אחי ועמי הנה העת בא העת להרבות בתחנה הלא אבינו בא אלינו לפה, אבינו שבשמים בא לשכון כבוד בארצו, בנים יקרים הלא אבינו המרחם בא אלינו, השתדלו והרבו תחינה ובקשה שיקרא דרור אל נפשות יקרות לפדות אותנו ולהוציאנו מתחת יד היצר הרע, הכורה שוחה ללכוד אותנו בחרמו להפילנו במהמורות התאוה לסור מאחרי אלהינו. לכן עתה ה' השב שבותינו קבץ נדחינו,

בנה בית מקדשנו ותפארתנו,

ואל הר קדשך תביאנו

בבית תפלתך תשמחנו

ולמענך עשה להרים שכינתא מעפרא לכונן את בית חיינו

ובמהרה תושיע יהודה וירושלים בקרוב בימינו:

חלק ב

משל לילדים

עתה אתם ילדי קודש אתם בחורי חמד צעירי ימים אמשול גם לכם משל ותדעו ותבינו כמה ראוי אליכם להרבות תחנונים היום הזה.

משל לעשיר גדול היה לו בית חומה גדולה בנין מפואר להלל מאד, ויהי לעת זקנתו ותצא אש ותאכל את הכרם הנחמד הזה וירד מכבודו וישח וישפל מרום מדרגתו, ובהכרח היה מצמצם עצמו וישב אצל עני א' בחדר ביתו, וישם לו שם מטה צולעה ושלחן של ג' רגלים וישב שם במר לבו, ויהי לו נער קטן ויבכה לפניו לאמר אבי יקירי למה לא תשתדל בבנין ביתך להשיב הארמון על משפטו, ויענה ויאמר לו: הלא המלאכה גדולה

ורבה ואני כבר זקנתי ושבתי מה לי עוד להכניס עצמי בטרדה גדולה כזאת על מספר ימים מועטים כי מי גבר יחיה כו', לכן נוח לי להתגורר בדירה זאת ימי מספר החרוצים ולסבול הלחץ והדחק אשר בדירה זאת. אז כשמוע הנער את דבריו בכה במר לבו עד מאד ויאמר לאביו: זאת השיבות רק ללבבך רק להרגיע רוחך יען ראית את עצמך זקן ושבע ימים ותאמר ללבבך מי יודע יום המחרת לכן אמרת לסבול בהכרח מה שתסבול, אבל חוס נא עלי על דמי ימי על אביב נעורי כי זה עתה תחלת צאתי לאור העולם ואיה אפוא אתגורר אני בלא בית, ואני אנה אני בא באין בית מנוחתנו באין מעון היכלנו חמדת נפשנו.

הנמשל כי בימים הראשונים היינו עשירים גדולים והיה לנו אחוזת נחלתנו ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש מכון לשבתו עולמים, וכהן גדול עומד ומשרת לכפר עלינו, עובד עבודת יום הקדוש הזה דורו ראוי ושמחו, ומרוב עוונינו יצא אש הקצף ונשרף בית קדשנו ותפארתנו ועי"כ נתרחקנו מעל ארץ חמדתנו, הורד מראשותנו, ונתפזרנו בכל עבר ופנה מרודים ומטולטלים טלטלת גבר. והנה הזקנים אשר בדור אולי אומרים לנפשם מה להם להשתדל בעוז ותעצומות לכונן הבית על תלו ולהשיב הארמון על משפטו אחר שכבר המה כמתיאשים מן העולם ועסקיו. אולם אתם ילדי קודש בחורי חמד שאו עיניכם וראו כי רבה העזובה בקרב הארץ אין מחסה ואין מסתור להסתר מזרם המקרים העוברים עלינו יום יום, ואין יום שאין קללתו מרובה מחבירו ומה תעשו אתם צעירי הצאן צעירי ימים איך תהיו מתגוררים ומתנודדים באין בית אבינו על מכונו, לכן ראו אתם להרבות בכי ותחנונים היום הזה לעורר עלינו רחמים להשיב נדחים וקבוץ הגליות לכונן בית קדשנו ותפארתנו במהרה בימינו אמן:

תם ונשלם